THE BOOK WAS DRENCHED

UNIVERSAL LIBRARY OU_176584
AWYSINN

महाराष्ट्र शब्दकोश

विमाग चक्या

ड-न

कोशमंडळांतील व बाहेरील अनेक साहाय्यकांच्या मदतीनें तयार केलेला.

प्रकाशक—महाराष्ट्र कोशमंडळ लिमिटेड, पुणे; तफें मॅनेजिंग डायरेक्टर यशवंत रामकृष्ण दाते, ४८१ शांनवार, पुणे व मुद्रक—यशवंत रामकृष्ण दाते, महाराष्ट्र कोशमंडळाचा शारदा प्रेस, ४८१ शनिवार, पुणे २,

किंमत १० रुपये

संपादकमंडळ/

- श्री. यश्वंत रामकृष्ण दाते, बी. ए. एल्एल्. बी. (प्रमुख)
- श्री. चिंतामण गणेश कर्वे, बी. ए.
- श्री. आवा चांदोरकर.
- श्री. चितामण शंकर द।तार.

प्रमुख शास्त्रा-साहाय्यक संस्था

विदर्भसाहित्यसंघ (बन्हाडी बोली); गोमंतकसाहित्यसेवकमंडळ (गोमंतकी); वाक्मयचर्चामंडळ (कर्नाटकी. बेळगांव); शारदोपासकमंडळ (कोंकणी. मालवणी); महाराष्ट्र शब्दकोश्चमंडळ (कुडाळी. पेडणे); पुणें भाषाशास्त्रमंडळ (ब्युत्पत्ति); शारदाश्रम (महानुभावी. यवतमाळ); हेटकरी भंडारीमंडळ (दादर), साहित्यसेवकमंडळ (कन्हाड). इ. इ.

संपाद्कीय निवेदन.

को वेद शब्द जलधेरखिलस्य पारम् -वरहचि.

सन १९३४ च्या डिसेंबरांत कोशाचा तिसरा विभाग बाहर पडला; त्यावेळीं संपादकीय निवेदनांत म्हरलें होते कीं, देशांतील आर्थिक मदाईची अडचण निघून जाण्यास आणक्षी ३-४ वर्ष तरी लागतील, ती स्थित अद्यापि कायम आहे. पण तिच्यामुळें हा चौथा भाग बाहेर पडण्यास दिरंगाई मात्र झाली नाहीं; उलट हा भाग मागच्यापेक्षां थोडासा लवकरच बाहेर पड़त आहे. याचे कारण, सध्याची परिस्थित तूर्त तरी अपरिहार्य समजून संपादकांनी व कचेरीतील इतर मंडळीनीं, परिस्थितीशीं तींड देखन कांहींहि झालें तरी कार्य पुरे पाडावयाचे, असा केलेला निर्धार हें होय.

मंपादकमंडळ आपळी जबाबदारी पूर्णपणे जाणून आहे, तशी महाराष्ट्रानेंहि ती जाणळी पाहिजे अशी विनित पुन्हां महाराष्ट्रास नाइळाजानें करावी लागत आहे! कारण, तिसरा भाग प्रसिद्ध झाल्यापासून हा भाग प्रसिद्ध होईपर्यत मंडळास नवीन असे ३४ भागीदार आणि ९९ वर्गणीदार लाभले; म्हणजे ही संख्या फारशी उत्तेजनकारक आहे अमें म्हणता येत नाहीं वर सांगितल्याप्रमाणें संपादकमंडळाचा निश्चय कायम असला तरी महाराष्ट्रानेंहि तो कायम टिकविण्यास मदत करावयास नको काय ! झाली ही मदत संपादकमंडळी फिरतीवर गेल्यानेंच झाली आहे. परंतु संपादनकार्य लवकर करावयाचे तर प्रचारकार्य संपादकवर्गास करण्यास सवड सांपडत नाहीं. याकरिता प्रचारकाची अपक्षा न करतां महाराष्ट्रीय जनतेंने प्राहक होऊन, या शतकामधून एकदां होणाऱ्या प्रथास हातभार लावावा. सरकारी शाळांत्व हा ग्रंथ घेण्यास मंजूरी मिळ्नहि सरकारी शाळा अथवा कॉलेजें यांचेकडून मागणी आलेळी नाहीं. यावरून या संस्थांची या कार्याबह्लची उपेक्षा दिसून येत. त्या मानानें खासगी शाळांकडून आरंभापासून आम्हांस प्रोत्साहन मिळत आहे.

या भागांत 'ड 'पासून 'न 'पर्यंत अक्षरें आलीं आहेत; म्हणजे कोशाचें काम निम्यापेक्षां अधिक म्हणजे दोन तृतीयांश झालें आहे. उर्वरित कामास या गतीनें कमींतकमी दोन वेषं लागावींत. तथापि शक्य तितक्या लवकर हैं कार्य पूर्ण करण्याचा आमचा निर्धार आहे.

या विभागाच्या रचनेचें घोरण पूर्वीच्या भागाप्रमाणेंच आहे व पृष्टसंख्या वाढली तरी काटकसर करावयाची नाहीं असा विचार आहे.

सर्व प्रकार साहाय्य करणाऱ्या व्यक्तीचे आमचे मंडळ आभारी आहे, हें सांगावयास नको.

यशवंत गमकृष्ण दाते

प्रस्तावना

मराठी भाषेची उत्पत्ति

महाराष्ट्राश्रयां भाषां प्रकृष्टं प्राकृतं विदुः ।-दर्ण्डा

विषयप्रवेश:— महाराष्ट्र शब्दकोशाच्या दुस्या विभागाच्या प्रस्तावनमध्यें भाषाशास्त्रासंवंधी विवेचन करतांना, विशिष्ट मानवसमाजामध्यें भाषा प्रथम कशी उत्पन्न होते, त्या मानवसमाजाच्या आयुष्यक्रमाच्या, विस्ताराच्या, व स्थानान्तराच्या अनुरोधानें वगेरे भाषेच्या मूळ स्वस्पांत पुढें कसकसा वदल होत जातो, मृळ भाषेपासून अनेक भाषा-शाखा कशा वनत जातात व त्यांच्याहि पुढें अनेक पोटभाषा कशा वनतात; तसेंच समाजामध्यें निरिमराळ्या काली निरिमराळ्या बोली प्रचलित होऊन मूळ भाषेची इतकी स्थित्यंतरं होतात की, या भाषावंशाचें मूळ शोधून काढणेंहि किती कठीण होत जातें यासंबंधी विवेचन केलें आहे. तसंच जगामध्यें ज्या निरिमराळ्या भाषा आज प्रचलित आहेत त्यांच परस्परांशीं संबंध कोणते आहेत, निरिमराळ्या प्रदेशांत कोणते निरिमराळ्या भाषावंशा प्रचलित आहेत व त्यांचा शाखाविस्तार कसा होत गेला आहे यासंबंधीहि तथें विवेचन केलें आहे. प्रस्तुत स्थळी आपणांस आपण जी आज मराठी भाषा बोलतों तिचा वंशविस्तार कसकसा होत आला आहे, या भाषाबृक्षाच्या मुळाशा कोणती मुख्य भाषा होती, तिचा शाखाविस्तार पूर्वी कसकसा होत गेला, मराठी भाषेचें या मूळ भाषेशी व तिच्या निरिमराळ्या शाखांशी कोणतें वांशिक नातें संभवतें हें पाहावयाचें आहे. तसेंच आज आपणांस प्रचलित असे ज मराठीचें स्वरूप परिचित आहे तसेंच तिचे स्वरूप पृत्री होतें काय ? किवा तिची यापूर्वी कसकशी अवस्थांतरें हांत गेली हेंहि पाहावयाचें आहे.

आर्याचें मूलगृह:—आज आपण जी मराठी भाषा बोलतों ती आपले अस्यंत प्राचीन कालचे पूर्वज जे आर्य लोक ते जी भाषा बोलत असत तिची अनक अवस्थांतरें होत होत वनलेली आहे. या आर्य लोकांचें मूलगृह काठें होते याबहल आतांपर्यत अनेक बिद्धानांनी निरिनिराळी मतें प्रदिश्ति केली आहेत. ते अत्यंत प्राचीन काळी उत्तर ध्रुवाजवळ वस्ती करून राहत होते असे लो. टिळकांनी 'बेदांतील आर्यांचें आर्क्टिक प्रदेशांतील मूलगृह' या प्रथांत दाखिलें आहे. रा. नारायण भवानराव पावगो यांनी आर्य हे मूळचे भरतगंडांतीलच रहिवासी असून त्यांच्या उत्तरध्रुवापर्यंत वसाहती झाल्या होत्या असे प्रतिपादन केलें आहे. यूरोपीय प्रथकारांनी अनक निरिनराळे प्रदेश आर्यांचे मूळ वसतिस्थान म्हणून निर्दिष्ट केले आहेत. यूरोपचा वायत्यंकडील भाग, आश्चिया व यूरोप यांचा संधिपदेश, उत्तर ध्रुवाच्या आसपासचा प्रदेश, आर्मेनिया व आक्सस आणि जक्स्टाटिंस नद्यांच्यामधील दुआव, कॉकेशस अथवा हिदुकुश या पर्वतांचा माथा, संध्यां ऑस्ट्रिया-हंगेरीने ब्यापिलेला टापृ व सेवेरिया यांपैकी कांटें तरी आर्यांची अत्यंत प्राचीन काळी प्रथम वस्ती असून तेथून ते जगाच्या निरिनराळ्या भागांत पसरले असे निरिनराळे संशोधक मानतात.

आर्यांची मूलगृहकालीन भाषा:—आर्य लोक आपत्या मूळ निवासस्थानांत वस्ती कहन राहिले असतांना कोणती भाषा बोलत होते व तिचें त्या वळचें स्वहप कसें असावें यासवंधीहि निर्दानराळ्या विद्वानांचे निर्दानराळे तर्क आहेत. भारतीय पंडितांच्या मतें त्या वेळचें भाषेचें स्वहप ज्या भाषेमध्यें वेदांच्या संहिता उपलब्ध आहेत, त्या भाषेपेक्षां फारसें निराळें नसावें; उल्लट कांहीं पाश्चात्य विद्वानांचें मत असें आहे की सध्यां आपणांस वेदांमध्यें आढळणारें भाषेचें स्वहप मूलगृहीन भाषेपेक्षां पुष्कळ निराळें असून तें बरेंच उत्तरकालीन व मूळ भाषेमध्यें वरेच फेरफार झाल्यानंतरचें वनलेंछें आहे. वेदिक भाषेप्रमाणेंच मूलगृहीन भाषेच्या ज्या निर्दातराळ्या शाखा आश्चिया व यूरोप खंडांत प्रचलित आहेत त्यांची परस्परांशी तुलना कहन व त्यांतील ध्वनीच्या उच्चारणपढतीत कसकथे फरक पडले गेले असावेत याचा अभ्यास कहन मूळच्या भाषेच्या स्वहपासंबंधी कांही सिद्धांत भाषाशास्त्रज्ञांनी काढले आहेत.

र्रुपर या पाइतान तर या किछान्तांस अनुसहन मूळ भाषेचें स्वहष वसें असावें तें दाखिषयासाठी एक गोष्ट त्या भाषेत लिहून दाखिषिशी आहे. ती गोष्ट व तिचें तुल्नेकरितां संस्कृत स्वहष आणि मराठी अर्थ पुढें दिले आहेत.

श्लेरची मूलगृहीन भाषेंतील गोष्ट:— आविस् अकवसस् क — अविस् जरिमन् वर्ण न आ अस्त, ददर्क अकवंस, तं वाधम् गहम् वर्षतंम् तम् भारम् मधम, तम् मनुम् आकु भरतंम् अविस् अक्वभजम्स आ-ब्वकत् : कर्द अध्नुते मइ विदंति मनुम् अकवग्स् अगंतम् अक्वास्स् आ ब्वकन्तः वृधि अवह वर्द् अध्नुतह विविद्वंत्-सवस्ः मनुस् पतिस वर्णाम् अविसाम् करणंति स्वभजम् धर्मम् दस्त्रम् अविभ्जग्स् क दर्णा न अरित. तत् वृत्रदंतस अविस् अग्रम् आ भुगत्.

संभाज्य संस्कृत रूपान्तर-अवि: अश्वाश्चः— अवि: यिस्मन् ऊर्णा न आस्त ददर्श अश्वान् गुरुं बहन्तम् बाहनं महान्तं भारं एकं मनुष्यं च बहतः । अविः अश्वाग्याम् अवोच्न्त् । मानयं बहतः अश्वान दिदुपा मे हृदयं हृत्यते इति । अश्वाः अवोच्न्त शुधि अवे एतत् बिदुपाम् अस्माकं हृद् हृत्यते यत् (तब) मानवः पतिः अवीनाम उर्णो कृणोति स्वयं धर्म बस्नं विभित्तं अविश्यः च ऊर्णा न अस्ति । तत् शुश्रुवान् अवि: अग्र अधावत् ।

मराठी भाषांतर—मेंढी व घोडे-जिन्या अंगावरची लोंकर काढलेली होती अशा एका मेंढीने मोठे वाहन ओढीत असलेले, मोठें आंझें नेत असलेले व एका मनुष्यास घेऊन जात असलेले कांही घोडे पाहिले. मेंढी घोड्यांस महणाली, 'घोड्यांना मनुष्यास वाहून नेतांना पाहून माझ्या मनास अत्यंत दुःख होत आहे. 'घोडे म्हणाले, 'ऐक' ज्या वेळीं तुझा धनी जो मनुष्य स्वतःचे कपडे गरम करण्यासाठी मेंढ्यांची लोंकर घेतो व मेंढीला कांहीं लोंकर राहत नाही असे आम्ही पाहतों त्या वेळीं हि आम्हांस फार वाईट वाटतें.' हें ऐकून मेंढी पुढें पळून गेली.

वैदिक भाषेच्या स्वसृ भाषाः — वेदसंहितादि बाङ्ययांत आर्याच्या भाषेचें स्वहण दृष्ट होतें तें मूलगृह-कालीन भाणेच्या स्वह्मावरहुकुम तंतोतंत नसलें तरी आज ज्या आर्यवंशीय भारतीय भाषा उपलब्ध आहेत त्यांमध्यें तें अत्यंत प्राचीन होय. तें लिखित बाङ्ययांत आज उपलब्ध आहे ही भारतियांस फार अभिमानास्पद अशी गोष्ट आहे. वेद-वाङ्यय आज आपणांस उपलब्ध असल्यामुळें आर्य लोकांच्या एका काळच्या भाषेचें स्वहण आपणांस निश्चितणों दृष्टीस पडतें; परंतु आर्य लोकांच्या एकंदर परिभ्रमणाचा इतिहास पाहतां वेदकाल हा केवळ त्यांतील एक टप्पा ग्हणतां येईल. आर्य लोक मूलगृहस्थानापासून फिरत फिरत भरतत्वंडांत येऊन स्थायिक होऊन आपल्या यश्च्यागादि संस्थांस व वेद-संहितादि बाङ्ययास स्थिर स्वहण प्राप्त करून देईपर्यतच्या कालांत त्यांचें अनेक परदेशांत व दीर्घकाल भ्रमण चालू होतें ही गोष्ट आतां स्पष्टपणें इतिहासज्ञांस व प्राचीन कथाभ्यासकांस ज्ञात झालेली आहे. भरतत्वंडामध्यें येऊन स्थायिक होण्यापूर्वी ज्या प्रदेशांतून ते आले त्यांपैकी भरतत्वंडास अतिशय जवळचा प्रदेश व भारतीय आयांस सांस्कृतिक दृष्ट्या अत्यत जवळचे लोक महटले म्हणजे इराण व इराणी अथवा पार्शी लोकांचे पूर्वज हे लोक होत. या पारशी अथवा इराणी लोकांचे जे अत्यंत प्राचीन धार्मिक ग्रंथ उपलब्ध आहेत त्यांची भाषा वैदिक भाषेशी अगदी जवळची असून कांही ध्वनि-नियम लाविले असतां एका भाषचें हपांतर दुसऱ्या भाषेत सहजगत्या करतां येतें. उदाहरणार्थ, पुढें दिलेले उतारे पाहा.

अवेस्ता

तत् थ्वा पेरेसा एरेशमाई

घओचा अहुरा |

नेमंघ्हो आ यथा नेमं ध्मावता |

मझ्दा फ्रयाई थ्वावास |

घर्षेयात् मबईते

अत ने अषा फ्रया दजद्याई हाकुरेना |

यथा-ने आ बोहू जिमत् मनंघ्हा॥१॥

तत् थ्वा० | कथा अंघ्हऊश्

संस्कृत

तत् वां पृसे ऋष् मे वच अहुर।
नमस्यन् आ यथा नमे क्ष्मावन्तम्।
मजदा प्रियाय खावान् शिष्यात्
मावते। अत् नः अषा प्रिया दद्यात्
सकरणं। यथा नः आ बहु जमेत्
मनसा।।१।।

तत् त्वां०-कथम् असोः वहि-स्तस्य पोर्त्वीम्। कथं सूक्ष्ये यथा

मराठी

हे अहुरा, मी तुला पुसतों तु मला खेरें सांग। नमस्कार क्य-णान्या मीं तुझी भाक्ति कशी करावी। तुझ्यासारख्यानें त्वित्यय अशा मला शिकवावें। प्रिय अधानें आम्हांस मदत करावी। ज्यामुळें आमच्या मनांत सुबुद्धि उत्पन्न होईल,॥१॥ हे अहुरा०—उत्तम आत्म्यांचें विह्स्तह्या पयोजवीम् ।
काथे सूईचाई ये ई पइतिपात् ।
ह्वो जी अषा स्पेन्तो
हरिख्तेम् वीस्पाइव्यो, ।
हारो महन्य अहूम्बीश्
ऊर्वथो मझदा ॥२॥
तत् थ्वा० कस् ना जांथा पता
अपह्या पजस्येह्या ।
कस् ना खेंग स्तरेम चा दात अद्वानेम्,।
के या माओ उध्यहती
नेरेफसहती थ्वत् ।
ता चित् मझदा बसेमी
अन्याचा बीदुये ॥३॥

इति प्रति-असेत्। स हि अपः स्पैन्तः रिष्टं विश्वेभ्यः । दारः मन्युः अहुम्-विश्व उर्वथः मजदा ॥२॥

तत् त्वां० - कः ना जनियता पता अपस्य पार्यः । कः ना खं तारां च दाति अध्वानं । कः यः मास् उक्षयति नृष्सिति तत् । तत् चित् मजदा वशामि अन्यत् च विद्ये ॥३॥ उत्तमत्व करें असतें। तें मी करें मिळवृं शकेन। की ज्यामुळें मी ही (स्थिति) पाल्टं शकेन। जींत पवित्र अषा नावडती आहे। आणि मलिन मन्यु पिय आणि आवडता आहे॥२॥

हे अहुरा० — अपचा जनिता आणि पुरस्कर्ता कोण आहे। सूर्य आणि ताऱ्यांना मार्ग कोण देतो। चंद्रास कोण बाढिबतो व कमी करतो। हें व अन्य मी जाणावें असें इिन्छतों।।३॥

बेहिस्तुन शिलालेखांतील भाषा: — यापासून थोडें दूरचें पण संस्कृत भाषेशीं विशेष सदश असे रूप आपणांस बेहिस्तुन येथें दारयवहुश राजानें जे शिलालेख खेादून ठेवलेल आहेत त्यांमध्यें आढळतें. अवेस्ताची भाषा व बेहिस्तुनच्या शिलालेखांची भाषा यांमध्यें वराच फरक आढळतों; तथापि या दोन्ही भाषांची रूपें संस्कृतपासून फार दूर नाहींत हें त्यांचे जें संस्कृत रूपांतर दिलेंले आहे त्यावरून दिसून येई छ. बेहिस्तुन लेखाचें संस्कृत रूपांतर करण्याचा प्रयत्न आजपर्यंत अनेक विद्वानांनीं केला आहे. त्यांपैकीं शापुरजी कावसजी होडीवाला यांनीं केलेलें रूपांतर प्राचीन महाराष्ट्र (वि.२ पृ. २०९) मध्यें उक्के खिलेलें आहे. त्याचा थोडा भाग येथें देतों.

बेहिस्तुनलेख

थातीय दारयव(ह) उश् क्षाय-थिय(:) पसाव(:) १ मर्तिय (:) मगुश् आह (:) गौमात (:) नाम(न). पैाशिया(इ) होबुउदपतता हचा नाम(न्) उवादाया. अरकद्रिश कौफ(:): हचा अवदश(:) वियल्ह्य माह्या १४ रोचाविश थकता आह(:), यदिय उदपतता. होब कारह्या अवथा अदुरुजिय(:) अदं बर्दिय(:)अमिय कुरौश पुध(:)क(न्) बुाजियह्या ब्राता, पसाव(:) कार(:) इरुव(:) इमिथ्रिय(:) अवव(:) हचा क(न्)बुजिया(ः) अविय् अवं अशिव (न्), उता पार्स (:) उता माद(:) उता अनिया दह्याव(:) क्षश्रं होव् अग्रवायता गर्मपदह्या माह्या ९ रै।चाविश् थकता आह(:) क्षयं पसाब(;) क(न्) अग्रबायता. बुजिय(:) (ह) उब मर्शियुश अभ्रियता.

संस्कृत

शास्ति दारयवहः क्षत्रियः पश्चा वा १ मर्त्यः मगुः आस गोमातः नाम्ना. असौ उदपतत् सचा पेशियाह्वादया अरकद्रिः नाम्ना वियख-सचा अत: नस्य मासस्य १४ रुचाभिः (रुग्भिः) सक्ता(भिः) आस यदि उदपतत् असौ कारस्य एवं अथ अदृह्यत् अहं वर्दियः अस्मि यः कुरोः पुत्रः कंबुजियस्य भाता. पश्चा वा कारः सर्वः अमैत्रेय अभवत् सचा कंबुजियेन एनं अच्यवन् उत पार्सान् उत मादान् अन्यान् देशान् क्षतं असो अग्रभयत् गर्मपदस्य मासस्य ९ रुचिभिः (रुग्भिः) सक्ता(भिः) आस क्षत्रं अग्रभयत् पश्चा वा कंबुजियः स्वमृत्यना आम्रियत.

मराठी

दारयबहुराजा आज्ञापित आहे कीं, नंतर एक 'मग,' मनुष्य गोमात नांवाचा होता, तो पैशियाहबाद (पेशावर) हुन उढ्या.अरकद्रि नांवा-चा पर्वत (आहे);तेथून वियखन महि-न्याचे चौदा दिवस झाल्यावर त्याने वंड उभारलें. त्यानें सैन्याला अशा रीतीनें फराविलें कीं, 'मी कुरूचा पुत्र (व) कंबुजियाचा भाऊ जो बर्दिय तो आहें;' नंतर सर्व सैन्य कंबुजियाशीं रात्रु बनलें व त्याच्यासह पार्स(पार्शिया), माद (मीडिया) आणि इतर प्रांतांना त्याने त्या प्रांतांचे राज्य घेतलें; गर्भपद माहन्यांतील ९ दिवस पूर्ण झाल्याबर त्यानें तें राज्य घेतलें. पुढें कंबुजिय स्वमृत्यूनें मेला (त्यानें आत्महत्या केली).

बोगोझबुइ येथील शिलाहेखांतील उहेखः—याप्रमाणं आपण याच्या पूर्वीच्या काळाकंड दृष्टि टाक-ल्यास आपणांस भारतीय आर्याशीं संस्कृति, भाषा, बाङ्मय इत्यादि गाष्टीत एका काळी सदश अशी दुसरी राष्ट्रें इं आढळून येतील. उदाहरणार्थ, बोगोझकुइ येथील शिलालेखांत मसापांटेमियाच्या वायव्य भागांत मितन्नी येथें ।खि. पूर्व पंधरान्या शतकांत अर्ततम, अर्तमन्य, सोस्सतर, मुतणं, मुबंधु, दसरत्त, मुबरदत्त, यशदत, इत्यादि आर्य नांवें धारण करणारे राजे होऊन गेल्याचा उहेख आहे. तसेंच हे राजे इंद्र (इन्दर), वरुण (अन्ह-ण, अन्ह-व-ण), मित्र (मि-इत्-र) आणि नासस्य किंवा अश्विन (न-स-अत्-नि-इय) इ. देवतांची पूजा करीत असल्याबहलचाहि उहेल त्यांत सांपडतो. या गोधीमुळें आर्य लोक आपल्या मृलग्रहाकडून पूर्वेकडे ज्या मार्गोने सरकत गेले त्या मार्गात मेसापोटेमियाचा वायव्य भाग असला पाहिजे. खि. पू. १८ व्या शतकांत बाबिलोन जिंकणाऱ्या करसाईत लोकांत मुरिअस (संस्कृत सूर्य), महत्तस् इ.सारखी आर्यदेवतानामें सांपडतात यांचेहि कारण वरीलप्रमाणंच असावें. तसेंच बाबिलोनच्या पूर्वकालीन लेखांत उह्लिक्लिले व आर्यभाषा वोल्णारे मंद किंवा मदलोक हे इराणांतील मिडिज लोकांचे पूर्वज असावे आणि ते आर्यलोक पूर्वेकडे प्रयाण करीत असतांना मेसापोटेमिया, कुर्दिस्तान व पश्चिम इराण यांत वसाहत करून राहिलेल्या आर्याच्या एका टोळीपकी असावेत असं मानण्यास हरकत नाही.

संस्कृतच्या नातेबाईक भाषा:—याप्रमाणें आपण मागें मागें शोध करीत गेल्यास वेदिक संस्कृतीचे पुरस्करों जे भारतीय आर्य त्यांच्याशी सांस्कृतिक, सांप्रदायिक, विशेषतः भाषिक वगैरं अनेक प्रकारचे साग्य असलेली राष्ट्रें निरिनराळ्या प्रदेशांत पूर्वी निरिनराळ्या काली वास्तव्य करीत होती असे दिसून येईल. या संशोधनाच्या अनुरोधानें भाषाक्षेत्राचें अवलोकन केल्यास आपणांस निरिनराळ्या भाषांचीं कुलें, शाखा, उपशाखा वगैरे निश्चित कहन मोठमोठ्या प्रदेशांस व्यापृन राहिलेल्या महत्त्वाच्या भाषांचे वंशवृक्ष निर्माण करतां येतील. आशियाखंडांतील झेन्द अथवा अवेस्ता भाषेप्रमाणेंच यूरोपांतील ग्रीक, लॅटिन, विशेषतः लिथुआनियन व गाँथिक या भाषांतिह संस्कृत भाषेशी सहश असे अनेक शब्द आढळतात. हित्रू ही भाषा सेमेटिक व आर्यकुलाच्या वाहेरची आपण मानतों पण तीतिह संस्कृतसहश वेरच शब्द आढळतात ही गोष्ट आपणांस परिशिष्टांत अशा शब्दांची यादी दिली आहे तीवहन दिसून येईल. यांपैकी लिथुआनियन ही जर्मनीपलीकडच्या प्रदेशाची भाषा असून तिच्या मृळच्या स्वहपांत कार थांडा फरक झाला आहे व ती आजिह संस्कृतशी वरीच जुळणारी आहे ही गोष्ट भाषाशास्त्रज्ञांनीं पुढें मांडली आहे. परंतु यासंवधी विस्तृत विवेचन करण्यास येथे अवकाश नस्त्यामुळें व या विषयाचें दिग्दर्शन दुरुन्या विभागाच्या प्रस्तावनंत केलें असल्यामुळें आतां आपण फक्त भारतीय आर्य भाषेच्या वैदिक स्वहपापासून पुढें हपांतर होत होत आजन्या मराठीचें स्वहप कसे वनत गेलें हें पाहूं.

वैदिक भाषेंतील स्थित्यंतरें: — वैदिक वाक्षयामध्ये जी भाषा आपणांस आढळते ती आर्यांच्या भाषेचें भरतखंडामध्यें त्यांची संस्कृति जेव्हां श्रेष्ठत्वाप्रत पोंचली होती त्या वेळचें एक स्वरूप होय असें वर म्हटलें आहे. तथापि वैदिक वाक्षयामध्यें जें संस्कृत भाषेचें स्वरूप आपणांस आढळतें तेंहि एकच नाही तर त्यामध्येंहि आपणांस त्याच भाषेची थोडाफार फरक असलेलीं भिन्न भिन्न स्वरूपें दश्चीस पडतात. वैदिक वाक्षय हें सर्व एकाच काल्खंडांत रचलेलें नतून त्याची निर्मित अत्यंत दीर्घ कालामध्यें चाल होती. ऋग्वेदांतील सूक्तें व उपनिषदें या दोन वाक्षयामध्यें भाषेच्या दश्चीनें आपणांस पुष्कळच अंतर आढळेल. ऋग्वेदसंहितेचाच केवळ जरी आपण विचार करू लागलों तरी त्या संहितेतील सर्व सूक्तांची भाषा एकस्वरूपी नतून त्यामध्येंहि भाषेच्या दश्चीनें फरक आढळून येतो व या दश्चीनें सूक्तांच्या रचनेचा कालानुक्रम आपणांस लावतां येतो. ऋग्वेद संहिता हा अनेक सूक्तांचा संग्रह असून तीं सूक्तें निरितराळ्या व कदाचित् एकमेकांपासून फार दूरच्या काली रचली गेली असावी व संहितेमध्येंहि त्यांचा अंत-भाव भिन्न काली होते गेला असावा हें त्यांच्या भाषेच्या स्वरूपवरून रपष्ट होतें. यासंबंधीं निरितराळ्या पाश्चात्य पंडितांचीं मतें पाहण्यासारखीं आहत.

प्रो. पिशेल तर म्हणतो की, कांही सूक्तें सूत्रकालापेक्षां फारशी जुनीं नाहींत यांत मुळीच संशय नाहीं. उलट ब्रूनहोफर तर सामान्यतः सर्व सूक्तांची रचना एक हजार वर्षात झाली असून ती खि. पू. २५०० ते १५०० च्या दरम्यान झाली असावी असे म्हणतो. म्हणजे पिशेल्ड्या मतें सर्व सूक्तांची रचना हिंदुस्थानांत झाली असावी तर ब्र्नहोफरच्या मर्ते ती कास्पियन समुद्रापासून पंजावपर्यंतच्या प्रदेशांत—विशेषतः उत्तर इराणांत—झाली असावी। असं दिसर्ते.

ग्रासमन्च्या मतें दोन ते सात या मंडळांचा एक गट अस्न त्यांतील सक्तांत विशिष्ट क्रम आढळतो. यावरून दोन ते सात हीं मंडळें सर्वात जुनी अस्न १, ९, १० ही मंडळें संग्रहात्मक असन, सर्वात उत्तरकालीन असावीं. ८ व्या मंडळाच्या रचनेंत कोणतीच व्यवस्था आढळत नस्न तें या दोहोंच्या मधील काळांतील असावें. यापैकीं गोत्रमंडळाबद्दलचें ग्रासमनचें विधान बरोबर आहे. परंतु इतर बाबतींत तें तितकेंसें ग्राह्म नाहीं; कारण पहिल्या मंडळांतील ५१ ते १९१ या सुक्तांच्या अनुक्रमांत विशिष्ट पद्धति आढळते.

ग्रासमननें या विभागणीस विशिष्ट शब्दांच्या उपयोगाचें तत्व लावलें आहे. परंतु कांही सक्तें त्यानें केवळ दुर्वोध व गद्यपाय असल्यामुळेंच उत्तरकालीन म्हटली आहेत. लान्मन याने नामांच्या अन्त्यभागांच्या संल्यांवरून स्कांचा काळानुक्रम लावण्याचा प्रयत्न केला आहे. उदा० अंती आ--औ (द्वि. व.); आस:-आः (पु. प्र. ब. व.); आ-आनि (न. प्र. व. व.); एभि:-ऐ: (तू. व. व.) या जोड्यांपैकी उत्तरपदेंच फक्त अभिजात संस्कृतमध्ये आढळतात. यावरून अथर्ववेद हा अभिजात संस्कृतच्या अतिशय जवळ येतो व त्या मानानें ऋग्वेद हा पुष्कळ दर जातो ही गोष्ट विशेषतः लानुमननें स्पष्ट केली. हेंच तत्त्व त्यानें ऋग्वेदांतील निर्निराळ्या मंडळांना लावून पाहिलें, त्यांत त्यास ग्रासमनप्रमाणेंच गोत्रमंडळें (२ ते ७) ही सर्वात जुनीं व ८ आणि ९ ही त्यानंतरचीं व दहावें त्यांच्याहिपेक्षां अलीकडचें असावें असे दिसून आलें, परंतु त्यानें निरनिराळ्या मंडळांत जी सक्तें मागाहून अंतर्भूत केली गेली असावींत त्यांकडे लक्ष्य दिले नाहीं. झिमरच्या मतें २ ते ८ ही मंडळे सर्वात जुनी असन १ व १० हीं नंतरची असावीं. कारण यांमध्यें बाविलानमधील ज्योतिपपरिभाषा आढळते. बुनहोफरने ऋग्वेदांतील तुबन्त हपांचा अभ्यास करून असें दाखिवलें की घे(२), ध्यै(६१) ही अन्ती असलेली हों जुनी असून तये (२१४), त्यै(५), आणि तुम् (४), हीं अंती असलेलीं हपें उत्तरकालीन अथवा ब्राह्मण-कालीन असावीत. यावरून त्याने मंडळांचा कालानुक्रम पुढें दिल्याप्रमाणें लाविला. गातम (४), भरद्वाज (६), वासिष्ठ (७), आत्रेय (५), वैश्वामित्र (३), भार्गव (२), आंगिरस (१, ८), व काण्य (१, ८), बुनहोफरच्या अभ्यासावरून वरील अनुमान जरी निश्चितपणें प्राह्म धरतां येत नाहीं तरी त्यावरून एवढी गोष्ट स्पष्ट होते की गोत्र-मंडळांत 'ध्ये'चा उपयोग ज्यास्त असून १ ल्या व ८ व्या मंडळांत 'तये' हें ा अधिक आढळतें.

ओल्डेनबर्ग यानें ऋग्वेदरचनेचा अनुक्रम असा दिला आहे: —प्रथम१ ते ९ मंडळं, नंतर या मंडळांत पडलेली भर आणि नंतर दहावें मंडळ. हॉप्किन्स यानें कांहीं विशिष्ट ३, ७, १०, २१, २३ इत्यादि संख्यावाचक शब्दांच्या उपयोगावरून सूक्तांचा रचनाक्रम लावण्याचा प्रयत्न केला आहे. परंतु त्यानें स्वतःच आपत्या अनुमानासंबधी ती कच्चीं असल्याचें विधान केलें आहे. या एकंदर संशोधनाचा निष्कर्ष अनींटडनें असा काढला आहे कीं, सर्व अर्थ वेवेद हा सर्व ऋग्वेदाच्या नंतरचा आहे. ऋग्वेदांतील दहावें मंडळ हें सर्वात उत्तरकालीन आहे. १ ते ९ या मंडळांतिह कांही सूक्तें इतरांपेक्षां वरींच उत्तरकालीन असावींत; परंतु तीं कोणतीं हें स्पष्टपणें दाखिवतां येणें बरेंच कठीण आहे. या नऊ मंडळांतिह आठवें मंडळ सापेक्षतः कांहींच्या मतें जुनें आहे तर कांहींच्या मतें उत्तरकालीन आहे. परंतु सातवें मंडळ हें वरेंच पूर्वकालीन असून प्रथममंडळ हें उत्तरकालीन असावें.

ऋग्वेदसंहितेचे कालविभागः—-आर्नोव्डनें ऋग्वेदसंहितेचे कालानुरोधानें पांच विभाग पाडले आहेत. ते असे:--

- (१) पहिल्या कालिभागांत जबळ जबळ निम्या ऋग्वेदसूक्तांचा अंतर्भाव होत असून, ह्यांत अनुष्टुभ् व तःसदृ इतर वृक्तें आढळतात.जगती छंद क्वचितच् आहे. मित्र व बरुण ह्यांची सूक्तें बहुतेक याच कालिभागांतआढळून येतात; परंतु इंद्रसूक्तें व अमिसूक्तें यांच्यापेक्षां तीं संख्येनें वरींच कमी आहेत. सामसूक्तांतिह इंद्रसूक्तें हीं अनुक्रमांत प्रथम असून संख्येंतिह सबीत अधिक आहेत. एकंदरींत या कालिभागाला 'इंद्रकालिभाग' अशी संज्ञा देतां येईल.
- (२) दुसऱ्या काल्डिनागांत बहुतेक स्करचना त्रिष्टुम् छंदांत असून अग्निस्कें जवळ जवळ इंद्रसृक्तां-इतकींच आहेत. याला त्रिष्टुम्-काल्डिनाग किंवा अग्निकाल्डिनाग असे नांव देतां येईल, यांत ऋग्वेदाच्या सुमारें एकपंचमांश भागाचा अंतभाव होतो.

- (३) तिसऱ्या कालविभागांत बहुतेक सूक्तरचना त्रिष्टुम् व जगती या दोन छंदांत अस्न दोन्ही छंदांतील सूक्तांची संख्या जवळ जवळ सारखी आहे. यांत प्रामुख्यानें वैश्वानर किंवा जातवेदस् जो अग्नि, सूर्य, उषस्, यावापृथिवी व आपः यांना उद्देश्न सूक्तें रचिलेली आहेत. या सर्व सूक्तांत ऋग्वेदाच्या हों. ३० भागाचा अंतर्भाव होतो. या कालविभागाला पचमहाभूतांसारख्या शक्तींच्या पूजेचा काल असे म्हणतां येईल.
- (४) चब्ध्या कालिभागांत एकाच स्कांत त्रिष्टुम् व जगती या दोन छंदांचे मिश्रण झालेलें आढळतें. या विभागांतील स्कें सुष्टींतील परंपरागत किन्छ देवतांना उद्देशून आहेत. या विभागाला 'लोककथांचा काल किंवा बालसारस्वत काल 'असे म्हणतां येईल.
- (५) पांचन्या कालविभागांत प्राप्तुख्यानें उत्तरकालीन अनुष्टुभ् छंद आढळतो आणि सत्तांना मंत्रांचें स्वरूप दिलेलें आढळतें. यावरून यास ' मंत्रकाल ' असे म्हणतां येईल.

आनोंहड़नें निरिनिराळ्या शब्दांच्या उपयोगांचा अभ्यास करून वरील रचनाकालचे विभाग पाडलेले आहेत. उदाहरणार्थ, त्यानें असे दाखिवलें आहे कीं, दर्शकसर्वनामांपैकीं 'स्य' आणि 'त्य ' हीं वरीच जुनी असून एतद् व त्याचीं रूपें वरीच अर्वाचीन आहेत. तसेंच एन व अदस् हींहि उत्तरकालीन दिसतात. 'सर्व' हैंहि सर्वनाम उत्तरकालीन दिसतें. तसेंच वहु व त्याचे समास हेहि उत्तरकालीन असावे. 'कतर' व 'कतम' यांपासून झालेलीं रूपेंहि उत्तरकालीन असून त्यापेक्षांहि यतर, यतम व इतर हीं अर्वाचीन आहेत. अन्यतर हें तर मुळींच आढळत नाहीं. शब्दयोगी अव्ययांची तरतमान्त रूपें उत्तरकालांतच अधिक आढळतात, उपर आणि उपम ही मात्र पूर्वकालीन दिसतात. अन्तर आणि अन्तम हींहि पूर्वकालीन असून अन्तरिक्ष हैं तद्भव रूप माल उत्तरकालीं अधिक आढळतें. वितरम हें दुस्त्या व तिसन्या कालांत अधिक आढळतें. प्रथमपुरुपी एकवचनाचा उपयोगहि यराच उत्तरकालीन दिसतो. एक या शब्दाचा उपयोगहि उत्तरकालीन सूक्तांत अधिक आढळतें. उपमार्थी 'न' ह्या अव्ययाचा उपयोग पूर्वकालीन विभागांत ग्रहणजे पहिल्या व दुसन्या विभागांत अतिशय दृष्टीस पडतो. तिसन्या विभागांत त्यापेक्षां कमी प्रमाणांत आढळतों, आणि चवथ्या व पांचव्या कालांत तर तें जवळ जवळ अद्दय होतें आणि अभिजात संस्कृतमध्ये तर हें दुसच होतें. 'सु' हें अव्ययहि प्रथमकालविभागांत विशेष दृष्टीस पडतें; पण पृढं पुढें तें कचितच आढळतें. 'अच' या शब्दाचा शब्दयोगी अव्ययासारखा उपयोग आरंभींच्या काळांत आढळतों, तर 'अपि' हा पुढील कालविभागांत अधिक आढळतों. अभिजात संस्कृतांत 'अपि' उभयान्वयी अव्ययाच्या स्वरूपांत सामान्यतः आढळतें, परंतु ऋग्वेद किवा अर्थवेन वेदांत तें तसें आढळत नाहीं.

प्राचीनांच्या समज्ञतीप्रमाणेंहि ऋग्वेदसिहतेंत अंतर्भूत झालेली सूक्तें जरी एकाच दर्जाची मानलीं जातात तरी मुख्य संहितेंत प्रवेश न मिळालेलीहि कांही सूक्तें संगृहित केलेली असून ती ऋग्वेदसेहितेस जोडलेली आहेत व त्यांस खिल अथवा पुरवणी म्हणून मुख्य संहितेपेक्षां गोण स्थान दिलेलें आहे. आढब्या मंडळांतील वालाखिल्य या नांवानें संगोधल्या जाणाऱ्या अकरा सूक्तांच्या गटाचाहि सहितेंत अंतर्भाव होतो किंवा नाही यावहल मतभेद आहेच. गणपतकृष्णाजीच्या प्रतीत ही पुरवणींत दिली आहेत. संहितेंच पारायण करतांना ही सूक्तें वगळण्यांत येतात.

सर्वीत प्राचीन व अत्यंत परिश्रमानें, श्रेंद्रेनं व पाठभेदिह न होऊं देतां रक्षण केलेल्या ऋग्वेद संहितेची ही स्थिति, तर इतर संहिता, ब्राह्मणें, व उपनिपदें यांची रचना दीर्घकालपर्यंत होत असूनत्यांमध्यें भाषेचीं निरिनराळी स्वरूपें दृग्गोचर झाल्यास त्यांत मुळीच नवल नाही.

व्यवहारांतील भाषांमधील रूपबाहुत्यः आतां ही बैदिक वाझ्ययाची जी भाषा ती देखील ग्रांथिक अथवा वाझ्ययीन भाषा होय. व कोणतीि भाषा जेव्हां वाझ्ययामध्यें समाविष्ट होते अथवा ग्रंथस्वरूप पावते तेव्हां ती अधिक टाकटिकीचें किंवा शिष्ट स्वरूप पावते असा भाषाशास्त्राचा सिद्धान्त आहे. तेव्हां वैदिक भाषेचें जें स्वरूप आपणांस दृष्टीस पडतें तें तत्कालीन काव्यभाषेचें किंवा वाझ्ययीन, ग्रांथिक किंवा शिष्ट भाषेचें स्वरूप असलें पाहिजे. ज्यावेळी हें बाझ्य रचलें जात होतें त्यावेळच्या लोकांची प्रत्यक्ष व्यवहारांतील भाषा यापेक्षां थोडचा पार शिथिल स्वरूपाची असली पाहिजे. तसेंच तत्कालीन समाज सामाजिक, राजकीय वगरे बंधनांनीं आजच्यासारला विशेष निगडित अथवा सूत्रबद्ध असणें संभवत नाहीं, तत्कालीन निरनिराळ्या जमातींमधील किंवा राष्ट्रांतील दळणवळण आजच्याहतकें

सुल्भ असणें शक्य नाहीं; तेव्हां त्यांच्या भाषेंत अथवा विशेषतः बोलींतिह फारशी नियमबद्ध घटना असणें शक्य दिसत नाहीं; त्यामुळें आपणांस तत्कालीन बोलींत एकाच शव्याचीं अनेक प्रकारची रूपें किंवा एकाच धात्चीं व्याकरणदृष्ट्या भिन्नभिन्न रूपें आढळणें शक्य आहे व त्याप्रमाणें प्रत्यक्ष ऋग्वेदांतिह हैं रूपवाहुत्य आपणांस मोठ्या प्रमाणावर आढळतें. उदाहरणार्थ, तुबन्ताची रूपें करण्याचे त्यावेळीं निरनिराळे १६ प्रकार होते. तसेंच प्राकृत भाषांतिह हैं रूपवाहुत्य आपणांस अधिक स्पष्टपणें आढळतें. याचें कारणहि हीं भिन्नभिन्न रूपें वापरणारे भिन्नभिन्न लोकसमाज एकमेकांशेजारीं रहात होते हेंच होय. उदाहरणार्थ, युष्मत् शब्दाचीं पंचमीच्या एकवचनाची प्राकृत भाषेतील रूपें पुढें दिल्याप्रमाणें आढळतातः—तुब्भ, तुम्ह, तुब्झ, तुहिंतो, तुरह, तईहिंतो, तहत्तों, तईतो, तईतो, तुवाहिंतों, तुवाओं, तुवालां, तुवाल

तरेंच 'भू' धात्नें प्रथमपुरुषाचें बर्तमानकाळाचें अनेक बचन खालील भिन्नभिन्न प्रकारांनीं होतें:— होअमु, होआमु, होइमु, होएमु, होअमो, होआमो, होइमो, होएमो, होअम, होआम, होइम, होएम, होएउजमु, होएउजामु, होएिउजमु, होएउजेमु, होएउजमो, होएउजामो, होएिउजामो, होएउजेमो, होएउजमो, होएउजम, होएउजम, होएउजेम, होएउजेम, होउजमो, होउज

वेदपूर्वकालीन भाषेचें अवगमनः — याप्रमाणें ऋग्वेदकालीन भाषा किंवा सामान्यपणें वैदिक भाषा ही निश्चित भाषा घरली तर ही भाषा ज्या भाषेचें वाङ्मयीन अथवा शिष्ट स्वरूप पावली असेल ती जानपद-भाषा त्या वेळची सामान्य भाषा असली पाहिजे. या भाषेचें मूळ स्वरूप आपणांस वैदिक भाषेमध्यें किवा त्यानंतरच्या त्या भाषेच्या स्वरूपामध्यें जे बोलीचे अवशेष निरनिराळ्या रूपांमध्यें अथवा व्याकरणविषयक अगर इतर क्रियांमध्यें असलेले आढळतील त्यांवरून जाणतां येण्यासारलें आहे. व कदाचित् याच अभ्यासावरून आपणांस पूर्व वैदिक अथवा वेदकालीन लोक सूक्तरचनेच्या कालापूर्वी जी भाषा बोळत होते तिच्या स्वरूपाचिह अवगमन करतां येणे शक्य आहे.

वेदकालीन किंवा वेदपूर्वकालीन ज्या बोकी प्रचलित असत त्यांमध्ये एकाच शब्दाची अनेक तन्हेची हपें किंवा तोच शब्द निरिनराळ्या तन्हेने उच्चार करण्याची पढ़त दिसून येते. व ही गोष्ट कांहीं अंशानें आजिह आपण शिष्ट भाषा सोडून लोकांची सामान्य व्यवहाराची भाषा पाहिल्यास दिसून येते. उदा० आपण ज्या शब्दाच्या उच्चारा मध्यें 'ऐ' हा स्वर वापरतों त्याच शब्दाचा उच्चार प्राचीन किंवा वेदपूर्वकालीं 'ऐ'च्या ऐवजी पुढें दिल्याप्रमाणें निरिनराळे आढ स्वरसमुच्चय घालून करीत असत. जसें:—अइ, अई, आइ, आई, अए, अऐ, आए, आऐ, तसेंच अय, आय, असेहि दोन प्रकार अधिक असत. तसेंच अउ, अऊ, आउ, आऊ, अओ, आओ, आओ, आओ, अव, आव, अशा तन्हेनें जे निरिनराळे बोलीतील उच्चार तेच प्रचलित भाषते औं या एकाच स्वरानें निर्देष्ट होतात. हींच गोष्ट आपणांस मराठीतील असा किंवा ऐसा या शिष्ट शब्दांचीं जीं निरिनराळीं हपें लोकिक व्यवहारांत आढळतात त्यांवहन प्रतीत होते. उदा० अइसा, अईसा, आइसा, आईसा, अएसा, अऐसा, आएसा, आऐसा, अयसा, तसेंच उउक, ठऊक, ढाउक, ढाउक, ढाओक, ढओक, ढाओक, ढवका, ढावका. वरील आढ आढ स्वरसंघींकीं पहिल्या चार स्वरसंघींचा संघि पाणिनीकालीं अनुक्रमें ए आणि ओ असा झाला व पुढील चारांचा अनुक्रमें ऐ आणि औ झाला. संहित स्वर असंहित उच्चारण्याची पद्धत जी सामान्य लोकांत आजिह आपणांस आढळून येते ती पाणिनीय संस्कृत भाषेत किंवा वाड्ययीन संस्कृत भाषेत वंद पडली.

वैदिक भाषेतील स्वरांचे उच्चार असंहित राहिलेले तितउ, प्रउग यासारले कांहीं बोलीतील शब्द त्याच स्वरूपांत मधूनमधून आढळतात. यापूर्वीच्या अवेस्ता भाषेत तर असंहित स्वर विपुलतेनें आढळतात. उदा. अवे. अएईब्यो= सं. एभ्यः; अवे. दएव = सं. देव; अवे. पहरि ददहति = परिदश्त; अवे. पओऊवीम् = सं. पौब्वीम्; हीच पद्धति आपणांस प्राकृत भाषांमध्येहि आढळते. तसेंच प्राणिनीय स्वरसंधिनियमाप्रमाणें जेथे ए, ओ, व अर असे

संधि ब्हावयास पाहिजेत तेथं अनुक्रमें ऐ, औ, आर् असे संधि झालेले कांही शब्द संस्कृत भाषेंत आढळतात. उदा०. प्रष्ठ+ऊह= प्रष्ठोह, अक्ष+ऊहिनी अक्षोहिणी, स्व=ईर=स्वर, ऋण=ऋण=ऋणार्ण. तसेंच पूर्वविदिककाली इ, आ, हे स्वर असंहित उच्चारण्याची जेथें प्रथा होती तेथें 'या ' असा संधि पाणिनीकालीं रूढ झाला. परंतु ही पूर्वीची लक्ष्य आपणांस मराठीच्या प्राथमिक अवस्थेत आढळून येते. उदा० ' इआ पाटणी ' असा प्रयोग आपणांस पाटण येथील शिलालेखांत आढळतो. तोच ज्ञानेश्वरकाली ' इया पाटणी ' असा झाला व आजच्या मराठीत ' या ' अथवा ' ह्या ' पाटणी असा झाला. याप्रमाणेच मराठीतील तुआं, तुवां, त्वां ही रूपें किंवा मिआ, मिया, म्यां ही रूपें वरीलच गोष्ट सिद्ध करितात.

वेदपूर्वभाषेत अ, ए व ओ स्वर असलेल्या शब्दांति है संस्कृतमध्यें फक्त अ हाच स्वर राहिला ही गोष्ट आपणांस संस्कृत व ग्रीकमधील कांही शब्दांची तुलना केली असतां दिसून येईल. उदा० सं. अस्ति, ग्री. एस्ति; सं. पतिस्, ग्री. पोतिस्; सं. अम्बर. ग्री. ओम्ब्रॉस; हीच गोष्ट ताल्ब्य नियमाच्या बाबतींत आपणांस स्पष्टपणें आढळून येते हें दुसऱ्या भागाच्या प्रस्तावनेंत दाखविलेंच आहे.

याप्रमाणेंच संस्कृत भाषेभध्यें ने कांईा शब्दांच्या विभक्तीच्या वावतीत रूपवाहुत्य दिस्न येतें त्याचा मूल्याही शोध केला असतां आपणांस असे आढळून येईल कीं ही रूपें वापरणारे निरिनराळे समाज अस्न त्यांमध्यें प्रत्येकी एका विशिष्ट तन्हेची रूपें प्रचलित असत, व तीं त्या त्या समाजांत मान्य असत. परंतु व्याकरणकारांस त्यांचे एकत्रीकरण करण्याच्या वेळीं या भिन्न भिन्न परंतु प्रचलित रूपांस चैकत्यिक म्हणून आपत्या ब्यावरणांत मान्यता द्यांवी लागली ही गोष्ट मत्ये, मतये; धेन्वे, धेनवे; मत्याः, मतेः इ. रूपांवरून किंवा तिर्थवस् शब्दांतील तिर्थवत्, तिर्थवस् व तस्तुप् या तीन प्रकारच्या प्रत्ययपूर्वे रूपांवरून दृष्टीस पडते. हा विशेष आर्थ भाषांच्या बाल्यावर्रथेत होता. ग्रीक मार्षेति इ एकाच शब्दाची भिन्न प्रत्ययपूर्वे रूपें असत ही गोष्ट दिस्न येते. उदा प्रथमा hudor, पष्टी hudatos; तसेंच लिटन भाषेत Jecur—liver, Jecinoris; iter—voyage, itineris याप्रमाणें 'रान्त 'च 'नान्त ' प्रत्ययपूर्वे रूपें वैकत्थिक असत. तसेंच संस्कृतमध्यें 'बू' धातूची कांहीं रूपें लुत होजन त्यांच्या टिकाणी 'आह' धातूचीं रूपें समाविष्ट झालीं. यावरून 'बू' आणि 'आह' धातू वापरणाऱ्या दोन समाजांच्या भाषांचें एकिकरण झालें ही गोष्ट प्रतीत होते. तसेंच बुधकौशिक ऋषीनें वापरलेल 'सीताया: पतये 'हें किंवा पाराशरस्मृतीतील 'क्लीवे च पतिते पता ' वचनांतील पता हें अपाणिनीय रूप तत्कालीन भाषत मान्य होतें हीहि गोष्ट वरील तत्त्वाचीच निदर्शक आहे. अशा गोष्टीवरूनच रा. वि. का. राजवाडे यांनीं संस्कृत भाषेच्या पूर्वकालीन स्थतीसंवर्धा पुर्वील अनुमानें काढिलीं आहेत.

(१) आर्य पूर्व जांची भाषा प्रथमारंभी बचन, विभक्ति, किंवा लिंग यांच्या प्रत्ययांखेरीज होती म्हणजे अप्रत्यय होती. (२) त्या अप्रत्ययकाळी आर्यपूर्व जभाषत सानुनासिक भाषा व निरनुनासिक भाषा असे दोन भेद झाले होते. [ही गोष्ट बर लॅटिन भाषेतील 'रान्त' व 'नान्त' नामरूपें उल्लेखिलीं आहेत त्यांवरूनहि दिसून येईल.] (३) त्या कालीं वैदिक पूर्वज कंट्य उच्चार फार करीत. 'से'चा उच्चार बहुतेक 'ह' सारखा असे. [संरक्ष्त भाषेत ज्या शब्दात 'से' असतो तेथें अवेरता भाषेत 'ह' हा वर्ण आढळतो. उदा० सोम-हओम; सप्तसिंधु-ह्प्तहिंदु; सरस्वती-हर्रहृती; इ. यावरूनहिं हीच गोष्ट स्पष्ट होते.] (४) तचा उच्चार बहुतेक स सारखा असे. उदा० चमस् शब्द चमत् असाहि उच्चारिला जाई. (५) स चा उच्चार व्ह सारखा होई व व्ह चा उच्चार जवळ जवळ हसारखा असे. ह व उपसर्जनीय हे बहुतेक उच्चारांत सारखे असत. (६) 'अ' त महाप्राण घातला म्हणजे ह होई व 'ह' तून महाप्राण काढला म्हणजे अ उच्चार होई. [बहीस्तुन लेखांत- सं. अमेत्रेय:—हिमिश्रेय:] (७) आर्यपूर्व जभाषांत कालांतरानें प्रत्यय उत्पन्न झाले व प्रथम प्रत्यय चचनांचे झाले. (८) दोन निरिनराळे बचनप्रत्यय लावणारे दोन भिन्न समाज होते. पैकी एक समाज स्, स् + स, स् +स् +स् हे प्रत्यय लावी. दुसरा समाज म् व इ हे दोन प्रत्यय आणि प्रहात प्रत्यय लावून शिवाय एक, दोन, तीन, ह्या माला लावून वचनें दाखवी. येणेंप्रमाणें दोन बचनप्रत्यय लावणारे दोन समाज होते. (९) तिसरा एक समाज होता तो स, स् + स, व स् + स् + स् हीं संल्यादर्शक अक्षरें नामाच्या पाठीमार्गे उपसर्ग म्हणून लावी. (१०) या तिन्ही समाजांत अद्याप लिंगप्रत्यय व विभक्तिप्रत्यय लावण्याचा प्रघात पडला नव्हता. मनांत स्त्री—पुरुष भेद असे परंतु वैय्याकरिणक लिंग या समाजांना अद्याप माहीत झाले

नन्हतें. अशा कालीं उत्तमपुरुषवाचक व मध्यमपुरुषवाचक सर्वनामांची एकि दित्रि वचनांचीं रूपें वनलीं गेलीं व तीं भाषेत इतर्जी हढ झाली की लिंगप्रकरणीं हीं दोन्ही सर्वनामें कायमची अन्यय ठरलीं. त्वं म्हणजे स्त्री, पुरुप की पोर त्याचा बोध त्वं या कानें होत नाहीं, तर इतर कोणत्या तरी जापकानें होतो. त्या काली म हा संख्यावाचक शब्द योजणान्या समाजाचे सर्व प्रातिगदिक शब्द हलन्त होते. गाव, हरव, गुग्व, देवय, रमय, मात्र, पित्र, नर, अभिजिन्, प्रतियद् असे सर्व शब्द हलन्त असत. म, इ व पह हे प्रत्यय योजणान्या समाजाचे शब्द हलन्त व अजन्त असे दोन्ही प्रकारचे असत. (११) उत्तमपुरुषवाचक व मध्यमपुरुष्याचक सर्वनामांची तिन्ही वचनांची रूपें प्रत्ययी समाजाच्या भाषेत जशी होतीं तशीं उपसर्गी समाजाच्या भाषेतिह होतीं. (१२) सर्वाच्या शेवटीं विभक्ति-प्रत्यय उदय पावले. वचनांची तीन रूपें रानटी आर्य भाषेत होतीच. पेकी एकवचनाच्या रूपापुढें विभक्तिप्रत्यय लागृन निरिनराज्या विभक्तयांचीं एकवचनें बनत, द्विचनाच्या रूपापुढें विभक्तिप्रत्यय लागृन निरिनराज्या विभक्तयांचीं सम्वचनाच्या रूपापुढें विभक्तिप्रत्यय लागृन निरिनराज्या विभक्तयांचीं अनेकवचनांची रूपें साधत व त्रिवचनाच्या रूपापुढें विभक्तिप्रत्यय लागृन निरिनराज्या विभक्तयांची अनेकवचनांची रूपें तथार होत. (१३) अपत्यवाचक रूप करण्याकरितां मध्यें आ वार्न वृद्धि दर्शवीत. उदा. पुत्र-प + आ + उत्र = पीत्र. यावरून वृद्धिनियम निघाला.

थोडक्यांत सांगावयाचें म्हणजे पाणिनीपूर्वकालीं (१) साधी तुटक शब्दांची अप्रत्ययभाषा प्रथम असलेली दिसते. (२) नंतर प्रथमवचनाचे प्रत्यय जन्मास आले. (३) नंतर विभक्तिप्रत्यय जन्मास आले. (४) नंतर लिंगभेद होऊं लागला. (५) तो परिपूर्ण होता न होतो इतक्यांत पाणिनीय भाषा स्थिर म्हणजे मृत झाली.

बोलभाषा व साहित्यिक भाषाः --वैदिक भाषेचें जं स्वरूप आपणांस ऋग्वेदांत दिसून येतें त्यामध्यें अधिक स्वातंत्र्य व ब्याकरणनियमांची शिथिलता दृष्टीस पडते. ऋग्वदांतील सूक्ते एकमेकांपासून विन्याच दूर असलेल्या कालखंडांमध्यें व तसेंच भिन्न भिन्न प्रदेशांमध्यें तयार झालीं असल्यामुळें त्यांमध्यें व्याकरणविषयक रूपवाहत्य व स्थानिक वैशिष्ट्य प्रचुरपणें दृष्टोत्पत्तीस येतें. या भाषेला जसजसं वाङ्मयीन अथवा श्रांथिक स्वरूप प्राप्त होते गेलें तसतरें तिचें स्वरूप नियमबद्ध व कभी बैचिन्ययुक्त होत गेलें असें उत्तरकालीन बीदिक वाङ्मयाकडे पाहिले असतां दिसून येतें. वैदिक भाषेस प्रातिशाख्यादि ग्रंथांनी अधिक नियमितपणा आणण्याचा प्रयत्न केला. याच प्राति-शाख्यांची पुढें व्याकरणग्रंथांत परिणति शाली व त्या मानाने भाषेस अधिकाधिक एकरूपता व नियमबद्धपणा ही प्राप्त होऊं लागलीं, या क्रियेची आपणांस पाणिनीकाली पूर्ण वाढ झालेली दिसते. पाणिनीच्याहि पूर्वी इंद्रशाक-टायनादि अनेक ब्याकरणकार होऊन गेले होते. व त्यांचे भिन्नभिन्न ब्याकरणसंप्रदाय प्रचलित होते. या सर्व ग्रंथांचा ब संप्रदायांचा परामर्प घेऊन पाणिनीनें आपल्या ब्याकरणाची रचना केली व जरी त्यानें केवळ अमुक शब्दाचें अमुक तन्हेचें रूप बनतें, विशिष्ट परिस्थितीत विशिष्ट आदेश होतात इत्यादि तन्हेचे केवळ वस्तुस्थितिनिदर्शक नियम आपत्या ग्रंथांत नमूद करून ठेविले आहेत; व अमुक करावें व अमुक प्रत्यय लावावा अशा तन्हेचे विधायक नियम घातलेले नाहींत: तथापि पाणिनीने तत्कालीन प्रचलित भाषेचें स्वरूप निश्चित केल्यामळें त्यापुढील प्रथकारांस त्या विशिष्ट पद्धतीसच अनुसरून ग्रंथरचना करावी लागली. व पाणिनीच्या वस्त्रिथतिनिदर्शक सुत्रांसच नियमांचे स्वरूप प्राप्त झालें, याप्रमाणे संस्कृत भाषेचें स्वरूप नियमबद्ध बन्न गेलें. तथापि है पाणिनीय व्याकरणहि सर्वमान्य होऊन पूर्णपर्णे अनुसरलें जाण्यास कांहीं कालाविध अवस्य होता. व त्यामुळें कांहीं कालपर्यंत पाणिनीय नियमांस सोडूनहि रचना झालेली आपणांस संस्कृत वाङ्मयांत आढळून येते. प्रि. वै. का. राजवाडे यांनीं गीतेंतील अपाणिनीय प्रयोगांचें दिग्दर्शन आपल्या भांडारकर स्मृतिग्रंथांतील निवंधांत केलें आहे तें याच गोष्टीचें उदाहरण म्हणून देतां येईल. याप्रमाणें पाणिनीय कालापासून जसजसे आपण अर्वाचीन कालाकडे येऊं लागतों तस्तशी आपणांस नियम-बद्ध व निरपवाद रचना करण्याकडे अधिकाधिक प्रवृत्ति झालेली दृष्टीस पडते; व त्या मानानें वाङ्मयीन अथवन प्रांथिक भाषा अधिकाधिक कृत्रिम होत जाऊन अधिक पांडित्यपूर्ण व सौन्दर्ययुक्त करण्याकडे प्रथकारांची प्रवृत्ति आढळून येते व त्या मानानें ती क्लिष्ट व दुर्बोधिह होत चाललेली आढळून येते. यामुळे लोकांच्या सामान्य व्यव-हारास ती अधिकाधिक निरुपयोगी होत जाऊन अखेरीस तिला केवळ ग्रांथिक बद्धभाषेचे स्वरूप प्राप्त होतें.

अर्थात् संस्कृत भाषेचे हपांतर होत असतांना समाजामध्ये लोकभाषा किंवा सामान्य लोकांची व्यवहाराची भाषा म्हणून कोणती तरी भाषा अस्तित्वांत असलीच पाहिजे. ही भाषा लोकव्यवहारास अधिक सुलभ व त्या मानानें व्याक-रणादि नियमांनी विशेष जखड़न न गेलेली अशी असावी. तसेंच तिचें स्वरूप भिन्न भिन्न प्रदेशांतिह स्थानिक परिथती-प्रमाणें निर्दानराळें असलें पाहिजे: व त्याप्रमाणें आपण वेदकालापासन अलीकडील निर्दानराळ्या कालखंडांचें निरी-क्षण केल्यास अशीच वस्त्र हिथति आढळते. सामान्य लोकसमाजाचा व्यवहार या निरनिराळ्या स्थानिक बोलीतनच चाल राहिला. संस्कृत भाषेला जसें पंडितीय विशिष्ट असें स्वरूप प्राप्त झालें तसेंच सांप्रदायिक स्वरूपिह प्राप्त झालें. त्यामुळें पंडितीय वैचारिक चळवळ त्या भाषेत चाल राहिली. याच बेळी बैदिक धर्माची बाद याच वर्गाच्या हातांत असस्या-मळें बैदिक धर्ममुलक यज्ञयागादि संस्था व विधि यांचें स्वरूपिह अधिक अवादन्य व सामान्य जनसमुहाच्या आवां-क्याच्या बाहेर वाढत गेलें: यामुळे सामान्य जनसमूहाच्या पारमार्थिक उन्नतीस कांहीं तरी अल्प परिश्रमाचा व त्यांच्या आटोक्यांतील मार्ग असण्याची आवश्यकता उत्पन्न झाली. व त्याचा परिणाम म्हणजे वैदिक धर्माविरुद्ध निरनिराळ्या काली प्रचलित झालेले संप्रदाय हा होय. अशा तन्हेचा सर्वात महत्त्वाचा व प्रादेशिक दृष्ट्या अत्यंत व्यापक असा संप्रदाय म्हटला म्हणूजे वौद्ध संप्रदाय होय. बुद्धाचा जन्म किवा वंश यासंबंधीं कितीहि भिन्न भिन्न भतें असली तरी त्याचें कार्य सामान्य जनतेची ऐहिक व पारमार्थिक उन्नति घडवन आणणें हें होतं यायहरू दुमत नाही, वैदिक धर्मातील यज्ञयागादि प्रचंड विधि अथवा तपश्चर्यादि खडतर मार्ग यांपासून पूर्णपणे अलिप्त व कोणत्याहि सामान्य मनुष्यास स्वतः आचर-णांत आणण्यास मुलभ अशा मार्गानें आपली पारमार्थिक उन्नति घडवून आणणे प्रत्येक व्यक्तीस शक्य व साध्य आहे या तत्त्वाचा प्रसार बुद्धानें करण्यास सुरवात करून आपणांस असंख्य अनुयायी मिळविले; व या तत्त्वाचा प्रसार केवळ भरतखंडांत नव्हे तर तत्कालीन ज्ञात जगाऱ्या बऱ्याच मोठ्या भागावर झाला. या तत्त्वाऱ्या प्रचारार्थ बुद्ध व त्याचे अनुयायी यांस लोकांच्या प्रचलित अथवा सामान्य बोलीचा आश्रय करावा लागला; कारण त्यांस जो संदेश द्यावयाचा होता तो सामान्य लोकसमृहास द्यावयाचा असल्याने त्यांच्याच भोषत देणे आवश्यक होते: यामुळे त्यांस त्यांच्याच मग्ध देशांत प्रचलित असलेली सामान्य बोली मागधी(नंतर धर्मसंगीतिकाली पाली)तिचाच अवसंब करावा लागला: वामुळे बौद्धधर्मीय विशेषतः बौद्धधर्माच्या प्राथमिक अवस्थेमधलें हीनयानपंथीय वाड्यय पालीभाषेतच रचलें गेलें. येथें हेंहि लक्षांत ठेवलें पाहिजे कीं, बौद्ध तत्त्वज्ञानाचा प्रसार प्रारंभीं केवळ तींडी व्याख्यान-प्रवचनादि रूपानेंच झाला व त्याचें वाङमयात प्रथम बुद्धनिर्वाणानंतर कांही कालानें करण्यांत आलें: व पुनः जेब्हां हाच संप्रदाय आपली प्रंथरचना संस्कृत वाङमयांत करूं लागला व महायान नावाच्या पंथरूपानें मिरवं लागला तेव्हां पुन्हां सामान्य जनतेपासून दुराव्ह्यामुळे भरत-खंडातून नष्ट झाला. या बौद्धसंप्रदायाच्याहि पूर्वी गसून किंवा समकालीन जैनांचा पंथ प्रचलित होता. यांतील सर्वात महत्त्वाचा व अखेरचा तिर्थेकर अथवा प्रचारक जो महाबीर त्यानेहि आपली कर्तव्यभूमि म्हणजे सामान्य जनसमूह व आपली प्रचाराची भाषा म्हणजे सामान्य जनसमृहाचीच भाषा जी अर्धमागधी तिचाच अवलंब केल्यामुळे या पंथाचाहि प्रसार भरत-खंडाच्या बन्याच मोठ्या भागावर झाला. त्या भाषेतीलहि या पंथाचे बरेंच वाड्य आज आपणांस उपलब्ध आहे. याप्रमाणेंच या पंथांतील किंवा इतरिह सामान्य जनतेचे जे न्यवहार होत असत तेहि लोकिक बोलीमध्यें चालू असत: स्यामुळे अशा तन्हेच्या जानपदबोलीहि संस्कृत भाषेबरोबरच ठिकठिकाणी प्रचलित होत्या. अर्थात् या बोली ब्याक-रणादि नियमांनी फारशा बद्ध नसून त्यांचे स्वरूप स्थानिक असल्यामुळे भरतखंडाच्या निरनिराळ्या भागांत निरनिराळ्या नांबांनीं व भिन्न भिन्न स्वरूपांत प्रचलित होत्या. अशा तन्हेच्या अनेक बोलीचा उक्केख निरनिराळ्या ग्रंथांत केलेला आपणांस आढळता. या इतर बोलीना सांप्रदायिक वैशिष्ट्य नस्त्याने व ग्रंथरचनेची सर्वमान्य भाषा संस्कृत अस्त्याने या लोकिक बोलीत फारशी प्रंथरचना आपणांस आढळून येत नाहीं. यांसच सामान्यतः प्राकृत असे नांब दिलेलें आढळतें, परंतु त्यांस निरनिराळीं स्वतंत्र प्रादेशिक नांबेंहि होतीं. व यांतील कांहीं बोलींमध्यें थोडी फार प्रथरचनाहि झालेली दिसून येते. (उदा॰ पैशाचींत बृहकथा) व कांहीं भाषांतील बृटित उल्लेख कांहीं संस्कृत प्रंथांत आढळतात. तसेंच संस्कृत नाटकांतून अमुक अमुक पानाच्या तींडी अमुक अमुक प्राकृत भाषा घालाव्यात असे नियम पुढं उरबिले गेले.

बेदकालीन बोलींचे विशेष:—प्राकृत भाषा म्हणून ज्या निरिनराळ्या बोलींस संबोधण्यांत येतें त्या वास्तिविक लोक!मध्यें प्रचलित असलेल्या निरिनराळ्या देशभाषा होत्या. यांपैकींच एखाद्या बोलींस (किंव। महत्त्वाच्या दोन तीन बोलींच्या मिश्र भाषेस) तिच्यामध्यें वाद्ययनिर्मिति झाल्यामुळें अधिक शिष्ट व सुसंबद्ध रूप प्राप्त होऊन 'संस्कृत' असे नांव मिळालें. तिच्या शिष्ट व सुसंबद्ध स्वरूपामुळें पुढींल ग्रंथरचनाहि त्याच भाषेत होऊं लाणून ती भाषा समृद्ध व संपन्न झाली. परंतु लोकव्यवहार सामान्य बोलींतच चालू होता.

या प्राकृत भाषा अथवा बोली वेदपूर्वकाली आणि वेदकालीहि प्रचलित असल्या पाहिजेत. किंबहुना वेदकालापासून ज्या सामान्य लोकांत बोली होत्या त्याच पुढें प्राकृत भाषा म्हणून संबोधल्या जाऊं लगल्या. या गोष्टीस आपणांस वेदांतच गमक आढळतें. उदाहरणार्थ जे विशेष आज आपणांस प्राकृत भाषांमध्यें आढळतात, त्याच विशेषांचीं उदाहरणें आपणांस वैदिक वाद्यायांतिह मधून मधून दृष्टीस पडतात. यावहन वेदकालीन वैदिक भाषा बोलणान्यांच्या भाषेवरिह तत्कालीन सामान्य अथवा जानपद भाषांचा परिणाम होत होता व कांही जानपद भाषांचें विशेष वैदिक लोक आपल्या भाषेत वापरीत होते हैं स्पष्ट होतें. असे विशेष पुढें दिले आहेत.

वैदिक भाषेंत आढळणारे प्राकृत भाषांतील कांहीं विशेषः——(१) प्राकृतामध्यें अनेक ठिकाणीं ऋकाराबद्दल उकार करितात; वैदिक भाषेंतिह तसाच प्रकार आढळतो. जसें.—वृन्द=वुन्द; ऋतु=उउ; पृथिवी = पृह्वी. वैदिक साहित्यांत 'कृत' बद्दल कुट आढळतें.—(ऋग्वेद १. ४६. ४.)

- (२) प्राकृतांत जोडाक्षरांतील एका वर्णाचा लोप होऊन त्या वर्णाचा पूर्वस्वर व्हस्व असल्यास दीर्घ होतो. जसें-दुर्छम = दूलह, विश्राम = बीसाम, स्पर्श = फास. बैदिक भार्पेतही असेंच होतें. जसें-दुर्छम = दूलम (ऋग्वेद, ३. २. २.), दुर्णाश = दूणाश (ऋ, ७-१८, २५.) ग्रुक्र्यजुः = प्रातिशाख्य; ३. ४३. श्रिथिरा शिथिरा -
- (३) ब्यंजनान्त संस्कृत शब्दांतील अस्य व्यंजनाचा प्राकृतांत लोप होतो. जर्से:— तावत् = ताव, यशस् = जस. वेदिक साहित्यांतिह असली उदाहरणे आढळतात. जर्से:-पश्चात्=पश्चा (ऋ. १.१२३.५;२.२७,११ वगैरे—अथर्वसंहिता १०-४-११.), उच्चात् = उच्चा (ऋ. १.२४,१०; २८, ७; वगैरे तेत्तिरीयसंहिता— २.३.१४.), नीचात् = नीचा-(ऋ. २.१३,१२;१४,४; ४.४,४;३८,५; वगैरे. तैत्तिरिय संहिता २.२.१४.).
- (४) प्राकृतांत संयुक्त र् आणि य यांचा लोप होतो. जसें-प्रगल्भ = पगन्भ. स्यामा = सामा. वैदिक साहित्यांतिह हैं आढळून येतें. जसें:-अ-प्रगल्भ = अ-पगल्भ-(तैत्तिरीयसंहिता ४. ९. ६१.) त्र्यच = नित्रिच, (शतपथब्राह्मण, १. ३. ३. ३३.)
- (५) प्राकृतात जोडाक्षरांच्या आधीचा स्वर इस्व होतो. जर्सः पात्र = पत्र, रात्रि = रिन, साध्य = सज्झ. वैदिक भाषेंतिह असे प्रयोग आढळतात. जसें: रोदर्साप्रा = रोदिसप्रा-(ऋग्वेद १०.८८, १०.) अमात्र = अमत्र—(ऋग्वेद ३.३६,४.)
- (६) प्राकृतांत संस्कृत 'द'चा 'ड' झालेला अनेक ठिकाणी आढळतो. जसं:-दण्ड = डण्ड, दंस = डंस, दोला = डोला. वैदिक साहित्यांत दुर्दभ = दूडभ,-वाजसनेयिसंहिता ३. ३६. पुरोडाश = पुरोदाश. शुक्रुयजु: प्रातिशाख्य ३. ४४ अशीं रूपें झालेलीं आढळतात.
- (७) प्राकृतांत 'ध'चा 'ह' होतो. जसें:-विधर = विहर, व्याध = बाह; वेदभाषेतिहि अशी उदाहरणें सांपडतात. जसें:-प्रतिसंधाय = प्रतिसंह।य.-गोपथब्राह्मण २. ४.
- (८) प्राकृतांत संयुक्त ब्यंजनांच्या मध्यें स्वराचा आगम होतो. जसें:-क्रिष्ट=िकल्छिः; स्व = सुव, तन्वी = तणुवीः; वैदिकभार्षेतिह सहस्त्र्यः = सहस्त्रियः;, स्वर्गः = सुवर्गः,—तै-संहिता ४.२.३.; तन्वः = तनुवः, स्वः = सुवः,—तैत्तिरीय आरण्यक ७.२२.१; ६.२.७. अर्शी रूपें झालेलीं आढळतात.
- (९) प्राकृतांत अकारान्त पुष्टिंगी नामाच्या प्रथमेच्या एकवचनाच्या अन्ती 'ओ' असतो. जर्से:——देवो, जिणो, सो इ. वैदिक भाषेतिह कोठें कोठें असे आढळतें. जर्से:——संवत्सरो अजायत——ऋग्वेदसंहिता १०. १९०. २. सो चित्,——ऋग्वेद सं. १. १९१. १०-११.

- (१०) प्राकृतांत 'देव ' इ. अकारान्त शब्दांच्या तृतीयेच्या बहुव बनाचीं रूपें देवेहि, गभीरेहि, जेटठेहि; अशी होतात; वैदिक भापेंत यांना अनुरूप अशी देवेभिः, गम्भीरेभिः, ज्येष्ठेभिः इ. रूपें आढळतात.
- (११) प्राकृतप्रमाणें वैदिक भाषतिह चतुर्थीच्या स्थानी पष्टी विभक्ति योजतात. चतुर्थ्येथं बहुलं छन्दिसि ——पाणिनी—व्याकरण २. ३. ६२.
- (१२) प्राकृतांत देवा, बच्छा, जिणा इ. सारखीं पंचमीच्या एकवचनाची रूपें आढळतात, तर वैदिक वाझ्ययांतिह यासारखी नीचा, पश्चा, उच्चा इत्यादि रूपें दिसून येतात.
- (१३) प्राकृतांत द्विवचनाच्या ठिकाणी बहुबचनिह योजितात. वैदिक भाषेंतिह 'इंद्रावरुणी 'बहुल 'इंद्रावरुणा ', 'मित्रावरुणो 'च्या ऐवजी 'मित्रावरुणा ', 'यो मुरथो रिथतमो दिविस्पृशाविश्वनो 'बहल 'या मुरथा रथीतमा दिविस्पृशा अश्विना' व 'नरो' बहल 'नरा' अशी द्विवचनी रूपांऐवजी अनेकवचनी रूपांसारली रूपें आढळतात.

संस्कृत ही भाषा व्यवहारांत योजिली जात होती काय ?: — याच विकाणी संस्कृत भाषा ही कथी काळी प्रचारांत असन बोल्ली जात होती काय ! या प्रश्नाचाहि अनुषंगानें संस्कृत भाषा ही कथी तरी सामान्य व्यवहारांतील बोलण्याची भाषा होती काय याबदल अनेक विद्वानां-कडून शंका प्रदर्शित केली जाते. व तिच्या 'संस्कृत ' नांवावरून ती सामान्य भाषेवर संस्कार होऊन बनलेली म्हणून केवळ छेखनाकरितां तयार केछेछी कृत्रिम भाषा होय असे प्रतिगादन करण्यांत येतें. तसेंच तिला देववाणी म्हणूनहि संबोधण्यांत येतें. तथापि वेदकालीन किवा तसूर्व व संहितांतील संस्कृत भाषा, ब्राम्हण ग्रंथ व उपनिष्दें यांतील भाषा, आर्प कान्यांतील भाषा आणि अभिजात संस्कृत भाषा ह्यांच्या स्वरूपांकडे तुलनाःमक दृष्टीने पाहिल्यास त्यांमध्यें आपणांस किती तरी फरक पडलेला आढळून यहील. हा फरक ही भाषा केवळ वाड्ययीन लेखनाची असून बोल्ण्याच्या व्यवहारांत नसती तर पडत गेला नसता, कारण केवळ वाङ्मयीन भाषा रिथर स्वरूपाची असते. तीत कचितच बदल होण्याचा संभव असता. बेदकालीहि 'नंगम' व 'भाषिक' अशा प्रकारची दोन संस्कृत भाषेची रूपे प्रचलित होती हैं आपणांस यास्काच्या निरुक्तावरून दिसून येतें. तसेंच यास्कानें प्रांतभेदानुसार भापेचें स्वरूप किंवा तींतील कांहीं शब्दांचीं रूपें वगेरे बदलतात ही गोष्ट लक्ष्यांत घेऊन ती नमृद करून टेविली आहे. ' अथापि भाषिकेभ्यो धातुभ्या नैगमाः कृतोभाष्यन्ते । दमूनाः । क्षेत्रसाधा इति । अथापि नैगमेभ्यो भाषिकाः । उष्णम् । घुतमिति । अथापि प्रकृतयः एवेकेषु भाष्यन्ते । विकृतय एकेषु । शवतिर्गतिकमी कंबोजेष्वेव भाष्यते । कंबोजाः कंबलभोजाः । कमनीयभोजा वा । कंबलः कमनीयो भवति । विकारमस्यार्येषु भापन्ते । शब इति । दातिर्रुवनार्थे प्राच्येषु । दात्रमुदीच्येषु । (नि. २. १-३)

संस्कृत भाषेची प्रांतपरखें निरिनराळीं क्षें प्रचलित असून त्यांपैकीं कांहीं प्रांतांत अधिक शिष्ट असें रूप प्रचलित असे ही गोष्ट ब्राह्मण प्रंथकारांनीहि नमृद करून टेविली आहे. उदा॰ शांख्यायन अथवा कौषितकी ब्राह्मणांत उत्तरेकडील प्रदेशांतील भाषा विद्वन्मान्य असून तिकडेच भाषा शिकण्याकरितां जातात असे विधान केलें आहे. 'तस्मादुरीच्यां दिशि प्रज्ञाततरां वागुद्यत उदञ्चउ एव यान्ति वाचं शिक्षितुम् । यो वा तत आगच्छिति तस्य वा शुश्रूपन्त इति ।' (शां. ब्रा. ७. ६.) तसेंच असुर हे अशुद्ध वोल्ण्यामुळें पराभव पावले व असुर हे अशुद्ध भाषाभाषी हाते ही तत्कालीन समज्ञत 'हेल्याहेल्या इति परावभृदाः या उल्लेखावरून आपणांस स्पष्ट होते व हीच गोष्ट पूर्वेकडील लांक अशुद्धभाषी होते भ्हणून त्यांस असुर म्हटलें आहे यावरून प्रतीत होते. 'असुर्याः प्राच्यां ' [श. ब्रा. ३. २. १, २३]

त्याप्रमाणेंच संस्कृत भाषेत जे संधिसंबंधी नियम आहेत त्यांचेंहि कारण संनिहित स्वर हे सामान्यतः संयुक्त उच्चारण्याची सामान्य व्यवहारांतील लक्कब हेंच असलें पाहिजे. आजिह फेंच भाषेत पहिल्या शब्दाचीं शेवटचीं अक्षेरें व पुढच्या शब्दाचीं आरंभींची अक्षेरें जोडून बोलण्याची पद्धत आपणांस आढळते.

तसेंच कांईा बाक्प्रचार जे सामान्यतः बोलीतच आढळतात त्यांचाहि उपयोग आपणांला संस्कृत भाषेंत केलेला आढळून येतो. उ०. खाद खादेति खादति । कुरु कुर्वेति करोति । खाखा खातो, करकर करतो. राजशेखरानें काव्यमीमांसा प्रंथामध्यें साहसांक राजानें उज्जियनीमध्यें आपत्या अन्तःपुरांत संस्कृत भाषाच वापरली पाहिजे असा नियम केला होता असें म्हटलें आहे, 'श्रूयते चोज्जियन्यां साहसांकोनामराजा तेनान्तःपुर एव संस्कृत भाषात्मको नियमः प्रवर्तितः।'(गा. आं. सी. पृ. ५०)

तसेंच नाटक हें सामान्य व्यवहाराचेंच दश्य प्रतीक असून नाटकांमध्य नायक, देव, ब्राह्मण, ऋषि, राज इत्यादि पात्रांच्या तोंडी संस्कृत भाषा घातलेली असते व हीं नाटकें जत्रा, उत्सव इ. प्रसंगी करण्यांत यत असत. अशा वेळीं ती समजणारे प्रेक्षक जर नसतील तर त्यांचा प्रयोग करणें निरर्थक ठरेल, परंतु असे प्रयोग ज्या अर्थी होत असत हैं उत्तररामचरित्रादि नाटकांच्या प्रास्ताविक प्रवेशांवरून दिसतें, त्या अर्थी तीं नाटकें समजणारा श्रोतवर्ग असला पाहिजे. संस्कृत भाषा कीर्तन. ज्याख्यान, प्रवचन इत्यादिकांतून मधून मधून वापरण्याचा व्यवहार आजिह आढळतो. केवळ संस्कृत भाषेमध्ये वक्तुत्व करणारी मंडळी हिंदुस्थानाच्या निरनिराळ्या प्रांतांतून आजसुद्धां आपणांस वरीच दाखिवतां येतील. तसेंच संस्कृत भाषेत निघणारी नियतकालिकं मधून मधून आढळतात. यावरून संस्कृत भाषा ही पूर्वी लोकांच्या व्यवहारांत होती. एवढेंच नव्हे तर आजिह ती मृत झाली आहे असे म्हणतां यावयाचे नाही, मात्र भ्याकरणादि नियमांनी निगडित झाल्याने लोकभ्यवहारास अनुसम्न तिच्यामध्ये ज वारवार फरक व्हावयाच ते होणें बंद झाल्यामळें तिला स्थिर स्वरूप प्राप्त झालें आहे. आतां या वाबतीत एक गाए लक्षांत ठंवली पाहिजे की संस्कृत भाषा ही भारतीयांची संस्कृतिबहनाची व ज्ञानपरंपरा कायम टिकविण्याची भाषा होती. भारतीयांचा ज्या विस्तीर्ण प्रदेशावर प्रसार झाला होता व त्यांनी जी आपल्या संस्कृतीची छाप अनेक मानससमहांवर वसविली हांती त्या संस्कृतीचें रक्षण व प्रसार व्हावयाचा तर त्यांस या सर्व प्रदेशावरील संस्कृतिवाहक भाषा एकच असणें अवस्य होतें व तिचें स्वरूप शक्य तितकें स्थिर टेवणें वरील हेतुस्तव प्राप्तच होतें. वारंवार बदलणारी भाषा फार विस्तीणें प्रदेशावर एका स्वरूपांत चाळ राहणें शक्य नाही व त्या वेळी वाळायाचा प्रसारहि आजच्या इतका मुलभ होणें शक्य नसल्यामुळे या भाषेवर त्यांचे कार्य होऊं शकलें. तसेंच ज्या विद्वानास इतक्या विस्तीर्ण क्षेत्रावर मान्यता मिळावयाची असेल त्यास याच भाषित ग्रंथरचना करणें जरूर होतें. व दीर्घकालपर्यंत देशी भाषित वाङ्मय तयार होत असतां उत्कृष्ट दर्जाचें व सर्वराष्ट्रीय वाङ्मय संस्कृतमध्यें लिहिलें जात होतं. उलट देशी वाङ्मय संस्कृतावलंबी होतें. आजिह बरेच विद्वान कीर्तीच्या लाभाने सामान्य जनतेची पर्वा न करतां देशी भाषेएवजी इंग्रजीत रचना करतांना आढळतात. तेव्हां संस्कृत भाषेनें त्या वेळी सांस्कृतिकदृष्ट्या राष्ट्रभाषेचा प्रश्न सोडविटा हाता.

आर्यांच्या भाषेवर इतर भाषांचा परिणामः — आर्य लंकांच्या भाषेवर केवळ आर्यातील सामान्य जनतेच्या भाषेचाच परिणाम झाला असे नव्हे तर आर्य लोकांचें जें उत्तर ध्रुवाकडील प्रदेशाकडून परिभ्रमण झालें व त्यांच्या मूल्यहापासून ज्या अनेक शाखा निरनिराळ्या प्रदेशांत पसरत्या त्यांच्यामध्यें मूल्यहकालीन भाषा जी प्रारंभीं सामान्यतः एकरूपाची असेल तीमध्यें परिश्यत्यनुरूप व ज्या निरनिराळ्या परकीय लोकांशी त्यांचा संबंध आला त्यांच्या संसर्गामुळें फरक पडत गेले असले पाहिजेत, व मूल भाषेच्या निरनिराळ्या शाखांची बाद निरनिराळ्या तन्हांनीं झाली असली पाहिजे. व ही गोष्ट घडून आल्यांचे आपणांस भिन्न भिन्न प्रांतीय आर्यसंभव भाषांची तुलना केली असतां स्पष्टपणें दिसून येते. भारतीय आर्यांची भाषाहि मृल्यहकालीन भाषेपासून विशिष्ट तन्हेंने विकास पावत आजच्या संसर्गाचा व भाषांचा परिणामिह आपणांस त्यांच्या भाषेवर झालेला दिसून येतो. ऋषेदामध्येंहि जर्फरी, वुफरी, बृबु, बुसय, ताबुव इत्यादि शब्द असुर किंवा खाल्डि लोकांच्या भाषेत्न घतलेले आढळतात. त्यांतर ज्योतिपशास्त्रतिहि होरा, देक्काण इत्यादि शब्द खाल्डिडचोतिषांतील घेतलेले दिसतात. याप्रमाणें फार प्राचीन काळापासून भिन्न संस्कृतींतील व भाषांतील अंश आर्थलोक प्रहण करीत होते. नेम, पिक, तामरस हे शब्द वेदिक असले तरी त मूळचे म्लेच्छ शब्द आहेत असा सिद्धान्त मीमांसकांनी जैमिनीसूत्रांत दिला आहे (अधिकरण ११२१६). भरत-खंडात आल्यावरिह येथील स्थानिक लोकांच्या द्राविष्ट भाषांतील शब्द सस्कृत बाङ्मयांत प्रविष्ट झालेले आपणांस आढळतात. मटची च टोळ हा कानडी शब्द तर उपनिष्कालीच संस्कृत भाषेत शिरलेला आढळतो. मटची हतेषु

कुरुषु, (छांदा. १. १०. १.) मुर्धन्य वर्ण संस्कृत भाषेने द्राविड भाषित्नच देतले ही गोष्ट विद्वःमान्य आहे. याखेरीज अनेक द्राविड किंवा कोल लोकांच्या भाषेतील शब्द संस्कृत भाषेने देतलेले पुढें दिले आहेत.

कित्व = जुगार खेळणारा, कुट = शोंपडी, बुणास = कुड = खळगा, गण, नाना = पुष्कळ, नील, नीहार = वर्फ, हिम, मेघ, बिल, बील, मयूर, रात्रि, हप, सायम, वन्गु = देखणा, हे शन्द वैदिक भाषेत आढळतात. तसेंच ब्राह्मण ग्रंथांत अटबी, अलके = एक प्रकारचें पूल, आडग्बर कम्बल, कुलाल, खड्ग = चित्ता, तण्डुल, तिल, फण = फेस, मटची = टोळ, मर्कट, बलक्ष, बलक्ष = पांदरा, दल्ली, ब्रीह, शब हे शब्द आढळतात.

आतां जेथें दोन भाषांचा संबंध आला तेथें कोणते शब्द दुस्या भाषेतून घेतले हैं उरिविण कठीण असते. विशेषतः संस्कृतसारख्या संपन्न भाषेनें दुस्या भाषेतून शब्द घेतले असावे ही गोष्ट लोकांस पटणें कठीण जातें. तेव्हां संस्कृत भाषेतील परकीय, विशेषतः द्राविड शब्द कसे ओळखावे यासंबंधी काल्डवेल याने पुढील नियम दिले आहेत त्यांवरून आपणांस असले शब्द सहज ओळखून काढतां येतील.

जेव्हां संस्कृत व द्राविडभाषा यांना साधारण असणारा एखादा शब्द (१) संस्कृतमध्यें कोणःयाहि ६कारें ब्युत्पादितां येत नसत्यानें अगदी अलग अथवा निराळाच दिसतो व द्राविड भाषेत मात्र तो प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षपणें भ्युत्पादितां येत असून त्याच्याशीं दुसरेहि शब्द ब्युत्पासिदृष्ट्या संबद्ध आहेत;

- (२) किंवा असल्या एखाद्या शब्दाचा अर्थ, कल्पना इ.कांचे निदर्शक दुसरेहि शब्द संस्कृत भाषेत अहित; पण द्राविड भाषेत तोच एक शब्द त्या अर्थानें रूढ आहे (उ० नीर);
- (३) किंवा संस्कृतशीं वांशिक नार्ते बाळगणाऱ्या इंडोयुरोपियन भाषांत किंवा भाषेत तो शब्द आढळत नसून प्रत्येक द्राविड पोटभाषेत मात्र तो आढळतो;
- (४) किंवा त्या राज्दाची संस्कृत कोराकारांनीं केलेली ब्युत्पात्ति स्पष्टपणें काल्पनिक आहे असें दिसतें ब द्राविड भाषेंत मात्र तो राज्द किंवा तसले अनेक राज्द त्या किंवा तसल्या अर्थाच्या धात्वरून किंवा मूल्कान्दांवरून ब्युत्पादितां येतात;
- (५) किवा द्राविड भाषेंत त्या शब्दाचा मौलिक अर्थ रूढ असून संस्कृत भाषेंत मात्र त्याचा छाक्षाणिक किंवा अलंकारिक वा अप्रत्यक्ष अर्थ रूढ असेल;
- (६) किंवा तामिल किंवा तेलगु पंडित संस्कृत भाषेच्या सर्वभाषाजननी त्वाबह्र ल्वी आपली श्रद्धा बाजूला ठेवृन तो राब्द मूळ द्राविड राब्दापासून निघालेला आहे असे उांसून प्रतिपादन करितात त्या बेळी किंवा ही सर्व कारणें किंवा यांपेकी कांही कारणें जेथे स्पष्टपणें असतात त्या बेळी एकादा विशिष्ट राब्द द्राविड भाषेतून संस्कृतमध्यें गेला आहे असे मानण्यास हरकत नाही. कांहीं बावतीत द्राविडभाषांचें संस्कृतवरील ऋण आतां साधारणपणें विद्वत्मान्य झालें आहे. प्रो. केंके आपल्या संस्कृत भाषेच्या व्याकरणांत म्हणतो, "संस्कृत ही अति प्राचीन भाषा असून तिचा विस्तार कार आहे. तिचें बोलभाषेचें स्वरूप नष्ट झाल्यानंतरिह बराच काळ तिचा धर्म व संस्कृति यांच्या प्रसाराचें एक साधन म्हणून उपयोग होंऊं लागला व अशा रिथतीतिह तिचा, तिच्यापासून निघालेल्या भिन्नभिन्नप्रांतीय बोलींबर व मूलतः तिच्यापासून भिन्न असलेल्या बोलींबरिह बराच पगडा होता. त्यामुळे प्राकृत भाषांत प्रथम प्रविष्ट झालेलीं रूपे तींत शिरलीं एवदेंच नसून तिला (संस्कृतला) मूलतः अगदी परके असलेले शब्दिह तींत शिरले. संस्कृतला अगदीं परकीय असलेल्या या बोलीचें यथातथ्य शान झाल्यासच संस्कृतमधील परकीय शब्द निवह्नन काढतां येणें शक्य आहे."

विख्यात द्राविड भाषापंडित डॉ. गुंडर्ट म्हणतो कीं, " संस्कृतमध्यें द्राविड भाषातील शब्द शिरले इतकेंच नब्ह तर संस्कृतमधील समानोच्चारी शब्दांशीं ते इतके बेमालुमपणें तद्भूप शाले आहेत कीं, संस्कृत भाषेच्या पासिन्या-वहलच्या भावनेमुळें ब्राह्मणपंडित असले शब्द कसेतरी ओद्भन ताणुन आर्य मृल्शब्दापासून स्युत्पादण्याचा किंवा मूल-द्राविड धातूच संस्कृत आहेत अर्थे भासविण्याचा अट्टाहास करितात!"

प्राकृत भाषाः –वर विवेचन केल्याप्रमाणें संस्कृत भाषेच्या स्थिर, इंढ व विस्तृष्ट स्वरूपामुळें तिचा स्यवहार पंडित वर्गातच होऊं लागला व पांडित्यपूर्ण बाह्मय त्या भाषेत रचलें जाऊं लागलें; परंतु सामान्य जनांच्या भावन क्ष्यक्त करणारें बाब्यय त्यांच्या बोहीत तयार होऊं लागलें व या बोलीस वाब्ययीन स्वह्प प्राप्त होऊं लागलें व त्यांचें व्याकरण करण्याची वेळ आली. हीं व्याकरणें तयार करणारे सर्व संस्कृत पंडित असस्यामुळें त्यांच्या मनांवर संस्कृत भाषेचा पगड़ा विशेष होता, त्यामुळें सर्व प्राकृत भाषा संस्कृतसंभव आहेत अशीच त्यांची दढ समजूत होती व तीस अनुसहन प्राकृत वैय्याकरणांनी प्राकृत शब्दाची व्युत्पित्त 'प्रकृति 'म्हणजे संस्कृत व तीपासून झालेख्या त्या प्राकृत अशा अर्थाची केलेली आढळते. उदा० 'प्रकृतिः संस्कृतं तत्र भवं ततः आगतम् वा प्राकृतस्य प्राकृत व्याकरण. 'प्रकृतिः संस्कृतं तत्र भवं प्राकृतसर्वस्य. 'प्रकृतिः संस्कृतं तत्र भवं प्राकृतसर्वस्य. 'प्रकृतिः संस्कृतं तत्र भवं प्राकृतसर्वस्य. 'प्रकृतिः संस्कृतं तत्र भवत्वात्पाकृतं स्मृतम् । '—प्राकृत चैद्रिका. 'प्रकृतेः संस्कृतायास्तु विकृतिः प्राकृतस्य ता ।'—पद्भाषाचेद्रिका 'प्राकृतस्य तु सर्वमेव संस्कृतं योनिः । '—प्राकृतसंजीवनी. 'प्रकृतेः संस्कृतादागतम् प्राकृतम् । ।'—हपक परिभाषा. 'तद्भवा संस्कृतभवा सिद्धा साध्येतिसा द्विधा '। वाग्भटालंकारटीका. 'संस्कृतं नाम दैवी वागन्वाख्याता मिहपिंभिः । तद्भवस्तत्समो देशीत्यनेकः प्राकृतक्रमः ।' काव्यादर्श १-३३. 'संस्कृतं स्वर्गिणां भाषा शब्दशालेखु निश्चिता । प्राकृतं तज्ज तत्तुत्य देश्याधिकमनेकधा।'—काव्याखकार २. २.

परंतु प्राकृत ग्रंथकार व प्राकृत कान्यादि ग्रंथांचे वृत्तिकार यांनी प्राकृत ही सामान्य लोकांची भाषा होती या गोष्टीकडे दुर्दक्ष केलें नाही, व त्यांनी प्राकृत याच मृळच्या भाषा असून त्यांवर संस्कार होऊन संस्कृत भाषा बनली ही गोष्ट विशेषत: दिग्दर्शित केली आहे, हें आपणांस त्यांनी केलेल्या प्राकृत भाषेच्या प्रढील तन्हेच्या न्युत्पत्तींबरून दिसन येते. (१) प्राकृकतं प्राकृतम् । (२) प्रकृत्या (स्वभावन) सिद्धं प्राकृतम् । (३) प्रकृतीनां (साधारणजनानाम्) इदं प्राकृतम्, याप्रमाणं प्राकृत ही स्वभावज लोकसमाजामध्ये निसर्गतः उत्पन्न होऊन बाढलेली भाषा होती असा त्यांचा आग्रह होता व भाषाशास्त्रदृष्ट्या हीच गोष्ट खरी दिसते. खेरीज त्यांनी प्राकृत भाषांची थोरबी पुढीलप्रमाणें वर्णन केली आहे:—'बालस्त्रीमंदमूर्खाणां नृणां चारित्र्यकांक्षिणाम्। अनुप्रहार्थ तस्वज्ञै: सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥ ' हा आचार्य हेमचंद्राने काव्यानुशासनाच्या टीकंत उद्धृत केलेला एक प्राचीन क्षोक आहे. तसेंच 'बाल्स्नीमृढमृखाँदिजनानुग्रहणाय सः। प्राकृतान् तामिहाकार्पीत्—।।' प्रभावकचरित्र. 'अक्रित्रमस्वादपदैर्जनं जनं जिनेन्द्र साक्षादिव पासिभापितै:'।-द्वात्रिशद् द्वात्रिशिकाः १, १९. 'अकृतिमस्वादुपदा जैनीवाचमपारमहे । '-हेमचंद्रकृत काव्यानशासन. कविराजशेखराने बालरामायणांत प्राकृतभाषेस ' गिर: श्रव्या दिव्याः प्रकृतिमधुराः प्राकृतधुरः ' असे म्हणून तीस संस्कृताची जननी म्हटले आहे. व लाटदेशांत प्राकृताचा विशेष प्रचार होता असे वर्णन केलें आहे. 'यद्योनिः किल संस्कृतस्य सुदशां जिन्हासु यन्मोदते । यत्र श्रोत्र पथावतारिणि कट्मीषा-क्षराणां रसः ॥ गदां चूर्णपदं पदं रतिपतेस्तत् प्राकृतं यद्रचः । ताँह्याटाह्यिलताङ्गि पदय नृदती दृष्टेर्निमेपव्रतम् ॥ ' — राजशेखरकृत बालरामायण. (१. ११) 'पठिनत लटमं लाटाः प्राकृतं संस्कृतिद्विषः। जिह्नया लिल्तोक्षापलन्धः सौदर्यमुद्रया' (११) तसेंच 'गौडाद्याः संस्कृतस्थाः पि चितरुचयः प्राकृते छाटदेश्याः।' कान्यमीमांसा ३१. २०. ' सकलाओ इमं वाया विसंति एत्तो य णैंति वायाओ। एन्ति समुद्दं चिय णैंति सायराओ, िचय जलाइं ॥ —वाक्पतिराजकृत गऊडवहो. रुद्रटकृत काव्यालंकारांतील एका श्लोकावर टीका करतांना जैन विद्वान निमसाधूनें पुढीलप्रमाणें म्हटलें आहे. ''प्राकृतेति । सकलजगरजंतूनां व्याकरणादिभिरनाहितसंस्कारः सहजो वचनव्यापारः प्रकृतिः तत्रभवं सैव वा प्राकृतम्। ' 'आरिसवयणे सिद्धं देवाणं अद्धमागाहा वाणी ' इत्यादि वचनात् वा प्राकृ पूर्वकृतं प्राकृतं बालमहिलादिसुबोधं सक्लभाषानिबंधनभूतं वचनमुच्यते । मेघनिर्मुक्त जलमिवेकस्वरूपं तदेव च देश विशेषात् संस्कारकारणाच्च समासादितविशेषं सत् संस्कृताद्युत्तरविभेदानामोति । अत एव शास्त्रकृता प्राकृतमादौ निर्दिष्टं तदनु संस्कृतादीनि । पाणिन्यादि व्याकरणोदितशब्दछक्षणैन संस्करणात् संस्कृतमुच्यते । "

प्राकृत भाषांचें व त्यांतील अकृत्रिम स्वादुता, मदुता, सरलता, बालादिबोधकारिता, महिलामनोबल्लभता, सर्वजनप्रियता वगैरे अनेक गुणांचे प्राकृत कवीनीं वर्णन केलें आहे. कर्पूरमंजरी सहकामध्यें किव राजशेखर म्हणतो कीं, संस्कृत काव्य कठोर असून प्राकृत सुकुमार आहे व त्यांच्या कोमल्तेंत पुरुष व स्त्री इतकें अंतर आहे. (परसो-सक्कअवंघो पाउअवंघो वि होइ सुउमारो। पुरिसाण महिलाणं जोत्तियमिहंतरं तेत्तियमिमाणं।). प्राकृतप्रकाशावरील प्राकृतमंजरी नांबाच्या टीकेंत म्हटलें आहे कीं 'अहो तं प्राकृतं हारि प्रियावक्त्रेंदुसुन्दरम्। स्क्तयो यत्र राजन्ते

मुधानि: ध्यन्दिनिर्भरा: । ' तरेंच त्रिविक्रमदेवाने शन्दानुशास्नामध्ये 'अनन्दार्शुखांचारः इन्द्रसाहित्यजीवितम्। स च प्राकृतमेवित मतं सूक्तानुवितिम् असे म्हटलें आहे. शम्भुरहस्यांत 'प्राकृतं चार्षमेवेहं यदि वादमािक-।शिक्षितम् 'असा निर्वाळा दिला आहे. वजालगा नावाच्या प्राकृतसुभाषित संग्रहांतिह प्राकृत भाषेचे गुणवर्णन अनेक-प्रकारें केलें आहे.

राजदेश्वराने ज्याप्रमाणें संस्कृतभाषा ही साहसांकाने अन्तपुरांत रूढ केव्याचे वर्णन आपव्या काव्यमीमारेंत केले आहे त्याप्रमाणेंच प्राकृत भाषेचा व्यवहार करणाऱ्या राजांचीहि उदाहरणें त्याने त्याच प्रंथांत दिली आहेत. 'श्रूयतेच कुन्तलेषु सातवाहना नाम राजा। तेन प्राकृतभाषात्मकमन्तःपुर एवेति नियमः प्रविर्तिः 'तरेंच भोज राजाने सरस्वती कंडाभरणांत आढ्य राजाच्या राज्यांत सर्व प्राकृत भाषेत व्यवहार चालत होता असे वर्णन केलें आहे. 'कंडभूवननाढ्यराजस्य राज्ये प्राकृतभाषिणः।' (सर. कं. २. १५)

आपणांस सध्यां महाराष्ट्री, शौरसेनी, मागधी, पैशाची, पाली आणि अर्धमागधी इतक्या भाषा त्यांतील वाद्धायाच्या रूपाने किंवा संस्कृत नाटकादि ग्रंथांतील पात्रांच्या तोंडी असल्टिया भाषणांत दृष्टीस पडतात, प्राकृत भाषांचा प्रथम उल्लेख आक्ष्णांटा भरतमुनीच्या नाट्यशास्त्रांत पढीलप्रमाणे आढळतो. ' मागध्यवन्तिजा प्राच्या शूरंगन्यर्धमागधी । बाल्हीका दाक्षिणात्या च सप्त भाषाः प्रकीर्तिताः ॥ १ परत वरस्चीनं महाराष्ट्री, पँशाची, शौरसेनी आणि माराधी या चारच प्राकृत भाषांचे व्याकरण आपत्या प्राकृतप्रकाशांत दिले आहे. हमचंद्राने वरील चार भाषांशिवाय आर्ष, चूलिकापैशाची व अपभ्रंश यांचा उल्लेख केला आहे. दण्डीने आपरया काव्यादशीत महाराष्ट्री, शोरसेनी, गोडी व लाटी म्हणून प्राकृत भाषा सांगितस्या आहेत. प्राकृतसर्वस्वामध्ये मार्कडेय प्राकृत भाषांचे प्रथम तद्भव, तत्सम व देश्य असे वर्गीकरण करतो व तद्भव भाषांचे पुरहां भाषा, विभाषा, अपभ्रंश व पैशाच असे वर्गीकरण कहन भाषांमध्ये महाराष्ट्री, शौररेनी, प्राची, आवस्ती व मागधी; विभाषांमध्ये शाकारी, चाण्डाली, शावरी, आभीरिका, व टाक्की; अपभ्रशामध्यें नागर, बाचड व उपनागर; आणि पैशाचमध्यें केकेय, शारसेन व पाञ्चाल यांचा अन्तर्भाव करतो. याप्रमाणे तो भाषांचे सोळा बर्गात वर्गीकरण करतो. व आणखी देशानुसार अनेक भाषा आहत असे सांगता, 'अतः पोदशधाभिन्नभाषा लक्ष्य प्रचक्ष्महे । वेद्या विदग्धेरपरास्तत्तदेशानुसारतः॥' प्रा. स.. पू. ३. रुद्रटाच्या मर्ते निर्निराळ्या देशांमध्ये निर्निराळ्या अपभ्रंश भाषा प्रचितित होत्या. 'पृष्ठोत्र भूरिभेदा देशविशेषा-दपभ्रंशः ' यांपैकी कांही नागर, उपनागर, द्राविड, टक्क, मालवी, पञ्चाली, कालिन्दी, गुर्जरी, वैतालिकी, काञ्ची, आभिरी, शावरी वगेर हात, प्राकृतचद्रिकेमध्ये सत्तावीस प्रकारचे अपभ्रंश सांगितले आहत. यांची लक्षणेहि प्राकृत-चंद्रिकाकारानें दिली आहेत. परंतु ती फारशी स्पष्ट नसून मार्कण्डेयानें त्यांतील फक्त नागर, बाचड आणि उपनागर या तिहीमध्ये या सर्वाचा समावेश केला आहे. याप्रमाणे निर्निराळ्या प्रदेशांत निर्निराळ्या अपभ्रंश भाषा ज्या प्रचलित झाल्या त्यांपासूनच पुढें आज प्रचलित असलेख्या देशी भाषा उत्पन्न झाल्या.

आतां प्रथम या निरिनराळ्या प्राकृत व अपभ्रंश भाषांचा परस्पर संबंध व संस्कृत भाषेशी संबंध कितपत होता है पाहूं, व त्याप्रमाणेंच प्रत्येक प्राकृत भाषेचे विशेष रूक्ष्यांत घेऊं.

प्राकृत भाषा म्हणजे भरतखडांतील निरिनराळ्या प्रांतांतील प्राचीन बोलीवर आधारलेल्या वाङ्मयीन भाषा होत. यांचें वर्णन प्राचीन वयाकरणांनी केलें व त्यावरून त्यांचें ज्ञान नंतरच्या प्रंथकारांस झालें. याप्रमाणें या भाषा त्यांची व्याकरणें लिहिली गेली त्या वेळी बोली म्हणून प्रचारांत राहिल्ल्या नव्हत्या. या भाषांच्या व्याकरणांतील नियम म्हणजे केवळ प्रत्यक्ष वोलीत आढळणाऱ्या विशेष प्रवृत्तीच्या नोंदीच्या स्वरूपाचे होते, त्याशिवाय एकाच प्राकृत भाषेचर निरिनराळ्या वोलीचा परिणाम होत असे यांचे कारण प्राकृत भाषांपैकी महाराष्ट्री व अर्धमागधी या विशेष ज्ञात असून शौरसेनी त्यांच्यापेक्षां कमी व मागधी फारच कमी परिचित आहे. प्राकृत वाङ्मयांतील काव्य व भावगीतें यांचा प्रांत महाराष्ट्रीने व्यापला आहे. यामुळें तींत तिच्या मूळच्या बोलीपेक्षां तत्कालीन इतर निरिनराळ्या वोलीतील शब्द किवा विभक्तिरूपें अंतर्भूत होणें स्वाभाविक होय. यामुळें इतर प्राकृत भाषेच्या स्वरूपापेक्षां महाराष्ट्रीचे स्वरूप अधिक मिश्र वनलें आहे. इतर प्राकृत भाषांपेक्षां शौरसेनीचा अभिजात संस्कृत भाषेशी निकटचा संबंध आहे. या भाषेत संस्कृत शब्दांचाच भरणा विशेष असून इतर भाषांप्रमाणें बरेच प्रांतिक शब्द शिरून तीस दुर्वीषता

आली नाहीं. या भाषेतील विभक्तिप्रत्ययिह संस्कृत भाषेशीं बरेच जुळतात तर इतर भाषांत वैदिक भाषेप्रमाणें अनेक प्रकार आढळतात. बरहचीस हैं शौरसेनी व संस्कृतमधील साम्य माहीत होतें ब त्यानें ही संस्कृतवर आधारली असल्याचें नमूद केलें आहे ('प्रकृतिः संस्कृतम्' १२.२). या बाबतींत महाराष्ट्री व शौरसेनीमध्यें फार अंतर असून महाराष्ट्री मध्यें प्रांतिक शब्द व विभक्तिरूपें (प्रत्ययमेद) अनेक असून तिचें अर्धमागधीशीं साम्य आहे.

उष्टर शौरसेनी व मागधी यांमध्ये थोडेंसें नातें आहे, वरहचीनें (११.२) मागधी ही शौरसेनीसर आधारलेली आहे असे म्हटलें आहे व इतर व्याकरणकारिह तसें म्हणतात. तसेंच शब्द व विभक्तिप्रत्ययरूपें या वावतींत दोहोंमध्यें साम्य आढळतें. उलट कांहीं महत्त्वाच्या वावतींत दोहोंमध्यें भेद आढळतो. याचें कारण विदेहामध्यें आर्याचा प्रसार प्रथम व दृढ झाला. गौडी व विदर्भी या भिन्न रीति प्रचारांत यावयासिह तथील स्थानिक परिस्थित कारण झाली. मगभ व विदेह यांतील प्रचलित वोलींकडे पाहित्यास त्यांतील प्राचीन बोली महाराष्ट्री व अर्थमागधीशीं विशेष स्टश असाव्या असेंच दिसतें व अर्थमागधी ही मागधी व महाराष्ट्री यांमधील दुवा असून तिचा महाराष्ट्री अधिक निकटचा संबंध असावा असें वाटतें.

उत्तरकालीन ग्रंथकारांनी या निरिनराळ्या प्राकृत भाषांच्या बाबतींत बराच घोटाळा केला अस्त्यामुळे त्यांमधील परस्पर संबंध निश्चितपणें सांगणें कठीण आहे. उदा० महाराष्ट्रांतील किव राजशेखर यांने शौरसेनीमध्यें महाराष्ट्रीय शब्द ब रूपे घुसडलीं आहेत. तसेंच कांहीं बाह्यतः आढळणारे परक हे बास्तिबक नसून केवळ एकाच विशिष्ट प्रकारच्या परिणतींतील निरिनराळ्या अवस्था दाखिवतात.

या प्राकृत भाषांचे सर्व जाणते लोक दोन वर्ग पाडतात. एक महाराष्ट्री व अर्थमागधी यांचा व दुसरा शौरसेनी व मागधी यांचा. हे वर्ग मुख्यतः दोन स्वरांमधील एकाकी व्यंजनाची प्राक्रिया व विभक्तिप्रस्थय यांमधील भेदावर पाडलेले आहेत. अस्पप्राण अघोष व्यंजन छप्त होतें व त्याच्या जागी 'य'किंवा 'प' व 'बहल 'व 'वेतो. वरील 'य' फक्त जैन लेखांत आढळतो. परंतु प्रत्यक्ष व्यवहारांत तें व्यंजन छप्त होतें.

संस्कृत	मराठी	संस्कृत	मराठी
कुंभकार	कुंभार	तडाग	तळॅ
जानामि	नेणो	वीज	ৰ্বী
शतम्	शं (भर)	पाद	पाय
कदली	केळ	सुची	सय

शौरसेनींत व मागधींत दोन स्वरांमधील 'त'चा 'द' होतो व इतरांत तो छप्त होतो, अशा वैयाकर-णांचा नियम आहे. याप्रमाणें 'त'चा 'द'व 'य'चा 'घ' होणें हा शौरसेनी व मागधी—आणि महाराष्ट्री व अर्थमागधीमधील फरक होय.

संस्कृत	शौरसेनी	मागधी	महाराष्ट्री	अर्थमागधी
जानाति	जाणादि	याणादि	जाणाइ	जाणाइ
गत	गढ	गट	TET	2122

परंतु मृदुब्यंजन येणं ही केवळ लोपापूर्वीची अवस्था आहे. नॉवेंजियन भाषेत स्वरांमधील 'द' वा सर्वत्र कोप होतो. वा भाषेवर डॅनिश भाषेचा परिणाम झाला अस्न डॅनिशमध्यें स्वरांमधील 'त'चा 'द' होतो. परंतु नॉवेंजियनमध्यें 'त'तसाच राहतो. पण डॅनिशमधून घेतलेल्या शब्दांत पूर्वीच्या 'त'चा झालेला 'द'ही छप्त होतो. उदा ० लेट-लेद-ले: Danish-late-lade. Norw: la.

शौरसेनी व मागंधीमध्यें 'त' चा'द' होणें हें अर्धमागंधी व जैनमहाराष्ट्रीमध्यें 'क' चा'ग' होण्यासारखेंच आहे. अशोक-अशोग. वरदचीनें (२.७) कांडीं ठिकाणीं महाराष्ट्रीमध्यें 'त'चा 'द' होतो असें म्हटलें आहे. यावरून 'त'ची भिन्न प्रक्रिया ही या भाषांतील भेद मानतां येत नाहीं.

पास्तात्य अभ्यासक महाराष्ट्री व शौरसेनी या पश्चिम, आणि मागभी ही पूर्व अशी विभागणी करितात व अर्थमागभी ही या दोहोंमधील दुवा मानताल.

पूर्व व पश्चिम यांमधील महत्त्वाचे फरक

	विशेष	पश्चिमेंत	पूर्वेस	शौरसेनी	मागधी
8	स	स	श	केसेसु	केशेशु
२	र	₹	ਲ	राञा	स्राओ
₹	आद्य'ज'चाय 'य'चा'ज'	'य'चा'ज'	'ज'चा'य'	जाणे	याणे
¥	पुंक्षिगी अकारान्ताचें प्रथमा एकवचन	ओकारम्त	एकारान्त	पुरिसो,	पुलिशे

बरील पहिल्या तीन बावतींत अर्धमागधी पश्चिमेच्या तर चबश्या बावतींत पूर्वेच्या वर्गात पडते. परंतु दक्षी भाषेतील विशेषांबरून ही विभागणी टाकाऊ ठरते.

शौरसेनी व मागधी या उत्तर व महाराष्ट्री आणि अर्धमागधी या दक्षिण अशी एकः विभागणी सुचिव-ण्यांत येते. तीहि मागधी व शौरसेनी यांमधील फार मोठ्या फरकामुळे त्याज्य होये.

महाराष्ट्री व शौरसेनी यांमध्यें साम्य आहे ही करपनाच तितकी खरी नाहीं. यांतील ध्वनिप्रक्रियेचे नियम भिन्न आहेत. महाराष्ट्रींतील विभक्तिप्रत्यय परिणत आहेत. शौरसेनींत तितके नाहींत. महाराष्ट्रींत प्रांतिक शब्दसंपत्ति फार आहे तर शौरसेनींत फक्त संस्कृत शब्दांचा भरणा आहे. भिवध्यकाळाचीं हुंपें निराळीं आहेत. इच्छार्थक कर्मणीचीं अव्ययें यांतिह फरक आहे. यावरून या दोन भाषा भिन्न आहेत. महाराष्ट्री व अर्थमागधीमध्यें वरील बावतींत साम्य आहे म्हणून तिचें शौरसेनीपासून पृथक्ष्य मानलें पाहिजे. थोडव्यांत, वैदिक आणि अभिजात संस्कृत-मध्यें जो भेद आहे तोच महाराष्ट्री, अर्थमागधी व शौरसेनी यांमध्यें आहे व त्यांतील शब्दसंपत्तीवरून त्यां भिन्न आहेत हैं स्पष्ट होतें. तसेंच त्यांचीं विभक्तिरूपें व क्रियापदाचीं हुंपें भिन्न आहेत. नाटकांतील नीच माणसें शौरसेनी बोल्यत नाहींत, मागधीबदल माहिती फार अल्प आहे, पण तिचें अर्थमागधी व महाराष्ट्रीशी साम्य आहे. महाराष्ट्री, अर्थ-मागधी व मागधी या तिहीतिह ' ट ' चा ल (ळ) होतो—पिशेल. विभक्तिप्रत्ययांतिह मागधीचें अर्थमागधी व महाराष्ट्रीशी साम्य आहे. पुत्तस्य, पुत्तहा; पष्टी. मुहे=तींडांत, कृविम=कुन्यांत. सप्तमी करेज्जा हें रूप मागधी, महाराष्ट्री व अर्थमागधीत होतें; शौरसेनींत नाही. गुजराती व कोंकणी यांतील साम्यावरून त्यांच्या पूर्वजांचा मराठीशीं संबंध व्यक्त होतो.याप्रमाणें शौरसेनी हा एक व मागधी,अर्थमागधी व महाराष्ट्री हा एक असे प्राकृत भाषांचे दोन वर्ग पडतात. यांतील पहिला आभिजात संस्कृतशी शब्दसंपत्ति व विभक्तिप्रत्यय यांच्या बाबतींत निकट आहे तर दुस-यांत आभिजात संस्कृतमध्यें न आढळगरें प्रांतिक शब्द पुष्कळ आहेत. व त्यांतील हपबाहुत्यामुळें प्राचीन वैदिक भाषेशीं त्यांचें साम्य आढळतें. परंतु या दोन वर्गात त्यांच्या सध्यांच्या देशी ह्यांइतकाच भेद आहे.

अकारान्त पुछिगी प्रथमेचें एकवचन, कांहीं व्यंजनांचे उद्यार, या नावतींत महाराष्ट्रीचें शौरसेनीशीं स मुख्यत: अर्धमागधीशीं साम्य आहे. परंतु तिच्या स्वरूपावरून तिचें दक्षिण व पूर्व यांमधील बोलींच्या वर्गाशीं निकटचें नातें दिसतें.

या प्राकृत भाषांत प्रथमस्थान महाराष्ट्रीस दिलंपाहिजे, कारण प्राकृत बैय्याकरणांनी महाराष्ट्रीस अग्रस्थान दिलं आहे; एवढेंच नव्हे तर केवळ प्राकृत हा बन्द जेथें जेथें वापरला आहे तेथें तेथें त्या बान्दानें महाराष्ट्री माधेचा निर्देश प्राचीन ग्रंथकारांनी केला आहे. दण्डीनें महाराष्ट्रीचें महत्त्व प्रदील कोकांत वर्णिलेलें प्रसिद्धच आहे.—'महाराष्ट्राश्रयां भाषां प्रकृष्टं प्राकृतं विदुः। सागरः स्किरलानां सेतुवंधादि यन्मयम्॥' व वरस्चीनें प्राकृतप्रकाश या व्याकरणग्रंथामध्यें शौरसेनी या महत्त्वाच्या भाषेचें व्याकरण सांगत असतांना त्या भाषेचें कांहीं विशेष देखन पुढें ' शेषं महाराष्ट्रीवत् ' या स्त्रानें वाकी सर्व नियमांकरितां महाराष्ट्रीचा इवाला दिला आहे व हेमचंद्रानें तर आपत्या सिद्ध हेमचंद्रांतील प्राकृत व्याकरणांत महाराष्ट्रीचेंच व्याकरण दिलें आहे. महाराष्ट्री हीच प्राकृतव्याकरणांत महाराष्ट्रीचेंच व्याकरण दिलें आहे. महाराष्ट्री हीच प्राकृतव्याकरणांत महाराष्ट्रीचेंच व्याकरण दिलें आहे. चल्डाच्या प्राकृतलक्ष्मणामध्ये हिचा नांबानें उक्केल न करितां आधीप्राकृत

अथवा अर्धमागधी व जैनमहाराष्ट्री इच्या छक्षणावरोवरच या भाषेची छक्षणे दिली आहेत.क्रमदीश्वराचें संक्षिप्तसार,त्रिवि-क्रमाची प्राकृतव्याकरण-सूत्रवृति. लक्ष्मीघराची षड्भाषाचंद्रिका व मार्कडेयाचे प्राकृतसर्वस्व वगैरे प्राकृत व्याकरणग्रंथांत या भाषेचेच नियम दिल्ले आढळतात ब चण्डाखेरीज बाकीच्या सर्व न्याकरणकारांनी याच भाषेचे मुख्यतः विवरण केले असून शौरसेनी, मागधी वगैरे भाषांचे या भाषेशीं विसदश असे नियम तेबढेच दिलेले आहेत, भरताच्या नाट्यशास्त्रांत महाराष्ट्री या नांबाचा उह्नेख नसून ' दाक्षिणात्या ' म्हणून निर्दिष्ट केलेली भाषा हीच असावी असे वाटतें; परंतु प्राकृतसर्वस्व व प्राकृतचंद्रिक। या प्रंथांत महाराष्ट्री व दाक्षिणात्या पृथक्रूपानें उछोखिल्या आहेत, रुद्रटाचा कान्यालंकार, वाग्भटा-लंकार, पाइयलच्छीनाममाला वगैरे प्रंथांतिह हेमचंद्राप्रमाणेंच 'महाराष्ट्री 'या अर्थीच प्राकृत हा शब्द वापरला आहे. देशी नाममाला या कोशांतिह महाराष्ट्रीतीलच शन्दांचा संग्रह केलेला आहे. डॉ० होर्न्लेच्या मर्ते महाराष्ट्री ही महाराष्ट्र देशाची माषा नसून राजपुताना, मध्यहिंदुस्थान वगैरे प्रांतांतुन केवळ फार मोठ्या प्रदेशाचर प्रचलित असणारी म्हणून तिला महाराष्ट्री हैं नोंव मिळालें असावें आणि म्हणूनच तिला मुख्य प्राकृत मानण्यांत आलें. परंतु दण्डीनें ही महाराष्ट्र देशाचीच भाषा आहे असे सप्ट म्हटलें आहे. प्रियर्शननेंहि महाराष्ट्रीपासूनच सध्यांची मराठी उत्पन्न झाली असे म्हटलें आहे व अवीचीन सर्व पंडितांच्या मतें महाराष्ट्री ही महाराष्ट्र देशाचीच भाषा मानली गेली आहे. हेमचंद्र वगैरे ब्याकरणकारांनी ही संस्कृतसंभव आहे असे म्हटलें आहे; परंतु प्राकृत भाषा ह्या त्या देशांत संस्कृत बरोबरच बोलीरूपानेंच पृथक्पणें अस्तित्वांत होत्या यासंबंधीं विवेचन पूर्वी केलेंच आहे. रा. रा. भागवत यांनीं तर प्राकृत हा शब्दच पाअड म्हणजे प्रकट, स्पष्ट या शब्दाचें संस्कृत या शब्दाशीं जुळण्याकरितां केलेंले संस्कृतीकरण आहे असे म्हटलें आहे. महाराष्ट्राची बसाइत आर्योनीं कोणत्या काळीं केली यासंबंधीं विवेचन तिसऱ्या विभागाच्या प्रस्तावनेंत केलेंच आहे.

महाराष्ट्री:—अशोक कालाच्या पूर्वीपासूनच महाराष्ट्रामध्यें आर्याची वस्ती असून माहाराष्ट्री भाषा प्रचलित असली पाहिजे याबद्दल संशय नाहीं. प्राकृतप्रकाशाचा कर्ता वरहचिव कात्यायन हे जर एकच असतील तर महाराष्ट्री-मध्यें खिरतपूर्व दुसऱ्या शतकाच्या पूर्वीच वाङ्मय रचलें गेलें होतें असें म्हणावें लागेल. परंतु महाराष्ट्रीतील संस्कृताद्भव शब्दामध्यें जो व्यंजनलोप दृष्टीस पडतो त्यावरून ती इतकी प्राचीन असावी असें वाटत नाहीं. वरहचीचें व्याकरण कदाचित् खिरतीसनानंतरिह रचलें गेलें असावें. महाराष्ट्रीचा प्रभाव जैन धर्मप्रंथांची भाषा जी अर्धमागधी तिच्यावर व जैन महाराष्ट्री यांवर विशेषत्वानें दृष्टीस पडतो. आज महाराष्ट्रीमधील जें वाङ्मय उपलब्ध आहे तें सर्व खिरतीसनानंतर रचलें गेलें आहे. चण्डाच्या प्राकृतलक्षण या व्याकरणप्रंथावरून महाराष्ट्रीमध्यें व्यंजनलोपाची (कई हें रूप, कित, किप, किव, कृति या शब्दांबद्दल व भा' हें रूप मत्त, मद, मय, मृग, मृत या शब्दांचें होतें) जी प्रथा उत्तरकालीं दिस्त येते, तितकी पूर्वी नसावी असें दिसतें. जैन अर्धमागधी व जैन महाराष्ट्रीमध्यें महाराष्ट्रीचें प्राचीन स्वरूप दृष्टीस पडतें.

भरतानें आपत्या नाट्यशास्त्रांत धूर्तपात्रांच्या तोंडीं अवंती व यूतकाराच्या तोंडीं बाल्हीकी या भाषा घालाव्या असे सांगितलें आहे. मार्कडेयानें प्राकृतसर्वस्वामध्यें 'आवन्ती स्यान्महाराष्ट्री शौरसेन्योस्तु संकरात्।' व 'आवन्त्यामेव बाल्हीकी किन्तुरस्यात्रलो भवेत्' असे म्हणून या दोन्ही भाषांचा महाराष्ट्रीतच अंतर्भाव केला आहे. व या भाषांतील कोहीं व्याकरणविशेषिह महाराष्ट्रीप्रमाणेंच दिलेले आहेत. महाराष्ट्री व संस्कृत या भाषांतील साहस्य व इतर भाषांशीं तिची तुलना करतां यावी म्हणून महाराष्ट्रीचे कोहीं विशेष पुढें दिले आहेत.

संस्कृत व महाराष्ट्री या दोहोंमधील भेदः—स्वर (१) अनेक ठिकाणीं निरिनराळ्या स्वरीच्या ऐवर्जी भिन्न भिन्न स्वर होतात. जर्सेः—समृद्धि = सामिद्धिः, ईषत् = ईसिः, हर = हीरः, ध्वनि = झणिः, शय्या = सेज्जाः, पश्च = पोग्मः, यथा=जहः, सदा = सहः, स्त्यान = थीणः, सास्ता = सुण्हाः, आसार = ऊसारः, प्राह्म = गेज्झः, आली = ओलीः; हित = इअः, पिथन् = पहः, जिन्हा = जीहाः, दिवचन = दुवअणः, पिण्ड = पेण्डः, दिधाकृत = दोहाइअः, हरीतकी = हरडईः, कश्मीर = कम्हारः, पानीय = पाणिअः, जीर्ण = जुण्णः, हीन = हूणः, पीयूष = पेऊसः, मुकुल = मउलः, भुकुटि = भिउडिः, क्षुत = छीअः, मुसल = मूसलः, तुण्ड = तोंडः, सूक्ष = सण्हः, उद्व्यूद = उन्वीदः, वातूल = वाउलः, नुपुर = णेउरः, तूणीर = तोणीरः, वेदना = विअणाः, स्तेन = धूणः, मनोहर = मणहरः, गो = गउः, गाअः, सोच्छ्नास = ससासः.

- (२) महाराष्ट्रींत ऋ, ऋ, ऌ, ॡ या स्वरांचा सर्वस्वीं लोप झाला आहे.
- (३) 'ऋ' बद्दल खालीलप्रमाणें निरनिराळे स्वर होतात. किचित् रि होतो, जर्से: -तृण = तण, मृदुक = माउनक; कृपा=िकवा; मातृ = माई; माउ, वृत्तांत = वृत्तंत; मृपा = मुसा, मोसा; वृंत = विंट, वेंट, वेंट; ऋतु = उउ, रिउ; ऋदि=रिद्धि; ऋक्ष = रिच्छ; सटश = सरिस; हम = दरिअ.
  - (४) ' ल ' व्या ऐवर्जी ' इक्षि ' असे होतें. जर्से: क्लम = किल्लित्त; क्लम = किल्लिण.
- (५) 'ऐ'चा प्रयोगिह महाराष्ट्रींत प्राय: आढळत नाहीं. 'ऐ वहल सामान्यतः 'ए 'ब विशेष (कांहीं) ठिकाणीं 'अइ ' होतात. जसें:—शैल = सेल; ऐरावण = एरावण; वैद्य = वेज्ज; वैभव्य = वेह्व्व; सैन्य = सेण्ण, सहण्ण; कैलास = केलास, कहलास; दैव = देव्व, दहव; ऐश्वर्य = अहसरिअ; दैन्य = दहण्ण.
- (६) ' औ ' चा हि प्रयोग महाराष्ट्रींत प्रायः होत नाहीं. त्याच्याबह्छ सामम्यपणें ' ओ ' क्वित् ' उ' किंवा ' अउ ' होतात. जर्सः कौमुदी = कोमुई; यौबन = जोव्वण; दौवारिक = दुवारिअ; पोछोमी = पुलोमी; कौरब = कउरव; गौंड = गउड; सौध = सउह.

असंयुक्त व्यंजनः—(१) दोन स्वरांच्या मध्यें असलेस्या क, ग, च, ज, त, द, य, व या व्यजनांचा प्रायः लोप होतो. जर्से:—अनुक्रमें, लोक = लोअ; नग = णअ; राची = सई; रजत = रअअ; यती = जई; गदा = गआ; वियोग = विओअ; लावण्य = लाअण्ण.

- (२) (दोन) स्वरांमध्यें असलेल्या ख, घ, ध, आणि म यांच्या बद्द ' ह ' होतो. जर्सेः— दाखा = साहा; श्राघते = लाहह; नाथ = णाह; साधु = साहु; सभा = सहा.
  - (३) स्वरांच्या दरम्यान असलेल्या 'ट'चा 'ह' होतो. जर्से:--भट = भड; घट = घड.
  - (४) स्वरांच्या दरम्यान असलेल्या ' ठ ' चा ' ढ ' होतो. जसें: -मठ = मढ; पठति = पढइ.
  - (५) स्वरांच्या दरम्यान असलेल्या 'ड 'चा 'ल 'होतो. जसे:-गरुड = गरुट; तडाग = तलाअ.
- (६) स्वरांच्या दरम्यान असलेस्या 'त'बद्दल बहुतेक ठिकाणी 'ड'होतो, जसें:--प्रतिभास = पिंड्सस; प्रभृति = पहुँ डि; ब्यापृत = बावड: पताका = पडाआ,
- (७) 'न 'बद्द सर्वत्र 'ण 'होतो. जसें:—कनक = कणअ; वचन = वअण; नर = णर; नदी= णई; अन्य = अण्ण; दैन्य = दहण्ण.
- (८) दोन स्वरामध्यें असलेल्या 'प'चा कधीं कधीं 'व'व कधीं कधीं लोपहि होतो. जर्ते:— शपथ = सवह; शाप = साव; उपसर्ग = उवसगा; रिपु = रिउ; किप = कह.
- (१) (दोन) स्वरांच्या मध्यें असलेल्या 'फ'बहल कधीं 'म'तर केव्हां केव्हां 'ह' तर, केव्हां केव्हां दोन्हीहि होतात. जर्से:-रेफ = रेभ; शिफा = सिभा; मुक्ताफल = मुक्ताहल; सफल = सभल, सहल; शेफालिका = सेभालिआ, सेहालिआ.
  - (१०) स्वरांच्या मध्यवर्ती 'व'बद्दल 'व'होतो. जर्से:-अलावृ = अलावू; शबल = सवल.
  - (११) (शब्दाच्या) आरंभींच्या 'य' चा 'ज' होतो. जर्से:-यम = जम; यशस् = जस; याति=जाइ.
- (१२) कृदन्ताच्या 'अनीय 'अथवा 'य 'प्रत्ययांतील 'य ' चा ' उज ' होतो, जर्सेः करणीय = करणिउज; पेय = पेरज.
- (१३) अनेक ठिकाणीं 'र'बद्दल 'ळ' झालेला आढळतो. जसें:-इरिद्रा = इलिहा; दरिद्र = दलिह; युधिष्ठिर = जहुट्ठिल; अंगार = इंगाल.
- (१४) 'হা ' आणि ' ष ' बहल सर्वत्र 'स ' होतो. जर्से: शब्द = सह; विश्राम = वीसाम; पुरुष = पुरित्त; सस्य = तास; शेष = सेस.
  - (१५) अनेक ठिकाणीं 'ह'चा 'घ' होतो. जर्से:-दाइ = दाघ; सिंह = सिंघ; संहार = संघार.
- (१६) कर्षी कर्षी হা, ष आणि स यांच्या ऐवजी ' छ ' होतो. जर्सेः—श्चाब = छाव; षष्ठ = छटठ; सुभा = छुहा.

(१७) अनेक शब्दांत स्वरसहित ब्यंजनाचा लोप होतो. जर्से:-राजकुल = राउल; आगत = आअ; कालायस = कालास; हृदय = हिअ; पादपतन = पावहण; याबत् = जा; त्रयोदश = तेरह; स्थविर = थेर; बदर = बोर; कदल = केल; कर्णिकार = कणोर; चतुर्दश = चोह्ह; मयूल = मोह.

संयुक्त व्यंजन:—(१) 'क्ष' बद्दल प्रायः 'ख' व कभीं कभीं छ अथवा झ होतो. जसें:-क्षयच्लय; लक्षण = लक्खण; अक्षि = अच्छि; क्षीण = छीण, झीण.

- (२) त्व, ध्व, द्व व ध्व यांच्यावह्ळ कथीं कथीं अनुक्रमें च, छ, ज, आणि झ होतात. जरें:- সানো = णञ्चा; पृथ्वी = पिच्छी; विद्वान = विषजं; बुद्ध्वा = बुष्झा.
- (३) व्हरन स्वरापुर्वे येणाऱ्या 'श्य'' श्च'' त्स 'न 'त्स' बहुल 'छ' होतो. जर्से:—-पश्य = पण्छ; पश्चात = पण्छा; उत्साह = उच्छाह; अप्सरा = अच्छरा.
  - (४) दा, य्य व र्य च्या जागीं ज होतो. जर्ते:--मद्य = मन्ज; जय्य = जन्ज; कार्य = कन्ज.
  - (५) ध्य आणि ह्य बहुल झ होतो. जर्ने:--ध्यान = झाण; साध्य = सन्झ; गुह्य = गुन्झ; सह्य = सन्झ.
  - (६) 'ती व्या जागी प्रायः 'ट होतो. अर्थे:--नर्तकी = नट्टई; कैवर्त = केवट.
  - (७) ' ष्ट ' बहरू ' क ' होतो. जसें:--मुष्ठी = मुद्ठी; पुष्ट = पुरृह; काष्ठ = कर्ट; इष्ट = इट् क.
  - (८) 'म्न 'बद्द 'ण 'होतो. जसें:--निम्न = णिण्ण; प्रशुम्न = पञ्जुण्ण.
  - (९) ' ज्ञ ' बहुल ' ज ' आणि ' ण ' होतात. जर्सेः——ज्ञान = णाण, जाण; प्रज्ञा = पण्णा; पज्जा.
  - (१०) 'स्त' बद्द 'य' होतो. जर्से:--इस्त = इत्य; स्तोत्र = थोत्त; स्तोक = थोब.
  - (११) 'इम ' व ' रम ' बद्दरू ' प ' होतो. जसें: कुड्मल = कुंपल; रुविमणी = रुप्पणी.
  - (१२) 'ष्प' आणि 'स्प' चा 'फ' होतो. जर्से:-पुष्प = पुष्फ; स्पंदन = फंदण.
  - (१३) 'ह्न' बहल 'भ' होतो. जसें:--जिह्ना = जिल्मा; विह्नल = विल्मल.
- (१४) 'तम 'व 'गम 'चा 'म 'होतो. जर्से:-जन्मन् = जम्म; मन्मथ = वन्मह; युग्म = जुम्म; तिग्म = तिम्म.
- (१५) '६म,' '६म,' '६म ' व 'हा 'बहुल 'म्ह 'होतो. कश्मीर = कम्हार; ग्रीष्म = गिम्ह; विस्मय = विम्हअ; ब्राह्मण = वम्हण.
- (१६) अ, ष्ण, स्न, ह, ह आणि क्ष्ण यांच्या ऐवर्जी 'ण्ह' होतो. जसें:—-प्रश्न = पण्ह; उष्ण = उण्ह; स्नान = ण्हाण; बह्रि = बण्ह; पूर्वोह्र = पुञ्चण्ह; तीक्ष्ण = तिण्ह.
  - (१७) ' ह्र ' बहुल ' ल्ह् ' होतो. जसें:-प्रहाद = पल्हाअ; कहार = कल्हार.
- (१८) संयोगांतील (जोडाक्षरांतील) पूर्ववर्ती (प्रथम असणारे) क, ग, ट, ड, त, द, प, श, ष, आणि स यांचा लोप होतो. जर्चे-भुक्त = भुक्त; मुग्भ = मुद्ध, षट्पद = छप्पअ; खड्ग = खग्ग; उत्पल्ल = उप्पल; मुद्दर = मुग्गर; सुप्त = मुक्त; निष्यल = णिच्चल; निष्टर = णिट्दुर; स्वल्ति = खल्जि.
  - (१९) संयोगांतील परवर्ती म, न, य यांचा लोप होतो. जसें:-स्मर = सर; लग्न = लग्ग; व्याध = बाह.
- (२०) संयोगांतील पूर्ववर्ती व परवर्ती अशा सर्व छ, व, आणि र चा लोप होतो. जसें: उल्का = उक्का; विक्रव = विक्कव; शब्द = सद; पक्व = पक्क; अर्क = अक्क; चक्र = चक्क.
- (२१) संयुक्त वर्णातील अक्षरास ने जे आदेश होतात म्हणून वर सांगितले आहेत त्या आदेशवर्णाचें, आणि संयुक्त वर्णातील एका वर्णाचा लोप होऊन जो दुसरा वर्ण वाकी राहतो त्यांचे जर तो शब्दाच्या आरंभीं नसेल तर दित्व होतें. जसें:-शक्षा = णच्चा; मद्य = मद्ज; भुक्त = भुक्त; उत्का = उक्का.

परंतु तो आदेश अथवा शेष व्यंजन जर वर्गाचे दुसरें अथवा चौथें व्यंजन असेल तर दित्व न होतां त्याच्या पूर्वी आणि आदेशाच्या अथवा शेष व्यंजनाच्या नंतर त्या त्या वर्गातील आदेशवर्णाच्या अथवा शेष व्यंजनाच्या आर्थीच्या व्यंजनाच्या आर्थीच्या व्यंजनाच्या आर्थीच्या व्यंजनाचा आगम होतो, जसें:-छक्षण = स्वन्त्वण; पश्चात् = पच्छा; इष्ट = इट्ठ; मुख = मुद्ध.

विद्रलेषणः—ई, र्रा, र्ष यांच्यामध्यें आणि संयोगानंतरच्या ' ल ' पूर्वी स्वराचा आगम होऊन व्यंजनांचें विश्लेषण होतें. जसें:—अईत् = अरह्, आरह्, अरह्, आर्द्रा = आयरिस; हर्ष = हरिस; क्लिप्ट = किलिट्ठ.

ठयत्यय (वर्णिविपर्यय):-पुष्कळशा शब्दांत ब्यंजनांच्या स्थानांची उखटापालट होते. जसें:-करेणू = कणेरू; आस्रान = आणास्ट; महाराष्ट्र = मरहद्ठ; हरिताल = हिलआर; स्थान = हुलुआ; स्काट = णडास्ट; गुद्य = गुय्ह; सह्य = स्यृह.

संधि:—(१) समासांत कोठें कोठें न्हस्य स्वराबद्दल दीर्घ स्वर आणि दीर्घ स्वराबद्दल न्हस्य स्वर होतो. जसें:- अन्तर्वेदि = अन्तावेद्द; पतिग्रह = पह्हर; यमुनातट = जँउणअड; नदीस्रोतः = णहसोत्त.

- (२) पदांत पुढें स्वर असल्यास पूर्वस्वराचा लोप होतो. जर्सः-त्रिदशेश: = तिअसीस.
- (३) संयुक्त व्यंजनाच्या आधींचा स्वर ऋस्व होतो. जर्सः—-आस्य = अस्स; मुनीन्द्र = मुणिद; चूर्ण = चुण्ण; नरेंद्र = णरिंद; म्लेब्छ = मिलिब्छ; नीलोत्पल = णीलुप्पल.

संधिनिषेधः—(१) उद्वृत्त (ब्यंजनाचा लोप होऊन अबिशष्ट राहिलेख्या) स्वराचा पूर्वस्वराशीं प्राय: संधि होत नाहीं. जर्सैः-निशाकर = णिसाअर; रजनीकर = रअणीअर.

- (२) एकाच पदांतील स्वरांचा संधि होत नाहीं. जसें:-पाद = पाअ; गति = गइ; नगर = णअर.
- (३) इ, ई, उ आणि ऊ यांच्या पुढें असमान (विजातीय) स्वर आख्यास संधि होत नाहीं. जरें:-बगोबि अवयासो; दणुइंदो.
  - (४) ए आणि ओ यांचा पुढील स्वराशीं संधि होत नाहीं. जर्से:-फले आबंधो; आलक्किमो एण्डि.
  - (५) आख्यातरूपाच्या शेवटच्या स्वराचा पुढील स्वराशीं संधि होत नाहीं. जसें:-होइइह.

महाराष्ट्रीतील नाम-विभक्तीचे नियमः—(१) अकारान्त पुक्तिगी शब्दाचें एकवचन ओकारान्त होतें. जर्सेः—जिनः = जिणों; वृक्षः = बच्छो,

- (२) पंचमीच्या एकक्चनाचे प्रत्यय तो, ओ, उ, हि, हे आहेत. किंवा प्रत्ययाचा लोप होतो. 'त्तो' हून अन्य प्रत्यय लागताना 'अ 'चा 'आ ' होतो. जर्से जिनात् = जिणत्तो, जिणाओ, जिणाउ, जिणाहि, जिणा.
- (३) पंचमीच्या बहुबचनाचे प्रत्यय त्तो, ओ, उ, आणि हि आहेत. 'तो 'खेरीज इतर प्रत्यय लाग-तांना पूर्वीच्या 'अ 'चा 'आ' होतो. 'हि ' प्रत्यय लागतांना 'ए 'हि होतो. जर्तेः—जिणत्तो, जिणाओ, जिणाउ, जिणाहि, जिणेहि.
- (४) पंचमीच्या एकवचनाच्या प्रत्ययाच्या ऐवर्जी हिंतो असा स्वतंत्र शब्द पुढें योजितात व बहुवचनाच्या प्रत्ययाऐवर्जी हिंतो व सुंतो हे स्वतंत्र शब्द योजिले जातात. जरें—जिनात् = जिणाहिंतो; जिनेभ्यः = जिणाहिंतो, जिणोहंतो, जिणोसंतो, जिणेसंतो.
  - (५) षष्टीच्या एकवचनाचा प्रत्यय 'स्स ' आहे. जर्सेः— जिणस्स, मुणिस्स, तहस्स.
- (६) अस्मत् शब्दाच्या प्रथमेच्या एकवचनाचीं रूपें मिम, अम्मि, अम्मि, इं, अहं व अहयं अशीं होतात.
- (७) अस्मत् शब्दाच्या प्रथमेन्या बहुबचनाचीं रूपें अम्ह, अम्हे, अम्हो, मो, वयं आणि मे अशीं होतात.
- (८) अस्मत् शब्दाच्या षष्ठीच्या बहुवचनाचीं रूपें णे, णो, मज्झ, अम्हं, अम्हं, अम्हं, अम्हं, अम्हाण, ममाण, महाण, आणि मज्झाण अशीं होतात.
- (१) युष्मत् शब्दाच्या षष्टीच्या एकवचनाचीं रूपें तइ, तु, ते, तुम्हं, तुहं, तुहं, तुव, तुम, तुमे, तुमाइ, दि, दे, इ, ए, तुब्भ, तुम्ह, तुब्झ, उब्म, उम्ह, उज्झ व उयह अशीं होतात.

स्मितिपर्ययः—(१) संस्कृतांत जे शब्द केवळ पुक्षिगी आहेत स्यांपैकी कित्येक शब्द महाराष्ट्रींत स्नीर्लिगी आणि नपंसकलिंगीहि आढळतात. जर्सें:—प्रश्नः = पण्हों, पण्हा; गुणाः = गुणा, गुणाहं; देवाः = देवा, देवाणि.

- (२) अनेक बेळां स्त्रीलिंगाच्या ठिकाणीं पुांक्षिंग होतें. जरें:—शारत् = सरओ; प्रावृट् = पाउसो; बिद्युता = बिज्जुणा.
- (३) संस्कृतांतील कित्येक नपुंसकलिंगी शब्द महाराष्ट्रींत पुंक्षिगी आणि स्त्रीलिंगीहि आढळतात. जसें:—यशः = जसो; जन्म = जम्मो; अक्षि = अच्छी; पृष्ठम् = पिट्ठी; चौर्यम् = चोरिआ.

आख्यातः—(१) ति आणि ते या प्रत्युयांतील 'तं'चा लोप होतो. जर्सः—हसति = हसह, हसए; रमते = रमह, रमए.

(२) महाराष्ट्रीत परस्मैपद व आत्मनेपद असा भेद नाहीं. सर्व धातु उभयपदी आहेत.

- (३) भूतकाळाचे हास्तन, अद्यतन व परोक्ष असे तीन भेद नाहींत. एकाच प्रकारचें रूप होतें. आणि भूतकालाच्या आख्यातरूपाऐवर्जी 'त' प्रत्ययान्त कृदन्ताचाच प्रयोग अधिक होतो.
  - (४) भिकष्यकाळाचे हि संस्कृताप्रमाणें दोन प्रकार नसून एकच प्रकार आहे.
  - (५) भिक्यकाळाच्या प्रत्ययाच्या आरंभीं हि होतो. जसें:— इसिष्यति = इसिहिह; करिष्यति = करिहिह.
- (६) वर्तमानकाळ, भिक्यकाळ, विष्यर्थ व आज्ञार्थ यांच्या प्रत्ययां ऐवर्जी उज आणि उजा होतात. जर्से:— हसति, हस्त्यति, हस्तेत्, हसतु = हसेउज, हसेउजा.
  - (७) भावे व कर्मणि प्रयोगाचे ' ईअ ' व ' इब ' प्रत्यय आहेत. हस्यते = हसीअह, हिस बह.

कृदन्त:-शीलाद्यर्थक 'तृ' प्रत्ययाबद्दल 'इर' प्रत्यय आहे. जर्स:-गन्तु = गमिर.

(२) 'त्वा' प्रत्ययाऐवर्जी तुम, अ, तूण, तुआण, ब त्ता हे प्रत्यय होता. जर्सेः—पठित्वा, पढिउं, पढिअ, पढिअण, पढिअआण: पढित्ता

तद्भितः—' त्व ' प्रत्ययाग्रहल ' त्त ' व ' त्तण ' असे प्रत्यय आहेत. जसें:— देवत्व = देवत्त, देवत्तण.

पालीः—यानंतर बाक्ययदृष्ट्या महत्त्वाची प्राकृत भाषा म्ह्टली म्हणजे बौद्ध धर्मग्रंथांची, विशेषतः हीनयानपंथी बाक्ययाची पाली ही होय, पाली शब्द 'पंक्ति' शब्दापासून झाला आहे असे एक मत आहे. तसेंच त्याची ध्युत्पत्ति पङ्क्ति = पंक्ति = पंति = पंटि = पंटि = पंलि = पालि अथवा पङ्क्ति = पक्ति = पिट्ट = पिष्ठ = पाली (—पालिप्रकाश प्रवेशक, पृ. ६.) अशिहि केलेली आढळते. पंक्ति या शब्दाचा अर्थ ओळ असा आहे. प्राचीन बौद्ध ग्रंथकारांनी आपल्या धर्मग्रंथांमर्थे ज्या बचनपंक्ती उद्धृत केल्या त्यांस अनुल्क्ष्स्त पाली असा शब्दप्रयोग करीत असतात. त्यावरून त्यांच्या धर्मशास्त्राच्या भाषेस पाली असे नांव पडलें. कांहीं विद्वानांच्या मतें 'पालि 'शब्द 'पिष्ठ 'म्हणजे खेंडें या शब्दावरून आला असावा. पाली ही ग्रामिक अथवा जानपद लोकांची भाषा असून ती खेडेगांबांत्न प्रचलित असे. पिहत्या ध्युत्पत्तिपक्षां दुसरी ध्युत्पत्ति अधिक सुल्भ दिसते. विह्वर हेन्री हा पाली शब्दाची ब्युत्पत्ति पद = बाचेणे या धातूपासून पुढीलप्रमाणें देतो. पठ = पठितः = पठिअ = पिडअ = पालिअ = पालिअ, पाली, रा. राजबाडे पाली शब्दाची ब्युत्पत्ति 'प्रकट 'या शब्दापासून साधतात. प्रकट = पाअड = पालि होय असे त्यांचे मत आहे, विद्वशब्दा मतें पाली भाषा मागधीचें बाङ्मयीन शिष्ट स्वरूप असून तिष्यावर संस्कृत भाषेची छाया वरीच आहे ब इतर बाङ्मयीन भाषांप्रमाणें हीहि मिश्र बोलीच आहे.

डॉ. भांडारकर पाली भाषा ही मध्यकालीन संस्कृत भाषेपासून म्हणजे ब्राह्मण ग्रंथांतील भाषेपासून निघाली असे मानतात. पाली ही बेदकालीन माषेच्या कोणत्याहि पोटभेदापासून निघाली नसून पाणिनीय भाषेची छाया ऊर्फ प्राकृत प्रतिकृति आहे; कारण पालीचा अक्षरशः व रूपशः तर्जुमा जसा पाणिनीय भाषेत तंतोतंत होतो तसा वैदिक भाषेच्या कोणत्याहि पोटभेदांत होत नाहीं असे रा. वि. का. राजवाडे यांचे मत आहे. परंतु प्राकृत भाषा या सामान्य लोकांच्या बोली असून त्या संस्कृतपासून साक्षात् निघाल्या नसून त्यांवर संस्कृत भाषेचा परिणाम मात्र बराच झाला आहे हें आपण पूर्वीच दाखबिल आहे. आज आपणांस ज्या प्राकृत भाषा उपलब्ध आहेत त्यांमध्ये पाली ही सर्वात जुनी भाषा आहे,

या भाषेच्या उत्पत्तिस्थानाबहरू हि बिद्वानां मध्ये महभेद आहे. बोद्ध ग्रंथकार पाली ही मागधी भाषेपासून निघाली असून ती मगध देशांत प्रचलित असली पाष्टिजे असे मानतात. ओल्डेनबर्गच्या मतें पालीचें उत्पत्तिस्थान विंध्याच्या उत्तरेस नसून विंध्याच्या दक्षिणेस बरेंच दूर असलें पाहिजे. पाली ही विंध्याच्या पाश्चिम व मध्य-भागामधील प्रदेशांत उदय पावली असली पाहिजे असे फूँकचें मत आहे. ब्लॉशच्या मतें पासी ही एकस्वरूपी भाषा नसून, तिचें उत्पत्तिस्थान उज्जयिनी किंवा हिंदुस्थानच्या पश्चिम भागांत कोठें तरी संभवतें. परंतु या भाषेचें मागधी प्राकृत भाषेशी साहश्य नसून पैशाची भाषेशी विशेष साम्य आहे असे डॉ॰ स्टेन् कोनो व प्रिअर्शन यांचे म्हणणें आहे. व त्यावरून ज्या प्रदेशांत पैशाची भाषा प्रचित होती त्याच प्रदेशांत ही उत्पन्न झाली असीवी असे त्यांचें मत आहे. परंतु पैशाची भाषेच्या उत्पत्तिस्थानाबहृत्वहि या दोन बिद्धानांत मतभेद आहे. स्टेन् कोनोच्या मतें पैशाची भाषेचें उत्पत्तिस्थान विध्याद्रीच्या दक्षिणेकडील प्रदेश हैं आहे. तर प्रिअर्सनच्या मतें ती हिंदुस्थानच्या बायब्येकडील प्रदेशांत उत्पन्न शाली असावी ब तेथे ती प्रथम प्रस्त होऊन तिचा कीं बणादर्यत पुढे विस्तार शाला असावा, पाली भाषेचें अशोकाच्या गिरनार शिलालेखाशीं साहश्य व पूर्वेकडील भौलिशिलालेखांशी दिसाहश्य यादहनहि हीच गोष्ट प्रतीत होते. उदा० संस्कृत-राज्ञः, व कृतम् ; पाली-राजिनो. रज्ञो व कतम् ; गिरनार-राणो व कतम् , भौलि-लजिने व कडे अशीं रूपें होतात. या बावतींत प्रोप्त सुनीतिक मार इतजी यांचे म्हणणें असे आहे की बुद्धाचीं सर्व उपदेशवचर्ने मागधी भाषेनंतर मध्यदेशांतील शोरहेनी प्राकृतमध्ये अनुवादित शाली होतीं व तीच पालीभाषा या नांबानें क्षि. पू. दुसऱ्या शतकापूर्वी प्रसिद्ध होती. परंतु आपूर्णांस असे आढळून येतें की पाली भाषेचें शौरसेनी किंवा मागधी या दोहोंपेक्षांहि पैशाची भाषेशींच अधिक साम्य आहे. हें प्रदील उदाहरणांबहन दिसून येईल.

संस्कृत	पाली	पैशाची	शौरसेनी	मागधी
(क) लोक	लोक	लोक	लोअ	लोअ
(ग) नग	नग	नग	णअ	णअ
(च) शची	सची	सची	सई	राई
(ज) रजत	रजत	रजत	रअद	लअद
(त) कृत	क त	कत	₹ €.	42
(र) कर	कर	事で	कर	香香
(श) वश	यस	वस	बस	461
(ष) मेष	मेस	मेस	मेख	मेबा
(स) सारस	सारस	सारस	सारस	शालश
(न) क्चन	य चन	बचन	बञज	ब झ ज
(ह) पह	पट्ट	पट्ट	पृष्ट	पस्ट
(र्थ) अर्थ	अस्थ	अस्य	अस्य	अस्त
(स् पु. प्र. ए. प्रत्यय) बुक्षः	हक् ली	रुक्खो	रुक्लो	लुक्से

पाली भाषेची उत्पत्ति खि॰ पू॰ सहान्या शतकांत झाली असाबी असे समजतात; परंतु त्या काली म्हणजे बुद्धाच्या जन्माच्या व धर्मप्रसाराच्या बेळी मागची ही लोकांची बोलभाषा होती व पाली ही बोलभाषा नसूम बौद्धधर्म-प्रंथांची बाङ्मयीन भाषा आहे व ती खिस्ती सनाच्या चौथ्या किंवा पांचन्या शतकांत आपणांस दृश्य होणाऱ्या स्वरूपंत परिणत झाली असाबी. या पाली भाषेपासूनच आधुनिक सिंहली भाषा बनली आहे.

अर्धमागधी:-यानंतर बाकायदृष्ट्या दुसरी महत्त्वाची भाषा म्हटली म्हणजे महाबीराची धर्मोपदेश भाषा अर्ध-मागधी होय. 'भगवंच णं अद्धमागहीए भासाए धम्ममाइन्स्वर'-समबायांग सूत्रह ०, अर्थात् महाबीरानें जो धर्मोपदेश केला, तो लेखनदारां केलेला नसून व्याख्यानदारां केला; परंतु आज आपणांस सर्वात जुने जे जैनधर्मश्रंथ आढळतात ते त्यानंतर बऱ्याच उत्तरकाली प्रत्यक्ष लिहिले गेले आहेत. आपत्या बेदांप्रमाणें महाबीराचीं धर्मबचर्ने तींडीं पठन-परंपरेनें जैन यतींमध्यें चालू असून तींच पुढें ग्रंथरूपानें लिहिलीं गेलीं अशी त्यांची परंपरा आहे. परंतु हैं खेतांबर- पंथीयांचें विधान त्यांतीलच दिगंबरपंथीयांस मान्य नसून त्यांच्या मर्ते पूर्वीचं सर्व जैन धर्मग्रंथ छुत झाले असून मचलित जैन धर्मग्रंथ नन्यांने लिहिले गेले आहेत. श्वेतांबरपंथीयांच्या मर्ते जैन सूत्रग्रंथ महावीरनिर्वाणानंतर ९८० वर्षांनीं म्हणजे खि. स. ४५४ मध्यें काठेवाडांत बलभी या ठिकाणीं श्री देवधिंगणी यांने लिपिबद्ध केले. परंतु तावत्कालपर्यंत त्यांचें वेदांप्रमाणेंच जैन मुनींनीं शिष्यपरंपरेंने पठनदारां मूळ स्वरूपांत रक्षण केलें.

वेदांप्रमाणेंच स्त्रग्रंथपठनाच्या शुद्धतेवह्छ या मुनीकडून काळजी घेण्यांत येत असते, तथापि मूळ सूत्रांमध्यें या पढनपरंपरेने भाषाविषयक कांही परक होणें संभवनीय आहे. कारण या सूत्रांस वेदांप्रमाणें शब्दप्राधान्य नसून अर्थप्राधान्य आहे व हे ग्रंथ सामान्य लोकांस समजण्याकरितां तत्कालीन बोलभाषेत लिहिले होते. बोलभाषेत कालानुसार फरक पडणें अपरिहार्य आहे: त्याशिवाय ती समजण्यास सुलभ राहणार नाहीं. तसेंच चंद्रगुप्ताच्या कार-कीदींत मगधदेशांत जें बारा वर्षीचें अवर्षण झालें त्या वेळीं जैन मुनि दक्षिण देशांत समुद्रतीरीं वास्तब्य करण्यास गेले होते त्या वेळीं या प्रथपठनाची परंपरा बटित झाली होती. पुन्हां या अवर्पणाच्या कालानंतर पाटलीपुत्र शहरांत या जैन संघांचे एकत्र अधिवेशन होऊन निरनिराळ्या मुनींच्या रमृतींवरून या ग्रंथांचे पुनर्लेखन करण्यांत आर्छे. यांपैकीं कांहीं मुनि दक्षिणेंतील महाराष्ट्र, कोंकण वगैरे भागांतिह उपदेशाचें कार्य करीत होते हैं त्या भागांतील जैन धर्माच्या प्रसारावरून उघड होतें. अर्धमागधी भाषेचें दूरस्य महाराष्ट्र देशाच्या महाराष्ट्री भाषेशीं जे विशेष साहश्य दिसून येतें त्याचेंहि कारण हेंच असलें पाहिजे. यानंतर ८०० वर्षानीं वल्भी व मधुरा येथें जैन ग्रंथ लिपिबद्ध करण्याकरितां जैन मुनींची संमेलनें भरविष्यांत आली. या कालांत जैन संप्रदायाचा विस्तार भारतवर्णांच्या दूरदूरच्या प्रांतांत झालेला असून तत्तरप्रांतीय भाषांचा परिणाम त्यांच्या (धर्मोपदेशकांच्या) भाषेवर झाला असला पाहिजे व यामुळेंच अंगः श्रंथांच्या भाषेमध्ये-एवढेंच नव्हे तर एकाच अंगग्रन्थांतील भाषेमध्यें, किंबहुना वाक्यांमध्यें-भाषाभेद आढळून येतो. या उपपत्तीवरूनच अंग व उपांग ग्रंथांची कांही कांहीं ठिकाणीं थोडीफार विसंगति आढळून येते तिचेहि स्पष्टी-करण होतें. समवायांगसूत्रादि ग्रंथांत जीस अर्धमागधी असे नांव दिलें आहे तीसच स्थानांगसूत्रादि ग्रंथांमध्यें ऋषिभाषिता असे म्हटलें आहे. यावरून हेमचंद्रानें तिला आर्षभाषा असे म्हटलें आहे. वस्तुतः हीं तिन्ही नांवें एकाच भापेचीं आहेत. याच भाषेस याकोबीनें प्राचीन महाराष्ट्री अथवा जैन महाराष्ट्री असे नांव दिकें आहे. तथापि डॉ. पिशेलच्या मतें प्राचीन जैनसूत्रांची आर्षभाषा ही अर्धमागधीच होय. अर्थात् तिचें महाराष्ट्रीशीं अनेक बाबतींत साम्य आहे तरी तीस जैन महाराष्ट्री असे बेगळें नांव देण्याचें कारण नाही. ज्याप्रमाणें बौद्ध धर्मसूत्रप्रंथांची भाषा मागधी अथवा पाली ही नाटकांतील किंवा प्राकृत व्याकरणामध्यें निर्दिष्ट केलेल्या मागधीहून भिन्न आहे तशीच जैनधर्मसूत्रांची अर्धमागधी नाटकांतील किंवा प्राकृत व्याकरणांतील अर्धमागधीहून निराली आहे. तथापि ज्याप्रमाणें बौद्धसूत्रांच्या भाषेला महाराष्ट्री न म्हणतां मागधीच संबोधिलें जातें त्याप्रमाणें जैन धर्मसूत्रांच्या भाषेलाहि महाराष्ट्री न म्हणतां अर्धमागधीच म्हणण्यांत येतें असे हरगोवनदास यांनीं प्रतिपादन परंतु पं. बेचरदास दोशी यांनी आपल्या प्राकृत व्याकरणाच्या प्रस्तावनेंत जैन आगम ग्रंथांची भाषा भरताचें नाट्य-शास्त्र, बरहाचि, हेमचंद्रादि प्राकृत ब्याकरणकार, व अशोकाचे शिलालेख इत्यादीं मध्यें अर्धमागधीचीं जी लक्षणें आढळतात त्यांस अनुसहन तिचें स्वहप नसल्यामुळें तिला अर्धमागधी न म्हणतां प्राकृतच म्हणावें असें प्रतिपादन केलें आहे. परंतु प्राकृत म्हणजे जर महाराष्ट्री म्हटलें तरी तीपासून जैन आगम भाषा निराळी आहे हें आपण वर पाहिलेंच आहे व नाटकादीं मधील भाषा कृत्रिम असणें शक्य आहे. तेव्हां हरगोवनदास यांचेंच मत अधिक ग्राह्म दिसतें. भरताच्या नाट्यशास्त्रांत ज्या सात प्राकृत भाषांचा उक्केख आहे त्यांत अर्धमागधीचा उक्केख असून ती नोकर-चाकर, राजपुत्र व श्रेष्ठी या पात्रांच्या तोंडी असावी असे सांगितलें आहे. परंतु या पात्रांच्या तोंडी असलेली भाषा व जैन सुत्रांची भाषा यांमध्यें बराच फरक आढळतो. मार्कण्डेयानें आपस्या व्याकरणांत ' शौरसेन्या अदुरत्वादिय-मेवार्धमार्गधी ' माराधीसच अर्धमाराधी असे म्हटले आहे. ऋमदीश्वराने आपत्या प्राकृत व्याकरणांत ' महाराष्ट्री मिश्रा अर्धमागधी ' असे हिचें एक्षण दिलें आहे. परंतु ही दोन्हीहि एक्षणे नाटकांतील पात्रांच्या तोंडी असलेल्या भाषेबद्दलची आहेत.

अर्थमागधी भाषेत व महाराष्ट्री भाषेत पुष्कळच साम्य आहे. डॉ. होन्ले यांनी अर्थमागधीस आर्प प्राकृत असं म्हटलें असून ती नाटकांतील अर्धमांगधी, महाराष्ट्री आणि शौरसेनी यांचे मूळ मानली आहे. तसेंच हेमचंद्रानें आपत्या प्राकृत न्याकरणांत आपत्या नियमांस जी उदाहरणें दिली आहेत त्यांपैकी वाड्ययांतील उदाहरणें महाराष्ट्री भावेतील आहेत. परंतु जैन सूत्रांतील उदाहरणें देतांना त्यांस आर्पपाकृत असे नांव दिले आहे. त्यावरून ही जैन-सत्रांची भाषा वाड्ययीन महाराष्ट्रीपक्षां प्राचीन असावी असे वाटतें. कांही लोक अर्धमागधी या शब्दाची ब्युसित्त ' अधी मागधी ' अशी करितात ती चुकीची असून 'अध्यौ मगधाची भाषा' ही व्यत्पत्ति वास्तविक आहे. अर्धमागध ह्या शब्दाची व्याख्या निशीतच् िकेंत 'मगहद्वविसयभासानिबद्धं अद्धमागहं 'अशी दिली आहे. परंतु अर्धमागधीचें साह्य्यमगधांतील मागधी किंवा शोरसेनी किंवा अर्वाचीन पूर्विहिंदी या भाषांशी नसून महाराष्ट्री किंवा अर्वाचीन मराठी या भाषांशी असण्याचे कारण वर सांगितल्याप्रमाणें जैन मुनीचा अवर्पणकालीं दक्षिण हिंदुस्थानांत घडलेला दीर्घकालीन निवास व त्यामुळे त्यांच्या भाषेवर व त्यांनी प्रथित केलेल्या अंगग्रंथांतील भाषेवर झालेला महाराष्ट्रीचा परिणाम हैं असलें पाहिजे, डॉ, भाण्डारकर यांनी अर्धमागधीची उत्पत्ति खि. पू. २ ऱ्या शतकांत झाली असावी असे म्हटलें आहे. डॉ. एस्. के. चतर्जी यांनी सर्व नाटकांतील सर्व प्राकृत भाषांचा व अर्धमागधीचा उसित्तकाल खि. पू. ३ रें शतक हा दिला आहे. परंतु अश्वघोषाच्या नाटकांत जैन अर्धमागधी भाषा आहे असें डॉ. ब्युडर्सनें दाखिवले आहे व डॉ. याकोबी यांनी जैनसूत्रांची व मथुरा येथील शिलालेखाची भाषा यांचा काल िया. पू. ४ थे व ३ रें शतक असा दिला आहे. व हा काल वरील पाटलीपत्रांत झालेल्या ग्रंथसंकलनाशी जळणारा आहे. ही भाषा बहुतांशी महाराष्ट्रीशी जुळते पण तीत आढळणारे कांही विशेष पुढें दिले आहेत. त्यावरून अर्थमागधी ही वैदिक ब अभिजात संस्कृत भाषेशी अधिक जबळ आहे हैं दिसून येईल.

अर्धमागधीचीं विशेष लक्षणें. वर्णभेदः—(१) दोन स्वरांच्या दरम्यान असलेख्या असंयुक्त 'क' वहल प्राय: सर्वत्र 'ग' होतो. पण कोठें कोठें 'त' आणि 'य'हि होतो. जसें:-ग-प्रकल्प = प्रगप्प; आकर = आगर; आकाश = आगास; आकाशिका = आगाशी; प्रकार = पगर; ध्रावक = सावग; विवर्जक = विवर्जग; निपेवक = णिसंवग; लोक = लोग; आकृति = आगई. त-आराधक = आराहत; सामायिव = सामातित; विश्वादिक = विश्वादित; अधिक = अहित; शाकुनिक = साउणित; नेपश्चिक = णेसिज्जत; वीरासनिक = विरासणित; वर्धिक = बहुदित; नैरियक = नरतित; सीमंतक = सीमंतत; नरकात् = नरताता; माडिश्वक = माडिश्वत; कांद्रिश्वक = कोडुंश्वित; सचक्षप्रकण = सचक्युतणं; कृणिक = कृणित; अंतिकात् = अन्तितातो; राहिसकेन = रहिसतेणं. य-कायिक = काइय; लोक = लोय.

- (२) दोन स्वरांमध्यें असलेला असंयुक्त 'ग'कायम राहतो. कोठें कोठें त्याचा 'त'आणि 'य' होतो. जसें आगम = आगम; आगमन = आगमण; आनुगामिक = आणुगामिय; आगमिष्यत् = आगमिस्स; जागर = जागर; अगारित् = अगारि; भगवन् = भगवं; अतिग = अतित; सागर = सायर.
- (३) दोन स्वरांमध्यें असलेख्या असंयुक्त 'च' अथवा 'ज' बह्रल 'त' आणि 'य' होतात. जर्से:-नाराच = णारात; वच्च = वित; प्रवचन = पावतण; कदाचित् = कयाति; वाचना = वायणा; उपचार = उवयार; लोच = लोय; आचार्य = आयरिय; भोजिन् = भोति; वज्र = वितर; पूजा = पूता; राजेश्वर = रातीसर; आत्मजः = अत्तते; प्रजात = पयाय; कामध्वजा = कामज्झया; आत्मज = अत्तय.
- (४) दान स्वरांच्यामध्यें असलेला 'त' प्रायः कायम राहतो. कोठें कोठें त्याचा 'य' होतो. जसें:— बन्दतं = बंदित; नमस्यित = नमंसित; पर्युपास्ते = पज्जुवासित; जितेंद्रिय=जितिदिय; स्तत = सतत; भवित = भवित; अंतरित = अंतरित; धैवत = धेवत; जाित = जाित; आकृित =आगिित; विहरित = विहरित; पुरत: = पुरतो; करोित = करित: ततः = तते; मंदिसतु = संदिसतु; संल्पित = संल्वित; प्रभृति = प्रभिति; करतल = करयल.
- (५) स्वरांच्या दरम्यान असंल्ह्या 'द' बद्दळ 'द'अथवा 'त' अधिकांशानें होतो. कधी कधी 'य' हि होतो. जसें:-द-प्रदिशः = पदिसो; भेद = भेद; अनादिकं = अणादियं. बदत् = बदमाण; नदति = णदित; जनपद =

- (६) दोन स्वरांमध्ये असलेल्या 'प' चा प्रायः सर्वत्र 'व' होतो. जसें:---पापक = पावग; संलपित = संलवित; सोपचार = सोवयार; अतिपात = अतिवात; उपनीत = उवणीय; अध्युपपन्न = अञ्झोववण्ण; उपगृद्ध=उवगृद्ध; आधिपत्य = आहेवच; तपक = तवय; व्यपरोपित = ववरोवित.
- (७) स्वरांच्यामध्यें असलेला 'य' प्राय: कायम राहतो. अनेक टिकाणी त्याचा 'त' झालेला दृष्टीस पडतो. जसें: -य-वायव = वायव; प्रिय = पिय; निरय = निरय; इंद्रिय = इंदिय; गायित = गायह. त—स्यात् = सिता; सामायिक = सामातित; कायिक = कातित; पालयिष्यन्ति = पालतिस्संति; पर्याय = परितात; नायक = णातग; गायित = गातित, स्थायिन् = ठाति; शायिन् = साति; नैरियक = नेरितत; इंद्रिय = इंदित.
- (८) दोन स्वरांच्यामध्यें असलेल्या 'व 'बद्दल व, त अथवा य हि होता. व-- वायव = वायव; गौरव = गारव; भवति = भवति; अनुविचिन्त्य = अणुवीति. त--परिवार = परिताल; कवि = कति. य--परिवर्तन = परियद्दण; परिवर्तना = परियद्दणा.
- (९) महाराष्ट्रीत स्वरांच्यामध्ये असंयुक्त क, ग, च, ज, त, द, प, य, व या व्यंजनांचा प्रायः छोप होतो. प्राकृत-प्रकाश इ. ब्याकरणानुसार छोप पावलेल्या या व्यंजनावहल दुसरे कोणतेहि व्यंजन येत नाही. सेतुबंध, गाथासप्तशती आणि कर्पूरमंजरी इ. नाटकांच्या महाराष्ट्री भाषेतहि हे लक्षण चांगलेंच आढळतें.

हेमचंद्राच्या प्राकृत-व्याकरणानुसार या लुन व्यंजनाच्या दोन्ही बाज़ंस 'अ'वर्ण (अ अथवा आ) असल्यास लोप पावलेल्या व्यंजनावह्ल 'य्' होतो. 'गउडवहो 'मध्ये तर वर सांगितलेल्या व्यंजनापूर्वी अ वर्णाहृन भिन्न वर्ण असूनहि त्यावहल 'य' झालेला अधिक प्रमाणांत आढळतो. परंतु जैन अर्धमागधीमध्ये आग्ही वर सांगितल्याप्रमाणें त्या त्या व्यंजनावहल भिन्न भिन्न व्यंजन येते आणि कोठ कोठें तर तेच व्यंजन कायम राहतें. हें त्येरें की, कोठें कोठें वर सांगितलेल्या व्यंजनावहल अन्य व्यंजन होणें अथवा तेंच व्यंजन कायम राहणें याऐवर्जी महाराष्ट्रीप्रमाणें त्या व्यंजनाचा लोपहि झालेला आढळतो. पण तो लोप वर सांगितलेल्या व्यंजनानंतर 'अ' अथवा 'आ ' याहृन भिन्न स्वर असूनहि झालेला आढळतो. जसें:— लोक = लोओ; राचित = रोहत; मोजिन = मोह; आतुर = आटर; आदेश = आएस; कायिक = काइय; आवेश = आएस.

- (१०) शब्दाच्या आरंभी अथवा मध्यें अथवा जोडाक्षरांत सर्वत्र 'ण'प्रमाणें 'न'हि होतो. जसें:—नदी = नई; ज्ञातपुत्र = नायपुत्त; आरनाल = आरनाल; अनल = अनल; अनिल = अनिल; प्रज्ञा = पन्ना; अन्योन्य = अन्नमन्न; विज्ञ = विन्नु; सर्वज्ञ = सन्वनु इ.
- (११) ' एव 'च्या पूर्वी ' अम् ' अस्त्यास त्याच्यावद्दल ' आम् ' होतो. जसें:— यामेव = जामेव; तामेव = तामेव; क्षिप्रमेव = खिप्पामेव; एवमेव = एवामेव; पूर्वमेव = पुव्वामेव इ.
- (१२) दीर्घ स्वरानंतर येणाऱ्या 'इति वा 'बहरू 'ति वा 'अथवा 'इ वा ' असे होतें. जसें:— इन्द्र मह इति वा = इदमहे ति वा, इंद महे इ वा.
- (१३) 'यथा' आणि 'यावत्' शब्दांतील 'य' चा 'ज' अथवा लोप झालेला आढळतो. जसेः—यथाख्यात = अह्वस्वायः यथाजात = अहाजातः यथानामक = जहाणामएः यावस्वथा = आवकहाः यावण्जीव = जावण्जीव.

वर्णागमः—गद्यांतिह अनेक ठिकाणीं समासांत उत्तरपदाच्या पूर्वी म् आगम होतो. जसेः-निरयंगामी, उड्ढंगारव, दीहंगारव, रहस्सगारव, गोणमाई, सामाइयमाइयांइं, अजहण्णमणुक्कोस, अदुक्खमसुहा इ. महाराष्ट्रीमध्यें केवळ पद्यांतच पादपूरणासाठी म् आगम झालेला आढळतो; गद्यांत तर तो मुळीच आढळत नाही.

शब्दमेदः—(१) महाराष्ट्रीत ज्यांचा प्रयोग झालेला आढळत नाहीं असे अनेक शब्द अर्धमागधीमध्यें आहेत. जर्से:-अज्झात्थिय, अज्झोववण्ण, अणुवीति, आघवणा, आघवेत्तग, आणापाणु, आवीकम्म, कण्हुइ, केमहालय, दुरूढ, पच्चित्थिमिछ, पाऊकुलं, पुरिथमिछ, पोरेवच्च, महितमहालिया, वक्क, विउस.

(२) ज्यांची रूपें अर्थमागधीत व महाराष्ट्रीत भिन्न भिन्न होतात अशा शब्दांचीहि संख्या बरीच मोटी आहे. शांपैकीं कांहीं शब्द पुढें दिले आहेत.—

अर्धमागधी	महाराष्ट्री	अर्धमागधी	महाराष्ट्री
अभियागम	अब्भाअम	नितिय	णिष्च
आउंटण	आउंचण	निएय	णिअअ
आहरण	उ आहरण	पष्टुप्पन	पच्चुपणा
उपिं	उवरिं, अवरिं	पच्छेकम्म	पच्छाक [∓] म
किया	किरिओ।	पाय (पात्र)	पत्त
कीस, केस	केरिस	पुढो (पृथक्)	पुहं, पिहं
केविच्चर	किआ च र	पुरेकम्म	पुराकम्म
गेहि	गिद्धि	पु विंव	पुब्बं
चियत्त	चइअ	माय (मात्र)	मत्त, मेत्त
ग् ~~रब~~ ्च	छक,	माहण	बम्हण
जाया	जता	मि टक् बु, मेच्छ	मिलिच्छ
विगव, विगिव	णग्रा	वग्गू	वाआ
णिगिणिण (नाम्रय)	गग्ग त्तग	वाहणा (उपानह्)	उवाण आ
तच्च (तृतीय)	तइअ	सहेउज	सहाअ
तच्च (तध्य)	त⁼छ	सीआण, सुसाण	मसाण
तेगिच्छा	चिइच्छा	सुभिण	सिमिण
दुवालसंग	बारसंग	सुहम, सुहुम	सण्ह
दोच्च	दुइअ	सोदि	सुद्धिः

शिवाय दुवाळस, बारस, तेरस, अउणवीसइ, बत्तीस, पणतीस, इगयाल, तेयालीस, पणयाल, अढयाल, एगद्ढि, बाबट्ठि, तेवटिठ, छावट्ठि, अढसट्ठि, अडणत्तरि, बावत्तरि, पण्णत्तरि, सत्तहत्तरि, तेयासी, छलसीइ, बाणउइ, इ. संख्याबाचक शब्दांचीं हपें अर्धमागधींत आढळतात. महाराष्ट्रीत अशीं होत नाहींत.

नामविभक्तिः—(१) अर्धमागधींत पुंक्षिंगी अकारान्त शब्दाला प्रथमेन्या एकवचनाचा प्रायः 'ए' व कचित् 'ओ 'प्रत्यय लागतो. परंतु महाराष्ट्रींत फक्त 'ओ 'प्रत्यय लागतो.

- (२) सप्तमीच्या एकवचनाचा सिंस प्रत्यय आहे. महाराष्ट्रींत तो 'मिम' आहे.
- (३) चतुर्थीचे एकवचनांत 'आए ' किंवा 'आते ' असे प्रत्यय येतात; जर्सेः-देवाए, सवणयाए, गमणाए, अट्ढाए, अहिताते, असुभाते, अखमाते इ०. महाराष्ट्रीत हे प्रत्यय नाहींत.
- (४) अनेक शब्दांच्या तृतीयेच्या एकवचनांत 'सा' आढळतो; जसें:-मणसा, वयसा, कायसा, जोगसा, बल्हसा, चक्खुसा. महाराष्ट्रीत यांच्याऐबजीं मणेण, वएण, काएण, जोगेण, बल्हेण, चक्खुण। अशीं अनुक्रमें रूपें होतात.
- (५) कम्म आणि धम्म शब्दांचें तृतीयेचें एकवचन पार्लीतस्याप्रमाणें कम्मुणा व धम्मुणा असें होतें. तींच रूपें महाराष्ट्रींत कम्मेण व धम्मेण अशीं होतात.
  - (६) अर्धमागधीत 'तत्' शब्दाच्या पंचमीच्या बहुवचनांत 'तेन्भो ' रूपहि आढळण्यांत येतें.
- (७) 'युग्मत् ' शब्दाचें षष्ठीचें एकवचन संस्कृतप्रमाणें 'तव ' असे होतें. तसेंच ' अस्मत् 'चें षष्ठीचें बहुबचन संस्कृतप्रमाणेंच ' अस्माकं ' असे होतें. हीं रूपें महाराष्ट्रींत नाहींत.

आख्यात विभक्ति—(१) अर्धमागर्धीत भूतकाळाच्या बहुवचनाचा प्रत्यय ' इंसु ' आहे. जसे:-पु व्छिसु,

गन्छिसु, आभासिसु. महाराष्ट्रीत हा प्रयोग लुत साखा आहे.

धातुरूपें—अर्धमागर्धात आइनखर, कुंबर, भुविं, होक्खती, बूया, अब्बवीं, होत्था, बुत्था, पहारेत्था, आदं, दुरूहर, विगिचए, तिवायए, अकासी, तिउर्रेंद्र, तिउष्टिंग्जा, पिंडसंघयाति, सारयती, घेच्छिर, समुच्छिहिंति, आहंसु इ०. प्रभृति प्रयोगांत धात्ंची प्रकृति, प्रत्यय इ०. ज्या स्वरूपांत आढळतात त्यांदून भिन्न स्वरूपांत ते महाराष्ट्रीत आढळतात.

कृद्न्त-(१) अर्धमागधीत 'त्वा' प्रत्ययाची रूपें अनेक प्रकारांनी होतात.

(१) दृरु. जसें:-कट्दु, साइट्टु, अवहट्दु इ.

(२) इता. जरें:-एसा, इसाणं व एसाणं. जरें:-चइना, विउद्विना, पासिता, करेता, पासिताणं, करेताणं.

(३) इतु. जर्सः-दुरुहितु, जाणितु, विधत्तु.

(४) च्चा. जर्से:-किच्चा, णञ्चा, सोच्चा, भोच्चा, चेच्चा.

(५) इया. जर्से:-परिजाणिया, दुरूहिया.

- (६) याशिवाय विउक्कम्म, निसम्म, समिन्च, संखाए, अणुवीति, लश्हुं, लध्दूण, दिस्सा इत्यादि प्रयोगांत ' त्वा ' चीं इतर भिन्नभिन्न रूपें दृष्टीस पडतात.
- (२) 'तुम् 'प्रत्ययाबद्दल प्रायः ' इत्तए ' 'इत्तते ,' हे प्रत्यय आढळतात. जर्सेः करित्तए, गन्छित्तए, संमुंजित्तए, उवसामित्तते, विहरित्तए इ.
- (३) ऋकारान्त धातूच्या 'ृत' प्रत्ययाऐवजी 'ड'होतो. जर्से:-कड, मढ, अभिहड, बायड, संबुड, वियड, विश्यड.

तद्धित—(१) ' तर ' प्रत्ययाचें रूप 'तराय ' होतें. जर्सेः – अणिइतराए, अप्पनराए, बहुतराए, कंततराए.

(२) आउसो, आउसंतो. गोमी, बुसिमं, भगवंतो, पुरिश्यम, पश्चित्यम, ओयंसी, दोसिणो, पोरेवस्च, इत्यादि प्रयोगांत ' मतुप् ' ब अन्य तद्धित प्रत्ययाचीं रूपें जैनअर्थमागर्धीत जशीं होतात त्यांहून तीं महाराष्ट्रीत भिन्न प्रकारचीं होतात.

अर्धमागधीत महाराष्ट्रीपेक्षां इतके अधिक व सूक्ष्म भेद, आणि विशेष आहेत कीं, विस्तारभयास्तव येथें उक्लेख करता येत नाहीं

शौरसेनी—भरताच्या नाट्यशास्त्रांत शौरसेनी भाषा नायिका व तिच्या सखी या पात्रांच्या तोंडी घालावी, असें सांगितलें आहे. भास, कालिदास वगेरंच्या नाटकांमध्यें ही भाषा वापरलेली आढळते. अश्वघोषाच्या नाटकांतील शौरसेनी भाषा ही थोडी अधिक जुनी वाटते. या भाषेचा उल्लेख, दंडी, रुद्रट, वाग्भट वगेरे सर्व साहित्यगंथ-कारांनीं केलेला आहे. वरहचि, हेमचंद्र, मार्कण्डेय, क्रमदीश्वर व लक्ष्मीश्वर इत्यादि व्याकरणकारांनीं इचें लक्षण दिलेले आहे. भरतानें विद्पकाच्या तोंडीं प्राच्या ही भाषा असावी असें सांगितलें आहे व प्राच्य भाषेचें जें लक्षण मार्कण्डेयानें आपत्या व्याकरणांत दिलें आहे त्यावरून ही शौरसेनीपासून फारशी निराळी दिसत नाहीं. दिगंबर जैनांचे प्रवचनसार, द्रव्यसंग्रह वगेरे ग्रंथांची भाषाहि एक तन्हेची शौरसेनीच आहे. ही श्वेतांवरांची अर्थमागशी व प्राकृत व्याकरणकारांची शौरसेनी यांच्या मिश्रणांने बनली आहे. हिला जैनशौरसेनी असें नांव देतात. या भाषेचें उत्पत्तिस्थान शूरसेन अथवा मथुरा देश हें होय. अश्वघोषाच्या नाटकांतील शौरसेनी अशोकिलपीकालीन असावी व भासाच्या नाटकांतील शौरसेनी व जैन शौरसेनी यांची उत्पत्ति खिस्ती शकाच्या पहिस्या किंवा दुस-या शतकांत काली असावी. या भाषेत व महाराष्ट्रीत वरेंचरें साम्य असून त्यांमध्यें जो फरक आढळतो तो पुढें दिला आहे.

शौरसेनीचे विशेष-वर्णभेद-(१) स्वरांच्या मध्यवर्ती असंयुक्त 'त'व 'द' च्या जागीं 'द' होतो. जर्से: -रजत = रअद; गदा = गदा; (२) स्वरांमध्यें असंयुक्त 'ध' असत्यास त्याचा 'ध' व 'ह' होतो. जर्से: -नाथ = णाध, णाह. (३) 'र्घ' जागीं 'य्य' आणि' उज ' होतात. जर्से: -आर्य = अय्य, अउज. सूर्य = सुय्य, सुउज

नाम-विभक्ति---पंचमीच्या एकवचनाचे ' हु ' व ' दो ' असे दोन प्रत्यय असून ते लागण्यापूर्वी पूर्वीचा अकार दीर्घ होतो. जसें:-जिनात् - जिणादो, जिणादु.

आख्यात-(१) 'ति' आणि 'ते 'या प्रत्ययाबद्दल अनुक्रमें 'दि' आणि 'दे' होतात. जरें:-इसदि, इसदे; रमदि, रमदे; (२) भिक्यकाळाच्या प्रत्ययापूर्वी 'स्ति' लगतो. जरें:-हसिस्सिदि, करिस्सिदि.

सन्धि—अस्य मकारानंतर 'इ'अथवा 'ए असल्यास विकल्पानें 'ण 'चा आगम होतो. जर्सेः~ युक्तम इदम् = जुत्तं णिमं, जुत्तमिमं, एवम् एतत् = एवं णेदं, एवमेदं.

कृदन्त--- 'त्वा' प्रत्ययाबद्दल ' इअ,' ' दूण ' व ' ता ' होतात. जर्स:-पठित्वा = पढिअ, पडिदूण, पढिता.

मागधी- मागधी भाषा अशोकाच्या साम्राज्याच्या उत्तरेच्या व पूर्वेच्या मीरत, सहसराम, रामगड, घोलि. जौगड वगैरे ठिकाणीं अशोकाच्या शिलालेखांत आढळते. अश्वघोषाच्या बृटित नाट्यंग्रंथांति या भाषेचें प्राचीन स्वरूप आढळते व भास आणि कालिदास यांचीं नाटकें व मृच्छकटिक यांमध्यें नाटकी मागधी दृष्टीस पडते. बहुतेक प्राकृत व्याकरणांत मागधीची लक्षणे व उदाहरणे दिलेली आहेत. भरताच्या नाटचशास्त्रांत राजाच्या अंतः पुरात राहणारे, सुरंग लावणारे, अश्वपालक वगैरे पात्रांच्या तींडी व नायक आपद्ग्रस्त असतां त्याच्या तींडी ही घालावी. असे सांगितलें आहे. परंत मार्कण्डेयानें आपत्या प्राकृतसर्वस्वांत उद्भूत केलेल्या 'राक्षसभिक्षक्षपणक-चेटाद्या मार्गाधी प्राहः ' या वचनावरून भरतानें उल्लेखिलेख्या वरील पात्रांशिवाय भिक्षु, क्षपणक वगैरे लोकहि त्याच भांपत बोलत, असे दिसतें. रदर, वाग्भर, हेमचंद्र इत्यादि आलंकारिकारांनीं आपल्या प्रंथांत या भाषेचा उल्लेख केला आहे. हिचें उत्पत्तिस्थान मगभदेश होय. मगभाच्या बाहेरहि अशोकाच्या शिलालेखांत ही भाषा आढळण्याचें कारण मागधी ही त्या वेळी राजभाषा असावी व त्यामुळे अंतःपुरांत इत्यादि ठिकाणी हीच भाषा वापरण्याचा प्रघात असावा. भिक्ष व क्षपणक हे विशेषतः मगधनिवासी असल्यामुळे त्यांच्या तींडी हीच भाषा नाटकांमध्ये घाटणे स्वाभाविक दिसतें, नायकहि संकटकाली किंवा आपत्तिग्रस्त असतां याच भाषेत भाषण करितो, असे भरतानें सांगितलें आहे. यावरून राजे लोकांचीहि स्वाभाविक भाषा हीच असावी, असे वाटतें. कारण सामान्यतः मनुष्य विपत्तींत किंवा संकटांत असतां न्यावहारिक भाषेपेक्षां घरगुती भाषितच आपले सहज उद्गार काढतो. यावरून सामान्यत: नाटचशास्त्र-कार भरत ज्या प्रदेशांत शहत होता तेथील लोकांची बोलभाषा त्या वेळी हीच असली पाहिजे असे वाटतें. वररुचीन 'शारसेनीपासून मागधीची उत्पत्ति झाली' असे म्हटलें आहे. परंतु शूरसेन व मगध या दोन प्रदेशांतील प्रादेशिक भाषा असून ज्याप्रमाणें शारसेनी ही मध्यदेशांतील वेदकालीन बोलभाषेपासून उसन झाली त्याप्रमाणेंच मगधांतील बोलीपासून मागधी उत्पन्न झाली असावी. अशोकाच्या शिलालेखांत व अश्वघोषाच्या नाटकांत प्राचीन मागधीचें स्वरूप आढळतें, व भासाच्या नाटकांत मध्ययुगीन मागधीचें स्वरूप दृष्टीस पडतें. चाण्डाली आणि शावरी या मागधीचींच रूपांतरें होत. भरतानें शबर, शक वगैरेंच्या तोंडी शाकारी भाषा घातली आहे. परंतु मार्कण्डेयाने राजश्यालकाच्या तोंडी ही भाषा असावी, असे म्हटले आहे. भरताने प्रक्रसादि जातींची भाषा चाण्डाली आणि अंगारक, ब्याध, लांकूडतोडे व कारागीर लोक यांची भाषा शाबरी असावी, असे सांगितलें आहे. यातीन भाषांची उदाहरणें जी नाटकांत वगेरे आढळतात त्यांमध्यें व मागधी-भाषेत फारसा फरक आढळत नाहीं. मृच्छकटिकांतील माथुर व यूतकार यांच्या भाषेस 'ढक्की' असे नांब दिलें आहे. हीहि मागधीभाषेचें एक रूपांतर आहे. मार्कण्डेयानें ढकी भाषेसचे 'टाक्की ' असे म्हटलें आहे, 'प्रयुज्यते नाटकादी द्यतादि व्यवहारिभिः । विणिग्मिहीनदेहैश्व तदाहुष्ठक्रभापितम् ॥ ' मार्कण्डेयाने या भाषेचीं जी विशेष स्क्षणे दिली आहेत त्यांवरून ही अपभ्रंश असावी, असें दिसतें व हरिश्चंद्रानें तिला 'अपभ्रंश' असे म्हटलें आहे, असेंहि त्यानें सांगितलें आहे. मागधी व शोरसेनी यांमध्यें आढळणारे विशेष भेद पुँढं दिले आहेत. बाकीच्या बाबतींत हिन्हें शौरसेनीशीं साम्य आहे.

मागधीचे विशेष वर्णभेद—(१) 'र'बद्दल सर्वत्र 'ल' होतो. जर्से:-नर = णल; कर = कल. (२) ष, श, स यांच्या जागी तालब्य 'श' होतो, जर्से:-शोभन = शोहण; पुरुष = पुलिश; सारस = शालश.

- (३) संयुक्त 'ष 'आणि 'स 'च्या जागी दत्त्य 'स ' हाता. जर्से: ग्रुष्क = ग्रुस्क; कष्ट = कस्ट; स्ललति = स्वलदि; बृहस्पति = बुहस्पदि.
  - (४) ' ह ' आणि ' ष्ठ ' यांच्याबद्दल ' स्ट ' होतो. जसें:-पट्ट = पस्ट; सुष्ठ = श्रुस्टु.
  - (५) 'स्त, ' आणि 'थे 'बइल 'स्त ' होतो. जसें:-उपस्थित = उबस्तिद; सार्थे = शस्त.
- (ξ) 'ज,' 'द्य' आणि 'य' बद्दल 'य' होतां. जसें:—जानाति = याणादि, दुर्जन = दुय्यण, मद्य = मय्य, अद्य = अय्य, याति = यादि, यम = यम.
- (৬) न्य, ण्य, ज्ञ, জ্ল च्याबद्दल হস होतो. जर्से:—अन्य = अञ्ञ, पुण्य = पुञ्ञ; प्रज्ञा = पञ्ञा, अञ्चलि = अञ्ञले.
  - (८) शब्दाच्या आरंभीं नसणाऱ्या ' छ ' चा ' ध ' होतो. जसें:-गच्छ = गध, पिच्छिल = पिश्चिल.
  - (९) 'क्ष' बहुल 'स्क' होतो. जसें:-राक्षस = टस्कश; यक्ष = यस्क.

नामविभक्ति-(१) अकारांत पुर्छिगी शब्दाच्या प्रथमेच्या एकवचर्नी 'ए ' होतो. जसैं:-जिनः = यिणे; पुरुषः = पुलिशे.

- (२) अकारान्त शब्दाचें पष्ठीचें एकवचन 'स्स'आणि 'आह' लागून होतें. जसें:-जिनस्य = यिणस्स, यिणाह.
- (३) अकारान्त शब्दाचे पछीचे बहुवचन आण, आहँ हं प्रत्यय लागून होतें. जसें:-जिनानाम्= यिणाण, यिणाहें.
  - (४) अस्मत् शब्दाच्या प्रथमेच्या एकवचनाचें व बहुवचनाचें रूप ' हगे ' असें होतें.

पैशाची: —गुणाढ्याची सध्यां छत झालेली बृहत्कथा पैशाची भाषेमध्यें लिहिलेली होती, असें मानतात. या भाषेची उदाहरणें प्राकृतप्रकाश, हेमचंद्राचें प्राकृत व्याकरण, षड्भाषाचंद्रिका, प्राकृतसर्वस्व वगैरे प्राकृत व्याकरण-ग्रंथांत आढळतात. तसेंच हेमचंद्राचे कुमारपालचरित्र, कान्यानुशासन व मोहराजपराजय नाटक इत्यादिमध्ये या भाषेचे नमुने आढळतात. भरताने आपल्या नाटचशास्त्रांत पैशाचीचा उक्केख केला नाही; परंतु रुद्रट, कशविमश्र वर्गरं साहित्यशास्त्रकारांनी इचा निर्देश केला आहे व वाग्भटानें हिला 'भूतभाषित ' असे म्हटलें आहे. हिचा उपयोग भूत, पिशाच, राक्षस, वगैरेंच्या तेंडि करावा, असा वरील ग्रंथकारांचा आदेश आहे. पर्भाषाचंद्रिकेंत ही पिशाच्च देशाची भाषा असे म्हटलें असून पुढीलप्रमाणें पिशाच्च देशांचें वर्णन दिलें आहे: 'पांड्य-केकय-बाल्हीक-सह्य-नेपाल-कुन्तलाः। सुधेष्णभो जगांधारहैवकन्नो जनास्तथा ।। एते पिशास्चदेशाः स्युः ॥ ' मार्कण्डेयाने प्राकृतसर्वस्वामध्ये प्राकृतचंद्रिकेतील ' कांचीदेशीयपाण्डये च पांचालं गोंडमागधम् । ब्राचडं दाक्षिणात्यं च शोरसेनं च कैकयम् । शायरं द्राविडं चैव एकादशिक्शाचजाः। ' याप्रमाणे अकरा प्रकारच्या पैशाचीचा उल्लेख केला आहे. परंतु अखेरीस ' कैकयं शौरसेनं च पांचाछिमिति च त्रिधा पैशाच्य: 'म्हणून तीनच पैशाची प्राह्म धरस्या आहेत. बर उक्केखिलेले देश इतके परस्परां-पासून दूर दूर आहेत कीं, त्यांमध्यें एकाच भाषेचा व्यवहार संभवत नाही. भिन्नभिन्न प्रदेशांत राहणाऱ्या एखाद्या जातीची भाषा अशा तन्हेंची असुं शकेल. व पूर्वीचे पिशाच्चासारखे रानटी लोक निरिनराज्या देशांत जसजसे पसरले तस्तसा या त्यांच्या भाषेचा प्रसार दूरदूरच्या प्रातांत होणे संभवनीय दिसतें. ग्रिअर्सननें पिशाचभाषा बायव्येकडे पंजाब व अफगाणिस्थानामध्यें प्रथम उत्पन्न होऊन नंतर तिचा विस्तार इतर ठिकाणी झाला असावा, असे म्हटलें आहे. व पिशाचपुर,-पिसाउर,-पेशावर या पेशावरच्या व्युत्पत्तीवरून हें संभवनीय दिसतें. परंतु डॉ. होर्न्ले यांच्या मतें द्राविडादि अनार्य लोक आर्यलोकांच्या भाषेचा जो विकृत उचार करीत ती पैशाची असावी, व मेये याच्या मतें ही दरदांची भाषा असावी. वरहचीने शौरसेनी प्राकृतपासून पैशाची उत्पन्न झाली, असे म्हटले आहे. मार्कण्डेयाने पैशाचीचे कैक्रय, शौरसेन व पांचाल असे तीन भेद करून शौरसेनी व संस्कृत या दोहोंपासून कैकयपैशाची व केकय पैशाचीपासून शौरसेनी पैशाची उसन्न झाली, असे म्हटलें आहे. परंतु त्यांने जी शोरसेनी पैशाचीची लक्षणे दिलीं आहेत त्यांवरून तिचें शौरसेनी भाषेशी विशेषसे साम्य आढळून येत नाहीं. तर उलट मागधी भाषेशी साम्य आढळतें. याकरितां तिला बास्तविक मागधी पैशाची म्हटलें पाहिजे, असे हरगोवनदास यांचें मत आहे. प्राकृत बैय्याकरणांनी पैशाचीची उत्पत्ति

शोरसेनी अथवा संस्कृत भाषेपासून झाली असें म्हटलें आहे. परंतु या प्राकृत भाषांची उत्पत्ति निरिनराळया देश्य बोलीं-पासून झाली, हें आम्ही वर प्रतिपादन केलेंच आहे. पैशाची भाषेचें प्राचीन स्वरूप आज उपलब्ध नाहीं. बहुधा त्या भाषेतच गुणाढ्याची बृहत्कथा रचलेली असावी. व ती त्यानें शालिवाहन राजास अर्पण केली यावरून ती दक्षिण भरतखंडांतिह प्रचलित असावी असें वाटतें. रा. काणे यांच्या मतें बृहत्कथेचें रूपांतर ज्या अर्थी सोमदेव व क्षेमेन्द्र यांनीं केलें आहे त्या अर्थी ती माळ्यांत प्रचलित असावी. रा. राजारामशास्त्री भागवत यांनी पिशाचीचा अवेस्ता भाषेशी संबंध जोडला आहे. आज जी व्याकरण, काव्य किंवा नाटक इंकामध्यें पैशाची भाषा आढळते ती मध्यकालीन असून खिस्ती सनाच्या २ ऱ्या शतकापासून ५ व्या शतकापर्यंत प्रचलित असावी. या भाषेचें शोरसेनी भाषेशी साम्य असून या दोहोंमध्यें जो फरक आढळतो तो पुढें दाखविला आहे.

पैशाचीची साधारणपणें ज्या ज्या बाबतीत शौरसेनीशी भिन्नता आहे तेवढेच विशेष खाली दिले आहेत. ह्याशिवाय इतर सर्व बाबतीत पैशाचीचें शौरसेनीशी साम्य असल्यानें, ते येथें दिले नाहीत.

वर्णभेद—(१) ज्ञ, न्य आणि ण्य यांच्या स्थानीं क्ल होतो. जसें:-प्रज्ञा = पञ्ला; ज्ञान = क्लान; क्ल्यका = कञ्लका; अभिमन्यु = अभिमञ्जु; पुण्य = पुञ्ल.

- (२) ण आणि न याबद्दल न होतो. जसें:-गुण = गुन; कनक = कनक.
- (३) त आणि द यांच्याबद्दल 'त 'होतो. जर्सै:-भगवती = भगवती; शत = सत; मदन = मतन; दंब = तेव.
  - (४) ' ल ' च्या स्थानी ' ळ ' होतां. जसें:— सील = शीळ; कुल = कुळ.
  - (५) 'दु ' बद्दल 'दु ' आणि 'तु ' होतात. जसें: -- कुटुम्बक = कुटुम्बक, कुतुम्बक.
- (६) महाराष्ट्रीच्या छक्षणांत असंयुक्त व्यंजनाच्या परिवर्तनाचे १ ते १३ व १५ आणि १६ नियम शौरसेनीलाच लागू पडतात; पैशाचीला ते नियम लागू नाहीत. जरें:— लोक = ळोक; शाखा = साखा; भट = भट; मठ = मठ; गरुड = गरुड; प्रतिभास = पितभास; कनक = कनक; शपथ = सपथ; रेफ = रेफ; शबल = सबळ; यशस = यस; करणीय = करणीय; अंगार = इंगार; दाह = दाह.
- (७) यादश इ. शब्दांतील 'द'ची 'ति' होते. जसें:— यादश = यातिस; सदश = सितस. नाम-विभक्ति—अकारान्त शब्दाच्या पंचमीचें एकवचन आता, आतु लागून होतें. जसें:—जिनातु, जिनातो. आख्यात—(१) शौरसेनींतील 'दि' 'दे' प्रत्ययांबह्दल अनुक्रमें 'ति', 'ते ' होतात. जसें:—गच्छित, गच्छतं; रमित, रमते.
  - (२) भविष्यकाळांत 'स्ति 'च्या ऐवर्जी 'एय्य ' होतां. जसें: भविष्यति = हुवेय्य.
- (३) भावे आणि कर्मणि प्रयोगांत 'ईअ' आणि 'इज्ज' च्या ऐवर्जी 'इय्य' होतें. जसें:-पट्यते = पठिग्यते; हसिय्यते.

कृद्रन्त-' त्वा ' प्रत्ययाऐवर्जी कुठेंकुठें 'तून ' तर कुठें 'त्यून ' तर कुठें 'ध्यून ' होतात. जसें:—गत्वा = गन्तून; पठित्वा = पठितून; नष्ट्वा = नत्थून, नष्ट्वा; तष्ट्वा = तत्थून, तद्ध्व.

अपभ्रंश—पतंजलीनें आपल्या महाभाष्यांत एकाच शब्दाचे अनेक अपभ्रंश होतात, असें सांगितलें आहे. 'भ्यांसो अपशब्दाः, अल्पीयांसः शब्दाः ' एकेक्स्यिह शब्दस्य बहवो अपभ्रंशाः तद्यथा गोरित्यस्य शब्दस्य गावी, गोणी, गोता, गोपोतिलका इत्येवमादयो अपभ्रंशाः' म्हणजे एकाच गौः शब्दाचे गावी, गोणी, गोता, गोपोतिलका असे अनेक अपभ्रंश होतात. यांपैकीं गावी व गोणी या दोन शब्दांचा उपयोग प्राचीन जैनस्त्रग्रंथांत आढळतो. दण्डीनें आपल्या काल्यादर्शात आभीर प्रभृति लोकांची भाषा अपभ्रंश असून शास्त्रांत संस्कृतिभन्न सर्व भाषांस अपभ्रंश म्हणतात असें सांगितलें आहे. 'आभीरादिगिरः काल्ये अपभ्रंश इति स्मृताः । शास्त्रे तु संस्कृता-दन्यदपभ्रंशतयोदितम् ॥ '—काल्यादर्श १.३६. संस्कृत न्याकरणकारांनी सर्वच प्राकृत भाषांस अपभ्रंश महरलें आहे, परंतु प्राकृत वैय्याकरणांनी अपभ्रंश भाषा महणून एक प्राकृत भाषाभेद मानला आहे. अपभ्रंश भाषा

विक्रमोर्वशी, धर्माभ्युद्य इ. नाटकग्रंथांत, हरिवंशपुराण, पउमचरिअ, भविसयत्तकहा, महापुराण, विलासवहकहा इत्यादि अनेक काव्यग्रंथांत व प्राकृत व्याकरणग्रंथांत व प्राकृतिपंगल नांवाच्या छंदोग्रंथांत आढळते. डॉ. होर्नलं यांच्या मतें पैशाचीप्रमाणें आर्याच्या संस्कृतभाषेचा अनार्यलोक जो अशुद्ध उच्चार करीत त्यावहनच निरिनराळ्या प्रादेशिक अपभ्रंश भाषा तयार झाल्या व त्या महाराष्ट्रीहून प्राचीन असाव्यात. ग्रियर्सनच्या मतें संस्कृतभाषेप्रमाणेंच प्राकृतभाषा जेव्हां ग्रांथिक स्वरूपांत व व्याकरणिनयमांनीं निवद्ध झाली तेव्हां सामान्य लोकांच्या बोलभाषेस जें स्वरूप प्राप्त झालें त्याच ह्या निरिनराळ्या अपभ्रंश भाषा होत. यांची उत्पत्ति खि.सनाच्या पांचव्या शतकाच्याहि पूर्वीपाद्मन होत आली होती. या अपभ्रंशभाषा खिस्तीसनाच्या दहाव्या शतकापर्यंत साहित्यिक भाषा म्हणून प्रचलित अस्तुन त्यांच्यावरोवर ज्या बोलभाषा व्यवहारांत रूढ झाल्या त्याच आधुनिक हिंदी, बंगाली, गुजराथी, मराठी वगेरे भाषा होत.

अपभ्रंश भाषाभेदः —अपभ्रंशभाषेचे अनेक भेद प्राकृतचंद्रिकेमध्ये निर्दिष्ट केल आहेत. ते पुढें दिल आहेत. ' ब्राचडो लाटवेदभीवुपनागरनागरा । बार्वराऽवन्त्य पांचाल्यटाकमालवकैकयाः ॥ गांडोद्र्रेष पाथात्यपाण्डथकौन्तलसैहलाः । कालिंग्यप्राच्यकार्णाटकाञ्च्यद्राविडगौर्जराः ॥ आभीरो मध्यदेशीयः सूक्ष्मभेद-व्यवस्थिताः । सप्तविंशत्यपभ्रंशा वैतालादिप्रभेदतः ॥ हे सत्तावीस भेद मार्कण्डेयाने आपल्या प्राकृतसर्वस्वांत प्राकृतचंद्रिकेमधून उद्भृत करून त्यांची उदाहरणे व लक्षणे पुढें दिल्याप्रमाणे दिली आहेत.

'टाकं टक्कभाषा नागरोपनागरादिभ्यो अवधारणीयम् । तु बहुला मालवी। वाडीवहुला पांचाली। उल्लप्राया वंदभी । संबोधनात्या लाटी । ईकारोकारबहुला औदी । सविष्या केकेयी । समासत्या गोडी । डकारबहुला कोन्तली। एकारिणीच पांड्या। युक्तात्या सेहली। हिंयुक्ता कालिगी। प्राच्यातदेशीय भाषात्या। ज(भ)हादि बहुला आभीरी । वर्णविपर्ययात्काणीटी। मध्यदेशीया तहेशीयात्या। संस्कृतात्याच गोर्जरी। चकारात्यूवीक टक्कभाषाग्रहणम्। रत(ल)हभां व्यत्ययंन पाश्चात्या। रेफ्यत्ययंन द्राविडी। दकारबहुला वैतालिकी। एओबहुला काञ्ची। शेषा देशभाषाविभेदात्।' परंतु ती इतकी असमाधानकारक व अस्पष्ट आहेत की, मार्कण्डेयानेच त्यांचे पृथक् वर्णन न करितां सर्व अपभ्रंशांचा नागर, त्राचड आणि उपनागर या तीन मुख्य वर्गात अंतर्भाव केला आहे. परंतु भिन्न भिन्न भवे प्रदेशांत ज्या भाषा प्रचलित होत्या, त्यांचा स्वभाव भिन्न असून त्यांचा एका संघांत समावेश होणें वरोवर नाहीं. या सर्व अपभ्रंशभाषा निरिनरात्या असल्या तरी त्या साहित्यनिवद्ध नस्त्यामुळें त्यांची उदाहरणें मिळणें अश्वस्य आहे. महर्णूनच प्राकृतचंद्रिकाकार किंवा प्राकृतसर्वस्वकार यांनी त्यांचे अधिक विवेचन करणें टाळलें आहे. मार्कण्डेयाची नागर अपभ्रंश हीच हेमचंद्रानें अपभ्रंश या सामान्य नांवानें निर्दिष्ट केलेश भाषा होय. व त्यांने दिलेख्या लक्षणां वरुलन व उदाहरणांवरून ती राजस्थानी अपभ्रंश अथवा रजपुताना व गुजराथ या प्रदेशांतील भाषा असावी.

वाचड अपभ्रंशाची रक्षणें व उदाहरणें यांवरन ती सिंध देशाची भाषा असावी, असें दिसतें. उपनागर या भाषेचीं विशेष रक्षणें न देतां ती नागर व वाचड यांच्या मिश्रणानें वनली आहे, असें सांगितलें आहे. याशिवाय मध्यदेशांत शौरसेनी अपभ्रंश आढळतो. महाराष्ट्री, अर्धमागधी, मागधी किंवा पैशाची यांच्या अपभ्रंशांचीं उदाहरणें आढळण्यांत येत नाहींत.

वर दिलेश्या निरनिराळ्या अपभ्रंशांची उत्पत्ति हिंदुस्थानांतील निरनिराळ्या प्रदेशांत झाली आहे, हीच गांष्ठ कद्गट व बाग्भट यांनी आपस्या साहित्यग्रंथांत नमूद केली आहे. 'षष्ठोऽत्र भूरिभेदोदेशविशेषादपभ्रंशः।' —काव्यालंकार २.१२. 'अपभ्रंशस्तु यच्छुद्धं तत्तदेशेषु भाषितम्।'—वाग्भटालंकार २.३. या निरनिराळ्या प्रदेशांत प्रचलित असलेल्या अपभ्रंशभाषांपासून ज्या अर्वाचीन देश्य भाषा उत्पन्न झास्या त्या सामान्यतः पुढीलप्रमाणें सांगतां येतील.

महाराष्ट्री अपभ्रंशापासून मराठी व कींकणी, मागधी अपभ्रंशाच्या पूर्वशाखेपासून बंगाली, उडिया ब आसामी व विहारी शाखेपासून मैथिली, मगही व भोजपुरी; अर्थमागधी अपभ्रंशापासून पूर्वहिंदी म्हणजे अवधी, बंधेली ब छत्तीसगढी; शौरसेनी अपभ्रंशापासून बुंदेली, कनौजी, वज, कांगरू व पश्चिम हिंदी; नागर अपभ्रंशान

पाम्न राजस्थानी, माळवी, मेवाडी, जयपुरी, मारवाडी व गुजराथी; पालीपाम्न सिहली व मालदिवी; टक्की अथवा ढकीपाम्न लहंदी व पश्चिम पंजाबी; टक्की अपभ्रंशापास्न पूर्व पंजाबी; बाचड अपभ्रंशापास्न सिंधी व पेशाची अपभ्रशापास्न काश्मिरी अशा निरनिराळ्या देश्यभाषा उत्पन्न झाल्या.

नागर अपभ्रंशाचीं मुख्य लक्षणें-वर्णपरिवर्तन (१) निर्रानगळ्या स्वरांबृहल निर्रानशळ स्वर हातात. जसें:-कृत्य = कच्च, काच्च; वचन = वेण, वीण; बाहु = बाह, वाहा, बाहु; पृष्ठ = पट्ठि, पिट्ठि, पुट्ठि; तृण = तण, तिण, तृण; मुकृत् = मुकिद, मुकृद; लेखा = लिह, लीह, लेह.

- (२) स्वरांच्या दरम्यान असलेट्या असंयुक्त क, ख, त, थ, प आणि फ यांच्या ऐवजी अनुक्रमें ग, घ, द, घ, व आणि म हातात. जसें:--विच्छेदकर = विच्छोहगर; मुख = मुघ; कथित = कधिद; शपथ = सवध; सपळ = समळ.
- (३) आरंभी नसलेल्या असंयुक्त 'म'बद्दल विकल्पानें सानुनासिक 'व' होतो, जसें:-कमल = कॅवल, कमल; भ्रमर = भँवर, भमर.
- (४) संयोगांत उत्तरपर्दा असंखंदया 'र 'चा विकल्पाने लोप होतो. जसे:-प्रिय = पिय, प्रिय; चन्द्र = चन्द्र, चन्द्र.
- (५) कोठें कोठे संयोगांत उत्तरपदी असलेख्या ' य 'चा विकल्पानें 'र ' होता. जसः व्यास = ब्रास, बास; व्याकरण = बागरण, बागरण.
- (६) महाराष्ट्रीत जेथें ' म्ह ' होतो, तेथें अपश्रंशांत ' म्म ' आणि ' म्ह ' अस दोन्ही होतात. जसें: ग्रीष्म = गिम्भ, गिम्ह; केलम = सिम्भ, सिम्ह.

नामविभक्ति— १ विभक्तिप्रत्यय लागतांना व्हरव स्वराबद्दल दीर्घ व दीर्घाबद्दल व्हरव स्वर प्रायः होता. जसें:-स्यामलः = सामला; खड्गाः = खगा; दृष्टि: = दिद्ठि; पुत्री = पुत्ति.

२ सात विभक्तींचे जे साधारणतः प्रत्यय आहेतं ते खाली दिल्याप्रमाणें आहेत. लिगमद व शब्दमद यांवरून अनेक विशेष प्रत्यय होतात, ते विस्तारभयास्तव देत नाहीं.

. ,		
	एकवचन	बहुवचन
प्रथमा	उ, इं।	•
द्वितीया	"	•
तृतीया	Ė	हि
चतुर्थी	सु, हो, स्सु	₹, •
पंचमी	ंह, हु.	Ē
षष्ठी	सु, हो, स्सु,	इं, ०
सप्तमी	इ, हि	€.
आख्यातविभक्ति		
	एक व.	बहु. ब.
१ प्रथमपुरुष	उं	
द्वितीय "	हि	·es es सह हिं
तृतीय ,,	इ, ए	हिं,
(0.0 -)		

२ मध्यम (द्वितीय) पुरुषाच्या आज्ञार्था एकवचनाचे इ, उ, ए, हे प्रत्यय आहत. जसें-कुरु = करि, करे,

३ भविष्यकाळांतं प्रत्ययाच्या अगोदर ' स ' आगम होतो. जसें-भविष्यति = होसह.

कृदन्त-१ 'तन्य 'प्रत्ययाबहल 'इएन्वउं, 'एन्वउं 'आणि 'एवा 'असे होतात. जसें:-कर्तन्य = करिएन्वउं, करेन्वउं, करेना.

- २ 'त्वा' बहुल इ, इच, इबि, अबि, एप्पिणु, एवि, एविणु होतात. जर्से:-कृत्वा = करि करिउ, करिबि, करिप, करेप्पि, करेपिणु, करेबि, करेबिणु.
- ३. 'तुम्' प्रत्ययाबद्दल एवं, अण, अणहं, अणहिं, एप्पि, एप्पिणु, एवि, एविणु, होतात. जरें :-कर्तुम् =करेवं, करणहं, करणहं, करेप्पि, करेप्पि, करेप्पि, करेविणु.
  - ४. शीलाद्यर्थक 'तृ' प्रत्ययाबद्दल 'अणअ' असे होते. जसे:-कर्तृ =करणअ; मारियतृ = मारणअ.

तद्धित:---'त्व' आणि 'ता' या प्रत्ययांबद्दछ 'प्पण' होतें, जर्से : देवत्व = देवप्पण; महत्त्व = बहुप्पण.

देशी भाषांची उत्पत्तिः-पूर्वी असे विवेचन करण्यांत आलेंच आहे कीं, वैदिक आर्य ज्या वेळीं भरतग्वंडामध्यें येऊन आफ्त्या संस्कृतीचा प्रसार करीत आपली वसाहत सर्व प्रदेशांमध्यें स्थापन करीत होते, त्याच वेळीं येथें मूळ वसाहत करून राहिलेल्या द्राविड, कोळ वगेरे लोकांच्या स्थानिक निरनिराळ्या त्या बोलींचा व आयींच्या भाषेचा एकमेकींवर परिणाम होत होता: व प्रचलित होस्या. त्यामळें आपणांस बैदिक भाषेमध्येंहि परकीय अथवा अवैदिक शब्दांचा प्रवेश झालेला आढळतो. बौदिक आर्योमध्येंहि वेदग्रंथांची बाङ्मयीन अथवा साहित्यिक भाषा व तत्कालीन आर्य लोकांचीच बोल्ण्याची भाषा यांमधेंहि कांहीं फरक असणें साहजिक होतें व स्थानिक बोलीचा वाङ्मयीन भाषेपेक्षां आयीच्या ब्यावहारिक भाषे-बर अधिक परिणाम झाला असला पाहिजे. नंतर बैदिक भाषा जसजर्शा वाङ्मयीन व नियमबद्ध होत गेली तस्तरी। ब्यावहारिक भाषा व त्या भाषेंतील अंतर बाढत जाऊन ती भाषा सामान्य लोकांस दुवींधिह होऊं लागली, ही गोष्ट आपणांस यज्ञातील काहीं आदेश व काहीं मंत्रांचे विनियोग-यांस लेंगिक विनियोग म्हणतात. उदा० ' कुक्कटोसि मधुजिह्न 'या मंत्राचा सोम कुटण्याकडे विनियोग-हे त्यांच्या यागिक अर्थास धरून नसून केवळ ध्वनि-साम्यावरून वसविलेले आहेत, यावरून दिसून येते. याप्रमाणेंच पुढें आभिजात संस्कृत व त्यानंतर निरनिराद्ध्य। प्राकृत भाषा या सामान्य लोकांच्या ब्यावहारिक भाषेसच वाङ्मयीन व ब्याकरणवद्ध स्वरूप प्राप्त होऊन बनल्या ब यांना रिथर असे स्वरूप प्राप्त झालें. परंतु लोकांच्या बोली अथवा व्यावहारिक भाषा ह्या कालमान व परिस्थिति यांना अनुसहन व अनेक लोकांच्या संघटनामुळं आपर्ले अस्तित्व व्यवहारास सुलभ असे व अनेक लोकसमाजांच्या भाषांशी देवाणघेवाण करीत, योग्य ते बदल करीत कायम ठेवून राहिल्या होत्या. ह्याच ब्यावहारिक भाषा अथवा बोली आज निरनिराळ्या देशी भाषा या नांबानें प्रचलित आहेत. या देशी भाषांत आपणांस कांहीं निरनिराळ्या प्रादेशिक विशेषां-वरोबरच वैदिक, संस्कृत व प्राकृत या सर्व- भाषांचे विशेष प्राचुर्यानें आढळतात. केवळ आर्यवंशज लोकांच्या देशीभाषां-वरच नन्हें तर द्राविड लोकांच्याहि ज्या आज देश्यभाषा प्रचलित आहेत त्यांचरहि संस्कृत व तत्संभव भाषांचा परिणाम विशेष रीतीनें झालेला आपणांस आढळतो व या प्रत्येक देशी भाषेतील शब्दसंपत्तीमध्यें तत्सम म्हणजे संस्कृत शब्द जसेच्या-तसेच घेतलेले. तद्भव म्हणजे संस्कृतशब्दांपासून बनविलेले व देश्य म्हणजे मूळचे, असे तीन प्रकार आढळतात. तसेंच त्यांच्या लिपीहि संस्कृत ब्राह्मी लिपीपासूनच बनल्या असून कांही द्राविड भाषांचें व्याकरणहि संस्कृत व्याकरणपद्धतीस अनुसहन एवढेंच नब्हे तर प्रत्यक्ष संस्कृत भाषेत्रिह लिहिलेलें आढळतें.

अशा तन्हेच्या निरिनराळ्या देशी भाषा प्रचलित होत्या यासंबंधी उक्लेग्व आपणांस महाभारतकालापासून आढळतात. महाभारतांत शल्यपवांत 'नानाचर्मभिराच्छन्नानाभाषाध भागत। कुशला देशभाषासु जल्पन्तोऽन्योन्यमीश्वराः॥' महा. शल्य,४६.१०३. त्याप्रमाणेंच भरताच्या नाट्यशास्त्रांत 'अत ऊर्ष्व प्रवश्यामि देशभाषाधिकल्पनम्।' व 'अथवा छन्दतः कार्या देशभाषा प्रयोक्तृभिः।' नाट्यशास्त्र १७, २४ व४६ असा उक्लेख आढळतो. याप्रमाणेंच वात्त्यायनाच्या कामसूत्रांत संभाषणामध्यें संस्कृत व देशीभाषा या दोहीचाहि योग्य उपयोग करावा असे सौगतलें आहे. 'नात्यन्तं संस्कृतेनेव नात्यन्तं देशभाषया। कथा गोष्टीषु कथयँह्वोके बहुमतो भवेत्॥ '--कामसूत्र १. ४, ५०. त्याप्रमाणेंच विष्णुधर्मोत्तरामध्यें 'संस्कृतैः प्राकृतैर्वाविधेर्यः। शिष्यमनुस्पतः। देशभाषाऽऽद्यपायेध वोधयेत् स गुरुः समृतः॥' असा उक्लेख आहे. त्याप्रमाणेंच मृच्छकटिकामध्यें अनेक देशी गाषांचा उक्लेख आला आहे [दिक्खणसा अवस्थासिणो खसः...म्लेच्छजातीनाम् अनेक देशगाणाभिज्ञा ६]. मुद्राराक्षसांतिह 'बहुविधंदेशवेषभाषां 'चा

उक्तेख आहे. कादंबरीतिह 'शिक्षिताशेषदेशभाषेण सर्व लिपिशेन' असा उक्तेख आढळतो. कान्यानुशासनांत 'अपभ्रंश भाषानिबद्धसन्धिकन्धमन्धिमथनादि ग्राम्यापभ्रंशभाषानिबद्धावस्कन्धककन्धं भीमकान्यादि ' (८, ३३०) असें म्हणून देशी ब ग्राम्य भाषांचा उक्तेख केला आहे.

प्राकृत बाङ्मयांत तर देशी भाषांचा उल्लेख अनेक ठिकाणीं येतो व त्यांची संख्या अठरा सांगितलेली आढळते. 'संस्कृतं नाम देंनी वागन्वाख्याता महर्षिमः! तद्भवस्तत्समो देशीत्यनेकः प्राकृतक्रमः ॥ '—कान्यादृर्श १. ३३. 'संस्कृतं स्वर्गिणां भाषा शन्दशालेषु निश्चिता। प्राकृतं तज्ज तत्तुल्य देश्यादिकमनेकथा ॥ '—कान्यालंकार २. २. 'तते णं से मेहे कुमारे...अद्ठारसिविहिष्यगर देसीभासा विसारए ...होत्थाः' तसेंच 'तत्थ णं चंपा ए णयरीए देवदत्ता णामं गणिया परिवसह...अद्ठारसदेसीभासाविसारए '—ज्ञाताधर्म कथासूत्र पृ. ३८ व ९२. 'तत्थ णं वाणियगामे कामज्झया णामं गणिया होत्था...अद्ठारसदेसीभासाविसारया '— विपाकश्चत पृ. २. ८. 'तए णं से दढपइण्णे दारए—अद्ठारस देसीभासा विसारए '—औपपातिक सूत्र, कलम १०९. 'तए णं से दढ पतिण्णेदारए—अद्टारस विहदेसिष्यगारमासा विसारए '—राजप्रश्नीय सूत्र. १४८. शके ६९९ चैत्र कृष्ण चतुर्दशी महणजे विक्रम संवत् ८३५ व्या वर्षी रचलेल्या कुबल्यमालाकथा नांवाच्या प्राकृत भाषेत रचलेल्या एका ग्रंथांत कथानुसंधानानें तत्कालीन अठरा देशी भाषांचे नमुने दिले आहेत. या ग्रंथाची वि. सं.११३९मध्ये लिहिलेली इस्तलिखित प्रत जेसलमीर भांडारामध्ये आहे. तीवहन श्री. लालचंद्र गांधी यांनीं आपल्या अपभ्रंशकाव्यत्रयीत उतारा घेतला आहे तो पुढ मूळ अपभ्रंश व त्यांचे संस्कृत रूपांतर असा दिला आहे. त्यामध्ये जरी शेवटच्या श्रोकांत अठरा देशी भाषा असे महरलें आहे तरी पुढील सोळा भाषांचेच नमुने आढळतात. १ गोह्र २ मध्यदेश ३ मगध ४ अन्तर्वेदी ५ कीर ६ टक ७ सिन्ध ८ मक ९ गुर्जर १० लाट ११ माल्य १२ कर्णाटक १३ तायिक १४ कोस्ल १५ महाराष्ट्र १६ अन्ध व यांशिवाय लस, पारस, बन्धर या भाषांचा उल्लेख केळा आहे.

- (१) कसिर्णे निद्दुरवयेंण बहुकसमरभुंजए अलब्जे य । 'अररे'ति उछवंते अह पेच्छइ गोछए तस्य ॥ (कृष्णान् निष्ठुरवचनान् बहुकसमरभुञ्जानानलब्जांश्व । अररे इलुक्कपतोऽथ प्रेक्षते गोछकांस्तत्र ॥)
- (२) णय-णीति-संधि-विग्गहपडुए वहुजीपरे य पयतीए। 'तेरे मेरे आउ'ित जीपरे मज्झदेसे य ॥ (नय-नीति-संधि-निग्रहपटुकान् वहुजलपाकांश्व प्रकृत्या। 'तेरे मेरे आ ओ' इति जलपतो मध्यदेशांश्व॥),
- (३) णीहरीयपोट्टदुव्वणमडहए सुरथकेल्प्तिछिच्छे। 'एगे छे' जंपुछे अह पेच्छइ मागहे कुमारो॥ (निःस्तोदर-दुर्वर्ण-वामनान् सुरतकेल्प्तिछिप्सान्। 'एगे छे' जल्पाकानथ प्रेक्षते मागधान् कुमारः॥)
- (४) कविले पिंगलणयणे भोभणकहमेत्तदिष्णवावारे। 'कित्तो किम्मो जिअ' जंपिरे य अह अंतवेते य॥ (कपिलान् पिंगलनयनान् भोजनकथामात्रदत्तव्यापारान्। 'कित्तो किम्मो जिअ' जल्पाकानथान्तवेदाांध।।)
- (५) उत्तुंग-थूलघोणे कणयवण्णे य भारवाहे य। 'सिर बा (पा) रि' जंपिरे कीरे कुमारो पलोएइ॥ (उत्तुंग-स्थूलघोणान् कनकवर्णाश्च भारवाहांश्च । 'सिर पारि' जल्पाकान् कीरान् कुमारः प्रलोकयति॥)
- (६) दिक्षण-दाण-पोरुस-विण्णाण-दयाविविज्ञियसरीरे। 'एहं तेहं' चवंते टके उण पेष्छए कुमारो॥ (दाक्षिण्य-दान-पोरुष-विज्ञान-दयाविविज्ञितशरीरान्। 'एहं तेहं' ब्रुवाणान् टकान् पुनः प्रेक्षते कुमारः॥)
- (७) सललित-मिदु-मंदपए गंधन्विपए सदेसगयिति । 'व (च) उडयमे ' भिणरे सुद्दए अह सेन्धवे दिहे ॥ (सललित-मृदु-मन्दपदान् गान्धविप्रियान् स्वदेशगतित्तितान्। 'चउडय मे ' भणतः सुभगानथ सेन्धवान् दृष्टवान् ॥
- (८) वंके जडे य जड्ढे बहुभोइ किट (ढि) ण-पीण-सू (थू) णंगे। 'अप्पा तुप्पा' भणिरे अह पेच्छइ मारुए तत्तो।। (बकान् जडांश्र जाडचे बहुभोजिन: किटनपीनस्थूलाङ्गान्। अप्पा तुप्पा' भणतोऽथ प्रेक्षते मारवास्ततः॥)
- (९) घयलो (ला) लिय पुडंगे धम्मपरे संधि-विग्गइं णिउणे। 'णउ रे मल्लउं भणिरे अ**इ पेच्छ**इ गुज्जरे अबरे॥ (घतलो(ला)लित पुष्टाङ्गान् धर्मपरान् सन्धि-विग्रहे निपुणान्। 'णउ रे मल्लउं भणतोऽध प्रेक्षते गोर्जरानपरान्॥)

- (१०) ण्हाउलित्त-विलित्ते कयसीमंते मुसोहियसुगत्ते । 'आह्म्ह काइं तुम्हं मित्तु' भणिरे पेच्छए लाडे ॥ (स्नातोक्तिन-विलितान् कृतसीमन्तान् मुशोभितसुगात्रान् । 'आह्म्ह काइं तुम्हं मित्तु ' भणतः प्रेक्षते लाटीयान् ॥)
- (११) तणु—साम—मडहदेहे को बणए माण—जी बिणो रोदे। 'भाउअ भइणी तुम्हे' भणिरे अह माळबे दिहे॥ (तनु—स्याम—लघुदेहान् कोपनान् मानजी बिनो रौद्रान्। 'भाउअ भइणी तुम्हे' भणतोऽथ मालबीयान् इष्टबान्॥)
- (१२) उक्क उदप्पे पिअमोहणे ए(प)यरोहे पयंगिवत्ती य। 'अद्रि पोण्डि मं(न)रे' भिणरे पेण्छ ह कण्णाडए अण्णे ॥ (उत्कटदर्पान् प्रियमोहनान् पदरौद्रान् पतङ्गवृत्तीश्च। 'अद्रि पोण्डि मं(न,रे' भणतः प्रेक्षते कर्णाटकीयानन्यान्।)
- (१३) कुप्पासपाउअंगे मासर्ह पाणमयणतिष्ठि छे। 'इसि किसि मिसि' भणमाणे अह पेच्छ इ ताइए अवरे।।' (कृपीसप्रावृताङ्गान् मांसरुचीन् पान-मदनतािष्ठप्सान्। 'इसि किसि मिसि' भणतोऽथ प्रेक्षते तायिकानपरान्।।)
- (१४) सत्थकलापत्तहों(हे)माणी पिअकोवणे कदिणदेहे । 'जल तल ले' भणमाणे कोसलए पुलइए अवरे ॥ (श(शा)स्त्रकलाकुशलान् मानिनः प्रियकोपनान् किटनदेहान् । 'जल तल ले' भणतः कौशलि-कान् प्रलोकतेऽपरान् ॥)
- (१५) दढ-मडह-सामलंगे सहिरे अहिमाण-कल्ह्सीले य । 'दिण्णाले गहिले ' उक्तविरे तथ्य मरहहे ॥ (हढ-लघु-स्यामाङ्गान् सहमानानिभमान-कल्ह्झीलांध । 'दिण्णाले गहिले ' उक्तपतस्तत्र महाराष्ट्रीयान् ॥)
- (१६) पिअमहिला-संगामे सुंदरगत्ते य भोइणे रोहे। 'अटि पुटि रर्टि' भणंते र(अ)न्ध्रे कुमरो पलोप्ह॥ (प्रियमहिलासङ्ग्रामान् सुन्दरगात्रांध भोगिनो राद्रान्। 'अटि पुटि रटिं' भणत आन्ध्रान् कुमारः प्रलोकते॥)
- (१७) इअ अष्टारस देसीभासाउ पुल्ड्ऊण सिरिअत्तो । अण्णाइं अ पुल्एई खस-पारस-बब्बगदीए ॥ (इत्यष्टादश देशीभाषाः प्रलोक्य श्रीदत्तः । अन्यांश्व प्रलोकयति खस-पारस-वर्वरादीन् ॥)

भारतीय आर्य भाषेचे कालविभागः——आतांपर्यत विवेचन केल्याप्रमाणें आपल्या आर्यभाषांची जी परिणती होत आली आहे तिचे थोडक्यांत साकल्यानें कालविभाग पुढें दिल्याप्रमाणें पाडतां यतील.

- १ उच्चार व व्याकरण या दोहोंच्या दृष्टीनें पाइतो एकंदर भारतीय आर्थ भाषचे सोइस्कर असे तीन काल-विभाग करतो येतात. पहिल्या कालविभागास प्राचीन इडी आर्यन काल असे नांव देता येईल, या कालांत उच्चार ब स्पें यांची विविधता किंवा प्राचुर्य दिसून येतें. यामध्यें पूर्ववेदिक व वैदिक असे दोन काललंड करता येतील.
- २ दुसऱ्या कालविभागास मध्य भारतीयभाषा काल असे म्हणतां येईल. या कालांत प्राचीन व्यंजन-माला शक्य तितकी साधी करण्याची व व्याकरणरूपांची विविधता कमी करण्याची चळवळ झाली. या काल-विभागाचेहि पूर्व, मध्य व उत्तर असे तीन पोटविभाग करतां येतील.
- ३ तिसऱ्या कालविभागास अर्वाचीन भारतीय भाषाकाल असे नांव देतां येईल. दुसऱ्या कालविभागांत चात्र् झालेली ब्याकरणरूपांची छाटाछाट इत्यादि स्वरूपाची चळवळ या कालांत पूर्णतेस पावून रूपांचे प्राचुर्य नष्ट इोजन प्रत्ययांचा उदय झाला. भाषेचे स्वरूप बरेंच पालटलें आणि भारतीय देशभाषा अस्तित्वांत आल्या.

पूर्व बैदिक, बैदिक आणि संस्कृत हीं पहिल्या कालविभागाचीं प्रतीकें होत. निरनिराळ्या प्राकृत भाषा व अशोकाच्या शिलालेखीय भाषा व पाली व ग्रांथिक प्राकृत भाषा यांचा समावेश दुसऱ्या कालविभागांत करतां येईल. दुसऱ्या व तिसऱ्या कालविभागांच्या संधिकालांत आपणांस ग्रांथिक अपभंश भाषांचा समावेश करतां येईल. या ग्रांथिक अपभंश भाषा प्राकृत भाषांच्या विकृत बोलीवर उभारलेल्या असत आणि यांच्याच्यास्त अर्वाचीन देशभाषांचा उगम शाला. यांचीच वर्षसंख्या अथवा कालमर्यादा दाखवावयाची असल्यास पुढें दिल्याप्रमाणें देतां येईल.

१ प्राचीन भारतीय भाषाकालविभागः — हा सामान्यतः वेदपूर्व व वेदरचनाकालापासून म्हणजे खि. पू. ५००० ते १५०० पासून बुद्धपूर्वकालापर्यंत म्हणजे खि. पू. ५०० पर्यंत मानता येईल,

२ मध्ययुगीन भारतीय भाषा कालविभागः—हा साधारणपणें स्नि. पू. ५०० पासून इ. स. १००० पर्यंत मानतां येईल. याचे (अ) खि. पू. ५०० ते खि. पू. २००, (आ) खि. पू. २०० ते इ. स. २०० इतका उक्कांतिकाल, व खि. पू. २०० ते इ. स. ५००-६०० हा मध्यकाल व (इ) इ. स. ६०० ते इ. स. १००० पर्यंत उत्तरकाल असे पोटविभाग करतां येतील.

३ इ. स. १००० नंतरची कांही शतकें हा अर्वाचीन देशीभाषांचा काल.

मराठी भाषेवर प्राकृत भाषांचा ठसाः --याप्रमाणें निरनिराळ्या प्रादेशिक अथवा देशी भाषा भरतखडाच्या भागांत फार प्राचीन काळापासून प्रचित्रत असून आजिह त्या निरिनराळ्या नांबांनी आहेत. त्यांची जंत्री खानेमुमारीवरून दुसऱ्या विभागाच्या प्रस्तावनेच्या परिशिष्टांत दिली आहे व तेथे त्या भाषा बोल्णाऱ्यांची लोकसंख्याहि नमूद केली आहे. आपला प्रस्तुत विषय जी मराठी भाषा ती भरतखंडाच्या काणकोणत्या विभागांत बोल्ली जाते व तिने कोणता प्रदेश व्यापला बोल्ल्णाऱ्यांची लोकसंख्या किती आहे इत्यादि माहिती तिसऱ्या विभागाच्या प्रस्तावनेंत व परिशिष्टांत दिली आहे. मुख्यतः ही महाराष्ट्राची भाषा असून वेदकालापासून आजपर्यंत तिच्यावर आर्याची बोलभाषा, वैदिक, संस्कृत व प्राकृत भाषा यांचा परिणाम होऊन तिचें सांप्रतचें स्वरूप वनलें आहे. या भाषेतिह तत्सम, तद्भव व देश्य या तिन्ही प्रकारचे शब्द आढळतात. कांहीं संस्कृत शब्द वेदकालीन स्वरूपांतील तर कांहीं अभिजात संस्कृतकालीन असून प्राकृत भाषांमार्फतिह बरेचसे शब्द आजच्या मराठीमध्यें आलेले आहेत. त्यांत विशेषतः महाराष्ट्री म्हणून जी प्राकृत भाषांतील विशेष प्रौढ व वाक्सयीन भाषा तीच मराठीची आधारभूत भाषा आहे. तथापि आयीची वसाहत दंडकारण्यांत अथवा महाराष्ट्रांत होण्यापूर्वी त्यांचे ज्या निरनिराळ्या प्रदेशांतून परिभ्रमण झालें त्या प्रदेशांतीलहि प्राकृत भाषांचा उसा मराठीवर उठल्याच्या स्पष्ट खुणा आपणांस आढळून येतात. या आर्याच्या परिभ्रमणाचा मार्ग विध्य पर्वताच्या पूर्व आणि पश्चिम दोन्हीहि वाज्कहून असा आहे. रामाच्या दण्डकारण्यांतील आगमनाचा मार्ग पाहं गेल्यास विध्यपर्वताच्या पूर्वेकडून तो आला असावा असे वाटतें व स्यानंतरिह आर्याचे बरेच संघ त्या दिशेकडून येऊन महाराष्ट्रांत स्थायिक झाले असावेत. या दिशेकडून येणाऱ्या लोकांच्या भाषेवर मागधी व पाली या भाषांचा संस्कार झाला असला पाहिजे: व तशीं कांहीं चिन्हें आपणांस प्रस्तुतच्या मराठींत दृष्टीस पडतात व मागधीपासून बनलेली देशी भाषा जी बंगाली तिच्यांत व आजच्या मराठींत बऱ्याच सामान्य गोष्टी आढळतात, याचेहि कारण हेंच आहे. याप्रमाणेच कोहीं आर्य पश्चिमेकडून समुद्रमार्गानें किंवा गुजराथच्या बाजूनें येऊन महाराष्ट्रांत स्थायिक झाले व हें आगमन बऱ्याच अर्वाचीन काळपर्यंत चाल होतें, ही गोष्ट आपणांस पाठारे प्रभूच्या विवराजावरोवरच्या आगमनावहन दिसून येते. त्यामुळें त्या प्रदेशांतील प्राकृत भाषांचाहि कांही परिणाम महाराष्ट्रांतील महाराष्ट्री किंवा तदुत्तर महाराष्ट्री अपभंश या महाराष्ट्रांतील भाषांवर झाला असला पाहिजे. या बाबतींत सिंधी भाषेचें मराठी भाषेशी असलेलें कांही बाबतीतील विशेष साम्य व काहीं गुजराथी भाषेतील सामान्य शब्द ही पुरावा म्हणून देतां येतील.

भरतखंडांतील देशी भाषांचें वर्गाकरणः — पूर्वी विवेचन केल्याप्रमाणें प्राकृतभाषांचे जे निरनिगले गट करतां येतात त्यांपासून ज्या अर्वाचीन देश्यभाषा उत्पन्न झाल्या त्यांचे प्रादेशिक संघ पुढें दिल्याप्रमाणें पाडतां येतात. १ वायव्य संघः — काश्मिरी, लहंदी, सिंधी. २ दक्षिण संधः — मराठी. ३ पश्चिम संघः — गुजराती, पंजाबी, राजस्थानी, पश्चिमहिंदी. ४ उत्तर संघः — पश्चिमपहाडी, मध्यपहाडी, नेपाळी. ५ मध्य संघः — पूर्वीहेंदी. ६ पूर्व संघः — आसामी, बंगाली, विहारी, उरिया.

ग्रिअर्सनच्या मतें ३ व ४ हे संघ परस्पर संबद्ध असून त्यास अंतर्कुल असे म्हणतां येईल, १,२, व ६ या संघांस बाह्यकुल असे संबोधितां येईल. पूर्विहेंदी ही दोहों मधील दुवा होय. हें वरील प्राकृत वर्गीकरणाशीं जुळतें. जर आपण वायव्य संघ सोहला तर बाकिच्या भाषांचे दोन वर्गः एक अंतर्वर्ग यामध्यें शौरसेनीशी संबद्ध य एक बाह्यवर्ग यामध्यें दक्षिण व प्राकृतभाषांशीं संबद्ध असे दोन वर्ग पडतील, डॉ. होन्लें यांच्या मतें मराठीचें कांहीं बाबतींत पश्चिम (अंतर्वर्ग) व इतर बाबतीत पूर्व (बाह्यवर्ग) यांशीं साम्य आहे; व कांहीं बाबतींत ती दोहोंपेक्षां भिन्न आहे. म्हणून तो मराठीचा एक स्वतंत्र वर्गच मानतो.

मराठी व पश्चिम अथवा अंतर्भाषा यांतील साम्य:—यांपैकीं सामान्यतः प्राकृतभाषांचे पूर्व आणि पश्चिम असे जे दोन संघ करतां येतात म्हणून वर सांगितलें त्यांमध्यें व मराठीमध्यें कितपत साम्य आहे याचा आतां आणण स्थूल मानानें विचार करूं. गुजराथी व पंजाबी या भाषांप्रमाणें मराठीतिह व आणि ब हे दोन वर्ण स्वतंत्र आहेत. दर्शक व संबंधी सर्वनामें पुंक्षिगी प्रथमेच्या एकवचनांत पश्चिम हिदीप्रमाणें ओकारान्त असतात, परंतु पूर्वेकडील भाषांत एकारान्त असतात. जुन्या मराठीतिह पुंक्षिगी प्रथमेचें एकवचन उकारान्त किंवा ओकारान्त असते. जसें:— नंदन, रावो. यावरून महाराष्ट्री व शोरसेनीमध्यें ज्या बावतीत साम्य आहे त्याच बावतींत मराठी व अंतर्भाषा यांमध्यें साम्य आहे, हें स्पष्ट आहे. याखेरीज कर्त्यांची विभक्ति, सक्मिक क्रियापदांचा भूतकाळी कर्मणि उपयोग व हेत्वर्थ 'ण' प्रत्ययांने करणें या बावतींतिह साम्य आहे. याखेरीज मराठीमध्यें 'व ' प्रत्ययांत हेत्वर्थक हपें आहेत त्याप्रमाणें गुजरातींतिह आढळतात व ही गोष्ट अंतर्भाषांतिह आढळते.

मराठी व पूर्व अथवा बाह्यवर्ती भाषा यांतील साम्य:—कोंकणी व बंगाली भाषांत 'अ'च। 'ऑं ' असा उचार करितात. 'आ 'मध्यें सामान्य रूप होतें. जसें:—खांब-खांबा-स; बाप-बापाचा. महाराष्ट्री बाप्पस्स. तसेंच भूतकाळाचा 'ल' प्रत्यय हा महाराष्ट्री व अर्धमागधीमधील 'इल्ल'पासून आला असावा. याचें सर्वात जुनें अर्धमागधी-तील उदाहरण म्हणजे 'आणिक्षिअ 'हें देतां यईल. हा 'ल' प्रत्यय मागधीत कचित् पण शौरसेनींत मुळीच आढळत नाही. भूतकालीन 'ल' प्रत्यय कधीं कधी गाळतात. उदा० चित्पावनी. मायरा = मारला.

यावरून मराठीचें पश्चिमेकडील भाषांशीं (१) उच्चार (२) कर्त्यांची विभक्ति (३) अकारांत पुंक्षिंगी शब्दांचें एकवचन महाराष्ट्रीतत्याप्रमाणें ओकारान्त असणें या बावतीत साम्य आहे व पूर्वेकडील भाषांशी (१) आकारान्तामध्यें सामान्यरूप. (२) भूतकाळाचा प्रत्यय 'ल या बावतीत साम्य आहे. मराठींतील विभक्तिरूपांचें प्राचुर्य पूर्वेकडील भाषांत आढळतें; पश्चिमेकडील भाषांत तें आढळत नाही. मराठी भाषेमध्यें निरनिराद्ध्या प्राकृत भाषांपासून कोणकोणते विशेष आलेले आहेत ते आतां पाहं.

मराठीनें घेतलेलें संस्कृत व प्राकृत भाषांचें ऋण:— मराठी भाषेत दोन प्रकारचे वर्ण आहेत. महाराष्ट्री व अपभ्रंश या भाषांत्न आहेले व थेट संस्कृत भाषेत्न आहेले. पहित्या प्रकारचे वर्ण तद्भव शब्दांत आढळतात, तर दुसरे तत्कम शब्दांत आढळतात. ऋ, ऋ, ल, ए व औ हे स्वर अपभ्रंशांत आढळत नाहीत, परंतु मराठींत संस्कृतमधील सर्व स्वर आढळतात. विसर्ग अपभ्रंशांत नसून मराठीत आढळतो.

दंततालन्य न्यंजनें संस्कृतांत नसून महाराष्ट्री व अपभ्रंश यांत आढळतात. यः बहरूचा जो किंबा ज्योतिष यापासून बनलेला जोहसी किंवा जोशी हे दंततालन्य उच्चार आहेत. जेथें केवळ तालन्य उच्चार असेल तेथें त्या वर्णास य जोडण्याचा प्रधात पूर्वीच्या मराठी लिखाणांत आढळतो. जसें:—विच्यार; 'च्यारीखाणी च्यारी बाणी,'-दा. १३. १,३; 'स्वयंभु मुख्य वडिल च्यारि मनु,'-राज्ञा. १०. ९१. ळ हा वर्ण वैदिकभाषेंत आढळतो. परंतु तो संस्कृतमध्यें नसून प्राकृत व अपभ्रंश यांत व अवीचीन मराठींत आढळतो. श, व ष महाराष्ट्रींत व अपभ्रंशांत नाहींत, परंतु ते मराठींत आढळतात.

संस्कृतमध्यें व्यंजनान्त शब्द आढळतात. महाराष्ट्री व अपभ्रंश यांत ते आढळत नाहींत. मराठीत तत्सम शब्दांत व्यंजनान्त शब्दहि आढळतात. परंतु तन्द्रव शब्दांत आढळत नाहीत. संस्कृतमधील द्विवचन पुढें कोठेंहि आढळत नाहीं. परंतु जुन्या मराठींत (चिकुडें येथील ताम्रपटांत) तें कचित् आढळतें.

मराठींतील सर्व विभक्तिप्रत्यय अपभ्रंशांत्न आलेले आहेत. 'मी' या शब्दाची एकवचनी रूपें महाराष्ट्रीशीं जुळतात, पण अपभ्रंशाशीं तितकीं जुळत नाहींत; अनेकवचनी रूपें मात्र महाराष्ट्री व अपभ्रंश या दोहींशीं जुळतात. एकवचनाचें अनेकवचन साधण्याचे प्रत्यय मराठीनें प्रायः अपभ्रंश व कचित् महाराष्ट्रींत्न घेतले आहेत. परंतु त्या भाषांत आकारान्त पुंक्षिंगी शब्द नसस्यानें त्या ठिकाणीं मराठीनें एतत् व इदम् या सर्वनामांपासून निघालेस्य।

ए ब अ या रूपांची मदत घतली आहे. लिगांच्या बाबर्तातिह मराठीने महाराष्ट्री व अपभ्रश या भाषांच अनुकरण केलें आहे. आख्यातिवभक्तीचीं हुए बनविण्याची पद्धति मराठीने अपभ्रशापक्षां महाराष्ट्रीपासून इतल्ली दिसत. मराठीमध्यें सामान्यत: आस्मनपदाचा लोप झाला असून प्रस्मेपद प्रायः बाप्रलेलें आढळतें. परंतु कांही जुःया ह्पांत विशेषतः कान्यांतून आस्मनेपदी हुए आढळतात. जसें:-महणे, झिजे, कांपे, गाजते, बाजते हत्यादि. करिजे, जाणिजे, निम्ने, होहजे हु०. सारखी विध्यर्थाचीं हुए मराठीत महाराष्ट्रीत्नच करिज्जे, जाणिजे, णमेज्जा हु०. ह्पांवहन आलेली दिसतात. मराठीतील इच्छार्थक हुए महाराष्ट्रीत्न व पौनःपुन्यवाचक हुए महाराष्ट्री व अपभ्रंशीत्न आली आहेत.

संस्कृत अभूत्पासून मराठींत आलेलें 'होता' हैं हप अर्धमागधीत 'होत्था ' या हपांत आढळतें. मराठींत जिणुनि, हमुनि वंगे पूर्वकालवाचक हपें आढळतात. ती अपभ्रंशांतील करेवि, पालेवि या हपांच्या धर्तीवर बनलेली दिसतात. तसेंच करुनु, घेउनु, हमुनु ही हपें अपभ्रंशांत आढळणाऱ्या पिणु, विणु, यांच्या धर्तीवर बनलेली दिसतात. कहिनिया, घेऊनिया ही हपें मागधीत जी य व इया या प्रत्ययांवहन हपें बनतात, त्यांवहन बनलेली दिसतात. जातां, घतां, देतां ही ता प्रत्ययान्तहपें संस्कृतांतील 'त्वा 'प्रत्ययाचा अर्धमागधीतील 'क्ता 'व नंतर 'त्ता 'या प्रत्ययावहन बनलेली दिसतात. त्याचाच एक अपभ्रंश अर्धमागधीत त्ताणम् असा होता त्यावहन होतांना, देतांना, जातांना यांसारली हपें बनलेली दिसतात.

तद्धित प्रत्ययांपैकी च हा प्रत्यय संस्कृत तत्रत्य, अत्रत्य इ. शब्दांत आढळणाऱ्या 'त्य ' प्रत्ययावरून आलेला दिसता. जसें:—तथचा = तत्रत्य, एथचा = अत्रत्य. मतुप् अथवा ' जवळ असणारा, बाळगणारा, ' याअर्थी जां ' ल ', प्रत्यय आहे तो मराठीत आलेला आहे. मात्र त्यास विशेष अर्थ राहिला नसून तो कर्वसामान्य बनला आहे. उदाहरणार्थ:—संस्कृत अंध, अंधल, अंधळा. एक, एकल, एकला. चांग, चांगला. श्याम सावळा; छाया, सावली; दादु, दादुला; अशाच प्रकारचा संस्कृत ' इल ' प्रत्यय महाराष्ट्रीत ' इल ' व मराठीत इल या रूपाने आढळतो. सं. मध्य, महाराष्ट्री व अर्धमागधी मिज्झल; मराठी मधील; सं. पुरस्, अर्धमागधी व महाराष्ट्री पुरिल्ल व मराठी पुढील; स. बिह्स, अर्थमा. महाराष्ट्री वाहिरिल्ल, मराठी वाहेरिल.

म्हणितळ, म्हणियल, म्हणाळ, म्हंतल, म्हंटल या रूपांत संस्कृत, महाराष्ट्री, अपभ्रंश, जुनी मराठी, मध्य-कालीन व अर्वाचीन मराठी ही परंपरा आढळते.

मराटींतील च, चि, या निश्चयार्थक शब्दयोगी अन्ययाचा संबंध महाराष्ट्रीतील चेअ, चिअ, च याशी दिसता. यांपैकी चेअ हें महाराष्ट्री व अर्धमागधीमध्यें आढळतें. छत्तिसगढीमध्यें याचें 'ऐच 'असें रूप आढळतें. शोरसेनींत याध्याऐवर्जी 'जव ' असे रूप आढळतें. हेंच पुढें गुजराथींत 'ज ' असें होतें.

संस्कृत प्राकृतादि भाषांतून मराठींत आलेली शब्दसंपत्ति व त्यांतील रूपविकार:—मराठीमध्यें अनेक शब्द संस्कृत भाषेत्न निरनिराळ्या प्राकृत भाषांच्या द्वारें आलेले आहेत; तसेंच कांहीं शब्द साक्षात् संस्कृत भाष्त्रिक आहेत. यांपैकी कांही मूळच्या स्वरूपांत घेतले असून कांहींच्या स्वरूपांत तिनें आपल्या प्रकृतीप्रमाणें बदल करून घेतले आहेत. तसेंच कांही शब्द फारशी, अरबी, इंग्रजी, पोर्तुगीज बगैरे परकीय भाषांत्नहि घेतलेले आहेत. व त्यांच्या रूपांतिह निरनिराळे फरक आपल्या विशिष्ट लकवीप्रमाणें मराठीनें केलेले आहेत. या निरनिराळ्या कियांचे स्वरूप पुढें दिलेल्या उदाहरणांवरून थोडक्यांत दाखवितां येईल.

प्राकृतांत अगर अपभ्रंशांत संयुक्त व्यंजनापूर्वी व्हस्व स्वर असेळ तर मराठींत तें संयुक्त व्यंजन एकेरी होतें व त्याच्या मागील व्हस्व स्वर दीर्घ होतो. जसें:—कर्म, कम्म, काम; अग्नि, अग्नि, आगः; अद्य, अज्ज, आज. प्रतिपद् पाडिब, पाडवा. परभाषेत्निह शब्द घेतांना मराठीनें अच्या ऐवर्जी आ केलेला आढळतो. जसें:—अरबी महत्द्र, मराठी महाल; इंग्रजी गटर, मराठी गटार. कुठें कुठें 'अ 'बहल 'ह 'केलेली आढळते. जसें:—संस्कृत पक्षर, दक्त, मरिच; प्राकृत पिक्षर, दिल्ल, दिन्न, मिरिअ; मराठी पिंजरा, दिन्ह, दिल्ह, दिन्नलें, दिल्हे, दीधलें, दिलें, मिरें, मिरची; अरबी जिरीअत्, मुशाहरा, शर्मन्दा; मराठी जिराईत, मुशाहरा, शर्मीदा; इंग्रजी वंगन् : मराठी बाक्षीण.

मराठीत शब्दारंभीचा अ-कार किवा अनुनासिकापूर्वीचा अकार अनेक शब्दात विकल्पेंबरून 'इ' झालेला आढळतो. जसें:—ड-डिकणें; झ-झिरा; रं-रिंगण; तेलं-लिंगा; नारं-रिग, कोटें कोटें अ बद्दल उ केलेला आढळतो. जसें:- संस्कृत खण्डित; प्राकृत खुडिअ, मराठी खुडलें.

'अ' यहल ए, कुटें कुटें केलेला आढळतो. जसें:-सस्कृत कंदुक, शय्या; प्राकृत गेंदुअ, सेज्जा, सेज्ज; मराठी गेंद, चेंडू, शेज, सेज. तसंच 'अ' बहल 'ओ' केलेला आढळतो. जसें:--संस्कृत अर्थ, अञ्जलि; प्राकृत आए, अञ्जलि; मराठी ओपणें, ओंजळ.

अपभ्रंशांत व मराठीत मस्कृतांतील आकारान्त स्त्रीलिंगी नामांचा अन्य आ वहुशः अ होतां. जसें:— संस्कृत छुंडा, भिक्षा, परीक्षा; मराठी सोंड, भीक, पारख. तसेंच इतर अनेक शब्दांतिह 'आ' वहल अ झालेला आढळतो. जसें:-संस्कृत कुमार, संस्थापन, करांगुलि; प्राकृत, कुमर, सढवण, करांगुलि; मराठी कुमर, कुबर, सांठवण, करंगळी. अरबी चालाख, मुलाखात्, तालाव्; मराठी चलाख, मुलाखत, तलाव. मराठीत शब्दारंभी स्वर असल्यास कित्यक शब्दांत त्या स्वरांत महाप्राण मिसळतो. जसें:-इकडे, हिकडे; अल्फॉन्सां, हपूस; आपटणें, हापटणें; अस्तरी, हंतरी; आस्थ, हड्डी. 'आ' बहल इ, ए, व कुठें कुठें उ झालेला आढळतो. जसें:— संस्कृत आंदोलक, विना, शलाका, छागलिका, आभाणका; प्राकृत आंदोलअ, विणु (अप.), सलाआ, छाअलिआ, आहाणअ; मराठी इदाळा, हिदांळा, विणें, वीण, विन्हा, सळई, सळी, शेळी, उखाणा, आहाणा.

संस्कृत इ-ईकारान्त स्त्रीलिगी शब्दातील अन्त्य स्वर बहुधा मराठीत गळून त्याएवजी अकार यतो. जसं-कदली, केळ; पद्धति, पढत; कीर्ति, कीर्ति; गोष्टी, गोष्ट; कोठें कोठें इ-ई बदल अ, आ झाल्ला आढळतो. जसं:-संस्कृत हरिद्रा, प्रतिशब्द, ईट्श; प्राकृत हलदा-दी, पडिसद, एरिस; मराठी हळद, पडसाद, असा. तसेच अरवी काफिर, गाफिल, वारिस; मराठी काफर, गाफल, वारस. इंहरब इ बद्दल ए झालेला आढळतो. जसे:-सस्कृत पिंड, सिन्दुर, मिथुन, विडंबन; प्राकृत पेड, सेन्दूर, मिहुण, विडंबण; मराठी पेंड, पेड-ढ-ढी, पेंढा, शेन्दूर, मेहूण, वेड(डा)वर्ण अर. चिहरा, म. चहरा; अर. बिहतर, म. बेहत्तर; अर. तबीला; म. तबेला, ई बह्ल इ झालेली आढळते. संस्कृत कीटक, दीपक; प्राकृत कीडअ, दिवअ; मराटी किडा, दिवा; अरवी कवीला, गालीचा, मीरास; मराठी कविला, गालिचा, मिरास, अशिष्टोच्चारांत शब्दारंभीच्या ' इ 'चा ' वि ' झालेला आढळता व याच्या उल्टॉह प्रकार आढळतो. जसें:-इलाज, विलाज; ईश्वर, विश्वर; विचार, इचार. कोठें कोटें उ, ऊ बहल अ व दीर्घ ऊ बहल उ झालेला आढळता. सस्कृत पुनः, यृथक, कूपक, चृडक; प्राकृत पुणो, पुणु, ज्थल, कूवक, चृडल; मराठी पण, पूण, पुन्हां, जथा, जूट, जांडी, कुवा, चुडा; अरबी बुऱ्हान, मुआमलत्, साबृन , नम्ना, तूफान . मराठी बऱ्हाण, मामलत, सावण, नमुना, तुफान. कोठ कोठें उ, अ बद्दल ओ किवा ए झालेला आढळती. जसें:- संस्कृत मुक्त, गुन्छ, न्पुर; प्राकृत मुक्क, गोन्छ, नेउर; मराठी मीकळा, घोस, नेपुर; अरबी तुहम्त्, मुहर्; मराठी तीहमत, मोहोर. ऋ बद्दल अ, आ, इ, ई, रि, री, उ, ऊ, रु, रू झालेले आढळतात. जसें:-सस्कृत तूण, मृद, तृष्णा, पृष्ठ, हृदय, ग्रध्न, भृग, ऋण, ऋतु; प्राकृत तिण, मदु, मऊ, तण्हा, तण्ह (अप.), पिष्ठ, पुष्ठ, हिअअ, हियअ (अप.), गिड, भुंग, भिंग, रिण, उतु, उदु; मराठी तण, मऊ, तहान, तान्ह, तान, पाठ, पुड़ा, पाठार, पठार, हिया, गीध, गिधाड, मुंगा, भिगुरडें, भिगरी, रीण, रित्, हतु. ए वदल ए व अो वदल अो केल्ला आढळतो. सस्कृत दीवाल, तेल, गीर, औपध; प्राकृत संवाल, तेल्ल, तिल्ल, गीर, ओसह (अप.); मराठी दीबाळ, तल, गारा, ओखद, ओशद.

कांही स्वरसंधिविशेष खाली दिले आंहत. अ + अ = आ, आ + अ = आ. सस्कृत नायक, तिलक, अजगर; प्राकृत नाअक; तिलअ, अअअर; मराठी नाक, रामनाक, केमनाक, टिळक, टिळा, आर; अरबी मअना, मअजृत; मराठी माना, माजृम. आ, अ बहल आय, आव, आउ अशीं हपें आढळतात. संस्कृत पाद, घात; प्राकृत पाअ, घाअ, घाय (अप.); मराठी पाय, पाव, पाउल, घाय, घाव, घाउक; अरबी जमाअत्, शिराअत्; मराठी जमायत, जिरायत. अह, आह बहल ए, ऐ होतात; तसेंच अ, आय बहल ए, ऐ होतात. संस्कृत नगर, जयजय, उपविष्ट, खदिर, मदिनका; पाकृत नअर, नयर, जअजअ, जयजय, वहह, खहर, मआणिआ, मयणिआ; मराठी नेर,

जेजेकार, बेठा, बेठा, खेर, खेर, ख्यर, मेंना; अरबी आइना, पयूदाइश; मराठी ऐना, पंदास; इग्रजी हायकोर्ट, मराठी हंकांट. अड, आऊ बहल ओ, ओ होतात. तरेंच अब, आब बहल ओ, ओ होतात. संस्कृत चतुर्य, मयूर, चतुर, लवण, पादान, अवनत; प्राकृत चडत्थ, मऊर, चड, लोण, पाओण, पाऊण, ओणआ; मराठी चौथा, चवथा, मोर, चौ, लोण, पाऊण, पाचणेदोन, पोणकी, ओणबा; अरबी-दवात्, मराठी-दौत; इंग्रजी-पाउंड, मराठी-पौड. इय, इअ बहल ई, य होतात; इ + इ = ई होते. संस्कृत दिवस, देवर, द्वितीया, स्थिति; प्राकृत दिअस, दिअह, देअर, दिअर, विईजा, बीजा, टिइ; मराठी दीह, दीस, दीय, दीर, बीज, टी. अरबी व फारसी मांप्रतील कांही शब्दांतील इय बहल ए आदेश होतो. अरबी तरिवयत्, मराठी तरेवद.

आतां संस्कृत व प्राकृत मधून मगठीत शब्द येतांना त्यांच्या व्यंजनांत कोणकोणते फरक होतात तें पाहृं. शब्दामध्ये असलेल्या असंयुक्त क, गे, च, ज, त, द, प, य, व या नऊ वर्णीचा लोप होतो. व ब्यंजनलोपा-नंतर शिल्लक राहिरुहिया स्वरांचे मार्गे स्वरसधीच्या परिच्छेदांत सांगितस्याप्रमाणे संधि होतात. (अ) संस्कृत यूका, सुवर्णकार, सूची, राजा, सैन्यपति, आयुप्, वायन, नदी; प्राकृत जुआ, सीण्णआर, मुई, सूय, राआ, रोया, राऊ, सेणवई, आउस, बाअण, नई; मराठी ऊ (शब्दारंभीच्या य चा लोप झाला), सोनार, सुई-यी, सूय, चुई-यी, चोय, राया-य, राऊ, राव, शेणवी, शेणवे, आऊथ, औक्ष, वाण, नई, नहीं. अरबी व फारशी भाषेतील शब्दांचा अन्त्य ' ह् ' व कचित् इतर व्यंजनेहि गळल्याची उदाहरणें आढळतात. जसें:-अरबी मुबाह, सलाह, किलीह, किताव, कर्रनाय; मराठी मुभा, सल्ला, किल्ली, कित्ता, कर्णा. शब्दमध्यस्थ 'ह' चा कचित् 'ह' कार अथवा लाप झालेला आढळतो. जसे:-अरवी सुराही, पहिल, मस्लहत्, सियाही; मराठी सुरई, पेल, मसलत, शाई. कथी कथी इकाराचा 'ही' झालेला आढळतो. जसें:-अरबी जलाई, कलुई, मराठी जिल्हई कल्हही (आ) ख, घ, थ, भ, भ याबहल ह झालेला आढळतो. संस्कृत मुख, सखी, आंघ, पथिक, शिथिल, विधर, गभीर, प्रभात, भवति; प्राकृत मुह, सही, आंह, पहिअ, सिंढल, सिंहल, बहिर, गहिर, पहाद, होदि, हाई (अप.); मराठी मुखडा, मोहरा, मोरा, ग्हारा, सही, सई, सयी, सऊ, ओहला-ळां, व्हाळ, ओघळ, पहीं, पई, पें, पयी, सढळ, ढिला, सैल, बहिरा, भैरा, बेरा, गहिरा, पहार, होई, होतो. आरबी, फार्सी, इंग्रजी इत्यादि भाषांतून आलेल्या शब्दांत हा प्रकार आढळत नाही. पंतु कांही शब्दांत उच्चारास भरघों सपणा आणण्याकरितां ह-कार शुसलेला आढळतो. जसें:-अरबी जलाई, मराठी जिल्हई; अरबी जागीर; मराठी जहागीर; आरबी कर्ट्ड, मराठी कर्ट्ड्, (इ) क, ग, च, ज, इत्यादि अल्पप्राणांबहरू ख, घ, छ, झ, इत्यादि महाप्राण होतात. संस्कृत कीडति, कीत, गृह, गृहीत्वा, ग्रास, ज्योतिलिंग, स्तवक, स्तांक, दुहितृ, पनस, बाष्प, निर्वाहण; प्राकृत खिछति, खिडुइ, किरीत, घर, घत्तुण, घऊण, घरस, जोटिंग, थवक, थोअ, थांन, धूय (अप.), फणस, बप्फ, निब्बाहण, मराठी खेळती, खरीद, घर, घेऊण, घास, झोटिंग, थवा, थोडें, धू, फणस, नाफ, निभावण. अरबी पस्त् मराठी फस्त, अल्प प्राणांत पुढील ' ह ' मिळून महाप्राणवर्ण झाल्याची उदाहरणें:-अरबी-मुबाह, काहकाह, गुनाह; मराठी-मुभा, खोखो, गुन्हा; इंग्रजी ॲवस्ट्रॅक्ट; मराठी अभिस्नाक्त. संस्कृतोत्पन्न शब्दांतिह कित्यंक शब्दांत विसर्गाचा 'ह' होऊन त्याचा मागील अल्पप्राणाशी मिलाफ हातो. जसे:-पुनः, पुन्हा; सद्यः, सध्यां. कित्येक शब्दांत हा विसर्ग किंवा हकार मूळचा असतो, कित्येकांत तो आगंतुक असतो ष किरयेकांत तो उष्म्यापासून उत्पन्न होतो, हकारापुढें अनुनासिक किंवा अर्धस्वर आख्यास प्रथमवर्णीची उल्टा-पालट होऊन, नंतर महाप्राणयर्ण बनतात. जसे:-तिहं, तन्ही; विना, विन्हा; कल्होल, कल्होळ; कृष्ण, कान्हा; स्नान न्हाण, नहाण; मुहूर्त, म्होतूर;

केव्हां केव्हां ख, घ, थ इत्यादि महाप्राणायद्दल अनुक्रमें क, ग, त असे अल्पप्राण होतात. जसें:— ख्यांत, खब्जांत, काजवा. संस्कृतोत्पन्न शब्दांमध्यें प्राकृतांत किंवा मराठीत असे आदेश फारसे आढळत नाहीत. परंतु अरबी—फार्सीमधून येणाऱ्या शब्दांत ख, ख्श, ख्त व घ, झ, फ यांस अनुक्रमें क, क्ष, क्त, व, ग, ज, प, असे आदेश होतात. जसें:—खिताव्, किताव; बख्शी, बक्षी; घझल्, गव्जलः; काघ्स्, कागदः घनीम्, गनीम; दफ्तर, दसर, अर्झ, अर्ज.

कोठें कोटें 'च'बहल 'ज'व 'ट'बहल 'ड' आणि 'ठ'बहल 'ढ' झालेला आढळतो. संस्कृत पंचक, कटाक्ष, कपाट, मठ, पीठ; प्राकृत पंचअ, कडक्ल, कवाड, मढ, पीढ़(अप.); मराठी पंजा, पंज्या, कडाला, कवाड, मढ, पिढें. कोठें कोठें ड, द,यांबदल अनुक्रमें ळ, ड होतात. संस्कृत पीडन, तडाक, गुड, दाडिम, दम्म, दोहद, दोला प्रा. पीळन, तळाक (पाली); गुल, गुड, दालिम, डम्भ, दोहल, डोला; म. पिळणें, तळें, गूळ, डाळिंब, डंभ, दम, डोहाळ, डोहळा, डोला, डोलारा. केव्हां केव्हां थ चा द अथवा ह हि होतो. शिथिल, संदिल, सहल, संदर्ळ, सइल, सेल, सहील. 'ब' चा ब, 'प' चा 'ब' आणि 'म' चा 'ब' होतो. बापी, बाबी, बाब, बाबडी गोपाल, गोवाल, गोवळ-ळा-ळी, गवळी. भ्रमर, भ्रवर, भंवरा, भोरा. ग्राम, गाँव, गांव. चामर, चाँबर, चंवरी. चौरी. श्यामल, सामल, साबल, सांबळा. 'य'बद्दल 'ज'आणि 'न'बद्दल 'ल'होतो. यक्षं, जख्तं, जख्तं, जम्ब्लंड, जलीण. सद्यः + क, सञ्जुअ, साजूक. नमन, छवण, छवणें. निंव, छिम्ब, छिंब. नवतीत, नोनीअ, छोणीं. अरवी व फार्सी भाषांतुनहि शब्द घेतांना वरील फेरफार झालेले आढळतात. जसे:-[क = ग] तकाझा, तगादा; नकारा, नगारा; [ज, झ = द] आझ्माइश्, अदमास; गुझर्, गुदरणें; होझ, होद; [द = ज] स्त्रिद्मत्, खिजमत; नजन्दीक, नजीक. [त = द] यतक, बदक; ताकत्, ताकद; [र = ड, छ] कुर्ती, कुडतें; मुर्दी, मुडदा; खरीता, खिलता; मईम्; मलम. [न = छ] धनीम्, गलीम, [स = द] जासूस्, जासूद; [श = स] शत्रंजी, सत्रंजी; शम्शेर, समशेर, [श = छ] शवीह छवी; शान्दार, छानदार; [स = श] सावित्, शावीत; सिहात्खाना, शेतखाना. मराठीने प्रत्यक्ष संस्कृतांतुन शब्द घेतांना प्राकृतांत न आढळणारे असे कित्येक व्यंजनादेश केलेले आढळतात. जसें:--[स = च] चमस, चमचा; सांग, चांग. बऱ्याच मराठी शब्दांत 'स 'चा 'च 'विकल्पानें होतो. जर्से: — पेंच, फेस; खबचट, खबसट; खिसा, खिचा; उचकटणें, उसकटणें; चुई, सुई इत्यादि. [ष, श = छ] शकटक, छकडा; शावक, छावा; शाटी, छाती; शकल, छकल; उत्सव, उच्छव; सत्र, छत्र,

प्राकृतांत संयुक्त ब्यंजनाच्या मागील स्वर बहुशः न्हस्व असून, त्यावर नेहमी आघात येतो. मराठी मंयुक्तांचें बहुशः एकेगी ब्यंजन होऊन मागील स्वर दीर्घ होतो व उच्चार अघळपघळ व साफ होतो. संस्कृत-स्नुपा, विज्ञप्, सत्य, अश्रु, नम, मस्तक, वत्स, मर्द, भद्र; प्राकृत-सुण्हा, विण्णव, सच्च, अंसु, नग्ग, मत्थअ, वच्छ, मल्ल, भल्ल; मराठी-सून, विनवणें, साच, अस्ं-आसं, नागडा-नागवा, माथा-माथें, वस्स-वच्छ-वांसरू, मळणें, भला.

स्वरभक्ति म्हणजे संयुक्त व्यंजनांतील अवयव मध्यं नवीन स्वर येऊन विभक्त होणं. संस्कृत-क्रेश, हार्द, स्मरण, स्वप्न; प्राकृत-किलेस, हारिद्र, सुमरण, सुविण; मराठी-किळस, हरिद्र, हारिद्र, सुमरण-सम्मण-सुमिरण, मृपीन. मराठींत प्रत्यक्ष संस्कृतांत्न शब्द येतांना त्यांवर हा प्रयोग फारच झाला आहे. परंतु असे शब्द वहुधा आश्चिष्ट गणले जातात. जसं:—मार्ग, मारग; भक्त, भगत; धर्म, धरम; श्री, शिरी; हर्ष, हरिख, हरूख; वर्ष, बरीस. स्पर्श्वमणि, परिसमणि; चेत्र, चेतर. अरबी, फार्सी-इस्म, उर्स, जुलम, क्रिक्त, फिक्त. मराठी-इसम, उर्स्स, जुल्म, जिकीर, फिकीर. केव्हां केव्हां मराठीत शब्द येतांना त्यांत अनुनासिक किंवा अनुस्वार घुसलेला आढळतो:—संस्कृत मार्जार, वक्र, मूर्धा. प्राकृत—मंजार, वंक, मुंढा; मराठी-मांजर; वांक, बांक, बांग; मुंडकें, मुंडासें. मराठीत प्रत्यक्ष संस्कृतामधून येतांना हा प्रकार मोठ्या प्रमाणावर झालेला आढळतो. जसें:—शारिका, सालुंखी; लबकुश, लवांकुश; घटी, घंटी; घोरतर, घोरंदर; कुहिनी, कुंटण; युद्ध, झुंज; नम, नंगा; पूजा, पुंजा; तुमुल, तुंबळ; समस्त, समदें; भित्ति, भित इ. कित्येक ठिकाणी हा अनुनासिक वेकित्पक असतो. जसें:—डीक, डिक; शीक, शिंक; लिपणें, लरणें, करटा, करंटा; डमरू, डंबरू. कित्येक संस्कृत शब्दीत अनुनासिक असतो मराठीत त्याचा आझरता अनुस्वार होता. जसें:—चंचू, चोंच; अंचल, अंचळी; शृंखला, सांखळी; संकट, सांकडें; कण्टक, कांटा; दन्त, दांत; पच, पांच; तंनु, तांत. कचित् या वावतींत विकल्पिह आढळतो. कम्बल, कांबळें, कामळें; दंभ, डंभ, ढंभ, ढंभ,

मराठींत संस्कृत व प्राकृतमधून शब्द येतांना द्वित्त ब्यंजन एकेरी होतें. व एकेरी ब्यंजन द्वित्त होतें. संस्कृत—उपि, एकेक, एकल, मृत्तिका, विली, पिली, भाल. प्राकृत—उवरी, उप्परी; एकिमिक्क, एकल, मितिआ, मिट्टिआ;बेली, बली, भले. मराठी बर, बरी, उप्पर; एकिमेक, एकला, एकली, माती, बेल, पाली, पाल, भाला. मराठीचा कल उच्चार साफ व अधळपघळ करण्याकडे असल्यामुळें बर दिलेल्या शब्दोप्रमाणें द्वित्त वर्ण एकेरी करून मागील अगर पुढील वर्णास दीर्घस्व दिल्याची उदाहरणें मागें दिलीच आहेत. परंतु आघात देऊन प्राकृत पद्धतीप्रमाणें कांहीं शब्दांत एकेरी व्यजनास दित्त केलेलेंहि आढळतें:-ललाट, लल्लाट, जननी, जननि; हठी, हटी; टपोर, टपोर; हाहाकार, हाहाकार; नटवा, नट्टवा; खट, खट्ट; कपी, खपी; सपाटून, सप्पाटून. एकेरीचा दित्तः--अरबी अक्ल, रत्ल, सल्ला, मुकाम. दिताचा एकेरीः-अरबी कुव्वत, दल्लाल, मियत, हुजत्. मराठी कुवत, दल्लाल, मयत, हुजत. कांठें कांठें 'ण' बहल 'न' आणि 'न' बहल 'ण' होतो. संस्कृत कर्ण, पणे, उष्ण, तृष्णा, अरण्य, काण. प्राकृत कर्ण, कन्न (अप.); पण्ण, उण्ह, तिण्हा, तण्ह, रण्ण, काण. मराठी-कान, पान, उन्ह, उन, तहान, रान, काना. 'न' चा 'ण'-सून्य, ज्ञान, अन्य, गान, सुण्ण, नाण, अण्ण, गाण; सुणें, सुनें, रयान, आण, आणीक, गाणें. [न = ण] अरबी-कुरआन, दुर्वीन, दाना (शहाणा), पुलान. मराठी-कुराण, दुर्वीण, दाणा, फलाणा. कोठे कोठें शब्दारंगीच्या वर्णाचा लोप होतो. संस्कृत-उपविष्ट, अनंतर, अरण्य, उपरि, अधस्तात्, ईयत्ता, अधांऽधां. प्राकृत-पहर, णन्तर, णवर, रण्ण, उवरि, हेटढा. मराठी पंटा, पंढा, नंतर, रान, वर-वरी, हेट, हेटकरी, यत्ता, धां धां.

दाद्दारंभी जोडाक्षर असल्यास त्यांतील वर्ण पुण्कळ वळा गळतो. जमें:-प्रमार, पमार; श्रह्यर, सासरा; ब्राह्मण, वामण; द्वार, दार; ज्वाला, जाळ इ. जोडाक्षराचा पहिला अवयव स-कार असून त्याचा लाप न झाल्याम त्याच्या मागें 'अ 'किवा 'इ 'स्वर यतो. जसें:-स्त्री, अस्तुरी; स्टेशन इस्टेशन; स्कृ, इस्कृ.

कधी कधी पूर्वापर वर्णाचा विपर्यास झालेला आढळता. संस्कृत-महाराष्ट्र, लघु, जानप्रयभिज्ञान. प्राकृत-लहु, हल, जाणपहिआण. मराठी-मन्हाठा, हळू, हलके, जानपळान. अडाणी, अनाडी; चावट, याचट; कुळकळी, कुकेळणी; अवघा, अघवा; नुकसान, नुसकान; उपमणें, उसपणें. अरबी-अमानत्, कुपल्, महाहूर, मराठी-अनामत, कुल्प्, महाहूर.

मराठी उपात्य इ, उ हे (विशेषतः अकारान्त शब्द अमत्याम) दीर्घत्वाकडे झुकतात. जरें:—अधिक. अधीक; कठिन, कठीण; दुग्ध, दूध; मधुर, मधूर; माणिक्य, माणीक; पुत्र, पूत. अरगी, फार्मी-काविझ, जवाहिर, चाबुक, जुल, पुल. मराठी-कावीज, जवाहीर, चाबुक, झुल, पूल.

याप्रमाणें मराठी भाषा ही वेदपूर्वकालापास्न ज्या बोली आर्य लोकांमध्यें प्रचलित हाँ स्या व ज्यांतूनच शिष्ट व संस्कार पावलेल्या अवस्थेच्या रूपानें बोदिक व नंतर पाणिनीय अथवा तदुत्तर अभिजात संस्कृत ही भाषा प्रचलित झाली अशा एखाद्या बोलीतून प्रथम उत्पत्ति पावृन नंतर तीवर संस्कृत, प्राकृत, अपभंश व इतर स्थानिक व परकीय भाषा यांचा थोडाफार संस्कार होऊन आजच्या अवस्थेप्रत प्राप्त झाली आहे. संस्कृत व प्राकृतादि भाषांचा उसा मराठीच्या व्याकरणावर स्पष्टपणें उमटल्याचें आपणांस दिस्न येतें व हीच गोष्ट पुढें दिलेत्या उदा-हरणांवरून अधिक स्पष्ट होईल. पुढील कम हा कालानुक्रमानें होणारें फरक दाखिवतो.

- (१) संस्कृत—जनो वृक्षात्फलानि ग्रह्णाति । पाली—जनो मग्य्यम्हा फला गहेति । प्राकृत—जणो वच्छाहि फलाइं गण्हइं । अपभ्रंश—जणु वच्छहे फलाइं गण्हइं । मगर्ठी—जन वृक्षाहृन फळें घेतो.
- (२) संस्कृत—सागरः उपिर तृणं धरित तल रत्नानि गालयित । पाली—सागरो उपिर तिणं धरेति तले रणणानि गालेति । प्राकृत—साअरो अविर तण धरइ तले रआणाणि घालदि । अपभ्रंश—सायर उच्चीर तणुं धरइ तिल रयणाइ घलड । मराठी—सागर वर तणें धरतो, तळीं रत्ने घालतो ।
- (३) संस्कृत—अरे शनकेः जल्प। अस्माहशानाम् अन्तःपुरचारिणां सोभाग्यवृत्तान्तम् आकर्ण्यं भर्तां कुपिष्यति। पाली—अरे सिणकं जप्य अम्हारिसानं अन्तापुरचारिणं सोभाग्यवृत्तन्तं आकर्ण्येत्वा भट्टा कुपिस्सिति। प्राकृत—अरे सिणअं जप्य। अम्हारिसाणं अन्तेउरचारिणं सोहग्गवतन्तमा अण्णिअ भट्टा कुविस्सिदि। अपभ्रंश—अरे सिणकं जिप्प। अम्हारिसाणं अन्तेउरवारिणं सोहग्गवतन्त आकन्तिअ भतार कुप्पेसिहि। मराठी—अरे सुणूक जाप। आम्हांसार्ल्या अन्तःपुरचारीच्या सोभाग्याचा वृत्तांत एकुन धनी कोपेछ।

एखाद्या भाषेचें दुसऱ्या एखाद्या भाषेशी वांशिक नातें जोडावयांचे असल्यास केवळ शब्दसंख्येकडे लक्ष न देतां व्याकरणविशेष व वाक्यरचना यांकडे लक्ष दिल पाहिजे, हा भाषाशास्त्राचा मिद्धान्त आहे. यावरून आषणांस असे दिस्न येईल कीं, मार्गे दिलेल्या उदाहरणांवरून मराठी भाषा ही महाराष्ट्री व महाराष्ट्री अपभ्रंश यांचेपासून प्रगत झालेली भाषा आहे. व तीत आज जरी इतर अनेक परकीय भाषांतील शब्द आढळत असले तरी तिची उत्पत्ति दुस्या कोणत्याहि भाषेकडे साक्षात् जात नाही. मराठी भाषेमध्यें कांहीं कानडी किंवा द्राविड अथवा परकीय शब्द आढळतात या गोष्टीचा तिच्या उत्पत्तीशी कांहीं संबंध नस्न इतर समाजाशी होणाऱ्या संसर्गामुळें जो कोणत्याहि एका भाषेवर परकीय समाजाचा परिणाम होतो तेवळ्यापुरताच आहे. व ज्ञानेश्वरी-सारख्या प्रंथांत जरी कानडी शब्द आढळले तरी त्यांचें प्रमाण अत्यस्य आहे. तसेंच दक्षिण महाराष्ट्रांतील मराठी भाषेवर जरी कानडी शब्द आढळले तरी त्यांचें प्रमाण अत्यस्य आहे. तसेंच दक्षिण महाराष्ट्रांतील मराठी भाषेवर जरी कानडी श्रेपे भाषांचा परिणाम आपणांस कदाचित् विशेष झालेला आढळला तरी महाराष्ट्राचें केंद्र आज जरी पुणें, सातारा असलें तरी तें राजकीय घडामोडीमुळें तसें झालें आहे. वास्तविक महाराष्ट्राचें मूळ सांस्कृतिक केंद्र गोदावरीचा किनारा, विशेषतः पंठण, देविगरी व विदर्भ हें होय व तेथील भाषेवर त्या मानानें कानडीचा परिणाम तितका झालेला आढळणार नाही. तेव्हां मगठीतील लिंगविचार, नामविभक्ति, कियापदिवचार अथवा आख्यातिवभक्ति, अव्यथें व आदेशमपंच या व्याकरणाच्या अंगांचा विचार केला असतां द्राविड भाषांशी असणारा मराठीचा विरोध व महाराष्ट्री प्राकृत व अपभ्रंशादि भाषांशी मुसंगत जुळणारा तिचा संबंध यांवरून मराठी ही संस्कृत, प्राकृत अपभ्रंशादि हारा परिणत झाली ही गोष्ट स्पष्ट होतं. या प्राकृतादिकांचा काल व वर्णविवर्यय क्रम पाहावयाचा झाल्यास पुढील दोन उदाहरणांवरून तो स्पष्ट होईल.

१ संस्कृत वर्तते, कृत २ पाली बहति, कत ३ पैशाची बहति, कत ४ शोरसेनी बहित, कत ५ मागधी बहित, कड ६ महाराष्ट्री बहह; कत यांमधील त ची द, ह मधून अ कडे परिणति कालानुसार उच्चारप्रणालीचा विकास दाखिते.

थाप्रमाणें मराटी भाषेच्या उत्पत्तीचां विचार या भागांत केला. आतां तिची बाढ कसकशी होत गेली व तीम॰यें कालानुसार व प्रदेशानुसार कसकसे फरक पडत गेले, वगैरे गोष्टीचा विचार पांचव्या भागाच्या प्रस्तावनंत करण्यांत येईल.

ं ही प्रस्तावना लिहिण्याच्या कामी पुढें दिलेख्या प्रंथांचा उपयोग करण्यांत आला आहे व त्या प्रंथकारांचे आम्ही आमारी आहें. तसेंच संपादकवर्गांपेकी रा. पुरुपोत्तम सावळाराम दीक्षित यांची या प्रस्तावनेच्या बाबतीतिहि मदत झाली आहे.

(1) Dr. Grierson:—Linguistic Survey of India, Vol VII. (2) Dr. John Wilson:—Preface to Molesworth's Marathi into English Dictionary. (3) Dr. Pischel:—Grammatik der Prakrit Sprachen. (4) Jules Bloch:—La Formation De la Langue Marathe. (5) John Beames:—A Comparative Grammar of the Modern Aryan Languages of India. (6) Rev. Robert Caldwell:—A Comparative Grammar of the Dravidian Languages. (7) Jesperson:—Language. (8) Prof. Edward V. Arnold:—Historical Vedic Grammar. (9) Dr. R. G. Bhandarkar:—Wilson Philological Lectures. (10) Dr. P. D. Gune:—Wilson Philological Lectures (11) R. R. Bhagwat:—Wilson Philological Lectures. (12) Dr. Sarup:—Nighantu and Nirukta of Yask. (13) Dr. S. K. Chatterji:—The Origin and Development of Bengali Language.

(१) वरहचिः—प्राकृत प्रकाश. (२) चंडः—प्राकृत रक्षण (होन्हेंने संपादित). (३) हेमचंद्रः—प्राकृत व्याकरण. (४) मार्कण्डेय—प्राकृतसर्वस्व. (५) रुक्ष्मीधर—पद्भापाचंद्रिका, (६) पं. सार्कण्डेय—प्राकृतसर्वस्व. (५) रुक्ष्मीधर—पद्भापाचंद्रिका, (६) पं. सार्कण्वंद्र भगवानदास गांधीः—जिनदत्तस्विदिविदिचित अपभ्रंशकाव्यत्रयी. (७) पं. हरगोविन्ददास त्रिकमचंद्र होटः—'पाईअ-सद्द-महण्णवो 'या प्राकृत कोषाची प्रस्तावना. (८) पं. वेचरदास जीवराज दोशीः—प्राकृत व्याकरण. (१) श्री. ज्योतीन्द्र मोहन चतर्जीः—अथर्वणः जरशुम्त्रस्य गाथा. (१०) रा. रा. राजारामशास्त्री भागवतः—प्राकृत भाषेची विचिकित्सा. (११) रा. रा. वि. का. राजवाडेः—संस्कृत भाषेची उलगडा.— ज्ञानेश्वरीची प्रस्तावना.—ज्ञानेश्वरीतील मराटी भाषेचे व्याकरण.—तिगन्त व सुवन्त विचार—गुण व वृद्धि या प्रकरणावरील निवंध. (१२) रा. रा. वाळकृष्ण अनंत भिडेः—मराटी भाषेचा व बाड्ययाचा इतिहास. (१३) रा. रा. रा. रा. रा. कि. जोशीः—मराटी भाषेची घटना. (१४) रा. रा. वृ. पां. कुलकर्णाः—भाषाशास्त्र व मराटी गाषा.—मराटी भाषा उद्गम व विकास. (१५) रा. रा. रा. श्री. व्यं. केतकरः—प्राचीन महाराष्ट्र भाग १ला. यशवंत रामकृष्ण दाते.

पंरिशिष्ट १ संस्कृत व पाश्चात्त्य भाषा यांतील साम्य

अस्तर अस्तरे हुटर अस्कृतिन अस्कृती उत्तर अप्तर	₹ तर
अन्त अन्तरे इंटर अन्तर् अन्तरे इंटर अर्थन् अन्तरे इंटर अर्थन् अन्तरे इंटर अर्थन्त अन्तरे इंटर अर्थन्त अर्थन्ते इंटर अर्थन्त अर्थन्ते इंटर अर्थन्त अर्थन्ते इंटर अर्थन्त अर्थन्ते इंटर अर्थन्त विल्ला प्रतिक्षेत्र विल्ला	
अध्न अंतरो अस्झतुनि ओस्म् अहता इंडि उपरि उपर उपर सुपर् ऊणी एरॉस्, बिल्स् विल्ना एरिओन् कदा कोते कांदो कद् कोम्द् जा प्रा प्रा प्रा प्रा कोषा विष्म् विल्ना प्रा प्रा प्रा प्रा प्रा प्रा प्रा प्र	इंग्लिश एण्ड्.
उपिर उपर उपेर सुपर् ऊर्णा एरॉस्, विल्स विल्ना एरिओन् कदा कोते कांदो कद् कोम्द् ज्ञा प्रां प्रा	
कर्णा एरॉस्, बिल्स्स प्रिक्शेन् सदा कोते कादो कद् कोन्य् कोलाउन् इंड जा कोते कादो कद् कोन्य् काणां प्रां प्	इंग्लिश एट्
परिओन् कर्दा कोते कांदो कर्द् ज्ञा प्रां प्रां, प्रां	,, ओव्हर
ज्ञा प्रां	रंग्लिश वृल्
तिरम् तिरम् त्रित्म् त्रित्म त्रित्म् त्रित्म् त्रित्म् त्रित्म् त्रित्म् त्रित्म् त्रित्म्व	
त्रतीय श्रित्य त्रितॉम् टाईंअस् त्रेशिय त्रेपेत् त्रिप् त्रेपेत् त्रिप् त्रेपेत् त्रिप् त्रेपेत् त्रिप् त्रेपेत् त्रिप्त त्रेपेत्	इंग्लिश नो.
त्रतीय श्रित्य त्रितॉम् टाईंअस् त्रेशिय त्रेपेत् त्रिप् त्रेपेत् त्रिप् त्रेपेत् त्रिप् त्रेपेत् त्रिप् त्रेपेत् त्रिप्त त्रेपेत्	
ति धि त्रेहस् तेस् तिस्त्राहस धेहस् तेओरा हाँ तित । दन्तम् । ओदोन्स् डेन्स दिन्तस् दुन्थुस झन्त् देअद् तिह, तह, दाउह डोक देवे द्रेवो त्रिउ दोहरि- हाँ तिह द दुओं इयुओं दु, द्वि त्वह, त्वोस् झेर द, दो, दि तेष्ट्रम थुमास् प्युमूस् दुमह दुम् दोम, तोम ति नी ने, नॉन् ने ने नी,ने, नेह नि नि हाँ ति नस्तुह = नुक्स नॉक्स, निक्स नोंग्त नहतस् तात्राचा अनेमि- नोक्तु तात् नगत्र ओम् नेपों(त)स् नेतिह निध्यस् नेफो तव-नधीन नव निऑ-म् नोवुस् नोयेम नोवु निउन्न निजन नओह तव-नक नवन एकोअ नोव्हम् दिव्यन निजन निजन नुह्रम् तुम् नायने नुह्रम् पुम् पुन्नोक्स हाँ	
दन्त दन्तम् ओदोन्स् डेन्स दन्तिस् दुन्थुस झन्त् देअद् तार, तरु, दाउर छोर देवं द्रेवो त्रिउ दोहरि- इर्ग तार द्वर धुर् फोरेस् दुर्थिस् हेरी दउर तार दोर् द्वि द्व दुओं डयुओं दु, द्वि त्वह, त्वोस् झेर द, दो, दि दूम धुमाँस् प्रमुस् दुम्ह दुम् त नी ने, नॉन् ने ने नी, ने, नेहि नि नि हि ति नस्तुरु = नुक्स नॉक्स, रात्रीचा अनेपि- नोक्तु तारृ नत्तर ओस् नेपों(त)स् नेतिह् निध्यिस् नेफो तव-नथीन नव निऑ-स् नोवृस् नोयेम नोवृ निउयिम नुअ इर्ग तव-नअन एकोअ नोव्हम् दिव्यन निउन निअन नओह तव-नऊ नवन एकोअ नोव्हम् दिव्यन निउन निअन नओह तव- त्रुम् तुम् व्याप्ति पेर्दि पेरि पेर	
देवं द्रेवो तिउ दोहरि- इंडिं आक् हार द्वर धुर् फोरेस् दुर्यिस् द्वेरी दउर तोर् दोर् द्वे द्व दुओं डयुओं दु, द्वि त्वह, त्वोस् होर् द, दो, दि दूम धुमाँस् प्युमूस् दुम्ह दुम् दोम, तोम नी ने, नॉन् ने ने नी,ने, नेह नि नि स्ति नष्ट्वर = नुक्स नॉक्स, निक्स नोष्ति नहतस् रात्रीचा अनेति- नोक्तु श्व नत्वर श्रोम् नेपों(त)स् नेतिह् निश्यस् नेफों व्य-नधीन नव निऑ-म् नोवुस् नोयेम नोवु निउयिस नुअ इंडिं व्य-नऊ नवन एश्रोश नोव्हम् दिव्यन निउन निअन् स्व नुम् न्यायेम नोवु निउयिस नुअ इंडिं व्य-नऊ नवन एश्रोश नोव्हम् दिव्यन निउन नुअोह् स्व पद् पेदोन् पेतुम् पादस् फोटस् प्युओक्स दि पद् पेदोन् पेतुम् पादस् फोटस् प्रुशोक्स	इंग्लिश श्री
हार द्वर धुर् फोरेस् दुर्यिस् द्वेरी देउर तोर् दोर् द्वि द्व दुओं इयुओं दु, द्वि त्वह, त्वोस् झेर द, दो, दि दूम धुमाँस् प्युमूस् दुमह दुम् दोम, तोम त नी ने, नॉन् ने ने नी, ने, नेहिं नि नि ही त्ता नब्द्वरु = नुक्स नॉक्स, निक्स् नोष्ति नहतस् रात्रीचा अनेपि- नोक्तु रातृ नप्तर श्रीम् नेपो(त)स् नेतिह् निध्यस् नेफो व्य-नवीन नव निऑ-स् नोवुस् नोयेस नोवु निउयिस नुआ इंति त्य-नक नवन एन्नोअ नोव्हेम् देव्यिन निउन नओह् त्य-नक नवन एन्नोअ नोव्हेम् देव्यिन निउन नओह् त्य- नुम् नुम् नायने नुह् नु श्वित् पद् पेदोन् पेदुम् यादस् फोटम् प्युओक्ष इंति विर पहरि पेरी पेर	,, डेन्टल
तार हर धुर् फारेस दुर्यिस हेरी दउर तार दोर हि ह दुओं डयुओं दु, दि त्वह, त्वोस होर द, दो, दि दूम धुमाँस प्युमूस दुम दोम, तोम न नी ने, नॉन ने ने नी,ने, नेइ नि नि ही कि नष्ट्रुष नुक्स नॉक्स, निक्स नोष्ति नहतस् रात्रीचा अनेपि- नोक्दु रातृ नग्तर श्रोम् नेपों(त)स् नेतिइ निध्यस् नेफो वय-नयीन नव निऑ-म् नोवुस् नोयेम नोवु निउयिस नुअ इंडियन सव=नऊ नवन एक्रोश नोव्हेम दिव्यन निउन निअन नओइ तुम् सुम् नायने नुह् नु श्वन पञ्चन पेटे क्रिके पन्ति फिंफ श्वद पद् पेदोन् पेदुम् पादस् फोटस् प्रुओक्का इंडियारि पहरि पेरी	इंग्लिश ट्री
दि द पुआं डयुओ दु, दि त्वह, त्वोस् झेर द, दो, दि दूम युमास प्युम्स दुमह दुम दोम, तोम नी ने, नॉम ने ने नी, ने, नेह नि नि इं मिल नस्तुरु = नुक्स नॉक्स, नोक्स नोक्ति नहतस् रात्रीचा अनेमि- नोक्तु नोव्ह निध्यस् नेको न्यान्त नोवुस् नोयम नोवु निउयस नुआ इं मिल नम्जो नेव्हम दिव्यन निउन नओह नुम मिल न्यान्त पुह्म नु वुह्म पुले क्रिक पित क्रिक पुले क्रिक पुले पुले पुले क्रिक पुले पुले पुले क्रिक पुले पुले पुले पुले पुले क्रिक पुले पुले पुले पुले पुले पुले पुले पुले	
त्रुम धुमाँस प्युमूस दुमह दुम दीम, तीम त नी ने, नॉन ने ने नी,ने, नेह नि नि ही त नि नेत्र	,, डोअर
ती ने, नोंन् ने ने नी,ने, नेइ नि नि इंडि त्ता नस्तुक = नुक्स नॉक्स, निक्स नोग्ति नहतम् रात्रीचा अनेप्ति- नोक्तु तानु नग्तर ओम् नेपों(त)म् नेतिइ निश्यिस् नेफो त्व-नवीन नव निऑ-म् नोतुस् नोयेम नोतु निउयिम नुआ इंडि त्व-नऊ नवन एक्रोअ नोव्हेम दिव्यन निउन निअन नओइ तु नू नूम् नायने नुह् नु श्वान् पञ्चन् पेटे क्रिंके पन्ति फिंफ विद्यादस् पद्ये पेदोन् पेदुम् पादस् फोटम् प्रुओक्क इंडि विद्यादस् प्रहरि पेरी पेर	
त्तिः नष्तुरु = नुक्स नाँक्स, निक्रिस् नोष्ति नहतस् रात्रीचा अनेप्ति- नोक्तु रातृ नप्तर श्रोम् नेपों(त)स् नेतिइ निध्यस् नेफो राव-नधीन नव निऑ-स् नोतुस् नोयेस नोतु निउयस सव=नऊ नवन एन्नोश नोव्हम् देव्यन निउन नओइ स्व= क्रिक् न्यू नुम् नायने नुह् नु राञ्चन् पञ्चन् पेटे क्रिके पन्ति फिंफ राद पद् पेदोन् पेदुम् पादस् फोटस् प्रुओक्क इंरि	,, प्यूम
रात्रीचा अनेप्ति- नोक्तु । नाक्त । नोच्द । नाक्त । ना	रंग्लिश नो.
ातृ नत्तर ओम् नेपों(त)म् नेतिइ निध्यम् नेफो १व-नवीन नव निऑ-म् नोवुस् नीयेम नोवु निउयिस १व-नक नवन एन्नोअ नोव्हम् दिव्यन निउन नओइ मुन् नू नुम् नायने नुह् नु १व्वन् पञ्चन् पेंटे किंके पन्ति फिंफ १द पद् पेदोन् पेदुम् पादस् फोटस् प्रयुओक्का इंश्	
ाथ-नथीन नव निऑ-स् नोवुस् नौयेम नोवु निउयिस नुअ इंडि प्य=नऊ नवन एन्नोअ नोव्हेम देवियन निउन नओइ पु नू नू नुम् नायने नुह् नु प्रञ्जन पञ्चन पेंटे क्षिंक पन्ति फिंफ पद पेदोन् पेदुम् पादस् फोटस् प्रयुओक्क इंडि पिर पहरि पेरी पेर	,, नाइट्
सव=नक नवन एक्रोअ नोव्हेम दिव्यन निउन निउन नओइ मुन् नू नुम् नायने नुह् नु ।खन् पद्चन् पेंटे क्रिंके पन्ति फिंफ ।द पद् पेदोन् पेदुम् पादस् फोटस् प्रयुओक्क इंशि ।रि पहरि पेरी पेर	:0
तु नू नुम् नायने नुह् नु ।ञ्चन् पञ्चन् पेंटे किंके पन्ति फिंफ ।द पद् पेदोन् पेदुम् पादस् फोटस् फ्युओझ इंशि ।रि पहरि पेरी पेर	रंग्लिश न्यृ.
।ञ्चन पञ्चन पेंटे किंके पन्ति फिंक कुइग् ।द पद् पेदोन पेदुम् पादस् फोटस् प्रयुओक्क इंशि ।रि पइरि पेरी पेर	,, नाइन्
द पद् पेदोन् पेदुम् पादस् फोटस् प्रयुओक्क ईर्ा पि पइरि पेरी पेर	
ारि पद्दरि पेरी पेर जि	
	ंग्लिश फू ढ;
TOTAL TRANSPORT FRONTING DATE TO DESCRIPTION DATE OF THE PROPERTY DATE O	नर्मन फुर् अंग्ली ~~सॅव~~ सन्-
	भग्ला ~~सक्स~~ न्- फेदेर् ; इं. फा

संस्कृत	: स द	ग्रीक	लॅटिन्	लिथुया- नियन	स्लाब्हॉ- निक	गाँथिक	प्राचीन- जर्मन	हिब्र्	इतर
प्रथम	•	'प्राटोस्	ः प्रायमस्	ः पिरमस्		फु म	i		
मध्य	मइध्य	मस्सोस	मेदि उस्	विदुस्	मइदु	मिद्जिम्			अंग्लारायसन् मिडइ
मन्	मन्	मनो	मॅनिओ	मेनु, मिनिट	मिने ति	मन् ।	मिनिआ	मुइनिभ्	
मातृ		'मिति र्	मेटर्	मोते	मति	'	म्यातर	मथग	•
मांस		\		मेस	'मान्सो		मांम्≕अन्न	मंस=अन	
मृ	मर	अम्बारास्	मॉरिऑर्	मितिं	म्रिति	मोध		मथम्	अंग्लासक्सन, मार्घ
युवन्			जु•हेनिस्		जुनु	जुग्स			,, इओंग
रम्	। रम्	इंरम	+	रमस		रिमिस्	रव	रिअम्हेन	,, रेस्ट
रुधिर		एंग्ड्या	रुबर	'राद्	रुदंइति	1	राइ, गस्ट	ह अध	,, रांडर
 છુમ્		लिफ्	<u> ख</u> बंद		· लिउ बिति	लिउन्म्	लिउबन्	1	" लिओफ
बद्	İ	वदा	बदिस्	वदिनु=मी बोलावर्तो		1			
बम्	वम्	एमेओ	वोमो	बेम्जु			1		ॲंग्लोसक्सन् वम्मन् , ॑ इंग्लिश ब्हॉमिट
बद	1	आंइद	'•िहडिओ	वेइस्द		बइत्			
शत		एकान	र्केटम्	स्झिन्तस्	स्ता	हुड		कअत्	ॲंग्लोसॅक्सन् हुड; केंब्रोब्रिटन् कॅट्
शर्करा	1 0	संक्करोन	संकरम्	İ				İ	
सप्तन्	इस	एप्त	सेप्टम्	सं प्तीनि		सिबुन		सिॲक्त	ॲंग्लोसॅक्सन् संओ फोन; इंग्लिश संब्हन
स्था	हिस्तामि, निष्टामि	इ स्तिमि	स्टो	स्ताति	स्तति		स्ताम्	स्तद्	इं. स्टॅंड
स्नु	1	नेआं	1	स्नेगस्	स्नेग	स्नु	स्निउतन्	स्नुआधइम	ॲंग्लोसॅक्सन् स्निवन
स्ब	E	स्फे	से	सव्	सेब्जे	सिक्	मु अस्		ॲंग्लो ~~सॅक्स~~ न् सिन्
स्बन्		1	सोनो	झ्बनु				सिअन्	स्ब
स्वप	कप्,कप् = झोंप	न उन्नास्	सोग्नस्	सम्रस्		स्लंपन्	i	स्बइन्	ॲग्लोसॅक्सन स्वेफिअन
स्बस			ंसोरार	संस्मु	सेस्र	स्विस्तर	स्बस्तर		,, स्वआंस्टर् इग्लिश सिस्टर्; जर्मन स्वस्तेर
हिम	~~इ~~ जओ,	क्सिअन्	हिएम्स	झेम	क्षिम =				्रामन त्यरतर
1641	शिम् = हिंबाळा				हिंबाळा				

परिशिष्ट २ प्राकृत भाषांतील विभक्तिरूपें–देव एकवचन

विभक्ति	संस्कृत	पार्ली	आर्घ किवा अर्घमागधी	महाराष्ट्री	इोारसनी	मागधी	पंशाची	अपभ्रंश
प्रथमा	दंबः	देवा	देवां, देव	देवो, देवे	ं दंबो, दंबे	दवे	देव	देव, दंबा, दंब, दंबा
द्वितीया	दवम्	देवं	देवं	दव	द्वं	देवं	देवं	देव, देव, देवा
तृतीया	दंवन	दंबन	दंबण	देवंण, दंवेण	देवण, देवणं	देवेण, देवेणं	देवण, देवेण	देवण, देवण, देव
चतुर्थी	देवाय	देवाय, देवस्स	दवस्स	दंबस्स	दवस्स	देवस्स	दवस्स दवस्स	देवस्सु, देवासु, देवसु देवाहा, देवहा, देव, देवा
तादश्यं चतुर्था	: :		देवाए, देवाय, देवस्स	देवाय, देवस्स,	देवाय, देवस्स	दंबाय, दंवस्स	द्वाय, द्वस्स	
पंचमी	दंबात्	देवा,देवता देवन्हा, देवस्मा, देवम्हा	्देवा, देवता, देवातो,देवातु, देवाहिता	देवतो, देवाओ,देवाउ देवाहितो, देवाहिता, देवाहि, देवा	दवादा, देबादु	दवादो, दवादु	दवाता, दवातु	दवाहु, दवहु, दवाह, देवह
ষষ্ঠী	दबस्य	दबस्स	दवस्स	देवस्स	दंबस्म	दबाह, दबस्स, दबाह, देबाण, देबाण	दबस्य	दंबस्सु, दंबासु, दंबसु, दंबाहा, दंबहा, दंब, दंबा
सतमी	दंब	दंब, दंबस्मि, दंबस्हि, दंबिम्ह	दंब, दबस्मि	दंब, दंबस्मि, दंबम्मि दंबसि	दंब, दर्वास्म, दवस्मि, देवसि	दंवे, दंविम्म, देवस्मि, देवसि	ंदेव, दबस्मि, दबम्मि दबंसि	दंबि, दंब
संबोधन	ह दव	हंदब, देबा	हे दब, हे देवो	हे देव, हे देवा हे देवा	हे दब, हे देवो, हे देवा	हे देव, हे देवो, हे देवा	हे देवो,	ह देवु, ह देवा, ह देव हे देवा

(86)

प्राकृत भाषांतील विभक्तिरूपें-देव अनेकवचन

विभाक्ति	संस्कृत	पाली	आर्प किंवा अर्धमागधी	महाराष्ट्री	शौरसेनी	मागधी	पैशाची	अपभ्रंश
प्रथमा	देवाः	देवा, देवसे	देवा	दंवा	दंवा	देवा	देवा	देव, देवा
द्वितीया	देवान्	देव	दंबे	देवा, देवे	देवा, देव		देवा, देवे	
तृतीया [।]	देवैः	देवेभि,		देवहि, दवहिं,	दविह,	देवहि,	देवहि	देवेहिं, देवाहिं, देवहिं
1		देवेहि	,	देवहिँ	दविहं,	दवहिं,	देवहिं,	\
1				देवेहि, देवेहिं,	देवहिँ.	देवहिँ.		•
١		!		देवेहिँ	देवहि,	दंबेहि,	दवेहि,	+
1					दंबहिं,	देवेहिं,	देवहि,	!
		1			देवेहिँ	दबेहिँ	देवहिँ	
चतुर्थी	देवेभ्यः	देवानं	देवाणं.देवाण.	देवाण, देवाणं	दवाण.	दवाण,		देवाहं, देवहं, देव, देवा
	1			देवाहं, देवाह		देवाणं,	देवाणं,	4114, 41 4, 41, 411
			, ,		दवाहँ,	दवाहॅं,	दवाहॅं,	1
		1			. देवाह	देवाह	देवाह	
तादश्र्थे		Ì		देवाण, देवाणं		देवाण,	देवाण,	ı
चतुर्थी	l I			देवाहँ, देवाह	देवाणं,	देवाणं,	देवाण,	1
	1			, , ,	दवाहॅ,	देवाहूँ,	दवाहँ,	l
				'	दवाह	दवाह	देवाह	
पंचमी	देवेश्य:	देवेगि,	देवेहिंतो	देवत्तो,	देवत्ता,		दवत्तो,	देवाहुं, देवहुं
	Į	देवेहि		देवाओ,	देवाओ,		देवाओं,	9,
	î F			दंबाउ, दंबाहि		देवाउ,	देवाउ,	
	1	i I		देवहि,	देवाहि,	दंवाहि,	दवाहि,	 -
				देवाहिता,	देवेहि,		देवहि,	
	-			दंबिहतो,				
			1	देवासुंतो,	देवेहिंतो,			
	i	ĺ		देवेसुंतो		देवासुंतो,		
	i † 1	1	1		देवेसुंतो	देवसुतो	देवेसंतो	
षष्ठी	देवानाम्	देवानं	देवाणं, देवाण	देवाणं,	देवाणं,		दवाणं,	देवाहं, देवहं, देव, देवा,
	ľ		देवाहं,	देवाण,	देवाण,	देवाण,	देवाण,	r
			देवाइ	देवाहं,	देवाहं,	देवाहं,	देवाहं	ı
				देवाइ	दवाह	देवाह	देवाह	
सप्तमी	देवेषु	देवेसु	दवेस, देवेसुं		देवेसु,	देवेसु,	देवसृ,	देवाहिं, देवहिं
					देवेसुं	देवेसुं	देवेसुं	
संबोधन	हे देवाः	हे देवा	हे देवा	हे देवा	ह देवा	हे देवा	हे देवा	देवाहो,देवहो, देव, देवा

परिशिष्ट ३ संस्कृत, प्राकृत, मराठी आणि इतर देशी भाषांतील सादृदय

संस्कृत	प्राकृत	मग ढी	गुजराथी	सिंधी	हिंदी	वंगाली
अद्योति	असीद	ऐं द ि	एंसी	अर्सा	अस्सी	आशी
अ ष्टादश	अङ्गरह	अक्र	, अदार, अराड	' अडह	ं अ ढारह	आढार
अहम्	ं अहम् ,आम्ह	भी	5	; आऊं, आं	ं हो, हुं, मे	मु ह
एकादश	एआरह	अकरा	अगिआर	इकारहं, यारहं		एगार
एतावत्	ण्तिल,एतिअ	इतका	एटला	एतिगे	इतना	ए त
क :	कः	कोण	कोण, कओ	कोहु	कौन	क
कदल	कयल	कळ	केळ, कर	कविद्या	केला	कला, कदिला
कार्पास	कष्पास	कापूस	कपास	कपाह	कपास	कापास
कुढार	कु हाड	क ्होड	कुहाडी, कुहाडी	कुहाडो	कुल्हाडी	कु डाल
<u>क</u> ुत्र	कु त्थ	कोटें	कांहां	किति	कहां	कोथा
ग्वर्पर	ग्वपर	खापर		•••	खापर	खायरा
गर्भरी ,	भग्गरी	घागर	वागर	घाघरि	गागर, गागरी	નાર્મરી
गर्भ	गब्भ	गाम, गाभा	गाभ	गर्भु, गभु	गाभ ′	गाव, गान
गोपाल	गांबाटि	गोवारी, गवळी	गांवाळ, गोवाळयो	गंबारु	गोवाछ	गोञाला
चट का	चडथ	चिडी, चिमणी	चिडीं '	चिडी	चिडिया	चिडिया=पक्षी
चतुर्दश	चउह्ह	चौदा	चउद	चोडहं	चौदह	चौद
चःबारिशन्	चार्लास	चाळीस	चाळीस	चालीइ	चालीस	चिहिंदा
चुछी े	चुह्ही	चृल	चुलो	चुल्हि, चुल्हो	चुल्हा	चुलि
चूर्ण	चुणा	चुना	चुनो	चुनु	चूना	चुण, चुर्ण, चु न
चोक्ष	' चोक्ख	चांख	चोष्खो	चोखां	चोखा	जु <i>ं</i> चोख
	(द)झगड	सगडा	, अघडो	झांगडो	झगडा	क्षगदा
शाटन	झाडण	झाडू	झाडू	बुहारी	साडु	झाँटा
ताहड्।	तारिस	तसा, तैसा	तेथा	तिहडो	तैसा	तादश
दं⊌=काठी, दांडी	ड स	दांड, दांडा	डांडा	इंडो	डांद, डांद्रा	डॉंड
द्वादश ,	वारह	बारा	बार	वारहं	बारह	बारो
धूम	धूम	धूर, धूम	धूम धुमाडी धुवाडो	दूहां	ঘূসাঁ	धुयां
पचाशत्	पणासा	पन्नास	पचास	पं जाह	पचास	पंचा स
बदर ,	बोर	बोर	बोर	बेह, बेरि	बेर, बैर	बहर
बधिर	बहिर	बहिरा	बहरो	बोडो	बहरा, बहिरा	बहेरा
भ्रमर	भगर	भोंबरा	भमरो	भौंद	भंबर, भौर	गोमर भोमर
म् मि	भूमि, भुग्मि	ग्य, भुई	म, भोय, भुय	म्, भुई	भूम, भुई, भृ	भूम

संस्कृत	प्राकृत	मराठी	ा गुजराथी	सिंघी	हिंदी	बंगाली
य:	, जो	जा	जे	जो	जो	্ৰ
वयम्	वयम्	आर्ग्हा	अम	ं असीं :	हम	आमि
विश्वति	वीसइ	वीस	वीस	वीह	वीस	विश
হার	सत,सय,सञ	द्यें, शंभर	शो	सो	स, सो	इ।य
शिथिछ	ढिछ	ढिला	ढीली	े दिगे, दिलं	ढीला	<i>ૄ</i> ૡ
शु ष्क	सुक	मुका	सुको	' मुको	सूखा	धुका
শ্বহার	ससुर	सासग	संसरी	सुहरा	सभुर	শগুৰ
स:	सो	तो	तं	सो	सां, तो	स
स्कंध	ं ग्वंध	ग्वांदा	कांधो	कांधा	कांधा	ंकाधा

परिशिष्ट ४

प्राकृत भाषच्या व्याकरणावर बन्याच संस्कृत कवीनी आतांपर्यत रचना केली आहे. बाह्मीकिच्या नांबावर प्राकृत व्याकरणाची मूळ सूत्रें भोडतात. वाह्मीकि हा वेदिक च्छन्दामत्तरचा अर्वाचीन अनुष्ट्रभ च्छन्दामध्यें रचना करणारा आध किय गणला जातो म्हणून त्यांचे नांव या संस्कृत वैय्याकरणांच्या दृष्टीने अर्वाचीन भाषच्या व्याकरणां त्या हिलेलें दिसतें. शम्भरहस्यामध्यें प्राकृत भाषची थोरबी गाताना तिचा प्रचेतसपुत्र बाह्मीकि हा व्याकरण कार होता असे म्हटले आहे (को विनिन्देदिमां भाषां भारतीमुग्धभाषितम्। यस्याः प्रचेतसः पुत्रो व्याकरणं भगवान् ऋषिः॥ प्राकृतं चार्षमवेद यद्धि बाह्मीकि हिश्चितम्।) परतु वाह्मीकिची ही सूत्रें उपलब्ध नाहीत. पद्भाषाचिद्धकाकार आपल्या प्रस्तावनेत आपण मूळ बाह्मीकिस्त्रांवरच टीका लिहित आहें। असेच म्हणते, मार्कडेयाने शाकृत बाह्म प्रयास उत्तेत आपण मूळ बाह्मीकिस्त्रांवरच टीका लिहित आहें। असेच म्हणते, मार्कडेयाने शाकृत व कोहल यांचा उत्तेत्व केला आहे. त्यानतर वरक्चीचा प्राकृत प्रकाश हाच सर्वात जुना ग्रंथ होय. बरकची म्हणजे जर कात्यायन असेल तर ते। बुद्धपूर्विह अस् शक्त त्यानंतर हेमचन्द्राने आपल्या सिद्धहेमचन्द्र वा संस्कृत भाषेच्या व्याकरणग्रंथाच्या आठव्या अध्यायांत प्राकृत भाषचे व्याकरण दिलें आहे व त्यानंतरच्या अनेक ग्रंथकारानीं त्यासच अनुसहन आपल्या ग्रंथांची रचना केली आहे, या मर्व ग्रंथांची यादी पुढें दिली आहे.

१ औदार्यचिन्तामणि—-शृतसागर, २ प्राकृतकल्पतह—-रामतर्कवागीश, ३ प्राकृतकामधेनु—लंकेश्वर, वामनाचार्य, ७ प्राकृतर्दापिका — संक्षितसार खण्ड ८ वर चण्डींदव दार्माकृत टीका, ८ प्राकृतपाद—नारायण [प्राकृतप्रकाशवर टीका— प्रकृतमजरी–कात्यायन, ९ प्राकृतप्रकाश——वररुचि, (सक्षिप्तसार प्राकृतपाद), प्राकृतचिन्द्रका उर्फ प्राकृत मनोरमा-भामह, प्राकृतसंजीवनी-वसंतराज,] १० प्राकृतप्राक्रियावृत्ति उर्फ ध्युःपत्ति-दीपिका — हेमचन्द्र प्राकृताभ्याय यावर टीका – उदयसौभाग्यगणि, ११ प्राकृत प्रदीपिका – नगसिंह, १२ प्राकृत-प्रवोध--हेमचन्द्र-प्राकृताध्यायवर टीका-नरचन्द्र, १३ प्राकृतभाषांतरविधान--चन्द्र, १४ प्राकृतमणिदीप--अष्यउचन, १५ प्राकृतमणिदीपिका--चिन्नवोम्मभूपाल, अष्पय्य दीक्षित यांनी लिहिलेलें व प्रथपकाशिनीमध्यें छापलेलें, १६ प्राकृतरहस्य उर्फ पड्भाषावार्तिक- ११७, प्राकृतरूपावतार--सिहराज, १८ प्राकृतलक्षण-चण्ड, १९ प्राकृतलंकेश्वर---प्राकृतकामधेनु पहा. २० प्राकृतन्याकरण-समंतभद्र, २१ प्राकृतन्याकरण-शुभचन्द्र, २२ प्राकृत व्याकरणवृत्ति—त्रिविक्रमदेव (मह्हीनाथ पुत्र), २३ प्राकृतसंस्कार- १२४ प्राकृतसर्वस्व— मार्कण्डेय कवीन्द्र, २५ प्राकृतसूत्र--- बाह्मीकि (Oppert 3427, II 5961.), २६ प्राकृताध्याय- - हमचन्द्र शब्दानुशासन अष्टमाध्याय, २७ प्राकृतानन्द--रघुनाथदार्मा, २८ प्राकृताष्टाध्यायी--मनोरमा--चिन्द्रकाटीका-नीलाम्बर मिश्र, २९ वाल्मी-किसूत्र-प्राकृत व्याकरण (Rice 26) ३० षड्भाषाचिन्द्रका--भाम (Rice), ३१ षड्भाषाचिन्द्रका--लक्ष्मीधर, ३२ पद्भाषामञ्जरी-- १ ३३ पद्भाषारूपमालिका--दुर्गणाचार्य, ३४ पद्भाषामुबन्तादर्श नागोबा--तंजाबरच्या नुळा ब्रोकारितां., ३५ साक्षिपसार-प्राकृतपाद-क्रमदौश्वर.

हंडो इराणी (आर्यन) मापावंश		कि-इंडो आर्यन-भारतीय भाषामेघ.	
, M.		होडक-	
	। (आयंन) ।	इराणी (अर्थन)	इराणी (आर्यन) । हंडो आर्यन-भारतीय भ

दाार्दिकभाषा	संघ-			रार्चा प्राकृत			अर्वाचीन दादिक भाषा (कारिमरी,शिणा,केहि-
							स्तानी चित्रळी,काफिरी)
	-(1	- उदांच्य		- Additional England Control of the Control			-आर्मानया युरोप इ॰
;	all i	(गांधार,पंजाब	-खरोष्टी आणि				कांतील जिप्सी भाषा
	(व)	वाय ेयकडील	अशोकोत्तरका ली न				
	E	भांत)	वायव्येक डील				
; !	:E		शिलालेखांची				
	पंजाब,गंगेचे बर्चे		भाषा	_	-ब्राचड अप		
•	μ-) Γι	•	-	·	-केकय, मद्र,	-लहदा	
ন	गाथार, ग				टक्त इ०—		गवा <i>)</i> वी–पूर्व पंजाबी
. જેલ	٥					-शार्सना छाया	या-पूर्व पंजाबा बोर्ला
ापानंघ. ————————————————————————————————————	2	-शिवाय उत्तर=-	मढ खन=	—্ড্য	-सः। अपभ्रंश		-पश्चि मेक डील
:	5 .	हिमालया-	दार्दिक ?		, 121	भाषा	- (मंडेआळी,
ू हा	<u>a</u> ,	कडील -	,				किउंथळी,
1	110						सिरगीरी ई.)
नि	0						-मध्यवती
10	9						(गढवार्ला,
1 1 1	أشط						कुमाउनी)
. 147	E	Trio Tr	•	2			−पृर्वेकडील (खासकुझ
ामंत्र टर्मा	$\forall$	-प्रतीच्य (गुजराथी इ०	1	—-? पाली व —		form for	किवा नेपाळी)
<u>म</u> - भ	<u>3</u>	(गुजरावा इर्ष्ट भाषा नर्ऋत्ये-	~~[113213~~ -	मागधीची छाय —सारी आसीरी			– - पश्चिमेकडील – - मारवाटी
चे च	पाक्टनवोर्ल	कडें)	येथील	साराष्ट्रा, अवंता साराष्ट्रा, अवंता		राजरवागा	-गुजराथी
रिन् म	43	, ,	अशोक	(शारसर्ना आणि	7		-जयपुरी,हारौती
			लेखां-	गुर्जर=दार्दिक			–मेवाती, गुजरी
ं आर्यन-भारतीय भ - पूर्व अफ्याणिम्नान,			र्चा भाषा				–माळवा, नेमाडी
		-म व्यदेशाय		शौरसेर्ना ~~-~~	-शारसेनी		-हिंदुस्थानी
ho o		(कुइ पांचाल			अपभ्रंश	हिंदी	-(हिंदी उर्दु,पंजाबी
न १		द० मध्य किवा			(अवदृष्टु)		व राजस्तानी
יואי ביים		पश्चिम दुआ- बांतील भाषा)					यांच्या छायेसुह) -बांगर
चि		नागल माना)					-वाग ६ '-व्रजभाषा
/IC							- कर्नाजा
0	!						– बुंदेला
2.		-प्रान्य	— —— — અર્ધ માર	141	–अर्घ मागधी	पूर्व हिदी-	- – छत्तांसगडी
<u> </u>	-	(कोयल इ॰	अशोकक	र्लान	अपभ्रंग	(पुरभय्यी	) – बघेला
<u>ब</u>		पुर्वेकडील 🔻	पूर्वेकडाृल				–अवर्भा
		देश, बुद्धाची	भाषा मी				
-भाषा		भाषा)	मुख्य ्भ (कोडने १	ाषा २ \			
1 1	<u></u>	:	(काइन ९ प्रावीन ३	:) :=::			
यन	ৰাজ্যয		हिंदु स्था	नी नी			
ज	F 1		कोयने	, —-म्रांथिकपाली			
100	त्राह्मण	_	———मागधा-		—मागधी —		-भोज पुरिया <del></del> }
प्राचीन इंडो आर्यन-	$\overline{}$				अपभ्रंश		-मैथिली -बिहारी
F	भाषा	-दाक्षिणात्य	महाराष्ट्री		–महाराष्ट्री-	मराठा	–मगहो
	.	(र्साष्ट्रक १			अपभ्रंश	आणि	डॉरया
	न्राधिक -	दक्षिणेकडील)	•			कोंकर्णा	वंगाली
	<u> </u>		——	गाथा र्याः			तिच्या
1			पाणिनी- च्येपासून		TOT)		पौटभाषा
4			च्यपासून भू, ५ वें		14)		-आसामी
			٠, ١, ١, ١, ١, ١, ١, ١, ١, ١, ١, ١, ١, ١,	71 / 1 Pr			

महाराष्ट्र शब्दकोश

विसाग चक्या

ड

ड — वर्णमालेतील तेरावें व्यंजन. अक्षरिवकासः — याचें पहिलें हिन्स अशोकाच्या गिरनार शिलालेखांत सापडतें. दुसरें रुद्रदामन्च्या गिरनार लेखांत (ट सारखें) (इ. स. २ रें शतक). तिसरें अलाहा वुललें वाहणें: वुललें वाहणें: वुललें विश्वांत (ट सारखें) (इ. स. २ रें शतक) व चीचें धारा-विश्वांत (इ. स. १०२८) आढळतें. डिंग लेखांत (इ. स. १०२८) आढळतें.

ड—पुली. गुराख्यांची पारं मानवर—गळ्यावर बांट दावून (घसा दावून) जो आवाज काढतात तो. (कि॰ घालगें). डह पहा. डई—स्त्री. ढई पहा.

डऊ-पु.नारळ कोरून आंतील खोबरें काढून टाकून केलेलें पात्र. डब, डहू पहा.

डऊक, डऊत, डऊर इ॰—हे (डऊ या अक्षरांनी आरंग होणारे) शब्द डो मध्यें पहा

डक-न. जाड कापडावा एक प्रकार; हैं ट्विलहून निराठें असून आरंभी खलाशासाठींच हैं तयार होत असे. [ई.]

डंक─पु. १ दंश; चावा; नागीचा मारा. (कि॰ मार्गे).
२ (गो.) द्वेष. डंख पहा [सं. दश; प्रा. दं. डंक; हिं.]

डकडक-डकां—किवि.१ पदार्थाचा सांधा, वंध इ० शिथिल, नादुरुस्त झाल्यामुळें इलण्याचा आवाज होतो तसा किवा थल्य कीत माणूस, उंट इ० चालतांना होतो तसा आवाज हो उन डगडग, डुगडुग; खिळखिळां; करकरां; गिरगिरां. (कि० जागें; हल्णें; वाजमें). 'हा खांव घट पुरला नाहीं तर डकडक हलूं लागेल.' र झपाटयांनें. 'जेवित जेवताही पाहे। झोंपी जाय डकडकां '—एभा २५.२८४. [ध्व. डक द्वि.] डकडकणें—अकि. खिळखिळें होगें; डगडगणें; डलमळणें; डुलणें; लटलटेंगे (खांब, इमारत); हल्णें; करकरणें (ढिला सांगाडा इ०); गदगद हाल्णें; थरथर कांपणें (स्थूल शरीर). [डकडक] डकडकीत—वि. डगडगीत पहा.

डकणें — अकि. चिकटणें; लगदून राहणें; डगणें पहा.[डिक १] डकणें — अकि. (व.) ओकणें; वांती होणें. [ध्व.]

डकर णें — अकि. (ना.) १ ढेंकर देणें. २ (व.) शक्तीचा गर्व वाहणें: अहंभाव दर्शविणें. [ध्व. हिं. डकराना=डरकाळी फोडणें; तुल्ल]

द येथील स्तंभावरील लेखात (४ वे शतक) व चौर्वे धारा-राजाच्या वळच्या उडिया लेखांत (इ. स. १०२८) आढळते. ड—पुक्षी. गुराख्यांची पोरे मानेवर-गळ्यावर बोटें दावून झरा; डहुरा; डबर्के; पाण्याने भरलेला लहानसा डवरा.

डकली—की. दिन्यांत तेल घालावयाची—अंन्याच्या को यीची केलेली पळी; अशा सारखीच करवंटीची केलेली पळी. डवली पहा.

डकवण—न. १ खळ; गोंद; चीक; सरस; चिकटा; डिंक. २ चिकटविण्यास उपयोगी पडणारी वस्तु. [डकविणें]

डकवाडकव — स्त्री. कांहीं तरी डकविण्याची किया.[डकविणें] डकिंव(व)णें — उक्ति. चिकटविणें; डिकविणें. [डिक]

डंका—पु. १ एक वाद्य; चौघडा वाजविणें संपल्यावर शेवटीं वाजवावयाची थोरली नौबत, नगारा. 'डंक्यावर टिपरी पडतां हुशार झाले।' –एपो २३५. २ (ल.) प्रसिद्धि; कीर्ति. (बहुधां वाईट कृत्यांची); गाजावाजा; बोंबाबोंब. (कि॰ वाजविणें). ३ संवळावर खर्ज सुर वाजविण्याची काडी (आंकडी नावाच्या काडीनें उच्च अथवा टीपेचा सुर काढतात). ॰देणें—वाजविणें—उघडकीस आणणें; दांडोरा पिटणें; अपकीर्ति करणें (गोष्ठ, माणूस यांची). [सं. ढक्का; प्रा. डक्क; हिं. डंका; ध्व.]

डकाईत—िव. १ चपळ; चलाख; हुषार; तीव; तयार. २ डाके घालणारा; दरोडेखोर; डाकू; लूटमार करणारा. [डाका]

डकाक-कां, डकाडक-कां-किवि. १ डकडक पहा. डग-डगत; बडखडत. २ डुल्त; डुलक्या घेत; पेंगत (डुलक्या येतात, डोळे झांकतात इ० शब्दास जोड्न). 'डकडकां डुलक्या देती।' -दा १८.९.३. [ध्व. डक]

डकार--पु. (उप.) दकर; डकरणें. [दकर]

वरी चढ़नि सिंह वह डकारे। ' -गंगाधर, सकल्लोल १११ [ध्व.] दिक्कत: शंका; विकल्प; किंतु. (कि० खाणें). [डगणें] डकांबडकांब--किवि. डकडक पहा. (कि० चालणें; जाणें). [भ्य.]

डंकी-खी-सी. कुस्तींतील एक पेंच. (कि॰ मारणें; देणें). इंकी-खी -वि. (गो.) दंशी; मनांत दंश, डाव ठेवणारा राळ प्रातांतील झाडीचा प्रदेश; निविड अरण्य. [प्रा.डाग=काठी!] (साप, माणूस इ०). [सं. दंश; म. डंक]

पंप. ' ज्ञेतांतल्या विहिरीवर डंकीण छावछी. ' [इं. डॉकी पंप] डंकी(खी)ल - वि. डांकील; डांक लाविलेलें. [डांक]

डकें—वि. (मातकाम) छापील; टशाचें; अवयव सुट नस-

डक्कलवार, डक्कलव्हलर-पु. (माण.) मांगगारोडी किंवा मरणें; शिजणें; अतिशय उकडणें. [गदगद] ब्हलर (होलार) मांगांचा गुरु. -गांगा २६. [! +होलार]

डंख-पु. १ विवारी प्राणी, किरइ यांचा चावा, दंश; नांगीचा तडाखाः डंक (कि॰ करणें; मारणें). २ द्वेषः एखाद्याचें सदेव ठेवळेळा दंश, डाव; द्वेपभाव: सुडवृद्धि (कि॰ राखणें; पिऊन डगडगीत आहे. '[डगडग] ठेवण: बाळगणे: धरणें). [सं. दंश: प्रा. डंक]

डंख-ग -पु. दंगः चुना किंवा पोहे इ० कुटण्याची लाट. बाडविद्यायतः सामानमुमान इ० (व्यापक अर्थी) [ध्व. हिं. इंखी]

इंखउजाइ—पु. घोड्याच्या तोडाच्या खालपासून पाया-, पर्यत असलेला भोंबरा. -अश्वप १.१०३.

प्राण्यांनीं), 'विषयविषधरों हे डेखिली आजि भारी।' –सारुह भिंत इ०); चळगें; ढळगें. 'तूं आपली श्रद्धा, भक्ति व धर्म यांपा-**४.७.** [सं. दंश]

डंखी रु —वि. चारा-दाणाखाऊन मान हलविणारा; डुलणारा देणें; दबणें. ५ कचरणें; कांकू करणें. [ध्व. डक-ग] (घोडा). -मसाप २.२.५७.

इंखीण-स्त्री. १ डाकीण: चेटकीण. २ (ल.) (विशेषत:) अत्यंत कुरूप, हिडीस व चेद्रक करणारी ठाकुर जातीची स्त्री. ३ पाऊल] (ल.) कर, जरुख, कुरूप, भयंकर स्त्री; जर्खाण; हडळ. [सं. डाकिनी]

किडयांनी खाहेरें; उंदरांनी कुरतुडरुरें (धान्य, फळ इ०)[सं. दंश] मगां-क्रिवि. डगडग-गां पहा.

डाग—पु. १ (इमारत, खांब, ढिला दगड यांवी) लटपटणें, 'माझ्या हातच्या इमारतीस उग नाहीं. ' २ (ल.) डळमळण्याचा डगमग; हिं. डगमगाना] संभव, भीति; संकट, एकदम हासळून पडणें, बुड येणें, फसगत,

डकार णै-अकि. उरकळी; गर्जना; इरकाळी फोडणें. 'तीचे- तो चाललाच पाहिजे). -स्त्री. भीति; संशय: निराशा; अंदेशा;

डग-स्त्री. सीमा; कांठ; कड; किनारा; मर्यादा.

डग — स्री. पाऊल; कदम; पावंडा; ढांग; ढेंग; टांग; झडप. **इंग**, डांग—नपु. १ डोंगराळ सुकुख, इंगा पहा. २ डोंग-

डगडग-डगां--किवि. १ हरत, डळमळत, लटलटत, लटप-इंक्।ण-न्नी. (व.) पाणी उपसून काढण्याचा एक जातीचा टत असतांना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन. (फ्रि॰ हलमें डगडग; झोक जाणें; झोप येमें इ०). २ मोठ्या प्रवाहानें; अतिशय (घाम येणे). डकडक पहा. '[ध्व. हिं. डगडगना]

डगडगणें अकि. गदगदणे. १ अतिशय उष्णतेने आणि केठें; ज्याचे अवयव शरीरास डकछेले आहेत असें (चित्र). [डकर्णे] घामार्ने त्रस्त होणें; उबाळणें, उबगणें; उबगें. २ गदगदणें: गृद-

डगडगर्जे-- डकडक्णे पहा.

डगडगीत - वि. घामानें नाहलेला; घामटा पडलेला.

डगडगीत --वि. १ खिळखिळीत; डळमळीत; कंपायमान कोणी वाईट केलें असतां, त्यानें त्याचा सुड घ्यावा म्हणून मनांत र गुटगुटीत; फोपश्या; अंग सुटलेला: गुबगुबीत. 'हा खाऊन

डगड्वाल, डंगुलवाल-न. (राजा.) कापडचोपड:

डगण-अिक. १ कांपणः थरथरणः, डगमगणे. २ (ल.) घाब-र्गे; भिणे; डर्गे. 'चिनें दोन अशा स्थर्टी न डगशी कोंबावया तूं इंखणें — उकि. दंश करणें; चावेंग; इसणें, नांगी मारणें (विषारी जरी। ' - केक ८४. ३ खचणें; मोडणें; सुद्रन पडणें (तुळई, सून डगूं नकोस.' -पप्रे १२७. ४ भितरपणानें मान्य करणें; रुकार

> **ह्याणे**—अिक. तगणें; चिकटणें; चिकट्रन राहणें. [डग. डिक] डगणें —अिक. वर्तन टांग टाकणें; ओलांडणें. [हिं. डग=

ह्रगमग—स्त्री. डळमळीतपणाः अस्थिरताः लटपटः चांचल्यः डंखी(खे)ल-वि. डंख केलेलें; पक्ष्यांनीं चोचीनें टोंचलेलें: 'डगमग डगमग कामा नये।'-दा १४.४.१३. डगमग-

डगमगर्णे—अकि. १ डळमळणं, लटल्टणं; हलणं. २ हलगें, डगडगेंग, खिळखिळणें इ० किया; डुगडुग (कि० खाणें). भीतीनें कचरणें; गोंधळून जाणें; त्रेधा उडणें. [ध्व. डग द्वि: प्रा.

डगर—सी. १ चढण अथवा उतरण (नदीच्या तीराची, भीति, त्रास, धोका, नाश इ० होण्याचा; खराबी, नुकसान, टेकडीची); ढाळ. २ (क.) टेकडी; उंचवटा. ३ दरड; कडपा: पराभव, सत्यनाश किंवा वाटोळें होण्याचा संभव. ' मसलतीस- कडा. ४ (संगीत) वरच्या सप्तकांतील आवाज काढणें; स्वर चढिवणें. कामास डग नाहीं. ' ' रुपयास डग नाहीं. ' (=खोटा इ० नाहीं, | (क्रि॰चेण). दोन्ही डगरीवर हात ठेवणें-(दोन्ही पक्षांमध्यें असलेल्या दुर्तोड्या मनुष्यासंवंधी योजतात) दोन्हीकडचा फायदा पाहणे.

डगर-र- -वि. १ प्रसिद्धिः ठौकिक. 'अ।णीकही येकु थोरु। यया अन्ययत्वाचा डगरु। '-ज्ञा १५.११८. २ आळ; आरोप. 'परि सुर्यासि अंधकार। कैं जाला होता गोचर। तन्ही तमारि हा हरार। आलाचि कीं। '-अमृ २.३४.

डगर-रा-री-पु.स्री. १ डवरा. पाण्याकरितां खणलेला खड़ा: पाण्यानें भरलेली स्वाभाविक खळी. २ डबकें. ' मन कल्पी डगर। तें तरंगविना सागर। '-यथादि १८.९६९. 'पाहे खुण तरू तटाक, डगरी त्या आपुल्या वाटती। '-आसु ३७.

डंगर-वि. १ (व.) वृद्धः म्हातारा. 'हा बैल डंगर आहे. ' २ (खा.) उंच.

डग(गा)रणे—न. सोटा; लाठी.

इंगरी-न. (कों) एक प्रकारचें सुती कापड; खादी. डंगरु-पु. प्रतिबंध; डगर-रु पहा. [डगर]

हराला-ले-पु.न. १ आंत कापूस भरलेला कंबरेपर्यतचा लहान कोट, बंडी. 'निवडुन डगल्यांला नीलखा बेतवील्या।' -सारुह ३.३९. २ (सामा.) लांब कोट, अंगरखा. [डगळ. सं' दुकुल; हिं. डगला]

हुगळ—वि. डागळलेलें; नासलेलें. डागळण पहा. [डाग] डग(घ)ळ-वि. १ ढिला; शिथिल; ढिला बसणारा (अंग-रखा, जोडा, खुंटी, बूच); पोकळ; हिली रचलेली (दगडी भित). २ मोठ्या आकाराचा (चेंडू, फळ, गोटी). ३ मोठें: ढोबळ (अक्षर). ४ (सामा.) स्थूल; भरीव; मोठ्या आकाराचें. आकारें नव्हती डगळें।' –ज्ञा १७.१२७. ५ सढळ; उदार (खर्च करण्यांत, धर्मादायांत).

डग(घ)ळगें—अिक. कुजणें; सडणें; बुरबुरणें (फल). डागळणे पहा.

डग(घ)ळणें—अित. १ एकाएकी कोसळणें (इमारत, दरड, विहीर). २ (ल.) सामर्थ्यहीन होणें; खचणें; अवसान सुटणें; जेरीस येणें. [डगळ]

डग(घ)ळणें —अकि. उफाउचानें वाढणें; विस्तृत होणें. (बृक्ष). [डगळ]

ड्या(घ)ळणें--उक्ति. ओवडधोवड घडणें; फोडणें; तोडणें. डंगलें=पाषाण इ० चा तुकडा]

डग(घ)ळा—पु. चांगली पाल्यी फुटलेली झाडाची कोंवळी र भिणे; दचकणे; भेदरून जाणें. फांदी, डाहळी; लहान फांदी, टहाळा.

२ अशा दगडांनीं बांधलेली; कमजोर रचलेली (इमारत). [डगळ] आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन. [ध्व. डच]

डगा—की. उडी: झेप. 'म्यां म्हटलें हा शिकारी मारील व्याघ्र टाकितो इगा। '-अफला ७४.

इंगा--पु. (कों.) एक प्रकारचें गलबत, होडी; डंगी; डोंगा. [देपा. डोंगी]

डगागणे -अिक. (डगडगर्णेचा अतिशय) उबणे; उकाडा होणें.

डगागर्ण -अकि. १ कांपण; हलणें; दुगदुगणें (सांधे ढिले झालेली, निखळलेली वस्तु). २ खचणें; धीर सोडणें; डगणें अर्थ २ पहा. ३ पडणें: उतरती कळा लागणें: गळणें: तुटणें. [डगडगणें] डगाडग-इगां-किवि. (डगडगचा अतिशय) डगडग पहा. द्धेगाण-न. डोंगराळ प्रदेश. डांग पहा.

डंगारणें -- न. दांडकें; टिकोरें; डंगरणें पहा. •मार-पु. दांडक्याचा मार. ' चोखरून इंगारणेमार ।'-दा ३.७.६५. विप्रा. डंगा=काटी]

डंगा(घा)ळ—वि. लांब टांग्या: ढांगळ. [डांग | डंगाळा—वि. (सामा.) उंच. [डांग]

डगाळी--स्त्री. (व) डाहाळी; फांदी. डगळा पहा.

इंगी-स्री. १ नाळीप्रमाणें मागचा भागहि चिचोळा अस लेली होडी: अरबी व आफ्रिकन गलबताचा एक प्रकार. **हीं फा**र जलद चालतात. २ खांद्यावर वाहण्याची कावड. [देप्रा. डोंगी= पानाचा डबा?]

डगूर-पु. (राजा) जोखडास जुंपलेळा डाव्या वाजूचा बैल; याच्या उलट हियो=उजव्या बाजूचा.

डगूळ---न. फणसाची एक जात

हुरगा-पु. बाह्या; तांबें, पितळ, खापर यांचें डेरेदार भांडें घेऊन त्यावर तबल्याप्रमाणे कातडी तोंड मढवून केलेले वादा; तब-ल्याची शाई मधोमध असते व याची एका बाजुस असते. [ध्व. सं. ढक्का ो

डघळ-ळा, डंघाळ--डगळ ६० पहा. ड्रवळीव, डघळण—डगळीव, डगळेंग पहा.

इचक-का-स्त्रीपु. १ धडकी; दचक: धसका; धक्का (भीतीनें, दु:खानें एकाएकीं वसलेखा). (कि॰ बसरें). २ आगामी संकशची पूर्वकल्पना, सूचनाः हुरहुरः अपराकुन. (कि० (दगड इ॰). याच्या उलट माठणें. [व सं हगळ=तुकडा; देप्रा. येणें; वाटणें). ३ पोटात एकाएकी होणारी खळबळ, काळवा-कालव. [ध्व. डच!] ड त्रक्रेंश-अक्रि. १ चकित होर्णे; चमक्रेंगे.

डच-कन-कर - दिशी - दिनि-- डेकर येतांना करपट **डगळीव**—वि. १ ओवडधोवड घडलेला (इमारती दगड). घशाशी येतंना, हलणाऱ्या भांडयांतून पाणी डचमळतांना होणाऱ्या

इनकला-प. घोड्याच्या पुढ्च्या आणि माग्च्या एका। बाजच्या डोन पायास बांघलेली दोरी; कळवा.

डच মন্তৰ্ণা —अफि. १ डचमळणें. २ डचकळी येणें. डच-डचर्णे पहा. [डचक]

डचकळी सी. १ ढेंकर. (कि॰ देणें) २ घशाशी येणें; डप्-व्!] आंबट, करपट ढंकर. (कि॰ येणें) [इचक]

हचडच-हचां-किवि. १ हेंकर, घशाशी येंगे, यासारखा आवाज होऊन. २ पोटांत खळखळणे, भांड्यांतील द्रव पदार्थ हिसळें। यांच्या आवाजासारखा आवाज होऊन. 'पोट, पाणी, पखाल, भाडें डचडच करतें, हालतें. ' [ध्व. डच द्वि.]

डचडचणे — उकि. १ घशाशीं जळजळणें: करपट देकरा येणे. (कर्त्याशिवायिह हैं कियापद येतें). २ हलणें: हिसलणें. [डच-डच]

इ ब इर्चात—वि. १ हलणारें: इचमळणारें: हिसळणारें (पाणी, द्रव पदार्थ). २ तटाद्वन फुटण्याच्या वतांत असलेर्छे; टचटचीत (पखाल, कांहीं द्वानें भरलेली पिशवी, पिकलेलें गर्वं, द्राक्ष इ०). [डचडच]

डचर्णे-अफ्रि. इसर्गे पहा. [सं. दंशन]

डचमचण--अित्र, डचमळणे पहा. -शर.

डचमळ—स्रो. हल्णें; हिसळ्णें (भांडचांतील प्रवाही पदार्थ). [ध्व.]

डचम र णें -अकि. वर उमळणे; हिसळणें; उचकळणें: हलण्याने बाहर येणे. - जिक्र. हलविणे; हिसकलणे; खलबलणे; बाहेर साइणें (हलवून-भांडचांतील पाणी). [उचमळ]

डरुब-वि. (व.) काटोकांठ: भरपूर; गच्च. [ध्व. इच] ड्रच्यावृत-किवि. (व.) भस्तः, खञ्चून. 'डञ्चावृन पोर्ते भर्छे आहे. '

डुच्यू-पु. (व.) कपड्याला पडलेले वारीक भोंक.

डरुचू-पु. १ नकार; टाळा. २ हकालप्री; डिच्चू. (कि॰ देणें).

डज्ञन, उझन---न. १२ वारांचा सम्दाय. 'काड्यांच्या पेटीचें इझन. ' [इं. डअन; तुळ० सं. द्वादश; लॅ. दुओंद्सिम; जुनें फें. दोझीन फा. द्वाअही]

इंडलणें—अित १ डळमळणें; चलणें; हलणें; डगमगणें. 'तेथ तिन्हीं लोक डंडलित। मेरुमादार आंदोलित। '-ज्ञा °. १५५. २ गडबडर्गे: घाबर्गे ' तेवीं दहाची होतां हो ली। जाता न ंडडळी निजवोधें।'-एभा १३५७८. [ध्व. महाराष्ट्री प्रा. उंडल]

आखंडळाचें।' –िक्शुक ५. [प्रा. दंदहः; म. धंडाळणें]

डंड ≈ विणे - र्जाक. (महानु.) हलविणे; डळमळविणे. 'अष्ट भैरव आळविती, इंडळविती।'-चक्रधरसिद्धांत सुर्ने पृ. ११. [इंडळेंगे प्रयोजक]

डप(ब)कण---न. डवर्के: पाण्याने भरलेला खळगा. [ध्व.

ड गकी - के - स्त्रीन. १ तेल, तुप ठेवण्याची कातड्याची बुधली. २ पाण्याचे डबकें. [तुल० हि. डबा; ई. डब्बर=बुधला]

डफ - ५, एक चर्मवायः कडें: मोठी टिमकी. लांकडी फळी वर्तुळाकार वांकवृन तिचीं दोनहि टोकें एकत्र खिळविल्यावर या गोल कड्याची एक बाजु कातड्यानें मढवितात व हें वाद्य बनवितात. विस्तवावर शेकल्याने थाचा स्वर चढा होतो. लावणी म्हणण्यास याची चांगली साथ होते. [फा. दफ़] • खेळचा-वि. (कों.) डफा-वर नाच करण रा. -मसाप ४.४.२६०. ०गाण-वि. डफावर भजन करणारा. • गाण-न. १ डफावरील भजन, गाणें. 'डफ गाणें माची गाणें। ' -दा १२.५.६. २ डफगाणाचें गायन. ० घई-घाई, **डवघाई**—स्री. १ इफावर म्हटलें जात असलेलें गाणें संपत आर्के म्हणजे म्हणणारा घाईने डफ वाजवितो यावह्न २ (ल.) समाप्तीचा काळ; विनाशकाल. इफ्राश्स, डब्बर्झस-घाईस-क्रिनि. (डवघाईवहन) मरणोन्मुख: दिवाळें काढण्याच्या, वुड-ण्याच्या, मोडण्याच्या, नाश होण्याच्या स्थितींत. (कि॰ येणें). ' एका व्यापारांत (जॅनिसन यास) मोठी ठोकर लागून तो अगर्दी डबपईस आला. ' --नि ६५७. डफडो-र्ग, डफडें-रें-स्त्रीन. (उफ याचें लघुत्वदर्शक व शद्भतावाचक रूप). १ लहान उफ; टिमकी २ दोन इफडीं (एकास हलका व दुसऱ्यास घूम म्हणतात. दोघांस मिळन हलका म्हणतात). डफ्ट्यावर पडणे-नांवाचा बोभाटा होगे. प्रसिद्धीस येगें (बाईट अर्थानें) उफड्या, उफ्या-वि. इफ वाजविणारा.

डफड्या--डबड्या पहा.

डंफण---न. डंका. -शर [ध्व.]

डफरा-पु. (कृ.) दोन होड्या एकमेश्रीवर आपट्टं नयत म्हणून दोहोंच्यागध्यें दोऱ्याचे वेटांळे बाहर सोडतात तें [तळ० है बफर]

डय राचर्णे --- अफि १ (कु.) कांहीं तरी सांगर्णे; दडपून देणें: वेळ मारून नेणें: धुडकावंगें. २ भीति दाखविणें. ३ ढक-लणें (होडी इ०)

इफळ--न. (व.) उकडेरल्या आंव्याचे लोणचे.

डफल्टवाणी—मी. फुळकवणी; पाणचट पदार्थ: अतिशय डंडळणें -- उकि. धुंडाळणें: शोधणें. 'जर्वे डंडळी स्थान पातळ पदार्थ (ताक, दूध वगैरे). [डफळे+ सं. वन; म. वणी= पाणी]

डॅफळा—पु. (बे.) विणकामाचा एक प्रकार. पुतळीप्रमाणे डबल धागा असून आकाराने हा जबळजवळ पुतळीच्या दुप्पट कचरा टाकण्याकरितां खणलेला खड्डा. ३ (गुन्हाळ घर) रस असतो. चौकडा सिंगल धाग्याचा असतो.

पोवळं पारवें डफळें। तैसींच रूपें घननीळें। असंख्यात धरि- वाटोळपणा] येलीं।' -ह १०.१९३.

खटाटोप. [सं. दंभ; प्रा. डंभ]

(कि॰ भर्णे; पूराणे; मुज्जें इ०). [ध्व. तुल० सं. डंभ=जम- [ई] विणे]

नपुस्री. पाण्याचा खड्डा; डपकण पहा.

डबर्का-के-कीन. बुधली; डपकी-के पहा. [हिं. डबा] ड्यकोणी-कवणी-न. (ना.) (तिरस्काराथी) पुळकवणी; [का. डब्बी; फा. दब्बा; हिं. डवा, डब्बा] खाण्याचा जिन्नस फार पातळ व बचव झाला असतांना म्हणतात.

डबघणीस येण-डफ(ब)घाईस येण पहा.

ड्रबड्रबर्णे -- अफ्रि. १ बदबद वाजणे; ढबढबणें (हिला पड- वाजणें. [ध्न्न. डब] छेला मृदंग, डफ इ०). [ध्व.] २ कांठापर्यंत, तंतोतंत भरणें (भांडें, नदी, विहीर). ' रात्रीच्या पर्जन्यानें सकाळला विहीर डब- ओथंबर्णेः खालीं लोंबर्णेः झोलर्णे. ३ पुन्हां भर्गोः पुनहां पुवाळणे डवली ' ३ अर्थुनी भूकन येण (डोळे). ४ पडसे इ० नी बजार (फोड). [डंबर] होण: थंडी होणे. [ध्व.डब!डब!हिं. डबडबाना] डवडबीत-विकिति. भरपूर; आकंठ; कांटोकांठ. (क्रि. भर्णे).

ण्याचे) चामडचाचे लहान भाडें: डप(ब)की-कें. २ जस्ताचे भाडें; वून वसणें: कोधाची, धाकाची मुद्रा. ४ (गळं, फोड) पिकणें; पू ई. टिन्पॉट. [हि. डबा]

डवड्या-वि. क्षद्र: टाकाऊ; अगदीं कांहीं उपयोग, योग्यता नसंहेळा.

डबर्ण--दबर्णे पहा.

ड्यर-पु. (बांधकाम) घराच्या पायांत भरावयाचा ओब-डघोबड, अनघड दगडांचा समुदाय. [ई. रबल]

माजवृत्ति डंबर। ' - कंक १०३. मेघ; जग इ० शब्दाशीं संयोग यात्रा डब्बी पहा. ५ (ना.) आगपेटी. [का. हिं.] होऊन सामायिक शब्द वनतात. 'तो हा जगडंबर । नोहे यथ संसाह। '-ज्ञा १ . . . ७. [सं. डंबर]

इंबर्णे-अफ्रि. फुगणें; ताठ होणें: डब्य होणें; इंबारणें पहा. -तुगा ४४४३. [फा दवीर] डवरपोरशा, डबरा—वि. देखोट्या; दोंद वाढलेला. [डबरा=ख त्रगा, पोट]

का. डब्बी

डव(ब्)रा--पु. १ पाण्याचा खळगा; डवकें: डगरा पहा. २ धरण्याकरितां केलेला खळगा. ४ (व.) खळगा. इवरा-रै-डफळा--वि. एक प्रकारचा रंग. 'ढबळें; सावळें; चित्रळें। पुन. (तंजा.) पात्रें, वोगोणे. िहि. डबरा; तुल॰ का. इबरी=

डबल-वि. दुप्पट; दुहरी; दुबार. [हं] ०बीन-घवडधान्या इंब--न. १ (प्र.) इंभ, दंभ पहा. ढोंग; देखावा. २ रिकामा रेंगाप्रमाणे एक भाजी. [ई. डवल वीन्स] •मार्च-पु. (ड्रील) ्दुडकी चाल; दोन पावलांत साधारण ४० इंचाचें अंतर ठेवून केलली डंब, ड(डं)बक--किवि. परिपूर्ण; कांटोकांठ; भरपूर, डब्ब. चाल. -संव्या ३०. [ई.] ०रोटी-स्त्री. पाव; इंग्रजी भाकरी.

डबा, डब्ग-पु १ जिन्नस वर्गेर ठेवण्याकरितां चामडें, धात डबक-का-की-के, डबकण, डबखळ, डबगा- इ॰ची केलेली पेटी, करंडा; लहानशी पेटी; मोटी डवी. २ आग-गाडीच्या रांगेंतील एक गाडी (माणसें वसावयाची किवा मालवाहन नेण्याची). ३ लहान मुलांच्या पोटांत होणारा एक रोग: मुडद्स.

डवाड-न. डवर्के: डवरा पहा.

डवावण-अफ्रि. (डवडवणे चा अतिशय) बदबद व मंद

डंबारणं-अित. १ (पोट) फुगणें. २ (आकाशांत ढग)

डंबा(भा)रा-पु. फुगवटा: फुगीरपणा: डव्व होणें: फुगणें (पोट). २ (मेघांची) ओथंबलेली, झोलती स्थिति: खालीं लोंबणें; डबर्डा-डे-म्बीन. १ व्रथला; बुधली: (तेल, तूप इ० ठेव- (पाण्यानें) गच्च भरलेली अवस्था. ३ घुस्सा: फूरगटणें: गाल फूग-धरणें: पुवाळणें: फुगवटा: सुज [मं. डंवर]

> इंबाळ-पु. १ डौल: थाटमाट. 'तेथे बहुतें इंबाळें। पांडवूं साउमेयां आलें। '-शिशु ५७९. २ विस्तारः व्याप. 'पुराणाचें सरले डंबाळ।' –भाए ८६. [सं. डंबर]

हवी, डब्बी-की. १ अतिशय लहान पेटी; डवा. २ (ल.) देवळांतील तिजोरी: जामदारखाना. ३ देवापुढील (दक्षिणेची, डंबर -- न अवडंबर: विस्तार: डौल; आडंबर पहा. 'धमाचें देणगीची) पेटी. ४ जकात, दस्तुरी, कर इ० घण्याची पेटी. उदा०

> डबीर - पु. (प्र.) दवीर: राजाचा खाजगी कारकृत, कारभारी, लेखकः (इं) प्रायव्हेट मे केटरी. ' पेशत्रे मुरनिस चिटणिम उवीर। '

डव्के-गे, डव्हें, डवोलें--न. १ सांठवृन ठेवलेला पैसा: गंगाजळी; ठेवः गाठोडें: संचित धन. २ सांपडलेळें गुप्त द्रव्य: श्रम. ड्यरा -- न. गुवारा; फुगवटी; (पोटाचो). (कि॰ धरणें). शोध केल्यावाचून आलेली मिळकत: आयती प्राप्ति: अनपेक्षित लाभ. (कि॰ लागणें: सांपडणें: मिळणें). 'पैशाच्या: डबोल्यावर

बसलेले रक्षक नाग याविषयीं लोकांनी सांगिलेल्या गोष्टी कोणी. ऐकल्या नाहींत. '-नि २१०. [डबा !]

डबसा—पु. (कांहीं अरब टोकांच्या) जहाजांतील मागच्या बाजूम केलेली एक लहानशी खोली किंवा छाया केलेली जागा .[अर. डम] दबुसा=जहाजावरील मागची खोली; हि. डबस=जहाजावरील कोठी]

इवेत राहणे-येण-आणणे-कि. ताब्यांत, हकमाखाली राहणें, असणें, आणणें, येणें. [दवणें]

डंबेल--पु. व्यायामाकरितां मुठींत धह्नन फिरवावयाचे जाड मुष्टिमृद्रल, रिगणी; दोन्ही टोकांस वजन असलेला एक लहान दांडा. अशी जोडी घेऊन स्नायुबळकटीसाठीं व्यायाम करतात. [\$.]

द्वब्य--किवि. डंब; डम्म पहा.

डच्चादवाली--न्नी. (शिपाई लोकांत प्रचारांत असलेली जुनी संज्ञा) काडतुसाची पेटी व पहा. [हिं. डब्वा=डवा+फा. दुआली= पद्य]

इंभ, डंभी, डंभाई—पु. डौल; थाट. सर्व अथी. दंभ पहा. ' डंभ पाहन भक्तिवंत । उपचार मिरवती । ' -नव १६.२८. [सं. दंभ; प्रा. इंभ] इंभाचाराने येणें-कि. डीलाने येणें. [सं. दम्भ]

इभरा-पु. ओबडधोवड खळी इ०. डोबरा, डोभरा पहा.

इंभार्ण-अफ्ति. सुजणे; फुगणे इ०. डंबारणे पहा.

इम-न. १ (वादा) एक वाद्यः मोठा नगाराः (याचा आवाज घुमण्यायाठी याच्या आंतील वाजूस मेणाचे लुकण देतात). २ समेळ. [ध्व. का. डम=विशिष्ट ध्वनि, टम]

ह्मक--न. (क.) डबकें, थिछर. 'अंगणांत डमक साठलें आहे ' [ध्व. डबकू]

इम इम -- स्त्री. भांडाभांड; दंगा; बोलाचाली. [ध्व. डम] इमइम-न. (को.) एक पेय.

इमर्णा-सी. (पं.) कपंड धुण्याची मोगरी.

डमरू - न. १ एक चर्मवादाः डौर (हें वाळ्च्या घडचाळाच्या । ओरडा करून भिवविणें. आकाराने अगतें). २ इमरूच्या आकाराची वस्तू (वाद्य, घड्याल इ०) [सं.] ॰ यं न्न-न बारीक गलयाच्या वर्तुळाकार (रागानें मांजर, कुत्रें, सर्प व (ल) मनुष्य इ० याप्रमाणें). [ध्व उर] भांडचावर तशाच तन्हेंचें दूसरें भांडें उपडें ठेवून तीं दोन एकमे-कांत पक्षी विकटवृन आंतील पदार्थाची वाफ करून ती पुन्हां थंडीनें प्रवाही बनविण्याचें एक यंत्र: ऊर्श्वपातन यंत्र. अर्क काढं- करण करून. (कि॰ ओरडणें) [ध्व.] ण्यासाठीं असे यंत्र वापरतात. [सं.]

डमामा-पु. एक वायः, इंका. इम पहा. 'मञ्चनाथा विजयी विण्यासाठी मोठ्याने ओरडणें; रागे भरणें. [इराव] होउनी वाजवितों मी डमामा।'-मध्य ४८. [ध्व. डम]

डम्म-न १ फुगवटी; ताठरपणा. (ल.) ताठा. (कि. करणे) २ गाजावाजा: बभ्रा. - क्रिवि. डब्ब. १ तट्ट: ताणून. 'पोट डम्म फुगलें. ' २ टण्णः, तह झाल्यामुळे आवाज करून (नगारा). [ध्व.

डर--- पु. भीति; भय; धाक. 'स्वतंत्रतादेवीच्या निस्सं म उपासकांना चव्हाटे आणि मेखसू यांचा डर स्वप्नांतिह शिवत नाहीं. ' -रणदुंदुभी २७. [सं. दर; प्रा. हिं. डर] म्ह्र० कर नाहीं त्यास डर कशास ? डरणें-अिक. भिणें; भयभीत होणें; भीति बाळगणें. [सं. दर; प्रा. हिं. डर]

डर--पु. (ना.) ढेंकर. [ध्व.]

डरकण-कणी, डरका, डरकाणी--नस्रीपु. (वाघ, बैल इ॰ची) गर्जना; डरकाळी; आरोळी. (कि॰ फोडणें; मारणें; घालणें; करणें). [ध्व. डर, डरकणें] डरकार्ण-अक्ति. १ गर्जना करणें; डरकाळी मारणें (वाघ, बैल इ०नीं). २ डरांव करणें (बेडकार्ने). ३ (ल.) आग पाखडणें; रागावून बोलणें. [ध्व. डर]

डरकळ—न. (क.) कफाचा बडका, गोळा.

डरकावणी—स्री. भीति दाखविण्याकरितां, घाबरविण्या-करितां केलेली गर्जना; आरोळी. डरकण, डरकाळी पहा. [ध्व. डर-कण] इरकावणें-अकि. इरकरें पहा. भिवविण्यासारखें मोठ्यानें ओरडणें. गर्जना करणें; आरडाओरड करणें. -उक्रि. गर्जना करून, आरङ्गन भिवविणें. [डरकणें]

ड्रकाळी-ड्रकी --स्री. डरकण पहा.

इंगळ—स्री. १ अतिसार; हगवण. २ ढाळ; जुलाब. (क्रि॰ लागर्गे). इरंगळण-अकि हगवण लागणें; ढाळ होणें.

डरडरावत-वृत-किवि. १ घोरत. २ निर्धास्तपणार्ने; स्वस्थपणे. (कि॰ निजर्णे). [ध्व. डर, डुरडुर=घोरण्याचा आवाज] द्धरणे-अति. डरकण: दुरदुर करणे. 'तुं वृथा कां डरतोसि।' -पंच १.२४. [ध्व. डर]

डरपोक - नि. भित्रा; भ्याड; भीरु; नामर्द. [डर. हिं.] दरवणी — स्री. दरावणी पहा.

डरव(वि)णे-जिक्षः मोठया आरोळया मारून, आरडा-

डरमा-पु. भुक्णें; खिसणें; वस्सकन, फुस्कन् अंगावर येणें डरा-पु (राजा.) नरजातीचा वानर; माकड.

डरांबडरांब -- किवि. वेड्क ओरडण्याच्या आवाजाचें अनु-

डरावणी-स्त्री. १ वेडकाचे ओरडणें. २ डरावणें; भिव-

डराविण-डरविणे पहा.

डलगेवार--पु. (व.) गुरांचा समुदाय. 'आमची गाय डलगे वारांत चरते. '

डलर्राड—उद्गा. हर्षः; आनंदः; जयप्रदर्शक उद्गार.

डला-पु. १ लहानसा गोळा; चेंडू; डिख्ळ; अटलेला, जम-लेला गोळा (चूर्णादिकांचा). २ गुप्त, सांठविलेला ऐवज; गांठोडें; अंधारी पडणें. ' आभाळ, पाऊस डवरला. ' २ फुलें, फळें, पानें. मालमत्ताः भांडवलः, डबोलें. ३ गोळाः, तुकडा (चांगल्या वस्तूचा). कणसें वगैरेनीं झाडें बहरणें. ३ (ल.) (दागिने, देवी, पुटकुळया पैशावर हात, ताव मारणें; पैसा छबाडणें.

ड्रह्याबुरनर्सा-न. घोड्याच्या स्वारीचे सामान. -अश्रप. [डही+बुरणूस]

डल्ली-स्नी. नमदा, बुरणुस: खोगिराखालचे घाम शोषणारें कापड: घामोळें.

डव-पु. १ लहान नारळ पोखरून तयार केलेलें पात्र, डहू. कहा. २ नारळाची पळी: डाव. ही नारळाच्या करवंटीला लांकडी मूठ: लावून करतातः लांकडी डाव. [सं. दवीः प्रा. दव्बीः, हि. डवा] महावीर केशरकस्तुरी डवरले। '-वेसीस्व ९.६४.

डवक-सी. १ (कों.) (जेवणाकरतां, खाण्याकरतां) तळ-हात खार्टी करून पसरेठेला हातः, बचक. डौंक-खपहा. २ बचका- करितां खणलेला खड्डाः, पाण्याने भरलेला मुळचा खड्डा. २ भर मापाचा जिन्नसः, बचका परिमाण. [डव]

इंवक जे- -अित. रोखन बघर्णे; टक लावर्णे. डौंकर्णे पहा.

कवटा. ' पोकळ डवकाभर गवत आण. ' [डवक]

डवगा--पु. (कर्ना.) मोठा बांबू; कळक. [का. डविंग] आलेला भाग, जागा.

ड(डं)बचणी, डवचणे, डवच(चा)लणे—डींचणी इ०। पहा.

डवडच--स्री. दगदग; श्रम.

डवडव-डवां-- किवि. १ सपादनः, सर्व शरीर भिजेल अशा त-हेर्ने (घाम येणें). (कि॰ येणें; सुटणें). २ अतिशय; आधि-क्यानें; बहारीनें (फुलें येणें).

डवडवर्णे - अकि. १ घामाधूम होणे; घामाने भिजणें; घाम निथळणें. २ बहर येणें; फुलून जाणें (झाड). ३ -अकर्तृक क्रि. अंधारी येणें (ढगांमुळें); झांकोळणें; आभाळ येऊन भयप्रद दिसणें. डवरणे पहा.

डवडिवत-किवि. पूर्ण; भरलेलें. ' डवडिवत यशानें जाय आल्या पर्थी रे। '-वामन, विराट ७.१९९. [डवडव]

डवणा-ना-पु. नरोटी, आंब्याची कोय यांस लांकडी दांडा बसवून केलेली पळी; डाव. डव पहा. [हिं. डवा; म.डव]

डवणा-ना-पु. (व.)द्रोण; डोणा पहा. [सं. द्रोण]

डवर-पु. (व.) डौरा; कोळपं; कोळपण्याचे एक लांकडी अवजार. डवरण-सिक (व.) डवराने कोळपणे.

डवरणें-अकि. १ झांकोळणें; मेघ खाळीं लोंबणें, उतरणें; लम्गा. (कि॰ साध्रों); सांपड्रों) [प्रा. डल=ढेकूळ; हिं. डला, इ०नीं शरीर) गच भरून जाणें. '४ घामाच्या धारा चालणें; ढेला] **ेटेपाँ-मार्गो**-कि. एखाद्याच्या पैशांचा अपहार करणें; घामानें निथळणें. ५ (पोट) फुगणें: भरणें: मोटें होणें: सगर्भ होणें डौरणे पहा.

> डवरणें-अफ्र. शोधक दृष्टीनें, न्याहाळून, खालवर पाहणें; टेहळणें (घार, हर, गुप्त दत, चोर इ०नीं).

डवरणें--अफ्रि. (गो.) डेवरणें. (ओझे) खालीं टेवणें. -न. (प्र.) दवरणें; ओझें ठेवण्याकरितां कलेला ओटा, उंचवटा, धर्म-

डवरणे—उक्रि. चोपडणें; माखणें; िहप्त करणें. 'श्रंगारमंडित

डवरा-पु. १ (नदी इ० च्या कोरड्या पात्रामध्ये). पाण्या-(कों.) झरा. ३ (प्रां) डबकें; खड़डा.

डवरा-पु. १ शेतकऱ्यांचा एक सणः दवकार्यः मेजवानी. डवका—पु. (व.) दोन्ही हातांत मावेल येवढें परिमाण; हंगामाचें जेवण; नर्वे (यावळीं मळणी झाल्यावर धान्य पुष्कळ भरावें म्हणून, पिशाचांना बकरा बळी दिला जातो). डहरा; ेडाहोरा. (डहुरकरी, डवरी गोसावी हे गोंधळ करण्यास हजर **डवगा - घा, डंवगा - घा**-- पु. शेतांतील उत्तम पीक असतात तेव्हां त्यांच्या नांवावहन हा शब्द बनला असेल). . [डहुरा; डवरी]

> डवरा — वि. १ अगर्दी पडण्याच्या, गळण्याच्या बतांतला; अतिशय भ्रोल आलेला (ढग). २ फुगलेलें; भरतेलें (पोट, कूस). ३ पिकरेळें (उठाणु, गळू फोड इ०). [डवरणें]

डवरा—वि. मारकट; मारका.

डवरा--पु. डऊर; डीर; डहर. डमरू पहा.

डवरी-ऱ्या गोसावी —पु. गोसाव्याची एक जात व तींतील व्यक्ति. गोंधळी; डौर वाजविणारा. हे गोसावी जोतिबाचे दिवा भैरोबाचे उपासक असतात. [डवरा, डौर]

डवला-पु १ (कों.) नरोटीची पळी: लांकडी डाव. २ (व.) एक माप [तेलाचें] [डव]

डवला -पु. डौल, गर्व; शेखी: तोरा; दिमाख. (कि॰ मिरविणें).

डवला---पु. एक झाड.

डचला--पु. डवरा पहा.

इवली —म्त्री. लहान डव; नरोटीची, लांकडी डाव: पळी. [डव]

डवशीर--पु.स्री. एक सुंदर झुडुप.

डवळा--पु. (वं.) जिमनीचा पोपडा (सारवल्यानंतर खालची बाजू. २ दाराजवळील बैठक. [सं. देहली] निघणारा).

ण्याचें लांकडी यंत्र. याला मध्ये एक चार पांच हात लांकडाचे जाडें खोड तासून तयार केलेंलें बसवितात व यास जिमनीवर नीट हिका] **ेपिटणें**-कि. दवंडी पिटणें. •वाजणें-कि. एखायाच्या वसवून घट बांधणी करतात. डहूर. • बाजू-स्रीअव. चौकटीवजा नांवाचा बश्रा होणे. तयार केलेल्या बाजू. ० मूसळ-न. जाडे लांकूड (डवूरामधील मुख्य भाग).

डहरा-डौ-हा-पु. (अलिबाग) पाण्याचा खळगा.

डव्हरा-पु. नदींत पाण्यासाठी खणलेळी खांच, डवरा पहा. डव्हळणे, डव्हळा—दवळणे, दवळा पहा.

डव्हळा---पु. (व.) फार पाणी घातलेलें वरण, पीठ (आजारी मनुष्यास खाण्यास दितात तें कढण) ' आठ दिवस तो डव्हळचा-वर होता. '

डव्हळा--पु. मंथन. 'क्षीरसागरीं निजशारें करूनि डव्हळा। चौदा रत्नें काढिलीं '। -स्वादि ९.१.७. [ढवळणें]

इंश-पु. १ विवारी प्राण्याचा चावा, नांगीचा तडाखा, (कि॰ करणें, मारणें). २ (ल.) द्वेष; मत्सर (कि॰ राखणें, टेवणें, धर्णे). ३ डाव; कपट. [सं. दंश]

इंशी-वि. खुनशी; डाव धरणारा; द्वेषी; दांत धरणारा. [सं. दंश]

डसकर, डसका-रा-वि. चावरा (सर्प, घोडा, कुत्र। इ॰). (कि॰ इसमें). [सं. दंश+कृ-कर]

इसर्ण-अिंक. चावणः, चावा घेणं (विचू, सर्प, घोडा, कुत्रा इ॰ नीं). -अफि. (ल.) चिकटणें; डक्णें; बिलगणें. 'भव तीरातें इस्तें न्यावें चरणीं दृढ इसलों। ' -दत्तपदें पृ. ११. [सं. दश्]

इसवर्णे-कि. १ एकजीव करून टाकणें; चिकटविणें; डक-विणे. २ इसण्यास, चावण्यास लावणे. [इसणे प्रयोजक]

डसाडुकर, डसाडोकर—स्री. होळीच्या खेळांतरें अक-राळविकराळ हडळीचे सोंग.

ड्या(सां)ण--अ. आंबट अर्थाच्या शब्दाच्या पुढें झोंब-णारें, इसणारें यासारखा (फळें, ताक इ० संबंधीं) हा शब्द वाप-रतात. ढाण पहा. 'हें ताक आंवटडसाण आहे. ' [सं. दह]

तो. गुराखी मुर्ले खेळांत डह घालतात. ड पहा. [ध्व.]

पहा.

डहा डहाणी, डहाण्या वाघ, डहाळ, डहाळा,

डहुरा-सर्व अर्थी डवरा पहा.

डहरी, डहरकरी-पु. डवरी गोसावी पहा.

डहुळ--वि. गढ्ळ. 'आकाश जालें डहुळ।' -वेसीस्व १.११९. [ढवळणें] डहुळणें-उित्र. १ गढुळणें; ढवळणें पहा. २ गडबडणें; खवळणें. 'जें थितें हैं डहळलें । मानस माझें । ' –ज्ञा ३.१४. 'धैर्य समुद्र डहुळला. ' –भाव ८४. [टवळणें]

डहुळा- ढवळा पहा.

डहू-पु. नारळाचा डोळा हें तोंड टेवून आंतील खोबरें पोखरून काढून केलेले पात्र. डव पहा

डहृत-स्त्री. दौत. [दऊत अप.]

डहर-पु. १ डमरू; वाळ्च्या घड्याळाच्या आकृतीचे एक वाद्यः मृदंगाकृति वाद्यः डवरः, डौर पहाः २ जड वस्तु उचलण्याचे यंत्र. डवूर पहा.

डहळ--डीळ पहा.

डळडळोत—वि. १ उंचः तुळतुळीतः लबलवितः फुटण्याच्या बेतांत असलेलें (पिकलेलें द्राक्ष, गर्द्य, जार, बुडवुडा इ०). २ लट-**ब**ट हलणारें; डळमळणारें; थलथलीत (मांस). [दलदल]

डळमळ की १ चंचलताः कांपरेपणाः लटपटीत स्थितिः लटपट. २ (ल.) अस्थिरता; अनिश्चितपणा. इद्धमञ्जे-अिक. १ (धरबंद, आधार सुटल्यानें) लटपटणें; इलणें; थरकांप होणें. २ (ल.) मोडकळीस येणें; जुलणें; अस्थिर होणें. ३ डोल्णें; डुलर्णे (जहाज). ४ हलर्णे; हिसळणें; गचकळणें (भांडचांतील पाणी). ५ डबडबर्णे, भरणे व भरत येथे. 'भीष्म द्रोणादिकांचे डोळे। अधुपातें डळमळती। ' -मुसभा १४.१६५. ६ स्थानच्युत होणें; सिद्धीस न जाणें. 'त्यांची मामलन डळमळली. ' [ढळणें; डुल्णें]

डळमळ-मळां--किवि. खिळखिळा होऊन; थरुथरुत; हलत; लटपटत (इमारत, पारा, मऊ मांस, राड इ०).

डळमळीत—वि. १ कांपणारा; लटलट इलणारा. २ फ़्सकी; डह—पु. गळयावर हात मारून एक विशिष्ट आवाज काढतात मोडकी; बिन टिकाऊ; अस्थिर (इमारत). ३ (ल.) अनिधित; संदिग्ध; पोकळ; मुग्ध (भाषण, न्यवहार). -क्रिवि. १ तोंडो-डह(हा)ण-अ. अति आंवट (दहीं, ताक इ०). ढाण; डसाण तेंड; कांठोकांठ (भांडें भर्णे). २ खळखळ वाहात. ' जैसें गंगे-चेनि वोषें। डळमळीत जळ जें निघे। '--ज्ञा १४.३९९. [डळमळ]

डळा—पु. (तेली जातींत) विवाहप्रसंगीं मुलाकड्दन मुलीकडे चोरांचा). •बंगळा-पु. प्रवाशांना उतरण्यासाठीं केलेला सरकारी पाठवितात तो पोषाख. डाठी पहा. -बदलापूर १७३.

डळा-पु. खडा. 'पोतास कापुराचा डला। जेवीं नातळे काउळा।'-एभा ११.३७९.

डाई--पुन्नी. १ (सोंगटया इ०चा डाव) खेळांतील जय; जिंकलेला डाव. उदा० माझा डाई तुजकंड राहिला. 'डाई आमुची नेदुनी। एथें आलासी पळोनी। ' २ फांसा टाकणें; हात. ३ खेळ-ण्याची पाळी. डाव पहा. ०डाई पडणें-(ल.) गुरफटणें; गुंतणें. 'खेळ खेळून न पडे जो डाई। तोच उमजला आपल्या ठायी।' -मध्व १६८. [डाव]

डाई-पुली, द्वेष; हवा. (कि॰ पंटणें; पडणें). 'पडला पट्-शंत्रच्या डाई । वासनेला मारुनि घाई । '-अमृत १८. [दावा किंवा सं. दाह: हिं. डाह-द्वेष]

डाईक-वि. दावा धरणारा; दीघेंद्रेषी. 'बहु डाईक दुर्भेती। या नांव बद्ध।' -दा ५.७.३०.

डाईज—दाईज पहा. भाऊवंद: (माण)भाइज. [सं. दायाद]

डाऊ-पु. १ लग्नांत नवरानवरी सुपारी लपविण्याचा जो खेळ खेळतात त्यांतील मुपारी. २ गहः; काव (याने माकडें आपली तों डें रंगवितात अशी समजूत)

डाऊल-न. (कु.) मोठी पत्री. डवली पहा.

डाक की. १ कथील, अभ्रक इ०कांचे तुकड़े (हे चकचकीत असून देव्हार, चित्रे यावर चढवितात); हिऱ्या-रत्नांचे सींदर्य वृद्धिगत करण्यासाठीं त्याखाठीं वसविण्याचा चांदी, जस्त इ०चा तुकडा, पान, पत्रा. २ कृत्रिम जवाहीर बर्नावण्यासाठीं भिगाखाली लावलेला एक रंगीत पदार्थ. [हि.]

· डाक-पु. १ (राजा.) सूद्र जातीम व्ये असलेळी प्रेतसिदि. भूत-पिशाचविद्याः, मृत मनुष्यास बोलावयास लावण्याचा विधि. २ वरील प्रसंगीं, तसेंच गोंधळाचे वेळीं उपयोगी पडणारें एक वाद्य, नगारा. [सं. ढका: गो. डांक=डाकीण; हि. डाक] **ःभरणें-**मांड मांडणें; स्थापना, पूजा वगेरे करून वार्धे वगेरे वाजविणें: अंगांत आणुन बोलण्यास लावणें. ' मुंजाबाची डाक भरोनी मेसाई आळ-विली हो। '--भज ५९.

डा(डां)क-सी. १ टपाल; उतास नेण्याकरितां घोडे, पळ-णार मनुष्य टेवून केलेली व्यवस्था. २ (साम.) टपाल; पोष्ट. ३ डाकचौकी पहा. •घर-पु. (हिं.) टपालहपीस. •चौकी-स्त्री. डाकेचीं घोडीं, माणसें उतरण्याची जागा; टपाल, उतारू नेण्याकरितां घोडे इ०वदलण्याची जागाः टप्पा. ०**पाती-की. १** डाकचौकी; टप्पा. २ एकामागून एक खानगी; माळ; माळका. (कि॰ टेवर्णे; राखर्णे; बसविर्णे, मोडर्णे). ३ ठाणें, अड्डा (वांटवरील सांगून डमरू कुडबुडें वाजवून भीक मागतात. ब्राह्मण पिता व गवळी शको. ४. २

बंगला; (इं.) ट्रॅव्हर्लर्स बंगलो; मुशाफर बंगला **मार्ग-**पु.टपालमार्ग. डांक-सी. (गो.) डाकीण. [सं. डाकिनी; हि. डाक= डाकिनीचा पति]

डांक-पु. भांड्यांचा जोड बसविण्यासाठीं किवा तोंड बंद करण्यासाठी धातुरसाचा केलेला सांधा: जडण्याचा पदार्थ; कस्तर. 'तरि डांक देउनि सांदिलें। शिळतें काई।'-ज्ञा ८.४३. -कथा ५.७.११. [सं. दंश; प्रा. डंक: हि. डांक] डा(डां)करें,-सिक. झाळ[ो]ं, डाक लावणें; सांधणें. **्पट्टी**-स्री. हपें; कथील इर्पासून तयार कलेली पट्टी (डांक लावण्याकरितां). ॰पाती-स्त्री. १ डांक-परी. २ (ल.) एकी कर्णें: समेट कर्णें; समेट; मिटवामिटव. (कि॰ घालणें). ॰लग-वि. १ डांक लागलेला; झाळलेला. 'कीं कसवर्टी लावितां सुवर्णासी । डांकलग दिसे हीन कसी । ' -भवि ४६.८. २ दृषित; मलिन: भ्रष्ट (अब्र, नांव, जात इ०) (ल.) डागाळलेळा; डाग, चट्टे पडलेळा; पूर्वी होऊन गेलेल्या रोगाच्या खुणांनीं युक्त (शरीर). [डाक+लागणें]

डाकर्णे-अकि. डागाळणे; काळ चेट्ट पडणें (फळ, शरीर इ० वर). [डाग]

डा भववा-ता-पु. (प्र.) डाकोचा, डाकोता, दाकोता: श्रद्रांतील एक जातः डाकुता पहा.

डाका-पु. १ चोराचा हला; दरवडा. (कि॰घालणें; पडणें). २ (ल.) चोरांची टोळी. [हिं.]

डाका--१ डाक पहा. मरणानंतर वाराव्या दिवशी प्रेतामध्ये जीव आणण्याचा विधि, पद्धत. (कि॰ घालगें). २ दंबीच्या पूज-नाचा प्रकार. 'डाका घालितां भवानी । घुमुं लागे प्रसिद्धपर्णी।' -अमृ ५.३६. [सं. ढका: डाकिनी; हिं. डाक≔िपशाच्च]

डांका-- पु. डाक पहा. नगारा (डमह्रच्या आकाराचा); डंका: क़मार जातींत वाजविण्याचे लांबोळचा आकाराचे चर्मवाद्य. 'डांका अनुहात गजरें। येउनी अंगासी संचरे। '-तुगा २८२. [स. ढका]

डाकाईत-पु. दरवडेखोर; डकाईत पहा. [डाका]

डाकिनी, डांकीण, डांखीण—स्री १ स्रीपिशाच्च: हडळ; जखीण; चुंडेल. 'अहंदहवृद्धि डांकीण। ममता सटवी दारुण।' -रावि १.१४५. २ डंखीण पहा. [सं. डाकिनी]

डांकील, डांकीव - वि. डांक लावलेला; झाळलेला; सांध लेला; डाकलग. [डांक] **डांकीलभांडें**-न. (ल.) ज्याच्या शिलाविषयी शंका आली आहे असा, अब्रला बटा लागलेला, ठपका आलेला मागूस. [डांकणें | भांडें]

डाक को)ता, डाकोचा, डाकुलता—पु. शूदांची एक जात व तींतील व्यक्ति; हे लोक हस्तसामुद्रिक, भविष्य, पंचांग

'डाकुछता होरा बतलावे।' [हिं. डकौत-तिया, डाक=बादा]

डांकळी --स्री. चुटकी: टिचकी. ' देखोनि वाती वांकुिटया। पंडितां डाकुलिया। वाजविती । ' –ज्ञा १७.९४. [ध्व. डांक]

डाक -- न. दरोडेखोर; लुटारू; डकाईत. [हिं.]

डांक -- न. १ एक वेल. २ एका जातीचा मासा.

डाकोडाक—िकवि. १ टपालाच्या पद्धतीनै: टपालघाईनै. २। (ल.) त्वंग्नें; अगदीं घाईनें: मार्गीत न थांबतां. ३ उलट टपालीं. [डाक द्वि.]

डॉक्टर-पु. १ इंत्रजी औषधे वेणारा वैद्यः आंग्लवैद्य. २ एक बहुमानाची पदवी; पंडित: शास्त्री; आचार्य; उदा० डॉक्टर भांडारकर, डॉ. गुणे इ० [इं.] •खाना-पु. (ना.) दवाखाना. डांख-पट्टी-लग, डांखील-डांक पहा.

डा (बळ-पुन. १ (ना.) डाखळा. फांदी; डाहाळी. २ (ल.) अंकर: तरंग: उमाळा. ' तैमे दश्याचे डाखे है। नाना दृष्टीचे उमाळे। ' -अमृ ७.१४३.

डांखळ-ळा --वि. चिकाळ: चिकानें भरलेला (आंबा, काजु, इ०). [डिक; डिकाळ]

डाखळणे--अफ्रि. डाकणे. १ कुजून डाग पडणे (फळ, इ० कांस): डागळणे. २ जुनीं पानें टाकत असणे: झडणें (आंब्याचें भाड ६०). ३ ऱ्हास पावं लागणें; महं लागणें (झाड). [डाग. डागळणें]

डांखळणें-अिक. १ डांक लावला जाणें; झाळला असणें; डाकील होगें (दागिना). २ डांक लावल्यामुळें हिणकस, अशुद्ध होगें (सोनें इ०). - उकि. १ डांक लाव में; सांधणें : जोडणें, झाळणें. २ डांक ठावून हिणकस, भेसळ करणें (सोनें इ०). [डांक]

डाखळणे-अिक. (आंबा, काजू यांच्या चिकामुळें) घसा, इ० कास बाधा होणें: उत्रणें; अपाय होणें; डाग पड़ेंगें. [डीक]

डाखा—िव. डाव्या हाताचा जास्त उपयोग करणाराः डावखोरा. [डावा]

डाखीण — स्री. (नाविक) दक्षिणेकडील वारा. [सं. दक्षिण; प्रा. दिख्खण]

डांखीण--डाकीण; डंखीण पहा.

डाग-पु. १ वस्तु, जिन्नस, नगः डागिना. २ शेताचा तुकडाः नंबर; एका मालकाचा हिस्सा. ३ सीमा, मर्यादा दर्शविणारा खांब: न्नाड इ० ४ (व्यापारी) वंगीचा मालः, वंगी. ५ अलंकारः दागिना. •भर्णे-माल भरणे.

डाग - डाक पहा.

डाग-पु. १ खिळा इ० तापवून शरीरावर दिलेला चटका; दिकांवर शाई इ० चें पडलेलें चिन्ह. ४ पाप; कलंक. 'भीतों ब ्रंमनाचे हेलकावे; अनिश्वय. २ डुगडुग पहा. [ध्व.]

जातीची माता यांपासून झालेली ही संतित आहे असे म्हणतात. मानसांत डागातें। ' -मोआदि ११.८८. [सं. दह्, दाह. तुल० फा. दाघ=डाग] ॰ देपी-क्रि. (ल.) वर्मी लागेल असे बोल्णे. मर्मावर घाव घालणे. • सागणा-१ पाप, कलंक लागणे. २ खुण, वण पड़ेंग

डाग-पुस्री. चढण, उंचवटा; डांग अर्थ २ ते ५ पहा.

डांग--- श्री. १ कळीचें सबंध पान. २ (कळकाची) आंकडी; मेढा; बुंध्यास वांकण असणारा वेळ (हार्ती धरण्याच्या उपयोगी); कळकाच्या मुळापासून फुटलेला बांकदार कोंब: अशा आंकडीदार बांबुचा एक भाग. (डांग्या खोकल्यावर उगाळून देतात). ३ एक प्रकारचें गवत: तण. ४ पोफळीच्या बागेंतील चार वाफ्यांचा एक भाग. ५ कळकाची दोन उभ्या दांडक्यांची चौकट; यावर कोष्टी आपली फणी तयार करितात. ६ (कांहीं प्रांतांत) विणकामांतील जुंपगी. जुंपणी (-न.) अर्थ ३ पहा. ७ टांग; ढांग. (कि० टाकर्णे). ८ लांब काठी: दंडा. ' ए-हवीं दोरीचिया उरगा। डांगा मेळवितां पै गा।' –ज्ञा १५.२५१. ' डांगा यष्टिका भिंडिमाळीं।' -मुआदि ३१.६० ९ (व.) फांदी; डहाळी. 'विचित्रां डांगां झेलितीं करीं। '-दाव ७०. फडा. 'निवडंगांचे डांग. '-खरादे १११. [जुका. डंके=काठी; दे. प्रा. डंगा=काठी; हिं. डांग] काठी—स्त्री. आंकडी. डांग पहा.

डांग—पुन. १ दशावर उत्तरभागांत सह्याद्रि घाटाच्या रांगेने असलेला जंगली, डोंगराळ व चढणीचा प्रदेश. (ज्याप्रमाणे सह्याद्री-च्या दक्षिण भागांत मावळ त्याचप्रमाणे उत्तरभागांत डांग प्रदेश आहे. हा नाशिक व मुरत जिल्ह्यांत मोडतो). २ (कों.) रस्त्याचा, जिमनीचा चढता भागः चढणः ३ सळाजवळची पर्वताची एक-सारखी चढण. ४ टकडीची चढण व उतरण. ५ उंचवटा; लहानशी टेंकडी; टेकाड. उंच-सखल, खाचखळगं असलेला भाग. 'तिये न खेळती डांगे चिखल बोहळाचिये। '-भाए ६९१. ६ (कों.) खिडीत, अथवा अहंर दरींत असलेला झाडीचा प्रदेश. (सामा.) दाट झाडी. 'दिन्यदुमांचीं डांगें दाटें।' -मुआदि ४.१०८. ७ टेकडीचे शिखर, टोंक. ८ (माळवी) जंगल. ' भोंवताली झाडीची डांग भारी होती. ' –भाव ३५. –वि. दांडगा; रानटी; दांड; उमेट; क्रर. ' कैसें सिकवावें त्या डांगा। हित आढळे ना अंगा।' [वे. प्रा. दुंगर; हिं. दांग. तुल० ई. डाँगा=दरी, खोरें (हा शब्द दक्षिण आफ्रिकन भाषेत्रन इंग्रजीत आला)]

डागडुगी-इजी-डोजी, डागडुग-सी. नीट करणें; मोडतोडीची दुहस्ती (गिलावा, रंगसफेती इ०); मरामत. ' यंदां बंगल्याचे डागडुगीला शंभर रुपये लागले. ' [डाग+फा. दोझ= शिवर्णे, टाके मार्णे]

डागडूग-डूक-सी. १ तापदायक चंचलता; अस्थिरता; डागल्याची खूण. २ खूण; टिपका; चट्टा; तीळ: वण. ३ शुभ्र वस्ता- धरसोड (कर्तव्याची जाणीव आणि कामावद्दल नाखुषी या संबंधांत); **डांग(गा)ण**—न. जंगली प्रदेश; डांग (डोंगराळ) मुलख. गंग पहा. [डांग]

डागणी—स्त्री. १ डाग; चरका. २ डाग देण्याचें लोखंडी । पन (कांब, खिळा); डाहणी. [डाग]

सागणें, **डाग देणें** — सिक. १ भाजणें; चटका देणें; लासणें. : सरबत्ती लावणें; बत्ती देणें; झाडणें (तोफ, बंदूक इ॰ स). ३ । मैस्पर्शी भाषणानें, झोंबण्याजोग्या भाषणानें दुस-यास दुखविणें. । कलंक लावणें; ठपका ठेवणें; दृषण देणें. [डाग]

डागमुशी—स्री. खाऱ्या पाण्यांतील एक मासा.

डांगर—स्त्री. काळधा भोपळधाचा वेल. -न. काळा भोपळा. डांगर—स्त्री. डांगरकूट; तिखट, मीठ व कांदा घालून काल-वेलेलें उडदाचें पीठ (तोंडी लावण्यास). •कूट-उडदाच्या पेठाचें तोंडीलावणें. डांगर अर्थ २ पहा.

हांगर--स्त्री. (गुज.) भात; साळ.

डांगर---न. (व. खा.) खरवूज.

डाग(गु)रटी—स्त्री. १ डांगोरा; दौंडी. २ (ल.) प्रसिद्धि. या बोलाची डांगुरटी। तिथें प्रसिद्धी आर्ली किरिटी।'—हा १८.२८१. [डांगोरा]

डागरहारी -- स्त्री एक गायन पद्धति. ही तानसेनानें काढिली म्हणतात. -स्वरशास्त्र पृ. ८.

डांगवण—न. डोंगराळ मुख्ख. डांग पहा. -बि. डांग देशा-संबंधीं; डांग देशांतील. [डांग+वण प्रत्यय]

डांगवी की. ख्याति; प्रसिद्धि. 'बहुत जोडिल्या पुण्य-राशी। डांगवी झाली देशोदेशीं।' —महिकथा ३६.५९. [ध्य. डंग-डांग]

डांगवीया—वि. डोंगरी; दांडगी. 'कोर्टे म्हणतां लाजनाहीं डांगवीया घोडी।' —भज ३०. [डांग]

डांगद्शी—स्त्री. (कों.) लहान, बारीक फांदी; डहाळी. [डांग] डांगळ—पु. एक जातीचा हरिण; सांबर.

डांगळ — वि. (व.) मोठा वाढलेला. ' डांगळ कडबा विकत घेणें फायदेशीर नाहीं. ' ढांगळ पहा. [डांग+ल प्रत्यय]

डागळ(ल)णं — अकि. १ नासण्याने, खराब होण्याने डाग पडणे (भाकरी, फर्के इ० स); नासणें; खराबणें. २ आजारामुळें काळवंडणें; कृश, कळाहीन होणें. ३ (भाकरी, पोळचा इ०) भाज-तांना करपणें, जळणें. [डाग]

हांगळा-ळी-पुली. १ लहान फांदी; डहाळी. २ वाकडपा मुठीची काठी. [डांग]

डागिणा-ना-पु. १ डाग पश. २ अलंकार; सूवर्णे. ३ नग; जिन्नस. ४ चीजवस्त; वस्त्र, भांडी ६० वस्त्. ' भांडी वस्त्र शस्त्रे लहानसहान मिळून पन्नास डागिने झाले.' डागिन्सी—वि. (व. घाटी) गरोदर. [डाग+निशी]

डांगी—ित. १ डांगप्रदेशांतीलः डांगसंबंधीं; डोंगराळ. २ जंग-लांत, डोंगरांत राहणारा. ३ माळच्याच्या पूर्व भागांतील अरण्यां-तून राहणारी एक रजपूत जात; गोंड.

डांगी-सी. (व.) झाडाची फांदी. [डांग]

डांगी-गे-पु. (कों.) जकातीकडील अधिकारी; याच्या-कडे साधारणत: बैल मोजण्याचे काम असतें. डांग्या पहा.

हागीणदार-वि. (ना.) उपकारबद्धः मिधा.

डागी(गे)ल—वि. १ डागलेला: डाग लागलेला; कुजलेला. २ शिक्का, चरका, डाग दिलेल ३ डाग पडेलला; मळलेला.[डाग]

डागुरवाणी—स्त्री. एक ध्रुवपद गायनपद्धति (ब्रिजचंद हा ध्रुवपद गाणारा प्रसिद्ध ब्राह्मण होऊन गेला. तो दिल्लीजवळ डागूर नांवाच्या लहान गांवचा राहणारा. त्याच्या नांवावह्नन हें नांव पडलें). [हि.]

डागोबा—पु (बुद्धाचा) स्तूपः; दांत इ० कांहीं अवशेष पुरून त्यावर उभारलेला खांब, मनोरा, समाधि, इमारत, स्मारक. [पाली. डाबग]

डांगोर--पु. एक प्रकारचे गाणे.

डांगोरा—पु. १ दौडी; दवंडी ' घाली विधेचा पसारा। सुये सुकृताचा डांगोरा।' –ज्ञा १३.६५९. 'करारे हाकारा पिटारे हांगोरा ' –कहाण्या पृ ६. २ प्रसिद्धिः; लौकिक. 'दोषांमाजीं जया वीरा। वाडपणाचा डांगोरा। तो दंभु ऐसा।' –ज्ञा १६.२१७. [इंका] **ेपिटणें –वाजविणें –**जाहीर, प्रसिद्ध करणें. 'चोरटा शिंदळ। ऐसा पिर्दु डांगोरा।' –तुगा १८५.

डांगोरी(पकादशी)—की. ज्येष्ठ वय एकादशी (या दिवशीं सर्वोनीं एकादशी पाळण्याबद्दल डांगोरा पिटीत यावरून नांव). [डांगोरा]

डांगोळ-ळी--पु (कु.) एक प्रकारचा मासा.

डांग्या—पु. जकाती कारकुन, अधिकारी. हा पतकीच्या हाताखाळीं असतो. यावरून डांगे हें आडनांव पडळें. डांगी पहा.

डांग्या--पु. पंढरीच्या विटोबाचा चोपदार. -शर. [डांग= काठी]

डांग्या खोकला—पु. एक प्रकारचा जोराचा खोकला (विशेषतः लहान मुलांना होणारा). यावर डांगळ (सांबर-याचें) शिंग किंवा डांग (बांबूचा वांकडा कोंब) उगाळून देतात म्हणून हैं नांव पडलें असावें. [डांग]

डांच-पु डांस पहा.

डांच--पु (शिवणकाम) टांचलेलें, मुडपलेलें कापड, -काप्र २३.

डान्यें - उक्रि. १ डचडचर्णे; घशाशीं जळजळणें, येणें; पोटांत खुपेंग: सल्पें (पित्तविकारामुळें, तिखट-मसालेदार पदार्थ सांचरें. '[हि] खाण्यांत आल्यामुळें). २ (स्वतःचा मूर्खपणा किंवा दुस-्याचे वर्मी भाषण, पीडा यांच्या आठवणीमुळें) मनांत सल्णें; (काटयाचा मोटेपणा दाखविण्यासाठीं अतिशयोक्तीनें योजतात). घोळत असणें; बोचणें: शल्य राहणें. (या अर्थी अकर्तृक प्रयोगिंह होतो). ३ (जाचर्णे बद्दल चुकीर्ने) त्रास देणे: छळणें, गांजर्णे. [ध्व. फळी; बुटें. [डांब] •िखळा-पु खोबळा व आंस यांना भोंकें डच: किंवा सं. दंश-दशन: म. इसणे]

डाचर-वि. १ मोटा; अवजड, लहु, अगडबंब; बोंगाडा (प्राणी). २ फार वाढलेला (बृक्ष). ३ डाचाड पहा.

डाचाड-ळ-वि. मोठा: बसुमार लांब; अवाढव्य: ऐसंपैस: प्रशस्त (प्राणी, मनुष्य, वस्तु इ०) याच्या उलट अटोपसर.

डाजर्जे—डाचर्णे पहा. सल्पे. 'हा! हा! तो साधु मनी अद्यापि असाध-बाद-ख डाजे। ' -मोवन १.७३.

डाजणें - अर्कतृक कि. उष्मा होणें; उकडणें; गुदमरणें.

डाझणें, डाझळ्णें-अिक. १ थोडें कच्चें व दडस राहणें; कांहीं कर्चे-पर्के होणें (आघाताने-पिकण्याच्या स्थितींतील फळ). २ न पिकतां तर्सेच दडस, ताठर राहणे (चोळवटल्याने गर्व्य इ०). सांगणे. [सं. दंभ]

डाइ-(संगीत) स्वर दावणें; थोडा वेळ गाळणें.

डाठरणे, डाडरणे—अिक. (क.) (प्र.) दाठरणे पहा. बावखडा. घर, आवळ होणें. 'उन्हार्ने जमीन डाडरून आली.' 'त्याचें करट थंडीनें डाडरलें.

डाडाइणे-अित. गर्जना करणें: आरडओरड करणें. ' खब-ळैला कृतांतु डाडाइला । की निरुमुरा महाकाळु ओसानाइला । –িহাহ্য ৭০০৭.

डांडोरा-पु. केळीचा खुंट; खोड. [दांडा=ंडडा]

डांडोरा-पु. डांगोरा. ढांढोरा पहा.

डागका---पु. (व.) सापळा. 'डापक्यांत उंदीर सांपडेले.' ड:फःया—पु. (व.) खुंटा.

डा(डां)फरणे, डांभ(भा)रणे—अकि.१ रागावणे; जळफ ळणें; चरफडणें; चवताळणें. २ अंगावर यणें; टाकून बोल्णें; खेंखसणें. [हिं. डाब] [ध्व]

लहान फांदी. ३ खळवाच्या मध्यभागीं पुरलेला खांव; तिवडा. ४ डांभणें-वाघ वंदुकीच्या तडाख्यांत सांपडेल अर्गे संधान करणें. (ब.) सोट. डांग पहा. [डांभा]

डाविख अ-खुंटा-पु. (व.) गाडीचा कणा व बुटे याम बेंद्रक लागू कहन टेवणें. आवळणारा खिळा.

डाबड्बली—पु. (व. ना.) मुरपारंवीचा खेळ. [डाब] डाबडुब-किवि. (ना) कांठापर्यंत; तोंडोतोंड.

इ०). २ थांबवून टेवणें; अडकवून टेवणें; जखडणें. ३ डांभणें पहा. 'बाळचाला शाळेंत डांबून टेवला पाहिजे. ' [डांब]

ड(बर---न. (व.) डबकें; डबरा पहा. 'घरापुढें डाबर

डांबर—न. १ (कों.) मासांत शिरलेला मोठा कांटा

डांबर—पु आंसाच्या वरची व साटीच्या खालची उभी पाइन त्यांत बसवितात तो. डाबिखळा पहा.

डांबर--न. एक रोगण: डामर पहा. डांबरट-वि. डांबरा-सारखा. [डांबर] डांबरवत्ती-स्री. दारूची वात. [डामर+ वत्ती]

डांबरट, डांबऱ्या—वि. निगरगट. [इं. इंम्ड रॉट]

डांब(भ)रणें, डांबा(भां)रणें-अित. १ डब्ब होणें; सुजणें; कठिण होणें (पोट, गळुं). २ जड होऊन लोंबणें; झोलणें; तरंगणें (ढग) [सं. डंबर=गर्व, फुगोटा. (धातु सं. डंभ्≕जमविणें)] डांब(भ)रणें --अकि.(क्.) खोटी गोष्ट खरी आहे असे बढाईनें

डांबरी, डांबुरकी, डांबुकी—स्री. (ब.ना.) (बेलगाडी)

डाबल-ले--पु. (ना.) १ लहान डवी. २ (विशेषतः) कुंकवाचा करंडा. -विवि ५९.८. [डबा, डबोर्ले]

डांबारा-पु. सूज. डांभारा पहा.

डांबीस, इँबिस—वि. ठकः, लवाडः, हरामखोर. [इं. डॅम] डाब्रीडुबी, डागींडुगीं - वि. (मुंबई) फुगीर व उंचीनें कमी अशी; इंबरीं. (मुर्ले)

डा(डां)ब-भ - पु (हत्यारें टेवण्याचा) कमरपटा 'तंवं दापातियां धारांचें। मुद्रशन काढिलें डांबेचे। '-शिश १०७८. ' वाघनख ह्याच्या बोटाला। पांच हत्यारें डाभाला। '-ऐपो १६३.

डांभर्णे—अकि. (कों.) १ वांधर्णे; बांधून ठेवर्णे (बैल.) २ डा(डां)ब-पु. १ माठ इ० पालेभाजीचा देंठ. २ झाडाची मार्ग्णः ठोकण (जिमनीत मेख, खंटी इ०) [डांभा] वाघ बंद्रक डांभण-(वाघ) १ बंद्रकीच्या अपाटगांत सांपडेल अशी

डांभा-पु. १ द्वेळका खांब: मेढा. २ खुंटा; खांब (कुंप-णाना, गुर्क वांधण्याचा). ३ (छ) सोट; खोड. उ० जून (माठाचा) देठ, (शेवायाची) निबर, लांब शैंग इ० ४ उंच **डांबर्णे**—उकि. १ पुरणें, हलणार नाहीं असा वसविणें (खांब वाढलेलें, जोरदार पीक: उत्तम पीक आलेला शेताचा भाग. [सं. दर्भ; प्रा. डब्भ: हिं डाभ !] ०ड्डच का-पु. उत्तम, सोळा आणे पीक. (कि॰ येणें). डांभा अर्थ ४ पहा.

डांभा--पु. डौल; गर्व. 'त्या पादुकांचा गरुडास डांभा।' -सारुह ५.३०. [सं. दंभ; प्रा. डंभ]

डांभार्गे -- उकि. १ खांबास बांध्रेंग, खिळणे. डांभणे पहा. २ तापून लाल झालेली ठिकरी (आमटी, ताक इ॰) पदार्थीत बुडवून तो पदार्थ गुणकारी करणें: ठिकरीची फोडणी देणें.

डांभारणें--अफ्र. चडफडणें. डांफरणें, डांबरणें पहा.

डांभारा-पु १ (पोट, गळूं यांची) फुगवटी; सुज; डब्ब होंगें. २ (ढग) झोलगें; झोल येंगे. (कि॰ धरणें). [सं. दंभ; प्रा. इंभ: म. डांभा+आरा प्रत्यय]

डांभिक--वि. (प्र.) दांभिक पहा.

डामगा---न. (क.) एक प्रकारचे भात.

डामडुक, डामाडुल, डामाडुळ-स्त्री. १ दंगा; अरा-जस्ताः बंड. २ अनिश्चित, अस्थिर वृत्ति, स्वभावः चंचल स्थिति रतात). (कार्याची). -वि. त्रस्तः; उध्वस्तः; अस्वस्थता उत्पन्न झालेलाः; दंगा झालेला. [ध्व. डाम, डुक; डोलर्णे द्वि; हिं. डामडोल]

डाम(मा)डौल-पु. १ लवाजमा; इतमाम; स्वारी; टाम- ली । द्रमः, थाटमाटः, सरंजाम. २ नीटनंटकेपणाः, कपडेलेते व्यवस्थित घालगें; अंगावर अलंकार चढविणें. ३ स्वतःची छानछोकी; बडेजाव; मिजास; नखरा. (कि॰ करणें; लावणें; मिरविणें: लावणें). म्ह्न तरी डामडौल करूं नये आपला प्रियकरा। '-सला ३. [डांभा+ डौल]

डामर----न. एक प्रकारचें रोगण: डांबर. कांहीं झाडापासन: असतो. (डामर पासून बनलेले शब्द डांबरमध्यें पहा). [हि. डामर: इं. डॅमरी

डामर—स्री. (कु) विटी.

डामरगा-पु. एक प्रकारचें भात. डामगा पहा.

डामरणें --अिक. डांबरणें; डांभारणें पहा.

डामार्के, डामारा—डांभार्के, डांभारा पहा.

डाय-पु. एक झाड.

डाय---स्त्री. (कु) कलथ्यासारखा एक प्रकारचा पळा.

उाय-पु. द्रेष. ' हतवुद्धिच हा डाया साधाया मानवे मुनि-चहाडा या। ' -मोकृष्ण ३६.२०. [डाव]

डाय —पु. डाव.' पुढें लो लागला खेळाचा। कळप मेळविला पोरांचा। आल्यागेल्या डायाचा। आनंद शोक वाहे। '-दा ३.२.२२. [डाव]

डायण--न. (गो.) पातळ, पिवळा मोठा मासा -मसाप ₹.3.

णारा चिमटा; पितळेचे पत्रे कापून त्यांस दावून काढण्यासाठीं उप- वळीची मेट. [सं. डलक; प्रा. डल]

योगांत आणण्याचे यंत्र. याने पत्र्याला खोलगटपणाहि आणतां यतो. [इं. डाय+पंच]

डायरी-स्त्री. रोजनिशी, दिनकृत्त; दिनचर्या. [इं.]

डायरेक्टर--पु. १ खात्यावरील वरिष्ठ अधिकारी. २ व्यापारी कंपनीच्या कामाची देखरेख करण्यासाठी भागीदार आपल्यांतील कांहीं जणांस विशेष अधिकार देऊन निवडतात त्यांपैकी प्रत्येक; कंपनीच्या नियामकमंडळाचा सभासद, चालक; संचालक. ३ (सामा.) मार्गदर्शक; कर्णधार; चालक. [इं.]

डायाडोळ—वि. भयभीतः त्रस्तः घाबरलेला. 'शहरचे लोक डायाडोल झाले आहेत. -पेद ६.१५७. [हिं. डां+वाडोल] डारंबी-सी. (चंद्रवरी) माजघरांतील दार.

डारल-पु. बांबूचा पाळणा (हा बहुधां कैकाडी वाप-

डाल, डालगें—स्रीन. मोठी बसकी, पसरट टोपली, हारा. हा बांबच्या कामट्यांचा करतात. [देप्रा. डला; डलग; हिं. डाला-

डाल—स्री. फीत; नवार; दाल.

डालर्णे—उक्रि. १ (कों.) (कोंबडचा इ०) पाटीखाली झांकणें. २ (ल.) (वायकोने नवऱ्यास) धाकांत ठेवणें. [डाली] डालर्ण- उक्रि. १ रचणे; रास करणे. २ सोइन देणे; त्याग करणें; टाकून देणें. [सं. तल्: हि. डालना |

डाल(ला)न - न. उंसाच्या चरकांतील नवरा-नवरी जेथे व कोळशापासूनहि डामर काढतात. याचा रंग अतिशय काळा बसविली असते ती चौकट; प्लेट (जर नवरा-नवरीखेरीज माथे कळी अमेल तर) आडवा दांडा. याच्या टोकांस बेल जंपतात [डालें]

> डाल(ला)न-नस्त्री. १ मांदणः नांदः उंसाचा रस सांट विण्याचे पात्र. यावर झांकावयाची टोपली. २ भुसाची नेआए करण्यासाठीं बांबुच्या कामटयांचा तयार केलेला मोठा हारा. े –न. पाटी; दुरडी. [डाल]

> डाल(ला)न---न. शेतकऱ्यांची बैल, औत वर्गरे परस्परांग परस्परास दंऊन सहकारितेनें काम करण्याची पदति. [डालें]

> डालपाटी -- स्त्री. १ (ना.) लहान डालें. २ हंद तोंडान मोठी पाटी: डाल पहा. [डाल+पाटी]

> डॉलर-पु. (स्पेन) अमेरिकेंतील एक चांदी-सोन्या नाणें. याची किमत साधारणपणें तीन रूपये असते. [इं.]

डाली-सी. १ (पत्रावळी, द्रोणाकरितां-पानें इ०च भारा; ताटी; गहा. २ शिंकाळें; कावड. ३ कावडींतील एका बाः डायपंच-पु. ठसा व दाबानें तोडणारा किंवा भोंक पाड- ओझें; ४ फ ग्रांची कग्डी: फळांची कावड. ५ (ल.) फळफ

डार्ला—स्री १ मोटी टोपली. डाल पहा. २ आंबे, खर-बुजें, रानशेगी इ० घाळण्याकरितां जनावरावर छादतात ती काम-चलाऊ विगलेली हलकी पार्टी: शिपतर. [दंप्रा.डहः, म. डाल]

डाली -मी. (व.) सामानभरती वी गाडी. 'आज कटाराला डाली जोत. ' [हि. डाला]

डाली-मी. वैरभाव: स्पर्धा (कि॰ वांधर्णे). गरीयाने पहा. समर्थाशीं डाकी बांधूं नयं. ' ०वं इ-वि. चढाओढ करणारा; प्रति-पक्षी. [हि.]

डाल--न. १ गाडगीं, मडर्की टेकण्याकरितां गाढव वगैरे (कामधंदा.) [डावा+स्तोर] जनावरावर लादतात ती साटी; माकण. २ (व.) डाल, डाली पहा. ' डालभर कटार वेलानें खाहें. '

डाले -न. (मावळी) इरजीक: डालन: वारंगोळे पहा.

(कवड्या, फांम इ०) टाक्णें: फेक्जें; फेंक. (कि० टाक्जें). ३ म्हणत तिला चिडवितात. (फाशांचें) पडणें, दान. (कि० पडणें). ४ खेळण्याची वेळ, हात: पार्ने. ६ (राजा) खेळण्याचा पट (कापड, लाकूड, फळा, [डाव+पेंच] जमीन इ॰वर काढलेला). 'तुझी कवडी डावाबाहेर गेली.' ७ पाळी: संधि. ८ अधिकार: ताबा: आटोका. १० द्वेष: मत्सर: वैर: पासना). डंख. ' जैसा महासंपें धरिला डाव । त्याचेच फणेवर पडला पाव ।' डावरा—वि. डावखुरा; डावका; डाव्या हातानें काम कर ' स्थानें डाव टाकून मला चांगलेंच फमविलें. ' १२ (व.) वेळ. बाणणें. [डाव+रा प्रत्यय] ' एक डाव आपण तेथे जाऊंच. '[फा. दावृ] (वाप्र.) ॰दे**वाचा**-(खेळांत) दवाळा पहिले दान देणे. हुकलेला डाव देवाचा म्हणून नसणारें शिंग; बेडौल दिसणारें वांकडें शिंग. -वि. वांकड्या पुन्हां खेळतात. ' लगेच तो म्हणाला हा डाव देवाचा. सुनंदाला है शिंगाची (गाय, म्हैस). [डावा] आवडलें नाहीं ' -सदे ६. •देणें-क्रि. पाळी देणें. •पडणें-(प्रां.) १ प्राप्त होणें: घडणें. २ फांशानें खेळणें. 'मियां नक्षत्रीं डाव मांसाचें जेवण घाळतात तो: ढवरा. न्याव.

डाव —स्री. कटवाः डवः पळी (लाकडाची). [डव] म्ह० १ डाव असतां हात भर्क (भाजूं)नये. २ पात्रांत असला तर डावेंत येईल. डाची पठी: लहान डाव

डाव-पु. लोखंड तापवून केलेलें चिन्ह; डाग. [डाग] डाव-पु. (कों.) एक प्रकार वें जहाज, गलबत. इंजर्जीत अरबी जहाजाला डो(धो) शब्द लावतात. [ई. डो]

डांब-पु. मृत शृदाचे कडक पिशाच, भूत.

डावखुरा-खोरा-वि. १ डावरा: डाव्या हाताने काम करणारा. (गो.) डात्रकुरॉ. २ (छ.) गैरशिस्तः, अव्यवस्थित

डावधाव-धावडाव पहा.

डावडावकवका —पु. (मलींच्या) खेळांतील एक संज्ञा. खेळांत ज्या मुलीवर डाव असेल ती जर नाकबुल झाली तर मली डाव-पु १ खेळ (बुद्धिबळें, सौंगट्या, चेंड्स इ०चा). २ डावडाव कचका, कुंभारी कचका, आमचा डाव फेड्सन द्या असें

डावपेंच-पु. १ कस्तींतील खुवीदार डाव; पेंच. मलांच्या पाली. ५ हार; पराभव. ' हा डाव तुम्हावर लागला. '९ खेळातील युक्त्या. पैंच पहा. २ कावे; युक्त्या; खुब्या; लटपटी; छक्केपंजे.

डावरणें - उकि. (प्रां.) दटावरें।; भीति दाखविणें; धमका-(व) जाड वजनदार कवडी ८ योग्य वेळ; प्रसंग; हंगाम; अनु- वणी देणें. 'नाना रत्नांची फांकली प्रभा । तेणें डावरली सकल कुल काल. ९ अंमल: चलती: अधिकाराची वेळ, दिवस: एखायाची सभा । ' -रामदाम (नित्यनैमित्तिकविधिसंप्रहसोपान-सगुणो-

११ डावपेंच; यक्ती; वेत; गुप्त हेतु; कपट. (कि॰ खळणें). णारा. ॰नेसणें-कि. (लुगर्डे, धोतर इ॰चा) कासोटा उजवीकडे

ड।वरा-पु. (कों.) दोन शिंगांपैकी आकाराने एकसारखें

डावरा — पु. शेतांत राशीच्या वेळेस बकरें मासून त्याच्या

पाडावा । चेद्र चेंद्रुवालागीं देयावा । '–जा ११.५८१. **ेफेडणें**– **डावल(ळ)णे**—उक्रि. १ जातांना (गांव किंवा इतर गोष्टी) अंगावर आलेली बाजू फेडणें. ॰ वसविणें-(सोंगटचा) रंगसही डाव बाजूस टाक्रणें: डावी घालणें. २ (ल.) निष्काळजीपणानें, झालेल्या चारी सोंगट्या आपल्या पटावरील घरांच्या तीन रांगां- तिरस्काराने वाजूस, दूर फेंकून देणें; बाजूला टाकणें. 'सहजांत पैकीं मधल्या रांगेंत विशिष्ट रीतीनें बसविणें. **्टागणें**-अंगावर हा रोजगार तुमचे घरीं चालून आला आहे, त्यास डावलूं नका. वाज येणें, हरणें. ० साधार्ण-जिंकणें: द्वेषवुद्धीने दुसऱ्याचें नुकसान ३ त्याग करणें, सोड्वन देणें; दुरुक्ष करणें; अव्हेर, उपेक्षा, अना-करणें: कपटानें संधि साधून शत्रस मारणें. डाबी पेटणें- दर करणें 'भिकारीं सांडिलें त्याचें घर । अतिथी डाविलेलें निरं-एखाद्यावर अतिशय रागावणें; जळफळणें. गेला डाव-(तरी) तर।'-एमा २३.९२. ४ निष्काळजीपणानें दुसऱ्यावर सोंपविणें. नियान: कर्मीतकमी. इह • फासा पंडेल तो डाव राजा बोलेल तो टाकर्ण (काम, धंदा] ५ देवाने डाव्या बाजूबा कळा सोडणे, कौल न देणें. [डावा]

डावली स्त्री. १ (लडिवाळपर्णे) मांजराचा पंजा. २ लांक-

डावा—वि. १ सन्यः, वामबाजुचाः, उजन्याच्या उलट. २ क्मी प्रतीचा; गौण. 'हा माल जरा डावा दिसतो. ' • घालणे-के. डाव्या बाजूस टाकर्णे, सोडणें; डावलणें. **डार्चा घालर्णे-**देव | [दाह] ०वाघ-पु चित्ता, विव्या वाघः :०कांस डावे बाजर्ने प्रदिक्षिणा घालणें. **डाबी-डाबी गढी** [ण-विनंति अमान्य करणें; नाकारणें. डावी उजवी देण-नांगण-बोल्ण-कि. नकार किंवा होकार देणें. [देपा. डाव] डाबी-पु. (ना.) लपंडाव इ० खेळांतील भोग्या.

डावीउजवी, डावेंउजवें -- स्त्रीन. (कों.) चोरादिकांचा एकीकडला हात व एकीकडला पाय (डावा हात व उजवा पाय किंवा उजवा हात व डावा पाय) कापों. (कि॰ करणें) [डावा उजवा] डाचे उज्जे करजे-पक्षपात करणे. ० इ.ळजे-वांकडे, सरळ सम-जर्णे; व्यवहारोपथोगी चातुर्य असर्णे. 'त्या ब्राह्मणास डावें उजर्वे कांहीं कळत नाहीं.

डावीकडचे -- १ जेवावयाच्या ताटांत डावीकडच्या बाजुला जे मीठ, तिखट, कोशिंबीर, रायतें इ० तोंडीलावण्याचे पदार्थ वाढतात त्यांचा ससदाय. २ कोणते तरी एक तोंडील।वर्णे. [डावी+कड]

डायू-पु. (राजा.) लग्नामध्ये नवरानवरीने लपवून मग शोधून काढावयाची सुपारी. डाऊ पहा.

डावेरो-सी. (गंजिफांचा खंळ) आपल्या डाव्या बाजुच्या गड्याकडून आरेली देणी.

डांस-पु १ गोमाज्ञी. २ मच्छर, मुरकूट, चिलट. (हा कीटक क्युलिसिडा नांवाच्या वर्गीतील असून अत्यंत त्रासदायक आहे.) ३ (कों.) दंश; चावा. (कि॰ घेणें). ४ चावलेला भाग. ५ (ना.) डाव; द्वेष. [सं. दंश: प्रा. डांस; हिं. गु: डांस] •धर्ण-क्रि. (ना.) द्वेष बाणणें; सुड उगविण्याच्या चितेंत राहणें.

डांस-सा-पु. चावा; दंश. डांस अर्थ ३ पहा. (क्रि॰ घंणें) 'त्या सापाने त्याचा डांसा काढला. ' िसं. दंशी

डासण—स्री. माऱ्याची जागा. 'मोगलाचे आघाडीस डासण पाइन तोफांची मारगिरी करावी. '-पेद १.६२. [डास]

डास(सा)ळण —उकि. १ डसणें; चावणें (डांस, गोमाशी, साप, इ॰नीं). २ क्रतडणें; चावणें; दांत लावणें; नासून टाकणें (माकडाने-एकादे फळ इ०). [डांस]

डाह-हो - पु. दाहः अंतस्थ उष्णतेची वेदनाः अंतर्दाहः 'अवलोकनें निवाला वाटे संसारजन्य जो डाहो।' -अकक २, सखारामतनयकृत रुक्मिणीस्वयंवर ५३. [स. दाह]

(फर्कें, ताक इ॰ संबंधीं वापरतात). ढाण पहा. डाहण्या-वि. म्हणून हे शब्द दाळ इ० मध्यें पहा. अतिशय अंबट; ढाण (फळ, ताक). [सं. दाह]

डाहण -- न. गरगट; घाण पाणी (मोरींतील, लघवीचें, इ०); घाण पाण्याचे डबकें; घाणी.

डाहणी—स्री. डागण्याचें लोखंडी हत्यार; डागणी. [दाहन] डाहण्या—वि. (ढाण) ठिपके असलेला (सर्प, चित्ता).

डाहळ-पु. झाडाच्या फांद्या, छाट, काट, कवळ, [मं. दल] डाहळा-पु. १ ओल्या हरभऱ्याचे रोप. २ वाटाणा, लाख यांचें रोप. ३ डाहळी; फांदी. [सं. दल्] म्ह ॰ धरायाला डाहळी अन् बसायाला सावली (निराश्रित स्त्री, माणूम यांबहल वापरतात).

डाहा, डाहाणी, डाहाण्या वाघ, डाहाळ, डाहाळा— ड(ह इ० पहा.

डाहारणें — अक्रि. १ अंगाला लागणें. 'वावदळ पडूनि टाये। साबळु डाहारला आहे। '—ज्ञा १७.१४३. २ प्रसिद्ध होणें. असर्णे: डाहोर होणें. 'मग इदंतिम वाळलें। जें मीपणेवीण डाहारलें। ' –ज्ञा १५.२६७.

डाहारा--- पु. (व.) घाण पाण्याचे डवके: डाहण. 'वेठकी समारच डाहारा आला ' [डहुरा]

डाहाळी-भी. फांदी. 'यापरी निरालीं । वाढे संकल्पाची डाहळूळी । '−ज्ञा १३.५०. [मं. दल. प्रा डाल≂शास्त्रा. हि. पं. वं. डाल-ला-ली; सिं. डारी-रो: गु. डाळी] **डाहाळथा पडणें-**(व.) लुला पडणें: निर्वल होणें. 'ही वार्ता ऐकतांच त्याच्या हातापायाच्या डाहाळचा पडल्या. '

डाहुळ--न. डबकें; डोह; लहानसें तळे.

डाहोर-वि. (व.) १ प्रसिद्धः 'त्याचे नांव डाहोर झाँलें चौंहोंकडे. ' २ (ल.) बद्द. [डाहारणें]

डाहोरा-पु. डवरा पहा.

डाह्य-नि. (कु.नाविक) पुष्कळ पाणी असलेला समुद्राचा भाग.

डाळ---स्री. हरभरा इ० द्विदळ धान्य भरङ्ग द्विभाग करतात ती. देशावर डाळबद्दल दाळ शब्द रूढ आहे. दाळ पहा. |सं. दल] •शिजणें –(ल.) चालणें; अनुकूलता असणें: दाद लागणें: म्हणध्या-प्रमाणें होणें. • महाग करणें-(क.) मस्तीला यणें: माजणें.

डाळ-५. रासः गंजीः, ढीग. [सं. दल् किंवा तलः हि. डला= ढेला; डालन]

डाळ, डाळी- डाहळ डाहळी, पहा. -ज्ञा १५.९६. 'धरितां मूळ सांपंड डाळ।'-दावि २३१.

डाळ-कण -गोटा - पिठ्या - पीठ - रोटी - भाजी -डाहण-किवि. अतिशय आंबटपणा दर्शविणारे अव्यय भोपळा-त्रांगे, डाळे - देशांत डच्या जागी द वापरतातः

> डाळ-स्त्री. (कुछावा कों.) गवत, पेंढा रचल्यामुळें गाडी उलदं नयं म्हणून साटीहून मुमारें दोन हात रुंदी वाढवून दुसरी दांड स्यांची चौकट साटीवर बांधतात ती. - ससाप १.२.७.

डाळगा-पु. (क.) कळण्यापेक्षां मोठी कणी असलेली डाळ. ' डाळगा किती निघाला. '

डाळदोडका-पु. डाळ घालून केलेली दोडक्याची भाजी. डाळगी—सी. (कों.) मोठा हारा; मोठी पाटी. [डाल-में]

डाळगें---न. १ कडवा (वाल) चाळण्याची बांबुची चाळण. जी डाळ करतात ती. [डाळ] २ मोठी टोपली. डालगें पहा.

डाळणें-उिक. १ रास करणें; ढीग लावणें: एकावरएक स्वर्णे. 'कागद पसरलेले आहत ते डाळून टेव.' २ टोपली, ताट इ० झांकण घालणा; झांकून ठेवणां; डालणा. (कोंबडें, इ०). ३ एके ठिकाणीं जुळविणें, टेवणें: न्यवस्थितपणें लावणें, जोडणें. 'सत्रा तुकडे एका ठिकाणी जेव्हां डाळावं तेव्हां अंगरखा होतो. ' ४ डांचून, अडकतून टेवणें; कोंडणें. 'तो द्वाड मुलगा शाळेंत डाळला परता.' ५ (व) मातीच्या भिती पावसानें खराब होऊं नये म्हणून त्यांधर पळसाची पाने व माती टाकर्ण. [डाळ]

डाळप-—न. (राजा.) रास घालगे, करणे. [डाळ] डाळंब-वं।--डाळिब पहा.

डाळा-पु. रास; ढीग; चळत. ०डाळणे-(लम्र, संसार इ॰च्या) सामानमुमानाची व्यवस्था, तयारी, जुळवाजुळव कर्णे; मांडामांड करणें: तडीय नेणें. ॰डाळ-स्री. १ ढिगारा, रास करणें. २ जमवाजमव; जथाजथ (शेत, इ॰ची) [डाळ द्वि.]

डांळां--(कृ.) हंद चटई. डाळी पहा.

डाळिच--न्त्रीन. एक झाड व फळ; दाडिम; अनार. [सं. टिक्सी; कोम; अंकुर. २ अग्रभाग; टोंक. दाडिम; प्रा. दालिम; हिं. बं. दालिम; ऑस्ट्रिक दालिम यावसन सं. दाडिम शब्द बनला. हैं फळ इंडो-आर्थन नव्हे. तेव्हां शब्दहि झाडाचा औषधी चीक. [डिक+माळी; गु. हिं. डिकामाळी] आर्थ भाषेतला नाहीं] ॰ पाक - पु. डार्ळिबाच्या रसांत कशर, वेल-दोड इ० व कांहीं औषधें घालन कलेला पाक. • वान-न. डाळिबी रंगाचे लुगडें. 'डाळिबवानें जासवानें।'-वसीस्व ९. 9५०. [डार्ळिब+वाण] **डार्ळिबी**-वि. डार्ळिबाच्या दाण्याच्या रंगा-आकाराप्रमाणें (चीट). [डाळिंब] डाळिंबी बाळखा- निकाल. [ई.] स्त्रीभव. एक दागिना; एक प्रकारच्या बाळ्या. 'मोतीबाळ्या डाळिवीवाळचा त्या गंभीर. '

डाळिबी--स्नी. १ डाळीचा दाणा; अर्घा भाग. २ (मुलांच्या भार्पेत) कातडीवर घासून आणलेला तांबडा ठिपका. (कि॰ करणें; दाखविणें). ३ वालाच्या विरड्या प्रत्येकी [डाळ]

डाळी-नी. १ चौकोनी व उयळ बांबूची पटी. २ (कु.) चटई; आंथरी. (सावंतवाडी संस्थानांत 'डाळी' वांबूची असते पण इतर ठिकाणीं खजुरीची, ताडीची असते). ३ (राजा. कु.) चटई, तट्याचा नुकडा (तीन हात रुंदीचा). ४ डांगळी; टोपली. ५ (इतर अर्थी) डाली पहा. [डाली]

डाळीम, डाळीम पाक--डाळिब, डाळिबपाक पहा.

डाळक—स्री. (प्रा.) लहान डहाळी.

डाळे--न. (भूस, केरकचरा इ० नेण्याकरितां) खुली अथवा विरळ विणलेली पाटी. [डाळी]

डाळे-न. हरभरा इ॰ भाजून त्याचे फोल कादून टाकून

डाळें -- न. (गो.) बुगडीचें भोंकर.

डाळे करणे—शेतीच्या कामासाठी एकाने आपल्या बैलाच्या जोडीस दुसऱ्याचा घेऊन किवा आपला दुसऱ्यास देऊन दोघानीं मिद्धन सहकारितेनें काम करणें; वारंगुळा करणें. अशा प्रकारें गड्यांच्या देवघेवीसिह डाळें करणें म्हणतात. डालें, डालन.

डिंक, डिक-पु. बामळ, खेर, शेवगा इ० झाडांचा चीक: गोंद; चिकट पदार्थ. ०द।णी-नो-स्त्री. गोंददाणी; डिंकाची बाटली. •वडा,डि(डिं)कोडा-प. बाळंतिणीसाटीं डिक व इतर भौषर्ये याच्या, लाइ वड्या करतात तो. [डिंक+वडा ं ०वणी-न. गोंदाचे पाणी. [डिंक+पाणी]

डिकर—वि. चिक्ट.

डि(डिं)कव(वि)णं—उिक. डकविण: चिकटवण (गोंदाने). (व.) डिक्णें.

डिकरा—पु. (खा.) मुलगा. डिकरी-स्री. मुलगी. —भात्रै प्र. १ तं ४. [सं. डिक्करी=तरुणी १]

डिकशी—स्त्री. कोंबळा कोंब, देंठ, टोंक (पान इ०चें);

डिकामाली, डि(डिं)केमाली—स्री. १ एक झाड व त्या

डिकाळ, डिकेरा-वि. (राजा.) चिकट, चिकाळ (आंबा. फणस इ० फळें). [डिंक]

डिकोळी-सी. डिखळी; ढिकळी पहा.

डिकी, डिगरी—स्त्री. निकाल; हुकूमनामा; दिवाणी कोर्टाचा

डिक्शनरी—स्त्री. कोश; शब्दकोश. [इं.]

डिख-दाणी-वडा, डिखवर्ण-- डिक पहा.

डिख(खू)ळ, डिखळी, डिखुळणी, डिखोळी—नही. १ भाताचे ढेंकूळ, गोळा. २ घट विरजलेलें दूध; चक्का दहीं. ३ घट केलेला आंब्याचा रस. ४ मातीचें ढेंकळ. 'सम्योक्ति आयकों देरेन शिळला अपाय जो डिखळा। ' –मोसभा ५,११७ ५ (सामा.) गोळा; घट अंश, भाग.

र्डिंग-पु. (कों.) रास; ढीग; गंज. [डंग, डांग] डिगडिग-उन्ना. मुलांना लाडीकपणानें खेळविण्याचा शब्द. डिगदाणी-नी-डिकदाणी पहा.

डिंगर—पुन. १ (काव्य.) मूल; बालक; लेकहं. 'विठो-बार्चे आम्ही लाडिकें डिगर। कांपती अमर काल धार्के। ' -त्गा ३५७. २ (कर्ना.) नोकरः गुलाम. 'मारूं नको गा बिळभदा । वडः गलबलाः संश्रम. 'तये खेंबी आटे डिडिमा। सांसारिक है।' दास डिगर आम्ही तुझे। ' एहस्व १२.२०. -वि. प्रिय; लाडका. ' जो झाला हरीचा डिगरू। त्यासि संसारू अमेना।' –एभा २३.९२८. [सं. डिंगर=नोकर]

दिगरा -पु पंढरप्रच्या देवासाठी पाऊलघडी घालणारा. -शर [डिगर]

डिंगरी—स्त्री. १ मुळचाची रींग; मोंगरी. २ (कु.) लांकडी पाचर, खिळी (इशाड घट्ट बसविण्याच्या उपयोगी).

डिगवडा, डिगोडा—पु. डिकवडा पहा.[डिग=डिक+वडा] डिगशी---म्बा. डिकशी पहा.

डिगळ-ळी--मी. पिवळी पूर्व असणारे एक झाड.

डिंगी--स्त्री. आधार, टेंकू. डेंगी पहा. [फा.]

शब्द रूढ होता). [फें. देगाजे; इं. अर्थ मेल, स्वेर]

डिगारा—पु. (व.) डिकाचा केलेला लाडू. डिकवडा पहा. [सं] डिगोरा-ळी -पुन्ती. (को.) लहान हीग: गंज: हिंग. [हिग]

घाचें इ०). प्रमाणांक. २ (विश्वविद्यालयीन) पदवी. ३ टाईप डिंगरी. जुळवितांना शिशाचे पातळ तुकड उकार, वेळांटी ही चिन्हें नस-णाऱ्या अक्षरांवर (ओळींतील सर्व अक्षरांची सारखी जाडी डिबोरें। पुंफाटती अति रागें। ' –मुआदि ३१६७. [ध्व. सं. डिब] राहण्यामाठीं) घालतात ते.

गोळा: गिचका पदार्थ. उदा० भाताचे-चरणाचे-गळवाचे डिचकें. | घातिलया धरणी । ' -िम्नपु १.१ ९ ०७

डिचर्क-न. (क.) पमस्ट भाडें.

डिचकोली--र्का. लहान पोट (विशेषतः मुलंचें) (भर्गें, नदाव ३०५. -वि. मूर्खः अज्ञानीः [सं.] खपाटीस जाणे या शब्दाम जो इन यो जतात). 'भरली माझी डिचकोळी। फाटली माझी चिंधकोली। असा माझा गोहो। नीत वर जावो।' **डिचकोलीची पत्राचळ**-(ल.) (रिकाम अस- [सं. डिच] ल्यानें) खोल, चापट झालेलें पीट.

इ॰ च्या आवाजासारखा आवाज होऊन. 'पोट डिचडिच-करतें- कीच्या नादाचें अनुकरण करून [सं. डिडिम] उड़तें-हालतें. ' [ध्व. डिच]

डिचडिचीत —िव. डिचकाः गिचकाः पचपचीतः लगदा डिमदारीत ।' –ेएपो २००. [ध्व] झालेला (भात, भाजीपाला इ०).

डिचेंग-अफि. (प्रां.) १ अमंगत, अमान्य, अहितकर असर्णे. २ (ल.) अहितकर, दृष्परिणामी, वांकर्डे होणें.

डिचा—पु. (राजा.) १ एक पक्षी; पाणकावळा.२ (कु.)वगळा.ं डिंग्ली । प्रेमळता ते । ' –भाए ७९४. [देप्रा. डीर] डिजडणें —अिक. (व.) रागावण: वसकन् अंगावर येणें. शको. ४. ३

डिटंक्टिक्ट-पु गृप्तपोलीस; हेर, चार. [इं]

डिंडिम-मा-- १ एक वाद्य; डंका; नगारा. २ (ल.) गड-–ज्ञा १६.४४३. [सं. डिडिम]

डिंडी--भी. १ पसारा. 'नातरी प्रवोधलिये वेळे। त स्वप्रींची डिडी मावळे।'-जा १५,३१५, २ स्वारी: छविना: मेळा. [दिडी]

डिच्चू- डच्चू पहा. (कि॰ देणें).

डिप(फ)ळ—न. (राजा. हेट) हेंकूळ. डिखळ पहा. (गो) डिफाळ.

डिप(फ)ळा-५. (हट.) हॅकळे फोडण्याचे लांकडी ओत. डिफाड--न. (ना.) उंचवटा: टेंकाड.

र्डिब- -पु. ५ (काव्य.) मुलगाः पुत्रः अपत्य. ' भूतं महा-भूतांचें डिंब। ' -एमा २.५०६ २ आकृति, मृर्ति. ' ते ब्रह्मवि-डिगोजी -- स्त्री. उपरणें; अंगवस्त्र: धोतर (५० वर्षीपूर्वी हा | येचें चालतें डिव । ' -एमा २.१६८. ३ आभाम 'सांडूनी कठिण-त्वाचे डिब । मचतन मर्गजस्तम । ' -एरुस्व १.२५, ४ उपद्रव.

डिंवरी — स्री. (राजा.) खडसा व रुमणी द्यांतून इसाड डिब्री- न्स्री. १ भागः अंदा, एक पश्माण (उष्णातचें, परि- पुढें निसदं नये म्हणून त्याच्या मार्गे आडवी मारावयाची खंटीः

डिंबर —न बैठाचा शब्द; दुरकणी 'की वृपभ माजँठ

डिविया अध्य (को.) गुडघे. (धरणी) डिविया **डिचका**—वि. लद्दाः गोळाः, गिचका पहा. **डिचकें**-न. घाल**णें**-दंडवत घालणें. 'तत्र सकरेकी कर जोडुनी। डिथिया

डिंभ - न. लेकहं: डिव पहा. ' श्रीकृष्णरूपें डिभें देखतां।'

डिम -न, नाटक अथवा रूपकांतील एक भेद [मं]

डिंम - पु. लटुपुटीची लडाई, आवशपूर्ण, उठावदार ६३४

डिमडिम-स्त्री. टिमकी. 'मग होल दुंद्भी शखभेरी। डिचडिच. डिचिडिचि— किवि. पोटांत खळबळणं, हालणे श्टेंगे डिमडिमी काहळ मोहरी। ' -जे १८.३८. - কিবি टिम-

डिमदारी—स्त्री. रणघाई; तुंबळ युद्ध. -शर. 'वायघोष

डिमरी की. (कु) लिटी, पाचर, डिबरी पहा

डिया - अहा आनंद-ह्षमूचक उद्वार, [ध्र्व]

डिरण - अकि. (महानु) अंकुरणें; कोंभगें. ' संविवि दिस

डिरंगी --- स्री. डिंगरी पहा.

डिग-री-रु, डि हा-पुली १ नवा, कोमल अंकुर, कोंब; मोड. (क्रि॰ फूटणें: निघरें, येणें) 'तो तिवणा अधोमुख़। डिल फुटे।' -ज्ञा १५.९५. २र्शेग; डिंगरी. [देप्रा. डीर]

डिन्या- - पु. मोठें, पुढें आलेलें पोट, दोंद. [डेरा] डिंब--पु. शब्द; ध्वनि. -शर. [ध्व.]

डिवडिवीत—वि. (राजा.) गरीब आणि दुर्बल; फार नाजूक; दिसण्यांत मोठें पण फार अशक्त: कोमल (झाड, रोप). [डिवणें [a. !]

डिवर्णे -अिक. १ न मान्णे, पचणे; बाधणे; त्रास होणें. (अन्न. इ०). २ (ल.) अपायकारक, अहितकर होणें: बाधक होणें (चोरी, वाईट कृत्य ३०). ३ सलणें: खुपणें; डाचणें (अप-मान, मानहानि, करु आठवण इ०). ४ (व.) डिवचणें; उपद्रव देणें; मारणें. ' आणि सिहार्तेहि संजीवकें शिंगें डिवियरें।' -पं ४२. ' डिवेना डमेना बुजेना निर्मळ। पिर अमंगळ स्वीकारीना।' -तुगा ४४१८.

डिवरा--वि. (व.) एटदार: रुबाबदार. 'डिवऱ्या मिशा.' डिवाळे---न. (प्र.) दिवाळे पहा. ंन उठी तयार्चे डिवाळें। ' --गीता २.१९६७. ' अहा देवा वळ आली । आता डिवाळयाची।' -दा ३.४.१२.

डिवी, डिवरी—वि. मारकट (गाय). ' डिवी लात्री बुजे बहु नेदी दुध। मुखी नाहीं शुद्ध विष्ठा खाय। ' -तुगा ४४१८.

डिसपीस·—पु. (कों.) (सुतारी) मार्तुल; स्क्र काढण्याचे हत्यार. [ई. डिस्प्लेस]

डिसेंबर--पु. इंग्रजी वर्षाचा शेवटचा (बारावा) महिना. [इ]

डिस्टेंपर—पु. (इमारत बांधकाम) रंगाची जात. तेलाच्या एवजीं शिरमेल व कांहीं मुख्य रंग याच्याशीं तांबडा, पिवळा इ० रंग मिसळून केलेला मिश्र रंग. [इ.]

डिस्ट्रिक्ट-पु. जिल्हा. [ई.] ॰ जज्ज-पु. दिवाणी दावे, मोठाले फीजदारी गुन्हे यांचा निकाल देणारा, जिल्ह्यांतील वरिष्ट न्यायाधीश. •मंजिस्ट्रेट-पु. जिल्ह्याचा फीजदारी न्याया-धिकारी. ०लोकलबोड-न. जिल्हापंचायत; जिल्ह्याची लोक-नियुक्त सभा.

डिळ, डीळ-पु. (व.) १ छपराचा लहान खांव. २ (महानु.) गेलों होतों. ' [डंग, डांग] डिरी; खांबोणी. 'मदन मंडपाचिआं डिळी।' -शिशु २९८. [डिरी]

डि-रडिळीन---वि. १ लिबलिबीय; हालतें आहे असें दिस- प्रवळ इच्छा; आकांक्षा. [ध्व. हुग] णारें (पिकलेलें द्राक्ष, गर्द्र, बुडबुडा). २ डळमळीत, डळडळीत पहा.

डीक-ग-पु. डिक, गोंद. डिंक प्रा. ०द।णी-स्री. गोंद-दाणी. (वाप्र.) डिकास तेल-(तल ज्याप्रमाणे डिकांत बेमा-लुम मिसळतं तसें) अगदीं ठीक, बरोबर, जसें पाहिजे तसें.

डीम-पु. (दादर) ठमकारा. डौल. [दंभ]

द्धीर दिशी-रू-पुन्नी. १ अंकुर: क्रींवळा कोंब: मोड डिरा-डिरी पहा. (कि॰ फुट्रणें, निघर्णे). 'भणौनि प्रेमाचां डीरीं खोडी। सांसिनली जेथ। ' -ऋ ७३. २ कोॅंबेळ पहब. ' त्रिगुणभूमी तिवणाडीस । को ऽहंभावें वाढला थोस । ' -एभा ११.१८८.

डीवण - उक्ति. धडकी मारणें; डिवणें पहा. ' मस्तर्कें डीवोनि पाडी धरणी। ' -मुआदि २९.१०.

डुई--डोई पहा. [डोई] **े हें जें**-डोकें, मुंडी देऊन राहणें; नेट करणे. ' मर्दानीं दिल्या डुया घेतल्या लुटी रात्री समयाला। ' –ऐपो २८४.

डु क(क्क)र--पुन्नीन. एक प्राणिविशेष; घाणीच्या जागी याला रहाणें आवडतें. (-म्नी. डुकरी, डुकरीण). [सं. शूकर] •कंद-पु. एक औषधी वेल. याच्या कंशवर डुकराच्या केसांप्रमाणे राठकेंस असतात. •दाढ-स्री. तीव्र वेदनायुक्त, खाजणारा, एक वण; सिं. वराहदंष्ट्र] • खोपडें-न (ना.) लहान खोपटें; मोडकेंतोडकें घर. •मसळी, मुसांडी-स्री. (डुकराप्रमाणें) उतावळेपणार्ने, सपा-टचाने घुसणे; मुसंडी मारणें; डुकराची धडक. (ल.) बेफामपर्णे एखाद्या कामाला हात घालणें, प्रवेश करून घेणें. (कि॰ मारणें).

डुकरी—स्त्री. १ (सातारा जिल्हा) जोंधळयाची हलकी जात. ही खरिपांत होते. -कृषि २६६. २ वरी धान्यांतील एक जात. इक्लां-ळी-स्री. पेंग: झोंपेमुळे डोकें झुकणें; झोंक जाणें.

(कि॰ खाणें). झोंपंचा चुटका; किचित झोंप. [डुलणें, डुलकणें] इकळ-पु (कृ.) न्यूनता. [सं. दुष्काल; म. दुकाळ]

डुंल, डुंलण-न-न. (कों.) बन्ची केलेलें रोप; फांद्या तोडल्यामुळें भुंडा झालेला वृक्ष. [डेंग्न्नण. खुडणें वर्णव्यत्यास !]

दुंखणें -- उकि. (कों.) खडसणें; खच्ची करणें; छाटणें, विस्तार छेदण. 'दोन बोरी इंखल्या तेव्हां पेलाभर कांटी सांपडली.' [डेंखण]

डुंग-गा-गी--पुन्नी. १ टेकाड; उंचवटा; चढ. २ ढीग; रासः; गंजः; डिग पहा. ३ (व.) वावराचा अलग लहानसा तुकडा, शेत. ४ (कों.) वाळवंट. 'आम्ही आज दुंगामध्यें खेळण्यास

ड्रगड्ग-ड्रगां-- किवि. डगडग पहा.

डुगडुग-डुगी-की. १ धाकधूक; भीति: काळजी. २उत्कंठा;

डुंगी--पु. (कु.) खाडींतील जहाज समुद्रांत नेणारा व आण-णारा इसम.

डुच-चू डुच्चू--पु. (ना.) व्च.

डोळचाचा. २ गजनेत्री. ३ लहान, वारीक (डांळे). [सं. दुष्कृत डुसकिअ; डुचकिअ; डुचक. -भाअ १८३४.]

ड्चमळणं--उिक्त. डचमळणं पहा.

इडा-पु. (कों.) एक (विणकर) पक्षी.

डुडु—किवि. (ना.) १ रानडुकराच्या ओरडण्याचे अनु-करण करीतः; दुरदुर २जनसमुदायाच्या आवाजाचे अनुकरण करून. -पु. हुतुतूचा खेळ. [ध्व.]

डुडुळ-पु. (प्रा.) (काव्य.) घुवड: दिवाभीत. 'की डुडुळें जेवि डोळसें। न लखिजे सूर्या। ' -स्वादि १२.३.४०.

इबक-पु. एखादा पदार्थ पाण्यांत पडल्याचा, भांडे बुड-विल्याचा ध्वनि. [ध्व. हुब्]

दुबक-न्त्री. १ (पळून जाऊं नये म्हणून घोडा, म्हेंस इ०चे) दोन पाय बांधण्याची किया; पाय आवळणी. २ पाय बांधण्याची दोरी: भाला. डुबकणें-उकि. जनावराचे पुढील दोन्ही पाय बांधणें. [डुबक]

इयकर्णे--- न. मोठ्या भांडयांत मावण्यासारखें लहान भांडें (बुडुवून पाणी काढण्यासाठीं). - जिक्र. पाण्यांत खेळणें, बुडिया ठिंगणा (मनुष्य, जनावर). मारणें: डुंबणें पहा. [डुबणें]

द्ध व-कन-कर-दिनीं-दिशीं-किवि. पाण्यांत एकदम बुडणाऱ्या, पडणाऱ्या वस्तूच्या, ढेरपोटावर मारल्यासारला आवाज होऊन. [ध्व. डुबक]

झालेलें पाणी. [डुबक्णें+पाणी]

ड्रबक व(वि)णं - उकि. १ भांडीं इ० वुडवून पाणी घाण करणें. २ पाण्यावर जोरानें मारणें; पाणी उडविणें. [डुबक]

इवकळणे --अकि. बुडी घेणें, मारणें. -सिक. बुडविणें.

डुबकळी-स्त्री. बुचकळी: बुडी: डुबकी. (कि॰मारणें: देणें; घेणें).

इबका—पु. (कृ.) उलंडीशिवाय असलेली लहान होडी. दुवकी - स्त्री. १ वुडी: वुचकजी: (कि॰ मारणें; देणें). २ दडी; लपण्याची किया. [हि.] •घालणें-१ (की.) (मासे धरण्या साठीं)पाणी गढ्ळ करणें. २ पाणी हातानें उधळणें, उडविणें; डुबक-विणें पहा.

डुबघाईस -- किवि. (प्र.) डबघाईस पहा.

डुच डुचीत—किवि. कांठोकांठ; कांठापर्यत, सांडे—बाहेर वाहून | सव्वाहात लांब असतें. जाई इतकें. (कि॰भरणें; वाहणें). -वि बाहेर सांडणारें, वाहणारें. दुवर्णे-अित. १ वुडी मारणें. २ दिवाळें वाजणें; बुडणें; नाश पावणें. [ध्व. हिं. डुबना: तुल० का. डोब्बु=चरून आंत टाकणें]

डुंब(भ, म)णें —अकि. १ पोहणें; पाण्यांत खेळणें; जलकीडा डुचका—वि. १ उफराट्या बाहुल्यांचा: मंद दृष्टीचा; लहान करणें. २ (ल.) रमणें; गहून जाणें; निमन्न होणें (विद्या न्यासंग, धंदा इ०त). 'मी बारा वर्षे शास्त्रांत दुंबलों.'

> डुवर—न. (वं.) कुछा; श्रोणीभाग. [का. डुवरी=वाटोळा आकार; वर्तुलता] •**तास्रणे**-वि. खोडकी, रग जिरविणे.

> डुबरा—िव. १ सुटलेठें; मोटें (पोट). २ ढरपोटवा: मोटवा पोटाचा.

> दुवयस्त स्त्री. दागदागिन. ' दहा बोटी आंगठ्या डुबवस्ता-मध्यें गजवजली।' –सला ४१.

> द्वं - स्त्री. बुडी; डुबकी पहा. (कि॰ मारणे; देणें). [हिं.] ड्बूक-किवि. १ कांठोकांठ; भरपूर, तुडुंब. २ डुव् असा आवाज करून. [ध्व. डुव्]

> दुवे -- न. बागाईत जमीनींत वाफे, पाट काढण्याचे हत्यार: •कोळपें-न. (सातारा) एक प्रकारचें कोळपें.

> डुमडुम - डुमां---किवि. नगारा, टिमकी इ० वाद्यांच्या आवाजासारखा आवाज होऊन: डमडम. [ध्व. डुम]

डुमडुर्मे—न. दुमदुमें; लहान मुलांची टिमकी.

इमणा—वि. (तिरस्कारार्थी) लह व खुजट; देरपोटया व

डुर---न. (गुज.) शिरसूच्या शेंगांचे भूस. -कृषि १६.४.७. डुर-रा-री--पुस्री. (कों.) डबर्के: झरा; डहुरा; डवरा पहा. डुरे विहीरे पाझर। पर्वत फुटोन वाहे नीर। ' -दा १६.४.७.

डुरकण–णी–णें, डुरकाणी, डुरकाघणी, डुरकी− **डुर**णे---डरकण इ० पहा. 'घोडे हिंसती बैल डुरती।' -दावि 269.

डुरका—पु. (कृ.) डुर-डुरा पहा.

द्धरमा-वि. १ ढेरपोटया आणि खुजट. २ आंखूड व जाड (हात-पाय).

डुरडुर-सी. १ बेडकांचा डरांवडरांव आवाज. २ आग पाखडणीः आरडाओरडः वडवडः चरफडः [ध्व]

डुरडुर-रां-किवि. दुरडुर करीत.

दुरदुरण-अित. १ डरांव डरांव करणें; ओरडणें; (बेड्क इ०). २ फुसकारणें; फुसफुसणें (घोणस,साप). ३ (ल.) चडफडणें; तडफडणें; शिरा ताणणें; ओरडणें. [डुरडुर]

डुरडुरा─पु. (राजा.) फुरसें; सप₁ची एक जात; घोणस. डुक्यां—पु. (कृषि.) पडवळाची एक जात. याचे फळ हात–

डुऱ्या—पु. डिऱ्या पहा.

ड्रलक्णे—अकि. डुलकी घेणें; पेंगणें. [डुलजें] डुलकी—सी. डुकली पहा. [डुलणें]

डुलर्णे-अफि. १ दुलत दुलत चालणें: झोकांडया दंत चालणें: २ पुढं-मार्गे-बाज्रम कलणे, रेलणे, हालणे (हत्तीवर, उंटावर बस-लेला माणूस किवा खुद हत्ती, उंट). ३ हालणें. डोलणें. 'शिदो- टेंका: पुस्ती: तीर. २ आधार, टेंका देणें रीचें शिकें निश्चित। खांधावरी डुळत। ' ४ बुडणें: गमावरें. हातां-तून जाणे (गहाण, ठेव, पैसा, वजन). [सं. दुल्: प्रा. डुल]

डल्लण-अक्ति. दुलर्गे, डोल्णें पहा. ' मुक्तिश्वर प्रार्थेनें संत। स्नेहमावं दुछती। '-मुआदि २७.२३१.

इस-न्नी. (व.) सरकी परण्याची लांकडाची नळी: मोघण. (लहान मुलानें). २ हागणे: पिळकणें (लहान मूल).

इळ-कन-कर-दिनीं - दिशीं -- किवि. (द्ध इ० चा) ओकून पडण्याच्या आवाजासारखा आवाज होऊन.

इळकवणी—न. १ ओकः, ओकृन पडलेला पदार्थ. २ -गापो ५५. [फा. देग्] (निदाव्यंजक) पाणी घातलेलें दूध, ताक इ०.

इळका-वि. दुचका पहा.

इळकी--स्त्री. ओकारी (लहान मुलाची). (कि॰ येणें). [ध्व.]

डुळडुळ-डुळां--किवि. १ पोटांतील, भांडयांतलें पाणी इ० हिसळण्याच्या आवाजासारखा अथवा गळवांतला पू थलथलण्या-सारखा आवाज होऊन. २ (भांडें; पोट; गळ् इ०) हालल्यानें होणाऱ्या आवाजासारखा आवाज होऊन. ३ (ना.) ढळढळां.

डुळडुळीत—वि. डळडळीत पहा.

इळी-सी शिक्यावरलें भांडें. -शर.

डुळूं. डुळू—नपु. (भांडें, कापड इ० ला पडलेलें) लहान भोंक 'कणगीला पड़रें दुळं.' [म. डोळा. तुल० का. डोळ- सार्ने, मुस्तीनें, रेगाळत काम करणें, रेगाळणें टंगळमंगळ करणें. डोळ्ळुः गादाड]

ुर - ऋति । उतावळचा इकराच्या ओरडण्याचे अनुकरण. [ध्व]

द्ध, इ.व. -पुन्नी, समृद्धिः वैपुल्यः बाहुल्यः विपुलताः चंगल. (कि॰ ार्णे: गाजर्णे: माजर्णे: मातर्णे). [डुवर्णे]

डक -ग -पु मनांतील अही:वाईट ग्रह: दांत: रोष. -चंद्र ९४. [~~हि~~.]

हुब-१ (व.) हुलकावणी; थाप: झुकांडी. २ वुडी: बुच-कळी ३ तोटा: बुड. ४ विटलेल्या वस्त्राला पुन रंग देणें. ५ पुन्हां डिक्झी: डेख. २ माथा: कळस: डोकें. (कि० काढणें: धरणें: दिलेला रंगः वस्त्रावर बसलेला रंग. ६ वैपुल्यः सुवत्ता. इ पहा. पाहणें). ३ अगदीं आणीवाणीची वेळ, प्रसंगः बरोवर मोक्याची [डुवर्णे]

असणारा एक अलंकार [इलणें]

डेअरी—स्री. दथ मिळण्याचे ठिकाण; दुधाचा कारखाना, धंदा. दूधघर. [ई.]

हैक—वि. (माकेतिक) महा मंख्या (मंडईतीलव्यापारी शब्द). डेंकी—स्त्री. १ (नाव, भित, झाड इ॰चा) आधार: धीर:

डेकी-खी---न्नी. (कुस्ती) आखाड्यांत मारावयाची एक उडी. डंकी पहा. [इंख]

डे(डें)ख —न. १ देंट, ताट. २ मूळ: उगम (भाषण इ०चा). डेखी लावणे-आधार, उगम, मूळ शोधणें.

डेखान, डेखण -न १ (क्रों) खुडलेलें झाड, रोप: रोपाची डळकर्णे —अक्ति. १ ओक्पें: दूध ओकून टाक्पें, पडणें खुड: खुंट. २ छाटल्यानंतर शिल्लक राहिलेला देंट (तंबाकू इ० पानांचा). ३ (प्रां.) साप्र माठाचा देंठ [डेंख]

> डेग-न्त्री. (व.) स्वयंपाकाचें मोठें भांडें; हंडा. तांव्याचें मोठें भांडें. 'तिथें डंगा आहेत थोर।तीन कळशींचा सुमार।'

डेग---स्त्री. (कु.) कडा (घराच्या जोत्याची इ०).

डेंग—स्त्री. कळीचे पान. डांग पहा.

डेंग—स्त्री. आधार: टका डेंकी पहा

डेंग--वि. जड; ढ; ढोंगी. 'तुका म्हणे कुचर दाणा। तैसा म्हणा डेंग हा। ' -तुगा २९१३.

डेगणे --अिक. (राजा.) थकणे; दमणें; श्रांत होणें.

डेंगणं—न. (ग्राम्य) प्रषाचें जननेंद्रियः लिंग. [तुल॰ का. डॅकणी=निशाणाची काटी]

र्डेगरी, डेंगा—स्त्रीपु (कु) खेंकडचाचा लहान पाय. [ढांग] डेंगळी—स्री. एक तृणधान्य.

डेगाळणें---अफ्रि (ग्राम्य शब्दापासून साधलेला) आळ-

डेंगी—स्त्री. आधार: टेंकू; धीरा: पुस्ती. डेंकी पहा.

डेगुताप—पु. एक प्रकारचा ताप, रोगः हाडमोडचा ताप. या तापांत हार्डे फार दुखतात. [हा मूळ झांझीबारी शब्द स्पॅनिश भार्पेत्न इंग्रजीत आला]

डेचर्का—स्री. इचकी, विचकी, द्वेळकी काठी.

डेचकी-कें, डेचा-- स्त्रीनपु. (क.) हंदट तोंडाचें भांडें.

डेचा-पु १ (स्वा.) शेंडाः टोंक (रोप, झाड इ०चें); वेळ, स्थळ: एनवेळ, संधी. ' सखनीच्या डेच्यावर स्वारांनीं उडी इल्ल−पु. एक कर्णभूषण: ठहान मुलांच्या कानांतील लोलक घालून सरवनीचा डेचा धरला.' 'हा दरोडा ऐन डेच्यावर धरला.'

ड(डे)ठ—५. देंठ पहा. [हि.]

डेंडळ, डेंड(डा)ळणें, डेंडळपट्टी, डेंड डा)ळी— हेंढळ इ० पहा.

डेंडारी — र्मा. १ ओकणें: ओकारी काटणें (सकाळच्या वळीं बळनें). २ (ल.) (गिळलेली वस्तु) बाहर ओकून टाकणें. ३ लांच परत करणें: भरपाई करणें; फेडणें.

डडाळे -न. आंतर्डे (बाहर पडलें-फाइन काढले असतांना म्हणतात).

डेर्डा--स्री. (खा. भिही) पोट.

डेडोर-५. (खा.) बंडक. [सं. दर्र]

डेपां—पु. संग्रहः सांठाः, कोठाः कोठारः, वखार. 'वुक-डेपो.' [\$.]

डेप्युटी-वि. १ दुथ्यमः असिस्टंट (कमिशनर, इन्स्पेक्टर इ०). २ दिपोटी: शाळातपासनीस. [इं.]

डेप्युटेशन—न. शिष्टमंडळ. [इं.]

डेंबरणे —अफ्रि. मोठें होणें; फुगणें (पोट इ०). डंबारणें पहा. घालणें. डिवणें पहा.

डेंबरा, डेमरा, डेमरा—वि. १ ंढरपोटवा: मोठवा पोटाचाः पोट सुटलेला. २ मोठें: सुटलेलें: फुगलेलें (पोट). ३ उतरणें (ओझें इ०). २ उतारावरून खालीं येणें; उतरणें. फुगलेला; सुजलेला (अवयव, मनुष्य, जनावर). [सं. डिब]

डे(डें)बरें, डेमरें--न. धिरडें; ढेंबरें पहा.

डेब(बि)रो—वि. मारकट. डवरा पहा.

डेंबुक, डेमको--पु. (कु.) चिखलांत राहणारा मासा. हा आंगठयाएवढा लहान असून याचे अंग बुळवुळीत असतें.

डेमी(कागद)-पु. छापण्याच्या कागदाचा प्रकार (याचा आकार २२॥ × १७॥ इं. असतो.) [इं]

पोटाची डेरकी-स्री. वाटोळें गरगरीत, मुटलेलें पोट.

ढेरपोट. डेरका पहा. [डेरा]

डेरा---पु. १ मातीचा रांजण, माठ. २ (ल.) मुटलेलें पोट; . हरपोट. ३ विण्याचा भौपळा. ४ गोल घुमट: देवळाच्या कळसाच्या खालचा गोल भाग, डंबरी. ५ नगार्याचें भांडें. ६ (भडवुंजी) कढ- पात्र; डवला. 'तेथचि डों आणुनि ढेणें. ' -ऋ १२२. ईचा खोल भाग. ७ ज्यांत पाणी राहतें तो मोटेचा भाग (दुसरा भाग सोंड) ८ गवळी लोकांचा शिमग्यांतील एक खेळ. यांत इसम. 'दर डोईस एक पैसा द्यावा. '३ पूर्वज: मूळ पुरुष: पिटी. रांजणाला चामडें लावून ते वाजवितात.

डेरा - पु. चिखल असलेली जमीन; दलदल.

तात्पुरती वस्ती: (इं.) कप [हि.] **ेदेणें**-कि. मुक्काम करणें: करणें-हजामत करणें. ०(वर) काढणें-उदयास येणें: वैभवास जेवण्याखाण्याम राहणें: तळ देणें. डेरेदाखल-किनि. डेन्यांत चढणें. ०खाजविणे-१ त्रास, उपद्रव देणें. २ आठवण कर-मुकामः युद्धास निघर्णे. 'श्रीमत कालच गारिपरावर डेरेदाखल ण्याचा यत्न करणें: आठवर्णे. • चा चेडु करणें-(चेंडुप्रमाणें झाले.' –भाऊ ४.२. डेरेदांडे-पुअव. तंतू; राहुट्याः छावणीचें डोकें हालविणें) १ सपादन शिव्या देणें: भडकणें: अति रागावणें. सामान. ' कोठें डेरे दांड कोठें उंट तहें राहिलीं। '-एपो ३९९. २ (डोकें वेड्रप्रमाणें करवें देणें) मानहानी किंवा शिव्याशाप घेणें. डेरी — स्त्री. (क.) लहान डेरा; पाण्याचे भांडें.

डेल, डेलकी--श्री. (मुंबई) बचक्याची काठी. डेल पहा. **डेलकर**—न. (राजा.) वेडका; खाकरा (कफाचा).

डेला—स्त्री. नकासगीराचे एक हत्यार. -शर

डेलिया—पु. (कु.) १ एक फूल. २ (सोनारी) कमळा-। सारखें, डोक्यांत घालण्याचें सोन्याच्या पत्र्याचें फूल. [इं. डेहलिया]

डेवगा—पु. मोठ्या आकाराचा बांब: डवगा पहा.

डेवण-ण-स्त्रीन. उतार: ढाळ: उतरण.

डे**वग-ण-**न. १ ठराविक वेळ, जागा. २ आणीबाणीचा प्रसंगः ऐन वेळ.

डेवण-अफ्रि. (अति जेवल्यामुळे) सुम्ती येणें: शरीर जड होणें: हातींपायीं येणे. ३ह० जेवल्ये आणि हातींपायीं डेवल्ये.

डेवणं-- अकि. (प्रां.) टोमणा मारणें: नाकांत काड्या

डेवण, डेवरणें—अिक. १ (वरील पदार्थ) खालीं टेवणें;

डेविरा—पि. मारकाः डवरा पहा.

डेस-पु. यूरोपमध्यें गोड्या पाण्यांत आढळणारा एक मासा. -प्राणिमो ८१.

डेहे---उड़ा. (मुलांच्या खेळांत) छातीला बोट इ० लावून ओरडणें.

डेहेला—पु. (बडोर्दे) तबेला. [सं. देहली; गु. डेहेलो] डेळ, डेळकें, डेळकी, डेळी—नस्री. १ वेळकें; दुवंळकें डेरका-की—पुत्री. १ मातीचा डेरा, खोजा. २ मोठें पोट. लांकुड; फांट फुटलेलें लांकुड, मेट. २ (ल.) आधार; मेटा.

डेंग्कें---न. १ घागर. २ लहान डेरा, मडकें. ३ मोटें पोट; त्याचा पूजनविधि. 'उद्यां डेळमाथण व परवां लग्न असें टरलें आहे. '

डो--स्त्री. डोई: डोकें. -शर.

डों--न. (महानु.) तेल काढण्याचे नारळाच्या करवंटीचें

डोई—स्त्री. १ डोकें: मस्तक. २ (ल.) प्रत्येक माणुस: व्यक्ति: 'त्या गांवांत माझ्या पांच डोया झाल्या. 'डोकें पहा. (वाग्र.) **ंउचलण**-नांवलीकिकास चढणें. **ंउठणें**-डोकें दृख्ं लागणें डेरा---पु. १ मोठा तंबु; कापडी घर (कि॰ देंगें). २ तळ: (कोंकणांत डोकें उकलेंग म्हणतात). ॰ उठिवरेंग--त्रास, उपद्रव देगें. •चे उखळ करण-१ आग पाखडणें: संतापणें. २ वाईट

काळजी दूर होणें, हलकी होणें; संकटाचें निराकरण होणें. •चे होऊन निधन जाणें. •वर हात फिरविणें-फसविणें; लुटणें. बाटेने कर्ज देण-(कर्ज देण्याकरिता डोक्याने चालणे). १ ०वर हाणे- वरचढ होणे: जास्त अधिकार मिळणे. ०वरून ताबडतोब कर्ज फेडणें: २ कष्ट, हमाली करून कर्जफेड करणें, •चे पाणी जाणें-१ अनाय, निराधार होणें: संकट व नुकसानीमळें वाटेनें घेण-नम्रतापूर्वक (साष्टांग नमस्कार घालून) घेण, लाचार होणें. २ कळस, पराकाष्ट्रा, शिकस्त होणें. ०स पाणी स्वीकारणें. •से वाटेने देणें-नम्रतापूर्वक देणें. •टेक्फें-१ लावन ठेवणें-शिक्षा भोगावयास तयार होणे, सज्ज असणें. अत्याप्रह करून (जेवावयास वर्गेर) बसविणें, राहविणें. २ थक्णें; (हजारांचे) डोईस पाणी लावणें-हजार लोकांना-ते म्हण-खचणें; अशक्त होणें. ३ आधार घेणें: आश्रय करणें. • ठिकाणावर तील तें करून, खुप ठेवण्याचा प्रयत्न करणें ३ह० डोई धरला तर येण-अद्भीवर येणे. **डोईत राख घालणे-**फार रागावणें: चर- बोडका हातीं धरला तर रोडका (ज्याच्यापासन कोणत्याहि प्रकारें फडणें: त्रागा करणें. ०ताविणे-उन्हांत डोकें तापवून घेणें: अत्यंत कांहींहि निष्पन्न होणार नाहीं अशा मनुष्याविषयीं ह्या म्हणीचा परिश्रम. त्रास घेगें. ॰देऊन बसणें, डोई देणें-१ निश्रयानें, उपयोग करितात). सामाशब्द- ॰ओझ-एँडके-भारा-नपु. चिकाटीने एखार्दे काम करण्यास बसणे; २ (निदार्थी) लोचटपणाने डोक्यावरचें, डोक्यावर वाहन नेण्याजोगें ओझें. •खरड्या-आणखी गहरें।, बसरें। (पाहण्यानें). ३ एखाद्याला ब्डवून पुन्हां शांत ताशा-वि. (निंदार्थी) न्हावगंड; हजाम. डोईचा-पु. (बायकी-असर्णे, कांहींच घडें हे नाहीं अमें दाखिवणें: निर्लज्जपण वागणें. सांकितिक) न्हावी. ०जड-वि. १ श्रेष्ठ; प्रसिद्धः सन्मान्यः भारी; •देणें-मार्गें-१ मदत करणें: सहाय्य करणें; २ निश्चयपूर्वक वजनदार. २ अति मेहनतीचें; दुर्निर्वह: कठिण; भारी(काम). ३ होणें, वाहणें. **ेन चारुत येणें**-नम्रपणानें येणें; नम्रपणा धरणें. कपाळावरचें टेंगूळ. **्पट्टी**-स्त्री. माणुसपट्टी; दर व्यक्तीवरील •िपटण-शोक करणें. •फोडणें-१ वारीक गीतीनें विचार करणें: कर (जिझियासारखा कर). •फोड-स्त्री. (डोकें फोडणें). १ डोक्याला त्रास करून घेणें. २ त्रागा कर्णें. ०फिर्णें-१ वेडें डोक्याला दिलेला श्रम. (मूर्खमाणसाला शिकविण्याप्रमाणें). २ होणें. २ रागानें बंफाम होणें. अमणाणणें-डोकें फिरणें: अमणें. oमार्जे-१ शिरच्छेद करणें. २ नुकसान करणें: बडविणें: आशा भंग करणें. •वर खापर - हंडी - फोडणें - फूटणें-(निरपराधी असतां) एखाद्याच्या माथीं दोष लावर्गे, (वाईट कृत्याचा). आळ, आरोप ठेवण. • वर घेलें-१ एखाडी गोष्ट पत्करण: त्याची जवाबदारी घेंग, २ वाईटपणा, दोप स्वतःवर घेणे. ०वर चढणे-एखाद्याला न जुमानणें, त्याविरुद्ध वंड करणें. •वर दिवस-मर्य-येण-इपार होणें. •वर भूळ घालण-१ चितंमुळें दुःखित होणें: दुःखाची दुस्सहता दाखविणें. २ एखाद्या कामाच्या पाठीमार्गे लागल्यामुळे अत्यंत हालअपेष्टा भोगणे. **्वर पदर** कुरूप, ओंगळ स्त्री. [हिं. डोकरी] येणें-१ वंधव्य प्राप्त होणें. २ (छ) लोकांत येण्याची लाज वार्टणे. ०वर बस गे-१ एखायाला न जुमानणें; विरुद्ध उठाव खोदलेला खड्डा. २ झराः रांकी: कुंड. करणें २ वरचढ होणें: बढती मिळविणें. • वर बस विणे-(बायको चाकर, मुलगा याचा) वाजवीपेक्षां जास्त गौरव करणें, त्यांच्या व सामाशब्द यांसाठीं डोई पहा. [डोकें-सी-सें प्रत्यय] मतानें चालणें; अधिक मान देणें: फाजील लाड करणें. ० वर मिर न जुमानणे: वरचढ होणें. ॰वर विळविणे-एखाद्यावर चुकीनें डोके=शरीर] दोप लादणें; दोपारोप टेवणें. ० वर हो कर्णे-व्यापारांत नुकसान हातानीं येगे; इन्छित वस्तु न मिळाल्यानें निराशा होणें. वस हात प्रयोग). [डोकें]

रीतीनें वागविलें असतां महन करणें. •चे केस नाहींसे करणें - ठेवणें-१ आशिर्वाद देणें. २ (ल.) फसविणें: लुवाडणें. •वर फजीति करणें. रागे भरणें ॰डोईचे खांद्यावर येणें-चिंता, हात ठेवन ज णें र वस्वीं नागविले जाणें: (रिक्त हस्तें) कफलक कामास बसणें. ॰ ने चालणें-अभिमानानें, ताठधानें चालणें: गर्व न जुमानणारा: बेपर्वा: बडखोर: बेसनदशीर. ॰ धडक-सी. उरस्फोड, त्रासदायक, कंटाळवाणे, जिकीरीचें काम; कपाळकूट.

डोईफोड्या--वि. १ फकीर-भिक्षेकऱ्यांचा एक पंथ व त्यांतील व्यक्ति. हे भिक्षेकरी कांहीं न मिळाल्यास स्वतःचें डोकें दगडावर फोइन त्रागा करतात. २ याप्रमाणे त्रागा करणारा, त्रास-दायकः लोचट माणस.

डोक-पु. (कों.) दलदलींत राहणारा एक पक्षी.

डोकड्या—पु (व.) मोठा मासा.

डोकरा--वि. बृद्धः; म्हातारा (बहुधा निदार्थी वापरतात). [सं द्ष्कर; हिं.]

डांकरी-ण--स्त्री. १ वृद स्त्री: म्हातारी: थेरडी. २ (ल.)

डोकला-पु. १ (प्रां.) नदीच्या पात्रांत पाण्याकरितां

डोकसी-स-न्धीन. डोई: डोकें: डोचकें: मस्तक: वाकप्रचार

डो(डों)का, डोकला-ली-पुम्त्री, १ (राजा, कों.) वाटणें-१ एकाद्याविरुद्ध उट्टन त्यावर वर्चम्व टेवणें २ मुर्ळीच (निदार्थी) तंगडी: पाय. २ (व.) डोका=गुडघा. [तुल० का.

डो(डों)कावणें-अिक. डोकें खुपसून वारकाईनें पाहणें: होणें: 'प्रदा अंगावर येणें. **वर हात घेऊन येणें**-रिकाम्या टोंकावणें (पाहाणें या कियापदाबरोवर डोकावून पाहणें असा

डोकी, डोकून-सीन. डोकें; डोई पहा.

(कि॰ चालणें). ३ लक्षः; गति. ४ (ल.) अग्रभागः; वरचा भागः; ॰कापड-न १ डोंगरी किल्ल्याच्या (मुंबईच्या) मुलुखांत पूर्वी टवका: टाळ: उंचवटधाचा भाग. ५ नांगराचा एक भाग. [ ] विकत असलेळें जाडेंभरडें कापड. २ (ल.) हलक्या जातीचें व म्ह० डोकें की फोकें (खोकें). वाकप्रचार व सामाशब्द यांसाठीं दराचें कापड. इंग्रजींतिह इंगरी या नांवानेंच हें कापड प्रसिद्ध डोई पहा. • असण – अकल असणे • उठव्या – हरी; त्रासदायक; आहे. • उद्भाः, डोंगरी – पु. एक जातीचा ऊंस. – कृषि ४५०. कटकट्या (भिकारी). •क्रुट-न. (ना.) माथेफोड. •खरडणें- •िकल्ला-पु. मंबईचा फोर्ट जॉर्ज किला. •बागायत-न. तासर्णे-अकुशलपणाने हजामत करणे. •बाज-वि. हुषारः (कों.) डोंगराच्या उतावरील बागाईत. •िमरी-स्री. (राजा.) कल्पक, **्भडकर्ण**-त्वेष, चीड येर्णे; अत्याचारी बन्णे; रक्त कार्ळी मिरी, मिऱ्यांची एक जात. तापों. 'या अनत्याचारी चळवळींत कृणाचेहि डोके भडक देतां कामा नये. ' -ंक २७.५.३०. डोक्याचा-पु. (कों.) न्हावी. डोईचा पहा. 'एक राजा सलो तच्या डोक्यांत सलें शिग...तें वाडी. डोक्याच्याला उमगलें '-लोक २.२८.

डींगर—प. १ लहान पर्वतः टेंकडी; पहाडः घाट. २ (ल.) मेहनतीचें कामः, काळजी करण्यासारखा आजारः कर्जाचा बोजा, पाप, गुण, संकट, त्रास यांचे आधिकय, ३ (ल.) काजळाचा गोळा, रास (भांडयाच्या बुडावर धरलेली). ४ (कों.) डोंगराळ मुलु-खांत प्रथम नाचणी परलेलें शेत. ५ (कों) शुक्क, डोंगराळ प्रदेश; नाचणी, वरी यांसारख्या पिकांच्या उपयोगी जमीन. [प्रा. दुंगर; मु. डुंगर] (वात्र.) डांगर खणून(पोखरून)उंदीर फाढणे-अचाट परिश्रम करून त्याची फलश्रुति फारच अल्प झालेली दाख-विणें. डांगरावरून उडी टाक्रणे-श्रह्म गोष्ट करणें. उदा॰ हलकी दंणगी दंगे. डोंगरीं दिवा लावणें-(पेंढारी, लुटास इ॰ना भिऊन) डोंगरांत जाऊन राहणें, वस्ती करणें. मह ॰ १ डोंग-रास दखणे आणि शिपींत औषध. २ दुह्न ड गर साजरा. सामा-शब्द- ॰कठडा, कठाड-डी, कांठ, किनारा-पु. डोंगराची कड, हृद्द, सीमा; डोंगराच्या पायथ्याचा, आसपासचा प्रदेश. ' डोंगरकगड़याचे गांवास रान लगत पडलें. ' •क**णगर-कंगर**-पु डोंगर पर्वत: डोंगराळ मुलुख; टेकटचा. •करी-वि. डोंगरी: डोंगरांत राहणारे. 'डोंगरकरी कोण आहेत...यांची जोराची चव-कशी चालु केली ' -अस्पृ ४. •कोळी-पु. डोंगराळ मु उखांतील पहा. एक जात व तींतील व्यक्ति. ० खिडी-स्त्री. खिडींतील असंद मार्गः। घाट. •गांव- पुन. डोंगरावरील, डोंगरामधील गांव. डोंगरत-किवि. (व.) उत्तरस, उत्तरेकडेस 'तो डोंगरत गेला.' व्हळे-न. जंगल तोडून लागवडीस आणलेली डोंगरावरील जमीन. डोंगराळ प्रदेश, मुक्ख. •वट डांगरट डांगराळ-वि. डोंग- येतो ... ' - आगर ३.७४. [ई.] रांनीं युक्तः डोंगरीः डोंगरासंबंधीं, खडकाळ, (प्रदेश); पहाडी. ०सरा-री-स्री. डोंगरांची, टेकडयांची रांग. डोंगरांच लवण- -भाए १९६. [डोह !] न. डोंगरांतील वळण अथवा वांकण. डोंगरी-स्री. १ लहान

डोंगर: टेकडी. २ डोंगरी कापड पहा. -वि. १ डोंगरांवर पिकणारें, डोक -न. १ सर्वअर्थी डोई पहा. २ बुद्धिः विचारशक्तिः; होणारें. २ डोंगरांनी युक्तः डोंगराळ. ३ डोंगरांसंवधीं. [डोंगर]

> डोंगरे—न. डोंगराळ मुख्यांत पिकणारे एक प्रकारचे भात. डोंगर्की —स्री. (गो.) डोळवास होणारी पुळी; रांजण-

डोंगशी—स्त्री. खाऱ्या पाण्यांतील एक मासा.

डोंगळा-ळ--पु. काळा मुंगळा; मोठ्या मुंगीची जात.

डोंगा—वि. वांकडा. ' ऊंख डोंग म्हणनी रस नव्हे डोंगा।' [का. डोंका-क=वांकडपणा]

डोंगा—पु. एक लहान नाव, होडी; डोणी. [हि.] ०ढकळी-वि. (व.) निष्काळजी: हयगथी (माणुस, कार-भार) (डोंगा=नाव) एकदा पाण्यांत ढकलावा, पढ़ें त्याचें काय होईल तें होवों अशा बृत्तीचा). 'त्याचा सगळा कारभार डोंगा ढकली ' डांगी-स्त्री. (काशी.) डोंगा: नाव: होडी. [हि.]

डांगुल्ली—स्री. लहान डोंगर.

डोघालणें --अफ्रि. गळचाला दोन बोटें लावून शब्द करणे. ' डोईस लहान चिथोटी डोघालित यमुने कांठीं। ' -राला ६६.

डोचकी-के-सीन. मस्तक; डोकें: डोई: डोकरें. [डोकें. डोकर्से] म्ह० डोचकें कीं बोचकें (बोचकें तरी किंवा डोचकें तरी मार.) =सोक्षमोक्ष करणें, कोणतें तरी एक ठरविणें (जान किंवा जमीन या प्रतिज्ञप्रमाणे)

डो(डां)चणी, डां(डां)चणं—डवचणे, डोंचणी. डोंचणी

डोचळणे—उकि. (महानु.) सावध करणें. 'माया जीवातें विकरे संचरे वीए, प्रसंव हालवी, डोचली डगळी लोटी।'-चक-धरिमद्धांतसूत्रें १९४ ६. [डोच(ल)णें]

डांझ-पु. औषधाचें एकवेळचे प्रमाण; औषधाचा टक; **्पठार**−स्त्री. डोंगराच्या माथ्यावरचा सपाट प्रदेश. ०रान−न. मात्रा; घोंट: घुटका. 'ह्याचा फाजील डोझ झाल्यास तो अंगावर

डॉड-पु. (महानु.) वुडत ठाय, स्थान. 'रमु डोड हा।'

डोडी-सी. पीक. -मनको.

डोण-णी--पुनर्स्ता. १ झाडाच्या खोडाचें द्रोणाप्रमाणें पोख- (आगीचें, तिखटपणाचें) आविक्य, परमावधीदरीक विशेषण, हन कोहन केलेर्रे पात्र. २ मुरमाडाच्या जाड मुळीचा कोहन प्रत्यय: आग करावयाजोगा (तिखट पदार्थ). ' तिखट डोंब. ' झाडार्वे माठण. — स्रो १ पोहरा तळयांतील पाणी शेतास घालण्या- (शरीर) अत्यंत तप्त होगें: लाही होणें. 'वोल न निघ तिचे किंग्तां). २ दगडी-लाकडी कुंडी (पाण्याकरितां). ३ (कु.) वदनी।परी हृदयी डोंब पाजळला। -नव २१.१३६. ०मारणें-लहान तार्क; डोणी पहा. [सं. द्रोण; तुल० का. डोणें=डोंगरांतील आगीचा लोळ उठणें. पसरणें. पाण्याचे टांकें: पोकळ भाग]

डाणगा-गै--पुन. (कु.) लहान डोण: लाकडाचें भांडें: डोण अर्थ २ पहा.

डांण मिरची —स्री. (कर्ना.) भोपळी मिरची: मोठी मिरवी. [का. डोण्णे=लक्ष]

वर्गेंग्च्या पानांचा केलेळा द्रोण. २ (वे.) गाडीच्या आंसावरील भांडण इ० प्रसंगीं ज्याग सोडविण्यास जातीय अनेक माणसें जाड लांकुड; बुटें. ३ (वे.) आटविण्याकरितां कढविलेला उंसाचा जमतात असा माणूस व ती जात. [मं. द्रोण+काकोल: म. डोंब+ रम निवविण्याची लाकडी चौकोनी काहील, डोण, ४ (क.) कावळा लाकडाचे भांडें. [डोण]

कोणत्याहि नावेला 'डोगी' व युगेपियनांच्या नावेला जहाज म्हणत आशा विटंबिली मुटें। ' -तुगा २८४१. असत. ' तरावया मृगजळाची गंगा। डोणी लागी धावतां दांगा-। माजी वोहळे बुडिजे पे गा। ' -ज्ञा १५.२५२. २ (तुप, इ० पाण्यांत बुडविणें. [इबणें; हि. इबोना] करितां) पानांचा द्रोण. ३ कुंडी; लहान हौद; माठणी: टांकी. [डोण: सं. द्रोणी]

डांफा - पु. (व.) पानांचा कंलेला मोटा द्रांण. 'आम- दोन दोन डॉभरगणें सारक्या भारी - भाव ४३. रसाला डोफा तयार करा. ' [डोह !]

डो(डो) हा-पु. गुडघा; जानु

डोब-पु. १ (इवी) वडी. २ रंगीत वस्त्रास पुनः त्याच मार्णे). [डुबणें; हि. डोब]

डोव--पु. (व.) डबकें. [हि. डोवा]

डोब-पु. (क्.) भात लावण्याची कातळावरील सखलट जमीन.

डांब, डोम--पु. १ अतिशुद्रांतील एक जात व तींतील -िखपु २.३८.२८. व्यक्ति. हे स्मशानांत चाकरी करून पांट भरतात. कांहीं लोक दोर, चटया, पंखं इ० विणुन विकतात. कांहीं डोंबा-यांचा धंदाहि कर- डोकें: डोकमें. २ सौम्य शिवी. 'चला! खेळ हे मांडले डोंब-तात. ' डोंब समशानें राखती। ' -दावि ७०. २ चांडाळ: महार. लाचे। ' -केक ४९. [डोंबें] [मं. इंब; डोव: डोम, दंपा: डोंब=म्लॅंच्छ. तुल० द्रा. इंबा= राक्षम. फ्रेंचिजिप्मी रोम: आर्मेनियनिज लोम: पालेस्टाईन दोम] (कि० मार्णे). [डुब्=बुडणें; हि. डोव]

डांब--पु. १ भयंकर आगः वणवाः आगीचा लोळः मोठा दाह, ताप ह्यांची वेदना लाही: आग. 'अंगाचा डोंब. '-विअ.

केलेला द्रोण, भाडें (लोणचें, मीट इ० टेवण्याकरितां): कोटिंबा: [का. डोंबी=समूह, गर्दी: अधिकता.] **्पाजळणें-होणें**-

डांब-श्री. (राजा.) मोरीच्या सांड पाण्याचा खड्ढाः डबकें. डोंब अळी--स्त्री. मोटी अळी (कीटक). डोबका-पु. (ब.) भोंक. बीळ.

डांब काड--न. (व.) लहानमें डवकें. [डोब]

डांचकाचळा — पु. १ (डोंबाप्रमाणे स्मशानांत असणारा) डोणा-पु. १ (तूप. तेल इ० ठेवण्याकरितां). केल, पळस कावळ्याची एक जात. हा कावला, हिडीस पण फार धीट दिसतो

डो(डों)यड-र--कीन (निदाशीं.) महैस: रेडी: म्हसलड. डाणां----श्री. १ नाव; डोंगा: पूर्वी देशी लोकांच्या (भाकड, निरुपयोगी महशीस मंजा). 'ऐशीं ज्ञानाचीं डोंबर्डे।

डोवर्ण - उकि (क.) इब देंगें; रंग देंगें; कपडे रंगांत,

डीब(भ)र, डांभार, डांभरगण-न.पु.न. खड्डा. 'तथे लकराचा मुकाम केला होता आलीकडील तोंडी खळचा भागी

डॉबर्जे-न. (व.) झाड, वेळी यांम नवीन कोंध ज्या जागीं फटतो ती जागा; कोंब. [डंबारणें]

डोबरा, डोंबरा-पु १ (भित, भांडें, कापड इ॰ला) प्रकारचा रंग देण्याची किया. इव अर्थ ४ व ५ पहा. (कि॰ पडलेटें भोंक. २ खड्डा; खळगा (रस्त्यावरील, यांत पाणी सांचुन डबकें बनतें). डबरा पहा. [डबरा]

डांबरी —स्त्री. (व.) खंटचावरील लाकुड.

डांबरी-वि. जाड: मोठ्या पोटाची, अंगाची: गोवरी 'विच आणी डोंबरेआ सर्पिणी। फुंकिती कालिया नागिणी।'

डोंबल-ले--न. (कों.) १ (निंदाथी किंवा थहेर्ने)

डोबा-पु. १ इवः, रंगांत वृडविणें. २ (सामा.) वृडी.

डांबा-पु. काळा साप. 'दोराचिया सापासी। डोंबा जाळ (बहुधा आग शब्दावरोबर योजतात). २ (ल.) उष्णता, बडी ना गब्हाळा ऐसी। संख्या न करवे कोण्हासी। '-ज्ञा ७.१६३.

डॉबा(भा)री-4. कोल्हाटी; कसरत करणारी एक जात.

डोंबाळा-पु. (कों.) गाडीच्या धुरेचा दोर आवळ करण्या-करितां साटीपासन जोकडापर्यंत जाड काठी अगर रीप बांधतात ती. डॉबाळा-ळी-पु. वणवा; मोठी आग. डॉब पहा. ' डोंबाळा उठला भवती।'—संग्राम १३९. [डोंब+आळ प्रत्यय]

डोंबाळी-सी. डोंबअळी पहा.

डॉबी-ली. १ (राजा.) हटानें, चिकाटीनें झटणें; अडथळचास न जुमानतां पुढे रेटणें; आपलें घोडें पुढें दामटणें. (कि॰ करणें; मारण: लावणें). २ जिकीरीची व त्रासदायक याचना, तगादा, कटकट. (कि॰ करणें; घालणें; घेणें).

डो(डों)बूर-पु. (तंजा.) खांच; छिद्र; भोंक. डोबरा पहा. पडलेला कोंवळा नारळ.

डॉब्या-वि. १ चिकाटीचा; पुढें रेटणारा; झटणारा. २ तगादा लावणारा; डोकॅफोड्स; लोचट; कटकट्या. [डोंबी]

डॉड्या-पु. (क्.) मासे पकडण्याचे लहान जाळे.

डोंब्या-नाग-सप-साप-पु. एक जातीचा साप: हा अत्यत विषारी असतो. [सं. डुंडुभ ? हिं.]

डोभरा—पु. (प्रां.) डोबरा पहा.

डोम, डोम-अळी-कावळा-डोंव इ० पहा.

डोमडा-वि. (ना.) काळाकुटः; काळाकभिन्न. [हिं. डोमडा= डोंब जात] म्ह० (व.) डोमडी बायको एकाची गोरी बायको लोकाची.

डोमल-पु. १ (नांगराची अथवा गाडीची) चन्हार्टे व बंद पिळवटून आवळ करण्याकरितां उटाळीप्रमाणं उपयोगी पडणारें एक लांकड. २ वासा; गाडीची दांडी. डोंबाळा पहा.

डोमाळे-न. दांडी (गाडीची). डोमल पहा.

डोम्या-नाग-सर्प-साप-पु. डोंब्या नाग पहा.

होय-यी-की. डोई पहा. 'दिसे एक डोयी जटाभार वाहे।' -नरहर गंगारत्न माला ४८ (नवनीत ४२**१**).

डोयली-सी. (कों.) पळी; डवली (नारळाची करवंटी, कोय किंवा लांकड याची केलेली). [डबली]

होर-नि. नादमधुर; गंभीर; घौस (वाय, आवाज).

डोर-पु. डमहः डौर पहा.

डोरली-वांगी-सी. रानवांगें: वांग्याची एक जात; या फळाचा रंग पिवळा असून आकार सुपारीएवढा असतो. याची भाजी करतात. फळाचा औषधाकडे उपयोग होतो. झुडपाला कांटे बाजूकडून दुसऱ्या बाजूकडील गतीस डुलर्णे—डोलर्णे तर पहें-असतात. 'बीज पेरूनियां तेंचि घ्यावें फळ। डोरलीस केळ कैचें लागे।'--तुगा ३६७६.

डोरली रिंगणी—स्त्री. एक प्रकारचें झाड.

डोरलें—न. १ डोरलीचें फळ: डोरलें वांगें, २ डोरलीच्या फळासारखा सोन्याचा डागिना.

डोरलें—न. गुन्हा; शाबीत झालेला आरोप. (कि॰ करणे; लावणें).

डोरले वांगे--न. डोरल्यासारखें वांगे.

डोरशीम्शी-सी. समुद्रांतील मुशी माशाची एक जात.

डोरा-पु. डवरा पहा.

डोरी-नि. सुंदर.

डोल-प. पाण्याची वादली: पोहरा: पीप. 'डोल रूप्याचा दोर रेशमी जपून झपून पाणी भरशी। ':-पला ४.४०. [हिं.डोल]

डोल—पु. (हेटकरी) गलबताची, नावेची डोलकाठी. [हिं.दोल] डोल-पु. १ देवाचा डोलारा. डोल्हारा पहा. २ डोली. ३ कंपः कांपः हल्लां. 'अगा वारा जरी वाजीनि वोसरे। तरी तो डोल रुखीं उरे।'-ज्ञा १८.४२३. ४ डलणें; झोके खाणें; झोंका. (कि॰ देणें). 'तेणें समर्था येतसे डोल।'-दावि२८१. ५ विस्मय. ६ उत्तरहिंदुस्तानांतील देवाचा (राधाकृष्णाचा) एक उत्सव. हा आपल्या इकडील शिमग्याप्रमाणेंचे फाल्गुनांत असतो. [सं. दोलयुः प्रा. डोल] •ग्यारस-स्त्री. भाद्रपद शुद्ध एकादशी. इंदुराकडे यो एकादशीला सर्व मंदिरांतील देवांच्या मूर्तीची मिर-वणुक प्रतिवर्षी निघण्याचा संप्रदाय आहे; ह्या एकादशीचें नांव. -विक्षिप्त १.११७.

डोल-पु. दुष्काळांत सरकार महार, जागले इ० ना रोकड किंवा धान्य खावटी देतें तो. -गांगा ९६. [इं.]

डोल-पु. (राजा. कोळी) लहान मासे पकडण्याचे जाळे.

डोलकर-पु. डोली वाहणारा; भोई. [डोली नकर]

डोलकाठी, डोलखांब-पु. १(कों.) (नावेच्या, बोटीच्या) शिडाची काठी: डोल. २ जत्रेमधील निशाणाची काठी.

डोलची-स्नी. डोल; कातड्याची पखाल; पोहरा. [हिं.] • **ह्येग**-पु. (पखालीचा धनी) मुसलमान. पखाल्यास व्याजो-क्तीनें म्हणतात. घागरगडचा सुभेदार या संक्षेप्रमाणें.

डोलझा-पु. (विणकाम) धूनास (विणलेलें कापड गुंडाळा-वयाच्या चौकोनी लाकडास) प्रतिबंध होण्यासाठीं ज्या दोन बाजूंस खुट्या घालतात त्यापैकी प्रत्येक. याने थून उलट फिरत नाहीं.

डोलर्णे-अफ्रि. सर्व अथीं डुलर्णे पहा. डुल्णे आणि डोलर्णे या दोहोंत फरक आहे, तो असा कीं, आपण होऊन न हाल-णा-या निर्जीव वस्तुस डुलर्णे हैं कियापद योजतात व स्वतः होऊन, मुद्दाम अंगिकारलेल्या गतीस डोलर्णे कियापद योजतात. एका माणें होणाऱ्या गतीस झुकणें लावितात. 'ओलें गह प्राज्य प्रेमाश्रमरें करूनियां डोले। ' –मोभीष्म १०.९८.

डोलव(चि)णे—उकि. १ दुलायास, डोलायास लावणें; हेल-कावं देणें; इलविणें. २ हलविणें (मान, डोकें इ०). 'शिखा डुलवी स्वअंगावर।' -- नव १६.१०४. [डोलर्णे प्रयोजक]

डोला-पु. १ मुसलमानांचा ताबृत; ताजिया. २ डोली; पालखी, मेणा इ० वाहन. 'स्वारि सख्याची येईल कथीं मिरवत डौलांत। बसुनियां चौरंग डोलांत।' –प्रला १३४. 🧸 (हिं.) प्रेताचे वाहन; तिरडी. [सं. दोला; हिं.] • जाणें-क्रि. (शिवी) मढें जाण: मर्गे. 'हात् तुझा डोला गैला.' (मुसलमानांचा डोला हा प्रेतवाहनाचें प्रतीक आहे त्यावरून).

डोला(व्हा)रा-पु. डोल:लहानसा भौपाळा:देवाचा पाळणा: झुलता देव्हारा. -एभा ९.२६६. 'अंत:करणाचे डोल्हारीं। आत्मा निजविला श्रीहरी।' –देकृष्णजन्म ७९. [सं. दोला; हिं. डोला]

होलाबा-पु. झोंका; तरंग; हेलकावा. 'बहिणी म्हणे येती मुखाचे डोलावे। जाणती अनुभवें जाणते जे। ' –ब ४५. [डोल्णें]

डोली—स्री. १ अशक्त, आजारी माणसास, बायकामुलांस नेण्याकरितां उपयोगांत आणावयाचे वाहनः पाळणाः डोंगरः घाट चढण्याउतरण्यासाठीं पूर्वी अशा डोल्या असत. ' डोलीमाजी घातली तथवां। कृष्ण दर्शने तारावया। ' -जै ६.५९. २ मेणाः पालखी; सुखासन. ३ (हट. नाविक) घामत बाहर टाकण्यासाठी पेटीसारखी केलेली जागा. [सं. दोली]

डोळीधारा—सीपु. मासे मारण्याकरितां डांभे रोविलेले अस-तात त्यावरील कर. [डोली+धारा=कर]

डोल-पु. औषधाचें प्रमाण; मात्रा. डोज पहा. [इं.] डोसकी-के-नस्री. डोकसी; डोई पहा.

होह-4. नदी, तळें यांतील खोल भाग; खळगा; खोल पाण्याची जागा. -अ. काळा या शब्दास अतिशयोक्ति, आधिक्य दर्शविण्यासाठीं जोडण्यांत येणारा प्रत्ययः ' यमुनेचे पाणी काळें डोह आहे.' [सं. रादोह] डोहांत पडणे-संकटांत, पेंचांत सांप-डणें. म्ह ॰ डोहाच्या जागीं डोहो पडतील=कांहींहि सोंग केलें तरी माणसाचे खरें शील बाहर पडणारच (खोटघाच्या कपाळी कुन्हा-डीचा घाव सरतेशेवटीं बसेलच बसेल).

डोहण--न. १ (कों.) डोह; पाण्याचें डबकें; तळें. २ (ना.) डोणगें: ग्ररांना पाणी पिण्याकरितां बनविलेलें झाडाच्या खोडाचें पात्र.

कामांत आणलेलें). (कि॰ घालमें). २ गोंधळ; बंड. 'मोंगलांचे मनांत राज्यांत डोहणा करावा असा आहे. '-पेद २०.१२८. ३ टोमणा.

डोहन-न. (व.) दोन छपरांच्या जोडावर (मध्यें) वस-विण्याचा पन्हळ.

डोह(हा)र---पु. ढोर; कातर्डे रंगविणाऱ्या चांभारांची एक जात. ढोर पहा. 'जीनगर सलतानगर चर्मक। डोहर भाट बुरुड रजक। ' -स्वादि ६.५.३८.

डोहरा-पु. नदी, ओढा इ॰कांत पाण्यासाठीं खणलेला खड्डा. डवरा, डहरा पहा.

डोहलोटी-की. (व.) ज्येष्ठ शुद्ध पौर्णिमा.

डोहळ्ण, डोहळा-व्वळणे; व्वळा पहा.

डोहळतुळी—सी. डोहाळे लागलेली गरोदर स्त्री. [डोहळा] डोह(हा)ळा-पु. १ गर्भवती स्त्रीची वासना; इच्छा. ' वसिष्ठ म्हणे रायासी । धर्ममर्यादा आहे ऐसी । डोइळ पुसावे स्त्रियांसी। मागतो त्यांसी तें द्यावें। '-भारा-बाल ४.३४. २ अयोग्य इच्छा: भल्त्या गोष्टीवर वासना जार्णे: छंद: हौस:शोक. (कि॰ पुरणें; पुरविणें). 'कैसे प्राप्तीचिये वेळे। निदैवा अंधेळे-पणाचे डोहळे। '-ज्ञा ६.७३. [सं. दोहद; प्रा. डोहला] भिकेचा डोहळा आठविणे-ज्यामुळें भीक मागावी लागेल असे ढंग करणें; व्यसनापायीं उधळेपणा करणें. इह ० पोराचें चिन्ह डोहाळया-वह्न ओळखावें. डोहळे(हाळ)जेवण-न. डोहाळतुलीला मेज-बानी. पहिल्या गरोदरावस्थेत स्त्रीला डोहाळे लागूं लागले म्हणजे (हर्छी सातव्या महिन्यांत), सुवासनीना बोलवून भोजनसमारंभ करतात तें.

डोहा(हो)र-पु. डोहर, ढोर पहा. ' डोहोर लोहार दासी बद्धती बारा । उपदेशिती फारा । रांडा पोरें । ' -तुगा ४०८.

डोहारणे-कि. (ना.) १ माल वाहून नेण. २ (ना.) लबाडीने दुसऱ्याची वस्त लांबविणें.

डोहो, डोहोण, डोहोणा, डोहोरा, डोहोळण, डोहो. ळतुली, डोहोळा, डोहोळेजेवण—डोह इ० पहा.

डोळ-प. टरफल असलेली डाळ: अधेवट भरडलेली, सडलेली डाळ: भरडा: चोख डाळीमध्यें कचित् सालासकट राहि-रेल्या डाळिंच्या. -न. (मनांतील डोळ) संशय; वहीम; किंतु. (कि॰ पडणें, येणें). [डोळा. देप्रा. डोल=डोळा, जंतु, फल]

डोळ-बी. मासे धरण्याचे मोठें जाळें. हें समुद्रांत पुरलेल्या मेढ्यांनां लावितात.

डोळकर--पु. पालखी वाहणारे. डोलकर पहा. [डोली+कर] डोळझां(ढां)पणें -- न. (कों.) घाणा, रहाट वगैरेस जुंपला डोहणा—पु. १ (कों.) अडथळा; विरोध; मोडता; विघ्न (चाल असतांना रेडा, बैल, यांच्या डोळघाला घालावयाची झांपणी; घोड्याची अंधारी. 'डोळझांपणें लावून मुहाम आडरानांत शिर ण्यास जेव्हां मंडळी तयार झाली ... ' -िट ४.२२९. [डोळे+ भांपण, ढापण]

> डोळमीट-न. भोंक पाडण्याचे एक लहान हत्त्यार: गिरमिट. [इं. गिम्लेट]

होय डोळस। तया डोळघा डोळवस। ' विप ७.११६.

डोळस-वि. १ डोळे, दृष्टि शाबुत असलेला. 'कां डोळ-साचे धरूनि कर। अंधळा सत्वर चालतसे।' २ (ल.) चतुर; हुषार; चलाख; काकदृष्टीचा; दूरवर दृष्टि पोंचविणारा; सुक्ष्मदृष्टि; चाणाक्ष. 'ज्ञान जी तुझेनि डोळस।' -ज्ञा १४.१०. ३ तीक्ष्ण दृष्टीचा. 'म्हणे ऐक सकुमार राजसे । चंपककळिक परम डोळसे। ' ४ संदर डोळ्याचा. 'रंगा येई वो विठाई। सांवळिये डोळसे।' -तुगा २८२. ५ स्वच्छ: प्रत्यक्ष. 'तें ज्ञान नोहं जाणावें । डोळस तम। '-ज्ञा १८.५८१. ६ (थहेर्ने) डोळ असलेली (डाळ, वरण इ०). [डोळा] डोळसता-स्री. डोळे असर्णे; दृष्टि. ' देखणे-पर्णेवीण डोळसता। तोची माथां स्तबक। ' -एरुस्व १.६६. डोळस वरण-वि. डोळाने युक्त अशा डाळीचे वरण.

डोळा-प. १ रंग. ह्रप वर्गेरे जाणण्याचे इंद्रिय: नेत्र; दृष्टि: नयन; नेत्रेंद्रियाचे स्थान. २ दृष्टि; नजर; लक्षः कराक्ष. ३ लहान भोंक; छिद्र (कापड, भांडें इ० चें). ४ मोराच्या पिसाऱ्यावरील डोळयाच्या आकाराचे वर्तुळ; नेत्रसदृशचिन्हः चंद्र; चंद्रक. ५ अंकुर, मोड फुटण्याची, येण्याची जागा (बटाटा, ऊंस, नारळ इ० स). ६ पायाच्या घोटवाचें हाड: घोटा. ७ गुडच्याच्या वाटीजवळ दोन खळगे असतात ते प्रत्येक. ८ माहिती सांगणारा; ज्ञान देणारा (माणस, विद्या इ०); बातमीचा, ज्ञानाचा उगम (शास्त्र, कागदपन्न, हेर, गांवचा महार इ०). 'धर्माधर्म ज्ञान समजण्याचा डोळा धर्मशास्त्र.''पांढरीचे डोळे महार.' ९ माशाच्या पाठीवरील खवला; सीताफळ, रामफळ, अननस ६० फळावरील खवला. नेत्राकार आकृति. १० (खा.) १६ शेराचे मापः, परिमाण. एऋतृतीयांश पायली (४८ शेरांची). १२ डोळे=एक माप व ६० मापें=एक साठ). ११ कुभाराच्या चाकांतील एक खांच. १२ (सोनारी) जिन्नसाच्या इतर अंगापेक्षां तोंडाशीं किंचित वाटोळा व डगळ असणारा भाग. १३ दुर्बिणीचें आपल्याकडे असलेलें भिग. १४ जात्याचें तोंड. १५ मोटेस बांधावयाचे लाकण. १६ (विटीदांडू, कर). आर डाव; वकट, लैंड इ॰ मधील डोळयावह्न विटी मारण्याचा डाव. (कि॰ मार्गे). [देप्रा. डोल] (वाप्र) डोळा उपडत नाहीं-एखाद्या, गर्बिष्ठ मगरूर माणसावहल किंवा पाऊस एकसारखा पडत अस-ल्यास म्हणतात. डोळा ओळखणें-दुसऱ्याच्या मनाचा कल समज्जें, आशय, अभिप्राय ताडजें. डोळा काणा असावा

डोळवस--- पु. डोळसपणा. ' आत्मा स्वयंप्रकाश । जेणें जन ठिवर्ण-एखाया वस्तुच्या प्राप्तीची इच्छा करणें. डोळा जाणणें-समजण-ताइणे-मनांतील गोष्ट जाणणे. डोळा देणें-बारीक नजर ठेवण. ' गृधासम डोळा दिधला. '-संग्रामगीतें ४१. डोळा न फूटे काडी न मोडे या रीतोने करण-अगरी लक्षपूर्वक, कौशल्यानें काम करणें. डोळा पाहणें- डोळे वटारून पाहणें. डोळा प्राण ठेवण-डोळचांत प्राण ठेवणे पहा. 'माझी माता शोकें करून। डोळां प्राण ठेवील कीं। ' डोळा बांधणें-इसऱ्या झाडाच्या फांदीला सालीमध्ये खांच करून निराळ्या झाडाचा डोळा कापून बसविणें. डोळाभर झींप-चांगली झोंप. डोळे उगा-रण - गुरकावण - डोळे वटारणें. डोळे उघडणें - आपलें कर्तव्य, हिताहित वगैरेकडे लक्ष वेधणे: सावध होणे. अनुभवानें: चटा बसल्यानें; नुकसान झाल्यानें शहाणें होणें. 'आतां तरी याचे डोळे उघडले असले म्हणजे पुष्कळच चांगलें झालें म्हणा-यर्चे.' -उष:काल. डोळे उरफाटणें - फिरणें - चढणें -(श्रीमंतीमुळें) मदांध होणें. डोळे(मोठे, केवहे)करणें-डोळे वटारणें; रागावृन पहाणें. ' मी नुसतें त्याचे नांव घतलें मात्र तों बाईसाहेबांनीं केवढे डोळे केले तें तृ पाहिसेंस ना ! ' -फाल्गुनराव. डोळे खाणें-पॅगणे; इलकी घेणें. डोळेगांवचीं कवार्डे लागण-(मी, तो इ०) अंध होणें. डोळे चढणें-(दारूनें, जाप्रणानें, उन्हानें, रागानें) डोळे उम्र दिसमें. डोळे चढवून वोल्रणे-रागाने बोल्रणे. डोळे जळणे-देवामळे बरें न पाहवर्ण; जळफळणें. डोळे जाणें-अंधत्व येणें. डोळे **झांकणें-ढापणें-** ? मरणें. २ दुरुक्ष, हयगय करणें; कानाडोळा कर्णे: डोळझांक कर्णे. ३ डोळे मिटणे: प्राण सोडणे. डोळे टळ-टळीत भरण-अध्नंनी डोळे मह्हन येणे. डोळे तळावण-खुडकण-डोळे लाल होणे, उष्णतेने विघडणे. डोळे ताठणे-अरेराव, मगहर बनणे, होणें. डोळे ताणून पहाणें, डोळे फांकण-तीक्ष्ण नजरंने पाहणे. डोळे तांब डेपिवळे करणें-रागानें लाल होणें; उप्र नजरेनें, डोळे फाइन पाहणें. डोळे निवर्णे. नित्रविण-थंड होण-एखादी ईप्सित प्रिय वस्तु पाहून समा-धान पावर्गे; कृतकृत्य होगें. 'कृष्णा म्हणे निवविले डोले त्वां वा यदूत्तमा माजे।'-मोऐपिक ३.३१. डोळे नियळपॅ-१डोळे येउन बरे होणें; डोळे फिल्लन पूर्ववत् स्वच्छ होणें. २ (ल.) (वडानंतर) पूर्ववत् ताळ्यावर, शुद्धीवर येणे. डोळे पठारास, पाताळांत जांग-आजार, अशक्तता इ० मुळें डोळे खोल जांगें. डांळे मलक काणा अमृं नये-दृष्टीला अंधत्त्र असलें तरी चालेल पांढरे करणें-१ (डोळे पांढरे होईतों पर्यंत) अत्यंत करपणाची परंतु अन्यवस्था असुं नये. डाळा घाळणे-मारणे-१ डोळा शिक्षा देणें. २ मृत्युपंथास लागणें. डोळे पार्पा-डोळ्यांना मिचकावृन खूण करणे. २ आपलें प्रेम व्यक्त करण्यासाठीं एखाद्या नेहमीं विलासी, विषयी, कामुक असे मानण्यांत येतें; प्रथम पाप (बाई) कडे पाहन डोळे मिचकावणें. डो ठा चुकि विणे-दृष्टीस करतात ते डोळेच. डोळे पाहन वागर्णे-चालर्णे-एखायाच्या न पड़णें: भेट घेण्याचें टाळणें; नजरेला नजर भिड़ं न देणें.डोळा मनाचा कल पाहून वागणें; तब्येत ओळखणें. डोळे पिजारणें—

फिरार्ण-फार्डग-(रागानें) डोळे वटारणें: कर मुद्रा करणें; हेवा वाटगें; डोळघांत सलणें, खुपणें. डोळघांत तेल घालून समर्थी) डोळे फिरवूं लागणें. ४ (करारासंबंधी) बेत फिरणें; मत प्राण ठेवणं-एखादी गोष्ट पाहिल्यावर मग मरावयास तयार डोळे जाणें. २ दुस-याचा उत्कर्ष पाहून मत्सरप्रस्त होणें. डोळें (माणूस इ०)पाहण्या-मिळण्याकरतांच केवळ फक्त प्राण गुंतलेले फोड़न वाचर्णे-लक्षपूर्वक वाचणें. डोळे बांधर्णे-१ भारणें, असर्णे. डोळ्खांत बोट घातले तरी दिसत नाहीं-अतिशय, नजरबंदी करणें (जादूरोणा इ॰नीं). र डोळ्यांत माती फेंकणें, फस- निविड काळोख पडला असतां म्हणतात. डोळ्यांत भरणें-१ बाजूस पाहुणें. 'डोळे मुरडुनि सहज बघे ती।' –शाकुंतल अंक २. वात घालून वस्तें।–ताटकळत, वाट पहात मार्गप्रतीक्षा डोळे मोडण-मारण-१ डोळ मिचकावणें; डोळथानें खुणा करणे. डोळथांत शरम नसणे-निरुज्ज बनणें. डोळथांत करणें. ' डोळे मोइन वांकुल्या दावी । घुलकावित मान पै । ' २ हराम उतरणें-एखाद्याच्या दृष्टीनें वाईट असणें. डोळ्यांतील ऐटीनें, चोखंदळपणानें डोळे उचलणें, वर करणें; नखऱ्यानें पाहाणें. काजळ चोरणें-पाहतां पाहतां चोरी करणें. डोळखांतून डोळे येण-अपमान करणे. डोळ्यांतुन पाणी काढणे-रडणे, डोळचांस रोग येणे. डोळे ळवर्णे-डोळचाच्या पापणीचें स्फुरण अश्र गाळणें. 'असें वारंवार डोळचांतून पाणी काढीत राहूं नये. ' होगें (शुभाशुभसूचक). पुरुषांचा उजवा व वायकांचा डावा डोळा -रत्न ४.४. डोळखांनी उजेट्टणें-सारी रात्र जागून काढणें. लवणें हें शुभसूचक लक्षण समजतात. डोळे लाल करणें-वटा डोळ्यानीं मारणें-प्रेमकटाक्षांनीं प्रहार करणें; प्रेमकटाक्षटाकणें. रणें-१ रागावणें. २ एखाद्यावर उल्टणें. डोळे होणें-माहिती डोळद्यांनीं रात्र-दिवस काढणें-एकसारखें जागत बसुन रात्र-होंगें-सावध होंगें (कामधंदा, अभ्यास इ० मंबंधीं). डोळ्या दिवस घालविंगें. डोळ्यानें भुई दिसेनाशी होंगें-उन्मत्त होंगें आड-नजरे पलीकडे, पाठीमार्गे डोळ**खांचा अंधार करणे**- (संपत्तिइ०नीं). डाळखांपुढें काजवे चमकणें-भोंवळ येण्याची उजेडांत चुकर्णे; धडधडीत चूक करणें. डोळ्यांचीं खोगरें- भावना होणें, घरी येणें. डोळ्याला पाणी येणें-अधूंनीं डोळे डोळ्यांच्या खांचा-डोळ्यांची भित होणें-कांहीं एक दिसे- भरणें;वाईट वाटणें. 'आलें डोळ्याला बहु वर्षाकालीं जसें नदा पाणी।' नासें होणें; दृष्टि जाणें. डोळ्यांचे पारणे फिरणें-होणें-उत्कं- -मोशल्य ३०.२०. डोळ्यांवर कातडें ओढणें-१ एखाद्या टेनें अपेक्षिलेली वस्तु पहावयास मिळणें; फार दिवस इच्छिलेली गोष्टीकडे दुर्लक्ष करणें. २ बेदरकारपणें, बेफामपणें वागणें. **डोळर्या**-गोष्ट घडून येणे. डोळ्यांच्या वाती कर्णे-डोळे ताणणे; वर भूर येणे-धुराने डोळे भरणे-(अधिकार, संपत्ति इ० ने) डोळघांनी जास्त काम करणें. डोळघांत कुरूप-कुरुंद असणे- ताठणें; फुगून जाणें. डोळघांवर पडळ-मांद येणे-चढणे-असुया वाटणं, एखाद्याविषयीं मत्सस्प्रस्त असणे. डोळ्यांत- गर्वानें अंघ होणे; गर्वानें कोणास न जुमानणे. डोळ्यांवर ख्यणे—सल्जा-१ डोळयांस नेदना होणे. २ (ल.) मत्सरप्रस्त येणे-१ डोळयांत सल्जा. २ (कीर्ति, पैका यांनीं) पूर्णपणें फुगून होंगें, द्वेषबुद्धियुक्त, कलुषित मन असणें (दुसऱ्याचे गुण, धन इ० जाणें;धुद होणें. डोळ**्याशीं डोळा मिळविणें-भिडविणें**-पाहून) डोळ-शांत गंगाजमना येणें-डोळे भरून येणें- (एकमेकांकडे पाहुणें) नजरेशी नजर भिडविणें; उद्धटपणानें टक

डोळे पुसर्ण-१ रडावयास लागणे; वाईट वाटणें. २ सांत्वन जपणें-अतिशय काळजीनें जपणें; लक्ष देणें; काळजी घेणें. करणें. डोंळे पंढिळेंगे-डोंळे खोल जाणें. डोळे फाटणें-१ डोळ्यांत तेल घाळून पाहणें-सूक्ष्म नजरेंने पाहणें; पाळत आशा जास्त जास्त वाढणें; महत्त्वाकांक्षी बनणें. २ आधर्यचिकत ठेवणें; बारीक चौकशी करणें. डोळ्यांत धूळ, माती घाळणं-होणें. डोळे फाडणें-१ रागावणें; डोळे वटाह्न पाहणें. २ फेकणें-फसविणें; नजरवंद करणें. डोळ्यांत पाणी असणें-अंतकाळीं डोळे निश्चळ उघडे टेवर्णे, डोळे थिजर्णे. डोळे फिर्णें – लाज वाटर्णे; विनय, मर्यादा असर्णे. डोळ्यांत पाणी १ घेरी, चक्कर येणे. २ (ल.) मगरूर, उन्मत्त होणें. ३ (मरण- नस्णें-लाज न वाटणें; आदर न वाटणें; निर्लज बनणें. डोळ्यांत बदलणें. माघार घेणें. डोळे फरविणे-(रागार्ने) डोळे वटारणें. असणें; मरणापूर्वी एखाद्या गोष्टीची इच्छा धरणें. डोळथांत चेहरा उम्र करणें; अवकृपेने पाहणें. डोळे फुटणें-१ अंध होणें, प्राण येणे-उरणें-१ मरणाच्या द्वारीं असणें. २ इच्छित वस्तु विणें. डोळेभर-डोळवांभर पाहणें, डोळे भरून पाहणें- दृष्टीला आनंद, संतोष देणे. २ पटणें; मान्य होणें. डोळवांत तृप्ति होईपर्यंत एखादी वस्तु पाहणे. डोळे मिटणें-मरणें; डोळे माती पडणे-मत्सर वाटणें; द्वेष करणें. डोळथांत मावणे-झांकणें. 'आदिमाये, माझ्या डोळ्यांनीं हें पाहण्यापूर्वी माझे डोळे समावणें-(डोळ्यांनी खाला जाणें) रागान पाहण्याने घावरून कां मिटलें नाहींत.' -बाय ५.२. डोळे मुरडणें-१ वांकडी नजर जाणें. (नकाराथीं वाक्यांत उपयोग करतात). 'तूं किती डोळे ताण-करून, संशयित नजरेने पाहणे. २ काण्या डोळ्याने पाहणें; एक लेस तरी मी कांहीं तुझ्या डोळ्यांत मावणार नाहीं 'डोळ्यांत रइं येंगे. डोळ्यांत जहर उतरणॅं–दुसऱ्याचे वैभव इ० पाहून लावून पाहणें. डोळ्याशीं डोळा लागणें–झोंप येणें, झोपेनें

डोळे मिटणें. डोळवांस टिपे येणें-डोळवांत अथ्र येणें. तटस्थ।'-ह ३.५. डोळेळास्-वि. डोळवांत अंजन घाल-डोट्टगांस पाटा(पटा)बांघणें-डोळे मिटणें; कानांडोळा णारा; वठणीवर आणणारा. 'साभिमानिआ देवां डोळेळासु।' करणे: न पाहिल्यासारखें करणें. डोळखांस पाणी लावणें- -शिशु १५६. [डोळा+लासणें=डाग देणें] डोळखाचा श्रास-अनुकूल कहून घेणें, संतोषविणें. ' आतांशा उगेच बाबाच्या दाब-पु. डोळ्यानें भीति घालणें; दाबणें; भेदक नजर. डोळ्याचा डोळयांस पाणी लावण्यासाठी इकडे यंते. ' -रत्न ३.३. डाब्या पडदा-पु. डोळयावरचे आवरण; नेत्रदोष डोळ्याचा मद-पु. डांळ्याने - १ तिरस्कारानें. 'डाव्या डोळ्यानें तुमच्याकडे डोळ्याची लाली, लालबुंदपणा (मरापान, क्रोध, गर्व इ० मुळें). पाह्याचेसुद्धां नाहींत. ' -क्षांमू ६१. २ चोरून, वांकड्या नजरेनें. डोळ्याची खूण-स्त्री. नेत्रकटाक्ष, संकेत. 'तुमच्यापैकीं कोणी दोहीं डोळवांची मुरवत राखेंग-एखाद्याकडे पहावयास, नजर भिडवावयास भिण, कचरणे. दुसऱ्याच्या डोळ्यांत बोट टएकन जातें-शिरतें-दुसऱ्याचे दोष चट्कन् कळतात. दोषैकदृष्टीबहुल वापरतात. **रुप्याचे डांळे होणै**-डोळे पांढरे चोरणारा-नेणारा-पु. वस्ताद, अट्टल चोर. -वि. अतिहाय होणे; मरणोन्मुख होणें. वांकड्या डोळ्याने पाहणे-कानाडोळा करून पाहुणे. भीतभीत पण उत्कट इच्छेने पाहुणे. म्ह० १ दोन डोळे रोजारीं भेट नाहीं संसारी=रोजारीं राहत असुनिह कचितच भेटत असलेल्या मित्रांसंबंधी योजतात. २ डोळ्यांत केर व कानांत फुंकर=रोग एक व उपाय भल्ताच ! म्हणजे बरें. 'डोळ्यांभर-क्रिवि. डोळे भरून: अवलोकनानें नेत्र ३ फ़टका डोळा काजळाने साजरा=व्यंग झांकण्याचा प्रयत्न. तृप्त कहन (पाहणें); दृष्टि संतुष्ट कहन. डोळ्यांमागे-पर-सामाशब्द- डोळला-पु. (लंडिवाळपणें) डोळा. 'वारुली पाहतां भारे-किवि. पाठीमार्गे; गैर हजेरीत; अप्रत्यक्ष. सिणले डोळूले। दाविसी पाउलें कें वो डोळा। '-तुगा ८२९. डोळ उजेडी-किवि. १ दिवसा उजेडी; अंधार पडण्याचे पूर्वी; टोळ. उजेड आहं तों. 'डोळेउजेडीं घरीं ये.' २ स्पष्टपणें; उघड; तोंडावर: आड पडदा न ठेवतां. 'तुझे मनांत काय तें डोळेउजेडी करिल केवि यान डोळचांतें। ' -मोवन ६.१५. सांग. ' [डोळा + उजेड] डोळे झांक - की -स्वी. मुद्दाम ुर्लक्षः कानाडोळा, हयगय; उपेक्षा. [डोळे+झांकणे] डोळे झांकणी, डोळे झांकण्याचा खेळ-स्रीपु. एक खेळ. डोळे झांकण-ब्यांपणी-दाळणे-दांपण-यांघण-नस्री. बैलाच्या डोळथा-वरची झांकणी; ढापणी. डोळे फूटका-वि. दृष्टि गेलेला; आंधळा. डोळफोड-स्री. १ बारीक पाहणी, चौकशी: तीक्ष्ण नजर. २ डोळे त्रासंरु जावयाजोगी किचकट कामामध्ये महनत. - वि. १ डोळचांस त्रास देणारें (कलाकुसरीचें, बारीक काम). २ डोळचास हिडिस दिसणारी; ओंगळ (वस्तु). ३ डोळचांत भरणारी पण निरुप योगी संदर पण टाकाऊ. 'ही गाय डोळेफोड मात्र दिसत्ये पण दूध तादृश नाहीं. '[डोळा+फोडर्गे] डोळे भेट-स्त्री. १ शेव-टची भेट (मुलाची व मरणोन्मुख आईबापांची भेट); नुसते एकदां शेवटचें डोळयांनीं पाहणें. २ ओझरती, उभ्या उभ्या भेट; घाईची भेट. ३ नजरानजर; दृष्टीस पडणें. ' डोळेभेट तरी दुरून देत जा नको कर्त हयगय। '-होला १५१. डोळे मिचका-क्या-वि. बोळपिचक्याः रोळे मिचकावणारा. डोळेमोड-स्त्री. नेत्रसंकेतः डोळ मिचकाविणे. डोळेमोडणी-वि. डोळे मोडणारी (मूढ होछन): डोंळ फिरविणारी. 'चौघी ढोळमोडण्या। लाजोनिया बंटा। सनसनितीं जगटां। '-शिशु ५२२.

तरी बाईनें डोळयाची खूण करून त्याला तेथून बाहेर काढला असेल.' -बाय २.९. **डोळ्याची जीभ**-स्री. पापण्यांच्या आंतील बाजूस अस्तराप्रमाणें असणारी त्वचा. डोळगांतलें काजळ कुशल; हुषार; धूर्त. डोळ्यादेखत-तां, डोळ्यापूढें-किवि. १ डोळगांसमोर, प्रत्यक्ष. 'माझ्या डोळगांदेखत तो निसटला.' २ प्रत्यक्षः स्वतः पाहिल्यापैकीः स्वतःच्या आयुष्यातील, अनुभवां-तील; जिवंतपर्णी. 'म्हातारीचे डोळचादेखत पोराचें लग्न होतें

डोळाफोडी--प. १ एका पक्षाचे नांव. २ मोट्या जातीचा

डोळी—स्री. डोली पहा. 'त्यजुनि विमाने ज्ञाता वर्रान

डोळ-पु. १ छिद्र; भोंक (भाडें, कागद, कापड इ०स पडलेठें). २ भगदाड; भोंक (कुंपणास पडलेलें). [डोळा] डोळूक-पु. १ डोळ पहा. २ साप; मासा इ० चें डोकें.

डो-- पु. नारळाच्या डोळ्यावर भौंक पाइन आंतील खोबरें कोरून कादून केलें भांडें; डहू: डव पहा.

डौंक-ख-स्त्री. १ पीठ वगैरे घण्याकरितां केलेली बचक: मूठ; पालथी ओंजळ. अशा प्रकारें घेतलेला पदार्थ; तेवढें माप. प्रमाण. डवक पहा.

डौंकण-अफि १ डोळे वटारणें; मगहरीच्या, धाकाच्या नजरेने पहाणे. २ अतिशय क्षुत्र्य होऊन, आवेगाने पाहणे (घोडचाने घोडीकडे); (दुसऱ्या घोडचावर) असूयेर्ने धावणें.

डौंख-पु. मत्सर; दावा; हेवा; डंख अर्थ २ पहा. (कि॰ धरणें; राखणें). [सं. दंष]

डौंचणी--स्री. टोचणी. [डौंचणें]

डौ(डौं)चर्ण-अफ्रि. १ टोंचणें; बोचणें; भेदणें. २ (ल.) उठविणें; चेतविणें: उध्क करणें. ३ टोंचून सूचना देणें; डवचणें पहा. डौंड, डौंडी-की. डौंडी; दवंडी पहा. 'तंव डौंडीची वीर-

डोंडि ने -- न. नगारा, डिडिम. ' विरिश्रयेचे डौंडिंचे बाजे।' -शिशु ३५७.

डौत-सी. दौत पहा.

डौर-पु. १ डमरु; एक वाय. याचा आकार मध्यें बारीक व रुंद तोंडाच्या मापी अच्छेरासारखा व दोन्ही तोंडें कात-डयानें मढिवलेली असून तीं बारीक सुतळीनें जोडलेलीं असतात. वाद्याचा स्वर चढा करण्याच्या कामी या सुतळीचा उपयोग होतो. 'याजसाठीं डौर म्यां धरियेले हातीं। तुका म्हणे तुम्ही गांठी सोडायाची खंती। ' -तुगा २९४. २ लहान मुलाचें खुळ-खुळा इ० खेळणे. हैं डमह्मच्या आकाराचें असतें. ३ गलबतावर नांगर वर्गरे ओइन ध्यावयाचे यंत्र; गलबत किनाऱ्यावर ओढण्याचे यंत्र: डेकरी: हात ४ डमरूच्या आकृतीची कळाशी; दोन लांकडें अथवा फरशीच दोन दगड एकत्र जोडण्याकरितां केलेला लोखंडाचा सांधा. ०कार-वि. डौर वाजविणारा भिकारी.

द्धौर-पु. झगा. 'केली विजार वरि डौरहि मौन सेवी।' -र१०. डौर-पु उपहास. ' ते आइकोनि डौर वाहे। विद्वांसु जो। ' -ज्ञा १३.८२५.

डोरण---न. कोळपणें --शर.

द्धौरणं --अकि. १ शोभणं; सजणें; डौलदार दिसणें (वस्त्रा-लंकार, बहर: फुलें इ०नीं). 'डौरली हे काया कृपेच्या वोरमें। नव्हे अनारिसे उद्धरहों।' -तुगा २१७९. २ (इतर अर्थी) डवरणे पहा.

डौरा-पु. (व.) कोळपें; डवरा पहा.

डोरा, डोहरा-डवरा पहा.

डौरी-पु. डवरी; डौर वाजविणारा; गोंधळी; डौर वाजवृन भिक्षा मागणाराः डवरी जात. [डौर]

दौरी, दौऱ्याजोशी—पु. डाकोता पहा.

डौरीगोसावी-पु. डौर वाजविणारे गोसावी; डवरी गोसावी पहा. हा खेडचांतील एक अलुतदार असतो.

डौल-पु. १ आकार; आकृति: ढव; घाट. 'त्या भांडचा-पेक्षां या भांड्याचा डौल चांगला उतरला.' २ तऱ्हाः हातोटी: पद्धतः चाल (भाषण इ॰ची). ३ मांडणी; घटाव; खुणा; चिन्हें; आडं-बर. (कि॰ घालणे; मारणें). ' पावसानें डौल चांगला घातला. ' ४ ऐट; वढाई; भपका; तोरा; बढाया मारणें; चकपकपणा: थाटमाट. ५ दिखाऊपणा; रिकामा आव; डामडौल. (कि॰ मिरविणें; दाख-विणें). ६ दांलत. 'तुमच्या कुल डालाची दिवाणगिरी. '-वाडमा १.१४६. ७ मानमान्यता; प्रतिष्ठा. 'दरबारांत त्याचा डौल बरा रत, नदीतीर, टेकडी इ०चा). २ असा ढांसळून खालीं पडलेला आहे. ' ८ हुलकावणी; आव. ' तेव्हांपासून नानांनीं राक्षसी कपट हीग. डौल दाख़विले।'-ऐपो ३९५. [अर. डौल्] ०डाम-डामडौल पहा. डौल अर्थ ३ ते ५ पहा. ॰द्रार-वि. चांगल्या घाटाचा, (मनुष्य, झाड, इमारत). [ढांग]

। आकृतीचाः सुंदरः सुबकः मोहक कृतीचाः **डोलाग्निया**-५. डौलीः डौलदार माणूस; शेखी मिरविणारा: बढाईखोर माणूस: ऐट कर-णारा, दिमाख दाखविणारा, अवंडवरमाजविणारा माणूस. डोली-वि. डैालदार; ऐटबाज; बढाईखोर; छानछोकीचा. [डौल]

डौल-पुन. सही शिक्षयाचा कोरा कागद. डौळपत्रक पहा.

डौळा-ळी--पुस्री, डवला, डवली पहा,

डौशीर---डवशीर पहा.

डौळ-न. १ भरून यावयाचा फॉर्म, नमुना; सही-शिका केलेला कोरा कागद. २ लिखाणांत सुटलेली जागा (सही करणा-रानें भरावयाची) भरून काढणें. ३ वसुलाचा अंदाज, अजमास. [अर. दौलू] ॰ पन्न क-न. १ रकाने भरून यावयाचा कोरा फॉर्म, कागद. २ (गुन्हे व वमुली न झाल्यामुळे त) रकाने कोर ठेवून धाडलेलें हकीगतपत्रक.

ड्रॉ रंग---न. रेखाकला; चित्रण; चित्रकला. [इं.]

ड्रील-स्त्री. कवाईत. [ई.]

गटार. [ई.]

ढ—वर्णमार्टेतील चवदावें व्यंजन. अक्षरविकास:—नागरी लिपीच्या वर्णमालेपैकीं ढ हैं एकच अक्षर असे आहे की जें आपल्या मूळ स्वरूपांतच अद्यापीदि बहतेक जर्सेच्या तसे कायम आहे. मात्र प्रचित दचा शिरोभाग मूळच्या अक्षराहन अधिक बांकदार झाला आहे.

द-वि. १ अशिक्षित; अज्ञानी; अक्षरशत्रु. २ मर्द्ध; मुर्खः; ज्यास व्यवहारचातुर्य नाहीं तो. ' मोठा ढ जरी असला तरी वरचे-वर डोळ्यांसमोरून व कानांवरून जाणाऱ्या गोष्टी त्याचे मनांत कांहींनाकांहीं तरी विंबतीलच. '-नि. [गाढव चा संक्षेप ?]

ढई - स्त्री. १ जोराचा व नेटाचा प्रयत्न; त्रास घेणें. २ जबर व्यासंग, लक्ष. (कि॰ देणें). ३ पुष्कळ दिवस ठाणें देणें; लोंचट-पणें चिकद्दन राहणें (पै-पाहुण्यानें). (क्रि॰ देणें). ४ (व.) बुडी. (कि॰ देणें; मार्णे).

ढक—ढग पहा.

दक-पु. १ एकदम आवाज होऊन ढांसळणारा भाग (इमा-

ढंक--वि. फाजील, प्रमाणरहित उंच; मोठा; विस्तृत

हकदक-दकां-किवि. दगढग-दगां. डकडक-डकां पहा.

काम; चालढकलीचें काम. २ एखादें काम लांबणीवर, दिरंगाईवर (कामाची) चालढकल; आजर्चे उद्यावर टाकणें; दिरंगाई: लांब-टाकणें; आज-उद्यां असे करीत लांबविणे. ३ आग्रह; बळजबरी; विणी. ४ टोलवाटोलवी; एकार्ने दुसऱ्यावर काम टाकणें. [ढकलेंगे] दकलणें. 'दकल करन कैसे धाडिलें द्वारकेसी।' –सारह ७.२५. [ढकलणे]

सर्क नये म्हणून साटाऱ्यास जो आडवा वेळ बांधतात तो; ढकली. पुढच्या बाजुर्ने गाडींत बसतांना पाय दंऊन चढण्यास याचा उप-योग होतो. [ढकलणें]

ढक्ळणे—सिक. १ रेटमें; सारणें; लोटमें (पुर्टे, दूर, बाजूस इ०). 'धरतिल, हय भय जरि तरि मम रथ तदिभमुख बा ढक्ल हातें।'-मोभीष्म ८.३९. २ (ल.) घाईनें, निष्काळजीपणानें धाडणें; उरक्णें; लोटणें; चालढकल करणें (काम, धदा यांची). ३ मोठ्या संकटांत, अडचर्णीत असतां कसे तरी (वर्ष, दिवस) कार्डणे; काळ कंठण: संसारादिक खटलें चालविणें. ४ विवक्षित पदार्थसम्-दायांत एखादा अविवक्षित पदार्थ घालणे, घुसङ्ग देणे. 'पुणे चलनी शंभर रुपयांत दोन अलीबागी ढकलून द्या. ' ५ अधिकार-च्युत करणे; काढून टाकणे. ६ (करावयाचे काम) एकमेकांवर लोटणें; टोलवाटोलवी करणें; कोलणें. -अकि. १ वाळणें; खंगणें (शरीर). २ खलास होणें; (प्लेग, मरी इ० रोगानें) मरणें. ३ तोलण; कोसळण; ढांसळणें (इमारत, रास). [सं. ढीक्? हिं. ढकेलना] ढकल-गुजर-गुजरण-गुजराण-गुजारा-री-स्त्रीपु. १ कक्षा तरी उदरनिर्वाह करणें; (संकटांत अडचणींत) दिवस कंठणे. २ चालढकल. [ढकलगे+फा. गुझरान् ; म. गुजराण]

दकलचंद, दकलपंच्यांशी, दकलापा, दकल्या-वि. निष्काळजी: दडप्या: बजबाबदारीने, घाईने कसे तरी काम कर-णारा; (कामाधंद्यांत) चालढकल करणारा; ढकलपट्टी करण्याचा ज्याचा स्वभाव आहे असा. [दकलणे]

दक्लनंद-नंदन-पु. १ आपलें काम दुसऱ्यावर टाकणारा. ढकलणारा; कामचुकार. २ ढकलंचद पहा.

दकलपं विशी—सी. आपलें काम दुसऱ्यावर लोटणें. टोलविण; चुकवाचुकवी (कामाची).

दकलपं•यायशी—स्री. उधळपट्टी: रेलचेल: पराकाष्ट्रा: सढळपणा (खर्चाचा, बोलण्याचालण्याचा, कामाचा).

दकलपट्टी-सी. १ (दिवस, महिने, वर्षे, काल) घाल-विणे; रेटणे; (संकटांत, हालअपेष्टांत) दिवस कंठणें. २ दुस-यावर काम ढकलणें, चुकवाचुकवी; टोलवाटोलवी. ३ आजचें काम उद्यां- वाईट नाद, छंद. [हिं.] आपस्या ढंगावर येणें-खरें स्वरूप वर टाक्णें; लांबवणी; चालढक्ल. [ढक्लणें+पटी]

दकलादकल-दकली-की. १ धक्कावुक्की; रेटारेटी. द्धकल-स्त्री. १ निष्काळजीपणाने, कर्से तरी, वरवर केलेलं २ (दिवस, काळ, आयुष्य) संकटांत केटणें; कसा तरी काढणें. ३

दक्ति नि १ उतरणीच्या रस्त्यावर बैलांच्या पायास. शेपटीस चाक घसटुं नये, त्यांचें शेण गाडीला लागूं नये म्हणून ढकलणी—सी. (क.) गाडी ओढतांना बैल विशेष मार्गे पुढल्या करळीबरोबर दांडथांना जे आडवें लांकड बांधतात तें; दकल. २ चाकांना अडवून धरणारें लांकुड

> दक्शी—स्त्री. (कों.) समुद्रकांठचा धकाः, ज्यावर लाटा आपरतात ती कांठवी भिंत, उंच कहा, कडा.

दका-प. १ धक्का: जोराचा हिसका, हिसडा. 'जो पढिलाचे ढक्यानीं पड़े। तो त्यावरी कोर्पे वाडे। ' -एभा २३.७८०. २ (ल.) दुर्दैवाचा, तापदायक सत्तेचा तडाखा. ३ तुकसान: इजा: नाश: अपकर्ष: -हास. (कि॰ लागणें). ' मुद्दलास दका न लागल असा व्यापार करावा. ' [धक्का]

ढकाड्रेंण- उक्ति. (कर्ना.) हांकलणें. [धकणें]

ढकाढक-ढकां---किवि. १ (ढकढक-ढकां चा अतिशय) अतिशय इलत: झकत: हेलकावे खात. २ इलकी घेत. 'ढकाढक डकल्या येतात. डोळे झांकतात. '

द्धकार-पु. (कों.) मोठा, घनदाट मेघ, ढग. [ढक]

दकार-वि. (नंदभाषा) एक हजार. 'सेलू पोकू आणि ढकार । आवारू सांगती सत्वर । ' - भवि ४२.४६. • वदन-वि. एक हजार तोडें असलेला; शेष. 'अटरा वर्णितां नव्हे लेख। तंब ढकार वदनाचा आला देख। '-भवि १८.९२.

ढंकाळ—वि. १ लांबटांग्या. २ प्रमाणाबाहेर, अतिशय. उंच: लंबस. [ढांग] ॰पांचती-स्री. (निदार्थी) अतिशय उंच स्त्रीसंबधीं योजतात.

दकी, दका-की-धकी इ० पहा.

ढक्कळणे --अिक. (माण.) थकणें.

ढका-पुली. नगारा; मोठी नौबत, डमरु; ' ढक्काशूल कपाल सायक करी हांसोनि रोषोत्करी। '-आमा ४७. ' अनेक वाद्यांचे गजर। ढका गरजे त्यांत थोर। ' [सं.]

ढक्क्र-न. (माळवी.) आंबट वरण; पातळ आमटी.

ढग--पु. मेघ; अभ्र.

हुग-स्त्री. पाऊल; पद. (कि॰ टाकर्णे). [हिं. डग]

ह्या-स्त्री. उंच जागा. -शर. -वि. फार उंच. [ढांग]

ढंग-पु. चाळे: चेष्टा; दुर्व्यसन; अयोग्य ऋम, वर्तन: प्रगट करणें: मूळ वळणावर जाणें.

ढंगड्या—स्त्रिथव. (निंदार्थी) ढंग; चाळे; चेष्टा; खोड्या. (क्रि॰ करणें; लावणें; मांडणें). -वि. चेष्टेखोर; ढंगी; व्यसनी. [ढंग]

ढंगधनुरा-धोत्र — पुन. सोंग ढोंग; चाळे; फसवण्कः; गारुड. [ढंग+सं. धत्त्र] ढंगधोत्रेकरी-पु. ढंगधतुरा करणारा गारुडी; ढोंगी; फसव्या (मांत्रिक, वैदू, गारुडी इ०).

ढगढग—स्त्री. उघड रीतीनें निदा, वेअबू; धिडवडा; बद-नामी. (कि॰ करणें). (व.) फजिती (एखाद्यास दिवाळचा, लबाड, लुच्चा इ॰). दूषणें देउन त्याच्या नावाचा केलेला बोभाटा. 'तिच्या जिवाची ढगढग झाली.'

ढगढग-ढगां—िकिनि. १ डळमळत; इकडे तिकडे हलत (खांब, इमारत इ०). २ झुलत; खालवर होत; झोके जात (चाल-तांना, उटावर बसलें असतां). ३ (डोकें) डुलत; डुलकी घेत; उघडझांक करीत [ध्व.]

ढगढगर्जे—िकि. (ना.) १ इलजें. २ पाझर फुटजें.

ढगल्या—पु. (चंद्रपुरी) पुढें आपली मुलगी त्यास देण्या-करितां आणून टेवलेला माणूस; राबत्या.

ढगळ—स्त्री १ पाणीपाणी (खरबूज, भोपळा, कोहळा इ० नासल्यामुळें); आंतील बिलविलीत भाग; वाईट गर. २ (राजा.) पातळ ढाळ; आंव; हगवण. ३ अमांश; अतिसार रोग. (कि० लागणें). [ढगळ]

हगळ-पु एका झाडाचें नांव.

टगळ—िव. १ मोठें; मोठ्या आकाराचें (वीं, दाणें, मोतीं, अक्षर: आकृति इ०); ढोवळ; स्थूल. २ ढेकळें असलेली, नांग-रलेली (जमीन). ३ उधळया. डगळ अर्थ ५ पहा.

दगळ—वि. उंच; लांब टांग्या. ढांगळ पहा.

ढगळणें —अफि. १ कुजणें; नासून जाणें; आंतील गराचें पाणी होणें; ढगळ होणें (भोंपळा इ०). २ पातळ रेच, ढाळ होणें; हुगवण लागणें. ३ शरीर थलथलीत होणें (वात इ० विकृतीमुळें). [ढगळ]

ढगळा—पु. (राजा.) फांदी; मोटी डाहळी. डगळा पहा. ढगाड-र—न. मोटा, निविंड ढग. [ढग]

ढगाढग-ढगां -- क्रिवि. ढगढग-ढगां पहा.

ढंगाऱ्या—िव. (व.) बंढंग्या. [ढंग]

डगाळ—वि. ढगांनीं व्याप्त झालेला; मेघाच्छादित. [ढग] ढपेला। ' -ऐपो पृ. २२५. [हिं.]

ढगाळ-न. (कु) खेळण्याची मोटी गोटी.

ढंगी, ढंग्या—िव. १ छंदी; लुच्चा: दुर्व्यसनी; स्वैरवर्तनी. २ खोडकर; चाळे, चेष्टा करणारा: उपद्रवी. [हग]

ढगोजी—पु. (माण.) महार जातीचा गुरु. याच्या जोडीचा मेघोजी. [ढग]

ढंढारखाना—पु. (व.) (तिरस्कारार्थी) अफाट जागा. 'वाडा एवढा ढंढारखाना पडला आहे नि राहणारा एकटा.'

ढंढेरा—वि. ढेरपोटचा; पोट सुटलेला.

ढहू।--पु. (ना.) मोठा पतंग.

ढणढण-ढणां—िकिनि. १ खणखण. टणटण पहा. २ मोठा पेटलेळा जाळ, दिवा यांच्या दृश्याचें काल्पनिक आवाजांत अनु-करण; मोठा प्रकाश होई असें (दिव्यानें जळणें); ढळढळ. [ध्व.]

ढणढणणे—अकि. १ टणटण वाजणें; खणखणणें; झणझणणें. २ ढळढळ जळणें (दिवा). [ढणढण]

ढणढणीत—वि. मोटा; ढळढळीत जळणारा (दिवा); जोराने पेटणारा, झकझकीत (अग्नि, जाळ).

ढणढण्णा—पु. (थेट्रेनें) मूर्ख, अक्षरशत्रु पुरुष: ढ माणूस. [ढणढण+अण्णा]

ढणाढण-ढणां---किवि. ढणढण-ढणां पहा.

ढनक्या—वि. (व.) मोठा (जाळ). [ढण]

ढप--स्री. ढव पहा.

ढप(ब)घाई—स्त्री. डफघाई पहा.

ढपल--पु. घोड्याच्या कपाळावरील वाटोळा टिळा.हा मोटा असल्यास शुभ चिन्ह मानतात. -अश्वप १.१०४.

ढपला-ली-पुली. धलपा; तुकडा; देपसा; दलपा (दगड, गिलावा, गुळाची देप इ० चा). दपली हैं दपला याचें अल्पत्व-दर्शक रूप आहे.

ढपळ-वं. अतिशय मोठा. ढबळ पहा.

ढप(प्प)ळ—न. पातळ भाजी, आमटी. ०वणी—न. १ बरेंच पाणी घालून पातळ केलेलें ताक; याला 'नीहमज्जिंग' (ताकपाणी) म्हणतात. २ पाणचट, बेचव कढी, आमटी इ० ३ घाण पाणी; गरगट. [का. ढपळं+पाणी]

ढपळशाई —की. १ चंगळ; वैपुल्य; उधळपटी; उधळपटीची राहगी. 'बेताबातानें खर्च करा, ढपळशाई करूं नका.' २ गोंधळ; घोंटाळा; अव्यवस्था; गडबड (कामा—घरदारासंबंधीं). —वि. १ विपुल; फाजील; अवासवा. २ गोंधळी; अव्यवस्थित. (कारभार).

ढवळा-ळी--डपला-ली पहा.

ढपेळा—पु. नगारा; नौबत. डफ पहा. 'फिरला मोंगलाचा **ढपे**ला । ' –ऐपो पृ. २२५. [हिं.]

ढ्य-स्त्री. १ मोठेपणाः ऐटः; डौलः; भपकाः; दिमाख (विशेष्तः धुद्र, ल्हान गोष्टींचा). २ वागण्याची रीतः; चालचलण्कः, विशिष्ट ठेवणः; पद्धतिः; मार्गः, त-हाः; प्रकारः; धाटणी. 'वर्तमान पत्रांतीलच क्षणिक महत्त्वाच्या गोष्टी ..... घटकाभर गप्पा मार-ण्यास उपथोगी पडण्याकरितां लोक वाचतात व ही ढब पद्धन

गेल्यामुळं...पुस्तकं मागं पडली. '-नि १५. ३ मोठेपणा; महत्त्व; मिरविण; दाखविणें). [हि.]

हबक-न. (भित इ०) वरून पडलेला गोळा, पदार्थ, ढेकूळ. धबक पहा. [ध्व. ढब]

ची): गुळाचा खडा.

ढबढब--स्त्री. अन्यवस्था; दुर्दशा; गोंधळ. -शर

ढबढब-ढवां -- किवि. १ नगारा इ० च्या आवाजासारखा आवाज होऊन, डबडब. २ (विशेषतः) फुटलेल्या, सेल झांळल्या , नगाऱ्याच्या निघालेल्या बदबद आवाजाप्रमाणे ध्वीन होऊन. िथ्व. ढव ो

ढवदार-वि. १ टप्पोराः सुरेखः घोंगदारः झोंकदारः डौल-दार (मोती, अलंकार). २ भपंकवाज, दिखाऊ; डोळयात भर-णारें (कमी किमतीच्या-हलक्या वस्तुंसंवंधी योजतात). [हि.]

ढवस- -वि. ढवू; मोठें; डेरेदार आकाराचें (पागोटें).

ढवळ, ढवळशाई, ढब्बळ—वि १ फार मोठा: अवजड; बंडौलः विशालः प्रचंड (माणुस, जनावर, वस्तु). २ अफाटः अवाढव्य; फार पसाऱ्याचा (कारखाना, कामधंदा); अस्ताव्यस्त; अन्यवस्थित पसरलेलें (कामकाज). [ढब]

ढब(ब्ब)ळशाई---म्नी. १ अवाढव्यपणाः, अफाटपणाः, आका-राचे वंडील, मोठे प्रमाण; स्थलता; बेढव मोठेपणा. २ (चुकीनें) करणारा. ढपळशाई.

दबुला--वि. लह व टेंगणा; वसका; वाटोळा; थबकड. (मनुष्य, भांडें, घर). [फा.]

ढब्बकन-कर-दिनीं-दिशीं--किवि. भित पडली असतां, जड वस्तु पाण्यात पडली असतां होणाऱ्या आवाजासारखा आवाज होऊन. धाडकन पहा. [ध्व.]

हुबू(इबू), हुइबुक--पु. १ एक तांत्र्याचे नाणे (किंमत दोन पैसे); दोन शिवराई किंमतीचा पैसा; अर्धा आणा. -वि. १ (ल.) लद्धः; धृष्टपुष्टः; अगडवंबः; लद्धंभारती. २ (ना.) मद्र डोक्याचा. [तेलगू ढव; का. डब्बु; हिं. ढवू] म्ह० १ देखण्यांत ढब्बू चाल- | हात ढलपी. ण्यांत शिवराई=वास्तविक गुणांनीं कमी असून बाहेरून जास्त किंमत दाखविणारा. २ आयत गवू आणि पैसा ढबू.

डेहेलिया]

ढबालगी-वि. (क.) दांडगी (महैस).

हंडबो-व. (कों.) (निंदेनें) ढमाल वायको. -मराठी भाषेचें व्याकरण पृ. ५४.

शको. ४. ५

दम, दम्म-वि. अतिशय आळशी; जड: मह (मनुष्य). थोरवी (गर्वामुळें स्वतःला वाटणारी). (कि॰ सांगणें; लावणें; -जहा. चमक मारली असतां तोंडांतून एकदम निघणारा आवाज. हाय पहा (कि॰ करणें). [ध्व.] ॰भोपळा-धु. (क.) श्चन्य (परीक्षेत गुण, मार्क). (कि॰ असर्णे). 'गणितांत पाहावें तो हम्मभोपळा ! '

> ढम, ढमका-उद्गा. १ (हम) मोठ्याने वायु सर्णे, पाद. २ पादाचा आवाज. 'पादं कशी ढम!' [ध्व. ढम]

ढमका-वि. अनिश्चितः अमुकः अमका (माणूस).

ढमकें, ढमढमें -न. मुलांचें एक चमैवाय, टिमकी. [ध्व. हम] हमक्या-वि. १ नपुंसकः दंह. २ (व.) वायल्याः कर्तृत्वश्चन्य. मुलगा डमक्या निघाला. '

ढमढम-ढमां, ढमाढम-ढमां--किवि. १ नगारा, नीवत इ० वाद्यांच्या ध्वनीसारखा ध्वनि होऊन. (कि० वाजर्षे). २ वाद्य सरण्याच्या आवाजाचे अनुकरण. 'हमहमे उत्तमे पादे० ' इत्यादि विनोदी श्होक. [ध्व. हम]

हमहमणें---कि. (चमैत्राद्य) हमहम वाजणे. [ध्व.]

हमहे=या-वि. हरपोटचा.

ढमाई—म्बी. मोठ्या पोटाची मुलगी, वायको. [ढम+आई] दमामा--पु. एक वाद्य. 'ढोल हमामे तुरे जाणे। टाळ मृदंग वाजती। ' -ब ४६६. [ध्व]

ढमाल—न. (कृ.) उलाढाल. **ढमाली**-नि. (कु.) उलाढाल

ढ्रमाळ-ल्या--वि. (निदाव्यंजक) फार स्थूल: लहु: कापशा: फोपशा; अवजड; जाडजुड; अगडबंब. [हम]

हर-कन-कग-दिनीं-दिशीं, हरहर-हरां, हराहर-दरां, द्वरारां - किवि. पादणें, हगणें यांच्या आवाजासारखा आवाज होऊन. [ध्व.]

ढरंगणें- -(व.) हागवणें.

ढलपा-पी, ढलपर--पुस्तीन. लांकडाचा तुकडा: तासुन निघालेला लाकडाचा भाग. ढपला पहा. ढलपी व ढलपट हीं रूपें ढलप्याचे अल्पत्वदर्शक आहेत. उह आठ हात लाकुड नऊ

ढवक---न. (कों.) अधा. [सं. अर्धवत्]

दनदव —म्त्री. १ गोंधळ; घोंटाळा: अन्यवस्था; बजवज-ढबाल — पु. (ब.) एक प्रकारचें फूल; डेलिया; ढिलेरी. [इं.।पुरी: भानगड; हास्यास्पद दुर्दशा (काम, वस्तु, मनुष्य इ०ची). २ दवदववाडा पहा. दबदववाडा-पु. विटंबनाः दुर्लीकिकः भिंडवडे; अप्रतिष्ठा. (कि॰ होणें).

> ढवढवर्णे अफ्रि. १ (राजा.) नासणें; चक्काचूर होणें: विफल होणें: फिसकटणें; फसणें; चुर्लीत जाणें (हातीं घतलेलें

काम इ०). 'आम्हीं देवालयांचे काम आरंभिलें होतें तें दवदवलें. ' २ नाहींसा होंगें (अधिकार). 'त्याची मामलत दवदवली.' [हबहव]

दवंदाळ---न. १ मसल्ती; हिकमती; उलाढाली; अचाट ब धाडसाचीं कामें अंगावर घण्याची किया. २ पैसा उभा करण्यासाठीं सर्व प्रकार करणें: संसारांतील, आयुष्यांतील सर्व प्रकार, कार्में (सुखरू सें इ०). [दवळणें +हाळणें] दवंदाळी-ळ वा-वि. १ हिकसती: धाडमी: उलाढाली करणाग: खटपटचा. २ (गो.) हबळाहबळ करणारा. [हबंहाळ]

ढवसाॐ—न (महानु.) आहुति बळि. 'रणढेवतां हव-साउँ कलें। '-शिश ४४९.

हवर्स-वि. (बं.) जोराचें; सोसाट्याचें.

द्वच द्र-पु. एक झाड (बाच्या देठाच्या पुग्या, शिंगे करतात). ह्वळणा - जे-पुन, घाटणाः घाटाणाः टोंकाला फडके इ० वांघलेली काठी: चाटू (जोंघेंळ इ०च्या लाह्या, पोह्याचें भात हे भाजण्याच्या उपयोगी). [दबळेंण]

द्ववळणे -- अकि. १ कारुविणे; हलविणे; घाटणे; घोळणे (पातळ पदार्थ, धान्य इ०). २ (ल.) गोंधळ करून सोडणें; विसकटेंगे. उलथापालथ करेंगे: डव्हळणें. -अकि. १ मळमळणें; पोटांत कालवर्गे; ढवळून येणें. 'माझे पोटांत ढवळतें.' २ मायेचा कळवळा येण: मायमुळे जीव तटणे.

ढवळा-पु. वायकांचे गीत, गाण: उत्सवगीत. 'मुहूर्त स्थापी खांबाचा प्रकाशा । ढवळा गाइन सुरेशा । ' -स्त्रीगीत ६. [सं. धवल]

ढवळा-पु. १ गोंधळ: अन्यवस्था; नाशा; विघाड; बोज-वारा; बिचकाः चुथडा (काम, मसलत यांचा). २ (क. शब्दशः) गहुळपणा; चबढव. [ढवळणें]

ढवळा-पु पांडरा रंग -िव. पांडरा; सफेत. ' ढवळे गाईचें द्ध काई। एकल्या एक ठोंबे मारूं। '-तुगा १८४. [सं. धवल] **३ह०** दवळघापाशी बांधला पवळा, वाण नाहीं पण गुण लागला.

हवळाहवळ-सी. १ इसडेतिकडे हरविण; ढवळणे; गोंधळ घालणे: व्यवस्था विघडविणे. २ भानगड: घौटाळा: उलाढाल: दुर्दशा. [ढवळणें; हि.]

ढवळार----न. बाडा; हवेली; टोलेजंग घर. धवलार पहा. [सं. धवल+अगार: म. ढवळ+आर]

द्ववर्ळा-स्त्री. एक झाड. दवळ पहा.

हवा-पु. १ हिजडा; नपुंसक. 'संगासि उर्वशीच्या स्वप्नीं [ढळढळ] तरि काय गा ! ढवा लाहे। '-मोविराट १.१३३. २ नायिकणी-

दिवा, कृपणाचा कवा, गाजराचा मेवा व हिजडयाचा ढवा हे चार अनुपयोगी. [सं. धव=नवरा]

ढवाळ, ढवाळखोर, ढवाळकी, ढवाळी---टनाळ इ० पहा. 'टवाळी ढवाळी निदा। सांगर्णे घडे वंबादा।' -दा २.५.२५. -मोभीब्म १.६१.

ढसकें, ढसकण—न. (व.) शिजवून टेवरेला पदा^व (भात इ०). 'भावाचे दसकें पडलें आहे, कोण खातो !'

दसदस-दसां, दसादस-दसां, दसासां---क्रिवि. १ बरेचसे घटाघट पिण्याच्या आवाजाचे अनुकरण कहन. २ मनसोक्तः पुष्कळशा रडण्याचे अनुकरण करून. [ध्व.]

दसर--स्त्री. चंगळ; विपुलता; उधळपटी -शर.

ढसळ, ढसाळ, ढसर, ढस्मर—वि. १ पैंस इ० उधळणारा; उधळचा; सढळ; उदार. 'तुका म्हणे बरा। आहे ढसाळ वेव्हारा।' -तुगा ३६७२ २ अति समृद्धः विपुलः; बृहत्. -स्त्री. समृद्धिः, चंगळः ढीगचंढीगः, रेलचंल. [दस, ढासळणे] मह० खाण्यापिण्याची दंगचाई नमोनारायणाची ढस्मर. हाताचा दसळ-वि. सङ्ळ हाताचा; उदार; दाता; मुक्तहस्त. बाल ण्याचा-बोलुन ढसळ-वि. अति बोलकाः जिमेचा सैल.

हस्स(सा)ळण - अति. १ डासळणे; धासळणे पहा. २ विसर्णे. - हंको.

द्धसासणे - सिक. कोंबर्ण; गच्च भरणे (भांडें; खोली इ०); ढोसणे. बहुधा धसासून भरणे, चपणे असा प्रयोग. -अकि. १ सपादन पिणें, इसासून पिणें असा प्रयोग. २ भाक्साबोक्सीं: सपादन रडणें. [हम]

द्धस्मा—प धिमा. दिमा पहा. - मनको.

ढळ-पु. १ घसरण: निसरडें; घसरणें: घसरलेली अवस्था. २ चुक; एखादी गोष्ट करण्याची राहून जाणें: खंड; स्खलन. 'मनापासून कामात कधीं हि ढळ पडावयाचा नाहीं. ' [ढळणें]

ढळकोनां-(व.) (ढळकवणी) अगदीं पातळ पाण्याचा अतिरक आहे असा पदार्थ; ढळढळवणी.

ढळढळ--वि. पातळ. विणी-(पातळ पाणी) पाणचर, अति पातळः, बचव पदार्थ. महा वळळळळबणी शाबास ग सुप्रणी.

ढळढळ-ढळां--किवि १ टसटसां; भरपूरपणें; पुष्कळ (रडणें). २ ढणढग; झकझक (दिवा जळत राहणें).

ढळढळणं—अफि. प्रखरपणें, ढणढणीत जळणें (दिवा).

ढळढळीत---वि. १ स्वच्छ; ठळक; स्पष्ट (अक्षर, आकृति, जबळ जो नोकर असतो तो; साजिदा. हे तों अंगीं नाहीं चिन्ह, गर्द्ध इ०). २ झगझगीत; चकचकीत; रखरखीत (छन, गाईलें वेदयेच्या ढन्यानें।' — भुगा २८७२. इह० मिणमिण दिवा). — किवि. प्रत्यक्ष; डोळचादेखत; उघड उघड. [ढळढळ]

ढळढळून । हात झिडकावी राधिका । ' -पला २. [ढळढळ]

ढळणें--अफि. १ चलित होणें; जाग्यावरून हलणें; घसरणें; स्थानभ्रष्ट, पदच्यत होणें; कलंडणें; डळमळणें, झक्रणें. 'जैसी तीरी प्रा ढक=आच्छादणें, बंद करणें; हि. ढाकना] नाव न ढळे। टॅकलीसांती। ' -ज्ञा ७.४. २ रेल्गें; कलमें. ३ (शरीरप्रकृति) खालावणें; ढासळणें; खचणें. ४ माघार घेणें; वेतांना जी आकृति होते ती. - जनि-पारिभाषिक शब्द ५. दबर्णे; अपयश पदरीं येणे; कचरणें; हटणें. ५ चुकर्णे; न लागणें; [ढाक] अंतरणें (ध्येय, नेम यापासून). ६ (ल.) वजन कमी होणें; मार्गे पडणे; विसरलें जाणें; हर्रीत नसर्णे (वर्दस्य आचार, नियम). शाला असतां राजधोळीचीं पाने पांढरीं पड्डं लागतात त्यास हाका ७ उडणें; वारली जाणें (मूर्तीवर चवरी). 'कुंचे ढळती दोहीं| बाहीं। जवळी राही रखुमाई। ' -तुगा २७८. ८ खवणें; गळणें (अश्रु). 'अश्रुबिन्दु ढळती नयनीं।' -मुआदि २३.२४. ९ वाहर्जे; सुटणें (वारा). ' म्हणूनि संवादाचा मुवाबो ढळे। तरी हृदयाकाश सारस्वते वोळे। '-ज्ञा ९.२८. १० कम बदलणें; पुढें सरणें. 'हें कायसेनही न ढळे। अनादि ऐसे। ' -ज्ञा ११.४९७. दि. प्रा. ढल=झक्णें; गळणें]

ढळता—वि. १ कलणारा; झुकता (ताजवा, माप-घेणाऱ्याला फायदेशीर). २ उदार: सढळ (हात, वजन). [ढळणें] हळता- होता. २ (ना.) (वर्गीतील अखरचा शेवटचा यावह्नन) ह कांटा, ढळती दोरी, ढळती नजर-पुम्बी. (वजनाचा कांटा, मापाची दोरी झुकता सैल) सढळपणा. (ले) मोकलीक; स्वतं-त्रता; सवड; रौल कारभार (चाकरी, काम इ॰ त). ' महाराजांनीं प्रमाणाबाहर उंच; लेबूस (माणूस, झाड). ढंकाळ पहा. (ढांग) एजंटसाहेबांची ढळती नजर आहे हैं धोरण ठेवून दिवसा ढवळचा सडकून जुलूम चालवला. ' -विक्षिप्त ३.२४१.

ढळपा-पी--म्त्री. धलपा-पी पहा.

ढळढळ पहा.

ढळी-वि. उतरती; निचरा होणारी; जिमनीचा गुणधर्म दाखिवणारें विशेषण (जमीन, भुई, शेत, देश, रान इ० शब्दां- कणीस, ताट). २ उंच व धिप्पाड बरोबर योजतात).

ढळेपंज-वि. फार म्हातारा (घोडा. धोडचाचा धदा कर- व्यक्ति. धाडी पहा. [हि] णारे व जॉकी यामन्यें रूढ). [हिं. ढलाइपंज]

ढाकः --स्त्री. (क.) थापः गप्प.

ढाक-पु. कुस्तींतील एक डाव; ढुंगणी; आपल्या जोडीदा-राच्या मानेवर हात ठेवून आपण जोडीदाराच्या सालीं येणार ण्याचें ठिकाण व वस्तु या दोडोंबरोबर उपयोग). 'घर ढांदुळठें.' असें दाखवून आपल्या ढुंगणानें त्याला पाठीवर न खालीं ढकलें।

ढांक-विकिवि. (निदार्थी) प्रमाणापेकां फाजील उंच; मोठा; अजसः, अवाढन्य (माणुस, इमारत, झाड इ०). ढांगळ -िव. आंवटओरें: ओलसर (कापड, लांकुड). पढा. 'ही बायको केवढी ढांक. ' 'हें घर केवढें ढांक बांधलें. ,

ढांक, ढांक —नस्री. १ (कों.) जुने व वठले हें झाड. २ लहान लिला). [सं. दहन: प्रा. डहण] झाडार्चे खोड: पाने तोडलेठें रोप; पाने नसटेल्या फांद्या, बुंधा.

ढळढळून—किवि. ढळढळां; खळखळून. 'नेत्री आलें असु र बाहळी; फांदी. ४ द्राक्ष इ० चा वेल चट्टन पमराया यासाठीं वेलीजवळ पुरलेली काटी किवा फांदी.

ढांकण-णी, ढाक्णे, ढाक्तांपाक- सांकण इ० पहा. दि.

ढाकणी—स्री. सोने, चांदी गाळल्यानंतर त्यास प्नहां घनरूप

ढाका-पु. राजघाळ (पालेभाजी) वरील रोग, पाउम जास्त पडला अमें म्हणतात. –कृषि ६४८.

ढांकुळ, ढांकळ--वि. १ (राजा.) जुनाट: वठलेलें (झाड, रोप). ढांक पहा. २ लांबटांग्या; उंच: डांगळ पहा. [डांक] ढांक्या-वि. झांकणाराः झाक्या.

ढांग---स्त्री. १ टांग: एक पाऊल. २ उमे राहिले असता दोन पायांतील (मांडचामधील) अंतर, 'त्यानें त्याम ढांगेत आवित्रलें. ३ मांडी: पाय. ४ उडी.

ढांग-वि. १ (व.) अखेरचाः शेवटचा. या डावांत तो ढांग

ढांगर - न. वेलीस, ल्हान रोपास आधारभूत सांब: ढांक.

ढांग(गा)ळ—वि. १ लांब टागा टाकणारा; लांबटांग्या. २

ढांगळणं---वित्र. (टांग टाकून जाणे) (ल.) झिडकारणें; उपहासपूर्वक वागविणे: उडवृन लावेणे (हांगळ)

ढांचेंढे. ढांचेंढ्रंचें--न. विसंगत उत्तर देंगे. -िक्रवि. अप्रासं-ढळाढळ-ळां, ढळांळां--- किवि. (इलडळचा अतिशय) गिकपण: अवास्तव रीतीनें: विरंगत: वेडेवाकरें (उत्तर देणें, बोल्जें). [ढां, ढूं]

ढांड(डा)ळ--वि. १ धांडळ; लांबट व जाड (जोंधळशाचे

ढ।डी-पु मसलमानांतील एक गाणारी जात किंवा तींतील

ढांडळा--५. शोधः झाडा. [ढाढुळने]

ढांडा(ढां)रा--पु. दवंडी: डांगोरा: जाहीरनामा बोटीस. ढांद्वळणं -- सिक्त. बारकाईने शोधणे; धुंडाळणे पहा. (पृंड-' गाव ढांढुळला. ' 'दागिना ढांढुळला.' [सं. ढुंडन: प्रा. ढंढोल]

ढाण--न. गाळ: रेदा; चिखल. (पाणी वर्गर सांडल्यामुळे).

ढाण-न. काळा वण: चहा; डाग (शरीर, फळ इ० वर पड-

ढाण-न. (कों.) एक खाण्याजोगें गवत.

ढाण --अ.वि. आंबटपणा बाखविणाऱ्या शब्दास है आधिक्य दर्शक उपपद जोडतात. अति आंबट (फळ, ताक इ०) [डाहण]

ढाणक —पु. नीच जात: महार, मांग. चांडाळ इ० अंत्यज लोक. ' तुझीं लेकरेंवाळ पुढें विकील ढाणकाला । ' -एपो १६०. ढालकास देणें-टाकणं-वांटणें-लावणं-(मुलगी, मुलें-लेकरें, रांडापोरें इ०) टाणक लोकांस देखन टाकणें. (ल) टाक्न देणें, कृत्र्याला घालणें या अथीं. ' तुझा शिरच्छेद करून तुझी रांडापोरें ढाणकास देईन. ' -भाव ३०. ढाणकास जाणें-पूर्ण करण्यास समर्थ अर

ढाणकस—वि. (मातारा, वाई) धश्रकद्याः धिष्पाड, दांडगा ढीणा—वि. (क.) धिष्पाड: दांडगा. ढाण्या—वि. अंगावर ठिपके, पेर असलेलः (वाघ, साप). ढाण्यावाघ—पु. अंगावर पेरे असलेला वाघ; खडधावाघ: चित्ता. डाहण्या वाघ पहा. मोठा कूर, पटाईत वाघ. 'जिथें किर्र झाडी; कडा घोर लागे। जिथें वाघ ढाण्या अहोरात्र वागे।' —शिवाजी १०. [रां. दह—दहन]

ढाणी—स्री. डाग देण्याच्या उपयोगी लोखंडी गज: डाहणी. [सं. दह, दाह]

ढाण्या-वि. अतिशय आंवट (फळ). ढाण पहा.

ढाप — स्त्री. फांदी. 'तो खार्ली न पडतां मधल्यामधें सावध होऊन झाडाच्या ढापीला धरून राहिला.' –वररुचीची कथा (इस्लामपुरकरकृत).

ढांपण—न. (शाकारणी) दोन उताण्या कौळांच्या गंगांच्या सांध्यावर टेवलेलें पालथें कौल.

ढांपण-णी-पुन्ती. १ झांकण. टोपण. २ जनावराच्या डोळ्यावरील आच्जादन, झांकणी: झांपडी: अंधारी. झांकण पहा. [सं. छादन: हि.]

ढापणी —श्री. झांकणें: लपविणें: बंद करणें. [ढापणें: हि.] ढाउणें --अिंक. १ टोपण लावून बंद करणें; आंकणें, झांकण लावणें. 'कोंवर्लें वोल्तों मना आवरतें। डोलियाचें पार्ते ढापवेना। ये -तुगा १४४. २ झांकणें: लपविणें: ढडविणें. ३ ढडपुन, दावून टाक्णें. गृप्त राखणें (एखादी गोष्ट). [सं. छादन: हि. ढापना]

ढाएण, ढापा — नपु. १ झांकण: आच्छादन: टोपण. २ झांपडी: अंधारी. [ढापणें]

ढापा—पु. १ मोर्टे कौल: आड्यावरचें कौल: कोनावरील कोल. २ जिना ६० वंद करण्यासाठीं योजिलेली फळी. ३ (शाका रणी) ढांपण पहा.

ढायळ—म्बी सन्तूतर टेवण्याची, पाळण्याची जागा. ढाय—म्बी. (व.) संवय. [सं धा] ढॉर—न. (गो.) ढोर. गाईचें अगर म्हशीचें मढें (प्रेत) 'ढॉर पडल कावळे जमलें. '। ढोर]

ढारदुर—किवि. (व.) (घोरण्याच्या आवाजावरून)गाढ. (निजर्णे). [ध्व.]

ढाल — स्त्री. १ शत्रूपासून बचाव करण्यासाठीं लढाईत उप-योगी पडणारी कातड्याची किंवा कासवाच्या पाठीची केलेली वस्तु. २ निशाण (सन्याचें, मुख्य सरकारचें, किल्ल्यावरचें इ०). (कि० देण). 'ढाल दिली कात्रजेवर तळ पाहून.' —ऐपो ४४४. ३ (बायकी) घांटी. फंटमणि; कंठ. ४ (ल.) आसरा; छत्रः रक्षण करण्यास समर्थ असणारी न्यक्ति. 'तो गृहस्थ या गांवामध्यें मोठी ढाल आहे.'—न. स्त्रियांनीं केलेल घाडसाचें काम; साहस. (कि० गिळणें). [सं.] ०देणें—१ (मुख्य निशाण उमें करणें) (लढण्यास, मांडण्यास, वाद विवादास इ०) सञ्ज होऊन पुढें उमें राहणें. 'दिल्या ढाला मैदानांत परांडयाच्या वाजुला।'—ऐपो २३४. २ आव्हान देणें, युद्धास बोल्वणें. ३ प्रवासाची तयारी करणें. उलटी ढाल देणें—िकरणें विणें—१ वंड करून उटणें. २ लढाई संपवृत्न सन्य माघारें, परत फिरणें.

ढाळ—न. जारणमारणांतील एक मंत्र, साधनः खेटक. 'केलीं नाना कवटार्ले। पुत्र लोभें केलीं ढालें। ' –दा ३.३.४५.

ढाल, ढालगज — वि. १ (१ ज्याच्या गंडस्थळावर संरक्षणा साठीं ढाल वांघली आहे अशा लढाईतील हत्तीप्रमाणें सूर, धीट— मोल. २ ज्यावर सैन्याचे मुख्य निशण आहे अशा म्होरक्या हत्तीप्रमाणें धीट). अमर्याद, निलंज्ज;उद्धट (पुरुवाप्रमाणें बागणाच्या स्त्रीविपर्यी अथवा तिच्या शिरजोर, धीट, उद्धट, स्त्री जातीला अयोग्य अशा वर्तनाविषयीं योजतात). २ वेछ्ट: दांडगी; ताळतंत्र सोडलेली (स्त्री, तिचीं कृत्यं). ३ (वायकी) उपधार्पा; उलाढाली; दंगेखोर (मुलं व त्यांच्या सोडवा). ४ अतिशय मोठी व स्थूल (स्त्री). ५ दंगेखोर: किरजोर: बेकायदेशीर (मनुष्य). ६ (सामा.) निष्कारण उटाटेवी करणारा: फाजील. [ढाल=निशाणा-गज=हत्ती निशाणाचा हत्ती मोटा असतो यावस्त.] ढालगजपण—न. उलाढाल, उटाटेव. 'तयागि द्रव्य पाहिजे म्हणीन। केलें असंभाव्य ढालगजपण।' —स्वादि २.२.१५. ढालगज भवानी—स्त्री. १ साहसाचें, आचरटपणाचें, अमर्याद, अनुचित कृत्य करणारी स्त्री. २ उलाढाली, उपधापी स्त्री.

ढालकरी-पु. १ सरकारी सैन्याचें, सरदाराचें निशाण बाळग-णारा. निशाणसंरक्षक शिपाई. २ ज्याच्या जवळ ढाळ आहे असा लहवय्या. ढालाईत; ढाल्या. ३ (ल.) काठी; आधार; कुटुंबांतील, समाजांतील कर्ता पुरुष; नेता; पुढारी.

ढाल-काठी - खांच-कीषुः १ निशाणाची (विशेषतः मैन्याच्या मुख्य निशाणाची काठी). २ (ल.) समाज-राष्ट्र धुरीण; पुढारीः, कुटुंबांतील मुख्य पोपणकर्ताः

ढालपट्टा-पु. (ढाल आणि पृहा=तलवार) शिपायाचा ळढाईचा सरंजाभ. [ढाल+पहा]

ढालपा-पी, ढालपट--- दलपा पहा.

ढाळाईत--वि. १ ढाळ धरून, बांधून जाणारा. २ विशे- कर्णे. पतः एखाद्या मोठ्या माणसाच्या, सरदाराच्या स्वारीतील शिपा-यांना म्हणतात. सोट बारदार. ३ सैन्याच्या अध्रभागी असणारें मोठें निशाण नेणारा.

ढाछ -(संगीत) सुंथ पहा.

ढाल्या--वि. १ दाल चेऊन सज्ज झालेला. २ दाल-निशाण युक्त्या इ० भीं पूर्ण. [ढाल]

ढाशाबारा---पु. पूर्वेकडील वारा. --योर १.६५१.

ढास-वि. रानवट; माळरान; नापीक (जमीन). [फा.] भाग. डासी पहा.

होणारा). [हिं.]

ढांस—पु. १ (कों) चावा; दंश. डांस पहा. २ तोडलेला सर्व भाग. [सं. दंश: म. डास]

ढा(ढां)सण---न. १ (कों.) आधार; आश्रयः धीरा. २ आश्रयदाता; हितकर्ता. ३ (राजा.) ऐन आणीबाणीची वळ; नेमकी संधि, वेळ. ४ नेमकी जागा ' ढांसणावर नीट होदे चाल-विले. ' -भाव ३४. ५ मोहरा. ' ऐसं कित्येक दुसरेकडे ढासण धरून गोळागोळी करीत होतं. '-भाव ४५. ६ तोंड. 'यांचें फौजेचें ढासण खंदकास लागलें. ' –भाव ४६.

ढा(ढां)सणी--स्री. ढांस: खोकण्याची किया: खोकला (विशेषत: गुरांचा). (कि॰ करणें: लागणें; राहणें). [ढासणें] ढा(ढां)सर्ण-अित. खोकण (घोडा; जनावर यानें).

द्वालण्या —स्त्रीअव. गाडीच्या साटीचे सर्व सामान बांध-ण्याच्या दोऱ्या. या आखरीला आंवळलेल्या असतात. [ढासी]

द्वासरा-वि. ढासणारा; खोकणारा खोकरा (घोडा इ०). [**ढास**]

ढासरा—पु. ढोसरा: धसका: धास्ती; दु:खपूर्ण स्मृति, वंदना. (কি০ घरणें; घणें; वाळगणें: काढणें). 'पोरानें आईचा पद. २ प्रकाशणें; सतज दिसणें (मोर्ती) । ३ अश्रु गाळणें. डासरा घरला. ' 'त्याला असा ढासरा बसला आहे, मनांतून ' घोडा असुं ढाळतो. ' ४ टाकर्गे: फेंक्गें. ' धमे प्रथम फामे जात नाहीं.'

पहा.

ढासळण-अिक. १ कोसळ्न पडणे (इमारत, विहीर, रास इ॰). २ (ल.) विघडणें, वाया जाणें, व्यर्थ होणें. धासळणें पहा. -मिक्र. रचलेल्या पदार्थीची रचना कोमळून पडायाजोगी शिथिल

ढांसळाढांसळ-स्त्री. पडापड; कोसळाकोसळ: पडझड. ढार्सा—स्त्री. (व.) बैलगाडीची साटी; सांगाडा.

ढास-न. (व.) गाडीच्या सांगाड्याच्या, बाजूस टेकाव-याच्या कांवी: करळ्या. 'गाडींत ढाश्यापर्यंत माल भरला '

ढाळ-पु. १ पातळ विष्ठाः, जुलावः रेच (औषधार्ने, रोगार्ने वाहणारा. ढालाईत पहा. ३ धाडसी: साहसी: मसलती: हिकमती; झालेला). (कि॰ होणें). २ शोचास माफ होण्याचें औषध: रेचक. ' ढाळ आणी उखाळ देती । पथ्य कठीण सांगती । ' –दा ३.७.३३. ३ उतार; उतरंतपणा (पाण्याचा, जमीनीचा). ४ तेजः, पाणी (मोत्यांचें). 'मुक्तमणी ढाळ देत।' -वसीस्व ढास -- पु (व.) गाडीच्या चाकावर, धुन्यावर बसविलेला र.५२७. ५ आकार: घडण: घाटणी (भांडी: दागिने इ० ची). ६ शैली; पद्धति; तऱ्हा: रीत. (कि॰ पडणें) 'बोढाळाची ढाळ ढा(ढां)स-क्षी. कोरडा खोकला (जनावरें, माणस यांना कोटी। मारला जाइल यासाटी। '-अमृत २३ ७ अभिपेक. -हंको. ८ उष्णतेच्या झळा. ९ हापका: पूट. ' नाना लवणाचे जल्ल । हो आवया दोनि चार वेळ । देऊनि सांडिजती ढाळ । तोयाचे ंजेवीं। ' –ज्ञा १८.७७५. [ढळणें] (वाप्र.) ०**देणं**–१ नोकरास बद्दर्फ करणे. २ टाळाटाळी करणें: चुकविणे. ढाळाखाळीं-ढाळी पडणे, ढाळ पडणे-लागणं-पद्धत, रीत पडणे. ढाळाखाळीं चाळणें-नेहर्मीप्रमाणें वर्तन करणें.

हाळ—स्नी. डहाळी; फांदी. [डहाळी]

ढाळ-पु. ढेप. 'जाले इक्षरसाचे ढाळ। तरी लवण देणें किडाळ। '-दा १५.४५७.

ढाळउखाळ-पु. हागओक: ढाळ व ओकारी (कि॰ होणें: चालण: देण). [ढाळ+उखाळ]

ढाळक---न. शौच्यास साफ होण्याचे औषध. -वि जुलाव होणारें: रेचक (औषध). [ढाळ]

ढाळणी--स्त्री. १ नांगरेंदरी जमीन साफ करण्याची किया. कळवणी. २ पंख्याने वारा घणे. [ढाळणे]

द्वाळणें--- उकि. १ (चनरी, पंखा इ०) हलनिणें: नारणें. 'वैदर्भी चामरातें धर्मन लसदुरोहार हाळ्नि मेवी।' –मोक्रज्ण ६०.१. 'भरत शत्रुव दोघे चवऱ्या ढाळिती '-विष्णुदासनामा ढाळी। '-मुसभा १४.३४. ५ घालणें; वर ओतणें; अभिपंक करणें. 'श्रीगुरुलिंगा ढाळी।ध्यानामृत।'-ज्ञा १३.३८६.-अकि. १ द्वासले—न. (व.) शिज्^बन ठेवलेला पदार्थ (भात इ०). ढसके पडणे: गर्जणे (अपू). २ ढाळ होणें. [ढळणें; दे प्रा. ढाल= खालीं टाकणें; चवरी वारणें]

ढाळ वें -- उकि १ माफ करणें: ढेंकळें मोडणें (नांगरलेल्या जमीनींतील). २ (व.) पाऊस पडल्यानंतर वखरणें. [ढळणें]

ढ.ळदार -- वि. उतरताः उतार असलेला. [ढाळ+दार प्रत्यय] ढाळ ळे)ढाळे—किवि. १ एका डहाळीवरून दसऱ्या ' तेणे वासनाहिबळ विरालें।' -रंयो ४.२६१. डहाळीवर. 'तो हळू हळ ढाळें ढाळें। केतुकेनि एक वेळे।' -ज्ञा ३.४२. २ हठ हळू. 'तरी अस्यासाचेनि वळें। प्रत्याहारीं उद्योगा-संकल्पापासून निवृत होणें, मार्गे घेणें. चिकत होणें. २ निराळ । नखी लागेल ढाळे ढाळे । वैराग्याची । ' –हा ६.५७. (इसऱ्याच्या सांगण्यावस्त) प्रवृत्त होणें (खाणे, देणे, करणे, म्हणां [इहाळी]

पटींत वसवावी लागत ती पटी. (इं.) मोल्ड केस.

२ हरवरा, वाटाणा, लाख इ०चे रोपर्टे.

ढाळी-म्बी. डाहळी; फांदी. 'बाधीव बुचडयाची लक्कब, पदर अति सबक खोबिला तिपदरी बेणीचा। चंदन ढाळीस जसा ल्पेटा सपाट खोदतांना माप घेण्यासाठीं मधूनमधून उंचवंट ठेवतात ते. काळे नागिणीचा ।' -होटा १०४. [डाहाळी] म्ह० धरायाटा २ नदीमधीट (बंटासारखी) कोरडी जागा. ढाळी न बसायाला सावली. '=निराधार स्थिति.

द्वाळाक—वि. तजस्वी.

हाळ—िव. अतिशय उतरता, ढाळदार. [ढाळ]

ढाळे-अ. १ हळ्च; हळ हळ्. 'तंव वरिले कडोनि ढाळें। चंद्रामृताचे तळे। कानवडोनि मिळे। शक्तिमुखीं। ' –का ६.२४७. चौक: दंगण ३ सहजरीतीनें 'ढांऊचि काम हातें सदा।' –दा १९.८ ९.

ढाळेंढाळा । पिकालागीं जळा काढिजे पाट । ' -एसा ५.२१६. उडविण्यासाठीं, हलविण्यासाठीं केलेळी अणीदार काठी. २ हळू हळू. ढाऊँ पहा. ' ढाळे ढाळें चालणें। '-वि.उ ११.९५.

ढाळ्या-- पु कजीला जोडलेला उपराचा पुरवणी भाग.

ढाळ्या — ति. (प्रां.) दवंडी देणारा, पिटणारा.

ढिक(क्)ळा — स्रो. डिखळ: ढकूळ; लहान ढीग; गोळा पहा. (क्रि॰ द्र्णे). डिला पहा. (शिजलेला भात, दहीं इ॰ चा); गुठळी (रक्ताची). [डिखळ]

प्रमाणें अशिष्ट) [हीग]

दिकाचा). ' भोहरा पुतळ्या रुपयांचे जागोजाग पडले दिगारे ।' कैसा न म्हणेल मानव दिला हा ।'-मो आश्रम २.४. ५ मृदु: नग्म. -ऐपो १२३. [ढीग]

द्धिमा--उद्गा. (को.) पुर. [मं. स्थम]

द्विगावा---५. (कु.) आधार.

दिगाळ-पु. (ढीगचा अित्शय) ढीगच्या ढीग. 'पडिले कमरेचा ढिला-बि. पंढ; न्पुंसक. [प्रा. सिंढळ] प्रेतांचे ढिगाळ । रक्त निम्नगा चालिल्या । '-जै ८७.२०. [ढीग+ आळ प्रत्यय]

द्विमी--स्त्री. टेंकण: आधार: टेंकू (झाड, वेल इ० ना लांक-डाचा वर्गरे दिलेला). (कि॰ देगें: लावणें).

दिगोला—प. (ना) १ लहानसा ढीग. २ लहानमें टेंकाड. [दीग]

्डिप(प्र)ळ, ढिवःह—न. मातीचें ढेंकूळ; ढंपसें; डिखळ.

दिम-म्म-स्त्री. १ (दुस-याच्या सांगण्यावह्नन) आपल्या इ० कियापदांबरोबर िपंधार्थी योजतात). 'मी त्यास इतकें ढाळपेटी — की. मेट्रिमवरून ठमा ढाळण्यापूर्वी ती ज्या बोलकों परंतु त्याने ढिम्म खाली नाहीं. ' –वि.क्रिवि. धिमा; स्तन्धः, मुळींच न हल्तां न ऐकतां. ' जशाचा तसाच ढिम्म उभा द्धाळा-—५. १ पाने असलेली लहान फांदी: इहाळा: टहाळी. आहे. ' -व ब्राघात ११ १. ' कोणी कांहीं करो हा आपला दिस्स बसतो. '

दिमा-पु. १ लहान वाटोळी टॅकडी; उंचवटा; जमीन

ढिमा — पु. मुलामा. 'कळस ढिमाचे पोकळ। जळो वरील ते झळाळ।'—जा १३.४७०.

दिमा-वि. मंद; मुस्त; जड. धिमा पहा.

दिमोरा—पु. (जनावरांच्या) पाठीच्या कण्याचे शेवट:

हिरा—पु. १ (हिरा) नवीन अंकुर; कोंब; न उकललेलें ढाळढाळा-ळी-ळे-किव. १ थोडें थोडें. 'मग नेमेचि कोंबाचें टोक. २ (ल. कों) घर शाकारतेवेळीं गवताच्या पेंढचा वर

> हिर्रा - स्त्री. लहान दिरा, कोंब: कोमल अंकर: पानांचे उक-ललेलें कणीस. [हिरा]

> िंद्रल-वि. ढिला; शिथिल. -स्री. मंदपणा; दर्लक्ष्य, ढिली

ढिलता, ढिला—वि. १ सैल; घर, आंवळ नसणारा: खिळ-ढिंग(गः)र- -वि. (कुण.) पुष्कळः, वियुरः, भरपूरः, (रुई या । खिळीत. २ लेचापेचाः, शिथिलः भौगळः, हयगयीचाः, अन्यवस्थित. ३ सुस्तः आळशी. 'तरी आंगें कर्में ढिला। जो मर्ने विकल्पें भरला।' ढिन(गा)र, ढिगारा—पु. राजी; ढीग. गंज. (धान्या- - ज्ञा १३.६७७. ४ चंचल; निश्रयरहित. 'होतां प्राप्त गुरुविरह ' रसे गार्टी वरी हिस्टी। द्रवभावें आथिसी।' - ज्ञा १७.१२८. [देपा. ढिहा: तुल॰ मं. शिथिल; प्रा. सिंडल] कासंख्याचा **ढिला**-वि. नि शंकपणें जारकर्मास प्रवृत्त असणारा: व्यभिचारी.

> ढिलाई—स्त्री. १ मुस्तपणाः, मंदपणा. २ हयगयः, दुर्लक्षः, अव्यवस्थित कारभार. [ढिला]

> डित्ठा कुमाईत--वि. १ भाडोत्री (घोडा). २ भितरा; कम-कुवत: डगणारा (माणूस).

द्वैळ; नामर्द, पंढ, कुचकामाचा माणुस.

सरळकंठ आकंट भरित। ' -अमृत ६२. [हिला]

ढिली दोरी—स्त्री. लगाम सैल मोडणें: बंधन, वर्चस्व, ताबा | अतिशय, पुष्कळ करणें. (काम इ०). कमी करणें; अंमल कडक न टेवणें. (कि॰ देणें; सोडणें).

ढिस्या—वि. १ खिळखिळचा शरीराचा; ज्याचे सांधे ढिले झाले आहेत असा. २ ज्याचा कारभार दिला आहे असा (माणूस). [ढिला]

दिरंगाई. (कि॰ करणें; पाडणें). २ (ल.) द्रंक्ष: ढिलाई: शिथिल-पणा. ३ बंधने, कडक अंमल कमी करणें, काहून घेंणें. ४ (नियमांत मिळालेली) सवड: सुभा. [ढिला]

[सं. धीवर] ढिवरी-स्री. कोळीजातीची स्त्री. 'मग ता म्यां ढिवरीसी रतविला। '-भज १०७.

हिसर—वि. (व.) ठिसूळ पहा.

(मनुष्य, जनावर, लांकुड). ३ अफाट: अवाहन्य; विशाल. 'जग- धीवर=शेळी] इंबर अतिबिसाळ । दुर्धर घडि मोडी सहज । ' -देप २. [हास-

ढिसळणे—अकि. ढासळणें: कोसळणें (इमारत, विहीर, [सं. धीवर] रास). ढासळणे, धासळणे पहा.

ढिसा, ढिसळ, ढिसूर—वि. १ नाजुक, ठिसूळ (लांकड). १८०. [डिसळ] २ ज्याचे स्नायू बळकट नाहींत असा; फोफरया.

द्विसा—पु. एक पक्षी; पाणकावळा; खंडचा: गण्या.

दिसाळ—वि. दसाळ. १ समर्थ; मोठें, प्रचंड. ' नाहीं येणें , पांडे ढिसाळ। दुजें जगीं। ' -ज्ञा ४.१७ . र पोक्छ. ' ब्रह्मयातें करूनीही तेजा। ढिसाळ गोष्टी करितोसी। ' -नव १६.८०. ३ फोपशा. 'एक रोकडे एक ढिसाळ। होय सकळ आपण।' -ह १०.१९४. ४ (महानु) विशाल. 'हारवलीं अनंतब्रह्माडांचीं दिसाळें।' -भाए ६५७.

दिसार-वि. नरम (गूळ, माल). दिसर, दिसळ पहा.

दिसी-सी. (व.) जिच्या भोंवतीं सोपल गुंडाळतात ती काठी.

ढिला माल—पु. १ हलका, निरुपयोगी माल. २ (ल) | −िव. समृद्धः विपुलः पुष्कळ. 'बा, ढीग वेदना अनुभविल्या समरी परंतु ती गाढी। '-भो उद्योग १३.८४. •करणें-१ अनेक वस्तू ढिलाविणे—उिक. सैल, शिथिल करणें. 'वसन ढिलावित एकत्र करणें; रास चालेंगे. २ (ल.) पुष्कळ, आटोकाट प्रयत्न करणें. **्घालण-पाडणे-लावणे-**१ ढीग रचणे: रास घालेंगे. २ (ल.)

ढील-स्त्री. १ शिथिलपणाः ढिलेपणाः मंदपणा. २ (ल.) ह्यगयः मुस्तीः, टंगळगंगळः आळस. (कि॰ होणः असणें, करणें). २ चेंगटपणा; टोलवाटोलव, दिरंगाई. (कि॰ करणें: लावणें: मांडण). -वि. सेल; सुस्तः संथ; ढिला पहा. [ढिला] •देण-ढिही --भी. १ मंदपणा; सुस्तपणा; हपगय; चालडकल; स्वातंत्र्य देणे; मोकलीक देणें; सेल सोडणें. **्एडणें**-कामाला-कामाची हयगय होणें: दिरंगाई लावली जालें.

ढील-न. १ दोंद; ढेर. (एखाद्या अजस व अवजड माण-साला किया वस्तुला आश्वर्याची किया तिरस्काराची लावतात). िढ(ढिं-ढी)धर —पु. कोळी जात व तींतील व्यक्ति; धीवर. र अवजड धूड. 'हें केवढें ढील हो ! ' [हि. डील; सं. अधील] हींब-पु. (महानु.) १ घीवर: कोळी. [धीवर] हीवाचा अलंकार-पु. नकली, खोटा दागिना. 'तैसा मनुष्यंदहाचा आकार। जैसा ढिवांचा अलंकारू। वाहिज दृष्टी प्रियारः। भीतर्क कुडा।' ढिस(सा)ळ—वि. १ उदार: सढ्छ; उथळ्या. धांताल पहा. !—ज्ञाप्र ७४९. २ ढीवराचे, कोळ्याचे अलंकार. ३ (ल.) पितळेचे २ अगडबंब: मोटा; अवजड: वोजड परंत् ढिसुळ, दुर्बल: ढिला विगडाचे दागिने. ' ले विषयाची ढींब।' -भाए ६०३. [सै.

> ढीवर-- पुकांळी: धीवर; ढिवर पहा. - ज्ञा १६.३१८. 'काय करें जरुवरीं। ढीवर त्यांच्या घातावरी।' -तुगा ३१४४.

र्ढावळ-न. तुकडा. ' कर्पुराचे जैसे ढीवळ। ' -गीता १३.

दुंकण--अिक. मुद्दाम पाहणे: डोकावणे: डोके खुपसून, पुढें ेकाहून पाहणे. **दुंकून**-किवि. १ मुद्दाम डोके पुढें काढून, खुप-सून. (कि॰ पाहर्णे). २ वद्यन: डोकावून. 'म्या त्याजकडे ढुंकून पाहिलें नाहीं. ' [हि. ढुंकना=झुकणें] दुंकूत न विचारणे-विलक्तुल दुर्लक्ष करणें. [टोकावणें, अथवा डोकें]

दुकसी. दुमणी, दुइशी-सी. धडक: दुसणी पहा. दंग-न. दुंगण; कुला. ' दुंगासीं लावोनि लंगोटी । ब्रेलंक्य-सृष्टि हिंडवसी। ' [इंग=उंचवटा, टेकडी] इह ॰ ' ढुंगणाचें सोइन डोकीस गुंडाळगें. ' =िन्रिज्ज असणें, होणें.

दुंग(गा)ण, दुंग(गा)ड-न. मोठें दुंग, कुळा, मागचा भाग; कुछ्याचा विस्तार, मोटेपणा दाखविणारा शब्द. [दुंग] ढीग—पु. १ मोठी रास, संचय, गोळा: गंज. 'भी कृष्णा दुंगणाचर आपटणें-मूर्खपणामुळें मोठी ठोकर वसून नुकसान त्या मूर्ता पापाच्या त्रासदायका ढीगा। ' -मोसभा ५.११६. २ होगें. दुगणास हात पोहो त्रेण-स्वतंत्र बन्णें; कोणाची जरूरी (कुण.) ढीगच्याढीग; राशीच्याराशी; अतिशय मोठा संप्रह, नसर्गे. मुलगा मोठा होऊन स्वर-वर्तन कहं लागला असतां म्हण-साठा. ३ (ल.) गर्दी. ' मारीत दिगांत लोटला ।' -ऐपो ८७.। तात. म्ह० तोंडाच्या बाता दुंगाड साथ लाता (कोणाचें तोंड चालते कोणाचा हात. ह्या म्हणीच्या सारखीच म्हण. तोंडाचे काम फक्त गप्पा मारण्याचे असर्ते पण इकडे ढुंगणास सस्ता खाव्या लागतात या अर्थी.)

ढंगणमांडे - न. १ एक प्रकारचें इरलें. हें वापरणारा वांकळा की इरलें ढुंगणावह्न आंत दुमडलें जातें व अशा रीतीनें मागची बाजू भिजली जात नाहीं. २ एक प्रकारची मुंगी (कमरे-जवळ हिच्या शरीराचे दोन भाग वंगळे पडतात). [ढुंगण+ मोडणें]

ढुंगणा--स्री. (निदाव्यंजक) स्त्री (सामान्यतः मोठ्या ढुंग-णाच्या स्त्रीम शिवी म्हणून योजतात). 'काळचा सावळचा गोऱ्या भ्रवया लहान ख्ऱ्या ढुंगण्या । '-सला ८१.

ढुंडा(ढा)ळेंगे —सिक. शोधणें, धुंडाळेंगे. ढांढुळणें पहा. [प्रा. दुंदुलण=गवंपण]

दुढ़ाचार्य —पु. दुढ़ाचार्य पहा. [का. दोइ≔मोठा+आचार्य] द्वा-पु. टकाड; उंचवटा.

मुलांचा) इफ. [ध्व. दुम]

द्मदुम --- िकवि. हमहम पहा. [ध्य.]

दुमदुमें -- न. दमदमें पहा.

दिसतात तीं प्रत्येक. ३ टकर: धडक. [ध्व दुम=धडकीचा आवाज] प्रत्येक तुकड्यास देकणी म्हणतात.

द्धळकॉ—मी (ना.) गोंडी वाय; डफडी. [ढोल] (विशेषतः वासराने-पितांना गाईस). दुसकी-णी पहा. २ खप- [हेंक] सर्गे; शिरकाव.

दुस-अ. दुस्स पहा.

डोक्यानें दुशी, धका, मारणें. [दुस]

आघात. २ दुशी देणें: दुसणी (मूल, वासर्क यांनी पितांना दिलेली). (र्कि॰ मार्णे). [दुस]

द्धसर्णा-स्त्री. होसणी. १ रेटर्णे; ढकलंणे; भोसकंणे, ढोसणें; दंगें, करगें (आश्रयदात्याळा): टोंचणी. [दुसणें]

दुसर्गे—सिक. भोसक्णें; खुपसर्णें; खोंचर्णें; आंत मार्णें (হান, खिळा इ॰ अणुकुचीदार वस्तु). –अकि. डोकें पुढें घालून (भाताची) ढेंप. २ गठुळी; गुठळी. आंत घुसणें; मुमंडी देणें. [द्रुस]

दुसा—पु. (व.) शालीसारखें मृती पांघरूण: धुशा. [हिं.धुस्सा] दुर्मी-स्त्री. मुसंडी; दुशी पहा. [दुसर्णे]

दुसे—(व) तीफणी पाभर.

द्धरस-अ.काळा या विशेषणाळा जो इण्यांत येणारे आधिकय-दर्शक उपपद किंवा प्रत्यय. उदा० काळा दुस्स. (=काजळाप्रमाणे काळा). ' काळीं दुस्स चरांजन-नग-शिखरेशीं विवृत्ति आसविलें।' –मोवन १०.४१.

दुळका--पु. (व.) डुकली; डुलकी.

द्धस — वि. (व.) अविचारी: हुड. 'मुख्या फार दूस आहे, तो मारायला कमी करायचा नाहीं. '

ढेंक- -स्त्री. (राजा. गो.) बैलाचा शब्द, ओरडर्णे; हंबरडा. -स्त्रीन. १ एखाद्याच्या अंगावर मोठ्याने कर्कश ओरडेंगे. २ डर-कणी; डरकाळी (वाघ इ० कर प्राण्याची). (कि० फोडर्णे). [ध्व.]

हैक -पु. (व) गर्व. 'आजकाल त्याला फार हेक झाला आहे ' ढे(ढें)कणी-—स्नी. १ एक बागुरड्याप्रमाणे काळसर तांवडा हुमके, हुमहम, हुमहुमें -- न.हमकें; टिमकी; (उहान किडा (याला हेंकणाची आई समजतात). २ हेंकुण धरण्यासाठी अनेक जिंद्रे पाडलेली लांकडाची फळी. हींत ढेंकुण जाऊन बसतात.

हेकणी---स्त्री १ (विणकाम) वही (ओवी) वरची धनु-करी (धनुष्यकृति भाग). यालाच अटण्याच्यादोऱ्या बांधलेल्या द्धमणी-न्श्री. १ वासर्क पितांना गाईस जी द्धसणी देतें ती; असतात. २ (चाळचासाठीं) चक्र नसर्छे म्हणजे त्याऐवजीं काम-धसक २ वासरास शिंग रेण्यापूर्वी त्या जागी डोक्यावर टेंगुळें टीचे तुकडे असतात व त्यास नकशीच्या दोऱ्या बाधतात. या

हैं(है)कर्णे—अकि. (राजा.) १ आवेशाने एखाद्यावर उस-द्वशी, दुश्शी — श्री. १ धडक: टकर: डोक्याने मारलेली घडक ळण, ओरडण: शिरा ताणण: अंगावर येणे. २ डरकाळी फोडणे.

है(हैं) कर, हें कूर - पुस्री. पोट भरल्या - फुगल्या मुळे पोटां-तील वायु कंटातून वाहर येतांना होणारा आवाज. 'घालेपणाचें द्धसक्तजी —स्त्रा. धक्कं मारणें: दुसकों: खुपसणी. [दुसकों] देकर । जेवीं दंती जेवणार । ' -विपू १.९. ' लड्व्यंस झुणका द्वसकर्णे - सिक. १ भोसकर्णे: खपसर्गे: टोंसर्णे: रेटणे. २ भाकर। खाऊनश्यानी देउं ढेकर। ' -सत्यविजय नाटक. हेकर देण-देऊन वसर्ण-परद्रव्याचा अपहार करून तें जिरविणें; ठेव द्धसर्का — स्त्री. १ खुपसणी; रेटणें; धडक, धका: द्धसंकणी; म्हणून ठेवलेला पैसा गिळंकृत झाला, परत मिळणार नाहीं असे स्वच्छ सांगर्णे.

देकली-स्त्री. ओकती.

ढे(ढें)क(कू)ळ-पु.डि(ख)खूळ; मातीचा गड्डा. जिमनीचा खुपसः धडक. (कि॰ देणेः भारणे) २ जागृतिः, फिरून आठवण ढबजा. **ढेकळात्रमाणे विरणे**-तेजोहीन, हतवीर्य होणेः, जिरणे. हेकळे फोडणें-(पाणथळ जमीनींत) सऱ्या पाडणें.

हे(कू)ळी. हिकळी—स्त्री. १ ल्हान रास, गोळा; हिकळी

ढेका—पु. घाण्याच्या लाटेवर बसविलेलें व वांकविलेले दुसा, दुरुता -पु. गुद्दा; वुकी; वुकांदा; ठोसा (मुटी वा). लांकुड. -बदलापूर २२६. [देप्रा. हिं. हेंका, हेंक=एक पक्षी]

ढंकार=वैलाचा शब्द]

हेकी--श्री. इंख; चुना, पोहं इ० कुरण्याची योजना. कांडण्याकुरण्याचें (भद्यंजाचा डंख, डंग या प्रमाणें) साधन. [हि. ढेंक=लांव मानची चिमणी यावहत]

ढे(ढें)कृण—पु. १ दंशक जातींतील एक स्वेदज कीटक थाला लहानशी सोंड असून ती तो माणसाच्या अंगांत खपसून रक्त शोषण करितो: खटमळ; मत्कुण. २ (तिरस्काराथीं) घाण्या, कुचका, पादरा, माणूस. विप्रा हेर्गण रहे ० हेक्णास हेकूण काय खातो=(हिन पशु एक ठिकाणीं शांततेनें राहुं शकतात). वाईट वाईटाला काहीं करीत नाहीं. ॰ पिक्ना-म्ब्री.अन. (छ.) पूर्ण दारिद्रय, दैना. [ढेंकण+पिसवा]

ढेंके —न. ढीक-कें तेलाच्या घाण्याच्या लाटेवर असणारें **व** तिला खार्टी दाबणारे वांकडे लांकड हेक। पहा.

हैंग--भी. १ ढांग; पाऊल; टांग. ' एका हेर्गेत ब्रह्माड आटी । यवन धांव त्याचिया पाठी।' –ह २२.१८८ २ उमे राहिलें असतां दोन पायांच्या मधील अंतर 'नाचता नाचता ससो वाघाच्या ढेंगांतून पठालो. ' -लोक २.४४. ३ मांडी किवा सर्वध पाय. ४ जांच: माडीचा सांधा. हैगा-में पस्रकी-१ लांब लांब टांगा टाकीत चाल्जे. २ पाय परार्णे: ताण्जे. 'हा ढेंगा पमरून निजला.'

हैंगमत--न. नास्तिक, पाखंड मत; श्रोतांड मत. ठेंगमत पहा. [डोंग+मत]

हेंगळर्ण—सिक. १ ओलांड्स जार्गे: हेंग टाक़न पलीकडे जाण. २ (ल.) गाळण: वगळण (हयगर्यानें, अश्रद्धेनें). ३ नासणें; मोडणें; लाथाडणें; फोडणें. ४ झिडकारणें; धुडकावणें; धिकार कर्णे. ढागळणे पहा. 🏿 ढेंग 🕽

हैंगळा— वि. (व.) इलगरजी: अध्यवस्थित. ' तेथे सगळा ढेंगळा कारभार '

ढेगा—पु. ढुंगणः कुळा; ढुंग पहा.

र्देगा(ग)ळ —वि. १ लांबटांग्या. २ लांब टांगा टाकीत जाणारा. ३ (ल.) अत्यंत उंच. ढांगळ पहा. [ढेंग]

हेंगाळणं—कि. (व.) रेंगाळगें; ह्यगय करणें. [ढेंगळा] हेंगाळी--(ना.) स्त्री. दिरंगाई.

ढेगूमेंगू, ढेगोजी, ढंगोजीमेंगोजी, ढंगोमेंगो — ५. १ (निंदार्थी) बढाईस्रोर: लब्धप्रतिष्टित: रिकामा डौली; ढोंगी; तोतयाः लच्चा माणुस. २ महारांचा गृह. [ढेंग द्वि.]

हेंडळ, हंड(डा)ळणें, हंडाळी-—हेंहळ पहा.

देंढ(ढा)ळ, ढंढाळी —श्री. जुलाब; हाळ; ह्गवण; ढगळ २ अर्थ पहा. दंढ(ढा)ळणं-अकि. जुलाव, ढाल होणें; एक-सारखें परसाकडेला जात असणें. [हेंढळ] हेंढळलपट्टी-स्त्री. लेल्या जमीनींतील हेंकळें फोडण्याचे कामी याचा उपयोग करतात.

ढेंकारण – कि. (कु.) मोठ्यार्ने ओरडणें; ढेकणें. [प्रा.|(प्राम्य) १ जोराचा जुलाव; ढाळ. २ बऱ्याच वेळा परसाकडेस जावें लागणें; हगवण: ढेंढळ.

> है(हें)हैं—न. १ वे(घें)डें, प्रस्थ, घेंड: मोटी आकृति. २ अवडंबर. ॰ फिटणे-पावसाळा सरगें. ' का वार्षिय हेंहें फिट। जेव्हां शारदीयचा अनुघड़ फुट।'-ज्ञा ९.१०२. [घेंड]

हैण्या-पु चांगला लहु, पुष्ट हेकुण, क. रेण्या पहा.

हेनस-न. (ना.) एकप्रकारची फलभाजी धेडसें.

ढे(ढे)प--न. १ मानीचे ढेंक्रळ, डिख्ळ. २ जिराईत पिकाची जनीन. ' त्या गावांत २५ विघे हेप आहे. ' ३ जमिनी नी पिका-वरून, उत्पतावरून मोजणी (विस्तारावरून): मुडा, खंडी, बुडव, अधोली असे या जमिनीच्या मापाचे भाग केलेले असतात. -स्त्री. १ उंसाचा रस कढवून विशिष्ट आकाराच्या तयार केलेल्या खळ-ग्यांत ओतल्यावर थंड होऊन त्याचा बनणारा गोळा. गुळाचा मोठा खडा: भेठी. २ पेंड, भात, धान्य, दहीं, जटाशार, कागद, पानें, गवत ६० वा गोळा, गहा, जडा, खाप. 'हेंप लावित अमे दुक याते । ' - किगवि २२. ३ (गुरे, पाउस आगि विस्तव ह्यापा-सुन संरक्षण व्हावें म्हणून) वर मातीची डिखळें घालून लिप्न टेव-लेली कडव्याच्या पेंढ्यांची गंज; ढपण. विसं. द्रप्स=विदु; हिं. ंढपा | हिपेचे गुर्क-न. १ (शब्दशः) पेंडीवर पोसळेळी गाय, बैठ. २ (छ) लांचखाऊ माणूस.

हिप-न. (प्रां.) चेप: गर्दी; खेंच; समदाय.

ढेपझाडा—पु. पिकास योग्य अशा लागवडीच्या जर्मानीची नोंड (तरफ वर्गेरच).

है वण--नमी. १ (मा।) पुष्कळ कडवा एकत्र कहन रच-लेला ढींग. २ ढंप (-म्बी.) अर्थ ३ पहा.

द्वेपणे —सिक. १ रास करणें; ढीग रचेंगे २ (छ) ढासणें; दायून, खरुपून भर्णें (अन्न). -अफ्रि. चिक्दून, दायून हेप होणे. (कागइ, पानें इ० ची): आत जाउन घट होणें, थिजणें (कह-लेळा गुळ निवाल्यावर). ३ कायम होणे (एखाद्या कामावर, जारे-वर). ४ (ढंप=डिखळ, गोळा यावह्रन) बसर्गे: आसनमांडी घाळगें (बसणा-यात्रा आळस किंवा एखाद्या ठिकाणीं जाउन परत राज्यास होणारा फार उशीर अथवा बोलगाऱ्याचा कोध इ० ह्या शब्दाने ध्वनित होतो). 'हा एढोळा कोण्हीकड जाउन ढेपला. ' ५ (व.) माती लावगाः लिंपणाः (झाडाच्या बुंध्याच्या) भोंवतार्शी माती टावणे. 'आब्याचे झाड ३- र वर्षाचे झाल्यावर त्याला देंपले पाहिज ' [देप]

द्वेपपहाणी — श्री. लागवडीच्या जिराईत जिमनीची पाहणी. हेयको उणें -न (कों) लांकडी मोगर: हातोडा. नांगर-

शको. ४. ६

हैपवांगी-नी. वांग्याची एक जात; झाड. हेपवांगे-न. त्याचे फळ.

हैं पशी -- स्त्री. १ गोवरीची राखंडी: तिचा तुकडा; देपसा. २ गुठाची ढंप. ढेग्शी-स्त्री. (राजा. कुग.) फणस उभा चिरून केलेला लांबर तुकडा. -मसाप २.३६१. [हेंप]

हेपसा -पु. १ राखुंडीचा तुकडा: हपशी. २ तुकडा 'विस्त-वाचा, राखेचा 'इपसा.' ३ भितीचा हामछन पडळेला मातीचा भाग, पोपडा: खपली. ४ ढंप (पेंड, भात, दहीं, इ०ची). [ढंप: तुल० वैं द्रथ्य=बिंद्, –ऋग्वे ६ ४३.३.]

ढेंपळ-ळा-ळी. ढेपूळी,ढे रूळ-नपुश्री. मातीचे ढेंकूळ; डिखळ. ढंपळी हैं अल्पत्वदर्शक रूप आहे. 'हे पांसुचि ढेंपुळी विरिचिना।'-जा १५.४०१.

हेपार्ळा-ळे-स्नीन. गुळाच्या हपाचा सांचाः कहलेला हगणें. [हर] उंमाचा रस घर होण्याकरितां जींत ओततात ती खळी: गुळाची ढंप तयार करण्यासाठीं केउला खड़ा: कोठें कोठें अशीं भांडींच जिम्मनीत पुरून त्यांत कडलेला रम भोततात. [हेप+अल्डी-ळें]

द्धे उस---न. नदीच्या कांठचा-दरडीचा कपरा (पाण्याच्या ओघाम् के ढांसळून पडलेला): ढांसळलेल्या भितीचा भाग: ढेपसा अर्थ ३ पहा. [ढेप]

हे रुळ--न. (कु) फगसाचा अर्थाभागः हेप्सी पहा. [हपळ] हिली पहा. द्वेच्या-नि. चिकट; खनपटीस बसणारा; धरणे धहन बस-णारा. [हेप]

हे(हैं)बर---न. (व.) पोटाचें मुटलेर्डे दोंद. [डेंबरा]

हेब पांट्या, हैंबरा, हेमरा-वि. पोट मुटलेला; मोठ्या पोटाचा. डेंबरा पहा.

ढें(ढे)बरा, ढेमरा-वि. १ मोटें, पसरट (नाक). २ अशा नाकाचा. ३ सुटंलेंलं, फुगलेलं: फुगीर (पोट). [डेंबरा]

हे(ड) बरी — श्री. (व) चाकापुढें आखावर एक लाकडाची वाटोळी फिरकी लावतात ती.

ढेंबर।ढेमाई, ढेमाई — ह्यो. (निदाव्यंजक) अंगार्ने स्थूल ढिल. २ वरील शिका न दिसणारें; झिजलेरें (नार्णे). [ढेल] अशी स्त्री; फतीमा.

द्वेबरे—न. (कों. ठाणें) धुरांडीवर बसविलेलें लांकुड.याच्यावर साटी येते.

हैं(हें)बरें, हैमरें—न. एक प्रकारचें थालीपीठ. पिठांत तिखट, मीठ इ० घालून तन्यावर थापतात व त्याला थोडी भोंकें पाडून त्यांत तूप, तल घालतात व भाजतात.

देवळा-पु. (कु.) भोंक.

हेंबूस, हेगूस-न. टेंबूस: ठेंबूस, टेंगळ: टेंगूळ; उटंगळ; फुगीरपणा; उंचवटा (शरीर, झाड, जमीन इ० वरील). (कि॰ वाढणे: यणे; फूगणें; निघणे; राहणें; उतरणें).

देम-स्वी. टेकडी; खडक. 'तैसे उंचौनि लोटिलें कामें। नेहटती कोधाचियं ढमे। ' - ज्ञा १६.३४१.

हेमणी—सी. दशी; दुसणी; दुमणी पहा.

हेमस-न. (ना.) लहान चक्ती (मुळा, दोडका इ० भाजीची).

देमा-प. १ नदीतील बंट किंवा कोरडी जागा: हिमा अर्थ २ पहा. २ टेंगूळ. ढेंजूस पहा.

हैर-पु. डोळयांतून बांहर आलेला चिकट मळ; पू.

है(--क्षा. १ मोठें पोट; दोंद. २ मोठया मोटाचा माणूस, तुंदिल तन्. ३ नेहमीपेक्षां मोठा फणस, नारळ इ० फळ. -स्नीपु. १ रास; ढीग. २ (व.) रांग. [हिं.]

हेरपो-अफ्रि. मळाने भरणे (डोळे, पापण्या इ०); डोळे

ढेरगंट्या, ढेरा-ऱ्या-वि. मोठ्या पोटाचा; पोट मुट-लेला. -स्ती. ढरपोटी. 'ढरपोटीला जरी कांचोळी शोभत नाहीं. ... ' -कमं १.३२. [ढेर+पोट]

ढेरी—स्री. १ (ढेरचे अल्प रूप) लहान रास, ढीग. २ (व.) (निंदाव्यंजक) डेरकी; पोट. [ढेर]

हेल - स्त्री. नाण्यावर पुसट िनवा अधेवट दिसणारा छाप.

ढेल—नन्त्री. १ ढरपोटचा माणूस. २ राक्षस: लहुचा; धूड. ढील पहा. –स्री. (अशिष्ट) राशीच्याराशी; ढिगावर ढीग. [हिं. ढीछ; ढेला]

ढेलच-ज, ढेलेज-स्बी. १ मोठा कमानदार दरवाजा. २ देवडी; (ई.) पोर्व. 'ढेलजेंत बसले शिपी म्होरकी शिवली।' -ऐपो ४३०. ३ पडवी. ४ घराचा उंबरा [सं. **दह**ली; अर; दिहर्ली हैं]

हेला—पु. नरीतील बट; कोरडी जागा. ढिमा, ढेमा पहा. ढेळी—वि. १ पुसट, अस्पष्ट दिसणारा (नाण्यावरील छाप);

देव--स्री. (गो.) डोह; खाडा

ढेस, ढेसा - पु १ (प्रां.) कांडें; कांडकें; परें; कोम; डिकशी; डिरी. ' ढंसी ढंसी वोल्हावली। अमूर्तधारी वो माय। ' -ज्ञागा ३७४. माठ, राजगिरा यांच्या झाडाचा जाड दांडा. २ (रायपूर) कमळाचा दांडा. याची भाजी करतात.

ढेंस-वि. (महानु.) निविड; धीट. 'तयांचा श्र्घारं कांई वाणावा। ढेंसा कवणु तो जोधांचा मेळावा। '-शिशु ९४४.

देखण--स्त्री. (व.) गर्दी; दाटी. 'जर्नेत माणसाची होते ' [हसणे]

ढेसण, ढेसे--न. मांडीचा सांधा; कटिसंत्रि.

रेटणे. [ढोसर्णे] -अकि. गर्दी कर्णे. 'तुज करावया नमस्कार । करणारा; कांगावखोर. [ढोंग] पढें देसे महासिद्धांचा संभार। '-एमा ४.१४६.

हेळके -- न. १ बेळक्याची, फांट असलेली काठी. २ दुफांटा; पहा दुबेळकें (काठी; खोड इ०चें). डेलकें पहा.

है-सी. ढई पहा.

देसा-पु. (महानु.) अंकूर. देस-सा पहा. ' तमाळांचे हैसें. '-शिश्च ३ ७५.

ढोक--पु. (ना.) गिधाडासारखा प्रेते फाइन खाणारा एक पक्षी: करढोक. 'जगीं पाहतां सारिखं हंस ढोक। '-दावि ३८२.

ढोक-न. (गो.) काकवी घेण्याचे लांकडी पात्र.

ढोक-वि. १ (व.) इलका; कनिष्ठ प्रतीचा (दागिना इ०). सर्वेचि मोडानि ये ढोंडी। ब्रह्म गोळकांच्या। '-जा ८.२२. 'ढोक सोन्याचे डागिने केले.' २ (क.) शेवटवा (नंबर); ढोकल.

ढांक—न. १ जुना, वठलेला, वृक्ष. २ (ल.) वृद्ध दुर्बल माणूस (पुरुष रिवा स्त्री).

ढोंक, ढोकें-न. १ तलाच्या घाण्यांत लांटवर असलेलें. होणें) [ढवढव] बांकदार लांकुड. २ चरकांतली नवरा व नवरीच्या वरची आडवी तुळई किंवा माथेफ की असल्यास त्यावरील मोठी लांब तुळई (निदार्थी) मांसाचा गोळा, पिड; स्थूल माणूस. -वि. (ल.) याच्या टोंकास बैल जुंपलेले असतात. -विकिवि. अति मोठाः अवादव्यः अगडबंब. अवाढव्य. ढांक पहा.

ढांकचें-कि. (गो.) दाबर्गे, कोंबर्गे. होसर्गे पहा.

क़दळीसारखें एक साधन.

ढोकण, ढोकसणे-कि. (ना.) गटगटां विणे. ढोसणे पहा. [हिं. ढोकना]

ढोकरो-वि. (कु.) म्हातारा. [गु. डोकरो]

ढोकल-वि. (क.) ढोक; शेवटचा.

द्वाकलण-क्रि. दक्लेंग. [हि.]

द्धोकळा-न. १ चण्याच्या भरड्याचा वडा. २ हरभरा. उडीद किंवा इतर कडधान्यें याच्या मिश्रणाच्या पिठाचें बनवि- लांकड. २ अजस्र, भयंकर प्राणी; अजगरास म्हणतात. ३ झाडा-लेलें भर्जे, बॉंड. ३ मोटा (ढब्वू) पैसा. ४ (नंदभाषा) पैसा. ५ तांबडचा किंवा दुध्या भोपळघाच्या किसांत डाळीचे पीठ घालुन तें अळवाच्या किंवा कोबीच्या पानावर थापून तदन केलेली वडी. -गृशि १.३६२.

ढो(ढों)कून -- किवि. ढुंकून पहा.

ढाँग, ढाँगसाँग - न. १ दांभिकपणाः साँगः पाखंडः स्रोटी [ढोण=ओंडका] बतावणी. २ सबब; कांगावा; मिष. ०धन्तरा-पु. ढोंग; ढोंगी-युक्त्या. [ढोंग+धतुरा] ढोंगी-ग्या, ढोंगीसोंगी-वि. १ ढोंग पासून हृढ आहे. [डोणी]

देस्रों-उिक्त. ढोस्रों: ठासून, दडपून भरणें; जोरानें कोंब्रों; करणारा; दाभिक; पाखंडी: लबाड. २ (आजारीपणा इ॰वें) सोंग

दोंग, दोंगण, दोंगाड, दोंगाण, दोंगाणमांडे—दंग

द्**ोगण**—होंग पहा.

ढोंगमत--- न. ठेंगमत, ठोंगमत पहा.

ढोंगा—पु. ढुंगण; कुछा. [ढुंग]

ढोंगेरा—वि. दुंगणाखाली असल्यामुळे मळलेले, दुंगणाचे पारोसें (वस्र, वस्तु). [होंग, ढुंगण]

ढोंचण-सिक. द्वसणें: डोसणें पहा.

ढोंडी-ढी-सी. वाटांळा आकार; फगा. 'आणि त

ढांढर--न. (व.) अंदाज; बातंबत (खर्चाचा) ' खर्चाचे ढोढर नाही '

ढांढांवाडा, ढांढो--पुन्नी. दवदव; (एखाद्याविपर्यी दिवाळखोर, लबाड असा) गवगवा; बोभाटा: ओरड. (कि॰

दंाण-न. १ मोठा ओंडा (जळाऊ लांकडाचा). २

द्धोण-स्त्री. जनावरास पा गी पाजण्याचे लांकडी पात्र: डोण-डोणी पहा.

ढोणकर, ढोणप,ढोणा,ढोण-नपु. ढोण: लांकडाचा ओंडका, टोकळा. 'हें ढोणकूर चूर्लीत कर्से जाणार !'

ढोणगीमोट-की. दांन बैलांनी ओढली जाणारी मोट.

ढोणरी—न. उसांचा रस धरण्याकरितां चरकाखाली टेवलेले पात्र. [डोण]

ढोणग्या आसुड--पु. शेतक-याचा लांब आसुड.

ढोणशीर—स्री. टाचेच्यावरील शीर; घोडशीर.

ढांणम-न. १ झाडाच्या खोडांचं कापूस काढलेले मोटें मधील ढोली.

होणसक्.ड-वि. (राजा) (निदार्थी) फोपशाः स्थल-दही: आळशी (मनुष्य, जनावर).

द्वोजा-ण्या-वि. १ मोठा व गलेलह स्थल व मह दोण-पेश्वर. २ वयाने मोठा पण पोरकट (मनुष्य). टोणा-ण्या पहा.

होणां - स्त्री. एक जातीची नाव, डोणी. हिचे चित्र जुन्या पणाची वर्तणुक; फसवाफसवी; चाळे: फसविण्यासाठीं (मंत्रइ०) नाण्यांवरून आढळतें. द्राविडी भाषांतून हा शब्द जुन्या काळा-

ढो(ढों)पर -नपु ? गुडघा. २ (विशेषतः नाशकाकडे रूढ) कोपराची स्वील, कमरेचा खवाटा इ०अथी. जसें:-कोपराचें-खांद्याचें-बोटांचें-गालांचें -कमरेचें-टिरीचें-पायाचें होपर. ३ (व) दृंगग. ४ (चांभारी) जोडयाची टोके प्रत्येक. उराचे ढाएर-न. हातीच्या हाडाचे अग्र. ० खळी-म्त्री. गुडच्याचा होसा-धडक: गुडघ्याचा मार (कि॰ मारणें: दंणें). ॰खुंटी-किवि. काळ्या रंगाचीं गुरें. [ढोर+गुर्ह] गृढ्धे खाठी टेकून (कि॰ चालगें: येणें). ढोपरखुंटी बस्मणें-गुडचे टेकणे. ढोपरखुं टीस येणें-डोंपर टेंकून उमे राहण्याच्या ळावयाच्या लांकडाचे) कृत्ं ज्यांत बमवितात ते दोन खंटे प्रत्येकीं. दशस येण, प्राप्त होणें ॰गोटी-स्त्री. गोटयांचा खेळ ह्या खेळांत बोटांच्या पेऱ्यांनीं, ढोपरानीं गोटचा पुढें ढकलतात

होपरणें सिक. आगलीमध्यें गोटी होपगर्नी इकल्णें [ढोपर]

ढांपराची वाटी—स्री. गुडप्याची वाटी होपरी---स्त्री. गुडघी नांवाचा एक रोग. [होपर] होपा-पु. होंपर: गुडघा.

होबन्नल-स्नी. (व.) १ जमीनींत खोदलेली लांव चुल: | कातर्डे किंवा त्याचे तयार जिन्नस). [ढोर] चर. २ आगळ.

•होण-(व.) पोकळ होणे.

ढोबळ-ळा-वि. १ जाड, मोठा: वोजड: ओवडधोवड. 'दास म्हणे रे झाड ढोबळें वीज तें सुक्ष्मरूपी।' -दावि ३३२. (क.) देखोट्या.

द्वोबळा-पु. १ मोठें भोंक (मिंत, जहाज, फळी, कापड इ॰स पडलेलें): खिंडार. २ खाळचा आधार मुटल्यामुळें लेंब-णारा. झोल झालेला छपर इ॰कांच्या तुराट्या इ॰चा गरा, गळाटा.

द्वोमण-न. दुंगण: कुछा

होमण्-न. १ चाखत माखत व चिवडून केलेले अन्नसेवन. २ चाख रुठी, चिवडलेळी स्थिति: चिवडाचिवड.

होर -न. १ बैल, गाय, म्हशी, इ० जनावरांची जात, वर्ग; ग्रॅंडोरें. २ वेल: गाय: म्हैंस इ० पैकी प्रत्येक जनावर; गुरूं. 'जैसा ढोह सब्इबुडीं। स्तला पंकीं।' -ज्ञा १३.७८३. [सि. डोऊ]

होर-पु. एक अंत्यज जात किंवा तींतील व्यक्तिः मेलेलीं गुरं ओहून नेणारी जात. कानडे रंगविणारे, कमविणारे चांभार.

ढारआंबा, ढोरांबा - पु (गो) एक वृक्ष. याम मार्ग शीर्प च्या सुमारास वाटोळी फळ यतात.

होरकी-(स्री.स्रा.व.) गुराखी. [होर]

दोरकोडा--पु. वरचे जाड टरफल: भुस्मा. 'या जानाचा ढोरकोंडा।'-एभा २९.५०५. [ढोर=जाडा + कोंडा=टरफल: भुमा]

होरकोळी - पु. मोठा काळसर रंगाचा कोळी (किडा). ढारमा-पु (गजा. वृ.) गिधाड, गुध्र. ढोरगी--न (कु.) गुरांचें कातडें. [ढोर] होरगुंज-नी. एक प्रकारचीं मोटी गुंज (झाड व फळ). ढोरगुरूं---न. गुर्महोर, गुरांना व्यापक शब्द. विशेषतः

ढोरजा - ५ (विणकाम) मागाच्या लाटेचें (कापड गुंडा-

ढोरहॉक्टर—पु जनावरांना उपचार करणारा डॉक्टर. ⁶ता उक्यात गुरांचा दवाखाना नसल्यास नजीकच्या **दवाखान्यां**-तील ढोर डॉक्टर उपचार करतो. '-गांगा ७२.

ढोरमळी-न्धी. (शंतकी) उंसाचा रस कढवितांना प्रथम येणारी मळी.

ढोरवाडा—५. ग्ररांचा गोठा.

द्वोरची-वि. (राजा.) होरांची: गुरांहोरासंवंधीं (हार्डे,

ढोळ-पु. १ एक मोठें चर्मवाद्य, नगारा: भेरी: पडघम. २ ढोबर—न. (व.) फुटकें भांडें: फुटक्या मडक्यांचें खापर. (ल.) मीठें पोटः दोंद. ३ (ना.) निंदाव्यंजक संबोधन. [ध्व. मं. ढोल: प्रा. ढोल्ल; फा. दहुलू] (वाप्र.) **वाजन ढोलानें**-राजरोसः मोठग थाटानेः उघडपणः निभेयपणः, जय जयकाराने.

> होल-न्त्री. (झाड, टेकडी, जमीन इ॰ मधील) मोठें बीळ; गुहाः पोकळ जागाः, विवरः भुयारः 'मग ते ब्रह्मगिरीचे शिखरीं। औदंबराचे ढोळांतरी।' –कथा २.१० १३८.

द्वाल आंबा- प. एक मोठे आंब्याचे झाड.

दोलक-को -स्त्री. लहान होल, नगाग, ख्याल गाणारे साथीकरितां हैं बाद्य वापरनात [होल]

होलके-में -- न. दुमकें: लहान होल; होलकी. (बाप्र.) ॰फोडणें-गृप्त गोष्ट उघड करणें •वाजणें-गाजावाजा होणें; दुष्कीर्ति होणें ॰िपट्रणें—स्तोम माजविणें: बडेजावी गाणें. 'एकानें स्थारणेच्या तत्त्वांने ढोलके पिटावें व त्याच्या वगलवज्ञांनी भोवती उड्या मारून ... ' -- टि ४ ५९ [होल]

होलक्या--वि होलकें वाजविणाग. [होल]

होलखांय-पु जेतांतृन पक्षी हांवृन लावण्याकरितां ज्यास वाजविण्याचा ढोल किवा सूप वांधतात तो खांव. [ढोल+खांब]

होल ्ज स्त्री मोटी गुंज, होरगुंज पहा.

होलची —मी. होलकी (तमाशांत वाजवितात.).

होलज -- देलच-ज पहा.

होलजी—पु. ढोल वाजविणारा. [हिं.]

ढोलमांजर---पुन. मांजराची एक जात. कांडचोर: ऊद: खबल्यामाजर पहा.

ढोला - ५. १ अकस्मात होणारा जबरदस्त तोटा, नुकमान (व्यापारांत वंगेर). (कि॰ बसर्णे). २ (ल.) फमवणूक: विश्वा-सघात. (फि॰ देणे). ' पावसानें होला दिला. '[होल=पोकळपणा] २ ढोल: ढोली: झाडाची पोकली. [ढोल]

ळे ४ पोट. ३ पोट पुढें आलेला, ढेरपोटवा माणूस किंवा पशु. [ढोल], ढोली — स्री. डोल; पोकळी; खबदाड; विवर; दरी (झाड, हिंच रूप हर्शीच्या रूढ रूपाशी पुष्कळ अंशी जुळते खडक, टेकडी इ० तील) [होल]

ढोली-स्त्री. (ना) लहान ढोला, कणगा.

ढोळी — ५. (क.) ढोल वाजविणारा. [ढोल]

ढांली-मी. दोनशे पानांचा जुडगा. [हिं.]

[ढोल]

ढांसकणी-ण, ढांसकी-णी-ण -दुसकणी इ॰ पहा. ढोसण — स्त्री. (कों.) सोमाट्याचा वारा: विशेषत: जमीनी- तक्षीम=हिस्सा, भाग, वांटणी, वाजू, तट. वरून येणारा (ईशान्य व आम्नेयीकडून).

ढोसणं—अिक. घटाघट, गटगट पिणें: हसासा गिळणें: झोंकणें: एकदम चर्र करणें. [ध्व. हो ! हो ! गिळण्याचा आवाज] होम-दोसून जाळण-(ल.) अत्यंत त्रास देण: छळणे. [होसणें] दोसरा-प. डासरा पहा.

ढोसरा-पु. १ ठोसाः रपाटाः, तडाखाः (कि॰ देणें; मारणें). २ टोमणाः व्यंगोक्ति. [होसर्जे]

हो(हो)सला-पु. बांगडीचा एक प्रकार: एक ओबडधोबड बांगडी.

हो(हों)सा-पु. १ गुद्दाः रहाः बुकी होसा. २ होसण पहा. ढो र क्या - पु. एरंडाचे मोठ्या जातीचे वी. -कृषि ३५८. हौद्धव, दौद्धविण--दनदव, दनदवण पहा. ढोळ---न डीळ पहा.

ण

ण-वर्णमारेंतील १५ वें व्यंजन अक्षरिवकासः--याच्या सात अवस्था असून पहिली अञोकाच्या विलालेखांत, दुसरी चंपळाई, भरगच्चपणा इ० निद्शीक असा कियापदावरोवर योजा-पहिल्या आणि दुसऱ्या शतकांतील कुशानवंशी राजाच्या लेखात: वयाचा शब्दः तडक पहा आवळन गच्च. उदा ० तकट वांधणें= दुसऱ्या पासून तिसरी, चौथी राजा यशोधर्मन् याच्या मंदसोर आवदन, गचव बांधों. तक्रद्वन जेवरों=भरपूर. स्वच्चून जेवरें। येथील लेखांत (स. ५३२) पांचवी उप्णीशविजयधारिणी या तकट−पळणें–निघणें–धांवर्गे≕एकदम पळत सुट्र्णें, एकदम चालु प्रथांत सांपडते. सहावें रूप हें उत्तरकडील नागरी लिपीत रूढ लागणें इः. ' पाठीवर घाव घेऊन तकट पळालेला इंग्रजी सोजीरहि आहे व यावरूनच प्रचित्त रूप रूढ झाठें.

त-वर्णमालेतील सोळावे व्यंजनः दन्त्य अथवा चौध्या वर्गी-ढोला—पु. (ना. व.) १ कणगाः धान्य सांटविण्याची कोटी. तील पहिलें व्यंजनः अक्षरिवकासः—या अक्षराचें सर्वात जुनें रूप अशोकाच्या शिलालेखांत, दुसरें रूप भट्टिप्रोल येथील रेखांत, सांपडलेल्या प्रशस्तीमध्यें (इ०स०१० वें शतक) आढळते व

त-अ. (ना.) तर [तर अल्प.]

ताा — (मांकेतिक) १ तहतः तागाइतः पावेनोंः पर्यत. 'सठास सबैन ता। खमस सबैन चेक्नण.'-भात्र १०.३.९९६. २ तर्फ 'देहाय ताा पाठस '-रा १८.३२. ३ तालुका. ४ तमल-ढोल्या—वि. १ ढोल; हरपोट्या. २ ढोल वाजविणारा. मात. ५ तथा. ६ तपशील. ७ तहा≕ला; चतुर्थी विभक्तीचा प्रत्यय 'ताा मोकटमानी '≕पाटलास. ८ तपे≔कांहीं खेडधांचा गट. ' ताा बीरवाडी ' ९ तालीक≂नकल. १० तकसीम–शीम–

तइनात, तइनातजाबता. तइनाती-तैनात इ० पहा. तर्इ-ई--किंवि. (कवि.) तेव्हां, त्यावळीं. ते पहा. 'वचन आपुरुं सिद्धी नेई। तुका म्हणे तई मज कळसी। ' -नुगा ७३६. [सं. तदा; प्रा. तइ]

तइं-ई--किवि. तेथें; तिकडे. -मनको. [सं. तत्र; प्रा. तइ] तई न्त्री. अन्न शिजविण्यास उपयोगी अमें धातूचें किंवा मातीचें भांडें: तवी; तवली. -बदलापुर ६५. [म. तवी]

तउरी-वि. (क) तवरी पहा.

तऊर--पु. तवर. १ तोरा: आढयता: दिमाख: ऐट: गर्व. ' जोराचा–विद्येचा–धनाचा–अधिकाराचा तऊर. ' २ तहस्रपणा; जलद राग येण्याचा स्वभावः शीघ्रकोप ३ दिलदारपणा. अभिमान. ४ घिटाई: हिथ्या ि हिमत [अर. तहव्छुर्≔राग, घाई]

तकट --- १ दागिने इ० कम्ण्यासाठी ठोकून पातळ केलेला सोने इ० धात्चा पत्राः तबक. वर्म २ (राजा.) लहान मुला-मुर्जीच्या करगोटचांत पुढें घालावयाचे पिपळप नः एक दागिना. [फा. तम्ब्तः म. तगट]

तकट, तकट्टन-वि. विवि किथेतील आवेश, जोर, जल्दी, ंआमच्या बाजीरावापेक्षां .. ... अधिक शूर असे ज्यास भासत ंनाहीं… ' −िन -०७. [तडक]

तकट्रणें—उकि. १ आवळणें; घट बांधणें: तकद्दन बांधणें. २ तकम सपाद्दन खाणें: पोटांत खच्चून भरणें: तकद्दन जेवणें. 'दोन होर मगणें पहा भात तकटावयाला पाहिजें, काम मात्र करायाला नकों. '[तकट] तकरा

तकट(ड) बंदी, तगट बंद-दी — श्रीपु. १ कुंपण वर्गे गालून वेढलेली स्थिति: परिवेष्टण: आवरण. २ वेढा: कोंडमारा. ३ (ल.) तगादा, निकड लावगें: बोकांडी बसर्णे. ४ सामानसुमान इ० घट, आवटन बांधणें ५ (ल.) अटकाव, प्रतिबंध करणें: कोंडणें; कोंडणें; कोंडमारा करणें. [तकट=घट+बंदी]

तकटी — न्त्री. पदकः पिंपळपानः तकट अर्थ २ पहा. 'महा-मोलाचा हा पट तदुपरी पीत तकटी।' — निमा १.८३. [तकट]

त हरें —न १ दार, खिडकी इ० कांबरील ताटी, जाली, चौकट. २ धानचा पत्रा. तकट अर्थ १ पहा [तकट]

त्तकडँ—र्डें —किवि. (माण. कुण.) तिकडे. याच्या उलट हकडँ. [तिकडे]

तकडी - स्त्री. चोवीस चिवटयांचा (जाडयाभरड्या मुताच्या गुंडाळयांचा) ममुदाय

तक्रणें —सिक (व.) लुवाडणें: (एखादी वस्तु) फुकटांत मिळविणें.

तकत—शअ. (गो.) पर्यंतः पावेतों. उ० सांजवेळ तकत= संघ्याकाळपर्यंत. [तो वक्त अप. ! हि तक्=पावेतों]

तकतक-तकां—किवि. चकचकः झकझक-झकांः लकलक. (कि॰ करणें) टकटक पहा. [दृश्यानुकरणः तक् द्वि.] ॰करणें-अकि. (व.) उत्केटित होऊन वाट पाहणें; अस्थिर होणें 'तें मूळ जाण्यासाठीं तकतक करतें.'

तकतकणें —अिक. १ चकाकणें: चमकणें; लखलख, झकझक करणें. २ (मनुष्य इ०कांचें शरीर) चमकदार, तुळतुळीत. संतज दिसणें. [तकतक]

तकतकी —स्त्री. चकाकी; झकाकी: तुळतुळीतपणा; उजळ-पणा: चमक. [तकतक]

त इ.तकीत—वि. चकचकीतः, तुळतुळीत. उजळः, चकाकणारें; मोहंग्दार. [तकतकर्णे]

त ह(स्र)तगाच — पु. (स्रा.) यात्रेत्न मिरवावयाची रथा-प्रमाणे शृंगारलेळी नाच-पोराच्या तमाशाची गाडी, तिजवरील तमाशा. तक्तरावा पहा. [फा. तख्न्+स्वान्=चाळ्ता]

तकदम—वि. जुनै, मागील, गतः झालेलें. [अर. तकारुम] तकदीर, तर्ग्दीर—न. दैवः नशीवः अदृष्टः भाग्य. [अर. तक्दीर्]

तकपद्दी—स्त्री. (व.) कपाशीच्या गाडीचें वजन, भाव, किंमत इ॰ तपशील लिहिलेली चिट्टी. [तग+पट्टी] ्**तकमकर्णे** ---अकि. (कु.) कासावीस होर्ों; कलक**ल्णें**. तग-सर्गें। पहा

तकरार-इ,तकार — स्त्री. १ (कायदा.) वादी-प्रतिवादीफिर्यादी-आरोपी-भांडणार दोन पक्ष इ०कानी स्वपक्षसमर्थनार्थ केलेर भाषण, लिखाण, (ई.) आर्ग्युमेंट. (कि० करणें, घेणें). २ हरकतः अडथळा करणें: अडचणः आक्षेप घेणें, कुरकुर. (कि० करणें सांगणें). ३ वादिववादः भांडणः झगडा. ४ आक्षेपः फिर्यादः गान्हाणें: ओरड. ५ (चुकीनें) दोजारोपः आळ. तकराळ पहा. ६ पुनरुक्ति. 'या प्रमाणें तकार करून सांगून पाठिवरेंते. '-रा ५. २०६. [अर. तक्रार्] ० अर्जी-स्त्री. (कायदा.) खाळच्या कोर्टाच्या विरुद्ध वरिष्ट कोर्टाकडे केलेला अर्जः दाद मागणें. (ई.) अपील्. ० खार, तक्रारी-च्या-वि. नहमी तकार करणाराः भांडणखोरः हुज्जतखोर. ० खोरी-स्त्री. भांडखोरपणा.

तकराळ — ली. १ वस्तृस्थितीचा विपर्यास करून सांगितलेली हकीकत; बनावटपणा. 'याचे भाषणांत तकराळ दिसंत.' २ दुसऱ्यास फसविण्याकरितां, गोत्यांत आणण्याकरितां रचलेलें कुभांड; आळः, तोहमतः दोपारोपः, तकरीर. ३ तकरार पहा.

तकरीब -- स्त्री. तक्रीब पहा.

तकरीर, तकीर—पु १ (एखाद्यावर आणलेला) खोटा आरोप, आल. (कि॰ आणणें; येणें). हकीकत १ 'चित्रगुप्त बर-दास्त लिहितमें। विषयाची तकरीर. '२ तकारः स्वपक्षसमर्थन; कैफियत; करीणा. ३ (ल.) खोट्या व लांबलचक सबबी. ४ प्रतिज्ञालेख, शपनेवरील नवाली. ५ वादीचा लेख त्यास दाखवून त्यावर त्याची सडी घेत असत तो. —भाअ १८३० ६ हकीकत; माहिती. 'फितूर केला होता त्याच्या तकीरा. '—वाडसमा ३.७१.[अर. तक्रीर]. ॰कर्दे—वि. १ तकरीर करणारा. २ निवंदित; सांगितलेलें. —वाडशाछ १७४.[अर. तक्रीर+करें] ॰नामा—पु. खटल्याची लेखी हकीकत: कैफीयत.

त फलादी — वि. १ लवाडी नें अथवा निष्काळजीपणानें, हात राखुन, पूर्ण कसव वर्च न करतां तयार केलेलें (घर, पेटी, दागिना इ०); चालहकल करून वनविलेला. २ बनावट; नक्ली; न टिकणारा: तकलुबी; हलका. [अर. तक्लीदी]

तक(ख)ळीफ-प, तक्ळीफ्—स्री. (व.) श्रमः तसदीः त्रासः [अर. तक्ळीफ्=तसदी]

तक्रत्युबी-पी, नकरोबी-नि. दिखाऊ; खोटा; बनावट; जुजबी; हलक्या प्रतीचा. (माण.) तकलोपी. तकलादी पहा. [अर. तकल्छब्]

तकलें सी. (गो.) डोकें; मस्तक; टकलें.

तकवा, तक्वा—पु. १ बळ; जोर; ताकद; उत्साह; हुषारी: कोशीस. 'मराठा तितुका मेळवावा । आपला महाराष्ट्रधर्म

वाढवावा । येविषयीं न करितां तकवा । पूर्वज हांसती । ' –समर्थ-संजीवनी ५२. २ उत्तेजन: आधार; धीर. ' एक तकवा आपला धरिला आहे. ' –पेद २०.२९७. [अर. तक्वियत्]

तक्वी, तकवाई-स्त्री. तगाई पहा. -गांगा १८९.

तकवियत कौल, तकवेत कौल, तकवेत चिट्ठी—पु. स्त्री. कायदंशीर कौल तयार होईपर्यत सरकारानें नोकरास, खेड्ड-तास, कंत्राटदारास दिलेलें तात्पुरतें आश्वासनपत्रः मदतपत्रः [अर. तकवेत्, तिक्वयत=आश्वासन, समाधानी+अर. कौल्=वद्म]

तकशी(सी)म, तक्षीम—स्वी. १ वतन, गांवचा खर्च इ० काळपर कांचा वांटा, विभाग, फाळणी, वांटणी, हिस्सा, भाग. २ विशिष्ट परवाना नियमांनी संघटित असळेळा समाज, संघ. वग, जाति, मंडळ, चिक्री] कंपनी. [अर. तक्सीम] ०दार-पु. वाटकरी; भागीदार (जमीन, हक्ष, माल्मत्ता इ०चा). ०दारी-स्वी. १ तक्सीमदाराच्या हक्ष; वाटणी; भाग. २ तक्सीमदाराच्या हक्षाने मिळा-वयाचा हक्साना हिस्सा, भागीदारी. [तक्सीमदार]

तकशी(सी)र, तकशी(कसी)र, तखशी(सी)र—स्त्री. १ अपराधः, गुन्हाः, चूकः अन्याय २ न्यूनः कसीपणा. [अर. तकसीर] ॰दार-वि. गुन्हेगारः अपराधीः दोषी. [अर. तक्सीर+ दार]

तकस—पु. (राजा. कु.) १ (धक्का. तडास्ना लागल्यानें झालेली) इजा: जसम: व्यथा: त्रास: दु:ख. २ (ल.) (अपमान, उपहास, निदा इ॰कानीं मनाला होणारी) व्यथा: त्रास: आधि. (कि॰ पोहोंचणें: पावणें; लागणें; बसंणें). [सं. तक्ष=तासणें !]

तकसुबी—स्त्री. लवाडी: फसवेगिरी. 'राडेनं तकसुबी करून आली आहे.'-भाईसंत्र १८३४.२११. [अर. तकझ्छुब्]

तकाकणं—अकि. (तकतकणंचा अतिशय). प्रकाशणं: अतिशय तुळतुळीत दिसणं; लकाकणं. [तकतक]

तकार्का — भी. (तकतकीचा अतिशय). तेज; चकाकी: उज्वलता. [म. तकतकी]

तकावी—स्री. तकवी; शंतक-याला जमीनदारानें, सरकारानें कर्जकपानें दिलेली आर्थिक मदतः तगाई पहा. –गांगा १८९. [अर. तकावी]

निकया, तक्या—पु. १ मुसलमानी फकीराचें विश्रांतिस्थान, मट; या ठिकाणीं तो रहातो व धमंज्ञानाचा प्रसार करतो. 'अली-कडं धामधुमीचे सबबेनें मोहिबी आपला कदीम तिकया सोड्स उपर घाटावर जाऊन नवाच तिकया बनविला आहे. '—ब्रप ३३७. 'बळात्कारें हिंदुची मुलगी घेउनि । तिकयांत बैसतां फकीरांनीं। क्रोधें समोंवतीं लाऊनि अग्नि । बोंबलित रहन टेविलें तथा।'—दावि ४०३. २ पीर पुरलेली जागा; मशीदीसारखा एक प्रकार. ३ टेकण्यासाठीं भिंतीशीं उभी टेवावयाची मोठी उशी, लोड. तक्या पहा. [अर. तिकया]

तकीप—वि. सिद्धः सज्जः, स्थापित. -राव्य ८.४७. 'पहिली लढाई झाली फार ठीक । केले मोर्चे तकीप।'-एपो १२६. [तरकीव ! तहकुव अप !]

तकुवी—स्वी. ताल्पुरती मनाई: तहकुवी पहा. [तहकुवी] तकुव-नि. तहकुव: ताल्पुरते वंद, रह, थांबवलेलें. (कि॰ करणें: टेवणें: होंणें). -न. तकुव चिठी पहा [अर. तवक्कुफ्= कांहीं काळपर्यंत थांवणुक] ॰ चिठी-म्बी. १ एखाद्या छुटुंबास सारावसुलीच्या अधिकाऱ्यापासून उपद्रव होंछं नये म्हणून कांहीं काळपर्यंत वसुलीचा तगादा वंद टेवण्याचा सरकारी हुकूम, पत्रक, परवाना. २ कांहीं वेळपर्यंत आराम देणारें औषध. [तकुव+

तकट--किवि. चटकन, चुटकीसरसें; तावडतोब.

तक्की लावणें — कि. (व.) वजनाच्या काटयावर कपा-शीच्या गाड्या लावणें.

तक्कू—पु. आंब्याच्या फोडी ठेंचून, किसून त्यांस तिखट, मीठ लावून केलेली चटणी: कवठ इ०चा ठेंचा.

तक्केफाड-—िव. (व.) (नेहमी तक्क्याशी वसून राह-णारा) आळशी; सुस्त. [तक्या+फाडणें]

तक्टो-पु. (गो.) चटईचा लहान तुकडा.

तकत, तखत, तखत—न. १ मिंहासन; नृपासन. २ पीट; मट; गादी. शीखांमध्ये मुख्य गुरुद्वारांना म्हणतात. [फा. तख्त] ०न(नि)शांन-वि. सिंहासनास्तदः राज्यावर, गादीवर बसलेला. [फा. तख्त्+निशीन्=वैस] नकाधिकारी, सकाधिपति—पु. गादीवर असलेला; राजा. [फा. तख्त+म. अधिकारी, अधिपति= मालक]

तक्त(ख्त)पोशी—की. १ लांकडी कळाशीदार तक्त्यांनी केलेला कडीपाट—जभीन: पटई. 'नंतर तो गल्बताच्या तक्तपोशीवर आपल्या पत्नीशीं संवाद कर्क लागला. '-कोरिक ६. २ तक्तपोशी केलेली खोली, माडी. [फा. तख्तपोश्=फळ्यांची जमीन]

तक्तपोस—पु. (ना.) लांकडी पलंगवजा मोठी बैठक. [फा.तख्तपोश्]

तकरावा — ५. लग्न ६० समारंभाच्या मिरवणुकींत नाचेपोरे किंवा कलावंतिणी यांच्या ताफ्याकरितां केलेली फळ्यांची लांकडी चौरंगासारखी रचना. लग्नाच्या वगैरं मिरवणुकींत हा तक्का माणसांच्या डोक्यावर किंवा गाडीवर टेवतात. फिरता तमाशा; नाच. तकतराव पटा. [फा. तख्त्=सिंहासन+६०चा रवान्=चाल-णारें, हालणरें]

तक्का—पु. १ (लांकडाची) फळी: पाट. २ वार्गेतील फुल-झाडांचा ताटवा, वाफा. ३ लागवडीपैकीं एक भाग; पांडगा. ४ शाली इ०कांचा गद्रा. ५ कागदाचा ताव अथवा अर्था कागद; (यावरून) रकाने पाइन केलेलें निर्रानराळ्या कोष्टकांचे यादी-हजेरी-६०कां [अर. तक्विया] ादिल्हारी-स्त्री. उत्तेजन: उत्साहवर्धन: समा-सारखें पत्रकः एकण एक बाबींच्या तपशिलाचे सामान्य पत्रकः धानः 'सैचणीचा वख्त आहे, तक्वादिल्दारी पाठवर्णे '-रा नकाशा: कोष्टक (स्कान पाडलेलें). ६ कागदाचा विशिष्ट आका-राच्या नम्न्याचा तुकडा. (ज्यावह्न तसल्याच आकाराचे तुकडे कापतां येतात असा. तक्ती पहा. ७ लांकडी ओटा. ' वाणी लोंकांच्या दारांपुढील पूर्वीपासूनचे ठेवलेले तक्त उखडून टाकले. '-विक्षिप्त खुर्दखत सादर कंके- '-रा १६.३२. (फा.) •कौल-पु. आधा-9.1२1 ८ (होर.) सागळ, पंसी, पहे वगेरे वेतण्यासाठी सनपत्र. तकवियतकौल पहा. केलेली लांकडी फजी. [फा. तख्ता]

तर्का - स्त्री. १ कागदाचे विशिष्ट आकाराचे तुकडे करण्या-करितां प्रथम नमुन्याकरितां कंठेला तुकडाः तक्ता अर्थ ५ पहा. २ अशा त्कड्यांची रास: पुस्तकाच्या पानांचा ढीग, चळत. [फा.] ॰ पत्र-न तक्ती अर्थ १ पहा. [फा. तक्ती+मं. पत्र=

तकी-वि. तक्त्यांचा, फळगांचा केळेळा. [तक्ता]

तकदमा—पु १ आगाऊ पैकाः विसार, 'तकदमा वमूल पैराव केला.'-वसा ४८. . घतला. ' –ख ८५१ **२** अग्राधिकार पहिला मान. –िकवि. आगाऊ. [अर. तक्दीम]

तक्या-पु १ तकिया पहा. २ आरामशीर टेकून वमण्या-करितां केलेला दगडी ओटा, ओटी इ०वर टेंकण्याकरितां केलेला उंचवटा.

तक—न ताक. [सं.] सामाशब्द-०कों डिण्य न्याय-पु. े लेले शब्द. कथारी, कथील इ० पहा. एका पदार्थीला दोन सजानीय विधी असतां त्यांपैशी सामा-न्याला विशेषाचा जो बाध येतो तो. उदा० तर्वाम तक वाढा आणि कौंडिण्यास दहीं बाढा, या वाक्यांत दह्याच्या विधानारें -पंच ३.९ % तकाच्याला वाध आला. ॰ मंड्र र-५ ताकाच्या अनुपानाशीं घ्यावयाचा मङ्ग (लोहकीटापासून केलेलें औषध.) मि तक+ मंहर] ॰योग-पु. मीठ, हळद व मोह-या हीं औपर्थे प्रत्येशी: तखेक। तयासी नाहीं गमळे। '-स्त्रिपु २.२९.९८. २० तोळ घेऊन ४०० तोळ ताकांत टाकावीं आणि ते भांडें तोंड वांधून तीन दिवस तमेंच देवावें नंतर त्यांतील २० नोळे ताक दररोज प्यावें याप्रमाणें २१ दिवस केठें असतां पानथरीचा ं नाश होतो. -थोर २.१९८. [मं. तक्र+योग]

तकार, तकारखोर—तकगर इ० पहा.

तकीय लावों निसवत नाहीं. '-रा ५.१५७. [अर तकीव]

तक्लादी — वि. तकलादी पहा.

तक्लीफ —श्री. तक्लीफ पहा.

तकन्द्रवी पहा. (कागद) 'तक द्वरी अंगल. '-रा ३.११७.

तक्वा—पु. जोर; उत्साह् तक्वा पहा. 'तुमचे लिहिल्याचे

१६.३३. [तक्वा+दिल्दारी]

तिवयत रौल, तक्त्रेतकौल-पु तक्वियत कौल पहा. तक्रेत स्त्री, समाधानी: खातर्जमा, 'साहबीं तक्रेतीचें

तकशी(कसं1)र-न्ध्री. तकशीर पहा 'तहमूल (सहन) करावयाम तक्सीर केली नाहीं. ' -इमं ६७.

तखत, तख्त—न. तक्त पहा. 'तखत फोर्ड्सन केली पुळ-धाणी। '-एपो ५२५. ०नशान-तक्तनशीन पहा.

तखतराया -पु. तक्तरावा. 'तखतराया रथ हनीचा पुढें वाजं नीवतस्वाना। '-ऐपो ४४०.

तखता—वि. तक्तामंबंधी; राजाचा; राजासारखा. 'तखती

तखदि(दी)र --न. नशीव; दैव तकदीर पहा. ' माझ्या तखदिरात आहे तरी काय ! '-सूर्येय १३५.

तखळादी, तखळ(ळां)बी---वि. तकळाढी पहा.

तखर्ली, तखर्लाब्याध, तखर्ले, तखर्ले दृ:ख, तखर्या-गोग, तस्त्रील--कथली, कथील यांपासून वर्णविपर्यासाने अन-

लंखा - पु. ानखा पहा

नखान — ५ दरोडा. 'तंव तंथें चोर तखान घालुं आला।'

तखेक-वि. तकानं समजणारें: कल्पनाधाद्य: तर्कित. ' तियेन आपुले पातक । सांडोनि दिघले सक्छैक । ऐसे वर्तमान

तखन---तक्त पहा.

तख्तराव-वा, तगतराव--पु. तकतराव, तनरावा पहा. मिंगखिचत अपारा पालख्या तख्तरावे।' –सारह ३.३६.

तख्ता - पु. तक्ता पहा.

तग---पु. टिकाव; निभाव; चिकाटी. (कि॰ निघण; धरणें). तक्कीय—क्षी संबंध तकरीव पहा. 'त्यास मझेल्याची 'गमले ते नग न निव सोसुनि कुल्शोत्थ दाह, तग ज्यातें।' -मोभीष्म ७.१८. तगाव पहा. [सं. तक्=सहन करणें]

तग-पु. वजन करावयाचा मोठा तराज्ञ. (वाप्र.) तगी लाचण-१ वजन करण्याकरितां कांटचांत घातले जाणे. २ (ल.) तक्लुबी. तग्लुपा-फा-वि. दिखाऊ: बनावट: खोटा (एखारें नाम) ठोंबकळत, भिजत, राहणें-पडणें; (कोटांतील दावा इ०) अनिधितपणें अधवट अशा स्थितींत राहणे.

तंग-पु. घोडचाचें खोगीर आंवळण्याचा चामडचाचा पट्टा; तक्च्यावरी पंघरा दिवस लोकांस उमेद होती. '-रा १२.८३. घट आवळकेला पट्टा [फा. तम्] व्रतोड-वि. नप्रदीक्षा घेण्याच्या

बतांत असल्यामुकें वन्नाचे वंद तो इन टाकलेला (गोसावी इ०). [तंग+तोडगें] व्याचरा-श-ताब्रा-पुत्री. घोडघाला लाग-[का तगबु=मागगी कर्षें] णाऱ्या जिन, तंग, तोवरा इ० जिनसा. 'श्रोडयाला तंगतोवरी जिनबंद कोरी। ' -ऐपो ४२९. [तंग+तोवरा] व्याग-बाहार- पहा. 'तगटियंलीया कांचीळी । हारावळी त्या वत्यां। '-मुंशु पु. खोगीर वर्गेर घालून केलेली (घोड्याची) तयारी; जिनवंदी; १९६. (कि॰ करणें). ' दार गोळी लोकांस वांद्रन तंगवार करून मुहुतैं ¦ठाकला । रथे रथ तगटिला । ' -कथा ६.1५.३० सिद्ध होऊन चालिले. ' -भाव 10 ' तंगवाहार तवारी सान्या सैनेस।' एपो ३३ -. -वि. खोगीर वर्गरे चढवून सज्ज कंछेला (घोडा). २ (ल.) कंबर क्सून प्रवासास निघण्यास मिद्ध झाँछला (मनुष्य). [फा. तंग्बार=सामानाचे गाठोडें]

तंग--वि. १ घटः आवळः आवळ होणारा (अंगरखा, चोळी इ०); दृढ. ' बरवा अंगीं राहे भाव । तंग तोचि जाणा दव । '-तृगा ३४५४. २ अडचर्णीत, पेचात, सकटांत सांपडलेल (मनुष्य).(वाप्र.) •कर**णे**-१ आंवळणे. २ (छ.) (एखायास) पंचात धरणें. ' प्रथमता झुनजीं त्याग तहुग केला तव्हाच त्यास आच बसली. ' -ख ८४७. ०होंगें-(गो) अस्वस्थ हो में (जीव); म्लानि चेंगें; त्रासंग. 'फार व ठां शीचास झाल्याम्ळे जीव फार तंग झाला आहे.' [फा. तहुगु] सामाशब्द- • चाई -बी, तंगशाई-की. १ टंचाई; दुर्मिळता; अडचणः तंगी; तुटवडा. 'परंतु खर्चाची वर्त तड्ग-चाई जाली. ' -इमं १:४. ' आपले अगा तर्गचाईत बहुत उपयोगी पडले. ' -ख ११.६०००. २ विपन्नावस्था; ओढगस्त ढस्मर. [फा. तङ्ग्+चाय्] ॰तंर्गात-वि १ (प्रां.) फार घट बम, जीव धरून असर्णे; चिकाटी न सोडणे. कसवसे जिवंत असर्णे. बांधलेलाः फार आवळेला. २ अंगावरोवर, आटपशीरः बांधसूदः । परि वांट मज परतृनि येतां वल माजि न तगार्वे । '- मोरामा-सुटस्टीत; घटमूट. ३ (सामा.) तंग. 'उरी दोन्ही गेंद गुलाबी युण पंचराती २२५. -न टिकाव: टिकारें. 'तरी विरक्तीव चुनि संगीत । वर कंचुकी ल्याली तंगतंगीत । '-पला ४.४४. [तंग केहीं । जानामि तगर्णेचि नाटीं । '-ज्ञा ४५.३६. [तग] द्वि.] ०द्वार-वि. (अंगार्शी) दाट, घट बसगारा (अंगरखा,चोळी इ०); आवळ. [फा]

दाद; अंदाज; तकट. [तगटणें ?]

ठोकून पातळ केलेला धातूचा पत्रा: तबकडी: वर्ख; पान. तकट ८.२१. [तकतकण] अर्थ १ पहा. 'तया शक्तिचकाच्या तगरीं।' -भाए ५४८. 'नागलतिक।पर्णोत्तमें । जैशीं तगर्टे । ঘঙিতी हेमें । ' –मुरंशु २४६० लेला. ' विलेपीला छोडे तगतगित सिंद्र विलसे । ' –अकक २ ३ (महानु.) अलंकार.

तगर, तगरणे, तगरबंदी, तगरून—तकर; तकरणे इ० पहा.

[तगटणें=पाहणी करणें]

शको. ४. ७

तगटणें--उकि. (पिकांची) आणेवारी काउणे. पाहणी करणे.

तगर्छ।-- जीक. १ घट्ट वाघणे. आवळणे. तक्रटणे अर्थ १ २ मिडविणें; भिडणें; चिक्द्रन असणें. 'रणी उभा

तगटणे-अफ्र. झटणे, धावणे. 'गदादि आयुधी ऐसा वेट । अतिवर्ळे तगटे रणभूमीसी । ' -एभा ५,५२५. [तडक !]

तगर्रा--वि. भरजरी: चांडीच्या पत्र्याची. 'शोनेति तैसी तगटी निशाणें। ' –साम्ह ७.५३. [तगट] •िनशाण-न जरि परका अंडा.

तगड- -न. (बं.) चादीचा, पितळेचा पत्रा; तकट, तगट पहा तगट

तंगद्ध-र्द्धा---नर्सा. पायावहरू योजावयाचा निदार्व्यजक शब्द टागर्डा पहा [टाग]

तगडणें, तंगद्रणें - - जिन्न, पायपीट कर्णे, करावयास लावणे. तागडणें पहा. [तंगडी]

तगड़ा-निः (माळवी) धिष्पाड, धराकहाः, बळवट, 'तगडा जवान ' [मं तनु+कटा: हि तन+कडा]

नगणे -अकि. १ टिकणे (मुख व स्वैय यांनी युक्त अशा म्**ह० खाण्यापिण्याची** तंगवाई व नमोनारायणाची नियतींत राहणेः टिकून असर्णेः २ सहन करणेः, टिकाव धर**णेः**,

> तंगर्ण -अफि. १ क्षीण होणें; रोडावणें. २ विपनावस्थस. अवनतीस येगें; दाश्चियुक्त हो ते. ३ थकों, दमणें. [तंग, फा.

तगतगाट-पु. झकपक; झगझगाट. 'दोन्ही मंडपीं थाटें तगट -न. १ भरजरी वस्त्र. २ दागिने इ० करण्याकरितां थाट । पीतांवेरं तगतगाट । अळंकारांचे लखलखाट । ' -वसीस्व

> तगतगी(गि)त-नि. तक्ष्तकीतः चक्राकणाराः, तकाकी अस-गजगौरीवत ९. [तकतकीत]

तगदमपट्टी - न्ह्यी १ अनुमानधपकाः मोघम अजमासः ठोकळ अंदाज २ हिशेव काण्यापूर्वीच कुळाकडे अगाऊ केलेली तगरणी—स्री. (पिकांची) पाहणी; मोजदाद; अंदाज. वसुलाची मागर्गा. ३ जवरदस्तीचा महणून मानला गेलेला कर. [अर. तकइम, तक्दीम, तकदमा+पटी]

तगदमा -- ५. १ अधिकाराचा दगग. दवद्बाः हुकमत चालेल अमें वजन. (कि॰ होणें) २ अनुमानधपका, ठोकळ दागकडून कर्जाऊ मिळालेला पैसा; तकावी [अर. तकावी] अंदाज. तगदमा ने, तगदम-क्रिवि १ अनिश्चितः अनिगीतः (कोर्टातील काम इ०), अनामतः, मोघम. 'त्यार्वे उपाध्येपण खरा.' तगदमा राहिले ' २ टोकळ मानानें, सरासरी अंदाजानें, अनुमान धपक्याने ३ झटपट, तावडतोब: एका झटक्यांत [अर.तक्दीम- वण्यासाठी नेमलेला कामगार: तगादाकामगार. [तगादा+अर. गीर अग्राधिकार, वर्चस्व]

तंगिपलिलिले--न. (कां.) फठ्यांना साध्याची खोवण पाडण्याचे मतारी हत्यार. [इं. टंग+पिलपिलें]

तगबग-मग-र्का १ तळमळ: अस्वस्थता. 'कामभोगाचे तगवर्गे । डोळचां पातया पात न लागे । ' -मुविराट ३.१३३. (ताप इ॰कानीं शर्गरा ी होणारी) काहली; अशांतताः तडफडः | तम्हासी कांडीं राहिला नाहीं. ' –रा ६.१५४. [अर. तकाझा] कासाविसी: तळमळ: व्याकुलता (कि० कर्षे). -किवि. तड-फडतः तळमळतः कासावीस होत. [अवस्थेतच्या दृश्यावस्तन, तुल० का. तग्गुमुग्गु=खालवर]

तगमगर्गे --अफि तळमळणें: (जीव) खालींवर होणें: नडफड़ें: कासावीस, व्याकळ होणें. [तगमग]

तगर पु. (प्रां. गहानु) एडका; मेंढा. 'एक तगरांची जंझों दाविताति।'-दाव ८६ [का.]

थों डासा वास येतो. मस्तकशुळावर तगरिचें मूळ उगाळन ठाव- दिवस काढणें; टिकाव: तग; निभाव (कि० काढणें=कर्माची षष्टी तान. -न तगरीचे फूल [मं]

तंगराखण —म्त्री. (कु) मुनाराच्या रोखणीचा, रंध्याचा एक प्रकार, फळीला मधोमध पुढें येणारा भाग राखून दोन्ही भोंवरा. -अश्वप १.१०१. [तंग+सं. आवर्त=भोंवरा] बाजुबा भाग रंबुन काढणाग रंघा. [इं. टंग+म. रोखण]

तगवड---स्त्री. (व.) दोन लहान टेकडचांमधील द्री का. ताग=दरी]

तगत्रणा - वि. १ (कों.) टिकाऊ; टिकणारा. २ एखार्दे दिवशी वापरावयाचाः टेवणीचाः राखून टेवलेला (पीतांबर, बस्र इ०). [तगर्भे]

तगवर्णा, तगवण ह--न्त्री. टिकविणें, पुष्कळ दिवस टिकेल अशा रीतीने वापरण. [तगविणें]

तगत्रण -- न. (कों.) (लप्रकार्यात, सणावारी नेसण्याच्या उपयोगी अमें) पुष्कळ दिवस टिकणारें वस्त्र. उदा० पितांबर, मार्टी अमरेखा छहान तेग, परा, बंद. [तंग] पैठभी इ०. [तगर्णे]

नगविण - अफ्र. टिकविणें; जपून वापरणें. [तगंगे] तं । द्या हे — स्त्री. तंगी; अडचण. तंगचाई पहा. [फा.]

तगाई - श्री. शतक-याला मदतीखातर सरकाराकडून, जमीन-तंगाडणे-- उकि. १ तांगडणे पहा. २ (व.) सुदृढ किवा अद्यापि चाल अमें उल्या स्थितीतः, निकालांत न काढलेल्या स्थितीत प्रष्ट होणें. 'दुखण्यांतून उठल्यापासून जरा तंगाडल्यासारखा दिसतो

> तगादगीर-दार-पु शेतकऱ्यांवर सरकारचे हक बजा-किंवा फा. दार प्रत्यय]

> तगादण --अफ्र. (कों.) कंटाळणे; त्रासणे: (जगाला, एखाद्या कामाला) विटर्णे.

तगादा--पु. (पैशाच्या फेडीसाठीं, किवा इतर कांहीं गोधीं-साठी लाव है है। निकड़ निकडीची मागणी, लकड़ा, नेट. (कि॰ विषयों न मिळतां जीवा। तगवग सुँट।' –दा ३ १०.६ ।. २ लावर्गेः लागणें). 'सन मज्कूरच्या स्वारीच्या हिशेबाचा तगादा

> तगाफली —भी. बंसावधपणाः गाफिशी. 'तगाफली केलिया आपर्छ केले पात्राल ' -रा १८.५०. [अर. तथाफुळू]

> तगारी—स्त्री १ परातः थाळीः ताटः 'आमचे तगारीत जेवावें. ' -मदरु १.१०८. २ (खा.) घमेलें: तगारें पहा. फा. तघारी 📗

त्यार - न लेखंडी टोपलें, घमेलें फा. तघारी

तगाव-- ५ १ (एखाद्याबरोवर, एखाद्या ठिकाणीं, मुखार्ने, नगर—स्त्री. एक फुळझाड याच्या फुळाम सकाळी मात्र सोयीनें) ठरणें; टिकन राहणें; निभाव, टिकाव. २ सहन करणें; निघणें कत्यांची पही). [तग]

तंगावर्त—। (घोड्याला) तंगाखाली असलेला वाटोळा

ति।(गे)री -श्री. १ (एखायाला) कामावहन, नोकरीवहन काटून टाकर्णे: हकालपरी: वडतफी: कायमची रजा देंणें; (कि॰ वेंगें). ' तिगरी बदली हुजुरून व्हावी ' - इमं ८८. २ बदली. [अर. तघीरी] (वाप्र.) (एखाद्याला) तांगरी चे वस्त्र देणें-कामावस्त दर करणे; वडतर्फ करणे; सामाशब्द - •बहाली-पु. (सरकारी ने कराना) कामावरून काढणे व पुन्हा नेमणे इ० व्यवहार; कमती आणि भरती: वडतफी व नेमणुक. [तिगरी+ वहाली=नमणुक]

तंगी -भी. घोडचाची झूल, गाशा, बुरखी इ० बांधण्या-

तंगी -- स्त्री. १ (अंगातील कपंड इ० कांचा) घट्टपणाः अडसपगा. २ (द्रव्याची, जिनसांची) टंचाई; अडचण; ओढ. ३ | चणचण: ओढाताण: गरिबी. ४ (व्यापार) तेजी: महागाई. [तंग]

नगीर—वि. काम।वसन, हुयावसन काढून टाकलेला; बडतर्फ चिळ शीतळ जे तजवीज कशी तुज हे नुमजे। ' → १६. ३ तार-केलेला. (कि करों); हो में). े प्रसंगें शिवरार्जे किले हायचा तस्यबुद्धिः विवेकः, विवेचकबुद्धिः ४ निकालः निर्णयः निर्णायक सुबा तगीर केला। ' -सप्र १८.२१. [अर. तध्यीर]

तगा—न. (बे) खांच; खळगा. [का. तग्गु]

पावतों मुसल्मानीचा तम्मा जतन करून आहोंत. '-दिमरा १. व्यवस्थित काप्रों. १५९. फा. तध्मा]

त्रव्रव्य - वि. क्रोधाने चवताळेळळा: मंतापाने चडफडणारा व डोळं वटारून पाहुणारा, संतप्तः, कोधाविष्टः [गु.]

तज्ञ-स्त्री. दालचिनीचें झाड. -न. दालचिनीच्या झाडाची साल; दालचिनी. [सं. त्वच्, त्वचा≔साल; प्रा. तजा; हिं. तज]

तजकरनवास, तजकरनांस, तजकरनींस—पु. कोणी सरकारी नोकर लाचलुचपत खातो की काय ह्याचा बारीक तपास करणारा मराठी राज्यांतील अंमलदार. [फा.] •करनाविसी, **-कर निशी**-स्त्री. तजकरनिसाचे काम. [तजकरनीस]

तजकरा, तजकरा--पु. १ (तजकरनियाने उघडकीस आण-लेली) लांचलुचपतः खोटी नोंदः हिशेबांत लवाडीः, पैशाची, जमा-। खचाची अफरातफर. (कि॰ काढणें). २ टबाडी; खोटेपणा. **'तजकरा करितों हरि हा खरा ।' –हरिराजकृत मुद्गलाचार्य विरि-**चित रामार्योचे भाषांतर ४१. ३ लवाडणे: परद्रव्यापहरण. ४ दंड. 'तजकरे ध्यावे, घरे बुडवावीं, नागवावें.'-मराचिसं 1९. ५ पैशाच्या अफरातफरीमुळें निघालेलें येंगे. 'बाळाजी वामन दामले याजकडे पर्गणे अकोले येथील तजकरा निघाला आहे. ' **-रा १**४.५. [अर. तझ्किरा]

तजकरा-पु. सनद. 'दुमाला कीजे तजकरा उजुर न कीजे.' —रा १४.४७२ [अर. तझकीर]

अर तझकीर

तज्ञणे--अित. टाकरें।; त्याग करणें; त्याजें। सोडणें. 'लाज भय शंका जनीं नाहीं तिजयेलीं दोन्ही। '-तुगा २९८. ' जनीं जल्प-वीफल्प तोही तजावा।'-राम १३०. | त्यजणे अप.]

तज्ञिशीर--स्त्री तसबीर पहा.

तज(जि ला, नजिल्ला, नजेला, नजि(जे)ली, तजिल्ली—पुष्पी. १ कातिः तजः प्रकाशः चमकः क्षिठाई. २ गईब जहाला ऐसे जण्डन सागताच पादशहास आधर्य वादन बहुत (चेहरा, झार्डे, फर्के, चित्रे इ० कादी) टवर्स्वा. ताजेपणा, तक-्तिज्विजीत पडला. ' -सभासद ४२. [अर तर्ज्वास] तकी. [अर. तजही, सं. तजसः म. तज] ताजि(जे)लीदार, तजेलदार-वि. टवटवीत िसगारे: कांति क्रिकः; [तजिला]

तज्ञवीज-की. १ दोव. तपास: चौकशी. (कि॰ कर्णे). २ उपाय; उपाययोजना: व्यवस्था; हिकमत; युक्ति. 'वीज अर्च- काव्य ६०) २ संत्रथन; एकी; संघटन. [अर. तन्झीम्]

मत. ५ सानुत्री; सिद्धता (कार्याची). [अर. तज्वीझ]

तजा -स्री. (चाभारी) कातडें: जोडचावरील मागळ [सं. तग्मा—पु लौकिकः प्रतिष्ठाः, वजनः, कीर्ति ' आम्ही आज- त्वचाः प्रा तजा] (वाप्र.) **उत्तर्रे।**—जोडयावरील सागळ •माडणे-सागळीस मोड पाडणे तजे चिकटविण-सागळ व अस्तर एकत्र शिवणे.

> तजाऊफ-वि १ चुकणारा. २ कमी. ३ कपटी. -शर. तजा-वज पहा.

> तजावज —स्त्री. १ उहंघन: अतिकम. ' महुकम अक्दसासी तफावत व तजावज न कर्हे. ' —रा १२. २ अंतर: लांबीचा पछा. 'सात कोशीचे तजावजीनें पानगळ नजीक मुक्काम केहा. ' -रा ३ ३५ 1. ३ (छ.) कमीपणा; फरक. 'हरएक बार्वे चालवार्वे म्हणून कलमी केलें तर दोस्टीचे जागा तजावज आहेसे नसें. ' -ब्रप २३६. [अर. तजाबुझ्]

> तजावजा —स्री. अफरातफर 'दागिने यांची तजावजा होईल त्याची खबदारी वरचेवर करीत जाणे. -वाड मा १.1१५ -िकिवि. १इतस्ततः विखुरलेल्या, अस्ताव्यस्त, विस्किरित स्थितीतः पांगापाग झालेल्या अवस्थेत (माणर्भे, बेत, वस्तु इ०); परागंदा. ' मिरजेंतील थोर थोर मंडळी काहीं तजावजा जाली अशा प्रका-रच्या अवया गेकतो '-ख १०.५३३७. २ गर्भगळित, घावर-हेल्या, गडबडलेल्या, भयर्चाकत अशा अवस्थेत (माणमें इ०). 'पुण्यांत लोक बहुत तजावजा जाहले आहेत. ' —ख १०५३४). 'पेंढारी दहा कोमावर आले असे ऐक्तांच ोक तजावजा झाले.'

तजावत, तवावुज, तजावु(उ)जू, तजावत तमा-तजकीरनयास-पु. सनदा वगैर लिहिणारा कारकन. वत-निस्ती. १ (ठरेज्या पद्धतीत, कमात झालेजे, केलेले) उद्धंघन: अंतर: फरक; तफावत. कमर. तजावज पहा. २ (ल.) लबाडी: कपट. [अर. तजाबुझ्]

> तजुबा--पु. (ना.) रीतः, धारणः तजुर्वे हार-वि.(ना.) दर्दी; मर्भज्ञ [अर. तजिबा]

तजेला — पु. टवटवी. कातिः, पागीः तज, तजला. तजिला पहा. तज्जीज -- श्री. १ तजवीज पहा २ काळजी; विंता. 'राजा

तुज्ज --वि. माहितगार, वृहाल, जाणणारा, ' सत्तजचि अति-तक्रतकीत. दःसह ऐसे म्हणतील न तज्ज्ञ का पविला। ' मोभीष्म ८.३३. [सं. तत्=तं+ज्ञ=जाणं]

तंझाम-की १ गुंफणें; (मोत्यें ६०) ओवणें; रचणें (कविता

तीर; सीमा: मर्यादा 'पंचाळकटक तेर्णे विदारिलें, तट जेर्ने महा २२०. [ध्व. तट्] वृषमें । ' –मोकर्ग ४ • .३३ २ टेकडीची, डोंगराची कड, उतरण. ३ गांव, किहा इ॰काच्या समींवतालचा कोट, भिंत ४ एखाद्या जानींत, समाजांत पडलेले पक्ष प्रत्येकी फली: विरुद्ध भाव. ५ खेळां- हडसुन खडसुन सांगणें, बजावणें: सक्त ताकीद देणें. 🗦 टिचक्णें: तील खेळाडूंची वाजः पक्षः संघ. ६ एखाया कार्यार्थ एकत्र आलेल्या दिचकी भारणें: टचकारणें. १ ध्व तट्] लोकांची जुट: गंगनमत: कट. ७ तराजुच्या पारड्यांमधील तफा-एके ठिकाणीं ठासून उमें राहणें: भिडणें: भिडवणुक: वेढा: गराडा. दार. [का. तटी≔बाबूचा चटई; तट्ट्या] 'म्हणोन तट घाळोन क्षणभर मारामार केळी. ' –भाव ६७. १० (कर.) (सोंगटशांतील) डाव: बाजू. (कि॰ देणें) [सं.] तटास बांधणारा. [तह+कार] लावर्णे-(एखादी गोष्ट) जातीनील मतभेदास, तंटवास कारणी-भत होणें. •वंदी-स्री. किछा, गाव इ॰कांच्या सभोंवताली संरक्ष-, म्हणून त्यांना अडकवावयाची, दाराच्या चौकटीला बसविलेली णार्थ वांधलेला मजबूत कोटः, तटाचा वंदोवस्त. [मं तट+फा वंदी] लांकडी पट्टीः चिमणीः हुक [तटणें=थांबणें, अडणे] तटस्थ-स्छ-स्त-वि १ नदीच्या कांठी असलेला. किनाऱ्या-वरील. 'देवे कांपविले बहु गर्जोनि जमे तटस्थ लोक नरें।'-मोभीक्म विभागे. 'यावीण साग तटलीं तुर्झि काय कामें।'-र ४३. ४.३८. २ (ल.) दोहोंपंकीं कोणत्याहि पक्षास न मिळालेला (मनुष्य); तिऱ्हाईत; उदासीन. ३ (ल.) स्तब्ध. 'जाले तत्थ्यानी तटस्छ । ' -दावि १४३. ४ (ल.) थकः चिकतः वृंटित ' जे देखतां अम्बारी तटली होती. ' -भाव ११६. [का. तट्टु=शिवणें] स्वर्गीचे देव। तटस्त होती।' -दा ४.७.१८. ५ खोळंबून राहि-लेला, पुढे किंवा मार्गे न जाणारा. ६ कांहीं हेतूने अपक्षेने उभा राहिलेला, थांबलेला. [सं. तट+स्या=उमें राहणें] •मद्भा-स्वी. विचारमः ; ध्यानस्थ माणसाची मुद्रा. [तटस्थ+मुद्रा] ० तटक्षणा-स्त्री लक्षणेचा एक प्रकार: आगंतुक लक्षणा

नद्र — स्त्री. (व) १ हुइ आप रें म्हणणे को करणे २ निकड. [तह]

तट - पु १ बोभाटा; दुष्कीर्ति ' ज रो माझ कर्म वायां केली कटकट । झालें तैसें तट नाहीं आलें अनुभवा । ' - त्या ४२५. २ भांडण, तंटा पहा -वि. भांडकोर कलहुप्रेमी, [तंटा]

तट-कन-कर-दिनीं-दिशीं--किव. १ तीक्षण: इलका व उडणे. [घ्व. तटतेट] जलद होणाऱ्या (उदा० दोरी तुरताना, ठिणगी उडताना होणाऱ्या) आवाजामारखा आवाज होऊन; तटतट पहा. २ घट: आंवळन: तट लीला वरीच तटतटमाण आहे े पहा. [ध्व. तर] *

तटका —पु १ संबंध. 'द्वैताचा तटका तोङिला।' –दा ५.∵–उषा ९०७४ [१व] ९,२८ २ भीड: म्रवत. ३ तंटा. [ध्य. तट्] (वाप्र.) ० तृट्णें -निकाल लावर्गे: तंटा मिटविणें. 'प्रपंच तटका तटला मार्ग फुटला ।' [तटतटणें] -दावि १०९. ०तोडुणे. तां हुन शक्तणे-१ निश्चन, साफ, रोकडें उत्तर देणें भीड, मुखत न धरितां स्पष्ट मांगणें. २ भांडण मि :विणे. निकास करणें. ३ (एखाद्याचा) एकदम संबंध तोडणें. त.र्ले=बायकी जोडा]

तर —पु १ (व.) (नदीचा, समुद्राचा) कांठ, किनाराः 'मी तोडुनि आलीं तरका। तो जिवा लागला चरका।'—मध्य

तरका—वि (प्रां) तार्जे (फळ, फूल, भाजी इ०). तटकारणें—अकि १ (ण्याचास) पुन्हां पुन्हां बजावून,

तटकी-के--म्बीन (कों क.) दारास, खिडकीम लावाव-वत, वैषम्य ८ (कों) खोळंबा, थाबणुक: अडचण: खोटी. ९ याचा तदृशाचा कांवरयांच्या जाळीचा, काटक्यांचा झांपा: तदृशाचे

तरगार--पु. (वं) (विणकाम) हानमागावरील फणीचे तट

तरणी—स्त्री (क.) दारें, खिडक्या इ॰काचीं झडपें हलूं नयेत

तर्जा-अक्ति. अड्णे खोळंबणें: थांबणें: थांबन राहणें: अड्न -सारुह ३.३४. [सं तट]

तर गें--अिक. खंटणें: भिडणें; चिकटून असणें. 'अम्बारीस

तटतट-तटां-किवि. १ परळांत लाह्या भाजतांना, दोरी अथवा टांक तटतांना, कांहीं जिन्नस तळतांना, ठिणग्या उडतांना होणाऱ्या तर तर अशा आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन. (कि॰ तृट्णें: फुटणें: स्ट्णें; उडणें: -कळणें; चिरणें: तोडणें; फोडणें). २ (काव्य) एकदम तोडतांना, निराळा केला जात असतांना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे आवाज होऊनः सपासपः खाटखाट. ' सोडी वाणापाठीं वाण । राक्षसांचीं शिरं जाण । तटतटां तोडीत । ' [तर् द्वि]

तटतरणे — अफि १ तृरण्याच्या, फुरण्याच्या वेतांत येईल अशा रीतीनें फुगर्णे: तागलें जार्णे: तर असा आवाज होऊन फुटर्णे: नुटेंग ३ तर् तर् असा आवाज करणें; फुटणें; नुटेंगे; सटकणें;

तटतटसाण -- श्री. (गो.) टबटवीतपणाः, तकत शी ' मास-

तदतदां -- किवि तदतद पहा. 'जेपें फाडीलें तदतदां।'

नटनटोन---वि टचटचीतः टांसून, खच्चून भरलेलें (पोट. राहर्णे-थोडक्यांत आणि ताबडतोब (एखाद्या गोष्टीचा) शेवटचा पिशवी). फार ताणकेंद्रेः ताठलेलें; फुटेस्व अशा रीतीनें भरलेलें.

> **तरम**, तरम्य वि. (व.) तुरुंव पहा. [तुरुंब] तटली—स्त्री. (व) एक प्रकारची जनानी चप्पल. का.

तट विण -मिक. (कर्ना) अडविण [म. तटण प्रयोजक] तटा, तटो -पु. (कृ.) १ भात टेवण्याकरितां उभी करून ठेवलेली डाळी. २ बांचूची जाड चटई; तहथा. [सं तट; म. तहचा] [तही]

तैटा--पु. १ वाद: भांडण: कलह: मतभंद; बोलाचाली; तगादा: लकडा: निकड. ४ अप्रिय काम, प्रसंग. [ध्व. हिं. टण्टा: तर्टास जाणें-(व.) शीचास जाणें. सं. तण्रु] **उत्रत्नलण-भा**डण उपस्थित करणे. **ेबखेडा-पु.ं तट्**ट्ट-तट्ट--पुन. १ घोडचाची एक छहान जातः छहान (व्यापक) बोलाचाली: भांडण, बाचाबाची: भांडाभांडी; कज्जा. जातीचा घोडा. २ तिरस्कारदर्शक अर्थानें काहीं शब्दांपुढें जोडतात. [हि. टण्टा+हि. बखेडा] तंदेखोर-बाज-वि. भाडखोर; कलह- उदा० अंडलतट्द; रोदातट्द; खोडेल तट्द. चुकारतट्द इ०. [हि प्रिय. [तंटा]

तुईंबर्छे तामरसानपार्थे । ' -र ८. [मं. तटाक]

तदा फ्र-ग -पु. न रीचा काटः किनारा; तटः, तीर. [सं. तटक= ! लहान घोडा. २ भिकार घोडा टार पहा. [तट्ट+टार=घोडा] किनारा]

तटाटी-अफि. १ (तटतटोंचा अतिशय) अतिशय फुगणें; ताणलें जाणें; तटतटणें. २ मोठ्या आवाजानें, जोरानें, फिह्नन फिल्ल फुटणें, तुटणें, तडकणें. [तटतट]

तटारां—किवि. तटतरां पहा.

तटा(टा)णी—की. तहाची मादी: लहान घोडी. [तट्द] म्ह कोठें इंद्राचा ऐरावत, कोठें शामभटाची तटाणी=दोन गोर्धी तटली पहा. मधील अतिशय मोठा विरोध दाखवितांना योजतात

वो । ' –आपद ९३. [सं.]

कणीस. २ (अशिष्ट) वसा; गळा.

फर्गाः, गुताचे धारे समभाग प्रमाणावर बसण्याकरितां तयार केलेला २ (ल.) साहस अथवा हिल्या न करतां व्यवहार, घंटा करणारा बोरूच्या काड्यांचा सांचा

त् द -किवि. १ तर् अशा आवाजाने फुटण्याच्या, तुरण्याच्या धमक नाही असा (मनुष्य). बतान गईपर्यंत (फुगडेठें, ताणटेठें): रटाद्वन (पोट: पिशवी भरणें). अशा प्रकारें. [ध्व तर्]

तरूर, तरतर-पु (गो.) आंवळल्यामुळे होणारा त्रास. जातीच्या दुफळीस कारण होणें; तरास लागणें [ध्वातरू]

तर-कन-कर-दिनीं-दिशीं--तटकन इ० पहा तर्टरों — (गो.) तटतटणें पहा.

तद्रदीत---वि. (गो.) तटनटीत पहा. तट्टा, तट्टथा-पु. १ वाबूची चर्ट्स. २ तरी अर्थ १ पहा.

तटरां-स्त्री १ पडदा: बांबुची रंगीत ताटी: तहा; वाळ्याची बाचावाची. 'तंट केले हें माझें तुझें उपाधी वो। '-तुगा १४१. ताटी. २ (व.) (ल.) शौचकूपः शेतखाना. 'तटीला गेला ' दि. २ जिकीरीचे पण जरूरीचे काम, कामधंदा. ३ (सावकारांचा) प्रा. तही: का. तही=बाबू, चर्टं: हि तहा=पडदा: सं. तट]

टट्द] म्ह॰ भादन्यांत भट्द आश्विनांत तट्ट (पुष्ट होतात) तदाक-ग-न तळे: सरोवर. 'तया वनीं एक तटाक तोयें। =भाइपदांत श्राद्धीय जेवणे जेवून ब्राह्मण व आश्विनांतील हिस्वें गवत खाऊन घोडे पुष्ट बनतात. सामाशब्द- ०टा४-न. १ तट्टू;

तट्ट्र-पु. पांढ-या कापडाची एक जात. -मनको.

तट्टें---न. एक प्रकारची गाडी. -घाको. तद्व पहा.

तट्या-ट्ट्या--पु. बांबुची चटई: अंथरी: तहा पहा.

तठ-अ. (कातकरी) तेथें. -बदलापूर १४४. [सं. तत्र] ति 📆 —अ. (खा) तेथे. [सं. तत्र]

নঙ্কল্ল-ন. (गो.) पातळ जुते: चप्पल: बारीक बहाण.

तड---स्नी. १ (समुद्राचा, नदीवा) किनाराः कांठः तीरः तट. तिहिनि-मा-न्त्री नदी 'तिहिनि आटल्या जसा मीन 'द्वेषें होय तडफडा, म्हणती चिताव्यिची अलभ्य तड फडा। -मोक्रुष्ण ३० २७. २ (एखाद्या कार्याची) अखर: शेवट: पूर्णता: तट्ट-पु. तट्द पहा. ' केशिया मारिले तद्द। बैल मारिला समाप्ति. ३ (सावकाराचा देण्याविषयींचा कुळाला लागलेला) अरिष्टु।इतिकयासाठीं वरिष्टु। केवीं सुभटु म्हणावा। '-एहस्व २.९. तगादाः निकटः, नेट. (कि॰ लागणेः, लावणें) ' सावकारानें तर्—पु पांढऱ्या कापडाची एक जात. —मुंव्या १२३० हपयाविषयीं मोठी तड लावली. ४ अडचण: तंनी: ओहगस्तीची तरोरी—स्री १ दाणे भरलेकें, चांगलें पोसलेकें धान्याचें स्थिति. 'माझी एवढी तड ढळली तर येईन. ' [सं. तट, प्रा. तड: उरि. तडा: भि. तडो | नड घेणे-शेवटाला आणणे. नेणें. तद्र -न. (वं.) (विणकाम) इत्यांत बसविलेळी बोरूची समाप्त करणें. तडीचा धोहणार-वि १ कांटाकाटारें धोहणारा बिन धाडमी. ३ बेहिमती: अंगीवृद्धकार्य शेवटास नेण्याची ज्यास

तड-र-पु १ एकाया जातीतील, समाजातील काही मत-(फि॰ पुरुषे, ताणणे; भरणे). २ अवकाश, पोकळपणा न राही भेदामुळे पडलेल्या पक्षापैश्री एक पक्ष, दुफळी तट अर्थ ४ पहा २ दळ; फौज: तुकडी. [सं. तट] तडास लाग -(एमाडी गोष्ट)

तड—पु. (वं) उशीर. [का.]

तंड-पु वादः भाडण तंटा पहा. 'तंड वाचारि वस्वी ्नव्हे । ' -दावि ३४६. [सं. तण्डा=मार्णे, म. तंटा]

तद्वकः - स्त्री एक्सारखा नेटाचा, आवेशाचा, जोराचा प्रयतन (विशेषतः प रुण्यातील): नेट; जोर (फि॰ मार्गे). 'तेथ्न (– कि.वि) अर्थ १ पहा तुस्कातुस्कीं – कि.वि. तहकाफ धर्की जी तटह मारूरी तो येथे उसा राहिलों ' -िकवि. १ जोरानें: पहा तडाक्यानें नेटानें: एकदम अपाटधानें: धडकन. 'गर्जत मेघ गडगटीनी । अवसीने तडक पडती । ' - उपा १५४ १७४'. ' असंख्यात तटागोदरें । तडक फटती एकसरें।' -ग्रविसट ६. हरकत ' ाकवरी सोहोर सर्वत्र तडक चाळते. '३ प्रेपूर, पूर्णपर्णे; पुरतिपती. तच्चल 'तो गाव येथून तडक वीस कोस आहे. 8 थेट: नीट: कोटेंहि न थावतां: सरळ मार्गानें. ' स्यार्ली सकळेंहि बढें तडक पठाली न राहिलीं पठ ती। '-मोभीष्म ९ ४१. ५ भर स्पाँग विप्ततंनें: रेलचेलीनें (एखाद्या कियेचा अतिरेक, उद्रक, जार दर्शावण्यासाठी या शब्दाची योजना करतात) [ध्वः] सामाभग्य – ०फड्रफ-वि. १ चप ठाई वें: तानडीने केटेटें; उत्साह पूर्ण (काम, उपाय): उत्साही: चलाख: निश्चयी (मनुष्य); खरमरीत, खरपुस कडक, स्पष्ट (भाषण) स्मार-वि. चपळ. उत्पादी, चलाख, जलदीनें काम करणाराः सग्तरीत. ०स्माचिकी --स्त्री. चलाख आणि तरतरीत अशी लहान स्त्री; मुलगी [तडक+ सावित्री]

तड रु -पु. १ मोठा भावाज -शर. २ विजेचा कटकडाटः वीज. 'तडकें वृजाली खेचरें।'-मुविराट ६.१६. [श्व. तड्] न इक्जां कां. गोणीला असलेली, बांधलेली दोरी, ह्या

गोणीच्या दोन्ही बाजूम ोन असतातः [तड्]

तडक णे--अति १ (काच, लांकुड इ०) भेगलणे: फुटर्जे: चीर पड़ों: भंगानी गुक्त होंगे २ कडाइन प्रकाशणें (वीज इ०) लवीं. 'व्योमी तडके भौदामिनी।' -मुआदि ३१८१. ३(ल) मन व्यथा पावर्षे: अंत.करणास व्यथा उत्पन्न होणे (भय इ. मळें). ४ रागावर्ते. [तडक: हि. तडकना]

मोडीया गेंग -शे ११३

तद्वक्षांम -सी. एकदम उटणारी कळ, तिडीक, शिलीक. (রি.০ ন্নাম্ম : ওফ্র্ম) [ন্তুক=নিত্তীক+ম্ম=বীব: র্মুড্রেম্ম करमें लावमें माडमें) -िक्रीय ताडकन पहा. तडकभी-भा किलच्या किलच्या होगें. ठिकन्या उडमें [तडा] तोड्रणे-धरणे-जादणे. गाजणे. छळले. जुलूम करणे; तगादा, दमों, संबंधिरा लावों. [म. तड+फा. कशीरा=ओडणें]

सक्त त्राचा, निका खावण

तड हा-किवि. झटपट: ताबडतोब: तडाक्यानें: तडक

तडका-पु. (गो.) माणसाच्या अंगावर उठरेल्या देवीच्या फोडांतील लस टोचणें

तडकाफडकी -भी (भाडणाची) झटापट, खटका: खड-६ । ३ - २ अप्रित्तियणों, सुरियतः कांटी अडथळा न ोताः विन काखडकी (कि० उदणें; होणें, झडगें) [तदक दिः तदका+ फडका; तडफड !] -िकिवि. एकदम: तात्काळ: जलदीनें: त्वरेनें. झटक्यामरसीं. (कि॰ करणें: मरणें: जाणें: देणें).

> त इका विण — मिक्कि १ कचकावून लगावणें: तडाका, रपाटा देंगें: सडकावर्गे. 'मी त्याला चांगलाच तडकावला.' २ कडकडणें; कडकडून दोल्को ३ निर्भत्भना कर्गो. खडमावर्णे धमकावर्ग [तडक]

> तडकायन, तडकन-किवि. त्वरेनें: जल्दीनें बेदरकार-पर्गे. बफाभपर्गे; नि.शंकपणानें उत्पाहानें (कि वोलणें: श्रांवणें: करणें) [तङकाविणें]

> तडकी - स्त्री १ (वं.) तहचाचें झडप. २ गाडींत खत भर-ण्याच्या उपदोगानी तट्टी. [का तडिके]

> तहको एउंडी -बी एरहाची एक लहान जातः हिचे धी उन्हात वा ठेंठे अमतां तर् आधाज होऊन फुटते. [ध्व. तर्+एएंडी] नडर्फाच-वि. (क) तडकलेलें: भेग पडलेलें; चिरा पड-लेलें [तडकणें]

तर्ह्या -पु निर्ही -बदलापूर १८४ तद्धर्गा — स्त्री मातीचा लहानसा घडा.

तडज —पुस्नीः संसाराचा पसाराः प्रपंचः संसारः खटलें.

तडजोड ---स्त्री. तोडजोड. १ काटकसर, घरजोगावणी: मित-व्यय. २ (कायदा) भांडणाऱ्या दोन्ही पक्षांनी थोडें नमतें घेऊन पग्स्पगंत घडवून आणलेला सलोखा, समेट. (कि॰ करणें: पाडणें). तद्यक को प्रांची -स्त्री (ना. व) गुरांचा एक प्रकारचा मान-िधोरका पिट, वर्क वर्गेरेन्द्र गहाण्या मुत्सवांचाहि सहा अमेरिकन लोकाबी तडजोड पाडुन, तटा मिटवून टाकण्याविषयींचाच होता ? -- नि ७ • ३ इतर अर्थी तोडजोड पहा [तोडलें जोडलें]

तड़ों -- अंकि. १ (उप्णंतनें तापलेले दगड़, मडकें इ०) तद्व हर्जा। --धा (क.) तगा । त्यकदाः उम्में। (कि० फुटमें) तद्वक्रमें तद्वचीने सुक्त होगें। भेगलमें। २ पड्डन, उ न

त ३ णें -अफि. (व.) तिष्ठम; वाट पाहणें.

तंद्वी -अफि. भारणें; करह करणें: सोठ्याने आरहा होरह तद्वा—पु. तडाखा. १ थंडीचा कडाका २ (कामांतील)|कन्न वाद करणें. शुष्क यादिववाद करून भांडणें: झगडणें. 'वेटां-चपळाई: उत्साह, चलाखी. ३ तडाका पहा. 'घोर वाद्याचा तो तीचाशी पाषांडी तर्क । भागवताशी तण्डे कोक । ' -मुरंगु २३६. कडका । सज पीटिती तो तडका । ' –वेसीस्व ४.**०९. ०तांडलै**– [सं तड्, तण्ड्≔ताडलें, सारलें | **तं ३ण**-न भांडण शब्रायरोबर [।]द्विरुक्तीने दा शब्द शेटो

तडतड - स्त्री. १ फुटण्याची, तडकण्याची किया, आवाजः (तळल्या जाणाऱ्या पदार्थाची) फुरफर: तडतडाट: हिडितड. २ पान). [तड! तड!] (रागावून) खेंकसणें; धुसफुम:(लहान मुर्ले इ० कांचा) छादिष्ट-पणाः कुतरओढः गांजणुकः ३ (त्वचा, चामर्डा ८० कार्चे) तड- [तड-तातडी] तडणें; फुटणें; दुखणें. ४ जिवाला त्रास. [ध्वः तड् द्वि.]

वेताना, भाजतांना होणाऱ्या) तदतद, अशा आवाजानें; सपा-्धट्या भेद खंबायितांचे ।' –सारह ३.४५ [का तदपु] टचानें छडी मारली असतां, एकदम बंदूक उर्डावली असतां, एखादा 🧓 फोउताना, तोडतांना, चावला जात असतांना, लचके तोडले जात नव-याच्या गाळणींतून पोंचली म्हणजे तितकीशी झोंबत नाही.' असतांना, कुरतडतांनां होणाऱ्या आवाजाप्रमार्गे आवाज डोळन. -सवतीमत्सर ५. [हि. तडफ: सं तड़] (कि॰ तोडणें: बोचकरणें; लुंचणें; चावणें, खाणें, उसणें: खाज-वर्णे: फाइजें, फारजें). 'ऋब्यादाही तडतड तो डुनिया भक्षिलाचि लेल्या पडशापैकीं एक. [तर्फ=बाजू] मतस्यप हा । ' -मोस्बी ४.६२. ३ चिरडीनें नुसंदेपणानें. वनकन (बोलर्गे इ०): फडाफड बोलून: कडकडून, तोंड गोडून (रागें उत्माहानें (करणें, बोलणें, हालचाल करणें). [ध्य तड् द्वि.] (पोटात) **तडनड-तडां तोडणें-**(एखाद्याविषयीं) कळवळा तडफड] येणें; कींव येगें; मन दवणें; आतडें तुटणें.

वाजण (फोडणी इ०); फुरफुरणें. 'तडतिंडल्या नक्षत्रमाळा।' -दावि २७८. 'तेंगे आकाश तडतडी।' -वेशीस्व ४.२९. **२** (थंडी इ॰ मुर्के शरीराचे अवयव, चामडी, ओंठ) खरखरीत होणें: फडाट, जोराची आदळ आपट: संतापातिरंक. [तडफड] फुटों; भगलों; (फोड इ० मुळें) कातडी ताणली जाऊन दुखणें. असा आवाज करून मुळांत दुखेंग. [ध्व. तडतड]

तइतड्यिं-अिक. १तडतडणे याच्या सकर्मक अर्थी योज-तात. २ (एखाद्याच्या पाठीवर चातूक इ०) आंढणें: कडकडविणें, कडकावर्गे. [तडतडर्गे प्रयोजक]

तद्वतद्वा-तद्व्या-वि. १ चिडखोरः तुमदाः रागीटः तिरमट स्वभावाचा २ हुज्जतखोरः तकरारीः, चिकित्मेखोर. ३ तडतड वाजणारी, ठिणभ्या उडणारी (दास्त, काडी इ०). [तडतड]

तडतडार-पु (तडतडचा अतिशय) १ फुटतांना, दुभंग होतांना, मोडतांना होणारा तड तड अया मोठा आवाज. ' आंस-डोनि बळ उद्भटे । मधें उधिहला तडतडाटें। ' -मुसभा ७.५७. २ आंजा इ० वाद्यांचा खणखणाट. ३ चडफडाट --शर. [तडतड] मार्जी लाविला प्रभाकर दिवा। '· स्वादि ६ ४.४२ [का. तडपु] तडनडां—स्त्री. १ एक वनस्पति, तेड: पांढरें निशोत्तर. २

तडतड वाजणाऱ्या दारूचा एक प्रकार.

तडनडोत—वि. शुष्क व तटतडणाराः खडखडणारा (कागः,

तडनाथघड---ऋवि. तत्काळ: ताबडतोब: तत्क्षणी - इर.

तडप-न्त्री. (गो.) एक प्रकारचे वन्त्र: लिम्ती बायका नडतड-तु ं --किबि १ (एसादा जिल्लास तळतांना, फोडणी किमेर भोंवती गुंडाळतात ते वस्त्र. ' पाटा छं स्थानवंधा तःप आणि

तडफ--श्री. चलार्खा. उत्साहः चपळताः तरतरीतपणाः पदार्थ खडखडत असतां होणाऱ्या तड् तड् अशा आवाजानें. र कार्यदक्षता. सामाशब्द- ०दार-वि उत्साही: कार्यक्षमः चलाख: (जोरानें, आवेशानें, विसादघाईनें एखादा जित्रस) फाटतांना, तरतरीत. 'तडफदार बायकोला अपमानाची वातमी आकशी

तडफ -- स्त्री. (गो.) तर्फ: रंगभूमीच्या दोहों बाजूम उमे टेव-

तडफड-डा-सीपु. १ घडपड; चरफड; हातपाय झाडणै: आदळ आपट. (कि॰ घाळणें: करणें). 'तडफड तडफड करून भरणें, खरडपट्टी काढणें). ४ चलाखीनें; झर्टादशीं. चपळाईनें; प्राण सोउटा.' २ (एखाद्यावर) रागानें कडकडणें, जळफळणें, दुस-फुसरेंग, चडफडरेंग. ३ झटापटः ओंबी. [ध्य. तड्+फड्- प्रा.तडप्फड,

तडफडणे--अफि. १ धडपड करणे: हातपाय झाडणे. आप तडतडण चनकि. १ फुटणें: नुटणें; भंगोंं, तडकणें; तडतड टणें; चडफटों; तळमळों २ जळफळों, धुसफुसणें; धवताळणें. [तडफड]

तडकडार -पु. (तडफडचा अतिशय.) जळफळ; चड-

तड्य।--किवि. (कों.) फर्ले, भाज्या इ० कांचा जूनपणा, 🧸 (केंस ताणले गले असतां, जोराने विचरले असतां) तट् नड् शुष्कता, कडकपणा ६० दास्रविणाऱ्या विदेषणावरोधर योजा-वयाचे कियाविशेषण. उदा० 'हे वांगे जून तडवा आहे '

तडम्—वि. (वे.) सुदुंब. [तुदुंब]

तडरक-न (गो.) खोटी बातः भूलथाप. ' उगीच तडरक लावूं नये. '

तडव - पु. (व) मुताडा. झोऱ्या [का तडपु] तडवा- -- पु लाथः, लाथेचा तडाखाः प्रदारः आघातः 'तडवा हाणौनि करौ मारू। तरि आपुलेआंचा हो भे संहारू। ' -दाव १०६ ' निष्टुर मुष्टी हाणिती माथा ' परस्परे तडवे देतां । अति निघाता पटले । '- भाराकिज्किधा ७.७०. [सं. तड्≔मार्गे]

तडवा - - पु. चांदवा: इत. ' जेणे गगनाचा वोहान तडवा। तड्यां -पु (खा.) बाद्दन मुसलमान झालेला भिछ. -गांगा २०९.

तडशा-पु. (कों.) गाडीच्या साटीचा पोटखंटाः तरसा पहा. -मसाप १ २.७.

तइसः -- पु. १ पावसांत डोक्यावर घेण्याच्या कांबळघाच्या ' स्रोळीची घडी उलगडूं नये म्हणून तिला लावलेळी चोय, कांटा: हिर्णों उडिया घेती। ' –दावि १६३. [व्य. तड्] (कि॰ भरणें: घालमें). २ –श्रीपु. पोट फार भरल्यामुळें, फुग-ल्यामुळं (पोटात) टांचल्यासारखी होणारी बंदनाः तिडीकः रग केला।' –ऐपो ८३. [ध्व] (भरणे, लागेंग कियापदांसह बहुबचनीं प्रयोग). ' पोटकुगी आणी म्हणून तडस भरें.

तान्हेळे । तडस भगोनि । ' –शिशु १०५६. ' गायीच्या कुशी पहा. [ध्व. तड्] तडस भरल्या. ' [सं. तड्]

असंतेल्या दो-यापकी एक. तडकणी पहा. [तडस]

तडसर्ळा-सी. कटईतून वंड तद्दन काटावयाची टोंकदार काडी, सळई. [सं. तन्-तत्म. सळी]

तडा — पु. १ भेग; चीर; फट. (कि॰ जाणें). 'कीं ब्रह्म-गोल बांट पिशिखाहीं दाटला तडा खातो । ' -मोभीष्म ६.४६. २ (राजा. कु.) लांकूड, मडकें इ० तडकल्यामुळें उडणारी चीप, खलपी, भरूपी. (कि॰ जार्गे; उडगें; निघर्णे). [ध्व. तड्]

तंडा —पु. १ (भुँग्या, जनावरें इ०काचा) समुदाय; घोळका-जमाव. २ ताडा; टोळी; तृकडी. [तांडा; का. तंड] तंडा-पु. (ब.) मोठी वीट.

तडा हा-खा-पु. १ (चावकाचा, काठीचा) रपाटा; फट-कारा, रहा: दुमा. २ (पाऊस इ०कांचा) जोराचा मार, सडसङ्ग पहर्णे, संतत वर्षाव. ३ (तोफा, वंदुका इ०कांचा) धडाका; धड- [ध्व.] धडाट, भडिमार, दणाणेंगे, खणका ४ (एखाद्या मोठ्या कार्यात होणारी) गडवड, धांबाधांब; गलगा, धामधूम. ५ (लडाई, बादळ वाद इंचा) जोर: आवंग, आवंश; तीक्ष्णता; झपाटा, धडाका. 'भीष्म-श्रेताश्चांचा निरुपम मज वाटला तडाखा तो।'-मोभीष्म ६.४६. ६ अतिरकः, तीव्रताः कडाका. उदा० थंडीचा-उन्हाचा-पावसाचा-वाऱ्याचा-नदीचा तडाखा. ७ सपाटा; संततपणा; दीर्घोद्योग उदा० पढण्याचा-म्हणण्याचा-अप्ययनाचा-गाण्याचा-तडाखा. ८ वंग. तडाका हा शब्द नेहर्मी जोर, घाई, आवेश, आवाज व ढव इ॰ नीं युक्त अशी गति दाखवितो. हा शब्द व व याच्या समानार्थी घडाका हा शब्द यांतील फरक घडाका विजेसारखें असणारें: झगझगीत. 'तडित्प्राय उत्तरी वस्त्र ।' शब्दात पहा. [भ्य. तड् ; गु. तडा] (एका) तडाक्याने-एका सपाटयांत; जोराच्या एकाच प्रयत्नाने एकदम; एका दमांत.

तडाग-क-पुन. तळे; तलाव; सरोवर. तटाक पहा. [सं. तटाक ो

तडांग -- किवि. ताडताड: तडातड. 'तडांग तडांग तडांग

तडाड-पु. मारामारी; मारहाण. 'नडाड मह पाटलानें

तडाडणें—अकि. १ तुरणें; फुटणें; दुभंग होणें; तडतड तइस । ' –इस २.६.३२. 'उम्त्यार्ने, उपाशी पोर्टी पाणी प्याला असा मोठा आवाज करून मोडणें, तडतडणें. 'नवखंड पृथ्वी अंबर । तडाडिलें तें कार्ळी । ' ' ओढी घेतां तडाडी; निविड तडस -- किवि. पाट फुगून आंतून टोंचल्यासारखी तिडीक- दश दिशी घोष मोठा झडाडी। ' -आसी ६ . ' धार्के उदर वदना होईपर्यत—होईल अशा रीतीनें. 'हार्तीचें रुधिकं पिताती तडाडी। कुतकाचे।'—दा ५.९.४६. इतर अर्थासाठीं तडतडणें

तडाडां, नडानड-डां — क्रिवि. १ (तडतडचा अतिशय) तडस ी—की. गोणीच्या दोन्ही बाजूंस बांधण्याकरितां तडतड (-किवि.) पहा. ' असं तडातड योलून घ्यायला झालं काय ! —ईप ६१. 'हाणिती तडातड लाथा।' —विक ९१. २ कडकडीत (कि॰ उपास करणें). [तडतड]

तडातुडी, तडातोड -डा -डी--स्री. १ ताडातोड ताडातुडी इ० पहा. ताटातूट 'मुक्त पावले साहेव नाना कशा कल्या दवा तडाताडी।' -ऐपी १३२. २ तोडफाड. 'आशा ममता देहीं बेडी । सुसरी करिताती तडातोडी । ' –दा ३.१०.२. [तड्+तोडणें]

तडाफर्डा —िकिवि. ताबडतोबः तांतडीनेः तडकाफडकीं. [तडफड]

तडाभोड-सोडा—स्रीपु. (प्र.) तोडामोडा पहा. 'तुका म्हणे जीवा। होता तडामोडी देवा। ' -तुगा ११६१.

तडाल—क्रिवि. (व.) ताडकन; ताडदिशीं. 'तडाल उडाल.'

तडावर्णे अकि. १ तडकर्णे: फुटर्णे; भेग पडर्णे: भेगलर्णे; दुभंग होणें; फाटणें. २ (पोटास) तडस लागणें; तटतटणें. 'भक्षिलें तुमर्चे अन्न । यालागी तडावला अंगवण । आणिक होता तरी मरण । तत्काळीक पावता। ' -मुविराट २.७२ [तडा]

तडाचर्णे-अकि. टिकर्णे; अखेरीस, शेवटास जार्थे; पार पडणे. [तर-तड]

तडावा--पु. छतः, चांदवा. तडवा पहा. 'गगनाचा तडावा। कोणे वेढिला कथवां। '-ज्ञा १३.५५. तडवा पहा.

तिइत-स्त्री. वीज; विद्युत: विजली. [सं.] ०प्राय-वि. **्रक्रुरण**−न. वीज चमकर्णे, लवर्णे.

तडिया-नि. (राजा.) (प्र.) तड्या. तड्या पहा.

तीर्थवासी: भिकारी. 'तडितापडी देन्यवाणें । आर्छे आश्रमाचेनी काहन साफ करणें. २ पडित जमीन तयार होण्यासाठी कांहीं गुणे। '-दा २.७.:४४., 'तडी तापडी संन्यासी। '-निमा १. काळ खंडावांचून लागवडीस दंण्याचा प्रकार. [तण+मोडणें] १६५. [सं. तापसी; तापडी द्वि.]

तांद्रळ, फुलें इ॰ काच्या निरनिराळ्या आकृती करण्याची कला. गुराच्या दुधापासून काढलेले लोगी: याच्या उत्तर कणलोगी. हें -जाको-क १५३. [सं.]

[सं. तड्=मारणें; अथवा तण्ड् अथवा दंडेल]

[तंडेल]

णाराः थापाड्या.

तड्या -- वि. नदीकांठचा; समुद्रिकना-भागरीलः जमीनीकड्वन वाहणारा (वारा). [तड=किनारा]

तड्या--वि. कोरडा: (ओंठ, गाल, त्ववा, जमीन इ० कांना) भेगा पाडणारा (वारा). ' बागाइतास जर्मान ... तड्या वाऱ्या पासन (पूर्वेकडील वाऱ्यापासून) व पाण्याच्या पुरापासून नुक-सान होण्याचा संभव आहे अशी नसावी '-वागंची माहिती ४. [तडा=भेग: तडणें=फुटणें; किंवा तड=कीर किनारा यावरून]

तहण-न --स्री. १ (व) कमतरताः टंचाई. 'आजच्या पंक्तींत भाजीची तढण आळी म्हणून भाजी पुन्हां कराबी लागली. ' चरफडणें: तणतणणें. [थ्व. टण्: द्वि.] २ (व.) ताण. ३ (व.) झाडाना पाणी दंण्यास झालेला उशीर. [ताण; सं. तन्=ताणणें; प्रा. तर् !] तर्हणीं लागणें-अक्ति. तोंड सोडणें. २ (तृरण्याइतर्के) आवळणें: ताणलें, चेपलें जाणें. (व.) ताण बसर्णे: ताणलें जाणें: तइस लागर्णे. 'पाणी फार ३ (उतरणीवरून, पाय-यावरून चेंडू इ०) उशी घेत जाणें; टुण-प्याल्याने पोट तढणीं लागलें. '

तढव, तढा, तढ़्. तढो—५ (ना. व.) जाड पण विशेष पीळदार नसलेल्या मुताचे एक प्रकारचे दणगट जाजम; सुताडा. तडव पहा.

गाढा। लागलेआ महसवा थरा जाए तढा। ' -ऋ ९९. [तडा]

तण-न. १ गवत; पेंढा (विशेषतः भाताचा). 'कां तृणाचा बाहुला। जो आगरामेरें टेविला। ' –ज्ञा १८.४३८. १ र रान-दिन भरतें जाणें; तटतटणें. [तणणें] गवत; शेतांतील पिकांत उगवणारें निरुपयोगी गवत; रान. 'वत्सा धनंजया बहु झालीं तरि रोधितील काय तर्णे। ' -मोकर्ण ८.३. गवत, पाचोळा इ० (तणवर) पसर्णे. [तणवर] [सं. तृण; प्रा. तण] • खाई्र-वि. तृणाहारी; गवत खाणारा. ' आणि मी तणखाईर।'-पंच १.३८. [तग+खाणें] **्घर-न**. शाकारलेली. [तण] गवताची ओंपडी. [तण+घर] ०पोशा-षा-सा-वि. केवळ तण, निरुपयोगी गवत पोसण्यास चांगला असा (थोडथोडा, विव- - स्त्री. १ (कों.) खळधावर इकडेतिकडे पमरलेले धान्याच्या क्षित वेळी पडणारा पाऊस). [तण+पोसर्णे] •मोड-जी. १ ताटांचे तुकडे, गवताचा केर. २ (कों.) भात्याण: साळीचे गवत

तडी(डि)तावडी—पु. (सामा.) गोसावी; तपस्वी; बैरागी; जमीन लागवडीस आणण्याकरितां तींतील झांडेंझुडपें, गवत इ० ं ॰ **माडीचे उत्पन्न**-न. पडित जमीनीचें पहिल्या लागवडीचे तंडुल--पु. तांडु ४. [सं.] **्कु.सु.भ-बलि-प्रकार-पु**. उत्पन्न. ॰लोणा-न. केवळ गवत खाणाऱ्या. रानांव चरणाऱ्या ठाणबंद बांधलेल्या व सरकी इ० खाणाऱ्या गुराच्या द्धापासन तंडेळ—वि. दाइगाः आइदांड: रानवट: मगस्रर: शिरजोर. निघते तणरोणी कणलोण्यासारख सकस नसरें. ०वर-५. १ (कों.) जमीन भाजण्यासाठीं निच्यावर पमरलेल्या, वाळलेल्या तंडेली—स्री. दांडगाई; आडदांडपणाः दंडेलीः दंडुकेशाही. काड्याकुड्या, पार्ने, गवत इ०्या थर. २ जमीन भाजण्यासाठी तिच्यावर काड्याकुड्या भवत इ॰ पसरण्याची किया. दाढ पहा तडुक-स्त्री. (गो.) थाप: बात. तडुकी-वि. बाता मार- [सं. तृण+रू-आव्=पसरणें] •सर्डी-सुडी-स्त्री. १ गवताची काडी. २ (ल.) अति क्षुद्र वस्तुः शष्प. [तण+सडी=काडी]

> तणग्या लावणे -िक. (क.) (तणगी=नाणण्याची किया !) नखिशखांत पांघरूण घेऊन निजर्भेः ताणून देणें. 'त्याने रात्रीं आठ वाजल्यापारुन तणग्या छ।वछा आहे. ' [ताणण]

> तणण-सिक. १ ताणणे: घट करणे. २ रेशीम, सूत इ० चा ताणा घालगे: जवळजवळच्या धतास वर खाली अशा अढ्या पडण्याची किया. ताणणे पहा [सं. तन्=ताणणे, पसरणे]

तण्ण-अक्ति. भांडणे: झगडणे. (प्र.) तंडणे पहा. [तंडणे] तणतण-तणा---किवि. टणटण-णा पहा. ०करण-रागाने

त्रणत्रणरी-अति. १ रागाने चडफडण: फडफड बालणे; ट्रग उड्या मारीत जाणें. [ध्व. तण्, ट्रण् द्वि.]

तणतर्गात- -वि. फार ताणलेला; पुरण्याच्या, तृरण्याच्या बतांत येईपर्यत फूगलेला; नाणलेला. [मं. तन्=ताणणें: ध्व. तण् /] तणपःण-स्त्री. कोधाने होणारी चडफड: जमीनीवर हातपाय तढा—पु. (व.) (प्र.) तडा; भेग. 'वियोग धनाचा घावो आदळण्या—आपटण्याची क्रिया. (सामा.) तडफड पहा. [ध्व. तण]

ताम्बरण -- अकि. ताणलें जाणें: (पोट, पिशवी इ०)रटा-

त nav ण-- अफ्रि. (कों.) जमीन भाजण्याकरितां तिच्यावर

तणवी- वि १ (राजा.) गवताचीः गवतीः, केंबळी: छपरीः

तणस—न. शतांत, रानांत माजलेलें निरूपयोगो गवत; तण.

गवताची गंजी. [तण |

तणस्पर रें --अफि. (कों.) (माणूस, जनावर इ०) शरीरानें भरणें: पुष्ट होणें, लह वनों. [सं. तन्: भा. तण+सर प्रत्यय] तणाणा-पु. गायनाचे सर गुणगुणणें. तनने पहा.

तणाणां, तमातण-तणां-क्रिवि. टणाटण इ० पहा.

नगार---न. गवताची झोंपडी. 'तरी होकांची धवळारें। वेखोनिया मनोहरें। असतीं आवलीं तणारें। मोडावीं केवीं। '-जा ३.२२३. तणारा पहा. [सं. तृण+गृह: प्रा. तण+आर=गृहवाचक प्रत्यय]

तणार णे-सिक. (कों.) गवत इ० पसरणें: भोपळीचा वेल इ॰ पसरविणें. [सं. तन्]

तणारा -पु. १ (को.) भाताच्या पंढ्याचा ढीगः गंजी २ (रत्नागिरीच्या आसपास) काटबलाची, गवताची गंजी. [तणार]

तणाय-वा-न्त्रीपु. १ तंत्रूची-मेखांस बांधलेली ताणदोरी 'कार्भारी यांचे पंचामुळे आमचे दौलंतच्या तणावा तृरत चालल्या.' -ख १.१४६ २ कीळशाच्या जाळशाचा तंतु, धागा. ३ मंड-पाचा दोर. ४ (सामा.) आधाराचा दोर. ५ (ल.) साहाय्य-कतः (प्रपंचास आधारभूत असलेला मनुष्य. [अर. तनाव] तणा व तृष्टणे-१ (गातांना, बोखतांना, वाचतांना) कंठाला ताण पड्जे २ आश्रयदाता, आधार नाहींसा होणे, गमावणे (कत्यांची षष्ठी).

नणावण-अक्रि. पाय पसस्तन निजण: ताणुन देणे. [तणाव] तणावा--पु. १ ताठपगाः ताणः ओढः खेच. (कि॰ देणे). २ आक्रमणशक्ति. [तणणें]

(जमीन). -शे ३.१. [तण]

तण्हा(ह्न)र-श-रें--नपु. गवताची ओंपडी. तणार पहा.। ' उमीलीं तहारें। निगुढें। स्थूलंदहींचीं। ' –शिशु ९४.

तन्-(सना.) तो; ती; तें; याचेंच तर् असे रूप पुढें स्वर अथवा सदु व्यंजन आलं असतां होतें तद् पहा. [सं.]

पांचाया होवं तत । ' -यशवंतकविकृत यशोधन-न्याहारीचा वकुत. मार्गास लागगें; सुरळीत चालू लागगें. ' तुं लागसी आजिपसून [सं. तत्र; प्रा. तत्तः; तत्थ]

तंत-पुर्शा. १ दौरा; धागाः (वाद्यांतील) तार. तंतु पहा. ' तंत लागला मुळाचा। अवताराकडे।' –दा १८.८.६. २ त्राण; त्यांत एक विणकर तंती।' –गुच ४४.२. [तंतु] र्जाव; दम. ३ तार, तात लावल्ळें वाद्य; उलट अर्थी वितंत. [सं.

३ नावणकांड, भूस इ० सारखें हरक्या धान्याचे गवत. ४ (कु.) तानमाने। ताळब इ तंतगार्थे। ' -दा १४.४.१६. ०**धाद्य**-न. तंतुवाद्यः तारा किंवा ताती लावलेले वाद्य. उदा॰ तंबीराः सरसोदाः एकतारी: रुद्धवीणा: सतार इ०. [तंत+वाद्य]

> तंत-किवि १ (एखार्दे प्रमाण, माप, गुण, संख्या इ० काशीं) बरोबर जुळणारा: बरहुकुम; तुल्हः सारखा: हुवहूब; तसाच; थेट; तंतोतत. (कि॰ भरणें: उतरणें). 'स्वर तंत घन थाट तो दाट वैसला। ' –दावि २५६. २ कांठोकांठ; सांडोसांड; तुंडुब. ३ नकी; पुरेपूर; बरोबर ' बारा वर्षे वाहिलें पाणी नाथा घरीं तंत। ' -पला ३०. 'बारा तंत वाजले.' [मं. तंत] तंततंत, तंत वितंत-किवि. समस्वरः स्वरैक्याने युक्त अशा रीतीनेः तालबदः समताल. 'तंततंत वितंत घन सुस्वर। चतुर्विध वाद्यांचा गजर।' -ह २.१२३. 'तेत वितंत घनसुस्वर । वाह्य वाजविती परम मधुर । ' तंत म्हणजे तारानीं युक्त व वितंत म्हणजे तारावाचुन असलेलें वाद्य असाहि वरील तंतिवतंत शब्दाचा अर्थ करीत असतात.

> तत्वीर, तत्वीर-स्त्री, योजनाः, उपायः, युक्तिः, प्रयत्न, तदवीर ' आता मांज काय ततवीर चालगार असे १' -इमं १२. [अर. तद्बीर]

> तंतरणें--- अक्रि. १ (अशिष्ट) भूलथापा दंउन फराविणें; क्रस लावुन नेर्णे: भुरल पाडले; फसवून लुबाडलें. २ सभोगलें; उप-भोगर्गे. 'जीभ छाउन नाकाळा योलसी नित तंतरसी भिकारणी।' -प्रला २४०. - अकि. (ना.) गर्भगळित होणें; घाबरणें; किंकर्त-व्यतामूढ वनेंगे. [सं. तंतु=दोरा; किवा तंत्र=गूढ किया]

> ततक्षणीं -- किवि. तत्क्षणीः ताबडतोबः त्याच वेळसः त्याच क्षणांत. (प्र.) तत्व मीं पहा. (सं. तन्=तो+क्षण]

तताइन्या--पु. (बडोद) दुकराची एक जात. तातीरा, मूबन नणेली—वि. तण असलेली: जींत गवत माजलें आहे अशी अशींहि यास नांवें आहेत याचे डोकें लहान, छाती हंद व रंग उट काळा असतो. ' - इकराची शिकार २.

> तंतारा, तंतारिक, तंतार—वि. कृशः किडकिडीतः क्षीणः बारीकः रोड. [सं. तंतु=दोरा]

तंताळ—वि खोडकर, उनाड, अडदांठ: द्वाड (मूल, स्त्री). तित, तंति, तर्ना — स्री. १ रांग; ओळ; समुदाय. 'फुळांसवें तत-ध-किर्वि. (माण.) तेथें 'नांगुर सुटीच्या आंत। भंग-तती तरंगती।' -र ८. २ तंत पहा. [सं. तेति] ॰ लाग्णै-्तंती । ' –सारह ७.१०४.

तंता-पु. विणकर: कोष्टी. 'समस्त भक्त सेवा करिती।

तंत्-पु. १ मृतः दोरा; धागा; सुत्र. 'कां वस्त्रपणाचेनि तंतु | (वाप्र.) तंतीं प्राण उर्ग्णे–ळावर्णे–१ कंठीं प्राण येणे; आरोपें। मुखांधति तंतु हारपे। ' –ज्ञा १८.५०४. २ (कात-आसत्रमरण असर्णे. २ (एखादी वस्तु) अतिशय जीणे होणे डचाची, मालीची, आंतडचाची) तात; तार. ३ (फुलांतील) केसर; (पर्र्वत कर्ता). •**गाणे**-न. ततुवा**रा.वरील** गाणे. 'ताळ **तं**वरे ताणाः अगारीः तार. 'पद्माचा जो तंतु तो वारणाला । वारायाला

१३४). ४ दोरासारखा किडा. ५ (छ) धागादोरा; धागा; मगज; सार. [सं. तत्त्वः प्रा ; हिं. तत्त+माछ] संबंध: लागाबांधा. (कि॰ लागणें). ६ एखाद्या कुटुंबांतील एकच अवशिष्ट राहिलेला पुरुष. ७ वंशः संततिः मुटेंबाळैः अपत्य. ८ सारखा] धोरण: सूत्र. [सं.] ॰ कार-पु तंत्वाद्य वाजविणारा. 'म्हणजे विशिष्ट प्रकारें जोडले असतां त्याना पर हें नांव उतात अशा प्रकारें प्रत्यक्ष अस्तित्व; उलर अधी माया. ३ (वंदांत). ब्रह्म: नेचपण: विणारा न्यायशास्त्रांतील एक सिद्वांत. कायमचा स्वाभाविक लागा- जीवात्म्याचे स्वरूप. 'तेसे विचारिता निरसर्ले । ते प्रयंच सहजे विकाराचे मुत्र, रोग. [तंत्+मेह=मूत्र विकार] •वाद्य, तंत- ईश्वर यांना सामान्य संज्ञा. यांपं शें प्रत्येकाला म्हणतात. ५ (शब्दशः (किडा). [सं.]

केलें करकमळिका । शिरा काहून तंतुका । रावणेश्वर गातमे । '-गुच ६.७१. [तंत्र]

तळ्यांत व समुद्रांत आढळणारा पुष्कळ हात असलेळा दोरासारखा एक जलचर प्राणी. हा मनुष्यांना वटाळून पाण्यांत ओइन नेतो असे म्हणतात याचे दांत भाल्यासारखे असून त्यांना तीक्षण धार असते आणि त्यांच्या कडांना खांड असतात. -मराठी६ वे पस्तक, ष्ट्र. २२६ (आवृत्ति २ री १८७१). [सं. तंतु]

तंतीतंत - वि. १ सर्व बाबतीत जुळणाराः बरोबर संख्यचा, मापाचा, प्रमाणाचा; अगदी साम्य असलेला, सारखा, तुल्य २ कांटोकांठ: सांडोसांड; पुरेपूर [तंतु]

तत्कार-पु. ओं तत्सत् या महामंत्रातील दुसरा वर्ण तत्. 'तो प्रणवो आदिवर्णु बुझा। आणि तत्कारु जो दुना। '-ज्ञा १७.३४२ [सं. तत्-्रकार]

तरकाळ--किवि तावडतीबः त्यादा ीचः लागलीचः तत्क्षणीं. [सं. तत्=तो+काल=वळ]

तत्तरणी--स्त्री. (बं.) गेळा: तत्तराणी. [का. तत्राणी] तत्ता—वि. (प्राण.) हलकट. नीयः हलकाः व अब्रचा (मनुष्य).

कावर्णे). [र्वितत्तायंगी=ढवळाढवळ]

पैं म्हणे सिद्द झाळा । ' –वामन–नीतिशतक १० (नवनीत पृ. | **तत्तामाळ—पु.** (एखाया पदार्थातील) उत्कृष्ट अंश, सत्त्वः

तसुरुय - बि. त्याच्यासारखाः तत्सम. (सं. तत्=तो +तुरुय=

तस्य--न. १ सत्यः वास्तविक स्वत्तपः वस्तृस्थितिः ' अस तो इसम सुप्रसिद्ध गवर्ड तंतुकार असेल अगर ... '-ऐरापु ११. हा कोणाचा कवण मजला तत्त्व न कळ। '-सारह ७.८२. [तंतु+कार] **्पटन्याय-पु.** तंतूवांचून पट नाहीं, किंवहुना तंतु 'जाणें त्या जिष्णुलाहि तत्त्वानें।'-मोकण २७.१८. २ (ल) तंतुचा व पटाचा स्वभाविमद्भ व अभेग्य संवंध आहे, हें दाख- जीवपणः विश्वाला चेतना दंणाऱ्या परमात्मसपाशी एकसप असलेले बांथा. [तंतु=धागा+पर=वस्त्र+न्याय] ंग्रह-पु. (वैशक) १ ! सांडवळें। मग तत्त्वता तत्त्व उरळें। ज्ञानियासी। ' - ज्ञा २.५३१. लघवींतून धातुची तार जाण्याचा विकार. २ वरील प्रकारच्या ४ पैचमहाभूतें, पंचविषय, दशेंद्रयें, मन. अहंकार, महत्तत्त्व. माया. बाद्य, तंताबाद्य-न. वीणा, तंबोरा, इ॰ तारा, तात लावलेलें व लक्षणेनें) (एखाद्या पदार्थातील) उत्कृष्ट अंशः सत्त्वः, सारः, वाद्य: तंतवाद्य पहा. •वाद्य-पु. १ विणकरः कोष्टी. २ कोळी मगज. ६ सारांश; तात्पर्यः; सार. ७ (रसा) मुलद्रव्य. धात. (इं.) एलेमेंट्. [सं. तत्=तो+त्व=भाववाचक नामाचा प्रत्यय] मामा-नैतुक की. तार; तात. 'शीर कापून आपलें देखा। यंत्र शब्द प्राह-पु. १ सत्य, यथार्थ स्वरूपाचा बोध होर्णे. २ सार, मुख्यांश प्रहण करणे; [तत्त्व+प्रह=घेणे] ० चिता-स्री. ब्रह्मचितन; वेदांत. 'ऋमी वेळ जो तत्विन्तानुवार्दे।' –राम ५२. [तत्त्व+ तंतू--पु. नर्मदा, यमुना या नद्यांत व इतर काहीं नद्यां- चिंता=विचार, मनन] ॰तः, तस्वता-तां-किवि. खरोखरः, वास्त-्विक पहाताः; निःसंशयः; वस्तुतः. ' समस्त देव माता पिता । ग्रहिच असे तत्वता । '-गुच २.२ • (तस्व +तम् प्रत्यय] • निरसन-न. (अक्षरशः व ल.) (एखाद्या वस्तृतील, गोष्टीतील) सार कादुन घेर्गे; तत्त्व ग्रह. [तत्व+ानिस्सन] • निप्न-त्रि. १ ब्रह्मनिष्ट. ' क्षीं तत्त्वनिष्ठु जसा । नागवे श्रातिलेशा । ' –ज्ञा ३.१२४. २ तत्त्वाला न सोडणारा; सत्यनिष्ठ. ३ विशिष्ट तत्त्वाप्रमाणे चालणारा; ध्येय-**्मोलन**-न. मूलतत्त्वांचा मिलाफ, वादी. [तत्त्व+निष्टा] संगिश्रण. [तत्त्व+मीलन=एकत्र येथें] •वर्तक-वि. (एखाद्या) । तत्त्वाचा पुरस्कार करणाराः तत्त्व काढणारा, सांगणारा. 'कोणतीहि सुधारणा करणें ती तत्त्ववर्तकानीं आधीं केली पाहिजे. '-टि ४.९०२. [तत्त्व+वर्तक=निग्रावदन] ० बाद-पु. १ ईश्वराच्या अस्तित्वा-विषयी वाद; ब्रह्म सत्य की भाया सत्य वैगेर संबंधींचा वाद. २ तत्त्वाचा, तत्त्वासंवंधीं वाद. [तत्त्व+वाद] •वार्दा-वि. तत्त्ववाद करणारा. •ज्ञा -- चिद्या - नमी १ परम:त्मस्वरूपाचे ज्ञान. ब्रह्मज्ञान; यथार्थज्ञान; वदात. एक शास्त्र. (ई.) फिलॉसॉफी. २ एखाद्या विषयाच्या सामान्य तत्त्वांचा अभ्यास. •शानां-श्च-वि. १ ब्रह्मस्वरूपाचे ज्यास ज्ञान झाले आहे तो. २ तत्त्वज्ञान ३ म्त्राचा तत्तु:यंबा —यु. (मारवाडी होकांत रूट). फसवेगिरी; अभ्यासी; त्या शास्त्रांतील तज्ज्ञ. तस्वार्थ-यु. १ सारभूत अंश: भु**्धापः दे**ऊन फर्सावर्गः भोर्गे. (कि॰ कहन छेर्गः करणें; मांडणें; सस्त्वः सारः मगजः गाभा. २ सत्यः खरेपणाः सत्य अस्तित्वाने युक्त अशी वस्तु; खरें अस्तित्व. ३ ब्रह्म: ब्रह्मरूप धन. 'आंतु

बाहेरि चोखाळ । सूर्य तैमा निर्मेळ । तत्त्वार्थाचा पायाळ । वेखणा विषयक भाग. धृति, स्मृति व पुराणे यानंतर तंत्रवाड्मयाला जो।'-जा २२.१७९. [तत्त्व+अर्थ=सार: धन]

या चार अक्षरांच्या एक वाक्यांत आहे. यावह्न २ (ल.) जगां-तील सर्व व्यवहारांचा आदिकारण जो पैसा तो: सार, मूल्यवान वस्तु. (सामा.) द्रव्य. [तत्=तें+त्वम्=तुं+असि=आहेस]

असि ' या तत्त्वज्ञानविषयक सुत्रातील ईश्वरवाचक तत् हा शब्द; बाजूस; सैनिध. (वाप्र.) • उभा न करणें, राहूं न देणें-ब्रह्मः ईश्वर. [सं. तत्=तें+पद=शब्द]

त्रत्यदार्थ-पु. परमात्माः सर्वेश्रेष्ठः सर्वज्ञ, सर्वशक्तिमान असा वाच्य ईश्वर व त्याचें लक्ष्य ब्रह्म. 'जैसे त्वंपद हें आधवें। तत्प-दार्थी सामावे।' - ज्ञा ११.६४८. 'तत्पदार्थ तो परमात्मा।' [सं. तत्=तो+पदार्थ]

तत्पर-वि. (एखाद्या कार्योत) निममः तलीन (एखादे कार्य करण्यास) तयार: उत्सुक. [सं. तत=तें+पर=मोठें]

तरपुरुष--पु. (व्या.) एका समासाचें नांव; यांत दोन पदां-पैकी उत्तरपदाला प्राधान्य असुन पूर्वपद उत्तर पदाचे वर्गन करितें किंवा पूर्वपद व उत्तरपद यांतील विभक्ति संबंधाचा लोप केलेला असतो. उदा० राजवाडाः, वस्त्रगाळ इ०. याचे द्वितीया तत्पुरुष, तृतीयातन्पुरुष अमे निरनिराळ्या विभक्तींवह्रन प्रकार झाले आहेत. उपपद, नज्, कर्मधारय हेहि आणखी प्रकार आहेत.

तंत्र—न. १ स्तः, धागाः दोराः तारः, तात २ (राजाचा, बड्या गृहस्थाचा) ल्वाजमाः परिवारः ३तमाम. ३ ताबेदारीः अनुवर्तनः; चाकरीः पराधीनताः, दास्यः 'स्वतन्तः' परतंत्रः ' (एखाद्याच्या) वागण्याची पदत, घारण, रीत. 'आमचे तंत्र च] निराळें तुमचें तंत्र निराळें ' ५ दोन किवा अधिक गोधी घडवून आणणारे एकच कारण, साधन. जसे-अनेक प्रश्नांची उत्तर एक-दांच देणारे एकच भाषण, वाक्य किंवा अनेक हेत् साधणारा असा एकच प्रयत्न, खटपट. उदा० पाने कां सडली ! घोडा कां अडला ! विद्या कां विसरलां ! या तिन्ही प्रश्नांचें उत्तर फेर नाहीं म्हणून हें आहे. 'प्रपंत आणि ईश्वरभजन तंत्रानें होत नाहीं.' 'मी काशीस गेलों आणि उदीम व यात्रा तंत्रानें झार्टी.' ६ दुसऱ्या माणसाच्या आज्ञेप्रमाणें धोरण (जें त्याच्या आश्रितांस संभाळावें लागतें तें): आश्रितवृत्तिः; अनुलक्ष्यः; आधीनताः 'राजाच्या तंत्रानें प्रधानानें चालावें. ' ७ धार्मिक विधीतील मंत्रानुसार हातानें करावयाच्या कियांचा समुदायः (पूजा इ०कांतील) आचार. 'जाणत्या असाध्य मंत्र तंत्र काळ। यर तो सकळ मृढ लोक।' —तुमा २५१४. ८ मंत्र, जारणमारण इ० विधि ज्यांत विणिले दुसऱ्या भाषेत आलेला. उदा० संस्कृतांतून मराठींत जसाचा ह**सा**च

महत्त्व आहे. १० व्रहांची स्थाने व गति ज्यांत सांगितल्या आहेत तस्वमित्सि — स्त्री १ (तुं ब्रह्मच आहेस) सर्व बेदांताचें सार असा ज्योतिषशास्त्रांतील एक भाग. ११ कापड विणण्याचा माग. -टिले ३.४६. १२ एक विशिष्ट संप्रदाय व त्याचे वाड्मय. [सं.]

> तत्रत्य-वि. त्या ठिकाणचाः तथीलः तथला. [सं.] तंत्रपाठ-पु. (ग्राम्य सांकेतिक) संभोग: मैथुन.

तत्रशीं-- किवि (अशिष्ट) जवळ: निकट; आसपास: आजू-(एखाद्यास) समोर, जवळपास उमें राहूं न देणें; उमा न करणें. ॰ लागृं न देणें-(आपल्या कामाचा) कोणास मागमूस: पत्ता लागूं न देणें. [सं. तत्र]

तत्राणी—स्त्री. (ब.) (तल इ० पातळ पदार्थ टेवावयाचा) माती वा गेळा. [का.]

तत्रापि, तत्राप-अ. तथापि; तरीमुद्धां; तदपि; तरी . देखील. 'तत्रापि जे प्रिय बहु स्व-वधूचि मार्जी।'-वामन-भामाविलास १७ (नवनीत पृ १०१. [सं. तथापि अप; सं. तत्र=तेथें+अपि=देखील]

तंत्री—स्री. १ (तंतुवायांतील) तार. 'ओंकार तो तिचा वीणा। त्रिमात्रा तिन्ही तंत्री गहना। '—भारा बाल १.१०. २ वीणा; सारंगी. -वि. १ तारा असलेलें (वादा इ०). २ विणून तयार केलेर्जे: कांतीव: मुताचें केलेलें. ३ तंत्र ज्याच्याजवळ आहे असा. ४ (ल.) कारस्थानी: धूर्त: कावेबाज; पाताळयंत्री: खोल स्वभावाचा. [सं तंत्र=तार] सामाशब्द- ०वाद्य-न. तंतुवाद्य.

तश्रेव -- फिवि. तेथेच; त्याच ठिकाणीं [सं. तत्र=तेथें+एव=

तत्व, तत्वज्ञान इ०----न. तत्त्व इ० पहा.

तन् शब्द--पु. (व्या.) दर्शकसर्वनाम [सं. तत्=तो] तत्मत्—न. १ तें (ब्रह्म) खरें (अविनाशी) आहे. २ (ে.) नाश; आङ्ति. (ओं तत्सत्ब्रह्मार्पणमस्तु अशा मंत्राने आहुति टाकतात यावरून) 'आठ पुत्रांचें पूर्ण तत्सत् होऊन माझा चंद्रगुप्त या पारलिपुत्राच्या सिंहासनावर... ' -चंद्र ४१ सिं. तत्=ते+सन्=अस्तित्व असलेलें, सत्य]

तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु - उरा जें जें मी करतों तें ब्रह्मार्पण असो, अशा अर्थी वाक्य. 'तत्सर्बक्षार्पणमस्तु । असें किती वेळां मी वदलों ' -टिक १३९. [स. तत्+सन्+म्मा+अर्पणम्+अस्तु=

तरसम-वि. त्यासारखाः तसाच. (व्या.) एका भाषेतून आहेत असा ग्रंथ. ९ प्राचीन धार्मिक बार्मयांतील अंत्रशास्त्र-। आलेला (शब्द, धानु इ०). नदी, मति, प्रधान इ० सस्कत

शब्द मराठींत तत्ममवर्गात मोडतात. याच्या उल्ट तद्भवः प्रथ= आकाराचा; त्या रूपाचाः तद्रप. [सं. तत्+आकार] तदीय-वि गांठ; चंचु=चोंच. [सं. तत्=तो+सम=सारखा]

(प्रमाण इत्यादिक) तें. -िमताक्षरा. [सं.]

तोबः; तत्काळः त्याच क्षणांतः लागलींच. [सं. तत्=तो+क्षण=एक नंतर, पुढें] तदेशीः, तदेशीय-वि. १ त्या दशाचाः त्या कालविभाग]

तंथ--पु. (व.) सत्त्व; अर्थ: महत्त्वाचा अंश. (प्र.) तथ्य; ' आतां त्या व्यापारांत कांडीं तंथ उरला नाहीं. ' [सं. तथ्य] *

उदा॰ 'तें कार्य होईल यांत तथा नाहीं. '[सं. तथा]

तथा—स्री. तथ्य. 'भी निःसंग झार्हे आतां। सोडून या लौकिकता। राहिली इथें काय तथा। ' –होला ८४. [सं. तथ्य]

तथा-किवि. १ तसें: त्याप्रमाणें: त्या रीतीनें; तसल्या पद्धतीनें. हा शब्द यथा या संबंधी पूर्वगामी शब्दाबरोबर योजतात. तर्+आरम्य=आरंभ करून] उदा॰ ' यथा राजा तथा प्रजा. ' २ ठीक; होय; बरें आहे. [सं.] •तथा-किवि. यथायथा-जसजसा, ज्या ज्या री-ीने याच्या उलट अर्थी तसतसाः त्या त्या प्रकारानें. [तथा द्वि.]

तथापि --जअ. तरीहि, तरी देखील; तत्रापि. [सं. तथा=तसें+ सं. अपि=देखील]

तथास्तु — उद्गा. ठीक; होय; तर्से होत्रो, असो. 'न करुनि पाहिजे. '-रा ५.१५१. [अर. तदारुक] विचार जावी मार्गे म्हणबुनि म्हणे 'तथास्तु' तिला।' -मोवन १३.७८. [सं. तथा=तर्वे+अस्तु=असो]

उपयुक्तता 'त्यांत कांहीं तथ्य नाहीं.'-वि करें: सत्यः, यथार्थ व तंदुरस्त आहे. ' -आपटे-दिवाकर दृष्टि १०. [फा. तन्= 'ना भी तथ्य त बोल आतां। '-दावि ३०९. तुज पथ्य तथ्य शरीर+फा. दुरुस्त्=निर्दोष: वरोवर] वचने गुरुचीं नीचासि भासती श्रमर्दे। '-मोकण २८.११. -िकिवि. खरें पाहतां; वास्तविक. [सं.] तथ्यांदा-पु १ उपयुक्त, फा. तन्दुहस्ती] महत्त्वाचा भाग. 'त्यांच्या पांडित्यप्रकारांतील तथ्यांश पाहूं.' —िन ६३ °. २ सारांशः तात्पर्य. [सं. तथ्य+अंश=भाग]

तद्-त-(सना.) तृतीयपुरुषवाचक अथवा दर्शक-संबंधी छेली जागा; भट्टी. [अर. तन्दूर, तनूर=भट्टी] सर्वनाम; तो, ती, तें, हें मूळवें संस्कृत सर्वनाम आहे. याचा मरा-टींत समासांत उपयोग होतो व यापुढें शब्द जोडतांना संधि नयमा-नुसार याचीं कांहीं ठिकाणीं तत्, तन् व तल् अशीं रूपें होतात. तेव्हां+उत्तर≔पुढें, नंतर] उदा॰ तत्पुरुषः तन्मयः तद्+छीन=तलीन [सं.] तदंत-किवि. [सं. तत्+अनंतर=नंतर] तद् नुगुण-रूप-सार-किवि. त्या साधित किवा कृदंत असे म्हणतात. [सं.] प्रमाणें: त्यासारखें. [सं. तत्+अनुगुण-रूप-सार] तदिप-किवि. तरी मुद्धाः तत्रापिः तथापि. [तत्+अपि] तदाकार-वि. त्या जं तद्बीर होईछ ते विनन्ती केली जाईल. ' -रा १.१४७.

त्याचाः तिचाः तत्येवंधीः त्याविषयीं. तद्नार-क्रिवि. त्यापुढेः तरसाधक—वि. तें साधणारा; त्याचें साधन करणारें जें त्यानंतर: तदनंतर [मं. तत्+सं उत्तर=पुढें, पुडील] तद्परी, तद्वरांत, तद्वरांतिक-किवि. तथुनः तेथपासूनः त्यावेळे-तत्क्षण-क्ष गीं-किवि. त्याचक्षणीं; त्याचवळीं; ताबड- पासून पुढें: तेव्हांपासून. [सं. तत्+उपरि-उपरांत-उपरांतिक= देशांतील. २ (ल.) परदेशीय. ३ पुरभय्या परदेशी [सं.तत्+ देशी] तभ्दव-वि. १ त्यापासून झालेला, होणारा. २ (ब्या.) प्राकृत-देशी (धात्वादेश, धानु, शब्द इ०). उदा० मं. रक्षा तथा—स्त्री. संदेह: संशय; शंका; (अकरणस्त्रीं प्रयोग). शब्दापासून झालेला राख शब्द तद्भव आहे. [तत्+मं भू=होणें] तद्वत्-अ. त्यासारखें: त्याप्रमाणें [सं. तत्+वत्=प्रमाणें]

तद्बीर -पु. प्रयत्नः तजबीजः युक्ति. तद्वीर पहा.

तदा-किव. तेव्हां; त्यावेळीं [सं.]

तद।रभय--किवि. त्या वेळेपासून: त्या दिवसापासून. [सं.

तंदारी--स्त्री. (क.) १ गमजा. २ तंद्री. [तंद्री]

तदारूक-पु. १ इलाज; उपाय. 'तुम्ही व गव पंतप्रधान यांनी खातर्जमेने दिल्खा तदारूक अंमलांत आणावा. ' - दिमरा १.७. २ पारिपत्यः; शिक्षा. 'राव पन्तप्रधान यांचा आम्हांस मोटा उपद्रव, व एकवेळ यांस तदारूक चांगले प्रकारें दिल्हा

तंदी-किवि. (माण.) तेव्हां: त्या दिवशीं: याप्रमाणेंच केव्हांबद्दल कंदी वापरतात. [मं. तदा, तिहने, म. तथीं]

तैद्र(रु)स्त--वि. निरोगी: निकोप प्रकृतीचा. 'मी आनंदी

तंदुर ह)स्ती-स्री. आरोग्य; निरोगीपगा. [तनु+इहस्ती:

तंद्रा लागणे -- कि. (माण.) रांग लागणे.

तंरूर, तनूर-पु. भट्टी लावण्याकरितां तयार कलेली वांध-

तं द्रल-पु. तांदूळ. [मं, तंदुल]

तदोत्तर-किवि. त्यानंतरः त्यापुढें; तदुत्तर. [मं तदा=

तिध्ति-वि. (व्या.) शब्दसाधितः धातुखेरीज इतर पूर्णपण निखालसः अजीबातः, समृळः, सर्वथाः सर्वाशीः; अगदीं [सं. शब्दाला प्रत्यय लागून झालेला (शब्द); उदा० कृपावतः, तत्+अत=शेवट] **तर्नतर**-क्रिवि. त्यानंतर: मगः तें झाल्यावर. धनाढ्यः राजकीय. धातूस प्रत्यय लावून केलेल्या शब्दास धात-

तद्(त्) वीर - स्त्री. १ योजनाः व्यवस्थाः, उपाय. 'तदनंतर

'मशार्निले ये' आलियावर तर्नुद व तत्शीर पाहून बहुत संतोप तनखा तोडून टाकला. '७ पगार; वंतन. ८ खर्ची. 'तुम्हाकडे जहाला. '-पपा ५० २ विचार ' टोपीकरांची जात मकरी व 'सर्दाहलुमुलक बहादूर यांनी पर्गणे पालीम येथील ऐवर्जी तन्खा दगाबाज, शायद-मुलावा दंउन कांडी एक शक्कल नमूद करावी केली तथा पावत ऐवज येगे. '-रा २२.३०१. [फा. तन्ख्वाह] या तद्भिरत असतील. '--पया ४६३. [अर. तद्बीर]

गुंगी: मुस्ती [सं] तंद्रात्त्र-वि. आळशी: मुस्त: झोपेशी गुंगी वस्तुजात गडास संग्रह करून टेवावेंच छागतें. ' -मराआ ३४. आलेला. [तंद्रा]

तंद्री --श्री. १ ग्रंगी: सुस्ती. २ (एखाद्या विषयाच्या मन-नांत झालेली) एकाग्रताः तलीनता. ३ जडत्वः विषयज्ञान न तनघर---न. तणघर पहा. 'महा मंदिरें माड्या तनघरें। होणें. [तंद्रा]

किति, तेव्हांपासन, 'दिले असूत बांद्रन जेव्हा राहचंद्राचा तथीपुन गोष्टीकडे वेळीच लक्ष्य न दिल्यास ती पढें डोईजड होते. दावा ।' -पला.

तोफांचा मार फार: तेव्हां छोकांनीं तन न दिलें. ' —ख १०२४, पोटाची व्यवस्था व मग मीजेच्या गोष्टी. oमन-न. शरीर व आत्मा (मन): सर्व शरीर. ॰ऌागण-धन-न. १ शरीर, मन व संपत्ति. २ (ल.) सर्वस्वः सर्व चीज-'तनमनधन कर देवाला अपेण।' [तन+मन+धन] • मनधन-समर्पण-न. शरीर, मन व पंपत्ति अर्पण करणें: सर्वस्व वाहणें; तनमोर असे याचे भेद आहेत. [सं. तनु-मयूर] सर्वावर पाणी सोडणें. [तन+मन+धन+समर्पण]

तनई-य-न्त्री. तनाई पहा.

'रामभाऊप त्या गोष्टीचा मोठा तनका आला. '[तणतण]

तनखा, नन्खा-पु. १ तंखा. सरकारी तिजोरीतून रकम देण्याचा हकूमः वरातः सरकारी वयुलांतून तो इन दिलेले उत्पन्न. २ प्राचीनकाळांत आदिलशाहोंने वसविले री जमावं शे, पृष्टी. ही निरोगीपणाची टवटवी, काति (विशेषतः आजारीपणानंतर येणारी). अक्रवराच्या कारकीदीत तोडरमळ याने पुन्हां दुरुस्त केली. मलि- (कि॰ पालटणें). [सं. तुन्=शरीर; सुंदर] कंबरानें केलंल्या प्रतबंदीस तनखा व भाऊनीं बसविलेल्या परीस कमाल म्हणत. 'तनखाही हुई तिप्याचा दिवाणांत देत नाहीस. ' ताटें. तणस पहा. [सं. २ण-तण] -रा १५,२७१. ३ औरंगजेबाच्या कारकीर्दीत मक्केला यात्रेकहंना नेणारी जहा में मुरतच्या वंदरांत जी असत त्यांच्या खर्चामाठीं कपदीक; शब्प, धद्रवस्तु, तणसडी पहा. ' आपलें द्रवय मजजवळ तोडून दिलेला वसल. ४ वसल: एखाद्या गावचा, परगण्याचा ठेवा. तुमच्या एका तनसडीला हातलागायचा नाहीं. '३ (माण.) जमार्वशीचा, वसुरुवाचा तक्ता. ५ स्वामित्व; हक्क. ६ संबंध. (कि० सोख्छेली आंबाडीची काडी; सणकाडी.[सं. तृण; प्रा. तण+सडी= तोडर्जे: तोइन टाक्रणे). 'त्या गृहस्थाने आपल्या बायकीचा काडी]

सामाशब्द- ॰दास्तान-पु. वसुलाचा सांठा, गहा. 'गडोगडीं नंद्रा - की १ जाड्यः आळसः महताः ग्लानि. २ शोपेची तनसा, तनसादास्तान, इस्ताद आदिकरून गडाच्या प्रयोजनाची [तनखा+फा. दाश्तन=सांठा]

तनगड्णे--अिक. (व) झोकाड्या खाणे. [तंगडणें] झोंपड्या अवधीं देव देवाइलें।'-तुगा १८४३. [सं. तण+गृह] तथों -- किवि. तथा दिवशीं: तथा वेळीं: तेव्हां. ' कृप बोले म्ह० (माण.) तन खाई धन=गवत (शेतांत) फार वाढलें काय मदराज तथीं।' - मोकर्ण ६.७५. [सं. तदा] तथीपन- म्हणजे तें काढण्यास बराच खर्च येतो. यावरून एखाया क्षेत्रक

तनतः ण -- तणतणणं पहा.

तननं -- न. १ आवाज लावण्यासाठीं गाणे गुणगुणणें: सुर तन--न. शरीर; देह. तन पहा. 'सहज सुंदर नीळ तन।' लावणें. २ (एखार्दे गाणें) आपल्याशींस गुणगुणणें. ३ गाणें; -वसीस्व ९.११. [सं. तनु: फा. तन्] (वाप्र.) ॰देण-न. शरीर ताणा मारणें. 'तेन्हा गंधवसुर्खी जिकडे तिकडेहि तनननं तननं।' समर्पण करणें: छाती पुढें कहन तोंड देणें, पुढें पडणें. 'इंग्रजापाशीं -मोवन १२.१६२. [ध्व.] म्ह्रु० आधीं अननं मग तननं=आधीं

तन हुगी-पु. (व.) गवतांत असणारा एक किडा. हा पोटांत एखाद्या विषयाकडे अंत:करणवृत्ति सर्वात्मना गुंतुळी जाणें. ० भन- गेल्यास जन:वर फूपून मरते असे म्हणतात. [तन=शरीर+फुगणें] तनमणी-पु तन्मणी. श्रियांचे एक कंठभूवण. हिऱ्या-वस्त ' तनमनधन माझें राघवा रूप तुर्ने ।' –रामदास–करुणाष्टक मोत्यांचा, गळ्यांतील एक वागिना. [सं. तनु=सुंदर+मणि=रत्न] तनमार-पु एक प्रकारचा पक्षी. धाकटा तनमोर व मोठ

तनय-पु. मुलगाः पुत्रः आत्मजः सुत. 'भीष्माकडे स्व भयानक दुंदभीचा। होतां वदे तनय आनकदुंदुभीचा। ' -वामन, तन(ण) रा-पु. (व.) रागः रागाचा झटकाः झनाटा. भीष्मप्रतिज्ञा. [सं.] तनया-स्त्री. कन्याः मुलगीः पुत्री. [सं.] तनयी--स्त्री. राहुटी इ० कांची दोरी तनाई पहा.

तनरी--न्त्री. गार्थे: गायन; तननं करणें. [ध्व. तननन]

तनवी—स्रो. चेहऱ्यावरील आरोग्य; कांति, टवटवी; तजेता.

तनल--- (व. कों.) पेंडा; तृण; धान्याचे काड; धान्याची

तनस(सु) डी-सी. १ गवताची काडी; ताट. २ (ल.)

तनसन्त्र-की. (विणकाम.) सूत उकलून तथाचा ताणा कर-ण्यामाठीं केलेली चौकट. फासे (धार्ग) घालण्यास या चौकटीवर नांवाच्या तब्यावर भाजण्यांत यतात. ' -गृशि २.१'. [अर. खुंटचा बसविछेल्या असतातः [सं. तन् । सळई]

तनाई-य-ध-स्त्री. १ तंबू इ० काचा तणाव्याचा दोर, दोरी. २ कपडे इ० सुकविण्यासाठीं ताणून बांधलेखी (परटाची) स्वभाव. (कि० राखों, संभाळणें; (प्रमाणें) वागणें) ३ शरीर-दोरी: निशाणाचा खाब, मंडप इ० नीट उभा, ताठ रहावा म्हणून प्रकृतीची काळजी, निगा; पश्यापश्य पाळण्याची खबरदारी; पश्य. बांधलेला आधाराचा दोर, दोरी. ३ (ल) साहाब्यकर्ता; आश्रय- 'वेयानें मला तसूवर टेविकें. ४ नाजूक शरीरप्रकृति. [सं. तनु] दाताः, आधारभूत व्यक्ति. [अर. तनावः, तुल्ल रां. तन्=ताणणा] (वाप्र.) तनथा तुटणं (उप.) काणे तुटणं; बंद तुटणं; वैदिक। मठा कामधाम करतां येईछ. ' [त्राण] कर्केश स्वराने वदघोष करूं लागले असतां अथवा गवई घसा खर-इन ताना घेत असतां उपरोधानें हा वाम्यचार योजतात तनया, गोरवांक दाखतात. तनाः, तनाय तुर्वे-(ल.) (एखाद्याचा) आवयदाता नाहींसा होगे: आधार तृहणे.

तनाखोरी—की. १ (उव म्हणून घतलंख्या पैशाची, जिन सांची) अफरातफर; लाटालाटी; आज्यायस्वाहा करणें; विश्वास-घात. 'नका करू तनोखोरी। बाहर पडते हे बोरी।' -मध्य ५३०. २ नावड; वीट. 'तो यास तनाखोरीस येऊन...' **-जो**रा ५४. [फा.]

तनाना-पु. १ गार्भेः, गायनः, तनने पहा. (कि॰ चाल्रें। करणें). 'होतां किशोर सुर तो न करी तनाना।' - देकुणजन्म ४६. २ चेष्टा. 'राधा म्हणे मनमोहना। भजसी लावुं नको तनाना । ' [ध्व.]

तनाम्ल-न. (रसा.) कार्ताडे कमविण्याच्या कार्मी उप-^{¦नार्ते।} '-ज्ञा १५.३. [मं. तत्=तो+निश्=स्थित] योगी पडणारें एक अम्ल. (ई.) टॅनिक ॲसिड. हैं वामळीच्या! सालीपासून काढतात. [ई. टॅन+ंं. अम्ल]

तनारी - स्त्री. (कु.) गाण्याची लंकर; तनरी पहा.

तनाव-वा--श्रीपु. तणावा पहा

तनावर्गे--अक्रि. (व.) (शेतांत) तण माजणें: (शेत) तणानें व्यापरें जाणें. [तण]

तनावणे-अक्रि. निज्ये: ताणून देथे. [ताण्ये |

त्र -स्त्री. शरीर; वह. तन-न पहा. ' तृणवत तन सोने ज्या पाषाण । ' -नुगा ३७७. [सं.] • चतुष्ट्य-न. देहाचे चार भेद (सूक्ष्म, स्थूल, कारण व महाकारण). ' तनुचनुष्टयनिदर्शनें । कैसीं तं ऐकावी । ' –दा ४.१.२८. [तनु+चतुष्ट्य=चारांचा समूह]

तन्-नि. १ अल्प; थोडें. २ क्रश; क्षीण. ३ सुक्ष्म; बारीक. **४** तल्रमः; अतिशय पातळ. ५ नाजुकः; कोमल. (सं.) **मानसा**-स्त्री. ज्ञानी जीवाच्या सात भूमिकापैं भी मनास तनुत्व (सक्ष्मपणा) आणणारी तिसरी भूमिका. -हंको. [तनु=कृश+मानस=मन]

तनुज गाधि कान्यकुञ्जपति । ' -मोवन ३२.२. |सं. तनु=शरीर+ जन्=उत्पन्न होणें] तनुजा−स्त्री. कन्या; पुत्री; मुलगी.

त तुरात — पु. ए । प्रकारचा तवा. 'रोट्यांचे वरेच प्रकार तनुरात तपुर=तवा, भट्टी ।

तम् - भी १ देह: शरीर: तनु २ प्रकृति; तब्यत; देह-

तनू --स्त्री. (व.) तकवाः ताकदः, शक्तिः. 'तन् आल्यावर

तम्न -न. (गो.) भात वाळून शिहक सहिलेलें पाणी. 'तन्न

तम्नां-—वि. १ (गो. ३ हिस्वा. २ तरणाः तरुण [सं.: म. तरुण, तरणा] ॰भ्राकुटाँ-वि. (गो.) तरणातायाः, नव्या नवतीचा. [म. तरणा+भाकटा] तन्न पण-न. तारुण्य.

तन्ना-न्हा--किवि. (गो) तेन्हां; त्यावेळीं [सं. तदा] तन्नावणं —अकि (व.) तोंडावस्त पांघस्ण येऊन खुशाल औपने; ताणून देणे. तनावणे पहा. [ताणणे]

तन्नाचा-पु. (ना.व) तणावा अर्थ १ पहा.

तिन्नष्ट-वि. १ त्याच्या ठिकाणी (देवाच्या, गुरूच्या टिकाणीं) निष्ठा असलेला, टेवणारा. २ त्याच्याविषयींची; तत्संवर्धी. अनन्योदके धुवट।वासना जे तिन्नराते लागलेसे अयोट।चंद-

-ज्ञा ९.२१७ - वि. तद्रपः तदाकारः तत्रीनः (एखाद्या कार्योत) ुर्णपर्णे इंग झालेला. ' एकोनि शारवेच गायन। तन्मय विधि ्विष्णु ईशान । ' [सं. तत्+मय]

तन्मयता—स्त्री. तत्रीनताः तद्यताः तदाकार स्थिति 'सम्यक् ज्ञान नुदैजतां। वेधिय तन्मयता। '-ज्ञा १८.९२१. ' ऐसे स्वस्व-ह्नप निरोपिता। शिष्यासी जाली तन्मयता। ' [तन्मय]

तन्मात्र--न..पृथ्वी, आप, तेज इ० पंचमहासूतांचे अति-सुक्ष्म रूप उदा० पृथ्वीचे गंध, उदकाचें रस इ० सुक्ष्म मृत तत्त्वे. ं तैसींचि श्रोत्रादि तन्मात्रें। तियें अंगवसां गर्भपत्रें। त्यळलळितें विचित्र। उमळती गा। ' – ज्ञा ११९९. 'इंद्रिने जन्मली रजो-गुणीं। तन्मात्रा विषयो तमोगुणीं। '-एभा २८.६८. -वि. केवळ तेंच. [सं. हत्+मात्र]

तन्मात्रा — स्त्री. १ ओंकाराच्या मात्रा. २ शब्द, स्पर्श इ० तन्त्रज-पु. पुत्रः मुलगाः तनयः 'गंधर्व म्हणे होता कुशिक पंचमहाभूतांचे सूक्ष्म मूर्लविषयः 'पुढा तन्मात्रा अर्थवेरी । आका-शाच्या अंतरीं । भरती गमे सागरीं । सरिता जैसी । '- ज्ञा ६.३०४. [सं. तत+मात्रा]

बनवता यण्याचा गुणः प्रवरणयोग्यताः प्रसारणक्षमता [सं.तन्= ४०४.[सं.तपस्+धन] तपोनिधि-पु. १ तपथर्थेचा साठा. २ पसरण: तन्य=प्रसारणक्षम]

स्त्री. [सं. तनु=कृश. नाजुक+अंग=शरीर]

चोथा. [म. तग, तन]

तन्हा, तनहा-वि. एकटा. ' मुजाका नाहीं तन्हा यावयाचे वास्तव्यस्थानाचे नाव. [सं. तपस्+वन] करावें. ' -रा ५.२५. [फा. तन्हा]

तन्हाई — स्त्री. एकांत; एकलेंपण; विविक्तता. 'तन्हाईत बोला- [सं. स्तबक; अर तबक् पहा] वयाचें किंवा कसें. ' -रा ५.२८. [फा.]

तन्हार---न. तणार पहा.

तन्ह।रजा -अकि. (व) ताण बसण; ताणले जाणे. -उकि. ताणणें पहा. [सं. तन्]

केलेलें दहदंडनयुक्त उपोषण इ० सारखें आचरण; प्र्यान; मनन; विक्रणारा. [तपकीर] कष्टमाञ्च आचरण. २ सदाचरण; पुण्याचरण: पुण्य. ३ विहित, विशिष्ट कमे: क्रैंक्य (ब्राह्मण, क्षत्रिय इ० वर्णीचें). ४ बारा खूची पूड. (क्रि॰ ओढणें). [सं. क्षारपत्रा=तंबाकू] वर्षोची मुदत कालमान. 'एकांगुर्शिही तपिजे। तपसाहसीं। ' –ज्ञा १७ ४१५. 'बसवेल कथं कथमि आम्हां तप एक साजणा रानीं।' -मोवन २.६८. ५ ब्रीष्मऋतु. -शर. -वि. हें पद समासाच्या कर्णे. 'जेयाचेनि प्रतापें तंप सुर्यू। '-शिशु १५३. २ (ल)(राज्य उत्तरपदीं असल्यास तापद, ताप देणारा असा अर्थ होतो. जर्मे-नेत्रंतप=डोळ्याला ताप देणाराः भाटंतप=कपाळाला ताप देणाराः शिरस्तप, अंगतप; मनस्तपः चित्रंतप; अंतस्तप; बहिस्तप; पादं-तप; इंद्रियंतप. [सं.] (वाप्र.) तपीं वसर्जे-१ (अक्षरकः) धर्मा-चरणार्थ, पुण्यमंचयार्थ देहदंडयुक्त आचरण करणे. २ (ल.) अधिकारच्युत, बकार होऊन घरी बसणें. (कस्न कस्न)नपी बसर्णे-एकमारखीं पार्पे करीत राहून त्यानंतर साधुवृतीचा आव आणणें. **तर्षे तपर्ण**-तपश्चर्या करणें. 'जे तीर्थ करितां भागते। अनंत जन्मीं तपें तपेले। 'सामाशब्द- ॰ निष्ठा-स्त्री. (तपोनिष्टा) तपानुष्टान. 'मग करूनियां तपनिष्टा। प्रसन्न करें नीलकंटा।' -कथा १.१२.१५६. [तप+निष्ठा] **तपश्चर्या**-स्त्री. तपः तपस्याः तपानुष्टानः नपाचे आचरणः तप करणेः खडतर व्रताचरणः तपश्चियां असे अगुद्ध रूपिंह प्रचारांत आहे. [सं. तपस्+चर्= आचरणें] तपद्भाली-वि. तपश्चर्येच्या प्रभावाने चमकेणारा, शोभगारा, उप्र तपाच्या उत्कर्षाने व गुणाने युक्त. [सं. तपस्+ शास्त्रिन्=शोभणारा] तपःसामर्थ्य, तपस्सामर्थ्य-न. तपो वुडणें) फुकट जाणें; नासणें. बलः तपश्चीने प्राप्त होणारें अलीकिक बळ. । स.नपम्+सामर्थ्य] त्रपोधन-पु. १ तप हेंच धन ज्याचे तो. २ (ल.) गोसावी, वैरागी; रचें हिरव्या रंगाचे व हंद धारीचें स्त्रियांचे वस्त्र. २ (व.) एक

तन्यता —श्री. (पदार्थ) ठोकून ठोकून त्याचा पातळ पत्रा संन्यासी: तपस्वी. ३ गुरव; शंकराच्या देवळांतील गुरव. -बदलापूर गोसावी, वैरागी इ॰नां संबोधण्याचा शब्द; तपोधन. [सं. तपसू+ तम्बंगी-सी. मुंदरी; सुकुमार व मुंदर, बांधसूद व सडपातळ निधि=सांठा] तपोबल-न. तपाचरणाने आहेलें अलौकिक बल: तपःसामर्थ्यः [सं. तपस्+बल] तपोलोक-पु. सप्त स्वर्गलोकांपैकी तम्बल -- वि. (गो.) कच्चें; कोंवळें; अपक. [सं. तनु=लहान] सहावा लोक. सप्तलोक पहा. [सं. तपस्+लोक=जग] तपांचन-तन्सी-(गो.) भांडी घासण्यासाठी भातणाचा केलेला न.तपश्चर्या करावयाचे वन, तपस्वी छोकांचे राहण्याचे स्थान. ्रसिलोनचें जुने नाव तपोवन असे आहे. नासिक यंथील रामाच्या

तपकड़ी-सी. (गो.) पितंळचें लहान तबक; तबकडी पहा.

तपकर्ण-अकि. थेंबाथेंबांनीं गळण: झिरपणें: टपकणें. [टप-कणें; हि. तपकना }

ताकरी-पु. तपकिरीचा रंग. -वि. तपकिरीच्या रंगासा-रख्या रंगाचा. [तपकीर]

त्विकच्या-ह्या-वि. १ तपकीर ओढणारा. २ तपकीर

ताकीर, तपकी(खी)ल-स्त्री हुंगण्यासाठी केलेली तंबा-

त्रपाणी-अक्रि. (प्रां.) ठांसून भरले जाणें: कोंवले जाणें. तार्णे-अत्रि. १ (सूर्य इ० कार्ने) प्रकाशर्गे; तळपर्गे: चका. इ०) समृद्ध हो में; भरभराटीस येथें; उत्कर्ष पावणें. ३ (छ.) (एखाद्यावर) रागावॅग; संतापर्णे; कुद्ध होणे. ४ (काव्य.) तप-श्चर्या करणें; तप आचरणें. 'एकांगुष्टींही तिपजे । तपसाहसीं।' -ज्ञा १७.४१५. ५ तापणें; गरम होणें. [सं. तप-तपन]

तपन-पु. सूर्य. 'ना ना मावळतेनि तपने । नेइजती लोकांची दर्शनें। ' –ज्ञा १५.३६६. ' तद्दर्शनकामुक मी पुसता झालों उपाय तपनातें। ' –मोसभा १.३५. –न. १ ज्वलन; प्रकाशन; प्रका-शाचा, उष्णतेचा झगझगाट; उष्णता; प्रखरता; उष्णता बाहेर टाकर्णे, पडणें. २ (व.) (सूर्याचें) ऊन, उष्णता. (कि॰ पडणें: होणे). 'तपनेवीण प्रकाशु । जाड्येवीण रसीं रस । ' -ज्ञा १७. २२८. [सं.]

तपराख-न्त्री. थप्पड; चपराक. 'लाता तपराखा मेणमार।' —दा ३.७.६६.

तपली—स्री. (कु.) लहानमें तपेलें; तपेली पहा.

तपर्छ-न. (गो) तपेलें पहा. (वाप्र.) •ब्रुड्य-(तपेलें

तपशि(शे)ला-पु. १ स्त्रियांचे एक वस्त्र. (गो.) एक प्रका-

प्रकारची रेशीमकाठी साडी. 'परिधान गोपिनीं करून उंच तप त्रिकानित. १ तापट; तामसी; रागीट. 'मत्सरी खादाड शेले।'-प्रला २९. [तापता+शंला]

इकिगती, निरनिराळ्या गोष्टी, बाबी; सविस्तर वर्णन, नोंद. २ पणा. 'तपीळपण धरूं नये । भांडवितां भांडों नये । ' —दा १४. (ल.) पाल्हाळयुक्त वर्णन, कथन; चन्हाट: चर्पटपंजरी. ३ खोटी १.१ ७. सबब; बहाणा; निमित्त; मिष. (कि॰ टावर्णे). 'तपशील सहसा न लाविता...रुपये व रसंदची तर्तृद जरूर करके. '-रा १.३३५. ८ पहा. [अर. तफ्सील] •बार-किवि. सादंत; वारीकसारीक गोष्टीसुद्धां; सर्व तपशिलासह.

तपस्या—स्री. तपश्चर्या; तप. [सं.]

तगह्वी-पु. तपश्चर्या करणाराः, तपी. [मं. तपस्विन्]

त्य(पी)ळ - वि. १ तापटः तामसीः रागीट. २ तहखः काम करण्यांत चपळ: चलाख. (विरू.) तपीळ. [सं.तप+ल-ईल प्रत्यय] तवा—पु. तालुक्याचा भाग, परगणा. (प्र.) तप्पा पहा. 'गोरेगांव तिपयांत मुकाम...दोन मासैपर्यत राहिलों ' -पेद ३. १७५. [हिं. तप्पा=प्रांत, परगणा; सिं. तपो]

(कायदा) गुन्ह्याबाबत पुरावा गोळा करण्याकरितां पोलीस अंग- यांत हैं दिव्य करणारा, 'ईश्वरा, मी जें सांगतों तें खेरें असल्यास लदार जें (चौकशीचें) काम करतात तें; (इं.) इनव्हेस्टिगंशन् [अर. माझा हात भाजूं वेंऊ नकोस' असे बोलून आपल्या हातानें ताप-तफहृहस] •िनशी-स्री. तपासिनसाचा हुद्दा, काम. •नीस- छेल्या तलाच्या कढईत टाकलेला पदार्थ (खा) काढतो. दिव्य पहा. पु. १ (एखाद्या भागांतील) चोऱ्या, दरोड इ० गुन्ह्यांची चौकशी ०दिव्यकरणं-वर वर्णन केल्याप्रमाणे भयंकर दिव्य कर-करून सरकारांत कळविणारा हुहींच्या पोर्शस इन्स्पेक्टरसारखा ण्यास तयार होणे; भयंकर शपथ धेणे. [तप्त+दिव्य] अमुद्धा-(पूर्वीच्या राजवटींतील) अधिकारी; पोलीस इन्स्पेक्टर. २ तपास- स्त्री. मध्य संप्रदायी वैष्णव दीक्षा घतांना तांच्या-पितळेच्या महा णारा अधिकारी; तपासणी कामगार; (इं.) सुपरवाइझर. [तपास] तापत्रून आपल्या अंगावर जी चिन्हें उमटवितात त्यांपैकी प्रत्येक:

ईनें चुक इ० शोधर्गे; ताडुन पहाणें. [तपास]

थोर अंगें। तेथें काळ कैसेनि रिघ। ' -एभा २.१५४. [सं. तप्] छहान प्रादेशिक विभागः जिल्हाः परगण्याचा भाग. तपा पहा.

तर्पा--पु. तपस्वी; तप करणारा 'भाग्यें भागीरथीचे कुळीं। [हिं. तप्पा; सिं. तपो] विस्तीण देखिली ऋषिमंडळी । तपी असती तय स्थळीं। -मुआदि ३९.१२. 'जपी तपी तामस योगी। ' -दा ४.१.१३. बुक्या तप्राका : ' -दावि ५०१. तपराख पहा. [हिं. तफराख] [सं. तिवन्]

पिष्ठ 1

तपीनण, तपिन्नण-सिक्त. तप करणें; तपण अर्थ ४ पहा. 'तपें कोण तवीनलीं।' -रासं २.२०९. [तपणें]

तपीळ। ' -दा ३.६.४४. २ कामांत हशार, चलाख. तपळ पहा. तपशी(सी)ल-पु. १ एखाद्या प्रसंगांतील, हिशेबांतील सर्व [तप+ईल प्रत्यय] सामाशब्द- पण-न. तापटपणाः रागीट-

तर्पे - राज तर्फ 'तर्पे तेगूर' - वाडसमा ३ २६ ता। अब

तपेली---स्री. लहान तपेले.

विशिष्ट आकाराचें, तांच्यापितळेचें उभट भांडें, ' हांडे कंभ पळ्या परात तवल्या गुंडे तपेली घडे। '-सारुह ३४३.२ (व.) तपेली: तांवरें. [सं. तप+आलय=तापविण्याचें स्थान: म. तप+आळें ?] •बुडणें-(एखाद्याचें) निर्वाहाचे साधन नाहींसे होणें.

तम-वि. (अक्षरशः ल.) तापलेलाः संतप्त झालेलाः चेत-प्रशुब्ध. [सं.] •कांचन-न. तापविलेल, ग्रद केलेर्छे सोनें. ' तप्तकांचन जैसे मुढाळ । तैसे निर्मळ निजांग तझें। ' तपास--प. १ चौकशी; शोध; तलासः विचारपूस. २ [तप्त+कांचन=सोनें] • दिव्य-न. दिव्य करण्याचा एक प्रकार: त्यासणी - स्त्री. १ चौकशी; बारीक शोध; तलास; तपास. ज्या मुद्रेनें हीं चिन्हें उमटवितात ती. [तप्त+मुद्रा=चिन्ह, छाप] २ (कायदा) फेरचौकशी; फेरतपासणी. ३ पाहाणी; परीक्षा;(ई.) िल्होह-न. १ तापलेलें लोखंड. २ (तापलेल्या लोखंडाचा) एक इन्स्पेक्शन. भ ताडून पाहाणें; ताळा घेणें. [तपासणें] प्रकारचा नरक. 'तप्तलोह भेटी। तुका म्हणे कल्पकोटी। '-तुगा तपासर्वे -- उक्ति. १ शोध, चौकशी करणे; बारकाईनें पाहणे. ३१४१. [तप्त+लोह=लोखंड] ॰ ग्रूल-ळ-पु. तापविलेला सळ. २ परीक्षा कर्गे, घेगें; झडती घेगें; तपासणी करणें. ३ बारका- तप्तश्चळावरी घाटिती। पार्थी चंडशिळा बांधिती। '[सप्त+शूल] तत्वा-पु. एका मुख्य गांबाच्या आसपास असलेल्या दहा-तिया-पु. तपस्वीः, तप करणाराः तपी पहा. 'भरत तिपया वीस गावांची वसुलाची वहिवाट करतां येईल असा परगण्यापेक्षां

तप्राक-स्त्री. चपराक. 'कितंक आपटोनि मारिले लात तफजुल-पु. कृपा: उपकार. 'मगर विजरावर तफजुल तपीठ न तांदुळाच्या पिठाचे एक मसालेदार पकान्न. [सं. होतो तो श्रीमन्ताचेच खातर्दास्त होतो. ' -रा ६.६२०. [अर.

तफझ्झुल्]

तकाका-पु. बेदिल. तफ्रका पहा. 'कूळ तफरका होसं न े देगें. ' –वाडबावा ३.२५७.

बाद आहे त्याप्रमाणें तफरीक करून देखें. ' -पेद २०.११८. मदत होते. ४ पाउखींतील बसावयाची जागा. ५ जिना चहुन २ एक कर. -वाडबाया ३.३५ [अर. तफ्रीकू]

तफसी र, नफसीलवार—तपशील इ॰ पहा.

तीनें तफहस करितां मोहिब्बांचीं गुरे यांमध्ये नमेत म्हणून बसवेटेटा पत्रा. [तबक] आंग्न्याने मालूम केलें. ' -ब्रप २३६. [अर. तफह्हूमू]

तकावत —स्त्री. १ अंतर. (स्थल आणि काल यासंबंधीं) 'गिल्चाचा आमचा दोंकोसाचा तफावत होता.'-रा ६.४७०.। प्रकार. पेंच. २ (जमाखर्चातील, लिखाणांतील) फाकः वैषम्यः न्यूनाधिकयः विरोध: विसंगतपणा. ३ (कर्तव्य इ० बजावण्यांत) चुक: कसर: दोप: उणेपणा. ४ चुक: बरोबर नसर्णे. ५ भेद: फरक; विषमता; कडे) रागाने पाहणे. तमणे अर्थ २ पहा. भिन्नता. ६ स्वामिद्रोह: हरामखोरी: दगलबाजी. 'मग त्यामध्ये एक मुसल्मान होता त्यानें तफावती केली. '-रा १५.६. [अर. तफावुत्] **्तजावज-**की. कमीपणा; अन्तर; न्यून. 'केव्हांही हर्दहाल मोहिब्याचे कामामव्ये तफावत-तजावज करणार नाहीं. '-ब्रप २४०. • निशी-नीस-तजकरनिशी, तजकरनीस पहा. [तफा• वत]

तफ्रका-वि. १ दाणादाण; परागंदा; हैराण. 'रोहिल्याचे इ०नीं) धृद. अम्मलापासन वस्तीचे लोक तफका जाले. '-दिमरा १.१६. २ बेदिल: भीतिप्रस्त. ' गोरगरीब आलम तकका व परेशान आहे. ' ७२ दोपांपँकी एक. -अश्रप १.१०४. –रा ३.९०. [अर. तिफिका]

पासून तक्कीक बर्हुकूम गुदस्ताप्रमाणे वसूल घ्यावा. ' –रा 🦫 नजराणा. २ थोराचा प्रसाद (आश्रिताना दिलेला). 'त्यास ४९१. [अर. तफ्रीकृ]

उपयोगी असे चांदी इ० धातूचे ताटासारखें नक्षी गर पात्र. 'उत्तम फ क्र ठेव्रुनी तबका।' - नव १३.१२२ २ (ल.) जमी-नीचा वाटोळा तुकडा. ३ डोंगर, टेकडी इ०कांचा वाटोळा भाग. ४ सभामंडप वगैरेच्या मायवानाचा प्रदेश वर्ज्य करून मध्यमागीं असलेला प्रदेश अथवा त्या प्रदेशाच्या खालचें स्थळ; छताचा चांदवा. ५ घर. 'ते दिवशीं हुछा जाली तेव्हां एक तबक घउन दुगरे तबकास लोक लागले. ' -ख ४.१८२७. ६ जिना संपतो त्या ठिकाणीं उमें राहण्याकरितां केलेली जागाः तबकडी. [अर. तबकू]

चौकोनी ओटा. (कों.) बेंड.

गोळचाच्या (ग्लोबच्या) वरच्या वाजूस असलेला गोलाकार पत्रा. गहु बसविलेले असतात:. [अर. तब्ला]

तफरीक—स्त्री. १ वांटगी. तक्षीक पहा. 'मख्ता साला- यास पांढरा रंग दिलेला असल्यामुळें प्रकाशिकरण फांकण्यास गल्यावर उमें राहण्यासाठीं केलेली हंद पायरी, जागा; तबक. ६ तंत्वाद्यांत दर्शनी बाजुस भोंपळ्यावर बसविलेला तक्ता. ७ पान-तकहुम् — पु तपासः चौकशीः, शोधः. ' आंग्न्याच्या मार्फ- सुपारीच्या उच्यातील पाळवाच्यावर मध्यभागीं चुन्याची उबी

> तवक्रें।—अकि. टपकर्णे, तपक्रेंप पहा. [हि. तपकना ध्व.] त्वक्रफाड पेंच--पु. (महविद्या). कुस्तीतींल डावाचा एक

तवंचा--- पु. तमंचा; पिस्तूल. [तुकी]

तंबणे-अिक. (माण.) (मनुष्य, जनावर इ०काने एखाद्या-

त्र बद्धी—म्बी. (कायदा) (मालमतेचें) स्थित्यंतर; बदली; इस्तांतरः देवघेव [अर. तन्दील्=बदली]

तवदील-नस्री. (कायदा) बदलणे: फिरविणें: दुरस्ती; फेर बदल. -वि. फेरबदल केलेलें: दहस्त केलेलें. (कि॰ करणें). [अर. तब्दील]

तंबर—वि. (प्रां.) उन्मत्तः, (शब्दशः व ल.) (गर्वे, मद्य

तवरंगु-वि. हत्तीसारखा पुढ़ा असलेला (घोडा). घोडयाच्या

तवस्क-पु. १ मोहरमांतील ताद्वताच्या, एखाद्या पीराच्या तर्फ़ा ह -- स्त्री. वर्गवारी: वांटणी. ' तरी कौलाप्रमाणें रयती- 'नावानें प्रमाद म्हणून सरकारास, सरकारी अधिकाऱ्यास दिलेला पातशहानीं तबस्क देवायाची आज्ञा केरी. "-दिमरा १.१५२.

> तवस्र—पु. कु-हाड; परशु. [फा तवर् । ०दार-पु (लष्करांतील) लांकुडतोडचा, फरास. [फा. तबदार]

तयल-किवि (विस.) तव्वल; तब्बल पहा.

नवल्-न. (गो.) ढ'लः ढोलकें: तबला. [अर. तब्ला] तदलक-ख--म्बी. १ कागदपत्राचे पुडकें. २ कागद-पत्रांच्या पुडक्यास गुंडाळलेला दोरा, कागद. [अर तब्लक्]

तवलक-स्त्री. लहान होल, तबला.

त्रवळजी-ची--पु. तबला वाजविणारा. [फा.]

तवला-पु एक चर्मवायः पखवाजाच्या खोडाचे समान दोन त्वकः - स्त्री. विहीरीच्या भोवतालीं बांधलेला गोल अथवा तुकडं करून एक तोंड बंद व एक मोकलें ठेवितात. मोकलें तोंड कातड्याने महवून त्याचा मध्यभाग शाईने महवितात. गजऱ्यांतून तवकर्रा --स्त्री. १ लहान तवक. २ धर्मईच्या खाली ठेवा- व खालच्या बाज्य असलेल्या लोखंडी कडचांतून वादी ओवुन वया ी ताटली. ३ विशिष्ट प्रकारच्या दिव्याच्या कांचेच्या तिच्या खार्टी (पखवाजाप्रमाणें) आवाज कमजास्त करण्याकरितां

त्रकती—स्त्री. सतारीच्या भोपळ्याच्या वरील बाजूस वसवि- े ठेली लांकडाची फळी, तक्ता. –शर. तक्कडी अर्थ ६ पहा.

तथा—स्त्री. प्रभाः, तेजः प्रकाशः. ' आल्या नागपुराहून फौजा भोंसल्यांच्या वाणांची तवा। ' -ऐपो २३३ [फा. ताब्]

त्या—िव. वाईट; नष्ट. [फा. तबाह्=वाईट] •होणै-(ना.) नाश; नष्ट होणें.

त्वा हतोड—िष. (व.) वेमुर्वतखोरपणाचे; सडेतोड; तटका तोड. (वागणें, आचरण). 'तवाकतोड वागणें मला साधणार नाहीं.'

तंत्राकू-खू, तमाखु —पुन्नी. एक वनस्पतिविशेष. हिचें रोप मुमारें तीन फूट वाढतें: ग्राचीं पानें वाळवून त्यांस पाणी लावून त्यांचा उपयोग खाण्याकडं व ओढण्याकडं करितात. तंवाखूचें पान तीक्ष्ण व कफनाशक असतें. तंवाखूचे गळदणें, अकोल, मिहास व खुमासदार असे चार प्रकार आहेत. [तुल० जपानी तायाकों; ई. टोवॅको]

नवाब — पु (कर. मुतारी) लंकडी जिन्याच्या दोन्ही याजूच्या फळ्यांपैकी एक. 'तवाबाला पाय-यांच्या खांचा पाडा. '

तियत तथ्य(ब्ये)त—की. १ प्रकृति, शरीरप्रकृति, शरीर-स्वास्थ्य. २ मनाची प्रशृति, कल, मर्जी, लहर, छंद. [अर तथी-अत्] (वाप्र.) •लागर्णे—(एखाद्या गोष्टीकडे) मनाचा कल लाग्णें। मर्जी असर्णें। मन रमणें. —तीन चाल्रेंणे, चाग्णें, असर्णें—(एखाद्याच्या) मर्जीप्रमाणें वाग्णें, चाल्रेंगे, अस्पें. —तीन चाल्रेंगे—वाग्विण-घेंणे वाप्रणें—(एखाद्या मनुष्याच्या, वस्तूच्या) प्रकृतिमान, मगदूर इ० कडे लक्ष्य देऊन वागविणें, वापरणें इ० •मांदगी—की. आजार, आजारीपण, 'तवियत मांदगीमुळें वसण्याउटण्याची शक्ती पहिल्याप्रमाणें नाहीं '—रा १२७. [तिथयत मांदगी=आजार]

त्रवियती—िव. लहरी; तन्हेवाईकः छांदिष्टः, स्वच्छंदी. [तिबयत]

तबी — स्त्री. १ धमकावगी; दटावणी २ मारः चोपः ठोकः शिक्षा. ३ लढाई. ४ पराभव. ५ शिक्षा, पारिपत्य. (कि॰ देगे; लावगें; पोहोंचिवगें). [अर. तम्बीह्] ॰ मार-पु. खरपूस मार. [तंबी+मार]

तबीक—न. (गो.) वाशांवर शोभेकरितां बसविछेळी फळी. तबीब—पु. हकीम; वैय; बारीकसारीक जखमांवर इलाज कर-णारा शस्त्रवैय; हा बहुधा मुसलमान असतो. 'तबीब लावून जखमा बांधविल्या. '-ख ६.२८३२. 'तबीबानीं वैद्यांनीं रसायण स्विहि-तार्चे कुटलें। '-ऐपो ३१२. [अर. तबीबृ]

तबीलदार-पु. तबलदार पहा.

तंबुर—पु. एक चर्मवाय; ढोल; तंबुर पहा. 'तंबुर ताशे वाजती ढोल।' -ऐपो २२२. [अर. तंबुर]

तंत्रुरची-जा-पु. तंत्रूर वाजविणारा. [तंत्रूर]

तंबु(यं)रा—पु चार तारा असलेल एक तंतुवादाः वीणाः तंतुरः तंवोरा पहा. हें मूळ तुर्शी आहे. [अर. तंवूराः वं. तानपुरा] तबु(यं)री-स्त्री. लहान तंवोराः वीणा. [तंबुरा]

तंत्रुच्या—पु, दुध्याभोपळ्याची एक जात -कृषि ६०३. [अर. तंत्रुर]

तंबू—पु. कापडाचे तात्पुरते एका खांवाचे घर. याच्या मोटया प्रकारास 'डरा' म्हणतात. 'तंबू राहुटया पृथकाकार । ' - नव १६. २ . [फा.] (वाप्र.) ०ताणून निजर्णे-संसार इ०कांची काळजी सो इन निजर्णे, झोंप घेणें. -शास्त्रीको.०ठाव णें-मार्ग्णे-टंणें-तंबू उभा करणें. ०पाडणें-तंबू उतरणें; उभारकेळा तंबू खाळीं करणें.

तंबूर—पु. १ एक चर्मवाय; ढोल. २ (ल.) ढोलाचा आवाज ढोल पिटण: इशारा; नगारा वाजणें. ' असे कळळें भीं मोंगलाला तंबूर झाला मानक-याला केले पुकार।' —ऐपो ४३६. [अर.] तंपुरस्वी—पु. तंबुरची पहा.

तबेत, तबेती-दी--तिवयत इ० पहा.

तबेल, तबेलदार—(कों.) तबल, तबलदार पहा.

तबेळ—पु. (कों.) तबला पहा. (एखाद्या गोष्टीचें)तबेळ वाज्ञें – एखादी गोष्ट प्रसिद्धीस, उघडकीस येंगें (विशेषतः दुष्क-मच्या बाबर्तीत). [तबला]

तंबला—पु. १ घोडा अथवा गाडी ठेवावयाचें धर; घोड-शाळा. २ (ल.) ठाणवंद घोडचाची रांग: पागा. [अर. तवीला]

तंबोरा-तंबुरा— पु चार तारा असलेळ एक तंतुवाय. ह्याचा खाल्या भाग कडु भोपळ्याचा कलेळा असतो व त्यास लांकडाची निमगोल दांडी वसविलेळी असते. ह्या दांडीच्या टोंकाजवळील चार खुंट्यांस तारा गुंडाळलेल्या असतात. चारांपैकी पहिली पंचमांत, दुसऱ्या दोन षट्जात व शेवटची खरजांत लांबतात. [अर. तंबूर] • पेटी-ली. तंबो-याच्या सुराचें व पेटीच्या आकाराचें एक वाय ही पेटी ४,७,९. स्बरांची असते. [तंबोरा+पेटी]

तंबोरी—स्त्री. तंबुरी; तंबोऱ्यासारखें पण त्यापेक्षां लहान आकाराचें तंतुवाय. तंबोरीचा स्वर बराच चढा असतो. वारकरी, हरिदास, भजनी लोक व तमासगीर हिचा उपयोग करितात. बीनकारिह आपल्या साथीस हिचा उपयोग करितात. हिची बनावट व तारांची मिळवण तंबोऱ्यासारखीच असते. [तंबोरा]

तिबद्द(ब्दी)ल-तबदील पहा.

तब्बल-र—स्त्री. (इ.) नेट; जोर: ताण; धाव; दम. 'घोडचावर भरझाल हांकून एक तब्बल मारली.' 'तूं तथपावेतों तब्बल मारून ये म्हणज पोट हलकें होईल.'—विक्रिति. विवक्षित

परिमाणानें मोजर्ले असतां कमी न भरतां थोडा अधिकच भरणारा बैल माझ्या बैलापुढें आणं नकोस, कारण तो माझ्या बैलावर (मार्ग, बळ, ओझ, धान्य इ०), भरपूर: पुरेपूर; अगदी पूर्ण- तमतो. ' ध टकर देजें; भिडणें; तोंड देणें. 'कोण कोण सरदार पों. 'तब्बल कोश, तब्बल शेर वगैरे.' 'हा मार्ग तब्बल कोस- ते न कळे। प्रलयकाल शत्रशीं तमले।' –होला १८७. [सं. तम; भर आहे 'ि अर तवील⇒लांब, उंच।

तब्यत, तब्येत, तब्यती—तिबयत इ० पहा.

तब्लाब---न तबलख पहा.

तब्ला-पु. तबला पहा.

तम - - पुन. १ (शब्दश: व ल) अंधार; काळोख; अंधकार. 'पडिलेभा भवतमीं निविंडे। जिया प्रति–भवीं उजियेंडे। ं –ऋंमानी. [सं. तुमुल १] २. - जा १६.३६९. '... जैसा रवि नामी तमा। ' - तगा ४८०. २ सत्त्वरजादि गुणांपैकी तिसरा (ज्यापासून काम-कोधादि विकार उत्पन्न होतात तो) तमोगुण. 'तैसा बहुवसें तमें। जो सदाचि होय निमे । तेथ श्रद्धा परिणमे । तेचि होऊनि । ' –ज्ञा १७.६९.। कारयुक्तः अधार असलेलें. ३ (ल.) अज्ञानीः अंध. [सं. तमस्विन्] ३ (तमापासन उत्पन्न होणारें) अज्ञानः वेडेंपणः मुखपणाः मोहः अविचार. ' हे असो किती योळावें । तरी एसे जें देखावें । तें ज्ञान नोहे जाणावें। डोळस तम। '--ज्ञा १८.५८१. ' तत्कृतबोधाहनि मज गमलें तम अहित जिए तथापि हित । ' -मोसभा ३.३६. ४ उन्मादः कोधाचा आवशः गर्वाचा ताठाः (कि॰ गार्णेः करणेः मांडणें). ५ मूर्च्छा, बंशुद्धि. 'वासुनि दांत मुखांत दहांत पंड. मति गाढ तमीं पचली।'-वामन-सीतास्वयंवर ११. [सं. तमस्] •कूप-प. १ (काव्य.) गाढ अंधाराने युक्त असा खळगाः खांच. ' की तमकूपीं पडला गभस्ती। ' २ एक नरक. ितम+सं. कूप=आड] तम।रि-री-पु सूर्यः 'रात्रीची चौपाहरी । वेंचिलिया अवधारीं। डोळ्यां तमारी। मिळे जैसा। '-ज्ञा १८.९६७. तिम+ अरि=शत्रु] तमारिसृत-पु. सूर्याचा पुत्र. १ शनि. २ यम. ३ ंआहे तमाम। आत्मसुर्खी हो अंतर्याम। ' −अमृत ३२. −िक्रवि. वरण. 'चालिला तेव्हां तमारिमुत।'

पणा दाखविणारा संस्कृत विशेषणास जोडावयाचा प्रत्यय. उदा० दुष्टतम=अतिशय दुष्टः प्रियतम=सर्वात प्रिय, अत्यंत प्रिय. [सं.]

तम-स्त्री. (गो.) पर्वा; क्षिति. तमा पहा.

कलेला धातुः तमेक. [सं. ताम्रक?]

तमंत्रा-पु. १ पिस्तूल; तबंचा. 'तमंच्यानें गोळी माह्नन ठार कर्त. ' -वजावात ११६. २ एक पेच. यामध्यें शत्रुच्या अखेरी. २ फडशा; चट्टामट्टा. [अर.] पोटांत शिरून आपल्या डाव्या हाताने कमरेवरून त्याचा लंगोट चढवून त्याची डावी जांघ दावून त्यास चीत करतात. [फा.]

तमं , तमतमं जै - अकि. १ शेखी मिरविणें: फुशारकी (कापड, वस्त्र). [अर.] मारणे; वल्गना करणें. २ गर्वानें, रागानें बडबडणे; तणतणणें; जळफळणें. १ (कर.) रागानें रींखून, टक्कारून पाहणें. 'तुझा ब्रह्मांदश यांमध्यें पुष्कळ होतात. पानांना वास असतो. त्यांचा

अर. तम्म=पूर्ण; तंबी पहा.]

तमतमाशा--पु वडबडः चडफडाटः जळफळाटः शिरा ्ताणून बोल्णें: प्रलाप: अरेरावी. (कि॰ करणें; मांडणें; लावणें). ितम+तमाशा]

तमला-वि. (गो.) हटवादी: दुराश्रद्धी; मताग्रही; मताभि-

तमहोर--वि. (व) तामसी; रागीट; तापट. [तम+शंट] तमस्(सू)क, तमस्सूक—पु. तमासूक पहा.

तमस्वी--वि. १ कोधी; तापट; तामसी; रागीट. २ अंध-तमा - स्त्री. १ फिकीर: काळजी: पर्वा; किंमत; एखाद्या गोष्टीबहरू दी मोटी अरें बाटणारें सहत्त्व (अकरणह्नपी प्रयोग. उदा॰ मला जिवाकी तमा नाहीं). 'नाहीं जीवतमा वित्त गोता-सहित। ' -तुगा २९८. ' कार्यावर धनी बक्षीस देतो या उमेदी-वर वरकड चाकर जिवाची तमा न पाहतां स्वामिकार्यावर आंगे-जणी करितात. ' -मराआ १२. [अर. तम्अ]

नमाक्र-ख्-पुर्सा. तंबाखू पहा.

तमाखोरी-स्त्री. तनाखोरी पहा.

तमाचा-पुथप्पड; चापटी. [फा. तबान्चा, तवान्चा, तमाचा]

तमाम—िव. पूर्ण, सफळ; पूर्णतस पावलेला. ' तुमचें दैव तें १ सर्वः; सारें; अपवाद न करितां, झाडूनः, एकंदर. ' ... व तमाम तम-एखाद्या गुणाची अतिशय उत्कटता; पराकाष्टा; उत्कृष्ट- येउनु नऊगजी आसपास येउनु उत्तरिले.' - इमं ७. 'तमाम लोकांस कळविण्यांत येते कीं ... ' २ एका मागून एक; सारख्या वेगार्ने. 'तो सर्वोचीं डोकीं तमाम मारीत सुटला.' [अर. तमाम]

तमामा—पु. (हमामा बहुल चुकीनें !) घिंगाणाः धिंगा-तमक-की. (गो.) सोनें किंवा हवें व तांबें मिश्र कहन मस्ती; धुडगूस. हमामा पहा. 'जो गोकुळांत हिर घालितसे तमामा।'-देकृष्णस्तोत्र १. [ध्व.]

तमामी-न्त्री. १ संपूर्णता; सिद्धि; समाप्ति; इतिश्री; अखेर;

तमामी--नी. जरीचे रेशमी कापड. 'सरपोस जरी जामे-पकड्न त्याच्या उजन्या बगलेतून आपला डावा पाय पाठीवर वाराचा तमामी असा ताफ्ता.' -वाडसमा ३.१९९. -वि. ज्यांत उमे थांग जरीचे व आडवे धांगे रेशमाचे-कापसाचे आहेत असे

तमाल--पु. एक प्रकारचें झाड. हीं झाडें पूर्ववंगाल आणि

भाजीपाल्यांत घालावयाच्या मसाल्यांत उपयोग करितात. [सं.] सामाशब्द- •पन्न-न. १ तमालवृक्षाचे पान. याचा भाजी- दायक असा तिसरा गुण. यापासून अज्ञान, मृहत्व. कामकोधा-पाल्याच्या मसाल्यांत उपयोग करितात. २ (उप.) तंबाखू. [तमाल+ दिक विकार उत्पन्न होतात. तम पहा. [सं. तमस्+गुण] तमो-पत्र] • इयाम-वि. तमालवृक्षासारखा काळा, सांवळा (कृष्ण). गुर्णा-वि. १ तमोगुण ज्यांत आहे तें. २ तामसी, शीप्रकोपी. 'तो अर्जुन म्हणे गा तमालक्यामा।'-ज्ञा १७.३४.[तमाल+ [तमोगुण] श्याम=सांवळा]

त्रभादा(स)गिरी-सी. १ तमासगिराचा, खेळ करणाऱ्याचा करणारा] धंदा: तमाशाचा धंदा. २ (क.) गमतीचें दृश्यः मौजेचा खेळ; गंमत. [तमासगीर]

तमाशगी(गा)र, तमासगीर—वि. १ तमाशा पाहणाराः मजा, गंमत पाहण्यास नेहमीं उत्सक असलेला, 'कठड्याचे बाहेर तमासगीर लोकांस व्यवस्थेशीर उमें राहं यावें. ' -(बडोदें) पहिल-वान लोक व क्स्त्यासंबंधीं नियम २४. २ (ल.) प्रेक्षक; तिऱ्हा-ईत (गंमत पाह गारा)माणूस: बघ्या. ३ तमाशा करून उपजीविका करणारा तमाशेवाला (गारुडी, जादगार, डोंबारी, विदृषक, बहुरूपी इ॰). [अर. तमाशा+गीर प्रत्यय]

तमाशा-सा-पु. १ सोंगें घेणें, बाहल्या नाचित्रं, दोरा-वर चालगें इ० सारखे विदूषक, बहुस्पी, गारोडी, डोंबारी इ० काचे करमणुकीचे खेळ. २ गंमत; मजंदार दृश्यः आनंददायी प्रसंग. 'घं उपदेशा कोण तमाशा, गमत महेशा।' -अकक २ शिवरामकृत रामजन्म ३. 'पाहती सकल लोक नमासा। '-आशिवि ३३. ३ कीडायुद्धः लटकी लढाई; बुस्ती. ' अरे कंषुकी, जेठयांचा तमाशा पहावयाची वासना आहे ' -लक्ष्मीनारायण कल्याण नाटक (शके १६०४). (प्रथमाला) ४ चमत्कार, आश्चर्यकारक गोष्ट. 'म्हणे अधरा भारा कैसा। चालतो हा न कळ तमासा।' -नव १३.५४. ५ पराक्रम. 'किछा घतला तमाशानें।'-ऐपो ७३ ६ (सामा.) (उप.) खेळ; फजिती. 'काय आमच्या दैवानें आमचा तमाशा मांडला आहे. ' - स्प्र ८९. ७ लाज सोड्न स्वैर-पणाने केलेली चेष्टा, वर्तन, [अर. तमाशा] • चा मनुष्य-पु. तन्हेवाईक, लहरी, विचित्र मनुष्य.

ऐवज; लेख. २ स्वतःची सही; शिका; स्वदस्तुर असा चुकीचा अर्थ रूढ आहे. [अर. तमस्युक्]

तमिष्ट-वि. (व.) तामसी; रागीट; कोधिष्ट. [तम]

तमिस्रा-- ह्री. अंधारी रात्र. [सं.]

तर्मा---न्नी. रात्र. [सं. तमस्=अंधार]

ज्ञान, बुद्धि]

तमोगुण-पु भूतमात्रांन असणाऱ्या त्रिगुणांपैकी अधोगति

तमोहर--पु. सूर्य: तमारि. [सं. तमस्=अंधार+हर=नार्ह'सें

तय—स्री. १ पूड, चूर्ण. २ मसालामिश्रित मांस. 'पुला-व्याचे चौथे साधन तय म्हणजं मसालामिश्रित मांस. ' -गृशि 2.936.

तय—स्त्री. (गो.) तृतीयाः तीज. [सं. त्रयः प्रा. तय] तय-किवि. (मळवी) निश्चितं, नकी.

तयनात, तयन।तजाबता, तयनाती—तैनात इ० पहा. तया --सना. १ (काव्य.) त्याला. 'तया मज तो वाङ्महा पथु। केवि टांक। '-ऋ २. 'घडला पराभव कसा, जो मृत्यु जयी तया हि, शांतनवा।'-मोकर्ण ५.३. २ तिनें. 'तथ प्रस्युत्तरें वोली। श्रीकृष्णे ज चावळिली। तया व्यक्ती जाली। अष्टदशा। ' - ज्ञा १८.७४. ३ 'त्या'चें कवितेतील रूप. 'तया शोर्के घायाळ हृद्य होतां।' -र ९१. यालाच ला, चा, ने इ० प्रत्यय लावतात. उदा॰ तयाला=त्याला: तयाचा=त्याचा. 'तयाचा हा शौरी नियतच अहो होय विकला। '-सारुह ८.१७६.

तया(रया)र-—वि. १ परिपूर्ण झालेला, केलेला, बनविलेला: ज्याचा कांहीं एक अंश करावयाचा राहिला नाहीं असा (जिन्नस, गोष्ट इ०). २ (कोठें जाण्यास, एखाउँ कार्य करण्यास) उद्युक्त: सिद्धः सज्जः उत्सुकः ३ (व) सशक्तः लद्धः धष्टपुष्टः [फा. तय्यार] तयारण-सिक. (काव्य.) तयार, सज्ज टेवण, करण. 'जामदार-खान्यांत खजिना द्रव्याच्या पटचा भरल्या। दोर सलीतं सहीत कतरा त्या उंटाच्या तयारल्या।'-होला १५१. [तयार] तयारी-स्त्री. १ तयार, सज्ज होण्याचा व्यापार, किया, तजवीज. २ बेगमी; तयार होण्यास. सिद्धीस लागणार जिन्नस, सामुत्री, साहित्य. ३ (माणसाची एखाद्या गोष्टीची) सिद्धताः सञ्जता. तमामृक-पु. १ (एखायास लिहून दिलेला) करार; दस्त- (एखार्दे कार्य करण्याबद्दलची मनुष्याची) खुषी. ४ (संगीत) उपस्थिति: (एखाद्या गोष्टीच्या व्यासंगार्ने येणारें) कौशल्य: कसब. 'त्या गवयाची तयारी चांगली आहे. [फा. तय्यारी]

> तयारी-की. एक खांबी मोठ्या राहुरीचे प्रवेशद्वार. •च्या मेखा-स्त्री.अव. तंबू उभारण्याची तयारी करतांना टोकतात त्या सहा मेखा, खंट्या.

त्यों-- क्रिवि. (कान्य.) त्यावेळीं; तेव्हां: तई. 'तयीं प्रभु-तमीज - स्त्री. १ पद्धतशीरपगा; व्यवस्थितपणा; नीटनेटके- वरा! तमें सदय कां असे आज हो। ' - केका ८१. [सं. तदा] पणा. २ विवेक: जाणीव: बुद्धि. ३ अदब. [अर. तमीझ=विवेक, तथीं(यिं)ह नि-किवि. (काव्य.) तेव्हांपासून. ' तथिंहूनि कम-टांची प्रीति उत्पन्न झाली। ' -सारह २.२९.

तथे - १ (कवि) त्या. 'तथे संगतीची जनीं कोण गोडी।' -राम ४५. २ तिला. 'काय स्त्री वोलती तथे वोलवीले।' अत्यंत झाले। दिमे नवां ठायीं तरकेलें ।' -एहस्व १७.१४. २ -रामदासी २.७२. [ती; तया]

तर---स्त्री. १ (देट. कु) होडी; मचवा. तरी पहा. २ (मचवा इ०कानें उतहान जातां येईल अशी) खाडी. ३ (नाविक कु.) खाडींतील होड्या लावण्याची किना-यावरील सोईस्कर जागा, ठिकाण. ४ पलीकडील बाजू, तीर. 'अर बाधें तर बांधें।' -वैद्यक ७६. [सं. तु=तरणें] (वाप्र.) तगीपार करणें-सिक. खाडीवरून, समुद्रांतून होडी इ० नीं पलीकडं नेणें, पोहींचिवणें. तर-स्त्री. मर्यादाः हदः [तीर] ॰पार करणे-हदपार करणे. तर—विशेषणास लागणारा तारतम्यवाचक तद्धित प्रत्यय.

उदा॰ गुरु=मोठाः ग्रुतर=अधिक मोठा. त्रियतर; रहतर. [सं.] तर —िव. ओंळे: ताजें; रसपूर्ण. 'तर मेव्याचे व खुशक मेव्याचे खोन. '-रा १०.२९६. [फा. तर्]

तर-3अ. जर या उभगन्वयी अन्ययाचे उत्तरगामी उभया-न्वयी अव्यय, याचा अर्थ तमें झाल्यास, असल्यास, त्याअर्थी इ०; बऱ्याच वेठां तर ह्या शब्दाचा वाक्यपूरक म्हणून उपयांग करितात. अशा वळीं त्या वाक्यांत कांहीं विशेष अर्थ व जोर येतो. जर्से-हो ! आतां मी जातों तर=मी सर्वथा जाणार नाहीं. कित्यंक वळां तर हा शब्द त्याने जोडलेल्या दोन वाक्यांच्या अर्थाचा विरोध दाखिवतो. उदा० तुम्ही तर लाख रुपये मागतां व मी तर केवळ गरीब पडलों. याने संदिग्धता, अनिश्चयिह दाखविला जातो. उदा॰ मी 'तें नाटक पाहण्यास आलों तर येईन.' ' मध्यें तर दिसतें आहे, ' 'मब्ये तर आणूं नका, ठावू नका 'या वाक्यांतही सापक्षता, यद्च्याघटित, सांकेतिकत्व निर्दिष्ट आहे. परंतु पहा. [सं. तर्हि] तरई—स्त्री. १ गुऱ्हाळात देपाळी ठवण्याकरितां केलेला लोखंडी वांकडा पत्रा. - ज्ञाको ऊ १८. २ कोएगाचे वत्र गुंडा-

बाजूला, शिडीला, धारण इ॰कांस) आधार म्हणून दिलेला खांव, तुळई. २ (खांबणी, मोरवा म्हणून झाड इ०कांस ठावलेठा) लांकडाचा भक्षम तुकडा; धीरा. [फा. हि.]

ळण्याचे लांकुड. [म. तरी]

लेलें) कुभांड; कुलंगर्डे; लचांड; किटाळ. (कि॰ घेर्णे; सांगर्णे). २ वंडावांकडा तके, कल्पना तकेट पहा. [रां. तकी]

कंडया पिकविणाराः, तरकट रचणाराः बालंटखोर.

ताकर्णे -अकि. तडकर्णे; फाटणें. टरकर्णे पहा 'पांह पां फुटर्गे; भेगलर्गे. ' शीतें औठ तरकती । ' -दा ३.७ २२. [टर-कणः; तडकणः; तुलः का. तराक=फाटण्या-मोडण्याचा आवाज]

तरकरा-स, तकरा-न्त्रीपु. १ बाणांचा भाता. 'मुगुट मनोहर कवच धनुर्धर। तरकसी कांचन बाण। '-मध्व ७०. २ (सामा.) शत्र इ॰कार्चे वंष्टन, टोपण, म्यान, कोश. (फा. तर्कश्, तीर्कश्. तुल० गुज. तरकस] सामाशब्द- ०कमान-स्त्री. भाता आणि धनुष्य. 'येक बंदूक व येक तरकस कमान हे त्यास पाठविलें. '-पंद ३.१२३. [तरकश+कमान] •खात-तीर-एक हत्यार. -वाडबाबा ३.१६७.

तरकाकडी--स्री. एक प्रकारची उन्हाळी मोठी व लांब काकडी; (विरू.) टरकाकडी पहा. [फा. तर=ओं ठें+काकडी]

तरकाफरकी-किवि. तडकाफडकी पहा.

तरकारी-सी. भाजी. [हिं.]

तर र्जा -- स्त्री. अभिवृध्दिः; भरभराटः; बढतीः; उत्कर्ष. 'राव-साहबांचे दौलतेची राज ब राज तरकी होते, हे गोष्ट त्यास खुश लागत नाहीं. ' -रा १.५२ -वाडधोमा २९४. [फा. तरक्की]

तरकीय की. युक्ति; उपाय: योजना; चतुराई. 'यंकनि वैसले सभामंडळीं। भक्ति चतुराई यंकवटली। वरी तरकीव राजाची। ' –दावि ३६६. [अर. तर्किंब]

तरकीम- -स्री. लेखन. 'त्यास साहबाचे काय सला त फर्मा-विली पाहिज, म्हणोन तरकीम केले. ' -रा ३ 👀 [अर. तर्कीम] तरकूट-न. (राजा.) तांदूळ, पोंह इ॰कांच्या ठिकाणीं असंक्रिता रव्याचा चरचरीत अंशः भरडाः कण्याः कृट. [फा. तर्+कूट]

तरंग-पु. १ पाण्याची लाट, लहर, खळवळ ऊर्मि. 'पैं आटोनि गेलिया सागर। मग तरंगु ना नीर। '-ज्ञा १५.५०६. तरक की ५. १ (छपराच्या कोप-याला, लांकडी जिन्याच्या | ' उइकावरील तरंग । तरंग उदकाचें अंग । ' –हुगा ३७६९.. २ (ত.) अनियंत्रितपणानें मनांत एकामागून एक उद्भवणाऱ्या विचारांपेकीं प्रत्येक; क्षणिक विचार: नवी कल्पना; लहर. ३ पाण्यावर येणारा तेल इ०कांचा तवंग, कोहोटा, कोहोरा. ४ तर कट---न. १ (एखाद्यावर खोटा आळ घेण्याकरितां रच- दृष्टि अस्पष्ट करणारा, डोळ्यावर येणारा साका, पटल. ५ जलतरंग पहा. ६ बुडबुडा; फुगा. [सं.]

तरंग-नपु. १ (गो.कु) देवळांतील देवतेच्या चिन्हाचा खांब, तरकट, तरकटा-ड्या, तरकटवाज-वि. कुभांडखार, गुढी. २ अंगांत देव संचारणाऱ्याने हातांत ध्यावयाची काठी; धार्मिक समारंभांतील एक उपकरणः हें मुसळासारखें असून त्यावर तरकर्णे सिक. तर्कानें जाणणें: ताडणें: अदाज, अनुमान देवांची चित्रे काढलेली असतात. कांहीं सणांत याच्या शेंडवास करणें. 'खुणेनें शत्रुवर्म तरकती।' -ऐपो २२३. 'त्याचे डोळे वरींच लुगडीं नेसवृत तो नाचवितात. नाचविल्यावर अवसर येतो. लाल पाहतांच यानें दारू खाली आहे असें मीं तरकलें. '[तर्क] तैरंग घेण्याचा मान ठराविक कुदुंबाकडे असतो. ' आम्ही गांवकर लोकांनी नारळ फोडल्याविना देवीपुढं तरंग उभे राहतं तर पहा १ ' तरंड—पु. १ वल्हें. २ तरंगण्यासाठीं फेळेला लाकडांचा ताफा.

तरंगण-स्त्री. (राजा) ऐसपैस मांडी घाळन अव्यवस्थित-पं वसर्गे; फतकल. (कि॰ मारून वसर्गे) [सं. तु; स्तृ]

राहण: तरणें; तिरणें: पोहणें. ' तरंगावो लागे बुद्धी । विवेकावरी।' भाजीपाला इ०). २ पुष्कळदां हा शब्द वय, शुष्कपणा, जूनपणा, -ज्ञा १४.२२२. २ (छ.) बहुकण; (बोलतांना) बहुाबत जाणें; चिवटपणा इ० दर्शक विशेषणास पढें अथवा मार्गे जोडून आधिक्य महा सोइन भलतेंच बोलगें. ३ (एखादा खटला, वाद इ०) दाखविण्यांत यतें. उदा० जून जून तरडा=अतिशय जून: रससून्य. निकाल न लागता भिजत. लोंबकळत, कुंबत पडणें. ४ (मनः तरडी—स्त्री. एक वनस्पति. हिच्या दोन जाती असून हिला इ०) संदायांत, संदिग्ध स्थितींत असर्गे. ५ भांबावर्गे; कुंठित फळे व फुले येतात. होगें; थांवगें; थक्कों. ६ (एखाद्या व्यक्तीची, गोष्टीची) तरण-न. १ तर्गें तर्गणें: तरून जाणें. -जें ६४३. अपेक्षा घरून खोळंबून राहणें, तिष्ठत वसर्गे, मार्गप्रतीक्षा करीत 'कंठीं वाधोनि शिळा बाहवळें जेवि सागरीं तरण।' मोकणे थांवर्णे. 'ज्याप्रमार्णे वषट्कराचा घोप चालुन इंद्रादि देवता २६.२८. २ होडी; तराफा; तरण्याचें साधन. [सं] सोमपानाविषयीं तरंगल्या असतां ... '-नि ४१६. ' तुमच्या- । तरण--न. तांदुळाच्या कण्या. डाळ इ० पुष्कळ पाण्यांत साठीं ही सर्व मंडळी तरंगळी. ' [तरंग] **्तरंगायास** शिजवून व त्यांत तिखट, मीठ, मसाला घालून केलें पातळ सावों - (एखारें काम इ॰) निकालांत न काढतां लोंबकलत खाद्य;कांजी; कढण. 'कर्कानया पातल तरण। कुट्रंबरक्षण करीतस। ' ठेवण, संदिग्ध स्थितींत पाडणे. तरंगविण-सिक. १ ताटकळत, मह० नवरा रडतो तरणास आणि वन्हाडी रडतात वरणास=जेथे खोळंबून टेवणें. २ (कार्य ६०) लोंबकळत, भिजत टेवणें. जावयास सुद्धां तरणासाठीं रडावें लागतें तथें व-हाडी मंडळींना [तरंगणें]

तरंगिणी—स्री. नदी. [सं.]

तरच-उअ. १ म्हणूनचः, करितांचः, तरें आहं म्हणून आणि व्याही रडे कळणास. (कार्यकारणांचा साक्षात्कार झाल्यानंतर दोन गोष्टींतील पग्स्पर तरणा-—त्रि. १ तरण, जवान. २ मूल व मोटा माणूस यांच्या-कार्थकारणभाव मनास पटतो त्या अर्थाचे द्योतक उभयान्वयी मधील वयाचा, अप्रौढः, वाप्याः, पो=या. [सं. तरुण] स्हु० म्हाता-अन्यय). 'तुं इतका दुष्ट आहेसना ? तरच ईश्वराने नुला भिकारी न्याने केलें नांव तरण्याने वाहविलें गांव=कर्नत्ववान वापाची प्रजा ठेविलें आहे. ' २ (अनुक एक अट, गोष्ट) निश्चित, कबूल, नकी कभी कभी नादान निभन या गोष्टीस अनुलक्षन ही महण आहे. असेल तर; तसेंच झाल्यास. 'माझे रुपये हातावर पड़ेले तरच तरणा पाउस पहा. सामाशब्द- •ताठा-वि. भर ज्वानीत अस-जाईन. ' [तर+च(शअ.)]

पातळ थर: तरेंग अर्थ 3 पहा. २ डोळघांतील मळ इ०कांचा जे पुष्य त्याचा पाउस. याच्या उलट महातारा महणजे पुनर्वस-पातळ पापुदा, पटल; भुरी, साका. तरंग अर्थ ४ पहा.

तग्ज(ज्र)मा, तज्जमा—पु. १ भाषांतर; दुसऱ्या भाषेत [तरुण] अनुवाद. २ (मजकूर इ०कांचा) सारांश; मतळव: गोपवारा; तरांग-णां-पु सूर्य. 'तिया मजपाशीं चिद्रत्नांचिया गोळांबरीज. ३ सालांतील उत्पन्न, खर्च व शिक्षक यांची एक खाणी। परी उपक्षिल्या जान होतिया तरणी। नुजवीण कृष्णा। ' ठिकाणीं नोंद, राज्याचे एकंदर उत्पन्न किती व खर्च किती, व नज्ञा १०.५६२. 'करून प्रातःस्नान अगोदर वंदनीयां तरणी।' फौज किती आणि खंडण्या किती यावयाच्या इ० सर्व प्रकारची । -प्रला ११८. [सं.] एका कागदावर दिलेकी माहिती: ताळेबंद. हा एकंबरजी तयार तरणि-णी-स्त्री. नांव; होडी; तराफा: नौका. तरण पहा करतात. -इनाम ५१. [अर. तर्जमा, तर्जुमा]

तर्जुमान]

[सं.]

तरंडक-पु. होडी; तरंड अर्थ २ पहा. 'ब्रह्मण्य प्रस् क्रीत ंदाग्झि-समद्र-वर-तरंडक हो । ' -मोवन ४.१२. [तरंड]

तांगणं —अफि. १ पाण्यांत न बुडतां केवळ प्रष्ठभागावर ताडा—वि. १ शुक्कः रसहीनः जून (भाजी, मिरची, तोंडलें.

वरण कोट्रन मिळणार ? मुख्य माणसाची सुदा जेथें बरदास्त नार्टी तेये इतरांस कोण विचारतो ! (तुल.) जांवई रडे अळणास

लेला; चांगला धट्टाकरा तरुण व सशक्त; तरुणाबांड (मनुष्य). तरंज--स्री. १ पाण्यावरील (तेल इ॰कांचा) तरंग; तवंग; [तरुण+ताट] ॰पाऊस-पु. (शेतकऱ्यात रूढ) आटवं नक्षत्र नेक्त्राचा पाऊस. ०वांड-वि. जोमदार व घट्टाकटा तरुण (पुरुष).

[सं.]

तरज्ञमान, तर्ज्जमान—पु १ भाषांतराच्या कामावर नेमः तरणी—ित. तहगी; युवती. नवीतरणी असादि शब्द रूढ. लेला सरकारी अधिकारी; भाषांतऱ्या. २ दुभाषी; दुभाष्या. [अर. ' कीं कार्मावकारांनीं कांपविटी कामिनी नवी तरणी। ' -मोभीष्म ; ७.३०. [सं. तरुणी] •ताठी-वि. तरुण व सशक्त (स्त्री).

वृन जाणे; वर डोकें काढणें; मुटका. [तरणें]

तर गा---अकि. १ (पाण्यावर) तरंगर्गेः, पोहर्णे. २ -उकि. ५ हाजीरजवावीपणाः, समयसूचकता [तरतर] नदीपार जाणें, पैठतीर गाठेंगें 'कां बाहीं तरतां वळसा। दाटला जेवीं। ' –ज्ञा ৪३.१८६. ३ (ल.) संकट, प्रपंच ६० कांतून सरळ; घरघरीत (नाक ६०). ३ रोंखलेला; टंबकारलेला; उभा निभानून जाणें: मुखरूप पार पडणें: मुक्त होणें. 'हाणी गुरु शर केलेला; उभारलेला (जनावरांचा कान ६०) ४ नीट; सरल: ताठ कठिनिह माझे त्या मुक्किना न वक्ष तरे। ' -मोजयोग १३. १३५. ४ मोक्ष मिळगः संसारसागर पार होगेः, ईश्वरप्राप्ति होगेः [सं. तरण] तरणोपाय-पु. १ संकटांतून निभावून जाण्याचा उपाय, इलाज: बचाव. २ भडगत: गत्यंतर; सद्गति.[सं.तरण+उपाय]

तरंत-- यु. बहुक. 'जलधींत तरंत अपूर्व तमचि म्हणोनि परोपरि सर्व तमे। ' - आसेतु १२.

तःतम --न. १ (दोन वस्तृतील) सरसनीरसता; श्रेष्ठ-कनिष्ठपणाः उच्चनीचपणाः २ सारासार विचारशक्तिः विवेचक बुद्धिः तारतम्य. (कि॰ राखणें; पाहणें: टेवरेंग). ३ (दोन वस्तृं-तील) सरसनीरसना ठरविण्याची किया. [मं. तर+तम] सामा-शब्द- भाव-पु. (दोन वस्तूंत ठरविलेला, दिसणारा) उच्च-नीचभाव: सरसनीरसता; श्रेष्ठकनिष्ठता ठरविणें; तारतम्य. (क्रि॰ करणे: टेवर्गे: राखर्गे: मानणें).

तरता-गं-किति. १ चपळाईने व वेगाने; तुरतुर (विंचू, कोळी, मुग्या ६० चालणे); दुबदुब-दुबां (मूल, तट्द ६० चालणे). २ (सामा) जलदः, चपळतेनें. [ध्व. तर् द्वि.] म्ह० राउत असे खरमरा तर घोडा चाले तरतरां=काम करून घेणारा खरमरीत अस-ल्यास काम करणारा (गडी) चपठाईने काम करतो.

तरतरचे-अित. (गो.) नांवाजर्गे; प्रसिद्धि पावर्णे; गाजर्णे. भिजल्यामुळे) फुगर्गे; (तळलेले पदार्थ, झाडें, पार्ने इ०). फुलर्गे; तात फुगों; फुगून टबटबीत होणे; (फोड, गळू इ॰) मुजों; टापसणें; ताठों। ' सारमेयाच्या शरिरावरती । गोचिड होउनि तरतरताती।' -अमृत १ ». २ (ल) (आनंदातिशयानें) प्रफुब्रित होणै; खुलणें. ३ (ल) (संपत्ति, ऐश्वर्य इ० कानीं) भरभराटणें: तंजीस चढेंगे.[तरतर]

नरतार्ण -अकि. (एखाद्या गोष्टीविषयीं) आतुर, उत्सुक, उत्रंकित होणे. [मं. त्वर्: प्रा. तर]

तुर चालगें; धांवर्गे. [तरतर]

तरतरा—पु. पैलू पाडलेला हिरा.

तरणुक -न्त्री (सहन जाणें) अडचर्गीतून, संकटांतून निभा- (चेहरा, झाड, इ० कां वरील) टवटवीतपणा; प्रफुळता: तुकतुकी ४ (वृद्धि, शहाणपण इ० कांची) चपलताः चलाखीः समयज्ञता.

> तरतरीत—ित. १ चलाखः, चपळः हषारः, चुणचुणीत २ (शरीर आड इ०). ५ (सामा.) उभा या शब्दासह आधिक्य दर्श विण्याकरितां योजतात. जसें तरतरीत उभा=अगदीं सरळ. ताठ. [तरतरी]

तरट--न. (घोड्याचा) मोठा चाबुकः असुड. 'जैसा वारु उपलाणी। वश्य करी अश्वसाहणी। मार्गे तरटांचा कर ज्ञणाणी। ' -एभा २०.२१६. 'तरटापुढे बरें नाचे। सुतें कांचें मुसळ। ' -तुगा ३००३. [फाः 'तस्टं तु महाकशा।' -राज्य 4.24.

तरह—न. गोणपाटः पोर्ते.

तरट-- एर फळ. 'मग नेपतीं तरटें तोडोनि त्वरित। कांतसह वैसरे खात।'-भवि ५६.९२.

तरदी--स्री. १ गोणपाटाचे पोते, थैला. २ ओझ्याच्या गहचाला, वेल इ०कांवरून न्यावयाच्या बुधल्याला गुंडाळा-वयाचा तरटाचा मोठा ृकडाः तरटें -वि. गोणपाटाचें केलेलें; तरटाचे. [तरट]

तर्टी - ट्रे---स्त्रीन १ (तिरस्कराथी) डोकसं: टकरें: बोडकें; टाळकें. नारळाची दरटी. [का. तरट]

तर्द्री—स्री. खरवजाची एक जात. हिचा आंतील रंग तरताणों -अकि. १ (जमीन, चुन्याची कळी, हरभरे इ० हिरवा असतो. - कृषि ५००. खानदेशांत हिला जाम असे म्हण-

ता (रं)द्री-स्त्री. एक वृक्षविशेष.

तर्रहे - न. गोणपाटाचा मोठा तुकडा तरटी अर्थ २ पहा. तार्टे--न. १ डोकसें; टाळकें: बोडकें; तरटी-टे अर्थ ? पहा. २ (राजा.) टकल [फा. तरट] ॰टवा-वि. टकल्या.

तरड, डा-डे-तर्हे, तरड(ढ)क-न्यु, १ ओलयन दळलेल्या गव्हांचा कोंडाः तराडा. २ (ल.) चन्हाटः, पाल्हाळः तरतर्णे -अकि. (माण.) (विंचू, झुरळ इ० कानीं) तुर- लांबलचक व कंटाळवाणे भाषण. (कि० लागमें; लावणें; मांडणें). तरडीं पेट्रज-लावर्ज-रागावर्गः कोधाविष्ट होणे.

तरता—वि. १ दरणाराः, तरंगणारा. २ (ल.) बुडण्याची नरतां - किवि. (गो.) हरत-हा; नाना त-हांनीं. [तन्हा द्वि.] भीति नसलेला; किफायतशीर; फायदेशीर (धदा, व्यवहार इ०). तरतरा — स्ती. १ (धांवण्यांतील, हालवालींतील) चपळाई: ३ चांगल्या ठिकाणीं गुतविलेला; न बुडणारा (पेसा). ४ वसूल चपल्रा: त्वरा: चटपट. २ (एखाद्या कार्यातील, बोलण्यांतील) देण्यासारखा: न बुडविणारा (ऋणको). [सं. तू=तरणें] ०पध-चलाखीः हुवारीः जोमः उत्सादः मार्भिकताः चुणचुणीतपणाः ३ पु. सुरक्षित मार्गः सुरकेचा, संरक्षणाचा, बचावाँचा मार्गः, उपायः

सानं जिवावर बेतलेल्या संकटांतून, आजारातून) पार पडण्याचीं, पक्षपःतीः, कैवारीः दोस्त. [तरफ+दार] व्हारी-स्त्री. पक्षपातः निभावण्याची, वचावण्याची विन्हें व्यक्त करणे; आजारांतून कैवार; एखादी बाजू सात्रहन घरणे; वकीली. [तरफदार] •बंदी-उठेंगे; चांगेळे दिवस येऊं लागेंगे. ब्युड्डना−वि. १ भरभराटीस स्त्री. १ जमीनमहसुलाची एक पद्धत. हींत गांवांतील शेतजमीनींचे आलेला किंवा डवप्रदेश आलेला (ब्यापारी इ०). २ फायवेशीर मोटेमोटे भाग पाइन एक एक भाग गांवांतील एकेका कुटुंबास किंवा आंतबश्याचा (धंदा, व्यवहार, रोजगार, काम, प्रकार, स्वतंत्रपणे लागवड करण्यास दिल्ला असतो. यांत कुटुंबांतील मसलत इ >). [तर्णे+वृड्णे] -ते वृद्धते पाहणे-(एखावा वांटण्या येत नमन सर्वध कुटुंबाकडील जमीनीच्या सान्याला तें **धं**यांतील, व्यवहारांतील, संद्धांतील) नफानुकसान विचारात घेण: एक उद्देव जवावदार धरतात याच्या उलटकासवंकी पहा. २ शेता बऱ्यावाईट परिणामांचा, उळटमुळट बाजूंचा विचार करणें. -ती भोंवतीं बाध, कृपण घातलेला. (तरफ+बंदी) **सानी-**प इसग खाडी-की. नेहमीं (होडी इ० नीं) ओलांडतां येणारी खाडी. पक्षः प्रतिपक्ष. 'वद-अहदीची दर्याफ्त दाघा शरिकांनीं करून तरतें-वि. (तरणारें) वसुल होण्यासारखं कर्ज न बुडविणारें तरफ-सानीकडे नसीयत-पूर्वक सांग्रन पाटवावें. ' -रा ७ ३. घरंदाज (कुल ६०). तस्ता पहा ०क्कळ-न. कर्ज दिखें असतां | [फा. तरिक सानी=दूसरा पक्ष] वडविणार नाहीं असे कळ: खात्रीचें कळ. ब्वंदर-न. १ ज्यांत पाणी भरपूर असल्याने गलवते, होडचा इ० नेहमीं तरंग्नं शकतात भरण्यासाठी मुख्य तारांच्या खालच्या याजूस लाविल्ली तार. असे बंदर. २ ज्यांत किनाऱ्यापर्यंत जहाज जाऊ शंकेल असे बंदर •स्**डतै**-न. लाभहानिः नफातोटा. --वि. तरता बुडता पहा.

वीज. २ (एखाद्या कामाची) निगाः व छाजीः काटकसर. ३ दाराच्या फळवांमार्गे घातलेला, गाडीच्या चाकाच्या गतीस प्रति-पाहणें). [अर. ततीव]

तरतु(द्)द - स्त्री. १ (एखाद्या कार्याविषयींची) साधने इ०ची तयारी; सिद्धता; जुळवाजुळव: तजवीज: वंदीवस्त. (कि० ' यांचा माल कांहीं तफरका जाहला अमेल तो यांचा यांस देणें. ' करणें). २ (मनुष्याची, जनावरांची) निगा; वरदास्त; काळजी- - नाडवाबा २.१४१. तफरका पहा. पूर्वक व्यवस्थाः हवं नको पाहणे, सोर्यीचा विचार करणे. (कि०, करण: पाहणे, राखणे: ठेवणे). ' बाबांच्या मजीप्रमाण तग्त्र ठेवुन त्यां वी सेवाचाकरी करावी बरें. ' -कमं १.४५. [अर. तरट्द्द्], पहा. [तडफड]

तरदर्शे--अिक. (वं) खरचटणें, घासटणें.

तरफ, तफ, -स्त्री. १ दिशा: वाजु: कड. २ (भांडण, कज्जा इ०तील) पक्ष; बाजू; कड. 'त्याच्या तरफेचें भाषण हा बोलतो. ' ३ ताबा: जिम्मा: राखण: निसबत. ' हा दागिना निप्ण. [अर. तर्बियत्] तुमच्या तरफेस असुं या.'४ हुकमत; अंगलः ताबा 'तुमच्या तरफेच्या स्वारांची हजिरी घ्यावयाची आहे. ' ५ देशाचा एक कारी. —स्त्री जमीनीची प्रत, दर्जा; जमिनीचा सारा, आकार: लहान भाग; कांहीं विशिष्ट संख्याक गांवांचा गट; महाल. अशा सारा आकारणी. 'तरम ठरवणाऱ्या मोजणीकारकुनाची गांव कांहीं तरफा मिळ्न परगणा होतो. देश पहा. ' मराठेशाहींत साठ कऱ्यांनी सरवराई न कल्यामुळे त्याने चिइन जाऊन जिराई। गांवें मिळून तरफ. ' –गांगा ४२. महाठाचा संबंध दाखवायाचा जमीनीस बागाइताचा आकार लावृन. '-खेया ३६. [अर. तरह . असल्यास गांवामार्गे हा शबर योजतात. उग ० भौज ओण, तरफ म. त-हाः ते. तरमु, ता. तेरिम] ०वैदी-स्त्री. मोजणीवसन उग राजापुर. ६ तरफवंदी-पद्धतीखालील जमीनींचा एक वर्ग. [अर. विलेली जमीनीची वर्गवारी: प्रतवारी. [तरम+बंदी] तर्फू, तर्फू] सामाशब्द- व्याग-पु. १ तर्गेन असंलल्या गांवांचा। नरम-मा-नपु. (राजा. कु.) होडी समुद्रांत उक्लतांना, वसुल करणारा, त्यावर हुकमत चालविगारा अधिकारी; महाल समुद्रांतृन किनाऱ्यावर काढतांना उपयोगांत आणावयाच्या लांकडी करी. हा मामल्यादाराच्या हाताखालीं असतो. -वाडमा १.३. २ तुकड्यां-वाश्यांपैकीं एक.

तरत्या पंथाय लागणें -(एखाद्या संकटप्रस्त, आजारी माण- तरफ म्हणून जो जमीनीचा विशिष्ट विभाग तिचा मालक −वि.

तरफ-मी, वाद्याची तार, सारंगी, मतार इ० वाद्यास स्वर

तरफ -- स्त्री. १ (पदार्थ) जड पदार्थ उचलण्यासाठी, हल-विण्यासाठीं त्याच्या खाली पहार ६० सारखा घातलेला दाडा, तरतीख--नश्री, १ व्यवस्थाः योजना युक्ति तयारीः, तज- उच्चालकः उत्तोलनव्डः (ई) लिव्हर् २ दार वेव करण्याकरितां (एखाद्याची) बरदास्त. (कि॰ ठेवण: राग्यण: संभाळण: धरणे; वंध करण्यासाठी घातलेला अडसर: अवरोधक. [हि. तरक=नुळई, वासा !]

तरफका (तफरका?)—वि. गहाळ, अफरातफर झालेला.

नरफ़्ड-डा. तरफ़ड्रेणे. तरफ़्डार-तडफ़्ड ६० पहा. तरफ.डा--पु (ना.) धडपड; तिरपीट; धांदल. तडफड

तरवर्णे-सिक (व.) थांबविणे. [का. तरबु=थांबणें] तरबुज-न. टरवूज पहा. [फा.]

तरवेज-त-द-वि. कुशलः, वाकबगारः, निष्णातः प्रवीण,

नरम---पु. (मोजणी) जमीनींची प्रतबंदी टरविणारा अधि

तरमळ, तरमळणे—तळमळ, तळमळणे इ॰ पहा.

लंडी।'-राला १०४. [हि. तर=खालीं+मुंधी=डोकें !]

तरमळपणे--अ. पूर्ण लक्ष्य न देतां -शर.

चंचलः क्षणिक. ३ द्रवः पातळ. [स.]

तरवर्णे —अक्रि. तारवर्णे पहा.

तरबटा, तरोटा-पु एक औषधी वनस्पति. ह्याला, टहा-टळ, टाहकळ; टाकळा असेहि म्हणतात.

तरघड-पु. एक वनस्पनि, द्याच्या जातीत बऱ्याच वनस्पती, **झाउँ**द्धडपे याचा समावश होतो. याची पुरु भंदर असतात व त्यांचा उपयोग औषधी कामाकरितां व कातड! रंगविण्याकडे केला जातो. -ज्ञाको -त २४. [प्रा. तरवर] तरवडी-वि. तरवडापासून काढ-लेल्या रंगाने रगविलेले (कातरें).

तरवर्णी—न. आजा-यास यावयाचे-शिजविलेली डाळ व तांदळ याचें पाणी: पेज; कांजी. [तरण+पाणी: तरत पानीयं-तरावणीअं-तरावणी-तरवणी. -भाअ १८३४.]

तरवर्ण-अकि. १ अतिशय उत्सक, उत्कंटित होणें. २ आनंदभरित होणें. [गं. त्वरा: प्रा. त्वरा]

तरवा - पु. (राजा. हेट. कु.) १ रोप, फुलझाडें, फठझाडें, १,४ किंवा ५ अस ात. [सं. तिरस् १] धान्ये, भाजीपाला इ०चा दुसरीकडे लावण्यास काढलेला रोपांचा पुंजका. २ रोप टाकण्याकरितां तयार केलेला वाफा, जमीन; फुल-झाडें, फळझाडें, भाजीपाला लावण्याकरितां भाजून तयार केलेल्या सादो] •बाबुडणें-(गो.) तरवार फिरविणें. जमीनीचा तुकडा. 'कवल फोड्न तरवा करावयास आा ३.' ३.१. [सं. तरु; हिं. तरव≔झाड १]

तरचा--पु. छत. -बदलापूर ३५.

अलेमान, जवाहीर, तेगाः धोप, निमचा, पट्टा, सडक, सैफ इ० अतिसार; इगवण. जाती आहेत. 'मर्दानें हो राज्य राखिलें मनसुबीची तरवार।' [सं. तरवारिः] (वाप्र.) • उपसून येणे-चाल्न येणें; युद्धास, भाडणास सिद्ध होणें. •गाजाविर्णे-करणें-मारणें- (युद्ध ३० तरतरीत. २ तरल पहा. [सं. तरल] कांत) पराक्रम दाखिवणें; शुरपणाचें कृत्य करणें. -रीच्या धारे-

ेखार्ली ठेवणें, जरवेंत ठवणें. सामाशब्द ॰**बं**द-वि. १ कमरेस तरवार नरमंडी-ड-की. गदींतून वाहेर पडण्यासाठीं, गदींत लटकाविलेला (मनुञ्च). २ (ल.) नेहमीं युद्धास, भांडणास तयार अस-वसण्यामाठी डोके पढें करून सर्व शरीरासह जोराने केलेला प्रवेश; लेला. [हि.] ०वडाइर-दूर-वहाहर-दुर-वि. १ युद्धांत गमनः तद्भन पडणें। मुसंडी. (कि॰ देणें). 'भीष्म म्हणे भीम धरा मर्दुमकी दाखविल्लाः श्रूर (मनुष्य)ः रणगाजी. २ (ल. उप.) द्याजि तुम्ही सर्व वीर तरमुंडी। ' -मोभीष्म ५.४३. 'शिरति तापट; भांडखोर; करकमा (मनुष्य). ३ (उप.) पोकळ बढाया किति पठाण यांच्या झुंडी देऊन तरमुंडी झाले सबळांचे शिपाई भारणारा; बढाईखार. ४ (ल.) (एखाया विशिष्ट कार्योत, धयांत) नांवाजे.ला; प्रवीण; नाणावलेला. [तरवार+हिं. वहादुर=शूर]

तरस-पु. भयः भीति. 'हे बातचा तरस मोहिबासारखे तरेंळ —वि. १ हळणारें; कांपणारें: कंप पावणारें. २ अस्थिर: इवादती लोकांस न ये हें अज्याईब आहे. ' –रा ३.९०. [फा. तर्गः; तुल॰ सं. त्रम्=भिणे |

> तर(रं)स-पुन. एक मांसाहारी वन्य पशु. याचा आकार कोल्यासारखा असून, रंग करडा असतो व अंगावर पट्टे असतात. पुरलेकी प्रेते उकहन खाण्यांत हा पटाईत असतो. हा स्वभावाने भित्रा पण कांवबाज प्राणी आहे. [सं. तरक] •गांडगा--वि. (अशिष्ट) दिसायला भयंकर पण स्वभावाने भित्रा; भेकड; गांडु.

> तरसणें — असि. १ थक्कन जाणें, शिणणें; त्रस्त होणें; वेंगणें; ज़रीस येणें: त्रागण पहा. 'पाण्यावांचुनि फौज तरसठी नवाबानें एकून। ' -ऐपो २७९. २ व्याकुळ होणे. 'नाहीं पाहिलें तुला तरी जीव माझा तरसे।' -होला १४५. (हिं.) उत्कंठित होणें, [त्रासणें; हि. तग्सना; तुल० सं. त्रस्, तृष्]

तरसा-दा। -- ५. तारसा. खटा-याच्या करळघांशी समांतर बसविरुल्या चपट्या अडवटांपैकीं एक. (अव.) तरसे हे खटाऱ्यास

तरसाट-वि. (कृ.) तिरसट पहा.

तरसाद - श्री. (गो.) एक प्रकारची तरवार. [पोर्तु. तर-

तरसाळे--न. तसराळे; घमेल्याच्या आकारासारखें पसरट -मसाप २.२.१७९. ३ भाताचे रोप तयार करण्याची जागा. −शे व उथळ असे लहान भांडें; कटोरा [१+सं. आलय; म. आळें= भांडें]

तगळ-ळा, तरळमोडशी--स्री. अजीर्णानें होणारी हाग-तर(ल)बार—स्त्री. युद्रोपयोगी एक शस्त्र;समशेर; खड्ग;मोठी । ओक; मोडशी: विषुचिका; कुळीक पहा. ' कुळिक तरळ कामिणी।' कट्यार. हैं शत्र धातूचें केलेलें असून दोन किंवा अडीच फूट लांब -दा ३ ६.२५ 'हिव ज्वर आणि तरळा। ओकिती वन्हाडिणी असर्ते. याच्या एका अगर दोन्ही बाजूंस धार असते. तरवारीच्या सकळा। '-ह २४.१११ [सं. तरल] े मेर्डा-की. जोराचा रेच;

> तः ऋ---वि. बहदूः, वदवदीतः, डवबधीत (मृदंगाचा आवाज). तन्त्र-वि. १ चपळ, चलाख, सुटसुटीत, हलक्या अंगाचा.

तरळ, तरळकी--वि. तराळ. तराळकी पहा. [तराळ] वर वागविण-धरणे-बास्तविण-(एखाबास) कडक शिस्ती- तरळीखोर-पु. गांवचा महार कामगार. -वाडमा २.२५४.

तरळणं—अक्रि. (दृष्टि, विचार, बुद्धि इ०) भांबाबणें; चंचल होणें; भ्रमणें: चळेंणे: दिवरें 'प्रमाणिंदेवयांचिन बंबाळें।पांतां तराण्या द्यायाला सुरवात केल्यामुळें मला त्याचा समाचार पेणें तरळेंें वेदांचे डोळें। ' -शिशु ९. 'सुग्या पितस पहाया तसि ।भाग पड़ेंं. ' माजी दृष्टि तरळली लाजे।'-मोअनु ३.६३. २ चंचलपणानें भासणें: प्रकाशणें: चमकणें. 'कीं नेत्रीं बाइली देखिली। कां ते जर्ळी ताफा असतो. प्रतिभा भासली। कीं अकस्मात दृष्टि तरळली। तैसी ब्रह्मीं मूळ-माया। ' -स्वादि १३.२.९५. ३ खेळणे. 'जे इंदियां आणि जाली।' -भाए ४४ ' कोकिळांची तराय मोधी।' -भाए २२. बुद्धी। माझारिलिये संधीं। रजोगुणाच्या खांदीं। तरळत अमे।' -ज्ञा १३.१०४. [सं तरल]

तरळणे—अकि. १ तरळाच्या, अजीर्णाच्या, मोडशीच्या ताठणे; तर्रहोणें [हिं. तरार; तरतरणें] विकाराने युक्त होणें. २ (ल.) कंटाळा, वीट, किळस इ०नी युक्त होण: ओकारी येणें. [तरळ=मोडशी]

तराई-स्त्री. डोंगराच्या पायथ्याशीं असरेळी दाट आडीने युक्त अशी सखल जमीन [तह+गई: हिं. तगई: सं. तह-झाड+ राजी=रांग]

तराई—की. (खा.) जिनिंग फॅक्टरीच। उद्घाटनसमारंभ. -ज्ञानप्रकाश १७-२-३१.

तराक-स्त्री. (जरतारी धंदा) बादलें (चपटें सूत) गुंडाळणारें स्त्री. (काशी) गंगेचें थंडगार पाणी. पोलादी यंत्र; चाती; (ई.) स्पिडल. -पु. चातीवर काम करणारा मनुष्य.

तराजु - स्त्री. १ पदार्थाचे वजन करावयाचे विशिष्ट साधनः ताजवा: तुला: कांटा; तागडी. 'कोणी विगग्जन विकी तुलिता तराजे। ' -र १९. २ (यंत्र.) (तरफ) उच्चालकाचा एक प्रकार. [फा. तराझ्]

तराटचें अकि. (गो.) मुसक्या बांधग

तराठें -- अकि. ताठेंगे; तटाटेंगें; ताणलें जाणें. [तराटा]

तराठा-पु. १ (बोलण्यांतील, वर्तनांतील) ताठा, तोरा. २ वल्गना; बढाईयुक्त बडबड ३ खरडपट्टी; रागे भर्णे; खडसा-वणी. (कि० दंगें). [ध्व.]

तराडा -वि. शुष्कः रसहीन. (प्र.) तरडा पहा.

.तरांडा-पु. (कों.) झाडाची लांब व सरळ फांदी; सरळसोट. तरांडे--न. १ जहाज: मोटें तारूं: गल्यत 'गनिमाचे मुल-खांतील साहकारी तरांडीं दर्यात असलिया करत करून घ्यावीं, धक्तन बंदरांत आणावीं. ' -मराआ ३५. २ ताफाः पेटा. ' जयां सद्गुरु तारु फुडें। जे अनुभवाचियं कासे गांड । जयां आत्मनिवदन तरांडें। आकळलें। ' –ज्ञा ७.९८. [सं. तरंड ्री

तराणा-पु. (संगीत) तन, देरे, नांग अशा अक्षरांनीं प्रबंध बांधलेली गायनांतील एक सताल चीज. ही चीज अर्थविहीन उद्धं नयेत म्हणून सभोवार घातलेलें गवताच्या पेंढ्याचे वेष्टण,वेढा. असते. जिमेस वळण देण्यासाठी प्रथम प्रथम देचा उपयोग केला जात असे. पढ़ें ती गाण्याचाहि प्रचार पडला. [फा. तराना]

तराणी - स्त्री. (कर.) तंबी; दटावणी: दपटशा. 'त्यानें

तराफा-पु. मोठा ताफा: तरांडा. हा दोन वोटींवर घातलेला

तशय-स्त्री. (महानु) पद्धति; तऱ्हा. 'विवेका तराय [तऱ्हा]

तरारणं --अकि. (तरतरणंचा अनिशय) अतिशय फुगर्गे,

तरारां — किवि. अतिशय तरतर; जलद: अति चप ठाईने तर-तर पहा. [हिं. तर्रारा: तरहर]

तरावर-न्त्री. १ (व) गुंगी: कैफ: मादक पदार्थाने येणारा अंमल. २ पगडा, अंमल: गुण. 'गोळीची तरावट तीन दिवस राहते. ' ३ (व.) नरतरी. तारवट पहा. [कर्, तार]

तराबट--र्ला. (व.) रोकड: नगद पेसा.

तरावट-सी. थंडाई: शीतलता: थंडपणा. [हि.] ॰गंगा-

तरास-पु. (गो.) (सोनाराचा) तराजू. [का. तरामु. तुल० सं. तरम्=तराफा, नाव]

तरास, तरासणी-पुनी. (पत्यांच्या खेळांत) १ पने, गंजिफा इ० कांची गड़ी करणें. पत्तेकाट. (कि० करणें; देणें). २ पत्ते, गंजिका काटण्याची पाळी [का. तराश्=काटणें]

तरासर्णे—सिक. (पत्यांचा खेळ). (पत्यांची, गंजिफांची गड्डी) काटणें. [तरास; हि. तराशना]

तराळ-वि. सावध. -शर.

तान्छ-पु. १ महार, कोळी इ० हलक्या जातीचा व हलक्या दर्जाजा गांवकामगार हा बारा वलुत्यांपैकी एक असतो. वेठ नेण्याचे व वाट दाखविण्याचे याचे काम असतें: बिगारी. २ गस्तवाला: घरटीकार: फिरता पढ़ारकरी. 'मारौनि विवेकाचा तराळ।' –शिश् ३०४. ३ (बन्याच ठिकाणी हैं गर्स्तीचें काम महाराकडेच असर्ते त्यावरून). महार: गांवकामगार. 'तेणे वोभाटे तराळ येउनि तयार्ते पुसति। ' -पंच ५.१. [का. तलीर. ते.] तराळीण-न-स्त्री. गस्त बालणारी स्त्री 'टिउवी यमाची तराळीन।' -भज ७३. तराळका-स्री. तराळाचे काम; हमाली; वेठबिगारी. 'तराळकीचा वयधा नाहीं पाटिलकीचा तोरा ! ' -प श ८३. [तराळ]

तराळी-र्मा. खर्चांत धान्य झोडपतांना दाणे इकडे तिकडे तारे-की. नाव; गौका; होडी; तर. ' बुंड बुडवि सागरीं तरि मु क्ष्मिशाराविना । ' - के क' ११७. तर, तरी पहा. सं. त=तर्णे] प्रधान व नवाव निजाम यांचा तरिका एकासीचा कदिमी पामोन असेल तर ती जोमदार तरुणपिढीच्याच हातून. '-टिस ९६. चालत आला, हबर्चि त्यासी जुदागी नाहीं. ' -रा १०.५६५. •स्रुध-पु. मध्यान्हः मध्यान्हकाल । तरुण+सर्वे । -णास्थि-[अर. तरीका]

तिया-स्त्री. नौका; नाव; तरी. [सं. तरि]

तरी-की नाव: हो डी: नीका. 'तृज महामृत्यचिया सागरीं।

तर्ग - स्त्री. १ खाडी. ' समुद्री दांट भिरतें। ते समुद्रीच भेरी तरियाते । ' - ज्ञा १३.३०६. ' तरीकरितां मीठ जालें । ' -दा ८.। नच्या उष्णभागांत दरवर्षी उगवतो. गजकण व नायटे यांवर याचा ३.६. २ जलमार्ग. याच्या उलट खुशकी. ३ पाणी धरणारी जमीनः | उपयोग करितात. याच्या विया भाजून कॉफीच्या ऐवर्जी उप-भारतजमीन. [सं. फा.]

तर्गी -- न. (राजा.) रेव: कचकच (अत्र, पोहे इ० कांतील). [का. तरि]

तरं!-(रि)-में--उअ. १ तथापिः, तदपिः तमें असनहि. २ निदान: कसींत कमी. 'मला पोटापुरतें तरी चा. '३ (काव्य.) तर. ' अभी तरि कृतज्ञता हरि तुझ्याच ठायीं अगा। '-केका ९ :. ४ म्हणूनः, त्यामुळें. 'आम्ही असो नृपमुते तरि कांचनाचे।' -र २५. याच्या जोडीला जरीं शब्द येतो.[स तर्हि] तरीं च-तरच पहा तरीं-पण-तथापि: असे असूनहि. याच्या जोडीला जरींपण शब्द येतो.

तरीक-स्त्र-पु. मार्गः; रस्ता. 'इकडील येकसु व एक-दिलीचा तरीक साबीक होता '-पया ४६८. -िकिनि. प्रकारें, रीतीनें: म्हणून ' पात्रशहास सर्करची गरज न दाखिवतां सलाह तरीक समर्पेक विनंती केशी. '-िदमरा १.७ -िव. १ योग्यः तुल्यः समान. ' आगखीही तोफा तरीक जिनसांचा शोध करीत आहीं. '-ऐकिय २.६ १ २ दाखल: वजा: सारखा. १ पांच लक्ष रुपये जास्ती नज-राणा-तरीख ठराऊन त्याचें काम त्याजवरीच बहाल ठेविलें आहे. –ऐटि २.७१. [अर. तरीकृ]

पहा. [फा.]

तरीह। ' -गीतचंद्रिका २.३४. [सं. तर्हि]

[तरु+वर=श्रेष्ठ]

निका---पु. १ चाल, शिष्टाचार. २ सलोखा, सक्य पण्डित पिद्धा-स्था. नवी प्रजा: तरुण लोक. 'देशाची उन्नति व्हावयाची स्त्रीन, कोमलास्थि: मुद्रास्थ [तरुग+अस्थ=हाड] तरुणी-स्त्री. तरणीः तरुण म्बाः यवतीः सोळावर्षीपासून बनीस वर्षीपर्येच्या स्त्रीला तरुणी म्हणतात -योर १.१३०.

तहणोपाय-व---पु भडगत. तरणोपाय पहा. ' तरी संताची आतां हे त्रैठांक्यजीविताची तरी। ' -जा ११.३४८. [सं. तृ] वर्णावी कीर्ति। तहगोय विश्रांति आन नसे। ' [तरणोपाय अप.] तरोटा-पु. टाकळा, तखटा पहा. हा बंगाल व हिंदुस्था-

योगांत आणितात. -ज्ञाकी-त २६.

तरांड - प्रतरवड पहा. - ही रंग-प्र. तरवडापासन काढ-लेला कातडी कमावण्याचा रंग.

तरीळी -- घी. (व.) १ सखल जागा. २ लहानमें तळें; डबर्के. 'पावसाळयांत गावाभीवतीं पुष्कळ तरोळया असतात '

तर्क-पु. १ तर्कशान्तः न्यायशास्त्रः प्रत्यक्ष, अनुमान इ० कांबरून पदार्थाचा निर्णय समजण्याची विद्या. 'तरी तर्क तोचि फरशु। नीतिभेद अंदुशु। यदात तो महारस्। मोदक मिरवे।' -ज्ञा १.११. २ अटक ठण: ातुमानाने जाणणे, ताडणे, ३ अनु-मानः सिद्धांतः अनुमित्तः अनुमान, सिद्धांत. (कि॰ करणें; बांधणें). ४ लक्षणदर्शनावम् न झालेले एखाद्या पदार्थाचे, गोष्टीचे ज्ञान, कल्पनाः अनुमान 'अविद्या नाशी तकः। तैरीं होये।' -अमृ ६.६६. 'निचार करं लागलें म्हणजे अनेक प्रकारचे तर्क उत्पन्न होतात. ' ५ पूर्वलक्षणावमन भावो गोष्टीचा केलेला अंदाज, अज-मास, अटकळ. 'हा तक करीत बसण्यापासन आपल्याला लाभ नाहीं. ' -कोरिक ३०२. ' यंदा पर्जन्य चांगला लागला त्यावह्न तरीन् तारतम्यदर्शक प्रत्यय. (सं.) तर. उटा० कमतरीन् स्वस्थता होईल असा तर्क दिसतो. ' ६ अक्कल; बुद्धि; मति. 'त्या शास्त्रांत माझा तर्के चालत नाहीं.' ७ कुतर्कः कुकल्पनाः, तरीह—उअ. तरी. ' होऊनी निरमत्सर तूं परतशी येथे मूर्खपणाचा विचार, कल्पना, युक्ति. ८ (ल.) खबर; वर्तमान: ृत्त. कोठें तरी कृष्ण लपवाया। बाहर तक कळों न द्याया। तरु—पु. वृक्षः झाड. [सं.] •तल-न. झाडाच्या बुंध्या- -ह ३.१५२. [सं. | सामाशब्द- •कौशल्य-न. अनुमान, जवळची जमीन. [सं. तरु-तल=] व्यर-पु. मोठें झाड, वृक्ष- अटकळ, कल्पना करण्याचें चातुर्य, प्रावीण्यः कल्पनाचात्री. श्रेष्ठ. 'हा तो त्यागतस्वरः। जो गा मोक्षफळें ये थोरु। '-जा १८. [तर्थ-सं कीशल्य=कुशलता] ० गम्य-वि. तर्कानें जाणतां येणारें: २०७. 'नप्र होती फलभारें तस्वर सारे । '-शाकुंतल ५, पृ. १८७.। अनुमेय; तक्यै. [तर्छ+मं. गम्य= जाणण्यासारखें] • बाज-िति. वादविवादकुरालः, कुशाप्रवुद्धिः, धूर्तः, मर्मज्ञः. [सं. तर्क+फा. २'९९. २ (बे.) उपटरोपा करण्यासाठीं पेरलेला वाफा.तरवा पहा ़एक पंथ. (इं.) रॅशनॅलिझम; [तर्के∔वाद] ० विद्या−स्त्री. १ तरुण-—वि. तरुणा; जवान: युवक, बाल्यावरुथा संपून प्रौढ तर्भशास्त्र: न्यायशास्त्र. २ वादविवादपदुता. ३ अनुमान, अंदाज दशेला आलेला. [सं.] सामाशब्द- •पण-न. नारण्यः भौवन. करण्याची हातोडी, कुलल्ता. [तर्क+विद्या] •शास्त्र-न. प्रत्यक्ष, अनुमान इ॰कांवरून एखाद्या गोष्टीचा निर्भय, शुद्धाशुद्ध अनुमान करण्याचे शास्त्र: न्यायशास्त्र. तक अर्थ । पहा. ' पाश्चास्य देशांत [फा.] तर्कशास्त्राचा उदय प्रथम प्राचीन त्रीक लोकांमध्ये झाला. ' -ज्ञाको -त २०. **्ज्ञान**-न. अनुमान करण्याची शक्ति. तकी -वि. १ नैयायिक, तर्वशास्त्रज्ञ. २ मार्मिकः धूर्तः, मर्मज्ञः, तारतम्य-ज्ञानी. [तक]

तर्कर---न. १ भलताच तर्क, कल्पनाः कुतर्क. २ (एखाद्या-। वर आणलेलें) कुमांड; आळ; बालंट. तरकट पहा. -वि. तर्कटी: कुमांडखोरः कुनके काढणाराः कंडचा पिकविणाराः [तर्क] ०पणा-पु बनावटपणाः, कुतर्केवृत्तिः ' एतद्देशीय पृर्वजाविरुद्ध पुष्कळच हेकटपणाचा व तर्कटपणाचा मजकूर सांप्रत इतिहासांत आला आहे.' -नि ६३५. [तर्कट<del>|</del>पणा]

तर्केटी — वि. तर्केट पहा. १ भलताच तर्क काढणाराः कुतर्क करणारा. २ (गो.) कुभांड रचणारा: बालंटखोर. ३ (गो.) बुद्धिमानः कल्पकः [तर्कट]

तर्काणे—अभि. अटकळ करणे; अनुमानाने समजणें; तरकणे. ऐसे या रुखाय होणेजाण। न तर्के होतेनि वहिलेपण। --ज्ञा १५.१२१. 'तरी ऐसे तर्कतसे कांहिं। '-रास २.५२४. [तर्क]

तर्भश्य-स्त्रीपु. भाता; तरकश पहा. 'रणभूमिवरि तुला निजवील। रामतर्कशाचा तीर। ' –मध्व ६६. [फा.]

तःद्वीम--न्त्री. लेखन. तरकीम पहा. -रा ३.७३. [अर. तकीम]

स. ो

तज्ञें --- सिंत. १ तुच्छ मानणे: धिकारणें. 'सहस्र वाह् अर्जुन। जो प्रख्यात तो तर्जुन। ' -मोरा धनाक्षरी रामायण इ०). [ध्व. टर्र] ९९. २ मोडगै: टाकगै: त्यजैंगे. 'येवडें विश्व आलेया दारुण । केसेआ ठेवार्वे मन्क्षेपम। अजोनि का न तर्जी प्राणु। पम तर्जिन साच। ' -स्तिप २.४७.१४. [सं. तर्ज=निदा करणें; तर्जन]

तर्जणे---भितः गर्जणे. -शर

तर्जन--न. १ निर्भत्सेनाः निंदाः हृटाळणीः दूषणः टपका. २ दहशत: धाक 'तीचें चिन्ह अपें कीं तर्जन अणि ताडनादि जाणविते । ' -अस्क २. गंगाधरकृत, रसकहोल ६३. [सं.]

तर्जनीत घालावयाची एक प्रकारची अंगटी. [सं.]

तर्जुच्चे—सिक. (गो.) १ पारखर्गे; अंशजर्थे. २ उमगर्थे; समजणें. [तर्क ?]

तर्ज्ञमा-पु. भापांतर; अनुवाद. तरजुमा पहा. 'केवळ व्याकरणञ्जूद व रूढी शुद्ध सोप्या रीतीचा तर्जुमा इकडे उतरला म्हणजे पुरे होते '-नि १८९.

तज्मान-- ५. सरकारी भाषांतरकार तरजुमान पहा.

तणक-न. यामहं, वत्स. [न.]

तर्तीव -- स्त्री तरतीव पहा.

तर्नुद---श्री. तरतृद पहा

नर्पण-न. ? तृप्त कर्जे; संतुष्ट कर्जे, (इच्छा इ०) पूर्ण करणें, पुरविणें. २ तृप्ति; समाधानः संतोषः संतुष्टता ३ रेलचंलः परिपूर्तिः अतिनुप्तताः धारेपणाः ४ (धर्मशाद्य) नित्याच्या ब्रह्मयज्ञांत अथवा श्राद्ध वगैर विशिष्ट कर्मात देव, ऋषि व पितर यांना उद्देशन उदक दंण्याचा विधि. ५ (वैद्यक) डांळ इ०कांत (तूप इ॰ औपधिद्रव्ये) भरपूर घालणे. [सं]

तर्पण्या--वि. (ल) कृपण: कंजूष: हाताचा जड: कद्र. [तर्पण] तिर्पिणे- उक्रि. संतोषविणै: तृप्त करणै: स्त्रप करणे. 'निज-स्तृति तुम्हां रुचे स्तविति त्या वरें तिर्पतां। ' - केका २८. ी सं. तर्पण 1

क्विन—वि. तृप्त झालेला, केलेला: संतोष, समाधान पाव ेंत्रला; संतृष्ट; तृप्त. [सं.]

तर्फ-स्त्री. तरफ पहा.

तर्फात—स्त्री. अफरातफर, तरफात पहा. -वाटमा २.४२. तवेंज-वि. तरबंज पहा.

तमुँड--न. तरएंडी पहा. १ डोके खुपसणे, डोयखुपस. २ खडबुड. -वि. डोर्के लुपसणारा; डोयखपशा: लुडवुडघा 'जाला त्र¥प्र—वि. तर्कानै, अनुमानानै समजण्यासारखें: शुद्धिशहा. तोंडाळ तर्सुड । का शपायांडी । ' –दा ५.: ७६. [तर∔गुंट=डोकें]

तच्या--पु. हो डीवाला: नावाडी. [सं. तरी]

तन्यापोतीं—वि. (गो.) अगर्श सहज फाटणारें (पान

तरं—वि. तर; तार्जे: ओंळें; रसपूर्ण. तर (-वि.) पहा.

तर--किवि. तहः अतिशय तरांग्ल अशा रीनीने फुगून तह होईपदेत; फुटेपयेत: जागा न राहण्याजींगे: (भर्णे, पोट-फोड इ० फुमने) 'वावडें खाताच द्स-या दिवशी फोड फग्न तर झाले.' [ध्व. तर्]

तरांठ--वि. (माळवी.) तीक्ष्ण. [तर्र]

तत्त्रुक, तब्दुक-न्ही. (गो.) माडांच्या राखणीची मजुरी: तर्जनी—स्री. १ हाताचे अंगठभाजवळचें बोट. २ (तंजा.) रखवाली. 'या वागाची तल्लुक कोणाला दिली आहे !' [सं. तल=ताडवृक्ष+कुल=वृक्ष, फल. हि. तर्युल=ताडफल !]

> त्रभ-- ५ त्रपाः इच्छा; हेतु; वासना. ' पूर्ण करी तपति तेण पावेन फार हपातें। ' -वीरेधरकृत गजमुखचरित्र १८. [सं.]

तर्षित-वि. तृषितः तहानेने व्याकुळ झालेला. [सं.]

निन्दर —र्मा. १ प्रकार: भेद:जात. ' लढाई खुब तन्हेर्ने जाली. ' -रा १०.१९२. २ गीतः पद्धतिः मार्गः ' आम्बी पक्ष्याची तन्हे

आपण कहा :तील, ती कांहीं िसोन आली नाहीं. ' -रा १२.१३५. पसरट, सपाट भाग: प्रष्नाग: तळवा. जसें-चरणतळ, पादतळ= कुचेष्ठा करणे तन्हेम-तन्हीं भरणे, तन्हेस पेटणे-भल्त्याच लेव्हलिए इंस्ट्रुभेट. [तल+सं. दर्शिका=दाखिकारी] व्यर्थत-प्र. गोष्टीच्या नावीं लागणें: हशस पेटों: हशची लहर येणें. 'तन्हे प्रक्रभागः, पातळीः सपाट प्रदेशः. [तल+सं पर्यत=बाजू, परीघ] भरोंच नये। सुवावे नःना उपाये। ' -दा ११.५.११. 'हें पोर ०पुद्वगुट (करण) -न. (तृत्य) नर्तकाने उजव्या पायाची योटें एकदां तन्ही भरले म्हणजे कोण्हाचे ऐकत नाहीं. ' तन्हेस जाणे- जमीनीवर टेंकून त्यावर उमें राहावें व उजव्या हाताची बोटें वर विक्षिप्त, चमत्कारिक वनरें। स्वैरपणाने, विलक्षण रीतीने, स्वतःच्या एकमेकांस चिकटवृन तळहात खोलगट करून हातां धींहीं बोटें वर ल्हरीने वागण --तन्हेस तन्हे देणे--(एखाद्याम) बेफामपगाने, कराबीत. नंतर त्या हाताच्या तळहातावर दुमन्या हातांची बोटे उच्छेखलपणाने, स्वेरपणाने, चमतकारिक रीतीने वागण्यास प्रवृत्त_{, चिवटपून}े ठेवावी. व हे हात डाव्या बाजूस ठेवाव व डावी बाजू करों. स:माशब्द- **्तब्ही**-वि. नाना तन्हेचाः विविधः, निर्मिन- किचित् वांकवावी या सारखी कृति. [सल-पुष्प=फुल-पुट=पुडा+ राळ्या प्रकाराचा. ' वीस पंचवीस तोफानी तन्हातन्ही येण नाणे करण=कर्णे] •मुख(संयुत्रक्त)किया-स्त्री. (तृत्य) चतु-नबाबाने पाठवावें ' - स्व ८७१ [त-हा द्वि.]तन्हे चा,तरतन्हे चा, रक हस्त या कियंतील हाताच्या बोटाखाओं असलेला अंगठा दूर तःहेदाः-वि. १ अपूर्वः पिळक्षण, नव्या, विशेष प्रकारचाः नव- करीत करीत हंसपक्ष हात करणे। मग अमे हे दोन्ही हात शरीराच्या लाईचा. 'हातांत जमेनसिरव्हरच्या आंकणाची तन्हेदार दौत घेत-, आड न येतां तळहात परस्परांच्या सपीर येतील असे ठेवर्णे इ० लेली आहे '-सुंद ३०. २ मुंदर, मुंग्ख:दिखाऊ,दंखणा 'पान्दान किया. ॰संस्कोदित(करण)-न. (तृत्य.) उजवा पाय भरा-चांगर्ले भन्द्रदार आहे. ' -रा ३.४८७ तन्हे सजा तण्हेखोर- भर उचदुन पुढच्या बाजुस खाली आपटणे व टाळ्या बाजविणे. वि. १ तच्छेवाईक चमत्कारिक स्वभावाचा (मनुष्य). २ छहरी; [तल+पं. संस्फोटिन=आपरणे] तळातळ-न. १ सप्तपाताळां-स्वच्छंदी: छांदिए. 'तन्हेंबाज ती अधींच खिलाङ्ग नवन्याच्या पेकी चीचें. [स. तल+अनल] २ दंद्र युद्धांतील एक प्रकार. यांत गोष्टी ऐकन । '-पला ७८. [तन्हा+फा. बाज प्रत्यय] तन्हे- एकमेकांच्या तळहातावर वळहातांनी प्रहार करितात. [तल्नेतल] खाईकः. न-हेबार-वि. १ विशिष्ट तन्हेचा. २ चमत्कारिकः तलायन-वि. घोडयायर यस गाराचा पाप भोवन्यास लागतो असा विलक्षणः विचित्रः विक्षिप्त (व्यक्ति, वस्तु). ३ अपूर्वेः अप्रतिमः भोवरः असलेलः (घोडा) -मसाप १.१.५८. [तल+आवर्त= नवीन तन्हेचा. ४ (ल.) सुंदर; दिखाऊ. ' तन्हेबार कापड. [फा.] भोवरा]

त=हार्ट(ठ)जे—अकि. (प्र.) तराठणे पहा.

तःहारा-ठा -पु. ताठा; तोऱ्यानें, ताठ्यानें युक्त वर्तन, भाषण: तराठा पहा. (कि॰ वेगें). [तराठा]

सांडल्याने होणारी) घाण: दुर्गधी; रेवड: ढाण.

त=हावर्ण -अफि. (कों.) तरंगणें. [तर्ण]

त=ही, ति = उअ. तरी; तरीहि; तरीं पहा. ' थोंटा बिधर तिन्ह कसा, तच्छोर्के संजया न मेलों मी।' -मोकर्ण ६.२२. अस्वस्यताः अशातिः, तळमळः, मनस्ताप. [तलख] याच्या जोडीचा शब्द जन्ही. [सं. तर्हि; म, तरी+हि]

त=हं. त=है---उभ. तरी; तरीदेखील; सुद्धा. ' त=हें प्रवंधलतेची आवेशयुक्त; तलख; उत्साही; तलख पहा. [तलखली] वेछ।वाइती दिसे।'-शिगु २२. 'तन्है तयाचे वचन न करिच।' -पंच ३.१९. तऱ्ही पहा. [सं. तर्हि: म. तरीहि]

३ (ल) परि गाम शेवट. ' पण त्या दोवांच्या डोन तन्हा आल्या. ' तळपायः करतल, हस्ततल≔हाता वा तळवाःभूतल,पृथ्वीतल≔पृथ्वीचा -इंप ५८. [अर. तर्ह] (वाप्र) तरतन्हा-तन्हा प्रग्रभाग. ४ (भूमिति) सपाटी: पातळी: प्रग्रभाग. (इं.) प्रेन. कर्यो-१ मनस्वी चेष्टा, चाळ, ढंग करणें. २ (कर्माची पष्टी) [सं.] सामाशब्द - ०दर्शिका-स्त्री. (वस्तु.) कोणत्याहि जागेची (एसा র.स) अनेक प्रकारांनी छळ्यें, त्रास देणें: (एखायाची) समुद्रसपाटीशीं तुलना करतां उंचसखळता मोजण्याचे यंत्र. (ई)

तळक-—स्त्री. घटरफोट, काडीमोड; तहस्त्र पहा. [अर. तलक्] तळख, त उस्त - वि. १ तिखट; जहाल: कडक; तीक्ष्म. २ चळाख आवेशयुक्त; चपळ: तांतडीनें काम करणारा. ३ (दारू-न=क्षाण-न (पाणी, चिखल, मूत्र, रक्त इ० इकडे तिकडे काम) एकरम जळगारा (तारा) ' हवयांची दाह्र अंसळ मंद जळणारी व तांग तलख अनांत्र लागतात. ' -अभिकीडा १३. ४ ताममी; रागीट; तापट. ५ करारी; बाणेदार. [फा. तल्खा]

तलखली--मी. १ ताप आल्याने होगारी आगः, कणकाः, दमेकरी । तन्ही ताठा न संडी।' –दा २.३.३३. 'मेला कर्ग तरफड. २ (मनाची) उत्कंठा; उत्साह; अथीरता ३ मानसिक

तलखरुग -- वि. १ रागीट: जहाल: तामसी: संतापी. २

तलका, तलकाई, तब्की-की. १ (पदार्थीचा, तप-किरीचा, मसाल्याच्या द्रव्यांचा) तिखटपणाः जहालपणाः जलालीः नक -- १ तक; बुड; आतील, खालचा भाग. २ जमीन; तीत्रता; कडकपणा. २ (सूर्य, अग्नि इ० कांच्या) उज्यातेची तीत्रता; भहे: नार भूमि ३ (समासांत) (एखाद्या भवयवाचा, वस्तूचा) जालीमपणाः जलाली जन्माः उकाडाः ३ (ज्वरामळें होणारी) रखरखः फणफणः, तरफडः, काहिली. ४ (ल.) तापटपणाः, कडकः तनखा वरचेवर तुम्ही पाटवीत जावी.'—दिमरा २ १ -६. ०द्वार— धरून वर्त.वें. ' -ख २.४७९. [फा तल्खी]

तलग-पु. प्रेम. -वि. प्रेमळ. -मनको.

मरा 🎖 । '-ऋ ६ ॰ . ' जैसे शारदिशेने चंद्रकळे- । मार्जी अमृतकण कोंबेठ । ते वेचिती मने मत्राळ । चकोरतलों । ' –ज्ञा १.५६. २ (कु. गो.) कोंबडीचें पिलूं. हें आवरत नाहीं. -बदलापूर ४९२. -वि. लहान: अल्रड (र्म्या, पुरुष). 'तंव त्या तलगा गौळणी नारी।'-निया ४४. -मञ्च १६०. तळगी, तळंगी-स्त्री. १ (माण.) अंडीं घालण्याच्या वयास न आलेली कोंबडी. २ तहणी.

तळपों पहा.

तन्त्रफ--न. दाराचे झडप, फ∴ी. उदा० एक तलफी=एक झडप असलेर्छे; दुतलफी=दोन फळ्या असलेर्छे (दार).

तलफ —श्री. (गंजिफांचा खेळ) गंजिफाच्या वेळांतील एक पारिभाषिक शब्द. दुसऱ्याच्या ह।तांतील वजीर इ० पङ्ग •िमजाजी-की. अनिविद्यपणाः लहरीपणाः 'रियासर्तीत मोटी रंगाचे पान आपल्या जवळ नसल्यास आपण जे पान पालेथे टाकर्ता वातल हो ऊ लागल्यास लाचार ! '-ख ७.३५७४. [अर तलन्युन्+ त्यास तलफ म्हणतात; उपटपानी देगी. [अर. तलफ़]

तलफ, तलफ-की. वाईट खोड तलब पहा. तलफी-बी-वि. अमली; शौकी; कैफी; व्यसनी. [तल्फ]

तळफ---वि. उब्बस्तः वैचिराखः ओसाड. 'मु-हारी जग- असे.'--ब्रच १२ . [अर. तळक्-काडीमोड] देवराव सुभा येऊन पुणे जाळून - कुट्टन तलफ - केलें. ' –इमं ५६.: -पेदसमा २१६. [अर. तलफू]

तलब-सी. १ वाईट व्यसन; खांड, चटक: चट. २ व्यसनी मनुष्यास व्यसनाच्या पदार्थाच्या सेवनाची होणारी तीव इच्छा. हुकी. ३ पगार; तनखा; मजुरी: मुशाहिरा. तुंबेटेळा पगार ४ तलालोरी नाडु उमटे अंबरीं। ' -ज्ञागा ३६१. ' मोह-या पांवे सावकाराने, सरकारने कुळाकडे केलेली पैशाची, वसुलाची मागणी, तगादा. 'अविंदाचें राज्य बेदरीं असतां। कागद पाहतां तलब केली।' –तुगा ४४३६. ५ सरकारी बोलावर्णे; हज्जर राहण्याबद्-लचा हुकूम; (ई.) समन्स. 'बोलाविलें तें करोनि तलब। '-दावि २०२. 'हें जाणून त्यास तलब करून हुजूर आणिला.' —िचत्रगुप्त व्यास फौज स्वाना केली. ' —ख ८.३९१९. 'पालख्या शिवाय ७८. ६ समन्स बजावणाऱ्या, वयुलाचा तगादा करणाऱ्या शिपा-याचा रोजमुरा, मजुरी. ७ (सामा.) बोळावण्याची कियाः आमंत्रणः, पाय मोकळे करणेः, फेरफटका. ३ टेहळणी करीत फिरणारी सन्याची बोलावर्णे. 'देखोनियां राजा संतोष पावला। म्हणे व्यर्थ त्याला तुकडी. 'तलावा आला तिकडुन पशव्यांचा।' —एपो २७६. तलब केली। 'तलफ पहा. ८ वरात; मागगी. 'त्यास आपली तलब ४ –िकिवि. टेहळणी करीत. ' अलाहिदा लस्केर घेउनु तलावा रुपये एक हजार. '-वाडवाबा १४१. [अर. तलब्] सामाशब्द- फिरों लागले. '-इमं ९. [तुर्की. तुलावा; फा. तलाया; अर.

पणाः आवेशातिरेकः, कचकाः, तलखपणाः ' तलखी सोड्न शांतता वि. १ व्यसनाच्या पदार्थाची तलब ज्यास येते होः २ पगारदारः ३ पैशाची, वसुलाची मागणी, तगादा करणारा; (ई) बेलिफ्. ४ चौकशी करणारा. **तलवाना, नङ्वाना-**पु. १ वसुलाचा तगादा तलग ---- १ पिर्वः बालक. 'तलगासीं कमर्ले । चारा वांटित करणाऱ्या सरकारी शिपायास, बेलिफास कुळाने दावयाचा भत्ता, रोजमुराः तगाद्याची दस्तुरीः (ई) प्रोसेर् फी. 'नजराणा व हल्ट-बाना वंगेरे कुळबाब पाहिजे. ' -वाड्याया १८९. २ (सामा.) रोजमुरा; पगार; मुशाहिरा. ' सीळा रोज 'त्यह तल्बानो गाडदी यांस यावा लागतो. ' -ख १.४०४. [फा तल्बाना] तलर्बा-वि. न्यसनी; तलफी पहा. [तलब]

तलम—वि. १ बारीक व सृदु (स्तद०) २ बारीक विणीचे, व मृदु सुताचें; फार पातळ (वस्न ६०) ३ ना मृकः सुनुमारः पोशास्त्री नळ वर्णे — अकि. (क) (विक.) तळपणे; एखादा पदार्थ (प्रकृति इ०). [!] सामाशब्द – ৃश्कृती – वि. तलम सुतार्थ; मिळविण्याचे संधान साधण्यासाठीं त्याभोवनी धिरट्या धालणे. बारीक विणीचे (कापड, धोतरजोडा इ०) [तलम+सृत] -माई-स्ती. (कापड, सूत इ० कांचा) वारीकपणाः तलमपणा [तलम] तलयारी-पु. (तंजा.) पोलीसपाटील.

तळवार, तळवारबहाइर --तरवार इ० पहा.

तळचून---पु. अनिश्चितपणा; चंचलपणा. [अर. तळच्युन्] . आपल्या हातांतील एका, दुव्वा इ० पार्ने हुकूम करण्याकरिता त्या भोष्ठ वचनाची कायभी. त्यांत तलवून—मिजाजी आल्यास व इत्लाखी मिसाजी]

> तलाख --स्त्री. शाप; एक रिवी. तहाख पहा. 'जो कोणी लिहिल्यात्रमाणे न एकं त्याजला शपथ असे, त्याचे आईवर तलाख

तलाठी, तलाठदार—पु. सरकारी वसूल गोळा करणारा गांवकामगार, कुळकर्गी. [ग्रु. तलाटी]

तलातल—तल मध्ये पहा.

तलालोरी—वि. तालबद्ध; सुंग्ल. 'पावा वाहे (वाजे !) तलालोरी। नाचती गजरीं गीत गाती। ' —िनगा ८८. [ताल+ १] तलाव पु मोटें तळ: सरोवर. [सं. तडाग; प्रा. तलाअ;

फा. तलाव्; तालाव्]

तलावा — पु १ टेहळणी; पहारा; गस्त. ' बारीपलीकडे तला-घोडेस्वार। तलायं देती चक्राकार। ' - अफला ५०. २ फिरणें; •तनखा-तम्खा-स्त्री. पगारखर्ची. 'पांचरें गोऱ्यांची तलब तलाइअ=टेहळणी करणारी लब्करी टोळी; अर. तिलावा]

तलाश-स--पु. १ (एखाद्या गोष्टीचा, मनुष्याचा) शोध लावण्यासाठीं कंलेला प्रयत्न; चौकशी: तपास. 'चांगले मर्द झंजाचे उपयोगी पडे याश्रमाणें तलाश करून ठेऊन पाठविणें. '-रा १.२ •९. (डोळ्बावर येणारा) सारा; भुरी. [सं. तवसू] **२ व**रील प्रयत्नानें लागलेला शोध: पत्ता; मागमूस; तपास [फा. तलाश]

तळाशी−सी की. शोध; तपासणी; झडती; झाडा. तलाश [सं. तव≕्युष्मत् सर्वनामाच्या पट्टीचे एकवचन]ं पहा. ' तुम्ही याचे घरीं जाऊन तलाशी घेऊन या ' -विक्षिप्त २. ७८. -वि. हरवेरेल्या वस्तुंचा शोध करण्याचे ज्याचे काम आहे असा (मनुष्य). [फा. तलाशू]

तुत्रुग----न संधान, लालूच, --्यार,

त्रखां--- स्त्री. तरखी पहा. [फा.]

तहप-न. शब्बा; विज्ञाना; अंथरूण. 'हीं उपधाने न युक्त या तल्पीं। ' -मोभीष्म ११.१३७. २ (छ.) स्त्री: पत्नी. 'गुरु-तल्पग. ' [सं.] सामाशब्द- तश्प की-वि व्यभिचारी; मात्रा-गमनी. ' कृतन्न तल्प भी नारकी । आतित्याई जल्पक । ' -दा २.२. ५६. [सं. तल्प+ग] ०५१ण-न. शरीराचा गृह्यभाग. -शर. [तल्प+सं. स्थान]

तरुवाना---पु. तलवाना पहा. [फा.]

तलक-ख-न्त्री. शापः शपथः धमकावणी तल्लाख पहा. 'फत्तेसिंगमानी यांणी तहस्य हिंहून पाठविटी। अशी रुढाई करा म्हणार्वे मार्गे मोहरें नाहीं जाहली। ' -अफला ४४.

तरुळाव --वि १ पलाख; हुशार; चपळ; जहाल २ (व.) तिखट; जहाल: कडक. 'ही तमाखु फार तहःख आहे. 'तलख पहा. [फा. तल्ख]

तह्ळाख —पु. १ शाप. एक शिवी. तलाख पहा. ही शिवी बाय-कांना लावतात. 'त्याच्या आईवर तल्लाख.' २ घटस्फोट; काडीमोड. ३ शपथ; आणेगा (कि॰ घालणे: असमें, सुटणें, मोडणें). [अर. तलक्]

तरुलाल-दा. तरुलाद्यी-सी-तलाश इ० पहा

तरुली, तारुली-श्री. (गो.) ल्हान मुलाच्या पायांत घालण्याचा रुपेरी दागिनाः तोरडी. [तोरडी]

तब्लीन-ण-वि. (एखाद्या गोष्टींत, विषयांत) निमन्नः गुंग: दंग; एकरूप; तद्रप. [सं. तल्छीन: सं तत्+छीन=बुडालेला] तल्लु, तोल्ल-पु. (गो.) माडांचा राखणदार. तल्कि पहा. [सं. तल=ताइ !]

तल्लुक-न्नी. (गो.) तर्न्नेक पहा. माडाची राखण.

घालितां कव । झोक गेला आली तव । रावणासी । '-मध्व ३७. तवाला खुदापर हवाला. 'जनकोजी शिंदे यांस तबई येऊन घोडियाखाली आले.'-भाव ६४. [स. तमस्≕भंधार]

त्व--पु. आवेश; जोर. तवक पहा. [सं. तवस्=बल] तव-पु.स्त्री. १ पापुदा; पातळ पदर; थर: तवंग. २

तच सना. (काव्य) तुझा. 'कैकेचनुपन्नात दोघे त्यातील एक तब पक्ष। '-मोकर्ण ४.१३. 'तब चरणीं टेऊनि माथा।'

तंत्र-- फिनि. (काव्य) १ तेव्हाः तो. 'तैवं के नारदुः भणे। '-शिशु १२६. ' तंव तेये पातला नारद। ' २ तोंपर्यतः ंजेव यार्चे अनुयोगी. ' कृतांत शिवला नसे तंव दिमे बरें पावणें।' -कंका ४७. 'मी जंब येईन तंब तुं बैस ' ३ तर या अर्थी पादपुरणार्थक अन्यय. ' वेह तंव पांचांचे जालें। हैं कर्मांचे गुर्णी गुंथलें।'–जा १३.११.०२. 'तृं तैव राजा उदार।' [सं. तावतः, तदा] ०पयत पावतां-किनि तंबरी पटा.

तवई -- स्त्री. एक प्रकार्चे मातीचे भांडें; मातीचा ठहान तवा. [तवी]

तबड्रे---श्री. संकट; विपत्ति; विपत्काल; नाश. (अवर्ध=लेक-वार्ता, कंडी. तर्वर्ड=प्रत्यक्ष आलेल संकट. भवाई पहा.) 'सदा-शिवपन्तावर मोठा तबईचा बक्त ग्रजरला. ' –पाब १४. [अवा-ईच्या जोडीला धनविलेला शब्द: तुल॰ फा. तबाही] उह्द॰ १ तवई पुरवते अवई पुरवत नाहीं. २ तवईपेक्षां अवई कठीण

तव(वं)क, तवका--पु. (काव्य) रागाचा आवेश; त्वेष; संतापाचा आवग; राग: संताप. 'एनें बोलें सनानिली। तंबकें वैठी टेली। '-शिशु १८६. ' रक्षावा प्राग्ज्योतिष ऐसें वोलोनि बृद्ध शवकानें। ' –भोभीष्म ५.५७. 'राक्षस चढूनियां तवका। भीमहृद्यीं मारी थडका। ' २ आवेश; जोरः शक्तिः सामर्थ्यः 'आला धांत्रुनि जांत्रुवंत तक्कें झुंजावया लागला।'-अकक २, वृष्णकौतुक ५७. तवका पहा. [सं. तवस्–तपकः प्रा. तवक]

तत्रक्षे -- अत्रि. कोपाविष्ट होणे; आवेशयुक्त होणे; संकुद होणें. 'हो कां जे महाकल्पाचिया अंतीं। तवकलेनि यमें जेउत तेउतीं।' - ज्ञा ११.३४२. [तवक]

নবক(क्र)ल-स्त्रीन. १ ईश्वराच्या ठिकाणीं निष्ठा; ईश्वराचा भरंवसा, आधार. 'आमची तवकल श्रीवरी! कोणेही गोष्टीची फिकीर नाहीं '-ख १.१४२. 'खुदावर तवकूल ठेवून र्युनाथराव यांचे तम्बीचा इरादा केला. ' -रा ५.८६. २ (सामा.) भरं-तंत्र, तव, तर्वाइ—स्त्री. (पित्तादिकामुळे येणारी) तिरि- वसा; उमेद: आशा. ३ साहस: कचाट: जोखमीचें कृत्य. [अरः मिरी: घेरी: मूर्च्छा; वेग्रुद्धि: भोंवळ; तवा. (कि॰ येणें). ' धनुष्या तवक्कुळ्] ॰ राग्णें-जोखमीच काम, साहस करणें. म्ह ॰ तवकल

> तव भा, तंब भा—पु. १ शक्ति; जोर; आवेश; उत्साह. 'उठवला वोथरे तंवका । तो सुनाट पडे असिका।'-अमृ ६.४६०

'म्हणोनी तवंकें उडी घातली।'-उषा ५५३. २ धेर्य; धीर. 'पें **वैराग्यमहापावर्के । जाळुनि विषयांचीं कटकें । अधप**र्श्वी तवर्के । चाहि दाब नसखेळा. इंद्रियें घरिलीं। ' -ज्ञा १२.४६. ३ कोब; संताप. [तवक]

जितक्या तवक्याच्या शकला आहेत त्या तर्फेन दाखवून हर तद्-बिरीनें निफाक पाडावयासी कसर करणार नाहींत. '-पया ४७८. [अर. तवक्कुअ=आशा]

त अकीर-खीर, तवकील-खील-न. १ बांबू, गहूं, तांदूळ प्रा. दे. तवणी] जब इ॰कांपासून काढलेलें रुत्त्व. २ आराह्मटच्या कांद्याच्या बलकापासून काढलेलें एह सत्त्व. हें हलके व सहज पचणारें अस-ल्यामुळे मुलांस । आजारी माणसांस याची लापशी देतात. [अर. तबाशीर=बांबूची साखर; तुल० सं. त्वक्=साल+क्षीर=द्रध, हिं. तवाखीर; बं. का. तवक्षीर; गु. तवखार; फा. तवाशीर]

तवकूक-पु. खोळंग; उशीर; अवकाश; तहकूब पहा. 'बिल्फैल आं भेंहरवानांकडुन ताण बसावा इतकाच तवकूफ.' —रा १९.७३. [अर. तवक्कुफ़]

तवंग—पु. १ पाण्यावर येणारा, पसरणारा (तेल इ॰काचा) 'दानांबु तैलज्ञतंवंग सवंग पातळ थर; तरंग; को शेटा; तव. झाले। ' -र ५६. २ डोळगांत देणारा भुरीचा पापुदा; सारा. 'कामभोगाचे तवंगें। डोळघा पात मा पातें न लागे। ' —सुविराट ' तंवरी रे तंवरी भवगजांचे भान। ' –दावि १४९. [तंववर अप.] ३.१३३. तवंगट-वि. तवंगांनीं युक्त. [सं. तवस्]

तवज्जेह, तवजे: --न. लक्ष्य: अववान, कृपादृष्टि: मेहर-नजर. 'तर तवजे कहन या सोबत स्वारां या दर्या ठिकाण लग वेऊनि तिकडून आरामसीर हत्ती घेऊन यत त बात केली पाहिजे. ' -ब्रच २४. [अर. तवज्जु = अवधान]

काई करीत जाला। घाये बांधले ने तनरें। आपुला सारथी सानदु मडकें; तपेली. 'हांडे, कुंम, पळवा, परात, तवल्या, गुंडे तपेलीं केला।' - उषा १४१७. [तव]

तवणा-पु. चर हांत घालून गाळण्यासाठीं केलेली उंसाची चुलीवर । ' - अफला ७१. कांडीं; त्यांची रास. तवणे करी-पु. तवणा करणारा; चरकांत घालण्यासाठी उंसाची कांडी करणारा मनुष्य. [तवणा+करणे]

तवतवर्णे -- अकि. (अनेक किचकट कामें अंगावर पडल्यानें) माह्नन दिना. ' कातवणें; चिडणें; जिकीरीस येणें; चरफडणें; तातवणें पहा. [तव द्वि.]

तवताक-ग-ख-वि. १ साजेसा; अनुरूप; यथायोग्य. २ तवल्छुद्] तयार; सिद्ध. ३ बंदिस्त. ४ रेखीव. [अर. ताक्=सज्ज, उत्कृष्ट] •पणा-पु. अचुकपणाः अनुरूपताः, बिनचुकपणा.

'तवतुक निघा.' [तवताक]

तवतुक-स्त्री. १ (कर.) त्वरा; लगवग; जलदी. 'तो तव- पावसाळी कांकडीचा वेल. [सं. त्रपुषी: प्रा. तससी] तुक कहन आला. ' २ - क्रिवि. (कर) लगबगीनें; जलदीनें; त्वरित.

तवना(णा)स-वि. (गो.) उधळथा; उच्छंखल; कोणा-

तवनी-नि-स्त्री. पेज; कांजी. 'जो पुरवी ब्रह्मवियेची तवनी।' तवका-पु. आशा. 'खु ग्रसा दुनियाईचे आलमांत -भाए ४. 'मरणा भेगें कव्हणी। टाकी अमृताची तवनि।'-ऋ९९. तवनो—की. १ (महानु.) तावनी; तापविण्याचे भांडे. २ (ल.) पीडा. 'ते आजन्म दुःखकाळिची तवनी। करी ब्रह्मसुकाळांधनी। नाना भवपाश निर्वाणीं। छेदक शस्त्र जे। '-ज्ञाप्र २७. सिं. तपन;

> तवर—सी. मुर्च्छा; भोंवळ; घेरी. तव पहा. (कि॰ येणें). तबर, तंबर--- पु. अंकुर; कोंवळा कोंब.

तवर-पु. १ वीरश्री; आवेश. (कि॰ धरणें; बाळगणें). 'उमतीचा तवर केली झड घालुन तलवार।'-पला ७९ २ जोम; पाणी: तज. 'शहर पुण्याच्या भररस्त्यामधे भरनवतीचा तवर नवा।' -पला ४.१२. ३ तोरा; ऐट; दिमाख. तकर पहा. ४ तापटपणा; रागीटपणाः, ताह्रखपणा. [अर. तह्रव्वुर्] तवरी-वि. १तापटः, रागीट. २ तिरसट; कुरेंबाज. ३ वीरश्रीनें, आवशानें ५क्त; धाडसी. [तवर]

तवर-किवि. त्या बाजुस; पलीकडील बाजुस; (प्र.) तवार. याच्या उलट अवार=अलीकडील बाजूला.

तंबर-वरी-तंबरी-किवि. तोंपर्यतः तोंवरः तोंपावेतों.

तबरक, तब्हरलोक--किवि. (व.) तब्हां. [तंब] तवरुत-किवि. (व.) जलदीनें; लवकर; त्वरित.[त्वरित अप.]

तवलें—न. १ (गो.) डोकें. २ लहान तवली.

तवली—स्री. १ (खा. व. बं.) धातुचे, मातीचे पसरट तवर—न. धैर्य; धीर. 'या परी लोहदंतु पडला। स्वामी आकाराचे थाळीसारखें भांडें. टवळी, टवळे पहा. २ (खा) घंडे। ' -सारह ३.४३. ' तंब्हां तो सर्प चिरूनशेन तवली ठेविली

> तवली— स्त्री. (गो.) टवका काढून नारळास पाडलेलें भोंक; टबळी अर्थ १ पहा. 'तान लागल्या जाल्यार अडसराची तवली

> तबलुद-पु. जन्म. ' आमची नियत ईश्वरास मान्य होऊन माधवराव पन्तप्रधान यांचा तवलुद झाला. ' -रा ५.८६. [अर.

तंववर -- किवि. तोंपर्यत. [तंव+वर]

तवशी, तबशीण—स्री. (कों. गो.) तवशाचा, कांकडीचा.

तबदी-स-न. १ तवशीचें फळ; कांकडी. ही मोटी व लांबट असून आश्विन महिन्यांत होते. -कृषि ५८२. ('अप्पाधप्पा' या

शको. ४. ११

गाण्यांत) 'उतरर्शी तवसं' २ तवसोळी पहा. इह० एक हात तवसं -रा २२.१०४. २ आदर; सभ्यपणाची वर्तणुक; सभ्य, अदबीचें, नऊ हात वी=अवाच्या सन्वा मारलेली थाप: सात हात लांकुड आदरयुक्त वर्तन. ३ (चुकीनें रूड).(मुलें, गुरें इ० काची)जोपासना; नऊ हात ढलपी; सांगोसांगी वडाला बांगी.

तंबसर—किवि. (कृ.) तोंपर्यंत; तंबवर.

तांदुळाचे पीठ व गूळ घालून केलें े पकान्न. पातोळा पहा.[तवरों + तवाना, हुषार होणें. [फा. तवाना] पोळी]

तवसाड-ळ-न्नी. (कीं. कु.) एक प्रकारचे भात; तांदु-ळाची एक जात.

तवा-पु. १ पोळया, भाकरी इ० भाजण्याचे लोखंडाचे. मातीचे वर्त्रेलाकार पसरट असे भांडें. 'भरत रहे मातचा तो स्नेह हि तापला पर तवा या। ' -मोरा हनुमद्रामायण १.४८४. २ कांठ व पदर वर्ज्य कहन रोला, शालजो डी इ० वस्त्राचा मधला भाग; वस्त्राचे अंग. ३ (ल.) एकसारखा सपाट व विस्ती न पातळ खडक; कातळ. वृक्ष, खाचखळगे, उंचवंट इ० नीं विरहित असा जमीनीचा प्रदेश; सपाट भुप्रदेश. ५ रत्न इ० कांच्या कोंदणामध्ये रत्नाच्या खार्टी वसनिण्याचा सोने, चादी इ० धातूचा पत्रा; तकट. ६ दौल-ताबाद येशील किल्ल्यांतील काढताघालता पूल; उम्या चढणीवर जिन्याच्या तोंडाशीं बसविलेर्डे तव्याच्या आकारा वें लोखंडी झांकण. शत्रुला यता यऊं नये म्हणून याच्यावर विस्तव घालीत. ७ ओलां-डण्याकरितां नाला, गटार इ० कांवर घातलेला पुलासारखा लोखंडी पत्रा. [सं तप्=तापणें; प्रा. तवः; हिं. तवाः; फा. ताबा] सामाशब्द-॰तोबरा-प. १ (तवा आणि तोबरा) (छ.) प्रवासास आव-इयक सामुग्री, सामान; प्रवासाचे साहित्य. २ निर्वाह; उपजीविका. ' इकडे उत्पन्न झाल्यास तवा-तोवरा, न जाल्यास फाका. '-होकै १०५. ' परंतु फौजेचा तवा-तोवरा चालला पाहिजे. ' -ख ६. २९१३. [तवा+तोबरा]

तवा---स्त्री. मूच्छी; घेरी. (विरू.) तव पहा.(कि॰ येणें). तंबा-किति (को.) तेव्हां; त्यावेळीं. [तव]

तवाइ—मी. १ दंड; भूर्दंड. (कि॰ पडणें; भरणें; येणें). २ (व्यापार इ० व्यवहारांतील) नुकसान: तूट; बूड; खोट. 'आम्ही किती दिवस तवाई सोसावी.' -ख १२.६२७७. ३ संकटाचा प्रसंगः आपत्ति. 'स्वामीवर तवाई मोठी गुदरली आहे.' –ख ११.५९१०. (विरू.) तवई पहा. [फा. तवा-ई]

तवाका--पु. गळेबंद; तोक. तोक पहा. 'पायांत बेडी व गळयांत तवाका घाळून कैंदेंत ठेविलें. ' -ममंब ११. [अर. तौकु= [फा. तबदीर्] गळसांखळी 🕽

तवाजा-ज्-पु. १ वक्षीस, इनाम, नेम गुक. 'त्यांनी दहा तापट. [तवेश] लक्षांची जहागीर तनाजा करून समजावीश के.ी. ' -रा ५ २९. |

लाड; निगा. [अर. तवाझ]

तवान ग-अफ्रि. १ (दुखण्यांतुन उठल्यानंतर) पूर्ववत् तवसळी, तवसोळी—श्री. तवशाचा, काकडीचा कीस, निरोगी, सशक्त होणें. २ सशक्त, निरोगी वनणें; सुदृढ होणें. ३

> तवाना--वि. १ आजारांतून उठल्यावर, अशक्तपणा गेल्या-वर निरोगी किंवा सशक्त झालेला; (आजार, दुखर्णे इ॰ कांतून) वरा झालेला. २ सशक्तः, सुदृढ. 'वाघाने चार रूपये सम्पादून तवाना जाहला आहे. ' —ख १२.६३९९. ३ ताज्या दमाचा; हुशार. फौज तवानी राखून बुनगेचा बचाव होय तोच अर्थ करावा. ' ─ख ५.२५०४. (ताजा या शब्दाबरोबर बहुधा उपयोग. उदा० ताजा तवाना). [फा.]

तवानी, तवानी तलफ—स्री. गंजिफांच्या खेळांतील एक पारिभाषिक शब्द. राजकी दंगी नसल्यास व पडचोर हुकूम करा-वयाचा असल्यास प्रथम नातवानी देणी दिल्यानंतर तवानी देणी द्यावयाची असते. [फा.]

तवाफ-सी. प्रदक्षिणा. 'दर्ग्यात जाऊन तवाफ कहन ...' –रा ५.६५. [अर. तवाफ़]

तवार-किवि. तवर; पढीकडील बाजूस; याच्या उलट अवार. [सं. तत्=तो+पार=बाजू, किनारा]

तवांरी - स्त्री. (कु.) चांभाराचें एक हत्यार.

तवारीख-की. १ तारखा. २ इतिहास; बखर. [अर. तवारीख्=तारीखवें अव.] सामाशाब्द- •नामा-५. इतिहास-मंथ. ' अगर मुसळ्मान कोणी असे तरी मोठे मोठे तवारीखनामे जाले असतं. ' - एटि १.१८. [तवारीख़+फा. नामा=पत्रक]

तवालीयत — स्री. जिम्मेदारी; हमीदारी. ' दर्या-मजकूरची तवालीयत.'-वाडसनदा ७७. [अर. तब्लियत्]

तवी-की. एका विशिष्ट आकाराचें धातूचें, मातीचें भांडें. तवली पहा.

तवीर-पु. एक प्रकारचे लहान झाड.

त्वें - किवि. तेव्हां, त्यावेळां; तंव. 'तवें तया कृष्णा मनी मग वाटल विस्मय. ' –गीताचंद्रिका १.२७. [तंव]

तवेरुदार-पु. लांकुडतोड्या; कु-हाडवाला. -ब्रच ५५.

तवेश-प-प. रागाचा झटका, आवेश; त्वेष. [सं. त्वेष तवा(वां)का—पु. ताकद, शक्ति; तकवा; सामर्थ्य. तकवा पहा. अप, तुल. अर. तैष्] –शी–पी-वि. रागीट; तामसी; संतापी;

तब्हय-किवि. (खा.) तेव्हां. -भात्रे ७.१ ते ४.

तब्हसन—क्रिवि. (खा.) तेब्हांपासून. -भात्रे ७.१ ते ४.। [तंब=तेव्हां+पासन]

त्राफ्फी—स्त्री. समाधान; दिलासा. ' तुम्ही आमचे तर्फेने यांची तशफ्फी व जिल्जोई करावी. ' -रा २२ २५. [अर.]

तशरीफ-ब, तशरीफल्याख--तसरीफ इ॰ पहा.

तशाडी - स्त्री. (हेट.) नाश; ओसाडपणा. (कि॰ दंगें). तशांत-किवि. तशा परिस्थितीतः; तसे असतां. [तसा शब्दाच्या सप्तमीचे एव.]

तंशिशा—पु. घोड्याच्या पायाच्या संभास होणाऱ्या नऊ रिशमाचें केलें हैं. [तसर] रोगांपैकी एक रोग. -अश्वप २.२७३.

तरोला—वि. तसला; त्या प्रकारचाः त्यासारखा. [तसला अप.]

तशो—वि. (को. राजा.) तसा; तशा प्रकारचा. [म. तसा] त्रकीस-की. (वैद्यक) चिकित्सा. [अर. तश्खीस]

तइरीफ, तश्रीफ-स्री. बहुमानाचा पोशाख तसरीफ पहा. 'बरोबरी लढाईच्या तश्रिफा देऊन खाना केले.'-सभासद ३०. 'मग हरकारेसी तथीफ देऊनु खाना केले. ' -इमं ११. [अर.] ॰ई-शरीफ-वि. हुजूर. तश्चीफाखर्च-पु. स्वारी-रिवें पसरट भांडें. [सं. स्तू+सं. आलय; म. आळें] खर्च. -वाडबाबा १.३५७.

तद्वीश-स-सी. १ तोशीस; त्रास; तसदी; घत. तोशीस पहा. 'त्यास एक जरेचे तश्वीश व आजार लागूं न देणें. -रा १५.१५६. २ पीडा. 'रयतीस लायनी सिवीगाली न करणे व तश्वीस न देणें. ' -रा १६.२९. [अर. तश्वीश]

तपु -- न. (अशिष्ट) लचांड: उपाधि: खेंकटें; शुक्रकाष्ट. [मं. तक्]

तप्, तष्टित—वि. १ तासलेला; छाटलेला. २ (अंकगणित) संक्षेप देऊन लहान केलेला (अपूर्णोक इ०). [सं. तक्ष]

तसिक-स्त्री. (व.) चौकशी; तपास. [अर. तस्दीक] तसदिया, तसदी, तस्दी--पुकी. १ त्रासः, तखलीफः, श्रमः, मेहनत. २ तंगचाई; अडचण; ओढघस्तता. 'तिचे पोटापाण्याची बहुत तसदी होती. '-भाव १९. ३ कडक कैद. -मदरु १. ४ तगादा. - मनको. [अर. तस्दी]

तसदूक-पु. दान. 'नजरा व लोकांचे तसदूक सत्के जाले.' -रा ७.१२३. [तर. तसद्दुक्]

तसनस, तसनारा-स-पुस्री. नासाडी; धूळधाण; नाश; राखरांगोळी; हानि. 'त्यासी त्याचे तसनस होऊ नये.' - इमं ६. -वाडसमा १.१२४. [अर. तह्स्-नह्स्]

तसबी -- स्त्री. मण्यांची, मोत्यांची माळ (सामा.) जप-माळ, स्मरगी. 'हार्ती तसबी घेऊनि माल। डोळ आरक्त केले विशाळ। ' -भवि ५.९३. [अर. तश्बीह्=ईश्वरनामाचा जप]

तसबी(वी)र, तस्वीर-श्री. (एखाद्याच्या चेह्न्याची, शरीरबांध्याची) हुबहुब प्रतिमा; छबी; चित्र. [अर. तस्वीर्]

तसमा-तस्मा - पु. (ना.) (घराचा) खण: भाग, चश्मा अर्थ ४ पहा.

तसर—स्त्री. १ एक धुद्र कीटक; पतंग. २ जाडवाभरडवा रेशमाची एक जात. टसर पहा. [सं. त्रगर≕शोटा; हिं. तसर] -राऊ-राव-न १ एक प्रकारचें जाडें रेशमी कापड. २ जाडवा-भरड्या रेशमार्च-नेसण्याचे एक वस्त्र. [तसर] तसरी-वि. तसर

तसर---न. १ ऐनजिनसी साऱ्याच्या एवजी शेतकऱ्याने सर-कारास यावयाची वसुलाची नक्त रकम; ही ऐन गल्ल्याच्या एक-चतुर्थोरा असे. याला कोंकणांत नक्तखंड म्हणतात. 'चवथाई गल्याचे तसरे दर खंडीस रुपय पंथराप्रमाणें.'-वाडसमा २.२३१. सामाशब्द- ०% विडा-भांपळा-५. सरकारी अधिकारी सर-कारी कामानिमित्त एखाद्या गांवीं गेला असतां त्याच्या सरबराई-करितां गांवकऱ्यांनीं द्यावयाचा कोंबडा, भोंपळा किंवा भाजी.

तसर।ळ-न. उथळ वशीच्या आकाराचे धातूचे एक प्रका-

तसरी--स्री. (कों.) १ वांगीं, मिरच्या इ०कांच्या रोपांस पाणी देतां यावें म्हणून त्यांच्या दोन रांगांमध्यें खणलेली लांबट खळी, खांचण; बागेंतील पाण्याचा पाट. २ पाण्यांतील शिपाच्या जातीचे दोन पाख्यांचे शिप; द्विदल शिप. [सं. स्तर]

तसरीफ-ध-सी. १ गवई, तमासगीर इ० लोकांस (राजे लोक खुप होऊन) देतात तें मानाचें वस्न, पोशाख इ० (सामा.) अहर; नजराणा. 'पावल्याचा जाव दिधला लिहून। तसरीफ वेऊन पाठविला। '-तुगा ४४३६. २ गांवकामगार, सरकारी नोकर इ०कांना वहुमानाचा पोशाख इ० देण्याचा विधि. ३ बहु-मानाची वस्रें, जिन्नस, इ० ४ बहुमानाच्या पोशाखाऐवर्जी दिलेलें वतन, जमीन. ५ (गो.) भेट; नजराणा (फर्जे, भिठाई, इ॰चा). [हिं. अर. तश्रीफ़] ब्ल्याख-वि. नजर करण्यास योग्य (वस्त्र, पोशाख इ०).

तसरुफाती-- स्त्री. १ अधिकार. ' भोगवटे तसरुफ:ती चालत आले आहे. '-इमं ४४. २ ताबा; कबजा; भोगवटा. 'फर्मान व भोगवंट याचे कागद होते ते जलाले, व आपण दुकालाकरितां कासीस गलों होतों त्याकरितां तसरफाती अजी तागाईत नाहीं. ' -रा २०.३५८. [फा. तसर्हफात्]

तसरूफ---पु. १ ताबाः अमलः, कबजा. 'मकर-फरेब कहन आपला तसहफ केला.'-दिमरा १.५४. ४ -वि. स्वाधीन; ताब्यांतील. ' त्यांच्या भरंवशावर येथील रयतेस उजाड करोन | लाखों रुपचे तसहफ कंछे. '-िमरा २.१८५. [अर. तसर्रफ]

तसलमात, तसन्धि(ली)मात—तस्लिमात पहाः -वि. तस्करा—पु. फिर्याद; तकार. तजकरा, तजकरा पहाः (जमाखर्चीत) मोधम; अमानत. -शअ. कडोन; मार्फत; गुजारत ' त्याजवर हुजूर कोणी तस्करा केला कीं ... ' -ख ७.३६९०. **अर्थ** ३ पहा. 'तसलमात श्रीनिवास त्रिंबक कारकृन शिलेदार. [अर. तजकरा अप] -वाडसमा १.४०. [अर. तस्टीमात्-तस्टीम=सलाम याचे अव.]! तस्त—न. हात. तोंड ६० धुतांना पाणी सांडण्याचे, थुंक-ज्या खात्यांत ती रक्षम टाकतात ते खाते.

तसला—वि. तसा; तशा प्रकारचा; त्यासारखा. [तसा]

तसलीम, तस्लीम-स्त्री. वं तः प्रणामः नमस्कारः राम-राम: सलाम. 'तसलीम कहनियां जाता झाला।' -अन्त 'येथे वैरणीची तस्दी फार जाली आहे.'-रा ६.३९२. ८८. 'बयाजी शिंदे यांनीं उठोन तसलीम केली. '-भाव ६१. [अर. तस्लीम]

तसञ्जी—सी. समाधानः, खातर्जमा. 'परंतु दुसरा सर्दार केले. '-रा ७.१२०. [अर. तसदृदुक्] आल्याखेरीज पातशाहांची तसही होत नाहीं. '-दिमरा १. २५९. [अर.]

तसवळ--श्री. पात. -बदलापुर २८३.

तसवीर-की. तसबीर पहा.

तसा-वि. १ त्या प्रकारचा; त्यासारखा; त्या जातीचा. तस्बीह्] -किवि. १ तशा प्रकारें; त्या प्रकारानें; तशा रीतीनें; त्या प्रमाणें. २ त्याक्षणीं; त्यासरसाः, तत्काळः, लागलीचः, ताबडतोब, 'वाघ आला तसा भी घाबरलों. ' ' जेवलों तसा आलों. 'त्या मार्गानें; तस्बीर] त्या दिशेनें; तो मार्ग, दिशा धहन. ' आम्ही असे जातों. तुम्हीं तसे जा. ' ४ वाक्यपूरक, वाक्यालंकारार्थक शब्द. ' जो तसा वयाचा चामड्याचा वर्तुळाकार तुकडा. मारीन. ' (जसा शब्दाबरोबर उपयोग) [सं. तत्+सदशः, तत्+ सम]

तम् -सं---पुन. गजाच्या एक-विसांश किंवा एक-चौविसांश अंशाइतक्या लांबीचें एक परिमाण. साधारणतः अनामिका व हा वाईट समजला जातो. −अश्रप १.१०४. [तस्मा≔वादी+गर्दन] मध्यमा यांच्या रंदी इतकी याची लांबी असते; द्वयंगुळ. [फा.]

तसेर---न. नक्त खंड; नक्त सारा. तसर पहा.

तसेळा—नि. त्या सारखा; त्या प्रकारचा. (प्र.) तसला पहा. पंचनीच एकवचन] [तसला अप.]

तस्कर--पु. चोर;लुटारू. [सं.] सामाशब्द-•िवद्या-स्ती. या जिल्ह्यास तस्त्रीफ फर्मावावी. ' -पया ३८ . [फा. तश्रीफ्] चोरी करण्याची विद्या, शास्त्र, कोशल्य: ठकबाजी. 'तुम्ही ठक चोर आणिला घरा। तो तस्करविद्येमार्जी पुरा। '-शनि १६४. रामः सलाम. २ देणगीः; बश्नीसः; इनाम. 'समस्त ल्हानथोरीं [तस्कर+विद्या] **तस्करी-**स्त्री. चोरी; तस्कराचें कृत्य.[तस्कर] तस्ठीमात बज्या आणिली. ' –ऐटि १६५. 'हैदरखान यास पश्च म्ह॰ मस्करी करितां तस्करी होते=थर्टेनें चोरून टेवलेला जिन्नस[े]हजारीची तस्लीमात जाली. ' -रा १.१७९. ३ मोघम खर्ची; पुढें चौरीचा जिनस होतो.

तस्करणे—सिक, चोरणे. -माज्ञा ११.५४८. (पाट.) [तस्कर] तस्करनिर्शा, तस्करनीस-तजकरनिशी इ० पहा.

नांष. [तजकर(अप)+पंत]

•**खातै**-न. एखाद्याला दिलेल्या रकमेचा पका हिशेब येण्यापूर्वी ण्याचे हंद तोंडाचे भांडें; पिकदाणी; गंडूषपात्रक. -राज्य १.२६. 'पंखे, मोरछलें, कितेक निवडीं र.स्ते प्रशस्ते पुसे।'-सारह ३.४४. [फा. तश्तु]

तम्दिया, तम्दी, तस्ती—तसदिया, तसदी इ॰ पहा.

तस्दीक-पु. दान. तसदृक पहा. 'तमाम लोकांनीं सतके नगदी रुपये व खुर्दा व उडीद, तेल, तीळ वगैरे जिन्नस तस्दीक

तस्फिया-प. १ मैत्री: स्नेह. २ समेट; तह. 'रफेशर केला व तस्फियाचा नक्षा ठराविला. ' -वाड-कैफियती १००. ३ (ना.) निकाल: निर्णय. [अर.]

तस्बी—स्री. स्मरणी; जपमाळ; तसवी पहा. [अर.

तस्बी-की. स्वरूपसाधम्ये. [अर. तश्बीह्]

तस्बीर-नी. छवी; प्रतिमा; चित्र. तसबीर पहा. [अर.

तस्मा-पु. १ चामडगाची वादी, पट्टा. २ समईखाली ठेवा-

तस्मा—पु. (ना. व.) घराचा खण; दोन खांबांमधील जागाः, तसमा. चश्मा अर्थ 🛪 पहा. [चश्मा]

तस्मागदेन-वि. चोहोंबाजूंस मान फिरविणारा (घोडा). तस्मात-किवि. १ म्हणून; त्यामुळें; त्या कारणास्तव. २ (गो.) तशांत: तितक्यांत. िसं. तत् या पुर्हिगी सर्वनामाच्या

तस्रीक, तश्रीक:—स्री. आगमन. 'जूद आं यक्वाल-पन्हांनीं

तस्लमात, तस्लीम, तस्लीमात श्री. १ वंदन, राम-खर्चाकरितां अमानत दिलेली रक्कम. 'ती जागा तानाजी येवला याचे तस्लीमातीस दिली आहे. ' -रा १२.१८३. ४ ताबा; कबजा; दिम्मत 'ज्याचे तस्लमातीस जे हत्यार असेल त्याची तरकरपंत-पु. तजकरनीसास विनोदानें दिलेलें टोपण बौकशी राखीत जावी. '-भोंकु ४०. ५ उपयोग, उपभोग. तसलमात पहा. [अर. तस्लीम्=याचे अत्र.]

तह-पु. १ दोन युध्यमान पक्षांतील शत्रुत्व नाहींसें होऊन **झा**लेळा सलोखाः, समेटः, सख्यः, ऐक्य. २ संमतिः, अनुमतिः मान्यताः, पसंति. ३ सरकारी जुजबी कायदाः; नियम. ४ वहिवाटः, ठराव. 'देशमुखापासून दिवाणांत वसूल घ्यावया तह आहे.' **–इमं** १५५.[फा. अर. तहीयाच्च्यवस्था; सामुश्री ?]सामाशब्द− | **्नामा**—प्र. तहाविषयींचें करारपत्र; दोन पक्षांतील तहाच्या ठरा-वाच्या अटींचा लेख. •बाजारी-सी. एक कर; बाजारांतील दुका-नच्या जागेचें भाडें. 'तफरीफ व तहबाजारी व सायेर रहदारी व भेट.' -वाडवाबा १.३५. तह ब मोजीब-क्रिवि. तहाप्रमाणे. 'हिसेदारांचा हिसा तह ब मोजीब देत जावा.' -वाडसमा १. 944.

तह—पु. गादी, उशी इ०कांवरील आच्छादन, अभ्रा, गादी, उची इ॰कांवरील खोळीस लावलेलें ठिगळ.

तहकीक-- स्त्री. १ सत्यः, निश्चितिः, निर्णयात्मक सत्यः, खरी हकीगत. 'कांहीं कदीम सनद असेल ते हुजूर आणून दाखवावी त्याजवरून तहकीक होईल. ' -रा १४.४. 'परंतु तहकीक कळेना.' –भाब १२४. २ खात्री. 'तहकीक करून आकार होईल त्या-प्रमाणें खर्च लिहिणें म्हणोन. '-वाडबाबा २.१८८. -वि. निश्चित; खरें. [अर. तहकीक] -ऋात-स्त्री. १ चौकशी; तपास; सत्या-न्वेषण; शहानिशा. 'सदर्हु गोष्टीची तहकीकात लाविली.' -रा १८.६०. 'धाकटे नाना व गोविन्द शिवराम तहकीकात करितां तो (=तोतया जनकोजी) थोरात रघोजी असा ठराव झाला. -खं २.६३१. २ हकीकतं. 'दिघा मजकूराची तहकीकात मनास आणतां. ' -वाडबाबा २.१५. ३ खचिती; खात्री; निश्चितपणा. [अर. तहकीक् अव.]

तहकुबी-सी. कांहीं काळापुरती बंदी; खळ; खंड; थांब-वणुव. तकुबी पहा.

तहकू अ-प, तहकू विद्यान-तकूब इ० पहा. ' लढाई तह-कृत्र करितों. ' - मराचिथोशा ५०. [अर. तवक्कुफ़]

तहिंगेरी, तहगीर—स्री. बडतर्फी; पदच्युति. तिगरी, तगीर पहा. 'न्याहारखानाचें वाईचें ठागें तहगीर जहालें. '--इमं ३६.

तहद-त-१ पर्यंत; पावेतों; थेट; त्या हदीपावेतों. 'पुढेंही श्री अहद रामेश्वर तहद दिल्ली यश देईल. ' - ब्रप २५३. २ तहृदच्या जोडीला पर्यंतिह द्विरुक्तीनें लावतात. 'तहद अजंठेपर्यंत. ' राजा काय बोले. ' -मसाप २.१.३१. [हिं.] —वाडसमा २.१६२. [फा. तह=खालीं+हद्]

केले. ' -पेद १८.८८. [अर.]

तहदल-वि. (व.) तयार; सिद्ध.

तहनाल-न. १ तरवार ६० शस्त्राचे म्यान. -शर. २ म्यानाचे टोंक; म्यानाच्या अग्रास बसविलेले चांदी इ० धातुचे टोपण. -वाडसमा १.२४९. [फा. तह्नाल्]

तह्यंद--पु. वार्षिक खर्चाचें अंदाजपत्रकः ताळेबंद. [तह+

तहम्(मृ)ल-पु. १ ढिलाई; सहन करणें; सहष्णिता. 'आपण सबुरी करून तहमूल करावयास तक्सीर केली नाहीं. ' -इमं ६७. [अर. तहम्मुळ]

तहरीर-सी. १ कारकुनाच्या खर्चासाठी देशपांडे इ॰ कांच्या स्वाधीन केलेली गांवकींतील रक्कम: हक्क. मराठी राज्यांत फडणीस व मुजुमदार यांनाहि ही देत असत. २ लिखाण; वर्णन. अर. तहरीर्]

तहरीर-की. तकरार. 'सदरहू मुकदम्यासंबंधीं कागदपत्राचा वाकबगार कारकून मिळण्याविषई बरीच तहरीर केली. '-विक्षिप्त 2.939.

तहचील, तहवेल--स्री. १ उष्ट्रखाना, पीलखाना इ० अठरा कारखान्यांच्या खर्चाचें सदर. २ अठरा कारखान्यांचा सम् दाय. ३ सरकारी कोठी; भांडार. 'जडाव तहवेल पैकीं.'-बाडमा १.७७. ४ रोकड, नगदी, भांडवल, पुंजी. [अर. तहवील]

तह्र्ज्ञी(स्ती)ल-स्त्रीन. १ वस्त्री; जमाबंदी; सरकारी सारा वसल करण्याचे काम. 'तहसिलीस प्यादे सर्कारचे देविले जातील.' –सासंइ-जुले ९१. २ रयतेने सरकारास द्यावयाचा सारा: सर-कार देणें. 'स्वानुभवाची तहसील निकी। रसद स्वामीसि दिधली शेखीं। ' -भवि ४५.६७. ३ वसूल झालल्या साऱ्याची रक्कम. ४ कोणापासून व किती सारा वसूल करावयाचा, किती केला इ० माहि तीचें कुळकर्ण्याजवळ असलेलें पत्रक. ५ (ना. व.) तालुका. [अर तहसील्] सामाशब्द- ॰दार-पु. सारावसुलीचे काम करणार अधिकारी; मामलतदार. [फा. तहसील्दार्] • दारी - स्त्री. तह सीलदाराचे काम, हुद्दा, मामलतदारी. [फा.]

तहा-हां-किति. १ तेथें; त्या ठिकाणीं. 'तहां त्याने दाराशी अहंकाराना झाड हता. ' -मसाप २.१.३१. ह्या शब्दाच उपयोग फक्त सरकारी कागदपत्रांतून व वरिष्ठ अधिकारी किना अधिका-याच्या हुद्यापूर्वी किंवा तेली, वाणी इ० व्यापाऱ्यांच्य नांवापूर्वी करतात. उदा० तहा पाटील, तहाचौगुला, तहातेली तहावाणी इ॰. २ (कातवडी. टाणें) तेव्हां; मग; नंतर. 'तह

तहादार-वि. १ ज्याची घडी अद्याप मोडलेली नाहीं अरं तहदम-वि. बेजार; बेदम. 'दोघे पाटील मारून तहदम (नवें लुगर्डे, मंदील, शाल, परटाकइन धुवून आलेला अंगरखा वस्त्र इ०); नवाकोरा; कोराकरकरीत. २ (चुकीनें रूढ) ताजा ंशिळा नसलेला. [फा. तह्=घडी; तह्दर्भ्=नवा]

तहाहर-वि. तहादार अथे २ पहा.

तहान--- भी. लहान मुलाच्या डोक्यावर थंडाब्यासाठी टेवा ंवयाचा पानांचा ठेंचा किंवा दुधाची घडी. (कि॰ घालणें; काढणें) (ल.) इच्छा: आकांक्षाः आशा. 'वसाहतीच्या स्वराज्याविना हिटस्थानची तहान कशानेंही भागणार नाहीं. ' - केसरी १७.५. ३०. [सं. तृष्णा; प्रा. तण्हा | (वाप्र.) श्वास्त्रविण-मोडण-तहान शांत करणे. तहानेला-वि. तहान लागलेलाः तृपितः, तहानेने पीडलेला. म्ह० तहान लागल्यावर विहीर (आड) खणगें=आयत्या वेळीं जरूरीची वस्तु शोधण, संकट गुदरण्यापूर्वी त्याचा उपाय शोधून न टेवून आयत्यावेळी धांवाधांव करणे. सामाशब्द- भोड-स्त्री. १ जनावर, मनुष्य पाणी पीत असतांना त्याची तहान शांत होण्यापूर्वीच त्यास पाणी पिण्यास प्रतिबंध करणें. २ वर सांगितल्याप्रमाणें मोडलेली तहान. ३ थोडेसें पाणी पिऊन तहान तात्पुरती शमविणें. ४ तृष्णेचें, वासनेचें-ती तृप्त करून-निर्मूलन होणे. [तहान+मोडणे] ० छाड भूकछाडू-पु. मक तात्परती शमविण्यासाठीं खावयाचे फराळाचे पदार्थ; लाइ इ॰ फराळाचा जिन्नस. तेने आपल्या मुलास तहानलाडु भुक-लाइ कहन दिले. '-लोक २.५०. तहानण-नेण-अक्रि. (ल.) तहान लागणें; तृषाकांत होणें. [तहानों]

तहांहयात-द-किवि. यावज्जीवः आजन्मः आयुष्यभरः मरेपर्यंत (हा शब्द वतन, इनाम, करार इ॰कांच्या दस्तऐवजांत योजि-तात). [फा. ता-हायात्]

तर्हा-- किवि. (खा.) त्या दिवशीं; तथीं. [सं. तदा]

तळ-पु. १ (एखाद्या पदार्थाचा) खालचा भाग, बुड. २ जमीन; जमीनीचा पृष्ठभाग. 'दोन्हीं दळभारां देषतां । तो प्रश्नने (प्रयुम्ने) आणीला तळा।' -उषा १४१५. ३ (झाड, छपर इ० कांच्या) खालील जागा, जमीन. 'लपे आत्मभ्रांतिछाया । आप णयां तर्ळी। ' -ज्ञा १६.१०. ४ सैन्यः स्वारी इ०कांची मुकामाची जागा छावणीचा गोठ; शिबिर; कँप. (कि॰ घालणें, देगें; मांडणें: धर्गे: पडगे; येगे; सोडगे). 'महाराणीसाहेबांचा तळ बडोदें मुक्कामीं ज्या राजवाड्यांत सुकाम असेल तेथील पाहरे '-बडोदें राज-महाल, कामगारी-कारकून नियम ७. ५ प्रुप्रभागः सपाट भाग. जस-हाताचा पायाचा, तळ. 'ऐसे चारी हे सरळ। करचरणतळ। '-जा १४.१०३. 'पृथ्वीतळ उलयों पहात । ' –ज्ञा १.१५६. ६ व्यापारी, प्रवासी, लगाण, गाउचा, घोडीं इ०कांच्या मुकामाची जागा, अड्डा. ७ एखाद्या ठिकाणीं कांहीं काळ झालेलें सैन्याचे वास्तव्य; मुकाम; छावणी; कॅप. ८ एखा श पदार्थाच्या राशीने व्यापठेली जागा; पदार्थ ज्या ठिकाणीं असेल ती जागा. (पदार्थ हलवितांना, तेयून दूसरीकंड नेतांना सापेक्षतेनें या शब्दाचा उपयोग करतात). 'आंबे सगळेच नेऊं नकोस, कांहीं तळावर ठेव., ९ विस्तृत व सपाट भूभागः मैदान; सपाट प्रदेश. 'या तळाची प्रदक्षिणा चार कोसांची आहे.'

तहान—स्त्री. १ पाणी पिण्याची इच्छा; तृषा; तृष्णा. २ तळवा; जोडधाच्या तळव्यांतील चामडधाचा तुकडा. ११ (🛶 .) कुंभाराच्या चाकाच्या मञ्याची फळी. १२ नाशः रसातळ. ' मानी मेलाचि जरी दुर्जय तरि निजशतात्मजरिपु तळा।' -मोस्त्री २. २२. १३ (वणजारी) तांडा. [सं.तल; फ्रें. जि. तलै=खालीं, आंत] (वाप्र.) • करणा-मुकाम करून राहणे; डेरा देणे, बि-हाड लावणे. •घालून वसर्णे-१ (एखाद्या ठिकाणीं) कायम वस्तीच्या इरा-याने राहुण, उतरणें; आसन, ठाण मांडुणें. २ दुसऱ्याचा पैसा गिळं-कृत करून, लबाइन बेदरकारपूर्णे स्वस्थ आणि निर्धास्त राहर्णे. तळ मारणे. तळची-तळगयाची आग मस्तकास जाणे-(कर्त्याची षष्ट्री) रागानें नखिशखांत संतप्त होणें: अतिशय राग येणे. तळ्चे मडके हाणणे-फोडणे-(मडक्याच्या उतरंडीं-तील सर्वीत खालचें मडकें फोडणें) (ल.) मुळावरच घाव घालणें; समूळ नाश करणें. • झाडणें-(ल.) (सर्व सामग्री, बेगमी इ॰) खाऊन फस्त करणें. •थांबणं-(एखाद्याचें) आसन स्थिरावण; जन्माची सोय लागभें; थाऱ्यास, ठिकाणीं लागमें (कर्त्याची षष्टी). **्न शांवर्णे**—(कर्त्याची षष्टी) एखाद्याच्या पायाला भोवरा पडणें; बुड स्थिर नसणें; भटकभोंवरी करणें. •मारणे-तळ घालून वसर्गे: अर्थ २ पहा. ०लागर्णे - पड्णे-(कर्माची षष्ठी). (सामग्री, बेगमी इ०) जवळ जवळ फस्त होगे, संपण्याच्या बेतांत येों. तन्हायर यसणा-राहणी-१ विपन्नावस्थेस येणे; अवदशेस येणे; अर्किचन होणें. २ (छ.) घरीं बसणें; समाई-कीच्या वांटणींतील भागास मुकर्गे (चोर, छुटारू त्यांच्यापैकीं घरीं बसगान्यास छुरीचा कांहींही भाग इत नसत त्यावसन.) र धंदाच्या ठिकाणीं, नेहमीच्या जागीं असण. (एखादाम) तळावर बसविण-एखाद्यास समाईक वांटणींतील भाग देणें: त्याच्या कपार्ळी वाटाण्याच्या अक्षता लावगै. सामाशब्द- •काठो-स्री. शिडाचे कापड तळाशीं लांब ताणण्याकरितां वापरलेली काठी. ॰कोंकण-न सहादी आणि समुद्र यांमधील देश; कोंकण-परीचा दक्षिण भागः गोवें मुख्य व त्याजवळचा प्रदेश. ० खंड-न. (कों.) १ जात्याची खालची त्राः (सामा.) जात्याच्या दोन तळगां है भी कोणतीहि एक या अर्थी रालचे वरने तळखंड असाहि शब्द प्रयोग करतात. २ खालचा भाग; तळ; उदा० भिंतीचे तळ-खंड. ३ फणसाच्या चारखंडास आंतून चारीसारखा अंश (पाती) असनो व वर काँट असतात त्यांच्यामध्य जो दळदार भाग असतो तो. •खडा-पु. खांब ज्यावर बसवितात तो दगड: उथळ्याचा दगड. • खप-पु. (माल, व्यापारी जिन्नस इ • कांचा) स्थानिक, तळावर हो गारा, गावांतल्या गांवांत होणारा खप. 'या मालाचा तळखप कमी. ' -मुंव्या ४९. •घर-न. १ घराच्या तळमज-ल्याच्या खार्ली (जमीनीच्या पोटांत) मनुष्य इ०कांस राह-बूट, जोडा ६० कांचा खालचा (ज्यावर पाय टेकतात तो) भागः । ज्यासारखें केलेलें स्थळः, खोलीः, दालनः, भुईघर. २ (कु.) माडी पायथा. पर्वताच्या पायथ्यालगतचा प्रदेश; घाटवुडी पहा. सह्याद्री-खालचा प्रदेश. [तळ+घाट] •चेपणी-स्री. १ धान्याचा कणगा इ० कांचें तळ धान्य इ०कानी भरून, चेपून सारखें करण्याचा व्यापार. २ एखार्दे मोठें भांडें, कणगा इ० कांचें बुड व्यापेल इतर्के स्थितीत (ओक्षें इ० असर्णे); जमीनसांड, भुईसांड. [तळ सांडणें] पदार्थ धान्य इ०कांचे परिमाण. 'घागरभर रसाने या काहिलीची तळचेपगी मात्र होईल. '[तळ+चेपणी] •जमीन-स्त्री. भात-जमीन. - शे ३.४. [तळ+जमीन] • झाडा-पु. १ (घर, खोली इ०) पूर्णपूर्ण रिकामें करणें. २ खालपासन वरपर्यंत, कोना-कोप-यांतुन केलेली, घेतछेली (घर इ०कांची) झडती; झाडा: तपासगी. ३ (खाद्य पदार्थ, धान्याची बंगमी इ०). खाऊन फस्तः चर्रः, निःशेष करणेः; (सामाः) (एखाद्या पदार्थाचा, बेगमीचा जिवापाड जपणेः तळहाताचा मळ-पु. (ल.) अल्प श्रमाने खाऊन केलेला) चहामहा; निःशेषता; फन्ना; फडशा. ४ (स्वयं- होणारे कोणतेहि काम; सहज लीलेने करतां यण्याजोगी गोष्ट. पाक, यज्ञ, इमारत इ॰करितां) जमीन झाडून, सारवून, साफसूफ 'चित्रं काढणें हें त्याला तळहाताच्या मळाप्रमाणे आहे.' या अथी करण्याची किया. ५ (सैन्य इ॰काचा) मुकाम उठल्यानंतर ज्या हिताचा मळ असाहि शब्दप्रयोग रूढ आहे.' तळहाताल। केंस ठिकाणीं तळ असेल तेर्थे कांहीं जिन्नस वगैरे राहिला आहे की काय येंगे-अशक्य गोष्ट शक्य कोटींत येंगे (तळहाताला कधींच केंस येत है पाहण्याकरितां केलेला शोधः, तपासणीः, तळशोधणी. ० तट-स्त्री.. नसतात त्यावहन हा अर्थ). तळहाताला केस न यंग्री-अस-व्यापारी जिन्नसांची स्थानिक तूट; तुटवडा. ' तोच माल खरेदी मर्थ नसणें; अंगांत धमक असणे. तळहातावर शोर घेणे-देऊन घ्यावा लागतो. -मुंब्या ५३. ॰**पाय-**पु पावलाचा खालचा शिवण्याची आरी. तळातळ-न. सप्त पातालापैकी चौथे पाताल. तळची आग मस्तकास जाणे पहा. •पूस-स्त्री. १ खाद्यपदार्थ ६४.१९. [सं. तलातल] खाउन सप्पा, फस्त, नि:शेष करणें; (सामा.) (खाद्यपदार्थीचा खाऊन पाडलेला) फडशा; फन्ना; चहामग्र. तळझाडा अर्थ ३ पहा. नाहीं. ' – अस्तंभा ११६. २ नायनाट. [तळ मुप्तांगे] ० बुड-१ वृक्ष इ० कांचा बुंधा; तळ: खालचा भाग. 'तंव तंव होती थोराडें। अकर्माचीं तळबुडें। आणि जन्मशाखा पुढेपुढें। घती धांव।'-ज्ञा १५.१६८. २ खळघां-तील. धान्याच्या पेंबांतील (धान्य इ० ने युक्त) गाळसाळ; गदळ: झाडणी. हा महारांचा हक असतो. •वट-पुन. १ माळ जभीनीचा प्रदेश: भैदान. २ डोंगराच्या पायथ्यालगतचा सपाट भूप्रदेश. ३ खालचा भाग; अधोभाग. 'ना तरी कढेयातळवटीं। जैसा आपुलाचि बोलु किरीटी। पडिसादु होऊनि उठी। निमित्त-योगें। ' - ज्ञा ४ ७५. (इमारत इ०कांचा) पायाचा भाग; पाया. ' पाया शोधनि धरातर्ळी । तळवट बांधिला रत्नप्रवार्ळी । ' –मुसभा

असलेल्या घराचा तळमजला. -शास्त्रीको. व्याट-पु. १ पर्वताचा स्त्री. सैन्य इ० कांचा तळ उठल्यानंतर त्या ठिकाणी कांहीं राहिलें कीं काय तें पुरतेपणीं पाइण्याची किया: तळझाडा अर्थ ५ पहा. [तळ+शोधण] •सरा-सरी-स्री. खांबाचा तळखडा; उथळा. •सांड-किवि. जमीनीपासून निराठें; तळापासून उचललेल्या तळ इति, तळात-थ, नळाटा-ठा-पु. हाताचा तळवा. तळ+ हात] • हातचा, हाताषरचा फोड-पु.(ल.) अत्यंत प्रिय व नाजुक वस्तुः अत्यंत प्रिय व जिव्हाळचाची व्यक्ति (तळहातावर झालेल्या फोडास किंचित्हि धका लागूं नये म्हणून आपण फार जपतों या-वहन). तळहाताच्या फोडासारखें बागविण-बाळगण-मानण-(एखाया वस्तुची, न्यक्तीची) अतिशय काळजी घेणें. करून पाठवा असे लिहिल्यास त्या निशाणीचा माल बाजारांत जिवाची तमा न बाळगणे; (एखाद्या कार्यासाठीं) मरणहि पत्करण्यास तळतूट असल्यास कमी किंमतीचा माल असला तरी ज्यास्त किंमत तयार होगें. तळाची आरी-ली. (चांभारधंदा) जोडयाचा तळ भागः; पायाचा तळवा. ॰पायाची आग मस्तकास जाण- तळातळ पहा. 'इणे जे नर बुडविले। ते नेले तळातळा।'-जै

तळकट नेळेवर सापडायचे

तळकट-वि. १ तळलेळा. २ तळल्याचा वास येणारा(पदार्थ): तळलेल्या पदार्थाच्या वासासारखा (वास). [तळणे]

तळकर-री-नसी. (कों.) १ चटईचा, आंथरीचा तकडा: (राजा.) तळकर. (गो.) तळकुटें. २ ताडाच्या, माडाच्या झावळीचा उभा चिरलेळा अर्घा भाग. [सं. ताल=ताड; तल+कट अल्पार्थी]

कट अर्थ १ पहा.

तळका-पु. १ निजण्याच्या उपयोगाची लहान चटई; आंध-रीचा तुकडा; तळकट पहा. ' सांडला माझा फाटका तळका. कशी २.२३. •धर्री—शथ. खाली; खालच्या भागांत. 'आकाशचि वर्षे मज ढेकणे खाली गे। '-एकनाथपरें १ २ चपाती; चांदकी: लाटी. नीर। तें तळवटीं बांधे नाडर। ' –ज्ञा १८.३२२. ' कुंकुमातळवटीं ३ चामडी भाजल्यानें त्वचेला आलेला फोड, फुगोटी. ४ फुग-टिक लागे। ' व्यणी-न. (क.) जमीनीवरील (नदी, नाले, ओढे, लेल्या पोळीचा पापुदा. ५ जोडयाच्या तळाचा फाटून फाटून तळीं इ० कार्चे) पाणी. 'वळवणी आर्ले तळवणी घेऊन गेलें. ' निघालेला तुकडा; पापुद्रा; (सामा.) कापून निराळा केलेला सपाट. । तळ+पाणी] •बाद-स्त्री. भुयाराची वाट; चोरवाट. •शोधणी- | चापट तुकडा; काप. (कि॰ उडणें; निघणें, जाणें; काढणें: धेलें)

 (उमें पीक असलेल्या शेतांतील) पीक कापलेला भाग; (शेतां जाचामुळें) जीवितास कंटाळणें; विटणें; उबगणें. –शास्त्रीकों तील) पीक नसलेला, मोकळा तुकडा; (सामा.) (परणी, नांगरणी, [तळउळ] कापणी, निंदणी इ० वाचून राहिलेला) शेत जमीनीचा तुकडा. आंब्याचा अर्घा काप. (कि॰ कापणे; काढणे; निघणे). [तळ] 'तळतळीचा अतिरेक्ष; चडफड ट; जळफळाट. २ जुल्वम, छळ इ॰ कांबळचावर, झोऱ्यावर राहिलेले थोडें घान्य, धान्य कोठारांत भर-ण्याचे काम महाराकडून करविल्यास या उरलेल्या धान्यावर त्याचा चिरडीस आणणे. २ गांजणे: छळणे. [२,ळतळणे] हक असतो. [तळ]

तळखंग-पु. (राजा.) शृदजातीय मृत पुरुवाचें (तो ज्या घरांत, जागत, मेला असेल तथे वावरणारे) पिशाच: समध याची जागेवर पूजा करावी लागते. [तळ∔खांब]

केलेला पदार्थ खाद्य. ३ तळण्याची कढई. [सं. तलन; प्रा. तलण] • वळण-न. तळलेले व इतर पदार्थ; (सामा.) खाद्यपदार्थ. 'तळ-णवळण केलें कोरकें सिद्ध झालें। त्वरित परम तेथें भात है वेळि-येले। '-सारुह ६.७२. [तळणें-वळणें]

तळणी, तळणाटोप-स्त्रीपु. (कों.) कडई. [तळणें; गु. तळणी तळण बोगोण-न. (कों.) तांब्याची खोल, बिनकानाची कढई.

तळणे—सिक. पदार्थ तापलेल्या तेलांत, तुपांत घालून पक करणें. २ (ल.) (एखाद्याची निर्देयतेनें) छळणूक करणें: गांजणें. ६ (सूर्याचें ऊन इ० कानें) चटका बसणे; भाजणें; पोळणें; अग्नि-संतप्त होणें. [प्रा. तलणः, हिं. तलना] त द्वता-वि. तळणारा. इह० खरचणाराचे खरचते मग काय गेले तळतीचे काय गेले वळतीचे. तळत-पु. (गो.) तळातः, तळहात. [तळहात अप.] ॰फळें -न. (गो.) हात पोहोंचण्याइतक्या उंचीवर टांगलेली फळी.

तळतळ - स्री. १ (उन्हाच्या प्रखरतेनें होणारी अंगाची) काह्ली; उवारा; गदका; खितखित. (कि॰ करणें; होणें);(उन्हाच्या प्रखरतेर्ने येणारी) घेरी; भोंवळ, मुच्छा; चक्कर. (कि॰ येणें). २ संताप: क्षोभ: रागाचा आवेश. (कि॰ येंगे). ३ (पश्चात्ताप, शोक इ॰ कार्ने होणारी मनाची) तळमळ; अस्वस्थता; अशांति. ४ (-स्त्री.) उपद्रव; चिरडीस आणणारें कृत्य; क्षोभजनक गोष्ट. (कि॰ देणें). [तळणें द्वि.]

[तळत+फळें=फळी]

उबगर्णे; डगडगर्णे; (अग्निताप; लुधा इ० नीं जिवाची) घालमेल (तलवार इ० शक्त). ३ चलनवलन कर्णे; हालगें. 'पें पाणिया-होगें. २ दु:खार्ने विव्हळ होगें; तळमळणें. ३ संतापार्ने चरफडणें; चिये भूमिके। पाणी तळपे कौतुकें। ते रहरी म्हणती लौकिकें। हातपाय आपटेण; शाप देणे. ४ रोगप्रस्तपणामुळे दुसऱ्याच्या एन्हवीं ते पाणी। ' न्ह्रा १३.६०९. ४ (एखाद्या वस्तुभोंवतीं)

तळतळाट—पु. १ (तळतळाचा अतिशय) संतापाचा, तळका—वि. तळलेला; तत्वन काढलेला. तळकट पहा.[तळणे] | कार्ने चिद्वन गेलेल्या माणसाने दिलेला शाप. (कि॰ घेणें; देणें). तळकाट की. (क.) झरलेली, झिजलेली वहाण. [तळ] 'येक शिक्यागाळी देती घेतो तळतळाट गे।' -मध्व ३८५. तळकें -- न. धान्याची रास कोठारांत भरल्यानंतर जमीनीवर, युक्त अशी स्थिति. (कि॰ कर्णे; लावणे; मांडणें; होणें). [तळतळ] तळतळाविण-सिक्ति. १ चिडविणें; उपद्रव, त्रात देणें;

> तळप-पु. स्त्रि गांचें एक कणभूषण. 'गळघांतली टिका किंवा कानांतले तळप असे दोन नग वधूला...देखन झालेलेच असतात.' **-म**साप ४.४.२५५. [तळपणे]

> तद्भप-न. (राजा.) १ तळणें. २ तळलेला. पदार्थ तळण पहा. [तळणें]

> तळप---न. (गो.) खडक; पाषाण; कातळ. [सं. तल] तळपट--न. १ (शाप इ॰काने झालेला होणारा) कुलक्षय; निःसंतानः सत्यनासः निर्वेशः 'म्हणति अदित्यादि सत्या त्या मेल्याचे समळ तळपट हो। '-मोसभा ५.८७. २ (देश, गांव इ०कांची लटालूट, जाळपोळ इ०कानीं झालेली) उध्वस्तता; दुर्दशा; नासाडी: बेचिराखी: राखरांगोळी. ' पेंढा-यांनी या देशाचे तळ-पट केर्ले. ' ३ (व्यापक) (खाद्य पदार्थाचा खाऊन उडविलेला) फडशा; पत्रा; निःशेषता; चामहा 'त्यांनी शंभर लाडवांचे तळ-पट केलें. ' [तळ; तुल० हिं. तळपट=नष्टश्रष्ट] (वाप्र.) •होणें, वाजण-सत्यानास होणे; वाटोळे होणे. •वाजण-(व.) दिवाळे निघण: दिवाळे वाजणे.

> तळपटाँ-वि. १ (गो.) पाषाणयुक्तः; निर्वृक्षः. २ रखरखीतः; उन्हाने भाजलेला. [गो. तळप=खडक]

> तळपणी—सी. चकाकणें; तकाकणें, तळपणें; चमकणें; लुक-लकी. 'सोमकान्त कासारजीवनीं। मच्छकच्छपाची तळपणी।' - मुसभा २.५९. [तळपणें]

> तळपण-अक्रि. (उन्हाच्या तापाने) भाजणे; पोळणे; तळतळणें; होरपळणें. [तळप]

तळपण-अफ्रि. १ (काव्य.) चमकणे; चकाकणे; तक्तकणें, झळकर्णे. ' जे द्वेषाच्या आवर्ती दाटत । मत्सराचे वळसे पडत । माजि प्रमादादि तळपत । महामीन । '-ज्ञा ७.७२. शोभणें; खुलणें. तळतळणे—अक्रि. १ (उन्हाच्या त्रासाने) खितखितणे; 'मकरकुंडले तळपती श्रवणी । ' –तुगा १. २ फिरवलें, परजलें जाणें घिरट्या बालगें: भोवंडत, तरंगत राहुंगें: घोंटाळत, गुटमळत फोकाट्यांची गोठ घार लेली वर्तेळाकार कणंग. हींत एक खंडी राहणे. 'मग हातीं घेऊन असिलता। रुक्मिया तळपे रथाभोवता।' भात राहूं शकतें. अधिक सांटवण करावयाचे झाल्यास हिच्यावर -ह २४.६८. ५ हपापर्णे. 'की मज खायासि ग्रुप्त तळपावे।' पालोटी उभी कातात. [तळ] -मोख्योग ९.३७. (तुल० का. तळप्=तेज, प्रकाश Ì

बसलेला पुरुष: स्त्री व्यक्ति. [तळण-प]

तळमळ-स्त्री. १ (ज्वर, शारीरिक, मानसिक दु:ख इ० काच्या योगानें होणारी) अस्वस्थता; तडफड; तगमग; चडफड; बेचैन अवस्था; हैराणी. 'तळमळ निववीर रामकारुण्यसिंधु।' मार तळवेमार होत। या नाव आदिभूतिक।' -दा ३.७.६३. -रामदास, करुणाष्टक (नवनीत पृ १७०). २ हुरहुर; चुटपुट; काळजी. ३ पश्चात्ताप; पस्तावा; अनुताप. [तळजें नमळजें ! दे. तडमड 1

तळमळण --अकि. १ (ताप, दुःख इ० कानीं) हैराण, अस्वस्थ होण: तडफडणें, चैन न पडणें; चडफडणें; चुळबुळणें; तळमळ होणे. २ चुटपुटणे; हुरहुरणे; चितेने अस्वस्थ होणे; कळ-कळणे; हळहळणे. 'मञ्चित्त कौरवांचे चिंतुनि अ-साधु-वाद तळमळते।' -मोउद्योग ७.५८. ३ झरणें: उत्कंटेने अस्वस्थ होणें. [तळमळ]

तळमूस-की. धुळधाण; नासाडी; उध्वस्त स्थिति; बेचिराखी: कहर.

तळय, तळई—स्री. (गो.) लहान तळें. [प्रा. तलाई; म. तळें] ' तळयाण-अिक. (क्र.) तळव्याची आग होणें; दुःख होणें. 'धोंडा लागून पाय तळयाला. ' [तळ]

केलेली गादी. [सं. तलिम=गादी; शब्या !]

तळवटणे —सिक. दडपणे; दावणे; तळाला घालेंगे. [तळवट] । कुळकरण.

तळवा-पु. हाताचा, पायाचा तळ; तळहात; तळपाय. तळठ; तयठा; तळथा. [तळहात अप.] 'जरी स्वर्गी नाहीं कळी। तरी शेंडीतें खांडोळी। जरी न देखें पाताळीं, तरी तळवा घासे। '-कथा १.६. 'धरिती अरुणता तळवं। '-मोकुष्ण १६.३५. [तळ] (वाप्र.) तळव्याची आग मस्तकास जाण-नखशिखांत संतप्त होणें: अतिशय संतापणें: तळची. तळपायाची आग मस्तकास जाणे पहा. मह० तळव्यास लोगी आणि नेत्राप्त थंडी.

तळवार-पु. १ (माण.) चौघुल्याच्या दर्जाचा एक काम-गार: पहारेकरी. तराळ पहा. २ एक हलकी जात. [सं. स्थलवार: का. तळवार]

जमीनीवर पेंढा, गवत, दगड इ०कांची केलेली बैटक, पायाची रचना. २ भात सांठविण्याची जमीनीवर ठेवावयाची बांबुची मजबूत गिरीनें अनाठायीं केलेला खर्च, तळफांटा.

तळवेण--अकि (राजा.) फार वळ अनवाणी चालल्याने तळपी, तळपीण-पुत्री. (राजा.) पदार्थ तळण्याकरितां होणा-या पायांच्या आगीनें सर्वांग व्यापन व्यथित होणे. तळयाणें पहा. [तळ]

> तळचेमार--पु. तापलेल्या तब्यावर अनवाणी उभे कहन. कड्यावहन खालीं लोटून, तलांत तळून मारण्याची शिक्षा. 'दरे-

तळशाचे भात—न. १ तांदुळाची एक जात.

तळसणें - उकि. १ सप्पा, साफ करणें (फांद्या इ० तोडून झाड-पानें-क ट इ० तोड़न फांदी, जमीन, केंस इ० काहून शरीर इ०). २ काढून नेणें; तोडणें; छाटणें (फांदा, पार्ने, झुदुपें बेंस, इ०). तळासणें पहा. [अर. तटाशी=नाश, छाट]

तळसाण—स्री. (क्षीं.) पदार्थ तळला जात असतांना येणारा वासः तळणानी घाण, वास. [तळणें:+घाण]

तळ उंचें—सिक. (गो.) अधुमुधं तळणे. [गो. तळचें=तळणे] तळहातणं -- सिक. (पाय इ० शरीरावयव) हातांनी रगडणें; चेपणें. 'चरण त्यांचे कोमल चांगले। वनीं हिंडताती एकले। तळहातीन करकमळ । ' -रावि १४.७३. [तळहात] (पाठ ?)

तळा२(ठ)दार, तळाटी-ठी, तलाटीदार---५. १ गांवचा तलाठी: कुलकणी: सरकारने नेमलेला कुळकण्यांसारखा वसली कामगार. तलाठी पहा. २ गैरहजर असलेल्या किवा कामा-वहन तात्परते बडतर्फ केलेल्या कामगाराच्या जागी काम करणारा

तळाटी-ठी--की. तळाठदाराचा, तलाठयाचा हुद्दा, काम;

तळात-थ--५. तळहात; हाताचा तळवा; (गो.) तळांत;

तळाफांटा-५. (प्रां.) उधळेपणाचा खर्चः, उधळपटीः, अतिव्यय.

तळाच---पु. तलाव पहा.

तळावडी---स्री. लहान तळें. [तळाव]

तळावणं --अफ्रि. (उन्हानें अंग, दृष्टि इ०) होरपळण; करपण: पोळण: रखरखण: तळपण: उष्णतंची बाधा होजे.

तळावर्त-वि. १ चाउतांना ज्याचा मागचा पाय पढच्या पायास लागतो असा (घोडा). -अक्षप १.९७. २ घोडचावर बसणाऱ्याचा पाय भोंवऱ्यास लागतो असा भोंवरा असलेला (घोडा). -मसाप २.१.५८. तलावर्त पहा. [सं. तल+आवर्त]

तळावाटी---स्री. (प्रां.) उधळेपणा; अतिन्यय; उधळे-

झाडणे, उपटणे, तासणें, रंधणे, कापणे, पुसणे, घेणे इ० क्रिया-पदांचा उपयोग करतात. उदा० तळासून झाडणे; तळासून कापण इ० २ तळसणे पहा. हीं दोन्हीं ऋियापदें सामान्यतः एकाच अर्थाची आहेत. [तळ=बूड]

तळी—स्री. (गो राजा.) ल्हान तळें. [तळें]

तः शी -- स्त्री. १ जाते, घरट इ०कांच्या वर्तृळाकार दोन दगडां-पैकी एक; या अर्थी खालची तली, वरची तली अम प्रयोग करतात. २ घरटांतील पीठ ज्याच्यावर पडतें तो घरटाखालचा सपाट दगड. लांकडाची फळी, काथवट. ३ एका ताम्हनांत भडार, फुंक, विडा, नारळ इ० टेवून तीन अथवा त्यापेक्षां अधिक खंडोबाचे भक्त तें ताम्हन कपाळास लावतात व खंडोबाचा यळकोट असे म्हण-तात तो प्रकार (कि॰ उचलणें; भरणें). ' घेडा नाचवि लिया वरी। तळी आणिली बाहरी। फर्ळी पुष्पी अति साजिरी। ज्ञानदीप सोज्वळ।' -एरुस्व १७.३१. ४ (ब्राह्मणेतरांत रूढ) नव-रात्राच्या दिवसांत नवपरिणीत वराकडील लोक ताटांत साडी. चोळी, हळदंकुंकु, फराळाचे पदार्थ इ० ठेवुन नवपरिणीत वधुकडे पाठवितात ती. (कि॰ नेर्णे; पाठविणे). ५ चिखल, घाणपाणी इ० आंत जाऊं नये म्हणून विहीरीच्या तोंडासभोंवर्ती केलेली वर्तुलाकार फरसबंदी, चुनेगच्ची. ६ फुलें, भस्म इ०नीं युक्त अस-लेलें गुरवाच्या भिक्षेचें ताम्हन. ७ विहीर वांधून काढतांना बांध-काम उभारण्यासाठीं खालीं विहिरीत बसविलेली लांकडी चौकट. ८ (गो.) गणपतीची मूर्ति आणतेंवळीं नारळ, तांदुळ इ० कांची मूर्तिकारास दिलेली भेट. [तळ] (वाप्र.) (एखाद्या कार्याची) तळी उचलणे, भरणे-(ल.) ते कार्य करण्यास सर्वोनीं हातभार लावणें; सर्वोनीं मिळून एकजुटीनें एखादें कार्य सिद्धीस नेणें. (एखाद्याची) तळी उचलर्णे-(ल.) सर्वोनीं कट करून (एखाद्यास) हांकून लावणे, पदच्यूत करणे. 'कशी उचलरी तळी मिळाले ते बाराभाई । '-ऐपो ४११. तळी-तळी राम गार करणे-आपणांस इष्ट ते साध्य करून स्वस्थ बसणें: उपभोग्य वस्तुचा उपभोग घेऊन स्वतःची इच्छा तप्त कहन स्वस्थ बसणें: ढेंकर देणें. तळी(ळीं)राम गार होणें-करणें-(कर्त्याची षष्टी) (ल.) एखादाजवळ गुप्त द्रव्याचा सांठा, घबाड असल्या-मुळें त्याच्या मनास स्वस्थता असणें. तळी भरणें-१ नारळ. विडा, खारीक, भंडार इ० वस्तुंनीं तळी (उचलण्याकरितां) सिद्ध करणें. २ (कर्त्याची षष्टी) (एखाद्या दरिद्री मनुष्यास). अवश्य त्या वस्तू, पैसा इ० पुरवून मदत करणें. ३ तळी उचलणें पहा.

तळी---स्री. भांगेंत साखर इ० पदार्थ घाटून केलेलें एक खाद्य.

तळाश्तर्णे—सिक. १ (एखार्दे काम, किया इ०) मूळा तर्ळा—स्त्री. १ एका गांवाने दुसऱ्या गांवाची आकसाने व पासन, आरंभापासन, यथासांग करणें, बजावणें. या किया- सुडबुदीनें केलेली लुटालूट, मारहाण, जाळपोळ इ०. २ सरकारी पदाच्या ऊन प्रत्ययांत धातुमाधिताला (तळसून) जोडून नोकरांकडून आपले हक्क, हक्कांच्या बाबी इ० शाबीत, वसूल करून घण्यासाठीं गांवक-यांनीं केलेला हुना. का. तिळम्=क्रटेंग, मार्णें] गार-पु. वरील अर्थाच्या तळींत भाग घेणारा मनुष्य.

> तर्ळा — वि. (नंदभाषा.) पंधरा. 'तळी भुर ाला (रूपयांस) चार चिरड्या घेतल्या. ' [?] • आवारू-वि. (नंदभाषा) सतराः 'ह्या सातक्याची किंमत तळी आवाह रुपये आहे.' [(नंदभाषा) तळी = पंधरा + आवारू =दोन] • उधान-वि. (नंदभापा.) अठरा. [नंदभाषा तळी=पंधरा उधानू=तीन]

> तळील— वि. १ खालचा; खालील. 'समर्थाचिये पंक्ति-भोजनें। तळिल्या वरिल्या एकचि पकारें। ' -ज्ञा १८४८. 'कटीपासन वरील आंग। अवयव आकारले सांग। मांसोदकें तळील भाग। लवथवित राहिला। ' मुआदि ४.३६. २ बुडाचा. [तळ]

> तळीच-- वि. तळछेला; तळ्न केंग्रला. [तळणे] तळ्क —स्री. (तंजा.) स्त्रियांच्या नाकांतील चमकी. [ता. तळुक; तुल० का. तळुक=चमकर्णे]

दिसणारें मोठें मंडल, खळें. तळें मोटें असतें व खळें लहान असतें. [सं. तहः; प्रा. तहः] म्हः तळें राखील तो पाणी चाखील. ' =सौंपविलेल्या कामापासून, राखावयास दिलेल्या वस्तुपासून मनुष्य आपला थोडाबहत फायदा करून घेतोच.

तळौर--न. तळवर पहा. 'जगा तळौरी तंवचि वेन्हीं। भणों हे भूत धात्री।'-ऋ २२. [तळवट] तळोटपण-टेपण-न. १ लहानपणः, नीचपण. २ नम्रपणाः, विनय. 'तळौटेपणा बाणे। आंगीं हिणावो खेवरें। तें तेंचि कररें। बहुतकरनी। '-ज्ञा १३. १९४. [तळीट]

तळहान-(व.) डोंगराच्या पायथ्याचा मैदान मुलुख.

तळहावणे --अिक. तळावणे पहा.

तळ्ळा-पु. (बे.) गवताची एक जात.

तक्षक-पु. १ पाताळांतील नागांपैकी प्रमुख नाग; सर्पाची एक जात. 'सत्यप्रतिज्ञ दुर्जय तक्षकसा भीमसेन कोपन हो !।' —मोभीष्म ९.९. २ (ल.) दुष्ट, खुनशी व घातकी मनुष्य. ३ सुतारः, सुतारकाम करणारा. [सं.]

चौसष्ट कलांपैकीं ही एक आहे. [सं. तक्ष्=तासर्गे+कर्म=काम] तक्षण-न. १ (लांकुड इ०) छाटणें; तासणें, रंधणें. २ (सामा.) सुतारकाम. [सं.]

तक्शा-पु. सुतार. [सं. तक्ष=तासणे]

तक्षीम, तक्षीमदार, तक्षीमदारी-की.पु.बी. वांटा, वांटेकरी, वांटणी. तकशीम इ० पहा. तुकडी. 'त्यांत निमे दोन तक्षीमा दुखणियानी पडले आहेत. '-पेद ३.१०२.

तञ्च-वि. (प्र.) तज्ज्ञ. (एखाद्या विषयांतील, शास्त्रांतील, धंयांतील) माहितगार; पंडित; कुशल (मनुष्य). तज्ज्ञ पहा.

ता—संस्कृतांतील एक प्रत्यय. हा नामाला, विशेषणाला लावुन भाववाचक नामें बनवितात. हा प्रत्यय लागुन झालेलीं भाव-वाचक नामें स्त्रीलिंगी असतात. उदा० मधुरता=गोडी; मधुरपणा. याप्रमाणे मिष्टः मनुष्यः पश्च, योग्य इ० पासन मिष्टताः मनुष्यताः पश्चताः योग्यता इ० भाववाचक नामें होतील. त्व हा प्रत्यय लागून होणाऱ्या भाववाचक नामांतील व ता लागून होणाऱ्या भाववाचक नामांतील फरक त्व मध्ये पहा.

ता-(सांकेतिक) तारीख. त॥ पहा

ता-किवि. (राजा.) तर. 'ता मग्ये जातस कसो ?'-मसाप २.४.३६८. [सं. तत्-तिहैं; प्रा. ता]

तां-सना. (काव्य.) त्वां; तूं या सर्वनामाचें तृतीयेचे एक-वचन. 'मंगळोत्छाव वाग्देवते । तां वदावें रसाळ कथे ।' - वेसीस्व १.६. ' जिणे गरळ पाजिलें अमृत पाजिलें तीस तां ।'-केका ९१. [सं. युष्मत्-त्वम्]

तां सना. (राजा. कों.) तें. [सं. तत्]

गळगंत घालावयाचा एक दागिना; ताइताची माळ. [ताईत+सं. आली=ओळ: सं. आलय: म. आळें]

ताइती—स्री. (राजा.) लहान ताईत. [ताईत]

ताइफा--पु. जमावः जात [अर.] ताइफेश्वार-वि. जात-वार. 'मोहतर्फा बाब दुसरी। जाणोनि लिहिजे चतुरीं। ताइफेवार।' -मेस्तक-पुस्तक जमेलेखन ६८.

ताई - स्त्री. १ वडील बहीण. २ एक प्रतिष्ठित नांव; बहिणीस र्किंवा कोणत्याहि स्त्रीस बहुमानानें संबोधण्याचा शब्द. स्त्रियांना सन्मानाने संवोधण्याच्या बाई, मातोश्री या शब्दांप्रमाणे ताई हा शब्दिह कांहीं प्रांतातून नपुंसकलिंगी अनेकवचनीं वापरतात. उदा॰ ताई आलीं ताई गेलीं इ॰ तर कांहीं प्रांतांत हा शब्द पुलिंगी बहवचर्नी वापरतात. [का. ताय-यी=आई; हिं. ताई=आत्या, चुलती] साम!शब्द- • आई-स्त्री. (माण.) एक दैवत. हें मूळचें कोंकणांतील आहे असा समज आहे पण हर्की या दैवताचे प्राबल्य माण तालुक्यांतील एक-दोन गांवांतच दिसून येतें. -मसाप ४.४.

' ब्रह्मसायुज्य हेमासारिखी। मोक्षकळादि पितळ चोखी। पुन ते ताई नुतरे अग्निमुखीं। महाप्रळयाच्या।' -ज्ञाप्र ५८५. [सं. ताप; प्रा. म. ताव]

ताईन-पु. १ सोन्याचा, चांदीचा अर्धचंद्रकार, नळकंड्याच्या आकृतीचा मुलांच्या गळ्यांत, दंडाला, मनगटाला वांधावयाचा एक वारीक दागिना. ह्यानें मुलास दृष्ट होत नाहीं असा समज आहे. कधीं कधीं हा पोकळ असून यांत मंत्र लिहिलेला कागद, अंगारा असतो. ताइती, ताऊत हीं याचीं लघुत्वरूपें आहेत. २ मुसलमा-नांच्या थडग्यावरील शवपेटीच्या आकाराचा फुगीर भाग. [अर. तअवीझ्;तावीझ्; हिं. ताइत] जिवाचा, गळधांतला ताईत-अतिशय प्रीतीचा माणूस; कंटमणि. 'कालिदास, भवभूति, बाण-भट्ट यांच्यासारखे प्रतिभावान् कवि सरस्वतीदेवीच्या गळ्यांतले ताईत होत. '-निचं. गळचांतल्या ताइता तुला मी आंचुळ घालीते। '-पलाः

ताईत-पु. (दगडी बांधकाम). मोटच्या थारोळचाचा कण्याखालचा दगड.

ताऊज-त-की. मोटा बांबु; नावेचा, होडीचा बांबु.(विरू.) ताज. ताज अर्थ २ पहा.

ताऊज-त-स्त्री. (गो. राजा.) लहान ताईत.

ताऊस-पु. १ मोर. २ (वाय.) एक प्रकारचे तंतुवाय. सतारीस जसा भोंपळा तसा ह्यास लांकडी मोर बसविलेला असतो व त्याच्यावरील भाग कातडधार्ने महिवलेला असतो. ह्यास चार तारा असून त्या सा, प, सा, म ह्या स्वरांत भिळविलेल्या अस-तात. ह्याला सतारीसारखेच पण वीस पडदे असतात. हें वाद्य गजाने वाजवितात. [फा. ताऊस्] ताऊस-इ, तख्त-न. दिल्लीच्या राजांचें इतिहासप्रसिद्ध मयूरासन.

ताओ-पु. (महानु.) ताप; ताव. 'परि लागला ताॐ। घडितां न धरी आॐ। ' - ऋ १०१. [ताव]

द्रव पदार्थ. 'घरी कामधेनु पुढें ताक मागे।' -राम ६३. 'रिसकी घ्यावी कशास रुचि ताकीं।'-मोभीष्म १०.४. २ सत्त्वहीन, नीरस पेय, पदार्थः 'झाला घालाया घृत-वर्ण नभाचा परामु कवि तार्की।' -मोस्री ४.३९. [सं. तक; प्रा. तक] (वाप्र.) नाकाचे पाणी, ताकाचार्थेब-नपु. १ ताकाचा थोडा अंश; थोडसे ताक. २ ताक; ताकवणी, दह्याची कवडी, दुधाची धार, लोण्याचा कण इ० शब्दांप्रमाण वरील शब्द ताकाचे अतिशय लहान परिमाण, अंश दर्शनितो. ताका मिठाक गांठ-(गो.) १ ताक व मीठ यांची २५८. ब्बाय-स्त्री. (गो.) १ बहीण २ भावजई. [ताई+बाई] (कशीतरी) भेट. २ (ल) काटकसर करून कसा तरी केलेला संसार. ताई--(ताओ, ताव याच्या सप्तमीचे एकवचनी रूप.) ताकाला जाऊन भांडे, गाडगे, लपविणे- दुसऱ्याजवल (महानु.) (सोने इ॰ कांस पारखण्याकरितां) ताव देणें; शोधनी. कांहीं मागावयाचे झालें तर तें उघडउघड किंवा सरळ न मागतां आंढेवेंढे घेऊन मागणें, इस-याची याचना करण्याचे पत्कह्त याच-नेकरितां तोंड वेंगाडण्यास कचरणें. ताकास तुर लागूं न [टोंक] देंगे-(एखाद्या गोष्टीचा दुसऱ्यास) बिलकुल थांग लागूं न देंगें; टाळाटाळी करून स्वतःच्या मनांतील विचार दुसऱ्यास समजूं न लोगी. २ तूप, लोगी इ∘कांतील ताकाचा राहिलेला अंश. [ताक] व्षे. ता म्हणतां ताकभात समज्ञेण-१ ताकभात शब्द पूर्ण उचारला जाण्याच्या अगोदर किंवा त्यांतील ता उचारल्याबरो बर पुढील क, भा, त हीं अक्षरें तर्कानें ओळखणें. २ (ल.) स्थळ, काळ, यत्त व वर्तमान इ० कडे उथा देउन कोणतीहि गोष्ट चटकन तर्काने जाणणे, त म्हणतां तपेले समज्णे. (धर्माचे) ताक विणे-एखादी वस्तु (तीहि क्षुळक) घरीं मिळणारी असून दुसऱ्यापासून तिचा अभिलाष धरणें. ' कोण वर्तणुक कसी रोज स्वदृष्टीनें पहातां। समजुन पुरतेपण ताक कां धर्माचे पितां। ' -होला १०८. म्ह० १ जिच्या घरीं ताक तिचे वस्ती गेले नाक=ज्या बाईच्या घरीं ताक होतें तिला फार तोरा असतो. २ ताकापुरतें रामायण=ताक मिळ विण्यापुरतें गोड बोलून ताक देणाऱ्या बाईस खुष करणें. (ल.) आपलें काम साधण्यापुरतेंच दुसऱ्याचे आर्जन करणें. २ जनहें ताक (मिळण्याचा संभव असेल) तेवढीच खुशामत; ताक थोडें तर खुशामतिह थोडीच. सामाशब्द- ०क्कण्या-स्रीअव. गरीबीचें अन्न: जाडेंभरडें जेवण; मीठभाकर. [ताक-|कण्या] म्ह ० ये रे माझ्या मागल्या ताक कण्या चांगल्या=(छ.) कितीहि उपदेश,कान उघडणी इ० केली, मूळची परस्थिति वदल्ली तरी जो आपला प्वीचा हरू, हेका, अवगुण सोडीत नाहीं त्याला उद्देशक ही म्हण योजतात. •कण्यान्ता-वि. (उप) अगडबंब: भोपळसुती; झोड-काम्या. [ताक+कण्या] व्याद्या-प. ताक व ज्वारीचा भरडा: जाडें भरडें अन्न; ताककण्या; कांदाभाकर. 'ज्या भक्षिती केवळ ताक घाटा । ' -सारह ३.१६. ०तई-तय-तव-तेय-तेव-त्येय-त्येच-तोय-तोव-स्री. फोडणीचें ताक; कढी; महा. [ताक+तोय=पाणी ?] •पाणी-न. ? (व्यापक) दहीं वसळणें, ताक करणे, लोणी काढणे इ० व्यापार. (फि० करणें). २ ताक, दहीं इ० ३ जार्डेभरडें अन्न; ताककण्या. ४ (ल.) अल्पाहार; थोडें सांगणें; सूचना; इशारत. २ जरब; सक्ती. 'तों गिलच्यांची ताकीद जेवगखाण. ' शेजारीं दहा पांच ब्राह्मणांचीं घरें आहेत तेथें सम- भारी. ' – भाब २६. ३ (कायदा) सरकारी आज्ञाः मनाई हकूमः यास ताक पाणी मिळतें. ' [ताक+पाणी] •िपठवा-वि. ताक (ई.) ईजंक्शन्. [अर. ताकीट्] •िचठी, पन्न-स्त्रीन. (कायदा) य पीठ येवढ्या सारख्या लहान बिदागीवरच पुराण सांगणारा (पुरा- सरकाराने आपल्या अधिकाऱ्यास पाठविलेले ताकीदीचे पत्रः लेखी णिक), कथा करणारा (हरिदास); (सामा.) अल्पिक्य; बाताड्या: हुकूम; (सामा.) वरिष्ठ अधिकाऱ्यांने किनेष्ठ अधिकाऱ्यास दिलेला तुटयुंज्या ज्ञानाचा. [ताक+पीठ] ०पिरा-वि. १ ताक पिणारा. २ ताकीदीचा हुकूम; ताकीद. [ताकीद+चिठी, पत्र] ०दार-पु. १ पोरे चांगर्सी । ' -तुगा ३६८८. [ताक+पिणें] • मंद-मेदी-स्त्री. २ वाजारबुणगे इ॰कांपामून शेत, गांव इ॰कांचें रक्षण करण्यासाठीं ष्ठुसळखांब. [ताक+मेद=खांब] ∘वणी-न. फार पाणी घातलेळें, नेमलेळा मनुष्य; रखवालदार. [ताकीद] अतिराय पातळ, पाणचट ताक. [ताक+पाणी]

तांक-स्त्री. (गो.) ऐपतः, सामर्थ्यः, शक्तिः, ताकद पहा.

ताँक-न. (गो.) टोंक. 'शिसपेन्सलीला ताँक काढ़न आण.'

ताकट, ताकड -- स्त्रीन. १ ताकाचा अंश शिक्षक असलेलें ताकट-वि. १ ताकमिश्रितः ताकाच्या अंशाने युक्त (लोणी,

त्प). २ ताक पिणाराः, ताकपिरा. 'शाहाणपणे वेद मुका । गोपिका त्या ताकटी।'-नुगा ३२८१. [ताक]

ता(तां) फडा-ित. (लहानसहान, किरकोळ कामें करण्यांत) हुशार; चलाख; (प्र.) ताखडा पहा.

नाकडातुकडा-पु. (दोरी, वस्त्र, कागद इ०कांचा) लहान-मोठा तुकडा. [तुकडा द्वि.]

ताकडी की. तराजु; ताजवा. (प्र.) तागडी पहा. ' हृदय ताकडीं जोखा तम्ही। ' -दावि १५९.

ताकत-द-सी. १ शक्ति: बळ: जोर. २ सामर्थ्य: योग्यता: क्षमता. [अर. ताकत्; हिं.] •दार-वि. १ (ना.) सशक्त; वलवानः शक्तिमान. २ समर्थ. [ताकत+फा. दार प्रत्यय]

ताकतीक, ताकीत—स्री. (गो.) ताकीद. [ताकीद] त(कतीक--न्त्री. (गो.) घाई; लगबग. [पोर्तु. ताकीद] ताकतीन-किनि. (गो.) घाईघाईनें; लगवगीनें. [पोर्तु.]

ताका-पु. (कृषि.) पिकावर, धान्यावर पडणारा एक रोग. याने धान्य काळें पडतें. ताकावणें-अकि. (पीक, धान्य इ०) ताका नांवाच्या रोगानें युक्त होण [ताका]

ताका-गा-पु. १ मागावरील संबंध, न फाडलेलें कापड: (कापड इ॰काचें) ठाण. २ दोरा; घागा. ३ (ल.) थांग; सबंघ; मागमूस. [हि.: तुल० सं. तंक=वस्त्र: फा. ताका=वस्त्राचा तकडा]

ताकाबारी—सी. खिडकीवरील तक्ता, फळी: शेल्फ. अर. फा. ताक्=खिडकी+वारी]

ताकीद-त-न्त्री. १ खरमरीत, सक्तीचा हुकूम: बजावून (ल.) घामट; घाणेरडा ओंगळ. 'गौळीयांची ताकपीरें। कोण काय सरकार इ०कांनीं ताकी इ देण्यासाठीं पाठविलेला मनुष्य, शिपाई.

> ताकीस---स्री. (गो.) घाई; जलदी. ताकृष--पु. पाटलाग. -शर. [पोर्तु. ताकीत]

ताकोला—वि. (राजा.) अप्रौढ; अद्याप पूर्णपण न वाढलेला; न्युन; अपक्ष; विशिष्ट अवस्थेस न पौंचलेला; अपूर्ण. हा शब्द बाप्या, घोडा, बरा इ० शब्दांपूर्वी गुणवाचक म्हणून योजतात. उदा० ताकोला बाप्या=अडबाप्या; बाप्या न झालेला; पोऱ्या. 'हा आतां | लेलें साधन. लेंकर्स नव्हे, ताकोला बाप्या झाला.' ताकोला घोडा=लहान घोडा; अडघोडा, तट्द. ताकोला बरा=(दुखण्यांतून उठून) हिंइफिकं लागलेला पण पूर्ण बरा न झालेला (मनुष्य). [अर. ताक्+म. ओला]

ताक्या-वि. ताक विकणाराः, ताकविक्याः [ताक]

ता(तां)खडा—ित. चलाख; हुशार, लहानसहान, किरकोळ कामें करण्यांत निपुण, कुशल; ताकडा. 'ल्याली अस जे मुद-राखडीला। झाली असे तांतडि तांखडीला। ' –सारह ६.३५. [अर. ताकृ. फा. ताख्त=हल्ला, उठाव ?]

ताग-पु. १ (कृषि.) आंबाडीसारखें एक झाड; सण. याची लागवड बहुतेक सर्व हिंदुस्थानांत होते. याचे पीक वाखासाठीं व हिरवाळ खतासाठीं करतात. याच्या वाखाचीं पोतीं, सुतळी, दोर-खंड ६० करतात. ज्युटतागापासून कापड (गोणपाट) तयार करितात. –ज्ञाको (त) ३४. २ वरील झाडाचा तंतु, वाख. ०कृट-पु. (ल.) काथ्याकूट; शुब्क वाद. -राको. [ताग+कुटण]

तांग-न. (गो.) १ सोळा पयांचें एक चलन. २ आणेली. तांग इ-सी. (जनावराच्या पाठीवर ठेवावयाचे) तेल, तुप इ०कांच्या रिकाम्या बुधल्यांचे ओझें. [तांगडणें]

तांगडणी—स्त्री. १ तांगडण्याची क्रियाः (मनुष्य, पशु इ० कांस) घट बांधून टाकर्णे; जखडून बांधर्णे. २ इतर लाक्षणिक अर्थी तांगडणे पहा. [तांगडणे]

तांगडणे—उकि. १ (मूल, पशु इ॰कांस) पायाला दोरी बांधून जखडरें. २ (मनुष्य, पशु इ०कांस) खांबाशीं आवळून बांधर्गे; मुस्क्या बांधर्गे; शंखलावद कर्गे. ३ (ल.) (एखायास) एखाद्या ठिकाणीं कांहीं कामावर गुंतवुन, परतंत्र करून, खिद्दन, आवळून टाकर्णे; डांबर्णे. ४ (एखाचास त्रास, उशीर होईल अशा रीतीनें) अडकविण: खोळंबा करण: खोळंबून धरण: ताटकळत, टांगून ठेवणे. ५ (एखाद्यास अनेकानी अनेक दिशांस) ओढेंगे: ताणणें; खेंचणें; (एखाद्याची) ताणाताण, खेंचाखेंच, कुतरओढ समा २.९. करणे. 'दोहों घरच्या पाहण्यास दोहींकडे तांगडतात. '६ (जना-वर, वाहन, पदार्थ इ॰कांस) बेदरकारपर्णे, धसफशीनें,धसमुसळे-पणाने वागविगे, वापरणे, उपयोगांत आणणे; अतिशय खपावयास लावर्गेः; (घोडचास) भरमसाटपर्गे दामटर्गे. ७ सांधासांध करून, ठिगळ देऊन (जुन्या टोपल्या, वर्कें, चटया इ०) नीट-दुरुस्त मनुष्य; नेता. [फा. ताज्=मुकुट] करणें. ८ (राजा.) एखाद्यानें आरंमिलेलें काम त्याच्या हातून

तांगडतिंगड—वि. (व.) वांकडेतिकडें.

तागडाँ-पु. (गो.) (उप.) दुकानदार. [तागडी]

तागर्डा--स्री. तराजु; ताजवा; तोलण्याचें-दोन पारदीं अस-

तां(तं)गडी-की. (उप.) पाय; तंगडी. [हिं. टांगडी]

तागलवार -- स्त्री (कु.) आपणांस कंटाळा आला असेल त्या वस्तुचें, जनावराचें विक्री इ० प्रकारानें दूरीकरण; विल्हेवाट. [का. तागुळ=राग ? +वाट]

तागा—पु. १ नाव, होडी ढकलण्याचा बांबु: डांग. 'आतां महाश्चन्याचिया डोहीं। जेथ गगनासीचि टावो नाहीं। तेथ तागा लागेल काई। बोलाचा या। '-ज्ञा ६.३१५. २ (ल.) थांग. [ताज]

तागा—पु. **१** सर्व अर्थी ताका पहा. २ सं**व**य; आश्रयः धागा. 'तरी मनुष्यदेहाचा तागा। घेऊनि रुसती जे जगा।'- जा 94.804.

तांगा-पु. ट'ा; दोनचाकी एक बैलाची किंवा [घोड्याची गाडी; टांगा पहा. २ (जुना अर्थ) भाडवाचा खटारा. [हिंदी] तागाईत--न. कागद चिवट करण्यासाठी त्याला खळ लाव-

ण्याचें हत्यार, उपकरण. ' सुऱ्या कातऱ्या जागाइंत । खळीं घोंटाळें तागाईत। '-दा १९.१.१५.

तागाई(य)त-राम. १ पर्यंतः पावेतोः, विवक्षित कालपर्यंत. २ पासून. ' मिरजेहून निघाल्या तागायत. ' -ख ८.३८५३ फा. ता-घायत्]

तागाईत-वि. तगण्याजोगाः, टिकाऊ. -मनको [तगणें] तागादणें --अफ्रि. (कों.) (धंदा, काम, संसार इ॰कांस). कंटाळणें; विटणें: त्रस्त होणें; वैतागणें. [तगादा]

तागादा-पु. (प्र) तगादा. निकड, समेमिरा. तगादा पहा. (क्रि॰ लावणैं: लागण; बसणैं; करणें).

तागी—स्री. तागाची एक बारीक जात. -कुषि ३७३. -वि. तागाचे विणलेलें (वस्र). [ताग]

तागीद-ताकीद पहा. 'याप्रमाण तागीद करणें.' -वाड-

ताज्ञ—स्त्री. १ (परयांच्या खेळांत) पर्यांतील एक डाव; पत्ते; पत्त्यांचा जोड. २ गंजिफांतील एक रंग [फा ताजु; हिं. तास्]

ताज-पु. मुगुट, टोप. 'ते समयीं डोकीस ताज व अंगांत अंगरखा व पांढरी सुरवार... ' -मदरु १.१३०. २ पुढारी; प्रमुख

ताज-पुस्ती. १ (नाविक कों.) उथळ पाण्यांतून होडी सिद्धीस न जाईसें झाठें असतां दुसऱ्यानें यथाकथंचित् साधून घेणें. दकलण्याचा लांव वेन्द्र, बांबू; चिव्याची काठी; हा साधारणपणें -अफ्रि. खपर्गे; रखडणें; काबाडकष्ट, कुत्तेघाशी करणें. 'हा गडी दहा हात लांब असतो. याच्यावर खाडीची खोली मापली जाते. उन्हांत, थंडींत, पावसांत, चिखलांत तांगडतो. ' [तं (तां) गडी] | उदा० दोन ताज खोल=वीस हात खोल. ' स्त्रीनें ताज मारीत ती लांब वांवः याचा फुले, फर्डे काढण्याच्या कामी आंकडीसारखाहि उपयोग होतो. २ मोड्या जातीचा बांबू: याला माणगा असेंहि म्हण तात. [गो. ताज] • करी-पु. (कीं. नाविक) ताज टेंकून गलबत चालविणारा. [ताज]

फल, मासफल इ॰ वर्तविणें; भविष्य. २ फलज्योतिषांतील गणिताची | अर. तअज्जुब्] शाला. याच्या उलट जातक. [हिं; सं. जातक]

ताजगी — ही. १ तजेला; तेजी; भरभराट; ऐश्वर्य. ' सिवाजी | [ताज=मोठा बांबू] राजे यांची ताजगी आतां कानानें ऐकवत नाहीं: ताजगी म्हणजे प्रसन्नता; उत्साह; उमेद. ३ सौख्य. [फा. ताझगी]

ताज्ञ वा — पु (गणित) १ गुणाकाराचे विन्हः (×) अशी खुण: एखाद्या संख्येने गुणिल्याचे द्योतक चिन्ह. २ अशा चिन्हाने गुणणं; गुणाकार. (कि॰ करणें; मिळणें; मिळविणें; चुकणें).

ताजा-पु. घोडयाच्या तोंडांत घालावयाची चामडयाची म्होरकी; अश्वमखकवचः -राव्यको ५.२०. [अर. ताझी]

ताजा-पु. १ मोहरमांत मुसलमान लोक इसनहसेनाविषयीं गातात तें शोकगीत. २ ताबूत; डोला. [अर. तअझिया]

ताजा-प. १ प्रफल: ट्वटवीत. २ शिळा नसलेला: नवा: नवीन. ३ (ल.) गुटगुटीत; गुबगुबीत; लह: धष्ट्रपृष्ट; सतेज (मनुष्य, जनावर इ०). [फा. ताझा], ताज्या घोङथाची गोमाशी-जोंपर्यंत एखाद्याजवळ संपत्ति आहे तोंपर्यंत त्याची खुशामत, हांजी हांजी करणारा तोंडपुजा मनुष्य; पंक्तिपठाण. (सामाशब्द) • कलम-न. पत्र लिहन झाल्यानंतर विस्मरण इ० काने राहिलेला किंवा नवीन सुचलेला मजकूर शेवर्टी लिहितात तो ['ताझा+फा. कलम्] •तवाना, ताजाताजातवाना-तवान-वि. प्रफूछ; टवटवीत; चपळ: चलाख; अगदी तैयार (मनुष्य. जनावर, वृक्ष इ०). [ताझा+म. तवाना] •रोजगार-पु. भरपूर, भक्तम पगाराची, प्राप्तीची नोकरी, जागा. [ताजा+रोजगार=नोकरी धंदा] ताजीरोटी-स्री. १ ल्ह पगाराची, चांगल्या प्राप्तीची नोकरी. २ खानदानीची, संपन्न स्थिति. ३ सुप्रास भोजन. (ल.) ४ नवपरिणीत वधू इ० [ताजी+रोटी=भाकरी] ताजकळ-न. श्रीमंत, अब्रदार, खानदानीचा, पतीचा गृहस्थ. [ताज्ञे+कुळ]

ताजी-वि. अरबी (घोडा). [अर. ताझी]

ताजीम की. (एखाद्याच्या सन्मानार्थ) उभें राहणें: उत्था-पनः, अभ्यत्थानः, सलामी. (कि॰ देणें; घेणें). 'राजा भीमसेन यास सरकारांत ताजीमवगैरे होती. '-वाडबाबा १.६१. [अर

होडी थोडक्यांत पडावाला भिडविली. '-कोरिक ३९५. (सामा.) आदरसत्कार; मानपान; मानार्ची वस्त्रे अर्पण करणे इ०. ' त्यांस उभयतां रावसाहेबांनीं ताजीमतवाजु देऊन मानपान केले होते. ' -रा १०.२१३. [ताजीम+तवाजू]

ताज्ञ ब--- स्त्रीपुन. आश्चर्यः चमत्कारः नवल. 'लढाई करून प्रथम फत्ते जाली असतां येकायेकी अशा त-हेर्ने दगा जाला है मोठें ताजक-न. (ज्यो) १ कुंडलीवहरून (एखादाचे) वर्ष- ताजूब. '-रा ७.१३४. -वि. चमत्कारिक; नवलपूर्ण; आश्चर्यकारक.

ताजाने, बांबूने गलबत दकलणाराः, ताजकरी.

मोठा पराक्रम म्हणोन दिल्गीर जाहले. '-मदरु १.७७. २ धातमय पात्रः तबक. 'सुचिर श्रुधित ब्राह्मण हां हां म्हणतांहि वाढिल्या तार्टी। '-मोकष्ण २२.८६. २ फांसा, नार्के इ० विर-ताजवा-पु. सोनें, रुपें इ॰ तोलण्याचा लहान तराजु, कांटा. हित अशी पुतळी; ताट, पुतळीचें ताट असेंहि म्हणण्याचा प्रघात आहे. [का. तहे] (वाप्र.) ताटाला बसर्णे-जेवायला बसर्णे. 'आतां ह्या सर्व मंडळींनी आमच्या बरोवरच ताटाला बसावें अशी माझी इच्छा आहे. ' -स्वप १२५. ताटावरचे पाटा-बर, पाटावरचे ताटावर-श्रीमंतीचा डौल;श्रीमंताच्या बायका काम न करतां आंळसांत व चैनींत वेळ घालवितात. त्यावरून हा वाक्प्रचार या अधी रूढ झाला. ताटावरून ओढणे-उठविणे (एखाद्यास) जेवतां जेवतां उठविणें; (एखादा) जेवीत असतांना त्याचा अपमान कहन त्याला उठविणे- म्ह ताटांत सांडलें काय आणि वार्टीत सांडलें काय एकच. =जेबतांना एखादा जिन्नस ताटांत सांडला काय किंवा वाटींत सांडला काय एकच. कारण तो जेवणाराच्या पोटांतच जाणार. यावरून जेथे दोघांचे हिता-हित एक असते तेथे त्यापैकी एकाला फायदा झाला काय किंवा दुस-याला फायदा झाला काय सारखाच. 'संभाजी राजे व व्यंकोजी-राजे को गी परके नाहीत. त्यांच्याकडे असलेला मुलुख आपल्या-कडेच असल्यासारखा आहे ताटांत सांडरें काय आणि वाटींत सांडलें काय एकच. '-बाजीराव. २ ताटाबरोबरकाठ=जुगार इ०कांत उधद्भन दिलेला बराच मोठा ऐवज परत मिळण्याच्या प्रयत्नांत उरलासुरला ऐवज खर्च कहन टाक्णे. ३ सोन्याचे ताट परंतु कुडाचा आधार-आश्रय- उर्धिगण=स्वतः चांगला अब्रदार पण कुसंगतीत असलेला मनुष्य; हलक्या माणसाच्या मुटीत राहणारा चांगला मोठा मनुष्य: चांगला पण अकुलीन माणूस. 'सोन्याचे ताट झार्ले तरी त्यास कुडाचे उर्दिगण पाहिजे '-पेब ४. वाडबाबा २ एका तार्टी जेवणे आणि घांस मोजणे. सामाशब्द- •काढा-ह्या - वि. उप्टें काढणारा. 'मी दासु किंकरू तुझें । देविका-ताट-काढा हें ब्रीद माझें। '-शिशु ७६. [ताट+काढणें] ०पाट -पुअव. तार्टे, पाट इ० मांडून केलेली जेवणाची तयारी. 'ताट-तअझीम्] सामाशब्द- •तवाजू-स्नी. ताजीम; बहुमान; पाटाची वेळ असून तशी तजवीज लागुं न शकल्यास मेजाची तयारी टेवावी. ' -(बडोर्दे) स्वारीनियम ७६. [ताट+पाट] देणें. (कि॰ देणें; येणें). [ताठा] ताटकळथा हेत बसर्णे-•फर्ळे-न (गो.) तार्टे ठेवण्याची फळी. [तार्ट+गो. फर्ळे (एकाद्यासाठीं) तिष्ठत बसर्गे. =फळी] • शिंगार-च्या-वि. (उ.) पंक्तिपटाण; आयर्ते खाणाराः खायाला आधीं व कामाला कधींमधीं याप्रमाणे वाग-णारा. [ताट+शिंगारणें=श्रंगारणें, शोभा आणणें] उह आयत-माऱ्या आणि ताट शिंगाऱ्या. ताटाखालचे मांजर-न. पूर्णपणे आज्ञांकित मनुष्य: पित्त्या: बगलबच्चा: ओशाळा: र्मिधा. 'ते ताबडतोब शांततेच्या ताटाखालचीं मांजरें होऊन जातील, असा सिद्धांत कशावरून काढला तो !! '-नाकु ३.४३. तार्टतवर्क -नअव. (व्यापक) तार्टे, तबकें वगैरे. [तार्टे+तबकें]

तार--न. ताजवा. कांटा बरोबर नसल्यानें वजनांत होणारी तफावत, अग्रुद्धता, अंतर. ताठ अर्थ ३ पहा.

तार-न. गोणपाट. -शर. ताट्क पहा. [तरट] (लिहि ण्याच्या चुकीने 'तरट' चा 'ताट' शब्द वनला असेल ?)

तार-स्त्री. (क.) शेर, साबर इ॰कांसारख्या जिवंत झाडाचें कुंपण. हा शब्द स्वतंत्रपणें कचित्च वापरतात. साधारणतः शेरताट, साबरताट अशासारख्या समासांत वापरतात. [ताटी]

आकाराने चपटे असते. -कृषि ५७२.

तार-न. १ (जोंधळा, बाजरी इ० कांचें), उमें, जिवंत रोप. २ जोंधळा, बाजरी, बोरु इ०काचें कांड, काठी. 'पोरें न [ताट+आळें] सांगती, पाळती। त्यांसी जाची नानागती। एक मुलावरी बैसे श्रीपती । ताट हार्ती घेऊनियां । ' –ह ७.२२१. [ताठ, ताड ?]

तार-न. अजमारें पांच रुपये किंमतीचे 'सोन्याचे एक नाणे. पुतळीचें ताट असाहि प्रयोग करतात. ताट अर्थ ४ पहा.

तार—न. (कु.) स्पष्टार्थ. [ताठ ?]

ताटंक-न स्त्रियांचे एक कर्णभूषणः तानवडें. 'नाकीं बाळ्या, राखड्या कर्णदेशीं।ताटंकार्ते गोविती केशपाशीं। '-सारुह ७.६४. 'कर्णी ताटंकांचा झळाळ।' - ह १.३५. [सं.]

ताटकळण-अक्रि. १ (बराच वेळ हालचाल न केल्याने शरीर, शरीरावयव इ०) ताठणें; ताठरणें; जड होणें. २ (फार वाचल्यानें, झोंपेमुळें, तिष्ठत बसल्यानें डोळे) ताठरणें; जड होणें. 'कां बसलासि उगारजा, नृपंगडल सर्व ताटकळलें कीं।' -मोभीष्म ६.२७. **३ (** एखाद्याची मार्गप्रतीक्षा करीत, वाट पहात) तटस्थ बसणें. [ताट]

तार मळा, तारकळ-ळी--पुनी. १ तारकळल्यामुळे शरीर, शरीरावयव, डोळे इ०कांस येणारा ताठपणा; जाडच; ओढ; ताठरपणा; ताठरता. (कि॰ बसर्णे; येणें; भरणें). २ ताठी। '-माज्ञा १२.२. २ समाधि. [ताठ] (अनेकवचर्नी प्रयोग) हातपाय तापणें; आंगमोडे, अळेपिळे

ताटका-शी. १ रावणाच्या बहिणीचें नांव; ताटिका. २ (ल.) जहांबाज, कजाख बायको; त्राटिका. १ (ल.) धिप्पाड, कुरूप स्त्री. [सं.]

तारली—स्री. लहान तार. [तार]

नाटवा--पु. १ (फुलझाडांचा) वाफा; तक्ता; रांग. तक्ता अर्थ ३ पहा. 'अग्रभागीं उत्तम फुलांचे ताटवे आहेत. '-चित्रसेन गंधर्व नाटक ११. २ फुलझाडांचा मांडव ताटी अर्थ ५ पहा. सं. तट; तुल॰ का. तही. ताटी पहा.]

ताटवा-पु (व.) तथ्या; बांबूची चटई. ' मांडवावर ताटवे घातले.' [का. तही=बांबुची चटई]

ताटस्थ-वि. स्तब्धः (प्र.) तटस्थ पहा. [तटस्थ] सामाशब्द- मुद्रा, ताटस्तमुद्रा-स्त्री. ध्यानसुद्रा; (प्र.) तटस्थसुद्रा पहा. ' ताटस्थमुदा सकळाकारणें । तेल घाल्रितां विझाला अग्न । ' **•वायु**— पु. मूर्च्छारोगाचा एक प्रकार.

ताटस्थ्य—न. १ प्रतीक्षा; मार्गप्रतीक्षा. २ (भांडणाऱ्या दोन्ही पक्षांबद्दल) उदासीनवृत्तिः; तटस्थपणाः; तिऱ्हाईतपणा. ३ (एखार्दे कार्य इ०कांची) थांबणुक; तात्पुरतें बंद पडणें. [सं.]

ताटांक-न. (प्र.) ताटंक पहा.

ताटाळे—न. (कर.) ताट ठेवण्याचे लोखडी पर्ध्यांचे घर.

तारिका—स्री. तारका पहा.

तार्टा-सी. १ कामट्यांच्या चौकटीस गवत, पार्ने इ० बांधून (दार, खिडकी, बुंपण, भिंत इ॰कांस लावण्यासाटीं) केलेलें आच्छादन; आवरण; झडप. 'चिता कोध मार्गे सारा। ताटी उघडा ज्ञानेश्वरा। ' –मुक्तावाईकृत ताटीचे अभंग. २ मखराची शोभिवंत चौकट. मखर पहा. ३ तिरडी. ४ खालीं काठ्या बांधून तिरडी प्रमाणें केलेलें(पळसाचीं पार्ने इ० कांचें) लांबट ओझें. ५ (फुलझाडांचा) ताटवाः वाफाः मंडपः 'लावण्यवेलीची ताटी लागली। की श्रंघा-राची वांटीवं पाहलैली। ' –िशशु ५९७. ६ वुं.पण; वई (शेर इ० शब्दास जोडून उपयोग). ताट पहा. 'जयातें अभ्यासाची घरटी । यमनियमांची ताटी । जे मनातें सदा मुठी । धरूनि आहाती ।' ─ज्ञा २.३११. ७ (पेरूची या शब्दाबरोबर उपयोग. उदा० पेरूची ताटी) पेरूच्या झाडांची ओळ; रांग. [का तटी=बांबुची चौकट, मखर; तुल॰ सं. तट] (वाप्र.) ॰कापणे-१ हातावर तुरी देणें; पोबारा करणें; गुपचुप पळ काढणें; पसार होणें. २ अव्हेर करणें; अंतर देणें. -राको.

ताटी---स्री. १ मुर्च्छा. 'विषयन्यारें मिठी। दिधलियां नुठी

ताटुक-न. (ना.) झांपा; लहानसे फाटक. [ताटी]

ताट्ट(इ)क---न. जीर्ण गोणपाट. 'ऐक भुसाऱ्याच्या पोऱ्या जाउन ताग तुं पेरावा। गोणी ताटुक वळावा। '-ऐपो ५३. [तरट-ताट=गोणपाट]

ताट्रक, ताट्या--नपु. (कों.) लहान रेडा; रेड्डक (अव. तारे). -बदलापूर २१.

ताट्रक-न. १ जोंधळा, बाजरी इ॰कांचे लहान ताट. २ लहान काठी; कादक. [तांट]

ता(तां)टोळा, तांट्रळ—पुन. १ (प्रां.) केळीच्या पानां-तील मधला दांडा; देंठ. २ जोंधळा, बाजरी इ०कांचें ताट. [तांट]

ताटगा-वि. १ (एखाद्याच्या) पंक्तीला जेवावयास हजर असणारा; पंक्तिपठाण; कांहीं काम न करतां फक्त जेवणापुरता हजर राहणारा. २ एखाद्या मोठ्या गृहस्थाच्या पंक्तीस वसण्याचा मान असणारा. 'पें बृहस्पती मुख्य आपण। ऐमे स्वस्तीश्रियेचे ब्राह्मण। ताटियेचे सुरगण। बहुवस जेथे। '-ज्ञा ९.३२५. [ताट]

ताठ-पु. १ ताठरपणाः न वांकणे किंवा वळणेः लवचीक-पणाचा अभाव. २ (अति श्रमामुळे, वराच वेळ बसुन राहिल्या-मुळे शरीर इ० कांस आलेला) ताठपणा; जाडच. ३ (ताजवा इ० कांचें) वजनांतील विचलन; अशुद्धता; तंत्रोतंतपणाचा अभाव. (कि॰ होणें; देणें). 'ह्या ताजन्याला ताठ इतका आहे कीं एक गुंज टाकली तरी कांटा बराबर ' ४ गर्व; दिमाख; ताठा. -वि. १ (शब्दशः व ल.) न वांकणाराः, न लवणाराः, कडकः, न नम-णारा; ताटर. ' ना तो संशतीस ताट। वज्रलेप। ' - ऋ ११. २ न बदलणारा; आपलें धोरण न सोडणारा; अचंचल; निश्चयी; करारी. ३ घट, अंगास चांगलें बसणारें, सैल, लहान न होणारें (बस्न, अंगरखा). ४ ताणलेला; ताणून लांब केलेला (दोर ६०). ५ तारवट; ताठरलेला; ओढलेला (डोळा इ०). ६ धष्टपुष्ट; धट्टाकटा; मजबूत बांध्याचा. ७ पुरेपूर; भरपूर; तब्बल; पुरता. 'येथून तो गांव ताठ कोसभर आहे. ' 'तो ताठ सहा फूट उंच आहे. ' ८ ठसठसीत; भरदार; घसघशीत (रोप, ऊंस, धान्य इ०). ९ अवि- ॑—ज्ञा १२.२. [ताठणें=जड, बिधर होणें] नयी: गर्विष्ठ. [सं. दढ-तह-ताठ -भाअ १८३२.; तुल० सं. तटस्थ.] • बडा-पु. १ गुर्मी; मगह्तरी. २ दिमाख; ताठपणा. ' उर उघडा घडोघडीं करून कुच, दाखिवतां तुज ताठवडा।' शांत होतें. याच्या पानांपासून काढलेल्या तंतूंच्या टोपल्या, परडा -प्रला १६२. [ताठ+वट-ड प्रत्यय]

जाळी.

फुगणें: जड होणें. २ (दोर इ॰) ताणुन लांब, सरळ केला व धष्टपुष्ट मनुष्य; अगडबंब मनुष्य. ॰गोळा-पु. ताडाच्या फळां-जाणें. ३ (पोट इ०) फुगणें; फुगून ताठ, घट होणें. ४ गर्वानें तील मनज, गीर. [ताड+गोळा] •पन्न-न. १ ताडाचें पान. फुगणें; मदांध होणें. [ताठ]

ताठर्जे-अक्रि. मुर्च्छा येणें. [ताठी]

ताठम-वि. (कों.) ताठर; धष्टपुष्ट; तगडा; सुदृढ. ताठर पहा. ' ताठम टायबाल्टाला वार लागून पडला. ' -रोज्यू ११३. [ताठ]

ताठर-वि. १ ताणलेला; न वांकणारा; ताणून लांब केलेला (दोर इ०). २ वाळलेला; कडक: कोरडा; शुष्क; टणक (कागद, पान इ०). ३ (सामा.) लवचीक नसलेला; न वांकणारा. ४ (झोंप इ॰ मुळें) ओढलेला; ताखटलेला; जड झालेला (डोळा इ०). ५ दाट विणीचें; घटमूट; अटस, घट्ट (वस्त्र, कापड इ०). ६ भरदार; घसघसीत (रोप, पीक इ०). ७ भक्कम; मजबूत बांध्याचे (घर इ०). ८ (व्यापक) अगडबंब; अवाढव्य; भरभक्रम; अव-जड; बोजड (ओझें इ०). ९ पुरेपूर; तब्बल. ताठ अर्थ ७ पहा. [ताठ] ताठरण-अक्रि. (शरीरावयव इ०) ताठ, जड होणे; भरून येणें; ताटकळणें. [ताठर]

ताठा-पु. १ (दोर, दोरी इ॰कांचा) ताण; तणावा; ताठपणा. २ (अंग, शरीरावयव, काठी इ० कांचा) ताठरपणा; कडकपणा; ल्बचीकपणाचा अभाव. ३ (एकसारखे पहात राहिल्याने, झोंप येण्याच्या बेतांत असल्याने डोळ्यांना येणारा) जडपणा; ओढ; तारवटलेली स्थिति. ध गर्वः अहंकारः मगरूरीः दिमाखः उद्धट-पणा. (कि॰ भरणें). 'हीन देह आणी ताठा।' -दा २.३.१५. ५ थंडीचा कडका. -शास्त्रीको. [ताठ] म्ह ० नार्की नाहीं कांटा आणि कोरडाच ताठा=शेखी मिरविण्यासारखें जवळ कांहीं नसणा-रांचा ताठा अस्थानीं, हास्यापद होय.

ताठा-पु. (गो. कु.) लांकडाच्या उभ्या काठ्या सरळ व एका रेपेंत राहण्याकरितां किंवा वई, कुंपण इ॰ ताठ राहण्या-करितां बांधलेटी आडवी काठी. [ताठ]

ताठी स्त्री. मुर्च्छा; बेशुद्धि. ताटी पहा. 'विषयव्याळें मिठी। दिधिलया नुठी ताठी। ते तुझिये गुरकृपादृष्टी। निर्विष होय।'

ताड- पु. नारळी, पोफळी या जातींतील एक उंच वृक्षः, ताल वृक्ष. हा आफ्रिकेंतून इकडे आला आहे. हैं झाड उष्ण व दमट प्रदे-वगैरे करितात. यास पंख्याच्या आकाराचीं पाने असतात. त्यांचे ताठ--स्री. (कु.) इरल्यासाठीं तयार केलेली माणग्याची पंखे करतात. याच्या पानांवर अक्षरें कोरून प्रंथ लिहिण्याचा पूर्वी प्रघात असे. याच्या फुलांच्या देठांतून रस गळतो त्यास ताडी ताठ फळणे, ताठकळी—ताटकळणे, ताटकळी इ० पहा. ! म्हणतात. [सं. ताल; प्रा. ताड] सामाशब्द – ताडभर, तीन ताठर्णे—अक्रि. १ (अंग, नळ, शरीरावयव) भक्तन येणें; ताङ उंच-वि. अतिशय उंच. ताङाचा बुंधा-पु. (ल.) धिप्पाङ यावर अक्षरें कोह्नन लिहीत असत. 'तींच ताडपत्रें आणि त्याच

अक्षरपंक्ति तसे महाराजांचे झालें आहे. ' -कमं २.५०. २ ताड पत्राचे स्त्रियांचे एक कर्णभूषण. 'ताडाचीं ताडपत्रें, गळा ल्यायली ताडणें. [फा. (ताडणें+बाजी)] गळसरी।' -वसा ५५. [ताड + सं. पत्र=पान] •फल-न. ताडवृक्षाचें फळ. •माड-प. १ ताडाप्रमाणें उंच व सरळ वाढणारी नारंळीच्या झाडाची एक जात. -वि (ताडाच्या झाडाप्रमाणे) फार उंच; फाजील उंच. २ फार खोल (विहीर, खड्डा, तळे इ०). [ताड+माड] •माड उडणें-आवेशानें, आनंदभरानें उंच उड्या मारणें, बेहोष होणें. ॰माड सुज्जें-(एखायानें) अतिशय, प्रमाणातीत सुजर्णे. (राजा.) ताडमाडास जार्णे.

ताड-सी. १ नागलीचा, नाचणीचा पढा, गवत. २ कोण-त्याहि हलक्या धान्याचा पेंढा, भुसा, फोलकट. [सं. ताड=पेंढी] ताडक--न. ताडाची फांदी, झावळी. [ताड]

ताडकन-कर-दिनीं-दिशीं-किवि. १ ताडु असा शब्द होईल अशा रीतीनें (चाबुक, चपराक, लाथ इ० मार्गे). २ (ताडु असा आवाज करीत) एकदम; चटकन एकाएकीं. खाडकन पहा. [ध्व.]

ताडचें सिक. (गो.) वल्हविणें.

ताडुंगे—सिक. (चाचुक, छडी, काठी इ० कानीं) मारणें; चोप देणें: प्रहार करणें; शिक्षा देणें. [सं. ताडन]

ताडुणे सिक. १ (अनुमान, तर्क, कल्पना इ० कांनीं एखादी गोष्ट्र) जाणणः; समजणः; अटकळ करणः. 'त्याच्या मुखलक्षणा-वहन म्यां ताडलें की तो काम कहन आला.' २ तुलना करणें; पड-ताळून पाहण, अजमावून पाहण; तुलना करून खरें-खोटें टरविण: पडताळणें (एखारें परिमाण, हिशेब, भाषण इ०). 'मी हें माप पुण्याच्या मापाशीं ताडलें. ' 'त्यानें सांगितलेली गोष्ट मी ताडली.' ं हा गुणाकार दुसऱ्या रीतीनें करून ताइन पहा.' [फा.; हिं.ताड= समज ो

ताडताड--किवि. १ (उडणे या कियापदासह प्रयोग) जोराने आणि वेगानें; उंच. २ आवेशानें; रागारागानें; तावा-हाबार्ने. (कि॰ उडणें; बोलणें; मारणें). [ध्व. ताड् द्वि.]

ताडन-न. मार; चोप; शिक्षा. [सं.]

ताडपट्टी-स्त्री. ताडपत्री; तागाचे विणलेले जाड कापड. 'त्यावर ताडपट्ट्यांचें आच्छादन केलेलें असतें. ' - ऐरापु प्र. ११. ५७३. [ताट=तरट+पट्टी]

ताडपत्री की. १ तांबडया किंवा इतर रंगाच्या व पांढऱ्या ताड] चौकटी असलेलें एक प्रकारचें रेशमी लुगडें. याचा तंजावरकडे प्रचार असन लांबीला कमी पण अधिक हंद असतो. हा स्त्रियांनां व पुरु-लावलेलें एक प्रकारचें जाड व जलाभेद्य कापड. ताडपटी पहा. [ताड+पत्र]

ताडवाजी की. अनुमानधपकाः तर्कः अनुमानः कल्पनेन

ताइमे---न. (व.) घोडें: तटद्र.

ताडव-न. (कु.) नाचणीचे सुकें गवत; ताड (-स्त्री.) अर्थ

तांडव--न. (नृत्य) १ शिवनृत्य; शंकर आणि त्याचे गण यांचें नृत्य; अभिनयपूर्वक नृत्य; वीररसप्रधान मर्दानी नृत्य. 'वामांगीचा लास्य विलासु । जो हा जगद्रप आभाम । तो तांडव-मिसें कळासु । दाविसी तुं । ' - ज्ञा १७.८. ' लास्य आणि तांडव । दोन्ही नृत्यांचे भाव। ' - ह ५.६६. २ (एखाद्या क्षळक गोष्टी-बदल) मोहरीचा मेरु, रजाचा गज, राईचा पर्वत करणै: अतिश-योक्ति. ३ थयथयाट: आऋस्ताळपणा करणें: आदळ आपट करणें. ४ एखाद्या बीजरूप सुत्राचा, गोष्टीचा तिखटमीठ लावून केलेला विस्तार; शब्दपाल्हाळ; अर्थवाद. ' या श्लोकावर क्रानेश्वराने बहत तांडव केलें आहे. ' [सं.] • क्रडण-पु. १ (तांडव नृत्य करताना शरीर वक्र करावें लागतें यावहन) लंगडा बाळकृष्ण. २ (सांकेतिक) महादजी शिंदे; ह्याचा एक पाय पानपतांत जखमी आल्यामुळे हा कायमचा छंगडा झाला होता म्हणून यास ह्या औपरोधिक नांवानें संबोधीत. 'तांडवकृष्णाकडे पत्रें पाठवावीं.' - ख ३२६४. सं. तांडव+कृष्णी

तांडवचें सिक्त. (गो.) वल्हविण्यास लावणें [गो. तांडचें= वल्हविणें]

ताडा-- पु. ताळा. १ (एखादा पदार्थ दुसऱ्याशीं) ताडून, तुलना कहन पारखणें; बरा-वाईट ठरविणें. (कि॰ पाहणें). 'ह्या सोन्याशीं त्या सोन्याचा ताडा पहा. ' 'ह्याचा त्याचा ताडा पाहिला असतां बरोबर होतील.' २ ताळा; पडताळा; मेळ; प्रचीति. (कि॰ मिळणें; पडणें). 'हिशेबाचा ताडा मिळत नाहीं.' ३ जोडीचा, तोडीचा, तोलाचा, बरोबरीचा मनुष्य, पदार्थ, जोड, प्रतिस्पर्धी. 'इचा ताडा कोणाला लागत नाहीं.' 'इचा ताडा निखाल्स.' (ह्या शब्दाबद्दल ताळा हा शब्द विशेष प्रचारांत आहे). िताळाः फा. ताडाः म. ताडणें र

ताडा-पु. (तलवारीचें) पार्ते; पान. 'कटचार लोखंडी हर-जिनसी ताड्यास मुलामा सोनरी.' -वाडसमा १.७३.।सं. ताल-

तांडा-प. १ एकापाठीमागें एक असलेल्या, चाललेल्या आहे. २ या प्रकारच्या बस्राचा शेला. हा वरील लगडयाप्रमाणेंच एका जातीच्या बैल, उंट, मुंग्या इ०कांची रांग, ओळ, समुदाय. २ (विरू.) मनुष्यें, व्यापारी, लमाण इ०कांची टोळी, तुकडी. षानांहि वापरतां येतो. ३ या जातीची पासोडी इ० वस्त्र. ४ रोगण समुदाय, जमाव. ३ (व.) (पार्ने इ०चा) मळा: तांडें: तांडोन.

ताडातडी-किवि. एकाएकीं; अकस्मात; तडकाफडकीं: ्एकदम. (कि॰ मर्गें). 'तो ताडातुडी मेला. ' [ध्व. ताड]

ताडातोड-डी--ली. १ (मायलेकरांची, नवराबायकोची, मित्रामित्रांची इ॰) जुलमाने झालेली, कलेली ताटातूट; वियोग; ठिकाणी येणारा) ताठपणा; ओढ. (कि॰ देणें; बसणें; भरणें). वाताहात: तडातोड. (कि॰ करणे); ताटातूट, वियोग करण्याचा व्यापार. २ (क. ल.) तगाद्यामुळें बरीचशीं कामें माथीं मारलीं गेल्यानें होणारी (एखाद्याची) ओढाताण; कुतरओढ; ओढाओढ. [ध्व. ताड+तोडणें]

तोडगा. 'विद्या सिकविली पंचाक्षरी। ताडेतोडे नानापरी।' -दा ५.२.५. २ गाण्याचे, कवितेचे एखाददुसरें कडवें. 'गाणें तर येत नाहीं उगीच ताडातोडा येतो. ' ३ मुख्य पिकांत पेरलेंलें दुसरें, दुच्यम पीक; इरड, इरवड पहा. [? तोडा=तोडणें; तुकडा द्वि.] ताडाफांटा-पु. (उधळपट्टीने उडविलेला पदार्थीचा) फडशाः

फना; नि:शेषता; उधळपटी. [! +फांटा=निकाल द्वि.]

इ॰कांची केलेकी) मोडतोड; विकी. 'कांहीं केला ताडामोडा । योग्य समय; कार्थकाल; ऐन वेळ; संधि. 'भरतीच्या ताणावर विकिला घरींचा पाडारेडा। ' -दा ३.४.१३. 'वडलांच्या वळची वस्तवानी होती तिचा ताडामोडा करून सरासरी आजपावती विण्याचा पितळी, लोखंडी आंकडा; (ई.) हुक. १० भार; ओझें. दिवस लोटले. ' तोडामोडा, तोडमोड, मोडतोड पहा. [तोडणें + ' आपले आंतडचावर विशेष ताण पडणार नाहीं इतकेंच रोज अन मोडणी

दव, रसः ताडापासून काढलेली दास. 'मोही जसी गजा ताडी।' जोरानेंं, तणतणाः (व.) ताडण ताडण. (कि॰ जाणें; उटणें; -मोकर्ण ३२.४६. [ताड]

टेविलेली कापडाच्या टाणांची रांग; ओळ; रास; ढीग. २ (सामा.) (शिंपी) शिवलेल्या कपडचास मजबुती, ताटपणा आणण्याकरितां रास; ढीग; समुदाय; तांडा. 'तंवं बनां निंडी । देखीनिली पानांचीं लाविलेली कापडाची पट्टी. ' दोहोंकडे दोन ताणपट्ट्या दिल्या तांडी। ' -शिञ्ज ३११. 'अथवा शरीरातें सांडी। तन्ही इंद्रि- आहेत. ' [ताण+पट्टी] यांची तांडी। हैं आपणपयांसर्वे काढी। घेऊनि जाय। '-ज्ञा १५.३६४. तांडा पहा. ३ (गो.) गर्दी; ताणी.

ताडसा--पु. एक प्रकारचा मासा. -प्राणिमो ८१.

तांडें, तांडोन-न. (व) नागवेलीच्या पानांचा मळा; तांडा पहा. 'बाऱ्याचे तांडे यंदा सुकलें. ' [तांडा]

तांडेळ--पु. १ गलबतावरील मुख्य नाखवा. याच्या हार्ती तन्] -वि. चढः, सरस. 'ती तुझ्यावर ताण आहे. ' सुकाणुं असतें. २ आरमारावरील खलाशांचा अधिकारी. ३ (वंजारी, लमाण इ॰कांच्या तांडयांतील) मुख्य मनुष्य; पुढारी. [तांडा] ताइया-पु. ताडी काढणारा. [ताडी]

ताहा-पु. १ (व.) ताठा; ताठपणा. २ ताण. 'जेवणाचा [ताठ]

ताण-पु. १ (दोर, बस्न इ॰कांस ओढ वसल्यामुळ त्याच्या २ (ल.) मोठा राग; संतापाचा झटका; फणकारा. (कि॰ येणें). 'वर्माची गोष्ट काढतांच कसा ताण आला.' ३ (-पुन.) अविरत श्रम; सततोद्योग; परिश्रम; (अति श्रमाने शरीर इ॰कांस येणारा) गळाठा: शीण: थकवा: ग्लानि: ओढ. ४ अतिशय, सक्त तगादा: ताडातोडा—पु. १ टाणाटोणा; छाछुं; मैत्रतंत्र; जादटोणा; तांतड; निक्रड; नेट लावणे; अडवणींत आणणे; संकटावस्था प्राप्त होर्जे. ' रोजमुरा आला नाहीं म्हणून आम्हास ताण बसला. ' ५ तसदी; निकड: तंगी; तारंबळ; चिमटा; तंगचाई. (कि॰ भरणें; लागणें: वस्णें). ६ अडचण, ओढ होण्याजोगी उणीव: तुटवडा. उदा॰ दाण्याचा-पिकाचा-पावसाचा-पैक्याचा-ताण. (कि॰ पडणें). ७ (पाऊस) उघडणें; राहणें; खुलणें; उघाडी; उघडीक. (कि॰ देंगे). 'पावसानें चार दिवस ताण दिला म्हणजे लब्कर ताडामोडा-पु. (भांडींकुंडीं, दागदागिने, किडुकमिडुक वाहर पंडल. '८ -न. (एखाद्या कार्यास) अनुकूल परिस्थिति; महागिरी हकार ' ९ खिडकी, दार इ० कांच्या झडगास अडक-खार्वे. ' [सं. तन्=लांब करणें; तुल० ग्रु. ताण=टंचाई] (वाप्र.) ताडित—वि. १ मार, चोप दिलेला; ठोकलेला; ताडन केला (एखायावर) ताण तोडणे-एखायावर तणतणणे; ताशेरा झाडणे. गेंछेळा; बडविलेळा (माणूस, नगारा इ०). २ शिक्षा दिलेळा. [सं.] ताण देण-१ लांबणीवर टाकणें; खोळंबा, विलंब करणें. २ लंघन. ताडी—स्री. ताडाच्या पोयीपासून निघणारा मद्योपयोगी उपास करणें. - शर. ताणें ताणें, ताणताण-क्रिवि. आवेशानें: मार्णे; उडणें). सामाशब्द- **्पट्टी**-स्त्री. १ (बांधकाम) केची-तांडी-की. १ कापडाच्या दुकानांत विकीकरितां मांडुन पैकीं ज्या भागावर ताण पडतो तो (कैचीचा) लांकडी भाग. २

> ताण-न. (कों. कु.) समुद्रास येणारी भरती; खाडींत, नदींत पाणी वर चढणें. ताण अर्थ ८ पहा. (कि॰ येणें). [सं. तन्= पसरणें]

> ताण-न-स्त्री. सरशी; चढाई; वरचढपणा. (कि॰ होणें; करणें). ' इंग्रजांच्यावर मराट्यांची ताण झाली. -ईप १३५. सिं.

ताण--वि. (गो) गबर, श्रीमान.

ताणणी-की. (तंबु, छत, चांदवा, ताणा इ॰कांस) ताणुन ताठ करण्याची, तणावा देण्याची क्रिया. [ताणण]

ताणीं--उक्ति. १ ओढणें; लांब करणें; ताण देणें. २ एखा-ताढा पडला. ' -बि. तगडा; घिप्पाड; तरणाताठा. 'ताढा जवान.' यास) आशा लावून लोंबकळत, तरंगत ठेवणें. ३ (मनुष्य, जना-वर इ०कांस) प्रमाणाबाहेर राबविणें: तांगडणें: ताबडणें. ४ रागें

भरणें; खरडपट्टी काढणें; खडसाविणें. [सं. तन्=पसर्णें, लांब करणें; हि. तानना: ग्र. ताणवं] ताणून, हातपाय ताणून निज्ञणें- विकरी इ० जनावरांच्या आंतडयांची केलेली वारीक दोरी. ही आरामशीर, मनमोकळेपणानें, निश्चितपर्गे झोंपणें. -अकि. गमणें: चालढकल, अळमटळम, आज-उद्या करणें; गुटमळणें. [सं. तन्= लांब करणे 1

ताणद्वीय च अक्रि. (गो.) रागारागानं बोलणं; तणतणणं. ताणा-पु. १ (विणकाम) (मागावर ताणून लांब केलेलें) - भ सतः भागाः याच्या उलट बाणाः 'कां तांथुवाचा ताणा । तां**थु** घालिता ५ ्गा। तो तंत्वि विचक्षणा। होय पर्। '-ज्ञा १८.३६०. २ (राजा. कों.) वेल; वेली. ३ (राजा.) वेलाच्या प्रत्येक पर्वास फुटणाऱ्या कोंबळ्या तंतुंपैकीं प्रत्येक. यांनीं वेल वृक्ष इ०कांस वेंटाळून धरून राहतो; पागोरा; वेलाची फूट. ४ (दुधाळपणा, भलेपणा इ० सद्गुणांना कारणीभृत घोडा, बैल इ० जनावराचें) विज-बट; अवलाद; मातृपरंपरा; जात. ५ कोळघाच्या घराचा, जाळघाचा लांब तंतु. [सं. तान≔तंतु, धागा; म. ताणणें] (वाप्र.) ०ऋाढणें -(माण.) सुत मागावर घालण्याकरितां तयार करणें; उभे दोरे लावून घेणें. सामाशब्द- •पाजणी-स्री. १ ताण्यास ताठपणा आणण्याकरितां खळ लावण्याची किया. २ (ल.) जिकीरीचें, दगदगीचे. त्रासाचे काम. ३ त्रास, दगदग, जाच, कुतरओढ, ओढाताण याअथीं जिवाची ताणापाजणी असाहि शब्दप्रयोग कर-तात. [ताणा+पाजणे]

ताणां—पु. (गो.) मोठा दांडा. [ताणा] तॉणॉ--पु. मोठी ऊ. [टेणा]

ताणाताण —स्री. १ पुन्हां पुन्हां, जोरानें, धसफस कहन ओढणें; ओढा ओढ; ओढाताण. २ (ल.) मनाची अस्वस्थस्ता; ओढ; व्यय्रता. [ताणण द्वि]

ताणापणा--पु. (क्रोधाचा) जळफळाट; चडफडाट; फण-फणर्गे: तडफड्गे. [ताणर्गे+पणा]

ताणारी—स्री. (विणकाम) मागावर घातलेला ताणा ताण-ण्याचे साधन, उपऋरण, [ताणा, ताणा)]

तागी—स्री. (ताणा याचे अल्पत्वदर्शक रूप) उभ्या सुताचा, ताण्याचा कांहीं भाग, तुकडा. [ताणा]

ताणी—स्री. १ (गो.) सुताचा झेला; गुंडी. २ गदी; दाटी. तात-पु. १ वाप; पिता; वडील. ' सुरयानी त्यासि म्हणे वदतां हे अग्रुभ कायहोतात। ' -मोआदि ९.४५. 'मागिस तें दुम्धीदन कैचें या तापसा जना ताता। '-मोअनु २.११. २ वडील म.णसास (उदा ॰ सासरा) आदरानें संबोधावयाचा शब्द. 'सावित्री म्हणे ताता, ऐसा न घडे विचार। तुम्हा तिघांवांचून आधीं न करी भोजन। '-वसा ५६. [सं.]

तांत-सी. १ तंतु; तार; धागा; बारीक दोरा; तातू. २ मेंडी, कापूस पिंजण्याच्या कमानीस बांधतात. 'मजला तात करून कां द्याना। ' -भज ५६. [सं. तंत]

तातकथरया—५. १ नाचतांना होणाऱ्या आवाजाचा वाचक शब्द २ (ल.) मुले खेळतांना करितात ती झिंबड: धिंगामस्ती: धुमाकूळ; थयथयाट; (मुलांचें - मजा मारतांना) नाचणें, गाणें, खिद-ळणें इ० नाचरंग. [ध्व.]

ता(तां)तड, ता(तां)तडी—स्री. १ निकडीची वेळ; लवकर होण्याची जरूरी. (कि॰ लावणें; करणें). २ घाई; जलदी; लग-बग; घायकूत. (कि॰ असणें ; होणें ; लागणें). 'तातडें येवीनि मिळतां तेथ। ' - मुआदि ४.१११. 'तातडी जाहली श्रंगारासी। काजळ ठायीं ठायीं माखलें मुखासी ।' –ह ३१.१९९. ३ निकडीचा हुकूम; देखत हुकूम. ' सुटेल तातडी । पाटील बुवाची । मग पडेल माडी। ' -भज ४४. [तांत ?] तातइसार-वि. १ कामांत गुंत-लेला; घाईत असलेला. २ लगबग्या; घायकृत्या; अधीरा. [तातड] तातडीं, तांतडीं-किवि. घाईनें; त्वरेनें; लगबगीनें. ' यापरि बोलोनिया तांतडी। इंस सोडिला तये वेळीं। '-कथा १.८.३३. [तातड] तांतडी-स्री.गर्दी; घाई; निकड. 'जेंचि पिंडीं तेंचि ब्रह्मांडीं। प्रचित नाहीं कीं रोकडी। पंचभूतांचीं तांतडी। दोहीकडे। ' -दा ९.५.४०. [तातड]

तांतड्रणे-अकि. घाईँत असणें: निकड लागणें: तांतडीनें, त्वरेने युक्त होणें. [तांतड]

तातर्णे-अकि. तप्त होणे; तापणे. 'विरहानले तातली।' -शिशु १९६. 'तात्रलिये मुसें। मेण निघोनि जाय जैसें। '- ज्ञा ६.२४९. 'तातलों असे अग्नि जालीं। म्हणोनियां।' - स्तिप २.३८.८६. -सि. त्रास देणें; त्रस्त करणें. - शर. [सं. तम्-तांत; तुल० सं. तप्त-तत्त-तात. -राजवाडे]

तातपुरचा-ता-किवि. प्र. तातपुरचा. तातपुरचा पहा. –शास्त्रीको.

तातरा—पु. गलथा इ॰काच्या खालची पट्टी.

तात(ता)वर्ण-अफ्रि. १ (अनेक कार्मे, दुःख इ०कांनीं). त्रासणें; त्रस्त होणें; जिकीरीस येणें. २ (कांहीं कार्यात व्यय असतांना कोणी कांहीं विचारिल्यास) रागानें ओरडणें: चिरडीस जाणें: कातावणें. [सं. तांत]

तातिवर्णे -- सिक. तापविणें; तावणें. 'पण जो मधु हिंदु-स्तानाप्रति। कल्पौरुखेआचा रसु काढिति। अभिवरउनु कढविति। तातौनियां।' –िस्त्रपु २.२२.५५. [तातर्णे≕तापर्णे]

तातवेळ-की. तीवता; तीक्ष्णता. 'याच देहीं आपुरु डोळां। जंव न भोगिजे मुक्तीचा सोहळा। तरी वैराग्याच्या तात-वेळा। कां शिणावें। '-विपु १.२८. [सं. तप्त ?]

तातवेळा-ळां--किवि. १ त्या वेळीं. ' जुंझ होईल तात-वेळा। ' - उषा १.१९७. २ त्या उद्देशानें. -मनको. [सं.तावत्+ सारांश; मथितार्थ; भावार्थ; मतलब; अभिप्राय. २ हेतु; धोरण; वेला]

ताता-स्री. (गो. बालभाषा) झोंप.

तांतियाळी-वि. पुष्कळ अंडी घालणारी (कोंबडी). तांति-याळी व मांसल असे कोंबडगांचे दोन प्रकार असतात. [गो. तांती=अंडें]

ताती—सी. इजा; ताप; बाधा. 'लाठा आइकिजे ईसाइन्यु वीरु । दुजा संभुचा अवतारु । मानु गोसावीयां समानु । म्हणौनि न ये ताती करं। ' -उषा १०७१. [सं. तम्=श्रमणॅ-तांत; तुल० सं. तप्त-तत्त-तात. -राजवाडे]

तांतीं—न. (गो.) अंडें. 🔝 • पिलॉ-पु. (गो.) मूलबाळ; आबालवृद्ध. ' घरांतील एकूण तांतींपिला आजारी पडले आहेत. '

तां(ता)तू-पु. १ धागा; दोरा; तंतु; तार; सूत. 'जैसा फुलाचेनि सांगातें। तांतु तुरंबिजे श्रीमंतें। ' - ज्ञा १८.८२२. २ पिंजलेल्या कापसाचा तार. ३ (बायकी) मुळांसकट उपटलेली व सोळापेक्षां कमी कांडीं नसलेली हरळी गवताची काडी. लग्ना-नंतर पांच वर्षे मुली ह्याची नवरात्रांत अष्टमीच्या दिवशीं पूजा करितात व हा देवीस अर्पण करितात. ३ (बायकी) एक एक हात लांबीचा रेशमी दोरा. लग्नानंतर नवपरिणीत वधूने त्याची महालक्ष्मीवत म्हणून पांच वर्षे पूजा करावयाची असते. ही पूजा प्रतिवर्षी आश्विन द्यु. १४, वद्य ८ व १४ या दिवशी करितात व शेवटल्या दिवशीं हा दोरा बोळवितात. मुलीनें ह्या दोऱ्यास आपल्या ल्र्याचे जितके क्षे असेल तितवया गांठी द्यावयाच्या असतात. [सं. तंतु]

तांतृंत-सना. (गो.) त्यांत.

तांतो(त) छ-- पु. (गो.) एक प्रकारची तांबडी सुगी;

तातोबा, तात्या—पु. बापास किवा तत्सम वडील पुरुषांस सन्मानानें संवोधण्याचा शब्द. [सं. तात=बाप]

तातोबाची मढी---स्री. (ना.) (उप.) दुबळा व रोड मनुष्य.

तात्काल-ळ-किवि.त्या क्षणीं; लागलींच; (प्र.) तत्काळ. [तत्काळ]

डीचा; त्या वेळीं आवश्यक असलेला. -शर [सं.]

तात्त्वक न. (तात्विक हें चुकीचें रूप) सार; सारांश; निष्कर्ष; भावार्थ; तत्त्व; तत्त्वांश. -वि. १ तत्त्वाला, सत्याला धस्त आतिथ्य. [थाटमाट अप.] असलेला; खरा; वास्तविक; न्याय्य; प्रामाणिक. २ तत्त्वशास्त्रासंबंधीं; तत्त्वविषयक. ३ तत्त्वशास्त्रज्ञ. [सं. तत्त्व]

उद्देश; कारण. [सं.] तात्पर्यार्थ-पु. (लेख, भाषण, हकीकत इ०कां-तील) सार; रहस्य; निष्कर्ष; तात्पर्य; गोळाबेरीज. [तात्पर्य+ सं. अर्थ]

तात्प्रचा--किवि. मुद्दामः जाणून बुझ्नः बुद्धिपुरःसरः सम-जून उमजून; याच्या उलट सहजासहजीं; यद्रचछेनें. 'मी जें नको म्हणतों तें हा तात्पुरचें करतो. ' [सं. तत्पूर्वक, तत्पुर:सर]

तात्परता—वि. १ त्या वेळेपुरता; हंगामी, चालचलाऊ, ती वेळ निभावण्यापुरता. २ (ना.) मुद्दामः, तेवढ्याच कामाकरितां. ३ (ना.) लगबगीनें. 'रामचंद्रराव कैंदेंत गेले हें ऐक्तांच मी तात्पुरता येथे धांवृन आलों. ' [सं. तत्। म. पुरता (पुरणें)]

तात्या-पु. १ (सामा.) वडीलधाऱ्या पुरुषास उद्देशून आद-रानें वापरावयाचा, संबोधण्याचा शब्द. २ मुर्ले पंतोजीस उद्देशन योजतात तो शब्द. ३ (सांकेतिक) पेशव्यांचे एक सेनापति हरि-पंत फडके. -ख २४९१. -पया १३३. 'तात्यांत तात्या हरि-पंत तात्या । ' [सं. तात] **ंपंतोजी-प्र. १ मराठी शाळामास्तरः** गांवठी शिक्षक. २(निंदाव्यंजक) जुन्या वळणाचा शिक्षक.

तांत्रिक—वि. १ तंत्रशास्त्रांतील विधिनियमांप्रमाणे वाग-णाराः तंत्रशास्त्रवेत्ताः शक्तिउपासक. २ उपासनामागीय पूजाविधि, मंत्र इ० जाणणारा व त्यामार्गे वर्तणारा. ३ (जारणमारण, धार्मिक विधि, मंत्र इ॰ कांच्या) तंत्रासंबंधीं; तंत्रविषयक; तंत्रोक्त. ४ (स्वतःच्या धंशाचें कलेचें) वरवर, तुटपुंजें ज्ञान असलेला. ५ जीं अंगे वगळता रेत नाहींत तींच टेवन, बाकीचीं गौण अंगे सोड्डन केलेला (धार्मिक विधि, कृत्य इ०). 'त्याने कथा तांत्रिक केली.' ६ (सामा.) संक्षिप्त रूपाने आचरलेला. 'मार्गी सर्वकामें तांत्रिक करावीं. ' ७ तात्पुरतें; संक्षेपरूप; त्रोटक. ' सांप्रत पैशाची अडचण आहे, खर्च तांत्रिक करा. ' [सं. तंत्र]

तांथ, ताथु-धू-पु. (प्र.) तांत; तंतु. तातू पहा. 'केऊता ताथु परु। सांडील तो। ' –ज्ञा १८.२१९.

ताथरया-पु. धिगामस्तीः धिगाणाः थयथयाट. तातकथरया पहा. [ध्व.]

ताथवड, ताथोड-र, ताथा-वि. (कों. ना. व.) १ ताजा; शिळा, वाळका नसरेला. 'काथी ताथी साथी चरसह चाक-तात्कालिक--वि. १ त्या वेळचा; त्या काळचा. २ निक- वत चुका, '-अमृत ३४. २ नवा; नवीन; अगर्दी अलीकडचा; सांप्रतचा. [फा. ताझ]

ताथाँमाथां-पु. (गो.) बडेजाव; बरदास्त; पाहुणचार;

तां(ता)दळा--५. १ (तांदुळाच्या दाण्यासारख्या आका-राच्या) पापाणास **राँ**दूर फांसुन बनविलेला अवयवरहित, आकाररहित देव; निरावयवी पाषाणाचा देव (गणपति, म्हसोबा इ० प्रमाणें). बरेंच जाड झाल्यावर तुपाचा हात लावलेल्या ताटासारख्या पसरट 'बाण तांदळे नर्मदे देव।' –दा १९.५.२. 'देवीचा तांदळा भांडयांत तें ओततात व थापून त्याचे सुरीने तुकडे करतात (असे फार मोठा व रेंादूरचर्चित अकाळविकाळ असा फार भयंकर होता. –धर्माजी २०८. २ (ल.) बेडौल व वेडेंवांकर्डे भांडें, पदार्थ.[तांदूळ] तांदळॉ—पु. (गो.) एक प्रकारची पांढरी मासळी. [म. तांद्रळ; प्रा. तंदुल=मत्स्यविशेष]

पांढरा असतो. -कृषि २८३.

तांदळीपोत-स्त्री (सोनारी धंदा) तांदुळासारखे बारीक अणकुचीदार सोन्याचे मणी ओंवून त्यांचे दोनपासुन पांचपर्यंत सर असे पटवावयाचे कीं सर्व सरांना सामान्य असा जाळीचा मणि त्या सर्व मण्यांच्या मधोमध राहील. अशा तन्हेने केलेला श्रियांचा एक दागिना. [तांदूळ+पोत]

तांदळ-न. (गो.) तांदुळाचे धुवण. [तांदूळ]

तादातम्य -- न. १ (दोन) पदार्थाचे परस्पर अद्वेत, एकरूपताः 'अग्नि आणि अन्नीची ठिणगी या दोहोंच्या तादात्म्यासारखें परमात्मा आणि जीवात्मा यांचे तादात्म्य आहे.' २ आत्मे अथवा भावना यांमधील अद्वैत, एकरूपता; एकतानता, ऐक्यभाव. [सं. आकार] तत्=तो+आत्मा]

तांदुराधतुरा-पु. घोडयाचा एक रोग; यांत घोडयाचे दोन्ही पाय सुजून मोठे घट-नारळाप्रमाणे होतात. -अश्वप विषयीं) गदी, घाई करणे; त्वरा करून घाबरविणे, घाबरें करणें; ₹.₹६0.

तांदु(वू)ळ--पुअव. १ एक धान्यविशेष, भात कांड्न, साफ कहन काढलेले दाणे २ हरीक, राळा, वरी, बरटी, सावा, कांग इ॰कांचे भाताच्या तांदुळाप्रमाणच तूस काढून साफ केलेले दाणे. ३ उपासाच्या दिवशीं फराळाकरितां, (साळीचे) तांदूळ तुपावर भाजून नंतर शिजबून करतात तो भात;सोजी,धान्यफराळ. ४ तांदुळाच्या आकाराचे सोन्याचे मणी. हे ओंबुन तांदळीपोत करतात. तांदळी पोत पहा. (तांदूळ शब्दाचा एकवचनी उपयोग केल्यास एक दाणा असा अर्थ होतो). [सं. तंडुल] उक्कड, उपजे तांदूळ-पु. (हेट.) भात प्रथम उकडून नंतर तयार केलेले तांदूळ. सुरय तांदूळ-पु. (हेट.) भात न उकडतां कुटून तयार केलेले तांदूळ. •गोटा-पु. १ (व्यापक्र.) तांद्ळ आणि इतर सर्वसामान्य धान्ये. २ तांदु-ळाचा दाणा. [तांदूळ+गोटा=दाणा] •धुणी रोवळी - स्री. तांदृळ भुण्यासाठीं केलेली बांबूची, पितळेची टोपली. पांडा-पु. (बे.) तांतुळाचे पीठ, दूध व साखर यांत्री तयार केलेली आंबोळी. तांद्ळी हुलचा-पु. खांडव्याच्या वडचाप्रमाणे पकानः

खाद्य). -गृशि १.४१८.

तांदुळजा-चा-पु. एक पालेभाजी; चवळाई. या वन-स्पतीच्या तीन जाती आहेत. त्यांपैकीं एक भाजीपाल्याकरितां बागैत लावतात. दुसरी रानटी असून तिचा औषधी उपयोग आहे तांदळी—स्त्री. नाचणीची एक हळवी जात; हिचा दाणा व तिसरीची धान्याकरितां शेतांत लागवड करितात. तांदुळजाचे धान्य इतर धान्यापेक्षां फारसें कमी पौष्टिक नसतें. - ज्ञाको(त) ४०. [तांदुळ]

> तादृश-नि. १ त्याच्यासारखाः; त्या प्रकारचाः; तसा. २ साधारण; जेमतेम; यथातथा; विशेषसा, तितकासा, तितपत, म्हणण्याजोगा नव्हे (चांगला, उपयोगी, सुरेख इ०); अकरणह्नपी प्रयोग. जर्से:-घोडा घेतला परंतु तादश नाहीं; रोजगार मिळाला परंतु तादृश नव्हे. 'त्या वेळेस मराठी भाषा तादृश परिपक्ततेस आली नव्हती. ' -नि ३१०. ३ अल्पिहः; यर्त्किचितिह. ' हमाल घेतला खरा पण त्याचा तादृश उपयोग नाहीं. ' [सं.]

ताधाइ-सी. (ना.) घाई; धांदल. [तातड]

ताधराधि(य)ण-सिक. (कों.) (एखाद्यास कांहीं कार्या-तगादा लावून गोंधळून टाकणे.

तान् - राअ. (राजा. कुण.) पर्यतः पावेतों. - मसाप २.३६१. तान—स्त्री. १ (संगीत) सूर; स्वरः २ आलाप; लकेर; स्वरांचा केवळ आरोह करणें. 'गंधवींच्या भिरलें होतें नभ सर्व मधुर तानाहीं। ' -मोअनु ५.४३. ३ (संगीत) स्वरांनीं रागाचा विस्तार करणें. याचे मुख्य गुद्धतान व कुटतान असे दोन प्रकार आहत. स्वसंख्येवह्न तानचे आर्चिक, गाथिक, सामिक व स्वरां-तर असे चार प्रकार होतात. शिवाय वोल्तान, दूनीची तान इ० प्रकार आहत. शिवाय औडुव, षाडव व संपूर्ण असहि ताने चे भेद मानले आहेत. ४ (अक्षरशः व ल.) एका दमांत, नेटांत केलेखी क्रिया: सारखा वर्षाव: झोड; झिंबड. जर्से- गाण्याची-शिव्यांची-मारण्याची-वोलण्याची-तान. (क्रि॰ घेणें; झाडणें). [सं. तान] कर्म-न. १ (संगीत) गायनापूर्वी सुर मिळविण्याकरितां, वंठ साफ करण्याकरतां आलाप घेणें इ० किया; सारेगम करणें; आवाजी लावणै; सूर जमविणे. २ एखादा सूर, आलाप स्वतःशींच गुण-गुणणे; तान मारणें. •बाजी-स्रो. १ आलाफचारी; तानकर्म तांदुळापासून केलेलें एक खाद्य; तांदूळ भिजत ठेवून चुरून ते अर्थ १ व २ पड़ा. २ मोठवाने आणि लोंचटपणाने आरडणे; गर्जणे; मऊसे शिजल्यावर त्यांत नारळाचे दूध, दालचिनी, खिसमिस गागणें. [हिं.] ॰ मान-न. १ (एखावा कार्यास) योग्य, अनु-घालन ढनळतात व त्याला तुपाचा द्वात देतात. हें मिश्रण घाटून कुल परिस्थित; स्थळ आणि काल यांची अनुकूलता; संधि:

यथायोग्य जुळणी आणि प्रमाणबद्धता; मेळ; जम. ३ गागॅवजा- प्रत्यय] थेंगे. 'विनोदार्थी भरे मन। श्रृंघारिक करी गायेन। राग रंग तान मान । करी तो रजोगुण । ' -दा २.५.२४. [तान+सं. मान= फूल. [तान=वेल ?] मापन, प्रमाण]

तान-की. एक वनस्पतिविशेष.

तान — सी. १ तहान; तृत्णा; पाणी पिण्याची इच्छा. (प्र.) तहान पहा. २ (ल.) (एखाया वस्तुविषयीं, गोष्टीविषयीं) अति लोभ: हन्यास: उत्कंठा: अनावर इन्छा. ३ लहान मुलास होणारा एक उष्णताजन्य विकार. [सं. तृष्णा; प्रा. तण्हा: म. तहान] (वाप्र.) •घालण-धारण-लहान मुलाच्या तान रोगावर (अंगाला थंडावा येण्याकरितां पानें इ० बांधून) उपाय करणें. सामाशब्द- ०भूक-स्त्री. १ तहान आणि भूक. २ (व्यापक) शारीरिक गरजा, वासना इ०. 'आपलें दरीन मला होतांच माझी तानभूक मोडली.' oमोड-स्त्री. तहानमोड पहा. ∘लाडू-पु. १ तहान लाडू पहा. २ (गो.) तहान भागणारें पेय. तानेजण-अक्रि. (वं) (जनावर इ०) तहानेने युक्त होणे.

तान-पु. (वि.प्र.) ताण ताण पहा.

तान-वि. १ घटः भरदार विणीचें; घटमूठः मजबूत (कापड, वस्त्र इ०). २ (नंदभाषा) महागः भारी किंमतीचें; याच्या उल्द खोंच=स्वस्तः कमी किमतीचें. [ताण]

तान-ना-नी- वि. १ आईच्या अंगावर दूध पिणारा; (विरू.) तान्हा पहा. २ लहान. 'कां जे कृष्णजननीसि नाहीं। ताने थोर निवंद। '-रास ३.६०३. ३ नुकतीच व्यालेली (गाय, म्हैस). [सं. तनु = बारीक !] •गाभर्णे-गाभास जाण-अकि. एक वामहं, पारडूं इ० अंगावर दूध पिण्याइतकें लहान, तान्हें असतांना गर्भवती होणें (गाय; महैस इ०नीं). [तान+गाभ=गर्भ] •गाभां:-वि. १ वासर्त, पारई इ॰ दधपितें असतांना गाभण होणारी. लवकर लवकर गाभण होणारी; दर वर्षी विणारी (गाय, म्हैस इ०). २ पिहरें मूल अगदींच तान्हें असतांना सहा सहा महिन्यांनीं गरोदर राहणारी (स्त्री). [तानगाभणें] •वट, ताना-वि. (राजा.) तान्हवट, तान्हा पहा.

तानणे, तानानान—(विह्न.) ताणणे, ताणाताण पहा. तानणें - मिल. (माण.) पळविणें.

तानतान—किवि. आवेशानैः रागारागानैः, त्वेषानै. (कि०) बोलमं; उडणें; उडी मारणें). तालताल पहा.

तानपर्ण-अकि. (कु.) ल्हान मुलास उन्हाळ्यामुळे विकार होणें. [तान]

ताळतंत्रः रागरंग. 'व्यवहार करणें तो तानमान पाहून करावा. ' २ किलेली खुटयांची, मेखांची चौकोनी रचना. [सं. ताण=तंतू+वट

तानव इ-स्त्री. (राजा.) एक फूलझाड. -न. तानवडीचे

तानव(वी)ड, तानवर्डे--न. स्त्रियांचे एक प्रकारचे कर्ण-भूषण; ताटंक. 'तानवडें मणिमंडित कणी।' -अकक गोसावीनंदनकृत ध्यान ३. 'आपण शयन कीजे नारी। चोळी, तानवर्डे ठेवावीं दुरी। ' -ग्रुच ३१.३६. तान=एक फूल+सं. वृत्त; प्रा. वह≕वडी, गोलाकार ?ी

ताना---न. (जुन्नरी,) वेल; ताणा. ' हा घेवडयाचा ताना आहे. 'तान पहा.

ताना--पु. (व.) पुष्कळशा सुताचा पिंडाळा; गुंडी. [मं. तान= सूत]

ताना-पु. ताठा. 'गर्वमर्दे किति धरसिल ताना।'-आपद २५. [सं. तनः म. ताण]

तानातान—न्त्री. (प्र.) ताणाताण पहा.

तानाशा—पु. १ प्राचीन कार्यी होऊन गेलेला एक सम्राट.

२ (ल.) चैनी व विलासी मनुष्य; रंगल गडी. [तानशहा] तानीमासी—स्री. (चंद्रपुरी) तान्हें मूल. [तान+ल्हान पहा.] तानीया--पु. (जरतार धंदा). तार ओढणारा मनुष्य. [ताणणे] तानुला-वि. तान्हुला पहा.

तानोडे--न. (व.) तानवर्डे पहा.

तान्नावर्णे--सिक्त.ताण्णें; ताणून बांधर्गे:मार्णे.[ताण;तणावा] तान्ह—स्री. तहान; तृथा: तान पहा. ' गृगजलानें तान्ह भागणें किंवा वाळपासून तेल निघण जसें अशक्य...' -गीर २०९. सि. तृष्णाः, प्रा. तण्हाः, म. तहान] तान्हाख । -अकि. (राजा.) तहानेने युक्त, पीडित होणें: तृपित होणें. तान्हा(ना)ळू-वि. तान्हेला. त्रित. तान्हेरी-अकि. (काव्य.) तहानने युक्त होणें; त्र्याकुल होणें. तान्हेजल्या सन्मुख तोय आलें। '-सारुह ७.१०. तान्हेणें-अफि. (राजा.) तहान लागणें; तहानेनें युक्त होंगें; तान्हावणें. तान्हेळा-वि. १ तान या रोगाने पीडित. २ तहानेळा; तृषित्; ताहानेनें व्याकुळ झालेला. 'हातींचें रुधिसं पीतांतीं तान्हैले। तडस भणौनीं।'-शिशु १०५६.

ताम्हबट-वि. १ जिंच वासर्क, पारङ्गं अंगावर पिणारें आहे अशी (गाय, महैस, जनावराची मादी). २ (एखाद्या समुदायापैकी) उत्कृष्ठ: मुख्य: उत्तम. ३ (क.) तान्हा: मातेच्या अंगावर भिणारा, पिण्याइतका लहान.

तान्हा-वि. १ आईच्या अंगावर असलेला; स्तनपान कर-णारा (वत्स, मूल, वासर्ह्न, पारड्वं). बाळ; बालक. 'जे तान्हेनि तानवर---न. (विणकाम) कुकडें (चातीवरील सूत) गुंडा-|मियां अपत्यें। आणि माझें गुरु एकलौते।'-ज्ञा १५.१९. 'म्हणे ळण्यानाठी व विवट (मुताची गुंडाळी) तयार करण्यासाठी माता तान्ह्या काय झालें। वितामणि-ध्रवाख्यान (नवनीत पू.

১৭৭.) २ जिचें वासर्क, पारङ्कं अंगावर पितें अशी (गाय, म्हैस ¿० जनावरांतील मादी); ३ नुकतीच व्यालेली (या अर्थी हा रागीट: संतापी. २ चलाख: चपळ; तडफदार. ३ पाणीदार; रगदार; तब्द साधारणपणे जनावराच्या मादीच्या संबंधानेंच वापरतात). तहस्त्र (घोडा इ० जनावर). याच्या उलट मंद. [ताप] **॥ (** सामा.) ल्हान; बाल. [सं. तनु≕ल्हान ? सं.स्तन्य] तान्ही ओलवल-स्री. पावसाळ्यांतील पहिल्या पावसानें जमीनीला, चान्नुक, आस्ड. लांव चाबकास चाव्ह-या आस्ड म्हणतात. २ शेताला येणारी मामुली, तात्पुरती, थोडीशी ओल. ता**न्द्रला**-वि. लहान; तान्हें (मूल इ०). ' येक्टें महीं मम तान्हुलें। '-नव १२. ९०. तान्हे पारठे-पुथव. आईच्या अंगावर पिणारें मूल व पारठीं, म्हणजे त्याच्याहून मोठी असलेली मुर्ले समुख्ययानै: (सामा.) चिलींपिली; लहान मुलें इ०. [तान्हा+पारठा]

ताप-पु. १ ज्वर; शरीराचा दाहदशेक विकार. २ (सुर्याची, अमीची) उंष्णता; तीमुळें झालेली पदार्थोची उष्णावस्था; तप्तता; छनपणाः 'त्यासि जळीं होतां निमप्र। जळाचा ताप शमे संपूर्ण। ' –एभा ३.४५५. ३ (ल.) क्रोध, लोभ इ० मनोविकारांचा क्षोभ; तीवता; उद्दीपित स्थिति. ४ संसारामुळे होणारी दगदगः; यातायात. ५ तळमळ; मनाची अस्वस्थता; संताप. ६ (सामा.) दु.ख; कष्ट; त्रास. 'तैसे पुढिलाचेनि तापें। कळवळलियें कृपे।'-ज्ञा १६. १५७. 'आलां इतभाग्येच्या पोटाला म्हणुनि भोगितां ताप। ' -मोसभा ७.६३.७ (सावकार, राजा, लुटारू; उंदीर, ढेंकूण, इ०कानी केलेला) उपद्रवः, छळः, जाचः, छळणूकः. ' नवपंचकशी काया हरहर तरि तीहि ताप देत असे।' -कमं २.७१.८ -स्त्री. (पावसाळयांतील, पावसाळयाच्या थोडया नंतरचें) सुर्याचे प्रखर ऊन. ९ (व. ना.) शेक; विस्तव, शेकोटी. १० उन्हाळा. ' निरं-तरामंद मरंद वाह । तापांतही यास्तव रिक्त नोहं। ' -र ८. [सं. तपू=तापणें; ताप] •येणें - १ ज्वरविकार होणें. २ (तंवाखूचा मैत्रीचा एकदां भग झाला तर ती पुन्हां पूर्ववत सुककारक होत नाहीं. धंदा) तंबाखूची पाने कापून त्यांच्या जुड्या बांधून, दडपून टेव-ल्यावर तीं तिसऱ्या—चवध्या दिवशीं गरम होगें 'तंबाखूस पहिला ताप आला. ' सामाशब्द− ०फ्त.€ा−ित. तापाने, ज्वरानें आजारी असलेला. • त्रय-न. १ प्राणास भोगावीं लागणारीं आधिभौतिक, आधिदैविक व आध्यात्मिक या तीन प्रकारांचीं दुःखें, भोग; त्रिविध-ताप पहा. 'जिब्हारीं आगी सुदली। तापत्रयाची।'-ज्ञा ३. २५४. 'होतां तापत्रयातै त्वरित भववनीं रक्षिता रानटाचा। -केका १२२. २ दारिद्यदु:ख, दशा; गरीवीच्या यातना. [ताप+ सं. त्रि–त्रय=तीन] ०पोळी -वि. शब्दादि विषय. –मनको. तापा-पह-वि. तापांचा, दु:खांचा नाश करणारा; तापनाशन. 'भक्त-भावभुवनदीप । तापापह । ' -ज्ञा १८.८. [ताप+स. अप+इन्= नाश करणें]

तॉप—(गो.) (जुगारी लोकांत रूढ) मान्य; कबूल. तॉप**खेस** करचे- (गो.) जुगार खेळणें.

तापक--पु. वाफेर्ने चालणाऱ्या यंत्रांतील पाणी तापवावयाचा नळाकार भाग. - ज्ञाको (त) ९३. (ई.) बॉयलर्.

तापट-ड-वि. १ धुळक कारणार्ने संतापणाराः तामसीः

् (कांहीं प्रांतांत) चाव्ह-या असुडाचा दांडा. [ताप; चापटणें]

तापर्टा-ती-सी. (कों.) नदीच्या प्रवाहांतून ांकडें वाहन नेण्याकरितां केलेली शिडीसारखी लांकडांची रचना; ताफा.

तापडाई—स्री. १ स्वभावाचा तामसीपणाः रागीटपणाः तापटपणा. २ पाणीदारपणाः तलखपणाः चपलता. [तापट]

ताँपण-न. (गो.) मृठ असलेला दाभण; सामता. [टोपण] तापर्गा-अफ्रि. १ (सूर्य, अभि, ज्वर इ० कांच्या योगानें) पर्वत, शरीर इ० तप्त होणें. २ (छ.) काम, क्रोध इ० विकारांनीं) थुब्ध, संतप्त, उद्दीपित होणें; संतापणें: रागावणें. ३ (ल.) (दःख, शोक इञ्कानी) तळमळणें; व्याकुळ, घावरें होणें; पोळणें; 'अनुदिनि अनुतापें तापलों रामराया । ' -रामदास-करुणाष्ट्रक १. (नवनीत पृ. १७०). 'करूं वरि कृपा हरूं व्यसन दीन हा तापला।' - केका ९. ४ (विषयवासना, तृष्णा) चेतणः, उदीपित, प्रब्ध होर्णेः, विकोपास जाणें. ५ (व.) दोकणें. [ताप] (वाप्र.) गळा तापणें-कांहीं वेळ गायन केल्याने कंठांतून बराच मोठा स्वर निघावा अशी दशा होगें. तापल्या तन्यावर (पोळी) भाजून घेण- एखाया कार्यात दुसरें कार्य सहजासहजीं होण्यासारखें असल्यास अवश्य करून घेणें; ंबाहत्या गंगेंत हात धुंगें. तापस्या पाठीने-क्रिवि. अंगांत उमेद, जोम, ताकद आहे तौंपर्यत. म्ह० तापल्या पाण्याला चव नसते.

तापता, ताप्ता, ताफता—पु. एक प्रकारचे चमकणारे रेशीम, रेशमी वस्न; कौशेय. 'राजश्रीराव यांजकडे दांडलकडी खेळते समई हातास बांधावयास हमालतापत्याचा. '-वाड-समा १.११७. [फा. ताफ्ता (ताफ्तन्=पिळणे); फें ताफेताः इं. टाफेटा]

तापतीबारा-पु. आगपाखडणें; रागाचे अवडंबर, चडफ-डाट; बडवड; प्रलाप; तोंडमुख; अपशब्दांचा भडिमार. (क्रि॰ करणः; लावणः, मांडणे). [ताप+तोबाराः, द्वि. किंवा ताप+वार ?] **इह** तापतोबारा आणि फुटका नगारा.

तापन-न. तापविगें. (ल.) रागवावयास लावणे; चेतविणें; संतापविणें. [सं.]

तापयोक-ग-पु. (गो.) सागूचॅ, साबूदाण्याचॅ झाड. [पो. तापिओका]

तापविणे—सिके. (एखादा पदार्थ अप्ति, सूर्याचे ऊन इ० कांच्या संयोगानें) तप्त, गरम, उष्ण करणें. [तापणें प्रयोजक]

योगी: ऋषि: साधु. 'तो विश्वासे मारितां रिप् । निवद्गनि घातला दर्प । आणि जयाचा अहा कंप । तापसांसी । ' - ज्ञा १८.१०५७. सं. तप-तापस]

तापा-पु. ताफा; तराफा. ताफा अर्थ १ पहा. 'न बुडवि जड सिंधु तोहि ताप्याला।' –मोस्त्री ४.२९. [अर. ताइफा; अर. ताफिह=भक्तन वहाणें ?]

तापार्टा-ली. (कों.) उतापपणा; ताप; उन्हाची प्रखरता. याच्या उलट सावट=छायेची विपुलता. [ताप] •ची जागा-स्री. जीवर सदोदित ऊन असर्ते ती जागा.

तापित-वि. १ तापविलेला; उन केलेला; तापलेला. २ (ल.) (विषयवासना, क्रोध इ॰कांनी) प्रधुब्ध झालेला, उदीपित झालेला. [ताप]

तापिष्य-वि. कोपिष्ट; शीघ्रकोपी; रागीट; अतिशय तापट. [ताप]

ताकता-पु. एक प्रकारचे चमकदार रेशमी वस्त्र; तापता पहा. 'लाखी, माची, दुरंगी, बहुत ढिग तसे ताफत्या वाफ-त्यांचे।' -सारह ३.४१. [फा. ताफ्ता]

ताफदान रोटी--स्री. एक प्रकारची भाकरी. हिच्या प्रष्ठ-भागावर-आंत तृप जिरावें म्हणून-टोंचे मारतात. -गृशि २.१७

ताफा-पु. १ (कलावंतीण व तिचे सार्जिदे व वार्धे यांचा सर, सनई, संबळ इ० सहित वाजंत्र्यांचा एकत्र) साज; समुदाय; फड; चकी; मेळ; संच: टोळी. 'रात्रीं कंचन्यांचे ताफे बोलाऊन नाच, रागरंग, आतश्वाजी रोषनाई जाली. ' -रा ७.२२५. २ घोळका. 'तीस हजार फौज अदकोस पर्यंत ताफाचा ताफा एकदाच आरडाओरडा झाला. ' -भाव ६७. ३ चिमण्यांची झुंड. [अर. ताइफा] (एखाद्याचा) ताफा बसर्णे-(ल.) (एखाद्याचे) घर बसणें, कुदंबनाश होणें; (कर्तापुरुष मेल्यामुळें) घरदार, कुदंब मोडकळीस येणें.

ताका-पु. १ तापा; नदींतून पलीकडे जाण्यासाठीं फळ्या, बाज इ० कास भोपळे, घागरी, पिपें इ० बांधून किंवा तीन चार तरांडीं एकत्र बांधून करतात तें तरण्याचे साधन; तक्त्यांची नाव; तराफा; तरी. तापा पहा. २ लांकडें नेण्याचे पाण्यावरील साधन. तापटी पहा. [अर. ताइफा]

ताफेचा कोळपा-- पु. (सातारा) कोळप्याचा एक प्रकार; हा उंसाच्या पिकांत चालवितात. कोळपें-पा पहा.

तापस-सी-वि. (काव्य) तपश्चर्या करणारा; तपस्वी; हिंदुंनीं घेतला हिरून। '-ऐपो २३७. 'माझा हात धरायची त्याची काय ताब आहे ? ' [फा. ताब]

ताब-सी. (गो.) तावा पहा.

तांब की. १ लोखंडाचा गंज; तांबरा. (हा तांबडा असल्यान त्यास ही संज्ञा लावतात). २ सुर्योदय व सूर्यास्त या वेळीं आका-शाला येणारा लालपणा, आरक्तता. ३ गहं, शाळ यांवर पडणारा एक प्रकारचा तांवडा रोग. ४ कणिकेंत येणारा गव्हाच्या टरफलांचा तांबडा अंश; सांजा. ५ (माण.) तांदुळाचा कोंडा. (गो.) बारीक कोंडा. गरांच्या अंगावर पडणारी तांबड्या रंगाची बारीक गोचीड. कोळव. ६ सदरील गोचीड पडल्याने ग्ररांना होणारा एक विकार. ७ (छ.) (बरेच दिवस व्यासँग, आवृत्ति न झाल्यार्ने विद्या, कला इ॰कांस येणारें) मालिन्य; मंदपणा: मलिनता; उपस्थि-तीचा अभाव. ८ (गो.) एक पक्षी. [सं. ताम्र=तांवडा; प्रा. तंब] (एखायाची) तांब झडणें-(एखायाची) खरडपटी निघणें, काढली जाणे. •झाडण-१ (एखाद्यावर) ताशेरा झाडणे: तणतणणे: जोराने खडसणे. २ खप बोल्णे: वटवट करणे. तांबेसांज-स्त्री. १ सर्थास्तानंतर तांबडे आकाश होते ती वळ; तांबडसाज. २ पहांट; अरुणोदय. (कि॰ फुटणे). [तांब+सांज]

ताबक-पु. घोडवाच्या पायाच्या सुभाचा रोग. -अश्वप २.२७३. [फा.]

तांबकी-सी. टिमकी. 'डौंडीची ढवंस ढोला। वीरघंटा तांबिकया। '-शिशु १०२६. [ध्व.]

तांबकुडय सी. तांदुळाची एक जात.

तांबट, तांबटकर-पु. तांब्याची भांडी घडण्याचा धंदा करणारी एक जातः, त्या जातींतील व्यक्ति. [सं. ताम्रः प्रा. तांब+ ट प्रत्यय] तांबटाँ-पु (गो.) (सोनाराचा धंदा) सोनारकीचें एक हत्यार.

तांबर-कीन. (कों. कु.) छपरे इ० शाकारण्याच्या उप-योगी जाडें, तांबर्डे गवत. तांबेट; कोळंब. [सं. ताम्र]

तांबर-न. (ना.) कणकेंतील तांब, तांबुस कोंडा. तांब अर्थ ४ पहा. [सं. ताम्र]

तांबर -- वि. १ तांबडा; तांबडसर; लाल. २ भगवीं वस्त्रे धारण करणारा. 'जैसे प्रश्नतिपांथावरि तांबट । तपोनिधि । '-ऋ 96.

तांबटो--स्नी. एक कांटेरी झाड. तांबूट पहा.

तांबड - स्त्री. तांबडी जमीन. - वि. तांबडा या विशेषणाचे समासांत पूर्वपर्दी येणारें रूप. [तांब+ढ प्रत्यय] सामाशब्द-ताब-की. (कु. ना.) बळ; सामर्थ्य, हिंमत; अवसान; वतींडचा-वि. (उप.) इंग्रज (मनुष्य); साहेब; गोरा. 'ह्या प्राज्ञा. ' खानांनीं ताब लढाईची न आणितां माघारें हद्दन गढीचा तांबडतींडचास आतां चावृं कां खाऊं, असें त्याला झालें. ' —हिं आश्रा धरून आहे. ' -दिमरा १.२८८. ' ताब हिंदुंनी रे, ताब । १३९. प्रमाती-स्त्री. तांबडी माती. प्रसर-वि. तांबूस, लालसर;

कांहींसा तांबडा. असंज-स्रो. सुर्यास्तानंतर तांबर्डे आभाळ होतें ळ-स्री. भाताची तांबडचा तुसाची एक जात. असूरळी-(विण-ती वेळ: तांबसांज. [तांबडी + सांज] तां बडा-प. स्त्रियांना काम.) लुगडचाची एक जात; या प्रकारांत. पोतांतील एक घर होणारा एक रोग. -वि. लाल, रंगाचा; रक्त वर्णीय. [सं. ताम्र; काळें व एक तांवडें असें उभार असून आडवण सर्व काळे असतें. प्रा. तांब: तांबड पहा.] • अबलक - ख-वि. पांढ-या अंगावर तांबडें क. मळ-न. कमळाची तांबड्या रंगाची जात तांबडें तांबडे ठिपके असलेला (घोडा). -मसाप २.१.५.१. • आंबा-पु. पुरुष्ण-पहांट होर्गे; उजाड्गें; (सूर्योदयापूर्वी पूर्वेकडे) आकाश रातंबा. • ऊ.स-प. तांबड्या रंगाचा ऊंस. • परंड-प लाल एरंड. तांबडें होगें; अरुगोदय होगें. तांबड्या माडाचे सांहण-न. •कंदील-पु. (फोटोग्राफी) अंधाऱ्या खोलींत ज्याच्या साहा- (गो.) (ल.) धापबाजी करणें. य्यानें फोटोग्राफरला कांचा धुतां येतात तो कंदील. •क्कडा-वि. कुडयाच्या झाडाची एक जात; दुस-या प्रकारास काळाकुडा म्हणतात. **्क्रमाइत**-वि. तांबडया रंगांत तेल्या रंगाची झांक असणारा (घोडा.) -मसाप २.१५५. •कोळी-पु. अंजिरावर पडणारा एक रोग. •िचकणा-पु. ज्वारीची एक जात. •िचक्रक-पु. लाल रंगाचा चित्रक. • दें कृण-पु. कापशीच्या बोंडांतील बीं खाणारा एक किडा. • बोर-वि. १ घोडयाचा एक विशिष्ट रंग; तेल्या कुमाइत; (इं.) चेस्ट्रनट्. २ तेल्या कुमाइत रंगाचा. ० बोळ-पु. बोळाची एक जात: (विरू.) रत्क्या बोळ. ०भांपळा-पु. एक फळभाजी: डांगरीचे पिकलेले फळ: दसऱ्या जातीच्या भोपळवास पांदरा किंवा दुभ्या भोपळा म्हणतात. •माउ-स्री. माठ या पालेभाजीची लाल रंगाची जात. •मुरूम-पु. लाल जातीचा मुरूम; दुसरे काळा, उडवा, लोखंडी, दगडी इ० मुख्माचे प्रकार आहेत. ०मुळा-पु. मुळ्याची एक जात. ०ळाळ-वि. लालभडक; गडद तांबडा; अतिशय लाल. [तांबडा+फा. लाल=तांबडा] तांबडी-स्री १ जोंधळ्याची एक जात. २ एक प्रकारचे गवत. 'कुंदा गोगडी हराळी। तिकांडी घोडेकसळी। क-इवेळ माखेळ गोंडाळी। तांबडी अपार।' -गीता २.५२८६. ३ जमीनीची एक जात. ४ विडयाच्या पानां वी एक जात. इचे पान उशीरां तयार होतें. नाशिक जिल्ह्यांत ही जात होते. -क्रिव ५२०. ५ केळीची एक जात; या जातीचें केळे तांबडे असन त्याला गोडी फार असते व तें ऊन भाकरीवर वित-ळतें. -कृषि ४८८. ०कोरं(रां)टी-स्त्री. लाउरंग,चीं फुलें येणारी कोरांटी. • चंद्रकळा-स्त्री. (विणकाम) किनार कसल्याहि रंगाची असून पोत मात्र तांबड्या रंगाचा असतो असे छुगडें. **्द्पारी-**की. दुपारी या फुलझाडाची तांवडीं फुलें येणारी जात; त्या झाडाचें फूल. ॰फाजगी-गुंजे-स्री. (विणकाम) एक प्रकारचे लगडें: यांत एक काडी काळी व एक काडी तांबडी उभार व आडवण एक काळी काडी व एक तांबडी काडी असून किनार कोणतीहि असते. •भाजी-स्री. १ (सांकेतिक उप.) मांस. २ (गो.) तांवडी माठ ही पालेभाजी. •िमरानी-स्त्री. (विणकाम) रंगाचा एका जातीचा लहान मासा. लुगडयाची एक जात; या जातीच्या लुगडयाच्या पोतात दोन घरें (काड्या) काळीं व दोन घरें तांबडीं असे उभार असून आड-वण काळे असर्ते व किनार कसल्याहि तन्हेची असते. •साल- अरुणोदर्यी. [तांब=आकाशाचा रक्तिमा+शीर प्रत्यय]

तागडण -- तांगडणे. सक्तीने काम करून घेणे. तावडणे पहा. ताबडतोय-प-किवि. १ त्याचक्षणीः लागलीचः तब्हांच (जाणे, पाठविणे). १ जलदीनें; त्वंरेनें. ३ कोठेंहि न थांबतां: विमावा न घेता 'मीं पेंढाराचे भयाने निघाओं तो ताबडतोब पुण्यास गलों; मध्यें कोठें उतरलों नाहीं; मध्यें नदीवर उतस्त स्नान मात्र केठें. [हिं. ताबड्तोड=लागोपाठ; घडोघडी]

तांवर्ण अक्र. (लोखंड इ॰ कांवर) जंग येणे; तांवरा चढंण [तांव=होखंडाचा जंग]

तावतबारा—9. (विरू.) तापतोबारा: तापतोबारा पहा. तांबतौळी-सी. (महानु.) एक प्रकारचे तांब्याचे भाडें: तांबली. 'उष्गोदकाची तांबतौली आणीत. '-पूजावसर.

तांबनेल-वि. (राजा.) तांव, जंग चढलेला: गंजलेला: तांबलेला (लोखंडी पदार्थ). [तांब]

तांबर — की. लाव्हा पक्ष्याची मादी. 'थटकारून किलविलाट करतां तांबर भोवती तोलावे। ' –सला ७१.

तांबर-पु. एक जातीचा मासा. -प्राणिमो ८१.

तांत्र(बा)रणा-अकि. १ (डोळा, आकाश, चेहरा, सायं-काळ इ०) आरक्त, तांबडा होणें; तांबुसणे. २ (पीक इ०) तांब या रोगाने युक्त होणे. ३ (लोखंड) गंजजे, तांब-याने यक्त होणे. –उक्रि. (डोळे) लाल करणें. [सं. ताम्र; म. तांबर]

तांबरा -पु. १ (गहुं, जोंधळा, शाळ, ज्वारी इ० कांबर पडणारा) एक तांबडा रोग. २ (लोखंडाला येणारा) जंग: तांब: (क्र. तांबें, पितळ या धातूवर चढणारा) जंग. [तांब]

तांबड्या रंगाने रंगविलेली लांबट लहान पट्टी.

तांबली-ले-सीन. गृहकृत्यांत अनेक प्रकार उपयोगी अस एक प्रकारचें धातूचें लहान भांडें. [सं. ताम्र+आलयः, म. तांब+ आळें] ॰ ठे**षणे** – (कर.) (ल.) (चुलीवर भाताचें तांबलें टेवणें) भात करणे; भात शिजण्यास लावणे. 'सकाळी उट्टन तांबलें देवावें.'

तांबवरी — स्री. खाडयांतून, वाकणांतून आढळणारा तांबड्या

तांबचिंगी- उक्ति. जंग, तांब चढविणें, चढूं देणें. [तांबणें] तांबद्शीर-किवि. (गो.) पहांटेस; झुंजुमुंजुच्या वेळीं:

तांबसमुशी -- सी. समुद्रांतील मुशी नांवाच्या माशांतील एक जात. [तांबस+मुशी]

तांबसर, तांबा, तांबळ — वि. (राजा.) तांबुस; लालसर. तांब्यांत; तांबेदारींत. (कि॰ असणें; होणें). तांबीन पहा [तांब]

शालि≕साळ]

तांबळ-स्त्री. (राजा.) ज्यावर गवत वगैरे सुद्धां होत नाहीं असा तांबडया जमीनीचा प्रदेश. -वि. तांबसर पहा.

ताखा-- पु. समुदाय. - मनको.

ताबा-पु. कबजा: अंमल: नियंत्रण. अर. ताबिअ=अनुचर, परतंत्र | ताबीत, ताबीन-क्रिवि. १ स्वाधीन, 'फौजेची पाहणी कह्नन...त्याचे ताबीन लश्कर केलें. '-चित्रगुप्त ९५. २ अंकित. 'तुम्हांस त्यांचे ताबीन करून पाठविलें आहे की ते ज्याप्रमाणे सांगतील त्याप्रमाणें करणें. ' -रा ६.६०३. [अर. ताबिईन्= लांकडी खेळ सावंतवाडीस तयार करतात. ताबल पहा. [पो अर. ताबिअ अव.] ताबीनात-वि. हुकमी; आईतील; खडी; ताब्ल; गो. ताबुला=टेबल+फर्ळे] अधिकाराखालील. 'ही नेहमी फौज बर्कराराची ताबीनात.' -चित्रग्रुप्त १४. 'सेना घेऊन युद्धप्रसंग व स्वारी करावी व तालुका ताबीनात स्वाधीन होईल. ' -इमं ८६. [ताबीन] ताबीनार्ता-ति-स्री. व्यवस्था; बरदास्त; सेवा. ' सुभेदाराने आपला कबिला देखील दोन महिने त्या जागी राहुन आरमाराची ताबिनाति करावी. ' -मराआ ३६. ताबे-वि अधीन; ताब्यांत. ' याजवर याचा ताबूद व त्याची मुले माणसे येथे पाठऊन देणे. '-दिमरा जशी मर्जी. ताबे मर्जीच्या. विशेष काय लिहावें. ' -रा ५.९१. इ० गहाण म्हणून आपल्या ताब्यांत ठेवून कर्ज देण्याचा प्रकार. अमलगहाण. याच्या उलट नजरगहाण. २ असल्या कर्जाच्या पोटी एक कर. [अर. ताबृत्] गहाण टेक्टेला ऐक्ज, शेत इ० ताबेदार-वि. ताब्यांत असलेला; हुकुमतींत वागणारा; अधीन; बंदा; नोकर. [ताबा+फा. दार प्रत्यय] सुपारी वेलदोडा इ० घालून केलेली पट्टी; विडा. 'तांबूलें वोंठ राऊं। ताबेदारी-स्री. १ दास्य; परतंत्रता; परस्वाधीनता. २ नोकरी. हांसतां दांत दांऊं। '-ज्ञा १३.५६३. २ आपण चावून स्त्री, मूल [ताबेदार] ताब्याखालीं, ताब्यांत-अमलाखालीं; आंब्रेंतील; इ॰स देतात तो विडा. -शास्त्रीको. [सं. तांबुल] •श्लावणी-स्री. अंक्ति; कबजाखालीं. ताबीत पहा. [ताबा]

[सं. ताम्र; प्रा. तंब]

तांबारा--पु. गहूं, ज्वारी, बाजरी इ० पिकावर पडणारा एक प्रकारचा तांबडा रोग: तांब. 'गर्वाचा तांबारा पडे। कां अहंतेचा पहा. रोग पडे। कीं अधर्माची आळी वाढे। पीक बुडे तेणेंही। ' -एभा १०.५१५. 'कीं पश्चिमधान्यावरी मार्गेश्वरांत। तांबारा अवचित पडियेला। ' --भवि ५२.२०१. तांबरा पहा.

तांबावत, तामण, तांबण-न. (गो.) (विकण्यासाठीं ठेवलेलें) तांब्याचें सामान. [तांबें]

ताबी-की. (क.) ताबा; कबजा. 'आपले ताबीमध्यें ठेविला. ' -मब ४०. [अर.] ताबींत-क्रिवि. (क्र.) हुकुमांत;

तांबी-की. (डोळे इ॰ कांची) लाली; तांबुसपणा. 'तांबे तांबसाळ-की. तांदुळाची एक जात. [सं. ताम्र=तांबडी+ कांडवेळीचे रसातु ढाळ सात दिजे तांबी जाये। '-वैद्यक ७९. [तांब]

> तां(तं)बीर---न. (कर.) गूळ घातलेलें राळघाचें पीठ. ' त्यानें तंबीट खालें. ' [का. तंबु=ओलें+का. इट्टु=पीठ]

> तांबीळ - स्त्री. जिकडे तिकडे तांबर्डे (राज्यद्रोह, रक्तपात) दिसण्याचा रोग. 'पण सरकारला संशय फार त्याला तांबीळ झाल्यामुळें जिकडे तिकडे तांबडें दिसतें. '-सुदे २७०. [कावीळ वरून अनुकरणाने बनविलेला शब्द]

> ताबुलफळ-न. (कु.) एका बैठवा खेळाचे साधन. हा

तांबुळ-न (व) ऐरणीदान.

तांबुट-की. १ कोंकणांतील एक डोंगरी झाड. २ वरील झाडासारखेंच पण कांटे नसलेलें, महाबळेश्वराच्या आसपास होणारें एक झाड.

ताबृत-द--पु १ शव ठेवण्याची पेटी. शव; प्रेत. 'शहाजा-१.२५१. २ मुसलमान लोक मोहरमांत मिरवितात ती हुसे-[ताबा] ताबेगहाण-पु. १ ऋणकोचा कांहीं ऐवज, मालमत्ता नच्या थडग्याची प्रतिमा; डोला; ताजिया. ३ ताबृत नेण्याच्या परवानगीसाठीं मुसलमानांवर बसविलेला मराठ्यांच्या रियासतींतील

तांबुल-ळ--पु. विड्याच्या पानास चुना लावून, कात, गांवच्या महाजनास, वेवस्कीकडे असलेल्या गांवच्या अधिका-तांबा-वि. तांबुस; लालसर. तांब पहा. ' एके शुद्धें तांबीं ऱ्यास किंवा प्रामदेवतेच्या इतर व्यवस्थापकास त्या गांवांत नुक-नेपाळी। ' -दाव २८२. ' तांबे डोळे गरगरीत।' -उषा १७७३. तेंच लग्न झालेल्या मनुष्यानें देवतेप्रीत्यर्थ द्यावयाचा नजराणा, ·भेट. [तांबुल्ल+सं. अण्-श्राणन=देणें]

तांबुल-न. (राजा.) (विह्न.) तांबलें; तांबली; तांबली

तांबुस--वि. कांहींसा तांबडा; तांबडसर; लालसर. [तांब] तांबूस-की. (गो) एक प्रकारचें तांबडसर मीठें गवत; (कीं.) तांबट. 'गोठा शिवण्यास तांबुस काडलें पाहिजे.'

तांबे--न. तांबुस रंगाचा एक धातु; हा निसर्गीत पुष्कळ टिकाणीं विखुरलेला असून, बहुतेक जमीनींत, लोहांश असलेल्या

खनिज पाण्यांत आणि अशोधित धातृंत सांपडतो. ह्याचा पत्रा व तार करतां येते. ह्यापासून हिरव्या रंगाचे क्षार बनवितात व ते विषारी असतात. [सं. ताम्र; प्रा. तंब]

तांबे--न. (जरतार धंदा.) तांब्याचे रिकामें रीळ.

तांबेजण - अक्रि. (राजा.) (लोखंड इ०). गंजाने युक्त होणें; तांबणें. [तांब=जंग]

तांबेट-न. (कों.) एक प्रकारचें तांबडें जाडें भरेंडे गवत; कोळंबः तांबट पहा. हें शाकारणीसाठीं वापरतात.

तांबेरा-पु. तांबरा पहा. -वि. तांब गंज चढलेला; जंग-लेला. [तांब]

तांबेरी-वि. १ तांब्याचे (पान, पत्रा इत). २ तांब्याच्या पानानें, पत्र्यानें मढविलेला (दागिना, तसबीर इ०). [तांबें]

तांबोटी-की. १ विटेच्या आकाराचा (अखंड भांडें कर-ण्याच्या उपयोगीं) तांब्याचा रुंद तुकडा. २ पाणी ठेवण्याची न्हाव्याची वाटी. ३ तेल्याचे घाण्यांतील तेल काढण्याचे साधनः भांडें. [तांबें+वटी-वाटी]

तांबोरा-पु. तांबरा, तांबेरा पहा.

तांबोल-पु. विडा; तांबुल. 'वर्जी तांबोल भोजन।' -दा २.७.३६. [तांबुल अप.]

तांबोळ-सी. (तंजा.) लोखंड, तांबें व चांदीच्या तारा एकत्र पिरगद्धन लहान मुलांच्या पायांत घालतात ती काडवळी, बाळा. [तांब+वाळा]

तांबोळी-पु. विडयाचीं पार्ने, पृथा इ० विकण्याचा धंदा करणारी एक मुसलमान किंवा मराठे जात; त्या जातींतील व्यक्ति [सं. तांबुलिक; प्रा. तंबोलिअ]

तांबोळी - स्त्री. एक खाण्याच्या उपयोगी कंदिवशेष. हा खर्चास. '-वाडसमा १.२४. [मरामत ?] निमुळता असून गोड असतो.

तांड्या-पु. भोजनाच्या वेळीं पिण्याचे पाणी भरून ठेव-ण्याचे विशिष्ट आकाराचे भांडें, हें तांबें किंवा इतर धातचेंहि केलेले विषयक. १ निद्रा, आलस्य, प्रमाद, साहसिक्ता ही ज्याच्या असर्ते. ह्यांतून पाणी लहान फुलपात्र, पेला यासारच्या भांडयांत ओतून पितातः, कलश [तांबें; का. तंबिगे] (वाप्र.) • पालथा-उपडा पडण-घालणे-(बायकी) स्त्री रजस्वला, विटाळशी होणें, बसणें. सामाशब्द- •तांबली-तांबोटो-पंचपात्री-स्ती. (व्यापक.) पाणी पिण्याचें तांब्या व पंचपात्री वगैरेसारखें लहान भांडें.

तांब्र-पु. १ यवनः, मुसलमानः, पटाण. 'तो तांब्राच्या धामधुमीकरितां परागंदा होऊन गेलें. ' -इमं ११८. ' सांप्रत तांब्रानें बहुत वळवळ आरंभिली आहे. '-वाडशाछ १४. २ (सांके-तिक.) निजाम. २ इंग्रज; युरोपियन. 'तांब्राची बातमी राखावी.' -ख ३३. पया १२८. [सं. ताम्र=तांबडा]

ताब्ल-न. (गो.) १ एका बाजूनें रंगीत असा बांबूच्या कामटीचा तुकडा. २ असले तीन रंगीत तुकडे व साधा तुकडा यांनीं खेळावयाचा एक खेळ. ताबुलफळें पहा. [पोर्तु. ताब्ल; इं. टेबल]

तांभन, तांभणी तामन, तामनी, तामण—(प्र.) ताम्हण-णी; ताम्हण पहा,

तांभारणे—अकि, रागाने भडकणे; बहकणे, लाल होणे. तांब रणें पहा. [तांब]

ताम, तामरा—तांब, तांबरा पहा.

तामकुडय—सी. (कु.) भाताची एक जात; तांबकुडय पहा. तामगिरी-वि. तांबेंमिश्रित. 'गैरसाळ तामगिरी। कोणी नवी मुद्रा करी। नाना कपट परोपरी। शोधून पाहार्वे। '-दा १०.८.१४. [सं. ताम्र]

तामग्द्र--किवि. शक्य तोंवरः यथाशक्तिः शक्क्यनुसारः मगदुराप्रमाणे. ' आम्हीही सेवाचाकरी तामग्दूर करण्यास हाजर.' –रा ७.३७. –वाडदुबा १४२. [फा. ता≕पावेर्तों+अर. मक्दूर≕ बळ, सामर्थ्य]

तामण-पु. (कों.) एक वृक्षविशेष; याला उन्हाळयांत सुंदर फुलें येतात व याचे लांकुड इमारतीच्या उपयोगी असतें.

ताम(य)नदस्त-पु. (गंजिफांच्या खेळांत) गंजिफा वाट-तांना चुक झाल्यामुळे दंडादाखल वाटणाराने यावयाचा दस्त, पार्ने (प्र.) तावनदस्त. [फा. तावान्=दंड, नुकसानभरपाई+फा. दस्त्=हात (गंजिफांतील)]

तामगत-की. दुरुस्ती; मरामत. 'त्यास तामरातीस वर्गरे

तामवाण-न. (कु.) ताम्हण पहा.

तामस-सी, तामसीक-वि. तमोगुणविशिष्टः तमोगुण-ठिकाणीं फार आहेत असाः, तापटः, कडकः, संतापीः, चिडखोरः धाडसी; साहसी; बेफिकीर; दुष्ट; लबाड; कपटी; मदबुद्धीचा; मुस्त; जड (मनुष्य). 'परी तामसीं सात्त्विकीं । मुकूतदुष्कता-त्मकी। '-ज्ञा १५.१७७. २ भयंकर; पाशवी; कर; अति नीच (कृत्य; आचरण ६०). ३ उष्ण; दाहक; उत्तेजक; उद्दीप हः मोहजनक; स्तंभक (औषध, मात्रा, खाद्युपदार्थ इ०). ४ मूर्ख अज्ञानी; ज्ञानशून्य. ५ अंथाराने भरलेला; काळा; अंधकारमय. [सं.] •गुणी-वि. तमःप्रकृतीचाः; तमोगुणयुक्त स्वभावाचाः; अति कडक, तापट (मनुष्य इ०). तामसोपचार, तामसी उप चार-पु. तीव, कःक, भयंकर, राक्षसी, साहसी इलाज, औषधोप-बार. [तामस+उपचार=इलाज]

तामसाळ--स्री. १ (कु.) तांबडया रंगाचे एक भात. २ गरव्या जमीनीतील भात. -बदलापुर २८३. तांबसाळ पहा. [तांबसाळ]

नामि(मी)ली, तामील-न्त्री. (हुकूम, आज्ञा इ॰कांची) अंमलबजाव भी; संपादणी. 'तुझ्या हुकुमाची तामील करण्यांत हुषार; तुल∍ का. ताईगंडा≔बेरकी, वस्ताद] माझ्याकइन समजून कसूर होणार नाहीं. ' -गडकरी, राजसंन्यास ४५. 'हुकुमाची तामिली करण्यांत कुचराई केली तर कोर्टमाशेल होण्याची भीति. ' -सन १८५१, पृ १४६. [अर. तामील]

तामं। ल- र-म्बी. एक द्राविडी भाषा. ही मदासच्या बाजुस प्रचारांत आहे. [सं. द्रविड; प्रा. दमिल; द्रा. तमिळ]

ताम्रल-पु. १ विचार: बत. २ दिरंग; दिरंगाई; टाळाटाळ. 'तात्पर्य की शरिकांनी फौज शामील करण्याविषई तामल करूं नये. ' -रा ७.९. [अर. तअम्मुलू]

तामोटी—स्त्री. (कु.) ताम्हण. [सं. ताम्र+वटी]

ताम्र -न. १ तांबें; एक धातु. २ (वैश्वक) ताम्रभस्म. -पु. (सांकेतिक) मुसलमानः, यवनः, म्लेंच्छ. तांत्र पहा. 'ताम्र पराभवाते पाववाव.' -भाव ८४. -वि. तांब्यासारखा आरक्तः, तांबडया रंगाचा. (सं.) ० चुड-पु. कोंबडा. [सं. ताम्र=तांबडा +सं. चुडा=तुरा] ॰ चुड(हरत)-पु. (नृत्य) आंगठा व मधलें बोट यांची अप्रे जवळ आणुन, तर्जनी वांकवुन ठेवुन, बाकीची बोटें खोलगट केलेल्या तळहातास चिकटविणे. ०पट-पट्टो-नपुस्री. १ राजादिकांनी ब्राह्मणादिकांस भूमि इ०कांचे दान, इनाम दिल्याबहलचा तांब्याच्या पत्र्यावरील कोरलेला लेख; सनदः २ (ल.) शाश्वतीची खात्री, हमी; निरंतरपणा. [ताम्र+सं, पर्] ताम्रपद देऊन देवण-(ल.) कायमचा अधिकार देणें. ॰ एत्र-न. १ तांब्याचा पत्रा. २ ताम्रपट पहा [ताम्र+सं. पत्र=पान, पत्रा] ०भक्म-न. १ (वैयक) ताम्रः तांब्यापासून केलेलें रसायन, मात्राः ताम्रप्राणिद. २ (सांकेतिक; विनोदी भाषेत) पुरणपोळी. •मुख-न. तांयडचा तोंडाचे वानर. -बि. लाल्तोंड्या; मोंगल; युरोपियन. तांत्र पहा. 'इरागी, दुरागी, ताम्रमुख व शीख आदिकहन यांनी होदे चाल विले. ' • मुखी-वि. ताम्रमुख पहा. [ताम्र=तांबडा+मुख=तोंड]

ताम्हण-न-न. १ संध्या, देवपूजा इ ०करतांना पाणी सांडावयास घ्यावयाचे वर्तुलाकार व उथळ भांडें; संघ्यापात्र. २ (गो.) विक्रीकरितां आणलेल्या तांब्याच्या नवीन भांडयांचा सम् दाय; (गो.) तांबावत; तांबण. [सं. ताम्र+भांड ?] ताम्ह गी-नी-स्री. लहान ताम्हन.

नेगें परमार्थाचि सोये।'-निगा २८१. सि. ताप: म. ताव]

ताय-पु. (गो.) कागदाचा जाड पुट्टा. [ताव] तांय-न. (गो.) तुरीच्या डाळीची आमटी. [सं. तोय=पाणी] ताय कि (खि)ळॉ—पु. (गो.) टाकळ्याचे झाड; टाळकिळो. तायगुंड—वि. (गो.) हुपार, कुशल; चतुर. [? +गुंड=

तायताळे, तायती—ताइताळे, इ० ताइती पहा.

तायफा-पु. जमाव; समुदाय; नर्तिका, वाजंत्री इ०कांचा ताफा. ताफा अर्थ १ पहा. 'श्रीमंतांच्या व सरदार लोकांच्या वाडयांत सरकारी तायफांचे मुजरे पुणे शहरांत...गाजून राहिले होते. '-नि १५७. [अर. ताइफा: म. ताफा]

तार-श्री १ धान, रेशीम इ० पदार्थीचा तंतु; तात; धागा; दोरा. २ (भिजलेली कणीक, काकवी, मध इ॰सारख्या) अधेवट दव किंवा चिकट पदार्थाचा तंत्रसारखा अवयव. ३ (मादक पदा-र्थाच्या सेवनाने येणारा) अंमलः कैफः निशाः उन्मादः 'म्हण तार नाहीं आली तार! ' –तोवं ९३. ४ (संपत्ति इ०कानें येणारा)ताठा; धुंदी; मद. ५ (पित्ताधिक्य, जाव्रण इ०कांमुळें) डोळ्यांस येणारा जडपणा; मंदपणा; अंधेरी. (कि॰ चढणें; येणें; लागणें). ६ (ल.) चित्ताची एकायता; निदिध्यास; तल्लीनता (कि॰ लागर्गे). ७ मनाचा कल, प्रवृत्ति. -पु. केंस. 'ज्याचे तार (केंस) पांढरे तो (घोडा) युद्धांत उत्तम. ' -अश्वप १.२६. ९(अशिष्ट) (अनेकवचनी प्रयोग) गुराभागावरील रोम. (कि॰ उपटणे). 'तारा उपटणारा 'असा प्राम्य प्रयोग. १० (छ.) (संभाषण, वाद इ०कांचें) अनुसंधान; संबंध: संगति; ओष; धोरण. (कि॰ लावर्गे; लागर्णे; धर्णे; सोडर्गे; सुटगें). ११ एखाया कियेचा संतत कमः ओघः परंपराः अनुवंध जसे:-कामाची-गाण्याची-पावसाची-नांगरण्याची-लिहिण्याची-वा-याच्या वाहण्या वी-तार. (सामा.) प्रवाह; ओघ. (कि०लावणै; लागर्ने). १२ (कर्षी पु. उपयोग) तारायंत्राने आलेली, पाठवि-लेली वातमी, संदेश (इं.) टेलियाम शब्दाला प्रतिशब्द. ' डॉक्टर मंजे यांनी तार केली. '-केसरी १७.५.३०. १३ -पु. ताव; आवेश. 'गोविंदरावांशीं ऑफिसच्या रागाचा तार आपल्या पत्नी-वर काढला. ' [तार्] (वाप्र.) (एखाद्याची) तार ओळखणे-जाणर्थे-(एखाद्याच्या मनाचा कल,इच्छा,अभिप्राय, धोरण, तर्काने जाणें. (एखाद्याची तार) राखरें-संभाळरें-एखाद्याची मजी, तवियत राखणे, संभाळणे; मजी राखुन वागणे. तारा तोडणं-१ (रागार्ने, उर्मटपणार्ने) गर्जना करणें; शिरा ताणून बोलणें गर्जेण. २ भल्तेंसल्तें बोलणें; उद्धरुपणानें दुसऱ्याचा अप-ताय-पु. १ उष्णताः आचः ताप. 'वियोगाप्तिचे तार्ये। आटे मान होईल असे बोलणे. (एखाद्याच्या) तःरस उभा राहणे-ना हे।'-ब्राप्र १९३२. २ (ल.) आवेश; जोर; ताठा. ताये- तारंने वागण, चालणे-(एखाद्याच्या) मजीप्रमणें वागणे, ताये-किवि. तावातावानें; आवेशानें. 'बोले तें तें तायेताये। चालगें.तारंस उभा करणें-मर्जीस उतरणें; मनास येणें.तारंस लागण, असणं-एखाद्या गोष्टीच्या इच्डेंत, विचारांत गुंगून जाणें:

त्या तारेंत असर्णे. सामाशब्द- ॰क्झी-स्त्री. १ तार काढणें; तार- -तुगा ११०४. २ (गो.) (नदी, खाडी इ॰ कांचा) उतार. कसाचा धंदा. २ (ल.) तारेप्रमाणे ओढून काढणें; छळ; जुलूम; [सं. तृ=तरणें] गांजणुकः, जाच. (कि॰ लावणें; मांडणें; करणें). [फा. तारकशी] •क्का धर्णे-(एखाद्यास) दु:खप्रद अशा जाचांत, काचांत रीचा लोंगर; ता.] करड्या रीतीने वागविणें: तरवारीच्या धारेवर धरणें; सुळावर वागविणें. [तारकस] कस्म झीक-पु. (जरतार धंदा) बिन (खर्जीत) स्वर गाऊन पुन्हां उंच पड्जापर्यंत घेतात तो आलाप, चापडलेली, नुसती रेशमावर गुंडाळलेली तार. •कशी-सी-स-वि. १ सोनें, रुपें इ० धातुच्या तारांनीं, कलाबतूनें विणलेलें. '(दिही) शहरांत तारकशी कामें व अनेक प्रकारचे नकशी केलेले पदार्थ फार चांगले मिळतात. ' -तीप्र ६८. २ ज्याच्या भोंवतीं तारेचें, सतळीचे जाळे घर विणलेलें आहे असे (भांडें इ०). ३ तारांचा केलेला -पु सोनें, हपें इ० धातूची तार काढणारा. [फा तार्कश् (तार+कशीदन्=ओढणें, काढून घेणें)]. • खिळा-पु. (संगीत) मध्यसप्तकांतील पङ्ज स्वराच्या ध्वनीच्या दुप्पटीच्या पोलादाच्या, लोखंडाच्या तारेचा खिठा: तारचक. •घर-न. तारेनें संदेश पाठविण्याचें सरकारी कार्यालयः तारहापिसः (इं.) स्वरांचा समुदायः तृतीयसप्तक. [तार+सं. सप्तक=सात स्वरांचा टेलेंब्रफ ऑफिस. -सन १८५७. पृ. ४२७. •दान-नी-नस्त्री. समुदाय] •स्वर-पु. (संगीत) रागालाप तारसप्तकांतील कोणत्या (वाय) तंबोरा; सतार इ॰ तंतुवायास लावलेल्या तारा जिच्या- स्वरापर्यंत जावा याची मर्यादा दाखविणारा तारसप्तकांतील स्वर वहन ओंबलेल्या असतात ती हस्तिदंताची सिछद्र पट्टी; वांकडा खिळा: घोडी. [फा.] •फेर्णा-स्त्री. खा-सपीटाची तार काढून लोणच्यास योग्य अशी आहेत. ' [सं. तुवर: गो. तोर] तिचे चौंगे (बेटोळीं) तुपांत तन्द्रन केलेले एक पकान. -गृशि 9.४०६ [तार+फेणी] •बंदी-वि. पोतांत सोन्याच्या तारांच्या कलाबतुच्या चौकटी असलेलें (पैटणी इ० वल्र). 'मुगी पटणी गत असतात, म्हणून); सांगड. 'गोपीकुच हेचि तारक घेऊन। रेशमी म्यानबंदी। जरी साजिरी पछवी तारबंदी। ' - अकक २, मीनकेतन पोंहतसे। ' - ह १७.५३. - वि. रक्षण करणारा; संक किंकरकत द्रीपरीक्खहरण ८१. [तार+बंद] • ब्र**श**-पु तारांचा टांतन पार पडणाराः तारणाराः उद्धार करणाराः [सं.] ब्रशः घासून झिलाई (पॉलिश) करण्याची तारेची कुंचली. [तार+ इं. ब्रश=कंचरी] तारंतार-किति. बरोबर: तंतोतंत; पूर्णपण; जड, सुस्त होणं, तारवटणं पहा. [तार=धुंदी] सर्वीशीं; एक्रणएक. तारोतार पहा. (कि॰ मोजणें; मापर्गें; पडताळा भरणें, देणें; (छ.) बोल्णें; जेवणें). ताग्यंत्र-न. विजेच्या बाहुली. ३ रागानें खोडकर, द्वाड मुलीस उद्देशन योजावयाचा शब्द साहाय्याने धातुच्या तारंतून संदश पोंचिवणारं यंत्र, वियुत्संदेश- (पुराणांत एका राक्षसाच्या स्त्रीचे नांव तान्का आहे असे म्हण हारक यंत्र; (इं.) टेलियाफू. तारेची बांगडी-स्त्री. जिच्यावर तात त्यावरून). कदाचित् त्राटिकेचा अपश्रंश असेल. [सं. कथलाची तार किंवा वर्ख चढविलेला असतो अशी वांगडी. 'दाट •ग्च्छ-पुंज-पु. ताऱ्यांचा समुदाय, पुंजका, नक्षेत्रे. बांगडचा पाहती (पाहाहातीं?) ताराच्या भरतां कळ सोसली। -पला ४.३५. तारेबरचा नाच-पु. (कर) १ तारेवर चालगें, शब्प; शेंटे. तार अर्थ ९ पहा. [तार] (एखायास) तारका सम नाचर्गे इ॰ २ (छ) अवघड व जोखमीचें काम. तारोतार-किवि. जिंग-मानण-मोजण-लेखण-जाणणें-(एखाद्यास) अति १ कांटोकांट: तंतोतंत: बरोबर. 'वांई वंशांतील गांव निम्मे निम्मे शय नीच, हलकें, श्रुद्र लेखणें, कस्पटाप्रमाणें मानणें: शब्पवर तारोतार व इसाफती व इनाम तारोतार निम्मे बांद्रन दिलें असे. भानमें. -के बागी-किवि. शब्पवत्: तृणासमान (कि० लेखणें -रा ३.६५ २ लागोपाठः, एकसारखें. 'तारोतार त्यानें दोन मोजर्णे). [तारका+वारी=प्रमाणें] महिने खेपा घातल्या. ' [फा.तार्]

तार-पु. (तंजा.) केळीचा लोंगर, घड. [का. तास=सुपा-

तार-पु. १ (संगीत.) षड्ज स्वरापासून निषादापर्यंत सूर. २ (सामा.) उंचस्वर. -वि. १ उंच; खणखणीत (स्वर, आवाज, कंठ). २ लखलखीतः चकचकीतः स्वच्छः टप्पोरः ' कैसें उन्मेखचांदिणे तार। आणि भावार्थ पडे गार। '-ज्ञा ६.१३४. [सं.] •नार-पु. दातांच्या मागील उंचवट्यांतून उत्पन्न होणारा नाद: ह्याचा उपयोग दरच्यास हांक मारण्याकडे होतो. मध्य-नादाच्या दृष्पटीच्या प्रमाणांत तारनाद असतो. •षडज-पु. प्रमाणाचा स्वर. •सन्नक-न. (संगीत) तारनादयुक्त सात तार-न. (गो.) कैरी; कचा व लहान आंबा. 'हीं तारे

तारक-स्त्री. एक फूलझाड.

तारक-पु. भोंपळा (ह्याच्या साहाय्यनें ताफे, तरी तरं

तारक.ट्रेंग-अकि. तारवटमें. १ धुंद होमें. २ (डोळे इ०)

तारका-स्री. १ तारा; चांदणी; नक्षत्र. २ डोळ्यांतील

तारका-खा-सीअव. (अशिष्ट) गुवाभागावरील बेंस

तारका(खा)चारका-खा, तारकापारका-खा-वि तार-पु. १ पाण्यावर तरण्यासाठी घेतळेळा आधारः तर. १ आश्चर्यचिकतः भांबावळळाः गोंधळून गेळेळाः कावराबावरा 'ऐसा परस्परं आहे जी विचार। भोपळयाचा तार दगडासी।' 'बेडेगांवचा माणुस शहरांत आला म्हणजे तारकाबारका होतो.'ः

(राग, भय इ॰ कार्नी) बेहोष; बेताल; बावरलेला; तप्रवय्न झालेला; कावराबावरा. ३ धूर्त; चाणाक्ष; तारकीपारखी (—वि.) पहा.

तारिकट-पु, तिरकरें तार्स.

तारकीट-की. (कु.) तिरपीट; धांदल; त्रेधा; तारांबळ.

तारकी पारखी, तारक-पारख-की. हुषारी; सावध-पणा. 'तारखीपारखीनें रहावें तें न करितां मुकाम करीत खंडण्या घेत चालिले. '-भाव १०२.-वि. १ धूर्तः; चाणाक्षः; हुषारः, कुशाय-बुद्धि. २ जागरूकः, दक्षः, सावधः, हुषारः, सावधान. -किवि. सावधपणानें, जागरूकतेनें; सावधिगरीनें; जपून. (कि॰ वागेंणः; षालणें, असर्णें). [तर्क+पारख]

तारकेषारी, तारकीषारकी—की. दुसऱ्याला दावून, दढावून आपला वरचढपणा मिरविणें; चढेलपणाची, उद्दामपणाची वर्तणुक.

तारंगण—न. १ (लहान मुलारें) ओरडणें; हातपाय आप-टणें इ० किया. २ (प्र.) सर्वे अर्थी तारांगण पहा.

तारघडी---ली. (गो.) शिमग्यांत खेळावयाचा टिपऱ्यांचा एक खेळ.

तारचिट—की. (गो.) सोडचिड़ी. तारट(ठ)ण—अकि. तारवटणे पहा.

तारण—न. १ रक्षण; सांभाळ; तारणें; संकटांतून मुक्तता; सुटका. २ कर्ज घेतांना ऋणकोंने सावकाराजवळ, हमी घेणाराजवळ विश्वासाकरितां म्हणून टेवावयाची पैशांची टेव, मृल्यवान वस्तु इ०; गहाणाहून हें भिन्न आहे. स्वतःवरोवर दुसऱ्यास एखाद्या व्यवहारांत, धंद्यांत, मामलतींत गुंतवावयाचे असल्यास तोटा इ० च्या हमीबद्दल, विश्वासादाखल त्याजजवळ टेवावयाची रकंम; इडप. ३ तारणावर कर्जाऊ काढलेल्या रक्षमेपेक्षां, तारणाच्या किंमतीचा अधिकपणा ही अधिक रक्षम कर्जफेडीची हमी म्हणून मानण्यांत येते. ४ अठराव्या संवत्सराचें नांव. [सं.] ०रोखा—पु. सरकारी रोखा; (इं.) गव्हनेमेंट सेक्युरिटी.

तार्णे सिक. रक्षण करण; संभाळणें; (संकट, भय, अड-चण इ० कांतृन) निभावृन नेणें; वांचिवणें; सोडविणें; सुटका, बचाव करण; पार पाडणें. [सं. तारण=रक्षण] तारता, तारिता—वि. १ तारणारा; रक्षण करणारा. 'तारता मारता तृंच आहेस ' र मुक्ति, मोक्ष देणारा. 'तैसा दृष्टादृष्टाचा सखा। धर्मु जाला तो फोकारिजे देखा। तरी तारिता तोचि दोखा—। लागों होय। '—ज्ञा १६.२२२. 'नसे इतर तारिता मज भवत्पदाच्जांविणें। '—केका १९. मह० मारत्यापेक्षां तारता अधिक=मारणाऱ्यापेक्षां रक्षण करणारा केव्हांहि अधिक योग्यतेचा होय. तारित—वि. १ (नदी ६० कांतन) ताहत नेलेला: पार. पलीकहे नेलेला. १ (ल.)

रक्षण केलेला; (संकट, अडचण, भय इ० कांतून) वांचविलेला; मुक्त केलेला; बचावून नेलेला. [सं.]

तारणं — न. विळधाच्या मुठीला देंाबी, वसवी करण्याला उपयोगी असा लोखंडी जाड खिळा. —बदलापूर १००.

तारत(द)खाना—पु. पायखाना; संडास; शौचकूप; शेत-खाना. [अर. तहारत्≕शुद्धि+फा. खाना≕ग्रह, खातें]

तारतम-न. आतिध्य. तारतीम पहा.

तारतम्य—न. १ (दोन वस्तू, व्यक्ति इ०कांतील) श्रेष्ठकिन्छमाव; न्यूनाधिक्य; बरेवाईटपणा; उच्चनीचपणा. २ (दोन
वस्तु व्यक्ति इ०कांतील गुण, उत्कृष्टता, दर्जा इ० संबंधीं) अंतर;
तफावत; विषमता; असमानता; भेद. 'पोपट बोलतो आणि
मनुष्य बोलतो परंतु त्यांत तारतम्य आहे. ' १ गुणभेद जाणून उप
चारादिकांत बुद्धीचें कौशल्य; विवेक; विवेचक शक्ति; सारासार
विचार; धोरण. (कि० पाहणें; राखणें; ठेवणें). 'कोणास किती मात्रा
यावी हें तारतम्य यावैयाच्या अंगीं आहे.' ४ (एखायास) सामान्य
मनुष्यापेक्षां अधिक समजून, असाधारण दर्जा ओळखून केलेला
आदरसत्कार, शिष्टाचार, आगतस्वागत. [सं. तर आणि तम
प्रत्ययांपासून झालेलें भाववाचक नाम] ०भाव—पु. (प्र.) तार
तम्य; तारतम्य अर्थ १ व २ पहा.

तारतद्वा स्वीवन बराच वेळ ताटकळत, तिष्ठत बस-ण्याची किया; कंटाळा येईपर्यंत वाट पहात बसर्णे. (कि० देणें; देत बसर्णे). 'बराच वेळ तारतळथा दिल्यावर महंमदभाईची बहीण...आली. ' साट अस्ट्रष्टाच्या डायरींतील पार्ने.

तारती(ति)म—न. (पाहुण्याचा) यथायोग्य सत्कार; आग-तस्वागत; आतिथ्य; तारतम्य अर्थ ४ पहा. (कि॰ करण; पाहुण; धरणें). 'तारतिम वरि तोंडाच पुरतें। अंतरा हें येतें अंतरीचें। ' —तुगा ६':९. २ (कु.) अक्कल; हुषारी. तारतम्य अर्थ ३ पहा. [सं. तारतम्य]

तारनळा—पु. दारूकामांतील एक विशिष्ट प्रकारचा नळा. यांत पुष्कळ तारे दिसतात. 'तू तारनळयासारखा उडी मारशील. ' -तोबं ६९. [तारामनळा]

तारपटी-सी. तरवारीचें पातें.

तारपें --- न. एक वाद्यविशेषः, नागसूरः, पुंगी. 'पावें तारपीं मोहरीं। सींगें डांगा पेंडारी।'-दाव २८९.

तार-बतार---वि. विकीर्णः; उध्वस्तः; पांगापांगः, दाणादाण झालेलाः ' फौजेवर हंगामा करून फौज तार-बतार करावीः ' –रा ७.२१४. [फाः तार् द्वि.]

99. **म्ह॰ मा**रत्यापेक्षां तारता अधिक=मारणाऱ्यापेक्षां रक्षण तारं(रां)बऊ ेली. १ त्रेधा; धांदल; तिरपीट; गोंधळ; करणारा केव्हांहि अधिक योग्यतेचा होय. तारित−ित. १ (ल.) ते साधण्याकरितां मुहूते चुकूं नये म्हणून फार धांदल, घाई करावी

लागते त्यावस्तन तारांबळ पहा.). 'मी आपुल्या गृहींची एक। तारंबळ होतसे। ' -नव २०.५५. २ अडचण: टंचाईची स्थिति: ओढघस्तपणा; खाण्यापिण्याची ददात; आबाळ. [सं. तारा= गोल. २ डोळगांतील बाहली. ३ -पु. उल्का. (क्रि॰ तुटणें). नक्षत्र+बल≔बळ]

तारली---स्री. (कों.) खाऱ्या पाण्यांतील एक प्रकारचा पांढरा मासा. हा वेंगुर्ल्याकडे आडळतो. या माशांचें खत नारळीस घालतात. -कृषि ७५६. यास संस्कृतमध्ये ' अच्यत ' म्हणतात.

तरल=चंचल]

तारवट-वि. (परदेशांतून) जहाजांतून, आगबोटीने आण-लेला; विदेशी; परदेशी. (माल, जिन्नस इ०) याच्या उलट गांवठी=देशांतच बनलेला; देशी. [तारूं=जहाज]

तारवट-वि. (दाह्या कैफाने, ताटकळत बसण्याने, मादक पदार्थीच्या अंमलानें) धुंद; सुस्त; जड झालेला; तारवटलेला. [तार=धुदी, अंमल]

तारवटणे-अक्रि. १ (मादक पदार्थाच्या सेवनानें) धंद, बेहोष, उन्माद युक्त होगें; तारकटगें. (ल.) (संपत्ति, अधिकार इ॰कांच्या योगानें) मदोनमत्त होणें: माजणें. ' या ठिकाणीं आपला तोल आपण संभाळला तरी कोणा तरी तारवटलेल्या व्यक्तीच्या मनाचा तोल बिघइन... '-सासं २.१४८. २ (मादक पदा-र्थाच्या सेवनार्ने, जागरणार्ने, रागार्ने, पित्तार्ने, उन्हार्ने) डोळे, चेहरा इ॰ जड व सुस्त होगें; तर्र होगें; ताठरों; विस्फारगें; वटारले जाणे. 'आनंदीबाईचे डोळे तारवटले. ' -इंप १०४. [तार=धुंदी]

तारबदी-वि. १ लांबच्या बंदराहून तारवाने आणलेला (नारळ, सुपारी इ॰ व्यापारी माल); तारवट पहा. २ (गो.) तारवावर काम करणारा, [तारूं]

(मिरची). २ (ल.) जाज्वल्य; जलाल. [तार ?]

तारवांत बेडा-पु. १ जहाजाच्या मानानें जशी सुपारी, त्याप्रमाणे, अतिशय मोठ्या, प्रचंड व्यवहारांत, कार्योत, धंयांत एखाद्याचा असलेला अतिशय लहान भाग. २ इतर (मोठ्या) पदार्थाशीं ताडुन पाहतां प्रमाणाबाहेर लहान असणारी, वाटणारी वस्तु. [तांक्र+बेडा]

तारसा—पु गाड्याच्या, खटऱ्याच्या साटीत करळ्यांशी समांतर व घोडक्याशीं काटकोनांत बसविलेल्या आडव्या लांकडां-पैकीं एक. तरसा पहा. [सं. तिरस्]

तारसा—वि. १ तारवटलेल्या डोळधाचा (मनुष्य); घुलें काणें कैरें।' -दा ३.६.४२. [तार]

तारसळी-सी. (गो.) एक प्रकारची मासळी.

तारळ--पु. एक मासा. तारली पहा.

तारा---कीपु. १ नक्षत्र; तारका; चांदणी; आकाशांतील तेजो-४ (दास्काम.) गंधकांत बाभळीच्या डिकाचे पाणी अथवा अंड्याचा बलक घालुन त्याच्या गोळचा करून त्या बाण, नळा, इ० कांत षातस्या असतां नक्षत्राकार उडणाऱ्या असंख्य अग्निगोलांपैकीं एक ५ -स्त्री. (ज्यो.) जन्मनक्षत्रापासून कोणत्याहि चंद्रनक्षत्रापर्यत मोजून आलेल्या संख्येस नऊ या संख्येनें भागून येणारी संख्या. ६ -पु. फरडा, हुषार, वस्ताद, तरबेज, पटाईत, कारकून, शिपाई, कारागीर इ० ' कृष्णसिंग हैबतसिंग तारे। '-ऐपो २२१. 'म्हणे तुम्ही फक्त शिपाई तारा। बाहेरील शत्रु सर करा। '-अफला ४.१४. ७ - पु. सुंदर, देखणा मनुष्य. ८ - पु. (नृत्य.) बुबुळार्ने केलेला अभि-नयः धाकृतः, भ्रमणः, वलनः, पातनः, चलनः, प्रवेशनः, समुद्वृत्तः, विवर्तन व निष्क्रमण असे याचे नऊ प्रकार आहेत. [सं.] (वाप्र.) तारे तुटण-१ आकाशांत तारे इकडून तिकडे अकस्मात् सरकणें; उल्का पडणे. २(गाण्यांत) चमकर्णे; प्रावीण्य दाखविणे. (उप.) गर्दभ-गायन करणें. ' काय गाण्याचे तारे तुरतात हो ! ' तारे तुरणें-तोडणें-असंबद्ध, वेडेपणाचें भाषण करणें, मूर्खासारखें बोल्णें. ' मूर्खत्वाचे तुटती तारे। ' -विक ३. 'या व्याख्यानांत त्यानें काय काय तारे तोडले आहेत म्हणून सांगू!'-विक्षिप्त २.५. सामाशब्द-तारा-कृति (प्राणी)-पु. एक पृष्ठवंशहीन प्राणी. हा वाटोळा असून यास किरणासारखे सभीवर्ती बारीक अवयव असतात. (इं.) स्टार. हा फिश या वर्गीत येतो. यास किरणरूपी प्राणी असेंहि म्हणतात--प्राणिमो १२. मराठी ६ व पुस्तक२२०.(१८७५) [तार+आकृति] तारांगण-न. १ नभोमंडळ; नक्षत्रमंडळ. २ वेधशाला. ३ खेळ. मजा इ॰ पाहण्यासाठीं केलेलें उच्चासन, माळा, माचोळा. ध तारचटी-वि. (गो.) १ मिरच्यांची एक जात; स्वंगी घराच्या वरच्या मजल्याच्या खिडकीपुढे (हवा खाण्यासाठीं, मजा पाहण्यासाठीं) केलेला लहान सज्जा. ५ (ल.) (सैन्य इ॰ कांची) दाणादाणः पांगापांगः विकळितपणाः वाताहतः फांकाफांक. 'फौज मोडुन तारांगण केलें. '-शारो २८. ६ (कार्मे, धंदा इ० कांतील) गोंधळ; अब्यवस्था. ७ (सावकाराच्या तगाद्यामुळे कुळाची, अनाथ मुलाची) तारंबळ; त्रेधा; घाबरगुंडी; मनःक्षोभ. ८ (गी.) कौलें घालण्यापूर्वी घरावर तयार केलेलें लांकडी काम. [तारा+ अंगण] ताराधीश-पु. चंद्र. [तारा + सं. अधीश=मुख्य] तारापात-पु. उल्कापात. [तारा+सं. पात=पडणे] ताराबल-ळ-न. विवक्षित असलेल्या नक्षत्र प्रहांदिकाची अनुकूलता;ज्योतिष-शास्त्रदृष्ट्या मंगल अशी वेळ. तारामंडल-ळ-न. १ नक्षत्रांनीं ज्याच्या डोळघांपुढें तारा तारा येतात असा (मनुष्य). 'तारसे युक्त असे गगनमंडल; तारांगण अर्थ १ पहा; नक्षत्रमंडळ. २ (सोनारीचा धंदा) स्त्रियांचा गळचांत घालण्याचा एक दागिना. दोन्ही फाशांत दोनदोन असे चार मणी लाबलेली द्वशांची पेटी व दुसऱ्या बाजूस सन्त्रीस अशा पेटया घाळतात व मञ्यंतरी घाग- व्यक्ति इ० काच्या) उत्कृष्टपणाचे वर्णन; शिफारस. ' लढाई बहुत -यांचे थर लाविलेलें मंगळसूत्र पाल्न हे सर्व एकत्र पटवून हा दागिना तारफेची झाली. ' -मराचिथोशा २२. ' अड्येज मैत्रकीस बहु-तयार करितात. [तारा+मंडल=वर्तुळ, समुदाय] तारामैत्री-स्त्री. तच उत्तम; याची तारीफ काय लिहावी १ ' –रा १२.१२७.[अर. ल्याप्रमाणे सख्य जमले आहे. '-कमं २.६५. २ नुसत्या नजराने तेबुरं...बहुत चाड्नले तारीफ-दार पाठवावे. '-ऐकिप्र २.६२. नजरीनें जमलेलें सख्य, प्रेम. तार।समृह-पु. आकाशांत ढगाच्या [तारीफ+फा. दार्] •ळायक-वि. तारीफदार; प्रशंसनीय. किंवा धुक्याच्या टिपक्यांप्रमाणें दिसणाऱ्या अंधक तेजस्वी 'परन्तु तारीफलायक चित्रें मेळवून पाठवावीं म्हणून पत्रीं आज्ञा.' पदार्थाचा समुदाय; तंजोमेघ. -ब्रसकृत ज्योतिषशास्त्राची मूरुतत्त्वे -ऐटि १.५३. [तारीफ+लायक=योग्य] तारफेचा-वि तारीफ १७९. [तारा+समूह]

तून, वांकणांतून होणारा) पायउतार, उतारा. तार पहा. 'भव-नदीचा आला तारा। या उतारा प्रसादें। ' -तुगा २२२८. २ (क्) ओहोटीच्या वळी पाण्यावर दिसणारा खाडींतील जमीनीचा भाग. ३ (हवेंत, पाण्यांत) तरंगणें; तरणें. जसें:- जहाजाचा-महागिरीचा-वावडीचा-घारीचा तारा. [तर्णे, तार्णे]

तारा--वि. (व.) काणा; तिरळा; तरसा.

ताराज-3. मारल्ट; जाळपोळ. -वि. उध्वस्त; ओसाड; बचिराख. 'मुलुख राहिला, तोही ताराज करून मोगल अन्नास महाग होत ऐ4ेंच केलें जाईल. '-इमं २००. [फा. ताराज्] ताराजी-स्त्री. १ मारलूट; जाळपोळ; नाश; विध्वंस. 'त्या संस्थान वी ताराजी केली.'-चित्रगुप्त ८. २ खराबी. 'स्द्रवरम् येथें जिमयत पोहोंचून ताराजी मांडिली.' -रा ५.१२२. [फा. ताराज्]

ताराजीर — स्त्री. तारातीर पहा. [फा. ताराज़]

तारांटचे सिक. (गो.) आंवळून, घट बांधणें; मुसक्या बांधणें. 'तारांद्रन बांध मग कितीही धडपड केली तरी सुटणार नाहीं. ' [तराठणें]

तारातीर - स्त्री. (कों.) १ दाणादाण; पांगापांग; फांका-फांक, वाताहत: तारांगण. 'माझें बुडविलें घर । लेकरेंवाळें दारो-दार। लाविलीं कहार। तारातीर करोनि। ' –तुगा ४०८९. २ त्रासः; त्रेधाः; ओढाताणः; तारंबळ. [फा. ताराज्]

तो कबूल झाला नाहीं. ' -नि. [तारा+बल]

तारीख - की. १ यवनी, इंप्रजी पद्धतीनें महिन्याच्या पोर्टी लहानमोठें गलबत. येणाऱ्या दिवसांपैकीं प्रत्येक; मिति; तिथि. २ इतिहास; तवारिख पहा. [फा. तारीख्]

घेऊन तिच्याखालीं एक मणी ओवून त्या तन्हेनें एकाबाजूस सब्बीस तारीप-फ-स्त्री. प्रशंसा; स्तुति; वाहवा; (एखादा पदार्थ, १ कंडलींतील प्रहांतील मित्रभाव. 'तिजशीं माझें तारामैत्री मिळा- तअरीफ्] ॰दार-वि. स्तुत्यः तारीफ करण्यास योग्यः प्रशंसनीय करण्यास योग्य. ' मार्गे बुचडा आरळ झोंक माध्यावर पदराचा। तारा—पु. १ (कों.) (भरतीचें पाणी ओसरल्यानंतर खाडीं- चार आंगुळें सरळ लपविला चंद्र तारफेचा। ' –होला १००. '

तारीफ—न. आयात व निर्गत मालाच्या जकातीच्या दरांचे कोष्टक; (इं.) टॅरिफू. (इंग्रजी शब्द अरबी तअरीफ शब्दा-पासूनच झाला).

तारुण्य---न. तरुणपणः यौवनः ज्वानीः मनुष्याच्या वयाच्या सोळाव्या वर्वापासुन चाळिसाव्या वर्वापर्यतचा काळ. [सं.] -ण्यावस्था-स्री. तरुणपणाची अवस्था; तारुण्य. [तारुण्य+सं. अवस्था=स्थिति]

तारुफ.ळं -न. (गो.) कोयता, पळे वगैरे लोंबकळत ठेव-ण्याची अरुंद फळी. ताटफळें पहा. [? +फळें=फळी]

तारू-हं-पु. (काव्य) नावाडी; वल्हवून नेणारा; तरून नेणारा. ' नामान्विया सहस्रवरी । नावा इया अवधारी । सजूनियां संसारी । तारू जाहलों। '-ज्ञा १२.९०. -वि. तारक; रक्षक; तास्त नेणारा. ' आम्हां-तुम्हांस भववारिधिमाजि तासं।' -र ४९. [सं. तृ-तर; म. तरणें; तारणें]

ताठवा- पु. नावाडी 'ताठवाचे रूपें दीननाथ । काय बोल्त तियसी।'-भवि ५६.५३.

तारूं -- न. नौका; तिनापासून पांचापर्यंत शिडें असलेलें गल-बतः, जहाज. (सामा.) तरण्याचे साधन. 'तैसे भूताकार एकाचे। हें दिठीं रिगे जैं सार्चे। तेंचि ब्रह्मसंपत्तीर्चे। तारूं लागे। '-ज्ञा १३. १०८६. 'भीं हें सुखाचीं तास्वें टोटलीं। आक्षे आनंदें उतटलीं।' तारांबळ, तारामळ -स्नी. मुहुर्त साधण्यासाठीं उडणारी -दा १.८.३१. [सं तृ-तर्=तरणें] म्ह० भटास ताह्न व गाब-घाई, धांदल. (विल) तारंबळ; तारंबळ पहा. (कि॰ होणें; त्यास गोल=योग्य निवंड नसणें या अर्थी. तारवार धाडप-सिक. उडणें). (कदाचित् मंगलाष्टकें झाल्यानंतर मुहूर्त संपतो तेव्हां (गो.) एखाया माणसानें बंडखोरीसारखा मोठा गुन्हा केला असतां 'तदेव लग्नं ...ताराबलं चंद्रबलं तदेव ' इत्यादि घाईनें म्हणतात त्याला पकड्न आरमारी कैदेंत ठेवणे.तारू कुञ्यासकट गिळप-त्यावहन). ' एकंदर राज्याची जरी तारांबळ झाली होती तरी (गो.) (डोलकाठीसह ताहं गिळणें). (ल.) सर्वच्या सर्व गिळणें; सर्वस्व स्वाहा करणें. ०तरांडे-न. (न्यापक) जहाज; गलबत:

तारें -- न. १ हुषार, चलाख, धूर्त, मनुष्य, मूल इ०. तारा अर्थ ६ पहा. २ (उप. विरू) वेडगळ, अर्धवट मनुष्य, मुलगा.

३ वेड; वेडेंपण; पिसें; म्हातारपणामुळें बुद्धीस होणारा चळ. [तारा] म्ह आधींच तारें आणि त्यांत शिरलें वारें=आधींच वेडगळ आणि त्यांत भूतवाधा झाल्यास त्या वेडचा माणसाच्या चेष्टा किती वर्णांच्या. तुल 'आधींच मर्कट तशांतिह मय प्याला.' 'आधींच उल्हास त्यांत आला फाल्गुनमास.'

तारें—न. वादळाचा, सोसाटयाचा वारा; जवळवारा. हा वारा गळवतास वाईट असतो.[तार]-यारें—न. १ (राजा.) गळवताला अनुकूल किंवा प्रतिकूल असा वारा, वा=याची स्थिति. 'गळवत उद्यां येईल कीं परवां येईल हैं न कळे; तारेंवारें ह्याच्या स्वाधीन आहे.' २ लहरीपणा; चाळेखोरपणा; नखरा; मिजासखोरी. 'तारेंवारें दोन दिवसाचें. 'चंचलपणाची लहर; जसें:— रोजगाराचें—व्यापाराचें—वाकरीचें—तारेंवारें. (कि॰ येण; चढणें). ३ मोठें अवसान, आवेश; उन्माद. 'कोंकणांत सांपड जेव्हां घालतात तेव्हां कामकः-यांस दाल पिछन भले भले ओरइन तारेंवारें चढलें म्हणजे काम तडक चालतें.' [तार=उन्माद+वारा]

तारोळा—पु. १ (आरंभिलेल्या कार्यात होणारा) अडथळा; खोळंबा; प्रतिबंध; खोळंब्यानें, अडथळयानें उत्पन्न झालेली अडचणीची स्थिति; गोंधळ; त्रास, घोंटाळा. साधारणपणें जेवणखाण, अन्न व प्रापंचिक सामान्य गोष्टी ह्यांच्या संबंधानें हा शब्द उपयोगांत आणतात. जरें:—पावसाचा—धान्याचा—पैक्याचा—सेंपाकाचा—जेवणाचा—संसाराचा—स्नानाचा—तारोळा. पाणी, पाउस, द्रव्य, धान्य इ०कांची कमताई झाल्यामुळें किंवा जेवण, स्नान, स्वयंपाक इ०कांना कांहीं विघ्न, अडथळा आल्यानें. (सामा.) त्रास; दगदग; कलेश; गोंधळ; तारांबळ. २ दुदेशा; कष्टमय स्थिति; विपत्रावस्था. ' आईवांचून मुलाचा तारोळा होतो. ' ' घरास आग लागली म्हणजे तारोळा होतो. ' ' घरचा धनी मेल्यामुळें कुटुंबाचा, प्रपंचाचा तारोळा होतो. '

तार्किक—वि. १ तर्कशास्त्रासंबंधीं; न्यायशास्त्रविषयक. २ संशयी; बुद्धिप्रामाण्यवादी. 'तार्किकांचियां वज्र सांखळा। कीर्ती खांबीं नाळीची अवलिळा। माताइ तें वादी दिगाजु सकळा। भूमं- ढळीचे। '—शिशु २५. ३ चतुर; धूर्त; कुशाप्रबुद्धि; तर्केबाज; मर्मेश; मार्मिक. ४ षड्दर्शनांपैकीं कोणत्याहि एका दर्शनाचा अनुयायी; तत्त्वज्ञानी; न्यायशास्त्रज्ञ. ५ तार्किक्य पहा. [सं. तर्क] तार्किक्य न. तर्क, अनुमान करण्याचें चातुर्य; धूर्तपणा; मार्मिकता; बुद्धीची कुशाप्रता. [तार्किक]

तार्तराम्ल-पुन. (रसा.) एक अम्लद्रव्य; हें विचेपासुनिहें काढतात; द्राक्षाम्ल; (ई.) टार्टरिक् ॲसिड. [ई.टार्टर+सं. अम्ल] तान्या—वि. नाव, होडी वल्हविणारा; नावाडी; तारू पहा. [तार्णे]

ताऱ्या — वि. १ दारूबाज; अंमली; मादक पदार्थाचें व्यसन असलेला. २ कंटाळा येईपर्येत एकाच गोष्टीची घोकणी, जपमाळ घेऊन बसणारा. [तार=धुंदी]

तार्खी, तार्खी, तार्बटी—तारखी, तारबटी इ० पहा. तार्सुळे—न. (गो.) (गरम) पाणी.

ताल—पु. (सांडलेलें दूध, रक्त, तेल इ०कांचें) थारोळें; तळें. [हिं. ताल=तळें]

ताळ—पु. (घर, इमारत इ०कांचा) मजला. ' अस्मानीं मंडप दिला तिन्ही तालांबरी वो । '—तुगा २९१. ' गेली घेउन प्राण-प्रियकरासी तिसरे ताली। '—प्रला १९४. [सं. तल=तळ]

ताल—प. ताडाचें झाड [सं.] ०तोडणें—चढाई मारणें; लंक्या लंक्या बाता झोंकणें. सामाशक्द— ०ताल—किवि. १ उंचउंच; लंब-लंबं; उद्दामपणानें. (कि० उडणें; बोलणें; जाणें इ० न्यासह प्रयोग केल्यास लंक्या लंक्या बाता झोंकणें, बडाईखोरपणानें बोलणें असा अधे). २ बेतालपणें; बेवंदपणानें; विसंगत; असंबद्ध. 'हा तालताल जातो—गातो.' 'त्याचे बोलणें, गाणें, ताल ताल जातें. 'तालताल जातो—गतो.' 'त्याचे बोलणें, गाणें, ताल ताल जातें. 'तालताल बोलणें—उडणें—१ टाळाटाळीचीं उत्तरं देणें. २ विषयाला सोइन असंबद्धपणानें बोलत सुटणें; भरमशाटपणानें बोलणें. ०तांडया—वि. १ बढाईखोर; मोठाल्या बाता झोंकणारा. २ अरेराव; धटिगण. 'तालतोडणांची पेंढारशाहींत चलती होती. ' —राको. [ताल+तोडण] •वृन्तहस्त—प. (मृत्य.) उद्वृत्त (संप्रतहस्त) पहा.

ताल-पु. १ (संगीत.) गीत, वाद्य व नृत्य ह्यांच्या कियेच्या गतीचें कालद्शैक नियमित प्रमाण; टेका. (कि॰धरणें). प्रसिद्ध असे तीस ताल प्रचारांत आहेत. त्यांची नांवें येणेप्रमाणे:-केहरवा, दादरा, तीत्रा, रूपक, पस्तु, धुमाळी, मध्यमावती, गजल, ठेका, झपताल, सुलताल, ध्दताल, भानुमती, चौताल, एकताल. खेमटा, फरोदस्त, अडाचौताल, झुमरा, दीपचंदी, धमार, सवारी. गजंज्ञपा, तिल्वाडा, त्रिताल, पंजाबी, टप्प्याचा टेका, शिखर, विष्णुताल. मत्तताल व ब्रह्मताल. 'परोपरीचे गर्भे घालनि नृत्यास रम्य बत्तिस या। करिती ताल धरुनियां...' -कमं ४.१०८. २ हातावर, दंडावर हात मारण्याची क्रिया; टाळी वाजविण्याची किया. ३ सम पहा. ४ (नृत्य.) हाताचा आंगठा व मधल बोट यांमधील जास्तींत जास्त अंतर. ५ कांशाचे एक बाद्यविशेष (हें काठीनें वाजवितात); एक प्रकारचा टाळ. [सं.] सामाशब्दoतंत्र-न. (वर्तेन, भाषण, मसलत इoकiतील) सुसंबद्धपणाः संगति; अविरोध; (विरू.) ताळतंत पहा. [ताळ+तंत्र] श्याक प्रायन व नृत्य यांतील ताल आणि विरामाच्या जागा. 'गात्या नाचत्याचे ताल थाक। स्वयें देख अनुकरे।'-एभा २२.६०८. [ताल+थाक=थकर्णे, विश्राम] **०व.द्व-वं**ट-वि. तालाला धरून असलेलें (ख्याल, पद, गार्गे इ०). [ताल+बद्ध=

ांधळेलें] •माल-पु. धोरण; अनुसंधान; तानमान; देशकाल-ध्यतीचा मिलाफ: रागरंग: (विप्र.) तालामाला: तालामाला पहा. तालुं] तं स्वतः आतां विलायतेला जाणार, तथील तालमाल पाहा-ार... ' –सासं २.२६४. [ताल द्वि.] ॰ द्राद्ध-वि. यथाशास्त्र ालांनी युक्त; संगीत शास्त्रदृष्ट्या बरोबर असलेलें; स्वरैक्यानें युक्त पद, गाणे इ०). ० सुरी-क्रिवि. ताल व सूर यांना अनुसरून; ाल व सूर यांना न सोडतां, तालसुरांत; शास्त्रशुद्ध. (क्रि॰ गाणें:). श्रता-की. तालासंबंधीं हान. [ताल+सं. हा=जाणणें] ताला-र्श-पु. ताल व लय दाखविणारें एक पाश्चात्त्य यंत्र; तालमापक. इं.) मेट्रॉनम्. [ताल्र-आदर्श=आरसा]

नाल-पु. प्रयत्न; खटपट. ' महाराजांपुढें तोंड वेंगाइन पैसे मळण्याचा ताल करण्यापेक्षां, जर त्यांनी भिक्षांदेहि केली तर रिधक उत्तम. ' - विक्षिप्त ३.१८२.

ताल-सी. १ (पाणी अडविण्याकरितां, वळविण्याकरितां ह्त्यावर, शेतांत घातलेला) बांध, बांधारा. २ नदी इ०कांच्या ांठाच्या बाजूनें बांधलेला धक्का. [सं. तल]

ताळ—पु. (कों. नाविक) गलबताच्या नाळीच्या खांद्यास व-याच्या खांद्यास खाळन बारीक लांकडें ठोकितात त्यांपैकीं ात्येक. [सं. तल]

ताल-पु. (कु.) ज्यांत भरतीच्या वेळी पाणी चढते असा दीकिनाऱ्यालगतचा जमीनीचा भाग. [सं. तल]

ताल-पु. (चांभाराचा धंदा.) खुरा आणि तळ यांमधील ोडयाचा भाग. [तळ] भर्ण-सिक. जोडयाचा खुरा व तळ ांमधील भागांत भर घालणे.

ताल, तालक--पुन. हरताळ. (इं.) आर्सेनिक. [सं.] भस्म-न. हरताळ भस्म.

तालकेत की. (गो.) कागदपत्र इ॰कांची नकल, प्रत. आला. ' -रा ६.४४५. [फा.] फा. तालीकी

तालमखाना—पु. एक औषधी द्रव्यः (प्र.) तालीमखाना हा.

तालमी— वि. कुस्तींत, तालमेंत सराईत, पटाईत असलेला. तालीस]

तालमूली—सी. एक वनस्पतिविशेष. [सं.]

तालव(वा)र-पुनभव. (एखाद्यास श्रीमंताप्रमाणें) आदर-वैक वागविणें; बरदास्त ठेवणें; मानमरातव, तैनात राखणें.(क्रि॰ रणें; ठेवणें; राखणें). -वि. तालेवार; दैववान; भाग्यवंत. अर ालिअ=भाग्य+फा. वर्=बान प्रत्यय]

ो आहेत. [सं.]

ताला—पु. कुलूप; टाळा. [सं. ताल; हि. ताला; गुज.

तालामाला—पु. स्थल व काल यांची अनुकूलता; रागरंग; हालश्वाल; तानमान; (हिशेब, मजकूर, हकीगत इ॰कांतील) मेळ; सुसंबद्धपणा; (उपाय, साधनें, भाग इ०कांचा) मेळ; जुळणी; जम: ताळमेळ. (कि॰ पाहणें: जाणणें: समजगें; येणें). (ताल द्वि.]

तालाम्ल-पुन. (रसा.) एक अम्ल; (इं.) आसनिक् ॲसिड. ' तीत्र नत्राम्लाबरोबर आर्सेनिक तापविलें असतां त्याचें लौकर प्राणिदीकरण होऊन तालाम्ल बनतें. ' –ज्ञाको (आ) २९७. [सं. ताल=इरताल+अम्ल] तालायित-वि. (रासायनिक परि-भाषा). एक तालसंयुक्त द्रव्य. (ई.) आर्सेईट्र. तालित-वि. (रासायनिक परिभाषा) एक तालसंयुक्त द्रव्य. (इं.) असीनानेट्.

तालि(ले)बार—वि. श्रीमंत; भाग्यशील; संपन्न. ' तालिवार कुंबर पैश्याची। करूं नये संगत वेश्यांची। ' -प्रला २३१. [फा. तालिअवर्]

तार्छा-की. (क.) किही; चावी. [हि.]

तालीक-सी. १ (अव. तालका) (सरकारी कागदपत्र इ॰कांची) नकलः, प्रतः, प्रतिपत्रः 'तुम्ही तालीक लेहून घेऊन अस्सली खुद खत मशार्निल्हेपासीं फिरावून देगें. ' -रा ८.१६. 'त्याची उत्तरें ही आर्ल', त्यांच्या तालका करून वडिलांकडे पाठ-विल्या आहेत. ' -ख ११.६०४५. [अर. तअलीका=परिशिष्ट र्किंबा अर. तालीक=याद]

तालीक-पु. संवंध. 'महादाजीस दशमुखीस मसुरीचे तालीक 'नाही. ' −रा १५.१००. [अर. तअल्छुक्]

तालीकचा-पु. आज्ञापत्र. ' ल्हीस अब्दाल्याचा तालीकचा

तालीम--स्त्री. १ (मह्रयुद्ध, कसरत, गायन, वादन, नृत्य इ॰काविषयीं गुरूपासून घ्यावयाचे) शिक्षण. २ (घोडचास निरनिराळ्या चाली) शिकवर्णे. ३ (पोपट, मैना इ०कांस बोलण्या-बाबत दिलेली) शिकवण; शिकवणुक. ४ (नाटग) पात्राने नाटकांतील आपलें भाषण पाठ करून बोलून दाखविण्याची क्रिया; अभ्यासः पुनरुक्तिपूर्वेक प्रहण. (ई.) रिहर्सेल्. ५ तालीमखानाः व्यायामशाला. ६ व्यायाम; मेहनत. [अर. तअलीम्] •खाना-पु. मल्युद, दांडपट्टा इ०विपयीं शिक्षण देण्याकरितां बांधलेर्जे गृह; व्यायामशाळा; आखाडा. ह्यांत कारलें, गदगा, फरी, मुद्रल, जोडी, लेजीम, छडीपरा इ० व्यायामाची साधने असतात. हे सर्व शब्द व तालक्य-वि. तालस्थानी, तालस्थानापासून उत्पन्न होणारा कसोटा, एकलंगी, वुलंगी, विस्सा, तवकफाड, लक्षण, लंगोट, कंबर-वर्ण, उच्चार इ०) इ, ई, च्, छ्, ज्, झू, ज् व श् हे तालव्य खोडा,स्वारी इ० पेचांची नांवें आहेत तीं त्या त्या शब्दांच्या जागी ंपद्दा. [तालीम+फा. खाना=गृह] •बाज-वि. तालीम करणारा;

आखाडधांत जाऊन व्यायाम करणारा; महः; पेहेलवान. [फा.] **्वाजी**-स्नी. १ आखाड्यांतील व्यायामाची, तालमेची आवड, शोक, नाद. २ (सामा.) तालीम; व्यायाम. [तालीमबाज]

तालीमखाना-पु. एक औषधी वनस्पतीचें बीं. [हिं.]

तालीवंत, तालिब(वा)र—वि. धनाढ्य; सधन; भाग्य-शाली; ऐश्वर्यसंपन्न; श्रीमंत; मातबर. ' एवडा तालिवार त्याची दैवयोगें या रीतीची गत झाली. ' -भाव ६७. तालेवंत-वार पहा. [फा. तालिअवर्]

तालीसपत्र-न. एक औषधी पदार्थ.

विशेष; याच्या व जिभेच्या संयोगाने तालच्य वर्ण उत्पन्न होतात. —स्त्री. १ मनुष्याच्या डोक्याचा पुढील भागः (विरू.) टाळ्. टाळू पहा. २ हजामत करतांना टाळूवर ठेवतात तो केसांचा झपका; चांदकी. [सं.] व्याप-पु. तोंडांतील टाव्यस झालेला फोड. [तालु+ सं. वण=फोड]

तालु(लु)क-पु. संबंध. 'या अहद-नाम्यासी या शब्दाचा तालुक काय आहे. '-रा ७.९२. [अर. तअल्लुक्]

तालुका-खा-पु. १ राज्यकारभाराच्या दृष्टीने केलेल्या वेशाच्या जिल्ह्याच्या विभागांपैकी एक; पूर्वी एखादा किल्ला किंवा मोठा गांव मुख्यत्वें मानून त्याखाली आसपासची गांवें धरून तालुका बनवीत. २ जमीनदारीपेक्षां लहान असलेला मालकीहका-खालील प्रदेश. (तालुकेहाय हैं 'तअल्लुक् 'चें फारसी अव. असून ते मुलकी कागदपत्रांतृन आढळते) [अर. तअल्लुक] तालु(छ)कदार-पु. तालुक्याचा मुलकी अधिकारी: मामलतदार; जमीनदार. [फा. तअल्कुक्दार्]

तालुकात - स्त्री. संबंध. ' दम्यीन त्यांचे तालुकातीचें कलम तहनाम्यांत ल्यावयाचे कारण काय?' -रा १९.३०. अर. तअल्लुकात्]

ताले-पुअव. देव: प्रारब्धयोग: नशीब. ' रावसाहेबांचे ताले बुलंद (=उच्च) म्हणोनच ते बाजी सर केली. ' -रा १.५२. 'दौलतरावबाबा यांचे ताले विचित्र आहेत. ' -ख १२.६८१७. मंद ऊन. [सं. ताप] हा शब्द, दैव, नशीब, प्रारब्ध किंवा अशा अर्थाचा कोणताहि शब्द यासहसुद्धां उपयोगांत आणतात. जर्से-दैवाचे ताले. ' संपत्ति टिवल्याबावल्या. मिळणें हे दैवाचे ताले आहेत. ' [अर. तालिअ] महु॰ 'असे त्याचे दैवाचे ताले कीं कुत्र्यावर नौबत चाले. 'तालेवंत-वि. सुदैवी; भाग्यवान; श्रीमान; लक्ष्मीवंत. [ताले] • घार-वि. दैव-वानः ऐश्वर्यसंपन्नः वैभवशालीः श्रीमत ' राजा जनक तालेवार मांडी ताविझ्=ताईत] सीतास्वयंवर. ' -तारामंडळ अंक ३. प्रवेश ३. तालवर (-वि.) पहा. [फा.'तालिअवर्] •वारी-की. भाग्यः, सुदैवः, श्रीमंतीः; लांबविणें, लाटणें. संपन्न स्थितिः उत्कर्षः भरभराटी वी स्थिति. [फा. तालिअवरी]

तालोका-खा-पु. संबंध, तालुक पहा. 'मतालिकीचे वंशाचा वतनास तालोखा नाहीं. ' -रा ३.१९७.

तॉब्द--न. (गो.) होडीवरचें आच्छादन; टप. [पो.तोल्द] तालु-वि. (गो.) कोरा करकरीत; नुकताच विकत घतरुला. ताव-पु. १ सोनें इ० धातूस अम्रींत तापवृन लाल कर-ण्याची किया; अग्निसंस्कार. २ सोनें, चांदी इ० धात तापवन लाल कहन थंड होऊं दिल्यावर त्यास येणारा रंग; तेज. ३ (ल.) (एखाद्याचा) माज, ताठा जिरविणें; खरडपट्टी काढून नमविणें. (कि॰ देंगें). ४ दु:ख. ५ रागः, संताप. ' दौलत खराबीस आली म्हणून तावाच्या गोष्टी वोल्रतो. ' -ख ७.४७१. ६ (खा. व.) ताप; ज्वर. ७ आंच. [सं. ताप=उष्णता; प्रा. फा. ताव: फा. ताब्=उष्णता; फें. जि. तव, थव=भाजणें, तापविणें] (वाप्र.) •देण-तापविणें. (एखाद्या वस्तुवर, पैशावर) ताच देण-मार ण-एखादी वस्तु पळविणें, छबाडणें; लांबविणें; (कारकुनी कसबानें) गिळंकृत करणें. (एखाद्या खाद्यावर) ताव देणें-मार ण-सपादन, आकंठ एखारें खाद्य यंश्व्छ खाणें; त्या खाद्यावर हात मारणें; त्या खाद्याचा समाचार घेणें. (एखाद्याला) ताब देजें-१ एखाद्याची खरडपट्टी काढरें; हजेरी घेणें; त्यास दपटशा वेणे. २ चांगलें मारणे (व्यापार इ॰कांत) ॰देणे-मारणे-१ व्यापारधंदा ६०कांत नफा मिळविणें; घबाड सांपडणें. २ व्यापार इ॰कांत ठोकर, बुड येणें. (एखाद्या कार्याचा) ताव येणें-एखारें कार्य करण्याबद्दल इसळी, सुरसुरी येणें. (मिशावर) ताच देणें-'बरें आहे, पाइन घेईन 'इ० वाचक शब्द बोलून मिशावह्न हात फिरविणे. सामाशब्द - ०सुलाख - पु. सोने इ०धातृस ताव देउन व छिद्र पाइन पारखणें. (कि॰ घालणें; उतरणें; निघणे). [ताव+ सुलाख । तावातावान-किवि. रागारागाने; फणकाऱ्याने; संता-पाच्या भरांत. [ताव द्वि.]

ताच-पु. कागदाचा सबंध बंद, तुकडा; सगळें पान. [हि.] ताच-पु. तावदान पहा. [हिं.]

ताच-न्सी. (कों.) (पावसाळा इ०कांत पडणारें) सूर्याचें

तावखोबावखुल्यो-सी. (गो.) यहामस्करी; कुचेष्टा:

तावज-स्त्री. (गो.) होडी ढकलण्याचा लहान बांबू. ताज (कों. नाविक) १ पहा.

तावजाळे---न. (गो. कु.) ताइताळे; ताइतांची माळ. [अर.

ताघरणे सिक. (व.) (एखादी वस्तु इ०) पळविणें;

ताबद्ध---स्री. तावडी पहा.

ताबड-सीन. (व.) दृध तापविण्याचे हंद तोंडाचे भांडे. [सं. तप्]

तावडणें—अकि. (सक्तीने अथवा आपल्या खुषीने एखाद्या उद्योगांत, कामांत) एकसारखें खपणे; रावणे; व्यापृत असणे. 'ऐन दोन प्रहरच्या उन्हांत तावडला म्हणून ताप आला. ' ' हा मुलगा प्रहरभर पाण्यांत तावडतो. ' - उक्ति. ताबडणें. १ (एखाद्यास जबर-दस्तीनें) कष्टाच्या कामांत गुंतवून ठेवणें; राववून घेणें; कामास जुंपणे: वठीस धरणे; तांगडणे अर्थ ३ पहा. २ (एखाद्यास त्रास-दायक अशा प्रकारें) खोळंबा करणें; खोळंबून धरणें; डांबून टेवणें. तांगडणें अर्थ ४ पहा. ३ (घोडा इ० जनावर) दासरणें; धसाफशीनें वापरणें: भरधांव पठविणें: तांगडणें अर्थ ६ पहा. ४ रावविणें: कष्ट करावयास लावर्णे (उन्हांत, वाऱ्यांत, थंडीत, चिखलांत पाव सांत) दामरणें. तावडणें. [तावडी]

ताबडी-सी. १ (गुजरार्थेत रूढ) नर्मदंच्या कांटीं ज्या ठिकाणीं नर्मदा ओलांडतात तेथें टेकडीवर असलेली धर्मशाळा, चौकी, ज्या तावडींत नावाडी राहतात तिला नावडातावडी म्हण-तात. २ (ल.) तावड; अधीनता; पकड; कबजा. ३ (ल.) कचाटा; तडाखाः सपाटा. हल्लीं हा मूळ शब्द प्रचारांतून गेला आहे. मात्र यापासन बनलेले तावडीत, तावडीस, तावडीतून हे शब्द प्रचारांत आहेत. -डींतन-क्रिवि. (एखाद्याच्या) तडाख्यांतृन; कचाट्या-तुन: पकडींतून. (कि॰ सुटणे; निघर्णे). तावडींत, तावडीस-किवि, कचाट्यांत; सपाट्यांत; पकडींत; तडाख्यांत. (कि॰ सांपडणे; पडणें). 'शत्रुच्या तावडीस सांपडलों तो काय करील तें करो.' धरों, आणों या शब्दाबरोवर कर्तरी प्रयोग होतो. जर्से:- मी शत्रुस माझ्या तावडीस आणलें, धरलें.

नावडीतासन—स्री. (वुरुडकाम) वीणकामाची आडवी कांब.

तावण—स्री. (कों.) १ एका दमांत मजल चाल्न, धांवृन जाण्याचा, काटण्याचा प्रसंग; तसा यत्न, नेट. २ ताण; ओढ. (कि॰ पडणें: देणें). [ताण]

ताय(वा)ण-स्त्री. दंड; गुन्ह्याबद्दल नुकसानभरपाई; जुर्माना; नुकसान; भूर्रेड. (कि॰ वमर्णे; भरणें). हा शब्द, लांच खाल्ल्याच्या खोट्याच संशयावरून एखाद्यापासून अन्यायाने वसूल केलेला दंड, किंवा सरकारने बसविलेखा कर, केलेला दंड, अथवा स्वत:च्या नजर्च्कीने किंवा दुस-याच्या चुकीने झालेलें नुकसान इ० कां-संवंधीं वापरतात. [फा. तावान्]

४ (ल.) अजमावर्णे; तपासर्णे, ' जे अहंभावाचें वोझें सांद्वनी। [फा. ताब्दान् (ताब+दान्)]

विकल्पाचिया झुळका चुकाउनी । अनुरागाचा निरु ताउनी । पाणि-ढाळु।' –्ह्या ७.९९. [सं. ताप; प्रा. ताव; फा. ताबू; हिं. तावना] तावलेला सुलाखलेला-वि. सोने पारखण्याकरितां प्रथम तापवितात व नंतर त्यास एक छिद्र पाइन तें सर्व एकजिन्नसी आहे किंवा नाहीं हैं पाहतात त्यावरून. कसोटी लावून पारख लेला: पूर्णपणे कसोटीस उत्तरलेला: अनुभवाने योग्य ठरलेला: तावृन सुलाखन-किवि. १ अनुभव व परीक्षा पाहिल्यानंतर; कसोटीस लावन योग्य ठरल्यावर. २ अडचणीतुन; संकटांतून; दिव्यांतून; विपत्तींतून (पार पडणें, सोडविणें, मुक्त करणें). (कि॰ काढणें; निघणें, जाणें). तावृत सुलाखून घेणें-(सोनें, नाणें इ०) सक्तपणें कसोटीस लावून व काळजीपूर्वक ताडून-पार-खुन घणे. -अकि. (अकर्तक) उकडणें; गदगदणें; गदमदणें; उष्मा होणें. -अिक. १ (ऊन, सूर्य यानीं) प्रखरणें; तापणें; तळपत असणें. ' तो तावृनि प्रतापतरणी। दत्तमित्र पाडिला रणीं।' – मुआदि ३३. २३. २ (ल.) (राग इ० कानीं) संतप्त होणें; क्रोधाविष्ट होणें; संतापानें लाल होणें.

तावणे--अफ्रि. ताणणें. 'क्रोघें स्फ्रुरती ओंठ। भृकुटी ताऊनि तेजिष्ठ।' –मुआदि ३१.१७१. [ताव]

ताचत्-वि. तितकें; तेवढें. ' यावत्संख्याक ब्राह्मण तं सांगी-तलेस तावत्संख्याक मी आणिले. ' -किवि. तोंपर्यंत: तोंपावतों: तावत्कालपर्यत. याच्या जोडीचा शब्द यावत. या शब्दाचा मरा-ठींत स्वतंत्र उपयोग नाहीं. तावत्काल, तावत्कालपर्यंत, तावत्पर्यंत इत्यादि सामासिक शब्दांत मात्र उपयोग करितात. [सं.] सामा-शब्द- •काल-कालपर्यंत-क्रिवि. तोंपर्यतः त्या वेळेपावेतों; तितका वेळ. ॰पर्यंत-किवि. विवक्षित कालापर्यंत; विवक्षित स्थळापर्यत, अंतरापर्यतः तोंपर्यतः तेथवरः तावन्मात्र-किवि. १ जहर तितर्वेत्वः तितर्वेत्वः जहरीपुरतेवः याच्या जोडीचा शब्द यावन्मात्र २ (व्यापक.) यथातथा; जेमतेम पुरेल इतकें थोडें; म्हणण्या जोगें नसलेलें; माफक; थोडेसें. 'आपण शिके जाऊन। तावन्मात्र शिके जाण। सर्वेचि विस्मृति होय त्यासी। '-गुच १७.२१. ' दुभतें सांगण्याजोगें नाहीं, तावन्मात्र आहे. ' [सं. तावत्+मात्र]

तावतक - पु. (व.) अनुमान तर्क.

तावना-किवि. अजुनिह; तरी देखील; इतक्यानेंहि; इतकें असुनहिः; यद्यपिः; असें असतांहिः [सं. एतावता अप.]

नाश्रदान----न. १ (खिडकी, दार, कपाट इ० कांस बसवाव-तावर्णे - उकि. १ (सोने इ० घातु) लाल होईपर्यंत तापविणें. याच्या उपयोगाचें) काचेचें भिंग, तक्ता. 'तावदानें चांगलीं साफ, २ (दूध, तूप, पाणी इ॰) तापविणें; गरम करणें. ३ (एखाद्यास ज्यांत मंद दिसत असेल तीं न घेणें, साफ असतील तीं घेणें. ' रागान, आवेशान) ताव देण; खणकारण; दपटणं; खरडपट्टी काढणे. -रा १२.१३२. २ कांचेची भिगे बसविलेलें दार, खिडकी इ०

ताबदारकी—स्त्री. (गो. बे.) जरब; धमकावणी; दपटशा; वितात. 'तदुपरि मग सायंकाळिंचा तास वाजे।' –सारुह ५. अंमल गाजविर्णे; ताव देणें. 'मिऱ्याएवढा पोर पण तावदारकी ४०. 'घटका गेली पर्ले गेलीं तास वाजे झणाणा। '[अर. तास] किती दांडगी।' [ताव+दार प्रत्यय]

तणणें. 'तुं किती ताबदारलास तरी मीं भ्यायचा नाहीं.' [ताबदार]

तावनदस्त-पु. (गंजिफांचा खेळ) गंजिफा वाटतांना चुक झाली असतां वाटणाराकडून चुकीबद्दल घेतात तीं पार्ने. [फा. तावान्=भूर्देड+फा. दस्त=पत्त्यांतील हात]

तावनी—स्त्री. (व.) दूध तापविण्याचे मडकें; दुतली; दुधाणी. [तावण=तापविणे]

ताथा-पु. (खा.) तवा पहा.

ताचाण-स्त्री. भूदेंड; तावण पहा.

ताबुळा-वि. आवेशयुक्त. -शर. ? [ताव]

ताशा-सा-पु. (वाद्य.) लहान नगा-याच्या आकाराचें चर्म-वादा: हें दोन-सव्वा दोन फूट व्यासाच्या पितळी किंवा तांब्याच्या पाटीचें तोंड कातड्यानें मढवून तयार करितात. त्या पाटीच्या कडेला स्कू बसवितात. ते किलीने पिळ्न स्वर कमजास्त करतां येतो. हें वाद्य गळवांत घालून, दोन हातांत दोन बारीक वेताच्या छड़चा घेऊन वाजवितात. हें वाद्य स्वतंत्रपर्णे किंवा सनईची साथ करतांना वाजवितात. 'वाजे हत्तीवर नौबत ताशाचे भार वाजंतरी।' -ऐपो ४३०. [अर. तास] ताशेकरी-पु. ताशा वाजविणारा.

ताजीर की. (व.) गंमत.

ताशील-सी. (राजा.) तपशील पहा.

ताशीय -वि. तासून तयार केलेला (दगड, लांकुड इ० पदार्थ) तासीव. [तासणें]

ताहो(से)रा, ताशिरा—पु. १ ताशावरची झोड, कडका. (कि॰ झाडणें; झडणें). २ (ल.) बंदुकांची एक फैर; भडिमार; धडाधडी. ३ (ल.) रागाने काढलेली खरडपट्टी; दणकारा; खण-कावणें: अपशब्दांचा वर्षाव. ४ भांडणाचा कचका, कडाका. (कि॰ झडणें: झाडणें). [ताशा]

ताहो(से)रा, ताशिरा-पु. लांकुड इ० वाकसानें तासल्यानें निघालेल्या ढलप्या; छाट; छाटखूट. (कि॰ पाडणें; पडणें). [तासणे]

ताशारा-पु. (व.) ऐनवेळ; मोका; योग्य संधि.

तास-पु. १ अडीच घटिकांचा कालाविधः साठ मिनिटांचा ताज पहा. काळ. २ (वादा.) घडधाळ; एक वाद्य; अर्ध त्सु जाडीचा किंवा अडीच घटकांचा कालावधि दशेविण्याकरितां हा वाज- टाक्तात.

तास-पु. निळ्या रंगाचा एक पक्षी; चास. 'सव्य जाती तावदारणें अफि. (कर.) रागावणें; कावणें; तावणें; ताप- वायस। अपसव्य जाती तास। ' -भारा, बाल १२.२४. सं. चाष: चास]

> तास-न. (व. को. कु.) १ नांगरानें किंवा पाभरीनें जमी-नीस पडणारी रेषा; कोरणी; घळ; खोबणी. २ (व.) उभ्या पिकाच्या (रोपांच्या) दोन उभ्या ओळींमधील अहंद जागा; पाट. ३ नदी-ओढयार्चे पात्रः उन्हाळयांत नदीच्या प्रवाहाचे जे अनेक बारीक भाग, ओहोळ होतात त्यांपैकी एक. ४ नांगराने जमीन नांगरण्याची किया: नांगरणी. 'राजापुरप्रांती सात तासे घाळावी तेव्हां ऊंस पेरावा. ' ५ (कृ.) तिसरी नांगरणी. [सं. सीता. वर्ण-विपर्यासानें] ताशीं-सीं लागणे-(पीक इ०) चांगल्या रीतीनें वाढीस लागों. तासावर येणें-(व.) (जमीन इ०) वहितीस, पेरण्यास योग्य होण. ० लोटी-वि. (व.) शेत ज्या दिशेने वखरले असेल त्या दिशेनें केलेली (पेरणी इ॰). [तास+लोटणें]

> तास-पु. १ (मुतारी धंदा). (कों.) हत्यारानें (लांकृड इ०) तासणें; छाटणें; रंधणें. २ तासण्याची किया. ३ (लांकुड खडक इ॰कांचा) छाटलेला, तोडलेला, तासन काढलेला टवका: कपरी, तुकडा. ' तेथे सुतारें काढितां तास। तिसी जाहला भूमि-वास। '-कथा २.९.११२. 'टेकडीच्या उंच माथ्याचे तास काइन टाकले होते. ' -कोरिक १९. ४ खांच; खांड; खाप. ५ (सोनारी धंदा) एक प्रकारची नक्षी. बांगडीवर जो घांसून चौकोनी सपाट भाग करतात तो. (कि॰ मारणें). 'सोनारास त्यावर तास मारण्यास सांग. ' [सं. तक्ष्] •काम-न. १ लांकूड, धातुचे दागिने इ० तासण्याचे काम. २ तासण्याने (लांकुड इ० पदार्थी-वर) झालेळा संस्कार तास पहा. •कामी-म्या-वि. (वाकस इ० नीं) तासणारा; तासकाम करणारा. [तासकाम]

> तास-पु. १ (गो.) परणीच्या वेळी होतांत चोहोंकडे सारखा विखल करण्याचे, एका बांबुच्या टोंकास फळी लावुन केलेर्जे होती ने एक हत्यार. निवळॉ. (कि॰ घालणे). -बदलापूर २८७. २ वरील हत्याराने रोतांतील चिखल सारखा करून रोत समतळ करण्याची किया.

तास-न्त्री. (कु.) वल्हविण्याची लांब काठी; लहान बांबू

तास-पु. (माण.) (तुरी इ० पिकांवर) आळघांच्या भाकरीएवढा काशाचा गोल तुकडा. याच्यावर लांकडाच्या मोग- क्याने पडणारा रोग. -शे ६.२७२.०आळवा-स्रीअव. शेताच्या रीने आघात करून ध्वनि उत्पन्न करितात. देवाची आरती करतांना मातींत होणाऱ्या आळथा. ह्या आळथा कोंवळें पीक खाउन

तासक-की---नम्री. (व.) झांकण्याच्या उपयोगाची पितळी लहान ताटली; झांकणी; वळणी. 'तांब, जांब, खुने, प्रशस्त तिवया, तार्टे नवीं तासके। '-सारुह ३.४३.

तासची-जी-पु. तासाचे येके वाजविणारा. -वाडसमा २.३. [तास]

तासजी-पु. ताशेकरी; ताशा वाजविणारा. [ताशा] तासहपट्टी-स्त्री. १ तासण्याची किया. २ (ल.) खरड-पट्टी: रागाने केलेली खरमरीत टीका; कानउघाडणी. ३ हजामत; बोडंती. [तासणें+पट्टी]

तासणी—स्त्री. १ तासण्याची किया. (लांकुड इ०) रंधणें; तासणें; छिलणे इ०. २ लांकुड तासण्याचें सुताराचें हत्यार; वाकस. ३ (ल.) बोइंती; डोकें भादरणें; खरडून खरडून हजामत करणें. ४ (ल.) खरडपट्टी; तासडपट्टी, निर्भर्त्सना; पाणउतारा. [तासणें] तासर्णे-उक्रि. १ (लांकुड इ०) वाकसाने तासून नीट-नेटकें करणें; छिलणें; कापणें; तोडणें; रंधणें. २ जखमी करणें. 'शरनिकरें पार्षतासि तो तासी।' -मो ३६.३३. ३ खरडून हजामत करण: भादरणें. ४ (पत्र, अर्ज, हिशेब, यादी इ०) खरडून टाकणें; भरकटणें; फटकारणें; झपाटणें. ५ (एखाद्याची रागानें) निर्भ-त्सीना करणे: खरडपट्टी काढणें: हजेरी घेणें: कानउघाडणी करणें. ६ (अंकगणित) भाज्यांक भाजकाने भागून अवशिष्ट राहील तो राखणें. ७ (ल.) (गो.) अपरोक्ष निंदा, कुचेष्टा करणें. ८ (गो.) हातावर तुरी देंगे. [स. तक्षः प्रा. तच्छः पं. तच्छणाः गु. तासवं (वाप्र)तासन निज्ञण-बस्रण-निश्चितपर्गे, आरामशीर, निर्वेधपणाने स्वस्थ निजणे, बसणे. सामाशब्द- तासनुस-स्री. १ लांकुड इ॰ वें तासण, छिलणें वगैरे काम. २ (ल.) रिकामटेकडे पणीचा उद्योग: केवळ वेळ घालविण्याच्या उपयोगाचे बिनमेह-नतीचे व बिनफाययाचे काम, उद्योग. तासी(शी)च-वि. तास-लेला; वाकसानें, रंध्यानें तासून गुळगुळीत, नीटनेटका केलेला; तासन तयार केलेला. [तासणें] तासोपंत-पु. (उप. सांकतिक). वपन केलेली विधवा स्त्री; बं।डकी. [तासणें+पंत]

तासा-पु. ताशा पहा. 'आपले ताब्यांत नौबती व तासेतर्फे व रणशिंगें बहुत आहेत. '-घाको ६. [अर. तास] तासेकरी-पु. ताशेकरी पहा.

तासां न. (गो.) तास: पैलु [तासणें]

ताहनेल(--वि. तहानेला पहा.

ताहां -- ऋिव. १ तेथील; तेथचा तहां पहा. २ (भि.) तेव्हां; त्यावेळीं. ' तांहां त्यो पोयरो बोंबलांआं लाग्यो. ' =तेव्हां तो पोरगा बोंबलावयास, (ओरडावयास) लागला. '-भिल्ली १३. ३ इतर अर्थी तहां पहा. [सं. तदा]

ताहाद(दा)र-वि. ताजा; ताजातवाना. तहादर अर्थ १-२ पडा.

ताहान, ताहानमोड, ताहानेला—तहान इ॰ पहा. ताहाल-किवि. अद्यापि: आजपर्यतः आजवर. 'लेकीन अहद पैमानावर नजर देऊन ताहाल हा ख्याल दिलांत न आणिला. ' —ख ७. ३५७५. –रा १०.१८२. [फा. ता=पावेतों+अर. हालू] ताहांह्यात-द-किवि. ह्यातीपर्थतः तहांह्यात पहा.

ताहूद--न. १ टराव; करार. 'कादरखान याजकडे तालुका काडोपली दहा लक्ष रुपये ताहुद ठरून सांगितला. '-रा ७.४०. २ खंड (मक्ता.) 'तेथील ताहुदापैकीं सर्व होतंबदी आपण लिहुन पाठविली. ' -रा ५.१२६. 'आप्पाजीपंत ... ताहूद चुकवती करितात. '-पेद २०.५९. 'ता कुन्यावर ताहृद केलें ते मोडावें आणि अमानी करावी. ' -रा ५.२३. [अर. तअहृहुद्]

ताही-की. मुलाचें मोठें रडणें; टाहो पहा. [ध्व.] ताही भर्ण-अकि. (मूल इ०) रडत सुँटणें.

ताळ-पु. १ संगीत, वाद्य, नृत्य इ० कांच्या गतीचें निय-मित कालदर्शक प्रमाण: ताल. ताल अर्थ १ पहा. 'ताळ जातो येकेकडे। '-दावि २७१. २ टाळी वाजविण्याची किया; टाळी. ३ कांशाचे एक वादा: एक प्रकारचा टाळ. 'खण खण खण खण ताळ उमाळे। ' -दावि ११२. ४ हालचाल; फडफड करणें; (कान इ०) फडफडावर्णे. 'पाठीं नियन्तिकर्णताळें । आहाळी ते पूजा विधुळे।' -ज्ञा १७.७. ५ (हिरोब, हकीगत इ॰ तील) मेळ; जुळणी; एक-वाक्यता: (बोलणें, वागणें, करणें इ० कांतील) सुसंबद्धपणा; विरो-धाभाव; धरबंद; मेळ (बहुधां निपेधार्थी प्रयोग). 'ऐसें कळों आले मज नारायणा। जागृती स्वपना ताळ नाहीं। '-तुगा ९०६. ६ (व्यापक.) (पदार्थ, वस्तु, शरीरावयव ६० कांचा) एकजीव; एकजिनसीपणा; मिलाफ; संयोग; एकत्र टिकाव धरून राहण्याची ं इक्ति. (कि॰ असर्णे; धर्णे; टाक्र्णे; सोडर्णे). [सं. ताल] तासीर-की. १ मनाची प्रयत्तिः स्वभावः श्रकृति. (परंतु (वाप्र) ॰देण-१ एखादा गात असतांना त्याचा ठेका धरणें. २ कडकपणा, तिरसटपणा, तल्खपणा, जहालपणा, रागीटपणा इ॰र्नी- (ल.) (एखाद्याची) री ओढणें; त्याला अनुसरणें, मदत करणें. युक्त या गर्भित अर्थानें प्रायः उपयोग. जर्से-' त्याची तासीर काय -शर. श्लोडण-मर्यादाः, धरवंद सोडणः बेफामपणे वागणें. कठीण हो १ ' २ (एखारें काम करण्याची एखायाची) विशिष्ट सामाशब्द - ० तत, ० तंत्र, (क्र) ताळातंत्र - पुन. (भाषण, वर्तन, पद्धत; सरणी; तन्हा; मोड. १ बंदुका; तोफा ६०चा भडिमार; फैर; आचार ६० व्यवहारांतील) मेळ; मिळतेपणा; एकवाक्यता; सुसं-(विह्न.) ताहोरा. ताहोरा अर्थ २ पहा. (कि॰ झडणें; झाडणें). गतपणा; नेम; परस्परसंगति. [ताळ-तंत, तंत्र] ॰ पन्न-न. ताल हैं वाय: टाळ. ' ताळपत्रांचा निर्घोष । गीत गायन करिती सुरस ।' परस्परांशी ताङ्गन पाहणे. ताळखास-ताळखाखर ये**णे**-नीट सयोग, अनुसंधान, [ताळ+मेळ=मिलाफ, जळणी] • विताळ-किवि. सर-बेसर. -शर. • चेळ-प्. तानमान: प्रसंग: परिस्थिति: काळवेळ. ताळमेळ अर्थ २ पहा. 'ताळवेळ तानमाने । प्रबंध कवित्व जाडवचनें। '-दा ११.६.८, [ताळ+वेळ]

ताळ-पु.कुलूप. [सं. ताल; हिं. ताला] ॰ पहणे-(दोघांत) बेबनाव होणें: मतभेद होगें: खटका उडणें. ' स्वधर्म भूमीपति हा न सोडी। तो आपली हेकरि हो न मोडी। दोघांमधें ताळ पडोन गेलें। ये भीमकीचें परि कार्य जालें। '-सारुह ८.३५. [सं. ताल= कुळप: का. ताळ=अडसर]

ताळ--पु. लोक; जग. ' निराश्रीत सर्वस्वें आसरा नाहीं तिन्ही ताळीं। '-ऐपो ४०८ [सं. तलू]

२.१८. [सं. ताल]

ताळ-पु. (घर, इमारत इ० कांचा) मजला; ताल.सातव्या ताळीं बस्पें - १ घराच्या सर्वात वरच्या मजल्यावर बस्पें. २ (ल.) ऐश्वर्याच्या शिखरावर आरूढ होणें: ऐषारामांत असणें. [तल]

डहाळी]

ताळचें — अक्रि. (गो) १ पछाडणें. २ टाळणें.

ताळवार —स्त्री. (तंजा) पडवी; वळचण. [ता. ताळवारम्]

ताळा-पु १ (हिशेब, भित्रभित्र हुकीगती, गोष्टी, उपन्यास, साधर्ने इ० कांतील) मेळ, जुळणी; एकवाक्यता, अविरोध; जुळते-ण्याची किया; (अंकगणित) उत्तर बरोबर आहे की चुक आहे हैं | पाभर. ५ लांकडाची तिवई. (गो.) तीन काठ्यांची घडवंची. पाहण्याची वेगळी रीत. ४ सत्यत्वबुद्धि. –मनको. [सं. ताल] [सं. त्रिकाष्टः प्रा. तिकद्र. तुल. त्रिकूट] तिकडी-वि. तीन • घारुणें-मेळ बसविणें; एकवाक्यता करणें. 'तुका म्हणे ताळा कडवांची. 'जें कहीं अवचरें। हे तिकडी सांखळ तुरे।' −ज्ञा १६. घातला आडाखीं। ठावें होतें सेकीं आडविसी। ' -तुगा १२३८. [ति=तीन+कडी] तिकळा-ळी-ळ-वि. तिखुळा पद्दा. पाहण-चेण-दोन गोधींची, वस्तुंची परस्परांशीं तुलना करणें, ५२८६. [ति=तीन+कांडें=पेर] तिकांडें-स्था-न. मृगशीर्ष

-मुरंशु ३९.० मेळ-पु. १ ताळतेत. २ तानमान; देश, काल इ०काचा मार्गाला लागणें; स्वैरपणा सोइन देऊन सुमार्गाने चालणें; शुद्धीवर येणे. •तोळा-पु ताळमेळ: व्यापक अर्थाने ताळा शब्दाबहरू वापरतात. ताळा पहा. [ताळा दि.] •बाळा-प. ताळमेळ. -शर. [ताळा द्वि.] ताळेबंद-पु. (ताळा पडणारा बंद) १ खतावणी, रोजखर्डा इ० कांबहन गेला महिना, साल इ० कांहीं मुदतीच्या जमाखर्चाचा केलेला हिशेबाचा खर्डा, लिहिलेला झाडा. ताळेबंदावहन पुढील सालचा अजमास (बजेट) करितात. २ जवळील (हातांतील) शिल्लक आणि खर्ची पडलेल्या रकमा. जमेकडील रकमा इ०कांबह्दन निघणारी शिलक यांचा मेळ दाख-विणारें खजिन्यांतील पत्रक. ३ प्रांताच्या तपशीलवार हिशेबावह्न थोडक्यांत काढलेला सरकारी गोषवारा. -इनाम ५०-५१. ताळेवंद गोषवारा-पु. ताळेवंदाचा संक्षिप्त खर्डा, सारांश: ताळ-९ ताडबृक्ष. 'शाळ ताळ निविड बन।' -वेसीस्व टिपण. ताळेबंदजमा, ताळेबंदीजमा-स्री. जमावंदीचा सर-कारी ठरावाने ठरलेल्या वसुलाचा व मागाहून आढळलेल्या बाबींचा समावेश करणारे सदर. याच्या उलट जमावंदी जमा किंवा किस्तंबदी जमा. [ताळेबंद+जमा] ताळेबंदबाकी-स्री. ताळेबंद जमेतील वर्षाअखेरीची (वसुलाची) बाकी; ताळेबंदजमेंत दाख-ताळकर-न. (गो.) लहान फांदी. [ताळी, ताळॉ=फांदी, विलेली वसूल व्हावयाची बाकी रकम. [ताळेबंद+बाकी]

ताळा-पु. (माळवी.) टाळा; कुलूप. [सं. ताल; हिं.ताला] ताळॉ—पु. (गो.) गळा; आवाज.

ताळॉ, ताळी-पुस्री. (गो.) बहाळी; फांदी.

ताळ्—स्त्री. (कों.) टाव्य पहा. [सं. तालु]

ति-वि. (प्र.) तीन; संख्यावाचक उपसर्ग, प्रत्यय; जर्से-पणाः सुसंगतपणाः (कि॰ घेणेः; पडणेः; पाहणेः; मिळ्णें). 'कदापि तिमजला, तिकोनी=तीन मजल्यांचा, तीन कोपऱ्यांचाः [सं. त्रिः; नाहीं वचनास ताळा। ' -सारुह ३.१३. ' त्यांच्या कामांचे ताळे प्रा. ति] सामाशब्द-तिकटण-न. १ शेतामध्ये तीन वांध कसे घ्यावयाचे ह्या संबंधाने मोहनरावांनी माहिती करून घेतली.' (वरोळथा)एका ठिकाणी असतात ते ठिकाण. २ तीन रस्ते एकत्र मिळ--कोरिक ४५. २ (केलेल्या भाकिताशीं नंतर घडुन आलेल्या तात तें ठिकाण. ३ तीन काठ्या वर्गेरे एकत्र बांधून केलेली रचनाः गोष्टीचा, आरेल्या अनुभवाचा) मेळ; जुळतेपणा; प्रत्यय; पड- तिकटी. [त्रिकूट] तिकटी-स्त्री. १ तीन काट्या जुळवून केलेली एक ताळा; दक्प्रत्यय; प्रचीति; प्रतीति. (कि॰ येणें; मिळणे). महणोनि त्रिकोणाकृति रचना. २ त्रिकोण. [सं. त्रिकाष्ठ; प्रा. तिकद्व. त्रिकटो येळील न करावें। पाहाणें तें येथेचि पाहावें। ताळा पडतां राहावें। तिकटें-न. १ लांकडी त्रिकोण (स्मशानांत अग्नि नेण्यासाठीं. समाधानें। '-दा १९.५.१७. ' आपल्या उपपत्तीस ताळा मिळतो विहिरीतून पदार्थ काढण्यासाठीं इ० केलेला तीन कामट्या. लांकडे कीं नाहीं याचा फार विचार न करतां...' -नि ८१६. ३ एखाद्या यांचा). २ त्रिदळ; त्रिखंड पान (पळस, बेल, निगुडी इ०चें). ३ गोष्टीचा खरेपणा इ० दुसऱ्या प्रमाणाने ताद्वन, अजमावून पाह- तीन पानांची पत्रावळ. ४ (पंढरपूरकडे) तिफण; तीन नळकांडयांची (एसाया गोष्टीचा दुसऱ्या गोष्टीशीं-ह्याचा त्याचा) ताळा तिकांडी-स्त्री. एक गवत. 'तिकांडी घोडेकुसळी।' –गीता २.

त्रिकांड] तिकुटी-सी. त्रयी; तिघांची जोडी; त्रिकट. ' गुणीं देवां खाना) डेरा तयार करण्यासाठीं मातींत रोंवण्याचे लांकडी धीरे व त्रयी लाविली। गुणीं लोकीं तिकुटी पाडिली। '-माज्ञा १८.८१ अ. गोलाकार लोखंडी गज. तिपाठी-वि. तीन वेळां वाचुन, ऐकून [सं. त्रिकट] तिकोनी-वि. तीन कोपऱ्यांचा-कोरांचा-कोनांचा. पाठ म्हणणारा. तिपांडी-स्त्री. (कों.) तीन पांड भातजमीनीची सं. त्रिकोण | तिक्कई-स्त्री. तिर्खई: एकदम तीन तीन खंडे घेऊन प्रत्येक वीस पांडांच्या बिघ्यामार्गे रयतेस दिलेली जमीनीची सट. सागरगोटे: खडे इ॰ खेळण्याचा मुलींचा खेळ. याप्रमाणे दुर्खेई: तिपानी-स्त्री. एक लहान वेल. श्वास, व्रण, विष यांची नाशक. पांचलई इ॰ संज्ञा. [सं. त्रिक; म. तिक+ई प्रत्यय] तिकला - -वगु ४.१. -वि. तीन पाने असलेलें: त्रिदल (झाड, अंकर). स्त्री, गंजिफांच्या खेळांत अनुक्रमाने लागलेली एकाकडे आलेली तीन [सं त्रिपणी] तिपायी-स्त्री, तिवई. -वि. तीन पाय असलेले पानें. तिक्का-पु. तीन चिन्हें असलेलें गंजिफांचें पान; तिब्वा. (जनावर; वस्तु). [तीन+पाय] तिपिकी-वि. एका वर्षोत तीन तिखणी-सी. (घराचे) तीन खण, भाग. -वि. तीन खण अस-लेलें; तीन खणी (घर इ०). [ति=तीन+खण] तिखळा-ळी-ळें-तिखुळा-ळी -ळें पहा. तिखळा-ळी-ळें-वि. तीन मुलगे अथवा मुलींच्या पाठीवर झालेला (मुलगा, मुलगी किंवा सामा-न्यतः मल).तिगस्त-न. १ गेल्या वर्षाच्या मागर्वे वर्ष. 'तिगस्त बाकी-वहिवाट इ०. ' २ गंजिफांच्या खेळांतील एक संज्ञा, डावां-तील एक विशिष्ट काल: गंजिफांच्या खेळांत तिन्ही खेळणारांचा एक तरी हात होणें. [तीन+फा. गस्त=गत] तिगस्तां-क्रिवि. गेल्याच्या मागील साली. [तिगस्त] तिगुण-वि. १ त्रिगुण. २ तिप्पट. [सं. त्रिगुण अप.] तिगुणी-वि. तिहरी; त्रिगुणात्मक. 'जो अविग्रेचिया चिथिया। गुंडुनि जीव बाहुलिया। खेळवीतसे गस्ते असलेलें, एकापुढें एक तीन वठारें असलेलें (घर). तिश्रड-प्र. (राजा) तीन आंबे, नारळ इ०चा घड. तिघड-वि. (कों.) दर तीन लोटे बांधून झाले म्हणजे एक खापेकडाची जुळी वग-ळावी अशा रीतीनें लोटे बांधलेली (रहाटाची माळ). -िक्रवि. किंवा काड्या असलेलें (धोतर इ०). [ति+धारा] तिधारी विपक्यांचे पान. [ति=तीन]

नक्षत्रंपुजांतील तीन तारे; शिवाचा बाण. लुब्धक पहा. [सं. तिपाई-(व.) तीन पायांची घडवंची; तिवई. (बिडाचा कार-पिकें देणारी (जमीन), तिवडी-वि. १ तीन कप्पे, खण असणारी (पेटी). २ तीन पुड असलेला मृदंग. [सं. तिपुटी] तिपेडणें-सिक, तीन पेड देणें: वळणें. तिपेडी-ढी-वि. तीन पेडांनीं केलेली (दोरी, वंगी इ॰). तिपेरी-स्री. नाचणीची एक हळवी जात. हिच्या काडास तीन पेरें आलीं म्हणजे कणीस यतें. -वि. तीन सांधे, पेरी असलेलें (बोट इ०). तिष्यट-स्त्री. तीन पट संख्या; तिप्पटपणाः -वि. १ तीनदां जमेस धरलेली (संख्या) त्रिगुणित. २ तीन घडयांचें; तिपदरी (कापड इ०) तिफण-णी-न.स्री.तीन नळ्या, फण असलेली पाभर, पेरण्याचे यंत्र. [ति+फण] तिफण-स्री. (व.) चार एकर (जमीन). तिफसली-वि. तीन पिकें ज्या जिमनींत निघतात ती जमीन. तिफांटा-प. जेथे रस्ता, नदी तिग्रणिया । अहंकाररञ्जु । ' –ज्ञा १८.९१५. तिप्रई-वि. तीन किंवा झाडाच्या खोडाच्या तीन बाजू फुटतात ती जागा. तिफांद्री-सी-वि. १ तीन फाशांनीं खेळावयाचा (सोंगटशांचा एक खेळ). २ तीन फाशांनी युक्त (दोरीइ०). [ति+फास] तिबक-स्त्री. खेळांत विटी उडली असतां खालीं पडण्यापूर्वी दांड़नें तीनदां मारणें. ' हबक दुबक तिबक पोरा त्रिगुण खेळ मांडूं। खेळ विटी दांडू। '-भज माळ तिघड होईल अशा रीतीनें (बांधर्णे). तिघडी-स्त्री. १ ११३. [ति+ध्व. बक् १] तिबंदी-स्त्री. दोन वरखां (पानां) चा तिहेरी घडी (कापड, कागद इ०ची). २ तिहेरी घडी घातलेली, एक बंद याप्रमाणें तीन बंदांची केलेली कागदाची घडी. तिब्राइ-तिपदरी वस्तु. -वि. तीन घड्या घातलेली. [ति=तीन+घडी] वि. (पोर्तु.) तिप्पट. [पोर्तु. त्रेस्दो ब्रादो] तिमजला-ली-तिग्रस्त-न. तिगस्त अर्थ २ पहा. तिजवर-प. १ तिसऱ्यांदा लग्न वि. १ तीन मजल्यांची (इमारत). २ तीन, तिहेरी काठांचा करीत असलेला माणुस. २ तीन लग्नें केलेला मनुष्य. [तिजानवर] (शेला, धोतर इ०). ३ तीन तळ (डेक) असलेलें (जहाज). तिधारा-री-वि. १ तीन धारा-कडा असलेला. 'तिधारां तिरुयम-वि. तिसऱ्या दर्जाचें. 'दुय्यम, तिय्यम अधिकारी.' अंद फीटलियां । चरणीं चिआ । '-शिशु ७१६. २ तीन कांठ -सर्थप्र ३४. तिरया-पुत्री. (पत्त्यांचा खेळ). तिर्री: तीन तिरकानी-रेघ-ओळ-श्री. निवंडग-पुन. एक जातीचा निवंडुंग. याच्या पेरास तीन कागदाच्या पाडलेल्या चार मोडींपैकी तीन मोडींमध्ये काढलेली कांटगांच्या रांगा असतातः याच्या उलट फडगानिवडुंग. तिधारे- रेघ. [सं. त्रि-तिर्+कान, रेघ] तिवर्द्द-स्त्री. १ तीन पायांची न, नकसगाराचें एक हत्यार. तिपद-वि. (सामा.) तिप्पट पहा. घडवंची; तिपाई. २ (कों.) तिवटें; भाताचीं रोपें उपटतांना तिपटी-स्री. तिप्पट संख्या अथवा परिमाण. तिपडु-न. (नाटय) शेतांत बसण्याटी धेतात ती पायांची तीन घडवंची. तिपाई पहा. बकऱ्याचे केंस वद्भन गंगावनाच्या आकाराची स्त्री नटाकरितां तयार [सं. त्रिपदी; प्रा. तिवहै] तिवटणां-(महानु) तीन वाटा मिळ-केलेली तीनपदरी वेणी. -पौराणिक नाटकाचा काळ. तिपदरी- तात ती जागा; चौक; नाका; तिवटा. ' कलियुगाचा तिवटणां.' वि. तीन घडगांचें किंवा तीन पदर असलेलें (कापड; दोर इ०). -भाए १०९. [सं. त्रि + वर्त्मन् ; प्रा. तिवह] तिवटी-की.

(गो. कों.) अन्यवाची वकता. 'पाय तिवटीं पडला.' [सं. मारवाडी (निंदाव्यंजक शब्द). [ति+शेंडी] तिसड-स्त्री. १ त्रिवर्किः प्रा. तिविटि] तिवर्टे-तिवई अर्थ २ पहा. तिवठा-पु. तीन वळा अथवा तिसऱ्यांदा तांद्रळ कांडणें. तिसडीनें सडणें. १ तीन रस्ते मिळतात ती जागा. २ तिवडा अर्थ १,२ पहा [सं. त्रि+वर्तमन् ; प्रा. तिवह] तिव(वं)डा-पु. १ मळणी कर- डी-वि. तीन वेळ सडलेळे (तांद्रळ). [ति=तीन+सडणें] ण्याकरितां खळ्याच्या मध्यभागीं पुरलेला खांब. ' हनुमंत तिवडा तिसद-स्त्री. तिस-यानदां करणें (काम इ०) तिस्तड-वि. तीन मध्यें बळे। पुच्छ पाथी फिरवितसे।' -रावि २०.१९५. ३ शेतांत धान्य वारवण्यासाठी उपयोगांत आणावयाची एक तीन पायांची पाठ तीन वर्षासंबधीं; तीन वर्षाकरितां; बैवार्षिक (हिद्दोब, बाकी घडवंची. ३ एक ताल अथवा गति [सं त्रि+पद] तिवण-१ ६०). [है.] तिस्त(भा)रणा-मी. दिसारणें पासन धातुसा-त्रिदळ. २ तिंहरी घडी, पदर (कापड, कागद इ० ची). तिव- धित नाम. -िकवि. तिस-यादा. तिस(सा)र्जे-सिक. तिस-णता-वि. (राजा.) तिषडी; तिहरी; तिपदरी (कागद; कापड न्यांदा करणें. -अिक. (क्षेंबडा) तिसन्यांदा आरवणें. [तिसरा] वगैर). तिवजा-वि. तीन पानांचा; त्रिदळ. ' त्रिविध अहं- तिसुती-की. १ तिहंगी, तीन पदरी-फेरी दोरा; टोरी (जानवे कारु जो एक । तो तिवणा अधोम्ख । डिरु फुट । ' -ज्ञा १५.९'. इ० चा). ' तिस्तीला पीळ भरून झाला आहे, आतां नऊसती करा--एभा ११.१८८. (सं. त्रिपण: प्रा. तिवण्ण) तिवंधा-पु. वयाची आहे. ' २ तीन कुट्वांचा आपापसातील लप्नसंबंध. तिर-अनेक गांवांच्या सीमा ज्या ठिकाणीं मिळतात ती जागा [सं.] त्रि+बंध किंवा बंद: प्रा. तिबंद] तिश्वनी-स्त्री. (व.) (पळसार्चे) [तीन+स्त्री] तिस्ती-स्त्री. (प्र.) तिस्ती. (क्रों.) (जानव्यार्चे) त्रिदळ: तिवण, तियन-न, तिघांचा समुदाय, तियने-वि. तीन पातीवर मोजलेलें सत गंडाळन टेवतात ती गंडाळी. सि. त्रि-पानांचें. तिवण-णा पहा. [सं. त्रिपर्ण; प्रा. तिवण्ण] तिव छ-पु. (तीन वेळ) दीड आणा. [तीन+वेळ=अर्घा आणा] तिवळी-स्ती. (गो.) पोटावर पडणारी तीन वळचांची आठी. त्रिवळी पहा. [सं. त्रि+वली] तिंवा-पु. (गो.) दगडाचा अगर मातीचा -शिशु ८१९. [ती] तिओ-तिला. 'तंन्हेळीं वाधा जाली। तिओ केलेला चुलीचा पाय. २ तिव्हा; तिवई; तिनपायी; तिवारी (ज्यावर रण-देवतेची । ' -शिशु ८०८. उभें राहुन उपणतात ती). तिवडा अर्थ २ पहा. [सं. त्रि+पदा: प्रा. तिवय] तिवाद-ठा-पु. तीन रस्ते एकत्र मिळण्याची जागा. तिउस । भी सर्पाने केळा डंग । ' -पळा ४.३२. तिवठा पहा. फाटाफूट; ऐक्यभंग. 'केठा तुवां देखत भर्तृषात। क्षणें तिवाटा रचिल्या तिघांत । '-वामन, भरतभाव ७. [त्र+ वर्त्भन् ; प्रा. तिवहः म. तिवाट] तिवारा-पु. (माळवी) तीन असतें. ' दारें असलेला दिवाणखाना. [सं. त्रि+द्वारिका; प्रा. ति+वारिका; हिं. तिवारा] तिवारी-स्त्री. (व.) तिवडा अर्थ २ पहा. तिन- दिशेषंबंधी-दिशेचा. [तिकड] पायी (जीवर उमें राहून उपणतात ती) तिवा पहा. तिवाशी-वि. तीन वाशांचें केलेलें (घर, खोपट इ॰ उपहासार्थी). [तीन+ वांसा । तिवाळ-स्त्री. एकसंध विणलेले तीन पंचे; तीन पंच्यांचे कापड; चवाळे पहा. तिचाळी-सी. एक कापडाची जात. - मुंग्या पासून; तथून; त्याकइन. तिकून हें कुणबाऊ रूप आहे ' घडलें तें **१२३.** [ति + आळें] तिवेती-वेत-वि. तीनदां व्यायलेली मग तिक्रनहीं।' -तुगा ६०६. [तिकडें] (गाय इ॰) [ति+वेत] तिवेळा -ळां-ळां-क्रीं-क्रिवि. तिन्हींवळां: सकाळीं, दुपारी, संध्याकाळीं; त्रिकाळ. तिब्बा-वा पु (गंजिफा, 'जिकडे पाऊस पडतो तिकडे पीक होतें. ' २ एखाद्याच्या घरीं पत्त्यांचा खेळ) तिरीं, तीन ठिपके असलेलें पान. तिन्हुडा, या अथी. जर्म- 'आमचे तिकडे भोजनास यावें. '३ तेथें: त्या तिःहा-पु. तिवडा अर्थ २ पहा. तिव्हाळ-पु. (महानु.) तीन ठिकाणीं. ४ (साकेदिक) (बायकी) बायकोनें नव-थाचें नांव रस्ते एकत्र होतात ती जागा; तिवाठा. 'तेथचि तिव्हाळा प्रकास च्यावयाचे नमते म्हणून हा शब्द विभक्तीमहित पति या अथी [तीन+शिंग] तिशे हथा-पु. (डोक्यावरच्या तीन शेंडयांवरून) नव-याचे ६० 'अशा गडवडीच्या वेटी तिकडची भेट सदां

शको. ४. १६

२ (ल.) बारीक चौकशी: छडा [तीन+सडणे] तिसद-दा-थानांचें (जनावर). [तीन+सड] तिसाला-लां-विकिति. लागो-कट अर्थ ३ पहा. - वि. तीन सतांची, धाग्यांची, पदरांची (दोरी). क्षत्र, त्रियती | तिहोत्रा-प दरमहा दरशेंकडा तीन असा व्याजाचा दर. [तीन+उत्तर]

तिआं—सना. त्या. 'तरिमा झिया वैरिगी। तिशां कैमिआं। '

तिउस--प. एक झाड. ितवस पहा. 'जसा वृक्ष वाळला

निकटी -- स्त्री. (माण.) तिकीट. [इं टिकंट]

तिकरें-वि (गो.) अदब, 'तुझें प्रत्येक काम तिकरें होत

ति रुडचा-ला, तिकडील-वि त्या जागेरावंधीं-जागेचा.

तिकडा-वि. (गो.) तिर्कसः; तिरका. हा शब्द स्वतंत्र न यतां फक्त समासांत यतो. उदा० वांकडातिकडा. [सं. तिर्थक !]

तिकडन, तिकडने, तिकडोन, तिकन-किवि. तेथ-

तिकहे-किव. १ त्या वाजुस, दिशेस; त्या जागंकडे. तिर्दिश्गी-वि. तीन शिगांचा (पशु). योजिला जातो. जर्से- तिकड़न, तिकडचे ६० ≔नवऱ्याकडुन. व्हावयाची नाहीं... '-स्य ११. 'जाणार आज तिकडे मुर्खि हात माझे। '-आनंदीरमण. [तो किंवा ती+कडे]

तिक्रांतक्रणे. तिकतिकी-तिकतिकीत. तिकाकी---तकतकण, तुकतुकण, तकतकी; तकतकीत. तकाकी इ॰ पहा.

तिकां—सना. (गो.) तिला. | ती+का=ला प्रत्यय | तिकार-निव. (राजा. कुण.) तिखट पहा.

तिक्रीट-नश्री. प्रवेशमुल्य भरल्याची पावती: मुल्यपत्रिका: परवाना; पास (नाटक, रेलवे इ०चा). ' हातीं आल्या फुकट तिकिटा। जाहरें तेंचि मुळ। ' -अर्वाचीन (आठल्यं) ३८६. -नि १२८. [इं. टिकेट]

तिक्त-पु. १ तीवपणाः तिखटपणा २ कडूपणा. -वि. १ तिखट, तीत्र; भोंबणारें. २ कडू. [सं. तिक्त=कडू]

तिक्तय-व-श्री. फोडणीचें ताक: ताकाची कढी; ताकमय पदार्थ: ताकतव. [ताक]

तिख-वि. १ तीव; तीक्ष्ण; अणीदार. 'शरें अति तिखें संहा-रिलें क्षत्रियां।' —माधवरामायण, बाल ५१. 'सहावे बाण तिख तिखटमिखट. [तिखस द्वि.] सार्चे। - गीताचंद्रिका १.४६. २ तिखट. 'कां मिरयांमाजि तिख। ' -माज्ञा १ अ.६८. -न. तीक्ष्णपणा. ' उकलतेनि उन्मेखें। निघतें. [सं. तीक्ष्ण] तिखाडीची काडी-पु. (ना. उप.) प्रज्ञाकुरालतेचि तिखें।'-ज्ञा १५.१८५. [सं. तीक्ष्ण; प्रा. तिक्ख]

तिखट-न. १ मिरच्या बुद्धन केलेली भुकटी. २ मिरच्यांची चटणी. ३ इतर मसाला घालून केलेलें मिरकूड; कृट. ४ (कु.) मसाला. -वि. १ तीवः जलालः तोंड भाजण्यासारखे (मसाला. मिरी). २ (ल.) कडक; भयंकर; प्रखर (उष्णता-सूर्याची स्वभावें। परतंप । ' -यथादी २.२९. अथवा अमीची). ३ तीक्ष्ण; अणकुचीदार (धार, टोंक, इत्यार इ०). ' कवर्गे लोहें तिखटें। हा ऋतुराओं निवटें। '-शिशु ८४२. ग्रहणशक्ति, कान, नाक इ० इंद्रियें). 'गाढवार्थे नाक व कान २.२०.११४. २ (व.) सरसु; मोहरी. [तिख] फार तिखट असतात. ' -मराठी ३ पुस्तक पृ. ११० (१८७३) तोल्टर्ण-फुगवून अथवा बनवून, आपल्या पदरचें, कल्पनेनें कांहीं हाडवैर धर्णे. तिख्या हाडाची-वि. (गो.) मजवूत हाडाचा. आंत घालून सांगर्णे (गोष्ट इ०); खुलवून सांगर्णे. उहु० १ काना-मागून आलें शिंगट तें झालें तिखट. २ पुढें तिखट आणि मार्गे पोंचट=आरंभी धीट, फुशारक्या मारणारा पण लगेच हातपाय गाळणारा (मनुष्य).

तिखट फकी--ली. (वास्तु.) जिमेला झोंबणारी चुन्याची, चुनकळीची पूड.

तिखटाई—स्री. १ जलालपणाः तिखटपणाः तीव्रपणाः झण-झणीतपणा. २ तीक्ष्णता: आवेश: उत्कंटा: उत्साह. [तिखट]

निखटावर्णे, तिखावर्णे—अिक, जलाल अथवा तिखट खाण्यानें जीभ भाजणें. [तिखट]

तिखण्ण, तिखरें—न. (गो.) अतिशय तिखर चरणी. [तिखट]

तिखितिख उजी-वि. (गो.) फार तिखट. [तिख द्वि. + उजो=आग]

तिखमिठा भात-पु. (राजा.) तिखट, मीठ वगैरे घालून फिह्न शिजविलेला शिळा भात; फोडणीचा भात; खतखता भात.

तिखरणे—सिक्रे. धार लावणें; पाजळणें; तीक्ष्ण करणें. तिखारें। पहा. [सं तीक्ष्ण]

तिखले—वि. तिखट. 'हमामा घाली बारे । आंगी भरलें वारें। चाखती तिखले चोरं। ' –भज ३३.

तिखसाण—न. (गो.) तिखटपणा. [तिख+साण प्रत्यय] तिखसे—वि (गो.) तिखट. [तिख] • मिखसे-वि.

तिखाडी—श्री. एक प्रकारचें गवत: यापासन रोशेल तेल तापट व चिडखोर मनुष्य.

तिखार—न. (सामा.) तिखें; पोलाद. [सं. तीक्ष्ण]

तिखार-वि. तिखट; उष्ण; झोंबणारें.

तिखारण-कि. तिखरणें; तीक्ष्ण करणें. 'तिखारितों कीं तूं

तिखावणे - अफि. तिखटावर्णे पहा.

तिखी - ही. १ (कों. गो.) दालचिनी. 'मिरी तिखी तेथोनि। ४ चलाखः कुशात्रः सिद्धः शीघ्रत्राधी (मनुष्य अथवा त्याची येळा काराफुल घउनि । आणिती तारवें भक्ति । या देसी । '-िक्स

तिर्खे -- न. १ पोलाद - ज्ञा १६.२४४. 'तिख्याचे अति-५ कडक; वेधक; छद्मी (भाषण इ०). ६ (राजा.) मधुरता; तिखट वाण । '–एभा २३.५७. २ (ल.) धाडस; निर्भीडपणा. ३ मिष्रता. 'कलमी आंब्यापेक्षां हा आंबा तिखट लागतो. '७ उद्य ताठा (गर्व, उद्धरपणा, उन्माद इ० मुळे आलेला). [सं. तीक्ष्ण] (स्वभाव, माणुस). [सं. तीक्ष्ण.;प्रा. तिख्त] (वाप्र.) - तिखट (वाप्र.) (मनीं-अंगीं तीन मण अथवा नव मण) तिखें जाळ-आग-अतिशय तिखट. **्मीठ लायुन सांगर्णे- जळजे**-१ अभिमानाचा ताठा असर्णे. २ रागाने जळफळणे;

तिखं -- (व.) एक खेळ; फरेंमरें.

तिंग-किवि. (कीं. गो.) (अशिष्ट) तेथें.

तिगड—पु. (कर.) भांडण. 'भले ब्रह्मदेवाचे सुत। नारद अवचित । पांडवनगरीत । लाविला तिगड कौरव पांडवाचा । '

तिगडू--पु. (सांकेतिक) चोरीचा माल. -गुजा. ४२-४३. तिगुळकाय-निशे. (गो.) तगळाय, बारकाई.

तिघावणी नी--- जी. काम, क्रोध, लोभ या तिहींचा समुदाय.

तिघे-वि. १ तीन; तीन जण (हा शब्द जिवंत प्राण्यांना व मुख्यतः माणसांना लावतात). २ (सांकेतिक) त्रिगुण. 'पंचिवसां स्कार कर्णे. २ अवज्ञापूर्वक नाकाराणे, अमान्य कर्णे; लाथाडणें. जाहली वाव। तिघांचें नुरेचि नांव। '-ह ३.६. [सं. त्रिक?] (वाप्र.) तिघांच्या तीन वाटा करणें-फाटाफुट करणें: ऐक्याचा भंग करणें. तिघेजण, तिघीजणी, तिघेजण-प्रश्नीन. तिघे-घी-घें.

तिचा-सना, त्या स्त्री संबंधाचा.

तिज्ञ-सना, तिलाः तिचा,

तिज्ञचे-कि. १ (गो.) नारळाची परीक्षा करणे. २ टिकाव. तग धरणें

तिज्ञणं -- कि. (कु.) पैसे चुकते करणे (खंड, सारा इ०चे). तिजा-वि. तिसरा. 'आणि तिजें आडळ करितें। निमालें अर्जुना जेथें। तें मीचि म्हणौनि तृं मातें। पावसी शेखीं। ' -ज्ञा १४.१३६४. – पु. मुसलमान लोकांत डोले र्किवा ताबृत थंडे झाल्यावर तिसऱ्या दिवशीं जी मेजवानी किंवा उत्सव करतात तो. [सं. तृतीय; प्रा. तिइञ्ज] •गुण-पु. १ तिसरा गुण. २ (सांकेतिक) ज्ञानयोग. -ज्ञा १६.८४. तिज्ञाई-स्त्री. १ तिसरा भाग, हिस्सा, अंश. २ मालकास उत्पन्नाचा तिसरा हिस्सा देण्याच्या कराराने होताची लागण करतात ती. तिजाईत-वि. (कों.) तीनदां न्यालेली (गाय, महैस इ०). तिजांतरा-त्रा, तिजारा-वि. दर तिसरे दिवशीं येणारा (ताप). जरें:-तिजारा ताप-तिजारें हींब-तिजारी पाळी. [तिजा + अंतर: तिजा] तिजांचा-वि. तिसरे दिवशीं येणारा (ताप). तिजारत-स्वी. व्यापार. 'तीन जहाज आपले विलायतेहून बराय तिजारत गेले होते. ' -पदमव १३३. तिजारे-न. दर दोन दिवसांनंतर येणारे हींब. तिजारा पहा. तिजोर-प. १ तिप्पट बळ: तीन शक्तींचा संयोग. २ (बुद्धिबळांचा खेळ) एका पगावर तीन सोहऱ्यांचा अस-लेला जोर. ३ तिहेरी साधन (कांहीं एका कार्याविषयीं). [ति+ जोर] -वि. (बुद्धिबळांचा खेळ) तीन जोर असलेरें (मोहरें, प्यादें). [तिजोर] तिजोर-स्त्री. (गो.) आहें ठेवण्यास वासे जोड़न केलेली कातरीच्या आकाराची चौकट. [पोर्त. ?]

तिजोरी—स्री. १ खजीना, दागदागीने व मौल्यवान वस्तू ठेवण्याची खोली; भक्रम पेटी. २ उत्पन्न; संपत्ति. [इं. ट्रेझरी ?] तिजोरीचा ताबा-पु. (ल.) उत्प्रावरील हकः ' तिजोरीचा ताबा नोकरशाही सोडण्यास तयार नाहीं. ' -के २.१२.३०.

तिज्ञल-पु. (गो.) वीट (माती, सीमेंट इ०ची). [पोर्तु.] •कार-वि. वीट करणारा अगर विकणारा.

तिट ग्रण-न, तिट कारा--नपु. १ तुच्छता; अनादर; द्वेष-। कांस पडलेली आढी, वेढा. भाव; तिरस्कार. २ वीट; कंटाळा; नावड. [तिट! ध्व.; तिट+ कन-कार; तुल० का. तिट्टु=निर्भत्सेना]

तिटक(का)रणी—श्री. निर्भत्सेनापूर्वक वागणुक, तिरस्काराने वागविणें. [तिटकरणें]

तिटक(का)रणे—उकि. १ निर्भत्सेनापूर्वक वागविणे: दिर-[तिटकारा]

तिटकारा-प. तिटकण पहा.

तिटकारी---पु. तिटकण पहा. -वि. १ ज्यास लवकर तिट-कारा येतो असा; ठवकर वीट, कंटाळा मानणारा; कंटाळखोर. २ (ल.) चोखनळ; खंतखोर. [तिटकारा]

तिट के -- न. सरपटत चालणारा एक पक्षी.

तिटली—स्री. तीट; टिकली. 'काजळाची तिटली.' -नि ५०५. [तीट]

तिरव-न. (व.) प्रेताच्या पुढें ज्यांत विस्तव घेऊन चाल-तात तें तिकटण्यावरील मडकें. [ति=तीन+ठाव]

तिरवी—स्री. एक पक्षी; टिरवी. [ध्व. टिर् |

तिटा-पु. (व.) तिडा, गांठ; गुंतावा. [तिडा]

तिटा-पु. (गो.) तिवाटा; तिठा. [ति=तीन+वाटा]

तिटा-पु. १ (गो.) बाजार. २ बाजारांत दुकान मांडल्या-बहलचा कर. ३ टिटवी पक्षी.

तिटॉपोय की. १ लांब पायांचा व लांब मानेचा एक पक्षी; बगळा. २ (ल. उप.) फाजील उंच स्त्री.

तिटाळी—स्त्री. (कों.) अप्र; राँडाः माथा (झाड. टेकडी. उंच घर इ॰ चा); टिटाजी. [ति=तीना, टाळा=डाहाळी, टाहळ]

तिटार्छा—वि. तीन मजली; तीन ताली. [ति≕तीन∔तल— ताल]

तिट्टजांवचें — कि. (गो.) तत्काल राग यें गें.

तिट्टिट्यं—िक. (गो.) खिदळणे. तिटिटटाँ-वि. (गो) खिदळणारा: चंचल स्वभावाचा.

तिरुरो-स्त्री. (कर.) (नंदभाषा) चटणी;तिखटाचें तोंडीलावणें. तिट्टी--वि. (गो.) तिहेरी.

तिठणें -- सिक. १ (दोरी वगैर) गुंडाळून, दुमडून, घटोळीं इ॰ वळणें; आढी देणें; तिडणें. २ (वळ, गळ इ॰कांवर) फुली मारणें. [तिठा]

तिठणं — अति. फांकणें; तिडणें; फेंगाडलें जाणें (लहान मुल किंवा अशक्त मनुष्य यांचे पाय).

तिठा-पु. १ तीन रस्ते भिळण्याची जागा. २ दोरी इ०

तिटा-वि. आखूड; तोकडा; विटा; कमी.

तिठो-प. १ (गो.) दो-याची दाट शिवण. २ फांटा.

निइक-का -की. १ तिडीक: तीक्ष्ण व असह्य कळ (शरी रास छागणारी). २ (गो.) राग. [ध्व. तड़]

বি(ন) ভ্রমভারেই -িক্স. (गो.) भय दाखविणे.

तदतङों; निदीक निवरेंग. 'विषयसुख तिडकाये ।' –भाए १७५. बटकाव; अडथळा. [ति⇒तीन हिं.] 'कमलापतीची जननी। परम विव्हल शोर्के कहनी। तिडकं लागले स्तन दोन्ही। '- ह ११.६५. २ (एखाया गोष्टीचा) तिटकारा तिरम्. हि.] आला असर्ताटि. दुःख भोगीत तमेच राहणे. ३ (कों.) रागाने धोलणें. ४ तडकणें [तिडक]

तिइका -पु सापाची एक जात. 'परइ खोडमें महाडुळे। शुद्ध नाग मोनमळे । तिडके शेलांट शेखपाळे । येउन वाळे झोंबती। '-कथा ४.४३१.

निइका-वि. १ ज्यापासून ठिणाया उडतात तो; तडतड-णारा (कोळसा). २ तीड आलेळा; वांकलेळा; स्वलेळा; वक. (पंत्रग, बाज इ०). ३ (राजा.) विडकाः चिडखोरः दुराऱ्यास तिहण्याचा स्वभाव असणारा.

दाखविणे. २ रागाने वोल्णे. [तिडक]

तिडकी — स्त्री. (काव्य.) ठिणगी. ' माझेआ कोघाप्तिचिआं तिडिकिआं। उसळती गगणां परौतिआ। ' - शिशु ९१३.

तिडकेपरमें, तिर्डाकपरमें --- न. ज्यांत वदना होतात, तिडका उटतात अथा प्रकारचा परमा.

तिहणी—की. पेंच. -शर [तिहा]

तिडणूक-स्त्री. (राजा.) एखायाम उगाच निः विणे; चेष्टा बर्णे. [तिडणे]

तिडणे - सिन. अडचणीत घालणे: घः दावणे: चिरडणें: असलेला (नारळ) छळणे: त्राम देणे: गांजणें. 'देवाने तिड्ले म्हणून नवस फेडला. ' [का. तड; म तीड=प्रतिवंध]

निष्ट्रण-सिक्त. (राजा.) चिरडीवर येऊन अथवा सतत सोइन त्यानें मनांत तिहाभाव घरला आं ' '-नि १०१०. शिवीगाळ करणें: (कों.) चिडणें.

तिट्रणे-अफ्र. वांक येणें; वांकडेंतिकडे होणें: सरकणें (परंग इ॰चा पाय, अवयव): हात, पाय वगैरं ताठों: तिडकणें (पुष्कळ वेळ घोडवावर वसल्यानें): गांजून जाणें (आजारीपणा, कर्ज इ॰मुळं). [सं. तिर्यक ? म. तीड=बांक]

तिङ्क्तिङ्-स्त्री. १ फडफडाटः पिरपीर. २ चिरडः तुसडे-पणाः चिरटखोरपणाची स्थितिः त्रास. [ध्व.]

तिड्रितेड्रणे—उक्रि. १ तडकरें; उल्लें; चिड्रलें; पिरपीर कर्णे. २ चिडविणे: निष्कारण एखाद्यास उपद्रव दंगे. [तिडतिड]

तिष्टतिहा—थि. १ वांकलेखाः वांक आलेला. २ खडखड-णाराः तडतडणारा ३ तुसडाः, चिडका.

तिइतीड-- श्री. कोधाच्या आवेशाने अंतःकरणाची व्यप्र दशा.

तिडा-पु. १ गुंतागुंत, अढी; मुरड; तिढा; वेटोळें (दोरी इ० ति इकर्ण-अफि. १ दुखणे; खुपणे (शरीर, अवयव ६०); कार्चे). २ (ल.) गैरसमज; भेद; अंतर. ३ (ल.) खोंच; चूक. ४

तिडा-ढा-वि. बांक आलेला: वांकलेला: स्थानभ्रष्ट. र्स.

तिडातीड—सी. (राजा.) चिरडीवर येऊन शिवीगाळ करणें. [तिडणें]

तिडांबचें-कि. (गो.) राग आण्णें. [तीड]

तिडाळी—स्री. तीन डोळ्यांचा नारळ.

तिडी-मी. (राजा.) तिडा पहा.

तिडी(डि)क-की. १ वेदना; यातना; व्यथा. 'पोटामधें तिडिक उठिही।' –दा १८.१० २४. २ (ल.) काळजी; कळ-कळ उत्सुकता. ३ प्रसृतिवदना. ४ (गो.) राग. ५ तडस. [तिडणें] (वाप्र.) एके तिडकेने करण-एकदम, एका दमाने करणे. तिडकांवर्चे, तिडकुंचें-कि. (गो.) १ भय, भीति तिडका खाण-सांसण-देण-अम, कष्ट करणे, सोसणे. तिडका देत बसणें-विव्हळणें (व्यथेने). तिडका देऊन करणा-अदोकाट प्रयत्न करून पार पाडणें. तिडका देणें-१ प्रसृतिवंदना होणें. २ (ल.) सर्व शक्ति एऋवद्वन जोराचा प्रयत्न करणें. इह ० १ एक ति इका दे आणि घरची धनीण हो. २ पायाची तिडीक मस्तकास.

तिडीकपरभे--न. तिडकपरमें पहा.

तिंदु -- न. (क.) ढुंगण: नितंब.

तिहोत्री --भी, तीन डोळ्यांचा नारळ. -वि. तीन डोळे

तिद्वणे, तिद्धा-द्वी-तिडणें, तिडा, तिडी पहा.

ति**ढाभाव**—पु. वक्रताः वांकडेपणाः ' मित्रत्वानें वागण्याचे

तितउ-न्ही. चाळण. वि. सं. 'सक्तुमिव तितउना पुनन्तो ।' 一張項 90.8.69.]

ति नका-वि. तंबढा पहा. [सं. तावत्+क]

तितकाचा, तितवा-वि. त्या संख्येचा; त्या पर्यायाचा; त्या पायरीचा. जितकावा शब्शवरोवर योजतात. [तितका]

तितपत-नि. १ तथपर्वतः त्या प्रमाणापर्वतः त्या पायरी-पर्यत. २ तादशः तितकेंचः तेवढ्यापुरतें. [सं. तावत्]

तितपर्यत, नितपार्धेतो—किवि. तेथपर्यतः त्या वेळ-पर्यतः त्या स्थलापर्यत.

तितंवा-पु. कुभांड; थोतांड; कट; गुप्त बेत; वंड. (फ्रि॰ मांडणें; माजविणें; करणें; उठवेंगें). [फा; हिं.]

तितर-इ-पु. एक कबऱ्या रंगाचा पक्षी. 'मोर खबुतरें तितर सांवरें मुच्छांगत पडती। '-ऐपो ३११. [सं. तित्तिर]

तितला—वि. (कु.) तितका. तेवढा पहा. [सं. तावत्] तितर्ले—वि. (गो.) तितर्के.

तितवा—वि. तितकावा पहा.

तिताल-पु. १ वादनसंबंधीं ताल. (तीन ठोके व एक वेळ विराम). २ उच्छंखल: मनास येईल तसें वागणारें मूल. ३ (व) नकली. [सं. त्रिताल] -वि. अशा प्रकारच्या तालाचें. तिताळी-वि. १ तिताल तालाचा. २ तीन मजली (इमा-रत) [तिताल]

तितिडिका-मी. निच (झाड व फळ) [सं.] नितिक्षा—स्त्री. सिंहण्युताः, सहनशीलताः, शांतिः, क्षमा. [सं.]

तितिश्च-वि. सहिष्णु, सोशीक. [सं.]

तितं।—स्री. (गो.) (बालभाषा). तिलक. [ताट]

तितृकडा-वि. तीन तुकड्यांचा केलेला.

तितका-नि. (काव्य.) १ तेवडा; तितका. २ पुष्कळ; सर्व. 'मराठा तितुका मेळवावा। महाराष्ट्र धर्म वाढवावा।' समर्थसंजीवनी ५२. [सं. तावत् [क]

तिंत्रूर—पु. (कों.) १ भाडें, वस्त्र इ०कांस पडलेलें बारीक भोंक. २ एक कीटक, किडा. -मराठी ६ वें पुस्तक पृ. २२ (१८७५).

तितुरपाउछी—(महानु.) तितुरीच्या पावलानें 'एके तिंतुरवा(पा)उली धार्वेति।' –दाव ८७.

तितर-पु. (गो.) दौत.

तिचिर--पु. एक पक्षी. [सं.]

तिथचा, तिथुणे, तिथुर्थत, तिथुपावेती, तिथ-पासून, तिथला, तिथवर, तिथोर, तिथव(वे)गीं-तेथचा. तेथणे इ० पहा.

तिथि - स्त्री. तीथ: दिवस; महिन्याचा तिसावा भाग (दिवस). सूर्य-चंद्र यांच्यामध्ये १२ अंश अंतर पडण्यास लागणारा काळ. [सं.] तिथिगंद्धांत-प. प्रतिपदा. पंचमी. पृष्टी. दशमी. एकादशी आणि पौर्णिमा किंवा अमावास्या या तिथींचा संघि असेल त्यावेळीं जो इतिथीच्या दोवटची एक व आरंभीं वी एक अशा दोन घटिकांच्या कालास तिथिगंडांत म्हणतात. -धर्मसिंधु ३. [तिथि+गंड+अंत] पाळणें. २ अमुक तिथीस अमुक करूं नये, अमुक पदार्थ खाऊं। [सं. अप.]

नयं इत्यादि नियमन. हैं विशेषतः चातुर्मासांत स्त्रिया पाळतात. [सं.] तिथिमिती(थी)स-किवि.(कों.) विशिष्ट तिथील-दिवशीं. ' देवालयांत नित्य पुराण होत नाहीं तिथिमितीस होतें. ' तिथिमास-प. (विवाह किवा इतर धर्मिक कृत्यास) ग्रुभ दिवस अगर महिना पाहण्यासंबंधांत म्हणतात (कि॰ पाहणे; नेमणें; टरविणें; धरणें). तिथिवासर-पु. हरिवासर पहा. [सं.] तिथिवद्भि-स्री. तिथीचा प्रारंभ सूर्योदयापूर्वी किंवा सूर्योदया-बरोबर होऊन अंत दुसऱ्या दिवशींच्या सूर्योदयानंतर होतो असा दिवस. एकच तिथि दोन दिवस असणें. [सं.] तिथिक्षय-पु. (प्र) एक तिथि गळणें. क्षयतिथि पहा. [सं.]

तिथिल, तिथून, तिथे, तिथोन—अ. तथील इ० पहा. तिदाण-न. (राचा.) स्त्रियांच्या गळ्यांतील एक दागिना. तिदा-पु. तीनदां, तीन वळां.

तिदी--अ. तीन दिवस.

तिंदुश-स्त्री. टेंसुरणी (झाड व फळ). 'कदळी तिन्निणी तिंद्क, मालती। ' -माधव, रामायण-अरण्यकांड १८.

तिन-वि. (प्र.) तीन (संख्या). 'तिन सप्तक संविजे।' -वैद्यक १५. [सं. त्रि] • **तेरा**-वि.किवि. उधळळेळे; नाश पावेळेळे. तीनतेरा पहा. •न-(व.) तिसऱ्यांदा; तिसऱ्यांने. •व्या-वि. तिसऱ्या. 'तिनव्या मासी कंथाला ठाव । हळदीकुंकवाची लखाटी लेव।' (वासुंदवगीर्ते) -मसाप ६.४६.०**सांज-जा, तिनिसांज-जा**, तिःहीसांजा-स्री. (एव.अव.) संध्याकाळची वळ; संध्याकाळ. ' किरकिरती रातकिंड। झाल्या तिनिसांजा। '--यशवंत ? **०सांजां**, तिनि(न्हि)सांजां-िक्रिवि. संध्याकाळच्या वेळी. दसान-स्री. (कु.) संध्याकाळ. [तिनिसांज अप.] (वाप्र) फूटक्या-तिनीसांजा - ऐनसंध्याकाळीं. तिनी (निह)ताळ-पु. तीन लोक (स्वर्ग, मृत्यू, पाताळ); त्रिखंड. तिनि(न्हि)ताळीं-किनि. त्रिभवनांत कोर्टेहि (नाहीं). तिनी त्रिकाळ-अ. तिन्हीं वळां (सकाळीं, दुपारी, संध्याकाळीं). तिन्हीप्रस्थान-गीता, उप-निपरं व ब्रह्ममूत्रें (शारीरभाष्य) ह तीन ग्रंथ: प्रस्थानत्रयी. तिन्ही बंद-ध-पुअव. मूळ, जालंदर, उड्डियान असे तीन वंध. ' आर्कु चुनि अध । देऊनि तिन्हीं बंध । कह्नि एकवद । वायुभेदा । '-ज्ञा १८.५०३७. तिन्ही राम-पुअव. दाशरथीराम, परशुराम आणि बलराम असे तीन राम. तिन्ही लोक-पुअव स्वर्ग, मृत्यु, व पाताळ. 'तिन्हीलोक गाती सदा आवडीनें।'-राक ८. तिन्ही तिथिपर्व, तिथिपर्वर्णा-नश्री, चांगला विवा ग्रुभ दिवस बर्ध्स-नअव, नेसण्याचे, पांघरण्याचे व डोक्यास ग्रंडाळण्याचे (क्रि॰ करणें; मानणें; पाळणें; घरणें; पाहणें). तिथिपालन- पागोटें वर्णेर अशीं पुरुषांची तीन वस्त्रे. 'पुरुषांलागीं सप्त भूपणें। न. १ अशुभ तिथीस अमुक करूं नये असा जो धर्मशास्त्रांत सर्व तिन्ही वस्त्र कनकवर्णे। द्वादशांगीं अठकार छेंगें। स्त्रियांस देणें तियीं विषयीं नियम सांगितला आहे त्याचें प्रतिपालन. हे नियम तैसचि । '-ह ३४.१६२. तिन्हीस्थाने-नअव. नेत्र, कंट आणि सर्व दिवस न पाळतां विशिष्ट तिथीचे-ती तिथि असेपर्यंतच-ंहृदय हीं स्थानें (याशिवाय सामासिक शब्द तीनमध्यें पहा).

तिनखारा-पु. (व.) मोठा राग; घुस्सा. 'तिला नेलें नाहीं म्हणून तिनखारा आला '

तिपड-- पु. वाकडितिकडे थर; तिरपे दोरे. ' दगडांत तेढ व तिपड नसावा. ' - मॅरट १०१. [सं. त्रि+पट]

तिख-नि. चिंबः पूर्णपर्णे भिजलेलाः थवथबणारा. (कि॰ करणें; होणें). [सं. तिम्=ओलें होणें]

तिव(म) ज -- १ एखाद्या स्त्रीस प्रसुतीनंतर दहाव्या दिवशी तिच्या माहेहन तांदूळ, गूळ तूप इ० कांनी भहन आलेलें ताट.२ न्हाणवलीच्या चवध्या व बाळंतिणीच्या दहाच्या दिवशीं तिची ओटी भरून वडे, घारगे करीत असतात तो समारंभ. [तिमणा]

तिवर्ण-अकि. १ पूर्णपर्णे ओलें होणें; भिज्ञेंग. २ मळ-ल्यामुळें उत्तम भिजणें (कणीक). ३ भिजल्यामुळें आंबणें (तांदूळ). ४ (मावळ) रोडावर्णे; कृश होणे (खावयास पुरेसे न मिळाल्यामुळे मनुष्य, जनावर). -सिक. १ पूर्णपणे ओले करणें (रंगांत अथवा पाण्यांत); भिजविणें; चिंब करणें (पावसांत.) २ कणीक भिजवून चिकट व मऊ होईल अशी चांगली मळणें. ३ (ल) सडकून तुडविजें; चोपजें. ४ आंववजें (ओलें पीठ). ५ दहीं, दूध, वडे भिसद्भन बोडण तयार करणें. [सं. तिम्=भिजणें]

तिवस्णें -अित. (मावळ) योग्य आहाराभावीं रोडावणें; कृश होणें. [तिबणें]

तिया-पु. (गो.) (गंधाचा). मोठा टिळा.

तिबावचें-कि. (गो.) बंदुकीचा नेम बरोबर लागतो की नाहीं हैं बार उडवून पाहणें.

तिमण-न. तेल ह्या शब्दापुढें अतिशयार्थ दाखविणारा शब्द. जसं:- ' पावसाळा आला दाणादुणा, तल तिमण घेतलें पाहिजे. '

तिम(मा)णां---न. (चि.) प्रथम रजोदर्शन, गर्भाधान, प्रसृती वर्गेर समर्थी माहरचें सासरीं व सासरचें माहरीं भोजनसाहित्य. आंहर ६० पाठवितात ते सामान. -मसाप २.४.३६५.

तिमया-पु. व्यंकटशः विष्णु. ' जयजय तिमया कोनेरी।' [सं. त्रिमलः; का. तिरुमल] तिम(मि)याचा बेल-पु. नंदीबैल. 'तिमयाचे बैल करीं शिकविलें। चित्रींचें बाहुले गोष्टी सांगे।' -तुगा २८२३. [का. तिम्मय्या=विष्णुचे नांव]

निमळी-सी. एक पक्षी.

तिमाजी नाईक-पु. अत्यंत चिक्क माणुस. (हरि ना. आपटे यांच्या 'मधली स्थिति' कादंवरींतील पात्र).

तिमाण -न. १ शेतांतील बुजगावणें. 'तिमाणें राखण ठेवियले! सेता । घालुनिया माथां चुना तया । ' -तुगा ३११. २ (राजा.) तिरवें, तिरळें पाहणारा. [सं. तिर्यंक्; प्रा. तिरिक्ख] खोपटी, झोंपडी याला तिरस्कारार्थी संज्ञा. [का. तिम्मण्णा=नांव]

तिमांय---स्री. (गो.) सासु; मामी. [पो. १]

तिमांब-पु. (गो.) मामा; सासरा.

तिमाशी-की. (व) खोड; खरडपट्टी. 'आल्याबरोबर ंतिमाशी काढली त्याची. '

तिमास्त्र ।---पु. साठ, भाजीची एक जात. -कृपि ६३७. तिर्मिगिल्ड--पु. शंभर योजनें लांब असलेला एक कल्पित मासा. हा इतर माशांना गिळतो. राघवतिर्मिगिल पहा. [सं.]

तिमिर--न. १ अंधार; काळोख; तम. 'त्रितापतिमिरतमारी ' -ज्ञा १७.४२३. २ डोळचाच्या दोषामुळं येणारे अंधत्वः नेत्र-रोग; डोळ्यांतील सारा. (१) 'तिमिरावरुद्ध जैसें । दृष्टीचें तेज भ्रंशें । मग पासींच असतां न दिमे। वस्तुजात। ' - ज्ञा २.५६. [सं.] तिमिरेजणं-अकि. १ अंधकाराने न्याप्त होणे. २ तेज मंद. होणें: अंधत्व येणें. 'एऱ्हवीं संकल्पाचिये सांजवेळें। नावेक तिमिरंजती बुद्धीचे डोळे।'-ज्ञा ९.७२. [तिमिर]

तिमोद-पु. (गो.) एक प्रकारचा आंबा. [पोर्तु.]

निम्हण-न. (व.) डाळीच्या पिठाची थोड्या तेलावर केलेली वडी; डाळीच्या पिठाचें धिरडें. ' खरपूस असें एक तिम्हण तन्यावर लाव '

तिया—सनाः तिलाः, 'प्रेमामृत जीवचकोरी । लाधलें तिया।' तियी - सना. (खा.) तिचा. 'इयी गोठीपे तियी पाको भोरुसो आथो. ' =या गोष्टीवर तिचा पक्का भरंवसा होता. -भिल्ली २७.

तिर---उद्गा. शेळशा, भेंढशा यांना हांकण्याचा शब्द. [ध्व.] तिरकट-वि. तिरवा; काणा; चकणा (डोळा; माणूस). [सं. तियंक]

तिरकटी-वि. तिरकती पहा.

तिरकत-पु. (कों.) तीन शिडांचें जहाज; तिरकती तारूं. [सं. त्रि+काष्ट; म. तिर्+काठी]

तिरकती-वि. (कों.) तीन शिडांचें (जहाज). [तिरकत] तारं-न. तीन डोलकाठ्या असणारें मोठें तालं. हें मोठ्या समुद्रांत चालतें.

तिरक्रमशेर-पु. १ चक्रणा, तिरवा, काणा, मनुष्य. २ जवळ भांडवल नसतां आपण मोठे आहोंत असा बहाणा करणारा, लहान शेट, व्यापारी. [तिरका+शेट]

तिर इ.स-वि. वांकडाः तिरवाः (चौकोनांतील कर्णाप्रमाणें) तिरपा. - किवि. वांकडें, तिरपें होई असें (कापणें, जाणें, पहाणें) [सं. तिर्थंकः, प्रा. तिरिक्ख] ॰ तिगा-वि. (व.) तिरपगर्डेः, वांकडा.

तिरका-नि. १ तिरवा; तिरकस; वांकडा (डोळा). २

तिरकाठी-वि. तीन झेलकाठ्या असणारें; तिरकती (तारूं.) [त्रि+काठी]

तिरकी-की. (कों.) एक पै; एकनृतीयांश पैसा. [सं. त्रिका

तिरकीं-के -अकि एकाला तिहांनी गुणीत असतांना उप योगांत येत असलेली संज्ञा. जर्से:-एकें तिरकें तीन. [सं. त्रिक]

तिरकट-न. मसाह्याचे अनेक पदार्थ एकत्र कुदून केलेले मिश्रण; चटणी; पुड. 'तिरक्टें नसती अति वाणिचीं '-सारुह ३.५४.

तिरकूट-- न. १ तिघांची जुट, गट; त्रिकूट. २ तीन कुटुं-बांची सोयरीक. उदा० आपल्याकडील मुलगी कोणेकाचे घरीं यावी, त्याकडील तिसऱ्याकडे देववावी व त्या तिसऱ्याकडची मलगी आपल्या घरीं करवावी असा प्रकार.

तिरकोण-न-वि. त्रिकोण; तीन कोनांची(आकृति) [सं.] तिरखा-सीअव. (अशिष्ट) गुह्यभागावरील देंस.

तिरगी(घी)मिरगी-घी-सी. १ अरेरावी; तोरा; ताठा. र अरतर करणे. ०वर येजी-अरतरवर मारामारीवर देण: भांडण लागणें.

तिरगुणी, त्रिगुणी—स्री. (व.) लहान मुठीची साडी. [सं. त्रि+गुण]

तिरगूळ-पु. ब्राह्मणांची एक जात किंवा तिच्यांतील एक व्यक्ति. या जातीचा विड्याच्या पानांचा धंदा असतो. [सं. त्रैकु-टक-त्रिगुडअ-त्रिगुड=तिरगूळ-राजवाडे, भाअ १८३६]

तिरगो तिणाण्णा करीत हिंडणें—(क.) विनाकाम हिंडणें: वणावणा हिंडणें.

तिरटीम—स्त्री. १ छळणें, गांजणुक. २ वेडावणें, विडंबन. [इं. थी-राईम्स ?]

तिरडा—पु. (राजा.) एक फुलझाड; तेरडा. याच्या फुलार्चे रंग वरचेवर बदलतात. तेरडा पहा. तिरडें-न. तिरडयाचे फूल.

तिरडाफांक-स्त्री. १ दाणादाणः पांगापांगः (सैन्याची, जमावाची); कार्यनाश; विघाड.; धुळघाण; गोंधळ; विचका (कार्य, योजना इ०चा) (कि० पडणें; येणें; होणें). **३** कष्टप्रद स्थिति; दमणुक; कुतरओढ; ताप; त्रास. 'त्या द्वाड पोराने आईची तिरडाफांक केली. ' त्रिधा+फांकणे]

तिरडी-ढी-सी. प्रेत वाहून नेण्याची ताटी. (वाप्र.) • उचल**ॉ** – (स्मशानीं पोंचिवणें) एखाद्याविरुद्ध कट करून त्यास काढणे. • करणे-तिरस्कारपूर्वक त्याग करणे. • काढणे-एखाद्याचे मरण इच्छिणे, मरणाची तजवीज करणें.

तिरहें--न. १ रानशेणी (गोवऱ्या) करितां टोपली, पाटी. २ गोवऱ्या भरलेली टोपली. ३ टोपलीभर गोवऱ्या इ० वस्तू.

तिरहे--न. जिच्यांत भोंक पाइन लहानशी काठी बसवितात अशी फळी; इंप्रजी टीच्या आकाराचें एक आज्त. (भात लावीत तारंबळ. [त्रिपथ] • उडणें-त्रेधा उडणें; गोंधळ होऊन जाणें. असतांना दाट चिखलांत हिच्यावर शेतकरी ढुंगण टेंकतो).

तिर डोळी - स्त्री. १ नारळाचे डोळे. २ (नियेधार्थी) बाजारास पूर्वी करीत असत). भिकारी. [त्रि+डोळा]

तिरणं— उकि. पोहणं; तरणं. [सं. तु-तरणं; हिं. तिरना] तिरत्या-स्त्रीअक, कंटाळा येईपर्यंत मार्गप्रतीक्षा करणें: ताटकळत बसर्गे. तारतळ्या पहा. (कि॰ देर्गे; देत बसर्गे).

तिरताळीस, तिरताळ, त्रेताळीस—वि. त्रेचाळीस ४३ संख्या. [सं. त्रि+चत्वारिंशत्]

तिरतिरा-या-वि. (राजा.) १ चंचळ; अस्थिर. २ चुळबुळथा; अस्वस्थ; अशांत. [तरतर, तुरतुर]

तिरंदाज-पु. तीर मारण्यांत कुशल, धनुर्धारी. [फा. तीर+ अंदाज] तिरंदाजी - स्त्री. धनुर्विद्या; शरसंधान. 'तो रावरंभा सरदार बसुन होयांत तिरदाजींत। ' - ऐपो २८३.

तिरध(धे)ल-स्त्री. १ शेतांतील अथवा मळ्यांतील उत्प-श्राचा खंडकऱ्याने मालकास वावयाचा तिसरा हिस्सा. २ अशा अटीवर घेतलेला मक्ता; खंड. अधेल पहा. [सं. त्रिधा] तिरध-(धे)ली-पु. तिरधेलीनें जमीन करणारा; खंडकरी.

तिरपगडा-डे-पुन. फाशांच्या खेळांतलें एक दान; दोन फाशांनी टाकलेला एक डाव. यांत एका फांशावर एक व एकावर दोन दाणे असतात. तिरपगडं-(ल.) विपरीत. 'सर्व कांहीं तिरपगडं होईल.

तिरपण-ठिगळो-वि. (कु.) त्रेपन्न निरनिराळ्या प्रकारचीं ठिगळें असलेल्या कपड्याप्रमाणें एकच रंग सांगतां येणार नाहीं असा. (ल.) पाताळयंत्री.

तिरपणी-णें--तुरपणी-ण पहा.

तिरपण, तिरपावणे—अक्र. वांकडे होणें; लचकणें; ताठणें (अवयव); अवघडणें; ताटरणें; (मान.) मुचकणें. [तिरपा]

तिरपर्ण-सिक, तरपर्ण.

तिरपणं -- अक्रि. (व.) तिरीप पडणें; दिपून जाणें.

तिरपतकाना-न्हा-न्ही-वि.तिरळे पाहणारा.

तिग्पतकानी-नही--सी. गोट्यांच्या खेळांत. गोटी तिस-ऱ्यांदा मार्गे.

तिरपन्न--वि. त्रेपन्नः, ५३ संख्या. तिरपन ठिगळी-स्त्री. (कु.) चावट, उपद्यापी पोर.

तिरपस—वि. (चंद्रपुरी) आडवा ं (लवंडलेला). 'जेऊन खाऊन तिरपस झाला. '

तिरपा-वि. वांकडा; तिकेस. [सं. तिरम्; हिं. तीच्छी] तिरपी - स्त्री. (व.) लहानशी खिडकी; झरोका.

तिरपीट-सी. १ शीण; थकवा. २ त्रेधा; गडवड; धांदल;

तिरपृख्या-नि. तीन कमानीचा (दरवाजा. असे दरवाजे

चिरफ ठ पहा [सं. त्रि+फल]

छेला. २ ओझरता; कलता. [तिर्यक्+वाकडा]

तिरंबी, तिरमी—मी. तुरंबी, तुरमी पहा.

तिरमणी-नअक. (कु.) बळ; शक्ति; सामर्थ्य. 'बरें, काय चिंता, तुझी तिरमणे मी पाहीन. '

तिरमहा-हे-स्या-पु. नंदीबैल घेउन भिक्षा मागणारी कर्नाटकांतील एक जात किवा तींतील एक व्यक्ति. [का. तिर-गण=फिर्णे]

तिरमाणा--वि. (क.) तटस्थवृत्ति.

तिरमारॉ -पु. (गो) तिरंदाज. [तीर]

तिरमिर्ण -अकि. तिरमिरी येणे. [तिरमिरी]

तिरमिरी—स्त्री. घरी; भोंवळ; मूच्छी. (कि॰ येण). [का.] तिरमी—स्री. १ घरी; भोंड. (कि॰ येण). २ उन्हाची झळ. (कि॰ लागणें; पडणें).

तिरया—(गो.) एक पशु.

तिरवर-वि. तिरपें पाहणारा; तिरळा (डोळा). [तिरवा]

तिरवड--सी. (गो.) प्रेत नेण्याची ताटी; तिरही.

तिरवड—पु. (गो) (सोनारकाम). ठोकण्याचा लहान लांकडी हातोडा.

तिरवा-वि. १ तिरळा (डोळा); तिरपा पाइणारा; काणा. २ वांकडा; कळता; एका बाजूस असणारा; तिरपा. [सं. तिर्थे कृ]

तिरिशागाव-पु. १ तिरसट, चिडखोर माणूस. २ फुशा-रक्या माह्न पराक्रमाचा आव घालणारा माणूस.

तिर्श्वि(सं)गी-न्नी. नित्य सकाळीं, दुपारी व संध्याकाळीं अशा तिन्ही वेळां फुले येणारे एक झाड. [सं. त्रिसंधि]

तिरसट--वि. चिडखोर; तुसडा; चिडका.

तिरसा, तिरवा—वि. तिरळा; तिरपा (डोळा); तिरव्या होळगाचा (माणूस).

तिरसी—वि. (गो.) तिरवा; काणा.

तिरसुवाद--वि. (गो.) तिरसट.

तिरस्कार—पु. तिटकाराः अनादरः धिकारः हेटाळणीः अवमान. [सं.] तिरस्कारण-सिक्ते. हेटाळणें: अनादर करणें: धिकारण: तुच्छ मानणे. [तिरस्कार] तिरस्कारी-वि तिटकारी: चिळसखोर; कंटाळखोर: अनादर, धिकार मनांत ठेवणारा. [तिर-स्कार] तिरस्कृत-वि. झिडकारून दिलेला; निंदित; त्याग, अमान्य पदार्थ. [सं. तिरस्+धान] केलेला; धिकारलेला. [सं.]

यात्रा. २ (ल.) इकडून तिकडे होणारे निरर्थक हेलपाटे: त्रास-ंमूळ राग झांकन टाकणे. [सं. तिरस्+भाव]

तिरफळ-स्त्री. (कों.) १ एक झाड. २ -न. त्याचे फळ; दायक व व्यर्थ प्रवास. ३ वरचेवर लागणाऱ्या पदार्थीची व स्थलांची पांगापांग व गैरसोईची स्थितिः कामाची दाणादाण. ४ तिर्**वांकडा** — वि. १ वांकडातिकडा उभा राहिलेला, पड-¦मनाची अस्थिरता, चचलपणा. उदा० 'सी काल येऊन पोंचलों पण अजून माझी तिरस्थळी आहे. [सं. त्रि+स्थळ] (वाप्र.) • **ची यात्रा**—स्त्री. काशी, प्रयाग व गया या क्षेत्रांची यात्रा (ल.) दूरदूरच्या व गरसोयींच्या ठिकाणीं पांगलेलें काम.

> तिरळण-अकि. फुटणें: तडकरें: पिचणें: तडा जाणें. तीरी तिरळा -- स्त्री. (व.) कुणव्याची एक पोटजात. तिरोळा, तिछोरा, तिलोरी पहा.

> तिग्छा—वि. तिरवा (डोळा अथवा मनुष्य). [सं. तिरस्] तिरळातांदळा--पु. विटीदांड्वया खळांत दोन्ही बाजुंनी खेळणारा एक भिड्न.

तिरळी—स्री. (गो.) दालचिनी.

तिराईत—वि. तिरंदाजीमध्ये क्रशल. [तीर]

तिरांटी-सी. १ (गो.) कागदाचा वंद २ वस्राचा अरुंद फडका. चिरटी. चिरोटी परा.

तिरायत-५. (गो.) तिन्हाईत पहा.

तिरावचे -- कि. (गो.कों.) खात्री पुरविणे, करणे.

तिराहीत — वि. तिऱ्हाईतः पहा. मध्यस्थ.

तिरिंग-पु. एक वनस्पति (गुरांना खाण्यास वैरणीसारखा याचा उपयोग करतात).

निरी, तिस्क —स्री. (सोंगटयांचा खंळ) तिसरे घरीं सोंगटी बसायाजोगा पडणारा फांशाचा डाव; तीन. [सं. त्रि]

तिरी क-वि. (विणकाम) तीन तारांचा (धाग्यांचा) समुदाय. एक तिरीक. [सं. त्रि]

निरीप-म, उन्हाची तिरीप---स्री. १ सकाळ, संध्या-काळचे कोवळे छन. (कि॰ घणें, घेत बसणें). २ कवडसा; खिडकी, दरवाजा यांतून येणारे किरण; ढगांतून येणारे सूर्यकिरण; छटा.

तिरीम-न. दृष्टिमांद्यः बुद्धिमांद्यः -पु. सौम्य प्रकाशः.

तिहका-पु. एक पैसा; पाव आणा. 'तिहका अथवा धान्य झडकरी। मी घालते तुझे पदरीं। '-भिव २२.१०३. [ति= तीन+रका] मह • कोंबडीचा खुन तिरका.

तिरुपन्न, तिरुसष्ट, तिरेचाळ, तिरेचाळीस, तिरे-ताळ, तिरेताळीस, तिरेपन्न, तिरेसर:-- त्रेपन्न, त्रेसष्ट इ०

तिरोधान-न. १ नाहींसा होणें; दडणें अथवा ग्रप्त होणें. २ झांकण: पदर; म्यान; घर; बुरखा; सामान्यतः आच्छादक

तिरोभाव-पु. एखादा राग आळवीत असतां त्यांत दुसऱ्या तिरस्थळी — स्री. १ काशी, प्रयाग, गया या तीन क्षेत्रांची रागाची छाया सामान्य स्वरसमुदायाने उत्पन्न करणे व त्यामुळे तिरोहित—वि. १ नाहींसा झालेला; दडलेला; लपलेला. २ झांकलेला, आच्छादिलेला. [सं. तिरस्+िहत]

तिरोळी—पु. (बे. कों.) १ गवताचा प्रकार. २ झेंड्ची एकेरी फुलांची जात. [तीळ, तिळाच्या फुलांप्रमाणें]

तिके, त्रीक—न. (गो.) सोंगटयांच्या खेळांतील एक दान (तीन). [सं. त्रि]

तिर्कस, तिरकस-वि. तिरपा; वांकडा, वक्र, सरळ, उभा नम्हे असा. [सं. तिर्यक्, तिरस्]

तिर्कसंउची—की. शंकुचा शिरोबिंदु व त्याच्या पायाच्या परिघांतील कोणताहि बिंदु ह्यांस सांधणारी रेषा.

तिर्धेल-पु. १ (कों.) शेतांतील उत्पन्नाचा दोनतृतीयांश भाग मालकाला व एकतृतीयांश शेतकऱ्याला असा केलेला ठराव. २ वरील ठराव करणारें कुळ. [सं. त्रिधा]

तिर्पिटीन—न. (गो.) देवदाराचा चीक. [पोर्तु.; इं. टर्पेंटाइन] तिर्थुचें—िक. (गो.) चालतांना पाऊल तिर्पे होऊन दुखर्णे. [तिरपा]

तिर्फळीन—की. (कु.) त्रिफळाचे झाड. तिरफळ पहा. [सं. त्रिफळ]

तिर्यक्—िव. १ आडवा; तिरपा; वांकडा. २ —िकवि. तिर्कस; उतरता. [सं.] तिर्यक्कोण—पु. काटकोनाखेरीज सर्व सरळ रेषांचा कोन. तिर्यक्क्योनि—िव. १ पशुपासून अथवा पशुप्रमाणें जन्मलेला. २ राक्षस; पिशाच्च; देव इ० (ज्यांची पंचमहाभूतांपासून उत्पत्ति नाहीं असा). [सं.] ० बाहु - (गृत्य) गृत्यामध्यें खाद्म वर व वरून खालीं हात नेत असतां हातांची मधली स्थिति.

तिऱ्याण्णच-वि. त्र्याण्णवः ९३ संख्या.

ति=यांशी-वि. त्र्यांयशी; ८३ संख्या.

तिऱ्याद्वात्तर—वि. त्र्याद्वात्तरः, ७३ संख्या.

ति-हड, ति-हफडां—स्री. तिरडाफांक पहा.

तिन्हस्थळी-स्री. तिरस्थळी पहा.

तिन्हळातांदळा—पु. तिरळातांदळा पहा.

निन्हा — की. तीनपाई लामडी घडवंची (जीवर उमें राहून ज्वारी इ॰ उपणतात ती). [सं. त्रि]

तिन्हाइती-की. मध्यस्थी; पंचाईत.

ति-हाइती-वि. मध्यस्य अथवा मध्यस्थीसंबंधीं.

तिन्हाईत—पु. १ मध्यस्थः पंच. २ पंचांचा अथवा मध्य-स्थांचा समुदायः ३ परका माणूसः त्रयस्थः , नि. कोणत्याहि पक्षांत नसणारा तटस्थ (माणूस).[मल्याळी तिरायुतः सं. त्रयस्थ]

तिन्हाईतपणा—पु. निःपक्षपातः उदासीनताः, तटस्य वृत्तिः, त्रयस्यपणाः

तिन्हाळ -- श्री. तीन पंचांचा तागा; तिवाळ पहा. शको. ४. १७ तिल्ल—पु. १ तिलाचे झाड. २ तील. ३ अंगावरचा नैसर्गिक तिलायेवढा काला ठिपका. [सं.] (वाप्र.) • तुस्य-प्राय-वि. अत्यंत थोडा; अल्पप्रमाणवाचक शब्दप्रयोग. तिलापंण-न. पितृ-पितामहादि पूर्वजांच्या स्मरणानें तिलासह पाणी सोडणें. [सं.] तिलपाल-न. तिलांनीं भरलेलें पात्र (ब्राह्मणाला दान देतात तें). [सं.] तिलपुष्प-न. तिलाचें फूल. [सं.] तिलांजली, तिलांजली हेणें विजन उभा राहणें-एखाद्याच्या मरणाची वाट पाहणें. (एखाद्याचे नांवावर अथवा त्याचे नांवची). तिलांजली देणें, सोहणें; सोहणें, सोहणें, स्वाच वस्तूची) आशा, हक, संबंध सोडणें.

तिलक्क-- १ चंदनाचा-गधाचा टिळा. वाटोळा बिंदु: कपाळ (ल.) उत्तम; श्रेष्ठ, जातींत किंवा वंशांत जो श्रेष्ठ त्यास त्या त्या टिकाणीं म्हणतात. उदा॰ रघुकुलतिलक. [सं.]

तिलककामोद—पु. गायनशास्त्रांतील एक राग. ह्या रागांत षड्ज, तीव ऋषभ, तीव गांधार, कोमल मध्यम, पंचम, तीव धैवत, कोमलनिषाद हे स्वर लागतात. आरोहांत धैवत वज्ये; जाति षाडव संपूर्ण. वादी षड्ज, संवादी पंचम. गानसमय रात्रीचा दुसरा प्रहर.

तिन्द्रंग—पु. गायनशास्त्रांतील एक राग. ह्या रागांत षड्ज, तीत्र गांधार, कोमल मध्यम, पंचम; कोमल निषाद हे स्वर लागतात. जाति औडुव—औडुव. वादी गांधार. संवादी निषाद. गानसमय रात्रीचा दुसरा प्रहर. (हा सार्वकालिक आहे असेंहि मानतात).

तिलवली—पु. लिंगाईत लोकांतील एक पंथ किवा त्यांतील व्यक्ति. चिलवंत पहा

तिलवाडा—पु. एक ताल; ह्यांत सोळा मात्रा व चार विभाग असतात.

तिलारी—पु. (ठाणें) लिंगाईत पंथांत प्रवेश केलेला पंथा-बाहेरील हिंदु.

तिलोरी—जी. कुणब्यांतील एक पोटजात.

तिरुला—वि. खेळणारा तिसरा; खेळांत पाळीनें तिसरा. मिरी (पहिला), दुल्ला (दुसरा), फर्ड़ी (शेवटचा) पहा.

तिस्लाणा—पु. गाण्याचा एक प्रकार; तराणा. [फा. तिलाणा] तिस्लोरी—वि. (गुंबई) जातगंगेर्ने पांक्त ठरविलेला साल कडु; (अकरमाशा).

तिल्हुड, तिल्हुडफांक की. तिरडाफांक पहा.

-वाडबाबा २.४. 'शिरीं तिवट पेच ग्रंतले।' -होला २३. सि. त्रिपटः, प्रा. ति | वड=वस्त्रविशेष ?]

तिवतिवीत -- वि. (गो.) सतेज; टवटवीत पहा. [सं. तेजन] तिवर-पु. एक लहान झाड, तिवीर, तवीर पहा.

तिवरा-प. अभिमान. 'स्वरूपाच्या दर्पे बहुत। चढला त्यासि तिवरा।'-निमा १.८३. [सं. तीव]

निवस-न. एक झाड: याचे लांकड इमारतीच्या उपयोगी असर्ते.

तिवा-व्या-पु. गुरांना होणारा एक रोग. [सं. तीव: प्रा. तिब्व ?]

तिया, तिब्बा-पु. पत्त्यांतील तीन ठिपक्यांचे पान. [सं. त्रि]

तिवा(व)मासा—पु.(गो. कों.) देवमासा. [सं. तिमिमत्स्य] तिवारी — प. पंचगौड ब्राह्मणांपैश्री एक पोटजात. ईस्ट इंडिया कंपनीच्या सैन्यांत या जातीचे बरेच ब्राह्मण असत. [सं. त्रिवेदी ?]

तिवाशा(सा)-शी-सी-की. १तक्या; लोड; गिदी; उशी. ' तिवाशी उशी रम्य पीतांबराची । '-किंसुदाम ४१. ' तिवासिया लोड टाकृनि वैसमी।' -तुगा. २ गादी; चित्रासन; गालिचा 'लोड तिवासे विस्तारले। ' -मुआदि ४६.५. [फा. तिवासी=कशीदा काढलेली लहान बैठक]

तिवीर—पु. (कों.)एक लहान बृक्ष. तवीर पहा हा खाडीच्या कडेस उगवतो.

तिब्ही-सी. (व.) जनावरास होणारा पायाचा एक रोग. तिवा पहा.

तिशा—पु. (ना.) पहिल्यांदा गरोदर असलेल्या स्त्रीस तिच्या गरोदरावस्थेच्या ५ तं ९ महिन्याच्या दरम्यान करण्यांत येणाऱ्या समारंभांत स्त्रीला जे हिरव्या रंगाचे वस्त्र देतात ते: बोहाळतुलीची ओटी.

तिशी—स्त्री. १ तीस वर्षीचें वय; तत्कालीन अवस्था. २ तीस सजातीय पदार्थीचा समुदाय. -वि. तीस दिवसांचा (महिना). [सं. त्रिंशत्; म. तीस] म्ह्र विशी विद्या तिशी धन. तिशीं-किवि, दिवसाच्या तिसाच्या घटकेला.

तिष्ठ(पू)णे-अकि. वाट पाहणे; मार्गप्रतीक्षा करणे; खोळं-बणे. [सं. स्था-तिष्ठ] तिष्ठत बसणे-राहण-असणे-वाट पहात बसणें; खोळंबून राहणें; प्रतीक्षा करणें; अड्डन राहणें. ' अश्व-

तिसकूर--की. (राजा. कु.) (मित्रा-मित्रांमधील) गैर समज; तिडा; तेढ. [सं. तिरस्+कूट]

तिसकूट--वि. (राजा. कु.) मुच्छी; घेरी. (कि॰ येणें). छेळें आऊत. [सं. त्रि]

तिसकूट-सी. (राजा. कु.) कोंवळे देंठ, शेंडा (ल्हान झाडाचा); डिकशी.

तिसकुड-वि (राजा.) तुसडा; तिरसट; चिरडखोर; तिडतिडा.

तिसमारका, तिस्मारखां-खान-पु. १ अंगी श्रत्व नसतां शुरत्वाचा नुसता आव आणणारा मनुष्य. २ (या नांवाचा पूर्वी एक योद्धा होऊन गेला, त्यावहन विपरीत लक्षणेनें). अरेराव, करडा, रागीट मनुष्य. ' शाळेचे सरमास्तर स्वभावाने मोठे गर्विष्ठ व तिस्मारखान होते. '-नि ६५८. -वि. शौर्याच्या; पराक्रमाच्या बाता मारणारा: आव आणणारा. तीसमारका पहा.

तिसरा-वि कमाने दुसऱ्याच्या पुढचाः तीन नंबरचाः तृतीय. [सं. त्रिसः हिं. तिसा] (वाप्र.) ह्याचे तिसरेच एक-१ ह्या मनुष्याचा विचार, कल्पना, मत अथवा मार्ग तिसरा आहे म्हणजे पहिल्या दोहोंशी यार्चे जुळत नाहीं. २ (ल.) विचित्र, विरुक्षण मत, मार्ग. तिसरा पाय-पु. १ एखारें काम करण्याविषयीं दांडगा उत्साह; होस; पूर्ण तयारी. उदा० 'जेवावयाला म्हटलें तर तिसरा पाय. ' २ फार उतावळी. ' त्याला दाखवाल तें तो सांगेल किंवा सांगाल तें तो दाखबील. त्याला दाखविण्याची मात्र भीड धरतां कामा नये, म्हणजे सांगायला तिसरा पाय ? ' -विकारविलसित. तिसरें-न. सुकण्याच्या बाबतींत तिसऱ्या नंबरची नारळाची पेंड. [तिसरा]

तिसराय-षा-पु. तिसरा हिस्सा, भागः (गो.) तिसराय. [तिसरा] तिसरपणांतळॉ-वि. (गो.) तिजवर. [तिसरा+पण]

तिसरी - स्त्री. (गो. क्र.) एका जातीचा शंख: शिंपला. यांत एक प्राणी (मासळी) असतो. (सामा.) मुळा.

तिसळ-पुली. एक मोठें कांटेरी झाड. याच्या फळानें जिभेस मिरमिर लागते त्यांचा मसाल्यांत उपयोग करतात. याच्या वासाने माशाची घाण जाते. तिरफळ पहा.

तिसावा-वि. तीस या संख्येचा, अनुक्रमाचा (विषय). [तीस]

तिसी-की. (काशी) जनसः अळशी (झाड व धान्य). [सं. अतसी]

तिसी--तिशी पहा

तिस्कनड—की. (गो.) भानगड.

तिस्ती—स्त्री १ तिपदरी सुत. २ (गो.) चिंधी. [सं. त्रियुती] तिस्मारगिरी—की. जुल्म. तिस्मारखाँ पहा. 'कैद्यांना मेधादि सुकृर्ते यासी। फळ घेवृनि तिष्ठती। '-मुआदि १३.३५. नेतेवेळी पोलीसाने आपली तिस्मारगिरी दाखविली. '-विक्षिप्त 9.20.

तिस्सा-न. (व.) वसराच्या खोडास तीन खुंटगा अस-

तिस्सां -- वि. (साल) नऊ. [अर. तिस्अ]

शब्द योजितात). [अर. फा. तिर्स्हेन]

तिहीं—(काव्य.) त्यांनीं. 'तिहीं अमित काढिल्या नृप-मखांत पत्रावळी। ' -केका ७. ति]

तिहीं उणे, तिहीं तिहीं उणें — वि. १ (गुणें, उणें यांच्या षोंटाळ्यावकून कदाचित् ?) (त्रिगुण) त्रिविध. २ तिहींनी युक्त. ३ तिहींनीं उपें. -हंको -मनको. [तीन+गुपें, उपें ?]

तिहींची खूण-स्त्री. (सांकेतिक) गुरु, शास्त्र, आत्मप्रतीति यांची खूण.

तिहींताळीं — किवि. १ तीन मजल्यावर. २ तीनहि लोकांत. 'तिहीं तार्ळी हेचि हाक। म्हणती पांढरा स्फटिक।' -तुगा ४१०१. [तीन+हि+तल-ताल]

तिहीरी, तिहेरा-री-वि. १ तीन पदरी (वस्त्र, दोरी). २ तिप्पट; तिघड (परिमाण, जिन्नस). [हिं तिहरा] तिहेरी चुलाण-न. गुन्हाळघर, यांत दोन कढविण्याच्या व एक सांठ्याची अशा तीन काहिली असतात.

तिहीसांज-सी. (व.) तिन्हीसांज; दिवे लावण्याची वेळ: संधिसमय: संध्याकाळ.

तिळ—तीळ पहा. [सं. तिल] (बाप्र. तीळ पहा.)

तिळई—को. तिळांतील एक जात. [तीळ]

तिळवण — सी. एक प्रकार चें रोपटें; भाटवण; कानफोडी पहा. तिळ्या वेळ-बीप. तिळाएवढें लहान फळ येणारी एक वेल. तिळतिळी-लो. चकाकी; तुकतुकी; झिलई. तुळतुळ पहा. तिळतिळोत-वि. तुळतुळीतः चकाकणाराः, चांगल्या झिल-

ईचा (मुख्यतः तेलामुळें किंवा घोटल्यामुळें). तुळतुळीत पहा.

तिळये झाड, तिळयो-न पु. (गो.) एक प्रकारची वन-स्पति.

तिळसांज, तिळसान—बी. (गो.) तिन्हीसांजा (पहा); संध्याकाळ.

तिळॉ-न. (गो.) एक झाड.

तिळी-की प्लीहा. पाणथरी पहा.

तिळी--स्त्री. (कों.) लहान व पांढरे तीळ.

तिळोरा—स्त्री. कुण•यांतील एक पोटजात. तिरळा पहा.

तिळोरी-स्त्री. (मुंबई.) झेंडूची एकेरी फुलाची जात [तीळ] ती—सनास्त्री. १ तृतीयपुरुषी स्त्रीलिंगी सर्वनाम. स्त्रीलिंगी शब्दानें निर्देशिली जाणारी व्यक्ति किंवा वस्तु. २ तिरस्काराथी पुरुषालाहि लावितात. 'म्यां तिला खुब ठकविलें. ' ३ (सांकेतिक) स्वतःची बायको. 'तरी ती म्हणतच होती कीं मुलावें पत्र येऊं द्या आणि मग जा. ' -मोर ६.

ती-वि. (काव्य) तीन. ति पहा. ' एकैका बाणातें तीं तीं तिस्सैन—वि. नव्बदः ९० संख्या (अरबी सालांकरितां हे बाणीं तुझा सुत च्छेदी । '-मोकर्ण १४.३०. [सं. त्रिः प्रा. ति] ती।।-- १ (सांकेतिक) तीर्थस्वरूप या शब्दाचें संक्षिप्त रूप.

२ तिवट; पागोटधाचा एक प्रकार. ३ तिथि.

तीउर-पु. काठ; तीर; किनारा. ' समुद्राच्या तीउरा गेला।' -**उषा ८५३. [सं.** तीर]

तीप सना. (काव्य.) त्या. ' आर्तेले डोळे तीए दीशे। धांव घेती। '- ऋ २५.

ती करें--न. (महानु.) मढ्याच्या पुढें धरावयाची शिकाळी. 'तीकरें श्रीकरें धरणें। '-ऋ १०७. तिकरें पहा.

तीख-नि. (कुण.) तीक्ष्ण. तिखट पहा. 'उकलतेनि उन्मेखें। प्रजाकुशलतेंचि तिखें। '-जा १५.१८५.

तीगराळ--न. तीन वाती लावलेला दिवा. 'तीगराळें विगटनी। घातली खणोखगी। '-कालिकापुराण २८.३१. [सं. त्रि+कर+आलय]

तीचनार--सी. (कु.) खेळांत गोटी असेल तेथेंच टेवण्या-साठी हा शब्द वापरतात.

तीज-सी. १ शुक्ल किंवा कृष्ण पक्षाची तिसरी तिथि: तृतीया. २ (बायकी) चैत्र शुद्ध व वद्य आणि वैशाख शुद्ध तृतीयेचे इळदकुंकु; अक्षयतृतीया. [सं. त्री; गु. तीज]

तीट-पुत्री. १ दृष्ट किंवा पिशाचबाधा होऊं नये म्हणून लहान मुलांच्या कपाळाला लावलेला काजळाचा टिळा; अंगारा. २ तांदूळ इ० धान्य जाळून वगैरे तयार केलेला लहान मुलांच्या कपार्ळी गंधाप्रमाणें रोज स्नानानंतर लावण्याचा पदार्थ. ३ त्याची टिकली. [सं. तिलक]

तीट-सीपु. बांक; वळण; पीळ. तीड पहा.

तीड-की. फट: भेग; चीर. [धव. तड़]

तीड - सी. १ वांक; तेढेपणा; वकता. २ गुंतागुंत; गाठी (दोरींतील); अढी; तिढा. ३ (ल.) गैरसमज (मित्रांमध्यें पर-स्पर); मतभेद; बेकी. [सं. तिर्यक्]

तीड-नी. १ (ल.) आडकाठी; प्रतिबंध; खो; अडथळा; तिडा; अडथळा आणणारी गोष्ट; अडचण (कि॰ येणें; पडणें). २ (हिहोबांत) प्रमाद अथवा चुक. ३ (गी.) कुरापत. (कि॰ काढणें). [का. तड=प्रतिबंध]

तीथ - ली. १ तिथि पहा. २ श्राद्धदिन. [सं. तिथि] (वाप्र) •धर्ण-नेमण-ठरविणे-लग्न वगैरेचा मुहूत निश्चित करणे; कार्याचा दिवस ठरविणे. ॰पालन-१ तिथिपालन पहा. ॰वार -पु. सणवार; शुभवार. 'आम्ही नित्य जात नाहीं, तीथवार आला तर जातों. ' म्ह ॰ तीथ आहे तर भट नाहीं, भट आहे तर तीथ नाहीं=एखाद्या कार्याला दोन गोष्टींची आवश्यकता असते दम नसतात.

तीधरी—वि. (महानु.) तीन खण असलेली. 'रचना विशेषें विचित्रीं। हाट चौहोट तीथरी। ' -ऋ २०. [ती=तीन+ थर]

तीन-वि. ३ संख्या. [सं. त्रि; प्रा. तिण्ण; फ्रें.जि. त्रीन] (वाप्र.) • अडकून सीताराम-(कर.) एक वाकप्रचार घोटाळ्यांत पाडणे. 'त्या गृहस्थाने तीन अडकून सीताराम केल्यामुळे आम्हाला कोठें जातां येईना. •ताड उडणें-तीन ताळ उडणें पहा. •तेरा नव बारा-पोकळ, गैरलागु भलभलत्या सबबी सांगणे. (कि॰ लावणें; मांडणें; सांगणें; बोलणें) ॰तेरा-तेरा, आठ अठरा-वि. पांगापांग; दाणादाण; उध्वस्तः, फांकलेर्हे; पांगलेले. ०तेरा गोष्टी-सीभव. १ अरेरावीचें, दांडगाईचें भाषण. २ असंबद्ध, विसंगत भाषण. ३ व्यर्थ बहाणे; केवळ सबबी. (क्रि॰ सांगर्णे). ॰फातार मांडप-(गो.) स्वतंत्र संसार घेऊन बसणें; तीन धोंडे मांडणें, निराळी चल करणें. [फातार=फत्तर] सामाशब्द-० असी-पुअव. त्रेतामि; दक्षिणामि, गाहैपत्य व आवहनीय हे तीन अभी. 'तेय अभि तिनी मृर्तिमंत।' -एमा २४.२२२. ० अ**बस्था**-क्रीभव. बाल्य, तारुण्य वाधेक्य. अशाधार-स्रीभव. (धर्माचे) श्रुति, स्मृति, पुराणे इ० आधार. ० ऋषी-नभव. देव. ऋषी व पितर यांचीं ऋणे. ही मनुष्यानें यह, स्वाध्याय व पुत्रप्राप्ति इ०नी हिं. कमठा=धनुष्य] •गर-पु. बाण करणारा (कारागीर). फेडावयाची असतात. • कार्री-नगव. दान. अध्ययन व यजन इ॰ ब्राह्मणांचीं कर्में. •काणे-ने-न्हे-पुअव. (तीन ठिपके.) फाशांतील प्रत्येक फाशावर एक एक असे तीन संख्येचें दान. मार सुर्ळी देती। '-दा ३.७.७१. • काळ-पुअव १ (व्या.) भूतकाळ, वर्तमानकाळ व भविष्यकाळ. २ उन्हाळा, पावसाळा व हिंवाळा. ३ सकाळ, दुपार व संख्या- मानलेल्या नद्यांच्या किनाऱ्यावरील पुण्य क्षेत्र. २ पवित्र नदी. ३ काळ. •कानी टोपी-स्त्री. तीन कोन असलेली टोपी. •ब्राम-पुभव. प्रामत्रय पहा. • ठिकाणी बांकडा-वि. १ मान, कंबर, आगि पाय या ठिकाणीं वांकडेपणा असणारा. २ (ल.) अति- इ०. ४ पवित्र क्षेत्राची यात्रा. (कि० करणें, घडणें). ५ (गौरवार्थीं) शय कुरूप; कुबडा. ३ (ल.) चिडम्बोर; तिरसिंगराव; तकारी; गुरु; धार्मिक अध्यापक; वडील, पूज्य व्यक्ति. 'तीर्थपाद.' ६ पवित्र माणुसघाण्या. ०ताळ-पुभव. स्वर्ग, मृत्यु व पाताळ; त्रितल. प्रदेश, स्यळ. देवतीर्थ; ऋषितीर्थ आणि पितृतीर्थ असे या तीर्थ-•ताळ उइणें-गोध्टी सांगर्णे-उडवाउडवी करून बोल्णें; स्थळांचे तीन प्रकार आहेत. बोटांचा अग्रभाग, तळहाताचा बाहेरील गप्पा मारणें. मगरूरपणार्ने अथवा उद्धटपणार्ने बोलणें; गर्व (करंगळीकडचा) भाग व आंतील (अंगठयाकडचा) भाग हीं अनुकर्म वाहणें; फुशारक्या मारणें. ॰तुकडी-वि. (कों.) (एकदम तीन त्यांची स्थानें होत. देव, ऋषि व पितर यांना त्या त्या स्थानांपासुन तुकडे पडणारी) अतिशय बारीक व कमजोर (दोरी, नाडी, श्राद्धसमर्यी व तर्पण करतांना उदक देतात. तळहाताच्या मध्यभागी फीत). ॰ तु फ डियांची चोळी-की. दोन्ही हाताकरता दोन एक चवरें अग्नितीर्थ कल्पिलें आहे. मनुष्य धार्मिक विधीत यांतूनच तुकडे व (मधल्या) सर्वे अंगाचा एक तुकडा याप्रमाणे केलेली आचमन करतो, ब्राह्मणाला दिलेलें दान अमीने भक्षण करूं नये किंवा चोळी; अखंड चोळी. ॰द्राणे-पुथव. तीन काने पहा. ॰ दिय- दानाभीने ब्राह्मणाचा हात दग्ध होऊं नये म्हणून त्याच्या हातावर साचा भाऊ-पु. (ज्याचे फक्त तीन दिवसच सुतक धरावे याच ठिकाणी पाणी सोडतात. [सं.] (वाप्र.) • करणें -१ गंगादि

पण पुष्कळदां त्या दोहोंपैकीं एकच अनुकूल असते. दोन्ही एक- (हटयोग) इडा. पिंगला व सुष्मना. • माही-वि. तिमाही; त्रमासिक, • योग-पुअव, भक्ति, कमे व ज्ञान हे योग. • लिंग-नअव. (ब्या.) पुर्हिग, स्त्रीलिंग व नपुंसकलिंग. व्यार-पुअव. तीन आठवडे. • स्थिती-स्रीअव. (पदार्थीच्या) घन, द्रव व वायुरूप तीन अवस्था. ॰ हिस्से-पुअव. (चारांपैकीं) तीन भाग. ह्यावस्त आधिक्य किंवा अधिकभाग.

> तीप-पु. (गो.) टाईप. [पोर्तु; तिप] तीय - की. (गो.) तीर मारण्याकरितां ठेवलेला पदार्थ; टोंचा: लक्ष्य.

> तीर---न. (समुद्र, नदी वगैरेचा) कांठ; किनारा; नदीच्या सभोवतालचा प्रांत. 'स्पर्धंत काक नेणें की केवळ दूर राहिलें तीर।' -मोकर्ण २८.४६. [सं.]

> तीर-पु. १ बाण: शर. 'मार्गे धांवे वायस हंस पुढें सोडिला जसा तीर। '-मोकर्ण २८,४६. २ भेगः चीरः भगदाड (जमीनीस पडणारें). ३ खांब इ॰कांस तिरकस दिलेला धीरा. ४ टेंकू; धीरा. ५ तरफ; उटाळी: पदार्थ उचलण्यासाठीं त्यास लांकुड इ०चा वेतात तो नेटावा. ६ (नाविक) डोलकाठीच्या किंवा इतर आधारासाठीं जोड देणारें लांकडः, टेकावा. ७ घराच्या पाख्यास आढ्यापासून लगीपर्यंत असलेलें जाड लांकुड, वांसा. [फा.] सामाशब्द-॰कमठा-कमान-पुत्नी. धनुष्य आणि बाण. [तीर+सं. कमठ; [तीर+कार] तीरंदाज-पु. धनुर्घारी; तिरंदाज पहा. •मार-पु. १ बाणांचा वर्षाव, माराः तिरंदाजी. २ बाणांनीं ठार मारणें. 'तीर-

तीर्थ-न. १ पवित्र स्थळ; कोणतीहि यात्रेची जागा; पवित्र पवित्र नदीचें पाणी: ब्राह्मण किंवा सन्यासी यांचे चरणोदक: देव-मृतीला स्नान घातलेलें उदक; पवित्र जल; स्नानोदक, पादोदक लागतें असा) लांबचा भाऊमंद, नातेवाईक. •नाइन्या-स्तीथव. तीर्यास जाऊन स्नानादि यात्राविधि करणें. २ तीर्याला भेट देणें.

म्ह० १ तीथी गेल्यावांचून मुडण होत नाहीं=बऱ्या बोलानें कोणी ऐक्त नाहीं. सोनारानें कान टोंचल्याशिवाय समज पटत नाहीं. २ वाहिली ती गंगा, राहिलें तें तीर्थ=कांहींहि केलें तरी, कोणत्याहि बाजुने फायदाच. सामाशब्द- ०काक- पु. (तीर्थाच्या ठिकाणी अस-लेला कावळा). (ल.) लूट करण्याकरितां, डल्ला मारण्याकरितां सर्वदां टपून बसलेला माणूस; उचल्या; गिधाड; छकवणारा. •कुडी-गं(गि)डी-पात्री-स्री. तीथे ठेवण्याचे चंबुसारखें बारीक गळा असलेलें भांडें: तीर्थाचें भांडें. 'हें जाणोनि मानसी। तीर्थागंडी वेई कांतेसी। गंगा प्रोक्षन तिघांसी। भोजन वेई जाणपां। -दत्तपरे १४७. ॰पंक्ति, तीर्थावलि-स्री. १ पुण्यक्षेत्रांचा क्रम. २ त्या क्षेत्रांची यादी (प्रजादि प्रसंगीं म्हणावयाची अयोध्या, मथरा, माया इ०). ॰ पैथ-प. १ (गोसावी लोकांतील तीथे हें पद नांवाच्या शेवटीं धारण करणारा) एक पंथ, भेद, २ तीर्थक्षेत्राचा मार्ग, वाट. 'प्रभातकाळीं उद्धिन कापडी तीर्थपंथ लक्षी। '-होला (भूपाळी १६). ॰पाद-प. मोक्षदाता ग्रहः गायत्रीचा उपदेश करणारा गुरु, गुरुपवेश देणारा (पिता). • प्रसाद-पु. १ कथा-श्रवण, देवदर्शन यांसाठीं आलेल्यास ग्रावयाचे देवावरील निर्माल्य, तीथ, अंगारा, खिरापत इ०. ' आमच्याकडे आज सत्यनारायण आहे, तर आपण तीर्थप्रसादास या. ' २ साधुसंतांनी भक्तगणास, शिष्यांस अनुप्रहार्थ दिलेल फळ, तीर्थ, अंगारा इ० पदार्थ. •यात्रा—स्री. पुण्यक्षेत्रीं जाणें; तीर्थाच्या ठिकाणीं जाणें; तीर्थाटण; क्षेत्रस्थानचा प्रवास. •राज-प्र. १ प्रयाग क्षेत्र. 'तो तीर्थराज प्रगटे जग उद्धराया। '-सारुह ८.१४६. २ समुद्र. ३ (ल.) सद्गुर. ॰रूप-वि. १ (प्रत्यक्ष तीर्थेच या अर्थी पत्र लिहितांना आरंभीं लिहितात) पिता. २ मातापिता (उभयता); ३ माता पित्यांच्या ठिकाणीं असणाऱ्यास लावावयाची संज्ञा,मायना. •वटी-लोटी, तीथींटी-सी. तीर्थ ठेवण्याचे भांडें. वाटी. तीर्थ-पात्र. [तिथै+वाटी] •वासी-स्र-पु. १ तीर्थाच्या ठिकाणी राह-णारा गोसावी किंवा साध. २ तीर्थयात्रा करीत फिरणारा गोसावी: बैरागी. • विधि-प. तीर्थश्रादः तीर्थाचे ठिकाणीं करावयाचे क्षीर. श्वाद, तीर्थपूजन, ब्राह्मणसंतर्पण इ० विधि, धार्मिक प्रकार. •श्राद्ध-न. तीर्थाच्या ठिकाणीं करावयाचें सक्षौर श्राद्धः तीर्थ-विधि. •स्वरूप-वि. पत्रांत आई, बाप यांशिवाय इतर वडील नातेवाईकांस किंवा पुज्य वाटणाऱ्या माणसांस लिहिण्यांत येणारी आदराची संज्ञा, मायना, तीर्थाटन-न, अनेक तीर्थयात्रा करीत फिरणें. तीर्थयात्रा पहा. तीर्थोदक-न. तीर्थ अर्थ २, ३ पहा. तीर्थोपवास-पु. यात्रेकरूने तीर्थाच्या ठिकाणी गेल्यावर प्रथम दिवशीं करावयाचा उपास. तीर्थोपाध्याय-पाध्या-प क्षेत्राच्या ठिकाणीं असणारा ठराविक उपाध्याय; धार्मिक विधि सांगणारा तीर्थक्षेत्रींचा ब्राह्मणः पंड्या.

तीम्न—वि. १ जलाल; झोंबणारा; तिखट. २ (ल.) जालीम; उम्र; भयंकर; प्रखर (आग, स्वभाव). ३ तीक्षण; कुशाप्र (शस्त्राची धार, बुद्धि). ४ ममेंवेधक; खोंचदार (भाषण). [सं.] • ऋष्यम—गांधार—धेंवत—निषाद—पु. (संगीत) रागांचे प्रकार. शुद्ध ऋषम इ० पहा. • मध्यम—पु. (संगीत) पांच विकृत स्वरांपैकीं तिसरा स्वर. विकृत स्वर पहा. • स्वर—पु शुद्ध स्वरांपेक्षां ध्वनीनें उंच असलेला स्वर. परंतु शुद्ध रि, ग, ध, नि या चार स्वरांचे ध्वनी तीव रि, ग, ध, नि स्वरांह्व भिन्न नसल्यानें वरील शुद्ध स्वरांसच तीव स्वर म्हणतात. तीव्या—की. १ (संगीत) पहिल्या श्रुतीचें नांव, २ (ताल) सात मात्रा व तीन विभागांचा एक ताल. तीव्रोडण—वि. १ अर्थंत उष्ण. २ (ल.) कडक; जलाल. [सं.]

तीस—वि. ३० संख्या. [सं. त्रिंशत्; प्रा. तीस] ० मुहूर्ती संक्रांत-की. पुष्य, इस्त, मघा, कृत्तिका, अश्विनी, मृग, चित्रा, अनुराधा, मूळ, श्रवण, धिनष्ठा, रेवती, पूर्वा, पूर्वाभाद्रपदा व उत्तराभाद्रपदा हीं नक्षत्रें असतां येणारा संक्रांतीचा योग. या संक्रांतीचें फळ मध्यम असतें.

तीसमारका—पु. (तीस माशा मारणारा. एका गोष्टीवस्तन) बाताड्या; गप्पीदास; तोतया. तिस्मारखां पहा.

तीळ-प. १ गळिताच्या धान्यापैकी एक. यांत काळे व पांढरे असे दोन प्रकार आहेत. तिळाचें तेल निघतें व त्याची पंड गुरें खातात. रानतीळ म्हणून तिळाच्या झाडासारखें एक झाड असते. २ शरीराच्या कातडीवरील नैसर्गिक काळा डाग. तिल अर्थ ३ पहा. ३ डोळ्यांतील काळा ठिपका. 'तिळा करितां पुतळी। दिसों लागे।' -दा ८.३.४. ' कां ते नेत्रद्वयांतील बाहलाबाहली। त्यांची तीळपुतळीने सोयरीक केली। ' -स्वादि ११.१.५७. -क्रिवि. तिळभरः यत्किचित्. 'तरी तीळ सनदांचा उज्रर न धरितां. '-वाडसमा १.१५३ [सं. तिल] (हा शब्द समासांत आला असतां व्हस्व उच्चारला जातो यासाठीं व्हस्व तीचे सामासिकशब्द व वाकप्रचार येथे दिले आहेत). (वाप्र.) •खाऊन वत मोडणें-(एक तीळ खाह्रधानेहि उपवास मोडतो यावरून) थोडक्या लाभाकरितां वाईट गोष्ट करणे. तीळ घालून कुळ उच्चारप-(गो.) विकत श्राद्ध करणें. •तीळ-१ थोडें थोडें; जराजरा; किंचित्: अल्प. ' औषध नित्य तिळतीळ खात जा. ' २ हळू हळू; धीरेधीरे. म्हः शेजीची केली आस आणि तीळतीळ तुटे मास. •तीळ जांच तुर्रेण -सारखी काळजी, हुरहुर लागणे; अतिशय चिंता वाटणें. 'तिळतीळ तुटे ग जीव सदा चैन नच पडे।' -सत्य-विजय. ॰ तृट्णें-सोयर, सुतक (तिलांजलीचा) संबंध सुट्णें; नातें तुटणें. •दान देणें-१ (मृतमनुष्यास तिलांजली देतात यावहन ल.) तिलांजली देणें; संबंध सोडणें; त्याग करणें. २ एखाद्या पर्व दिवशीं तीर्थाच्या ठिकाणीं स्नान, तिलदान करतात तें, ' ऐसा

श्रीकृष्णार्जुन । -संवादसंगर्मी स्नान । करूनि देतसे तिळदान । त्याच्या राहिलेल्या काड्या. तिळागुणी-नस्नी. सलोखाः ऐक्यः अहंतेचें।'-ज्ञा १८.१६१९. गेला.' -नाक ३.३९. तोंडों तीळ न भिज्ञणें-एखादी ग्रप्त होणे. तिळांजळी, तिळांजळी, तिळांजळ, तिळोदक-गोष्ट तोंडांत, मनांत न राहणें. तिळीं असर्णे-१ (एखाद्याच्या) तिलांजली-जुली इ॰ पहा. तिळांजळी देणें-तिलांजली देणें कह्यांत, अर्ध्या वचनांत असर्गे. २ (व.) एक रास असर्गे. ३ (व.) पहा. पूर्णपर्गे संबंध सोडगें. ' जे विषयांसि तिळांजळी देऊनि । ऐकण्यांत असर्गे. तिळीं थेंब पष्टणे-(कपाळावरच्या तिळावर प्रवृत्तिवरी निगड वाऊनि । मातें हृदर्गी सनि । भोगितांती । ' -ज्ञा धामाचा थेंब पडणें) संतप्त होणें; अतिशय रागावणें. तिळीं येण- १ दुस-याच्या कह्यांत, सतेत येणे. तिळागुणी होणें; स्वाधीन होगें. 'देव तिळीं आला।गोर्डे गोड जीव धाला।'-तुगा २०३८, २ अनुकूल होणें: सख्य, प्रेम ठेवणें. 'तीळखा तिळीं ये गुळखा गोडर्से बोल.' सामाशब्द- •काट-न. (कु.) तिळाचे काड: पाचोळा. [सं. तिल-काष्ठ] •कुट-न. मोहऱ्या, मेथ्या, तीळ इ० कुटून केलेली पूड; एक तोंडीलावर्णे. •कोंद्र-स्त्री. तिळाचे सारण, पुरण. कोंद पहा. •गूळ-पु. (मकरसंकांतीच्या दिवशीं वाटतात ते) यूळ मिश्रित तीळ; शर्करामिश्रित तीळ; इलवा. तिळवण पहा. 'तिळगूळ घ्या, गोड बोला.' •तुच्य-च्या-तिळमात्रः तिळप्राय. 'तिळत्रस्य नाहीं मनि डगस्या।' -मध्य २२० ' मशारनिल्हेच्या अमलास अतःपर तिळत्रल्या कजिया न करणें. ' -वाडशा १.११७. ०पुष्प-न. १ तिळाचें फूल. २ (ल.) डोळ्यांत पडलेला डाग, फूल. ॰प्राय-क्रिवि. किंचित; थोडें; अल्पः 'सोमल तिळप्राय खाल्ला असतां विकार होतो. ' भर-राई-मुळी देखील; थोडें सुद्धां 'धर्मवासना कांहीं ज्याचे मानसिं तिळभर नाहीं। ' -मध्व ५५२. ' तुजसम अरोळी देईल तो उणी नाहीं तिळराई।'-राला ९. ॰मांडा-पु. (बे.) वर तीळ लावुन तयार केलेला मांडा. • यदी-न्त्री. ? साखर घालून केलेली तिळाची वडी. २ (राजा.) तोंडीलावण्याकरितां तिळाची अनेक पदार्थ घालन केलेली वडी. 'तिखट तिळवडे, सारबिजवडे।' -अमृत ३५. •वण-स्ती. (बायकी) लग्न झाल्यानंतर पहिल्या मकरसंकांतीस हलवा. तिळाचे लाइ, आहेर वगैरे नवरा-नवरीकडील माणसें परस्परांच्या घरीं पाठवीत असतात तो प्रकार. संकांतीच्या सणांतील एक कृत्य; तिळगूळ. [सं. तिल-|वायन; म. वाण] व्यर्णी-स्त्री. १ तिळगूळ. ' भारत कथा संक्रमणीं । निरोपमरूपें तिळवणी । ' -मुसभा ३.१५३. २ तिळवण पहा. तिळवा, तिळवा लाइ-पु. तीळ वगैरे घालून केलेला तिळाचा लाडू. 'दृढतर तिळवे हे गोड अत्यंत लाडु। ' –सारुह ३.५५. 'तिळवे लाडु अमृतफर्कें। ' –वसा १०.७०. [का. तुक=वजन, योग्यता] २६. **्संऋांत**-स्त्री. १ मकरसंकांत. २ मकरसंकांतीला पाटील-कुळकण्यों वा तिळगूळ घ्यावयाचा हक. तिळसे गुळसे-न. (ना.) संकातीचा तीळगूळ. •होम-पु. तिळाच्या आहुती देउन केलेला भाकर किंवा रोटी हे शब्द असतां) अन्न; भोजन; जेवण. ' सोडिन

॰पायड होर्जे-(अंगाचा) एकमत्यः प्रेमभाव. (कि॰ येर्णेः असर्णेः होर्णे). तिळागुणी संताप होगें. 'माझ्या आवडत्या अंगाचा तिळपापड होऊन येंगें-(कोणेकास कोणीएक) अनुकल होणें; दोघांचा प्रीतिभाव ८.१२४. तिळातांतळा-वि. (शिवामुठ, इ० स्त्रियांच्या धार्मिक-विधींत नीळ व तांदळ एकन्न करतात त्यावरून ल.) मनमिळाऊ 'तुका म्हणे कान्हो तिळयां-तांदळया । जिंकें तो करी आपुला खेळया। '-तुगा २५४. [तीळ-तांदळ] तिळेळ, तिळधेळ-न. (कों.) तिळाचें तेल. [सं. तिलतेल; प्रा. तिलेख; म. तिळ+ एल] तिळोदक-न. १ तिलांजिल पहा. 'त्याचे उत्तर कार्य करि प्रभु साधु तिलोदक ओपी। ' -मो रामायणंपचशती अरण्य १२९. २ श्राद्धामध्ये पितरांना उपचार समर्पण करण्यासाठी तीळ घालुन अभिमंत्रित केलेलें पाणी. ॰देगें-(ल.) संबंध तोडणें; त्याग करणें. 'म्हणोनि भलतेणें एथ सद्भावें नाहावें। प्रयागमाधव विश्वहर पहार्वे । येतुलेनि संसारासि द्यार्वे । तिळोदक । '-ज्ञा ११.१०. -एमा २३.४८७.

> तीक्ष्ण-वि. १ प्रखर; जहाल; झोंबणारा; बोंचणारा; तीव्र अर्थ १ पहा. टोचणारा. २ अतिशय धार असलेलें पाणीदार; (शस्त्र). **३ इ**तर अर्थी तीत्र पहा. ४ (ल.) तत्पर; उत्साही; हुवार. [सं.] ॰ दंड-वि कडक; कठिण; करडा (शास्ता, राजा, न्याया-धीश). तीक्ष्णाई-स्त्री. १ तिखटपणा, कडकपणा. २ प्रखरता; तीवता. ३ (ल.) उत्सुकता; तीवता; आवेश; कुशाप्रता.

> तुआं सना. द्वितीयपुरुष. (काव्य) तुं या सर्वनामाचे तृती-येचें एकवचनी रूप. त्वां; तूं. 'तुआं स्नेहों सांडिलें।'-शिशु १०१. [सं. त्वया]

> तुई - स्री. कलावतु र्किवा जर यांची चोळी इ० कास लाव-ण्याची फीत, कांठ; जर; कलाबतू. [हिं.]

> आघवा। तेंचि तुक तयां चिया सद्भावा।'-ज्ञा ९.२६१. २ (काव्य) तोलः जोखः वजनः ' वार्वे संभावः नी समतुक भावे। आपणिह खार्वे त्यांचे तुके। ' -तुगा ३१. ६ तुलना; बरोबरी. ' विप्रवर सुते क्षत्रिय उतरेल तुझ्या न हा ययाति तुर्की।'-मोआदि

तुक-की. ध्रुपदांच्या चार अवयवांची एकत्र संज्ञा.

तुकडा-पु. १ खांड; खाप; शकल. २ (विशेषत: प्रथमपर्दी होम. तिन्त्राचे कोन्त्र-न. (माण.) तीळ झाडून घेतल्यानंतर सदन्न सेविल कोण सुधी अश्वचि वाळके तुकहे। '-मोज्योग ११.

४१. ३ (ल.) निर्वाहार्चे साधन: पोट: अन्न; दाणापाणी, भाकर. ४ (नांदेडहैद्राबाद.) गव्हाची साधी पोळी. ५ (अंकगणित) वर्तुलखंड. ६ २५-३० हात लांबीचें पागोटें. (कुस्त्यांच्या वेळीं बक्षिसा साठीं देतात तें). [सं. त्रोटक, स्तोक; हिं. दुकडा; का. तुकडि] (वाप्र.) • तो द्वन देणे-(नाकारीत असतांना) भीड अथवा मुख्तत न धरितां स्पष्ट उत्तर देणें. ॰देणें-वाटा, हिस्सा देणें. तुकडे पडण-१ मोठी व चुरशीची चढाओढ लागण. २ महाग; होण; दुर्मिळ होणे. (ज्यांचे तुकडेतुकडे करून थोडीथोडी विकी करतां येईल अशा पदार्थीच्या किंमतीसंबंधींहि योजतात). 'मांजरपाटाचे-धान्याचे - आंव्याचे - गुळाचे - तुकडे पडतात. ' (कामाचे) तुकडे पडणे-अपाटयाने, लवकर होणे; चट्कन उरक्णे. (हात, पाय, मान, कमर, पाठ वगैरेचे) तुकडे पडणे-अति श्रमाने थकून जागे; मरगळीस येगे. 'चालून चालून पायाचे तुकडे पडले.' तुकडी-स्नी. १ लहान तुकडा. २ लहान टोळी; देश, सैन्य याचा भाग; विभाग. 'तुकडी पुर्गे-पोटतुकडी तालुके हवेली ... [तुकडा] तुकडमोडवा-बाबू-वि. ऐतखाऊ; भोजनभाऊ; पंक्तिपठाण; काम न करतां खाणारा; आळशी [तुकडा+मोडणें] तुकड्या-वि. आगंतुकी अथवा भिक्षा मागून निर्वाह करणारा; आयतखाऊ. (आळशी माणसाबद्दल म्ह्णतात). [तुकडा] तुकड्याची चोळी-स्री. खणाचे नऊ तुकडे करून ते जोडून केलेली चोळी. याच्या उलट अंखड चोळी.

तुकर्णे — सिक. (काव्य) १ तोल्ं ; वजन कर्णे. 'आतां स्वप्नचि हें तुकर्ले । साचासरिसें । '-क्का ४.१. 'तयाचे तुकीं कोण ऐसा तुकावा। ' २ बरोबरी करणें ; समान, सारखा असणें. ' 'पर-क्रम्वाचेनि पाडे तुके।'-क्का ६.९०. ३ (ल.) अंदाज करणें ; किंमत करणें. 'परव्रम्हरूपीं असा हा तुकावा। ' [का. तुक]

तुक्तणे-- अकि. (ल.) चिंतन अथवा विचार करणे.

तुकर्णे — अकि. (संमति अथवा) रुकार देतांना मान डोल्णे. 'यजन करितां कौतुर्कें। तिहीं वेदांचा माथा तुर्के।' - इता ९. ३०८. 'मान-माथा-मस्तक-शीर तुक्णें.' - सिके. हलविणें; डोलविणे. 'अहो पुसा आपणिच पढिवजे। मग पढे तरी माथा तुकिजे।'- इता १९.१७. [का. तुकु=डोल्णें; हालविणें]

तुकतुकी—की. (प्रकृति निरोगी असल्यामुळें शरीरावर असल्लें) तेज; टवटवी; लाली; तजेला; हुशारी; बौलदारपणा. [हश्य तक्तक्, तुक्तुक्] तुकतुकांत-वि. (तुकतुकीनें युक्त) टवटवीत; ताजातयाना; मुरेख; हुशार; निरोगी.

तुक्तना—स्त्री. (खा.) तागडी. पदार्थ वजन करण्याचे साधन [सुकर्णे]

तुकंबरी-बराई, तुकं(कुं)बराई—की. तुळशीचें वीं; तुक-मरिआ पहा.

तुकमठ—वि. (महानु.) वजनांत हलकें; हलकट. 'मेरु-पासाव घनवटें। जी हिंसी जालीं तुकमठें।'—ऋ ३०. [तुकणें+ मठ अल्पर्थीं; मह=मंद]

तुकमरिआ—न. सबज्याचें, तुळशीचें बी. तुकंबरी पहा. [फा. तुकमा+राई ?]

तुकमा, तुकमा—प. १ गुंडीचें काज; बिरडें; गुंडी; बटन. २ डोळचाची कानी; डोळचाचा दीर्घवर्तुळाकर दिसणारा भाग. [फा. तुक्मा]

तुकर्मे -- न. मुळशाचे बीं. -मुंव्या ११०.

तुकथा—न. महत्त्व; वजन. तुक पहा. 'यजमान पडिला भूमंडळी। त्याचा तृं तुकवा सांभाळी।' —कथा. ३.१४.९४. [तुक]

तुक्र(का)विणं—उकि. १ (मान, मस्तक, माथा ६०) डोलविणे; द्वालविणें. 'मान तुकावीत आखंडल घागऱ्या मंजूळ ऐकोनि।'र (ल.) संमति, पसंति दशैविणें. [का. तुक्]

तुका—सना. (कु. गो.) तुला. ३१० १ केलें तुका झालें माका. २ (गो.) तुकाना माका घाल सुण्यास=तुला ना मला घाल सुञ्याला. ३ (गो.) तुका माका पडाना तुसे बगर जायना=तुसें माझें जुळत नाहीं पण तुस्या शिवाय माझें चालत नाहीं.

तुकाई—सी. देवी; पार्वती; तुळजापुरची अंबाबाई.[तुका+ आई] म्ह० तुकाई तुळजापुरी नायटे मुख्खांत.

तुकाई—स्त्री. (काव्य) तोलणे वजन; माप, करण्याची किया. [का. तुक]

तुकाराम—पु. एक संत कवि. हा सतराव्या शतकांत होछन गेला. (वाप्र.) तुकाराम खुवाची मेख-न उकलण्या-सारखें कोडें; गृढ (तुकारामाच्या कांहीं अभंगांत जो गृढ अर्थ भरला आहे कीं तो कोणालाच निश्चयपूर्वक उकलतां येत नाहीं यावस्त).

तुकूम(कुंब)राई-तुकमरिआ पहा. [फा. तुक्मराई]

तुक्कल जी. १ एक विशिष्ट आकाराचा पतंगः; कनकावळ्याः सारखी एक कागदाची दावडी. २ (व.) सर्पाच्या फणीच्या आकाराचा पतंगः. [हिं.]

तुक का—का—पु. १ पात्याऐवर्जी तोंडाशीं गोळा असलेला बोधट बाण २ (ल.) गुप्त निंदा; कावेबाजीचा फटका अधवा टोमणा; व्यंग्यार्थ; व्याजोक्ति. (कि॰ टाकणें; मारणें; टेवणें). ३ आळ; आरोप. उदा॰ 'त्या चोरीचा तुका हा मजवर टेवृन गेला. '[फा. तुका] कहा । जह लागला तर तीर नाहींतर तुका.

तुखम—न. १ बीज; बीं. २ अंडें. ३ शुक्र; बीर्य. [फा. तुख्म ; तुल॰ सं. तोक्म ?] तुखार—पु. तुषार; थेंब. 'ते तुखारू उसळैले। माथेआं वरी।'-शिञ्च ७१४. [सं. तुषार]

तुंग—प्. १ जमाव; टोळी; समृह; समुदाय. २ (नदीचा) बांध; बंधारा. ३ ज्यांतून नळ नेतात तो हौद; टाकी. ४ विशिष्ट प्रकारचें (कांचेचें, मातीचें अथवा धातूचें) भांडें. यांत तीथे, गुळाब-पाणी इ० ठेवतात. ५ पखवाजाची गवसणी.

तुंग—िव. उंच. 'प्रवृत्तिनिवृत्तीचीं तुंगे। तटें सांडी। –ज्ञा ७. ७०. २ श्रेष्ठ; मोठा. 'तुज न म्हणों छघु अथवा तुंगा। '—अमृत नवनीत ४०. [सं.] तुंगता—स्त्री. उंची. [सं.] ॰ मापक यंत्र—न. (शाप.) पर्वतादिकांची उंची मोजण्याचें यंत्र. (इं.) हायड्रोमीटर. [सं.]

तुंगार—पु. १ शैवांतील एक पंथ व त्यांतील व्यक्ति २ वसई जवळील एक उंच डोंगर.

तुरुद्ध-वि. १ धुद्र; धुह्रकः; हलकाः; अल्प. २ हलकटः; मान्यता नसलेलाः, नीच. ३ तिरस्करणीयः; निरुपयोगी. [सं.] •करणें—हलकें मानणें; झिडकारणें, अवमानणें.

तुज्ञ—सना. (काव्य) तुला; तुजला. 'अशा तुज न जो भजे मनुज धिक तयांचे जिणे।'—केका ११.

तुजा-जी-जें-स. (कान्य.) तुझा-झी-झे. 'पार्था सख्या निरंतर परिवृद्ध असो भुजप्रताप तुजा। '-मोकर्ण १२.३०.

तुझा—सना. तूं या सर्वनामाची षष्टी विभक्ति. तुझिया—सना. (काव्य) तुझ्या. 'स्तवार्थ तुझिया तुझ्यासम कवी कधीं जन्मती।'—केका २७. तुझ्याच्यान्—(अशिष्ट.) तुशी शपथ (गळथाच्यान शब्दाप्रमाणें) | तुशीच+आण]

तुङ्यावस्त---किनि. (व.) तुङ्याच्याने-कङ्ग. [तुङ्या+ अर. वास्त]

तुरओल --- न. (कों.) फार दिवस पाउस न पडल्या नें जिम-नीस राहिलेली थोडी ओल. [म. तूट+ओल]

तुटक—वि. १ मोडलेला; अडयळा आलेला; तहकूब ठेवलेळा, एकसारखा नसलेला (रस्ता, ओळ, कामधंदा). २ विसंगत; असं-बद्ध (भाषण, प्रंथरचना). १ विस्किळित; वेगवेगळा; फाटाफूट झालेला (एकत्र होण्याच्या पूर्वीचा—कारभार, धंदा). ४ कडक; रागीट; तुसडी; परकेपणा उत्पन्न करणारी (वागण्क, व्यवहार, भाषा). ५ भांडण्याचा, वेबनाव करण्याचा स्वभाव असलेला (माण्स). ६ खंडित; भमः अलगः अर्धवट (भांडण, कोटिकम, वृत्तांत इ०). ७ अंगावहन तोडलेलें; पारठें (मूल). ८ सोडलेली; संपलेली; मोडलेली (मेत्री, प्रेम इ०). [सं. तुट्; प्रा. तुट; म. तुटणें] ०थेंब—पाऊस—प्र. १ थांबून थांबून पडणारा पाऊस. २ बुरखुर. ०मजकूर—पु. परिच्छेद, भाग, टप्पे इ० पाडलेला तोंडी किंवा लेखी मजकूर; एकसारखा नसणारा मजकूर. [तुटणें]

तुटका, तुटकाळ-वि. १ तुटक अर्थ १-३ पहा. २ (समा-सांत=शरीरावयाशीं जोड़न) हात-पाय-बोट-कान-तुटका=ते ते अवयव तुररेखा; छिन्नविच्छित्र झालेखा (माणूस) तुरुणे पहा. [तुरक] तुट में - अकि. १ मोडमें; छकलें, तुकडे पडमें. म्ह० नखानें तुटेल त्यास कु-हाड कशास पाहिजे! २ घटणे; कमी होणे; उतरणें; न्यून होणें, कमती येणें. 'ओला चारा नाहींसा होतांच गाईचें दूध तुटलें. ' ' त्या मापानें मोजून आणिलेलें ह्या मापानें दोन शेर तुटलें. ' ३ मोडणें; तुकडे तुकडे होणें; विस्कळित होणें; फुटणें (एकन्न जम-लेला समुदाय, संघ, मंडळ, समाईक धंदा). ४ सुटणें; नाहींशी होणें (मैत्री, संबंध). ५ वेगळे होणें; निरिराळे होणें, परस्पर भिन्न होणें (एकन-सहकार्यानें काम करणारे लोक, मित्रभावानें असणारे). ६ तुद्रन पडणे; एखाद्यावर चवताळणें; अंगावर येणें; ताशेरा झाडणें. अ अतिक्रमण, उल्लंघन होणें (जमीनीच अथवा अंतराचें); ओलांडणें, आक्रमणें, चालुन जाणें (वाट, अंतर). ८ दिवाळे वाजणें. ९ अशक्त, क्षीण होणें; खालावणें (शरीर, प्रकृति इ०). १० मोडणें; अनासक्त, विमुख होणें (मन; मर्जी इ०). ११ संपर्णे; मिटणें; तोड होणें, निघणें (भांडण, कलह, भेद यांत). १२ कमी होणें; छाटला जाणें (पगार, सैन्य, कोणतीहि ठरीव रक्कम). १३ (मूल) अंगावरून सुट्रणें: स्तनपान करण्याचे वंद करणें. [सं. त्रुट्-त्रुटण; प्रा. तुष्टण] (वाप्र.) **तुट्टन पडणे**-(कामावर) निश्चयानें आणि जोरानें लागणें; (मनुष्याच्या) अंगावर चव-ताळ्न जाणे, चाळ्न जाणें, शिन्या देत सुटणें; अतिशय रागावृन बोलगें. म्ह॰ फुटलें मोती तुटलें मन सांधूं न शके विधाता. सामाशब्द- तुटपटा-ट्रा-पु. घोडचाच्या तोंडावरील दोन तीन जागीं तुरलेला पांढरा पद्टा. -अश्वप १.९५ [तुरणे+पद्टा] तूर-पाऊस-पु. कधीं पडतो कधीं पडत नाहीं असा पाऊस; एक-सारखा न पडणारा पाऊस; तुटकपाऊस पहा. [तुटक+पाऊस] तुरपाणी-पु. (कों.) नुकत्याच उगवृन वर आलेल्या लहान पिकास जीव जगण्या इतकेंच दिलेलें पाणी. [तुटक+पाणी] तुटपुंजा-वि. १ थोडक्या भांडवलावर धंदा, सावकारी इ० कर-णारा (मनुष्य). २ अपूर्ण; अपूरा; अल्प (पदार्थ, काम). [तूट+पुंजी] तुटमिती(ब्याज)-न. मुदलांतून वसुल झालेली रक्कम उणे करून बाकी राहिलेल्या रकमेवर आकारलेलें व्याज; असै

तुटतुटणें — अकि. तुडतुडणें; तडतडणें; उल्लों, फुटणें; तड-कों; पिचणें (भाजत अथवा तळत असलेले पदार्थ). [ध्व. तुट्-तुट्]

व्याज आकारण्याची पद्धतः कटमिति.

तुटरा, तुटीर—िव. १ सहज स्वकर तुटणारा (दोर इ०). २ लवकर वर्दळीवर येणारा; भांडणारा; चिरडखोर. [तुटणें] तुटसाळ—िव. तुटरा अर्थ २ पहा. [तुटस+आळ प्रत्यय]

तुडातुडी-तूट-सी. मोडणें; भंग; पांगापांग (मैत्री, सैन्य, व्यापारी मंडळ्या इ०ची (सामा.) ताटातूट; फुटाफूट; वियोग. [तुर्खे द्वि.]

तुटार—वि. मोडलेला; संपलेला; तोटा आलेला; खलास झालेला. [तुर्गे]

तुटार-रा, तुटाड-डा, तुटवडा-ळा, तुटोडा-ळा-प्र. तोटा; उणीव; कमतरता; न्यूनता. तूट पहा. (कि॰ पडणे; येणें; होणें). [तुरणें]

तुटारी—स्री. अतिशय अशक्तता (म्हातारपणामुळे अथवा फार दिवसांच्या आजारामुळें आलेली); दुबळेपणा. [तुटर्जे]

तुटावर्ण-अक्रि. १ रागाने, दांडगाईने अंगावर चालन येणे; तुद्दन पडणें. २ उत्सुकतेनें (खाण्यावर, कामावर) धाड पडणें; अधीरतेने सुरू करणें. ३ (कांहीं पाहण्याकरितां, झोंबाझोंबी करण्या-करितां) गर्दीनें घुसणें; एकदम पुढें जाणें. ४ मुसळधार (पाऊस) गळणें; आभाळ गळणे, कोसळणे [तुटणे]

तुरी-की. १ (कान्य) अडथळा; खंड; खळ; अंत. 'तुझिया खेदा होय तुटी। तें म्यां केलें पाहिजे। ' –मुआदि ३२.९४. २ वियोग; वेगळेपणा. (कि॰ घेणें; करणें, होणें; पडणें). 'तुम्हां आम्हा तुटी होईल यावरी । ' ३ वैर, वांकडेपणा. ४ कमतरता; तूट. इतर अर्थी तूट पहा. 'त्याचे संसारास पडे तुटी।' [तुटणें]

तुटीर-वि. लवकर, सहज तुटणारा, फुटणारा (दोरा इ॰). [तुर्गे]

तुटचा-वि. (समासांत नाक, कान, ओठ वरेरे शब्दांशी जोड्न) तुटलेला; तुटका फाटका. [तुटर्जे]

तुंड--न. (काव्य) तोंड; चेहरा. 'भीष्म प्रसन्न होउनि करि होउन. [ध्व.] बहु बीभत्युवर्णना तुंडें।'-मोभीष्म ४.२३. -वि. तोंडाळ. -सूर्योदय ३४०. [सं.]

तुडगुडें -- न. लहान मुलांचें खेळणें; खुळखुळा. [ध्व.]

तुडताळ—स्त्री. (महानु.) कुंटीण. 'ते तुडताळांचिआं-जीणी। तियां पारुखैलिआं। ' –िशशु ६३६.

तुडतुडणे—अित. १ तुडतुड फुटणे (धान्य इ० भाजतांना). तुटतुटणें पहा. २ तिडतिडेपणार्ने बोल्गें; चिडणें; एखाद्यावर तोंड टाकर्णे; तडतड बोलर्णे. [ध्व. तुड्]

तुडतुडा—पु. १ एक रानटी झाड. २ आंब्यावरील किडा; एक उडणारा क्षुद्र जंतु. [ध्व.]

तुडतुडीत-वि. १ कुडकुड, तुडतुड आवाज करणारा (कड-कडां चावीत असतांना अथवा कशंग भाजीत असतांना, दाणे इ०). २ दडस; अशिजा; चांगला न झालेला (भात). ३ कठिण; चामट (नारळाचा किंवा भोपळयाचा कीस फार दिवस ठेवल्यामुळें).[ध्व.]

तुडतुडचा—वि. चिरबखोर; तिरसट; तुसडा. [तुडतुडणे] वि. रफू केलेलें, तुणलेलें. [तुणणे]

तुडवणी-चणुक-की. १ मळणी; पायाखालीं चिरडण्याची किया. २ दुर्दशाः, नाश. 'रणतुंबळ घुमतें घायाळ, तुडवणी झाली परगण्याची । ' –ऐपो १८५. [तुडवर्णे]

तुडवातुडव-स्त्री. १ जोराची तुडवणी; रौंदळ; चुथडा. २ (ल.) जोराची धकाधकी; बुकाबुक्की. [तुडविणें]

तुडव(वि) ग, तुडिवणें — उकि. पायाखालीं चुरडणें; मळगें; चेंदा करणें. 'त्याने बैठक तुडवृन खराव केली.' लाताबुक्यांनीं तुडविण-मार्णे. [का. तुळि]

तुडस, तुडसाळ—वि. (राजा.) भांडखोर. तुटरा अर्थ २ व तुरसाळ पहा.

तुडुकतुडुक — किवि. दुडदुड; तुर्तुर् . (लहान मुलाचे धावणे इ॰). [ध्व.] म्ह॰ वडिलाचे बुङ्ख आणि नाचे तुडुकतुडुक= थोडीशी वडीलकी असतांना मोठी शेखी मिरविणें; अरेरावी गाजविणे.

तुडुंब, तुडूम-न. घोडधावरचा नगारा; डंका. [ध्व. ते. तुडुं; का. तुडुवु] तुडुंब, तुडूम, तुडुंबंब-क्रिवि. परिपूर्ण; भर-पूर; कांटोकांठ. (कि॰ भरणें); फुगणें). 'ही विहीर तुडुंब भरली आहे.' 'पोट तुडुंब फुगर्ले.' [तह+डंब; का. तुंखु] **तुडुंबर्जे-अ**कि. भरपूर भरेंगे. 'तयावनी एक तटाक तोयें। तु इंबर्ले, तामरसानपायें।' –र ८.

तुणणायळ - स्त्रीन. तुणण्याची, रफू करण्याची मजूरी.

तुण्णे - सिक. रफू करणे; फाटलेल्या वस्त्रांत सुते भहन ते पूर्व-वत् धड करणें; तुरपणें. [सं. तुत्रन; प्रा. तुण्णण]

तुणतुण-तुणां--- कि वि.तंतुवाद्याच्या आवाजासारखा आवाज

तुणतुणी—स्री. गुह्येंद्रिय. [दुण् द्वि.]

तुणतुर्णे-ने-न. एक पक्षी. [ध्व.] म्ह० मोर नाचे म्हणून तुणतुणे नाचे. (मोटयाचे अनुकरण रुहानास उपहासास्पद होतें यावरून). तुणतुर्णे-न-न. गोंधळी लोकांचें एकतारी वादा. हैं काडीनें वाजवितात. यांतून साथीस उपयोगी असा 'तुणतुण' आवाज निघतो. [सं. तूणा; प्रा. तुणय; ध्व.] (वाप्र.) • वाज-विण-लावर्ण-(ल.) ऐकणारांना कंटाळा आला तरी पुन्हां पुन्हां आपलीच हकीगत सांगत सुटर्णे; आपलीच गोष्ट पुन्हां पुन्हां काढणें; स्वतःचें मत प्रतिपादणें. ' देशांत किती जोरानें विचारकांति होत आहे याची या लोकांस दादच नाहीं, आपरें प्रायिश्वताचे तुणतुणें ते अद्याप वाजवीतच आहेत. ' तुणतुण्या-वि. १ तुणतुणं वाज-विणारा (गोंधळी इ॰ च्या मार्गे). २ (ल.) दुसऱ्याची री ओढ-णारा; बोलल्या गोष्टीचा मागून अनुवाद करणारा. [तुणतुणे]

तुणवाई, तुणाई—स्त्री. तुणणावळ पहा. [तुणणे] तुर्णाय-

शको. ४. १८

तुतनाय ह-पु. (गो.) शक्ति; बळ; धमक. 'अंगांत तुत-नायुक जास्त. '

तुत(ति)था—प्र. (गो.) लोखंडी हातोडा.

तुतार्ता-स्त्री. अयुडाची, कोरडयाची वादी. [तात]

तुतारी, तुतार-की. तोंडानें वाजविण्याचें एक पितळी वायः लहान करणा; शिंग. 'संग झडती चौघडे शिंगें तुतारा।' -ऐपो १११. [भ्व.] तुतारजी-पु. तुतारी वाजविणारा. [तुतारी]

तुतारी—स्री. (व.) बैलांना हाणायाची काठी; पराणी;टोंचणी.

तुतिया-पु. मोरचूद. [सं. तुत्थक, हिं. तूतिया] तुतिया - स्त्री. दोषारोप; आळ. [फा. हि.]

तुती—स्त्री. एक झाड व त्यांचे फळ. या फळाचा खाण्याकडे उपयोग होतो. पार्ने रेशमाच्या किडचास खावयास घाळतात. तुत पहा. [अर. तूत्]

तुत्या-पु. हातोडी. तुत्या पहा.

तुं र — वि. १ दुलदुलीत; परिपूर्ण भरलेला; लह; चांगला पोस-हेला; गुबगुबीत (पशु इ०). 'गोरं तुंद मान हिल्लाल गुलाबी गाल। ' -प्रला १९७. २ संतुष्ट; तृप्त झालेला. ३ (संपत्ति, शक्ति व अफू इ॰ मादक पदार्थानीं) धुंद; मदोन्मत्त, मदांध. 'हे आमचे यादव तुंद मोठे। '-सारुह ७.४८. -क्रिवि. खच्चून; भरपूर. (कि॰ भरणें). [सं. तुंद; फा तुंद्] तुंदिल-वि. ढेरपोट्या; पोट सुरतेला; दोंदिल. [तुंद] •तन्न-वि. लह. 'सुंदरमुख तुंदिलतनु नंदिकश्वरा। '-शाकुंतल भरतवाक्य.

तुनं — सना. (खा.) त्वां; तूं (तूं ची तृतीया). [तूं + नें प्रत्यय] तुनुमुनु, तुनुमुनु करून-- किवि. रडतखडत; करें तरी; आळसतः मंदाईनेः अनेक युक्त्याप्रयुक्त्या करून (काम चालेंगे, घोडा चालणें, उपजीविका चालणें).

तुझ-न्ना-पु. तोरण्याचें झाड किंवा त्याचें फळ. [सं.] तुपकडी-कड्या--स्रीपु. एक लहानमें झुडूप. यास लांडगा, चिपड, कुत्तरी असेंहि म्हणतात. (वृ.) तुपकडो. याच्या फळांचा रांधा करून धनगर लोक कांबळयास खळीप्रमाणे लावतात.

तुपकाडो--पु. (कु.) एक पक्षी.

'मापल काहून (काय म्हणून) घत, तुपल घेऊन ये.' [त्-भापलें] तुपला—सना. तुझा. -बदलापूर ७३.

[तूप+आळ प्रत्यय]

तुपीकेषण-स्त्री. (गो.) एक औषधी वनस्पति. तुपून-सना. (घाटी) तुजपासून. -मराठी भाषेचे व्याकरण तुंबडीबाबा घालीतसे फेरी। नृत्य करी त्यापुढें। ' ष्ट. १२१. [तृं+पून=पासून]

तुर्वे—सना. तुला. 'साह्य तूं झालासी काय उगे तुर्वे। आणिक भृतांर्षे काय मागे । ' –तुगा ८९५. [तूं+पे प्रत्यय]

तुकान-न.१ वादळ; वावटळ (दर ताशीं ८० मैल वेगाची); जौळ; वायुची क्षुच्यता. २ घोडा, बैल ६० पशु मस्त होऊन ज्या चेष्टा करतो त्या. ३ नाश; उध्वस्तता; दाणादाण; वंडखोरी; नुकसानीचें कर्म. ४ कुभांड; आळ; दोषारोप; कुफराण. 'त्याने अदावतीने दम्यान तुकान रचून पत्रें तयार केलीं.' -रा ७.९९. 'तुकान घेवोन काय केलें। ' -रामदाभी २.१. -वि. १ तारुण्यानें मुसमुसलेला. २ खवळलेला; मत्त; धुब्ध; अनावर (समुद्र, नदी, घोडा, मनुष्य, कजाख स्त्री). 'आज नदी तुफान आहे.'[अर.तूफान्] •खोर-वि. कुभांडी; बालंट घेणारा. 'तुफानखोर मनुष्याचे संगतीस लागूं नये. ' -ऐस्फुले २.५३. तुफानी-वि. १ कुभांडखोर. २ धुन्धः दंगखोर. 'भिक्ष कोळी रामोशी वगैरे तुफानी जातीतले लोक.' -गांगा ५६१.

दात्याचे चाक. २ आरे ज्यांत बसवितात तो चाकाचा, तुंबा; मांदळा. 'ते रथं साजिलें। कनकतुंब।' -शिशु ५०९. ३ नदीचा बंधारा. 'कीं प्रलयसमुद्राचा तुंब फूटला । ' –िशशु १०१६. ४ (राजा.) तुंबारा. ५ रहाटगाड्याचे कनकडावर रवे बस-विण्याची वाटोळी लाती. [सं. तुब] •कता-पु. (संगीत) गातांना तंब्यासारखें तोंड फुगविण्याची किया. •जोड-जोडी-पुस्री. दोन तुंबे; रहाटगाडग्याची उभी-आडवी चाकांची जोडी. कनेकड व सुळकुंबा यांमध्ये हीं दांत्यांची चक्रें बसवितात. ०**रहाट−पु.** (कों.) तुंबाचा रहाट; कनेकडास भौंवताली तुंब बसवून त्यास रवे मारून केलेला रहाट. •सर-सळ-सड-५. (राजा.) गांधीलमाशीची एक जात. ही मोठी व फार विषारी असते.

तुबक--निका. बंदूक; तोडयाची बंदूक. [तुर्की तुपक] तुंबडी—स्री. १ शरीरांतील दूषित रक्त किंवा वायु काढावयाचें नळीसारखें यंत्र; रक्तशोषक यंत्र. (कि॰ लागों; लावणें). 'विष शोषिलें संपूर्ण । दुरघही गेलें सरोन । सर्वोगींच्या शिरा ओढून । तुंबडी एकचि लागली।' –ह ४.१८४. २ गोसावी, बैरागी इ० चें लांकडी किंवा भोपळचाचे भिक्षापात्र. 'बाजीरावनाना। तुंबडीभर देना। ' ३ भोपळा असलेलें एक तंतुवाद्य [तुंबी] ०भरणे-१ तुपल सना. (व.) तुझें (याच्या जोडीस मापल=माझें) पुष्कळ जेवर्णे; आपल्या पदरांत पाहिजे तितकें पाइन घेणें. २ अयोग्यप्रकारें पुष्कळ पैसा खाणें. ' मुक्या जनावराच्या तोंडांतलें काद्भन तृं आपली तुंबडी भरली, त्याचें पातक कोर्टेरे फेडशील ? ' तुपाळ—वि. पुष्कळ लोणी (अर्थात् तूप) निघते असे (दूध). -रंगराव. ० सावर्गे-१ पिच्छा, पाठ पुरविणे. २ वित्त, शक्ति ंइ० चें शोषण करणें. म्ह्र० रिकामा न्हावी कुडाला तुंबड्या लावी. सामाशब्द- वाबा-पु. गोसावी (तुंबडी वापरणारा). 'तो

तुंबडी---स्री. तंगी; टंचाई. -शर.

तुं वड्या--- पु. दुध्या भोपळा. [सं. तुंबी]

तुंदर्ज-अक्रि. १ जमणे; एके ठिकाणीं सांचणे; गोळा होणे. २ (पुढें जाण्यास अडथळा झाल्यामुळे पाण्याचा प्रवाह, सैन्य, धंदा, विचार इ०) निरुद्ध होऊन जमून राह्गें; अडकोंं. 'बहू तुंबला लोक तो दाटखेटा। ' -राक २३. [का. तुंबु=भक्तन जाणें; तुंबिनीफळ. ३ त्याचें केटेलें पात्र; तुंब्या, तुंबा पहा. [सं. तुंब] सांचर्णे]

तुंबळ-वि. (काव्य) भयंकर; जोराचें; आवेशाचें; फार मोठें (युद्ध, भांडण; सैन्य इ०). 'तुंबळ सैन्य विलोकुनियां लहुशीं मग तो मुनि वाल्मिक बोले. '-कुशलवाख्यान १७ (मराटी ५ वे प्रत्यय] पुस्तक पृ. १६१). [सं. तुमुल]

तुंबळणें —अक्रि. (काव्य) तुंबणें पहा. 'आधीं कवीचा वाग्विलास। तरी मग श्रवणीं तुंबळे रस। ' -दा १.८.१५.

तंबा-पु. १ लांबोडा पांढरा भोपळा; दुध्या भोपळा; कुंडशा भोपळा. २ या भोपळयाचे केलेले पात्र; पेला.

तुंबा-पु. १ शस्त्राचा, हत्याराचा दांडा ज्यांत बसवितात ती जागा. २ कुदळ, खोरें, कुऱ्हाड इ०चा मागला भाग; माथा. **३** चाकाचा मध्य. यांतृन आंसाची टोंके बाहेर निघतात. [का. तुंब]

तुंबा-पु. एक लहान झाड. याची फुलें शंकरास वाहतात. पाने औषधी आहेत. यास शेतवड, शेतकुंभा व गुमा असेंहि म्हणतात. शेतवड पहा. [का. तुंबे]

तुंबा-पु. तुमान; विजार; चोळणा. 'तुंबा किनखापी ' -वाडसमा १.३५. [फा. तुंबान्]

तंबा, तंबारा-डा-पु. १ वंधारा; बांध; पाणी अडवि-ण्याचे साधन. २ अडविल्यामुळे सांचलेले पाणी. ३ (ल.) तुंब-लेल सांचलेलें काम. ४ तुंबून रहावयाची अवस्था; एकत्र सांटणें; तंबणें (पाण्याचें). ५ पाणी इ० तुंबावें म्हणून मोरी इ० छिद्रांत घालावयाचा बोळा. ६ अवष्टंभ; अवरोध: सांकळ (रक्ताचें) 'रक्ताचा भलत्याच ठिकाणीं तुंबारा होऊन त्यामुळेंच ते मृत्यु पावतात. -ब्रावि ६५. ७ प्रतिबंध नाहींसा झाल्यामुळें, एक तोंड पडल्या-मुळें (रक्त पाणी इ॰ चा) सवेग चालणारा मोटा प्रवाह. (कि॰ लागणें; धरणें; फुटणें; सुटणें; सोडणें). 'रक्ताचा तुंबारा लागून रक्तवंबाळ झालें. ' ०सोडणं-पुष्कळ रक्त, पाणी वगैरे एकदम सुटल्यामुळे वाहूं लागणे. 'तुंबाडा सोडल्यासारखें तोंड वाऱ्यास देऊं नये. ' [तुंबर्णे]

तुं बिका - स्त्री. भोपळा. 'पडे ज्यापरी अंबिका तातगेहीं। गमे तुंबिका मृत्यु-संसार-डोहीं । ' -मुरायुद्ध २४३. [सं. तुंबी]

तुंबिनी-की. १ कड् (पांढ-या) भोपळीचा वेळ. 'जैसी तुंबिनीचीं ओलीं फळें। भूमीस आपटितां होती शक्लें। ' -ह -कलावंत खातें (बडोवें) १३६. [तुई]

१९.१५४. [सं.] •प ळ-न. १ दुध्या भोपळा. २ कडू भोपळा तों उदकावरी वह्या दिसती। जेवीं तुंबिनीफळें तरंगलीं। ' [सं.] तुंबिया-पु. मुलांचा दागिना. -वसा ३७.

तुंबी--स्री. १ दुध्या भोपळा. २ पांढरा कडू भोपळा;

तंबी-- स्त्री. शेतवड. तुंबा पहा. [का. तुंबे] तुंब्राम, तुंब्रजी—तंबुरा, तंबुरजी पहा.

तुमकां—सना. (राजा. कु.) तुम्हाला. (सं. त्वम्+ का

तुमचा-सना. तुम्ही या द्वितीयपुरुषाची षष्ठी. [प्रा. तुम्हेचय] (वाप्र.) तुमचा, तुमचा तो-पादपूरक शब्द. (वरील तुमका व तुमचा हे शब्द दोन्ही लिंगी योग्य ते फेरफार करून योज-ण्यांत येतात).

तुमडी—स्री. तुंबडी पहा. तुमडीची चाल-स्री. पोवा-ड्यांच्या चालीचा एक प्रकार. -गापो १०६.

तुमल-पु. घोडयाचा एक त्वचारोग. घोडयाच्या अंगावर उठणारा फोड. -अश्वप २.२३३.

तुमान-की. लांब व पोकळ विजार; चोळणा. 'पार्यी तुमानी सुरवारा घातल्या। ' -ऐपो ५७. [फा. तुंबान्]

तुमार-पु. १ कागदाचे भेंडोळें; यादी; हिशेबपन्नक लेखी कागद इ० 'अखेर सालीं तुमार झाला त्यावरी आमचे दस्तकत नाहीं. ' -पेद १०३३. [अर. तूमार] • जमा-स्री.. शेतसाऱ्याची एकंदर जमेची सरकारी यादीप्रमाणें रक्कम. ॰ नवीस-पु. जमाखर्च लिहिणारा. [अर. तुमार्+नवीश]

तुमार--पु. ताडी विकणारा. 'तुमार व कोळी मच्छीमार.' –वाडबाबा १.३.

तुमारा—पु. (प्रा.) कोंब; अंकूर; धुमारा.

तुमुल--वि. तुंबळ; घनघोर; भयंकर (युद्ध, भांडण). [सं.] तुम्हां सना. तं या सर्वनामाच्या चतुर्यी बिभक्तीचें द्विवचन (काव्य) तुम्हाला. 'दिल्ही रविसर्खे तुम्हां जिश नमूनि सञ्चा-जिती। ' - केका ३४. [तुम्ही]

तुम्ही-सना. तूं या सर्वनामाचें आदराथीं बहुवचन आणि सामान्यतः अनेक वचन. [सं. युष्मत्-यूयम् पासून प्रा. तुम्ह] मह • तुम्ही आमही एक, कंठाळीला मेख-कंठाळी भिंतीला टांग-ण्यास खुंटी (मेख) पाहिजे म्हणून तुम्ही आम्ही एक असा संबंध जोडावयाचा, ताकापुरती आजीबाई. •कोण्ही-तुमच्या पैकीं कोणीतरी.

तुयाशील--वि. तुई लावलेलें पंचबीस हात लांबीचें (पातळ)

तुर, तुरे--न. तुतारीसारख एक वाद्य. 'लागली अनुहतांची तुरें जयजयकारें गर्जती।' - एभा २०.१८०. [सं. तूर्य]

तुरई-सी. (व.) दोडका (भाजी). [हि.]

तुरई--न्नी. १ दोन्ही बाजूंनां टोकें असलेला खिळा; सुरसा. २ (विणकाम) हातमागावरील विणलेलें कापड गुंडाळण्याचे लाकूड, रूळ. [सं. तुरी]

तुरक्दो-कठी-सी. (विणकाम) तुरई अर्थ २ पहा. [तुर+ काठी]

तुरका(खा)ठी-डी-की.तुरीचे पीक काढून घेतल्यावर राहि-लेली तुरीच्या झाडाची काडी; (राजा.) तुन्हाटी. तुरकाठी पहा. [तूर+काठी]

तुरकाण- न. तुराण; तुर्कस्थान; तुर्कोचा मूळ देश.

तुरकी(कण)चाल की. घोडथाची एक प्रकारची चाल; करणें. [तुरंबी] तुरतुर-टाकण-चाल; चवडचाल; जलदीने पण जवळजवळ पाय टाकीत चालणें; धौरितक. [फा. तुर्की=एक प्रकारचा घोडा; किंवा सं. तुर्+चाल]

तुरकेज--न. (मुतारी) खिळे उपटण्याचें हत्यार. अंबूर. तुरंग--पु. तुरुंग; काराग्रह; बंदिशाळा; (इं.) जेल. [पोर्तु. ब्रॉक]

तुर(रं)ग, तुरंगम-पु. घोडा; अश्व. 'तुरंगजातां प्रसिद्धां-। आंत उच्वेःश्रवा मी।'−ज्ञा १०.२३७. [सं. तुर्=शीघ्र गमन कर्णें] तरंगी-की. घोडी. [सं.]

तुरंज-पु. १ नारिंग. २ (गो.) महाळुंग; चकोञ्रा: तोरज; होरींग. ३ एक औष्रध; महाळुंगाची साल. •र्खान-पु. हा एक प्रकारचा चीक असून तो झाडाच्या बुंध्यास चोंचे मारल्याने निघतो हा साधारण सारक आहे. यास शिरखेस्त असेंहि म्हणतात. -बाल्रोगचिकित्सा पृ. ३२.. [फा.]

तुरट-न. (कृ.) मायफळ.

तुरट--वि. एक विशिष्ट अप्रिय रुचियुक्तः, तुरटीप्रमाणे चव असणारा; तुरटी, हरितकी, ओली सुपारी इ॰च्या चवीसारखा. [सं.तुवर] •साखरू-पु. एक प्रकारचा औषधी डिंक. तुरटाई-स्री. तुरटपणा [तुरट]

तुरटां-सी. १ एक प्रकारचें क्षारद्रव्य; फटकडी. हिचा उपयोग रंग व औषधांमध्य करतात. २ (कों) वाळलेल्या कोंवळचा आंब्याची करंबुटी. [तुरट]

तुरङा-पु. (वाई) हरळीसारखें गवत. -मसाप ३.३.

तुरण-कीन. तोरणाचें झाड व त्याचें फळ; तोरण.

तुर(रं)त--किवि. लवकर, ताबडतोब. [सं. त्वरित] १६० (व.) तुरत्दान महापुन्=ग्रुभस्य शीघ्रं या अर्थी.

तुरतुर-तुरां--किवि. १ जवळ जवळ पावलें टाकीत; त्वकर कोंब. (कि॰ फुटणें; येणें). [तुरा] लबकर (चालणें). २ वरवर; नाचत बागडत (चालणें; जाणें). ३ चुस्चुरु (बोलर्णे) पहा. [ध्वः; सं. तुर्-त्वराः प्रा. तुर]

तुरतुरं, तुरतुरंफुरफुरं, तुरतुर-री-नन्त्री. थोडा वेळ केलेला, दाखविलेला भपका; दुरदुर; औटघटकेची चैन. (कि॰ करणें; लावर्णे; मांडणें); (गमतीचा संस्कृतच्या धर्तीवर श्लोक). 'तुरतुरं फुरफुरं दोन मासं। चंदनं वंदनं दोन मासं। लपनं छपनं दोन मासं। शुंखलं बंधनं दोन मासं। '=थोडे दिवस चैन, नंतर धर-पकड, नंतर तुरुंग याप्रमाणे जाणारे आयुष्य.

तुरप---न्त्री. (गो.) बारीक शिवण. [हिं. तुरपन] तुरपणी-स्त्री. मुरड; दुमड; शिवण्याचा एक प्रकार. तुर्पण-सिक्त, वस्त्राचें शेवट आंत दुमडून शिवणें. [हिं. तुरपना]

तुरप्(ब)त—स्त्री. थडगें व त्यावर बांधलेला चबुतरा, इमारत. अर. तुबेत]

तुरंबर्णे — अकि. १ कणसें येणें (गहूं, ज्वारी इ०स). २ दु:ख

तुरंबर्णे-उक्ति. १ मस्तकावर ठेवणें; धारण करणें. २ घालणें; खोवणें; बांधणें; तुऱ्याप्रमाणें खोवणें. 'हीं अपकीर्तीचीं फुलें। कां मस्तर्की तुरंबिसी।' -मुसभा १३.६२. ३ हुंगर्णे; वास घेर्णे. 'सांगा परिमर्ळे काय तुरंबावें। '-- ज्ञा ९.११. [?]

तुरंबर्णे — अकि. १ (कों.) एके ठिकाणीं राहणें, सांचणें; तुंबर्णे. 'ओल्या गवतावर पाणी तुरंबत नाहीं. ' २ तिष्ठणें; खोळं-बर्णे; थांबर्णे. –उक्ति. (कु.) वाट पाहण्यास लावर्णे; खोळंबून धरणे; तिष्ठत बसविणे; थांबविणे. [तुडुंबणे]

तुरंबर्णा — स्त्री. वास; गंध. 'हे खपुष्पाची तुरंबणी।'-ज्ञा 98.39.

तु(तू)रबंबाळ-पु. (काव्य.) अनेक वाद्यांचा एकन्न घोष र्किंवा ध्वनि. 'ऐसा अद्भुत तुरवंबाळु। ऐक्रोनि ब्रह्मा च्याकुळु। ' -ज्ञा १.१३६. [तुरें+वंबाळ]

तुरंबी - स्त्री. १ तुरमी; तुळस, अंबा, पाच इ०ची मंजरी. २ ओंबी; कणीस; लोंगर; वरला भाग (राळा, वरी, सांवा, गहूं, तांदूळ, इ०चा). ३ कोमल अंकुर, रांडा: डिकशी. [तुरा]

तुरबुरणे-अफि. कुरकुरणे; तकार करणे. [ध्व.]

तुरवुरणे-अिक. (कों.) टवटवनीत दिसणें; नव्या, दाट पानांनीं आच्छादित होणें; (झाडांस) नवी पालवी फुटूं लागणें. [तुरा-तुरंबी]

तुरमण-न. (गो.) कोंवळा काजू. [तुरा]

तुरमणा—पु. अतिशय पाने असलेली डहाळी. [तुरा]

तुरमण-न. गोंड; कवोळें; गोंडळ (फूल, फळ ^इ०चें). [तुरा]

तुरमा-पु. (कों.) १ अकुर, मोड फुटगें. २ अंकुर; मोड;

तुरमी -- स्त्री. तुरंबी पहा. 'जिश सुगंधिक दवण्याची तुरमी।' –सला ७.'[[तुरंबी]

शरीराचा रेटा; मुसंडी; धडक (कि॰ देणें).

तुरये, तुररे-पुअव. वेलीचे ताणे, तंतू. [तुरे]

तुररी - स्त्री. बुतारी. ' खिनखिनितीं तुररिआं खर्सिंगेसी। ' -शिशु ५२४. [सं. तूर्य]

व्यवस्थेने लागभडीस आणिलेला जमीनीचा तुकडा; डोंगरपठारा-वरील शेत.

तुर्वे-- न. तांद्ळाची एक जात. तुरिये पहा.

तुरळ, तुरळतुरळ, तुरळक तुरळक, तुरळततुर-ळत- क्रिवि. १ पातळपातळ, विरळविरळ, अंतराअंतरावर, कोठेंकोठें (उगवलेलें रोप, येणारें पीक, पडणारा पाऊस, दिसणारा पदार्थ इ०). २ विरळ; पातळ (विणणें, विणलेली वस्तु). ३ एक-सारखी नसणारी; खंडित; असतत; विछिन्न (झोंप, अभ्यास). **४** दुर्मिळ; क्रचित आढळणारें. [सं. तरल=विस्तृत; हंद]

तुरळणे—सिक. १ विखरणे; विरळ करणें (दाट उगवणारीं रोपें, अतिशय दाटीनें ठेवलेले पदार्थ). २ विरळ, पातळ विणणें; लांबलांब धार्ग घालणें. [तुरळ]

तुरा-पु. १ पागोटें, टोपी इ॰कांस लावण्याकरितां मोतीं, फुलें इ॰चें केलेलें भूषण, अलंकार; चुड. 'कलगीतुरा शिरपेंच कंठिची पडत होतिं किरणें। '-ऐपो ३११. २ राजगिरा; मका; **ऊंस इ०स** येणारा गुच्छ; झुबका; गोंडा; झेंडा. ३ पक्ष्याच्या डोक्यावरील रें।डी. ४ एक प्रकारची लावणी. हीमध्यें प्रकृती (स्त्री) वर पुरुषाचें (देवाचें) वर्चस्व वर्णिलेलें असतें व नायक हा नायि-केच्या आर्जवांत असतो या लावणीवाल्यांच्या डफावर तुरा लावलेला असतो. याच्या उलट कलगी लावणी. ५ नर्थेतील विशिष्ट ठिका-णचा मोत्यांचा समृह, गुच्छ. 'नथ नाकांतिल उडे तुरे सरजे फुंकरावें। ' -प्रला २३१. [अर. तुर्रा=झिळमिळणारे पुढचे केंस] तुऱ्याचे प्रकार:- •कंठा-पु. फक्त फुलेंच दिसतील अशा तन्हेंने केलेला गुच्छ; फुलांचा मोठा गोल. **॰कळीचा**-पु. फुलांच्या कळगांचा तुरा; गुच्छ. •गोल-पु. फुलांचीं डेखें आंत दुमङ्गन केलेला वाटोळा. •चक्रीचा-पु. मध्ये फूल घालून कळयांचा गुंफलेला तुरा. •चीप-दोहों बाजूस झुबके दिसावे अशा रीतीनें आडवीं हेखें करून पातळ गुंफलेला. •दुलडी-पु. दोन पदरी तुरा. • बुरजी-पु. बुरजाच्या आकाराचा, वाटोळा व अनेक पद-रांचा. ॰पट्टी-पु. फुलें एकावर एक उभीं राहतील अशा रीतीनें मधून ओंबलेला. •फकडीचा-५. दुहेरी किंवा पुष्कळ फुलांच्या लडींचा तुरा. (वाप्र.) • लावण-मोठा पराक्रम करणें; कीर्ति, प्रतिष्ठा मिळविणें. • साबुन फिरणें-दोष अंगीं लागला असतां त्याचें निराकरण होवो अगर न होवो, प्रतिष्ठितपणें मिरविणे. उन. तिरीप पहा.

तुरमं(मं)डी - स्त्री. तरमंडी पहा. डोकें पुढें करून दिलेला तिरवाला-वि. कलगी पहा. तुरा या प्रकारापैकीं लावणी म्हणणारा शाहीर. तुऱ्याच्या संप्रदायांतील. [अर. हि.]

> तुराठी - स्त्री. तुरीच्या झाडाची काडी. तुरकाठी पहा. [त्र+ काठी]

तुरांबा, तुराआंबा--पु. मोहोराच्या खाली धरलेला बारीक

तुरिये- न. एक जातीचे तांदूळ. तुखें पहा.

तुरी—स्री. १ (विणकाम) हातमागावरील विणलेलें कापड गुंडाळण्याचें लाकूड, रूळ. तुरई पहा. २ धोटा. [सं.]

तुरी—स्त्री. १ तगरीचे झुपक्याचे फूल. २ एक कडधान्य. िका. तोगरी]

तुरीय-ित. चौथा. [सं.] व्यंत्र-न. दिवस किती आला हैं पाइण्याकरितां केलेलें वर्तुल-चतुर्थोशरूप एक काष्टादिकांचें यंत्र.[सं.] तुरीया, तुरीयावस्था-सी. जागृती, सुष्प्रि व स्वप्न या पली-कडील समाधिरूप चौथी अवस्था. [सं.]

तुरु(रू)क-पु. तुर्क; यवन; मुसल्मान. ' आपण तुरूक गुरु केला। '-दा १९.६.१३. [सं. तुरुष्क] ० होड-स्नी. १ पैज. २ पणाचा ऐवज. 'तुम्ही आपले आयुष्याने धुंद जाला परंतु भाम्ही मुर्लेबायकांनी तुरुकहोडीस पडावें इतकें मात्र उरलें.' -भाव ५१. [तुरुक्-|होड=पण]

तुरुंग-पु. कारागृह; कैदखाना. [पो., डच=त्रोंक; फा.]

तुरु(रू)त-- किबि. १ लवकर; झटकन; ताबडतोब; सत्वर. २ ताबडतोब; याक्षणीं; त्वरित. 'तुस्तदान महापुण्य म्हणावे कैसा दाता धर्म करी। ' –सला ७५. [सं. त्वरित] महः तुस्तदान महा पुण्य=मनांत येताक्षणींच किंवा संधि प्राप्त होतांच केलेल्या दानाने अधिक श्रेय मिळते या अथी.

तुरुतुर---किवि. तुरतुर पहा. [ध्व.] कत-कर-किवि. दुडदुड (चाल).

तुरुप-पु. घोडेस्वार. [ई. ट्रप]

तुरुंब -- किवि. तुंडुब. अतिशयार्थ दाखविण्याकरितां भरणें या अर्थाच्या कियापदाबरोबर हा शब्दा योजीत असतात. तुदुंब पहा. • भरणें-अतिशय, परिपूर्ण कांठोकांठ, तंतोतंत भरणें.

तुरुष्त.-पु. तुर्कस्थान. तुरकाण पहा. [सं.]

तुरूक, तुरूकस्वार—पु. घोडेस्वार; (ब्रिटिश लोकांच्या घोडेस्वारांसच हा शब्द लावतात ट्रप या इंग्रजी शब्दावह्रन. तुरुष अथवा तुरुपस्वार अशींहि रूपें आहेत). [सं. तुरुकः, फा.] तुरूक-चाल, तुर्कीचाल-खी. तुरकीचाल पहा.

तुर्व -- सी. सौम्य व कोमल (सकाळचें किंवा संध्याकाळचें)

त्रें - न. १ एक चर्मवाय. २ तुतारी. 'आनंदले लोक नरनारी राशींपैकीं सातवी राशि. ३ वजन करणे अथवा वजन करून किती प्रा. तूर=वादा]

तुरुकः, प्रा. तुरवक]

वतन जालें तुर्काण।'-भात्रै १०.३.११५.

तुर्की लाखोरी-वि. घोडयाचा एक रंग. सर्व शरीर काळ्या व लाल रंगाचे असून चारी पाय पांढरे व कपाळावर पांढरा मुखपरा असलेला (घोडा). -अश्वप १.३०.

तु(तो)केंज-पु. (गो.) सोनाराचे बागीसारखें इत्यार. तुरकेज पहा. [पो.]

तुर्तातुर्ती-तुर्त-किवि. ताबडतोव; तडकाफडकी; चुटकी-सरशीं; एकदम. [तुरूत]

तुर्तुरीत-किवि. (गो.) लगबगीनें; घाईनें. [तुरतुर]

तुर्व(प)त-ती-नी. यडगें, समाधि. तुरपत पहा. 'आणि त्यावरी तुर्पती बांधली। ' -रा १५.७. [अर. तुर्वत्]

तुर्यग-तुर्या-की. चवथी अवस्था. तुरिया पहा. 'जे निर्वाण तुर्थग परियेसीं। ' -रंयो १.१६२. [तुरीया] विवी-स्त्री. [सं.] चतुर्थावस्था देवी; तुरीया अवस्थेची अधिष्ठात्री देवता. 'तुर्यादेवी त्रिपुरसुंदरी तीच्या संयोगें। ' -देप २०८.

तुर्ये-- एका जातीचे तांदूळ. तुखें, तुरिये पहा.

तुर्रकरून—किवि. (गो.) दुडदुड; लगबगीनें.

तु-हाटी - स्त्री. तुराठी पहा. [तूर+काठी]

तुर्सर—वि. (गो.) तिरसट.

तुलई—स्त्री. गादी. -शर. [सं. तूल ?]

तुलक-पुन. कापूस. 'सोमवारी मुलकाला आणि तुलकाला स्पर्श कर्रुं नये. ' [सं. तूल]

तुलग-गा-पु. १ वाद्याचा ध्वनि. २ प्रतिध्वनि. 'तयाचि तुलगासर्वे । वीरश्वतिचेनि थावें । ' -ज्ञा १.१२७. [सं. तूर्य]

तुलंग-पु. घोडयाची एक चाल. -अश्वप १.१९३.

तुलतुल-किवि.लखलख. 'दोन्ही गाल मखमृल। करी नवती तुलतुल। '-पला ४.४२.

तुलणा-ना-सी. तुळणा पहा. [सं. तुल्=तोलणे] तुल-नात्मक-वि. तुलना केलेला. तुलगे-तुळणे पहा.

(समासांत) तुलसी-पूजा-माला-वन-हार. (वाक्प्रचार व सामा- निष्फळ असते यावरून) कोणत्याहि गोष्टीचा काथ्याकूट करणे सिक शब्द तुळस शब्दांत पहा). [सं.]

तुला-स्त्री. १ तराजू; तागडी. 'तेन्द्रां आणवि तो तुला उपयोग करतात. त्रिभुवर्नी जीला नसे हो तुला. ' -आशिब २९. २ मेषादि बारा तुषात-पु. कोंडा.

परिवार । शंखभेरीतुरें वाद्यांचे गजर । ' -तुगा ३९६. [सं. तूर्य; | हे ठरविणें अथवा अमुक एक आहे हें वजन करून ठरविलेलें परिमाण. ४ बरोवरी; साम्यः समताः सारखेपणाः तुलना. 'भगवान् धर्मासि तुर्क-पु. तुर्कस्तानचा रहिवासी; मुसलमान; अनार्य. [सं. म्हणे, नाहींच तुला तव प्रतापा या।'-मोभीध्म ११ १५२. ५ धार्मिकविधिपूर्वक आपल्या शरीराच्या भारंभार सोने, हपें, साखर तुर्काण — न. तुर्कस्थान. (ल.) –िव. तुर्कोचा ताबा. रामाचे इ० ब्राह्मणास देण्याचे कार्य; अशा रीतीने ठरविलेले भारंभार सुवर्ण वर्गेरे. (कि० करणें; देणें). [सं] म्हर गाजराची तुला आणि विमानाची वाट=क्षुल्रक गोष्टीबद्दल किंवा थोडधा यत्नाबद्दल मोठें बक्षीस अथवा फळाची अपेक्षा करणें. सामाशब्द- •कोश-परीक्षा-पुस्ती. तुला करण्याचे दिव्य. ०दान-न. आपल्या भारंभार सोनें, रुपें वगैरे ब्राह्मणास देणें. तुला अर्थ ५ पहा. **ेघार**-पु. तराजूबी दांडी; कांटा. ० पुरुष-पु. १ माणसाच्या भारंभार सोनें इ० ची केलेली प्रतिमा. २ त्याच्या भारंभार सोनें इ०. **्मान-**न. वजन कहन काढलेले प्रमाण. **्संपात**-पु. सुर्याचे त्रल राशीमध्ये जाणे (ता. २२ सप्टेंबर या दिवशीं सूर्य विषुव-वृत्तावर येउन दिवस व रात्र यांचें मान सारखें होतें तो काळ).

तुला—स्ती. लगामाचा एक प्रकार. -अश्वप १.१८५.

तुलित-वि. १ वजन केलेला. २ तुलना कहन पाहिलेला.

तुळीप---पु. पलंग. [सं.]

तुले—न. (खा.) तुला; तागडी.

तुस्य-वि. सारखाः समानः बरोवरः वरहकुम. सि. तुल्+ तोलर्णे] (समासांत) बल-पराक्रम-धैर्य-धन-विद्या-गति-आयु-प्रमाण-मान-वैभव. ्गोष्टो-स्रीअव. उपमान; तुलना; उपमिति. (ई.) ॲनॉलॉजी. •शक्तिकता-स्त्री. (शाप.) समतोलपणा; बरोबरी. (इं.) इक्वीव्हॅलेन्स. ॰परिमाणी -वि. समान मापाचा, वजनाचा गुरुत्वाचा वगैरे. (ई) मेटॅमेरिक्. ०रूपत्व-न.सारखाच आकार असण्याची अवस्था. (ई.) इसो मेरीझम्.

तुवरी--स्नी. तुरीची डाळ. तूर पहा. [सं.]

तुर्वा सना. तूं; त्वां. 'असंख्य खळ संगरीं निजकरीं तुवां मारिले।' –केका ९०.

तुवालॉ—पु. (गो) टॉवेल; अंग पुसण्याचा रुमाल. [पोर्तु] तुशाखडक-पु. फुसफुशीत दगड असलेला खडक.

तुशी-वि. पिवळसर तांबडचा रंगाचें (वस्र).

तुप-पु. धान्याचा कोंडा. 'जैसे रंक कां आळुकेलें। तुषांतें तुलसी - स्त्री. तुल्रस; हिंदु लोकांत पवित्र मानलेलें झाड. सेवी।' -ज्ञा ५.११०. [सं] तुषकंडणन्याय-पु. (कोंडा कांडणें ेनिष्फळ आहे असे दाखवावयाचे असलें म्हणजे या न्याया~~चा~~

तुषार--पु. १ वाऱ्याने वगैरे उडणारे उदकाचे बारीक बारीक कण. बुरबुर; छिटा; शीतलबिंदू. 'ते सत्त्वशुद्धी साहाकारें। गुरु-कृपामृततुषारें। ' - ज्ञा १८.२५९. २ दंव; दहिंवर. [सं.]

तुष्ट्—वि. धालेला; संतुष्ट; तृप्त; खूष. [सं. तुष्] ०पुष्ट-वि. संतुष्ट; खूष. ' राजानें कृपावलोकन केलें म्हणजे प्रजा तुष्टपुष्ट होते. ' तुष्ट्रणे-भिक्त. संतुष्ट, तृप्त होणे; आनंदित होणे. 'हा तुष्टल्या तत्क्षणीं । तक्षक पडे हुताशीं।'-मुआदि ११.११०.[सं.] तुष्यतुदूर्जन न्याय-पु. आग्रह धरायाजोगी जरी गोष्ट आहे तथापि प्रसंग विशेषीं (किंवा दुर्जनाशीं वादप्रसंग आला असतां) उपेक्षा करावी अशी शिष्ट लोकांची रीति, तो न्याय. तृष्टि-स्री. संतोष; तृप्तता: संतुष्टपणा. [सं.] तुष्टोभृत-वि. (काव्य) तृप्त; संतुष्ट; आनंदित. 'मग तुष्टीभूत झाला वक्ता। '[सं.]

तुसडा-वि. तिरसट; हेकड; तिरशिंगराव; उद्धटपणार्ने वागणारा; सर्वदा झिडकारणारा; तिटकारा करणारा. 'असेल जोकां तुसडा मनुष्य। व्हावे तयानेहि मदीय शिष्य। '-अर्वाचीन २१९. [तुच्छ=तुसडा] तुसड-न. (व.) तुच्छतेने बोलणे. तुस्रहेपणा-पु. त्राशीकपणा.

तुसळ की. (तांदुळाचा) कोंडा; भूस; तूस. -वि. कोंडा भसलेले (तांदूळ). [सं. तुष]

तुसार-रा-पु. तुषार पहा. [सं.₂तुषार अप.]

तुसार, तुसारधान्य---न. रबीच्यापूर्वी होणारं खरीपाचे भात, वरी, बाजरी वगैरे धान्य; पीक. [सं. तुष; तूस+धान्य] विलें अंतीं। ' –तुगा १२५१. [तुलर्णे] तुसारपट्टी-स्री. तुसाराच्या पिकावरील पट्टी; दसरा झाल्यावर जी कुळाकडून वसूल करतात ती परी. तुसारमाल-पु. (व.) [फा.] जवारी, तुरी वगैरे खरीपाचे धान्य.

तुह-हा-ही-हे-सना. (व.ना.खा.) तुझा-झी-झें. 'दूर तुं तुं तुं वा जागा पाहिला तुहा वारा नाहीं जेठ । घेतलीस लुगडीं अवचित श्रीहरी त्वा कुठें। ' -होला ५३.

खांबांवर आडवें बसविलेलें चौरस लांकूड; तुळवट. २ तुळ; एक प्रकारची तराजू. हिला एकच पार्डे असून लांब दांडी असते तीवर रजनाचे विभाग पाडलेले असतात. त्या दांडीवर वजने अडकवृन वजन करतात. [का. तळि]

तुळणा-णी--स्त्री. १ बरोबरी; सारखेपणा; बरोबरीचा किंवा एकसारका मनुष्य अथवा पदार्थ; तोड; तुलना. 'तुळणा नाहीं तुझे मती। तुज वंदिती ब्रह्मादिक। '२ साम्य ठरविण्या-करितां एके ठिकाणीं तोलणें; एकमेकांशीं बरोबर आहे किंवा नाहीं हें ताइन पाहणें; अजमास करणें. 'तीयें न येती तुळणी। आजि या धुव्हा धणी। ' -तुगा २५८७. [सं. तुलना]

तुळणे—सिक्त. वजन करणें; मोजणें; बरोबर मानणें; उपमा देणें अथवा बरोबरी करणें. [सं. तुलू=तोलणें] -अक्रि. बरोबर वजन भरणें, बरोबरी करणें; स्पर्धा करणें; ताडून पाहणें, वजन होणें. 'त्यासीं तुळे हो संप्रामीं। ऐसा नाहीं ब्रम्हांडधामीं।' -मआदि

तुळतुळ---स्री. (व.) काळजी; चिंता.

तुळतुळ, तुळतुळीत—किवि. उत्सुकतेर्ने; स्थिर चित्तार्ने; लक्ष लावून; डोळे लुकलुक करीत असतांना. (कि॰ विचार करणें; पाहर्गे).

तुळतुळोत-वि. चकचकीतः तुकतुकीतः, तजेलदार. तुळं(ऋां)बा--पु. तोळंबा पहा.

तुळव-पु. बैलगाडीच्या कण्याच्या प्रत्येक बुटचावर जी तीन लांकर्डे असतात त्यांना सामान्य नांव. वाजुच्या दोन्ही तुळवांना सायतुळव व मधल्याला भारतुळव म्हणतात. प्रत्येक तुळवामध्ये एंकक अशीं अनुक्रमें तीन वांकीं बसविलेलीं असतात आणि आखरी-वरून टाकलेल्या ढासण्यांनीं (दो-यांनीं) तें सर्व एके टिकाणीं आवद्भन घेतलेले असर्ते.

तुळवट-नपु. १ मुख्यत्वेकह्तन मोठें लांब, परंतु चौरस न केलेलें लांकूड; तुलई. २ (ल.) उंच व जाडजुड स्त्री किंवा पुरुष. ३ (ल.) जिकिरीचें, त्रासाचें काम. [का. तळि]

तुळवणे - कि. वजन करणे. ' कृपाळ दयाळ भूतीं। तुळ-

तु(तो)ळबंदी-सी. वाकी; वाळा. 'अंगदं तोलबंदीस्यात्.'

तुळवा-पु. ब्राह्मणांची एक जात व तींतील व्यक्ति; तुळु . तुस्त—स्त्री. (गो.) स्तुति. (कि॰ चलीप=स्तुति करणें). तुळवी-वि. तुळव्या ब्राह्मणासंबंधीं (वेष, भाषा ६०). [का.

तुळसधुळस—सी. (व.) तिळगूळ; तिळसंकांत.

तुळस-शी-की. हिंदु लोकांत पूज्य मानिलेलें एक झाड: तुळाई---स्री. १ गृहादिकांचे खण वेगवेगळे करण्याकरितां दोन काळी व पांढरी अथवा रामतुळस असे हिचे भेद आहेत. तुळस ही हिंदुस्थानांतच आढळते. (हा शब्द तुळस-सी असाहि वापरला जातो). [सं. तुलसी] (वाप्र.) • उच्चलण-शपथ घेणें. • उपटून भांग लाचणं-वाईट मनुष्य पदर्शे टेवण्याकरितां चांगल्या मनुष्यास काढून टाकणें. तुळस्रीचे मुळांत कांदा लावावा लागणे-चांगला हेतु सिद्धीस नेण्यास वाइट साधनांचा उपयोग करण्याविषयींची सबब सांगणें. तुल्रशींत भांग-चांगल्यांच्या समुदायांत चुकून एखादा वाईट माणूसहि आढळतो. तळशींत भांग व भांगेत तळस-चांगल्या व वाईट गोध्टी एका ठिकाणींच पिकतात. तुळशीपत्र कार्नात घाछन बसर्णे-एकलें न एकलेसें करून स्वस्थ राहणें. तळशीपत्र ठेवण-हक दुस-याची वस्तु तिस-याला देऊन टाकर्णे. सामाशब्द - ०काध्र-न. तुळशीचे लांकुड. (प्रेताचें दहन करण्यास, उगाद्दन गंध करण्यास किंवा माळेचे मणी करण्यास याचा उपयोग करतात). • पन्न-न. तुळशीचें पान. (ल. सामान्यतः लहान मानलेली दक्षिणा किंवा देणगी). ० मंजरी-स्री. तुळशीचा शेंडा-तुरा. 'कार्से दिव्य पितांबर। गळां तुळसीमंज-यांचे हार । ' वर्ग-पु. तुळस, सब्जा सारख्या पुष्पांतील दोन आंखुड व दोन लांब असे पुंकेसर असलेल्या झाडांचा वर्ग. • यात - स्त्री. (बायकी) कापसाच्या सुताची चार बोटांच्या रुंदीवर सूत गुंडाळून केलेली १२ सुतांची एक वात. ह्या वाती तुळशीच्या लगापासून दररोज दोन वाती या प्रमाणे वर्षभर लाव-तात. • विवाह-पु कार्तिक शुद्ध द्वादशीस विष्णूची मूर्ति व तुळ-शीचें झाड यांचा जो विवाह होतो तो. • बुंहायन-न. तुळशीचें झाड लावण्याकरितां केलेली विशिष्ट रचना, ओटा, स्थान.

तुळा, तुळाशान-पुरुप--तुला, तुलादान इ० पहा.

तुळाधार-वि. तराजूची दांडी. तुलाधार पहा. -िक्रवि. बरोबर; यथायोग्य; तंतोतंत, काडीभरहि इकडे तिकडे होणार नाहीं अशा टापटिपीनें. (क्रि॰टरविणें; बोलर्णे; वागर्णे). [सं. तुला+आधार]

तुळाभार-पु. (गो.) नवस फेडण्यासाठीं नारळ वगैरे पदार्थ माणसाच्या बरोबर वजन करण्याचा प्रकार. -वि. मनुष्याच्या शरीराच्या वजनाइतकें. 'मग रायासि करविलें स्नान। तुळाभारें वेचिलें कांचन। '-कथा २.५५.८८.

तुळांचा-पु. तोळंबा पहा.

तुळि(लि)का, तुळी—स्री. १ गादी. 'तेथ ध्येय ध्यान बहु सुख। तेचि शेषतुलिका निर्दोख। ' 🚚 १३.३९२. 🤻 पलंग बिछाना. [सं. तूल=कापूस]

तुळी---स्त्री. (कों.) तुळई पहा. [का. तोळि]

तुळू-पुस्ती. एक देश, भाषा व जात. तुळवा पहा. [द्रा.]

त्रं—सना. द्वितीयपुरुषी सर्वनाम (एव.) [सं. त्वम्.; प्रा. तुमं. फें. जिप्सी तू, तुमेन] (वाप्र.) तूं मी करणे, तूं मी खरयेणे= हमरीतुमरीवर येणे. मह १ हूं तर भांडीं घास तूं=सुखावह न होणारें असे काम करण्यास सांगणे. २ केलें तुकां झालें माकां, किंवा तूस करावयाला गेलें तर मस करें आलें=तुझें वाईट करा-वयाला गेलों तों उलट माझेंच वाईट झालें.

तूक-पु. बालक. ' इष्टीस तूं दीसिस तुकसेरे. ' -अकक २. मंगीशकृत राधाविलास ४६. [सं. तोक]

तुक, तुकल-स्त्री. एक प्रकारचा कागदी पतंग.

सोडणें. (हलबायाच्या घरावर) तुळशीपत्र ठेवर्णे-परभारें ४ महत्त्व; किंमत. ५ श्लोक इ० चा चवथा चरण; घ्रुपद अथवा पालुपद. ६ अवयव अर्थ ५ पहा. [ते. तुकमु: का. तुक, तुकर्णे पहा] कीं तुक्रणें-बरोबर तोलणें; तुलना करणें. 'तयाचे तुर्कीं कोण ऐसा तुकावा. '

> तूज-सना. (राजा. कों.) तुला. 'कशी आली ही तूज मनुजवाचा।'-र २४.

> तूर-- ली. १ तोटा; कमतरता; न्यूनता; तुटवडा. २ खंड; खळ; विराम; व्यवधान. ३ वियोग; विच्छेद; भेद. ४ फूट; भिन्न-भावः भेदः विघाड. [सं. तुर्=तुरुणें] (वाप्र.) यहणे-उणीव भासर्गे. सामाशब्द- •ओळ-स्नीन. जिमनीतील कमी ओल अथवा ओलावा. तुटओल पहा. **्पाऊस**-पु. मधून मधून अथवा थोडथोडा पडणारा, एकसारखा नसणारा नेहर्मीप्रमार्णे नसणारा पाऊस वळीवाचा पाऊस. तुट पाऊस पहा. ० पाणी-न. थांबून थांत्रन अथवा थोडें थोडें दिलेलें पाणी (झाडांना अथवा जना-वरांना). ॰ पुंजी—स्री. अपुरं अथवा उणें भांडवल किंवा मुद्दल. —वि. कमी भांडवलावर चालविलेला (धंदा). ॰ पुजीवाला-पुंज्या-वि. तूटपुंजीवर धंदा करणारा. **ंभिती-मुद्त-**स्त्री. कटमिती पहा. (कि॰ करणें; देणें). [तूट+मिती]

> तूण, तूर्णीर-पु. बाण ठेवण्याचा भाता. 'खणीं शस्त्र अस्त्रे धनुर्बाण तृणी। रथा अवतां मेदिनी ते दणाणी।' -म्रामायुद्ध १००. 'आश्रयां अति पावली बघुनियां तूणीर पाठीवरी। ' - आनंदतनय, शबर्याख्यान ९. [सं. तूण्=पूर्ण करेंगे]

> तूत-कीन. एक झाड व त्याचे फळ. तुती पहा. 'वरि अलें लिंबु तृतिया खोबरें।' -अमृत ३४. [अर. तृत्]

> तूँते —सना. तुं ची चतुर्थी (काव्य.) तुला. 'धृतराष्ट्र नृपा ! सांगों आश्चर्य काय मीं तूंते। ' -मोकर्ण १०.१९.

तूरतोप-प. (गो.) जुगारांतील एक पारिभाषिक शब्द. करणे-एकदम सर्व पैसे जुगारांत लावणे.

तून-सी. (व.) ख्रियांचें नेसण्याचे वस्र. 'लाल रंगाची तुन विकत मिळते. '

तून लावणं — कि. (व.) मिरचीची लागण झाल्यानंतर मधर्टी मधर्टी कांहीं रोपें मेल्यास त्या त्या ठिकाणीं नवीन रोप लावणें.

तें; घृत. 'म्हणोनि तूप होऊनि माघौतें। जेवीं दुधपणा नयेचि निस्तें। तेवी पावोनिया जयातें। पुनरावृत्ति नाहीं। ' -अ ८.२. २ (ल.) तत्सदृश नारळाचा रस, मांस इ० कांपासून निघणारा त्युक—न. (काव्य) १ तोल्ला; वजन करणें. २ निष्काचा क्रिग्ध पदार्थ. [सं. (तुप् हिंसायां=मारलेल्या पश्ची वरबी हा तूप या सोळावा हिस्सा अथवा दोनपूर्णोक एकद्वितीयांश माष. ३ वजनः | शब्दाचा मूलार्थ होय. नंतर हिंसा बंद झाल्यावर दुधातून घुसळून बजन करून ठरविलेलें परिमाण. 'तुक सकळांचें गोविंदाचे हातीं. ' काढलेल्या पदार्थाला तूप म्हणूं लागले. गाथासप्तशतींत तुप्प शब्द

सांपडतो); का. तुप्पः, प्रा. तुप्पः अ, तुप्पविअ] म्हः १ अवशी कायमचा होईपर्यंत काम भागविण्यापुरेसा [सं. त्वरितः हिं. तुरत] खाई तुप सकाळी पाही रूप. २ (गो.) तुप खाऊन रूप येतां=तुप खालें म्हणून तावडतोव रूप येत नाहीं. सामाशब्द- •कढणी-स्री. लोण्याचे तूप करण्याकरितां केलेलें पात्र. • खिचडी-स्री. १ सोंगटचा, नाट इ० खेळामध्ये दुसऱ्याची सोंगटी वगैरे मारली असतां एकदां खेळण्याची पाळी झाली असुनहि अ.णखी एकवार खेळण्याचा प्रकार. (कि॰ खाणें; खेळों). २ (बायकी) मुली चकावयास लागल्यावर जी मुलगी प्रथम उतरते तिला शेवटीं राहिलेल्या दोन मुलींबरोबर पुन्हां चकण्यास जार्वे लागतें तो प्रकार. 'तृपखिचडीस जाणें ' असा रूढ प्रयोग. [तूप+ खिचडी तप्र, तप्राट-वि. १ तुपाची चव, वास येणारे (पदार्थ, भांडें, कपडा वगैरे). २ तुपाचा वास लागलेलें; ज्यांत अतिशय तूप झालें आहे असे (अन्न, पक्कान्न). ३ तुपाचा; तुपासंबंधीं (बास, घाण). ४ उंची व क्रिग्ध; उंची व भारी (तांदुळ). [तूप] तपटाण-साण-धाण-स्री. खंवट, वाईट तुपाची घाण. [तुप+ घाण] •तसर-न. समयविशेषीं सरकारी कामाकरितां बळजोरीनें **घेतलेलें** तृप. •िशास्त-स्त्री. गांव इऱ्यांपासून बळजोरीनें घेतलेलें तुप अथवा तुपाबद्दलने पैसे. तुपाचा शितोडा-प्र. अतिशय थोडें तूप. तुपाची धार-स्त्री. हवें तितकें अथवा भरपूर तूप. सुपाचे नख-न. थेंबभर अथवा नखभर तुप. पातळ तूप पाण्यांत घालून थिजलें असतां त्याचे गन्हल्यासारखे तुकडे करतात ते.

' सुरु थिर रचितेसी लागलीं तुपकेळें।' –र ५३. २ (तंजावर) पेस्त.

तूंबु-पु. (गो.) नळ; मोरी. [पोर्तु.]

तूर-की. १ एक द्विदल धान्य. २ त्याचे काड. [सं. तुवर: प्रा. तुअर] (वाप्र.) हातावर तुरी देणे-देऊन पळणे-दुसऱ्यास फसवून पळ्न जाणें. ३ह० १ तुरीची काठी तुरीवर **भाडावी**=योग्य ठिकाणीं जें करावयाचें तेंच करावें. २ हातावर तुरी देगें. सामाशब्द- •काठी-स्त्री. (सामा.) तुऱ्हाटी; तुरीचें वाळलेलें झाड. तुरीचें बरट-न. तुरीचें भूस.

तूर-सी. १ दोहोंकडे टोकें असणारा खिळा; सुरसा. २ (विणकाम) विणलेलें वस्न ज्या लांकडाभोंवतीं गुडाळलें जातें तें लांकुड; कोष्ट्याची दांडी.

तूर्ण-किवि. (काव्य.) ताबडतोब; शीघ्र. 'स्त्रीवध निंदा परंतु ब्रम्होक्तें तूर्ण ताटका मारी।'-मो.परंतुरामायण. बाल. ९. [स.]

तोब; सध्यां; तत्काळ. (गो.) तूर्ताक. 'तूर्त तार्किक तर्ने मर्ने । कोणालाही आवडत नाहीं; किंवा त्याला कोणी मुळींच चहात शको. ४. १९

तूर्त किंमत-स्री. पुढें कांहीं काळ गेल्यानंतर जी रहम दावी लाग-णार तिची तूर्त किमत म्हटली म्हणजे तितक्या काळचे व्याज कापून बाकी राहते ती. तूर्तातूर्त ताकीद-स्त्री. कोर्ट कायमचा निर्णय देईपर्यंत एखादी गोष्ट तात्पुरती करूं नये असा मनाई हुकुम; (इं) टेंपररी इंजंक्शन.

तूर्या-स्त्री. तुरीया पहा. 'तोचि ॐकाराचा लेखा तूर्या म्हणावी यासी।' -भज ९१. [सं. तुरीय]

तूल-पु. कापूस. । सं.]

तूल-सी. लांबवणुकः; उशीर. 'थोडिकियांत बंदोबस्त असतां तूल करून सिसारा वाढवावा हें सलाह नाहीं. '-रा ५.१९८.

तूला-नी. (प्र.) तुला. वारा राशींपैकी एक राशि. या राशींत चित्रा (अर्ध), आणि स्वाती व विशाखा (तीन पाद) या नक्षत्रांचा समावेश होतो. [सं.]

तूरणों---न. अतिशय थोडें परिमाण. -किवि. १ निमृटपणें; मुकाटयार्ने; बोलल्या-अथवा हालचाल केल्यावांचून 'लघुशंका-चमन करोनीं। तुष्णीं स्नान करा सुमनीं। ' –गुच ३६.१२८. २ कोणताहि मंत्र न म्हणतां फक्त किया करण्याच्या वेळीं वापर-तात. ३ उगीच; केवळ; एरवीं; सहज; कोणताहि विशेष उद्देश अथवा हेतु नसतांना. [सं.]

तूस-न. (नाचणी, साळी इ०चा) कोंडा; तुष; प्रा. तुस=भुसा] ∓ह० तूस कांड्न हातास फोड=िबन-फायदेशीर कामांत दुःखं व संकटें सोसणे.

तूंस—सना. (राजा. कों.) तुला.

तूळ-स्त्री. १ मेषादि द्वादशराशींपैकी सातवी राशि. तुला पहा. २ एकीकडे पारडें असून वजनाचे विभाग दांडीवर कल्पिलेले अस-तात अशी तागडी. ३ रुपयाला कल्पिलेली एक संज्ञा. [सं. तुला]

तू छ-न. जिमनीच्या मोजगीचें लांबीचें परिमाण. [सं. तुल्] तुळ--पु. कापूस. 'जलो तूळ इच्छा अशी ज्यासि नाहीं।' –वामन, नामसुधा १.४२. [सं. तुल]

तुळभंजन—न. (गो.) सत्यनाशः; कुलक्षय.

तृण-न. गवत किंवा कसलेंहि गवताच्या जातीचें तण. 'काय जिंकियलें मन। जीविता कामातुरा तृण। ' –तुगा १७९७. [सं.; प्रा. तग-न] (वाप्र.) तृणाची गरज-चाड, तृणाइतकी बाड-मुळींच इच्छा नसणें. तृणाची राज करणे-संततीकरितां स्त्रीने नवस करणें; प्रस्त झाल्यानंतर नऊ दिवस गवतावर त्तं, तूर्तचे तूर्त, तूर्तातूर्त - किनि. १ लवकर, सत्वर, ताबड- निजणें. ३ह० १ तृणाला चाड आहे ती त्याला नाहीं=तो तक्षीन होती।' –दा १४.४.१६. २ ताल्पुरता; गरजेपुरता; |नाहीं. २ दांतीं तृण धरणें = अभिमान सोडुन शरण खार्ने. तणकुटा भरिला। - ज्ञा ३.२५०. श्राही-पु. तैलस्फटिक. तृण-मणि पहा. ०चर-वि. वनस्पतीवर अथवा गवतावर उपजीविका करणारा. 'तृणचरांमाजी देखा। कैसी उभी राहिली पिपीलिका।' **्जलका**—स्री. सुरवंटाच्या जातीचा एक प्राणी; उंट. चालतांना हा आपर्के शरीर कमानदार करतो आणि मागली जागा सोडण्या-पूर्वी पुढच्या भागाने नवीन जागेचे आक्रमण करितो. ह्यावरून जन्मांतरासंबंधीं दष्टांत देत असतांना हिंदु लोक याचे उदाहरण . देत असतात. • **जःती** -स्री. वनस्पतिगण-कोटी. • **त्रल्य-प्राय-**वत-वि. कवडीच्या मोलाचाः निरुपयोगीः व्यर्थः क्षलकः कसपटा-समान. •धाभ्य-न. १ गवताप्रमाणे उगवणारे धान्य: नाचणी. वरी, सावा, राजगिरा, राळा, देवभात, बरटी, बरग इ० सारखें धान्य. २ कोणतेंहि बंधुमार वाढणारें धान्य. अमणि-पु. एक प्रकारचे रत्न; तैलस्फटिक; राळ ज्या यक्षापासून होते त्या यक्षाचा हा अश्मीभूत पदार्थ आहे. हा जाळल्यास अगर चोळल्यास थोडा सुगंध येतो. •वेटी-गवताची दोरी. •रान्न-प. अनाडी न्हावी; न्हावगंड. तृणाकुर-पु. गवताला फुटणारा अंकुर. 'जैसा मेघ वर्षता साचार । आंगणांत उठती तृणांकुर । ' तृणाचा शेक-पु. (गवताचा जाळ गवत जळेपर्यंतच असतो यावरून ल.) क्षणिक ते वांचौनिया। ' -ऋ १९. टिकणारी गोष्ट. पाण्यावरचा बुडबुडा पहा.

तृतीय—िव. तिसरा-री-रें. [सं.] •नेत्र-पु. तिसरा डोळा; ते तेआंपुढें। '-शिशु ८८५. कपाळाच्या मध्यभागी असणारा शंकराचा तिसरा डोळा. ० उछ-डॅंग -(रु.) अतिशय संतापणें. ॰ पंथ-पु. (मुरारेस्तृतीय:पंथ: =मुरारीचा तिसराच मार्ग; दोहोंपैकीं त्याचें मत कोणाशींच जुळत नाहीं. मुरारिभट्ट हा जैमिनीच्या पूर्वमीमांसेवरील एक भाष्यकार असून त्याचे मत शबरस्वामी व प्रभाकर यांहून भिन्न होते या-वरून) तिसरा मार्ग, मत, समजूत, कल्पना, अनुमान इ०. म्ह० त्याने तृतीयपंथ केला=ग्राचे तिसरेंच एक. ०पंथी-वि. दुसऱ्याचे विचार खरे न मानतां आपले खरे समजणारा. • प्रकृति-लिंगी-पु. षंढः नपुंसक. ०सवन-न. (सोमायागामध्ये शेवटच्या दिवर्शी सोमवली कुद्दन तिचा रस काढतात. तो रस तीन वेळां काढतात व त्या प्रत्येक वेळेस अनुक्तमें प्रात.सवन, माध्यंदिनसवन व तृतीयसवन असे म्हणतात. या तृतीयसवनांत मंत्र म्हणणारांचा सुर चढा असतो यावरून) १ अतिशय उच्च स्वर, आवाज. २ तिप्पट. •सवनाने म्हणणे-अतिशय मोठयाने ओरडून अथवा कर्कश आवाजानें बोलगें. तृतीया-स्री. १ शुक्र अथवा कृष्ण पक्षाची तिसरी तिथि. २ (व्याकरण) एक विभक्ति (तिसरी) [स.] तृतीयातत्पुरुष-पु. (व्याकरण) एक समास. दोन शब्दां मधील जर्थे तृतीयेचा लोप होतो असा समास. जसं:- कृपा-

सामाशब्द- • कु.ट., कु.ट. न्यु. गवताचा पेंढा; चुरा. 'मग असत्य वलोकन=कृपेने अथवा कृपेकहन जे अवलोकन ते. ततीया-प्रक्रति-स्नी. तिसरी प्रकृति अथवा स्वभाव: तमोग्रुण. -वि. १ तिसऱ्या प्रकृतीसंबंधीं. २ (उप.) नपुंसक, षंढ.

> तुप्त-वि. संतुष्टः, समाधानीः, आनंद पावलेला. [सं.] तृप्ति-स्त्री. (सामा) तृप्त अवस्था; समाधानः संतोष; प्रसन्नता.

> तुषा, तुष्णा—स्त्री. १ तहान. २ (ल.) महत्त्वाकांक्षा; लालसाः उत्कंठा. (समासांत) तृषा-कुल-कांत-तुर-न्वित-पीडित. [सं.] तुषांग-अफ्रि. १ (काव्य) तहान लागणे. २ (अक्षरशः व ल.) उत्कंठेनें इच्छा करणें. [सं. तृष्] तृषान्त-वि. तहानेनें अतिशय न्याकुळ झालेला. ' तृषार्ता मरुदेशीं। झळे अमृतें वोळली जैसी । '-ज्ञा १८.१६१. तृषित-वि. तान्हेला; तहान लागलेला. [सं. तृषा] तृषेणं-अकि. (काव्य) तहान लागणें. 'तृषेलें मन माझें ओळंग।' [सं.]

> ते-सना. (काव्य) ती हैं अचारांतील रूप. ती, ही, जी ह्यां-बद्दल काव्यांत ते, हे, जे अशीं क्पें येतात. ' दिक्चकीं फिरते सदा गरगरां संभाषणीं येई ते। ' -कमं २.५१.

ते-सना. तो चें अनेकवचन. स्त्रीनें पतीस संबोधावयाचा शब्द. ते -- स्रीसनाभव. (काव्य) त्या. 'गुगिये आधिष्टीले हृषीकेशें।

तें--- हना. तृतीयपुरुषवाचक सर्वनामाचें नपुंसकर्लिगी एकवचन. ते आं-सना. (काव्य) त्याच्या; त्या. ' मग वृतांतु सांगितलें ।

तेउता-वि. तसाः तितकाः तेवढाः 'श्रोतयाचे चित्त बावरे। तेउतेंचि तो न्यापारे।' -विषु ७.८६. -िक्रवि. तिकडे: तेथें. 'मग जेउती वास पाहिजे। तेउती शांतीचि देखिजे।' - ज्ञा ४.१९१.

तेंकड़ी--की. (गो) फुलें काढण्याची (लांब व बारीक काठी): आंकडी. उदा॰ सामकॉ तेंकडी मरे ताँ ?

तेकां—स. (राजा. गो.) स्याला. (कु.) तेड्कॉ. [तो] तेख—पु. त्वेषः, रागाचा झटकाः, एकाएकीं आहेला राग. [सं. तीक्ष्ण] तेखी-वि. रागीट; तापट; तामसी. [सं. तीक्ष्ण] तैगर्शा—स्त्री. (गो. कोॅ.) डिकशी; वृक्षाचा किंवा पानाचा अग्रभाग.

तेगा-घा-- ५ १ वांकडी व हंद पात्याची तरवार. 'चाळीस हजार पठाण नित्य तेथे चमकती। ' -ऐपो १०७. २ अभिमान. —वि. देशांत प्रसिद्ध [अर. तेग]

तेगार—पु. १ शेत, घर, गुरें इ० जिंदगी; मालमत्ता. २ वेठण; सरंजाम; सामान (बैलांचें). 🤰 दिमाख; उहामपणा. 😮 (कर.) नखरा; थेर; चैन. (कि॰ मिरविणें; लावणें; चालविणें, करणें).

तेगुरी-पु. (बे.) एक प्रकारचा वेळू. तेचो सना. (गो. कों.) त्याचा. [तो] तेच्यापरास-किवि. (कों.) त्याच्यापेक्षां. [तो]

उष्णताः कडक स्यैकिरण. 'तोय तेज धूम । ययां वायुसीं संगम्। -ज्ञा १८.३०८. ३ वैभव; शोभा; उत्कर्ष. ४ गुण; उपयुक्तता; सत्त्व; प्रताप (औषध इ०चा); जोम; उत्साह; गांभीर्थ (भाषण इ० चे). ५ वीर्य: रेत. ' देइन तुज निजकन्या, तब तेजातें परा न सोसील।' -मोअश्व ३.१५. ६ तिखटपगा; तीक्ष्णता; झणझणीतपणा. ७ पराकमः सामध्ये. 'भावितमःप्रश्नमी न क्षमही होऊनि तेज देहिं सके।'-मोसभा ५.१९. [सं. तेजस] सामाशब्द-तेजगी-की. चकावी; टवटवी; झांक, पाणीदारपणाः तेजतस्व-न. १ तेजाचे अधिष्ठानः तेजस्वीपणाचे मूळः नेत्र, सूर्य वगैरेच्या ठिकाणीं राहणारें आयतत्त्व. २ ज्ञान; ज्ञानेंद्रिय. 'जे तेजतत्त्वाची आदी। '-ज्ञा १३.८८. तेजः पुंज-वि. सूर्य, रत्न, विद्वान, मानमान्यतेचा पुरुष यांना ही संज्ञा लावतात. तेजयान, तेज-वंत, तंजोमय, तेजस्वी-वि. १ शोभायमानः, कांतिमानः, उजळः, सतेज; उज्वल. २ (ल.) प्रभाववान्; प्रतापी; प्रतिष्ठित; प्रसिद्ध; सन्माननीय; वाणेदार. तेजस-वि. तेजस्वी; प्रकाशवान. 'पें कमलायतडोळसा। सूर्यकोटि तेजसा। '-ज्ञा११.६९. तेजःसंकर्ष-देश-पु. (शाप.) (सर्वे प्रकाश एकत्र जमण्याचे स्थान). सुक्ष्मदरीक भिंगांतून निघणारे किरण ज्या ठिकाणीं केंद्रीभूत होतात तो बिंदु. तेजस्कर-वि. तेजस्वी; चकाक्ति; सतेज. तेजाकार-पु. सूर्य. ' कां उदय न कीजे तेजाकारें। तंब गगनचि होऊनि असे आंधारें।' -श ११.६९३. तेजस्वी मासा-पु. चकचकीत व शोभायमान असे एकावर एक चढलेले खवले अंगावर असणारा एक जातीचा मासा. तेजाळ-वि. (काव्य.) १ उज्वल; संतंज; चकचकीत; तेजस्वी. 'तोच पारा परम चपळ। न धरवे कोणा तंजाळ।' २ उमदा; भव्य; छानदार; शोभिवंत. तेजित-वि. १ झिलई, उजळा दिलेला. २ धार लावलेला. तेजोभंग-पु. १ अपमान: अवमान; अपमानपूर्वक अथवा तिरस्कारपूर्वक वागविँगः; होणारा अपमान अथवा फजिती. २ तेजाचा, पराक्रमाचा नाशः वीर्यहानि. 'सर- निशोत्तरः याच्या वेली असतात. पांढरे व काळे असे याचे दोन प्रकार कारी शाळांतुन मिळत असलेरें शिक्षण भावी पिढीचा तेजोभंग व फुलांबरून मानितात. ही वनस्पति रेचक असून काळी अधिक निरुत्साह करण्याकरितां मुहाम वेडयावांकडया रीतीनें दिलें जात तीव असते. -वगु ४.९३. आहे. ' -टि ३.१३३. तेजोमय-वि. प्रकाशमय: तेजस्वी: पाणीदार:भव्य. तेजोबध-पु. तेजोभंग: पाणउतारा. तेजोबज्ज-स्ती. प्रकाश, कांति, शोभा, मोठेपणा, यश इ० कांची वाढ. तेजो-हानि-स्त्री. १ प्रकाशाची न्यूनता, कमतरताः पराक्रमाची वाढ खुंटणें; वीर्यनाश. २ अपमान; अवमान, प्रतिष्ठा, नांवलीकिक, कीर्ति यांची हानि. तेजोन्हास-पु. तेजोहानि पहा. तेजोमेघ- ल्ला होऊन तेड्ला मला खा. ' - लोक २.२६. [सं. तदा, तहेला] न. आकाशामध्यें कापसाप्रमाणें निरळ, तेजोयुक्त भाग दिसतो तो; केंद्रीभृत होण्यापूर्वी तेजाची विरलावस्था; पटल, भूर. (इं.) नेक्युला. (व) एक फळमाजी. तोंडलें पडा.

तेजोवहमज्जातंत्र-पुथव. तेजाचे ज्ञान करून देणारे किंवा तेजाचे वहन करणारे ज्ञानतंत्र.

तेज-—िव. तीक्ष्ण; तिखट; चलाख. [सं. तेजस्; फा. तेझ्] तेजक-न. एक औषधी पदार्थ, औषध: तेजबळ.

तेजाब-पु. अम्ल: जस्ती पत्र्यास डाग देण्याकरितां वापर-ण्यांत येणारें द्रव्य. (इ.) नायटिक किंवा हायडोक्कोरिक ॲसिड. (वाप्र.) ॰काढणें-(सोनारी) १ सोनें गाळणें. २ हिणकस सोन्या-मध्यें दुप्पट चांदी घालून अल्युमिनमच्या भांड्यांत नायट्रिक-ॲसिडच्या सहाय्याने आंच देऊन गृह सोने काढणे.

तेजारो--न. (राजपुताना) अफूर्ची कोवळीं बोंडें चेंचून पाण्यांत भिजत घालून त्यांचा अर्क उतरविलेलें पाणी. या पाण्यानें कैफ येतो. -कृषि ५००. [सं. तेजस्]

तेजिका—स्त्री. दालचिनी. 'कपूर कंकोळ येळा। लवंगा तेजिका रसाळा। ' -गीता १२.३००. [सं. त्वकः; गुज. तज]

तेजी-की. भरभराट, चढ; उत्कर्षकाल (ब्यापार, किंमत इ॰चा). [सं. तेजस] ॰ मंदी-स्त्री. भावाचा चढउतार; व्यापारांतील चढउतार; उत्कर्ष व अपकर्ष. [तेज+मंद]

तेजी, तेजिका-प. घोडा. -वि. अरबी (घोडा). 'ऐसं सांघितां भेद अपारूं। तेजिआंचें।'-शिशु ९३७. 'सुत तेजी तुरगीचे, नळसम सुंदर कदापि न म्हणावे। ' -र २. [फा. ताझी] मह० हिमायतीचा गाढव, तेजीस लाथ मारितो.

तेटर-वि. (व. घाटी) हेकेखोर. टेटर पहा. [ताटर]

तेंट-पु. एक औषधी झाड. [प्रा. तेंडुअ]

तेंटो-पु. (गो.कों.) टिटवी. तिंटॉ अर्थ ३ पहा.

तेड--पु. (भि.) कांठ. 'तो खाडी तेडी गियो. '-भिल्ली ११. [तर]

तेड - जी. तीड शब्द १,२,३ पहा.

तेड--न. १ तडतडी; एक जातीचा वेळू. २ एक औषध:

तेडतिपड-पु. तिरंकपणा. 'आणि कोपरे गुण्यांत असन बाजूत तेडतिपड नसावा. ' -मॅरट ३७. [तेड द्वि.]

तेडते—वि. तसें: तेवढें: तितकें.

तेडफळ-स्त्री. एक झाड; फळ.

तेड(ड्)ला—किवि. (कों. राजा.) तेव्हां. 'येतांना येईल तेंडली-ले-सीन. (क.) तोंडली-ले पहा. तेंड्रोक्ट-न. तेंड्बा—वि. (बडोरें) बिबट्या (वाघ). 'जंगलांत वाघ असल्यास कोणते जातीचा, म्हणजे लहान तेंडवा अथवा पटाईत वाघ आहे याबहल तपास करावा. ' –वाघ–सिंहाची शिकार ८.

तेडा-डी--वि. तिडा. १ वांकडा; वक. ' आहे ऐकतों रंड कुणी मिळविली तेडी।' -राला ५२. २ वांकडा (स्वभाव). 'परी तो खळ दुर्जन तेडा।'-दावि ३०८. ३ आडवः. [सं. तिर्यक्; पं. हिं. तेढा; सिं. टेडो] बांका-वि. १ वांकडातिकडाः पिरगळ-लेला. २ (ल.) तिरसट; तुसडा; चिरडखोर; हेकेखोर. [तेढ+ बांक]

तेडामकोडा—िव. फंदी; चंगीभंगी. 'तेडेमकोडे समलेवाले भले लोक झाले गर्द चुरा।' -पला ४.१३.

तेह-स्त्री. वांकडेपणा. तीड पहा. 'क्वलें सारसीं व चांगलीं भाजलेलीं असावीं...त्यांत तेइ व तडे नसावेत. '-मॅरट १२.

तेदवळ, तेदोळ—पु. तितका काळ, वेळं. —िक्रिवि. तितका वेळ; तितक्या लांब वेळेपर्यत. [तेवढा+वेळ]

तेढा-ढें—वि. तिडा-डी, तेडा पहा. तेढा(डा)गुणाकार— पु. दशंशांत केळेला संक्षिप्त गुणाकार. तेढा(डा)भागाकार—पु. दशंशांत केळेला संक्षिप्त भागाकार. तेढीबाकी, तेढेंबाकें—वि. बांकडें; वेडें वांकडें. 'नासिका किंचित् तेढीबाकी होस्त...'—बाय ३.९. 'कांहीं तरी तेढेंबाकें उत्तर वेत.'—सूर्योदय ६४. तेढे वारस—पु. (कायदा) सरळ वारस नसळेला वंशज. 'तक्ता नि॰व, यांत पेशन्यांनीं सीधे वारस व तेढे वारस यांजकढे इनामें चालविल्याबद्दल उदाहरणें २४ आहेत.'—इनाम १०९.

तेणीं—पं—सना. (कु.) त्यांनीं—नें. [तो+नी, नें प्रत्यय] तेणेसीं—किवि. (काव्य) त्यांच्यासहवर्तमान. 'येकेक पुच्छीं बांधोन। करी गमन तेणेसीं।'—भाराकि व्किंधा १४.८५. तिणें+सह

तेतपर्यंत, तेतपावतों — किवि. तथपर्यत-पावतों पहा.

तेतीस—वि. तहेतीस; ३३ ही संख्या. 'तेतीस कोटी सुर बर। अश्यासि सहस्र ऋषेश्वर। '—दा ९.५.३१. [सं. त्रयिह्मंशत; प्रा. तित्तीस; हिं. तेतीस] • कोटी देव—पुअव. १ देवांचे तेह-तीस वर्गे. 'त्रयिह्मंशिट्टे देवा अष्टी वसव एकादश हृदा द्वादशादित्याः प्रजापतिश्च वषट्कारश्च।'—ऐब्रा १.१०. २ (सामान्य समजुती-प्रमाणें) देवांची तहतीस कोटी संख्या.

तेतुला—वि._(काव्य) तितका; तेवढा. 'ऐसें चेष्टाजात तेतुलें। आपणची जो । ' –ज्ञा ४.१९१. (अव.) तेतुलेआं—यां. तितला पहा. 'तेतुलेंआं वासकं प्रांते। ' –दाव ७४. [सं. तावतः प्रा. तेत्तल]

तेतु, तेतूर, तेतूर-किवि. (कों. कु.) त्यांत.

तथ-किवि. (काव्य) तेथें. [सं. तत्+स्या] तथ्य-ला, तथील-वि. त्या जागचा-जागेसंबंधीं. [तंथे] तथपर्यंत,

तेथपाघेता, तेथघर, तेथघेरी-क्रिवि. १ त्या जागेपर्यंत. २ त्या वेळेपर्यंत, कालापर्यंत. तेथपास्त, तेथून, तेथोन-क्रिवि. १ त्या जागेपासून; त्या वेळेपासून. (अशिष्ट) तेथने. तेथें-क्रिवि. त्या ठिकाणीं, जागीं. [सं. तत्र; प्रा. तथ्य]

तेदी(तृ)स, तेयां —िकिनि.(गो.)त्या दिनशीं.[ते(तो)+दिनस] तेदी—नि. (कु. कों.) तेनडा.

तेदोणां—वि. (गो.) तेव्हां.

तेंद्रा-वि. (व.) वेडेचार करणारा.

तेधवळ, तेथोळ—तेखवळ, तेखोळ पहा.

तेधवां — क्रिवि. (काव्य.) तेव्हां. 'परमानंदें राया दुर्योधन भूप तेधवां डोले। '-मोकर्ण ७.२७. [सं. तदा]

तेनक-पु. (संगीत) प्रबंधाच्या सहा अंगापैकी मंगलाये प्रदर्शक एक शब्द.

तेनीटोप—िव (गो.) पदरामध्ये दोन्ही बाजूस कणसाकृति रेशमी पदर असलेलें (लुगडें). [का. तेने=कणीस]

तेशां-किवि. (गो.) तेव्हां.

तेपरू—वि. (कर. नंदभाषा) तेरा. 'रंगाचा भाव तेपरू आणे आहे. 'टेप्र पहा.

तेफ-सी. (गो.) हेप.

तेंबरी — की. (गो.) एक झाड. टेंभुरणी; टेंबरें याच्या पानाच्या विड्या चांगल्या होतात. [प्रा. टिंबरु]

तैबी—स्त्री. (गो.) लहान टेंकडीचा माथा, टोंक; टेंब, टेंभा पहा.

तम—पु. १ (गो.) हृह. २ (गो.) मस्ती. 'पोराला तम किती म्हणून सांगू!'[पो. तीमा] तम(मे)ली-वि. (गो.) वादांत हटला अप्रतांढि आपलें खेरें म्हणणारा. [तेम]

तेमकुर्ली-—स्री. (गो.) लहान टेंकडी. [तेंबी; टेंब+कुली= अल्पायी प्रत्यय]

तेमुक-न. (गो.) शिखर, मस्तक. [तेंब]

तेयां—सना. (काव्य) त्या. 'तेया सोर्ने केतकीचें कूंप। चहुं कडें।' –िशशु २५२. [तो] तेयांसी-सना. (काव्य) त्यास; तयास. 'करितां अभंग राहिले तेयासी।' –रामदासी २.१८. [तो]

तेर—स्नी. शेताची तिसरी नांगरणी. [सं. त्रि]

तेर-पु. (गो.) मोठा रथ [का.]

तरका -- श्रीअव. गुहोंद्रियावरील केंस, तारका पहा.

तेरडा—पु. एक फुलझाड. याच्या फुलाचे रंग बदलत अस-तात. [सं. तेरणा] म्ह॰ तेरडयाचा रंग तीन दिवस=थोडे दिवस भपका दाखवून एखादें कार्य थांचणें.

तेरतेर-पु (गो.) बडेजाव; थाट.

तेरम—पु. (🛊.) अभिमानः, ताठा.

दिवस. [तेरा]

त्रयोदशीः प्रा. तेरस]

त्रयोदशी: प्रा. तरसी: हि. तरस]

[सं. तिरस्]

प्रकार. [तेरा]

लेल्या रकमा. २ अनेक रकमा जुळवून एका सदराखालीं गोळा- युक्त, लिप्त. २ ज्यांत तेल आहे असा (तीळ, खोबरें, इ०पदार्थ) बेरीज करणें. ३ अशा प्रकारानें केलेली गोळाबेरीज. -न. १ [तेल] ॰क(ग)टणें-अकि. तेलानें भरमें, माखणें; भिजणें (वस्र एकत्र बेरीज करण्याकरितां मांडलेल्या वेगवेगळचा रक मांची शरीरावयव इ०). ॰ कट तजेला-पु. तुळतुळीतपणा; तेलाची मालिका. २ अशा प्रकारच्या रकमा ज्यावर मांडल्या आहेत तो चमक. ०कटाण-की. तेलकट घाण-वास. ०कटी-की. १ कागद पत्रक: ताळेबंद: बोटखत [त्रीज: हिं. तीरज]

कहाणी-सी. (गो.) इकडचीतिकडची गोष्ट.

पिवळें फल येतें. याचे पान व कांदा लहान असतो. हें रानांत कोटेंहि वर वालण्याकरितां तयार केलेली, तेलांत बुडवून केलेली काप-

तरवर्डा -- स्त्री. अळवडी; पीठ, मसाला इत्यादि घालून १ पिळून, शोषून घेजन एखाद्या पवार्थाचा रस, सत्त्व काढणें. २ अळवाच्या पानाची तळ्न केलेली वडी. [तेरें=अळ्ं+वडी] (ल.) खरपूस चोप देणें; कुटणें. ेघणें-(स्त्रीविषयीं हा वाक्प्र-तेरवां—किवि. आजपासून मागच्या किंवा पुढच्या तिसऱ्या चार योजीत असतात) आपल्या स्वतःला देवाकडे लावणें, दिवशीं. आज. काल (उद्यां), परवां, तेरवां. [सं. तृतीयवासरे] एखाद्या देवाच्या उपयोगाकरिता कसबीण बनणें: गरतपणा सोडन तेरची - श्री. (व.) मृताचा तेरावा दिवस; श्रुद श्रादाचा भावीण होगें. दिव्यांतील थोडेसें तेल डोक्यावर घालण्यानें ती आपला उद्देश जाहीर करते. म्हणून लग्न झालेली स्त्री तेल खरेटी करणे तेरशी—स्त्री. त्रयोदशी. 'भाद्रपद तेरशी दिवस सोमवार ह्या अर्थी 'तेल घेणें ' अर्से म्हणत नसून 'तेल ठेवणें ' असे त्या दिवशीं. दिवस चढला दोन प्रहर।' -ऐपो १५८. [सं. म्हणते व तिला तेल खरेदी करण्यास सांगावयाचे असल्यास 'तेल घे' म्हणून न सांगता 'तेल टेव' असे सांगण्याचा रिवाज आहे. ह्या तरस—स्त्री. शुक्र किंवा कृष्ण पक्षांतील तरावी तिथि. [सं. अर्थी तेल जिर विण असेंहि म्हणत असतात. जसें-' तिनें येजनिया स्वकरीं। तेल जिरविलें आपले शिरीं। ' • चढियाँ - उतर विणे-तरसा—वि तिरवा (डोळा); तिरवें पाहणारा; तिरसा. (बायकी) उष्ट्या हळदीचे वेळी वषुपक्षाकडून वरपक्षाकडे आलेले तेल परटिणीकडून (किंवा ज्याच्या त्याच्या चालीप्रमाणे एखाद्या तेरा-वि. १३ ही संख्या. [सं. त्रयोदश; प्रा. तेरा; हिं. स्त्रीकडून) वराच्या पावलास, अंगास व डोक्यास आंब्याच्या तेरहः सिं. तेरहः पं. तेराः ग्रु. उरि. बं. तेर] तेराबारा-पुअव. पानानें तीन वेळ लावणें. आणि तोच अनुक्रम तीन वेळ (ल.) वाद: भांडण: तंटा; उभयतांचे व्यवहारांत असलेली लडथड. उलटा करणे:-म्हणजे तेल उतरविणें. (पाठीला) तेल लावन ितरा+बारा] (बाप्र.) तेराबारा चालण-वाद चालणं, कलागत ठेवणं-मार खाण्याची तयारी करून ठेवणं. ० लागणं-(अगास चालणें. तेरावा—चे-पुन. मृताच्या तेराच्या दिक्शीं करावयाची तेल लावलेला (अभ्यंग) कोणत्याहि कामाला उपयोगी पहत क्रिया. -वि. क्रमानें मोजलें असतां तेरा संख्या येते असा. [तेरा] नाहीं यावरून) महाग, दुर्मिळ, अप्राप्त होणें, असणें (मनुख्य, वस्त तराकी—स्री. (गो.) पत्यांनी खेळण्याचा जुगाराचा एक इ॰). ॰ घालण-(एखाया कामांत त्या) कामाची खराबी होईल अशी कांहीं तरी वस्तु अथवा भीड मध्यें घालणें. मह १ तेल सेरी-सी. (कों.) तेरें: अळवाची एक जात; रानअवं. जळे पीडा टळे. २ तेल गेलें तूप नेरुं हातीं धुपाटणे आलें=दोन तेरीख-की. तारीख; महिन्यांतील दिवस; मिति. 'तेरीख व फायचाच्या गोष्टी असतां मुखेषवामुळें हातच्या दोन्ही जाऊं पत्रें यांचे सांगण्याखेरीज हेंह नये.' -मराचिस १८. [तारीख] वेऊन मनुष्य पुनः कोराकरकरीत राहणें अशा अर्थी योजितात. तेरीज-सीन. १ एकत्र बेरीज करण्याकरितां कमाने मांड- सामाशब्द- ॰कट-कटी, तेल्लाट-वि. १ ओशट: क्रिय्ध:तेलाने गद, पत्रकः, ताळेबंदः, बोटखत. [त्रीजः, हिं. तीरजः] तेलाचा चिकट मळ, वळकट्या. २ ओशटपणा. –िव. तेलकट तेरीमेरी—की. हमरीतुमरीः, अरेतुरेवर आलेलें भांडण. [हिं. पहा. ०कार-प. (गो.) तेली, तेल काढणारा. ० ख्विस्का-प्र. तेरी=तुझी+मेरी=माझी] • धर-तेर।मेरीस येण-करण- (माण.) खेड्यांतील मानकऱ्याच्या सुवासिनीला लगाचे आमंत्रण एकेरीवर येणें: अरेतरे करणें. तेऱ्यामेऱ्याची काणी- वेण्याकरितां हळदकुंक, तेल देतात तें. तेलगंड-प. तेल्याला हाणी-की. (गो.) इकडचीतिकडची गोष्ट. तिरस्कारानें संबोधतात (न्हावगंड शब्दाप्रमाणें). [तेली+गंड तरें—न. तेरी; लागण म करतां आपोआप रुजणारें अव्दं. यास प्रत्यय] तेलगोटी-तेलरवा पहा.-गांगा ३३.० घडी -स्त्री. जसमे-थेतें: रानअर्च. म्ह॰ बिहरें ऐके तेरें आणि अचरट मागे सांबारें. साची घडी. ॰ घाणा-पु. १ तेलाची घाणी; तेल काढण्याचें यंत्र. तेळ—न. तीळ, खोबरें, भुईमूग, चंदन इ॰ पासन पेटण्याजोगा २ (शूद्रादि जातींत) गणपतिपूजनापासून लग्न लागपर्यंत ब्राह्मणानें निघणारा एक स्निग्ध व द्रवरूप पदार्थ; पदार्थोतील ज्ञिग्ध अंश. करावयाचें धार्मिककत्य. तेळची—स्नी. १ तेलांत, तुपांत तळलेली [सं.] तैल: प्रा. तेल: ऑर्मेनियन तेल] (वाप्र.) •काढणें-न. गोड पुरी; पुरणाची पोळी. 'तेलच्या आणि फेण्या ग्रातेलचा

जाण। ' -अफला ५७. २ कणकेंत तेलिमठाचें मोहन घालन है विवे लावण्याच्या पूर्वीची तयारी. विवास करणें -१ दिवाबत्ती त्याची तळलेली पुरी. -गृशि १.३९५. •तचा-पु. तळण्याचा करणे. २ दिन्यांमध्ये तेल व वाती घालणे; दिवे पुसर्णे. •धात तवा; हा पितळीप्रमाण असतो. •तावन—स्त्री. (ना.) कढई. घाळणे—(बावकी) (दर शनिवारी मास्तीस) तेल व वात तेथें •तिमण—न. तिमण पहा. •तूप घाळणे—(बायकी) लग्न असलेल्या दिव्यांत नेऊन घालणे व दिवा लावणें. •शिपा—पु. झाल्यावर पहिलीं पांच वर्षे संकांतीच्या दिवशीं तेल, तूप, तिळ- (नाविक) मोठमोठया माशांपासून काढलेले एक साधारण तेल. गुळ, हळदकुंक, विडा इ० जिल्लस घेऊन पांच घरीं नवऱ्यामुलीनें नावेच्या बाहेरल्या अंगाला लावण्यास ह्याचा उपयोग करितात. नेऊन देण्याची किया. • तूप निरांजन-(गो.) तल गेरें तूप गेरें जमाबंदीच्या हिशोबांत या शब्दाबद्दल नुस्ता शिपा येवढाच शब्द हातीं निरांजन आलें या म्हणीप्रमाणें वाक्प्रचार. •िदवाळी- आहे. •शुस्त्रात-की. एखाद्या प्रसिद्ध देवळांत नंदादीप लावण्या-की. दिवाळीकरितां पाटलानें तेली लोकांवर बसविलेली तेलाची साठीं आसपासच्या खेडचापाडचांवर सरकारी पट्टी बसवून जमविलेले पट्टी, वर्गणी. ॰धार-स्त्री. पाटलाला वर्गेरे देण्याकरितां गांवच्या तेल. [तेल+शुभ+रात्र] ॰ध्टाण-साण-स्त्री. तेलाची घाण. तेल्यावर बसविलेली तेलाची पट्टी. • एक-वि तैलपकः तेलांत तेलस-सर-वि. १ तेलकट. २ तेलटः ज्यांत तेल जास्त आहे शिजवलेल, तळलेल. •पाषाण-न. (गो.) काळे तळतळीत असा. •साडी-तेलफळ पहा. 'मग सावित्रीशीं तेलसाडी नेस-दगड. ॰फळ-साडी-नली. (बायकी) लप्तापूर्वी बराकडून वधुला विती । '-वसा ४६. तेलाचा टिकला, तेलाची धार-थोड-दिली जाणारी देणगी. लग्न लागण्याचे पूर्वी नव-याकडून नवरीकडे केसे तेल. तेलाडे-पुथव (नवीन बनावट शब्द) जमीनींत तलाचे पाठिवलेलें तेल. साडी, खोबऱ्याच्या वाट्या, नारळ, हळदंकुंकु, फरा- झरे पाडणारे; तेलपारखी. ' उत्तम वाकबगार पाना हे विहिरीस पाणी ळाचे सामान, करंज्यालाङ् इ० सामान; लप्नापुर्वीचा आपुलकीचे कोठें लागेल हैं सांगण्यांत पटाईत असतात तसेच इकडे तेलाडेहि व कौतकाचे चिन्ह दाखविण्याचा हा पहिला प्रकार आहे. •बोळ- असतात '-सांस २.१३२. [तेल] तेलिया-पु. एक काळा प्र. बाळंतिणीसाठीं लागणाऱ्या आवश्यक वस्तू. उह • पोराचें पोर रंग; तेलासारखा तुळतुळीत रंग. [तेल; हि.] •कुमाईत-पु. गेलें आणि तेलबोळाचें मागणें आलें. •मीठ-न. किरकोळ वस्तु, घोडधाचा एक रंग. यांत केस लाल कमी व काळे जास्त असावे, पदार्थ, 'तेलिमिटाखालीं-वारीं ' इ॰ प्रकारानें कारक विभक्तींमध्ये पाय गुडध्यापर्यंत काळे असावे व कपाळावर पांढरा ठिपका हा शब्द योजितात व ह्याचा अर्थ ' हिंगतूप ' अथवा ' हिंगधूप ' असावा. ॰ पंचक स्याण-वि. चारी पाय पांढरे असणारा तेलिया ह्यासारखा होतो. • येषप-(गो.) (तेल येणें) नवरानवरीकडील कुमाईत (घोडा). -अश्वप १.२९. तेली-पु. तिळाचें वगैरे एकमेकांकडे तेलहळद येणें. •र तीय-पु. प्रत्येक चालु असलेल्या तेल काढून त्याच्यावर छपजीविका करणारी एक जात; तिच्यांतील तेलवाण्याच्या मालकाने वावयाचा रोजचा तेलाचा रतीव; कर. एक व्यक्ति; तेल काढणारा व विकणारा. [तेल] उह० तेल्याचा •स्वा-गो?ी -पुत्नी. कढत तेलांतून स्वा. गोटी इ० काढावयाचा वेस सदा आंधळा. •स्वूर-पु. गांवच्या तेल्यावर प्रत्येक घाण्या-एक दिब्याचा प्रकार. तेलांतून वस्तु काढतांना जर हात भाजला बाबत बसविलेला कर. तेलं।ण-स्त्री. तेल्याची बायको: तेल नाहीं तर काढणारी व्यक्ति निर्देशि आहे असे समजतात. दिव्य विकणारी स्त्री. 'तेलिणीशी इसला वेडा। कोरडी भाकर खातो पहा. -गांगा ३३. -गुजा १३. ॰रांधा-पु. (माण.) देवतेचा भिडा।' -तुगा ३२८८. म्ह॰ तेलगीशीं रुसला अंधारांत बसला. स्थापनाविधि व त्यानंतर देवतेस करावयाचा भात, पोळधा, तेली तांचोळी-पुणव. तेली, तांबोळी ह्या जातीच्या आणि तेलच्या इ॰ पदार्थीचा नैवेदा 'गोटवांना तेल शेंदूर लावून त्याच इतर हलक्या जातीच्या होकांस व्यापक संज्ञा; अडाणी बहुसं-दिवशीं रात्रीं तेलरांधा करतात.' -मसाप ४.४.२५८. • वण-न. ख्याक लोक; हलके, अशिष्ट लोक. [तेली+तांबोळी] तेलीशी-१ तेलफळ पहा. लप्नापूर्वीचा सोहाळा. 'जाहरूँ तेलवण मुहूतै। स्त्री. (सा.) तेलांत तळलेली पुरी, तेलची. [तेल+पुरी] तेह्या-अलंकार वाहिले समस्त । '-कथा ४.८.५५. २ (आगरी) विवाह वि. तु ब्रतु ब्रीत; चकचकणारा. झगझगीत; तुकतुकीत (रंग). २ समारंभांत सुपांत दिवे लावून नवरी अगर नवरा यांस ओवाळ- तेल्याबोर; घोडधाचा एक रंग ३ तेलाने लिप्त, मा ६ लेला: ते उकट. ण्याचा विधि. -बदलापुर ३९. ३ दैवज्ञ ब्राह्मणांत विवाहसमारंभांत [तेल] ्क्रमाईत-तेलिया कुमाईत पहा. ्खार, टाइण-विडयाच्या पानाला भोंक पाइन तें डोक्यावर धरून त्यांतून खार-पु. एक क्षार. याला चौकीचा टाकणखार असेंहि म्हणतात. मुलीवर तेल पाडण्याचा विधि. -वदलापूर २३६. तेलवण तेलंग-पु. तेलंगण अथवा आंध्रप्रांतांतील रहिवासी. मुख्यत्वें-काढणें, घारुणें-(ल.) चांगला मार देणें; कुटणें. •धरी- करून तेथील ब्राह्मण; तेलंगी. | सं. त्रिकलिंग-तिअलिंग-तिलिंग की. तेलची पहा. 'घाऱ्या पुऱ्या तेलवऱ्या विदग्धा।' –सारुह असा अपंत्रश होऊन पुन्हां त्रिलिंग असे अपूर्व संस्कृत हृप]

६.७८.० चात-स्त्री. दिव्यांत तेल घालणे, वाती करणें, दिवे पुसणें तेळंगण-न. अर्वाचीन आंध्र देश; तेलगू भाषाप्रांत. तेलंगण हें नांव

मुसलमानांनीं रूढ केलें; याचें मूळचें नांव त्रिलिंग (तीन ज्योति-लिंगें असणारा प्रदेश) असे आहे. [सं. ब्रिलिंग-तैलंग] तेलंग-भट-पु. १ तेलंगणांतील ब्राह्मण; तेलंगी ब्राह्मण. २ (तेलंगी भिक्षेकरी ब्राह्मण कांहीं मिळाल्याशिवाय घरांतून जात नाहींत यावहन ल.) भोजनसमारंभांत आगंतुकी करणारा, चिकट, लोचट माणूस. तेलंगा-पु. तेलंगणांतील मनुष्यः तेलगु माणूस. [तेलंग] •शिसवा-पु. (राजा.) अतिशय काळ्या जातीचे शिसवी लांकुड. तेलंगी-वि. १ तेलंगणांतील लोकांसंबंधीं (चाली, रीति, पेहराव, भाषा इ०). २ तेलंगणांतला (माणुस). ३ मांगांची एक पोटजात; ही खानदेशांत आढळते. -अस्पृ ४७-४८. •कानडी-एक जात, ही अहमदनगर जिल्ह्यांत आको है डांगणांत आहे.

तेलंगी—स्री. (बे.) कुत्र्याची टोपी. [का. तेलगी] तेलघोसाळे—न. घोसाळीचे फळ.

तेल्छाप — वि.(चांभार धंदा) गाय, महैस यांची चरबी लावृन कमविलेलें (कातहें).

तेलदोडका-पु. (ना.) घोसाळें. तेल घोसाळें पहा.

तेळमुंगी -- स्नी. रायवळ वाळलेल्या अनघड लांकडाला लाग-णारी एक मुंगीची जात. ही लहान व काळसर असून कडकडून ताहे] ॰ पासून-किवि. त्या वेळेपासून. चावते. ' मुंगी तेलमुंगी डास देशी। ' -दा ३.७.६.

तेलयांब-प. (गो) मोठा नळा; ढापा; आढवावरचें कौल. [पोर्तु.]

तेली-पु. माशाची एक जात. -पृशि २.४७.

तेलीचे झाड-लांकुड--न. माकडीचे झाड पहा.

तेल्या-- पु. १ खरबुजावरील एक रोग; याने वेलावर बारीक कीड उत्पन्न होते व वेल वाळतो. -कृषि ५७३. २ जोंधळयावर ' तेहवेळीं कुचपर्वताचां घाटीं। ओक्रपतां डोळें जालें आयेतटीं।' पडणारा चिकोटा रोग. -कृषि १७०. [हिं.]

तब-पु. गूळ, साखर, मेण इ०कांस सुटणारा दव, पाझर; चिकी. २ अशा प्रकारच्या पदार्थीचा स्नाव; घाम अथवा घाम येणें. (गो.) तेव. [सं. तेम] तेवट-वि. (राजा.) अंगीं फार तेव असणारा; वितळणारा; पाझरणारा (साखर, गुळ इ० पदार्थ). [तेव]

तेयशी -सी. एक प्रकारचे झाड. ह्यांतून दुधासारखा चीक निघतो. दुधाणी पहा.

तेवडा-वि. १ तितका; तितका मोठा. २ तितका पुष्कळ. याच्या उलट जेवढा. एवढा पहा. [सं. तावत्; प्रा. तेवड] तेथ-ढाला-मि. तेवढा. तेवर्देच सई-(व.) तेवर्देच खरें; तेवर्देच [हि.] पुरे !

तेवर्ण-अक्ति. (दिवा) जळणें; प्रदीप्त होणें; लागेंग; जळत [सं. तेजन]

तेवण-कि. (राजा.) (गूळ, साखर इ॰ कांनीं) तेवानें युक्त होणें; पाझरणें; पाघळणें. [सं. तिम=ओलें होणें-तेम]

तेवसू-वि. (नंदभाषा) नऊ. ' ह्या लुगडयाचा भाव तेवस आहे. '

तेवी(घि)--किवि. (काव्य) तसा; त्या जातीचा; तशा प्रकारचा. याच्या उलट जेवी. 'तेर्विमी म्हणौनि प्रपंचीं । जिहीं बुडी दिधली कृतनिश्वयाची।' - ज्ञा ९.१५०. [सं. तथा; प्रा. तेवँ]

तेवीस-वि. २३ संख्या. [सं. त्रयोविंशति: प्रा. तिवीस:हिं. तेवीस]

तेव्हडा-नि. तेवढा पहा. 'आमोलेयांचेआं दळभीडा। पुरतां हातिये के केचा तेव्हडा। '- शिशु ८८०.

तेस्ह्रन-न. (चांभारी धंदा) चामडें मुरविण्यासाठीं जमी-नींत पुरलेला पाण्याचा रांजण.

ते अ(हे) ळीं -- किनि. त्या वेळीं. (गो.) तेवोळचा. 'तेव्हळीं सर्वक्रराओं श्रीचक-पाणी। धर्म लागौनि श्रीचरणी। '-शिश ७३०. [तेवेळीं]

तेव्हां-- किवि. १ त्या वेळेस. २ त्या अथी. [सं. तदा: प्रा.

तेष-षी-तैष=षी पहा.

तेसणा-ना-वि. तेवढाः तितकाः, तसा. ' अवधारा आवडे तेसणा धुंधुरु। परि महातेजीं न मिखें काय कहं। ' - जा ९.९. 'तेसर्नीचि गोवळस्वें।'-दाव १०४.

तेस्ता—भ. (कु.) त्या दिवशीं.

तेह - सना. त्या. [सं. तत्] • येळीं- ऋवि. त्यावेळी: तेव्हां. - शिशु ५६०.

तेह, तेहट, तेहणें, तेहे, तेहेणें —तेव, तेवट, तेवणें इ० पहा. तेहीं सना. (काव्य) त्यांनीं; त्यांहीं. 'मग आणिक उप-चार केला तेहीं। तो सांगिजैलु आतां। '--शिशु ७७२. | सं. ततः म. ते+हीं=तृतीया विभक्तीचा प्रत्यय]

तेहे(ह)तास-नि. ३३; तेतीस पद्दा. [सं. त्रयिक्रशत्] **ंकोटी देव-पुअन.** तेतीस कोटि देव पहा. ८ वसु, ११ रुद्ध, १२ आदित्य, अजापति व वषट्कार मिळ्न.

तेहेवार-पु. (बडोरें) सण, सुटीचा दिवस. ' तेहेवार उत्सव व वार्षिक सनाबद्दल ... ' --कारकुनांच्या कर्तेच्यासंबंधीं नियम ५.

तेळचें--किवि. (गो.) टेहळणे पडा.

तें -- किवि. (काव्य) १ तेव्हां; त्या वेळेस; तई. 'जें मज राहणें, ठेवणें. 'माझे राउळीं तेविला लांबण दिवा।' -वसा २८. मुर्च्छा येत्ये, ब्रग्नांड अमतमेचि तैं कोंदे।' -मोक्रण ५३५. ३ तरी. 'हा न पुसता है गोठी। तरि देवो सोडिते कां गांठी। तें कैसेनि

आम्डां भेटी। परमार्थेसीं। ' --माक्का १७.४२८. ! [सं. तदा; प्रा. तइ] • लाग-क्रिवि. तेव्हांपासून. 'तेंलाग् आम्हां आणि डुडुळां थोर वैर।'-पंच ३.११. ०हून-क्रिनि. तेव्हांपासून; तेथून.

तैल-स्ती-तैष-षी पहा.

तैज्ञस-वि. तेजस्वी; सतेज; प्रकाशणारा; भव्य. [सं.]

तैज्ञस--वि. तेजतत्त्वयुक्तः. 'जागृती विश्व अभिमानी। दोनी जाती मावळोनी। तेव्हां मिथ्या प्रपंच स्वप्नीं। तेजस अभिमानी विस्तारी।'-एभा २८.६९

करण. [सं.]

तैनात—स्री. १ लष्करी अधिकार; लष्करावरील हुकमत. २ रोजमुरा; पगार; नेमणुक. ६ ताबा; हवाला; दिम्मत; काळजी; बरदास्तः; व्यवस्था. ४ हुकुमतः; दाबः; अधिकार. (बस्तु, व्यव-हार. माणसे यांवर). ५ सेवा; चाकरी; नोकरी. ' बाजीरावानें त्या श्रूर शिपायास आपल्या तैनातींत घेतलें. ' ६ नेमणुक; सरंजाम. -वि. स्वाधीन. ' चार पाग त्या बाईच्या नैनात केल्या आहेत.' -मदबा १७७: [अर. तईमात] • जाखता-पु. अनेक तैनाती लोकांच्या तैनातीच्या उरावाचीं अनेक कल्में ज्यांत लिहिलीं आहेत असा कागद: तैनातीच्या नेमणुका ज्यांत नमूद आहेत ती वही. कीर्द. तैनार्ता-वि. १ घेतनी; पगारी; तैनात असलेला. २ (एखाद्याच्या) अधिकारांत, हुकुमांत ठेक्छेला; स्वाधीन केलेला; दुस-याच्या ताव्यांत दिलेली (सैन्याची तुकडी); सोपविलेला; हवार्जी केलेला; ताब्यांत दिलेका (एखाद्याच्या निर्वाहाकरिता-जिल्हा, शहर इ॰); तैनात केलेला. ३ मदतनीस; दुय्यम (वसुली-साठीं नेमलेला). •फोज -स्नी. स्वतः च्या खर्चानें फोज ठेवून ती दुसऱ्याला लढाईच्या वेळीं वावयाचा शिरस्ता. लॉर्ड वेब्स्लीनें तुई पहा. वेशी संस्थानांकड्न ब्रिटिशांच्या हुकमतीखालीं संस्थानिकांच्या संरक्षणासाठीं त्यांच्या खर्चानें फौज ठेवविली ती. (इं.) सम् सिडियरी आर्मी.

तैनाल-न. म्यानाचे शेवटचें टोक; तहनाल पहा. तैयार-री, तैयारं:च्या मेखा-त्यार पहा.

तैल-न. तेल पहा -षि. तेलापासून केलेलें; तेलासारखें. [सं.] •िन्नज्ञ-न. ते ाच्या रंगानीं काढलेलें चित्र. (ई.) ऑइलपेंटिंग. [सं.] • एक-पाचित-वि. तेलामध्यें तळ्व केलेला (जिन्नस). • बुध्य-की. कुशाय, सरतरीत बुद्धि; कांहीं एक विषयाचा यन्तिवित् अंश गृहीत झाला असतां त्या सर्व डाची वगैरे) पृष्टी; गळपृष्टा; गळपांस. [अर. तौक] विषयाला व्यापगारी अशी बुद्धि (तेलाचा विंदु पाण्यावर पडला असतानां तो पसरतो यावरून). -वि. अशा प्रकारच्या बुद्धीचा; फार खगभगवद्वेणु तोख गार्ने हो । ' -मोवन ४.२९. [सं. तोष] विद्वान, हुवार. [सं. तैल+बुद्धि] ॰ यंत्र-न. तेल वापरून त्या तोखणाय-स्त्री. (कु.) लाड; हौस; कौतुक. तोखण-िक्र. १

• **वाय-**पु. कर्व आणि प्राण ह्यांच्या मिश्रणाने उत्पन्न होणारा **वायु**. (इं.) एथिलीन. तैलाभ्यंग-पु. शरीर तेलाने माखर्गे; स्नानापूर्वी अंगास तेल लावणे; न्हाणे. [सं.]

तैलंग-- पु. आंध्र प्रांत; तेलंग पहा. [सं.]

तैलंगण, तैलंगभट, तैलंगा, तैलंगी—तेलंगण इ० पहा. तैवज्ञ की. पानस्रपारी. आदरातिध्य; सत्कार. [अर. तवाझु=सन्मान, आतिथ्य] • खर्च-पु. पाहुण्यांना व भेटीस येणाऱ्या मंडळींना पानसुपारी देण्यासाठीं, सत्कारासाठीं केलेला तैतिल -- न. न्योतिषशास्त्रांतील बवादि करणांतील चवथे खर्च. 'तैवज खर्च श्रावणमासाचे उत्साहा बहल ' -वाडसमा 3.953.

> तैष-पु. त्वेष; रागाचा झटका; आवेश. [सं. त्वेष; अर. तैश] तैषी-वि. अत्यंत त्वेष येण्याचा स्वभाव ज्याचा असा; रागीट; कोपिष्ट (मनुष्य).

> तैसा--वि. (काव्य) तसाः, त्यासारखाः, त्या प्रकारचाः, त्या मार्गाचा. ' सांग नोहं तो कुसुमचाप तैसा। ' -र २ - किवि. तसा; त्या प्रमाणें; त्यासारखा [सं. तादृश; प्रा. तइस; म. तसा] तैक्षण्य---न. १ तिखटपणाः तीक्ष्णपणाः २ आवेश जोरः कडकपणा (उष्णता, स्वभाव यांचा). ३ कुशायता (बुद्धीची). ४

तो—सनापु. तृतीयपुरुषी पुहिंगी सर्वनामार्चे एकवचन.

कठोरपणा; कडकपणा (भाषणांतील). [स.]

तों--क्रिवि. १ तंव (-क्रिवि.) पहा. ' आम्ही हें खाऊं न तों यार्वे। द्रव्य मेळऊन। '-दा ३.४.२५. २ (काव्य) तर. 'मज तो वाटे न गर्व बंधुरसा।' - मोकर्ण ६.३९. [सं. तावत्, तदाः प्रा. ताव, तो]

तोई - स्त्री. सोन्याची अथवा रूप्याची जर, कलाबत; तोय.

तोक-पु. संतोप; तोख पहा. [अर. तीक]

तोक-न. ल्हान बालक, अपत्य. 'रामानुज नगराला येतां मार्गी रडे जसा तोक। ' -मोरामंत्ररामायण, उत्तरकांड २४६. 'स्वतोक पितरा रुचे।' -केका ८५. [सं.]

तोकट जाण-कि. (क.) नुकसान होणे.

तो कडा-वि. १ आंखुड; कमी; कमी लांबीचा; अपुरा. २ (महानु.) थोडा; अल्प. 'तो तोकडेनि विषयमुखे मानसी। थोर पोळे।'-ज्ञाप्र ७६६. [सं. स्तोक]

तोख-क-पु. कुत्र्याच्या वगैरे गळवांत घालावयाची (लोखं-

तोख-पु. (काव्य.) संतोष; आनंद. 'जाणो राधेला दे पासन शक्ति उत्पन्न करणारे यंत्र, इंजन. (इं.) ऑईल एंजिन. तोषणे पहा. २ नाखाणणे. -शर. तोखद-न तोषद: आनंदवारी.

' भीष्माहि शिखंडी हें दुत अगदद्वय तुम्हांसि तोखद हो। '-मोभीष्म ३.१४. तोखणी-स्री. (गो.) वास्ताणणी. तोखंबचं-क्रि. (गो.) [का.; ता.] आनंद पावर्गे.

कर्णभूर णांस लाविलेला मोत्यांचा घोंस, श्रुपका; मोत्यांचे भोकर; कानांतील अलंकार: लोलक. 'तंव बासींगाची तोंगलें झळफळितें श्रीनेत्रांवरि येति। ' -ऋ १३७. 'कार्नी तोंगलें बरवीं शोभती। ' -वसा ३५. िका. तोंगु=लोंबणें: तोंगल=झबका ो ∘बाळी-स्री. भोकरबाळी: स्त्रियांच्या कानांतील अबकेदार दागिना.

तांगळ--पु. श्रीमंत मनुष्य. -शर.

तींच---स्री. (गो.) चौंच; टोंच. [सं. चंच]

तोटक-न. एका वृत्ताचे नांव. याच्या चरणांत बारा अक्षरे व स, स, स, स असे चार गण असतात. [सं. त्रोटक; हि.]

तोटका-गा-प. तोडगा पहा. ' मंत्र मोहरं तोटके सिद्धि। नाना बल्ली नाना औषधी।' –दा ४.१.२२.

तोटका-वि. आंखुड; तोकडा पहा.

तोटका-पु. (कों. कु.) देवी (अंगावर येणाऱ्या). [तोडगा] तोटके करी-प. वेवी काढणारा: वेवी याव्या म्हणून शरीरावर तोडगा करणारा. -वि. १ देवी टोंचलेला (माणुस). २ पैशाचिक बाधा होऊं नये म्हणून मंत्रतंत्र, जपजाप्य इ० करणारा; तोडगा पहा.

तोट(ठ)रा-पु. १ बकुळीचीं फळें, डाळें इ० रुक्ष पदार्थ खाल्याने घशाखालीं तो पदार्थ न उतरेल अशी होणारी अवस्था: किंवा घशाला कोरड पडुन गिळण्यास होणारा प्रतिवंध. (कि॰ बसर्णे: लागणें). २ (भात इ॰ ची) लोंबी अगदीं पूर्णदशेस येणें; कणसाची पकदशा. (कि॰ येंगे). भात तोठ-यास आलें.

तोटा-प. १ हानि: नुकसान. २ कमतरता: उणीव: न्यूनता. (कि॰ बसर्गे; लागर्गे). 'न पड़ो भव्या धार्मी तोटा त्याच्या म्हणे ग्रुभ व्याधा मी।'—मोकृष्ण ४७.४८. [सं. त्रुट्; म. तुटणें] •पट्टी-स्री. वसुलाची तुट भह्नन काढण्याकरितां बसविलेली जास्त पटी. •रोटा-प. (सामा.) तृट, नुकसान; हानि; खराबी. 'तोटा-रोटा करून मी दिवस काढतों. ' [तोटा द्वि.] तोट**धाची बाब**-बी. नुकसानी ने काम; नुकसान होईल असा व्यवहार, काम, वस्तु.

तोटा-पु. १ (खा.) ज्वारीचें ताट. २ काडतूस. ३ बाण (उडविण्याच्या दाह्या).

तोटी-की. १ कारंजें, मोरी, झारी इ०कांस उदकाची बारीक भार पडावी म्हणून लाविलेली बारीक छिद्राची नळी: नळ. २ चिळकांडी; धार. ३ (गो.) शारी. ४ (मुद्रण.) हळ ओतण्याचा साचा किंवा मूस. [का. तोट्टु=बॉड?]

दागिना. -गुजा १२६.

शको. ४. २०

तोड्डी-सी. (तंजा.) १ टांकी; कुंडी. २ पोहरा; बादली.

तोठरा-प्र. तोटरा पहा.

तोड--सी. १ इच्छेप्रमाणें होईनासें झालेलें कार्य इच्छेप्रमाणें होण्याकरितां काढलेली युक्ति; तडजोड; समेट. (क्रि॰ पाडणें; तोडीवर येणें). २ उपाय; क्लृप्ति; कल्पना; तजवीज; युक्ति; शक्ल; गृढ सोडविण्याकरितां काढलेला मार्ग, उलगडा. (कि॰ पाडणें). 'तो पंचवीस म्हणतो, तुम्ही वीस म्हणतां, सरासरी बावीसांवर तोड पाडा. ' ३ सर्वोत्कृष्ट, सरस कल्पना, शोध: अपूर्व कृत्य: वरचढपणा 'ह्या चमत्कारिक यंत्रावर कोण्ही तोड करील काय ! ' ' हा गवई त्याच्या ध्रुवपदावर तोड करील. ' ४ अभाव-णीच्या अधेलीचा खोताच्या वहीमध्यें मांडलेला हिरोब. तोड व थळ ह्या दोन शब्दांमध्यें अर्थदृष्ट्या फरक आहे. पहिल्याचा अर्थ हिरोब असा आहे व दुसऱ्याचा अर्थ प्रत्यक्ष मोजलेली रक्कम असा होतो. प्रथम विकाची अधेल अंदाजाने धरून वहींत मांड-ण्यांत येते नंतर खोत व कळ यांच्या परस्पर संमतीने प्रत्यक्ष वसल किती घ्यावा है ठरविण्यांत येते, याप्रमाणे ठरलेला करार, व ठरविलेला वसूल. ५ एका बाजूने घडलेला, साफ केलेला घोंडा: एकांगी चौरस दगड; इमारतीस लागणाऱ्या दगडाचा एक प्रकार. ह्याचे मागील तोंड पुढच्या तोंडापेक्षां सुमारें चार इंच कमी असतें. हा एका बाजूने साफ व घडीव असतो. 'चबुतरे अगर ओटे तोडीच्या दगडाचे बांधतात.' -भू १. ६ (मल्लविद्या) आपल्यावर केलेल्या डावाचा प्रतिकार, त्याविरुद्ध करावयाची किया, युक्ति. ७ लांकुड इ०. तो डण्याकरितां त्यांत कुऱ्हाड इ०नीं छेद करितात, घाव मारतात ती. ' त्या लांकडास वीतभर तोड घेतल्यावांचून तें तटणार नाहीं.' ८ लांकडाचा, दोरीचा वगैरे तोडलेला तुकडा: तोडणी. ९ बांबुचे नळकांडें. -बदलापूर १३३. १० एक बदललेली चाल (लावणी इ॰च्या कडव्यांतून रूढ); पद म्हणण्याची वेगळी धाटणी. [सं. तुड्=तोडणे; प्रा. तोड] • करणे-मात करणे; पुढे जाणें. 'पुढे कित्येकांनी यावरही तोड करण्याचे मनांत आणहें. ' -नि ८. तोडीवर घेण-समेट करणें; तोड पाडणें. तोडीस नेण-वादां-तील मुद्धांचा निकाल लावर्गे. तोडीस तोड देणें-डावावरडाव करणें.

तोड-की. १ (व्यापक) (एकसारखा, समान) डौल: आकार: प्रकार; मान; माप; सांचा; मूस. ' ह्या तोडीचा घोडा कोठें नाहीं. ' २ जोड, बरोबरी करणारी व्यक्ति, वस्तु इ० 'हा बैल त्था बैलाची तोड आहे. ' [का. तोडु=जोडी, सारखेपणा]

तोड - जी. (तंजा.) कोंदण केलेलीं हिऱ्याचीं कुडीं. [का.;ता.] तोड-की. (ना.) (सोंगटयाच्या खेळांत) पहिल्यांदा शत्रुची तोटी—की. मारवाडी, बोहरी क्रियांच्या कानांतीस एक सोंगटी विशिष्ट प्रकारें मारून आपल्या सोंगटवा घरांत जावयास मार्ग करतात ती. (कर.) तोडी. [तोडणें]

णारा इसम पाण्यावर फार तोड करतो. '

मात्र चांगल्या चांगल्या पेंढ्या घातल्या आहेत. ' ४ (फोड, गर्ळ् काम न करतां त्यानें तसेंच परत थेंगें. 'असे सर्वानीं न करावें. जो होण्याचा मार्गः प्रवेशद्वार. 'ह्या घराचे तोंड उत्तरेस आहे.' ७ (ल.) 'ब्याकरण भाषेचें तोंड होय.' ८ (वारा इ॰कांची) दिशा:बाजु. ९ धैयः दमः उमेदः एखारें कार्य करण्याविषयींची न्यायतः योग्यता. एखाद्या पदार्थाचे ब्रहण किया त्या पदार्थाचा एखाद्या कार्याकडे (युद्ध, वादविवाद इ०कांसारख्या गोर्धीची) प्रारंभदशाः 'वादास आतां कुठ तोंड लागलें. '१२ (सोनारी धंदा) हातोडचाच्या सगळचांत खालच्या बाजुस अडिश्रीच्या वुडासारखा जो भाग असतो तो. यानें ठोकलेला जिन्नस सारखा करून घेतात. १३ (सोनारी धंदा) सांभाळणे, आयर्णे-जपुन बोलें।;बोलण्याला आळा घालणें; वि. बोलण्यांत पटाईत; वाकपटु. तींडचा जार-पु. नुकत्याच अमर्याद भाषण, अभक्ष्यमक्षण यांपासून निवृत्त होणें. • आणणें जन्मलेख्या मुलाच्या तोंडातील फेंस; चिकटा; ओंठावरचा जार: एक खेळत येंगे, पाणी आणणें, लोण आणणें. • आंबट कर जी— तोंडाचा जार वाळला नाहीं. =तूं, तो अजून केवळ बालक (एखाद्यानें) असंतुष्ट, निराशायुक्त मुद्रा धारण करणें. तींड आहेस. अशा वाक्यांत उपयोग). तींडचा नीट-वि. १ बोलन वापरावयाचा, 'किती खातोस '' किती बोल्तोस ' या अर्थाचा करून बोलणारा. ३ हजरजवाबी; अस्खलित बोलणारा. तौडचा वाकप्रचार. •उतर्णे-(निराशा, आजार इ॰कांनीं) चेहरा म्लान फटकळ-वि. शिवराळ; उघडतींडया; अश्लील, शिवराळ भाषण होणें, सुकर्णे, फिका पडणें, निस्तेज होणें. •उष्टें करणें-(अन्नाचा) करणारा. तींडचा रागीट-वि. जहाल, तिखट; कडक भाषण एखादा-दुसरा घांस, एक दोन घांस खाणें; जेवणाचे नुसर्ते नांव करणें. करणारा. तांडचा दिानळ-वि. १ इष्कबाज, फंदी म्हणून नांव **्कर्णा-वडव**ड, वटवट, वकवक करणें; उद्धटपणार्ने, निर्लज्ज- मिळविण्याची इच्छा करणारा; स्त्रियांची खोटी खुपमस्करी पणार्ने बोलगें. •कहन बोलगें-निर्लंजपर्णे, आपला (लहान) करणारा; श्वियांच्या कृपेची खोटीच फुशारकी मारणारा, २ निर्गल दर्जा सोइन बोल्पें. •का के कर पा-(उप.) एखादा ठपका, व अश्टील भाषण करणारा; शिवराळ. तोंड(हा)ची गोष्ट-खी. तोहमत अंगावर आल्यामुळ निघून, पळून, निसदून जांगे; हातावर सहजसाध्य, अतिशय सोपी गोष्ट, काम. 'वाघ मारगें तोंडची तरी देणें, दृष्टीस न पडणें (केव्हां केव्हां तींड हा शब्द वगळला गोष्ट नव्हे.' तोड चक्कियों-हातन एखादा अपराध घडला असतां

तोड-पु. (ना.) अनावर इच्छा; लगट. 'तापानें फणफण- तरी चालतो. जर्से:- त्यांनीं काळें केलें). •गोड करणें-? (एखाद्याला) लांच देणें; खुष करणें. २ मेजवानी देणें; गोड तोंड-न. १ ज्याने खातां व बोलतां येतें तो शरीराचा अव- खावयास घालेंगे. •गोरें मोरें करणें-(कोणी रागें भरल्यामुळें, यवः मुखः वदनः तुंडः २ चेहराः हन्वटीपासून डोक्यापर्यत मनास वाईट वाटल्यामुळे) निराशेची. लाजेलपणाची मुद्रा धारण सस्तकाचा दर्शनी भाग. ३ (सामा.) (एखाद्या वस्तुचा) दर्शनी करणें. •घाळणें-(दोधे बोल्त असता तिस-यानें) संबंध नसतां भागः पढचा-अग्रभागः समोरील अंग. ' या ओझ्याच्या तोंडी मध्येच बोलणे. • श्रेऊन येणे-एखायाने एखायावर सोंपविलेले इ० कांचा) छिद्र पडावयाजोगा, छिदासारखा भागः वणाचे मुखा मामलेदार असे करून तोंड घेऊन येईल त्याचे मुखावलोकन न यांतुनच पुढे पू, लस इ० वाहतात. ५ (कुपी, तपेली, लोटी इ० करितां फिरोन सेवा न सांगतां त्यास घरींच वसवावें. ' -मराआ कांचें) पदार्थ आंत घालावयांचे भोंक; द्वार; मार्ग; मुख. ६ २९. ०घेण-१ बोंबल्प्त सुटण; ताशरा झाडणें; बोंबलपटी करणें. (एखाद्या विषयांत, शाकांत, गांवांत, देशांत, घरांत) शिरकाव २ तोंडांतून लाल गळावी म्हणून पारा इ० तोंड आणणारी ओवधे घणे. तोंड देणे पहा. ' मी वैद्याकडून तोंड घतलें आहें. ' गुरुकिछी. उदा॰ 'एखाद्या प्रांताचे, दंशाचे किछा है तोंड होय.' तोंडचा-वि. १ विरुद्ध, उलट दिशेचा; समोरून येणारा (वारा, उ.न. भरती इ०). २ ज्याची कर्तबगारी केवळ तोंडांतच. बोल-ण्यांतच आहे. किथेंत दिस्न यत नाहीं असा. 'तोंडचा शिपाई-कारकृत-सुप्रण-खबरदार.'३ तोंडाने सांगितलेला. निवंदन केलेला: विनियोग इ० कांचा आरंभ त्या पदार्थाच्या ज्या भागाकडून करि- तोंडी केलेला (न्यवहार, हिशंब, पुरावा इ०). याच्या उलट लेखी. तात तो भाग. 'भाकरीत जिकडून म्हटलें तिकडून तोंड आहे.' ११ तींडचा, तींडींचा घास काढण-हिरून घेंज-१ (एखा-दाची) अगर्दी आटोक्यात आलेली वस्तु, पदरी पडावयास आलेला लाभ हिसकावुन घेगे. २ (एखाद्याच्या) अन्नावर पाणी पाडणें; अन्नांत माती कालविणे: पोटावर पाय वेणे. तोंडचा-तोंडींचा घांस दंग-(ल.) (एखाद्यास) अितशय प्रेमानें, ममतेनें वाग-कांबीस गोल आकार देतांनां तिचीं टोंकें नेथे जुळतात तो भाग. विणें; प्रसंगविशेषीं आपण उपाशी राहून दुस-यास खावयास देणें. १४ (बुद्धिवळें) डाव सुरू करण्याचा प्रकार, मोहरा. 'वजीराच्या तांडचा गोड आणि हातचा जड-बोलण्यांत गोड व अघळ-प्याचाचें तोंड. '[सं. तंड; प्रा. तोंड] (वाप्र.) अाटोवर्णे, पघळ, पण प्रत्यक्ष पैशाची मदत करण्यांत पूज्य तींडचा चतर-(आटयापाटयांचा खेळ) शेवटची पाटी खेळून जाऊन पुन्हां एक जन्मप्रसंगींचा तोंडावरचा पातळ पापुदा (विशेषतः तझ्या,त्याच्या आहे की तोबरा-खादाड किंवा बडबडया माणसास उद्देशन भला, चांगला; बोलकाचालका; सौजन्ययुक्त. २ युक्तायुक्त विचार

कोणी रागें भरेल या भीतीनें, काम वर्गेर टाळण्यासाठीं चुकारतट्टद •चे तोंडीं-किवि. प्रत्यक्षाप्रत्यक्षः तोंडानें: बोला-चालीने. • चे तोंडीं • यशहार - केवळ तोंडानें बोलन. बोलाचा-लीनें झालेला, होणारा व्यवहार, धंदा. याच्या उलट लेखी व्यव-हार. •चे पायचे-न. (कों.) गुरांच्या तोंडास व पायांस होणारा रोग. • चे हिशेख-पुअव. कागदांवर आंकडमोड न करितां मनां-तल्यामनांत कांहीं आडाख्यांच्या मदतीनें करावयाचे हिशेब. तोंडचे. तोडावरचे पाणी पळणें: उडणें. तोड कोरडें पहुण-१ (भीतीमुळें) चेहरा फिका पहुणे: बावरून, घाबरून जाणें. २ (भीति इ॰ कांमुळें) तोंडांतील ओलावा नाहींसा होणें. तांड टाक्रण-टाक्न बोल्रण-१ (क्रोधावेशानें) अप शब्दांचा वर्षाव करणें: निर्भर्त्सना करून बोलणें: खरडपट्टी काढणें: अद्वातद्वा बोलणे. 'तृं नोकर-माणसांवर उगीच तोंड टाकलेंस. ' २ (घोडा इ॰जनावरानें) चावण्यासाठीं तोंड पढ़ें करणें. 'ह्या घोडचाला तोंड टाकण्याची भारी खोड आहे. ती घालविली पाहिजे. • ठेचणारा-फाडणारा-वि. (एखाद्या) उद्धर, बडबड्या माण-सास गप्प बसविण्याची हातोटी ज्यास साधली आहे असा: उहामपणानें, गर्वानें बोलणाऱ्या व्यक्तीस रोखटोक उत्तर देखन चप बसविणारा. [तोंड+ठेचणें] •तोडणें-(ना.) एखादी वस्तु मिळ-विण्याकरितां एखाद्याच्या पाठीस लागणें, त्याच्यापुढें तोंड वेगा-डणें. ॰द्रासर्णे-लांचलचपत वेजन (एखाद्याचें) तोंड बंद करणें: (एखाद्यास) वश करणें; गप्प करणें. ॰दाखणारा-वि. लांच देउन (एखाद्या) प्रतिकल व्यक्तीस वळविणारा: गप्प बसविणारा. [तोंड+ दावणं=बंद करणें] ॰दावी-स्त्री. (एखाद्यानें) ग्रप्त बातमी फोइं नये म्हणून, प्रतिकृल बोलं नये पून (त्यास) लांच देउन त्याचें तोंड दाबण्याची, वश करण्या क्रिया, 'तो गांवकाम-गारांची तोंडदाबी करतो. '-गुजा २१. [तोंड +दाबणें = बंद करणें] • दिस्त जै-एखाद्याची केलेली निर्ह्भर्त्सना दुसरी बाजू न कळतां लोकांच्या नजरेस येणें व आपणच वाईट ठरणें (पण ज्याची निर्भेर्त्सना केली असेल त्याचे वर्तन स्धारण्याची आशा नसर्णें). ' मी तुला रागें भरलों म्हणजे माझें तोंड मात्र दिसेल, पण तुं आपला आहं तसाच राहणार ' वेर्जे-१ पारा वगैरे रागावला म्हणजे तुमच्यावर देखील तोंड फिरवावयाला कचर-वेऊन तोंडाच्या आंतील त्वचा युजविणः तोंड आणविणें. 'वैद्य- णार नाहीं.' ३ (वितळत असलेला किंवा तापविला जात अस-बोवा म्हणाले की त्याला तोंड दिलें आहे. ' २ सैन्याच्या लेला धातु इ० कार्ने) रंगामध्ये फरक दाखविणें, रंग पाल-अप्रभागीं राहुन शत्रुवर हल्ला करणें ३ (एखायाचा) प्रतिपक्षी टर्णे. 'ह्या तांब्यानें अद्याप तोंड फिरविलें नाहीं, आणखी पुष्कळ होऊन राहणें; लढावयाला सिद्ध होणें. ४ (आटयापाटयांचा खेल, आंच दिली पाहिजे. ' ४ दुसऱ्या दिशेकडे पाहणें; विशिष्ट गोष्टी-शेवटची पाटी खेळून परत येणाऱ्या गडशाकडे पाटी धरणाराने कडे लक्ष्य न देतां इतर गोष्टींकडे प्रवृत्ति दाखिवणें. ५ गतीची दिशा तोंड फिरविणें. ५ एखाद्या गोष्टीला न भितां तींतून धैर्याने पार बदलणें; दुसऱ्या दिशेला, माघारें वळणें. ० प्र.ट्रेंगे-१ थंडीमळें

शक्ति आजार वर्गेर कारणांमुळें नाहींशी होणें. 'त्याचे तोंड धरलें पणानें एखायापासून आपलें तोंड छपविणें, दृष्टीस न पडणें; छपून आहे, त्याला चमच्याचमच्यानें दृध पाजावें लागतें. ' २ (एखा-द्याची) बोलण्याची शक्ति नाहींशी करेंगे. ३ (एखाद्याला आपल्या) तावडींत, कबजांत आणणें. 'मी त्याचें तोंड धरलें आहे, तो आतां काय करणार!' •धुवृत येण-(उप.) एखादाची विनंति कधीं हि मान्य होणार नाहीं असे म्हणून फेटाळन लावतांना योजण्याचा तिरस्कारदर्शक वाक्प्रचार. **्निपट**णें-(आजार. उपवास इ॰ कारणांमुळे एखाद्याचे) गाल खोल जाणें, चेहरा सुकर्णे. 'महिनाभर हें मूल तापानें आजारी होतें, त्याचें तोंड पहा कसें निपटलें आहे तें. ' ॰पडणें-१ सुखात होणें. ' लढाईस तोंड पहलें. ' २ (गर्व्यु इ०कांस) छिद्र पडणें; फुटणें; बाहुं लागणें. **ंपसरणें -चेंगाडणें -**१ खित्रपणाची, केविलवाणी सुद्रा धारण करणे. २ हीनदीनपणाने याचना करणे. ०पाश्र हों-१ न बोला-वयाची गोष्ट कोणाएकापाशीं बोल्पन टाकणें; बडबडणें. २ (ल.) गुप्त गोष्ट बाहर फोडणे, फुट देणें. •पाडणें-एखार्दे कोडें सोड-विण्यास, वेढा फोडण्यास प्रारंभ करणे; भांडणास सुरवात करणें. •पाहर्ण-१ (एखाद्याच्या) आश्रयाची, मदतीची अपेक्षा कहन असर्गे. ' आम्ही पडलों गरीव, म्हणून आम्हांला सावकाराची तोंडें पाइण्याची पाळी वारंवार येते.' २ (एखाद्यानें) स्वतःच्या शक्तीचा, कर्तृत्वाचा अजमास करणे. 'तुं असे करीन म्हणतोस, पण आधीं आपलें तोंड पहा ! ' ३ बोलणाराचे भाषण नसतें एकर्णे, पण त्याने सांगितलेले करावयास किंवा केलेला बोध अनु-सरावयास प्रवृत्त न होतां स्वस्थ बसन राहणें. 'म्हणती हाणा. मारा, पाडा, घ्या, काथ पाहतां तींडा। ' -मोद्रोण ३.१२५. ॰ पाहात-बसणे-काय करावें, करें करावें या विवंचनेंत असणें. · पिटणे-बडबड करणें. 'पश्चिमद्वारीचें कवाड । सदा वाऱ्यानें करी खडखड। तैशी न करी बडबड। तृथा तोंड पिटीना।' -एमा १०.२३१. • फिरणें-१ आजाराने, पदार्थाच्या अधिक सेवनानें तोंडाची रुची नाहींशी होणें; तोंड वाईट होणें. २ तोंडांतन शिव्यांचा वर्षाव होऊं लागणें. 'तो रागावला म्हणजे कोणावर त्याचें तोंड फिरेल ह्याचा नेम नाहीं. ' • फिर विणें-१ तोंडाची चव नाहींशी करणें. २ शिव्यांचा वर्षाव करीत सुटणें. 'तो पडण्याची तयारी टेवर्णे. ॰धरणें-१ अन्नसेवन करण्याची तोंडाची तोंडाची बाह्य स्वचा खरखरीत होणें, भेगलणें. ३ (एखाद्याची)

फजिती उडणें: पत नाहींशी होणें; नाचकी होणें; अभिमान वेळ तसेंच ठेवणे. २ याचना करण्यासाठीं तोंड उघडणें, वेंगाडणें. गलित होण्याजोगा अपमान, शिक्षा इत्यादि होणें. •बंद कर जा-१ जीम आवरण: जपन बोल्णे. २ (एखाद्याला) लांच देऊन गप्प बसविणे, वश करून घेणे. वंदावर राखणे-खाण्याला दिवा बोलण्याला आळा घालणे. 'तं आपलें तोंड बंदावर राखिलें नाहींस तर अजीर्णानें आजारी पडशील. •वांधर्ण-लांच देउन (एखाद्याचे) तोंड बंद करणे: (एखाद्यानें) ग्रप्त गोष्ट फोड़ं नये म्हणून पैसे देखन त्यास गप्प बसविणें. •बाहर काढणें-१ तोंड दाखविणें: राजरोसपणें समाजांत हिंडणें (बहधां निषेधार्थी प्रयोग). 'तुरंगांतून सुदून आल्यावर त्याने आज दोन वर्षात एकदांहि तोंड बाहेर काढलें नाहीं. ' २ फिरण्यासाठीं. कामकाजासाठी घराबाहेर पडणे. • शिघडणें-तोंड बेचव होणें: तोंडास अरुचि उत्पन्न होणे: विट्रणे. - • भर-भरून बोल्ली-भीड, संकोच, भीति न धरतां मनमोकपळेणाने भरपर, अघळपघळ बोल्णे: दुस-यार्चे आणि आपले समाधान व्हावयाजोगे अधलपघळ बोल्णे. अरून साखर घालणे-(एखादाचे) तोंड साखरेने भरणें; (एखाद्याच्या) कामिगरीबद्दल, विजयाबद्दल संतोषादाखल त्याचे तोंड साखरेने भरणे; (एखायाच्या) कामगिरीबद्दल गोड, भरपूर मोबदला देणें. •मागर्ण-(आटबापाटबांचा खेळ) लोण घेऊन परत जातांना पाटीवरील गड्यास आपणाकडे तोंड फिर-विण्यास सांगणें. तोंड मागितल्यावर पाटीवरील गडी आपलें तोंड फिरवितो त्यास 'तोंड वेणें 'म्हणतात. •माज्ञणे–१ मिष्टान्न खावयाची चटक लागल्याने साध्या पदार्थाबद्दल अरुचि उत्पन्न होणे. २ शिव्या देण्याची, फटकळपणानें बोलण्याची खोड लागणें. ॰मातीसारखं-शेणासारखं होण-(आजाराने) तोंडाची चव नहींशी होणें: तोंड विटणें. फिरणें: अन्नेंद्रष होणें. •िमचक्रें-दांत, ओठ खाणे. •येणे-१ तोंडाच्या आंतल्या बाजुच्या त्वचेस फोड यंउन ती हुळहुळी होणें व लाळ गळूं लागणें. २ (कर.) लहान मुल बोल लागणें. 'आमच्या मुलाला तोंड आलें आहे.'=तो बोलावयास लागला आहे. ॰ रंगिचिणें-१ विडा खाऊन औठ तांबडे लाल कहन घेणे. २ (ल.) (एखायाचे थोबाड) थोबाडींत माहन लाल-भडक कहन सोडणें. ॰ लागणें - (लढाई, वादविवाद, अंगीकृत कार्य भडिमार सुह करणें; जीभ मोकळी सोडणें; (एखाद्याची) खरडपट्टी इ॰कांस) सुरवात होणें. ' तेव्हां युद्धास तोंड लागलें. '-इमं २९०. ० साचर्गे−१ (वादिववाद इ०कांस) मुरवात कर्णे. २ प्यावया- असा अन्नांत केलेला फेरबदल; अन्नांतील, खाण्यांतील फरक, बदल. साठी एखादें पेय ऑठाशी नेणे. ३ ० वाईट कर ण-निराशेची तांडा वा बोबडा-वि. बोबडें बोलणारा; तोतरा. तांडाचा मुद्रा धारण करणे. ॰ वाईट होणें- १ तोंड।वर निराशेची मुद्रा येणें मिठा-वि. गोडबोल्या; तोंडचा गोड पहा. तोंडाचा हरूका-२ (ताप इ॰ कांमुळें) तोंडास अरुचि येणें ॰ वांकांडे कर ैं-१। वि. चुरचोंबडा; भडभड्या; विचार न करितां बोलणारा; फटकळ. वेडावून दाखिवणें. २ नापसंती दर्शविणें. ०थाजिवणें-एकसारखें तींडाचा हुका होणें-(व.) तोंड सुकून जाणें तींडाची बोरुत मुटगाः; निरर्थक बडबड करगाः; बकबकणाः, वटवट करणाः; भांडण चुंबळ-स्त्री. दुसऱ्यास वेडावून दाखविण्याकरितां चुंबळीसारखी

•बास्त्रन पडणें-शक्तीच्या क्षीणतेमुळें, उत्साह, तेज, वगैरे नष्ट झाल्यामुळें, गतप्राण झाल्यामुळें आ पसहन पडणें. 'तो पडला सिंहनिहतमत्तद्विपसाचि तोंड वासन । '-मोगदा ५.२५. ० खासन बोल्ली-अविचाराने बोल्ली. 'ऐसे स्वसख्यांपासी कां ने वदलीस तोंड वासन । ' -मोउद्योग १३.२०५. विचक्रण-दीन मुद्रने आणि केविलवाण्या स्वराने याचना करणे. •वेटा(डा)विण-(काव्य) (एखाद्यास) वेडावृन दाखविण्यासाटीं त्याच्यापुढें तोंड वेडेंवाकडें करणे. •शेणासारखें पडणें-(लाजिखाणें इत्य केल्यानें) तोंड उतरणं; निस्तेज होणं; काळवंडणं. ॰संभाळणं-जपून बोलणें: जीभ आवरणें: भलते सलते शब्द तोंडांतून बाहेर पड़ न देणें: अमर्याद बोलण्यास आळा घालणें. •स्ट्रणें-चरांचरां, फडाफडां, अद्वातद्वा बोलं लागणें. • सुरू होणें-बड-बडीला. शिव्यांना सरवात होणें. •सोडणें-१ फडांफडां. अद्वातदा बोलं लागण: अमर्याद बोलणं. २ आधाशासारखं खात सदणं: तोंड मोकळें सोडणे. ॰हार्ती-हातावर धरणे-तोंड सोडणें (दोन्ही अर्थी) पहा. तींडाचा खटवाळ-फटकळ-फटकाळ-फटकुळ-बाईट-शिनळ-वि. शिवराळ: तोंडाळ: अश्लील बोल-णारा. तोंडाचा खबरदार-बहादर-बळकट-वि. बोल्ण्यांत चत्र. हवारः, बोलण्याची हातोटी ज्याला साधली आहे असा. तींडाचा गयाळ. तींडगयाळ-वि. जिभेचा हलका: चुर-चोंबडा: लुतरा: बडबडया: ज्याच्या तोंडी तीळ भिजत नाहीं असा. तोंडाचा गोड-वि. गोड बोलणाराः गोडबोल्या. म्ह० तोंडचा गोड हाताचा जड=गोड व अघळपघळ भाषण करणारा पण प्रत्यक्ष कांडींडि मदत, पैसा न देणारा. तांडाचा जड-वि. रेंगत बोल-णारा; फार थोडें बोलणारा; अस्पष्ट भाषण करणारा; तींडाचा तिखट-वि. खरमरीत, स्पष्ट, झोंबणारें, कटोर भाषण करणारा. तींडाचा तोफखाना सरणें-(एखादाची) अद्वातद्वा बोल-ण्याची क्रिया सुरू होणे; शिव्यांचा वर्षाव होऊं लागणें. तींडाचा पट्टा सुट्णे-चालणे-अद्वातद्वा बोलणें; शिन्यांचा भडिमार सुरू होणें; तोंडाचा पट्टा सोडणें-(एखायानें) शिन्यांचा आरंभिणे. तींडाचा पालट-प्र. रुचिपालट: तींडास रुचि येईल करणें. • द्वासर्णें-१ निराशेनें, दुःखानें तोंड उघडणें व तें बराच केळेळी ओठांची रचना; वांकडें तोंड. तोंडाची बाफ दश्डणें-

१ मर्खास उपदेश करतांना, निरर्थक, निरुपयोगी, निष्फळ भाषण भागेल एवढाच जरूर त्या वस्तुचा पुरवठा. तींडार मारप-करणें. २ ज्यावर विश्वास बसणार नाहीं असें भाषण करणें; मूर्खपणानें (गो.) (एखाद्याच्या) पदरांत चुक बांधणें; वरमण्यासारखें बोलगें; वल्गना करणें; बाता मारणें. (या वाकप्रचारांत दवडणें बहल उत्तर देणें. तोंडार ब्हायो उडए-(गो.) फार जलद, अस्ख-खरचण गमविणे, फुकट जाणे, घालविणे, काढणे इ० कियापरेंहि लित बोलेंगे; लाह्या फटणें. तांडाला काळोखी आणणें-योजतात). तोंडाचे बोळके होण-(म्हातारपणामुळें) तोंडां- लावण-वेअव, नापत करणे. तोंडाला टांकी दिलेली तील सर्व दांत पडणें. तांडाचे साम-न. तोंडास्य पहा. (वरील असर्णे-देवीच्या खोल वर्णानीं तोंड भरलेले असर्णे: तोंडावर देवीचे सर्व वाक्प्रचारांत तोंड।चा या शब्दाऐवर्जी तोंडचा हा शब्दिह वण फार असणे. तोंडाला पाणी सटणें-(एखादी वस्तु पाहून वापरतात). तोंडांत खाणे, मारून घेणे-१ गालांत चपराक तिच्यासंबंधीं) मोह उत्पन्न होणें; हांव सुटणें. तोंडाला पाने खाण; मार मिळण. २ पराभूत होणे; हार जाणे. ३ फजिती झाल्या- पुसर्णे-फसविणे; चकविणे; छकविणे; भोळसाविणे; भोंदणें; तोंडा-नंतर शहाणपणा शिकणे, तुकसान सोसन थडा शिकणें:बोध मिळविणें. वरून हात फिरविणें. 'त्याच्यावर देखरेख करावयाला चार माणसें तोंडांत जड़ों-थोबाडींत, गालांत बसमें (चपराक, थप्पड इ०), होतीं, पण त्याने सर्वीच्या तोंडाला पाने पुसन आपला डाव साधला. तौंडांत तीळभर न राहणें-अगर्दी क्षुद्र अशी ग्रप्त गोष्टिह पोटांत तोंडाला फांटा फुटणें-मूळ भुद्दा सोड्न भल्तेंच बोल्त सुटणें; न ठरणे, कोणतीहि लहानसहान गोष्ट ग्रप्त ठेवं न शक्षें. तोंडांत हवें तसे अमर्याद भाषण करूं लागणे. तोंडावर-किवि. १ समक्षः तींड घालणे-१ (ल) प्रेम. मैत्री इ॰कांच्या भावानें वागणें: मोठ्या प्रेमाचा, मित्रपणाचा आविर्भाव आणून वागणें. २ एकमेकांचे चुंबन तोंडावर त्याला लुच्चा म्हणण्यास भिणार नाहीं. ' **तेंडावर** घेणें. तोंडांत देणें-(एखायाच्या) थोबाडींत मारणें; गालांत तकड़ा टाकणें-(एखायानें) गप्प बसावें, प्रतिकृल बोलं नये चपराक मार्गो; तोंडांत बोट घाळुंगे-(ल.) आश्चर्यचिकत, थक म्हणून त्याला थोडेसे कांही देणे. तोंडाबर-ला-तोंड देणें-१

डोळ्यांदेखत. २ (ल.) निर्भयपणें; भीड न धरतां. ' मी त्याच्या होणे; विस्मय पावणे. ताँडांत भडकावणे-तोंडांत देणें पहा. (एखाद्यास) विरोध करणे; विरुद्ध बोलणे. २ (एखाद्यास) उद्धरपणार्ने, तोंडांत माती घालण-खाण्यास अन्न नसणे: अतिशय हाल. अविनयानें, दांडगेपणानें उत्तर देणें; उत्तरास प्रत्युत्तर देणें. तोंडा-कष्ट सोसावे लागणें. तींडांत माती पडणें-१ (एखादाची) उपा- बर तींड पडणें-दोघांची गांठ पद्दन संभाषण, बोलाचाल होणें. समार होणें. २ मरणें. तोंडांत होण यालणें-(एखायाची) तोंडाधर थुंकणें-(एखायाची) निर्भत्सेना, छी:थू करणें; धिकार फजिती करणें; (एखायास) नांवें ठेवणें; खरडपट्टी काढणें. तोंडांत करणें. तोंडांचर देंगें।-तोंडांत देणें पहा. 'काय भीड याची या कीं साखर असर्ण-(गो.) (एखाधार्चे) तींड, वाणी गोड असर्ण; तींडावरी ।'-दावि ३०२. तीडाधर नक्षत्र पडणे-(एखाद्यार्ने) गोड बोलत असणे. तोंडांत साखर घालण-१ तोंड भरून तोंडाळपणा करणे; शिवराळ असणे; नहमीं अपशब्दांनीं तोंड भर-साखर घालणे पहा. २ (डप.) तोंडांत शेण घालणे. 'सावित्री- लेलें असणे. 'धाजकरिकां तोंडाबर मक्षत्र पडलेल्या पोरास स्या बाईच्या तोंडांत लोक जेव्हां फारच साखर घालीत, तेव्हां तिने बोलाविलें म्हणून ह मला शब्द लावीत नाहींत.' -बाळ २.१ .२. दोन तीन जुनेरी एकत्र शिवून जानकीबाईला द्यावी. ' -रंगराव. तींडावर पडप-(गो) थोबाडींत (चपराक) बसणें, पडणें. तींडांत साखर पड़कें-(एखायाला) आनंदाचा प्रसंग, दिवस तींडाबर पदर येंगे-१ वैधवय प्राप्त होणे. 'तिच्या तींडावर पदर येण. तें(डांतन ब्र काढणें-(तोंडांतून) अधिक-उणें अक्षर आला म्हगून ती बाहर पडत नाहीं. ' २ लज्जेने तोंड लपविण्या-काढणें, उच्चारणें. 'आंतल्याआंत चूर होऊन मेरें पाहिजे, तोंडां- जोगी स्थिति होणें. तोंडावर मारणें-(एखायाला)पराभृत करणें. तुन ब्र काढण्याची सोय नाहीं. '-विकारविलसित. तोंडाने पाप तोंडावर सांगणें-बोलणं -(एखायाच्या) समक्ष, निर्भीडणें, भरणे, तांडे पाप घेणे-लोकांची पातके उच्चारणे; लोकांचे दोष बिडरप्णे सांग्णे, बोल्णे. तोडावरून-तोडावर हात फिर-बोद्धन दाखिवगः; वाईट बोलण्याची हौस यथेच्छ पुरवृत घेणें; विजें-(एखाद्यास) गोड बोल्रन, फुसलावृन, भुलथाप देऊन फस-लोकांचीं पाप उच्चारून जिव्हा विटाळणें. 'कैसीं वो मानुसें। विणे; भोंदणें; छकविणें. तींडाशीं तींड देणें-(हलक्या दर्जाच्या सपाइनि परंवंसें । तोंडे पाप घेती कांइसें । वायां वीण । '-शिशु व्यक्तीनें विरिष्ठाशीं) आपला दर्जा विसरून, बरोबरीच्या नात्यानें, २१६. तोंडापूढें-क्रिवि. अगरीं जिव्हाग्रीं; मुखोद्रत. तोंडा- अविनयानें बोलणे, व्यवहार करणे. तोंडास काळोखी-की. पुरता, तोंडाचर गोड-नि. मधुर पण खोटें बोलणारा; दुतोंडचा; मुखसंकोच; ओशाळगत; गोंधव्दन गेल्याची स्थिति; बेअब़; बरवर गोड बोलणारा व आंतून कपटी असलेला; उघउपणे प्रिय कलंक. तौंडास काळोखी, काजळी लागणें-(एखादाची) भाषण करणारा व मनांत निराळेच असणारा. ताडाणूरता बेअबू, नाचकी होणें; दुष्कीर्ति होणें; नांवाला कलंक लागणें. मांडा-9. १ भूक भागेल एवढीच पोळी. २ (ल.) जेमतेम गरज ताँचास काळोखी-काजळी लावण-(एखावाचे) नांव चिरफळ पहा. [सं. त्रि+फल]

छेला. २ ओझरता: कलता. [तिर्यक्र∔वांकडा]

तिरंबी, तिरमी की. तुरंबी, तुरमी पहा.

तिरमण-नअक. (क.) बळ; शक्ति; सामर्थ्य. 'बरें, काय चिता, तुझी तिरमणे मी पाहीन. '

तिरमह्या-ह्य-ह्या-पु. नंदीबैल घेउन भिक्षा मागणारी कर्नाटकांतील एक जात किंवा तींतील एक व्यक्ति. का. तिर-गण=फिर्णे]

तिरमाणा-वि. (क.) तटस्थवृत्तिः

तिरमारॉ—पु. (गो.) तिरंदाज. [तीर]

तिरमिर्णे—अकि. तिरमिरी येणे. [तिरमिरी]

तिरमिरी-की. घेरी; भोंवळ; मुर्च्छा. (कि॰ येपा). [का.] तिरमी - स्त्री. १ घरी; भोंड. (कि० येणे). २ उन्हाची झळ. (कि॰ लागणें; पडणें).

तिरया—(गो.) एक पशु.

तिरवर--वि. तिरपें पाहणारा; तिरळा (डोळा). [तिरवा]

तिरवड--स्री. (गो.) प्रेत नेण्याची ताटी; तिरही.

तिरवड--पु. (गो.) (सोनारकाम). टोकण्याचा लहान लांकडी हातोडा.

तिरवा-वि. १ तिरळा (डोळा); तिरपा पाहणारा; काणा. २ वांकडा: कळता: एका बाजुस असणारा; तिरपा. | सं. तिर्थेक्]

तिरशिगगव-पु. १ तिरसट, चिडलोर माणूस. २ फुशा-रक्या माह्न पराक्रमाचा आव घालणारा माणूस.

्तेर्श्वि(सं)गी—स्री. नित्य सकाळी, दुपारी व संध्याकाळी अशा तिन्ही वेळां फुलें येणारें एक झाड. [सं. त्रिसंधि]

तिरसट-वि. चिडखोर; तुसडा; चिडका.

तिरसा, तिरवा—वि. तिरळा; तिरपा (डोळा); तिरव्या होळथाचा (माणूस).

तिरसी—वि. (गो.) तिरवा; काणा.

तिरस्रवाद-वि. (गो.) तिरसट.

तिरस्कार—पु. तिटकारा; अनादर; धिकार; हेटाळणी; अवमान. [सं.] तिरस्कारण-सिक्त. हेटाळगें; अनादर करणें: धिकारण: तुच्छ मानणे. [तिरस्कार] तिरस्कारी-वि तिटकारी; चिळसखोर; कंटाळखोर; अनादर, धिकार मनांत टेवणारा. [तिर-स्कार] तिरस्कृत-वि. झिडकारून दिलेला; निंदित; त्याग, अमान्य केलेलाः धिकारलेला. [सं.]

यात्रा. २ (ल.) इकडून तिकडे होणारे निरर्थक हेलपाटे: त्रास- मूळ राग झांकन टाकर्णे. [सं. तिरस+भाव]

तिरफळ-स्त्री. (कां.) १ एक झाड. २ -न. त्याचे फळ; दायक व न्यर्थ प्रवास. ३ वरचेवर लागणाऱ्या पदार्थीची व स्थलांची पांगापांग व गैरसोईची स्थिति: कामाची दाणादाण. ४ तिरहांकडा—वि. १ वांकडातिकडा उमा राहिलेला, पड- मनाची अस्थरता, चचलपणा, उदा० भी काल येऊन पोंचलों पण अजून माझी तिरस्थळी आहे. [सं. त्रि+स्थळ] (वाप्र.) ॰ची यात्रा-स्ती. काशी, प्रयाग व गया या क्षेत्रांची यात्रा (ल.) दुरदुरच्या व गैरसोयींच्या ठिकाणीं पांगलेलें काम.

> तिरळणं—अकि. फुटणें; तडकरें।; पिचणें; तडा जाणें. [तीर] तिरळा —स्री. (व.) कुणव्याची एक पोटजात. तिरोळा, तिछोरा, तिलोरी पहा.

> तिरह्या—वि. तिरवा (डोळा अथवा मनुष्य). [सं. तिरस्] तिरळातांदळा-पु. विटीदांड्रच्या खळांत दोन्ही बाजूंनी खेळणारा एक भिट्ट.

तिरळी—स्री. (गो.) दालिबनी.

तिराईत—वि. तिरंदाजीमध्यें कुशल. [तीर]

तिरांटी -- सी. १ (गो.) कागदाचा वंद. २ वस्त्राचा अरुंद फडका. चिरटी, चिरोटी पर्रा.

तिरायत-पु. (गो.) तिन्हाईत पहा.

तिरावचे - कि. (गो.कों.) खात्री पुरविणे, कर्णे.

तिराहीत-वि. ति-हाईत; पहा. मध्यस्थ.

तिरिंग-पु. एक वनस्पति (गुरांना खाण्यास वैरणीसारबा याचा उपयोग करतात).

तिरी, ति इक सी. (सींगटयांचा खेळ) तिसरे घरीं सोंगटी वसायाजोगा पडणारा फांशाचा डावः तीन. [सं. त्रि]

तिरी क—वि. (विणकाम) तीन तारांचा (धारयांचा) समुदाय. एक तिरीक. [सं. त्रि]

तिरीप-म, उन्हाची तिरीप-की. १ सकाळ, संध्या-काळचे कोवळे ऊन. (कि॰ घेणें; घेत बसणें). २ कवडसा; खिडकी. दरवाजा यांतून येणारे किरण; ढगांतून येणारे सूर्यकिरण; छटा.

तिरीम-न. दृष्टिमांद्य; बुद्धिमांद्य. -पु. सौम्य प्रकाश.

तिरुका-पु. एक पैसा; पाव आणा. 'तिरुका अथवा धान्य झडकरी। मी घालते तुझे पदरीं। '-भवि २२.१०३. [ति= तीन+रुका] म्ह ॰ कोंबडीचा खुन तिरुका.

तिरुपन्न, तिरुसष्ट, तिरेचाळ, तिरेचाळीस, तिरे-ताळ, तिरेताळीस, तिरेपन्न, तिरेस२:-- त्रेपन्न, त्रेसए इ०

तिरोधान---न. १ नाहींसा होणें; दडणें अथवा ग्रप्त होणें. २ झांकण; पदर; म्यान; घर; बुरखा; सामान्यतः आच्छादक पदार्थ. [सं. तिरस्+धान]

तिरोभाव-- पु. एखादा राग आळवीत असतां त्यांत दुसऱ्या तिरस्थळी - स्री. १ काशी, प्रयाग, गया या तीन क्षेत्रांची रागाची छाया सामान्य स्वरसमुदायाने उत्पन्न करणे व त्यामळे त्यास त्याविरुद्ध तकार करतां न येणें; एखाद्यास अन्यायानें वाग- किया. २ वात इ०कांच्या लहरीनें होणारी तोंडाची हालचाल. वन त्याविरुद्ध त्याने कागाळी केल्यास त्यास वेगुमानपर्णे शिक्षा चाळा. • चुकाऊ-यू-व्या, तेंड चुकारू-चुकस्या-वि. करणे. ' बायकांचा जन्म म्हणजे तोंड दावून बुक्क्यांचा मार, म्हण- (काम इ० कांच्या भीतीने) दृष्टि चुकविणारा; तोंड लपविणारा; तात तें अक्षरशः खरें आहे.'-पकोष २ (गो.) तोंडाच्या बाता घरा नजरेस न पडे असा. [तोंड+चकविणें] •चकावणी-की. बाईल भीक मागता=बाहेर मोठमोठ्या गप्पा मारतो पण घरीं वायको (एखाद्यापासून) तोंड लपविण्याची, स्वतःस छपविण्याची किया. भीक मागत. सामाशब्द- तांड उष्ट्र-न. एखादा-दुसरा घांस •जवानी-स्री. तोंडानें सांगितलेली हकीगत, दिलेली साक्ष, पुरावा. खाणें; कवळ अत्र तोंडास लावणें; तोंड खरकटें करणें. [तोंड+उष्टें] -िकिव तोंडी, तोंडानें [तोंड+फा. झबान्] •जाव-पु. तोंडी •ओळख-ली. परस्परांचा विशेष परिचय नसतां, चेहरा पाहु- जबाब. • झा हणी-सी.तिरस्कारपूर्ण उद्गारांनी क्षिडकारण; खडका-नच हा अमुक आहे असे समजण्याजोगी ओळख; (एखादाची) वर्गे; खरडपट्टी काढणें. •देखणा-ला-वि. आपल्या अंत:करणांत चेहरंपरी उक्षांत राहुन तीवहनच त्याला ओळखतां येणे; नांव तसा भाव नसून दुस-याचे म राखण्याकरितां त्याला रुचेल असा बगैरे कांहीं माहीत नसुन (एखाद्याचा) केवळ होंडावळाच ओळ- केलेळा (न्यवहार, भाषण, गो इ०); खुशामतीचा: तोंडासारखा: खीचा असर्गे. 'एखाद्याला वाटल की बालासाहेबांशी त्याची तोंड- तोंड्युजपणाचा. 'प्राणनाथ, मला ही तोंडदेखणी बोलणी आव-भोळखच आहे. '-इंप ३७. ०क:डी-मी. १ आंतील तुळयांची उत नाहींत. '-पारिभी ३५. [तोंड+देखणे=पाहणें] ०देखळी नोंडें बाहर मिनीतील ज्या तुळईवर टेवतात, ती सलग तळई. २ गोष्ट-स्त्री. दुसऱ्याची मर्जी राखण्याकरितां केलेले, खुशामतीचें कीलाल छपराचे वासे ज्या सलग तुल्रईवर टंकतात ती छपराच्या भाषण. ्निरोप-प्रतोंडी सांगितलेला निरोप. 'कृष्णास ते हळ्च शेवटीं. टोंकास असलेली तुळई. ३ ग्रांचें दावें जिला बांधतात ती तोंडनिरोप सांगे। ' -सारह ४९. •पट्टा-प. (बायकी). कडी. ४ (सोनारी धंदा) दागिन्याची शेवटची कडी, नार्के; तींडाचा तोफखाना, अपशब्दांचा भडिमार; सेतापाने, जोराजोराने ज्यांत फांसा इ॰ अडकवितात ती (सरी इ॰ साग्ल्या दागिन्याची) विवेदपणे बोलणे. [तोंड+पटा=तल्वार] ॰पट्टी-स्नी. (शिवणकाम) दोंकाची, तोंडाची कडी; (जन्याच्या) मण्याच्या वगर तोंडाशीं तोंडाला शिवलेली पटी. 'योग्य तेवढी तोंडपटी कातरावी.' -काप्र. देवलेली कडी. ५ (जमाखर्चाच्या वहींतील जमा आणि खर्च या १४.०पादिलको-मी. १ आपण कांहीं न करतां बसल्या जागे-दोहोंबाजूंचा मेळ. हा मेळ === अशा दुलंगीन, (दुहेरी रेषेनें) वहन लुडबुडेपणानें दुसऱ्यांना हुकुमवजा गोधी, कामें सागणें दास्वविण्याचा प्रधात आहे. 'वहीची खात्याची-तारखेची-तों डकडी' (पाटलाला बसल्या जागवहन अनेक कार्भे हुकूम सोइन कहन असा शब्दप्रयोग करितात. (कि॰ मिळण; जुळण; येगे: उतरणे; घ्यावीं लागतात त्यावरून). २ (उप.) लुडबुडेपणाची वटवट, चुकणें; बंद होणें). [तोंड+कडी] ॰कळा-की. चेह-यावरील बडबड:तोंडाळपणा. 'दुसरे कांहीं न झालें तरी नुसती तोंडपाटिलकी तजेला; कांति; तेज; टवटवी. (प्र.) मुखकळा [तोंड+कळा= करण्यास कांहीं हरकत नाहीं.' -आगर ३.६१. [तोंड+पाटिलकी= तेज] ॰काढप-(गो.) उपदेश झालेल्या रोग्यास एक प्रकारचे पाटलाचे काम] ॰पाठ-वि. पुस्तकाच्या सहाय्यावांचून केवळ भौषध देऊन त्याच्या तोंडांतून लाळ वाहवितात तो प्रकार. ह्या तोंडाने म्हणतां येण्यासारखाः मुखोद्गत. [तोंड+पाट=पटण केलेले] औषधानें तोंड बरेंच सुजतें. [तोंड+गो. काढप=काढणें] •खुरी- •पालट-पुस्री. १ (अरुचि घालविण्याकरितां केलेला) अत्रांतील स्ती. (ना.) गुरांचा एक रोग. •खांडी-वि. तोंडाळ; टाकून बोल-। फेरबदल. २ अत्रांत फेरबदल करून अरुचि वालविण्याची किया. णारा: तोंड टाकणारा: अशी संवय असलेला. 'परम अधम रुक्मी [तोंड+पालट=बदल] •ियटी-स्ती. १ (वडील, गुरु इ॰ कां भी) हा महा तोंडखोडी।'-सारुह ३.७८. [तोंड+खोड=वाईट संवय] आज्ञा न मानतां तिचें औचित्य इ०कासंबंधीं केलेली वाटाघाट; •ঘ**डण**—स्त्री. तोंडाची ठेवण; चेहरेपट्टी; तोंडवळा. 'या मुलाची (वडिलांशीं, गुरूंशीं) उद्धटपणानं वाद घालणें; उलट उत्तर देणें; बापासारखी तोंडघडण आहे. ' [तोंड+घडण=रचना] •घर्शी- प्रश्न इ॰ विचाहन अडवणूक करणें. ' गुरूंभी करिती तोंडपिटी। ' स्मी-क्रिवि. १ जमीनीवर पड़न तोंड घासलें जाईल, फुटेल अशा -विपूर्श ५०. २ (दगडोबास शिकविण्याकरितां, विसराव्य माणसास रीतीने. (कि॰ पडगें; पाडगें: देंगें). 'तो तोंडचसींच पडे करतां पुन्हां पुन्हां बजाविण्याकरितां, थिल्लर जनावरास हांकल्ण्याकरितां दंतप्रहार बहु रागें। ' -मो. २. (आश्रय तुटल्यानें) गोत्यांत; करावी लागणारी) व्यथ बडवड, कटकट, वटवट. [तोंड+पिटणें] पेचांत: अडबर्गीत: फजिती होईल अशा त-हेर्ने; फर्शी (पडणे). •प्रचिती-प्रचीति-स्री. खुशामत करण्याकरितां (एखायाच्या) ितोंड+घासणें । •घ्रद्वा देगा-दुसरा तोंडघशीं पडे असे करणें. व्यक्तिमाहात्म्यास, भाषणास, अस्तित्वास मान देणें; आदर दाख-•चाटगा-वि. खुशामत करणाराः धुकी झेलणाराः तोंडासारखें विणे. [तोंड+प्रचीति] •प्रचीत-क्रिवि. १ तोंडासारखें;खुशामतीचें;

बोलगारा. •चाळा-पु. १ तोंड वेडेंवाकडें करून वेडावण्याची तोंडापुरतें (भाषण, वर्तन इ० करणें). २ माणूस ओळखून, पाइनः

माणसामाणसांत तारतम्य ठेवून (बोलर्णे, चालर्णे, वागणें). ॰प्रचीत [तोंड+वळ=रचना] •वीख-न. (ल.) तोंडाने ओकरे.लें, तोंडां• बोळणारा - चालणारा - चागणारा-वि. माणसामाणसांत तुन निघालेलें, विषारी, वाईट भाषण, बोलणें. [तोंड+विष] -फदाली-स्ती. तोंडाची निरर्थक बडबड, षटबट, टकळी. तिोंड+ तोंडाने शिनळकी करणारा. •शेवळे-न. मुंडावळ. -बदलापूर भ्व. फटां! द्वि.] **्फटाला-स्या**-वि. मुर्खपणाने कांहीं तरी बड | २७७. [तोंड+शेवळें=शेवाळें] **्सर**-क्रिवि. तुडुंब; तोंडापर्यत; बडणारा; बकणारा; वटवट करणारा. [तोंड + ध्व. फटां!] भरपूर. **्सरता**-वि. अस्खिलित, तोंडपाठ न म्हणतां येण्या-अंगीं करेत्व नसन लंब्या लंब्या बाता झोंकणारा. ०फटवाळी-मी. शिवराळपणाः तोंडाळपणाः वावद्भता. [तोंडफट्याळ] • बडु बडु खा-वडु ब्या-वि. निरर्थक वटवट, बडबड करणारा बकबकणाराः टकळी चालविणाराः • बंद - बांधणी - पुन्नीः गाडीच्या चाकाच्या तंब्यावरील बाहरील बाजुर्चे लोखंडी कडें, पट्टी. आंतील बाज्रच्या कडगास कटबंद असे म्हणतात. [तोंड+ बंद=बांधणी] •बळ-न. वक्तत्वशक्तिः, वाक्पदताः, वाक्चातुर्ये. ' आंगबळ न चांगबळ देरे देवा तोंडबळ. ' •बळाचा-वि. ज्याला बोलण्याची हातोटी, वक्तृत्कला साधली आहे असा; तोंडवळ अस-लेलाः भाषणपदः जबेफरास. ० बाग-स्त्री. (राजा.) चेहरेपटी; बेह-याची ठेवण, घडण; मुखवटा. •बांघणी-स्री. १ तोंडबंद पहा. २ (ढोरांचा धंदा) कातडयाच्या मोटेच्या सींडेच्या टींकाकरितां बाजुला शिवलेला गोट. ॰ महभड़शा-वि. तोंडास येईल तें बड-बडत. बक्त सुरणारा; बोलण्याची, बडबडण्याची हुक्की, इसळी ज्यास येते असा; भडभडुन बोलणारा. ०भर-वि. तोंडास येईल तेवढा: भरपूर. ' हॅमिल्टन यांनीं खर्चवाढीबद्दल तोंडभर मागणी केली होती. '-केले १.१९८. ॰मार-स्नी. १ रोग्यावर लाद-लेला खारापेयांचा निर्वेध, पथ्य. २ एखारास बोलण्याकरितां तोंड उघंड न देणें; भाषणबंदी. १ (ल.) (एखायाच्या) आशा, आकांक्षा फोल ठरविणें; (एखाद्याचा केलेला) आशाभंग; मनोभंग; निराशा. (कि॰ करणें). ॰मारा-पु. १ शेतीच्या कामाच्या वेळीं पिकांत वगैरे काम करतांना गुरांच्या तोंडाला जाळी, मुंगसे, मुसके बांधणे. २ (एखाद्यास केलेली) भाषणबंदी; खाधपेयांचा निर्वेध. ३ (प्र.) तोंडमार, तोंडमार अर्थ ३ पहा. ॰ मिळवणी-स्नी. १ जमा आणि खर्च यांचा मेळ; तों डें मिळविण्यासाठीं मांडलेला जमाखर्च. २ ऋणको व धनको यांच्यांतील हिशेबाची बेबाकी, पूज्य ३ मेळ. -शर. ॰ मिळवणी खाते-न. (जमाखर्च) कच्चे खाते (याचे देणें येणें सालअखेर पुरें करून खुइ खात्यांत जिरवितात). •लप्ट्या-वि. तोंड लपविणारा; छपून राहणारा; दडी माह्न बसणारा. ०लाग-पु.शिंगे असलेल्या जनावरांच्या तोंडास होणारा रोग: यांत लाळ गळत असते. • चळख-न्त्री (प्र.) तोंडओळख पहा. • खळण-चळा- नपु. चेहरा; चर्या, मुद्रा; चेह-याची घडण, देवण: रूपरेखा: चेहरामोहरा; चेहरेपटी; मुखाकृति: मुखावटा. (आंबे इ०). [तोंड]

तारतम्य ठेवून चालणारा, बोलणारा, वागणारा. ५फटालकी •शिनळ,शिदळ-वि.अचकटविचकट,बीभत्स बोलणारा;केवळ ्फट्रकाळ-वि. तोंडाचा फडकळ;शिवराळ; तोंडाळ; बातेफरास; सारखा; अडखळत अडखळत म्हणतां येण्यासारखा (श्लोक, प्रंथ इ०). -किवि. घसरत घसरत; अडखळत; चुका करीत; क्सेंबसें; आठतृन आठतृन. [तोंड+सरणें] ०सुख-न. १ एखा-याने केलेल्या अपकाराचे शरीराने प्रतिकार करण्याचे सामर्थ्य नसल्यामुळे केवळ तोंडाने यथेच्छ शिव्यांचा, अपशब्दांचा भडि-मार करून त्यांत सुख मानणे. २ जिव्हा मोकाट सोडून वाटेल तसे बोलण्यांत मानलेलें सुख: यथंच्छ व अद्वातदा केलेलें भाषण: (एखाद्याची काढलेली) खरडपटी: बोडंती. (कि॰ घेणें). •सुख घेण-(एखायाची) खरडपटी काढणे, हजेरी घेणें; (एखा-द्यावर) शिव्यांचा, अपशब्दांचा भडिमार करणें. ०स्टका-स्नी. १ जिभेचा (बोलण्यांतील) स्वैरपणाः सळसळीतपणाः वाक्चा-पत्य; जबेफराशी; (भषण इ॰कांतील) जनलज्जेपासूनची मोक-ळीक. २ भाषणस्वातंत्र्यः बोलण्याची मोकळीक. ३ तोंडाळपणाः शिवराळपणा. ४ (पथ्य, अरुची, तोंड येणे इ॰ कांपासून झालेली) तोंडाची सुटका, मोकळीक: तोंड बरें होगें: खाण्यापिण्याला स्वातंत्र्य. [तोंड+सुटणें] • हिरोबी-वि. अनेक रक्सांचा मनांतल्या-मनांत चटकन् हिरोब करून सांगणारा बुद्धिमान (मनुष्य); शीघ्रगणक. तांडागळा-वि. (तोडानें) बोलण्यात, वक्तत्वशक्तीत अधिक. 'की शेषाहुनि तोंडागळें। बोलकें आथी। '-जा ९.३७०. [तोंड+आगळा=अधिक] तोंडातोंडी-किवि. १ समोरासमोरः २ बोलण्यांत; बोलाचालींत. [तोंड द्वि.] तोंडाळ-वि. १ दस-या-वर तोंड टाकणारा: शिवराळ; भांडखोर. 'लटिकें आणी तोंडाळ। अतिशर्येसीं। '-दा २.३.१०. २ बडबडया; वाचाळ.। तोंड] म्ह • हाताळ पुरवतो पण तोंडाळ पुरवत नाहीं=शिवराळ माणसा-पेक्षां चोर पुरवतो. तें डाळणं-उकि ,बकबक कहन ग्रप्त गोष्ट फोडणें; जीभ पाघळणें. [तोंडाळ] तोंडोतोंड-क्रिवि. तोंडापर्यत: कांठोकांठः, तुडुंबः तोंडसर. तोंडोळा-पु. तोंडवळाः चेहरेपटी. [तोंड+ओळा, बळा प्रत्यय]

तोडक--न. तोडण्याची किया; तटका; तटका तोडणें; एकदम संबंध तोइन टाकणें; तंटा. 'पहिलेंचि तोडक कां गा नाहीं केले। आतां उपेक्षिल न सोडी मीं। ' -तुगा ४४४२. -वि. भांडखोर; तुटसाळ, ज्याचे कोणाशीं पटत नाहीं असा. [तोडणें]

तोंडकण-अक्रि. (प्रां.) झाडावर पूर्ण वाहून पाडास बेणें

तोडका-गा-पु. (विरू. तोडगा.) तोडगा पहा. तोडगरसुळी-की. विवाहसमर्थी नवऱ्यामुलीने घालाव-याची एक गरसळी, माळ. [तोड+गरसळी=गळेसरी]

. तोडगा-पु. १ भूतबाधा, पिशाच्च, रोग इ० नाहींसे करण्याकरितां करितात तो जादृटोणाः, मंत्रतंत्रः, छाछः, कुवेडें इ०. (कि॰ करणें; बांधणें). २ बागुलबोवा; बुजगावणें. ३ कृत्रिम रीतीनें देवी आणण्याकरितां टोंचणें: देवी काढणें: टोंचणें. ध ज्योतिषी इ० कांनीं सांगितलेलें शुभाशभविषयक भविष्य घडुन येणें, ज्योतिष्यानें सांगितलेल्या ग्रुभाग्रुभ भविष्याचा, औषध इ० कांचा आलेला पडताळा; प्रत्यंतर; प्रत्यय; अनुभव. (क्रि॰ येणैं; उतरणें: पटणें). ' औषधानें जो ग्रुण येईल म्हणून तम्ही सांगि-तर्ले तो माझ्या तोडग्यास आला. '[हिं.] तोडगेकरी-वि. देवी टोंचणारा; तोडगा करणारा. [तोडगा + करण]

तोस्जोड-की. १ यंत्राचे भाग सुरे, मोकळे करून पुन्हां जोडण्याची किया. २ तडजोड: समेट: न्याय. निवाडा तोडणें: सलोखा घडवून आणणें; घटवटना. (कि॰ पाडणें). ३ (एखादा व्यवहार सुरिकत चालावयासाठी योजलेला अडचणीतून मार्ग काढण्याचा) उपाय; शक्कल; हिकमत: युक्तिप्रयुक्ति. ४ सावकाराचा तगादा, वादीची मागणी, हक इ० कांचा दोघांच्या संमतीनें वेवाणधेवाण करून निकाल लावगें. (कि : कर्णे; पाडणें; लावणें; लागणें). ५ (सामा.) (कामें इ० करण्याचा) उरक; झपाटा; शिताफी; आवरशक्ति; आवर; आटोप आणि हातोटी. ६ (-अव.) युक्त्याप्रयुक्याः खुब्याखाच्याः क्लुष्त्याः [तोडणे+जोडणे]

तोडणायळ - स्त्री. (लाकडें इ०) तोडण्याची, फोडण्याची मजुरी, खर्च. [तोडणें]

तोडणी-न्त्री. १ तोडण्याची, कापण्याची, छाटण्याची, तुकडे करण्याची किया. २ तगादा करणें; खनपटीस बसणें; लकडा लावर्गे; आग्रह कर्णे. (कि॰ लावर्णे; लागर्णे). [तोडणे]

तोड जै--अफ्रानें, कापण्याच्या साधनानें, अंगबलानें (एखाद्या वस्तवर) घाव घातल्यासारखें करून, ओढल्यासारखें करून, धसकावून, खांडुन, खापलून, चिरून, तासून (तिचे) तुकडे करणें; छाटणें, जोरानें विभक्त, वेगळा करणें, कापणे (या अथी तोडणें व मोडणें या दोन धातृंतील फरक लक्ष्यांत घेण्यासारखा भाहे. ज्यावेळी शल्लाच्या आघाताने किंवा आकस्मिक शरीर-शक्तीनें व जोरानें एखाद्या वस्तुचे तुकडे करितात त्यावेळीं ' तोडणें ' हा धात योजतात. मोडणें या धातुच्या अर्थीत (पदा-र्थाच्या) मूळच्या रूपांत, आकारांत जोराने अथवा कशाहि रीतीने छिन्नविच्छिन्नता घडवून आणणें असाध्विन असतो. मोडणें पहा). बर पाजण्याचे बंद करणे. ' मूल तोडलें. ' स्तन मागे घेणें; काढून जिणोनि घालितां तोडरीं । मग संसारी अरि नाहीं। ' -एमा

घेणें. 'थान तोडलें. ' ३ (एखादी वस्तु देण्याचें) बंद करणें। (एखादी वस्त देण्याचें परिमाण) कमी करणें. 'क्षुधा तृषा कोंडी। आहारातें तोडी। मारूनियां। '-जा ६.३४६. 'त्याचें अन्नच तोडलें पाहिजे. ' -कोरिक ४१७. ४ (फीज, खर्च, कार-खाना, पगार इ०) कापण: छाटण: कमी करणे, ५ मोडणें: बर-खास्त करणे; बंद करणे (भागीदारीचा धंदा, व्यवहार, मैत्री अथवा इतर संबंध. एके ठिकाणीं जमलेली-संयक्त असलेली मंडळी, समिति). ६ (कलह, भेद, गडबड, दंगा इ०) सिट-विणे; शांत करणे; समाप्त करणे; संपविणे. ७ लचका तोडणे; कुरतडणें व फाडणें; दातांनीं, नखांनीं धहन ओढणें. ८ (अति-शयोक्तीनें) (ढेंकुण, माशा, डांस इ॰कांनीं) चावणे व सतावन. पिसाळून सोडणें: (तगादेदार, भिकारी, काम करून घेणारे इ॰कांनीं) खनपटीस बसन, तगादा लावून छळणें, सतावून टाकणें. सि. त्रोटन, तुड़ (तोडति); प्रा. तोड; गु. तोडवुं; हिं. तोडना; सिं. तोडणु] (वाप्र.) तोडिज्ञणं-अिक तोडतां येणं: तोडणं. 'मग मनोरथवेलीचीं फळें। हार्ते तोडिजेती। '-शिशु ७२. [तोडणें] तो द्रन घेणें-सिक. खंडानें, मक्त्यानें, इजारा करून (शेत इ०) स्वतंत्रपण वहिवाटीस घेणें, वेगळें करून, वांटणी करून घेणें. तोडून देपें-सिक. खंडानें, मक्त्यानें, इजारा करून (शेत इ०) स्वतंत्रपणे वहिवाटीस वेणे. सामाशब्द- तोडमोड-सी. १ (कर्जफेड, अडचण इ० कारणांमुळे सोन्याचांदीचे दागिने, भांडी-कुंडीं इ० सामान) मोडून, विकून पैने करणें. २ दोन विरुद्ध पक्षां-तील मतभेदाच्या, आक्षेपाच्या बाबी कमी करून त्यांत तडजोड. सलोखा घडवून आणण्याची क्रिया; तडजोड; तोडजोड; तोड. ६ धान्याच्या रूपाने शेतसारा ठरविण्याची किया. ४ (सामा.) (एखाया कामांतील) खाब्याखुब्या; मख्ख्या; ममेस्थाने (एखाया धंयांतील) आडमार्गः; मुरडः; आडाखः; (एखाया यंत्रांतील) ग्रुता-ग्रंतः हातोटीः ग्रहिकहीः मख्खी. ५ मोडकींतोडकी भांडींकडी दागदागिने, हत्यारें, किड्किमिड्क इ०. [तोडणें +मोडणें]

तोडमोड की. लिहिणे, बोल्पें इ॰कांची जी रीत ती. [मोड द्वि.]

तोडर-पु. १ पायांतील एक दागिना; तोरडी; तोडा. ' हडोपरी बाउलीं तोडरीं काढिति दैत्यांची । ' –दाव ८१. 'लांबु रुळतु असे तोडर। ' - उषा १०८४. 'अंदु तोडराचा झणत्कार। ' -वेसीस्व ३.७२. 'तोडर दानवांचा सिसाळीं । वामचरणीं ठळ-तसे। '-निगा १११. २ हातांतील एक अलंकार. 'तोडर करीं सदा गर्जत। ' -देवीदास, भामावर्णन. [का. तोडर=साखळी, सन्मानचिन्ह] (वाप्र.) -रीं घालण-जिंकण: वटणीस आणणें: 'कां शस्त्रवरी तोडलिया।' –ज्ञा ६.३७०. २ (मूल) अंगा पाडाव करणें. 'कामादिक सहा वैरी।येणें उपदेश शस्त्रधारी। दंभ। ' -हीं बांघणें-(पायाला बांधणें-कल्पनेनें किंवा तोरडयां-वर मृति काइन) (एखायावर) हुकूम, अधिकार, सत्ता गाजविणें, गुलाम करणे: स्वाधीन करून घेणे: कबज्यांत ठेवणे. 'कलिकाळ तोडरीं बांधोन। लंकेस सर्खे नावेका। '

तोंडली-सी. एक वेली व तिचें फळ. [सं. तुंडिकावही] oभात, तोंडलीं(ले)भात-पु. तोंडलीं, मसाला इ० पदार्थ घाटन केलेला भात.

तौडलें -- न. तोंडलीचें फळ. हीं फर्के तुळतळीत हिरव्या रंगाचीं, सुमारें इंच-अर्था इंच जाड व दोन तीन इंच लांव अस-तात. यांची भाजी करितात. हैं गोड, थंड, मलाचा अवरोध कर णारें, जड, रक्तिपत्त, दाह व सुज यांचा नाश करणारें आहे. हें वुद्धि मंद करणारें आहे असे म्हणतात. -योर १.४२. 'म्हणती सद्यः कीर्तिप्रज्ञाञ्चरपर्श तों डलें कवि त्या। -मोविराट ३.५१. [तोंडली]

तांडवळी-ळ-मीन. (विह्न.) तोंडली, तोंडलें पहा. तोडशी - स्त्री. कासाराचे एक हत्यार. -बदलापुर ९६. तोइस-पु. (गो.) लांकडी खिळा, खुंटी.

तोडा-4. १ (लांकूड इ०) तोडण्याची किया; (फुलें, फळें इ०) खुडण्याची, तोडण्याची, गोळा करण्याची किया. (कि० करणे; काढणें; घेणें; उतरणें; तोडणें). २ (लांकूड इ० कांचा) तोडलेला भाग; तुकडा; ठोकळा; ओंडा. 'सुतळीचा तोडा ' ३ (बे.) मिरच्या, कापूस इ० काढण्याचा, तोडण्याचा हंगाम. [तोडणें] • काढणे-आवणाच्या मुरगळलेल्या काड्या बेणणीबरोबर उपटर्णे. -बदला-पूर २९४. ॰टाकर्णे-(गवंडीकाम) विहीरीच्या बांधकामांत, एकमेकांत अडकवून पायाच्या मापाचा हा दागिना करतात. घराच्या मितीत-ती बांधीत असतांना-कोनाडा इ०करितां रिकामी कचित् कडगांना तोंडाशीं मोगरे केलेले असतात किंवा मळसूत्र जागा सोडणे. तोडातोड-डी-स्री. १ सर्रास, सर्वसाधारण किंवा असर्ते जोराची खापलण्याची, तोडण्याची, छाटण्याची, कापण्याची किया; छाटाछाट; कापाकाप. २ (ल.) (एकमेकांतील व जोराची) णारा स्वरसमृहः तबल्याचा, गृत्याचा एक विशिष्ट बोल. सतावृन सोडण्याची, छळण्याची, त्रास देण्याची क्रिया. ३ (आईपासून मुलास, नवऱ्यापासून बायकोस कठोरपणानें) तोडणें; दूर ठेवणें; ताटातूट, वियोग करणें. ४ कठोरपणें ताटातूट, वियोग झालेली स्थिति. [तोडणें द्वि.] तोडामोडा-पु. १ (मिळकती, ऋषभ, कोमल गांधार, तीव मध्यम, पंचम, कोमल धेवत व तीव दुकार्ने, धंदा, दागदागिने, सामानसुमान इ०) मोडणें; विकर्णें; निषाद हे स्वर लागतात. वादी धेवत, संवादी गांधार. गानसमय विधानाच्या, कारखान्याच्या अंगोपांगांची) वाताहत, फाटाफूट बहादुरी तोडी इ० प्रकार आहेत. 'सहादेव कविराज पुण्यासध्ये करून तें बंद, बरखास्त करणें. (कि॰ करणें). ३ (एखादी इमारत, रहाती । त्याचे छंद ऐकोनी गुणीजन गाती । बदलुन अंतरी मग उलटे जिन्नस, धंदा इ०) मोडकळीस येणें, आणणें; मोडकळीस येऊं देणें; वाहती।तोडीमधें छानपछान करती।'-सला ४. [सं. त्रोटकी: प्रा.

९.१०५. 'कामकोध जेर्णे घातलें तोडरीं। विदारिले वरी लोभ पांगापांग झालेली, उध्वस्त, नासधूस झालेली स्थिति. (কি॰ करणें: होणें). [तोडणें+मोडणें]

> तोडा-पु १ सोन्याचीं, चांदीचीं-मोहरा, रुपये इ० हजार नाणीं भरलेली पिश्वी. -वाडमा १६४. 'श्रावणमासि खर्चतो कोटचावधि तोडा।' -राला २.१०१. २ बंदुर्कीतील दारू पेट-विण्याचा काकडा: जामगी. 'पहाऱ्यास शिपाई उभे पेटवुनी तोडा। '-राला १०१. ३ दोराचा, दोरीचा, सुतळीचा हात-दोन हात लांब तुकडा. ४ कठिण व जाड जरतार. ५ (दाह्तकाम) फलवाज्या, वाण इ० बांधण्याच्या उपयोगाचा चिखलांत मिज-विलेला सताचा दोरा, वाख. [तोडणें] तोडवाची वंदृक-स्री. तोडयाने, काकडयाने दारू पेटवून उडवावयाची बंदूक. इच्या उलट चांपेची वंदक. ० सांखळी-स्त्री. (बैलगाडीचा घंदा) बैलाच्या गळ्यांत घालावयाची पितळेची सांखळी.

> तोडा-पु. १ (सोनारी धंदा) हातांत, पायांत घालाव-याचा सोन्याचा, चांदीचा एक प्रकारचा दागिना. २ शिंदेशाही घडणीचीच पण कचित् पोकळ बनावाची (स्त्रियांच्या) हातांतील सोन्याची जाड सांखळी. ३ (कों.) दरवाज्याच्या मुख्य चौकटीच्या वरच्या चौकटीची वगैरे तोडवासारखी नक्षी. ४ (पगड-बंद) सांखळीच्या कड्यांच्याप्रमाणें केलेले पागोटयांतील बांघणीचें काम. ५ लगड्याच्या कांठांतील कड्यांच्या सांखळीच्या आकाराची विशिष्ट रचना (इं.) डिझाईन. • उठविणे-(चांदीच्या हत्या-रांचा धंदा) नग तयार झाल्यावर त्यावर झिऊई करेंगे; रिंदिशाही तोडा-पु. एक बोट जाडीच्या तकाकी देणें. चांदीच्या, वर्तेळाकार कड्या कहन एका कडीचीं निमुळतीं टोकें दुसऱ्या दोन कड्यांतून गोविलीं जातील अशा रीतीनें त्या कड्या

> तोडा-पु. (वाद्य.) सतार वर्गर वाद्यांच्या गतीस शोभ-

तोंडा-पु. एक पालेभाजी; (विरू.) तोंड्या पहा. तोंडाक-न. (गो.) तोंडीलावणें. [तोंड]

तोडी-की. (संगीत) एक राग. ह्या रागांत षड्ज, कोमल विल्हेवाट लावणें, पैसे करणें. २ (एखाद्या संघटित योजनेच्या, दिवसाचा दुसरा प्रहर. ह्याचे गुजरी तोडी, विलासखानी तोडी: विस्कळित होऊं देंगें; मोडतोड करणें; नाश करणें. ४ विस्कळित, तोडइ] श्याट-पु. (संगीत) एका याटाचें नांव ह्या थाटांत शद षड्ज, कोमल ऋषभ, कोमल गांधार, तीव मध्यम, शुद्ध पंचम, कोमल धैवत व शुद्ध निषाद असे सात स्वर असतात. [तोडी+ १५८. [हिं.] थाट]

ताडी-की. १ तोड; युक्तिः 'डागदार बघती नाडी दवा वेत तोडी चालवी जरी बाधा नाहीं जडली। '-ऐपो ४३० माखून न्हाणें. [ध्व. डोकें थापटण्याचा] २ (गो.) पानाचा, फ ठाचा देंठ. उदा० 'दोडक्याची तोडी.' [तोडणें]

तोडी-की. मोठ्या पोटाची व लहान तोंडाची बांबची करंडी -बदलापूर १३३.

तोंडी-की. १ विण्याचा डेरा व दांडी यांच्या सांध्याची जागा. २ सांधा जोडणारी लांकडाची पट्टी. ३ मृदंग, ढोलकें इ० वाद्याचें तोंड. ४ (ना.) विहीरीची पाळ. [तोंड]

तोंडी-स्री. (तंजावरी) लहान घागर; कळशी तोंडी. तोंड=शेंदणे

तोडीची पाटली—सी. पाटलीचा एक प्रकार. हिला फांसा नसून केवळ तों डें मिळविलेलीं असतात. याच्या उलट फांशाची पावेतों] पाटली. [तोडणें+पाटली]

तोडीजोडी —सी. (प्र.) तोडजोड पहा.

तोडीय—वि. तोडलेलें; छाटलेलें (लांकुड इ०). [तोडणें] तोंडोल-न. (ना.) तोंडलें.

तोंडोळी, तोंडोळें—सीन. (प्र.) तोंडली, तोंडलें; तोंडली पहा.

तांडिया-पु. एक पालेभाजी. तोंडा पहा.

आंखुड काठी. टोणी पहा.

हकीगत; (विशेषतः) गादी, गादीवर हक मिळावा म्हणून केलेली व तोफजी फिरंगी याची निस्सीम म्हणावी तैसी. ' -ब्रप ७७. बतावणी: फसवणुक: सोदेगिरी. -मोल. -वि. केवळ कांहीं सादृश्या वह्न दुसऱ्यांचं नांव सांगून, दुसऱ्याची बतावणी कह्न (राज्या- तन्हेवाईक; चांगर्ले (वस्र ६०). [अर. तुह्फा] वर) हक सांगणारा; खोटा वारस; टक; भोंदु; (सामा.) दुसऱ्याची बतावणी करणारा उपटसुंभ, लबाड (मनुष्य). ' तोतया रत्नागिरीस आरोप, आळ. (प्र. विरू.) तोहमत; तोहमत पहा. 'अशा निय अटकेंत होता. '-वाडसमा २.१२१. का. तोताय] सामाशब्द- रीतीनें शरण जाऊन राजा आपल्यावर तोबत आली होती तीपा-तोतयेगिरी-स्री. (कायदा) आपण दुसरेच कोणी इसम आहोंत सुन सुटला. ' - इंग्लंडची बखर १२६.

लागणारा: चोचरा. [ध्व. हिं. तोतला]

तोता—पु. पोपट; राघू. 'मज मैनेचा अंतरंग तोता।'-प्रला

तोता—पु. मोरचूत; (प्र.) तुतिया पहा. [हि. तूता]

तोतो--श्री. (बालभाषा) अभ्यंगस्नान; तेल इ०कांनी शरीर

संधानविंदुः, निशाण. [फा.]

तोंदेल-वि. (प्रां.) लह; मोठ्या पोटाचा; ढमाल्या; तुंदिल. [सं. तुंदिल]

तोप-पु. १(गो.) टोप. २ (कु.) मोठें पातेलें. [सं. स्तूप; का. टोप्प]

तोपची--पु. तोफखान्याकडील अधिकारी: गोलंदाज. [तुर्की [ता. तोपूची]

तोपण-अफ्रि. (गो.) आंत रिघण्याची, बुसण्याची किया. तांपर्यत-पावेतां-किवि. तंबर: त्यावेळेपावतां. तों+पर्यत

तोपारो - पु. (गो.) खर्ची नांवाच्या मासळीचे पिलृं.

तोपियाँ-पु. (गो.) सरडा; टोपियाँ.

तोपूलो—पु. (कु.) लहान पातेली.

तोपूल-न. (गो.) लहान टोप. [गो. तोप]

तोफ-सी. १ आंत दारू भरून बार काढण्याचें, गोळे फेंक-।ण्याचें यंत्र. (कि॰ मारणें). [तुर्की तोप्] (वाप्र.) तोफेच्या तोंडीं देगें-१ (एखाद्यास) तोफेच्या तोंडासमोर उमें कहन तोणकॉ, तीडकॉ—पु. (गो.) दांडा. [का. टोण्णे] त्याच्यावर तोफॅतून गोळा सोडणें; तोफेनें उडविणें; ठार करेंगें. २ तोणकावर्चे-सिक. (गो.) दांडवानें मारणें. तोणी-स्त्री. (गो.) (ल.) (एखाद्यास) संकटाच्या, कठिण परिस्थितीच्या तोंडीं देणें. ३ (एखाद्या कृत्याचे) दुष्परिणाम भोगण्यास पुढे करणे. सामा-तोणकी—स्री. (गो.) एक लहान माशाची जात; मासळी. शब्द-तोफखाना-पु. १ तोफांचा समुदाय. २ तोफा, दाह्मगोळा तोणी-णो-स्त्री. (गो.) मोठी व बारीक ऊ. टोणा पहा. इ॰ युद्धसामुत्री ठेवण्याचे ठिकाण. [तोफ-श्वाना=घर, ठिकाण] तोत्या—पु. फसवणुक; त्रवाडी; सोदेगिरी; बनावट लेख, तोफचो-तोपची पहा. तोफजी-स्त्री गोलंदाजी. 'बर्कदाजी

तोफा-फां-वि. नामी; उत्कृष्ट; तलम: दुर्मिळ; मूल्यवान;

तोषण-त--स्री. अपराध न करितां आलेला अपराधाचा

असें भासवून केलेली फसवेगिरी; (ई.) पर्सोनेशन्. - पका १८३. तोबरा-- पु. १ हरभरं, चंदी इ० आंत भरून घोडधाच्या तो(तों)तरा, तोतळा-वि.अडखळत अडखळत, एक एक तोंडाला लावावयाची कातडयाची, पडमाची पिशवी. 'औषध अक्षर दोन तीन वेळां उच्चारीत वोळणारा; बोल्तांना अडणारा, सु-चणक कल्पी पीतपट पसाहि तोबरा माप। ' -मोद्रोण १० ४८. २ टपालवाल्याची पत्रे इ॰ वाहून नेण्याची पिशवी. ३ (ल.) आत अतिरिक्त पदार्थ भरल्यामुळें किंवा राग इ॰कांमुळें पिशवी-सारखें फुगलेलें तोंड. ४ (बैलगाडी) चानुक, कुण्या, जुपण्या ६० वरची आडवी पट्टी; गणेशपट्टी. २ समारंभ, उत्सव ६० आनंद-ठेवण्यासाठीं गाडीस बांधलेली एक पडमाची पिशवी. [फा. तोब्रा] **इह ०** तोबऱ्याला पुढे लगामाला पाठीमार्गे≔कामचुकार, भोजनभाऊ, आयतोजी इसमासंबधीं योजनात (खायाला आधीं, कामाला कधीमधीं याप्रमाणें).

तोबा--पु. १ वस्राला पीळ घालून, मारण्यासाठी केलेला जाड कोरडा (गर्दी मोडण्यासाठीं हा लोकांना मारतात). ' विठोबा भला मारिला तोबा। कंबर मोडली। ' २ अतिशय गदी; दाटी. मारणें: तोब्याचा मार. [तोबा-मार]

तोबा, तोबा तोबा-उद्गा. (मुसलमानांत रूढ) पश्चात्ता-पाचा, दु:खाकुलतेचा हाय। हाय!, अरेरे! या अर्थाचा उद्गार. 'बह हाय! हाय! म्हणति प्राकृत बुध हंत! हा! यवन तोबा।' -मोभीष्म ४.१४. [अर. तौबा; फा. तोबा]

आयुध. [सं.]

तोय-न. पाणी; उदक. 'फळ तोय वर्जून समस्त। निरा-हार बैसला रघुनाथ। ' [सं.] सामाशब्द- ॰तारी-स्री. (पाण्यां-तुन तास्त्रन नेणारी) नाव; होडी. 'तुझी तोयतारी त्वरें आणि तीरीं। '-वेसीस्व प्रस्तावना पृ. १३. [तोय+तारणें] ॰ द-पु. मेघ; ढग. [सं. तोय=पाणी+सं. दा=देणें] ०रास्ता-शि-प. पाण्याचा सांठा; समुद्र; सागर; उद्धि. 'जननिजनक पुत्री तात सीताविलासी । वचननिगम त्याचा आडवा तोयरासी । ' - मुरामा अरण्यकांड २३. [सं. तोय+राशि=रास]

तोय—सी. कलाबतूची विणलेली जाळीदार पट्टी; जर. तुई, तोई पहा.

तोर---सी. (कु.) तूर पहा. [हिं.]

तोर --- न. (कु. हेट. राजा.) कोंवळा कच्चा आंवा; कैरी. [सं. तुवर=तुरटः, तुल० का. तोरे=पकः]

तोर---पु. आंब्याचा मोहोर. [तुरा]

तोरंजन-न. ईड; ईडलिंबू; महाछुंग. [फा तुरंज]

तोडर: तोडर पहा. 'हत्तीचे पार्थी तोरड । ' -ऐपो १४. तोरडीं स्कोर्ड अशा हिच्या जाती पडल्या आहेत. घालेंग-जिंकणे; दमन करणे; पाडाव करणे; कबजांत आणणें. तोडरीं घालगें पहा. 'जयाची कामना धांवडी। काळ घातला —दाव ७०. [सं. तुर्य] तोरडीं।'

तोरड--पु. अंबाडीचा कोरडा, असुड. - बदलापुर ९३. तोरडी --सी. स्त्रियाचे एक पादभूषण. हें सामान्यतः चांदीचें असतें. 'पार्थी सांखळचा तोरडचा।' [तोडर]

तोरण-न. १ (घराच्या) पुढील दरवाजाच्या चौकटीची प्रसंगीं घर, मांडव इ० कांच्या प्रवेशद्वाराजवळ आंब्याचीं पार्ने, डाहाळ्या, फुलें इ० दोरींत ओवून बांधतात ते मंगलविन्ह. 'बोस गृहीं तोरण बांधिलें। कां उपवासी अन्नें लिंपिलें।' –ज्ञा १३.४६९. होळीवर. देवादिकांवर बांधतात ती नारळ. खोबऱ्याच्या वाटचा इ॰ कांची माळ. ४ तराजुचा कांटा ज्यांत इकडून तिकडे हलतो ते दुबेळके. [सं.] सामाशब्द- •टका-पु. लग्नमंडपावरील कर. [तोरण+टका] • भेट-स्त्री. लमावरचा कर, पद्धी. -शर. तोरण+ 'यात्रेंत अगर्दी तोबा उड्डन राहिला. ' तोबेमार-पु. तोब्यानें भेट=नजराणा] •वेस-स्त्री. लप्तकार्यात घराच्या मुख्य दरवाज्यावर केळीचे खुंट लावून केलेली कमान सामान्यतः ही कमान महारांनीं त्यांच्या पोस्ताच्या हक्काबद्दल उभारावयाची असते. [तोरण+वेस= दरवाजा, प्रवेशद्वार]

तो (ण-ली. एक कांटेरी फळझाड. हें करवंदाच्या झाडा-सारखें असून डोंगराळ प्रदेशांत होते. यास फुलांचे तुरे व पिवळट तामर--- पुन. घुसळावयाच्या खीच्या आकाराचे एक लोखंडी रंगाचीं फर्के येतात. -न. वरील झाडाचे फळ, हें खाण्यास चांगलें लागतें; हें तुरट, आंबट, उष्ण व गुरु असून रक्तपित्तनाशक, कफ व वात यांचा नाश करणारें व सारक आहे. गांगेरुक म्हणून तोर-णाची एक दूसरी जात आहे. -वगु ४.१५.

> तोरणा—पु. हळवार, हलक्या जमीनीतील भात. -बदलापुर ₹८३.

> तोरण--न. (कों.) रहाटगाडग्याच्या कनेकडाचे पुढलें टोंक ज्यावर ठेविलेलें असर्ते व ज्याच्या खालून बैल फिरत असतो तें लांकुड. याच्या जवळच कनेकडांत तुंब धातलेले असतें. 'तोरणावर कनेकड फिरतें. '

> तोरप, तोराप-न. (क.) (नेहमींच्या पद्वतीप्रमाणें) आवगी न करितां भाताचें पीक घेतां यावें म्हणून भाजून तयार केलेली जमीन: असल्या जमीनींत उभे असलेले पीक.

तोरमली-इली-की. अपक व कनिष्ठ जातीच्या हिऱ्याची एक जात. सिलोन बेटांत यास तुरमली म्हणतात; संस्कृत भाषेत यास गंधर्व व वैद्यक प्रथांत वैकांत म्हटलें आहे. ही पांढरी, हिरवी र्किवा निळी असते; हिच्या निरनिराळचा रंगांवह्न माणिक्यकल्प. तोरड--पु. (काव्य.) तोडा; पुरुषांचे एक पादभूषण; (विरू.) ब्रिझिलीपन्ना, श्वेत, नीलकल्प, पेरिडाट, सायबेराइट: ड्रायव्हाईट,

तोरमी - स्त्री. एक वाद्यविशेष. 'पावे तोरमी मोहरीं । '

तोरवणी-न. (कु.) धान्य पेरल्यानंतर शिपावयाचे पाणी. तोरा-पु. (मंपत्ति, सौंदर्य इ०कांच्या) अभिमानाचा आवि-र्भावः, दिमाखः, ऐटः, डौलः, गर्वः. ' संपत्तीचा त्यापुढें काय तोरा।' -वामन, स्फुट श्लोक (नवनीत पृ. १३४.) [हिं.; तुल**० का.**

तोर=प्रामुख्याने वावरणें] ॰ मिरविण-दिमाख, ऐट दाखविणें; दार] ॰ दारी-की. १ तोलासतोल देण्याची शक्ति; स्पर्धा; ईर्षा; गर्वानें वावरणें. तोरेढार-वि गर्विष्ठ; दिमाखखोर: ऐटबाज; डाम- वरोबरीच्या नात्यानें वागण्याची हिमत २ (क.) प्रतिष्ठितपणा; डौली. [तोरा]

तोरांज-न. (गो.) पपनस. तुरंज पहा.

(त्यांत स्नान करणारांच्या किंवा तें पिणारांच्या अंगास) कंड् (मूर्खपणा होय). तोलासन-न. (योग) दोन्ही पायांचे चवडे उत्पन्न करण्याचा गुणधर्मः ते पाणी प्याल्याने, त्यांत स्नान केल्याने जमीनीवर टेंकून बसावें. दोन्ही पाय एकाशी एक जुळवून, दोन्ही अंगावर उठणारी केंड्र, सूज ६० २ (गो.) गरोदर स्त्रीस येणारी हात जमीनीवर टेंकून आसन उचलावें. यास डोलासन किंवा सज. ३ (गो.) पांढरा रंग. ' गणपतीस तोरें केव्हां काढणार ? ' तोलासन म्हणतात. -संयोग ३५३. [तोल+सं. आसन=बसणें.

तोरो—सना. (नामपुरी, बागलाणी) तुई.

तोर्राइ—वि. (गो.) खरपूस भाजलेला.

करण, पोटांत घालण; गम खाण; गई, क्षमा करण; (दुसऱ्याच्या योग्य प्रमाणांत असलेलें. [तोलणें] मतास मान वेछन. आपले मत बाजुस ठेवून त्याच्या मतास) मान्यता. अनुमति. संमति देणें; आपला हेका सोडणें. ॰ मिळ-विण-(जरतार धंदा) वजन पडताळ्न पाहणे. ०लावृन चालणे-ठमकत ठमकत, नख-यानें, छाती काढून चालणें. •संभाळण- अशी आंब्याची कोंवळी केरी. तोर पहा. समता, साम्य, समतोलपणा राखणें. श्लोंक जाऊं न देणें, इकडे-तिकडे न झुकर्णे. तोळाचा-वि. १ बरोबरीचा; सारख्या दर्जाचा, त्काल; तितकावेळपर्यंत; जींबर याचा उत्तरगामी शब्द. [तों+वर] विमतीचा. हिंमतीचा: जोडीस अनुरूप. २ (ल.) बहमोल: भारी. मह० जसा वारा वाजेल तसा तोल द्यावा=परिस्थितीप्रमाण वर्तन देवावें. तोलास तोल घेण-देण-१ भारंभार घेणे, देणे. २ (ल.) (द्रव्यव्यय, शौर्य, वर्कतृत्व इ० बाबतींत दुसऱ्याशीं) बरो-बरी करणें: टकर देणें: स्पर्धा करणें. तोडीस तोड देणें पहा सामा-शब्द- ०दार-वि. १ (संपत्तीचा खर्च इ० बाबतीत) टक्कर देण्यास, स्पर्धा करण्यास, तोलास तोल देण्यास, बरोबरी करण्यास तयार [तुरा] असलेला; बरोबरी करण्याची हिंमत असलेला; याच्या उलट फुसका; क्षुह्रक: किरकोळ: क्षुद्र. २ भारी: प्रचंड. 'भागानगरकर मोगल [तवसे] फीज तोलटार सामान पुरा आहे.' -वाडशाछ १.२. ३ वजनदार; मातब्बरः भारदस्तः अब्रदारः मानमान्यतेचाः प्रतिष्ठित. [तोल+फा. चिलोन येत आहे. ' -ख ७.३५८९. [फा. तोश]

प्रतिष्ठाः भारदस्तपणाः वजनदारपणाः मानमान्यता. [तोलदार] **म्ह** तोलदारीचा हेवा आणि सनकाडीचा दिवा=आपल्यापेक्षां तोरें--- ? वनस्पति वगैरे पाण्यामध्यें कुजून त्यापासून उच्च दर्जाच्या माणसाशीं, अंगी पात्रता नसतांहि स्पर्धा करणें ंबैटक]

तांलणं - अति. १ वजन करणें; जोखणें. २ मनानें, बुद्धीनें तोल-पु. १ वजन करणे; वजन करण्याची किया. २ वजन (एखाद्या पदार्थाची, व्यक्तीची) किंमत, महत्त्व, लायकी, वजन करून पदार्थाचें समजलेलें मान, परिमाण. ३ कल, झोंक. 'राधेयपता- इ० टरविणें; अंदाजणें. ३ (एखार्दे कार्य इ० एखाद्यास) झेंपणें; केचा होता मार्गेचि तेथवां तोल । ' –मोकर्ण ७.४०. ४ (कांहीं जिन्नस तडीस नेण्याचें सामर्थ्य असर्णे; आटोक्यांत असर्णे; चांगल्या-तोल्रतांना) गिऱ्हाइकांस हवा असेल तेवढ्या वजनाचा जिन्नस रीतीनें करतां येणें; पेलणें. 'तुमच्यानें तोलवेक तेवढेंच घ्या.' वेऊन लोकरीतीप्रमाणें आणखी थोडासा जिन्नस वर देतात तो. ५ ६ तुलना करणें; (दोन जिन्नस, व्यक्ती इ०ची परस्पराशीं) तुळणें. (सामा.) तुलना; बरोबरी; तुलनेस, जोडीस जुळेंग; समानता. 'जिंकी कपटी जी श्री श्रीद-श्रीशीं विशंक तोलावी।' -मोसभा ' मालोजीस मनसब देऊन तुमच्या तोलाचें करतो. ' ६ (ल.) ४.११. –अक्रि. (अक्षरशः व ल.) झुकर्णे; कलर्णे (एकाबाजूस) महत्त्व; मोठेपणा; वजनदारी; भारदस्तपणा. 'राष्ट्राचा केवल झोंक खाणें; वांकणें. [सं. तुल्=वजन करणें] तोस्न-न. १ वजन तोल । ' -संश्रामगीतें १०८. ७ -न. वजन करण्याचें परिमाण, करणें; जोखण्याची किया. २ (ल.) (दोन पदार्थीत) तुलना करणें. माप. वजन. उदा० शेर, मण, तोळा, मासा इ०. [सं. तुल्=वजन [सं.] तोलीव-वि. १ वजन केलेलें; तोललेलें; जोखीव; याच्या करणें] (वाप्र.) ॰देणें-(दुसऱ्याचा अपराध, अपकार) सहन । उल्लंट मोजीव; मापीव. २ (ल.) मोजकें; परिमित; माफकः

> तोश्द-न. (गो.) होडीवर तयार केलेलें वर्त्वळाकार छप्पर. तोल्ली-की. (गो.) कोंबळी सपारी.

तावर—पु. (राजा.) ज्यामध्ये आंबटपणा आला नाहीं

तीवर-री-किवि. १ त्यांबळेपावेतों: तोंपर्यंत. २ ताव-तो(तो)वरी—स्री. (कों.) खाऱ्या पाण्यांतील माशाची एक जात.

तोवर, तो(तों)वरी--पुली. (को.) कोंवळा कोंब, देठ; अंकुर; तुरा; डिकशी; अंकुर, तुरा फुटणें. (क्रि॰ फुटणें: येणें). ' सोमवल्लीचे तोवर। तेंचि सोमपान मधुर। ' -कथा ३.८.१३९.

तोवसोळी-सी. (गो.) तवसें किसन केलेलें एक खादा.

तोश-स्त्री. जोर; हिंमत; बळ. 'शत्र तोशीनें जोरीनें

नामकं। ' -राव्यको २.३०. फा.]

तोदा(प)क--स्त्री. (व.) गादी [फा. तुशक्=अंथरूण]

तोश(श)खाना--पु. कोठार; जामदारखाना; बस्नागार; सर-नगद आणि कांहीं पोशाख होते. ' -रा ५.१ .०. फा. तोश-खाना=वस्त्रागार]

उपदव, छळ; जुलूम; (सामा.) छळण व त्रास देणें; त्रस्तिस्थिति; (व्यापक) (दिसण्यांत असाधारणपणें, विशेष) जाड व भर-जिकीर. (कि॰ लागणें; देणें: लावणें). २ झीज; नुकसान; घस. दार असा हात, पाय, झाडाचे खोड इ॰. ४ धष्ट्रपुष्ट, गरगरीत, कारचें तोशीस लागेल. '-समारो १.१४९. [अर. तश्वीश]

तांच-पु. आनंद: समाधान, मनाचे सुख: प्रसन्नता. 'जो दायक. [सं. तोष+सं कृ=करणें] तोषण-न. आनंदित. समाधान-युक्त, प्रसन्न कार्णे. [सं.] तोषणे-अकि. संतुष्ट, आनंदित, प्रसन्न होणे, समाधान पावणे. 'न्याहाळितां तोषला अंतरीं।' - उक्ति. (क.) संतुष्ट करण; आनंदित, प्रसन्न करणे. 'तोषौनि प्रसादु घेईजे। अतिथीचा -ज्ञा १६.१४८. [सं. तोषण] तोषित-वि. संतुष्ट, प्रसन्न, आनंदित केलेला. [स.]

तोषक-सी. बैठक; बिछाना; अंथसण. 'गाया तोषक लोड र्टेक्नि मनीं मानीतसे वैभवा। '-देवनाथकृत विधिनिंदा ७. [फा. तूशक्=अंथरूण, बसकण]

तोष्ट-स्ट--न. तगादा; लकडा; निकडीची मागणी. 'आम्हांस समस्तांस कर्जपरीचे तोष्ट लाविले आहे. ' -वाडबाबा २.३५१. [त्वप्र]

तोसदान, तोस्तान-न. १ काडतुसें, वंदुकीची दारू इ० सामुग्री टेवण्याची कंबरेस बांघण्याजोगी चामडयाची पिशवी; २ दुप्तर ठेवण्याची कापडाची पिशवी. ३ शेतकऱ्याजवळची सामानसमान ठेवण्याची पिशवी. -वि. अगडवंब; गलेलह. [फा. तोशा+दान्] (एखायाचे) तांसदान वाढणें-१ (एखा वाचा) बंडजाव, ऐश्वर्य वाढणें. २ (एखाद्याची) देवपूजा, जप इ॰ प्रस्थ बाढणें. ३ (एखाद्याचें शरीर) लह व ढब्बू होणें.

तोसीस-स्त्री. नुकसान; तोशीस.

तोस्तदान--- पिशवी; (प्र.) तोसदान पहा.

तोस्तान-न. (कर.) तगादा; लकडा; निकड. तोष्ट पहा. 'माझ्यामार्गे तोस्तान लावूं नको. ' [त्वष्ट]

२ (व्यापक.) (व्यापार इ०कांत आलेला) तोटा; ठोकर; नुवसान; स्वयंवर २७. [सं.]

तोश-पु. सशाच्या अंगावरील लंब, लोंकर. 'शशोर्ण तोश- दुर्दैवाचा घाला, अनर्थकारक, दु:खदायक, हानिकारक गोष्ट, प्रसंग. [अर. तुह्मत्]

तोळ--पु. (गो.) १ टोळ. २ चिंचोळा व लांब पन्हळ. तोळबंदी--- स्त्री. हातांत घालण्याचा वांकीसारखा स्त्रियांचा कारी खिजना. 'तोशेखाना पाहिला त्यांत साडेसातरी रुपये एक दागिना. 'तोळबंदीया दाखेटें।' -कालिकापुराण २७.५८. तोळंबा--पु. १ (काव्य.) जाड, अवजड दिसणारा खांब. २ खांबाखालील उथळं, उखळी, तळखडा. 'पद्मरागाचे तोळंब। तोशीस-सी. १ (राजा, सावकार, चोर, इ०कांनी केलेला) पार्थी दडिपले मरगजस्तेमें। '-मुसभा २.२७. -ह ३४.१२०. ३ 'जवाहीर इंगरजाकडे गाहाण आहे तें फरोक्त करणार परंतु सर- भरदार, य गोंडस शरीर, ५ गवंडयाचा ओळंबा: ठंबक. [तुळा= तळई]

तोळा-पु. (सोनें, चांदी इ० मौल्यवान पदार्थीचें) वजन कर-घाणंसर्गे विषादु। तोषु देता। '-ज्ञा २.११७. [सं.] तोषक- ज्याचें, वजनाचें एक परिमाण. हा सोळा मार्षांचा किंवा ऐशी रतींचा वि. तोष देणारें; समाधानकारक, आनंद, प्रसन्नता देणारें; आल्हाद- असतो असे प्रथात वर्णन आहे. त्यावरून याचे वजन १०५ (ट्रॉय) श्रेन होतें. व्यवहारांत जवाहिऱ्याचे बारा माष (मासे) मिळून तोळा होतो त्यावस्तन त्याचे वजन २१० ग्रेन टरते. निरनिराळशा व्यापाराच्या प्रांतीं. शहरीं तोळवाचें निरनिराळें परिमाण आहे तें पुढें दिलें आहे- पुणे, अमदावाद १९३॥ (ट्रॉय) ग्रेन, अहमदनगर १८८॥ (ट्रॉय)येन. सिंधप्रांत १८७॥(ट्रॉय)प्रेन. जालना १८४॥ (ट्रॉय) प्रेन. मुंबई १८० (ट्रॉय) प्रेन. कलकता १७९.६६६६. -छअ १९८. [सं. तुल्] ∘मासा-(प्रकृति, स्वभाव इ० कांचा) चंचलपणा, नाजुकपणा दर्शविणारा शब्दसमूह. ' ह्याची प्रकृति-रोगाची भावना तोळामासा आहे. '=ह्याचा स्वभाव, ह्याची प्रकृति अगदी क्षुत्रक कारणानेंहि बिघडण्याइतकी नाजुक आहे. धासा पाहणे-कृपण, हाताचा जड असणे. तोळेचरी-क्रिवि. (ना.) एखारें काम करण्याचे नांवाने मात्र भोपळ्या एवढे शन्य अशा अथी. ' गोष्टी करावयास सांगा मात्र, देर्णेचर्ण मात्र तोळेवरीच!'

तौकल-स्त्रीन. (प्र.) तवकल पहा.

तौकीर-ल, तौखीर-ल-न, तक्कीर इव पहा.

तौताक-तवताक पहा.

तौतुक-किवि. नुकतांच; आतांच; थोडयाच वळापूर्वी.

तींपर्यत, तोंपावेती, तींबर-किवि. तोंपर्यंत, तोंपावेतों. तोंबर पहा.

तौर-पु. तोरा: डौल: दिमाख: गर्व.

तौरी-वि. रागीट; चिडखोर: तापट; (प्र.) तवरी पहा.

तौर्यत्रिक-न. नृत्य, गीत व वादन या तिहींचा समुदाय. तोहमत--की. १ खोटा आरोप; आळ; बालंट; किटाळ. ' तौर्यत्रिकांसहित आणुनि पत्तनातें। ' -वीरेश्वरकृत हिम्मणी-

तौदय--न. बरोबरी: साम्य: सारखेपणा: अनुरूपता: तुल्यता. [सं.]

तौस, तौसं--न. (राजा.) (विरू.) तवशी, तवसे पहा. त्यक्त—वि. टाकलेला; सोडलेला; त्याग केलेला; सोड्न, टाकून दिलेला. [सं.] श्यक्तोदक-वि. ज्याने एखाद्या गोष्टीवर पाणी सोडलें आहे, नांव टाकरें आहे, संबंध सोडला आहे असा. 'अंगीं वैराग्यविवेकु । ब्रह्मालागीं त्यक्तोदकु । ' -एमा १.१६५. [त्यक्त+उदक=पाणी]

त्यज(जि)ण - सिक. टाकण; सोडण; त्याग करणे. 'तें कांहीं न त्यजे अधिकें। गोवींचि पडे। ' - ज्ञा १८.१३१. [सं. त्यज्=टाकर्णे] त्यजनीय-वि. टाकण्यास, सोडण्यास योग्य. [सं.] त्याजिण-सिक. सोडण; टाकण; त्याग करण; टाकून देण. 'पूर्वी धर्म न रुचला त्यजिला निपद्गनि तो जसा कुचला।' -मोकर्ण 88.99

त्यंय-किवि. (कों.) तिकइन.

रयहांठों -- किवि. (कों.) तेथून. 'में तुला त्यहांटी खाऊ घेऊन येन. ' -लोक २ २३.

त्या-सना. १ तो, ते या सर्वनामाचे सामान्यरूप. २ ती या सर्वनामार्चे अनेकवचन.

त्याकां--- पना. (कु.) त्यांना.

त्याग-पु. १ सोडणें; टाकून देणें; वर्जणें. २ (वेदांत). कर्मफल सोड्डन देणे. 'यया कर्मफलत्यागातें। त्यागु म्हणती पे जाणते। एवं त्याग संन्यास तूर्ते। परिसविले। ' –ज्ञा १८.१२५. ३ दान; अहर; विदागी; संभावना. 'पदोपदीं नाना त्याग।' -एरुस्व १५.१२८. ४ गोंधळी, भराडी, डोरकरू इ० कांना त्यांच्या कामा- ओशाळगतः लाजरेपणाः ओशाळीक [सं.] बहुल द्यावयाची विदागी, मजुरी. [सं.] भोग-पु. उपभोगणें व दुसऱ्यास देंण, दान करणें [सं. त्याग+भोग=उपभोग] विवर्ग. [सं.] त्यागाभोगाप्रता-वि. उपभोग घण्यास व दुसऱ्याला देण्यास, दान करण्यास पुरेल इतका (पैसा, संपत्ति, धान्य इ०). त्याग- त्याहि पक्षास न मिळालेला; तटस्थ. भोग+पुरणें] त्यागर्णे-सिक. १ सोडणें; टाकणें, वर्जणे. २ (काव्य) टाकर्णे: उत्सर्ग करर्णे (मल, विष्टा इ०). 'लांगूल उभारूनि धावि- त्रयी लाविली। गुणीं लोकीं त्रिपुटी पाडिली। ' -क्का १८,८१७. त्रला बृषभ । त्यागिलें वीरे लेंडचि त्यावेळीं । '[त्याग] त्यागी- | २ बाप, आजा व पणजा असे अनुक्रमानें येणारे तीन पूर्वज. ३ वि. १ संसार व सांसारिक बंधनें ज्यानें टाकिलीं, तोडिलीं आई, आजी व पणजी या तिन्ही समुच्चयानें. ४ ऋक, यजुस आहेत असा (मनुष्य); विरक्त; वैराग्ययुक्त. २ दान देणारा; दान- व साम हे तीन वेद. ५ राजनीतीच्या आन्वीक्षिकी, त्रयी, वार्ता व श्रूर. ३ सोडलें, त्याग केला आहे ज्यानें असा (मनुष्य). दंडनीति या चार प्रकारांपैकी दुसरा प्रकार. यासच धमेविद्या किवा (समासांत) फलत्यागी=फलाचा त्याग केला आहे ज्याने असा; धर्माधर्मविचार असे म्हणतात. आन्वीक्षिकी, वार्ता व दंडनीति हे -कमैत्यागी-गृहत्यागी-देशत्यागी इ०. [त्यागणें]

त्याजा --- न. (कु.) एक दागिना.

त्याउय-वि. टाकण्यास, सोडण्यास, त्याग करण्यास. वर्ज्य कर-ण्यास, टाकुन देण्यास योग्य, शक्य, इष्ट, आवश्यक. ' पें त्याज्य त्यजावयालागीं। जाणावी जरी अनुपयोगी। '-ज्ञा १६.२१४. [सं.] •स्वर-पु. (संगीत) विवादी स्वर.

त्यापक्षीं, त्यापेक्षां-किवि. त्या कारणावसनः, त्यामुळें; सबब. [तो+पक्ष]

त्यापासून-किवि. (काव्य.) तव्हांपासून. 'त्यापासुनि देहाने वाचेने प्रेमयुक्त चित्ताने । विप्रासि रौक्मिणेया मी पूजितसे सदैव चित्तानें।' –मोअनु ७.१०५.

रयाले सना. (खा.) त्याला. [त्याला]

रयांशी—सनाः (साष्टी कोळी) त्यांतुनः 'त्यांशी युगभद्र भद्र काय निघाला। '-मसाप १.२.२०.

रयास-किवि. त्याकारणामुळें; त्यास्तव; म्हणून: त्यामुळें; तशांत. -पया २४७.

त्यांहां-किवि. (कों. राजा.) तेथें.

त्याहांठीं-किवि. (कां. राजा.) तथून.

त्याहास-सना. (व.) त्यांना.

त्यांहीं -- सना. (काव्य) त्यांनीं. ' त्यांहींच ते सकळ पूरित-काम केले।' -र ३. [तो, ते]

त्याही बा-सना. (खा.) त्यांचा. [तो]

त्याहीस-सना. (व.) त्यांना.

त्येचो---सना. (कु.) त्यांचा.

त्यो-सना. १ (कुण.) तो. २ (कों. राजा गो.) त्या.

त्रवा - स्त्री. १ लाज; विनय: मर्यादशीलता. २ संकोच;

त्रयस्थ-वि. ति-हाईत; पक्षभेदातीत: (दोघांपैकीं) कोण-

अथी---स्री. १ (व्यापक) तिघांचा समदाय. 'गुणी देवा शब्द पहा. [सं.] (वाप्र.) (एखाद्याची) प्रयी उद्धरण-(एखायाला) आईबापावरून शिव्या देणें; त्याचे पितर उद्धरणें. रयाजी-वि. देणारा; दान करणारा; दानशुर. 'त्याजी जो सामाशब्द- अधर्म-पु. ऋग्यजुस्साम या तीन वेदांत सागितलेला धनदापरी सुकृत जें त्या जीव ऐसें गणी। ' -र २. [सं. त्यज़्] धर्म; वेदोक्त कर्ममार्ग. ' म्हणऊनि मज एकेविण। हे त्रयीधर्म

अकारण। ' ' हे यज्ञयाग तिन्ही वेदांनी विहित असल्यामुळें या श्राण। नीच नवें हें। ' -ज्ञा ५७.१३१. ३ नरकापासून तार मार्गास त्रयीधर्म असे जुने नांव आहे. ' -गीर २८७. [त्रयी+ मुक्ति; मोक्ष. ४ अतिशय जोराचा, नेटाचा, सर्वे शक्ति एकव धर्म] अयोग्नध्ये उगबलेला-वि. १ तिन्ही वेदांत पारंगत केलेला प्रयत्न. 'एक शर सोडोनियां त्राणें। कर्णनंदन उडविल असलेला. २ (उप.) चोरी, चहाडी व शिनळकी या तीन गोष्टींत -जै १८.७९. ५ संतापानें, त्वेषानें केलेली आदळआप कुशल असलेला.

विद्वा-पु. पान, सुपारी, काथ, चुना, लंबग, वेलदोडा, जाय-िलेला दम; जीव: जोर: धडधाकटपणा; सस्व; ताकद; सार. [फळ, जायपत्री, केशर, बदाम, कस्तुरी, कंकोळ व खोबरें या त्रा-त्राण] तेरा पदार्थोंनी युक्त असा विडा. त्रयोदशाक्षरी मंत्र-प. तेरा अक्षरांचा ' श्रीराम जयराम जयजयराम ' हा मंत्र. त्रयोदशा-पु. मरणानंतर तेराव्या दिवशीं करावयाचे मृताचे श्राद्धः (विरू.) तेरावा; तरावें. [सं. त्रयोदश=तेरा+अहन्=दिवस] त्रयोदशी-की. हिंदु महिन्याच्या शुरू व कृष्ण पक्षांतील तेरावी तिथि. [सं.]

त्रसंरण - पुनी. उन्हाच्या कवडशांत दिसणारा अत्यंत सुक्स रजःकण. हा तीन द्वयणुकें मिळून सिद्ध होतो. हें वजनाचें अत्यत्प व सूक्ष्म परिमाण मानले आहे. आठ त्रसरेणुंची एक लीक्षा व ५४ लीक्षांचा एक यव होतो. [सं.]

त्रस्त—वि. १ त्रासलेलाः गांजलेलाः उद्विमः जिकीरीस आलेला. २ भ्यालेला; घाबरलेला. [सं.] त्रस्त(**राष्ट्र)**-स्ती. (नृत्य.) वरच्या पापण्या वर व खालच्या खाली ठेवून बुबुळे सारखीं फिरविण्याचा अभिनय.

त्र(क्रा)हाटजें, त्राहटजें-जित. १ मारणें; नायनाट करणें. 'अहंकारातें त्रहाटी।' -ज्ञाप्र १३८. २ (वार्ये, नगारा इ०) मोठ्याने वाज्ये, वाजविणें. ' आज्ञापितां दुर्योधने । रणभेरी त्रहा-टिल्या। ' ३ सैन्य ६० सिद्ध करणें. -मनको. [सं. तड़]

त्रांगर्डे--न. कुलंगर्डे; लचांड. 'त्याच्या गळगांत त्रांगर्डे आलें. ' [सं. त्रि+अंग]

श्रागा-- पु. दुस-याचे नुकसान व्हार्वे म्हणून किंवा दुस-यावर ठपका यावा म्हणून संतापाच्या भरांत स्वतःलाच दुखापत करून घेणें किंवा स्वतःची हानि करून घेण्यास तयार होणें; डोक्यांत राख घालगें (कि॰ करणें). याच्या उलट झांसा. यांत दुसऱ्या-पासून पैसे इ०लुबाडण्याकरितां इजा करण्याची धमकावणी दिलेली असते. झांसा अर्थ १ पहा. [गु. त्रागुं]

त्राटक-न. डोळे ताठ उघडुन एकाच पदार्थाकडे, डोळघांना पाणी येईपर्यंत नासामाकडे, इष्ट ध्येयाकडे दिष्ट लावण्याची योग-शास्त्रांतील किया. - संयोग ३५५.

श्राटिका - स्त्री. १ एक राक्षसी. २ (ल.) कजाख स्त्री. [सं. ताटका ो

त्राण-न. १ रक्षण; सांभाळ. २ रक्षण करण्याचे साधन; आधार. ' एवंगुण लक्षण । सात्त्विक भोज्य जाण । आयुष्याचे झालेला. [सं.]

आरडाओरड इ०, हातपाय झाडणे व चडफडणे. ६ (जीणे व त्रयोदश-नि. १ तेरा. २ तेरावा. [सं.त्रयोदशन] •गुणी वस्तु, दुवळा मनुष्य, जनावर इ॰कांत) राहिलेला, शिल्लक अ

> त्रांण-पु. बत्ता; खलांतील घोटचा. 'पारा घालि घालिं निवृरसे षळिजे। गारा फोडुन घालीजे। त्रांणें। ' -वैद्यक ४.

> त्राता-वि. रक्षण करणाराः सांभाळ करणाराः संकटांर सोडविणारा; तारणारा; वाली; रक्षणकर्ता. [सं. त्रा=रक्षण करणे त्राय-स्त्रीन. १ रक्षण. २ बळ: जोर: सत्ताः सामध्ये. 'इ विवेकाची त्राय फेडिली। वैराग्याची खाली काढिली। '-३.२५२. ३ आधार: आश्रय. ४ किंमत. ५ (ल.) कथा. 'पै व णिया आणि जया। मेळु नाहीं धनंजया। तो पाहुनी पिसेया कैची त्राय। ' -ज्ञा १८.६६७. ६ व्यवहार. 'मोक्षचि बंध होरे तरी मोक्ष शब्द कां साहे । अज्ञानाघरि त्राये । वाउगी याची –अमृ३.१२. [सं. च्रा]

> त्रास-पु. १ (सूर्य, अग्नि, उम्र औषध, ज्वर, क्रोध, दुष्ट लो इ॰कांपासून होणारा) उपदव; पीडा; दुःख. २ कंटाळा; बी किळस; अप्रीति; जिकीर. ३ भय; भीति. 'युद्धीं सदा हि ज नरसिंहाचा पार्थमृग धरि त्रास। '-मोकर्ण २.८. [सं. त्रस्-त्रा (वाप्र.) त्रास त्रास करणे-जुलुमाविरुद्ध बोभाटा, ओ करणें. श्रास श्रास देणें-अतिशय छळ करणें, जुलुमानें सतावृ हैराण करून सोडणें. त्रासणें-उकि. ? कंटाळणें; त्रस्त हों जिकीरीस येणें; जर्जर होणें; बेजार होणें २ त्रस्त करणें; त्र देणें. ' ते ते शत्रु म्हणुनि मी त्रासी । सर्पतुल्य निर्धारें । ' -मुआ ५.४१. ३ भिणे; भय पावणें. 'सौमित्रि त्रासे शापास । जै मंडक सापास । ' -मोरा घनाक्षर रामायण १२३. [त्रास त्रास विण-सिक. त्रास देणें; गांजणें; छळणें; त्रस्त, जर्जर करां सतावर्णे. [त्रासर्णे] सामाशब्द-न्नास्तक-वि. त्रासदायकः कंटाः वाणे: जिकीरीचें; त्रास देणारें. श्रासभृत-वि. १ अत्य जाचक; त्रासदायक; जुलमी; कंटाळवाणें; उपदवकारक झाले २ जुलमाने त्रस्त झालेला; छळलेला; गांजलेला; जिकीरीस आलेर [त्रास+सं. भूत=झालेला] त्रासि(सी)क-वि. १ त्रास देणार छळणारा; गांजणारा; जुलूम करणारा; दु:ख देणारा. २ चिर खोर; चिडणारा; चरफडणारा. ३ एकलकोंडा; एकांतप्रिय; सम जास उनगलेला. [त्रासर्गे] त्रास्तित-वि. भ्यालेला: भयर्भ

त्राहाटक-वि. पूरक, कुंभक, रेचक व केवल कुंभक या प्राणायामाच्या चार प्रकारांतील चौथा प्रकार. ' पूरक कुंभक त्राहा-टक रेचक। यथाशास्त्र युक्तीचेनि सम्यक। '-स्वादि ९.३.२३. 'रेचक पूरक कुंभक। सर्वेचि सोडिती त्राहाटक।'-ह १६.६४. [सं. त्रस्]

त्राहा(ह)ट्रणे-अफि. १ (काव्य.) मोठ्याने वाजविणे; (नगारा इ॰ वार्धे) बडविणें. 'त्राहाटिल्या निशाणभेरी। गगन गर्जे मंगळ तुर्री।' -एरुस्व ७.७०. -मुआदि २३.११९. -ह २२.८७. २ आपटणं; थापटणं. ' आवेशे भुजा त्राहाटिती । विस-णेले हांका देती। '- हा १.१३३. ३ सिद्ध करणें. ' खचित पताका माहिपत्रें। त्राहाटलीं नेणों मयंकपत्रें। ' -वेसीस्व ६.७५. ४ चढ-विणें; पसरणें. 'रामपुजेची सामग्री । छेत्रें त्राहाटलीं तयावरी । ' -वेसीस्व ८.११९. [सं. त्रस]

त्राहाटविण-सिक. प्रतिष्टेस चढविणे. 'पांडवें बापुडीं। वांज केलीं फिरती वेडीं। धांवोनिया काढी। अंगसेंगे त्राहाटविलीं। -तुगा २८१. [त्राहाटणें प्रयो.]

त्राहित्राहि - उद्गा. रक्षण कर! रक्ष! रक्ष! या अर्थाचे भ्यालेल्याचे उद्वार. त्राहे त्राहे; त्राय त्राय; त्राह्य त्राह्य अशीहि या शब्दाची अपभ्रष्ट रूपें रूढ आहेत. 'नंद-नंदना ब्राहिब्राहि सिक व काम्य अशी तीन प्रकारची कर्में. िब्रि+कर्मे । मजसी।'-सुसु १९. [स. त्रा=रक्षण करणे या धातूचे आज्ञार्थाचे द्वितीयपुरुषीं एकवचन, द्वि.] श्रासणे-अक्रि. अतिशय कंटाळणे; जिकीरीस येणें; त्रस्त होणें; बेजार होणें; जर्जर होणें. ऋ।हि भगवन-उद्गा. 'परमेश्वरा! या संकटांतून मला सोडीव! माझें रक्षण कर ! ' या अर्थाचे भ्यालेल्याचे उद्गार. [सं. त्राहि=रक्षण कर+भगवान=ईश्वरा] त्राहि भगवन करणे, करून सोडणे-(एखाद्यास) त्याच्या तोंडुन. ' ईश्वरा, मला या त्रासांतून-संकटांतून सोडीव ' असे उद्गार निघण्याइतकें सतावून, त्रासवून सोडणें; जर्जर करणें. दे माय धरणी ठाय करून सोडणें. त्राहेत्राहे-छा त्राहित्राहि पहा. 'म्हणे भरत हा रामः। त्राहे त्राहे मेघरयाम । ' -वामन भरतभाव २६.

न्नि-वि. तीन. विशेषतः समासांत उपयोग. असे- त्रिपद-त्रिभुवन-त्रिलोक-त्रिकाल इ०. [सं.]

त्रिक्-न. १ तिहींचा समुदाय; त्रय; त्रिकूट; त्रिवर्ग. २ (अंकगणित) एकापेक्षां अधिक अशा कोणत्याहि संख्येला तीन या आंकडपाने गुणतांना योजावयाची संज्ञा. जसें:-तीन त्रिक् नऊ, पांच त्रिक् पंधरा. ३ पाठीच्या कण्याचा खालचा भाग; माकड-हाड. ४ जेथें तीन रस्ते, तीन नद्या, तीन पदार्थ, जिन्नस एकत्र मिळतात, होतात असें स्थान. [सं. त्रि]

त्रिक—न. (कर.) (विणकाम) रहाटाच्या तीन फेन्या होतील इतकें सत. 'एक त्रिकभर दोरा मला दे.' [त्रि]

त्रिकटु-पुन. सुंड, मिरें व पिपळी ह्या तीन औषधींचा समुदाय. [सं. त्रि+कद्र]

त्रिकप्रसव, त्रिप्रसव—वि. एकामागून एक असे तीन मुलगे होऊन नंतर जन्मलेलें (अपत्य). हें अञ्चभ मानितात. [सं. त्रि+प्रसव=जन्म

प्रकारच्या करणांचा, इंद्रियांचा समुदाय. ' जरी भक्ति असे दृढेंसी। त्रिकरणसहमानसीं। तोचि लाधे ईश्वरासी। ' -ग्रच २.२७८. [सं. त्रि + करण = इंद्रिय] जिक्करणशुद्धि-स्त्री. तन, मन, धन या तिहींची शुद्धि.

त्रिकर्ण - वि. दोन कान असूनिह एका कानास एक देंठ फुट-लेला असतो असा (घोडा); घोडधाचा हा दोष अशुभ मानिला आहे. -मसाप २.१.५७. [सं. त्रि+कर्ण=कान]

त्रिकर्म-कर्मे--नभव. ब्राह्मणांच्या षट्कर्मापैकी क्षत्रियादि-कांना विहित असलेली अध्ययन, दान, व याजन हीं तीन कर्में. [सं. त्रि+कमन्] त्रिकर्मी-वि. ब्राह्मणांच्या षट्कर्मोपैकी अध्य-यन, दान व याजन हीं तीनच कमें करण्याचा अधिकार असलेला (क्षत्रिय, वैश्य इ०). [त्रिकर्म] श्रिकर्मे-नभव. नित्य, नैसि-

श्रिकांड-वि. १ तीन पेरी असलेला (ऊंस, बांबू इ०). १ तीन प्रकरणें, भाग असलेला (प्रंथ, कोश). ३ कमें, उपासना 🔻 ज्ञान हीं कांडें, प्रकरणें असलेला (वेद). 'तुझा अनुहताचा डमहा सर्व शब्दें करीं गजल । वेदानवादें निरंतल । जिकांडी योख गर्जत ।-' -एभा १९.२. [सं. त्रि+कांड=भाग] ०वेद-पु. कर्म, उपासना व ज्ञान या तीन कांडांनीं युक्त असा वेद. ' ज्ञानभक्तिकर्मकांड । वेद त्रिकांडनेमस्त । ' -एभा २०.७१. त्रिकांडन्या-पु. तिकांडे-डया पहा. त्रिकां उचा बभरू-पु. (ल.) पराक्रमी योदा. भीमाचा नातू चिकांडया बभरू ह्याजवळ युद्धसामुग्री म्हणजे फक्त तीन बाण असत यावहन अतिशय शूर अशा योदयाला उद्देशन हा शब्द योजितात.

त्रिकाल-ळ-पुअव. १ मूत, वर्तमान व भविष्य हे तीन काळ. २ सकाळ, दुपार व संध्याकाळ ह्या दिवसांतील तीन वेळा. -िक्रवि. १ सकाळ, दुपार व संध्याकाळ अशा तीन वेळीं. २ भत. वर्तमान आणि भविष्य या तिन्ही काळीं. (सामासांत) त्रिकाल-पूजा-स्नान-नैवेद्य संध्या-भोक्ता-भोजी-स्नायी-रक्षक इ० [सं. न्नि+काल] ०द्रशीं-वि. योगादिवलाने भूत, भविष्य व वर्तमान जाणणारा, दाखविणारा; सर्वज्ञ. [सं. ज्रि+काल दृश्≕ प्रहणें] •झ-झाता-चेत्रा-वि चिकालदर्शी पहा. [सं. चि+ काल+ज्ञा=जाणणें] •ज्ञान-न. भूत, वर्तमान व भविष्य या तीन काळांचें (यौगिक बलानें होणारें) ज्ञान. त्रिकाळी-किबि. उशीरा;

शको. ४. २२

माध्यान्ह होऊन गेल्यावर बऱ्याच वेळानें:विशेषत: जेवणाच्या वेळीं यात्रा=जाणें] -णासन-न. कुर्मासन घालून वयल्यानंतर पाय हा शब्द वापरतात. जसें-त्रिकाळी भोजन केल्यामुळे प्रकृति ढळली. पसरीत पसरीत ढुंगगापासून सुमारे एक हात लांव अंतर पडेल असे त्रिकाळाचा, त्रिकाळाने अशा विभक्तिप्रत्ययांत रूपांचाहि या दोन्ही पायांचे पंजे दूर करावे म्हणजे हैं आसन होतें. या आसनानें अर्थी प्रयोग कितात. [त्रि+काल]

त्रिकाळी - स्त्री. एक फुलझाड. तिरशिंगी पहा.

अस्थि=हाड]

त्रिकीं-किवि. एक या संख्येस तीन या संख्येने गुणतांना योजावयाची संज्ञा. जर्से:-एकें त्रिकीं तीन. त्रिक पहा.

तिहींचा एक्यभाव.-हंको. त्रिकुट शिखर-न. थोगाभ्यासमार्गो -एहस्व १२.११%. [सं. त्रि+खंड=तुकडा, भाग] तील एक चक्र. 'त्रिकुट शिखरीं येऊनि जाणें।'-अंबाबाई रामदासी.

त्रिकुटी-स्त्री. १ तिघांचा समुदाय; त्रिकृट. 'हे गुणेंद्रिय धोकटी। देह धातूंची त्रिकटी। '-जा १३.१०६८ २ चोरी, व काम हे तीन पुरुषार्थ. २ मनुष्यांच्या देव, मनुष्य व राक्षस या चहाडी व शिंदळकी ह्या तीन अवगुणांचा समुच्चय. ' त्रिदोधी तीन कोटि, प्रकार, वर्ग. [सं. त्रि+गण=समुदाय] सांडिले शरीर । त्रिक्टीं फिटलिया नगर । त्रिदाह निमालिया अंतर। जैसंहोय।'-ज्ञा १६.४३९.

त्रिकुट-न. १ तिघांचा समुदायः, त्रिवर्गः, त्रयी. २ तीन शिखरें असलेला पर्वत. ३ इडा, पिंगला व सुप्रम्ना या तिघींचा सम् दाय, ऐक्य. ४ चोरी, चहाडी व शिंदळवी ह्या तीन अवगुणांचा समुच्चयः त्रिकुटी अर्थ २ पहा. 'संचीता दळवी त्रिकृट जळवी दुर्वासना खालवी।'-वामनविराट ७.१. ५ एक कार्य करणाऱ्या, एका मताच्या तीन माणसांची जूट, गट. ६ (वैद्यक) सुंठ, मिरीं व पिपळी यांचें एकत्र केललें समभाग चूर्ण. -योर १.१७०. [सं.त्रि+कुट=समुदाय]

त्रिकुट-वि. ज्याच्या ललाटावर ओळीने तीन भोवरे आहेत असा (घोडा). हा उत्तम समजला जातो. -अश्रप १.२५.

त्रिके--- किवि. एकाहून अधिक अशा कोणत्याहि संख्येस तीन या संख्येनें गुणतांना योजावयाचा शब्द. त्रिक्, त्रिकी पहा.

त्रिकोण-पुन. १ तीन सरळ रेषांनी मर्यादित अशी एक समतल आकृति; तीन बाजू असरेली सरळ रेषाकृति. -महमा ७. २ (सामा.) तीन कोन असलेली वस्तु. ३ -वि. तीन कोन अस-लेला; तिकोनी (पदार्थ, आकृति इ०). [सं.चि+कोण] सामाशब्द-**ंमिती-**स्त्री. (गणित) गणितशास्त्रांतील एक विभाग. त्रिको णाच्या दिलेल्या विवक्षित अवयवांवह्न राहिलेल्या अवयवांचा निर्णय करणें हें या विभागाचें कार्य आहे. याचा उपयोग मुख्यतः ज्योतिषशास्त्र, मोजणीशास्त्र व नौकाशास्त्र यांत होतां. (इं.) द्रिमॉमेट्री. [सं. त्रिकोण+मिति=मोजणें] व्यात्रा-स्त्री. प्रयाग- ग्रंथांत वर्णन आहे त्यावरून अमीस हें नांव आहे. तीन पाय अस-क्षेत्राजवळ विध्याचलीं विध्यवासनी, महासरस्वती व महालक्ष्मी, लेला. 'मग त्रिचरण चेतविला। आकाशपंथ धावती ज्वाळा। ' या देवतांची स्थर्ले आहेत त्यांची यात्रा. -तीप्र ९८. [त्रिकोण+ [सं. त्रि+चरण=पाय]

कमरेचे बंद मजबूत होतात. -संयोग ३३१. [सं. त्रिकोण+आसन= बसणें] -णी-कांच-भिग-स्त्रीन. (पदार्थ.) घनत्रिकोणाकार चिकास्थि—न माकडहाड. जिक् अर्थ ३ पहा. [सं जिक- भिंग; याचा प्रकाशाचे पृथक्करण करण्याकडे उपयोग करतात. (ई.) प्रिक्षम.

त्रिखंड-न. स्वर्ग, मृत्यु व पाताळ या तीन लोकांचा समु-दाय. -वि. तीन तुकडे पाडलेला. 'कृष्णे बाण सोडिला पार्ही। त्रिकुट--- प्र. त्रिकूट पहा. इडा, पिंगला व सुपुम्ना या शळ तोडिला तीं ठायीं।सर्वेचि पाडिला भोई। तीं ठायीं त्रिखंड।'

श्चिखंट--वि. तीन कोपरे, खुंट असलेला. [त्रि+खुंट]

जिगण — प. १ मन्ध्याने आयुष्यांत साधावयाचे धर्म, अर्थ

त्रिगत--पु. (नाटच.) विदृषक, सूत्रधार व पारिपार्श्वक यांच्या संग्रदाचा, नाटकांतील भाग. -भरतम्निप्रणीत नाटचशास्त्र, भाजकृत भाषांतर अञ्याय ५ प्र. २३. [त्रि=तीन+सं. गत=गेलेला |

त्रिगतिक--वि. स्थलचर, जलचर व व्योमचर अशा तीन प्रकारचे (प्राणी). -मलांचा व्यवहारकोश.

निम्मण—पुन. १ (वस्तु, प्राणी इ॰कांच्या ठायीं असलेले) सत्त्व, रज व तम हे तीन प्राकृतिक गुण. 'तै प्राणिये तंव स्वभावें अनादिमायाप्रभावें। त्रिगुणाचेनि आघवे। वळिले आहाती।' -ज्ञा १७.५६. २ माधुर्य, ओज व प्रसाद हे वाङ्मयांतील तीन गुण. -मुलांचा न्यवहारकोश. -वि. तिप्पट. [त्रि+गुण] -णातीत-वि. सत्त्व, रज व तम या तीन गुणांनीहि अलिप्तः ब्रह्मस्वरूपः ब्रह्मीभृत 'स्थितप्रज्ञ भक्तिमान् किंवा त्रिगुणातीत पुरु-षांचीं भगवद्गीतेंत इतरत्र जीं वर्णनें आहेत तींहि याच अवस्थेंची आहेत. ' -गीर २४७. [सं. त्रि+गुण+अतीत=पलीकडे गेलेला] -णात्मक-वि. तीन गुणांनीं बनलेली: त्रिगुणरूप (माया, प्रपंच इ०) [सं. त्रि+गुण+आत्मा]

त्रिगूळ-पु ब्राह्मणांतील एक पोटजात तिरगूळ पहा.

न्निधात-वि. (गणित) एका संख्येस त्याच संख्येने दोनदां गुणुन आलेला गुणाकार. घन (गणित) पहा. [सं. त्रि+घात =गुणणें]

त्रिन्दरण-विषु. अग्नि. अग्नीस तीन पाय असल्याचें वेदादि

हे तीन लोक: बैलोक्य 'तें दान या त्रिजगतीं। राजस पै।'-हा एकाच वेळीं झालेला क्षांभ; सन्निपात. 'धातयाही गेलिया शरण। १७.२९३. 'त्याचे खेळ ऐकतां वरिष्ठ। भक्त होती त्रिजगर्ती।' त्रिदोधीं न चुके मरण।'-ज्ञा १६.२५५. 'असतां अपराध 'आक्रमी स्वचरणें त्रिजगातें।' [सं. त्रि+जगत्]

तीन परार्थ समुच्चयानें.

जिज्या-न्त्री. (भूमिति) वर्तुळाच्या मध्यापासन परिघां-तील कोणत्याहि बिंदुपर्यंत काढलेली सरळ रेषा. [सं.]

त्रितारियक-वि. (रासा.) ज्याच्या घटनेत तीन जातींचीं तत्त्वें आहेत असा (पदार्थ). [सं. त्रि+तत्त्व]

त्रिताप-पुअव. आधिदैविक, आध्यात्मिक व आधिमौतिक अशीं तीन प्रकारचीं दुःखं: त्रिविधताप. तापत्रय पहा. 'ऐसें कञ्चकरिकेसरि । त्रितापतिमिरतमारी । श्रीवीरवरनरहरी । बोलिर्ले तेणें।'-ज्ञा १७.४२३. -अफला ५९.[सं. त्रि+ताप=दुःख, पीडा]

न्निताल-पु. (वादा.) एक ताल, ठेका. ह्यांत सोळा मात्रा व चार विभाग आहेत. [त्रि+ताल=ठेका]

त्रितिकांडचा—पु. (अशिष्ट) (प्र.) त्रिकांडचा. त्रिकांडचा पहा. [त्रिकांडचाबद्दल चुकीनें रूढ]

त्रिदंडी--पु. १ संन्याशांतील एक प्रकार. ह्या प्रकारांतील संन्यासी हा शिखा, सुत्र व कच्छ या तीन वस्तुंचा त्याग करीत नाहीं व यास पुन्हा गृहस्थाश्रमांत येतां येते. अशी समजूत आहे. २ (ल.) काया, वाचा व मन या तिघांवर ज्याने ताबा मिळवि ला आहे असा तपस्वी पुरुष. ३ तीन दंड धारण करणारा. [सं. त्रि+ दंड=काठी; निग्रह, ताबा]

न्निदल-ळ--वि. १ तीन दलें, पाने असलेलें; तिपानीं. श देंठावर तीन पाने असळेले (बिल्वपत्र इ०). [सं. त्रि+ दल= पान] ्रजा-स्री. त्रिदळानें, विल्वदळानें कंठेली शंकराची पुजा. 'बिदलपुजा रुद्राभिषक । त्या पुण्यास पार नाहीं।, [सं. त्रि+दल+पूजा]

त्रिदश-पु. देव; सुर. ' मोहिलींसहवधू त्रिदशांचीं। आमुची न नवलें मुद्दशांचीं। ' -वामन वेणुमुधा १.५. ' त्रिद्शाः विबुधाः सुराः ' –अमर [सं.]

निद्गाध-ह---पुअव. आध्यात्मिक, आधिदैविक व आधि-भौतिक दुःखं; त्रिविधताप; तापत्रय. 'त्रिदाह निमालिया अंतर । जैसें होय। '-ज्ञा १६.४३९. [.सं. त्रि+ दाघ-ह=ताप, उब्णता]

दिवस]

त्रिजग, त्रिजगत, त्रिगजर्ता--नली. स्वर्ग, मृत्यु व पाताळ ४३९. २ वात, कफ व पित्त या शरीरांतील तीन दोषांचा 'आणों नये मुखां। वदतां त्रिदोखा पात्र झाले। '-व ५४२. अर्थ २ पहा.

त्रिधा—स्त्री. (प्र.) त्रेथा. त्रेथा पहा.

त्रिधा-वि. तीन प्रकारचा; त्रिविध. ' एवं कमे कर्ता ज्ञान। या तिहींचें त्रिधा चिन्ह । दात्रिलें तुज सुजन- । चक्रवर्ती । '-ज्ञा १८.६८९.-एमा ३.७८. -िक्रवि. तीन प्रकारानीं; तीन मार्गोनीं. [सं.]

त्रिधातुक -न. कफ, वात व पित्त या तीन धातृंनीं बन-लेलें शरीर. ' ऐसा जो भक्तु होये। तयाचें त्रिधातुक हें जैं जाये। -ज्ञा ११.६९९. [सं. त्रि+धातु]

त्रिधारी निवर्डुग—पु. निवर्डुगातील एक भेद. याला तीन धारा असून धारच्या कडेवर काटे असतात. याची मोठमोठी बेटें होतात. यांतून पुष्कळसा पांढरा चीक निघतो. याच्या चिकांत सोमल शुद्र करतात. मुंबईकडे दिवाळीच्या दिवसांत याचे तुकडे करून त्यांत वाती पेटवितात. –वग्र ४.२.

त्रिनयन, त्रिनेत्र, त्रिलोचन—वि. तीन डोळे असलेला; (शंकर, महादेव). [सं. त्रि+नेत्र, नयन, लोचन≃डोळा]

त्रिपताक(हरूत)-पु. (नृत्य). हाताची सर्व बोटें सरळ पसलन किंचित् आंखडून व करंग जीजवळचें बोट वांकवुन करितात तो अभिनय. [मं. त्रि+ंपताका+हस्त] त्रिपताका-स्त्री. पांच वोटांचे तीन भाग (दोन दोन वोटांचे दोन, व अंगुष्ठाचा एक, असे) कह्न निशाणाचे तीन फरारे करणें. 'त्रिपताकाचिया खुणा।' –भाए ४५५ [सं. त्रि+पताका]

या तीन पदांचा समुच्चय. 'जंबवरी त्रिपद शोध न घंडे।'-परमा २.१३. [सं. त्रि+पद=शब्द] -वि. १ तीन पाय असलेला. २ तीन चरण असंदेखा (श्लोक, कविता). ३ (अंकगणित) उणें, अधिक चिन्हांनीं संयुक्त अशी तीन पदांनीं युक्त (संख्या इ०). [त्रि+ पाय=पर, चरण] ०भूगि-स्री. (विष्णूने वामनावतारांत बलि राजा-जबद्धन घेतलेली) तीन पावलांची जमीन म्हणजेच स्वर्ग, मृत्यु व पाताळ हे तीन लोक. [त्रि+पद=पाऊल+भूमि=जमीन] र**द्योधन-**त्रिदिन—न. तीन दिवसांचा अवधि, काळ. [सं. त्रि+दिन= न. तत्, त्वम् व असि या तीन पदांची चिकित्सा, शोध,समीक्षा.

त्रिपदा-र्मा. तीन पदांचा गायत्री छंद. 'त्रिपदा, त्रिकाळीं त्रिदीप-ख--पुभव. १ कफ, बात आणि पित्त हे शरीरांत अर्ध्य देतां। श्रैविद्या तत्त्वतां त्या नांव। ' -एभा ११.१३३७. असणारे तीन दोष, धातु. 'त्रिदोषीं सांडिलें शरीर।' -ज्ञा १६. [त्रि+पद=ओळ] • जप-पु. गायत्री मंत्राचा जप. 'त्रिपदाजपें पवित्र पूर्ण । या लागीं वेदांचें निवासस्थान । '-एभा ११.१३८०. ित्रिपदा+जप]

त्रिपञ्च-वि. त्रपत्र पहा.

न्निवर्ण-प. पळसाचे **साड.** याला एका देठावर तीन पार्ने न्नि+पुंड धारिन्=धारण करणार] असतात म्हणून हें नांत्र. -वि. तीन पानें, दळें असलेला.[सं. त्रि+ पग=पान]

न्निपाद-पु. अभि. [सं. त्रि+पाद=पाय]

त्रिपाद-पु. एका राशींत ज्याच्या तीनचतुर्थोश अंशाचा समावेश झाला आहे असे कृत्तिका, पुनर्वेषु ६० नक्षत्र. - वि. नक्षत्र असतांना मरण येणे, मृत्युपावणे. हे अशुभ मानिले आहे. त्रिगदभूमि-स्री. त्रिपदभूमि पहा.

न्नि गार्श्व — पु. प्रकाशांचे पृथक्तरण करण्याच्या उपयोगांचे कांचेवे-तीन कडा असलेलें-भिंगः(इं.)त्रिह्मम्. [सं.+त्रिपार्श्व=बाजु] त्रि रुख्य मस म पहा.

न्नि रूट-ताल-पु. (ताल) कर्नाटकी संगीतांतील एक ताल. द्याचे मात्राप्रकार ६, ८, ९, १०, ११, १३, असे आहेत. त्रिताल WEI.

श्रि रूटो--श्री. (वेदांत) एक जर नसेल तर बाकीच्या दोहोंची सिदि होणार नाहीं अशा तरेंने एकमेकाशीं संबद्ध असलेल्या तीन गोर्ष्टीचा समुच्चयः, कर्ता, कर्म व किया अशा संबंधाने परस्परांशी समभाग चूर्ण. [क्रि+फल≔फळ] संबद्ध असलेला तिषांचा समुदाय. त्रिपुटी अनेक आहेत. जस:-परमेश्वर, आत्मा व जगत; क्षेय, क्षाता व क्षान; ध्ये।, ध्याता ब ध्यानः; कर्ता, कर्म व कियाः दृश्य, द्रष्टा व दर्शनः ब्रह्म, माया ब जीव; लक्ष, लक्षिता व लक्षण; साध्य, साधक व साधन; उपमा, उपमेय व उपमान: तस्यैवाहम्, तवैवाहम् व त्वमेवाहम् इ० 'परी अज्ञानाच्या पर्टी । अन्यथा ज्ञानाचे चित्र उठी । तेथ चितारणे हे त्रिपुटी। प्रसिद्ध जे कां। '-ज्ञा १८.४६०. 'भ्रमाची त्रिपुटी बाढवी सदा। '-एभा २.४५९. 'ध्येय ध्याता ध्यान। ज्ञेय ज्ञाता ज्ञान । नुरे भञ्य भजक भजन । म्हणे त्रिपुटी जपें गेलि विसरोनि । तटस्य बाणी निगमाची। ' 'परमेश्वर, आत्मा, जगत् या त्रिप-टीच्या स्वरूपाबहल सदर शास्त्रांच्या ज्या नव्या नव्या कल्पना प्रसिद्ध होत आहेत...... ' - टिले ४.४८४. [सं. त्रि+पुट] •कारण-न. त्रिपुटी. ' जेथे क्षेय क्षाता ज्ञान निश्चित । ध्येय ध्याता ध्यान नाठवत । त्रिपुटीकारण नाहीं जेथें । निजे तेथें निज बाळा ।' [त्रिपुटी+कारण]

त्रिपंडु--पुन. शैव आपल्या कपाळावर भस्माचे आडवे तीन

कपाळाबर गोपीचंदनाचे तीन उभे पहे लावून करितात तो तिलक, चिन्ह. -वि. कपाळावर भस्माचे आडवे पट्टे किंवा गोपीचंदनाचे न्नि नर्दा-सी. तीन पायांची घडवंची; तिवई [सं. त्रि+पद] तीन उभे पट्टे धारण करणारा. [सं. त्रि+पुंडू=पट्टा] •धारी-वि. कपाळावर त्रिपुंडू धारण करणारा; रामानुजपंथीय वैष्णव. [सं.

त्रिपूर---न. एक प्रांत. याचे आधुनिक नांव टिप्पेरा असे आहे. त्रि रूर-- पु. १ या नांवाचा एक दैता. यास शंकराने मारलें. २ त्रिपुरासुराची तीन नगरें. - इ.र. ' त्रिगुण त्रिपुरी वेढिला।' -ज्ञा १७.२. ३ कार्तिकी पौर्णिमेस देवापुर्हे दीपमाळेवर अथवा इतरत्र कापूर इ० कांचा लावतात तो मोठा दिवा. ४ शिवरात्रीस एका राशीत ज्याच्या तीन चरणांचा समावेश झाला आहे असे क्षिया शे हरादुढे लावि गत त्या वाती, दिवे. ५ देवळासमोर उभा-कृत्तिकादि नक्षत्र. [सं. त्रि+पाद=पाव भाग] • लागण-त्रिपाद रलेला दीपस्तंभ, दीपमाळ. [सं.] - रारि-पु. त्रिपुराचा नाश करणारा: शंकर. 'नेणों कें श्रीत्रिपुरारीं। सांगितलें जें।'-ज्ञा [सं. त्रिपुर+अरि=शत्र] त्रिपुरी पुनव-96.9043. पौर्णिमा-सी. कार्तिक शुद्ध पौर्णिमा. या दिवशी वेवळांत त्रिपुर लावतात. त्रिप्रोत्सव-न. कार्तिकी पौर्णिमेस देवालयांत त्रिप्र लावन करतात तो दीपोत्सव. [त्रिपुर+उत्सव]

ब्रिपुरुष--पुअव १ बाप, आजा व पणजा अशा तीन पिढया समुच्चयानें. २ बाप, आजा व पणजा या तीन पुरुषांपैकीं को गीहि एक. [त्रि+पुरुष]

त्रिकणी—सी. तीन फण असलेली पाभर तिफण-णी पहा. त्रिफला-ळा-लीपु. हिरडा, बेहडा व आवळकाठी यांचे

श्चित्रवाल-पु. (गो.) न्यायासन; जञ्ज कोर्ट. [पोर्तु. इं. ट्रायब्युनल्]

त्रिबिया -- स्त्री. पायांतील एक दागिना. 'दांड त्रिंबिया चरणीं ल्याली नुप्रवाळे। ' - वसा १५.

श्चिमंग-पु. (शरीर इ०) तीन ठिकाणी वांकण, वांक्रविणे. 'त्रिभंगी उभा सावळें रूप ज्याचें। वसावें मनीं सर्वदा ध्यांन त्याचे।' –संवि २२.४५. 'या हेतु रासरंगि।ठाण मांडुनी त्रिभंगि।' -रास १.२७. [सं. त्रि+भंग=मोडणें, वांकणें]

त्रिभज्या-सी. त्रिज्या.

न्निभाग-पु. चुना, वाळ् व ताग हे तिन्ही मिसळून केलेला लगदा; रहा, चिखल. 'त्रिभागामधें खडा असे। त्रिभागासारिखाचि भासे।' –दा ८.५.४६. [त्रि-भाग]

त्रिभांतर-पु. प्रहाचा सुर्योतरकोन सुर्याच्या पूर्वेस किंवा पश्चिमेस ९० अंशांचा झाला म्हणजे त्याला त्या दिशेचे त्रिभां-तर म्हणतात. -सूर्य २४. [सं.]

श्रिसुबन---न. स्वर्ग, मृत्यु व पाताल हे तीन लोक; त्रेलोक्य; पंडे ओहून करितात तें चिन्ह; रामानुजपंथी वैष्णव आपल्या त्रिजगत. 'कां तीचें जिथें त्रिशुवनीं।'-ज्ञा १.२६ [सं. त्रि+ भुवन=लोक, जग] त्रि भुवनकींर्ति(रस)-पु. एक आयुर्वेदीय माजा. हिंगूळ, बचनाग, संठ, मिरीं, पिंपळी, टाकणखार व पिंप-ळमळ ही समभाग घेउन. एक र कहन व खलून झालेल्या मिश्र ठाम; न बदलगारें; निर्धाराचें; खात्रीचें. [सं. त्रि=तीन वेळां+ णास तुळशीचा रस, आल्याचा रस व घोत्रयाचा रस यांच्या तीन उच्चारित=उच्चारिलेलें. बोलेलेलें] भावना (पुटें) याव्या म्हणजे हा रस तयार होतो, हा ज्वर व सित्रपात यांचा नाश करितो. -योर १.३७४. त्रिभुषन येथ जाहालें आहे त्रिरूप। '-ज्ञा १७.१९७. [सं. त्रि+रूप] गोसाबी-पु. शंकर, राम व दत्तांत्रेय हे अवतार किंवा मिंच्छद-नाथ, जालदरनाथ अथवा एखादा विख्यात साधुपुरुष ह्याच्या संबंधी है तीन लोक. [सं.] त्रिलोकांत झेडा लावण-निवटणे-योजावयाचा शब्द. 'तो राम त्रिभुवनगोसावी। काय एक कर्रू न तिन्ही लोकांत नांव गाजविणे, गाजणे. शके। ' [श्रिभुवन+गोसावी]

त्रिभोनलम् -- न. (ज्यो.) पूर्विक्षितिजापासून ९० अंशावर असललें किंवा पूर्वक्षितिजापासून तिसऱ्या लगाचें स्थान.

त्रिमळ-मक्ली-प्र. कर्नाटकांतील एक शृद्र जात व तींतील क्यकित, तिरमही पहा.

त्रिमात्रका. त्रिमात्रा-सीभव. ॐ काराच्या अकार, उकार व मकार ह्या तीन मात्रा. 'कां जे एकाक्षरपणेसीं । त्रिमात्रके-चिये कुर्शी । प्रणव होतां गर्भवासीं । सांकडला । ' - ज्ञा १८.१५१०. [सं. त्रि+मात्रा]

न्निमाळिक-वि. तीन मजले असलेलें; तिमजली (घर, इमा-रत ६०). 'तरी चिमाळिके धवळारें। करावीं कां। ' - हा ५.११४. २३.८४९. [सं. त्रि+म. माळा≕मजला]

निमि(मी)र---न. (काव्य) अंधार; (प्र.) तिमिर. ' वारलें हैं बाड चिमराचै। ' [स. तिमिर अप.]

मृतिं, रूप; दत्त. [त्रि+मृतिं] (सि) ईश्वर, पुत्र व स्पिरिट या तिघांची बनलेली मृतिं. [इं. ट्रिनिटि]

त्रियंच-स्त्री. घारी; एक प्रकारची पुरी. 'त्रियंच नाम घारी | खात्रीपूर्वक. [सं. त्रि+ वाचा=वाणी, बोल्णें] बरवंट। ब्रह्मपुरीसीं। '-ऋ ८२

त्रियुक्पद्-वि. तीन पर्दे असलेला; तीन पदांचा; त्रिपद (-बि.) अर्थ ३ पहा. [सं. त्रि+युज=जुळंगें+पद=संख्या]

त्रियोदश-शी-की. (प्र.) त्रयोदशी. त्रयोदशी पहा न्नियोदशा-पु. तेरावें; (प्र.) त्रयोदशा. त्रयोदशा पहा. त्रिराजिक-पु. एक दागिना. -देहु ४५.

न्निर।न्न-न. तीन दिवस व तीन रात्रींचा अवधि; तीन अहोराञ्चांचा समुदाय. -िक्रवि. तीन अहोरात्रपर्यंत. 'कन्येने मातेचे अशौच त्रिरात्र धरावें. [सं. त्रि+रात्रि] -न्नांतछा-बि. जो मेला असतां त्रिराच अशौच पाळावें लागतें असा (सगोचज).

न्निराम-पुअव. दाशरथी राम, परशुराम व बळिराम. -मुलांचा व्यवहारकोश. [सं. श्रि+राम]

त्रिराशी-की. (अंकगणित) त्रेराशिक पहा.

त्रिहच्चारित--वि. १ तीनदां उच्चारलेले. २ (ल.) निश्चित:

त्रिरूप-वि. त्रिविधः, तीन प्रकारचाः ' तैसे तिहीं गुणीं तप।

त्रिलोक, त्रिलोकी—पुली, बैलीक्य, स्वर्ग, मृत्य व पाताळ

त्रिवट-पु. (ताल) संगीतांतील एक ताल. त्रिताल पहा. त्रिवर्ग-ा. १ मनुष्यमात्राने आपुल्या आयुष्यांत साधाः वयाच्या चार पुरुषार्थापैकी धर्म, अर्थ व काम हे तीन पुरुषार्थ. 'तेथ त्रिवर्गाचा अणुआरु। आडऊ निघाला जो अपारु। तो महा-भारत प्राकार । भोंवता केला । ' - ज्ञा १८.३६. २ उत्कर्ष, साम्या-वस्था व ऱ्हास या राज्याच्या, राष्ट्राच्या तीन अवस्था. ३ प्रकृतीचे, स्वभावाचे सत्त्व, रज व तम हे तीन गुण. ४ त्रिफळा (हिरहा, बेहडा व आवळकाठी). ५ तिघेजण; (माणसांचें) त्रिकुट. ' आम्ही ञ्रिवर्ग. ' [सं. त्रि+वर्ग]

त्रिवली-ळी-की. पोटाला पडणाऱ्या तीन वळ्यांचा. बळकुटयांचा समुदाय. 'सागरीं लहरींची नव्हाळी। तैसी उदरीं ' बर्घाकाळीं पर्जन्य धाडी। ब्रिमाळिके पाडी धवळारें। '-एमा ब्रिगुण ब्रिवळी। '-एरुस्व १.३६. 'ब्रिवळी मग तयेची स्पष्ट मोडोनि गेली । ' –सारुद्द २.२८. [सं. त्रि∔वली=ओळ, वळकुटी]

श्रिवासा-वि. (काव्य) त्रिवार; तीन वेळां दिलेल, उच्चार-लेलें बचन, गोष्ट, शब्द: निश्चित, ठाम अभिवचन, गोष्ट, शब्द, 'तो त्रिमूर्ति---पु. ब्रह्मा, विष्णु व शंकर है तिथे मिळून सालेकी हा हरिविजयप्रया । दुजा नाहीं विपरीतार्थ । सत्य सत्य जिवाचा। ' **—ह १.११४. 'जानकी आणीन हें प्रमाण। सत्य सत्य जिवाचा।'** -रावि १७.११८. -क्रिवि. निश्चितपर्णे; निश्चर्येकरून; पूर्णपर्णे;

> श्रिवार-किवि. तीन वेळां; तीनदां. हा शब्द निश्चय, संऋष, वचन, अपराध, दंड, धर्म, शिक्षा, बोध, उच्चारण इत शब्दांसह समासांत खचित, निश्चित, निःसंदेह, ठाम, सक्त, जोराचा, नेटाचा ६० अर्थानें योजतात. [सं. त्रि+ म. वार] ०पुण्य-न. मी देतों. अर्पण करितों ' अशा अर्थाचे शब्द गंभीरपण तीन वेळां उच्चारून दिलेलें; अर्पण केलेलें पुण्य. [ब्रिवार+पुण्य]

श्रिविक्रम-पु. १ (बायकी) गोपा. २ बारश्याच्या दिवशीं मुलाचे नांव ठेवतांना बायका कुंची घातलेला नारळ पाळण्याच्या खालुनवर, वरून खार्टी देतात तो. ३ विष्णुचे नांव. [सं. त्रि+विक्रम]

त्रिविध-वि. तीन प्रकारवा; तीन स्वरूपाचा. (समासांत) त्रिविध-दान-पापपुण्य-स्नान इ०. ⇒तीन प्रकारचे, स्वह्नपाचे म्हणजे कायिक, बाचिक व मानसिक दान, पुण्य, पाप इ०. शिबाय सात्त्विक, राजस, तामस आणि आध्यामिक, आर्थिदैविक, संबंध किंवा शब्द शब्दार्थ संबंध (=शब्द व त्यांचा अर्थ यांमधील आदिभौतिक इ० दुसरे तीन प्रकारांचे गट आहेत. ते त्या त्या संबंध) या संबंधावह्न एखाद्या वाक्याचा केवळ शब्दशः अर्थ शब्दांच्या अर्थामध्ये पहावे. 'तंचि ज्ञानत्रयवरें। त्रिविध कमे जें प्रतीत होतो. लक्षणासंबंध म्हणजे लक्ष्यलक्षकसंबंध (≕शब्दांनी असे। ' -जा १८.५८५. [सं. त्रि + विधा = प्रकार, जाति] पर्यायानें सुचिवलेला अर्थ व शब्शचा वाच्यार्थ या परस्परांतील •अवस्था-स्री. जीवाच्या तीन अवस्था; जागृति, स्वप्न व संबंध) याने लाक्षणिक दिवा अलंकारिक अर्थ प्रतीत होतो. उदा॰ स्वृप्ति. अवाहार-पु. सात्विक, राजस व तामस अशा तीन प्रका- सारागांव=गांवांतील लोक. व्यंजनासबंध म्हणजे जो अर्थ सांगा-रचा आहार. • अमे-न. संचित. कियमाण व प्रारब्ध असे तीन वयाचा त्या अर्थाच्या पदाचा वाक्यांत उपयोग न करतां प्रकारां-प्रकारचें कमें. ०तप-न. काथिक, वाचिक व मानसिक अशा तीन तरानें त्या अर्थाचा बोध करावयाचा. जसे:- प्राहवती नदी येथें स्वह्मपाचे तप. ्ताप-प. आध्यात्मिक, आधिभौतिक व आधि- निर्दीत मगर आहेत या अर्थाने निरीस ह्यानास जाऊं नको असा दैविक असे तीन प्रकारचे दुःखः, पीडाः, तापत्रयः, आध्यात्मिक अर्थ ध्यावयाचा असतो **ःप्रताति**—स्रो. गुरूपासून मिळालेले, ताप म्हणजे वह, इंद्रिये व प्राण यांच्यापासन होणारा ताप किंवा शास्त्राभ्यासाने प्राप्त झालेले व स्वतः निरीक्षणाने मिळविलेले असे स्थल व सक्ष्म शरीरामध्ये होणारा आधिव्याधिरूप ताप होया. तीन प्रकारचे ज्ञान, अनुभव, सिं, ब्रिविध∔प्रतीति=ज्ञान, अनुभव] ′ देवापासनि तो आधिदैविक । मानस ताप तो अध्यात्मिक । **त्रिविधाहेकार**–५ सा~~रि~~वक, राजस व तामस अशा तीन प्रका-भतापासाव तो भौतिक। या नांव वेख त्रिविधताप। '-एभा रची स्वतःची जाणीन: परमेश्ररापासन अथवा बाह्य विश्वाहन २२.३०९. आधिभौतिक ताप म्हणजं स्वश्रीराह्न भिन्न अशा दृष्टिगोचर प्राण्यांपासून होणारा त्रास. आधिदैविक ताप म्हणजे दैवी प्रेरणेने, दैवी क्षोभाषासन होणारा ताप. उदा० अतिशृष्टि, अनावृष्टि, भूकंप, शीतोष्णादिकांचा अतिरेक इ०. 'तुका म्हणे ब्रिविधताप। सग जाती आपोआप। ' 'हा त्रिविधताप करि भम वप विरहामि तुझा जाळी।'-देप १०. [सं. त्रिविध+ताप= दु:ख; पीडा। ॰ देह-पु. स्थूल, सुक्ष्म व कारण असा तीन प्रका-रचा देह. • दान-नथव. सात्त्विक, राजस व तामस अशी तीन प्रकारचीं दानें. •नायिका-स्त्रीअव. वयाच्या मानानें केलेले स्त्रियांचे तीन वर्ग, प्रकार:-मुग्धा, मध्या व प्रौढा. ॰परिच्छेद रहित-वि. दंश, काल आणि वस्तु या तीन परिच्छेदांनी रहित; देश, काल व वस्त या तीन परिच्छेदापलीकंड गेलेला; दिकाला-यनविक्रत्र.[सं. त्रिविध+परिच्छेद+रहित] ०परीक्षा-स्त्री. (वैद्यक) दर्शन (=चयां पाहर्गे), स्पर्शन (=नाडी पाहर्गे) व प्रश्न (=चौकशी करणें) या तीन प्रकारांनीं वैद्यानें करावयाची रोग्याची परीक्षा. ouार बध-न. तीन प्रकारचे प्रारव्य: अनिच्छा प्रारव्य. स्वेच्छा-प्रारब्ध व परेच्छाप्रारब्ध; दैव. [त्रिविध+प्रारब्ध=दैव] • मंगल-न. अंगीकृत कार्य निर्विध्न पार पडावें म्हणून त्या कार्याच्या आरंभी केलेला आशीर्वादात्मक (=आशीर्वाद मिळावा म्हणून देवांची प्रार्थना करणे), वस्तुनिर्देश त्मक (=एखाद्या पुज्य पुरुषाचे, कृत्याचे ध्यान करणे), भाणि नमस्कारात्मक (=कुळदेवता, गुरु इ०कांना नम- तीन खिळे मारलेला (उंबरठा इ०). ' काय बहु बोलों सुभटा । स्कार करणें) असा तीन प्रकारचा विधि. ० सक्षणा-स्त्री. जहत्, अजहत् व जहदजहत् अशी तीन प्रकारची लक्षणा. जहलक्षणाः ४३०. [त्रि+सं. शंकु=खिळा] अजहलक्षणा व जहदजहलक्षणा हे शब्द पहा. [सं. त्रिविध+रुक्षणा] **्संबंध-**पु. अभिधान संबंध, लक्षणासंबंध आणि व्यंजनासंबंध विनिच्या प्रीत्यर्थ तीनरें। ब्राह्मणांस पूजा करून जेवावयास घाल-अग्रा तीन प्रवारात्मक संबंध अभिधानसंबंध म्हणजे बाज्यवाचक ंण्याचा विधि [सं. त्रि+शत=शंभर]

आपण वेगळें आहोंत ही भावना; अहंकारत्रय; अहंकार पहा. सं. त्रिविध+अहंकार=मीपणा]

त्रिविष्ट्रप---न. स्वर्ग: इंद्रलोक. 'नारायण अजित जसा अजित तसाचि त्रिविष्टपीं नर तो। '-मोभीष्म ३.२८. [सं.]

त्रिवारकरण—न. तिहींचे मिश्रण; तीन सक्ष्म मुलतत्त्वांचे मिश्रण. ' या तिहींच्याच मिश्रगानें म्हणजे त्रिवृत्करणानें पुढें सर्व विविध सृष्टि निर्माण झाली. '-गीर १८२. [सं.]

त्रिवेणी---स्री. १ प्रयाग येथील गंगा, यसना व ग्रप्त अस-लेली मरस्वती या तीन नद्यांचा संगम होऊन झालेला प्रवाह. 'प्रवेशला कोण असे चिवेणी।' –सारुह २.९८. २.तीन पेडांची गुंफलेळी वेणी, कंशरचना [सं. त्रि-विणि] •चा-वि. (सोनाराचा धंदा) सोनें, चांदी व ताबें या तीन धातुंच्या तारांनीं वनविलेला (बाळा, अंगठी, सल्ला इ०).

त्रिवेणी---स्री. (रांगीत) गायनशास्त्रांतील एक राग. यांत षडज. कोमल ऋषभ, तीव गांधार, पंचम, कोमल धैवत व तीव निपाद हे स्वर लागतात वादी ऋषभ, संवादी पंचम. हा साय-काळीं गातात. [मं.]

त्रिशंकु-पु. १ त्रिशंकु राजा हा पृथ्वी व रवर्ग या दोहोंमब्यें अधांतरी ठोंबत गहिला होता अमें पुराणांत वर्णन आहे त्यावस्त धड इकडेहि नाहीं आणि धड तिकडेहि नाहीं अशी ज्याची अवस्था झाली आहे असा मनुष्य ः दक्षिणेकडील एक तारकापंज. -वि. सागितित्या निकृष्टः। नरकाचा दाखंटा। त्रिशंक हा। '-न्ना १६.

त्रिशती—स्री. १ तीन शेकडवांचा, तीनशेंचा समुदाय. २

शिखा=शिखर, तूरा, मस्तक]

त्रिशिगी--स्री. एक फुलझाड; तिरशिगी-संगी; ह्या झाडाची फुलें सकाळ, दुपार व सायंकाळ अशा तिन्ही वेळीं उमलतात हिचीं निमिषदिनमान । संवत्सरवरी सावधान । गणी मी संकर्षण काळ-फुल निळसर, पांढरीं व पंचरंगी असतात तिरिशंगी-संगी पहा. [सं. त्रिसंधि]

तपासून शुद्ध केले आहे हैं दर्शविण्याकरितां त्या अर्थाची त्यावर मारलेली टीप. २ त्रिवार ग्रद झालेली स्थिति. 'मी ऋणत्रया-पासून त्रिशुद्धि । मुक्त झालों भगवंता । ' ३ तीन वेळां प्रतिज्ञाः पूर्वक, शपथपूर्वक उच्चारून, सांगुन झालेली (एखार्दे वचन; गोष्ट इ॰कांची) शुद्धता; सत्यता; निश्चितता; सांगता. 'पिता निंदी स्तन] त्रिशुद्धि। पिशाच होय दुरात्मा। ' ४ तीन वेळां स्नान कहन, ध्वून, घासून, तापवृन, कोणताहि एखादा पदार्थ शुद्ध करण्याचा प्रकार करून झालेली (ब्यक्ति, बस्तु इ०कांची) शुद्रता. ५ तीन वेळां, तीन ठिकाणीं स्नाने घालून झालेली विटाळशीची शुद्धता. ६ कायिक, वाचिक व मानसिक शद्भता, शद्भीकरण. - वि. तीन वेळां तपासून, शुद्ध करून बरोबर, खरें ठरविलेलें, हा शब्द सरकारी कागदपत्र, अर्ज इ० कांवर-तो पूर्णपर्णे मुकर करण्यांत आला आहे हें दर्शविण्याकरितां-लिहितात. -िक्तवि. खरोखर; निश्चर्येकहन; त्रिवार खरें. 'म्हणूनि आखरामाजि सांपडे। कीं कानावरी जोडे। हें तैसें नव्हे फुडें। त्रिशुद्धी गा। ' - ज्ञा ६.३१६. 'तरी मी प्राण त्याजीन आधीं। हें ब्रिशुद्धी जाणपां।'-मुवन १.११७. [सं. ब्रि+शुद्धि]

न्निश्चल-ळ-पुन १ तीन फाळ असंलेले शंकराचे एक आयुध. २ (सोनारी धंदा) शंकाराच्या त्रिशुळाच्या आकाराचे, लोखंडी तारेचे सोनाराचे एक हत्यार. याच्या तीन टोकांत वज्रटीकेचे तीन मणी अडकवून डाक देतां येतो व टीक तयार करतां येते. [सं त्रि+शूल=सूळ]

न्निसंधान-न. दोन दोन दर्भोच्या दोन जुळ्या घेऊन नेपन्न इ० पहा. त्यांची दोरी वळून अशाच पुन्हां दोन जुळ्या दोन वेळ घेऊन त्यांची तीन ठिकाणीं सांधून वजलेली यज्ञयागांतील समिधांचे जुडगें बांधण्याची दोगी. ' इञ्मा वर्हि त्रिसंधान । करोनियां परिस्तरण । ' –भाराबाल २.७०. [सं त्रि+संधान]

त्रिसंधि --- स्त्री. एक फूलझाड. (प्र.) तिरशिंगी -संगी. पहा. [सं.]

व सायंकाळ. २ दिवसाच्या तीन संधिकालीं केलेली संध्या; -शर. ५ शंका. -शर. ६ लव; अणु; लेश. [सं.] त्रिकालसंध्या. [सं. त्रि+संध्या] **्यात्र(–स्त्री.** गया क्षेत्रीं गायत्री तीथी प्रातःकालीं, सावित्री तीथीं माध्यान्हीं व सुरस्वतीतीथीं अपूर्ण. [सं. ऋट़]

त्रिशिख—वि. तीन शिखरें, तुरे, डोकीं असलेला. [सं. त्रि+ सायंकाळीं स्नान, संध्या व जप करणें या विधीस त्रिसंध्यायात्रा म्हणतात. -तीप्र १३७. [सं. त्रि+संध्या+यात्रा]

त्रिसरेणु-पु. त्रसरेणु पहा. ' त्रिसरेणुपासोनि जाण । लव गणना। '-एभा १६.२१९.

त्रिसीं-किवि. ताठपणें; धडधाकटपणें. 'पांगुळेआतें चरण त्रिशुद्धि-द्धी-स्थी. १ (एखार्दे कागदपत्र इ०) तीन वेळां येंती।सापर्जे जैसीं त्रिसी उडती। जे होते मुके ते बोलती।सुस्वर शब्द। '- स्त्रिपु १.३' .. ४६ [सं. त्रिक्=माकडहाड ?]

> त्रिस्त्रती-स्त्री. (कर.) जानव्याचे सत तीन पदरी करून त्यास पीळ घालण्याची किया. तिसती पहा. [न्नि+सत]

त्रिस्तनी-वि. तीन स्तन असलेली (गाय, महैस). ित्रि+

त्रिस्तर-वि. (भूगर्भशास्त्र) तीन थरांचा. [सं. त्रि~~।स्~~तृ] त्रिस्थळी-ली. १ काशी, प्रयाग व गया या तीन तीर्थाची यात्रा. २ (ल.) एकाच कामासाठीं अनेक ठिकाणीं जाण्याचा प्रसंग; इकडून तिकंड निरर्थक हेलपाटे घालांव लागणें. ३ (ल.) (वरचेवर लागणाऱ्या पदार्थाची, स्थलांची एखाद्या स्थलापासन) लांब व गैरसोईची स्थिति; (काम इ०कांची) पांगापांग; विस्कळितपणा; मनाची दगदग व अस्थिरता. (विरू.) तिरस्थळी. तिरस्थळी सर्व अर्थी पहा. [त्रि+सं. स्थल=ठिकाण] ०यात्रा-स्री. त्रिस्थळी अर्थ १ पहा.

न्निक्षार-पु. (वैद्यक) सज्जीखार, जवखार व टाकणसार हे तीन क्षार -योर १.१७५. [त्रि+सं. क्षार=खारट पदार्थ]

त्रीपण-वि. त्रेपन, 'दळ त्रीपण क्षीणी।' -उषा ८१२. [त्रेपन्न अप.]

त्रांपदा-स्त्री. गायत्री; (प्र) त्रिपदा. 'ब्रह्मा जपत होता जो त्रीपदा। ' - उपा १८४३. [सं. त्रिपदा]

त्रीपन्न, त्रीपन्न दिकलीचा, त्रीपन्न मंगळीचा-

त्रीसष्ट--वि. (प्र) त्रेसष्ट पहा.

त्रुटि-टी--सी. १ अठरा निमेषांचा काळ. 'गहडा, नई न लागतां त्रुटी।' -मुआदि ५.६१. 'तंब तो उतरला उदरांत। त्रुटिस।त्र न लागतां। ' २ चुटकी. ' त्रुटी न वाजतां अर्जुन। जात सुरेशप्रस्थमार्ग लक्षुन।' -ह ३२.२२५. 'तोहि छेदिला त्रुटि न वाजतां। ' –कीर्तन १.२५. ३ खंड; प्रतिबंध; अडथळा. 'धर्म-न्नि संध्या — स्त्री. १ दिवसाचे तीन संधिकाल; प्रभात, मध्यान्ह | पालनांत किंचितही त्रुटि खपत नाहीं. ' -पप्रे १५२. ४ नाश.

त्रुटित-वि. तुटलेला; निराळा, वेगळा झालेला; तोडलेला;

[सं. त्रिचत्वारिंशत्]

त्रेता, त्रतायुग—सीन. चार युगांतील दुसरे युग; कृत, द्वापर व किल हीं बाकीचीं तीन युगे होत. ह्याचा अवधि बारा लक्ष शहाण्णव हजार वर्षीचा असतो. 'त्रेतायुग बारा लक्ष शाहाणी सहस्र। '-दा ६.४.१. [सं.] त्रेतायुग-न. त्रेता पहा.

त्रेताळीस-वि. त्रेचाळीस. [गु. त्रेताळीस]

त्रेतीस-वि. तेहतीस: तीस आणि तीन: ३३ संख्या. [सं. त्रयस्त्रिशतः प्रा. यु. तेत्रीस]

त्रेधा-नी. (शक्तीपेक्षां बरेंच मोठें काम अंगावर पड-ल्याम् कें, बरींच कामें उपस्थित झाल्यामुळें एखाद्याची होणारी) धांदल: धांवपळ: गोंधळ: गडबड: तारंबळ: ओढाताण: (श्रमानें आलेला) शीण; भागवटा; ताण; (भीति इ० कानीं उडालेली) धांदल; तिरपीट; गाळण; घाबरगुंडी; पांचावर धारण (कि॰ उडणें). -िक बि. तीन मार्गीनीं, प्रकारांनीं, पद्धतींनीं. [सं. त्रि+धा]

त्रेपञ्च—वि. पत्रास व तीनः ५३ संख्या. **ेटिकलीचा**— मंगळीचा, त्रेपन्नी-वि. (अशिष्ट) जारास, जारपुत्रास उद्देशन द्यावयाची एक शिवी: मात्रागमनी: रंडापुत्र.

त्रेषटी डाळ स्त्री. चणे, तुरी आणि उडीद इ० एकच आदि ब्रह्मा। अंतीं कृमी। ' -ज्ञा १८.५२५. [सं.] मिश्रित डाळींचा समुदाय. 'त्यांत त्रंबटी डाळ या रीतीनें भरली होती. ' -मराठी बीजजगणित १८५. [स. त्रि+वृत-पुट]

नेसपू, नेसट-वि. साठ आणि तीनः ६३ संख्या. [सं. त्रिषष्टि] त्रेसष्टी-स्री. फाशांच्या खेळांत पडणारा एक डाव. छ तीन नऊ.

त्रेह(हा)त्तर-वि. सत्तर आणि तीन; ७३ (प्र.) त्र्याहात्तर. न्नेकालिक-वि. भूत, वर्तमान व भविष्य या तीन काळां-संबंधीं (ज्ञान इ०). [सं. त्रिकाल]

त्रेशुण्य--न. सत्त्व, रज व तम या तीन गुणांचा समुदाय. [सं.]

त्रिश्वरम्यं----न. धर्म, अर्थ व काम ही त्रयी, या तिहींचा समु-दाय. [सं.]

न्निमृति-ली. ब्रह्मा, विष्णु व महेश या तिघांची मिळ्न शालेली मूर्ति, दत्तात्रेय. [त्रि+मूर्ति]

ब्रेराशिक—न. (अंकगणित) आद्यंक, मध्यांक, व अंत्यांक किंवा प्रमाण, फल व इच्छा अशीं प्रमाणांचीं तीन परें दिलीं असतां चौथें फल म्हणजे इच्छाफल काढण्याची रीत. ज्या दिलेल्या प्रमा-णांतील तीन पदांवरून चौथें पद काढावयाचे असतें त्या तीन प्रकार. पदांना आदांक, मध्यांक व अंत्यांक अथवा इच्छांक; आदि, मध्य व अंत किंवा इच्छा: आदि, प्रमाण व इच्छा हीं नांवें आहेत. संख्या. सं. त्र्यशीति 1

कें का (ता) ळीस-वि. चाळीस आणि तीन; ४३ संख्या. केराशिकाचे समन्नेराशिक आणि व्यस्त अथवा विलोम देराशिक असे दोन प्रकार आहेत. [सं.]

त्रे हो**क्य**—न. स्वर्ग, मृत्यु व पाताळ हे तीन लोक; त्रिभु-वन [सं.] • चिंतामणी-पु. १ (वैयक) एक रसायन, मात्रा. २ साधारणपणे सर्व रोगांवर उपयोगी पडणारे औषध. [त्रैलोक्य+ चितामणी । • विस्तार-प्. त्रैलोक्यास व्यापन अस**णे**: सर्वव्यापः कताः विश्वव्यापकत्व. -वि. विश्वव्यापीः सर्वव्यापी. विश्वेक्य+ विस्तार]

त्रेलो**किक-**वि. स्वर्ग, मृत्यु व पाताळ या तीन लोकां-संबंधीं. [सं.]

नैवर्गिक-वि, धर्म अर्थ व काम या त्रिवर्गासंबंधीं; त्रिवर्ग-विषयक. [सं.]

त्रेवार्षिक-वि. तीन वर्षासंबंधीं, तीन वर्षानीं एकदां होणारा. [सं.]

त्रै**विद्य**—वि. ऋग्वेदादि वेद जाणणारा. [सं. त्रि<del>|</del>विद्या] त्रेविद्या-की. (वेदांत) भगवद्रीता, उपनिषदें व ब्रह्मसूत्रें हे तीन प्रंथ. [सं.]

' एवं सत्त्वरजतमा । तिहींची एवढी असे महिमा। जे त्रैविध्य

जोटक---न. उपनाटक. --शर.

जोरक—वि. संक्षिप्तः संक्षेपात्मकः थोडक्यांत सांगितलेला, लिहिलेलाः सारांशरूपः [सं.]

त्रोट्रेंग-जित्त. (काव्य) तोड्रेंगं; विभागणें; निराळें, वेगळें वेगळें करणें; तुकडे करणें. [सं. त्रुट्-त्रोटन] त्रोटन-न. (स्त इ०) तोडण्याची किया; तुकहे करण्याची किया; विभागणी. [सं.] त्रोदित-वि. तोडलेला: विभागलेला: निराळा, वेगळा केलेला: तुकडे केलेला. [सं.]

त्रोहिहेऽ--- उद्गा. (ना.) म्हशीला हांकण्यासाठी म्हणावयाचा शब्द. [ध्व.]

इयणक—न. तीन द्यणक मिळन होणारे परिमाण. [सं.] उंयबक--पु. १ तीन डोळ्यांचा देव; शंकर. २ शिवधनुष्य. 'वोद्दिन धनुष्याची ओढी । त्र्यंबक मोडिलें कडाडी । '-एभा ११.७३५. [सं. त्रि=तीन+अंबक=डोळा] -केश्वर-पु. १ शंकर. २ बारा ज्योतिर्लिगांपैकीं नाशिकाजवळचें एक सुप्रसिद्ध ज्योतिर्हिंग.

ज्यस(जाति)—पु. (संगीत, वार्य) ज्यामध्ये पहिला विभाग तीन मात्रांचा असावा लागतो असा दक्षिणेकडील तालाचा एक

ड्यापेंद्री, ड्याय(यं)द्री-वि. ऐशी आणि तीन; ८३

वति]

त्रिसप्तति 1

येणारा ताप: त्र्याहिक ज्वर. -वि. १ तीन दिवसांसंबंधीं. २ तिसऱ्या दिवसाविषयींचा; तृतीयदिनसंबंधीं. [सं.] • जबर- तवकीर. [सं. त्वक्+क्षीर=दूध] त्वगामय, त्वश्रोग-पु. सहज, पु. दर चौथ्या दिवशी येणारा ताप. [सं. त्र्याहिक+ज्वर=ताप] शिबें इ०: त्वचेळा होणारा रोग: कोरडी खपळी. । सं. त्वक+

यांना लावावयाचा प्रत्यय. त्व प्रत्यय लागून झालेली भाववाचक स्पर्शिद्वय. [त्वक्+इंद्रिय] त्वच्रोग-पु. त्वचसंवधी रोग; त्वगा-नोंमें नपुंसकर्लिंगी असतात. 'ता 'प्रत्यय लावून भाववाचक मय पहा. [त्वकू+रोग] त्यग्व्रण-पु. त्वचेला झालेला वण, नामें साधण्याचाहि एक प्रकार आहे. परंतु हीं होन्ही प्रकारचीं जखम, फोड इ० याच्या उलट मांसवण, अस्थिवण. [सं. त्वक्+ नामें पुष्कळ अंशी पर्यायवाचक असली तरी त्यांत कांहीं अपवाद वण=जखम, फोड] आहेत व भाववाचक नामें साधतांना कांहीं ठिकाणी 'ता' तर कोठें 'त्व' हाच प्रत्यय विशेषेंकरून लावतात. नामाचा 'ता ' प्रत्यय विशेषतः विशेषणांसच लावतात आणि (झाडाची) साल. ४ (फळाचें) सालपट; टरपल; साल. ५ 'त्व' हा प्रत्यय जरी विशेषणांसिह लावितात तथापि मुख्त्यवेंकरून (सर्पाची) कात; मेंग. 'त्वचा पार्थे शिरीं। हालेयाही फडे न नामांस लावण्याचा प्रघात आहे. दुसरें असे की 'ता ' प्रत्यय करी। '-ज्ञा १६.१२६. [सं.] व्हें भ्र-न. (शरीराच्या) लागुन झालेलीं नामें गुणवाचक असतात जसे:-योग्यता, आदेता, चामडीला असलेलें अत्यंत सूक्ष्म छिद्र. यांतून शरीरांतील वाण उष्णता इ॰ तर 'त्व ' लागून, हुद्दा, कार्य, स्थिति, आयुष्यांतील घाम इ०कांच्या रूपानें निघून जाते. [त्व वा सं. रंप्र=छिद्र] निरनिराळें वयोमान इ०चीं दर्शक भाववाचक नामें बनतात. त्वत्—सना. तूं. (समासांत) त्वद्गृह=तुक्षे घर, त्वत्सदृश= खदा॰ राजत्व, प्रधानत्व पंडितत्व, मित्रत्व, पितृत्व, बालत्व, तुझ्यासारखा; त्वत्कृत=त्वां केलेलें इ० [स.] त्खदीय−ि. तुझा; वृद्धत्व, तरुणत्व इ०. तिसरें असे, कीं 'ता 'व 'त्व 'हे दोन्ही तुझ्या मालकीचा; तुझ्यासंबंधाचा. 'त्वदीय गुणकीर्तनध्विन सुरम्य जरी गुणधर्मदर्शक भाववाचक नामांचे प्रत्यय आहेत, तरी ' त्व ' कणी पडो। ' - केसरी. [सं.] लागुन झालेल्या नामांसच विशेष प्राधान्य आहे हें पुढील उदा हरणांवरून दिसुन येईल. जर्से:-लघुता, गुरुता, दवता, महत्ता, शक्तिमान् असा वाच्य जीव तो; ग्रुद्ध ब्रह्म जेव्हां मिलनसत्व अज्ञानना, दातृता इ० ह्रपांपेक्षां लघुत्व, गुरुत्व, दातृत्व, महत्त्व, प्रधान रजस्तममिश्रित व कामकर्मादिकांनीं दृषित अशा अविधेचा अज्ञानत्व, इ० रूपेंच अधिक रूढ व सरस आहेत. चौथें असें कीं, स्वीकार करतें तेन्द्रां तें 'त्वंपद' या शब्दानें दर्शविलें जातें. 'ता' हा अधिक रूढ प्रत्यय आहे तर 'त्व'हा अधिक 'जैसें त्वंपद हैं आध्वें।तत्पदार्थी समावें।'-ज्ञा ११ ६४८. भारदस्त प्रत्यय वाटतो. जसें:-दुष्टता, आम्लता, मिष्टता, तीक्ष्णता । ' यया सर्वासि आश्रय त्वंपद । तोचि जीवात्मा बंध । ' -सिसं ३. कद्भता, क्षारता हीं रूपें दुष्टत्व, आम्लत्व, मिष्टत्व इ० रूपांपेक्षां १९१. [सं. त्वम्=तुं+सं. पद=शब्द] अधिक रूढ आहेत परंत दृष्टत्व, आम्लत्व हीं रूपें अधिक भारदस्त बारतात.

साल; (फळाचें) सालपट; त्वचा; (समासांत) त्विगिहिय-त्वकृक्षीर- कबुल करणे, निर्दिष्ट करणे. [सं. त्वं+पदार्थ] त्वगंकुर-त्वकपत्र इ० [सं.] ०पक्ष-वि. किड्यांतील एक वर्ग. या त्वंपुरा-पु. शंखध्विनः, बोंबः, आरडाओरडा. 'त्वंपुरा वर्गोतील किडियास त्वचेचे बनलेले चार पक्ष असतात: ते पातळ सागरोत्पन्न: 'इत्यादि शंखाच्या स्तुतिपर श्लोकाच्या 'त्वं पुरा' असून त्यावर शिरा असतात; मध वगैरे द्रव शोषण करण्याजोगे या आरंभींच्या शब्दांवरून लक्षणेने हा अथे. [सं. त्वं+पुरा] तोंड असतें व दाढा (चावण्याजोग्या असतात. -प्राणिमो १९५. स्वरा-की. १ (सामा. क्रियेची) चपळाई; जलदपगा; वेग; [सं. त्वकू+पक्ष=पंख] व्यापुद्धा-पु. शेवडयाच्या त्वकृपेशींतून घाई, शीप्रपणा. ' उठतां बहु त्वरेने कोठें जातां असे तुम्हा देवी।' शको. ४. २३

ज्याण्णव —िव. नव्वद आणि तीन; ९३ संख्या. [सं. त्रिन-ंस्रवणाऱ्या पदार्थाचें शरीराभोवतीं तयार होणारें एक अखंड पटल; (इं.) क्युटिकल्, -ज्ञाको क १९०. [त्वक्+पापुदा] **इयाहात्तर**—वि. सत्तर आणि तीन; ७३ संख्या. [सं. ०प्रत्यक्ष-न. स्पर्शाने होणारे ज्ञान. [सं. त्वक्+प्रत्यक्ष=ज्ञान] •शास्त्र-न. त्वचेच्या रचनेचा व रोगांचा विचार करणारे **इयाहिक-**पु. तीन तीन दिवसांनी येणारा, चौथे दिवशी शास्त्रः(इं) डरमेटॉलॉजी. ०शून्यवात पु. स्पर्शज्ञान नाहींसें करणारा वातविकार. [सं त्वक्+शुन्य= +वात] •क्षीरा-स्त्री. रब-भाववाचक नामें साधण्याकरितां संस्कृत नामें व विशेषण आमय=रोग] त्विगिष्ठिय-न. स्पर्शज्ञान करून देणारें ज्ञानेद्विय;

> त्वचा-की. १ (शरीरावरील) चामडी, कातडी. २ पंच-भाववाचक ज्ञानेद्रियांपैकी स्पर्शज्ञान करून देणारे ज्ञानेद्रिय: स्परीद्रिय. १

रवंपद--न. (तत्व.) तुं (जीव) हा शब्द; अल्पज्ञ, अल्प-

रवंपदार्थ-पु (तत्व.) १ परमात्म्यापासून निघालेला व पृथक्, निराळा असलेला आत्मा; जीवात्मा. 'त्वंपदार्थ तो जीवात्मा। त्वक्—की. शरीरावरील चामकी; कातडी; (झाडाची) तत्पदार्थ तो परमात्मा। रे र दुसन्थाचे व्यक्तित्व, स्वतंत्र अस्तित्व

तरतरीतपणाः हषारीः तलखपणा. [सं.] (वाप्र.) •करण-धाई प्रचलित पांचवें रूप बनलें आहे. करणें. त्वरणें-अकि. (काव्य.) घाईत, त्वरेंत असरें. [त्वरा] स्वरेवर येजें-(एखार्दे काम इ०) लवकर, झटपट करणें; क्षपाटणें. म्ह॰ झरझर त्वरेस मोल आहे. त्विर त-क्रिवि. त्वरेनें, शक्ति क्षीण होणें: बेजार होणें (म्हात!रपण, रोग इ॰कांमुळें). जलदीनें; घाईनें; झटपट; लनकर. 'प्रभुची आज्ञा होतां पार्थ ३ मित गुंग, कुंटित होणें. ४ दिवाळें निघणें; पैसा नसल्यामुळें प्रखरेषु सोडुनी त्वरित । ' –मोकर्ण ४९.४०. (समासांत)त्वरित- व्यापार थांबर्णे, चालेनासा होर्णे. ५ बुड्णे; उगवेनास होर्णे (कर्जाक गामी-त्वरितभाषी-त्वरितदान इ० विशेषण व कियाविशेण यां- दिलेली रक्कम, पैसे). [सं. स्थगः प्रा. थक्कः हि.] भागण-अिक. सारखा उपयोग होतो. [सं.] •गामी-वि. जलद चालणारा; थकणें; दमणें; बेजार होणें. थकलें कूळ-न. दिवाळें वाजल्यानें शीघ्रगति. [सं.] त्वरित+गामिन्=जाणणारा] जलद, घाईनें बोलणारा. [सं. त्वरित+भाषिन्=बोलणारा] त्वरें-करी-किवि. त्वरेंकरून: त्वरेने: जलदीने. [त्वरा+करणें]

:वळा—सना. (ना.) तुला. [तुला अप.]

रबाष्ट—9न. (एखार्दे काम करण्याबद्दल द्सऱ्यास केलेला) बासदायक तगादा, घाई; उपद्रवकारक आग्रह; (सामा.) त्रास; उपद्रव; लचांड (कि॰ लावेंग: करणें: वंणें; लागणें; होणें). -वि. ' किले गुणवंतगड येथें खाली करून या म्हणून उभयतांही राजधी कान्होजी शिरके याशीं त्वष्ट लाविलें त्याजकरितां. ' –शारो ११९. -वि. तासलेलाः तासन बारीक केलेलाः रंधलेलाः तोडलेला. [सं. त्वश्र=तासलेला, रंधलेला]

त्वप्रा--पु. १ विश्वकर्मा. २ ब्रह्मदेव. ३ सुतार. [सं.] • कासार-पु. हिंदंतील कासारजातींतील एक पोटजात अथवा तींतील व्यक्ति. त्यां-सना. (काव्य.) तुवां: तूं या सर्वनामाचें तृतीयेचें रूप. रवाच प्रत्यक्ष--न. त्वक् प्रत्यक्ष पहा. [सं. त्वाच= त्वचेचा +सं. प्रत्यक्ष=ज्ञान, अनुभव]

रबाष्ट्र--वि. त्वष्टयाचा पुत्र वृत्र यावरून. भयंकर; कृर: उत्र. [सं. त्वाग्र=एक दैत्य]

त्वेष-पु. आवेश; रागाची इसळी; संताप; अवसान; स्फुरण; तैष पहा. [सं.] त्वेषी-वि. १ रागाने जळफळणारा; तापट. २ आवेशयुक्त; ज्याला अवसान, स्फुरण आलें आहे असा. तैबी पहा. [सं. त्वेष]

थ--वर्णमालेतील सतरावें व्यंजन व त या शब्दाचा महा-प्राणोच्चार. अक्षरविकास:-याच्या पांच अवस्था असून पहिली अशोकच्या गिरनार शिलालेखांत; दुसरी व तिसरी राजा यशो-धर्मन् याच्या मंदसोर येथील शिलालेखांत (सन ५३२) आढळते.

-मोसंशयरत्नमाला १. (नवनीत पृ. ३४९) २ (स्वभाव इ०कांचा) दित्य, ११ वें शतक) येथील लेखांत आढळते. हिच्यापासून

थकडे -- किवि. (कु) तिकडे.

थक्णे-अति. १ दमणे; शिणणे; भागणे; थकवा येणे. २ •भार्पा-नि. किंवा अतिशय गरीबीने कर्ज फेडण्यास असमर्थ असलेला मनुष्य, कुदंब अथवा कूळ.

> थकवा - प. अतिश्रमाने इंद्रियांना येणारी ग्लानि किंवा शिथिलता. [थकर्णे]

> थकीत, थक्कित, थक्कीत, थक्क-वि. (काव्य) १ चिक्तः; आश्चर्ययुक्त. 'थिकत होउनि जन हे पाहती हुवें परमार्थ।' -मुक्तेश्वरकृत कटिवंध १. ४. २ गोंधळलेला; बाबरलेला; गुंग झालेला; गडबडलेला. ३ आकस्मिक; अद्भुत [सं. स्थगित; प्रा. थक]

थॅञ्-किवि. (राजा.) तेथे. ०स-(-क्रिवि. (राजा.) तेथ-पर्यत. ०सून-किवि. (राजा. कु.) तेथून.

थर-पुन्नी. १ समुदाय; जमाव; गर्दी (मनुष्य, जनावर इ० कांची); चेंप; रगडा. (कि० लागणें). २ दाट रचना; मांडणी. (कि॰ जमर्णे; बसर्णे; मिळणें; बनर्णे; होणें). [प्रा. दे. थह; का. थरुद=समृह] ब्दारण-उकि. १ रचना करणे; व्यवस्थेने लावणे, ठेवणे, घालणे (पोशाख इ०); विशेषतः देखान्यासाठी न्यवस्थेने मांडणें, रचणें. २ उत्तम रीतीनें, थाटानें, सफाईनें संपविणें; करणें.

थ2 गैं -- अफ़ि. दिमाखाने चालगे, बोलगे, अथवा वर्तगे. सजर्णे; नटर्णे. [थट-थाट] थटकार र्णे-अकि. स्वतःचा दिमाख मिरविणें; डौल घालणें; ऐट करणें; थाटमाट करणें. [थट]

थट्टा, थट्टामस्करी, थट्टेखोर, थट्टेबाज, थट्टे-बाजी-- छा पहा. थट्टेबाईक-वि. विनोदी (भाषण कर-णारा, भाषण).

थट्टी-की. १ (संस्थान, राजा इ० चीं); गाई, म्ह्शी इ० जनावरें; गोशाला; गोखाना; जनावरांचे खातें (अठरा कार-स्तान्यांपैकी एक). २ गुरें बांधण्याची जागा. [प्रा. थहि=जनावर] **∓ह०** कोठी थट्टी पागा पोट भरायाची जागा. ०**खाना-पु.** थट्टी-संवंधीं व्यवहार. थटवा-प्. गोशाला.

थड--स्त्री. १ किनारा; तीर; कांठ; कड. २ (ल.) सिद्धि; चवथी देवल (छिदवंशी लल राजा सन. ९९२), धार (राजा भोज- समाप्ति; शेवट (काम, धंदा यांचा). १ नदीच्या बाजू वे खोरें: रिचत कूमैशतक काव्य, ११ वें शतक), आणि उज्जनी (उदया-दिरी. जसें:-गंगाथड-भीमथड [सं. तट] (वाप्र.) श्रादीस

लायण-ने गे-आणण-घालण-पाहांचिवि गे-सिदीस, शेव- (रोगाचा); त्या पासून होणारे सुख, स्वस्थता. [हिं] • कातरा-टास नेगे. थड़ीस लावर्ण-जार्ण-यंग-शेवटास जार्णे. ही पु. थंडीनें होणारा त्विश्वकार. थंडीचा ताठा-पु. कडकडीत थड ना तो थड-निराश्रितपणाची स्थिति: इकडे आधार नाहीं गारठा (हवेचा). थंडीचे पिछं(छं)-न. थोडा वेळ पडलेली व तिकडे आधार नाहीं अशी स्थिति.

पदार्थ). ३ (ल.) सुस्तः धीमाः मंदः सावकाशीचाः आळशीः येतो आहे थंडीवा-याचा बाहर हिंह नको. ' [थंडी+वारा] सौम्य; समप्रकृतीचा. ४ शांत; स्वस्थ (देश, वस्तु स्थिति). ५ शांत झालेले; स्थिर (डोळे, मन इ०). ६ कमजोर (ताप); ढिलें थाप, धडक; ठोकर; आघात. ' चकदेव धरिला केशीं। थडक हाणोन (काम). ७ भतखेत इ० उपद्रवरहित (घर, जागा). ८ (ल.) नपुंसक (मनुष्य). [सं. स्तब्ध; प्रा. थड्ड] (वाप्र.) करण-१ विसर्जन करणें. २ ताबूत वगैरे नदींत बुडविणें. ॰पाणी ओतर्णे-(ल.) एखारें कार्य बंद पाडणें. एखायाचा उत्साह भंग करणें. [हिं.] •होणें-पडणें-पावणें-मरणें. ' उत्तम लोकासि त्रश्ना सेवक होऊनि थंड पावेल।' -मोअनु ८.४१. थंडक-न. दाहशामक औषध किंवा उपाय. [हि.] सामाशब्द- थंडगार-वि. १ अति शीतल (वारा, हवा, पाणी, वस्तु): गार. २ स्थिर; शांत ३ संतोषी; समाधानी (हृदय, आत्मा). ४ मेल्यामुळें थंड झालेला, गारठलेला. [थंड+गार] • वंळ-स्त्री. १ सकाळ, संध्या-काळचा समय. २ (ल.) स्थिर व शांत वळ (स्वत:च्या प्रकृ-तीची वगैरे). थंडा-वि. थंड (अर्थ २ ते ८) पहा. [हि.] थंडाई-स्री. १ शीतल्ला. २ (ल.) तापहारकता; दाहहारक गुण (औषधांचा). २ सालसपणा; सौम्यता; मंदी; सुस्तता; औदासिन्य; दुरुक्ष्य. ४ उपशम; शांति; उतार. ५ थंड औषध. ६ क्रमंबा. ७ बदाम, गुलाबकळी, खसखस, काकडीच्या विया व संवयीप्रमाणें भांग वगैरे एकत्र वार्टन दूध साखर घालून केलेलें एक पेय. थंडाफराळ-पु. केवळ थंड पाणी पिऊन, हवा खाऊन राहणे (थंड उपहार). थंडाय-(गो.) ओलावा: गारठा. थंडा-वर्च-(गो.) थंड करणें: समाधान करणें. शंडावर्चे लिखित-न. शांततंचा तह. श्रंडावण-अक्रि. १ थंड, शांत होणें (मनुष्य, विकार, इच्छा, प्रकृति इ०). २ दमट होणें: सरदून ताठरपणा नाहींसा होणें (कागद, कापड यांचा). थंडावा-पु. (उन्हानं-तरचा) हवेचा थंडपणा; सुख; आराम: स्वस्थता; सुटका (दु:ख अथवा क्षोभ यानंतर). उतार; उपशम: प्रशम. [हिं.] थंडे थंडे-किवि. १ सावकाश; हलकें हलकें; ढिलाईनें. २ थंडवेलीं(राजीच्या, सकाळच्या वगैरे वेळीं प्रवास करणें). [थंड] थंडोसा-पु. थंडावा पहा. | थंड] थंडचापोटान-क्रिवि. शांतपगाने; रागांत नसतांना. थंडी-स्नी. १ थंडपगा; गारठा (हतेचा, पदार्थाचा); सदी. 'खंडी बळ बहु कांपवि, पडसी जाणों सदु:सहा थंडी।' -मोकर्ण ३३.२. २ थडी वी भावना. (कि॰ भरणें, वाजर्णें). ३ किया; मोठ्या आवाजाचे व एकामागुन एक दिलेले ठोसे, लाया. तापहारकता (औषधांची अथवा पदार्थाची). ४ उपशम, उतार र पराकान्नेची घडपड अथवा कापरें. [ध्व. थडथड] श्रहाह्यी.

किंवा साधारण बेताची थंडी. शंडीबाच्याचा-किंवि. थंड व थंड-वि. १ गार; शीत. २ दाहशामक (औषध, जेवणांत सदे वारा वहात असतांना; गारठा पडला असतांना. ' तुला ताप

> थडक की. ठोकणें; ठाठावंगें; थाप मारणें; रहा; धका; उराशीं। कारुषासी पाडिलें। '-एरुस्व ९.३९. ध्व. थड्: सं. तड्] शहकुं-स्री. धडक. ' प्रलंभियरवां झोंबी जाली। की सहार समुद्रा थडकं घेतली। '-शिशु १०४२.

> शहकर्ण-अक्रि. १ एखाद्या वस्तुवर आदळणे; एकदम थांबण. २ आदळणें; आपटणें (पाणी, वारा). [थडक]

> शहकर्णे-अफ्रि. १ थांबणे; प्रवासाच्या शेवटास येणे; वेग कुंठित होणें. २ पोहोंचणें; योग्य पेढीवाल्यास पावणें (हंडी). [सं. स्तंभितः प्रा. थडिअ |

> थड-कन-कर-दिनीं-दिर्दीं-- किवि. १ धडक, रहा इ० चा ध्वनि होऊन. २ झटक्यानें; थरकांप होऊन. [ध्व.]

थडका--- ५. धडका; रपाटा; टक्स, आघात. ' राक्षस चढू-निया तवका। भीमहृद्यीं मारी थडका। ' [थडक]

थड़ों-न. शव जाळलेल्या किंवा पुरलेल्या जागी केलेलें बांधकाम. [सं. स्तब्धः प्रा. थड]

थडथड-थडां--किवि. १ जलदीनें मारलेल्या ठोशांचा ध्वनि होऊन. २ कांपतः हालत. (फ्रि॰ कापणें; हालणें; भिणें; जीव-अंग-ऊर-हृदय इ० उडणें). [ध्व. थड़ द्वि]

थडथड—स्री. कांपरें; थरथरी. [ध्व.]

थडथड, थडथडो, थडथडणे, थइथडार, थडा-**ड्रेंग**—थरथरणें इ० पहा.

थड्थडाट - थडथड पहा [थडथड]

थष्टथडीत--वि. फडफडीत; नीरस; मऊ नसलेला(भात ६०). थडथाट-किवि. अलिप्तपणार्ने: कृटस्थपणार्ने, सि. ताट-स्थ्यात्]

थडवा-पु. १ लहान तळें. 'भवसिंधुचा थडवा केला। बोल-विला पाहिजे। ' -तुगा ३६६८. २ (ना. व.) कांठ (नदीचा), कांठावरील जमीन. [थड]

थडा-पु. दुकानदाराची बसण्याची जागा; गादी. [हिं.] थडा--पु. घाट.

थड। ड—पु. १ जोराने व रागाने लाताडण्याची, मारण्याची

थडाथड-थडां, थडाडून-क्रिवि. थडथड (-क्रिवि.) पहा. थडाथडी-स्त्री. १ जलदीनें मारलेल्या लाथा, बुक्या, छडचा, थपथप अशा आवाजानें गळतः टिपक्त. थपथप(ब)ण-क्रि. ठोसे इ० २ मोठें कापरें; थरथरी. [ध्व.; थड ! थड !]

थडाय-पु. आसरा; निवांत जागा. 'स्वर ऐकुनया को किळा थपथप पाणी इ॰ गळत आहे असे (शरीर, वस्र इ॰). घेती वनीं थडाव।' -पला १७.४२. थडिवा पहा. [थड]

थडिवा-पु. (महानु.) कांठः, आसमंतांतील प्रदेश. ' तयाचे पडलें रण थडिवा प्रभासाचिये। '-भाए ६८. [थड]

थड़ी--जी. तीर (नदीचें); मर्यादा; कांठ; किनारा. 'तुका पखवाजावर काढिलेले समग्र बोल. [ध्व. थप्] म्हणे धांवती थडी। न घेती उडी आंत कोणी। '--तुगा १६८. [तट-ड, थड]

थडी—स्त्री. (कु.) गोणांची उंच लाविलेली रांग; थटी. कांहीं जडवस्त्रंची एकावर एक ठेवून केलेली रचना. [प्रा. थड= समृहः का. थट्द] •मारणे-भिंत घालणे. -शे २.९

थडी वा-वि. उत्तम जातीचा, पैदासीचा (संशंग पशु). थाडे --- न. १ धड, कलेवर, प्रेत. ' आत्म्याविण थाँडे रोकडें।

शरीराचें।'-दा १६.८.११. २थडों पहा. [सं. स्तब्धः प्रा.थड] थहे, थकहे-किवि. (कु.) तिकहे; त्या बाजूस.

थणी---वि. यनी पहा.

डुजी (जुन्या घराची अथवा वस्तूची-कांहीं वेळ उपयोगी पडण्याकरितां). ४ समजाविणें; मनधरणी करणें: (शांत करण्यास किंवा मर्जी संपादन करण्यास); नीट करणे. [सं. तंत्रमंत्र]

थतर वितर--वि. (कु.) श्रमिष्ट.

थाति---न. (खा.) काशा वें ताट. थाटी पहा.

थत्त-उद्गा. तिरस्कार, अधीरपणा दाखविणारे उद्गारवाची अव्ययः हट् हट्; छ ! छ; शी शी. [ध्व.]

लेला. थंतरमंतर अर्थ २ पहा. [सं. तंत्रमंत्र]

थना-पु. (कों.) छाती; स्तन; थान. [सं. स्तन]

थना--- नी. घोडचांतील एक खोड, गोम. - वि. छातीवर स्तनाकृति मांस असलेला (घोडा). -अश्रप १.९४. [प्रा. थण; म. थाम]

थपथपीत, थपथप-थपां-थब इ॰ पहा.

द्वंगणावर पडणे; थपकल घालून बसणें. (कि॰ मारणें; घेणें). ओलें. पाणी गळण्याइतकें ओलें; भिजलेलें; आई.

थपडाक, थप्पड--स्री. चपराक: थापट; ठौंसा; चापट. [ध्व थप्] थपाष्टलाऊ, थपाडवाई ह-वि. १ थपडा स्नाणारा २ (ल.) दुसऱ्याच्या छंदानें चालणारा; थापडवाईक, कालवे पाट। ' -दा १६.४.२५. [ध्व. थब्]

थपथप-थम-किनि. आई पदार्थापासून बिंदुशः जलादि वस्त्रादिकांपासून उदकादि थपथप गळणे. थपथपीत-वि. आंतून

थपाटी--श्री. चपराक; चपाटी; थापटी; चापटी. [थप] थपाथप-थपां-किवि. थपथप इ० पहा.

थपिया-पु. (ताल.) विविक्षित तालाच्या एका आवर्तनाचे

थपी—किवि. पालध्या बाजुर्ने (ठेवलेली वस्तु) याच्या उलट कुडती. (कि॰ लावणें, बसविणें, लागणें; पडणें) [सं. स्थापित]

थप्प-किवि. (गो.) एकदम बंद. [सं स्थाित; प्रा. थप्पिअ] ॰ जांबचें-िक. (गो.) बंद पडणें.

थपा, थापा—पु. लाखेच्या आंगळ्या करावयाचे लकारी लोकांचें एक इत्यार.

थप्पी-सी. (व.) लहान रास, ढीग. वजनदार वस्तुंची एकावर एक ठेवून केलेली रचना.

थबकट, थबकड- तडा-वि. १ सपाट; चापट; बसका. २ बसकट; नकटें (नाक). [थापट] (वाप्र.) थवकट बसणे-एकदम जोराने दुंगगावर बसर्गे. [ध्व.]

थकतः -- स्त्री. (क्.) बसकणः, बैठकः, बसण्याचा प्रकार. 'थवकड मारून बसलों. ' [थब]

थबकड--स्ती. थप्पड; चपराक; ठोंसा. (कि॰ मारणें; देणें; चढविणें).

थबकण—स्त्री. थपकील पहा. (कि॰ मार्णे; घर्णे).

थ बकरें --अफि. एकदम उमें राहरों; थांबरें (मनुष्य, पशु); थत्तुरम्तुर--वि.(व.) मोठ्या कष्टानें, कसा तरी बनवि मध्येंच थांबर्णे. [स. स्तंभ्; प्रा. थंब] थावक.न्-क्रिवि. मध्येंच थांबून. शबक विण-उक्ति. थोपविणें: थांबविणें; एकदम उमे करणें. [थबक गें]

थव(प)के-वि. (गो.) थबकड; चपटें.

थबडा(रा)क-स्त्री. थप्पड; चापट; चपराक. [ध्व.]

थयथय-थवां--किनि. थबथब असा पाणी इ॰ गळण्याच्या थाकटा, थाकड-डा, थाकण, थापथा, थापथापें आवाजाचा ध्वनि होउन. 'नाना सुगंध परिमळें। थवथवां गळती गंडस्थेळ । ' --दा १.२.११. [ध्व.] श्वबधवर्णे-अकि. टिपकर्णे; थप(क) र्जाल-स्त्री. धपकन् वसर्गे-पडणें: थप आवाजाने टपूरप् गळणें; टपरपीत ओलें असर्णे. थवथबीत-वि. टपरपीत

थबलक--न. (गो.) मुस्कट.

थवाथव-थवां-किवि. थवथव पहा.

थवायणे-कि. थवथव वहाणें; वाजणें. 'चवाबिती थवाबिती।

थमन—न. १ उपशम होण्यासाठीं किंता दुःख कमी पडण्या-साठीं दिलेली वस्तु. २ उपशम; उतार. (कि॰ पडणें; होणें; बसणें). [सं. स्तंभन; प्रा. थंभण] थमणें—अकि. उतार पडणें, स्थिरावर्णें [सं. स्तंभन] थमान—स्थानावर थेणें.

थंय--किवि. (कु. कों.) तेथे. थँयसर-किवि. (कु.) तेथे. थंयसर-किवि. (कु.) तेथे.

थयकार, थयथय-थय्या, थया, थयथय्याट, थय-मान, थयला-ली-भै इ० पहा.

थयथय-थाट-पु. १ नाचर्णे, मौजेने ओरडणें इ० प्रकार; २ संतापाचें व्यक्त चिन्ह. [ध्व.]

थयथयात - वि. आनंदी; मौजा मारणारा. - शर.

थर—पु. १ पापुदा; पडदा; स्तर; मढवण (गिलावा, छेप, रंग इ०ची). ३ रास; ढीग (फळं, फुळं, पानें, शेण, भाडीं इ०ची). ३ समुदाय; समूह. ४ या शब्दाचा प्रत, जात, वर्ग वर्गेरे अर्थी कांहीं विवक्षित शब्दांबरोबर उपयोग करतात; जसे:—पुण—मुंबईथर= पुण्यामुंबईकडील जिन्नस, रत्न इ०; ब्राह्मण—कुणबी थर=ब्राह्मण कुणबी इ०कांस योग्य असे (पोशाख, कपडे इ०); काळ, कुंप, जांबे—थर=काळे इ० रंगाचे खडक. [सं. स्तृ—स्तर, फा.] (वाप्र.) थरास जांगे, येणें—कोणत्या तरी शेवटास पोहोंचणें (काम). 'त्याचा माझा वाद पडला आहे मग कोणत्या थरास जातो पहावें.'

थर-कन-कर-दिनीं-दिशीं-किवि. अंगावर रोमांच, शाहारे उमे राहतील असें; कांपरें महन; थंडी-थरकांप होऊन. (कि॰ कापणें; भिणें).[ध्व.]

थरकणी—सी. कंप; थरकांप.

थरकर्णे — अकि. थरथरणें; कांपणें; धंडीनें अंग हलणें; भीतिनें कांपू लागणें. 'अधर स्फुरती जेवीं पवनें। पद्मपत्रें थरकती।' —मुआदि १६.१२८.[ध्व.]

थरकांटा—पु. रोमांचः पुलक. (कि॰ येणें; उभा राहणें; होणें).

थरकांप—पु. १ भीतीनें अतिशय कापणें; कंपातिशय. २ भीतीनें कंपित होणें. –िक्रवि. शरीर कंपित होईल अशा रीतीनें. 'मी थरकांप भ्यालों–झालों. थरकांपणें–िक. थरथर कापणें.

थरकावर्णे — कि. कांपविणे. 'पार्ये थरकावी जगती तळीं।'
-मुआदि ३ २.६. [थरकांप]

थरडी—की. (मा.) गंध ठेवण्याची उथळ लहान वाटी, तबकडी.

थरणी—सी. (कों.) १ चिखल व धोंडे यांचा थर (बांध इ० कांवरील). २ थर रचण्याची किया. [थर]

थरणें -- अक्रि. निरोगी होणें; बळावणें. [सं. स्थिर्]

थरणें — अकि. थांबर्गे; स्थिर होणें. ठरणें पहा. 'असंबर बळाची उकळी। वाह न थरती भूमंडळी।' —गीता १.३२८. [सं. स्थिर्] थरत — किवि. कंप होत; थरथरां कांपत. थरत — भिणे — कांपणें — भिकि. (राजा.) भीतीनें कांपत असर्गेः कंप होईसें भिणें; अतिशय भीति बाळगुन असर्गें.

थरथर-थरां—किवि. भीतीनें कांपतः अंगावर रोमांच येऊन व कांपतकांपत. (कि॰ कांपणें, भिणें; हींव येणें). [ध्व. प्रा. दे. थरथर] थरथरणें-—अकि. थरथर कांपणें; कंप सुटणें. [धरथर]

थरथराट--पु. भयंकर थरकांप. 'मुष्टिषाताचिया ध्विन। थरथराटें थरके धरणी। '-मुसभा ७.४०. [थरथर+आट प्रत्यय] थरथरी--की. कंप; थंडीनें थडथडणें; रोमांचसहित कंप. (कि ० लागणें; सुटणें).

थरपील, थरपा—नपु. ताडाच्या फांदीचा बुंधा. [थर्क] थरभरें—न. (कों.) अंबोशी नांवाची वनस्पति व तिचीं पार्ने (हिची चटणी करतात).

थरविथर — वि. बरेंवाईट, उत्तम निकृष्ट.

थरार-रा, थराथर-थरां — किवि. अतिशय कांपरें भरेल अथवा रोमांच उठतील अशा रीतीनें. (कि॰ कांपणें; भिणें). [थरथर] थरारणें — अकि. अतिशय कांपणें; थरथरणें. 'लावण्याचा सरोवरीं। मुखकमलाचें पातें थरारीं।' – शिशु १८७. [थरथरणें]

थरारी—स्त्री. अतिशय कंप. थरथरी. (कि॰ सुटणें). थरासन—न (राजा.) स्थिरता; टिकाव. [सं. स्थिरासन]

थरी—स्री. (व. खा.) दुधावरील मलई; साय. [सं. स्तर;प्रा. दे. थर=मलई]

थरू-रूं-पुन. (कों.) (कोयता, कुन्हाड ६० ची) मूठ: दांडा. [सं. त्सरू; प्रा. थरु]

थरोटा-पु. एक प्रकारचा मासा.

थरोथरीं—किवि. थरावर थर याप्रमाणे 'कर्पृर आन्थीरिला थरोथरीं।'-मुआदि २८.९३. [थर]

थर्त किवि. (गो.) थरकांप होऊन; थरत पहा.

थर्मामि(मे)त(ट)र—न. उष्णतामापक यंत्र. [इं. थर्मी (थर्मास)=उष्णता+मीटर=मापक]

थरे—किवि. एकदम शहारे अथवा शिसारी येईल अशा रीतीनें. [ध्व.] थल-स्त्री. शेतांतील उत्पन्नाचा वांटा, हिस्सा. -पु. स्थान; स्थल [सं. स्थल] थलकरी-पु. जिमनीचा मालक; भूमिया; जमीन-दार. ह्याच्या विरुद्ध उपरी (कूळ). थलह्या ह्या-पु. खेडेगावांतील जमीनीचा तक्ता, पत्रक. थलहाडा पहा. थलभरी-वाईक-पु. जमीनदार. याच्या उलट उपरी कूळ). [थल+भरी=वाईक प्रत्य]

थलथल – थलां — किनि. फोपशा वस्तूच्या होणाऱ्या आवाजासारखा आनाज होऊन; स्थूल शरीराचा मनुष्य चालत असतांना होणाऱ्या थलथलीप्रमाणें. [ध्व.] ढिलेपणाः हलणारी स्थिति.

(क्जकीं फर्के, पीट इ०). [ध्व. थल! थल!]

थलथर्तात-वि. थलथल हालणारे (स्थूलपणामुळे ६०): गलगलीतः; बरबरीतः; लिबलिबित. [थलथल]

थलींपाग---न. (कों. गो.) मास पकडण्याचे जाळे.

थवा--पु. समुदायः, जमाव (मनुष्य, जनावरें, पशु, पक्षी, इ० चा) मंडळी; समृह; सन्याची टोळी. ' उठतां कुरवीरांचे लागों देती जनान थाक थवे।'-मोभीष्म ८.१८. सि. स्तोमकः प्रा. थोवक: थबक: म. थोक-थवा]

थवीक —सी. हुषारपणाः कुशस्ताः, हातोटीः युक्तिः चतुरताः बुद्धिमत्ताः उपजतबुद्धिः कर्तृत्वशक्ति. [फा.]

इ०ची) २ (कों.) भूतांनीं पछाडलेली जागा; विशेषप्रसंगीं भूतांची जमण्याची जागा. ३ (क.) मर्यादित जागा, स्थळ. ४ अर्थेलीने खोतास यावयाचा उत्पन्नाचा भाग. ५ एका जमीनदाराच्या ठाय. 'भगौनि शिशुपालवधी कथा। जे भक्तीरसाची था। '-शिशु किंवा कुळाच्या एकंदर मिळून जिमनी, शेर्ते. ६ घोडा, बैल इ० ची त्यांच्या गुणावसन अविलेली जात: बिजवट. ७ थारोळें: तळें. ' तैसें बहुतीं बहुतकाळ सेवसेवृनि केलें थळ। ' -मुरंशु ४१५. ८ (गो.) देवस्थानची पंचक्रोशी [सं.स्थल; प्रा. थल] (वाप्र.) • घेणं, देणे, नेमणे, ठरविणे, मागणे-जमीनीच्या मालकीचीं अथवा बांधाचीं भांडणें तोडण्यास कबूल करणें; देणें; नेमणें इ०. सामाशब्द- थळकर-पु. (कु) गांवच्या देवस्थानच्या मांडणींतील गाण्यांतील अवसान, विसावा, थांबण्याची जागा. (कि॰ तुटणें). निरनिराळ्या स्थानावरील अधिकारी. थळकरी-पु. मिरासदार. थळझाडा, थळवारझाडा, थळवारपत्रक-न. १ गांवच्या खेडतानीं वहितीस घेतलेल्या अथवा दिलेल्या जमीनींची नोंद, नोंदणीचा तक्ता. २ (सामा.) यादी. जर्से:- शेतांचा-मळघांचा-कुळांचा - गांवांचा - थळझाडा. थळपत्र-न. गांत, देशक, न्यायाधीश व राजा या मार्फतचा निवाडा. -गांगा ६०. थळ-भरीत-न. १ एखाद्या ठिकाणीं माल विकत घेणें व भरणें. २ निर्गत मालावरील कर, जकात. ३ (क.) माल विकत ध्यावयाचे ठिकाण किंवा त्या ठिकाणचा माल. थळमोड-स्त्री. १ एखाद्या जागीं थांत्रन, माल उतहन विकण्याची जागा. २ आयात माला- णाची); डौल; चाल. (वाप्र.) [सं.स्था] •उतरणें-साधणें-वरील जकात. ३ (क.) माल विकत घ्यावयाची जागा किंवा त्या। आणणी-अनुकरण, नक्कल, विडंबन करणें. ठिकाणचा माल. ४ तळ अथवा बि-हाड हालविणें; जागा सोडणें.

थळथळ — सी. फोपशेपणाः विलविली (कुजलेल्या फळांची); ै **झाडा-पत्रक-**पुन, थळझाडा पहा. **थळवारी-**स्त्री. शेत-जमीनीचे क्षेत्राच्या अनुक्रमाने तयार केलेले पत्रक, नोंद. याच्या थलथ कर्णे—अकि. थलथल हालणें (पातळ चिखल, लिब । उलट कुळवारी सामाशब्द- थळकोंकण-पु. (कों.) घाटाखालील लीबीत मांस); पातळ, गलगलीत, बरबरीत, लिबलिबीत असर्गे; प्रदेश; तळकोंकण. थळचीपूजा-स्री. (गो.) पंचकोशींतील लोकांनीं बांधलेली देवपूजा. थळथांबर्णा-स्वी व्यवस्था.

> थळाचा-वि. चांगल्या खाणीचा, जातीचा (सश्ंग पशु, घोडा, कुत्रा). [थळ] **थळिक-**पु. दोतकरी, गांवकरी.[थळ] था द्वी-की. थळ पहा.

थळी-न. पात्र; अंटकार; वडी.

थळे-वि. १ (गो.) पंचक्रोशींत राहणारं नोकरचाकर. २ (गां.) प्रामदेवतेस कौल वगैरे लागणारा नवस.

थळि(ळी)च---न. अलंकार; वडी; पात्र; कोरीव काम. 'कापुराचें थळिव । नुरंचि आगीची बरव।' -अमृ २.४२. थळीव-वि. कोरलेलें; टोंचलेलें: ठोकलेलें (पत्र्यावर काढलेली थळ-पु. १ बन: लागवड (ऊंस. सुपारी, केळी, मिरच्या आर्कृति किंवा ठोकलेला पत्रा); याच्या उलट बेटींव. [थळणे]

थळी म - वि. (गो.) ठळक. [अप.]

था-ली. १ तळ, पाया; तळची जमीन. २ ठिकाण;जागा; ३०. [सं. स्था-स्थ; प्रा. था]

थ(उ--पु. ठिकाण; तळ; ठाय. 'तैं नवरस द्वीपींचा थाउ लाभे। ' माज्ञा १०.७. [सं. स्था]

थाऊ--वि. स्पष्टः प्रांजळ.

थाऊक---- मांडेंकुंडें; टावर्के [सं. स्था]

थाक-सी. १ (कान्य.) गोंधळ; घोंटाळा. 'नृत्यांत अप्सरांचे तोडिति हृत्सहचि सर्व थाक थवं।'-मोअन ५.४४. ३ थकवा. (कि॰ लागणे). ४ ठिकाणा: पत्ता: थांग. ' उठतां क्रुवीराचे लागों देती जना न थाक थवे। '- मोभीष्म ८,१८ [सं. स्था]

थाक-पु खोली: यांग; तळ. [सं. स्था: प्रा. थम्घ=तळ, खोली; हि. थाह]

थाकणे-अक्रि. (आब्य.) थकणें; भागणें, दमणें. थारुण-कि. (कर. नंदभाषा) देणें; विकर्णे.

थाकी - स्त्री. रीतः पद्धतः शैली. (कार्य करण्याची भाष-

थांग-पु. १ नेमकी जागा; माग (हरव लेल्या व शोध लेल्या थळवाबा)डी-की. मळणीची जागा; खळॅ. थळवाईक-वि. वस्तुचा). २ (ल.) खोली; ठाव (पाणी, एखादाचें ब्रान, संपत्ति, उंमाच्या मळयाचा मालक. थळवार-किवि. थळांच्या अथवा गुंण इ०चा). [सं. स्था] (वाप्र.) थांगण-थांग लागणें. ' शास्त्रां-निरिनराज्या शेतक-यांच्या अनुक्रमानें (हिशेब ६०). थळवार- सीहि पडि श्रांति । नाहिं शांगला। ' -रत्न ७.५.४. शांग

पाहर्ण-समुद्राची खोली मोजर्णे. लावण: शोध करणे.

थांग(गा)दोरा, थांग(गा)पत्ता-पु. (ब्याप ह) पत्ताः सुगावा; मार्ग; ठाव; छडा.

थांगपूस--पुस्री. (खा.) पत्ता; बातमी; माहिती (हरव-छेल्या वस्तुची). (कि॰ लागणें; लावणें). [थांग+पुसणें]

थांगा--पु. १ थांग पहा. २ जागा: आबार (राहण्या- उपयोग कुंपणाकडे करतात. २ कांठ: पदर. करितां अथवा कांहीं ठेवण्याकरितां).

थांगाथांग. थांगारणी, थांगारणूक स्त्री. चालचलाऊ गंधाची तबकडी. १ (व.) काश्याचे ताट; परात. रचना, व्यवस्था, मांडणी; सामान्य मिरवणुक. [थांग]

थांगारणें सिक. १ व्यवस्थेनें लावणें; जागच्याजागीं ठेवणें (वस्तु इ०). २ दुरुस्ती करणे; नीट करणे. ३ हवालीं, स्वाधीन करणें. [थांग]

थांगी-पु. चोरांचा साथीदार, चोरीचा माल ठेवणारा. [हिं.]

थाट-पु. डौलाचा, दिखाऊ थाटमाट, रचना (सैन्य, डेर, थवं, ढग, पिकें इ० ची). (सामा.) डामडौल; शोभा; भन्य-पणा; ऐट; वैभव; दिखाऊपणा. 'बोरुण्याचा-गाण्याचा-वाज- । विण्याचा-नाचण्याचा-सभेचा-मंडपाचा-थाट. [सं. स्या] (वाप्र.) थाट करणे-नटणे. •बस्तणे-(घोडचावर) ताठ, सरळ रेषेत बसर्णे. •माट-मांड-पु. १ उपकरणांची माडणी; डामडौलाची जुळणी. २ (राहण्याच्या हेतूने, सुखबस्तीसूचक) व्यवस्थेशीर मांडणी (सामानाची, कामाची); व्यवस्थित मोठा पसारा. (कि॰ करणें; पडणें; बसणें). ३ पोषाख, अलंकार घालणं; नटणें. (एखाद्या प्रसंगाकरतां): डौलानें बाहर पडणें: डौल: शोभा: दिखाव.

थाट-प. छपराची ताटी किंवा शाकारण्याकरितां तयार केलेली साटी. [ताट-टी]

थाट-प. टोळी: जमाव: मंडळी. 'गजांचिया थाटावरि। सिंह चालती जया परी। '-गीता १.३३२. 'थाट पुढें शत्रुचा देखोन हाट कहनीयां साठ तुरुंगा। '-ऐपो १२१. [प्रा. दं. थर्ट= समृह]

थाट-- पु. (संगीत) सात सुरांची रचना; स्वरानुरोधार्ने रागार्चे वर्गीकरण.

थार -न. (खा.) तार.

थाट-वि. १ दाट व घट विणीचा (कपडा, दोर इ०). २ (ल.) घट्ट; खंबीर; बळकट (मनुष्य, प्राणी). ३ साधा; ·निखालस; खडखडीत. [फा. तह]

थाट्रण-सिक्त. व्यवस्थेने लावणे; सजविणे; रचना करणे;। देखावा करणें, तयार ठेवणें, जमणें. ' वेळेवर सैन्य तयाचें थाटलें। मोहराचें-पितळीचें-हिन्याचें-हुंडीचें-थान. [सं. स्था] -विक २६. थाटाने चालविणें (व्यवहार, संसार); शहाणपणानें योजना करणें (कल्पना, मसलत यांची) : (सामा.) रचणें; सज्ज | थानपति-प्र. अधिकारी. [सं. स्थान+पति]

्लावर्ण-पाडुण-पत्ता करणे; मांडणें. 'थाटले सदा गायक। अभिमानाने हंबारिति देख।'[थाट]

> थाटबंद-पु. चौकट; साटी (छप्पर इ॰ ची). [ताट+बंद] थाटर-की. (खा.) साटी.

थाटली-सी. तबकः (चांदीची) ताटली.

थाटा-पु. एक झाड: कारवीची जुन, जाड काठी याचा

थाटी-की. १ वाटीच्या आकाराचे धातूचे पात्र. २ (कु.)

थाटी -- स्री. सैन्य. ' तिर्जे थाटी ओळघेला। नायक शिरो मणी। '-शिशु १०३५. २ टोळी; जमाव; मंडळी; समुदाय. 'नागविल्या थाटी। उरों नेदीच लंगोटी।' –तुगा १४८९. [प्रा. थह; म. थाट]

थाटी --स्री. फांस.

थाटळण-ऋ. (व.) थंडीने आखडणे.

थाड-कन-कर-दिनीं-दिशीं-किवि. एखादी वस्तु द्सऱ्या वस्तुवर आपद्भन होणाऱ्या ध्वनीसारखा ध्वनी होउन; चाबकाचा छडीचा, चापटीचा आवाज होऊन. [ध्व.]

थाड्याड-किवि. छडी, चाबुक, लाथा इ॰ मारण्याचा आवाज होऊन. [ध्व.]

थांडगी--पु. (गो) विशिष्ट कृत्यें करणारा श्रूद्र.

थाडा-डी-डे--वि. (ना.) अपक (फल).

थाण—न. (प्र.) थान; ठाण; कापडाचा तागा. [सं. स्था] थाणखूण—स्री. (गो.) खाणखूण.

थाणू-पु. (गो.) स्थाणू (महादेव). -वि. रागीट. सं. स्थाणु; प्रा. थाणु]

थाण--न. (गी.) १ एक प्रकारचा कपडा; ठाण. २ ठाणे. [सं. स्था] ॰ दिवर्चे-आसन ठोकणें. थाण्यावेलां दिवा-(गो.) ठाणदिवा.

थातंवर्णे-कि. १ तसेच ठेवणे; थोपविणे. 'ए-हवीं प्राप्ते मतांतरें । थातंत्रुनि आंगभरें । बोलिजैल तें न सरे । तुम्हांपाशीं । ' -ज्ञा १३.३१८. २ निसरणें. [सं. स्तंभ्]

थातारच---१(गो.) फूरा लावणे. २ शांत करणे.

थातूं मातूं, थातूरमातूर, थाथूं माथूं, थाथोमाथों-न. थंतरमंतर पहा. [सं. तंत्रमंत्र]

थान --- न. जागा, ठिकाण; स्थळ. [सं. स्थान; प्रा. थाण]

अंगावर न पिणारें: आई पासन दूर केलेलें व दुधाकरितां दाईच्या हत्र्व्यापटणं-अत्व्यापटणं-धापटणं-भाअ १८३५.] स्वाधीन केलेलें (मूल). •तोड-स्त्री. ताटातूटः, संबंध तोडणें. ०मोड-स्त्री. प्यावयास दाईकडे देणें; अंगावर दूध नसणें. वस्तरा ठावण्याचा कातडवाचा तुकडा. ३ गवंडवाचे गिलावा इ० थानवा -वे-वि.अंगावर पिणारें;थान पितें (मूल).[थान] थानसी । ठोकावयाचें हत्यार. थनी-वि. ज्याच्या छातीवर थान आहे असा (घोडा). [थान]

थानमान-पु. १ मानसन्मानाने वागविण्याची पद्धतः आदर श्यापट] सत्कार, २ थाटमाट, तानमान पहा, [सं. स्थान+मान]

थानमान-न. ठावठिकाण. 'देवासी नाहीं थानमान। कोठें. करावें भजन। '-दा १९.५.२१. [सं स्थान-मान]

वणकः झोलाः चापाचापीः, बाता मारणे. (कि॰ देणेः, मारणें). पंकारी खूण. ६ (व.) चपटें कौल. [थाप] छापः वरिष्ठपणाचा ठसा. ६ पोहण्यांत पाण्यावर केलेला प्रहार. हलका प्रहार (गाण्याबजावण्या बरोबर). जसें:- गाण्यावाजवि- घडीव; लाटीव. ३ थापद्वन केलेली (गोंवरी इ०). [थापटगें] ण्याची थाप. ८ एखाद्या कंभाराची मातीची भांडी करण्याची. विशेष पदत-रीत. ९ मडकी तयार करण्याकरितां कमाविलेल्या मातीचा गोळा. १० (गो.) शेणाची रास. ११ केळीचे खुंट एकमेकांस जोडून पाण्यावर तरंगण्यासाठीं केलेला ताफा. १२ कलावंतणीचा मेळा. १३ (शेणाचा)पोहो [सं.स्था](वाप्र.) थाय मार्गे-१ थोबाडींत देगें. 'बळ थाप माह्न मुगुट नेला।' -राक १,४५, २ फसविणें: चकविणें. थाप-थापा देण-कांहीं तरी सांग्रन आपलें काम कहन घेणें; राग शमविणें. सामाशब्द-थापवे वी -चपराकेसरशीं. ' जे दैत्यांचां कुमरीं। मारिजेतीं थापवेन्हीं।'-शिशु १४९.

थाप-सी. चापा, पाळ वर्गेरे मिळून होणारा कानाचा बाह्य रेणें. [थाप] भाग, टापशी बांधतात तो भाग, ' लवलवित फडकावी। फणै फणै कणेथापा।'-दा १.२.१३.

थापद्मिरा-पु स्वच्छ पाणी येण्याकरितां नदीच्या पात्रांत हातांनी खणलेला खळगा.

था(पर---स्नी. चापट, थप्पड; हाताचा रहा. [सं. स्थापित; प्रा. थापिअ] • उगारण-चापः मारण्याकरितां हात वर करणें. थापट पड़प-(गो.) पांच रुपये बक्षीस मिळणें.

पाजायां प्रेमें पय पळ धरिती तिचीं न धिर थानें। ' -मो उद्योग गुलाबीनें वळविणें; शांत करणें; कुरवाळणें. ३ (थापदन) अंगावर १०.८१. [सं. स्तन] (वाप्र.) • गुंतर्णे-(कांहीं रोगानें) स्तनांतून सामान घालून तयार करणें (घोडा, बैल). ४ दंड टोकणें (अंगीं दुध येण्याचे बंद होणें. •देणें-अमा प्यावयास देणें; पाजणें. पराक्रम. बळ आहे असे दाखविण्यासाठीं). 'चढले रथीं भुजातें • विसर्णे-थानाची आठवण न होणे. (मुलास, वासरास) आईला आते भीमादि सर्व थापटनि ।'-मोभीष्म १.११३. ५ जागच्या-प्यावयाची नैसर्गिकबुद्धि नसर्गे. सामाशब्द - • करीण-स्त्री. मुलाला जार्गी दावर्गे. 'मन राखे हार्ती घेउनियां काठी। इंद्रिये थापटी पाजणारी बाई, दाई. ॰तुटा-तुटका-वि. (थानापासून तुटलेलें) फाकों नेदी।' -तुगा २१२३. [ध्व. थप्प; सं. हस्तस्फटनं-

थापटावर्चे कि. (गो.) चापट मारणें. थापटणें पहा.

थापराँ वाजवप-(गो.) चपराक मारणें. [थापट] थापटी--- स्त्री. १ चापट; थप्पड. २ गोंवरी (शेणाची). 'घातल्या इष्टेचिया थापटिया।' -स्वादि २.२.३. ३ मुलांस थाप-स्त्री. १ थापटी; थापड; रपाटा; चपराक; हाताचा शिक्षा करण्याची छडी. ४ गवंडी लोकांची गिलावा ठोकण्याची रहा. (कि॰ देणें). २ लाटेचा तडाखा. (कि॰ चालणें; बसणें; बस- टोकणी; कुंभाराचें मडकीं घडण्याचें लांकडी हत्यार. ५ उपयोग विणें). ३ पाण्याच्या घडकेकरितां बांघलेला बांध, भित. ४ मुल- अथवा हलवणुक यासंबंधीं मनाईची घरावरील, जिनसावरील सर-

थापटींच-वि. १ थापटलेलें: कंभाराच्या थापटण्याने घड-पखवाज, तबला इ॰वर त्यांतून आवाज निघेल असा हाताचा लेलें. २ थापटीवर थापट्सन केलेली (पोळी इ॰) याच्या उलट

थाप इ. थापडणे, थापडीव—थापट इ० पहा.

थाबड(बाड)वारक-वि. १ थपडा खाणारा. २ दुसऱ्याच्या छंदानें चालणारा; मिथा. ३ भोळा; मूर्ख; सहज फसणारा (मनुष्य). ४ थापा, गप्पा मारणारा; गप्पी-दास. [थापड+वाईक]

थापडी--स्री. थापट; चापट; रहा. [थाप] इधर थापडी उधर थापडी-सगळीकडून थपडा बसणे.

थापणे - सिक. १ चापट करणे, थापटणे, २ चिकटंसा मारणे (भितीवर चिखल इ॰कांचा गोळा): लिपणें. ३ करवाळण: गोंजा-

थापणें ---सिक. स्थापणें, उभारणें; निश्चित करणें. [सं. स्थापन; प्रा. थप्पण]

थापल जै—सिक. शीड असलेलें तारू वल्ह्यानें यांबविणें. वळविणें. [थाप]

थापविहिरा-- पु. थापिक्षरा पहा.

थापा-पु. १ ढेंकळें मोडण्याचें लांकडी इत्यार. २ लाखेच्या आंगटचा करण्याचे इत्यार. १ (कों.) गोंवरी. ४ टेकडीच्या १५९५

माण्यावरील अथवा टेकडीच्या बाजूला असलेली सपाट जमीन, पठार. ' आली थाप्यावरती झाडी असमान फाडी साहेब फडफडी हेलावे घेई तीन मजले गेले सुर्या दिसला नाहीं। '-ऐपो ४३४. [थापणे]

थापार—न (कु.) चापटी; थप्पड. [थाप]

थ।पाथ।पी-सी. खोटवानाटवा गोष्टी सांगणें; थापा मारणें; थापेबाजी.

थापाथुपी-की. भुलथापा.

थापी-की. १ गिलावा वगैरे लावण्याची, साफ करण्याची एक प्रकारची लांकडी करणी. २ गवंडचाची टोकणी. ३ (राजा.) शेणाची गोवरी. ४ (उतरंड इ०). व्यवस्थित लावून ठेवण्याची किया. [थापटों] •करणी-(विटांचें बांधकाम) बांधकामांत माती अथवा चुना सफाईनें बसविण्याचें साधन. ०कौल-न. उंच कांठ असलेलें कौल. हातांनी माती थापून केलेल कौल (याच्या उलट नळीचे चाकावरील कौल). थापीचे माप-न (धान्य इ०) मोजण्याची एक तन्हा; मापास शीग देऊन हातांत पंडेल असे माप ज्यांत देतात तो प्रकार.

थांब-न. (गो) शेतांत नवें उगवलें रोप. [सं. स्तंब] थांबर्डे, थामर्ड-न. (ल.) ताट; बशी. ' आपले थांबर्डे भह्न घेणें, भरणें. '

थावर्ण-सिक्त. थाप्रें पहा. थापटेंग.

बणें; राहणें; वाट पाहणें. २ (एखारें काम) कांहीं काळ बंद होणें; तहकूब होणे. [सं. स्तंभ=उभे राहणे; स्तंभन; प्रा. थंबण]

थांवविण, थामविण-सिक्त, थोडा नळ बंद ठेवण; थांब-ण्यास लावणे; खोळंबविणे; तिष्ठत टेवणे; उमें करणें (मनुब्य, काम, २ उमें राहणें; वसणें; नांदणें. -सिक. स्थिरावणें; नियमित करणें: बस्तु). 'श्विसत ही न थामविलें।' -अकक गंगाधर, रसकलोल उभे किंवा शांत राहण्यास लावों. [थारणें] थारावप-िक. २२. [थांबर्णे प्रयो.]

थाय-पु. अहंकार. [थैय थैय]

थायली—की. (व.) ताटली; लहान परात. [सं. स्थालि] थाया-पु. (दूध, रक्त, पाणी इ० सांड्रन झालेर्ले) लहान केलेली पत्र्याची योजना. डबर्के: थारोळे.

थाया-पु. १ थैया; रागाने आदळआपट करणे; लाथा मारणे. पालट] (कि॰ घेणें; घेऊन बसणें; करणें). २ हट्ट; छंद; ध्यास. 'म्हणे बाळकें भाषांतर २१.

बिन्हाड; आश्रम; आधार; थारा; ठिकाण; आश्रय. 'वैकुंठीचा थार साठीं जमीनींत तयार केलेलें कुंड. [सं. स्था] शको. ४. २४

केला तिनें। '-व ४६७. २ एकसूत्रीपणा; ताळ (भाषण, बर्तणुक यांतील). 'त्याच्या बोलण्यांत, करण्यांत थार नाहीं.' ३ जागाः तळ, हमी; जामीन. जरें: - 'व्याजास-महलास-अन्नास-दाण्यास-वस्त्रास-पैक्यास-थार. ' [सं. स्थान, स्थिर] (वाप्र.) वसर्ण-(जागा न सांपडणें) वाण असणें (अन्न, धान्य इ०ची). थारीं बसणं-पडणे-(शब्दश: व ल.) वसती करणे (वस्तु, मनुष्य, पिशान यानी). मर्डेंक थारी बसर्ण-स्थिर व निभय स्थिति प्राप्त होणें.

थार--किवि. (काव्य.) ठार पहा. 'कुंभकर्णे प्रासिले थार. ' थार चे-कि. (कों. गो.) थांबण: स्थिरावण.

थार ज-अक्रि. १ स्थिर होणें: थांबर्णे: विश्रांति घेणें: स्थिरा-वण; टिकण. ' हो सेतु स्वयशतोय थाराया। '-मोकण २१.७. २ राहणं; नेटानें चालु ठेवणें. [सं. स्था; स्थिर्]

थारळं—न. थारोळे पहा.

थारा-पु. राहण्याची जागा; आश्रयः आधार. 'तैसा स्वधमुं जरी लोपला। तरी सर्व सुखांचा थारा मोडला। '-ज्ञा ३.११०. [सं. स्या; स्थिर्] (वाप्र.) •मोडणें-राहण्याच्या जागेचा नाश करणे. थारी थांबण-स्थिर राहणें. थाराथार-स्री. स्थिरता; घृषणाः स्तब्धताः [थारावर्णे]

थारापलेल -- वि. (गो.) ठरविलेले.

थारामारा-पु. ठावठिकाण, पत्ता. 'पाडियेला ठार्थी तुझा थांबर्णे, थामणे अकि. १ उमें राहर्णे; विश्रांति घेणें; खोळं- थारामारा। अवघा दातारा लपसी तो। ' -तुगा १२२७.

थारावचे -- कि. (गो.) थांवविणे. [सं. स्था]

थारावणी—स्त्री. राहणी; वसती; वास्तव्य. [थारावणें] थारावर्ण-अक्रि. १ स्थिरावर्णे; ठाकर्णे; राहर्णे; विसावर्णे. (गो.) शांत करणें.

थारी—स्री. (बागलाणी) तांच्या.

थारू-न, लोखंडी रहाटगाडग्याचे पाणी पडण्याकरितां

थारेपालट-पु. राहण्याची जागा बदलणें; स्थलांतर. थारा+

थारो छ-ळा-ळ - पुन. १मोटेच पाणी जेथे प्रथम पडते. घेतला थाया।तो साच करूनि दाखवी माया।'─मुआदि १.४३. जेथें मोट रिकामी होते ती दगडांनीं बांघलेली कुंडीवजा जागा. २ [थाय] (वाप्र.) •भरणें-हट करणें. 'थाया भरूनि कर्ल काय (ल.) डबकें; डोह (पाणी, रक्त, दूध ६० सांडल्यानें झालेला). ६ दुजें दिसेना । -हिरराजकृत मुद्रलाबार्थ विरचित रामार्योचें विस्तव टेवण्याकरितां जिमनीत खणलेली खळगी. 'कुन्ने थारी-क्यांत बसरें म्हणजे सात जन्म आठवितें.' ध ग्रन्डाळांतरें काहिली-थार-पु. १ विश्रांतीचें, वस्तीचें ठिकाण; (शब्दशः व ल.) खालचे राखेचें भोसकें; चुलाण्याचे तोंड. ५ दुधाणें; दूध तापविण्या-

थाल-पु. शेताचा मगदूर; उत्पन्न. 'शेतकीचा थाल पाहून ' -मसाप २.१४०.

थालण-अकि. प्रकाशणे. -मनको.

थाली - स्त्री. १ अत्र शिजविण्याचे भांडें. २ ताट; परात. ३ (ना. व.) तपेली किंवा लोटा; तांच्या. ४ (तंजावरी) गइ. ५ तबकडी. 'करीं कनक झारी शोभली। तीवरी ठेविली कनकथाली।' -जै ७२.५६. [सं. स्थाली! प्रा. थाली] **थालीडावर्के**-न. भांडींकुंडीं. थालीपीठ-न. भाजणीचा केटेला एक रुचकर पदार्थ

थाच-पु. ठाव; थांग; अंत; बळ; पार. ' सिंधूचा तरि थाव लागल कधीं रत्नासि संख्या घडे। ' -निमा १.४७. [ठाव]

थावट्णा-अकि. राहणें: स्थिरावणें; थोपावणें. [सं. स्थावर] थावडा-पु. (कों.) थावडा; रोणी; रोणांत कोंडा घालून थापलेली लहान गोवरी. [थापटेंग]

थावर्ण-अकि. स्थिरावर्ण, बळावर्ण, जोरावर्ण. 'मग थावली ते वाहटळी। सैंघ घेऊनि घर डहळी। '-ज्ञा ६.२ ६. [सं.स्था] थावर-पु. १ (तेल कढविण्याची) कडई; घमेलें. २ मोटी पळी. ३ उलथणें (मोठें). [सं. स्था]

थावर्ण-सिक. १ तात्पुरते उमें करणें; उभारणें (दुरुरती क इन). २ थांबिव में; थांबवुन धरणें. ३ धीर देणें; कायम राखमें (धीर, उत्साह इ॰). ४ आटोपणें. ' लक्ष्मण सुमंत्र तेव्हां धैर्यानें बाह्यपुर थावरती । '-मोमंत्ररामायण उत्तरकांड २४२. [सं. स्थावर]

थावर्ण-अक्त. १ स्थिर होणें; आसरा मिळणें. २ डोकें पुन्हां वर काढणें (व्यापार इ॰ कामध्यें); गेलेली शक्ति, अवसान पुन्हा परत येणें (आजारी मनुष्य इ॰चें). [सं. स्थावर]

थावा-पु. बळ; आधिक्य. -हंको.

थावी-की. तळ; ठिकाण. [ठाव]

थावे-वो-पु. ठाव; थांग. [ठाव]

थावन-(गो.) छन, हुन या अर्थाचा प्रत्यय. उदा० खंय थावृन आयुला≔कोठून आलास. [ठाव∔ऊन, हुन]

थाळ-सी. १ गोवऱ्यांची, नारळाच्या सार्शीची वगैरे स्वयं-पाकाकरितां रचलेली रास; झगरें. २ ओझे नेण्याने तापणें; गरम होणें (डोकें, कमर, पाठ यांमध्यें); (पोटामध्यें) उपासानें किवा तापाने होणारी जळजळ. (कि॰ येणें; उठणें; होणें). ३ चटका; होर पळा (विस्तवाजवळ बसण्यानें बसणारा). ४ उष्णतेची, शिणाची, बधिरतेची भावना (पुष्कळ वेळ एका ठिकाणीं बैठकीनें, घोडयावर ठिगळ, इ० पहा. बसण्यानें इ॰). (कि॰ येणें) ' माझ्या अंगाला बसून बसुन थाळ आली ' ५ दूध, स्नानाचे पाणी तापविण्याची ओबडधोवड चूल; मांडियेली आळी। यिकोनियां चोळी डोळे तुका।'-तुगा १९२८. चुलाणें किंवा त्याची जागा. ६ घाण पाणी वगैरेचें थारळें. 'पोरानें मुत्रन काय थाल केली-भरवली. ' [सं. स्था]

थाळण-की. १ थाळ (पहिले चार अर्थ) पहा. २ (खा.) मोटेचे पाणी ज्यांत पडते ते थारोळे.

था ऊर्णे-(विरू.) थळणे पहा.

थाळरें---न. (राजा.) थारोळें पहा.

थाळळ—न. थाळण अर्थ २ पहा.

थाळा-पु. १ जेवणाचे वगैरे मोठें ताट. 'जेवणारानें मांडला थाळा, पण वाढणाराचा जाईना चाळा. ' २ लग्नामध्य नव-यामुलीला देण्याकरितां दागिन्याने भरलेलें ताट. [सं. स्थाली] (वाप्र) • **बसर्ण-**चांगलें व जोरदार पीक येणें. 'पिकाचा-धान्याचा - शेताचा थाळा बसला. ' भर्णे - नवरी मुलीस सुनमुखाच्या वेळीं सर्व दागिने घालणे. •वाजणे-(खाद्य पदार्थ, पैसा इ०). संपर्णे. •वाजविण-कोणत्याहि गोष्टीची द्वाही फिरविणें. (बायकी) मूल जन्मास आल्या बरोबर कांशाचा थाळा वाजवून आनंद प्रदर्शित करणें. सामाशब्द- ०तांच्या-प्र. ताट व गडवा (गरीब लोकांची संपत्ति). (कि॰ घेणें; नेणें; विकणें= गरीबार्चे सर्वस्व घंगें इ०). इह० घतला थाळा चालला जेवाव-याला=आगंतुक मनुष्याच्या वर्णनपर. •वारी-स्री. (ल.) समूळ नाश; मालमत्तेचा नाश; निर्वश (थाळा व वाटी एक-मेकांवर वाजविली असतां जेवण्याचे संपर्ले अस सचित होते यावहन.) थाळी-स्त्री. १ लांकर्डे आणि विस्तव ठेवण्याकरितां जिमनीमध्यें खणलेली खळी, चर, चूल. २ लहान थाळा. [सं. स्थाली] • पिटणे-चोहींकडे प्रसिद्ध करणे. थाळी ठावके-न. (व्यापक) ताटवाटी इ०.

थाळिऊ—वि. (महानु.) स्थळीं आकारलेला. 'निवृत्तीचा थालिक।'-भाए २५१. [सं. स्थल]

थिऑसफी--सी. (धार्मिक) ईश्वरविषयक ज्ञान; ब्रह्मज्ञान र्तिवा आत्मज्ञान. ही एकोणिसाच्या व विसाच्या शतकांतील सर्वे प्रथ्वी वर पसरलेली एक आध्यात्मिक चळवळ आहे व ती थिओं सॉफिकल सोसायटी नांवाच्या सर्वराष्ट्रीय संस्थेच्या द्वारानें चालविली जात आहे. [इं. थिऑस=ईश्वर+सोफिया=ज्ञान] थिऑसोफिस्ट-पुनि. थि ऑसफी नांवाच्या विशिष्ट पंथाचा अनुयायी.

थिएटर---न. नाटकगृह. [ई.]

थिकरें---वि. व्याप्त.

थिकटर्णे-कि. व्याप्त होणे.

थिक डें, थिगळ, थिगळेंगे, थि(थि) गळी—ठिकडें,

थिकण- अकि. चरफडणें; शोक करणें; रहणें. ' म्हणवृति पुढें

थिकी--स्त्री. (गो.) ठिकी पहा.

थिकुलें--वि. १ थोडें. २ लहान. [सं. स्तोक]

थिगर्रा--- स्री. (गो.) कपाळाची कवची. [थिगळ]

थिगळ-ळी---न. ठिगळ: डाग. 'सौंदणी फेडी थिगळी। वस्त्रांचिया।' - ज्ञा १३.४६५. [सं. स्थाः प्रा. थिगगल]

थिगळ--वि. चेंगट; दीर्घसूत्री; मंद; जड; सुस्त [सं. स्थिगत] थिगळणं — हिगळणं पहा.

थिगळी--श्री. ठिणगी.

थिंगा-किवि.(गो.) (कुण.) तिकंड; त्या तिथें.

थिगूर-पु. (गो.) गोडचा पाण्यांतील एक मासा.

थिजणें —अित. १ गोठणें; थंडीमुळें घट्ट होणें. २ निश्चल होणें (मरणसमयीं डोळे इ०). ३ (ल.) तल्लीन होणें: ध्यान. आश्चर्य, चमत्कार, गोंधळ यांत गढ़न जाणें. 'थिजले बघून तुम्हा' -विक ६५. थिजण्याचा बिंदु-पु द्रवपदार्थ ज्या उष्णमाप-नावर घनस्थितींत जातात तो बिंदु. [इं. फ्रीझिंग पाइंट यास प्रति-शब्द.] शिज विणे-सिक. गा अविणे; घट करणे. [थिजणे]

थि जे-किव. सांप्रतः सध्याः

थिया-दी-दे-वि. १ आंखुड ; अहंद; अपुरा; अल्प; कमी. 'प्रसाद पट झांकिती परि परा गुरू चें थिटें।' - केका ९५. २ दोषयुक्त; उणीव असलेलें. [सं. त्रुटित]

थिण(न)गी---स्त्री. ठिणगी पहा.

थित-वि. १ जवळ असलेलें: मूळचें. 'राखों जातां शिब्यातें। गुरुपणही धाडिलें थितें। '-अमृ २.१२ .[सं. स्थित]

थित-वि. (काव्य) नीच, हलका. 'चित्तें म्हणे अहा म्यां हारविलें हातिचेंहि भव्य थितें। '-मोकर्ण ५.१. [सं. स्थित]

श्चिता-वि. व्यर्थः वायां.

थितं-वि. १ अल्पः थोडे सुद्धां. 'म्हणोनि सार थिता, सुगुण न लोपीं। '-मोकर्ण २१.३७. २ स्थिर. 'ज थितें हैं डहु-ळलें। मानस माझें। '-ज्ञा ३.१४. [सं. स्थित]

थित्या -- किवि. थोडक्यांत. ' थित्या अनुभव दुराविजे।' -अपरोक्षानुभव १२.१८९.

थिपक्रणे, थिपका, थिपणे, थिपथिप, थिबक्रणे, शिवका-ठिपकण, ठिपका, ठिपणे इ० पहा.

थिप(य)डी-स्त्री. (उष्णता कमी करण्याकरितां) डोक्याला तेल चोळणे, थापटणे इ० किया. (कि० घालणे) [ध्व.]

श्चिप(य)ण-अक्रि. (व.) निथळणे, धेवधेव गळणे. [ध्व.] शिषशिब-ऋवि. थिपथिप, थबथब. [ध्व]

तशा पाण्याची गळती.

थिर. थिरथिर-उद्गा. शेळया इ०नां हांकलतांना वापरा-वयाचा शब्द [ध्व.]

थिर-वि. १ स्थिर: निश्चल. 'सम्य थिर जें गंभीर।' -वेसीस्व ५ १ ७. २ बळकट. [सं. स्थिर]

थिरकणे—अिक. डौलार्ने, थाटार्ने चालणे.

थिरणें-अक्रि. स्थिर उमें राहणें. 'पार्थाचा धैर्य न दे रिप्-दमनीं त्या नदा शर थिराया। ' -मोकर्ण ३६.४५. [सं. स्थिर]

थिरथिर-रां-किति. १ चंचलपणें. २ मंदमंद. 'थिर थिर थिरावे नाच। प्रेमळ भक्तांचा। ' -दा १४.४.१७. [सं. स्थिर]

थिरिबटो-स्री. पातळ, जलप्रचुर द्रव्यः बिरबिटी: बिर-बिरीत रोण; पातळ लोणी, चिखल; ज्यांत पाणी फार पडलें आहे असे पीठ.

थिराई--स्री.(अशिष्ट-थीर) शांतता; स्थिरता; स्तब्धता; निवांतपणा. स्थीर पहा. [सं. स्थिर] •खार्छीं-किवि. शांततेनें; स्वस्यपणार्ने, सौम्यतेर्ने, थंडपणार्ने. (कि॰ घेणें; करणें; चालणें).

थिरावर्णे-अित. थांबर्णे; थांबविणे, राहर्णे, राहविणे; विश्रांति घेगें; चालू ठेवणें; स्थिर होणें. [सं. स्थिर]

थिरेथिरे—किवि. थंडपणें: शांतपणें. थिराईखालीं पहा.

थिल्लट-वि. १ मंदः थंडः दीवसूत्रीः चेंगट (मनुष्य, काम, **ब्यवहार). २ पातळ व विरळ धाग्याचा (कपडा). ३ क्षद्र**; नीच; घाणेरडा; बेअब्रचा; हलकट. (मनुष्य, वर्तणुक, भाषण). [सं. शिथिल] -टाई-सी. १ मंदपणाः थंडपणाः निष्काळजीपणाः सुस्ती. २ (कापडांतील) धाग्यांचा विरळपणा. ३ हलकटपणा; नीचपणाः घाणेरडेपणाः

थिलथिल, थिलथिलणें, थिलथिलीत-थलथल इ० पहा.

थिक्टर-न. तळें; डबकें. 'आणि मनीं तरी आठविजे। थिल्लरोदकार्ते। '-ज्ञा ७.१५२. 'काय थिल्लरीचें पाणी। '-तुगा ७००. -वि. (ल.) उथळ बुद्धिः अल्पज्ञः मंद (मनुष्य). [सं. शिथिलतर | थिंहलरोदक-न. डबक्यांतून सांचलेलें पावसाचें पाणी. ' जान्हवीस न्हावया थिहरोदक। '

थियथिय - स्त्री. (पावसाचे) थेंबथेंब पडणें. [ध्व.] थीक--न. (गो.) खोटें रत्न. [ठीक]

थीत-वि. १ निश्चित. २ (ल.) व्यर्थ. [सं. स्थित]

थीर-वि. १ (काव्य) शांत; स्तब्ध; सौम्य; निवांत, गंभीर (मनुष्य, वारा, समुद्र, पाणी). 'सोहं दुडी वाहोनी चाले थीर।' —ब २९४. २ शांत झालेली (साथ, भांडण). स्थिर पहा. [सं. शिवा--पु. (व.) धान्यांतून पानसार्चे पाणी गळतें तें; स्थिर] ०थार-फिनि. हळ हळू. 'रामरथ गजभारीं। धीर थीर मिरवे।'-वेसीस्व ७.८०. ०थावर-नस्री. कायमपणा; स्थिरता; स्तब्धता. -वि. स्यिर, निश्चित; कायम; विश्रान्ति असलेला. [स्थर+स्थावर]

श्रीरु थीर--- उद्गा थांबा थाबा! 'राहा राहा थीर थीर म्हणत । ' -उपा ८२७. [सं. स्थिर, स्थिर]

थींच--न. (कों.) नेमलेली, ठरविलेली, ठरीव जागा. [सं. स्थानो

थु:, थु:--उद्गा. (निंदाव्यंजक) छी: ! थु: ! 'थु ऐसें बोलीलें तौंडावरी।' -रामदासी २.१४५. [ध्व.]

थुई-सी. थुंकी. [ध्व.]

थुईथुई--ली. झिमझिम; बुरबुर (पावसाची). -किति. श्चिमझिम; थिवथिव; थैंबथेंब (पाऊस पडणे). 'कारंजी कैशी दिसती । उडतांना धुइधुइसा शब्द करिती । ' -रत्नध्रमा ४२. [ध्व]

थु(थुं)क्रण- उकि. पिंक, थुंकी बाहेर टाकणे, टाकविणे [ध्व. थू] तोंडावर थुंकणें-छी: थू: करणें.

थुकदांणी(दाडी)—स्री. (गो.) पिकदांणी (दाडी).

थ्र(थ्रं)करणे—सिक. थुंकणे. [थुंकणे]

थु(थु)का, थु(थुं)की-पुस्ती. तोंडांतील द्रव, पिंक. 'माध्यानीं धुंकिता सुर्यावरी । तो धुंका पंडेल आपणाचवरी । '-दा ९ ३.२७. [थू] (वाप्र.) श्रुकला श्रुका चाटणें-निंदापर, वाईट शब्द, वचन, आश्वासन परत घेणे. शुका घाळणे-शाळेतल्या मुलास थोडा वेळ वाहेर जार्वे लागल्यास त्यास एका दगडावर शुंकावयास सागे व थुंकी वाळेपर्यंत परत यावें लागतें. • घालून काम कर जै-(थुकी वाळेतों करणें) जलद काम करणें. • झेळ णें-हांजी हांजी करणें; गुलामाप्रमाणें चाकरी करणें. ॰तोडावर उडविणें-छी: थु: करणे; निंदा करणे; शिव्या देणे. ॰ ती हावर घेणें-उडणे-येणे-हांसें, फजीती कहन घेंण. ०न ओळांडण-दुस-याच्या छंदाने वर्तणे. शुक्याने भिजती चांदण्याने घाळती-निःसत्त्व; निकस जमीन (जी खनकर ओली होते व वाळते). सामाशब्द- • पात्र-न. पिकदाणी. शुंकी झेट्या-वि. खुशामत्याः; हांजी हांजी करणारा. थुक्याचे काजळ-न. क्षुद्र व कुचकामाची वस्तु.

थुंगा-पु. (व) जमाव; मेळा. 'बायांचे थुंग्यावर थुंगे गेले.' थुंगुइशा-किवि. (मुलीत हाउ) खेळ चाल असतां कांहीं काळ रजा म्हणून जातांना देण्याची सूचना. (क्रि॰ घालणें) [ध्व. थू:] थु(थुं)टा, थुंटण—वि. थोटा; थोंटण.

तिक्षे थुडंथुडा झाली. '

थुथु -- स्त्री. छी:थु:; उपहास; निर्भत्सेना. (क्रि॰ करणें; मांडणें; लावणें; होणें; लागणें). [ध्व.]

थुथुल्या, थुयो, थुरुपो - पु. (इटीदांडु आणि इतर खेळ) सावध नसल्याचे दर्शविणारा शब्द. (हातास धुंकी लावुन ती वाळपर्यंत खेळांत नसल्यासारखें वागणें). [ध्व.]

थुमकाल, थुमेकाल-र, थुमोकले—(गो.) (इडापिडा टळो अशा अथी) घातलेल्या शपथांचें निरसन करणें; अपशब्दाचा परिहार.

थ्रमशाण---न. (कु.) थमान.

थुरटा-पु. काळोख. ' आकाशीं दाटली धुवांची धुई। तोचि हा थुरटा दिसे।'-ऋमुरा २३.७०. [म. धूर ?]

थुरधुरविण - सिक. टंवकारणं; उभारणं; (केस, कान, डोळे). भयंकर रीतीने पाहणें. [ध्व.]

थुरा-पु. (गोंडी) (जनावरांच्या) शिंगाचें केलेलें वाय. [सं. तूर्य]

थु(ठु)ली—स्नी. भरड दळलेले गहूं; सांजा. [हिं.]

थ्रवर---स्त्री. थोर नांवाची वनस्पति, ही कुंपणा साटीं लावितात.

थुळेवचे -- कि. (गो.) तोखणें; संतोष पावणें.

थू-पुली. थुंकी. 'कीं सुज्ञहि न असे जे घेती भरवुनि निजास्य ते थुनी । '-मोसभा १.५०. -किवि. शुंकण्याचा आवाजः

थूक--स्त्रीन. थुंकी पहा.

थू थू--उद्गा. छी: थु: [ध्व.]

थ्र फोड्य-सिक. (गो.) गुप्त गोष्ट उघड करणें.

थूळ-वि. सुक्ष्म नव्हे तें. [सं. स्थूळ]

थै — चतुर्थीचा प्रत्यय. 'तीयेथें भोगिलें नागवला ।' -उषा १४४७. [तें]

थेकुटें-डें, थेकुलें-वि. १ लहान. 'तैसी सद्बुद्धि हे थेकुटी । म्हणों नये । ' -ज्ञा २.२३८. २ आंखुड; अपरें; ठेंगणें, थोटा. [स. स्तोक]

थेर-वि. अस्सल; चोख; शुद्ध; खरा. बोली महाराची थेट मराठी । ' - दामाजी. - किवि. १ बरोबर; हुबेहुब; यथाझ्याय. थुडथुड-- स्ती. (थंडीनें भरणारें) कांपरे; कांप. [ध्व] र नीट; लागलाच; न यांबतां; न बदलतां; न बळतां; सरळ. थुडथुडा-कि वि. थडथड (थंडी वाजून आल्यानंतर). (कि॰ येण, (समासांत) थेट-पैठणी-नगरी-दौलताबादी-काश्मिरी=खरा पैठण वाजणें; हिंबानें अंग उडणें, दांत वाजणें, अंगावर कांटा येणें). इ० टिकाणीं तयार झालेला; जिनसार्वे नांव पुढें लावून; जसें:-थुडंथुडा---की. (व.) छीः थुः; फजिती. 'त्याची जिकडे- थेट सनंग-डागिना-भांडें-जिन्नस. [सं. तत्रस्थ; हिं.] सामाज्ञाबद-•**सरिदी-**की. माल तयार होणाऱ्या ठिकाणीं केलेली सरेदी. थुत्तर---न. गालफड. थुन्नीन देण-श्रीमुखांत भडकाविणे. िचा-नि. त्याच जागचा. अशंख-पु. अस्सल आंकडा अश्वा

खूण(माळाची). ॰पट्टी-स्री. खरेदी केलेल्या मालाची मुळ 'हैकार थैकार, जैकार। तळप चवरें चमत्कार।' –भारा किष्किधा ठिकाणची यादी, नोंद; बीजक. ৽ऌष्कर-पु तंत्रु ठोकणारा. । ९.४४. [ध्व.] श्रेट्या घेणें –१ गडवडा लोळणें, ओरडणें इ०

थेटम-पु. (व.) थाटमाट; नहापहा; चहीपही.

थेटर-न. नाटकगृह. [ई. थिएटर]

थे(थें)टा—वि. आंखुड; कमी लांबीचा; अपुरता; थोटा. थिटा पहा. [सं. तुरु]

थेटें, थेटेवडसें—न. सदीं; थंडी. (कि॰ येणें; लागणें; होणें). 'येईल पुढें थेटे पडसें आयुष्याचा नाश।'-निगा ९७.

र्थंब, थेबका-टा-डा, थेबोरा, थेम, थेमका-टा-न. १ बिंदु; टिपका. २ प्रळयकाळचा मेघ. [सं. स्तिम्-स्तेम] मह० थेंबे थेंबे तळें साचतें खड्याखड्यानें डोकें फुटतें. थेवा थेंबी-क्रिवि. थेंबथेंब 'पड पड पावसा थेंवाथेंबी.'

थंबु(बो)टा—पुन. (कान्य) लहान थेंव; बिंदु. 'थेंबुटा सागरी मिळाला।'—दा ८.६.४३. [थेंब]

थेर—पु. १ माकडाचा खेळ करणारा; एक जात. २ स्त्रीच्या वेषांत नाचणारा मुलगा. याला राधा म्हणतात. ३ नक्कल; विखं-बन; अनुकरण. (कि॰ करणें; आणणें; माजणें; नाचणें).४ -न. तन्हेवाईक, विलक्षण, वेअब्रूचा मनुष्य. - नपु. ५ गोरचेष्टा, चाळे; (थेर लोकांच्या वागणुकीवरून). [सं. स्थविर] (वाप्र.)० करणें, थेरथेर करणें—नांवालों किकाची चाड न धरतां लोक नांवें ठेवतील अशा प्रकारें वागणें; नाजूकपणाचा आव घालणें; तन्हतन्हा करणें. सामाशब्द - थेरभोरपी-पुअव. डोंबारी; खेळकरी; तमास-गीर; कोल्हाटी. थेरीण-स्त्री. थेर अर्थ २ पहा.

थेर, थेरड(—नि. खप्पड; जर्जर; म्हातारडा (मनुष्य); (गो.) थेरयो. [सं. स्थविर]

थेरयो-त्रो—पु. (गो.) अंगावर खबले असलेला साप. हा भापल्या अंगाची गुंडाळी करून स्वतःचा बचाव करतो.

थेहं--न. थहं; दांडा; मूठ (कु-हाड, पावडा इ० ची). [सं त्सरु]

थें(थां)वचं-सिक्त. (गो.) टेवणें.

थेवनींक्री—पु. (गो.) न्याजाने पैसे घेऊन न्यापार कर-णारा [ठेव]

थें---किवि. (कों.) तेथें.

थेक, थैथे—उदा. गुरें हांकण्याचा शब्द. 'गाय निघाली स्नाऊं साळी। थे, थे म्हणतां ओढाळी। '-कथा २.१०.११३. [ध्व.] इह० थेक म्हणतां ब्रह्महत्त्या=क्षुष्ठक गोष्टीचा भयंकर परि-णाम होणें.

थैकार, थैथरया, थैथरयाट, थैथैरया, थैथेयाट, थोंट, थेंटण-न. १ थया-पु. मोठा आनंद; आनंदीआनंद; नाचणें; गाणें; खेळणें. र ताट; धाट (कडयाचें).

'हैकार थैकार, जैकार। तळप चवरं चमत्कार।'—भारा किष्किधा ९.४४. [ध्व.] थेय्या घेणें—१ गडवडा लोळणें, ओरडणें इच् प्रकारें संताप व्यक्त करणें. रागानें अथवा अध्र रपणानें नाचणें. २ सगळया घागऱ्या हालवून एक्सारखें नाचण. जोराचा यत्न करणें. (कि॰ घऊन वसणें; करणें). थेथे, थेथेयां—किनि. मोठ्या आनंदानें; उहासानें, खिदळ्दन (नाचणें, उड्या मारणें); आनंदानें नाचतांना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणें आवाज होऊन. 'नाचितों थेथे तेथें।'—संश्रामगीतें ४६. (कि॰ नाचणें; करणें). [ध्व.]

थैबड—न. १ कपाळावर केलेला औषधाचा अथवा गंधाचा लेप. (कि॰ देंगें; लावगें). २ गुठळी (रक्ताची); लपका (लाळ, रेंबूड इ॰चा); पोपडा (सारवलेल्या जमीनीवरील रोणाचा); घाणीचें लहा-नसं थारोळें. [थापटगें]

थैमान—पु रहणें; ओरडणें; आदळआपट; गोंधळ (लहान (लहान मुलांचा). (कि॰ करणें; मांडणें; घालणें) [ध्वः थैथे] थैला—पु. १ पोतें अथवा मोटी पिशवी. २ खोळ (उशी इ॰ची). [हिं. टेलना] थेली-स्त्री १ पिशवी. २ सैन्यांतील शिपा-यांची अन्न, कपडे. इ॰ टेवण्याची पिशवी. ३ (ल.) थोराकड्व थोराकडे जाणारें येणारें पन्न. 'आतां तुकोजीरावाना एक थैली लिहा.'—ईप ७२.

थो—स्री. (कु) खेळांतील तात्पुरती विश्रांति; थुरशो. [ध्व.] थोई, थोय—स्री. थुथुल्या पहा. (कि॰ घालणें; पडणें).

थोक:—पु. १ रेशमाचें एक परिमाण; चार कळचा अथवा लहान काटक्यांना गुंडाळून होईल इतकें रेशमाचें परिणाम; दहा काळ्यांचा गुंडा. २ ठोकळ; कापसाचा गहा. [सं. स्तोमक; प्रा. थोवक]

थोक, थोकविकरी-—ठोक इ० पहा. थोकवंद-वि. पूर्ण; सर्व; परिपूर्ण (रकम, वेरीज).

थोकडें —िव. १ लहान. २ आंखुड. ३ थोडें; अरुप. 'पांड-वाचे सैन्य निपटिव थोकडें, '-गीताचंद्रिका १.१०. [सं. स्तोक]

थोक में — सिक उमें राहावयास, थांबावयास लावणं. - अकि. १ (काव्य) थांबणं; बंद होणं, स्थिरावणं. 'कीं थोकले कैवल्य-निधानु।' - शिशु ५८. २ गुप्त होणं. ३ येऊन ठेपणं. ४ लहान होणं. [सं. स्था]

थोकताळा-पु. ठोकताळा पहा.

थोकले-वि थोकडें; लहान. [सं. स्तोक]

थोकवर्ण-सिक. थांबविणे. [सं. स्था]

थों।गर्ण-सिक. गार्णे म्हणणे. -शर. [ध्व]

थांगींथांगीं किति. ठायींठायीं. 'थों गिथोंगीं इतर। राजे जे तयांचे भार। ' -गीता १.३४०. [सं. स्तोम]

थोंट, थें।टण — न. १ खुंट; खोड (झाड ६० चें); थोंटा. २ ताट; धाट (कडयाचें). थोट, थांट---न कुभांड. -पु. ठक. -शर.

थोठाई-स्री. नीचपणा: पाजीपणा: दांडगाई.

मेंडा, अपका गेलेलें; खोड झालेलें (झाड); लांडा झालेला. [सं. स्थगु; हिं. दूंट; सिं. दूंटो] ॰िप(पि)पळ-पु. (ल.) ज्याला मुलेबाळे: बायको, घरदोर नाहीं असा मनुष्य: सडेसोट. थीं(था) दावणें-अफ्रि. १ कुंटित होणें; स्तब्ध होणें. 'मौनपणें वाचा थोंटावल्या चारी। ऐसे तुओं हरी रूप आहे। '-तुगा ३७५७. २ निर्वेल होगें. ' नुस्धेपणें थोटावला । अनुभव जेथ । ' -अमृ ५.५८. [थोटा] थोट्ट(तू)क-न. खुंट; थोंटण. [थोंट] संभाळण (राज्य, संस्था, मनुष्य, पशु, वस्तु).

थोडा-वि. अल्पः थोडका. [सं. स्तोक] थोडका-वि. अपुरा; पुष्कळ नाहीं असा: अल्प; लहान. [सं. स्तोक] थोड- देण, देवविण: आधार देणे; मूळ स्थितींत ठेवणे. २ मदत करणे, कावणें-अित. कमी होणें; तुटणें; घटणें; न्हास होणें (परिमाण, संख्या, जोर इ॰चा). -सिक. कमी करण. [थोडका] थोड- उचलणें. (उचलावयाच्या वेळी दुस-याची मदत लागते म्हणून क्यांत-क्रिवि. थोड्या वळांत, जागेंत; संक्षिप्तपणें, लवकर. [थोडका] थोडाच-वि. कचित् ; विरळा. 'पण त्यांचे प्रेम-पूर्वक अध्ययन करणारा थोडाच मनुष्य सांपडेल. '-नि ५५५. •शोडका-वि. अल्प प्रमाणाचाः बराच थोडाः अगदीं माफक. •थोडा-किति. अल्प प्रमाणानें. (जीव)थोडा थांडा होर्गे-काळजी वाटणे. थोडाफार-बहुत-वि. थोडकासा; अल्प;

थोतरणं—सिक. (व.) सुजर्णे; वर येणे. 'वाऱ्यानें त्याचें तोंड थोतरलें आहे. '

थोत(द)री-सी. तोंडाची एक बाजु; गाल; थोबाड थात(थ)ली—सी. फोपसेपणाः, स्थलता. [सं. स्थल]

थोतांड--न. १ कल्पित गोष्ट; खोटा हक्क; खोटें दाखिवलेलें कारण: कुभांड: नाटक. (कि॰ रचण: मांडणें). 'पंचभूतांचें थोतांड। तुल्य वाटे।'-दा १.९.१५. २ पाखंड; लबाडी. [१] ॰ मत-न. पाखंड. (कि॰ माजविण: पसर्गी: वाढविण: काढण: उठण: निघणः; माजणें). थोतांडी-ड्या-वि. थोतांड माजविणाराः पाखंडी.

थोती(थी)ल--वि. स्थूल; लह्न. [सं. स्थूल]

थोंथली—की. मेदोयृद्धीमुळें त्वचेस येणारा शिथिलपणा. [सं. स्थूल]

थोथाड-डी---थोतांड-डी पहा.

थोदरी-थोतरी पहा.

(होडी इ०ची): थोपत्रन धरणे. २ पाण्याची थाप: धका: बंधारा. शरमविणे.

े **३ मुकामः ट**प्पाः विरामस्थान. 'ह्या डोंगरांत चढतांना तीन थो(थाँ)ट, थाँठ-वि. नीच व अडमुठा; दांडगा; झाँड थोपी घ्याच्या लागतात.' ४ मुकामार्चे कारण. ५ (ल.) (कर्न परत करण्याच्या वेळी भांडणारा) 'थोट उद्धट रूपट।'-दा शेवट, मीमा: मर्यादा. (कि॰ राखणें; संभाळणें; टाळणें, टळणें). २.३.३०. म्ह० उठवळ सास थोंट जवाई. थो(थों)टाई, ६ घट उमें राहणें, दम धरून असणें; जागा संभाळणें. (कि० राखणें, टेवणें: धरणें: संभाळणें: बुडविणें: बुडणें, नाश करणें, होणें). थो(थां)रा, थोटक---वि. हातपाय इ० तुरलेला; वरचा आणीबाणीची वळ, पत संभाळणें: अबचें जतन, ' एवढचा रूप-यांनी माझी थोप धरली. '[ध्व. सं. स्या] थोपटणें-सिक. १ थापटणें ; हुद्ध हुद्ध थापडणें . २ फुस लावणे ; थापटून , गौजाह्न वश करों. [सं. स्फोटनं] ०टीच-वि. थोपटून आकार आणलेलें. घडलेलें (मडकें, मातीचें चित्र, पोळी, गोंवरी इ०). (वाप्र.) थोप राखणें-डेवरें-धरणें-पूर्वस्थितीत चारुविणें, राखणें,

> थोपणें-जिक्त. १ थांवणें; थांवविणें; टेक्नं अथवा नेटावा करविणें, साहाय देणें. ३ (पालखी, डोली इ०) खालीं ठेवणें; पालखीवाल्यांत हा शब्द रूढ आहे). ४ थोपटणें. ५ गति थांबण. ' बंधूसहित होता मार्गे । तया स्थानीं थोपला ।' -मुआदि २९.१५७. [सं. स्तुभू=थोब=थोप+णें]

थापविण-सिक, थोपणे प्रयो. पहा.

थोपाथोपी-सी. थांबविण; शांत करण; शमविण; कांहीं वळ दाबांत ठेवण (भांडण, सावकाराचा तगादा); थोपवाथोपव; समजावणी. [थोपणें]

थोंच--पुन. गुच्छ; झपका; गेंद; तुरा; पुंजका (गवत, वन-स्पति यांचा). २ (व.) लहान झाडांचा समुदाय. [सं. स्तोम] १०३९. [स. स्तोम]

थोब(बा)वाईक, थापर(ड)बाईक-नि. कोणीही जातां थेतां ज्याला चपराका माराव्यात असा माणूस

शोबर्णे - अफि. लाज्ये. 'आंगचेनि दळिभेडें। पांतां चंद्रविंब थोबर्डे। '-शिशु ४०७ [सं. स्तुभः, स्तोभ]

थोबाड-डी थोबकाड--नस्री. गालफड; थोतरी पहा. (कुरूपपणा, स्थूलपणा, घाणेरडेपणा इ० दर्शक निंदाव्यंजक शब्द व चपराकांची भीति दाखविण्याकरितां योजण्याचा शब्द. [सं. स्यपुट] (वाप्र.) ॰ ण-सिकि. १ तोडांत चपराक, चापटी मारणें. २ (ल.) विघडणें; विसकटणें; पराजित करणें. [थोबाड; सं. स्तुञ्धानम् -शर] ॰फोडर्णे-१ तोंडांत मार्गे. २ चांगली अहल घडविंगे. थोप---स्री. १ थांविवलेली, आटोपून धरलेली स्थिति; ॰रंगविण-तोंडांत मारणे. थोबाडांत माती घालणे-

थोम—पु. (व.) रोपाचा बुडखा; टोंब. आमच्या शेतां-तील गव्हाचा थोम मोठा आहे. [सं. स्तंब]

शोमाळणं—सिक. शांत करणें; शमविणं, थोपटणें; गोंजारणें. न पुरती । ' -शिशु ६५५. शोय—स्त्री. थुथुल्या पहा. (कि॰ घालणें; पाडणें). शोरी—वि. थोरवी, स्

थोय--न. (तंजा.) अंग (लुगडचार्चे). [स. स्था]

थोर-वि १ मोठा; स्थूल. २ (ल.) थ्रेष्ठ; पूज्य; सन्मान्य; वय, ज्ञान, कुल, पदवी, अधिकार इ०नीं मोटा 'थोर थोर महणती पळा। '-दावि २८१. (काब्यः) परिमाणार्ने, संख्येने मोठा: फार: बहुत, अतिशय 'आई थोर तुझे उपकार।' [सं. स्थविर; संशुल; फ्रें. जिप्सी-थुलो] (वाप्र.) ०करणैं-(दिवा) मालविणं. -थोरा-थोरस्या घरचा-(उप.) मोठ्या कुलांतील म्हणजे महार अथवा परवारी. सामाशब्द- • की-स्त्री. थोरपणा. • का कही-स्त्री. तवसें; मोठी काकडी. थोर मोठा-स्त्री. श्रेष्टः मोठाः सन्मान्यः पुज्यः उच्च वर्गीतील थोरचें-सिक. (गो.) बांधावर चिखल घालेंग. ०ट्र-वि. मोठॅ. 'तिऄं स्थनमंडळ निऱ्हां थोरटीं।'-शिश्र६५८. लोक भूमी काढिले।' -दावि २८१ थोरवकी, थोराई-स्त्री. मोठेपणा; ऐश्वर्य; मानमरातब; भन्यपणा; थोरपणा; कीर्ति. 'थोरीव नावडे किमपि दासा । ' -दावि ९१. थोरीब-मान-पु. मोठेपणा. 'थोरीवमानाची उठतां आवड ।' -दावि ३८. • वट-वि. १ मोठ्या आकारार्थे. २ मोठ्या खानदानीचा (मनुष्य इ०). ३ (ल.) मोठा; ऐश्वर्यवान; प्रौढ; सभ्य. ४ मोंटपणा. 'मानितां कृष्णाचा थोरवट। व्यर्थ तुम्ही।' -कथा १.१२.४८. ०वी, थोरी, थोरवाई-स्री. १ मोठेपणा; ऐश्वर्यः भन्यताः मानमरातव. २ वयामुळे प्राप्त झालेला मोठेपणा, मान. ३ कीर्ति: नांवलौकिक: प्रतिष्ठा: श्रेष्ठता: महत्त्व. 'मित्रथोरवी व्यर्थ दाविता। '-कचेसुच ३. थोराइ-वि. १ मोठा: बळकट: घट्ट: दांडगा: धीट. २ वयाच्या मानानें अधिक वाढलेला. ३ सामान्य असावा त्यापेक्षां मोठा. [थोर+हाड] थोराव-वा-पु. १ थोरपणाची जाणीव; अहंता; थोरवी. २ महत्त्व; विस्तार. शोरावर्णे -अकि. १ मोठे होणें; वाढणें. ' माझेनि आंगें थोरावेल। मज ते नांवरूप करील। ' -एहस्व ५.४९. २ बांधा, स्थूलपणा, मान्यता, गर्व, महत्त्व इ०कांनीं वाढणें. ' दिवसंदिवस अधिकच परी । व्यथा शरीरीं थोरावे. ' थोरी-वि. मोठी. ' थोरी उठिली उत्कंठा। '-स्त्रिप १.१.१२०.

थोर-सी. थुवर पहा.

थोरि—की. कड; कांठ. 'तंवं कुचतटाचिआं थोरिआं। देओ न पुरती।' –िहाञ्च ६५५.

थोरी—िव. थोरवी, मोठेपणा. 'हा रे किर्ती दळांची थोरी। कवणुंसे कवणां भारी।'-शिद्यु १०३०.

थोशीवडा--वि थोरपणाचा. 'दारिष्टें विवडाचि सर्वे, दवडा थोरीवडा पांवडा । -आसुदा ४९.

थों हं—न. (कु. गें.) कोयत्याची लांकडी मूठ; थक पहा. थों बेकार—पु. १ (महानु.) सवंगडी. 'तंव थों वेकारी भणि-तलें गोपालीं।'—दाव ७४. २ स्तोमकरी; पथकी.'मेळविले थों वं— कारीं। कडवां पाशीं।' –शिशु ५०२. [मं. स्तोम+करी]

द

्ट्रें-िव. मोठें. 'तिओं स्थनमंडळें निन्हां थोरटीं।'-शिशु६५८. क्टा-िव. १ (तुलनात्मक). मोठा; उच्च. २ वयाने वडील; राच्या एकंदर सात अवस्था असून शेवटचें वळण पहिल्याच्या अधिकारानें थेष्ठ. ० छा-कुंवर-पु. १ थोरला मुल्या. २ (७.) अगदीं उल्ट बनलेलें आहे. याची पहिली अवस्था अशोकाच्या पुन्नेवसु नक्षत्राला शेतकरी वर्गोतील रूढ शब्द. तरणा पहा. ० छी गिरनार येथील लेखांत, दुसरी पभोसा येथील लेखांत (हि.स. । पृष्ठे पद्मी-की. जायपत्री.० छी पहाट-की.रात्रीचे तीन वाजल्यापास्न सूर्योदयापर्थतचा काळ. ० छे घर-न. १ मोठें घर. २ (ल.) तुरुंग; वळच्या मधुरा येथील लेखामध्यें, चवथी इशानवंशी राजाच्या दारूचें दुकान; जिनालवाडा. ० छोक-अव. अंमलदार. 'थोर वळच्या मधुरा येथील लेखामध्यें, चवथी इशानवंशी राजाच्या दारूचें दुकान; जिनालवाडा. ० छोक-अव. अंमलदार. 'थोर वळच्या (इ. स. १ लें व दुसरें शतक) मधुरा येथील लेखांत, पांचवी राजा यशोधर्मन् याच्या वेळच्या (इ.स. ५३२) मंदसोर येथील लेखांत आणि सहावी जपानमधील होर्युजी येथील कीर्ति. 'थोरीव नावडे किमपि दासा।' -दावि ९१. थोर्राव-मान-पु. मोठेपणा. 'थोरीवमानाची उठतां आवड।' -दावि शेवटीं दिलेल्या संपूर्ण वर्णमालेत (इ. स. सहावें शतक) संपडते.

द्, द् कार—(सांके) १ हा शब्द अथवा हैं अक्षर इतर वर्णाच्या लोकांकड्दन ब्राह्मणांस जाणाऱ्या पत्रांच्या माध्यावर लिहीत. हें दंडवत (=साष्टांग नमस्कार) सुचिवतें. २ शंकरवाचक किंवा कल्याण म्हणून पत्राच्या प्रारंभीं ब्राह्मणाकड्दन इतर वर्णीयांस जाणाऱ्या उलट पत्रांत (आशीर्वादाबद्दल) वापरीत.

द--वि. देणारें. (सामासांत) सुख-द, दुःख-द; मोक्ष-द, धन-द, मान-द; इ० (=सुख देणारें, दुःख देणारें इ०) [सं.]

दईत-पु. दैत्य; राक्षस. [सं. दैत्य]

द्उंडी—स्त्री. डांगोरा; वातमी जाहीर करणें. [ध्व. सं.डिडिम] द्ऊड—स्त्री. धांव; पळ; शर्यत. (कि॰ मारणें). [सं. धावृ हिं.] द्उडणें—अकि. पळणें; धावणें; दौड.

द्फत-की. चिनीमाती, कांच, धातु इ॰ ये शाई ठेवण्याचे. पात्र; मधीपात्र. [अर. दवात]

द्खणी—वि. (गु.) दक्षिणी लोक (विशेषतः महाराष्ट्रीय). [सं. दक्षिण] झाला. ' -राज ५.६२. २ ढवळाढवळ. ३ ताबा. 'कुल राज्य | इतर शब्द उ० दगडमाती, धोंडा, माती, कपाळ इ० शब्द, जेव्हां आपर्ठे, देखील कर्नाटकिह आपणांस सारें दखल आहे.' -चित्रगुप्त एखाद्या माणसाची बुद्धि, ज्ञान, मालमत्ता वगैरे कुचकामाची आहे १२०. -वि. १ (हिशेबांत ६०) प्राप्त झालेला; पोहोंचलेला. २ असे दाखवावयाचे असर्ते तेव्हां उपयोगांत आणतात. जसें:-मांडलेलें; लिहिलेलें. ३ ज्ञात; परिचित; थुत (एखार्द काम, गोष्ट). त्याला काय येतें दगड ! त्यापाशीं काय आहे माती. -नि. (ल) (िक करणें, देणें; सुचिवणें; कळविणें). 'राजवीज खरें हें...सर्वीस अहः; अडाणी; मुर्खः; मंद बुद्धीचा (माणूस). ' बोधुनि दगडासि दखल आहे. ' -राज ८.१९८. [अ. दख्ल] •िगरी-स्त्री. १ कां न भागावें। '-मोउद्योग ११.५७. [सं. दषदुः का. दक्कड= माहिती: परिचय; प्रावीण्य (काम, ज्ञान इ॰संबंधीं). 'चारशें वर्षेपर्यंत मजबूत] (वाप्र.) • उचकर्णे-(ल.) एखाद्यावर तुफान रचणें; कोठें दखलगिरी अगर नांवही नाहीं.'-वाडबावा २.१५. २ देखरेख, एखाद्याविरुद्ध मसलत करणें. • उचलां-घेण-हाता-घेण-नजर टेवर्ण (कामकरी लोकांवर). (कि॰ राखर्णे; टेवर्णे). ३ बातमी फेक्फें - मारणें, दगस्मार करणें - (ल.) रागाने वेडावृन देणे; माहिती सांगणें. (कि॰ करणें; देणें). ४ ढवळाढवळ; जाणें; वेफाम रागावणें. दगड खाऊन दगड जिरविणे-(कर.) मध्यें पडणे. 'बापाजी मुसल्मान यासी दखलगिरी करावयास अतिशय सशक्त किंवा प्रखर कोठ्याचा असर्णे. ० च हंकडे टाकून गरज नाहीं. ' -राज १५.२९. ५ (ल.) उत्पन्न. 'तुम्हास कांहींच पाहुण-प्रत्येक उपाय अथवा युक्ति योजून पाहुणें: सर्व दिशांनीं पर्गणेयांत दखलगिरी न जाली.'-राज १.२३१. ०बाज-द-वि. प्रयत्न करणें. ०टाकृत ठाव पहाणे-घेण-तळ शोधणे अथवा (विशेषेकह्न कागदपत्रांत) कागदोपत्रीं समाविष्ट; माहीत अस- खोळी काढण्याचा प्रयत्न करणें; खुबीदार प्रश्न विचाहन दुस-लेला: अनुभवात असलेला: दाखल केल्यानंतर नमुद. 'त्यापैकी -याच्या मनांतील विचारांची अटकळ करणें. दगडन धाडे-मजुरा वावयाचे करार केले ते दखलबाज बार केले असेत. 🗸 (बायकी) सटरफटर क्षुद्र गोष्टी. दगडाखाली हात सांपडणें – -वाडसमा १.१७'४. २ नमूद केलेला; प्रविष्ट केलेला. (समासांत **गुंत**णे कांहीं दुःखकारक अडचणीत, पेंचांत, नुकसानकारक कामांत, पुढ़ील शब्दांशीं जोडून दखलबाद-कलम-जमा-खर्च-मजकूर- सांपडणे. दगडा खालून हात काढून घेरी-अडचणींच्या रकम). [अ.] व्हाइ-स्त्री. १ (विशेषेकरून सरकारी कागदपत्रांत कामांतून स्वतःस युक्तीनें मोकळें करून घंणे. दगडाचा दोर होत हत). मिळविरेली माहिती; अनुभव. २ (निकालांत न लागलेल्या नाहीं-भलत्याच वस्तुपासून भलत्याच वस्तुची अपेक्षा करणें या प्रकरणांची) नोंद; टिपण. (कि॰ करणें). [अ.]

दखळ—स्त्री. (व.) इजा; अपकार; धका. 'गाडी पडली पण आम्हास दखल झाली नाहीं. '

दखोण-स्री. दक्षिण दिशा. 'वीध्नेश्वरा दखीण भागें।' -उषा ९.९४. -पु. २ (गो.) दक्षिणेचा वारा. [सं. दक्षिण]

द्रक्खन-पु. नर्भदेच्या दक्षिणचा आर्यावर्त देश: दक्षिण हिंदुस्थान. [सं. दक्षिण; प्रा. दक्खिण]

दॅग-स्त्री. (गो.) कांठ (समुद्राचा, नदीचा किनारा, धोत-राची किनार).

इ॰ बुटण्याचे एक हत्यार. २ डंग; ढेकी (चुना, पोहे इ॰ कुट-ण्याची). [ध्व.]

ग्रंग. [फा.]

अवयवभूत पदार्थ. २ न्हावी लोकांचा वस्तऱ्यास धार लावण्याचा ऐकणारी स्त्री. -वि. १ श्रमदायक, कष्टकारक, कठिण व

दखल-पु. १ प्रवेश. 'लढाई न होतां किल्र्यांत दखल दगड; निष्णा. -स्त्री. मोठा खडक; शिला. हा शब्द आणि या दर्जाचे अथी. दगडाची साल काढणे, दगडाचा दोर काढणे-दुष्कर, अदुभुत किंवा अशक्य गोष्ट करणे. दगडाचे नांव धोंडा घोड्याचे नांव दगड-जेव्हां एखादी गोष्ट इतकी स्पष्ट असते कीं तिच्या संबंधाचा वाद फ़कट असतो अशा प्रसंगीं योजतात दंगडापरीस ई(वी)ट मऊ-(हाल अपेष्टा इ०) दोन स्थितींची, गोष्टींची तुलना करून त्यांतल्या त्यांत एक बरी असे दर्शविण: निरुपाय म्हणून मोठ्या संकटापेक्षां लहान संकट पत्करणें. दगडाशों गांठ पडणे-कठोर, गळप्रह अथवा न देते कळ इ० कांच्या तावडीत सांपडणे. दगडाशीं भांडणे-बलाढ्य शत्रु, दंग-पु. १ कागद तयार करतांना जुने तरट, सण, जुने कागद। मोठी अडचण, कठिण काम इ० कांशी झगडणे. दगडास पाझर आणण-येणे-फ्ररणे-निघणे, दगडास पान्हा आणणे-नैसर्गिक नडी, अंडचणी न जुमानतां आपले हेतृ सिद्धीस नेर्णे; दंश-वि. १ आश्वर्यभितिः; चिकतः, दिइमूदः, विस्मितः, सर्दे. किटिण हृदयाच्या अथवा कंजूष मनुष्यास द्रव आणणेः; अज्ञाक्य २ (निंदाव्यंजक) संतुष्ट; खूष; समाधानी. ३ निमप्त; चूर; गर्क; गोष्ट घडवून आणणे; दगडापासून दूध काढणें. सामाज्ञब्द-• खाण-णी-स्री. दगडां ची खाण. • घादा। -वि. १ हेंगाडा ;रानटी दगरली - स्नी. (तंजा.) दगडी (पदार्थ ठेवण्याची). [दगड] अडाणी; अकुशल (न्हावी, कारागीर इ०). २ ओवडधोवड, दगड-पु. १ थोंडा; फत्तर; शिला; शस्त्रावांचून सामान्य वाईट आकाराचा (जिन्नस). • बाद्गी-स्त्री. १ कठिण, श्रमाचें प्रयत्नांनी फुटत नाहीं व पाण्याने विरघळत नाहीं असा पृथ्वीचा काम. २ (माण.) दळण्याचे काम खेरीजकहून इतर काम न दु:खदायक (काम). २ कष्टाळु; हृदून, तदून, झदून मेहनत करणारा; व निस्तारण्यास दोहींसहि अवघड अथवा त्रासदायक काम, गोष्ट. उद्योगी. ३ त्रासदायक रोतीनें हृ करणारा; आग्रही; घासा- द्गडावरची रेघ-स्त्री. कधीं न पुसला जाणारा टसा; न मोड-घिरया. [दगड+घासणें] दगड(डी)चौथ-स्त्री. गणेशचतुर्थी. णारी चाल; न फिरणारें शासन; खोटे न टरणारे शब्द; वजलेप, (या दिवशीं जर चंद्र पाहिला तर चोरीचा आळ येतो म्हणून तो कायमची अथवा खात्रीची गोष्ट, याच्या उलट पाण्यावरची रेघ. टाळण्यासाठीं दुस-यांच्या घरावर दगड फेंकण्याची जुनी पद्धत दगर्डा-वि. १ दगडाच्या जातीचाः दगडाचा केलेलाः दगडासंबंधी. होती यावहन हृढ). •छाप-पु. शिळाछाप, लिथोप्राफ या २ दगडमय; दगडाळ. दगडी आंबा-पु. एका जातीचा आंबा. इंग्रेजी शब्दास प्रतिशब्द, तें यंत्र; किंवा लिहिण्याची तसली त-हा. याची साल जाड असून हा पिकावयास फार दिवस लागतात. •तळो-स्री. उचलून दुसरीकडे नेतां येण्याजोर्गे दगडाचें भांडें; दगडी काव-स्री. कावेची कठिण जातः लोखंडी काव. दगडी दगड कोहन तयार केलेलें ताट, वाटी, दगडी (कढी इ० पातळ कोल्लमा-पु. खाणींतून निघणारा कोळसा; हजारों वर्षीपूर्वी पदार्थ ठेवण्याची). •पोळ-स्नीन. (चुना, माती विरहित) नुसत्या पृथ्वीवरील अरण्ये व वनस्पती भूकंपादि कारणाने भूगर्भोत गाडल्या दगडांची घातलेली भिंत, गडगा. [दगड+पोळी] ॰पोळ-न नकली अथवा खोटें पोवळें. ०फूल-न. पावसालगामध्यें दगडांवर हा कोलसा बनतो. दगडी जोंधळा-शाळ-पु. जोंधळणची (अथवा लांकडावर) उगवणारी पांढरी वनस्पति. हिचा औषधांत व मसाल्यांत उपयोग करतात. रंग पांढराकाळा मिश्र असतो. िसं. गिरिपुष्पक; हिं परंगर का फूल; ब. शैलेज; गुज. पत्यरफूल; तेलगु-शैलेयमनेदन्यमः फा. दहाल । ॰फोड-स्री. कठिण आणि कष्टाचे काम; महत्प्रयासाचा उद्योग. वि. १ कठिण; अववड; दु:खदायक श्रमार्चे (काम). २ परिश्रमी; जबरदस्त; प्रचंड (निश्चयाचा प्रयत्न अथवा वर्तन). ३ जोराचे; जाचक; कडक; कटु; राग आणणारे (भाषण). ४ सडसङ्गन पडणारा (पाऊस); भडिमाराचा; तडाक्याचा (मारा). •फोडीचे काम-अतिशय अववड अथवा श्रमाचे काम. •फोड्या-वि. १ दगड फोडणारा. २ दगडफोड (-वि.) पहा. ३ हरी; आग्रही. कपाळफोडचा पहा. • मय-वि. (अप्रशस्त पण रूढ) ज्यामध्यें फार दगड आहत असा; दगडाळ;(देश,जागा इ०).oमाळ **्रान**-पुन, दगडांनीं व्यापलेलें, भरलेलें (रान, जमीन, ओसाड प्रदेश) • शिवणी-स्री. (बायकी.) एक खेळ. यांत एका मुलीनें डाव घेऊन बाकीच्या मुलीनी दगडावर उमें राहावयाचे व त्या मुली आपआपले दगड बदलीत असतांना डाव घेणाऱ्या मुलीनें त्यांनां शिवावयाचे व ज्या मुलीस ती शिवेल त्या मुलीवर डाव जाऊन पूर्वी जिच्यावर डाव होता तिने दगडावर उभ राहून खेळावयास लागावयाचें. ०सर-स्त्री. पावसाची जोराची सर, वृष्टि. [दगड+ सर=वृष्टि] •ळ-इाळ-वि. दगडांनीं भरलेली; लहान लहान गोटे सदा चिन्ताकांत; सदा शंकेखोर, संशयी. [दगदग] असलेली; दगडमय (जमीन). महु॰ बायको तोंडाळ, शेत दगडाळ. दगडाचा माच, दगडाची माचण-पुली. दगडांचा अथवा श्रमणे. 'विदेसी बहु दगदला। विश्रांती ध्यावया आला।' -दा खडकाचा थर.दगडाची छाती-स्री. १ (ल.) साहसी, निर्भय, ३.४.२७. [दगदग] बेदरकार; धैर्यवान् व सोसक मनुष्य. २ धारिष्ट अथवा प्रचंड धैर्य, दृढनिश्चय; दिलेरी. (क्रि॰ करणें). द्गडांचे पैंब-न. १ संबंध. २ गैरमर्जी; आकस; राग; वैर. दगडांनीं भरलेलें पेंव. २ (ल.) कठिण; असाध्य काम (लप्न वगैरेचें) करण्यास, सहन करण्यास कठिण व त्रासदायक असे काम, गोष्ट. णारे इ०कांचा); गदी; कल्होळ. २ कुस्त्यांचा फड. ३ धुमाकुळ; 🚛 • दगडाचे पेंव घालतां खळबळ काढतां खळबळ=तयार करण्यास | घांगडधिंगा; धामधूम; दंगा; आरडाओरड. [फा.]

गल्यावर त्यांच्यावर अनेक रासायनिक किया होऊन त्यांपासून एक जात. याचे कगीस भरदार असून दाणा कणखर असतो. दगड़ी नियु न. निवाची एक जात. याची साल जाड असते. याचा उपयोग रंगांत वंगरे करतात. हें खाण्याजोगतें नसतें. दगडी मुरुम-पु. १ मुहमाची कठिण जात. २ दगडाचे फोडून केलेले लहान लहान तुकडे: बारीक खडी. मुह्म पहा. दगडी सुपारी-स्त्री. सुपारी पहा. द्रगर्ड: हळद्-स्त्री. गर्द तांबडचा रंगाची हळदीची कठिण जात. दगड्या-वि. १ जड: टोंब्या; मुखे टोणपा. २ (मुलांच्या खेळांत) संख्या पुरी करण्याकरितां घेत-लेला काल्पनिक मुलगा; पित्त्या; (कों.) जवरामसणा. दगङ्खा धींडशा-पु. दांडगाईनें मनुष्याचें अथवा वस्तुचे नांव विचारणा-रास उत्तरादाखल दिलेलें त्या मनुष्याचे अथवा वस्तुचे नांव.

द्रगडी-स्री. १ दगडाचें भाडें. २ (ल). बायकांच्या छातीवरील कटीण गांठ; अवाळू.

दगदग—स्री. १ खबदवः, उपद्यापः, त्रासः, कष्टकारक, त्रास-दायक श्रम; कंटाळा येण्याजोगा परिश्रम; महत्कष्ट. (कि॰ काढणें). २ काळजी; कळकळ [ध्व !] दगदगणें-अकि. शिणणें अथवा वीट येण; त्रासुन दमून जाण; भागण; गळून, थकून जाणे.

दगदगा--पु. दरारा, भीति उत्पन्न करण्याचा गुण.

दगदगी-नि. कळकळीच्या, काळजीच्या अंत:करणाचा;

द्गद्ण-अकि. (व.) दगदगीमुळे त्रस्त होणे; त्रासणे;

द्(द)गदावा-प. १ (राजा.) हक्षः, वारसाः, दावाः, स्वत्व-

दंगल-पु. १ अव्यवस्थित मंडली, जमाव (गाणारे, नाच-

टाचीं कृत्यें.

द्गलचे-अित. (गो.) नासर्गे, डागळेंगे. [डागळेंगे] दगला सामान-पुभव. नरमिना, छीट, शेले, सुत, ताफता वगैरे वख्नें. [हिं.]

दगा, दगाफटका--पु. १ कपट; लबाडी: खोटा व्यवहार; ठकवाजी; लुच्चेगिरी. २ भय; कूटघात; अपाय; धोका; धोक्याची अथवा गुप्त नुकसानीची जागा. ३ जादू, विष, मूठ (यांपैकीं जेव्हां एकार्दे मरणाचे किंवा आजारीपणाचे कारण आहे अशी कल्पना असते तेव्हां हा शब्द योजतात) ४ कपटाचा अथवा द्रयाचा वहीम; फसवेगिरीचा संशय. 'तुमच्या मनांत दगा गेला.' [फा. दघा] दगाइं-वि. दगेखोर. 'पांच पत्रास दगाई होते ते काह्रुन दिले. ' -होकै १५६. [फा. दघाई] •खार्ण-फसर्गे. •देर्ण-कर्ण-फसविण; घात करणें. दगेखोर-वि. दगलबाज; लुच्चा; कपटी; अप्रामाणिक. दगेखोरी-स्री. दगलबाजी; विश्वासघात. दगे-बाज-बाजी-वि. दगलबाज-जी पहा. [फा.]

दंगा-पु. १ गडबड; गोंधळ; धांवाधांव; पळापळ (बंडाची, स्वारीची इ॰). २ (एखाद्या सांथीनें केलेला) नाश; कहर. ३ (मुलांची) आरडाओरड; उपद्रव; तंटा; झगडा; बखेडा; भांडण. ४ ओरड; गलबल (असंतुष्ट कामकरी लोकांची). ५ अनर्थ; राग; जळफळ; आदळआपट. [हिं.] ॰ धोपा-पु. गलबल; गडबड; ओरड; हुल्लड, धामधूम.

दगागण -अकि. १ कचरण; नमण; गळण; खचण; कचकणं: बुडणे; भिकन माधार घेणे. २ दमणें; भागणें; नाश होणें, कोल-मडणें; पडणं (अपघात इ॰ मुळें). [दगा]

दगायणं - अकि. १ पेंचांत सांपड्न नाश पावणें; कांहीं कप-टाने किंवा अकस्मात घाला पड्न अथवा विश्वासघाताने मरणे. २ धोक्यांत सांपड्न नाश पावणें; मरणें. [फा. दघा] दरोमात-स्त्री. विश्वासघाताचे अथवा कपटाचे महत्कृत्य अथवा पराकाष्ट्राः कपटप्रबंध. [फा, दगा+मात]

दगेदगे -- उद्गा. इत्तीला पुढें हांकलताना योजावयाचा शब्द. [ध्व.]

व्यथ-वि. १ जळलेलें; भाजलेंलें. २ (ल.) करपलेलें; नास लेलें; बिघडलेलें; सर्वस्वीं कुजलेलें; भ्रष्ट झालेलें; कलंकित किंवा द्षित झालेलें; नाश पावलेलें. 'मन दाध स्त्रियेचे ठायीं।'

द्रगळ—स्नी. फसविण्याची युक्ति; लबाडी; लुक्चेगिरी; विश्वास [सं.] (वाप्र.) ० णें—उक्रि. भाजणें. 'परि तें बीजें जैसीं दग्धलीं। ' षात; निमकहरामी; कपट. [अर. दघलु] ०फस्सल्ल-स्नी. मुद्दाम, नज्ञा ४.८३. सामाशब्द - ०तिथि-स्नी. अशुभ; अपवित्र तिथि. जाणुनवजून केलेली लुच्चेगिरी; कपट, दगाफटका. [दगल द्वि.] [सं.] • पटन्याय-पु. जळलेल्या कपडयाप्रमाणे निरुपयोगी. जगत् •बाज, दगाबाज-वि. लुच्चा; कपटी; विश्वासघातकी; निमक- शून्य व मिथ्या आहे हैं बोलतांना उदाहरणाकरितां योजलेला शब्द-हराम; फसन्या. •बाजी, दगाबाजी-की. कपट; ठकवाजी; समुदाय. •योग-पु. अञ्चभ, अमंगल योग. बुधवारी तृतीया, सोवेगिरी: हिक्मतगिरी: विश्वासघात: अप्रामाणिक अथवा कप- मंगळवारी पंचमी, गुरुवारी षष्ठी, शुक्रवारी अष्टमी, सोमवारी एका-दशी, शनिवारी नवमी व रविवारी द्वादशी या तिथी आल्या असतां हा योग मानितात. ०वय-वि. जाळावयाचे: जळण्याजोगें: जळ-णारा; खाक होणारा. • दार्फरा-स्त्री. १ मिठाईचा एक प्रकार. २ जाळलेली साखर: मद्यांना रंग देण्याच्या कार्मी हिचा उपयोग करतात (इं.) कॅरॅमल. •हरूत-स्ती-वि. दैवहीन; विन भरभराटीचा; उतरत्या पायरीचा; अपयशी (मनुष्य, काम); प्रति-कुळ (दैव); दुर्दैवी; अवलक्षणी; अपशकुनी; उजाड (देश, गांव, घर, जागा). याच्या उलट पद्महस्त. ० हस्ती-वि. वाईट नशीबाचा; दुर्देवी.

द्वक-ली. १ आकस्मिक भास. २ (ल.) भीति; धका; अचका. (कि॰ वसमें). [ध्व. १] (.वाप्र.) ० खाण-भीति वाटणें. 'तेर्णे दचक खाऊनि मानसीं।' -दावि ३६८. ० जें -अिक. १ बुजर्णे; बिचकर्णे; चमकर्णे; धक्का बसर्णे (भीतीमुळे मनास). २ थक होंगें; चरकरें।; भेदलन जागें; आश्चर्यचिकत होगें. 'दचकित नृप सारे देखतां अंतरंगीं। ' -वामन, सीतास्वयंवर ८. ० छा-पु आक-स्मिक धका; धसका (भीतीचा, दु:खाचा). (कि॰ भरणें; होणें; जाणें). द्चका-पु. (मनाला बसलेली) भयाची, दुःखाची, आक-स्मिक छापः, धकाः, आघातः, वचकः, भीति. (कि॰ बसर्णे). [दचक]

दचकला-पु. चरावयास सोडलेल्या गुराच्या एका बाजूच्या पुढच्या व मागच्या अशा दोन पायांस मिळून बांधलेखी दोरी; कळवा.

द्वकळी---स्री. लहानशी उनकी. [ध्व.] द्च(चा)ड-वि. (व.) अंगापिंडानें जबर; मजबूत; दांडगा. ' मुलगी मुलाहून दचड सापडली. ' [हिं. सज्जड]

द्वडणें—उकि. (ना) आदळणें; आपटणें. [ध्व.] दचाडणे—सिक्रे. (व.) पुढें चालावयास भाग पाडणें. [डच्चू ?] `

द्वायून-किवि. (व.) भक्रम; पूर्ण; पुरेपूर; भरगच्च; खच्चून. ' दच्चावून भरलेलें पोर्ते उचललें. '

कराचे उत्पन्न. [पो. डेसिमा]

दटों -- उक्ति. भारावणें; दडपणें; जोरानें दावणें. 'देह दु:खाचेनि डोंगरें। दाटिजो पां परि भारें। चित्त न दटे। '-ज्ञा ६.३६९. [का. दहिस: हिं. डाटना]

[का. दहिस्र]

घालणें; खडसणें; खरडपट्टी काढणें; धमकी देणें. ' दटावनहि देशि बा अमृत नेदिजे घातुके। ' - केका ९० का. दिस]

दद्रा, दद्रशा-पु. १ बूच, झांकण. २ (ल.) खडसावणी; खरडः दांडगाई: धमकी: उत्र भाषण: नेट. १ दडपण (कि॰ देणें). िका, दहिस्री

दद्या-पु. (सोनारी धंदा) सांखळीच्या कडयांचा मधला फगीर भाग उठन येण्याकरितां उपयोगांत आणावा लागणारा खिळा.

दटरुखा —पु. इंजिनच्या पंचपात्रांत (सिलिंडरांत) मार्गेपुढे जाणारा व वाफेच्या प्रसरणशक्तीमुळे गति उत्पन्न करणारा धातु-मय रूळ: (इं.) पिस्टन.

नदीकिनाराः कांठः (वस्त्राचे) दोन तुकडे जोडण्याकरितां घात- अथवा अवघड श्रमाने ताठण (शरीर, अवयव). [दंड] दंडासन-न. लेली शिवण. (कि॰ घालणे). [प्रा. दंडी=जुन्या वश्राचा सांधा] ६ आळसाने (जमीनीवर) पाय ताणुन पसरणे, निजणें: सरळ हात-लांबी मोजण्याचे परिमाण, चार हातांची काठी. २००० दंड म्हणजे पाय पसहन आळसाने पडणे. (कि॰ घालणे). [सं. दंड+आसन] एक कोस. ७ वेळेचे परिमाण, चोवीस मिनिटें. ८ पैलवानांच्या दंडाह-वि. दंडय; दंड करण्यास योग्य. [सं.] दंडित-वि. १ व्यायामाचा एक प्रकार, जोर. ' आनंत्या नित्यनेम उटतो दंड शिक्षा केलेला; दंड केलेला. २ (ल.) निप्रह केलेला; वश केलेला; सवाशें काढितो ।'-ऐपो ६७. (यावरून) एखारें कठिण काम अथवा मारलेला; ताच्यांत आणलेला. [सं.] दंखिता-वि. शिक्षा कर-प्रचंड उद्योग. (कि॰ काढणें, पेलणें). ९ कमानें उतार असलेली णारा: मारणारा: शिक्षा करितो तो. [सं.] दंखिया-प. १ बारा किंवा निमुळती पण लांबट टेंकडी, सोंड (पर्वताची). १० डोंग- ते पंधरा हात लांबीचे धोतर, लुगडें २ बाजाराचा बंदो-राच्या माथ्यापासन पायथ्यापर्येत असलेला उतार, ओघळ, अर्हद बस्त करणारा छोटा अधिकारी; पोलीस मुकादम. [हिं.] दंडी-बाट: दंडवाट ११ पर्वताच्या रांगेची एक लहान शाखा; डोंग- पु. १ दंड धारण करणारा; सन्याशी. २ द्वारपाल. ३ -स्त्री. अध्या राच्या माध्यापासन तो पायध्यापर्यंत वांकडीतिकडी गेलेली खड- दंडापर्यंत बाह्या असणारी चोळी. [सं.] -वि. १ दंड धारण करणारा. कांची ओळ. १२ (कवाईत वगैरे प्रसंगीं केलेला) सैन्याच्या रचनेचा २ दंड म्हणजे उभी जाड शिवण असलेला (कपडा). दंखी-स्री. एक प्रकार; रांग, फरा; व्यूह. 'तया दंडीं क्षोभलें। लोकत्रय।'-ज्ञा मेण्यासारखें, चार माणसांनी उचलावयाचें टोपलीचे वाहन. डोंगर १.१६५. १३ ताठ उमें राहण्याची अवस्था. १४ जिंकणे, ताञ्यांत, चढतांना हींत मनुष्य बसतो व हमाल ही खांदावर वाहतात. [हि.] क्यांत आणणे. १५ अपराधाबद्दल शिक्षा म्हणून घेतलेले द्रव्य, पैसा; दं दुका-पुत्री. (काव्य) हाताचा पुढवा भाग. -मोको. दं दुका, जातींत परत घेण्यासाठीं दिलेलें प्रायश्वित. १६ रताळीं, ऊस ६०लाव- दंडुकाँगे, दं(दां) हुक, दं डोका-पुन. सोटा; बडगा; दांडकें; काठी; ण्याकरितां मातीचा केलेला लांबट उंचवटा, वरंबा. १७ तडाका. 'निंदा लांकडाचा लहानसा जाड तुकडा; शिपायाच्या हातांतील सोटा. [सं. निस्तेज दंडी । कामलोभावर पडी।' -ज्ञा १३.४९४. १८ हिंसा. दंड] दंडुकेशाही-स्त्री. मारहाण किंवा जुलूम करून अंमलगाज

दरावणी-ण-स्त्री. जरबः धमकावणीः, दरडावणीः, दहशतः. १९ पाठीचा कणाः 'माजी उभारलेनि दंडे । शिरकमल होय गार्ढे । ' -ज्ञा ६ २०२. [सं.] (वाप्र.) •आवळणें, बांधणें, ढंडाला दरा(च)विर्ण-सिक. भीति घालणें; दरहावणें; दहशत काढण्या लावण-चतुर्भेज करणें; कैद करणें. ०थोपटणें-१ बुस्ती खेळण्यापूर्वी दंड ठोकण: कुस्तीस सिद्ध होणे. २ (ल.) साहसानें अथवा कोणासिह न जुमानतां एखादें कार्य करण्यास उमे राह्रणे. ॰थोपटून उभै राहर्णे-(ल.) वाग्युद्धास तयार होणें. **्दरदरून फुग**ों-आपल्याशीं कुस्तीला योग्य असा गडी पाहिला म्हणजे पहिलवानाचे दंड स्फुरण पावन फुगणे. ॰फुर-फूरणे-मारामारीची, कुस्तीची वगैरे उत्कट इच्छा होउन दंड स्फ़रण पावणें. ०भरणें-तालीम वगैरेमुळें दंड बळकट व जाड होंगे. •भर्णे-शिक्षेदाखल पैसा देंगे. दंडास दंड लावन-घांस्न-क्रिवि. बरोबरीच्या नात्याने: सारख्या सन्मानाने. दंडाला माती लावणें-कुस्तीला तयार होणें (कुस्तीपूर्वी दंडास दंड-पु. १ काठी; सोटा; छडी; सोडगा; दंडा. २ मार; माती लावतात). दंडपासून साधित शब्द- दंडादंडी-की. शिक्षा (शारीरिक). ३ शिक्षा म्हणून घेतेलेला पैसा; याचे मारामारी; काठशांची झोडपाझोडपी; कुस्ती; झोंबी. [दंड] राजदंड, ब्रह्मदंड जातिदंड असे तीन प्रकार आहेत. सरकारी दंडायमान-वि. १ (अखंडित काठीप्रमाणें) निर्मर्याद; अपार न्यायपद्धतीनें गुन्हा शाबीत झाला म्हणजे शिक्षेदाखल सर (वेळ, काळ). २ मध्यें पडलेला, आडवा पडलेला, पसरलेला. कारांत भरावयाचा पैसा. ४ खांद्यापासून कोंपरापर्यतचा हात. ५ [सं.] दंडारणा-पु. सोटा; सोडगा; बडगा. -वि. जाड: केलेल्या, पाडलेल्या भागांच्या खुणांकरितां शेतांत किंवा बागांत स्थूल; घन (वस्तु); बळकट; मजबूत; जाड (मनुष्य, पशु). घातलेला मातीचा उंचवटा; बांध: गडगा; पाणी जाण्यासाठी दंडारा-ळा-वि. (शिवण) ज्यास दंड घातला आहे असें: मध्यें दोहों बाजूंस उचवटा करून पाडलेली सरी, पाट; (बे.) शिवण असणारें (वस्न, कपडा). [दंड] दंडावर्ण-अफि. थंडीनें 'ऐसा मनें देहें वाचा। सर्व संन्यासु दंडाचा।' -ह्या १३.३१०. विण्याची पद्धति; पाशवी बल; दांडगाई. 'पोलिसांची दंडकेशाही

अलीकडे फारच वोकाळली आहे.'-केसरी १६-४-३०.दंडक्या- जय अर्थातच दंडपूपिकान्यायानें होतो. [सं.दंड=काठी+पूपिका= वि. काटीनें मार देण्यास संवकलेला; दांडगा; जबरदस्त. दंडेरा- पोळो+न्याय] ०प्रणाम -पु. साष्टांग नमस्कार; लोटांगण. 'दंड वि. दंडारा पहा. दंडेल-ली-वि. दंडासारखा; अरराव, अडदांड; प्रणाम करोनिया। '-गुच ९.९. ०प्राय-वि. दंडासारखा; साष्टांग झोंड; मुख्यत्वें, जो कर्ज परत फेडण्यास नाकवूल असतो तो; (नमस्कार). 'करी दंडश्राय नमन । ' -गुच ४१.१४. • फुगडी-दंडक्या (मनुष्य). दंडेली-स्री. अरेरावीची वर्तणुकः, दंडेलपणाः स्री. (मुर्लीचा खेळ) परस्परांच्या दंडांना (र्किवा खांदांना) धरून दांडगाई; जबरदस्ती; अन्याय; सामर्थ्याचा दुरुपयोग (मुख्यत्वे उभ्याने फुगडी खेळण्याचा एक प्रकार. [दंड+फुगडी] •फ़रई-देण न देण्यासंवंधीं). दं इच-वि. १ शिक्षा करण्यास योग्य. २ फू(पू)रोई-स्त्री. १ दंडासाठीं केलेली जप्ती; दंड. २ (अधि-आघात. [सं. दंड+थडक] •दास-पु. दंडाबद्दल गुलाम होऊन राहिलेला मनुष्य. [सं] ॰ धारी-पु. यम. ' नुपेक्षी कदां कोपल्या दंडधारी।' -राम २७. -वि. १ हातांत काठी असलेला. २ (ल.) संन्यासी. • नायक-पु. कोतवाल; पोलिसांचा अधिकारी. 'संव सारीत पातीनिलें। दडनायका पार्शी। '-शिश ५०४, ०नीति-स्री. १ नीतिशास्त्र; नीतिः संसारांतील वर्तुणुकीचे आणि व्यवहाराचे कायदे. नियम. यालाच दंडनीति, अर्थशास्त्र, व्यवहारशास्त्र, दृष्टार्थ-शास्त्र, हे जवळजवळ पर्यायशब्द आहेत. २ (कायदा) शिक्षा कहन दाबांत ठेवण्याचे शास्त्र. हे राजनीतीच्या चार भागांपैकी चवथें होय. ३ अर्थशास्त्र, आन्वीक्षिकी पहा. [सं.] ० एज-न. न्यायांत खोटा ठरला म्हणजे त्यापासून दंड घेण्याचे पत्र. [सं.] ०पक्ष (करण)-न. (नृत्य) पाय अर्ध्वजान करणे व त्यावर उजवा हात लताख्य करीत राहणे. [सं.] ॰ संग्रुतहरूत-पु. (नृत्य) हात हंसपक्ष कहन बाहू पसहन एका हाताने दुसऱ्या हातास एकदां कनिष्ठिकेपासून आरंभ करून आंतील बाजुने बाहरच्या बाजुस विळखा घालगें; नंतर कनिष्ठिकेपासूनच पण बाहेरील वाजुनें प्रारंभ कहन आंतील बाजुस विळखा घालगें. [सं.] ०पार्गा-पु शिव: यम. -वि. ज्याच्या हातांत दंड आहे असा; धट्टाकट्टा व दांडगा: गलेल व झोंड; आडदांड. [सं.] ॰पाद-(आकाशी, चारी)-वि. (नृत्य) नूप्रपाय पुढें पसहन क्षिप्त करणें म्हणजे कंचित पाय उचलन दुसऱ्या पायाच्या वाहेरील बाजुस पोटऱ्यांचें स्वस्तिक होईल अशा प्रकारें टांचेच्या भारावर टेकर्णे व मग तें स्वस्तिकां-तील पाऊल उचलून पसरणें व खार्टी टाकतांना अंचित कहन दुसऱ्या पायांत अडकविणें. [सं.] ०पारुष्य-न. १ कडक. कठोर शिक्षा. २ काटीनें हुला करणें; छडचा मारणें; ठोंसे देणें: मारणें (हात, पाय, शस्त्र इ० कांनीं). ३ (कायदा) हहा; भय प्रदर्शक रीतीनें हात किवा काठी उगारणें, मारणें. [सं.] ॰ प्रिपिकान्य। य-पु. (उंदरानें काठी नेली त्या अर्थी तिला बांधलेली पोळी खाल्ली हैं उघडच होय यावहन) कार्यकारण. अंगउपांग, प्रधानअप्रधान यांचा न्याय: ओघाओघानेंच प्राप्त

दंड करण्यास योग्य. [सं] दंडखाप्रमाण-किति. शिरस्त्याप्रमाणें. काऱ्यानें) बेकायदेशीर वसविलेला दंड; बेकायदेशीर दंड बसविणें. सामाशब्द - ॰थडक-स्री. खांद्याच्या बाहरच्या भागाने केलेला (कि॰ घेणें, देणें; भरणें). ॰वळी, कीपरवळी-स्री. (व.) (दंडावरची) वांक; स्त्रियांचा एक अलंकार. [दंड + वेली] •वाट-स्री. १ (उजाड, भयाण असा) लांबच लांब रस्ता: जवळपास गांव, वस्ती नाहीं असा रस्ता. २ टेकडयांच्या कडेनें गेलेली अहंद पायवाट. ३ एकमेकास मिळणारे रस्ते. •वान-वि. काठी, दंड, वंत्र इ॰ हातांत घेणारा [सं.] • विकल्प-प्र. शिक्षेची अदलाबदल: शिक्षा कमी द्यावी की अधिक द्यावी याविषयीं विचारणा. [सं.] •सरी-स्री. (बागेमध्यें) पाणी जाण्याकरितां खणलेला लहानसा पाट, चर, खाचण; तसऱ्यांच्या वाजुचा पाट. [दंड+सरी] •स्नान-न. घाई घाईने केलेले अर्धवट स्नानः, नद्यादिकांच्या ठिकाणीं अंग न चोळतां केकळ दंड मात्र भिजतील अशा प्रकारचे केलेलें रनान, काकरनान; पाण्यांत एक युचकळी माहन केलेल स्नान. [सं.]

दंड-वि. हुई।; उद्धरः, हेकरः; झोंडः; जबरदस्त.

दद्धक-ग-सी. (गो.) पावसाची मोठी सर. [ध्व.]

दंडक-पु. १ चाल; संवय; प्रधात; पद्धति; संप्रदाय; परि-पाठः वहिवाटः नियमः 'ऐसा ज्याचा दंडक। अखंड पाहाणे विवेक।' -दा १९.१०.१३. २ (काव्य) एकसमवृतः; अक्षरे २७; गण न, न, र, र, र, र, र, र, यति शेवटीं. ३ दळण वळण: वाग-णुक. ४ (भयाण आणि ओसाड असा) लांब रस्ता; लांबट जागा. ५ बाह; हात. ' हा तुझा निववं दंडक राया। जो समर्थ सकदंड कराया। ' [सं. दंड]

दुइक्रण--न. (कों.) दावण्याकरितां टेवलेलें वजन; चेपण; दडपण. [सं. दृढ़]

दुडकाँग-सिकि. १ (कों.) दडपण; वर वजन ठेवून दावणं. २ (ठांसन) चेपमें. [दडपण]

दंडकारण्य---न. नर्मदा आणि गोदावरी या नद्यांमधील अरण्यमय प्रदेश. दंडक राजाच्या नांवावरून. [सं. दंडक+अरण्य] दडकुली—स्री. १ लपंडावाचा खेळ. २ स्वतःस लपविणे: फरारी होणें; दडी मारणें. (कि॰ देणें; मारणें). [दडणें]

दडग-न. (गो.) कपारी; खडकाळ डोंगर. [का. दडी=ताटी] द्वडंगा--पु. (व) आरडाओरडा; दंगा; अन्यवस्था, दांड-झालेली गोष्ट. उदा॰ राजाचा जय झाल्यानंतर त्याच्या मेनेचा ताई. ' एवढचा दडंग्यांत आष्ट्हाला कांहीं सुचेना. ' [दंगा]

द(दं) हुगी-स्त्री. अमीची ज्वाळा. 'पंचामीची दहगी। खोलवीजती शरीरालागीं। '-ज्ञा १७.२५५.

दंडों -- न. सोडगा; दंडा. [सं. दंड]

वड़रों अळं--न. अळवाची मोठी व पांढरी एक जात.

दहण—स्रीन. १ लपण्याची जागाः लपण्याची खळी. गृहाः कपार. २ आसरा. [का. दड-तट, किनारा]

ढडणी-णें—स्त्रीन. १ खोदणाराचें, नकसगाराचें एक हत्यार. २ (सोनारी धंदा) सांखळीच्या कडीचा खडबडीतपणा जावा म्हणून टोकाशीं अर्धवर्तुळाकार असा किंचित् वांकविलेला जो मोळा त्या कडीवर ठेवून वरून ठोकतात तो. दहणें-कडीचा खडबडीतपणा घालविणें.

दस्रें -- अक्रि. लप्णें; छपून राह्णें. स्वतःस लपविणें; गुप्त राहण. ' किति पडती किति दडती कितिएकांची धृतायुर्धे गळती। -मोक्ण ४५.१८. [का. दडी=ताटी, तही]

दुड्णें-सिक. दाबणें; दडपणें; (क.) (दागिना इ० कांवर ठसा) ठोकणें.

दंडों -- सिक. १ (मुख्यतः मार देण्याच्या रूपानें) शिक्षा करणें. ' म्हणऊनि स्वधर्म जो सांडील। तयातें काळु दंडील। '--ज्ञा ३.११२. २ (काव्य) पैशाच्या रूपाने दंड करणें; खंडणी बसविणें. ३ मारणें: निग्रह करणें: दमन करणें (वासना, मन इ० प्रायश्वित तप इ० कांनीं). 'बाहेरल्या वेषें उत्तम दंडिलें। भीतरीं मंडिलें नाहीं तैसें। ' ४ (क.) योग्य होणें; साजणें, शोभणें. [सं. दंडन]

दुइदु-डां-किवि. जलद चालतांना, पळतांना, पायानीं होणाऱ्या आवाजासारखा आवाज होऊन; दुडदुडां. 'चालिला दडदडा। ' -दावि ७.२.९५. [ध्व.]

दुइदुइ पळणें. [दुइदुइ]

कुडकुडार-पु. मोठ्या शब्दाचा आवाज धडधड असा दृडपींव-वि. दावलेलें; चेपटलेलें. [दडपणें] (पुष्कळ धावणाऱ्याच्या पायांचा ६०). [ध्व]

वडवडीत-वि. भरड; मोठें; जाड; दणगट; कठिण (गर्वं, कातडी, वस्त इ०) याच्या उलट पातळ; सुरेख; बारीक. [सं. दढ: हिं. डाटी

दंडन-ना-नस्त्री. १ (शारीरिक) शिक्षा; शासन. २ खंडणी;

दंडनीय--वि. १ शिक्षेस पात्र; शिक्षाई. २ (द्रव्यरूप) दंड हिं. दाट देना] करण्यास अथवा खंडणी घेण्यास योग्य. ३ निग्रह, संयमन कर-ण्यास योग्य. [सं.]

-दावि ७.२.९. [दडपणें] म्ह० सुनेला दडपण सास. **दडपण**-**दास-५. (** ना.) ऐतखाऊ; ऐदी.

दडपण-सिक. १ दाबणे; चेपून संकुचित करणे; चेपणे. ' भोगींद्राचे फणीमंडळ । वटबीज भारे दडपिलें । ' २ दाबांत टेवणें: अमलांत आणणे; वश करणें; जलम करणें. ३ (ल.) छपविणे: लप-विणें (काम, अपराध). ४ (ल.) सपादन खार्गे. [सं.दृढ; हिं. डाट] दुडपून-किवि. हा शब्द जोर, चपळाई, भरपूरपणा इ० अर्थ दाख-विण्याकरितां निरनिराळचा कियापदांशीं योजितात. • घास्टणें-भरणे-बसविणे-चिकार, ठांसन भरणे, ॰पळणे-धावणे. चावण-हाकर्ण-चपळाईनें, सपादन धांवण, चालणें, हांकणें. • जेवणें -खाणें -पिणें - पोटभर किंवा चेपुन खाणें, पिणें. •निज्ञणे-पड्डणे-पुष्कळ पांघहण घेऊन निज्ञणे. **ट**डपशाही-स्त्री. सत्तेच्या जोरावर गरीवांच्या हक्कांवर, सुखावर गदा आणणारी पद्धति; जुलुमी अंमल; अरेरावी; अन्यायाने एखादी (विशेषतः राजकीय) चळवळ दाबून टाकणें; दांडगपणा [हिं.] दडपश्चमे-किनि. खरी माहिती नसली तर आयत्यावेळीं ध्रेचेल तें कांहीं तरी सांगुन वळ मास्तन नेण.

वडपा-पु. १ दडपण. २ रास अथवा ढीग (प्रवासी लोकांच्या गांठोडचाभांडचांचा, बिछायतीचा अथवा एके ठिकाणीं टाकलेल्या. अव्यवस्थितपर्णे पडलेल्या वस्तुंचा). ३ (ताप आला असतांना घाम येण्यासाठी घेतलेले) जाड पांघरूण. ४ (व) गाडींतील सामानाची गार्डीत केलेली सोयीस्कर रचना. [दडपण]

वडपॉ--पु. (गो.) एक प्रकारचा पक्षी.

दडपादडप-पी-सी. १ लांबविणें; पळविणें; लबाडीनें व ग्रप्त रीतीनें व्यवस्था लावणें. (दुसऱ्याच्या मालभत्तेची). २ कमी व्डव्डजें —अित. दडदड आवाज करून चालणें; धांवणें; दर्शविणें; दिखाऊ सबबी सांगून हलकें करणें; छपवाछपवी करणें (दुसऱ्यांचे अपराध इ०). ३ दाबून टाकण्याची किया. [दडपणें]

> वहरया-स्त्रीअव. स्वाती नक्षत्र व त्यांत पडणारा पाउस (कारण हा पाऊस पिकांना खालीं दाबतो).-वि. दडपश्चमे करणारा: दडपणारा. [दडपणे] दडप्यास लावण-(व.) विनहकाची वस्त दडपून उपयोगांत आणणें.

दृहसद्वाविणे—सिक. भीति घालणें; धाक दाखविणें: आवे-दंड घेणें. ३ (ल.) मारणें; दमन, निप्रह करणें, (वासना ६०). [सं.] शानें दम देणें: धमकावणें; खडसावणें; खडकावणें. [म. दडपणें:

शरीर जमीनीवर दंडासारखें पसरणें; साष्टांग नमस्कार. ' तैसें माझें इड़प, वृद्धपण—न. १ दाबण्याकरितां ठेवलेलें वजनः | दंडवत । निरोप सांगतील संत । ' –तुगा ५५५. २ शृद्धांनीं पत्रांत भार, ओझें; चेपण. २ (ल.) निप्रह; संयमन; धाक; दाब. ३ नमस्कार याअधी लिहिण्याची विशेष संज्ञा. दं इवत पर्डों — (ल.) मनावरचें ओक्सं, वजनः भार. 'मायेनें घाल्नि दडप।' साष्टांग नमस्कार घालणें. 'दंडवत पडले धरणीसी।'-दावि ३०३. ल्यास योजतात.

वडवावडवी--किवि. लगवगां; झराझर; त्वकर. 'गुढीकाक पुढें पाठविला। तो दडवादडवीं गेला संप्रधास । ' -कालिका १७. २१. [दवडणें=धावणें]

वड्य।वडीं--मी. (महानु) लपंडाव. 'भणअर्गन चालिजे दडवादडीं। हा मंत्रूची नोहे। '-शिशु ४८०. [दडवणें] -किवि. दवडादवडी; तातडातातडी; दडवादडवीं. 'दडवादडी धांवतां। [सं. दंडक=रीत] उत्त्रंठा आलेया बहुता। '-ऋ १००. [दवडणे]

वड विणे—सिक. छपविणे; लपविणे. (मुखत्वेंकहन एखाया आडोशाच्या खाली अथवा मार्गे ठेवून); लपविणे पहा. [दडणे प्रयो. 1

दइस-वि. मजबूत; टिकाऊ; दणकट; जाड विणीचें व घट जमीनीचा भाग. [सं. दृढ] (बस्र इ॰). याचे उलट पातळ, सुरेख, नाजुक. २ भरींव भरपूर. [सं. ६ढ; हिं. दट]

रंडळुणे—सिक. १ डळमळणे; चळणे; गडबडणे. 'नाना चमत्कारें बुद्धि। दंडळ् लागे। '-दा ५.२.३३. २ भयानें कापणें; घाबरें होणें. [दंड+वळणें ?]

वृडा--पु. १ वृच; नाक, कान ६० च्या छिद्रांत बसलेला प्रति-बंधक मळ; दृश्या; (ल.) अडथळा, अवष्टंभ. २ विश्वास; भरोसा; खात्री; आश्वासनः ३ लपून, छपून बसर्गे; लपून बसण्याची जागा; दडण. 'याचा दडा हुजूर राहील.' –वाडबाबा १०८. (कि० वाईट तन्हेर्ने प्रसिद्ध होणे. [दणका] मारणें). ४ छपून बसलेली सैन्याची टोळी. ५ (छपून दरोडा घालणारा) पेंढारी -शास्त्रीको ६ चेंडु [दडणें]

दडाडा, दडादड-डां-किवि धावतांना जोराने पाय

दड।दर्डी-की. १ लपर्गे; दड्गें; लपून बसण्याचा सपाटा. २ लपंडाव नांवाचा खेळ. [दडणें]

दंडा-पु. (कों.) डोंगराची पुढें आलेली सोंड, पुढें आलेला निमळता भाग. [दंड]

दांडगा; झोंड; अडदांड; धृश्याकृत्या बांध्याचा. [दंड]

वंडार--न. लिळत दंढार पहा.

द्डी-की. दडणें; छपून र्किवा लपून राहणें, दडण; बुडी; हुवः ग्रप्तपणे राहुणे. 'आपण आदिपुरुषी दडी। मारून राहे।' -दा १.३.६. (कि॰ वेर्णे; मारणें). [दडणें]

केलेले असर्ते. • गाज-पु. (दंडीवर गाणारा) गाणाऱ्या भिक्षे पण व्यर्थ प्रयत्न करणें. [दणका]

म्ह • अटकळल्या देवा दंडवत=एकार्दे अरिष्ट सुपरिणामकारक बन- क=यांची एक जात, व्यक्ति. दिंडीगाण पहा. •गाणें-न. दंडीवर म्हणण्याचे गाणे. [दिंडी]

> तयार झार्टी म्हणजे पाण्यात वापरण्यास घेण्यापूर्वी सिमेंटच्या पाण्यांत उकद्रन शिपीच्या चुन्यानें माखतात व मग आईन झाडाच्या सालीने रंगवितात.

दंडो क--- पु (चंद्रपुरी) लगसमारंभांतील ठराविक कृत्यें.

दंडांतर-पु. (कों.) माशांची एक जात. हे आक्टोबर, नोव्हेंबरमध्ये पकडतात.

दंडयाप्रमाण-िकिति. शिरस्त्याप्रमाणे.

वृद्धा-न. (व.) ढेङ्गळ; नांगराने न फुटलेला शेतांतील

दढ़ार—स्री. (व. ना.) लिटित. दंडार पहा. खेडेगावांत कर-मणुकीकरितां कांहीं शिकविलेल्या मुलांकडून नाच, गाणें व मधून मधून सोंगें व भाषेंगें इ० करविण्याचा प्रकार हिचे दडंगी व भाग वती असे दोन जुने प्रकार. असून अलिकडे नाटकी दंढार नांवाचा एक तिसरा प्रकार निघाला आहे; लिळत.

दणकर-वि. १ जाडेंभरडें; मजबूत (कापड). २ बळकट; मजबूत; कणखर; राकट; आडदांड (माणुस इ०). [सं. रहवत् ?] दणकर्ण-अिक. लोकांच्या बोलण्याचा, टीकेचा विषय होणे;

दण कन-कर-दिनीं-दिर्झां-किवि. पायाने जो दणदण , आवाज होतो तसा ध्वनि होऊन; दणादणां. [ध्व.]

दणका--पु. १ आवाज होणारा आघात, प्रहार; ठोसा; वाजवीत; दहदह करीत; दुहदुडां. (कि॰ धावणें; चालणें) [ध्व.] घाव; ठोका. २ गर्दी; गडवह; दंगा; धुमधकी; गलबलीचा खेळ, उत्सव; तडाखा; धडाका; कडाखा (वार्ये, तोफा, बंदुका, मेजवानी इ० कांचा). ३ लोकांतील भुमका; वदंता; बातमी; बोभाटा. ४ अधिक पैसा खर्चन प्रसिद्धि व्हावयाजोगा जो विवाहादि समारंभ वगैरं करतात तो. [ध्व. दण] अमाजण-१ गोंगाट दंडा--पु. लाठी, काठी. [सं] दंडाईत-पु. छडीदार; करणें. २ धुरोळा उडणे. ॰म।रणे-प्रचंड प्रयत्न करणें; जोरानें भालदार 'लघु लाघवी वेग दंडाइतांचे।' -मुरायुद्ध ९१. -वि. झगडणें (विशेषतः यशाची पर्वा न करितां-आपल्यापेक्षां अधिक शक्तिमानाबरोबर). दणक्याचे लग्न-न. अधिक पैसा खर्चन प्रसिद्धि व्हायाजोगा केलेला लग्नसमारंभ.

दणकारणा-सिक. खडसावर्गे; दणगारणे पहा.

दण शाबि(व) णें -- सिक. १ (दणदण असा आवाज होईसें) मारणें; सडकणें; टोकणें. २ दणक्यानें, थाटानें विवाहादि समारंभ दंडी - स्त्री. १ दिंडी; वृत्ताची एक जात. (प्र.) दिंडी पहा. करणें. ३ खडसावणें; अंगावर जाऊन ओरडणें; घटंपटं, अरेरावी २ एक तंतुवाय, हैं एका भोंपळवास कळकाची पोकळ दांडी बसवून यांचा उपयोग करणें; अवडंबर घालणें, करणें: प्रतिकाराचे नेटाचे

दणकाहरूका--पु. १ (हलका=एक प्रकारचा पखवाज) पुष्कळ पडघम, मृदंग व वाये यांचा तडाखा. २ (यावरून) गलगा; बडबड; दंगा; गोंगाट; बोभाटा; गवगवा; प्रसिद्धि. [दणका+हलका] दणकं-मं-न. दणका अर्थ र पहा.

द्रणगर-वि. दणकट पहा.

दणाग-पु. १ कडकडाट; दणका; मोठा आवाज (तोफांचे गाडे इ० ओढून नेतांना होणारा). २ दणक्याचा समारंभ. 'घेउनि आंदण गेहा शौरि निघे, कंस करि महां दणगे हा। ' -मोकृष्ण 9.२७. [ध्व.]

दणगार्ण।—सिक. १ खडसावण; खडकावण; कचकून शिब्या दंगे. २ (क.) दणकाविणे याबहल चुकीने उपयोग. दण कारणे पहा. [दणका]

द्वादण-द्वां--किनि. पायांचें दणदण आपटणें, तोफांचा धडाका, जड भोंड्यांचे आघात, कांडण इ० च्या मोठ्या व दण अशा आवाजासारखा आवाज होऊन. [ध्व] दणदणणें-अकि. १ दणदण आवाज होणें, मोठ्या गर्जनेनें धडाडणें (तोफा, वंदुका इ०). २ अंगावर जाऊन कोधानें ओरडणें; ताव झाडणें; जळफळणें. ३ दणदण पाय वाजणें; हादरणें (माडीवरून जलद चालतांना माडी); दुमदुमणै; प्रतिध्वनि उत्पन्न होणे (तोफा, वार्ये इ० कांच्या घडाक्याने घर, ग्रहा इ॰ मध्यें). ४ एकाच्या तोंड्न दुसऱ्याच्या तोंडी जाणे; सर्वेत्र पसर्णे (स्तुति, निंदा). ५ (फोडणी इ०चा) घमघमाट सुटणें. ६ गलबला होणें; गलका होणें (सैन्य, लोकांची गर्दी इ० चा). ७ धडधड जळण (शेकोटी, टेंभा); प्रकाशण; धगधगण (सूर्य, उन्ह). दणदणाट-पु. १ दणदण असा मोठा व एकसारखा होणारा आवाज; दणका (समारंभ, वार्ये इ० चा). २ फोडणी ६० च्या वासाचा घमघमाट. तळलेल्या पदार्थांचा उप्र वास; घमघमाट. ३ माडीवह्न चालतांना अनेक पावलांचा होणारा आवाज. दणदणीत-वि. १ थाटामाटाचे; धामधुमीचे; दणक्याने केलेले (लप्त, समारंभ). २ उप्र; तीव्र; सर्वत्र पसरलेला (फोडणी वगैरेचा वास). ३ धडधडां जळणारा. ४ (दिवा, टेंभा). दणदणणे पहा. दवादचया-वि. दणदणां चालणारा.

दणव-पु. (बे.) दमणुकः; दमछाकीः; दमछाट. [दमणे] दणवणूक-स्त्री. (बे.) दणव पहा.

दणाणणे -- अक्र. १ दणदणाटणें, जोरानें दणदणें. २ भय-भीत होणें; आश्चर्यचिकत होणें; गडबडणें. [ध्व.]

दणाणा, दणाण-पु, १ मोठा दणदण आवाज; दणदणाट (पावर्ले, तोफा इ०). २ भीतीचा दरारा; वचक. (क्रि॰ बसर्गे).

मोठ्याने दणदण आवाज करीत. 'फ़गडी खेळं दणादणा । '[ध्व.] होणारा उच्चार. -वि. दांतांतून उच्चारण्याजोगा (उच्चार इ०).

दणादणी—की. (ना.) धकाबुक्की; गुहागुही.

दणावर्ण-अित. वांकणः, मोडणः, नम्र होणः, दबर्णे. [दणव] दैत-पु. १ दांत; तोंडांतील चावावयाचा अवयव. २ हस्ति-दंत; सुळा. ३ पर्वताचे शिखर, सुळका, पुढें गेलेली बाजू. [सं.: जि.फ्रें. दंत; पोर्तु. दनेस; श्री. ओडोन्स; लॅ. डेन्स; लिथु. दन्तिसु; गॉ. दुन्युसु; प्राज झन्त; कॅंब्रोब्रिटन, दन्त्] सामाशब्द- •कथा-गोष्ट-स्नी. लोककथा; काल्पनिक, तोंडातोंडी चालत आलेली किंवा शास्त्रप्रमाणविरहित गोष्ट. • कांति-स्त्री. दांतांची प्रभा. तेज. • काष्ट्र-न. दांत घासण्याची लिंब इ॰ झाडाची लहान फांदी, काडी. ० चूर्ण-न. दांत घासण्याची पृड, राखुंडी; दांतवण. ० **धावन**-प्रक्षालन-न. राखुंडी इ०नी दांत घासणें. ॰पंक्ति-स्नी दांतांची कवळी, रांग. ॰पटी-पाटी-सी.(काव्य) दांतांची कवळी: बत्तिशी. 'दंतपाटी उखळली।' -दा ३.५.३९. ० परीक्षक-पु दांतांचा वैद्यः, दंतवेदा. •परीक्षा-स्त्री. दांतांच्या रोगांची परीक्षा. •भग्न-वि. दांत मोडलेला, पडलेला असा (मनुष्य). इह ॰ दंतभन्नो भवेत् दादा (पुज्य)। •भग्नोचन्नार-पु. दांत पडल्यासुळ होणारा अस्पष्ट शब्दोच्चार. ॰ मंजन-न. दांत घासण्याची पूड. ॰ रोग-पु. दांतांचा रोग. • विष-न. दांतासंबंधीचें विष. • वैद्य-पु.दंतपरीक्षकः कृत्रिम दांत बसविणारा वैद्य. • व्यण-पु १ हिरडीस होणारा फोड. २ (शंगारिक) दांतानें केलेली खूण. 'दंतव्रण करि गाला. '-सौभद्र अंक ३. ० श्राद्धि—स्त्री. दांत घासणें; दांतांचा स्वच्छपणा. ० स्थान-न. (न्याकरम) ल तवर्ग, ल, स इ० वर्णीचे उच्चार मुखाच्या ज्या स्थानापासून (दांतांपासून) निघतात ते स्थान. ०हध-पु. १ दांतांचा नाजुकपणा (आंबट पदार्थ खाण्यामुळे येणारा); दांत आंबण. २ (चावण्यासाठीं) दात शिवशिवणें. • श्रत-वि. दातांनीं चावलेंलें. न. १ चावा. २ (श्रंगारिक) स्त्रीपुरुषांनी परस्परांस दातांनी केलेले (चुंबनादिप्रसंगीं) त्रण; नखक्षत हें फक्त पुरुषांनींच करावयाचे असतें. दंतांतर न. १ दोन दांतांतील अंतर. २ (त्यावहन) थोडेसे अंतर: भेदः, फरक. म्इ ॰ कचित् दंतांतरो मूर्खः । दंतावली-स्री. दांतांची भोळ; बत्तिशी. दंताबळ-पु. हत्ती. -शर. दंताळ-ळा-वि. भोठांच्या बाहेर किंवा पुढें दांत असलेला, आलेला दंताळ-ळ-न. १ (कों. कृषि) बीं पेरल्यानंतर त्यावर माती लोटण्यासाठीं लांब दांते असलेलें आऊत. २ कुळव. [दंत+आलय] दंती-पु. १ हत्ती. 'दंतीं म्यां देवदंती धरुनि मुरडिला शैल कैलास गाढा।' –आसी ३२. २ -स्त्री. जयपाळ. ३ केंस विचरण्याची फणी. ४ एक झड़प. ५ चाक. -वि. दांत अथवा दांते असलेली (फणी, चाक). दंतुर-वि. १ दांत पुर्ढे असलेला. २ दांते किंवा खंड असलेला (किनारा वगैरे). दंताळ (-वि.) पहा. दंतुरचक्र-न. दांते दणादण-द्गां, दणाण--किवि. (चालतांना पावलें इ॰ चा) असलेलें चाक. दंतीच्यार-पु. (दंत्य वर्णीचा) दांतांपासून

दंतो चिछ्छ प्-वि. दांतांनी चावलेलें; कुरतडलेलें; उष्टें केलेलें (फळ, अन्न इ॰). दंत्य-वि. १ दांतासंबंधीं. २ दांतांतून निघणारा (क्रि॰ धर्णे; लावणें; मांडणें;). [सं. दूंद्र] (उच्चार).

हं(द)त--पु. (कों. गो.) जंत.

द्त्त-पु. १ ब्रह्मा, विष्णु, महेश या त्रिमूर्तीचा अवतार; दत्ता-त्रेय २ वागी जातींतील एक आडनांव. ३ दैवप्राप्त वस्तु; प्रारब्ध; नशीब, 'तुका म्हणे भितो पुढिलिया दत्ता। म्हणऊनि चिंता उप-जली।'-तुगा २८६७. ४ देणगी. 'हरी दत्त देईल तें शीघ्र घ्यावें।' -कचेसच १३. ५ नेमलेल काम, धंदा; वृत्ति; नशिबाने आलेले (काम). 'दान मागणे हें भिक्षुकाचें दत्तच आहे.' [सं.] • जयंती-स्त्री, मार्गशीष श. पौर्णिमाः दत्तात्रयाचा जन्मदिवस. दत्तात्रेय, दसात्रय, दत्त अवयूत-पु. दत्त १ पहा. अत्रि ऋषीचा पुत्र. हा काशीला स्नान, कोल्हापुरास भिक्षा व माहुरला निद्रा करतो अशी दंतकथा आहे. -वि. (ल.) दिंगबर; उघडा वंब. द्तात्रेयाची फेरी-स्वारी-जो मनुष्य नेहमीं भटकतो व जो नकी कोर्दे सांप-डेल तें सांगता येत नाहीं, अशा माणसाचें भटकण अथवा अवचित आगमन यास म्हणतात. इस म्हणून उभ-वि. अकल्पित रीतीने येऊन उपस्थित झालेलें. -न. दैव; लाट; भाग्य; भोकतृत्व; दैवगतिः, साथ. • म्हणून उभे राहुण-(स्वयंपाक सिद्ध होतांच दत्तात्रेय कोल्हापुरास अकस्मात् भिक्षेस येतात अशी दंतकथा आहे. त्यावस्त्र) एखाद्या कार्याच्या सिद्धीसाठीं खटपट न करतां केवळ उपभोगापुरते किंवा मनी-मानसी नसता एकाएकी आयंत वेळी येऊन हजर होणे असा अर्थ.

दस--वि. १ दिलेलें; बिक्षस केलेलें; वंऊन टाकलेलें. (कि॰ करणें, होणें). २ दत्तक दिलेला (मुलगा). [सं.] (समा-सांत) ईश्वर-देव-दत्त=देवाने, ईश्वराने दिरेलें. ०पन्न-न. ज्यांत दत्तविधान नमूद आहे किवा दत्तक घेण्यादेण्याचा अधिकार दिला आहे दिवा देण्याचा आशय आहे असा टेख. ०एज, दत्तक-पु. दत्तक दिलेला अथवा घेतलेला मुलगा. औरसपुत्र नस-ल्यास नांव चालविण्यासाठीं व पिंडोदकिकयेच्या हेतूने जो पुत्र प्रतिनिधि होतो तो पुत्र; बारा पुत्रांतील सातवा; पुत्रत्वाच्या स्पाने एखाद्याच्या मांडीवर दिलेला मुलगा. (कि॰ देगें; घेणे). ॰या दस्या-पु. (निंदाव्यंजक). दत्तकपुत्र. •विधान-न. दत्तक पुत्र घेण्याचा धार्मिक विधिः; विध्युक्त अनुष्रान. दस्तातमा-पु. दुस-यांना आपले आईबाप समजून राहणारा पोरका मुल्गा; स्वयंदत्त. बारा पुत्रांपैकी दहावा. दत्तादत्त-वि. दिले-घतलेले. दसापदार-पु. दिलेलें दान, किंवा वस्तु परत घेणें; अपहार करणें. दसापहारक, दसापहारी-वि. दिलेलें दान, वस्तु परत रणे, दनदन, दनदनणे—दणका इ० पहा. घेणारा. दनोपंत, दसोबा-पु. (विनोदानें) दत्तक मुलगा. [सं.]

दंदञ्जक-पु. साप. 'की यशवंत विनतानंदन । दंदशुक ऐकोन तटस्थ।' -ह १८.१७. [सं.]

ददाची विद्या, ददाची बाराखडी—स्री. फक्त देण्याची गोष्ट, क्रिया. घघाची विद्या पहा. [देण]

ददा(धा)त,ददाती-की. १ उणीव; तोटा; वाण; कमतरता; ओढगस्तपणा; आपत्ति (अन्न, वस्त्र इ०ची). (कि० पडणें; प्राप्त होणे; होणें; भोगणें). २ कष्टः, त्रासदायक श्रम, काम; दगदग. 'त्या कामाची ददात केली पण झालें नाहीं.' [सं. ददाति]

दंदावा—पु. द्वेषः, आकसः, चुरस. (क्रि॰ धरणें; चालविणेः; लावण: मांडण: पडण: लागणे). [सं. द्वंद्व+म. दावा]

दंदास-पु. त्रास; शीण; कष्ट. (क्रि॰ येण; आणणे). [सं. द्वंद्व+त्रास]

दंदिया-पु. योद्धाः, जवळ दांडके बाळगणारा पुरुष. 'कां दंदिया हतियरा। न विसंबे भांडारा। ' –ज्ञा १३.५०१. [सं. दंड]

दंदी-वि. १ द्वेषी, आक्सखोर, वैरी, चुरस वाढविणारा; शत्रुत्व बाळगणारा; वादी; भांडखोर. 'ज्यासी वंदावें त्यासी निंदी। मैत्री सांडोनि होतसे दंदी। ' -तुगा ४४२२. [सं. द्वंद्व] •**दुशमन**-वि.कहा वैरी; द्वेष्टा. •दुशमनगिरी-स्त्री. वैर; शत्रुत्व.

दंदे दरफड़े --पुभव आत्मश्राघा; गर्वोक्ति; शेखी; बढाई. (कि॰ गाणें).

दद्र--पु. दाद; खरूज; गजकर्ण; इसब. [सं.]

दिधि--- न. राळ अथवा टरपेन तेल.

दिधि---न. दहीं. दूध विरजलें असतां होणारा पदार्थ. [सं.] •काला-पु. गोकुळअष्टमी अथवा एखाद्या धार्मिक उत्सवाच्या शेवटीं दहीं व लाह्या मडक्यांत एकत्र कालवृन तें मडकें फोडतात व तो प्रसाद सर्वीस बाटतात तो प्रसंग; गोपाळकाला. •क्कट्या-स्त्रीअव. १ भरपूर दहीं. २ (यावरून ल.) चमचमीत मेजवानी. [दिध+कुल्या=पाट] दश्योदन-न. (काब्य) दहींभात. [दिध+ ओदन । • लिल-नवनीतजन्यः लोण्यापासन बनलेलें. (इं.) व्युटिरील.

द्धिवामन-पु. एक प्रकारचा शालियाम.

वायु. (इं.) ब्यूटेन.

दनका, दनकाविण, दनकारण, दनके-ग, दनगा-

द्नगर---दणगट पहा.

दनपार, दॉनपार--पु. (गो.) दुपार; दोनप्रहर.

द्नुज-पु. दानव; दैत्य; असुर; कश्यपस्त्री दनु हिची संतति [सं.]

द्म्ना—वि. मोठा; अगडवंब; अवाढव्य; प्रचंड; राक्षसी; अफाट; विस्तीर्ण (इमारत, झाडें, पिकें, ओईं, काम, अरण्य इ०). [धन्य]

द्श्व(—वि. गोंगाटाचा; गलवलीचा; दंगलीचा. 'दन्ना बाजार भरला.' 'दन्ना पाऊस पडतो.' 'दन्ना लढाई—भांडण—कज्जा— वारा—गर्जना.' [दणदण ! घ्व.]

दप-स्ती. (गो.) दवा. (कि॰ धरणें).

द्य-कन-कर-दिनीं-दिशीं—किवि. जड किंवा भारी वस्तु जमीनीवर एकदम पडली असतां होणाऱ्या आवाजासारखा आवाज होऊन; रपदिशीं. (कि॰पडणें; मारणें; वाजणें). [ध्व.]

द्पकाविण, द्याविण उकि. भीति घालणे: धमकावणे; खडसाविणे; भोसडणे. [दाब]

द्पटिगरी-निशी—स्त्री. जबरीनें अथवा हावरेपणानें हिरा-वृत धेणें; सांपडेल ती वस्तु दडपणें, उपटणें, जबरदस्ती; जुलूम. [दडपणें+फा. गरी, गिरी, निवसी]

दपटणे—सिक. १ चोंदणे; कोंदणे; दाबून भरणे; रेटणे; जोराने दडपण, खुपसणे. 'कळत कळत जो काळ-व्याळमुखी प्रकट बाहुला दपटी। ' —मोुकर्ण ६.७२. २ (ल.) दामटर्णे; पिटर्णे; रवाना करणें (घोडा, मनुष्य इ०). ३ खडसावणें; खडकावणें, धमका-वर्णे; दहशत घालणे. ४ हिरावून घेऊन गिळंकृत करणे; उपटर्णे (दुस ऱ्याची मालमत्ता, जागा इ०); जबरीनें उपभोगणें (स्त्री, वायको); आत्मसात् करणे, डल्ला मारणे, गृह करणे; अफरातफर करणे; दडपणे; गिळंकृत करणें. ५ (वाद किंवा युद्धांत) दुसऱ्यास जिंकणें. [दडपणें] दपद्रन जेवण-आकंठ, घशाशीं येईल इतकें जेवण. दपद्रन निज्ञण-सपादन झोंप घेणे. दपट्टन शिरणे-जोराने आंत घुसणे. दपट्या(शा)हा, दपट्या-प. १ जोराची खडसावणी; खरड-पट्टी; भोसडपट्टी; भयंकर धाक, तंबी, धमकावणी; भीति घालणें; धमकावर्णे (कि॰ देर्णे; बसर्णे). २ गर्दी; तगादा, निकड, (कामाची). (कि॰ बसर्गे; पडणें; लावणें; लागणें; घालेंगें). जोराची निकड लावणें; बोकांडीस बसणें. (कि॰ काढणें; घालगें; देणें). सामा-न्यतः कर्माच्या षष्ठीवरोवर जर्से:-घोडयाचा-वैलाचा-चाकराचा दपटशहा काढला. दपटशा बेरीज देण-घाईने व सरासरीने बेरीज करणें. [दपटणें] दपटशाही-स्त्री. तंत्री; धमकावणी. [दपटणें] दपटचा-वि. १ (अन्न) दडपून भरणारा, कोंबणारा, खाणारा; आकंठ जेवणारा. २ हिरावून घेऊन पळून जाणारा; जुलु-माने घेऊन आत्मसात् करणारा. ३ वाटेल ते काम कसें तरी दडपून पुरे करणारा. [दडपणे] दपटश्चमे-वि. दपटथा पहा. —िक्रिवि. दपट्टन.

द्णें अकि. (कों.) ल्पेंगः दच्चन बस्पें; दडणें. [दडणें] दंपित-तां, दंपत्य-की. नवरा व बायको; लग्नाचें जोडपें; मेहूण. [सं.] •कलह-पु. १ नवराबायकोचें भांडण. २ (यावरून ल.) गेंगाटाचें व रागाचें पण पोकळ भांडण; अकांडतांडव. •पूजन-न. धार्मिक विश्रीच्या समाप्तीस केलेली ब्राह्मण पतिपत्नीं प्रजा; उमामदेश्वर किंवा लक्ष्मीनारायण यांच्याप्रीत्यर्थ, वस्त्रालंकार इ॰ उपचारांनीं केलेलें ब्राह्मणदंपतीचें पूजन. •भोजन-न. (देवते-प्रीत्यर्थ किंवा व्रतसांगतासिध्यर्थ). ब्राह्मण पतिपत्नीस घातलेलें भोजन. •वायन-न. वरीलसारख्या प्रसंगीं दंपत्यास दिलेलें वाण.

द्पनें — न. (महानु.) रोप. 'श्रृंगाराचे दपनें सिपें। ' –िहाशु ३१९. [सं. द्विपर्ण-दुपर्णे – दपर्णे]

दपमारन्त्रो—िक. (गो.) १ दबा धरून बसर्णे. २ डोळे झांकून निजर्णे. [दबर्णे]

द्पाट(--पु. दपटशहा पहा. [दपटणे]

दप्तर, दप्तरखाना-दार-इ०--दफ्तर इ० पहा.

दफन - न. (प्रेतास यावयाची) मूटमाती; प्रेत पुरण्याची किया. -वि. पुरलेलें. [अर दफन्] दफन(ण)ण-पुरणें. 'अफ-झल्खानाकडील मूडधे दफणाऊन टाकावे. ' -ऐस्फुले ७२.

दफा—की. १ कलम. 'इंग्रजांनी सात दफेची या(द)—दास्त पाठविली. '-राज ७ ३. २ अमुक वेळां असें दाखविणारा प्रत्यय. 'तीन दफा, पाच दफा. '[अर दफुआ=वेळ]

द्कां — पु. (गो.) १ ढलपा. २ मातीचें ढेक्क. [ढलपा, ढेप] द्काते — स्त्री. (जुन्या टिखाणांत) कागदाला पाडलेल्या तीन सळांपेकीं पहिल्या सळाच्या मध्यापासून तिसऱ्या सळाच्या मध्या-पर्यंत ओढलेळी रेष. [अर. दक्आत्]

दफार्ते—न. स्मरणवहीं; जिच्यांत पत्रें, सनदा, घडलेल्या गोष्टींची वारनिशी व नोंद किंवा टांचण केलेलें असतें अशी वहीं. [अर. दफ्आत्] ब्खर्च-पु. जादा किंवा किरकोळ खर्च. •जमा-स्त्री. जादा किंवा किरकोळ जमा.

दिफिना — पु. पुरलेलें द्रव्यः; निक्षेपः; ग्रप्त धनः, कुणगा [अर.] द्फे — न. प्रतिकारः; शिक्षाः; हटवणुकः; अडवणुकः 'वढा राणोजी घोरपडयाचा मारून काढून दूर दफे केला.' – राज १५.१९. [अर. दफ्अ] वर्तरेण – हांकल्यन देणे. वहांकल्यन दोणे.

द्भेन्द्रार—पु. १ वेशी घोडदळांतील एक कनिष्ठ अधिकारी; शिषायांचा नाईक; सैन्याच्या मोदीखान्यास बैल पुरविणारा कंत्राट-दार किंवा अधिकारी. ३ सरपट्टेबाला [का. दफ्अदार्]

दफरफे — स्त्री. फडशा; फेड (कर्जाची); तोड; व्यवस्था; सफाई; निविह (कामधेशासंबंधीं) —िव. व्यवस्था लावेलेलें; फेड-लेलें. [अर. दफ्अ-रफ्अ]

दुष्तर -- न. १ लेखः संग्रहः सरकारी कागदपत्रांचे पुडकेः त्या पुडक्यांचा वांधलेला हमालः फडक्यांत बांधलेला लेखी कागदांचा गद्या. २ शाळेतील मुलांचे पाटीपुस्तके इ० टेकण्याचे फडकें, पिशवी. 🤰 लेखनसंग्रहाची कचेरी (दफ्तरखाना); कचेरी; हपीस.[अर. दफ्तर्] •खाना-पु. दफ्तर अर्थ ३ पहा. •णी-नी-स्ती. १ कागदांचें फडकें र्किवा हमाल, वांधणीचा पश अथवा दोरी. २ असे बांधलेले पुडकें. ' चित्रांची दफ्तरनी तयार झाली म्हणौन विनंति होती. ' -पेद १८.५७. ०दार-नास, दफ्तरी-पु. जुन्या राज्यांतील एक अधिक:री: याचें काम फडणीसानें तयार केलेल्या रोजकीर्दीवरून हिशेब जमवून व व्यवस्थेने लिहन महिन्यास संक्षेपाने ते हुजुरास पाठविण्याचे असे.हर्क्षीच्या कलेक्टरच्या हाताखालील एक देशी अधि-कारी; चिटणीस; दप्तरखान्यावरील मुख्य अधिकारी; कागदपत्रांची काळजी घेणारा अधिकारी. •दारी-निशी-स्त्री. दफ्तरदाराचें काम. • बंद-पु. दफ्तरांतील कागदपत्र नीट व्यवस्थेने ठेवणारा कारकून. -वि. जुळवून, न्यवस्थेने ठेविलेले. ि हिरोब-५. हिरो-बाचा एक प्रकार, याचे रोजकीर्द, नेमणुक, बेहेडा, अजमास, शहती, ताळेबंद, घडणी, तर्जुमा, सरंजाम यादी, ठरावपट इत्यादि ९ प्रकार आहेत. -इनाम ४६

दफ्ती--श्री. (काशी) पुष्टिपत्र.

द्यक्तणं — अकि. १ टेंकीस येणे; कबरणे; नम्न होणें; ओझ्या-खार्ली वांकणें. २ (ल.) धाक बसणें; स्तब्ध राहणें; गाय होणें; भिणें; दबणें; घाबरणें; नमणें. ३ दडणें, दबा धरणें; थांवणें. [सं. दापनं]

द्वकर—पु. मांगांतील एक पोटजात. बेळगांव जिल्ह्यांत ही पोटजात प्रामुख्यांने आढळते. –अस्पृ.

दबका—पु. १ खोलगट जमीन; तळ; खोलगा अथना खळगा; तळवट जागा. २ पोटांतील अन्नाचें ओझें, जाड्य. (कि॰ बसणें). ३ धनका; धपका; रपाटा. [दबणें]

द्वकावणी-ज-दबावणी, दबाविण पहा

दबकें --- न. (सोनार-कासार धंदा) पत्रा सपाट, सारखा करण्याचे एक इत्यार. [सं. दा-दापनम्-दाबणें |

द्वडका—गा, द्वडघा—शा—पु १ कामांची धांदल; [दबाव एकसारखी गर्दी; लोकांची, पाहुणे इ० ची सारखी ये जा. २ (ल.) दुवी कामाची निकड. ३ जोराचें, मोठ्या आवाजांचें खडसावणें. [दवणें ?] द्वीरु]

द्वडा-डें-पुन. तेल, तूप इ० ठेवण्याचा चामडगाचा बुदला; बुदली; डबडें. [डबडें]

दं बडी, दंबर्थे-दमडी, दमणे इ॰ पहा.

द्यणं — अित. १ दबकणं अर्ध १ पदा २ (ल.) खचणें; दबले जाणें; आहारीं जाणें; हार जाणें; भिणें; ताब्यांत जाणें (भीति, दुखणें, जुल्म इ० नीं). ३ मेटें मोडणें, मुरमुसणें. ४ लपून बसणें, दडणें; दबा धरणें. [सं. दा—दापनम—दावणें, हिं. दबना]

द्वद्व-द्धां—क्रिवि. ढिल्या ताणाच्या **किंवा फुटक्या** नगाऱ्याच्या आवाजासारखा आवाज होऊन. [ध्व.]

द्बद्बरी-अिंत. दबदव आवाज होणें. [ध्व.]

वृबद्बा—पु. १ भीति; दरारा; आदर; जुल्म, दहशत इ० मुळे झालेला परिणाम. (कि० वसणें; पडणें; पाडणें; देणें). २ इम्रत; ऐश्वर्य; मोठेपणा; अधिकार; वैभव; डौल; हुकमत. 'होळकर शृह्या दबदबा।' –ऐपो २३३. [अर. दब्दब; सं. दापनम्–दावणें]

द्बद्बीत—वि. १ मऊ; द्वणारें; गलगलीत; बिलबिलित (अन्न). २ अशा अनानें खूप भरलेंं (पोट). (आकंठ पोट भरलें असतांना हा शब्द लावितात). (कि॰ भरणें). ३ पेरणीस योग्य अशा भिजलेल्या जमीनीसहि म्हणतात. 'जमीन दबदबीत भिजली, बीं पेरा. ' ५ दबदब पहा. ६ (गो.) पातळ; दाटसें (कालवण). [ध्व.]

दंबरपेखा-अफ्रि. (गो.) अति गर्वाने वागणे.

द्विवें — सिक. १ जोरानें दहपों; संकुचित करणें; दावणें, खार्ली दावणें, आवळणें. २ (ल.) जुल्पम करणें; जरव देणें, धमकावणें. [दवणें]

क्बा—पु. हुछा करण्याच्या किंवा उडी टाकण्याच्या तयारीनें नेम धरून बसण्याची किया. दडणें; आड छुपून बसणें. [दबणें] दबाजां, दवाटका—पु. (गो.) दबदबा अर्थ १ पहा.

दबाबा-पु. दबदबा पहा. [हि.]

द्वाय—प. १ भीति; धमकावणी; खडसावणी; दह्शत. २ दबदबा अर्थ १ पहा. ३ दबदबा अर्थ २ पहा. ३ दारवठयावर अथवा सांकलेल्या गटारावर घातलेला आडवा तुकडा (लांकडाचा अथवा दग-डाचा); भिंत अथवा टेकू यांवर ठेवलेला आडव्या तुळवटाचा शेवट. ५ वजन; दडपण्याची किया. [दबणें] ०णी—की. धमका-वणी; दबकावणें; दटावणें; धमकी.

द्बाविणे सिक. धमकाविणे; भीति घालणें, दाखविणें (धमकी देऊन, शिन्यागाळी कहन); दबकावणें; दहशत घालणें. [दबाब]

दबीर—पु. युक्त्याभिक्षः, राजचिटणीस. डबीर पहा.[फा. दबीर्]

द्वेल — वि. १ दरारा बसलेला; भ्यालेला; जुलूम इ० नीं दबलेला; दुस-याच्या मुर्टीत असणारा; ओशाळा; मिंधा; (ल.) परावलंबी. [दबणें]

कृष्ट अ-िर्मित (पोट भरणे या शब्दाशीं जोड्न) आकंठ; फार भरल्यासारखें; दबदधीत अर्थ २ पहा. याचा विशेषणासारखा व नामासारखाहि उपयोग होतो. उदा॰ पोट दब्ब झालें किंवा पोटांत दब्ब झालें आहे. [ध्य.]

दंग-पु. १ ढोंग; स्तोम; देखावा; सोंग. २ पोकळ, तोंडाचे ०भरणे-धमकावणें: खडकावणें: तंबी देणें: भेडसावणें: दहशत ब्रह्मज्ञान. [सं.] दंभा-वि. डोंगी; दांभिक; पोकळ डौली.

द(दं) माशी-सी - पु. सारवान; उंट हांकणारा.

दम्न--वि. क्षुल्रकः तुच्छः अल्प. ' भीष्म म्हणे गांधारे पांडव पंडित खरे न दभ्र-मती। '-मोविराट ४.५९. [सं.]

दाबांत ठेवणें. [सं.] दमक - वि. दाबणारा;सहन करणारा; सहनशील.

वम-पु. १ श्वास. (ल.) प्राण; जीव. २ धाप; हवावी; सुसकारा; प्रमाणाधिक श्वासोच्छ्वास; कष्टार्ने श्वास टाकर्णे. ३ स्वत:-बद्दलची फाजील कल्पना; अहंमन्यता; अहंकार; महत्त्वाकांक्षा; गर्व; बढाईखोरपणा. ४ क्षणः पळ. ५ जोमः हिम्मतः निश्चयः विश्वासः तेज; धीर. ६ शक्ति; सत्य; चांगलेपणा; सामध्यी, गुण (औषधांचा). ७ श्वास कोंड्रन धरण्याची शक्ति; अवसान. 'तुझा दम मोठा म्हणून तुं बुडुन राहतोस. ' ८ कायम ओल्सरपणा, दमटपणा (जमी-नीचा). ९ एखाद्या वाद्यांतील हवा (वाजविण्यासाठीं कोंडलेली, भरलेली). १० वाफ देणें (मंदाभीवर ठेवलेल्या अन्नास). ११ धूम; पखवाज, संबळ इ०कांचा खर्ज सूर. १२ हिम्मत; जोम; शक्तिः, धीरः; दृढनिश्चयः, सहनशक्ति इ० उठावणी करण्याची, प्रोत्साहित करण्याची, पाठपुरावा करण्याची शक्ति (संपत्ति, अधि-कार, उद्योग यांची); व्यापारधंद्यांतील भरभराट: किफायत: ब्यापारांतील ऐपतगिरी: गब्बरपणा. १३ धान्याचा सकसपणा: केळी वंगैरे पदार्थीचा (पोटांत) पुष्कळ वेळपर्यंत भूक न लागतां राह-ण्याचा गुण; जुन्या, वापरलेल्या वस्तूंची अधिक टिकण्याची शक्ति, पुष्कळ वेळ जळत राहण्याची दारुकामाची शक्ति; न तापतां पुष्कळ वेळ बार उडण्याची (तोफ, बंदूक इ०) शक्ति. १४ झुरका (गुडगुडी, चिलीम इ॰चा). (क्रि॰ घें । पिणें, खेंचणें: ओढणें: लावणें). १५ जोर: शक्ति. 'पावनानें पिकास दम आला.' १६ धमकी. [सं. दम् ; फा.] (वाप्र.) ॰ कांडणे-१ श्वास कोंडणें; श्वासाचा अवरोध होणें. २ हिंमत, उत्साह खचणें. • खाणें-१ थांबणें; श्वास घेणें; थोडा वेळ स्वस्थ बसणें. २ वाट पाहणें, धीर धरणें. •घेंगे-थांबण: विश्रांति घेणें. •छाट्यां-१ श्वासाचा निरोध करणें; श्वास कोंड्रन धरणें. २ धीर धरणें: सहनशीलपणा धारण करणें. ३ श्वासोच्छ्वास अनियंत्रित चालणें; गुदमरणें; घाबरे होणें. 'कफामुळें दम छाटत नाहीं.' •ट।कण-सोडणे-१ आशा, विश्वास, धैर्य सोडणें. २ श्वास घेणें; विश्वांति घेणें. ० हेणें-१ धैर्य वेणें; प्रोत्साहित करणें; उत्तेजन वेणें. २ धमकी वेणें; धाकदपटशा दास्त्रविणें. ३ जोरानें खडसावणें: भोसडणें. ४ क्षणभर विसावा घेऊं देणे. ०धार जा-१ श्वासावरोध करणे; धीर धरणें. २ थांबणे; विसावा घेणे. ३ धेर्य धरणे. ४ कांहीं वेळ वाट पाहणें. •पाहणें-

घालणें, ताकीद देणें. •मार्णे-१ झरका घेणें (गुडगुडी इ॰चा). २ आपल्या करामतीची पराकाष्ट्रा करणें. 'पुन्हां एकदां दम मार म्हणजे तो धोंडा सरकेल. ' ३ गृह करणें: दावणें (पैसा, अन्न इ०). ०लागण-जीव खार्टीवर होणे: जलद, कष्टाने श्वास घेणे; **दम-**पु. आत्मसंयमन; इंद्रियदमन; सहनशील्ता; मनोविकार धाप लागणें. •सूटणें-धैर्य, विश्वास नाहींसा होणें; धीर खचणें. दमादमान-सावकाशः, शांतपणें; हळ् हळः; थांबून. दमावर धरणे-घाईशिवाय किवा न थकतां एकसारखें काम करणें. एका दमाने-किवि. एका श्वासाने अथवा अव्याहत प्रयत्नाने, एका सपाटयांत. दमास येण-थकणे. सामाशब्द- ०छाट-पु. श्वासोच्छ्वास निरोधाची शक्तिः पुष्कळ वेळ दम कोंड्स टेवणारा •छाटगोळा-पु. कुलपी गोळा; बाँब. •छाट-माणुस. तोफ-सी. गरनाळ. ०छ।ट माणूस-मनुष्य-पु. पुष्कळ वेळ अवरोध करण्याची शक्ति असलेला मनुष्य. उमट, उमकट-कल-वि. १ ओलसर; आंबटओर्ले; कुंद; आई (जमीन इ०). २ हिरवी; रसभरीत (फांदी). ॰टण-अक्रि. १ ओलसर असणे. २ ओलसर होणें. •वाटी-स्री. धाकदपटशा. •वार-वि. १ ओल-सर; दमट (जमीन). २ ओलट; हिरवें (लांकूड); जमीनींतील भर्टीत तयार केलेला व दमाने जळणारा (कोळसा); सकस; कस-दार (धान्य); नफा होणारें; फायवेशीर (काम, धंदा). ३ धाडसी: अंगांत तेज किंवा पाणी असणारा; नशीबवान; निश्चयी. ४ धीराचा; सहनशीलः उत्साहीः, दीर्घोद्योगी. ५ पैसेनालाः भांडवलनालाः पैशाची ऊब असणारा (सावकार). ६ पुष्कळ वेळ वापहनहि दणगट, मजबूत राहणारी (वस्तु, वस्त्र). • विलासा-पु. उत्साहः धीर; समाधान. • विक्रिंग, दमाची विकरी-सी. उधारीचा धंदा; उधारीची विक्री. ०सर-वि. दमट पहा. ०सर्व-वि. १ थंड. २ नामोहरमः, पराजितः, हतप्रभ. ' अमर्यादकांस शासने करून ...दमसर्द केलें.' -राज ८.१२५. ०सट-किवि. पहांटेच्या वेळीं. दमकुल-न. (व.) मातीची शेगडी.

> दमडी-की. पैशाच्या चौध्या हिश्याचे किंवा दहा, बारा कवडयांच्या किंमतीचें एक नाणें. [सं. इम्म] इमडीकरितां सीता मोडणारा-वि. थोडक्याकरितां सर्वे कार्याचा नाश कर-णारा. ०प्रत-पु. अतिशय चिक्कु; कवडीचुंबक. [दमडी+प्रत= मुलगा] • चा-वि. गरीब; हलका; क्षुद्र (मनुष्य, वस्तु, काम). • वर चमडी करण-काढण-मिळविण-थोड्या भांडवलावर पुष्कळ नफा मिळविणें.

> दमणी—की. (ना. खा.) एक लहान बैलगाडी; छकडा. [फा. दामन् ो

दमणे - अकि. १ धकणें; भागणें; कंटाळणें. २ अनुकूल होणें; (एखाद्याच्या) अवसानाची, शक्तीची परीक्षा घेनें, कर्गें. वश होगें. ३ (ल.) पुष्कळ वेळांपीक काढल्यानें जमीन, शेत इ०

निकस होणे. ४ एखादी वस्तु वापरल्यामुळे जीण होणें; झिजणें. आंबटओं के असणें (वस्त्र, लांकुड ५ कुंद, सर्द, दमट होणें: इ०). ६ शरीरावरील केस किंवा शेतांतील गवत एकदा उपटल्यावर पुन्हां न उगवर्गे. [दम]

दमदम-द्रमां--- किवि. १ धमधम आवाज. २ सुगंबाचा घम-घमाट. उम्रदम्ण-अकि. १ ढोल इ० चा दमदम असा आवाज होणे. २ सुगंधी पदार्थाचा घमघमाट सुटणे. [ध्व]

दमदमा-पु. १ मोठा नगारा, नौबत, तोफा इ० चढ-विण्याचा उंचवटाः मेढाः टप्पाः २ तोफखानाः [अरः दम्दमा]

दमदमार--- पु. १ नगाऱ्यांचा किंवा अनेक वाद्यांचा मोठा आवाज २ उग्र किंवा मधुर वासाचा घमघमाट. [दमदम]

दमदमीत-व. १ घमघमीत (वास). २ तृप्त करणारें; चमचमीत; भरपूर (अन्न, जंबण). ३ भरपूर; आकंठ भरछेलें (पोट). [दमदम]

रग जिरविणें; खोड मोडणें; संयमन. २ वश किंवा नियमन करणारी शक्ति, कारण. सामासांत-इंद्रिय-दुष्ट-रोग-काम-क्रोध - दमन. [सं.] • पौर्णिमा-स्त्री. चैत्री पौर्णिमा. या दिवशी कामदेव संबंधीं उत्सव करितात. दमनीय-वि. वश करण्याजोगें; ताञ्यांत वि. निर्देय; निष्ठुर. येण्यासारखें; स्वाधीन करून घेण्यासारखें. दमित-वि. वठणीस आणलेला; वश केलेला; ताब्यांत आणलेला: जिंकलेला; नियमन केलेला. [सं.] दर्मा-वि. वठणीस आणणारा; वश करणारा; ताब्यांत आणणाराः नियमन करणारा. [सं.]

दमन---न. गाडीचा टपः दमान. [फा. दामन्]

दमविण-सिक. १ वश करणें; शमविणें; ताब्यांत ठेवणें; जिंको: दाबांत ठेवणे. 'इतर शास्त्रांच बोल बहुत। येकाच वचने दमवी वेदांत। ' २ थकविणें; भागविणें. [दमणें प्रयो.]

द्मळ-ट-न. (गो.) अभ्राच्छादित आकाश; तुफान.

दमा-पु. १ श्रासरोग. (कि॰ दाटणें; भरणें; लागणें; दर।'-केका ६१. [सं.] कोंडणें). २ जोराचा श्वासोछ्वास; धाप (पळण्यामुळे लागलेली).

मागचा (काठीजवळ येणारा) भाग. २ वाऱ्यासमोरची बाजू. दरिकनार राहून ... ' -ख ७.३५६७. ०कूच-किवि. प्रत्येक [सं. दाम=दोर; फा. दामन्]

द्मामा-9. १ मोटा नगारा; नौबत. [फा. दमामा]

मेढा; (तोफेसाठीं रचलेला) टप्पा. [फा. दमामा]

तुट असर्णे. [दं! दं!]

दयन पाह्यटे-किवि. (व.) मोठ्या पहाँटेस. िसं. उद-यत् प्रभात ।

दया---स्री. १ करणाः अनुकंपाः कळवळा. २ कृपाः मेहेर-बानी. ३ विशेषतः देवाने कलेली कृपा, अनुकंपा (समासांत) दया-कर-निधान-निधि-समुद्र-सागर-इ० =दयाळ (माणूस). [सं.] ३ह० दया उधार .खता रोकडी. व्दया, दयांद्यां, भयाभया, दयाभया-किवि. दया ! दया ! असे ओरडत दारो-दार भीक मागत फिल्न. (कि॰ करणें; करीत फिरणें, जाणें). दयांदयां - स्त्री. केविलवाणी स्थिति. दयांद्यां होणा-अतिशय करुणास्पद स्थितीस यें . ॰ धर्म-पु. नैतिक व धार्मिक कृत्ये; आचारविचार. (कि॰ करणें; होणें). ॰ भूत-रूप-वि. दयाशील; दंगची मूर्ति; मूर्तिमान् दयाच असा (मनुष्य इ०). •मय-वि. दंयने पूर्ण, दयाशील, कृपाळ्. •माया-स्री. सामान्यतः दया; कृपा; माया; ममता. (कि॰ येणें; असणें; करणें; ठेवणें; राखणें). **्राम मुकुंद्दासाचे नातू-पुअव.** (ल.) एखादा अतिशय श्रीमत मनुष्य (व्यंगोक्तीनें) अतिशय दरिद्री मनुष्य. • स्त्र-क्र-वि. कृपाळ्. • वान्-वंत, द्याळ-वि. कृपाळ्, मायाळ्. • शील-बि. दयाळू स्वभावाचा; दुसऱ्यावर नेहमीं दया करणारा. • हीन-

दयावती-- स्त्री. (संगीत) पांचव्या श्रुतीचें नांव. [सं.] द्यासा—पु (चांभारी धंदा) घोड्याच्या तंगाची वादी. द्यित-पु नवरा. [सं.] -वि. आवडता; प्रियकर; जिवलग, द्यिता—स्त्री. बायको; आवडती स्त्री; पत्नी. [सं.]

दर-पु. १ किमत; भाव; निरख. २ प्रमाणांत, किमतींत ठरलेली संख्या किना परिमाण. उदा० ' शंभर ब्राह्मणांस हजाराचे दराने लक्ष रुपये चा. ' [फा.] दर येणे-किमत चढणे.

द्र-स्त्री. (क्षें) कांठः किनारा (शेत, नदीचा). [सं. धरा; हिं.]

द्र--पु. भीति; भय. ' स्वभक्त सुरपादपा हरि नसेचि सत्या

दर-किवि. १ प्रत्येक; एकएक; हरएक. 'दर माणूस, दरगांव.' [फा.] दमकरी-वि. श्रासरोग असलेला; श्रासरोगी. [दमा+करी] २ (गो.) पासून ह्या अर्थाचा प्रत्यय. ' थन्नदर ' =तेव्हांपासून. द्मान-ण-न. १ (नाविक) शिडाची दोरी; शीड; शिडाचा [फा. दर्=आंत] किनार-अ. बाजूस; एकीकंड. 'ते सर्व मजलेसः; मजल मारीत मारीतः; कूच-दरकूचः; दरमजल. दर-मजल-क्रिवि. दरकूच पहा. द्रम(मा)हा-पु. प्रत्येक महिन्याचा द्मामा-पु. १ बकमाल; कडाबीन २ गडगा; धमधमा; पगार, वतन; प्रत्येक महिना. -िक्रवि. प्रत्येक महिन्याच्या महि-न्यास; प्रतिमासीं. [फा. दर्माह्] दरमहा करणे-महिन्याचा दयद्य असर्णे-कि. (व) राज्यामुळ कोणत्याहि गोष्टीची पगार ठरविणें. दरिकी ब-स्री. (ल.) सैन्याचा दरेक हला. [दर+रिकीब] द्रवक्त, दुर्वक्त-क्रिवि. प्रत्येक वेळेस: सदोदित:

नेहर्मी. मौजे केळगांव यास दर्वक मुजाहीमकाय सबब होत असतां ! ' -राज ११ ३६. दरसदे -सहे-किवि. दरशंभरी; दर- इदगा; कबरीची, पीराची जागा: मशीद. [फा. दरगाह] शेंकडा. 'जहागीर दरसदे ४० प्रमाणें. ' -वाडसमा २.६६. [फा. दरसद] दरहर-किवि. प्रत्येक; प्रत्येकांत. [फा.] • सास्त्र- दरगाहाशी रुजुवाती करून ... '-इ ९८. [फा. दरगाहू] किवि. प्रत्येक वर्षी.

दर--- पु. शंख. 'वाजत होता संतत दर, जाणों विष वची- ढक्ल. [फा. दर्गुझरु] गृहीं वमला।' -मोसभा ३.३३. ' वाजविला दिव्य देवदत्त दर. मोविराट ४ २. [सं.]

द्र--पु. १ (व. खा.) (खांब, खुंटा ६० पुरण्याकरितां जमीनींत विटा, दगडांच्या भेगा ६० भरून काढणें. [दर=भेग+वंदी] खणलेला) खड्ढा; भौंक; बीळ. २ दरी. ३ (सोनारी) मण्याचें टरफल अभवतुळ करण्याची गश्चीमधील वाटी. [सं.] म्ह० दराची पु. उत्तरपत्र. माती दरास पुरत नाहीं.

दर-पु. (गो.) बळी. [!]

टरक-पु. १ विचार; बेत; मनीषा. ' उगीच नादीं लाऊन ठेवार्वे असा इतर सरदारांचा दरक. '—ख ११७८. २ पद्धत; सरणी. ॑तीर; उभी चढण; डोंगराचा तुटलेला कडा. [सं. दर+ड प्रत्यय] [अर. दक्]

द्रक-पु. वंशपरंपरागत सरकारी मोठ्या अधिकाराची जागा; दरद्+वत्] श्रेष्ठ अधिकार, हुद्दा. हे आठ प्रकारचे आहेत:-दिवाण, मुजुमदार, फडणीस, सबनीस, कारखाननीस, चिटनीस, जामदार, पोतनीस. [अर.] •दार-दरकी असामी-वि. दरक धारण करणारा गवत व जागा ?] अधिकारी. यांचे प्रकार:-फडणीस, मुजुमदार, दिवाणजी, बक्षी, सबनीस, वांकनीस, कारखाननवीस, इशमनीस, पोतनीस, गोठ- (कि॰ देणें). [दरडावणें] गहते, मुनशी, पागनीस, बारनीस, गडनीस, सभासद, दफ्तरदार, रक्तवान, मोईनदार, पोतदार इ०. • पट्टी-स्री. दरकदारांवरील घालणें. [दे.] सरकारी कर; मुख्यत्वें देशमुख, दशपांडे यांच्या जमीनीवरील दहा वर्षोनीं एका वर्षाच्या जमाबंदीइतका द्यावयाचा कर. द क्टें-न. खिळलेला). २ (ल.) काळजी; कळकळ; आस्था: खन्त; कींव; (निंदाव्यंजक) दरक अथवा सरदारी. -दंवनाथ. [अर. दरक]

आवश्यकता; काळजी; प्रयोजन; संबंध. ' सिद्दी मर्द माणूस याची लेख इ० मधील). ५ (कृ.) फोडांतील पू. [फा. दर्द] हर द-दरकार आहे. ' -वाडसमा २.४. [फा.]

द्रकाल-न. (कु.) कफाचा बेडका.

दरक्ट-टा-पु. दरी; दड्डन बसण्याची जागा. 'की विवेक सींहाचा दरकुटा। ' -ऋ ५९ [दर]

दरकेंबचे-अफ्रि. (गो.) भिणे; दरारा बाळगणें. [सं.] दर=भीति]

मागणी अर्ज; मागणी; साक्षीदार किंवा दस्तऐवज दाखल करण्या- फुगणें; फुलणें; घाम येणें; ऊव येणें; पुरुळ उठणें; जबरदस्त झोंप करितां करावयाचा अर्ज. २ फिर्याद. [फा. दरख्वास्त]

वरकोती-की. १ करार; बोली; ठराविक दराने मक्ता घेणे. २ उभ्या पिकाचा मक्ता; इजारा. [दर=किंमत+खोती]

दरगा, दर्गा—पु. मुसलमानांची नमाज पढण्याची जागा:

दरगाह-पु. दरबार; राजसभामंडप. 'त्यांणीं आदिलशाही

दरगुजर-गुदल-की. दुर्लक्षः क्षमाः, कानाडोळाः, चाल-

द्रज, द्रजगिरी द्रजा-जी-दर्ज इ० पहा.

दरजवंदी -- स्त्री. (ना.) चुन्याने किंवा चिखलाने भितीच्या

दरजवाब-जाब--पु. उत्तर. [फा. दर्जजबाव] ०नामा-

दरउरोती--स्त्री. दर ठरविणै: (यावरून) जमाबंदीची तपासणी. [हिं. दर+ठराना]

दरड-डी-न्स्री. नदीकांठचा उंचवटा; उंच किनारा, कांट. •बट-वि. खांचखळगे, उंचवटे, दरडी इ० असलेली (जमीन). [सं.

दरड-डी--निकी. १ (कों. कु.) दाट वाढणारे गवत. 'दरडी माथेनें घांसे।' -पंच १.९. २ ऐचणः ऐतण. दिरड-तेथील

द्रडाई—सी. खडसावणी; धमकी; दाट; धाक: दहशत.

वरडाविण-सिक. खडसावण: धमकावण: रागावण: धाक

इरक, क्वे -- लीपु. १ दु:ख; विकार; रोग (विशेषत: हाडीं जिल्हाळाः भीड. ३ (ल.) मुद्दाः खोँचः मर्म. 'तुजमधे बहत **दरकार, दर्कार**—स्त्री. अडचण, जरूरी; गरज; पर्वा; भरल्या इष्की दर्दा। ' -प्रला २३०. ४ सौंदर्य; तत्त्व (भाषण, **यंत**-वि. काळजी बाळगणारा; लक्ष देणारा; सावध: आस्था बाळगणारा. [फा. दर्दमन्द] म्ह० गरजवंत तो दरदवंत.

> दरद-पु. हिंगूळ. [सं.] दरदगिरी-- स्री. दर्जगिरी पहा.

द्रद्र-रां, द्रद्र-न-किवि सपादन; भरपूर; फसफसून (जमीन किंवा पीठ द्यांत पाणी घातलें असतां किंवा ताक घुसळत दरखास्त-स, दरखाष -- स्त्री. १ (कायदा) विनंतीअर्ज; असतां किंवा अंगास घाम फुटला असतां होणारी स्थिति). (कि॰ येणें)

> व्रक्रणे - अकि. १ फेंसाळणें; वर येणें; फुगणें (घुसळतांना ताक इ०). २ भीतीने घाम फुटणें. [दरदर]

उरहरा — पु धाक; भीति; दरारा; जोराची खडसणी; अधि- णारा नोकर; तरतरीत, हजरजवाबी सेवक. • जोडा-पु. (ल.) काराची छाप; भयभीतपणा; भीतीचें कारण. 'त्या वाटनें दरदरा जुना, फाटका जोडा (कोणी चोह्नन नेला तरी चालेल असा). नाहीं, खुशाल जा. ' [सं. दर=भीति]

दरदरीत-वि. पातळ. 'दरदरीत पाण्या-। माजी रांधि- केळें. '-पक्षोघे. -क्रिवि. दारोदार. [फा. दर्-बि-दर्] येल्या कण्या।' -तुगा ६८२. [दरदरणे]

दरदाम-पु. विकत ध्यावयाच्या वस्तूची किंमत व तिच्या भाडेंभाऊ. [दर=भोंक किंमा किंमत+भाऊ] संबंधाच्या इतर गोष्टी यांस व्यापक शब्द; भावबीव; किंमत वगैरे. [फा. दर=किंमत+दाम=पैसा]

दरवी-वर्दी-वि. १ दरदवंत पहा. २ दुसऱ्याच्या गुप्त गोष्टी, विंगे जाणणारा; ममें, मख्खी जाणणारा; (गाणे इ० मधील) रसज्ञ; सौंदर्थ, तत्त्व जाणणाराः त्याची आवड असणाराः मर्भज्ञः तज्ज्ञ. 'आम्ही तर दर्दी इकाचे भुकेलेले प्राणी। '-प्रला १६४. [फा. दर्द]

दरपटाण-स्त्री. (राजा. कु.) उप्र, घाण वास. [दर्प+घाण] टरफाइणे-अित. आदळआपट करणे: चरफाडणे: जळफळणे. [ध्व.]

दरबंदी-सी. पिकाची आणेवारी; गांवाच्या वसुलाचे पत्रक. [दर+बंदी]

दरबार-पु. १ राजाची कचेरी; राजसभा; राजकीय कार-भारी मंडळी राजास भेटण्याची जागा. २ (ल.) लोकांची सभा. ३ सरकारने कचेरी अथवा सभा भरविणे व भेटी इ० घेणे. (कि० करणें). ४ (बडोरें) संस्थानी सरकार. दरबारमार्फत जरूर ते अधिकार देण्यांत येतात. ' -स्वारीनियम १५. [फा. दर्बार्] •खर्च-प. १ दरबारचे, सरकारचे अधिकाऱ्यांना दिलेला पैसा (लांच); कारकुनी; अंतस्य. २ दरबाराकरितां लागणारा पैसा. जमाबंदीचें पत्रक २ दराचें किंवा भावांचें, किंमतीचें पत्रक. •चा कुत्रा-दरबारी कुत्रे-पुन. (व्यंग्यार्थी) वक्षीस वगैरे रेकन काम करून घेण्यासारखे दरबारांतील चोबदार, वकील इ० जात व तीपैकी एक व्यक्ति. हे वाघ, अस्वलें, माकडें इ० चा अधिकारी. • तोंड-न. दरबारमधील (लांचखाऊ) अधिकारी. तमाशा लोकांस दाखिवतात व घरोघर पंसा उकळतात. 'दरवे• (कि॰ भरणें; दाबणें; चेपणें; धरणें; संभाळणें). ॰महरूर्र-वि. **१ दरबाराशीं परिचितः, दरबारी लोकांशीं घसट असणारा. २ जाहीर** [फा. दवेंश्] दवरेंश-स्त्री. दरवेशाचा धंदाः, फकीरी. (वाईट कामाविषयीं); सर्वत्र जाहीर (गोष्ट, काम). [फा. दर्बार्+ अर. मशहूर] दरवारी-वि. १ दरवारासंबंधींचा; विशेष शिष्टाचारास अनुसहन असा (व्यवहार,बोली,मनुष्य ६०). २ (ल.) पोकळ;खोटा; क्तीनें) दाखिवणें. [सं. दर्शन] बरकरणी. ३ वैभवसंपन्न; राजसभेचा घटक. [फा.] ॰कानडा-पु. (संगीत) एक राग. ह्यांत षड्ज, तीत्र ऋषभ, कोमल गांधार, कोमल मध्यम, पंचम, कोमल धेवत, कोमल निषाद हे स्वर लागतात. कुहर; घोल. २ (ल.) पोट. [सं]मह० ज्या गांवीं भरे दरा तोच अवरोहांत धैवत वर्ज्य. जाती संपूर्ण-पाडव. वादी ऋषभ, संवादी गांव बरा. •खोरा-पु. दरेंखोरें; खांचर; खळगा; ओघळ; भग पंचम. गायनसमय मध्यरात्र. शास्त्रकारांच्या मर्ते हा शुद्ध कानडा दाड. [दरा+खोरा] दरींखोरीं, दःयाखोऱ्यांत पडणै-उत होय. याचे कौशी, अडाणा, जयमिनी, हुसेनी असे अनेक भेद**्रणें-जाणे-घाटणें-पाडणें-(** ल.) दरिद्री होणें; नुकसानींत आहेत. •गडी-पु. दरबारांत, समेंत हुवारीनें व तडफेनें काम कर- येणें; अब जाणें; दारिदांत टाकणें: गुरफटणें.

दर-वि-दर-वि. भणंग. 'आपले वडिलांस दर-बि-दर

दरभाऊ-पु. एका स्त्रीच्या दोन नव-यांस म्हणतात;

दरवर्ज-पु. (गो.) दरवाज्याचा उंबरठा. [दाखठा] दरवड मुशी-सी. मुश नांवाची समुद्रांतील माशाची एक जात.

दरवडा, दरवंडेकरी, रवडेखोर-दरोडा इ॰ पहा. दरवंद-पु. (गो.) दरवाजा; लाकडी चौकट.

दरवळ-पु. उप्र वास (अत्तर; कांदा, जळणारें कातडें, केंस इ० कांचा). दरघळणां-अकि. उग्रतेने व दूरवर पसरणे (वास, विशेषतः सुगंध).

दरवाजा-पु. १ घर इ॰कांत जाण्यायेण्याकरितां भितींत ठेवलेला मार्गः; दारः द्वारः; ते लावण्याच्या लांकडी फळ्या, कवाड. २ दारवठा. ३ (ल.) अंतः प्रवेशाचे साधन. ४ शरीराचीं उत्सर्ग-द्वारें; नवद्वारें पहा. दार; भोंक; छिद्र. ५ तोरण. [फा. दर्वाझा] •कोडणे-दावणे-धरणे-उगम, उद्गम कोडणे; रावता बंद करणें. •मोकळा टाकून राज्य करणें- (चोर इ॰कांगासून) सुरक्षिततेच्या अथवा निर्भयपणाच्या बुद्धीने राहुणे, वागणे. दर-वाजकरी, दरवान-दर्वानकरी-पु. देवडीवाला; द्वारपाल; पहारेकरी; द्वाररक्षक. [फा. दर्बान्]

वरवारी, वरवारीपञ्जक-स्थीन, १ खेडचांतील जमीनीच्या

द्रवेदा-र्शा-पु. १ मुसलमानांतील भिका-यांची फिरती शियानें सांगता साचार। लोकांसी सलाम करी वानर। ' २ फकीर.

वरसवाद - किवि.(गांवच्या किंवा शेतांच्या)शिवारांत. [फा.] दरसाविण--- सिक. (काव्य) सुचविण; दरीविण; (व्याजी-

दरहिकायत-किवि. समक्ष. [फा.]

दरा-पुस्ती १ खोरें; दरी; टेकडयांमधील सखल भाग:

दर।--पु. (कुंभारी धंदा कों.) खड्डा; खळगा; चाकावरून मडकें काढलें म्हणजे तें ज्या खळायांत ठेवन थोपटतात तो शब्द). ऋतंत: काळांत; आणीबाणीच्या वेळीं. [फा. दरीन् खळगा. -बदलापूर ६६. [सं. दर=छिद्र]

दराजु -- स्त्री. (कु.) लांकुड साफ करण्याचे यंत्र.

द्राज-वि. दीर्घायु; कायम; धिप्पाड; दीर्घ; जास्त ह्यामध्ये; यांत [फा. दरीन्] 'दराज काय लिहिंगे! मुस्ताक जाणिजे हे किताबती.' -रा ११.२९. [फा. दराझ]

दराठा - पु. जोराचे व धमकावणीचे भाषणः धमकावणी धाक; दरारा. (कि॰ लावण; मांडणं). [दरारा]

दराडणं --अफ्रि. खडसावून अगावर जाणे; दरडाविणे; सांत. [फा. दरीन विला] आरडाओरड करणें; धाकधपटशा दाखविणे. [दरडाविणे]

दराव-पु. नाणे पाडणारा. भाइसं १ ८५. [अर. झर्राव]

हरार्ण-अक्ति. दरदर्णे पहा.

दबा; भीति; अधिकार इ०ची छाप (कि० दाखविणें; बसविणें; खास नेमणुकीस वहें, अलंकार, जमीनी, मोकासे किंवा रोख पैसा बसणें). ' कौरव भट भीतिकथन होय सुरांतिह महा दरारा हो।' दिलेला खर्ची लिहिण्याचें मराठी दप्तरांतील सदर. [फा. दह्ननी= -मोभीष्म ४.५०. [सं. दर; हिं.]

दरारां, दरास्त्र-किवि. दरदरां, दरदस्त पहा.

न्यूनता, वाण, कमतरता. (अत्र, वस्र इ० जरूरीच्या पदार्थीची). -वि. गरीब; गरजू; कैंगाल. 'आशा ज्यास दरिद्र तोचि समजे भेट. 'तुला कैसें देईल दरुषण । '-चिंतामणि कवि, ध्रवाख्यान नैराश्य पै बाणतां।' (वामन स्फुटश्लोक ७४, नवनीत पृ. १४२. १२, (नवनीत पृ. ४१२). 'ज्याचे घ्यावया दस्सन। महा **्दशा-द्रिज्ञाबस्था-**स्त्री. गरीबीची, हलाखीची प्रयत्ने करिनया। '[सं. दर्शन] स्थिति. • हामोहर-पु. अत्येत गरीव माणुस: ज्याच्या घरी अठरा विश्वे दारिद्रथ आहे असा मनुष्य; दरिद्रशांचा राजा. •नाम संबत्सरे-अत्यंत भिकारी अथवा त्याची स्थिति यांस लावा- लोट. 'दरेमार तळवेमार होत।' -दा ३.७.६३. [दरा+मार] वयाचा शब्द. दरिद्धित-वि. गरीबी आलेला; दैन्यावस्था प्राप्त झालेला. विरिद्धां-वि. १गरीव; कंगाल, निष्कांचन. २ नीच: करितां दरोग-वातील दिसोन आलिया उपेरी दूर केला. -रा कहु; कंजूष; चिक्कू. ३ (ल.) अपूरा; न्यून; सडसडीत; रोडका; २०.४७. [फा. दुरोधू] भिकारी इ०. ० नारा यण-पु. दरिद्रांचा कनवाळु; (ल.) महात्मा गांधी. दिखी हाड-न. गरीब हाड; गरीब आईबाप किंवा कुळ कारी, देखरेख करणारा, पाहणी करणारा; खात्याचा मुख्य; यांत जन्मलेला माणूस; इलक्या पैदाशीचें गुर्फ.

फ्त, दरियाफ्ती-दर्या पहा.

भेग; चीर. [सं.]

दरी-की. (व.) संत्रंजी. 'दरी साहेबांच्या घरची आहे. '

द्री-की. (आगरी) भातशेतीच्या बांधानंजीक जो केर कचरा (बेणून) निघतो तो.

वरीं अयाम-किवि. (जुन्या कागदपत्रांत अयाम ।

दरीं, दरीन-किवि. (जुन्या कागदपत्रींच येणारा शब्द).

दरीन-किवि. यांत. [फा. दरीन्]

दरींबाब-किवि. या बाबतींत. [फा. दरीन-बाब] दरीवखत-किवि. या वेळीं. [फा. दरीन् यस्त्]

दरींचिला-किवि. या वेळीं; सांप्रत; मध्यंतरीं; या दिव-

वरींसरत - किवि. या गोष्टींतः या स्थितींत. [फा. दरीन

दरुणी(नी), दरुणी महाल-पु. १ अंतःपुर; जनानाः दरारा-पु. १ जोराचे खडसावर्णे, धमकी. २ धाकः, दब- जनानखाना. २-न. (विशेष अर्थ) सातारकर महाराजांच्या अांतील] दरुणीमहालकरी-पु. अंतःपुरांतील अधिकारी (यास दिवाणजीहि म्हणत).

दर्श्वकी-पु. अंतर्द्वारपाल. [फा.]

वरु(रू)शन-षण-पु. (काव्य.) पाहण; दर्शन; अवलोकन;

वरेटी--सी. इमारती वगैरच्या दगडांवरील जकात.

दरमार-पु. पर्वताच्या दरींत लोदन देऊन मारणे; कडे-दरोग-वि. खोटा; मिथ्या; बनावट. 'त्यावर इन्साफ

द(दा)रोगा, दरोगेकरी-पु. १ कचेरीतील मुख्य अधि-पैरवी करणारा अधिकारी; मुकदम. ' महमद-पन्हा दारोगा हर्का-दरिया, दरियागर्क, दरियाव, दरियावदीं, दरिया- ऱ्याचा यास हुकूम जाला. '-रा ७.१००. २ साऱ्याचा पैसा दण्यापूर्वी (चुकता होण्यापूर्वी) शेतांतील उत्पन्न काढून नेण्यास हरी-की. लहान दरा; दोन टेकड्यांमधील खोल भगदाड: प्रतिबंध करण्याकरितां नेमलेला अधिकारी: पोलिसांचा मुख्य अधिकारी; कोतवाल. ३ देखरेख; व्यवस्था; पाहणी; ताबा; हुकमत. [फा. दारूघा] दूरोगेगिरी-स्त्री. दरोग्याचा अधिकार.

> दरोडा-- पु. १ दरोडेखोरांचा हला; घरधन्यास न जुमा-नतां बलात्कारानें घर लुटण्याची किया. चोरांचा समुदाय टोळी.

(कायदा) पांच किंवा अधिक इसमांनी कोणा मनुष्यास जीव (पिनल कोड). (कि॰ मार्णे; घालणे). [हिं.] दरोड(डे) करी, दरोड(डे)स्रोर-पु. चोरांच्या टोळींतील एक मनुष्य.

संपूर्ण; कुल; इत्यंभूत; बिलकुल; झाडुन सर्वे. [फा.]

दरोळ, दरोळणे--दरवळ, दरवळणे पहा.

वर्खास्त, दर्गा-दरक इ० पहा.

वाटेस दर्गाह न जाणें. ' -रा ११.३६. [फा. दर्गाह]

दर्ज, र ज-पु. (सुतारी) लांकुड साफ करण्याचा मोठा रंधा. [दर=भेग ?]

दर्ज, दरज-स्ती. १ (दगडांच्या, विटांच्या दोन थरां-मधील इ०) भेग; चीर, फट; सांधा; शिवण (क्रि॰ करणें). २ (ल.) फूट; वितुष्ट. 'तुम्हांकडील उणे पडावें असे बहुतांचें मतें आहे. याजकरितां कोणाचे वोलण्यास दरज न चालेसें करावें.' -ख ५.२४४ . [फा. दर्श] दर्ज करणे-चुन्याने भितींतील भेगा भरून काढरें. दर्जिगिरी-स्त्री. १ भिंत इ० तील भेगा चुन्याने भरगें; टिपगिरी.(कि॰ करणें). २ (ल.) पत्रांत दोहों ओळींच्या मधील जागत चक्रन राहिलेला मजकर जो लिहितात तो.

वर्ज-पु. १ समावेशक. २ लिहिण्याची जागा. -वि. १ लिहिलेलें. २ दाखल. [अर.] •करणें-लिहिणें.

ढर्जा—पु. १ पदवी: पद: अधिकार: पायरी: योग्यता: सर-कारी अधिकार, जागा. २ मुद्दा; गोष्ट. ' हं सर्व दर्जे नबाबयांचे ध्यानांत आहेत. ' -रा १९.९१. [अर. दरजा]

वर्जी, वरजी—पु. शिपी. [फा. दर्झी]

वर्व, दवी, वर्बार, दर्बारी, दर्बार महजूर-दरद, दर-बार, इ० पहा.

१५९. [सं.]

साहस; निधडा उत्साह. ३ उप्र वास. ४ धाक; दरारा; छाप; द्वाला बळी वेगें. दर्थाखोवरें-न. खोबऱ्यांतील एक जात; झेरी-परि शिरहीनु दर्पेनि कायी। '-गीता १. २०५. [सं.]

दर्पटाण-स्त्री. (गो.) घाण; उत्रगंध. दरपटाण पहा.

प्रमाण । पाहतां दर्पण साक्ष काई । ' -तुगा १२१६. [सं.]

१.१८७. [फा.]

दर्भ-पु. १ यज्ञ, होमहवन यांत वापरण्याचे एक प्रकारचे पवित्र घेण्याची वगैरं भीति घालुन त्याच्या ताब्यांतुन जंगम माल नेणें गवत. 'होईल तृणांत तृणसम यज्ञविहित तज्ज्ञमहित दर्भ कसा।' -मोभीष्म १२.५०. २ (ल.) जळालेलें, शुष्क झालेलें पीक. ' शेत करपून दर्भ झालें. ' [सं. दर्भ; हिं. डाभ-ब; गु. डाभ-भो; सिं. दरोबस्त-वि. एकूणएक; सर्व; अपवादाशिवाय सर्व; तमाम; डिभु; पं. दब्ध] (वाप्र.) •घेऊन उभा असर्णे-दुसऱ्यास कांहीं इजा करण्याच्या संधीची वाट पाहणें. सामाशब्द- • शिखा-स्री. १ (दर्भाची काडी पेटवून इच्छित विषयाच्या पाठीस लागण्याचा दर्क, दर्कदार, दर्कपट्टी, दर्कार, दर्की असामी, एक मंत्र आहे त्यावरून) पिच्छा; तगादा; ध्यास. (कि॰ पाठी-मार्गे, पाठीशीं लावणें; बसणें). २ (ल.) न संपणारा पाठलागः; दर्गाह-किवि. केव्हांिह; हर्गीज. 'तुम्ही मौजे मजकुरचे न चुकवितां येण्याजोगा त्रास, रोग, प्लेग. इ० [सं.] दर्भासन-न. दर्भा ने केलेले आसन. द्रभ्या-पु. १ अन्त्यविधि चालविणारा ब्राह्मण; कार्टा. २ (ल.) दुईँवी; दरिद्री अपशकुनी माणूस.

दर्भक-पु घोड्याच्या पायास होणारा एक रोग. -अश्वप

दमीदिवी-ली. चंद्रज्योत. -हंको.

दम्यान, दर्मियान-वि. दलाल; मध्यस्थ; जबाबदार; जामीन. ' दरम्यान मसुर घेऊन करा भरपाई, सोडा आम्हांला नानाला धाडिलें पत्र घ्यावी खंडणी होऊं दे सला। '-ऐपो २३६. - किवि. १ मध्येंच; मध्यंतरीं; ज्याचा रुकार घेणें जरूर त्याचा सहा न घेतां स्वतःच एखार्दे काम करणें. 'मला विचा-रिल्यावांचन दर्म्यान पागोटें कां नेलेंस. ' २ (कों.) चिकदन: लागुन: जवळ. 'भलतया कमी जाण। आपण राहतो दर्म्यान। बद्धतेसी कारण। तेंचि होय।' -सिसं ६२. [फा. दर्मियान] ग्रेजें-मध्यस्यी करणें क्ती-गिरी-स्री. जामीनकी: मध्यस्थी. 'दर्म्यानकी बाळाजी शेट वगैरे मंडळी करीत आहेत. '-ख १०.५२९६. 'ते आमचे सेवक...त्यांची दर्म्यान्गिरी तुम्हांकडे नाहीं. ' -चित्रगुप्त ६९. ० दार-पु. मध्यस्थ. ' दर्म्यान्दाराकडील लबाडी असेल, विचारानें घ्यावें. '-ख १०.५६१.

द्या, द्यांव, द्रिया-3. १ समुद्र, मोठी नदी; सरोवर; पाण्याचा मोठा साठा, विस्तार. कचभुजचे गुराबेची लढाई साल-वर्दर-- पु बेड्क. ' जर्ळी दर्दुरा नावडे पद्मगंधू।' -मुरायुद्ध मजकुरी दर्यात होऊन '-वाडसमा १.११.२ (कृ.) मोठी खाडी. [फा. दर्या] दर्याई-वि. समुद्रावरील; आरमारी. 'दर्याई व दर्प-पु. १ गर्व. २ धीटपणा; धाडसीपणा; बेगुमानपणा; खुशकी फौजा. '[फा.] दर्याक मारप-सिक. (गो) सम-आदरयुक्त भीति; दाब. ५ प्रतिबिंब. 'दर्पणी पुरुषु दर्पु लाही। गोठला. -मुंव्या १४९. ०गर्क-वि. समुद्रानें बुडविलेली (गांव, जमीन). द्यांत-द्यामें खसखस-पु. अतिशय मोठ्या वस्तूंशीं अगदीं क्षुत्रक वस्तूची तुलना. दृशींद्र-नि. (गो.) हर्पण--न. आरसा; अयना. 'प्रत्यक्षासी काय द्यावें गा चांचा; छुटारू. •महास्न-पु. नदी, सरोवर इ॰कांच्या कांठीं बांध-लेला वाडा. •चर्दी-पु. खलाशी; नाविक; खारवा; नावाडी. [फा. वर्षेदा-किवि. पुढें. 'मुलाजम्तीचा मज्कूर देपेंश केला.'-रा दर्या-नवर्द+ई] विस-वि. समुद्रकांठचा. ' दर्याविस तालके मजकरचे... ' -समारो २.२.

चवकशी; निर्णय; शोध; निकाल; समजावणी; खात्री. 'दक्षिणेतील वाजू. ३ (ल.) दिखाऊ बाजू. •काम-न. दिखाऊ, सुरेख, डाम-एजंट याजकडे सर्व सरंजामां वी दर्याप्ती होऊन वर्गवारी करण्यास डौलाचे किंवा अळकफळक काम, समोर दिसणारें काम. •दर-आरंभ झाला. ' -इनाम ४२. [फा. दर्याफ्त्]

विणें; धावडणें. [म. दवडणें-दवरणें; हि. दवडाना]

पहा.

दर्वी-- स्त्री. पळी; चादू. [सं.]

दर्वेव च सिक्त. (गो.) भय बाळगणें; क्षिति वाळगणें. [यं. दर=भीति]

दर्श-पु. १ अमावास्या. २ या दिवशीं करावयाचे श्राद. [सं.] • पर्णमास-पु. तैत्राभि (अभिहोत्र) धारण करणाऱ्या अभिहोत्र्योनं पौणिमा व अमावास्या याच्या नंतरच्या प्रतिपदस गुण-छिद्र-दूर-दोप-परिणाम-सूक्ष्म-तत्त्व-दर्शी. [सं.] करावयाचा याग.

द्शेक—वि. १ दाखविणारा; सागणारा. २ (वीजगणित)घात- (विशेषतः अर्धा). ४ सैन्यः रुष्कर. [सं.] प्रकाशक. ३ पाहणारा; प्रेक्षक; परीक्षक. ४ शास्त्र, कला ६० चा श्राता; तज्ज्ञ; मर्भज्ञ. [सं.] •सर्चनाम-न. नामाच्या मार्गे येणारा नामाचा निद्दीक शब्द; हा; तो. जभै:--' हा घोडा जनावर); टिकाऊ; मजबूत; भक्रम; अवाढव्य (इमारत, खांब, चांगला आहे. ' 'तो मनुष्य चालतो आहे. '

दर्शन--- १ अवलोकन, पाहणें. २ स्वप्न; दृष्टांत. ३ धर्म-संबंधीं अथवा तर ज्ञान संबंधीं सहा पंथ. सांख्य, योग, न्याय, चिखलाची जमीन. २ पाणधळपणा. —किवि. (ना.) लटलट हालतः वैशेषिक, पूर्वमीमासा, उत्तरमीमांसा. या शिवाय बीद्ध, जैन इ० मतें. 'न कळसी दर्शना थांडोळितां।'-ज्या ९२५. ४ (देव, वेऊळ इ०ची) भेट; पहाणै; अवलोकन. ५(ल.) दृष्टि. ' ना ना मावळतंनि तपने। नेइजती लोकांची दर्शने। '-ज्ञा १५.३६६. [मं.] -(दृष्टि)-स्री. (नृत्य) विशिष्ट वस्तुकडे विशिष्ट तन्हेने पाहणे. याचे पढील आठ प्रकार आहत.- साचीकृत, अनुवृत्त, आलोकित, विलोकित, उहांकित, अवलोकित, प्रलोकित इ०. ०कान-पु. (ज्योतिष) दोन दर्शनरेषा मिळून झालेला कोन. पट्टिट-स्त्री. दार, खिडकी इ० च्या वर नकशी केलेली लांकडाची परी. ०प्रतिभ्-पु. जामीन; हमीदार. •रेषा-स्त्री (ज्योतिष) एखाद्या पदार्था-कडे पाहत असतां डोळचांपासुन पदार्थापर्यंत काढलेली जी रेषा ती. ॰संतुष्ट-संतोष-वि.केवळ दर्शनाने तृप्त झालेला. ॰संतोष-षी-वि. १ देखणा; डौली; चांगला दिसणारा. २ (ल.)कपाळकरंटा; दिल्बादिल] देखणा पण कुचकामाचा; पोकळ दिखाऊ. ३ दर्शनार्ने तृप्त. दर्शनी-वि. १ पाहण्यासंबंधी. २ देखणा; मुंदर; आल्हादजनक (किंवा पुरुषावर) पांढरा पृश्च असून त्यांत काळा किंवा तांबडा समोर दिसणारी (वस्तु), 'दर्शनी भिंत, बाजू.' अअंग-न, १ [सं]

दर्यापत-प्त, दर्यापती-प्ती-सी. आकलन; समजणुक; वस्तुवी चांगली, सुरेख बाजू. २ दिसणारी, पुढील, समोरील वाजा-पु. पुढचा दरवाजा; महाद्वार. ॰देखावा-न. (वास्तु.) दर्शवर्णे—सिक. (व.) बेलगाडी जोरानें पळिवर्णे; दवडा- पुढील बाजू, समोरील दृश्य भाग. फ्रंट इलेन्हेशन या इंप्रजी शब्दास प्रतिशब्द. **्पट्टी**-स्त्री. दर्शनपट्टी पहा. **्भित**-स्त्री. दर्वाजकरी, दर्वाजा, दर्वेशी, दर्वान-दर्वाजकरी इ० पुढची भिंत. ० हुंडी-स्त्री. पहाण्यावरोवर पटविण्याची हुंडी. दर्शनीय-वि. पाहण्यासारखें; संरख; संदर; प्रक्षणीय; मनोहर. दर्शविण, दस्तिविण-उस्ति. १ दाखविण, भासविण, जाणविण (अस्पष्टपणें, असंदिग्धपणें). २ सुचिवणें; खुणाविणें; अंदाज करणें; अटकळ बांधणें; निर्देश करणें; समजाविणें; वरवर दाखविणें (अन्योक्तीनें, संकतानें). |सं. दर्शन| दर्शित-वि. पाहिलेंह; दाख-विलेंके. [सं.] दर्शी-वि. पहाणारा; द्रष्टा; दाखविणारा. (समासांत)

दलर्ण -अिक. द्वेप कर्णे. -मनको [द]

दलदपर-वि. मजबूतः बळकटः धिष्पाडः सशक्त (माणुस, कापड); जंगी; राक्षसी; जाड (पोळी, वस्तु). [धिप्पाड]

दलदल-ली-सी. १ पाणथळ जमीन, रुपण; रेवण; चिविड; थरथर कांपत. [हिं.] • णें-अकि. धरथर, लटलट हलणें; कांपनें (पातळ सरम, पाक, रूपम, तक्तपोधी केठेठी जपीन, भिजविटेटे पीठ, थलथलीत मास ६०). दलदलाट-५ १ पावलानी तुड-विण्याचा आवाज (जनावर, माणुस इ॰कांच्या). २ अतिशय दल-दलीतपणा. द्लद्लात-वि. १ दलदलीने युक्त (जमीन). २ (ल.) शिथिल; लटलट हलणारें (शरीर): थलथलीत (मांस): फोपशा. दलन-न. १ दळगें. २ फोइन तुकडे करणें; पीठ करणें: चुराडा करणें. [सं.]

दलवादल-न. सैन्य अथवा ढग यांचा जमावः प्रचंड मना-समूह. (कि॰ पडणें; जमणें; निघणें; भह्तन येणें). दलबादल डेरा-५ मोठा व शंगारलेला डेरा (लष्करी अधिकाऱ्याचा). -वि. मोठा; भन्य; जंगी; प्रचंड; अनेक वस्तृंनी भरहेला. उदा० दलबादल–डेरा–कारभार-कारखाना. िहि. दल∔बादल: फा.

दलभं ज(ग)न---न. १ घोडचाचे अशुभ चिन्ह; यांत तोंडावर मुद्रेचा; दर्शनसंतोष. ३ दिखाऊ, देखाव्यासाठीं केलेला. जसें:- भींवरा असतो. या अशुभ चिन्हामुळे धन्याची संपत्ति नष्ट होते दर्शनी-घडी-खिडकी-दार-लुगर्डे इ० ४ समोरील; पुढील, अगर्दी अशी समजूत आहे. २ (ल.) दुदेंनी; फुटक्या नशीबाचा (माणूपः बळ. २ पायदळ (अश्व-गज-भार या प्रमाणें). [सं.]

दलशिगार--पु. जीनगर, सैन्यांतील घोड्यांचे खोगीर व चामड्याचीं कार्मे करणारा. [सं. दल+शुंगारी]

दलान -- न. दिवाणखानाः, दालन. [फा.]

दलामालकी-न्नी. १ दुमऱ्याच्या कामांत, धंदांत विन-फायदेशीर ढवळाढवळ किंवा भागीदारी; हात घालणें. २ लांडा कारभार; फाजील लुडवुड. ३ त्रासदायक काम; कंटाळा येण्या-जोगी खटपट: वारीकसारीक त्रास. [दलाली+मालकी]

दलाल-पु. अडत्या; मध्यस्थ; गिन्हाईक व दुकानदार या उभयतांवा व्यवहार मध्यस्थपों बोळाचालीने साधून देणारा जाहीर करण्याची बातमी. ३ (ल.) प्रसिद्धिः, बम्राः, दुलैंकिकः, माणुस. [अर. दहालू] इह० दलालाच्या अंगावर घोडे पडत नाहींत= खालचा अधिकारी मुख्य अधिकाऱ्याच्या कामासाठीं जवावदार नसतो. दलाली-स्त्री. १ अडत्याचे काम. २ त्याची मजूरी; अडतः अडतीची मिळकत. ३ माल वजन करण्याकरितां, माप घेण्याकरितां पडलेला करः जकात. [फा.]

दलित—वि. १ दळलेलें; भरडलेलें. २ फोडलेलें; तुकड केलेलें; चुरडलेठें; मोडलेठें. ३ तुडविलेले, खालीं ठेवलेले, चेपलेले, दाब-ेलेल–हलकी जात, वर्ण; ई. डिप्रेस्ड क्रासेस यास प्रतिशब्द.। सं.] शेवतीचे फूल.

दिलिहर—िव. (व.) १ दरिदी. २ चिक्कू. [सं. दरिद्र: हिं.] •खाना-वाडा-पु. १ (ना.) भिकारचोट माणसाचे घर. २ कंजूषपणाचा कारभार.

दलेल—स्नी. (व.) शिक्षा; दंड, अहल. [अहल ?]

दहोर्स-पु. (गो.)नारळाचा पाणी घालून काढलेला रस, दूध. [सं. दल+रस]

दृब्हें--न. दळ्हें पहा.

दव---पु. १ वणवाः, दावानल. २ अरण्यः, वन. [सं.]

दंव--न. १ हिमतुषार; दहिंवर; रात्रीच्या समर्थी जमीनी-मध्ये गारठा उत्पन्न होऊन हवेतील आईतेमुळे भूतलावर थेंब पड़ं लागतात ते. २ दलदलीत जमीनीपासून निघणारा पाझर.[सं. द्रव]

वंबकारँ--न. (गो.) देवाच्या नांवाने घातलेलें ब्राह्मणभोजन. दॅवचार-पु. (गो.) एक पिशाच. [देव+चार-चाळा= पिशाच]

द्वड--सी. धाव. दौड पहा.

दवडणे-उक्ति. १ पळणें; धावणें; शीघ्र गमन करणें. २ भरधांव धांवण्यास लावणें; घालविणें; जबरदस्तीनें दामटणें; ताबडतोव रवाना करणें (निरोप, पत्र इ०). 'श्रीनें रक्षक देवर शुचिभक्त परंतु दविडला रागें।' -मोरा परंतुरामायण अरण्य २३. १.१३३. ३ सोइन देणें; फेंकून देणें; उधळणें; नासणें; इत्य करतात तें. [देव+पण] उडविणें. ४ (ल.) (चांगलें नांव, कीर्ति, पैसा) गमाविणें:

बस्रभार-पु. १ सैन्याचा समुदाय; सर्व सैन्य; शक्तिः जोरः घालविणैः हरविणैः नाहींसे करणे (दूषण, संकट, रोग, दिवा) कादून टाकणें: नाहीसे करणें. 'असता दीप दवडिजे।' -ज्ञा १.२४७. [सं. धावु: हिं. दवडाना, दवडना] १ म्ह ० तींडावाट काढावें आणि देशांतरास दवडावें. २ म्ह ० हातचें दवडा आणि पळत्याचे पााठीस लागा. द्वडाद्वड-दवर्डी-स्री.धांवाधाव: निकडीचें पाठविणे: रवानगी: धांवपळ.

> दबंडाळ--वि. (बायकी) गिपष्टः; वाताडचा. [दबंडी] दवंडाळणे-अिता. (व.) भलतीकडे झोके खाणे; मागेंपुढे करणे. 'पाळणा दवंडाळतो. ' (दंडळणे |

दवंडी---स्त्री. १ डांगोऱ्याचे ढोलकें; ढांढोरा. २ (त्यावह्रन) डांगोरा: जाहीरनामा. [सं. डिंडिम=एक वाद्य; हि.] दवंख्या-पु. दवंडी पिटणारा.

दवणशीर-स्त्री. टांचेवरची मोठी शीर: धोंडशीर.

द्वणरावती—मी. शेवतीची एक जात. हें झाड वीत-दीड वीत उंच वाढतें. याचे पान नक्षीदार असतें, यास वास फार असतो; पिवळी व पांढरी अशा हिच्या दोन जाती आहेत. फूल गेंदाप्रमाण असते. [दवणा+शेवती] दवणशेवत-न दवण

द्वणा-- १ एक युवासिक वनस्पति; याचा सुगंधी पदार्थात उपयोग करतातः पानें गाजराच्या पानांसारखीं असतात. वास फार उप्र. याची झाडें घराच्या आसपास लावल्याने घरांत सर्प येत नाहीं. सपिच्या विषावर दवण्याच्या मुळचा व पाने खावींत अगर रस काइन ध्यावाः गुरासही गुण येतो. २ चैत्र महिन्यांत दवण्याने कुलदेवतेची पूजा करण्याचा विधि. 'आज आमचे घरीं दवणा आहे, तुम्ही जेवावयास या. ३ गांडवळ, काइ. 'दुर्तोंडें दवर्णें श्रावण मासीं। मार्गू गेलें शेषकन्येसीं. * [सं. दमनक; का. दवन] ०पनव-पोणिमा-दवणा अर्थ २ पहा.

द्वणा, द्वा-पु. (बे.) १ गुरांचा दलाल. २ नाइकिणींच्या पाठीमार्गे वार्वे वाजविणारा माणूस. दवणेगिरी-स्त्री.(गो.) कुंटिणपणा.

दवरों--- न. दवणा अर्थ ३ पहा.

दवर्ण-न. (गो.) दवंडी.

द्यद्य स्त्री. दगदग; त्रास; खस्त; काळजी; दु:ख; परि-श्रम. (कि॰ काढणें; करणें; पुरवणें; पाडणें; निघणें). [देव ! देव ! फा. दवादी-दव=श्रम, कष्ट १]

द्वना-पु. दवणा पहा.

हवरचें -अफ्रि. (गो.) ठेवण; राखणें.

करितां बांधलेला ओटा, कहा. - जिक्ते. (कों.) (ओझें) खालीं टेवर्णे.

द्वलत, द्वलतज्यादा, द्वलतदार—दौलत ६० पहा. दवली -स्री. (कु.) नारळाच्या नरोटीची पळी; डवली; डाव. [डवली]

दंवस्पण---न (गो.) व्रतवैकल्य. [देव]

द्वा---स्री. औषध: औषधीद्रव्य. [अर. दवाअ] • खाना-पु. औषधालय. [फा.] •दारू-स्त्री. औषधपाणी. [हिं.]

दवात--स्ती. (काशी) दौत. [अर.]

दवादवी-पु १ जासदः, हर्कारा. २ आचारीः, पाकपरिकर्मी. [फा. दवादव्=धांवाधांव]

देवारणे - अकि. दंबानें दमट होणें. [दंब]

द्वारा-पु. दंवामुळें पिकणारे सावे. [दंव]

द्वाली -- स्त्री. (व) उमेद, ईपी. 'मग त्याने दवाली उच-लली व काम शेवटास नेलें. ' [फा. ३वादव=श्रम]

दवासन-न. १ घोडयाच्या गळयांतील दोहीकडे बांधावयाचें च-हाट; गळबंद. २ (ल.) आडकाठी.

दःहणं --अक्रि. (व.) (गुरांची) धार काटणे. [दोहणें] दश-वि. दहा संख्या. (समासांत) दश-रात्र, दशावतार, दश-दिशा. [सं. ग्री. डेकॅ; लॅ. देसेम्; गॉ. तहुन्; आर्मी. डेक; हिब्र. देअघु, लिथु, देझिथिसु; स्ला. देस्यति; फ्रें.जिप्सी देश; आर्मेनियन लसे] दशक-पु. १ दहांचा समुदाय. २ (गणित.) घत-लेले-धरलेले दहा. ३ दर शेकडां दहा. दशक चढिवण-वर्धस्व स्थापणे, बसविंगं. दश-कंठ-कंधर-प्रीव-मुख-पु. रावण. [सं.] •काम जद्यसन-न. काम (इच्छा) यापासून उत्पन्न होणारे दहा दुर्गुण:-शिकार करणें, जुवा खेळणें, दिवसां निजणें, शिव्या देणें; रांडवाजी, दारू पिणे, नाचणें, गाणे, खेळणें, ढोंगी-पणा इ०. ० अध-पुअव. वेद व त्याची उपांगः संहिता, ब्राह्मण, आरण्यक, आणि शिक्षा, कल्प, व्याकरण, निषंदु, निरुक्त, छंद, ज्योतिष. [सं. दश+ग्रंथ] •ग्रंथी-वि. वरील दश्ग्रंथ पढलेला. ्दाने-नअव. दहा दाने: गो, भूमि, तिल, मुवर्ण, १त, वस्त्र, धान्य, गूळ, लवण (गीठ), रुपें. ॰ दिशा-स्रीअव. या पुढील प्रमाणें आहेत:-पूर्व: पश्चिम, दक्षिण, उत्तर या मुख्य दिशा, व आमेथी, नैर्ऋत्य, वायव्य, ईशान्य या चार उपदिशा, आणि ऊर्श्व व अधोदिशा. - क्रिवि. सर्वे दिशांना-बाजुना; सर्वत्र; चहुंकडे (क्रि॰ पळणें: फाकणें). ेदेह-पुअव. (वेदांत) दहादेह. 'चारी पिंडीं च्यारी ब्रह्मांडी । एसी अष्ट देहाची प्रौढी । प्रकृतिपुरुषांची वाढी । दशदेह बोलिजे।'-दा ८.७.४१. ०नाडी-स्रीअव. (योग.) दहा नाड्या: इडा, पिंगला, सुषुम्ना, गांधारी, जीवनी, दशतुंडी, वि. ज्याचें सुतक दहा दिवस धरावें लागतें अशा नात्यांतला

३. ८६। ८७. ०नाद-पुअव.चिणी, चिंचिणी, घंटा, शंख.तंत्री. ताल, वेणु, मृदंग, भेरी व मेघ (याचा नाद, रव). 'तया कमळाचया सुगंधें। जीवश्रमर झुंकारे दशनारें। '-स्वादि ९.५.३६. •नाम संन्यासी-पु.अव. गिरी, पुरी, भारती, आनंद, चैतन्य, पर्वत, सागर इ० सन्याशाचे दहा पंथ. ०पाद-पु. कुरली, झिंग्या खेंकडा इ०. दहा पायांचे कीटक, प्राणी. (इं.) हेकॅपोडा. ० पिंड-पु. अव. मृत मनुष्यास पहिल्या दिवसापासून दहा दिवसपर्यंत दररोज एक किंवा दहाच्या दिवशी एकदम द्यावयाचे भाताचे दहा पिंड. •भूजी-स्री. दहा हातांची दुर्गादेवी. •मुख-पु. रावण. •मुळ-न दहा वनस्पतींच्या मुळांपासून केलेलें औषध हीं मुळें:- बेल; टाकळा, टेट्ट, शिवण, पाडळ, साळवण, गोखल, पिठवण, डोरली व रिंगणी अशीं आहेत. •रथ लिलता-रथ थळी-स्री. आश्विन कृष्ण चतुर्थीच्या रात्रीं करावयाचे एक वत, तत्संबंधीं गणपतीपूजन. ॰रात्र-न. दहा दिवस, रात्री; दशाह. ॰वंत-पु. (शीखधर्म) स्वतःच्या उत्पन्नाचा धर्मासाठी एकदशांश भाग यावयाचा. • विध-वि. दहा अकारचें. ०हरा-हार-पु. दशाहरा पहा. दशाम-वि. दहावा. दशमग्रह-पु. (विनोदानें) जांबई. द्वार-पु. (योग.) १ पोत; एखादी जखम वाहण्याकरिता उघडी रहावी म्हणून तींत जी वात घालतात ती. २ ब्रह्मरंत्र (शरीरास नऊ द्वारें आहेत तीं सोइन टाळ्वरील). ३ (सांकेतिक) गुद. दशम-भांती- ली. मोजतांना एखादा मनुष्य आपणा स्वतःस विसरतो त्यावळीं म्हणतात. गार्थीत दहाजणांची मोजणी करतांना मोजणाश स्वतःस विसरला त्यावरून). दशमानपद्धति-स्त्री. मेट्रिक सिस्टिम या इंप्रजी शब्दास प्रतिशब्द. या पद्धतीत मीटर हें परि-णाम धरलेजाते व इतर परिमाणे दसपटीने अगर दहान्या हिश्शाने चढत उतरत जातात. १ मीटर=१' । यार्ड-वार. ०मांश-प. १ दहावा भाग; दशांशः २ (ल.) टाइथ या बायबलांतील इंग्रजी शब्दास प्रतिशब्द. 'त्यानें अब्राहामापासून दशमांश घेतला.' -इब्री ७.६. **ढरामी**-स्री. १ चैत्रादि महिन्यांच्या दोन्ही पक्षां-तील दहावी तिथि. २ दशमी दशा; मानवी जीवयात्रेचा शंबटचा अथवा दहावा भाग. दशांक-पु. दहाचा आंकडा. दशांक चिन्ह-न. नागाच्या फणीवरील दहाच्या आंक्रडचा सारखें चिन्ह. दशांग-न. चंदनादि दहा सुगंधीद्रव्यांचा धूप. दशांगुळे नभव. १ दहा बोटें. 'तो परमात्मा दशांगुळें उरला। ' २ आठव्या महिन्यंत गर्भास दहा बोर्टे उत्पन्न होतात म्हणून गर्भवती स्त्रीचा त्यावेळीं करावयाचा एक संस्कार. ३ दोन हातांच्या दहा बोटात घाला-वयाचा एक दागिना. ' पोल्हारें विरुद्या दशांगुळि वर्ळी उर्जोनियां पोंचरें। '-अकक २ अनंत-सीतास्वयंवर ३९. दशांतला-

दशावतार-पुअव. मत्स्य, कच्छ, वराह, नारसिंह, वामन, परशुराम, राम, कृष्ण, बौद्ध व कलंकी हे दहा अवतार. दशा- साच्या आयुष्यांतील शेवटची अवस्था. वतारी-र-पु. १ वरील दशावतारांचें सोंग घेणारा, नाटक 'खेळतां नेटकें दशावतारी ।' –दा ६.८.११. २ वरील दशावतारांची ज्याच्यावर चित्रं आहेत अशा खेळण्याच्या गंजिका. याचाच चंगकांचनी हा एक प्रकार. दशावधानी-वि. एकाच वेळी अनेक गोष्टीचे व्यवधान टेवणारा. दशांश-५. दहावा हिस्सा. दशांश अपूर्णांक-पु. (गणित) दहा किंवा त्याचा कोणता तरी घात, ज्या अपूर्णीकाचा छेद असतो तो. दशांश-गुणाकार - भागाकर - मिळवणी-वजाबाकी-भांजणी-त्रेगशिक-पंचगशिक-पु. दशांश अपूर्णीकांचा गुणाकार, भागाकार इ०.दशांश चिन्ह-न. अमुक संख्या दशाश अपूर्णीक आहे हैं दाखविण्यासाठीं त्या अपूर्णीकाच्या मार्गे केलेलें ( ) असे चिन्ह. दशाह-पु. १ सुतकाचे दहा दिवस. २ दहा दिवसांचा काळ. दशाहरा-हार-पु. १ ज्येष्ठ शुद्ध दशमी. या दिवशीं गंगा अवतरली. या दिवशीं बहुधा पुढील दहा योग येतात. ज्येष्टमास, शुक्लपक्ष, दशमी, बुधवार, हस्तनक्षत्र, व्यती-पात, गर करण, आनंद योग, कन्यंचा चंद्र व वृष्भेचा रवि. २ ज्येष्रशुद्ध प्रतिपदंपासुन दशमीपर्यतच्या दहा दिवसांचा काळ व त्यांतील गंगोत्सव. दर्शे द्विय-नथव. पांच ज्ञानेंद्रियें (डोळे, कान, नाक, जीभ व त्वचा) आणि पांच कमंद्रियें (हात, पाय, वाणी, गुद व उपस्थ)मिळून दहा इंद्रियें. दशोपनिषदें-नथव.-ईश,केन, कठ, मुंडक, मांड्रक्य, तैतिरीय, ऐतंरय, छांदोग्य, बृहदारण्यक व 邓4.

मुद्दा; खोंच; वर्भ; मर्भ (भाषणाचे कामाचे). ' हा देशु जंब नये | हातां। '-ज्ञा ९.१३६. ४ (ल.) आकसः डावः चुरसः अदा-वतः हाडवैर. ५ (ल.) प्रथांतील किंग भागः गृहाभिप्राय. ६ डांस: वनमक्षिका. 'कौरवभट दंश मशक विजयधनुविक्षि काय ती चवरी।' -मोभीष्म ११.५३. [सं.] दंशक-वि. डसणारा. दंशन-न. चावा; डसणें; दंश. दंशित-वि. चावलेला; डसलेला. वंशी-वि. १ चावणारा. २ मत्सरी; खुनशी; मनांत द्वेष धरणारा; डंखी.

दशकु-पु. दहांचा समुदाय-दशक. ' तेवींचि दशकुही मेळ-विजे। महातेजांचा। '-- ज्ञा ११.२३९. [दश]

दशन--पु. दांत. [सं.]

तशमी-सी. कणीक अथवा जोंधळे, बाजरी इ० च्या पीठामध्यें दूध घालून केलेली भाकरी; ही फळांचे रसांत पीठ भिजवून किंवा पीठ भाजूनहि करतात (ओवळवाने खाण्यास पूर्वी चहाडखोर. ही चारत असे). [सं. दह=भाजणें]

दशमी---दहावी तिथी. - वि. दहावी. •दशा-स्री. माण-

दशा—स्री. १ अवस्था; स्थिति. २ आयुष्यांतील बाल्य, ्तारुण्य इ० अवस्था, स्थिति. ३ दैन्य, अडचण, दु:ख, त्रास इ०ची स्थिति; वाईट दिवस. ' आतां तिच करंटा म्हणतील मला असी दशा आली। ' -मोकर्ग ६ २ ४. ४ (ज्योतिष) जन्मका लीन प्रहांची स्थिति: मुखद्:खादि फल प्राप्त होण्यास कारणीभूत प्रहांची स्थिति; उदा॰ महादशा, अंतर्दशा पहा. ५ दशीचें अव कापडाचे न विणलेले शेवटचे दोरे, सुतें. उदा॰ दशांचें पागोटें, धोतर [सं] व्यच्य-अकि. (गो.) निलाजरा होगें.

दशाश्व--पु. नेत्र. -शर. [सं.]

द्शी--श्री. कापडाच्या टोंकाचा न विगलेला दोरा, सूत. (विणकाम) रक्टनच्या पुढें चार बोटें नुसता असलेला उभार. [सं. दशा] मह • कःवळया वी दशी आणि पासोडया ऐशी=एक कांबळवाची दशी ऐशी पासोडवांपेक्षां थंडी निवारण्याच्या कार्मी अधिक असते. • बाहणें - शुद्ध प्रतिपदंच्या दिवशीं चंद्राकडे जुन्या-वस्त्राची दशी फेकतात व जुने वस्त्र घे व नवें वस्त्र दे असे म्हण-तात ती किया. दशांचे पागोरें-न. मुट्या दशा असलेलें पागोरें. दशीर-स्त्री. (गो.) दिव्यांतील वात.

ढप्र—वि. चावलेला. [सं.]

दस---वि. दहा. [सं.] म्ह० १ दसकी एकका बोजा= प्रत्येकार्ने थोडथोडा द्वात भार लाविला तरी सर्वामिळून मोठें कार्य होतें. २ दस गेले पांच उरले=आयुष्याचा बराचसा भाग गेला व दंश—पु. १ नांगी मारणें; इसणें. २ चावा, डांस. ३ (ल.) थोडा राहिला. दसक—पु. दहांचा समुदाय. ०दोनबारा—पुअव. फांशांवरील बारांचें दान (दोहोंवर पांच पांच व एकावर दोन टिपके). •नह।ण-न्ह।णें-न. लमानंतर दहाव्या दिवशीं जोडप्यास घाला• वयाचे अभ्यंग स्नान. ॰नामा-पु.पंचामार्फत चौकशी. ॰ पिंड-दशपिंड पहा. ॰ प्यादा-दोन फांशांवरील प्रत्येकी पांच व एकावर एक असे मिद्रन अकरांचें दान. दसक-पु (अंकगणित) १ हातचे घेतलेले दहा. २ वरचष्मा; वरचढपणा; वचक; वर्धस्व. (कि॰ चढणें; घेणें; टेवणें; बसविणें; चढविणें; बाळगणें). दसम-स्री. (गो.) दशमी तिथि. दसरात पंचरात-स्री. एक प्रकारचें दिव्य; यांत फिर्याद किंवा साक्ष दिल्यानंतर दहापांच दिवसांत फिर्यादीचीं मुर्ले किंवा गुरेंहोरें मेलीं तर तो खोटा वन मेलीं तर खरा समजून चौकशी करण्यांत येई. • वंदन-न. दसनहाण पहा.

दसकत -- स्त्री, दस्कत पहा.

दसकां—िव. (गो.) १ दोन्ही पक्षांतफें खेळणारा. २

दसडी-दसोडी पहा.

दसरंग—पु. (कुस्ती) एक डाव; आपणाला कोणी खालीं कागद; प्रमाणपत्र; हक्कपत्र: कबाला; करारनामा; सही; ज्याच्या गतल्यास आपला एक हात जोडीदाराचे पोटाखाली बालून थोगाने एखादा मनुष्य कायदांत बांधला जातो अशी कोणतीहि गोष्ट भाषण त्याच बाजुर्ने फिह्न जोडीदारास चीत करणें. आपला (लेख, तोंडी वचन, खूण, हमी, लिहिलेला कागद इ०). (इं.) एक पाय जोडीदाराच्या पिंडरीवर घालून जोडीदाराची पिंडरी डॉक्युमेंट. [फा. दस्त-आवीझ] दस्तक-न. १ पर ाना. २ (कु.) आपल्या त्याच पायाच्या पंज्याच्या सांध्याने धरावी व आपण तोंडी अगर जवानी पुरावा. ३ जकातमाफीचें सरकारी पत्र. ऱ्या बाजूनें फिल्लन जोडीदारास चीत करावें.

मोठा सण. या दिवशीं राम. रावणावर चढाई करण्याकरितां निघाले लेख: सही. २ राजाची सही. ३ सही. शिक्षा किंवा तो म्हणून, तर्सेच हा देवीचा सण आहे म्हणून नवरात्र झाल्यावर या करण्याचा अधिकार. •खत दसर-न. सह्या घेण्याची व दप्तर मराटेशाहींत कम असे. [सं. दशाह] म्ह० दसऱ्यांतून जगेल दस्तिगिरी करतील. '-रा १.१५७. २ स्नेह: कृपा. ०गीर-दिवशीं नवीन निशाण उभारावयाचे असते त्याबदृलचा कर. ० दशाजी-झी-सी. जुलुम; त्रास. 'वाजे विलायत सिवा मल-उत्पन्नाचा भाग.० बकर १-५. १ दसऱ्याच्या दिवशीं बळी द्यावयाचा वाद्य (दसऱ्याला वाजणाऱ्या पुष्कळशा वाद्यांच्या नादावरून).

कापड. [सं. दशा]

'तुका म्हणे तुझी नलगे दसोडी।' –तुगा ८४७. 'तोडार्वे जैवि लीलेने कंबलाच्या दसोडिला। ' -मो. अंवरीषाख्यान २३ (नवनीत पृ. ३६३). [सं.]

द्रस्कत, द्रस्खत-नम्त्री. १ हस्ताक्षर. २ सही; निशाणी. 'त्याजवरी शिका दस्कत तुम्ही करीत जाणें.' -वाडबाबा १.१४७ ३ हस्ताक्षराचे पत्र. [फा. दरत्+खत्]

दस्कला-पु. चामड्याचा वंद. [अर.]

दस्त-पुन. १ कर; पट्टी; सारा. २ (गंजीफा) हात (चार पानांचा). ३ (ल.) ताबा; हकः; सत्ताः अधिकारः; अम्मल. दस्त उठेल. ' -रा ३.१४९. ४ (जुन्या कागदपत्रांत) हात. ५ ६ मूठ; पकड; भाता. ७ तुंबा. [फा. दस्ता] (व.) जुलाब; ढाळ. ६ शेला; दुपद्टा. ७ कैद. 'दस्त करा शिवराजाला।'-ऐपो १४. [फा. दस्त=हात] दस्त करणे-जबरीनें घेणें: पकडणें: कैद करणें: जिवंत घरणें. सामाशब्द- आघात हातास लागूं नये म्हणून कोंपरापासून वोटापर्यंतचा •अंमल-पु. गांवचा वस्ल, हिशेब. •ेपेवज-पु. (कायदा) चामडयाचा, लोखंडी हातमोजा. २ हातचे दहा. [फा.] अक्षरें, अंक किंवा खुणा या साधनांनीं पुरावा म्हणून उपयोग व्हावा

४ आज्ञापत्र. 'मार्गी मुजाइम न होतां सुखरूप जाऊं देंगे म्हणोन दसरा—पु. आश्विन शुद्ध दशमी: विजयादशमी: हिंदूंचा एक दस्तक. ' -वाडवावा २.१४५. [फा.] ० खत-न. १ हातचा दिवशीं शमीचे व शस्त्रांचे पूजन करून मोहिमेवर जावया ने असा ठेवण्याची कचेरी. श्रीशी-स्त्री. १ मदतः साह्य 'श्रीमंत माझी तेव्हां दिवाळीचा दिवा पाहील. ंद्राडापट्टी-स्त्री. दसऱ्याच्या वि. कैद: बद्ध. ' इस्मालंबेग दस्तगिरीत आला. ' - दिमरा २.२६. **०पट्टी**-स्री. १ दस-याच्या दिवशीं बसविलेला जमावंदीचा ऊत नामें आपल्या दर्भबजेत आणून दस्तदराजी करितो. ' -रा हप्ता. २ दसऱ्याच्या खर्चाकरितां निराळा काढलेला देवस्थानच्या १६.७६. ०नी- स्त्री. (चिलखताच्या) मुठीची दोरी. [फा.] •बाज-पु. १ दस्तकः परवानाः कोलः अभयपत्र. २ अभयहस्त. बोकड. २ दस-याच्या दिवशी पाटील, कुळकर्णी यांचा हक म्हणून [फा.] पा(प)शी-पु. हस्तस्पर्श. त्वाकी-स्त्री. १जमीनीचा सारा द्यावयाचा बोकड अथवा बकरें. दस=या वाजप-पु. एक मोठे गोळा कहन जमाखर्च दप्तरी दाखल न केलेली रक्कम; (मामले-दाराच्या) हार्ती राहिलेली बाकी; याच्या उलट शिस्तवाकी=योग्य दसार्डे--न. १ दशी पहा. २ तेलाच्या घाण्यांतील तल पुसून येणे असलेली बाकी. २ शिहक (जवळ असलेली). •बोसी-काढण्याकरितां केलेला सताचा, कापसाचा वोळा; जाडेंभरडें स्त्री. हस्तचुंवन. [फा.] ॰माल-पु. भुजवस्त्र -शर. ॰रप्त-पु. ंबंदोबस्त; जप्तरप्त. ' दस्तरप्त सर्व आपला आहे. ' –ऐटी २.७२. दसोडी—स्त्री. (निंदान्यंजक) कापडाची, वस्त्राची दशी । • रुमाल-पु. खिशांतील हातरुमाल. 'वैराग्याच्या वेगाने फड-कणाऱ्या भगव्या झेंडचाला दास्त्वाजाचे तोंड पुसण्याचा दस्त-हमाल केला. ' -गडकरी-राजसंन्यास ७५. [फा. दस्त+हमालू] द्स्तकी-पु. (व.) लवाजमा, रुसूम किंवा पोलिटिकल पन्शन घेण्याची सनद ज्याच्या नांत्राने असतं तो (घराण्यांतील मुख्य मनुष्य).

दस्तन —स्री.सैन्यांतील संख्येचे विशिष्ट परिमाण;मराठ्यांच्या फौजेंत ११ शिपायांची एक कुंपीन, १०० कुंपीनीची एक पलटण, ११ पलटणींचा एक कंपू, व ११ कंपूची एक दस्तन. [फा.]

दस्ता-पु. १ चोवीस कागदांची गड्डी. २ बंदुकीचा मागचा 'डोळेसांक करून तसेंच देशास कजिया सोडून यार्वे तर तमाम लांकडी भाग. ३ सैन्याची तुकडी. ४ दस्त अर्थ २ पहा. ५ बत्ता

दस्ताकी---स्री. बाकी; शिह्रक. [फा.]

दस्ताना-पु. १ हस्तत्राण; गोधाचमः; धनुष्याच्या दोरीना

दुस्तायवज, दुस्तावेज, दुस्तवज—पु. दुस्तऐवज पहा. या इरायाने कांहीं मोष्ट व्यक्त केली आहे असा लेख: हातचा दस्तापेवजी, दस्तैवजी-वि. विश्वसनीय: प्रमाणभत: लेखी:

दस्तऐवज होण्यासारखा (लेख, भाषण इ॰). [फा.] •वायदा-पु. लेखी करार.

द्स्तार — स्त्री. पागोटें. [फा दस्तार] व्यद्क - स्त्री. पगडी बदलून मैत्री करों: पगडभाई होणें. व्यद्न-पु. पगडीवाला. 'पल-टणापेकी दस्तारबंद.' - ख ८.४४०८.

द्स्ताविणें—पक्ति. लुवाडणें: हिसकून घेणें; हात घालणें. [फा. दस्त्]

द्रस्ती ---र्का. १ चालः रीतः मार्गः पद्धतः तन्हाः ठसा, छापः स्वभावसूचक अथवा ओळखण्याचा विशेषः ऐटः लक्षणः, पद्धतः 'त्याची दस्ती नाहीं कोणाला।' --ऐपो ३२६ः २ (कुस्ती) पवित्र्यानंतरची सलामी. (कि॰ करणें). ३ दसऱ्याचा नजराणा. [फा. दस्त=हात]

द्स्ती—वि. सरकारी कर बसविण्यास योग्य (झाड, शेत इ॰). [फा. दम्त्=हात]॰बाद्-वि. कर माफ असलेला. ॰ब्ज-की. गंजिफांच्या खेळांतील एक शब्द.

द्रस्तुरी—सी. १ मजुरांना काम मिळवून देण्याबद्द घेत-लेली अडत; कर, जकात. २ रस्तापटी; नार्केपटी; नार्के. ३ (कृ.) ओझॅ; सामानसुमान, बाडबिछात [फा. दस्तुर्+ई]

वस्तूर—पु. १ पूर्वापार विह्वाटः, पद्धतः, चालः, प्रधात. २ जकातः, कर. ३ नियमः, कायदा. ४ हस्ताक्षरः, लेखः लेखक किंवा त्याची निशाणी. ५ कारकृनाची सही. ६ नमुना (सरकारी कायदाचा). ७ परवानगी. [फा.] ० अम्मल-पु १ सरकारी कायदा. २ कायदेशीर शिरस्ताः, वागण्याचा नियम. म्ह० दस्तूर अम्मल कीं अम्मल दम्तूर=कायदाप्रमाणें अंगल कीं स्वतःच्या लहरीप्रमाणें कायदा. ० खुद्-वि. स्वतःच्या हाताने लिहिलेलें (पत्र,कागद इ०). याच्या उलट कारकृनाने लिहिलेलें. [अर.]

दस्तूर--पु पारशी धर्मगुरू.

दस्ते करां—पु विड्यांची पाने संभाळणारा नोकर [फा.] दस्यु—पु. १ असुर. २ चोर. ३ दास [वै. सं.]

दहं — अ. संख्येच्या मांडणींत उजवीकड्दन डावीकडे दुसरें स्थान; दशमाचें स्थान. [सं. दश]

दहक — पु. १ रेंकडा दहा: रेंकडा १० चा दर. २ पट्टी; कर. ३ दहावा हिस्सा. ४ पत्थांतील दश्या; दहिल्या. ५ दसक पहा. [सं.दशक] प्ट्रेटी — स्त्री. इनाम जमीनी सोड्न इनामदाराकडून अवांतर उत्पन्नावर ध्यावयाचा कर. हा दर दहा वर्षोंनी वसूल करतात.

दहन—पु. अग्नि. -न. जळणे; दाहन पहा. [सं.] दहनीय-वि. जळण्यास योग्य; ज्वालाग्राही.

दहर----वि. (व) द्रोही. [सं. द्रोह]

दृह(हि)ळू-स्या--पु. (पत्त्यांतील) दश्या; १० टिपक्यांचें पान.

दृह्शत—स्त्री. भीति; धास्ती; धाक; भय; धडकी. [अर. दृह्शत]

दहा—सवि. १ एक संख्या; १०. २ (ल.) चारचौंघे (लोक, समाज). 'धर्मा होइल दहांत कुत्सा हैं।' —मोभीष्म ११.७३. [दश पहा. सं. दश; लं. डसेम; हिं. दस: सिं. डह]

दहा-- पु. दाह; जळणें. [सं. दह्]

दहार — वि. तल्लखः जलालः; तापटः; तामसी. 'अचाट जाट ते दहाट आट काट मीळती। '—अकक २. अनंत सीतास्वयंवर २३. [धीट ?]

दहिवड--पु. एक वृक्ष.

द्हिंचर—पु. दंब; हिम. [दंब] ॰ णें-दंबयुक्त होणे; दंबारणे. दहीं—न. विरजलेलें दृध. [सं. दिध] दहींखाऊं कीं महींखाऊं-मनाची संदिग्धावस्था. दहींमहीं करणे, खाणे-टंगळमंगळ करणे; कांक करणें. दहीं दिहिकवडी-स्नी. खडबडीत व अतिशय पांढरी कवडी. 'दहींकवडया टाकून प्रश्नांचीं उत्तरें दावीं.।' –अरणोदय १५. दहींकाळा-पु. उत्सवाच्या अखेरच्या दिवशीं एका मडक्यांत, दहीं व लांखा घालून ती हंडी टांगतात व मग ती फोइंन त्यांतीळ हातीं लागळेळा भाग दंबाचा प्रसाद महणून खातात तो. दहींभात-पु. दह्यांत काळिंबळेळा भात. दहींहंडी-देंह(ह्यां)डी-स्नी. दही टेवण्याचें मडकें. दह्याचीं कवडी-स्नी. दह्याचां गोळा.

दृहूत—स्री. दऊत पहा.

दहेलज—की. (ना.) घराच्या, वाड्याच्या प्रवेशद्वाराच्या आंतील बाजूला असलेली खोलीवजा बैठक; देवडी. [सं. देहली] दळ—न. १ दल अर्थ । तं ४ पहा. २ ऑक्याचें औषधी चूर्ण. ३ सत्त्व; सार; मगज; गर. गाभा; रस (फळें, पानें, जमीन यांतील). ४ फळांतील मगजः गर; जाडी (कागद, पान, हिरा इ०ची). ५ कीट; घाण; फळांतील आठळी (टाकून देण्याची). ६ कवच —हंको. [सं. दल] ० खुंट—पु. (विणकाम) वैलीच्या पुढचा खुंट. ०दार—वि. जाडः गिरदार; सत्त्वांशयुक्त; भरदार; कसदार (फळ इ०). ०भार—पु. १ सर्व सैन्य. २ पायदळ. व्ययी—खई—वार्या, दळवे—वो—पु. १ सेनापती. 'असोहे आठइ। भाव राउळीचे दळवइ। '—ऋ६६. २ एक आडनांव. ३ हैदरच्या पूर्वी म्हेस्र.च्या मुख्य प्रधानाची पदवी. [सं. दलपित; दळवाही] ०वट—वटा—पु. १ तुडविलेली स्थित; वदेळ; तुडवणी; राबता. 'ह्या वाटेला फोजेचा दळवटा आहे.' २ दळणवळण; एकमेकांशीं संबंध; येजा.

३ तुडवणीची खुण, माग. (कि॰ काढणें; लावरें, निप्रणें; लागणें). •वाड-वाडे-पु (काव्य) समुदाय; सैन्य; गर्दी; जमाव 'ढांडो-ळितां उपमेचें दळवाडें। '-ऋ ३८. -वि. संपूर्ण. •वेपण-न. तूप, साखर इ॰ घालून करतात. [दळणे] सेनापतित्व. • शिगार-पु दलशिगार पहा.

🤰 (राजा.) दळणवळण; डळण; परिचय; समागम. 😮 (ल.) (यावरून) रडकें गाणे, वाचणे 🗕 वि. रडया; भित्रा; कट्रैत्वशून्य. रेंगाळत केलें जाणारें काम. ५ आचरण. -शर. [म. दलन] • करी- [दळेंगे] **करीण-पु**स्त्री. धान्य दळणारा-री. • कांडण-भरडण-न. दळण, कांडण यांस व्यापक शब्द; मोलकरणीचीं घरांतील ढोबळ दळखुंठ व बैली यांना जोडणारी दोरी. [दळ] कार्मे • वळण-न. परिचय: जाणेयेणे: ओळख: समागम: व्यव-हार. [दळण+प्रकर्षात्मक वळण=परिचय] दळणावळ, दळाई-स्त्री. दळण्याची मजुरी, मोल दळणं-सिक. पीठ करणें: चूर्ण [सं. दल] करणें (धान्य इ०चें). इह० दळील तो भरील करील तो पावील. दळा -न. १ (राजा.) दळणें. 'गीत जेवि दळपात।' -मोकण १२.१६. २ दळण्याचे धान्यः दळण. ३ दळण्याचे मोलः मजुरी.

दळद्पर---वि. दलद्पर पहा.

दळभद्या-वि. भित्राः, दुईवी.

दळिभिड—पु. १ समुदाय. २ कांती; प्रकाश. 'आंगचेनि दळिभिडें। '-शिशु ४०७.

दळमळ-मळण-मळोत---डळमळ इ० पहा.

दळया, दळया---पु. लाडू. दळिया पहा. -वि. १ दळ-ण्याला योग्य. (जाड व मोठा तांदूळ इ०). २ (निंदार्थी) बायकांची दळण कांडणाचीं कामें करगारा (पुरुष). ३ रडक्या (हरिदास); दळभद्रा. [दळणे]

दळवटणे—उक्रि. १ नुकसान होईलसें तुडविणें (शेत, जमीन) खराब होणार नाहीं असे तुडवून दाबणें. २ मोठा होणें; मळणें; मळविणे (जनावरें, माणसें, इ० जाऊन रस्ता). ३ वाईट प्रकाराने वागविणे; दामटेणे (जनावर, वस्तु); कामाने, वापर-ण्याने (जनावर, वस्तु) वठणीस आणणे, नरम करणे; माणसाळणे. ४ वहिवाटणें; संवय लावणें; आपलेंसे करणें. ४ (काव्य) एकत्र.

दळा-पु. १ (कों.) डोंगराच्या कडेचा साफ केलेला व पेरणीसाठीं भाजून तयार केलेला जमीनीचा तुकडा (नाचणी धान्या करितां, भाजीपाल्याकरितां). ही जमीन नांगरतां येत नाहीं, कुदळीने खणावी लागते. २ शेतामध्ये उंदरांनी पाडलेलें बीळ किवा त्यांनीं पीक खाह्यामुळें पडलेली रिकामी जागा. 🤱 (ल.) पिकामधील रिकामी राहिलेली जागा. ४ भाजीपाल्याकरितां युत्ताच्या दक्षिणेकडील अक्षांश.०गोल-पु.तूळपासून मीनपर्यंतच्या बागैत वरवंडी घालून तयार केलेला तुकडा. [सं. दल]

वॅळॉ—पु. (गो.) पर्गविरहित झाड. [सं. दल]

आडकाम; मोलकाम. म्ह् दळाकांडा करावा आणि शिनळांची दक्षिणेच्या वाऱ्यासाठीं व उन्हासाठीं मोकळी टेवलेली, न पोटें भरावीं. [दळण+कांडण]

दिळिछ-द्वी--दिरद्र-द्री पहा.

दिळ्या—पु. दळ्याचा लाडू. हा गव्हाचा खा, भाजून त्यांत

दळी—स्री. दळा अर्थ १, २ पहा.

दळ्वाई दळ्—दळतांना म्हणावयाच्या ओवीचा एक चरण.

दळें-ळुहें---न. १ दळा अर्थ १, २ पहा २ (विणकाम)

दळे—न. कवच; साल; टरफल; आवरण: तरवारीचें म्यान. मग देहाहंतेचें दळें। सांड्रनि एकेचि वेळे। ' - ज्ञा १५.२५८.

दळवा-- ति. १ पंढ; रडगा. २ दळून भाकर करण्याच्या उपयोगी मोठा करडा (तांदृळ). ३ दळचा लाडू. [दळगे]

दक्ष-पु. पार्वतीचा बाप. दक्ष प्रजापति. -वि. १ हुशार, योग्यः कुशलः चतुरः सावधः तत्परः समर्थः निष्णात. 'प्रिया बसविली शिरीं मुनिपर्थी कसा दक्ष हा। ' - केका १०३. २ उजवा-वी-वें. 'प्रतिविध्य दक्षभुज ती (गदा) भेदुनि भुकुक्षि भेदिती आली। ' –मोकर्ण ५९.२८. [वै. सं. दक्ष=समर्थ असर्णे]

दक्षण, दक्षणण, दक्षणा, दक्षणी—दक्षिण इ० पहा. दक्षणी-दक्षिणी-नि. दक्षिणेतला; दाक्षिणात्य; (विशेषतः) महाराष्ट्रीय

दक्षिण-स्त्री. १ दक्षिण दिशा. पूर्वेकडे तोंड करून उभे राहिलें असतां उजव्या वाजूची दिशा. २ दक्षिणेकडील वारा. -वि. १ उजवा. 'सोडी घनाम्र योजुनि तदृक्षिणपार्थ भूमितळ फोडी।' —मोभीष्म १२.१०. २ दक्षिणेकडील. ३.(ल.)हुशार;कुशल; चपल; उदार; अनुकूल. [सं. दक्षिण; हिं. दिखन; सिं. डिखणु; का. टेंकण; इं. डेकन] दक्षिणचा दिवा-(दक्षिणेकडे वात करून लावलेला दिवा दुँदैव ओढवितो यावरून) कुलाची वंअब्र करणारा मनुष्य. दक्षिणां - अकि. दक्षिणायनाच्या उन्हाने, दक्षिणे-कडच्या बाजूने जळणे-करपणे. (झाडें, फर्के, इ०). (वाप्र.) दक्षिण बाधणे-पोफळ इ० वृक्षाचे कांडें दक्षिणायनसंबंधीं (दक्षिणायनांतील) उन्हानें करपून जाणें. • सुरुणे-वाहणे-दक्षिणेकडील वारा वाहणें. सामाशब्द- अक्षांश पु विष्व-सहा राशी; राशीषट्क. ० रवाजा - द्वार-पु. १ (यम-लोक त्या दिशेला आहे या वरून ल.) तुरुंग; कारागृह. २ दळाकांडा—पु. दळणकांडण; बायकांचीं किरकोळ कार्मे; दक्षिणेकडील दार. ३ (ल.) यमलोक. ०पाळवी-स्त्री. (की.) पेरतां राखलेली जमीन, ही हलकी जमीन समजली जाते: याच्या

उलट उत्तरपालवी. ॰ मार्ग-पु. एकताल. आठ मात्रा प्रमाण. वा—(कों.) दादा या अर्थी विशेषनामास लावावयाचा •वारा-(क.) दक्षिण दिशेकडून वाहणारा वारा. हा ४, ६ दिवस प्रत्यय. दादा याचा संक्षेप. जर्से:-केशवदा=केशवदादा. [दादा] वाहात राहिला तर तुफान होते. •संगीतपद्धति-स्री. ही मदास वाअपसाअ—पु. पारितोपिक; दान. 'दीन्हले दाअपसाअ इलाखा व म्हैसूर संस्थान ह्या टिकाणी प्रचलित आहे. दक्षि-ाभाटा राओ पुसे प्रधाना मातु। ' -धवळे-पूर्वार्ध ४. [सं. दाय+ णांग-न. शरीराची उजवी बाजू. दक्षिणापथ-न. दक्षिण देश; प्रसाद; प्रा. दाअपसाय] दरुखन. दाक्षणाभिमख-वि. दक्षिणेकडे तोंड असलेला. 'दक्षिणा- दाइण-स्त्री. दाई पहा. ' हुजरे, जासुद, चोपदार, दाइणी भिमुख निर्जु नय वसु नये.' -णायन-न. १ कर्क संकांतीपासून वर्गेर लोकांचा जुन्या कारकीर्दीत स्वतंत्र कारखाना नव्हता.' मकरसंकाती पर्यतचा काळ. २ विश्वरेषपासून दक्षिणेकडे सूर्याचे -ऐरा अस्तावना ४५. जाणें: सर्याचे दक्षिणेकडे जाउन चरम मर्यादवर म्हणजे मकर रेषेवर पोंचेंगे. त्या वेळेस सुर्याचा प्रकाश मागे हटत जाऊन उत्तरध्वापासून कायमची देणगी. दाईम पहा. [अर.] २३॥ अंश दूर राहतो. -णायनमार्ग-पु. १ दक्षिणायनाचा दाइया-पु. इच्छा. 'इंग्रज दक्षणचा दाइया ठेवून न होण्याचे मार्गः कर्कवृत्तापासून सूर्याचा मार्गः २ पितृलोकाचा मार्गः धुम्रादि मन्सवे वाधितात व खुब मकरही जाणतात. ' -रा १०.१६७. मार्ग पहा. -णावर्त-वर्ती-वि. उजन्या बाजूस वळणारा, अदक्षिणे- [अर.] प्रमाण वळण असणारा (शंखावरील नागमोडी रेवा, स्कचे पेंच, वाई—भी. १ लहान मुलास पाजण्याकरितां टेवलेली स्त्री: जिन्याच्या पाय-या, शरीरावरील भोंवरा इ०). 'होय न तें उपमाता. २ प्रमुतीच्या वळीं बाळंतिणीची सुटका करणारी सुशल शंखशतें ज शिव एकेंचि दक्षिणावरें । ' -मोउद्योग ४.८४. स्त्री; मुईण; (ई.) नर्म; मिड्वाईफ. ३ पडदा, जातिनिर्वध इ० कारणां-दक्षिणी-वि. दक्षिणेकडचा; दक्षिणसंबंधाचा (उत्तरहिंदुस्थानांत मुळें कोर्टकचेरीत हजर राहूं न शकणाऱ्या स्त्रीला शपथ देणारी व महाराष्ट्रीय लोकांस म्हणतात). दक्षिणात्तर-वि. दक्षिणेकडून तिबी जवानी घेणारी प्रारंभीच्या ब्रिटिश अमदानीतील सरकार-उत्तरेकडे जात असलेला, पसरलेला. दक्षिणोतरवृत्त-न. एखाद्या नियुक्त श्री. ४ (गोंडी.) आई. -विवि ८.१.३. र्स. धात्री; जागची मध्यान्ह रेवा.

झालेला (पुढें गायींच्या ऐवर्जी पैसा आला). २ दक्षिण दिशा. स्त्री, पुरूप. [दाई+मा=आई] ३ व्रताची पूर्णता, सांगता. ४ (ल.) लांच; नजराणा. [सं.] काम पुष्कळ पण मोबदला कमी.

आचारविधि शुद्ध व वेदांस मान्य असा मानला जातो. याच्या (पुरुष, स्त्री इ०). ३ (ल.) हितशत्रु; मत्सर, द्वेष करणारा; टेणें.

किती, जितका इ० शब्दांना पुढें जोडावयाचा-तितके वेळां या येतें). २ (समुच्चयाथी.) (सरकारी कागदपत्रांत) वंशपरंपरा अधि-दोन वेळां; तीनदां; चारदां; अनेकदां. कितीदां=िकती वेळां त्याच असाहि शब्द रूढ आहे. [दाईज+जण=व्यक्ति] प्रमाणे पहिल्यांदा=पहिल्या वेळीं, प्रथम; दुस-यांदा; तिस-यांदा; चवथ्यांदा इ॰ पहिल्येंदा, दुस-येंदा अशींहि रूपें रूढ आहेत. [सं. दाय] 'पांचदां मीं आलों पण तूं भेटला नाहींस, असे म्यां कितीदां दाईम-वि. कायमचा; नेहमींचा; सतत असणारा, राह-यावें ! ' [प्रा. दा=तावत्]

टाइमी-न्त्री, १ शाश्वती: चिरस्थायीपणा: टिकाऊपणा. २

प्रा. धाई; फा. दाया; गो. दाइ] **दाईमा**-स्त्री. १ आईस. दक्षिणा—स्त्री १ त्राह्मणादिकांस धर्मकृत्यप्रसंगी यावयाचे आईच्या ठिकाणी मानलेल्या, असणाऱ्या स्त्रीस उद्देशन योजाव-द्रव्य; दान इ॰ (सोमयागांत दक्षिणा म्हणून गाई दान देत याचा आदरार्थी शब्द. २ (दाई न टेवतां) आपल्या मुलास असत व त्या वतांना दक्षिणेकडून नेत त्यावहन शब्द हृढ स्वतःच अंगावर पाजणारी माता. ३ (तिरस्काराने.) नेमळट, दुवैल

दाई(इ)ज—वि. १ एका कुळांत जन्मल्यामळे विडलोपार्जित म्ह • १ भात भक्षणा पोळी दक्षणा. २ प दक्षिणा लक्ष प्रदक्षिणा= मिळकतीचा बनलेला भागीदार; हिस्सेदार; दायाद; भाऊबंद. 'अवलाद अफलाद दाइज अगदीं नाहीं '-वाडबाबा २.३६. २ दक्षिणाचार-पु. शाक्तांच्या दोन पंथापैकी एक. यांचा सगोत्र नात्यामुळे सुतक सोयेर-बाळगणारा, अशौचसंबंधी आप्त; उलट वामाचार. [सं.]दक्षिणाचार्ग-वि. वरील पंथाचा अनुयायी. अशुभचितक. [सं. दायाद] •गोत्रज-पुअव. एकगोत्रोत्पन्न आप्त; हा—पु. (गो.) (बालभाषा) मार. ॰करचें-मारणें; मार नातलगः; भाऊबंद. [दाईज+सं. गोत्रज=गोत्रांत जन्मलेला] ॰जण. दाईजण-पुअव. १ (समुच्चयाथी) वंशपरंपरागत मिळकतींतील दा, दां-अ. एखाया संख्यावाचक शब्दास किवा बहु, अनेक, वारसदार, भाऊवंद; दायाद. (दाईजण हें रूप चुकीने वापरण्यांत अर्थाचा-आवृत्तिवाचक प्रत्यय. जर्से:- एकदां=एक वेळ, टोनदां= कार असलेले (सरकारी) गांवकामगार; या अर्थी 'समस्त दाईजण'

वाईत-न. खंडणी. 'दाईते घेत होते.' -शिचप्र ३९.

णारा; दायम. 'तूं दाईम हालाल्खोर आहेसी. '-रा १५.३१.

'व त्याच पत्रांत दाईम सलुख आहे. '-ऐटि ४८. [अर. दाइम्] ०कुळ-न. कायमचें, कायमची वस्ती करून राहिलेलें कुळ, शेत-करी इ०. [दाइम+कळ] दाईमी-स्त्री. १ शाश्रती; चिरस्थायीपणा; कायमपणाः टिकाऊपणाः दायमी. २ कायमची देणगी. ३ कायम धारा. ४ जनमठेपेची शिक्षा झालेला गुन्हेगार, आरोपी. -वि. कायमचा. [दाईम]

दाई मृदई-पुभव. वादी व प्रतिवादी. 'हर्दी जन दाई-मुदई बोलाऊन आणून.' -रा २०.६०. [अर. दाई=बोलावणारा+ मुहई=तंटा करणारा]

दाऊद्धानी—वि. (दाऊदखानावस्न पडलेर्डे नांव) १ एक प्रकारचा गहं. २ एक विशिष्ट प्रकारचा हार, माळ. ३ एक आड-नांव. [दाऊदखान]

दाक --स्री. (गो.) द्राक्ष. [सं. द्राक्ष]

दाकवचा-ता, दाकोचा-ता, दाखवता---प. एक श्रूद जात व तींतील व्यक्तिः ब्राह्मण आणि गवळीण यांच्या संबंधापासून झालेली प्रजा. डाकृता, डाकोचा इ० पहा.

दाँकां-- पु. (गो.) पाय; (कों.) डोका.

माका उत्तर दिना दाखयलिपय करतां. ' [दाखविणें | लपविणें]

दाखल-वि. १ येऊन पोहोंचेलेला; आगत; आलेला; प्रविष्ट झालेला; शिरलेला. 'कोणी चोरून ठेवील, आणि दाखल सरदा-रास जहालियाने शासन करावें. '-सभासद २३. २ (जमाखर्च, रोजनिशी इ॰ कांत) नमुद; नोंदलेलें; प्रविष्ट, रजिष्टर केलेलें. ३ माहीत असलेला: धृत: ज्ञात: अवगत (विषय, गोष्ट, हकीगत) **४ समान**; सारखा; प्रमाण. 'चेऊल शहर दंग्यानें मोडून उद् ध्वस्त होऊन जंगलादाखल जाहुलें होतें. '-रा ३.५१७. ' ऐशास पंढरपूर तृर्ते शहरादाखलच आहे. ' —ख १०.५२००. –शअ. प्रमाणे; सारखें. 'आम्ही जरी केलें नाहीं तरी केल्यादाखल समजा. ' 'शिंवही कैदेदाखल आहेत. '-ख १०.५५१७. [अर. दाखिल] ॰ होण - १ हजर होणें; प्रविष्ट होणें. २ रहावयास जाणे. ' सर्व डरेदाखल झाले. '

दाखळा-पु. १ (एखाद्या गोष्टीच्या विशदीकरणासाठीं घेतलेलें त्या गोष्टीसारखेंच) उदाहरण; दृष्टांत; उपमा; नमुना. 'कावळा करकरला म्हणून झाड मांडत नाहीं हा कावळचाचा दाखला त्याने तुला दिला. ' 'तुमचे दाखल्यांनी लोकांनीं करावें तें दुसरे अगोदर करितात आणि तुमचें कांहींच नाहीं. ' - ख ५. २४ ३७. २ (एखायाचा) प्रत्यक्ष अनुभव; पडताळा; प्रतीति. 'जी सहस्रशीर्थयाचे दाखले। कोडीवरी होताति एकिवेळे। - इत ११.२६९. 'तुम्ही शकुन सागितला त्याचा दाखला आला, तो माझ्या दाखल्यास आला. ' ३ पायंडा; उदाहरण; वहिवाट. विंग; समजावून, विशद करून सांगणें. [सं. दर्श; प्रा. दवख]

'आम्ही चाकरी कहं तेव्हां दाखला पडत जाईल.' -एस्फुरे ६२. ' आलेले खिलते मागील दाखल्याप्रमाणे बरोबर आहेर किंवा करें हे खानगी कारभारी यांनी पहात जावें. '-(बडोदें) अहेरबहुमान पोषाखाचा नियम ४. ४ (एखाद्या विधानास पुष्टी देणारा) प्रावा: आधारभूत गोष्ट, प्रमाण, ' ह्या वाटेर्ने वाघ गेल याचा दाखला ही येथे पाऊँ उमटली आहेत.' ५ (पुराव्यादाखर हजर करतां येईल असे) प्रमाणपत्र; पावती; नोंद. 'तसेंच जी पत्रं बंद करण्याविषयीं हुकूम होईल त्याची खबर कापडी जाम दारखान्याकडे दंऊन माहितीचे यादीवर तसा दाखला ठेवावा. -(वडोरें)राजमहाल कामगारी कारकुनाच्या कर्तव्यासंवंधीं नियम ३.६ (एखाद्याच्या) लायकीबहल पत्र: भलामगपत्रक: शिफारसपत्र ७ हक्क; अधिकार. [दखल] (वाप्र.) • घेण-(एखाद्या गोष्टीपासून व्यक्तीपासून) धडा घेणें; वोध घेणें. ०पट्रेणें-(एखार्दे भविष्ट इ॰काचा) प्रत्यय, अनुभव, पडताळा येणे. ॰ येणे-(एखार्द गोष्ट) पुरान्यानें, प्रमाणानें सिद्ध होणें. दाखस्यास उतरणें-(एखाचाच्या) अनुभवास जुळणे. सामाशन्द- • दुखला-पु दाखला; दृष्टांत इ० [दाखला द्वि.] •मुकाबला-पु. पुरावा दाखयिलपय-स्री. (गो.) लपवालपव; उडवाउडव. 'तॉ पुष्टि देणारी, समर्थन करणारी गोष्ट. [दाखला+अर. मुकाबला दाखलेचिठी-पत्र-सीन. १ (एखाद्याची लायकी, शील, इर वहलचें) शिफारसपत्र; भलामणपत्रक. २ (विशेषार्थानें) महार रामोशी इ॰कास दिलें शिकारसपत्र. [दाखला+चिट्टी, पत्र -लेबाईक-वि. १ उदाहरणें देऊन, दुष्टांत सांगून स्पष्ट, विशः केलेलें. २ ज्याच्या खंरपणाविषयीं कांहीं तरी प्रत्यय आला आहे असा. 'हा बाह्मण दाखलेवाईक प्रश्न सांगतो. ' - लेडां।र-वि विश्वसनीय; सप्रमाण; व्यवस्थित. ' आमचे दौलतींत हालीमार्ज होत गेल्यामुळे कागदपत्र दाखलेशीर राहिला नाहीं.'-रा १.३१०

दाखवणूक-स्त्री. १ (कंलेला, दाखविलेला, बोललेला थोडासा नमुना, मासला; नमुन्यादाखल केलेली (भाषण, दाख विण, करणे इ०कांची) थांडीशी कृति. (कि० दाखविण), ः (कांहीं वस्तु, स्थळ इ०) दाखविण्याकरितां घतलेली, दिलेलं मजुरी ३ (एखाद्यास फसविण्याकरितां केलेला) खोटा आवि र्भाव, देखावा; हुल; हुलकावगी; ढोंगीनणाचे कृत्य. [दाखविणे

दाखवा--पु. (एखादानें) ओझरतें तोंड दाखविणे; दशीर पडणें; देखावा. (कि॰ दाखविणें). 'त्यानें घरांत येऊन दाखव मात्र दाखविला आणि निपून गेला. ' [दाखविण]

दाखिवि(व) में, दाखिवणें —सिक. १ (अक्षरशः व लक्ष णेनें) (एखादा जिन्नस इ॰ दुसऱ्यास) दिसेल, दृष्टीस पहेर असा करणें: दर्शविणे २ (खेळ, नाटक, तमाशा इ०) प्रेक्षकांच्य नजरेसमोर करणें. ३ (एखादी गोष्ट कोणेकास) प्रत्ययास आण्

वाखाळा—पु. (महानु.) दाखला. 'भणऔनि दाखाळा पांतुर्से। सर्वेदळाचा।'-दाव ३६६. [दाखला]

दाग, दागणी, दागणें — डाग, डागणी, डागणें इ० पहा दाग — पु. १ डाग, भाजल्याची, चटका दिल्याची खूण; जनावरावर संख्येचा आंकडा इ०चा डाग मारणें, डाग पहा. २ खाणाखुणा. [सं. दह — दग्ध. फा. दाग्: दाघ्: हिं.] •चेहरा — पु. शरीरावरील खाणाखुणांचें टांचण. 'दाग — चेहरे करून रोजमरे किंतेकाचे जारी जाले. ' — रा ७.५४. [दाग + चेहरा] •तसिया — पु. घोडयांच्या व स्वारांच्या निशाण्यांची नोंद. 'त्यापैकी कांहीं स्वार जमा करून सरकारांत दागतिसये जाहाले आहेत. ' — पेद १०.७६.

दांग — न. अरण्य; जंगल; रान. डांग पहा. 'मग काळकूट-कलोळीं कवळिले। नाना महाविजूंचे दांग उमटले।' – ज्ञा ११. २१७. 'मग ते अविद्याजुंबार्डेसी जें विशाळ। ते दागीं जाऊनि राहिले।' – स्वादि १०.४.२५. [डांग; हिं.]

दांग—की. १ फांदी; शाखा; डाहळी. डांग (-स्नी.) अर्थ ९ पहा. 'त्याचा काय उपयोग सांग। वृथा सांवरीची दांग। ' -मुरंद्यु २३९. २ (गो.) दोन पायांमधील अंतर; टांग; ढांग. ढांग (-स्नी.) अर्थ ७ पहा. 'दांग मास्तन पलीकडे जा.' [डांग]

दांगर—न. डोंगरांतील चोरवाट. 'माधुर्याचीं दांगटे आझोड ती धैयातें।'—भाए १९५. [दांग+ट]

दांगट---पु. एक जात. ' डोहर भाट बुरुड रजक। दांगट मोचे-करी खाटिक। '-स्वादि ६.५.३८.

दांगडो—पु. (व.) दांडगाई; घिंगामस्ती; घांगडघिंगा. [धांगडा]

दागदागिने—पुअव. अलंकार व चीजवस्त; डाग, डागिना पहा. 'दागदागिने, लत्ताकपडा...नुसत्या लत्ता म्हण पाहिजे तर.' -मूकनायक. [डाग+डागिने-दागिने]

दागदार—पु. (बडोर्दे) मस्त हत्तीजवळ घोडा नेणारा स्वार (खेळथा).

दागदुः दो)जी — स्त्री. डागडुजी पहा ' जुने (जीन) कामास येईजोगते असतील ते दागदोजी करवृन नीट करावे. ' —ख ७. ३३४७.

दागन—नस्ती. (मनुष्य, जनावर इ०कांस) डाग देण्याचे हत्यार. [डागणें; दाग]

द्गंगा--पु. नूतन पहन. -शर. दांग, डांग पहा.

दांगा, दांका — पुअव. (गो.) खेंकडयाचे पाय. दांग पहा. 'कुले दांगां.'[दांग]

दांगाण—न. जंगली, डोंगराळ प्रदेश, अरण्य; डांगाण पहा. 'मग म्लॅंच्छांचे वसीटे। दांगाणे हन कैकटे। कां शिविरें चोहटे। नगरीच ते।' –ज्ञा १७.२९४. [डांग-डांगाण]

दागिनदार---पु.(राजा) मालकः; धनी.[दागिना+दार प्रत्यय] दागिना--पु. डागिना पहा.

दागोळ--पु. (कों.) एक प्रकारचा मासा.

दा(दां)घ - पु. दाहः, दहनः, जळगे. [सं. दाघः, फा. दाघ्= जळल्याची खूण, डाग]

दाच्छणा, दाछेना—-पु. (ना. व.) एक प्रकारचे दंतमंजन; दांतवण. [दांत∔छानणें]

दाजी — ५. १ एखाद्याविषयीं, एखाद्याशीं आदरपूर्वक बोल-तांना त्याच्या नांवापुढें जोड्डन वापरावयाचा शब्द. उदा० शंकर-दाजी. २ (एखाद्यास) आदरपूर्वक संवोधण्याचा, उल्लेखण्याचा शब्द,व्यवहारिक नांव. 'आकल गुंग कशास्तव जाहाली कां वोल:ना दाजी।'-सला ००. ३ (खा) वडील दीर. - भाअ ७.१. ते ४. [दादा+जी=बहुमानार्थी प्रत्यय] दाजीबा फडके—पु.(या नांवाच्या एका माणसावस्न ल.) हळुवार, नाजुक, चोखनल मनुष्य.

दाट-स्त्री. निकड; गदी; दाटी. 'बहुतकह्नि नि:शब्द। दाट न रिघे श्वापद।'-ज्ञा ६.१७६. -पु. १ जोर. २ (मुद्रण) छापावयाचा फॉर्म आवळतांना द्यावयाचा कांडयांचा दाब. -मुद्रण-दर्पण २६. -वि. १ ज.ड: घट (प्रवाही, सद्रव पदार्थ) ' रबराच्या झाडांतून दाट चीक निघतो तोच रबर होय. ' २ जाड; बारीक, पातळ नसलेला (कागद फळा इ०). ३ घट विणीचें; घटमूट (कापड, वस्त्र इ०). ४ गच्च; अडच; आवळ; तंग होणारा: अटस (अंगरखा, लहान छिद्रांतील मोठी खुंटी इ०). 'या छिद्रात ही खुंटी दाट होते. ' ' हा अंगरखा माझ्या अंगांत दाट होतो. ' ५ गडगच्च; घनदाट, गर्दीनें, चेपाचेपीनें, रेटारेटीनें, खेटाखेटीनें अस-लेला (जनसमूह, झाँडें, पाऊस, जिन्नस इ०). 'ह्या झाडांची लावणी दाट झाली. '६ अखंड. ' जेथं आत्मा नाहीं दाट। तेथे अवर्षे सरसपाट। '-दा १७.३.१४. ७ (ल.) अतिशय घरो-ब्याची; गद्दीची; परिचयाची; सलगीची; पक्की (ओळख, मैत्री, दळणवळण, प्रेम इ०). 'गोविंदरावांचा व माझा दाट परिचय आहे. '८ सर्वत्र, विश्रुत झालेली; लोकांत प्रचुरपण पसरलेली (वदंता, बातमी, गोष्ट इ०). 'वार्ता दाट आली.'-वाडशा २५. ९ अतिशय: पुष्कळ. 'सुगरणी गौळणी चकवाचकवी दाट।' -ऐपो २४२. 'दाट पराक्रम तुमचा साहेब अफाट कीर्ति।' -ऐपो २६९. -किनि. बळेंच, मुद्दाम; दादन. -शर. [का. दृह्] •धमक-वि. घटमूठ. •धमकट-वि. १ मजबृत; धहाकहा:

बळकट; जोमदार (मनुष्य, शरीर इ०). २ ऐवजदार; सकस; ३.१७७. ६ भिर्णे. 'जरी चोरां सभा दाटे। अथवा मीना गळु घणसरः, भरीव. [दाट+धमकट=मजबूत] ०पणा-पु. १ घटुपणाः, घोटे। ' −ज्ञा ७.९४. ७ (ल.) (आनंद, राग, शोक इ० भावना जाडपणा. २ आधिकय; (ल.) अतिपरिचय. 'हें वोळखीचेंनि अनिवार झाल्यानें गळा, हृदय इ०) भरून येणें; सद्गदित होणें; दाटपणें । बहुत घडलें। ' -ज्ञा ११.५५४. ०पातळ-वि. कांहीं कोंडला जाणें. 'प्रेम-शोक दाटणें ' कंठ दाटणें.' ८ (गर्व इ०कार्ने) ठिकाणीं दाट तर कांहीं ठिकाणीं विरळ असलेला; कमजास्त फुगण: ताठगें; भरणें; चढणें. 'जे होते बळवंत आपण असों ऐशा प्रमाणाचा. 'पेरा कोठें कोठें दाटपातळ उगवला. '[दाट+पातळ] मरें दाटले। ' –मोक्रूष्ण ५८,२५. ९ भरून जाणें; व्याप्त होणें;

दारका-पु. दपटशा; बळजवरी. -वि. थोडा; जेमतेम. ' दाटका उतार. ' -ख ४१२८.

अडचण; रेटारेट. ' अशी दाटण कां करितां ? दूर दूर बसा. ' घोडचा राउता दाटण पार्ही पार्ही त्या मुर्कुड्या झाल्या। ' -ऐपो ८३. २ (पातळ, सद्भव पदार्थीचा) दाटपणा; जाडपणा; घटपणा. का. दृश्णे: म. दाटणें]

महानंदाची दाटणी। ' -ज्ञा १६.१२. ३ (द्रवपदार्थाचा) घट्टपणाः दाटपणा. ४ (कापड ६० काच्या गांठीची, गांठोडयाची बांध-ण्याची) कसणी; आंवळावयाची दोरी. ५ दडपण. - शर. ६ (क.) दाट, घर होण्याची दारण्याची किया. [दारणें] उहु १ **प**रण दाटणी आणि बायको आटणी. २ (व.) गहुं घालावा दाटगीं बायको घालावी कांचणीं=गहं कणगी इ० कांत दादन ठेवावे व बायको जरवेत ठेवावी. सामाशब्द- व्वाटणी-स्त्री. गर्दी: गर्दीची, अडचगीची, चेपाचेपीची स्थिति; दाटीवाटी; चेपाचेप: टशानें. दाटदुपट-स्री. (ना.) धाकद्पटशा. दाटबळ-किवि. खेटाखेट. 'दाटणीवाटणी करूं नको. ' 'दाटगीवाटणींत जाऊं मुद्दाम; बळेंच; जबरीनें; दादन पहा. [दाटणे+बळ] दाटोदाटीं-नको, बसुं नको. '[दाटणी द्वि] दाटणीं बाटणीं-किवि एकमेकांस रेदन; खेदन; दाटी कलन; दाटीवाटीनें; दादनदुदन (कि॰ बसर्णे; निज्णे; पडणे; असर्णे). द्वाटणीवाटणीने-. क्रिवि. खेटाखेट, चेपाचेप करून; दाटीनें; दादनदुद्दन; दाटी वाटीनें. 'दाटगीवाटणीनें बसावें निजावें इ॰ '

साबदाणा इ० शिजतांना) घन, दाट होणे; आवळणे. २ (लहान दाटोदाटी । आम्ही जगजेटी असतां। ' -एहस्व ६.३५. भांडयांत भात, साबुदाणा इ॰ शिजतांना) अडचणणें; अडचणल्या-मुळें टणक होणें. ३ गर्दी, चेपाचेप होणें; चिमटणें; खेटणें. 'दैत्यां भरणें; घालणें; बसविणें). २ (पाटणीच्या खालील) कड्यांमध्यें दानवांचिआं लोथां। दाटला वसुंघरेचा माथा।' –िशशु १४७. बसविलेला आडवा दट्ट्या, लांकडी पट्टी. 'बरोदाची लांबी दहा -ज्ञा ९.२१६. ' तेयापासोनि पातकें जेतुर्छी । संसारा लोकासी फुटापेक्षां अधिक असल्यास त्यामध्यें सहा फूट लांबीवर दाटे बस-घडली। तीं येतुर्की दाटलीं। तुझ्या अंगीं। '-खिषु २.४९.१३३. वावे। '-मॅरेट ६०. ३ (ल.) धमकी; दटावणी; दपटशा; (लहान जागेंत मोठा पदार्थ समाविष्ट झाल्यामुळें तो त्या जागेंत) ताच्या) नाळींत अगदीं पुढील भागास कांठाच्या किंचित् खालीं गच्च बसणें; अडचणेंग. ' ह्या छिद्रांत ही खुंटी दाटते. ' ५ भारानें आढीं घालून त्यावर फळया टोकून केलेली तक्तपोशी, पाटणी:

व्यापून असर्गे 'कीं ब्रह्मगोल वाटे विशिखांहीं दाटला तडा खातो।' -मोभीष्म ६.४६. १० अडकर्णे; अडकून पडणें. 'स्थळीं नावा जिया भोसडणें; खरड काढणें; धमकावणें. १२ चिकद्रन बसणें. 'लेंकुस्वें बापातें दाटिती। दादिया इलो नेदिती। ' - स्त्रिपु २.४२.६०. —सिक. १ (महानु.) पुसर्णे; पुसून स्वच्छ करणें; परिमार्जणें 'चंदनें थीकर उल्लाळिले। वरि उष्णोदकें प्रक्षाळिले। सर्वेचि निर्मळा आंचळें वाटणी—स्त्री. १ गर्दी; दार्टी; रेटाग्ट. 'दाटणी जाली हो दाटिले। सेवकजनीं। ' -ऋ ८४. २ दावणें; दहपणें. 'दाटिजो पां राजांगणीं।' -दावि४९५. २ विपुलता; रेलचेल; लयलूट. 'तेथ परि भारें। चित्त न दटे।' -ज्ञा ६.३६९. ३ खुपसणें; जोरानें आंत शिरकविणें. 'नाहें नावडोनि कांहीं। कामादिकांच्याचि टायीं। दाटिली जेंगें डोई। आत्मचोरें। ' -ज्ञा १६.४४५. [दाट; का. दह, दहिसु] दाटून-किवि. १ मुद्दाम; बर्ळेच; जाणूनबुजून; बुद्धि-प्रस्सर. २ (ल.) खोटेपणाने. कान्यांत ददनि असहि ह्रप येते. 'स्या त्याचे काहीं केलें नसतां त्याने दादन कज्जा काढिला. ' ३ उगाच: निष्कारण; विनाकारण. ' देव म्हणे राया तूं दाटुनि धरितोसि कां विषादास । ' –मोभीष्म ११.८. ४ (व.) धमकावून: धाकदप-किवि. १ बळेंच; सर्कानें; जबरदस्तीनें, 'रामायण लिहावयासाठीं। श्रीरामें पुरविली पाठी। श्रीराम संचरोनि पोटीं। दाटोदाटीं लिह-वित ।' -भारा किर्ष्यिया १.९. २ उत्सुकतेने; उन्कंटित होऊन. 'मम अधरामृताची वाटी। बळें लावितसे वोटीं। जो न घ दाटो-दाटी । अमृतासाठीं जो न ये । '-मुरंशु २४९. ३ गर्दीने; जोरामें; दाट में -अफि. १ (दव पदार्थ इ०) घर, दाट होणे; (तांदूळ, त्वेरनें. 'लग्न लागलियापार्टी । कायसी यादवांची गोष्टी । कार्य करूं

दाट।--पु. १ (सामा.) दृश्या; पाचर; चोंदी; बुच. (कि॰ **४ (**अंगरखा इ॰ अंगाला) तंग, घट, आवळ होणें; चिकद्भन बसर्णें; दाट. ४ वल्हें अडकविण्याचा खुंटा. ५ (नाविक कों.) (गलब-दडपलें, दाबलें जाणें. 'तरी सांगें कां न दाटिजे । धनुर्धरा । '-क्का गलबताचा माळा. नाळीकडे हरएक कामास जाण्यासाठीं याचा उपयोग होतो. शिवाय याच्याखाली स्वयंपाकहि करितात. [दाट]

दाटांबचे - सिक. (गो.) दाट, घट्ट करणें. [दाट]

खेंचाखेंच: चेपाचेप: भीड. 'करिती युधिष्ठिराच्या ज्या ज्या (धोतर, छुगेंड इ०कांचे दोन तुकडे जोडणारी) एक प्रकारची जाड व गर्जीन वाहिनी दाटी।' -मोभीष्म ९.२. 'दाटी व्योमघर्टी लांब शिवण. (कि॰ करणें). ७ (शेतांमधून, शेताच्या बाजूनें) रह-सरां. सख लटी घेती जटी धर्जेटी।' -वामन, वनसुधा ४. दारीकरितां सोडलेला जमीनीचा लांब पट्टा. ८ जमीनीचा, मार्गाचा पकड़, 'जिर भवभजंगाची दादि। जियेचेनि संकेर्ते उठी। '-ऋ स्थितींत बसण्यानें अंगाला येणारा) ताठरपणाः ताठकळा. (कि॰ आजची रात्र एथेंच निजं. ' [दाटी दि.]

दादुगा-वि. १ श्रेष्ठ; मोठा. 'केवळ सात्त्विक तूं पे गा। ' पाळ-न. लांकडाची मूठ बसविलेलें तापसांमाजी होसी दादुगा । न साहवे युद्धवेगा । पळोनि मागा जासील।'-एरस्व ११.२. २ बलवानः दांडगाः सामर्थ्यवान. 'धीटु दाटुगा दमनशीलु। युधामन्यु तो प्रळयानळु।' -गीता १. ¥ 3 8.

भोळा प्रत्ययी

दाठर-वि. कठिणः निबर. ताटर पहा. [सं. दढतर-दढअर-दढार-दाठर-भाभ १८३२]

दाठर णें --अिक. (आंबा न पिकतां, गळूं न पुवळतां) टणक, कठिण होणें; घट्ट, निबर होणें; दाढरणें, [दाठर]

दाद्वा--पु. (ना. व.) दाखठा; उंबरठा; दखाजा.

तास-सी. (सुतारी बे.) पेंच पाडण्याचे हत्यार.

हाड-सी. दाढ पहा.

वाड-वि. १ (व.) दुष्टः द्वाडः दांडगा. 'कशास हा दाड तुम्हांस व्हावा। '-सारुह ८.१३. २ (व.) नावर्डे: बाधक: भपायकारक. [द्वाड]

वांड--प. १ वेळची लांब काठी; दांडा. २ पट्टा खेळण्याचा सराव करण्याची काठी. ३ शेताची मर्यादा दाखविणारा उंच बांध. ४ टॅकडीचा. डोंगराचा कणा. दंड, रांग. ५ उंचवट्यावरून सखल दादी-दि-सी. १ (जनावरें, मनुष्यें, वस्तु इ॰कांची) गर्दी; प्रदेशाकडे पाटानें पाणी नेण्याची सारणी, प्रणाली, दंड. ६ (व.) ३१. २ समुदाय: थवा. ३ (साप इ० काची) लहरी; विळखा; लांबलचक, रखरखीत व ओसाड पष्टा. ९ (फार वेळ एकाच ७६. ४ (ल.) दार मंत्री: घरोज्याचा सलगीचा संबंध ज्यवहार; भरणें). 'बसून बसून पाठीला दांड भरला. ' १० (प्रां.) मळणां-घसरट. ५ (अंधार इ० काचा) घनदाटपणा; काळेकुट्टपणा; घनता; तील) वाफा, ताटवा. ११ (-पुन. प्रां.) (शिक्षा म्हणून केलेला निविडता. ६ (इव पदार्थीचा) दाटपणा; घट्टपणा; (कागद, कापड, दंड; (विस्त.) दंड. (कि॰ मार्गे). १२ चोवीस हात लांबीचा फजी इ॰ काची) जाडी; जाडपणा. ७ (अंगरखा इ॰ कांचा) तंगपणा; वाध; चोवीस हात लांबीचें परिमाण. -कृषि २१३. १३ आवळपणाः (तंग वस्त्र इ० धारण करणाराची होणारी) चेपणु- चित्त्याच्या गळपऱ्यापासून कंबरपऱ्यापावेतों पाठीच्या कण्या-कीची, चेंबलेली, दाबलेली स्थिति. ८ (वदंता, बातमी, मत इ० वह्न बांधण्याची वेणी घातलेली सताची दोरी. -चिमा १३. कांची) लोकांतील साधारण व्यक्तिः प्रमृतताः, प्रसिद्धिः ९ (एखादा १४ (गो.) (आटयापाट्या) सर्व पाट्यांना मधोमध विभाग-विषय, भाषण, लेख, इ॰ कांतील) मुख्य मुद्दा; रींख; भर. ' सर्व णारी रेषा; दंड;सूर. १५ (ना.) पाळण्याचा साखळदंड. १६ एकेक दाटी हिंदस्तानचे मनसुबी यांवर आहे. ' -रा ३.४५०. दाटण मोतीं. -शर [सं. दंड] (वाप्र.) •काढणें-(मनुष्य, जनावर पहा. •बाटीने-वाडीने, दाटावाडीने-क्रिवि. दादन दुद्दन; इ कांस) खप राववून घेणे; तांगडणें; ताण देणें; पादाडणें. एकमेकांशीं खेदन; दाटी, अडचण करून; दाटणीवाटणीनें; कशी सामाशब्द-०पटटा-टा-पु. १ एका हातांत काठी व दुसऱ्या तरी दाटी सोसून. (कि॰ राहर्णे; निजर्णे). 'कर्से तरी दाटीवाटीनें हातांत पट्टा घेऊन खेळावयाचा एक मर्दुमकीचा खेळ. (कि॰ खेळणें; करणें). २ सदर खेळ खेळण्याचे हत्यार. [दांड+पट्टा] •पेंडोळा-ळें-पुन. १ (प्रदेश, जमीन इ॰कांची) सीमा; मर्यादाः शीवः हदः परस्परंतवंधाची जागाः निकटपणाः संबधः २ (ल) विवाह अथवा इतर संबंधांतील (दोन्ही पक्षांची) अनुसपता; योग्यतेचा सारखंपणाः सारखी लायकी. (कि॰ मिळणें: परणें: दाटोळा—पु (ना. व.) गर्दी; दाटी; दाटण. [दाटा लागणें). [दांड मेंपेडोळा=हद्द, बांध] भेंड-पुस्ती. सीमा; हद्द; शींव: मर्यादा. 'त्या गांवची दांडमेंड मास्तीच्या देवळापर्यंत आहे. ' [दांड+मेंड=मर्यादा, सीमा] •यारी-स्त्री. (नाविक कों.) काठीस ज्या मुख्य याऱ्या शंगारवितात त्यांच्या शिवाय आणखीहि बारीक दोरीच्या उपयाऱ्या असतात त्यापैकी प्रत्येक. [दांड+यारी]

दांड--पु. ताटरपणा. -ति. दांडगा; अडदांड; अडमुठा; मस्त. ' दांडभांड गुराखी तुम्ही। ' -रासकीडा २२.

दांडक(ग,ण-अित. (दांडक्यार्ने) बडविण, चोपण: झोडणें; झोडंपरी करणें. [दांडकें]

वंडक(ग)पण-न. दांडगेपणा; अडदांडपणा; अडम्ठेपणा: उद्धटपणा; असम्य वर्तन. [दांडगा]

दांडक(ग)मत---न. हटानें स्वतःच्याच मताचा पुरस्कार करणें; हटबादीपणा; हेकेखोरपणा. [दांडगा]

तकडाः दांडः सोडगाः (दांड)

ढांडग(क)मस्त—वि. दांडगा; आडदांड; अडमुहा; उद्धट; उमेट. [दांडगा+मस्त]

तांडगा-वि. १ भक्तमः, मजबूतः, राकट. २ धर्टिगणः, मस्त व आडदांड: दंडेल: रगडवा: अडमुद्रा. 'अहर्निशिह भांडला काठी. २ (पळी, ओगराळें, वेळणी इ०कांची हातीं धरण्याची) त्रिनवरात्र जो दांडगा। ' - केका ३५. ३ हटवादी; हेकेखोर; मृठ; (कुदळ, कुन्हाड, वाकस इ० हत्यार धहन काम करावयाचे हेकड, ४ थीट: साहसी. ५ प्रचंड: राक्षसी: अवाढव्य: अजस्र म्हणून त्याच्या नेड्यांत घालतात तो) लांकडाचा गोल दंड, काठी. बळकट मनुष्यासच करें तरी उतह्न जातां येण्याजोगा नदी, **ेधिग**-वि. आडदांड: रानवट: अडमुद्रा: राकट: रगडचा: धर्टि-गण.

भाषण, वर्तन. २ स्वेच्छाचार; स्वैर वर्तन; छांदिष्टपणा; उनाडकी. ३ मस्ती: धिंगाणा. [दांडगा]

वांडगी-सी. (गो.) वालाचे वेल चढवावयासाठीं वेलाजवळ उभी केलेली मोठी काठी. [दांडगें]

वांडगेला-वि. १ कांहींसा मजबूत; बळकट. राकट; उमेट; उद्धट. [दांडगा]

दांडणं-जिक्त. शिक्षा करण; (प्र.) दंडणं.

दा(दां) इदपट -- स्त्री. (चोर, थकलेलें कूळ इ०कांस भिव-विण्याकरितां केलेलें) कोध्युक्त, कठोर भाषण; आक्रसताळा; धाकदपटशा; दटावणी; धमकावणी. [दांड-कें+दपटणें]

दांडपन -- न. (गो.) मधली भिंत.

वांडपंड -- स्त्री. (व.) दळणवळण. दांडापेंडा पहा.

दांडय-स्त्री. (कु.) माशाची एक जात

२ केळीचें सबंध पान, डांग. [दांड-डा]

पर्णे न पिएति आंव। '-शिशु ८४. सि. दांड=दंडासंबंधीं+स्व= उपकारकर्त्याचे उपकार विसस्तन त्याच्या नाशास प्रवृत्त होणे. रूप-शिशु टिपणी]

-बदलापूर १३२.

वांडसाकाळ-पु. (कु.) एक पिशाचदैवत.

दांडेसाळ. दांडेसाळ पहा. [दांडा+शाला=घर]

दांडका, दांडकें—रा—पुन. हात, दोन हात लांब वेळ्चा भुरळ पाडणें; भुलविणें; भौंदणें. [दांड. दंड=लिंग, यावरून अश्लील प्रयोग 1

> दांडळणे-अित. (उमें पीक इ॰काचा दांडा, देंठ) जाड व मोठा होणें. [दांडा]

दांडा-पु. १ (वेळू इ॰काचा) जाड व आंखूड तुकडा, (प्राणी, वस्तु इ०), ६ जाडेंभरडें: ओबडधोबड: तलम नसणारें ३ पाट ६० काचें पाणी जिमनीत न जिरतां वहावें महणून जमी-(सत, वस्त्र इ०), ७ भरपूर; विपुल; पुष्कळ; जोराचा (पाऊस, नीपासून उंच बांधलेली सारणी, प्रणाली; (व.) मोटेंचे पाणी पीक, वारा इ॰). [दांड+गा प्रत्यय] • उतार-पु. फक्त उंच व बागेंत निरनिराळचा ठिकाणीं नेणारा पाट. ४ (मनुष्य इ॰ काच्या) पाठीचा कणा. ५ (समुद्र, खाडी इ०कांत तार्ल, गलबत यास अडथळा खाडी इ०कांचा उतार. खोल व कठिण उतार [दांडगा+उतार] होण्याजोगा) रेती,खडक इ०कांचा दंडाकार उंचवटा:दांडी. ६(डोंगर, टेकडी इ॰चा) कणा: दंड: उंचवटचाची चिंचोळी व अहंद रांग. ७ नाकाचा कपाळापासन शेंडगापर्यतचा उंच भाग. ८ (नदीचा) दांडगाई, दांडगावें - गावा - स्नीनपु. १ दांडगेपणाचे धका. ९ (समुद्रांत गेलेला) जमीनीचा लांव व चिंचोळा पट्टा. १० केळीचा घड. ११ केळीच्या पानाच्या मध्यांतून जाणारा देंटाचा लांब भाग. १२ (नथ इ० दागिन्यांचा) आंकडा. १३ (जमीन, इमारत इ॰कांचा) सुळका, शेंडा. १४ माघी पौर्णिमेस होळीच्या स्थानीं उभा रोंवतात तो एरंडाचा सोट. १५ (घराचा) वांसा; २ थोडा कडी; बहाल; तुळवंट. १६ यंत्र फिरविण्यासाठीं मूठ बसविलेली काठी. -शर. १७ (गो.) कुळागराचा तुकडा. १८ (गो.) शह स्त्रिया नाकांत लोंबता घालतात तो एक दागिना. १९ (गो.) चार हाताचे लांबीचे एक परिमाण. २० (तंजा.) भेंडाचा केलेला एक त्रिकोणाकृति अलंकारविशेष. हा अलंकार स्त्रिया लग्न इ० मंगल-प्रवंगीं वापरतात. २१ (विणकाम) तातू जोडण्यासाठीं जी सांध असते तींत घालण्याचा वेळ्चा एक तुकडा. २२ (नाविक. कों.) गलवतास बाहरच्या अंगास कांठाखालीं वीतभर अंतरावर नाळवऱ्या-पर्यंत दोन्ही बाजूस ठोक्तात ती लांकडाची गोल अथवा चौकोनी हांडरॉ—पु (गो.) १ कंळीच्या पानाचा दांडा, दांडोरा. परी. २३ (अशिष्ट) लिंग, शिक्ष (विशेषतः घोडचाचें, लांब अस-असणारें). दांडी पहा. [सं. दंड; हिं. डांड, डांडा; गु. डांडो] दांडरूब — न. धर्मशास्त्र. ' आगमु निऱ्हां दांडरूब । जाण- (वाप्र.) (घराचे) दांडेवासे मोजणें- (एखाद्यानें) कृतम होणें: नाश चिंतणे. इह० दांडचानें पाणी तोडलें म्हणून निराळें दांडचण-न-स्त्री. खवल्या माशाची एक जात; कन्हेरी. होत नाहीं= खरी, जिवलग मैत्री लोकांनी कितीहि कलागती लाविल्या तरी नाहींशी होत नाहीं. सामाशब्द - ॰ ईत-वि. दांडगा: डमैट: धसकट; आडदांड. [दांडा] ॰ पेंडा, पेंडोळा-पु. दाट वांडसाळ, वांडळ-ली. चाळ, लांबचलांब इमारत; (विस्त.) परिचय, ओळख. दांडपेंडोळा पहा. मेंडा-पु. शींव: हह: सीमा. दांडमेंड पहा. दांडकरी-पु. (राजा. कु.) (सांकेतिक) (महा-दांडळणें -- अफ्री. (युक्तीनें, कपटानें) फसविणें; चकविणें; राच्या हातांत नेहमीं काठी असत म्हणून) महार; ब्राह्मण

सोंवळयांत असतांना महार शब्द न उच्चारतां दांडकरी म्हणतात. वांसा, दांडाः (छ) पालखी. 'सर्वे साति लक्षां दांडिया। बारा दांडेपाळ-पाळ-लीन. मूठ बसविलें लांकडी पाळे. [दांडा+ पारडीं ज्याला अडकवितात तो आडवा दांडा. (ल.) तराजु; हा शब्द वापरतात). दांडेसाळ-स्त्री. अलंग; चाळीसारखें सुक्रणारी थळ जमीन; उंचवट्यावरील वालुकायुक्त, वरड जमीन. लांबचलांब घर: चाळ; पागा: वराक. [दांडा+शाला=घर] दांडे- [दांडा लघुत्वाने] ०एणिमा-पुनव-स्त्री. माघ शुद्ध पौणिमा. स्वार-पु. आजारांतून नुकताच उटून काठीच्या साहायानें हिंडुंफिक ह्या दिवशीं होळीचा दोडा रीवतात म्हणून हें नांव पडलें: दांडे-लागलेला मनुष्य: हिंडता फिरता रोगी. [दांडा=काठी+स्वार]

कळणें. [दांडा]

दांडाग-पु. १ (मनुष्य इ०काच्या) पाठीचा कणा. २ दांडकें. [दांड] (माड, कळ इ० कांच्या) पानाच्या मधोमध असणारा टोंका-पर्यतचा दंठाचा लांब भाग. ३ नाकाचा कपाळापासून शेंडचापर्यतचा २ फरा इ० मापावहन फिरवावयाचे दांडकें. ३ आंखण्याचा ह्रळ. उंच भागः दांडा. ४ दांडा या शब्दाच्या कांहीं इतर अर्थीहि योज-ं ४ लहान सोटाः दाडका, दांडकें पहाः [दांड] तात. दांडा पहा. [दांडा]

टांडा विण - सिक्त. काठीने बडविणें; ठोकणें; चोपणें; मारणें. [दांडा]

ढांडाळण- १कि. काठीनें बडविणें; मार्णें, दांडकणें.

केळीचें पान, काप, तुकडा. अप्राच्या पानाला आगोतली किंवा केलेलें हत्यार. [दांड=काठी] मोनई म्हणतात. [दांडा]

सरळ असलेला व दोन्ही बाजंस (पालखी) उचलणारांनीं धरावयाचा वाढेल कली। निकरां जाईल दांडोली। आम्हा आणि रुकमिया। '

ढांडेपंडित-पु. शास्त्राचे अध्ययन न करतांति उत्क्रष्ट वादविवाद लक्ष्य तेजिया।' −शिशु २३४. २ (नांगर, वखर, कुळव, इ० करणारा व प्रसंगविशेषी दंदादंडी. काठ्यांनी मारामारी करण्यास आउतांचा) सोट, काठी. ३ गाडीची धुरा ४ घोडयाचे शेंपूट; तयार असलेला बळकट व हुपार मनुष्य. [दांडा+पंडित] दांडे- घोडवाच्या शेपटीचा बुडखा; ढुंगणाजवळचा शेपटीचा भाग. 'घोडि-पार-पु (धरण्याकरितां) दांडा, मूठ असलेला पाट, तिवई इ० यांच्या दांडया तोडल्या. ' -रा १५.२०६. - विरलसीतास्वयंवर [दांडा+पाट] तांडेपान्हवण-ळ-न. १ गाय, म्हैस इ० कांस ६.१६. ५ (अशिष्ट) घोडचार्चे शिस्न. ६ वस्रें इ० वाळत घालण्या-काठीनें बडवून पान्हवण्यास,दृध यावयास लावणें. २(ल.) (एखायास) किरतां उंचावर आडवी बांधलेली काठी, बांबू इ० ७तांव्याच्या जन्या माहत, बडवून त्याचे मन वळिवि में, आपले म्हणणे कबूल करण्यास ढब्बूवरील दोन सरळ आडब्या रेघांपैकी प्रत्येक रेघ. असला दुदांडी भाग पाडणें. ३ (सामा.) ओडंपट्टी; भार. [दाडा+पान्हवर्णे] ढब्बू छत्रपति शिवाजी महाराजांनी काढला होता. त्याच्या एका हांडेपाळ-स्त्री पाणी वाहन नेण्याकरितां, तसेंच होतांत खेळविण्या- बाजुस दोन आडव्या रेघा असून दुसऱ्या बाजुबर तीन ओळींत करितां उंच बांधलेला जो दांडा, त्याची पाळ, कड. [दांडा+पाळ] अनुक्रम 'शिव' 'राजछत्र' 'पति' ही अक्षर असत. ८ तराजूची पाळें] दांडेपूर्णिमा, दांडेपूनव-स्री. माघ शुद्ध पौर्णिमा. ह्या ताजवा. ९ समुद्रांत लांबवर गेलेला जमीनीचा चिचोळा भागः दांड. दिवशीं होळीचा दांडा रोवतात म्हणून हे नांव. [दांडा+पूर्णिमा, उदा० (मुंबईजवळील) कुलाब्याची दांडी. १० वल्ह्याचा पर्तिगा, पुनव | दांडेबोर-स्त्री. वोरीची एक जात. -न. या जातीच्या दांडा; यावहन वल्हेकरी; नावाडी. ११ छत्री, पंखा इ० कांस बोरीचें फळ. वांडेभसा-दांडेविंडपहा वांडेमार-पु दांडवानें, धरण्याकरितां लावि लेला दांडा, मूठ. १२ वीणा, सतार इ० तंतु-काठीनें झोडपों; बडविणें; चोपणें; मारणें; (कि॰ करणें) [दांडा+ वाद्यांचा डेन्याच्या, भोंपळ्याच्या वरचा तारा बसविलेला लांक-मार | दांडेमोडाक-न. (कु.) माशाची एक जात. दांडेविड- डाचा भाग. १३ लांकडाचा तासलेला लांब तुकडा; वांसा; तुळ-न. (कों.) नदींत मासे पकडावयाचे एक प्रकारचे जाळे; याची वट. १४ मोठी व लांबवर पसरलेली लाट. १५ (महानु.) बेडी. दोन्हीं टोर्के दोन दांडगांस बांघलेलीं असतात. (हा शब्द विशेषत: 'काळ लोहाचां दांडीं। आधार कां घालवे।' -भाए ५९५. १६ रत्नागिरीकडे हृढ आहे. हंंगेच्या बाजूस याच अर्थी दांडेभुसा कान, कडी (धरण्याची) १७ ओलावा शोषून न घेणारी व लौकर पूर्णिमा पहा [दांडी+पूर्णिमा, पूनव] •वाला-पु १ तराजु हातांत दांडार (व) जें-अकि. थंडी, श्रम इ०कानीं शरीर ताठरणें; ताट विकन माल तोलून घेणारा व देणारा. २ वाणी; व्यापारी; उदमी.

दांडु -- न. विटीदांडु इ० खेळांतील खेळण्याची लहान काठी.

दांडका, दांडक, दांडोका-पुन. १ लहान काठी: दांड.

दांड्रपणा-स्त्री. (व.) दांडपणाः दांडगेपणाः [दांड+पणा] दांड्रल-न. (व.) कुळागराचा तुकडा, दांडा. [दांड] दांडोरा--पु. १ दवंडी; डांगोरा; डंका. (कि॰ पिटणें; फिर-विणें). २ प्रसिद्धिः; जाहीर करणें. [सं. डिडिमः हिं. हिंढोरी]

दांडोरें--न. (सुतारकाम) ढंकळें फोडण्याचे फळ्या जोडन

दांडोली--स्री. (कान्य.) दौंडी; डांगोरा पहा. (कि॰ दांडी-सी. १ पालखीच्या वर बांकविलेला. मार्गे व पुढें पिटणें; फिरविणें). 'जवल असतां बोलाबोली । शोभनामार्जी

वांडो ळ-ळी--स्नी. (प्रां.) १ ओळ, रांग; पंगत. जसें:-एका दांडोळीनें निजणें-पडणें-बसणें-उभे राहणें. २ अरुंद व (वाप्र.) ० करणें-हनुवटीवरील वेंस काढणें; चेह्र-याची हजा-लांबचलांब इमारतः (विक्त.) दांडळ. दांडळ पहा. [दांडा+ओळ] मत करणें. •करविणे-न्हान्याकडून तोंडावरील, हुनुवटीवरील वांडोळा--पु. (प्रां.) पानाचा मधला दांडा: देंठ: कणा दांडारा.

पैकी प्रत्येक, यांचा उपयोग अन्नाचे चर्वण करण्याचा आहे: 'बळानें काढ़ं ये मणि मकर-दाढेंत दडला।'-वामन-स्फटश्लोक (नवनीत पू. १३३). [सं. दंष्टा; प्रा. दाढा: ग्रु. दाढ; हिं. डाढ; सिं. डाठ] दाद बांधर्ण-१ (मंत्र-तंत्र इ॰ कांच्या योगानें एखाद्याची) अन्न इ० खाण्याची शक्ति नाहींशी करणें. 'माझें लेंकरूं अलीकड़े जेवीनासे झालें आहे. जिखणीने त्याची दाढ बांधली यांत शंका नाहीं. '२ (एखाद्याचें) तोंड, बोलणें बंद करणें: (एखाद्यास) निरुत्तर करणें. ढाढ सद्धां न माखरें-(एखायाच्या) एका दाढेला अन्न इ० सुद्धां न पुरणे; खाद्य पदा-र्थाने थोडीशो सद्धां तिम न होणे. दादित सांपडणे-(एखा-बाच्या) तावडींत, कचाटवांत, पेचांत सापडणे. सामाशब्द- ० बंद -प्र. (चित्त्यास) तोंड उघडतां न यावें म्हणून तोंडास घातलेला सताच्या दोरीचा फांस. 'खाण्याचे वेळी दाढवंद जरा सेल करि-तात. '-चिमा १४. [दाढ+बंद=बांधण्याची दोरी] ० भर-वि. खातांखातां दाढ भरेल इतकें -शास्त्रीको. ' यंदा ऊंस दाढ भर खावयास मिळाले नाहींत. ' ॰शांख ळ-वि. दाढांबरोवर बाहे-रच्या अंगास किंवा गालावर भोंवरा असलेला (घोडा). -अश्वप 9.९७. [दाढ +सं. शंखला=साखळी] •सांख(क)ळ-स्री. १ दाढांना होणारा एक विकार. २ (घोडचाच्या) दाढेच्या सांध्या-वर असलेला भोंवरा. हा अशुभ मानतात. -वि.दांढेच्या सांध्या-वर भोंवरा असलेला (घोडा); दाढशंखळ पहा. [दाढ+सांखळी[दाढ--स्री. (कों.) १ भाताचे रोप करावयासाठीं भाजलेली जमीन, दोताचा तुकडा. २ (ल.) भाताचे रोप करण्यासाठीं जमीन भाजण्यासाठी तिच्यावर घातलेला गवत, झाडोरा, इ० ३ (ल.)

वरीलप्रमाणे भाजलेल्या जमीनींत झालेलें भाताचें रोप. ४ (उत्तर-दुसरीकडे लावतात तें शेत [सं. दग्ध; प्रा. दड्ढ]

दादरणे - जिक्रे. (आंबा, गर्यू इ०) पिकल्यावांचुन टणक, कठिण होणें: दाठरणें. [सं. दढतर]

वाढा—वि. (काव्य.) धीट; पराक्रमी; प्रतापी; बलाढय; जमीन, दाढ पहा. [दाढ] गाढा. [सं. दृढ; प्रा. दढ]

हाह्यवर्णे-अक्रि. (व.) रागावर्णे. 'तो माझ्यावर भला दाढावला. '

दार्ढा — स्री. हनुवटीवरील केंस. [सं.दाढिका; प्रा. दाढिआ] र्केस काढविगें; चेहऱ्याची हजामत करविणें. दाढीचा गधडा-पु (तिरस्काराथीं) लांब दाढी असलेला मनुष्य. दादी, दादी दाढ-की. दांताच्या कवळींतील शेवटच्या मोठ्या दांतां. होटी घरणे, दाढीला हात लावणें (एखायाची) विनवणी कर्णें, का कुळतीने प्रार्थना कर्णें, खुशामत करून वश कर्णें. 'ओटी पसरोनि धरितों मी दाढी। नरकांतुनि काढी यकदांचें। '-मध्य ८३. दाढा धरून टाचा, पाय तहविण-(एखाद्यास) बाह्या-त्कारीं स्तुतीनें मोहवून आंतुन (त्याचें) अनिष्ट करणें; मैत्रीचा आविर्भाव दाखवन घात करणे. टाढीस कांट्रे बांधणे-एखा-याची फजिती, अप्रतिष्ठा करणें. (एखायाची) दाढी हालविण-एखायाला रागाने दपटशा देणें: एखायाच्यावर ताशेरा झाडणें. एखाद्यास चिडविणे; डंवचेणे. घडी घडी लांब दाढी करणे-मांडण-घडी घडी रागावर्गे, संतापणे. (रागावलेला मनुष्य दाढी-वरून हात फिरवीत असतो त्यावरून हा अर्थ) म्ह० १ एकाची जळतं दाढी दुसरा तीवर पेटवितो विडी; (एकाच्या मिशीला आग लागली दुसरा म्हणतो मला दिवा लावं दे)=र्स-याच्या संकटाचा विचार न करितां त्यापासुनसुद्धां कटोरपणाने स्वतःच यत्किंचित् फायदा घेऊं पहाणाराविष्यीं तिरस्कारानें ही म्हण योजतात. २ दाढीस वेगळें आणि डोईस वेगळें (कोण देतो !) ं=मिळावयाचे तितकें मिळाल्यावरहि जर कोणी मनुष्य कांहीं तरी सबवीवर जास्त मागूं लागला तर त्याला जास्त कोण देणार? **्पाहन बाढ**ों-बाह्य स्वरूपाकडे, पोषाखाकडे पाहन त्याला अनुरूप मानपान, आदरातिश्य करणे. सामाशब्द- • डोई-स्री. दाढी आणि डोकें यांची हजामत. (कि॰ करणें). [दाढी+डोई] •दीक्षित-वि. (ल). दाडीवाला; मुसलमान [दाडी+सं. दीक्षित=यज्ञ, अभिहोत्र इ०कांची दीक्षा घेतलेला] • मिशांचा -वि. दाढी आणि मिशा असलेला. •वाला-वि. मुसलमान. 'दिलीचा दाढीवाला ।'-संश्रामगीतें १२३. दादुक-न. (व.) १ दाढीवरून बांधलेला कपडा, वम्त्र. 'दादुक बांधल्यानें तो ओळखुं आला नाहीं. ' २ दाढीला झालेंहें गळुं. ३ (ना.) देश) ज्यांत भात पेरून त्याची रोपें उगवल्यावर तेथून उपद्रन (तिरस्काराथीं) दाढी. [दाढी+ऊक प्रत्यय] दाढेल-वि. मोठी दाडी असलेला. दाह्या-वि. (तिरस्काराथी) लांब दाढी अस-लेला; दाढीवाला. [दाढी]

दाढ़ा-ली. (कों.) भाताचे वी परण्यासाठी भाजतात ती

दाहेल--न. (कों.) वडे इ०कांचें तळण तळून शिल्लक राहि-केलें तेल, बढेल. [सं. दह-दाढ+तेल]

वाद्ववा--पु. दाढेचा एक विकार; रोग. [दाढ]

आगर. बहुधां समासांत उपयोग उदा॰ अत्तरदान, पानदान]

वं।ण -- न. (गो.) आंब्याच्या कैऱ्या मिठाच्या पाण्यांत घालून ' ठेवण्याचे लांकडी गोलाकार पात्र; डोण. [सं. द्रोण; प्रा. दोण]

दाणा-- पु. १ धान्य. २ धान्याच्या समुदायापैकी, कणां-पैकीं प्रत्येक कण, नग, व्यक्ति. ३ धान्यकणाप्रमाणे असणारें ∣दाणाटाण. दा**णादीन**−वि. धूळधाण झालेला; नष्ट. −शर मोत्ये, मणि, बीज, डाळिबाचे वीं इ०. ४ बरफी इ०काच्या ठिकाणीं साखर जमून जे कण होतात त्यांपैकीं प्रत्येक. ५ (कागद, एक प्रकारची लाख. चामडें इ०काच्या गुळगुळीत पृष्ठभागावर येणारी बारीक कणा-सारखी फुगोटी, टेंगूळ, नक्षी. 'खराऱ्याच्या आकाराच्या एका हत्याराने कातडे उभें, आडवें, किंवा चोहोंकड़न घासतात. म्हणजे त्यावर दाणा उमटतो. ' - ज्ञाको क २६३. ६ (कापड इ० कांच्या गांठीतील) प्रत्येक नग. ७ उत्कृष्ट व एकेक नगानें विकले जाणाऱ्या आंव्यांपैकी प्रत्येक नग. ' आम्बे मुरंब्यास दाणे शुमार पन्नास. '-रा २२.१०५. ८ किरमिजी रंगाचा कण ९ सीताफळाच्या सालीवरील डोळगांपैकी प्रत्येक. १० एक प्रकारची जाडी साखर. [सं. धान्यक-दाणअ-दाणा. तुल॰ फा. दाना] (वाप्र.) दाणे टाकून कांबडे झुजियेण-पदरचे खर्चन मुद्दाम भांडणें लावणें. उहु० उतरंडीला नसेना दाणा पण दादला असावा पाटील राणा. सामाशब्द- •गरुला-पु. धान्य: धान्याचा प्तांठा, कोठार. •गोटा-पु. (व्यापक)धान्यधुन्य; धान्य, डाळी आणि इतर तत्सदश जिल्लस. ०पाणी-न. १ निर्वाह, पोट भर्णे; उगजीविकंच, निर्वाहाचे साधन. २ ईश्वराने नेमून टेवलेल अन्नोदक. ं आमचे दाणापाणी तुमचे पदरीं आहे म्हणून आम्हांस तुम्ही योशितां. ' ३ दाणागोटा; चारापाणी अ मृताकरितां एक वर्षपर्येत ब्राह्मणास पोंचविण्याचें धान्य व पाणी. [दाणा+पाणी] •साखर-स्त्री. फुल साखर काढून घेतल्यावर खार्ली राहणारी तांबूस साखर कृषि ४८२. दाणेआळो-स्री. १ धान्याच्या दुकानांची पट्टी, गही. २ (पुणें ल.) वेश्यावस्ती. दाणेनाजारांत वेश्यांची वस्ती आहे यावह्न. दाणेक्ररी-पु. घोडयाच्या पागेला दाणा पुरविणारा मराठ्यांच्या अमदानांतील लष्करी अधिकारी. -वि. १ संसाराच्या निर्वाहास पुरून विकण्यास उरेल इतके धान्य ज्याच्या जवळ आहे असा. २ धान्य विकणाराः दाणेवालाः धान्यव्यापारी. दाणे-दार-वि. १ ज्यांत दाणा उत्पन्न झाला आहे, भरला आहे असे (कसणी इ०). २ कणीदार, रवाळ. ३ ज्याच्या पृष्ठभागावर दाणे उठले आहेत असा (कागद, चामडें इ०). [फा. दानादार्]

दाणा--वि. १ धूते; शहाणा; चतुर; दूरदर्शी; चाणाक्ष. २ (ब्यापक.) उत्कृष्ट; गुणवान; उत्तम; फार चांगला (मनुष्य,

जनावर). 'मुलगा दाणा आहे.' 'पादशाहीस वर्तमान कळलें तेव्हां दांग--स्त्री. (अत्राने नित्यशः भरावयाचे उदरह्मप पात्र) बोलिले की दुस्मान दाणा गेला. '-मराचिथोशा ८५. [फा. दाना] (तिरस्कारानें). खादाड माणसार्चे पोट. [फा. दान्=स्थान, दाणाचर्णे-अक्रि. (घोडधानें) फार दाणा खाल्यामुळें (तो) कांहीं विकाराने, आजाराने युक्त होणें. [दाणा]

दाणादाण — स्री. १ पांगापांग; वाताहात; पांगणी; फांका-फांकः सैरावैरा पळणेः भणाणणें. २ विस्कळितपणाची. गोंधळाची. **ढाणयां**—वि. (गो.) अंगावर लांब पट्टे असलेला (वाघ); ढाण्या. पांगापांग झालेली स्थिति. -वि. विकीर्ण; विस्कळित: सैरावैरा पळत मुटणारा. [फा. दाना-दाना] महः कोंबडी मेली पिलें

दाणालाख-न्त्री. बोर. पिंपळ इ० झाडापासन निघणारी

दाणी-- प. १ धान्यावरील कर वसल करणारा अधिकारी. येतुके भा दाणी लोकु मेळुनु । बावृतिसम् ध्यावया आले ठाकुन्। ' -खिपु २.१८.७४. २ सरकारास धान्य पुरविणारे. ३ कराच्या रूपार्ने येणारें सरकारी धानय ज्याच्या ताब्यांत असे तो अधि-कारी. ४ (वरील पंशावहन पडलेलें) एक आडनांव. ५ धान्याचे व्यापारी [दाणा]

दाणी-स्त्री. (गो.) डागणी; सळई. [दाहणी]

दाणी-स्नी. (एखादा जिन्नस ठेवावयाचे) पात्र, उपकरण, (सं.)आलय या अर्थाचा फारसी प्रत्यय. उदा॰ अत्तरदाणी, गुला-बदाणी, चहादाणी. [फा. दान्]

दाणुस-सी. (गो.) गाडीची चौकट; साटी.

दाणोडा-पु. (ना.)धान्य अस्ताव्यस्त सांडणें. [दाणा] दांत-पु. १ चावण्याच्या, फाडण्याच्या उपयोगी तोंडांतील दृश्य अस्थिविशेषापैकीं प्रत्येक; दंत. २ (छ.) (फणी, करवत, दंताळें इ० कांचा) दांता; फाळ; नांगराचे टोंक; इंगाचे टोंक. ३ हस्तिदंत 'सहदेव नकुळ घेउनि दांतीं सिंहासनीं पृथा बसली।' –मोशांति ५.४३ ४ द्वेषबुद्धिः मत्सरः दावाः डावः दंशः 'त्याचा दांत आहे. ' 'तो दांत राखितो. ' [सं. दंत; पहा. हिं. दांत; सिं. डंदु] (वाप्र.) - उठ**ँ**ग-दांतांनीं धरलेल्या पदार्थावर दांताच्या खोलगट खुणा उमटणें. •ओठ खाणे-चाचणे-रागानें दांतांवर दांत घासणें; दांतांनीं ओंठ चावणें; अतिशय चिडणें; रागावणें. •काढणें - दाखाविणें - दांत विचकून, फिदिफिदी हंसणें. •िकची खाणें-(ना.) (राग इ॰ कानीं) कचाकच, कडकड दांत-चावणे. • किर किटीस येजें- विपन्नावस्था, अन्नानदशा प्राप्त-होणें, अति निकृष्ट परिस्थितीनें प्रश्त होणें. • खाऊन-ओठ खाऊन-मोठ्या रागाने व अवसानाने. ' नरवर गरधरखरतर शर करकर दांत खाउनी सोडी। ' -मोशल्य २.८४. •खाऊन-चावृन अवलक्षण करणें-(प्रतिकार करण्याचें सामध्ये नसतां) रागाचा दुवळा आविर्भाव आणून, शिब्याशाप देऊन स्वतःचे हसे

करून घेणे. • **खाणे-चावणे**-(रागानें चडफड़न, झोंपेंत) | धर्णे-(एखाद्यावर) करडा, सक्त अंगल वालविणे; कडकपणानें दांतांबर दांत घासणें. 'कोपें खातात दांत बा हेर।' -मोस्री ४.२६. • खीळ-खिळी बसर्ण-१ (सन्निपातादि दोषांमुळें) वरील दांत व खालचे दांत एकमेकांस घट चिकदन बसर्णे. 'रामनाम घेतां तुझी बैसे दांतखीळ।' –एकनाथ २ (ल.) निरुत्तर होणे: एखाद्या पढें बोलतां न येणे. •खोचरणे-दांताच्या फटींत, खळायांत काडी, कोरणी घालून अडकलेले अन्नाचे कण इ० काढणें. • झिजणें-(ल.) निष्फळ उपवेश केल्याने, केलेल्या विनवण्या व्यर्थ गेल्याने. शिकविलेला विषय मर्ख विद्यार्थ्यास न समजल्याने तोंडाला फुकट शीण, श्रम होणे. •धरणें-अस्णें-ठेवणें-राखणें-बाळगणें- (एखायाशीं) द्वेष. अदावत. मत्सर करणे: (एखाद्यावर) डाव धरणे: प्रवीचें शल्य मनांत ठेवून (एखाद्याच्या) नाशासाठी टपून बसणे. • निस-कीस येण-त्वेष, स्फरण, आवेश इ० कानी युक्त होण; जिवावर उदार होणें. ' मल्हारराव यांचे इरेने दातनिसकीस येऊन मोठमोठे खेतांत येऊन जीवाअधिक केली. ' -भाव ११. दांत+सं. निकष=धासणें] • पड्डेंं।-(एखाद्याची) फटफजिती, नाचकी होणें; पराजित, फजित होणें. •पाजिवेणे-एखादी वस्तु (विशेपतः खाण्याची वस्तु) मिळण्याजोगी नसतां तिच्याबहुल उत्कंठित. आतुर होणें. ॰पांडणें-(एखाद्याची) फजिती करणें; (एखा-द्यास) वादांत पराजित करण: टोमणा मारण: निरुत्तर करणे. इतका खोटें बोलणारा तुं असशील असें मला वाटलें नव्हतें. नाहींतर दोन चार साक्षी ठेवन तुझे चांगले दांत पाडले असते. '-त्राटिका अंक ४, प्र. ३. ॰पाडन हातावर देणें-(अशिष्ट) (एखा-द्याची) कंबुख्ती काढणें; पारिपत्य करणें; उट्टें फेडणें (विशेषतः धमकावणी देतांना उपयोग). • लागप-(गो) पैसे पदर्श असर्णे; गबर असणें; खाऊन पिऊन सुखी असणें. •वठणें-लागणें-उच्चारलेला शाप(एखाद्यावर) फलदूप होणें. 'त्याच्यावर त्या चेट-कीचा दांत वठला'=त्याला चेटकीच्या शापाचे वाईट फळ मिळालें. त्याला शाप भोंवला. •वासणें-(ल.)हातीं घेतलेलें कार्य शेवटास नेववत नाहीं म्हणून निराश होऊन स्वस्य बसणें. • वास्त्रन पडणे-१ आजाराने अशक्त होऊन अंथरुणास खिळणे. २ मेहनत फुकट गेल्यानें हिरमुसलें होऊन बसणें. दांत वांसणें पहा. 'वासुनि दांत मुखांत दहांत पडे मित गाढ तमीं पचली।' -वामन-सीतास्वयंवर ११. • विश्वकर्णे-१ उपहास करून इंसर्णे. ' जो ऐसा प्रभु त्या जना न विचकुं दे दांत, बांह रहा। वैकुठींच सदा...' -मोरोपंत. 'प्रेमदांत पावनियां श्रम दांत क्षद्र विचकिती कीं जे।'-भक्तमयूरकेका

बागविणें; अतिशय छळणें; गांजणें. दांतांची भिरवणुक काढण-(कर.) (एखाद्यानें) स्वतःच हंसें करून घेणे. दांताचे विष-न. मत्सरानें, जळफळाटानें काढलेले विषारी उद्गार; शाप; अभिशाप; शिव्याशाप. दांताचे विष बाधर्ण-१ (एखाद्याचे) शापोद्रार फलद्रप होणें, दांत वठणें लागणें पहा. २ दुस-थास बाधेल असा शाप देण्यास समर्थ असर्णे. दांतांच्या कण्या करणें-१ विनवण्या, याचना करून व्यर्थ उपदेश करून, शिकविण्याचा निरर्थक खटाटोप करून दांत झिजविणें: तोंड शिणविणें. २ अनेक-वार सांगणें, विनविणें, ' एक कांबळा पासोडी द्या म्हणून दांतांच्या कण्या केल्या. ' -नामना ५४. दांतांच्या-कण्या घुगऱ्या होण-व्यर्थ याचना करून, उपदश करन, शिकविण्याचा निर्धेक खटाटोप कहन तोंड शिणण: फार व निरर्थक बोलावें लागणें. ' हांका मारता मारतां माझ्या दांतांच्या कण्या झाल्या.' -पकोघे. दांता-वर मारावयाला पैसा नसर्ण-अगरी अर्किचन, निर्धभ असर्णे, होणे, बनणे; जवळ एकहि पसा नसणे. दांतावर मांस नसर्णे-१ (ल.) पैशाचे पाठबळ नसर्णे; दारिद्रधाने प्रस्त होणे. २ (दुसऱ्याशीं) भांडण्याचे, (दुसऱ्यास) इजा करण्याचे सामध्ये अंगीं नसंगे. ' उगीच भरीस भरल्याप्रमाणे लप्नांत खर्च केला. आपल्या तर दांतांबर मांस नाहीं. कुटुंब एवढें थोरलें...असे शंकर मामंजींचें रडगाणें चालं होतें. '-पकोषे. दांतास दांत लावन असण-निजण-बसण-रहाण-तोंड मिदन, कांहीं न खातां, उपाशीं असणे, निज्ञें, बसणें इ०. दांतीं घेणे, दांताबर येजें-(एखाद्या) कार्यात अपयश येणें ; (व्यापार इ०कांत) नुकसान. तोटा येणे. दांतीं तृण-तण-कड्याळ धरणे-मान तुकविणे; नम्रपणा स्वीकारणें; शरण येणें; पराजय कबूल करणें. डांतीं बळ धर्ण-अतोनात मेहेनत, धडपड, नेट कर्णे: प्रयासाने. नेटानें काम करणें. दांतीं येणें-१ (एखाद्यावर) रागानें दांत-औठ खार्गे; दांत ओठ खाऊन भांडण्यास प्रवृत्त होणें. ' येकीस येकी हकलून देती। येताति येकीवरि एक दांतीं। '-सारुह ७.६०. २ फार अडचणींत, पेचांत, येण, सांपडणे. (एखाद्याचे) सांत त्याच्याच घराांत घालण-(एखाद्याची) लबाडी बाहेर कादृन त्याच्या पदरांत माप घालून त्याची फजिती करणें; (एखा-बाची) लबाडी त्याच्यावर उलटविण. सोन्याने दांत किसर्णे-(छ.) पैशाच्या राशींत लोळणे. हसतां हसतां वांत पाडणे-इंसुन, गोड गोड बोल्न फजिती करणें, टोमणे मारणें, निरु-त्तर करणे, कुंठित करणें. दांत कोरून कोर्ड पोट भरत ६५. २ याचना करणें; कांहीं जिन्नस मिळविण्याकरितां एखाद्यास मस्तरे-भल्रत्याच कार्मी चिक्कूपणा कहन चालत नाहीं. मोठ्या विनविणे. ेहोंठ खाणे-चाचणे-दांत ओंठ खाणे पहा. दातां कार्यास क्षुद्र साधन पुरत नसते; क्षुत्रक बाबीत काटकसर करून ओठांबर जेवणे-चोखंदळपणानें जेवणे.दांतांखालीं घालणे- मोठा बर्च भागन नसतो. आपलेख जांत आपलेख ऑठ-१

शिक्षा करणारा आपणच आणि ज्याला शिक्षा करावयाची तोहि खालचे दांत परस्परांत घट्ट बसन तोंड उघडतां न येणें. (फि॰ आपल्यांतलाच अशी स्थिति असते तेव्हां भांडणारे दोन्ही पक्ष निवाडा, शिक्षा करणाराला सारखेच जवळचे स्वकीय असल्यामळे दोहों पैकी कोणा नेहि बरेंबाईट करता येत नाहीं अज्ञा वेळीं योज-तात. २स्वत:च्याच दुष्कमचिं फळ भोगतांना स्वतःलाच दोष शावा लागतो.खावयाचे दांत वेगळे, दाखवावयाचे दांत वेगळे-इत्तीला देखान्याचे बाहेर आलेले मोठे सळे आणि चावण्या-करितां तोंडांत निराळे असलेले असे दोन प्रकारचे दांत अस-तात त्यावहन वर दाखवावयाचे एक आणि मनांत भल्तेंच असा-वयाचे अशा रीतीचे ढोंग. उहु० दांत आहेत तर चणे नाहींत. आणि चणे आहत तर दांत नाहींत. =पूर्ण सुदैव कधींहि लाभत नाहीं, त्यांत कांहीं तरी कमीपणा असतोच. एक गोष्ट अनुकूल आहे, पण तिचा उपयोग होण्यास जी दुसरी गोष्ट आवश्यक असते ती अनुकूल नसते अशा वेळी योजतात. सामाशब्द- • इळा-पु. दांतरा, दांत पाडलेला कोयता. • ऋडी-स्री. (राजा.) दांतिखळी. (कि॰ बसर्गे). ॰ कस-स्त्री. (तोंडातून निघालेले) शब्द: उद्गार; भाषण, विशेषतः अञ्चभसूचक शब्द, भाकित इ० बित्तशी पहा. (कि॰ बाध्या; लागाँ). [दांत+कस] •कस्त(सा)ई-पु. नेहमीं अञ्चम भविष्ये सांगणारा व ज्याचीं तसलीं अञ्चभ भविष्ये खरीं ठरतात असे मानलें जातें असा मनुष्य. [दांत+कसाई=खाटिक] -कसळ-ळी-कसाळ-ळी, किसळ-ळी-की. १ एक सारखें, नेहमीं दांत खाणें, शिव्याशाप देणें, ताशेरा झाडणें इ० युक्त दुर्भाषण. २ अभद्रसुचक, अशुभ भाषण, अमंगल भाषण;बत्तिशी. (कि॰ बांधणें). -वि. १ गेहमीं दांत खाणारा: शिब्याशाप वेणारा: ताशेरा झाडणारा. २ नहमीं अनिष्ट, अभद्र, अञ्चभ भविष्य सांग-णारा. बत्तिशी वठविणारा-रें (व्यक्ति, भाषण). ढांतकसा-ळीस येज-दांत खाऊन असणे, येणे. ' दांत कसाळीस येऊन... इंग्रज ... आला. ' -रा १०.८१. [दात+कसाला=आयास, श्रम, छळ] • किर कंडया-सीअव. (व.) दांत खाणें; शिब्याशाप देणें; दांत किरकीट अर्थ १ पहा. 'दांतिकरकंडचा खालचा माझ्यावर.' •िकरकोट-किरकिटी -स्री. १ दांत खाणे: शिव्याशाप देणें. (कि॰ वेणें). २ (ल.) हशनें, घुमेपणानें मौन धरून स्वस्थ बसर्णे. (कि॰ देणें). १ (बायकी भाषा.) आर्जव, विनवण्या, गयावया करून उसर्ने मागणे; दांतांच्या कण्या करणे (तिन्ही अर्थी अनेकवसनी प्रयोग). [दांत+किरकीट=ध्व. दांत खाण्यानें होणारा शब्द] •केंग-न. (एखावार्चे) नेहर्मीर्चे, नित्याच्या (क्रि॰ उगवर्णे; फुटर्णे). १ विरळ दाणे असलेलें धान्याचे कणीस. जेवणाचें अन्न, भक्ष. [दांत+केणें=धान्य, भाजीपाला इ० व्यापारी | ४ मधून मधून दांते मोडलेली फगी, दांताळें इ० [दांत] ०क र्कों– जिन्नस] • कोर **णै**-दांतांत अडकलेला पदार्थ, अन्नाचे कण इ० चिद्वन (एखाद्याच्या) वसकन अंगावर येणें; खेंकसर्णे. कोहन काढण्याची चांदी, तंबें ६० धातुची अणकुचीदार, लहान व इ।तच्या—पु. (वे.) (सुतारी धंदा.) कानशीचा एक प्रकार,

बसर्णे: मिटणें: लागणें, उघडणें). २ न बोल्णें: मौनवत. [दांत+ खीळ=खिळा] • घ्राजीं-क्रिवि. तोडघशीं. 'या रांडा घरघाल्या सङ्या तुं पडशी दांतघशीं।'-सला १०. [दांत+घसणें] • चिना-प्र. दांत घट्टकरण्याचें औषधः दंतमंजनः (विरू.) दारशिणाः (व.) दाच्छना पहा. [सं. दंत+शाण] ०पड का-गा-पड्या-वि. १ ज्यांचे दांत पडले आहेत असा. २ दांत पडल्यामुळे विरूप दिस-णारा. [दांत+पडणे] •वडा-प्र. (गो.) लहान मुलास दांत आल्यानंतर, त्याच्यावसन ओवाळून मुलांकह्वन लुटवावयाच्या वड्यांपैकीं प्रत्येक. •वडे काढ्य-(गो.) मुलांस द.त आल्यानंतर लहान लहान वंड त्याच्यावरून ओवाळ्न ते मुलांकडून लुटविणे. •बण-न. १ एक टोंक चावून शेवटास गोंडेदार केलेली, दांत घांस-ण्याची बाभळ, निंब इ० झांडाची लहान काडी. २ दंतमंजन, दांत घासण्यासाठी केलेली पुड. (व.) दातवन. ३ दांतचिना; दांतांस लावून ते काळे करण्याचे औषध. [सं दंतदर्ण; प्रा दंतवण; गुज. दांतवण । • वार्के-न. शेतीच्या कांही आउतांचे, अवजारांचे दांते आंत वांकविण्याचे एक हत्यार [दांत+वांकण]

हांत-वि. १ दमन केलेला; जिंकलेला. २ अ्याने इंद्रियांवर ताबा मिळविला आहे असा; संयमी. 'बह शांत दांत विषय-विरत तापसी महा। '-शापसंभ्रम अंक १. 'शांतदांत तपस्वी पूर्ण । श्रुची धर्मिष्ट हरिभजनी मन । ' [सं.]

डांतक--न. दांतें असलेलें शेतकीचें एक आकत; दांताळें.[दांत] दांतर की. एक औपधी वनस्पति.

दांतर खिड-न्त्री. तोंडांतले दांत पडून झालेली खिड. [सं. दंतर+म. खिंड; दांत+खिंड]

-कृषि २७२. [दांत]

दा(दा)तरा - प. १ (कोयता, चाकू इ० कांच्या धारेला पडलेला) कातरा; खांड; खांडोरें. २ (राजा. कु.) दांता या शक्दाच्या बहुतंक अर्थी रूढ असलेला शब्द. [दांत]

दांतरा-च्या-वि. वरचे दांत औठाच्या पुढे असलेला (मनुष्य). [सं. दंतुर]

दांतरी-की. १ म्हातारपणीं उगवणारा, येणारा एक दांत. (कि॰ उगवर्णे; फुटर्णे). २ लहान मुलास नुकताच आहेला दांत.

बारीक सळई. • बिक्डी-बीळ-बी. ? सिंघपादामळें बरचे व ही कानस निमगोल असते. [दांत]

वांतवला-लं-न एक हित्तदंती दागिना. -शर. -वि चुढे दांतबलें कासयासी। ' -रामदासी -स्फूट अभंग ३३. (नव- उपयोगी) दांते असलेलें एक आऊतः दंतालें; फण. [दांत + सं नीत पृ. १५१).

हांतळणा-जिम्म (कों.) दांते बसविणें; (रहाटगाडग्याचे तुंब इ०) दांत्यांनीं युक्त करणें; दांते पाडणें. [दांत]

शिकाळी.

दाता-वि. १ देणारा २ दान करणारा; दानशील, उदार; बोळकें होणें. दान करण्याचा स्वभाव असलेला. 'सत्यसंकल्पाचा दाता नारायण। सर्व करी पूर्ण मनोरथ ।' - तुगा ३७३८. | सं. दा—दातृ≔वेणारा] ओढणें, हिसडा वेऊन तोडणें. २ फाजील बडबड करून (एखादी) मह • देई तो दाता न देई तोहि दाता.

दांता-पु. १ फगी, तिफगी, करवत, रहाटगाडगें इ॰कांस असलेल्या दांताच्या आकाराच्या अवयवांपैकी प्रत्येक. (कि॰ पाडणें: घालणें: करणें). २ शेतांतील चिखल सारखा करावयाचें एक प्रकारचें दांताळें. ३ ज्याला केळीं लागतात त्या देंठांसारख्या केळगांच्या फणीच्या अवयवांपैकीं प्रत्येक. ४ (व्यापक.)केळगांच्या फणांतून (फणीच्या दांताप्रमाणें) लीबणाऱ्या केळचांपैकी प्रत्येक. ५ केळफुलांतील एक लवचिक, लोंचट, तंतुच्या आकाराचा अवयव-विशेषः पोठ्यांत असतांना केळगाच्या टोंकापासून लोंबणारा तंतु-समृह: केसर; फूल. ६ पुरे न भरलेलें, मध्यें थोडका गीर असलेलें केळें. ७ (क.) कपची; ढलपा: ढलपी; (कि॰ निघणें). ८ (मुंबई) न विभागला जाणारा पदार्थाचा कण. ९ (गो) जमीन उकरण्याची लांकडी फळी. १० (गो.) शंवया, चकल्या इ० करण्याचा सांचा. [दांत] दांतेक ह-न. (कों.) रहाटगाडग्याच्या तुंब्यास जोड-लेलें, दांते पाडलेलें लांकड. [दांता+कडी] • दांतेफळी-बी. (राजा.) शेतांतील चिखल सारखा करण्याचे दांते बसविलेलें एक अवजार; दांता अर्थ २ पहा. [दांता +फळी]

दांताड-डी-नसी. (तिरस्कारार्थी) बत्तिशी; दातांची [सं.] कवळी; दांतावळी. (कि॰ पाडणें; फोडणें; उतरणें; मारणें, देणें; हालविणें; विचकणें). [दांत]

दातार-वि. (काव्य.) उदार; दानशूर; धनी; दाता. 'भांवे तुकयाचा दातार आळंगिला वेगीं।' –तुगा १२२. [सं.दातृ] दांतावणी-सी. (कों.) तुंबे इ॰ दांतळण्याची किया. [दांताविणें]

दांताव(वि)ण-अफ्रि. दांतळणें; दांता बसविणें; दांत्यांनीं युक्त करणें (रहाटाचें तुंब इ०). -अक्रि. (एखाद्यावर) रागानें दांतओंठ खाणें; जळफळणें. [दांत] दांतायून बोळणें-दांत ओंठ बाउन बोल्पें.

दांताळ-न. (जमीन सारखी करण्याचे, जमीनीवरील दांताचा केलेला: ह्रस्तिदंती. 'अस्थीचा वीटाळ होतां स्नान केलें। गवत इ० गोळा करण्याचें, बागाईत व जिराईत शेती या दोहोंसिंह आलय=घर: म. आळ-ळे]

दांताळ—वि. वरचे दांत पुढें ओंठाबाहर आलेला (मनुष्य); दंताळ. २ नेहमीं अनिष्ट, अशुभ बोलणारा, भाकित करणारा. डांतळी—स्त्री. भांडें धरतां, नेतां येण्याच्या सोयीकरितां [दांत] •पुरी-स्त्री. (ल.) १ दंतावली; दांतांची कवळी; त्याच्या गळवास बांधलेली शिकाळीसारखी दोरी; दांताळी; दंतपंक्ति. २ दांत ज्यांत बसलेले असतात त्या हिरडवा; दाढा. [दांत+पुरी=नगर] •पुरी ओसाइ होण-दांत पडून तोंडाचें

> दांता २ ण - अकि. १ दांत लावणें, दांतांनी चावणें, कुरतडणें, । गुप्त गोष्ट न कळत बाहेर फोडणें; तोंड पाघळणें.

> दांताळी-निली दंतपंक्तिः; बत्तिशी. 'वर्ती कहन दांताळीं। श्वान पुत्र हार्डे चगळी।' –दा ५.३.६१. [दांत+सं. आली= रांग, ओळ; अथवा सं. आलय-घर; दांत+म. आळी]

दांताळी — स्री. भांडचास बांधलेली शिकाळी. दांतळी पहा. वांताळं -- न. फणीसारखें दांते असलेलें शेतकीचें एक अब-जार. यानें मळयांत पीक पेरल्यानंतर वाफे व सऱ्या तयार ऋरि-तात. दाताळ पहा. [दांत]

दांतिश—वि. दांत पुढें आलेला; दंताळ; दांताळ. 'दांतिरें बोचिरें घानाळ। ' -दा ३.६.४३. [सं. दंतुर]

दांतुरडी -- स्त्री. १ (तिरस्कारार्थी.) दांताडें; दंतावळी (अने-कवचर्नी प्रयोग). ' दांतुरड्या काढून हांसतोस काय ! ' २ (ल्हान मुलास आलेला) नवीन लहान दांत (अल्पार्थी प्रयोग). [दांत]

दांतुरी-- स्ती. (महानु.) (थंडी इ० कार्नी) दांत वाजणे; कुडकुडणें. ' दांतुरी पंचभूताची । ' –भाए ६०२. [दांत]

वात्र-पु. एक वृक्षविशेष.

दा(दां)ते--- म. (गा.) जाते.

दांतोणी—सी. (गो.) फणी. [दांत]

दांतीन---न. (व.) दांतवण; दंतमंजन. [दांतवण]

दांतोरी-रे-सीन. दांत; दांताडें; दंतपंक्ति. -शर [दांत]

वांतोळा-न. एक प्रकारची मासळी,

हांतोळ्खो-सी. (गो.) दांतवडा पहा.

वांत्या-पु. तपिकरी रंगाच्या मुंगीची एक जारा.

हांत्या-पु. सर्वे अथी दांता पहा.

दात्याळ--न. बत ओडण्याचे दांते असलेलें पावडें; दाताळ, दांताळें पहा. [दांता]

हांत्रा-पु. करवत, फणी इ॰ कांचा दांता. -वि. दातराः दांताळ; दांतरा (-वि.) पहा. [दातरा]

तांत्रां--- नअव.(गो.)विळीचे अणकुचीदार दांत.खवणीचा दांत. दान्ती - स्त्री. (कु. गो.) एक झाड. याच्या पानास कांत्रे असतात [दांत]

दाधर-पु. १ (दोन पदार्थीमधील) गवत-पाल्याचा थरः मोदक इ॰ वाफेनें शिजवितेवेळीं पातेल्यांत पाणी घालून त्यांत गवत, पार्ने इ० कांचा घालतात तो थर. - इा ९.३३१. 'विष्टा मुत्राच्या दाथरीं। नवमासवरी उकडिजेति।' -एसा ७.१४७. २ उकाडा; उवारा; वाफारा. ३ थर. ४ बांधकाम करतेवेळी दगड, विटाइ० कांवर देतात तो मातीचा, चुन्याचा थर. ५ दद्र; दराद; नायटा. [सं. दृढ+स्तर] •वडा-पु. (ना.) आंत पाणी असलेल्या भांडयाचे तोंड वस्र इ० कार्ने बांधून भांडयांतील वाफेवर शिजवलेला नरम वडा; फुंडका. [दाथर+वडा]

वाथरा-पु. नायटा; दराद; दाथर अर्थ ५ पहा. दाथरी-की. आच्छादन. दादरा अर्थ १ पहा.

दाद-नी. १ दुवेलाने वरिष्ठ अधिका-याकडे आपली तकार कळविण्यासाठीं मिळविलेला प्रवेश, मुलाखतः, वदी. २ तकारः फिर्याद. (क्रि॰ लावण; लागणें). ३ (वरिष्ठ अधिका-यानें तकार इ॰ ऐकून केलेला) तकारीचा बंदोबस्त, इलाज, उपाय. (कि॰ देणें). ४ न्याय: इन्साफ. 'हा चालवून तुमची किस्त अदा करावी तर न्याय-दाद नाहीं. ' -रा ५.१३७. ५ (कायदा.) पक्षकार स्वतःच्या हकाबाबत कोर्टाकडे करतो ती मागणी, विनंति. [फा. दाद; सिं. दादु] • घेण-तकार ऐकून न्याय देणें. • देण-अधीन छपरास ठेवावयाचे छिद्र, गवाक्ष; धाव्यांतील झरोका. ३ (राजा). होणें; स्वतःवर दुसऱ्याचा पगडा बसवूं देणें; (एखाशापुढें) स्वतःचा कमीपणा कन्नल करणें. (अकरणह्नपीं प्रयोग केल्यास व दाद या शब्दाच्या मूळच्या अर्थास अनुसहन) तकारीकडे दुर्लक्ष करणे. तकारीचा बंदोबस्त न करणें असा अर्थ; त्यावस्त (ल.) न जुमा-नणें; न गणणें; हार न जाणें. ' हा झोंबी खेळण्यांत अथवा कोण-त्याहि कामांत कोणास दाद देत नाहीं. ' ' किल्ल्यावर गोळीबार विभाग असतात. [सं. दर्दरिका; प्रा. दहरिया=वाद्यविशेषः सिं. फारच केला पण किल्याने दाद दिली नाहीं.' वाद ना फिर्याद-अन्यायाबद्दल तक्रार करण्याची अथवा न्याय मिळविण्याची अड-चण, गैरसोय, पंचाईत इ० कास उद्देशून योजावयाचा वाकप्रचार. [सं. द्र-दर, दर्दर] सामाशब्द- • पुस-स्री. (कु.) चौकशी; विचारपूस. [दाद+ पुसर्णे=विचारणें] •महाल-पु. लोकांच्या तकारी ऐकण्याचा दिवाणसाना, जागा. [दाद + महाल = दिवाणसाना] दादी फिर्यादी आल्यास हुजूर पाठवावें. ' - रा ७.२९.

वावड--न. गजकर्ण; दराद. [दाद] दावडणे-अकि. (शरीर) गजकर्ण इ० कार्नी विकृत होणें. [दादड=गजकर्ण]

वावड-सी. (कों.) १ भातांत उगवणारे जाडे-भरडें गवत. २ भातांतील जाडें पिळज, न भरलेलें लेंबट.

वादभाई--प. दायाद: भाऊबंद. [दायाद+भाई]

दादर-पु. जिना; सोपान. ' आईकें प्राणाचा हात धरनी। गगनाची पाउटी करूनी । मध्यमेचेनि दादरेहुनी । हृदया आली।' -ज्ञा ६.२७१. २ जिना बंद करावयाजोगे जिम्याच्यावर आडवें पाडावयाचे दार, लांकडी झडप. ३ नदी इ॰कांवर, खालून वहाते पाणी राखन केलेला लांकडी, दगडी पूल; (सामा.) पूल. ४ (प्रथम मुंबईत रूढ) शिडीसारखा काढतां-घालतां येणारा लांकडी जिना. [सं. दर्दर ? प्रा. दे. दहर=शिडी; गु. दादर]

दाहर---न. १ गजकण, दराद. २ घाम इ०कानी शरीरावर उठणारा दाट पुरळ, गांध. [सं. दह्]

वादर-की. (खा. व. नाशिक) शाळः जोंधळाः जोंध-ळण. रब्बीच्या पिकापैकी एक पीक.

दांदरघाई—की. (व.) कांघाई; कांगावा. 'तुं आपली दांदरघाई लावं नकोस. '

दांदरणं --अकि. (ना. व.) घाबसन जाणें; भीतीनें गोंध-ळून जाणे; धांदरणें. धादरणें पहा.

द।दरा-पु. १ भांडयांतील पदार्थ झांकलेला रहावा म्हणून भांडयाच्या तोंडास पान, वस्त्र इ०कांचें बांधतात तें आच्छादन. २ धूर बाहेर जावा, किंवा घरांत उजेड यावा म्हणून घराच्या (ल.) अतिशय थंडीमुळें कानांस बसणारा दडा; कान बंद होणै; कानठाळी. (कि॰ बसर्णे). ४ जिना बंद करण्यासाठीं जिन्यावर आडवें पाडावयाचे दार, झडप; दादर. ५ खिडकी; भोंक, भग-दाड ६ (व.) जिना; दादर पहा. [दादर]

दादरा-पु. (संगीत). एक ताल. याच्या सहा मात्रा व दोन दादुर]

दादरी-सी. (सोनारी) चांदी, सोनें इ० तोडण्याची छिनी.

दादरी--स्त्री. (क.) पूल; दादरा पहा. द।दरी--ली. एक जंगली झुडुप.

द्।द्ला-स्या-पु. १ नवरा; पति. दादुला पहा. २ (गो.) फिर्यादी-वि. न्याय, दाद मागणारा. 'या उपरी कोणी दादी- पुरुष; नर. [दादा+ला प्रत्यय] मह० दादल्यापेक्षां बायको मोठी मुसळ घेऊन लागे पाठीं. सामाशब्द- •बाइकें-बाइलें, दाद-की. गजकर्ण; दराद. [सं दद्दु; प्रा. दद्दु; हिं. दाद] व्यायके-ले-न. नवरावायको; पतिपत्नी. [दादला-वायको] दादगा-ग्या--पु. (तंजा.) पुरुष: पुरुषमंडळी. [दादला ?] दादलोजी-पु. नवरा; पति. [दादला+जी(आदरायी) प्रत्यय]

दा द् - उद्गा. गाडी हांक्तांना बैलाने चालावें म्हणून त्यास (सोंगटगांच्या खेळांत) फासे घरंगळते जमीनीवर टाकून ते वेण्याच्या इषाऱ्याचा शब्द. ' इरिरी, पोपो; दा दा, झ्या झ्या ! ' स्थिर झाल्यावर त्यांच्या वरील पृष्टभागांवर दिसणाऱ्या ठिपक-शब्द. [ध्व. दाद्वि.]

वडील मनुष्य इ०कांस आदरानें संबोधण्याचा, किंवा बोलतांना स्थळांतून वाहणारा मद [सं.] ३५० (गो.) दानावर दक्षिणा त्याच्यासंबंधीं योजावयाचा शब्द. ब्यावहारिक नांव 'कूर्रणभट =दक्षिणेवांचून दानाची सांगता होत नसंत त्यावरून मोठ्या दादा, रामाजीपंत दादा, इ० ' २ राघोबादादा. २१७. ३ (क.) मोरोबादादा फडणीस. -ख ३२५०. ४ (ल.) म्हण योजतात. सामाशब्द-०धर्म-पु. (व्यापक). पुण्य-बैल. —हाच मुलाचा बाप. 'कृषिकर्मी जुंपिले जसे दादा।' प्राप्त्यर्थ केलेले दान: ब्राह्मणभोजन, विहिरी खणेंगे, धर्मशाळा, [लहान मुलांचा प्रथम ध्वनि-दा; दा. तुल० सं. ात. ई. देवळ बांधण इ० परोपकाराची धार्मिक कुत्यें; परोपकाराध केलेला डॅड; ४ंडी.] •बाबा-पुता-कर्ण-सौम्य, गोड भाषणाने द्रव्यव्ययः दान देण्याचे धर्मकृत्य. [दान+धर्म] •पत्र-न. एखाद्याचा राग घाळविण्याचा प्रयत्न करणें; छुजुपुतु करणें; देणगीपत्र; देणगीखत; जमीन इ०कांचें दान केलें असतां तें आर्जव करणे म्ह वादाचे बळ वहिनी जाणें=दिराने भावजयी-मार्फत भावाला बळवावें, कारण तिला त्याचा स्वभाव ठाऊक असतो या अर्थी.

वादा-पु. मवाल्यांचा पुढारी. -वि. (मुंबई-मजुरांत रूढ). लुच्चा: मवाली: रुब्धप्रतिष्ठित. • शिरी-स्री. लुच्चेगिरी: फसवेगिरी.

दादी-की. स्त्रीला आदरानें संगोधण्याचा, उल्लेखिण्याचा शब्द. [दादा; सिं. दादी]

वाद्रडी-की. एक जातीचा वेल.

वादला—पु. (कान्य). १ दादला; नवरा; पति. दादला पहा. ' उनसुं कलना नव्हे तो भला। खसम अहं कार दादुला। ' -तुगा ११६. २ मर्द: वीर: शर पुरुष. ' एकां उभयांचि प्राण गेले। चांगांचे दांत बैसले। बिरुदांचे दादुले। हिंवताती। '-ज्ञा 9.934. [दादला] दादुलेपण-न. १ नवरेपणाः, नवऱ्याचा हकः. २ स्वामित्वाचा अधिकार. ' खांडेधुआवन मागं अंतराळीं। कवडें उकळीं भूतळीं। रोटी मागे सातें पाताळीं। दादुरोपणें। ' -शिशु १६२. ३ पुरुषत्व; मर्दपणा; पौरुष. 'जलो तुमचे दादुले-पण। नपुंसकाहूनि हीन। ' - एहस्व ८.६. [दादला +पण प्रत्यय]

दाद्रपंथी-नि. दादू नांवाच्या सत्पुरुषाचा अनुयायी; दादुच्या संप्रदायाचा. [दादू+पंथ=मार्ग, संप्रदाय]

दादोड—(गो.) डांस, ढेकूण चावल्यानें आलेली गांध. ्दादड पहा.

वान-न. १ वर्णे; वण्याची क्रिया; धर्मादाय; बक्षीस, वेणगी देणें. (समासांत) 'विद्यादान-धनदान-कन्यादान इ० २ (कायदा). राक्षस. [सं.] काहीं मोबदला न घेतां एखाद्यानें दुसऱ्यास आपली स्थावर किंवा जंगम जिनगी, मिळकत फुकट, धर्मार्थ वेजन टाकण्याचा दुसऱ्यास निरपेक्ष बुदीनें वेण: वंणगी: बक्षीस: धर्मदाय. ध सरदारहो. ' -इमं १८६. [फा. दाना]

क्यांची संख्याः डाव. जर्सेः-पवबारा तेरा. छ तीन नऊ, दस दादा-पु. १ वडील बंधु; धनी; मालक; प्रतिष्ठित गृहस्थः दोन बारा इ० (क्रि॰ पडणें; देणें). ५ माजलेल्या हत्तीच्या गंड-याव १२. नुकसानीच्या भरीस आणखी थोडेसे नुकसान झाल्यास ही चालावें म्हणून दाखल्यासाठीं करून दिलेलें पत्र, सनद. 'दानपत्र धरिलें महानुभावें। ' -दावि ४२ श. [दान + पत्र=कागद] ॰पात्र-वि. विद्या, तप इ॰ गुणांमुळें दान देण्यास योग्य अस-लेला (ब्राह्मण, मनुष्य). [दान+सं. पात्र=भांडें; (ल.) योग्य स्थान] ॰प्रतिभू-पु. (कायदा) विकलेल्या मालाबद्दल, कर्जाऊ-उसनवार दिलेल्या पैशाबद्दल ठेवावयाचा जामीन; मालजामीन पहा. [दान+प्रतिभू=जामीन] विधि-पु. १ दान करण्याचा, देण्याचा विधि. २ कर्ज दावें कीं देऊं नये यासंबंधीं विचार. **ंदानविधि व** अदानविधि हे दोन प्रकार धनके सबंधीं होत. ' -ज्ञाको (क) १११. [दान+विधि] •वीर-वि. सढळ हातान दान करणाराः दान देण्यांत उत्साहीः कर्णासारखा उदार. दान+ वीर] •शील-वि. दानधर्माकडे मनाचा कल, प्रवृत्ति असलेला. [दान+शील=स्वभाव] • ग्रार-वि. दान देण्यांत श्रूर, उत्साही; दानवीर. दानाध्यक्ष-पु. दानधर्मखात्यावरील मुख्य अंमलदार. [दान+अध्यक्ष]

> वान-की. (व.) रस्ता; चाकोरी. दानखड—न. (हैद्रा. व.) लुगडें.

दानत-सी. १ धर्मबुद्धिः, उदारपणा. २ सद्वर्तनः, नेकीः, सचोटी: प्रामाणिकपणा. द्यानत असेंहि रूप आढळतें [अर. दियानत्] म्ह • जशी दानत तर्से फळ=आपल्या शीलाच्या बरेवाईटपणावर मनुष्यास बरें किंवा वाईट फळ मिळतें. सामाशब्द- वार-वि. प्रामाणिक, शीलसंपन्न; सचोटीचा. [दानत+फा. दार प्रत्यय] **्दारी**-स्ती. प्रामाणिकपणा; सचोटी; नेकी.

दानघ---प. (कश्यपपत्नी दनु हिचा पुत्र) दैत्य; असुर;

दानवा-वे, दानवार-पुन. गांडूळ, काडू; गांडवळ, दवणा. द्गना-वि. शहाणा; सुज्ञ; चतुर; दाणा (-वि.) पहा. 'त्यास **ब्यवहार. —घका ३६. ३ (सामा.)** स्वतःच्या मालकीची वस्तु आपण दाना दुर∓देशी आहेत.'−ख ९.४०३०. 'आप दाना

हानाई--सी. अकल; शहाणपण: सुज्ञपणा. 'ते गोष्ट कर्णे | घोडा, कमान इ०कांसारखें साधन; दाबखीळ: दाबेखीळ. ३ दड-दानाई व दुरन्देशीपासोन दूर आहे. '-रा २२.६१. [फा.]

दानाकेश--पु. थंडीच्या दिवसांत वापरावयाचे, त्व असलेलें व कलावतूर्चे काम केलेलें एक प्रकारनें ऊबदार वसाः संकशचर्म. [फा. दानडुकेश]

दानाधिसपट --सी. (गो.) दाणादाण; वाताहत.

दानाफान-की. (व.) दाणादाण.

ढानी---वि. दाता; देणारा; उदार. (समासांत) मोक्ष-जीव-वरदानी-सुख-दानी इ० [सं.]

दानीय-वि. १ दान देण्यास पात्र, योग्य (मनुष्य); दान-पात्र. २ वेण्यालायख (वस्तु इ०). [सं.]

वान्य-वि. १ दान देण्यास योग्य; दानपात्र. २ (ल.) भिकारी. 'पहिल्या पांयरीं पाय दिला, तिथ दान्य भेटला, दान मागूं लागला ' -बदलापूर ८३. [दानीय अप.]

वाप-पु. दाब पहा.

दापका-पु. (व.) सांपळा; पिंजरा.

हाप हर-पु. (व.) खाचर, गाडी इ॰कांचा सांगाडा, बैठक भांखाला जोडणारा मधला लोखंडी, लांकडी खुंट; दाबखीळ. [दाब+खंट |

द्वापण -- सिक. १ दाबण; दटावण; दपटशा, जरब देण. २ नाश करणें; ठार मारणें. 'दापिति अन्योन्य बळें बीर जसें ब्याघ्र धेनुकळपातें। '-मोकर्ण ३०.७७. ' भटासि भट संगरीं परि न कातरां दापिती। ' - केका ७९ ३ इतर अर्थीसाठीं दावणें पहा. सि. दमी

हापर्णे—सिक्त. देवविणे. [सं. दापन=देवविणे]

दांपत्य---न. १ पतिपत्नीसंबंध; वधुवरनातें; स्त्रीपुरुषाचे पर-स्पर नार्ते. २ जोडपें; पतिपत्नी; मेहण. [सं.]

दापित-वि. १ शिक्षा दिलेला, सांगितलेला (मनुष्य). २ कोर्ट!ने निवाडा, निकाल करून देवविलेला (जिन्नस, देणे इ०) [सं.]

दापिता-वि. १ धमकी, दटावणी, जरब देणारा. 'शका-सही प्रतापें मदिषुंचा दापिता महानिकर । ' -मोभीब्म १२.६७. २ हर्री; गर्विष्ठ. ' दापीतेआं देवांचा जगदळा। झळाळिआं देवांचा करण्याचा प्रकार. -कृषि ६८६. पाळा। तुं गोपिनाथा। '-शिशु १५५. [दापर्णे]

योग्य (मनुष्य). २ (न्यायाधीशानें) निवाडा, निकाल करून द्यावयाचा (जिन्नस इ०). [सं.]

दाब-- पु. १ दडपण; वजन. 'त्या पत्रावळीवर कांहीं तरी दाब ठेव म्हणजे ती उडणार नाहीं. ' २ (कागद ६०) दाबून टेव- ' फणसाला अद्याप दाबगें आली नाहींत ' [दांव] ण्याचे साधनः, चापः, ज्यावर दाब घालून, दार, छत्री, खिशांतील घडवाळ इ०कांबी उघडझाप नियंत्रित करितात तें खुंटी, खिळा, पाडण्यांचे हत्यार. दाभण पहा.

पणें: खालीं घालणें: रेटणें: पायमली. ४ दवकावणी; दबावणी; धमकावणी: दटावणी: खडसावणी. ५ धाक: दरारा. 'लहान मुलांना कोणाचा तरी दाव पाहिजे.' ६ रुवाब; दबाबा; सलाबत. ७ पोतावर पट्टी बांधण्याकरितां केलेली कापड इ०काची पट्टी: अंडवृद्धीचा उपद्रव असल्यास आंवळण्याकरिता केलेला चांदी इ०धातूचा पट्टा. (कि० घालण; यांध्रणे). ८ (गंजिफांच्या खेळांत) दुसऱ्याची तलफ दाबण्याचा एक प्रकार. ९ (शाप.) एका पदार्थास ढकललें असतां, दस-याचे पहिल्यावर उलट कार्य घडते आणि त्यामुळे दोहोंच्या संलग्न ज्या प्रेरणेचें कार्य घड़ लागतें ती किया. - यंस्थि २. (इं) प्रेशर. १० चंपगी. (इं.) कॉम्प्रेशन. ११ -स्त्री. (स्त्रिया, देवांच्या मूर्ति इ॰कांच्या) कंबरेंत घालण्याचा सोनें, हपें इ॰ धातूचा पहा, मेखला. ' मणि खचितां दाव रविद्युति घंटापंक्ति रम्यनादा बरवी । ' -मोकृष्ण ३.६. -शिवदि १६७. [हिं. दाबः तुल॰ सं. दम्, दम्=पुढें रेटणें] सामाशब्द- ॰काम-न. (मात-काम) माती तयार केल्यावर सांच्यांत गोळा दावून आकृति तयार करण्याचे काम. [दाबणें +काम] • खीळ, दाबेखीळ-स्त्री. १ ज्यावर दाव घालन दार, छत्री, खिशांतील घड्याळ इ० कांची उघडझांक नियंत्रित करितां यते तें खुंटी, खिळा, घोडा, कमान इ॰सारखें साधन. दाब अर्थ २ पहा. २ गाडीचा आंख व आखरी यांना जोडणाऱ्या दोन लोखंडी खिळ्यांपँकीं, खुंटगांपैकी प्रत्येक; (सामा.) पदार्थामधून जाऊन त्यांना आंवळन धरणाऱ्या खुंटयांपैकी प्रत्येक. [दाब+स्वीळ=स्विळा, खुंटी] दाबाचा प्रेस-पु. कांहीं वस्तू कागद इ॰ दावन ठेवण्याकरितां केलेलें यंत्र दावणयंत्र; कागद छापल्यावर त्याच्या दोन्ही बाजुंस टाईपांचा दाब उठलेला असतौ व असल्या स्थितीत पुस्तक बांधल्यास तें फार बोजड होते, म्हणून कागदावरील दाव जाण्यासाठीं त्यांना या प्रेसांत, दाबांत ठेवावें लागते. -मुद्रण ७९. हाबाचे कलम-न. झाडाच्या कलमाचा एक प्रकार; घडवंचीसारख्या उंच वस्तृवर खापरी कुंडी आंत माती भहन ठेवून तींत झाडाची फांदी दाबून बसबितात व त्या फांदीस मातीत मूळ फुटलें म्हणजे ते झाड मोठें वाढवून लावतात असा कलम

दांबडणे-सिक. तांग्डणें; सक्त मेहनत करून घेणें; फार दाष्य--वि. १ ज्यास शिक्षा यावयाची असा; शिक्षा देण्यास राबवून घेणे; दामटणें; दपटणें, पिटणें (जनावर ६०). तावडणें पहा दावण--- (एखादा पदार्थ, कागद, पत्रावळ इ०) दावून े ठेवण्याकरितां (त्यावर) ठेवलेलें वजन, जड पदार्थ इ० [दावणें] द।वण-न. (गो) अतिशय कोंवळा फणस; कुयरी.

दावण-पुन. (गो) (सोनारी) बारीक मण्यास भोंक

डाबणी --सी. दाबण्याची किया. [दाबणें]

हाब(भ)ण-न. (गो.) दाह्रच्या उपयोगी पडणारे एक प्रकारचे मातीचे भांडे.

हाबर्णे—सिक्ते. १ (एखादा पदार्थ हात इ॰कांनी) दडपणें; वजन घालन दहपून ठेवणे; चेपणे. २ धमकावणे; दटावणे; दप-दशा देजें: भेडसावजें. 'ज्याच्या अंगीं खरी वीरश्री आहे त्यास प्रसंगीं लोकांनीं अनेक गोष्टींनीं दाबिलें तथापि तो राहणार नाहीं.' 🤰 (ल.) (एखादी गोष्ट) ग्रुप्त राखणें; दहपून ठेवणें; छपविणें. 'सांध्रस दुसऱ्याचे उणे समजले असतांहि दावितात. ' ४ (गंजि-फांच्या खेळांत) दुसऱ्याच्या तलफेवर दाब घालणे. -शास्त्रीको. प गिळंकत. गृह करणें: लबाडणें. 'मंडळाची त्यानें पांचरों रूपयांची रक्कम दाबली. '६ (हात दावण) लांच देणें; फितविणें. [सं. दम् म. दाब विवाद हुए-सी. धमकावणी, दरावणी, दपटशा, दंडेली इ० उपायांनी (एखावाला) दडपून टाकण्याचा यत्न. [दावणै+ दडपणें] ताबद्वी, दाबीद्वी, दाबद्व-स्त्री १ दाटदपट; धाकदपटशा; (एखाद्यास) सामदामादि उपायांनी दावून टाकर्ण; दहरात. २ (गंजिफांच्या खेळांत) एकाची नलफ दुसऱ्याने दाबावी अशा संकेताने गंजिफा खेळण्याचा एक प्रकार. [दाबणे द्वि.] **हाबहोब—**स्त्री. इभ्रत; दाब. सलाबत; रुवाब. [दाब द्वि.] दाबादाब-दाबी-स्त्री. १ (कागदाचा, कापसाचा गहा, गांठ इ०) दाबण्याची, दडपून बांधण्याची, आंवळण्याची किया २ (जमीन, गच्ची इ०) ठोकण्याची, चोपण्याची, पिटून टणक करण्याची [सं.] किया. ३ (एखादी गोष्ट) गुप्त राखण्याची, छपविण्याची, दडपून टेवण्याची किया. ४ धमकावणी; धाकदपटशाः टटावणी. ५ दनः गुल्फत्राण. गुल्फत्राणं तु दाभोटा।'-राज्य ५.२७. [फा.] दाबांत, धाकांत ठेवणें. ६ (दुस-याचे पैमे इ०) गिळंकृत करणें; कुषाडणें. [दावणें द्वि.]

दाबरोब-किव. धाकदपटशा दंऊन. 'कह्ननि घेतलियां सार्थकिच आहे। साधी संसारीं भला जो सोय। नातरी वायां लेलें पूर्वकालीन लारी नांवाचे नाणें. -रा २१.७९. लारी पहा. सिणतचि राहे। दाबरोब कायदा राखा म्हणे। '-दावि ७८३.

दाबा-पु. दाब पहा. •देंग-१ झांकृन ठेवणें. २ (मालक इ॰ पासून एखादी वस्तु इ०) चोह्नन, लपवून ठेवणे; चोरणे; लांबविणे.

वाश्वाहर्णे—सिक. १ (एखादा पदार्थ दुसऱ्या पदार्थाखाली) दावून, दडपून ठेवणें. २ (पैसा, वस्न इ०) उपयोग न करतां डगीच संप्रहीं ठेवणें; दडपून ठेवणें. १ (एखादी गोष्ट, व्यवहार इ०) छपविणें; दडपणें; दावून ठेवणें. ४ (चोरलेली वस्तु इ०) लपवृन ठेवणें; हाताळणें; लांबविणें. ५ धमकावणें; दटावणें. -शर. [दाब+आड प्रत्यय]

द्वायुक-पु. (महानु.) तबला ! 'जेथ आनंदरसें डुलती । जठ-राही वंशजा जाती। दुमदुमा दाबुक वाती। संसारावरी। '-शिशु ३२०. [ध्व. धबक]

वाबेखीळ-ली. दाबखीळ पहा.

दाबोटा साखर-की. साखरेचा एक प्रकार. दुपेटा साखर. –मुंब्या १४.

दाब्या-वि. (हात, तोंड) दाबणारा; लांच देणारा. -राको २२८. [सं. द्भु]

हाम-की. (कों.) घाग-या इ०कांनी युक्त असलेलें क्रियांचें एक कटिभूषण: घागऱ्यांचा करगोटा.

दाभ-पु. दर्भ. [सं. दर्भ; प्रा. दब्भ]

दामडी-वाबाडी पटणी-की. पटणी तांदुळाची एक जात. दाभण - पुन. गोणपाट इ० शिवावयाची मोटी व जाड सुई. 'मज धिकारी हृदयीं झाले ते शब्द सर्व दाभण गा। '-मोआदि २२.३४. [दाभ किंवा दबणें; तुल० का. दब्बण] • कांठी-वि. १ दाभणाएवढ्या अहंद किनारीचा (धोतरजोडा इ०). २ दाभ-णाच्या आडीच्या (मिशा). [दाभण+कांठ]

वाभणकोंके-- (गो.) स्त्रीसंभोगः रतिसुखः

दाभनले - न. बैलाच्या गळ्यांत घालावयाची गोंडयांची माळ. [दाभ=घाग=यांची माळ+नळे]

दाभाखिळा, दाभेखिळी—पुन्नी. दाबखीळ पहा.

दाभाड-न. १ जबडा; (विह्न.) जांभाड. २ (ल.) कुर्स क्षिजुं नये म्हणून त्याला मारलेली लोखंडी पट्टी.

दांभिक-न. ढोंग; दंभ; अवडंबर; सोंग. -वि. ढोंगी; लुच्चा; (धार्मिकपणा, संपत्ति, विद्वत्ता इ०काचें) अवडंबर, सोंग करणारा.

दाभोटा-पु. घोडपाच्या पायाच्या घोटपावरील आच्छा-दाभोटा-पु. मोठें पोतें; (विशेषतः) साखरेचे पोतें. हें दुहेरी व उलटसुलट तों डें बंद केलेंले असतें. [सं. दम्]

दामोळी लारी-सी. दाभोळ बंदराच्या टांकसाळींत पाड-[दाभोळी=दाभोळ गांवची+लारी=एक जुनै नाणे]

वाम-पु. १ पैसा; रोकड. २ किंमत: मुल्य: मोल. 'दाम रोख काम चोख. ' ३ एक जुने तांच्याचे नाणे. हे नाणे मळचे तांच्याचें होतें परंतु पुढें ते चलनांत राहिलें नसन केवळ हिशे-बाच्या सोयीसाठीं याचा जमाखर्च इ॰कांत उण्योग होऊं लागला. अकबराज्या कारकीदीत दाम तांज्याचा असन त्याचे बजन १ तोळा ८ मासे ७ रति होतें व चाळीस दामांचा रुपया मानला जात असे. औरंगजेबाच्या वेळीं ४६३ दामांचा रुपया मानीत. त्यानंतरच्या काळी एका रुपयाची किंमत ८० व ९० दाम यांच्या दरम्यान मधून मधून बदलणारी अशी होती. उत्तर हिंदुस्थानांत साधारणपर्गे एका पैशाचे पंचवीस दाम मानितात. कोठें कोठें तीस दामांचा आणा मानितात तर कांडीं ठिकाणीं साठ

दामांचा आणा है प्रमाण आहे. -कर्णेश्वर शिलालेख (शके ११०२) यांत हा शब्द आहे. 'राजा करी तैसे दाम। चाम तेही चालती।' जोडणाराः कवडीचुंबक. • चोरी-स्त्री. (क्त.) पैशाची चोरी. याच्या वस्तु बळेर्ने वापरणें, उपभोगणें. [सं. दमः म. दम] उलट चामचोरी=गुरेंढोरें चोरणें. ०जड-वि. फार किंमतीचें; महाग. oदुक(का)ळ-पु. पैशाचा, रोकडीचा तुटवडा. oदुप(प्प)ट- पदार्थ. उदा० भाकरी, गोंवरी इ० २ (गाय, बैल इ० कांच्या दुसा-स्त्री. व्याजासहित झालेली मूळ मुद्दलाच्या दुप्पट रक्तम. गळ्यापासून लोंबणारी) पोळी, सास्ना. [सं. दम् : म. दम] [दाम+द्रप्यट=द्विगुणित] ॰द्रपटीचा नियम-यु. धनकोर्ने ऋणको-पासून कोणत्याहि एका वेळीं मुद्दलापेक्षां अधिक व्याज न घेण्या-बहलचा हिंदु धर्मशास्त्राचा नियम. दामाजीपंत-प. १ (सांके-तिक) (पैसा हीच एक व्यक्ति समजणें) पैसा; रोकड. -ख ३२.४७. २ पंधराव्या शतकांतील एक साधुवृत्तीचा कमाविसदार. दामोदर-न. १ ऐश्वर्यसंपन्न महाल, दालन. 'तंव देखिलें महा-द्वार। जेथ एकवीस खनांचें दामोदर। '-शिशु ३३७. २ इवेली; इमारतः, मंदिर. 'सोळा सहस्र अंतः धुरें। गगनचुंबित दामोदरें।' -महिकथा १.९७. -वि. श्रीमंत; धनाढ्य; द्रव्यसंपन्न; गर्भश्रीमंत [दाम=पैसा+सं. उदर=पोट] दामोदरपंत-पु (सांकेतिक) पैसा. दामाजीपंत पहा. 'दामोदरपंतांचें ठिकाणच नाहीं.' -ख ३२५५. [दाम+उदर+पंत]

दाम—न. १ दावें; दोर. २ फुलांची माळ; पुष्पहार. [सं. दामन्] दामोदर-पु. (दाव्याने बांधलें आहे उदर, कंबर ज्याचें तो) श्रीकृष्ण. [दाम=दावें+उदर=पोट]

चिरायु असो] अपिकाळ हू-उद्गा. नहमीं तुमची कृपा राहो. किनार+गीर] • इक्बाल हु-उद्गा. त्यांचे युदेव व वैभव ही चिरायु होवोत [अर. दाम इक्बालुह] • एखलास हु-उद्रा. त्याचा विश्वासूपणा व स्नेह

[फा. दामन्=िकनार]

दामगा-पु. भातांतील एक (जाडीभरडी) जात.

द्माय --- स्त्री. (राजा.) (आकाशांत ढग इ० आल्याने पड-णारी) अंधारी; काळंबन; झांपड; मळभ (कि॰ पडणेंं). [दसट]। तुल॰ सं. दम्]

वामट--वि. दमट; ओलसर. [दमट; दम=ओलेपणा] दामर्रों-सिक्ते. १ (मनुष्य, जनावर इ०कास) पिटाळण ; -तुगा ३६६०. [सं. द्रम्म; प्रा. दम्म=सोन्याचें नाणें ग्री. ड्राक्म्न] **त्वरेनें**, वेगानें चालावयास लावणें; शक्तीबाहेर पळावयास लावणें; **३ह**० १ दाम करी काम विवी करी सलाम≔सर्व गोष्टी पैशानें साध्य ं दापटणें; पादडणें. २ खडकावणें; दणकावणें; धमकावणें; खरडपट्टी होतात, किंबहुना स्त्रीयुद्धां पैशानें वश करतां येते. सामाशब्द- काढणें; ताशेरा झाडणें. ३ (एखादा जिन्नस, जनावर इ०) धसके-•चुंबक-जोड-जोड-वा-वि. कृपणपणा करून पैशाशीं पैसा पणाने वापरणें, वागविणें; दामटी वळविणें: करणें. ४ दुसऱ्याची

दामटा-पु (प्रां.) १ थापदन चापट व वाटोळा केलेला

दामटी-की. १ लहान भाकर. २ गोंवरी. ३ चपटा पैसा, रुपाया. ४ (सामा.) दाबून चपटा, थापटून व वाटोळा केलेला पदार्थ. [सं. दम्-दाम+टी] (एखाद्याची) द।मटी वळ ें-कृश होंगे. पोटाची दामटी वळणे-(उपासमार, अशक्तता इ॰ कांमुळें) पोट खपाटीस जाणें.

दामरीच-वि. १ दामरलेला; वेगार्ने सोडलेला (घोडा इ०). २ तांतडीनें, निकडीनें पिटाळलेला (जासूद इ०). [दामटणें]

दामणी -- स्त्री. (बडोरें) स्त्रियांचा बिंदीसारखा एक दागिना. -जब्हेरखान्याच्या अंतर्ब्यवस्थेचे नियम. (पारिभाषिक शब्दांच्या व्याख्या) पृ. ६. [सं. दामनः, गु. दामणीः, फा. दामन्=िकनार] दामणे- उक्ति. (गो.) १ दाबणें; चेपणें; चेंबटणें. २ ठोकणें:

ठांसणें; मारणें. [दम]

द्रामण-(प्रां.) (जनावर इ०) खंटशांशी बांधून ठेवणें; डांबर्णे. [सं. दामन्=दावें; दामन=बंधन]

दामनगीर-वि. फिर्यादी; दावा लावणारा; दावेदार (मुळ वाम, व्वाम-अ. चिरायु; दीर्घायु; चिरंजीव. [अर. दाम= अर्थ वस्त्राचा पदर, कांठ धस्त्र ठेवणारा). [फा. अर. दामन्=

क्रॅमळॉ--पु. (गो.) मुगळा; डोंगळा.

द।माशाई-ही-सी, १ (पूर्वी कोणी दामसाह नांवाचा चिरायु असो. –रा १५ २५२. [अर. दाम इष्लासु हु] • द्रस्त- व्यापारी होता. त्याने आपला बुडितकाळ आला असतां आपल्या एकूण एक. ॰दौलत-की. भरभराट; वैभव; ऐश्वर्य; संपन्नता. सावकारांना दिलेल्या प्रमाणशीर वांटणी वहन) दिवाळखोर, [दाम+रोलत=सपित, वैभव] व्होलत ह्र-त्याचें राज्य चिरायु बुडत्या कुळाच्या सावकारांना त्याच्या कर्जाच्या मानाने त्या असो; एखाद्याची नेहर्मी भरभराट होवो. [अर. दाम दौलतहु] कुळाच्या मालमत्तेतून मिळणारी हिस्सेरशीने वाटणी, हिस्सा. २ •महबत हू-उद्गा. तुमचा प्रताप कायम राहो. मुलुक हू- बरोबर हिस्सेरशी; प्रमाणशीर वांटणी. 'तरी धरणाचे पाण्यानें मुरक हू-उद्गा. त्याचे राज्य चिरायु होवो. [अर. दाम मुल्कुहु] ज्यांची पाणथळ जमीन भिजेल त्याजपासून निमेऐवजाची दामा-दामकांठ-पु. (नांशिक) जरीच्या किनारीचा एक प्रकार. शाई बसेल त्याप्रमाणे पैका देवणे. ' -थोमारो २.१८. [हि. दामसाह]

दामिनी--- श्री. विद्युत्, वीज. [सं.]

दामी की. कर: सारा; कराची आकारणी. [हिं. दामी

दामुखा, दामोका-खा-पु. बाभळीचे बीं; बाभळीच्या शेंगेंतील दाणा. 'निखळ तांबियाचे नाणें। देवों रिघे दामोक्या-येसर्णे । तेर्णे आपुलेनि दातेपर्णे । मानी टेंग्णे बळीतें । ' –एभा ५. १५९. दामोका-पु. पैसा. -शर. [दाम]

वामोटी-की. (व.) बामळीचें बीं; दामोका. वामोदर--दाम पहा.

द्धाय-पु. वारसांना वांद्रन द्यावयाची मिळकत, जिंदगी: पित्-धनः (एखाद्या) वारसाचा हिस्सा, वांटा. याचे हिंदुधर्मशास्त्रा-नुसार अप्रतिबंध व सप्रतिबंध (दाय) असे दोन प्रकार आहेत. 'प्रभु दीनबंधु, भूसुर हा दीन, न होय पात्र का दाया। '-मोकृष्ण ८.१६१. -मोउद्योग ६.५. [सं.] सामाशब्द- दायजी, दायाद-विपु. १ वारसः पितृधनांत हिश्शाचा हक्कदारः वांटेकरी २ (यावरून ल.) अशौचादि अविकार बाळगणारा जवळचा नातलगः, भाऊबंद. 'रेव धरून झाल्यार दायजी, मित्र, सोयरे वर्गरे मंडळी वराला विड्याच्या पानांतून मुठींत कांहींतरी...नजराणा देतात. ' -मसाप ४.४.२५४. [सं. दायाद; म. दाईज] दायद्-पु दायाद. 'नव्हे आमुचा दायदु। जरि भणे तुम्हा मीचि वंधु।' -ऋ ४३. [दायाद] • **प्राप्त**-वि. पित्रांदिकांचा, दायाच्या बाटणींत मिळालेला, आलेला (दास). दासांतील एक प्रकार; **भाग-पु.** १ मृत माणसाच्या जिंदगीची वारसदारांत वांटणी, विभागणी. २ विडलोपार्जित मिळकर्तीतील हिस्सा. ३ दायतस्व व दायक्रम (वारसाहक्र) या संबंधीं जीमृतवाहन याने लिहिलेला व बंगाल्यांत हिंदू कायदांत प्रमाण असलेला प्रंथ. • विभाग-पु. दायभाग अर्थ १, २ पहा. दायाद-पु. १ वारसदार; वडिलो-पार्जित मिळकतीचा दाईज. २ (ल.) पुत्र; मुलगा. ' कृपाचि जननी तुझी सकल जीवं दायाद या।'-केका ९७. 'त्यावरि देवनदीनें दायादाचे गुणौष आठविले। '-मोभीष्म ११.१२६. ३ भाऊ-बंद; जिंदगीचा वाटेकरी. 'कीं खळ दायाद गळा कापी।' **ढायाधिकारी-**प. समाईक क़ुरंबाच्या मिळकर्तीत हिस्सा विभागृन मागण्याचा अधिकार असलेला पुरुष. [दाय+अधि-कारी]

दाय -- स्त्री. (गो. कु.) भात व:ढण्याची सपाट चमच्या-प्रमाणे उथळ टबळचाची पळी. [डाय-व] इह० दाय असोन हात कित्याक लासतां=सरळ मार्ग सोडून आड मार्गानें कां जाता ^१ इ।य-भी. (गो.) एक वनस्पतिविशेष; डाय.

अप.

दायक-वि. १ देणारा. (समासांत) सुख-दु:ख-शुभ-कल्याण-संपत्ति-संगल-भोक्ष-दायक इ० २ (काव्य.) उदार: दाता; दानशूर. ३ दायाद. [सं.]

शको. ४. ३०

दायठा-पु. (कों.)बरड; पूर्वसालीं भाजलेल्या राबाच्या जागीं बीं पेरून राब तयार केलेली जागा. –बदलापूर २९४.

द।यतं -- न. देणें; देव, पिशाच, भिकारी, नोकरचाकर इ० कांना दरसाल यावयाचे वस्त्र, पैसा इ० [दाय]

हायम, हायमी -दाईम दाइमी पहा.

दायदौलो-पु. (गो.) एक वनस्पतिविशेष.

दायरा--स्तीपु. १ एक प्रकारची टिमकी; खंजिरी: डफ. २ मुसलमानांची स्मशानभूमि. [अर. दाइरा]

दाया--पु. मिळकतीवरील हक्त. [मं. दाय]

दाया—पु. दावा; वेर. [हि.]

दार्या--वि. देणारें. समासांत उत्तरपदी उपयोग जर्से:-सख-दायी इ०. दायक पहा. [सं. दायिन्]

दायी-सी. दाई पहा. 'स्नेहें शिशुला देइल मातेहनि अधिक काय सुख दायी। '-मोशांति ७.५४. सं. धात्री: म. दाई]

दार -- न. १ दरवाजा; (घर इ०कांमध्ये) प्रवेश करण्याचा रस्ता, वाट, मार्ग, द्वार (अक्षरशः व ल.) २ निघण्याची, बाहेर जाण्याची वाट; दाँरे; निकाल. ३ साधन; रीत. 🛚 सं. द्वार: प्रा. दुवार, दुआर; बं. दोयार; हिं. दुआर; झें. दूर; प्री. धुर; ठॅ. फोरम्, गॉ. दौर; भाज. तोर, स्ठॅ. द्वेरी; लिथु. दूर्यस्; हि. रोर-स; इं. डोअर] (वाप्र.) दाग्चा-वि घरापुढे, परसांत लावून वाढविलेला (भाजीपाला, फर्जे इ०); घरचा. दारचे अळं-न परसं, बाग इ॰कांत मुहाम लागवड केलेलें अळुं. पांढर अर्थः; काळें अर्थः कासार्थः, दडगें अर्थः, खाजार्थः इ० दुसरे अळवाचे प्रकार आहेत. दाराकडे जाण-(ना. बायकी) मोरीवर जाणे. दारांत हत्ती झुलत असणे-एखाद्याची वैभव-संपन्न स्थिति असर्णे; गजांत रुक्ष्मी असर्णे. दारीं जार्णे-बसर्णे-लागर्ज-(बायकी) शौचास, परसाकडे जाणें इ०. दारीं जाज-रुखवटा घेऊन जाणे; मृत मनुष्याच्या आप्तांचा समाचार घण्यास जाणें. सामाशब्द- • कस-स्त्रीन. दाराच्या चौकटीची बाही, कुसुं. [दार+कृस] •कसा-स्त्री. भाद्रपद महिन्यांत गौरीप्रीत्यर्थ दाराच्या बाजूंवर काढतात त्या आकृतींपैकी प्रत्येक. •कारु-पु. द्वारपाळ; द्वाररक्षक; दौवारिक. 'मंत्री, पुरोहित, सेनापति, युव-राजा, दारकार ..... '-पंच ३.७. ०कुस्ं-न. दाराचें कुसुं. • **की छ**-प. १ आपले पैसे द्यांवे म्हणून धनकोर्ने ऋणकोस. दाय—की. १ (खा. व.) डाळ. २ डाळीचे वरण. [डाळ त्याच्या छुटुंबीयांस दाराबाहेर व्यवहार, दळणवळण करण्याबावत केलेली आडकाटी, प्रतिबंध. २ (व) कुचंबणा; कोंडमारा. [दार+कोंडणें ं ॰ कोंडी-स्त्री. (महानु.) दारलावणी; अडथळा; आडकाठी. ' भूगोळकाचा मढी। केंवि कीजे दारकोंडी। ' -भाए ५९५. [दार+कोंडणें] • खंडें-न. मिठागर इ०च्या बांधावर

ठेवलेलें द्वार; मार्ग. [दार+खंड] **्ढवळणें-न.** (कों.) लग-समारंभांत नवरानवरी घरांत शिरतांना स्त्रिया त्यांना थांबवितात व गाणें गातात तो प्रकार. •धरणें-जी-नसी, लप्नविधीतील नव-या मुलाच्या बहिणीने करावयाचा एक शिष्टाचार. ह्याला अनुसहन वर लगास निघतंत्रेळीं, त्याची बहीण दारांत उभी राहून त्याजजबळ ' तुला होईल ती मुलगी माझ्या मुलास दिली पाहिजे ' असे मागर्णे मागते. [दार+धरणे] ॰फळणी-फळी-स्त्री १(अक्षरशः) [सं दंदशाण] घरांत कोणी रहावयास न उरल्याने घर बंद करण्याची क्रिया: दाराला जुरूत लागण; घर ओसाड पडणे. (ल.) २ दिवाळे वाजणे; सत्यानाश, निर्वेश होणें. ' मागच्या दुष्काळांत कित्येकांच्या दार-फळचा झाल्या. ' [दार+फळणी वंद करणें] •बंद्र-पु. (ना.) दरवाजावरील मातीचा गलथा, पुढें आरेला भाग. भाजी-स्री. माठ ही पालेभाजी. •िय-दार-क्रिवि. दारोदार. [हि] •वंट-पु. उंबरठा; वेस. •वटा – ठा-वंटा-ठा, दारिवठा-पु. १ उंबरठा; उंबरठ्याजवळची, उंबरठ्याखालची जमीन. 'राहुनि दारिवट्यांत हांका मारी दुरोनि राजाला। '-श्रियाळ चरित्र. २ दारावरचा माथा; कपाळपटी. ३ किला, गांव इ०कांचा दरवाजा, वंस. 'र्टी मोक्षगडाचा दाखटा। उघडला तो। '-ऋ ५९. 'तैसा दारवठा उघडीला। सैन्यसमुद्र लोटला।'-उषा ११२४. **म्ह** सोन्याचे दाःवठे होतील आणि कपाळास लागतील. •वठा(ठे)कार-वठेकरु-वि. १ द्वारपालः द्वाररक्षक. 'आपण जाला दारवटेकार । '- उषा ८६२. 'दारवटाकारें दार प्रतिषेधिलें। ' -पंच 1.२६. २ (ल.) उंबरठे क्षिजिनगाराः, (एखाद्याच्या घरीं) खेपा घालगारा. - दार व्यंड-पु. (महानु.) दरवाजा. ' सोलौनि कीजेति रारवंड चिशाक । ' –शिशु ७६५. [दार+वंड= प्रत्यय] •वालॉ-वि. (गो.) देवडीवाला; द्वारपाल. [सं. द्वार पाल; प्रा. दाखाल] • घाँडा-वरात. -स्त्रीगीत ६० •शीक-न. (राजा.) पदार्थ इ॰ टेवण्याकरितां दाराच्या चौकटीवर बस विलेली फळी; उतरला. •शीग-स्री. (कु.) दिवा उवतां यावा म्हणून दारकसास टोकलेली खुंडी, खिळा इ०. ०सं का-(महानु) दरवाजाची कड, बाजू. ' सर्वज्ञ दोन्ही दारसंका दोन्ही श्रीकरी धरूनि एकु श्रीचरण वक्षेस्थळावरि टेविति । ' -पूजावसर. [द्वार+शाखा]

वार-पु. भार्याः, पत्नीः, बायकोः, दारा. [सं.] • प्रहण-न. विवाहः लग्न. ॰परिम्नह-पु. विवाहः लग्न.

दार-वि. ऐपतदार; श्रीमंत. याच्या उल्ट नादार; गरीब. [फा. दार्] • नादार-वि. ऐपतदार-गैर ऐपतदार; श्रीमत-गरीब. ' याकरितां दार-नादार पाहून घेणें तें ध्यावें. ' -पया ५७. [दार-|नादार=गरीव] •बाकी-स्त्री. ऐपतदाराकडील देतील. ' –समारो १.२७२

दार-(एखादी वस्तु) 'धारण करणारा, बाळगणारा, नेणारा इ० अर्थाचा फारशी भाषेतील प्रत्यय. सामान्यतः हिंदी भाषेतुन मराटींत आरेल्या शब्दास हा प्रत्यय जोडून सामासिक शब्द बनतात. जर्से:-जमादार, फौजदार, चोबदार, भालदार, चौकी-दार, रंगदार, गोलदार, अणीदार, जोरदार इ०. [फा. दार्]

दारचिना-पु. दारशिणाः एक प्रकारचे दंतमंजनः दांतवण.

दारठा, दाङ्घा—५ (व.) दरवाजाः दारः, उंबरठा. दारवठा

दारण-स्त्री. (खा.) दरवाजा; दरवाजाची चौकट दार(रु)णा-- पु. कफवातामुळे केंस येण्याची जागा कठिण होऊन खाजत व ती रुक्ष होऊन त्या ठिकाणी चरे, भेगा पडतात तो विकार. -योर २.४२८. उंदरी; चाई. [सं. दारुणा]

दारन-न. ३ भाग कार्वन, ६ भाग हायड्रोजन, १ भाग ऑक्सिजन यांच्या रासायनिक मिश्रणानें होणारें ज्वालाशाही द्रव्य. (इं.) असिटोन. दारिन पहा. -सेंपू २.

दारभ्य--शय. (चुकीनें ५७) पासून. -ख ९९२. (संस्कृत-मधील अकारान्त पुर्हिगी व नपुंसक्रिकी नामांना लावावयाचा पंचमीच्या एकवचनाचा त् प्रत्यय व आरभ्य≔आरंभ कहन (उदा० दिनात्+आरम्य=दिनादारम्य) या दोन शब्दांनीं हा शब्द चुकीनें बनला आहे. जन्मापासून याबद्दल जन्मादारभ्य असे म्हणतात. मूळचे जनमादारम्य है संस्कृत मानलें गेलेलें रूप चुक आहे).

दारमद।र--- ५. १ ठरावः करारः, करारमदार. २ तहः सलोखा. 'स्त्रामीसी कोणेटी प्रकारें विघाड न करावा व होऊं न द्यावा, दारमदारानें चालावें. ' –रा १.१९. [फा. दार्-मदार्]

दार(श)शिणा-पु. दंतमंजन; दारचिना. [सं. दंतशाण] दारहळद-सी. एक औषधी. दारहळद पहा.

दारा-स्नी. बायको; पत्नी; भार्या. 'जेव्हां होय दारा हरण। न विचारितां आत्मकारण। वेचिती प्राण स्त्रीलोभें।' -एरस्व १३.३४. [सं.] •स्त्र-पुअव. बायको आणि मुळेबाळे. [दारा+सं. सुत=मुलगा] द्वारेपणा-स्त्री. १ पत्नी मिळावी अशी इच्छा. २ (स्वत.च्या) बायकोवरील प्रेम. [दारा+सं. ईषणा= इच्छा]

दाराटी-की. (महानु.) दरोडा. 'इंद्रियें घेती विषयाची दाराटी।' –भाए ५०८.

दारादश्य-न. रहपणा; दाहर्य. -शर. [सं. दाहर्य] दारिद्य- न. गरीबी; निर्धनता; दरिद्रीपणा. 'दारिद्यमित्रा शिलक येणें. 'त्यापैकी दारवाकी असेल ते रुजू कहन सरकारांत वसनी शरीरीं। माझ्याच तुं मानुनि सौख्य भारी।' --अन्योक्ति ५ वें पुस्तक. [सं.]

द रिन—न (शाप.) (ई.) असिटोन. दारन पहा. -क्काको (अ) ९ ०८.

द्रिल्ल-न. २ भाग कार्बन, ३ भाग हायड्रोजन, १ भाग स्मानित्रजन याच्या रासायनिक मिश्रणानें होणारा मूलक (रॅडिकल्). (ई.) ॲसेटिल्; -सेंपू २.

दारिवटा-ठा-पु. दरवाजा; दार, उंबरठा. दारवटा-ठा पहा. दारी-की. (व. तिरस्कारानें) स्त्री; बायको. 'दारी पळाली-म्हणून वाचली. ' [हिं. दारी=स्त्री गुलाम. (सं. दारापासून)]

दारु—न लांकड; काष्ट. 'जलीं तुंबिका दारु तैसा तरेंगे।'

—मुरायुद्ध ३४. [सं. तुल. तरु, दुः झें. दौरु; ग्री. दोरुः गॉ. त्रिउ; इं. ट्री; लिथु. देर्वा] •िचनी—स्री. दालचिनी. •यंत्र, दारुकायंत्र—न. लांकडी बाहुली. 'जैगें चेष्टे सुत्राधीन । दारु-पंत्र।'—ज्ञा १.८ १. •रूप-वि. लांकडाचा; लाकडासारखा. 'म्हंण स्तंभीं दारुक्प। दास्तमध्यें चित्स्वरूप।'—वामन—गृहरिदर्पण ९७. •हळद्—स्री. एक औषधी काष्ठविशेष. ही वेल हिमालय, अफ गाणिस्तान यांत होतं. तसंच आसाम आणि पृवेबंगालपासुन तेनासरीमच्या प्रदेशांतिह ह्या वेली आढळतात. हिचें लांकड हळदीप्रभाणें पिवळ्या रंगाचें असतें. त्यापासून रसांजन नांवाचें औषध तयार करितात. —वगु ४.९९. दारुहळदीच्या मुळ्यां-पासून पिवळा रंग काढतात. –ज्ञाको(द)७६. [दारु+हळदः सं. दारुहरिद्दा; हिं. दारुहालदी]

दारुण—वि. १ घोर; भयंकर (युद्ध इ०). 'चैय मीनले सन्नद्ध । होईल युद्ध दारुण ।' —एरुस्व ५.३७ २ कठोर; मर्मभेदी; रागाचें (भाषण.) ३ कूर; हिंस; रानवट (मनुष्य). ४ जालीम; जवरदस्त; कडक. (सामा.) भयंकर; कठिण; दु:सह. 'आलें तुज जविक्र मरण। यम गांजितिल दारुण।' [सं.] ०नक्षत्र —न. मूळ, आक्षेषा, आर्द्ध व ज्येष्ठा या नक्षत्रांपैकीं प्रत्येक.

दारणा—पु दारणा पहा.

दारुस्ती—स्री. (कृ.) वस्तु टेवण्यासाठी दाराच्या चौकटी-वर बसविलेली फळी; फडताळ; उतरला: दारशीक.

दारू — की. गंधक, सोरा व कोळसा यांचे विवक्षित प्रमाणांत केलेलें मिश्रण; बारूत—द. हें ज्वालाग्राही असून स्फोटकहि आहे. दारू बंदुकी, फटाकडा, सुरुंग इ०कांत ठासतात. हिच्या स्फोटक-पणाचा शोध इ. स. १३१३ मन्धें लाग ग्रा. [फा. दारू] •चा खल्ला—पु. दारू हातांत घेऊन लोकांच्या अंगावर पेटवून फेकण्या-किरतां बाळगलेला, केलेला गोळा. •चा बाण—पु. (ना.) एक शस्त्रविशेष. याला एक मोठी व पोकळ मूठ असून तींत दारू भर वितन्त्रापस्न ता लेली असते. पुढें तरवारीसारखें तीक्ष्ण पातें असतें. मुटीतील दारू पेटविल्यानें पातें सारखें हात्तें व आसपासचे लोक कापले जातात. —नागपुर स्युअयम. सामाशब्द— •काम—न. १ आतशबाजी; संबंधीं. [सं.]

अभिकीडा. २ आतशबाजीची सामग्री; दास्त आंत घालून बनिवेळेले नळे, चंद्रज्योती, बाण इ० वस्तु. [दास्त+काम] •खाना-पु. १ दास्त्वें कोठार. २ दास्त करण्याचा कारखाना. ३ दास्त्काम; आतशबाजी. 'दास्त्खाना सुटला रात्रीं नऊ वाजतांनीं। '—गापो ७४. [दास्त+फा. खाना=घर] •गोळा—पु. युद्धांत उपयोगी पडणारें दास्त, तोफेचे गोळे इ० सामान.

दारू—की. १ मयः एक प्रकारचें मादक पेय. १ औषध.
[फा. दारू] (वाप्र.) • ठास्पें।—रगडून, गटागट, उसउस दारू पिणें.
• पिकविणें—पिण्याची दारू तयार करणें. • चें फूल-न कडक, निभेंळ, गाळलेली दारू. सामाशब्द— • कलाली—की. १ दारू गाळणें. २ दारू गाळण्याबद्दलचा कर. आवकारी अर्थ १, २ पहा. [दारू-+कलाली] • खाना—पु. दारूचा पिठा, गुत्ता. [दारू-+फा. खाना] दारुड्या—वि. दारूबाज भतिशय दारू पिणारा. [दारू] • फुल्सरा—पु. फुलचेरी (पांडेचरी) येथील फिरंग्यांकडील मयः शराबः गाळलेली दारू. 'फिरंगी गोरे व किरस्ताव जदीद ... यांस दारूफुल्सरा नहमी पाहिजे ... ' –वाडसमा २.३००. • बाज, खोर—वि. खूप दारू पिणारा; मयपी; दारुड्या. [दारू-+ बाज, खोर प्रत्यय]

दारें — न. १ पाटाचें पाणी आंत नेण्याकरितां बाग, मळा इ० कांच्या कुंपणास पाडलें दार, छिद्र, मार्ग. २ पाट इ० कांचें पाणी बाहेर, दुसरीकडे नेण्याकरितां, सोडण्याकरितां त्याच्या बांधास ठेवलें दार, छिद्र. ३ भट्टीचें अग्निद्वार. ४ शौचकुपाचें मागील दार. ५ दरवाज्यांतील दिंडी. ६ (सामा.) बाहेर जाण्याचा लहानसा मार्ग, द्वार, तोंड. [दार] ० क.री, दारोळचा — वि. पिकास, वागाइतास पाणी देण्याकरितां (कुंपणाचें, पाटाचें) दारें उघडणारा व बंद करणारा. [दारें +करणें]

दारोगा—पु. १ दरोगा (सर्व अर्थी) पहा. ३ दरोग्याचे काम; देखरेख ठेवण्याचा अधिकार. [फा. दारूषा; बं. दारोगा=पोलीस अधिकारी] दारोगर्गः, दारोगी-स्त्री. दारोग्याचे काम; आधिपत्य. 'नजीवखानास तोफखान्याची दारोगी सांगावी. '-रा ६. ४८३. [दारोगा] दारोगेगिरी-स्त्री. दरोगेगिरी पहा. [दारोगा] दारोटा-ठा—पु. दारवठा पहा.

दाढ्यं—न. १ दृढता; बळकटपणा; कठिणपणा. २ घनता; (इं.) डेन्सिटो. ३ खंबीरपणा; पक्षेपणा; निश्चलता; स्थेय. [सं. दृढ] दावम्ल, दावम्ल—न. (रसा.) लांकडाच्या निजेल रुष्वे-पातनापासुन तयार केलेलें अम्ल; (इं.) ॲसेटिक् ॲसिड. [सं. दाह=लांकुड+अम्ल]

दार्शनिक—पु. दर्शनशास्त्रज्ञ. –ित्र. दर्शनविषयक; दर्शना-संबंधी. [सं.] कांचा विषयभूतः दृष्टांत देऊन स्पष्ट केलेला. २ दृष्टांतोपयोगीः १ दालीला तलवार लटकावून र ज्ज झालेला. २ दाली हैं आव्हा-दृष्टांतांत योजण्यास योग्य (कल्पना, अलंकार इ०). ३ दृष्टांत, नसुचक चिन्ह धारण केलेला. [दाली+फा. बंद; प्रत्यय] उपमा इ० कां संबंधींचा. [सं. द्ष्टांत]

दाल-पु. एक किंवा दोन बोटें हंदीचा नक्षीदार विणलेला तींच्या दोन नगाऱ्यांपैकी प्रत्येक. सुती किंवा रेशमी कांठ, किनार, झालर, फीत; मगजी यांत कधीं जरिंह असते. 'दाल सुती गज सुमार. '-पेद १८.१७३. फा. .दोआलू]

दाल-पु. (गो.) एक प्रकारचे फूल. [पो. दालिया]

दालचिनी—सी. एका झाडाची मुकविलेली औपधी साल. उदेशून म्हणते (नव-यावर ताण). हिचीं झाडें पश्चिम व दक्षिण हिंदुस्थान, तेनासरीम व सिलोन या धांत उपयोग करितात. दालचिनी मसाल्यांतिह घालतात. [सं. विस्तव] दारुचिनी; हिं. दालचिनी; वं. दारुचीनी; फा. दार्चीनी]

डाळ]

दालद-न. (कों.) मासे धरण्याचा धंदा. त्र्यवसाय. [सं. [सं. दामन्] जाल; फा. दोआलू]

दालदी-पु. (कों.) कोळी, दर्यावदी, नावाडी अशी जात हे बहुधा मुसलमान असतात. 'देवगड येथील दालदी व गावीत णारे, खाली दांत अमलेल (बिडाच्या पाणरहाटांतील) विडाचें चक्र. कसबी भंडारी आहेत. '-समारो २.१९६. - वि. दालदासंवंधीं: मासे धरण्याच्या उपयोगाची (होडी. मचवा इ॰). [दालद] दिसणें. 'निळचा अंगावर पांढरीं फुलें उत्तम दावतात. '[दावणें] **म्ह** • भट्टास ताखें दालग्रास गोखें=भटत्याच माणसाने भलताच धंदा करणें मुर्खपणा होय.

असा कित्येक खणांचा प्रदेश: मोठी खोली; दिवाणखाना: सभा-मंडपः सोपाः (इं.) हॉल. फा. दालान् ।

द।लन---न. उंसाच्या चरकाचे वरचे तकट. --शर

दान्टी--श्री. १ ज्यांत तलवार अडकवितात तो कमरपट्टा; पडदळें. २ (ल.) दुसऱ्यास आव्हान करण्याकरितां धारण करा-वयाचें चिन्ह; शिपायाचें एक चिन्हु. (कि० बांधणें: धरणें). ं धन्यावर दाली घरून किया सोडून आला चालून ...।'-ऐपो झाली.' ३३१. [दाल] दाली बांधर्ले-१(एखाद्यास) जिंकण्याला

वार्ष्योतिक-वि. १ दृष्टांतास लक्ष्य असा; दृष्टांत, उपमा इ० बांधणें. हा एक प्रकारचा सन्मान मानला जात असे. ० बंद-वि.

दार्ले—न. (गो.) पार्डे; टोपलें. [डाल]

दाहला-पु. (काव्य) दादला; नवरा; पति. 'दाल्ला सेजे नावडे निजे जगझोडीचे चाळे।' -तुगा २९६, [दादला] दाल-की. चामडयाचा कमरपदा; रुंद पट्टा. [फा. दो आल] म्ह० (व.) दालयाहुन दाला देवाने दिला=जेव्हां मुलगा नव-या-े पेक्षांहि आपल्यावर जास्त सत्ता गाजवितो तेव्हां आई मुलास

दाव-पु. १ जंगल; अरण्य; वन. २ पेटलेर्ले रान; वणवा; प्रदेशांत होतात. हीं झाडें तीन वर्षोचीं झालीं म्हणजे त्यांची दावानल. [सं.] दावाझि, दावानल-छ-छ-छ. अरण्य जाळीत साल काहुन उन्हांत वाळवितात. तीच दालिचनी होय. झाडांच्या। सुटलेला अग्नि: वणवा. 'तृण नाहीं तेथे पडिला दावाग्नि। जाय मुळयांचे व फळांचे तेल काढितात. त्याचा खाण्याकडे व औष- तो विझोनि आपसया।'-तुगा ३४२४. सिं. दाव+अग्नि, अनल=

दांच-न. १ (राजा.) फण्साचा देठ, डेख. संख्यावाचक-दालच्या--जीअन. तुरीची व हरभऱ्याची डाळ आणि मांस शब्दास जोडून समासांत उपयोग. जसें:-दुदांव=दोन फण्सांनी यापासून तयार केलेलें एक प्रकारनें सांबारें. -गृशि २.५०. [दाली. युक्त देंठ; तिदांव=तीन फणस लागलेला देंठ. २ (गो) अळवाच्या पानाचा देंठ. ३ (गो.) वेळ. ४ (गो.) बारीक मुळी. दांवें पहा.

द्।वकू(ख्रू)ल-न. (गो.) पंजा.

दावचक्र-न. बेल फिह्नं लागले म्हणजे वरच्या बाजूस फिर-दावचं - अकि. (गो.) तकतव णें; दिसणें: दर्शविणें; खुलुन, उटन दावडा--पु. पाणरहाटावरील गाडग्यांची माळ ज्यावस्त फिरते तें लोखंडी चक्र.

दावण-न-स्त्री. अनेक दावीं ज्यास जागोजागीं बांधलेखीं आहेत असा (गुरें वांघण्याचा) लांव दोर. २ (ल.) दाव्यांनी बांघ-लेल्या जनावरांची ओळ, रांग; केदी, गुन्हेगार इ० कांची ओळ: माणसांची ओळ, रांग [सं. दामनी, दामन्; प्रा. दामण-दावण; र्सि. दामणु] ॰**देणें**-(अनेक चोर, भामटे इ॰ कांची) ओळच्या ओळ एकाच वेळीं ठार मारणें: रांगेंत उमें कहन कत्तल करणें. 'सर-कारानें चोरांची एकटांच दावण दिली तेव्हांपासून चोरी नाहींशी

दावण ---स्त्री. १ (अंगरखा इ॰कांचा वर्तुळाकार) घोळ; अभिमानार्ने सज्ज होणें. 'बांधोनिया पुण्यावर कंतर चढती दाली । घेर; फेर. ' जिना उत्हें लागले. श्रीमंतांच्या झग्याची दावण हिंदुपद घेईन म्हणतो निजाम अली। ' - ऐपो २३१. २ जहागीर मागले पायरीवर पडली. ' - हब २६. २ डोंगराची बाजू, कड. देणें. ३ (वरिष्ठानें) कनिष्ठाच्या कमरेस पडदळासह तरवार [फा. दामन्] **दायण**(न)गीर-वि. १ वस्त्राचा पदर धक्तन ओढ गारा. २ (ल.) दावदारः दामनगीर पहा. 'तुमचा दावन- दावा सांगतो. ' ६ मागणी. 'राजे आपर्रे इमान राखन ऐवज गीर होईल. ' -जोरा ८३. [फा. दामन्-गीर]

दावण(न)मलगी—स्री. दवण शवंतीचे झाड, -शास्त्रीको. न वचे कव्हणा। पर जिंके जो आंगवणा। साधका हाचि दावणा। मिरवणा आधीं। '-गीता १.११३३. २ दाखवि गारा. -शर केलेल्या अपकारांचा) सुड उगविण: (एखाद्यानें) केलेल्या अप [दावणं]

दावणं -- उकि. (कन्य. अशिष्ट). दाखविणें; दर्शविणें. 'हो कांहीं, हांका हय, घडल्यासि वधीन शांतवन, दावा। '-मोभीष्म 90.09. [सं दर्शयः प्रा. दाव] दावं निघणे-दिमाखानें: थाटमाटानें दाखविण्यास लागणें. 'स्वआतिश्य कौशल्य दाव् निघाली। '

दावल-स्री. (एखाद्या गोष्टीचे केलेले) ढोंग: वतावणी. (कि॰ दाखनिणें). [दानरें]

दावल मलीक -- पु. १ दावलमलीक नांवाचा मुसलमान अवलिया. 'कित्यंक दावलमलकास जाती । कित्येक पीरास भजती। '-दा १४.७.३२. २ याच्या अनुयायांपैकी एक. तुल० दावलभक्त. हे लोक आपलें तोंड ओरबड्डन विद्रप करितात व भिक्षा मागून पोट भरतात. [दावल+मिलकः]

दावला मोरस-सी. समुद्रकांठीं होणारी एक खान्ट पाले-भाजी. ही घोळीसारखी असते. हरभन्याची डाळ घालून ही भाजी करितात. हिचे रायते. भर्जी इ० प्रकार करितात. -वग् ४.१८.

तावली-सी. गवत खरपून, तळसून काढण्याचे हत्यार; खुरपें. [फा. दाव्]

ढावली-सी. वासहं इ० बांधावयाचे लहान दावें. [दावें अल्पत्व ो

दावलें --- न. (गो.) १ पितळेची उथळ पळी, डाव. २ गळसरीत मध्यभागी गोंवतात तो सोन्याचा. मोत्याचा खोलगट दागिना. [डावर्ले]

दाचा-- ५ १ द्वेष; वैर; मत्सर; शत्रुत्व. 'कळी करि सुनि-र्मळी परम उप्र दावा नळीं। '-केका २१. ' आमरण पांडवासी दावेद्रमन, दावेद्रमान-पु. शत्र: वैरी: मत्सर, दावा क माजा निर्विघ्न चालिला दावा।' –मोगदा ९.१५. २ भांडण णारा. तंद्राः, कज्जा. ३ (एखाद्या वस्तुवरील) मालकीः न्याय्य अधि-कार, हक्क, 'हें घर म्यां तुला दिलें, याजवर माज्ञा दावा राहिला नसून अनेक मुळखंडांचें बनलेलें असतें. हें अर्ळ पाण्याच्य नाहीं. ' ४ (कायदा) न्याय मिळविण्याकरितां, हक प्रस्थापित खोबणीतून. खाचणी-घळीतून लावतात. [दाम=दोर+अळूं] कण्याकरितां दिवाणी कोर्टीत चालविलेला खटला, कज्जा, फिर्याद: (इं.) प्लेंट. ५ दुसऱ्याच्या विरोधामुळें (ए ाद्या पदार्थावर) कहिन दाविली शिवुनि गढ़ सत्या दरें।' –केका ६२. सि. इश स्वरुव प्रतिपादन करण्याचा व्यापार. 'तो अलीकडे या गांवावर दर्श]

अदा करितील तरी व्याजाचा दावा करणार नाहीं. '-पया ४०० ७ हला. 'बळकट झालें म्हणजे...दावे दरवंड करावे. '-मराअ दावणा-वि. १ दर्शनीय; दियण्यांत चांगला. 'जिंकिला २२. ८ सापाचा डंख. 'सपै वारा वर्षे दावा राखितो. ' अर दआवा; गु. दावा] (वाप्र.) ॰उगवर्षे -घेर्षे -(एखाद्यानें) कारांचें उर्हे काढणें. •गाण-सांगणें-(एखाद्यावर) सुड उगवि दावणी—वि. दावणीचे; दावणीतील (बेल इ०). [दावण] ण्याबद्दल धमकी देगें. ०तो दुर्गे-कज्जा मिटविंगे: (हकासंबंध भांडणाचा) निकाल लावणे. ०धरणे-द्वेष करणे: मत्सरवृद्धि बाळ गणें; डाव, दांत धरणें. ्रह करणें-फिर्याद कादृन टाकणें **्लावर्णे-**१ शत्रुत्व पुकारणें; भांडणें. २ फिर्याद गुदरणें •साधर्णे-१ यशस्वी रीतीनें सड उगत्रन घेणें. २ फिर्याद जिंकणें 'म्हणे तुकयानें साधिला दावा। न्याय सांगावा कवणासी। उभा दावा-पु. खर्डे वैर: तीत्र शत्रत्व. म्ह० जावा जाव आगि उभा दावा. दुस्मान दावा-कर्टे वैर: हाडवैर. सामाशब्द-•द-फडा-पु. आरंडाओरड करून धमकावणें; दपटशा देणें खडसावर्णे; चरफडाट; दंडेलीचें, उर्मटपणाचें बोलर्गे. (कि॰ कर्णे मांडणें; कर्माची षष्टी योजतांना गाणें ह्या धातूचा प्रयोग) [दावा+दरफडणे] • द्वेष-पु. मत्सरः वैरः (सामा.) मत्सरः द्वेष बुद्धि. (कि॰ होणें; करणें) [दावा+द्वेष] •हेचा-पु. मत्स व द्वेष. (प्र.) हेवादावा. [दावा+हेवा] दावंकरी-स्तोर-द।र-वि. १ मत्सर, द्वेप, शत्रुत्व करणारा; वेरी. ' चहं पादशहानं आपण दावेदार. ' -सभासद ४५. 'पति नव्हे हा दावेकरी पुर्वील जन्मांतर साथिले । ' २ (एखाद्याजवळ आपल्या) हकार्च मागणी करणारा; हक सांगणारा; हकदार. ३ धनको. ४ पूर्वीच्य काळीं फिर्यादीनें गावचपांयती पुढें फिर्याद केली व पंचायतीं जर त्याचे भांडण मिटविले नाहीं व त्या फिर्यादीस सरकारां। अपील करण्याची ताकद नसली तर तो दोजारच्या गांवीं जाउन राही व तेथून स्वतःच्या गांवांत छटाछट करीत असे, तशा प्रका रना (मनुष्य). [फा. दआवा-दार] दावेदारी, दावेखोरी-स्त्री. १ शत्रुत्वः वैरः द्वेष. २ (एखाद्याविरुद्ध) हक असणे, सांगं हकदारी. दावेदादी-वि. द्वेप, मत्सर करणारा; वैरी. [दावेदार

दावाळूं --- न. एक प्रकारचे पांढरें अळ्. ह्याचे मूळ गडुवासारर

दाविणे सिक. (काव्य) दाखविण; दावणे पहा. 'तुम्ह

बांधतात तो दोर. 'बांध तयाच्या उदरास दावें।' -सारुह १. शाम्ही विष्णुदास। कठिण वज्रास भेदूं ऐसें।'-तुगा २१०८. (गाय, मेंढ्स इ॰ ची) संतित न विस्तारों: एकेरी अस^{ों}. रानटी, असंस्कृत, अनार्य माणुस. [सं.] ॰ **पण।ची दिाक्षा**-' त्या गाईची संतात उगीच दाव्यास दावें आहे. '**दाव्यास दायें** स्त्री. (कायदा) सक्तमज़रीच्या कैदेची शिक्षा. (इं) पीनलु-**ढेणें**-गाय, मेंद्रस इ० अशक्त झाल्यामुळें किंवा इतर कारणामुळे सिन्हिटयड. **दासानुदास-**पु चाकराचा चाकर; दासाचा दास; एखायास पोसण्यास दिली असतां त्याने तिचे वत (वासकं) मात्र गुलामाचा गुलाम. पत्र इ०कांत विनंति करणाराने, नम्नपणाने धन्यास देणें (व या अटीवर तिवें दूपतूप इ० काचा उपभोग वोलणारानें आपला अत्यंत हलका दर्जा दर्जाविण्यासाटीं स्वतःस घेंगें). 'ही महंस मला पोसवत नाहीं, तूं पोस आणि न्याली लावून घ्यावयाचें उपपद. [दास+अनुदास] असतां मला दाव्यास दावें दे. '

रावे — न. १ कच्चा फणसः (झाडावर असलेल्या फणसासंबं-धींच हा शब्द योजतात). २ आळवाच्या गर्याला, कंदाला फुट-लेले मुळखंड; दाव पहा. •फणस-पु. फणसाची एक जात; ह्याच्या मुळाच्या फांगाड्याना फळे येतात.

दाशा—प. १ पातळ भितीला मजबती आणण्यासाठी मधून मधून तींत जी आडवीं किंवा कैंचीप्रमाणें लहान लांकडें चिणतात त्यां की प्रत्येक. २ छपराचे वांस भितीवर ज्या आडव्या पाखा-डीवर, तुळईवर टेक्तात त्या तुळईला आधार म्हणून भितीच्या गर्भात जे खांव रोंविछेरे असतात त्यांपैकी प्रत्येक. [हिं. दासा]

द्वाशाळ-पु. (बे.) जास्वंद. [फा.]

दाशिरूं---न. वटीक; दासी. -शर. दासकं पहा. [सं. दासी तिरस्कारार्थी]

दाष्ट्र, दाध्टिक-वि. कठोर भाषणादिद्वारां दुसऱ्यास जाच-ण्याचा ज्याचा स्वभाव आहे असा (मनुष्य); खाष्ट; दुष्ट: द्राष्ट पहा. ' छोकीं बह दाष्ट्रिक ही ऐसी न सुनेसि कंप दे सास । ' मो अनु ७.५३. म्ह० दाष्ट्रास देव धारजणा.

दास—प १ हलभी कामें करण्यासाठीं ठेविलेला चाकर. नोकरः सेवकः गुलाम. (सामासांत) गृहदासः भगवदासः अर्थदास इ० २ गुलाम; दासीपुत्र. हिंदुधर्म शास्त्रान्वयें गुलामांचे पुढील १५ प्रकार आहेत:-गृहजात=दासीपासून; कीत=विकत घेतलेला: लब्ध=मिळालेला; बक्षिस किंवा आंदण आलेला; दायादुपागत= वटिलार्जित आलेला; अनकालमृत=दुष्काळांत विकत घेतलेला; आहित=एखाद्याने ठेवलेला, ऋणदास=कर्जफेडीच्या मोबदला घत-लेलाः युद्धप्राप्त=लडाईत जिंकून घतलेलाः पणेजित=पणांत जिंक-लेलाः तवाहम्=स्वयंप्रेरणेने बनलेलाः शरण आलेलाः प्रवज्यावसित= स्वकर्मत्याग करणारा योगी: कृत=कांहीं काळपावेतों राहिलेला: भक्तदास=अन्नाकरितां बनलेलाः वर्याहत=स्त्री गुलामाबरोबर लग्न केलेलाः आत्मविक्रयी=स्वतः देह विकृत झालेला. ३ शुद्राच्या नांवापुढें लावावयाचें उपपद. ४ चौध्या (श्रूद्र) वर्णाचा मनुष्य. ५ परंतु दास्तानी आहे तो आमचे कुटुंबास द्यावा म्हणोन अर्ज. '

दार्व---न. गुराच्या गळ्यास अडकवून खुंट्यास, दावणीस सक. उदा० शिवदास; विष्णुदास; रामदास. 'मऊ मेणाहूनि ७४. [सं. दामन्; पं. दांड; हिं. दांव] दाध्यास दांचे असणें - दि (सांकेतिक) समर्थ रामदासः 'दास डोंगरीं राहतो।'७

> दास, दासरी—पु. दक्षिणहिंदुस्थानांतील एक विशिष्ट भिक्षे-करी; हा विष्णूचा उपासक असतो. [दास]

> दासट-टे--वि. दाहकः नाशकारकः कष्टदायक. 'बोल हतिये-राहृनि तिखट । दिसती अग्निपरिस दासठ । '- ज्ञा ११.४६३. [सं. दह] ॰पण-न. १ दाहकपणा. २ उद्धटपणा. ३ सेवाधर्म; दास्य. दासरी—स्त्री. १ दासी. २ कुणबीण. - ख्रिपु.

> दास(सि)रूं---न. गुरुाम; दासी; बटीक. ' अगा प्राकृताही राया। आगीं पडे जे धनंजया। ते दासिहंहि भी तया। समान होय। ' -ज्ञा १८.१४०३. [सं. दासी, दासेर]

दार्सा — स्री. १ सेविका; चाकरी करणारी स्त्री; बटीक; गुलाम; स्त्रीदास. २ शुद्राची स्त्री; कुळंबीण. ३ रखेली; नाटकशाळा; राख. 'मल्हाररावाची दासी योलली दिनभर बसा डेऱ्यांत।'--ऐपो ३२४. [सं.] **्प्त्र**—पु १ दासीपासून, रखेलीपासून **झालेला** मुलगाः कड्व संततिः अनौरस मुलगाः ३ वश्यापुत्रः 'दासीमुता नाहीं पितयाचा ठ.व । ' -तुगा ८६२. [दासी + पुत्र] •योग-पु. अनौरम स्त्रीशी गमनः अपवित्रसंबंधः वश्यागमनः 'शुदस्त्रीसी संग। नित्य अमे दासीयोग। '-गुच २८.१३. [दासी+मं. योग=मिलाफ, जुळेंगे]

दास्त स्त्री. वरदास्तः, काळजीपूर्वक रक्षणः, निगाः, शुश्रषा. (कि॰ करणें; राखणें; ठेवणें). ' जखमांची दास्त लश्करांत न होय, म्हणून बंकापुरी पाठविले आहेत. '-ख ६.२८३२. [फा. दाश्त्] दास्तन-स्त्री. गोष्टः, कथाः, मजकूर. [फा.]

दास्तान---न. १ धान्य इ० सांठविण्याची किया; सांठवणुक. ' जिन्नस फरोक्त करणें, जर किमतीस फारच अजमासे तोटा येऊं लागल्यास दास्तान करून टेवणें. '-रा १२.१३३. २ धान्य इ० कांचा सांठा; गहा; निधि. 'सरकारचें दास्तानापैकीं तूर्त गोळे काय फर्म्यास येतील हे द्यावयाची आज्ञा झाली पाहिजे. '-ख १२. ६२४४. 'या घरांत पन्नास खंडीचें दास्तान आहे. '३ धान्य इ० कार्चे कोठार; कोठी. ' नख्त नाणें व गहेन्चें दास्तान वगैरा जिन्नस.' -चित्रगुप्त ३५. 'दारुगोळा, तोफा वर्गरे किल्ल्यावर राहील (देवतचा दास. सेवेकरी \ साधु; संत: भगवदुभक्त; देव।चा उपा- | म्वाडवाबा १.५८. ४ (बंदरावरील) मालाची वखार: गोदाम: जहाजावरील कोठी, माल भरण्याची जागा. ५ (सामा.) जेथे ह्याच्या पांढऱ्या कांडचा असतात. हा हाताला वु बुळीत लागतो. धान्य इ० सांठवितात ते स्थळ, भांडें. ६ जहाजावरील माल, ओझें. [दाहक+(रसा.)पालाश=(ई.) पोटचाशू] •सिधू-पु. (रसा.) दास्त पहा. ८ गाठोडें. −पया २८३. [फा. दाश्त्नं] ०द्वार- !सोडा. [दाहक+(रसा.) र्सिधु] वि. १ कोठीवरील मुख्य अंमलदार; कोठारी. २ धान्य इ० कांचा सांठा ज्याच्याजवळ आहे असा संवत्र (मनुष्य). [दास्तान+फा. [घट्ट] म्ह० अति सींवळा तो ओंवळचा खाय दाहट बायको दार प्रत्यय] •महाल-पु. गहा, कोठी इ॰कांचा महाल. -शिदि निघून जाय. ४३८.

दास्ताना-पु. काठी खेळतांना हातावर मार बसुं नये म्हणून मनगटापासून कोपरापर्यंत बांधावयाचा चामडयाचा पट्टा. पूर्वी हा पट्टा लोखंडी असे परंतु तरवारीएवजी काठ्यांचा उपयोग टिंग् स्पून्. होऊं छागल्यामुळे चामड्याचा पट्टा, प्रचारांत आला. –संन्या ६५. (सं.) अंगुलित्राण. -राज्य ! [फा. दाश्तन्]

दास्य---न. सेवाचाकरी; नोकरी; गुलामिंगरी; चाकरी; दास-पणा. 'दास्य करी दासाचे । उर्णे न साहे तयाचे । ' -तुगा ७२६. [सं.] दास्यक-वि. सेवा करणारा; सेवक. ' नेणती सोय ग्रह-दास्यका।'-गुच ३.२०. [दास्य+सं. अत्यय क=करणारा] अंग. [दास्य+भक्ति]

हलकट मनुष्य. दासरी पहा. [सं. दास; का. दासरी]

दास्वन—स्री. (प्र.) जास्वन. जास्वन पहा. [जास्वन अप.] दाह- पु. १ जाळण्याची, जळण्याची किया; दहन; जाळणें. 'अग्निदाहो न संबवे।'-ज्ञा २.१४६. 'प्रेताचा दाह केला आणि दिव्य. मग स्नान केलें. ' २ रोगजन्य शारीरिक उष्णता; तप्तता; ताप; तलखी, जळजळ. ' ज्वरानें आज भारी दाह होतो. ' 'दाह झाला म्हणजे मगजास किंवा मणक्याच्या रज्जूस विशेष चेतना होऊन हातपायांस आंचके येतात. ' -बालरोगचिकत्सा १४. ३ तीक्ष्ण व उष्ण मद्य प्राशन करण्याने होणारा, उष्णता उत्पन्न करणारा रोग. हा सात प्रकारचा आहे. याने रक्त प्रकुपित होते, अंग तापते, तहान लागतं, डोळे लाल होतात, अंगावर विस्तव पसरल्यासारखें वाटतें. —योर १.७१४. ४ (ल.) संताप. ५ आग; भडका. दाहा असे अशुद्ध रूपिह प्रचारांत आहे. [सं.] •जाळ-पु. उन्हाच्या झळी-मुळें प्रखरतेमुळें होणारा (शरीराचा) दाह; जळजळ, आग. [सं. दाह+म. जाळ]

दाहक-पु. (काव्य.) अप्तिः, विस्तवः, पावक. -वि. १ जाळ-णारा; दहन करणारा. २ (रसा.) जाळणारा; (ई.) कॉस्टिक्. ·सं.] •पाळादा-पु. एक तीव अल्कली; (ई.) कॉस्टिक पोटबाश्.

७ निगा; बरदास्त; काळजीपूर्वक रक्षण. (क्रि० लावणें; ठेवणें). सिंधुचा (सोडयाचा) दाह करणारा एक संयोग. (ई.) कॉस्टिक

दाहर-वि. १ धीट; धाडसी. २ चपळ; तलख; तरतरीत;

दाहर्णे--उक्रि. (काव्य.) जाळणे. [दाह]

दाहुन---न. भाजणे; जाळणे. [सं. दहन याचे प्रयोजक रूप] दाहरी-की. (रसा.) भाजण्याचा चमचा. (इं.) डिफ्लेंप्र-

दाहवा ग्रह—पु. १ (ल.) नहभी त्रास देणारा, खाष्ट मनुष्य. २ जांवयाला थ्यूंटनें म्हणतात. आकाशांत नऊ प्रह निरनिराळ्या राशींत अर तात पण जांवई कन्याह्नप राशींत असून त्रास देतो यावरून ' जामातो दशमो ग्रहः '

दाहा-पु. (प्र.) दाह दाह पहा. [दाह अप.]

दाहा-वि. दहा. १० संख्या. (वाप्र.) द्-दाहांचा हात-पु. दास्यत्व-न. दास्य या शब्दाबद्दल चुकीनें रूढ आलेला शब्द.। दहा जणांचे, एकजुटीनें असलेल्या जनसमूहाचे हात; संघशकीचा 'गुरुदास्यत्व करिती अनुदिन।'[दास्य] दास्यभक्ति-स्री.ं योतक वाक्श्रचार. म्ह० दहांचा हात दुष्मनावरिह पहुं नय=संघ-उपासनामार्गातील नवविध भक्तिकृप साधनांचे सेवानामक सातवें शक्ति ही इतकी आचाट असते की प्रत्यक्ष शत्रुला सुदां िला तोंड देण्याचा प्रसंग येऊं नये. दाहीजण-पुभव. गावातील वंशपरंपरा-दास्त्री—पु. १ बहुरूप्यांतील एक भेद. २ (ल.) निलेज्ज, गत इकदार दाही दिशा-स्नीभव. १ दशदिशा.२ (ल.) सर्व जग. दाहीदिशा मोकळवा असर्ज -जगांत कोटेंहि आडकाटी नसर्गेः; सर्वत्र स्वतंत्रता असर्गेः. या जगांत एकाच गोधी वी जरूरी. ती प्राप्त करून घण्यासाठीं दाही दिशा मोक ऋषा आहेत. '-भयंकर

दाहाट-वि. धीट. दाहट पहा.

दाहिजा-पु. १ दहा जणांची, विशेषतः दहा शिपायांची टोळी, समूह. २ (राजा.) कुळारग गांवात कुळांच्या सत्तेखालीं नसलेला खोताच्या ताब्यातील जमीनीचा प्रदेश; सार्वजनिक जभीन. ३ दहा माणसांचें कुटुंब; मोठें कुटुंब. [दाहा]

दादित-वि. जाळलेले; जादन काढलेले; दम्ध. [सं. दह्] दाही -- स्त्री. (विरू. प्र.) द्वाही. द्वाही पहा. [द्वाही अप.] दाही - अ. कोणत्याहि रकमेस दहानीं गुणतांना योजावयाचा शब्द. जर्से:-चारदाही चाळीस; सातदाही सत्तर. [दाहा]

वाहीदुराई--- स्री. द्वाहीदुराई पहा.

दाओतरा, दाहोत्रा—पु. १ दरसाल दरशेंकडा दहा हा व्याजाचा दर. २ केळीं, नारळ इ० जित्रस विकतांना दर शंभरामागें दहा जिन्नस वर देण्याचा विकीचा प्रकार. [म. दहा+सं. उत्तर= अधिक, वर]

दाह्य-वि. १ पेट घेणारें; ज्वालाप्राही. २ जाळावयास योग्य, शक्यः ज्वलनीय. [सं.]

दाह्या-पु. (ना. चांदा). जिन्याखालील जागेंत केलेली लहान खोली.

तयार करितात ती. २ डाळकण; चुरी. ३ डाळीचे वरण. [सं. दल] (वाप्र.) •गळणे-शिजणे-चिक्रणे-(एखायाच्या) लबाडया, काव, कपट, डावरेंच इ० फलडूप होणे; भरभराटीस यें। काम साध्यें। लाग लाग्यें. सामान्यतः अकरणह्रपी योजि-तात (एखाद्यानें) दाळ नास्र्णे-ब्यर्थ खाऊन गमाविण-१ (मूल, बायको इ० कानीं) निरुपयोगी आळशी वनेंग, २ उर्मट, बेमुर्वतखोर बनर्णे. आपस्या पोळीवर दाळ ओढर्णे-स्वंतः-चाच फायदा करून घेगें; स्वार्थी, आपलपोटें बनणें. सामाशब्द-•कण-चुरी-पुश्नी. दाळीचे कण, चूर. •गपू-वि. १ डाळभात गृह करणारा. २ (ल.) गलेलहः लहनिरंजनः मूर्धः 'रजोग्रणाचा पडला पडप । अवतारिकाचे नेणतां स्वरूप । दाळगप हा वदतां भूप। अववे हांसती विनोदी। ' -दावि २५४. [दाळ=अन्न+ डाळीचे वरण.

भितीला टेकून दाव्यन टेव. ' [गी. दाळ=चळत]

लेला तुकडा. [सं. तल; दल-ल+खंड]

दाळवा--पु. (ना.) डाळे पहा.

दाळसांड करूं नको. '

आहे.) [सं. दाडिम]

दाळी--ली. (गो.) बांबुची केलेली लहान टोपली; परडी. जग; अखिल विश्व. डाली. दालें पहा.

दाळी-सी. (गो.) एक प्रकारचा दागिना. वॉळ्क-न. (गो.) एक प्रकारची मासळी. दाळे---- न. डाळे पहा.

दाक्षणी, दाक्षणा-स्रीपु. (तंजा) मुसलमानी विवाहित दाळ की. १ डाळ; द्विदल धान्य भरड्न, फोलकटें काहून स्त्रिया दांत काळे करण्याकरितां वापरतात तें दंतमंजन: दांतवण: दारशिणा, दाच्डिना पहा. 'तुरकांतील संकेत कन्यापणी दाक्षणा लावणें नाहीं. ' न्म. ऐ. शि. १९०७ तंजावर.

दाश्चायणी — स्त्री. दक्षाची महःगी; पार्वती. [सं.]

डाक्सिणात्य - वि. दक्षिणेकडचा (रहिवासी); दक्खनचा, दक्षिणी; दखनी [सं.]

टाक्षिण्य--न. १ सरळपणाः चोखपणाः २ ह्पारीः ।क्षताः ३ हातोटी; चातुर्थ. [सं. दक्षिण]

दि॥—(संक्षेप) तर्फेचा. दिमत पहा.

दिऊ-पु. दिवस. 'दिये दिउनि जन्मले। पांडव है। '-ज्ञा ११.१६८. [सं. दिवस; देप्रा. दिअ]

दिक, दिगु-सी. १ दिशा. २ मर्यादा. ३ दहा संख्येचा ध्व. गप्=खाण्याचा आवाज] •गोटा-पु. डाळीतील न भरडला वाचक शब्द. (समासांत) दिक्पाल; दिग्भेद; दिक्साधन. [सं.] गेलेला सबंध दाणा, गोटा [दाळ+गोटा] •िपिठिया-वि. •अंत-पु. १ (दिगंत) दृश्य क्षितिज. २ पृथ्वीचा शेवट; तिचा अतिशय सौम्य स्वभावाचा; गरीब (मनुष्य). [दाळ+पीठ] सीमांतप्रदेश; अंतिम टोंक. दिगंतीं जाणे-सर्व पृथ्वीवर पसर्णे; ॰र्पाठ-रोटी-नश्री. सार्थे जेवण; (पोटाला अवश्य असलेली) चोहोंकडे फैलावर्गे (कीर्ति, सुवास, इ०). 'या राजाची कीर्ति भाजीभाकर. (कि॰ देंगे: चालविंगे: मिळविंगे). ॰भाजी-स्री रिगंती गेली. ' ॰अंतर-न. (दिगंतर) लांबचा, परका देश-डाळ घालुन केळेळी भाजी **्भोपळा**-पु. भोपळा घालुन केळेळ दिशा; दृश्देश. ' दिगतरावरून माल आला. ' अंतरीं-क्रिवि. डाळीचें वरण, आगरी; डाळ घालून केलेली भोपळयाची भाजी. पृथ्वीच्या अगर्दी शेवराच्या सीमेपर्यंत; दिगंहीं (कीर्ति इ० पस-इह० दाळरोटी सब बात खोटी ०वांगें-न. वांगीं घालन केलेलें रणें) (येथे अंतर हा शब्द अंत याअर्थी चुकीनें योजिला आहे). ० अंबर-वि. (दिगंबर) १ दिशा हैंच वस्न नेसलेला-म्हणजे वाळ--पु. (गो.) एकावर एक लावून, रचून ठेवळेल्या वस्तूंचा नागवा; नप्त. २ महादेव. ३ दत्तात्रेय. ४ परमहंस संन्यासी. समुदाय; चळत. डाळणे पहा. दाळचें-सिक. (गो.) (वस्तु इ०) ५ या नांवाचा जैन धर्मातील एक पंथ. • अंदा-न. (दिगंश) सूर्य एकावर एक रचून टेवर्गे; डाळणें. 'घरांत आणल्यानंतर सर्व भारे तार किंवा इतर ग्रह हे क्षितिजाच्या ज्या बिंदूंत उगवतात किंवा मावळतात तो बिंदु आणि क्षितिजावरील पूर्व किंवा पश्चिम बिंदु दाळकांड--पु. (बायकी) जुन्या लगडयाचा फाइन काढ- यांमब्यें जो कंस होतो तो. (इं.) को-ॲक्षिमथ. व्हंठ-पु. (दहा दिशांवरून, दहा तोंडांचा) रावण. •गज-पु. (दिगाज) १ पृथ्वीच्या अर्ष्ट दिशांस असणारा व तीस आपल्या डोक्यावर उच-दाळसांड--स्री. (व.) हेळसांड; ह्यगय. ' आमची अशी लून धरणारा एकएंक हत्ती. ऐरावत, पुंडरीक वामन, कुमुद, अंजन, पुष्पदंत सार्वभौम, प्रतीक अशीं त्यांचीं नांवें आहे. ' पृथ्वी डळ-दाळिय, दाळियपाक, दाळियी, दाळीम--डाळिब इ॰ मळील म्हणौनि। दिरगज ठेविले दहपण। '-हगदि १३,४,२५. पहा. (देशावर डाळिबाच्या ऐवर्जी दार्किव शब्द अधिक प्रचारांत २ (ल.) धुंदर व धिष्पाड माणूस. ३ जाडा पंडित; बडाविद्वान्. ४ (थे.ने) अवाढव्य, राक्षसी, दांडगा माणूस. • चक्र.-न. सर्व ' दिग्चर्की' तेज न माये।' • दर्शन-प्रदर्शन-न. १ किंचित् निर्देश; सचना; दर्शन; दिशा दाखविणें.

२ स्वरूप, पद्धति इ०ची स्थूल कल्पना आणून देणें; सामान्य विस्वाऊ—वि. १ बाहेरून सुरेख, चांगला दिसणारा (माल, माहिती. • द्वाह-प. क्षितिजावरील तांबडेपणा, तांबडा प्रकाश. माणूस इ॰) २ पोषाखी; खरी ताकद नसणारा. [दिसणे. हिं.] •पाळ-प. दिशेचा स्वामी हे दहा दिशांचे दहा आहेत-इंद्र, अग्नि, दिगर-किवि १ तरेंच; आणखी; जास्त, पुढें; शिवाय: यम, निर्ऋति, वरुण, वायु, सोम, ईशान, अनंत व ब्रह्मा. ० बंधान । भरतें; उलटें; नंतर. २ अन्धैं; इतर. 'मध्यें कोण्ही जो दिगर न. १ (जाद) एक नजरंबदीचा प्रकार. दिशा भारण्याचा जाइगार करील त्यास तंबी करूं. '-रा १.४८. ३ भलतें. 'बाद कर्नेल करीत असलेला देखावा. २ (तंत्रशास्त्र) संध्या, जप इ० कर्मीत कराव- गाडर याचे बोलणे व नजर पहिली राहिली नाहीं? जबाब याचा एक विधि. • भ्रम-भ्रमण-पुन. पृथ्वीवर कोर्टेहि भटकों; दिगर, सवाल दिगर कहे लागले. ' - ख ७.३५७४. ४ उलट; दिशोदिशीं फिरणें: दिशाभुल. अमंत-वि. हरवलेला; दिशा चुक-विरुद्ध. 'तरी हे भाऊकडील सरंजामी गांवाचा बंदोबस्त करि-लेला: अज्ञात प्रदेशांत फिरणारा. • मंडल-न. दिशाचक. • लव-पु. तील. आपणांकडून येविशीं दिगर जाबसाल नसावा. ' - ख ११. दिगंश पहा. विजय-प. १ दशदिशा, सर्व जग जिंकणे (सैन्य- ५६५४. ५ इनाम, रुरंजामी खेडवांस लावतात. याच्या उलट बलानें किंवा विद्येनें). २ (उप.) अशिष्ट, बेताल कृत्य; वेडेपणाची खालसा 'दाहा गांव दिगर आहेत पांच खालसा आहेत. ' [फा. आडदांडपणाची प्रवृत्तिः आक्रसताळाः दंगाः बंड. 'त्या पोराने दिगर्=इतर । ॰ नंबर्-न. जादा अथवा किरकोळ फेरिस्तः दिग्विजय मांडला.' ॰ विजयी-वि. पृथ्वी जिंकणारा; जगज्जेता; सामान्य खातें ॰ बाद-वि. १ अवांतर. ' दिगरबादे चौकी बाद-बलाब्य वीर. २ (उप.) व्यसनी; बदफैली; दुराचारी; अर्वाच्य. शहाचें अडीच तीनरों मेल ' -इमं १९९. २ (कायदा) जमी-० द्यापी-वि. सर्वेच्यापी: सर्वेप्रसिद्ध: जागतिक.

कोर्टे आहे! राज्य बुडतें ही काळजी कोर्टे आहे. ' -ख १०. | ०मजमुन-अ. शिवाय, दुसराः ताजा मजदूर. पत्रांतील दर ५३४३. २ अडथळा. 'शिंदे बहुत वाढले आहेत, कांहीं दिक्क कलमाच्या प्रारंभी लिहितात. राहिली नाहीं: तर शिंदे यांस जरब बसे असा मन्सबा योजिला आहे. ' -ख १०.५३४४. -बि. १ क्षीण; बेजार; पहा. [फा. जिगर्+ जान्] दमलेला: आजारी. 'हगवणीनें दिक झाले आहेत. ' -ख १०. ५२७३. २ त्रस्त; विटलेला. 'अंतर्यामीं नवाव बहत दिक व विचा-रांत. '-रा ५.१६२ ३ खप्पा; नाखूष. 'वयनींची मर्जी खर्चाची वोढ! पडल्यामुळें दिक आहे. ' —ख ११.६००९. ४ थक; चिकत. —जा ११.२७७. [स. दीर्घ: प्रा. दिग्घ] [अर. दिक्क] ॰ हरकत-स्त्री. अडथळा. 'हे करून दिले इनामती कोणी दिक हरकत करणे निसबत नाहीं. '-रा ३.५०२.

दिकत दिकतखोर—दिकत, दिकतखोर पहा.

विकत, विक्रत-स्त्री. १ सक्ष्म दोष: शंका: अडचण: हरकत: असे यंत्र: नाविक कंपास. (इं.) मॅरिनरे काँपस. [सं.] आक्षेप. ' इंग्रज दोनी दौलतींत (निजामाच्या व पेशच्यांच्या) विषयीं दिक्कत काय ?' ३ तंगी; टंचाई. 'पाण्याचे दिकतीनें आणि दृष्टावर्गें; दृष्ट लागून नासर्गें. [दिठा] उष्णकाळ भारी म्हणून आठ्यें माणसें मरण पावलीं. '-दिमरा २.४७. [अर. दिकत्] ्तस्तोर-वि. १ आहेवेढे घेणारा: 'तझा उज दिठिवा पडे।'-शिश ११४. मग संभ्रमें दिठीसेने। फांट फोडणारा; हेकेस्रोर; संशयी, शंकेस्रोर, अडचणी काढ घालितसे। - ज्ञा १.१६७. २ कृपादिष्ट. 'तुमचे या दिठिवेयाचिये णारा मनुष्य. २ नाकारलें जाण्याजोगें (नाणें); दिक्कत अर्थ २ बोले। सांसिनले प्रसन्नतेचे मळे। ? -माज्ञा ९.४.३ दर्शन; देखावा. पहा. मला 'दूर जायाचे आहे दिकतखोर रुपया देऊं नका. ' (कि॰घालणें). [सं. दृष्टि; प्रा. दिहि]॰ असणें-(व.) ऐकण्यांत •हरकत-स्त्री. अडथळा इ० **डिक्कती**-वि. दिकतस्त्रीर पहा.

विक पहा.

नीचा मालक म्हणून सरकारकागदी असलेलें एका इसमाचे नांव दिक, दिक - स्त्री. १ काळजी; परवा; भीड. ' येथे दिक् रह करून त्या ठिकाणीं दुस-याचें नोंदणें. -लंड रेव्हेन्यू कोड

दिगरजान-वि. जीवश्च कंठश्च; जानी. (प्र.) जिगरजान

दिगी—सी. (गो.) आवारासाठीं लावलेला टेकू.

विप्रत-शंभ. नंतर. -शर. [फा. दिगर]

विघडा-वि. उभट; उंच; दीर्घ. 'दिघड ना खुजटा।'

दिवळं - स्त्री. (महानु.) बरचीसारखें एक शक्त. राचेनि दिघें खोचावा संसारशत्रु। '-भाए २४४.

विङ्गिनिर्णय यंत्र-न. ज्याच्याद्वीरे दिशा ओळखतां येतात

विठा-पु. १ द्रष्टा; पाहणारा (माणूस) 'आपणपें द्रष्टा। पाय घालतात यांत दिकत नाहीं।'—ख १२.६८३४. २ कबूल न करितां असे पैठा। आतां जालाचि दिठा । कां करावा।'—अमृ करण्यांत कांकूं, अडचण, हरकत. 'जन्मला प्राणी मरणार ह्या ७.२१६.२ (ल.) आत्मा. [सं.द्रष्टा; प्रा. दिहा] व्यर्ण-अित.

दिठी, दिठि(ठी)वा--सी. १ (काव्य) दृष्टि; पाहुण; नजर. असर्णे; (व.) तिळीं असर्णे असाहि एक पर्याय आहे. अतर्णे-विकत—वि. (ना.) आजारी; अथरुणाला खिळलेला. बिक. पाहर्णे. –शर. विंडे–वि. पाहिलेलें; दिसलेलें: अनुभूत. 'तैसें आपणपें नाहीं दिठे। '-जा ५.११२.

विठोणा—पु. (प्रा.) तीळ; [हिं. दिठीणा=तींडावरचा तीळ; सं. दष्टि+त्रण]

केलेलें पकानः, गाठोडें. ३ नव-यामलाकडील मंडळीस केलेला आहेर (पाठवणीच्या दिवशींचा). ४ कुळव, पाभर, कोळपें इ० आउतांचा आडवा लांकडाचा तुकडा. ५ (सामा.) लांकडाचा ठोकळा, ओंडा. ६ खांब; खुंट. ७ (विणकाम) चातीच्या (स्पिडल) मध्यभागी. रहाटावरील दोरी.पद्या अडकविण्यास केलेली जागा. हें सुतास अगर कापडास, चिकट पदार्थ लावून चातीच्या मध्य-भागीं एक गुंडाळीसारखें केलेलें असतें. ८ (गो.) केळीचें कालें. का. दिंडू]

विड-सी. लहान दार. दिंडी पहा.

दिडका-ता-वि. १ एक आणि अर्घा मिळून झालेलें; दीड पट (माप इ०). 'राजापुरी शेरापेक्षां संगमेश्वरी शेर दिखका आहे.' २ एक तुकडा संबंध व दुसरा अर्ध्या हंदीचा असणारी (पासोडी). याच्या उलट शालजोडी. ही दुहेरी किंवा सारख्या रुंदीच्या दोन फर्दोची असते. 'नारायणगांवी पासोडचा दिडक्या असतात. ' ३ दीडपदरी घडीचें (बस्र). 'हें धोतर दिडकें करून पांघर.' [दीड]

विडकी---स्नी. १ एक पैसा; दी इतुगाणी नाणें. २ उज-ळणीचा एक प्रकार; दिडाचा पाढा; दिडकें. [दीड]

विश्वके-न. १ दीड अथवा याचा कोणताहि एकेरी गुणा-कार; दिडाचा पाढा. २ (गुळाची अडत) हमालांस दीड मणा-मार्गे कांहीं एक ठराविक हमाली देतात. त्यापेक्षां जास्त माल भरला तर त्याबद्दल दीडपट हमाली द्यावी लागते ती. [दीड]

विडवांडी - बी. मधल्या कांट्यापासून एक भाग आंखुड आणि एक लांब अशी जी तागडीची दांडी ती. [दीड+दांडी]

विड्रद्रमता-वि. दिइका.

विडवळ---न. (बे.) देवनाळ; एक प्रकारचें बोह्ससारखें झाड. िका. दिंडळी

विद्या-पु. हें एक रानझाड आहे. याच्या दोन जाती असून ज्याझाडाच्या काठ्या उंच न होतां जमीनीबरोबर असतात त्यास दिंडी म्हणतात व ज्याच्या काट्या उंच जातात त्यास दिंडा म्हणतात. दिंडयाची काठी सोळा हात लांब असते. -वगु ४.२२. याची काठी गरम करून आपटली असतां स्फोट होऊन आवाज होतो. [का. दिंड]

विडी, दिडीकाडी, विडे, दिडोत्रा-दिही इ॰ पहा. दिंडी-सी. १ मोट्या दारास केलेली लहानशी झांप, दर-वाजा. [का. दिश्रि] •दरवाजा-पु. दिंडी असणारा मोठा दरवाजा. हा मोठ्या वाड्यांना असतो.

विंडी-सी. १ लहान तंबोरी; एक वाय; वीणा. 'हार्ती टाळ दिंडी मुखीं नाम गाणें। ' -तुगा ३४७. २ मिखणुकी-दिंह--न. १ कापडाचा गहा, बस्ता (हा साधारणतः लांबट मधील निशाणावर हनुमान इ०कांचे काढलेलें चित्र, आकृति किंवा बांधलेला असतो). २ नागपंचमीच्या दिवशीचें पुरण घालून तें निशाण. ३ (देव, श्रंथ इ०ची) मिरवणुक; भजनी मेळा; छबीना. (कि॰ काढणें: मिरविणें: निघणें: चालणें: फिरणें). ध मराठी काव्यांतील एक वृत्त. [का. दिड्डि] व्याग्ण-पु. १ दिंडी वाय वाजवून भिक्षा मागणारा. ' वासुदेव दिंडीगाण । प्रसाद मागू आले जाण। ' -लळित. २ दिंडी या वाद्यावर म्हणावयाचे गाणे. पताका-स्त्रीअव. १ वाद्य वगैरे. २ यावस्त्र (समुच्चयाथी) मृतीची मिरवणुक. (मंडळी, पताका, दिंडचा, झांजा मिळून); पताका, मृदंग इ० घेऊन मृतीच्या अथवा देवळाच्या भीव-तार्ली प्रदक्षिणा घालणाऱ्या लोकांची मिरवणक. (कि॰ काढणें: मिरवण; निघण; घालण; फिर्णे). ' दिंडीपताका बहुवम । विद्रल नामें होतसे घोष।' -संवि ९.१७. [दिंडी+पताका]

> विद्धी-स्त्री. एक आणि अर्घा; दीडपट. [दीड] •कादी-वादी-सी. पेरणीच्या वेळी दिलेल धान्य पीक आल्यानंतर दीड-पटीने घेण्याचा करार किंवा अशा करारावर दिलेले कजै. • बाद-यजा सूट-स्री. (मूलकी, वसुलीमध्यें) एकतृतीयांश सूट. दिहे-शय. दिडक्यांमध्ये दिडाने गुणतांना योजलेला शब्द. उदा॰ दहा दिढें पंधरा. दिखोतरा-न्ना-पु.दरमहा दर शॅकडा दीड प्रमाणें व्याजाचा दर.

> दिति—स्री. दैत्यांची आई: अदिति देवांची आई याच्या **उलट. [स.]**

दिदवान - पु पहारेकरी. [फा. दीदवान्]

दिदार-५. चेहरा. -वि. देखणा. [फा. दीदार्] दिदारू-वि. देखणा पण नादान; वहन दिसावयास संदर परंतु पोकळ: टाकाऊ; निरुपयोगी (कापड, वस्तु, जनावर इ०). [फा-]

दिधर्णे -- सिक. (काव्य) देणें. 'धर्म म्हणे उद्योगीं जो दिधला तोचि भद्र महिवर हो। '-मोभीष्म १.९६. [सं. दा]

विधन - न एक औषधः रसायन.

दिन-पुन. दिवस. [सं.] कार-पु. सूर्य. 'काय दिनकरा। कोंबडयानें केला खरा। '-तुगा ११७६. [सं.दिन+कर] ० खरा-कुत्य-स्त्रीन. १ रोजचा कम, राहुगी; नित्याची राहुणी, खर्च; प्रत्येक दिवशीं करावयाचे काम, कार्यक्रम, २ कसा तरी दिवस घालविणे; पोट भर्णे. १ रोजनिशी, डायरी इ०. [दिन+चर्या] ्निर्बाह-पु. दिनचर्या अर्थ २ पहा. [दिन+निर्वाह] •मिण-णी-पु. सुर्य; दिनपति; दिनेश. 'भीमकी उल्हासे कमळिणी। कृष्ण दिनमणी देखिलिया। '-एइस्व ५.३०. [दिन+मणि] •मर्यादा-स्री. १ सर्योदयापासन सर्यास्तापर्यतचा काळ. २ कालमर्यादा.

मर्यादा अर्थ १ पहा. दिनाविधः एक दिवसाचा काळः दिवसाची जनावराच्या दुभत्याचा उपभोग घेत नाहींत. [दीपवात] लांबी. 'मावळला दिना । मोकाम गीर नदीवर झाला।' -ऐपो ८१. २ परिस्थिति; काळवेळ. 'रोजगारानें चार पैसे मिळतील त्कार.'-मसाप २.२३३. [सं. दीपू] असें दिनमान राहिलें नाहीं. '[दिन+मान] ॰ रजनी-किवि. दिवसां आणि रात्रीं: रात्रेदिवस: एकसारखें: सतत. [दिन+रजनी] आराधना] •वृध्दि-स्री. दोहों सूर्योदयांस एक तिथि भोगायाजोगी **जी** तिथीची बृद्धि ती; चंद्र व सूर्य यांमध्यें बारा अंशांचें अंतर पडा- मध्येंच थोडा वेळ ढगांमधून येणारे सूर्याचे किरण, पडणारें छन. वयास एक संरूर्ण दिवसापेक्षां अधिक काळ लागल्यास दुसऱ्या [सं. दीपू=प्रकाशणें] दिवशीं सूर्योदयीं तीच तिथि असते. अशा वेळीं दुसऱ्या दिवसास दिनवृद्धि झाली असे म्हणतात. [दिन+वृद्धि] •शुध्दि-स्री. पाडवा-ची प्रतिपदा-पु. कार्तिक शुद्ध प्रतिपदा; दिपवाळींतील चांगला मुहुत; कोणताहि अग्रुभ अथवा कुयोग नसणें. [दिन+ मुख्य दिवस; कार्तिक वर्षारंभ. ०चे ओवाळणें−न. दिपवाळींत पूर्वी संपणारी तिथि: सुर्योदयास एक तिथि असतां दुसरा सुर्योदय होण्यापूर्वीच चंद्र व सूर्य यांमध्ये वारा अंशांपेक्षां अधिक अंतर पडल्यास तिसरी तिथी लागत व मधलीचा लोप होतो तेव्हां नाकर्ता माणुस; केवळ नांवाला धनी असा मनुष्य. [दीप-|कवडा= म्हणतात. [दिन+क्षय] दिनांत-पु. संध्याकाळ; दिवसाचा सावली] शेवट. [दिन+अंत] दिनावधि-धी-स्री. १ एक दिवसाचा काल. २ दिरंगाई; आज उद्यांची चालढकल; विलंब; उशीर. [दीप+उर्षे] [दिन+अविध] विन देवड-क्रिवि. रोजच्यारोज; एकसारखें, रोज नवीन. ' दिनें देवडें, चोळी लुगडें तिळभर नाहीं चुका। घर णारी घाण. [दिपुष्ट+घाण] नंदाचें गोकळ नांदे जणुं दुसरी द्वारका। ' -पला ८१.

विनवाशी—वि. (गो.) गरीबः, दरिद्री. विनवास-प. रांगर्गे. [दिंबी+खुर] (गो.) गरिबी; दारिद्य. [सं. दीन∔वास]

दिनार-पु. एक जुनें नाणें. हें चांदीचें, सात किंवा दहा द्राम वजनाचें अमे नर्तेव सोन्याचेंहि असे. याची किंमत साधारणतः हिं. दीमक; फा. ?] ांचा: मनामध्यें थें तेंहिं ठेवा दिनारि सोनटके देखिले। ' -पंच स्वस्थताः विवं-ोनारः प्री. दीनारियस]

वे. (काव्य) देणें. दीन्हणें पहा. दि(दी)पक-- ५. १ दिवा. २ (संगीत) एक राग. [सं.] विपर्डे -- वि. तेजस्वी: सतेज. 'नाजुक रुपडें दिपडें ठिकडें जिकंड तिकंडे असकारा। '-पला ४.१२. [सं. दीप्=चमकणें]

विवर्णे, दिवावणे-अकि. १ अतिशय प्रकाशामुळे, तेजा-मुळे दृष्टि स्थिर न राहुणें: चक्क होणें; अंधरी येणें. २ अपूर्व किंबा अदुभुत गोष्ट पाहिल्यामुळे चिकत होगें. ३ ज्या तंजानें किंवा प्रका-शानें दिसत अन्तें तें नाहींसें झाल्यामुळें अंधत्व येणें. [सं. दीपू, दीपन]

ठेवलेला दिवा; सांजवात; तेलवात. (कि॰ लावणै; धर्गै). २ दिमतीस वस्तु, मनुष्ये दिलेली असतात त्यांच्या नांववार (केलेली (वांई) गाय. महैस प्रथम व्याली म्हणजे तिच्या दुधापासून केलेल्या यादी इ०). दिम्मती-वि. तान्यांतील, दिमतींत असलेखा.

३ सर्यास्तः सायंकाळ. [दिन+मर्यादा] •मान-न. १ दिन- तुपाचा दिवा देवापुढें लावणें. याप्रमाणें दिवा लावुन होईपर्यंत त्या

विषतकार-वि. उजेड करणारा. 'दिव्या दिव्या दिप-

दिपरह्या-सी. (गो.) दिव्यांची रांग; दीपमाला. [दीप+

दिपवा-पु. (कों.) सारा दिवस ढगांची अंधारी असतांना

विपवाळी, विपावळी-स्रो. दिवाळी पहा. [दीप] • स्रा **्क्षय**—पु. सुर्योद यानं वर लागुन द्वितीयसूर्योदयाचे पहिल्याने ओवाळून घेण्याचा हक, मान (हा खोताचा एक मान

दिपाचा कवडा-पु (ल.) वृद्ध, अशक्त किंवा कुटुंबांतील

दिव्(पो)ष्ट, दिव्षेष्टल-न. दिवा विझल्यानंतर राहिलेलें तेल.

दिए(पो)ष्टाण-स्त्री. विझविलेल्या दिव्याच्या वातीपासून सुट-

दिबंखरी-रें, दिमखुरी-रें-वि. (गो.) लहान मुलाचें

विंबी-मी-सी. १ (गो.) गुडघे मोइन बसर्णे. २ गुडघा. दिमक, दीमक-पु. वाळवी; कसर. [सं. वल्मीक, वर्मीक;

विमत, विमतदार-वार-दिम्मत इ० पहा.

विमाख-पु मगहरी; तोरा; डौल; गर्व; भपका. ' देखीचा दिमाख शिकोनियां दावी । हिऱ्याऐसी केवी गारगोटी । ' -तुगा ३८५१. [अर. दिमाघू] •चोट्टा-वि. (ना.) गर्विष्ठ; अहं-मन्य. ॰ दार-वि. १ चढेल; डौली; मगहर. २ (ल.) अतिशय सुरेख; डौलदार. [फा.]

दिम्मत-स्री. १ जिम्मा; हवाला; काळजी; निस्वत; कार-भार; व्यवस्था; ताबा. 'कोशलदार बंदर मुंबई दिमत इंश्रज.' -वाडसमा २.१. 'याचे दिमती करणें.'-रा १५.6७९. **२** तैनात; सेवा. ३ स्वाधीन, तान्यांत असलेली सैन्याची तुकडी. [अर. झिम्मत्] •दार-वि. ताबा, सत्ता, व्यवस्था ठेवणारा. विपत, दिपवत, विपवात —सी. १ देवापुरं तृपवात लावृन व्यार-वि. ताब्यांत असलेला; हुकमांत वागणारा. -क्रिवि. ज्यांच्या

दिय-पु. दिवस. 'आम्ही येतुले दिया याची मातुहि णारा; नृतन प्रेमसंपादन केलेला; प्रेमाची नव्हाळी व भर असलेला नेणों। ' - जा ६.४२८. [सं. दिन]

१५.२२२. [फा. दिरंग]

गिरिफ्दारी शब्दावरून-मोल.]

मिळून द्यावें. ' -अश्वप १.१६१. [फा. दिरम्]

रुकार; संमति; इच्छा; आपखुराी; पसंती. [फा. खुराी] •गर्मी- -प्रामस ३२. •हवाल-वि. अस्वस्थ: बस्त मन स्त्री. प्रेम, प्रीति; लोभ. 'दिलामी करून...कुशल वर्तमान पुसिलें.' विवंचना असलेला •हवाली-स्त्री. मनाची अ -पदमव ७८. [फा. गर्मी] ॰गिरी-वि. दु:ख; खेद; खिन्नता; चना; काळजी. बेदिली. ॰गीर-वि. दु:खी; कष्टी; खिन्न; असंतुष्ट; गांजलेला. -पदमव ७७. • जमीयत-स्त्री. समाधान; खातरजमा;नि:संदेहता; २५ वर्षीतील आहे. निःसंशयता. 'तर मोहीबीं दिल्जमीयतीनें आपले कदीम ठिका-णास यावयाचें...केलें पाहिजे. ' -रा ३.९१. [अर. जमीयत] घेर १००। १२५ फूट असतो. २ दिलावर पहा. • जोई-सी. सांत्वन; समाधान. 'तुम्ही आमचे तर्फेनें यांची तशफ्फी व दिल्जोई करावी. ' -रा २२.२५. [फा. दिल्जोई] टेवतात. ' [दिवे+लावर्णे] **्ताजगी**—स्त्री. वित्तसंतोष; अंत:करण आनंदविणें; मन प्रसन्न पाहिजे. ' -रा १०.१६५. •ताजा-वि. नवीन, ताजें प्रेम अस- शांतवन: आश्वासन.

•दप्त(फ्त)र्-न. स्मृतिपट; आठवर्णीचें हृदयरूपी संचयस्थान. दिरं(रिं)ग, दिरिगाई—पुली. उशीर; विलंब; रेंगाळणी; व्दर्यो-वि. उदारधी; गंभीर (मन). 'दिल्पाक दिल्दर्या इलाही लांबण. ' उजूर व दिरंग केलिया मुलाहिजा होणार नाहीं.' -रा मेहेबीन खान. ' -ब्रप ३०७. [फा.] •द।र-वि. उदार; मन-मिळाऊ; सहदय; मोठ्या मनाचा. [फा.] •दारी-स्त्री. १ उदा-विरगदारी - स्त्री. अडचण, विपत्ति. गिरिबदारी पहा. [फा. रता; धीटपणा, खंबीरपणा; सहृदयता; धीर. २ उत्तेजन; खातर-जमा. 'संचणीचा वख्त आहे तक्वा-दिल्दारी पाठविणें. '-रा विर(रि)म-पु. १ दोन आणे किमतीचे चांदीचे नाणें. 'सर- १६.३३. 'मावळे लोक तमाम याची दिल्दारी करून.' -वाडशाछ कारचा दामदिरम तफावत न करणें. '-रा २०.३०२. २ चवली- १.११६. • विलासा-पु. धैर्थ; उत्तेजन; भरंबसा; उत्साह; भार. 'दररोज अर्था दिरीम हिरडा व अर्था दिरीम सेंदेलोण आश्वासन. (कि॰ देणें). 'दिलदिलासा देतें मी सखया फारच सुख मानी. ' −पला ४.१२. ०देही−स्नी. उत्कटता. 'कित्येक विरसाल--वि. पाठविलेलें; धाडलेलें. [अर. द-इसील] सरदार कामकाजाविषयीं दिलवेही करीत नाहींत. ' -रा ५. रिल-ल्-पुन. हृदयः अंतःकरणः मन. [फा. दिल्] (वाप्र.) १५७. [फा. दिल् दिही] ०न(नि)शीन-वि. १ पसंत. २ अव-०फांकर्ण-फांकर्रण-अस्त्रस्थ होणेः, वंचैन होणेः गोंधव्यन गतः श्रुत. 'अजराह यगानगत दिल्निशीन जालें तें कलमी केलें जाणें. म्हु॰ दिलमे चंगा तो काथवटमें गंगा=अंतःकरण शुद्ध, असें. '-पया ४६३. [फा. दिल्निशीन्] ॰पाक्र-वि. पवित्र; पवित्र असल्यास पवित्र गंगा आपणाजवळ असल्याप्रमाणेंच होय. शुद्ध अंतःकरणाचाः, कपटरिहतः, सरळः निष्पाप. -ब्रप ३०७. सामाशन्द- अवारामी-की. आनंद; खुशाली; मनाचा संतोष: पाकी-की. अंत:करणाची गुद्धता; सरळता; निखालसता; शांतवन. 'तुम्ही आपली खुशालखबर लिहून दिल् आरामी निष्कपटता. 'आम्ही दिलपाखीनें मशाकत करून ...' – इमं ११ करीत जाणें. ' -रा २२.६५. ०कुल-वि. हिरमुसल्ला; कष्टी: ०भ(ब-व)र-पु. प्रियकर, दियत, वल्लभ. ' सुंदरा म्हणे दिलभरा श्रमी; लिज्जित. 'दिलकुल बसले जिकडिल तिकडे सन्मुख एकहि राजआंबीरा हासून मसी बोला जी।' –होला १६९. 'आगे सखे येईना। '-पला ८५ विल्ला -िकिनि. मनाप्रमाणें; यथास्थित. लोभ कराना, दिलभर परंगी असाना. '-सला १४९. -िकिनि. 'तुम्ही व राव पंतप्रधान खातर्जमेने दिल्खा तदारूक अमलांत मनाची तृप्ति होईपर्यत. ॰ भर(रं)वसा - भरोसा-पु धीर: आणावा. ' -दिमरा १.७. [फा. दिल्खाइ] • खुलास-सा- खातरी; उत्तेजन • भरी-स्री. समाधान; खात्री: उत्तेजन. 'तमाम प. शुद्धभावः मनाचा मोकळपणाः समाधानः 'दिट्खुलाशानं स्यतेची दिलभरी करून लावणी होय ते करणें. ' -रा १.३४६. जाब दिला नाहीं. '-सभासद ३९ [अर. खिलास् = शुद्धता] •सफाई-साफी-स्री. मनाची निखालसता, नि:शंकता. 'पुन्हां ्**ख्रा**—स्री. १ आनंद; संतोष; तृप्ति: चित्ताची प्रसन्नता. २ दिलसाफीचा फमान उभयतांनी बादशहापासन गंगाचन केला.

विलक्षा-9. (वाद्य) ताउस या वाद्याचा मार काहिला •जम(मा)ई-स्री. खातरजमा; चित्तशुद्धता; मनाची मिळणी; म्हणजे हें वाद्य बनतें. तारा, पडदे व त्यांची मिळवणी सर्व ताऊस मैत्री. 'भाऊची मार्फत महादजी शिन्देची दिल्जमाई केली.' वाद्याप्रमार्गे. हें गजाने वाजवितात. हे वाद्य अलीकडील, सुमॉर

· दिलवर—न. १ (कों.) मासे पकडावयाचे जाळे; याचा

विलयाण—स्री. (तंजा.) पणती. 'ठाणवीवर दिलवाण

विलाबर-नि. धीर; शूर; धाडसी. -पदमव ८५ विला-करणें. 'आपली खेरेखुशी कलमी करून दिलताजगी करीत असलें बरी, दिलादिल। वर्गा-मी. धेर्थ; धाइस: आत्मविश्रास; खान्नी;

करून बरावर घेऊन जाणें. '-सभासद १४. 'तुम्ही कुळांचा हि दशा-पु. १ मशालजी. २ (ल.) कुलक लंकी मनुष्य. दिलासा कहन कीदै अवादानी कहन मुखहप राध्णे. '-वाडवावा विवट्या वाघ, विवट-नपु. चित्ता. २.४२. २ हेतु; अर्थ: मनांती इः अा.

विली-वि. जानी; जिवाभावाची (दोस्ती). 'दोन उम्दे डाची समई. [सं. दीप+स्थान] मनुष्य दिली दोस्ती जाहीर करावयास खाना करीत आहों।' -पअ ६५. [फा. दिल]

स्री. शौर्थ: धाडस: धेर्थ. [फा. दिलीरी] विलेरी हस्तमी-स्री. थैयै: शोर्य: साहस: धीटपणा. ' शाबास तुमच्या हिमतीची व दिवा ठेवण्याची लाकडी पाटी. [सं. दीप+तल] दिलेरी हस्तुमी बी. ' -पयाव १४०.

विलोजान--- न अंतःकरणः मन.

दिल्ली—स्री. एक शहर: हिंदुस्थानची राजधानी. ∘चा [दिवा] सोटा, विल्लीकर-वाला-पु पटाईत चोर; अस्सल भामटा. •गुरगाबी जोडा-पु. साध्या प्रकारचा माखाडी जोडा. पक्रान्न. [का. दोशे] •िश्चगवाली तन्हेचा जोडा-पु वर जरीचे नक्षीकाम केलेला प्रकार.

[सं. दीप=बेट: बाहेरून, बेटांतून आलेली जात?]

गुडघा

विवचे सिक. (गो.) देणें. [सं. दा]

वती प्रदक्षिणा घालतात. [दिवा]

काकडा; पोत. 'मग वाचेचा तो दिवटा।'-ज्ञा १८.३५८. 'माय- येणें-दुपारचे बारा वाजणें; भर दोन प्रहर होणें: माध्यान्द्र होणें. मशाल. २ नारळाची करवंटी एका काठीच्या टोंकास बसवून तींत दिवस फिरले आहेत-रूपाजी म्हणाला. ' -स्वप. मार्गे पहा-तेलांत भिजविलेल्या चिथ्या पेटवून केलेला हिलाल. ३ गोंधळी तात-काळ वाईट आला आहे, उलट फिरला आहे. विवसा-

विलासा—पु. आश्वासन. दिलदिलासा पहा. 'दिलासा मशालीचा मान. 'दिवटी बुदलीची' जहागीर।' -ऐपो ४३.

दिवठ(ठा)ण -- न. घरांतील दिवा ठेवण्याची जागा: लांक-

विवड--नपु. आधेर्ठे; मोठ्या पण निरुपद्रवी, पाण्यांत राह-णाऱ्या सापाची एक जात: निर्विष जलचर सपै. ' नागसर वाज-दिलेर—नि. धाडसी; शूर; धीट. [फा. दिलीर] दिलेरी— निला दिवडापाशीं । जयापरी । ' –िससं ८.१८०. [सं. द्विपद ?] विवताल-नाल-नाली, विवलाणी--श्री. (व.) पणती:

> दिवली—स्री. १ लांब दांडयाची लोखंडी पणती: दिवेलावण: छहान दिवा: पणती. २ तेल अथवा तुप काढण्याचे दांडीचे भांडे.

विवशीं—स्त्री. (गो.) 'तांदळाच्या कण्यांचें केलेले एक

दिवस-पु. १ एका सुर्योदयापासून दुसऱ्या सुर्योदयापर्थ-मारवाडी जोडा. ॰दरवाजा-पु. १ उतरदिशेकडे असलेला दर- तचा काळ. २ सूर्योदयापासून सूर्यास्तापर्यतचा काळ. ३ एका बाजा किंवा वेस. २ शोभेच्या दाह्यच्या कमानदार झाडाचा एक दिवसांत काम ५रण्याचा ठराविक काल. ४ रात्रीच्या उलट, प्रकाशमय काल; उजेडाचा काल ५ (ल.) सूर्य. ६ मृताची उत्तर-विवर्ष की. आषाढी अमावास्येचा दीपोत्सव. [दिवा] किया.७ (ल.) नशीब; सहीचा वाल. 'त्याचे दिवस फिरले.' विवर्ष - स्त्री. (कों.) लहान नारळ येणारी माडाची एक जात. ८ (ल.) आयुष्य. 'त्याचे दिवस थोडे राहिले. '९ (वायकी) गर्भारपण; गरोदरावस्था. 'मला कांहीं दिवस गेल्यामुळे तिला विवादारे अकि. (गो.) गुडच्याने चालणें; रांगणं. [दिनी= मस्तर्की पर्वत पडल्यासारखें झालें आहे. ' -रत्न २.१. [सं.; फ्रें.जि. दिवस] करणें-मृत माणसाचें क्रियाकर्म करणें. 'दिवसहि ेतेर्येच केले पाहिजेत. ' –आगरकर. (वाप्र.) ०क**ाढणें-घालणें-**विवज-न. (गो.) मातीच्या दिव्यांची पंचारती. शूद्र लोक दकलणे-दवडणे-रगडणे -ल।टणे - सारणे -अडचणीत. अनेच्या दिवशीं हींत तेलव त घालून, प्रज्वलित करून देवळासभीं कष्टांत दिवस कंठणें. ॰ येऊन-किवि. दिवसाउजेडीं; संध्याकाळच्या आंत. दिवस जातो पण बोल उरतो-काल निघून जातो पण विवटा-पु. १ (कों.) मोठी मशाल; मोठा पेटविलेला वाईट भाषणें कायम राहतात. ॰चढणें-सूर्य वर येणें. ॰डोईचर बंधूनें दिवटा लाविला। तिही लोकीं उत्तेड केला।' -नव 'दिवस कसा डोईवर आला होता.'-के १.७.३०. ०झाडावर १८.४०. २ मशालबी-जी. ३ (ल.) कुटुंबास काळीमा लाव आला-सूर्य थोडासा वर आला. वरारी आला-दारी बाहेर णारा माणूस. ४ भविष्य सांगणारा भिक्षेकरी: जोशी. [दिवा] आला-दिवस उगवला; सूर्य उगवला; सकाळ झाली. ० फिर णे-दिवटाळ-न. दिवा ठेवण्याची घडवंची. दिवटी-की. १ लहान वाईट काल येणें; अवदशा येणें; आपित येणें. 'सध्या आपले लोकांची गोंधळाचे वेळीं लावावयाची लहान मशाल (खंडोबाच्या उजेडीं-सकट-पूर्वीं-क्रिवि. दिवस मावळण्यापूर्वी; संध्याकाळ देवळांतील). [दिवा] विवटी जोहार-सलाम-पु. संध्याकाळी होण्याच्या पूर्वी. दिवसाने डोके काढलें-नुकताच दिवस उग-दिवेलावण्याच्या वेळी राजे लोकांस सेवकांनी करण्याचा रामराम, वला आहे; सूर्य वर आला आहे. दिवसाबरोबर-किवि. सर्यो-प्रणिपात. [दिवटी+जोहार, सलाम] • ब्रुवली-सी. पेशवाईतील दया-किंवा सुर्यास्तावरोवर; बरोवर सकार्टी किंवा सार्यकार्टी.

विवसा मशाल लावण-पाजळण-१ दिवसा दिवे लावणे; उपळपट्टी करणें: अनीतीचीं कृत्यें उघडपणें करणें (दारूपिणे, जुवा, [दिवा+सळई; गु. दियासलाई] रंडीबाजी इ०). २.एखार्दे महत्कृत्य करणे. दिवसावर नजर देण, दिवसासारखा होण-काळाप्रमाणं वागणें; वारा येईल तांदुळाच्या पिठाचें दिव्याच्या अकाराचें एक पकान्न. (कों.) तशी पाठ फिरविण: काळवेळ पाहन वागणे. अजून पहिला-प्रथम-पूर्व दिवस आहे-अजून प्रारंभासारखीच स्थिति आहे, तींत फरक नाहीं. दसऱ्या दिवसावर नेज-थांबविणे; तहक्व करणें; काळांतरावर टाकणें. नवा विवस उगवर्णे-जिवावरच्या दुखण्यांतून वरें होणें किंवा महा संकटांतून पार पडणें. मागला देकळें फोडण्याचें लांकडी औत. प्रहर दिवस राहतां-दुपारच्या तीन वाजतां, एक प्रहर दिवस शिलक असतांना. चर्षायेचढा विचस-१ उत्तरायणांतील मोठे वयाचे टवळें; लहान चाडें. २ तेल काढावयाची उभी पश्री. ३ दिवस. २ कंटाळवाणा दिवस. उहु० १ जेथे जावें तेथे डोईवर दिवस, २ चार दिवस सासचे चार दिवस सुनेचे=प्रत्येकाचा चालता काळ केव्हां तरी येतो. ३ दिवस गेला रेटारेटी चांदण्या रात्रीं कापूस वेठी=सर्व दिवस फुकट घालवून रात्री कामास लागणे. सामाशब्द- •गत-स्री. ठरलेल्या काळापेक्षां जास्त उशीर लावणें; विलंब: कालहरण. (कि॰ लावणें: लागणें). •गति-गतीवर लोट्ण-घाल्णे-टाक्णे-लांबणीवर टाक्णे. 'कां दिवसगती करितां जा. ' -दावि ७.२८९. •गुजारा-गुजराण-पुस्री. दिवस कसाबसा घालविणें; गरीबीनें चरितार्थ चालविणें. (कि॰ करणें). ॰पाणी-न. (व.) थंडपाणी. ॰बळ-न. दिवसाचा उजेड, प्रकाश, काळ; उजेडाचा, प्रकाशाचा काल. याच्या उलट अपकीर्ति करणे. •सरसा करणे-वात पुढे सारणे किंवा तिचा अंधार. •भ=या-वि. क्सें तरी टंगळमंगळ करून दिवस भरणारा कोळी झाडणें. (वाप्र.) दिवे ओवाळेंग-(उप.) कुचिकमतीचा कामकरी (मजूर). [भ=या=भरणारा] • मजूरी-स्री. रोजः समजर्ण; क्षुद्र लेखणः, तिरस्कार दाखविणे. ' अहाहा ! दिवे ओवा-मजुरी, फक्त एक दिवसाचा करार; याच्या उलट नियमित महिने- ळावे त्या श्रीतीवर. '-त्राटिका. दिव्याने दिवस काढणें-वारी किवा सालवारी चाकरी. ॰मावळी-स्त्री. दिवस मावळल्या उज्जेडणे-रात्रभर जागणे. दिव्याने रात्र, दिवस काढणे-बरोवर जिचीं पार्ने मिटतात अशी वनस्पति. ०राती-किवि. लोटण-रात्र जागून काढणें; अतिशय आजारी असणें, दिवया-(काव्य) रात्रंदिवसः सतत चोवीस धंटे. दिवसां-क्रिवि. दिवस वातीने शोधण-प्रत्येक कानाकोपरा बारकाईने शोधणे. दिव्यास . असतांनाः सर्यप्रकाशांतः याच्या उलटरात्रीं;काळोखांत. [दिवस] निरोप-पदर-फूल-देर्णे-दिवा मालविंग. ३४० १ घरांत • उ जे डीं-किवि. स्थेप्रकाश असतांनाः भरिदवसां. • ढवळखा- दिवा तर देवळांत दिवा=आधीं पोटोबा मग विठोबा या अथी. २ क्रिवि. धडधडीत दिवस असतांना; भरदिवसां. •दरोडा-पु. दिव्याखालीं अंधार=प्रत्येक चांगल्यागोष्टींत कांहीं तरी दोष असतो . देखत देखत, राजरोस, धडधडीत जुल्र्म. (राजसत्तेचा किंवा या अर्थी. सामाशब्द- **दिवारात्रीं**-क्रिवि. (काव्य) अहोरात्र. भीडमुर्वतीच्या माणसांचा) ॰ दिवाळी-स्री. उधळपटीची दिवाळाचू-ळाव्या-वि. (ल.) कुप्रसिद्ध; ज्याच्याबद्दल फार् राहणी: बेसुमार खर्च करणें. दिवसांध-पु धुबड. 'की दिवसां- बोभाटा झाला आहे असा. (साधित शब्द) दिवे, दिवेपंचक-धासि भेटला तरणी। '-मोकर्ण २.१६. दिवसान दिवस- पु. दिवा अर्थ ४ पहा. [दिवा] दिवाओवाळ्या-ळा-वि. दिवे विवसं (सं)दिवस-किवि. दिवसामागून दिवस जातात तसे ओवाळण्यास योग्यः मूर्वः, दिवटा. दिवेळ-न. १ दिव्यांतील वाढत उत्तरोत्तर अधिक होत; जसजसे दिवस जातात तसतसें; तेल. २ (गु.) एरंडीचें तेल; एरंडेल. पूर्वी एरंडल दिव्यांना वाप-सगळ्या दिवसाच्या बेगमीचे. व्याहा-पु. (कृ.) एक दिवसाची काळची वेळ. २ दिवे लावणें; उजेड करणें: प्रकाश पाडणें. ' महा-मजूरी.

विवसळई, दिवसळी—की. गंधकाडी; आगकाडी.

निवगरी; निवग्री; फळ. 'कीं विप्र पुरोडाश, क्षत्रकुळें त्या पुढें जशीं दिवसीं।' -मोउद्योग १३.८१. [दिवा]

विवळ-न. (कों.) दिवड प :ा.

दिवळा-प. १ (गो.) नांगरलेल्या जमीनींतील मातीचीं

विवळी-सी. १ ओलाणदिवा, ठाणवई इ मध्यें ठेवा-पणती. [सं दीप]

दिवा-प. १ दीप: तेल व वात यांच्या साहाय्यांने प्रकाश देणारे साधन; अलीकडे वीज, धूर यांच्या साहाय्यानेंहि हैं प्रकाश-साधन होते. २ दिवली अर्थ २ पहा. टांगण्याचादिवा. लांबणदिवा. ओलाणदिवा. हे दिव्याचे आकारावह्न प्रकार पडतात. ३ लगांतील कणकेचा कलेला दीप. ४ वैशाख महिन्यांतील अश्विनी आदि कहन पांच नक्षत्रांनी युक्त असे दिवस (दिवेपंचक). ५ दिवसे पहा. ६ (ल.) मूर्ख; अज्ञानी. [सं. दीप, दीपक; प्रा. दीवओ, अप. दीवड; हिं. बं. दिया; पं. दीवा; सिं. डिओ] • लागत नाहीं-बेचिराख, उजाड होणें (प्रात, गांव). ० लावणें -वाईट कृत्यांनी प्रसिद्धीस येणें: ॰भ=याचा-वि. १ सगळवा दिवसासाठीं; रीत. विवेलाग(व)ण-णी-स्त्री. १ दिवे लागण्याची, संध्या-मोह सांजवेळेंचावळी। प्रबोधाची दिवेलावनी केली।' --शिश ६.. विवे लाचणी-स्री. (ल.) उजाड प्रांतांत, गांवांत वस्ती करणें; अवसरा। देणें लागतो दिवाण धारा। ' 'दिवाण दस्त भारी या-गांव वसविणें. दिवे लावणीचा कौल-उजाड प्रांतांत, गांवांत मुकें रयत लावणी करीत नाहीं. '-थोमारो २.१. ०दुयम-५. वस्ती करतांना कांहीं काळपर्यंत कर वसूल न करण्याबद्दलंब सर- नायबदिवाण; मुख्य दिवाणाच्या हाताखालचा अधिकारी. राजादिकास जो मुजरा करतात तो. विवेसळई-सळी-सी. गंधक सी. (बायकी) नव-याची बहीण; नणंद. लावलेली तागाची काडी; आगकाडी. दिवसलई पहा. विख्या दिवाणी -वि. १ मुलकी (कचेरी, खटला, बाब) याचे उजे शी-जयोतीं-किवि. दिव्याच्या उजेडानें. दिव्या उजे- उलट फीजदारी. २ खाजगी किंवा सार्वजनिक इकांसंबंधाचा (इं. डीचा-वि. दिन्याचा उजेड असल्यावेळचा. दिन्याची आंवस- सिन्हिल. ं फा. दिवानी] अदालत-स्नी. मुलकी कचेरी. अमावास्या-स्री. आषाढी अमावास्या. या दिवशी दिव्यांची श्रमाप-पुगव. (को.) लहान जातीच्या तांडाच्या फांचा; सर-पूजा करतात. व दिव्याच्या आकाराचे पकान्न करून नैवेद्य दाख- कारी ऐन जिनसी कर म्हणून द्यावयाच्या लहान फांद्या. • विषय-वितात व खातात.

दिवा — किवि. दिवसां; उजेडीं. 'दिवा लग, दिवा मुहते' [सं.] •कीर्ति-पु. १ (ल.) न्हावी; नापित. २ खालच्या वर्गा ना माणूस; करितां मजुरानें नेलेलें अत्र; न्याहारी: शिदोरी. [सं. दिवा+अद= ज्याचे नांव रात्रीं घेऊं नये असा. विवाध-पु. घुबड; दिवाभीत खाणें] मनुष्य. 'न पाइंती जाले दिवांथ।' -यथादी १.९०.

कायदेमंडळांतील मंत्री. (इं.) मिनिस्टर २ मोंगली अंमलांत [दिवा+दांडी] जमांबदीखात्याचा प्रांतांतील मुख्य अधिकारी, कारकून. [अर. दैवान; फा. दीवान्] (वाप्र.) • चं तेल पदरांत घेण-कांहीं हि दिवृसे पहा. नुकसान होवो आपल्या धन्याची देणगी स्वीकारणे. सामाशब्द-• असामी-सी. १ चरितार्थाकरितां असलेली सरकारी नेमणुक; [सं. दिवा=दिवसा+भीत=भ्यालेला] सरकारी नोकरी, चाकरी. २ सरकारी कामगार. ०इ-आम-पु. न्यायदानाची सदर कचेरी. मंत्र्याचे सभास्थान. 'तुका म्हणे धरुनि हात। नाही नेलें दिवाणांत। ' -तुगा १४१५. ३ बैठकीची जागा; कचेरी. ४ सरकारी कर-मागणी. (कि॰ फेडणें; चुकविणें; देणें; फडशा करणें; फिटणें; चुकणें). ५ सरकार; मुख्य सत्ता. ' स्रोतीचें वतन दिवाणांत बहुत दिवस आहे. ' ' निपुत्रिकांचें मिरास तें दिवाणाचें. '-रा८.४९. [फा. दिवानखान] ॰गिरी-स्त्री. दिवाणाचें काम: प्रधानकी; वजिरात. व्यावादी-स्त्री. न्यायकचेरी: सरकारी काम करण्याची जागा; सरकारी कोरट न्यायसभेकडून चौकशी. ' या गोष्टीचा दिवाण दरबार झाला. ' प्राप्तीसाठी लक्ष्मीपुजन हू. करतात. २ मार्गशीर्ष शुद्ध प्रतिपदा. या न्य. सरकारी कर: शेतसारा; सरकारदेणें. ' प्रामस्य म्हणती त्या आरास करतात. ३ (ल.) चंगळ; रूयालीखुशाली; चैन. ७ (ल.)

कारी आज्ञापत्र, हमी, कौल. विवेलास्पान (तांग्याचा) विवाणा-ना-वि. १ वेडा; पिसाटलेला. २ मूर्खः निरंकुश. लहान दिवा. दिवे सत्हामी-स्त्री दिवटीजोहार पहा. संध्या- 'दिवानें क्यों गफलतमें पडा । हरिमे नहि कुह बडा । ' [फा.] काळीं, दिवे लावणीच्या वेळीं वारगीर, मानकरी इ० लोक म्ह० (हिं.) देख दिवानें अपना सौदा. दिवाणसा-साहेख-

पु. मुलकी बाव.

दिवात-न. (कों.) शेतांत काम करीत असतांना खावया-

विवादांडी-की. समुद्रांत धोक्याची सुचना दास्रविणारा विवाण-न, विवाणजी---न. १ मुख्य प्रधान; कारभारी: दिवा असलेलें उच घर; दीपग्रह; दीपस्तंभ; (इं.) लाईटहाऊस

दिवा दिवसं-स-न. (व.) खळे पुजणे; राधुंडा करणे. दिवृ-

दिवाभीत-पु. १. घुवह. २ (ल) चोर. ३ (ल.) लाजाळू.

दिवार-ल-ळ-की १ भिंत. 'शहर पन्हाचे दिवासनजीक प्रजेचे अर्ज ऐकण्याचा दिवाणखाना; सार्वजनिक दरबारची जागा. मुकाम केला. '-दिमरा २.९८. २ (शिपी धंदा) टोपीची उंची. •इ-खास-पु. बादशहाची खाजगी बैठ शीची जागा; खाशांची [फा. दीवारू-लू] •गिरी-स्री. भिंतीला लावावयाचा दिवा; बैठक. •खाना, दिवाण-पु. १ राजसभागृह. २ अर्ज ऐकण्याची. शामदान; त्याचा आंकडा. •तोडी-वि. तट फोडणारी (तोफ).

विवाळखाँर-वि. उधळ्याः दिवाळं काढणारा. |दिवाळं+ खोर] • नारायण-पु. १ दिवाळखोर. २ अतिशय खर्चिक, सढळ हाताचा मनुष्य. इह० दिवाळखोरनारायण त्यावर बहुतांचें ऋण. •स्बोरी-स्त्री. १ उधळपट्टी. २ दिवाळे वाजण्यासारखी स्थिति. दिवाळा-ळवा घोडा-घोडी-पुन्नी. १ ज्याच्या चंदीमुळे मालकाचे दिवाळें निघेल असा, फार खर्च लागणारा घोडा. २ (ल.) मोठा व सुंदर घोडा-डी.

हिवाळी-- स्त्री. १ अश्विन वय त्रयोदशी (धन त्रयोदशी) कचेरी. (कि॰ करगें; पाहणें; भोगणें; नेणें; आणणें; घालणें; पासून कार्तिक शुद्ध द्वितीये(भाऊबीजे)पर्यंतचा सण. या सणांत देणें). ०दरहार-पु. १ राजसभा; न्यायकचेरी. २ सरकारी विष्णुनें नरकासुरास मारलें त्यासाठीं दीपोत्सव, लक्ष्मीच्या ३ (छ.) कुप्रसिद्धिः, बोभाटा. **्दस्त-देण-धारा-सारा**- दिवशीं थोरली-देवांची, गुरांची-दिवाळी. या दिवशींहि दिव्यांची **इह**ं असेल त्या दिवशीं दिवाळी नसेल त्या दिवशीं शिमगा. बोटास इजा न झाली तर काढणारा-दिव्य करणारा (वादी किंवा विवाळसग-पु. लग्न झाल्यानंतरच्या पहिल्या दिवाळीस प्रतिवादी) रूरा ठरे व इजा झाल्यास खोटा ठरे. याशिवाय जांवई व त्याच्या घरची मंडळी बोलावन त्यांना मुलीच्या बापाने दिव्याचे आणखीहि प्रकार असत ते-तुला, अग्नि, अप, विष, मेजवान्या, पोशाख, देणगी इ० देण. (कि० करणें: देणें). • वा कोश इ० होत. (कि० काढणें; घेणें; वरणें). ' का दिव्याकरवी कर-दिवा-दिवाळी. ेच साल-न. कार्तिक शुद्ध प्रतिपदेला सुरू विजे। दिव्य जैसे। '-ज्ञा १८.१३२९. २ (ल.) कडक परीक्षा; होणारें वर्ष; व्यापारी वर्ष; याशिवाय दुसरीं मृगसाल व पाडव्याचे जलाल कसोटी; कठिण प्रसंग. [सं.] • उतरणें-कसोटीस उत-साल. ही होत. म्ह॰ दस-यांतून पार पडेन तेव्हां दिवाळीचा रणें; खरा ठरणें. ॰ लागणें-खोटा ऋणें. दिव्यांतन-विध्यास दिवा पाहीन=सध्याच्या अडचणींतून पार पहुं या, मग पुढे पाहं.

विवाळी-ली. कड़ दोडकीचा वेल. हा भाइपद-आश्विनांत फलतो. पाने औषधी असतात.

दिवाळ-ळं--न. १ (जुन्याकाळी दिवाळे काढावयाचे असतां, ते काढणारा आपल्या दुकानाच्या उंब-यांत-दारांत एक शेणाचा दिवा लावन ठेवीत असे त्यावहन) नादारी: भांगोरें: सावकारांना देण्यासाठी जवळ कांही नसते, देणेदार कफलक बनतो ती अवस्था. (कि॰ निघण: वाजण: काढणे). २ (ल.) कंगाल-पणा; कांहीं नसणें; दारिद्य. ३ संपणें; सरणें (जिन्नस, खाद्यपदार्थ); केलेलें अन्न संपन यजमानाची जी फजीती होते ती. ४ (गो.) निंदा; टवाळी. (कि॰ मारप). [दिवाळी] •वाजणै-नादार बनण: कजबाजारी होण: नापत गाजण.

विवाळें -- न. दिवाळीचें, कड़ दोडकीचें फूल, फळ: कड़ दोडकें.

दिवी--सी. १ टाणवई; लामणदिवा; दिवली पहा. २ (सामा.) दिवा. 'दिहा दिवीं। मीं तिहीं लोकी लावीं। '-शिशु ८९८. ' एवं माध्यान्हींची दिवी। तम धाडिना दिवो दावी।' साची सुभटा। '-ज्ञा १०.१४२. [दिवा]

खातात.

वरी।' - इा ८.१५५. [दिवा]

[सं. दीप]

विश्य---न. १ आपल्या सत्याची साक्ष पटवृन देण्यासाठी प. ब्रह्मज्ञानाचा उपदेश. विशिष्ट देहदंडाची कृति करणें; शपथेचा अपकार; निर्णयाची विशा-की. १ दिग्निभाग ;पूर्व,पश्चिम इ० आठ दिशा. आका-

(मेजवानीतील) पकान्नांची चंगळ; रेलचेल. 'आज त्याचे कढईतील गरम तेलांत अगर तुपांत सोन्याचा लहानसा तुकडा घरीं लाडवांची दिवाळी झाली. ' [सं. दीपावली; प्रा. दीवाली] टाकुन तो तापला म्हणजे हाताच्या बोटांनी बाहेर काढणें. यावेळीं उतरण-दिव्यांतन, मोठ्या संकटांतन सुरक्षितपणे बाहेर पडणे.

दिस्य-वि. १ दैवी: स्वर्गी । 'तो धांवला घटोत्कच दिव्य निधानस्य यक्षसा राया।'-मोभीष्म ५ ४९. २ अतिशय संदर: सरेख: लावण्यसंपन्न. ३ लोकोत्तर: अलौलिक. ' दिव्यौषध जैसें रोगिया।' -- इत १७.३९३. [सं.] • उत्पात-पु. दैवी चमत्कार-तारा तुटणे, बीज पडणे, प्रकाश दिसणे इ०. ० कळा-स्त्री. घशांतील गांठ. • चक्षु-र चि - नस्त्री. अज्ञान; दष्टी आड अस-णाऱ्या वस्तु पाइण्याची दैवी दृष्टि; ज्ञान रृष्टि. -वि. १ अशी दृष्टि असणारा. 'तुवां सहजें दिव्यचक्ष के शा' - ज्ञा ११.२९२. २ सुंदर दृष्टि असणारा. • ते ज-न. सूर्य. ' उजळोनि दिव्य तेजा हातिवा। ' - ज्ञा १६.२३. ० देह-पु. १ अलौकिक, तेजस्वी देह; स्वर्गीत राहणाऱ्याचे अमलीन, निर्जर शरीर. २ (ल.) सुदृढ व सुंदर शरीर. ॰देही-वि. दिव्यदेह असणारा. ॰पश्च-वि. एकरंगी व ज्याच्या अंगावर कोठेंहि भोंवरा नाहीं असा (घोडा). हा सुलक्षणी समजतात. -अश्वप १.९१. ०पादुका-स्रीयव. देव किंवा ऋषि यांनीं आपल्या भक्तास दिलेल्या व ज्या घातल्या असतां इच्छित स्थर्जी सहज जातां येतें अशा खडावा. ०प्रकाश-५. १ —अस्ट ६.९५ **३ म**शाल. 'तयां तत्त्वज्ञां चोखटां। विवी पोता दैवी, स्वर्गीय प्रकाश. २ आत्मज्ञान. **ेबाण**—पु. दैवी शक्तीचा वाण; आपर्ले काम कहन परतभात्यांत येणारा असा वाण. हा रामा-विव -- न. एक प्रकारच्या झाडाचें तिखट मृळ. हें डांग प्रांतांत जवळ होता अशी कथा आहे. ०रस-पु. अमृत. ०रूप-न. १ मुं रर रूप; लावण्य; दिव्यदेह. २ आत्मा. व्यच-न. देवांचे वर्षः दिवो-पु. १ दिवा. २ दिवस. ' जिये गांवींचा पहारु दिवो- ब्रह्मदेवाचे वर्ष. ' अनेक दिव्य सहस्रवर्षी । तप करिती महाऋषी । ' -गुच २.२२५. **्सुमनवृष्टि**-की. स्वर्गीय फुलांचा वर्षावः दिवृदिवृद्धे --- (व.) खळचोतृन दाणे घरी आणतांना स्वर्गोतृन होणारी फुलांची वृष्टि. (देवांना आनंद झाल्यावेळीं अशी वृष्टि खळचांत केला जाणारा समारंभ. यांत कणकीचे दिवे करून होते). •स्थान-न. स्वर्ग; स्वर्लोक; देवस्थान; देवलोक, •ज्ञान-ते तेथे थोडा वेळ पाजळत ठेवून नंतर धान्यांत मिसळतात. न. १ अतींद्रिय ज्ञान. २ ईश्वरी ज्ञान. ३ आत्मज्ञान. ० ज्ञानी-की. दिष्य ज्ञान असणारा. दिव्याञ्च-न. देवान्न पहा. विक्योपदेश-

एक कसोटी. पूर्वी पंचायतीचा किंवा सरकारी न्यायकचेरीचा शाची पृथ्वीची बाजू. २ प्रांत; प्रदेश. ३ रीत; प्रकार; मार्ग (कामाचा निकाल मान्य न झाला तर जें दिष्य करीत तें पुढीलप्रमाणें- इ॰). 'या लिहिण्याची एक वार दिशा दाखवून द्या स्ट्रणजे होणें. ' मुरडा हागवण उन्हाळे । दिशा कोंडतां आंदोळे। ' -दा दशः प्रा. दिस्सः हिं. दिसनाः सिं. डिसणु] दिस्तन येणें-कळणें, ३.६.३०. ॰दाखवर्ण-संकेत, मार्ग दाखिवण, सूचना देण, थोडें उमगण, सिद्ध होण. दिसता-वि. १ दिसणारा. २ पाहणारा. समजावृत वर्णे. ॰फाकर्णे-फुलर्णे-पालटर्णे-(आकाश) (दिसतेनविण दिसतें। अट्ट्य जें। '-ज्ञा १५ ७५ म्ह० (व.) प्रकाशानें प्रकुलित होणें; उष:काल होणें; उजाडणें. भारणें- दिसायला साधीभोळी काखेंत पुरणाची पोळी=वरून भोळी पण बांधणे - मंत्रसामध्यनि चोहोंकडचा प्रदेश, लोक यांची नजरबंदी आंतृन कपटी. करणें; कोणास आपलें कृत्य कळणार नाहीं असे करणें. दिशेस जाण-(प्र.) बहिर्दिशेस जाणें; शौचास जाणें. 'आज दोन वळ दिसां—किवि. (काव्य) १ दिवसां २ दिवसांत. 'जाला दिशेस जावें लागल्यामुळें दोन स्नानें घडलीं. 'चारिह दिशा तो कंवळ दाहा दिसां। '-रामदासी २.८७. [सं. दिवम] मोकळ्या होणे-सर्व जग मोकळं असणें (कोठेंहि भटकणें; •घडी-क्रिवि. (कु.) सूर्यास्तापूर्वी; दिवसाच्या भीक मागणें इ॰ करितां) किंचितिह आडकाठी नसणें. दश-। ॰ ढवळ्या-दिवसांढवळ्या पहा. दिशा पळणें-कोणीकडेहि पळणें; पांगापांग होणें; त्रेधा उडणें. दिसांदेहा-द्रवडा-दिवसा दरोडा पहा. ॰दिवाळी-की. सामाशब्द- • चक्क-न. क्षितिज. 'अथवा दशदिशा समाकुळ। दिवसां दिवाळी पहा. दिसा पट-टी-क्रिवि. दशदिशा; सेरा दिशाचक। '-ज्ञा ११.३१५. •बंधन-दिशा भारणे पहा. वैरां. 'महाश्रांती जीवीं धरोनी। जाहाले दिसापट। '-खित १. •भूळ-भुळी-स्ती. १ दिशा, वाट चुक्रणे. २ (ल) गोंधळ २१.७९. - पु नाशः धुळधाण. •वडा-(गो) दिवसावडा पहा. उडणे; होणे; भुरळ पडणे. ०भूळी-वि. दिशा चुकलेला; भ्रांतचित्त. दिसंदिस-स- किवि. दिसंदीस पहा. 'दिसंदिस गेलें

तो तो ध्वनि दाखविण्याकरितां हा प्रत्यय जोडतात. उदा० खाड- हारपत अंवसे। नाहींचि होय। '-ज्ञा १२ १०८. ताड-दिशीं.

दिशींच, दिशीं-किवि. (कों.) १ दिवसाउजेडीं; दिवस असतांना. २ (ल.) योग्य वेळीं; वेळेवर, उशीर न लावतां. ' यदां १.१५८. [सं. दिवस, प्रा. दिअह, दीह] दिहें विह्नं-िक्रवि. दिवसें-पावसाचें अळम्टळम् दिसर्ते. बेगमीविषयीं दिशींच जपावें. 'दिवस. 'कैसीं दिहें दिहं ॐसावली। वैदर्भी हें।' -शिश ८३७. [दिवस]

दृष्टि]

दिस-पु. दिवस. 'ते त्या दिसा पासुनि नित्य देवी। अनन्यभावें कमलेस सेवी। '-सारुह २.१७. [सं. दिवस] •क्तीण्यो-वि. रात्रीं चावला तर मनुष्य सूर्येकिश्ण बघणार नाहीं, -शिशु ७०. [सं. दिन] ताबडतोब मरेल इतका विषारी, रंग काळा, हातभर लांब असा साप. खंडेनाग. -बदलापूर ३४७. [दिवस+िकरण] ०गत-स्त्री. [गुज. दिकरो-री] दिवसगत पहा. दिसंदीस-क्रिवि. दिवसानुदिवस; दिवसेंदिवस. 'दिसंदीस अभ्यंतरीं गर्व सांचे।'-राम ११४. **०पट**-क्रिवि. (गो.) सर्व दिवस. • पटटॉ-क्रिवि. रोज. • माचळी-स्त्री. दिवस (व. ना.) दृष्ट; दिठी पहा. [सं. दृष्टि; प्रा. दिहि] मध्ये पहा. •वड-क्रिवि. १ सर्व दिवस; दिवसभर. २ दररोज; रोजीं. ' यैसें विचारुनि दिसविंड येक येक बेडुक दे। '-पंच ४.२. [सं. द्यपार्धः प्रा. दिवड्ढः हि. डेढ] कानाचा-वि. वहिरटः

हान होणें, कळणें; समजणें. ' यंदाच्या पावसावहन पुढें सस्ताई | •हाताचा-नि. थोटा. •चत्र-दाहाणा-नि. शहाणपणाचा होईल असें दिसतें. ' ३ भासणें; वाटणें. ४ रागरंग दिसणें; आशा अभिमान मिरविणारा; मुर्ख, बेअरुली मनुष्य. •दमाडीचा-वि. बाटण्यास लागणें; आव, डौल दाखविणे. ५ स्पष्ट, स्वच्छ, व्यक्त क्षुद्र; हलकाः कमी योग्यतेचाः ०दौडी-स्री. खोटा तराजः दिङ-असर्णे, उघड असर्णे. ६ मनाला बाटर्णे. 'तो येतां-जातां-देता दांडी पहा.

हिशेब आकारून देईन. [सं.] (वाप्र.) •कोंडणें-१ अवष्टम दिसत नाहीं.'=तो येईल-जाईल-देईल असे मला वाटत नाहीं. [सं

दिसल-पु. (गो.) शेत कापणाऱ्याची रोजंदारी. [दिस] ∘ढवळ्या दरवडा. विश्वीं—शंथ. फर्, खर्, चर् इ० अनुकरणवाचक शब्दांपुढें आयुष्य। न मिळे पाहतां। '-दावि १७९. ' शशिबिंब दिसेंदिसें।

दिसो(स्सो)ड - किवि. दिसवड पहा.

दिह-पु. दिवस. ' सत्यलोकीं दिहाचि दिन थोकला। '-ज्ञा दिह--पु. गांव; प्राम. [फा. दिह्] दिहात-पु गांवांचा दिष्ट, दिश्वा — कीपु. (गो.) नजर; दृष्ट पहा. [सं. समुदाय; एका मालकाची अनेक गांवें असतां योजतात. फा. दिह याचे अरबी अनेकवचन] दिहाती जमा-स्त्री. गांव जमाबंदी. दी॥—(संक्षेप) दीक्षित.

दी-पु. (अशिष्ट.) दिवस. 'एथौनी जादवांचे दी भरें।'

दीकरा-री-पुली. (खा.) मुलगा-गी. डिगरा, डिकरी.

दीख-पु. (गो.) डिंक पहा

वीठ-स्त्री. (काव्य) १ दृष्टिः, नजरः, अवलोकनशक्ति. २

दीड--वि. एकपूर्णीकएक द्वितीयांश; एक आणि अर्था. दिसर्णे सिक. १ नजरेस येणें; दृष्टीस पडणें. २ अनुमानानें ०डोळधाचा-वि. आंधळसर. ०पायाचा-वि.

दीढ, दीढ वतुर-दमडीचा--दीड मध्यें पहा. दीदार-न. (मुंबई) तुफान.

पक्ष सोइन म-हाठियांचा पक्ष धरिला आहे हे गोष्ट मुसलमानीस ४ मदन. - वि. १ प्रवृद्ध करणारा; फुलविणारा; चेतविणारा. २ भक्ति. •दनिया-स्त्री. १ सारें जगः समाज. 'तुम्ही शाबुत तर २ पहा •िकद-न. दिन्याची काजळी. [सं.] •ग्रह-न. दिवा-दीन-दुनियचे भय नाहीं. ' -ख १.१७०. २ धर्म आणि छोक व्यवहार. 'दीनद्निया खातरेंत नाहीं. '

दीन-नि. १ नम्रः गरीबः लीन. २ अनुकंपनीयः दंबलः, दुबळा केंबिलवाणा (स्वर, मुद्रा इ०), ३ गरीब; दरिद्री; गरजू. [सं.] •दयाळ-वि. दु:खी आणि गरीब यांवर दया करणारा (ईश्वर, राजा इ॰). ॰ नाथ-पु. अनाथांचा रक्षक, केवारी. ॰ बंधु-वि. दीनदयाळ. •वत्सल - दीनान कंपी, दीनामिमानी - वि. दीननाथ. •वदन-वि कींव यण्यासारखा; तोंड उतरलेला; केंविल-वाणा. •वाणा-णी-वि. दीनवदनः केविलवाणाः करुणा उत्पन्न करणारा. ० हत्यारा-री-वि. गरीबांचा काळ. दीनोद्धार-पु. १ (काव्य) गरीबांचा त्राता; दीनानाथ. 'दीनोद्धारा जगद्गुरु।' २ गरिबांचा उद्धार; दीनावन. [दीन+उद्धार | दीनोद्धारक, दीनोद्धर्ता-वि. दीनांचा उदार करणारा.

दीन्हणें-सिक. (काव्य) दंणें. दीह्रणें असेहि रूप येतें. 'जरी पाए श्रीचरणां वधले। हात दास्यासि दीहले। ' -ऋ २६. 'तें वर्ळी देवें आफाॐनु।भीमा दीन्हला सर्वमानु।' -शिशु ९२४. [सं. दत्तः प्रा. दिण्ण, दिण्णेलय]

दीप-पु. १ दिवा, प्रकाशसाधन. २ दिव्याचे आधान; लामण दिवा. ३ (ल.) प्रकाशक वस्तु, न्याख्यान, लेखन, विवरण; फोड (वर्णन इ॰), उदा॰ ध्यानदीप, चित्रदीप इ॰ (पंचदशीमध्ये षड्ज, कोमल ऋषभ, तीत्र गांधार, तीत्र मध्यम, पंचम, कोमल १३९२६. २ भूक वाढविण्यासाठी औषध; शक्तिवर्धक औषध. कार. दृष्टांतांत उपमान. उपमेय आणि साधमर्थ यांत बिंव-प्रति- सत्वर। ' -रावि २७.६५. ३ ज्योती. ' जे प्रपंचाची भूमिका।

बिंबित भाव असतो. परंतु दीपकांत औपम्य गम्य असते व धर्म एकच असून त्याचे संबंधी कांहीं प्रस्तुत व कांहीं अप्रस्तुत अस-दीन-पु. १ इस्लामः, मुसलमानी धर्म. ' हजरतांनी दीनचा तात. उदा० 'अचल करींच असावा व्यवहारीं शब्दसंगरीं सदिस । ' ठीक नाहीं.'-दिसरा १.२६७. २ लढाईमधील मुसलमानांचा आवे- पाचक, वर्धक (औषध, अन्न). ' दीपक औषधें वस्तुतः शक्ति न शाचा शब्द: युद्धगर्जना. 'बोलो दीन-दीन!'[अर. दीन्] वाढिवतां केवळ पचनव्यापार तत्काळ चेतवितात.' सामाशब्द-•इमान-प्र. धर्म. 'हिंदूरें राज्य झालें त्या दिवसापासून आमचा •कलिका-स्री. दिव्याची ज्योत. ' पैं होऊनि दीपकलिका।' दीन-इमान सर्व बुडाला. ' -दिमरा २.७९. ०दारी-स्त्री. ईश्वर- -ज्ञा १४.२५७. ०कल्याण-पु. (संगीत) एक राग. दीपक अर्थ दांडी पहा. •चंदी-स्री. १ होरीसारिखी गाण्यांतील एक चीज. २ (ताल) एका तालाचें नांव. यांत चौदा मात्रा व चार विभाग असतात. • दर्शन-न. १ संध्याकाळी दिवे लावतांक्षणी दिव्यास करावयाचा नमस्कार. २ ती वळ: दिवे लावणी. ०ढान-न. और्वेदहिक संस्काराच्या वर्ळी ११ व्या दिवशी वावयाच्या दानां-पैकी एक दान; इतर धार्भिक व्रत-वैकल्याच्या प्रसंगी ब्राह्मणास करावयाचे दिव्याचे दान. ० प्रजा -स्री. दिव्याची पूजा दिव्याची आंवस पद्धा. •माला-स्री. दिव्यांची रांग. ॰माळ-सी. १ दिन्यांची ओळ. २ दंवळापुढें उत्सवांत दिवे ठेवण्यासाठीं बांध-लेला दगडी खांव. ३ (उप.) उंच व किडकिडीत (सुरेख नस-णारी) स्त्री. ४ एक झाड; माथेशूळ. हें झाड सरळ पुरुषभर उंच वाढतें. पाने कात्रेदार, यास हाताचे अंतरावर मळापासन एकावर एक, फुलांनीयुक्त असे झेंडू लागतात. या झेंडूवर तांबुस रंगाचीं बारीक फुले येतात. -वगु ४.२२. ०मूळक-न. दिन्याची मूळ ज्योत. ' नातरी दीपमूळकीं । दीपशिखा अनेकीं । ' - ज्ञा १४.५५. वडु-पु. लहान दिवा. 'की दीपवडु अंधकार प्रकाशु करी।' -िख़पु १.१.६९. ०व(वा)त-स्त्री. (कों.) देवळांत दिवे लावणें; वंबळांतील दिवं लावणी. • वती-स्त्री. दिवा. 'प्रतापाची दीप-वती । उजळोनी । ' –शिशु ७३९. ० वृक्ष-पु. १ दिव्याची ठाणवाई, खांब. २ धुंबर: दिव्याचे झाड. • ज्ञाखा-स्त्री. दोन ध्यानदीप, चित्रदीप, नाटकदीप, कटस्थदीप, तृप्तिदीप अशीं तीन फांट असलेली मशाल, टेंभा. ॰शिखा-स्नी. दिव्याची पांच प्रकरणांची पांच नार्वे आहेत). ४ (संगीत) एक राग. ज्योत. 'दीपशिखा अनेकी।' - ज्ञा १४.५५. दीपाविस्ट-स्री. दीपक पहा. हा राग आळविल्यास दिवं लागतात अशी समजूत १ दिवाळी. २ दिव्यांची रांग. दिवाळी पहा. दीपाराधन-न. आहे. 'दीप भूपकल्याण तूं गातां प्रकाश साऱ्या स्थळीं पडती।' आरती. 'दीपाराधर्ने निलांजने । देव ओवाळिजे जने । '--दा १६० -प्रला २३७. ॰क-पु. १ दिवा. 'दीपपणें दीपकीं । तेज ५.२७. दीपन-न. १ पेटविणें; चेतविणें प्रज्वलित करणें जैसे।'-ज्ञा १३.८९२. २ गाण्यांतील एक राग. या रागांत (शब्दश: व ल.). 'जें अभीचें दीपन। जें चंद्राचें जीवन।'-ज्ञा धैवत, तीव्र निषाद हे स्वर लागतात. आरोहांत ऋषभ वर्ज्य व ३ ताप: आग. ' आंगी न लावा गे चंदन । तेंगें अधिकचि होतसे अवरोहांत निषाद वर्ज्य. जाति षाडव-षाडव. वादी षड्ज. दीपन। '-एरुस्व ५.७२. दीपिका-स्त्री. १ दिव्याची ठाणवाई. संवादी पंचम, गानसमय सायंकाल. ३ काव्यांतील एक अलं- २ लहान मशाल; समई; दिवटी. 'तरी दीपिका पाजळाठ्या

विपरीतज्ञानदीपिका। सांचली ते। '-ज्ञा १५.८२. दीपोत्सव-पु. १ दिवाळी सण. दिवं लावण्याचा उत्सव. २ रोशनाई. ३ दिवाळें; नादारी. वीप्त-वि. १ पेटलेलें; चेतविलेलें; प्रज्वलित; उज्वल. २ चकाकणारें; प्रकाशणारें. ३ (ल.) सुरेख; नामी; उत्कृष्ट. दीप्ति-१ उजेड; प्रकाश; तेज; कांतिः ' कनकासर्वे जैसी कांति। कीं सूर्या सर्वे जैसी दीप्ति। '-एरुस्व १.११. २ अग्नि. 'दीप्ति जटरीं किरीटी। मीचि जालों। '-ज्ञा १५.४०७. दीप्ति-मान-वि. कांतिमानः तेजस्वी.

हीप---न. पृथ्वीचा भाग; खंड; बंट; द्वीप. ' या दीपीचेआ भाषामधे तैसी। बोली मराठी।' - ख्रिपु १.१२५. [सं. द्वीप] दीपी-- पु. समुद्र. - मनको.

वी-पेस्तर-किवि. उद्यां; पुढें. 'हें दीपेस्तर रोशन होईल.' -इंम ६८. [फा. दी=काल-|पेस्तर]

वीर-- पु. नव-याचा भाऊ. [सं. देवर; प्रा. दिअर]

दींघ -- वि. १ लांब (काळ, स्थान या संबंधांत). बराच काळ. टिकणारा; बरेंच विस्तृत लांबीचें स्थल व्यापणारा. २ लांब; बराच वेळ चालु असणारा; बराच काल लागणारा. (उच्चार, स्वर). ३ खोल; गंभीर; भारी (विचार). [सं] सामाशब्द-•काष्ट्र-न. लांकडाचा लांब तुकडा; तुळई. •कोषिका-कोषी-शी-स्री. शिप. • चतरस्र-न. समांतरभुजचौकोन; रंदीपेक्षां लांबी अधिक असणारा चतुष्कोण. -वि. समांतरभुज चौकोना-(ल.) घोर, अतिशय अज्ञान. 'बोले त्यजुनि अतिदीर्घ तमातमातें.' ० हेæ-वि. साष्टांग (नमस्कार). 'दीर्घदंड नमस्कार घालूनि ।'-सप्र

कैचे राज्य क्रीबास दीर्घसुत्रास। '-मोशांति ३.१८. ०स्वर-पु. १ आ, ई, ऊ ऋ, त्र, ए, ऐ, ओ, औ हे स्वर. हे उच्चारावयास दोन मात्रांचा काळ लागतो. २ लांब सुर; मोठा आवाज. दीर्घाय-आयुष्य-वि. चिरंजीव: चिरायु: पुष्कळ दिवस जगणारा. दीर्घोच्चारण-न. लांब उच्चार; रेंगत बोलणें.

दील-दिल पहा. 'एक वेळ तुमचा दील कच्चा जाहला म्हणोन तुम्ही शिपाई नव्हेत की काय ! ' -हब २५. [फा. दिल्]

दीव--न. १ द्वीप. २ दीव बंदर. [सं. द्वीप]

दीस-पु. दिस; दिवस. [सं. दिवस] म्ह० भररे पोटा आणि जारे दीसा.

दोश्चा-की. १ एखार्दे व्रत वगैरे घेतलें असतां त्याच्या प्रारं-भापासन समाप्तीपर्यंत तत्संबंधीं केलेलें नियमाचरण. (कि॰ घेणें). २ आचरणाची रीत; नेम; क्रम. (कि॰ धरणें). ' अलीकडे यानें दीक्षा बरी धरली आहे. ' ३ (ल.) मोठ्या कामांत पडणें, तें अंगावर घेणें. (कि॰ घेणें). ४ एखाद्या पंथाचा किंवा कलेचा स्वीकार करण, अनुयायी बनणें. (कि॰ करणें; होणें). ५ वत. 'असेचि धरली नयच्युतदमार्थ दीक्षा करीं।' - केका १६. ६ उपदेश; शिक्षण. 'विडी ओढण्याची आपणांस कोणी दीक्षा दिली ?' [सं.] •गुरू-पु. दीक्षा देणारा, शिकवण देणारा, उपदेश देणारा पुरुष. ' बरवेयां देवां दीक्षा गुरु। ' -शिशु १५२. दीक्षित-पु. १ सोमयाग करणारा; ज्याने यज्ञ केला आहे असा पुरुष किंवा त्याचा वंशज. 'तेथ सोहंमंत्रें दीक्षितीं। इंद्रियकर्माचिया आहती।' सारखा. • इंडवी-वि. अतिशय नादिष्ट. • जीवी-वि. फार आयुष्य -ज्ञा ४.१३७. २ (ल.) धर्मकृत्यांत गुंतलेला किवा कला-असणारा: चिरंजीव. ॰तम-न. १ (काव्य) घोर, निबिड अंधार. २ कौशल्य, शास्त्र यांत प्रवीण असलेला. ३ (ल.) कुशल; अतिशय हषारः ममेश्च.

दु-दोन या शब्दाबद्दल समासांत पूर्वपदी योज:वयाचे ह्रप. ३.७०. ०दर्शी-वि. १ दूरदृष्टीचा; मागचा पुढचा विचार करून जर्से:-दुकरुमी, दुकसबी, दुखंड, दुभाषी, दुहर्फा इ० ('दोन' या वागणारा; मोठा धूर्त. २ भविष्यज्ञानी. ० दृष्टि-वि. १ धूर्त; शहाणा. अर्थी समासांत पूर्वपदी हा शब्द योजून अनेक सामासिक शब्द २ दरवर पाहणारा. दीर्घदर्शी पहा. • द्वेषी-वि. हाडवैरी; फार काळ वनतात त्यापैकी बरेचसे पुढें दिले आहेत). [सं. द्वि; प्रा. दु, पर्यंत मनांत दंश ठेवून सुड उगविण्याची संधि पाहणारा. दो. हेम १.९४] दु अमल-पु. एकाच गांवावर असलेला दोन निर-०निद्वा-स्त्री. मृत्युः काळंझींप. ०प्रयत्न-पु. आटोकाट, अवि- निराळचा सरकारांचा अंमल. असला प्रकार मराठे व मुसलमान श्रांत. चिकाटीचे यत्न. ०वर्तुल-वर्तुलाकार-वर्तुलाकृति-वि. यांच्या राजवटींत होई. दुअमली गाव-पु. (मराठे व मोंगल, लंबवर्तलाकार; जिला दोन केंद्रें असून त्या केंद्रांपासून परिघांतल्या मराठे व निजाम, मराठे व हैदर अशा) दोन सरकारांच्या अंमला-कोणत्याहि बिंदूपर्यंत अंतराच्या बरजा समान असतात अशी खालील गांव. दुआब-पु. दोन नद्यांच्या चिमटवामधील संगमाच्या आकृति. अंडाकृति. ॰ दां हा-स्नी. मलविसर्जन; शौच; परसा- अलीकडचा प्रदेश. गंगा व यमुना यांच्या मधील दुआवास अंतवदी कडे जाणें. याच्या उलट लघुशंका (लघनी). ॰संधानी-वि. १ असें म्हणतात. [सं. दु+अप्; फा. दो-आब्] दुकटा-वि. दुसरा; व्यापक विचाराचा; दूरवर लक्ष ठेवणारा. २ महत्त्वाकांक्षी; आका- बरोबर कोणी सोवतीला आहे असा (हा शब्द एकटा या शब्दा-शाला गवसणी घालूं पाहणारा. ३ सर्व ठिकाणीं संधानें बांधणारा. प्रभाणेंच बनला असून एकटा या शब्दाबरोबर त्याचा उपयोग ०सूत्रन-न. विस्तार; चरपटपंजरी; वेल्हाळ. (कि॰ लावणें). किरितात). 'ही वाट एकटया-दुकटयानें जावयाजोगी नाहीं. ''तं •सत्र-त्री-वि. चेंगटः, विलंबीः, उशीर लावणारा. 'सत्य वदति एकटाच जा, दुकटा कोण देऊं ?' दुकटें-न. (राजा.) गवताला

जें दोन फांट्यांचें केसर येतें तें. दुकटें-न. (चि.) जुनें लगडें (कि॰ करणें; होणें). [दु+खंड=भाग, तुकडा] दुखणी-वि. दोन कड़ी] दुकल-स्त्री. (गंजिफांचा खेळ) दुकल पहा. दुकलमी-ण्यांनी लिहिलेलें (पत्रक). २ दोन कलमांचें, परिच्छेदांचें (पत्र, ठराव इ०). दक्तसची-वि. दोन धंद्यांचे, कसबांचे, कामांचें ज्ञान, वि. एकाच मजकुराची दोन (पत्रें, कागद इ०); अस्सल बरहुकूम ' खाडिलकरांच्या गद्यावर अशा दुगाण्या झाडलेल्या पाहून मी नकलः; दुहेरी. 'तुम्ही सांडणीस्वारावरोवर व खिज्मतगारावरो- खवळ्न गेलों. ' –नाकु ३.४५. दुगामा –सी. घोडघास शिक-अर्शी दुकिता पत्रें पाठविलीं. ' —स १०.५५०८. दुकी—स्त्री. वावयाची एक चाल. या चालींत घोडवाने वाढती चवडचाल चालन (मुलांत रूढ) शाळेंत कमानें तिसरा येणाऱ्या मुलाच्या हातावर मानेस खमदार ठेधून पायांस लोंच करून चेहरा दोन्ही बार्जुस मारतात त्या दोन छड्या. दुकुल-न. युग्म; जोडी. 'नारी डोलता राखावयाचा असतो. -अश्रप १.१९४. दुगून-कुंजराची दुकुलें। राजवहमें। '-ऋ ६९. [सं. दु+कुल] **दुकाल-स्ती.** स्त्री. (प्र.) दुगन-ण पहा. दुघई-वि. दोन दालनांची; दुसोपी १ (गंजिफांचा खेळ) राजा, वजीर व त्या खालील ओळीनें अस- (घर, इमारत इ०). [दु+म. घई=रुंदी, गर्भी] दुघड-जी. तील तीं पानें समुरुवयानें: राजा व वजीर हीं पानें पड्न गेल्या (कों.) रहाटगाडग्याच्या माळेस दोन दोन लोटे बांधून मध्य बर त्या खालील हुकूम जे ओळीनें असतील ते समुच्चयानें. दुक- एका लोटचाची जागा वगळावी असा लोटे बांधण्याचा प्रकार लींत शेवटेच जे पान असेल तो हुकूम असतो त्याशिवाय वरील अथवा तशी रचना. -वि. दोन दोन घडे, गाडगीं अशा रीतीनें सर्व पानें दुक्कल होत. २ द्वयः जोडी. ३ कागदाचा पतंग. ० जळणें — बांधलेली, दोन दोन घडांची (रहाटगाडग्यावरील माळ). —िकवि. (गंजिफांचा खेळ) आपणांकडे खेळण्याची पाळी आल्यावर दोन दोन याप्रमाणें, प्रकारानें (बांधलेली). [दु+घडा=लहान आपणाकडे असलेली दुक्कल खेळावयाची राहून जर आपण देणी घागर, गाडगें] दुघड-पु. (राजा.) आंबे, फणस इ० कांचा देणें अथवा दुसरा खेळ खेळलें तर तीं दुक्कलींचीं पानें निरुपयोगी दोन फळांचा घड. [दु+म. घड=गुच्छ, घोंस] दुघड-वि. दोन; होतात. अशा वेळीं दुक्ळीच्या पानांतील शेवटचें पान हुकूम होतो जोडीच्या. 'शेक सगडया करूं लागल्या चैचळ नारी दुघडा।' व तोच उपयोगांत आणतां येतो. दुक्का-पु. दोन चिन्हें ज्यावर -पला ७८. दुग्नड, दुग्नड ओनाम्या-वि. १ दोनदोनदां आहेत असे गंजिफांतील पान; दृष्वाः दुरी. दुखंड-वि. १ दोन ज्यास पाठ द्यावा लागतो असा. २ (ल.) मंद; मह बुद्धीचा; ठोंच्या; भागांत विभागलेलें, छेदलेलें. —िकिवि. दुर्भग (दोन तुकडे होतील दगडोबा; अक्षरशत्रु. ३ अडाणी; अनाडी; अडमुहा (काम करणारा,

इ॰कास अवस्य तितक्या लांबीच्या घडचा घालून व दोऱ्याने शिवून खणांची (इमारत, घर इ॰). ' इतर नगरांची उभवणी। तिखणावरी तयार केळेळे पांघरूण; दुपटें; दुट्टा. दुकड-वि. (व.) अर्धवटः पांचखणी। त्यांहीमाजी असती दुखणी। द्वारकापट्टणीं तें नाहीं।' अर्था. ' पोळी दुकड काची राहिली. ' दुकंडा-पु. दोन गंडगांचें, -एरुस्व ३.१३. [दु+खण=गाळा] दुखांदा-पु. (राजा.) वृक्षाच्या दोन कवड्यांचें चलन; दोन गंडे; टोली. 'दर चौकास दर खोडाला दोन मोठ्या खांद्या जेथे फुटलेल्या असतात तो भाग. बैलास कवडी दुकंडा प्रमाणे राजश्री यशवंतराव पवार याचे अम- [दु-सं. स्कंध] दुखांबी-वि. १ दोन खांबांच्या आधारावर उभा-लांत घऊन रखवाली करीत होतों. '-वाडबाबा १.२५. [दु+गंडा] रलेलें (घर, दालन इ०). २ दोन खांबांवर उभारलेला (तंबू, दुकडी-वि. (धरण्याकरितां) दोन कड्या असलेल (भांडें). [दु+ राहुटी). [दु+खांव] दुख्यरं।-वि. खुरावर खुराच्या आकाराचे अवार्त्वं असलेला (घोडा). हा अग्रुभ मानितात. [दु-स्तुर] वि. १ दोन रकान्यांत दोन पक्षांनीं, व्यक्तींनीं लिहिलेलें, दोन लेख- दुगण-न-की. (संगीत) ठाईचा निमपट काल; नेहमीं ध्रपद गाण्यास जो काल लागावयाचा त्याच्या अर्ध्या कालांत तें गाणें र्किंवा वाजविणें. [दु+गुण=पट] द्गाणी-स्त्री. (गो.) तांब्याचें कौशल्य असलेला. २ (ल.) हुशार, कतैबगार. दुकॉ-पु. (गो.) एक जुने नाणे; दुगाणी. दुग(घ)क्त-न. (गंजिफांचा खेळ). दुव्वा; दुका पहा. दुकांटी-वि. दोन कांट्यांचें (कुद्धप, टाळें). गंजिफांच्या खेळांतील एक पारिभाषिक शब्द. जेव्हां खेळणारां-दुकांठी-वि. दोन डोलकाटयांचें (जहाज, गलबत). दुकांड- पैकीं फक्त दोघांचे हात झाले असतील तेव्हां योजतात. तिघांच स्त्री. (कों.) दोन हात लांबीचे वारीक (जाळण्याच्या उपयोगाचें) हात झाल्यास तिगस्त होते. दुगांडी-स्त्री. घोडी. -वि. घोडा. लांकुड. [दु-कांडें] दुकानी-वि. दोन काने असलेली; दारू पेट- दुगाणी-स्त्री. तांच्याचें एक जुनें नाणें; अर्था पैसा. 'न लाभतां वण्याची दोन भोके असलेली (बंदूक). [दु+काना] दुकानी-वि. तो न मिळे दुगाणी । '-अकक २. हरिराजकृत मुद्रलाचार्यविर-उचलण्याकरितां दोन कान, कडया असलेल (भांडें इ०). [तु+ चित रामार्योचें भाषांतर १०२. दुगाणी-स्री. जनावराच्या कान] दुकाम-न. पुन्हां करावें लागलेलें काम; दुहेरी त्रांस.(कि॰ मागच्या तंगडवांपैकीं प्रत्येक (अनेक वचनांत प्रयोग); दुलाची. करणें; पडणें; होणें). दुकामी-वि. दुकसवी पहा. दुकित्ता- श्राडणें-(घोडा, गाढव इ० जनावरानें) लाथा झाडणें, मारणें. अशा तऱ्हेंनें, कापणें अथवा तत्सरश कियापदांबरोबर योजतात मजूर इ०). [दु+घडी] दुघडी-स्त्री. १ दुहेरी, दुमङ्गन केल्यामुळें

होणारी घडी. २ दुहेरी घडी ,केलेलें वस्र, कागद. -वि. दुहेरी बाजूस; दोहों बाजूस, कडांस धरून, न्यापून. 'नदी दुतर्फी भरून घडीचें (वस्न, कागद इ०). [दु+घडी] दुग्रस्त-न. दुगस्त पहा. चालली आहे. ' [दु+तफै=बाजु; फा दोतरफ्] दुतार-तारी, दुतू दुचक्मी-चन्मो-वि. १ दोन्ही डोळे समोर दिसतील -िव. रेशीम इ० कांचे दोन तंतू एकत्र वळ्न त्याने विणलेल अशा रीतीनें काढलेलें (मनुष्य ६० कार्चे चित्र). २ दोन खणांचें (वस्त्र ६०). [दु+तार=तंतु, धागा] दुतुकद्धा-वि. दोन तुक-(घर, इमारत इ॰). [दु+चश्मा] दुवाळा-पु. १ कातर चिमटा ड्यांचा असलेला, केलेला, बनलेला. दुतोंडी-डुशा-वि. १ दोन इ॰ दोन टोकांच्या हत्यारांपैकी प्रत्येक. २ (ल.) पेंच; अडचण; तोंडें असलेला (सरपटणारा प्राणिविशेष.) २ (ल). एकदां एक कचाटी; किंकतैन्यमुढ स्थिति; द्वैतभावना. ' एके घाई खेळतां न व दुस-यांदा निराळेंच बोलणारा, वर्तन करणारा. ' तुका म्हण जन पडसी डाई। दुचाळ्याने ठकसील भाई रे। '-तुगा २४३. [दु+ दुतोंडी सावज। सांपडे तिकडे सहज धरी। ' ३ दोन्ही टोंकास, चाळा] दुजाईन-वि. (कों.) दोनदां व्यालेली (गाय, महैस इ०). बाजूंस घडून, तासुन चौकोनी केलेला (दगड इ०). [दु+तोंड] [दु+जनन] दुजांतरा, दुजांत्रा, दुजारा-वि. दोन दिवसांनी दुतांडे-न. १ दोन्हीकडे दोन तोंडें असलेला सर्पातील विशिष्ट येणारा (ताप). दुजोड़ो-स्री. दोहोँकडील दोन्ही तुळयांची टोके प्रकार. २ दोन तौंडांचा, डोक्यांचा सरपटणारा प्राणिविशेष. [दु+ एका खांबावर येतील असे मधोमध खांब देऊन दोन सोप्यांची तोंड; सं. डुण्डुभ] दुतों डेपणा-पु. दोन्ही पक्षांकडून बोलण्याची केलेली एक सोप्याची रचना. [दु+जोड=जुळणी] दुज्जोर-रा-पु. संवय, स्वभाव. 'बायकांना एक तोंड दिलें असतां त्या दुतोंडेपणा (बुद्धिबळांचा खेळ) एका पगावर एकाच वेळी असलेला दोन कां आचरतात. '-नपुक ९. [दुतोंडी] दुतोंडिया-वि. दुतोंडी पगांचा जोर. [दु+जोर] दुजोरा-पु. (एखाद्यानें केलेल्या भाषण अर्थ २ पहा. दृथडो-स्री. दोन थडवा, किनारे असलेली; नदी. इ० रूप कियेस दुस-यानें तत्सदुश कियेनें दिलेलें) अनुमोदन; टेकू; पाठबळ; पुष्टि. ' ठरावास दुजोरा देणारा कोणी न मिळाल्या-मुळे मांडणारास तो परत ध्यावा लागला. ' [दु+जोर] दुटपी-टप्पी. दृद्रप्या-वि. १ दोहोंकडे ज्याचा कल आहे असें: संदिग्ध (भाषण, वर्तन.). 'दुटप्पी बोल्त असर्ले म्हणजे जो पक्ष खरा दरडी। वोडणें कमठें पुष्ठी गाढी। गज करवडी महाब्राह। '-एरुस्व होईल तिकडे मिळावयास सांपडतें ? ' २ दोहों बाजूस ज्याचा झोंक १०.८०. ' या नदीच्या दुथडी ऊंस लाविला आहे. ' [दु+थडी] आहे असे संदिग्ध भाषण, वर्तन करणारा. [दु+टप्पा=पायरी, द्दांडी-वि. १ दोन दांडगांचें चिन्ह ज्यावर आहे असा (पैसा). १ धीरण] (वा प्र.) दुटपी-टप्पी सांगण-थोडक्यांत, दोन दोन दांडे, मुठी असलेळें. [तु-दांडी] •दांब-पुन. (गो.) दोन टप्प्यांत सांगणे. ॰टपी-टपी-वि. खालचे व बरचे टप, चांदण्या फणस लागलेला देंठ. [हु+दांव=देंठ] दुविल-ला, दुवील, असलेला (तंबू इ॰). [दु+टप=तंबूवरील आच्छादन, चांदणी] होहील-वि. १ दुलग; दोहींकडे संधान बांधणारा; दुटण्यी. 'व दुटांकी-वि. दोन टांकानीं-लेखण्यांनीं, व्यक्तीनीं लिहिलेलें. येथें जे दुदिले आहेत तिकडील दंगियामुळें उठोन येतील, दुटांकी-वि. दोनच टांके देऊन लाविलेला (द्रोण इ०) [दु+ त्यांची गूज मोडेल. ' -रा १.३३९. २ साशंक; चंचल. 'लटक्या टांका] दुटाळा-स्त्री. एक प्रकारचे वाद्य. 'गिडिविडिया दौडका कल्पना मनांत घालुन दोदील करावे ऐसे करणार करितात.' -रा दुटाळा। घंटा जेंगर्टे मृदंग। ' ─ऋमुरा ४०.११. 'टाळा दुटाळा १९.८५. [फा. दूदिला, दूदिल्; दु=दोन+फा. दिल्=मन] दुधट-पणवे बुरंग। '-माधवकृत रामायण, बालकांड ६१. दुटी- वि. दुटप्पी. -राको ६०. दुधड-वि. अस्पष्ट; संदिग्ध; दुटप्पी. दुर्टी-नि. दुहेरी; दुंडा; दुमडलेला. दुर्टा-पु. १ दुवंदी कागद; २ (ल.) वाईट; खराव; खंवचट; कुत्सित (मनुष्य, भाषण, वर्तन पु. (खा.) कापूस भरून केलेले पांघरण्याचे वस्त्र; दुलई; दुपद्टा. अशा रीतीने (मनुष्य, जनावर इ० छाटणें, कापणें).(सामा.) दुभंग; दृहाळ-न. दोन डार्किंग्या ज्यामध्यें असतात असे तूर, हरभरा दोन तुकडे, भाग होतील अशा तन्हेंने (तोडणें, विभागणें). इ॰ सारखें धान्य; द्विदल धान्य. [दु+डाळ] दुतफी-फी-वि १ 'मोहासी मधेंचि तोडिलें। दु:खासि दु:धडचि केलें। शोकास खंडुन

'तैसी अहंममतेचिये लवडसवडी। मार्ते न पवतीचि बापुडीं। म्हणोनि जन्ममरणाची दुथडीं। डहुळितें ठेलीं।'-क्वा ९.६२. -िक्रवि. (नदी इ॰ कांच्या) दोन्ही तीरांस व्यापन; दोन्ही थड्यांवर; कांठोकांउ; तुडुंब (भरलेली) ' नदी वाहतां दुथडी। झाल्या प्रेतांच्या हुंडा. २ (विणकाम) हातमागावर विणलेलें दुहेरी स्त. **दुट्टा**— इ०). दुधड, दुःधड—िकवि. धडापासून मस्तक वेगळें होईल दोन सरकारांच्या अंमलाखालचा (प्रदेश, प्रांत). २ दोहाती; सांडिलें। येकीकडे।'-दा ५.९.४५. [दु+धड=मस्तकहीन शरीराचा दुहेरी अमलाचें (राज्यतंत्र, सरकार). ३ दोन्ही पक्षांस, बाजूंस भाग] दुधार-धारी-वि. १ दोन धारा अस्केश (चाकू, तरवार सारखें लागू पड़णारें (भाषण इ०). 'हा दुतर्फा बोलगें बोलतो.' इ० हत्यार). २ दोन कडीं एकत्र करून, जोड़न केलेली (बांगडी ' दुतर्फा कज्जा-मोकदमा-साक्षीपुरावा. ' (दुतर्फा हैं विशेषण इ०). 'उदार मजवर दुधार आणवा पन्हेदार लेऊन चुडे । ' -पला अविकारी आहे). [दू+अर. तर्फ=बाजू] दुतर्फा-किवि. दोन्ही ४.३६. [द्+धार=कड, शस्त्राची तीक्ष्ण कड] दुधारा रोखण-सी.

(सुतारीधंदा. (कु) लांकडाच्या दोन्ही बाजू गुण्यांत असून त्यास उदा० श्रीमंती, संपत्ति, तारण्य ६०. पाण्यावरचा बुडबुडा पहाः कडेस विशिष्ट अंतरावर रेघ आखण्याचे मुताराचें हत्यार. दुधाबी- दुवारां-री-क्रिवि दुवारच्या, मध्यान्हाच्या वेळीं. भरस्या वि. (यंत्रशास्त्र) ज्या तैलयंत्रांतील (ऑईल एंजिनमधील) चारी द्विपारी-किवि. ऐन दुपारच्या उन्हाच्या वेळीं;भर दुपारीं;दुपारच्या किया दोन धावांत होतात असे (ऑईलएंजिन्): (ई) द स्ट्रोक् ऐन भरांत (अशा वेळी मुलांनी रह्न नये, बाहेर जाऊं नय म्हणून सायकल् (एंजिन). -ज्ञाको (ए) १३. [दु+धांव=पळणें] दुपट- निपंधार्थी वाक्यांत हा वाक्प्रचार योजतात). ६पारी तिपारी-स्त्री. द्विगृणित परिमाण. 'सावकारीत पशाची दुपट जाली. '-वि. किवि. दुपारच्या उन्हांत; ऐन दुपारी; बाहेर पडावयास अयोग्य द्विगुणित: मूळच्या परिमाणाइतकें, संख्येइतकें वाढलेलें (परिमाण, संख्या). [दु+पट] दुपटकरी, दुपट्टेकरी-पु. (कों.) खोताला मुलास दुपारीतिपारी बाहेर नेऊं नये ' दुपारी-स्त्री. एक फुलझाड. टरीव एनजिन्नसी साऱ्याच्या दुप्पट देणारे कळ. दुपटा-ट्रा-टे- याची फुले दुपारी उमलतात म्हणून हे नांव. दुपारीच्या पांढरी, पुन. खांद्यावरून टाकावयाचे, घ्यावयाचे दोन पाटांचें वस्त्र; उप- तांबडी, पिवळी अशा तीन जाती आहेत दुपारें-न. हिचें फूल. वास वस्न; दुपटा; शेला.दुपटी-वि.द्विगुणित; दुप्पट. दुपटे-न. दोन, नसतो. -वगु ४.२५. दुपाहर-स्थी. (काव्य) दुपार: दोनप्रहरची तीन अंगवां एका ठिकाणी शिवून पांघरण्याकरितां करितात ते वेळ. 'निपजलें अत्र तैसें। द्रपाहरीं का येरे दिवसें।'-ज्ञा १७. वस्त. दुपत्ती-स्त्री. (गंजिफांचा खेळ) सर्व खेळ संपल्यावर अखेर १५५. [दु+अहर] दुपिकी-वि. वर्षीतून दोन पिकें देणारी(जमीन). उतरणाराजवळ राहिलेली एकाच रंगाची दोन पाने. [दु+पत्ता= [दु+पीक] दुपुडी-वि. १ दोन पुडें, खातीं, खाने असलेला (डवा, पान] द्वदरी वि. १ दोन्ही शेवटांस जरीचे, रशमाचे पदर करंडा, पानपुड इ०). २ दोन्हीं तोंडें चामड्यानें मढविलेलें (चर्म-असलें (पागोटें, लगडें). २ दुहरी केलेलें (वस्र). ३ दोन तार, वाद्य). ३ दोन पुडांची, घडीची (पोळी). [दु+वूड=खाना, पाखें] तंतृ एकत्र करून वळलेली, दुहेरी करून वळलेली (दोरी, दोरा इ०). दुणूत-पु. (गो.) संतितः, मुलेबाळे. [दु+पृत] दुणेट-वि. (गो.) [दु+पदर] दुपरतणी-स्त्री. (राजा.) तात्पुरता बरा झालेल्या। दुप्पट. दुपेटा-पु. दरबार, सभा इ० ठिकाणी जातेवेळी अंगावर आजाराने, रोगाने घेतलेली उलट, माघार. 'रोग दुपरतणीस पडला.' घ्यावयाचे भारी वस्नः, दुपटाः, शेला. दुपेटा-पु. दुपटकरी पहा. [दु+परतणी=परत येणे, माघार, उलट] दुपरतण-अकि. (राजा.) दुपेर्डा- वि. दोन पेडांनी वळलेली (दोरी, दोरा). दुपोडी बरा झालेला आजार इ० कपथ्यादिकांमुळे पुन्हां परतेंगे, पूर्ववत् पोळी-स्री. दोन पुडां वी, घडीची पोळी. दुप्पट-स्री. एखाद्या होण. दुपाखी-वि. दोन पाखीं असलेलें (घर, सोपा इ०). रकमेची मूळच्या इतकीच झालेली वाढ: द्विग्रणित वृद्धि. -वि. दुपा(पे)टा-पु. (विरू.) दुपटा. दुपटा-पद्मा पहा. दुपाठी-वि. द्विगुणित दुफसाळी-वि. वर्षातून दोन पिके देणारी; दुपिकी. दोनदां वाचून किंवा ऐकून श्लोक, प्रथ इ० ज्यास पाठ म्हणतां (जमीन). [तु+फस्ट्=पीक] दुफळी-स्त्री. एकजूट फुट्रन, फुटाफूट येतो असा. [दु+पाठ=पटन] द्पाइगी-वि. (चंद्रपुरी) दुपाखी. होऊन दोन पक्ष, तट होणें, पडणें. [दू+फळी=पक्ष, तट] -वि. दुपांडीं-किवि. दोन पायांनीं. -शर. दुपानी-स्त्री. १ (गंजिफांचा दोन फळ्यांचा केलेला. दुफांटा-पु. (वृक्ष, नदी, रस्ता इ० कांस) खंळ) खंळाच्या शेवटीं जीं दोन चोर (हुकूम नसलेलीं) पाने ज्या ठिकाणीं दोन फाटे फटतात तो (वृक्ष, नदी, रस्ता इ० कांचा) राहतात तीं: दुपत्ती. २ -वि दोनच पानें फुटर्शी आहेत अशा भाग, प्रदेश; वेंचक. दुफांटी काठी-स्री. डेळकी; डेळी; बेळकी. अवस्येतील (अंकुर, पेरलेलें बीं). [दु+पान] दुपानी लता-स्री. दुफाड-स्त्री. (कों.) एखाद्या पदार्थाचे दोन विभाग, तुकडे (कों.) एक वेली; मर्यादा वेल; हिचीं पाने वकरीच्या खुराच्या होतील अशा रीतीने लांकुड, भोपळा इ० मोठे पदार्थ चिर्णे. आकाराचीं असतात. दुपायी-वि.दोन पायांचा. [दु+पाय] दुपायीं फोडणें, फाडणें इ० किया. वि.-चिह्नन, फाइन, फोइन येणें--अकि. १ (घोडा) मागील दोन पायांवर उभा राहणें. २ संतापून ज्याचे दोन तुकडे झाले आहेत असा. [दु+फाडणें] दुफांइी-जाउन भांडावयास प्रश्न होणें. दुपार-की. दिवसाच्या मध्य- वि. १ दोन फाशांनी खेळावयाचा (सोंगटयांचा विशिष्ट खेळ). भागाचा, मध्यानहाचा काल; दोनप्रहरची वेळ. [दु+प्रहर] ० उर- २ ज्याला दोन फांसे आहेत असा (दागिना). [दु+फांसा] कर्णे -काढणे -गुजरणे- घारुविणे -टारुणे -ढकलर्णे- दुफोड-ली. (एखाद्या पदार्थाचे) चिरून, फोइन दोन तुकडे रगडणें-लाटणें-दुपारचें जेवण उरक्षें, पदरांत पाडणें. •ची करण्याची किया; दुफाड -वि. चिरून, फोड्न दोन तुकडे केलेला. सोय करणें-काळजी वाहणें-रोजच्या जेवणाची व्यवस्था ' जरासंदतह्नचीं गर्वफळें। झाडिली पैती यदुपाळें। दुफोडीं कर-करणें, काळजी वाहणें. ० ची मात्रा-स्त्री. (ल.) दुपारचें जेवण. विलीं करतळें। भीममेना करवी। '-शि गु ८५३. [दु+फोडणें] (कि॰ घेणें; आत्म्याला देणें). ॰ श्री सावली-सी. क्षणभंगुर, दुवक-सी. जनावर चरावयास सोडतांना त्याचे दोन पाय

अशा मध्यान्हसमयीं किंवा त्याच्या अलीकडेपलीकडे. 'लहान थोडिया काळांत नाश पावणाऱ्या गोष्टीबहल योजावयाचा वाकप्रचार. बांधणें, कळवा. (कि॰ घालेंगे). दुवक-सी. (इटीदांडुचा खेळ) विटीवर दुसऱ्यांदा टोला मारण्याचा प्रकार दुखक**णै**-उकि. १ संदिग्धता; अनिश्चितपणा; वानवा. २ (एखाद्या गोष्टीचें) द्विविध, (जनावर चरावयास सोडतांना त्याला) दुवक घालेंग, कळवा अनिश्चित, संदिग्ध स्वरूप. [दु+भरंवसा] दुभं(भां)ग-वि. देगें. २ बुक्रलगें; खुवलगें; बडविणें. [दुवक] दुवकी-की. मध्यें कांहीं अडथळा आल्यानें, वस्तु आडवी आल्यानें, मध्यां-दुपकी पहा. दुवंदी-सी. १ घोडयाच्या पढच्या दोन पायांस तुन गेलेल्या रेवेने दुभागला गेलेला. 'मध्ये बेट पडल्याने नदीचा करितात ती नालबंदी. २ प्रत्येक घडींत दोन वरख अशा दुमङ्गन प्रवाह दुभांग झाला आहे. '[दु+भंग-भांग] दुभाग-वि. दोन भाग दोन घड्या घातळेला देशी सबंध अथवा अर्था कागद. [दु+वंद] झालेला; दोन तुकडे करून विभागलेला. [दु+भाग=तुकडा] दुवंधा-धी-वि. दोन रंगांच कांठ असलेलें; गंगाजमनी (लुगडें इ०) दुभागणी-स्त्री. दोन भाग करण्याची, दुभागण्याची किया. ' दुवंधा क्षीरोदर्की। वाणे परी अनेर्की । दिसती तरी तितुर्की। **दुभागणे**-उक्रि. दोन भाग करणे, होणे. [दु+भाग=तुकडा, सुतें आथी। '-अमृ ७.१४७. दुवाजू -िकवि. दोन्ही बाजूंस,बाजूं- हिस्सा] दुभांगणें-अकि. दुभंग करण, होण. मधून रेपा, रस्ता कड्न. 'स्वारी निघाली म्हणजे दुबाजू सलाम होतात. ' [दु+वाजू= इ० पृड्न दोन भागांत विभागणें. जसें-होडीनें पाणी, पायवाटेनें दिशा.] दुबार-बारां-किवि. दोनदां; दोन वेळां. [फा. दूबार्; होतांतील पीक इ० [दु+भांग] दुभाव-पु. १ (विक्त.) दुजा-सं. द्विवारम्] दुवारी-वि. १ ज्यास वर्षातून थोन वेळां फळे, भाव; दुजाभाव पहा २ (गो.) शंका; संशय. [दु+भाव=हेतु] फुलें इ० कांचा बहार येतो असा (वृक्ष इ०). २ दोन बार, आवाज दुभावचें-अकि. (गो.) संशय घेणें; शंका येणें, काढणें, वाढणें. व्हावयाजोगी दारू ज्यांत भरली आहे असा (फटाका, बंदक इ०). [दुभाव] दुभावी-वि. (गो.) दुजा भावाने वागणारा; संशयी. ३ दोन पर्टी एकत्र जोडून केलेला दुपेटा (भारी किमतीच्या दिभाव] दुभावीक-वि. (गो.) दुजाभाव उत्पन्न करणारा. [दुभाव] दुपेटबालाच हें विशेषण लावितात. -शास्त्रीकां). [दु+बार] दुभाषी-ध्या-वि. दोन भाषा जाणणाराः (यावरून) उभयतां दुबाशी-ति. दुभाषी पहा. -स्त्रिपु. दुबाही-क्रिवि. दोन्ही व्यवहार करणाऱ्यांस एकमेकांची भाषा समजत नसल्यास त्या बाजुंनीं. 'दांतही आन होती। परि अपाडें सानेजर्ता। जैसी दोघांची भाषा अवगत असलेला त्यांचा मध्यस्थी. हा एकाच्या एका दुबाही बैसे पांती । हिरेयांची । ' –ज्ञा ६.२६३. [दु+वाही=बाजू] भाषेतील भाषणाचे दुसऱ्या भाषेत भाषांतर करून दुसऱ्यास सांगतो. दुबाळकें-न. दुबेळकें पहा दुबे-वि. १ ब्राह्मणांतील एक आड- (ई.) इंटर्प्रिटर् [दु+भाषा] दुभास-पु. १ (एखाद्या गोष्टीचा, नांव. २ दोन वदांत पारंगत असलेला; द्विवेदी [सं. द्विवेदी] वस्तुचा होणारा) द्विविध भास, प्रह, ज्ञान. २ (ल.) गैर समजूत; द्वेरजी-वि. १ कांहीं विशिष्ट कारणामुळे केव्हां केव्हां रकमांचे उलट समजूत; चुकीचा प्रह. [दु+भास=दिसणे; ज्ञान होणें] दुबार जमाखर्च करावे लागतात व पक्रया हिशेबांत त्या जमा दुभा(भे)ळकें-न. दुबेळकें पहा. दुभेदी-वि. दुटप्पी. [दु+भेद] खर्चाचा दुबारपणा घालवून एकवेरजीच्या रीतीनेंच तो पका हिशेब दुमात्राकाना-कौ-नस्त्री. १ 'कौ 'हैं अक्षर लिहितांना, लिहा-आकारितात असा जमाखर्च लिहिण्याचा विवक्षित प्रकार, तिद्व वियास शिकतांना लहान मुरे उच्चारतात ते की च्या वर्णनाचे शिष्ट कागद इ०; जमाखर्व, हिशेव, लिहिण, कीर्द, कारकून इ० शब्द. २ (ल.) (सांकेतिक.) दोन्ही-एका खांचावरून वाहिलेले शब्दापूर्वी उपयोग. जसे:- दुबेरजी-जमाखरी-हिशेब इ० २ दुस- व खांद्याच्या पुटें व मागे खेंबणारें ओझें; दुमोटलें. ३ -वि. -याच्या तर्फें, दुस-याकरितां रक्कम घेऊन ती जमेला नोंदून त्याला ज्याने दुमोटले खांचावर घेतले आहे असा (मनुष्य). [दु+मात्रा+ पाठिवतात आणि त्याच्याकडून ती रक्कम पावल्याचे व जमाख- काना+कौ] दुमारा-रें-पुन. १ सैन्य इ०कावर तोफा इ० कांनी र्चीत जमेकडे नोंदल्याचें कळल्यावर खर्चाकडे लिहितात त्या एकाच वेळी दोन दिशांनी होणारा मारा. २ (ल.) भाषणादिकांत प्रकारानें लिहिलेली (रक्कम इ०). [दु+बेरीज] दुवेळकें-न. दोन्ही बाजुनीं पडणारा पेंच; कचाटी; कोडें, कातर; चिमटा. झाडाच्या दोन खांद्या जेथे फुटतात तेथील (झाडाचा) मधला [दु+मारा] दुमारी-च्या-वि. १ दोन प्रकारांनीं, दिशांनीं मारा, चिमटचासारखा भाग; शेवटाला दोन फांट असलेली काठी. आघात करणारें (शस्त्र इ०). २ दोन बार करणारी, दोनदां उडणारी दुबैली-वि. जीस दोन बैल लागतात अशी (गाडी, काम इ॰) | (वंद्दक). [दु+मारा] दुमाळी-वि. पाकळ्यांची दोन वर्तुलें ज्यांत [दु+बैल] दुबोटी गंध-न. (कपाळास) दोन बोटांनी लाव- आहेत असे (फुल). [दु+माळ=पाकळगांचीओळ, वर्तुळ] लेलें गंध. [दु+बोट+गंध] दुबोच्या-वि. १ चंचल वृत्तीचा; दुनुर्खा-पु गोल हातोडा; खोलण्या पहा. [दु+छुख] दुनुतवज-अस्थिर बुद्धीचा; ज्याचे मन हेलकावे खातें, गुटमळतें असा; पु. दुरोख; दुटप्पी वर्तन. 'ये विषयीं दु-मृतवजे करितात.' -पया धरसोड करणारा. २ प्रसंग पाहून वागणारा; रागरंग पाहून वर्तन १२३. [तु+अर. मुतवज्जिह्] दुमोट-मोटर्छा-मोटर्छ-जीन. करणारा. [दु+बोलणे] दुभरवसा, दुभरोसा-प. (एखाद्या खाद्यावर घेण्याच्या सोयीचे, दोन मोटा एकत्र बांधून करितात तें

गोष्टीविषयींचे) होय अथवा नाहीं असे दोन भरंबसे असणें, ओझें. ' [दु+मोट, मोटली, मोटलें] दुमोळी-वि. दोन पाखीं असलेलें (छप्पर); दुपाखी छप्पर असलेलें (घर). [दु+मोळ= दाखविण्यासाठीं त्याखालीं मारलेली ⋃ -- अशी आडवी रेघ. घराचें छप्पर.] दुरकानी रेघ-ओळ-सी. पत्र इ० लिहितांना (कि॰ मारणें; ओढणें; करणें). दुरुंगी पेंच-पु. कुस्तींतील एक कागदास चार सारखे सळ, रकाने पाइन दोहों बाजूंचे दोन सळ पेंच. दुळडी-स्त्री. स्त्रियांच्या गळ्यांत घालण्याचा दोन सरांचा समासादाखल सोइन मधल्या दोन रकान्यांत ज्यास पत्र लिहावयाचे एक दागिना. 'ताईत सांखळी गळाची दुलडी। बाजुबंद जोडी त्याचे नांव इ० लिहिण्याकरितां काढलेली रेघ. [तु+रकाना हातसर।'-तुगा २९५९. 'पेटगांचे येकदाणें, तदुपरि दुलडी ओळ, रेघो दर्गी-की, प्रतिपक्षाची सई होण्यापूर्वी एका पक्षाच्या कंठवेशीं तयेच्या।' -सारुह ६.२३. [दु+लड=सर] दुलंड-पक्क्या व कच्च्या दोन्ही रंगांच्या सोंगटवा घरांत गेल्या म्हणजे वि. दोन्ही पक्षांशीं विश्वासवात, बेइमानी करणारा. दुलंडी-हा डाव होतो. दुरंगी-वि. दोहों बाजूंस दोन निरनिराळे रंग दी-प (कों.) एका गांवांत राहून दुसऱ्या गांवीं होती करणारा असलेला दिलेला (पदार्थ, वस्त्र इ०). [द्र+रंग] द्ररहतां- मनुष्य. दुलांकुडपण-न. एकमेकांवर घासलीं जाणारी दोन किवि. रस्त्याच्या दोन्ही बाजूंनीं; रस्त्याच्या दोन्ही बाजू व्यापून लांकडें तीं समुच्चयानें. ' दुलांकुडपण सांडिलें। आणि आगीपणें दुतर्फा ओळीनें. ' चालेति दासीगण हे दुरस्ता । '-सारह ८ ४३. मांडिलें। तैंचि आगी जालें । इंधन कीं । '-अमृ ७.३२. दुलाचा, -पाब ५१. 'दुरस्ता झार्डे लाविलीं आहेत.' [दु+रस्ता] दुला(ली)च्या, दुलंच्या-स्नीअन. दुगाण्या; जनावराच्या दुरा-वि. १ संख्येन, परिमाणाने दुप्पट, दुहेरी केलेला; दुमड- मागच्या लाथा; दुमच्या (कि॰ झाडणें). दुलावा-वी-व्या-वि. लेला. दुरी-स्री. दोन चिन्हें, टिंवें असलेला पत्ता; दुव्वा. 'एक इकडची गोष्ट तिकडे व तिकडची इकडे सांग्रन कज्जा लावण्याचा दुरी काढून ठेवून तिघे पानलागी खेळूं लागले. '-सुदे २६. ज्याचा स्वभाव आहे असा, कळलाव्या; आगलाव्या. [दु+लावर्णे] दुरूक-पु. १ फांशावरील दोन टिवें. -मोल. २ दोन पर्गे दुल्ला ड-की. स्त्रियांचें एक दोन पदरी कंटमूवण. '३३ दुलडी चालून तिसऱ्या पर्गी सोंगटी बसायाजोगा डाव.-शास्त्री. दुरूक, मोत्यांची. ' -वाडसभा १.५७. दुलडी पहा. दुरूलडी-वि. दोन दुरोख-स्त्री-वि. १ दोन दिशांनां रोख असणारा; दोन दिशा पदरी; दोन सर अस छेठें.दुवक्त-वक्तां-वखतां-क्रिवि.१ सकाळीं दाखिवणारा. २ (ल.) दोन डगरींवर द्वात ठेवणारा; दोन्ही व संध्याकाळीं अज्ञा वेळीं. २ (सामा.) दोनदां; दोन वेळां. बाजूंस लाग लावणारा; दुलग; दुटप्पी. 'इकडील मातवरांचीं लक्ष्यें 'नित्य घरीं दुवख्ता पाणी भरावें, मग जे होणार तें होतच आहे.' दुरोख झार्टी आहेत. ' -मदना १.३१ ३ रंगाची वेलबुटी इ० -रा ८.२०१. ' संमेलन सकाळ व दुपार असे दुवक्त भरलें होतें. ' बळांचा खेळ). घोडा इ० मोहोऱ्याचा प्रतिपक्षीयांच्या वजीर केलेला (तांदूळ). [दु+वार≕वेळ] दुवारें−न. (राजा.) एक-न सोसे '-ख १२१२. [दु+रोंख+शह] दुरो-स्री. (कु.) दुसरी म्हणून त्यांना पुन्हां कांडतात ती किया. [दुवार] दुवाळ-स्री.

ज्याच्या दोन्ही बाजूंस, अंगास उठली आहे असे छापील (बस्र इ०). —केसरी १४.६.३०. पृ. ३. [सं. दुः, फा. द्-वक्त्] दुवार णे— [दु+रोख=टप्पा, दिशा] दुरुक्तदाह, दुरोखदाह-,(बुद्धि- उक्ति. दुसारणे पहा. दुवारा—वि. दोनदां सडलेला, कांड्स स्वच्छ इ॰ मोहोऱ्यावर उडी पडायाजोगा राजास दिलेला शह. 'दुरूक शह वार कांडलेल्या साळी पाखडल्यानंतर तांदळ अधिक स्वच्छ व्हावे नांगरणी. 'आजुबाजुच्या गांवांतील शेतांतून उमज, दुरो होऊन (विणकाम) एकसंध विणलेले दोन पंचे; दोन पंचांचें कापड; वातिळ, तास काढणं चाललं आहे? –सह्याद्रीच्या पायथ्याशीं ११८ चवाळें पहा. दुवाळणं-अकि. (कु.) एकदां सांगितलेली हकीगत दुरोखी-वि. दुरोंख पहा. दुरोजा-प. दोन दिवसांचा खर्च. पुन्हां सांगताना किंचित् फेरबदल करून सांगणें. [दु-वेळ] दुवेत-न. ' चाळीस पन्नास हजारांचे जवाहीर व कापड याणें फौजेस दुरोजा १ (गाय, म्हैस इ० जनावरांची) दुसरी प्रसृति. २ (गाय, म्हैस पुरणार नाहीं. '-रा १२.९०. [दु+रोज=दिवस] दु-हा-वि. इ० जनावरांस) दुसऱ्या प्रसृतीच्या वेळी झालेले वासकः; पारङ्कः दुप्पट; दुहेरी.-तुगा. दुलग-वि. १ दुरोख; दुटप्पी; दोन्ही ३ (ल.) (संतापार्ने म्हणतात) खोडसाळ व द्वाड मूल. [दु+वेत= पक्षांकडे संबंध टेवणारा. 'संभाजी राजे यांचे लक्षी राहिले व विणें; प्रसृति] दुवेत-वेती-वि दोनदां व्यालेली (गाय, म्हैस दुलग आहे ऐसे पाहून दूर करून...'-मराचिथोशा ३२. २ दुलंगी इ०). [दु+वेत] दुवेळां-वेळीं-किवि. दोन वेळां; सकाळीं (रेघ) पहा. [दु+लग=संबंध] दुलंगी-स्त्री. घोडयाच्या खोगिरावर व संध्याकाळीं; दुवस्तां. [दु-वळ] दुवोत्रा, दुहोत्रा-वि. दुहो-सामान भरावयासाठीं घातलेली पिशवी, पडशी. [दु+अलंग]दुलंगी— तरा पहा. दुव्वा—पु. गंजिफांतील, पत्त्यांतील दोन ठिपक्यांचे पान. वि. १ वरचेवर रंग पालटणारा; लबाड; दुटप्पी; खोटा. प्राणसखा दुशाख-स्त्री. हंडयांतील दिवे, मेणबत्त्या लावतां येण्यासाठीं म्हणे नार दुलगी। बहु युक्तीने भोगून पलंगीं। '-पला४ .१७. २ एका टोंकास दोन-तीन वांकडी लोखंडी शिंगें लावलेली काठी. कळठाव्या; कज्जेदलाल; आगलाव्या. [दोन+अलंग=ओळ] प्रसंगविशेषीं मशालीसारखाहि हिचा उपयोग होतो. [दु+शास्ता= • ओळ-रेघ-सि. (जमासर्वात) जमासर्वे पुरा झाला असे फांदी, फांटा] दुशाल-दुशाला-सीपु. दुहेरी शाल, शालजोडी. जी पहुडावी ओद्धनि तलम दुशाला। ' -विक ५२. [गु. दुशाल] पाहिजेत. ' -शे ३.५. -ट्याचे पाक-न. मागर्ले पीक. दुशिडी(महागिरी)-पु. दुकाठी, दोन डोलकाठ्यांचें, शिडीचें गल- दुहस (ज)बी, दुहर श-वि. १ दोन कान, दोन डोळे इ० बत. दुशि(शी)कडे-किवि. १ दोन्ही बाजूंस, अंगांस. २ दोन्ही सर्व मुखावयव दिसायाजोगे व भित इ०काकडे पृष्टदेश (मागील दिशांनां. दुर्शिगी-वि. (गो.) दोन शिंगे असलेलें (जनावर बाजू) असलेलें भित इ०कावर काढलेलें (चित्र): दुवश्मी अर्थ १ इ०). [उ-शिंग] दुशोला-पु. जोड शामदान. 'मोमबत्तीचे पहा. याच्या उलट एकचन्मी, एक डोळी इ० २ जें दोन्हीकडे दुशोला, येक्शोला याप्रमाणे जिन्नम ... ' –रा ७.१५६. [दु+ लागू पडतें असे (वाक्य, शब्द इ०). ३ जें एका रूपांत थोडासा अर. शुअला=ज्योत] दुसड-स्त्री. (राजा.) तांदूळ स्वच्छ फेरबदल करून दुसऱ्या रूपात सहज दाखवितां येईल असे (चित्र, व्हावे म्हणून ते दुसऱ्यांदा कांडण्याची, सडण्याची किया. [दु+ सडणें=कांडणें] दुसड-डा-डी- वि. १ दोनदा कांड्रन स्वच्छ, निर्मेळ केलेले (तांदूळ). २ (वर्षांतून) जिच्यांतून दोन वेळां पीक काढलें जातें अशी (जमीन); वर्षाचें पहिलें पीक काढल्या-नंतर त्याच जिराईत जिमनीत त्याच वर्षी काढलेलें (द्रारे पीक इ॰ दुसोटा पहा). दुसडी-वि. दोनच आचळ जिला आहेत अशी वि. (महस्रांव.) महस्रांवाच्या वगली उडीचा एक प्रकार. (बक्री ६०). [द्+भड=स्तन, आचळ] दुसद-स्त्री. (प्रां.) (सामा.) (एखार्दे काम इ॰काची) पुन्हां केलेली आवृत्ति; दुसारणी. [दु+ वगलीप्रमाण न लावतां मल्लखायाच्या पुढच्या अंगास लावावा. सड्गें] **दुःसरणी** –िकिवि. पुनः; दुसऱ्यांदा; दुसऱ्याने. **दुसरणी,** नंतर वगलीप्रमाणे अंग उडवून मळखांवास पाय लावून साध्या दुसरण-दुसारणी, दुसारणे पहा. दुसर द-स्त्री. दोन सरहदी. वगलीप्रमाणे पकड बांधावी व हात सोइन उठावें. नेतर पुनः दुसरा-पु. दोन सरांचा, दुपदरी हार. 'हा निळ्यांचा दुसरा। त्याचप्रमाणे दोन हाताची बगल करीत जावें म्हणजं ही उडी या बुद्धी हातु घातला विखारा । कां रत्नें म्हणोनि गारा । वेंची होते. -व्यायाम-मे १९२३. [दु+हात+वगली] दुहार-स्री. जेंवि । '-ज्ञा ९.१४८. [दु+सर] दुसा-वि.) खालच्या दाढा (प्रां.) १ दुसारणी; दुसारण्याची किया. २ दोन ठिकाणी आणि दोन दांत आलेला (बैल). दुसांजां -िकवि. (राजा.) असलेला, चालविलेला (रोजगार, व्यवहार, शेती इ॰). [दसार] जेवणाच्या दोन्ही वेळी; सेकाळी व संव्याकाळी; दुवेळां. [दु+ दुः।रणी-स्त्री. आवृत्ति; पुनः तेच काम करणें; दुसारणी. दुहा-सांज] दुसाउ-डा-डी-वि. दोनदां कांड्न स्वच्छ केलेला र्गेग-(वित्र.) दुसारणे पहा. दुहांशी-वि. दोन्ही बार्जुना, (तांद्ळ); दुसड पहा. दुसार-अ. सोंगटयांच्या खळांतील एक कडांना नक्षीदार किनार, हांशे लावलेली (शाल इ॰); याच्या पारिभाषिक शब्द. (कि॰ उठणे; निजणें; जाणें). दुसारणी- उलट चौहाशी. (दु+हाशिया=काठ, किनार] दुहाळ-स्री. स्त्री. (कों.) एकवार नांगरलेली जमीन दुस-यांदा नांगरण्याची (कों.) एकसंघि विगलेली दोन पंचांची जोडी, दुवाळ पहा. किया; दुसरण्याची किया. [दुसारणें] दुसारणी-किवि. पुन्हा; दुिरी, दुहेरा-रा-वि. १ दुपदरी (वस्र इ०). २ दुप्पट; दुस-यांदा; दुसरणी (- किवि.) पहा. दुसार्गें - अकि. (कों.) द्विगुणित (काम, श्रम ६०). ३ दोहोंनी बनलेलें. दुहेरी इष्ट-कोंबडचानें पहांटस दुस-यांदा आरवणे. दुसार्णे-उिक. (एखादी राशि-राशिक-पुन. (गणित.) ज्यांत अज्ञात, अन्यक्त संख्या गोष्ट) दुस-यांदा कियेचा विषय करणें; तीच गोष्ट पुनः करणें. जर्से:-शेत पुन्हा नांगरणें, पुस्तक पुन्हा वाचणे इ० दुसाला-ली-वि. दोन वर्षाचा; चालू व गतसालाचा. 'दुसाला-वसूल-दिशेब-उत्पन्न इ॰ ' (हें विशेषण लिंगवचनांनी अविकृत राहतें) चौकट-स्त्री. बाह्यांनी दोन चौकटी जोड्न केलेली चौकट; जोड 'परगणे पाटोर्दे येथील हिरोब सन संमान दुसाला दप्तरी विल्हें चौकट. दुहिरी डागिना-प. दोन अवयव असलेला डागिना. लावला नव्हता- '-वाडवावा २.८५. 'या गांवची वहिवाट दुहिरी पा(का)सोळाचा-वि. शरीरानें जाडाजुडा असलेला; ह्रढ) नुकतेंच काहून घेतलेल्या पिकाच्या जमीनींतून लागलीच पुनः (मनुष्य). दुहिरी पाहरा-पु. दोन शिपाई मिळ्न असलेला, शको. ४. ३३

'शांख रंगलाल वर पिवळी दुशाल. '-पला ४.४२. 'मृदुश्च्येवर पिकाची पेरणी. ' दुसवट्याच्या पेरणी करतां जिमनी वजविल्या आकृति आंकडा, ६०) जर्से:-थोडासा फेरवदल केल्यास तीन या आंकडयाचा चार हा आंकडा व नऊ या आंकडयाचा सहाचा आंकडा बनतो त्याप्रमाणें. ४ दोन कामीं योजतां येणारा; दोन कामीं उपयोगी पडणारा (चाकर, घोडा, अनावर, जिन्नस इ०). [दु+अर. हस्व्] ॰ मत-न. वैकल्पिक मत. दुहाता बगली-मल्रखांबाच्या बाजूचा हात वगलीप्रमाणे वांधून, दुसरा हात दोन किंवा दोनदां घ्याच्या लागतात तें इष्टराशिक. [दुहेरी+इष्ट+ राशि] दुहिरी उच्चाल क-पु. कात्री, आडिकत्ता. चिमटा, सांडस इ०सारखी जोडतरफ (इं.) डबल् लिव्हर्. -यंस्थि ६६. दुहिरी दुसाला आम्ही केली. ' [दु+साल≔वर्ष] दुसोटा−पु. (देशांत लहुः, गुबगुबीतः मजबूत बांध्याचाः; दुहेरी हाडाचा, अंगकाटीचा घेतलेल पीक. दुसड पहा. 'दुसोटयाचा-हरभरा-गहूं-जमीन-शेत- दोन शिपायांचा पाहरा, चेकी; जोड पाहरा. दुहिरी चहिचाट-वावर. -टथाची-दुसवट्याची पेरणी-की. दुसोटयाची वहां-की. (जमाखर्चात) दुहेरी जमाखर्च. दुहिरी सरकत- जोड फांमळीचाः चांगल्या अंगावांध्याचा, हाडपेराचा. दुईा-स्त्री. द्वेतः यादवीः दुईः वेकीः दुंदः भांडण. दुहेरा-वि. दुहिरी. दुहेरी-वि. १ दुपदरी. २ दोन प्रकारचा. ०तारे-पुअव. एकाच केंद्राभोंवतीं किंवा एकमेकाभांवतीं फिरणारे दोन तारे: (इ.) बाय-नी स्टार्स. ०तारायंत्र-न. तारच्या दोन्ही टोंकांला एकाच वेळीं संदेश देणारें तारायंत्र. ॰ पाट-पू. (पत्त्यांच्या खेळांत खेळ) इस्पिक राणी-चौकट गुलाम किंवा किलवर राणी-बदाम गुलाम या प्रकारचे दोन जाड (दोन विक्षिके). व्यक्तीभवन-न. प्रकाशिकरणाची भिन्न पदार्थोत्न जातांना दोन वळा होणारी मार्गच्यति. (इं.) डबल रिफॅक्शन. •शह-पु. (बुद्धिबळांचा खेळ) बुद्धिवळांच्या खेळांत एखाद्या मोहऱ्याच्या पगांत असलेलें आपलेंच दुमरें मोहरें खंळून दोन्ही मोहऱ्यांचा प्रतिपक्षीय राजा-वर एरदम केलेला मारा. दुहोतरा, दुहोत्रा-५. दरमहा दरशैंकडा दोन टके व्याजाचा दर.

दु-अ. अभाव, निकृष्टपणा, दुष्टपणा इ०कांचे वाचक दुरू उप सर्गाबद्दल समासांत यो जावयाचे मराटी रूप. जर्से:-दुकाळ=दुष्काळ; वाईट काळ; दुवळा=बलहीन; दुवैळ. [सं. दुर्; दुः, दुस्; प्रा. दु] दुआळ गें—उक्ति. (महानु.) दुखविणें; पिटणें; पीडा देणें. ' तंवं हडपिनी वारिकी दुआळिलीं।' –िशशु ५५८. [दुआळी] दुआळी-स्री. पीडा, क्रेश; दुर्बुद्धि; पीडा करण्याची बुद्धि. -मनको. [डु=वाईट+आळी हेतु, इच्छा ?] दुएत-स्री. दुवेत;

स्रो. (गिगत) दुदिरी सरकत वांटणी. दुहिरी हाडाचा-वि. महत्त्व वाढतें तर दुकाळांत माळवाला महत्त्व येतें. २ (कर.) दुकाळांत खाहें आणि भांडणांत काढलें. दु:काळ-पु. (महानु.) दुकाळ. 'दारूणसंसारुदु:काळीं । जेर्णे परमानंदाची रांकधनी केली ।' -शिशु ५. दुकाळणे-अकि. महाग, दुर्लभ, दुर्भिळ होणे. [दुकाळ] दुकाळचा-वि. दुष्काळप्रस्त; दुकाळाने पीडित झालेला. ' त्यांस असे जहालें कीं, दुकाळियास मिष्टात्र मिळतें तमें जहालें.' –भाव १८. [दुकाळ]

दुःख-न. १ दुःसह, अनिष्ट अनुभव; पीडा; हेरा; यातना; वेदना. 'जी वेदना आपल्याला प्रतिकूल तें दु:ख. ' –गीर ९६. २ अडचणः त्रासः कष्टः रोगः त्रासदायक गोष्ट. ३ उपदंशः गरमी. ४ खेद; शोक; पथात्ताप. ५ (गो.) अश्र; आंसु. [सं.] (वाप्र.) •घोट्यें-दुःख करणें; शोक करणें. 'वोलता असे दुःख घोटिती। '-कीर्तन १.२७. ०पाहन डाग देंगें-१ दुःखाचे बीज शोधून तेवढवाच जागी इलाज करेंगे. २ ज्या मानाने अपराध असल त्याच मानाने शिक्षा करणे. •मानण-(एखाद्या गोधी-बहरः) वाईट वाटर्गः; विषाद, खेद मानगः; शोक कर्णे. •वेशीस बांधणे-(गांवच्या वंशीला बांधलेली वस्तु सर्वीस दिसते या वरून) (आपलें) दुःख, अडचण सर्वीना कळविण; आपलें संकट, त्रासः, पीडा लोकांमञ्ये जाहीर करणे. दुःखाचा वांटा उच-लर्ण-(एखायाच्या) दुःखांत वांटकरी होणे. दुःखावर डाग-डागण्या देंगे, फासण्या घालणे-टाकणे-देववशात् दुःख पावलेल्या मनुष्यास मभभेदक भाषणाने आणखी दुःख दंणे; जखमे-गर्भपात होणें; दुपावणें; नासवणें; (प्र.) दुवेत पहा. दुकळ-पु. वर मीठ घालणें, चोळणें. दुःखाचा प्राणी-पु ज्याला जन्मभर १ दुकाळ; दुष्काळ; महागाई; महर्गता. २ (सामा.) (एखाद्या संकटे व दुःखें सोसावीं लागलीं असा मनुष्य; ज्यावर एकामागून पदार्थाची) अतिशय दुर्लभता व्हावयाजोगं स्वल्पत्वः उणीवः एक दुर्दैवाचे घाले आले असा मनुष्यः जन्मांतिह सुखाचे वारे न कमीपणाः अभावः ' क्षेत्रणांत लांकडास दुकळ नाहीं. ' दुकाळ मिळालेला मनुष्यः याच्या उलट ऐश्वर्याचा प्राणीः दुःखाचा पहा. [सं. दुस्+काळ; प्रा. दुकाळ] मह० दुकळांत तरावा महिना. वांटा-पु. कपार्ळी, वांटवास आलेलें दु:ख, भोग; खडतर दुर्भाग्य. दुकळणे, दुकळावणे-अफि. (कि.) (निदायी) (दुष्काळ (कि॰ उचलेण; घेण; सोसण; भोगणे). दुःखाचा वांटली-इ॰ कांमुळें मनुष्य इ॰ कानीं) अन्नाविषयीं हापापों; लोलुप विभागी-वि. (प्रत्यक्ष, सहानुभूतीनें एखायाच्या) दु:खांचा होणें; वुसुक्षित होणें (अधाशाप्रमाणें खाणारास किंवा घरीं यथेच्छ वाटेकरी झालेला; समर्:खी. दुः**खें पार्वे**-किवि. अतिशय कष्ट खावयास असुनिह घरोघर जेवणास जाणारास उद्देशून निंदार्थी व त्रास सोसुन; मोठ्या प्रयासानें. सामाशब्द- •कारक-वि. प्रयोगांत उपयोग). 'नाहीं दुकळलों अन्ना। परि या मान जना- जियापासून दुःख होतें असें; दुःखदः, दुःखदायक. [दुःख+सं. र्दना । ' –तुगा १०४८. ' असले वाईट आंबे खावयास मी केवळ |कारक=करणारें] **्दाटणी**−स्त्री. १ एका मागून एक दुःखें कोस-दुकळावलों नाहीं. ' [दुकळ] -ळाचा पाया-पु. १ दुष्काळाचे ळेण; दु:खपरंपरा. २ दु:खाकुलता; दु:खाची वाढ, आधिक्य. पूर्वचिन्ह. २ (व्यापक) नाशाचें, दारि**द्याचें** पूर्वलक्षण. दुकळा- [दुःख+दाटणें] **्दायक**-वि. (दुसऱ्यास) दुःख देण्याचा यि. (गो.) दुष्काळांतळा; दरिद्रीपणार्ने वागणारा. [दुकळ] ज्याचा स्वभाव आहे असा. [दु:ख+सं. दायक=देणारें] •परि-दुकाळ-पु. १ महागाई; दुष्काळ. २ (सामा.) (एखाद्या | णामी-पर्यवसाधी-वि. ज्याचा शेवट दु:खकारक, शोककारक वस्तुची, पदार्थाची) दुर्लभता; अभाव; टंबाई; उणीव. दुकळ झाला आहे असे (नाटक, गोष्ट इ०). (ई.) ट्रॅजिक. याच्या उलट दोन्ही अर्थी पहा. [सं. दुष्काल; प्रा. दुकाल] महः १ दुकाली आनंदपर्यवसायी; (ई.) कॉमिक्. 'ही गोष्ट दु:खपरिणामी आहे.' माळी सकाळीं साळी=सुकाळाच्या वेळीं साळवाच्या धंयाचें -पाव्ह. प्रस्तावना पृ. १. [दु:ख-परिणामी, पर्यवसायी=परिणत

होणारं अंत पावणारें] • प्रद्-िव. दुःखदायक. [दुःख+सं. प्र+दा= देग]

दुकर-स्त्री. (गो.) डुकरीण.

दुकान---न. १ विकीसाठीं ते ते पदार्थ मांइन बसण्यासाठी केलेलें घर, जागा; विकीची जागा; मांडामांड. २ सोनार, लोहार, कांसार इ॰ कांचें ते ते पदार्थ घडण्याठीं केलेलें घर, कारखाना. ३ ( ) वि हण्यासाठी मांइन टेवलेल्या पदार्थीचा समुदाय. ४ लोहार, सोनार, कांसार इ०कांची उपकरणसामग्री. 'मी दुकान आटोपून येतों. ' ' तुम्ही गोफ करविणार असलां तर मी दुकान घेऊ येतों.' ५ कांहीं एक व्यवहारार्थ अनेक पदार्थाचा पडलेला,मांडलेला पसारा. 'तुम्ही पोथ्यांचें दुकान मात्र मांडून टेविता, शास्त्रार्थ व हींच ठरत नाहीं. ' ६ (गो.) दाह्नचा पिठा; गुत्ता. ७ वस्तूंचें मांडलेलें प्रदर्शनः, बाजार. [३ रः; दुक्कान् ः फा. दुकानः म. दुखण-राभाः (वाप्र.) **ेघालणे-स्थापणे-रचेंग-मांड**णे-१ (अक्षरशः) पदार्थीच्या विकीसाठीं मांडामांड करणें २ (ल.) (एखाद्या स्त्रीनें) प्रसिद्धपणें द्रव्य घेऊन व्यभिचार करूं लागणें; कसविणीचा धंदा करूं लागणें; अनाचारानें वागणें. • पसर्ण-पसारा मांडणें. 'रे! काय दवामिपुँढ पसरूनि दुकान कानन रहातें। ' -मोउद्योग १३.१०८. मोडणें-दुकान बंद करणें; धंदा, व्यापार इ० वार न निवृत्त होणे. • वाढणें-(एखाद्याची) गि-हाईकी वाढणें; धंदा, व्यापार भरभराटीस येणे. सामाशब्द- •कार-पु. (गो.) दाल विकणारा. द्वार-पु. दुकानाचा मालकः; दुकान चालविणारा माण्यः; वाणी. ॰दारी-स्त्री. दुकानदाराचे काम, धंदा, व्यापार-धंदा. [फा. दुकान्दारी] ॰ दारी फैलाविण-(गोसावी, वेश्या इ॰ कांनीं) लबाडयांचें जाळें पसरणें; अनेकांवर पाश टाकणें. ०पट्टी-स्त्री. दुकानावरील, व्यापारावरील सरकारी कर. ०सरकत - स्त्री. दुकानांतील भागीदारी. [सरकत=भागीदारी] ०सरकती-वि. दुकानांतील भागीदार.

दुकार---पु. (ल.) एक आणा.

दुकूल-पु. १ रेशमी वल. २ उंची वल्ल. 'बळ पूजिलें कर्से हो बहुमूल दुकूल रत्नहारांनीं.'-मोआदि ३२.८.[सं.]

दुकोर--पु. (गो.) डुकर. [डुकर]

दुक्खा(क्खे)रा—वि. उपदंशानें, गरमीनें पीडित झालेला. [दुख]

दुख-न. (कॉ.) अथु. 'सकळाचे रुदन येकवटले। दुखाचे लोळ मिसळले।' -िखपु २.५०.३८. दुःख पहा. [सं. दुःख; गो. दुःख; दुक] दुखां गाळप-(गो.) आंसवें गाळणें; अथु टाळणें.

दुखण।ईत, दुम्दण।रू—वि. आजारी; रोग।ने पीडलेला; [दु:ख] बीमार; बेजार. [दुखणें]

दुख गे—प. शारीरिक व्यथा; विकृति; अस्वस्थता; आजारं व्याधिः पीडा; रोग. 'ज्या दिवशीं हरिचरितश्रवण नसे त्यांत मज दहा दुखणीं।'—मोकृष्ण ८३.१३. [सं दुःखनः प्रा. दुक्खण] (वाप्र.) ० शाढणें—१ दुखण्याची व्यथा सहन करणें. 'दुखणें काढावें पोरांनीं आणि भूक काढावी गुरांनीं. '२ एखाद्याच्या आजारांत त्यावी अध्या करणें. ० श्रेणें—१ आजारी होणें. २ आजारी असल्याचें ढोंग करणें; बळेने दुखणें आणणें. दुखनण्याचे अंग असणें—अंगांत आजाराचा थोडा—फार अवशेष असणें; आजार पूणेपणें बरा झालेला नसणें. दुखण्यास पडणें—आजारी होणें. १६० देणें आणि दुखणें हीं कोणासिंह आवडत नाहींत. सामाशव्य— दुखणें करीं—प. दुखणाईत मनुष्य. ० बाहणें—न. (व्यापक) ताप, आजार इ०. [दुखणें द्वि.]

दुखणं - अकि. (शरीरावयव इ०) वेदना, व्यथा इ०नीं; युक्त होणें.

दुखरण—स्त्री. (कों.) (सामा.) इजा; दुःख; व्यथा; वेदना. [दुःख]

दुलरा—वि. नाजुकः थोडयाशा इजेने दुखणाराः अधु (शरीरा-अवयव, इंदिय).

दुखरं—न. (राजा.) एखादें क्षुत्रक दुःख; दुखणे. जसे:— टोंचल्याजागीं पुवळणे, नखुरडें इ०. याच्या उलट रोग. [दु:ख+ कं क्षुद्रतादरीक प्रत्यय]

दुखवटा—पु. १ स्वकीय मनुष्य मेल्याने प्राप्त होणारी दुःखावस्था; अशौच, सुतक. २ मृताच्या पुत्रादिकांस त्याचे आप्तजन अशौचिनयृत्तीनंतर वहें इ० देऊन त्याचे दुःखपरिमार्जन करितात तो विधि; अशीं वहें. अशीं वहें पूर्वी सरकारांतृन मोठमोठया सरकारी अधिका-यांच्या किंवा सरदारांच्या मुलांस मिळत; व निरनिराळया राजपुत्रांस निरनिराळया राजांकडून मिळत. (कि० करणें; नेणे; देणे; काढणें). ३ शोकप्रदर्शन. ४ (कों.) शोक; दुःख. 'सुखवटयास सारे आहेत दुखवटयास कोणी नाहीं. [दुःख]

दुल(खा)वर्णे—अिक. (शरीरावयव ६०) व्यथित होणें, इजा पावणें; दु:खयुक्त होणें. -सिकि. दुखविणें पहा. -शास्त्रीको [दु:ख]

दुख(खा) विणे — जिक्त. १ दुर्भाषण, अपकार इ० कानीं मनु-ध्यास व्यथित करणें, दुःख देगें. २ खणणें, उकरणें, चेंगरणें, खर-डणें, खापलणें, कापणें इ० प्रकारें इजा करणें; शारीरिक पीडा देणें. ३ (फर्ळें, झार्डे, जमीन इ०) पृश्रभागावर किंचित जाया करणें. [दुःख]

दुखाणूं--न. (गो.) गळ्ं. [दु:ख+अणं प्रत्यय]

दुखापत-—स्ती. १ वेंचणें, कापणें, ठोसा देणें, आघात करणें इ॰ प्रकारची इजा; दुखोंं. २ यामुळें होणारें दु:ख, यातना; वेदना. ३ (कायदा) शरीरास वेदना, रोग, अथवा विकार होईल असें इत्य. (इं) हर्ट्. [सं. दु:खं+सं. आपत् =पडणें-आपत्ति]

दुखारणें — अकि. (कों.) खंद विषाद पावणें; दुःखी होणें; मनस्तापानें पीडणें. [दुखार=दुःख+सं. कार-आर प्रत्यय]

दुखान्तीं — की. रोग; शारीरिक अस्वस्थता; इजा; दु:ख. दुखाळू — वि. १ नेहमीं आजारी असणारा. २ उपदंशाचा, गरमीचा विकार असळेळा. [दु:ख+आळ् प्रत्यय]

दुःखित, दुःखी—वि. ज्यास दुःख झाले आहे असा; दुःख पावलेला; शोकप्रस्त; खिन्न. [सं.]

दुखी—स्त्री (राजा.) (गांवांतील, कुटुंबांतील) सर्वेसाधा-रण आजार, रोग. उदा० पोटरुखी, कपाळदुखी. [दु:ख]

दुःखोप्राणी-जीव-पु. १ दुःख पावलेला, खिन्न मनुष्य; दुःखी. २ दुःखाचा प्राणी पहा.

दुर्खावाही--स्त्री. दुखणे-बाहणे पहा.

दुखेस्त--वि. (गो.) दु:खदायक. [दु:ख]

दुखोटा-9. दुखवटा पहा.

दुख्खा(खखे)रा—िव. (सांके) उपदंशाने पीडलेला. [दु:ख] दुगदुगी—िव. १ धुगधुगी; मरणोन्मुख अवस्था. धुगधुगी पहा. 'तृं दुगदुगीचा प्राण तुझ्यारे मी ममतेला शोक्लें।'-होला ११५. [ध्व.]

हुगळा-ळा—िव १ अति दुर्वळ. २ रोड; छुश. ३ टेंगणा. ४ अशाश्रत: नश्वर. 'काय कीजती चेइलेपणीं। स्वर्पीचीं तियें बोलणीं। तैशी जाण ते काहाणीं। दुगळीचि ते।' –ज्ञा १५ २१८.

दुग्ध—न. १ द्धः क्षीर २ रुई, वड इ० झाडांचा पांढरा दुधासारखा द्रव, चीक. [सं.] •शकरा-स्री. (रसा.) सस्तन प्राण्याच्या दुधापासून काढलेली साखर (ई) लॅक्टोज्. -सेंपु २. ३९०. [दुग्ध+सं. शर्करा=साखर] दुग्धाम्ल-पुन. (रसा.) दुधापासून निष्णारें, दुधांत असलेलें अम्ल; (ई.) लॅक्टिक् ॲसिड् [दुग्ध+(रसा) अम्ल्=ॲसिड]

दुग्धा—स्त्रीपु. १ अनिश्चितता; शंका; भ्रांति. (कि॰ असणें; दिसणें; वाटणें). 'हे जिवंत असतां त्यांचे राज्यांतील माणसांस दुग्धा पडेल. '-मराचिसं २'५. २ कासकूस; धरसोडः कांकूः द्विविधता. 'त्यांची जाण्याची अद्यापि दुग्धा दिसते. '-किवि (सामा) अनिश्चितपणें; संदिग्धपणें; मोधम; अलमटळम. [सं. द्विधा]

दुघड — वि. १ (व.) हटी. २ मूर्ख; दुष्ट. 'दुषड नार नव--याला शिक्ती म्हणे वेगळे निघा।'-पला ८५ 'रांड बेढंगी दुघडी।' -पला ८३. दु(=दोन)च्या पोटांत दुघड पहा. [सं. दुर्घट; प्रा. दुश्घड] दुघाड भरणें—अकि. (वे.) अतिशय श्रम केल्यानें अंग दुखूं लागणें; तारवटणें. [सं. दुर्+घट्-घाट-घाड]

दुचमळ की. (भांडयांतील पाणी इ० द्रव पदार्थ) हल-ण्याने बाहर येण्याची स्थिति; हिसळेंग. डुचमळेंग डचमळ पहा.

दुचमळणें — उकि. (भांडयांतील पाणी इ०) हिसळणें; हल-विणें; ढवळणें. डचमळणें पहा. –अकि. हलणें; हिसळणें. [ड्रच-मळणें]

दुवित्त-वि. खिन्न मनाचा. (प्र.) दुश्चित्त पहा.

दुब्ची, दुच्छी— स्री. (गो.) बार मारण्याचा एक प्रकार. दुजा—वि. १ कमाने दुसरा. 'एक्या पर्दे भूमि भक्तिन थोडी। पायें दुज्या अंडकटाह फोडी।' —वामन, वामनचिरित्र १.३१. २ आणखी; आणीकः दुसरा; अन्यः इतर. 'मरे येक त्याचा दुजा शोक वाहे।' —राम १६. 'येक्या ग्रंथें निश्चय केला।तो दुजयानें उडविला।' —दा ७.९.४. ३ भिन्नः वेगला; निराला; परका. 'मला तुम्ही दुजा मानूं नका.''त्यिज असु तो गमला दुजा न देहें।' —मोरा पुष्पितान्ना श्रीरामायण कल्पलता १५.१.३६६. [दु=दोन+जा प्रत्यय?] •भाव-पु. १ मनाचा दुटप्पीपणा; आंत एक बाहेर एक अशी वृत्ति. २ मीतूंपणा; भेदबुद्धि; हा माझा, हा परका असे लेखण्याचा स्वभाव, वृत्ति; परकेपणाची भावना; आपपरभाव. ३ मतभिन्नता; मतभेद; कल्पनेंत, समजुर्तींत फरक, अंतर. [दुजा+भाव]

दुजाई-यी — पु. शत्रुः वैरी. 'प्राणाशीं दुजायींच्या दाउन ऊर्ध्व वाट माघार फिरती।' -ऐपो २६९. [दुजा]

दुजाख मिजास—की. मोठा गर्व, ऐट; दिमाख. [फा.] दुजागी — की. जुदागी: वेगळीक; अंतर. जुदागी पहा. 'सबब गुलाम कादरासी तुम्ही दुजागी न करितां त्यास सामील असोन आमचे मस्व्दीत यार्वे. '—जोरा १२६. 'शिंदे होळकर यांची दुजागी राजेरजवाडचांत दाखवून होळकरांची कमती पाडिली.'—होके ७३. [जुदागी वर्णविपर्ययाने]

दुर्जे — न. द्वेतः भेदभाव. 'तैसें आपलें अद्वयपण। मी जाण-तसें दुजेनवीण।' –ज्ञा १५.४३८. 'तुका म्हणे देवें। दुजियाचें पोर्ते न्यावें।' –तुगा १४१८. [दुजा]

दुटा--वि. टेंगू; खुजा. -शर. [फा]

दुटी — श्री. (महातु.) एक प्रकारचे वस्त्र. 'म्हाईभटांची दुटी अंगीकरणें।' –ऋ १०९. दुटें पहा.

दुरें --- न. १ गवंडचाची मापण्याची पट्टी; इमारत बांधण्या-पूर्वी जिमनीवर काढलेला आराखडा, नकाशा, खुणा. ३ (ल.) (वागण्याकरितां घालून दिलेला) नमुना; नियम; साचा; किसा. 'त्या दुटचाप्रमाणें चाल-वाग-अस-कर.'

दुर्दे - न. १ (जकातींत) एका बैलास नेतां येईल त्याच्या निम्में ओझें (विशेषतः धान्य:चें); अधें ओझें असलेली गोणी. २ जनावराच्या पाठीवर लादून, वाहून नेण्याच्या सामानास गुंडाळा-बयाची दोऱ्या असलेली गोणपाटाची पिशवी. ३ घोडचाच्या जिनावर टाकावयाची, सामान ठेवण्याची एक प्रकारची पिशवी; पडशी. ४ धोटें पहा. -शास्त्रीको.

दुरे--न. तमडलेला कागद; दोन घडचांचा, पानांचा कागद. [दु=दोन]

दुटटा-पु (कों.) १ घडी केलेला कागद; दुंडा. (ई.) फोलिओ. २ (विणकाम.) सुताची दूण, दुमड, दुहेरी सूत.

दुठरं-न. (कों.) गर्द्र इ०पुरतें पिकल्यावांचुन फुटल्यामुळें पुन्डां भरून येतें तें. [दु+ठावर=गळूं]

दुड-सी. (क.) मातीची घागर. दुडी पहा. [दु+घट] दुंड--न. १ झाडाचें खोड; बुंधा; बुडखा. २ (ल.) उंच मनुष्य. [दुंडा; गुज. दुंड=मूळ, वुंधा]

दुडकारीं—किवि. फांशांच्या खेळांतील एक संज्ञा; दुदूरीनें जावयाजोग्या पर्गी; दुक्कारीं. [सं. दु≔दोन; फा. दुडु]

दुडकी, दुडकी चाल-सी. १ बैल, घोडा इ॰कांची चौक आणि चौखूर यांच्या दरम्यानची चाल; दुडदुड धांवणें; चाल पहा. २ मृदंगाचा धूम वाजविण्याचा एक प्रकार; दुगण पहा. [ध्व. दुड्-दुड्; का. दुडकी; तुल० सं. द्रुतक -राजवाडे -भाअ १८२४.]

दुडता-ती-वि. दुहेरी केलेलें; दुपदरी घडी घातलेलें (वस्र इ०). [दु=दोन]

दुडदुड-दुडां, दुडुदुड--क्रिवि. जवळ जवळ आणि अति-त्वरित पावले पडतील अशा प्रकारें (चालणें, धांवणें); दुडकी चालीनें; तुरुतुरु पहा. 'विठोबा मला मूळ धाडा। धांवत येइन दुडदूडां। ' [ध्व. दुड; तुल० सं. दुतंदुतं -भाअ १८३४.]

दुडवकार-वि. (गो.) पैसेवाला; धनिक. [का. दुड्डु= पैसा, धन]

दुडवांक-न. (नाविक कों.) दुंडें, आखुड वांक. याचे एक टोंक कमानीचे असते व दुसरें सरळ असते. तळाच्यावर वांकांच्यामध्यें टोंक येईल अशा प्रमाणांत दुडलेल्या भागांत हीं घालावीं लागतात. [दुडणें +वांक]

दुंडा-डी-पुस्री. १ मध्यें दुणून, न कापतां संक्ष्म ठेवलेलीं (पोथी इ॰कांचीं) दोन पत्रें, पार्ने. २ (कागद, पोळया, कड-ब्याच्या पेंढ्या, दोरा इ०कांचीं) जोडी. -िव. १ दुहेरी केलेला मुठें तें मोडून पुन: मुळापासून करावें लागतें त्या प्रकारचें काम. (सुईंतील दोरा). २ दोन पृष्ठांचा, बंदांचा (कागद). ३ दुप्पट; दुहरी.

दुंडा--वि. (व.) थोटा (हात इ०).

दुडाण, दुडाणचाल-की. घोडयाची एक चाल. घोडयाने चारी पाय एकदम उचल् । उडी टाकल्याप्रमाणे भरधांव पळणे. चाल पहा.

दुडी--स्त्री. घागर; कळशी. ' दुडीवरी दुडी । चारे मोकळी गुजरी।'-तुगा ११४७. ' घतामधाच्या दुडी।'-कृमुरा ७५.२९. दुड पहा. [दु+घट]

दुंडी -- स्त्री. गडवड, दांडगाइ, दंगा, बंड, अंधेर. -पया ९१ [सं. द्वंद्र; हि. दुंद.]

दुडी--स्त्री. (व) मोठा डवरा; मोठें कोळपें. दिंड पहा. दुंडु—पु. (ना. बालभाषा) वार्येः; वाजंत्री. [सं. दुंदुभिः; हिं. दुंद]

दुदुदुदु-- किवि. दुडदुड पहा.

दुडुम—पु. नगाऱ्याचा, डंक्याचा आवाज. [ध्व. सं. दुंदम= नगारा] **॰धौद्या-**पु. मोठा नगारा.

दुडू, दुड्डू--y. १ पैसा हे तांब्याचे नाणे. (कानडी प्रांतांत याची मूळ किंमत एकतृतीयांश आणा होती. कारण एका पैशाच्या ४ पै असा दिशेब करीत). २ पैशाचा एकचतुर्थोश किंमतीचें नाण. -शाको. ३ (ल.) धन; संपत्तिः, ऐवजः मिळकत. [का. दुड्डु] •िद्वप सोरो पिवप-(गो.) रोखीचा व्यवहार करणे. •वोख-दाक पडप-(गो.) अन्यायाने मिळविलला पैसा घरांत दुखणी-बाहुर्गी उत्पन्न होतात त्यांतच खर्च होतो: तो सुखाने उपभोगण्यास मिळत नाहीं. • बदप - पैसे ठरविण. • नासून पापी-पैसे नसल्याकारणाने पापी होणे, किंमत कमी होणे. ॰ दितलो सोरो पितलो-पैसे देणार, दारू पिणार.

दुडचा-पु. १ मातीची मोठी घागर; घडा. दुड, दुडी पहा २ (ल.) मोठ्या पोटाचा मनुष्य.

दुढ्ढाचार्य-पु (निंदार्थी) अंगी विद्वत्ता नसून पंडित म्हणून प्रौढी मिरविणारा मनुष्यः, शेकोजी. लब्धप्रतिष्ठित मनुष्य. 'तुमचें लोकांनीं ऐकावें असे तुम्ही कोण दुकू चार्य!' [का. दोइ=बृद्ध, प्रतिष्ठित्+आचार्य=पंडित. तुल॰ दोग्ध=भाडोत्री कवि+ आचार्थ राजवाडे इ. ऐ. १.३५६.] **दुढ़ारीं**-क्रिवि. फाशाच्या खेळांतील एक सज्ञा; दुढ्ढी जावयाजोगें.

दुढ्ढी-सी. १दुफांशी सोंगट्यांच्या खेळांत पडणारें दोहोंचें दान. २ (ल.) दोन रुपये, पैसे इ० परिमाणाची दक्षिणा. 'त्यानें दुर्द्वी दुद्वी दक्षिणा दिली. ' [सं. दु+वृत्ति, वर्ति; का. दुर्ड्ड=दोन] दुण--वि. दुप्पट. [सं. द्विगुण]

[दुण+काम]

दुणणे—सिक १ दुहेरी घडी घालणें; दुमडणें. २ दुप्पट करों; दोहोंनीं गुणणें; द्विगुणित करणें. 'मास दुणा तिथी गणा

एक उंग नक्षत्र जाणा. '३ (राजा.) एका खळींत लावलं ी मिरची, वांगी इ॰कांची रोपे वाढ़ं लागली म्हणजे त्यांना परस्परांची काढण्यासाठी वापरतात ते पांडऱ्या भोंपळ्याचे केलेले भांडे. अडचण होऊं नथे म्हणून दोन दोन रोपांच्या मध्यें माती घालून, [सं. दुग्ध; गो. दुद.] दावृन तीं एकमेकांपासून दूर करेंगे. ४ (कों.) एकदां सरळ नांग-रलेली जमीन पुन्हां तिरप्या दिशेने नांगरणें.

दुणता--वि. दुघडी; दुहेरी; दोन घडचा घातलेला. [दुणणे] द्वावर्या, द्वावरा-अफ्ति. दुप्पर होर्गे. 'रोवें प्रम दुण-वंट । पढियंतयाचेनि । ' - ज्ञा ९.१८. [दुणा]

दुणा-वि. दुप्पट; द्विगुणित. 'पें प्रियाचिया गोष्टी। दुणा थांब उठी। आवडी गा।'-ज्ञा १२.१६०. 'अती मूर्ख त्या सर्वदा दु:ख दूर्णे।' -राम ६५. [सं. द्विगुण; प्रा. दुउण] म्ह० आळशास दुर्णे काम आणि क्रुपणास दुणा खर्च.

दुणावर्णे — उक्ति. (क.) वाढणे; विकोपास जाणे. (प्र.) दुणावणः; दुणाविणे पहा.

देतां किमिप न सरे लेशाहि कदा।' -वामनपिडत-स्फुट श्लोक ९ र साठ संवत्सरांपैकी छप्पनावा संवत्सर. [सं.] (नवनीत पृ. १३४). २ (ज्वर, पाऊस, मनोविकार इ०) वृद्धिगत होंगें; वाढणें. ' उपमेरहित हनुवटी । पाहतां प्रेम दुणावे पोटीं । ' मट लागतात. हिला रुईच्या फुलासारखीं फुळे येतात.-वगु ४.२३. -एहस्व १.५६. ' सुख या संतसमागमें । नित्य दुणावे तुझिया नामें।' -तुगा ७०८.

दुणा विण - जिक. १ (एखादी गोष्ट, किया) पुन्हां करणें; दुधली फिर्म्या लोखंडी एकूण ' - वाड बाबा २.४२. (विशेषतः) दुसारणैं; दुहारणैं. २ दुमडणैं; दुहेरी, दुपदरी घडी घालणे. ३ दोहोंनी गुणणें; दुष्पट करणें. ४ (एखादा पदार्थ, परि नांव. -कृषि ३३६. माणांत) दुप्पट करणें. ५ (वातमी, साक्ष, पुरावा, वदंता इ०) खरी, पक्की, निश्चित करणें, पडताळणें,

दुणां--स्त्री. दुप्पट: द्विगुणित वृद्धि, वाढ. 'तरी दूध डेरे भरें रांजण । काय ते भरून दावि दुणी । ' –तुगा २०. [दुणा] । दुणेवरा-वि. (काव्य) दुप्पटीपेक्षां जास्त.

शब्द. जस:- चारदुणे आठ; बेटुणे चार.

दंतरी—उक्ति. दुमडणें: घडी घालणें.

द्तरां, दुर्जा-पु. (गो) एक वनस्पति; धोत्रा.

दुतली—स्री. (व. ना.) दुधाचें मोठें भांडें; दूध तापवि-ण्याचे मातीचे भाडें. [सं. दुम्घालय]

दुता-पु. शस्त्राचे म्यान. [फा. दोता=बस्त्र विशेष]

धुताडा पहा. [दूत=निरोप नेणारा +डा निंदार्थी प्रत्यय]

दुतु-पु. १ उरस्राण; अंगरखा. २ परुंगपोस. [हिं.] दुद्गें -- न. (गो.) भंडारी लोक माडावरून सूर (ताडी)

दुव्रोग-- पु. मिरचीवरील एक रोग - कृषि ५००. [गुज] दुदरोळ-स्त्री. एका जातीचा वेल.

दुदा-पु. शवाचे म्यान, दुता पहा. -राव्य ४.१२.

दुदाव(वि)ण-उकि. (गाय, म्हैस इ० कांस) भीति दाख-। वृन, पाठलाग करून, पिटाट्यून लावणे.

दुदिया-पु. पिण्याचे एक मादक औषध. (प्र.) दुधिया

दुदिरमण—वि. (गो.) लद्ग; स्थूल दही; भौंपळचासार**खा** (मनुष्य). [गो. दुदी=भोंपळा]

दुदी--पु. (गो.) दुध्या भोंपळा. [दुधी]

दुंदुभि-—पु. १ एक मोठें चभैवाद्य; नौबत; नगारा. ' अद्भुत दुणावर्णे-अक्त. १ (सामा.) दुष्पट होणे. 'दुणावे की तीन अने में दुंदुनि ताडोनि फोडिले हो ते। '-मोसमा १.९०.

दुदुरही-सी.एक वेली.हिची पाने लहान असून चवीस गुळ-

दुधरी —स्री. (कों.) एक भाजीचा वेळ.

दुभ्रत्ही—बि. पाटीसारखी; मोठी टोपली एवढी. 'ढाल

दुधवार-पु. ववजीच्या जातीपैकी एक वल. दवळीचे दुसरे

दुधाऽघोट-स्त्री. (गो.) सोडतां येत नाहीं व धरतां येत ंनाहीं अशी गोष्ट. [द्विधां∔गोष्ट]

दुधाणी —स्नी. पायाचे सांधे धरणाऱ्या चाळकबाऊ नांवाच्या विकारांत (पायाच्या) घोटचावर बांधतात ती मंतरलंखी गारगोटी.

दुर्धा—स्री. (बड!दें) पायांच्या घोटवावर घालावयाचा दुर्णे---अ. कोणत्याहि रांख्येस दोहोंनी गुणतांना योजावयाचा क्षियाचा एक दागिना. - जिन पारिभाषिक शब्दांच्या व्याख्या

> दुनन, दुंभारन--- किवि. (व.) दुसऱ्यानें; दुसऱ्यांदा. [सं. द्विगुण]

दुनवणी--स्त्री. पुनः नांगरणें; आडवें नांगरणें. 'जप तप ंनांगरणी । न लगे आटी दुनवणी । ' —तुगा ३६०. [सं. द्विगुणी]

दुन(नि)या—स्त्री. जग; लोक; पृथ्वी; इहलोक. 'अलम-द्रताडा--पु. (तिरस्काराथी) सावकार, सरकार इ० कार्ने देश-दुनिया नजरेच्या टापूंत आणून देण्याइतकी एकादी लाट तगादा लावण्यासाठीं कुळाकडे पाठविलेला उद्धट, त्रासदायक दूत. उभी चढली...'-गडकरी-राजसंन्यास ५. [अर. दुन्या] उहु० १ धनावांचून दुनिया पंगू=पैशावांचून जगांत चालत नाहीं. २ दुनिया **झकती पण झुकविणारा पाहिजे=नादीं टागणारे, भुटणारे लोक** जगांत पुष्कळ आहेत पण त्यांना नादीं लावणारा पाहिजे. (हि.)

दनिया झुकती है झुकानेवाला चाहिये. ३ दुनिया दुलंगी आहे =लोक दुतोंडे असतात. ०दार-पु. पृथ्वीपति. [फा. दुन्यादार्] •दारी-स्त्री १ ऐहिक सुख; राज्यभोग. 'परन्तु दुनियादारी किस्मतींत थोडे दिवस होती.-ऐटि ३.१७. २ संसार; ब्यवहार; लोकाचार. (कि॰ करणें). [फा. इन्यादारी]

दुनियाई, दुन्याई-स्त्री. जग. 'याची बद्नामी दुनियाईत जाली. ' -रा ५.२०.

दुनी-वि. दुप्पट 'बळ दुनी शरणागता। स्वामी वाहों नेदी चिंता।' -नुगा १६४. [सं. द्विगुणी]

दुनी-वि. दोन्ही. ' तेह वेळीं मा-भगौणिन घसरें चालतां। दुनी देहडी आंगें घालितां। '-शिशु ५६२.

द्वप(भ)ती-वि. दूधं देणारी (गय, महैस इ०). [सं. दुम्धवती] •गाय-धेनु-स्री. १ द्ध देणारी, भाकड न झालेली गाय. २ (ल.) ज्याच्यापासून नहर्मी थोडावहुत फायदा होतो | असा उदार मनुष्य; नेहमीची खाण. ३३० दुमत्या गाईच्या लाथा गोड. ॰ध्यानवा-स्री. (अशिष्ट) दुभती घेनु.

दुपक-वि. १ अंशतः दोन दिवस (तिथी इ०) आल्या-मुळें त्या तिथीचे धर्मकृत्य आज करावें भी उद्यां करावें इ॰ वादाला जारी एक हलकी जात. -ज्ञाको (द) १२९. पात्र झालेली (तिथि). २ ज्याविपर्यी दोन मर्ते, मतभेद आहे असा (मुद्दा, तिथि, आचारसरणी इ०). [दु+पक्ष=बाजू]

दुपकी-सी. चरतां चरतां जनावरानें दृर जाऊं नये म्हणून त्याच्या दोन पायांस बांधितात ती दोरी: कळवा.

द्वपट---न. (व.) उपरणे. दुपद्य पहा.

दुप(भ)ते--न. १ (व्यापक) दूध दणारे, घरी पाळलेले जना-बर. २ दूध, दहीं, तूप इ०.३ दूध काढों, विरजण लावों, लोगी काढणे इ०काम; दुधाबावत कामकाज. 'तुमच्या घरी दुपतें कोण करतो १ ' ४ (ल.) ज्याकडे सदासर्वदा पाहिलें पाहिजे, ज्याची अत्यंत काळजीपूर्वक निगा ठेवावी लागत अशी गोष्ट, धंदा, मूल. दुखर्गे इ०. [सं. दुहू]

दुपवर्णे --अकि. (व.) (स्त्रीचा) गर्भपात होणे; नासावणे; दुवेतणें; धुपावणें पहा.

दुपेटा — पु. शेला. दुपटा, दुपटा पहा.

दुपेटा-नि. साखरेची एक जात. दावोटा साखर पहा.

'दुव-कन-कर-दिनीं-दिशों--किनि. डुवकन, धवकन पहा [ध्व.]

दुवका-पु (कों.) बुक्ती: ठोसा; बुदका. [ध्व. दुब्]

नेसावयाचे वस्त्र.

दुबदुवर्ण-अित. (फुगलेलें पोट, ढेरपोट. पिकलेलें कर्लि-गड इ० हाताने थापटलें असतां) दुबदुब वाजणें. [ध्व. दुब्]

दु ब दु बीत - वि. १ हाताने थापटले असतां दु ब् दु ब् आवाज करणारें (किंत्रेगड, ढेरपोट इ०). २ (ल.) संदिग्ध; निश्चितपर्णे खरी वा खोटी न ठरलेली; उडत आलेली (बातमी, वर्तमान इ०). [ध्व. दुव्]

दुबळवाडा-डी-पुन्नी. दैन्य; दारिद्य; लाचारपणा; दुबळे पणाः अगतिकत्व. (कि॰ एखाद्यावर पडणें; एखाद्याची होणें). ' तयातें साम्याचिये वाढी। ऐक्याची सांदं कुळवाडी। तथ भेदा-चिया दुनळवाडी। नेशिजे तो। ' - ज्ञा ७.१ ८९. [दुबळा]

दुवळा-वि. १ विद्या, संपत्ति इ० बलाने हीन; निराधार; अगतिक; दरिद्री; लाचार; सामर्थ्यहीन. 'लाहान थोर दुवर्ळी पाबर्ळी। गांवजेवण सकळ सकर्ळी। '-सप्र १४.१५. २ रोड; अशक्तः; निर्वेल. [सं दुर्वेलः; प्रा. दुब्बल] दुवळवा देवाची दोपमाळ-स्री. १ एखाद्या अद द्वापुढे दगड रचून, दांडी रोवून केलेली ओबडधोबड दीपमाळ. २ (ल) दुवळचा, पंगु अथवा दरिद्री नव-याची दुबळी बायको. ३ उंच, किडिकडीत, कुरूप मनुष्य. दुवळेचार-५ (गो.) दुवळपणा. [दुवळा]

दुब्ळा-पु. मुंबई इलाखा व बडोदें संस्थान यांत आढळ

दुवळे —न. दैन्य; लाचारपणा; नप्टचर्य; अगतिकत्व. 'चार वर्ष मीं दुवळें भोगिलें. '[दुबळा]

दुंबा ब ३.रा—पु. कावुली डोंगरांत असणारा एका जातीचा वकरा याची बेंपुट मोठी, गोल, कापसाच्या गिरदीसारखी चरबी भरलेल्या चकतीप्रमाणे असते. याचे मांस खातात. -गृशि २.५. [फा. दुम=शेंपूट+बक्स]

दुवी(भभी)राजा-प. (गोटयांचा खेळ) (सांकेतिक) दुसरा नेम मारणारा.

दुवोटा—पु. एक हलक्या प्रकारची साखर; दावोटा साखर, दुपेटा पहा.

दुभणी—स्त्री. १ पान्हा. २ दूध काढणे; दोहन. 'काम-धेनूचीं दुभणीं। निःकामासी न लगती।' –दा १.४.२६. [सं. दोहन]

दुभर्णे - अकि. १ (म्हैस इ० कार्नी) धार काढतांना द्ध देणें: पान्हवर्णे. 'बोरसोनि टोमें। विष काय अमृते दुमे । ' -अमृ ७.९९. ' वांझा गाई दुभती। देवा ऐसी तुझी ख्याती। ' -तुगा ६२९. २ (ल.) (ताड, माड इ० वृक्षापासून) रसस्राव होणें. ३ दुश्वजी — स्त्री. (गो.) स्त्रियांचे लगडवाच्या आंतून परकरासारखें (ल.) (जखम, फोड इ०) पुवलणें; बाहूं लागणें. ४ (एखादा व्यवहार, व्यापार किया ६०) आपापलें फळ देऊं लागून चालु असर्गे. - उकि. (कों.) दूध, धार काढणें; (विरू.) दुहणें. [सं. दुढ़] म्ह्र व्याही पाहुणा आला तरी रेडा दु

निकडीची, अडचणीची वेळ असली तरी अशक्य गोष्ट शक्य होत नाहीं.

दुभती, दुभते, दुभतीगाय-धेनु--दुपती, दुपतें इ०पहा. 'शास्त्रांची दुभर्ती । पोसिती घरीं ।' –ज्ञा १३.११३०. 'दुर्लभ लोकीं जसें सुरभीचें दुभतें। ' -मोकृष्ण ४४.३. [सं. दुह्]

दुभाळु-वि. दुधाळ; पुष्कळ दूध देणारी. 'सर्वे तीर्थ हरि दुभाळु धेनुवा। ' -मुक्ताबाईचा गाथा १३. [सं. दुह्]

दुभीनणं-१ (कान्य.) दोहणं; दूध देणें. 'दुभीनली जगा-पुरतें। श्रीकृष्णगाय। ' –ज्ञा १८.१६८९. २ दूध काढणें. 'ते कृष्ण-ह्नप]

दुम-वि. मध्यमः दुय्यम. [फा. दुयुम्]

द्म-स्त्री. शेंपूट; पुच्छ. [फा. दुम्] • करणें-धूम ठोकणें; महणून त्याला टांचेनें बरगडीवर मारणें. पळ काढणें ;पाठ दाखविणें. 'म्हणती ठकडा रे कान्हा । ठावी घांस भरी राना। दम करि तो शाहणा। पाठोवार्टी तयाच्या। ' -तुगा २३०. ॰दार-वि. शेंपूट असलेला, सपुच्छ. [फा. दुम्दार्] त्या खाडवांत मजवत पुरतात. '-चिमा १२. [हुमोड] द्वारो-स्नी. १ पाठपुरावा; मदत, पाठबळ. (कि॰ ठेवर्ण; राखरें). 'घोरपडे दुम्दारीस होते. '-शिचप्र ४४. २ पिछाडी. सरलब्कर वर्गेर सरंजामी पथर्के नमून दिले. ' --मराचिथोशा ६०. नार्दे।' -तुगा ८१. 'निद्रावळे घोरूं लागला। तेग दिशा दुम-🤰 पिछाडीची फौज. 'पाठीमागील दुम्दारी अस्तमानचे सुमारास जागा सोइन गेली. ' -ख ८.४०२६. [फा. दुम्दार्]

दुम, दुय(व)म—वि. दुय्यम पहा. दुमजला-ली-वि. दोन मजल्यांचें (घर); दोन मजले डेक असलेलें (जहाज, आग-बोट इ०); दुहेरी; दोन कांठ, संजाफ असलेलें (वस्र इ०). [दु+मजला]

द्मची -- स्त्री. १ घोडयाच्या शेपटीखालून जाणारा खोगि-राचा बंद; लडी. 'गिलच्यास पगडी नाहीं व घोडचास दुमची नाहीं. '-भाब ९. २ (जनावराची मागर्चा) तंगडी: लाथ; दुगाणी (अनेकवचनी प्रयोग) ३ (ल.) निकड; तगादा. (कि० लावण, करण) [फा. दुम्ची] (वाप्र.) • उ बलण-अनेक कचाटें घालुन (एखाद्याची) उचलबांगडी करणें. ० पूर विण-(आपरें कार्य साधण्यासाठी एखायाची) पाठ, पिच्छा पुरविणे. ०सोड-विणे-(एखाद्यास) नामोहरम करून पळ काढावयास लावणे. 'त्यांणीं आपले हिमतीनें कंदाहाराचा पातशहा दुराणी गिलच्या या नी पगडी व दमची सोडविली ते मर्यादा अजुनी चालते. ' -भाब ९. दुम वया झाडणें -(घोडा, गाढव इ० कानीं) लाथा मारणे; दुगाण्या झाडणे.

घडी करणें; दुणणें.

द्मड-सी. १ दुहेरी घडी; सुरकुती; हुणी; दूण. (कि॰ घालणे.) २ (दुमडण्याने वस्त्र इ॰ कास पडणारा) सळ; मोड; दूण. [दु+मोड] दुमडण-उक्रि. दुमटणे.

दुमइदुम-किवि. (ना.) तांतडीनें; लगबगीनें; थेट; पर-भारें.

द्मण-न. (कों.) १ भात ओडतेसमर्यी कवळ, आयंडा बांधण्याकरितां घेतात ती दोरी. २ भात इ०कांची झोडण्याकरितां बांधलेली पेंडी, आयंडा.

द्मणी-नी-सी. (कों. प्रां.) १ (घोडा इ० जनावराची) गाये दुभीनली कैशी। ' -गीता बंद्रिका १८.७८. [दुभणें वें कर्मणि मागची तंगडी; लाथ; दुगाणी. (कि॰ झाडणें; उचलणें; लागणें). २ (जनावराचें) ढुंगण; ढिमोरा; चौ ह. [फा. दुम=शेपटीं] मार्गा-(माण.) घोड्यावर बसल्यानंतर त्याने लौकर चालावें

> द्मता—ित्र. दुमडलेला; घडी केलेला. दुमती-स्नी. दुमड, मुदनीप्रमाणें दुमती करून वळलेला भाग वर ठेवून दोन्ही देंाडे

द्मदुम-किवि. डुमडुम. [ध्व दुम्]

द्मद्मणे —अित. १ धुमणे; घुमधुमणे; दणदणणे; घोषणे; 'कडपेकरांचें पथक दुम्दारीस होतें. ' –ख ४.१८३७. 'दुमदारीस[ं] गाजों. 'पुष्पांजली मंत्रघोष जयजयकार। दुमदुमी अंबर तेणें दुमल्या।' 'शंख करी तेर्णे लंका। दुमदुमली समस्त।'-रावि १४.२२८. **२ (**सुगंध इ०) हवेत पसर्णे; दखळणे; घमघमणे. **३** (काव्य.) (भावना इ० मनांत) उचंबळणें; प्रक्षुब्ध होणें. 'हदर्यी मत मत्सर दुमदुमती। वाचाव रें जन गोविती। ' [ध्व. दुम् द्वि.]

> दुमदुमी(मि)त-नि. १ फुगलेलें; तडस लागलेलें; फुगून तार **झालेलें (पोट इ०). २ गोंडस; भरदार; दुणटु**गीत (बैल इ०) ३ गबर; ऐपतदार, गडगंज (मनुष्य ६०) ४ दरवळणारा; घम घमणारा (सुगंध इ०). - किवि. खच्चून; कोंदून. ' अवघें जगिन महासुखें। दुमरुमित भरलें। ' -ज्ञा ९.२००. [दुमरुमणें]

दुमनी-सी. दुमणी पहा.

दुमळावचं-सिक्ति. (गो.) त्रास देणें.

दुमाडी—स्री. (गो.) धांदल; गोंधळ.

दुमान, दुम।णूं-नूं--न. (गो.) करट, गळू. 'तंव मनुष्य आणि मोन जातींतें। दुमानें करटें जाहालीं सकलातें।' - ख़िए 9.98.60.

दुमाला, दुम्बाला—पु. १ मागची बाजू; पिच्छाडी. ३ (ल.) दुजोरा; मदत; पाठबळ. (कि॰ देणें: एखाद्याचा दुमाल द्मरणी—स्री. दुमडण्याची, घडी घालण्याची किया. [दु+ राखणें; ठेवणें; उचलणें; संभाळणें; पुरविणे). ३ पाठलागः; पिच्छा मोडणें] दुमटणें, दुमडणें, दुमतणें, दुमतिवेंग-उकि. दुहेरी 'पाखांडयांनी पाठी पुरविला दुमाला। तेथें मी विद्रला कार बोलों। ' -तुगा ८९२. ' एक ससा पैदा झाला त्याने कुतरियाच

दुमाला घेऊन कुतरा मारिला.' –भाअ १८३४. ४ हैरी: विस्तार, भितींत झांकला जावयाचा भाग; खोली (चिरा, इमारतीचा दगड, तोड, फाड इ० कांसंबंधीं). दुमालदार पहा. 'डबर मिळ-तील तितके समवतुष्कोन चांगल्या दुमाल्याचे, उचलण्याजोगे असावे. ' -मॅरट २. [फा. दुम्बाला] (वाप्र.) ०धारण, 'तैसीं कर्में दुवाडें। तयां जन्मांतरची कंद्र। दुर्मेळावे येवंद्र। कर्मा धालन अल्लो-(एखाद्याजवळ) आश्रयार्थ, रक्षणार्थ येऊन राहाणें; (एखाद्याला) चिटकून असणें. - • पुरिवाणे-मदत देणेः साहाय्य करणें. •सोडणें-(एखाद्यास दिलेला) आश्रय काद्न घेणे. दुमाह्यावर असणे-(एखाद्याच्या) पाठीशीं (उत्ते-जन, हुकूम, मदत देण्याकरितां) असणे. -पाव १२. दुमाल्या-वर पाठविणे-(एखाद्याच्या) पाठलागाकरितां पाठविणे. दुमाल्यास लावण-१ खार्ली लिहिण: जोडणे.

दुमाला--वि. १ दोन मालक असणारा गांव,वतन. २ जमीन-महसुलासंबंधी सरकारच्या हकापुरता कोणा मनुष्यास सर्वोशी अगर अंशतः दिले य हक्क. 'पुर्णे तालुक्यांत दुमालेगांव पंचवीस आणि खालसा पौंगरो. ' ३ सरकारखालसातीकडे नसून लोकाकडे पर भारें माफीनें चालणारा गांव, जमीन इ०. याचे इनाम, सरंजाम, इसाफत, अग्रहार, पासोडी, हाडवळा, खेरात, बालपरवर्षी, नान-परवर्षी, सरदेशमुखी, चौथाई, जाहागिर, मोकासा, साहोत्रा, वेचणी, गिराणी, पसाइत, चाकराइत, वजीफा, गिरास, सौदिया, वांटा इ॰ बावीस प्रकार आहेत -इनाम २५. **४ स्**वाधीनः हस्तगत. 'मौजे मजकूर हा गांव यांचे दुमाला करून...... -वाडसमा २ ९५. ५ पूर्वीच्या मालकाचा निर्वश झाल्यावर सर-कारजमा होणारें (इनाम) [दु=दोन+माल=मत्ता; फा. दुबाल्] दुमाला, दुबाला, दुमाळा-ळे-किनि ताब्यांत. ' पैर्की नीम चावर आपले दुमाला केले आहे. ' –शिवचरित्र साहित्य २.१६३. 'कुलबाब, कुलकानू दुबाला असे ' –िशवचरित्र साहित्य २.१६३. दुमाल अम्मल-पु. दोन सरकारांचा अम्मल; सरकारी व जहा-गिरी असे दोन अम्मल; दोन मालकांचा ताबा. [दुमाला+ अम्मल] दुमाल झाडा-पु. १ दुमाले गांवांची यादी. २ दुमाल जिमनींच्या मालकीसंबंधी सरकारी चौकशी. दुमाल-दार-पु. दुमाले गांवाच्या (दोन) मालकांपैकी प्रत्येक; इनाम-दार. 'माजगांव तर्फ सातारा हा गांव दुमालदारखेरीजकह्दन बाकी सुभाकडील अम्मल बेगमीबद्दल पेस्तर सालापासुन लावून दिला.' -वाडसमा १.३६. दुमाल पत्र-न. नवीन अम्मलदार आला असतां इनामदारास जुन्या अंमलदारापासून आपल्या इनामांचे इनाम पत्र लिहून दाखल्यादाखल आणार्वे लागत असे तें. -भाअ १८३२. दुमाले(ल)गांत्र-पुन. १ दोन मालकांच्या अमला-खालचा गांव. २ पुढे सरकारजमा होणारा गांव; (सामा.) बालसा गांव. [दुमाला+गांव] दुमाले(ल)पत्र-न. हुंडी बरो-वर खुलाशाबाबत दिलेलें पत्र; जोडलेलं पत्र [दुमाला-पत्र]

दुमाली—वि. दुतर्फी.

दुमाळदार—वि. (गो.) त्राम देणारा.

दुमाळॉ—पु. (गो.) अतिशय त्रास.

दुमेळावा, दुर्मेळावा—पु. दुर्योग; कुयोग; अडचण. मार्जी।' -ज्ञ। १८.६६. [दुर्=वाईट+मेळावा=मेळ; बनाव.]

दुय(रय)म--वि. १ दुसऱ्या प्रतीचा, गौण: मध्यम. २ (अधि-काऱ्याच्या) हाताखालचा; खालच्या दर्जाचा (अधिकारी). [फा. दुयुम्] •पुरावा-पु. (पुराव्याचा कायदा) सरकारी सहीशिक्याच्या नकला किवा यंत्राच्या साहाय्याने मूळावरहुकूम काढलेल्या प्रती इ०नी दिलेला पुरावा; मुळावरून केलेल्या व रुजवात घेतेळल्या नकलेचा पुरावा; ज्यानें मळ लेख वाचला आहे त्याने तों डीं सांगितलेला मजकूर, (ई) संकंडरी एव्हिडन्स्.

दुर्—अ. दुष्टपणाः वाईटपणा, कठिणपणा, दु.ख इ०कांच्या वाचक शब्दापूर्वी योजावयाचा उपसंग. जसः-दुराचार=वाईट वर्त-णूक, दुर्रुभ=मिळण्यास कठिण, दुस्सह=सहन करण्यास कठिण इ०. याचीं संधिनियमानुरूप दुर्. दुस्. दुष्, दुश् इ० रूपें होतात. जसें:-दुर्लभ दुष्कर, दुश्रल, दुस्सह, दुस्साध्य, दुराचार, दुरंत इ. हा उपसर्ग जोडून अनेक सामासिक शब्द बनतात. त्यांपैकी कांहीं येथे दिले आहेत. दुरंत-वि. १ अपार; अनंत; अमर्याद: अंत लागण्यास कठिण असा (मोह, माया इ॰). २ अतिशय कठिण; तीव (दु:ख इ०). [दुर्+अंत=शेवट] दुरितक्रम-वि. १ ओलांइन जाण्यास कठिणः दुस्तरः दुर्लेप्यः २ असाध्यः [दुर्+अतिकम=ओलांडणे] दुरत्यय-यी-वि. १ नाश करून टाऋण्यास कठिण. २ प्रतिबंध करण्यास, टाळण्यास कठिण; अपरिहाय. ३ असाध्य (दु:ख, आजार, रोग इ०). अप्रतीकार्य (अडचण, संकट). ४ मन वळ-विण्यास कठिण असा (मनुष्य): दुराराध्य. [दुर्+अत्यय=पार पडणें, जाणें इ०] दुरह्मप्र-न. दुदेव; वाईट अहर 'की आड आले दुरहष्ट माझे। '-सारुह १.१०. [दुर्+अदृष्ट] दुरिधगम्य-वि. १ समजण्यास कठिणः; दुर्बोधः; दुर्क्षेय. २ दुष्प्राप्यः मिळण्यास कठिण; दुर्गम. [दुर्+सं. अधि+गम्=मिळविणें] दुरिभमान-पु. पोकळ, वृथा, अवास्तव अभिमान; फाजील गर्व. [दुर्+अभिमान] दुरवबोध- वि. दुर्बोधः गृहः [दुर्+सं. अव+बुध्=जाणें] दुरा-कांक्षा-स्री. दुष्प्राप्य वस्तूचा अभिलाष. [दुर्+आकांक्षा=इच्छा, अभिलाष] दुराग्रह-५ हा, लोकविरोध, शास्त्रविरोध, संकर्टे इ०कांना न जुमानतां एखाद्या गोष्टीचा पिच्छा पुरविण्याचा हरू: अनिष्ट आग्रह. ' न सुखद दुराग्रह सस्ता हा सर्वाऽनर्थ गेह टक राया।' –मोकर्ण ४६.५०.[दुर्=वाईट+आग्रह=हह] दुर'ग्रही -वि दुरा-प्रह धरण्याचा ज्याचा स्वभाव आहे असाः हेकेखोरः हटवादीः, हटी [दुराप्रह] दुराचरण, दुराचार-नपु. निव, वाईट, वागणुक;

दुर्वर्तन, दृष्ट आचरण [दुर्=दुष्ट+मं आचरण=र्वर्तन] **दुराचरणी, क**ल. (कि॰ आचरणें). [दुर् + गुण] दुर्गुणी- वि. वाईट दुराचारी-वि. निय, वाईट, दुष्ट वर्तनाचा; वदफेली [दुराचार] गुणांचा; अवगुणी; दुराचरी; दुवैर्तनी. [दुर्गुण] दुर्घट-वि. घड-दुरात्मत्त्र-न. १ दृष्ट अंतःकरणः मनाचा दुष्टपणा. २ दुष्ट कृत्य. वृन आणण्यास, घड्दन येण्यास, सिद्धीस नेण्यास कठिण. [दुर्+सं. ' किमपि दुरात्मत्व घडलें । '[दुर्=दुष्ट+आत्मा=मन] **दुरात्मा**— घट्=घडणें, घडवून आणणें] **दुर्घटना**—स्त्री. अग्रुभ, अनिष्ट**ा**गेष्ट वि. दुष्ट मनाचा (मनुष्य); खट; शठ. [दुर्+आत्मा] दुरा- घडणें; आकस्मिक आलेलें संकट, वाईट परिस्थिति. [दुर्+सं. धर्ष-वि. जिकण्यास, वर्चस्वाखाली आणण्यास कठिण. [दुर्+ घटना=स्थिति] दुर्घाण-स्री. दुस्सह घाण; ओरढाण; उत्रष्टाण. सं. आ+भूष=जिंकणें] दुराप-वि भिळविण्यास कठिणः दुर्लभः [दुर्+घाण] दुर्जन-पु. वाईट, दुष्ट मनुष्य. [दुर्+जन= अप्राप्य. 'राया, भीष्माला जें मुख, इतरां तें दुराप, गा, स्वापें।' मनुष्य, लोक] दुर्ज्ञय-वि. १ जिंकण्यास कठिण. २ दुस्साध्य: –मोभीष्म६ २९. दुराप्(पा)स्त−वि घड्न येण्यासकठिण;दुर्घट;ॄदुस्तर. [दुर+पं. जि=र्जिकपे] <mark>दुर्जार</mark>–वि. पचविण्यास, विरघळ-असंभाव्य. ' वाळ्चें तेल काढों ही गोष्ट दुरापस्त आहे. '[दुर+ पयास कठिण. [दुर्+सं. जू=जिरणें] **दुर्दम**-वि. दमन करण्यास, सं. अप+अम्=] दुराराध्य-वि. संतुष्ट, प्रसन करण्यास कठिण, विचेस्वाखाली आणण्यास कठिण. 'तिला इंग्लंडांतील प्रवल व अश्र≉यः मन वळविग्या । कठिण 'मोक्षु दुराराध्यु कीर होय । परि | दुईम प्रजाजनांच्या अडथळघाशिवाय दुसरें कोणतेंच नियमन तोही आराधी तुझे पाय। ' –ज्ञा ११.९९. [दुर्+सं. आराध्य] नसं. ' –पार्ल ६. [दुर्+दम्] दुर्दर्श-वि. दिसण्यास, पाहण्यास दुराशा -स्त्री. निर्श्वक, फोल, अनास्तव आशाः दुष्प्राप्य गोष्टीची कठिणः अतिशय अस्पष्ट. [दुर्+सं. दश्≔पाहणें] दुर्दशा-स्त्री. आशा दृष्टवासना 'आम्हास अत्र खावयास मिळेना आणि पालखींत अवनतीची, अडचणीची, संकटाची, वाईट, दु:खद स्थिति; दुर्गेति; वसण्याची दूराशा धरावी है चांगर्छे नव्हे. ' 'दुराशागुणें जो नव्हे दुःस्थिति. 'भिजल्यामुळें शाळजोडीची दुईशा जाली. ' [दुर्+ दैन्यवाणी ।' –राम १६८. [दर+आशा] दु**रास्मद्**−िव. कष्टाने प्राप्त | दशा≔स्थिति]दुर्दिन–न. १ वाईट दिवस. २ अकालीं अम्रे आलेला होगारें; जिक्रण्यास, मिळण्यास कठिण. [दुर+सं. आ+सद=मिळ दिवस. ३ वृष्टि. -शर. [दर्+सं. दिन=दिवस] दुर्दैव-न. विगें] दुरित-न. पाप; पातकः संवितकमे. पुन्हां न मन हे मळो कमनशीब; दुर्भाग्य. 'की माझें दुँदैव प्रभुच्या मार्गात आडवें दुरित आत्मवोर्धे जक्रो । ' –केका ११९. [दुर्+सं. इ=जार्णे] पडलें । ' –मोसंशयरत्नम ला (नवनीत पृ. ३४९). –वि. कम-दुरुक्त-न. वाईट, दुष्ट्रपणाचे, अश्लील भाषण. [दुर्+सं. उक्त= निश्ची; अभागी. [दुर्+दैव=नशीव]दुर्दैवी-वि. अभागी; कम-बोललेलें; भाषण] दुरुक्ति-स्नी. वाईट भाषण; शिवी; अपशब्द; निश्चिती. [दुर्दैव] दुर्धर-पु. एक नरकविशेष. [सं.] दुर्धर-दुर्भापण; अश्लील बोलर्णे. [दुर्+उक्ति≔बोलर्णे] **दुरुत्तर**-न.अप वि. १ धारण, ग्रहण करण्यास कटिण. २ दुस्साध्य; दुष्प्राप्य. ३ खंडण करण्यास, खोडून काढण्यास कठिण असा (पूर्वपक्ष, आक्षेप, करीत दुर्वर । अगीं चालला घमपूर । ' ४ भयंकर; घोर; भयानक. आरोप). 'या सिद्धांतावर दोष दिला हा सर्वोस दुरुद्धर आहे. ' । महादुर्धर कानन । ' [दुर्+सं. धृ=धरण, धारण करणें] दुर्धाष-दुर्वोधः; गूढः; अतर्क्यः. ' ईश्वराने सिष्टि कशी उत्पन्न केली हें सर्वोस दुर्दम्यः; अनिवार्यः. [दुर्+धृप्=जिकर्णे, वरुणीवर आणणें] दुर्नाम-दुरूह आहे. ' [दुर्+सं. ऊह्=अनुमानणें] दुर्गत-वि. गरीब; दीन. न. अपकीर्ति; दुष्कीर्ति; बदनामी. [दुर्+सं. नामन्=नांव] दुर्नि-दरिदी; लाचार. ' झां श्री शरपटलानीं आढ्य जसा दुर्गतांसि वस्त्रांनीं।' मित्त-न. अन्याय्य, निराधार कारण, सबब, निमित्त. [दुर्+ दुर्दशा; वाईट स्थिति; संकटाची, लाजिखाणी स्थिति; अडचण; कठिण; निभावून जाण्यास, पार पडण्यास कठिण(अडचण, संकट). लचांड. २ नरकः, नरकांत पडणें. [दुर्+गति=स्थिति] दुर्गध्य- २ दुस्साध्यः, दुष्करः, [दुर्+सं. निर्+वह्] दुर्निवार, दुर्निवा-गंधी-पुत्री. घाण; वाईट वास. -वि. घाण वास येणारें रण-वि. १ निवारण, प्रतिबंध करण्यास कठिण; अपरिहार्य; अनि-[दुर्=वाईट+सं. गंध=वास] •नादा क्र-वि. (रसा.) दुर्गधाचा वार्ध २ कबजांत आणण्यास कठिण; दुर्दस्य. [दुर्+नि+वृ] नाशं करणारें: (इं.) डिओडरंट्. [दुर्गध+सं. नाशक=नाश दुर्बळ-ळ-वि.१ दुवळा; अशक्त; असमर्थ. २ गरीब; दीन; दरिद्री. करणारा] द्र्गधिल-वि (रासा.) आर्सेनिक व मेथिल यांच्या ' ऐरें असतां एके दिवशीं। दुर्बेळ द्विज आला परियेसीं। ' -गुच संयोगापासून वनलेला विवारी, दुर्गंथी (पदार्थ) (इं.) कॅको-े्३८.७. [दुर्+बल=शक्ति] **दुर्ब∞ी**−वि. (काव्य.) दुर्बळ प**हा.** डिल्. दुर्गम-वि. जाण्यास कठिण (स्थळ, प्रदेश इ०). [दुर्+ दुर्बुद्ध-वि. १ दुष्ट बुद्धीचा;खुनशी वृत्तीचा. २ मूर्ख;मूढ; मंदमित; सं. गम्=जार्णे] दुर्गुण-पु. वाईट गुण; दोष; अवगुण; दुर्मार्गाकडील ठोंब्या. [दुर्+बुद्धि] दुर्बुद्धि-स्त्री. १ दुष्ट मनोवृत्ति; खनशी स्वभाव;

मानकारक, उर्मटपगार्चे उत्तर: दुरुक्ति. [दर्+उत्तर] दुरुद्धर-वि. (काव्य) (व्यापक) विकट; खडतर; असह्य; उप्र; कठिण. 'तप [दुर्+सं. उर्+धृ=काढून टाकणें; वर, बाहेर काढणें] दुरुह्न-वि वि. दुराधर्ष, दमन करण्यास, वर्चस्वाखाळी आणण्यास कटिण; -मोभीब्म ९.६५ [दुर्+सं. गत=गेलेला] दुर्गति-स्त्री. १ निमित्त=कारण] दुर्निर्वह-नि. १ दु:सह; असह्य; सहन करण्यास

भाषण इ०). [दुर्+बोध्=समजण, ज्ञान] दुर्भग-वि. कमनशिबी; घुम्या; कुरठा; तुसडा. [दुर्भुख] दुर्मधा-वि. १ मंदबुद्धीचा. २ दुँदैवी; भाग्यहीन. [दुर्+सं. भग≕भाग्य] दुर्भर−वि. भस्तन पूर्ण दुष्ट स्वभावाचा; दुर्मति. [दुर्+सं. मेधा≔बृद्धि] दु**र्याग−पु. सत्ता-**करण्यास कठिण; तृप्त करण्यास कठिण (पोट, इच्छा, आकांक्षा). वीस योगांतील अञ्चभ, अनिष्ट योगांपैकीं प्रत्येक. [दुरू+योग] ' इंदियें वज्रघातें तमे उष्ण वरी ज्वाळ। सोसिलें काय कर्त दुर्भरहे दुर्लंडय-वि. १ ओलांडता येण्यास कटिण; दुस्तर (नदी इ०). २ चांडाळ । ' -तुगा ३५४. -न. (ल.) पोट 'तरा दुस्तरा त्या मोडता न येण्यासारखी, अनुलंघनीय (आज्ञा, हुकूम, शपथ इ०). ३ परासागरातें। सर्गं वीसरा त्या भरा दुर्भरातें। '-राम ८०. [दुर्+ निभाव्न जाण्यास कठिण (संकट, अडचण ६०). ४ घारुविण्यास, सं. भृ=भरणें] दुभक्ष्य-वि. खाण्यास कठिण, अयोग्य, अभक्ष्ये. दवडण्यास. कमण्यास, नेण्यास कठिण (काळ, वळ इ०). [दुर्+सं. [दुर्+सं. भक्ष्य=खाय] दुर्भाग्य-न. कमनशीब: दुर्दैव. -वि. लंध्य=ओलांडावयाजोगें] दुर्रुभ-वि. मिळण्यास कठिण; अलभ्य; दुर्दैवी: अभागी. [दुर्∔सं. भाग्य=दैव] दुर्भाव−पु १ दुष्ट भावना; दुर्मिळ; दुष्प्राप्य: विरळा. 'अलीकडे आपले दर्शन दुर्लभ जालें. कुभाव; द्वेषवृद्धिः २ (एखायाविषयींचा) संशयः वाईट प्रहः दुर्रुछित-नः चेष्टाः खोडीः 'आमच्या विविध दुर्छिलताबद्दल (विह्न.) दुष्टभाव. [दुर्+भाव=भावना, इच्छा] दुर्भाषण-न गुरुर्जीनी कर्से शासन केलें... ' –आश्रमहारिणी ७. [दुर्+सं. वाईट, अपराब्द्युक्त, शिवीगाळीचें बोलणें; दुर्वचन पहा. [दुर्+ ललित=वर्तन, चेष्टा] दुर्लक्स-न. लक्ष नसणें; हयगय; निष्काळजी-भाषण=बोलंगे] दुर्भिक्ष-न. १ दुब्काळ; महागाई. २ (दुब्काळ पणा; गफलत; अनवधान. -वि. १ लक्ष न देणाराः अनवधानी; इ० कांत होणारी अन्नसामुत्री इ० कांची) टंचाई; कमीपणा; गाफील; बेसावध. 'तुम्ही गोष्ट सांगीतली पण मीं दुलैक्ष होतों उणीव. [सं.] **्रक्षित**-वि. दासांतील एक प्रकार; आपलें म्हणून ऐकिली नाहीं. ' २ दिसण्यास, समजण्यास कठिण; दास्य करावें एतदथे दुष्काळांतून वांचिवलेला (दास, गुलाम 'ईश्वराचें निर्भुण स्वरूप दुर्रक्ष आहे.' [दुर्+सं. लक्ष्य] दुर्रुक्षण-इ०). -मिताक्षरा-व्यवहारमयूख दाय २८९. [दुर्भिक्ष+सं. न. १ (मनुष्य, जनावर इ०कांचे) अशुभसूचक लक्षण, चिन्ह; रक्षित=रक्षण केलेला] दुर्भेर्-वि. बुदीचा प्रवेश होण्यास कठिण; दिश्वन्ह; दोष; वाईट संवय; खोड; दुर्गुण. 'हा घोडा लात मारतो दुर्बोध. 'तैसे दुर्भेद जे अभिप्राय। कां गुरुगम्य हन ठाय।' –ज्ञा एवढें यामध्यें दुर्लक्षण आहे.' [दुर्+रुक्षण=चिन्ह] दुर्रुक्षण-णी-करण्यास कठिण (हिरा; तट). [दुर् + सं. भेय=फोडण्यागारखा] दुर्लक्षणी. २ दुर्गुणी; दुराचारी; दुर्वर्तनी दुर्रुक्ष्य-वि. १ बुद्धीने. दुर्मति—स्री. १ दुर्बुद्धिः, खाष्ट्रपणाः, कुटिलपणाः. २ मूर्खपणाः, खूळः, दृष्टीने अज्ञेयः, अगम्यः. २ दुर्शक्ष इतर अर्थौ पहाः. [दुर्+सं लक्ष्य] वेडेपणा. -पु. एका संवत्सराचे नांव. -वि. १ दुष्ट बुद्धीचा; खाष्ट्र दुरुगेंकि रु-पु. अपकीर्ति; दुष्कीर्ति; वेअब्रू; बदनामी; कुशसिद्धि. स्वभावाचा. २ मूर्ख; खुळा; वेडा. [दुर्+मति=बुदि, मन]|[दुर्+लैकिक=कीर्ति] दुर्वच, दुर्वचन, दुर्वाक्य-न. १ वाईट द्भर-पु. दुराग्रहीपणा; हेकेखोरी; गर्विष्ठपणाचा हटवादीपणा. 'किती सेवाल धन दुर्मदा ' –अमृतपर्दे ५८. –वि. मदांघः; मदोन्मतः, गर्विष्ट. 'सावियाचि उतत होने दायाद। आणि बळिये जर्गी दुर्मद।' -- ज्ञा ११.४८०. [दुर्+मद=गर्व] दुर्मनस्क, दुर्मना-वि. खित्र; उदास मनाचा. विमनस्कः, दुःखित. [दुर्+ सं. मनस=मन] दुर्भरण-न. (वाधाने खाउन, पाण्यांत बहुन, सर्प डसून इ॰ प्रकारांनी आलेला) अपमृत्यु; अपघाताने आलेले मरण; अमोक्षदायक मरण. [दुर्+मरण] दुर्मि(मी)ल-ल्र-वि. मिळण्यास कठिण; दुर्रुभ. [दुर्भसं. मिळ्=मिळण] दुर्मुख-

मनाचा दुष्टपणा. 'दुंदि ते मना । कदा नुपजो नारायणा । ' -तुगा कार्याविषयीं) उत्साहश्चन्यतेची चर्या धारण करणं. ' खायास ७९८. २ मूर्षपणा; अनिष्ट परिणामकारक वृद्धि -वि दृष्ट मनाचा; म्हटर्ले म्हणजे हांमत येतात आणि उद्योगाचे नांव घेत्रें म्हणजे दुर्बुद पहा. [दुर्+वृद्धि] दुर्वाध-वि. समजण्यास कठिण (प्रंथ, लागलेच दुर्मुखतात.' [दुर्मुख] दुर्मुखला-वि. आबट चेहऱ्याचा; ६.४५९. [दुर्+सं. भिद्=तोडणें] दुर्भेग्न-वि. फोडण्यास, तुकडे वि. १ दुर्रक्षणानें, वैगुण्यानें युक्त (मनुष्य, घोडा इ०). (विरू) बोलणें; दुर्भ षण; अशिष्टपणाचें, अश्लील, शिवीगाळीचे भाषण. २ अशुभ, अनिष्टस् वक भाषण. [सं. दुर् नवचस्, वचन, वाक्य= बोलें] दुर्वह-वि. १ वाहण्यास, नेण्यास कठिण. २ सोसण्यास, सहन करण्यास कठिण [दुर्+सं. वह्=वाहण, नेण] दुर्वाह-वि. अतिशय मोठैं: कटिण. -शर. प्रतिवृत्त [दुर्+वह्] दुर्वात-उलट दिशेचा वारा. 'तुज महामृत्यूचिया सागरी । आतां हे त्रेलोक्यजीविताची तरी । शोकदुर्वातलहरी । आंदोळत असे । '-ज्ञा ११.३४८. [दुर्+सं वात=त्रारा] दुर्बाद-पु. वाईट शब्द; दुर्वेच; वाईट बोलगं; भाषण. 'हां गा राजसूययागाचिया सभासदीं। पु. एका संवत्पराचें नांव. -वि. १ घुम्या; कुरटा: तुसडा: आंबट देखतां त्रिभुवनाची मांदी। कैसा शतधा दुर्वादी। निस्तेजिलासी।' तोंडाचा. २ तोंडाळ; शिवराळ; शिवाळ जिभेचा. 'दुर्मुखी स्त्रीचा -ज्ञा ११'१०१. [दुर्+वाद=वोलेंगे] दुर्वार-वि. दुर्निवार; त्याग करून । संन्यास प्रहण करावा । ' [दुर्+ुख] दुर्मुखर्णे - अनिवार्षे; टाळण्यास, प्रतिकार करण्यास कठिण; अपरिहार्य. २ अित. तोंड आंबट होणें: फुरंगुटणें; गाल फुगविणें; (एखाद्या आवरतां येण्यास कटिण; अनिवार; अनावर. [दुर्+वारणें] दुर्वास-पु. १ (व.) सासुरवास; कष्ट; त्रास; जाच. [दुर्+ ं म्हणोनि अभ्यामासि कांहीं। सर्वथा दुष्कर नाहीं। ' −हा वास = राहर्षे] दुर्वासना - स्त्री. वाईट इच्छा; कुवासना; १२.११३. २ दुष्परिणामकारक. -मोल. [दुस्+सं. कु=करणे] दुष्प्रवृत्ति. [दुर्+वासना] दुर्विदृग्ध-वि. विदेति न सुरलेला दुष्कर्म-न. वाईट, पापी, दुष्टपणाचे कृत्यः; कर्म. [दुस्+कर्म] तथापि वियेचा गर्व बाहणारा; अर्ध्या हळकुंडानें; पिवळा झालेला. दुष्कर्मा, दुष्कर्मी-पु. दुष्ट कृत्य करणारा, पापी; दुरात्मा. [दुर्+सं. विद्यय=विद्वान्] दुर्विपाक-पु. वाईट परिणाम. [दुर् | [दुस्+कर्मन्] दुरुकाल-ळ-पु. अतिवृष्टि किंवा अनावृष्टि होजन +मं. विपाक=परिणाम] दुर्विभावनीय-वि. समजण्यास, पिकें बुड्न अन्नाची वाण पडते तो काळ; दुकाळ; महागाई. 'जैसा करूपना करण्यास कठिण. [दुर्+सं. विभावनीय≔कल्पना करतां रोगिया ज्वराहूनि उठिला। कां भणगा दुष्कालु पाहला। ' −शा येण्यासारखें] दुर्बृत्त-वि. दुराचारी: दुर्व्यसनी; दुर्वर्तनी. [दुर्+ ११.४२८. [दुस्+काल] म्ह० दुष्काळांत तेरावा महिना=दुष्का-सं. कृत=वागगूक] दुर्वृत्ति-स्री. दुराचरण; अष्टाचार; वदफैली. ळांत वर्षाचे बारा महिने काढतां काढतांच मुक्कील पडते. अशा [दुर्+सं. यृत्ति=वर्तन] दुर्व्यसन-न. दुराचरणाची संवयः यत, वळीं अधिक मास (तेरावा महिना) आला म्हणजे संकटांत भर मद्यपान, वेश्यागमन इ॰कांसारखं वाईट व्यसन. 'दुर्व्यसन दुस्तरचि पडते असा अर्थ दुरुक्तीर्ति-स्त्री. अपकीर्ति; बदनामी; बेअहू. बढु सुजासिह फार कंप देतें हो ' -वत्सलाहरण. [दुर्+व्यसन] [दुस्=कीर्ति] दुष्कृत-ति-नस्ती. १ पापकर्मः; वाईट कृत्य. दुर्व्यसन-नी-वि. वाईट व्यसन, संवय लागलेला; दुराचारी; 'आणि आचरण पाहातां सुभटा । तो दुब्हृताचा कीर सेल वांटा।' बदफैकी. (प्र.) दुर्व्यसनी. दुर्व्यात्य-वि. अतिशय दुष्टः वात्यः। –ज्ञा ९ ४१६. २ कृतीतील, वागणुकीतील दुष्टपणा. [दुस्+कृत-खोडकर; खट्याळ: (मुलगा अथवा त्यांचे आचरण). [दुर्+ ति] दुष्प्रतिग्रह-पु. जो प्रतिग्रह(दानाचा स्वीकार) केला असतां, वात्य=खोडकर, द्वाड] दुई द्व, दुई द्व्य-वि. वाईट, दुष्ट मनाचा. स्वीकारणारा अधोगतीस जातो तो: निय प्रतिप्रह; अग्रुभप्रसंगी [दुर्+पं. हदु, हदय=मन] दुर्क्सेय-वि. समजण्यास कटिण; गूढ; केलेले दान स्वीकारणे; वाईट कृत्पाबाबत स्वीकारलेले दान गर्न. 'ही पद्धत कशी मुरू झाली असावी हैं समजणें दुईय इ० उदा० वैतरणी, शज्या, लोखंड, तेल, महैस हे दुष्प्रतिग्रह होत. आहे. ' - इंमू ७६ [दुर्+सं. ज्ञेय=समजण्याजोगें] दुःशक-वि. करण्यास कठिण; अशक्यप्राय. [दुस्+सं. शक्=शकणें] .दु:राकु.न-पु. अपशकुन; अनिश्सूचक चिन्ह. [दुस्+शकुन] ्दुरुगील. दु:शील-वि. वाईट शीलाचा; दुराचरणी. [दुस्+शील] दुश्चरित्र-न. पापाचरणः, दुष्कृत्य. [दुस्+चरित्र] दुश्चल-वि. (अक्षरशः व ल.) पुढे जाण्यास, सरसावण्यास, चालण्यास कठिण. [दुस्+मं. चल्=चालणं] दुश्चि(श्ची)त-वि. १ (काव्य) अयोग्य, चुकीचा, अपराधी (माणूस, कृत्य). 'अंगुष्ठ धरुनि मस्तकपर्येत । अखंड दुश्चित आचरलों । ' २ खिन्न; उदास; दुःखी. 'राजा प्रजा पिडी । क्षेत्री दुश्चितासी तोडी । '–तुगा२९८४. [सं. दुश्चित अप] दुश्चित्त-वि. १ ग्विन्नः दुर्मनस्कः; दुःखितः; उदासः; उद्विम. 'अबरुल्याची खबर ऐकतां मनांत झाले दुश्चित।' -ऐपो १३२ २ छुच्य. 'परी बुंडलिनी नावेक दुश्चित्त होती । ते तयातें म्हणे परौती। '-ज्ञा ६.२३८. [दुस्+चित्त=मन] दुर्श्चित-वि. (काव्य) खिन्न; दुःखी; उदास; दुश्चित्त अर्थ २ पहा. 'डोळे लाबुनियां न होतों दुर्श्वित। तुझी परचीत माव होती।' 🕽 दुब्ति अप.] दुश्चिन्ह् -न. अशुभ, वाईट लक्षण; अपशक्रुन. ' 🖫 अन्हें उद्भवर्टी क्षितीं । दिवसा दिवाभीतें बोभाति । ' [दुस्+ चिन्ह] दुरुशाप-पु. वाईट, उम्र, खडतर शाप. [दुम्+शाप] दोन घरांवर; दोन पडले असतां मरेल अशी. दुइशासन-पुनिना. दुर्योधनाचा भाऊ. -नि. व्यवस्था राख-ण्यास, अधिकार चालविण्यास कठिण. [दुस्+शासन≕अधिकार चालविणें] दुष्कर-वि. १ करण्यास कठिण; बिकट; अवघड. ग्रस पहा.

[दुस्+सं प्रतिग्रह=दान स्वीकारणें] दुष्प्राप-प्य-वि. दुर्लभ; मिळण्यास कठिण; विरळा; दुर्मिळ. [दुस्+सं. प्र+आप्=मिळ-विणे] दुस्तर-वि. तह्नन जाण्यास, पार पडण्यास कठिण. 'समुद्रापेक्षां हा संसार मला दुस्तर वाटतो. '-न. (ल.) संकट. 'थोर वोडवल दुस्तर। तुटल सामुरे माहेर।' -एरुस्व ८.५५. [दुस+सं तू=तरणें] दुरूपर्श-वि. स्पर्श वरण्याप कठिण, अयोग्य. [दुस्+सं. स्पृश्=स्पर्श करणें] दुस्संग-पु. दुष्टांची संगत; कुसंगति. [दुस्+संग] दुस्सह-वि. सहन करण्यास कठिण; असहा. [दुस्+सं. सह=सहन करणें] दुस्सही-वि. (प्र.) दुस्सह इस्सह अप] दुस्साध्य-वि. १ सिद्धीस नेण्यास, साधावयास कठिण. 'थोर वय झाल्यावर विद्या दुःसाध्य होते. ' २ बरा करण्यास कठिण (रोग, रोगी). आटोक्यांत आणण्यास कठिण (शत्रु, अनिष्ट गोष्ट, संकट इ०). [दुस्+सं. साध्य≔साधण्यास सोपें] दुस्स्वप्न-न. १ अञ्चभसूचक स्वप्न. २ (मनांतील) कुतके, आशेका, विकल्प. [दुम्+स्वप्न] दुस्स्वभाव-पु. वाइट, दुष्ट स्वभाव. -वि. वाईट, दुष्ट स्वभावाचा. [दुस्~~। स्व~~भाव]

दु की--अ. १ एक या संख्येस दोहोनी गुणतांना योजा-वयाचा शब्द. जसें- ' एक दुरकी दोन ' २ (फाशांच्या खेळांत)

दुरकी, दुरकी चाल-स्त्री. दुडकी पहा. दुरगुसला, दुरगूस-पु. घिंगामस्ती; धांगडिंगा; धुड-

दुरटा-पु. तोफ, बंदूक इ० चा वर्षाव; बंदुकीच्या गोळी-बाराची फैर; तोफांची सरबत्ती; बाण इ०कांचा वर्षाव, भडिमार. 'मुसलमानांचे स्वार पुढें येतांच त्यांच्यावर त्यांनीं गोळया व जेजालांचे दुरटे चालविले. ' –हिं १९०. दु-हाटी पहा.

दुरडी - स्त्री. १ तांदृळ इ० धुण्याच्या उपयोगाची दुहेरी ३.१११. विणीची बुरडी टोपली. २ धरण्याकरितां वर्तुळाकार दांडा बस-विलेली फुलें ठेवण्याची परडी. ३ (सामा.) किरकोळ कामाच्या उपयोगाची बुरडी टोपली; पाटी.

दुरढी — स्त्री. १ (कों.) दुफाशी सोंगटशांतील फाशांचें दोहोंचें दान; दुढ्ढी. २ (ल.) दोनाचें (पैस, रुपये इ०) दान; भिक्षा; दुढ्ढी पहा.

दुरण-पु. (कुण.) द्रोण. [द्रोण अप.]

दुर्णे—सिक. दूर करणे; घालविणें. 'डाग लागतो परी यशाला शिवरायाच्या तो दुरवा।' -वाग्वैजयंती-पानिपतचा पोवाडा. [दूर करणे]

द्वरद्वर; फुरफुर. (कि॰ लावणें). [.]

दुर्दुरी-- स्त्री. (राजा.) करंगळीपेक्षां कमीअधिक जाड अशी पाणी इ० कांची पडणारी, झिरपणारी धार. [ध्व.]

दुरंदेश-शा-शी--वि. दूरदृष्टिः; दूरवर विचार करणाराः; धूत. (कि॰ पाहुणें). 'आपण दाणा व दुरन्देश आहेत. ' -रा १०.२१३. 'बाळाजीराव काय दुरन्देश होते!'-रा ५.८६. [फा. दूर्+अन्देशा]

दुरदेशा-शी-पु. दूरदृष्टिः, दूरवर केलेला विचारः, धूर्तपणा. (कि॰ पाहणें). 'परंतु करणारांनीं मात्र बहुत दुरन्देशा पाहून चालत असार्वे. ' -रा ८.२२४. [फा. दूर्+अन्देशा]

दुरधा—वि. (राजा.) पूर्णपण न पिकलेले (फल इ०).

दुर बिनीत--न. (हेट. कों. नाविक) गलबताच्या झाडीच्या आंतुन लांबच्या लांब मारलेल्या फळवापैकी प्रत्येक. द्रमीण पहा,

दुरबीन-ण-स्त्री. दुर्बीण पहा.

दुरभीराजा-५. दुबी, दुभ्भीराजा पहा.

दुरमीण-स्त्री. (नाविक. कोंकणी) गलबतास आंतील अंगास मजबुती येण्यासाठी वांके, दुवांके, झाडया यावरून कांहीं अंतर शिमाग्याच्या दिवसांत साजरा करण्याचा एक उत्सव. [दुर्ग] सोड्न जाड्या फळ्या टोकतात त्या. या फळ्या नाळ ते वऱ्या पर्यंत टोकतात.

दुरवा, दुर्वा—स्त्रीयव. एक प्रकारचे पवित्र मानलेलें गवत; हरळीचा तीन पार्तीचा शेंडा प्रत्येक. हें गणपतीस वाहतात; (सामा.) हरळी. दूर्वा पहा. [सं. दूर्वा]

दुरची---स्री. एक प्रकारचा वेल.

दुरशी-सी, दुरशिवत-नि. विटाळशी; अस्पर्श; रज-स्वला. दूरशी पहा. [दूर+अशी]

दुरस्त-वि. (प्र) दुहस्त. दुहस्त पहा.

दुरळ-वि. खडतर: कडक; उप्र; कडकडीत (देवत इ०). 'खंडेराव दैवत दुरळ। प्रचीत दाविली तत्काळ।' –ह ९.२००. 'चंद्र सोदर सये गरलाचा । भाव काय समजे दुरळाचा ।' –सा**रुह**

दुरा--पु. नवी खणलेली विहीर.

दुराई--स्त्री. (प्र.) दुराही; द्वाही: शपथ; हरकत; (कु.) दुराय. दुराही पहा.

दुराणी—वि. अफगाणांचा एक वंश; त्या वंशांतील एक व्यक्ति. अब्दाली असेंहि नांव आहे. [फा दुर्रानी]

द्रांद्(द्र)रचा-वि.(राजा.) दूरदेशाहून कथीं नव्हत आलेला; दूरदेशचा. [दूर]

द्राय - स्त्री. (कु. गो.) शपथ; आण. दुराई, दुराही पहा. दुगलभा—स्री. एक औपधी वनस्पति; धमासा. [सं.]

दुरावर्णे - अकि. वियोग होऊन दूर राहरी, पडणे, जाणे. दुरदुर — स्नी. थोडा वेळ मिळविलेली कर्तृत्वाची ऐट; दिमाख; 'तैसीं दोन्ही दुरावलीं। जे प्राप्ती तव अलग ठेली। '-ज्ञा ६.४३५.

दुरावण-सिक. (बे.) जमीन दुसऱ्यांदा नांगरणे.

दुरावा-पु. १ दूरपणा; अंतर. २ (दूरदेशीं भोगावे लाग-णारे) कष्ट. [दूर]

दुराही -- स्त्री. कर्क नये असे कर्म कोगी कर्क लागल्यास, हुकूम, कायदा मोड्ड लागल्यास त्यास अडविण्याकरितां राजा, सर-कार इ०कांच्या नांवाने घालतात ती शपथ; द्वाही. दुराई पहा. 'हें करूं नको सरकारची दुराही आहे.' [सं. दुर्+हार] • बांधून टाक णै-एखादी वस्तू, घर इ०कांच्या उपयोगाबाबत सरकारी मनाईचें द्योतक असे चिन्ह, ती वस्तु, घर इ० कांवर बांधणें. अमोडणें-सरकारच्या नांवाने केलेल्या मनाईचे उल्लंघन करणे.

द्विक-वि. दूरचें; लांबचें.

दुरिच्यादुरीं-किवि. (प्र.) दूरच्या दूर; फार दूर.

दुरों-किवि. दूर: दूर अंतरावर.

दुरीग---न. १ (गो.) दुर्गः किछा. २ तटः कोटः गडगा. ३

दुरीइराज-१ परागंदा होणे; पांगापांग; पांगणी. 'रथेता बदील होऊनु वाडी पडते वाडी पडली म्हणिज दुरीदराजला गेली.' -इमं ४८. २ बेचिराखी. -वि. परागंदा झालेला; देशोधडीस लागलेला. –िकवि. फार दूर; दूरच्या दूर. [फा. दूर्+दराझ्=दूर-दूर, कुठं तरी]

दुरील -- वि. फार दूरच्या ठिकाणचा; लांबचा. [दूर]

दुरदुर-- किवि. खळखळ; झुळझूळ (ओढा इ० वाहणें). ∣ ध्व.]

दुरुस्त-वि. १ यथायोग्यः निर्दोषः बरोबरः नीट. २ अचूक; बरोबर. 'नेमिला जागा दुहस्त मारणार असे. '-मराआ राचें देऊळ असतें यावह्न हृढ) कल्याण गांवीं स्मशानास अद्याप ३५. ३ (कायद्यांत) फेरबदर, सुधारणा केलेला (कायद्याचा हैं नांव आहे [दुगा] नियम २०). (कि० करणे). [फा. दुरुस्त्] दुरुस्ताई-स्थी. दिल्सफाई. 'परस्पर दुरुस्ताई होय तर उत्तम आहे.' -जोरा ५. [दुरुस्त] दुरुस्ती-स्री. दोप काढून पूर्ववत करण्याची, सुधार-ण्याची किया; डागडुजी; जुने काम खराब झाउँ असल्यास ते सुधारण्याची किया; नीट करणें. [दुरुस्त]

दुरू-स्त्री. (राजा.) द्वा.

दुम्बग-न. चेत्र महिन्यांत स्त्रिया गौरी बसविण्याकरितां लांकडाची, मातीची किल्ल्यासारखी करितात ती आकृति. [दुर्ग

दुरून-किवि. फार लांचून; दूर अंतरावरून. [दूर] म्ह० दुरून डोंगर साजरा.

दुरूहत-नि. दुरुस्त पहा.

दुरैवर्चे सिक. (गो.) नांगरणें. दुरावणें पहा.

दुरोण-पु. (प्र.) द्रोण. [द्रोण अप.]

दुरोत्तर---न. (काव्य) शिवी; दुरुत्तर पहा, 'ऐकोनि तयाची दुरोत्तरे । लिज्जित तुकयाचे अंतर । ' [दुरुत्तर अप.]

दुरादर-न. सोंगटचा, द्यत खेळणें. [सं.]

दुर्ग-पुन. किहा. 'उभारिलीं दुर्गे दाखेंटे फांजी। कोटि चर्या माजी शोभिलया।' –तुगा १००; –ख ३४३९. [दुर्+सं. मरण। दुरी दु-हावे।' –दा ४.६.१९. [दुरावर्णे] गम्=जाणें] (वाप्र.) ॰ जीन-सिक्ति. (महानु.) (किल्ला) जिक्रणें. 'विषयाचे गिरि दुर्गजीनें।' –भाए १६१. [दुर्ग+जिंग=जिंक्णें]ाळावून पाघरण्याकरितां केळेळे शोभिवंत वस्रः, पातळ रजई. २ ॰पोर्ळा-स्री. (किल्ल्याच्या) तटाची भित. 'विरी वानरी देढिके शिपल्यास आतील बाजूस लागून असलेला मौक्तिकजेतूचा मांसल दुर्गपौ ही। नर्छी पाडिती अग्नियंत्रे खळाळी।' -मुरामा ६.५१. [दुर्ग+पोळी=कठडवाची भिंत] **ंयंत्र**-न. (व्यापक). किल्लवाच्या वस्त्र] रक्षणार्थ टेविलेल्या तोफा इ०. [दुर्गे+यंत्र]

दुर्गा-स्त्री. शंकराची स्त्री; पार्वती: अंथिका. [सं.] दुर्गा- याने घोड्याच्या पुढील पायावर फोड येतात. -अश्वप २.३१८. प्रमी-न्त्री. दुर्गेच्या जन्मदिवसाची तिथि: आश्विन शुद्ध अष्टमी; (सामा.) द्युद्ध पक्षांतील अष्टमी [दुर्गा+अष्टमी]

दुर्गा-पु. (संगीत) गायनशाम्बांतील एक राग. याचे दोन प्रकार आहेत. पहिल्या प्रकारास षड्ज, तीव गांधार, कोमल मध्यम, दुलदूल। गुलगुलित असी नादर विरळा। '-प्रला ९३ [सं. दुलू= तीत्र धवत, कोमल निपाद व तीत्र निपाद हे स्वर लागतात. हालणे; दुल्≔हालचाल दाखविणारा शब्द] ऋषभ, पंचम हे स्वर वर्ज्य आहेत जाति औडुव-औडुव. वादी दुसरा प्रहर.

दुर्गार्डी—स्त्री. स्मशानः मसणवट (यांत दुर्गेचे किंवा शंक-

दुर्बिण, दुर्बीण-न-की. दूर अंतरावरील पदार्थ पहाण्याचे एक यंत्र. यांत असलेल्या अंतर्गील व बहिर्गील भिगामुळे आप-णांस दूरच्या वस्तु स्पष्ट दिसतात व जवळच्या वस्तु मोठया दिसतात. [फा. दूवीन्]

दुवी, दुवीवत, दुवीष्टमी— (प्र.) द्वी, द्वीवत, द्वीधमी

दुर्वाडी—वि. असमजसः मूर्खः 'तुं बोलतां लाजसिनाः। दुर्वाः डिया। भिकारिया। तुझेया घरिं कैचें ब्राह्मणभोजन। '-पंच २.४. [सं. दुर्वादी]

दुर्वास-पु. एका ऋषीचें नांव. हा फार शीघ्र कोपी व खादाड असे यावरून, शीघ्रकोपी माणुस; खादाड माणुस. [सं. दुर्वासम्]

दुन्हा--किवि. दूर. 'एन्श्वी स्वामि दुन्हा असिका। मी केवि उरे।'-ऋ ५३. 'कुळेसीं जो पाठमोरा। वेदाज्ञेसीं दुऱ्हा।' **–**ज्ञा १३.६९६. [दूर]

दु-हाई--शी. दुराही पहा.

दुच्हाटी-स्त्री. लांब पत्रधाची वंदूक, तोफ.

दुन्ह। वर्णे — अकि. दुरावर्णे; नाहीसें होर्णे. 'नमस्कारें जनम

दुल(ला)ई—स्री. १ आंत थोडा का म घालून मंजाब इ० भाग. [सं. दुल्=हालणें; मऊपणा, हालचालदशेक प्रत्यय; प्रा. दुल्ल=

दुलदपाय खुलदपाय-पु. घोडयास होणारा एक रोग.

दुलदुलीत—िव. लहः, पुष्टः, गुवगुवीत. [दुलदुल] दुरुदुरें—न. घोडवाचा एक अलंकार. [दलदुल]

दुलदृल-ित. मऊ; मृदु. ' अरे सख्या रे करी पिवली कली

दुला, दुला-पु. १ पंजा हातांत घऊन ताबुतापुढे नाचतांना गांधार, मंबादी निवाद. हा रात्रीच्या दुसऱ्या प्रहरांत गातात मुसलमान लोक कत्तलच्या रात्री हसनच्या मृत्यूचा शोक करीत दुसऱ्या प्रकारांत षड्ज, तीत्र ऋषभ, कोमल मध्यम, पंचम, तीत्र हिंडतांना उच्चारतात तो शब्द हुसेन हा त्याच्या विवाहाच्या धैवत हे स्वर लागतात. गांधार व निषाद हे स्वर वर्ज्य. जाति आदल्या रात्रीं (कत्तलच्या रात्रीं) यझीदकडून मारला गला औदुव-औदुव वादी मध्यम, संवादी पड्ज. गानसमय रात्रीचा मळचा शब्द हिंदी दुल्हा असा असुन त्याचा नवरा असा अर्थ 'आहे. २ उद्धट व दांडगा मनुष्य. [हिं. दुल्हा=नवरा]

णारा. याच्या उलट मिरी=प्रथम खेळणारा. [दु=दोन]

दुलाब - स्त्री. (कों.) फडताळ; भिंतींतील कपाट.

दुः तुंगे करणे --- सिक. (ढोरांचा धंदा) आसुड आखूड झाल्यास लांबविणे. [दुलग, दुलंगी]

दुरुलड----सी. दु मध्यें दुलड पहा.

दुल्लभ—वि. दुर्भिळ; दुर्लभ. 'जेंगे पाविजे परलोक। परम दुह्रभ जो ।' –दा २.४.५ [दुर्रुभ अप.]

'भाऊमाहेब अवारीत दुछा। दादु महाताने हत्ती पुढें नेला। ' वाईट+आळी=आगळीक, पीडा.] -ऐपो ११९.

गोंडी नवरीचा एक देव. याचा आकार पायांतील पिळाच्या आळी=ओळ] वाळचासारखा असतो. [हि. दुल्हा+देव]

तीन चावर एक पांड. ' -वाडवाबा १.२०३. [फा. द्युम]

दुवल-ए. रुपयाचा सोळावा भागः एक आणा. [दु+वळ] दुवली-स्री. आणेली. [दुवल]

१.३३३. [फा. दू+अस्वा]

(दोर, दोरी) [दु+वळ]

करितात त्यांपैकीं प्रत्येक कडी. २ पत्यांतील, फांशांतील दोन बुद्धि (कि॰ करणें; धरणें: बाळगणें; पाळणें). [दुश्मन्+दावा] ठिपक्याचें चिन्ह, दुवाई-स्त्री, भेद [सं. दु, फा. सिं. दुओ]

दुवा-दुआ--पु. आशीर्वाद: ईश्वराने एखाद्याचे बरे करावें या बद्रुचे अभीष्टचितन : ईश्वराजवळ केलेली प्रार्थना. 'प्रत्यक्ष दिवस उगवित्याविर फकीर आला. त्याने फळ दिले. दुवा देता जाला कीं फळ आपले स्त्रीस भक्षावयास देंगें. '-भाव ५२. ' जर वजीर कबृल करितील तर दुनिया आपल्यास दुआ देईल. '-रा ६.६२१. [अर. दुआ] •गार, द्वागीर-वि. हितेच्छु; शुभचिंतक; निष्ठा-वंत. ' आम्ही हज्रतीचे दुवागीर '-चित्रगुप्त ४६. ' तुम्ही बाद-वून फिकराचे खबर घेत असले पाहिजे, आम्ही द्वागीर असों. ' पापी; दुराचारी; नीच; अनाचारी. ३ दावेदार; शत्रु. 'मी आलों अर्जदार; अर्ज, विनंति करणारा. [फा. दुआगो]

आपणा वोळखीना दुवाड । '-दावि २४. २ कठिण; अवघड; दुर्घट. दानाचा स्वीकार करेणें; दुष्प्रतिप्रह पहा. [दुष्ट+सं प्रतिप्रह=दान

दुला, दुरुला—पु. (जुगारी खेळ) दुसरा; दुमऱ्याने खेळ- सुरवाडु । परत्रीचा । ' –ज्ञा ३.२२५. [द्वाड अप.] •वाणा– वाणी-वि. द्वाडवाणी पहा.

दुवाली—स्री. (व) तबल्याची वादी.

दुवासन—न. घोडचाच्या गळवांत बांधलेली दोन्हीकडे ताण असलेली दोरी. दवासन पहा.

द्वासी सी. (कों.) फार कडक दास.

दुवाळा-पु. (गो.) डोहळा.

दुवाळी-स्त्री. क्रेश; कष्ट; पीडा. 'तरी दुवाळी कोणा दुरुला—पु. १ दुला पहा. २—वि. शूरः, वेडरः, वेफिकीर. न व्हावी। कवणाची भवई नुचलावी। '─ज्ञा १३.२६६. [दु, दुर्=

दुवाळी-सी. १ एखादी गोष्ट दुसऱ्यांदा सांगतांना तींत दुरुहा --पु. नवग; नवरदेव. [हिं.] ०देव---पु. (गोंडी) फेरफार केला आहे असा होणारा समज. २ द्वैत. [ढु=हीन+

द्वंतर्णे-अफि. (कों.) (स्त्री) नासवण; (स्त्रीस) पोटचें दुवम—वि. दुरुयमः दुसऱ्या प्रतीचाः मध्यमः 'दुवम जमीन उमळणः गर्भपात, गर्भस्राव होणे, पूर्ण मास न होतां प्रसवणः वाखा होणे. [दुवत]

दुशमन, दुश्म(स्म)न, दुश्मान—प १ शत्रुः वैरी. २ सर्वसाधारण शत्रु [फा. दुश्मन्] म्ह० १ दाहाचा हात दुशमना-दुचस्वा---वि. दोन घोडे टेवणारा. 'दुवस्वा स्वार.'--वाडमा वरही पह्नं नय=दहा माणसांनी एकटया शत्र्वरहि हात टाक्नं नये. २ दुशमन असावा पण दाणा असावा=शत्रु पुरवल पण तो सम-दुवळ—िव. (कों.)दोन पेड एकत्र करून वळलेली; दुपेडी जस, उदार, असावा. दुशमनकी, दुशमनिगरी, दुशमनगरी, द्शमनी-स्री. १ वरः शत्रुत्वः द्वेष. २ शत्रुत्वाचे, द्वेषमूलक दुवा--पु १ ज्या अनेक कडवा एकमेकांत अडकवून सांखळी | कृत्य, वागणुक. दुशमनदावा-पु. (सामा.) द्वेष; मत्सर; वेर-द्विालावा-व्या-वि. आगलाव्याः कळलाव्याः, कज्जेदलाल.

> दुइमन, दुस्म(स्मा)न-पु. शत्रुः दुशमन पहा. दुइमनगी दुइमनगिरी, दुइमनी-स्त्री. वैर; शत्रुत्व. 'ज्याप्रमाणे पानिपताचे समयीं सर्व हिंदुस्थान मिळ्न दक्षण्यांसी दुश्मनगी केली तेच अवस्था आतां जाली आहे. '-दिमरा १.२२६. 'जों पावेतों इंग्रेजाचें पारपत्य होत नाहीं तों पावेतों इंग्रेजासी खुली दुश्मनी करावयास भितात. '-रा १२.२३. [दुश्मन्]

दुष्ट--वि. १ दुस-याचा घातपात करावा किंवा ते न जम-शाहीचे दुवागीर. '-पाब ९. 'ऐसेच हरघडी खत किताबत पाठ ल्यास मत्सर तरी करावा अशा स्वभावाचाः वाईट बुद्धीचा. २ -ब्रप ३०७. [फा.] दुवागो-पु. (कोर्टीतील अर्जीत रूढ) असर्तो पण माझा दुष्ट तेथे आहे. 'ध खराब; दोषयुक्त (हवा, ठिकाण इ॰). [सं.] •प्रतिग्रह-पु. ज्यापासून दान घेऊं नये दुवाड-ित. द्वैतः, द्वैतरूप. -मनको. [दु=दोन+वाड=वाट] म्हणून सांगितरुं आहे अशा अपात्र व्यक्तीपासून स्वीकारलेले दानः दुवाड-वि. १ द्राड; खोडकर; ब्रात्य; द्राड पहा. ' गुरुकृषें अमंगल प्रसंगीं स्वीकारलेलें दान. जसें:- शय्यादान इ० दुष्टेहतुमूलक ' तेवीं आवडे तैसा सांकडु । आचरतां जरी दुवाडु । तरी स्वधर्मुचि स्वीकारणें] •बु िव्-ली. पापत्रासनाः, अधमपणाची बुद्धि. -वि.

द्वेषः; दावदारी. **दुष्टाचा-पु.** १ दुष्टपणा. २ दावेदारीः; वैरः द्वेषः । 'सरकारनें खादीचा दुष्टावा कां करावा !' –के १.७३.०. दुष्टोत्तर-न. दुरुत्तरः, उद्धटपणाचै, अपमानकारक, शिवीगाळीचै उत्तर. 'बोले सदां दृष्टोत्तर। जेणे खोंचे जिव्हार। ' [दुष्ट+उत्तर]

दुस--पु. प्रमेय. -शर.

-ज्ञा १५८३. २ आच्छादन; आवरण. 'वायू भवंते आकाशा। वरी सत्वाहंकाराचें दुस । वरी महत्तत्वाचा आश्लेष । असे जे कां। ' –सिसं १.१५२. ३ तंत्रु 'कृष्ण निघाला वेगेसी । आला प्रभास क्षेत्रासी। तथे पुजोनि सोमनाथासी। दुसे चौपाशी दिधली। ' -एरुस्व १४.८ [सं. दूश्य=तंन्]

दुसग, दुसगाई—स्त्री. (राजा.) मत्सर; द्वेष; विरोध; भांडण; घासाघीस; कचाकची; वितुष्ट. ' घरांत बायकांच्या दुसगी-मुळें संसार नासला ' [दु=दोन+पंग] मह ० दुसगीचा पाहुणा उपाशी मेला=ज्या घरांत नवराबायकोंत वितुष्ट आहे त्या घरांतील पाहुण्याची स्थिति फार चमत्कारिक व संकोचाची होते. कारण नव-याचा पाहुणा बायकोला खपत नाहीं, व बायकोचा पाहुणा नव-याला खपत नाहीं.

दुसम(मा)न,दुसमानकी,दुसमानगिरी, दुसमानी-दुशमन इ० पहा.

दुसरा-वि. १ कमार्ने पहिल्याच्या पुढचा २ निराळा; भिन्न; वेगळा; अन्य. ३ आणिक; शिवाय: इतर; आणखी कोणी. --क्रिवि. शिवाय; आणस्वी; (हें कियाविशेषण कर्ता अथवा कर्म यांच्या लिंगवचनाप्रमाणें फिरतें). ' आला तो आला दुसरा (दुसऱ्या) मला शिव्या देऊन गेला. दुसः याचे घर दाखविणे-अमः क्याच्या घरीं जा असे सांग्न (एखाद्यास) हांकून देणें. दुस =य।चे घर निघणे-(एखाद्या स्त्रीनें) लप्ताचा नवरा सोइन दुसऱ्या पुरुषाच्या घरीं त्याची वायको म्हणून राहणें. 'कोळ्यांच्या [सं. दुइ-दोइन] दुहणावळ-की. (दुभत्या जनावराची) धार बायका जातींतल्या जातींत व्यभिचार करतात व दुस-याचे घरही काढण्याची मजुरी. [दुहणें]

पापी; नीच; अधम; वाईट बुद्धीचा. [दुष्ट+बुद्धि] ॰भाय-पु. १, निघतात. ' –गुजा ५९. दुसऱ्याचे पागोटे गुंडाळणे-मत्सर; द्वेष; शत्रुत्व. २ कुभाव; गैरसमज; विकल्प. [दुष्ट+भाव] (एखाद्याला) फसविणें; चकविणें. दुस=याच्या तोंडानें जेवणें-**्मानस**-न. दुष्ट बुद्धिः, दुष्टपणाः, नीचपणा. -वि. पापीः, अधमः, स्वतंत्र विचार करण्याची अकल नसल्य मुळे दुसरा सांगेल त्याप्रमाणे दुष्ट अंतःऋरणाचा. [दुष्ट+मानस=मन] **ः व्रण-पु. १** गळुं; फिसकें; वागणें, वोलणें, करणें. **म्ह**० दुस=याच्या डोळघांतल दुसळ दिसतें बेंड. २ नाडीव्रण. [दुष्ट+सं. व्रण=फोड, जखम] **्स्वप्न-पुन.** १ पण स्वतःच्या डोळ्यांतल मुसळ दिसत नाहीं=मनुष्याला दुसऱ्याचा अशुभसुचक स्वप्न. २ (मनाला डवंचणारी) अनिष्ट शंका, कल्पना. क्षुलक दोष सहज दिसतो पण स्वतःचा ढोबळ दोष दिसत नाहीं. [दुष्ट+सं. स्वप्न] दुष्टाई-स्री. १ दुष्टपणाः नीचपणाः अधमपणा. • घरोबा-पु. (सराठवाडवांत रूढ)दुसरे लग्नः मोहतूर. • फुटाबा-२ खराबपणा; घाणेरडेपणा; दोषयुक्तता. ३ मत्सर: द्वेष; दावेदारी. पु.गवत एकदां कापल्यानंतर त्याला पुन्हां होणारी फूट. दुसरेबाल-(कि॰,करणें; धरणें; बाळगणें). याअथीं दुष्टावा, दुष्टायकी हेही शब्द पण-न. म्हातारपण. 'दुसरें बालपण म्हणजे म्हातारपण जितकें हत्व आहत. दुष्टातमा-वि. दुष्ट अंतःकरणाचाः पापीः अधम. आपणांन नकोसं वाटते तितकेच पहिले वाटेल यांत शंका नाहीं. ' [दुष्ट+सं. आत्मन्=मन] दुष्टायकी-स्त्री. दुश्मनगिरी; शत्रुत्व; निवचावि ५४. दुस्तरेपणा-पु. (गो.) विजवराशी लप्त. दुस-=यान-ने-क्रिवि. पुन्हां: दुनऱ्या व ी.

> दुसर--न. द्वेत; भेदबुद्धि. 'तें कर्म कीर ब्रह्माकारें। जालें तेणेंही न सरे। ज करीतेणेंसी दुसरें। आहे म्हणौनि।' –ज्ञा १७ ३७४.

> दुसवास-पु. १ वाईट संगत. २ (राजा.) दुसग-दुसगाई. दुस्वास पहा. [दुम्=वाईट+वास किंवा सहवास]

> दुसा—पु. (महानु.) तंत्रु; राहुटी. दुस अर्थ ३ पहा. -धवळ, पूर्वार्वे ४८ [सं. दूश्य=तंत्रु; प्रा. दूस]

दुसेनरे--न. बुधीदार कापड. -वाडसमा २.२८.

दुस्त—न. भरजरी वस्त्र. −पया ३४.

दुस्ता—पु. १ वस्नाचीं सुते विरळ झाल्याने मध्ये मध्ये जो चाळणीसारखा विरळपणा होतो तो. २ मानाची पाच वस्ने समु-च्चयाने.

दुस्मन, दुस्मनकी, दुस्मनगिरी, दुस्मनी—दुशमनइ० पहा. 'लढाईचा इरादा धरून मी वागत नसतां दुस्मनीच धरून वांकडेपणा करितात, त्यांची समजूत व्हावी कशी ? ' -गोखिन शाब ३४.

द्स्मान-पु. (गो.) शत्रु; वैरी. [फा. दुश्मन्] दुस्मान-काय-न. (गो.) शत्रुत्वः वैर.

दुस्वाशी--वि. १ (गो.) अधाशी. १ मत्सरी.

दुस्वास-पु. (कुण. गो.) द्वेष; मत्सर; हेवा; असुया.

दुस्सग—स्री. (खा.) जूं; जोखड. –भात्रे ७. १ ते ४.

दुस्सा—पु. (व.) खोडास दोन खुंटचा मारहेलें वखर, आक्त; एक प्रकारचे कोळपे.

दुस्सा—पु. (व) दुस्सा; ठौसा.

दुहर्डा - स्री. (गो.) भावाची, बहिणीची मुलगी; धुवडी. दुहुणे-उकि. १धार काढणे. -अकि. २ (काब्य) द्ध देणे. दुहिना-सी. मुलगी; कन्या.

दुहेतर्ण-अ. अकाली प्रसवर्गे; धुपावर्गे. दुवेतर्णे पहा.-राको २८६.

दुहेस---न. दुखर्गे.

व छ(छा)शेस-पु (गो.) पाणी घालून काढलेला नार-ळाचा रस. [दु=दोन+वळ+रस]

दुर्श्वी—वि. (प्र.) दुःखी. 'धनी महाराज दुक्षी झालेकाय बदले हंबीर।' -ऐपो ३४६. [दु:स्त्री अप.]

दुक-नी. (कडन्याच्या पेंढ्या, विटा इ० कांची) जोडी.[दु= दोन]

दूख-सीन. (गो. क.) दुखणें; दुखी; दु:ख. ०हों ज-आजोरी होणें.

वुज्ज-न. (गो.) बारांचा समुदाय. डझन. [पो. दूक्षिआ] बूड-की. १ दुपदरी गळसर, माळ; स्त्रियांचें एक कंठभूषण. ' सोने दृड करण्यास दर तोळा रुपये १५। प्रमाणे. ' -वाडसमा १.७२. [सं. दु सिं. दुरी] २ दोन घागरींची जोडी. (कावडीवांचून पाणी वाहतांना प्रयोग). 'एके घागरीने पाणी केवढा वेळ आणावें दुसरी घागर दे म्हणजे दृडची दृड आणतों. ' दुड, दुडी पहा.

दूड--की. गोचीड; खिरड.

वृड-पु. (राजा.) भातांत उगवणारे एक प्रकारचे गवत.

दूण-स्त्री. १ दोन्ही कांठ एकमेकांस जोड्न (वस्त्र इ०) शिवणें; दोन बाजू किंवा कडा एकत्र जोडल्यानें होणारी शिवण; अनुभव नसणें. दुधाचा धेव-अतिशय थोडें दूध; दुधाचें अत्यंत दंड. २ वस्न, कागद, दोरी इ० कांस दुणल्यामुळें पडणारा सळ, थोडें परिमाण. जसें:-तुपन्त्रे नख, ताकाचे पाणी, तेलाची धार, मोड, मुरड. ३ (कों.) एकवार नांगरलेली जमीन पुन्हां नांगरणें; दिह्याची कवडी. इ० तूप, ताक, तल व दहीं दुसरी नांगरट. (कि॰ घालणें; करणें). ४ घडी; दुमड; मुडपा. ५ दाखवितात तसें. प्रथम, पहिल्या ध रेचे वृध-(तान्ही गाय, एक मिद्रन होणारे दोहोंचे दान. -वि. दुप्पट. ' अचपळ गुणगूणी म्हणजे मांजर ताक सुद्धां फुंकून पितें=एकदां अहल घडल्यावर बैसली प्रीति दूणी। '-दावि १५४. [सं. द्विगुण]

करितां, निरोप सांगण्याकरितां पाठविलेला मनुष्यः, निरोप्याः, जासूदः. बातमीदार. जर्से:- देवदूत, विष्णुदूत, शिवद्रत, यमदूत. २ वकील: कार्याच्या सिद्धिनें निवे दूत।' -मोअश्व १.७२. [सं.]

द्रतिका, दूती--स्त्री. १ निरोप दंऊन पाठविलेली, निरो-पाची ने आण करणारी स्त्री; एकांत मैत्रीण; सजणी; नायक व नायिका यांची मध्यस्थी करणारी सस्ती. 'दृती नसे ही माला। सवतिच भासे मला। '-मानापमान. २ दासी; स्त्रीनोकर. 'दूती जाणविती स्वामिणीतें।'-रावि ४.३४. [सं.]

वूदा--वि. घोडगाचा एक विशिष्ट रंग -अश्वप १.२७. [फा. दुदु=ध्र

वृध--न. १ अपत्यपोषणार्थं मातेच्या स्तनांत उत्पन्न होणारा पांढरा रम; दुग्ध; क्षीर. २ वृक्ष, वनस्पति इ० कांतून निश्णारा पाढरा रस, चीक. ३ नारळ इ० कांच्या चवांतून निघगारा पांढरा रस. ४ धान्याच्या कोवळचा कणसांतील दाण्यांतून निघणारा पांढरा रस. ५ (राजा.) दुधू; स्तन. [सं. ३७४; प्रा. दुद्धः फ्रें जि. थुइ; ऑर्मेनियन. लुथ] (वाप्र.**) ः निघल**-(गाय, म्हैस इ० कार्ने) दृध वं लगणे दुधाची तहान ताकाने घालविणे-ताकावर भागविज-इष्ट ती वस्तु साध्य होत नाहीं असे पाहन तिच्या-पेक्षां निकृष्ट वस्तुच्या लाभानें संतुष्ट होर्थे; मोटी गोट साध्य न झाल्यास तिच्या पेक्षां कमी दर्जाची गोष्ट साध्य करून समाधान मानणे. दुर्घात साखर पडणे-दूध स्वभातःच मधुर असते. त्यांत साखर टाकल्यास त्याची गोडी अधिकच वाढते. त्यावरून आधींच चांगल्या असंकेल्या गोष्टींत दुसऱ्या चांगल्या गोष्टींची भर पडणे. दुधाने धुपणे-निर्दोष असणें. 'हें 🤊 दुधानें धुपरेलें आहे. दुधाने धुपलेला-वि. पूर्णपणे निर्मळ: निष्कलंक: सोज्वळ. द्धान जेववून ताकान आचवप-(गो.) आधीं गोड नंतर कड़ (भाषण इ०) करणे. दुधास-ला महैस इ०) कमी दूध वंकं लागें। दुधास-सा फूटण-(गाय, म्हैस इ॰) पुष्कळ दूध देऊं लागणे. एखाद्याच्या औठावर वृध दिसण-बाळलेलं नसण-(तिरस्काराथीं) (तो) वयाने अतिशय लहान असणें, प्रौढ नसणें. (त्याला) जगाचा बिलकूल चे अल्पपरिमाण दुप्पटपणा (प्रमाणाचा). ६ (गो.) (सोंगटशांचा खेळ). एक-|म्हेस इ० कांचें) प्रथमचे दूध; चीक. रह० १ दुधाने तोंड भाजलें मनुष्य अगदीं साध्या गोष्टींतहि फाजी शंका व स वधगिरी बाळ-दूत—पु. १ (एखाद्यास) बोलावून आणण्याकरितां, पत्र देण्या गतो २ मेले म्हशीस दूध बहु (फार). ० करीण-स्त्री. लहान मुलास द्ध पाजण्याकरितां ठेवलेली दाई. • कल्स्मी-स्नी. एक वनस्पति. दुधणी, दुधाणी पहा. •कोहिंडुक-न. दुधांत बर्फ व सरबत शिष्टाई करण्याकरितां पाठविलेला मनुष्य. 'बहु सत्कृतिनें न जसा टाकून केलेलें पेय. [दूध+ई. कोल्ड+ड्रिक=थंड पेय] ्खू ना-वि. १ आईबाप इ० कांनी लाड केल्यामुळें जो श्रीढ झाला तरी पोरकट-पणा करतो तो. २ भोळसर; मेषपात्र: अजाण. [दूध खुळा=वेडा] द्भक-9. माणकांत फिका, दुधासारखा पांढरा रंग पसरल्या-सारखा दिसतो तो दोष. [दूध] दुधगा-पु. (राजा.) कोंबळें द्ध, नुकत्याच व्यालेल्या गाईचे द्ध प्याल्याने वासरांना होणा एक विकार. [दूध] दुधाड-वि. दूध देणारी; दुधाळ. 'बहु दुधड जरी जाली महैस गाय। री होईल काय कामधेनु। ' -तुगा २२९४. [दुघ] दुघ(धा)णी-की. दुधासारखा पांढरा चीक येणारी, फुलें येणारी एक वनस्पति. हिला कुंभा, तुंबा, खिचडीतून प्राह्म तेवढाच भाग घेणें व त्याज्य भाग सोड्सन देणें. वेवकुंभा, शेतवडा, शेतवड, दुधकलमी, तेवडी ६० दुसरीं नांवें हंसक्षीर न्याय; क्षीरनीरविवेक पहा. दुधाळ-ळू-वि. पुष्कळ आहेत. २ दूध तापविण्याचे भांडें. दूधकलमी पहा. [दूध] दूध देणारी (गाय, म्हैस इ०). [दूध+आळ-ळूं-प्रत्यय] दुधाळूं-• दभतें-न. १ (व्यापक) दुभतीं जनावरें. 'आम्ही शहरांत दूध- न. पांढरें अर्छ. [दूध+अर्छ] दुधिया-पु. १ एक प्रकारचें मादक दुभतें बाळगीत नाहीं. ' २ दूध, दहीं, ताक, तूप इ०. ३ दुभत्या पेय, औषध; भांगेचीं पाने बादन त्गांत दूध, साखर व मसाला जनावरांची जोपासना कशी करावी, दुभत्याचे पदार्थ शास्त्रीय पद्धतीनें कसे बनवावे, त्यांचे गुणधर्म कोणते इ० गोष्टींचें विवेचन करणोरं शास्त्र.-जाको द १०४. दिध+दुभतें। ० पाक-पु. दूध आट-वृन तांदळाची केलेली खीर. •िपता-वि. दूध पिणारा, आईच्या अंगावर पीत असलेला (बाळ). [दूध+पिणें] •पेढा-पु. दुधाचा पेढा. ॰पोहे-पुअव. १ दुधांत कालविलेले पोहे. २ उकळी आलेल्या दुधांत धुतलेले पोहे टाकून त्यांत साखर व आटीव दूध घालून केलेले खाद्य - गृशि ४३१. **्भाऊ-पु. (** मुलास) पाजणाऱ्या दाईचा मुलगा. [दूध+भाऊ; गु. दूधभाई] •भात-पु. मेजवा-नीचा विनयाने उहेख करण्याचा शब्द. •भाताची किया-स्री. एका ताटांत द्धभातावर जेवृन मैत्री जाहीर करणें, मैत्रीची शपथ घेणे. 'दूधभात हात दंऊन किया घेतली.' —अष्टप्रधानांचा इतिहास १८५. •भोपळा-पु. दुध्या भोपळा; पांढरा भोपळा; एक फळ-भाजी याच्या उलट तांबडा भोपळा. भोपळी-की. दुध्या तिच्या दुप्पट लथीमध्ये घेतलेली तान. [दूण-न=दुप्पट] भोपळपाचा वेल. •मांडा-पु. (बेळ) दुधांत साखर घालून, त्या दुधाचा बोळा तापल्या तव्यावर वारंवार फिरवून करतात ती शोध. (क्रिं॰ लागणे). [फा. दूम्] (वाप्र.) ॰ निघण-बाहेर अंबोळी. ०मोगरा-री-पुली. १ नाचणीची एक गरवी जात. हिचा -पुरुषे-(एखाद्याचा) भुसा पडणें; फार त्रास, कष्ट होणें; दाणा पांढरा शुभ्र असतो -कृषि २८३. २ शाळ्चा एक भेद. पादाडरें जागें. ०पुरविण-(एखाशाचा) पिच्छा पुरविणः, गर्ळी ॰मोगरा-पु. (ना.) तगर. ॰चडी-नि. दुधाच्या (वडीच्या) पडणैं; खनपटीस बसणैं. दु-दूमोदूम-क्रिनि. (व.) लागलीच; रंगाचा. 'दृधवडीची कर्रांड कांबरीं। रोदेचीं सोनेखैरीं। '-दाव २८९. ताबडतोब; पाठोपाठ. ' दुमोद्रम मनुष्य धाडला आणायला ' साधित शब्द - दुधवणी-न. पाणी मिसळलेलें दूध. [दूध+पाणी] [दूम द्वि.] द्धवणी, द्धावण-कीन. १ दूध तापविण्याचे भांडे. २ दूध दूम-वि. १ दुस-या, मध्यम,दुय्यम प्रतीचा, मध्यम. अवल= तापविण्याकरितां जमीनींत केलेला खड्डा. [दूध] कुधिरारी-स्ती. उत्कृष्ट, पहिल्या प्रकारचा व शीम=कनिष्ट, तिस-। प्रकारचा (गो) उपरसाळ; उपळसरी; अनंत मूळ. दु धळी-स्ती. (गो.) दूध- यांच्या जोडीनें प्रयोगांत रूढ. 'जमीन अवल, दूम, सीम तिही पाक. [दुध] (वाप्र.) दुधाचा जोर-पु. निरोगी आईच्या, दाईच्या प्रतीची. '-वाड-समा १.३७. २ दुव्यम; हाताखालचा (अधि-जोमदार दुधानें येणारी शक्ति, पुष्टि; दुधाचा गुण. दुधाचे कारी इ०). मदतनीस. [फा. दूशम] दांत-पुण्य. बाळपणांत येणारे दांत. (कि॰ येणें; निघणें; फुटणें; वृर्—किवि. पुष्कळ अंतरावर; लांब. वि. १-(काल, अंतर, होणें). 'इकडे वधूचे दुधाचे दांत पड़ं लागतात' -भा ८०. संबंध, नातें इ०कांच्या बाबतींत) लांबचा; निकटचा, जवळचा नव्हे द्धाणा-णी-पुत्नी. दूध तापविण्याचे मातीचे भांडे. दुधणी पहा. असा. २ असंभवनीय; दुरापास्त दुर्घट. ३ वडतर्फ; नोकरीवरून 'घरांत गेली ठेऊं दुधाणा।' –दावि २३६. [दूध. प्रा. दे. काढलेला. [सं. दूर; फा. दूर; फें जि. दूर] ०क.रॉंग–१ (एखा दुद्धिणी=भांडें] दुर्धाणी-की. एका जातीचें झाड. दुधणी पहा. द्यास) बडतफे करणें; नोकरीवहन काढून टाकणें. २ (अडचण, [दूध] दुधाधारी-वि. दुधावर राहणारा; दुग्धाहारी. [दुग्धा+ संकट इ०) नष्ट करणें. ३ (अधिकार, सत्ता वगैरे) क हून घेण; आहारी अप.] दुधापाण्याचा निवाडा-पु. दूध आणि पाणि जप्त करणें. ' यांची पेशवाई दूर करून ...' -सभासद ८. ४ याच्या मिश्रणांतून दूध व पाणी निराळें करणें. अशी शक्ति ळांब ळोडून देणें, परकेपणा दाखविणें, बाळगणें. 'दूर न

दूष

घालुन केलेले पेय. २ दुध्या भोपळा. 'कडुदुधिया माखिला। गुळें जैसा। '-ज्ञा १३.४६८. दुधी-स्त्री. एक वनस्पती. हिचा वेल तोडला असतां त्यांतून दुधासारखा पांढरा चीक निघतो. हिला लांबट शेंगा येतात. वासरांच्या दुधगा रोगावर हिचा उपयोग होतो. -वगु ४.२४. दुधीण, दुधी-स्री. (कों.) दुध्या भोंप-ळगाचा वेल. [दूध; प्रा. दे. दुद्धिअ; गु. दुधी] दुधू-पुन. (बालमाषा.) १ दूध; २ स्तन [दूध] दुध्या-पु. १ दुधिया; भांगेपासून केलेलें मादक, दूध मिश्रित पेय. २ दुध्या भोपला. याच्या पांढरा, मुग्या इ॰ जाती आहेत. [दूध; प्रा. दुद्धिअ] •हरुवा-पु. दुध्या भौपळा किसून, धुत्रन त्यांतील पाणी निथ-ळल्यावर तुपांत परतून दुधांत शिजवून साखर घालून केलेलें पकान्न. -गृशि १.४१९.

वृत्तीची तान-की. (संगीत). चिजेची जी लयसुरू असेल

द्रम-पु. १ शेपूट; पुच्छ. २ (कर) (ल.) पत्ता; तपास;

इं.पक्ष्यांत असते असा कविसंकेत आहे. यावरून अनेक गोधींच्या करती यास्तव कल्याणा । '-दावि २८४. ०धारणें-पाहणें-

पणाने पाहणें. दूरचयादूर-क्रिवि. फार लांबवर; दूर अंतरावर; दूर्वात्रताचा दिवस असतो. [दूर्वी+अष्टमी] दूरवर. 'कीर्ति प्रगटली दूरच्यादूर.।' दूरत:-किवि. दूरून; लांबून. इह ॰ दुह्न डोंगर साजरे.-डोंगर दुह्न हिरवेगार व रम-णीय दिसतात पण जवळ गेलें असतां रुक्ष व भयाण दिसतात. यावहन, पुष्कळ गोष्टी दुह्नन चांगल्या दिसतात व त्यांच्यासंबंधीं आदर वाटतो. पण प्रत्यक्ष जवळ जाऊन त्या बारकाईर्ने पाहिल्या तर त्यांच्यांत पुष्कळ दोष आढळतात, व त्यांचा कंटाळा येतो. क्वचित् या म्हणीला 'जवळ जातां कांटेकुटे ' असा उत्तराध जोड-ण्यांत येतो. (सामाशब्द.) व्हशान-न. १ दूरहिष्टः; दीर्घहिष्टः; दूरवर विचार करणे. २ दूरदर्शीपणा; दूरदर्शित्व. [दूर-सं. दर्शन= पहाणें] •दर्शी-दृष्ट-दृष्टा-वि. १ दूरवर, खोल विचार कर-णारा पहाणारा. २ भविष्यदर्शी; भविष्यवितक. ३ दीघेदष्टीचा [दूर+सं. दश्=पहाणें] ० द्रस्त दुर्द्रस्त-वि. दूरचा, लांबचा. लाहोर प्रांत दूर्दस्त आहे. ' -इम २६७. [फा. दूदस्त] ॰ दृष्टि-स्त्री. १ खोलवर, दूरवर विचार करण्याची शक्ति; कुशाप्रवृद्धि. २ दीर्घदष्टि; भविष्यकाळावर नजर ठेवृन काळजीपूर्वक विचार करेंग. [दूर+दृष्टि] **ृद्ध**-न. दुँदैव; नशीब. 'न लागतां माझा शोध कपी सारे म्हणती ते हारे दूरद्रष्टा । ' -मोरा १.३३२. [दु +अदृष्ट] • वर-क्रिवि. लांबवर; खोलपणार्ने; दूरदृष्टीर्ने (क्रि॰ पाह्णें, विचार करणें, नजर देण). 'महादेवा देई दूरवरी दृष्टी । नको करूं कष्टी मुनीश्वरा।' -मध्व. ५८३. • विचार-पु. दूरदृष्टिः, दूरदर्शित्व. • विचारी-वि. दीर्घदशी; दूरवर विचार करणारा. [दूरविचार] दूरशी-सी-वि. रजस्वला; विटाळशी; अस्पर्श. ' दुष्ट म्हणे स्वसभेला तुजला नेतों चि दूरसी अस कीं। ' -मोसभा ५.६. 'स्त्री दूरशी झाल्यावर पांचवे दिवसापासून ... ' -ग्टहवैश १५. दूरश्रवणयंत्र-न. दूरच्या माणसाशीं बोलण्याचे यांत्रिक साधन (ई.) टेलिफोन. [दूर+सं. श्रवण=ऐकर्ण+यंत्र] दूरस्थ-वि. दूर असलेला; लांबचा; दूरदेशीं असलेला. [दूर+ंस. स्था=असर्णे, उमें राह्ंगे] दूरीकरण-न. दूर करण्याची किया, दूर करणें; वियोग. [सं.]

दरदेशी---स्री. दूरदृष्टि; दूरद्शित्त्र. 'पुढील संकट दूरदेशीनें जाणून ...'-इमं २५६. [हि. दूरंदेशी; फा. दुर्+अंदेशा]

दूर।वर्षे -- अकि. दूर जाणें, दुरावणें पहा. 'नको दूरावूं तूं दूस] कठिण पद बा दे त्यजुनिया।' [दूर]

दूरीं — किवि. (काञ्य.) दूर; लांब अंतरावर. [दूर]

वृची--श्रीअव. एक प्रकारचें पवित्र मानलेलें गवत. हें गण- प्रा. दुहिआ] पतीस प्रिय आहे. पूजेव्यतिरिक्त या गवतास 'हरळी ' म्हणून

(एखाद्यास) ममत्व सोड्सन परका लेखणें; (एखाद्याकडे) परके- करण्याचें एक व्रत. वृज्जीम्नमी-स्त्री. भाद्रपद शुद्ध अध्टभी हा

वृर्वेगूष-वि. घोड्याचा एक विशिष्ट रंग. यांत घोड्याचे सर्व शरीर लाल असून त्यांत काळ्या रंगाचे मिश्रण असर्ते. शेंडी, आयाळ, दूम, हातपाय काळे व कान सफेत असतात. -अश्वप ٦٩.

वूळ--पु. (कों.) मुलाच्या कानांत घालण्याचा एक दागिना इल पहा. [सं. दुल्=हालणें, डोलणें]

वृशेर — सी. (सा.) जु; जोखड.

वूषक-वि. १ दोष लावणारा; निंदक. २ दूषित करणारा. [सं.]

द्रषण-न. १ दोष लावणें; निंदा करणें; दोष, न्यून काढणे. २ आढळलेला, लादलेला, दोष; न्यून. ३ ठपका; आक्षेप. ४ विघड-विगः; दूषित करणे. ५ (कुमारीला, स्त्रीला) भ्रष्ट करणे; कौमार्थ, पातिवत्य भग करणें. ६ न पाळणें; मोडणें (वचन, करार). [सं.]

दुषणाह-दूषणीय, दूष्य-वि. निवेस पात्र; निय; दोषाह. [~~स~~.]

द्रष(षि)णें -- उकि. १ दोष, न्यून काढणें. 'त्याचा पूर्वपक्ष म्यां दूषिला.''काव्य करावें म्यां नच वचकावें दूषितो, परि लघुस।' -मोस्फुटआर्या नवनीत २५४. २ दोष, कळक लावणे, लागणे. कलंकाने दोषाने युक्त करणें; कलंकित होणें; करणें. 'या पोरानें अक्रम केल्यामुळे आमचे घर दूषलें. ' [सं. दूषण]

द्रिवत—वि. १ दोष लावलेलें; निदित; आक्षेप घेतलेलें. २ बिघडलेलें; अष्ट, दोषयुक्त झालेलें; कञ्जित; कलंकित (शब्दश: व ल.) [सं.] •ताप-पु. दोषी, विषारी ताप; (इं.) सेप्टिक् फीव्हर. ' माझ्या पत्नीला दूषित ताप येत आहे म्हणून ती जरा घाबरली आहे. ' -सुदे १३७.

वुषय-वि. दूषणीय पहा.

वृष्य-वृष्य-न. तंत्रू. । सं.]

वूस-- पु. १ वस्त्र. २ तंत्रु; डेरा. दुस पहा. [सं. दूश्य; प्रा.

वूस-- पु. प्रमेय. - शर.

वृह-सी. (गो.) मुलगी; कन्या; धू; दुहिता. [सं. दुहिता;

ह्र-ग्-सी. दष्टिः, नजर. कमलहक्, दक्क्म, दग्गोचर, जिल्लेखितात. हिचीं मुळें सदां सर्वकाळ ओलीं राहतात. या तृणाचा दिग्वषय, दक्षण, दगध्यक्ष, दिग्वषय इ० सामासिक शब्दांत दृष्टि, जिल्लेख ऋग्वेदांतिहि आढळतो. −ज्ञाको (द) १३७. [सं.] डोळे, या अर्थानें उपयोग. जर्से:-कमलटक्=कमलाप्रमाणे डोळे हें गवत औषधी आहे • व्रत-न. (बायकी) स्त्रियांनी दुर्वाची पूजा आहेत ज्याचे तो. हम्मोचर=दृष्टीला दिसणारा इ० शिवाय एतदृहकू,

तदृदक्, दोवदक्, निगुणदक्, इ० समासांत पहाणारा अशा सं. भाजक=भागणारा] •भाच-पु ठाम, पूर्ण भक्ति, श्रद्धा, श्रेम. गारा. [सं. दशु] सामाशब्र-- अत्यय-पु. प्रत्यक्ष पाहिल्याचा कद्रः कंजूषः हाताचा जड. २ लगामाचा एक प्रकार. -अश्वप १८५. पुरावा; दि प्रमाण; (कि) पाहर्गे; दाखविणे; हक् प्रत्ययास [दृढ+सं. मुष्टि=मूठ] ०संधि-वि. १ घट विणीचे; घटमूट. २ आणणें; उतरंगे). [हकू+सं. प्रत्यय=अनुभव, प्रचीति] ॰पात- दाट; घनदाट; मध्यें फट, विरळ जागा नसलेला. [दृढ्+सं. संधि= पु. नजर टाकर्गे; फेकर्गे; दृष्टिक्षेप; पाहर्गे. [दक्+सं. पात=पडर्गे] जोड, सांधा] दर्ढाकरण-न. १ पकें करणे. २ (स्नि.) रोमी •सूत्र-न. दृष्टिपथ; दृष्टीची रेषा. [दृक्+सं. सूत्र=धागा, मार्ग] व इन्हें ीय चर्चमध्ये बाह्मस्म्याच्या वेळी लहान मुलांच्या तर्फे • **क्षेपमंड**ळ • **क्षेपबृत्त**-न. (ज्यो.) त्रिभोन लग्नां (नव्यद अंशां) जीं वचने देण्यांत येतात त्यांच्या पूर्ततेची जबाबदारी मुलांनी तून जाणारें लंबवृत्त. दृश्य क्रांतिवृत्ताच्या सर्वोच्य बिंदूतून जाणारें प्रीढ झाल्यावर स्वतःवर घेण्याचा विधि. (इं.) कन्फर्मेशन्. –सा. याम्योत्तरवृत्त. हम्गोचर-वि. डोळ्यांनां दिसणारें; दश्य; दिस णारें, दरयमान. [दक्+सं. गोचर] दरगोल-पु. १ वुवूळ. २ बाप्तिस्मा व दृढीकरण हीं अवस्य आहेत. 'ई. वि. १७८. [सं.] (ज्यो.) दङ्मंडल पद्दा. [दक्+गोल] **दग्ज्या-स्रो**. (ज्यो.) **दढोत्तर**-वि. जास्त बळकट; मजबूत. [सं. दहतर अप.] नताश ज्या. रङ्गंडल, राबुत्त, रावलय-न. (ज्यो.) लंब-युत्तः, खम · युत्त. रङ्मात्र वि. ज्ञानमात्र. 'जेणे ज्ञान सज्ञान होये। दृड्मात्र दृष्टीते विये। प्रकाशाचा दिवो पाहे। प्रकाशासि। -अम ७.२७३. [हक्+सं. मात्र प्रत्यय]

ह्याइ--वि. (राजा.) अवाढव्य; अजल्ल; फार मोठा; अवजड; जगड्वाळ. (सामान्यत: वस्तुच्या संबंधी प्रयोग). [स. दीव+आड प्रत्यय]

दृढ — वि. १ (अक्षरश: व ल.) पक्का; घट्ट; कठिण; ज्याचे भेदन, छेदन व चलन करणें कठिण आहे असा. 'हा हढ पाषाण आहे; हा शस्त्राने फ़टणार नाहीं. ' 'तोफेच्या गोळवानेंहि भींक न पडेल अशी दृढ भिंत घालावी. '२ निश्चितः, कायमः, मुकरः। ३ ठाम; पका; स्थायिक. ४ पुरतेपर्गी निश्चित केलेला; पक: अविचल (बंत, विचार, निश्चय). 'निश्चय दृढ असला म्हणजे ईशर कृपा करितो. ' ५ (सामा.) पकाः; चिवटः, चिकट. ६ मनात पक्की ठसलेली, विंबलेली. 'एकदां ऐकलेली गोष्ट पुन: ऐकली म्हणजे दह होते. ' या शब्दापासून अनेक सामासिक शब्द बनले आहेत व बनवितां येतात. जर्से:-दढनिश्चय-निर्धार-संकल्प= पका, ठाम निश्चय. -वि. पक्कशा निश्चयाचा, निर्धाराचा (मनुष्य) इडप्रयत्न-अतिशय नेटाचा प्रयत्न, प्रयत्न करणारा. तसेंच दढसंकेत दढसंधान-नियम-विश्वास-वैर-निष्ठा-वत-तप-सख्य-प्रेम-भक्ति धेरी-वचन-अनुसंधान-पातिवत्य-सौमाग्य इ०समास [स.] होतात. दृढ-तनु-शरीर-देह, दृढांग=बळकट शरीराचा (मनुष्य, पशु इ०). सामाशब्द-- निन्त-पु. एकाप्र चित्त; काळजीपूर्वक दिले अं लक्ष. (कि॰ करणें: देणें). [दृढ+चित्त=मन] ॰ प्रतिक्व-वि निश्रयी: कितीहि संकर्टे आलीं तरी निश्रय शिथिल न होऊं देणारा. [दृढ+प्रतिज्ञा=निश्चय] भाजक-पु. (गणित) खार्टी बाकी उर्द न देनां क हीं संख्यांस नि:शेष भागणारी दुयरी सर्वात मोठी प्रत्यक्ष, दिसणारा, ढळढळीत अपराध, चुक, दोषीपणा. याच्या

अर्थानें उपयोग. जर्ते:-एतद्दक्=हें पाहणारा, दोषदक्-दोष पाह- [दृढ+सं. भाव=श्रद्धा, प्रेम] •मुन्दि-वि. १ चिक्कू; कृपण; प्रा. १२१. 'पूर्ण ख्रिस्ती होण्याकरितां हीं दोन सःक्रमेंतें म्हणजे

> हुद्धावर्ण-अक्रि. इढ, पक्का होगें; बळकट, मजबूत होणें. 'जशी जशी भक्ति दढावते तशी तशी ईश्वरकृपा होते.' [दढ] हुद्धा(द्वि)चा-पु. १ दृढपणाः बळकरीः पक्केपणा. २ निश्चय. 'निद्रचिया वा नवचे। ऐसा दृढिवचेनि अवतरणें नाचे।'-शा ६.३४७. [दढ+वा भाववाचक प्रत्यय]

> हति - स्त्री. सुगंध; सुवास. 'पवळेंयां चिआं हती। जावडे फाल-ओनि नीगुती। '-शिशु५९०.

हम - वि. गर्वानें ताठलेला, फुगलेला. [सं.]

हम् (हर्द्रा) — स्त्री. नृत्य.) दृष्टीमध्ये निश्चलता, विकसितपणा व सात्विकता दाखविण्याचा अभिनय हा अभिनय उत्साहकृतीस अनुकूल आहे.

हरूय-वि. १ दिसणारें. २ बाह्य; बाहेरील (अंग). -न. (ल.) जग. 'तरी तें आपणयापुढें। दृश्य पत्रळे येवढें। ' -अमृ ७.८७. -पु (अंकगणित.) दिलेली किंवा गृहीत संख्या. [सं.] •काठय-न. ज्या काव्याचा अनुभव नटनर्टीनी रंगभूमीवर केलेल्या अभिनयाने घेतां येतो तें; नाटक, सिनेमा. याच्या लट श्राब्य काव्य. [दश्य+काव्य] •प्रामुग्ण-न (परार्थ.) पदार्थाचे प्रत्यक्ष **झालेलें** प्रसरण; (ई.) ॲपरंट एक्स्पॅन्शन्. ∘**महस्व**-न. (ज्यो.) नुसत्या डोळ्यांस दिसणारा मोठेपणा. [दश्य+सं. महत्त्व=मोठेपणा] हृइयमान—वि. दिसं लागणारें; नजरंपुढे असलेलें; दिसणारें.

ह्य - सी. १ दृष्टि नजर २ गर बाच्या बाईट नजरेने मनुष्य, वस्तु इ० भारला जाणे व त्यास पीडा होणे. (कि०होणे, लागणे). ' लहान मुलांनां व सुःर स्त्रीपुरुषांनां दृष्ट लागते.' -वि. पाहिलेल, दिस लेलें; दिसणा . [सं.] सामाशब्द - ॰ कू.ट - न. को डें; गूढ; कुटप्रश्न. • चोर-पु. (प्र.) दृष्टिचोर; दृष्टिचोर पहा. दृष्टोष-पु. संख्या; वित्रक्षित संख्यांचा सर्वात मोठा साधारण विभाजक. [दृढ+ डिल्ट अदछदोष=प्रारच्याने घडलेला दोष, आलेली आपत्ति. ' देष्ट

दोष नसतां व्याधी आली ईश्वरास शरण जावें. ' २ प्रत्यक्ष दिस-णारे पाप: आयुष्यांत (एखायाच्या) हातून घडलेळे पाप. याच्या उलट अहरदोब=मानसिक, आत्मिक पाप, ३ -वि ज्याचा दोष नजरेस, आढळण्यांत आला आहे असा [दृष्ट्-|दोष=अपराध] •पात-पु. (प्र.) दृष्टिपात; दृष्टिपात पहा. •फोइ-पु (प्र.) हिंडिफोड, दिंडिफोड पहा. बंध, बंधन-पुन. (प्र.) दिंड बंध, हिंडवंधन; हिंडवंध, हिंडवंधन पहा.०भरू-वि. (प्र.) हिंडिमर्स, हिंडिमर्स पहा. • भेट-स्त्री. १ मरणोन्मुख मनुष्याचे दूरचे प्रवादिक आप्तेष्ट येऊन त्याची जी शेवटची भेट घेतात ती. 'माझ्या नाडी आटोपत चाल्रस्या त्यास पुत्राची दृष्टभेट (श्लोक ६०); दृष्टातांतील. [सं.] करवा. ' २ कुशलप्रश्न, संभाषण इ० कार्ने विरहित अशी केवळ दर्शनमात्राने होणारी भेट, गांठ, नजरानजर: हब्टाइब्ट (प्र.) दृष्टिभेट ' त्यांची आमची काल दृष्टभेट मात्र जाली. अजून बोलायास फावलें नाहीं. ' [दूब्ड+भेड] अम गी-पु दुब्ड ल गूं नये म्हणून लहान मुलाच्या हातांत, गळवांत बांधतात तो पांढरे ठिपके असेलेला काळा मणी. [इष्ट+मणि] विकार - पु. (प्र.) दृष्टिविकार पहा. हर्डाहर्ड-स्त्री. परस्पर दर्शन, पाहणै: नजरानजर; दृष्टिभेट. [दृष्ट+अदृष्ट=न दिसलेलें, न पाहिलेलें] हरदार्थ-पु. १ दिसणारी वस्तुः दृष्टीचा विशय. २ ऐहिक जीव-नांतील (एखादी) उपभोगाची, अनुभवाची गोष्ट. -क्रिव इह-लोकच्या फायद्याकरितां, युखाकरितां [दृष्ट+स. अर्थ=वस्तु, गोष्ट] • क्रम-न. ऐहिक जीवनांतील फायचाकि ग्तां, सुखाकरितां कराव-याचे कमे. व्याद-पु. जे जे इंदियगम्य असेल तेवहेंच सत्य असे प्रतिपादन करणारा संप्रदाय, मत. [दृष्टार्थ+तं. वाद=प्रतिपादन, सत्। • बादी-वि दृष्टार्थवादाचा पुरस्कार करणागा. दिष्टार्थव द । •शास्त्र-न. दिस गाऱ्या किंवा इंद्रियत्राह्य गोर्धीचें शास्त्र: ऐहिक जीवनविषयक शास्त्र, याच्या उलट धर्मशास्त्र, अर्थशास्त्र, व्यव-हारशास्त्र, दंडनीति हे शब्द पहा. [दुष्टार्थ+शास्त्र] हण्टो गत्तांम-किति. नजरेस; निद्रीनास; पाहण्यांत: आढळण्यांत: प्रत्यक्ष अनु-भवास (कि॰ येण) 'ही गोष्ट जेव्हां माह्या दृष्टोत्यत्तीस येईल तेव्हां खरी वाटेल. ' [दृष्ट्र+उत्पत्ति]

हर्टस्यम-न. भयस्यक, पुढील अन्धेस्यक, अप कुनी दुष्टस्वप्न. 'परिणामी काय होईल ते प विं दृष्टस्वप्न आहे. '-पेद 90.88.

हच्द अर्णे, हच्दाच(अ)गे—अक्रि. दृष्ट लागेंगः; दृष्टीचा वाईट परिणाम होणे: वाईट मनुष्याची नजर बाधणें. [दृष्ट]

हृद्यांत-पु १ दाखला: उदाहरण. 'चेंडू पडे आणि उटे तसाची। दृष्टांत हा सत्पुरुषास साची। मृत्यिङ जो त्या उठगेच नाहीं। दृष्टांत हा केवळ दुर्जनाही। ' --वामननि तशतक २ अनुभव प्रचीतिः; पडताळा. त्याने प्रश्न सांगितला तो माझ्या दष्टांतास नजरस पडण्याचे टाळणे. • खारणे-नजर भारून टाऋणे; नजरबद

आला. ' 'त्याचा मला दृष्टांत आला. ' ३ भूतभविष्यादि गोष्टींचें सुचक, दै वीस्वप्न. 'ऐसे जाणूनि हिक्सणीपति । कौतुक केले कैशा रीती। महादाजी पंतासी। दृष्टांत रात्री दाखविला। ' ४ एक साहित्यालंकार; दृष्टांतालंकार पहा.हब्दां नालंकार - पु (साहित्य.) एखादा विशेष प्रकृतार्थ विशद करण्याकरितां विशेष अप्रकृतार्थांचे जें उदाहरण देतात तें. ' आस्फालितां ही स्वकरें नराहे। चेंडु असा तो उसळेच पाहे। विपत्तियोर्गे पडले जरी कां। तें धैर्थ नोहं तरि साधुला कां १।' -वामननितिशतक.

हच्टांतिक, हच्टांती — वि. दृष्टांत म्हणून यावदास योग्य

द्यावा-पु. १ स्वप्रह्मपाने होणाग देवता ६० काचा साक्षात्कार; दृष्टांत. २ अनुभव; प्रचीति; पडताळा. [दृष्ट]

हराळा-िन. (राजा.) ज्याची नजर, दृष्ट बाधते असा (मतुष्य इ॰); वाईट नजरंचा. [दृष्ट]

हाम् ली. १ नेत्रगोलिस्थत जे पहाण्याचे इंद्रिय आहे त्याची वृत्ति, कार्य, तिने झालेले ज्ञान; पाहण्याचे सामर्थ्य; नजर. २ (ल.) (एखाया गोष्टीकडे यावयाचे) लक्षः अनुसंधान. 'निरं-तर शास्त्राकड दृष्टि ठवावी तेन्हा शास्त्र यतें. ' 'त्यास पागोटें वात्रयाचे खरें परंतु माझी दृष्टि चुक्छी. ' ३ (ल.) सन् , असत् जाणण्यास कारणीभृत असलेली मनोवृत्तिः (एखाद्याकडे पहाण्याचा, एखाद्याशीं वागण्याचा) शेंखः, कलः, मनोकृत्ति. 'अलीकडे त्याची दृष्टि फिरली. ' ४ (राजा.) पाषाणाच्या द्वाच्या मूर्तीस हर्पे इ० काचे बसवितात त्या डोळचापैनी प्रत्येक. ५ दृष्टः, वाह्रेट, बाधक नजर, दृष्ट २ पहा (कि॰ होगें; काडगें). 'राधा म्हणत्ये हा ! मज पुत्रवर्ती भीच लागली दृष्टि । ' -मां न्नी ५.५. -वि. पाह-णारा; दशी पहा. समासांत उपयोग जर्ने. गुणहिष्ट; स्थूलहिष्ट; दो बहब्दि इ०. [सं.] (वाप्र.) ० ओ द्रखाँ ।-(एखाया च्या) नजरे-वह्नच, चेह-यावहन त्याचे मनोगत ओळखणे. ॰ काढणे-उतर्जे-ओवाळून टाक्फे-एखाद्यास वाईट हण्टीची झालेली बाधा मंत्रतंत्र, तोडगा इ०काने कादून टाकरें. ब्खालून ज रा-(एखादी गोष्ट, वस् इ० एखाद्याच्या) डोळवाखालून, नजरें-तन जागें; स्थूलपणे माहीत असणे. 'ज्यांचे हच्टीखादुन गेलें। ऐसे काहींच नाहीं उरलें।' -दा १६.९. •घालणें-१ डोळा मोडग, मिचकावण, डोळचाने इशारा करणे. २ (एखाद्या गोष्टी-कडे) काळजीपूर्वक पहाणें, लक्ष देणें, मन लावगें. 'स्वर्गागनेसी जरि साम्य आली। परंतु तेर्वे हब्टी न घाली। ' -रामदासी २.४३. • चढुणें-गव ने पुगर्गे; उन्मन होणे: डोट शंवर धूर येंगे. **्सु ग्रेंग**-विमर्गें।; गोंधळून जाणें: घोटाळ्यात पडणें. •चुर्मवर्गे, चार**णे**-(एखादाच्या) डोळचास डोळा न देणे;

घेणें:लक्ष देंणें. ' टेवीना गभीही दृष्टिस ती नीट जळिह सेवीना ।' ∘निवळण-१ -मोअश्व ४.८. **े दखर्ण-**(काव्य) पाहणे. बिघडलेले, आलेले डोळे पूर्ववत् स्वच्छ होणें. २ (ल.) गर्व, ताठा. उन्माद नाहींसा होणें. ० पहुँ जे. होणे. लागजें-(एखा-वाच्या) वाईट नजरेची बाधा होणें; हष्ट होणें. ॰फांक्जें-१ गोंधळून जाणें; भांबावून जाणें. २ नजर बेताल, ओढाळ होणें. ॰फाट्रणे-(एखायाच्या) आकांक्षा, महत्त्वाकांक्षा, हेतु इ० वाढणें, विस्तत होणें. • फि जें-१ राग येंगे. 'येतां हष्टी त्याची फिरली म्हणे। '-रामदासी २.९८. २ ताठा चढणें; गर्व इ०नें दृष्टि अंध होणे. धुंदी चढणे. ० बंद करण-नजर भारून टाकणें; मोडन टाक्णें: नजर बंद करणें: दृष्टि चोरणें. ०भर पाहण-पोटभर, डोळे भरून. तृप्ति होईपर्यत, मनसुराद पाहणें. 'पाहा जा सदढ दृष्टि भक्ति। '-दावि ४६. •मर्जे-तीच वस्तु अनेक वेळां पाहिल्याने, तीच गोष्ट अनेक वेळां केल्यान, तिच्याबद्दलची भीति, आश्चर्य, हिडिसपणा इ० वाटेनास होणें. ' माडावर चढून चढून भंडाऱ्याची दृष्टि मेलेली असते. ' दृष्टी ची मृद्त राखगाँ-(एखाद्याच्या) भावनस मान देणें; (ए॰ । बास) न आवडेल अशी गोध्ट त्याच्या समक्ष न करणे. ह्योने पारणे फिटण-जे पाहण्याविषयीं उत्कठा आहे ते पाहण्यास मिळाल्याने समाधान पावणे. दृष्टीत न आणणे-न जमानणे. 'ऐस बदोनि आणित नव्हतासि च बा परामि हर्ष्ट्रीत । - मोगहाप्रस्थानिक २.२०. हर्ष्ट्रीत न येण-(एखाद्यास) तुच्छ लेखणें; क:पदार्थ मानणें. 'ज्याच्या दृष्टीत न ते सहस्रत पांडवबळी न कंसारी। ' -मोकर्ण ६.६६. दृष्टीने शिवण - डोळयांनी पारुणें. 'म्हणतो नाहीं शिवलों दृष्टि करुनिही धराधवा हविला। '-मोआदि २.३. रष्ट्रीस पर्डणें-आढळन देण: नजरेम येण: अनुभवास येण. हष्टीस फांटा फुट्रण-श्विट फाटणें: श्व्टीचे सामर्थ्य वाढणें. 'जैसे डोळ्यां अंजन भेटे। ते वेळीं दृष्टीसी फांटा फुटे। ' - ज्ञा १.२३. चार दृष्टि होण-भेट होणें; नजरानजर होणें. अडव्या हर्द्योने पाहर्णे-वांकड्या, काण्या डोळ्याने पाहणे. हस्टीचा रेचें कार्यक्षेत्र. कर्तवगारी. 'चित्र काढणें हें दृष्टीच्या अमलांत. 'रचें जिकीरीचें काम; डोळेफोड सर्व अर्थी पहा. –वि १ डोळयांनां

करणें. 'कीं पुढिलाची दृष्टि चोरिजे। हा दृष्टिबंधु निफजे। पसारा-पु. डोळ्यांनां दिसणारें विश्व. त्या दृष्टीनें-त्या धोर-परी नवल लाघन तुझें । जें आपणपें चोरे।'-ज्ञा १४.५. णानें, बुद्धीनें. 'पुत्राकडे पुत्रदृष्टीनें पाहिलें असतां ममता वाटते, • देवणें देणें-राखणें-(एवाया गोष्टीची, वस्तुची) काळजी नाहींतर सर्व एकच आहे.' म्ह० १ दृष्टीआड सुष्टी आणि वस्ना-आड जग नागवेंचजें आपल्या देखत घडत नाहीं त्याला आपण् जबाबदार नाहीं व त्याचा प्रतिकार करणेंहि कठिण. २ (व.) दृष्टी माया भाता भूक=इष्टीस मूल पहलें की माया उत्पन्न होते, व भात पाहिला तर भूक लागते. दृष्टीसमोर कांहीं वाईट घडलें तर वाईट वाटतें. सामाशब्दे- अभिनय-पु. (तृत्य.) पापण्या, पाप-ण्याचे केस, बुब्कें, बाहल्या व भिवया यांच्या मदतीनें केलेला अभिनय. याचे प्रकार ३४ आहेत. ते:- कान्त, भयानक, हास्य, करुण, अद्भुत, बीर, बीभत्स, शांत, स्निग्ध, हृष्ट, दीन, कृद्ध. दुप्त, भयान्वित; जुगुप्सित, विस्मित, शून्य, लज्जित, म्लान, विषण्ण, शंकित, मुकुल, कुंचित, जिह्म, अभितप्त, ललित, अर्थ. मुकुल, विश्रांत, विष्वुत, आकैकर, विकसित, मध्यममद, अधमपद व त्रस्त. • कोन पु. विचार करण्याचे, पाहण्याचे धोरण, रोख. मनोवृत्तिः विचारसरणी. (इं.) अँगूल ऑफ् व्हिजन्. 'आमचा दृष्टिकोन भिन्न असल्यामुळें त्यांनी योजिलेली भाषा आम्हांला साइजिकच पटत नाहीं. ' -मसाप २.२ १११. [दृष्टि+कोन] • गुण-पु. नजरेने पाहिल्यामुळे पाहिलेल्या वस्तुंचे, मनुष्याचे बरें वाईट करण्याची (एखाद्यांतील) विशिष्ट शक्ति. •गोचर-वि. डोळ्यांनां दिसणारं; पाइतां येणारं; दृष्टीस पडणारं. [दृष्टि+सं. गोचर] •च्चरित-क्रिवि. जाणुनबुजून, बुद्धिपुरस्सर केलेलें (पाप इ०). -ज्ञाको (क) १३८. [दृष्टि+सं. चरित= आचरलेलें] •चोर-पु. दुसऱ्याचा डोळा चुकवृन चोरण्याचा, पळण्याचा ज्याचा स्वभाव आहे असा मनुष्य. [दृष्टि+चोर] •देखत-तां-किवि. समक्षः पहात असतांनाः डोळगांदेखतः [दृष्टि] ॰पथ-पु. दृष्टीची रेषा, टप्पा. [दृष्टि+सं. पथिन्=रस्ता] •परीक्षा-स्नी. (वैद्यक शास्त्र) रोग्याच्या डोळघांवस्तन, दृष्टी-वस्त रोगाची चिकित्सा वर्णे. [दृष्टि+परीक्षा] ॰ पात-पु. १ (एखाद्या वस्तुवर, मनुष्यात) नजर पडणे, वळणे; अवलोकन. २ नजर बाधणें; दृष्ट लागणें. [दिष्टि+सं. पात=पडणें] ॰ पिंड-पु. डोळचांतील पारदर्शक भिंग;(६) लेन्स्. 'कांहीं मुल्लांस जनमतः दृष्टिपिंडास विकार होऊन, त्या पिंडाची पारदर्शकता नाहींशी अमल-पु. १ पाहण्यांत, नजरेंत आलेला काळाचा अवधि. 'हा होते. '-बालरोग चिकित्सा १२६. [दृष्टि+पिंड] ॰फोड-स्त्री. दरिद्रयाचा श्रीमंत झाला हें माझ्या दृष्टीच्या अंमलांतलें. ' २ नज- १ बारीक पाहणी; चौकशी. २ डोळचांस त्रास होईल अशा प्रका-हर्ष्टीचा खेळ-पु. नजरेनें, दृष्टीनें करावयाची चमत्कृतिपूर्ण त्रास, ताण देणारें (कलाकुसरीचें काम, किचकट लिखाण इ०). २ कुशलतेची गोष्ट: नजरेचा खेळ. 'पाहुन लिहिणें, चित्र काढणें, (क.) डोळयांस हिडिस दिसणोरें, ऑगळ. [दृष्टि+फोडणें] इ० दृष्टीचे खेळ आहेत. ' ट्रष्टीचा खोटा-पापी-वि. दुस- विध-विधन-पुन. मंत्रसामध्याने बोळे भारून टाक्रों; नजरबंदी ्याचे बांगले पाइन मनांत जळफळणारा; मत्सरमुद्धीचा. इष्ट्रीचा 'की पुढिलाची दृष्टि चोरिजे। हा दृष्टिबंधु निफजे। '-ज्ञा १४.५.

[दृष्टि<del>|सं. बंध, बंधन=बांध</del>णें]**ः भरु**-वि. देखणा; सुंदर; डोळयांत विक्रक-न. देवचर; देवालय; मंदीर. [सं. देवालय; प्रा भरणारा. [दृष्टि+भरण] भर—स्त्री. १ आसन्नमरण मनुष्यास देउ.ठ; फ्रेंजि. देवेल (देव, स्वर्ग); आर्मे. लेवल (देव.); पोर्तु. त्याच्या लांबच्या पुत्रादिक आप्तांची झालेली शेवटची दृशदृष्ट. २ देवेल.] ० धांट-स्री. १ मंदिरांतील घंटा; २ (ल.) बडवडचा, वृष्टादृष्ट्र; नजरानजर. [दृष्टि+भेट] •मंडल-न. व्यवलयः, रहुमंडलः, बढाईखोर माणूस •राऊल-न. मंदिर व राजवाडा. मह. देवळीं खमध्यवृत्त. [इिटे+सं. मंडल=वर्तेळ] •मणी-पु. लहान मुलास रावळी तीनदा=अनेक यत्न केल्याशिवाय टार्ती घेतलेलें काम दृष्ट होऊं नये म्हणून त्याच्या गळयांत, मनगटाला बांधावयाचा सोडं नये. • बाह्या-पु. देवळाभोंवतालचें सेवक राहावयाचे आवार. कांचेचा पांढ-या ठिपक्यांचा काळा मणि. अमर्थादा-स्त्री. मनु- देकार--पु. १ दक्षिणा; दान; धर्मादाय; देणाी. 'जगीं मान्य (काव्य) डोळचांनां दिसणारा इहलोकचा, सष्टीचा पसारा. वांटणें). [देणें-कार] • **विकार-पु. १ वाई**ट मनुष्याची (लहान मुलास) नजर लागून झालेली बाधा. २ द ीचा रोग; डोळे बिघडणें. [दष्टि-विकार= (गो.) किता; वळण; चाल. ताण म्हजी देख घतल्या. [सं.दश्] बाधा । ॰=हस्वता-स्त्री. लांबचें न दिसणें; (इं.) शॉर्ट्साइट्. हा विकार मुलांनां सात ते नऊ वर्षोपर्थत होतो. एकाम्रतेने पाह-ण्याने अगर वाचनाने हें व्यंग चांगल्या मनुष्यांसिंह नवीन होऊं सांडोनियां क्षराक्षर ।'-भावार्थ किष्किथा १३.५९ -पु. पाहणारा; लागतें. -ज्ञाको (अं,९५. [इहि+सं. व्हस्वता=आंखुडपणा] े हळा-स्त्री. कृपाकटाक्ष. 'जयाचिये दृष्टिहेळाचि संसाह्त । निरसोनि जाय । ' -विपू २.२८. **दृश्यगोचर**-वि. अदृश्य; न दिसणारें. [दृष्टि+ कुचकामाचा. देखिणक्र-स्त्री. दृष्टोत्पत्ति; दृष्टीं. ' बुद्धी तेजापासुनि सं. अगोचर-इंद्रियगम्य नव्हे असे]

दृष्टिवा-पु. (महानु.) अवलोकन; नजर. 'सहज सरळ सहावा। गा दाताराचा दृष्टिवा। '-ऋ ३६. [दृष्टि]

हर्द्रोळा-पु. वाईट नजर; दृष्ट अर्थ,२ पहा. [दृष्टळेंगे]

पाहीन तेव्हां मला खरें वांटल. ' २ दृशीनें, हेतूनें, धोरणानें. समा-सांत उत्तरपदीं विशेष उपयोगः जर्से:-कामदृश्या, कोधदृश्या, लोभ दृश्या, मोहदृष्ट्या, कृपादृश्या=अनुक्रमें काम, कोध, लोभ, मोह व कृपायुक्त नजरेने. मित्रदृष्ट्या=मित्र या दृशेनें; मित्र म्हणून. शत्रु-हष्टया=शत्रच्या नजरेनें. लोकहष्ट्या=लोकांच्या हष्टीनें, मतानें. शास्त्रदृष्ट्या, दोषदृष्ट्या, पुत्रदृष्ट्या, द्वेषदृष्ट्या, पापदृष्ट्या, वस्तु-दृष्ट्या इ० [सं. दृष्टि या शब्दाचे तृतीयेचे एकवचन]

वेआवे-(काव्य) वावें. 'तेह वेळीं तेआची देआवी बळी। महा-काळासी। '-शिशु ४९६ विण पहा.]

देऊपांशोरीं-की. १ व्यापारी लोक जिन्नस मोजून घेण्याचे एक व देण्याचे एक अशीं निरनिराळीं वजने व मापे ठेवतात. त्यांपैकी घ्यावयाचे माप मोठें असते व वावयाचे माप ल्हान असर्ते. त्यांपैकी दावयाचे माप. एक पांचशेरी वजन. मूळ वजना पेक्षां हें कमी असतें. त्यामुळें खोटें माप गि-हाइकास देतां येतें २ यावस्न (ल) अतिशय कृपणपणा. -वि. (ल.) कृपण. याच्या उलट घेऊपाशेरी.

घ्याच्या डोळ्यांना जेव्हढा पृथ्वीचा भाग दिसु शकतो तेवढी केले हा तुझा देकार। की काही विचार आहे पुढे।'-तुगा १२७८. जागा; दृष्टीच्या टप्प्यांतील भूभाग; क्षितिज; काळीधार; चक्र- २ (व.) लप्नांतील अहेर. ३ (गो.) एक खंडी भाताचे तादुळ वाल. [दृष्टि+मर्यादा=सीमा] •रचना-रचनेचाउभार-स्रीपु. करण्याबद्दल भाताच्या रूपाने देण्याची मजुरी. (क्रि॰ देण, कर्ण,

देख-पु. १ दर्शन. २ देखावा (क्रि॰ दाखविण)-स्त्री. ० दु**खी-ख्या**-वि. मत्सरी; हेवेखोर;

देखणा-वि. संदर; मोहक, छबडा. 'जानकीचे देखणे नेत्र। डोळस माणूस, 'मार्गी अंधासारिखा।पुढे देखणाही चाले जैसा। ' -ज्ञा ३.१५६. **देखणाऊ**-त्रि. डौली; दिखाक; पोशाकी; सुंदर पण झाली। म्हणोनि दखणिकेला आली।' - सिसं २३.

देख(ग)चा, देवर्क-पुन. डेचकी; स्वयंपाकांतील मोठें भांडें. डेग पहा. [फा. देग्]

दृष्या-किवि. १ डोळ्यांनीं, नजरेनें, प्रत्यक्ष. 'मी दृश्या दाविती देखणीं।'-दावि ६४. २ भपका. 'देखणे दाखविती आदरें। मंत्र फंकिती कणदारें।' -दा ५.२.२९. ३ प्रकाश: दश्य: देखावा. 'तेवीं लचकलिया दिठी। मग देखणें जें जें उठी। '-श्रा १४.८४. 'म्हणोनि किरीटीसि दोहीं परी। तें देखणें देखे आंधारीं। -जा ११ २३५ ४ दृष्टिः अवलोकनशक्तिः नेत्र. 'शस्त्रांपासाव तेज तळपे। तें देखोनि देखणें दिपे। ' -गीता १.३३३. -सिक. १ पाहणे. 'त्या या कर्णाचे भुजबल, खलबल जलधिमाजी देखाल। ' –मोकर्ण २ ११. २ ध्यान देणें; मनन करणें. ३ शोधणें; चोकशी करणे; हेरणे; तपासणें. [सं. दशु; दक्ष; शा. देक्ख हिं. देखना; फेंजि दीख; आर्मे. लेख पोर्तु. दिक, दिकेदार, देकार, तुल० लिथु. झेरकोलास=आरसा; प्री. देरको; हिब्न्य दिअरकैम=मी पाहतों.] •पण-न. ज्ञानदृष्टिः; पाहण्याची शक्तिः; ज्ञान 'वेदींचे बृहत्सा मसुत्र। जें देखगेपगें पवित्र। '-ज्ञा. १३.६८ इह०-१ देखनेमे ढब्ब् चलनेमे शिवराई=दिसण्यांत पुष्ट पण कामाला निरुपयोगी. २ (व.) देखला वडा उपास मोडा=भूक नसतांहि कुणी कांहीं खातांना पाहन तें खावयास मागणें. १ देखल्या देवा दंडवत= सहजगत्या. भक्तिपूर्वक नव्हे. केलेला नमस्कार.

देखत-किवि. १ पाहतांना; बन्नतांना. डो रशांसमोर; प्रत्यक्ष २ (ल.) जिवंत, ह्यात असताना; ह्यातीत; आयुष्यांत; जिवंत पर्णी. 'माझ्या देखत मुलाचे लग्न वहावें, मी डोळे झांकल्या-वर मग वाटेल तें होतो, '३ उघड उघड; स्पष्टपर्गे. 'देखत देखत मुदई-' पेद १०.८०+१ 'देखत सोदा, देखत दिवाळखोर आणि त्यास रुपयं देउन बसलास, 'देखतच्यापुढें खालील शब्द रिल्न) मु हैं; कार में, महमन न; यासाठीं. [फा. दाखिल्] जोडतात. जम-देखत सोदा, लुच्चा, लबाड, हरामी इ० (देखणें) •काम्या-वि. चुकारत्ट्द (नोकर): फक्त दृष्टिसमोर काम कर-णारा. • खेंबो - क्रिवि. पाइण्याबरोबर; पहातांक्षणीं. ' ऐसें श्रंगा-रियाहि उपजे। देख:खेंबों।' –ज्ञा ६.१७०. [देखत+क्षण] ्चिडी-पन्न किवि. पत्र पाहतांक्षणीं. ०चोर-वि दिष्टसमोर चोरी करणाराः अङ्ख्चोर ०देखनां-क्रिवि. पाइतां पाइतां, जाणतां जाणतां. 'देखत देखतां आत्मचातु । घडला जेया । ' -ऋ. ८. ॰ मुली-भूल-स्री. १ नजरबंदी: दृष्टिश्रम (जादूगीराचा). (कि॰ करणें, पाडणें, पडणें). २ नजरचूकः; ० हुकू म-किवि. हुकूम पहा-तांब. ताबडतोब.

वे व्यतां—किवि. १ पहातांना; डोळचांदेखत. २ (ल.) जिनंत असतांना; हयातींत.

देखता-पु. पाहाणारा; द्रष्टा. भरुनि प्रपंचाचा घोँद्र। कीजे देखतयाचि देखतां द्रष्टु। ' –ज्ञा १६.५०.

देखभट्टी—स्री. गुरूपासून शिक्षण न घेतां नुसर्ते पाहून पाइन शिक्षण्याची कडा, रीति. यासारखेंच ऐकभरी. उ॰ भी कांहीं चित्रं करावयास कोणापाकीं शिकलों नाहीं; करितों ही शुद्ध देखभी आहे. ' [देखण+मही] दखमद्दांच ज्ञान---न. वरील रीतीनें गुरूशिवाय मिळविलेलें ज्ञान.

देखांख-न्त्री. नजर ठेवण; चौकशी; पाहणी; पैरवी.

देख(खा)वा-पु. १ किंबित् नमुना; रिग्दर्शन; दाखविलेली चुणुकः; ईपनमात्र प्रकाशनः 'पावमाने देखवा मात्र दाखविलाः' २ दर्शनी भाग-बाजुः दृश्यः दृश्यभाग. ३ दृष्टिविषय. ४ (इमारत) दर्शनी देखावा=समारील भाग. फंट एलीव्हेशन. बाजूचा देखावा= बाजुवा भाग. साइड एठीव्हेशन. इ० [देखणें]

देख ऊ—दिखाऊ पहा.

देग्वी-स्त्री. (काव्य) अनुकरण करण्याकरितां अवलोकन, पाइणी: कित्ता: वळण. 'जे आचरतां आपणपेयां। देखी लागेल लोका यया। '-ज्ञा. ३.१५४ (कि० लागर्गे). [देखणे] ० चा- वि. अनुकरण करणारा. ॰ चे-वि. वरवर दिसणारें. 'देखीचें तें ज्ञान करावें तें काई। '-तुगा २८१०.

देखां ने -- न. (कों.) (संसर्गजन्य असल्यामुळें) देवीचा रोग. (ऋ॰ येण)

देखीन-द-ल, देख्ना---िकिनि. १ सुद्रां; हि २ (तुलना करतांना जोर यावयाचा असल्यास) सुद्धा. उ० राजादेखील त्याच्या पाया पडतो ३ तर्सेच. ४ सहः, मिळूनः, समावेश करूनः, उ० या शतास देखील बाबती पांच मण भात पडतें. ' 'बटीक देखील पोरें असामी तीन.'-वाडबाबा २.१९१ ५ (गो.

देखाय—वि. १ पाहिलेलें; स्वावलोकनाने माहीत असलेलें. याच्या उलट ऐकीव. २ अ:नंडक.रकः पादृण्यास संतोषदायकः दिखाऊ [देखण]

देखी अस्त्री — किनि. (व.) तोंड देखेंले; वरकरणी.

देखं(श)सक्रणे — १ पाहं शक्णे; सहन करणें. (मत्सरी माणसाकडून); सहा असणें; पाहवरें; उ० 'कोणाचें कल्याण याला देखूं शक्त नाहीं.' 'जो संतां न देखूंसके अपवित्र । त्याचे रागें गीध फोडिती नेत्र. ' र मत्सर बुद्धीने पाहिले जाणें. ' सखा धाडिला राम माझा वनासी। न देखो शके त्या जगज्जीवनासी। ' [देखोंग +शकणें]

देखोदेख-खी--किवि. १ चढाओढीने; ईधेनें. म्ह० देखो-देखी कुले शेखी-दुस-याचे पाहून अनुकरण करणारा. २ पाहून पाहून. ३ एखाद्याच्या दृष्टिदेखत; हातोहात. [देखणे द्वि.]

देखोदेखी-वेखी, देखोवखी-वाखी-की. अनुकरण; स्पर्धाः चढाओढ उ० ' बापाचे देखोदेखीने मुलगा चोर झाला.' —िकिति १ वरवर; स्पर्धेनें; चढाओढीनें. २ दुसऱ्याचें पाहन. 'अंत-रींचा भाव काय कळे लोकां। एक मानी एका देखोवेखीं. ' –तुगा १६५१. [देखणें]

देग - श्री. धातूचें मोठें भांडें. डेग पहा.

देग(दं)ण - न. (गो.) मातीचा उंचवटा.

देव-- श्री. देणे घर्गे; सावकारी; पैशाचा व्यवहार. [देणें+ घणे 1

दे(द्या)ज—न. (कों.) (खालच्या वर्गात) लग्नांत मुलाच्या बापाने मुलीच्या बापास यावयाचा पैसा-हुंडा; कन्याशुल्क. 'ताक-वीकीतियां गौलणी। देजासि वैदुंठ मनी।'-शिशु २०७. 'न घडेचि कव्हणें बोलें। तह वेळीं जुंझांचें देज दीन्हलें।'-- शिशु ४४१. सि. दा]

द्(दं,जा-पु. (गो.) खुण. ०मारप-क्रि. नांव कमी करणें: नांव गाळणे.

दृंश-ठ-पु. १ राजगिरा दिवा माठाची भाजी. (झाडाच्या देठांची, कांडाची). २ पान, फूल, फळ यांचा आधारभूत दांडा. 🤰 तंबाखुच्या पानांतील शिरा [सं. दृढ ?]

व्टपूळा--स्री. पाठीच्या कण्यावरील गळूं किंवा काळपूळी. [बेठ+पळी]

देश्वा—पु. देंट अर्थ १ पहा. भाजीचा देंठ. 'मालत्या बोटवं श्रभ्र देटवे।'—अमृतस ३५.

वृंग्री-(ठी)-स्ती. (राजा.) १ कमळ इ०चा देंठ. २ बिव ळग्राची, पानवेलीची एक जात. ३ अळूं, कमळ इ०च्या देंठाची भाजी िंवा रायतें, कोशींबीर. ४ माठ इ० झाडांच्या कोंवळग्रा देठांची भाजी. -गृशि पृ १३४ दिंठ।

देट-ठ-देंठ-पु. १ फळ, फूल वगैरेचा दांडा. 'परी तंव भाग्य उत्तराचे देटीं। शांतीफ के मिरवर्ली।' -नव १६.१४१. २ (ल.) आधारः थाराः पायाः टेंकः लार. 'ह नित्य उत्सव करतात हें अवये पैशाचे देटीं.' देठ-कळवळों, पिळेण, फिरणे, देटाला पीळ पडणे=माया येणे, आंतडचाला पीळ वसणे. ०चा णे- कळापासून निराळा निघोः पडणे. देंठीं ठेवणे-। अय स टेवों. देंठीं लागणे, देंठावरयेणे-वाढीस भरभराटीस येगेः जम वसणे (धंयाचा): फळदायी होणे. देंठीं लावणे-१ मुळापर्यंत जाणे. उगम शोधोः, माग काढणे. २ सोंपविणे, हवाली करणें (काम) •चा तुटलेला-पि. नवशिक्याः नवतर (माणुस): अपक •गण-पु (व.) झाडावरील कच्या फळाचा समूह. •सुटा-वि. परिपकः पूर्ण पंकलेलें, पिक्न गळावयास झालेलें (फळ, इ०) देंठींचे, देंठी पान-न. १ पानवेलीची एक जातः तिचे पानः हें हिरवट, मऊ, विशेष लांच व कमी तिखट असरों. २ (कों.) अळ-वाचे पान.

देट्टांग—न. (गो.) चवली. [दीड+तांग] देटॉ—पु. (गो.) खाब. [सं. स्था] देड—न. (गो.) बात.

देंडारी—भी. १ वाती; उलटी; खाकरणें आणि कुंबणें. (कि॰ दंजें). २ (ल.) (जिक्रंहत, लांच इ॰) पैसा परत करजें; ओक्रॉ. (नेट्सी अनेक्वचर्नी देंडाऱ्या असा प्रयोग). [ध्व !]

देगशी—स्त्री. १ वक्षीस; दान, इनाम २ (कायदा) काटी मोबदला न घेतां दुसऱ्याला फुकट दिल्ली स्थावर किवा जंगम मिळकत. (कि॰ देंगे) [देंगे]

देणावळ — स्त्री. चाकरी केल्याबद्दलचा पैसा; द्यावयाचा पैसा; मजूरी; भाडें; पगार. [देणें] म्ह् • जशी देणावळ तशी धुणावळ= जसा दाम र.सें काम.

देणी — स्त्री. १ (गंतिफा) डावांत नुसता वजीर आला असनां तो हुकूम करण्यासाठीं त्या जातीचें दुसरें हरुकें पान टाकून विरुद्धपक्षकडील राजा पाडावयाचा व आपला वजीर हुकूम करावयाचा ही किया. याप्रमाणेंच खालील पानिहि सर करावयाकरिता करावयाची किया. २ (ल) मुलगी. [सं. दा. म. देणें]

देणें—-न. १ कर्ज; ऋण. २ देणगी. ३ (ल.) कृपा. 'अरे देणें दिघलें हें रघुरायें।' -दावि ३२ [सं दा.] •करी-दार-वि. जंदार; ऋणको. •घेंं -न. देघेपहा.

देण-- सकि. स्वाधीन करणे; हवाली करणे; देणगी देणें; वहाल करणें; एकाकडून इसऱ्याकडं जाणे. सोपविणे; मान्य करणें; कचूल करणें; पुढे करणें; टेवणें, स्वसनेचा निराय करणें, इ० सदर्भावहन अर्थ होतात. जसः-कान, चित्त हेणें-लक्ष देणें: मन लावन ऐक्णें. आज्ञा, रजा, निरोप देणें-१ जाण्यास परवानगी देणें. २ कामावरून दूर करणें. खांदा देणें-लावणें-१ मदत करणे. २ प्रेताला खांद्यावर वःहून नेणे. ढाळ देणें-तंज पसरविणे (मोती इ०वर) बाट देणें सवड देणें; जागा करणें. लढ़ाई देंग-युद्ध करण: गमना देण, दोन हात करणे. इत्य घडेले असतां कर्मावर कर्त्याचा स्वत्वसंबंध न मेल तेवहा ऊन प्रत्ययांत सकर्मक धार्तम जोडून देण याचा स्वाधी प्रयोग होता. जमें:-एवंड मला लिहन दे-खणून दं इ० म्हणजे माझ्यासाठी वरील गोष्टी कर. टाकर्गे, सोडर्गे इ० वर्ज्यनार्यक धातत्र्या पुढें 'छन ' प्रत्यय लावून पुढे देणे याचे रूप टेवले असता (त्संवधांपासून आपण केवळ पूर्णपूर्ण मोक्रें होजे हा अर्थ निघतो उदा० याची मैत्री मी सोइन दिली. ' ऊन ' प्रत्ययात धानुसाधितापुढें दें। शब्द आला असतां त्या त्या कियंविषयीं परवानगी देगें: प्रतिवंध न करेंगे: असा अर्थ होतो. जर्से:-मला जांऊ दं; ढेंकूण निज् दंत नाहींत. [रां. दा-द:स्यति-दास्सति-दास्यहि-दा नः-दासइ-दाहइ-दाइ देः फ्रेंजि. दाः पोर्तु. जि दिणार, दिणेळारः झें. दाः ग्री दिदोसि =ददामि, स्ला दामि: हिब्रुयू, दैविम्; कॅवो ब्रि दोवि, कॅसॅ. टिये] म्ह० १ देणे नास्ति वर्गे नास्ति-कोणाच्या भानगडीत न पडणे. २ दे माय धरणी ठाय होणे: संकटसमयीं सनाचा धीर मुट्रेण; पुरे पुरेसे होण.

द्रा—िश्व. सहळपणे देणारा: उदार. [सं. दा] श्रीता—िश्व. १ देण्यात्रेण्याचा व्यापार करणारा साव हारः नियमितपणे किन्न वेळन वेळच्या वेली फेडणारा. २ सहळ, खर्दीक हाताचा. उदार कर्णासारखा कोण्ही ऐलीकडे देता घेता राहिला नाहीं. श्रीता खळखळळळळ .—िशी. पैशाच्या देण्याचण्याच्या व्यवह रांतील खटपट, त्राम, भानगड संसारातील त्राम. श्रीणा—ता—िश देण्यासारखा; देणारा: देण्याची संवय अमलेला; याच्या उल्ट घेतावणा. द्रितां चेता—िश. सीटा टरविण्याच्या वेली किता नंतर

देदोप्यमान—वि. पराकाण्टेचा तजस्त्री; चकदकीतः प्रका-शित । सं]

देवां — श्री देणगी पहा. देव छेन — पुदेणे घेगे पहा

दे गो ग्रेग --- न्नी. ज्यात लभ्याश नाहीं अशी त्रासदायक देव-वेव. [दंगे+वेगे] फोड होतात). -अश्वप २,३३०. [बद]

असे. 'मार्गी नको न देया हैया है धेनु गाधिज्या माजी.' -मां आहि ३२.१२. २ बाकी: शेष. -राव्य ८.९. [सं.]

देयकार — पु. (गो.) शूद्रभट. [देंगें]

३२७. [सं. देवर] देशाजी-स्त्री. जाऊ. [देवरपत्नी]

करणें; लागणें). 'एक घडीचे देर न करणें.' -रा १५.३६०. देव्हारीं, धुपाटणेवाला उडवा मारी. ३ देव देतो आन् कर्म दिसण्यान यतं की काय ! ' -रा ७ ८१.

देहल-पु. (गो.) उंधरठा. [सं. देहली]

शिव जगन्नियंता. ३ मूर्ति; लांकुड दगड, धात् इ० कांची मूर्ति; यांनी फेडावयाची असतात. ० ऋषि-१ देविर्धः; नारदः । अप. । जीत विधिपृवेक देवत्वाची प्रतिष्ठापना केलेली असते अशी मृति. •कला-ळा-र्सा. मृतीची प्राणप्रतिष्ठा झाल्यानंतर तीत येणारे ध स्वर्गात राहणार इंग्रांद दिव्य पुरुष. ५ (नाटक, काव्य) राजा; तेज, वैभव, शक्ति इ०. देवापारखें ओज, काति. [सं.] मह० श्रेष्ठ. 'तो सहदेवहि देवा! येतां त्वत्सुनुच्या कृपाणातें। क्षितिवरि टाकीचे घाव सोसाव तेव्हां देवकळा पावावी. •कांचन-न. पाडी ... ' –मोकर्ण १४.२८. ६ यक्ष, किन्नर इ० उपदेव. अंगांत कांचन फूलझाडांतील एक जात किंवा त्याचे फूल. •कापशी-येणारं वारं. [सं. दिव्=प्रकाशणें; झें. दीव्, दएव=देव, ब्री. झ्यूस, कापशीण-स्त्री. कापसाच्या झाडांतील एक प्रकार. याचे फूल थिओंस्; लॅ. जोव्हिस्: प्रा. आइस्लंडीक. तीवर=देव; प्रा. ज. जांभळे असते. याच्या कापसास देवकापुस म्हणतात. याच्या क्षिओ; लिथु. देवसु: स्ला. दीना=दिवस] (वाप्र.) •देव करितां- वांडांत वेणीसारखी एक मोठी थी असते. –कृषि ३८३.०कार्य-किवि. पुष्कळ प्रयत्न, हांजीहांजी, प्रार्थना कहन. •ितसर्णे- न. १ देवाची पूजा. २ कु धर्मानुतार कुळदेवतेची पूजा, अनुष्ठान, (व.) हाल होणें. 'वायको मेल्यावर देव दिसतील.' •देवहा- जेवण इ॰ दे क्री-स्त्री. देवस्त्री पहा. -वि.देव किवा पिशाच्च च्यांत तसर्णे-मालक(मन) ठिकाणावर नसर्णे. •नवसाला यांच्यापासून घडणारी पीडा, बाधा, उपद्रव, भाकीत, शकु । इ० पावणें -इच्छित फळ मिळणें. ' भूप म्हणे कणो हा जरि अर्जुन देवकी खमरकार-पुअव. देव पिशाच्य यांचा चमत्कार. याच्या देव पावला नवसा ।' –मोविराट ३.८८. **्पाचर्णे–मनाजो**गी [¦]जलट (र्किवा याला जोड्डन) राजकी. अस्मानीसुलकानी याप्रमाणे. गोष्ट घडणे. • बाप्पा कर पी-(बालभाषा) नमस्कार करणें. 'तो । • कुंडी-स्त्री. (व.) लगाचे अगोदरचे दिवशीं बोहल्याच्या जवळ देववाप्पा कर म्हणाला त्याबरोबर तिने हात जोडून नमस्कार शास्त्रोक्त रीतीने टेवावयाची मडकी. ब्**कुंभा**-पु. (कों.) कुंभा वितात. त्या वरील प्रमाणे पडल्या असतांना समजावयाचा प्रकार. करतात त्यापैशी प्रथम. मनुष्यगण पहा. •गणपत-न. (सोंग-

देशक्य दिया--पु. घोड्याचा रोग (काळजाजवळ मोठाले भरंबसा टेवणे; सर्वरवी अवलंबून असणे. देवाचर हात ठेवणें-शपथ घणें. देवाशीं बसविण-(गो.) अंगांत वारें, देव आण-हैय-- वि. १ यावयाचे: देण्यास योग्य विवा दिलेच पाहिजे ण्यास सांग्णे. देवास-ला कर णे-देवाची करणी. देवाची इच्छा ्या अर्थी एख दें अघटित कार्य घडुन आले असतां तोंडांतून निघ-णारा उद्गार. देवास वैत्रण-शत्रुवर संकट आणण्यासाठी देवाला वांधणे. देवासारखा बसर्णे-चुपचाप बसर्णे न देवाय न देर--- पु. दीर पहा. 'कामकोध देर मारिती हे लाता ।' -मध्व धर्माय-कोणत्याच चांगल्या वार्याकरितां (पैसा, ध.म) उपयोगी न पडणें. देवास शिताळ देंंगे-देवाला स्नान घालणें म्ह॰ देर-देरी--श्री. विलंब; उसीर; खोळंबा. (कि० लावण; १ मानला तर देव नाहीं तर घोंडा. २ (वायकी) देव नाहीं [फा. दर्] ॰क्कशी-स्त्री. दिरंगाई. 'असी देरकशी होणें खुइनुमा नेतं. ४ देवाचें नांव आणि आपला गांव=दुसऱ्याच्या नांवावर स्वतःचा फायदा करणे. सामाशब्द- ०ऋण-न. देवाचे कर्ज. हें यज्ञयागादिकांनीं फेडतात व त्यामुळे मनुष्यास सुखप्राप्ति होते. या-द्व--पु. १ ईश्वर; देवता. २ परब्रद्म; परमेश्वर: आदितत्त्व; प्रमाणे दुसरी ऋषिऋण व पितृऋण ही अरुक्तमें अध्ययन व तर्पण केला. ' -सुदे ५. ॰ होऊं लागण-अरेराव, दंडेल होऊं लागणें, किवा दुधाणी नांवाचे फूलझाड. ॰ कृति-कृत्य-स्त्रीन. १ ईश्वरी होणे. वरचढपणा गाजविणे. देवाकडे जाणे-मरणे. देवाचे करणी; दैविक घटना, २ धार्मिक कृत्य, विधि. • केळां-स्री. नांच घेरों-कार्याला प्रारंभ करणें. देवाची(चे)आण, देवाचेण- सामान्य कर्दली नावाचें फूलझाड. •खर्च-पु. देवपूर्जवा खर्च स्त्री. देवाची शपथ. देवाच्यान-देवाची आण, शपथ. देवाने किंवा या खर्चाकरितां वसविलेला कर. •खळ-अव. (ना.) (तिर-ड वं। देण-नकार मिळणें (उजवी=स्कार); मनांत कांहीं हेत्र रक्षाराथीं) घरांतील देवाच्या मूर्ती. •खोली-स्की. देवघर. •गण-धहन मृतीच्या टाव्या-उजव्या अंगास फुलें किंवा अक्षता चिकट- पु. जन्मनक्षत्रावहन मनुष्याचे देव, मनुष्य व राक्षस असे तीन वर्ग हेवाने भरणे, धरणे-भरणे मध्रे पहा. देवाने मारणे-देवाची ट्यांचा खेळ) देवाला वावयाचा पहिला हात, दान. •गत-ति-अवकृपा होणें. देव:वरची तुळस, फूल, बेल काढणें- स्त्री. १ नशीबाचा फेरा; दैवयोगानें प्राप्त होणारी दशा, स्थिति. २ उचल ग-१ देवावरील निर्माल्य काढणें २ शपथ घेण्याचा एक (ल.) मृत्यु. ३ (गो.) विटालशी असतांना मेलेल्या स्त्रीचे पिशाच्च. प्रकार, देवावर हवाला घालण-देण-देवावर विश्वास टाकण, |-भि. दैवी (कृत्य, नाश इ०). ०गाय-स्त्री, मखमली किडा: गोसाई, मृगाच्या पावसांत यांची उत्पत्ति होते. ॰गांधार-पु एक न. १ देऊळ. २ सभामंडप. याच्या उलट राजदरवार. देवदरवारी राग, यांत षङ्ज, तीव ऋषभ, कोमल गांधार, कोमल मध्यम, पंचम, । खोटें बोलं नथे. ' वद्शन-न. १ देवाचें दर्शन. २ विवाहानंतर कोमल धैवत, कोमल निषाद हे स्वर लागतात. आरोहांत ऋषम व सपत्नीक देवाच्या भेटीस जागे; लग्नानंतरची ओव्हर-वधूवरयात्रा. धेवत वर्ज्य. जाति औडव-संपूर्ण. वादि पड्ज, संवादी पंचम. वेळ | •दार-दारू-पु. हिमालय इ० ठिकाणीं उत्पन्न होणारा युश.हा फार दिवसाचा दूसरा प्रहर. •िगरी-पु. १ एक राग यांत पडज, तीव उंच व दिसण्यांत संदर असतो. हा शें-दोनशें वें वांचतो. जस-ऋषभा तीव गांधार, कोमल मध्यम, पंचम, तीव धवत, तीव जसे हे बक्ष जुन होतात त्सतसे बळकट होऊन उपयुक्त होतात. निषाद हे स्वर लागतात. जाति संपूर्ण-संपूर्ण वाडी पड्ज. संवादी याचे इमारतीलाकुड होते. यापासून टर्पिनतेल काढतात. लाल, पंचम, गानसमय दिवसाचा पहिला प्रहर. हा बिलावल रागाचा तेल्या, काष्ट इ० याचे प्रकार आहेत. ०दारी-वि. देवदाराच्या एक प्रकार आहे. २ दौलताबादचें जुनें नांव. ०गुरू-पु. बृहस्पति. लांकडाचे केलेलें; देवदारासंबंधीं ०दालां-स्त्री. देवडांगरी. •गह-घर-न. १ देव देवण्याची खोली. २ मंदिर. •घाई-स्त्री. •दासी-स्त्री मुरळी; भावीण; दक्षिणेत देवास वाहिरेळी देवापुढें ढोल वाजविण्याची विशिष्टगति, प्रकार. • घाट-पु. देवळास कुमारिका असा अर्थ रूढ आहे. हिचा धंदा देवाची सेवा व नृत्य-जाण्यासाठीं बांधलेली वाट-रस्ता. •चार-पु. प्रामदेवीचें दूतरूपी गायन करणें. •दूत-पु. (ख्रि.) १ देवाचा दूत-निरोप्या जासद. पिशाच्च; पिशाच्चगण. [सं. देव+चार: देवाप्सरस] **जन-पु. २** देवाची सेवा करून त्याचा हुकूम बजावणारा स्वर्गीय युद्धि-देवळांतील चाकरनोकर. •जी-जी धसाडा-प. १ माक- विशिष्ट आत्मा; (इ.) एंजल याचा पर्याय 'जेव्हां मनुष्याचा डाच्या खेळांतील पुरुषाचे कपडे घातलेला माकड. गांतील पुत्र आपल्या वैभवाने थेईल व त्याजवरोवर सर्व देवदत येतील माकडीणीला रत्नी म्हणतात. २ (ल.) अडाणी, कुरूप माणुस: विद्रुप तिन्हां तो आपल्या वैभवी राजासनावर बसेल ' -मत्त २५.३१. मनुष्य. इह ० (व.) देवजीधसाड्या पुंजाइ पादी-नवरा हाणे । ०देव-पु. १ देवपूजा; धार्मिक विधि, आचार किंवा पूजाअर्चा. मार करणारा व बायको गरीब असे जोडपें. ॰ झाड-न. (कों.) (कि॰ करणें). २ देवांचा देव; विष्णु, महादेव. ॰ देव ध.र ण-देवाने किंवा पिशाच्चाने झपाटलेला मनुष्य. • ठिके-न. गांवांच्या पूजाअर्चा करणें; कळकळीने प्रार्थना वरणें; अतिशय श्रम सीमांचा तंटा देवापुढें दिव्य करून तोडल्यामुळें महाराला (इनाम) करणें विवक-न. देवक पहा. विवतार्चन-न. देवतार्चन पहा. मिळालेली बिन साऱ्याची जमीन. ॰डांगर-पु. काळा भोंपळा: ॰देव्हारा-पु. पुष्कळ देवता, सिद्धपुरुष, साधु यांची भक्ति, चाकी. हें फळ दुध्या, मुगा अथवा मुगवा, काशीफळ यांच्याहून प्रार्थना इ० करणें (र णे वगैरे संकटाच्या निवारणाकरितां). निराळें आहे. ॰डांगरी-स्ती. १ देवडांगराचा वेळ. २ घोसाळीचा 'देवदेव्हारे केळे बहुत। औषधासी नाहीं गणित। '०द्वार-न. १ वेल. ३ देवताड. ०त-न. १ देव. २ (ल.) लाडका; आवडता. मंदिराचें दार. २ मंदिर; देवस्थान; पवित्र जागा; धार्मिक कृत्यें [सं. दैवत] • तरु-पु. १ पिपळ, मंदार, पारिजातक, संतान, करण्याची जागा. • धर्म-पु. १ देवदेव, देवपूजा वर्गेरे. २ कांहीं कलपत्रक्ष, हरिचंदन यांना उदेशून लावतात. २ जुने व पविच असे इष्ट सिद्धीविषयीं किंवा अनिष्ट निरसनार्थ कुलमामदेवतादिकांस कोणतेंहि झाड. •तवार-पु. (रा) कुळदेवतेच्या पूजेचा दिवस. नवस करणें, कौल लावणें इत्यादि. ३ नैमित्तिक धार्मिक कृत्य. [देव+सं. तिथिवार - त्योहार - तेहवार - तवार] •ताळा-वि. याच्या उलट नित्यधर्म. •उठिवर्ण-इसऱ्याने पिशाचादि शर फाजील कर्मठ: देवदेव वरणारा. •ताळ-न फाजील कर्मठपणा. देवतांमाफेत उत्पन्न केलेली पीडा वगैरे दूर होण्याकरितां शाति दिलेली मिळकत, देणगी. • त्रयो-स्री. ब्रह्मा, विष्णु, महेश. यांच्यापासून उत्पन्न झालेला (रोग इ॰). याच्या उलट अंग-'जयातें देवत्रयी कहीं नायकं।' - ज्ञा ११.१४७. ०त्व-न. देव- रोग. देवाधर्माने टाकलेला-वि जातिबहिष्ट्रतः, धर्मबाह्य. पण, देव ची स्थिति; अवस्था. ॰ स-पु. १ पांच उपप्राणांपैकी ॰ धान्य-न. १ ज्याचा नैवय देवास अर्पण करावयाचा असे एक. 'ज्याकरितां जांभया येती। तो म्हणावा देवदत्त। ' -यथादी धान्य (तांदूळ, गहूं ६०). २ रानांत आपोआप उगवणारें देव-दिव्य देवदत्त दर। '-मोविराट ४.२. ३ एक विशेषनाम: बुद्धाचा ०नदी-स्त्री. १ (काव्य) गंगा; भागीरथी नदी. 'धर्म म्हणे धर्मा मेहणा. -वि. १ देवाने दिलेलें. २ कोणीएक; कोणी तरी उदाहर. ज्या देवनदी प्रसवली महाभागा। ' -मोशाति ६.३०. २ आकाश-

१८,१००४. २ अर्जुनाचा शं ा. 'जातां कुरुकटकावरि वाजविला भात वगैरे धान्य. ०धूप-पु. देवापुढें लावावयाचा सुवासिक धूप-णार्थ घेतलेली व्यक्ति. 'देवदत्त लड़ र न दिवसा खात नाहीं.' गंगा. ०न(ना)ळ-पु. बोरूची एक जात. 'मीं जाण देयनळही oद्रया—की. १ परमेश्वरी कृपा. २ (ल.) देवाच्या दयेने प्राप्त स्वकरीं धराया।' –र २७. ०नागरी—की. बालबोधी (संस्कृत) झालेली संपत्तिः गरेंढोरें, मालमत्ता, मुलेंबाळें इ०. ०दरबार- लिपि; संस्कृत भाषेची व ग्रंथांची लिपि. [देवनगर] ०निंदक-वि. देवांची निंदा करणाराः नास्तिक. ०निंदा-स्त्री. देवांची निंदा. निरुपद्रवी, विश्वासु, निष्कपटी माणूस. ०मातृक-वि. पावसाच्या ०पण-पणा-पुन १ देवधम अर्थ २ पहा. २ देव ॐा. ३ (गो.) पाण्यानें जेथे पीक होतें असा (देश) याच्या उलट नदी-जलमातृक. अंगांत ये उन प्रश्नाची उत्तरें देंगे. ॰पळहां -ळहें -स्त्रीन कापसाची एक जात; देवकापसी; देवकापूस. -ऋ६८. (टीप) ॰पार-पु . देव चा व पूजा करण्याकरिता बसण्याचा पाट. •पाण-न. (कु.) नैभित्तिक देवस्थी: देवपणा ० पिसा-वि. देवासाठी वेडा झालेला र्**पिस-पिसा-शा-**नमी फाजील धर्मनिष्ठपणा. ०पूजा-स्री देवतार्चन पहा. ० प्रजा च। ढर्णे - (ल.) मगस्र होर्गे; थोडीशी प्रतिष्ठा वाढल्यामुळे कुगणे. 'गांड भरे आणि देवपूजा वाढे ' ० पूरी-स्ती. १ वांटल त्या येणाऱ्यांजाणाऱ्यास मोकळीक असलेले घर. २ (ल.) धर्मशाला. ॰प्रतिष्ठा-स्त्री १ मंदिरां। केलेली नव्या मूर्जीची रुथापना २ विवाहादि संस्कारांच्या आरंभीं करावपाची देवताची स्थापना; देवक वसविगें. ० प्रश्न-पु. १ देवाला कौल लावीं. २ (फलज्योतिष) ग्रह पाहणें. (कि० करणें; पाहणें: येणें; उत्तर्णें). •वाभ(भ) ऋ-स्त्री. वंकर; कंकरी; काळी बामूळ. सामान्य बाभळीमारखा हिचा वृक्ष मोठा होत नाहीं. फुले पिवळीं देवभक्तचा पहा. ब्लडी-पु. अंगांतील भूत काढणारा मांत्रिक. असतात या झाडास लाख येते. पिसाळलेल्या कु ाच्या कोल्ह्याच्या विषावर उपयोगी आहे. देववाभळीचे मूळ थंड पाण्यात १ ते ४ तोळपर्यंत उगाळ्न त्यांत पाणी घालून पाजावें हें प्रत्यहीं दोनदा याप्रमार्गे ७ दिव र दावें. पथ्य करावें -वगु होतो. 'शक म्हणे कर हरिहर-विजयाचें आशुगान देवरें।' -मोविराट ४.३०. ० बु ध्य-मी १ देवाविषयीं आस्तिक्यटुद्धि २ चराचर ६ २४ देवळ- छ ह-पु. १ देवापुढे टेवलेटी दक्षिणा इ० वर विश्व देवमय पाइण्याची दृष्टि. याच्या उल्ट पाषाण-पर्वतवृद्धि • ब्राह्मण-पु १ यात्रेच्या सांगतप्रीत्यर्थ ब्र ह्मणभोजन घालणे. २ भिक्षुक. ३ गुरव. 'कुंभार देवळक तथा धनगर।' -स्वादि ः. यात्रेच्या ठिकाणी देवाची पूजा व ब्राह्मणभोजन करणे. ३ लग्न मुंजीचेपवी प्रथम जेवण करतात तें. •भक्ति-स्त्री. १ देवाची सेवा २ (कों.) पिरा.चवटपद्व नार्टीसा करण्यासाठी अंगारा लावों; गीर्वाण संस्कृत । ' –दावि ३८९. २ आकाशवाणी. ०वेळ –स्त्री. आपल्या अंगी पिशाच्चाचा संचार करून वर्णे इ० ०भक्तवा-वि ्मकाळची वळ ० वृक्ष-पु. देवतरु पहा. ० वन-पु. भीष्माचार्य. पंचाक्षरीः मात्रिकः देवऋषी. ०भात−न. आपोआप उगवणारे 'अतुॐ पितृत्रसार्दे मंडित देवत्रता असामान् सा ' −मोकणे ५०.७४. भ त[्] एक उपधान्य हैं डोंगरांत पाणथळ जागीं पिकतें. उपवासाच्या ८ ४८. **्रिल्प**-न. मूर्ति, रथ, य**ज्ञ**कुंड वगेर संबंधाचे शिल्प. िवशीं खातात. ॰भापा-मी सं त भाषा. ॰भूमि-मी १ ॰सभा-सी इंदसभा. ॰साख-पु. एक राग. यांत षड्ज, तीव पवित्र भूमि २ यज्ञयाग करावयाची किंवा जीमध्यें नया, मंदिरें ऋषभ,कोमल गांधार,कोमल,मध्यम, पंचम,कोमल धैवत,कोमल वर्षेर आहेत अशी पवित्र जागा, प्रांत अभोन्छा-वि साधासुधा निषाद हे स्वर लागतात. जाति संपूर्ण-संपूर्ण, वादी पड्ज संवादी निरंदर देवमवेंत निमन्न असल्यामुळे जगातील उलाढालीशी संपर्क मध्यम. गानसमय दिवसाचा पहिला प्रहर, हा एक कानड्या नमळेळा: मास्विरः (माणूप). ्मंगळ-वि ज्याच्या कटीवर, रागाचा प्रकार आहे. ्सायुज्य-न. देवात लय होर्गे; विलीन उगवर शिरावर व ऋपाळावर मिळ्न चार पाच भोंबरे असतात होणें. ०साळी-स्त्री. (व) देवभात; न पेरतां उगवलेल्या साळी.

०मासा−पु. एक प्रकारचा मासा; याची लांबी ४५ ते ८० फूट असून हा मांसाहारी आहे. जगडवाची उंची माणून उभा राहील इत भी असते. हा शेप टी नें मोठया नावा फोडतो. याचें तेल व जवडयाचे हाड उपयुक्त व किंमतवान असतें. ०मुत्युक्त-पु. नर्भ-देच्या उत्तरकडील हिंदुस्थान देश य।च्या उउट राक्षसी सुकुक= दक्षिणहिंद्रस्थान. •यज्ञ-न. जेवणाच्या पूर्वी करावयाचा एक यज्ञ; वेखरेव, पंचमहायज्ञ पहा. •यात्रा-स्त्री, देवाची मिखणूक. ्यान-न. देवाकडे नेणारा मार्गः उत्तरायण. ०योनि-स्त्री. उपदेव; विद्याधर, अप्सरा, यक्ष, राक्षस, गंधर्व, किन्नर, पिशाच, गृह्यक, सिद्ध, भू : इ० ०४ सपग-न. देवऋषी, मांत्रिकपणाचे काम, धंदा. ॰राज-पु इंद्र. ॰रुखा--पु ब्राह्मणांतील एक पोटजात. • हासी-स्री. १ मंदिरांतील गाभारा. २ (कु.) (देवळांतील देव टेवण्याचा) कोनाडा. • रुपी-शी-लशी-पु. ०रुसको-रसका-लमकी-स्री. देवरमपण पहा. ०रूपी-वि. देवाच्या रूपासारखा; देवाच्या रूपांतील देवि-प. स्वर्गोतील ऋषि. यांत नारद, अञ्जि, मरीची, भरद्वाज, तुंबुरु इ०चा समावेश उदरनिर्वाह करणारा ब्राह्मण. २ दक्षिणा घेऊन धर्मकृत्य करणारा; ५. ३५. ० छंड-वि. १ देवास नुच्छ मानणारा. २ नास्तिक. ॰लोक-पु. स्वर्ग. ॰चाणी-स्त्री. १ संकृत भाषा. 'देववाणी असा (गोडा) — সश्रप १ ९० **्रम्ग**—म गिन—वि ज्याचे छर ऋषिपचमीला याचे तांदूळ खातात. **देवम्म**—वि. (राजा. कु.) सोइन वरीटभागी बंठाचे खाली भीवरा आहे असा (घोडा) देवाला दिलेली, वाहिलेली (जमीन, उत्पन्न इ०). देवस्की-हा शुभलक्षणी होय - अश्रप १९२. 'बाहात्तर खोडी परी की १देवभक्ति पड़ा. २ गावदेवतेचा वार्षि व उत्सव. ३ देवाला देवमण करीं। ' –हुगा १६७५ ०मात–वि देव'कडे सर्वस्वीं लक्ष्यं कौल लावणें. ०स् –पु पुण्यभूमि. ०**स्थान**–न. १ पुण्यभूमि. असलला. धार्मिक. ०मय-वि. देवरूप बनलेला. ०माणूस-पु. २ देवाला अपेण केलेली जमीन किंवा उत्पन्न. ३ देवाचे संस्थान.

०+थापन-ना-नन्त्री देवप्रतिष्ठा पहा. देवस्थ-मु-न देवस्थान अर्थ २ पहा. देव छ-न. वंऊळ; मंदिर. [सं. देवालय] देवळची घांट-स्री देऊळघांट पहा. देवळी-स्री. १ देवहस्री पहा. २ लहान देऊक. देशळी-पु भावीण; तिची संतति. यांच्याकंड दिवें लाव में, वार्धे वाजिव में इ० कार्मे पिढी जात असतान. यांची स्वतंत्र जात मानितात. देवाईल-न. देअल. 'बरें जाले तुझे केले देवाईल । लेकरें वाईल उपेक्षिली । ' -तुगा ६५५. **देवांगण**-न. १ देवज्ञांतील अंगण. २ त्या अंगणांत उमे राहुन घ्यावयाची शपथ. 'शन्याची देवांगणे। प्रमाणासी।' -अमृ ७.१०२. ३ गंधर्व नगर. ४मिथ्या कल्पना. द्वांगना-स्त्री. १ स्वर्गातील अप्सरा. २ भावीण: देव ही; देवदासी. देवागार-न. (काव्य.) देवघर देवांग-न. (महातु.) पीतांबर. 'काढिली देवागें चांग रत्ने कनक भरिएले परिएळा।' -धवळे पुर्वाध ३९. देवाधर्माचा-वि. देवाधमसिबंधीं; पवित्रः धार्मिक (काम, वस्त्र, व्यक्ति) देवा-धिदेव-पु. १ देवदेव अर्थ २ पहा. २ विष्णु, महादेव. देव ना प्रिय:-१ देवाचा ाडका. २ संन्यासी. ३ (ल.) मूर्ख देवाञ्च-न. १ देवभात पहा. २ पक्कान्न इ०उत्तम अन्न. ' निदिती कदात्र इच्छिती देवात्र । पाहाताती मान आदराचा । ' -तुगा २८२७. देवाप्राा-स्त्री. देवनदी, भागीरथी; गंगा. [सं. देव+ आपगा] देवापुढचा(प्ढें)देव-पु. १ महादेवापुढचा नंदी. २ (ल.) मुर्खशिरोमणी. देवाचन, देवाचाहन, देवोत्थापन्-देवता खार्टी पहा. 'जनार्दनस्वामी करिती देवाचैन। ' -रामदासि २.७२. देवालय-न. देऊळ; मंदिर. देवाज्ञा-स्री. (ल.) मृत्यु. (कि॰ होणें; येणें). देवींधर्मी-किवि. १ देवधर्मामध्यें. 'पाटाची बायको देवींधर्मी उपयोगी पडत नाहीं.' २ देवधर्माला. वत वैकल्यें किंवा धार्मिक आचारविवार, धार्मिक उपाय, उपचार करून; प्रश्न पाहून. (कि॰ पाहुणें, विचारणें). ' हें संकट टळावें म्हणून देवीं ार्मी विचारून पहा.' देवोत्थान-न. चातुर्मास संपल्यावर कार्तिक शुक्र एकादशीस विष्णुचे जागें होणे आणि कोणगा आहे। '-मोसभा ४.८. [सं. दिव्= यत खेळणें] उठेंगे. या एकादशीस प्रबोधिनी एकादशी म्हणतात [सं.]

हेवक-न. १ विवाहादि कार्याच्या आरंभी गणपति, सप्त [देणें+बा] मातृका वगेरेंचे पूजन करून स्थापना करावयाची असत तथास म्हण-तात. २ शुद्रादिजातींमध्यें विशिष्ट वनस्पति अगर प्राणी यास देवा-प्रमाण - मानित त त्यास म्हणतात. ३ व स्पति किंवा जीव या सुष्टवस्तृंपैकी जेव्हां एखाद्या वस्तुवह्नन, अमेरिका, आफ्रिका, आस्ट्रेितया, आशिया वर्गर देशांमधील पुष्कळ रानटी जातींमध्ये एखाद्या खऱ्या किंवा मानलेल्या सजातीयाचे नांव टेवलें जातें तेव्हां त्या वस्तुस देवक असे म्हणतात. (ई) टोटम. (कि॰ बसणे; धरणें). [सं. देव+क=क्षुद्र प्रतिकृति] •प्रातिष्ठा-स्थापन-स्त्रीन. वरील (देवक अर्थ १)प्रमाण देवतां भी स्थापना व पूजन घेण्याची किया. २ उसने वाण; उसने फेडणे. (फायदा, होटा,

कर्णे. देवकोत्था गन-न विव ह दि मंग ह सभारंभ आटोपल्या नंतर करावयाचे हदर देवताचे विसर्जन

देव ग्रेच — पुत्री. व्यापार: कामधंदा: व्यवहार: व्याजबहा. [देग, यो।

देवचे—कि. (गो.) उतरणें; खार्टी येणें.

देवड-स्त्री. अनुक्रम; परंपरा; रांग; पुनरावृत्ति. (क्रि॰ लावमें; चालविमें; बसविमें; लागमें; बसमें). • चाल-स्नी. जलद व दुड़की चाल (घोड्याची, माणसाची). •मार-पु. भडीमारः फैर (तोफ, बंइक इ०ची).

देवडाकाटी-वि. (नंदमाषा) तीस; ३० संख्या.

देवडी-ढां-स्री. १ दाराजवळची ओटी; शिपाई, नोकर-चाकर इ० बमण्याजोगी जागा. २ उंबरा. ३ (ल) चौकी; पहारा 'देवढीवरावर सराफखाना।'-ऐपो. २१५. [देहली]

देव हैं-हैं-न. वांकडें, दहडा प्रा. 'देवडें पद उभारन वाहे।' -साहह १.७३.

देवढा मांडणें—अकि. (व) धामधूम, प्रस्थ माजविंग. देवडा-नि. १ अधि ह. -हं हो २ दिडपट. 'अगा देवढी वाही लाहिजे। तथ मोल देतां न धाइजे। ' - ज्ञा १८.५९९.

देवणी, देवता-स्त्री. (गो.) उतरण्याची, खाली यण्याची किया.

देवता - श्री. १ देव; दैवत; प्रतिमा. २ देवपणा; ईश्वरी सत्ता. ३ इंद्रियांचा अभिमानी ईश्वरांश. उदा० चक्षुरिंद्रियाची देवता सूर्यः देवतार्च(र्ज)न-न. १ देवाची पूजा. २ पूजची उप-करणीं. देवतात्थापन-न. देवतेचे विसर्जन. देवकीत्थापन पहा. •प्रसाद-पु देवाचा प्रसाद-कृपा. •वाहन-न. मृतीत देवत्वाची प्रांतष्टा करणें. [देवता+आवाहन]

देवथांव--न (गो.) भाटीवरील तण. [देव+सं स्तम्ब] देवन-पु. जुगार; वत. 'देवनकर्ता मजशी मनुल्य सभाग्य

देवा -- वि. सदोदित देणारा; खर्चीक, याच्या उलट घववा.

देवर- पु. दीर पहा. 'चुके न परिसार्थक श्रम न देवराचा करी।'-केका ८४. [सं. देवर]

देवर्ळा-स्त्री. १ कोनाडा. २ लहान देऊळ (खास देवासाठी केलेलें, ज्यांत पुजान्याने सुद्धां उमें राहतां कामा नये असें). ३ भाविणीची संतति. [देव]

देवाईल-इल-न. देऊळ. ं सं देवालय } देवाघेवा---पु. देवघव पहा.

देवाणघेवाण--न. १ देवघेव; व्यवहार; व्यापार; देण्या-

केलेली तडजोड. दिणे घेणें 1

देवारणें -- न. १ (राजा.) डोकीवरचें ओं से ठेवण्याकरि ां रस्त्याच्या बाजुने अध्या अध्या कोसावर बांधलेला औटा. २ (ल.) अधिकोस.

देवारी—वि. माल विकणारा. [देंग] देवालेवा—पु. देवंघव पहा. [हिं.]

देविक पहा.

देवी — स्त्री. १ देवाची स्त्री: मुख्यस्व दुर्गा किंवा भवानी. २ अव. ममुरिका: फोड्या: विस्फोटक: एक रोग. आग्या, कथल्या, चिघ ज्या, को यिविन्या, खेळत्या, घागन्या, मसुन्या, सीतळा असे यांचे प्रकार आहेत. यांच्या प्रतिवंधाकरितां दंडावर टोंचलेली लस. यास कुंभाराच्या देवी किंवा माता म्हणतात. (कि॰ येँण; वाहण: कानपों: ५कों।) [सं.] •चा थार-पु अंगावर पुष्कळ दाट देवी येणे. ॰जागविजा-देवीचें एक व्रतः देवीपुढे जागरण करणे. म्ह० (बायकी) १ देवी रहते हगतां प्रसन्न होयगं भक्ता=(निंदाधी) फाजील स्वार्थीपणा. २ देवी देवळांत पण नायटे मुलखांत=दुर्गुण किंवा दुष्कृत्ये पुष्कळ लांबवर पसरणे.

देवी---स्री. १ राणी; कुलीन स्री. २ (ल.नाटकांत) स्वतःची स्त्री; पत्नी. 'भीम म्हणे देवीला सांगा, ती जरि म्हणेल सोडीन ।' -मोवन ९.५९. ३ (गो.) घाडीण. [सं.]

देखुळ--- देऊळ. [सं. देवालय]

देव्हड-डा-डे-ढें-ढी, देव्हड।चरण--देहुडा, देहुडा-चरण पहा.

देःहडी-वि. अधिक. 'तथ शब्दांकुर वरिपडी। श्रोत्रा वाढी देव्हडी । ' –ज्ञा १५.१००.

वेटहरें -- वि. अधिक. 'तथ देव्हडे भौवत वळसे।'-ज्ञा v. vv.

इ०). ३ थोडे फार देंगें किंवा घेगें; थोडीफार सट देऊन वर्गेर प्रीति केली जाते अशी वाक्ति, वस्तु. 'त्या बायकोचें त्यास देव्हारें आहे. ' ३ जागून देत्रपणा (व्यक्तीतील, मनुष्यांतील). (कि॰ माजविण, वाढविण). 'जेजूरीस जागृत देव्हारें आहे. ' 'त्याच्या अंगी देव्हारें आहे.'

देश-पु. १ प्रांत: प्रदेश: भाषाभेदानें भिन्न झालेश प्रांत. 'देशा-सारखा वेष ' २ जागा; स्थान. 'वृक्षाचे मुळदेशीं सेचन केळें म्हणजे अम्रदेशींहि टवरवी येत.' ३ योग्य स्थान: सभीवती वी परिस्थित, भूमि. 'देश काल पाइन काम करावें.' ४ सन्चादी, बालाघाट, कर्नाटक व गोदावरी नदी यांमधील देश. ५ (ज्योतिष) औरस चौरस १०० योजने यांनी व्याप्त असा भूभाग. ६ परिसीमायुक्त भूमिभाग. जर्भे-देश (महाराष्ट्र, कर्नाटक देश इ०); प्रांत (पुँग, वाई प्रांत इ०). या-खरीज सुभा, परगणा, तालुका, जिल्हा, महाल, कसबा, पेटा, पुठा, मौजा संमत, तरफ, टप्पा, मजरा, मुजरी इ० आणखीहि भूमिभाग आहेत. यांची माहिती त्या त्या शब्दाखार्ली पहाणें. [सं. दिश्=दाखविणे. तुल० झें. दिश्; यी. देइक्नुमि: लॅ. दिकेरे; गाॅ. तैहन, प्रा. ज. झीगुऑन; लिथु. झेन्क्रास=खूण; ऑर्मे. लेशी; लेशवाव (गांव)] (वाप्र.) • घें**ण, आपला देश घेंण-**आपल्या स्वत.च्या कामांत लक्ष घालणे. देशाचा पाटा वरवंटा होणें-बेचिराख, ओसाड करणें. देशीं जाण-स्वदेशास जाणें. (सामा-शब्द) ० कार-पु. एक राग. या रागांत षड्ज, तीव ऋषभ, तीव गांधार, पंचम, तीत्र धेवत हे स्वर लागतात. जाति औडुव-औडुव. वादी धैवत. संवादी गांधार गानसमय दिवयाचा पहिला प्रहर. -वि (गो.) देशावरचा. •कारण-न. देशभक्ति; राजकारण •कालच स्तुपरिच्छेदर हित-वि. काल, स्थल इ० वस्तुने अनिश्चयात्मक अथवा अनिवै बनीय म णजे सर्वव्यापी, शाश्वत, अशरीर असे ब्रह्म, आत्मा, ईश्वर इ० ०क्क **करण**-न. देशकुळ-कर्ण्याचे काम. ०कुळकरणी-पु देशपांड्याः महालांतील प्रत्येक गांवच्या कुळकण्यांवरील मुख्य वतनदार कुळकणी. याचे काम कुळ-कर्ण्याचा व खोतांचा हिशेव तपासण्याचे असतें. ॰चीगुळा-पु देव्हार(—पु. १ देवार्चे सिंहासन (मर्ति ठेवण्यासाठीं, लांकडी, देशमुखाच्या हाताखालील अधिकारी ०ठक−वि. अङ्क सोदा; रुपेरी इ०). २ (ल.) डौलाची प्रजा: ढोंग. ३ कळवळयाचें, महा ठक.०त्याग-पु. १ वंशांतर. २ हद्दपारी.०द्भोह-पु. स्ववंशाचा भक्तीचें प्रदर्शन करणें. [सं. देवग्र :] (वाप्र.) फेलावणें, माजणें, बिश्वासघात. ब्रहोही-वि देशद्रोह करणारा वधडी-धडीस-वाढ़ णे-ऋवडीमोल मनुष्याची नस्ती प्रतिष्ठा वाढणें. माजविणें, िक्रिवि. देशोदेशीं भीक मागत फिरण्याची स्थिति. 'नाना हुन्या-वाढविंग, मांडणें=देवस्पीपणाचें ढोंग करणें. देवहा=यांत देव सांची जोडी। तृष्णा करी देशधडी। ' -तुगा ३५५. ०धर्म-पु. नाहींसा हाणे-भीति किंवा आध्यांने मन ठिकाणी नसणे. १ देशाचा धर्म. २ स्थानिक आचारविचार, चालरीत. ०पांड्या-देव्हां=यांत सवि**णे** ः ड**णें**- ति भक्ति. प्रीति करणें. डि-पु. देशकुळकर्णी पहा. ०परिच्छेद रहित−वि. (ब्रद्माचें सामाशब्द- देव्हारघर-न. देवघर: देव्हारा ठेवावयाची खोली, विशेषण) देश, काळ इ० मयादेच्या बाहेर ा. ०भक्त-वि. जागा. [देवहारा+घर] देवहार जो ती-स्त्री. (महानु.) देवघरांतील देशाची सेवा करणारा. ० भाषा-स्त्री. देशाची भाषा. वोलण्याची, चौरंग. 'देव्हारचौक्षिये विजे केळें। ' -भाए ५७. **देवहार्र-न. १** लोकभाषा. ०**भाषाक्षान-**न. अनेक भाषांचे ज्ञान. ०**भ्रमण**-देव्हारा अर्थ २ पहा. (कि॰ मांडणें, माजविणे). २ जी**बर फार**ेन. निरनिराळया देशांत फिरणें: मशाफरी: पर्यटण: प्रवास.

पद्धति. २ देशाची सीमा. ०मूख-पु. १ परगण्याचा वतनदार देशासंबंधीं. २ (समासात) त्या दशासंबंधीं. जर्मे:- पुणेदेशी, अधिकारी. हा परगण्यांतील सर्व पाटलांवरील मुख्य असतो. २ एतद्देशी इ० २ मराठी भाषा; देशातील भाषा. 'देशियेचेनि नागर (विनोदार्ने) सो नाराचे कांकता नामक स्त्यार. ३ (ल) हुलगा. पर्गे । ' –ज्ञा १०.४२. ११ ३ देशी कार – वि. मराठी भाषेच्या (कारण यास देशांत फार चाहतात). ४ वतल (ओतल) मधून आकाराचे; मराटी भाषमध्ये रचलेले, बनविलेले. 'केले ज्ञानदेवें पाणी काढण्याचे मडकें. ५ (विनोदानें) पिकदाणीसारखा उपयोग गीते। देशीकार लेण ।-ज्ञा १०.१८०५. [देशी+आकार] देशी-करण्याचे मडकें. ६ (व.) रुप्तांत आणलेलें मडकें. अमुर्खा-सी. ताल-ताल पहा. देशीय-वि. देशी अर्थ १ २ पहा. देशी १ देशमुखाचे काम किंवा अधिकार. २ महालांतील नक्त जमा संगीत-न. निरनिराळ्या देशातील लोकांच्या अभिरुचीप्रमाण बंदीवर रेंकिडा सात आणि धान्यावर रेंकिडा तीन असा कर. प्रचलित असलेलें संगीत. गान पहा. देशोधडी-धडीस-देस-•मुखाण-स्री. १ देशमुखाची वायको. २ (व.) वाकळ; धर्डा,धर्डीस-क्रिवि.देशधडी पहा. गोधडी. ० लेख क-पु. दशकुळकरणी पहा. ० वटा-पु. हदपारी; वेस-पु. १ देश अर्थ १ पहा. प्रदेश, प्रांत. 'शिखळ सुपे देशत्याग. 'मोक्ष तो पाहातसे वास । रिद्धिसिद्धि देशवटा त्रास । 'देस ।' -ऐपो ९. २ तुच्छतादर्शक शिवी. -शास्त्रोको. ३ एक राग. •बही-स्री, लोकांच्या नांवांची यादी, चोपडी. 'काळाची देश- तीव धैवत, कोमल निषाद हे स्वर लागतात. आरोहांत गांधार व वही। वाचि मं मोझे नांव नाहीं.' -भाए १५१. ० बाकू-वि देशी; धेवत स्वर वर्ज्य. जाति औदुव-संपूर्ण. वादी ऋषभ संवर्दी पंचम. खेडवळ. ॰व्यवहार-पु. दंशधर्म पहा ॰साया, शादा-वि गानसमय रात्रीचा दुसरा प्रहर. [सं. देश] ॰क-पु. पिढीजात माळवी; सोरठी. 'आणिक देशशाया सांगडी। कोसी कनकवर्गी।' वतनदार; सरकारी अधिकारी; प्राय: देशमुख. •कत-की-नस्ती. -दाव २८१. ॰ सेविका-वि. १ देशाची सेवा करणारी (स्त्री). २ देसकाचे काम, अधिकार, देसाईपणाचा हक्क. ' कागल प्रांताची स्वयंसंविका. •स्थ-वि १ ब्राह्मणांतील एक पोटजात. २ देशात पूर्वी देसकत होती ...' -मराचिथोरा ४१. •कू-(महानु) समूह. राहणारा. ०स्भी-वि. देशस्थासंबंधी (ब्यवहार इ०). दशाउर-ं आईकैल श्रोतयाचा देसकू। ' -भाए १६ ०गौड-पु. एक राग. देशावर पहा. 'तो देशा उरें निवाला।' -पंच १.३९. देशा चार-पु. ह्यांत षड्ज, कोमल ऋषभ, पंचम, कोमल धैवत, तीव निषाद हे देशवर्म पहाः, शास्त्रप्रमाण नसताहि एखादे देशामध्ये शिष्टपरंपरेने स्वर लागतात. गांधार व मध्यम स्वर वर्ज्य जाति औडव-औडव. चालत असलेला आचार. दशाटन-न. देशश्रमण पहा. 'कल्याने व.दी धैवत, संवादी ऋषभ. गानसमय प्रातःकाळ. देशाटन पंडितमैत्री समेत संचार ' देशांतर-न. १ परदेश; देशत्याग करण्यासारखी विपत्ति. ०५ळ-स्त्री. अदिशय विपत्ता-दुसरा देश; (धर्मसंबंधी वाबीत) साठ योजने दूर असणारा अथवा वस्था; पूर्ण कंगाली, दुःख. व्वट-देनाळ, देलोळी-वि. नदी-पर्वताने तुटक झालेला असा देश. हा परका समजला जातो. घाटावरील, देशावरील मनुष्य, प्राणी याच्यासंबंधीं. •वटा-पु. २ याम्योत्तरवृत्तापासून पूर्वेकडील अथवा पश्चिमेकडील अंतर १ देशाटण: मुशाफरी; प्रवास; देशातर. 'की मानिला प्रभुमने तो देशांतरीं जार्ने, देशांतर करणें-प्रवास करणे देशाधडी- दसवशहि उत्सव नवासा। ' -मोवन १०.७०. २ हकालपी: धर्डास-देशधडी पहा. देशाभिमान-पु. देशाचा अभिमान; हहपारी. 'दु:खास तो देसवटाच वावा. '-अकक २ -हरिराज-स्वराष्ट्राविषयीं तळमळ, प्रेम, जिन्हाळा. 'खरा देशाभिमान म्हणजं | कृत मुद्रलाचार्थ विरचित रामार्योचे भाषांतर १००. देशाई-य-आपल्या देशातील लोकांची निकृष्टावस्थेची कारणे शोधन तनिवार णार्थ उद्योग करणे. -दिसु १०७. देशावर-पु. १ देशोदेशीं भीक देशपांड्याचे वडील मुलास टोपण नाव. देसी-पु. एक राग. ह्या मागत फिरणें.' २ -न. अशा रीतीनें मिळविछेली भिक्षा. ३ पर-देश: परदेशी व्यापाराचा, पंठेचा गांव. ४ परदेशी, आयात माळ. ५ परदेशच्या व्यापारी, किंमतीसंबंधीं वातम्या देशावरास-देशा-वरीं ज ण-१ देशपर्यटन करेंगे. २ देशो देशीं भिक्षा मागत फिल्णें. देशावरकरी-कर-पु. देशोदंशी भिक्षाटण करणारा माणूस देशाळू-वि (व.) देशावरचाः मोठ्या शहरांतील. देशिक-पु १ प्रवासी; मुशाफर; परदेशांत फिरणारा. २ आत्मज्ञानोपदेशक सद्गुरु. ३ समूह; थवा. 'ऐसां कव्हणी नाहीं अभिचरिक । जो धडीस-देशधडी इ० पहा.

॰मयादा-स्त्री. १ देशांतील आचारविचार; संप्रदाय; नियम; विशेमी कोकिळांचा देशिकू।'–शिशु ८०३. देशी-वि. १ घाटावरील

•वर्-वर(ऊर)करी-देश।वर-वरकरी पहा. ह्या रागांत षड्ज, तीव ऋषभ, तीव गाधार, कोमल मञ्चम, पंचम, पु. देशमुखासारखा परगण्याचा वतनदार अधिकारी. (व) देशमुख-रागात षड्ज; तीत्र ऋषभ, कोमल गांधार, कोमल मध्यम, पंचम, कोमल धैवत, कोमल निषाद है स्वर लागतात. आरोहात गांधार व धेवत वर्ज्य. जाति औडुवसंपूर्ण. वादी पड्ज संवादी पंचम. गानसमय दिवसाचा दुसरा प्रहर. देसूर-पु. मागांतील एक पोट जात. ही खानदेश जिल्ह्यांत आढळतं. -अस्पृ ४७. दे स्री-वि. देशावरील. 'तिखटाचा गोळा खाणारें देमुरी लोक अधिक बळकट असतात ' -सहस्रवृद्धे शिक्षणमीमासा २०४. देखाधडी, देखी- देसोटा---पु. (व) हकालपृटी; खो. देशवटा पहा. देस्त —न (गो.) कित्ता; बळण देख पहा.

देश्सेदैत-पु. (गा) वैशन; प.तुर्गान न देशी ख्रिस्ती यांच्यामधील मित्र विवाहाप'सून निर्माण झालेल्या गोव्यातील युरिजियन वर्गास पोर्तुगीजाचे वंशज या अथ ने हैं नांव हृढ आहे. [पोर्त्यु; ई. डिसेंडंट]

दे :-- पु शरीर. काया: अंग ' नोळखवे म्यां धरला हातीं। देहा दीप माया लाबिकी बाती।'-तुगा ३६८. [स.] (बाप्र) • ব্যান্তর্তা-(चाकरी इ॰ कानीं) शरीर क्षिजविणें. ॰ कारणीं छाव**ण -**एखायाच्या कार्याकरितां स्वंदह खर्च करणे, कामास लावी. • हाक्यी-हेब्यी-मांड्यी: मर्गे ०त्रोद्धा-मच्छा येंगें. देशंत असून विदेही-जीवन्युक्त. देशंत उजेड पञ्जो-अपराधावदर शिक्षा भोगल्याने पश्चात्ताप होर्जे. दहा वर असर्णे-अर्दीन अस्णे. हे सबर-मार्जे-मान-अभंग-एट-लावणी-कवन-दोन अर्थाचे काव्य. याचा उत्तानार्थ शरीर विषयक असती व गढार्थ आतमा किया ब्रग्न यासंबंधी असती **देहा (बर नमणें** -मन ठिकाणावर नमणें, देहा बर येणें -१ शुद्रीवर यणें 'देहावरी येथे महणती।' - गुच ५३.६. २ रानटी खोड्या अथवा बंधंद चाली टाकून देगें. दीं देवपण दाखिविण-अ।पार्ण-यंगें-(एखायाने) मनुष्यम्पी असूनहि, याच जड देहावस्येत आपल्यांत देविक आत्मीय सत्याचे ज्ञान र्किवा ब्रग्नज्ञान आहे अशी लोक स प्रचीति आणून देणें. म्ह ॰ देहं वा पातंत्रत् अर्थ वा साधयेत=प्राण तरी द्यावा किंवा ध्येय तरी साध्य करावें सामा-शब्द- • खड-न. सांडतीन हाताचे शरीर. 'जे देहखंडा नाम आत्मा।'-शा १८ ५६७. ०त्याग-पु मरण. ० त्रय-न स्थूल. िंग व कारण या तीन प्रकारचा देह. 'तैसे ज्ञानामि जािकलं। देहत्रथीं निरसलें।' ०इड-इडन-पुन. तपाने केटेलें देहाचें संयमन. २ फांशीची शिक्षा ॰ टिन्ट-स्त्री मानवी दृष्टि. उदा॰ 'देहहशीनें पाहिला असतां प्रपंच सत्य दिमतो ' • ह्रथ-न स्थल आणि सक्ष्म देह. ंध्यर्भ-पु शरीराचीं कृत्रिम व नैसर्गिक कामें, मलमूत्रविसजन इ० देह भागाचे करणे-शौचाम जाणे. दंह-धारी-वि शरीनी: मूर्तिमान्. ०पात-प्रयाण-पु. शरीराचे पतनः मरणः देहावसःनः ' आणि नियता अंतःकरणीं। तुं जागि अहंभाव: मीपणा, याच्या उउट आत्मबुद्धि. २ (काव्य) चित्तानुसंघान, मन ठिकाणावर असर्गे, शात असर्गे; विश्वकशक्ति । सं. दा] असणें. (कि॰ असरें); येर्गे; विसर्गे; जार्गे). ॰भाव-पु. वृहलज-स्त्री. (व.) देवडी. [देहली]

देहाभिमान. देहबुद्धि पहा. ०यात्रा-स्त्री. १ देहाचा चरितार्थः उपजीविका. (कि॰ चालणें; होणें; निभणें). २ आयुष्य; जीवन कम. (कि संपर्गे=मर्णं). •वान-कि देहधारी पहा. •विस-र्जन-न. देहत्याग पहा. • द्युद्धि-स्त्री. १ प्रायश्चित्ताने शरीराची श्रद्धता कर्गे. २ देहभान पहा. ०संकरप-पु. प्र.ण पणास लावून काम करणे; निकराचा प्रयत्न. ०संग-पु. देहाचा अहंकार. ्रवाच-पु. १ देहधर्म १ पहा. २ मनुष्याचा नैसर्गिक स्वभावः जन्मः ति वागण्याची पद्धतः देहः, इ.-५. देहः 'पुरला साटी देहाडा । ऐसे न म्हणे न म्हणे मूढा । ' -तुगा २६८४. दे**हांत-प्** मृत्यु. देहांत प्रायश्चित-न. मृत्युदंड. देहांतर-न. दुसरा जन्म किवा दूसरा जन्म घणें; परकाया प्रवेश; एका देहांतून दुसऱ्या देहात प्रवंश करों. देहातीत-त्रि. देहाच्या पलीकडं; अदेह शालेला. दे**हात्मवाद-दृष्ट्-प**न्नी. अनात्मवाद; जडवाद; देहा लाच आत्मा मानगे. देह,तमवादा-दृष्टां-वि. जडवादी. देहा त्यय-प. देहत्याग. देहादि म अ.म. न व. १ देहधभी पहा. ेदेहास्कि कमें ऑसमान वाट।तया सी कें जोड़े नारायण। २ दया, माया, प्रीति ६० मनाच्या वृत्ती. दहाभिमान, दहाः हं कार-पु. शरीराचा अभिमान, देहाभिमानी, देहाहंकारी-वि. देहाभिमान धारण करणारा देहायसान-न. मृत्यु. देहा-वि. १ देहां संबंधीं. २ देहधारी पहा. - 1 देशा राहणारा जीवात्मा. 'हे रजोग्रणाचे दारुण। देही देहियासी बंधन। ' -ज्ञा १४.१७३. देहे-दड-वृद्धि-भान - शृद्धि-स्वभाव - देहदंड-वृद्धि इ० पहा. ' ज्ञात्यासी आणि जिंकिलें। देहवृद्धीने। '-दा १९.४.२६ देह-9 िवस. 'दंख वोळंवा इंग्यू न चरे। तेजी तिमिर न शिंग। जे दहारें आधारें। चर्मचक्षसीं। ' -ज्ञा ८ ८९. [सं. दिवस देह, देह - पु. गाव. 'मसुर परगणा की दपमुखी देह सत्तावन आपले वडील करीत होत.'-इम ३३. 'एकूण तेवीस देह येथील. -वाडसमा ६.११४. [फा. दिह] दे र-च-दे र-गांवोगाव. 'देह ब दहलावणी करील '-रा १६ ४२. देहाय, दहेहाय, देहाये-पुत्रव. १ ग.वें; गावगन्ना. 'जकायती बंदरें व देहाय परगण सजकररें वतन करार कर्न दिलें असे.'-बाडबाबा १.१२ • झाडा-एत्र क-वारझाडा-बार्का-वनूल-रेह झाडा ६० पहा. देहेझाडा-प्रद्रा-मी. खंडगावर्वे नींदपत्रक देशवार-क्रिवि. गावबार जसी देहप्रयाणीं। '-- इत ८ ५. व्यारब्ध-न नशीबाचा भाग देहेशार झाडा-पत्र रू-पुन. देहसाडा पहा. या प्रमाणे इत शरीरभोग ०वृद्धि-भाव-श्रीपु. १ जीववृद्धि. देहावरील आसक्तिः, स मानिक शब्द देहेवार-इजार-पट-जमाबंदी-वाकी-वमूल इ० देइंदगा, देहनगा-स्त्री. देणगी पहा. 'बिक्षरें आणि देहं चित्ताची सावध नता देहाभिम नः देहतादात्म्य. •बुद्धि राहुणे- देशी. '-भाइ १८३४. -राव्य ८.८८. 'देहनशी कापड धर्मा (व) घडगत रहार्ने. ०भान न. चितशुद्धिः स्वनःची जाणीवः, दायः ' –भाइत्रै १०.३.११८. 'धमैदाव देहनगी.' –रा ६.३१९

देहली—सी. दार. देवडी पहा. 'बीजें करितां देहली। पवित्र कीजे. '-ऋ ६०. 'जे शोभवी प्रत्यह देहलीला. ' -सारह १.५९. [सं.] व्हांप-पु. दारांत लावलेला दिवा. व्हांपन्याय-पु (ज्याप्रमाणें उंबऱ्यांतील दिवा ओटीवर आणि घरांत सारखा प्रकाश देतो त्याप्रमाणें) भाषणाचा एखादा भाग मागच्या व पुढच्या भाषणास सारखाच लागू पडतो तेव्हां हा न्याय योजितात.

देहुडा—िव. वांकडा; वक. यास वांकडा हा शब्द जोड तात. म्हणजे द्विरक्ति होते. [दीड] • चरण-िव. एका पायावर भार घेऊन उभे राहून दुस-या पायाचे पाऊल उचलून त्या पायावर टेंकिलें असतां वक होणारा पाय. 'देहुडा चरण वाजवीतो वेणु। गोपीका रमणु स्वामी माझा।'

देहुडी—म्बी. देवडी. [सं. देहली] **्वान**-पु. द्वारपाळ; देवडीवाला.

दैत-नि. (व.) अतिशय धीमा: चेंगट; आळशी.

देश्य न. भारतीय पुराणश्रंथांतील ए वंश, जात; दिती वी प्रजा; देवाचे प्रतिपक्षी; दानव; असुर; राक्षम. [सं.] •सुग-पु. दैत्यांचे युग. ब्रह्मदेवाची बारा हजार वर्षे किंवा मनुष्यांची चार युगे. देश्यांकी -वि. ज्याच्या शरीरामध्ये, हाडींमाशीं, रक्तामध्ये राक्षसी अंश आहे असा कुर; रानटी; असंस्कृत; पशुकृतीचा.

देवीप्यमान-ति. देदीव्यमान पहा.

द्रेन, द्रिनक—ित. १ दिव र संबधीं. २ रोजचा; नित्याचा. [सं. दिन] द्रेनंदिनगिति—स्ती. आपट न असासभोंवती पृथ्वीची रोजची प्रदक्षिणा; ही चोवीस तासांत होते [सं.] द्रेनंदिनप्रस्थय—कह्यांन—पु. ब्रग्नदेवाच्या प्रत्येक दिवसाच्या शेवटी होणारा जगाचा प्रस्थ (ब्रग्नदेवाचा दिवस=त्रेचाळीस कोटि वीस सक्ष वर्ष) 'जो याचा दिनांत। तोचि दैनंदिनकल्पात। तें ब्रग्न-माथे अंत। संहरे स्रोकत्रय। '[सं.]

दैन—न. दैन्य पहा. (कि॰ भोगमें; सोसणें). [सं.] ॰ भाक्या
—िव. गयावया, प्रार्थना करणारा; रह गाणारा (भिकारी). ॰ वाणा
दैन्यवाणा—वि. भींव येण्यासारखा; लीन; दीनवाणा. दमः—
की. दैन्य; दुदेशा; दशा; अपेष्टा; हाल; फजीती. 'माझी दैना
होणार भारी। ह्यास्तव संसारी बांबलें।' [सं. दैन] देना करण—
(स्वतःचे, दुस-याचे) हाल करणें; दुःख देणें, भोगणें. दैना
भाक्षे —सांगणें—दाखियां म-आपली निकृष्ट स्थिति एखाद्यास
समजानुन देणें; याचना करणें, गयावया, प्रार्थना करणें.

द्वैनिक—ित. १ दररोजें (काम इ०). दैन पहा. २ दर-रोज निघणारें (वर्तमानपत्र). 'प्रेस ॲक्टान्वें स्वराज्य दैनिका-जवळ दोन हजाराचा जामीन सरकारनें मागितला. ' -के १७.६. ३०. [सं.]

दैन्य—न. १ गरीबीमुळं आलेला दीनपणा; प्रतिकृल परि-स्थिति; गरीबी. २ हीनपणा; हलकेपणा; उणेपणा. 'दे शैव वैष्ण-वाला वीं वैष्णव जेवि दैन्य शैवाला।'—मोभीष्म ५।३४. [सं.] •कर कें—भीक मागणें. 'मग निदैव निधे किरीटी। दैन्यचि कहं।' —हा ९.३११. •प्रदर्शन—न. १ लोकांपुढें दीनपणा मांडणें, दाख-विणें. २ आपली दुःस्थिति दाखवून यादना करणें. (कि॰ करणें).

देखार--पु. (गो.) सैन्यसमृह.

देयर-पु. एक पक्षी.

दैर्ह्य--न. दीर्वता; लांबी. [सं.]

दैव--न. १ नशीव: प्रारब्ध; विधिवटना. २ जातपं वायत-गंगा: जमातः; स्वजातीय लोक. [सं.] (वाप्र.) ॰उघडणॅ-उपर्णे-खुलणे-भरभराट होगे; बुखाची प्राप्ति होणे; चागली प्रहदशा येंगे. ० उभे राहर्ण-दैवाचा जोर होगे; प्रक्तनाचा परिणाम घडेंगे; नशीवाने अकस्मात् सुखदुःखाचा प्रसंग येगे. काढणे, देवास चढणें-भरभराट होगें; पुढें यंगें. देवणें अित. देव-वान् होणें; उत्कषांस चढणें. ' वानुं लाधलों ते दुणेन थावें। दैवलें दैव ।' –ज्ञा १६.३१. ० फिर्ण –नशीब प्रथम चागलें असतां वाईट स्थिति होणे: वाईट दिवस येणे. हैवा वी परीक्षा कर्जे-पाहण-एखाया गोर्थीत पडले असतां धोका आहे असे समजनहि ती गोष्ट करण्याचे साहस करणें; प्रयत्न करून पाहरें. देव.च्या नांवाने हांका भारणें-नशीबाला बोल लावों. देवांतन उतरणे-नष्ट होगे; नामशंष होणे (माणुस, वस्तु). हैवाने उचल करणे-यारी येज-हात देजे-नशीबाने मदत करणे. देवाने उपर खाँगे-(दैव) पराकाष्ठेचे अनुकूल होंगे. देवाने ओढ घेज, देख ओढवर्ण-वाईट (नुकसानीची) गोष्ट करण्याकहे प्रवृत्ति होणे. दैवाने धांच घेण-करणे-चांगल्या किंवा वाईट गोब्टीकडे अकारण प्रवृत्ति होगें. दैवान मागे धेरी-पाहण-सरणें-हटणें-नशीव फिरणें. देवावर हवाला देणें-नशीवावर सोंपविणें; नशीबावर भिस्त टेवणें. वैवास यंजे-नशीबी यंणें; दैवाने एखाद्यावर येणे, गुदरणे. दैवास रहको-नशीबाच्या नांवाने हाका मारणें; प्राक्तनास दोष देणें, बोल लावगें. इह० १ धड कांट्यावर घालून दैवास रडणें. २ दैव दंतें आणि कम नें.ं=भाग्याने **मा**लेला उत्कर्ष कांहीं चुकीने नाहींसा होणें. ३ मनसा चितितं कार्थ दैव मन्यत् चितयेत्=मनाने कांहीं एक टरविलें असतां नशीबानें दुसरेंच घडतें. सामाशब्द- ब्यात-गति-स्त्री. देवगत पहा. ०दशा-स्त्री. १ नशीब: प्रारव्ध: नशी-बाचा फेरा. 'जशी दैवदशा असेल तर्से घडेल. ' २ भाग्य किंवा वाईट स्थिति. •प्रश्न-पु. फरुज्योतिषः भविष्यः भाकित सांगणे. (कि॰ सांगणें; पहाणें; पुसणें; करणें; उतरणें; प्रत्ययास येणें). फ़ुटका-नि. दुर्देनी; कमनशीबी. ० योग-पु. दैनघटित; देवाचा

अनुकूल किंवा प्रतिकूलपणा (आकस्मिक, अकल्पित गोध्ट दया, अनुकंपा इ० गुण. ० सुष्टि—स्त्री. ब्रह्मदेवाने निर्माण केलेले घडली असतां म्हणतात). देवयोगं करून-क्रिवि. अक्रमात् जग. याच्या उल्ट विश्वामित्रसृष्टि. यद्दछयाः नशीबानें. देविवेषा-स्त्री. लहाट रेषाः ब्रह्मलेख (कपार्ळी लिहिलेला) प्राक्तनः, विधिलिखित. • यदा-वि. नशीबाच्या राष्ट्रीय, स्थानिक इ॰ [सं.] आधीन. •वरात - वर्शे-किनि. दैवयोगेंकहन, दैवगतीमुळे. •वा गी-देववाणी पहा. •वाद-पु. मनुष्याचे सुखदु:ख, यशाप- पु. प्रारब्धवाद; दैववाद. •वादी-वि. दैववादी. यश इ० सर्व नशीबावर अवलंबुन आहेत असे मत; नशीबावर सर्वस्वीं हवाला टेवण्याचे मत. याच्या उलट प्रयत्नवाद. •वादा -वि. वरील मताचाः नशीवावर हवाला टेवगाराः •वान - वि नशीववान् , भाग्यवान. ॰विपाक-पु. नशीवाचा खेळ. ॰हत-वि. [सं. द्वि; प्रा. हिं. दो] कमनशीबी: अभागी. 'देव इत कुणबी उन्मत्त । अपशब्द बोलत नुकयासी। ' 'अहा कैसा मी दैवहत प्राणी ' - बालबोध पहिलें पुस्तक. ० हीन-वि. अभागी; दैवहत. ० झ-वि. १ ज्योतिषी: भविष्य सांगणारा; जोशी. २ एक ब्राह्मण जात. यांचा धंदा सोनारीचा. दैवागळा, देवा आगळ - वि. (काव्य) थोर नशीयाचा; दैववान्. 'एवढी हांव तो देवाआगळा । म्हणऊनि करी ।' -ज्ञा १०.३३२. दवा बारेख-पु. दैवरेषा पहा. 'दैवाचा रुख पाठमोरा। मला अंतरला म्हणुनियां तुज ऐसा मोहरा। ' -प्रला १५९. देवाचा-वि. नशीबवान् , देवाचां खंळ-पु. नशीबाचा खंळ. देवा वा प्तळा - ९ नशीववान् ; भाग्यशाली. 'जाणें भक्तीचा जिल्हाळा। तोचि दैवाचा पुतन्ता। ' -तुगा २३१०. वैवाबा भोपळा-पु. कमनशीबी: दुर्दैवी (भोपळा इलका व पोकळ असतो यावहन). देवाची कहाणी-स्नी. दुरैवाची कथा, गोष्ट. देवाचे ताले-पुभव. भाग्यः दैवः देवरेषा. ताले पहा. 'असे त्याचे दैवाचे ताले कीं कुल्यावर नौबत चाले ११ [दैत्र+अ. ताला] देवात्-किवि. यदृच्छेनं; दैवव ात् देवाधीन-देवा पुराधी-दैवानुसारी-प्रधान-दैववश पहा हैवावरचा खेळ-९.दल केल्यानंतर नशीबाच्या हवाल्यावर ठेवलेली गोष्ट.

देव—वि. देवापासून झालेला, देव सं¹र्यी दैविक; दैवी. सि. देव] • वाणी-स्त्री. १ संस्कृत भाषाः, देववाणी. २ आकाशवाणी. • विवाह-पु. लग्नाच्या आठ प्रकारांपैकी एकः अष्टविवाह पहा सालंकृत कन्यादान करणें.

डता म णुस, पदार्थ. ३ पुज्य, वस्तुः देवतुल्य गोष्ट. [सं.]

वैवर--पु. दंब; दिहंबर. [दिहंबर] ॰ ण-दंवाने भिजण.

वैविक--न. भाग्यः नशीब. -वि. १ नशीबासबंधीं. २ देवापासून झालेला; देवाचा; देवतेसंवंधीं; देवी. [सं. देव]

द्वी--सी. मंत्र, तंत्र, प्रार्थना इ० कानी रोग इ० वर उपचार

देशिक— वि. प्रांदशिकः देशविषयकः स्थलासंबंधीः प्रांतिक,

दे **ष्टिक:**— वि. १ प्रारब्धवादी. २ दैवासंबंधीं. [सं.] • बाद-

हैंहिक— वि. देहासंबंधीं; शारीरिक; कायिक. [सं.]

दो-दो-वि. दोन. 'मुळी कल्पना दों रुपें तेचि जाली।' -राम १७२. 'दो दिवसांची तनु हे साची।'-राला ८५.

दोआय-पु. दोन नद्यांच्या मधील प्रदेश; अंतर्वेदी. दुआव पहा. [सं. द्वि.+आप; हिं. दो+आब]

दोकडा--पु. १ दुगाणी; अर्घा पैसा. २ (मोत्याच्या वजना मध्यें) एकशंभरांश चव. ३ (सावकारीमध्यें व्याजाचा हिशेब-करतांना) एकशंभरांश रुपया किंवा एक कच्चा. गुजरार्थेत एक रुप-याला १०० दोकडे असे प्रमाण आहे. चव आणि कच्चर्थ १६ पहा.

दौक्रइयो-न्नी. (गो.) लहान पाय. [गो. दोंको=पाय] दांख-पु. दोष; टपका; न्यून. 'ऐसे जाणतांही दोख। अन्हेरू ना। ' – ज्ञा १.२६३. [सं. दोष; हिं. दोख]

दोखाइ-की (व.) उणीव; तोटा. 'यंदा जवारी दी दोखाड येणार. ' [दोख+आड प्रत्यय; तुल० म. दुष्काळ]

वोगला-नि १ मिश्र जातीचाः लेक्वळा. २ (ना.) दुर्तोडयाः अविश्वासु. [फा. दावूल्, दोघ्ला=संकरज]

द्रींगुल्ली-स्त्री. (गो.) लहान डोंगर. [डोंगर]

दोघे, दोघी-हया, दोघे-घीं-पुस्तीनअव. दोन; दोनजण (विशेषतः सजीव प्राण्यांविषयीं, त्यांतल्यात्यांत माणसांविषयीं उपयोग करितात). [सं. द्वि; प्रा. दो; प्रा. दे. दोश्ग=जोडी] म्ह॰ दोघांचें भांडण दिसऱ्याचा लाभ. दोघुँळपण-न. १ दोघामधील प्रेम; एकरूपता. 'हा ठावोवेऱ्ही वियोगभेडें। जें बाळ तरि जगा-येवढें। वियालीं परी न मोडे। दोघुलेपण। ' -अमृ १.६. २ द्वैत.

दो बो-वि. दोनबार, 'दोचौ दिवसांत किछाही घेतला, ' -भाब २७.

दो टक्याने धड--वि. बळकट; धडधाकड.

दोटा-पु. (व.) बाभूळ वगैरे झाडाच्या काटधांचे एक परिमाण. सात काटगांचा एक दोटा.

हो इ—वि. (अशिष्ट) द्वाड; खोडकर: खटवाळ. [द्वाड अप] दोड-डा--पु. १ (राजा.) कापसाचें बींड. 'आणि पळहेचा दोडा। ' -अमृ ७.२६३. २ वेलदोडा. ३ कच्चे फळ. 'बायांविण तुर्टे दोड । मान सुख इच्छी भांड । ' –तुगा २८७७. ४ दोवरी, रुई करण्याचा प्रकार, पद्धति. -वि. देवासंबंधी;दैविक पहा. याच्या उल्ट किंवा मांदार याचे फळ. 'दोडा अभैतरूचा अमृतफलस्वाद दावितो मानुषी, आसुरी. [सं.] ०संपत्ति-स्त्री. सात्त्विक स्वभाव, हत्ति; थोडा। ' -मोकृष्ण ८७.३४. ५ अफूचें बोंड. -कृषि ४९८.

वांड--न. (व.) बाजरीचें कणीस.

शिराळे. याच्यांतील कडू जातीचा औषधांत उपयोग होतो. दुपार पहा. •प्रहरची काळजी-पोटापाण्याची चिंता. होनी-'शाकात प्रवर जर्से पथ्यहि तैसे न दोडकें चव दे।' -मोविराट व्ही-वि. दोन हि. 'दोनी वरुषे बुडी मारिली।' -दा ३.४.१६. ५.४७, [का. दोइ+काई] दोडको-बी. दोडकयाचा वेल. दोडक [सं. द्वीनि] म्ह० दोन्ही दरडीवर (कांठावर) हात ठेवणें, टेकणें= भात-न, दोडका जातीचे भात.

दोड़ी-न्त्री. हरणदोडी; एक वनस्पति.

दोइानाय-पु. दुब्रानाय पहा.

दोण, दो गी-की. १ गुरांना पाणी पाजण्याची कुंडी; टार्के. २ (अशिष्ट) दोणा; मोठें पोट; दोंद. (कि॰ भरणें; ठासणें; दाटणें; रिकामें होणें). ३ (कु.) द्रोणाच्या आकाराची लहान होडी; होडगें. ४ (गो.) द्रोण. [सं. द्रोण; प्रा. दोणी] द्रोणगें-न. लहान दोण: लांकडी डोणी.

होणा-पु. १ दोंद; मोठें पोट. दोण अर्थ २ पहा. २ द्रोण. [दोण]

होतुकी-तुक--वि. (संगीत) गायनांत ज्याला अस्ताई व अंतरा ही आहेत, पण आभोग नाहीं असे दोन अवयवांचें ध्रुपद. -शर. दोंद--वि. १ मोठें, वाढलेल पोट. (कि॰ येणें; वाढणें; झडणे). 'तो उत्सब दोंदीं न ब्रह्मांडसमीं धरें, किती वदों दीन।' नेमोकृष्ण ४८ ८. 'जैसा दोंद्रीकोंदी गुर्जर देश्स्य वित्र चुरम्यातें।' -मो. २ (ल.) एकदम मिळालेली संपत्ति, लौकिक. दर्जा बढती इ०. (कि० वाढणें). [सं. तुंदः, का.. तुंदीः प्रा. हिं, पं. शोंद; ग्र. दुंद] दींद येण-१ तृप्ति होणें. २ पोट बाढ़णें; मोठें पोट होणे. डांडावर डांड येणें-भस्त वाहाणें; पुरावर पूर देणें (संपत्तीचे पाट). म्ह० आईजीचे (किंवा सासवेचे) दोंदावर बाईजी (किंवा जावई) उदार. को दिल-न. दोंद; मोठें पोट. कोंदाळ, होती, होताल, होद्या-नि. देरपोटचा; मोठ्या पोटाचा. तुंदिल पहा. 'आशारसे दोंदिल । जाला सांता । ' - हा ७.१६८.

हो-होल--दुदिल-दील पहा.

होन-वि. २ ही संख्या. विभक्तिप्रत्यय लागण्यापूर्वी याचे दोहो असे रूप होतें. जसें- दोहोंस; दोहोंनीं. [सं. द्वि: प्रा. दुवे; बं. फ्रेंजि. दुइ; ग्री. दुओ; लॅं. दुओ; गॉ. त्वोसू; अँसॅ. त्वि; स्ला. दवः लिथु. दुः हित्रय द, दो, दि] ॰ जिवांचा निवाडा होणें-सलक्षप बाळंत होणे: हातींपायीं सुटणे. • डोळे होजारी भेट नाहीं संसारी-जवळ जवळ राहात असून ज्यांच्या गांठी कचित् दोरी. दोरत्व-न. दोरपणा; दोर असण्याची स्थिति. 'दोरत्व

गर्व वाहणे. ॰हाताचे चार हात होण-लप्न होणे. ॰तींडचा-दाइका —पु. १ एक जाती वे भात. २ दोडकी वे फळ: बारी-बोल्या-मा=या-दुर्तोड्या इ० पहा. ०प्रहर-पु. मध्यान्हः दुरपीपणा. होन्हीसांज-क्रिति. (सकाळीं व संध्याकाळीं) जेव-णाच्या दोन्ही वेळेस, वेळेकरितां.

दोपण---न. द्वैत; भित्रपणा. [दो=दोन+पण] दाबराद; दोब्राद-वि. (गो.) दुप्पट; दुबार. [सं. द्विवार; पोर्त. दोब्रो]

दोब्राद--न. (गो.) नारळाच्या झाडाचें उंची मदा. (बेवडचा-प्रमाणें) [पोर्तु. दोब्रोदा]

दोभ-पु. (कु.) आंचळ; सड. [सं. दुहु; म. दुभणे !] हामहोम - उद्गा. दावलमल पीराचे भक्त अथवा मुसलमान फकीर यांचा भिक्षा मागण्याच्यावेळचा सवालाचा शब्द. दम-दम, दमसाहेब, असेंहि म्हणतात. [ध्व.] •करीत फिरणे-जाण-दारोदार, देशोदेशीं भिक्षा मागत फिरणें; भीक मागणें.

होमूख-न. (गो.) संगम. [दो=दोन+मुख] द्योय-स्त्री. १ (गो.) करवंटीची पळी; डाब. २ ड्रॉकें; डोई. डोय पहा.

होर-पु. १ काध्या, वाक, अंबाडी, ताग इत्यादि झाडांच्या सारुचि हांब तंतु. र (राजा.) केळ, अंबाडी, मेंडी इ०कांच्या सालीची किंवा तंतूची वळंळेली दोरी, ३ (ल.) नासंबर्के दहीं, गुळ इ॰ मंधील तार, तार येण्याची अबस्था; चिकटण. [सं. दोरक; प्रा. वं. दोर; हिं. दोर; फेंजि. दोरी] दगडाचे ढार काढणारा-वि. युक्तिवानः उद्योगी. दोरक-पु. १ शिवण्याचा दोरा. २ दोर अर्थ १ पहा. दोरखंड; दोरी.[सं.] ० इ.स-पु. १ गाडी, मोट इ०नां बांधावयाचा दोरः नाडाः चन्हाट. २ बारीक दोरी. —न. एकत्र बांधलेल्या पुष्कळशा दोऱ्या. ०खंड-न. १ जाड दोर: सोल. २ दोराचा तुकडा. ३ कालाचा (केळीच्या गाभ्याचा) तंतु. •खंडें-नथव. गलबताचे दोर; जाड दोर. •गंडा-पु. सालींचे किंवा दोरीचें भेंडोळें (शाकारण्याच्या कामीं उपयोगी). वोर हें-न. (कों.) १ जाड किंवा मोठा दोर; दोरखंड. २ (निंदार्थी) दोराचा तुकडा (वाईट, निरुपयोगी दोरासंबंधीं योजतात). हं।रणी-स्त्री. पडतात अशीं माणसे. • खोळ्यांची भीड-समोर असः बाच हिष्ट अचळ झालें। '-सिसं ९.९७. होरचा-पु. १ अंगांत उभ्या फक्त प्रेम, वरपांगी प्रेम. विवस-थोडे दिवस; कांहीं काळ. महुव जाड रेघा असलेला कपडा; कापडाचा एक प्रकार. २ (कों.) १ दोन दिवय सासूचे दोन दिवय सुनचे=प्रत्येकाला चांगले दिवस तडा; चीर; भेग; दगड इ०कामध्ये असणारा दोरा. होरा-पु. १ येतात. • विवसाचा-थोडे दिवस टिकणारा; इंगामी; अज्ञाधत सुत (शिवण्याचें); वळीव, पिळदार सृत. २ तहा, भेग. (सोबती, संपत्ति, अधिकार इ०). ∘वोर्टे स्वग उर्जे-अतिबाद, दोरवा अर्थ २ पहा. ३ (ल.) लहान झरा; झिरण. ' या विहिरीस तळ्याचे दोरे आहेत. ' ४ (ल.) जोड; संबंध: आप्तपणा; धागा- भाषण यांतील व्यंग. याचे तीन प्रकार आहत-पद (शब्द) दोष, दोरा. 'हे जर आमचे जातीचे असतील तर यांचा आमचा कांहीं अर्थ दोष व वाक्यदोष. [सं.] •उडणैं-आरोप, टपका, नाशा-तरी दोरा असेल. ' 'त्या दरबारांत आमचा कांहीं दोरा होता बित होणे. •हें जै-काढणें-आणर्जे- लावजें - ठेवजें-व्यंग म्हणून जातांच पाय शिरकला. '५ (ल.) गुप्त कारस्थान. 'हळूच काढणें; बोल लावणें; वाईट म्हणणें; आरोप करणें. दोषणें-लावले सारे दोरे। '-ऐपो २५१. ६ नारूचा किडा; तंतु ७ उकि. दोष देंगे, नांवें ठेवरेंग. सामाशब्द- ० दृष्टि-स्त्री. छिद्रा-वृषणापासून शिक्षापर्यतनें सूत्र. ८ (पदार्थ इ० च्या) शरीरास न्वेषणः केवळ दोषच पाहण्याची दृष्टि. -वि. दोषहरूटीनें पाह-लागलेल्या किडीचा मार्ग किडीच्या संचाराची रेषा. ९ गोगलगाई-सारख्या चिकट द्रव टाकणाऱ्या प्राण्याची उमटलेली रेषा. १० एक प्रकारची बांगडी, दागिना 'वेगऊँ निघतां घडीन दोरेचुडा ।'-तुगा २९५९ ११ (ना.) पोटांतील आंतडी [दोर] वंजर्जे-(चांभारी धंदा) दोरा, घांसणे, विजण=चोपडणे होरावर्ण-अकि. १ दोरा रेषा, शिरा, तड असणे (लांकुड, धोंडा, मोती इ॰ मध्यें). २ दोराळ, चिकाळ होगें; तंतु सुद्रगें (नासलेला पदार्थ, तिंबलेली कणीक इ० मर्थे). ढोगळ-वि. (राजा.) दोग्मयः तंतुमय. (गरा, दहीं इ०). वारी-स्त्री. १ बारीक दोर. २ जमीन मोजणीचे एक परि-माण. २० परतन. ८० किंवा १२० बिघे. ३ एक लहान मासा. ४ (सोनारी-सुनारी घंदा) ंचाचा एकअष्टमांश भाग; सूत. [डोर] ॰सेल देण-सोडण-दिली करण-लगाम, ताबा, नियम इ० ढिला करणे; स्वतंत्रता देंगे. • सृत-किवि. सरळ; ओळंब्यांत; कर; यार. [फा. दोस्त्, दोस्त्-दार] •दार्रा, द्वास्ताई, सरळ रेषेंत. (कि॰ जाणें; असर्गें). 'हा मार्ग येथून दोरीसत होस्ती-सी, १ मैची; दोस्तपणा. २ (ल.) अनीतीचें, अधर्य पुण्यास जातो. '

केंद्र - पु. (काव्य) बाहुदंड; भुजदंड; खांद्यापासून कोपरा-पर्यंतचा हात. [सं. दोम्=बाहु+दंड]

दोलहणा-पु. टोमणा; आळ. 'तंव तो हरि म्हणे निजां-दोलनम्]

दोला—पु. १ झोंपाळा; झुला; झोका. २ डोली. [सं.] ॰ यंत्र-न. (वैश्वक) तेल, रम काढण्याचें यंत्र. दोलयात्रा-स्री. टकी चादरा देऊनु दोहडावले. '-इमं ७. [दवडणें !] देवाला दोलांत बसवुन काढलेली मिरवणुक. दोलायमान-वि. १ २ डळमळीतः घुटमळणारें ; चंचल (चित्त).

हो - पु. (गो.)फार पातळ कागद.

दोचलॉ—पु. (गो.) १ दवली. २ एक वनस्पति. ०करणें- दोहद आहे आणि बकुलास दोहद मदाची गुळणी. '[सं.] लुडबुड करणें.

दाशिण-स्त्री. (गो.) जास्वंद.

होशीं -- विकिवि. (गो.) दोहों बाजूंनीं; द्विधा. [दो]

क्याधि: रोग. 'सहैं से जैसे दोषा । अंगलीना । '-क्का १६.४२. ४ लेख, माम्बी दोही दिली.'-रा ६.११६. [अर. दुआई |

णारा. •वारण-न. दोष दर करणें. दोष दोष-प दोष देणें न देगें: निराता आणि अनिराता. 'जेथें सर्वच एकसारखे अज्ञान आहत तेथे दोषादोषाचा विचार कोठला ? ' दोषानुखाद-पु. चहा डखोरी; दुसऱ्याचे दोष बाहेर काढणें, सांगर्णे. दोषारोप-प. १ एखाशावर दोष लागू करणें: दोष देंगे. २ आरोप; आळ. दोषी-वि. १ अपराधी; गुन्हेगार. २ उणीव, दोष असटेला.

दोषा-न्त्री. (काव्य) रात्र. 'दोषा प्रवर्तेली सबळ। ब्रह्मांड करंडा भरलें काजळ। ' – क्रिवि. रात्रीं. [सं.]

दोस-पु. (गो.) गोड आंबा. -शिली २.३५. [पोर्धु.] बोसीना---स्री. घोड्याच्या छातीवर मध्यभागी असलेली दुसऱ्या रंगाची रेघ. -अश्वप १.१०१.

दोस्त, दोस्तदार-वि. १ मित्र; स्नेही. २ (स.) प्रिय-प्रेम: पापी प्रेम.

कोह, कोहन-पुन.द्रध काढणें, दोहण्याचा व्यापार. [सं. दुह] होहुँगै-अित. दृथ, धार काढणें. 'टाकून धेनू बृशभास दोहे।' -सारुह १.६४. होहनीय-वि. द्रथ काढण्यास योग्य; दुभती. गने वो । लइ नीच कां देसील दोलहणे वो । '-तुगा १४१. [सं. होहचा-पु. दूधदुभतें. ' मंजुळ वेणु वाहे लुन्थल्या धेनुवा। नंदा-घरीं दोहवा पूर्ण वाहे। '-निवृत्तिनाथगाथा ५९.

दोहडायणे-अफ्रि. निरोप देणे, दवडणे: धाडणे. 'करना-

वोहर--न. १ गरोदर स्त्रीची इच्छा, वासना: डोहाळा. हलणारें: डोलणारें. 'शिर:र्कपामुळें कर्णभूषणें दोलायमान होतात.' 'दोहद कैसा सुंदरि, सांग तुझें काय इिक्टित स्वांत।'-मोभेन्नरामा-यण, उत्तरकांड २३३. २ (ल.) झाडांना बहर येण्यापूर्वीची स्थिति: त्यांची मनीषा, बांछा. 'अशोकास स्त्रियांचा पादाघात हैं

> बोहरा, बोहा, बोहोरा--पु. हिंदुस्थानी काव्यांतील एक छंद; कविताजाति. [हि.]

दोही-सी. १ द्वाही; दवंडी; जाहीर घोषणा 'अब्दाली वोष-- पु. १ वैगुण्यः न्यूनः स्रोडः उणीव (माणूस, जना- याणे तेमुरहा। बसविला, त्याची दोही फिरविली.' -रा १.२५५. बर, बस्तु यांतील). २ पाप; अपराध; कायदा मोडणें; दूवणीयता; '२ सबर; बातमी. 'त्यानें कचेरीस येकन दोही दिली.' -रा १५. नियता. ६ (वेंग्रक) शरीरांतील रसांचा क्षोभ; वातिपत्तादि विकार; १०७. ६ शपय. 'वाईची व आमची चित्त गुद्ध नाहीं यामुळें

दाहीं, दोहीं-वि. (काव्य) दोन. [सं. द्वि] दोहींघरचा पाहणा उपाशी-दोन्ही इगरींवर हात टेवगारा पडतो, फसतो या अथी. दोहीपरती लग्न-न. (ना) स्वतःच दोन्ही पक्षांचा खर्च करून केळेलें लग्न दोहीं सांज-किवि. दोन्हीसांज पहा. [दोन+ सांज] दोहो जिवांचा, दोहो जिवांचे माणुस-स्रोन. गर्भार स्री. हे.हो टक्याने भ्रड-ति. बळकट; दणगट. हाहे(त्रा-पु. दरमहा दरशेकडा दोन दराचे व्याज. दाहो बापाचा-ति. १ व्यभिचारी मातेचा; जारज; अक्रु शैन. २ द्यामुप्यायग.

हाहीला-नि. (व.) द्रोह करणारा. [सं. द्रोहः प्रा. दोह। दाहेरा-व दुंहरी [हिं] ॰पट-पु. (कुस्ती) जोडीदाराच्या दोन्ही गुरुध्यांच्या लक्गींत हात घालून आपलें डोके पोटास टेकून जोडीदारास एकदम आपटणें. [दुहेरी+पटकणें]

वाहो माडवांचा वन्हाडी-पु. १ वधू व वर या दोन्ही पक्षामध्ये सारखाच वावरणाराः मध्ये जुडबुड करणाराः २ (निदायी) लग्न आणि और्ध्वदेदिक या दोहोंमध्यें सारखाच भाग घणारा. ३ (ल.) ज्याला त्याचें स्वतःचें कांहीं तत्त्व, मत नाहीं असा.

दोड -- स्त्री. १ दवडणें; दुडकी; धांव (कि॰ मारणें). २ लष्करी चाल, स्वारी, मोहीम. ३ दौडचाल; घोडघाची दौडत जाण्याची चाल. दोड याचे सामान्यरूप दवड. [सं. द्रत; ध्व. दुड़] ही हर्णे -अकि. धांवगः पठणे. दोडा शैडी - की. धांवपठः इकडे तिकडे धावणे, धांवाधांव.

होड हा-स्री. एक प्रकारचे वाय. 'गिडिविडीया दौडका दुराळा। '-कृमुरा ४०.११ [ध्व. दौड]

होंडा, होणशीर, होणशेवता-त, होणा-दवंडी, दवण-शीर, दवणशेव-ी-तें, दव गा इ० पहा.

द डाळ--वि. गप्पिष्ट. बाताडचा. दवंडाळ पहा. 'अशी रांड दींडाळ गळगांतूनी लमाची होती। कशास केल्या दोघी रडाया उद्यान पायती। '-पला ७६.

होती वा घाणा घाळलें-१ (दौतीत टेखगी तिरपी सहिली आद्ध-न. दौहित्र अर्थ २ पहा. असतां घाण्याच्या लांटप्रमाणे दिसते त्यावस्न) दौर्तीत कलम व्डव्न टेव्गें. २ (ल.) भिनत घोंगडे टेव्गें. • प्रजा-स्त्री. १ दिवाळीमध्यें सराफ, व्यापारी इ० करतात ती दौती नी पूजा. सोनें, वही व दौत हीं तीन प्रतीकें अनुक्रमें महालक्ष्मी, महा सरस्वती व महाकाळी यांची आहेत. २ (छ.) (हिशेब लिहि-ण्यासाठीं दौतींत टाक बुडविण्याची फक्त मजुरी) नुसर्ते नावाला भार्डे: नाममात्र भार्डे.

२ विकरी; शिष्टाई. [सं. दूत-दौत्य]

द्योर--पु. घर; परिकर. [अर. दौरू]

दौरा-पु. फिरती; प्रवास; परिश्रमण. [अर. दोर्=वर्तुळाकार गति. अर. दौरात्=चक्री

दौर्ब ह्य--न. कमजोरपणाः दुबळेपणाः अशक्तताः असामध्यः.

दौलत-की १ संपत्ति; पैसा. २ वैभव; ऐश्वर्य; समृद्धि. ३ जहागीर; राज्य. 'शहाजी राजे यांभी दौलतेमध्ये पुणे परगणा होता. '-सभासद ५. 'हे दौलत कर्जरोगानें निरंतर प्रस्त. '-पया ३४३. ४ सैन्य. 'झाइन बुणगेसुद्धां दौलत गर्द जाली.'-ख ११.६०८६. ५ सल्तनतः साम्राज्यः गादी. 'आपल्या आप-रुयांत भांडुन दौलत बुडविली हा लैकिक कशाला पाहिजे.' –रा १३.६९. [अर. दौलत्] –**तीचा खांव**–वि. १ ज्याच्या बळावर कुटुंब किवा राज्य भरभराटीस येतें तो; दौलत कम;वणारा र्किवा राखणारा. २ मुख्य मृत्सदी. -इमं २३६.-तीस वाळवी लागण-संपत्तीस, ऐश्रयीस ओहोटी लागणे. काहीरा-सी. विजयी राज्य. 'दौलत काहिरेमध्ये मुल्क आला. '-रा१८.५५. **ंउयादा-जादा-**स्त्री. १ राजदरबारातील भालदाराचा, राजास उद्देशन 'राज्य भरभराटीस येवो ' या अथी जयजयकारवाचक शब्द. २ तमाशांतील नाच्यास उत्तेजनार्थ व चढाओढीमध्य बक्षीस दिल्यानंतर तो करतो तो जयजयकार. ३ (ल) तमाशांत नाच्या-पोराशी अगर कलावंतिणीशी भरसभत केलेली श्रंगारचेष्टा. (कि॰ कर्णे; होणें). ॰जादा होणे-प्रतिष्ठा वाढणे (सरकार-दरबारीं). 'त्याची दौलत जादा झाली!' ० दाग-वानु-वंत-वि. १ श्रीमंतः संपत्तिमान २ सत्ताधीशः राज्याधिकारी. 'पाहते अर्थी दौलतवंतास कोणी एक गोष्टीने सुख नाहीं. '-खे १२१५; खा-नि. राज्याचा मित्रः हितेच्छ 'महाराव जःनोजी केवळ निखालस, सर्व प्रकारें दौलतखा स्वामीं वा आहे '-रा १.१४८. •वंकी-पु. महाद्रारपाल. -राव्य १.१४. •मदार्-संपत्तीचें माहेरघर; ऐश्वर्याची खाण (जुन्या कागदपत्रांतील एक पदवी).

दौहित्र - पु. १ मुलीचा मुख्या. २ दोहित्र प्रतिपदाः आजे दौत —स्त्री. शाईनें भांडें; मजीपात्र. दऊत पहा. 'अर. दवात] पाडवा (आश्विन शुद्ध प्रतिपदेस करतात) [सं] •प्रतिपदा-

द्याज न कन्याशुरुकः, वधूरिक्षणाः देज पहाः

द्यानता -- श्री. शृद्ध वासनाः दानतः [अर .दियानत्]

द्यावापृथिवी-सी. स्वर्ग व पृथ्वी. [सं.]

द्य हा-फिवि (अशिष्ट) दिवसां: दुपारीं [मं. दिवस, दिह] ०ढवळ्या-ऋवि. भर-धडधडीत दिवसां. दिवसाढवळ्या पहा. द्य- न. १ आकाश; स्वर्ग. २ दिवस [सं.]

द्यजीवा, द्यद्या—स्त्री. ध्रुव आणि प्रह यांच्यांतील अंतर; वीत्य -- न. १ दृताचे काम; संदेश, निरोप नेण, आणण, अहोरात्र समांतरवृत्ताची ज्या. [मं.] द्याउपा चाणांदा-पु आका-शांतील ताऱ्यांचे ध्रुवापासून अंतर. द्या अञ्चल -न. गु-अहोरात्र समांतरवृत्त.

द्यति - स्त्री. कांति; तेजः प्रकाश. [सं.]

द्यमणि-पु. सूर्य. [सं.]

द्यंत--न. फाशांनी खेळर्गे; जुगार; जुवा [सं.] कार-वि. जुगारी.

द्योत क----न. चिन्ह; गमक. --वि. १ द्योतविणारा; प्रकाश पाडणारा. २ स्पष्ट करणारा; दाखविणारा. [सं.] द्योनण-अकि. (काव्य) (शब्दशः व ल) प्रकाश पाडगे. [सं. योतन]

द्योतन-न. १ चकचकीत, झगझगीत, देदीप्यमान करणे. २ स्पष्ट करणें; उघड दाखविणें. ३ (ल) शब्दावांचून इतर लक्ष णांनी होणारें अर्थप्रकाशन, ज्ञान. 'ही नाडी आज पित्ताधि क्याचे बोतन करिते. ' [सं.] चोतमान-वि. प्रकाश पाडणारें: चक्रचकणारें. द्योतिवर्ण-उक्रि. १ प्रकाशित करणें. 'जयाची प्रभा द्योतवीते नभःते। करी त्या म्हणे भी प्रभुच्या स्तवातें। ' २ स्पष्ट करणें; उघड करणें. द्योतित-वि. १ प्रकाशितः दीप्त. २ सुवोधितः दर्शित.

द्वरम-पु. १६ पणांचें एक नाणें; सुमारें सोळा पैसे; पावली. [सं.; तुल॰ त्री. ड्राक्म; इं. ड्रॅम|

द्वय-पु. १ रस; पदार्थातील नैसर्गिक ओलावा, आईता, जलांश. २ पाझर; स्नाव; द्राव; गळगें; थिबकर्णे. ३ वितळणें; गालन; द्रावगः; द्रवह्मप अवस्था (घट्ट पदार्थाची, अग्निसंयोगार्ने-). ४ (ल.) दयेचा, कोमलतेचा पाझर. 'व ी अमृत चोटितां दव न येचिं बापा जिला। ' -केका १०४. [सं] गुरुत्वमायक-न. (पदा.) प्रवाही द्रव्याचे गुरुत्वमापन करण्याचे यंत्र. (ई.) हायड्रोमीटर. द्वचण-न. १ द्रावण; पातळ होणें; विरघळणें; वितळणें; रस. द्रव होणे; पाशरणें; गळणें; स्रवणें (द्रावण हें कर्तरी रूप आहे). द्वयाँ-अित. १ विरघळणे; वितळणे; रस होणे. २ (ल.) दयेने हृदयास पाझर फुटणें; अंत:करण मृद् होणें. ध्रवित-वि. १ वित-ळलेले: विरघळलेले; पातळ केलेले. २ पाझर फुटलेले; गळलेलें: थिबक्रेलें (द्रावित हैं कमणी रूप). द्रवीकरण-न. घट पदार्थ पातळ स्थितीत आणणे. द्ववीभवन-न. वितळणें; द्रवस्थितीत येण. द्वीभूत होण-१ दव पावर्णे: पातळ होणे. २ दया येणे: मन विरवळणे 'अर्जुना तुझें चित्त। जन्ही जाह्लें द्रवीभूत। ' -ज्ञा 2.963.

द्रविड, द्रविडी-- द्राविड-डी पहा.

द्रव्य--न. १ धनः संपत्तिः, मालमत्ताः, पैसा. 'द्रव्येण सर्वे वशाः '=द्रव्यानें हवा तो मनुष्य वश होतो. २ वस्तुंतील मूरभूत केलेलें कालवण (भाताची पेज, भाजीचें पाणी या प्रमाणें): गर-घटक, तत्त्व, अर्थ, विषय, पदार्थ, प्रकृति. ३ सुष्टी वे मुल्दत्त्व. हीं तत्त्वें नऊ मानितात. पृथ्वी, आप, तेज, वायु, आवादा, वाळ, दिशा, मन व आत्माः पंचभूतात्मक वस्तु. ४ औषधः औषधः औषधं दावो धरी।' -ज्ञा १९.२४८. [सं.] द्वावक-वि. द्रविवगारें;

असा शब्द. याच्या उलट अव्यय. ६ घटक; अवयव; अंगर्येत पदार्थ; बाव; वित्रय; मुद्दा. उदा० औषधी-सुगंधी - होम-इब्य. ७ (रसा.) जागा ब्यापणारा व पृथ्वीने आकर्षिला जाणारा पदार्थ, वस्तुः जडपदार्थ. ८ (पदा) भौतिक जगांतील वस्तु ज्यापासुन बनल्या आहेत ते सुक्ष्म कण प्रत्येकी. ९ (यंत्र.) जी इंद्रियगोचर असून जीस कांहीं आकार व वजन असतें म्हणजे जीवासून कांहीं प्रतिबंध होतो ती वस्तु. -यंस्थि १. १० (सामा.) पदार्थ; वस्तु. [सं.] द्रव्याचा धूर निघण-पुष्कळ श्रीमंत असरें।; घरीं लक्ष्मी पाणी भरगें. द्वव्याचे उमेने उडी मारण-पैशाच्या बळावर वाईट, धाडसी काम करण्यास प्रवृत्त होणें. द्रव्याचे घुड़ हे उड़िक्कें-ऋर ज-पैसा उड़िक्लें, नास्कें, उन्नळणें. द्वट्याचर ताच देणें-पैसा गिळंकृत करणें, दावणें. सामाश्रव्ह- ० हिप्र-ति. द्रव्यादृष्ट याचे अपश्रष्ट रूप. द्रव्यादृष्ट पहा. ०१ प्रि-वि. द्रव्यावर लक्ष वैऊन, द्रव्य मिळेल तरच काम कर• णाराः, स्त्रार्थीः [द्रव्य+दृष्टि] व्याचक-पु. (व्या.) नामाचा एक प्रकार; पदार्थाचे किंवा वस्तूचे न वः पदार्थवाचक नाम. उदा० दही, दूत्र, तेल इ०. ० बाद-पु. पंच स्वाविषयींचे मत; सृष्टि पंचभूता-त्मक मानण. •वादी-पु. वरील तत्त्वाचे प्रतिपादन करणारा. •वान-शाली-वि. श्रीमंतः धनवान् •हीन-वि. गरीबः निर्धन्र द्वव्याद्यपु-दृष्ट्रि-नस्ती, नशीबाची, भाग्याची अनुकूलता; द्रव्यन योग असगारें चांगलें नशीब, भाग्य. 'मोटी विद्या असलीं, मोठा पराक्रम असला तरी द्रव्यादृष्ट असल्यावांचून पैका कांहीं मिळायाचा नाहीं.'-वि. पेसा मिळण्याचे संपत्तियोगाचें (नशीष, भाग्य). [द्रव्य+अदृष्ट = नशीब] द्रध्यानुकृस्य- न. संपदा; समृद्धिः स्वास्थ्यः, इत्यसामर्थ्यः द्वारंपणा-स्त्रीः १ द्रव्याची इच्छा; द्रव्यासाटी धडपड. २ स्वतःच्या पैशावर, मालमत्तेवर प्रम. द्वरुढ्य-वि. पहाण्यास शक्य,योग्य, पाहण्याजोगें. [सं.] द्रब्टा-वि. १ पहाणारा. 'ते दावी मज द्रब्ट्याते। दृश्य

करूनि।'-ज्ञा १८.११२१. 'अधर्म द्रष्टियासही पातक लागतें मग करणारास लागेल यांत काय संशय.' २ (ल.) ज्ञाता; जाणणारा. 'इंद्रिये सर्व अचेतन आहेत, तर्द्राष्ट्रा जीव.' ३ साक्षास्कार झालेला. ' मंत्रद्रष्टा ऋषि. ' द्वष्ट्रत्व-न. १ पाहण्याची शक्ति, साधन. २ अत्युच्च दृष्टिः दूरवर पाहण्याचे सामर्थ्यः [सं.]

द्व:ख-सी. द्राक्ष पहा.

द्वार्व-भ, द्वाबा-भा--- नपु. मिरी आणि मीठ घालून गट; ढपळवणी. [द्राव]

द्वाच-पु. पाझर. द्रव पहा. 'शिवनका व किरी । सोमकांतु बस्तु. ५ (व्या.) ज्यास लिंग, बचन, विभक्ति इ० लागतात वितलविणारें; विश्वलविणारें. [मं.] द्वाल्यण-न. १ द्रवणाचा

च्याप र. द्रवण पहा. २ (वैद्यक) द्रावक; विरघळविणारें द्रव्य; गर्व्यं (द्राक्षांतील रसाप्रमाणें त्यांतील रस बाहेरून दिसणें). याच्या इ० वाहविणारें औषध. ३ (रसा.) द्रावक अथवा द्रवकारी रस. उलट नारिकेलपाक. द्राक्षारस-पु. १ द्राक्षांचा रस. २ द्राक्षांची द्वाचणां प्राता-स्त्री. कोणताहि पदार्थ विद्वावित करण्यास लाग-णारी उद्याता. घन पदार्थ द्रव स्थितीत येण्यास लागणारी उद्याता.

द्वाविष्ठ-पु. १ मद्रासपासून कन्याकुमारीपर्यंतचा देश व त्यांतील लोकसमाज. २ द्राविडी भाषा (कानडी, तेलगु, तामिळ, मल्याळम् इ०) वोलणारांचा प्रदेश व बोलणारा समाज.३ एक ब्राह्मण-वर्ग व त्यांतील व्यक्ति. पंचद्वाविड पहा. -वि. द्राविडी पहा. [सं] द्राक्षें आंबर-(ल.) जी गोष्ट प्रयत्नानें साध्य होत नाहीं ती • **इ. इ.इ.**-पु. द्राविड लोकांची कासोटा घालण्याची तऱ्हा. -र्डी-प्राणायाम-पु. १ (उजव्या हाताने समोह्न नाकाशी हात न नेतां, डोक्याच्या मागच्या व जुनै हात नेऊन प्राणायामासाटी नाक-पडी थरण या विचित्र तन्हेवरून ल.) आडमार्गाने सागण्याची, वागण्याची त-हा: वक्रमार्ग: लांबचें वळण. 'वेताळपंचवि र्रा ह। प्रथ मूळचा संस्कृत, त्या भाषेतून याचा तज्जमा फारशी भाषेत झाला, तीतून इंग्रजीत इं जित्न मर टींत! केवडा द्राविडी प्राणायाम हा ! ' नि. २ जवळचा मार्ग न घतां कलेला लांबलचक, कष्टप्रद व निष्फळ । अवासः लांबचा रस्ता, मार्गे. **द्वाविडी**-वि. इविड ब्राह्मण किवा देश याविषयीं. म्ह० द्राविडो लुडबुडाम्यहम्=जें पाहिजे तें एकदम न मिळतां त्यासाठीं इकडून तिकंड व तिकडून इकंड हेल्पाटे घालावे प्रद। - ज्ञा १८.२. [सं.] लागर्गे (एकदां एक द्रविड ब्राह्मण पेशन्यांची भेट घेऊन दक्षिणा मिळवावी म्हणून श्रीमंतांचा शोध करीत सासवडाहून पुरंदरास व तेथन पुन्हां सासवडास असे हेलपाटे घालून त्रासला त्याचे वर्णन [सं. ब्री. देकनॉस] स्याने पुढील कविरेत केलें आहे- 'गडाच्च सास्वडं यामि सास्वडाच्च पुनर्गडम् । गडसास्वडयोमध्ये द्राविडो लडब्डाम्यहम्।' त्यावरून).

द्वाचित-वि. विरघळविलेलें. द्रवित पहा. [सं]

योग्य. [स.]

पहा. [सं. दुष्ट]

द्वा(द्वां)क्ष-की. १ अंगूर; द्राक्षाची वेल व तिचें फळ; ही वेल लावल्यापासून तीन वर्षानीं लागवडीस येते. हिंदुस्थानांत हिरवी, काळी, पांढरी अशा हिच्या जाती आहत. बेदाणा, मनुका, खिसमिस अशीं सुक्या द्राक्षांची नांवें आहेत. द्राक्षें पित्त-शामक, रक्तवृद्धिकारक आहेत. द्राक्षाच्या रसाचा आसव मोडशी-वर देतात. लाकडाचा काळा रंग करतात. (सं. द्राक्षा) • टार्करा-स्त्री. द्राक्षापासून केलेली साखर (ई.) हेक्स्ट्रोस. द्वाक्षा-स्त्री. द्राक्ष पहा. [सं.] द्वाक्षा गक-पु. १ द्राक्षांचा केलेला औषधी पाक. २ (ल.) (साहित्य) काव्य, प्रबंध, व्याख्यान इ० श्रवण होतां

दारू; द्राक्षासव. द्वाक्षाम्ल-न. द्राक्षामध्ये आढळणारे अम्ल. (ई.) टार्टरिक असिड यास प्रतिशब्द. द्वाश्वारिष्ट्र-न ब्राक्षा-पासन तयार केलेलें एक औषध. द्वाक्षासब-न. द्राक्षापासून केलेलें एक आसव, मदा. द्वाश्वी-स्त्री. द्राक्षाची वेल. द्राक्ष, द्राक्षा पहा. 'द्राक्षीचिया तरी बुडा। दूधचि लाविजे।' –हा १८.५९६. वाईट अशी मनाची समजूत करणें (इसापनीर्तीतील कोल्ह्यास उडचा मारूनिह उंच मांडवावरची द्राक्षे मिळाली नाहीत या गोब्टीवरून).

द्रत-पु. (ताल) अर्धमात्रांचा काल; ताल देण्यामधील विश्रातीचा विवक्षित अल्प काल. -बि. १ विश्वळविरेले. द्रवित पहाः २ जलदः त्वरितः [सं.]

द्रति - स्त्री. १ सुगंध; मकरंद; सुवास. ' जैसी पिकली दुती आदरें। बोभात निवे।'-ज्ञा १३.३०४. २ द्रवर्णे ३ जलदगति. ४ पद्रन जाणें. -शर [सं.] ०वंत-वि. सुगंधी; सुवासिक. 'आणि ते टाळुंकचे पुष्प दुतिवत । तो खिस्तु स्वामी । ' - खितु १.३४.४७. द्रम-पु. झाड; झुडूप; वनस्पति. 'निगम;गमः मफळ। फल-

द्रष्ट—ित. द्राष्ट पहा. [सं. दुष्ट]

द्रकाण-पु. (ज्यो.) राशीच्या तिसऱ्या भागाचा अधिपति.

द्वेषकाण-पु. (ज्यो.) राशीचा दशांशात्मक त्रिभःग. [स. थ्री. देकनॉस ो

द्रोण, द्रोणा-पु. १ पळस वर्गेरे पानांचे, पातळ पदार्थ टेव-ण्याचे, चुया टोंचुन केलेलें एक पात्र. २ लांकुड, दगड, लोखंड द्वादय-वि. वितळविण्यास, पातळ करण्यास, विरघळण्यास इ०कोह्न केल्लें, गुरांना पाणी पाजण्याचे किंवा नदी तहन जाण्याचे पात्र; डोणी. ३ (धान्य इ०) मोजण्याचे माप: अर्था मण. 'जोडी द्वा६र—वि. खाध्यः खटयाळः दुष्टः, वाईट स्वभावाचाः, दःष्ट्र सात्मजदार द्रोणमित व्रीहि पंधरा दिवसीं। '-मोवन ८.३. 😮 द्रोणाचार्यः; महाभारतांतील कुरुगुरु. [सं.] हातापायाचे द्वोण हो ग-हातपाय आंखडगे. द्वोणकाक-पु. १ गिधाड. २ डोम कावळा. • मार्शा-स्त्री. साधी माशी (द्रोणावर बसते म्हणून). •वत-न. द्रोणाच्या उपयोगी पान. द्वोणी-स्री. डोणी पहा.

> द्वोह-पु. १ वैर; शत्रुत्व. २ खोडसाळपणा; अपकार; मत्सर; आक्स. ३ एखाद्याचे अनिष्ट केल्यामुळे त्याने दिलेला अभि-शाप; तळतळाट. [सं.] • चितन-न. आकस बाळगणे: बैर करणें; शत्रत्वाची भावना ठेवों. द्वोही-वि. १ द्रोह करणारा; वैरी. २ अभिशापास पात्रभृत. ३ खुनशी.

ब्रंब्र---न. १ (मनुष्य, पशु इ॰चें) जुळें; युग्म; जोडी. २ होतांच त्यांतील रस, गुण,स्पष्ट कळणे: या प्रकारचें काव्यादिभाषण दोघांचें युद्ध; कुस्ती; (यावसन) भांडण, तंटा, कल्ह. ' अग कांहीं प्रजा त्याला मिळेल कांहीं प्रजा आम्हाला मिळेल आणि मोठेंच अहंदपणा २ (ल.) शिरक'व होण्यास कठिण; प्रवेशाची अडचण. द्वंद्व माजून राज्याचे वाटोळ होईल. ' -तारामंडळ १.५. 'त्वा शेत चारिले पक्षिया। भले द्वेद्व साधिलें। '-पु. (ब्या.) एक समास; उभयान्वयी अव्ययाने जोडले जाणार दान शब्द. उदा० शेलापागोटें. [सं. दुंद्र=जोडी] • युद्ध-न. दोघांतील लढाई; बुस्ती; लढाईचा प्रकार.

उदा॰ पुस्तकद्वयः जोशीद्रयः [सं.] ॰ खुरी-ति. दुख्री पहाः [सं.]

ह्वाड-वि. दुष्ट; खटवाळ; उपव्वी; खोडकरै. [सं.] • चाळा-पु. खोडी: अपकारक चेष्टा. • मेला-वि. (बायकी) रागाचा शब्द: द्वाड पहा. •वाणा-णां-वि. (निंदार्थी) कुत्सित; खटगळ; द्वाड. •स्वाड-वि. द्वाड. [द्वाड द्वि]

द्वादश—ति. १ वारा. २ वारावा. [पं.] विधानुत्र-पुअव. कायदंशीर बारा पुत्र किवा बारस. याची नांवें-औरस, क्षेत्रज, दत्ता, कृत्रिम, गुढोत्पन्न, अपविद्ध, क:नीन, सहोढ, क्रीत, पौनर्भव, स्वय दत्ता, शीद्र. इ० ०स्थान-न. जन्मकुंडलींतील बारावे स्थान. **्स्थानीं अस्पेन**(कुंडबीत गुरु ग्रह द्वादशस्थानी असर्णे मोठे अन्यकारक असते त्यावहन) पराकाष्ठेने वैर अस्ये. ह्वाददाांदा-पुअव. (अंकगणित) दशाशपद्वतीप्रमाणे अंक माडण्याची एक पदत. द्वादशांश गुणाकार-बेरीज वगर-दशांशपदती माणे द्वादशमान पदतीप्रमाणें करावयाचे गुणाकार वर्गरे. द्व.दर्शा-स्त्री महिन्याच्या प्रत्येक पक्षातील बारावी तिथि. [सं.]

द्वाप(पा)र—पु कृत, त्रेता द्वापार आणि कालि या चार युगांपैकी ८६४००० वर्षाचे तिसरे युग. [सं.]

द्ध मुख्य, द्वामुख्यायण-न. द्यामुख्यायण पहा.

द्वामां(मां)रा -पु. संश्वितपणा. -वि. मोघमः **−**किवि. अनिश्चित. द्यामुख्यायण अर्थ ३ पहा.

द्वार---न. १ वाटः मार्गः दार अर्थ १ पहा. २ शरीरांतील उत्सर्ग मार्ग, छिद्रः विशेषतः गुद्याछिँदै 'अप नद्वार '३ (ल.) जागाः स्थान; कारण; तोंड. 'माझी सर्व विपत्ति त्यानें दूर केली आतां रड गायास मला द्वार राहिलें नाहीं. ' ४ साधन; वाट: युक्ति: मार्ग. [सं.] ०नि वर्णे-चार दिशांनीं मुलें यात्रेस बाहेर जाउन गांवांत परत येतात त्यावेळी त्यानीं काढलेल्या मिरवणुकी. गांबचे लोक या मुलांना सामोरे जाउन त्यांना गावांत वाजतगाजत **आण**तात. •देवना-स्त्रीयव. १ मुख्य देवतांच्या दरवाजावरील देवता. २ (ल.) ज्यांच्यातफें राजा, उमराव किंवा मोटे लोक यांच्याकडे प्रवेश मिळूं शक्तो असे दारावरील अधिकारी. ॰ पाल-

द्व रका-सो, शीकृष्णाची राजधानी; त्यामुळे बनलेले तीर्थक्षेत्र [सं] द्वार के.चें के.जें-न (द्वारकेचा माल ल.) श्रीकृष्ण. 'द्वारकेचे केणें निश्चित।पंढरीस आलें चोजवत।'

द्वार i-शब. त.फें; मार्फतीनें; कडून; मध्यस्थीनें: पासून. ' पत्र-पुत्र-मित्र-स्त्री-द्वारां. ' [सं. द्वार]

द्वाराचती-स्त्री. १ द्वारका क्षेत्र. २ गोपीचंदन. हें द्वारकेंत स.पडतें.

द्वाली-सी. चामड्याचा पृष्टाः कातड्याचा कमरबंद [फा. दो आलू, दुआली.] • यंद-वि. कमरपृश बांघलेला शिपाई.

द्वार्हा—स्त्री. शपथ, हरकत. दुराई दुराही पहा. हिचे पुढील प्रकार आहेत-कालकृत=काहीं काळपर्यतनी बंदी. स्थानकृत=जागा ब स्टण्यास बंदी. याप्रमाणें दश-प्रवास-क्रमेकृत इ० ० कि.र विण-किर कें-दवंडी पिटणें; जाहीरनामा लावणें. ०दराही-स्त्री. १ राजाच्या अथवा सरकारच्या हुकुमावहन करहे रयत होकातील एकमेकांच्या व्यवहार भाषण वगैरं वंधी वंदी, प्रतिबंध २ (सःमा) द्वाही. 'तो द्वाही दुराही करून गेला. '[हि. दुलाई]

द्धि--वि. दोन [स] ० , ण-वि. दुप्पर, दोन्दा. -पु. (संगीत) स्थायी स्वरापासून आटवा स्वर. •घात-पु. एका संख्येलात्याच संख्येन गुणून आलेला गुणाकार; वर्ग. • चरण-वि. दोन पायांचा; द्विपाद. • जिह्न-वि. १ दोन जिभांचा (साप) २ (ल) खोटें बोलणाराः; लुच्चाः चहाडखोर ०तस्ववाद-पु. परस्पर विरोधी तत्वांपासून जगांतील सर्व गोर्टीचा खुलासा करिता येतो असे प्रतिपादन करणारें मत. द्वित्त-वि. दुप्पट; दुहेरी: जोड (अक्षर). उदा० क, च्च. द्वित्व-न. द्विहिक्त; पुनहच्चारण (अक्षर किंवा शब्द यांचें). द्विदल-ळ-न फुदून दांन अधं होणारे धान्य. उदा० दाळ, कटण. -वि. दोन पाकळ्याचा-पानांचा-भागांचा-कळ्याचा इ० द्वि**धा**-स्त्री. मतभेद: दुमत. -किवि. १ दोन जातीचे. २ दोन मार्गानी, री निं. ३ दोन तुकड्यांत (विभागलेंें); दुभंग. 'मन द्विधा होतें.' द्धि १क-वि. दोनदां शिजविलेलें. ० पद-पाद-वि. १ दोन पायांचा; द्विचरण. (प्राणी, माणुस, पक्षी इ०). २ (अंकगणित)दोन संख्यांचा. ॰ पितृक-वि. दोन बापांचा: दत्तक (मुलगा). ॰ भास्मिक क्षार-पु. जड धातुंची कर्वनित्रदें पालाशकर्वनित्रदांत विरवद्रन तयार होणारा क्षार. • मियल आमिन-पु हा फार जड वायुम्प आहे. यास माशासारखा वास असतो म्हणून यांस मत्स्यगंधवायु असेंहि म्हणतात (ई.) डायमेथील अमाईन ० मुख-पु. अप्ति. -वि. दोन तों डें असलेला. • मूह्य - वि. दोन परमाणुयुक्त. (इं.) डायटो-प. द्वाररक्षकः, देवडीवालाः, पहारेकरी. ०पूजा-स्वी. १ द्वारदेवतांची मिक. ०युक्तपद-वि. (बीजगणीत) दोन संख्यांचाः दोन संख्यांचेः, पूजा. २ (ल.) दारी हेलपांटे घालणें अथवा जोडे क्षिजविणें. दोन अवयवाचें (संयुक्त पर). ०रद्-पु. हत्ती. 'विदुद्योद्यान-• शास्त्र :- श्री. दाराची एक फळी. • संकोच-पु. १ दाराचा द्विरद। ' - ज्ञा १८.७. - रागमन-न. माहेहन सासरी दुस-यांदा जार्गे; दुसरी खेप. [द्वि.+आगमन ! द्विरावृत्ति-की. दुसरी आवृति.द्विरुक्तः वि दोनदां बोरुटेरें, म्हटलेंलें; पुनरुक्तः द्विर कि.- की. १ पुनरोच्चारण. २ पुनरुक्ति. ३ दुहेरी शब्द जसे गडगढ धडधड, ददाति. ंग्फ, रंफकू-पु अमर. — ज्ञा १३.२८६. द्विद्विद्विद्वा, द्विद्विद्वाक्त-न. (वध्वरांच्या पित्रका पाहतांना) एकाची रास दुस-याच्या राशीपासून बारावी येते व तथुन पुढें मोजल्यास पहिल्याची दुसरी येते त्यांवर्षी हा योग असतो. सबंध राशीमंडलानें वियुक्त. द्विद्यचन-न. (ब्या.) दोन पदार्थ किंवा व्यक्ती दाखविणारं वचन. ंचिध्य-वि. दोन प्रकारचा. 'तैसाचि द्विविध रसु। उपजवी प्रीतिन्नासु।' – ज्ञा २.११८. व्हाफ-वि. दोन-दुभागरेल्या खुरांचा. वस्मित्रभुज-पु. (छ) दोन सारस्या भुजांचा त्रिकोन. समद्विभुज त्रिकोण. वस्वभाव-वि. दोन प्रकृतींचा, स्वभावाचा (मिथुन कन्या, कुंभ, मीन या राशींचे विशेषण).

द्विज, द्विजन्मा—पु. १ ब्राह्मण क्षत्रिय व वैश्य (याची मुंज म्हणज दुसरा जन्म होतो, त्यावहन). २ कोणताहि अंडज प्राणी (पक्षी साप, मासा इ० यांचा अंडें फुटल्यावर होणारा दुसरा जन्म होतो यावहन). २ दात (दोनदा देतात म्हणून). —िव. दोनदा जन्मरेखा. [सं.] •कुछ—न. १ पक्षितुळ; पक्षिजाति. २ ब्राह्मणकुळ—जाति. द्विजराज—पु. १ चंद्र. २ ब्राह्मणकेष्ठ.

द्विताय—िव. दुसरा. [सं.] ॰ केंद्र-न (ज्यो.) प्रहाच्या कंदेंतील सूर्यास अत्यंत दूरच्या विद्पासून वे अंतर. ॰ संबंध-पु (पुरुषाचा) दुसरा विवाह; पुनर्विवाह. ॰ सवन-न. १ वद पर्यणांतील मध्यमसवन. २ प्रथमसवनावरचा, किंचित चढविलेला स्वर. द्वितीया-की. १ दोन्ही पक्षांतील दुसरा दिवस-तिथि. २ (ब्या.) दुसरी विभिन्ति. या विभक्तीचे मराठींतील प्रत्यय-एक वचन स, ला, तें, अनेकवदन सं, ला, ना, तें. [सं.] ॰ तर्युरुष-पु. (ब्या.) जेथे द्वितीयेचा लोग दोतो तो समास. उदा॰ विप्रताडन.

द्वाप — न. १ बेट; सर्व बार्जुर्नी पाणी असलेकी कोणती? जमीन. २ पृथ्वीच्या सात मोट्या भागानाहि म्हणतात. त्या पैकी जंबु द्वीपाच दहा भाग कलेके आहेत. सप्तद्वीप पहा. [सं. द्वि+ अप्] • कहर-प. तीन बार्जुर्नी पाणी असलेकी जमीन.

द्वेश्वा—द्विशा पहा.

द्वेष—पु. १ मत्सर; हेवा; आकस. २ वैर; दावा; अप्रीति; राग. (कि० करणें). [सं] ० उग चिंग-वैर करणें; सुड उगविंग, घेगें. ० वाग चिंग-मत्सर, वैर करणें. 'इतका द्वेष वागवीत मनीं। परी लौकिकार्थ बेसे कीर्दनीं। 'द्वेषक, द्वेषा-वि. द्वेष करणारा; शतुत्व बाळगणारा; खुनशी. द्वेषांग-सिक. १ वैर बाळगणें, दावा घरणें. २ न आवडां. द्वेषवृध्दि-भाव-श्रीपु. वैर, आवस; वैराची, सुडाची भावना. द्वेषित-वि. ज्याचा द्वेष केला आहे असा. द्वेरां-वि. वैरी; मत्सरी; उपहवी; त्रासदायक (मनुष्य, खाद्य पदार्थ,

औषध इ०). द्वेन्टा-वि. द्वेष करण्याचा स्वभाव ज्याचा आहे असा. द्वेष्य-वि. द्वेष, हेवा, तिरस्कार करण्याजोगा.

द्वेत--न. १ भित्रता (मत, भावना, संकल्प इ०ची). २ नावड; विजगपणाः भेदभाव. ३ भेदवाद-म्हणजे ब्रह्म आणि जग, जीव आणि शिव, आत्मा व परमात्मा ही निराधी, भिक्षित्र आहेत असे मत: जीवात्मा व परमात्मा हे भिन्न मानर्गे. 'किंवा प्रवर्तेला त्या द्वैता अद्वैत• वाद साराया। ' –मोभीष्म ९.५०. याच्या उलट अदैतवाद. [सं.] ०भाव-पु. १ मनाचा दुटप्पीयणाः मत्, अभिप्राय यांचे भिन्नत्वः प्रेमात, प्रीतींत द्वैधीभाव; स्थितीचा, जीवाचा दुज:भाव; भेद; भित्रता. 'द्वैतभावास घातलें पाणी। जैसे दुधांत मिळ धारवणी। न हिसे परतन सर्वथा। ' र दैत अर्थ ३ पहा. • भावना-की. १ नावड: भित्रभाव: तिरस्कार. २ द्वैतभाव अर्थ १ पहा •मत-न. द्वैत अर्थ ३ पहा. ०वाइ-पु. द्वैतमत मानर्गे. ०वादी-वि. द्वैत-भाव मानणारा. है ती संप्रदाय-पु. माध्वमत. 'परब्रग्न व जीव काहीं अंशी एक व काहीं अंशीं भित्र मानणे परस्पर विरुद्ध असुन असंबद्ध होय. म्हणून दोन्हीही सदैव भिन्नच मानिल पाहिजेत संपूर्ण अथवा अंशत:हि त्यांचे ऐक्य होणे शक्य नाहीं असे रामानुजा चार्यानंतर निघालेल्या ितस्या संप्रदायाचे मत आहे त्यामळे त्यास देती संप्रदाय असे म्हणतात. ' -गीर १६.

द्वैध-द्वेचिध्य---न. द्वैत अर्थ १ पहाः विरुद्धताः मतभेदः भिन्नताः भेदः [सं. द्विधा]

द्धेश्य-न. दोघां रथ्यांचें युद्ध. -मोकर्ण [सं. द्वि+स्थ] द्वेहरूक-य-न. द्विहिक्त करणें: द्विहिक्त; दोनदां बोल्लें, म्हटलें गेल्याचा गुण अथवा स्थिति. [सं. द्वि. +उक्ति]

द्वस्यर्थ, द्वस्यथक—िव. १ दोन अर्थ असणारा; दोन तन्हेर्ने व्याख्या केला जाणारा; दुटप्पी; दुहजरी. २ ६देरी उपयोगाचा किंवा परिणामाचा; दोन भित्र गोटी साधणारा. [सं द्वि+अर्थ]

् द्वर्चाध —पु. (संगीत) स्थायी वरापासून श्रीवा स्वर. [सं. द्वि+अर्थ]

द्वामुख्यायण—पु. १ मुंज झाल्यानंतर दत्तक गेलेला मुलगा. २ जारज पुत्र; दोन बापांचा मुलगा. ३ यावरून मोधम, संदिःध, दुरप्पी भाषण: संशिधित किंवा अनिश्चित गोष्ट, कृत्य. -विक्रिवि. सिंग्यपर्गे: संशिथतपर्गे. [सं. द्वि+अमुष्य+अयन]

द्वा हिक — वि. १ रोज दोनदां भरणारा वि.वा मध्यें दोन दिवस जाऊन तिसऱ्या दिवशीं येणारा (ताप). उचर पहा. २ दोन दिवसांच्या संवधीं. [सं. द्वि+अहन्]

ध

ध्य — व मार्रेतील एकोणविसावें व्यंजन. अक्षरविकासः – याची पहिली अवस्था अशोकाच्या गिरनार शिलालेखांत, दुसरी कुंडेश्वर लेखात (इ. स. ६६१). ितसरी उज्जियिनी येथील लेखांत (इ. स. ११०८) अगढळते.

ध—(सांकेतिक). धर्णे. ध चा मा कर जैं—(सांकेतिक) (अ.नंदीबाई पेशवे हिनें राघोबादादा याच्या हुबुमांदील धरावें या शब्दांत ध'चा 'मा' करून मारावें असा फरक केला होता अशी समजून आहे त्यावरून) मूळच्या लेखांत नवीन व स्वतःस फायदे-शीर असा महत्त्वाचा मजकूर लवाडीने घुसडविणे.

ध ह, धान — कीपु. १ (विस्तवाची) आंच; शेक; झळ; ताप. 'मी धक घेणार आहे.' २ पेटलेला विस्तव: अग्नि; जाळ; ज्वाला. ३ (गर्न, प्रौटी, भावना इ०कांची) गुरमी; जहालपणा: तीवता ४ (गो.) संताप. जळफळ. ५ (कु) अंगांतील बारीक ताप: कडकी. [सं. दह् चें द्वितीयपुरुषीं आझाथीं रूप. 'दग्ध' हें ऋग्वं दांत 'जाळ ' या अर्थानें येतें. – मसाप १.२.२२; बं. धक्; गु धक=तहान; का. दग]

धकटा—नि. (प्र.) धाकटा; धाकटा पहा. [धाकटा अप.] धक(ग)टी—स्ती. (कु.) बारीक ताप; कडकी. [धक] धकटी—टें—स्त्रीन. (कॉ.) शेकोटी; आगटी. [धक]

धक्रणे—अकि. १ निर्वाह, निभाव होणें; निभावन जाणें. 'महाराजांचा कारभार प्रजेक्या दुदैंवानें धकला गेला. ' -विक्षिप्त २ ३९. २ (खा. व.) (अन्न, जेबण) घशाखालीं उतरणें; पोटांत जाणें; खपेंग. 'ति जावगळ भाकर न धके।' -विक ७९. ३ (व.) (आगगाडी, वाहन ६०) चालु होणें, धक्रयावस्न हालणें. 'गाडी आतांच धकली.' ४ हरूललें, लोटलें जाणें. 'जितके हरिभजनाला चुकाल। तितके यमाजीकडे धकाल।' -अफला ६२. [सं. दक्ष्= वृद्धीं, शीघार्थेच; सिं. धिकणु=लोटणें]

धकधक—न. १ धडभी; घागधुग; भीति. २ काळजाच्या ठोक्यांचा आवाज; धडधड. 'सर्पांचे नांव घेतांच माझ्या उरांत धक्धक होतें. '[ध्व. धकृद्वि; हिं. धक्धकी]

धक्रधक-धकां — किवि. धागधुग, माटमुट, (जीव) वग्खाती धक होणें. - उद्घा. (साकेतिक.) हत्तीने जोराने चालावें म्हणून माहुताने योजावयाचा शब्द. [ध्व. धक् द्वि.]

धकधकर्णे—अिक. उर खालींबर होणें, उडणें; धडधड [ध्व. धक् द्वि.] करों. [धकधक] धकाकणें—

धत्र स्टबार. दकस्य ग — पु. मांगांची एक पोटजात, व तींतील व्यक्ति ही जात सोलापुर, खानंदश व उत्तरमहाराष्ट्रंतील संस्थाने यांत आढळते –अस्पृ ४७.

धका. धका-प. १ एकदम. आकृष्टिमक लागणारा हिसका: ढका: गचका; हिसडा: आंचका. (क्रि॰ लागणे: लावणे). २ (एका पदार्थाचा दुसऱ्यावर झालेला, केलेला) प्रहार: आघात; तड खा. ३ (ल.) (एखादा व्यवहार, पदार्थ इ॰कात झालेटी, आलेटी) अनिष्टापत्तिः तुकसानीः कराबीः हानि. 'दंदा पाउस चांगला न पडल्यामुळे पिकास धका बसला. ' ४ (पाणी, वारा इ०कांचा नेट साभाळण्यासार्थी गलबत इ० विज्ञान्यास लागण्याच्या मोदीसार्थी) नदी, समुद्र इ०कांच्या विनाऱ्यावर बाधलेखी भित, चौथरा, कट्टा, ५ प्रवाशानां विसाव्यासाठी, ओक्षीं इ० खारी उतस्न टेवण्याच्या सोयीची (डोंगर इ०कातील) रस्त्याच्या बाजूने केलेली ओटगा-सारखी ओबडधोवड रचना. ६ आगबोट. आगगाडी इ०कांतुन माल उतहन घण्याचे ठिकाण, 'रेल्वेच्या धक्यावर आमचा माल पहुन आहे.' ७ उंच रस्त्याच्या, कडेलोटाच्या कडेला बाधलेली कट-डयाची भित, वरवंडी. ८ (एखादा पदार्थ) वियुज्जागृत करण्याचें. वीज भरण्याचें यंत्र (यास स्पर्श केला असतां धक्का बसतो म्हणून हें नांव). ९ धोका; भय; संकट. [सं. धाक=आधार, धीर, खांब: सि. धक्, धिको; हि. धका; ग्र. धको; का.] धक-स्त्री. १ इजा, मोडतोड, फुटतूट होण्याची भीति. २ जिकीरीचें, दगदगीचें, ओढाताणीचें काम; खटाटोप; खवदव; उपद्वधाप. [धका दि.] •धका-स्त्री. (परस्परांत होणारी) धकावकी: रेटारेटी: झोंबा-झोंबी; झोंटधरणी. 'हे धकाध रीचीं कामें। तिक्षण बुद्धीचीं वर्में।' -दा १९ ७.१९. 'राजकारणाच्या धकाधकीत नेमस्तपक्षांतल्या पढ़ा=यांचा कासोटा त्यांनी सोडला तरी हरवत नाही. ' – सुद ६९. [धका द्वि.] ॰धकीचा मामला-पु दगदगीचा, भान-गडीचा, झोंबाझोंबीचा, खटाटोपाचा व्यवहार, काम. 'धकाधकीचा मामला। कैसा घड अशक्ताला। '-दा १९.१०.२२. ०वुका-ब्की, धकीवकी-ली. (कों.) धके आणि बुक्या यांचा मार (कि॰ ंदणें; करेंणें; मारणें). [धका+बुका] धके चर्पटे-पुअव. १ टोले आणि ठोसे; धक्काबुक्की; मारहाण. ' व्याप आटोप करिती। धके-चंपटे सोसिती । ' –दा १५.३.७. २ नुकसान; तोटा; घस. ३ बोलाचाली; अपमान; निंदा. 'धकेच १८ सो आवं। ' -दा १५.६. २२. [धका+चपेटा]

ंधकाधक—की.ऊर, छाती जोराने घडवडणे. [ध्वः; यकद्वि.]

धकाधक-धकां—किवि. कर जोराने धडधडत असतां. [ध्व. धक्द्रि.]

धार वि के कि अकि. १ (अक्षरशः व. त.) धक्का, अचका, विसका बसर्थे. २ (त.) (सामा.) नासर्थेः विषडणें; खराब होणें; नुकसानीत, आंतबर्धांत येथें; बसर्थें; खाटावर्थे. 'रोजगार-व्यव-हार-उदीम-चाकरी-अधिकार-धकावटा.' २ (पोहणारा, होडी

इ॰ प्रवाहाच्या सपाट्यांत सांपड्डन) वाहवर्गे; वाहवर्ले जाणें. ३ त्या मेल्या धगडाला मात्र घेऊन बसत्ये. '-सागोप्र २.३. २ कचरेंगे; कचरेंगे; खचणें; गळगें. [धका] (अशिष्ट, निंदार्थी) नवरा, पति. 'पोरी, आज मके देतांना तोंड

ध कांचर्णे — उकि. १ पुढें रेटों, लोट्णें; ढकलेंगे. 'घोडे पुढें धकावृती नाना—। सहवर्तमान पुण्यांत आले राउत । ' —ऐ गो २५२. २ हिसडा, आंचका, हबका देंगें; हिसडोंगे. [धका]

धकी—ली. (कों.) धका; हिसका; हिसडा; हबका. 'येथून धक्या मारून बाहेर काडून दिला तर कशा ग पुसता '-विवि ८.११ २०६. [धका]

धको—५ (কু.) बसण्याच्या उपयोगाचा भिंतीचा पुढें आलेला भाग; धक्का.

धक्क—न. भीतीमुळें हृदयाला बसणारा धका; धडकी; धस्स. -क्रिनि. ःडकीनें: उरांत धस्स होऊन. [ध्व.]

धक्क-वि. १ धिराचा; निश्चयाचा; चिकट; संकटास न डग-मगणारा; धट्टाकटा, धडधाकट;काटक (मनुष्य, जनावर); धड; मज-षूत; टिकाऊ; दमदार (दागिना, वश्च इ०.). २ लखलखीत, लख्ख, तेजाळ; तेजस्वी (हिरा, रत्न, शोभेचें दासकाम इ०). ३ लख्ख; चकचकीत, उजळ आणि चांगला (हपया इ० नाणें). [ध्व.]

धक्क—किनि. लख्ख (उजाडगें; उजेड पडगें). [ध्न्न.] धक्कड—नि. दांडगा; गेलऋ; धिःपाड.

धक्का—पु १ हिसका; हिसडा; आंचका. २ (एका पदार्थानें दुस-यावर केलेला) आघात; तडाखा; प्रहार. ३ भयंकर दु:ख
इ॰कानीं हदयाला भरणारी घड भी; ऊर घडाडणें 'मातेला घक्का
बसला। लागेती नित्य झुराण।' -विकि१८. ४ संकट; घोका; भय.
'आधीं गाजवावे तडाखे। तिर मग भूमंडळ धाके। ऐसे न होतां
धके। राज्यास होती। '-राजे संभाजीचरित्र ९. ५ रस्त्याच्या कडेलेटाच्या बाजूनें बांधलेली कठडधाची मित, वरवंडी. 'धक्कयाच्या मिती सुक्या दगडाच्या बांधतात.' -मॅरट ४४. इतर अथीं धका
पहा. [धका. ध्व] •वुकको-स्ती. धकावुकी पहा. [धका+बुका]
धक्की—स्ती. धकी पहा.

धग—स्त्री. १ (विस्तवाची) उष्णता; रोक: आंच २ रोकोटी; आगटी. ३ (गो-) संताप. कोध; जळफ ठाट इतर अर्थी धक पहा. [सं. दम्ध-धम्म-धम-भाइ १८३४] ०खांक-स्त्री. (गो.) क्षय-रोग. [धम+खांक]

धगर्ने—अकि. १ (गो.) जळफळण: संताप गे. २ कुश, क्षीण होत जाणें; धुरणीस लागणें; (मनास) धक्का बसणें. [धग(गो.)= संताप, जळफळाट]

ध्रग-ी-टें--जीन. १ आगटी. २ (गो.) कडकी; बारीक ताप. धिम

धगड—पु. १ जार; भड़वा; यार; उपपति. 'जड प्रपंच [धग+मोडणें] धगडालागीं। '-दावि ७५. 'म्हणे प्रदोष करत्ये न माती करत्ये. धगळचं-

त्या मेल्या धगडाला मात्र घेऊन बसत्ये. '-सागोप्र २.३. २ (अशिष्ठ, निंदार्थी) नवरा, पित. 'पोरी, आज मुके देतांना तोंड असे वाकडें करतेस पण उद्यां नवरा (आजोबा इथें थोडधाशा प्राम्य भाषेत धगड असे बोलत) मुके घेऊं लागला म्हणजे कसें करशील. '-बहकलेली तरुणी ६. १ (एखाद्याचें) निर्दालन, पराभव करणारा; उरावर बसणारा: पुरें पडणारा; डोक्यावरचा मनुष्य ६० 'हा पंडितांचा धगड आहे. ' 'मंड्र हा पंडु रोगाचा धगड आहे. ' [सं. धव; हिं. धगडा] महू जेर्थे दगड तेर्थे धगड. धगडी-की. रखेली; रांड; जारिणी; नाटकशाळा. हा शब्द धगडीचा=रांडलेक, रांडेचा या प्राम्य शिवीच्या रूपानेच विशेष रूढ आहे. 'फुगडी फू, उघडी हो। न होसी उघडी तरी मग धगडी तृं।'-ब५९०. 'धगडीचा बटकीचा लवंडीचा।'-दा १७.६.२०. [धगड, तुल० गुज.]

भंग डे—पुम्ब. फाजीलपणाचे, बात्यपणाचे, चाळे; ढंग, चेष्ठा; ढंगडया. [ढंग]

धगध --- न. धकधक पहा.

धगधग—स्ती. १ अम्रीचा भडका; डोंब; भडभड पेटों. २ (ल.) मिरची इ० तिखट परार्थ ने शरीरावयवाची होणारी आग; भडका. ३ (ज्वर इ० कानीं होणारी अंगाची) लाही; तलखी; लखलख; फणफणाट. [धग द्वि.]

भ्रगभ्रग—उद्गा. (सांकेतिक) हत्तीला जोराने हांकलतांना योजा-वयाचा शब्द. भ्रकथक–भ्रकां अर्थ २ पहा.

धगधगणं — अकि. १ (काळीज) धडधडणं; जोराने उड्डं लागणें. २ (विस्तव, आगटी ६०) भडभड पेटणं; रसरसणं; प्रज्व-लित होणें. ३ चकाकणें. 'एरिका जेकां परिघाकृती। वज्रप्राय धग-धगिती। '—एभा ३० १६०. ४ (ताप इ० कानीं अंग) फणफणणें; तलखीनें युक्त होणें; अतिशय कढत होणें. [धगधग]

धगधगीन—वि. १ प्रज्वलित, प्रदीप्त; र स्तृन, भडाइन पेटलेळा (विस्तव इ०). 'धगधगीत निखा=यावर पाणी टाकलें म्हणजे त्याचा सर्वस्वी कोळसा होतो.'—भा १६३. २ (ताप इ० कानीं) फणफणणारं; अतिशय कढत झालेळ (अंग). ३ (पुण्य, तप इ० कांच्या योगानें) तेजस्वी; प्रभावशाली; तेज पुंज; कडकडीत. 'धगधगीत पुण्यरासी। साहांपुरुष।'—दा १९४.९. ध जळफळणारा; चरफडणारा. 'प्राणासी सुकला तृणावते। कंस परस चिंताकांत। धगधगीत मनामार्जी।'—ह ५.१२९. [धगधगोंग]

र्धंगघोत्र, <mark>धंगघोत्रेकरी—ढं</mark>गध~~नु~~रा **६० पहा. धगमाँडें—वि. (गो.) किंचित्ऊन; कोमट (पाणी ६०). धग∔मोडर्णे ो**

धगळचं —अिक. (गो.) डगळणे, ढगळणे पहा. [ढगळणे]

भ्रगागर्णे-अफ्र (अप्नि इ०) प्रदीप्त होर्गे; प्रखरतेने भ्राजावां-अफ्रि. १ (एखार्दे धाडसार्चे कार्य करण्यास) पुढे जळणें, धगधगणें. 'पुढे धूम्र त्यागी धगागीत आगीं। '-राक १. येंगे, सरसत्यों। पुढाकार घणें. ती (गोष्ट) करण्यास को गीहि पुढे ९०. 'चंद्र धगागी तापें । गंगा जरी बोळिजे तापें । ' -कालिका- धिजावत नाहीं. ' -टिले ४.२१. २ धजणें इतर अर्थी पहा. [धजरें] पुराण ४.९८. [धगधगण]

धगारा -पु. १ (विस्तवाची) अति प्रखर धग. २ भड- तुकडा; कापडाची घडी. 'हमाली अगर लंगोटाची घजी बनेल भडाट: भडाड: भडका: प्रखर अग्नि. [धग]

धगात्रण - अक्रि. (विस्तवाच्या) धगीने होरपळणे; (अप्तीने) पेटणें; चेतणें; शिलगणें. [धग]

धारी-न्त्री. (विस्तवाची) धग; झळ; उष्णता; आंच 'तया धर्गी सेत्र पळिपे। क्रोधाभि तो। ' - ज्ञा १७ २९४. [धग]

धंगुच-अफ्रि. (गो.) खंगणं; कुश होणं. [धग(गो)= कडकी ।

धर्गे—न. अकटी; गवत, पाचोळा इ० पेटवून केलेली शेकोटी; धगटे. [धग]

धरोधरो--उद्रा धक्धक पहा.

धनोट-व उहाम व असभ्य वर्तन करणारा: धश्रोट पहा धज-स्त्री. १ डौल; ऐट; चांगली ढव; लकव: हातोटी. २ (विशेषतः अंगाच्या बांध्यांचा रूपाचा) देखणेपणाः, रेखीवपणाः लावण्यः रूप ३ घोड्याचा उंचपणाः घोड्याच्या मानेचा रिटदार बांक ४ धाडस [मं ध्रज्=गती: हि धज=डील स्वस्प: गु धज= सुरेख देखणा] ेदें जै-(एखाद्या कार्यास) खांदा, नेट, धीर दें जे: (एखाँदे कार्य करण्यास) पुढें सरसावणे. ० मार णें-(गर्दीतून) घुमर्गे; वाट काढणे; मार्ग काढून पुढें येणे. दार-वि. १ भव्य; जिल्लम इ०). याच्या उट किस्कोळ: शुद्ध इ० २ (ल.) उदार सढ हाताचा: दानशूर; र.त्कार्यप्रमी. [धज+फा. दार् प्रत्यय] रिता, पदरी घाळण्याकरिता ती जाहीरपणे लोकापुढ माडणे.

धज-जा-निका. (प्र) ध्वजः ध्वजाः निशाम, पताकाः झेंडा [संध्वज–जाअप गु. धजा]

काढणें सग्सावणें २ (एख:या क'र्याचा) चिकाटीनें पिच्हा पुगविकें: [स धृट] म्ह० (व) घट खाई मिटाई गरीब ख़'ई गचाडया. (एखाद्या कार्योत) मन घारुण, लावणे. ३ एखादे कार्य करण्यास) धाडसाने पुढे येणे: गरसावणें. 'व घ येतांच पुढे पाऊल टावण्यास रस्ता, मनुष्य). कोणी धर्जना. ' ध (पीक, रोंप इ०) तरतरण, टवटवर्वे, जीवदार होणे. [सं. ध्रज=जाणे]

धजरा- ५ नखरा, दिमाख, एट; झोंक. 'दावी बाच्छाई। धजरे । पुढें मार्गे शिपाई हुजरे । ' -प्रला ११२. [धज=ऐट, डौल] दांड; दाडगेश्वर (मनुष्य). [हिं. ।

धजा-स्त्री निशाण; झेंडा; धजा. [सं. ध्वजा अप] धजाध-9. १ (पीक इ० कानी) जोराने तरतरणें, टबटवणें; णारा, काम करणारा [धट] फोंफावण: जीव धर्णे. 'पाऊम नसल्यामुळे होतांत धजाव नाहीं.' २ नखरा; डिचारपणा; छानछोकी; नद्यपटा. [६ज]

धजी — ही. (लंगोट त्यार करण्याचा) कापडाचा तिकोनी

तितका शरीराचा भाग झाकूं शकेल अशी आहे की नाहीं तें पहाणें. -बडोरें-पहिलवान लोक व त्यांच्या क्रस्त्याचे नियम ११. [हि.

धज्जी=कापडाचा, कागदाचा तकडा]

धर-पु. १ तराजूची दांडी; शेंबलेला मोटा तराजू, कांटा. 'ऐने हें अनुभवाचेनि घटे। सार्चे जया। '-ज्ञा ६.५३ 'घटरोंबुनि रमानायक। पारड्यामञ्ज्ये घातला । ' –भवि ३१.५६. 'मेकॉले साहे-बानी...कलकता मुकामी एक भला मोटा धट लावून एके पारडचांत आरबी, फारमी व संस्कृत ग्रंथ यांचे गर्हे ... घाळुन....' -नि ९४१. २ गाडींत. एटाऱ्यांत बारदान भरतांना गाडीचा मार्गे तोल जाऊं न य महणून मागील ब जूस जमीनीपासून साटीच्या बावखंडास टेंकून पुरुच्या शिपायाप्रमाण उमे करावयाचे दुवेळक्याचे लाकूड, टकू. ३ (मुलकी खात्यातील) मोजगीपत्रकांतील तपशील, त्याचे पत्रक ४ निश्रय. -मनको. -हंको. [सं. बं. धट' ०घेणें-घेऊन बन्जे-धर्गे धहन बस्म, सक्त तगादा लावम. • लागजे-चालणे-(एखादी किया, गोष्ट) अव्याहत चालु असमें, केली जाणें. ॰ तावणें -(खाणें, पिणं, बोल्णें, चालणें, लिहिणें, वाचणें इ० सारखी किया) बेयुमार व अव्याहत करीत राहरें। (पुष्कळका मालाचे वजन करणे असल्यास मोटा घट रोवून भराभर टराविक सुरेख (मनुष्य इ०); घाटहार: उमदा व टसटसीत (दागिना, हिप्त्याचे वजन करितात त्यावहन हा अर्थ). घटाम लावणै-एखाचा खाजगी, वैयक्तिक क्ष्म्बक गोधीची शहानिशा करण्याक-

धर-वि. धीट: दांडगा; धटिगण: धर पहा, 'धट झोंबोनि हरी शेत। वैबहत तो झाला। '-एमा २३.१३२. 'टौजपा हौंद धट धज्ञा, धजार्च जे— अक्र. १ (गदीत) जोराने घुमगः वाट । उदर। '-दा २ ३.३२ 'धरामी आणावा धर। '-दा १९ ९.३०.

धट-किवि. अगदी नीट; सरळ: तडक. घंट (जाणारा

धरडाधीगडा - वि. जाडाभरडाः, मजवृतः, धटमूट (कपडा. हांयती इ०) [धट]

धटः(रिं)गण, धरिंग, धटकुळा— वि. उमेर व आङ

धटाल्या-ति. अडमुहा, धसफशा; धसमुस्रेटपणाने वाग-

धटिंगण-पु पुरुष. ' खेळतां नेटकें दशावतारी। तेथे येती धुं रर नारी। नेत्र मांडिती कळाकुसरी। परंतु अववं धरिंगण। '

-दा ६.८.११. - वि. उमेर व दांडगा (मनुष्य). [तुल० गुज. धर्तिग=होंगी |

धरी, धर्री - स्नी. १ स्त्रियांचे नेसण्याचे एक प्रकारचे रेशमी बन्न, 'आपादपरियंत नेसली धरी।' -दावि १२१. 'पाटाऊं म्यानवं वा तडप अगि धट्या भेद खबायिताचे। '-सारह ३.४१. २ नसण्याचे वन्न. 'कासे थितांबराची घटी।' -भूगाधी गण-पतीबी. ३ धोतर इ०काचा जाड कांठ, किनारी. ४ विधी. [सं धटी: बं. धडि=धोतर ी

धरू - नि. १ घीट; साहमी; बेडर. २ उमेट; दांडगा; आड-दांड: धटिंगग, ३ नीट, सरक, तडक; थेट जागारा (रस्ता) [सं. ध्रुट]

धदाई — स्त्री. उहामपणाः, धरपणाः, उमैरपणाची धिराई 'जो कवठ धर्राईने भुताशीं सम्मना करील त्याची ... फजिती होण्य वा संभव आहे. '-नि २१८. [ध]

शाबुद अवयव बा. 'डोर्निगो हा म्हातारा होता तरी धाकश होता. ' -पाब्ह ११. २ मजरूत अंगकाठी वाः, जाडाजुडाः, सशक्तः ताजातवाना. [धर]

-राजवाडे, प्रथमाला -लक्ष्मीनारायण कल्याण नाटक.

अंकित=५क्त]

धड -- न. निरोगी ग्णाः प्रकृती ें स्वास्थः, आराम.

कांठ, किनारी.

धा इ-वि. १ चांगलाः शाबूतः, अवंताः अखंडः, दोषरहित -ह ३३.१९३. २ श्रीमंत; गबर, धनसंपन्न. ३ शुद्ध बुद्धीचाः 'हा मला धड सांगत नाहीं, तुम्ही विचाहन घ्या. ' हा धड हाहाणा. 'धडचि पिसे करावें। पिसेचि उमजवावें। '-दा ९ ८.१५ लिहीत नाहीं आणि धड पहतिह नाहीं. ' हा पुरुष धड मुखं नहेंद्र

जिवानिशीं; अब्रहारपणाने सहीमलामत; इजा; नुकसान न होतां. धडाना गोडाना-वि. १ अगरींव सामान्य प्रतीचाः भिकारः निरुपयोगी: टाकाऊ: खराती. २ संदिग्ध: मोघम: अनिश्चित. घडांत ना भाकडांत-चागल्या कोटींतीलिंह नाहीं व त्याज्य कोटींतीलिंह नाहीं असा. (यावहन) एखादी गोष्ट, काम, कला, विद्या इ० पूर्णपरें केल्यासच निचा उपयोग, अनेक अर्धवट केलेल्या गोशींचा उपयोग होत नाहीं असा अर्थ. इड० १ एक ना धड भाराभर विध्या=नेसायला एखाँदे धडच वन लागते. चिञ्यांच्या भाऱ्याचा नेसायला उपयोग होत नाहीं. २ धडच कांट्यावर-कृपणावर घालं नय=चांगल्याची खराबी नाश करं नये ' मुलाला चिखलांत घालुन तुडविलात, धड नेऊन कुंपणावर घात्रहेत. ' -नामना १२. सामाशब्द- •गत-गृति-की. आशा वाटण्याजोगे, बरें लक्षण; टीक चिन्ह; निभावण्याजोगी, आशा-भ्राटाक (ख)ट्टा-वि १ निरोगी; निरोप प्रकृतीचाः जनक स्थिति, दशा (अकण स्पात प्रयोग). 'हा पोर एव्ह.प:स्न भाई लागला, याची काहीं धडगत दिसत नाहीं. ' 'ह्या रोग्याची धडगत दिसन नाहीं. ' 'आपी धडगत लागावयाची नाहीं '-हि ४२३१ [धड+गति] ०धा। ट-ड- वि. १ मोडतोड, फटतूट, धरूरी—बी. धरी पहा. 'सुशोभिते नेसुनि पाह धरी।' विरफाड इ० न झालेळें; शाबूद: अव्यंग (भांडें, वस्न इ०). २ निकोष, निरोगी प्रकृतीचा, धशकश (मनुष्य). [धड] ० धोष-धड--न. १ शिरावेग । श्रीर, कवंथ. 'घाने हाणौनि धड धान्द्र-वि. १ घड: शावत. सुस्यतीत असे ला: भक्रम. भरीव: तुटे। या परिमळाचे। ' -शिशु ८४२. 'देवा! जयद्रथाचे सांप- ऐवजदार: टसटगीत (दागिना, वन्न, भाडे, कपडा इ०) २ (ल) इछ परि नसेवि घड घड तें। ' – নীল্লী ५.१७ २ गळ्याप सुन ध्याक्या; सगक्त व निकीप प्रकृतीचा [धड] • बार– মুঠু- ন खालचा श्रीराचा भाग [हि. घड] धडांत टा करें।-धालणें- (विवाहित मुलगी, व्यवहार घडा इ० कार्चे) स्थिस्थावर होणें: -उनरॅंग-गिळ्कें-(पैसा, लांब इ०) गिॐकृत करंगे घशा सिन्धितीत असॅग: सुरिहतपें। चालगे. [धड+वरं, भेंठे=चागलें] खार्थी होटगें. इह० (व) धड दंबळात बित्त खंटगंत. ०मुंडां विभाले-न. १ धडवरें पहा. २ टीक विन्ह: आशाजनक स्थितिः कि १-वि. घर्डे व डोशी यानी युक्त. 'घडमुंडाकित घरणी। घडगत 'त्या रोग्याचे घडमारे दिसत नाहीं ' व्यांक डा-वि. अर्धवर्गी करतील। ' -एहस्व ८.५७ [धड+से मुंड=डोर्ने+सं सर्ज अथवा वांग्रडा: अखंड किंवा मोडलेश; बरोबर किंवा चकः म्परास्पर. [धड+बांकडा] •सोबता पु जेवटप्रत टिकणाग मित्र, व खंड मैत्री बाळगगारा मोबती. 'तेहि आमने धड धड--स्त्री. १ (परार्थ इ कांची डाबी, उजवी इ० शब्दानी सोगती आहेत. '-पेर ३.१८. घडाघांगडा-वि जःडाभगडा निर्देशण्यासारखी) वाजु: तोंड. २ (जोतें इ० उंचवटयांची) कड. व टिकाऊ: दणगट (क पड, वन्न इ०) [धड+धोंगडा=जाडेंभरडें व त्र, कपडा }

धड-िकिव स्पष्टपॅगः रोखछोकः निश्वितपर्गे (मांगर्गे बोलगें): मोडोड, फुटतूट न झालेला; कामास उपयोगी असे 'कां म्पन्नः ऐकं जाइल असे (वाचणे इ०). चोखपणानेः सचीटीनेः दिखार्शी स्तर्ली गाये। घड भाकड न पाहे। '-ज्ञा १६ १४२. निर्भीडपों (व'गाँ, चालाँग); पुरतेपगीं: जस पाहिजे तसे: पूर्ण-'अन्योन्य व्यंगुलही राहो देती न घड कलेवर ते।' –मोडोण पर्गे (साम न्यतः अन्रणस्पांत योजितात) 'गोपहि पडले शवसे. ३.३२. 'म्हणे एकही थड नाहीं त्यांत। दृष्णें बहुत दीसती।' कोणाच्या मनि न धीर धड लेश वसे।' —मोकूहण १६.२४ [सं. दढ, प्रा. दढ] (व.प्र.) •गांडीन-क्रिवि. सुरक्षितपर्णे, घड शहाणा नव्हे. ' •इकडे ना तिकडे-क्रिवि. (कर) मध्येच लों बकळत; भिजत घों गड्याप्रमार्गे; त्रिशंकूप्रमार्गे; पूर्णपर्गे कोण त्याच बाजम नस्डेल्या स्थितीत.

भाइ ह-का-लीपु. १ (अअरशः व ल) तडाखाः आघातः धका; थडक; टहर. (कि॰ म.र्गे; घंगे; लागी: बस्गे). 'धडक मारिली नारदा। ' -भज ११२. २ (ल) धडकी, भीति इ० कानीं काळजाला बसगारा धका. (कि॰ भर्गे). ३ (व्यापार इ० कांत येगारी) बुड; टोक्र, घस; नुकसान. (कि॰ बसरें।).

भाइक-कि। (हैं ध्वन्यतुकारी कियाविशेषण अने क प्रसंगी अनिर्वे प्रामें यो जितात. त्यामुळे याचा निश्चित असा एकच अर्थ वेतां येत नाहीं. संदभविक्तनच स्पष्ट अर्थ कळीं शक्य आहे) (व्यापक.) (भय, शंका, देव इ० क:नीं) प्रवृतीचा, गतीचा, कियेचा सकोच, अवरोध, विराम न होतां; थेट; सरळ; अविरोध; न थांबता: एकटम: सपाटवाने इ०. (येणे. जाणे. मरणे इ०) जर्स:-महामारीने धडक माणसे मारतात. यांत धडक=असंख्यांत पी असा अर्थ, तो चोर धडक घरांत शिरला. यांत धडक=न कच-रतां, एकदम असा अर्थ; तो वीर शत्रवर घडक धांवतो. या वाक्यांत तो वीर शत्रुवर तुद्दन पडतो असा अर्थ. येणेप्रमाणे धडक बोलतो-चालतो-मारतो ३० काचे अर्थ ध्यानांत येतील. हा मार्ग धडक काशीस जातो या वाक्यांत धडक=नीट, सरळ, थेट असा अर्थ संदर्भावहन सहज कळेल. [ध्व.]

धडकण-नी. धाक, धास्ती, धडकी; भीति, जरब (हा शब्द धाक, धास्ती याच अर्थाने योजितात पण वरील दोन शब्दां-पेक्षां हा कमी रूढ आहे). 'माझ्या पोटांत धडकण भरली.' 'स्याला कांहीं धडकण नाहीं. '[धडक -स्त्री २ ऱ्या अर्थी]

धडकण - मिक. १ (विस्तव, दिवा इ०) जोराने, भड-क्याने भडभड पेटरेंग, जळरेंग, धरधडरेंगे. 'धडकली उद्विमतेची ज्वाला।' –मुआदि १९ ४३. 'र्य थडकले, भडकले हय, शस्त्रज-वन्दि भडकले वरते। '-मोद्रोण ३.३२. २ (ल.) (ताप इ० कानीं अंग) फगफगणें; अतिशय तापों; (काम, कोध इ० विकार) क्षुक्य होर्गे, चेतर्गे. ३ (हदय इ० कानीं) धडकीने युक्त होर्णे: धडधडणें. 'वाघाचा शब्द ऐक्तांच माझ्या उरांत धडकलें. ' ध डाकोडाक, टांकोटांक, उभ्या पार्यी येणे, जाणे, येऊन पोंचेंगे, उपस्थित होण: थडकणे. ५ मोटा, धड्धड् असा आवाज करून (तोफ, बंहक इ०) उडणें: सुरणें: धडधडाट होणें: धडधड वाजगें 'सुरवर किन्नर देव दुंदुभी आनंदें धडके।'-दावि ३३५. 'भेरी धडकल्या शशिवरना ते क्षणी। ऐकतां श्रास उपने कणी। '-ह २२ २६ -दावि २२५ ६ (धका इ० कार्नी) आपटणें; आद- | लावृन चालता झाला. ' -कोरिक ४२०. [ध्व.] ळणें; भडक लागण, बसणें. [भडक] भडकून-क्रिवि. सपाटगानें: धडधड्न: जोरानें. पुष्कळअशीं धडक (-किवि.) प्रमाणेंच या शब्दाचा कियापदांबरोबर उपयोग करितात. [धडकर्ण]

धड-फन-कर-िनीं-दिगीं-किति. १ आकस्मिक व मोठा धडु असा आवाज होईल अशा प्रकारें; धाकन. (कि॰ पड़ेंगेइ०). 'माडीबहन पोर घडका खालीं पडलें.' र आग, विस्तव एकदम, भडकन पेटतांना होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन. (कि॰ पेटों); उड़ोंं). [ध्व.]

धडकफ(भ)डक -- वि. स्पट, सडेतोड; रोखटोक; कपट, डावपेंच इ॰ रहित (बोलगें, बोलगारा); सरळ; धो रट मार्गाचा; धोपटमार्गी (वागणारा, वागर्गे), अकृत्रिमः उपडवाघडः बिनपड-याचा, निष्कपट (वर्तन, व्यवहार इ०). [ध्व.]

धड हवणी—न. धडाक्याने पडणारा, सस वधार पाळत. ब श्रीवाचा पाउस: पा साळा सह होण्याप्वीचा एकाएकी येणारा जोराचा पाऊस. [ध क+पाणी]

धडका--पु. १ धडक(-स्त्री)सर्व अर्थी पहा. २ आवाज, बार. 'दमामे चौघड्या वाजती। धडके भांड्याचे गाजती।' –दावि

धडका-किवि. धडक (-किवि) पहा. 'जळे दश्य धडका वैराग्य कडका।' –दावि ३१३.

धडका-वि. शाबूत; मजबूत; घड. (वस्तु इ०); निरोगी प्रकृतीचा; धडधाकर; धराकरा (मनुष्य, जनावर ६०). [धड वि]

धडकाधडकी-की. एकमेकाची मर्यादा, भीड इ० सोड्न आवेशाने, जोराने केलेले, झालेले भांडण: वाद: खडाजगी.खडका-खडकी. [धडक द्वि.]

धड कावर्णे —अकि. १ न कचरतां, निर्भीडपों बोलर्णे; कड-कडून, कचकावून, भडभडां वोल्णे. २ धसकावून, झपाट्याने. धडकेसरशीं जागे, शिरणे. [धडक]

धडकाविर्गे—अकि. १ (घोडा इ०) पिटाळगें; दपटणें; बेफामवर्णे हांकर्गे; भरधांव सोडगे. २ (एखादे काम इ०) झपा-टय.ने. उत्साहाने, जोराने करणे. ३ कदकावृन, धसकावृन बोलणे; खरडपरी काढगें. ४ (विस्तव इ०) धडकून, भडभड, जोरानें पेटविगे, प्रज्वित करणें. [धडक]

धडकी -- स्त्री. १ (भीति इ०कानीं होणारी) छातीची धड-धड. (कि॰ भरणें). 'पाहनि ज्याला प्रज जनाच्या धडकी भरते ह्रयांत। ' -प्रो. लक्ष्मणशास्त्री लेले. २ (भीति, दु:ख इ०कानीं) हृदयाला बसलेला धका; दचका; धसका; धस्स. ३ धका: हिसका: दका; रेटा. [धडक]

धडंग - वि. मोटा; दांडगा; धहाकहा.

धडंगदिशों-किति. धडकन; धाडदिशीं. 'दार धडंगदिशीं

धडडड-किवि. तोफ इ॰कांच्या भडिमाराने होणाऱ्या आवाजास रखा आवाज होऊन. (सामा.) फिह्न फिह्न व मोठधार्ने होणाऱ्या आवाजार्चे अनुकरण. [ध्व.]

धडणी--ली. काढणी. -शर

भ्रंडनर-नि धनत्तर पहा.

घडघड—स्त्रीन. भीति इ॰कारी काळीज जोराने उद्घं लागले असता भासमान होणारा आवाज [ध्व. धड् द्वि]

घडाधड-घडां— किवि. १ भडभडा पेटलेल्या ज्वाळा इ० कांच्या, पुष्कळ पावलां ज्या आपटण्याच्या, कडकडाट, खडखडाट इ०कांच्या आवाजाप्रमाणे आवाज होत्तन. (कि० वाजणे; चालणें; धावणें इ०). धडाधड पहा. २ तत जोरानें उडतांना होतीसा भासणाऱ्या अवाजानें. 'म्हणोनि उगंत होत धडधडा।'—दावि २४४ 'गंधवैभर्ये काळिज धडधड उडतें करें पहा गं हें।'—मोविराट १.१७८. [ध्व. धड् द्वि.]

धड्यडणें — अति. १ ऊर धडकीने युक्त होगें; जोरानें उडगें. 'धडधडगा-या छातीनें आनंदरावानीं प्रश्न विचारला!' — हंप १४. २ (वृक्ष, इमारत इ०) धड धड असा आवाज करून कडाइन पडगें; कडाडगें. ३ जिन्यावरून घाईपाईनें उतरताना, माडीवरून चालताना (पुष्कळ पावलांचा) धडधड असा आवाज होगें. ४ (विस्तव इ०) भडभड, धडकून, रसरसून पेटगें; भड करें। धडधड]

घडघडाट—पु. घड घड असा आवाज; गर्जना; घडाड पहा. 'घडघडित घडाडी घडघडाटें घडाडी।' —दावि २७८. 'रणवायांचा कडकडाट। तोकाचा घडघडाट।' —वाग्वेजयंती, विहिणींचा कलकलाट [ध्व घडघड; तुल० गुज. घडघडाट] घडघडी—स्त्री. घडघड; धडकी.

धडधडीत—किति. १ निक्षृन, साफ निखालस; स्पष्टपणें. 'ही मुलगी धडधडीत म्हणते मला हा दादला नको. '२ उघड- उघड, निःगंशयः निर्विवाद, अगदीं प्रत्यक्ष. 'हा धडधडीत चोर, हा तुम्ही चाकरीस टेवतां कशाला !' 'धडधडीत फुटकें भांडें कशाला ध्यावें. ' —वि. धडधाकट; धटाकटा; बळकट. 'घोडे माणूस धडधडीत चांगलें मजदूत बाळगून चाकरी एकनिष्टपों करीत जाणें. '—वाडममा १.२६६.

धडनी -- स्त्री. घोडयाची काढणी; काढणी अर्थ २ पहा.

धडपड, धडफड. घडबड—की. १ (काम ६० कर-तांना रागाने, अडाणीपणामुळे केलेली) आदळआपट; पाय आपटेने; चडफडणें. २ (हुडपणानें, अविचारानें एखाया व्यव हारांत) होबळ च्क करणें; घसरों. ३ खटाटोप, परिश्रम; खटपट: खबदब; दगदग. ४ (उंदीर ६ नीं कलेली) खडखड; खडबड. [ध्व.] म्ह० (व) घडप घाडबा अवसेचा पाडवा=आदळ आपट करणाऱ्या सुनेला उद्देशन सासुनें वापरावयाची ही महण आहे.

घडग(फ)डर्ने, घडबर्डें — अकि. १ (संताप इ॰कामुळें) घडव हातपाय आदळपें, आपटर्ने; चरफडपें. २ (शारीरिक दु:स इ॰ [धडवड]

कांनी) तडफडणें; तळमळणें: बेटैनपों वळवळों, लोळणें. ३ परा-काण्डेची खटपट, प्रयत्न, खटाटोप करणें. ४ अव्यवस्थित रीतीनें पड़ों. —शर. [सं. अध उत्पत्ने-धडपडणे-धाड पड़णें-धड-पड़ों. —भाअ १८३५; म धडपड] धडपडून उठुंगे—खड-बड़न, एकदम उठुंगे, उटून उनें राहुंगें.

भड (फ)डाट, भडवडाट—पु. पराकाष्ट्रेची, अतिशय जोराची भडपड. भडपड पहा. [भडपड]

धडप(फ) उद्या — की अब (शारीरिक दु:ख, संताप इ०कानी) हातपाय आपटों, तडफडणें; चडफडणें. (कि० देणें; खाणें). [धडपड]

भड़ गा, भड़ गा—पु (बायकी) जुने लुगडें इ०कांचा फ इन काढलेला मोटा तुकडा, फडकें; (माण.) धडफा. [धटी, भडी पहा. फा. दपं.]

भड़पुंकि)डा—ि। निश्चयात्मकः खरीः धडधडीतः 'धड• पुडी भगवत्माप्ती। होऊन चुके अधोगती।'-दा ३.१०.७०. -कि.वि. खरोखरः निश्चयाने [म. धड+सं. स्फुट=स्पष्ट]

भाइफड---नी. धडपड पहा.

भडकड़ों—अिंत. १ (हात, पाय इ०) अव्यवस्थितपों पड्न आपद्दन आवाज उत्पन्न होंगें. 'म्हणे पावो थडकडील। तरी स्वामीची निद्रा मोडैल।' –ज्ञा १३.२५६. २ धडपडणें पहा. [धडफड]

धड फुडा—नि. १ प्रज्वलित; प्रदीप्त. 'तेथ मनबुद्धी विया कुंडा। आतु ज्ञानाप्ति धडफुडा। साम्य तेचि सुद्दाडा। वेदि जाणें।' – ज्ञा ९.२४१. २ पक्का; खरा; स्पष्ट; खरोखरीचा; निथ्यात्मक. 'यालागीं हरिकीर्तनी गोडी। जयासि लागली धडफुडी। त्यासि नाना साधनाच्या वांढी। भोसावया सांकडीं। कारण नाहीं।'—एभा ५ ३५६. 'ते संलिष्टता जागिजे धडफुडी। संलप्त ते सुलीनता।' –स्वादि ४.४ ५४ – किवि. १ खरोखर; स्पष्ट; प्रत्यक्ष. 'जे जे रमना सेवी गोडी। ते ते हरिकर्षे धडफुडी। स्वादा येऊनि रोकडी। ब्रह्मार्पण परवर्धी निजभोग अपीं।' –एभा २.३७४. 'दुवां न धरावें भीडा। शापु यावा धडफुडा।' –कालिकापुराण १४.१६१. २ सत्वर; जलदीनें; त्वरेनें. 'होय धडफुडें देह बुद्ध्या।' –रंयोवा ४.३२८. ३ हातोपातीं. —मनको. [म. धट+स्फुट=स्पर]

भड़फुला—िव. १ घडपुडा सर्व अथी पहा. २ पूर्ण. –शर ३ कुशल; चतुर. –शर. ४ पोकळ. –शर. –िकवि. सत्वर; जलदीनें.

भड़बड़--स्त्री. धडपड पहा.

धडवडण-अिक धडपडणे पहा.

घडबडावचे — सिक्ते. (गो.) हाक्नुन लावर्णे; धुडकावून **देणे.** घडबड]

धड्यडावणी—स्री. (गो.) घातवृत देण्याची क्रियाः हकालप्री. [गो. घडबडावरें = घालविणे]

धड्डबङ्खा-वि. दुर्रक्ष बहन, बिफिकीरपरें टमकत चाल णाग. (धडबड)

जातीच्या नाचणीचे कणीस गोंडवासारखें असतें. -कृषि २८३.

भ्रष्डल्याव-वि. (कु.) अवाढव्य; फार मोटा व बढब. अगडबंब: घंडल.

भ्रद्भवई—पु बाजारांत येणारा माल तोलण्याच्या कामावरील अधिकारी. -स्त्री. (क.) वरील अधिकाऱ्याचे काम, हुद्दा. [धडा+वाही]

भडवतः भडवतीः, भडवर्तास्य ख—धडोत इ० पहा भ्राह्मत-। (मगटवाडा) जामिन ही निश्चितपणा इ० ची खात्री अमणारी. -निजामविजय ३० ७ ३१.

घडवता-नित निधडाः, निभेय.

धड्डी - स्री. धडक: टक्रग: धक्रा: दुश्शी.

धडस-मा-वि. धडः, वैग्ण्यरहितः शावृतः अविकलः, मोड तोड न झालेला. 'याचा एक हात धडसा आहे आणि एक खुरा आहे. ' धड=चांगला अव्यंग+असा=असलेला] • खडस-खाइसा-वि. पूर्णपर्गे धडधाकरः धडः शावृत [धडसा द्वि]

धाइस्रो — किवि. धैर्यानें. 'धाइसी चाले बिनधोक। ' –संग्राम गीतें १०१. धड+अमी ो

धडा-पु. १ विवक्षित मुदर्तीत तयार करण्यास पंतोजीन शिष्याला नेमून दिलेला, प:टी इ॰ कांवर लिहून दिलेला पाठ. २ (पुम्तक इ॰ कांतील) पाठ ' तिसऱ्या पुम्तकांतील रोवटला धडा वजनाविषयीं आहे. ' ३ (ल) (एखाद्यास) वर्तनाच्या बाबतीत घालन दिलेला नियम: शिम्त: उदाहरण: (काम इ० करण्याकरिता घालुन दिलेली) पदत; सरणी वहिवाट; रिवाज. 'कासया पडिला जी धडा। उगाचि वेडा आणि वांकडा। '-तुगा ७१६. 'यजमान धडा घालन देतो त्याप्रमाणे गुमास्ते वागतात ' ४ हिज्या; हिंमत; धाइस; निश्चय. 'आतां मनाचा धडा करून करंजा खातों.' -कफा २. ५ (एखादी वस्तु मिळाल्यानें) विवक्षित कालपर्वेत ती मिळविण्याविषयीं होणारी निश्चिरता. ' एक पितांबर घेऊन टेविला म्हणजे बारा वर्षीचा धडा होतो. ' [सं. दढ ?] • घेणे-शिकों: बोध घणे.

तराजुच्या एका पारड्यांत (ज्यात पदार्थ घ्यावयाचा तें) भांडें ६० शब्दांत जोर, आवश यांचा वाढता प्रकर्ष ध्वनित होत असतो तर ठेवून कांटा समतोल करण्याकरितां दुसऱ्या पारहवांत टाक- धडाका शब्दांत मोटवा आवाजाने सहित असा जोर, आवेश, रेली वजनें इ० अभंड; पासंग. 'तराजुआ निश्वतिचा। घडा बांधीनि सपाटा इ० अर्थ अभिप्रेत असतो. [हि. घडका] -केबाज फुल-तीर्थोचा। जरिकांटा कलताए दैकाचा। जेउता राजमञ्जा ' -ऋ ३९. बाजी-की. (शोभेचें दालकाम) इंप्रजी फुलवाजीचा एक प्रकार.

' तुळे उभवुनि धडा। कनक भरितां प रडा। ' -मुवन (हरिश्चंद्रा-ख्यान नवनीत पृ. १९०) ३ मण, दोनमण इ० सा खें एकदांच वजन करावयाचे असल्यास व त्या परिमाणाची वजने जवळ नस-ल्यास लहान परिमाणाच्या वजनाने तित्रक्याच वजनाचे दगड इ० धडिबिया—पु (गुज) नाचणीचे गुजराथी नांव; या मोजून घेउन त्यांनी बाधत त ते मोटे वजन ४ (व.) सपाटा; तड.खा. ' तुपाचा धडाच लावला. ' ५ (पेंढारी इ० लुटार्कची) रो ठी. ६ समायिक जनीनी या, मालमतेचा वांटा हिस्सा, भाग. (जरतार घंदा) पंचवीस ते ३० ते छे वजनाचा ताब्याचा सळ वउन त्यावर जरतार गुंडाळतात व त्या तांब्याच्या रळ।सह त्याचे केलेल वजन [सं. धट=ताजवा; हिं धडा=वजन, जोख, जथा, टोळी, गू. घडो=वजन; सि. घडो]

> धडा-पु. (महानु) घडा; घागर. 'तो कैसा दिसताए कांतळा । जैसा अमृतन्साचा अतिला । की श्रेष्टेने घडा घातला । रवांतासी । ' –शिश ९९४.

धडा-पु (राजा.) किनः-यावर गलबत, पडाव, टेवण्याची आच्छादित जा ग. ठिकाण. 'गलबत भाडवाने न देतां धडवावर ओद्दन टवरें आहे. '

धडा-पु. (भाजीपाला इ० कांची) पेंढी.

धडा-धडी-9मी. (कु) घराचे जोते इ० कांची कड.

धडा-पु. १ (तंजा) तोफ २ तोफेचा बार. धडेबाजी-स्री. १ तोफेचा भडिमार. २ (ल.) शिव्यांचा भडिमार, वर्षाव. [धडा]

घडा-पु. पोटांत होणारा एक रोग. -मनको

धॅडॉ - पु. (गो) वधुवरांच्या बरोबर असलेला सेवक; धॅडा.

धडाका-पु. १ (बेंद्रक, तोफ, दास्त्रकाम यांचा) आवाज; स्फोट; घडधडाट; (सामा) मोठा कडाक्याचा आवाज:¦कडकडाट. २ (सामा.) आवेश, झपःटा व गडवड यांनी युक्त असे कोणतेहि दृश्यः जर्से:-काम इ० करण्याचा सपाटा, तडाखा, चपळाई, झपाटा: वादळ इ० कांचा जोर, क्षोभ, तडाखा; (साथ, रोग इ० कानीं माडलेला) सपाटा; सप्पा; धुमाकूळ; जोराचा उपद्रव; (लढाई इ० कातील) धुमश्रकी; खणका; दणदणाट; धूमधडाका; कहोळ. (कि॰ मांडर्गे; मारणें). इतर उदाहरणांकरितां तडाका शब्द पहिल्या अर्था खरीज करून पहा. तडाका-खा व धडाका है दोन शब्द सर्वताधः-रण अर्थी व अनेक रूढ अर्थी एक मेकाशी जुलतात हे खरे असले धड़ा-- पु. १ दहा होरी वजन केलेल्या मालाचें परिम'ण. २ तरी त्या उभयतांत एक सूक्ष्म फरक आहे तो असा की तड़ाका सरढ: बळकट अंगकाठीचा.

धडाइ-डा-पु. धडाक्याचा मोठा आवाज: धडधडाट: तोफेच्या भडिमाराचा, इमारत, झाड इ० कडाड्न पडण्याचा, धड धडणाऱ्या ज्वाळांचा. मोठ्या स्फोटाचा होणारा दणक्याचा आवाज: खणका. [ध्व.]

धडाडणे-अित. १ (तोफ, बंदक इ० उडतांना) धड धड असा मोठा आवाज होणे. २ (बृक्ष इ०) कडाडणें; कडाडुन पडणें. 🤾 (अभि इ०) धडधडणें; जोरानें, धडकून पेटणें. ' डोंगरें घडा डिती । तेथ अरूप पारखी रडती । आठै आगें पोळतीं । वसंधरेची । ' -शिशु ७४८. 'ते मुर्वी पेटली श्रीकृष्णसंकल्पे। धडाडली ब्रह्म शापें।' -एभा १.२३३. 'जैसा प्रळयकाळींचा दावामी। महा-वार्ते धडाडी। ' मुसभा १४.९१०. ४ (कों.) (जमीन इ० ताप-ल्यामुळें) भेगलणें; दुभंग होणें. ५ (ऊर) जोरानें उडणें; धडधडणें.

धडाडां-किवि. धडधड-धडां पहा. 'बहसाल वार्धे दढाडां भडाडा। '-राक १.२.

थडाडी भडाडी घडाडी। ' -राक १.८८. २ नेट; जोर; नेटाचा, सभा, समारंभ इ० प्रसंगी पुरुषाने घालावयाचा शेला, पागोटे इ० उत्साहाचा, धाडसाचा प्रयत्नः; तडफ. [धडाडणें [

धडाधड-की. तोफांच्या धडधडाटार्ने युक्त अशी युद्धादि १२६. [धडधडणें]

धडाधड-धडां-किवि. १ (इमारती कोसळतांना, सोंसा-ट्याच्या वाऱ्याने झाडांवलन फेंक्र इ० पडतांना, मुसळधार पाउस पड- चण. 'बाबा रे, कष्ट कलनहि या राज्यांत अन्न मिळत नाहीं, धडी-तांना, बंदुकांची फैर झडतांना, भराभर चपरांका, तडाखे लगाव- पडीला पैसा नाहीं. ' -खेया १३. [धड=चांगला+पड=पडलेला] तांना) सातत्यानें, एका पाठीमागून एक, लागोपाठ माठा आवाज होईल अशा प्रकारें. 'त्याच्या तोंडावर घडाधड शंभर चपराका चढ-विल्या. ' २ सातत्यानें; लागोपाठ; एकसारखें; धडक पहा. या मुद्धां पंचाईत. ' -नि १५०. धडुतेपण-न. धडुतीचीं वस्रें, अर्थी हा शब्द योजिल्यास ह्यानें अभिप्रेत असलेला ध्वनि कल्पनेनेंच लुगडीं इ० 'आदिपासुनि स्वर्गारोहण । अटरा हातांचें प्रमाण । ओळखावा लागतो अर्से पुढील उदाहरणांवह्न दिस्न येईल जसें:- मोजून देई धडुतेपण । ' -मुआदि १३.४४. महामारीने धडाधड माणसे मरतात: धडाधड उड्या माह्न धांवला: धडाधड चोऱ्या होऊं लागल्या; धडाधड-कर्ज काढितात-उचापत खातात-काळीज उडतें-बोलतात-पळतात-खर्च करितात इ०. [ध्व. धड द्वि.] धडाधडणें-अक्रि. (नांव इ०) गाजणें; (कीर्तीचा) डंका इ० वाजणें; दुमदुमणें. 'काय तयाची कीते सांगावी ? साहेब (शरीर, मनुष्य, प्राणी इ०). ॰ मौला-पु. अगडवंब मनुष्य. नाम धडाधडी।'-ऐपो १३४.

६ डाधडी---स्री. लागोपाठ मोठा आवाज करून होणारी किया, गोष्ट; तोफा, सोटे इ॰कांच्या सातत्यानें होणाऱ्या आवा- नीची स्वतंत्रपणें प्रत्येकाची केलेली फाळणी. [धडा+वांटप] जाने युक्त असे युद्ध इ०; गलबला; किलकिलाट इ० ने युक्त अशी खणकाखणकी, मारामारी, बाचाबाची, कचाकची इ०; हातोडा इ० इ० २ (सामा.) जाडेंभरडें, मजबूत वस्त्र. [धड+वस्त्र-धडवत]

धडाखडा--वि. १ निरोगी: निकोप प्रकृतीचा: धष्टाकटा. २ कानी ठोकण्याने लागोपाठ होणारा मोठा आवाज. ध्वा: धड द्वि.: गुज. धडाधडी=मारामारी]

> धडाल-किवि. (ना. व.) धडकून; बिन दिक्कत; बेधडक; राजरोस; सर्रास. ' आतां घडाल पुनर्विवाह होतात ' [ध्व; हिं. धडाम=पडण्याचा वाज ।

धं(धां)डाळी --स्री. हगवण; देंढाळी. धर्डिंग, धर्डिंगण-वि. धरिंग, धरिंगण पहा.

धर्डा-सी. १विवक्षित वजनार्चे, शेरांचे माप. हें निरनिराळगा ठिकाणीं भित्रभित्र वजनाचें असतें. २ मण इ० प्रमाणांचा करून ठेवलेला दगड इ०: घडा अर्थ ३ पहा. ३ (जरतारी घंदा) घडा अर्थ ७ पहा. ४ वजन करण्याचा कांटाः तराज्. 'सज्जन कसाई मांस विकितां। त्याची लाविसि धडी। '-दत्तपद ४७. सिं. धट=ताजवाः हिं. सिं. धर्डा=पांचशेरी | धर्डाने पैसा मोजण-श्रीमंतीस पार नसर्गे; पैशांत लोळणें; अलोट पैसा बाळगणें.

धाडी-की. १ धोतर, लगडें इ० वस्त्राचा रेशीम, जरतार इ० कांचा कांठ, वि.नार, 'लुगडयाची धडी हंद आहे. ' २ (ना.) भडाडी--ली. १ घडधड; घड घड असा आवाज. ' तडाडी छपरी; पडवी; पडवीचा काठ. ३ चिंधी. ०पगर्डा-स्री. (न्यापक.) पोषाख. [धडी+पगडी]

धडी-सी.१ तुकडा, भाग. २ (डोंगरांतील) घाट; बारी. किया; धडाधडी पहा. 'रोवला रणखांब होती धडाधड। '-ऐपो 'आली सातपुडचाची धडी तोफगाडी दाटली घोडी।'-ऐपो ४३३. [धडा]

धडीपडी-की. बरे वाईट, मुखदुःखाचे दिवस; अडीअड-

धडुत, धडुत-न. नेहमीं, रोज नेसावयाच्या उपयोगाचे बस्त. धडोत पहा. 'अंगास फाटकीं तुटकीं धडुतें मिळण्याची

धहत, धड़ती, धड़तांची बस्त्-धडोत इ० पहा.

धडत-वि. शोभिवंत. -शर.

धर्डे--न. (गो.) एक मासळी; (गो.) पेड.

धडेल-वि. अगडबंब; अवाढभ्य; लडदू; बेढब व मोटें -राको. २४२. [धडेल-मौला]

धडोत--न. १ नेहमीं नेसावयाच्या उपयोगाचे वस्त्र, लुगडे

धडोती—स्री. १ रोज वापरण्याच्या उपयोगाचा, जाडा भरडा कपडा, कपडालत्ता. 'नवरा घडधाकट घडोती देणारा बहार, चंगळ करणें; अधाशीपणाने व मौजेने खाणें. 'धणंगायला असला तरी पुरे '-मोर ३५. २ (कपडेलते इ०कांचा) नेह-मीं वापर, उपयोग. [धड+वत; धट+ओत-शर; तुल० का. दइति] • ची बस्त-धस्त-स्री. नेहर्मी वापरावयाच्या उपयोगी वस्तु, वस्त्र इ॰. ॰चे पाट(ड)गै-न. (उप. ल) कामसू व सुदृढ, निकोप प्रकृतीची बायको. ० ह्याख-वि. नित्य वापरण्यालायख, धडोतीला लायख (वस्त्र इ०) [धडोती+फा. लायख]

धडौता—वि. १ धड: श्रीमंत. 'वह्नें बाह्ये पांगुरता। तरि प्रज्वित. [धणधणणें] हा श्लेष घडता। जरि देवांचा तो आंतु घडौता। बाहीरि दीनु। -ऋ ६९. २ अखंड; मोडतोड न झालेळे; धड; पूर्ण; दोषरहित; धोपट. अन्यंग; साग. ' अर्जुना आघवियाची मात् अंतःकरणें । घडौता केला नृप। आतां मागुती मांइनि तप। पुण्यजोडी जोडणें।' -मुआदि २०.१५४. ३ सबस्न; सुशोभितः ' जयाचा महिमा पांघ-रोनि जाइला। घडौता वेदु।' –ज्ञा ११.७१. ४ टिकाऊ; सुरक्षित. ' उद्धवदेश तुमचा मती। यादवाची राणीव धडोती।' -शिश्च ४७७. [घड]

धडोतें--- न. धड बस्रः धडोत.

धडु—वि. महः; ठोंब्याः; निंबुद्धः आडमुठाः; दांडगाः; धटिंगण. 'मी तो महाराजाचा धर् पुराणिक। न ये बोलू क्य गोड मधुर। '-दावि ४०४. [का. दह्र]

सं. स्थविर; गु. धयडो=म्हातारा]

विफन्न होउन दुस=यास अकल्पित, अनायासे होणारा लाभ; दुस 'समृद्धि. [सं. ध्राणि; प्रा.धणि=तृप्ति, संतोष] धणीचा-वि. -याची झालंली चैन, भर. 'त्याने कपाळकूट करून पैसा मिळ- पुरेसा; पोटभर; यथेष्ट. 'दृश्य देखतां शिणले नयन। धणीचें विला पण शेवरीं चोरांची धण झाली. '२ समृद्धिः सपन्नता. धन घ्यावया कृष्णदर्शन। '-एरुस्व ७.२२. ०**भर-वरीं**-क्रिवि. पहा. ३ इच्छा. (कि॰ पुरणे). धणी (-स्त्री.) पहा. [मं. धन=द्रव्य, (काव्य) पोटभर; यथेच्छ; तृप्ति होईपर्यंत; मनसोक्त; धनभर. धर्मा पहा.] (बाप्र.) ॰ कर**ॉ -होणें-**आपसांतील दुहीमुळे तिस- 'पाहीन धणिभरी चरण झाडीन केशीं ' -रामाचाधावा भक्ति.मार्ग-च्याचा विनाकारण लाभ, फायदा होणें. • प्रेणें-मनसोक्त, पोटभर प्रदीप ४८. ' स्यामकण नेऊन देई। धणीवरी पाहे श्रीकृष्णा।' तुकड करून गृह केले, दुसऱ्याने चटण्या, सांभारी यांची घण घेतली.' -र ५८. -बाळ. •प्रण-इच्छा तृप्त होणे; संतोष, समाधान होणे. •प्र-पुरणे+तोंवर]

६०). २ (ल.) घडधाकट; दणकट; मजबृत; घटाकटा; जोमदार; ६० पहा. दणगद (मनु य).

धणंगण --अक्रि. (खाद्य, पेय इ॰कावर) ताव मारणें; चैन, पाहिजे चांगले दोन शेरांचे आणि 4 म नको करावयाला काडीचें.' [धण=विपुरुता]

धणगर, धणगरी — (प्र.) धनगर इ० पहा.

भ्राणभ्राणण अकि. (विस्तव इ०) धडधडणे; जोराने पेटणें; प्रज्वलित होणें. [ध्व. धण द्वि.]

धणधणीत-व. धगधगीत; धडधड पेटलेला; प्रदीप्त;

धणधोप, धणधोपट—वि. धणकटः (प्र.) धडधोप, धड-

धणा-पु. को थिविरीचे बीं; धना. याचा मसाल्यांत उपयोग आहासि। '-ज्ञा १०.४९ 'मागील अल्पस्वल्प। देवोनि घडौता करितात. 'धणे ... विशेषेकरून पितशामक आहत.' -गृशि १.३१८. [सं. धान्याक; प्रा. धणा-ना]

धर्णी—स्त्री. १ इच्छा; आशा; हौस. (क्रि॰ पुर्गें; पुर-विण). 'तरि तुझी पुरवीलचि तो धणी।' -वामन नृसिंह-दर्पण ९८. ' मुक्ताफळ सुपाणी। वायसा लागली खाणी। तयासी सांड्रन धणी। घेती अमेद्याचि।' -दावि २८५. २ तृप्तिः समाधान. 'देवा तुजऐसा निजग्रह। आजि आर्ती धणी कां न कर्ल। ' - ज्ञा ३.२१. ' धर्म म्हणे माझी धणी। पुरली नामाची आयणी। '-वंसीस्व ११.८९. ' माझिये जातीचा मज भेटो कोणी । फेडावया धणी आवडीची । ' ३ धन्यता. 'जर्लाध–मध्य धङ्ळा, धळ्डा—वि. (खा.) म्हातारा; वृद्ध. [म. थेरडा; पुरीत तिचा धणी। वधुनि दे मज आत्मसुखे धणी। '-वामन -लोपामुद्रासंवाद २८. ४ टेवा; अपूर्व, अकल्पित लाभ; धण. धण—स्त्री. १ एकाचे नुकसान, नाश होऊन, प्रयत्न इ० | 'परमसुखाची हे लाधलीसी धणी। ' −िनगा ६. ५ विपुलता; खाणें; (खाद्य इ०कांचा) समाचार घेणें. 'एकानें मोठमोठे लाडवांचे -जै १५.१४५. 'स्मर्कं, वाहूं, पाहूं धणिवरि उभा राहिल कधीं।'

भ्रणी-पु. १ मालकः धनी; यजमान. धनी पहा. 'तुका विर्ण-(एखाद्याची) इच्छा तृप्त करणे; एखाद्यास संतोषविर्ण. म्हणे एक। धणी विद्रल मी सेवक।' -तुगा ८२४. २ नेता; ्पूरस्त्र-क्रिनि. तृप्ति होईपर्येत; मनसोक्त; पोटभर. [धण+ंपुढारी; अधिपति. 'हें सत्य परि प्रबळिह बळ दुबैळ जिर रणी धणी दूर। ' -मोसंशयरत्नमाठा १४. (नवनीत पृ. ३५०.) [सं. धनी: धणक (ग)ट--- नि. १ मजबूत; जाडाभरडा (कागद, वस्त्र गुज धणी=मालक; नवरा] ॰ गासाची,-जाग-पु धनी गोसावी

धणू-- ५. धनुष्यः, (प्र.) धनु. -शर. [सं धनुस्]

धनरमतर —ित. (कु.) अनिश्चित; डळमळीत; धरणोडीचेंः उडवाउडवीचें (भाषण इ०) 'प्रत्येक कामांत त्याचे बोर्लणें धतरमतर असतें. '

धंतरमंतर—न. मंत्रंतत्र; जादृटोणा; टाणाटोणा; छांछूं. थंतरमंतर. अर्थ १ पहा. –घाको १८२. [तंत्रमंत्र अप. मंत्र अप द्वि.]

धताल-स्या, धरााल-स्या—वि १मनांतली गोष्ट बेलाशक बोल्रन जाणारा: भडभड्या; हवीं तशीं वचने अविचाराने देणारा. २ (क.) धोताल, धौताल. [ध्व. धत्]

धनास्त्री- —स्त्री. १ अविचाराचें, घिसाडघाईचें बोरुणें, बडबड. २ अविचारानें हवीं तशीं वचनें देऊन टेवणें. [धताल]

धनु(न्तू)ग-पु. एक वनस्पति; धोत्रा. याचे बीं मादक व विवारी असते. 'धत्र हा कनक नाम सदा धरीतो । '-र २७. [सं. धत्रर; हिं. धत्रा; गुज. धतरो, धतरो]

धनु (नु)रा—पु. १ अंगठा; अभाव; फपवण्क. 'न्याय असा जगर्ती दिसे कीं । चाकरा मलीदा मिळे धन्याला धत्तरा हाती।' २ धोत्रा. घोत्र्याचें बीं घातलेलें पेय. 'कृष्णें सर्वोसि पाजिले धतुरे।'—मो. [सं. धतूर] ॰दाखविंण-दंणे—(अशिष्ट)फसविंगं; भोंदगें; तोंडावहन हात फिरविंगं; धंदरणें; मुंडणें (धोत्र्याचें बीं विषारी व मादक असतें. खाद्य पदार्थोत तें घाद्यन एखाद्यास खावयास देऊन त्या गुंगी आणतां येते व असें कहन त्यास छबाडतां येतें यावहन हा अथे).

धनुरिन—न. विषारी धोत्र्यांत असलेला एक अल्कोद. (ई.) अट्टोपिन. [धत्तर]

धत्या—पु. (व.) बोजा; भार. 'कामाचा धत्त्या उरावर बसला.'

धंत्र, धंत्रम-न. (व.) (दुमऱ्याचे) धोरण; आधीनता; तंत्र अर्थ ६ पहा. [तंत्र अप.] धंत्रीं, धंरमीं-लागणे-(व.) (एखाद्याच्या तंत्र ने वागणें, नादीं लागणें.

धंदधद-पु. ढंग; सोंग; रंग.

श्रंदर--खी. आशा.

धंद्रणें — सिक. भुलविण, थापा मास्त, पोकळ आश्वासनें देऊन फसविणें, भोंदणें, तोंडाला पानें पुमणें. धंद्राधंद्रं प्रवति—तंत्रमंत्र यावमन थं मं धंतर मंतर इ० सारखा बनवि ठेठा व गोंधळ फसवेणिरी, टाणाटोणा, छांछ इ० अर्थ नें स्ट असलेला वावप्रवार. [धंदरणें द्वि + सं प्रवति = वाल आहे] धंद्राधंद्रीचा—वि. फमवेणिरीचा: जादुरोण्याचा: थंतरमंतराचा.

धद्रा-=या--वि. धांदल्या; गडबड्या; गोंधळ्या; भ्रांतिष्ट. [धंदरणे]

धद्रा—पु. १ उद्योग; काम. 'अवघा धंदाची लागला। िवसंवित काळ गंला।' -रामदास, भक्तिपर अभंग ४ (नवनीत पृ. १५६). २ पोटाचा उद्योगः रोजगार; वृत्ति, चिरतार्थाचा व्यवसाय [सं. धन=पैसा+सं. दा=देणै: -भाअ १८३३: हिं धंदा; गुज धरो] •रोजगार-पु (व्यापक) पोटापाण्याचा उद्योग, व्यवसाय, नोकरी इ० [धंदा+फा रोज्=विवस] धंदेवाईक-वि. १ उद्योग, रोजगार करणारा. २ धद्यांत पडलला [धंदा] धंदिशक्षण-न निर्शनराळे उद्योगधदे, हस्तव्यवसाय इ० कासंबंधींचे शिक्षण; औद्योगिक शिक्षण. याच्या उलट बौद्धिक शिक्षण. [धंदा+शिक्षण]

धन-न. १ पैसा: रंपत्तिः द्रव्यः वित्तः (सोनं, चांदी, गरें ढोरें. घरदार जमीनजुमला इ०) मालमत्ता. २ द्रव्याचे साधन: ज्यामुळे पसा मिळतो ते. उदा० विद्या, शास्त्र, कला ६० (समासांत) कीर्ति-गृह-पुत्र-पाप -पुण्य-शौर्य -गो-पशु- कल्प-वित्त-मान-धनः तपो-यशो-धनः इ०. ३ अत्यंत प्रियवस्तु. ४ भौल्यवान् वस्तु ५ (गणित) बेरजेचें चिन्ह (+) मिळवावयाची सख्या; अधिक संख्या. 'एका दिशेस कार्य करणाऱ्या प्ररणा धन (+) चिन्हानें दर्शविल्या ' - यंस्थि ७. ६ विजेचा एक प्रकार. 'धन-विद्यत्. ' याच्या उलट ऋणविद्यत् [सं.] (वाप्र) धन लावण-पाडोंग-(उप.) उत्कर्ष पावर्णे; वैभवास चढणे; मानमरातब मिळणें (विपरीत लक्षणेनें योजतात). 'पंचवीस वर्षे झालीं आतां पुढें विद्या कलन धन लावाल हैं समजत आहे. ' ॰पूर गा-कांहीं एक पदार्थ मनमुराद उपभोगिल्याने आशा पूर्ण होण उहु० १ धन असे पाताळीं तर तेज दिसे कपाळीं=पैसा जवळ असला कीं तोंडा-वर साहजिकच तेज चढतें. २ विशीं विद्या निशीं धन=विद्या संपादन करण्याचे वय वीस वर्षे व पैसा तीस वर्षोपर्यंत मिलतो. oकनकसंपन्न-वि. (अप रूपें) धनकनक, धनक कनक सोनें, पैसाअडका यांनी समृद्धः भरपूर श्रीमंत. [सं] ० कु.चेर-पु. अतिशय श्रीमंत मनुष्यः पैसेवालाः लक्षाघीशः [सं.] धनको-धनको नाम-पु. पैसे उसने देणारा; सावकार; कुळांना कर्जाऊ रकमा वेऊन त्याकडून व्याजासह मुद्दल घेऊन व्यवहार करणारा: उत्तमण. याच्या उलट रिणकोनाम. 'धनकोनाम तुकावाणी । रिणको नाम विद्रल धणी। ' धनकोरिणको-न. (धनको आणि रिणको) १ कर्ज देणारा व कर्ज घेणारा यांमधील मंबंध; सावकार व क्रळ यांमधील व्यवहार. २ देणेदार; अधर्मण. 'मी तुझे धनको-रिणको लागत नाहीं.' [धन+रिण] •गर्वी-वि. पैशाचा, श्रीमंतीचा ताठा असणारा. •गाडा-गाढा-वि. श्रीमंत; धनवान; पैसेवाला. [धन+गाडा=समृद्ध] • चळ-पु. १ पैशाचें वेड; द्रव्यहोभ. २ पैसा गेल्यामुळें लागणारें वेड. • चिन्ह-न. अधिक (+) चिन्ह. धन तर, धनंतर, धनवत्तर-ति. १ श्रीमंत; समर्थ; बलिष्ठ; थोर.

'कुबेराला कर्ज देण्याइतका धनत्तर तुझा बाप.' -एक. २ गडगंज: न. धनप्राप्ति. 'धनागमनीं अति कष्ट । धनरक्षणीं कष्ट श्रेष्ठ । ' मुबलकः पुष्कळः भरपूर (पीक, पाणी इ०). 'आमच्या विहिरीला -एभा २३.१७६. धनागमनागमन-न. धनाचे येणेजाणे. उन्हाळ्यांत सुद्धा धनत्तर पाणी असर्त. '३ खुप मोठा: विस्तृत: विस्तीण (वाडा, पटांगण, देश इ०). ' भले भले धनंतर वाडे हवेल्या जागा। '-ऐपो ४२३. ४ हषार; चलाख; कुशल. [सं. धनवतर] • तरगा-ली. पैशाबी हांव; लोभीवृत्ति. • तेरस-त्रयो दशी-स्त्री. अक्षिन वश त्रयोदशी; या दिवसापसून दिपवाळी सुरू होते. व्यापारी या दिवशीं लक्ष्मीची पूजा करतात. अपमृत्यु टळण्या-साठीं यमास दीपदान करावयाचे अमते. बायकांचा नाहण्याचा हाच दिवस असतो. [सं. धन+त्रयोदशी; प्रा. तेरस] ० द -पु. कुवेर; श्रीमंत; लक्ष्मीपुत्र. 'धर्मा जी धनदसभा तीही शतयोजनायता रम्या।' -मोसभा १.३१. -वि. दाता; धन देणारा. [सं. धन+दा] ० दर्प-पु. पैशाचा अभिमानः श्रीमंतीचा ताठा. [सं] व है स्त-धान्य-स्ती. (व्या.) संपत्तिः, मालमताः पैसाअडका, दागदागिने, घर-दार, शेतीवाडी, गुरेंडोरें इ० इं. इस्टेट. ' जैसे तुक्याचे धनधान्य समस्त । ओढोनि गेलॅ जेथचें तेथें । ' [धन+दौलत, धान्य] • पिशाची-सी. १ पैशाचे रक्षण करणारी हडळ. २(ल.) अति लोभी कडू स्त्री • पिस्ना-वि. पैशाचा अति लोभी: पैशाचे वेड असलेला ॰ पुत्र-पु. गर्भश्रीमंत; मोठा धनवान. 'तैसेचि धनपुत्रा आटिता दुष्टें। ' -दावि ३९. ० मह-न. संपनीचा गर्व; ताठा. (कि॰ येणें: बढणें; होणें). 'चोरा थोरासम करी उपकार। धनमद चोरि फार।' स्त्री. १लहान धनुष्य; धनुकली. २ (कों.) गलोल; धनकुंबी. ३ -नानापमान. ३.१. -त्रि. पैशामुळे उन्मत झालेलाः धनमस्त. •मस्त - मस - वि. संपत्तीने ताठलेलाः उन्मत झालेला. **मस्ती**-सी. पैशाने अंगी येणारा उन्मत्तपणा. **माल-**पु धनदौलत. 'ज्यान धनमाल सोडिला।' -ऐपो ९७. ०रमण- (कागद, कापड). २ मजबूत: घट: दणकट; दणगट पहा. पति पु. १ कुबेर. २ श्रीमत माणून. [सं.] ०रेषा-रेश-स्त्री (हर सा.) मनुष्याच्या तळहातावरील एक विशिष्ट रेषा. यावहन पैसा किती व केन्हां मिळेल तें सांगतात. (कि॰ उपर्णे, उम टणें). 'त्याची धनरेषा उपटली म्हणून पैसा मिळुं लागला.' •लाग – लाभ-पु. द्रव्यलाभः पैना मिळणें. (कि॰ लागेंगः धनगरासंबधीं; धनगराचें धनगर लोकांस उपयोगी (कापड; लोणी मिळणं; सांपडणें). ० लुड्य-वि. (काञ्य.) संपत्तीचा फाजील वगैरे). ० वेड-न. कमालीचा मुर्खपणा. लोभी. धनपिसा. 'की धनलुक्धाचे तत्त्वज्ञान।परधन हरणार्थ।' धनलोभ - पु. धनाचा, द्रव्याचा ह्रव्यास. ०लोभी-वि. पैशाची इच्छा करणारा; हांवरा. [सं.] •वंत-वान-स्री. तुल, काष्ठ, घृत तैल । '-मोरामंत्ररामायणयुद्ध ३१०. २ एक च्याच्यापार्शी पुष्कळ पैसा आहे असा. ०**टयय-९. पैशाचा वायु;** पंच उपप्राणांतील जांभई उत्पन्न करणारा शरीरस्थ पांचवा **खर्च. ०ट्यवहार-पु. १ पैशा**संबंधींची देवघेव, कारभार. २ वायु. 'न सोडी मेलियाही शरीरा। धनं जय नामक सर्वेगत तो पैशासंबंधीं खटला, निवाडा. ३ दिवाणी दावा, कारभार. धन- वारा। ' –यथादि १८.१००५. –एमा १२.३२०. ३ अर्जुन. शेट-पु. (उप.) धनाढ्य व्यापारी किंवा पेढीवाला; धनत्तर. 'आतां महदादि हे माझी माया। उतरोनिया धनंजया।' -हा ॰संचय-पु. पैशाचा सांठा. [धन+संचय] •संपत्ति-स्री. ७.६८. [सं.] पैसाअडका. ॰संपा**दन-**न. पेसा कमावर्णे; धनार्जन. धनागमन-

' अथवा धनागमनागमनीं । प्रबळ लोभ उपने मनीं ।' -एरुस्व ९३.२९. धनाढ्य-वि. धनवानः, श्रीमंत. [सं. धन+आढ्य] धनार्थी-वि. पैशाचा गरजू. [सं. धन+अर्थ] धनांध-वि. पैशाने उन्मत्त झालेला. [सं. धन+अंध] धनात्यय-पु. पैसा जाणे; संपत्तिनाश. [स. धन+अत्यय] धनाध्यक्ष-पु. खजिनदारः कोशा-ध्यक्ष. धनाज्ञा-स्त्री. पैशाची आशा. संपत्तीची इच्छा; द्रव्याची हांव. धनेश्वर-वि. श्रीमंत; मातबर; तालेवार; संपन्न; संपत्ति-मान. [धन+६श्वर] धनेषणा-स्त्री. द्रव्येषणा; द्रव्याचा लोभ, इच्छा. [धन+ईषणा] धनोत्पादक-वि. संपत्ति, पैसा आणणाराः मिळविणारा. 'बॅरिस्टरी वंगेरे धंदे उंसाच्या चरकाप्रमाणे धनो-त्पादक नव्हत.'-डि २.४२.

धन-सी. धण पहा. ' एकटया विधवेची सर्व धन व्हावी!' -के २६.७.३०.

धन---न. (माण.) धणे; धने.

धन-पु. १ धनुष्य. 'त्या पार्थकरिच निश्ले धन ।' --गीता-चंद्रिका १.३०. २ बारा राशींपैकी नववी रास; धनु राशि. [सं. धन्स] • कुटा-पु उंदीर पकडण्याचे धनुष्यासारखं एक साधन, सांपळा. ०क्क् बी-की. खंडे मारण्याचे धनुष्य; गलोल. ०क्क्सी-धनुष्याप्रमाणे शरीर किंवा अंग वांकणे. •वाई-वि. धनुर्धारी. इंद्रधनुष्या सितं। कवण धनवई न घालिजे ते।' -अमृ ६.२५.

धनकट-गट-वि. १ धणगट, खरबरीत; खरखरीत; जाड

धतंगर्णे-कि. १ आग भडकर्णे. २ धर्णगर्णे पहा.

धनगर-पु. एक अब्राह्मण जात व तींतील व्यक्ति; मेहपाळ. हे मेंढ्या पाळण्याचा धंदा करतात. [सं. धन+कर] क्की-स्त्री. धनगराचा धंदा. [धनगर+की धंदवाचक प्रत्य] धनगरी-वि.

धन चिडी - स्त्री. एक पक्षी. [धन+चिडी=पक्षी]

धनंजय-पु. १ अग्नि. 'राम धनंजय तुम्ही कापूर, तृण,

घनपाग-न. (की.) एक प्रकारचें जाळे. [पाग=जाळे]

धनफस-न. (प्रां.) खंद; खोड.

धनभर-- क्रिवि. यथेच्छ; पोटभर; मनाचें समाधान होई-पर्यंत. धणभर, धणिभरी पहा. 'करिं घेऊन पंचारति प्रभुला धन-भर ऑवाळुनी।'-ऐपो ३०७. [धण-न=इच्छा+भर]

धनवर्टे-वि. (व.) बेवतनीः

धनखड---न. लगड्याचे एक बाण, प्रकार, यास रेशमी किनार साडेचार पुंजी व मध्ये एक रहफूल पांढरें असतें. धनवडी पहा. धन ब डा-टी-वि. १ धनवड-ट मञ्ज्ञांतील, प्रदेशांतील (हा प्रदेश नाशिकपःसन प्रवेंकडे ३० मैलांवर सुरू होई). २ कर्नाटकांतील धनवड गांवचें (लुगडें, शेला, पागोरें, जोट इ०). •दांडगा-वि. (धनवडांतील माणसाप्रमाणें) अरेरावः दांडगेश्वर (माणूस).

धनवंत्री-धन्वंतरी पहा. 'धनवंत्रयाचिये अंगीं सत्ताबळ। ब्याधि ते सकळ तोडावया।'-तुगा १५८०.

धनवर-वरों-किति, धगीवरीं: यथेच्छ, धनभर पहा. 'त्या सभाग्याचे घरीं म्या धनवर लाडू खाले. '

धनसाळ-की. तांदुळाची एक जात. [धने+माळ]

धना-पु. (गु.) धने; धन्याक; कोथिंबीरीचें बीं: धणा. [सं. धान्याक]

धनाजाण-(ना. व) (गाय. महैस इ०) जनावर गर्भार राहणे; गाभण राहणे; फळणें. 'त्याची महैस धना गेली. ' [? सं. धनः धू-धवन+जाणी]

धन श्री - ली. (संगीत) गायनांतील एक राग. ह्या रागांत षड्ज, तीत्रऋपभ, कोपल गांधार, कोमल मन्यम, पंचम, तीत्र-धैवत, कोमल निषाद है स्वर लागतात. आरोहांत ऋषभ व धैवत वर्ज्य. जाति औडव संपूर्ण, वादी पंचम. संवादी षड्ज. गान समय दिवसाचा तिसरा प्रहर. [सं.]

धनिष्ठा —स्त्री. तेविसावें नक्षत्र; एक नक्षत्रपुंज. [सं.] म्हणतात. हें पंचक अश्रम आहे.

आणि चाकराला मलीदा=योग्य हक्कदाराला कांहीं मिळत नाहीं त्यावेळीं वापरतात. •गोसाबी-मी-पु. (व्यापक अर्थानें) मालकः यजमानः स्वामीः अधिकारी. •जोग-वि. हुंडी विकत घेणाऱ्यास-ज्याच्या नांवाची ती असेल त्यास-जिचे पैसे द्यावयाचे असतात अशी (हंडी).(ई.) ऑडेर. याच्या उलट शहाजोग=ज्याच्या हातीं ती असेल त्यास यावयाची. (इं.) बेअरर. [धनी-योग्य] धनीण-स्त्री. मालकीण; यजमानीण; धन्याची बायको. [धनी स्ती.] म्ह ॰ धनिणीस धक्का कुंटणीस टक्का. धनीधावण्या-वि. काळजी वाहणाराः जबाबदारी घेणारा. रक्षणकर्ताः सहाय्यकारी. 'गरिबांचा धनीधावण्या ईश्वर.' धनीप ग-णा-नपु. मालकी हकः स्वामित्व 'धनीपगा पडला आईकडे. ' -मृ ३९.

धनी की. इच्छा; हेत्र. धणी पहा. (कि॰ पुरणें). 'धनी न पुरे पाहातां तयाच्या स्वरूपाची धाटी। आज नांदर्ते सदन संख्यांनी वोस लागतेंग पाठी। ' –होला ११३.

धनु-पुन. १ धनुष्य. 'मुमळाचे धनु नव्हे हो सर्वथा। पाषाण पिळितां रस कैंचा। ' -तुगा ४२१०. २ कापूस पिंजण्या-साठीं वापरण्यांत येणारें धनुष्य. ३ वर्तुळाचा अर्था भागः, वर्तुल-खंड. ४ मेषादि राशीपासून नववी रास ५ चार हातांचे परिमाण: चार हात लांबी. 'धनु रे धनु भणतु । राऊतें बरवतांति । ' –िशशु ५६५. धनुकर्ण-उक्रि. (कापूस) पिजण, कांत्रणे. धनुक्र-धनुष्य. 'पांच सर्ते धनुका। उचलीली येके वेळें। ' -उषा १३. ॰फली-१ लहान धनुष्य. २ धनकुंबी; गलोल. ३ कापूस पिजण्याचे धनुष्य. धनुःफल, धनुष्फलक-न. वृत्त परिघाच्या विवक्षित खंडाची मापणी; वर्तुलखंडाचें माप; ज्याफल. [सं.] धनुरासन-न. पोटावर उपडे निजून हात पाठीकडे नेऊन पाय उच्छन दोन्ही पाय दोन्ही हातांनीं टाचांशीं घर धरावे. नंतर डोक्याकडे व पायाकडे तोल निरनिराळधा वेळी झुकेल असे ॰पंचक-न. दर महिन्यांत येणाऱ्या धनिष्ठा. शततारका, पूर्वा- करावें. त्याच्यायोगें अन्नपवन होतें. धन्रश्रृण-पु. धनुष्याची भादपदा, उत्तराभादपदा रेवती या पांच नक्षत्रांस धनिष्ठा पंचक दोरी; ज्या. [सं.] धनुर्धग-धारी-वि. १ धनुष्य धारण करणारा: धनुष्याने लडणारा: तिरंदाजी करणारा. 'तेथ बाणवरी धनी-पु. १ मालकः स्वामीः यजमान. २ जबाबदार माणूसः धनुर्धर । वर्षताती निरंतर । ' - ज्ञा १.१६६. २ (ल.) शास्त्र, कला कर्ता पुरुष, ज्यास शास्त्र, रूढी वगैरेमुळें अधिकार प्राप्त झाला आहे इ० कांत निपुगः पंडित; तज्ज्ञ. [सं.] धनुर्मध्य-पु. (धनुष्याचा असा लायक माणूस. ' उगवणीस धनी तुम्ही रहाल तर याला रुपये मध्य) धनुष्याच्या दोरीस ज्या ठिकाणी बाण लावितात ती जागा. देतों. ' 'तुम्ही बोलायाचे मात्र धनी हातानें कांहीं व्हावयाचें [सं.] धनुर्माग-पु. वकरेषा [सं.] धनुर्मास-पु. १ (ज्यो.) नाहीं. ' व्राह्मण यज्ञोपवीताचा धनी. ' - वि. समृद्ध. 'ऐसा धनुराशीत सूर्य येतो तो काल. यावेळी धन संकांत असते. २ शिष्य तया स्थानीं । बुडला असे प्रवाह पाणी । गुरूची वृत्ति झाली (ल.) या राशीस सूर्य असतां सकाळीं धनुरुप्त आहे तोंपर्यंत देव धनी । उदकें पूर्ण परियेसा । '-गुच १६.६०. [सं. धनिन्] महः नैवेशादि पूर्वक करावयाचें भोजनः शुंशुरमास. [सं.] धनु बांड, धन्याचें नांव गण्या चाकराचें नांव रहोजीवाबा पाटील=हलके धनुवाड-धनुधरी; धनुष्य धारण करणारा. 'दोघे धनुवांडे काम करतांना मोठ्या आकांक्षा धरण्यासंबंधीं म्हणतात. २ धनी संपूर्ण। तुज मारिती विधोन बाण। ' --भारा कि विक्रधा १.३५. 'धमे ना गोसानी=वेनारसी घर, जमीन, माल इ० ३ धन्याला धनुरा तो अव ययां विडेळु । अर्ज्जेन धनुवाडा कश्रळ । १ -गीता १.३१४.

अंतरायामवात व बहिरायामवात असे दोन प्रकार आहेत. [सं.] स्तुति. (कि॰ देणें; गाणें). ॰कः ण - गठा पराक्रम करणें. धनविद्या-स्री. लक्ष्य भेदण्याचे व तीर मारण्याचे शास्त्रः धनुष्य वापरण्याची विद्या. [सं.] धत्रंबद-पु. एक उपवेद: धनुर्विद्या; भारतीयांचे युद्धशास्त्र. या वदांत शस्त्रे, अस्त्रे, युद्ध करण्याचे प्रकार, वाहर्ने इ० अनेक गोष्टीचें विवेचन केलें आहे. 'आइकें कुटिलालकमस्तका । धनुर्वेदत्रयंबका।' - ज्ञा १०.२१५. [सं.] धनशाखा-स्री. एक वेलि. हिच्या तंतृपासून धनुष्याच्या दो-या करीत. धनुक्कोटि-पुन्ती. १ धनुष्याचे टोक. २ रामेश्वराजवळचे एक तीर्थस्थान. धनुस्तंभ-पु. शारीरिक विकार; एकाएकी झटका येऊन अंग धनुष्याप्रमाणे वांकणे; धनुवति.

धन्दय-न. १ धनुः, तिरकामटाः, बाण मा ण्याचे एक साधनः २ इंद्रधनुष्य. ३ चार हात लांबीचे (मोजण्याचे) परिमाण. 'फि।उनि गरगर तुरगा उडवि धनु:शत जसा खंगेश्वर उरगा।' -मोकृष्ण १०६. 'शत धनुष्य प्रमाण पुष्पावती ।' ४ परित्राचा एक खंड. (वाप्र.) • कंठीं घालणे-पराभव करणे. ' घालुनि धनुष्य कंठीं सहदेवा अभय दान दे हांसे '-मोकर्ण ६.५२. धनुष्यास गुण चढविण-कोरी लावण-धनुष्य सज्ज करणे; बाण सोडण्याची तयारी करणे, सोडणें, मारणें. 'मग उठिला वीर कर्ण। आपुर्लें संपूर्ण बळ वेंचून। धनुष्यास चढवित्रा गुण।नानाप्रकारें करू नियां। ' - ह २६.८०.

धनु--- न. (खा.) गव्हाचे कोंवळे रोपटें, रोह. 'घालुनी वेण्या, पाठीवर लांब. खोविलें त्यांत धन छान। ' -काव्यकेतकी १४८. [धन]

धने -पुअव. कोथिविरीचें वी. धणा-ना; मसाल्याचा एक पदार्थ. [सं. धन्याक, धान्याक; हिं. धनिया; वं. धने; गु. धाणा; तेलगु. धाणीपापु]

धनेधने---उद्गा. धन्यधन्य.

धनेरी लगाम-पु. घोड्याचा एक विशेष प्रकारचा लगाम. यास लहान कांट्रे असतात. लगाम पहा.

धनेश्वरी -- स्त्री. गायन शास्त्रांतील एक रागिणी. धनाश्री पहा.

धन्नी -- स्त्री. (गो.) धरणी; भूमि; पृथ्वी

भ्रान्य, भ्रान्य ता-स्त्री. भाग्यावस्था; मार्थकता; साध्य गांठलेली पहा. [ध्व. भ्रप] स्थिति; कळस होणें; मोक्ष. धन्यना करणें-घन्य मानणें, धन्य-बाद देणें. 'तर त्यानीं तुझी किती धन्यता केली असती.' -चंद्र ७६.

धान पावलेला: इ. श्रेष्ठः पवित्रः पावन. 'यज्ञासाठीं भूमी नांगरिता प्रहारः मारः चापट (पोटाचा, शरीराचा) धाराटा वळणें -धन्या।सांपडली कन्या सीतादेवी।'-मोसीता गीत-उद्गा गौरवाचा, होर्णे-पोट खपाटीम जागे [धप]

धनुर्वात -पु. ज्यांत शरीर धनुष्याकृति होर्ते तो वातविकार. याचे | शाबासकीचा उद्गार. शाबास! भले. [सं] ०**वाद** -पु. आभार; दुवा; •गार्गे-हेर्णे-स्तृति कर्गे: आभार मान्गे. •वाट्गें-स्वतःबद्दल स्वतःच्या कृत्याबद्दल अभिमान वाटणे.

> धन्वंतरी-- ९.१ समुद्रमंथन करितांना निघालेल्या चौदा रतनां-पैकीं एक: देवांचा वैद्य. **२ (**ल.) कुशल, चतुर, यशस्त्री, पटाईत वैय. 'तुझ्यासम नसंचि या भ्रमगदासि धन्वंतरी।' -गो.वा. कानिट हर. ३ औषघांचा बटवा: वैद्याची औपध-पेटी, पिशवी. [सं]

धन्वयी, धन्वा, धन्वी-धनुर्धर पहा.

ध्रप-स्त्री. (गो.) दोन पावलांमधील अंतर; टांग.

धपकर्ण-अक्रि. धपक्रन; धबदिशीं, एकदम आवाज होऊन पडणे. [ध्व. धप.]

धंप-कन-कर-दिनीं-दिशीं-क्रिवि. (पदार्थ, माणूस इ०) खालीं पडण्याच्या आवाजाचे अनुकरण होऊन. (क्रि॰ पडणें; मार्णे; वाज्जे.). धव-कन इ० पहा.

धपका-पु. १ हिसका; धका; चपाटा; रहा; ठोसा. २ काठी, तलवार इ०चा फटकारा; काठीचा मार. ३ धडकी, दुःख, निराशा यानीं हृदयास बसणारा धका; (कि॰ भरणें; बसणें). ४ मोठी जाड भाकरी; थालीपीठ. [सं. धप् गु. धपको.] मह ॰ धपका सोसवतो पण टिपका सोसवत नाहीं= ए उळ मार सहन करता येइल पण अब्रुला लागलेला धका सोसता येणार नाहीं.

धपकाविण-वर्णे - उकि. १ रहा लगावणें; तडाखा मारणें; २ तल्वार कुन्हाड इ०कांच्या प्रहारानें तोडणें. 'वाटेस चोरांनीं धपकावर्ले आणि पैका नेला. ' [धपका.] म्ह० विचारी तो विचारी धामानी तो लब्बरी.

भ्रापन्नाई—स्त्री. १ धप, भमा आवाज (पावसाचा, ठिवक-ण्याचा). (कि॰ लावणें; करणें, लागणें, होणें; चालणें). २ डफ घाई पहा. [ध्व. धप+घाई]

भ्रपरणी—स्त्री. (गो.) बडबड; थोपरणें, घोपरणें [धपारा] धारणे, धार्ण-अकि. मारणे; ठोकणे; बडविणे. धोपटणे

धपला-ली-पुन्नी. ढलपा: लांकुड, दगड, भितीचा गिलावा इ०चा गळून, तुद्दन अगर फुट्टन पडलेला तुकडा. धलपा पी पहा. भ्रापाटा--- पु. १ थालीपीठ. भ्रषका पहा. 'आमच्या घरीं धन्य-वि. १ मुखी; दैववान पुण्यवान; २ कृतकृत्यः समा- धपाटे के होते ' 'त्य ने अर्धा धपाटा खाहा. ' २ तळहाताचा

भ्रपार्टे--न. भाजगीची भाकरी; थालीपीठ. धपाटा अर्थ १ पड़ा.

धपाधप-धपा—किनि. एकामाग्न एक दिलेले तडाखे, रहे यांच्या होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे आवाज होऊन. 'वाऱ्याने या आंब्याचे आंबे धपाधप पडुं लागले. ' [ध्व धप द्वि]

धपेला-पु. १ जिकीरीचें किंवा कब्टाचें काम; दगदग. 'हा बैठ नागराच्या धंपल्याखार्ली घातला म्हणजे याची मस्ती जिरेल ' २ जार्डेभरॅड, भरमसाट काम; ढोरकाम.

धरप, धरपा-सीनपु रहा; तडाखा; तलवार, काठी यांचा प्रहार [ध्व. धप.]

ध्यदय—न. ढलपा. (कि॰ निघण, उडणे; जाणे; पडणे; फुटणे; फोडणें; काढणें).

धत्राधपी, धरपेबाजी-स्त्री. एकामागून एक असे एक सारखं मारलेले रहे; जोराची हातिपटी; मारामारी; बुक्राबुक्री; कुटाकुटी. [धप्]

ध्वक-का-पु. १ वारः प्रहारः, थापड. ध ध धबका रोकडा जाला ज्ञानबोध।' -दावि २१४. २ धब असा आवाज घपका पहा. ' बहुत वाद्यांचे धबक। ' -दावि ५०४. 'वाजेत तथें धबके कराचे। ' -सारुह ६.६८. [ध्व. धब्] ध्व-कण-कन-कर-दिनीं-दिनीं, धवकर्ण, धवकाविण-धपकन इ० पहा. बाईच्या हातून काय काम होणार ? '। का. दप्प, धःप=जाड] ध्यक्कण-उक्ति. धबके देणे; बदडणे. [धबक]

धा धाई -- स्री. धपघाई, डफघाई पहा.

धवडगा-शा-पु. दबडगा पहा. 'कस तरी ओवड धोवड काम कहन वळ माहन नेण्याची किया. 'त्यापेक्षां विचवडी धबडगा करून एक दोन भले खासे बते (भात शिजविलले हंड) उतह्न लोकाची कुरकूर मिटवीत कां नाहींत. ' –िन ९४७.

धबद्रल-वि. १ लहः, धिप्पाडः; स्थूलः; गबद्रल. २ घट-मूट; बळकट. गबदुल पहा. [का. दप्प, धप्प=जाड+दूल प्रत्यय]

झोताचे किंवा नारळादि फळाच्या झाडावरून खाली पडण्याच्या आवाजाचे अनुकरण. 'धवधव धवधव वाजे तंबुरा रे।'-दावि धूम [ध्व.] ४३१. २ धबधव अशा आवाजार्चे अनुकरण. ३ जोरानें; मोट्यानें. 'यशोदा चहुंकड धांवत। आळोआधीं कृष्ण पाहत। धबधबा वक्षःस्थळ वडवित। थोर आकात जाहला। '-ह ५.१२३. ४ धमधमा पहा. [ध्व.]

धवध ा-र्वा-पुली. १ धोधाः उचावस्न पडणारा पाण्याचा लोट, झोत 'गिरसप्पाचा धबधबा. ' [ध्व.]

धाःधा ीत — वि. १ गुबगुबीत पहा. २ (गो.) पातर (तों डीलावणें).

धवय--वि. (गो.) स्थूलतनु स्री; ढब्बी

धवंगस-व. (गो.) अति स्वतंत्र.

धवला-पु जाडेंभरडें व भक्षम कापड, वस्त्र. 'भक्ती धबला टाचघोळ जाला वैराग्य बाणही चोळी।'-दावि ४९८. धोंगडा पहा. -वि. जाडेंभरडें व मजबूत (कापड). म्ह ॰ गांड फांट पण धबला ना फाटे. [का. दप्प, धवः=जाडेंभरडें नला प्रत्यय]

धवादको-पु (गो) भीतिः दरडावणी [दबणे]

धवाधव-धवां-किति. एकामागून एक आदळ्न पहणा-या पदार्थोच्या आवाजाचे अनुकरण; धपाधप, धबधब पहा. [ध्व. धब्, द्वि.]

धवाधबी--स्ती. १ लहान मुलांचा एक चेंडूचा खेळ; रपा-रपी; चेंडू पार्टीत मारण्याचा खेळ. २ मारामारी; रहे दंगें, घेणें. 'तो जर धवाधवी कर्इ लागला तर मग करें। करशील ! ' –बाळ २. १५२. [ध्व.]

धवाकळ-- न विद्रुप दिसण्याइतका लह माणुस, जनावर; धुड; भारी प्रस्थ. [ध्व धब्+फळ]

धवावर्णे—अकि. धव् धव् आवाजाने खार्टी पडणे. ' হুঙক जळाचे चळाळ। धारा धबाबे खळाळ। '-दा ११.७ ४.

धवाबा-पु. पाणधबधबा. -किवि धवाधव पहा.

घबाला—वि. (कर.) लद्द; स्थूल; ढमाली (स्त्री.)' धबाली

धबुळा-वि. १ लह; जाड; मोर्डे (फळ). २ टेंगणा आणि आडव्या अंगाचा; गिड्डा: जाडजुड (माणुस+जनावर). [धवला] धबेला-पु. धपेला पहा.

धब्बल-स्त्री. रपाटा; धपाटा; ठोसा; धबका. [ध्व. धब्] **धःबल**—वि धष्टपुष्ट; लद्दः; दणकटः; धबद्ल पहा.

धब्बा—पु (व. ना.) डाग. 'धोतरावर धब्बा पडला.' [हि.]

धम-पु. मृदंग, संबळ यांचा खरजातला आवाज देणारा धबधब-धबा-किति. १ उंचावस्त पडणाऱ्या पाण्याच्या भागः संबळाच्या डाव्या हाताकडील भागाचे नाव. हे भाडे उजन्या बाजूच्या भागापेक्षां आकारानें दीडपट मोठें असतें. बंब:

धमक-सी १ हिंमत; धेर्य; स्वसामर्थ्याची जाणीव. 'एका दमानें ही घाटी चढून जाईन अशी धमक बाळगली होती पण मधींच थकलों. ' २ शक्ति; बळ (सामान्यत्वें) ' एवढें मोठें ओं से उचलायाची माझे अंगी धमक नाहीं '३ (पाठ, पोट. फरा इ० मर्ज्ये) उठणारी कळ: तिडीक; शिणक, उसण: शिळक: चमक. वरील प्रतिशब्द व धमक यांत असा फरक दाखविता रोईल श्री धमक म्हणज विशेषतः विचवाच्या नांगीची वेदना, भाज-लेल्या जागेची जळजळ, तापाची हळ हळू वाढगारी आग, अर्ध-शिशीसारखा ठणका या प्रकारचे दुःख होय (कि० निघणें: उठेंगे:

'बाहेरल्या सदीची धमक आंत येती.' ५ आगीची किंवा तापाची कानउघाडणी करणें. जळ. ६ झगझगाट; लखलख (सोर्ने, हिरें याची). [हिं. धमका] धमकदारी-सी. १ ताठा. 'मोइनरावांना, अटी मान्य नाहींत पहा. [ग्रु. धमण=छप्पर] शाखी-स्री. दुरख्याची गाडी; असे धमकदारीने उत्तर दिलें. ' -कोरिक ४२०. २ धमकः हिंमत: क़बत. 'जी धमकदारी बोलन दाखविली ती बोलन दाख विल्याबद्दल तुमची तुम्हाला लाज वाटेल. ' -कोरिक ६३. धिमक +दारी प्रत्यय]

धमक — किवि. एक अतिशयत्व द्योतक शब्द; पिवळा व गोरा [ध्व. धम; सं. धमधमाय; प्रा. धमधम] गडदपणा दश्विणारें अव्यय. 'पिवळा, गोरा धमक. ''गांधील

धमकर--न दांडपणा. 'ते महा धीट रागीट। तिचे मोडारे धमकर। बाधोनि आणावी बळकर। शस्त्रास्त्रेसी।'-कथा ५.१७.४१. -वि. १ मजबतः टिकाऊः दणगट (पदार्थ). २ लहु आणि सशक्तः काटक; घटमूट. इह० बायको धमकट दादला कसपट. [धमक+ट प्रत्यय] भ्रमकर्टा-वि. १ धीट व चावट; फाजील (स्त्री.) 'माते माझे चात्रुनि अधर। चुंबन देती वारं र। मज कष्टविती थोर। धमकटी मिळोनी। ' -ह ७.१५५. २ दांडगी; उन्मत्त, 'तरण्या धमकट्या तथे वागती। '-दावि ४१६.

धमकटन्त्र-कि. (गो.) कफ भक्त येणे. [धमकटा] धमकदा-कटणी-पुला. (गो.) कफदाटणी. [दम] धमकर्ण-अकि. (शीर) उडणें; खालवर होणें; स्फंदणें. [धमकः हि. धमकना]

धमक्रें — उकि. स्ट्टे लगावर्गे; मारणें; टोकर्गे, धबकर्णे. धुमको पहा. [धमका]

धमक्रों --सिक फुंकर घालून, भाता चालवून अग्नि प्रज्व-लित करणें. [सं. ध्या]

ध्यमक्रणे-अक्ति. वाजणे: धमधम असा आवाज करणें. 'पैलाड भुईतुनि सीतळ । धमकतां मानिलें आहे जळ। ' -दावि ३४९. ध्व. धमी

धमक्रें - अक्र. भिणें; धाकणें. 'तदाकारें थोरें निशिदिन मनामार्जि धमके। '-दावि २२३.

धमकरें-वि. (गो.) विशाल. [धमक]

धमका-पु. रहा, ठोसा; फरका; बुका; धपाटा. [ध्व. धम्] धमका-की -पुली. १ तापाने अंग मोइन येणें; कणकण (तापाची). २ पाउस थांबल्यानंतरचा उकाडा. ३ धमक पहा.

धमका-की-पुली. दहशत; दबकावणी; मुद्दाम ब.तलेली भीति, भय (मारण्याचे, नुकसान करण्याचे). • वेण-एखायाला [धमाटा]

येणें; भरणें; चालणें; बडणें). ४ फुलें, अत्तर यांचा दरवळ धाक दपटशा देऊन दहशत घालणें. [धम. हिं.] धमकावणी-किंवा दमट जमीनीचा दर्प. 'फुलांची धमक साऱ्या घरांत ली. दहरात घालण्याची किया; दटावणी; दबकावणी. धमका-भरली. पसरली. ' 'मिरच्यांची धमक नाका-घशांत गेली. ' विंग-उकि. १ धमकी, दहशत घालणे; दटावणें. २ रागे भरणें;

> धमणी—स्री. वर आच्छादन असलेली बैलगाडी. धमनी सारवट गाडी.

धमधकर-वि. दणगटः धड.

धमधम-धमा- किवि. पडघम, नगारा यांचा अथवा पोकळ भागावर चाललें असतां जो आवाज होतो तसा आवाज होऊन.

धमधमा- १ खंदकाचे बाजूनें तोफा लावण्यासाठीं रचलेला माशी म्हणते मार्जे अंग करें सोन्यासारखें पिवळें धमक आहे. ' मातीचा बांध; मोरचा; बुरूज. ' फीज पळोन धमधिमयांपावेंतों आली. '-भाब १०९. २ उंचवटा; टेंकाड; उंच ओटा; मनोरा; (एखाद्या भागाचें निरीक्षण करण्यासाठीं) टहळणीची, मौक्याची जागा; चढण. ३ पाण्याचे उंच टांकें; हौद; कारंजाचा हौद (पाणी सांठवृन नळांतृन सोडण्यासाठीं) कुंडे; टाकें. ' आगगाडीच्या पढ़च्या अंगास जो वाफेचा धमधमा असतो त्यावहृत दुरचे पदार्थ पाहिले असतां . . '-मराठी ६ वें पुस्तक (१८७५ पृ. ४८. ४ किल्लयावर चढण्या-उतरण्यासाटी भितीला जोडून केलेले उतरते बाधकाम, टेकाड, [फा. दम्दमा]

> धमधमणे—अफ्रि. १ डबडब वाजणें; (फुगलेलें पोट, नगारा इ॰कानीं) आवाज करणें. २ सळसळणें. 'घंगाळांत ऊन पाणी धमधमत होतें. ' -इंप ४३. [धमधम]

> धमधमीत-किवि. धमक; पिवळा; रंगाचा अतिशय दशैक शब्द. कथीं गोरा, पांढरा या शब्दांमागेंहि लावतात, 'धमधमीत पिवळा.

धमन-न. (चांभारी) काळा रंग वर चडविलेले कातडें.

धमनी की. १ शरीरांतील एक रक्तवाहिनी: शीर: नाडी. 'धमनी दिसती तुझ्या या माझ्या शोकवन्हिच्या धमनी।' -मोमंत्ररामायण युद्ध ३७३. २ शरीरांतील ज्ञानतंतुः मज्जारज्जु. (इ.) नव्हे. ३ फुंकगी. 'सरला सुतंशजा ती झाली धान्नेयिकाचि हो धमनी।' -मोवन ९.२९. [सं. ध्मा-धमन=नी]

धमनी—स्त्री. बैलगाडी; सारवट गाडी; एका. धमनी पहा. (गुजरार्थेत दमणी बैल फार जलद जातात यावरून दमणी, गाडी) -धमणी गाडीवाचक शब्द मराठींत आला असे एक मत आहे. —भाअ १८३२). [गु. धमण≕छप्पर]

धमाका- पु. एक फटाक्याची जात. -मुंब्या ११८. धमाटण- उक्ति. रपाटा, ठोसा, बुक्ती देणें; बदडणें: मारणें.

धमाटा-टो-पु. (कु.) १ गुराखी लोक आपल्या हातावर गोंवरी किंवा सशाधी लेंडी इच्या विस्तवानें डाग घेतात तो. २ मनगटावर भाजून काढून घेतलेला फोड. [सं. ध्मा]

धमाधमी—स्नी. १ मुलांचा चेंड्चा एक खेळ; धबाधबी. २ मारामारी; ओढाताणी; झोंबाझोंबी; झटापट. [ध्व]

धमामा-पु. १ मोठा नगारा; एक वार्य. 'दमामे धमामे कर्णे शंख भेरी। ' -रामदासी २.१८३. २ (ल.) बोभाटा; डंका; प्रसिद्धिः; जाहीर करणें; (कि॰ करणें; वाजविणें; होणें: वाजणें). [फा. दमामा]

धमामा-पु. १ कारंजाला, नळाला पाणी पुरविण्यासाठी केलेली उंच टांकी; धमधमा. २ मातीचा गारा, चिखल (बांधकामा-सार्टी केलेला). ३ (चूल, चित्रें वगैरे करण्यासार्टी) भिजवृन तयार केलेली माती. ४ गच्ची: कहा; उंच ओटा (पडका बुरुज, मनोरा इ॰चा). (कि॰ घालणें; रचेंणें; बांधर्गें; करणें). [धमधमा पहा] धमार-ल-पु. १ गायनांतील एक ताल; यांत चौदा मात्रा

व चार विभाग असतात. २ या तालांतील पद, चीज. [हिं.]

धमाल-वि. अवाढःयः, स्थूलः, गबदूलः, ढमाल पद्गा.

धमावा। ' -गीता २.२२२७. [सं. ध्मा]

धमासा— प. एक कांटेरी वनस्पति; ही औषधी आहे. या पासून एक प्रकारची साखर निघते. [सं. धन्वयवास, धन्वयास. ग्रं. धमासी]

धम्मक लाङ्ग-पुअव. धपके; रहे, बुक्यांनी मारणे. 'धम्मक-लाइ तेल काइ। ' -मुलांचें गाणें. [ध्व.]

धम्माल-पु. घोडयाची एक चाल. -अश्वप १.१९३.

धिमळ्—पु. अलंकार, फुलें इ० गुंफून घातलेली वेणी. ' जाजो कृष्णपक्षाची निशा। धम्मिल माथा। '-कथा४.७.४४. [सं.] धंय-न. (कु. गो.) दहीं. [सं. दिधः; म. दिहें] •कालो-पु. (दहिकाला) जत्रा.

धरया-पु. (कर.) (पत्त्यांतील, गंजिफांतील) दहा ठिप-क्यांचें पान; दश्शा. [दहा]

धर-पु. १ अडकवृन, निरोधून ठेवण्याची, टिकविण्याची शक्तिः (शब्दशः व लक्षणेर्ने). चिकद्दन राहण्याची, धारण कर-ण्याची, जडण्याची शक्ति. 'वायुमुर्जे हाताचा धर गेला. ''त्या आंब्याला घर नाहीं मोहोर येतांच पडतो. ' चुना जुना झाला म्हणजे त्याचा धर नाहींसा होतो. ' 'त्याचे बुद्धीला धर नाहीं एक श्लोक दहा वेळां सांगितला पाहिजे. ' २ तोलून धरण्याची, आधारण्याची, वर सहन करण्याची शक्ति (पायांची, पायांतील वरून रूढ.) म्ह े दे माय धरणी ठाय. करण पु. भूकंप; पृथ्वीच्या बस्तृंची); आधार. ' कडवावर बांधकाम केल्यावर चांगला घर | पोटांत द्रव्यक्षोभ हो ऊन पृष्ठभाग हालण्याची किया. [सं.] विल-न.

धमाटा-पु. रहा; तडाखाः धपाटा. ध्व. धम+आटा प्रत्यय] लागेपर्यत कडवाखालची जमीन उक्कन खाली इतरावें लागते. -मॅरेट १७. 'या विहिरीला धर चांगला आहे.' ३ खळ: तहकूब कर्ण्याची, दाबून धरण्याची शक्ति (प्राण्याचे व्यापार. मलमूत्रविसर्जन इ०); संयमनशक्ति. ४ कष्ट मानसिक त्रास सोसण्याची शक्ति, तग; टिकाव. ५ (बोलण्यात, वागण्यांत, विचारांत एकवाक्यता; सुसंगति; व्यवस्थितपणा: मेळ. 'त्याचे भाषणास धर नाहीं, आतां एक बोलेल मग एक बोलेल. ६ धीर. (कि॰ तुटर्णे). 'धर सर्वोचाहि जंधवां तुटला।' -मोगदा १.२. ७ जम; घडी; बस्तान. 'इकडे अद्यापि पका घर बसला असे त्यास वाटत नाहीं. '-सूर्यंत्र ८ ५वंत. ' जो धैरो धरसा, सहस्रकरसा तेर्जे तमा दूरसा। ' -र ४. ९ (समासांत) धारणकरणाराः; ठेवणाराः; पाळणाराः. उदा० जल-चक-गंगा-धर इ० [सं. धृ] **्ळाहणें**-टिकाव धरणें; तुलनेस येणें. 'मेणिका तारा उर्वशी। वोळी धर न लहाती कन्हणीं दीसीं। ' – शिशु ३११. •सुट्र**णं**-धेर्य नाहींसें होणें. 'शहाजणें केली परंतु लक्करचा धर सुटला. ' -भाब ८८.

धरण---न. १ बांधः, बंधाराः, नदी-ओढयाचा प्रवाह अडवून पाणी सांठविण्यासाठीं बांध घालतात तो; पाणी अडविण्यासाठीं धमावण- अकि. फुंकणे. 'ओकारे कमलासनु । तो कैसा बांधलेली भित. २ समुच्चयाने नऊ आणे; पाव होन. ३ गरोदर स्त्रीचा गर्भेपात होऊं नये म्हणून तिच्या गळयांत विशिष्ट औषधी मुळी बांधतात ती. (क्रि॰ बांधणें). ४ सुभारें चोवीस गुंजांइतकें वजन. ५ धारण करणे; बाळगणे ६ आश्रय; टेकण; धरणे अर्थ ३ पहा. **्फ्टरॅंप-(** अश्लील.) विटाळशी होण-**बस**णे. **्मूळ-न.** (कों.) झाडाचें मुख्य मुळ (जमीनींत अधिक असणीरे); मुळाचा मोटा भाग.

धरणकरी - पु. धरणे धरून वसणारा (कर्जवमुलीसाठी,) धरणेकरी-दार. धरण खांब-पु. १ घराच्या जमीनीपासून आढ्यापर्यतचा खांब; धारण. २ (छ) कुटुंबाचा आधारस्तंभ; पोषणकर्ताः कर्तामाणस

धरणगांची-वि. खानदेशांतील धरणगांवासबंधीं; धरण-गांवचा (दो ता इ० वस्र). [धरणगांव]

धरणां—स्त्री. शेली; घाटणी; वळण; सरणी; पद्धत; तऱ्हा (लेखन, भाषण, वर्तणूक इ०ची). [घरणें]

घरणी—स्त्री. १ पृथ्वीः, जमीनः सूमिः, धरित्री. 'झालें राम-राज्य काय उर्जे आम्हांसी । धरजी धरी पीक गाई वाळल्या महैसी।' —तुगा ३९७. र सबंघ भूगोल (जमीन आणि पाणी यांसह) पृथ्वी. [सं.] •वर पडणे-मृत्युशय्येवर पडणे; मरणाच्या दारी असर्णे. (मरतांना पलंग इ० व४न माणसाला भुईवर टेवतात त्या-

मुप्रतः जमीन. [सं.] ॰धर-पु. पर्वत. ' थरथरला धरणीधर मानीला खेद ' -मास्तीची आन्ती. [सं.]

धरणी—स्री. १ धरण्याची किया. २ धर्णे; धरण्यास टीं आलेली पोलिसांची तुकडी; अटक. धरणांची मलगी-ली. लप्रासाठीं पळवून आणलेली मुलगी. धरणीचे लग्न-न. ज्यांत नवरी पकडून आणलेली आहे असे लग्न. बळजबरीचे लग्न.

धरण - उक्त. १ पकडणें; मुटींत, हातांत टेवणें. 'तो हातीं काठी धरून उभा राहिला. ' २ निसंद्व नये म्हणून दावन टेवर्णे; जोराने पक्षडणे. ' पाने वाऱ्याने उडतील म्हणून पायाखाली धरली आहत. ' ३ सांठविणे: मनांत टेवेंग: लक्षांत टेवेंग. 'हा सर्वीचा हितो-पदेश मनांत धरतो. ' ४ पकडून टेवर्गे: अटकेंत टेवर्गे: कह्यांत. ताब्यात टेवों. इह ॰ धरीन तर इसेल सो डीन तर प्रेंजल. ५ मनांत आणगः, बनविंगः, कल्पिंग (शास्त्रज्ञान, विद्या, कला, खुबी, युक्ति इ०) 'तं मनांत जो अंक धरशील तो मी सांगतों. '६ एखादा कम, नियम, शिस्त, व्रत पाळगें; विशिष्ट गोष्ट, काम अंगिकारणें; कांहीं एक उद्योगादि नियमाने कहं लागणे. 'त्याने सांप्रत प्रातःस्नान धरलें आहे. ' 'त्यानें शिब्या यावयाचे धरलें आहे. ' ७ मानणें: समजण: पाहाणें. ८ विशिष्ट कामीं योजणें, लावणें, गुंतविणें. 'हा बैल रहाटाखालीं धरा म्हणजे चांगला होईल.' ९ मानणें; समजों: अमुक गोष्ट अशी आहे असा मनाचा यह करून घेंगे; अशा प्रहानें वागेंग (गोडी, आवड) लावून घेंग. १० आपल्या कबजात मालकींत, ताब्यांत घेणें. (जमीन, शेत). ११ विचारांत, लक्षांत, मनावर घेगें, महत्त्व दंणे. 'हा शिब्या देतो हें तुम्हीं अर्फ नका.' १२ अवलंबण: स्वीकारण: अनुसरण: घेण (पक्ष, बाजू, मूमिका, वृत्ति). १३ योजणें; करणें (घाई,त्वरा). 'त्वरा धरली, उशीर धरला.' १४ संपादणें: प्राप्त करून घेंगे: मिळविंगे (सामर्थ्य: बळ). १५ बाळगणें: घें। (धास्ती, भीति, अवमान). १६ पुरस्कारणें: प्रतिपादण (कार्य, मत. इ०). १७ पकडणे: उघडकीस आणणे, (चोरी, लबाडी, इ०) १८ समाविष्ट करणे; हिशोबांत धरणे. ਲਾगतें. '

धरण अकि. १ चिकद्दन राहण; बसून राहणे; वियुक्त न होणें. ' त्या भिंतीस गिलावा धरत नाही. ' २ बहार किंवा फळें येणें: निर्माण होणें: धारण केले जाणें. 'येदा आंबे पुष्कळ धरलें: ' भितीवर खपले धरले. ' ३ फळें टिकणें. ' समुद्रतीरचे माड बहुत धरतात. ' ४ गर्भार राहुणें; गाभण असणें (जनावर). ५ गात्र विकृत होणें: अंग लुलें पडणें: हालेना-चालेनासे होणे. 'माझे वायुनें हातपाय धरतात.' 'गांबोगांव गुरे धरलीं.' ६ स्मरणांत राहणें 'तुम्ही गोष्ट सांगितली परंतु मला धरली नाहीं ' ७ ठरली असणें; निश्चित केली जाणे. 'ब्राह्मणाला स्नान धरलें आहे.' 'ज्वरास लंघन, पित्तास अन्य उपचार धरला आहे. ' ८ वारणें; निवारली जाणें (पाऊम, थं री-कपड्याने, घोंगडीने), 'घोंगडीने पाऊस धरत नाहीं आणि पासोडीने थंडी धरत नाहीं. ९ थांबर्णे: स्थिर राहणे. 'त=हीं रणमरें मातलें। राऊंत धरतीचिना। '-शिश् ९७१. [सं. धृ]

धरण--न. १ अपराध्यास पऋडण्यासाठी सशस्त्र पाठविलली टोळी. धरपकड: अटक. २ ऋणको पैसे दत नसल्यास त्याच्या दाराशी धनकोने किंवा त्याच्या माणसाने तगाद्याला बसणें; दार अडविणें; उंवरा धरणें. (सामा.) तगादा. 'म्हणौनि जे विहित जया जेंगे। फिटे संसाराचें धरणें। '-जा १८, ९३१, ३ देव प्रसन्न करून घेण्यासाठी, आपले इच्छित कार्य सफळ व्हावे म्हणून देव-ळाच्या दाराशीं उपाशी वसून राहाणें (कि॰ बसणें). ४ पकड; पगडा. ' वेर्थ संशयाचे जिण । वेर्थ संशयाचे धरणे । ' -दा ५. १०.१९. ५ (गों.) सोनाराचे एक आयुध. ६ आवड 'मने घतले धरणें। भजनमागी।' -दा १४.७.८. ७ अटकावः आकर्षणः नजरवंदी. आपुरेनि प्रसन्नपणे । दृष्टीसि मांडीति घरणे । ' -ऋ १८. [सं. धृ] धरण घे गै-इहाने मागणी करणें; इच्छित वस्तु प्राप्त होईप्रयंत जागवरून न हालणे सत्याग्रह करणे. 'नुतन राजाचे प्रजाजन त्याच्या आयुष्यवृद्धीकरितां परमेश्वराजवळ धरणे घेतात. ' – उषा प्रथमालिका. १८. **॰ घर जै – घ**र न बस्त **ज** – पैसे मागण्यासाठीं ऋणकोच्या दारांत बसणें: एखादी गोष्ट साध्य कहन 'त्या पत्रासामध्ये हा धरला कीं...' १९ पाळेंगे; आचरणें:(अनुष्ठान, विण्यासाठीं, मागणी मान्य होण्यासाठीं दार अडविजें. 'अन्याय खवास. वत). 'धरिला असेल सत्यासह म्यां जरि धर्म । '-मो दुसरा। दारीं धरणे वैसलों । '-तुगा ५१६. ०ये गैं-१ यमाचे (मर-अश्व ३.७२. २० चालविंग; पुढाकार घेणें (गोंधळ, कथा, तमाशा णार्चे) बोलावेंग येणे. २ अटक करण्यासाठीं राजदत येणें. धार णो-इ०चा) २१ आवड असर्गे, घेर्गे; एखाद्यावर ममता करणे. 'आई करा-दग्र-पु. १ धरणे धरून बसणारा माणूस. २ हरी, लोचट मलास, गाय-वासरास, नवरा-नवरीस धरतो-धरीत नाहीं. '[सं धू] भिकारी. ' हा भिकारी कसला, धरणेकरी. ' ०पार्जे-न. १ एक धान्त बस्पेंग-हुः करणे: हेका न सोडणें; चिकटणें; घः धरणें. दिवस जेवणें व एक दिवस उपास करणें याप्रमाणें करण्याचे व्रत. (मत, मागगी, निश्चय, इ॰). धादन सो द्वन-क्रिवि. मधून 'तीर्थं वर्ते उपवास । धरणे पार्गे म.डिलें। ' –दा ३ ३.३३. २ । छ.) मधून: धरसोडपणें; अनिश्चिततेन: चंचलतेनें (वागणें, बोलणें). आयुष्याच्या गरजा न भागणें, दारिद्यामुळे नेहमीं अन्न न मिलणें. धारन सोइन वागणे-वेळ प्रसंग पाहून, संभाद्रन, धूतपणाने ३ कर्जफेडीसाटी एक दिवस उपास, दुस-या दिवशी जेवग असे एखाद्याशीं बागणें. 'कपटी पुरुषाबरोबर धरून सोड्डन बागांवे चालविंग. पूर्वी फीजेला पगार मिळत नसला म्हणजे ती सेना-पतीच्या दारात बसे तंब्हा सेनापतीला धरणे पारणें (उपास) पहे

धरती-न्नी-की. १ पृथ्वी; भूमि; जमीन. 'धरतीवरल्या पतित्रतांनाः' –तुफान ६२. 'धरलन् धरती बसले पारती।' - मसाप (भोंडला) २.२६. २ भूगोल. ३ विशिष्ट प्रदेश. [सं. धरित्री] धरती-छी. (कों.) जःस्त मादक दारू.

धरती-ती--स्त्री. विशिष्ट त-हाः पद्धतः रीतः प्रकारः प्रथा. जर्से:- 'पुण धरती.' 'सातारा धरती.' 'कोल्हापूर धरती.' [धरणे] धरदमार-पु. (कर्ना. लमाणी) दरोडा. [धर+दे+मार]

धरधरणे. धरधरावणे-अक्रि. १ आजारांतून उठणे; प्रकृति सुधारणः, उत्साह वाटणः, पूर्वस्थितीवर येणः. २ टिकाव धरण: टिकून राहण: सोसगे; सर्न करणे; निभावण: तगणे. [धर+ धरणें]

धरनेम-पु. (भाषण, वर्तन, इ०त) एकसूत्रीपणाः संब-द्भताः; निश्चितपणा. [धर+नेम]

धरपकड--स्री. १ संशयित, गुन्हेगार, चोर इ० माणसांना एकामागून ए ह पकडण्याची किया; अटक. 'गांवांत धरपकड-चालली. ' २ (ल.) (हिहोबांत चुक, फसवेगिरी) उमगून येण; धरली जाणे. [धरणे+पकडणे] ध पकडीचा-वि. लोकांना मोहांत पाडणारा; जाळ्यांत, संकटांत लोटणारा (व्यवहार, भाषण. हकीकत इ०)

धरकद्म-धरकडणे-धरफडार -धरफद्मशा-धडफड

धरबंद-ध, धरबंधन-पुन. १ नेम; नियम, बंधन;नियं-त्रण; कायदा; ठराविक मर्यादा, प्रमाण. 'करें लिहावें तो मला एक चरबंध कहन द्या सतरा वळा सतरा प्रकार सांगूं नका. ' २ एक-सुत्रीपणाः सुसंबद्धताः मेळ (भाषण, वर्तन यांत). ३ भुताखेतास मञ्जतत्रादींनीं नियंत्रित करणें. ४ वंधनाचा उपाय. ५ परिमितता; प्रमाणबद्धता. [म. धर्णे+बांधणे] धरवधावर आणणे-बस-विण-भुताखेताला धर्वंद घालणें; त्याचे नियंत्रण करणें. खुंटविणें.

कोणेकास केलेली). २ धरबंद अर्थ ३ पहा.

धरिबगार, धरवंठ--श्री. बिनमजुरीनें, बळजबरीनें माण-सास काम करावयास लाविण, काम करून घंणे. बिगार, वेठ पहा.

१ व्यर्थ खटाटोप, निष्फळ प्रयत्न; विनाकारण परिश्रम; कार्य न धरसे मस्त्युर्ती निकरें। '-मोमंत्रयुंदर ९१. ०धरें द्व-पु हिमालय होतां फ़ुकट त्रास, कष्ट, मेहनतः, सार्वजनिक, परोपकाराच्या कामांत पर्वत. धराधिपाल-पु. (पृथ्वीपित) राजा. धराधाश-पु. पडण र श्रम, बसणारा चट्टा. (ऋ॰ बसणे; मिळणे). 'तोडा जाऊनी पृथ्वीचा मालक, सार्वभौम राजा. 'धराधीश बोलती ज्यास खोडा र्इल बसेल एखादा धरमधका. ' -राला ८५. २ (नगरी) प्रजा। '-चितामणि ध्रुवाख्यान (नवनीत पृ ४११.) धरामर-तडाख : मारः त्रासः ' परिस्थिति परिस्थिति म्हणून तुम्ही जिला पु. भूदेव; ब्राह्मण. 'घरच ईश धरामर केले । ' -एमा ४.२४४. 'की म्हण ॥ ती राजापासन रं लपर्यंत साऱ्यांच्याच मागं सारखी लागली महाकतु केले थोर । विपुल हस्तें पूजिले धरामर । तरीच स गाते

आहे. तिच्या धरमधक्यांतून कोणी म्हणता कोणी सुटलें नाहीं. ' -फाटक नाट्यछटा १. ३ ओझी वाहणाऱ्या माणसाना थकल्यावर ओर्झी ठेवण्यासाठीं वाटेत बांधलेला ओटा. [सं. धर्मे+म. धका] ॰ पेटी-सी. दानधर्माचे पैसे टाकण्यासाठीं ठेवलेली पेटी: धर्मपेटी.

धन्मार-पुत्री. (गो.) हाणमार: मारामारी: ठोकाठोकी. [धरणें-मारण]

धरमेळ-पु. (भाषण, वर्तन यांची) एकसूत्रता; संब-दता; ताळतंत्र. [म. धरणें +मेळ]

धरवणी--न. (गो.) धरमैर, धरमर. पावसाचे धरहेलें पाणी (कौलावहन गळणारें); सांठविलेल पाणी. 'धरवणी वेचे सरे। तैसें भोगें प्राचीन पुरे। '-ज्ञा १८.९६५. [म. घरणें-पाणी]

धरवर-वि. (ना.) अनामत.

धरसवर-सी. १ गृहव्यवस्था; संसार; टापटीप. 'घराच्या धरसवगेहून घरधनीण ओळखावी. ' २ पाहुणचार; आतिथ्य. ' अतिथि आला त्याची धरसवर करावी हा गृहस्थपगा होय. ' ' अमक्याचे येथें जेवणाची धर-३ व्यवस्थाः रीतः पद्धत सवर चांगली आहे. ' ४ निगा: सांभाळ: काळजीने वापर (मुलें. गुरेंढोंरे इ॰ची). [म. धरणे+सावरणे]

धरसांड-सी. १ हातांत घेऊन टाकणें; सुरू करून अपूर-तेपर्गी बंद ठेवों. २ अस्थिरपणाः, डळमळीतपणाः, द्विधावृत्तिः चंचलता. धरसोड पहा. [म धरणें+सांडणें]

धरसोड-की. १ कांहीं धरणे, कांहीं सोडणें असा प्रकार. चंचलता; द्विधा वृत्ति; अस्थिर बुद्धि. 'नवी तन्हा प्रघातांत आण-तांना धरसोड फार होतं. '-विवि ८.७.१२५. २ विचारपूर्वक. निश्चित योजना (निषेधार्थी प्रयोग). 'तु बोखतोस परंतु तुझ्या मागील आचरणावहन तुझ्या वोलण्यांत धरसोड दिसत नाहीं. [धरणें+सोडणें]

धरा-की. धरित्री; धरणी पहा. 'धराबांचनि अनारिसी धरवांध-स्त्री. १ धरपकडः अटक (सरकारी शिपायांनीं मितिचि नेर्णे । ' -ज्ञा ११.६८६. 'वराहरूप धरिलें गाढें । धरा प्रतापें धरिली दांढे।' -तुगा २५२७. [सं.] •कुमारी-स्ती. सीता. वतल-ळ-न. १ पृथ्वी; भू छ. २ वरचा भागः बाह्यांग. ॰तळीं-किवि. पृथ्वीवर; पृथ्वीच्या पाटीवर 'तुका म्हणे जळो धिग त्याचे जिण। भार वाही शीण धरातवी। धरम-पु. धर्म पहा. [सं. धर्म; हिं. गु. धरम] ०धका-पु. -तुगा २९७०. ०धर-पुली. पर्वत. 'वर्षति धराधरावर धारा- घेऊनि सर्वेश्वर । नंदयशोदा जेवित । ' −ह ५.८७. [धरा+अमर] धर्माची एकवाक्यता आहे. ' ३ शास्त्रांनी घालून दिलेले आचार, एक; मृत्युलोक. [सं.] ० सुर-पु. भूदेव: ब्राह्मण. 'धरासुरतपः फळें परोपकारबुद्धीनें जें कोणास कां.ी देणें, किंवा ज कांहीं दिलें त्वरित धांवर्ली जी वना।' –केका ८०. [सं. धरा+सुर]

धगधर-धरी-स्त्री. पकडापकड: धरपकड: अनेकांना एक-दम धरण्याचा व्यापार (पोलिसांचा). [धर्णे द्वि]

धरित्री —ली. पृथ्वी; धरा पहा. [सं.]

-खानगीखातें नोकर लोकांच्या पोषाखासंबंधीं नियम ४१.

धरी—वि. (गो.) (आटगापाटगांचा खेळ) धरणारा; अड-विणारा: शह देणारा. [धरणें]

धरू-पु. १ (चांभारी) इत्यारांची मूठ. २ निम्नह. 'मनाचा हन मारु। कां पवनाचा धरु।' - ज्ञा ६.२८९. [धरेंगे]

धरून-किवि. १ (वाच्यार्थ) पकडून: स्वाधीन ठेवून. २ समावेश कब्बन. ३ (अशिष्ठ) (स्थल कालवाचक) पासून जर्स:-कालचे धन्न-कालपासून. मुळा धन्तन-मुळापर न सकट. चैत्राध वन-चैत्र महिन्या । न. काव्यांत धक्ति असेंहि रूप येतें. 'कवडा धरूनि कोटीधन। जेणें केल मदर्पण।' -एभा ११.१२१२. [धरणें] •सोडुन-क्रिवि, संदिग्धपणें; दुटप्पी. 'यदा लग्न करतों कीं न करतों हा एकहि निश्रय सांगु नका. धरून योड्न बोल्त जा म्हणजे प्रसंगानुरूप करतां येईल. '

धरेन-कि. (गो.) अति घाम येण.

धरोपरी-की. (महानु.) धरण्याची परी. प्रकार. 'त्यागाची धरोपरी घरींच असतां।'-भाए २२९. [धरणें+परी]

धरौता-वि. खालचा. [सं. धरा]

धकेल - न. (गो.) दाटलेला धुंकीचा पुंज. दरकाल.

धर्तरी—स्त्री (प्र.) धरित्री पहा.

एक भूतातें धर्ता । '-ज्ञा ९.८३. २ पकडणारा; धरणारा. [सं धृ]

भर्ती--सी. त-हाः प्रकार. धरती पहा. 'तिची मूळची रचना सुद्रन ती अगदी परकी जी इंप्रजी भाषा तिच्या धर्तीवर पडणें. ' -नि १०८. [सं. धृ]

धर्धर-ली. (कर.) गडबड, चुळबूळ; 'तुझी धर्धर बंद कर' [ध्व; किंवा धरणें द्वि.]

धीचें कर्तव्यः ईश्वरोपासनाः, परमेश्वरप्राप्तीचीं साधनेंः, परमेश्वरप्रा-प्तीचा मार्ग, पंथ. 'करितो धारण यास्तव धर्म म्हणावें प्रजांसि जो सद्गुणांचें चांगलें फल मिळणें; सदाचारामुळें चांगले दिवस येणें. र्धारतो । ' -मोकर्ण ४१.८१. २ मनुष्यप्राण्यास सदाचरणास १ सदोदित दानधर्म करणे. धर्मकृत्ये आचरणे. धर्माचर लोटणे-लावणारं व परमेश्वरचितनाचा मार्ग दाखवून देणारे सिश्चन, यहुदी, टाक्तण-सोडण-एखाद्याच्या न्यायबुद्धीवर सोंपविणे. धर्मा-

•स्ह-पु. वृक्ष. •लोक्स-पु. (काव्य) पृथ्वी; तिन्ही लोकांपैकी नियम; पवित्र विधी, कर्तव्ये. पंचपुरुषार्थांपैकी एक. भ दान; जाते ते: दानधर्माची कृत्ये: परोपकारबुद्धि. 'अंधळग्रापांगळग्रांस धर्म करावा. ' ' महाराष्ट्रीयांपेक्षां गजराध्यांत धर्म अधिक. ' ५ सद्गुण; शास्त्रोक्त वागल्याने अंगी येणारा नैतिक, धार्मिक गुण. 'कर्तव्यकमे. नीति, नीतिधर्म किंवा सदाचरण यांसच धर्म असें धरिया-पु. पोलादी टोंक बसविलेला बांबूचा भाला. म्हणतात. '-गीर ६५. ६ स्वाभाविक गुण; गुणधर्म; नैसर्गिक प्रवृत्ति. 'गाईनें दघ देंगें हा गाईचा धर्म आहे. ' 'पृथ्वीस वास येण पृथ्वीचा धर्भ. ' ७ कर्तव्यकर्म; स्दी; परंपरेने, शाझानें घालून दिलेला नियम. उदा० दान करणे हा गृहस्थ धर्म, न्यायदान हा राजाचा धर्म, सदाचार हा ब्राह्मणधर्म, धैर्य हा क्षत्रिय धर्म. याच अर्थाने पुढील समास येतात. पुत्रधर्म-बंधुधर्म-मित्रधर्म-शेजार-धर्म इ० ८ कायदा. ९ यम. 'धर्म म्हणे साध्व बह श्रमलीस स्वाश्रमासि जा मागै। ' -मोविराट १३.६५. १० पांडवांतील पहिला. 'कीं धर्में श्वान सरता। केला सर्वथा स्वर्गलोकी। '-एमा १.१०९. ११ धर्माचरणार्चे पुण्य. ' ये धर्मचि, पुत्र स्त्री कोष रथ तरग करी न सांगातें।' -मोभीष्म ११.२६. १२ (शाप.) गुण-धर्म: स्वाभाविक लक्षण. 'दोन किंवा अधिक पदार्थीचे एकमेकां-वर कार्य घडुन त्यांपासून जेव्हां असा नवा पदार्थ उपन्न होतो कीं त्याचे धर्म मूळ पदार्थीच्या धर्मीपासून अगदीं भिन्न असतात, तेव्हां त्या कार्यास रसायनकार्य असे म्हणतात.'-रसापू १. (वाप्र.) धर्म करतां कम उभै राहणें-पाठीस लागणें-दसऱ्यावर उपकार करावयला जावें तो आपल्यावरच कांहींतरी संकट ओढवणें. धर्मखूंटीस बांधण-(जनावराला) उपाशीं जखड़न टाकणें: ठाणावर बांधून टेवणें. [धर्मखुंटी] धर्म जागी-उद्गा. (विशिष्ट गोष्टीचा संबंध पुन्हां न घडावा अशाविषयीं) पुण्य उमें राहो. धर्म धर्ता—वि. १ धारकः, धारणकरणाराः, बाळगणाराः. 'आतां मी पंग्न-(किल्युगांत धर्म एक पायावर उभा आहे. त्याचे तीन पाय मागील तीन युगांत गेले. यावरून ल.) धर्म अतिशय दुबळा, अनाथ आहे या अथी. धर्माआड कुत्रे होण-दानधर्माच्या आड येणाऱ्याला म्हणतात. धर्माचा-१ धर्मासंबंधीं (पैसा, अन्न इ०). २ मानलेला; उसना; खरा औरस नव्हे असा (पुत्र, पिता, बहीण इ॰). ३ फ़ुकट; मोफत. 'धर्माची राहण्याला जागा दिली आहे.' -पारिभौ २७. धर्माची वाट विघरणं-मोडणं-एखावा धर्म-पु. १ धार्मिक विधियुक्त किया, कर्म; परमेश्ररासंब- दानधर्माचा ओघ थांबणें, थांबविणें. धर्माचे पारीं बसणें- १ दुस-याचे पैसे खर्चीत रिकामटेकडें बसणें; धर्मावर काळ कंठणें. २ हिंदु, इस्लामी बगैरे पंथ. 'मुख्यमुख्य नीतितत्त्वांबद्दल सर्व वर सोमवार सोडुणै-स्वतः झीज न सोसतां परभारें होईल तें

पाइणें. -संम्ह. धर्मास-किवि. (कंटाळल्यावरचा उद्गार) कृपा-कहन: मेहरवानीनें, माझे आई! याअथी. ' माझे रुपये तुं देऊं नही पण तुं एथून धर्मास जा ! ' ' भी काम करतों, तुं धर्मास नीज. ' धर्मास भिक्रन चालगे-बागगे-चर्तगे-करगे-धर्माप्रमाण वागणे. धर्मास येण-उचित दिसणे: पसंतीस येण: मान्य होणे. ' मी तला सांगाय में ते सांगितलें आतां तुझे धर्मास येईल ते कर. ' इह o १ धर्मावर सोमवार=(दानधर्म करणे). कांहीं तरी सबबीबर, लांबणीवर टाक्रणे. -मोल. २ धर्माचे गायी आणि दांत कांगे नाहीं. ३ आज मरा आणि उद्यां धर्म करा. ४ धर्मादारी आणि मारामारी. ५ धर्मस्य तत्वं निहितं गुहायाम् =धर्माचे रहस्य गुहेमध्ये ठेवलेले असते (गृढ. किंवा अज्ञेय असते), धर्माचे खरे तत्त्व गहन, अगम्य आहे. ६ धर्मस्य त्वरिता गति:=धर्मास विलंब लावूं नये या अथी. सामाशब्द- अाई-माता-स्री. (स्रि.) कांहीं चर्चेसमध्यें लहान मुलांचा बाप्तिस्मा होतो तेव्हां त्यांस ख्रिस्तीधर्मास अनुसम्भन बळण व शिक्षण देण्यांत यार्वे म्हणून त्यांच्या मातेहून भिन्न अशी जी स्त्री आपणावर जवाबदारी घंते ती. (ई.) गॉडमदर. 'प्रत्येक मुलीला एक धर्मबाप व दोन धर्म आया पाहिजेत. '-साप्रा ९०. •कर्ता-प. १ धर्म करणारा: परोपकारी माणूस. २ न्यायाधीश: जज्ज. ३ (दक्षिण हिंदुस्थान) देवळाचा व्यवस्थापक, कारभारी. •कम-न. १ वर्तन; आचार, एखाद्याचीं कृत्यें. कर्मधर्म पहा. 'ज्याचें त्यास धर्मकर्म कामास येईल.' २ शास्त्रविहित कर्मे, आचरणः धार्मिक कृत्यें. [सं. धर्म+कर्म] • कर्मसंयोग-पु. प्रारब्धयोग; कर्म-धर्मसंयोग पहा. •कार्य-कृत्य-न. धार्मिक कृत्यः परोपकाराचे कार्य: (विहीर, धर्मशाळा इ० बांध्रों, रस्त्यावर झाडें लाव्रों: देवळें बांधगें: अन्नसर्त्रे स्थापणें इ०). २ धार्मिक विधि, त्रतः धर्मसंस्कार. [सं.] •क्कांतन-धर्माचें व्याख्यान-प्रवचन-पुराण. 'किंबहना तुमचें केलें। धर्मकीर्तन हें सिद्धि गेलें।' - ज्ञा १८. १७९२. [सं.] •कुढाव-पु. (महानु.) धर्मरक्षक. 'की धर्म-कुढावेनि शार्ङ्गपाणी। मह।पातकांवरी सांघीतली सांघनी। ' -शिशु ३५. [धर्म-|कुढावा=रक्षण] •खात-न. १ धर्म साठीं जो खर्च करितात त्याचा हिशेब ठेवणारे खातें: धार्मिक खातें. २ धर्मार्थ संस्था: लोकोपयोगी, परोपकारी संस्था. [सं. धर्म+खाते] • खळ-वेड-न. धर्मासंबंधीं फाजील आसिक्तः; अडाणी धर्म-भोळेपणाः धर्माबहलची अंधश्रद्धाः [म. धर्मे+खूळ] •गाय-स्री. १ धर्मार्थ सोडलेली गाय. धर्मधेनु पहा. २ चांगली, गरीब गाय. 'काढोळाचें संगती पाहे। क्षणभरी गेलिया धर्मगाये।' -एमा २६.४२. • **प्रंथप्रनारक**-पु. (कि.) क्रिस्ती धर्म शास्त्र व तत्संबंधीं इतर पुस्तेंक विकणारा, फेरीवाला; (ई.) कल्पो-

किवि. धर्माच्या, न्यायाच्या दृष्टीनें; न्यायतः; सत्यतः, खरे पाहतां. ॰दान-न. दानधर्मः धर्मादाय. ' एक करिती धर्मदान । तृणास-मान टेखती धन।' [सं.] ॰दारी कर्ज्य-न, परोपकाराच्या कृत्यास आड येणारा (नोकर, अधिकारी); कोठावळा. ० विचा-विवी-पुली. धर्मार्थ लावलेला दिवा. ' जे मुम्श मार्गीची बोळावी। जे मोहरात्रीची धर्मदिवी। ' -जा १६.६५. ०द्वार-न. कौल मागणें; ईश्वराला शरण येणें. [सं.] ० धेनु-स्वी. १ धर्मार्थ सोड-लेली गाय. ' ऐसेनि गा आटोपे। थोरिये आणतीं पापें। धर्मधेन खुरपें। सुटलें जैसें। '-ज्ञा १६.३२९, २ हरळी: दुवी. -मनको [सं.] • धवज-प. १ धर्माची पताका; धर्मचिन्ह; धर्माचा डौल, प्रतिष्ठाः (कि॰ लावणें: उभारणें: उभविणें: उद्धणें). २ (ल) धर्माचा फाजील पुरस्कर्ता. [सं. धर्म+ध्वज] ०४३ जी-वि. धर्म-निष्टेचा आव आणणारा ढोंगी-भोंद्र माणूस. • नाव-स्त्री. येणाऱ्या-जाणारानी तहन जावें म्हणून नावाड्यास वहन देऊन नदीवर जी धर्मार्थ नाव ठेवलेली असते ती: धर्मतर, मोफत नाव [धर्म+ नांव] • निरुपत्ति-स्त्री. वर्तव्य करणें: धर्माची संपादणुक. ।सं] ०नौका-पु. धर्मनाव पहा.०न्याय-पु वास्तविक न्याय; निःप-क्षपात, धर्माप्रमाणे दिलेला निकाल, 'तुम्ही उभयताचे वृत्त श्रवण कहन धर्म न्याय असेल तो सांगा. ' [धर्म+न्याय] •पन्नी-स्त्री. १ विवाहित स्त्री. - जा१८.९४२. २ सशास्त्र (अग्निहोत्रादि) कर्माकरितां योग्य अशी प्रथम विवाहाची (दोन तीन पत्न्या असल्यास) ब्राह्मण स्त्री. [सं.] ०पंथ-प १ धर्माचा, परो-पकाराचा, सदाचरणाचा मार्ग. ' सदां चालिजे धर्मपंथ सर्व कुमति टाकोनि।' 'धर्मपंथ जेंगे मोडिले। त्यास अवश्य दंडावे।' २ धार्मिक संघ, समाज. ' किस्तीधर्मपथ. ' सं) ० परायण-वि.किवि. १ परोपकारार्थ; धार्मिककृत्य म्हणून; धर्मास ठीं. २ धर्मार्थ: मोफत: (देण, काम करणें). ३ पक्षपात न करतां: धर्मावर लक्ष ठेवून (करण; सांगण; बोलणे इ०). 'धर्मपरायण बोलणारे पंच असल्यास धर्मन्याय होईल. ' ॰परिवर्तन-न. (खि.) धर्ममतें बदलणें; धर्मीतर. (ई.) कॉन्व्हरीन. ' नारायण वामन • टिळक यांचे १८९५ सालीं धर्मपरिवर्तन झालें. ' [सं. धर्म+परिवर्तन] ॰पश्ची-पु. धर्मोपदेशक: पादी: पुरोहित. 'तो जातीचा धर्मपक्षी होता. '-इंग्लंडची बखर भाग १.२७२. [धर्म+ पक्षी=पुरस्कर्ता । ॰ पिंड-पु. १ पुत्र नसणाऱ्यांना द्यावयाचा पिंड. २ दुर्गतीला गेलेल्या पितरांना द्यावयाचा पिंड. [धर्म+पिंड] • पिना-पु. धर्मबाप पहा. • पन्न-पु. १ मानलेला मुलगा. २ उत्तरिक्रयेच्या वेळी पुत्र नसलेल्यांचा श्राद्धविधि करणारा तज्जा-तीय माणुसः धार्मिक कृत्यांत पुत्राप्रमाणे आचरणारा माणुस चैर. 'सदानंदराव काळोखे यांनी एक तप धर्मग्रंथप्रचारकाचें काम 'धर्मपुत्र होऊनि नृपनायक।' –दावि ४९१. ३ दत्तक मुलगा, मोठ्या प्रामाणिकपणें केलें. ' [सं. धर्म-प्रथ+प्रचारक] धर्मतः- इस्टेटीला वारस ठरविलेला. वर्दा-की. १ तपस्वी, विद्वान

वगेरे ब्रह्मण ज्या क्षेत्रांत राहतात ते क्षेत्र: धार्मिक स्थल. २ भाऊवीज: यमद्रितीया. सि ध रेराज + म. बीज । ० र उय - न. ज्या धर्मादाय पेटी: धर्मार्थ पैमे टाकण्यासाटी ठेवलेली पेटी. (देऊळ: समाधि: धर्मार्थ संस्था वर्गेर ठिकाणी) [सं धर्म+पेटी] ॰ पाई-॰पोबई-स्नी. १ प्रवाशांसाठीं, गरिबांसाठीं अन्न पाणी वगैरे फुकट मिळण्याची केलेली व्यवस्था: धमांथे अन्नोदक दान. २ अशी व्यवस्था जेथे केलेली असते ते ठिकाण: अन्नहन्न: धर्मशाळा. oप्रतिष्रा-स्त्री. १ धर्माचा गौरवः सन्मानः डौल. २ धर्माची स्थापना. 'धर्मप्रतिष्ठा तो सिध्दु । अभयहस्तु । '-ज्ञा १.१३. [सं.] •प्रधान-वि. १ धर्मेरूप पुरुषार्थाविषयी तत्परः धार्मिक वृत्तीचा. २ धर्म ज्यांत प्रमुख आहे असा (विषय, हेतु इ०). ० बंधू-पु. मानलेला भाऊ: भावाच्या जागी असणारा माणुस: स्वत:च्या धर्माचा अन्यायी: स्वधमीय. [सं.] • खाप-प्. (खि) कांही चर्चेसमध्य लहान मुलांचा बाप्तिस्मा होतो तेव्हां त्यांस ख्रिस्तीधर्मास अन्-सरून बळण व शिक्षण देण्यांत यार्वे म्हणून जबाबदारी घेणारा पित्याहून निराळा पुरुष. (ई.) गॉडफादर. 'ज्या प्रत्येक मुलाचा बाप्तिस्मा करावयाचा आहे त्याला दोन धर्मबाप व एक धर्मआई पाहिजे ' -साप्रा ९०. [धर्म+बाप] ० बुध्दि-स्त्री. धर्म करण्याची मनाची प्रवृत्तिः धर्माचरणाविषयीं आस्था. 'या चौराला तुम्ही गरीब मानून घरीं जेवायला घालितां ही धर्मबुद्धि कामाची नव्हे. ' [धर्म+बुद्धि] ०भोन्छा-वि. १ धर्मावर अंधश्रद्धा असणारा, परम धार्मिक. २ (अनादरार्थी) धर्मवेडा, कट्टर सनःतनी. (इं.) सपरस्टिशस. ' बॅरिस्टर, या धर्मभोळ्या खुळचट लोकांत तुम्ही आपल्या वाईफला एक मिनिटहि ठेवंग म्हणजे तिच्या सगळ्या लाइफर्च मातेरं करण्यासारखं आहे. ' - सु ८. श्वाता-पु. धर्म-बंध पहा. • मर्यादा-स्त्री. धर्माने घालून दिलेली मर्यादा, बंधन, शिस्तः धार्मिक नियंत्रण. [सं.] अमार्ग-प. धर्माचा. सदा-चरणाचा, परोपकाराचा मार्ग, [मं.] •मार्तेड-पु. १ धर्माचा श्रेष्ठ अन्यायीः पुरस्कर्ताः धर्मभास्करः एक पदवी. २ (उप.) धार्मिकपणाचे अवडंबर, होंग माजविणारा 'भीतोस तूं कशाला. मोडाया है स्पारकी बंड। आहोंत सिद्ध आम्हीं पुण्यप्रीतील धर्ममार्तेड । ' -मागरे. •युध्द-न युद्धशास्त्राच्या नियमाप्रमाणे चाललेली लढाई, सारखें संख्याबल, सारख्या शस्त्राअस्त्रांनी सजज अशा दोन पक्षामधील न्यायीपणाचे युद्धः, न्याय्ययुद्धः, निष्कपट यद 'तों अशरीरिगी वदली उत्तर। धर्ययुद नव्हे हैं। ' -पांप्र ४५ ३९. [सं] ० राज-पु. १ यमधर्म. २ जेष्ठ पांडव, युधिष्ठिर युधिष्टिर हा फार सच्छील असल्यामुॐ त्याला धर्माचा अवतार सम जत. ३ (ल) धर्मनिष्ठ, सात्त्विक मन्द्य ४ धर्माप्रमाणे भोळा-भावडा माणूस [सं.] • राजाची खीज-की. कार्तिकशुद द्वितीया; दगडावर प्रथम उभी राहते तो दगड. या ठिकाणी उभी असतां

ज्याच्या वरीं पाहण्याचा नेहमीं आदर सत्कार केला जातो तें घर: राज्यांत सत्य, न्याय आणि नि:प:प्रपात आहे अमें राज्य, सुराज्य, पाहण्यांची वर्दळ, रहदारी असणारें घर. [सं.] •पेटी-स्नी. सुखी राज्य [धर्म+राज्य] •लग्न-न. धर्मविवाह पहा. •लड-वि. (अश्लील) नास्तिकः धर्मकृत्ये न करणाराः धर्माला झुगारून देणारा, याच्या उलट धर्ममार्ते इ 'सदर प्रयांत महाराष्ट्र धर्मलंड अतएव त्याज्य अर्ते एका गंधा ने म्हट रे आहे. ' - टि ४. [सं. धर्म+ंड=िंग । ० स्रोप-पु. धर्माची ग्लानी; अवर्माचा प्रसार. [सं.] •वर्णा-प. (कुंभारी) तिलांजळीच्या वेळचा कुंभारी मंत्र. -बदलापूर ७२. [धर्म+पाणी] •**वार**-स्त्री. १ शरण आलेल्या शत्रवर दया दाखरून त्यास कहन दिलेली वाट. 'तुज युद्धीं कैंचें बळ। धर्मबाट रिधली पळ। '-एरुस्व ११.३७. २ खुला, मोकळा, बिन' धोक, अनिर्वेध रस्ता, मार्ग. [सं. धर्म+वाट] वान-वि. धार्मिक; परोपकारी; सदाचरणी; सात्त्विक. [सं.] •वासना-स्त्री. दानधर्म, धार्मिक कृत्ये करण्याची इच्छा; धर्मदुद्धि. [सं. धर्म+म व मना] ॰ निधान-न. धर्माचा खजीना, ठेवा, सांठा. 'रचिलीं धर्मनिधानें। श्रीनिवृत्तिवंवं।'-ज्ञा ११.९.[सं.] **विधि-पु**. धार्मिककृत्य, संस्कार [सं.] विपाक-पु. धार्मिक कृत्यांचा परिणाम, फल. सत्कृत्यांचे फल. विपाक पहा. [सं.] विवाह-पु. गरिबाचें स्वत:च्या पैशाने कहन दिलेले लग्न; धर्मादाय लग्न. [सं.] •वीर-पु. १ स्वधमिथ प्रागार्थण करणाराः धर्मासाटी लढणाराः 'स्वधर्मेः रक्षणाकरितां मृत्यच्या दाढेंत उडी टाकणाऱ्या धर्मवीराची ती समाधि होती. ' -स्वप १०. २ धर्माचें संरक्षण, संबंधन करणारा; धर्माचा वाली: ही एक पदवीहि आहे. 'धर्मवीर चंद्रोजीराव आंग्रे. ' ३ (क्रि) रक्तसाक्षी. (इं.) मार्टिर. [सं.] •शाला-ळा, धर्म-साळ-सी. वाटसह लोकांना उत्तरण्याकरितां बांधलेलें घर: धर्मार्थ जागाः पांथस्थांच्या विश्रांतीची जागा. ' मह मंडप चौबारी। देखे धर्मसाळां। '-ऋ २०. [धर्म+शाला] •शाळेचे उखळ-न. (धर्म-शार्केतील उख्र जाचा को गीहि उपयोग करतात ल.) वश्याः पण्यां-गना. उहु । धर्मशाळेचे उखर्ळी यत्याजात्याने कांडावें. • शास्त्र-न. १ वर्णाश्रम धर्माचे प्रतिपादक जै मन्वादिप्रणीत शास्त्र ते. आचार व्यवहारादिकासंबंधीं नियम सांगणारें शास्त्र, प्रंथ. २ समाजाच्या शिस्तीसाठीं, धार्मिक आचरणाकरितां, सामाजिक संबंधाकरितां (लग्न वगैरे संस्थांबद्दल) विद्वानानी घालून दिलेले नियम किंवा लिहिले ग्रंथ. धर्माविषयीचे विवेचन केलेला ग्रंथ. ३ ख्रिम्तीधर्माचे शास्त्र. (इं.) थिऑलॉजी. याचे सृष्टिसिद्ध (नॅचरल), ईश्वरप्रणीत (रिव्हील्ड), सिद्धांतरूप (डागमॅटिक), पौरुषेय (स्पेक्युरेटिव्ह), व सूत्रबद्ध (सिस्टिमॅटिक) असे प्रकार आहेत. ४ (सामा.) कायंदकानु [सं.] •शास्त्री-वि. धर्मशास्त्र जाणणारा. [सं.] •शिला-स्त्री. सती जाणारी स्त्री पतीच्या चितेवर चढतांना ज्या

ती सौभाग्यवायने वाटते. ही शिला स्वर्गलोकची पायरी समजतात. 'धर्भ शिरेवर उभी असतांना थोरल्या माधवराव पेशव्याची स्त्री रमाबाई हिने नारायणराव पेशव्यांचा हात राघोबांच्या हातीं दिल्याचें प्रसिद्ध आहे. '- ज्ञाको (ध) ४४. 'धर्मशिळेवर पाय ठेविता दाहा शरीरा का करितो। ' -सला ८३. ॰शिक्षण-न. धर्माचे शिक्षण; धार्मिक शिक्षण, 'ज्या धर्म शिक्षणाने पुरुषाचा स्वभाव अभिमानी, श्रद्धाळ, कर्ववयदक्ष व सत्यनिष्ठ बनेल ते धर्मशिक्षण -टिस ११६ ०३तिल-ळ-वि. शास्त्राप्रमाणे वागणाराः धार्मिक सदाचरणी; सद्गुणी. [सं.] ० अद्भा-स्त्री धर्माविषयीं निष्ठा; धर्मावर विश्वास. ' राष्ट्रीत्कर्षास धर्मश्रद्धा पुढाऱ्यांच्याहि अंगीं पाहिजे. -टिस् १९७. **्संतति-संतान**-स्रीन. १ कन्याह्म अपत्य (कारण कन्या कुटुंबाबाहर जात). २ दत्तक मुलगा. [सं.] ०सभा-स्त्री. १ न्याय कचेरी; न्यायमंदिर; कोर्ट. २ धार्मिक गोष्टींचा निकाल करणारी मंडळी: पंचायत. [सं.] •समीक्षक, • जिल्ला त्र-पु. (ख्रि.) धर्मासंबं गाने विचार करणारा; शोध कर णाराः प्रच्छक. (इं.) एन्कायरर. 'धर्भ समीक्षकांच्या शिक्षकांन। उपयोगी पडतील अशा पुस्तकांची बरीच जरूरी आहे. ' -ज्ञानो ७.५.१९१४. [सं.] ०संम्रद-वि. कर्वव्य कोणते हें ज्यास निश्चित कळत नाहीं असा. -गीर रेप. •संस्कार-पु. धार्मिक संस्कार; धर्मैविधि. ०संस्थान-न. १ पुण्य क्षेत्र; धर्माचे, सदाचरणाचे स्थान. २ पूजा, अर्चा वगैरे करण्यासाटी ब्राह्मणास दिलेलें गाव; अब्रहार. ३ (व्यापक) धर्माय, परोपकारी संस्था, सभा. ० संस्था-पन, ०स्थापन-न. १ नवीन धर्मपंथाची उभारणी. 'धर्म स्थापनेचे नर । हे ईश्वराचे अवतार । जाले आहेत पुढे होणार । '-दा १८.६ २०. १२ धर्माची स्थापनाः धर्मजागृति सं. । सि । त स्वी कार-पु. (खि.) उपासनेच्या वेळी आपल्या धर्मश्रेद्वेच आविश्वष्टण करण्याकरितां विवक्षित सिद्धांतसंग्रह म्हणून दाखविणे. (इं.) कन्फेशन् ऑफ फेय. [सं.] ॰ सिध्-पु. धर्मशास्त्रावरचा एक संस्कृत ग्रंथ यांत अनेक धर्मकृत्याचे विवेचन केलेले असून शुभाशुभ कृत्यांचा निर्णय साणितला आहे. पंढरपूरचे काशिनाथ अनंतोपाध्याय यानीं इ. स. १७९१ तहा रचिला. अमूत्री-नभव. ज्ञान व कर्म-मार्ग यांची संगति लावुन न्यावहारिक आचरणाची सांगोपाग चर्चा करणारा प्राचीन प्रंथ. सुत्रे पहा. [सं.] •सेत-पु. धर्म-मर्यादा. [सं.] • म-वि. १ धर्मशास्त्र, विधिनियम उत्तम प्रकारें जाणणारा. २ कर्तव्यपर माणूस: कर्तव्य जागहक. धर्माआह कुन्न-न. सत्कृत्याच्या, परोपकाराच्या आड येणारा दुष्ट माणुस. धर्मदारी कृत्रे पहा. धर्माचरण-न. धार्मिक आचार; सदा-

मिळालेला पैसा धर्मादाय करतात. धर्माचा पाहरा-प. सकाळचा प्रहर (सुर्योदयापूर्वी दीड तास व नंतर दीड तास). धर्माची गाय-प (धर्मार्थ मिळालेली गाय). १ फुक्ट मिळालेला जिन्नस. म्ह धर्माचे गायी आणि दांत कां गे नाहीं =फ़्कटचा जिन्नस िर्त्वा काम कचितच चांगले असते. २ कन्याः मुलगी (कारण ही स-यास द्यावयाची असते). -वि. गरीव निरुपद्वी मनुष्य. धर्मातमा-प. (धर्माचा आत्मा, मूर्तिमत धर्म). १ धर्म-शील, धार्भिक प्रवृत्तीचा माणुस. २ धर्म करण्याकडे ज्याची प्रवृत्ति आहे असा. ज्याने अनेक धर्मकृत्य केली आहेत असा. [सं.] धर्मादाय-ब-पु. १ धर्मार्थ जे दान तें; देणगी; भिक्षा. २ सर-कारांत्रन धर्मकृत्यासाठीं प्रतिवर्शी काढून ठवें अली रक्तमः या कार्मी ठराविक धान्य दंण्यासाठीं दर गावाला काढलेला हुकूम. -वि. मोफत; फ़कट; धमार्थ. -िकवि. धर्भ म्हगून; दान देण्याकरितां; धर्मार्थ. • टा मणे-सोडणे-हेर्जे-धर्मार्थ देणे: दानधम साठी आपला हक सोडणें. धर्मादाय प्रदा-की. देउळ, उत्सव इ० चा खर्च चालविण्यासाटी किंवा एखाद्याच्या मदतीसाटी, लोकावर बसवितात ती वर्गणी. धर्माधर्मी - धर्मीर्न-किवि. धार्मिक व उदार लोकाच्या मदितीने अनेकानी धर्मार्थ हात लाविल्यानें; फुकट; स्वतः पैसा खर्च करण्यास न लागतां. 'हेखक टवन लिहिले तर प्रस्तक होईल नाहींतर धर्माधर्मी प्रथ तडीस जाणार नाहीं. '। सं. धर्भ दि. । धर्माधर्मीवर काम चाळ-विग-पैसा खर्च न करतां फुक्ट काम करून घेणे. धर्मा-धर्मी बा-वि. धार्मिक लोकांकड्डन मिळविलेला; धर्मार्थ (फुक्ट) भिळविलेला; अनेकानी हातबोट लाबल्यामुळे संपादित (पदार्थ. व्यवहार). धर्माधिकरण-पु. १ धर्माचारांचे नियंत्रण. २ शास्त्रविधींची पाळणुक होते भी नाहीं हे पाहाण्यासाटी. नीति-नियमांवर लक्ष टेवण्यासाठी खातें, सभा. ३ धर्मशास्त्राची अंमल बजावगी. ४ सरकारी न्यायसभा; न्यायमंदिर. धर्माधिकार-प. १ धर्भकृत्यांवर देखरेख करण्याचा अधिकार, धार्भिक गोष्टींवर नियंत्रण. २ न्यायाधीश. धर्माधिकरण पहा. [धर्म+अधिकार] धर्माविकारी-प. १ धर्मासंबंधीं गोष्टी पहाणारा वरित्र अधि-कारी. धर्माधिकरणाचा अधिकारी. २ न्यायाधीश. धर्माध्यक्ष-पु. सरन्यायाधीशः, धर्भगुरुः, राजा. [धर्म+अञ्यक्ष] धर्मान्यायी. धर्मानुवर्ती, धर्मानुसारी-वि. १ धर्माप्रमाणे चालणारा. वागणारा; सद्गुणी; सदाचरणी. २ एखाद्या धर्मपथातील माणुस. धर्मानुष्ठात-न १ धर्माप्रमाणे वर्तनः, पवित्रः, सदाचारी जीवन. २ धार्मिक संस्कार, विधि. ३ धार्मिक कृत्य; सत्कृत्य. चरण. [स. धर्म+आचरण] धर्माचाकांटा-पु. सोनें वगैरे धर्मार्थ-किवि. १ परो स्वार बुद्धीनें; दान म्हणून: देणगी म्हणून. मौल्यवान जिन्नगाचे खरें वजन लोकांस करून वेण्यासाठीं विशिष्ट २ मोफत; फुकट. धर्मार्थ जमीन-की धार्मिक गोष्टीसाठी दिलेली स्थर्ली टेवलेला कांटा: धर्मकांटा. वजन करवून घेणाऱ्यांकडून जमीन (देवस्थानास किंवा धर्मादायास दिलेली): इनाम जमीन.

धर्मालय-न. १ धर्मस्थानः धर्मक्षेत्रः ज्या ठिकाणी धार्मिक कृत्ये चालतात तें स्थळ. 'जें धर्मालय म्हणिजे। तेथ पांडव आणि धोताल पहा. माझें। '-जा १.८६. २ धर्मशाळा. धर्मावतार-पु. अतिशय सत्वशील व पवित्र माणुसः प्रत्यक्ष धर्म. [धर्म+अवतार] धर्मासन-न. न्यायासनः न्यायाधीश बसण्याची जागाः न्याय-देवतंची जागा. धर्मित्व-वि. ग्रणित्व. 'जे धर्मधर्मित्व कहीं ज्ञानाज्ञाना असे।' -अमृ ७.२८३. धर्मिष्ट-वि. धार्मिकः सत्त्वशीलः, सदाचरणी. धर्मी-वि. १ धर्माने वागणाराः, सदाचरण देवणारा: न्यायी: सद्वर्तनी. २ ते ते ग्रणधर्म अंगी असणारा. (विषय, पदार्थ) ३ धर्मीदाता; उदार; धर्म करणारा धर्मीदाता-प्र. धर्मकरण्यांत उदार, मोठा दाता (भिक्षेकऱ्यांचा शब्द). धर्मो हा-प. स्त्रियांचे एक वतः चैत्र महिन्यांत ब्राह्मणाच्या घरीं पंचवकत्र । ' -एमा १३.९५. धर्मार्थ रोज नियमाने एक घागरभर पाणी देणे. [धर्म+घडा] धर्मी ग्रेडा-प. धर्माची शिकवण; धर्मासंबंधी प्रवचन, उपवेश, लिमप्रसंगी ध(ह)वळे म्हणण्याची कांही जातीत चाल आहे. 'चहं धर्मा ग्रेंदश ह.-पु. गुरु; धर्माचा उपदेश करणारा. धर्मापा- देहीं धवळा गाइली चित्कळा। ' −दावि ३७. महानुभावी धवळे **ध्याय-पु. धर्माधिकारी. धर्म्य-वि. १ धर्मयुक्त; धर्मानें संपादन बरेच उपलब्ध आहेत. 'श्रीचक्रथराचे शिरीं धरौनिया श्रीचरण** कंलरें, धर्मानें मिळविलेलें; धर्मदृष्ट्या योग्य. ' उचित देवोदेशें। द्रव्ये धवळे गाइजताये । ' -धवळे पूर्वाध १. २ (गो.) गप्पागोष्टीः धर्में आणि बहुबर्से। '-ज्ञा १७.३६०. २ (महानु.) वंदा. 'जे चकाट्या. [धवल] धवलारा-ली. (आगरी) लप्नसमारंभांत पांता जाली धर्म्ये। वित्त रागासि। '-ऋ २०. धर्म्यविवाह- गाणे म्हणणारी स्त्री. -बदलापूर ३५. प. धर्मशास्त्रोक्त विवाद: सर्व धार्मिक संस्कारांनिशीं झालेला विवाद.

(स्त्री संभोग); बळजबरीनें उपभोग. [सं.]

[धर्षण]

धलप्रः, धलपा-पी-- ढलपट. ढलपा पहा.

धव-धवाड--न. (महानु.) बीळ, भगदाड. 'मुष्यक करितीं धवें।'-भाए ४९१.

धव-पु. पति; नवरा; भर्ता. समासांत उपयोग. जसे:-रमा [सं. धवल+आगर=गृह] धव, सीताधव: माधव. [सं.]

धंवक-वि. (गो.) अति आंबट.

ध बकडी--ली. (व.) १ धाक; रागाचा आविर्भाव. २ [सं. धवल+सा प्रत्यय] धसाडाः धकाः, रहा. 'एक धवकडी दिली.'

धवर-न. (गो.) प्रेतावर, मढ्यावर घालण्याचे पांढरें वस्र. [सं. धवल]

धनड-पु. (कु) धावड. १ घिसाडी; लोहार; एक लोखंड शुद्ध करण्याचा धंदा करणारी जात. २ (ल.) अडदांड मनुष्य, पशु. 'तो धवडूं असे आवेशला ने तेयांवरी तुम्हीं राष्ट्रं चाला।' १.५. 'हरिभजनें हें धवळिलें जग। चुकविला लाग कळिका-- शिशु ४८९. [सं धू=धुणें; किंवा ध्मा=फुंकणें]

धवडी-वि. बेडौल: बेढब. [धवड] ॰काम-न. १ लोहार ६.३३. [धवल] काम; धिसाडयाचें काम. २ कलाकुसर न लागणारें, घणठोकीचें काम.

धवताल-स्या--वि. खर्चिक; उधळ्याः

धवधनी-किवि. अधिक जोमानें. १ 'अनंग्र धवधनीं। सिंपनें खेळतुसें। ' -शिशु ६८१.

धवधवीत-किवि. पिंवळा, गोरा व पांढरा या वर्णाचा अतिशय दर्शक शब्द. ' धवधवीत पिंवळा-गोरा-पांढरा '

धवराळ-सी. चिता. मोठी आग. डोंबाळा. 'धवराळ जळं लागली. '-ऐपो १४८.

धवल-ळ-वि. पांढरा; शुभ्र, धवा; ढवळा. 'विवेक हंस शुद्ध धवळ । त्यावरी तुझे आसन अचळ । ' -रावि १.२९. [सं.] **्धाम**-वि. शुश्रकांति. ' अथवा धवळधाम गोक्षीर । कर्परगौर

धवला-ळा-पु. १ एक गाण्याचा प्रधार. ढवळा-ळे पहा.

धवलार-ळार-न. १ चुनेगच्ची घर; हवली, मोठा वाडा. धर्षण-न. १ दांडगाई; धिटाई; अरेरावी. २ बलात्कार प्रासाद. 'तरी लोकांची धवळारें । देखोनियां मनोहरें। '-ज्ञा ३.२२३. 'तेथे सुरतरुची वर्ने अपार । कामधेनूची बहुत धर्षेण-- उकि. जबरी संभोग, बलात्कार करणें; अष्ट करणें. खिलारें । चितामणीचीं धवलारें । कैलासीं भक्तालागीं दिधलीं। 'जाळित सुटला धवळारें। थोर थोर राजागारें।' -निमा १.५. 'तों एक दिवशीं अभ्यंग कहनी । उभी राहिली धवलारीं जाऊनी। ' -नव २०.१७. -वि. शुश्रवणी; पांढरी शुश्र. 'ऐसीं नगरमंडीतें देउळें। देखे गोक्षीर धाम धवळारें। '-ऋ १७.

> धंवशा, धंशा, धंवसा-स्रीपु. १ कीर्ति. धौशा पहा. ' धंवशा वाजे त्याचा. ' -ऐपो १२७. २ एक लावगीचा प्रकार.

धवसर-नि. (गो.) पांढरट. [धव=पांढरा-सर]

धवसाण-वि. पांढरट, पांढरा शुश्र.

धवळ-वि. (गो) पातळ.

धवन्त्रणे- उक्रि. १ पाढरा, स्वच्छ करणे. २ प्रकाशित करणे. तो कवि ह्या काव्याचा जीं हीं बैठोक्य धवळिलें सारें। ' -कमं ळाचा। ' -तुगा २१४९. ' चंद्रिकरणीं धवळिली आंगें। ' -सुवन

धवळणे — कि. (गो.) ढवळणे पहा.

धवा -- ति. पांढराः शुश्र. धवल पहा. •फल-फूल-वि. (क.) पांढर स्वच्छ (बफ.सारखें).

धादा ही -- दवाळी पहा. 'करितां धवाळी जन्म गेला॥' -च्यनि ३८.

धवेटी -वि. पांढरीं स्वच्छ वहें वापरणारा. [सं. धवा] धशा-इशा-वि. १ दांडगाः आडदांडः, रानवट (मजूर, नोकर, इ०). २ धसमुसळेपणा करणारा; अडदांडपणे काम करणारा; अकुशल. [धस!] • खाद्या- • फाद्या-किवि. निष्काळजीपणाने भाणि दांडगाईनें; उहामपणें (काम करणें, बोलणें, लिहिणें इ०). [ध्व.] धर्शिफर्शी-क्रिवि. १ उधळेपणाने, अविचाराने, अव्यव-स्थितपणार्ने (खर्चणें, वापरणें). २ धशाफशा पहा. [ध्व. धस द्वि.]

धक्कोट-वि. वांटल तेथे खाणारापिणारा:वांटल तसे वागणारा, अन्यवस्थित, आडमुहचा, आडदांड (माणुस), रानवट, बेशिस्त. धश्चोटिगरीचे वर्णन पुढील विनोदी श्लोकांत आहे. ' सुखाभोज्या, मठानिद्रा, अती विषयलंपटा। दीघेंद्वेषी, (दीघेंवादी), बहुकोधी धबोटं पंबलक्षणं।' [धस+चोट]

धष्टु. धष्टुपुष्टु-वि. खावयास प्यावयास भरपूर मिळाल्यामुळे लह झालेला; गुबगुबीत; निकोप; सशक्त; धशकटा (माणुस, जना-बर). 'प्रेमाचें भोजन नित्य करीत। शष्ट्रपृष्ट दिसतसे।' [धष्ट+ प्रष्ट किंवा प्रष्ट द्वि.]

धम-पु. १ खुंटी; टोंक; अप्र; खिळा; कुसळ किंवा दसरा एखादा पुढे आलेला, अणकुचीदार पदार्थ (ज्यामध्ये अडकून वस्र इ० फाटेल असा). ' या दुंपणाचा धस लागून धोतर फाटलें. ' २ अविचारी, उद्धट, आडदांड माणूस. ' जया न कळे उपदेश। धस ऐसें त्या नांव।'-तुगा २९१३. ३ दरड; कपारी; उभा उतार (नदी तीर, डोंगराची बाजू इ० प्रमाणें). 'दोन्ही बाजूचा कडा उंच असून त्याचे धस अगदीं उमे तुटलेले. '-विवि ८.१.१९. ४ ज्वारीचें ताट, खुंट, अवशिष्ट मुळखंड; थोंठ; फण. 'नसे पहन लंबित धस उभा परि कोण छ्याया। -दावि १८६. ५ भीति, दु:ख इ० हृदयाला जो धका बसतो तो. (कि॰ होर्गे). ६ (व) बीळ; भोंक. 'आजवर केलें त धसांत गेलें. ' -स्नी. जोराची मुसंडी; हला; चाल (कि॰मारणें). [ध्व. धस! प्रा. धस] धर्शी-धसास-धसावर-घ्रालण-लावण-देण-१ साहसी, कठोर उपाय योजन एखादें काम बिघडविणे; युक्ति न लढविणे. २ अपकार करणे; छळणे. धसास सावण-श्वर करणे; कड पाहणे;तडीस नेणे. धस देणे-मारणे-घज देणे. मारणे पहा. धसाबर धस घालणे-अपकारावर अप कार करणे: एकसारखें छळणे. धसक-धसकफसक पहा. धस-क.ट-न. लहान धस; कुसळ; धस अर्थ ४ पहा. 'रुतले अंगांगीं कांटे

कोणतेंहि काम करणारा माणूस; आडदांड माणूस; आदळआपट करणारा माणूस. २ अकुशल कामकरी: हेंगाडा, अडाणी कारागीर. धसकट्या, धसक्या, धसकटराय-प्र. १ दांडगेश्रर, आड-दांड; अडाणी (मजूर, कामकरी). २ धश्रीट पहा. धसमुसळगा; धसफशा. | धसकट, धस] धस कण-उकि. १ हिसकण; जोराने ओढणें; हासडणें (कांटबाकुटबावरून वस्त्र इ०). २ जोरानें घालणे; खुपसणे; भौसकणे, आडदांडपणे शिरकवणे. -अक्रि. अड-करेंग व फाटणें: आवाज होऊन फाटणें. २ काडदिशी मोडणें (काटकी, फांदी). ३ दगड इ०. उलधून पडणे. [प्रा. धस; हि. धसकना] धसकफसक-ली. बेदरकार, बेफाम वर्तणुक, धसाफशी पहा. - किवि. घाईघाईनें; निष्काळजीपणानें; उद्धटपणानें (बोल्णें: लिहिणें; वाचणें वगैरे). [धसक द्वि.] धसकमुसळा-पु. (ना.) आडदांड (मनुष्य); धसमुसळा पहा. धसका-पु. १ आकस्मित भीति, दु:ख, इ०ने मनाला बसलेला धका, चरका. २ तलवारीचा फटकाराः काठीचा तडाखाः हाताचा रहाः धवका. १ हिसका, हिसडा. [धस; धसक प्रा. धसक] धसकावणी-की. तासणी; तोडणी; छाटणी. धसकाविण-उकि. १ जोराने, रागाने खच्ची करणें; तोडणें; ओढणें; सपासप तोडणें; छाटणें; खच्ची केरणें. २ अडथळयांना न जुमानतां हिसडे देऊन ओढणें; फरपटणें. ध्रस-कावन बोलण-भीडभाड न ठेवतां स्पष्ट, निर्भीडपणाने बोलणे. [धस] धसर्णे-अकि. १ जोरानें शिरणें; घुसणें; जाणें: एकदम बसणे; भोंक पाडणें. 'शपथ पुरःसर दीप्तज्वलनज्वालांत जाइली धसती। ' -मोमंत्रयुद्ध ७४०. २ धजणे पहा. ३ धसाला लावणें. ४ अतिशय मन, लक्ष लावर्णे (अभ्यास, काम याकडे). - उक्रि. जोरानें (आंत, पुढें, कडे) ठोकणें; घालणें; ठासणें; शिरकवणें; सारणें. [धसः हि. धसनाः गु. धसको] धसरार, धसाव, धसावर्ण-धजदार, धजाव वगैरे पहा. धसधस-स्ती. १ धडधड. (जिवाची-उराची-धसधस). २ (ल.) भीति; धास्ति. 'मला त्या वाटेनें जायाला धसधस वाटते. ' [ध्व. धस द्वि.] धसधस-सां-क्रिवि. १ धडधड उडुन; जोरजोराने (उडणे). 'काळीज धसधस करतें, उडतें' 'जीव धसधस करतो, ऊर उडतो.' 'गांवढेकरी उंद-राचा ऊर धाकानें धसधसां उड्डं लागला. ' -छन्ने (इसाबनीति). २ कडाडदिशीं मोड्न, फाद्न, तुद्दन, कोसळ्न, पड्डन, फुट्डन, इ०. धसधसर्ण-अफ्रि. धसधस होणें, धडधडणें, उडणें. (जीव. काळीज, ऊर, छाती, हृदय). [धस+धस] धसफस-फूस-स्री. (भांडण सुरू होण्याच्या आधींची) चरफड, आदळआपट: घालुन पाइन बोलगीं; कुढें भाषण. [ध्व. धस द्वि.] धसमस-(कों.) धामधूम. धपमसन्ता-ळ्या-वि. १ गलेल्ह; ढोण्याः धसकट। '-विवि ८.९.२२०. -वि. १ जाडेंभरडें; भसाड. २ (ना) ठोंच्या. २ दांडगाईनें निष्काळजीपणें काम करणारा; आडदांड. भडाणी: आडदांड. धसक्कधटखा, धसकनंदन-पु. १ दांडगाईने धसक्या पहा. 'हा धसमुसळचा दिसतो.' -नाम ८. [धस+ मुसळ) घर रड -स्ती. (कों.) नदीकांठची, टेकडीवरची उभी उत्तरणः दरहः [धस=पडण्याचा आवाज+रह प्रत्यय] धसाडा-वि (व.) जाड; सरवरीत (सत, गवत, कोणताहि पदार्थ). २ दांडगाः धसमुसळचा (माणूस). -पु १ (ल.) चापटी; धपाटा; रपाटा २ (ना.) राग ने बोलणें; धमकावणें. 'कमळी फार हृह कर्म लागली पण मी जेव्हां एक धसाडा दिला तेव्हां बसली गप. ' ३ बादकः खुंट, धम, जोय. ४ हिसका; धका. धनाधर्शा-स्त्री कापाकापी तकडे तकडे (वर्णे); छाटाछाट; एकदम, जोरजोराने कापेंग, तोडणे. [ध्व.] धसाधस-सां-किव. १ खसाखस, सपासप फटाफट, तडातड (तोडणें, मोडणें, फाडणें; इ०). 'परि तोडिलेचि वदनीं तुण धरितही अगा धसाधस ते। '-मोऐविक १.४. २ घड-घड होऊन (जीव-काळीज करणें, उडणें). ३ ओक्साबोक्सी (रहणे). ४ चटकन (निसर्गे). [ध्व. धसधसचा अतिशयो धासा कर्गा-सी. १ हिसकाहिसकी: निष्काळजीपणाचे काम: ओढाताण: आदळआपट. २ भांडणापूर्वी वी चरफड; धसफस पहा. ३ कापा कापी; छाटाछाटी (करणें-तासणें) [ध्व. धस द्वि.] धसा-फसा-किवि. धशाफशा पहा. धसाल-ली-इया-वि. धसक धर्या पहा. घसासा-पु. धसधस; छातीचा टोका. 'पडति दरारा ठेवण. ० किट्रेज, ०उ इ जै-भीति जागे; दरारा न वाटणे. बहुत तेव्हां हिम्मयाचे धसासे। '-साहह ७.४ [धस द्वि.] ' तेवीं त्याचा समूळ धाक। फिद्रन गेला तत्काळ। ' -नव २४. **ঘনাক্ত-पु. १** विसराक, धसाज जार्गे-विसहत जार्गे. 'परि १४९. 'चालला शिदा दखनचा धाक उडाला।' -ऐपो ४३३. बोलत बोलत प्रेमभावें । धसाळ गेलों । '-ज्ञा १९.१६१. २ दांडगाः धाक ळाखणें-भीति वाटेल असे करणें, वागेंगः धाक दपटशा आडदांड; घसाल; धसकनंदन. ३ अविचारी; वेडा. 'केबी दाखिवों; जरबेंत टेवों. 'तुं असतां मत्पक्षी लाविन मी धाक वि उताबीळ. धशा पहा. धहरा -न. भीति, दु:ख यांचा हृदयास, आदर नसणें, मूर्जीच धास्ती न वाटगें. पूर्ग निर्भीड, निर्भय, बेडर मनाला बसलेला धका; आघात, धडकी. धका पहा. [ध्व. धस] वृत्ति. •धुकी, •धुक-स्त्री. धाकडधुकड पहा. धरसमस्ळ-वि. धसमुमळा पहा.

धसमगज—पु. पीठ, मसाला इ० घालून केलेलें लाडू बळः ण्यासाठीं सारण. [धस+मगज]

धा-वि. १०; दहा. 'ता धा वीस रुपये कसेव कमावशी.' -मसाप २.४.११०. [सं. दश] **धा जण**-वि. १ दहाजण. २ (ल.) सर्वजण; पुष्कळ माणसें. धा जणांचे घर-(मुटेबाळे. बायका पुरुष वरीरे) पुष्कळ माणसे असलेले कुटुंब; मोठे कुटुंब. एसादा सहज खपेल.' उहु॰ (गो.) धा जणाची मासी जागच्या जार्गी कुसप=अनेक माणसांच्या मालकीचा जिन्नस सर्वोच्याच चालहकलींत नाश पावतो.

धाइण -अकि. १ तप्त होगें, संतुष्ट होणें. धार्णे पहा. 'अगा देवढी वाढी लाहिजे। तथ मोल देता न धाईजे। ' - जा १८. ५९९. [सं. भ्रे-ध्रात; प्रा. धाय=तप्त]

धाइणे-अफ्त. राहाणे; घरणे, ठरेंण. 'काय परीक्षा बधूं असली ज्वानी नवी तरणी। इथे श्राण धाइना हवी मग महिन्याची वरणी।' --प्रला १००. [सं. धा]

धाऊ - पुत्री. एक प्रकारचा तांबडा दगड; गेरू; धाव पहा. [सं. धातु; प्रा. धाउ=गेरू इ०]

धाऊ-पु. (कों.) तास पक्षी.

धाऊंधाऊं—िक्रवि. (व.) (धांवून धांवून) बारंबार;पुन्हां पुन्हां. [धावणे]

धाऊस—स्री. एक फुलाचे झुड्रप.

धाए-सी. दाई; धात्री. 'प्रकृती धाएं सुदली।' -शिशु ९१. [सं. धात्रोः प्रा. धाई]

धाक-पु. भयः धास्तीः दहरात, जरवः वचकः दरारा. (कि॰ बाळगणें; धरणें; राखणें). 'तैसा क्रीरवां अशेखां। धाकु तुझा। ' -ज्ञा २.२१५. (बाप्र) **धाक दाखिया-**भीति, दहशत घालें।; धसाळ म्हणो देवा तृतें। तरी अधिक हा बोलू। ' −ज्ञा१०.३२०. | टोकपाळाला। ' −मोभीष्म ११.१९. [हिं.] ०दरारा-पु. दहु-**४** मोठा; प्रचंड. 'नामें एवढें धसाळ देणें।'-एभा ६.६. शत: वचक; जरब; भीति आणि धास्ती. (कि० पडणें; असणें, [धस+आळ प्रत्यय. (तुल॰ प्रा. दे. धसल=विस्तीर्ण] धसी- बसर्ग; बाळगणे; धरणें; राखरें). धाक ना धोका-कांहीं भीति,

धाकटा-ला-वि. (बयाने, उंचीने, अधिकाराने योग्यतेने) लहान, कमी. ' उद्यो धाकल्या भाऊसाहेबांचा वाढदिव । हाय. ' -रंप ८. धाकटा-(याचा अथवा, मधवा या शब्दांबरोबर उप-योग करण्याच्या वंळीं) शेवटचा; सर्वीत लहान; कमी प्रतीचा. था**कटपण-णा**-नपु. धाकरपणा, धाकुरपणा १ लहानपणा. २ हलकेपणाः अपमानः ' आपलेंचि आपणु । काई सांधी धाकटपणु । ' -शिशु १४५. ० कुंबर-५ (शेतकरी) पुष्य नक्षत्र, अ ठंव नक्षत्र. ' मुलगी भा जणांच्या घरांत वावी; भा जणांच्या घरांत आणस्त्री याच्या आधींच जे पुनर्वेयु नक्षत्र त्याला 'महातारा कुंतर' महणतात. ॰मालेवंद-न. एक प्रकारचे झाड. याची उंबी एक बीतपासन एक हातपर्यंत असून पान एक बोट हंद व तीन चार बोटे लांब असर्ते. •वाडा-पु. धाकटी धनीण, रागी (शाह छन्नपतीची भा-अ. संख्यावाचक विशेषणास वेळ, प्रकार, प्रसंग अशा धाकटी राणी सगुणाबाई ही र म्हणत). -शारो. भाकटे जारी लावितात. जसें. एकथा, द्विथा, जिथा, चतुर्था, इ॰ [सं.] सरवार-उ. १ थन्याचा रुक्ता, बारस. २ युवराज, राजाचा

-**र**त्न ३.२.

धा कड-वि. १ खरबरीत, जःड, मजबूत (कापड). २ आड-दांड; ठोकठा; जाडजुड; बळकट; धीट (मनुष्य). 'मारौनि बनकरं धाकड । आणिल पार्ज तकाचे झाड ।' -शिश ४५१. ३ धेर्यबान् धीट. 'महाप्रक्रयो जेथें। धाकडांसी।' - ज्ञा १.१३१. [सं द्राधिश] • খ্রামার-মিনি । খভখভন; उडत (छाती); बागबुक: माटमुट पहा. धाकड-वि. जाडेंभरडें (कापड) भरभक्रम, जाडजड (माण्स). धाकड पहा.

धांकण-ज-न. (गो) झांकण; ढाकण पहा.

धाकरा - अकि. १ भीति पावाः गांगराः वचकाः गड-बडोंग: भगविकत होगें. 'कीवक बळाच्या सामध्यें। राजे धाकती सभोंबतें। ' -मुविराट ४.१०. २ दिपर्गे; दब्गे. 'सवाई तेजा पुढें धाकलें।' -ऐयो २५०, ३ (व.) हवा कर्गे. माझ्या भाग्याला धाकतो. ' [धाक]

धाक बुको, धाकधूक, धाग बुगी धागधूग—ली. १ ध्राप्रागी पढा. २ छाती घडघडगे, उडगे. ३ भीति: काळजी. धाका-पु (गो.) दिहल्या; दहा अंकाचा पत्ता. [धा] धाका-भी-कू-वि. (दुण.) लडिवाळपणाचे नांव. [सं. धाक=बैल, आधारखांब]

धाकाबुका-ली. धकावुकी पहा.

-भाए ६२.

धाकुटाण, धाकुटपणा--नपु.लहानपणा; धाकटपणा पहा. धाकटा-ला-वि. १ धाकटा, धाकला पहाः 'स्री केली परी धाकुटी। धीर न धरवें पोटीं। '-दा ३.३.१४. ' हे असो वडील धाकुले। आदिकरूनि। '-ज्ञा १.१८३. २ सेवक; दास-दासी: नोकर चाकर. ' तंवं तो लक्ष्मीकांत । धाक्रटियासी बोल करित । ' -शिश्र १७६.

धाकु -- स्त्री. (गो.) द्राक्षविशेष.

धाकूडपणीं, धाक्रटेलपणों—िवि.(गां) (पहिली बायको (किं लागणें). जिवंत असुन) बिजवराशीं केलेला (विवाह) [धाकटेपण]

धाकुटा-वि. धाकटः; दणकटः; अकाळविकाळ. 'रावणासारीवें धाकटें।' - उषा ८.७३. [धाकड]

धाक्रट--धाकुटा-ला पहा. ' तिये चिरोट धाकुट।'-मसाप २.२३.

घाँग-न. (गो.) आघातामुळे मस्तकावर उठलेले टेगूळ. [डांग]

धांगद्ध-डी--स्री. उद्धर, आंडदांड, मुलगी, स्री; खोडकर बोडी, (व.) कजान व पुरुषी कळणाची स्त्री. 'सोडी बेर्मी माझी थरती; 'सींगाची बतावणी बेमालूम करण्याची धाटणी साधली

थोरला मुलगा. 'आपण ज.जन धाकटण सरकारास भेटावें. ' दाही। जाय वेगी धारा काहीं। बहु माजलीसी धांगडी। ओहा ओही करितेसी। '-ह ७.७३. २ गैरशिस्त वर्दनाची स्त्री. 'परी धर्म-पत्नी धांगडी। पोसितां जरी एकी बोढी। तरी कां अपरवडी। आणावी आंगा । ' - ज्ञा १८.९४२. [दंगा]

> घांगड-न छत्रीवर घालण्यासाठी केलेली (केतकी इ०) पानांची पत्रावळ, छत्रीबी पार्ने.

> धांगड-वि. १ जाडेंभः हें, खरवरीत (कापड, सत, ६०). २ दांडगा, अकुशल; धसमसळा (माणूस, काम) ३ धिःपाड; मोठाड; जाडजुड, बळकट (माणूस, जनावर). ४ अगडबब, गैर-वाजवी मोठा (पदार्थ). ॰ धिंगड-वि. ओबडधो ग्रह: अहाणी: बेडौल (काम). • धिगा–पु १ ज्यास ताळतंत्र नाहीं असे वर्तन; दाडगाई; गोंधळ; चाळे: धिंगामस्ती ' विंगाबाई विंगा गे। अवधा धांगडिंगा गे। '-एकनाथ. २ धांगह मुलगी; आडवांड, धस-कट्या पोर. ' भीट भांगडवा भांगडिंगा। ' -अस्त २४. भांग-द्धर्ण-उक्ति. थिंगहर्गे: नाचर्णे; उड्या मार्णे; खिदळणें; बागडणें इ०. धांगड तिंगा घालगे. धांगडा, धांगडो, धांगला-प्र. दाडगाई: गोंधळ: दंगा: आरडाओरड. (कि० करणें: वाजणें: लावेंग: मांडणें; उठवेंणे).

धानधुनी, धामधूम-ली. धाकडधुकड पहा.

धागा-पु. १ दोराः सुतः दोरीः सुत्र २ नाते, संबंध, सोय-रीक धागादोरा. ३ हरव लेल्या वस्तुचा तपास लावण्याचे साधन. भाकितर्णे-अकि. धाकरें पहा. 'मी धाकिनलां मनामाजी। ' मायः खाठाखुगा. ' सोडली पुण्याची जागा तोडिल्या धागा भडकल्या पागा कालवा झाला।'-ऐपो ४३३. [हि धामा: सि. धागो | कल्या धार राची रयत=भित्रय आजाधारक व गरीब रयत. कच्या धारयांत असर्गे-वागर्ने-दास होणे, अति-श्य आजाधारक, गरीब असणे. करुया धारवाने बांध ग-अगर्दी आजत, क्यां ने टेवेंने. धारयाचरून तारयाची परीक्षा-शिता-वरून भाताची परीक्षा याप्रमाणें. •दोगा-पु. १ संबंध (नात्याचा. स्नेह'वा, सारखेपणाचा). (कि॰ असर्गे). २ पत्ताः ठावटिकाण.

> धांगोडा-प. लोकांत (बदकर्माचा) बोभाटा होणें: छी:थु: होणें.

धागोस-किवि. (गो) गडगंज; भरपूर; मुबलक.

धार-सी. हहा; धाड. 'बर्डेचि निघात करी परघात कुटीळ चि धाट जनावरि घाले। '-दावि ४३२. [सं. धाटी]

धारण, धारणी, धारी-सी. १ तन्हा; पद्धतः शितः चालः

बुसऱ्यास साधत नाहीं. ' [सं. धाटी]

धाटा—प. १ वीतभर हंदीचा आणि चार पांच हात लांबीचा पश् , डोकें व कान यांस बांधण्यासाठीं, टोपी-पागोटें यांवरून लपेटण्यासाठीं वापरतात. (कि॰ घेणें; बांधणें); पंचा. २ प्रसुती-नंतर कंबर, पोट बांधण्यासाठीं बायका वापरतात तो पट्टा. [धट]

धाटा-वि. १ धटाकटा; मजबूत 'मी धाटा मोठा विचक्षण।' असते ती चौकट). वह्या अडकविण्यांचे साधन. -एभा २३.७६०. २ खंदा: प्रवीण 'जरी पोंहणार मोठा धाटा।' -यथादी १८.२२६४. [सं. धृष्ट; म. घट्ट] •मोटा-वि. १ लहः मजबूत; धड़ाकड़ा. ' परघातकी धाटामोटा । बाटा पाडी । ' -दा १९ ३.९. २ आजारांतून उठून पूर्वीप्रमाणें सशक्त झालेला. ३ ओबडधोबड, खरखरीत; (वस्त्र; अन्न; पदार्थ).

धाटा-प्र. कडब्याचे ताट. -शे. शेतकरी ३.३.

धार्टी-की. (व.) पहा. धाटा अर्थ १ पहा.

धाटी-की. ? मार्गः प्रकारः पद्धतः धाटणीः वर्तावयाची रीतः ठेवण. 'धाटी कथा निरूपणाची।' -दा २०.४.१७. २ एक चाल; छंद; वृत्त. 'कवि कवित्वाचा प्रबंध । कवि नाना धाटी मुद्रा छंद।' -दा १.७.१७. अश्वधाटी पहा. ३ फांस; पाट. मगसंयमाची धाटी। सुनि मुरिडली उफराटीं। '-ज्ञा १२.४७. [सं.]

धारी-ली. हल्ला; धाड पहा. [सं.]

धारी-वि. धीट: उद्धट: धट पहा. 'कंडसे धाटे राऊळ काढिलें। कांहीं जाणिस ना। '-शिशु १८०.

धा दु-मी. १ चाल, हला; परचक; दरवडा; घाला; एकदम येणारा, पसरणारा, नाश करणारा. हल्ला संकट (उदा० शत्रचा हला, चोरांचा दरोडा, टोळ, अग्नि यांपासून नाश). (कि॰ घालणें; मारणें; पडणें; बसणें). 'तुम्हावरी येत आहे धाडी। -नव २५.१०. 'अमीची धाड त्याचे घरावर पड़न सर्वस्व जळलें. ' 'या गांवावर नुकतीच टोळांची धाड आली होती ' २ परके लोक, पाहुणे. मुलं, भिकारी इ०चें टोळकें, जमाव. यांचे एकदम येणे. ३ रोग; आपित्तः विकार (क्रि॰ होणें; भरणें; पडणें). 'त्याला येथें येण्यास काय धाड भरली आहे?' ध त्रासदायक, हृद्री मुलालाहि लावतात. [सं. धाटी; प्रा. धाडी] •पडणें-(उगीच अडचणी सांगणाऱ्या बहल वापरतात). संकटांत असणें, आपत्ति ओढवणें. 'तुला काय धाड पडली आहे एवढें ओझें उचलावयास.' •बडवणें-धाड भरणें. 'काय धाड बडवली आहे त्याला ^१ ' —माटे-अस्पृश्यडायरी पार्ने. •घोडा-पु. १ सुंदर व मोठा पा ीदार घोडा (गरीबास हा बक्षीस दिला असतां त्याच्यावर एक धाडच पडल्यासारखें होतें यावसन). २ आडदांड

पाहिजे. '-विवि ८.८.१५५. ' याची पुराण सांगण्याची धाटणी व लंडभारती पोरगा; ढमाली, रानवट स्त्री. म्ह० धाड पडावी पण चीत पढुं नये=आपणावर टोळधाड इ० घाले आले तरी हर-कत नाहीं पण चित्रा नक्षत्राचा पाऊस मात्र पहुं नये (कारण हा पाउस नव्या पिकाला मारक आहे).

धाड-सी. (गो.) वाषाची वाट, माग.

धाइ—की. मागावरील हत्या, (ज्यांत फणी बसविलेली

धाडकन-कर-दिशीं-किवि. धाड असा आवाज करून (धोंडा इ॰ पडणे; मनुष्य जमीनीवर आदळेंगे; तोफ उडणें;कांढीं बाजणें). [ध्व.]

धाडणे-- उक्ति. १ पाठविणे; पाठवृन देणे; रवाना करणे; (माणूस, कागद, निरोप इ०). २ गमावर्गे; घालवेंग. ' पूर्वजांचें जोडलें। आपणिच होय धाडिलें। जरी आजि शक्ष सांडिलें। रणीं इये। ' - ज्ञा २.१९७. ३ वजा करणें. ' कां धाडलिया एका एक । वाढे तो शून्य विशेख।'-ज्ञा १८.१२१२. [सं. ध्राड: प्रा. धाड=बाहेर पाठविणे]

धाङधाङ--क्रिवि. १ घण मारण्याच्या आवाजासारखाः विहिरी, घरें, इमारती, कोसळून पडलीं असतांना होणाऱ्या-आवाजासारखा. २ सपाटधाने, पटापट (रोगाने पटापट माणसे मरणें). ३ जोरानें (उर, काळीज धडधडणें). [ध्व. धाड द्वि.]

धाड घोषट-सी. धोडधोपट पहा.

धांडय-स्त्री. (गो.) एक प्रकारची गोडवा पाण्यांतली मासळी.

धाडवा-4. (ना.) धडाका; घाई; सतत न्नास. 'तिला विटाळाचा भारी धाडवा; इतर बाया महिन्याने बसतात तर ही महिन्यांतुन दोनदां. ' [धडका पहा]

धाडस-न. धारिष्ट; हिय्याः निर्भयतेने पुढे जाणे. [धाड] धाइस, धाइसी-शी-वि. धीट, हिंमतवान, साहसी जोखमीचें काम अंगावर घेणारा.

धांडळ-धांडाळ-वि. जाड, उंच, निबर (कडब्याचें, जोंधळयाचे ताट). २ (ल.) उंच सडपातळ: किडकिडीत माणूस. [दंड-दांडा-धांडा]

थांडळणे, धांडुळणे, धांडोळणे—उक्रि. (इरवलेला पदार्थ) शोधणें; हुडकणें; धुंडाळणें; नीट लक्ष्मपूर्वक पाहणें (वस्तु, वस्त्रसाठीं घर, पेटी इ०). धुंडाळणें पहा. 'घर घांडुळलें, गांव, धांडुळला, दागिना धांडुळला, धांडुळली, इ०. ' [प्रा. ढंढोळ]

धांडा-पु. १ (व. खा.) ज्वारीचे, कड्ड्याचे ताट: धाट. २ बैल; सांड; खोंड. 'धांडा घेऊन वावरांत जा. ' [सं. दंड; म. दांड, दांडा]

थांडाळी-नी. हगवण. देंदाळी पहा.

धाडी-ली. हला; धाड पहा. 'हे विवशी धाडी नेऊन टाकिजे। ' 'हे प्रपंचाची धाडी। अभंग हे। ' - बा १३.९९२ [सं. धाटी; प्रा. धाडी]

धार्डा-की. (व.) घसा; घाटी.

धार्डा---की. (मावळ.) बांबुच्या कामटगांचे गवत भरून केले अडप; तट्टी; छपरी.

धाडी-प. १ शिक्षकाजवळ गायन न शिक्लेला गवई. अताई पहा. २ मुसलमानांचा एक वर्ग किंवा त्यांतील एक इसम. हे लोक राज, सरदार इ० लोकांच्या नोकरींत असून स्वारी बाहेर निघाली असतां यजमानाच्या स्तुतीचीं गाणीं म्हणत पुढें चाललेले असतातः (सामा.) भार, गर्वेहः गवयांचा ताफा. ' नृत्यांगना त्या नाचती। धाडी नटवे गायन करिती। '-जै ८४.८' धाडी गवई गाणार तमाशा नाच कचेरीला। ' -गापो ७८.

धाडां — स्री. आपल्या भावाची किंवा नवऱ्याच्या भावाची (दिराची) मुलगी: पुतणी; ध्वाडी. ' धाड्या भाच्या आणिल्या सर्व साल्या।' -सारुह ६.१५.

धाडीज. धाडीस-न. धारिष्ट; हिंमत; धारस पहा. धांडुळ गे-उिक. धांडोळणे. धांडळणे पहा.

घांडांडा, घांडोरा, घांडारे, घांडोळा-पुनपु. हांगोरा; दवंडी. 'अशी ताकीद करून धांडोरा पिटवृन काढून दिलें.' -भाव ३६. [सं. दिंडीरव]

धांडोळण-अफ्र. शोधणः हुडकणः, तपास करणे. धुंडाळणे पहा. ' मोळिकारां धांडोळितां राने । जेवि मोळिए जोडलें बावने।' -ऋ १०. **घांडोळणी, घांडोळा-स्री.** शोध; तपास. 'आतां करा धांडोळणी। उखेमंदिरीं। ' -कथा १.७.९. 'घेती डोहामार्जी धांडोळा। एक बडविती वक्षस्थळा। ' -ह १३.१४९.

धांड्या-वि. (व.) मोठा (पूर) हैं विशेषण फक्त पुरासच लावतात. [सं. दंड]

धाण-न. १ मोठें जळाऊ लांकुड. २ तांदूळ धुवृन निघा-ळेले पाणी. धुवण.

धाणक -- स्रीपु. एक डोंबारी जात व तींतील व्यक्ति. 'इनाम दिले कोल्हाटणी खेळ करणारासी। दोन हजार धाणके गरिबासी।' ⊸गापो २५.

धाणस-न. (गों.) फणसाचे गरे बांद्रन केलेली गूळ मिश्रित भाकरी.

भागें---न. (गो.) वल्हें अडकविण्याची खुंटी. [सं. धा-

धार्ण-अफ्रि. संतुष्ट, तृप्त होणे; पाहिजे तें मनमुराद मिळा-स्यामुळे समाधान होणें; (कान्यांत योजितात, भूतकाळीं योज-

४.१५३. ' पोट धार्ले मग देतसे ढेंकर । भक्तीचें तें फार तुळसी दळ। ' -तुगा २६. धाइणे पहा. [मं. ध्रात; प्रा. धाय]

धात की. १ (पुरवार्च) नीय, रेत. २ धातु; मूळ. 'गुंड वेष्टण ऐसे धात। हें व्याकरण जाणार्वे संस्कृत। ' -राजवाडे (प्रंथ-माला शके १८२७) ४. [सं. धातु] ०फुट्र**णं**–१ वयांत येणें. २ कांहीं रोगामुळें मुत्रनिसर्गादिप्रसंगी रेत स्खलन होणें.

धात-की. नाचाचा प्रकार. 'कुकुथारी कुकृथारी कु धिलांग उलटी धात। '-दावि ३७.

धान-की. १ कल्पित गोष्ट. २ युक्ती: खुबी: बेत. 'प्रवीण सर्वोहुनि हा विधाता। कदापि याच्या न कळेत धाता। ' -सास्ह २.३८. [सं. धा≔ठेवर्गे]

धांत, धांतळी--जी. (कों.) वस्राची लांबलचक विधी. धातकी -- स्त्री. एक वनस्पति; धायटी; इजपासून डिंक निघतो व फुलांपासून रंग तयार करितात. फुलें औषधीश्र्या स्तंभक आहेत - ज्ञाको ध. ४५. ' मेथिका, धातकी, काली, उपलसरी, बीजपूरक यांचा पिंड तेजाची वृद्धि करणारा होय. '-अश्वप २.८.

येकारें। धातफळ दाविल्या परीनें। ' -दावि २७१. [सं. धा]

धातमात-स्त्री. १ युक्तिप्रयुक्तिः, तर्कः, अनुभव. 'प्रकृ-तीची धातमात न चले पें तंथे. ' -दावि १७५. २ मंत्रतंत्र धतर-मंतर. 'मर्नी कामना चेटकें धातमाता।' -राम १८०. ३ कल्पित व चत्कारिक गोष्ट. 'वरकड होसी तुं के ज्ञाने। धातमात कवित्व बोधर्णे। ' -ब ३९१. ' प्रसंगीं बोलाव्या अनेक धातमाता। '-दा ४.२.१०. [धात=धातु+मात=गोष्ट]

धाना—पु. १ ब्रह्मदेव; सृशी उत्पन्न करणारा. 'जगत्कर्ता धाता सहज उपजे नाभिक्रमळीं। '-सारुह १.५८. २ पिताः पालन, पोषण करणारा. 'माता धाता ऋक्षराजाचि त्याते।' -मुराकिष्किधा १८. **३ मालक**; बाळगणारा (वस्तु इ० कांचा). ध साठ संवत्सरांतील दहावें संवत्सर ५ (ज्यो) ध्रुवमत्स्यापैकी एक तारा. [सं. धातृ]

धातु-पुली. १ पुरुषाचें रेत; वीर्य; धात. २ सोनें, रुपें, तांबें: लोखंड इ० जास्त विशिष्ट गुस्त्वयुक्त, अपारदर्शक व एक प्रकारच्या चकाकीनें युक्त अशा खनिज पदार्थांपैकीं प्रत्येक. 🧸 पैसा; द्रव्य; धन. 'कोणी धातुचा न करिती स्पर्श।' -दावि ४०१. 'तेव्हां कळेल कीं अमके महाल अमके धातु। '-ऐपो २५३. ४ शरीरां-तील कफ, वात, पित्त या तत्त्वांपैकीं प्रत्येक. ५ शरीरांतील रक्त, मज्जा, वसा, मांस, अस्थि मेद व रेत या सात घटकांपैकी प्रस्थेक. ' धातुंचें समुद्र उलंडी। मेदाचे पर्वत फोडी। आंतली मज्जा काढी अस्थिगत जे। ' -स्वानुदिन ९.४.७५. ६ पृथ्वी, आप, तेज, तात). 'ऐसे शेषामृतें घाले। की अमर्त्यभावा आले।' -हा वाय, आकाश इ० पंचमहाभृतांपैकी प्रत्येक. ७ पंचमहाभृतांच्या

काव, पारा, गंधक, अभ्रक इ० सारखा पदार्थ. ९ (महानु) गेरू. विद्या 'नातरी जें धातुवादाही न जोडे। तें लोहींचि पंधरें सांपडे।' काब. 'एकें धातुचिआं उटी घेते।' -दाव ७७ १० (तत्त्व.) -ज्ञा ६.३४. 'अतकर्य नेत्रांतरें नेणें। कां धातुवादें सर्वस्व घेणे।' अहंकार. 'या अहंकारासच तैजल, अभिमान, भूतादि, धातु अशीं -एभा २३.२०७. २ अशोधित धातु शुद्ध करणें. - शको के १५३. दुसरीं नांबें आहेत. ' -गीर १७२. ११ (संगीत.) चिजेचे १ रसायनशास्त्र. [धातु-|वाद] • धातु र्वादो-वि. १ किमया निरिनराळे भाग. अवयव ५ अथी पहा. [सं] (बाप्र.) करणारा. 'जो सोधोनि भवपारदु । अनादि रससिध्दु । तो लाधस्म ॰फर्टण- १ कांहीं रोगामळें मुत्रविसर्जनादि प्रसंगीं आपोआप शब्दवेध । जेंगे धातुव दिये । ' - पर ५. 'टिपरे धातुव दी खोट।' गळण्याइतके वीर्य पातळ होगे. २ वयांत येणे. सामाशब्द- -दावि ४७४. २ रसायनशास्त्रङ्ग; खनिजपदार्थाचे, रसायनाचे इत •कमंबिद्या-स्री. धातुं व शोधन करण्याची विद्याः शास्त्रः (ई) असणारा. [धातुवाद] •िकार-क्षप-पु. धातुक्षीणतेचा, क्षय-मेटॅढर्जी [धातु+कर्म+विशा] •काम-न. धातु ओतून अगर रोगाचा एक प्रकार. सि. धातु+से. विकार=रोगः क्षय=क्षीण होर्षे] हातोड्यान टोकून त्याच्या निर्रानराळ्या सुंदर वस्तु बनविण्याचे • विद्या-श्री. (रसा.) अज्ञुद धातुषासून ज्ञुद धातु काढण्याची कारागिरीचे काम. [धातु + काम] श्रिक्या - स्त्री. किमया विद्या. [धातु + विद्या] श्रालाका - स्त्री. धातुची सळई, कांच. ' हार्ति वा परीस टाकोनियां । साथं जावें धात्रिक्या । सगुण मृति [म. धात्रमं. शलाका=सळई] ०स्नाइय-न. कफवातादि शरी-क्षांडोनियां। निर्मुण नायां कां कथिसी। ' - ह २१.२२० [धातु+ रांतील धातुंत्री समता, योग्य स्थिति. 'जागणे जरी जाहलें तरी किया] • जन्यपदाथ-पु. (रसा.) धातुपासून बनलेला संमिश्र व्हावे ते मितलें। इतकेनि धातुपाम्य संबर्धे। असेल सुर्खे। रासायनिक पदार्थ; (इं.) मेटॅलिक कॉम्पाउंड. -सेपू २ १०० -ज्ञा ६ ३५१. [सं. धातु+सं साम्य=सारखेपणा] ० स्खल्यन-[भातु+पं. जन्य= उत्पन्नहोणारा+पदार्थ] ॰ पान-पु. वीयेस्खलनः न. रतस्खलनः वीर्यपातः सि. धातु+सं. स्खलन=गळेंगे]॰ स्तम क-रेत गळणे. [सं भातु+सं. पात=पडणे] प्षष्ठ पोचण-वि. भातु ति. वीर्याचे स्तंभन करणारे (औषध इ०). [सं. भातु+सं. स्तंभक= पुष्ट करणारें, बल्वधेक, पौरिक (खाद्य, औषध). [धातु+सं पुष्ट= यांबविणारें] ्रप्यर्श-पु तांवें, वितळ, सोनें, रुपें इ० धातृंचा वाढळेळें; सं. पोषण=बाढण, पोसर्गे] •पाषण-न. १ (क्ररीरांतील) स्पर्श. (ल) (अकरणहर्पी प्रयोग केल्यास) १ अठरा विश्वे दारिद्रव. सप्त घातुंचे पोषण, वर्धन: बलवर्धन. २ (ल.) खुशामत: तोंडपूजे- 'याच्या घरांत धातुस्पर्श नाहीं. ' २ (अकरणक्षपीं प्रयोगांत) पणा; टाळाटाळ, बक्ता, गोड गोड भाषण इ० करून खोटा उत्साह दागदागिने मुटींच नसर्गे. 'त्या बायकोच्या अंगास धातस्पर्श उत्पन्न करणे, धीर देगे. ' छोभ भय दम्भ मानार्थ । धातुपोषण महटला तर नाहींच. ' [धातु+स्पर्श] क्षय-प. धातविकार बोलती बहत । ' -मुसभा ५.१२४. 'धातुपोषणार्थ समाधान पद्या. केर्ले. ' - जोरा १७. - नि. बरवर्ध कः; पौष्टिक. [सं. धातु+पोषण] धातु—पु १ कियापदाचे मूळरूषः; स्थाला प्रन्यय लावून गोपू-भाष ग-थापेबाजी; खुशामत, आर्जव इ० युक्त बोल्णे; चालणे इ० २ शब्दाचे मुळ; ज्याचे पुढे पृथक्करण करतां येत बाहीं असा गुळखोबरें; गुळसुळथापडी. •मय-वि. सोनें, चांदी, तांबें इ॰ शब्दांतील मुळ अवयव. ई. रॅडिकल, ह्रट. 'किताब शब्दांत कृ त् ब् साररूया घातुंचे बनविलेले. [धातु+सं. मय प्रत्यय] ॰माश्निक- हा धातु. ' [सं.] ॰नाम-न. कियावाचक नाम [धातु+नाम] न. लोखंड व गंधक यांच्या संयोगापासुन वनलेल एक खनिज ॰ पाठ-पु. धातृंची यादी, कोष्टक. [धातु+पाठ] • रूप-न. धातु-द्रब्य. [धातु+माक्षिक] ॰मेह-पु. १ मूत्रावाटे धातु, वीर्थ गळ- पासून बनलेलें रूपः कियापदाचे रूपः जसें:-जातो, गेला, करतो. •याचा मृत्ररोग. २ बीर्यमिश्रित मृत्र. [सं. धातु=बीर्य+सं. मेह= निजतो ६० [धातु+रूप] •साधिन-न. धातुवरून साधलेला, मूत्र, मूत्ररोग] • योग-पु रसायन. 'येक औषधी प्रयोग। येक वनलेला (शब्द ६०). उदा. कृत, कृत्वा. यांत नाम, विशेषण व देती धातुयोग। ' -दावि ६४. [धातु+सं. योग=जुळण, जोडणें] अन्यय असे भेद आहेत: कृदन्त पहा. [धात्मसं. साधित= •राशी-पु. अस्य, रक्त, मांस वगैरे सप्त धातुंचा समुदायः(छ.) बनविलेला, साधलेला] शरीर; देह. 'अथवा एकांतरा कृच्छी। चाद्रायण मासोपवासी। धातुर्वास-पु. (व.) मनांत नस्तांहि, होत नस्तांहि, परि-शोषोनि गा धातुराशी । करिती तर्षे । '-ज्ञा १७.३६४. [सं.धातु+ स्थितीमुळे एखादी गोष्ट करणे भाग पडणें. राशी=समुदाय] •स्त्य-वि. (रसा) ज्यांस घातूचे स्वरूप आहे । आश्रा-पु. ब्रग्नदेव; धाता 'तयां ते जिणे जसस तु । तरी त अभाजकप असे दोन वर्ग करितात. ' -रसाप ६. सि. धात+कपो -क्वाञ ७४०. [सं. घात]

स्पर्श, रूप, रस. गंध व तेत्र या गुणधर्मापैकी प्रत्येक. ८ मनशीळ, श्वाद, धातूर्वाद-पु. १ किमया; सुवर्णविद्या: सोने करण्याची

•पोपणाचे बोलर्णे-पोपणाच्या गोष्टा, •पोषण-बोलर्णे- कियापद बनवितां येते तो शब्द. जसे:-कृ, बद, करणे; बोल्पं,

(असे मूल द्रव्य). ' सोयीकरितां एकाकी पदार्थाचे धातृक्षप व अससी पातु । हा ठा अ वे-हीं विपरित्र । असा धान्ना जोडला । '

धात्री-ली. १ दाई; लहान मुलास पाजण्याकरितां टेवलेली बाई. 'राधा धात्रीच गमे कर्णाच्या न जननी शरीरा या ।'-मोकर्ण २२.३६. २ जन्मभूभिः, पृथ्वीः, धरित्री. 'थरकत वरि नौका भंगली तेषि धात्री।' -मुराबाल ९६. 'तृं ब्रग्नकटाइ धात्री। हें कळलें फुडें। '-ज्ञा १०.१५२. ४ आंवळी: आबळवाचे झाड. 'नारद म्हर्गे पृथुरायातें । धात्री महिमा सागतो तृते । ' -मक ५ १५०. ५ आवळकटी. सि. । ०५५ ळ-न. आवळा. 'डार्किन धान्नीपळ आगि के के। '-रामायण बाल हाण्ड ४४ माधव महाराष्ट्र कवि ५१.

भांद-नि. कापडाची चिंधो, अहंद परी; धांदोटी -पु (व) मध्यम जाडीचा लांव दोर. 'धांद तुरुत्यामुळे पाणी काढणे बंद बार्ले '

धांद इ---स्त्री जनरी; जुन्नम; सम्ति. 'मन निजकल्पना कडाडीं। नावती थांदडी त्रै क्षेत्रया। ' -एमा २३.६७८.

धांदरण -अकि. १ घावरणें: भयभीत होगें: भीतीनें गोंध ळून जाणे. २ चोळवडो: घासरे.

भारल, भारलाष्ट्री, भारलाभांदल-स्त्री. १ (वस्तु, व्यवहार, कामें ६० हावी) अभ्यत्रहाः गोंध ठः घोटाळाः, गडबड. 'तुमच्या गडवडीमुळें माझ्या लिहिण्याची धांदल.' २ मनाची व्यप्रता, त्रेघा, तारंबळ. ३ गलव्ला: गोंध ठ: धामधूम: गदी: दंगा-भोपा ४ डाव रेंच; छके रं जे; गौडबंगाल (कि० करणें; लाब गें). [हि. धांधल: सि. धांधील]

धांदली-स्या -- वि. नेहमी गोंधळ, घांदल करणाराः; भांबा-वणाराः, गडबड्याः, गोंध ऋथा. [धांदल]

भांदा--पु. १०यवहार; घडामोड, 'पैं जीवाश्रिया बोधा। गोबल जो हा धांदा।ता जीव शेकशब्दा। अभिप्रावो। '-क्का १५. रे४६. २ दोरा. ३ अखंडत्व. ४ उद्योग; काम; खटपट; धंदा. 'म्हगौनि ब्रज्ञनामश्रद्धा। सांड्वनि कीजे जो धांदा। हें असी सिणु नुपन्ना।' -- ज्ञा १७.४२२ [प्रा. घंदा]

धादांन-पु. (यमकाने वेदांत या शब्दाशी जुळणारा पण **उ**लट अर्थाचा बनिव लेला शब्द). प्रत्य अप्रमाण; अनुभवसिद्ध, बुद्धियाह्य मिद्धांतः आत्म प्रतीतिः स्वानुभवः स्वतःचा तर्कः बैय-क्तिक मत. 'जे वेदशास्त्राचे सार। सिद्धांत धादांत विचार। '-दा ५.६.२७ ' आम्हास तुमचें बेदांत न कळे आम्ही आपले धादां-तावर चालतो '-क्षिवि. भडभडीत: उघडउघड: मूर्तिमंत: प्रत्यक्ष: स्पष्ट 'हा भादांत चोर, लबाड, सोदा ' विदांत या शब्दाशीं यमकार्ने जुळणारा, उलट अर्थाचा, बनविलेला शब्द] इह० धादां-ताला सिदांताची गरज नाहीं=जी गोष्ट उघड दिसत आहे ती सांगण्याला. दाखिवण्याला शास्त्राच्या पुराव्याची जरूरी कशाला ? कस्तुरिअचें भाने पुण्ये करी। ' -शिशु १९४. [सं. धाम]

धाद रे रेजे, धादावर्जे — अकि एखाद्या पदार्था बदल उत्सुक, उत्रंटित होणें; हपापणें; खाखावणें; आधासणें. 'कांही होतीं

भारावर्ली। तींहि मेली अजीर्जे। ' -दा ३.५.९. ' बुद्धाने द्वितीय संबंधाविवयीं जसें धादावृन जावें. ' - नि ७२३. [धादांत]

धादांती-वि. शास्त्राधार म पाहतां मनाला पटणाऱ्या तत्त्वा-नेच वागणाराः; प्रत्यक्षशदीः बुध्दीप्रामाण्यवादीः ' धावात्यासाहि पासर फुटावे असा हिच्या कवित्वाचा प्रभाव विसक्षण आहे. ' - महाराष्ट्र-साग्स्वत ६२. [धादात]

थांदी, थांदोटी - स्त्री. १ विंधी; कापडाची अहंद पटी; फडकें; वस्त्राचा तुकडा. [म. धांद]

धादुडा-पु. (महानु) चिधी, धांदी पहा. ' धादुडा दुधडा गौळनी। जिञ्जे मानुषे होतीं सिद्दानीं। '-शिशु ६७६.

थांद् रुणे-अफ्र (विप्र) ढांदुळणे, धांडळणे.

धारूस-वि. समाधान पावलेला, तृप्त झालेला; धालेला. [प्रां.] धांदोटी-नी. विधोटी; लहान विधी, धांद. [धांद] धावोशी - नि. (कु.) समाधानी.

ध दास-वि. (गो.) भरपूर; पुष्कळ; मुबलक अवळपघळ. •पण-न. (गो.) समाधान; तृप्ति. [धांदोस]

धाधारा-पु वाऱ्याचा सोंसाटा, धों धों वाहुंगे. धुधाटा पहा. धाधाव में-भाना. खाखावर्गे, आधासर्गे, धादांतर्गे पहा.

ध । ध। वर्णे — अक्रि. (महानु.) धांवप ठ करणे, धांवत सुरुणे. ' उखरडा धाधाविलें। मंडळीकु निघालें। सर्वे सारीतु पातीनिलें। दंडनायकापःशीं। ' -शिशु ५०४. [सं. धाव्=पळणें]

धांधावर्ण- अकि. (व.) गांगहन जाणे.

थांध्रच्छें - उक्ति. (बिल्) ढांढुळणें; धांडळणें; ढांढुळणें पहा. धा(धां)धू--किति. १ कडाकड, घडाधड असा आवाज कहन (बार्चे बाजर्गे; तोफा उडर्णे; बारा बाहर्गे इ०). ठांठू पहा. —स्री. १ तोफा, वार्धे इ०कांचा धडधड:ट; कडकडाट. २ जोराचे, कडा-क्याचे भांडण; कचाकची; खणाखणी.

कांचा) दांडा, देंठ. ' केतकीचें धान आणि उंबराची साल सम-भाग घेऊन चूर्ण करावें. ' -अश्वप २.५०. ४ धणे. [सं. धान; बं. धान; गु. धःन≔धान्य] ०**गत्रत**–न. ज्यास धान्य येते असे गवत. उदा॰ गहुं, बाजरी, ज्वारी इ॰काचे गवत. 'उदाहुरणार्थ रानगवते व धानगवते हा धडा पावसाळघांतच घ्यावा. ' --अध्या-पन ७४. [धान+गवत] धामाप्रक-न. धणे, बाळलेला किंवा ोला पुदिना व मसाला याचे एकत्र मिश्रण करून गुल घालुन केलेली चटणी. '-गृशि ३१८. [धान+अ१़क=आठांचा समुदाय] धानाधिस्पर होण-िक. (कु.) धुठधाण होणे.

धाना---पु. (महानु) दाणा; कण. ' एता आदित्य वासरीं।

धाना—स्रोअव लाह्या. [सं.]

धानान--किनि. (व.) जाणुनबुजून. [ध्यान्याने]

अपूर्व नामें अमित । ' - वेसीस्व १.१११. [धान-वंत]

धानी—की. (खा.) लाही. [सं. धाना; वं धाना]

धानी-की. शहर; नगर. 'रावो जैसा स्वर्पी। रंकपणे निघे धानी।'-ज्ञा १४.१५४. [सं.]

धानी--न. (कों. कु.) लोखंडी सळई.

धानी-पु. (संगीत) गायनशास्त्रांतील एक राग. ह्यांत पडजू, कोमल गांधार, कोमल मध्यम, पंचम, कोमल निषाद हे स्वर धापसी। तुं ते बोलां पाहे हृषीकेशी। ' –िशशु ८६. 'धापा भरतां लागतात. ऋषभ व धैवत हे स्वर वर्ज्य आहेत. जाति औदुव औदुव. वादी गांधार, संवादी निषाद दिवसाचा तिसरा प्रहर हा गान-समय आहे. हा सार्वकालिकहि समजतात. [सं.]

धानोच्या---बीभव, धान्यविशेष, 'ज्यानि धानो-या आणाव्या । रांडापोरारे घालाव्या । ' -ऐपो ५३. [धान]

धान्न-स्त्री. (गो.) खांब; धारण. [धारण]

धान्य-न. १ भात, गहुं, बाजरी, इ० मनुष्याच्या शरीर-पोषणाच्या उपयोगाचा पदार्थः, दाणागोटा. तांदूळ, गहुं, ज्वारी धापेकरी-धापकरू-धापाळ, धाप्या-प्र. दम्याचा उपद्रव इ० तृणधान्यें हरभरा, तूर, उडीद इ० द्विदल धान्यें व करडई, तीळ, जवस इ० तैलधान्यें असे धान्याचे तीन मुख्य वर्ग आहेत. २ नवरात्रांत देवीपुढें किंवा चैत्रांत गौरीपुढें थोडयाशा मातींत कांप। ' −ज्ञा १७.२३१. [धाप+कांपरें] गहुं किंवा भात यांचीं जीं लहान रोपें करतात तीं समुचयानें. ३ दसऱ्याच्या दिवशीं पागोरयांत, रोपींत, खोवण्यांत येणारा गहं. भात इ०कांच्या रोपांचा तुरा. ४ धणे. [सं. धान्य; गु; धान्य] (वाप्र.) • हाटकर्णे-धान्य साफ करणे, वाखणे. • हुइकर्णे-सिक. शोधण, निवडण, धुंडणे. पद्धति-एक लांब लोखंडी गज जमीनींत माह्न व त्याचा वास घेऊन अमुक ठिकाणीं धान्य पुरलें आहे असे नेमकें सांगणें. ' लष्करांतील कित्येक लोकांचा धान्य हड-कुन काढण्याचा धंदाच होता. '-ख १०५५. अठरा धार्म वि कडवाळ-न अठरा पहा सामाशब्द- •देश-पु. पुष्कळ भीवरा न फिरतां राहण्याची स्थिति धान्यें पिकणारा, सुपीक देश. [सं.] ॰ पंचक-न. गहुं, तांदूळ, सातृ. तीळ व मृग हीं शंकरास लाखोली वाहण्यास योग्य अशीं लागलेली) खपाटी; दामटी. (कि॰ वळणें, होणें.) पोटाची धान्ये. [धान्य+सं.पंचक=पाचांचा समृह] ॰पंचकाचा काढा-पु. धणे, बाळा, सुंठ, नागरमोथा आणि दालचिनी यांचा काढा. म्हणजे त्यामध्यें त्याचा पेढाहि अंतर्भत होतो. त्यास वेगळे महत्त्व नसर्ते. राजाला जिंकल्यावर प्रजाहि स्वाभाविकपणे जिंकल्या गेल्या असे मानण्यास हरकत नाहीं. यावहन एखादी मुख्य गोष्ट साध्य, सिध्द झाल्यावर तदनुषंगिक बारीकसारीक गोष्टी आपोआपच तात). चुटपुटतें पोट भरणें, चारा खाणें, खाऊं घालणें. साध्य, सिध्द होतात. [धान्य+सं. पलाल=पेंढा, गवत] •फराळ-पु. उपवासाच्या दिवशीं धान्य भाजून केलेले, कोरडे खाद्य पदार्थ इ॰कार्ने केलेला फराळ. [धान्य+फराळ] • भिक्षा-की.धान्याची लागणें; धापेने युक्त होणें. [हिं. धापना]

धानावंत - न. धान्याचे केलेले पकात्र. 'षड्से धानावंते। मळणी होत असतांना भिक्षुक गांवोगांव फिल्लन मिळवितात ती धान्याची भिक्षा, बलुतें. [धान्य+भिक्षा] • माप-न. धान्य मोजा-वयाचे माप, परिमाण, उदा० शेर, पायली इ०. • वणवा, वी-पुस्ती. अकस्मात् धान्य जळून खाक होणें. 'अग्न लागला होतीं। धान्य वणव्या आणि खडखुती । युक्ष दंड जळोनि जाती । अक-स्मात । ' [सं. धान्य+म वणवा]

धाप-पा-की. १ दम; जोराचा श्वासोच्छ्वास. 'सुर्ती निन्हां पोर्टे चोळिलीं । श्वासोच्छ्वासें मूर्छित । '-जैअ ५७.४८. २ दमा; श्वासः, दम्याची व्यथा. 'पंडुरोगे माझा बंधु। जो अपार दुःखाचा सिंध । तयाची धाप नामें वध । जी करीत कंठरोधन । ' -जैअ ४९.३२. ' तुकयाचें लग्न केलें असतां। परि नवरीस होती धापेची व्यथा।' [हि.] धापा देणे-टाक्तणे-दाटणे-श्रमामुळे जोर-जोराने श्वासोच्छवास करणें. 'तो हरकारा पातला देत धाप। '-दावि ३८ 'धार्पे दाटला राधात्मज ।' -मुआदि ४१.५२. ॰करी-ज्यास होत असतो तो; दम्याळ; दमेकरी मनुष्य. कांग-स्री. अस्वस्थता. ' बुजाली वैराग्याची वोरप। जिराली मनाची धांप-

धाप-स्त्री. (विटीदांडुचा खेळ इ०कांत रूढ). मर्यादारेषा. • खाणे-(विटी, चेंडू, कवडी इ॰) मर्यादा रेपेच्या, हृदीच्या पलीकडे जाणे.

धाप-स्त्री. सरड्याच्या जातीचा एक प्राणी: धापट पहा. भोंगे गांधली भिंगोरी। बेड्क धापा।' -दावि २४४.

धापट---न. कांडलेल्या भातांतून निषणारा भुसा; चूर, चूर्ण. धापट-पु. सरड्याच्या जातीचा एक सरपटनारा प्राणी: धाप. धापट - स्त्री. (भोव-यांचा येळ.) फिरावयासाटी टाकलेला

धापटां—सी. (उपवास, आजारीपम इ० कां: के पोटास धापटी असा प्रयोग.

भाषड — वि. (कों.) अगदीं रुक्ष; उरवार; बर्ड. (भात-[धान्य=धणे+सं. पंचक=काढा] •पलाल न्याय-पु. धान्य म्हटलें जमीन). •खर-स्त्री. (कों.) पाटाचें बगैरे पाणी मिळत नमून केवळ पावसाच्या पाण्यावर पीक देणारी जमीन. - कुकि २१०.

> धापडधुपड—किनि. चुटपुटतें, अपुरें: तृप्ती न होईल अशा रीतीनें. (पोट भरणें, जोगावणें इ०सह व जनःवरासबंधीं योज-

धापडा-डे-पुन. (व.) जाड थालीपीठ.

धापणें - अक्रि. १ धापा टाकण्याच्या अवस्थेस पावणे; दम

धापण - अफि. (प्रा.) तुस होणे.

धापणें -- सिक. (गो. कु.) ढापणें; झांकणें. [ढापण] घाँपर---न. (गो.) गुडघा; ढोंपर.

धापलर्णे -- अकि. जोरजोराने श्वास टाकण्याच्या अवस्थेस पावणे. धापा टाकणें; धापणे. [धाप]

गडबडीनें, जलदीनें जाणें. 'जा तुम्ही एकी धापसियां। तुम्हां लागीनिलिओं गौ-मासिया। तरि वारां जा कां। '-शिश २१९. [धाप]

घांपळ, घांप-सी. (गो.) द्विदल धान्याच्या दाण्याचा अर्धाभाग.

धाँपळाँ--पु. (गो.) मोठें छिद्र.

धाया-पु. १ एक प्रकारचें गवत. २ चपटया जातीचें मोठें कौल, ढापा १ ल्या अथी पहा. ० ऋरणें-(कों.) नाश, खरावी, विध्वस करणे.

भाषाटा-पु. (व.) थालिपीट; धापडा. धपाटा पहा.

१ मरणें. २ हरवरें. ३ फ़ुकट जाणें. -मसाप ४.४.२८०.

भापेवर्च-कि. (गो.) धापा टाकणें; धापलणें. [धाप] भाषोद्धा-पु. (व.) १ आंगावर एखाद्या ठिकाणी सूजून वर आलेली जागा. २ (व. ना.) थालिपीठ; धापड.

भाष्या, भाष्याचाकांदा—पु कोचिंदा पहा.-वगु ४.३१. धाब--न. माडी; धार्ने. [हिं. धाना]

घावटी--सी. दामटी; धापटी पहा.

धाबडणी-की. (कों.) मोकळ्या फळ्यांची माळ्या-सारखी पाटणी; माळा.

धाबडिंघगा-पु धांगडिंघगा; गोंधळ; दंगामस्ती. [ध्व. तुल. गुज. धावडाधंगु=दंगामस्ती]

धावडी-की. (कु.) धाबळ; लोंकरीचें नेसावयाचे वस्त्र. [स. धाबळी.]

धाबलवडा-डी-पुली. एक प्रकारचा वडा.

धाबळ-ळी-की. १ (कों.) सोंवळयांत नेसावयाचे लोंक रीचें जाडेंभरडें वस्र; धावडी. २ पांवरण्याच्या उपयोगाचें लोंकरीचें जाड वस्त्र. ३ (कों.) काथ्याचा हातांनीं वळून केलेला पेळू.

धाबळ-की. कबुतरांना रहाण्याकरितां करितात तें घर. खुराडें, ढावळ.

ण्याचा मुलांचा एक खेळ; धबाधवी १ ल्या अथी पहा [ध्व. धुमीची नुसती वर्णने ऐकून अंगावर शहारे येतात. - टिक्ने धव्द्धिः]

शको. ४. ४२

धार्वे -न. १ घरावर केवळ मातीचा पेंड धालन करितात तें आच्छादन. २ केवळ मातीच्या पेंडाचे आच्छादन असलेले घर. 🤾 (राजा. कुण.) छाती. -मसाप २.४.३६१. [सं.स्था; हिं. धाबा; गुज. धाबुं] •द्रणाणणें-भीतीने घाबरून जाणें, गर्भगळित होणें; गाळण उडणे. धाड्यावर बसविण-१ (एखादाचें) सर्वस्व धापसणें अकि. (महात.) धापा टाकणें; धापलेंं; धापणें, | हरण करून (त्याला) भिकेस लावणें. ' परंतु चलत्यानें घरांत भाउबंदकी कहन सुभानजीला धाब्यावर वसविलें. '-स्वरापरि १७८. २ एखाद्यापासून द्रव्यादिक घेउ.न (त्यास) हिंगी दाखा विणें. ॰घर-न. धाब्याचे घर.

धावोटा-पु. (कीं.) साखरेंचे पोतें, गोण, दाभोटा.

भाम-सी. १ (गो.) रोगाची साथ; २ (ल.) कोणत्याहि गोष्टीचा अनेकांस एकदम लागलेला नाद, व्यसन, इसळी वंड, खबखब. ' गांवांत तापाची धाम आली आहे. '

धाम---न. १ घर, स्थान; ठिकाण. 'जीजी परमंगळ धामा। सकळ देवदेवीत्तमा। '-ज्ञा. ३.२८. ' नमें राम ते धाम सोइन यावें।'-राम ४८. २ (छ.) शरीर; देह ३ रूप तजः प्रकाशः धापी—सी. (गों.) उखळींतील पोहे परतण्याचा चपटा पळा. प्रभाव. 'मार्कडेय अगस्त्य प्रेक्षिति येऊनि सांबळ धाम ।' धाप-पो-कि. फुकट; न्यथै; निरथैक. वहाण-अकि (कु.) -मोकृष्ण ८४.२. ४ -पु. बदरीनाथ, जगन्नाथ, द्वारका, रामेश्वर या हिंदू ज्या अत्यंत पवित्र अशा तीर्थस्थानांपैकी प्रत्येक. [सं.] धामक--न. (कों.) वटवाघुळ.

> धामंगड-पु. (निंदार्थी.) माध्यदिन किंवा यजुर्वेदी गृहस्थ. धाम्या. -मोल. [धामा.]

धामण-णी - स्त्री. १ माशाची एक जात. २ वरील मासा ज्यांत राहतो तो शिपला.

धामण-णी—पुस्ती. एक वृक्षविद्येष. याचे लांकुड चिवट असुन इमारतीस उपयोगी असते. -वगु ४.३२. याच्या साछीच्या तंतू पासून कागद व दोर करितात. –ज्ञाको. ध ५५. [तुल. गुज. ध्रामण]

धामण, - स्त्री. सर्पाची एक जात; अधेला पहा. ह्या जातीचा सर्प आपं ी राज्या नाकांत घुसङ्ग ती जोराने बाहर काढतो असे म्हणतात. 'आशा मनशा हो धामणी। '-भूपाळया २४. [हिं. धामिन]

धामणी - अकि. धामण सर्पाच्या दृष्टीन (गुरें इ०) पीडित होणें. [धामण=सर्पविशेष]

धामण्या--पु. एक सर्पविशेष. हा धामण व नाग यांच्या संयोगापासून उत्पन्न होतो असे म्हणतात. [धामण] धामण्या पोपट-पु. पोपटाची एक जात.

धामधूम-की १ दंगल; गोंगाट; गडबड; गोंधल, अपूर्व धाबाध्वरी - स्त्री. (ना.) एकमेकांना धवाधव चेंद्र मार- प्रकाराने उडालेली खळवळ. २ धुमश्रकी; बंडाळी. 'त्या धाम-४.४.१७८. [हि.] म्ह० धामधूम बलोंका राज.

धामना-वि. (व.) थोडया काळसर रंगाचा. 'धामना तांद्रळ आम्हांस नको. सफेत पाहिजे.''आमच्या धामन्या बैलाला विभांडिला।' -शिशु ५७५. जोडी घ्यायचा आहे. '

भ्रामा-पु. एखादी गोष्ट अनेकांनी एकदम करण्याची उठ णारी लाट. सपाटा, सांथ; धाम अर्थ २ पहा. जर्से-मागण्याचा-जेवण्याचा-रडण्याचा-धामा.

भामा-पु. (कों.) गुराखी लोक आपल्या हातावर गोवरी किंवा सशाची लेंडी यांच्या विस्तवानें डाग देतात तो. धमाटा अर्थ २ पहा.

धामा-म्या-पु. १ गबाळचा. २ (उप) माध्यंदिन, यजुर्वेदी गृहस्थ. 'आधीं ते देशावरचे धामे पहा. त्यांना मुलीच मिळ-ण्याची मारामार. '-खरांद १३. धामेपणा-प. गवाळेपणा; अन्यवस्थित वागगुक. 'कोंकणांत जितकी टापटीप तितका इकडे (देशावर)धामेपगा. ' - उषा प्रंथमालिका ४.

धामीण-स्त्री. सर्पाची एक जात; धामण. 'वासना धामिणी पडिली गठां।' -दा ३.१०.५ [हिं. धामिन]

धामाडा -पु. (ना.) पुळी. [सं. ध्मा १]

धामोडा-पु. एक वृक्षविशेषः धावडा 'आन धामोडे याची साली । ' —सूत्रपाठविचार २१०. 'लागतां चंदनाचा पवन । खैर धामोडे होती चंदन। '-एमा ३० ३४.

धाम्या—वि. १ (उप.) यजुर्वेदी. –मोल. २ (खा.) बाव ८८; गबाळ. ३ (व.) चिक्कू; कृपण.

धाय, धायमाय की. १ रडण्याची मोटी आरोळी, टाहो; आकांत; ओक्साबोक्सीं रडारड; हंबरडा. (क्रि॰ मोकलर्णे; फोडर्णे; घर्गे; घालगे). 'अनुर्धाचीया माया रषुमावंतीया। मोकलीली धाया। रात्रीमाजी काइ जालासी । सादु दे कां रे पुत्रराया । ' – उवा ४४.७. 'बायकोसाटी मी धाय घेऊन बसली आहे. ' -कोरिक हिय्या, धीर, निश्चय+कंप=कापणे, धरसोड करणे]

भायपण ययार्चे। अविद्या केले॥ '-क्षा ३.२४३. [धाय+पण] टाक्रॉअ-ढकलण-देण-लावण-सोडणें-धारकी धरणें-

•बंधु-पु. धात्रीपुत्र. 'जरासंदाचा धायबंधु आगळा। तो उखरडा

धाय-सी. तृप्तिः संतोषः समाधान.

धायखंडी - की. शस्त्रविशेष; तलवार 'मिळौनि नाकवर्सेआं नाकवसे । धायखंडी हाणतांति सरिसे । ' - शिशु १०६३.

धायटी, धायफल-कीन, पुरुष, दोब पुरुष उंच वाढणारें एक झाड. हिचीं फुलें लवंगांसारखीं असून हिरवीं असतात; त्यांचा उपयोग औषधांत व रंगाकडे होतो. -वगु ४.३२. सि. धातकी: हिं. धायकेफल; बं. धाइफल; गु. धावणी; कर्ना. धायीफूल; ते. धातुकीपुड । ०फूल-न. एक औषधी; धायटीचें फूल.

धायरी--सी. एक वृक्षविशेष

धायहं-न. गुरें व घोडे यांना होणारा एक रोग.

धाया-ली. दाई; उपमाता. 'अधींचि फर्जी आस तटिया। कर्मे आरंभावीं धनंजया। परावें बाळ धाया। पाहिजे जैसा॥ ' -जा १८.१७२. 'भक्तीपाशीं भावना जाये। तैसी धांवित्रली धाये।' -एहस्व १९०.

धार-स्त्री. १ तलवार, कोयता, विळी, चाकू इ० हत्यारांची तीक्ष्ण कड, तीक्ष्णपणा; चैाकोनी लांकड इ० कांची सरळ कड. २ पर्वत, डोंगर इ० कांची माध्यावरची अगदीं उंच कड, कडा. ३ (ल.) तीक्ष्ण, तहख, तापट, कडक स्वभावाचा माणूस. ४ डोंगराची रांग, ओळ. ५ क्षितिज; क्षितिजाची काळी रेषा; दृष्टिमर्यादा. 'दिवस धारेस आला. ॰ करणें-१ (शस्त्र इ॰ कास) धार लावणें, तीक्ष्ण करणें. २ शौर्याचीं कृत्यें करणें; पराक्रम गाजविणे. •धारणें-(एखाद्यास तोंड देण्यास) सिद्ध होण, सञ्जणे. ० पडणे-(एखाद्यावर कामें इ०काचें) ओस, बोजा पडणें; धाड पडणें या अर्थी चुकीनें रूढ. • बंद करणें-(मंत्र इ॰ कार्ने शस्त्राची) धार बोथट करणें; निकामी ७२७. 'दु:शासन मोकली धाय। म्हणे गेले हातपाय।'-मुआदि करणे. ०मारणे-तलवार गाजविणे, पराक्रम करणे. धारवर आण्णे-धर्णे-कडक शिस्तीने, करडेपणाने वागविणे, सक्त अंमल ११८. २ धापा. 'गंधर्त हस्तीं वें कु-हाडे । कर्णा अंगीं भेदले गाढे । गाजविणे. धारवर येज-(एखार्दे काम इ०) कडक शिस्तीखार्ली रथ टाक्निया एकीकडे । घाय टाकीत राहिला ॥ ' -मुवन १२.९७. चाल होणे, राहणें घारवर वागणें -सावधपणानें, दक्षतेनें, मागेंपुढें ३ हृदयः अंतःकरण. 'कवणार्ते मी मोक्छं धाय १।' - मुक्न पाहून वागणें; कष्टाचा आणि धोक्याचा मार्ग चोखाळणें. धारे-७.१२७. ४ धीर; धैर्य. 'मग धाय टाकुनी रहे माये ॥ '- व वरचा वाघ-पु. (अशिष्ट.) कोणीहि, जवरा या अर्थानें रूढ. जर्से:-५५३. [सं. हृदय=(द+ह=ध)=धाय-भाअ १८३३.] •धाय है काम तुं करीनास तर धारेवरचा वाघ करील ? तुला न हाक मार्क रडणे, धार्याधायी रडणे-ढळढळां, आक्रीश करून रडणें. तर धारेवरच्या वाघाला हांक मारूं ? सामाशब्द- ॰करी-पु. योद्धाः 'रहवील कोण रणरंगी । यवनांना घायी धायी । यापुढें ॥ 'पराक्रमी पुरुष; तरवारबहाहर. 'पाटणकर घोरपडे निंबाळकर तल--विक १०. ०कंप-पु. संकल्पविकल्प; धरसोड. -मनको । धाय= वारीचे धारकरी । ' -ऐपो ४३९. [धार+करणें] ०कस्त-पु. धारेला लावृन केलेली पारख; (ल.) सक्ती; तगादा. [धार+कस] •कःशी भाय—की. दाई; धात्री. [धाई] •पग-न. दाईपण; पालन- धरणे-धारेवर धरणे; सतावून सोडणें; सक्त तगादा लावणें. 'पोरानें पोष्ण; दाईचें काम. 'हें रजोगुण माणसाचे। समूळ आसुरियेचे। खाऊकरितां मला फारच धारकर्शी धरलें. ' • कर्शी धरणें-

मोठ्या संकटांत, पेचांत आणेंग. ०तीर्थ-न. (प्र.) धारातीर्थ; धारा-तीय पहा. ० वंद-स्त्री. १ शस्त्राची धार वोयट करण्याचा मंत्र. २ -वि. शस्त्राची धार बोथट करण्याचे मंत्रसामध्ये असणारा. ३ -पु. (वागणुक भाषण इ॰ कांतील) धरवंद, ताळमेळ, ताळतंत्र, संवदता. [धार+बंद] •बोळ, मेर-पुन्नी. (कु) मुसंबद्धता; ताळमेळ (भाषण, वर्तन इ० कांतील) (अकरणह्रपी प्रयोग). ० बोळ-किवि. कांठोकांठ; तुडुंब; भरपुर (पाणी इ० द्रव पदार्थ भरणें) ०र। च-पु. १ तरवारबहाहर, शूर योद्धा. या अर्थाची पदवी. 'धारराव शिवे. ' -रा १९८१ 'धारराव स्वागारदार संसारमोह सांडनी.. स्वप्राणावरि उदार झाले. ' -अमृत ५४. २ (उप.) पराक्रमाच्या पोकळ बाता मारणारा: बढाईखोर. धारोधार-किवि. तुईंब; कांठोकांठ. [धार द्वि.]

धार -- स्त्री. १ जोराचा, वेगाचा (नदी इ०काचा) प्रवाह. 'हों धारेमाजीं निश्चितीं। नाव गेळी तेधवां।'-इ ९.२६९. 'भोंबरे बळणें आणि धार।'-दा ३.७.५२. २ पाणी इ० पातळ पदार्थ वरून पडत असतांना, पाऊस पडत असतांना. फुटक्या भांड्याच्या छिद्रांतून द्रवपदार्थ बाहर पडतांना पाणी इ॰चा दिसणारा दोरीसारखा आकार. ३ तेल, तुप इ॰ पातळ पदार्थ बाजारांत विकण्यास आल्यास त्यांील कांहीं भाग हक म्हणून घेण्याचा पाटील, कुळकणी इ० गांवकामगारांचा (पुर्वीच्या काळीं असलेला) मान; तेल, दूध वगैरे विकत घेतलें असतां पूर्ण माप झाल्यानंतर वर्तावळा म्हणून घ्यावयाचा थोडासा अंश ४ धान्य उफगतांना जे हलके धान्य राशीच्या पली-कड़े जाऊन पडतें तें. ५ तेल, तुप इ० द्रवपदार्थाचा किंचित् अंश. जसें-दह्याची कवडी, पाण्याचा थेंब: तेलाची, तुपाची धार. ६ (गाय, महैस इ० जनावराचे) दूध काढणें. 'धारेची वेळ झाली. ' [सं. धारा] •उरण, धारु(रो)रण-वि. धार काढतांना (दुधास) असणारा उवटपणा ज्याचा निवाला नाहीं असे ताजें (द्ध). असलें दूध बलवर्धक व धातुपौष्टिक असते. 'जेवि श्रानवर्म पात्राप्रती। गोक्षीर भरिती धारोष्ण।' -भाराबाल ११.२८. [धारा+सं. उष्ण] • काढ**ाँ-विळणें-**(गाय, म्हैस इ० जनावराचें) दूध काढर्णे. • देण-उंचावर उमे राहुन (धान्य इ० स्वच्छ करण्याकरितां) टोपलींतुन एकसारखें धारेने खाली ओतणें, वारवणें. ॰धरणें-(विपार, मोडशी इ॰ उतरण्यासाठीं) मस्तकावर थंड पाण्याची धार सतत पडेल असे (सेवा; निगा; त्रास; खर्च इ०कार्चे) फल देणारा (देव, राजा, करणें. ॰पडणें-(ल) पाहिजे तितकें द्रव्य, धान्य इ॰ आका शांतन (घरांत) येऊन वर्षाव होणें, पाऊस पडणें. 'तुम्ही फार खर्च जीणें।'-कचेश्वर-सुदामचरित्र पृ २. 'हें शेत आम्हांला धार-करावयास सांगतां तर माझ्या घरीं कांहीं पैशाची धार पडत नाहीं.' जिणे नाहीं असे पाहुन सोड्न दिलें. ' धारिजिंग पहा. इह ० १ **्मारून न पाहणें**—(एखायाला) अगदीं कस्पटाप्रमाणे लेखणें, बास गाय धारिजणी.

हिंग लावुनहि न पुसण, ढुंकुनहि न पाहणे. ०लागण-फार वाहुं, गर्द्ध लागणें; गळती, बुळकी लागणें, जसें:-पावसास धान्यास. गुळास, डोळ्यास, नाकातोंडास, गांडीस धार लागली. चारही **घारा तोंडांत पडणे**-अनेक मार्गानी लाभ होर्गे: विलासाच्या. उपभोगाच्या सर्व गोष्टी मिळणें. इह० चारही धारा कोणाच्या तों डांत पड़त नाहींत=सर्व सुखें, चांगल्या गोष्टी एकाच्याच वांट्यास कवीं येत नाहीत. धारभर-किवि. थोडसें, अगदींथोडें (दध, तुप तेल इ॰ द्रव पदार्थ). कवडी पहा. (सामाशब्द) ॰ चि(ब)पोल-न. (कों.) धान्य वाऱ्यावर उफणतांना धान्याच्या राशीच्या पलीकडे पडणारा कोंडा, भूस, फोल, इलके धान्य. [धार+कों. चित्र+गोल | • वागी-न. १ द्ध तापवितांना त्यांत ज थोडेसे पाणी घालतात तें. ' जैसे दुश्यामाजी धारवणी। उदक थोडें घालिती।' -भवि ३.३३६. २ (पाट, प्रवाह इ०काचें) धारेने पडणारें, वाहणारें स्वच्छ पाणी. 'डोणींतील पाणी आणुं नकोस; चांगलें धारवणी आण. ' [धार+पाणी] • बसा-पु पाण्याचा, नदीचा जोराचा प्रवाह. 'ते नेणपणाच्या वळसां। बुडोनि गेलेगा सहसा। येक कर्ममार्गाचे धारवसां। पडिले जन्ममृत्युच्या। '-रंयोवा १.४६९. • शींब -स्री. नदीच्या प्रवाहाने ठरलेली (गांव, शेत इ॰काची) मर्यादा, सीमा. हींत बदलहि होत असतो. 'सायखेड व चांदोडी यांची धारशींव आहे. ' [धार+शींव=सीमा]

धारक--पु. १ धाक; दरारा; वचक. २ युद्ध; लढाई; धारकीं-धरण-१ धाकांत ठेवणें; धारेवर वागविणे, धारेवर धरणें. 'अल्प अन्याय क्षमा न करी। सर्व काळ धारकीं धरी।' –दास २.१.५६. २ (घोडा. इ०) मंडळावर धरणे, फेरफट-क्यास नेजे. 'जैसे कोल्हेरीचे वाह। न येती धारकी धहं।' -अमृ ७.४.

धारक-वि. धारण करणाराः धरणाराः, बाळगणाराः. समा-सांत उत्तरपर्दी योजतात. जसै:-आज्ञाधारक=आज्ञा पाळणारा. वस्रधारक, शस्त्रधारक, वेत्रधारक, दंडधारक. [सं. धु]

धारके-न. दोरीचे झिरमोळ्या असलेल विणकाम केलेले बैलाच्या शिगांभोंवतीं बांधलेलें वेष्टण. [धारें]

धारजणगुण-धारजिण गुण-पु. मनुष्यः जनावर इ०काचा धारजिंगे होण्याचा गुण. [धारजिंगे+गुण]

धारज(जि)णा—ित. अनुकुल; शुभकारक: उपयोगी पडणारा. मनुष्य, जनावर, धंदा, शेत इ०). 'तुम्हांला नसे नाम तें धार-•फटर्ज-(गाय, महैस इ॰काला) पुष्कळ दूध येऊं लागणें. दुष्टास देव धारजिणा. २ मेसादेवी चोरास धारजिणी. ३ कसा

केली असतां त्यांनीं) फलद्रप होण्याचा दैवयोग; आनुकूल्य (जनावर, घंदा, शेत इ०कांच्या संबंधांत त्रास घतला असतां. पैसा खर्च केला असतां त्याचें) फल मिळण्याचा देवयोग. ' मला गुराचे धारजिण नाहीं. ' -धारजण्यास येण-धारजिण होणें. [सं. ध-धरणें+जिण=जीवन]

धारण-श्री. १ (धान्य इ०चा) खरेदीविकीचा चालू दर, बाजारभाव 'लष्करांत धारण इस्तकबीलपासून सात शेर आठ शेर, '-भाव १४. १ दुष्काळ; महागाई. 'धारणेनें मुलें पांचावर घारण बसर्णे-(भीति इ॰कानें) गर्भगळित होणें, काम करण्याचे चोख, समतोल, नि:पक्षपाती धोरण. घावह्न जाणे. रुपयास पांचशेर धान्य म्हणजे अत्यंत महागाई

इ॰) [सं.]

भारण-स्त्री. समजूतः, कल्पना. 'जीवींचिये ऐसी धारण। कड, धार. म्हणोनि पुसावया। जाहलें कारण। '-ज्ञा ६.३३६. [सं. ध-धारणा]

इमारतीचा); मोठा, मरूय खांव. ' रात्रि तैसे पाहरूँ। हैं धारणा राज यांचे वेळचे धार यांनी राज्य चालवावें.' -मराचिथोशा ३२. भार ज्याच्यावर असतो तो) कर्ता पुरुष; आधारस्तंभ.

भारज(जि)ण--न. (मनुष्य, राजा, देव इ०कांची सेवा कही करण्याची मापें; वहा. [सं. ध्र-धारणा) ०पटू-वि. स्मरण शक्तीचा धड. [धारणा+सं. पटु=कुशल]

> धारणान्वितता—स्री. (प्रबंध, संगीत.) धारणाशक्ति. धारणी—स्री. (कों.) आधाराचा लहान खांब; लहान धारण. [धारण]

धारणेपारणे--न. धरणपारणे पहा. धारन-स्त्री. (व.) एक शाकभाजी.

धारबट---न. धोरण.

धारबाडी कांटा-पु. १ कर्नाटकांतील धारवाड शहरचा मेलीं। '-दावि ३७७ [सं. धृ; का. धारणि; गुज. धारण=वजन] कांटा; (ल.) तंतोतंत वजन करणारा कांटा. २ (ल.) वागण्याचें,

धारसा-पु. १ नदी इ०कांचा जोराचा प्रवाह, धार, वहा-होणें, दुष्काळ पडणें अशी स्थिति होती त्यावेळचा वाकप्रचार. ण्याची गति. 'तमाचे धारसे वाड । सन्वाचें स्थिरपण जाड । बहुधा सैन्यांतील. म्ह्रु० धारण आणि मरण कोणास समजत नाहीं. किंबहुना हे दुवाड । मायानदी ॥' –ज्ञा ७.७९. ' लोटला प्रमाचा धारण — न. १ धरणे; संभाळणें; अंगी बाळगणें; धारण धारसा। '-कालिका १७.३८. २ (महानु.) (शस्त्र इ०कांचा) करणें. 'या नांव धृति संपूर्ण । विद्याधारण धृति नव्हे ।'-एभा वार, घाव. 'पडतां खांडेआं चा धारसा । दाटत लोहाचा वळसा ।' १९.४४४. ' शरसंधानसमयीं डाव्या हातानें धनुष्य धारण करावें -िश्चा १०५२. ३ कड; धार; रांग. ' मुजन्यास धारसा धरावा लागतें. ' २ घेण: उचलण: स्वीकारणें. (रीतभात, चाल, मार्ग तैसा फरा बांधोन फौज उभी राहिली. ' –भाव १९३, ४ ह्नढी: वहिवाट. ५ (रत्नागिरीच्या बाजूस) डोंगराच्या कड्याचा कांठ.

धारस --- न. धरण. -मनको.

धारा-पु. १ (भार्डे, विक्री, चाकरी, धंदा इ० ड्यवहारा-भारण-पुस्री. (कों. व.) टेंकू; आधारस्तंभ (घराचा अगर विषयींचा) पंप्रदाय, शिरस्ता, विह्वाट, नियम. 'शिवाजी महा-जेवीं एक जाले। '-ज्ञा १४.३५५. 'जेवीं आरें धारण 'दहा कोसांस एक रुपमा द्यावा असा आमच्या गांवांत भाडयाचा गिळिला। '-एभा २३.२५९ २ (ल.) (राज्याचा, संसाराचा धारा पडला आहे. '२ (शेत जमीन, बागाईत इ॰कांवरील) सरकारी कर, वसूल, सारा. [सं. धृ: म. धारा; प्रा. धार. हिं. धारा; ग्र. धारणपारण, धारणे पारणें —न. एक दिवसाआड भोजन धारो] सामाशब्द - ०करी-पु. धारेकरी पढा. [धारा+कर] व एक दिवसाआड उपवास करणे. (प्र.) धरणेपारणे. धरणेपारणे पेंडाळा-पु. १ (व्यवहारांतील, बोली करण्याचा, मोल ठर-पडा. [सं.] धारणापारणा-स्त्री. कमाने एक दिवस उपवास विष्याचा) नेहमींचा, साधारणपणे पडलेला शिरस्ता, विहवाट. व एक दिवस भोजन करण्याचे वृतः धरणपारणें. [धारणा+पारणा] नियमः २ पूर्वापार, परंपरागत पध्दत, वृहिवाद, 'शेताचा भारणा—की. १ स्मरणशक्ति; बुद्धि. 'ऐसा पुरुष धारणेचा। धारापेंडोळा त्या कुणन्यानें मिळविला. '३ (ल.) कुढ़ेशचा वंश-तोचि आधार बहुतांचा। '-दा ११.६.१९. २ अष्टांग योगां- परंपरागत लौकिक, सोयरीकसंबंध, लागाबांधा इ०. (कि० मिळणे. तील आठ अंगांपैकी एक; श्वासनिरोध, चित्तैकाम्रता व सर्व नैसर्गिक पटणे, लागणे, मिळवों, दाखविणे, लावणे). 'तुमचा आमचा वासनांचा निग्रह इ० 'तये स्वरूपीं चित्ता। निर्धारेंसी धारणा धारापेंडोळा मिळाला म्हणजे मुलगी देईन.' [धारा=सरकारी धरितां। '-एभा ७.३५. ' न करितां ध्यान न करितां धारणा। तो साऱ्याची रकम+पेंडोळा=शेताची मर्यादा, बांध ो ०समा-की. नाचे कीर्तनामाजी हरी । '-तुगा २४३३. ३ धैर्य; धीर; मनाचें (गु.) कायदेमंडळ; कायदेकेंन्सिल. ' या गाऱ्हाण्यांची दाद लाव-स्थेर्य. 'यदच्छा आहारू न मिळे। तरी धारणेसि न टळे।' ण्याच्या त्या कालच्या मार्गाचेच हल्लीच्या काळी न्यायखाते. धारा -एभा ८.३३. ४ तऱ्हा; ढव; विशिष्ट, योग्य पद्धत. ५ सरळ सभा असे भाग पडले आहेत.' -पार्ल १५. [धारा=नियम+सभाः मार्गाचा दृढ अवलंब. ६ चिवटपणा. -पदाव १२२. ६ (व.) ग्रु. धारासभा धारेपहसान - न. सरकारने कृपेने कमी केलेला

जीवरील सारा कमी केलेला आहे अशी (जमीन इ॰). [धारे पु. मुसळधार पाक्स; एकसारखा व जोरानें पडणारा पाक्स 'साधु एइसान] धारेकरी-पु. ज्याला सरकारसारा भरावा लागतो असे देवालया जातां।पर्जन्ये पीडिला धारावर्ती। ' -एभा ११.१५०९. कुळ; धाऱ्याने जमीन घेणारा; इजारदार. यास खरेदी, विकी, [धारा+सं. आवर्त] धाराबाहिकद्विध्व-स्त्री. एकाच विषयाच्या गहाण इ॰कांचे सर्व हक असतात. खोती गांवांत खोतातर्फें धारे- ठिकाणीं बराच वेळ तदाकार झालेली चित्तवृत्ति. [धारा+वाह+ पेंडोळे-न. धारापेंडोळा पहा. धारेबंदी-स्त्री. सरकारी शेतसारा ठरविगे. -वि. बांधलेल्या. ठरीव धाऱ्याचे शेत. कळ. धारा+ बंदी | धारेमाप-न. ऐनजिनसी सारा घेण्याचे सरकारी माप. [धारा+माप] धारेश्रध्दि-वि. धाऱ्याला, वहिवाटीला धहन असलेलें: कायदेशीर: रीतसर असलेला. [धारा+ग्रद=बरोबर]

दापतियां धारांचें । सुदर्शन काढिलें डांबेचे । ' -िशशु १०७८. २ (शस्त्र इ॰काचें) पातें, पान. ' लोखंडाचें एक शस्त्र त्याला तीन धारा । ' -भज ४७. [सं.] •तीर्थ-न. (ल.) (तरवारीची धार जाण्यासाठीं भिंत, छप्पर इ०मध्यें ठेविलेलें असतें तें भोंक. धारें म्हणजेच एक तीथ मानलें आहे; कारण शस्त्रांनी चाललेल्या युद्धांत पहा. मेलेला शूर पुरुष स्वर्गास जातो अशी समजूत आहे त्यावरून). रणांगणः समरभूमि. ' राजा शिवर्सिंग धारातीर्थी देहविसर्जन करून शिवशिव म्हणत शिवलोकास गेला. ' -संभाजी. ' धारा तीर्थास बांबू. -गुजा ६८. [धार] निघे ती साधाया जणों महापर्व। '-विक ६७. [धारा+तीर्थ] •तीथीं पडण-युद्धांत मरणे; लढतां लढतां मरणे.

भारा-की. १ धार: पाणी, पाऊस इ० जोराने पडतांना, फुटक्या भांडयांतून पाणी, द्रवपदार्थ गळतांना दोरीसारखा दिसणारा पाण्याचा, द्रवपदार्थाचा आकार. २ प्रवाह. ३ वर्षाव. ' मजवरी फिरली हे दैवदुर्वारधारा। "-सारुह ३.७३. ४ विवाह-समारंभांतील स्वर्णाभिषेकाचे द्रव्य. ५ (ल.) संतति; प्रजा. [सं.] ॰घाल जै-(मेवांनीं) मुसळधार पाऊस पाडणें. ' घाली धारा मेघ कडाडिला माथां। वरी अवचिता देखियेला। 'सामाशब्द-०इत -वि. उदक सोड्डन दिलेलें, दान केलेलें (इनाम, जमीन इ०). 'कसबे वाई परगणे मजकर येथें धाराइत इनाम, दिला अमे. ' -वाडगाछ ३७. [धारा] **ेप्र(गृ)ह**-न उन्हाळगांत उपयोगाचे. कारंजी इ० साधनांनी थडपणा आणलेल, लताकुंजाने केलेले घर. 'ऐसी धाराग्रहे सिंचणांरि। वागितां स्थळ जाईल विस्तारी।' -शिश ६३४. [धारा+सं. गृह=घर] •दत्त-वि हातावर पाणी. उदक धारा सोडुन दिलेलें (दान इ०). 'पर्वादि पुण्यकाळी अथवा महाक्षेत्रीं सदक्षणाक धारादत्त प्राम अथवा भूमि देणें ती यावी. ' -मराआ २५ [धारा+सं. दत्त=दिलेलें] •धर-पु. ढग; मेघ. 'नाना धाराधर धारीं। झळंबलिया वसुंधरी। उठिजे जेवीं अंकुरीं। नानाविधीं।'-ना १३.१०५३.[सं धाराधर;धारा+धर=धरणारा] ॰धरकाळ-पु. पर्जन्यकाळ; पावसाळा; वर्षा ऋतु. 'धाराधरकाळें।

सारा. [धारा+अर=इहसान्=कृपा, उपकार] धारेपहसानी-वि | महानदी उचंबळे। '-क्ना १४.२११. [धाराधर+काळ] धारावर्त-करी धारा भरतो. धारेकरी खोतास नफा देत नाहीं. धारे- बिध्दो धाराशिख-की. नदीच्या प्रवाहानें उरलेली दोन गांवांच्याः शेतांच्या मधली सीमा, हह.

> धारा - स्त्री. (घोडा) चौखुरी पळविणे; घोडदौड. -राव्यको ५.३०. [स.]

धारा-वि. (वयाने) लहान; कनिष्ट. 'येथ सत्त्व ते उत्तम। रज ते मध्यम । तिहींमाजीं तम । साविया धारें। '-ज्ञा १४. धारा--स्त्री. १ (शक्त इ॰काची) तीक्ष्ण कड, धार. 'तंव १३९. 'मोठा सर्वातिह हा होय महावीर पांडव, न धारा । '-मो भीष्म १२.२२. [प्रा. धार=लहान, छोटा]

धाराण-न. धुराडें, चुलीचा धूर स्वयंपाक घरांतून बाहेर

धारिया—पु. १ गोराडु जमीनीतील गवत निंदण्याचें, तण काढण्याचे एक औत. -कृषि २७२. र तीक्ष्ण कोयता लावलेला

धारिष्ट--न. कार्यापासन भयाने पराङमुख न होण्याबिषयीं अंतःकरणाचा दढरूप गुण तो: धीटपणा: साहस: धैर्य: हिम्या. ' सर्प हातीं घेण्याचें मी धारिष्ट करीन पण दुसऱ्यास मार देण्याचें मला धारिष्ट होत नाहीं. '[सं. धार्थ] •वान-वि. धीट, धीराचाः दमदारः निप्रहीः धाडसीः निर्भयः छातीचाः खंदाः साहसी.

धारी--स्त्री. धार; धोतर, पातळ इ० वस्त्राची रंगीत किंवा साधी किनार; वस्त्राचा कांठ. 'त्या धोतरांच्या विलसेत धाऱ्या।' –सारुह ६.५१. [सं. धारा−म. धार. प्रा. हिं. धारी] **∘टार**−वि. धारी, कांठ असणारे, किनारीचें (वस्र). [धारी+दार प्रत्यय]

धारी-वि. (समासांत) धारण करणारा: बाळगणारा: घेणारा. जर्से:-रूपधारी, यज्ञोपवीतधारी, अवतारधारी, दंडधारी. सि. धारिन]

धारूळ--न. (व.) गहुं पेरण्यापूर्वी शेताला जी वाही, उतार वेतात ती. भारोळा पहा.

धारे-- न. उजेड पडण्यासाठी व धूर जाण्यासाठी वर भितीस किंवा छपरास पाडलेलें भोंक, खिडकी; गवाक्ष. धाराणें, धुराणें '•ा. धारे-वि. लहान धारा पहा. वडीलधारे-लहानमोठें.

ध।रेश्रद्ध-वि. शिष्टसंमत चालीरीतीप्रमाणें चालणारा (मनुष्य). चाललेला (विधि) [धारा=बालरीत+ग्रद्ध] धारोणी--धारवणी पडा.

धारोषण-धार-धारुण पहा.

धारोळ---न. (व) तिरपे वखरण. धारूळ पहा

धार्मिक-वि. १ धर्माचरण करणारा; सत्त्वशील; धर्मात्मा. २ धर्मानें सांगितलेल; [सं.] • उत्सव-पु. धर्मीत सांगितलेला सगः धार्मिक स्वरूप असणारा उत्सव. ' प्राचीन काळचे सर्वच हिंदंचे उत्सव धार्मिक स्वरूपाचे होते.'-ब्राको (ध) ६८. [म. म]

धार्य-- वि. १ धरण्या, पकडण्याजोर्गे; मावण्याजोर्गे, आधा रण्यासारखें. २ घेण्याजोगी, अनुसरण्यास योग्य पद्धत. ३ धारण करण्यास, वापरण्यास योग्य. [सं.]

भाषण. सं. !

धाल-स्त्री. (गो.) सुकण्यांत दुसऱ्या नंबरावर असलेली नार-ळाची पेंड, घड, घोस.

धालचें — कि. (गो.) डुलणें; डोलणें. [मं. दोल्] घालप--- (गो.) डुलर्णे.

धाला-प. १ (गो.) गर्म्याच्या पञ्दतीचा पौष महिन्यांत खेळावयाचा शेतकरी स्त्रियांचा खेळ.

धाला-वि. तृप्त झालेला; समाधान पावलेला; संतुष्ट झालेला. [धाण-भूतकाळ धातुसाधित] •साळा-वि १ धाला पहा. २ लकर, सहज तप्त झालेला. [धाला द्वि.] ॰धाकटा-वि. १ लहान आणि आटोपशीर; लहानगा व नीटनेटका. लहान पण दुम दार. २ लहान पण सोयीचें, सुखी (घराणें, जागा). 'मुलीला स्थळ घारेधाकरें पहावें 'धाले धन्याचा लेक-प मोठ्याचा. श्रीमताचा मुलगा धालेपण-न. तृप्ति. 'तेणे आनंदाचेनि धाले-पंगे। साभिप्राय अंतःकर्णे। -ज्ञा ६.९. 'धालेपणाचे ढेंकर। स्वानंद देती जेवणार। '-एरुस्व १५.२.

धाला—पु. (गो.) डोल्हारा. [धालचें=डोलर्गे] धालारा--पु. (गो.) डोल्हारा.

धालावर्चे — कि. (गो.) हालविणे; डोलविणे.

धाव-पुनी. १ एक प्रकारचा मऊ आणि तांबडा दगड: गेरू: काव. २ माकडें तोंडास तांबडा रंग लावतात तो.

धाव, धांत्र-स्त्री. १ धूम, पळणें; शर्यत; जोरानें चाल-ण्याचा प्रकार. (कि॰ मारणें, ठोकणें, मोडणें, जिरणें, खचणें, संपर्णे). २ पळण्याने आक्रमिलेली जागा, अंतर, मजन्त. 'एथून त्याचें घर धांवभर आहे. ' ३ गाडीच्या चाकाच्या परिघाला बस-

मारतोस.' ७ प्रगति: जाण्याची, वाढण्याची मर्यादा. 'अंधळचाची धांव कडापावतों:सरडाची धांव कंपणापर्यंत.८ आश्रयस्थान;आसरा; माहेर, 'मुलाची धाव आईपावेतों; मनुष्याची धांव राजापर्यंत. ' ंतयां मीवांत्रनि घांव। आनौती नाहीं। ' –ज्ञा १२.७९. [सं. धाव] धांच घेणें-१ पळण्यास आरंभ करणें. २ घांवत, जलदीनें जाणें. • घाल में-जोरानें धांवन जाणें. 'तैसाचि मित्रदेवहि पार्थावरि धांव आग्रहें घाली।' -मोकर्ण १७.३. 'धांव घालीं आई। आतां पाहातीस काई। '-तुगा ८३३. ०का रू-पु. १ धांवणारा पळ-णारा. २ पाठीराखा. [धांव+करणें] •चाळ-स्त्री. (कों.) जोराची चाल: धावत जाणे.

धांव-स्त्री. बीळ; भोंक (साप, उंदीर यांचें). 'काय मुख पेव श्वापदांची धांव। ' -तुगा ९०४.

धांच--न. (गो.) कुंपणाचे दार.

धावड-पु. १ लोखंड काढणारी, तयार करणारी एक जात. इकडे बहुधां हे मुसलमान ससतात. २ निसाडी; लोखंडाचें काम करणारा. [सं. ध्मा=फुंकणे]

धांवड, धांवण—स्री. (कों.) मजल. (कि॰ पडर्गे, मार्णे). 'आज मला दहा कोसांची धावण पडली त्यामुळें मी थकलों.'[धांव]

धावडणें, धांवडणें - उकि. १ (काव्य धांवणें) पळावयास लावेंगः, पळविंगः, पिटाळणः, दामटणं, 'वहनें धांवडीत सत्वरा । कौरव प्रवेशले नगरा । ' -मुआदि २९.१३८. २ घ।सणे, सारवर्जे. तया शक्ति चकाचां तगरीं। धावंडि जे धदानदाची पीटी। -भाए ५४८. -अकि. १ पद्धन जाणे. २ पळ काढणे. [धावड]

धावडा-पु. (ना.) एक जंगली झाड, वृक्ष, जळाळ व इमारती लांकडासाटीं याचा उपयोग होतो. याचा डिक चागला असतो. 'तेथें पळस धावडे। मोहो खेर बेहाडे। '-कालिका २२.११.

धांवडावणी—स्री. (गो.) हकालपट्टी. [धावडणे]

धावडी-वि. १ धावड जातीच्या संबंधीं; धावडानीं केलेलें. २ लोखंडी (तवा, इ०) ०तवा-पु. लोखंडाचा तवा. 'पुरण पोळ्याकरितां एक धावडी तवा खरदी करावयाचा होता '-खरांद ६३. ०ळाखंड-न. धावडानीं केलेलें लोखड, हें घनवर्धनीय असतें.

धावडी - स्त्री. (व.) धामट रंगाचा कठाण्या तीळ.

धावण-णी-ली. १ पाठलाग (जोराचा) 'साचळ होतां बळियाडें। धांवणियासी निघाले। ' -देवसंत ९. २ धावणें: पळ; धूम; धावण्याची किया. 'मेरूचे शिखरीं पडियेळी खाण। तेथें लोम्यानें काढियेली धावण। '-ब ५९८. ३ सैन्य, जमाव वितात ती लोखंडी पट्टी. (कि॰ मोडणें). ४ मोटेंचे बैल ज्या इ०चें धांवणें; कुच, मोहीम; मंडळीची धांवपळ. ४ रक्षण. उतरणीर्ने चालतात ती वाट; मोटेचा उतार. ५ (ल.) सामर्थ्याची, ' मार्गी तुवां केलें विघ्न । आणि करीन म्हणसी भक्षण । यावरी संकल्पाची,परमावधि; मनाची तयारी, उडी. 'ह्या लगास हजार रुपये कोणपक्षियांचे धावण । करील मी येथें निमालिया । ' -जैअ. खर्च इतकी आमची धांव. '६ जास्तींत जास्त अपेक्षा, कल्पना. ७७.६८. ५ उपाय; धांवाधांव; इलाज. 'अहो सिखये हंसणी। ' आमच्या भर्ते सणगास पांच रुपये पडावे पण तं फार धांव[ी] कां**हीं करावी भा**वजी । जंब देव पंचप्राणीं । सांडिला नाहीं । ' —कथा

१.४.१८०. [धांवणे] ०करणें-उठावणी करणें, धांवाधांव करणें. 'वजीर कर त्यात धांवणी।' -ऐपो ८५. ० धुपणी-सी. १ घाईनें बेफामपें। धांवण्याची क्रिया. पळापळ. [धावणें द्वि.] २ धांवण्याचे श्रम करणे. धावणेधवर्णे पहा.

धावण-न-न. १ स्वच्छ करणे, धुणे. 'दंतधावन. ' ' नंदी-प्रामी तुं राहून। केलें वल्कलांचें धावण। ' -जैज ३५.८०. [सं. धावन ।

धाव ग-धावण -- अकि. १ अतिशय वंगाने चालणे; पळणे; २ रक्षण करण्यास, मदतीस जाणें; धांवृन येणे, 'विधिला कर्ण, समञ्ज्ञचि कोण्हीही धांवलं न तन्मरणीं। '-मोकर्ण ४५.२१. [सं. धावन्] ॰ धुपर्णे -अकि. १ धावण्याचे श्रम सोसणें. २ गदीनें, घाईनें धावत जाणें: निष्फळ हेलपाटे मारणें. धावणीधवणी पहा. [म. धांवणे. द्वि.]

धावणे. धांवणे -- १ धरण्यासाठी किंवा रक्षणासाठी पाठलाग करणारी फौज, लोक, रक्षण करण्यासाठी, मदतीसाठी धांवणारा, शिपाई, दूत; रक्षक. (कि॰ ठावर्गे, धाडणें) 'कीं चोरीं मारितां अरण्यात । एकाएकीं धांवर्णे धांवत । त्याच्या विनति: प्रार्थना. ' परते साहन वैभव । भक्तांच्या धांवण्या धांव ४१९. धावणी पहा. [सं. धावृ=पळणे] देव।' 'कें कृपा करसी नेणे मज धावणें।' ३ स्वारी; दौड: मोहीम, 'सर्वेचि मागर्घे धांवर्गे केलें। मथुरेवरी पूर्ववत।' -ह २२.१२९. ४ गति; धांव. 'पै द्विजसेवेपरौते । धांवर्णे नाहीं श्रद्वाते। '-ज्ञा १८.८८४. ५ रक्षणः मदतीसाठी धांवणेः पाठ-लाग. 'सुभदा हरूनि नेली पार्थे । वेगी निघा धावणीयार्ते । ' -मुआदि ४७.१०५. 'तया वेळीं नाहि कोणि केले धावणें ' -स्त्रीगीत. [सं. धाव्-धावन] धावण्यास येज-पोहोंचर्ज-पाव में-धाव में-१ साह्य करण्यास धांवत जाणे; एकदम सर-साव गें: पुढे येणें. ' धांवधांव धांवण्याम म्हणती विनवुन सांबाला। ' -ऐपो ३०७. २ पळणारास गांठणें, धरण्यासाठीं मागें लागणें.

धावना दोरा, धावदोरा, धावरादोरा—y लांब लांब टांके घऊन घातलली शिवण (कि॰ घालण) जुजवी शिवण, कच्ची शिवण. [म. धांवर्णे+दोरा]

धावता धोटा—पु. प्रत्यक्ष हातांनी न फेकतां हातांनी दिलेल्या यांत्रिक झटक्याने किंवा धक्क्याने फेकला जाणारा मागां तील धोटा. (इं) फ्लाय शटल. 'सुमारें पत्रास वर्षे धावत्या धोटयाची ऋल्पना निवाली होती. '-टि १८.

इकडे तिकडे धांवणें. कूच. ३ धांवाधांव; गडबड [धांवणें] नजर –स्त्री. पदार्थीचें सुक्ष्म निरीक्षण न करतां वरवर त्यांच्याला फिरविलेली दृष्टी; ओझरती नजर: विहंगमावलोकन

धावतेपाणी-न. संथ नसणारें, वाहणारें पाणी. २ जोरानें वाहाणारें पाणी: लोंढा. [धांवर्णे-|पाणी]

धावदवडा—पु. १ धांवाधांवः, पळापळः, येरझारा. २ इतस्ततः. अनिश्चितपणे धांवणे: भटकणे. (कि॰ करणें; लावणें: पडणे; लागणे) [धांबणे+दवडणे]

धावतोरा-पु. पक्षया शिलाईपूर्वी घालावयाची कच्ची शिवण, धावता दोरा पहा.

धावधपटी—सी. (गों.) धांवपळ; पळापळी. [धांवचें] धावध्य-की. यातायात: दगदग: श्रम. [धांवणे+ध्रपणे]

धावन---न. धांवर्णे, पळणे. धावण-गी पहा. 'धांवन कह्नि रक्षी भीष्मापासूनि आजि भाच्याते ।' -मोभीष्म ८.३८. [सं. धावू=पळणें]

धावन---न. धुणे; स्वच्छ करणे. 'दंतधावन, ' अंगधावन, ' इ० [सं. घू=धुणें]

धावना, धावनिक-पु. (महानु.) धांवणारा (पुढेंपुढें कर. णारा) सेवक; नोकर, चाकर. 'धावनापवनु ।'-शिशु ५०. 'ऐसें जगळदरणेयांचीया धावनिका हातीं देति ' -ऋ १३६. [धावन]

धावनी-सी. उठवगी: उत्तेजन. 'कटाक्षाची अणी। ह्रवे सुखासी नाहीं अंत। ' ─ह ११.१७४. २ घांवा; मदतीकरितां हृदयपाषाणीं । तन्हीं नव्हेंची धांवनी । मन्मथासी । ' ─शिशु

> धावनी-की. धुणी पुसणी; घासणी; चोळणी इ० उपचार. ' विरहानल न मनी धावनी।'- शिशु २८२. [सं धू=धुणे] • करणें-धुत्रुन टाकणें. धावनीषध-न. धुण्यासाठीं औषध. (ई.) लोशन.

> धावय-पु. १ सापाची एक जात. रंग भुरकट, नऊ दहा फुट लांब हा शेपटी तोंडांत धम्म गाडीच्या चाकाप्रमाणे चालतो. -बद-लापूर ३४९. ' हैं जाणौनि जैसा भौढी। जो दृष्टीसर्वेचि विष फेडी। तो धावेया हरिगारुडी। पातला कां। ' -राज्ञा २.७२.

> धावरा—वि. १ चपळ, धांवणारा; वेगवान. २ जलद चाल. णारा; धांवण्याचा स्वभाव असणारा (मनुष्य, पशु). [धांवर्जे] • गुणाकार-पु. गुणाकाराचा एक प्रकार, याच्या उलट बैठा गुणाकार. गुण्याला गुणकाच्या प्रत्येक स्थानांतील संख्येने गुणून गुणाकार उजवीकडून डावीकडे मांडित जाणें. [धांवर्गे+गुणाकार] •भागाकार-प. भागाकाराचा एक प्रकार. याच्या उलट बैठा भागाकार. [घांवर्गे+भागाकार]

> धावरी मुंगी - बी. एक जातीची मुंगी. ही लहान, काळी व जलद चालणारी असते.

धांवरे---न. एक त्वरेचा रोग, खरजेचा एक प्रकार. 'कोणाचे भावती—स्त्री. (कों.) १ धावण्याची किया. २ घाईनें अंगास होता नारू। कोणासि जाहरें होतें धांवरूं। '-भवि २४.६९. २ घोडे, गाई इ० जनावरांना होणारा एक रोग. [धावर्णे]

> धावरे--न. खोकड, साळी, उंदीर इत्यादींचें बीळ. धावरे अर्द्ध-न. दूर पसरणारी एक अळवाची जात.

धावशी, धावस--श्रीप. एक सुद्धप. धावसरें--न. (कु.) रोगाची सांथ.

धावा, धांवा-पु. १मदतीला धांवुन येण्यासाठीं(परमेश्वराची) केलेली विनवणी, प्रार्थना, 'सर्व प्रकारीं करी धांवा।'-ज्ञा १८. १७५९. 'नाहीं माझा धांवा पिडियेला कानीं। कोठें चक्रपाणी गंतलेती. ' २ प्रार्थनेचे पद, गाणें. [म. धांवणें; हिं.] • मांडणें-मदतीला (धांवा ! धांवा !) धांवून या अशा आरोळचा मारणें-ठोकणें. (सामाशब्द) ०करी-पु. धांवा धावा अशा आरोळ्या मारणाराः मदतीची याचना, प्रार्थना करणाराः -धांव-स्त्रीः घाईनें इकडे तिकडे पळणें; पळापळ; गडबड; गोंधळ, मदतीची खटपट. एखाद्या गोष्टीवर ताबडतोब उपाय करण्यासाठी धांवपळ करणें. [धावर्गे] -दवडा-धावदवडा पहा.

भा गाडा--पु. धांव; पळ; मजल. धांवडण पहा. (कि॰ मार्गे). [धांव]

धावाङ्याचा वाघ--पु. दुसरीकडचा, फिरस्ता वाघ. धाविक्रणे, धावीनणे-धावणे, पहा. 'धावित्रला अंतर-साक्षी। गर्जेद्रा कार्णे। '-दा ४.७.२७. 'प्रेमभरें वंडैली। मर्ने आलिंगावेयां धावीनिली। ' –शिशु ६०७.

धावंधावं — किवि. (धांवुन धांवुन) कळकळीने आस्थेने. ' किती पुरं डोळे घानुधानु तुस्या शेल्याने । ' - होला १३०.

धाइत. धासत-की दहरात; धास्ती; भीति; धास्ती पहा. ' मी प्रतापी रावण धाशत देवादिकां। '-पला ४३. 'केवढा दर्भ थरथर कांपे धांसत वै=याला। '-ऐपो १७७.

धार्वे -- न (नगरी) भितीला चोराने पाडलें भोंक. -गुजा। करावा कथेचा घिंग। ' -स्वानु ८.४.३०. [घिंगा] 40.

करों, होगें). २ भीति, धास्ती. (कि॰ वाटणें). [ध्व. धस !धुस !] सक्त. ३ तृप्त; संतुष्ट; प्रीत (यांत निंदा ध्वनित आहे). 'धूर्त तृते होजन खाली पड़ेंगे; कोसळून खाली येंगें; ढांसळगें; (मित, बांध, तेजस्वी; कडक. ' नरसीपुरी देव धिंग। ग्रप्त आहे। ' -रामदासि दीग). २ तुकडे तुकडे होणे (यंत्राचे). ३ कोसळणें; घोघो पडणे २.१०१. (पाउस, फर्के वगैरें). ४ फिसकटर्णे, मोडर्णे; (बेत, योजना). कोसळणें पहा. हैं कियापद सकर्मकहि वापरलें जातें. [ध्व. धांस] (मनुष्य; प्राणी). -न. (निंदार्थी) १ उंच; बेढन: ढंगळ -स्त्री.

बाळगणें, धरणें.) २ काळजी; चिंता; घोर. 'आमचा भाऊ अद्याप घोडी; टोणगी; भोपळ देवता. [धिंग] येत नाहीं म्हणून आम्हाला मोठी धास्त लागली '३ भीतीपासुन मनावर झालेला परिणाम; धसका 'पोरानें वाघ पाहिल्यापासून उड्या मारणें; खिदळणें; नाचणें: दंगल करणें; ओरडणें: बाजार दिवा आई मेल्यापासून धास्त घेतली म्हणून झिरणीस लागला.' मांडणें. धांगडणें पहा. [अर. दहशत] (वाप्र.) • खाण-चेण-भिकन जाणे. • खोर, धिगण-उक्रि. धिक्कारणे. 'स्वांगी भोगरता म्हणोनि धिगि धास्त्या-वि. सदैव भीति बाळगणारा, फार भित्रा इसम. त्या कांताहि पातित्रता । ' - अकभा ३मंराधा ६. [धिग्]

•धोका-पु. (ब्यापक) १ भीति; काळजी. २ संकर्टे; दुःखें; अडबणी; आपत्ति; धोके.

धास्तावर्णे-अफ्रि. १ भीति, दःखामुळे बुद्धित्रंश होणे; भांबावण: गांगरणे. [धास्त]

धाळ-पु. (गो.) भेग; फट. [सं. धार=खोल जागा ?]

धिक-उद्गाः धिक्कार, व्यर्थतादिमुलक तिरस्कार विधानाचे द्योतक. तुच्छता; किळस; तिटकारा; वीट इ० भावना दाखविणारें अव्यय. 'अशा तुज न जो भजे मनुज धिक तयाचें जिणे।' -केका ११. -वि. हलकें, कमी दर्जाचें; तुच्छ. 'आपल्या जिण्यास धिक समजून समर्थोनी धि:कारलेल्या भिक्षापात्राचा त्याने स्वीकार केला. ' - विवि ८.८.१४२. [सं.]

धिकार-पु निंदा: तुच्छता, तिरस्कार, तिटकारा करणे: धुडकावण. ' खून, अन्याय व पाप ह्यांच्या पायावर उभारलेल्या सत्तेचा वर्तन परमेश्वर व खालन लांक धिकार करीत असतात.' -भाऊ ३६. [सं. धिकू+कार]

धिक कार ण- उकि. तुच्छ मानणें : तिरस्कारणें : निंदा करणें : क्षिडकारणें. ' आणि जगातें धिकारिती। '-जा १६.३२८. 'धिका-रूनी गोष्टि मातेसि सांगे।कौसल्येच्या ये गृहा सानुरागे। '-वामन भरतभाव १५. [सं. धिकृकृ=धिकार]

धिकिट, धिमिकिट--न. मृदंगाचा आवाज. [ध्व.]

धिंग-जी. क्षोभ; दंगल; लोकांचा दंगा; खळबळ; जनक्षोभ. -पु. धूम; गजर; घमंड दंगल. 'टाळ मृदांग चंग उपाग । मेळऊनि

धिंग-वि. १ उदार; खर्चिक; उधळथा; पैशाविषयीं सढळ. धासधस — स्री. १ घडघड; धागधुग; माटमूट. (क्रि॰ जीव २ व्यसनाधीन; बाहेरख्याली; दुराचारी; बेबंद; छट: असन्मार्गान धासरा-पु. धकाः धसका. ढासरा पहा. (कि॰ घेण-धरणे) धावोन आला। धिगबुद्धीने धिंग जाला। ' -दा १४.४.१९, ४ धासळण, धांसळणे—अफ्रि. १ एकदम, धडधड आवाज धिप्पाड; अवजड; बळकट; मजबूत; उंच आणि दांडगा. ५ जायूतः

धिगड, धिगाड—वि. विद्रुप दिसण्या इतका मोठा व अजस्र धास्त-स्ती-की. १ दहशत; भीति. (कि॰ पाळणें, २ दांडगी; धर्टिगण मुलगी; नागडीउघडी राह्मणारी मोठी मुलगी:

धिगडणे अकि. उनाडक्या करणे; दंगामस्ती करणें:

धिगधिग-धिगां--किवि. (जिण शब्दावरोवर उपयोग). सर्वोना धिकारीत आयुष्य काडणे; सदां असंतुष्ट, असुखी राहणे. [धिकृद्धि.]

धिगा, धिगाडा-णा-पु. १ धांगडधिंगा. (कि॰ घालणें; मांडणें). 'त्यावर हा धिंगा.' -विवि ८.८.१५८. २ आऋस-ताळेपणाः आकांडतांडव. केंस ओढणें. लोळणें. ओरडणें इ० प्रकार (बायका मुलांचे). ३ धांगडधिंगा पहा. धिंगामस्ती-सी. १ दंगामस्ती, दांडगाई करणें: जोर दाखविणे: मारामारी, २ खोडचा: धांगडधिंग्याचा खेळ; धुमाकूळ. दंगामस्ती पहा.

धिगाई-की. उधळेपणा; खर्चिकपणा; धिगपणा. [धिग] धिगावर्णे-अकि. भीति वाटणे, घाबरणे. 'घास्तीने धिगाऊन संभाजीराजे यांचे निशाण घेतलें. ' -पेद १०.५०.

धिगी -- स्त्री. १ (गो.) टेंकू; टेंकण; वजन खालीं येऊं नये म्हणून लावतात ती मेढ. 'माड कलल्यास, उन्मळून पहुं नये म्हणून धिगी लावतात. ' २ कैची; मोरवा; आडव्या तुळयांची चौकट; (इं.) कपल. [सं. स्थग]

धिगी, धिग्य-धिक पहा. 'धिगी ऊठ गे ऊठ नष्टे खटवाळे।'-आकृ १६. 'दु:शिला खळा धिग्य रे जिणें।' -रामसुतात्मज (द्रोपदी वस्त्रहरण १२१).

धिरग-वि. (गो.) उंच धिप्पाड. धिंग पहा.

धिंचे, धिके, धिची-न. (गो.) टीच. 'धिकेंभर लांब.' धिटाई-की. १ घीटपणाः धाडसः निर्भयता. २ उद्धटपणा.

[धीट] इह ॰ धिटाई खाई मिठाई आणि गरीब खाई लाथा.

धिटाव, धिटींब-चा--ननी. धिटाई पहा. 'ने धिटींवा करूनि भवादशां। पढियंतया हो आर्वे। ' - ज्ञा ९.२३. ' थोर | थोडक्यांत चैन, मजा; अत्यल्प साधनादर आनंद, मौज करणें. बिटाव । हे सद्गुरुकृपा । ' -दावि ३१३.

धिडु--वि. फाजील धीट; उद्धट दिसेल इतका धीट; अतिशय घट. [घीट, घट]

धिड-की १ एक शिक्षेचा प्रकार, सार्वजनिकरीत्या गुन्हे-गाराची केलेली अप्रतिष्ठा. (त्याला पांच पाट काइन गाढवावर बस-बीत व शेपटीकडे तोंड करीत व वाजतगाजत गांवांतून मिरवीत नेत). (कि॰ काढणें; भोंबंडणें; मिखों; फिखों). २ अशी धिंड काढलेला माणुस. ३ जाहीर अप्रतिष्ठा; मानहानि; उपहास. (शिव्यागाळी, मारहाण इ० प्रकारें). ४ (तिरस्कारायीं) वाईट माणसाच्या येण्याजाण्याच्या वेळी म्हणतात. 'या दुष्टाची धिड बाहेर निघेल तेव्हां भी घरांत येईन. ' विडका पहा. धिडका-स्ती. (धिंड काढण्यालायक व्यक्ति) नेहेर्मी मिखूं पाहणारी व पुढेंपुढें करणारी तिरस्करणीय व्यक्ति. 'तिकडे जाऊन आपली गंभीर; निश्चयी; धीर. २ नरम; सहनशील; धीर धरणारा ३ (प्रशं धिंडका तेथे बसं द्या. ' -की चकवध.

धिडवडा, धिडोडा--प. १ बदकर्माचा बोभाटा, जाहीर अप्रतिष्ठा करणें: अशी अप्रतिष्ठा, फजीती झालेली स्थिति. (कि॰ काढणें). २ कप्रसिद्धी; बदलैकिक. (कि॰ होणें; बाजों) 'त्या गोष्टीचा गांवभर धिंडवडा झाला. ' 'त्या मनुष्याचा सर्व शहरांत धिंडवडा वाजला आहे. ' [धिंड+वडा प्रत्ययः हिं. धंडोरा]

धिष्ठावर्ण-अकि. (एखादा आपल्या मनाविरुद्ध बाहेर गेला असतां निदार्थी) धिड काटणें; फिरणें; भटकणें; घराबाहेर जाणें. 'जेबायचे होतांच आलास कामाचे वेळेस कोणीकडे मसणांत घिंडा-वलास. '[धिंड]

धिडी-की. धिंड पहा.

चिणोशी-की. (गो.) एक माशाची जात.

धिंद--धिंड पहा.

धिधिकट—प. मृदंगाचे बोल. धिक्किट पहा. 'धिधिकट धिधिकट कट बिकट तान तं चणाणी। -दावि ४१८. [ध्व.]

धिधी-की. गदी; दाटी. 'दाट पारकीयांची धिधि।' -उषा १५०.१७०१.

धिगाइ-धिपाइ-वि. खूप उंच व बळकटः मजबूत व उंच बांध्याचा (माणुस, जनावर, वृक्ष इ०).

धिवडी-ली. १ (राजा.) दाटी; गर्दी; मोठा घोळका, जमाव. २ धिंगामस्ती; दांडगाई; धांगडधिंगा. [ध्व]

धिवडी, धिमडी-की. (कु.) खंजिरी, डफ. [ध्व. विम्] धिबडी-की. १ चंगळ; (जेवणांत खाद्यपेथे इत्यादिकांची) लयल्ट; विपुलता. २ दंगामस्ती; मजेचा धुमाकृळ; रंगेलपणाची दंगल; मजा; धिवडी पहा. [ध्व. धिम्] दमडीवर धिवडी-

धिविद्वा-की. धवडगा; कामाची गर्दी: पसारा, धांदल. धिम-पु. वाद्य इ० चा विशिष्ट आवाज. धिमि धिभि दंदिभि वाजति. ' -दावि ४१३. [ध्व.] िकटी-१ मृदंगाचे बोल. २ नृत्यांतील बोल; ठेका; नृपुरांचा आवाज. 'धिमिकटी धिमिकटी तकथा विचित्र । रागगौलता संगीत शास्त्र । नृत्यकळा देखोनि देवांचे नेत्र। पार्ती हालवूं विसरले। ' –ह १.१३. ० भेरी–सी. एक वाद्य, नाचाचा ताल धरतांना निघणारा वाद्यःचा आव.अ. ' घिमिकी धिमिकी धिमभेरी झननन झानन झनत्कारी। ' -राला

धिमडी - सी. १ (गो.) तुरमुंडी; डोक्यानें जोरानें ढकलणें. २ डफ.

धिमा. धिम्मा-नि. १ शांत प्रकृतीचा; थंड; विचारी; साथी) संथ: सावकाश: गर्डी. घाई नसलेला: मंद: मह: जड ४ फार उंच न चढलेला पण भरदार (मृदंगाचा स्वर); हलके; साव-काशपणें (बाचणें, गाणें, म्हणणें). [हिं. धीमा; तुल॰ सं. धीमत्]

धिमाई, धिम्माई-की. १ थंडपणा; शांतपणा; विचारी-पणाः गांभीयैः निश्रयीपणाः २ शांतताः सौम्यताः सहनशीलताः ३ संथपणाः सावकाशी. ४ महपणाः जडपणाः [हि.]

धिमिकी-की. थिम; बायाचा, नृत्याचा आबाज. 'थिमिकी धिमिकी धिमभेरी-झननन झांनन झनत्कारी।' -राला ३८. श्रित्र.

धिया-पु. १ हिज्या; धेर्य, धीटपणा; शौर्य. २ खंबीरपणा; हढनिश्चयीपणा; नेट; जोर; हिंमत; ताकद. (क्रि॰ धरणें; देणें; येणें; फूटणें). [सं. धृति; प्रा. धिइ; म. हिया]

धिर-पु. शर: धीर पहा. ' नखर धिर त्यांते देखतां शीघ्र आली। ' -माधवरामायण बाल २१.

धिरहें - न. एक आंबोळीसारखा छिद्रयुक्त खाद्य पदार्थ. पाठीचे- हाताचे- धिरडें- काढणें- निघ्रणे-खप मासन एखाश्चाच्या पाठीचे हाताचे कातडें धिरडगासारखें ्ट हुळे करणें; भक्तिपर नसणारें शीव्रकाव्य. 'सीव्रचि कवित्व जोडिलें। दृष्टि खरपूस मारणें. [इडरी-धिडरी-धिरडी ?]

धिर्ण - अक्रि. १ धीर, दम धरणें; धिरानें घेणें; थांबणें, उता- -दा १४.३,१०. वळी किंवा घाई न करणे; वाट पहाणें. 'तुम्ही जर वर्ष दोन वर्षे हए-यांस दम धिराल तर घेतों. ' 'पांचरें रूपयेपावेतों मला भलता धीटला राव। ' -दावि १८२. कोण्ही धिरेल. ' २ (सामा.) थांबणें; खोळंबणें. ३ (राजा.) वर्ज धीटत्व--न. धीटपणा; धाडस. ' मी सिद्ध जाहरूं तुज वरा-करणें; टाळणें; सोडगें; वांचुन राहणें (मद्य, मांस, इ०) [धीर] विया। परम धीटत्व करूनियां। पत्र लिहिलें नेणतपण । ' —ह २३.

धिरा-पु. १ आधार; टेंका (तुळई इ०कास खांबासारखा). १५३. २ (ल.) उत्तेजन: धीर: कृपादृष्टी: आश्रय. ३ खांब. मोटेच्या विहि-ं रीचा (टॅंकण दिलेला). [धीर]

धिरा. धिरे, धिरेधिरे, धिराधिरे—किवि. आस्ते; पौचले। ' -नव २५ १८. धाड पहा. सावकाश; ह्यूह्यु; काळजीनें. 'नकोरे होऊं घावरा तुं दिलभरा घिराघिरा तुझ्यावरी अर्धी रंग शिपिते । ' -अफला ७८. [धीर] पहा. -अश्वपर. १३७.

धिराई-ली. (ना.) धीर; धिम्मेपणा.

धिराचा-पु. (व.) आधार; खाचराची फडी ठेवण्यासाठी तीन किंवा दोन पायां ने लांकड लावतात ते.

धिरासा—पु. १ आश्रय; टेंकू; आधार. २ धीर; आश्वासन; [सं. धीवर; हि.] उत्तेजन. (क्रि॰ देणें; येणें). [धीर]

धिलांग, धतिगण-पु. भजनाचे वेळी निघणारा मृदं-गाचा आवाज, ध्वनि. ' धिलांग धतिगण रे। ' -दावि १७५.

धिवंस-पु. (गो.) एक प्रकारची मासळी.

धिवसा, धिसा-पु. (कान्य.) १ भीति; भय. ' हिंसेचा पढे धिवमा।' -सिसं ६.९८. २ धेथ, धीर. 'दुर्योधनु संतोषावा।

७. ४ आवांका; अभिमान. ' ऐसा धिवसा धरोनि वित्तीं। '-मुरंशु ७०. [तुल० सं. अध्यवसाय-राजवाडे भाअ १८३४] धिवसे-कर-वि. इच्छा करणारा. 'पै गा मनुष्यांचिया सहस्रशां। माजि विपाइलेयाचि धिवसा। तैसे या धिवसेकरां बहवसां। माजि विरळा जाणें।'-ज्ञा ७.१०.

धिष्णय-पु. स्कंध सोइन सहा अंगुळें बाहुचा जो प्रदेश तो; घोडयाचा एक अवयव. -अश्वप १.६२.

धिस-द्या. शी! शी! हुर्यो ! हुर्यो ! हाड ! ह० हांकलून देतांना योजावयाचे उद्वार. [ध्व.] ॰ पिटाविजे-आरडाओरड करून, फजीती करून पिटाळून लावणें.

धी-ली. बुद्धिः मनः मति. [सं.]

धीट-वि. १ घट्ट: धाडसी: छातीचा. २ उद्धट: दांडगा: ढालगज. 'बाहेरी धीट जसी। दाद्रगा पति कळासी। ' - ज्ञा १३. ५०५. [सं. धृष्ट; प्रा. धिर्ट] म्ह० धीट नीट लाखाच पीठ=(व.) जी कुणाला भीत नाहीं धीट असते तिला म्हणतात. •पाठ-प. पिंडलें तेंचि वर्णिलं। भक्तिवांचून जें केलें। त्या नांव धीटपाठ।

धीटर्ज-अकि. धीट होणें; धीर करणें. ' मग सावधपणें

धोड-की. धाड; झंड. ' पोटीं घालुनि माल भरती। सावध पहारे देती भवतीं । तों तस्कर धीडी शतानशती । येऊनियां

धीणानुरोध-पु. घोडयाच्या नाकास होणारा रोग. खरणी

धीम।तिताला-पु. एक ताल. तिलवाडा पहा.

धीमान - नि. बुद्धिमान् ; शाहणाः जाणता. [सं.]

धीमार-की. एक कोळी जात व तींतील व्यक्ति. ढीमार.

धीर-पु. १ पुष्कळ वेळ बाट पहाण्याची, सहन करण्याची, चिकाटी धरण्याची ताकद; दम; सहनशीलता: शातपणा; स्थिर-पणा; टिकाऊपणा; (कि॰ धरणें; येणें; सुटणें; फुटणें, फाटरें, सोडणें; टाकणें इ०). ' तुम्हीं दोन वर्षे रुपये नाहीं दिले तरी मला धीर आहे. ' 'धीर तो कारण । साह्य होतो नारायण । '-तुगा २४३१. 'श्रमले श्रमले समरीं पळहि धरी धीर हिर न रथ न सैन्यार्ते धिवसा होआवा। ' --गीता १.७५६. ३ उत्कंटा; हव्यासः करी। ' --गोशल्य ३.९५. म्ह् ० धीर असेल पोर्टी तर वरें होईल इच्छा. ' आतां पुरला आम्हां धिवसा । आत्मबोधाचा । ' —ज्ञा ३. शिवटीं. २ धर; आवरशक्ति; बंधन; दाब.तींडाला धीर=बोलण्याला,

खाण्याला मर्यादा. जिमेला धीर=जीभ आवरणें. पायांला धीर= पायांत ताकद (बराच वेळ थांबण्याची, उभें राहण्याची इ०). रीतीन (दिसणें). [धूम; धुकें] शौचाला धीर नाहीं=अतिसाराचा विकार असर्णे. 🤱 🕻 बोलण्यांत. करण्यांत, चालण्यांत) शाश्वतीः सातत्यः स्थीरता. ४ टिकण्याचा गुण; मजबुती; धट्टपणा (घोडा, घर, खांब, गादी, कापड, कागद मुळें व्याकूळ होणे. २ तिरसट, दुर्भुखलेळा, सुतकी असणें. -िक्र. यांत). ५ धारिष्ट; धैर्य. 'धरीरे मना धीर धाकासि सांडी ।' -राम २७. ६ विश्वास (संकट परिहाराबद्दल). ' दुसऱ्याचे घिरावर कोणतेंहि काम आरंभूं नये. ' - वि. १ धैर्यवान् 'राज्य श्री स्त्री सुत हे क्रीबाला काय होय जो धीर। ' -मोशांति ३.६७. २ गंभीर; उदात्त. 'तेथुनि सरस्वतीचीं तीथें सेवीत जाय तो धीर।' धोकटी पहा. -मोमंभा ३.१७. **६ दम**दारः उतावळा नसणारा. म्ह०धीर तो गंभीर उतावळा तो बावळा. ४ निश्चयी: करारी. [सं. धैर्य: प्रा. धीर] ॰करणे-हिय्या करणें; धाडसाचा प्रयत्न करणें. ॰चेपणे-वैद्य, विश्वास पुन्हां प्रस्थापित होणें; भीति जाणें; भीड मोडणें. घुगधुगी पहा. 'भयें या बंधूच्या हृदय परि यीचें धुकधुकी। '-सारुह •हेर्जे-प्रोत्साहन, उत्तेजन देणे. •िनधर्ण-धेर्य, निश्चय टिकर्णे; र्धेथ, विश्वास न मावळणे. घिराचा-१ दमदार; निश्चयी करारी. बोले निःशंक। तो माधवोदरी धुकधुक। '-जै १९ १२४. २ धेर्यवान् : धाडसी. धीराने घेण-दम धरणे. 'जरा धीरानं घेशील तर सर्व सांगतों. ' -स्वप ३२.

धीर--- प्र. १ टेंका; टेक्; नेट. २ (ल) आश्रय; आधार. धिरा पहा.

थीरट। निरालंब पीठ सौक्य शोभा। ' -निवृत्तिगाथा १३.

धीरण-अफ्रि. धीर देणें. 'धीरोन गणद युक्ति नाधी।' -दावि ४०६.

धीरा-- पु. धिरा पहा.

धीरावती—वि. धेर्यवान (स्त्री); धेर्यवती. 'धीरावति आणि पटल; धुई; धुकट पहा. सती।'-एहस्व ४.१०.

धीवर-पु. एक कोळी जात. तींतील व्यक्ति. हे मासे घर ण्याचा धंदा करतात. [सं.]

धोवसा-पु. धेर्य; धिवसा पहा. 'मेघाची जळवृष्टि फार पडते कैसा धरूं धीवसा। ' -अकभा २. द्वादशमास(बसब) २८. 'पंचर्मी स्त्री शुद्र अन्ययाति तरणोपाय धींवसा।' –स्वादि 9.9.20.

भुइ--नी. (माण) शपथ. (कि॰ घालमें). थुरशो. [थुई= थुंकी]

भुई, भुकर--जीन. धुकें; जमीनीजवळ येणारें पातळ अञ्र ' केशी अंघारी रात्र पाही । त्याही वरी दाटे धुई । ' –भाराबाल ४.३८. ' धुकटा करवीं धरविलें। अगाध पाणी।' -दा २०.८.२३. 'धुईचे गोडी व खारी असे दोन प्रकार आहेत. – कृषि १६७. [सं. धूम; गु. धुई-ओ-वो]

धुकर--न. (कों.) धूर; धुई. -किवि. अस्पष्टपणे; अंधुक-

घुकटा-- पु. (नंदभाषा) तंबाखू.

भु हटावर्ण — अकि. (धूर लागणें) ? नाकाडोळगांत धूर गेल्या-१ धुरी देणें. २ व्याकृळ करणें. [धुकट]

धुकटी —स्री. (प्रा.) धुरी.

धुकटी, धुमटी-ली. (गो.) तंबाखु.

धुकटी - स्नी. न्हाव्याची वस्तरे ठेवण्याची पेटी, पिशवी.

भुकटें--- न. धुकट; धुकें. 'धूर आणि धुकटें येती । वायूसर्वे।'

धुकधुक, धुकधुकण, धुकधुकी—धुगधुग, धुगधुगण, ७.८६. 'तया धुकधुकी वाटे सदां। '-दावि २४३. 'ऐसें सुधन्वा

भुक्तभुकी—सी. एक अलंकार. हा वक्षस्थळावर घालतात. 'मुक्ताशेखर पोंहच्या धुकधुक्या हीरांगरें उज्वलें। ' -सारुह ३. ४२. 'धुकधुकी वाहणें बाळलेणींची।' –दावि १८. [हि.]

धुक्रमुक, धुक्रमुकु, धुक्रडमुकड—किवि. घडघड, माट-धीरट---वि. धैर्थवान् ; धीराचा. ' धर्म धरी धार धारणा मृट; धाकधूक. (कि॰ वाटणें; करणें; जीव. काळीज). -स्त्री. धड-

धुकलचे — कि. (गो.) दकलणें.

धुकाद--- पु. (राजा.) धूर.

धुकार्ट, धुके--न. आकाशांत जमणारे धुरासारखें जलबिंद्चे

धुंकार-की. गर्जना; आरोळी. 'धुकार कराया सजल्या।' –संप्रामगीतें ३१. [ध्व. धुं~~∤कृ~~–कर]

धुंगटी — स्री. (गो.) तंबाखु, धुकटा; धुकटी, धुमटी.

धुराधुराणे -- अकि. धडधडणे धडधड करणे. -अकितृक उदा० ' मार्झे पोटांत धुगधुगतें. ' [धुगधुग]

चुगचुगा-- पु. (गो.) भयः भीति. धुगधुगी पहा.

घुगघुगी—ली. १ (व.) फार हळू नाडी उडगें, हाल चाल होणें; मरण्याच्या वेळची स्थिति; थोडासा जीव असणें: गळचाशीं आलेला प्राण. २ छाती उडणें; धडधड. ३ गळयावरची, कंटमण्याच्या खालची खळी. ४ गळचांतला, वक्षस्थळावर रुळणारा अलंकार. कंठीचा लोलक. 'धुगधुगी किंमत रुपये ११५.'-समारो १.७१. धुकधुकी पहा. [घ्व. प्रा. धुकाधुक; सं. धुगधुगाय]

घुडक-न. (व.) फडके. धुडका पहा. धु इ. ज, धु इ इ. विजी - उक्ति. धु इका विणे पहा,

धुडका, धुडकी-पुली. १ सुडका, धांदोटी, उडणारी चिधी; धडकी. २ (अनेकवचनीं प्रयोग) फाटकीं तुटकीं भिकार वलं. धुडके, धुडक्या उडविणे-करणे-(विध्या विध्या करणें) पूर्णपणें पराजित, फजीत करणें; अगर्दी फटफजीती उडविणें धुड का-पु. (व.) मोठें फडकें. धडपा पहा.

धुडका-पु. धडकी; भीति. ' चोराचिया धुडका मनीं।वसे ध्यानी लांछन।' –तुगा ३१९६. [धडका]

भुड कामणी—सी. हकालपटी; पराजय; फजीती;धुड कामिणे.

धुड काविण, धुडाविण-अक्रि. १ जोराने आरडाओरडा करून, शिन्या देऊन बाहेर घालविणें, हांकलून देणें; पिटाळणें. २ पराभूत करणें; नामोहरम करणें. ३ वाटेस लावणें; न मानणें, न ऐक्रेंग.

धुडकूस, धुडगूस-धुडगुसला—प. १ वाटेल तसे गरीनें, जोरानें चालेंग, नाचेंग, लोळपें, तुडविणें; (बिछाना इ॰) चुरडों, सुरकुत्या पाडणे, चोळामोळा करणें. २ धसमुसळी, दांडगी, अपायकारक वागणुक, व्यापार. दांडगाई; घिंगाणा; दांडगाईचे खेळ, चाळे; धिंगामस्ती; (कि॰ घालणें; मांडणें). 'मनुष्यास बद्टा भाणणारी गुलामगिरीची चाल ज्यावेळी या वंधुंघरेवर राजरोस् धुडगूम घालीत होती. ' -माझीपण हीच गत १३. दि दांडगाई, धिगामस्ती यामुळे झालेला चोळामोळा, बुराबा, नास, दुर्दशा (बस्तु, कपडे इ० कांची).

घुडगा--पु. (की.) खेंकडा.

भुंडणी-ली. तपास, शोध, (कि॰ करगें) [धुंडणें] धुंडणे. धुंडान जे-जिन शोधणे; हुडकणें; झडती करणें; हरवेटेला पदार्थ बारकाईनें पाहाणें. दुंडाळ में पहा. 'कोण त्याचा प र पावला धुंडितां। पुढें विचारितां विश्वंभरा। ' –तुगा २२०४.

[सं. ढुंढणम् ; हिं. ढूंढना; सिं. ढुंडणु]

धुडमूस--पु. धुडकूस पहा.

धुडवणी-सी. पोकळ, रिकाम्या डौलाचा; वायफळ प्रकार, गोष्ट.

धुड वर्णे, धुडावर्णे-धुडकाविणे पहा. 'आसपास आर्थी घेवून थडवा। असल जवळ कोणी तिजला धुडवा। ' -पला ४. १०. 'जीवें न मारावें धुडाऊनी द्यावें।'-रामदासी २.३१. ' विजेसिंग यानें राज्यलोभें त्यास धुडावृन अगदीं ..... भारी संस्थाने हस्तगत केली. ' – भाव ७.

र्घुंडाळा-पु. कसून शोध; निरत्स शोध; झडती; पाहाणी. (कि॰ वरणें; घेणें). [धुडाळणें]

धुंडिलगजा—पु. (कर.) चिटकोबाचा पाट डोकीवर घेऊन

हत). 'धुंडिलराजा आला आहे, त्याच्या अंगावर पाणी घाल, धुंडिलराजाला एक पैसा दे. '

भुंड-पु. (ना.) एक वाद्य. दुंडु पहा.

धुड़ा-धुरडा-पु. (ना.) धूळ; धुरळा. ० उडविण-धूळघाण कर्णे; फडशा पाडणे; नि:पात करणें.

धुइाचार्य धुद्राचार्य-ए. दुद्राचार्य पहा.

भुड़ी-की. (ना.) धुळवड.

भुण-न. धुवण पहा. 'नातरी तक्तचि गुसळिलें । अथवा धुणचि सेविलें। सावकाश। ' –दा ६.२.३. [धुणें]

धुणकर्ण, धुनकर्ण-अिक. पिजणे; स्वच्छ करणे (कापूस). धनुकर्णे पहा. [धनु]

धुणफुण-सी. १ विंचू इ० चावल्यामुळे होणारी फुणफुण; चुणचुण; आग; वेदना. २ धुसफूस; जळफळ. [ध्व.]

धुणारा-पु. (सांकेतिक) परीट; कपडे धुणारा. (वांड्रे कन्हाडकडे बायका रात्रींच्या वेळीं परीट शब्द उच्चारीत नाहींत). -वि. धुर्णे करणारा. 'उथा धूतलेंच बहु धूतिल हो धुणारी।' –सारुह ६.६७. [धुणे]

धुणायळ-सी. १ (कपडे) धुण्याची मजुरी २ धुण्याची क्रिया, व्यापार; धुणें. अह् ं जशी देणावळ तशी धुणावळ⇒जसा पैसा तरें काम. [धुर्णे+वळ प्रत्यय]

भूगी - बी. १ पूर्णपण धुण, वासणें; स्वच्छ करणें; धुतलें जाणें; धुपणी. १ सकळ पार्चा होंछनी धुणी । ' -एभा रे.५२८/ रे (छ.) निशेषपर्णे जाण्याचा व्यापार (शरीर, शेत ६० मल, रोग, खत इ॰कांचा); लुबाडणी; नागवण; सफ्फा होणें; नाश. 'कर्माकर्मा धुणी सहर्जेचि ।' –एमा ५.४८४. 'अतिसारामुळें शरीराची धुणी झाली.' 'पोरानें रांडछंदास लागून घराची धुणी केली.' ३ धुण्याची जागा. ४ निवारण; दुष्परिणामाची. संदटाची टाळणी; निरसन. 'म्हणे भी तुम्हां न देखिल मुनी! वायां शापिल मजलागुनी। तरी या शापाची धुणी। कैसेन होय। '-कथा २.७.११८. [धुणें]

धुणी—स्री. १ गोसाव्याची आगटी; धुनी; धुमी; अमीची जागा. हींतून सारखा धूर निघत असतो व तो गोसावी घेत बसतो. ' घुणींत टा क्लिंस सर्वेचि।' -दावि २६२. २ अग्नीचा खळगा, खांच. [सं. धूम] **े घालून बस्तेंग**—(ल.) आपली मागणी पुर-वाबी म्हणून हृट धरून बसणें. •पाणी-न. सलगीची मैत्री; जिवश्वकंटश्च मित्र; ऋणानुबंध. (पूर्वजन्मीचे हे गुरू आणि शिष्य असून धुणी पेटविण, पाणी आणणे वगैरे ग च काम शिष्य करी अशी समजूत त्यावहन). धुणी पाणी वा सोबती-प. अगरी सलगीचा मित्र.

ं धुणे — सिक्ति. १ (पाण्याने वस्त्र, पात्र इ०) घासून स्वव्य पाजस पडावा म्हणून घरोघरी नागवा हिंडणारा मुल्या (महादयांत करणें. २ (ल.) नागविणें; उघडा करणें; पूर्णपणे स्वच्छ, साफ करणें हैं कियापद सकर्मक असलें, तर भूतकाळीं कर्त्याप्रमाणें (जेन्हां कर्म शरीर किंवा शरीरावयव असेल तेन्हां) सुद्धां चालतें. उदा० 'मी हात धुतलों, पाय धुतलों, अंग घुतलों. '[सं. धु; प्रा. धुण; सिं. धुअणु] धुनलें जाणें –(घर) लुबाडलें जाणें; आंतील जिन्नस, पैसा इ० नेण्यांत येणें. 'माझे सर्व घर धुनलें जाईल।' –विवि ८. ११.२१०. धुतलें ला तांदूळ, धुतलें से मोतीं —पुन. १ धुंदर, सशक्त, टवटवीत, सतेज चेह-याच्या माणसास म्हणतात. २ शुद्धः स्वच्छः निर्मळः, निर्दोष. धुनलें ला विश्तव —पु. कोळशाप्रमाणें काळाकूड माणुस. धुनांच जाणें —थोडया वेळां ते, दिवसांत निह्मयोगी होणें; कभी किंमतीचा, योग्यतेचा असणें.

धुणं — न. (समुच्चयानें) धुवावयाचें वस्न, कपडे. लोकांची धुणों धुगें—नेहमीं दुसऱ्याचे दोष काढीत बसणें; दौषेकदृष्टी असणें. (वाप्र.) धुणें झाडणें—कोणतेंहि वस्न स्वच्छ धुऊन झाल्यावर तें वाळत टाकण्यापूर्वी त्याचा पिळा उलगड्न, कांठ साफ करणें व झटकणें. ॰पाणी—न. बायकांच्या रोजच्या गृहकृत्यांस (ब्यापकाथीं) शब्द. कपडे धुणें, पाणी आणणें, सारवणें इ० काम. [सं धू]

धुनकारणे, धुनकाविष — उक्ति. हिडिसफिडीस करणें, तिर स्कारानें व उद्धटपणें अन्हेरणें; छी:थः करणें व हांकलून ळावणें (माणूस, जनावर, इ०ला). [स. धूत्कार; हि. धुतकारना]

भुतरा -- न. (राजा.) भ्रोतरा. ' उतरे एकहिं न कसी कन-कासी कोटि भांडतां धुतरे। ' -मोक्कण ८३.८१. [सं. धसूर] भुतरें-- न. सनई, सुर इ० बादांच्या दांड्यास खालीं (धोत न्याच्या फुलासारखा) बसविलेला पितळेचा भाग. [धुतरा]

धुतरेल-कीन. भोत-याचे तेल. [धुतरा+तेल]

धुताडा—पु. अवधूत; नागडया आणि घाणेरडया गोसाव्यास निंदंचा शब्द. (ल.) अगडवंब; दंडगा; उन्मत्त माणूस. [धूत+ आड प्रत्यय]

धुनाडा—पु. सावकाराकड्न आलेला उ ट दूत, दुताडा पहा. धुनारणें — उकि. फसविणें; लुवाडणें; टकविणें; भुलविणें. 'दाउनि फळ जळ ः पिंति वदति प्रिय मानसा धुताराया।' —मोआदि ५.७८. [सं. धूर्त]

धुतार — पु. १ टक; लबाड; लुच्या; भींद. २ भविष्य सांग णारा; ज्योतिषी: मांत्रिक; चेटक्या. 'धुतारे लोक हे भोळे लोकांस कपट करून फार फसवितात. ' — घाको १८१. धतुरा पहा. [सं. धृतय्. प्रा. धुतार; गु. धुतारो]

धु नीपुती, धुतीपोती—स्त्री. १ स्वतःची आंतडी धृत्व टाक्रणें; एक योगसाधनाचा प्रकार. २ स्वतःला धुणे आणि शुध्द करणें; (कि॰ करणें). [धुणें-धृत सं. पृत]

धुन्कार--पु. १ फुत्कार (सापाचा). २ धुतकारणें; भेड-सावणें; हेटाळणी. [ध्व.; धुत् ! तुळ० सं. धूत्कार]

धुतकारण, धुतकाविणे - उक्ति. धुतकारण पहा.

धुत्या-पु. (व.) अकल्पित येणारा मनुष्य. 'धुत्या येऊन उभा '

धुत्रमशः हैं—वि. १ भपक्याचा, थाटमाटाचा; दणकेवाज (देखावा). कडाक्याचा, डौलाचा ५रंतु कुचकामाचा. (अनि-यंत्रितपों मनुष्यें, व्यापार, वस्तु, काम, इ०सं ग्धानें योजतात). [धूर्ते+शाई।

धुत्रा—पु. धोतरा. [सं. धनूर]

धुंद्--वि. १ अंधुक, मंद दृष्टीचा (आजारानें). 'हा ज्वरानें धुंद झाला. 'र गुंग, ग्रुज्दीवर नसलेला (औष्य, अमली पदार्थ यामुळें) ६ उन्मत्त; चढेल (पैसा, अधिकार यामुळें) 'तुम्ही आपले ऐश्वर्यानें व हिमतीनें व हुपेनें धुंद जाहाला!'-भाव २३. ४ गर्क; (एखाया विषयांत) गढलेला; मग्न. ५ आच्छादित: दाट; धुईचें; सुन्न (आकाश, दिशा). -पु. गर्व. 'लागतां आधिकचि उठे धुंद।'-दावि ६४. -कीन. बंडः अंदाधुंदी; जुल्म. 'धुंदिंच मांडिल सिरोन गांवीं।'-दावि २३२. 'टोपीवाले फार हरामी त्यांणीं बहु धुंद केली।'-ऐपो ३५९. [सं. धूमद १ हिं. धुंघ; सिं. धुंधुं] कार-पु. अंधकार. 'नगरी धुंधकार पडला।'-एपो ६५. ०न-न. धुंद करणारें. 'अशाश्वती ह्या हो धुंदन।'-अफला ६१.

धुं र्—स्त्री. (वाद्यारिकांचा) एकमारखा स्वरः गुणगुण, अविरत शब्द. [वेंस. धुन=आवाज करणारा] ०वांधर्णे—धर्णे—एखाद्या वस्तृचा बराच काळ सारखा नाद लागणें; ध्याम घेंणे.

धुंद रु.णं — कि. धुंद होऊन चालणे. 'गोसावी धुंदकत चालला।' -ऐपो ११९. [धुंद]

धुंदर—पु. काजवा. 'सूर्यापुढें जैसे धुंदर । विनयकापुढें पादी-दार । ' –पांप्र २७.१२६. [सं. धुंयुमार≕एक किडा, ईंदगोप]

धुंदर—वि. वृध्यापकाळासुळे निकामी, विसराळ्. [धुद]

धुंद ई धुंद धुंदी धुंद वा, धुंद वें — कीपुन. १अव्यवस्था; बजबजपुरी: गोंधळ: अंदाधुदी, बंड. २ (सामा.) दंगल, गोंधळ; दंगा [हिं. धुंधाई]

धुंदाट, धुदः ट---वि. १ सरळ; थेट: नीट (रस्ता) २ उप्र; दांडगा (माणूस); जोराचा, सोसाट्याचा (वरा).

धुं राखा-पु. तर्कः अंदाजः, कयासः अटकळः, अनुमानः अंधुक कल्पनाः संभाव्य अनुमानः (क्रि॰ बांधर्णे-धर्णे-सांगणे) [धुंद=अंधुक]

धुं ाळणे, धुंदाळा—धुंडाळणे; धुंडाळा पहा.

धुंदी-की. १ मयादि सेवनाने चढलेला कैफ, निशा, अंमल. २ व्हीचा अस्पष्टपणा, अंधुकपणाचा विकार. (कि॰ येणें). ३ संपत्ति इ॰नें चढलेला उन्माद; गर्व; ताठा. ४ आवरण; आच्छा-दन (आकाश, दिशा यांस) ' मोठा कडाखा जाला; धुराची व धुंभुह। परि महातेजीं न मिरवे काय करूं। ' नहा ९.९. २ दिव-धुळीची धुंदी जाली. '-भाब १२. ४ धुंदाई पहा. [धुंद]

धुं दर्मास-पु. (अप.) धनुर्मास पहा.

धुंरूकधुंरूक, धुंरूकमुंदूक, धुंदूसमुदूस धुं रू मृं रू — किति. झुंजूमुंजू: अंधुकपणे; अस्पष्टपणे; अस्वच्छपणे. (दियाँ।) 'तुम्हांत सूर्यास्तसमयीं जसे धुंद्रकमुंद्रक दिसतें तसें दिवसाहि मला चालिशीमुळें दिसतें. '-स्त्री. प्रभात; अगदीं पहाट; अरुणोदय; दिवसाची पहिली दिशाफांक. (कि॰ फुटणें; होणें). 'मी धुरुकमुरुक होतांच निघालों तो प्रहर दिवसास घरीं आलों. ' [धद द्वि.]

धुरेरा-पु. (तिलोरी, महार) प्रेताबरोबर नेलेला भात, किंवा त्याची शिकाळी. हा भात मृताचा मुलगा स्मशानांत मय-ताच्या तोंडांत घालतो. -बदलापूर ६१, १७२.

धुधा-की. तोफांचा दणका; वाद्यांचा गजगजाट; कडकडाट. पावसाचे किंवा धबधब्याचे धोधो असे मोठवाने आपरणें; सोसा ट्याच्या वाऱ्याचा आवाज. इ० [ध्व.]

ध्रुधार--वि. मोठा आवाज करणारा. ' गर्जति वीर ध्रुघाटस-मीरण ते रणधीर उताविळ झाले। ' -लहुकुशाख्यान १६ (मराटी ५ वें पुस्तक).

धुं बाट-ड-धुवाटा-स्त्रीनपु १ वाऱ्याचा सोसाटा, झपाटा; वाऱ्याचा झोत; वावटळ. 'वर्ळे धुधाट सुटला वारा।'-दावि २५२. 'तुम्ही पर्वत धरा पोटासीं। माझे अंगवातें धुघाटसीं। समुद्रात पडाल। ' २ धून्कार; ओरडणें (पक्ष्याचें) 'दिवाभीतां रें धुंधाट तेथे। पिंगळे थोर किलविलती।' – ह ११.१९३ [ध्व]

धुधु -िकवि अंधुक्पर्गे; अस्पष्टपर्णे (दिसणारे पदार्थ) [धुंद] धुधुका--पु. धुम्याची रांगः धुधुकार. ' मिरवता ने सातिआचां धुधुका।' –शिशु ५२९.

धुंधु हार-धुंधु हार-पु १ अंधकार, अंधार. ' अवधा धुंधु. कार पडला।'-ऐपो ९७. २ धुर्के.

धुधुःकार, धुधुकार, धुधुकार, धुधुकार-- प. सापाचे फुस रुपणं, फुतकार. उर्रावलें असिवाह । जैसे काळकुराचे धुधु-कःरू।'–शिञ्च ९३२. 'फडके ॉेरीचा फणीवर । धुयुक.र टाकी।' -दा १.२.१७. (कि० करणें; किणें; देनें). [ध्व. धुधु] । अभाळ धुनकारलें आहे तेव्हां स्वकरच पास्त पहेल. '

धु बुटर्गे-अिक. फूत्कार टाकर्णे; कर्णे. 'तंन जाळीये व्याळ धुंधटी। देखतां भयभीत पोर्टी।'-मुहरिश्रंद्राख्यान -नवनीत २०५. [ध्व.]

धुधुविण, धुदुविण - अक्रि. फुत्कार टाक्णे. धुधुकार करणे. 'कां कालिया नाग धुंधुवातु।' –ज्ञा १८.७१२. 'मोझेन आपुर्ले वेत कें कें फणिधर धुंदुवित। '- स्त्रिपु १.१५.१३५. [ध्व. धुधु]

धुंधुरु-पु. १ काजवा; धुंदर पहा. ' अवधारा आवडे तेसणा टीचा पोत. [सं. धुं इमार]

धुदुवाटा-पु. १ फूत्कार; धुधुकार. ' जेथ सावजांचां धुधु-वार्टी। '-शिशु ३१४. २ जोराचा प्रवाह (वाऱ्याचा); झंझावात धुधाट पहा. 'आंगिचेनि धुधुवाटें। वायो न मोडी तनकुटें।' –शिशु ४८७.

धुधुत्रातणे - अकि. फूत्कार करणें; धुधुविणे. 'कामविखें विखारा सर्पिणी धुधुवातातीं। ' -दाव ४४९.

धुधुळिया —वि. १ अंगावर धूळ उडालेला. २ धुधुलिया मधुकरा। ' –भाए ४३७. २ फेंकलेला; उडलेला. 'फुन धुधुळियां कटाक्षु न कंढे। कव्हर्णी परी। ' –शिशु ७१२. [सं. उध्दूल]

धुन-सी. ध्वनि; आवाज. ' प्रेमसुखाची निदा सखीला धुन ऐकुन आलि हो।' –प्रला १७५. [सं. ध्वनि]

धुनक, धुनूक—सी. रुचि; चव; छटा; चुणूक; स्वाद. 'कल्याणामध्ये मल्हाराची धुनक.' २ अस्पष्ट आवाज (अंतराबह्रन येणारा) . (कि॰ येणैं; निघर्णे). ३ अस्पष्ट आणि हृळ् आवाज, नाहींसा होत जाणारा ध्वनि (क्रि॰ बालणें). ४ लोकांत उठलेली अफवा; मुमका; कुणकूण. (कि॰ निघणें). ५ नुसती थोडी ओळख, पुसर कल्पना. ६ धुंदुक. ७ (व.) नाद; व्यसन. 'तरुण वयांत त्याला निराळीच धुनक होती, त्याचे नोकरीकडे विशेष लक्ष नव्हतें. ' [सं ध्वनि किंदा धु यति]

धुन म्रें -- उक्ति. पिंजणें (कापूस). धनुकणें पहा.

धुन(नु)कर्णे—अकि. १ प्रकाशित होगै; (दिशा). २ स्वच्छ होऊं लागेंग (मेघाच्छादित अथवा ढगांनी भरलेलें आकाश). धुनक अर्थ २ पहा.

धुन(नु) भे ण - अफ्रि. १ प्रतिध्वनि वेण, करणे; दनकणे; दणा-णून सोडणे. (दिशा, आकाश, गगन, रान, डोंगर, देश इ० तोफा इ॰च्या आवाजाने). २ फैलावर्णे; पसर्गो; उठमें वर्तमान, बातमी, गोष्ट). ३ धुमनणें; विकोपाच्या स्थितींत जात असरें इ०). [धुनक+ध्वनि]

धुनकर णे-अकि. (व.) कापूस पिंजणे. धुनकों पहा. धुनकारणें -- अकि. (व. धुंर होणें; धूळ, धूर दाटणें. लावणें; पिठाव्दन लावणें. झिडकारणें; रागानें बोलणें. 'ऐकुन उत्तर पिकानें जमीन, इ०). ४ मनांत कुढणें, झुरणें (क्रोध, मत्सर, इ० अवघे क्षोभले कोघें धुनकारन त्याला। ' -पला ५.

धुनावळ सी. धुणावळ पहा. 'धुनावळीचा नमस्कार। लागली.' [.सं. धूप्=उष्ण करणे] पाहून कला अंगिकार। '-मध्व ३२८.

धुनी—स्त्री. १ गोसाव्याचा धूर निषणारा विस्तव; ज्यावर तो कृति; वास देंगें. [म. धूप] धूर घेत बसतो ती धुमी; आगटी; धुणी पहा. बैरागी लोक विस्तव अखंड टेवतात. २ सदी झाली असतां विस्तवावर हळदीची पूड ठाकून त्याचा घर नाकातोंडांत घेतात ती धुरी. ३ धूमीचा खळगा-खड्डा. ०देण-(धुरी देणें). मडक्यांत मिरच्यादिकांचा [धूप] धूर करून ज्यास धुनी द्यावयाची त्याच्या तोंडाशीं नेणें, अथवा त्याचेच तोड मडक्याशीं नेजें. [सं धूम; हिं.]

–आसी ७५. [सं. धू]

धुनी-- श्री. १ क्षालन; नाश. 'गंगाचरणीं करी पातकांची धुनी । पाउलें तीं मनीं चितिलियां । ' -तुगा ३५७. 'जन्मली [सं. धूप] 'जसा देव तसे धुपाटणें=मनुष्याच्या अधिकाराप्रमाणें उद्धरावया अवनी। महादोषांची करीत धुनी। चालली पूर्व समुद्रा। 'त्यास अहेर, नजराणा करणें, मिळणें. -निगा १११. २ पाणी दंण (शस्त्राला). 'जयाचेआं खांडे करावे यां धुनी। न पुरें प्रलय मेघांचें पाणी। ' –िशशु १०७९. [धुणें]

धुनं —न. (गो.) (बाल भाषा) वाद्य.

धुनुक-सी. धुनक पहा.

धुनूकधुनूक—स्त्री. पहांटसमय, उषःकाल; प्रभात; झुंजुमुंजू (कि॰ फुटणें; होणें). धुंद्कचें अप. रूप. धुंद्कधुंद्दक पदा.

धुपर-वि. १ धुवट; कोरेपणा नाहींसा झालेला आहे असे. २ धुनून टेवलेलें; उपयोगास योग्य असें (वस्र). ३ धुतलेलें; ३४९ [धूप+आरती] स्बच्छ; घाण नव्हे तें. [धुणें]

धुगर--पु. (ना. व.) धूर; धूप पहा. ' चुर्लीत जाळ कर,! घरांत फार, धुपट दाटलें आहे. ' [धूम]

धुपटणे, धुपाटणे -- न. धूप जाळण्याचे भांडें; धुपारती. ध्रुपटणे - धोपटणे पहा.

धुपगी—सी. १ स्त्रियांचा एक रोग. धातुक्षयाची विकृति याचे दोन प्रकार पांढरी व तांबडी (कि॰ लागणें). २ सर्वस्व 'हळदि आंगी उटेंग चोपलें धुपेलें माथ। मास्त्रीती। '-स्त्रीगीत लुबाडणे; नागवण; धुणी पहा. [म. धुपणे]

धुवर्णे-अफ्रि. १ धुत्रून निघण; स्वच्छ होणें. (पाउस, नदीचा प्रवाह इ०मुळें जमीन, अतिसारादि रोगामुळें शरीर, चोर दरोडेखोरांमुळें गांव इ०). २ वाहून जाणें. ३ खंगणें; ऱ्हास पावर्णे, क्षिजत जाणें; (दु:खानें शरीर) इलकें इलकें क्षीण होणें. [सं. धू.-धुवन]

भुगण -- अकि. १ धुमसर्गे; ह्यूह्य पेटणें. 'कोध लोमादि धुपं अगिटी। ' -एभा १८.२९६. २ (ल.) रेंगाळणें. (आजार)

धुनकारण, धुनकाविण-अक्रि. हांकल्न देणें; उडवृन सद्खुदं चालणें (धंदा); काम. ३ नासणें; खराब होणें. (फार कोंडल्यामुळें). 'मोठ्या सवतीस मुलगा होतांच धाकटी धुपूं

धुपवणी-की. धुपाच्या धुराने पदार्थ सुगंधित करण्याची

धुपवणी—स्त्री. खरडणी; लुबाडगी. धुणी पहा.

धुपविज-सिक्रे. धुपणी करणे; स्वच्छ करणें. [धुपणें] धु **(विण-**-उक्ति, धुपाच्या धुरावर पदार्थ ठेवून सुगंधित करणें.

धुपा--- ५. १ एक प्रकारचे गवत. २ लन्हाळे.

धुपांगरा-धुपांगारा---५.धूप-उद जाळण्यासाटी आणलेला धुनी—स्त्री. नदी. 'प्रणमन करि रंगीं ते धुनी मेघनीला।' निखारा (देवापुढें). २ शिजतांना करपलेला भात. [धूप+अंगार] धुपाचे झाड--न. एक झाड.

धुपाटणे—न. धूपपात्रः धूप जाळण्याचे भांडेः ा टणे पहा.

धुपार्डे -- न. (गो.) धुपाटर्गे. [धूप]

धुपारती, धुपारत, धुपार्ती—की. १ देवाला आस्ती ओवाळण, धूप, दीप, नैवेद्य, आरती इ० उपचारयुक्त पूजा. २ धूप जाळावयाचे पात्रः धुपाटगेः; हलकारती. ३ संध्याकाळची पूजा-आरती. ४ (ल.) खरडपर्टी; निंदा; हजामत. ५ (ल.) मान-पत्र इ०प्रकारें सन्मानाची बोळवण. 'नामदार साहेबांची धुपार्ती होईतों लोकांनीं त्यांचें स्वागत करण्यास चुकूं नये. '-टि १.

धुपावणार — वि. (गो.) धुपाटणे घेणारा, जाळणारा. 🖁 धुपावर्षे -- अकि. (गो.) धूप जाव्दन सुगंध उत्पन्न करणें. [धूप] धु यावर्णे — अक्रि. अकाली गर्भपात होणें; नासावणें. [धुपणें] धु पाळ—न. धूप जाळावयाचे पात्र. धुपाटणे. [धूप+आलय] घुपाळी--बी. एक झाड.

धु पेल-न. १ उद, धूप इ० पासून काढलेलें सुवासिक तेल. २०. २ (गो.) अत्तर. [धूप+तेल]

धुवकन-कर-दिनीं-दिशीं-कि वि. कापसाचा गहा फणस चैंगेरे पडतांना होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण. धबकन पहा. क्रि॰ पडणें; वाजरें). [ध्व.]

धुंबळ ग्रे-कि. (कर.) मारणे; बडविणे. 'गप बैस नाहींतर धुंबल्पन पिट्टा पाडीन. ' [ध्व.]

धुमक -- लीपु. (को.) नळवायुः पोटांत वायगोळा उठतो तो. धुम म-का-पु. बुक्षी; धमकला . [ध्व. धुम]

धुमक्रणें — सिक. टोक्णें; बुक्लणें; बद्कों. [धुमक] धुमकूस-पु धुडगूस पहा. [ध्व. धूम]

धुमड-- स्नी. १ बेकैद; दंगलीचा; अन्यवस्थित न्यापार; गड-बडीचा खेळ; लाथाबुक्या; बुकलाबुकली; ओढाताण; खिदळणी. २ चगळ; रु.यलुट; अतोनात विपुलता; समृद्धि; क्षिबड. 'आज लाडवांची धुमड उडाली. ' 'पावसानें धुमड लावली आहे.' [धूम]

धुमणे-- अफ्रि. १ जाळ न होतां जळणें; धूर निघणें. २ (ल.) धुमसर्गे; (भांडण ६०) पेटत राह्णें; जळफळणें. ३ रोग पडणें (अंब्या-बर); खार पडल्यामुळें करपणें (आंबे इ०).

धुमधाम-नी. आरडाओरड; दंगल; गोंधळ; गोंगाट, धाम धूम पहा. [हि. धूमधाम]

धुमरा-वि. एकदम न पेटतां धुमसणारें (सरपण); धुराचा, धुमसणारा. [धूम]

घुमशा—पु. १ गडबडीची, दंगलीची मौज; आडदांडपणाचा खेळ. धुमकूस; धुमड; धुमधकी; धुमाकूळ; धुमाळी. २ दाणा-दाण; पूर्ण पराभव; धांदल; गोंध ऋ; गडबड (फौजा, माणूस यांची). 🤻 निरलस, उत्कंठेचा प्रयत्न, उपाययोजना; जोराची हालचाल. ४ कडाका; जोर (भांडण इ०चा). [धूम]

धुमशान, धुमश्चकी—सी. १ पदार्थीची विपुलता; क्षिवड; उधळेपणा होण्याइतकी चंगळ (खाद्यपदार्थोची, माची, खेळाची, पावसाची, पिकांची इ०). २ दांडगाई; गोंगाटाचा खेळ. धुमाकूळ; धांगडधिंगा; अव्यवस्थितपणा. (कि॰ कर्ला; लावर्गे; मांडणें). [धूम+चऋ]

धुमस-पु. धुडगुस; धुमशा पहा. 'वनदेवता यक्षिणीपाळे। धुमसे घालिती गदारोळे। ' -मुआदि ३६.५६. [ध्व.]

धुमत-पु. चोपणी; ठोकणी; जमीन चोपण्याचे उम्या 'धुमाडि करिताति मधुकरा।'-शिशु २८६. दांडयाचे आऊत. चोपगीला आडवा दांडा असुन तिने बसुन ठोकतां येते. धुमस जड असून उम्याने ठोकतात. [ध्व. धुम; हि. धमस]

धूमसर्गे--अित. १ ओवडधोवड कुटणे (तांदृळ). २ कच-कावून बुकलणें; ठोकणें, हाल हाल करणें. ' दूर्ती चालविला बांधीनि यमपाशीं । धुमसिती दंडें सावकाश । ' -स्वानु ३.१.३५.३ निष्का-ळजीपणाने, बलात्काराने घालेंग, वापरणें, उपयोग करणें, वागविणें; कामास लावों (प्राणी, वन्न, वस्तु); गुधडणें; घोसळणें; खुंदडणें. 'हें वस्त्र धुमसून दहा महिने जाईल. ' 'हा बैल तुला धुमसून वीस वर्षे जाईल. ' [धुमंशा]

ध्रुपसर्गे --- अकि. १ धूर निघर्णे; धुमर्णे. २ (ल.) पेट घेर्णे: ह्रव्युश्च्य बाढत अस्पो; (भांडण, कलह्) धुसफुसणे; आंतल्याआंत चडफडणें; फणफणेंं (ममुख्य). [धूम]

धुमसाइणे—सिक. (व.) १ अंगमस्तीने एखाद्या मनु-द्यावर हुल्ला कहन त्याला जमीनीवर लोळविणें. २ नांगरानें जमीन फोडणें, डकरणें. [धुमणें]

धुमसाधुमशी—न्नी. सर्वसाधारण, परस्पर बुकलाबुकली; एकमेकांना मारणें. [धुमसणें]

धुमसाधुमसी, धुमसु धुमसून—किवि. बलात्कारानें; अपाटयानें; तडाख्यानें; जोरानें; धसकाफसकीनें; दांडगाईनें (वाप-रणें; कांडणें; कुटणें; रडणें इ०). [धुमसणें]

धुमा—पु. १ मृदंगाचा, पखवाजाचा मागला भाग; मागलें तोंड. पुडा पहा. २ वाद्यांचा गजगजाट; उच्च स्वराचे आणि गज-गजीत वादन. (कि॰ गाजवणें). धुमाचापुडा-धुमा. अर्थ १ पहा. [धूम]

धुमा-पु. १ पराजय अथवा पळापळ (सैन्याची). २ नास-धूस; निर्दाळण; धूळदाण; पायमल्ली; दुर्दशा. (ऋ० करणें, उडवणें). [धूम]

धुमाकू छ--पुन्नी. १ दांड गेपणाचीं कृत्यें; घिगामस्ती (शाळे-तील मुलांची). २ खिकाळणें; उडचा मारणें; दुगाण्या झाडणें; (घोड्याचें) (कि॰ लावों); मांड्यें). ३ दाणादाण. धुमशा पहा.

धुमाचक्कर, धुमाचकी, धुमाध्यकी-धुमश्रकी पहा.

धुमाड-पु. वाद्याचा गजर, नाद, 'करिती धुमाड सो ऽईंहसें। ' –एभा १२.१०. [ध्व.]

धुमाड-पु. उत्कर्षः; भरः जोराचा उठावः 'तारुण्याचेनि धुमार्डे।' - भाए ३४२. धुमारा पहा.

धुमाड-डा-पु. धुमाकूळ; गौघळ; धुमाळी; धामधूम; गडवड. 'जेथें विषयाचा ुमाड।' -एभा २९.५८१. [धूम]

धुपाडा-पु. धुमा, धुमाचा पुडा पहा.

धुमाडी—की. (महानु) धुळवड; गुलाल बुक्का ६० उडविगे.

भुमाधार-किवि. धूम ! धूम ! धो ! धो ! मुसळधार (पाउस इ॰ पडर्गे). —स्त्रो. १ संतत धार (पावसाची). २ धूळधाण; वाता-इत. 'दिहीपत पातशाहीची फौज मारून कुल धुमाधार केली.' –भाव २७. 'धुमाधार अनिवार मार भर बंबाच्या फटकाऱ्यांचा । ' -एपो १५८. [धूम+धार]

धु राफळी — बी. ताळतंत्र सोइन केलेलीं कृत्यें. धुमाकूळ, धुमाळी यापेक्षां थोडा निराळा अर्थ. (कि॰करणें; लावर्गे; मांडणें). [धूम]

धुनारा-पु. (राजा.) अंकूर; कोंब; बळकट, जोमदार अशी झाडाची फूट. ' जुन्या झाडाच्या खोडावर नव धुमारे फुटल्यानें.' –तुफान (प्रस्तावना ५८,)

धुमास-न. दमास्कस. एक कापडाची जात. याचे पडदे वगैरे करतात किंवा कोचावर बसवितात. [अर. दमश्क]

धुमाल-पु. चोपणी. धुमस पहा.

भुमाळ-ली. एक ताल. धमार पहा. यांत मात्रा आठ व अंधुक (दिसणें). विभाग चार असतात.

धुमा छ -- न. (कु.) १ दशावताराच्या खेळांतील मंगला- होणें; मळणें. [धुरकट] चरण. २ गोंधळ; धुमाळी.

भूमाळी-की. १ गोंधळ; धांदल; क्षोभ; दंगा; गडबड; अब्यवस्थित व जुलमाचें वर्तन. 'लुटीची आवई घातली आणि धुमाळी मांडली. ' -भाव १४८. २ चैन; चंगळ; क्षिंबड; नास-धुसीची, दंगलीची मौज; धांगडधिंग्याची बहार; धुडगूस; धुमाकूळ पहा. ३ खेळ; धु व्रवड. 'धुमाळी खेळती मधुकरी। प्राणनाथेंसी।' -शिशु २८४. ४ हला; घाला. 'नृपावरी धुमाळी।'-दावि १६८. ५ भांडण, कलह. ' साज सकाळी नित्य धुमाळी डोघी सम-तोली।' -पला ७७. [धूम]

धुमाळी - स्त्री. १ चाकाची धाव. २ उत्तरणः मोठा, उभा उतार.

धु नाळी-वि. १ धुमाळ तालांसंबंधीं, सारखा (धुवपद, चाल, गति). २ अखंडित; चालू असलेली; चपल (गति, गति-मान पदार्थ). —स्त्री. ताल. धुमाळ पहा.

ध्रमी-की. धूर निघगारा विस्तव, ज्यावर गोसावी धूर घेत बसतो ती. गोसाव्याची आगटी-शेगडी. धुनी पहा. [धूम]

धु रंकसे -- किति. धुमूक अशा आवाजाने. तृत्यघोषाने: रम-शुम. 'धुमूंकसे हानतीं गजरें मनकटां वरी। '-शिशु ४०४. [ध्व]

धुर्मे-न. धुर्के; धुकट. [धूम; गु. धुमेर]

धुम्म(धुम) ग्रुम हार-पु. दणदणाटः मोठा ध्वनि. ' जाला धुम्मधुमकार।'-दावि ३३४. [ध्व.]

धुया-पु. धीटपणा, धिया पहा. 'बैसेंति धुयां । मानुषां वरी।'-शिशु ९०१.

भू र फूबल—वि. (गो.) पांढरें सफेत; शुश्र. [धू-धुव+फुल]

धुर-पु. १ गांवाची अथवा शेताची मर्यादा अगर सीमा. २ प्रमुख; पुढारी; सेनापति; धुरं रर. 'धुर रणीं होय विन्मुख। तेव्हांचि त्याचे काळे मुख। ' -एहस्व १२.५६. ' पडतां देखोनि मुख्य धुर।'-मुवन ३.३३. -स्त्री. १ गाडीचें जूं. 'चला जाऊं रे सामोरे । पुढें भेटों विइला धुरे। '-तुगा ६८१. र अप्रभाग. 'पडली देखतां मुख्य धुर।'-रावि ३१.२१३. [सं. धुर्] धर हरी-पु. (खा.) गाडी हांकणारा. धुरस्त्राळ-स्री. गाडीच्या दांडीच्या शेवटास लांकडाची जी खीळ घालतात ती. [धुर+खीळ]

भुर-वि. अढळ, निश्चित. [सं. ध्रुव]

धुरकट--- १ धुराने बसलेली काजळी, काळेपणा, घाण २ धुर्के. -वि. धूर लागलेलें; धुरानें बांघलेलें, खराब जाहलेलें. मार पीडा करी। ' -दा ३.७.३७. [धूर+मारणें]

[धुर+कट प्रत्यय] -किनि. अस्पष्ट तन्हेनें; असंदिग्धपणानें;

धुरकटणें - अकि. धूर लागणें; धुरकट होणें, धुराने खराब

धुरकटाण--बी. धुरकट वास. [धरकट+घाण]

भुरकटाविणे — उक्ति. भुरकटण्यास लावणे; धूर देणे.

धुरकावरी, धुरकावरी—स्त्री. एक प्रकारने जाळे. धूरकपूर पहा. 'तटतर्टात चोळी जाई फाटुन धुरकापरी।'-प्रला १४२. 'मदनपुरानें उरीं कंचुकी धुर कापुरी दाविली।'–प्रला १०२. [हि. कपरधूल]

धुरट, धुरटणे, धुरटाण-धुरकट,धुरकटणे, धुरकटाण पहा. धुरटेजण-अकि. धुरकटणें. 'धुरटेजेना धूमकल्लोळ। '- एभा २८.३४२.

धुरत—न्त्री. (व.) १ स्मरण; आठवण. २ धोरण; शहाण-पण. [सं. धृत, धूर्त]

धुरतात्रा-पु. १ धूर्त बुद्धीने तर्क करणे, अनुमान काढणे. अटकळ, अंदाज. (कि॰ बांघों, घरणें). 'अंधळा धुरतावा बांघतो' धुरताव्याने चालतो. २ धूर्तपणा; शहाणपणा. 'अंगी धुरतावा असःवा' 🤾 लक्षः; काळजीः, चित्तं, नजर. इतर अर्थी धुर्तावा पद्दा. [सं. धूर्ते]

भुरंदळ-न. धुराचा लोट: धुराटी. [भूर+दळ] घुरंधर—ति. १ (ल.) शहाणाः, हुशारः, निपुणः, पूर्णे प्रवीणः, उत्कृष्ट रीतीने योग्य, तरवेज. २ (व्यापक) उमदा; भव्य; सुरेख; दुमदार; उत्कृष्ट (पशु, इमारती, पिके, जमीन देश इ०). ३ राज-कार्यादि व्यवहाराचा भार मुख्यत्वे ज्यावर असतो तो. 'होईल मुख संसारी। राज्य दिघलें घुरंघरी। ' –गुच ४१.११. ४ दीर्घ: प्रचंड; थोर. ' गौप्यरूपें असती गुरु। ठाव असे अभी वरु। अनु-ष्ठान धुरंधरू। '-गुच १७.५. [सं. धुर्+धृ=धरणे]

धुरधुर्णे-कि. पुढें येगें; अप्रभागीं असणें. ' आणि हिंसा विषय पुढारी । कुकम संगे धुरधुरी । ' - ज्ञा १५.१७२. [सं. धुर्+ ध्-धरणे]

धुरपण---न. धूर निघेंग (जर्से-जळत्या लांकडाचें). धू नित्रणारें द्रव्य (जसे:-ओली लांकडें इ०). [धूर]

धुरपी --- अकि. धूर करणे; धूर देत जळणे (लांकुड इ०) धुमसर्णे. [घूर]

धुरपतगौरी - जी. (धुमसणारी गोंवरी) सदां चडफडणारी खडसावणारी, त्रास देणारी (मुख्यत्वें) स्त्री.

धुरको इचा--पु. खाणीत्न दगड काढणारांची जात व तींतीः व्यक्ति; बेलदार; सुरंग्या.

भुरमार-पु. धुरी; धुरी देणें. ' बोलाविजा पंचाक्षरी । धुः

धुरमुरच -- कि. (गों.) झरमुरचे पहा.

धुरला-ळा-पु. धूळ; माती (बारीक) रस्त्यावर जमलेली, उडालेली धूळ. • मर्गे-पाणी पडल्याने धूळ जमीनीवर बसणे. [ঘু ঠ]

धु वट, धुरवटणे, धुरवटाण—धुरकट पहा.

धुरवड-ली. (कों.) धूर होणें; दाटणें. [धुर+वड प्रत्यय]

धु वड, धु वडणे—(चुकीनें) धुळवड पहा

धु ग्वडा-पु. वर उडणारी अथवा रस्त्यावर दाट बसणारी धूज. धुळवरा, धु ठोरा पहा.

धुरवणी - न. धुरकटलेंले पाणी. [धुर+पाणी]

भ्रुरव हा-पु. पदार्थावर बसलेला केर. धुरवडा पहा. [धुरोळा]

धुरसर्णे — कि. अप्रभागी ठेवणे. ' जेवी धुरसोनि दिठी। शूर रणामाजी उटी।'-एभा ३.४०१. [सं. धुर]

धुरसा—पु. अग्रभाग. [सं. धुर्]

धुर ठणे—सिक. धुजीने युक्त करणे; शिपडणे; फवारे उड-विग; पसरणे; फेंक्रणे (धूळ अथवा तसलेंच इलकें द्रव्य). ' खस खशीला पंचवीस पाट्या धूळ धुरळली, खात धुरळला. '[धुळ]

धुरळा—पु. धुळ; धुरला पहा. 'तों बहुलक्ष युथपति आले गगनीं भरला धुरळा। '-मोरामायणपंचशती १९५. ० देणे-धुरळें. 'कांद्याचे रोपांस चिमटगी देऊन धुरळा दिल्यावर पाणी यार्वे. '-शेतकी-शेतकरी ३.४. • घाळणे-(डोळयांत) धुळ घालगें; भुरळ पाडणें. 'निजबळें मठा बोढिले धुरळे घालुन।' **-देप ९२.३.**

धुरा-पु. १ धुर पहा. २ गांवची, शेताची हद्द, सीमा; बांध. **३** सीमेवरील वस्तु, पदार्थ. 'गावचा धुरा हा घोंडाच. ' ४ (ल.) ठराविक काळ; नेमें अली मर्यादा; आयुष्य. 'ऐशीं नव्वद वर्षे झालीं असून नाहीं भरला धुर।' -पला १.१३.२७. 'रोख्याचा धुरा, ' 'धुरा भरला,' 'धु-याचे तीन हप्ते बाकी राहिले.' ५ मुदती वा शेवटला हप्ता. ६ मर्यादारक्षक. 'समीप वनस्फुरा । ते म्हर्गे भक्ति क्षेत्रिचा धुरा। '-ऋ ८७. ७ आघाडी. 'धुरां निजशस्त्र वेऊनि त्यासी। ' -एभा २८६३३.८ (व.) पाठीचा कणा. 'तापानें तुझा धुरा उघडा पडला. ' ९ मुख्य; पुढारी; सेनापति. थोर; श्रेष्ठ पुरुष. 'मुदलाची धुरा।' - उषा १६०५. मुख्य धुरा म्या मारिल्या। ' -एभा ११.१३८६. 'पुण्याविषयीं पाठिमोरा। साधु सता पाहुनि झुरा।तया आपणचि दिसे धुरा।पृथ्वीमध्यें।'-सिसं ४९. १० गाडीचा आंख, कणा. ११ जुं; जोखड; गाडीचा पुरला दांडा. धुरी पहा. १२ (ल.) जोखीम; जवाबदारी; मुख्य भार. [सं. धुर-रा]

भुराटी, भुराड-डी-की. १ धुराचा लोट; ढग. २ (धुरा मुळें) काळोखी, अंधार; अंधुकता. १ (सामा.) धुरकटपणा.

धुराड-नि. धुराच्या, जोखडाच्या बाजूस अधिक जड (गाडी). ' गाडी धुराड आहे. '

ध्रुरांडखुंटी--सी. धुरा (गाडीची).

धुराष्ट्री, धुरांडी--सी. (कों.) १ गाडीचें जोख इ. २ ज्यांवर जोखड ठेवतात ते दोन उमे दांडे, प्रत्येकीं. शिपाई.

धुराडे, धुरांडे---न. १ घरांतील धूर बाहेर पडण्यास आढयाला, भिंतीत ठेवलेलें भोंक, धार्वे. २ धूर जाण्यासाटीं केलेला नळ, चिमणी. [धूर+आड प्रत्यय]

धुराणी—सी. (कों.) जोखडाच्या शेवटाकडील खुंटी, खिळ. [धूर+आणी]

धुर।वणी-धुरवणी पहा.

धुराविणे---उिक. धुरकटाविणे पहा.

धुराळा—पु. धुरळा पहा.

धुरी —स्त्री. धूर. १ पायाचा शिरदळ; पाउलाचा वरचा भाग. २ जोडयाचा, वाहणेचा पुढील भाग; धूर. ३ गाडी, नांगर इ०ची दांडी; धूर; धुरा. ४ गाडीवान, सारथी वसण्याची जागा. (कि॰ बसों). 'रथीं राजा धुरेसि बाहुक।' -कथा १.१.१०३. ५ भार; जबाबदारी. 'तैसेनि त्याग स्वीकारी। वाहतां इंद्रियांची धुरी।'-ज्ञा १८.५०५. ' ह्या राज्यशकटाची धुरी पूर्वीप्रमाणे आपल्या अंगावर घ्यावी. ' -चंद्र २०१. [सै. धुरू]

धुी-सी. औषधी द्रव्यें अमीत घालून जो धूर करतात तो. (कि॰ देंगें). ' श्रांति हिताहित न कळों दे मोहुनि मानसा धुरी तीर्ते। '-मोशांति ३.७८. [धूर] ० देण -(ल.) १ भोंदणें; ठकविणें; छकविणें; फसविणें. २ गुन्हा कबूल करून घेण्यासाठीं, शिक्षा वण्यासाठी मिरच्या इ० जहाल पदार्थाच्या धुरावर माणसाला ठेवर्णे, त्याच्यावर धूर सोडणें. • घालणें -बांळंतीणीस वावर्डिगांचा अथवा कांद्याच्या-लसगीच्या पातीचा, ओव्याचा धूर देंगे. धुरी-पु. (मुलांस) अंगारा लावणारा.

धुरी-नी. (गो.) वाघाची वाट. धाड पहा.

धुरीण-वि. १ प्रवीण. धुरंधर पहा २ नायक; मुख्य. 'त्या सभेच्या धुरीणाचा महत्त्वाचा खरा, पग स्पष्ट निर्दिष्ट नाहीं असा दुद्दा असतो. ' - इंमू २७८. । सं.]

धुरुई--सी. नांगर. -चा बैल-पु. नांगराचा बैल.

धुरू-- प. १ जकातीकडील एक अधिकारी. २ एक जात व तीतील एक व्यक्ति

धुरू-प. १ ध्रुव तारा. 'तो धीर सत्त्वाचा महामेठ। अढळ पर्दी जैसा धुरू। ' –हरिश्चंद्र (नवनीत १८३). २ उत्तानपादपुञ्च; धुरा--पु. (तिरस्काराधी) (कु) धरंधर पहा. [सं. धुर्य-धूर] | ध्रुवबाळ. ' धुरुं लेकहं बापुढें दैन्यवाणें। ' -राम ११७. -किवि.

चिरकाल; कायम; अखंड. 'कुंभपार्की वस्ती करूं। होय धुरु कुळेंसी। ' –तुगा २८६६. [सं. ध्रुव]

धूरे-व. अप्रगण्य; श्रेष्ठ. 'तुका म्हणे इच्छा पुरे। ऐसी धुरे हे बिहले। '-तुगा १०५३. -- किवि. पुढें; प्राह्हयानें. 'ते बुद्धि धुरे कहनी। कर्म करिती चित्त देउनी। ' - ह्या ५.६१. [धुरा]

भूर--न. लांकुड; धूर निघणारे लांकुड. ' तेथे निवडेना धुरे कीं चंदन । तैया वर्णावण नामीं नाहीं । ' [धूर]

भुरेपटक-न. आउताचा दांडा व जूं आवळण्याची दोरी. भूरेकट-न. जुं व गाडीच्या दांडचा एकत्र आवळणारी दोरी.

धुरेकरी-पु. १ धुरेवर बसुन गाडी हांक्रणारा; सारथी. २ नांगर वंगेरे आऊताची जोखडाजवळची जोडी. [धूर+करी]

धुरोष्टा, धुरोळा-प. हवेंतील, रस्त्यावरील धूळ. [सं. धृति]

भुगोडा-पु. १ धुराचा लोट. २ धुरार्डे पहा.

धुरोळ-न. धूर जाण्यासाठीं छपराला केलेले भोंक; धुराडें.

धुर्नाई, धुर्तावा—प. धूर्ताई पहा.

धुर्य-वि. धुरंधर पहा.

धु-या-वि. १ धुरेकरी पहा. २ चिखल्यापासून धुमारे पांच फुटांवर भों क पाइन एक फूट लांबीचें लांकुड बसवितात तें. -बद-लापूर २८७. धु=यावर ठेवण-बसविशे-(ना.) जाणून बुजून दुर्रुक्ष करणे उपेक्षा करणे. [सं. धूर्-रा]

भुलाई — सी. वस्रें धुण्याबहलची मजुरी; धुण्याचे मोल; धुणावळ. [धुणें हि.]

धुल्ल-पु. (गो.) धूळ.

भुव--- न. धूर. 'परीधुर्केटलें धुपधुपी मोठें। धुवें थिकटें दिग्मंडळ। ' -एभा ५.१७२. [धूर]

ध्वा - वि. १ धुतलेलें; कोरें नव्हे असे (वस्र.) २ धुतलेला; पारोसा नव्हे व घालण्यास उपयोगी. ३ धुतलेला, मळकट, घाण नन्हे असा. 'एखादा धुवट फडका असला तर द्या.' ४ पवित्र कारक, शुद्धिदायक. 'ऐसी प्रायश्चित्तं धुवटें। केली येणें।' -ज्ञा १८.१०१७. ५ निर्मल; पवित्र. 'सम्या भला भला विधुलाजेल तुझ्याचि मानसा धुवटा। '-मोसभा ५ ५५. **ेघडीचा**-वि. म्हणजे तो अग्नि अन्नशुद्धीकरितां पंक्तीतूने फिरविण्याचा विधि. स्बच्छ आणि घडी घातलेला; परीट घडीचा; न वापरलेला, न [सं. धूम्र=धारा] मळलेला (कपडा).

भुवडी —सी. (राजा. कु.) पुतणी. ध्वाडी पहा.

' धुवण देऊन घेतलें अमृत । कीं अजापाल्टें ऐरावत । '-ह ४.२०. [धुणें]

भुषणे—उकि. (काव्य) क्षालन करणें; स्वच्छ करणें. धुणें पहा. [सं. धावन; प्रा. धुवण]

धुंवता—वि. (गो.) फिरता.

धुत्रप-न. (गो.) १ धुणे. २ धुणावळ. -क्रि. धुवेंग पहा. धुंत्रर--वि. (मो.) धुकट, धुराचा.

धुंबरी - स्त्री. (गो.) १ धूर निघण्याची शेगडी. २ धुरासाठीं केलेला जाळ. ३ धूर.

धुंवरे—वि. धुराचे लांकृड. व्नखन्न-न. (गो.) धूमकेत्. धुववणी-- न. धुण्याचे पाणी. धुवण पहा. [म. धुणे+पाणी] धुंवा, धुवा--पु. १ मोड; पराजय; पळापळ (सैन्याची). २ फाकाफांक; पांगापांग; वाताहात; नाश; विध्वंस; धुमा. (क्रि॰ करणें; उडवणें; काढणें; उखाडणें). धुत्राधाण-स्री. धूळधाण पहा. [धूम]

धुवा—९. (व.) धूर. [सं. धूम; हिं. धूंआ]

धुवा--वि. धुवटः, धुतलेलेः, स्वच्छ. 'धुवा-रेशीम-सृत-दाळ तांदूळ-साखर. ' 'साखर पिठी धुवा. ' -ऐरापु ५.३०५.

धुवाटी - स्ती. (महानु.) धुकें. 'कर्म मार्ग धुवाटी। आंधा-रैली ब्रह्मयाची दृष्टी।' –भाए ६७१.

धुवाडी—स्त्री. (माण.) पुतणी; ध्वाडी. पहा. [सं. दुहित्री-धोडी ?]

भुवाधार-स्त्री. १ जोराने आणि पूर्णपर्णे स्वच्छ करून नेणे; सफा करणें (मुसळधार पावसाप्रमाणें) २ (ल.) लुबाहणें; नाग-विणें; बुचाडणें; उघडा करणें [धुणें+धार] -क्रिवि. धुपुन जाईसें: धो धो (मुसळधार पाऊस पडणें).

धुवार - स्नी. धूमयुक्त; वाफा निघणारें; धुरानें न्याकूळ. 'आधींच द्रव्यें चुरमुरी। वरि परिवडिजती मोहरी । जियें घेतां होती धुवारी। नाकेंतोंडें। ' –ज्ञा १७.१४६. धुंवर पहा.

धुवारोटी-पु. कृपण; चिक्कु; कंजूष. भाकरी पाण्यांत बुड-वृन तें पाणी पिणारा. छायारोटी पहा.

ध्वा साकर—सी. धुवून स्वच्छ केलेली साखर, 'टाक-नियां धुवासाकर। गुळ कां व्हावा प्रियकर। '-अफला २.

धुवाळॉ-वि. (गो.) डोहळा पहा.

ध्रवो-सी. (गो.) मधा (नक्षत्र).

धुट्या-धुवा पहा.

धुद्याधार—स्ती. (व) अग्रीवर तूप टाकून धूर निघाला

धुदारे-- न. बुका; सुगंधी पूड. 'हरिकथेसी तत्पर । गंधे माळा आणी धुशर।' –दा २.७.३२. 'परिमळ ध्शर उधळती।'

धुशा-सा-पु. एक लोकरीचे वस्त्र; घोंगडी; पांचरण्याची घांबळी, ब्लॅंकेट, बुसा पद्दा. [हिं. बुस्सा]

धुदश--- वि. काळा या वर्णाचा अतिशय दर्शक प्रत्ययः; अत्यत (काळा). जसें-काळा धुश्श. दुस्स पहा. [सं. धूसर ?] (कि॰ टाकर्गे; सोडणें; देगें). [ध्व. धुस]

धुम-(महानु) धस्स पहा. ' तैची माझांजीवें धुस गेलें। ' –शिशु १२५.

धुमकट — स्री. नासधूस, वाताहात. श्याच पोरटवार्ने आमच्या खळगाची धुसकट केली. '

धुनकाफुसका-वि. अशक्तः; लेचापेचाः; हलकाः, निर्जीवः कमजोरः नादान (मनुष्य, कपडा, दोरा, भाषण, कृत्य) धुस्तर्की-फुसकीं-नअव. ब्यंगें; दोष; वर्में; उणींदुणीं. (कि० काढणें). [धुमका द्वि.]

ध्रुतध्रुत — स्त्री. १ कुरकुर; रागाची जळफळ; ध्रुतफुत. २ टसटस; वेदना (जखम, फोड इ० कांच्या). ३ सर्पाचें फुसफुसर्णे. ४ रुखरूखः, काळजीमुळें होणारी अस्वस्थता. ' रात्रंदिवस जिवास धुसधुस होऊन एथे हें पकात्र खाणें नको. ' -छत्रे-इसापनीति.

धुसधुसगी—स्री. धडधडणें; उसटसर्गें; ठणकर्णें; फुसफुसर्णे इ० [धुनधुमणे पासून नाम].

धु वधु स्रो -- अकि. १ दुसहस्रो; ठणकणें;वेदना होणें (जखम, फोड यांमध्यें). २ कुरकुरणें; कुरबुरणें. धुसफसणे पहा. ३ रागाने फूत्कार सोडणे. ४ आंतल्या आंत (मनांत) चरफडणें; जळफळणें 'कोध महिषासुर केवळ। काम वेताळ धुसधुसित। ' ५ जोराचा श्वासोच्छ्वास टाकणें, घेणें. 'देहास करितां स्पर्श सहज सर्वोगीं श्वास ध्रमधुशी. '-प्रला २५२ [ध्व. धुस! धुस!]

धुसकम, धुसफुस--- ह्री. कुरकुर; चडफड; तडफड; उघड उघड होणाऱ्या भांडणाच्या पूर्वीची वोलाचाली. 'रघोजी रेसि-डेंटर्शी ध्मपुशी कर्क लागला. ' - विवि ८.७.१३५.

धुनफसर्णे - धुसफुसर्णे — अक्रि. १ बोठाचाठी होणे; उन्हें-प्रत्युत्तरें देणे; वर्रळीवर येणे. २ धुममुसर्गे; जळफळणे. 'गोदीनें धुसफुसत येउन धाडकन आईपुढें आंग टाकरें. ' -मोर ३३. [धुमफुस]

धु नमसर्णे, धुसमुसर्णे —असि. धुमसर्गे. १ स्फुंद्गें; हुंदके दाबण्याचा प्रयत्न करून रहणे. २ चरफडणे; कुरबुरणे; आंतल्या-आंत रागावर्णे, मुसमुसर्णे. 'समुद्र सदा सुप्रसन्न । योगी सदा प्रसन्न वदन । केव्हांही धुसमुक्षिलेपण । नम्हं जाण निजवोधें । ' -एभा ८.४२. [ध्वा]

धुमम्स-की. १ कुरकुर; पृटपुट; चरफड. २ तोंडातोंडी बोलाचाली; झटापट. 'घरांत कारभार पाहण्याविषयीं धुसमुसी भाळीं आपुल्या।' - ह १८.५६. २ (छ.) नाश. 'केली संसाराची चालल्या. '-विवि ८९१७०. [ध्व.]

धुनर—पु. गुलाल, बुका इ० उथळावयाचे द्रव्य; सुगंधी परीष. 'जे जिणारे धुळिकोट।'-भाए १९४. इब्यः, धुशर.

धुस्कारा—पु. फूत्कार (सर्पाचा, रागावलेल्या माणसाचा).

धुळ--धूळ पहा. [सं. धूळि] ॰कट-वट-वि. धुकीनें भर-लेला; मलिन झालेला. ०धाण-स्नी. दुर्दशा; धूळधाण पहा. (क्रि० उडविणें). 'जो प्रकटतां अर्धक्षणीं। करी धुळधाणी वृत्तीची।' -एभा २३ ३०८. ०**धु छ**-वि. धुळीचा; धुळीने भरलेला. 'धुळ-धुळवाणी बसला। टकमकागे पाहाय। माझा वेडा तमसा जोगी। ' -भज ४७. ०पट-सी. १ दुर्दशा; नाश. (कि॰ होणे; उडणे; करणें). २ फजीती. ' या पंडितानें सर्व पंडितांची धुळपट करून दिली. ' ॰पट्टी-की. खरडपटी; ताशेरा. (कि॰ काढणें). [गु. धुळपडी=धिकार] •वट-चाइ-सी. १ धूळीने माखलेली जागा. २ धूळ. [धूळ] •चट-स्त्री. ज्या जमीनीवर उन्हाच्या तापाने खाऱ्या पाण्याचा मिठासारखा पांढरा पापुदा येतो व जमीन पांढरी भुरकट दिसते ती जमीन; खाऱ्या जमीनी वा एक प्रकार. -कृषि २११. •वड-वडी-सी. १ होळीनंतरचा धूळ फेक्रण्याचा िवसः फाल्गुन वद्य प्रतिपदा. २ या दिवशीं करावयाच्या धूळ फेकण इ॰ गोष्टी, खेळ. 'आज धुळवडीस कोण गांवास जातो !' 🤾 (कु.) रंगपंचमीचा दिवस. 😮 धुजीची जागा.

धुळवडणे—अिक. १ धुळवडीच्या दिवशीं विखल, माती एकमेकांच्या अंगावर टाकणें. २ (सामा.) धूळ फेंक्रणें; धुळीनें मारणें. ॰वरा, धुळारा, धुळोरा-पु. वारीक माती; धूळ (आकाशांत उडणारी, रस्त्यावर दाट पडणारी). धुन्रवाड, **धुळवाडणे-**धुळवड; धुळवडणे. •वा**ड-**डी-धुळवड पहा. परागें धुजवाडी खंळिजे। जाउडेयाचेनि पाणिअ सिंपिजे।' -शिशु २७५. ०**वाफ**-स्त्री. पावसानें धुरळा बसला नाहीं त्या्वी जी पेरणी करितात ती.

धुन्रा—स्त्री. (माळवी) धूळ.

धुळाप---ली. (गो.) १ धुराळा; धूळ. २ पाऊस पडण्या-पूर्वी ज्यांत बीं पेरून ठेवतात असे होत. [धूळ]

धुळारा--- पु वाऱ्यानें उडालेली ध्ळ; धुराळा. ' अविदेवे धु कारे उठती । ' -पांत्र ८.५१.

धु डाक्षर--न. १ लिहिण्यास शिकतांना पूर्वी मुर्ले धुळ-पाटीवर जी काढीत असत तीं अक्षों. २ धुळाक्षरें (श्री पासून इत पर्यत), अंक इ० [धूळ+अक्षर]

धुळी —स्त्री. १ माती; धूळ. 'अकुरें घेऊनि ते धुजी। लाविली धुळी । ' -दावि ४०३. [धूळ] धुळि क्रोट-पु. मातीचा कोट,

धुळीवरचे सारवण---न. (ल.) अस्थिरता; अशाश्वतता; भुसा—पु. घोंगडी; प्रांक्रण्याचे वद्धाः धुशाः पहाः [हि. धुस्सा] । पाण्यावरचा बुडबुडा. (धुळीवर सारवण बसत नाहीं यावहत) . धुळोगा, धुळौरा, धूं—पु. धुरळा. 'तैसा धुळौरा अंत राळी। सत्यलोकुवन्हीं।' –िहाशु ५४२. 'उपजेल मायेचा धुळोरा। माजी नोळखिती येरयेरां।' –मुआदि २८.१०९.

धू—स्त्री. (ना.) धूर. 'हें असो दीपाचिये सिद्धी। अवघड धू आधीं।'-ज्ञा १८.७८०. [सं. धूम; हिं. धूंआ]

धू—स्त्री. (कु.) मुलगी. 'एक होती ऊ तिला झाली धू.' [सं. दुहितृ: प्रा. धूआ]

धूइजणे—(जुने रूप) धुगें पहा. ' सुशाकराचा खांदवखालीं। धूइजेती कापुराची सुआंधीं।' –शिशु ६३३.

भूजाड—वि. (ना.) बैलगाडींत पुढच्या बाजूस ओझें फार झाल्यामुळें बैलांच्या मानेवर जिचा भार पडला आहे अशी (गाडी). [सं. धुर्=जूं+जड]

धृड--सी. एक वनस्पति.

धूड—न. १ अवाढव्य, अजस्त्र माण्स. २ जंगी, प्रचंड साप, जनावर ६० 'अधुरां काळ भासे विकाळ पुढें। पसरी मुख एक चावितो धुडें। '—तुगा ४७८. ३ मोठें झाड (विशेषतः पाडलेंलें). ४ लांकडाचा मोठा ओंडा, खडक ६० ५ (खा.) शेतांतील मूळ-खंड. —भात्रे ७.१ ते ४. [सं. अध्युढ ?]

भृडकूस- धुडग्नस पहा. 'नाटकग्रहांत धूडकूस घालावा.' शेक्सपीयर नाटयमाला तुफान प्रस्तावना ४०.

भूण — न. १ तांदूळ धुतलेलें पाणी; धुवण. 'नाना काबाड बडिवेंं । ना तरी तक्रचि गुसिळेंं । अथवा धूणिय सेविलेंं । साव-कास।'—दा ६.२.३. २ डाळ इ॰चें पाणी; पाणचट आमटी, वरण. [धुगें]

धृत—वि. १ धृतलेलें. २ स्वच्छ, साफ केलेलें; जोरानें निपटलेलें. 'अति अढळ सत्यध्त वाणी।'-एमा ३.५२७. ३ शुब्ध; कंपित; यरथर कांपणारा; (भीतीनें) हल्लारें; कांपणारें; धृत पहा. [सं.] •वस्त्र—न. सामान्य सोंबळचाच्या उपयोगी, धृत्न वाळविलेलें वस्त्र.

धूत — उद्गा. (ना.) छत्: हुडुत्; धिकारदर्शक उद्गार. [ध्व.] धूत्कार — पु. फूत्कार (सापाचा). (कि॰ टाकणें; देणें; करणें). [ध्व. सं.]

भूभू--पु. धुभुःकारः जागे करण्यासाठी योजावयाचा ध्वनि. धुभु पहा. 'म्हणऊनी धू धू करी घेउनी। जागे करी जननी त्या गरुड ध्वजाला।'-आकृ १३. [ध्व.]

धून की. १ लांबलेला घुमणारा ध्विनः, गुणगुणः, झणकार (वाद्यतंत्वा किंवा लांबच्या संगीताचा). २ ध्वैनिसिश्रणः, ध्विनीची छटा, झांक. 'हा गुद्ध सारंग नव्हे ह्यांत किंचित महाराची धून मारते. '३ लोकांत गुणगुण, कुणकुण. (कि॰ निघण, उटणें) [सं. ध्विन.]

धून-सी. (विणकाम.) कापड गुंडाळण्याचे चौकोनी लांकुड. धूप---पु. १ धूर देणारा ऊद इ० सुगंधी पदार्थ. 'नाना धूपाचा अग्निप्रवेशु।' –ज्ञा १६.१०७. २ छद इ० सुगंधी द्रव्यांचा धूर; हवा स्वच्छ व सुगंधी करण्यासाठीं धूप जाळतात. ३ (सामा.) उदबत्ती. ही पूजेच्या वेळी लावितात. -स्ती. सुर्थप्रकाश; ऊन. [सं. धूप्] ॰ घाल ण-१ (झपाटलेल्या माणसाच्या अंगांतील) भुतानें बोलावें म्हणून त्याच्या पुढें ऊद जाळेंण. २ (ल.) मोठ्या नम्रतेनें, अजीजीनें आजवर्गे; विनंति कर्णे; प्रार्थना करणें (एखाद्यास-त्याने बोलावें म्हणून). ३ (अकरणह्नपी प्रयोगासारखा). न जुमानण; मजीप्रमाण न वागणे. वहाख-विर्णे–चाळविर्णे; झुलविर्णे; कांहीं न देंगें. सामाशब्द- ० आरती-स्त्री. (देवापुढें) धूप, दीप इ० ओवाळणें. (प्र.) धूपारती. काडी-स्री. धूप चोपडलेली काडी; उदबत्ती; उदकाडी. [सं. धूप+काडी] • घारूया-वि. एकसारख्या कलागती लावून आंडण चालु ठेवणारा; कळलाव्या. [स. धूप+धालणें] • हीप-चात-पुत्ती. धूपआरती पहा. •साळा-स्नी.एक झाड.ह्यापासून लोबान काढतात.

धूपर्ण, धूपविर्णे—िक. धूप ठावणे, देणे; धूपाने सुवाित करणें. 'तदुपरि सकळें हीं मंदिरें धूपवीर्ली।'—सारुह ६.१३. [धूप; हिं धूपना]

धूपित—वि. धूपाने सुत्रासित केलेला. [सं.]

धूम--स्री. १ धांव; दौड; शर्यत: पळ. (क्रि॰मारणें; ठोकणें). ' थाट चाले गाई गोपाळांची धूम। पुढे कृष्ण राम तया सोयी। ' 🗕 तुगा ३२. २ (ल.) उत्सुकता; धाडस; धेर्य; साहस. 🤰 चैन; चंगळ; रेलचेल; अतिशयता (हा शब्द फार ब्यापक अर्थानें वापर-तात). 'आंब्यांची-लाडवांची-तुपाची-उदमाची-धूम.' ' पाव-साने धूम केली. ' 'पेंढा-यांनी मुलखांत धूम मांडली. ' 'क्षणभर पंतोजी गेला म्हणजे पोरें धूम मांडतात.' 'दरोडचाची अथवा चोरांची भूम. ' 'पाहुण्यांची भूम. ' 'गाण्याची-नाचण्याची-खेळण्याची-धूम.' ४ हहा; गर्दी. 'एकदम हत्यारे उपसुन आमच्या-वर धूम केली. ' - वज्रावात ९७. ५ संहार; बंडाळी; दंगा; गोंधळ; गदी; गडवड. 'हरि करिकुळी परवळी करि तो अतुल प्रभाव कवि धूम। ' -मोशल्य २.५०. -क्रिवि. कडाक्यानें; झपा-ट्यानें; तहस्वीनें; जोरानें; कांहीं विचार न करतां. 'पाऊप धूम पडतो. ' 'धूम काम चाललें. ' 'जरीमरीनें धूम माणसें महं लागर्धी.''तो धूम लोकांस मारतो-तोडतो-शिव्या देतो.''धूम फौज पळाली-घोडा निघाला-तोफा सुटल्या. ' [हि.] • ठो कणें-पळ काढणें; सुं बाल्या करणें. •पाहण-पाणी, बल पारखणें; कसो-टीस लावणें (आटोप, मर्यादा, शक्ति, धाडस ६०). एका धुमा-वरवा(गांव इ०)-एका धांवेच्या अंतरावर असलेला. ॰धडक-किवि घीटपणाने, सपादयाने, सपादयाने, तहास्याने, रगहुन,

कचकावृन (जार्गे, कर गें, बोलगें). ० धडाका-खा-पु. १ झपा-ट्याचा, जोराचा, सपाट्याचा, तडाख्याचा, व्यापार, कार्य. 'प्रपंच अवत्रा धूमभ्रडाका। ' -िटक १०५. २ (सामा.) ओरडेंगे; दण-दणणें: गर्जना करणें; एखादा मोठा गलब ग्र; गंभीर घुमणारा आबाज, गोंगाट. (कि॰ करणें; लावणें; मांडणें; चालणें; लागों). 'तोफांचा धमधडाका ' ० धाम-ली धामधूम; गडबड: आरडा-ओरड -घाको १८३. [हिं.] ०योनि-पु. मेघ.

धूम ---जी. १ गाण्यांत पखवाज, मृदंग, संबद्घ इ०कांचा निघ-णारा खर्ज सुर; असा सुर निघण्याचे स्थान; वाद्याचा असा अव यव. धुमा पहा. २ गर्जना (तोफांची, सिंहाबी). [ध्व.]

धूम-की. (कु.) मळणीच्या वेळी खांब्यांत दावण अइक-विण्यासाटी एक वाटोळे विणलेले वेलीचे कडें.

धूम -पु. धूर; वाफ. 'तोय तेज धूमु । ययां वायूमीं संगमु ।' -ज्ञा १८.३०८. [सं. धूम; प्री. थूमॉस; लॅ. फ्यूमुस; प्राज. दौम, तौम; लिथु. दूमै; स्ला. दुमृ; हिब्र्यू, द्लुइम्ह=हग] • केतु-पु. शेंडे नक्षत्र. 'गगर्नी उगर्वेश त्रिविध केतु। दंडकेतू धुमकेतू। ' -एभा ३०.५९. केतु. (स.)

धूमश-वि. धुरकट रंगाचे. ' कृष्णांबराचे प्रावरण । धूमश-रक्त सुलोचन। ' [सं.]

धूमा-पु. दंगा; गडबड; गोंधळ. धूम पहा. 'आगिक टूत अर्थ खर्ते। करती धूमा। '-प्रला ९. [हि धूम]

धूमाकुळ-पु. धुराचा समुदाय ऐनी मनबुद्धिकरणी। सभी बती धूमाकुळाची कोंडणी। ' - ज्ञा ८.२३१. [सं. धूम+कुळ]

धूमाग्नि—पु. मंदाप्तिः अग्निमांद्यः अपचन. [सं.]

धूमादिवाग-पु पिनृलोकाचा रस्ताः दक्षिणायनमार्गे. हा अंधाराचा मार्ग आहे. याच्या उलट अर्चिरादिमार्ग.

धुम्न — पु. धूर; धूम. ' मद मत्सर धूम्रमेळे । एकाचे आंकले डोळे। ' -एहस्व १५.१२४. -वि. धुरकट रंगाचा; धुरकटलेला; मळकट: काळसर. [सं.] ०पन्न-न. (थेटेनें, सांकेतिक) (धुराचें पान) तंबाखु. [सं.] ॰पान न. १ धुनीवर उल्टें टांगून घेऊन धूर पिंग; धूर पोटांत घेणें; योग्यांचा तपश्चरींचा एक प्रकार. 'गोरांजनें धूम्रपानें। साधिती पंचाग्नी।' -दा ५.१.२५. २ (सांकेतिक) विडी ओढणें; हुका पिणे. 'धूम्रपान घेऊं नेये।' -दा २.२.२५. ०मार्ग-पु. धूममार्ग पहा. १ पितृयाण; नरकाचा रस्ता. याच्या उल्रंट आर्चिरादि तेजोमार्ग. 'पहिल्या मार्गास अर्चिरादि व दुसऱ्यास धूम्रादि मार्ग अशीं नावें आहेत. ' -गीर २९२. २ (ल.) यातायातीचा, कष्टाचा मार्ग.

धूर--- पु. १ जळत्या लांकडांतृन निघालेला कोळशाचा अंश र जिल्हई; मुलामा (सोनें, चांदी इ॰वरील). ३ (ल.) मन्नता; विणें; दोषारोप; वाईट टीका करणें. [सं.] •वंदन-न. धुळ-क्रमयता; एकतानता; तहीनता. 'त्याचा त्या कामांत धूर आहे.' वडीच्या दिवशी धूळ, विखल टाकण्याचा खेळ. [स.]

४ धुदी. 'विशेषा-गर्वाचा-धनाचा किंवा पैशाचा-अधिकाराचा-धूर. ' ५ एकाच ठिकाणीं फार वेळ बसल्यामुळे किंवा ओझ्याच्या भारामुळे येणारी कळ. (कि॰ उठगें; निघेंग; लागर्णें; होणें). ६ तिबद-मसाल्याचे पदार्थ खाल्रधाने नाकातोंडांतून जे उष्ण भप-कारे सुरतात ते. ' मुर्खी घालितां अितिखरीं। नार्की तोंडीं धूर उठी। '-एहस्य १४.१०९. करपट हेंकर ७ आकाशाची अभ्रा-च्छादित स्थिति; धुकें; मळभ. (कि॰ उठणें; निघरें, होणें). ्मं. धूम्र] **ेहेर्णे दाखियों-(ल) फ**सविंग; ठकविर्णे; चकविणें. 'त्या लंकभ्यानें त्याला चांगलाच धूर दिला. 'धूरा-बर धरण-गांजगे, निर्देयपों वागविगे; छळ्गे. ॰ निघणे-गुप्त बातमी थोडीशी बाहेर येणे, किंचित् कळणे. -ख ४९३३.

धूर -सी. १ जोखडाची शेवटें प्रत्येकी; गाडीचा, खटा-याचा दांडा; गाडीचा अप्रभाग: धुरे व जूं मिळून होणारा भाग; गाडीच्या दांडयाचा अग्रभाग. २ बहाणेचा पट्टा; बुटाचा तौंडाजवळचा प्रष्ठ-भाग; धुरी ३ पावलाचा फुगीर पृष्ठभाग; जोडचाचा कमानीजवळचा पृष्टभाग; धुरी. ४ (काव्य) अप्रभाग. 'हात पसहं ऐशा धुरें। ज्याचें कल्पांती नसरे। ' ५ स५६; भार. 'अमर्त्येन्याळांचे धूर महाबळ धाडिले। ' -मोराघनाक्षर रामायण ३७. -वि. १ पुरारी; नायक; श्रेष्ठ. 'मुख्य धूररणीं लागल्या हातां। बेर कटक जिकिले न क्षुंजतां। '-एभा ११.८८३. धुर अर्थ २ पहा. २ प्रमुख: प्रधान. [सं. धुरु] • एटक-न. जूं आणि दांडयांचे टोंक यांना बांधणारा बंद; धुरेकट. ०करी-पु. १ हांकणारा. २ अनेक जोडया असलेल्या औताच्या जोडयांतील जोखडाजवळची, धुरेजवळची जोडी. धुरकरी पहा. • काढणें-मार्गदर्शक होणें: पढ़ाकार घेणें. 'मोह नदीची थोर कडाडी। मार्जी समळ जळ प्रबळ बोढी। शितोडा न लागतां धूर मी काढी। परापरथडी तत्काळ। '-एभा १२ ५७७ •स्त्री २-स्त्री. गाडीच्या दांडवाची खीळ. धुरस्रीळ पहा. • जड-स्त्री. (ना.) धूजड पहा. • पट्टी-स्त्री. दांड्यांच्या शेवटील आडवी पही.

धूरक.पूर-न. एक प्रकारची जाळी, कापड. धुरकापरी पहा. [हिं. कपरधूल]

धृतं—वि. १ हुशार, कुशाप बुद्धीचा; चलाख; चाणाक्ष. २ लबाड: लुच्चा; कावबाज. [सं.] धूर्ताई, धूर्तावा-पुली. १ धूर्तपणाः हुशारीः, चातुर्यः, चाणाक्षपणा. २ लवाडीः, फसवेगिरीः, लुक्चेगिरी. [सं. धूत]

धूला—पु. ह्दो ।; दंगा; गडबड दुला पहा.

धूलि-सी. धूळ पहा. [सं.] अप्रक्षेप-पु. शितोडा उड-

भूव-की. (गो.कों.) कन्या, मुलगी. [सं. दुहित्-प्रा. धीआ; धुआ] महु॰ बोले सुने आणि लागे धुवे.

ळला।'-दावि १०९.

धूसर-वि. धुरकट; करहवा रंगाचा. -न. १ धुके; धुदी. 'झड झडाटें सुटला वायो। तेण धूसर दाटलें।' -मुवन २.३९. २ पूड; चूर्ण; धूलि. 'वरि बुकियाचे धूसर। अत्तर कस्तुरी केशर।' -निगा ११९. [सं. धुसर]

धूळ-सी. १ बारिक माती; धूलि. २ (ल.) गोंधळ; भांबा-बलेली स्थिति. ३ दुर्दशा, नाश; विध्वंस; पराजय; मोड (सैन्याचा). **४** (सामा.) ऱ्हास; नाश; नष्टप्राय स्थिति. [सं. धृलि] • **उद्धणें**-(शेत, गांव, मुलुख, घर यामध्यें) ओसाड पडणे. • बारणें-(धुळीस तोंड लावणें) एकाद्यास चीत करणें; पराभव करणें; मान-भंग करणें. ॰फुंक्जेंन-(कमी चारा असलेल्या जिमनीत गुरें करतात त्याप्रमाणें) अन्नान्न दशेप्रत जाणें; पोटाला न मिळणें. भुळीचे दिवे खात जाण-मोठ्या बेअबूने दुस्थितीत भिक्षा मागत फिरणे. धुळांचे दिवे लावणे-दुर्ली किकाने प्रसिद्धीस येणे; वाईट कृत्य करून पुढें येणे. धुळीस मिळेण-स रूळ नाश होणे. धळील मिळ विणे-नायनाट करणें; रसातळास नेणें. 'मराठेशाही कां लाजशी। ' -केका १६. [सं.] मी पार धुळीला मिळविली. आतां मी खराखुरा सम्राट झालें. ' -स्वप १३४. धुळींत रस्न सांपडणे-मिळणे-अनपेक्षित लाभ होंगे; अचानक एखादी चांगली गोष्ट लाभणें.सामाशब्द- • अक्षर-न. धुळाक्षर पहा. •कोट-पु. (धूळीचा, मातीचा कोट) बाहेरील तटबंदी; मातीचा कोट (किल्याभीवतालचा). व्दर्शन-न. १ चिड्न बोल्णें; खेंकसों; दरडावों. हातपाय धुवून तयारीने वनदर्शन करण्यापूर्वी प्रथम दुरूनच-रस्त्या-तूनच देवाचें दर्शन घेणें; देवाला केलेला नमस्कार. २ मोठ्या बहुधा महाराला ही सं।। लावितात. २ (ल.) एक शिवी; बाईट माणसाची भेट. ३ उभ्याउभ्या, जातांजातां भेट; ओझरतें दर्शन, कृत्य करणारा. 'तृं ब्रज्मग आहेस की धेड!'-:प ५८७. भेट. 'माझें वृत्त समजून न घेतां धूळदर्शनींच शिव्या देऊं ॰कखका-पु. (धेडांचें भांडण) (ल.) आरडाओरडीचें, निकराचें लागला. ' व्हा-धमासा-धाण-धाणी, धूळपट-पट्टी- भांडण. कावळा-पु. कावळवाची एक जात. हा अगदीं काळा कीयु. १ पराजयः, पराभवः; दाणादाण (सैन्याची). 'परी यवनसत्तेची असतो. यास डोंबकावळा, महारकावळा असेहि म्हणतात िधेड+ जो करी धूळधाणी।'-विक ७. २ गोंधळ; फजिती; नाचकी; कावळा] ०गा-प. (तुच्छतेने) धेड. ०गुजरी-वि. अनेक (भांडकुदळ, लचांडखोर माणसाची). १ नाश; भंग; बिघाड भाषांची सरमिसळ जींत आहे अशी (भाषा). अनेक भाषांची (बेत, योजना यांत). ४ उध्वस्तपणा; ऱ्हास; पडझड (शहर खिचडी. 'पग कित्येक बहाहर तर असे आहेत की मराठी घेड-देश यांची). ५ अव्यवस्था; धुळीस मिळणें, दुदेशा. 'पोरापाशी गुजरी भाषा तोंडांत बसण्याचें कारण जें इंप्रजीचे ज्ञान त्याचाहि सावकारीस हजार रुपये दिले होते त्यांचा त्याने धूळधमासा करून पण त्यांस गंध नसतो. ' -नि २३. [धेड+गुजरी] •धाडा-पु. टाकिला. ' अमाया-सी. (दादर) यंबत्यंब; दगडधोंडे, फास्तू १ धेड लोकांचा मोहला; महारवाडा. ' धेडवाडा बैसली खोडा गोष्टी: फुशारकी. •पटटी, पट-की. खडसावणी; खरडपटी, तास- वितली आपुल्या भावें। '-तुगा २९६. २ (ल.) कडाक्याचें क्णी. (कि॰ काढणें: उडविणें; मांडणें; करणें). [धूळ+पटी] भांडण; बाचाबाची; आरडाओरड. (कि॰ माजविणें; मांडणें). ६ •पार्टी-स्री. धुळाक्षेरं शिकणाऱ्यासाटीं वर धूळ पसरलेली लाक- (ल.) गोंधळ; अव्यवस्था. [धेड+वाडा] •सुगी-स्त्री. १ शेत-हाची फळी. दगडी पाटवा निकथापूर्वी या पाटवा प्रचारांत असत. करी लोकांचे धान्य तयार होण्यापूर्वी धेडांनी आपले बल्ल्याचे

• पेरणी-की, पाऊस पडण्यापूर्वी कंलेली परणी. -कृषि २२३. ॰ भेट-धूळदर्शन पहा. ' लाटसाहेबांच्या धूळभेटीचा प्रसंग म्हणजे धूदार--- भंडार; हळद. धूसर पहा. 'धूक्रें सूर्य झांको- देशी संस्थानिकांना मोठा आनंदोत्सवाचा वाटतो. '--केसरी. •वाफ-स्नी. (धुळीत पेरणी) १ पाऊप पडण्याच्या सुमारास अथवा पावभाची पहिली सर पडल्यावर व धूळ पूर्ण रेंग बसण्या-पूर्वी केलेली पेरणी. २ अशा रीतीने पेरलेले भात इ०. [धूळ+वाफ]

> धून-वि. धरलेलें; पकडलेलें. समासांत- धृतधैर्य-निश्चय-संकल्प-संन्यास; धृतोत्साह. [सं.] • ब्रत-वि. एकनिष्ठ; संकल्पा-प्रमाणे वागणारा. ०राष्ट्र-पु. १ दुर्योधनाचा पिता. २ (छ. निंदार्थी) जन्मतः अंधः अंधळा माणुस. [सं.]

> धृति--नी. १ स्थैर्य: धैर्य; निश्चय. -ज्ञा ६.३७६. 'भुलला धर्म युतिला धृतिला मतिला तिच्या तथा स्तुतिला। '-मोबन १३.७८. २ घरणें; धारणा, जवळ अमणें; ठेवणे. ३ सत्तावीस योगांपैश्री आठवा योग. [सं.]

ध्रपद-न. ध्रुपद पहा.

ध्रव-पु. ध्रुव पहा.

ध्यक--न. ध्रुपद. 'ध्वक कामोद '-दावि १४९.

भृष्ट-पु. उद्धर: दांडगा. 'अहा निपट धृष्ट मी प्रभुव तसि

धेक —पु. (गो.) १ दरारा; घ.क. दबाजॉ पड़ा. २ ढेकर. धक, धकण —पु. (गो.) गर्जना. [ध्व.]

धं इ.र-पु. (गो.) ढेंकर पहा.

धेगसॉ—पु. १ (गो.) धमकी; धाक; दम. •घाळप-

धेड-- प. १ एक हलकी जात व तींतील व्यक्ति. दक्षिगेत

मिळालेलें बाजारांत विकीस अभालेलें. विकलें धान्य (अर्थात ते बाजार भावापेक्षां स्वस्त दराने विकावें लागतें त्यावहरू). २ (ल.) अल्पकाळ टिकणारी पण अतिशय स्वस्ताई. [धेड+सुगी]

घेड, घेडे---न. १ अवजड आणि अवाढव्य शरीराचा माणसः धुड. 'अनंत ब्रह्मांडें। एक्या रोमीं ऐसे धेंडें। '२ मोठा, प्रसिद्ध माणूस: श्रेष्ठ, प्रतिष्ठित माणूस: बर्डे प्रस्थ: मोटा विद्वान, वजनदार माणुस; विद्या, पराक्रम, शौर्य इ० मध्ये श्रेष्ठ. 'अर्जुना यसण र्धेडे । प्रज्ञापसरेंसी बडे । ' - ज्ञा १८.२८९. ' ज्याच्यात पाकिनी कालिदास ... वर्गेरे असंख्यात धेंडे निपनली ... '-नि १०३. ३ वंडगळ; अर्थवर माणुस. [हि. हेंढा-डा=हेरपोरचा; हेंढ-मूर्ख] **इह** • (गो) धेंड धेंडलों पाऊस शेंडलों. धेंडल्या आवे म्हातारा शेळ ऊन खातली.

धंडरवाळी — बी. (व.) कराष्ट्रमीपासून दिवाळीपर्यंतचे दिवस. यांत एक एक दिवा दररोज जास्त लावण्याची पद्धत आहे. कराष्ट्रमी पहा.

धेडलॉ—पु. (गो.) दिवाळीतील गुरारूपांचा एक उत्सव. कार्तिक शुद्ध प्रतिपंद्रच्या दिवशीं गुराख्यां भी मुळे कृष्णाच्या मूर्तीची डोक्यावरून मिरवणुक काढतात व नाचत घरोघर हिंडतात. [घेंडा]

धें हुड़ी-सी-सी. एक भाजीचा वेल: दिलपसंत. धें इस-स-न. त्या वेलीचे फज. (खा) ढेमसें; दिलपसंत.

धेडळण, धेडाळणे—अफि. ढाळ होगे. ढेंडळणे पहा.

धिडा-- ५ १ (कु. हेट.) विवाहांत मधुवक करतेसमयीं वराच्या शेजारी दुसरा मुलगा सोबतीस बसवितात तो; पाणजांबई. (गंजिफांचा खेळ) सुरख्याबरोबर जे इलके पान हुकूम होत असते तो. इड० नवःयाला भिळेना काट (कट) घेडा मागतो वरण.

· धेडा—पु. १ वरातीच्या दिवशी वधूवरांस खांद्यावर घेऊन कुल देवतांची नावें घेऊन नवरीच्या माडवांत नाचतो तो माणस. 'घंडा नाचवील कृष्णनाथा। रसाळ कथा पुढे आहे। ' -एरुस्व १६ भणत। घेंसापिटें जालें राउत। ' -शिशु ९६६. १६६. २ घेडा नाचविण्याचा कुलाचार, प्रकार; नवरा-नवरीस स्रांद्यावर घे ऊन नाचर्गे. (कि० नाचिवर्गे). 'धेंडा नाचिवला निश्चित। तों दळ निद्ध जाहरूँ समस्त । ' –ह २४ १७२. म्ह० टाळ गेला मांदळ गेला माञ्चा घेडा नाचूं या=मनुष्य एखाया गोष्टीची वेळ निवन गेली असतां ती करावयास पहातो तेथे योजितात. • नृत्य-न. नवरा-नवरीस दोन्ही पक्षांकडील माणसे घेऊन नाचतात तो प्रकार: धेंडा नाचविगे.

११७. •ियर्ज-द्वाही, दवंडी पिटणे.

धेंडा आहे. '

धंडाळी, धंडोळी-सी. डरंगळ; हगवण; शौचास वारंवार होणें हा रोग. ढेंढाळी पहा.

धेडी, धेंडी-की. बायकांच्या दागिन्याचा एक प्रकार (विशेषतः कर्णभूषण); तानवड. 'कानीं धेंड्या आणिक वेल-बाळ्या मोत्याचे सर।' -अफला ५५.

धेडी-सी. (गो. कु) नवरीची पाटराखीण. धेडा पहा.

र्दें हैं -- न. समुदाय. 'आणि बाह्येंद्रियांचें घेडें। पिट्रनि विधीचेनि दंडें। '-ज्ञा १८८३५. [दिंड]

र्घेडवाळी—की कोलित; कोलती. 'पिशाहातीं घेंडे वाळी।' -एभा १०.५६८.

घंडोली-ळी-की. बलिप्रतिपदेच्या, कार्तिक शुद्र प्रतिप-देच्या दिवशीं गुराखी आपल्या गुरांच्या भोवतीं गवताच्या चुडीनें ओवाळतात ती गवताची चुड. (गो.) धेंडलॉ पहा.

धेड्या-प्र. धेडगा पहा.

धेंडचा—पु धेंड याचे तिरस्काराथी रूप.

घें।--उक्ति. धरंगे. (भूतकाणी प्रयोग). 'तरि मौन धेलेंचि अर्जुने। '-गीता २ १६२८. कथीं कथीं ध्येलें असेहि रूप येतें. 'नदुंसकें ब्रग्नचर्य ध्येलें।'-गीता १.१३८९. [सं. घृ]

धेन---न. (राजा. कुण.) चित्त; लक्ष; ध्यान पहा.

धेनवा--स्री. ध्यानवा पहा.

धेनु - सी. गाय. ' नातरी हे धेनु हें श्वान। एक गुरु एक हीन। '-ज्ञा ५.९४. [सं.]

धेनुधा — स्त्री गाईची कांस; ऑटी. 'त्वराश म्हणेल किति सुरधेनुधा सदसासि दुभशील। ' -मोवन २.१००.

धेप-सी. (गो.) टांग.

धेपॉ-पु. (गा.) ढेंकूळ. [हेप]

धेर-पु. घोड्याचा रंग. -अश्वप १.२८.

धंसापिटं—िकिनि. दशदिशा; हातापिटी. 'आले रे आले

धैकाला—पु. (कु.) जुनीं नाटकें ज्यांत होतात अशी जन्ना: उत्सव. [दहि+काला]

धैप—की. मोठें पाऊल; लांब टांग; धेप.

धैर्य---न. १ धीर; दम, धृति; निश्चय; अढळपणा. २ धाडस; धडाडी. धीर पहा. ३ टणक्रपणा. ' पृथिवी सांडी जरी धैर्यातें । ' -दाव ३९३. [स.] -वि. धैर्यवान्. 'तरी धनुर्धरा धैर्या। निकें अवधान देई वा धनंजया।' - ज्ञा ९.९७. ० भंग-पु. निराशाः **धेडा**—पु दौंडी. 'धेंडा फिरवृनि वानरफौजु।'-कृमुरा ४७. निरुत्साहः, हिरमोडः, हिमत खचेंगे. [सं. धेर्य+भंग] ०**ञान**— शाली-नि. सोशीक; दृढनिथयी, धैर्याचा. धैर्याचा-नि. धैर्य-घेडा, घेड--वि. दांडगा; मस्त. 'आमची बनी म्हणजे नु तरा वान् ; धीराचा. धेर्यावलंबन-न. (धैर्यावलंबन) निश्चय, धारिष्ठ याचा अवलंब करणें; धैर्य घरणे. [धैर्य+अवलंबन]

धवत-पु. सहस्वरांपैकी सहावा स्वर. [सं.]

भो-ज्या. एक विशिष्ट आवाज (जिन्नस इ० पडण्याचा). [ध्व.] [हि. धोखा; गु. धोको] ० देण-फसविणे; ठकविणे. •कन-कर-दिनीं-दिशीं, धोकरसा-धो ! कर असा, एखादी अड वस्तु खालीं पडतांना होणारा आवाज.

धो-की. गाडीच्या चाकास बसविलेली लोखंडी धाव-पट्टी. धो-सी. खेळण्याचे हत्यार. -संब्या ६८.

धोक--न. वेड. -बदलापूर १३५.

भोक-वि. १ मोठा; लहु; दणकट (माणुस). २ मजबूत प्रज्वलित अप्ति. (बस्न). [हि. धोकड]

धोक-- पु. (नाशिक) विणण्यास उपयोगी असा न उकललेला सताचा गृहाः थोक.

धांकटी, धांगटी-ली, १ न्हाब्याची-वस्तंर ठेवण्याची कातड्याची पिशवी. 'पार्यी घालुन वाहणा अडकवी कक्षेत्रती धौंकटी। ऐसा नापिक वेष तो धरि हरी दासाचिये संकटीं। -कीर्तन १.६७. २ शरीरह्मपी पिशवी. 'हे गुणिदिय धोकटी। वेह धातुंची त्रिकृटी।' - जा १३.१०६८. ३ दोन कण्यांची पिशवी; पडशी.

धोकड-वि. बळकट; धाकट-ड. [हि.] धाकड-वि. धाकड धोकड पहा.

धांकडा-पु. (राजा.) (निदार्थी) अगडबंब, लह माणूस.

घोंकणार--वि. (गो.) (दारू) पिणारा; ढोंसणारा; धुरा-भक्त.

धोकणी-नी-नी. (ना.) चिंता; चुटपुट; हुरहुर: फिकीर. 'मला रात्रदिवस परिक्षेची धोकनी आहे.'

भाकर्ण-अकि. जमणे; गोळा होणे. ' धार्के धार्के धोकला रंग अवघा। '-दा १४.४.१९.

धोकर-9. (व.) दगा.

धोकरा-पु. (गो.) म्हातारा. [ग्रु. डोकरा]

धोंकसुचै, धोगसप-कि. (गों.) (काठीनें) ढकलणें: ढोसणे.

धोका, धोका--पु. १ भीतीचे कारण; भय; संकट. 'त्या बाटेने चोरांचा, वात्रांचा कशाचा कांहीं धोका नाहीं. ' 'नाना धोक वेहबुदीचे। नाना किंतु संवेहाचे। '-दा १.१.३६. २ काळजी; चिंता; अनर्थाची शंका; कुकल्पना. 'दिवटा सरवदा भाकृन गेला। अंतरी धोका लागला ।'-दा ३.७.५९. 'त्या मार्गाने तुं खुगाल जा

'त्या व्यापारांत मला दोन हजाराचा धोका बसला.' ५ (ल) श्लोका.

धोका-प. दस्ताः कापूस पिजतांना तांतीवर मारायाचा ठोकळा.

धोकावर्णे-कि. धोका येणें; दगावर्णे. 'स्वहित न घडे आशील धोकावला। '-दावि ४४०. [धोका]

धोकाळ-प. (कों.) मोठा धरधड जळणारा विस्तवः

धोंगरी--सी. धोकरी पहा.

धोंगड--वि. १ खरवरीत (कापड, चटई, बैठक). २ ओवड धोवड; अकुशल; धसमुसळें (काम, युक्ति). 'तेथ मी ज्ञाता हे धोंगडी युक्ती। स्फूरे निश्चितीं सक्ष्म दंभें। '-एभा २३.२३९. ३ बेढव; अडाणी; असंस्कृत (माणुस), 'तीन नेत्र विषकंठ धोंगडा।'-अकक २ -भस्मासुराख्यान २५. 'मी तो महा-राजांचा धोंगडसा वाणी।' -दावि ३३२. [हिं. धोकड]

धींगडा, धींगर्डे-ना. दणकर, जाहेभरहे कपहे; चिरगृट, कापड, वगैरे. 'वस्त्र नेसलीसे धोंगडा। '-मशाप १.२. म्ह० गांडी धौंगडा पोटाला तुकडा.

धींगस-पु. (गो.) मुरत; संभोग.

घोट---न. धोटा पहा.

घोट-वि. धुवट.

धोटणे-- उकि. (की.) अधाशीपणाने, एकपारखें पुष्कळ प्रमाणाने पिण. (कि॰ लावर्गे). [ध्व. धोट, धोट]

घोटनी—स्री. (व.) लोचटपणा.

धोटा-पु. १ अधाशीपणे आणि पुष्कळ प्रमाण,ने पिणे: गटगटां पिंगे. (कि॰ लावेंगे).

धोटा-टे-पुन. १ (विणकाम) उभ्या सुतांत आडवे धारे टाकण्याचे साधन: कापडांत आडवें सत घालण्यास ज्यांत कांडी भहन ठेवतात व ज उभ्या दो-यांतृन इकडून ति के आडवें फेंक-तात ते. २ गुरांना औषध पाजण्याचे नळकांडे. ' बैलाला धोटचाने तेल पाजा. '३ पोकळ नळा: पिचकारी. 'घेओनी कनकाचे धोटें। सिंपताती एकें जवटें। '-शिशु ६६९.

भोड-- सी (व.) निवर; टणक; कडक, कोंवळा नसलेला. दोड पहा. ' रोड बदरिची फोड जोडतां वोढवितो मुरू धोड.' -अमृत सुदामचरित्र १०.

भोंड-नी. १ मोठा जब भोंडा; दगड; खूप मोठी शिळा; कांहीं घोका बाळगूं नको. ' ३ आपत्ति: ओढवलेलें संकट: बाईट खडक. ' हे देहर्गीचे घोंड। इंदियमामींचे कोंड। ' - झा ३. प्रसंग; बंडाळी; दंगा; खरें झालेलें भय. 'पुढें मागुता धोका आला। २४२. २ (ल.) व्यापारांत आलेली बुड. ३ सरकारनें लादलेला यमयातनेचा। ' -दा ३.५.५१. 'यशवंतरावच्या धोक्यांत मी फार मोठा कर ४ मोठें संकट; दुःख. ५ दडपणारी काळजी: अनकाईवर होतों. ' ४ व्यापारांत तोटा; वृड, दुर्दैवाचा फटकारा. विता. ' उरावर घोंड-गळवावर घोंड-डोईवर अथवा माध्यावर

धोंड. ' ६ मोठा आळ. आरोप. ७ ओझ: भार. ' हिंदुस्थान दिवसदिवस अधिकाधिक दरिद्री होत असन हिंदुस्थान इंग्लंडच्या गळ्यांत एक बोजड घोंड झाली आहे.' -टिब्या (वाप्र.) • डोकीवर चढविण-रेण-वळविण, धोंड पडणे, येण-१ अतिशय इव्यनाश होई असे दरवडा इ०. संकट प्राप्त होणे. 'या व्यापारांत पांच हजारांची मजबर धोंड पडली. '२ एखाद्या मनुष्यावर बळेने कादणें (काम). ३ काहीं मागणीविषयीं एखाद्याकडून जुलमानें कवुली घेणें; रुकार मिळविणें. •गळ-वि. दगडमय. जींत घोंडे पुष्कळ आहेत अशी (जमीन). • दिवस-पुधर्मकृत्यास योग्य अशा दोन तिथीमधला तिथीबृद्धीमुळे येणारा दिवस. भाकड दिवस. •फूल-न. दगडफूल; पायसाळयांतील दगडा-लाकडावरची फुलासारखी उगवण. •फोइचा-वि. १ पाथरवट. २ (ल.) दगडफोडया पहा. • भट्टी-स्ती. स्नान केले नसून स्नान केल्या-सारखें दिसण्यासाटी गंध, भस्म इ०कांनी आपले शरीर सजविणे; स्नानाशिवाय गंघ लावरें. (कि॰ करणें). ' येतो हा घोंडभट्टी द्विज कहिन सदा तीर्थ द्याया पदांचे। '-मसाप ४.३.१६८. -आगर ३.१०. [धोंडा+भटी किंवाधोंडभट ब्राह्मण] • महिना-मा ल-पु. पुरुषोत्तममासः अधिकमासः मलमास (या महिन्यांत धर्म हत्यें होत नाहींत म्हणून). • मार-पु. धोंडवांची मारामारी; धोंडवांनीं मार्गे, खाहेला मार; दगडमार. ०वणी-न. (चव, लज्जत येण्यासाठीं) ज्यांत ठिकरी विद्मविली आहे असे ताक: ठिकरी तापवृन चटका दिलेलें ताक. (निंदार्थी) ठिकरीचा वास लाविलेलें ताक; ताकतव. [धोंडा+पाणी] •वाण, वायण-वण-न. १ अधिकमासांत ब्राह्मणांस दिलेली वायनें. २ दिंड: आंत पुरण घालून उकडलेला कणकेचा गोळा: धोंडा पहा. अधिक महिन्यांत याचे वाण देतात. ३ अधिक महिन्यांतील ब्राह्मण-भोजन. •शीर-स्री. मोठी शीर. १ पायाच्या टाचेवरची शीर. २ हाताची शीर. ३ कानाजवळची शीर. [धोंड+शीर] धांडा-पु. १ दगड. 'आप्तांसि न या तोंडा दावावें नृपपदावरि पड़ो वैदादुवा बनविणे. थोंडा।' -मोकृष्ण ५०.२३. २ अधिक महिनाः हा प्रत्येक अडीच वर्षोनी येतो. ३ अधिक महिन्यांत वायनासाठी, ब्राह्मण-भोजनासाठीं केलेला कणकेचा पुरण घालून उकडलेला गोळा: एक पकान्न. ४ (ल.) मूर्ख, दगड; अक्रलशून्य माणुस. ५ कटिण हृदयाचा मनुष्यः निर्दय, पाषाणहृदयी माणूस. ३ह० १ देखला धोंडा घेतला कपाळीं = अतिशय चिडखोर आणि आततायी माणसास लावतात. २ पावला तर देव नाहीं तर घोंडा. ३ घोंडा टाकून पहावा पडला तर आंबा नाहीं तर धोंडा. धोंडा स्रोट्णे-घाळणे-एखाद्यावर मोठे तुफान आणें। कचाटे बालें. घोडे खणून कारणें; उखडणें; कारून देंगें; एखाद्यानें अजीबात निघून जार्वे (गो.) धोडपारो

म्हणून हात धुनून त्याच्या पाठीस लागणे. धांहे मार् लागणे-१ एखाद्यावर चालुन जाणै; मारावयास धांवणे. २ (उप.) वेडा होणें: वेड लागणें. धोंड्याखालीं हात सांपडणें-पेचांत, अडचणीत येणे. घोंडचाचे वोर काढणे-१ कृपणापासून पैसे, पाषाणहदयी मनुष्यःपासन दया मिळावयास झटणे, अशक्य गोष्ट करावयाचा प्रयत्न करणे. २ अनुरूप साधनाचे सहाय्य नसतां मोठ्या खबीनें आणि निश्रयानें मोठे उद्देश सिद्धीस नेणें. धोंड्या-बर घांडे घालन करण-द्रव्यादि सहाय्य नसतां नाना प्रकारचे प्रयत्न करून एखाँदे कार्य करणे; नाना प्रकारच्या युक्तया योजणे. घोडचावर घोडे घालणे-निष्फळ प्रयत्न करणे: उपयोग नाहीं अशा गोष्टी करणे. घोंडवाशीं कवाळ घासणे-स्वतःस न्यर्थ शिणविणें (मुर्खास शिकविण्यांत इ०). हातीं घोंडे घेंजे-अति-शय चिडणें; मारावयास उठणें. पायावर घोंडा ओढन घेंण-एखादें रुचांड पाठीशीं लावून घेणें. पायांवर घींडा पाडन घेंं - आपल्या अन्नांत माती पाइन घेंगे, स्वतःवर संकट आपत्ति ओख्त्रन घेर्ने. चार ठिकाणीं घोडे टाकून पाहणें-स्वकार्य साधनार्थ अनेक स्थर्धी अनेक प्रयत्न कहन पाहणे. वाटोळा धांडा-प्र. दुस-याच्या पेचांत कधीं न सांपडणारा असा धूर्त माणूस. दगड शब्द पदा. धों डाळ-ति. १ दगडाळ; खडकाळ. २ एक-प्रकारची काळी जमीन: हींत धोंडे फार असल्याने आंत पागी राहूं शकते, म्हणून विकास फार चांगली समजतात. धांडी-सी. मोटा दगड: धींडा: धींड.

घोडकारा-पु. (गो.) एक लहान जातीचा मासा. याच्या मस्तकांत तीन दगड असतात अशी समजूत आहे. ३ह० धोड-काराच्या कपाळांत तीन गुंडे (दगड)=(कों.) पळसाला पाने तीन या अर्थाने

धोडा--पु. (गो. हेट) कच्चे फळ. दोड-डा पहा.

धोडावर्चे-कि. (गो.) टोक्पं; टोठावर्णे. म्ह • (गो.) धोडा-वन फणसूल पिकवप=(बदइन फणस पिकविणी) माह्ननमटकृन

भोडावणी—स्री. (गो.) टोक; टोकणी; ठोठावणी.

धंडावर्णे, धंडि।विणे-अिक. एखावास विशिष्ट काम करण्याविषयीं टोंचणी लावरें। बळेने प्रवृत्त करणें.

धोडी—स्री. (जुन्नरी.) पुतणी. धाडी पहा. [सं. दुहितू-दुहिता-प्रा. धीआ-धुआ]

धोडीं-जी. (गो.) एक मासळी.

धोंडी-की. आकार. -मनको.

धोडो-पु. (गो.) कांकडा; पोत; चूड.

धोडचा- ५. एक प्रकारचा पांढरा मासा. याच्या कपाळांत खणून काटणे-पाया खणून काढणें; निर्मूलन करणें; प.ळेमुळे तीन पांढरे दगड नेहमीं सांपडतात असे म्हणतात. धोडकार पहा. धोण---न. १ झाडाचे खोड; बुंधा. २ ठोकळा; ओंडा; ढोण

ढळ; आडदांड. ढोण्या पहा.

धोणकी, धणकुटी-सी. (गो.) अति रक्तस्राव झाल्या-मुळे होणारी मृत्यसूचक वंदना.

धोणके---न. (गो.) ज्या कणसास एक पुा दाणा नाहीं असे कणीस.

धोणा-पु. १ ठोकळा; ओंडा; धोण. २ (कु.) वर्ल्ही अडकविण्याचा दांडा.

भोणी-- स्री. धुण्याची जागा; धुण्याचा दगड. [धुणे]

घोणी-न. ज्यांत धुगें धुतलें आहे असे पाणी; धुवण. [धुणें+पाणी]

धोण्या--पु. माकडांच्या टोळीचा म्होरक्या.

धोत-पु. १ झोत; लोल; पाण्याचा धबधबा. २ आगीचा स्रोट; झोत. [ध्व.]

धोत-नी. ओंजळ; दुप्पट पसा.

धोतघडीचा-वि. ध्वट; स्वच्छ आणि घडी घातलेला; परिटघडीचा. [धुन+घडी]

धोतर-न. पुरुषाचे नेसावयाचे, पांघरावयाचे वस्त्र. (कि॰ नेसर्णे). ' हातीं देवोनि कन्यापुत्र । नळराय काढिला बाहेर । दीध-होंसे येक धोतर। नेसावया। ' -कथा १.९.२९. [सं. धौत्र; सि. धोती, धोत्यो] •सोडून नाचण-मोठा आनंद प्रदर्शित करण: आनंदानें बेहोब होगें. ॰ जोडा-पु. एक सलग विणलेली धोत-राची जोडी. •बडव्या-पु. धोतरे धुणारा ब्राह्मण, चाकर: शागीदे (तुच्छतेर्ने वापरतात).

घातरपाडवा--पु. (अप.) दौहित्र प्रतिपदा.

धोतरा-प. एक फुलझाड व त्याचे फुल, बीं. हें विषारी असर्ते. [सं. धत्तर] •घालण-देर्ण-(श्रीस) धोतऱ्याचे बीं, विष देंगे (भ्रमिष्ट होण्यासाठीं, वेड लागण्यासाठीं. या वेडांतील बड-बडणें भविष्यसुचक असर्ते अशी समजूत आहे). ॰ येणें -होणे-धोतऱ्याचे विषामुळे बडबडगें, अमिष्ट होगें. धांतरेल-न. धोतऱ्या-पासन काढलेलें तेल. [धोतरा+तेल]

धोतरा-वि. वेडा; पिसाट; निर्बुद्ध; मूर्ख: अजागळ (माणुस). धोतऱ्या--वि. धोत्र्या पहा.

धोताटी--की. (बे.) आंबे उतरण्याचे साधन; आंकडी. धोताल-स्या-वि. १ फार खर्चिक; सढळ हाताचा; उदार; दानशूर (चांगल्या व वाईट अर्थी). २ सढळ; भरपूर; अनियं-त्रित (खर्च). ३ वचर्ने देण्यांत, गप्पा मारण्यांत अधळपघळ. ध तोंडाळ; अन्यवस्थित; न्यसनी; बेकुट शृतीचा. [धोत]

धोती--स्री. (काशी) धोतर पहा. [हिं.]

धोतीपोती-पु हटयोगसाधनापैशी एक प्रकार. मुखाबाटे धोणका, घोणा-ण्या-वि. अडाणी; अशिक्षित; गांव-। पांढरें स्वच्छ फडकें गिळून ते गुदद्वारानें (आंतील भाग स्वच्छ कहन) बाहर काढणे. ध्रतीप्रती पहा.

> धोत्र, धोत्रजोडा-बड्ड्या-धोतर इ॰ पहा. 'निरावरंब कड्यावरी । धोत्र ध्वजा लावेंग । ' -सप्र ३.३६. ०**पात्र-**न. **१** वस्त्रें पात्रे (व्यापक रीतीनें). २ धोतरें आणि तसल्या दुसऱ्या

धोत्रा-धोतरा पहा.

धोत्रया-पु. १ धोत्रें धुणारा ब्राह्मण; शागीर्द. धोतऱ्या पहा. २ (बोळणा नेसणारे ब्राह्मणेतर ब्राह्मणास निंदनें म्हणतात) ब्राह्मणः धोतर नेसणारा.

धांदर-व. फुगीर; सुजरा.

धांदर, धोदरी, धोदरा—सीपु. फुगवटा, फुगीरपणा; सज. (कि॰ येण, चढण, जाण, उतरण, बसण)).

धोदर्णे-अित. सुजर्गे; एकदम मोठे होणे; फुगणे.

धोदराट-पु. एकदम पुष्कळ आलेली सुज. (कि॰ चढणें; येण).

धोंतराट-पु. मोठा धडधडणारा विस्तव; धोकाळ.

धोहरी-की. (व.) भोंक, छिद्र. या पावसाने तथे धोदरी पडली. '

धोद=या-ह्या-पु. (राजा. व.) फोपशा. 'तो नुसता धोदल्या आहे झालं; त्यांत ताकत विलक्तल नाहीं. '

धीववडा-पु. (महानु) नळकांडें; पिचकारी; धोटी. ' मक-रदाची धोंडवडें।नागवीति समयातें।'-भाए ४३६.

धोदशी-सी-सी. (प्रां.) थलथलीतपणाः फुगीरपणाः फोपशेषगा.

भ्रो**हा-भ्रा**-- पु. उंचावह्न पडणारा पाण्याचा होट, हों**ढा**; धबधबा; धोत. [ध्व.]

धोदार, घोघार, घोघारा--- पु. १ पाण्याचा लेंहा; धोत. २ आगीचा डोंब. ३ वाऱ्याचा मोठा झोत; सोंसाटा. ४ बंदुका, तोफा इ० कांचा धूमधडाका; धाडधाड आवाज. [ध्व. धोदा]

धोवाणा-ना-पु. १ पाणी इ॰कांचा जोरदार प्रवाह; वेगानें बाहणे. (कि॰ लागणें; लावणें) २ मोठया आवाजाची पिपाणी.

धोद्वारणें - मिक्र. फुगणें; धोदरणें पहा.

घोघाटणें - अकि. १ अतिशय पिणें; गटगटा ढोसणें. २ तहानेने न्याकूळ होणें. [ध्व.]

धोधाणी-सी. १ (की.) धबधबा. २ (त.) क्षतादिकां-वन चालणारा मोठा रक्तप्रवाह.

ळणे. [ध्व.]

धोधो-की. धबधबा, जोराचा पाऊस इ० कांचा आवाज. मार्गी [ध्व.]

धब्याच्या, जोराच्या पावसाच्या, तोफ इ० कांच्या होणाऱ्या बा! मज न धोपटा कापुसा। ' -केका ८४. ध्व. धप्प. सं. आवाजाचे अनुकरण. 'धोंधों जे हे लागले येथ वाहों।' -विवि ८.३.५९. [ध्व. सं. अंधः अंधः]

धोनशा-वि. (प्रां.) लहु; फोपशा; ढमाल्या; थलथलीत; फुगीर; सुजलेला.

धोनशी—की. (प्रां.) फोंपशेपणाः थलथलीतपणाः फुगीर-पगा: थोंथली.

धोनार्णे-कि. (महानु.) मुरगाळणे. 'धोनारिती चोखोट मन्मयचिये।'-भाए ४०७.

धोन्यामेळा-पु. (कु.) लप्नांतील एक कुलाचार.

धोप-स्त्री. १ लांब व सरळ तरवार. -शिदि १५४. २ वरील तरवारीच्या सपाट अंगाने मारलेला, किंवा दोन्ही हातांनीं काठी धहन मारलेला फटका, तडाखा, रपाटा, वार. ३ (ल.) (झाड इ॰चें) फताडें पान, पात. 'ह्या केवढ्या पानाच्या घोपी m 1 '

धोप-स्त्री. (कों.) धोपटी पहा.

प्रत्यय. जसें:-पांढरा धोप.

घोप-ली. (कर.) उत्साह; उमेद. 'तुझी धोप तर बधूं या. '

धोप-वि. असं शाबुत; मजबूत; (विरू.) धडधोप.

धोपर-न. भाकरी; थालीपीठ. धपट पहा. समर्थासी कपटबद्धीने आमंत्रण दिधले। समर्थे सजगु-यांचे धोपट करविले। -सप्र १८.११.

धोपर-वि. ध्वर: धतलेलें; (विह्न.) धुपर पहा.

धोपट-वि. सरळ; मोठा, फार दळणवळणाचा (रस्ता); - फ़िबि. सरळ; तडक; थेट. (कि॰ जाणें; बोल्गें; पळणें;चालणें) ि सं. अधः=खालीं +सं. पद=पाय=धोपड=धोपट-भाअ १८३५. ो वस्थितपणाने काम करण्याची पद्धतः, चालढकल. 'सारखें माज. • मार्ग-प. १ राजमार्ग: ज्याने गेले असतां चुकण्याचा संभव धोपारधडा करून काय फायदा! ' [ढोपर+धडा] नसतो असा, सरळ रस्ता; याच्या उलट आडमार्ग; आडवाट. 'धोपट मारग लागलासे गाढा। मज काय पीडा करा तुम्ही। रे करूं नयं. ' -िट १.३५१. [धोपट+मार्ग] •मा ी-िव. १धोपट कारागिरी इ॰). [का. दोप्प-धोप्प=जाडी १]

घोधावणें अफि. एक रम खालीं कोलमइन पडणें; आद- मार्गाने चालणारा; वागणारा. २ (ल.) सरळपणाचें, चोख वर्तन े टेवणाराः छक्षेपं ने माहीत नसलेलाः स्पष्टवक्ताः निर्भीडः [घोपट-

धोपटण-सिक्ति. काठी, दांडा इ॰कानी (पदार्थ, मनुष्य घोंघों. घोघो. घोघोधो--किनि. पाण्याच्या धन- इ०कास) बडनिंग, मारणे; चोप्गें; ठोकणें. 'असं मृदु म्हणोनि अध:=खार्ली+सं. स्फोटनम-फोडणें=धोफोटणें-धोपटणें -भाअ 96347

> धोपटी-सी. १ वस्तर इ० उपकरणे ठेवण्याची न्हाव्याची चामड्याची बगर्ठेत मारतां येण्यासारखी पेटी. धोकटी. २ पडशी: दुर्तोडी पिशवी. 'धोपटी जयाची गोणी एवढी। सकळ साहित्य वाटया भांडीं। '-दावि २३२. [धोकटी; गुज. धोभटी]

> धोपटीय-वि. काठीनें, दांड्यानें बडविलेला (कपडा. साल, काथ्या इ०). [धोपटण]

धोवर्णे-अफ्रि. १ ऊन आणि श्रम यांमुळं व्याकुळ होणें, अतिशय तान्हेलें होणें; तृषाकांत होणें. 'दु:शासनासि विधतों भी भीम गजासि धोपला हरिसा। ' –मोकण ४५.८. ' यामुळॅ तो थकेल व उन्हाचा कडाका असल्यानें... धोपन जाईल. '-सकी ६४. २ (ल.) (एखाद्या गोष्टीकरितां) अतिशय उत्कंछित. उत्सुक, आतुर होणें; नितांतपणें खुरखुरणें. ३ •याकुळ, दु:खित होगें. 'धर्ममर्यादेच्या संकोचें धोपले।' -मोरोपंत-सीतागीत-भोप-- अ. पांढरा शब्दास जोडून येणारा अतिशयत्व दर्शक (नवनीत (पृ.) २६१.) 'वियोगाप्ति मज जाळितसे या कर्षे धोपलें। '-होला ९४. [सं. धूपू]

> धोपर-न. गुडघा; ढोपर पहा. [ढोपर] •संध्या-ली. गुडध्यापर्यंत पाय धुणें. 'धोपर संध्या रे करा। चला जाऊं रे जेवणाला । ' –ऐपो ४२. [घोपर∔संघ्या]

धोपळा-पु. (गो.) एक सर्पविशेषः (गो.) भिवण.

धोंपळा-पु. मोठें छिद्र: भगदाड.

धोपा--पु. (ना. व.) अवं.

भोपाटी-की. दोन्ही हातांनीं काठी धरून (जनावर इ० नां) जोरानें मारलेला रपाटा; फटका; तडाखा; वार. [धोप]

र्धापार धडा-पु. (गो.) भरमसाटपणार्ने, करें तरी, अब्य

भोबड-- ह्यी. (मालेगांवी) महैस, डोबड.

धोवड-वि. १ (कों.) बोजड आणि जाडाभरडा; (एखाया -तगा ९५४. २ (छ.) नेहमींची, परंपरागत चालत आलेली कार्याच्या दर्षीने) अयोग्य मोठा असलेला (जिन्नस, लांकुड. रीत. पद्धत, शिस्त. 'बिकट वाट वहिवाट नसावी धोपटमार्गा वस्त्र). 'लेखणी धोबड म्हणून अक्षर धोबड येतें. ' २ ओबड-सोडं नको। '-अफला ६०. ' शहाण्याने धोपट मार्ग सोइन वर्तन | धोवड; अडाणीपणाची, अकुशल (एखाद्या वस्तूची बनावट.

भोबी-पु. कपडे धुण्याचा धंदा करणारा; परीट. [सं. धू= धुणे; धौतिक-धौबीअ-धोबीअ-धोबी-भाअ १८३५; सिं. हिं. धोवी; गुज. धोभी] ॰पछाड-पु. (मह्नविधे ।) एक डाव. (प्रति-पक्ष्यास ध्रण्याच्या वस्त्राप्रमाणे आवदन चीत करणे). प्रतिपक्ष्याच्या बगर्लेत आपला खांदा देऊन फिल्लन पाठीवलन त्यास पाडतात असा डाव. [धोबी+पछाड

धोबी-पु. (कों.) एक पक्षी. हा झाडावरील किंड खातो. यास बाणपाखरूं असेंहि म्हणतात.

धोबीण-स्त्री, धोड्याची स्त्री: परटीण.

धोम्या-पु. (माण.) धोतरबडव्या; शागीर्द, धर्.

धोय---न. (कर.) दहीं. [दहीं अप.]

धोय-कि. (काव्य) १ धुई. 'भीतर मैला कवमिढोर भर उपर धोय। ' -तुगा ४२९. २ धुगें या धातृचें प्रत्यय लावण्यापूर्वीचें ह्मप. 'प्रात: काळीं कांता बैसे अंगधोया।' -रामदासी २.११०.

धोयटा-पु. (माण.) एक वनस्पति.

धोया-पु. (हेट. नाविक.) खुंटीच्या आकारासारखें लांकूड. धोया, धुख्या-वि. उघडानागडा; अवधूत. 'नागड योया ' धोरडा-पु. (झाडाची साल, वल्न इ०कांची) चिरफळी; विधी, धांदोटी, विरोटी. (कि॰ काढणें; निध्णें). ॰काढणें-(ल.) (एखाद्यास) नागविण: लुबाडणे. ॰ निघणें-(ल.) (एखादा) नागवला, लुबाडला जाणे.

च्याचे धोरण किल्ल्यावर आहे. ' ' महागिरीचे धोरण कोणत्या बंदराकडे आहे ! ' २ केवळ नजरेने पाहन (एखाद्या गोश्रीच्या) स्वरूपाविषयीं केलेला अंदाज, अजमासः तर्कः अटकळ बांधण्याची बुदीची चतुरता; खरा तर्कः; अनुमानशक्ति. 'याच्या बोलण्या-चालण्याबह्न हा चोर असेल असे माझ्या धोरणांत येतें. ' 'हें शेत चार खंडी पिकार्वे असे आम्हांस धोरण दिसतें. ' ३ (बोल-तांना, एखादी गोष्ट करतांना करावयाचा) मागचा पुढचा विचार; पोंच; संधानह्मप अंत:करणवृत्ति; सारासार विचार 'पूर्वी बोललों काय आणि आतां बोलतों काय हें धोरण त्यास राहात नाहीं. ' ४ (एखाद्याच्या भाषण, वर्तन इ०कांवह्न त्याच्या) उद्देशाची, अंतस्य हेतूची तर्कानें कळून येणारी दिशा, रोंख, स्वरूप. 'हा बोलण्यांत साधुपणा दाखवितो पण याचे धोरण निराळे आहे. ' ५ सावधानतेची नजर, दृष्टि; लक्ष्य; काळजी. 'हे गडी काम करितांना जोगवतील तर तुमर्चे धोरण तिकडे असु या. ' ६ धौशा गाजवून जनकोजी शिंदे शहाजण व।जवीत गोटास चालले.' धोरण. ' 'त्याच्या अंत:करणाचें धोरण कळत नाहीं. ' ७ (एखा- वाजतगाजत व निशाणे फडकावीत (जाणे, थेणे इ०). ' भी बाच्या अंगी असलेली एखार्दे काम करण्याची) हातोटी; विशिष्ट काहीं तुम्हासारखा र र करीत येणार नाहीं. मी गेलों तर धौंशा पद्भतः सरणीः शेली. ' नाना फडनीसांचें राज्य करण्याचे धोरण लावनच यहेन. '

दुसऱ्यास यणार नाहीं. ' 'ही कशाची पतित्रता, पतित्रतेचे धोर-णच निराळे. ' ८ धारा; व्यवहार इ० कांतील संप्रदाय; वळण; वहिवाट. जर्से- दरबारचे धोरण; सभेर्वे धोरण. ९ पूर्वापार चाल्रा आलेली पद्धतः मोडः रीत. जस-लिहिण्याच-हिशेबाचे धोरण. १० -पु. मार्गः; रस्ता. 'कीं तेथ अनुभवाच्या पाउलीं। धोरण् पडिला। '-ज्ञा ६.१५४. [सं धूर्= प्रभाग; किंवा सं. धारणा; किंवा सं. धुर=जाणणं; सं. धोरण=बाहन ?] •शु क्र-वि बिनचुक धोरणाचा; धोरणाला धरून असलेला; पदतशीर. [धोरण+शुद्ध= बरोबर]

धोरणी-वि. दूरवर विचार करण्याची बुद्धि ज्यास आहे असा; धूर्त; दूरदृष्टि असलेला. अनुर्मधानी; तर्क बांधण्यांत हुषार. धोरण पहा. [धोरण]

धोरणें —सिक. (कवि.) मैथुनद्वारां (स्त्रीस) उपभोगणः; सभोग करणें.

घोरवटा-पु. (प्रां.) धोरण या शब्दाच्या कांहीं अथी यो जितात.

धोरें--न. (विप्र) धारें. धारें पहा.

धोल-पु. ढोल.

भ्रोलके—न. (गो.) ढोलकें: लहान ढोल.

धोलनें - अफि. (गो.) इलगें. डोलपें पहा.

धोलारो-पु. (गो.) डोलारा पहा.

धोलेग-पु. (गुज.) अफूचा दोडा: बॉड. -कृषि ४९८. धोबट-न. धुण्याची किया. 'करितां बस्नाचे क्षाळण। स्वच्छपण धोवर्टी।'-एभा १९.२६३. -वि. १ शुद्धः, निर्मळ. २ धुनट; धुतलेला. [धुनट]

धोवळार---न. चुनेगच्ची घर; मंदिर. धवळार पहा. ' थोर-लिया धोवळारां जातांचि गा। दाता भेटला रामु गा। '-दावि ४९९. [धवळार]

धो(घों)शा, घो(घों)शा-सा-पु. १ मोठी नौबतः नगारा. २ (ल.) डंका; गाजावाजा: बोभाटा. (कि॰ गाजविणें, होणे). ३ निशाण; ध्वज. ४ (ल.) मोठा लौकिक; नांव; बडेजाव; गाजा-वाजा; प्रसिद्धि. ५ हला; रणकंदन. 'चोहों कडून हर! हर! म्हणोन घोडे घातले; एकच घौशा केला. ' -भाब १२१. (नवीप्रत) ६ मर्दुमकी; पराक्रम; यशाचा झेंडा. 'या प्रमाणे यश संपादन (मनाचा, विचाराचा) कलः, भ्रोंकः, रौंखः, 'त्याचे प्रपंचाकके -भाव १३५. [ध्व. हिं. धौंसा-नगारा] ०लावुन-क्रिवि. (ल.)

धोशा, धौ(धौं)शा-सा -पु. १ (एखादें कार्य करण्याविष-यींचा) नेटाचा, झट्टन केलेला, निकराचा प्रयत्न; आवेश व परिश्रम युक्त कार्यः (एखाद्या गोष्टीवर, कार्यावर) तुद्रन पडणें; निकराचा विया पदपंकजातें । 'जयास इदयीं घ्याये उमावर ।'[सं. ध्यान] हुला. (कि॰ लावणें) 'चार दिवस लढाईचा घोशा लावला तेव्हां किला सही झाला. ' २ (एखाद्याशीं केलेली) उहामपणाची, दंडे-लीची वर्तपुकः काचः जाचः छळ. 'नव-याने मला धौंसा लावला आगि त्याच्या धौशानें मी वाळल्ये.''त्याच्या धौशामळें त्याच्या बायकोनें जीव दिला. ' ३ धाक: भीति. ' धोशा धुळपाचा अति आनंदराव रणशर । ' -ऐपो ४५१. ४ मनाला लागलेली टोंबणी: [सं.] ध्यास, धोसरा, ससेमिरा. ' येजनजाजन भाषांतराचा धौशा.' -नि १९५. ५ सपाटाः तडाखाः ठोकाः सारखा कम. जसेः - पेरणीचा-कापगीचा-नागरण्याचा-पढण्याचा-लिहिण्याचा-कांहीं एक कर-ण्याचा-धोशा. 'मधून त्याने पाण्याचा धोशा लावून वावा ' —विवि ८.८.१५३. [हिं. धौस=धमकी, चढाई, आक्रमण] •बान्द्रग्**ं**-भीति, धाक, धोमरा वाट्रगं,

घोष्ट, घोष्ट्या-वि. (कों) सुस्तः मंद आणि अजागळ: गवाळ्याः आर्थ स्वभावाचाः गैदी राहणीचा (मनुष्य).

धांस-पु. (गो.) त्रास; जाच. [धोशा]

धोसचं -- सिक. (गो) त्रास दंगें; छळगें. [धोस]

धोसणी—स्री. टोंचणी; ढोंसगी [ढोंसणी]

धोसरा-पु. १ धाक; मनाला बसलेला धका; भीति: (विह.) ढोंसरा; ढ.सरा. (कि॰ घेगें; धरणें). २ नाद; हट्ट. [ढोंसरा] धोसा—पु लोंकरीचे एक प्रकारचे जाडेंभरडे कावड: धस्सा.

[हि. घोसा. ग्रज. घोसो] भोळ-पु (कों.) अमीच्या ज्वाळांचा लोळ. लोट. घाळती—सी. (व.) धोटनी; लोबटपणा.

घौकडी-की. (ना.) भूलथाप.

र्घात-नि. १ धुतलेला; स्वच्छ केलेला; निर्मळ. २ पवित्र. 'आणि तीर्यं धौतं तर । तपोवनें चोखरें । ' - ज्ञा १३.६११. [सं.] भौतांबर-न. धुतलेले बस्न; पांढरें, स्वच्छ बस्न. 'स्वच्छ शस्ये-.बर धोतांबर ।' -प्रला १६९. [सं. धौत+सं. अंबर=बस्र]

धौतल-ह्या-वि. उदार; खर्चीक; धोताल पहा. 'भलाच धौतल्या दिसतोस. ' -बाळ २.१८३. धौतळपणा-पु. उदार-पणाः, धौतालपणाः.

धोतीयोती पहा. [सं.]

दाणे मक्याप्रमाणें भाजून खातात.' - उपनि २२७.

गिरो: शाठ्य. [सं.]

ध्याई-की. (बे.) १ मन. २ पोट. ३ छाती.

ध्याण-सिक्ते, ध्यान करणे: चितन करणे. ' ध्यावे बरे हरि-ध्यात-वि. वितिलेला: ज्याचे ध्यान केले आहे असाः विचार केलेला. [सं. ध्यै]

ध्यातव्य-वि. १ ध्यान करण्यास, चितण्यास योग्य, शक्य, विंतनीय. २ विचारांत घेण्यासारखा, विचाराई. [सं.]

ध्याता-वि. ध्यान, चितन, मनन करणाराः ध्यानकर्ता.

ध्याविवसा—किवि. (अशिष्ट) भरदिवसां; दिवसाढवळचा; याहाढवळया पहा. 'ध्या दिवसा लेका सवास्त पडलाइस ढोरा-बाणी घोरत! ' -माटे-अस्पृशंच्या डायरींतील पाने.

तील वृत्तिनिप्रहरूप अंग, प्रकार; मनाची एकाप्रता. ३ विषयाचे आकलन करण्याची शक्ति: लक्ष्य. ' ही गोष्ट ध्यानांत येत नाहीं.' ध ईश्वराची मूर्ति किंवा चित्र इ० कांत आयुधमेद, वीरासनादि स्थितिभेद, उप्रता, सौम्यपणा इ० विशिष्ट गुण्युक्त दाखविस्रेलें स्वरूप, मुद्रा. 'हें ध्यान उप आहे. तें ध्यान सौम्य आहे.' ' मुंदर तें ध्यान उभें विटेवरी। कर कटावरी ठेवनिया। '-तुगा १. ५ परमेश्वराचे, एखाबा देवतेचे स्वरूपवर्गन करणारी कविता, पद इ०. ६ (व्यापक) विशिष्ट रूप: ढब: मोडणी: डौल: बिन्ह: त-हाः पद्धत. 'दोघे जण सावकारी करितात परंतु तें ध्यान निराळें हें श्यान निराळें. ' 'आजच्या गाण्याचे ध्यानच कांहीं निराळे. ' ७ (उप) गनाळ व भोळसट मनुष्य द्वाड व घाणेरडा मुलगा. ' श्रीमंताच्यापुढें हें ध्यान कां उमें राह्रणार ? ' -अस्तेभा १९१. ८ लक्ष्य: सावधिगरी: अवधान. 'हे गडी खेळतील, विरं गुजतील तिकडे ध्यान असुं द्या. ' ९ स्मरण; आठवण स्मृति. 'ही गोष्ट्र मी ध्यानांत ठेविली. ' १० शरीरावयवांची विषयप्रहणाविषयीं जागृति: भान जाग्यावर असर्णे: शुद्धि. 'मी निजन उठले आहें अजून पुरता ध्यानावर आलों नाहीं. ' ११ आवड, पसंति. ' म्यां जें केलें तें त्याच्या ध्यानास येत नाहीं. ' [सं.] ध्यानांत घेणें, आएपें-(एखादी गोष्ट) विचारांत, लक्ष्यांत घेणें. ध्यानांत येण-(एखादी गोष्ट) पसंत पडणें; आवडणें; बरी अशी वाटणें. 'हें ऐकून मसलत सर्वोचे ध्यानांत आली. ' - भाव ५. ध्यानास भौति—स्री. शरीरांतर्गत भागांची शुद्धि. -संयोग ३५५. लागजे-(एखाद्या गोष्टीचा) ध्यास लागणे; (एखादी गोष्ट) डोक्यांत घोळविण ध्यानींमनीं-किवि. (ध्यानांत-मनांत) १ अंत:कर-घौरा-- पु. इजिप्तमधील एक धान्य. 'लोक घौऱ्याचे हिरवे णाच्या अनेक अवस्थाभेदांच्या ज्या वृत्ती त्यांपैकी एका वृत्तीत (अकरणस्पीं प्रयोग). ' आज पाऊस पडेल हें माझ्या ध्यानींमनीं भीतिक, भीर्त्य-कीन. धूर्तरगा, कपट; लवाडी; सोदे- वड तें न्हणून मी छत्रीवांचून बाहेर पडलें. ' २ अवस्थाभेदांनीं होणाऱ्या ज्या अंत:इरणाच्या अनेक वृत्ती त्या सर्वीना व्यापन.

' याच्या ध्यानींमनीं सर्वदा खेळ, म्हणून स्वप्नांत चावळला तरी बारा, तिरपगर्डे इ० बोलतो.'[ध्यान+मन]सामाशब्द-०धारणा- म्हणूं लागणारा; त्याची साथ करणारा. [ध्रुव+पद] स्ती. १ (एखाद्या वस्तूचें, मनुष्याचें) बाह्य स्वरूप, चर्या, मुद्रा. र एकाप्रतेनें केलेलें चितन, मनन. (कि॰ घरणें; करणें). [ध्यान+ भारणा] • निष्ठ-वि. ईश्वर स्वरूपाचे ध्यान करण्यांत तत्पर, गढ लेलाः एकनिष्ठः [ध्यान∔सं. निष्ठा=निश्चययुक्त श्रद्धा] ०मुद्रा-स्ती. १ देवतेचें ध्यान करतेत्रेळीं धारण करावयाची मुद्रा, शरी-राची ठेवावयाची विशिष्ट स्थिति, बैठक, आसन. २ ध्यान करते-वेळीं होणारी भ्रुकुटी वांकडवा होणें इ० प्रकारयुक्त मुद्रा; चर्या. [ध्यान+सं. मुदा=चर्या] श्योग-पु. ईश्वरप्राप्तीचे ध्यानहप, साधन; अमूर्तेचितन. [ध्यान+योग] ध्यानस्थ-वि. १ ईश्वराचे ध्यान करण्यांत निमम झालेला, गहुन गेलेला. ' देव आणि भक्त । तन्मय अति ध्यानस्थ । ' २ (अशिष्ट ध्यानस्त) विचार करण्यांत गुंग झालेला; विचारमम. 'तुम्हीं गोष्ट सागितली तेव्हा मी ध्यानस्त होतों महणून ऐकिली नाहीं. '[ध्यान+सं. स्था= उमें राहणे।

ध्यानण-अक्रि. उमज्रों; समज्रों; उमग्रों; जाण्णें. 'गोसाबी मनांत ध्यानला. ' -मसाप १.२.२३. [ध्यान]

ध्यानवा - स्त्री. (अशिष्ट) गाय; धेनु. [धेनु]

ध्यानका-ली. कुरूप, हिडीस, दिसणारी थिप्पाड (पुरुषी षाटाची) स्त्री. [ध्यान]

ध्यानी, ध्यायक-वि. (ईश्वराचें) ध्यान, चितन करणारा. 'ध्यायक हृदयीं हृदयस्थ । ' -भूपाळी गणपतीची ४. [सं.]

ध्यास-पु. (एखादी गोष्ट, न्यक्ति इ० कांचा) क्षणमात्रहि विसर पडत नाहीं असा अंत:करणास होणारा भास; घोकणी; जप-माळ. 'पोरानें आईचा ध्यास घतला.' 'लप्न करावें असा ह्यास दोन वर्षे ध्यास लागला आहे परंत होत नाहीं. ' [सं. अध्यास ?]

ध्येन---न. (कुण. माण.) ध्यान, लक्ष. 'आतां ध्येनांत येऊं लागला. ' -बाय २.३. ध्यान पहा.

ध्येय--वि. १ ध्यान करण्यास, चितण्यास योग्य, 'अनुदिनि जननीच्या चिंतनीं ध्येय जे कां।' -मुरा बाल ४७. २ साध्य, प्राप्त करून ध्यावयाची (गोष्ट इ० उद्दिण, अंतिम हेतु). -न. आयुष्यांतील इतिकर्तेच्य; अंतिमसाध्य; इष्टसिद्धि. [सं.]

भु गद्--न. १ (संगीत) संगीतांतील चिजेचा एक प्रकार. अस्ताई, अंत्रा व आभोग असे यांत तीन भाग असतात. ध्रुवपद अर्थ ३, ४ पहा. २ (गाण्याचें, पदाचें) पालुपद, अकडकडवें. पक्षाचाच्या मार्गे भ्रुपद् धरणे-(एखवाच्या मार्गे उमें राहून, ध्रुपद पालुपद म्हणून) गाण्याची साथ दर्शे, त्याची री ओढ़ेंगे. ' इरिकीर्तन करितां नित्य । तुकया मार्गे ध्रुपद धरित । '

भूपद्या-पु इरिदासामार्गे उभे राहुन त्यास ध्रुपद, पालुपद

भ्रव-पु. १ पृथ्वीच्या उत्तरेस असणारा एक अढळ तारा. 'नोहेचि समुद्रा प्रवाहो । नुटीचि ध्रुवा जावों।' - इत १८ ४२१. २ पृथ्वीच्या किंवा खगोलाच्या आसांच्या दोन टोकांपैकी प्रत्येक. ' उत्तर-दक्षिण ध्रव. ' 🧸 (ज्यो.) सत्तावीस योगांपैकी बारावा योग. ४ सूर्य वंशांतील उत्तानपाद राजाचा पुत्र. ' ध्रव ध्रव खरा स्तवा उचित होय विश्वास तो।'-केका ६५. ५ गाण, पद इ०कांचे पालुपद; ध्रुपद; अबडकडवें. ६ (ताल.) एक मात्राप्रमाण. ध्रवताल पहा. -वि. १ शाश्रत; निरंतर. ' ध्रुव सुख नसंचि कैंचा जय केंचे राज्य कीर्ति जोडावी । '-मोशल्य १.५२. ' श्रीगुरु म्हणे त्या अवसरी। सुवासिनी होय ध्रुव। ' -गुच ३२.१३७. २ स्थिर; अढळ; अचल. ' हृदय शुद्धीचिया आवारी । आराध्य तो निश्चल ध्रुव करी। '- ज्ञा १३.३८५ [स.] सामाशब्द- ०ताळ-पु. (संगीत) बर्नाटक संगीत पद्धितील एक ताल. याचे मात्रा प्रकार पाच आहेत ते यें ग्रेमाणे. ११, १४, १७, २३, २९. [ध्रुव+ताल] •पद्-न. १ ध्रुवाला दिलेले अचल स्थान; ध्रुव ताऱ्याचे स्थान. 'रुसला ध्रुत कवतिकें। बुझाविला देऊनि भातुकें! ध्रुवपदाचे।' - ज्ञा १०,१८. २ (छ) शाश्वत टिक्रणारें, वैभवाचे उच स्थान, पद. ३ (संगीत) पद, गाणें इ०कांचें पाञुपदाचें कडवें; (विरू.) ध्रुपद. ४ (संगीत) चीजेचा एक प्रकार. ह्यात देवतांची स्तुति, ऋतुवर्गने, सृष्टिसौदर्य, वीर-शंगारादि रस इ० विषय असतात. ही चीज बहुधा गंभीर प्रकृतीच्या रागांत व प्रौढ भाषेंत रचिलेली असते व चौताल, सुलताल, तीत्रा, ब्रग्नताल इ॰कात गाइली जाते. [ध्रुव+सं. पद=स्थान] •पदीं बस विणे-उक्रि. १ (एखाद्यास) शाश्वत, स्थिर असे स्थान देणें. २ उच्चस्थानी बसविणें; वैभवाला पोंचिवणें. • मत्ह्य-पु. (ज्यो.) लघुऋक्ष किंवा लघुऋक्षांतील दोन मुख्य ताऱ्यांपैकी एक. दुमरा मुख्य तारा ध्रव होय. 'सप्तर्षि, नरतुरं-गम ध्रुवमत्स्य, ययाति वगैर राशीं वी ओळख मुलांना करूनि देतां येईल. ' –अध्यापन २००. [ध्रुव†सं. मत्स्य=मासा] ०ऌोक- इंग्रीलोकाप्रमार्गे असलेला ध्रुव तं, याचा लोक. [ध्रुव+लोक= जग] • वृत्त-न. ध्रुवापासून २३॥ अंशावर असलेले विरुववृत्तार्शी समांतर असे कल्पितवृत्त. विरुववृत्तापासून उत्तरेस व दक्षिणेस अस-लेलें ६६॥ अंशांवरील अक्षांशवृत्त. [ध्रुव∔सं. वृत्त≔वलय, वर्तुळ] भ्रु शक्यं प्रेरणा-सी. (ज्यो. पदार्थ) मध्यबिद्व के ओढणारी प्रेरणा, शक्ति. (इं.) सेंट्रिपीटल फोर्स. [ध्रुव+आकर्ष=ओढणें+सं. प्रेरणा] भ्रुवात्मक-वि. (पदार्थ) ज्यामध्ये चुंबकासारस्रे आक-र्षण उत्पन्न केले आहे असा; ध्रुवसंपत्र झालेला, केलेला (धातु-मय पदार्थ, शलाका ६०). [धुव+आत्मा] धुवांश-पु. (ज्यो.) बह्य गोलाचे (त्याला जवळ असलेल्या) ध्रुवापासुनचे अंशात्मक

कंपनामच्ये फरक होणे. (इं.) पोलरायझेशन. होटणारी प्ररणा. (इं.) सेंट्रिप्यूगल फोर्स. [धुव+उत्+सार्=दूर, आहत=आणळेला] वर होटर्जे+प्रेरणा=शक्ति, जोर] भ्रवोन्नति-स्री. (ज्यो.) तांश. [ध्रव+सं. उत्रति=उंची] ध्रुवोन्मुखता-स्री. (चुंबकाची सारखे आहेत. -मयुखदायविभाग पृ. २४८, [सं.] दोन टो के अनुकर्में) उत्तर व दक्षिण या दिशांकडे आकर्षिली जाण्याचा चुंबकाचा गुण. -मराठी ६ वें (१८७५) पुस्तक, पृ. ७८. [ध्रुव+सं. उन्मुखता=तोंड समोर, पुढें करणें, असणें]

ध्रवक-पु.(ज्यो.) ज्या अंकांस कांहीं संस्कार करून विव-जित तिथि, बह इ॰ काढतां येतात ते अंक; कच्चे गणित.

भ्रवा—स्री. पृथ्वी; वसुंधरा. [सं.]

५ बज-पु. देवालय, राजवाडा इ॰कांपुढें उंच स्तंभ उमाहन त्याजवर विशिष्ट चिन्हानें युक्त असे वस्त्र लावतात तो; राजादि-कांच्या स्वारीपुढें यश चिन्ह म्हणून चालविला जाणारा विशिष्ट चिन्हाकित बस्नाने युक्त असा लहान, मोठा स्तंभ; झेंडा; पताका; निजाण. 'तया ही वरी अष्टाद्यु। तो आपैसा मांड अ ५ ळमु। उपरि गीतादिकीं न्यासु। ध्वर्जे लागला। ' -ज्ञा १८.४१. [सं.] •लावणें-१ विद्या, शौध इ॰कांनीं मोठी कीर्ति सं मदन करणें: नांव गाजविणे, कमाविणे, २ (उप.) कुप्रसिद्धि पावणें; अपकीर्ति मिळविंग. सामाशब्द- ॰पात-भंग-पु. पुंशक्तीचा, पौरुषाचा, अभाव; क्लीबत्व; षंढपगा: न्यंसकत्व. [ध्वज=लिंग+सं. पात= पडों + भंग=मोडणें] ० स्तंभ-पु. ध्वजाचा स्तंभ; खांब; निशा-णाची काठी. [ध्वज +सं. स्तभ=खांब] ध्वजाय-पु. घराच्या जमीनीच्या लांबी -हंदीवहन आठ प्रकारचे आय सांगितले आहेत त्यापैकी एक. आय अर्थ ४ पहा. [ध्वज+आय]

४३जा-स्नी. १ निशाण, ध्वज पहा. ' तुका म्हणे सुख घेतलें गोपाळीं। नाचती कांवळीं करुनी ध्वजा।' -तुगा ३०. २ वर्ष-प्रतिपदेच्या दिवशीं उभारतात ती गृढी. [सं.] ध्वजांगे-क्रिवि. हातांत निशाण धरतांना जो आकार होतो त्या स्थितींत. 'ध्वजांगें उचले बाहु आवेशें लोटिला पुढें। '-दावि ४७३. [ध्वजा+ अग=अवयव]

रोप-रोपण-पुन. १ वर्षप्रतिपदच्या दिवशी गुढी उभारण्याचा मिशन. [ध्विन+सं. प्रक्षेपक=फेंकणारें+यंत्र] क्षंज्रा का.

अंतर. [ध्रान+अंश] भ्रवीभवन-न. १ (एखाया पदार्थाची, विधि. ध्वजा अर्थ २ पहा. २ (सामा.) निशाण रोवर्णे, उभा-धात ी, दुसऱ्या पदार्थावर रासायनिक किया होऊन तो पदार्थ) रिणे; झेंडा लावणे. [ध्वजा+सं. आरोप, आरोपण=रोवणे, उभारणे] ध्रवसंपत्र चुंबकासारखा आकर्षणयुक्त बनणे. २ प्रकाशलहरींच्या ध्वजावंदन-न. (राष्ट्राच्या) निशाणाला सामुदायिक वंदन कर-' ध्रुवीभृत व्याचा विधि; झेंडावंदन. –के १६.४.३०. [ध्वजा+सं. वंदन≕ किरण वेगवेगळ्या बाजुमध्ये निरिनराळे गुणधर्म दाखिवतो. नमस्कार करणे] ध्वजाहृत-वि. १ युद्धांत जिंकून आणलेला -जाको ध ८६. [सं.] भ्रवोत्सारप्रेरणा-स्त्री. मध्यापासून दूर (दास इ०). २ अविभाज्य धनाचा एक प्रकार. [ध्वज+सं.

ध्वजिनी-- स्त्री. सेना: सैन्य. -वि. सीमेचा एक प्रकार: ही ध्रवाची (एखाद्या) पातळीपासून अंशात्मक उंची; ध्रुवाचा उत्र- वृक्ष इ०कांनी चिन्हित असते; कारण वृक्षादिक प्रसिद्धपर्णे ध्वजा-

> ध्वनण-सिक्त, सांगणः, दर्शित करणे, 'ज्या उपदेशाच्या पोटीं। वर्णाश्रम परिपाठी। न साडिता होय माझी भेटी। तेही गोष्टी ध्वनिलीसे। '-एभा १३.७१७. [सं. ध्वनन]

> ध्वनन-न. १ आवाज करणे. २ (एखादी गोष्ट) फलि-तार्थाने, प्रत्यक्ष त्या शब्दांत न बोलतां, अर्थापत्तीने सुचिवणें; दर्शित, ध्वनित करणे. जर्से:-आंब्यास मोहोर आला, कोकिळा ओरडं लागल्या असे बोलल्यावह्न वसंतऋत आल्याचे ध्वनन होतें. [सं.]

> ध्वनविणे—सिक्ते. वाजविणें. 'धर्मराज कुंतिकुमर अनंत-विजय-ख्यात-शंख ध्वनविता जाला। '-शिवरामकृत गीतचंद्रिका १.१६. [सं.]

ध्वनि-नी-पुली. १ श्रोत्रेंद्रियास आकलन करतां येणारा शब्द; आबाज. 'देखा काव्य नाटका। जें निर्धारितां सकौतुका। त्याचि रुणझुणती क्षुद्रघंटिका। अर्थध्वनि। '-ज्ञा १.७. ' परब्रह्मी उठली जे ध्वनी । आदिजननी तेचि तुं। ' - ह १.१३. २ वाच्यार्था• हुन इतर अर्थ सुचित करण्याचा वाक्य इ०कांच्या ठायीं असलेला गुण; गर्भिताथे. काव्याचा व्यंग्याथेबोधक एक प्रकार. ३ स्पष्टपण न ऐकिलेंले बाक्य इ०; संदिग्ध, संशयित गोष्ट; संशय; अफवा; कुजबुज. 'तरि अगा ऐशिया ध्वनी । झणे थारा देशी हो मनीं । ' -ज्ञा ८.१२३. 'हा चोर आहे असा ध्विन मात्र आम्ही कर्णोप-कर्णी ऐकर्तो परंतु आमचा निश्चय होत नाहीं. ' ४ भावार्थ; अभि-प्राय; सुचित, ध्वनित केलेला अर्थ. 'हे अष्टधा भिन्न कैसी। ऐसा ध्वनि धरिसी जरी मानसीं। '-क्का ७.१७. ५ ज्यापासन निश्चित असा अर्थ स्पष्ट होत नाहीं असे संदिग्ध, मुग्धार्थयुक्त नाक्य. 'आजपर्यंत सरकारांत दादच नव्हती पण आतां चोरांचे परिपत्य ध्वजापर्वणी — ली. गुरु मिंह राशींत संकांत होतो तो सिंह- किरतो असा नुकताच ध्वनि निघाला आहे, होईल तेव्हां खरें. ' स्थाचा दिवस. या दिवशीं त्र्यंबकेश्वरीं गोसान्यांचे बरेच आखाडे [सं.] •द्वार-न. श्वासनलिका. [ध्वनि+सं. द्वार] •प्रक्षेपक-(निरनिराळ्या ध्वजांचे) येतात. [ध्यजा+पर्वणी] ध्वजा थित्र-न. ध्वनि दूरवर बाहुन नेणारे थेन्न; (इं.) ब्रॉडकास्टिग् कंटनाल; नरहें. (इं.) व्हॉइस्वॉक्स. व्लेखनयंत्र, क्वन्यनु-कारी यंत्र-न. मेणाच्या, कथिलाच्या फिरत्या तवकडीच्या प्रष्ठ-भागावर ध्वनीचें लेखन करून,त्या मूळच्या ध्वनीस पाहिजे तेव्हां उत्पन्न करून देणारें यंत्र. (इं.) फोनोग्राफ्. -ज्ञाको(ध) ८८. [ध्वनि+सं खक=लिहिणारें नसं. वनुकारी=अनुकरण करणारें + यंत्र] विकार-पु. आवाज बसण्याचा एक विकार, रोग. [ध्वनि+सं. विकार=रोग] विद्या-द्याल्य-कीन. (पदा.) ध्वनिचे गुणधर्म, सिद्धांत इव्काचें विवेचन करणारें शास्त. (इं.) अकॉस्टिक्स्. [ध्वनि+सं. विद्या, शास्त्र] ध्वन्यर्थ-पु. ध्वनित, सचित केलेला, गर्मित अर्थ; ब्यंग्यार्थ. [ध्वनि+अर्थ]

भ्वनित—नि. १ वाजविलेला. २ सुचित, गर्भित (अर्थ इ०). ३ अस्पटः, संदिग्धः, गूढ. 'नातरी झकवीतु आहासी माते। कीं तत्त्विच कथसी ध्वनितें।'-ज्ञा ३.१६. ४ संक्षिप्तः, त्रोटक. 'बहुत बोलतां वाढेल प्रंथ। ध्वनित बोलतां न कळे अर्थ।'-पांप्र ३६.९. ५ काव्यक्तपानें, अलंकारिक रीतीनें दर्शविलेलाः, सांगितलेला (अर्थ, गोष्ट). [सं.] •करार-पु. मूकपद्धतीनें एखादी गोष्ट कवूल करण्याचा (शब्दांइतकाच बंधनकारक) प्रकार. -ज्ञाको (क)१०३. ध्वनितार्थ-पु. सारांशः, संक्षेपानें सांगितलेली गोष्ट. 'ते कथा सांगता समस्त। तरी वर्णावें लागेल भारत। पसंरल असंभाव्य प्रंथ। यालागिं ध्वनितार्थ बोलिलों।'-ह ३२.१३६. [ध्वनित+अर्थ]

भ्वंस, भ्वंसन—पुन. (मोडण, फुटणें, जळणें इ० कारणा-मुळें एखादा पदार्थ इ०कांचा झालेला) नाश; नासाडी; निदळनः जमीनदोस्त होगें, करणें. 'जनाङ्गानांधकाराचा ध्वंस करण्याची परम दीक्षा धारण करून. ....' - नि २१. 'मी गेलों तर मागें संसाराचा ध्वंस होईल. '[सं. ध्वंसू=नाश करणें]

ध्वंसणें— उक्ति. नष्ट, जमीनदोस्त, उध्वस्त, नाश करणें. [सं. ध्वंसन]

भ्वंसित, भ्वस्त—वि.नाश पावलेला, उश्वस्त, जमीनदोस्त केलेला: धुळधाण झालेला. [सं.]

ध्वाडी—की. पुतणी. 'विटोजी गावडे याची बायको सुर्याजी येवले याची ध्वाडी.' -वाडबाबा २.३८. धाडी-धोडी पहा.

ध्वान-पु. ध्वनि; आवाज; शब्द. [सं.]

भ्वांक्स--पु. कावळा. 'हांसोनी एक हंस ध्वांक्षासि म्हणे तुझ्या गती शतशा।'-मोकर्ण २८.३४. [सं.]

न

न व्यंजनमारेंतील विसावें व्यंजन. अक्षरविकास: न्या वर्णास तीन अवस्थांतून गेल्यावर सांप्रतची अवस्था प्राप्त झाली. पहिली अशोकाच्या गिरनार लेखांत; दुसरी कुशानवंशी राजाच्या वेळच्या मथुरा येथील लेखांत (इ॰सन पहिलें शतक) व तिसरी मेवाडचा गुहिलवंशी राजा अपराजित याच्या काळच्या कुंडलेश्वर लेखांत (इ.सन ६६१) दृष्टीस पडते. आजचा न हैह्यवंशी जाजल-वेवाच्या वेळच्या लेखांत (इ.सन १११४) ओळखूं येतो. -ओशा प्रा.

न---पु. नकार. 'त्वद्रदनोत्थ न पडला अर्थिजनाच्या कर्धीहि कार्नी न।'-मोडदोग १०.७४.

न-अ. १ निषेधार्थी, नकारार्थी शब्द; नाहीं. 'पार्थाचे शर न हे शिखंडीचे। '-मोभीष्म ११.१०४. 'अति स्वार्थबुदी न रे पाप सांचें। '-राम ९. २ नका, नको. 'न याल न या. ''न याल न या. '[सं.] (वाप्र.) न चा पाडा, पाढा, फाडा नक्काचा पाढा-प. नकार; कोणतेहि काम करावयास सांगितले असतां नाकारणे: नाहीं म्हणां. नचा पाढा वाचणे-सांगणे-घट(इ)करण-घोकण-नेहर्मी प्रत्येक गोष्ट, काम नाकारणे; प्रत्येक कामास, गोष्टीस नकार देणें. 'ह्याला नचा पःढा पाठ आहे. '=प्रत्येक गोष्टीला, कामाला त्याचा नकार आहे शब्द-नकळा-वि. (प्रां.) न जाणणाराः नकळत, नजाणतेषणार्ने. [न+कळों] **नर्कि बन**−वि. अर्किचनः दरिद्री: कंगाल. [न+सं. किंचन=कांहीं हि] नकार-पु. नाहीं म्हण ण्याची किया; निषध; नाकवुली. याच्या उलट होकार. (कि॰ करणें, देणें). ' मी त्याजजवळ रुपये मागितले परंत त्यानें नकार केला.' २ (हुंडी इ० काचः) स्वीकार न करणें; न स्वीकारण्याबाबत हुंडीवर मारलेला शेरा. [सं. न+कार] •घंटा-पु. अभाव; वागः नसल्याची खूण. 'घरांत वाजे नकारघंटा ।' -अमृत, सुदामचरित्र २९. [नकार+घंटा] नजाणपण-िक्तिनि. अजाणपणं; नकळत. 'प्राचीन प्रामपंचायतीची पद्धत जाळल्याकारणाने जाणून अथवा नजाणपणाने माजविलेली कज्जेदलाली... ' -खेया २७.

न न उद्रा. १ नाहीं, नाहीं; नको, नको; नाकारणें; मनाई करणें; नाकबुल करणें. (कि॰ करणें; सांगणें; म्हणणें; बोल्लें). २ एकाच वाक्यांत दोन नकार असल्यास त्या वाक्याचा करणरूपी किंवा होकाराथीं अर्थ होतो; दोन न प्रस्तुतार्थ दढ करितात. 'न पुरी न कटककोर्पे उप्रा गरळाभिच्या कुळा व्याली।' —मोवन १२.३४.

न-उम. १ त्याच त्याच दोन शब्दांमध्यें ते शब्द जोडण्या-करितां योज वयाचा-नें, सह, बरोबर, मागृन इ० अर्थाचा-शब्द.

जर्से:- पैसा न पैसा; रुपया न रुपया; दमडी न दमडी (जथतो, मिळवितो. खचतो); झाडा न झाड, घरा न घर (टिपत जा); पायरी नक्षत्रांवरून ज्योतिष सांगणारा. [सं. नक्षत्र] न पायरी (चढत जा); पावला न पाऊल (सरकत गेला); मागा न माग (चोराचा शोध लावला); दिवसा न दिवस, वर्षा न वर्ष पहा. इ० २ आणि, व, अन् जसें:- घोडा न बैल; ढाल न तलवार; तो न मी (वोलग्नांना हा न निराळा न उच्चारतां जोडीपैकी पहिल्या शब्दासच जोडून व अधवट न असा उच्चारण्याची पद्धत आहे). [आणि; अन्]

न॥--(संक्षेप) १ नग. २ नजीक. ३ नंतर. ४ नफर. ५ नमस्कार. ६ नाईक इ०

भलतैसी थोरी । परी गंगा जैं अंगिकारी । तैचि तिये सागरीं । प्रवेश-गा।' -ज्ञा १७.३२४. [सं नदी; प्रा. णई; सिं. हिं. नइ] म्ह० विदीर या अर्थी पेंचाची, अडचणीची, कुचंबणीची स्थिति.

नइस-स्त्री प्रेत वाहून न्यावयाची तिरडी. 'नईस न्यावयास ब्राह्मण तेलंग केले. ' -रा ६.५. [अर. नअशू]

नउखा, नउबत, नउछी — नौखा; नौबत; नौली इ० पहा. नऊ-वि. ९ ही संख्या; नव पहा. [सं. नव; बं. नय; हिं. नौ झें. नव; ग्री. नेऑस; लॅ. नोबुस्; ऑस्क. नुव्ला; सॅक्स. निवे; निव; िथु, नौयेस्; स्ला, नोव्र; हिब्न्यू, नुआ] ०स्थायी-भाव-पु. प्रेम, उत्साह, शोक, विस्मय, भय, हास्य, जुगुप्सा, क्रोध आणि निर्वेद ह्या नऊ मनोवृत्ती. [नऊ+सं. स्थायीभाव] **्ह** स्तवाद्ये-नथव. झांज, टाळ, चिपळी, करताळ, जलतरंग, घंटा, तास, घुंगुर व घागऱ्या.

नकटा-वि. १ ज्याचे नाक कापलेलें आहे असा. २ आखूड, चपट्या, बसक्या नाकाचा. ३ (ल.) कांहीं अंशीं अपुरी, दोष-युक्त राहिलेली, ब्यंग गोष्ट, कार्य इ० [हिं. नकटा; नाक+कटा= काटणः प्रा. णक्क=नाकः हिं नक] न करखापुढे नाक खाजविणे-नकट्यास नकटा म्हणून खिजविणें; मुद्दाम खिजविणें; वडावेंण. म्हु० १ नकटीच्या लगाला सतराधे विध्ने=प्रथम नकट्या मुलीचे लप्त लौकर जुळत नाहीं, जुळलें तरी त्यांत अनेक अडचणी येतात. यावह्न आधींच दुष्कर असलेल्या कामांत अडचणीवर अडचणी येजें. २ नकरें व्हार्वे पण धाकरें होऊं नये=शरीराने व्यंग असलेलें चालेल पण धाकटा मान, धाकटेपण येऊं नये. कारण धाकट्याची प्रतिष्ठा कोणी ठेवीत नाहीं, त्याला नहमीं अरेतुरे करतात, कार्म सागतात व इलकें लेखतात, तसें नकटयाचें होत नाहीं. ३ सुहखुह सापिका आणि नकटा निरुका. श्वकटा-वि. कुरूप आणि हिडीस, औंगळ दिसणारा. [नकटा द्वि.]

नकरें---न. (खा.) अध्या पावशेराचे माप, निपटें: पिटर्कें; १० तोळघांचें वजनः नवटाकः नवटकें.

नक (ख)तरी-पु. (गो.) दोतांत देवकृत्यें करणारा शृहः

नकतेल-न. एक प्रकारचें तेल. -मुंग्या १५०. नखतेल

नकला---नखला पहा.

नकराई-सी. १ हुंडी नाकारल्यामुळे भरावी लागणारी नुकसानी; (गु.) नकरामण. २ हुंडी नाकारणें; नकार; नकाराई पडा. म. नकार]

नक(क्क)ल-की. १ एर ादा लेख, दस्तऐवज इ० कांची बर-हुकूम केलेली प्रतः; मूळ प्रतीवरून केलेली, तिच्या बरहुकूम दुसरी नई—स्त्री. (कों. राजा. कु. चि. व क.) नदी. 'नई हो को प्रतः २ कोणत्याहि वस्तुवरहुकूम केलेली प्रतिकृति, आवृत्ति, प्रतिमा. 'सरकारी कॉलेजाच्या नकला होऊन राहिलेल्या कॉलें-जांस ... ' -िट ३.३५. ३ (एखायाच्या) भाषण-वर्तनादि प्रकारांचें इकडे नई तिकडे वई=इकड नदी तिकडे कुंपण: इकडे आड तिकडे केलेले हुंबहुव अनुकरण; किता. ४ हास्यकारक, चमत्कृतिजनक, गमतीची गोष्ट इ॰ 'आज देवालयांत मोठी नकल झाली.' ५ ' दगडावर जी नकल छापावी तिच्यासारख्या पहिली, मूळ प्रत साऱ्या नकला निघतात. '६ (नाटच)नाटकांत पात्राने बोलावयाचे भाषण. 'माझी नकल पाठ आहे. ' —स्त्रीन. (एखादा राजवंश, कुटुंब इ॰ कांचा ज्ञालेला) समूळ नाश; नामशेष होणें; निवश; फक्त कथेच्या रूपाने, इतिहासांत अवशिष्ट राहरों. ' संवस्थान देव-दुर्ग किलीच नाईक याजकडे होते त्यास त्याचे नकल जाहाले. ' -वाडसमा २.११५. 'कित्येकांबी घर बसली, कित्येकांच्या नकला जाहरया. ' -पाव ४९. 'त्या राजाची नक उझाली.' [अर. नक्ल्] ॰नविशी-निशी-ली. नकलनवीसाचा हुद्दा, काम. [फा. नक्ल्+नत्रीस्] •नवीस-तीस-पु. लेख, कागदपत्र इ० कांच्या नकना, प्रती करणारा कारकून. [फा. नक्ल्+नवीस्]

नक(क)लण-सिक. १ नकल, अनुकरण करणे. 'त्या काळची शिष्टभाषा तो सहज नकलण्याचा प्रयत्न करतो '-राजवाडे-ज्ञाने-श्वरी प्रस्तावना पृ. १७. २ प्रत करणे, लिहिणे.

नकली, नकली—वि. १ अस्सलासारखा दिसणारा दुसरा, अनुकरण कहन केलेला (पदार्थ, वस्तु इ०). २ दिखाऊ; कृत्रिम; टाकाऊ. 'बाजारी जिन्नस नेहमीं नक्छी असावयाचा. ' -माना-पमान ३४. ३ गमतीची; मजेदार; चमत्कृतिजनक (गोष्ट, भाषण, गोष्टी सांगणारा). 'बहुरूप अर्धनारीश्वरसा तद्भक्त हाहि नक्की बा । र –मोविराट ३.८४. ४ खोटा; बनावट. –न्त्री. अस्सल लगड्यासारखें दिसावयाजोर्गे छगडे. [नकल. फा. नक्री] ॰नार्णे-न. कोणी इसम फसेल असे अस्सल नाण्याप्रमाणे बनविलेले नाणे; खोटें नाणे. ० पदाथ-५. दुमऱ्याला फसविण्याच्या इराद्याने एखाद्या पदार्थाप्रमाणे केलेला दुसरा बनावट पदार्थ.

नकलीलायण — सिक. (माण.) मेदी लावणे. [नख]

नकल्या-व. १ नकली: गमतीच्या गोष्टी सांगणारा. २ विद्यक. ३ (दुस-याची) नक्कल करून दाखविणारा; सोंगें आण-णारा. [नकल]

नकवाणी—स्त्री. (ना. व.) अप्रतिष्ठाः कमीपणाः इलके-पणा; लाज; शरम; लाजिखाणे वाटणें. नकुवाली पहा.

भाराखडा; नकाशा; कागदावर काढलेला नमुना, आकृति. २ हुंडी नकारली. 'याच्या उलट सकारणें. [नकार; हिं. नकारना] कारागिरीचें, नकशीचे शिल्पकाम; खोदकाम; विणकाम; नक्षी; वेल-बुट्टी. ३ (ल.) सर्वोनीं व खाणण्याजोगें काम इ०; भपका; थाट; डील; वैभव; नखरा. 'त्यांनी प्रयोजनाचा नकशा केला.' ४ (ल.) दुसऱ्याच्या ईपैनें केलेलें वरचढपणाचे कृत्य; वरचढपणा. 'तुं शंभर खर्च करशील तर मी दोनशें खर्च करून तुजवर नकशा करीन.' ५ (ल.) तोरा; महत्त्व; प्रतिष्ठा. 'सभेस जातां पण नकशा गमावृं [अर. नक्काल्=नकल्या] नका बेर !' [अर. नक्श; हिं. नक्शा; गु. नक्शो; गो. नकस]

नकशिकणी-की. एक वनस्पति नाकशिकणी पहा.

नक(ख)शी-स्त्री. नखें काढण्याचें न्हाच्याचें इत्यार; नराणी. (प्र.) नखशी. [नखशी]

नकशी, नकसिंगरी-सी. कारागिरीचें, कलाकुसरीचें, 'तुमचे घर अगदीं नकाशावर आहे. '[अर. नक्शा] कौशल्याचे खोदकाम, शिल्पकाम; वलबुटी; कशिदा; नक्षी. -वि. (विणकाम) नकशी उमटविण्याच्या आटणीला जी दोरी असते ती. **्दार**-वि. वेलबुटीचें; कलाकुसरीचें; कारागिरीचें: नकशी अस-लेलें. [नकशी+फा. दार् प्रत्यय]

कोरलेलें, खोदलेलें (काम); कोरीव: कलाकुसरीचें. [नकसणें]

नकसकंगोरा-- पु. १ नक्षीदार, कोंरीव, खोदीव कंगोरा, कड, गोलची, खांचणी इ०; (सामा.) नक्षीदार कोरीव काम. २ कंगोरा]

नकस्यकाम----न. नक्षीकाम; बारीक कळाकसुरीचें काम. [नकसणें +काम]

नकसगिरी-ली. १ नक्षीकाम. २ नक्षी काढण्याचे कौशल्य [अर. नक्श+गिरी प्रत्यय]

नकसणं - जिक्त. नक्षी करणं; कोरणें; नक्षी काढणें; बेलबुटचा, कशिदा काढणें.

नकसूद-सूद्-वि. (गो.) १ मोजवीं, निवडक कामें कर- छेला सूर. [हिं. नक=नाक] णारा. २ नाजुक; निवडक.

उद्देशन द्वितीयपुरुषीं आज्ञार्थी योजावयाचे एक कियापदाचे रूप जर्से-बोलं नका; करं नका; जाऊं नका. इ० [नको अव.]

नका(की)द्वा-- पु. कवड्यांनीं खेळावयाचा एक खेळ; एकी बेकी. [हिं. नक्का=एक्का+दुव्वा]

नकारणी-की. नाकारण्याची, नकार देण्याची किया. [नकारणे]

नकारण- अकि. १ स्वीकार, मान्य न करणे, नाकारणे: नकशा-ु. १ (सामा.) (जमीन, इमारत इ० कांचा) नकार देणें; नाकबूछ होणें. २ (हुंडी इ०) न स्वीकारणें. 'पेढीनें

> सकाराई — स्त्री. १ हुंडी न स्वीकारली गल्यामुळे द्यावी लाग-णारी नुकसानी, दंड; सामान्यतः सकाराई या शब्दाला जोडून प्रयोग करितात. जर्से:-सकाराई नकाराई भहन घईन-दावीलागेल. २ हंडी नाकारण; न स्वीकारण.

नकाल-वि. १ नकल्या. २ (ल.) नाटकी; ढोंगी; कपटी.

नकाशा-पु. १ (सामा.) चित्र; (स्थळ, देश, इमारत, जमीन इ०कांची) सप्रमाण रेपाकृति, आराखडा, नमुना. नकशा पहा. २ हकीकत; अहवाल; बातमी. 'लटाईचे आणुन नकारो।' -ऐपो २१८. ३ (व.) मोक्याचे ठिकाण, जागा; उंचवटा.

नकाशी - स्त्री. (प्र.) नकशी. नकशी पहा. - वि. नक्षी; (क.) वेलबुद्रीदार; नक्षीदार. [अर नक्श्] •ची दोरी-स्त्री. नक्षीदार; कोरीव; (प्र.) नक्शी, नक्शीदार. -पु. नक्षीचें खोद-काम, शिल्पकाम, कलावतुर्वे काम करणारा.

नकास-पु. गुरे विकत घेणाराने दलालास द्यावयाची रकम; बाजारदस्तुरीः, जकातः ' सालाबाद तूप व तांदृळ भाडे व नकासची नक्षशिय-वि. नक्शी काढलेले; जाळ्या, वेलबुट्या, चित्रे (जकातीची) शिवंदी ... ' -शेमारी २.७१. [अर. नल्खास= गुरांचा बाजार]

नकास-पु. (प्र.) नक्षा, नकाशा पहा. ०काम-न. १ नकाशाची कृति. नकशीचें, कलाकुसरीचें काम; शोभिवत, कोरीव, (अनेकवचनी प्रयोग) नखरा; चोखंदळपणा; तोरे मिरविणें [नकशा+ खोदीव काम. 'त्या दिवाणखान्याचें नकासकाम चांगलें आहे. ' गार-पु. धातुंवर कोरीव नक्षीकाम करणारा.

> नकासण- उकि नक्षीकाम करणें; कोरणें; खोदणें; कशिदा काढणें. नकसणें पहा.

> नकाहत-की. अशक्तपणा. 'आमचे प्रकृतीस आतां कांहीं येक आराम आहे परंतु नकाहत फार. '-रा २२.२१. [अर. नकाहत्।

नकी-की-वि. १ (संगीत) गायनामध्ये नाकाने काढ-

नकी-क्की-वि. १ अगदीं बरोबर: तंतोतंत (वजन, माप, न का-- िक. एखाद्या कियेच्या निषेधार्थक बहुवचनी कर्त्यास प्रमाण ६०). २ अंतर न ठेवितां निखालस सांगितस्रेली; निश्चित; पुन्हां फेरबदल जींत होणार नार्दी अशी (किंमत, भाषा, अट इ०). ३ खात्रीची, खरी; संशयरहित; यथातथ्य (हकीकत,

विश्रान). ४ चागला: शुभ (शकुन ६०) [अर. तकी=शुद्ध, स्वच्छ, चांगला]

नकीत —न. (कु.) खाद्यपानरहित उपोषण. [नक्त अप.] नकीतुचा—पु. नकादुवा पहा.

नकीय, नकीयदार—पु. ललकाऱ्या; हुजऱ्या; भाट. 'भालदार चोपदार नकीय।' –देवनाथ, कटिंबध ६.१. 'लागलीय नकीय पाटवून सर्व फोर्जेतील लोकांस वरील मसलतीप्रमाणें ... दिला ' –थोरले मलहारराव होळकर चरित्र १६१. [अर. नकीब्]

नकी व(वं)द्गी — स्त्री. (विस्त. प्र.) नेकीबदी. नेकीबदी पहा. [नेकीबदी]

नकील—की. उंटाच्या नाकांतील लगामाची दोरी अडक-विण्याची कडी; वेसण. –िव. नाकांत अडकविलेंले. [हिं. नकेल; हिं. नक=नाक+कील=खिळा ?]

नकुतला—वि. (माण.) अपूर्वः, विलक्षणः, अद्भुतः, अप-हृपः [सं. न कुतः ?]

नकुल-पु. १ पांच पांडवांपैकी चौथा. २ मुगूस. [सं.]

नकुसलें—िव. (व.) क्षुत्रकः क्षुद्रः, किरकोळ. 'नकुसल्या कामासाठीं तंटा केला. '[नको+असलें फा. नकम्=क्षुद्र, वाईट ?]

नकूच—ित. शुद्र; शुक्रक; किरकोळ. 'नकूच गोष्टीकरितां सरकारचें मन दृषित होण्याजोंगे लेख ते मुर्ळीच लिहीत नाहींत. ' -विक्षिप्त ३.१४९. [नको+चें=असें; फा. नकस्=श्रुद्र]

नकेञ्च -न. (गो.) नक्षत्र [नक्षत्र अप.]

नको—कि. १ द्वितीयपुरुषीं निषेधार्थी आज्ञार्थी रूप. जसें:— पं जांऊं नको. याचे आज्ञार्थी द्वितीयपुरुषाचें बहुव न नका असें होतें. जसें:—बोलुं नका; जांऊं नका इ०. २ एखाद्या कियेचें प्रयोजन, इच्छा, आवड इ०कांचा अभाव दर्शविणारें कियावाचक रूप. जसें:—मला कोणताहि पदार्थ नको त्याना काम करायास नको; हें उघड करून दाखवायास बहुत आयास नको.' अनेकवचनी नकोत असें रूप होतें. जसें:—मला हे पदार्थ नकोत; त्यांना कोण-तीहि कामें करावयास नकोत. —िकिश. निषेधार्थी. नको असावा. [सं. न्यक्कृ-नक्क-नकु- नकम् – नकम् – निष्या निष्यात्य-राजवाहे; भाअ १८३४: नकाम्यः; नकतिंच्यम् नकाअव्य-नकाव-नकाउ-नको. -रा. लेसं २.४२: न+कृ-राज्ञाव्या; नखडु, नक्छ-जो. प्रीबो. न+कृतः १] नको नको होणें—(एखाद्या गोष्टीचा) वीट येणें; तिरस्कार अनासिक्तं उत्पन्न होणें. इह० नको नको आणि पायलीचं चार्खों

नक्कद्—िवि. (गो) रोखः; नगदी. [अर. नक्द] नक्कल, नक्कली, नक्क.स्या—नकल, नकली, नकल्या ६० पहा.

नक्कस---स्री. (ना.) पत्त्यांचा एक जुन्ता.

नक्का—पु. १ नाक. २ (ल.) नक्षा; ऐट; दिमाख; तोरा (कि॰ उतरणें; दाबणें; मोडणें). ३ (क्वडथांचा खेळ). उताणी पडलेली क्वडी. [नाक; हिं.]

नक्कार—वि. (खा.) वाईट.

नक्की-वि. नकी पहा.

नक्की कस — पु. (मह्नविद्या) कुस्तींतील एक डावः जोडी-दाराच्या बाहेरील बाजूनें बगलेंत हात घालून तोच हात जोडी-दाराच्या मानेवर घालून जोडीदाराला पिळगदन चीत करणें.

नक्को — किवि. (कों.) (प्र.) नको. नको पहा. 'तुमचा संसार नको मला।' –मसाप २.२८.

नक्टी की (ना.) कापसाच्या बोंडांतून कापूस काढून घेतल्यावर राहिलेला बोंडाचा भाग.

नक्तं—किवि.रात्रीं; रात्रीच्या वेळीं. [सं. नक्तम् ं नाक्टिस्, नॉ हम्] ० खर-वि. १ (अक्षरक्षः) रात्रीं फिरणारा. २ राक्षस. 'त्यातें बहु मायावी नक्तंचर आर्ध्यशृंगि तो खपवी।'-मोभीष्म ९.१७. २ चोर. [सं. नक्तं+चर्=चालणें, फिरणें] ० दिख-किवि. रात्रेदिवस. 'धिम्मल अंधंतमत्पभासे। वक्त्रेंदु नक्तंदिव हा प्रकाशे।'—सारुह ७.१३५. [सं. नक्तं+दिवा] नक्तभोजी—वि. दिवसा उपोषण कत्तन रात्रीं भोजन करणारा. [सं. नक्त+सं. भुज्=खाणें]

नक्त, नक्द्—न. नगद; रोकड नाणें; नगद पहा. 'म्हाता-रीची तोड नक्तीवरच काढावयास आज्ञा व्हावी.' —ख ११. ५६६. [अर. नक्द्] •ठगव—खंड—पु. खोताला कुळांनीं खोतीचें उत्पन्न गह्याच्या रूपानें न देतां दस्ताच्या कांहीं पटी— ध्तकी रक्कम सरकारटरावाप्रमाणें देणें. •नेमण्क—की. रोकड मुशाहिरा. [नक्त+नेमण्क] •बाब, नक्द्याब, नक्तीबाब— खी. कुळानें सरकारास रोकडीच्या रूपानें याव गचा कर. नकी-शिगस्ता—पु. नाण्याच्या स्वरूपांत टरविलेला जमीनीचा वस्ल. नकीचे दुमाले—पुभव. वर्षासनें, नेमण्क व रोजिना हे तीन दुमाले.

नकः—पु. १ मगर; मुसर. 'संकल्पविकल्पांचे मीन । निर्देच्या मुसरी दारुण । ब्राइद्विषाचे नक पूर्ण । सागरीं जाण तळपती । ' —एभा २.९९. 'परि पृथ्वी सोडीना जाणों वत घेतलें नि नक्ता श्रू — मोकर्ण ४८.५६ २ घोरपड. — शास्त्रीको. [सं.] नक्का श्रू — पुअव. १ मगराचे अश्रः मगर आपल्या भक्ष्यास खातांना त्याच्या बहल दुःखाने अश्रु गाळतो असे म्हणतात. त्यावस्त (ल.) खोटे अश्रु गाळणें; वरपांगीं दुःख प्रदर्शित करणें. (कि॰ ढाळणें, गाळणें). जुन्या कारागिरांच्या स्थितीबहल नकाश्रु ढाळण्याचा धंदा सोइन वेजने ... यांत्रिक कारखाने घालण्याकडे आम्ही लक्ष वेत गेलों

तरच आमच्या व्यापाराचे पुनरुज्जीवन होणार आहे. ' -आगर ३.९९. [नक+अ र: इं. कॉकोडाइल टियर्स यावहन]

नक्याली---स्री. (व.) लाज; शरम. नकवाणी पहा.

नक्डा-प. प्रतिष्ठाः नांवलेकिकः वजनः नकशा पहाः 'आपला नक्श राहन योजिला मन्सवा सिद्धीस पावे ते गोष्ट करणें. ' -इमं २०२. 'व नक्श सर्वीवर बैसोन अवघ्या हिंदुस्थानचा बंदोबस्त होऊन येईल. ' -इमं २७४. [अर. नक्श]

नक्जा-प. १ नकाशाः आराखडाः 'तमाशा-सैर करण्याचे बहाण्याने येऊन येथील नक्शे लिहन घेतले. ' -दिमरा १.३०२. २ कार्यक्रमः बेतः विचारः ' जलगवाडीचे मैदानांत भेटीचा नक्शा ठरविला. ' -मराचिथोशा ६३. ३ ब्यूह. ' फौज जरव खाऊन होती तथापि त्याणे नक्शा बांधून उमे राहिले. ' -होकै ५६. ध दिमाखः प्रतिष्ठाः वजन. नक्श पहा. [अर. नक्श, नक्शा] ॰उत-रविणे. उतस्त टाक्रण-मानखंडना करणे; दिमाख, तोरा नाहींसा करणे. 'नाहींतर तुझाही नक्शा उतहत टाकीन.' -चंद्रप्र-२. नक्शी. नक्शीदार-नक्शी इ० पहा.

नख-नपु. एक सुगंधी औषधी द्रव्य; नखला. [अर. नखत्] नख-पुन. १ मनुष्याच्या हातांच्या, पायांच्या बोटांच्या टोकाला असणारें शिंगाच्या जातीचे पातळ कवच. २ पशुच्या, पक्ष्याच्या पंजाला असणारे तीक्ष्ण अणक्रचीदार हाड: पंजा. ३ खवल्या मांजराच्या अंगावर असलेल्या खवल्यांपैकी प्रत्येक. ४ नखांतील विष: नखविष. (कि॰ बाधर्णे; लागर्णे; धावर्णे). ५ थेब; अगर्दा थोडें प्रमाण (तृप इ० चें). 'कुंकवाचें नख.' ६ (सोनारी) खरवईच्या दसऱ्या टोकाशी असणारी नखाकृति लोखंडी मठ: ही गडवे घडण्याच्या उपयोगी असतं. [सं. नख: प्रा. नह; हिं. नह; सिं. नहु; पं. नहुं; पोर्तु. जि. नई] (वाप्र.) •ह्मप्रोस न पश्चेंग-(एखाद्या बुळीन स्त्रीनें) बाहेर मुळींच न दिस्ण, पडणें: पडद्याच्या आंत राहणें; अति मर्यादशीलपणानें बागणें, 'ती मराटमोळगांतील स्त्री आहे, तिचें नख तुझ्या श्रीस पडणार नाहीं. ' ॰ देणें-सावणें-ठार करणे. 'नीतीला नख देणारे। ' -संग्रामगीतें ९. ० नख बोळणे-दिमाखानें, ऐटीनें, कुरैवाजपणाने बोल्पें. ०लावणें-(ल्हान अभैक इ० कांच्या कोमल गळवाला) नखांनी दाबून जीव घेण, ठार करणे. नख देणे पहा. 'माझे मर्यादेची रेख। पृथ्वी न विखी उदक। उदकातें तेज देख। न लवी नख शोषाचें। '-एमा २४.१३९. 'अरिहि न करिल असे त्वां केले. कां नख न लाविलें जननी।' -मोउद्योग ११.२३. • शिरणें-शिरकाव होणें; चंचुप्रवेश होणें. नखांबो-दांबर काम का णै-नाजुकपणाचा आविभीव, दिमाख करून काम करणे. नखां वोटांवर खंळ विणे-चाळ विणे-(एखायास)

चालण-टमकत, टमकत, मिजासीने चालणे, नखांबोटांवर जेवणें-चाखतमाखत, चोखं:ळपणानें जंबणे. नखांबोटांबर विवस मोजर्णे-(म्हाद्या गोष्टीची) अत्यंत आतुरतेनें वाट पहाणें, प्रतीक्षा करणे. नखांला आग लागली-(अजून सार अंग जळा-याचे आहे). संकटावर, संकटें येण्यास नुसती सुरवात झाली, अजून पुष्कळ संकरें यावयाची आहेत; (एख:द्याच्या) नखीं दोप नसर्ण, नखाला माती न लागर्ण-(एखादा) अत्यंत शर्चि-भूत, निष्कलंक, पवित्र असणे. नखीं पातक लागूं न हेणें-पापा-पासन अलिम राहणें: यत्किचितहि पाप न करणें. 'नको लागों देऊं किमपि विमळे पातक नखीं।' -सारुह ७.१४६. नखें चावीत-कुरतुडीत-वाजवीत बस्पे-१ निस्वोगी, रिकाम-टेकडेपणार्ने असर्गे; उद्योगधंदा न मिळतां असणे. २ कुंठित, हिर-मुसलें होऊन बसणें. नखोनखीं सुया मारणें-शिक्षेचा एक प्रकार. 'नखोनखीं सुया मारिती। या नांव आदिभूतिक।' -दा ३.७.७१. जेथे नख नको तेथे कुन्हाड लावर्णे-साध्याच साधनाने काम होईल अशा ठिकाणी मोटमोटी साधने. शक्ति उपयोगांत आण्णे. आपलीच नखें आपणांस विखें-आपल्याच दुष्कृत्यांनीं स्वतःवर आलेलीं संकरें. उहु • जेथें नखानें काम होते तेथे कुऱ्हाड कशाला. =जेथे कुलक, अल्प साधनाने, शक्तीने काम होण्यासारखें असेल तेथें मोठें साधन शक्ति कशाला योजावी ? 'नखिह नको ज्या कार्या, त्या काढावा कशास करवाल।' -मोभीष्म ४.४६. साधित शब्द- नखभर-वि. नखावर मावण्या-इतकें, अत्यंत थोडें. 'नखभर तूप.' नखाएवडा-वि. अगदीं लहान, िरकोळ; क्षुह्रक (जिन्नस, काम, कर्ज, अपराध, मनुष्य इ०). 'मेला नखाएवढा जीव नाहीं.' - नामना १२. नखाची जीभ-स्री. नखाखालील नाजुक त्वचाः जिव्हाळी. सामाशब्द-•ख्रा–वि. नखानें खुरपून काहतां येण्याजोगा (कोवळशा नारळांतील मगज इ०). [नख+खुरपणें] •जीन-न. (राजा.) नखें काढण्याचे न्हाच्याचे हत्यारः न-हाणी. [नख+फा] ०मळ. नखरडं, नखरं-न. नखाच्या जवळ होणारा फोड, सुज इ० विकार. [नख+मूळ] •वणी-न. ज्यांत मनुष्याने नखें वडविलीं आहेत अरें धार्मिक कृत्यास निषिद्ध मानलेल पाणी. [नख+पाणी] • विख, विष-न. १ नर्खातील विष; नर्खात एक प्रकारचे विष असन फार खाजविलें असतां खाजविलेल्या भागास ते बाधतें. खाजवं नकोस, नरुविष बाधेल. ' २ नखांतील विष बाधून सालेला वर्ण, जखम. (कि॰ बाधणें; लागणें; धावणें). 'नखिवख आणी हिंगुडें। बाए आणी वावडें। ' -दा ३.६.४८. [नख+ विख] •शिखपर्यत, नखशिखांत-किवि. पायांच्या नखां-पासून होंडीच्या अग्रापर्यतः आपादमस्तकः सर्वे शरीरभर. 'दर पंधर-मुल्याप देणें: चाळविणे: झलविणे: भरळ पाडणें. नखांबोटांबर वडवास जरी नखशिखांत क्षीर केलें तरी त्याबहल आम्ही त्यास

दोष देणार नाहीं. '-- आगर ' वाघास पाहतांच नखशिखपरेत कंप सुरला. ' [नख+ंप. शिखा=शेंडी+पंपत, अंत] •क्षात-न. १ नखानें (शरीर इ०कांवर) काढलेला ओरखडा. २ (प्रणय-लीलेंत) नखाचा ओरखडा, वंग उमटगें. 'नखक्षताने मृद् किण्वंती नवनवगुण रागिणी। धरावी हृदयीं कवटाळुनी। ' -राला ३६. दंतक्षत पहा. [नख+ंस. क्षत=जखम, ओरखडा] नखात्रीं-क्रिवि. १ नखाच्या टोंकावर. 'ब्रजावन करावया बसविलें नखायीं छन देंठ।' -प्रला १९०. [नख] धरा ' - केका ५. २ (ल.) लिहिनांना चटकन् आठवेल इतका पाठ असलेला :(धडा, श्लोक इ०). जिन्हाग्री पहा. [नख+सं. अप= टोक | नखोडक-न. नखवणी पहा. [नख+उदक=पाणी]

नख जर्णे - उकि. १ वन्न इ० काला घातलेल्या टिपेचे टाके साफ बसावे म्हणून त्यावह्न नख फिरवून ते दाबणे. २ नखाने घासून गुळगुळीत करणे. ३ (क.) नखाने ओरबडणे; बोचकारणे. [नख]

नखण- अक्र. नखी नांवाच्या हत्यारानें कापण:

नखतेल-न. १ एक औषधी तेल. नखल्याचे तेल. २ टरपन; टर्पेटाइन. ३ पेट्रोलियम व दगडी कोळसा यांपासून काढलेले तेल; (इं.) नाफ्या. 'त्यांतृन निघणारें पाणी, डांबर आणि नखतेल जमविण्याकरितां रिटार्टास मध्ये प्राह्क जोडितात. -संपू १०५. [अर. नखत् ; फा. नफ्त् ; इं. नॅफ्था+तेल]

नखर-न. नख. 'यां दु:सहें धनंजयशक्तें हरिचीं गजा जशीं नखरें। '-मोसभा ७.८५. सि । नखरण-उक्रि. १ नखानें लावणें; कोरणें (कपाळावर गंध इ०). २ नखानें ओर-बडणें: खाजविणे. [नखर]

नखरा-पु. १ (स्त्रीनें) चित्ताकर्षणासाठीं केलेला शुंगार-चेष्टाप्रदर्शक खोटा हावभावः नटणैः मुरडणैः वस्त्र-भूषणादिकांचा रचनाविशेष: चहीपट्टी: नद्यपट्टा. 'तैसी वेणिफणी कराहि नखरे तर्जनी, करंगळी ह्या बोटांत घालण्याचे तारेचें तिकोनी वेटोळें. कांहीं नसो रे उणें। ' -कमं ३.८७. २ (ल) ऐट; दिमाख; मिजास: नक्षा: गमजा. ' नखरांहीं नृहरि चिरी जे उर पविचा उरों न दं नखरा।' -मोकर्ण ६.७०. [फा. नखा; हिं. नखरा: सिं. निखरो] नखराई-सी. (नगरी) नखरा, नद्यपद्य करणारी स्री. 'मग त्या नाजुक नखराईला घरांत चुलींत विस्तव घालतां आला नाहीं तरी चालेल '-फाटक, नाटचछटा. [नखरा+आई] नखरेडार, नखरेबाज-वि. १ नशपद्या, नखरा करणारी; भपके-बाजः ऐटबाजः मिजासखोगः दिमाखाचा. २ ऐटदारः डौलदार सुंदर. 'पातळ नखरेदार मुलायम फुल चौकडीचें। '-प्रला ९६. नखरेबाजी, नखरंथाजी-स्री. ऐटबाजी; विलासीपणा; मिजासखोरी; नद्दापद्दा करणें; पोकळ भपका; ऐट करणें. नखरा पहा. नखरी-स्त्री. (क.) नखरेबाज स्त्री; चाळक भवानी. पायखरीसारखा एक रोग -शे १०.१३२. ९ निश्चय. -मनको. [नखरा]

नखरूं --- न. (कु.) नखुरेंडे.

नखरूड--न. १ नखाजवळ येणारी सुज, नखमूळ पहा. २ (निंदार्थी) फार वाढलेलें आणि त्यामुळ बेढव दिसणारें नख. [नख]

नखलण - उकि. १ नखांनीं, बोटांनीं (केंप्र इ०) विच-रणे. २ नखज्ञे पहा. ३ नख लावणे. 'खुं नको प्रीतीचा नख-

नस्त्रला-पु. एक सुगंधी औषधी द्रव्य; नख. हें एका जना वराचे नख असर्ते असे म्हणतात. [अर. नखत्]

नखला — ५ १ एक प्रकारचे वळवट; खिरीत घालण्याचा गव्हल्यासारखा पण नख टोंचून केलेला पदार्थ: नखुला, नखोला. २ ल्हान मुलांचा एक दागिना; वाघनख. [सं. नख; बं. नखी; गुज. नखला; का. नख; व्याघनख]

नखलामी-की. (गो.) १ नुकसानी; खराबी. २ अप-शकुन. ३ शिक्षा.

नखशी-की. १ नखजीन; नराणी. २ नखुरहें; नखमूळ. [नख]

नकासिकणी—स्री. एक प्रकारची भाजी.

्खर्सृ—न. १ नखें काढण्याचे हत्यार; नराणी; नखशी. २ नराणीने नखाला लागणारी जिव्हाळी. [नख]

नखसू, नखसूय-की. १ नखसुंने नख काढतांना लागलेली जिन्हाळी. २ नखरूड. [नक्ष]

नखाळणे—उकि. नखाने काढणें: सोलणें. नखलणें पहा. ' शिरा पानाच्या मी नखाळत्यें । ' –प्रला १७०. [नख]

नखी--स्री. १ सतार इ० ततुवाद्याच्या तारा छंडण्याकरितां मुदनी. हिचे एकरी, दुहेरी, तिहरी, पिळाची, पोतेची, स्प्रिंगची इ०. प्रकार आहेत. त्यावस्त. २ (ल.) गाण्यांतील उंच. चढा सर. जरें: -नर्खीत गाणें, म्हणणें ३ नागवेहीचीं, विडधाचीं पानें खुड-ण्याचे, अफूच्या बोंडास चिरा पाडण्याचे एक हत्यार. ४ (पशु-पक्ष्यांचें) नखः, पंजा. ५ वेलाच्या अंकुराचा, पागोऱ्याचा आक-डयाच्या आकारा म अग्रभागीं असलेला अवयव; धुमारा. ६ (वासर् इ०कांच्या) खुराचा नखाप्रमाणे पुढें येणारा भाग; खुरकी. 'प्रत्येक गेळाच्या शेवटीं एक एक नखी असते. '-मराठी तिसरें पुस्तक पृ. १२७. (१८७३). खुराचा दुभागलेला प्रत्येक भाग. (जनावरांच्या, कोंबडगांच्या) टांचेच्यावर असलेलें शिंगाच्या आकाराचे अवार्व्यं, अवयवः गेळ. ८ जनावरांच्या पायास होणारा - शर १० आश्रय; आधार. ' किंबद्वना शास्त्रविर्खी। एकहि न

लाहातीचि नखी। म्हणूनि उखिंविखी। सांडिली जिहीं। '-ज्ञा १७.३९. ११ गति; प्रवेश. (कि॰ लागणें). 'मनाची नखी न लगे। जेथ बुद्धीची दृष्टी न रिगे। '-ज्ञा १२.४१, १२ टांकी. 'तरी अभ्यासाचेनि बळें । प्रत्याहारीं निराळें । नखी लागैल ढाळें ढाळें। वैराग्याची।' -माज्ञा ६.५७. १३ सक्ष्म भाग; थेंब; अल्प प्रमाण. 'दंतोष्ट संपर्की। नलगे रसनेची नखी। '-ऋ ७९.-अमृ ६.९७. १४ (व. ना.) फळाला जेथे देंठ लागलेला असतो तो फळाचा भाग, तोंड. १५ (विडी धंदा) विडी वळल्यावर वरचें तोंड मुडपून बंद करतात व खालच्या बाजूस दोरा बांधून खालच्या तोंडाला फक्त एकच नख रोवून देतात तो दाब. १६ कासाराचे ओळी करण्याचे एक हत्यार. -बदलापुर ९६. -वि. नर्खे असलेला (प्राणी, जनावर). [नख] नख्या बाहेर काढणें-(कर) खरें स्वरूप प्रकट करणें; (एखाद्यावर) उलटणें. (वाघ, मांजर इ० प्राणी इतर प्राण्यास मारतांना आपर्ली नखें बाहेर काढून कार्यभाग करतात त्यावरून हा अर्थ). नखी अर्थ ४ पहा. • झुल-स्त्री. (कर.) (विटीदांडुचा खेळ) नखाएवटचा अंतराची झल.

नखी - की. (विणकाम) धोतर इ०कांच्या कांठास असलेली रेशीम इ०काची अगदीं बारीक धार, कड, किनारीचा कडेचा भाग. [फा. नखु=दोरा]

नखो-नी. धुतलेले रेशीम.

नखो-न्स्री. एक सुगंधी औषधी द्रव्य; नखला पहा.

नकी-की. लुगड्या ग्राएक प्रकार; नकली.

नखुरडा—पु. (देशांत रूढ) नखसूय पहा. -वि. १ नखानें सरवड्न काढता येण्याजोगा (कॉवळ्या नारळांतील मगज इ०). २ नेहुमीं (नखांनीं) खाजविणारा; बोचकारणारा. [नख]

नखु(खो)रडें, नखु(खो)रडा—नपु. नखांत होणारा एक रोग; नखमूळ पहा.

नखुलणें सिकि. नख लावणें; तोडणें. नखाळणें पहा. -शर. [नख]

नखु(स्रो)ला—पु. (विरू.) नखला; नखला अर्थ १ पहा. [नख]

नखुरुी—स्त्री. खेळणाऱ्या दोन पक्षांनीं परस्परांच्या नस्तांत नस्त्रं घालून खेळावयाचा लहान मुलींचा एक खेळ. [नख]

नखुले---न. (व.) नखमूळ पहा. [नख]

नखेजर्णे —उिक. (विह्न.) नखजण पहा.

नखेत्र —न. (गो.) नक्षत्र. 'स्वर्गु स्टि तुवां हेला मात्रें। केला चंद्रु सूर्यु नखेत्रें।'—किंपु १.१.६. [नक्षत्र अप.] नखोडा-- पु. नकासगाराचे हत्यार. - शर.

नखोदा-पु. गलबतावरील मुख्य अधिकारी, मालक.नाखवा पहा. 'नखोदाचा हिरोब हुजुरकारखानियांत केला जाईल.' -वाडसमा २.३. [का. नाखदा]

नखोरा—पु. (शरीर इ॰ कांवर) नखानें काढलेला ओरखडा; बोचकारा; नखक्षत. [नख]

नखोला—पु. (बायकी) वळवटः, नखलाः, नखलाः. [नख] नकत—न. रोकडः, रोख नाणैः; नक्त (-न.) पहाः. नखत-याती-नख्ताचे बहुवचनः. -इमं ४४.

नख्वाही—स्त्री. अनिच्छा; इच्छा नसणे. 'स्वाही नस्वाहि इत्येते इच्छानिच्छे प्रकीकीते।' –राव्यको ८.२९. [न+फा. स्वाहिक्=इच्छा, मागगी]

नग—पु. १ पर्वत. २ झाड; वृक्ष. 'जयावरी होय निगा नगांची। सदैव विश्रांति खगामृगांची।'—र ५२. 'दशस्यंदनातें म्हणे प्राण जातां । नगीं पैल ते कावडी तातमाता।'—मुरामा बाल १.२०. ३ अरण्य. 'करी तशा घोर नगीं तपाला।'—नरहरि गंगारत्नमाला ५६. (नवनीत पृ. ४२२). [सं. नग; न+गम्=जाणें] नगाधिप, नगाधिराज-पु. पर्वतश्रेष्ठ हिमालय. [नग+सं. अधिप, अधिराज=श्रेष्ठ]नगारि-पु. पर्वतांचा शत्रुः इंद्र. [नग+सं. अरि=शत्रु] नगारिशकु-पु. इंद्राचा शत्रु, इंद्रजित; वृत्रासुर.

नग-पु. १ डोईत घालण्याचा स्त्रियांचा एक दागिना. -शाको. 'वेणीचे जे नग सर्वही करीन । नको धर्र सीण मर्नी कांहीं। ' - तुगा २९५९. २ (सामा.) रत्नः, दागिनाः, अलंकार. 'नग पाइतां जैसे सुवर्ण। तसा त्रिजगद्वप मी नारायण।' -ह १६.१५९. 'रहतां काढिले पांच सात नग। वस्त्राखंडीं मग बांधी ले म्यां। '-मोसीतागीत ५७. (नवनीत पृ. २५८) 🧸 (वस्तु, उपकरणें इ० कांची मोजदाद करताना) वस्तु; डागः रकमः जिन्नसः 'सरी, पाटल्या वर्गेरे मिद्रन सर्व १० नग आहेत.' ४ लेखनांत हुत्तींच्या संख्येचा निर्देश करतांना संख्यावाचक शब्दापृवी योजाव-याचा शब्द. जर्से:-हत्ती नग दहा. ५ अंगर्टीत बसविलेला हिरा. खडा. 'चोज काय भुवनत्रय पोटीं। बाहसी नग तसा नग बोटीं।' -र ५९. ६ कच्च्या रेशमाची लड. याच्या उलट कंकरी. नगास नग देंगे-एका जिन्नसाबद्दल दुसरा (कसाही) जिन्नस देंगे. • झाडा-पु. डागांची, नगांची, जिन्नसांची मोजदाद; गणती करणे; जिन्न-सांचा हिशेब. [नग+झाडा=गणती करणें] ॰नगोटा-टे-पुन (व्यापक) जडजवाहीर; दागदागिने वगैरे; लहानमोठे नग इ०. 'नगनगोटे घडवायाचे मज कौतुक मोठें।' –होला ८०. [नग+ नगोटा=जवाहीर, अलंकार] • वज-पुन. (न्यापक) दागदागिने; जडजवाहीर वर्गेर; नगनगोर्टे इ०. ' आतां कैची वेणीफणी। आतां

नाहींत लुगर्डी लेगीं। न्हाण नगवज पापिणी। भोगेल कैंचें।'
—स्वादि २.१.६०. 'जवाहीर नगवज ध्यावे.' - पेद ६.६६. 'त्याजपाशीं रोकड विशेष नाहीं, परंतु हजार-पांचशांचा नगवज आहे.'[नग+ऐवज?]

नग-पु. कापसाचे वजन करण्याचे एक परिमाण. हे २४ पौंडांचा एक मण याप्रमाणे आठ मणांचे असते.

नग-कि. (कुण. माण.) नको पहा. 'नग नग पळून जाऊं तुं नारी।' -मृ ८. 'नग, नग, तुझा हुद्दाबिद्दा मला कायबी नग.' -बाय २.२. [सं. निर्क (वजनेनिपातः) -नगि-नग. -भाअ १८३४]

नंग--प्र. १ प्रतिष्ठाः, नांवलैकिक. 'धण्यासी निष्टेनं वर्तोन आपछे नंगानें राहोन कीर्ति सम्पादोन घेनल्या.' -रा ८.१५७. २ दरारा. 'आधींच तुमचा नंग त्या रानीं. धास्ती मुळेंच त्यास जरव.' -ख ८४१. [फा. नह्ग] •नामोद्या-पु. १ ख्यातिः, कीर्ति.'तुमेन नंगनामोश तुमचे वडीलाप्रमाणें व्हाने, हेंच स्वामीस अगत्य.' -रा ८.१३६. २ पराक्रम. 'त्याचप्रमाणें आमचे बाबानीं राजशी राणवासाहेब नेणते होते त्यास हार्ती घेऊन भाऊ-प्रमें चालोन नंगनामोश करून सेवा केली.' -इमं १८८. [फा. नंग्+अर. नामुस]

नगज—पु. हत्ती. [सं.] नगडें—न. (बे.) ताप.

नगत(द)नारायण, नगननारायण—पु. (विरू. प्र.) नगननारायण पहा.

नगद् —न. रोकड; रोख नाण; पैसा. —ित. निवडक; उत्कृष्ट; अस्सल; पहिल्या प्रतीचा; शेलका. जसं:—नगद—आंबे—मांडी—संगी—िनवाला—जंबण—खाण-पकान्न [अर. नक्द्] ॰ होऊन बस्पीं—िनवाला—जंबण—खाणे—पकान्न [अर. नक्द्] ॰ होऊन बस्पीं—िस्वतःच सर्व मालमत्ता होउन बस्पों) दिवाळें निघण; नादार होंगे. ॰ दागिने—पुअव. भारी, मौल्यवान दागिने; जे मोइन पैसे करतां येतील असे दागिने. ॰ पैसा—पु. रोख पैसा; रोकड. ॰ माल, नगदा(दा)माल—पु. १ रोकड, दागदागिने इ० तोडमोड करून पैशांत, नाण्यांत रूपांतर करतां येण्यासारखी मालमात. २ (ल.) अनेक पदार्थांच्या समुदायांतील, जिंदगींतील निवडक, उतम, शेलका भाग, पदार्थं इ०. ॰ विकर्रा, विकरी—की. १ रोख किंमत घेठन केलेली विकरी. २ रोख किंमत घेउन केलेलया विकरीचं उत्पन्न. 'आज तुला नगदविकी काय झाली !' —दानगद्-किनि. रोखीनें; रोखीच्या व्यवहारानें. [नगद द्वि] —दानगद्-वि १ उत्कृष्ट; निवडक; शेलका; नगद (—िव)पहा; नगदमालपहा. २ —िकवि रोखीनें, रोखीच्या व्यवहारानें. [नगद द्वि.]

नगदा--पु. काकेच्या बागडीचा एक प्रकार. [हिं.]

नगदां—श्री. रोकड; रोख नाणें, पैसा. -वि. १ रोख; नक्त. संस्था; (ई.) म्युनिसिपल कमिटी. [नगर+सं. पाल्=रक्षण, पोषण जागीर व नगदी देणे कबूल करून....' -रा ६.५७६. 'कुच करणें] श्रीता—पु. नगरसंस्थेचा, म्युनिसिपल कमिटीचा सभासद:

नगरी चंदी। ' -विवि ८.८.१५८. २ रोखीसंबंधीं; पैशासंबंधीं; महसूल, जमाबंदी इ॰ कांसंबंधीं जसें:-नगदी-ताळा-दप्तर-वसल-बाकी व्यवहार-शिलक- हिशेब- पोर्ते-वही-काम-लिहिणे-कार-कुन. • असामी-पु. विरक्त मनुष्य. 'कोणी वदती हो ध्यानासी आणा। नगदी असामी दोघे जाणा। कृष्णदास तो प्रपंच करीना। रामदास हा विरक्त। '-दावि २४७. •कारकुन-गुमास्ता-पु. देशपांडयाच्या हाताखालचा रोखीच्या व्यवहाराचा हिशेब टेवणारा कारकून.० **खातें-**न. जमावंदीखातें; मुलकी खातें. 'मराठी ं राज्यांत लब्करी व नगदी अगर जमाबंदी खात्यांत खुप बहर •बाच-स्त्री. जमीनीवरील सरकारी होता. ' - टि १.३३३. वसुलाच्या दरावर ठरविलेला दर बिघ्यामार्गे यावयाचा एक कर, यांत निरनिराळ्या जिल्ह्यांत निरनिराळ्या वसलाच्या बाबी समाविष्ट केल्या जातात. ॰भांडवल-न. रोख पैशाच्या रूपाचे •मूलको-वि. प्रांतांतील, जिल्ह्यांतील सर्वसाधा-भांडवल. रण कारभार व जमाबंदी या संबंधाचा (कारकृत, लिहिणें, काम, वही इ०). [नगदी+मुलकी] •वसूल-पु. नाण्याच्या स्वह्मपां-तील वसूल. 'दरसालच्या वास्तविक उत्पन्नाच्या एकतृतीयांश नगदी वसूल घेणें. ' -गांगा ८. •शिरस्ता-प्र. रोख नाण्याच्या स्वरूपांतील सरकारी वसुलाचा ठराव. [नगदी+शिरस्ता] •सामान-न. रोख पैसे; रोकड.

नगन — स्त्री. शत्र्च्या, सरकारच्या कचाट्यांतून शहरास, गांवास सोडविण्याकरितां गावांतील श्रीमान् लोकानीं शत्र्स सर-कारास दंऊं केलेली रकमः –विल्सनकोश [सं. नमः, नागवण?]

नगन(द्)न।रायण—पु. १ (उप.) गलेल्ड्र, नागवा मनुष्य. नागवा मोटा माणुस. २ अकिचन, दरिद्री, कफहक, मित्रहीन मनुष्य. [नम=नागवा+नारायण]

नगर—न. १ मोठ्या वस्तीचे व सर्व पदार्थ जेथें मिळ् शक-तात असे ठिकाण; शहर. 'म्हणे दक्षिण देशि महिलारोप्य नाम नगर.' -पंच १.५. २ (विशेषार्थानें) अहमदनगर, सातारा, इ० ३ अहमदनगर. [सं.] सामाशब्द-०करी-वि. शहरवासी; शहरी; नगरी. 'गांवहेकरी उंदीर आणि नगरकरी उंदीर.' -छत्रे-कृत इसापनीति. •तळ-न (काब्य.) जीवर नगर वसळें आहे ती जमीन. 'नगरतळ दणाणिते। भयंकर घोष किंकाटत।' [नगर+ तळ=खालची बाजू] •नायक-पु. शहरांतील मुख्य सावकार, पेढीवाला; नगरशंट. [नगर+सं. नायक=पुढारी] •नायकी-की. नगरनायकाचा हुद्दा, काम. [नगरनायक] •पाळ-पु. कोत-वाल; पोलीस. [नगर+सं. पाल्=रक्षण करणें] •पाळिका-की. शहराचें आरोग्य, शिक्षण इ० बार्बीचा कारभार करणारी स्थानिक संस्था; (ई.) म्युनिसिपल किंमटी. [नगर+सं. पाल्=रक्षण, पोषण करणें] •पिता-पु. नगरसंस्थेवा. म्यनिसिपल किंमटीचा सभामवः

१ देवाच्या मूर्तीची, छविन्याची शहराच्या भौवताली काढलेली करा.! -भाव ८. [फा. नकारची] मिरवणुक. २ शहराभोवतीं, सर्व शहर फिरणें. ३ (ल.) रिकाम-पणीं गांवभर (भिक्षा मागत, देवदर्शन करीत) हिंडण्याची क्रिया. लोखंडी लहानमोठ्या पसरट तोंडाच्या व निमुळत्या बुडाच्या [नगर+सं. प्रदक्षिणा] अवानी-सी. १ गांवभर भटक्या मार- भांडवाचे तोंड चामडवाने मढवून तयार करितात; हें लांकडी णारी, रिकामटेकडी स्त्री. २ वेश्या. 'अपशकून करण्यासाठीं रुका-सानी या नगरभवानीला उभें केलें. ' - महाराष्ट्र १७.४.३०. | नगर्+(उप)भवानी=देवी] •भवान्या-पु. आळशी, बेढंगी, -भाब ८. •भरणें-(ल.) पोट भरणें; भरपूर जेवण होणें. बदफैली मनुष्य. 'पण तूं रे ?-तूं रे नगरभवान्या नाच्ये पो-ये •मढिविण-नगा-यावर कच्चें कातडें ताणून बांधणे. •वाजणे. घेवोनी।'-के क १५५. [नगरभवानीचे पुर्लिगी रूप] •भोजन- नगान्यावर टिप्र एडणे-(एखादी गोष्ट, व्यक्ति) होकांत न. (व.) गांवजेवण. **्रचना**—स्ती. शहराची सर्व सोयी व्हाब्यात गाजणें; कुप्रसिद्धीस येणें, पावणें. व्वाजविर्णे, नगांच्यावर अशी मांडणी; शहराची व्यवस्थित पद्धतशीर मांडणी; (रं.) टिपरू टाक्कॅं – (एखादी गोष्ट, व्यक्ति ६०), चव्हाटधावर टाउनप्लॅनिंग. ब्लेखक-पू. कुळकर्णी. 'नगर लेखकांच्या दिव्य- आणणे; जगजाहीर करणें. म्ह बनगाऱ्याची घाई तेथें टिमकीचें भंदिरीं।'-सप्र १.२३. • होट-पु. गांवचा पुढारी; श्रेष्ठी; मोठा काय जाई. व्यापारी. ेहर-पु. (काव्य) शहरांतील गुप्त बातमी काढणारी रोळी, तींतील व्यक्ति. ' म्हणे सत्य बोलिला नगरहेर।'[नगर+ हेर=ग्रुप्तपर्णे बातमी काढणारा] नगराध्यक्ष-पु. शहराच्या स्थानिक संस्थेचा, स्युनिसिपल कमिटीचा अध्यक्षः (इं.)प्रेसिंडेट. [नगर+अध्यक्ष=मुख्य] नगरी-स्त्री. लहान नगर; गांव. [सं.] निगना लेखणी हो १ १ [फा. नगीन्] —बि. अहमदनगरचा. 'नगरी रेशीम भरणें. ' [नगर=अहमदनगर] •पैसा-प. अहमदनगर येथील प्राचीन राजवटींतील पैसा. नगरीय-वि. शहरासंबंधीं, नगरासंबंधीं. [नगर]

नगा-वि. १ वस्नहीन; नागवा; नम्न; दिगंबर. २ (ल.) निर्धन; अकिंचन; दरिदी; कफल्लक. ३ (ल.) बेफिकीर; निरुज्ज; अब्रू नस-णारा. ' फिरस्त्यासार एया नंग्या लोकाशीं उद्योगी कुणबी शेतकरी नागवा] भांडण्याला तयार नसतो. ' -गांगा १२५. [सं. नम्र; हिं. नंगा] सह • नंगेसे खुदा बेजार; नंगेसे खुदाभी डरता है=नंग्या माणसाला इंश्वरहि भितो. • नाच-पु. बेताल, अश्वाच्य, निर्लज्जपणाचे वर्तन; धांगडधिंगाः धुडगुस. ' जलकीहेच्या निमित्तानें मेनकेचा नंगानाच भारतांत जो दाखविला आहे तोच अत्यंत योग्य आहे. ' -नाकु ३.३८. [नंगा+नाच] ॰नाच घालणें-स्वैरपणं, निर्रुज्जपणें बाटेल तसे बागणें. नंगी समदोर-तरवार-स्री. १ नागवी, म्यानांतन बाहेर काढळेली तरवार. ' ऐटबाज पोशाख हातामंदि तांतवं नग्दी ' -राज्यको २.२९. नंगी समशेर।'-मृ १८. २ (ल.) युंदर व चपळ स्त्री.

बाद्यांचा कारखाना. २ चौघडा वाजविणाऱ्यांचा संच,ताफा. ३ बाजविण्यासाठीं बांधलेली स्वतंत्र खोली. [फा. नकारा+खाना]

(इं.) सिटीफादर्. [नगर+सं. पिता=बाप] •प्रदृक्षिणा-की. डेरियास येऊन फत्ते नगारचीस आज्ञा केली की कुचाची नौबत सुरू

नगारा-पु. १ एक मोठें चर्मवायः नौकतः डंका. हें एक टिप-यांनीं वाजवितात. २ (ल.) मोठें पोट. [अर. नकारा] • करणें-नगारा वाजविणे. 'म्हणतांच नगारचीनें नगारा केला '

निग(गी)ना-पु. १ रत्नः आंगठींत बसविण्याचा हिन्याचा खडा. ' सारी अमदाबाद बघाया लोटली सैना। इइक निगना। ' –सला २०. २ (ल.) कोणतीहि उत्तम, सुरेख, उत्कृष्ट वस्त. विश्वासराव नानाचा पुत्र नगीना। '-इपुल्लिपो १३५. 'काय

निगनी-किवि. नागवेपणीं; नप्तपों, नप्तीं. 'निगनी यावें निगनी जार्वे वरती लवलाही। ' –(मरतिकाची लावणी) मसाप १.१.३. [नम]

नगीण---सी. (गो.) एक वृक्षः नोगीण.

नर्गाननागवा-वि. अगदींच नागवाः, सर्वयैव नप्त. [नप्त+

नगे-कि. (अशिष्ट.) नको. अनेकवचन नगत. [नग] नगोटा-टे-पुन. रत्नः जवाहीरः, दागिनाः नग अर्थ २ पहा. स्वतंत्रपणे किंवा नग या शब्दापुढें जोडून उपयोग करि-तात. जर्सः-नगनगोटा. [नग]

नगोली—सी. (खा.) धाब्यावरील जिना व गच्ची.

नग्गा-वि. नंगा; नागवा; नम्र. [सं. नम्र; प्रा. णग्ग]

नगदी-वि. १नगदी पहा. २ जरतारीचे काम केलेलें. ' सीवर्ण-

नम्--- वि. १ वस्रहीन; नागता; नेगा. 'जैसे आपण नम नगारखाना-पु. १ चौघडा, नगारे इ० ठेवण्याचे ठिकाण; भांडकें। जगातें म्हणे। '-क्षा १८.१३५. २ (छ) दरिद्री; कफ-ह्नकः; अर्किचन. [सं.] •चश्च-पु. साधा, उघडा, भिंग, दुर्भिण देऊळ, बाडा इ॰ कांच्या प्रवेशद्वारावर टराविक वेळीं चौघडा इ॰ इ॰कांचें साहाय्य नसलेला डोळा, नजर; (इं.) नेकेड आयु. ' नप्रचक्षूनें या क्षीरपथाकडे पाहिलें असतां, चोहोंकडे धुकें पस-नगारची(चि)-जी-पु. नगारा वाजविणारा माणूस; वादक. रहें आहे की काय असा भास होतो. '-आगरकर निवधसंग्रह. 'मी तों महाराजाचा दीन नगारचि ।' -दावि ४५३. 'म्हणोन आमर्चे काय होणार. [नम+सं. चक्षुस्=डोळा] • विगं(गां)बर- दिशा हैंच वस्त्र ज्याचें तो, नप्त] •विश्वा-स्त्री. नागवें राहण्याचें नजर धरली तर त्यास त्याच वृत्तीचें बल होणार. '-मराआ वत. (कि॰ घेणें). कांहीं विशिष्ट वर्गीतील गोसावी ही दीक्षा २४. ॰न पूरणें-(एखादी गोष्ट) द्रष्टीच्या, शक्तीच्याबाहेर घेतात. [नम्र+दीक्षा=त्रताचा स्वीकार] • विश्वाधारण-न. कक्षेबाहेर (विस्तृत, गृढ, मोठी, बहुसंख्याक) असणे. • पडणें-नम दीक्षा स्वीकारणें, अंगीकारणें. (कि॰ करणें) [नम-दीक्षा+ (एखाद्याची) दृष्ट लागणें; वाधणें. -विचावि २३०. ॰फांकणें-धारण=धारण करणें; स्वीकारणें] • दक्षिशाधारक-दक्षिता- १ दृष्टि विस्तृत हो गे. २ (एखाद्याची) महत्त्वाकांक्षा. लोभ इ॰ धारी-वि. नमदीक्षेचा स्वीकार केटेला; नमदीक्षा धारण कर- वाढणें. अमरणें-(तीच तीच गोष्ट पुनःपुनः केल्यानें तिच्या णारा. [नमदीक्षा + सं. धारक, धारी=धारण करणारा] •वस्त्र – बहलचें) भय, आदर, किळस इ० नष्ट होणें; (एखादी गोष्ट) न. लंगोटी; केवळ नागवें राहुं नये म्हणून लोकोपचारार्थ धारण हुण्टीला पूर्ण परिचित होणें. ' या संबंधानें बऱ्याच लोकांची अजून केलेलें वस्त्र. 'काशायांवर नमवस्त्र। संन्याशासी हें पवित्र।' नजर मेली नाहीं.'-आगर ३.४३. नजरेत-नजरांत आणणे--सप्र ३.१६.

मुलगी, [सं.]

लेली कवडी.

नाहीं | ननु = संशयवाचक अव्यय]

मेंद्रचा वात]

नजन-पु. डोळा; नयन. -शर [सं नयन]

केकावली २. ॰ देंगें-(एखादी गोष्ठ) विचारांत घेगें. ॰ धर्गें- ऋणकोजवळच राहते असला गहाणाचा एक प्रकार: ह्या प्रकारांत

वि. अगर्दी पूर्णपूर्णे नागवाः नगीननागवाः [नम+सं. दिगंबर= इच्छा करणे. 'कदाचित् त्याचे वंशजांनी त्यामागे हरामखोराची ताब्यांत आणणें: डोळशांसमीर ठेवणें: लक्ष्यांत घेणें. 'नजरांत निशका—स्त्री. वयांत न आलेली, कौमार्यांत असलेली आणिला कारनार। '-दावि ३१. नजरेंत धरणें-पर्वा करणें. 'हम्बीरगव याणी दिलेलखान नजरेंत धरला नाहीं. '-सभासद ६४. नच-चि-राभ. नाहीं; मुळींच नाहीं. 'त्या अंगा नचि नजरेस पडणें-दिसणें. नजरेस येणें-१ पसंत पडणें. २ इच्छिती रसिक ते भूषा विधीतें खरे। ' -कमं २.६५. [सं. न+च] माहित होणें; दृष्टीस पडणें; लक्षांत येणें. (वाप्र.) नजरे(रे)चा नचक, नचकल-स्त्री. फुटकी, वरचा फुगीर भाग उडा खेळ-पु. १ केवळ दृष्टिक्षेपाने, एकदां नजर टाकण्याने होणारे काम, गोष्ट; किरकोळ सुलभ काम २ मुख्यत: दृष्टीनेच साध्य अस-नचनज्ञ-न. कांकु; नानु; कानकुन; कांकरणें. [सं. नच= लेलें काम, विषय. उदा० चित्रकला, तिरंदाजी, लेखन. ३ दृष्टीचें अद्भुत, विलक्षण, आश्चर्यकारक कृत्य, काम. जर्से:-अतिशय नंज --- (बे.) बाळंतिणींना होणारा वात. [का. नंजु= सुक्ष्म अक्षरें, चित्रे काढणें; बारीक शिवणें, घडयाळाचीं सक्ष्म यंत्रें बसविणें इ० ४ चांगली बळकट दृष्टि, पराकाष्ठेची तारतम्यदृष्टि नजद-पु. घोडयाच्या पायास होणारा एक रोग. -अश्वप लागणारी गोध्ट. दृष्टीचा खेळ व नजरेचा खेळ हे शब्द एकमेकां-बहल पर्याय म्हणून योजतात व तसे करणें इष्ट आहे. कांहीं मात्र नजवीक-किवि. जवळ; नझ्दीक; नजीक. [फा. नझ्दीक] वर दिलेल्या अर्थोप्रमाणे उपयोगांत आणितात. दृष्टीचा खेळ पहा. नजरेचीबाधा-इष्ट. 'आज रामला नजरेची बाधा झाली.' नजर—सी. १ दिष्टः; नदर. 'माझ्या नजरेस जो पडेल नजर(रे) चे पाप-न. प्रत्यक्ष (एखादी वाईट गोष्ट) पहाण्याने त्याची मी आहुती घेई. ' -विवि ८.८५५. २ धोरण; उद्देश; होणारें पाप; पाहण्याचें पाप. (एखादी विशिष्ट गोष्ट नजरेआह पहाणें. ' अवरंगजेबास ठायीं ठेवावें ही नजर शिवाजीची. '-ख घडल्यास खपते पण सभीर घडल्यास खपत नसंत अशा वेळीं उप-७.३२५९. ३ (ल.) कृपादृष्टिः; लक्ष्यः; कृपावलोकनः, आनुकृत्यः, योग). नजरेने-किनि. समक्षः; प्रत्यक्षः. ' त्यासही येथील विचार 'विचारास त्या लोकांची नजर पावली नसली तर...अवहेलना न नजरेनें दाखवून जो विचार सांगणें ... ' -पेद ३.१८३. नजरेनें करितां...गुण ते बोलावे. ' -मराआ १५. ४ इच्छा; हांव. 'नजर पाषाण उल्लर्ण-फार वाईट नजर असर्णे. दृष्टि या शब्दांतील भारी ! होनाचें नाणें ! लकाराशिवाय बोलीच नाहीं असा प्रकार. ' इतर वाक्प्रचार पहा. सामाशब्द- अंद्राजा-पु. नजरेने पाहणी -ख ७.३२५९. ५ वाईट व बाधक दृष्टि; दृष्ट. लोभी, कामी दृष्टि. कड़न (पीक इ०कांचा),केलेला अंदाज; (सामा.) डोळ्यांनीं पाहून 'त्यांची नजर आपली तुझ्यावर. '-मोर ३५. ६ (ल.) तर्कः, एखाद्या वस्तुचे मान, परिमाण ठरविणेः अशा रीतीने ठरविलेला **अव**लोकन करण्याची शक्ति. 'त्यांत माक्षी नजर बराबर चालली अंदाज, अटकळ. 'नजर-अंदाजा-पाहणी-मोजणी-मोजदाद-नाहीं. ' -विवि ८.१.१८. ७ निगा; काळजी. [अर. नझर्; अजमास-पडीत- वहीत-पीक-बार-किंमत-वजन, ' [नजर+ हि. गु. नजर] करणे-निगा ठेवणें. 'संग्रह करावा. याची अंदाज] ्पनायत-की कृपादष्टि. 'नजर एनायत फर्माकनः'-रा १ ६. बरी नजर करावी. '-मराआ १२. •टाक्रणें-(एखाद्या वस्तुकडे) १३८. •केद्-स्त्री. साधी अटक. [नजर+केंद] •वाहाण-वाहण-ओशरतें पहाणें. 'या अर्थावरून नजर टाका.'-भक्त मयूर . गहाण ठेवलेली मिळवत साववाराच्या हाइयांत न राहतां

फेड्सन प्यार्वे असे लिहून वार्वे लागतें. '-घका ३०. याच्या उलट उपयोग न करतां केवळ नजरेने केलेली मोजणी. 'नजर मोजणी अमलगहाण, ताबेगहाण. [नजर+गहाण] •गुजार-स्री. परीक्षाः करावयाचा शिरस्ता आहे ' -मसाप २.२.१४१. [नजर+ पारख. ' आपण राजियांनी नजरगुजर करून एक एक माणुस पाहून मोजणी] श्रोजबा-पु. चौकशी; पाहुणी. -वाडसभा २.२.३५. ठेवावें.' -सभासद २१. -वि. डोळथाखालून घातलेलें; गेलेलें; •हुजूर, नजरेहुजूर-क्रिवि. प्रत्यक्ष (राजाच्या, हुजुराच्या) पारखलेलें; दष्टिगोचर झालेलें. 'तसेंच तटसरनोबत ..जे ठेवणें ते समक्ष, दष्टीखालीं; समोर. [नजर+हुजूर] नजरानजर-की. बरे मदीन कबिलेदार विश्वास असे पाहन नजरगुजार करून टेवीत परस्परांनी एकमेकांस पाहणे; दृष्टादृष्ट; भेट. [नजर द्वि.] जावे.' -मराआ२८. [नजर+फा. गुझार=गुझाश्तन ने अङ्गार्थी रूप] नजर--श्री. १ वरिष्ठाची कृपा संपादन करण्यासाठीं त्यास • **बंद**-पु. १ नजरबंदी करणारा; गारुडी. २ (कों.) नजरबंदी यावयाचा कर. • बारा-प. १ घर राजवाडा इ॰ कांसमोर शोभेकरितां केलेला सहज वस्तु इ॰; बडिया लोकांनीं भेटीच्या वेळीं परस्परांस नजर केलेल्या दृष्टीस पडावयाजोगा बाग. 'पांच कैदी नव्या वाडयांतील नजर- वस्तु; नजर अर्थ १,२ पहा. [नजर नजराणा] ∘ नियाज –स्याज – बागेंत आणून त्यास समक्ष रूळ ढोराप्रमाणें त्यांचेकडून ओढवले. ' पु. नजराणा. ' हलीं तुम्हाशी भेटीचा पैगाम करितील व नजर-

ऋणकोर्ने मी जातीनें कर्न फेडीन न फेडल्यास सावकारानें माझी रक-रकी-स्त्री. शुभःष्टिः, कृपादृष्टिः. [नजर+अर. मुबारक्=शुभ, विवक्षित मिळकत विकृत तिच्या किंमतींतृन आपर्छे कर्ज सन्याज मंगल] ०मोजणी-स्त्री. मोजण्याच्या कोणत्याहि साधनाचा

•गुजारत-गुजारा-लीपु. नजरानजर; दृष्टादृष्ट; भेट. 'त्याची भेट म्हणून दिलेली वस्तु; उपायन. (कि॰ करणें). २ बडे लोक व आमची नजरगुजारत होईल तेव्हां काय बोलगें तें बोलं. '[नजर+ मुलाखतीच्या वेळीं परस्परांस भेट म्हणून देतात त्या वस्तुंपैकीं गुजारत, गुजारा] • चूक-ली. दुरुक्षामुळें, नकळत, घडलेली प्रत्येक; नजराणा. (क्रि॰ करणें). ३ बापाच्या गादीवर. हद्यावर झालेली चुक, दोष: दृष्टिदोष. [नजर+चुक] •चोर-पु. धूर्तपणानें, बसतेसमर्यी मुलानें सरकारास अगर सरकारच्या प्रतिनिधीस द्याव-कावेबाजपणाने नजर चुकविणारा; दृष्टीस पडण्याचे टाळणारा. याची जुन्या राजवटीतील खंडणी. मराठी अमलांत ही खंडणी [नजर+चोर] • वौस्नत-स्री. लक्ष्मीची कृपादृष्टि. -राज्यको फक्त जहागिरदार अगर इतर सरकारी नोकर यांच्याकडून घेतली ८.६७. [नजर+दौलत] ॰पापी-वि. वाईट, पापी, दुष्ट नजरेचा. जात असे. दत्तकाच्या बाबतींत मात्र ती सर्वोकडून घेतली जात **्पारख**—की. १ पाहतांक्षणींच, बाह्यस्वरूपावरून (एखाद्या असे. ४ (ल.) भेट; मुलाखत. ५ (सामा.) भेटीची वस्तु; गोष्टीची, व्यक्तीची) केलेली परीक्षा, अनुमान. २ पाइतांक्षणीं, अहेर; नजराणा. नजराणा पहा. [अर. नझर] सामाशब्द-वाह्यस्वरूपावरून अनुमान, तर्क करण्याची शक्ति, चातुर्य. [नजर+ •कारखाना-पु. घाटाजवळ राजापुर तालुक्यांत जंगलांतील पारख=परीक्षा | •पाहणी-स्नी. केवळ नजरेने पीक, जमीन, लांकडें तोडण्याचा दिलेला मक्ता. -मोल. •स्वोलाई-स्नी. शेतां-धान्याची रास इ०कांचा केलेला अजमास, अटकळ. [नजर+पाइणीं] तील पीक कापण्याची परवानगी मिळण्याकरितां खेडचांनीं, गांवांनीं ॰गलबत-जहाज-न. गलबतांवरील कर. पहा.-क्रिवि. साध्या अटकेंत; ज्याच्या हालचालीवर सक्त नजर आहे [नजर+गलबत] • घी-न. सरकारी नोकरांच्या बरदास्तीकरितां अज्ञा स्थितींत. 'बादशहानें नजरबंद केलें. '-मराचिथोशा ३. [फा. गांवकऱ्यांनां वार्वे लागणारें तूप. [नजर+हिं. गुज. घी = तूप] नझरबंद] ॰ बंदी-स्री. १ दृष्टीला भुरळ पाडणें; जादुगिरी; हात- ॰ तोफेजात-स्री. नजराणा. ' इंड्प्रेज नजर-तोहफेजातिशवाय चलाखी. 'ही जादची नजरबंदी कुणि कुठें कशी केली?' -वाग्वै- सच्वीस लक्ष रुपये दर्साल हुजरांत देत होते. ' -ऐटि १८. ०नज-जयंति, गुळाबी कोर्डे २ नजरकेद; साधी अटक. [फा. नझर्बंदी] राणा-पु. (व्यापक) कनिष्ठांनी वरिष्ठांना सादर, अर्पण केलेल्या -विक्षिप्त २.१०१. २ गच्चीवर, खिडकीपुढें फुलझाडांच्या कुंडिया नियाज कबूल करितील. ' -पया ८१. 'खुर्शीवर शहाजादेस वगैरे ठेवून केलेली बागेसारखी दुमदार रचना. ० बाज-वि. १ सूक्ष्म बसवून तमाम सर्दारांनी नजर-न्याज केले. ' -ख ८.४२२५. नजरेने परीक्षा, निरीक्षण करण्यांत कुशल. २ हेर; टेहळणी कर- [नजर+फा. नियाझ] ०पट्टी-स्त्री. १ धान्याचा प्रत्येक खंडी-णारा. -ऐटी १.४४. शहरांत नजरबाज लोक टेवून...'-मरिउनि मार्गे द्यावा लागणारा कर. २ नजर म्हणून द्यावयाची रकम जम-२.२००. ३ डोळे मोडणारा, मारणारा; नेत्रसंकेत करणारा. विण्यासाठीं बसविलेली पट्टी, वर्गणी, कर. [नजर+पट्टी] ॰पागा-[नक्सरबाझ] • ब्रुलंद-स्त्री. कृपादष्टि. 'गरिबांवर नजरबुलंद झाल्याने स्त्री. नजर देण्याकरितां ठेवलेल्या घोडयांची पागा. ' एक घोडा आपलेंच गांव आहे. '-पदमव १७. ०भूल-स्त्री. पाहण्यांत त्यांस यावयाचा तो नजरपागेपैकीं देणें. '-वाडसमा १. झालेली चुक; डोळयांना पडलेली भुरळ; नचरचूक. [नजर+मूल= | १५८. [नजर+पागा] • भेट−की १ सरकारी अंमलदारास प्रथम चुक, मोह] ॰ मासला-पु. नुसत्या नजरपहाणीनें मिळालेला भेटीच्या वळीं दिलेला नजराणा. २ जमाबंदीच्या वेळीं प्रत्येक मासला, नमना, नजरअंदाजा या भन्दाबद्दल योजितात. •मुखा- पाटलाने सरकारास यावयाची एक रुपयाची नजर. [नजर+भेट]

 प्रवारक-ख-स्त्री. भेटीचा नजराणाः; मगल अभिनंदनपर भेट. 'बाचपासून नजर-मुबारखी घेऊन पुढें मुलुकास कौल सादर केला. ' – इस १ चांदविबी १०. [नजर+अर. मुवारक्=शुभ; मंगल] ० स्वारी-सी. पिकांवसन घोडदळ, पायदळ इ०कांची स्वारी नेऊं नये म्हणून शेतकऱ्यांनीं स्वारीवाल्यांस द्यावयाची खंडणी. [नजर+स्वारी]

नजराणा-9. १ वरिष्ठांची मर्जी संपादण्याकरितां दिलेली भेटीची वस्तु; उपायन. २ समान दर्जाच्या माणसांनीं भेटीच्या नुझुल्=बेवारसी ठरल्यामुळें सरकारजमा झालेली मिळकत, जमीन] वेळीं परस्परांस दिलेल्या वस्तु ३ (विशेषाथांने) पूर्वीच्या अम-दानींत एखाद्यास इनाम, वारसा हक्क, जहागिर, मोठा हृद्दा इ० देण्याच्या प्रसंगीं त्याजपासन सरकारास मिळालेली खंडणी. ही खंडणी देणारानें स्वखुषीने द्यावयास पाहिजे पण पुढें सरकार बऱ्याच वळीं सक्तीने वसल करी. शिवाय मांडलिक राजापासून घेतलेल्या जादा खंडणीस किंवा रयतेपासून वसूल केलेल्या जादा वसुलास हा शब्द लावीत असत. ४ (कायदा) स्थावर मिळकत वहिवाटीस घेण्यासाठी नवा पट्टा करतेवेळी त्या मालकास देतात तो ऐन जिन्नस किंवा नक्त ऐवज. -लंड रेव्हिन्यु कोड. नजर पहा. [अर. नझराना]

नजला-पु. १ कांहीं विकृतीमुळें डोक्यांतून वाहणारें पाणी. (कि॰ डोळचांत, डोळचावर उतरणें). २ (कित्येकांच्या मतें) डोळगांतून पाणी वाहण्यापूर्वी होणारी डोळगांची जळजळ. [अर. नझूळ्=पडसें, सदीं, गळ; नुसूळ=खपरी]

नजॉ-कि. (गो.) होत नाहीं. [सं. न जायते]

नजा होणं-कि. (कु.) उत्साह नसणें; अंग मोडून येणें. नजाफत-की. सुबकपणा. 'नजाफत व कारागिरी व चांगली वस्त पूर्वी आपण पाहिली आहे तशी आतां कांहीं दष्टीस पडत नाहीं. ' -ऐटि २९६. [अर. नझाफत्]

नजारत-की. नाझीराचें, नाझराचें काम, हुद्दा. [अर. नझारत ।

नजीक-ख, नज्दीक-किवि. नझ्दीक; जवळ; सन्निध; समीपभागीं. ' आजी तागाईत दूर कर्नाटकांत होतों. हाली नज्दीक आलों असों. '-रा १५.२१. -शय. जवळ; सन्निध. 'नजीक जवळ). -रा १५ १५४. [फा. नझ्दीकू]

हिंदी शिपायांची एक तुकडी, वर्ग. [अर. का.]

[अर. नजिस्=घाणेरडा, ऑगळ]

नजुमी-पु. ज्योतिषी. 'नजुमियास बोलावून साअत पांच घटका रात्रीची ठरली. ' -रा ५.२७. [फा. नुजूमी]

नजूम-पु. ज्योतिष; प्रहांची स्थिति; शुभाशुभ काल. 'आमचे येथै नजूम विशेषकरून जाचून पाहण्याचा सांप्रदाय नाहीं. ' -रा ७.१९३. [अर. नुजूम्]

नजूस-वि. कृपण; कटु. नजीस पहा. [अर. नजिसू]

नझूळ — पु. (व.) सरकारी गांवठाणाची जमीन. [अर. नङ्दीक-किवि.शथ. जवळ. नजीक पहा. [फा.]

नञ् — अ. न या अव्ययाबद्दल संस्कृत व्याकरणांत योजलेला पारिभाषिक शब्द. [सं.] •समास-पु. त्याचा अभाव, त्यापासन भिन्न, तदभावविशिष्ट असा अर्थ विवक्षित असतां संस्कृत स्वरादि व व्यंजनादि शब्दांच्या मागे अनुक्रमें अनु व अ या वर्णीचा योग होऊन होणारा एक प्रकारचा समास. जसें:-अब्राह्मण=ब्राह्मण नब्हे तो, ब्राह्मणाहून भिन्न; अज्ञान=ज्ञानाचा अभाव, ज्ञानाभावविशिष्ट असा (मनुष्य); अनंतः अनादिः अनुपमः अनुचितः अधीरः अकाल; अनाथ इ०. या समासाचे नश्तत्पुरुष व नश्बहुवीहि असे दोन प्रकार आहेत. उदा॰ अज्ञान=ज्ञानाचा अभाव. हा नमूतत्पुरुष समास होय. परंतु अज्ञान=ज्यास ज्ञान नाहीं असा; ज्ञानाभाव-विशिष्ट (मनुष्य इ०). हा नज्बहुत्रीहि समास आहे.

नट-पु. एक जात व तींतील व्यक्तिः डोंबारीः कोल्हाटीः बहुरूपी; नट हा स्त्रिया इ०कांचा वेष धारण करून नाचतो, दोरीवर चालणे, उडया मारणें इ० अनेक प्रकारचे खेळ कहन उपजीविका करतो. नाच्या पोऱ्याः सोंगाडचा. - ज्ञा १४.२९०. 'कृष्णा दारोदारीं नटसा कां मी सुयोध नाचेन ?' –मोभीष्म १.१०३. २ (नाटच) नाटकांत स्त्रीपुरुष-भूमिकेचें काम करणारा मनुष्य; नाटकी पात्र. ३ नटण्याची संवय, स्वभाव असलेला मनुष्य. ४ उनाड, त्रात्य, कपटी, हरामी मनुष्य. ' उस ठोंबस खट नट। जगभांड विकारी।'-दा २.३.३२. ५ चेष्टा; हावभ व. 'वदतां रददीप्तिस दावि नटें।' -अकक २. किंकरकृत शुकरंभा संवाद २०. ६ वेषः अवतारः, रूपः, सोंग. 'धरोनिया रुद्राचा नट। नंदीवरी जाहला उपविष्ट। '-कथा २.१२ २४. [सं. नट: नदी ' (=नदीजवळ). -रा १५.२५२. 'नजीक समाघी ' (=समाधी- सिं. नदु] नटामार्जा नेटकी जाया-(सुंदर अशा पुरुषनटार्ने मुंदर स्त्रीचा वेष धारण केला असतां तो जसा कृत्रिम असतो व त्या नजीब-नि. (कुळाचा, स्वभावाचा) थोर; उच्च. -स्री. मूमिकेंतील तशी सुंदर स्त्री जशी दुर्लभ असते त्यावहन) दिसण्यांत अतिशय सुंदर पण बनावट व दुर्लभ अशी वस्तु. (तुलः) 'कीं नजीस-वि. १ कंजूषः कृपणः चिक्कू. २ रागीटः तापटः नटामाजील कामिनी ! कीं तममयकुहुची यामिनी । कीं अजाकंठिचे तिरसटः चिडलोर. ३ त्रास देणाराः द्वाड. कधीं कधीं खडतर व स्तन दोन्ही। तैसे प्राणी व्यर्थ ते। ' - ह १६.३२. सामाशब्द-खचरट या शब्दांच्या बऱ्याच अर्थी चुकीनें उपयोग करितात. ०खट-वि. लुच्चा; सोदा; हरामी. [नट+खट; हि. नटखट] •धारी-वि. नाटकी. 'पाइन छुम्भलों तुसी आतां किती दिवस

चाळिवसी नटधारी। ' -होला देश. [नट+धारी=धारण कर-णारा] • नर्तक-पुभव. (व्यापक) नट, डोंबारी, कोल्हाटी, नाचणारे, सोंगाडे ६० समुख्ययाने. [नट+सं. नर्तक=नाचणारा] ॰नागर-वि. नद्दन, सजून गांवभर हिं**ड**णारा. -शर. [नट+] ॰**नाच-**पु. १ उल्लास; **उ**त्कर्ष; प्रताप; आधिक्य. 'हें असो या चिन्हांचा। नटनाचु ठायीं जयाच्या। जाण ज्ञान तयाच्या। हातां चढे। '-ज्ञा १३.२१५. २ हावभाव: अभिनय: अंग-विक्षेप. 'मार्ते गाती वानिती। नटनाचें रिझविती।' - ज्ञा १६. ३६१. [नट+नाच] ०नाटक-की-पु. १ नाना प्रकारचे चम-त्कारिक खेळ करून दाखविणारा परमेश्वर, श्रीकृष्ण इ० देवता. २ नाटकी; सोंगाड्या माणुस. ' नटनाटक टक बालट हरि न ठाउक मज मी न नवी।' -रासकीडा १३. ०नार्टिंग-न. १ नाटक इ० खेळ: सोंगें. 'नटनाटय केलें तुम्ही याचसाठीं। कौतुकें दृष्टि निव वावी । '--तुगा. २ बतावणी; सोंग. 'तरी कां वंचतुक सुमनासि वो । नट नाट्य बरें संपाद जाणसी वो । '-तुगा १४२. ० बाज-वि. ? दिमाखानें, ताठयानें, नद्दन चालणारा; अकडबाज; नखरेबाज; नटवा. २ दांडगा व धसकट (मनुष्य). [नट+फा. बाझ प्रत्यय] •बार्जिदा-वि. नटबाज पहा. [नट+बार्जिदा] •बाजी-स्री. ? दिमाखदारी; अक्कडबाजी. २ नटवेपणा; नखरेबाजी; नखरा. [नट+बाज] •बाट-वि. लुबा; सोदा; हरामी. [नट+बाट= लुच्चा] • **मोगरा**-पु. नटणारा मनुष्य. 'नटणारे छानछोकी नटमोगरे फारच बोकाळले आहेत. ' -इंप १५५. [नट+मोगरा] •राज-पु. १ तांडवनृत्य करीत असणारा शंकर, त्याची मूर्ति: नंटश. २ अर्धनारी नटेश्वर, उजर्वे अंग पुरुषाचे व डावें स्त्रीचे असे स्वरूप. व्यर-पू. (गु.) नटांत श्रेष्ठ; कृष्ण; शंकर; परमेश्वर. नट-नाटकी पहा. [नट+सं. वर=श्रेष्ठ] नटाई-स्त्री. लुच्चेगिरी; सोदे-गिरी; कपट. (कि॰ करणें) नटाईस-नटाईवर येणें-लबाडी, क्रुच्चेगिरी करणे. नटेश, नटेश्वर-पु. १ परमेश्वर: नटवर. २ नटराज पहा. [नट+सं. ईश, ईश्वर] नटोवा-९. (महातु.) नट; नटवा पहा. ' आंगीचीआं रवरवां। ढळतां कैसा सांगावा। जैसा रणरंिाचा रुटोवा सराऊं करित्रसें।'-शिशु १००४. [नटवा]

नट -- पु. (संगीत) गायनशास्त्रांतील एक राग. ह्या रागांत षड्ज, तीव्र ऋषभ, तीव्र गांधार, कोमल मध्यम, पंचम, तीव धैवत, निषाद हे स्वर लागतात. अवरोहांत गांधार व धैवत वर्ज्य. जाति-संपूर्ण औडुव. वादी मध्यम व सवादी षड्ज हे स्वर आहेत. हा रात्रीच्या दुसऱ्या प्रहरीं गातात. • बिलाचल-पु. (संगीत) एक राग. ह्यांत षड्ज, तीव ऋषभ, तीव, गांधार, कोमल मध्यम, पंचम, तीव्र धैवत, तीव्र निषाद हे स्वर लागतात. जाति संपूर्ण-संपूर्ण. वादी मध्यम. संवादी षड्ज. गानसमय दिवसाचा पहिला प्रहर होय. अब्दुरार-पु. (संगीत) एक राग. हांत षड्ज, र क्रीडा; लीला. 'देतों दैवें स्वगेहीं नटन कहिन आम्हास दावी

तीव ऋषभ, कोमल गांधार, कोमल मध्यम, पंचम, तीव धैवत व कोमल निषाद हे स्वर लागतात. जाति संपूर्ण-संपूर्ण. वादी मध्यम, संवादी षड्ज. हा राज्ञीच्या दुसऱ्या प्रहरांत गातात.

नटकर्णे-कि. न टिक्णें; न्रेराहणें. - ज्ञा ८ ८३. 'वाग्न्यापार थके, उगीच न टके, कांपे तनूने धके। '-आस १८.

नटका-वि. नटणाराः नटवा नखरेबाज. 'जो नर नटका। हरि वदनीं नयेचि घटका । ' -आपद ३९. [सं. नटक=नट]

नटंग-गें-न. (प्रां.) १ गुडघा; नडगी-गें. नटंगावर नेसर्णे-(धोतर, लुगर्डे इ०) गुडध्याच्या वर नेसर्णे. २ (ल) असम्यपणाने, शिष्टाचाराला सोडून नेसणे.

नटणा—की. (महानु.) लीला. 'चरते चरितें दूरि गेली। तेयौनि ब्रह्मेंनि नेलीं। मग सर्वज्ञनाथें नटणा केली। '-दाव २६०. 'जगजोती जे अनादिशक्ति। अधींच पातली कराया वस्ति। नटणा कर्द पाहती भक्तिमुक्ति। आग्रह सकळांचा सफळ हो।' -दावि ४४३. [सं. नटन; म. नटणें]

नट्रणें-अफि. १ सज गं; वेषभूषा करणे; अलंकार, वहें इ० कांनीं सुशोभित बनण. 'अगनावेष येतो नद्दन। रंग तुझा छुटा-वया। '-नव २०.१०८. २ (एखाद्याचा) वेष, रूप, धारण करणें; भूमिका घेणें. 'तें साकारपणें नटें नटीं। कार्यालागीं।' -ज्ञा ४.४८. 'तुझें प्रतिबिबस्वरूप जाण । स्वये नटेल हुताशन ।' -रावि १५.१३६. 'मी अज अजित सर्वेश्वर । मीच नटलों चरा-चर। ' ३ खेळणे; नाचणें. 'जैसा गोकुळीं नाचतां मुकुंद। सर्विष्ठ नटों लागले। ' -दावि ९४. ' नटे नाटक बीकुटामाजि कैसा। ' ४ डौल मिरविणे; दिमाख दाखविणे. 'तयां कर्मत्यागु न घडे । जे कर्तव्य मनीं सांपडे । वरी नटती तें फुडें । दिख जाण। ' न्ह्या ३.६५. **५ ठमकर्णे**; नखऱ्याने, नद्दनथद्दन, ठमकत चालणे. -उिक. नाचिवणें, खेळविणें; खेळ दाखविणें. 'स्वमायेचें आड वस्त्र । लावृनि एकला खेळवी सुत्र । बाहेरी नटी छायाचित्र । चौन्याशीं लक्ष । '-हा १८.१३०३. [सं. नटन] नट्टनथट्टन-किवि. १ दिमाखानें; डौलानें; ऐटीनें. २ सजुन; थाटमाट, नद्य-पट्टा करून. (कि॰ चालणें; बसणें). 'नटुनि थटुनि नाचित हे सौभद्र अंक ५. [नटणें द्वि. नटणें +थटणें] नटतक≳ा-स्ती. नाटयकला. 'भरतशास्त्र नटतकळा । ताळस्वर भेद सकळा।' -निमा १.१४८. [नटर्णे+कळा=कला]

नटणे—कि. १ नाकबुल जाणें (विशेषतः लबाडीनें). २ नाका रणें; मान्य न करणें; कचरणें; कांकूं करणें. 'हा पांच रुपयाला नटला. ' [हि. नटना=नकार दर्शविणें]

नटतिया- पु. नाटककार. -शर. सोहिमह.

नटन---न. १ नटाचें काम; अभिनय; वेष, रूप धारण करणें.

प्रसिद्धी। ' - अकक २ मंगीश, राधाविलास ८४. ३ नृत्य; नाचर्णे. [~~सं~~.]

नट(ट्र)वा-पु. १ डोंबारी जात. २ नाचणारा; सोंगाडचा; नाच्याः नट अर्थ १ पहा. ' नृत्यांगना त्या नाचती। धाडी नटवे गायन करिती। '-जै ८४.८. ३ (ल.) नटणारा; नखरेबाज; छेलछबेला. [नटपें] **नटवाई**-नटवी पहा. **नटवेपणा-**पु. नख-रेबाजपणा; ऐटबाजी; छिचोरपणा. 'श्रीमंती सर्वोच्या नजरेस पडावी म्हणून बायकांचा नटवेपणा श्रीमताना जसा हवासा वाटतो ... ' -मानापमान ३३. [नटवा]

नरविणे-सिक. १ वस्न, अलंकार इ० कांनी सजविणे: वेष भूषेने मुशोभित करणें. २ (नाटकांतील) भूमिका इ० करणें, वठ-विणें, संपादणें, ३ नाचिवणें; नाचावयास लावणें, 'फटवी रामासि असा दशतुंडासी महामुखें नटवी । ' -मोरा मंत्ररामायण अरण्य ४७. [नटणें]

नटवी-सी. १ नखरेबाज, अक्कडबाज स्त्री. २ नाचणारी. अभिनय करणारी, सोंगाडी स्त्री; नटी. [नटवा स्त्री]

निटनी, नटी, नटीण-स्त्री. (नाच, तमाशा इ० कांत) सोंग घेणारी, नाचणारी स्त्री; नर्तकी, [सं. नटिनी, नटी]

नटिया-पु. (काव्य) सोंग घेणारा; नट. 'नटिया एकचि एकला। गायन्याघ्रांचें सोंग अवगला। भीतरील खेळचा जेणें बोळखिला। तयाचा फिटला वृथा अमू। '-एभा ११.८६५. [नट]

नदी-स्त्री. १ सूत्रधाराची पत्नी. २ नाटकांत काम करणारी स्त्री: स्त्रीपात्र. ३ नर्तिका; नाचणारी; कठावंतीण. [सं.]

नटना-पु. (विप्र.) नटवा पहा.

नटरापट्टा-पु. १ (बाहर जाण्याच्या वेळीं) वेणीफणी करणें; केंस विचरणें; चांगले अलंकार, कपडे घालणें. २ नटणें; मुर-डणें: छिचोरपणाची वेषभूषा; नखरा; चहीपही. 'नटयापह्यांत दंग, मुखि लावोनि रंग, वर्णु ढंग किती तरि नाना। ' -विनोद नाटक [नट+पट; सं. नृत्य प्रवृत्त=नदृपअह -मसाप २.३.२३९]

'तो अत्यंत नटारा माणूस आहे.' [सं. नष्टतर; प्रा. णह]

नठवाळ—वि. द्वाडः नष्टः, नाठवाळः, नाठाळ. 'कपटी णारी स्त्री. [(राजा. कु.) नडणें; (गो) नडप] कुटीळ गाठ्याळ। कुटै कुचर नठ्याळ। ' -दा २.३.२३.

नद्ध-पु. (कू.) भाताच्या रोपांत येणारा पोकळ दांडा. [सं. येणें. २ दुखापत, इजा करणें. [नडणें] नड=एक प्रकारचे जाडेंभरडें गवत]

नड--स्री. १ अडथळा; प्रतिबंध; हरकत; अडचण; व्याघात; २ त्रास; उपद्रव; उपसर्ग. [नड] व्यवधान. २ उपाधि; त्रास; उपसर्ग; उपद्रव. (कि॰ पडणें; होणें). 'त्याच्या घरीं पाव्हण्यांची नड फार आहे. ' ३ गरज. (क्रिव् अप.] व्याखणें-(ना.) आक्रोश करणें; ओरडणें; घसा खरडणें.

काढणें). 'माझी एवढी नड काढाल तर पहा. ' [सं. नड्=गर्दी, दाटी होणें, सांचणें]

नड-भी. (गो.) १ पिशाच्च. २ पिशाच्चाची बाधा. [नडणे]

न इग-गी-गे-पुलीन. १ (देशावर, उत्तरेकडे रूढ). अस्बल; रीस. २ (ल.) वयस्क, जरठ मनुष्य.

नडगी-गें, नडघ(--स्त्रीन. १ गुडघा. नटंग पहा. २ पायाची नळी; नळगुडी. ३ पुढें आलेलें हाड. 'ढोंपराचें-कोंप-राचें, बोटाचें नडगें. ' नडग्यावर लागणें-जिब्हाळीं लागणें. [नड=नळ ! का. नडगि]

नडरों---न. (कों.) कणिंग; कणगी.

नडघा-घी-घे-पुस्रीन. अस्वल. नडग पहा.

एक चर्मवाया. ' डोल नडघें गिडिबिडें चंग । गुजगुजें झांझ नगारा उपांग।'-स्वादि १०.२.४६.

नडणी—स्त्री. १ (कु. राजा. हेट. गो.) शेतांतील पिकांत उगवणारं निरुपयोगी व पिकास घातुक असणारे गवत. रान; खुराड. (कि॰ काढणें). २ पिकांत उगवलेलें निकामी गवत काढणें; बेणणी. 'या शेताची नडणी करावयाची आहे. '[सं. नड, नडिनी]

नडणें-अफि. १ गुंतणें; अडकणें; लागणें; गच्च, घट होणें; अडकर्णे; दाटर्णे. २ नड, अटकाव, प्रतिबंध मोडा इ०कानी यक्त होणें; रोधिला जाणें; आड येणें; प्रतिरुद्ध होणें. ३ (घोडा इ० कानें) आड करणें; अडणें, भीती इ०कांमुळें पुढें न सरणें. ध कुंठित, स्तिमित होणें; खुंटणें. ५ त्रासदायक, उपद्रवकारक होणें, असर्णे. [सं. नड्=गर्दी होणे; का. नडु=अडचण येणे]

नडणें-सिक. (राजा. कु.) पिकांतील, बागेंतील निकामी गवत, कुंदा काढणें; तणणें; बेणणें; शेतांतील आधींच्या पिकाच्या धसड्या, धसकटें, रान काढणें. [सं. नड=एक प्रकारचें जाडें गवत: सं. नडिनी]

नडनाच-पु. १ उत्कर्षः; प्रकर्षः; आधिक्यः, नटनाच पहा. 'हा वायु चंचळ परि तुमचे आज्ञेचा। नडनाच चालवी।'-स्वादि नठारा—वि. (प्रां) वाईट; निकामी; गयाळ; रही; रहड. १३.१.१०१. २ मिष. -मनको, -हंको. [सं. नट+नाच]

नडपी-सी. (गो.) शेतांतील निकामी गवत, कुंदा काढ-

नडविणें — उक्ति. १ नडणें, अडथळा, प्रतिबंध करणें; आड

नहाच-पु. (क.) १ अडचण; नड; प्रतिबंध; अडथळा.

नडा-ड्री-पुली. (ना. व.) बसा; नरडें; नरडी. [नरडा, नरडी

न जाणणें 1

नणद, नणंद---स्ती. नवऱ्याची बहीण. 'दीर-नणंदा-जार्चे साध्वी न त्यागिनी स्वपितभक्ति। ' -मोमंत्ररामायण. उपसंहार करील त्याचा हा नतीजा म्हणोन डांगोरा पिटवावा. ' -मराआ ५. [सं. ननान्दः प्रा. णणंदाः बं. ननद, ननदाः हिं. ननद, ननदीः २९. २ शिक्षा. ' सांवतास तुम्ही आम्ही मिळोन नितज्या सिं. निणुन; पं. नणान]

नणदया, नणंदा, नणदाई—पु. (कु. प्रां.) नणंदेचा -वाडशाछ ४. [अर. नतीजा; हिं. नतीजा] नवरा. [नणंद]

वेचा जाच, छळ, अरेरावी. 'आई घरांत भावजईला फार छळते धातू विरघळतात; (इ.) नायट्रिक् ॲसिड्. [नत्र+सं. अम्ल] नणंशवा पुरा गाजवते अशीहि तिच्या नांवानें ओरड झाली. -बहकलेली तरुणी १४. [नणंद]

नणद्(वो)ली-स्त्री. (काव्य) नणंद.

खार्टी गेलेला, त्या बाजूचा शरीराचा भाग. [नत. सं. पार्श्व= विटोळें, कडी, [हिं. नथनी] बाजू]

प्रदेशापर्यंतचे उतरते चक्रांश; खमध्यापासून ब्रहापर्यंतचे अंतर; असे नांव देतात). [नय] पहाणाराच्या स्थळीं खस्वस्तिक आणि खस्थ पदार्थ ह्यांमध्ये जो कोन होतो त्याला खस्थाचे नतांश म्हणतात. -धारपकृत सर्यमाला १६.

नतद्वष्ट, नतद्वक्ष, नतदक्ष-वि. १ अति कृपणः पराकाष्ट्रेचा कंजूष; कवडीचुंबक. 'कांहीं येक कळे दक्षा। मनोगत नतद्रक्षा। कर्णे). [नथ] काय कळे।' -दा १२.२.११. 'परंतु नतद्रष्ट सरकारने १९१० सालच्या प्रेस आक्टाच्या वेताळाला त्यांच्या काळपत्राचीहि आहती दिली. ' –सासं २.३९६. २ खाष्ट; दुष्ट. [? न+तत्+ | ३३१. [सं.] नदीश्वर-पु. समूद्र. ' वेला सांडोनि नदीश्वर। ' रक्ष ? नत+दृष्ट !]

नतनाडिका-न्त्री. (ज्यो.) ज्योतिषशास्त्रांतील मध्यान्हा-नंतरची व मध्यराञ्चीपवीची जन्मघटिका. [नत+सं. नाडिका]

नंतर, नंतरें -- किवि. मग; पश्चात्; मागाहुन; तेव्हां - राअ. (एखादी क्रिया इ॰कांच्या) मागाहुन, पश्चात; वर. जर्से:-त्या र केवळ मूर्ख. [सं. आनंद; ? सं. नन्दी ?] नंतर: केल्या-गेल्या-घेतल्या-बोळल्यांनंतर. 'मरणानंतरें स्वर्ग-वास। वरें माझिया भोगिती। '-मुसभा ८.१०३. [सं. अनंतर] पट्टी काढली तेव्हांच त्याचा नंद उतरला.'

न(ने)णत-वि. (गो.) नेणताः अजाणः बालिशः निणणें= नित-की. १ नमनः वंदनः २ नम्रताः ३ (ज्योः) त्रिभोन लप्राचे अंशात्मक लंबन; स्थानभेदांश. [सं.]

नित(ती)जा-ज्या-पु. १ फळ, परिणाम; शेवट. ' असे जो ्यावा. ' –रा १३०. ' ऐशियास गनिमास नतीजा पावावा लागतो.'

नन्न-प. बातावरणांतील एक मुख्य घटक; (इं.) नाय-नणद्वडा, नणद्वा, नणद्वा , नणद्वा -पु. (कों. कु.) नणं ट्रोजन. नत्राम्ल-पुन. एक तीत्र अम्ल; ह्यांत चांदी, तांवें इ०

नथ-सी. १ नाकांत घालण्याचा स्त्रियांचा एक दागिनाः नासामणि. -राव्य २.१३. २ नाकांत घाल।वयाचे, नाकांतून यावः याचे औषध (तूप इ०). [सं. नाथ=वसण; प्रा. णत्था=वेसण; नत—ि. नम्र; वांकलेला; ओणवा झालेला. -न. (नृत्य) सिं. नथ; का. नत्तु] नथडा-पु. मोठी नथ. [नथ] नथनो, नृत्यांत डाव्या उजव्या बाजूस मान न वळवितां नुसती पुढें वांक- नथ(थि)णी-स्त्री १ नथ; (व.) लहान नथ; (तंत्रा.) चमकी. विण्याचा अभिनय. [सं.] • जंघा-स्री. (नृत्य) नृत्याच्या- ' नार्की नथनी झुमकेदार । आंगी तारुण्याचा बाहार । ' –होला वेळीं पाय अंचित केला असतां टाचेवर भार पडतो तेव्हां जंधा १२७. ' सुवासिनी बायका डावे नाकांत रुप्याची नथणी घाल-किंचित वांकते ती स्थिति. [नत+सं.जंघा=मांडी] • नास्तिका- तात. ' – गुजा ३१. २ (बैल, रेडा इ॰ जनावरांच्या नाकांत स्री. (तृत्य) तृत्यांत नाकाच्या नाकपुडया वारंवार जवळ आणणें. घातलेली) वेसणः नाथ. े ३ कुलुपांच्या अभावीं दरवाजाच्या [नत्त+सं. नासिका=नाक] • पार्श्व-पु. (तृत्य) तृत्यांत कोण- कोयंडचांतून कडी निंघू नये म्हणून (कोयडचांत) अडकविलेलें त्याहि एका पायावर शरीराचा तोल संभाळीत असतां वांकलेला, लोखंडी वेटोळें. ४ तरवारीच्या मुठीला अडकविलेलें लोखंडी

नथु, नथ्या-वि. नाक टोंचलेला (मुलगा). (मुलगा नत, नतभाग, नतांदा-पुन. (ज्यो.) खमध्यापासून इष्टाजगत नसल्यास नवीन मुलाचे नांक टोंचतात व त्यास नथू-नध्या

नथुशाई-व. एका विवक्षित जातीचा (हिरा, रत्न, लालडी, माणिक इ०). [नथुशाह या प्राचीन काळीं होऊन गेलेल्या धनाढ्य गृहस्थाच्या नांवावरून]

नध्यी-वि. (ना.) एकत्रित केलेलें (कागदपत्र). (कि॰

नद्—पु. मोठी नदी. उदा० शोण, सिंधु, ब्रह्मपुत्र इ०. सप्त-नद पहा. 'होय नदी नद पाणी। एकचि जेवीं। '-जा १८. :-रावि २५.१२१. [नद+ईश्वर]

नंद-पु. (राजा.) बाळंतिणीस होणारा वायु; उन्माद वायु; 'त्या बाळंतिणीस वाऱ्यांत बसवूं नका, नंद होईल. '

नंद-पु. १ (तिरस्काराथी) विचारश्चन्य व बेफिकीर मनुष्य.

नैद-पु. (कु.) गर्व; मद; माज; धुंदी; आढचता. ' खरड-

नैद-पु. पुराणप्रसिद्ध एका गवळी राजाचे नांव; कृष्णाचा धर्मिपिता. [सं.] नंदाचे गोकूळ-न. (ल.) मुलेंबाळें, गाई, म्हशी व कुटुंबांतील माणसें इ० कांनीं, आनंदानें गजबजलेंलें घर, नांदणें; (गो.) नंदचें. 'नंदित नि:शंक वनांत शंगी।' -जगन्नाथ कुटुंब. 'हें घर म्हणजे नंदाचें गोकूळ असे वाटतें. '

नंद्र, नंदी-पु. विवाहविधीतील अंतःपटावर कुंकवानें काढ-केलें स्वस्तिक. [सं.] नंदाचा, नंदीचा पासोडा-होला-पु. नंद काढलेला अंतःपट. कोल-पु. एक प्रकारचें स्वस्तिक- लोकीं असलेलें उपवन नंदनवन; इंसची बाग. २ आनंदिवणें: चिन्हांकित निशाण. 'नंदकोले नाना निशाणें । तळपताती माहि- सुखविणें; आनंद देणें. [सं.] निशाणें।'-दावि २७१. •कोलकाठी-स्री. नंदकोल निशाणीची काठी. 'नंदकोलकाठी निशाणासहित । घेऊनि भाविक पोवा सांगत। '-दावि ४८८.

नंद, नंद्की-पुली. (सांकेतिक) (नंदभाषा.) (व्यापा-रांत, दुकानदारांत, रूढ). १ दलाल. –शर. २ दलालास ग्रावयाचे वेतन; दलाली. ॰थाक्र**णें – ठेवणें –**गुप्तपणें दलाली मिळविणें. **भाषा-**स्त्री. बाजारांत (दलालाच्या) नोकरांना, गिऱ्हाईकांना समजं नये म्हणून व्यापारी लोक एक सांकेतिक भाषा उपयोगांत आणतात, तिला नंदभाषा असे म्हणतात. या भाषेतील सांकेतिक संख्यावाचक शब्दांचे अर्थ पुढें दिल्याप्रमाणे आहेत. केवली= एक; अवारू=दोन; उधानू=तीन; पोकू=चार; मुद्य=पांच; शेली= सहा; पवित्र=सात; मंगी=आठ; तेवसू, लेवनू=नऊ; अंगुळू=दहा; एकड्=अकरा; रेघी=बारा; तेपरू=तेरा; चोपड्ड=चौदा; नळी=पंधरा. तळी या शब्दांपूर्वी अनुक्रमें एक, दोन, तीन, चार या अर्थाचे देवापरि मानीतसे। '-नव १८.२३. [सं.] शब्द 'तान' या शब्दानें जोडून सोळा, सतरा, अठरा, एकोणीस हे शब्द बनतात. जरें-भुरका तान तळी=सोळा; अवारू तान तळी= सतरा; उधानु तान तळी=अठरा; पोकू तान तळी=एकोणीस: काठी=वीस. भुरका तान काठी=एकवीस; अवास्त तान काठी= बावीस येणेंप्रमाणें. बिटी=शंभर: ढकार=हजार. नाण्यांसंबंधीं शब्द असे:-भुरका=एक रुपाया; फाटा=आणा; अवाह्न फाटे=दोन आणे; मंगी फाटे=आठ आणे; तळी फाटे=पंधरा आणे; दुकार=एक आणा; चकार=दोन आणे; पकार=चार आणे; टाली=अर्धा रुपाया. अधेली; ढोकळा=एक पैसा या संकेतांत बरेच पाठभेदिह आहेत. वरील सांकेतिक शब्द योजून पुढील अभंग रचलेला आढळतो. ' मुद्र (५) वदनाचा उधानु (३) नेत्रांचा । अंगद्र (१०) हातांचा स्वामि माझा । १ । मृगुट जयाचा । केवळचा (१) आगळी काठी । (२०) पवित्र (७) तळवटी। चरण ज्थाचे। २। ढकार (१०००) वदनाचा आला वर्णावया। जिन्हा त्याच्या चिरल्या वर्णवेना। ३। शेली (६) वेडावली पोकू (४) मौनावली। अंगुळ्मंगी (१०+ ८=१८) थकली नकळे त्यासी।४। सद्भावें शरणा अवारू (२) जोइन । खेचरविसा म्हणे स्त्रामि माझा । ५ । ' [नंद+भाषा] नंदई-पु. (व.) नणंदेचा नवरा; नणदोई. नणंदा पहा.

नंदक--पु. विष्णूचें खड्ग. [सं.]

नंदर्णे—अकि. १ आनंद करणे; हर्ष होणें; सुखी असणें. २ (शक १६६९). (राजवाडे-प्रथमाला) [सं. नेंदन]

नंदन-पु. १ मुलगाः पुत्र. 'हा भीष्य गंगानंदनु।'-ज्ञा १.१०५. २ ६० संवत्सरांपैकी सन्विसावा संवत्सर. -न. १ स्वर्ग-

नंद्पुडी, नंद्पुड-की. अनेक औषधांचें चूर्ण, पृड. नंदबहिरी-पु. मूर्ख, ठोंच्या, शुंभ, ढोण्या मनुष्य.

नदर-की. १ नजर; दृष्टि; नजर पहा. 'नदरे न पडन मी जरी। जाईल मर्जि ग तरी। ' -यशवंत, (यशोधन) न्याहारीचा वक्त. २ संघि; संधान. 'नवाब तर्वारीस हात घालावयासि गेला, ती नदर राजियाने धरून वार केला. '-सभासद २८. अर. नझर्; म नजर] ॰ चृक-स्त्री. नजरचूक पहा. ॰गुजरात-स्त्री. नजरगुजारत पहा.

नंदश-स--स्त्री. (कों. राजा.) नणंद.

नंदा-सी. शुक्र पक्षांतील प्रतिपदा, षष्टी, एकादशी या तिथी या तीन तिथींस नंदा तिथी अशी ज्योतिषशास्त्रांत संज्ञा आहे. -ज्योतिषसार ९. [सं.] • तिथी -स्री. (ज्यो.) नंदा पहा.

नंदा-स्त्री. नणंद. -अव. नणंदा. 'नंदा जावा भावाप्रती।

नंदादीय—पु. देवापुढें अहोरात्र जळत राहणारा, ठेवलेला दिवाः अक्षयदीप. 'नाना देवांचीं के स्थाने। तथे नंदादीप घालणें। '-दा २.७.२३. [आनंद+दीप=दिवा]

नदाफ-पु. पिंजारी. [अर. नद्दाफ्]

नदारद्-त-की. (या शब्दसंहतीचा मूळचा फारसी भाषे-तील अर्थ 'त्याच्या जवळ नाहीं.' असा आहे. परंतु बोलतांना पुढील भिन्न अर्थीनी या शब्दसंहतीचा उपयोग केला जातो) १ (साधारणपण) नकारदर्शक शब्द; नन्ना. 'पैसा नदारत, खायलाहि नदारत.' २ खर्चून गेलेला; फस्त केलेला; फडशा पाडलेला. 'लांकूड तर नदारद. '-पेद २१.६९. ३ नाहींसा, नष्ट झालेला; गत; लुप्त. ध न दिलेला; बाकी राहिलेला. 'किल्याचे नदारद फाजील किले यांजकडे शिलक सन्वातेराशे रुपये राहिली असे. ' -थोमारो १. ३४८. ५ पार फडशा; कुल फडशा; बेबाक करणें. ' नदारदची याद दसरची भरण्याची सर्कारचे मोतैबानसी होती ते मशानिल्हेनीं दाख-विली. ' -रा ६.५१८. [फा. नदारद्=त्याच्याजवळ नाहीं]

नंदाळ-न. (खा.) स्नानाचे पाणी ठेवण्याचे गंगाळ. [सं. नंदा=ल्हान मडकें+आलयः, हि. नंदोला. किवा का. ननें=न्हाणें+ आलय=आळें नंदा-नंदिनी=गंगा+आलय]

नेदाळ-ळे, नेदाळा-ळी---नपुनी. (तिरस्काराथी) (उप.) गड व मोठी भाकर.

नेदाळे—न. (खा.) खापराची परात.

नंदिकेश्वर-पु. शंकराचे वाहन; नंदी. [सं.]

ीं उटजीं सुरधेनु नंदिनी आहे '-मोआदि ३२.९. ३ मुलगी; ब्रन्था. 'निरक्षित जनकाची नंदिनी राघवातें।' —मुरा अयोध्या नभयंकरदिव्य. 12. [सं.]

शरास, समुद्रास मिळणारा ओढा. [सं.] म्ह० नदीचें मूळ आणि शेला-पु. नदाचा पासोडा इ० पहा. ह्वांचें कुळ पाहं नये=केवढीहि मोठी नदी असली तरी तिचा उगम एखाया लहानशा ओहोळांत र्किवा अतिशय अडचणीच्या, वाईट जागीं असतो. त्याचप्रमाणें एखाद्या परमपूज्य ऋषीचा जन्म दुली पहा. 'नंदुले के कंदुले गांजु नको मला। उद्यां जाशील सासऱ्या अतिशय हीन कुलांतिह असुं शकेल. यावरून पूज्यपणा, पवित्रता तिव्हां तीच गत तुला।' -वन्हाड गाणे. हीं पूर्वपरंपरेवर अवलंबुन नसतात तर व्यक्तीच्या अंगच्या गुणा-वर अवलंत्रून असतात; किंवा मोठधाचा मागचा इतिहास पाह- हिं. नंदोई] ण्याचा प्रयत्न करूं नये, तो चांगला नसावयाचाच. ०गर्क-वि. नदीच्या पुरांत, पाण्यांत बुडणारी, बुडालेली (जमीन इ०). -बदलापूर ३६८. [नदी+अर. घर्क्=बुडालेला, मम] ०तीर-न. नदीचा कांठ, किनारा. [नदी+सं. तीर] ०पति, नदीन, नदीप-पु. नद्यांचा पति; समुद्र; सागर. ' नदिपतिरिपुचा तो तात भंगोनि गेळा। '[नदी+पति; नदी+सं. इन=ईश; नदी+सं. पा= करणें; नकार देणें. (कि॰ करणें; सांगणें; म्हणणें; बोळणें). पालन, रक्षण करणें] • बुड - नि. नदीगर्क पहा. 'परंतु तें रान नदीबड झारूँ व कोणी विकत घेतल्यामुळे त्यास कायमचे कुंपण लागलें आहे. ' - खेया २. [नदी+बुडणें] • मातृक-वि. नदांच्या पाण्यानें, काल्क्यांनीं सुपीक बनलेला; (पिकाकरितां) पाटस्थळा- का. बाळे=केळ] बर अवलंबून असलेला (प्रदेश, देश इ०). याच्या उलट देवमा-तृक=(पिकाकरितां) पावसाच्या पाण्यावर अवलंबून असलेला. [नदी+सं. मातृ=आई] •वड-पु. यज्ञोपयोगी वृक्ष. उदा॰ उंबर, पिपळ, पळस, शमी इ०. यज्ञवृक्ष पहा. [नदी-|वड]

नंदी-पु. १ शंकराचें वाहन जो बैल तो; हा कामधेनूचा पुत्र असून शिवगणांपैकी एक आहे; शंकराच्या देवळासमोर, मूर्तीसमोर बसवितात ती दगडाची बैलाची प्रतिमा. २ (ल.) मुर्ख, ठोंब्या, टोणपा मनुष्य; सांभापुढचा. [सं.] ०पुत्र-पु. (ल.) टोणपा; टोंब्या; दगडोबा. [नंदी+पुत्र=मुलगा] •बाळ-पु १ नंदीबैलाला मिरवि- वाळपणार्ने संबोधण्याचा शब्द. २ (उप.) मोठ्या मुलास उप-णारा व त्याचे खेळ करणारा मनुष्य. २ (ल.) ठींच्या, दगडोबा, निरक्षर मनुष्य. [नंदी+बाळ] ० बेल-पु. १ संकेतानें होय नाहीं इ०अर्थानें मान इलविण्यास शिकविलेला व जो वस्रलंकार इ० पाल्न (मालकाच्या) उपजीविकेकरितां घरोघर फिरवितात असा बैल. दांडा करून तिच्या तोंडीं आसाणा इ०क.चें फळ घालून आवाज 'नंदीबैला गुबू गुबु गुबु! 'आला बग नंदीबैल आइ जाऊं दें। सोड काढावयाचे करितात तें एक यंत्र, बंदुक; फटकफळी; नेपटी.

आतां लवकरि मज मौज पाहुं वे. ' २ नंदीबैल फिरवून उपजीविका करणारी जात. 'नंदिबेल, बहुसपी, भोरपे ... मानभाव इत्यादि भिकारी लोक पांचशेवर आहत.'-खेया ७२. ३ (ल.) मुर्ख, बेअ-कली, ठोंब्या मनुष्य. 'तुम्ही व ते मराठे असून त्यांची क्लृप्ति नंदिनी - स्त्री. १ कामधेनु; सुरभिकन्या. 'करितां शोध कळे तुम्हास क्ल्री कळली नाहीं यावरून तुम्ही शुद्ध नंदीबेल आहां. ' -बाजीराव. 'मी एक शब्द सुद्धां त्या नदीबैलाजवळ बोलणार नाहीं.'

नंदी-पु. अंतःपटावर काढलेलें वुंकवाचें स्वस्तिक; नंद पहा. नदी—स्वी. पाण्याचा मोठा प्रवाहः मोठ्या प्रवाहास, सरो- [सं.] 'नंदीरेखातें लक्षावें। ' -दावि. ३३. नंदीचा पासोडा,

> नंदुली-स्त्री. (तिरस्कारार्थी) नणद. ' दुष्टकृती नंदुली सदा द्वेष करी। नांदीं मी संसारीं कोण्या सुखें। ' -तुगा २९५८. नण-

नंदोई--पु. (खा.) नणंदेचा नवरा; नणदोई पहा. [नणंद;

नंद्या-पु. नंद; दलाली मिळविणारा; दलाल. [नंद=दलाली] नद्या-पु. नदी; बैलोबा; मुर्ख. [नंदी]

नधाड-न. (व.) फुटल्यामुळें निरुपयोगी झालेलें भांडें. दोन नधर्डे घरांत होतीं तीं मोडींत दिलीं. ' [न+धड]

न न-उद्गा. नको ! नको ! नाहीं नाहीं ! नाकारणें; अमान्य

ननबटल-पु. (बे.) एक फुलझाड; तगर; अनंत. [नंदबटला] ननाटा, ननाटी-ठी-पुली. सर्पाची एक विशिष्ट जात.

ननिबाळ-सी. केशीची एक जात. { हिं. नन्हा=लहान+

नम्ना-पु. नाहीं नाहीं, नको नकी म्हणणे. नन पहा. [न, ना नच्या बाराखर्डीतील पहिली दोन अक्षरें] **च्या पाढा**-पु. प्रत्येक गोष्टीला नकार देणे; नाहीं नाहीं म्हणल. 'नन्नाच्या पाढ्यांची पर्धे कोणास पहावयाची असतील तर ती खाडिलकरांची पर्दे पहार्वीत.' –नाकु ३.३. ० च। पाढा वाचर्णे-प्रत्येक गोष्टीला नकाराथी उत्तर देणें. •म्हणणें -हालणें, कांपणें. 'डोळे रसले कांहि न बघती नन्ना म्हणते मान । '-शारदानाटक.

न(न)न्त्रवाळ, निन्नियाळ--पुन. १ लहान मुलास छडि-हासानें लाव:वयाचा शब्द; कुबुबाळ दोन्ही अर्थी पहा. [हिं. नन्हा=चिमुकला+बाळ]

नपटां - स्त्री. वेळ्च्या नळींत जाईल असा किंचित आंखुड

नपष्ठ---स्त्री. (राजा.) परस्परांचे न पटणे; वेवनाव; वांकडें-[न+पडणें, पटणें]

नपतेल — न. टपेंटाइन्. नखतेल पहा. [इं. नॅफ्था+तेल] नपवर्णे — अकि. न पावर्णे, न लाभणे, न पोहोंचणें. 'पढें तथीं हे नपवे अपाया।' – सारुह १.३०. 'परी शिंकें नपवेसि करीं।' -ह ६.८३. [न+पावर्णे]

नपश्चात— वि. (गो.) नष्ट, धुळधाण झालेलें; ज्याचें नांव सुद्धां उरलें नाहीं असें. [न=नाहीं+सं. पश्चात्=मार्गे]

नपश्च:तर्चे—निक. (गो.) नाहींसें, नष्ट करणें; निर्मूटन करणें; कांही सुद्धां शिक्षक न टेवणें. [गो. नपश्चात]

न पुत्रो न पुत्री—किनि. १ (मुलगा किंना मुलगी) एखाया गोष्टीची संदिग्धता, अनिश्चितता इ०चा वाचक वाक्श्रचार. 'आमच्या कार्याच! निश्चय होत नाहीं; अद्यापि न पुत्रो न पुत्री दिसते. ' २ नरो वा फुंजरो वा! संदिग्धपणें. ' न पुत्रो न पुत्री असें सांगावें. ' —मदमं ४५.

नपुरा(रुप)कः—वि. (प्र.) नपुंसकः, नपुंसक पहाः ' गर्भोधः आणी नपुरयकः। या नाव आध्यात्मकः। ' -दा ३.६.३९.

नपुंसक—पुन १ जो स्त्री नन्हें आणि पुरुषहि नाहीं असा मनुष्य, हिजडा; तृतीयप्रकृति, षंढ. २ पराकमहीन, गांइ, दुबळा पुरुष. —ित. शब्दांच्या तीन लिंगांपेकी एक. व्याकरणांतील तृतीय महणजे पुरिक्षा व स्त्रीलिंग यांहून भिन्न अशा लिंगांचे. नपुंसकर्लिंग पहा. [स.] नपुंसकाच्या हातीं पद्मीण—रंमा—उपभोग घेण्यास असमथे अशा व्यक्तीच्या हातीं अतिशय धुंदर, बहुमोल अशी वस्तु (पडणें, राहणें इ०); विजोडपणा. नपुंसकत्व—न. नपुंसकपणा; संभोगविषयक दुबळेपणा.नपुंसकत्व सात प्रकारचें आहे. —योर २.७१२ नपुंसकिल्या—त. ज्या नामेंकरून प्राणिवाचक अथवा अप्राणिवाचक पदार्थाच्या पुरुषत्वाचा अथवा स्त्रीत्वाचा वोध होत नाहीं परंतु जी सामान्येंकरून सर्व जातीचीं अथवा त्या जातीतील एखाद्या व्यक्तीचीं वाचकें असतात त्यांस अथवा त्यांचें नपुंसकिल्य महणतात. जसें:—माणुस, ढोर, कुत्रें, लांकुड, तेल इ० —मराठी भाषेचें व्याकरण २६. [नपुसक+लिंग]

नपूर—स्री. अपुरेपणा; कमतरता; उणीव; तुटवडा; न्यूनता [न+पुरणें]

नपेक्षां—उद्गा. नाहीं पेक्षां; नाहीं तर. 'गोविंदा आला तर बरें नपेक्षां तुं निधून जा. '—भाअ १८३४. [अनपेक्षां=नपेक्षां— —राजवांडे भाअ १८३४. न+पक्षीं १; अनपेक्ष्य]

नप्ता--पु. नातू. [सं. नप्तृ]

नदत्री-न्त्री. नात. [सं.]

न्दपस-वि. (ना.) नपुंसक; षंढ; शेळपट. [नपुंसक]

नफल-पु. घोडघाच्या पायास टांचेजवळ होणारा एक रोग. -अश्वप २.२८२. [अर. नफीस=नाझुक]

नफतेल - नखतेल, नपतेल पहा. 'दगडी कोळसा, नफ तेल शिलाजित वगैरे पदार्थ तिसऱ्या वर्गीत मोडतात. ' - मराठी सहार्वे पुस्तक पृ. ११३. (१८७५)

नफब---न. (ना.) चोराने पाडलेले भगदाड.

नफर-पु. १ घोडधाची चाकरी इ० हलकी कामें करण्या-साठीं ठेविलेला नोकर, सेवक, गडी. ' सर्वस्व ध्यावया संवचीरू। सर्वे धांवे होऊनि नफह । तैसा रजोगुणाचा विचाह । कामना संसाह्त वाढवी ।' –एमा १३.१३६. –घाको ६९. 'हिलाछखोर साहेबाचा नकर आहे इतबाराचा । मज रातीं जागावयाचा । हदा दिघला जी। '-समर्थकृत दिवटा ३. २ व्यक्ति; जण; इसम. 'नफर मज़कूर हुजूर आल्यावर जें द्यावयाचे तें पावेल. ' –रा ३. ३८७. 'अभयपत्र नफर मज्कराचे नांवें दिलें असे. ' -बाडबाबा २.३७. ३ डाग; नग. 'दर नफरास एकेक रुपया दिला. ' ४ उंट: उंटाची संख्या लिहानयाची असतां संख्यानाचकांपूर्वी योजान-याचा शब्द. ' उण्ट नफर पंचवीस. '-पया ३. ' चार उंट नफर मयत जाहाले. ' -थोमारो १.१८. ५ उंटावरील कर. ' उंटाला नफर, बैलाला सर ..... (कर या अर्थी) शब्द उपयोजिला जातो. ' बदलापूर ३६३. [अर. नफर्] ०गत-क्रिवि. इसमवार. 'कीर्द खतावणी नफरगत सबनिसांनी घालावी.' -वाडबाबा १. १८१. [नफर्+सं. गत] नफराई-स्त्री. इलकी चाकरी, सेवा. 'लेकराचे लेकरीं पटेलगी खाऊन दिवाण-नफराई करून सुखी असो. ' -मकुइ ३.२५. [नफर]

नफरी—स्त्री. हलकी सेवा, चाकरी. 'साहेबीं आपणास हार्ती धरून पांढरीवरी वैसवून आपल्या हार्ते नफरी घेतली पाहिजे. '—वाडसनदा १८४. - वि. मोलाची; भाडोत्री; टाक भाडयाची. 'लहकरचाकरी नफरी, काम मनाजोगें होणार नाहीं. याजकरितां जावें तरी खांसा लहकर घेऊन जावें. '—वाड—सनदा १८४. [नफर]

उभारलेलें अंकगणितांतील एक प्रकरण. [नफा+तोटा] •नुक-ंअंमलदार-पु. बडा अंमलदार; मोठा अधिकारी नोकरशाहींपंकीं सान-न. फायदा व तोटा. (कि॰ पाहर्णे; समजणे; आकार्णे: प्रत्येक. अलीकडे रेब्हिन्यू खात्यांतील नवाबी अंमलदारांस असँ अजमावर्गे). [नफा+नुकसान] नफेबाज-नि. कुरालतेने शक्य नादं लागलें कीं... ' - टि १ १.४१८. तेवढा नफा उकळणारा. [फा.] नफेबाजी-स्त्री. नफेबाजपणाः मिळेल तेवढा ज्यास्त नफा मिळविण्याची लागलेली खोड. [नफे सांगितली. ' -ब्रप ६६. २ नवावाची पदवी, अधिकार; मोठेपणा. बाज]. नकेवारी-क्रिनि. लाभावारी; नका म्हणून; काढेवारी; [अर. नुबाब] काढयावारी; वर; आणखी. [नफा] नफेशीर-वि. फायदेशीर. निफा ो

नकांत-किवि. (गो.) झुंजुमुंजु वेळीं; पहांटेस.

नकी-सी. बडतफी. 'यामुळें शंकरराव यांजवर दौलाची मर्जी खफा होऊन तालुकियांची नफी करविली. ' -रा ७.७२. जात व तींतील व्यक्ति. [अर. नफी]

'सनया नफेरिया बुरंगें।'-मुबन १२ ५९. 'कर्णे नफेऱ्या हत्ती न बोल्णें बोलें बोलवी।'-एभा १.२९. [न∔बोल्णें] घोडे। '-वेसीस्व ३.५६. 'काहळा नफेरी वाजंत्री। '-दावि ६९. [फा. नफीरू]

खर्च टाका. ' [नफर पहा.] • खाना-पु. उष्ट्र खाना.

नबदा-पु. दरमहा पगारापैकीं कापून ठेवलेली रक्कम. 'बार-माही चाकरी, दसमाही कबज, रोजमरा व नबदे किहे मजकूरचे शिरस्तेप्रमाणे हजिरी गैरहजिरी मनास आणुन कबज करून पाव-वीत जाणे.'-थोमारी १.३५८. [फा. नेवाद ?]

नेवदा-पु. (प्र.) नमदा. नमदा पहा.

नंबर—पु. १ अनुक्रमांक; अनुक्रम. २ संख्या. ३ शत; शेताचा अनुक्रमांक; सर्वेहे नंबर. ४ (चांभारी) चपला इ० कांवर आकारमानदरीक अनुक्रम; आंकडा मारण्याचे हत्यार. [ई.](वाप्र.) •मार्गो-आंकडे टाकर्णे; अनुक्रमांक घालर्णे. •येर्गे-पाळी येणें; वेळ येणे. नंबरी माल-पु खरा माल, शिकेमोर्तव असणारा माल, जंभर नंबरी सोने-अगर्दी उत्कृष्ट, पहिल्या प्रतीचें सोनें. सामाशब्द- • इंगाई-स्नी. (घोडे, झाउँ इ॰ कांवर) नंबर टाकणें; छापणें. [नंबर+छपाई] ०दार-पु. १ (ना.) शेताचा मालक. २ सरकारशीं पेशाच्या बाबतींत देवचेव करणारा. •वार-किवि. (ना.) अनुक्रमार्ने; नंबराप्रमाणे. [इं. नंबर+वार=प्र. प्रमाणे] वार खर्डा-पु. गांवच्या तलाठवाने गांवच्या शेतांची त्यांच्या अनुक्रमाने केलेली यादी, प्रत, त्यांतील पीक इ० तपशिलाचा तका. [नंबरवार+खर्डा=हिशेबाचा तका]

नबळा—वि. नेभळा: दुबळा: निबल. [सं. निबल: ग्र. नबळुं]

नवा(वा)य-9. १ मुसलमानी राजाः संस्थानिक. २ मोठा स्कार करणेः वांकणे] श्रीमंत माणुसः बडा उमराव. [अर. नृवाब, नव्याब] -बी वाम-बी. (गो.) नवमी.

नवाबात-सी. १ वजिरी. 'सादत कुलीखानास नवाबात

नवाश-पु. मृताची थडगी उक्कन तेथील अलकार आण-णारा माणस. [अर.]

नबी-पु. भविष्यज्ञ; ज्योतिषी. [अर. नबी]

नंबुदी, नंबु(बु)री---पु. मलबारांतील एक उच्च ब्राह्मण

न बोलणं --- अनिर्वचनीय वस्तु (ब्रह्म). 'तिणें बोल नफेरी—स्री. एक प्रकारचें वादा; एक प्रकारची तुतारी. | बोलणें मोडिलें। समूळ मौनातें तोडिलें। त्यावरी निरूपण घडलें।

नभ-पुन. १ आकाश; अंतराळ; अस्मान. -ज्ञा १४.९. 'नार्दे कोंदलें अंबर। शब्दाकार नभ झालें।' -एरुस्व ६.२९५. नफ्फर--पु. (कर.) उंट. 'नफ्फर खात्याला चार रुपये रमेघ; ढग. [सं. नमस्] क्रह-न. अश्रखंड; ल्हान ढग. 'नम-करें धुकरें कर पाभळी। '-दावि ८६. • चुंबित-वि. गगनचुंबित; आकाशाला भिडणारा; अत्यंत उंच. [नम+सं. चुंबित] नमस्तल-न. आकाश. [सं. नभस्+तल=तळ] नभ(नभो)मं इप-पु. (काव्य) आकाशक्ति मंडप. 'नभमंडप तेर्णे उजळला। '[नभस् | मंडप] नभोमंडल-न. (काव्य.) ज्यांत मेघ संचार करितात तो अंत-राळाचा भागः आकाशः ' होमधूमशामळें। जालें नभोमंडल काळें।' [स. नभय्+मंडल] नभोवा गी-ली. आकाशवाणी. 'ऐसे वदोनि उठली जाया तों जाइली नभोवाणी। दुष्यंता काय करिसि समजावी आपुली सती राणी। '-मोआदि ११.७९. [सं. नभस्+वाणी=बोलणें]

नभर—सी. (गो.) तूट; नपूर. [न+भरणें ?]

नभवति नभवति, नभोति नभोति—वि. (अशिष्ट) नभूतो न भविष्यति या अर्थी चुकीनें हृद.

न भूतो न भविष्यति -- वि. पूर्वी कधीं झाला नाहीं व पुढें कर्घी होणार नाहीं असा; अलौकिक. 'परी वाल्मिकासारिखा कवेश्वर । न भूतो न भविष्यति । ' -दा १६.१.७. ' तेव्हां संप्राम झाला निगुता । न भूतो न भविष्यति । ' - जै ८२.३३. [सं. न=नाहीं+भूत:=झाला+न=नाहीं+भविष्यति=होईल]

नम-पु. १ वांकर्णे: नमर्णे; नम्र होणें. २ पडतें घेणें. (कि॰ खाणें; घेणें; येणें; जाणें). ३ उतार. 'अशा प्रकारच्या पटाईत तुळाईच्या २० फूट लांबीस तीनचतुर्थोश इंच या मानानें नम द्यावा. ' -- मॅरट ६०. -वि. (खा.) कमी; कमती. ∫ नमणें=नस-

नमःकार--पु. अशीत आहति टाकतांना नमः म्हणून केलेला उच्चार. ' नम:कारेसी अवदान । मंत्रोच्चारें टाकीत। ' [नम:+ कारी

नमणे - उकि. १ वांकर्णे; लवर्णे; वांकविल, मुरडिल जाणे (लांकुड इ०). २ नम्र होणें; वंदन करणें. 'तें मिया श्रीगुरु कृपा निमलें। आदिवीज ।'-ज्ञा १.२०. ३ (एखाचापुढें) मान वांकविणें; हात जोडणें, हार जाणें; शरण येंगे; पड खाणें. ४ (गर्व. राग. संताप. रोग इ०) शांत होणें; कमी होणें; ओसरणें. [सं. नम्]

नमना-वि. वांकणाराः कमी, शांत झालेलाः पडता. [नमणे] नमते घेण -पड, माघार घेण, आपला हेका कमी करणे.

नमदा, नम्दा-पु. १ खळींत, डिंकांत खेंकरीचा लगदा करून लाइन, दाबून केलेले जाड कापड; जाड बुर्णुस; (ई.) फेल्ट. २ काथ्या, जाडी लोंकर इ० महन केलेली गादी; पाय-पुसर्णे. 'सतरंजीची पट्टी टाकावी व त्यापुढें दोन नमदे टाकून प्रवेशद्वारास मध्रचा पडदा लावावा। '-ऐरापुप्र ११.६०३. ३ घोडा, हत्ती इ०कांच्या खोगिराखालील जाड बुर्णुसाची गादी. [फा. नमदू]

होणें. ३ कीर्तन, पुराण इ०कांच्या आरंभी इश्वरस्तुतीपर श्लोक इ० म्हणण्याची कियाःतमाशा, लावण्या इ०च्या आरंभीं करण्यांत येणारें वंदन. ४ (ल.) आरंभ; सुरुवात; प्रस्तावना. [सं.] ० ऋरणें-लावणे-(सामा.) (एखाद्या कामाचा) आरंभ करणें. ॰ होणें. लावणें -(एखारें कार्य) आरंभिलें जाणें. नमनांत धडाभर तेल जाळणे-(एखाद्या कार्याच्या) आरंभालाच जास्त वेळ. पैसा खर्च करणे.

नमविणे — सिक्ते. १ वांकविणे; लवविणे. २ नम्र करणे; शरण येण्यास, हात जोडण्यास लावणें; जिंकणें; वठणीस आणणें. [नमणें]

नमश्री—सी. (गो.) सुखात; प्रारंभ. [सं. नम:+श्री]

नमस—न्त्री. १ (कृ. गो.) देवालयांतील मूर्तीचा नैवेदा इ० कांचा खर्चे करितां यावा म्हणून देवालयाला इनाम दिलेली जमीन. २ (गो.) शिपाई लोकांची वतनवाडी.

नमसि(स्यि)त-वि. नमस्कार इ० कांनी पुजिलेला.

नमस्करणे—सिक. (महानु.) नमण, नमस्कार करणे, बंदणे. 'ते नमस्कर्तः असत संजीवनी। श्रीदेववाणी।'-ऋ १. [सं. ईश्वरादिचरणकमळीं।निमनु नागार्ज्जुनु।'-शिशु ६. [नमणें] नमन् 'कृ]

नमस्कार, नमस्या—पुस्री. १ हात जोड्न व डोकें ल्व-बाख्णें). २ ब्राह्मण परस्पर सत्कारार्थ द्वात जोडणें इ० युक्त करि न्एमा १.१६. [नमणें]

तात ती किया. [सं. नमस्+कार] • करणें-(ल.) सोड्रन देणें; त्याग करणें; रजा घेणें: रामराम ठोकणें. 'म्यां आजि पासुनि शपथ करुनि नमस्कार सच्छला केला। ' -मोवन ८.३६. (एखा-यास) नमस्कार असो-(एखाया) नांवहि घेणें नको.

नमस्कारण- अकि. नमस्कार करणे: वंदणे: नमन करणे. 'तया परमपुह्यालागीं। अष्टी भावाच्या अष्टांगीं। नमस्कारोनि मग प्रत्यंगीं। सेवा संतोषें निवदी। '-मुआदि १.६. [नमस्कार] नमस्कारित, नमस्कृत-वि. नमस्कार केला गेलेला; वंदिलेला. [सं.] नमस्कार्य, नमस्य-वि. नमस्कार करण्यास योग्यः वंद-नीय; वंद्य; पूज्य. [सं.]

नमस्ते-१ तुला नमस्कार असो या अर्थाचे संस्कृत वाक्य. 'नमस्ते प्रभो क्षेमयात्रे नमस्ते ।' २ (संघव्यायामांतील) नम-स्कार करण्याची किया; तीबहरुचा हुकूम. -संव्या ३९. [सं. नमः=नमस्कार असो+सं. ते=तुला]

नमाज-सी. १ मुसलमानांची ईश्वरप्रार्थना; निमाज. (कि॰ पढणें; करणें). २ (ल.) अंगलट आलेली, गळचांत पडलेली एखादी अनिष्ट गोष्ट; लचांड; लिगाड; ब्याद; भार, संकट वाट-ण्यासारखें जनावर इ० (कि० पडणें: घालणें). 'ती मामलत आणि पांच घोडे ह्या दोन नमाजी गळचांत पडतांच दिवाळें वाजलें. ' [फा. नमाझ] म्ह० (मुसलमानांत रूढ) नमाज करायला गेलों आणि गळचांत मशीद आली=चांगली गोष्ट करायला गेलों पण म।झ्यावर अनिष्ट ओढवलें. •बंद-पु. (मह्नविद्या) कुस्तीतील एक डाव (नमाजाच्या बैठकीश्रमाणे हा डाव बांधावयाचा असतो म्हणून हें नांव रूढ. मौलाअली प्रतिपक्ष्याबरोबर कस्ती खेळत असतां नमाजाची वेळ झाली म्हणून हा डाव घालुन नमाज पढले अशीहि यासंबंधीं आख्यायिका आहे).जोडीदाराच्या आपल्याकडील हाताचें मनगट धरून त्या हातावरून आपला पाय घातून आपल्या दुसऱ्या मांडीच्या जांघाडांत तोच हान धरून व जोडीदाराच्या हातांत घातलेला आपला गुडघा जमीनीवर टेकून जोडीदारास या डावाने चीत करितां येतें. [नमाज-वंद]

नमान-न. (कृ.) चोख उत्तर.

नमार-वि. (बडोदें) तांदुळाची एक वन्य जात. 'ऋषीधान्य-सांवा व नमार या दोन जातीचे तांदूळ... ' -ऐरा १४४. [सं. नीवार]

नमासक—किवि. (बागलाणी) त्या ठिकाणी.

निमणे- उिक. (महानु.) नमस्कार करणे; नमणे पहा. 'तो

निमत-वि. वंदिलेला; नमस्कार केलेला. [सं.]

निमता-वि. नमस्कार करणारा. 'ऐशिया जी गणनाथा। वृन करतात तें वंदन; (सामा.) अभिवादन; नमन. (कि॰ कर्णे, मीपण केंचा नमिता। अकर्ताचि जाहुला कर्ता। प्रथिवस्तारा।

नमद - स्त्री. दर्शन: मुकाबला. ' उद्यापामुन दोन हजार फौज मोंगलाच्या नमुदास प्रातःकालीच पाठवीत जावी. ' -पेद ७७. (फा. नमूद }

नमृदी-की. रोंख. 'ज्याजवर नमुदी असेल त्यास शामील होऊन त्याचा बचाव करावा. ' -रा ७.९. [फा. नमूद्]

नम्(मो)ना—पु. १ नकाशाः आराखडा. २ मासलाः आदर्शः उदाहरण. ३ नक्कल; प्रतिमा. ४ प्रकार; तऱ्हा. [फा. नमुना]

नमूजी-पु. ज्योतिषी. नजूम पहा. [फा. नुजूम्] नम्(मो)द--पुन्नी. प्रसिद्धिः, जाहिराणाः, प्रख्याति. 'स्वामी ज्यास हातीं धरितील त्यांस नमुदांत आणितील. ' -रा १.१५४. 'आतां निश्चयच जाहला कीं इंग्रजांचे नमुदीस बाकी राहिली नाहीं. ' -ख ८.४३५३. -वि. १ (सरकारी कचे=यांतून, कागद-पत्रांतून रूढ) निर्दिष्ट केलेली; नोंदलेली; दाखल केलेली; रुज्ज. २ (ल.) मुकर; निश्चित. ' सदर प्रमाणे न झाल्यास लढाई नमूद आहे. ' -इनाम १४४. ३ प्रसिद्धः प्रख्यात. 'दौलतीस धका बस-लियावर प्रस्तुत दुन्याईत नमृद तुम्ही व्हाल. ' -रा ५.१९. ४ देखणाः सरेखः भव्यः थाटमाटाचाः ५ राजीः कबूलः तयारः भी त्याला नमूद आहे. '[फा. नमूद्]

नमो- उद्गा. नमस्कार. ' ॐ नमो जी आद्या। ' -ज्ञा १.१. oनमः-अ.नमस्कार असो.नमन करतों या अर्थी संस्कृत अव्यय. [सं. नम:] विमा-स्त्री. नमस्कार: वंदन; अभिवंदन (क्रिव करणें). [सं.नम: द्वि] •नमो करणें-(एखाद्याबद्दल) अतिशय आदर, भीड दाखविणे, राखणे. ०नारायण-उद्गा. गोसावी लोकांनी परस्परांना नमस्कार करतांना, इतरांनीं गोसाव्यांस नमस्कार करतांना उच्चा-रावयाचे शब्दः (प्र.) नमोनारायणाय. [सं नमः=नमस्कार+सं. नारायणाय=नारायणाला] नमोस्त-१ नमस्कार असो या अथी योजावयाचे संस्कृत शब्द. 'जलमय तीर्थेंहि तशीं संतचि फलती नमोस्त ते म्हणतां। ' -कीर्तन १.४. २ (व.) परस्परांस नमस्कार करतांना महार लोक योजितात तो शब्द. [सं. नमः+अस्तु=असो]

नमोडा-पु. आंखणी; आराखडा; नमुना; नमूद. 'जैसा जैसा जेथ कायदा। जैसी जैसी जेथ मर्यादा। त्या प्रमाणे कामाचा नमोदा करिती प्रामस्थ । '-पैमा. [नमूद]

नम्दा-पु. लोकरीचें जाड बुर्णुस. नमदा पहा. 'हत्तीचे गाहो व नम्दे व भार्कस वगैरे आहे नाहीं पाहोन नवें तयार व रावें. -ख ७.३३४७ [फा. नमद्]

नम्न-वि. १ (भार, ओझें इ० कानीं) वांकलेला, त्य्वलेला. 'तस्वर सुफलांच्या आगर्मी नम्र होती।' -मृक्षान्योक्ति, कृष्ण-नम्रता. 'तहंची देखौनि नम्रतु।' -दाव १२८. नम्रबुद्धि-स्ती, असते. [न+येण]

विनयशीलताः, लीनपणाः, मनाचा सौम्यपणाः, गरीबपण. -वि. विनयशील, लीन, सौम्य स्वभावाचा; आज्ञाधारक. [नम्र+बुद्धि= मन] नम्नाय-स्त्री. (गो) नम्रता; विनय. [नम्राई]

नय - स्त्री. (चि. कों. राजा) नदी; नई पहा. ' गुरुवश नसर्तो तरि अरिरुधिराच्या कां विनिर्मितों न नया। ' -मोसभा ६.९. 'यांच्या किया विलोक्ति, म्हणतिल पंकप्रसति हाय नया।' –मोआश्रम ३.६७. [सं. नद, नदी]

नय-पु. १ नीति-न्यायशास्त्रः नीतिः न्यायः सन्मार्गः सब्चेपणा. २ मार्गदर्शकत्व; पुढारीपण; नेतृत्व. ३ राजनीतिः राज्यकारभार; (संस्था, राज्य इ०कांचें) अनुशासन. [सं. नी-नय] नयन---न. नेणें; वाट दाखविणें; मार्गदर्शक होणें. [सं.नी] नयन-पुन. डोळा; पाहण्याचे इंद्रिय; दृष्टि. [सं.] नयनीं-नयनात उदक येणे-डोळचांत अथ उमे राहणे; अथ्रनी डोळे भरून येणे. 'दर्भनिर्मित नया शयनाते। दखतां उदक ये नयनाते। ' -वामन भरतभाव ५१. सामाशब्द-०**पट्टा**-पु. नेत्रकटाक्ष. 'फिरवी गररररररर नयन पट्टा दुधारी।'—नामना ७९. •**बेटी**—स्री. डोळयांतील बाहुली. –देवनाथ. डोळयाचे, दृष्टीचे सुख; नयनानंद. [नयन+सुख] नयनोपांत-पु. डोळगाच्या बाहेरच्या अंगचा कोन: नेत्रप्रांत: अपांग. [नयन+ सं. उपांत]

नया ली. (हेट. नाविक) काठीच्या व कलमीच्या दोऱ्या लावण्यासाठीं असलेली गलबताच्या बाहेरील दांडी.

नयायिक- वि. (प्र.) नैय्यायिक पहा. [नैय्यायिक अप.] नये-कि. एखाद्या अप्रासंगिक अनिष्ट कियेचा सौम्यपणाने निषेध कर्तेच्य असतां धातुच्या तां अथवा ऊं प्रत्ययांत रूपापुढें योजाव याचे निषेधार्थी कियापद. जसः-त्याने हें काम करतां नये, कर्म नये. याचे नयेत असे अनेकवचनाचे रूप होते व ते सकर्मक क्रियापदासह योजिंल तर कर्माप्रमाणे व अकर्भक कियापदासह थोजिल्यास कर्त्या-प्रमाण फिरतें. जर्से:- त्यानें हे आंबे खाऊं नयेत; त्या वायका येथें बस् नयेत. पण पुष्कळ वेळां नयेत या बहुवचनी रूपाकडे दुरुक्ष करण्यांत येर्ते व नये असेंच रूप योजिल जाते. नये पूर्वी योजावयाच्या ' तां ' व ' ऊं ' प्रत्ययांत धातुसाधिताविषयीं इतकेंच सांगता येईल की त्या दोहोंत फारच थोडा फरक आहे व जेथें एखादी किया लाभकारक, फायद्याची नाहीं म्हणून तिचा निषेध करणें असेल तेर्थे 'तां ' प्रत्ययांत रूप योजावें, व किया अयोग्य, चुक असल्यामुळें निषेध कर्तव्य असल्यास ' कं ' प्रत्ययांत धातुसाधित योजावें. शिवाय 'तां ' प्रत्ययांत ध तुमाधितास म्यां, मला, त्वां, शास्त्री चिपळुणकर. २ विनयशील, लीन; आज्ञाधारक. [सं.] तुला, त्यानें, त्याला इ० वत्यींची अपेक्षा असते, तर 'ऊं ' नम्नता-की. विनयः लीनता. [सं.] नम्नतु-की. (महानु) प्रत्ययांताला म्यां, त्वां, त्यांनें इ०. तृतीयांत कर्त्यांनीच अपेक्षा पानः नव्वयाः [नऊ]

नच्या

जोडीच्या पदार्थातील मोठा पदार्थ. ४ अर्जुन. 'वत्सांच्या बहु शोकीं कृष्णा बुडतां तिला म्हणे नर तो। '-मोमंभा १.१६. ५ पुराणपुरुष; आदिपुरुष; परमपुरुष. ६ घोडा. 'कोतल नर कोत-वाल वारण मगनमस्त किल करित।'-ऐपो २००. ७ (ल.) मळ-सुत्री खिळा: दाराच्या झडपांनां असलेल्या लोखंडी पृश्ति-मादींत बसणारा चवकटीचा खिळा. ८ (ल.) उंसाच्या चरकांतील तीन लाटांपैकी मधली किंवा दोन लाटांतील उजवी लाट: नवरा ९ बुद्धिबळांतील सोंगटी. १० (मुद्रण) (ल.) टंककृतींत पोलादी खिळथावर घासून तयार केलेला ठसा; इं. पंचु; याच्या उलट ११ मोती डोळगासमोर धरल्यास आंतील बाजुस चिरल्यासारखी दिसणारी रेघ: करवा पहा. १२ अंकुर; कोंब. - हो ३.६. १३ (क.) वाशांतील, वाळलेल्या कळकांतील उभा घट तंतु. १४ नखाच्या मुळावरचे उचकटलेले कातर्डे. १५ (ज्यो.) उन्नतांश ज्या. [सं. नर=पुरुष, मनुष्य; फा. नर्] (वाप्र.) •मोडून नारायण घडणें-(एखादी वस्तु इ०) घडणें व मोडणें व पुन्हां घडणें; त्याच त्याच गोष्टीची घडामोड करणें. नराचा आंख-पु. (बिडाचा कारखाना) उंसाच्या चरकाच्या मधली वृत्तचिती किंवा नर बसविण्यासाठीं त्याच्या मधोमध असलेल्या भोंकांत बमविण्याचा आंख. नराचे चाक-न. (बिडाचा कार-खाना) चरकांतील वरची पाटली आणि मधली बृत्तचिती यांच्या दरम्यान बसविण्याचे दंतुर चाक. नरो वा कुंजरो बा-(अश्व-त्थामा या नांवाचा मनुष्य कीं हत्ती युद्धांत मारला गेला हैं मला माहीत नाहीं अशा प्रकारचे गुळमुळीत उत्तर धर्मराजाने द्रोणा-चार्यास देऊन त्यास चकविलें त्यावह्न) एखाद्या गोष्टीविषयी पूर्ण अज्ञान, औदासिन्य इ० दर्शविण्याकरितां दिलेलें संदिग्ध उत्तरः कानावर हात ठेवणः माहीत नाही असे दाखविणे. म्ह ० १ नरा हराहत्ररा=मनुष्याला हजारों धंदे व क्लूप्त्या करतां येण्या-हना तो ईश्वरिह बन्न शकेल. सामाशब्द- • कपाल-न. (मृत) कुंजर=हत्ती] ॰ के स्वरी-पु. १ नरसिंह. २ सिंहाप्रमाणें शूर असतच आहे. ' ४ उंसाच्या चरकांतील लाटा. ५ विजागरी. ६

नरुया—पु (कर.) (गंजिफा-पत्त्यांचा खेळ). नऊ ठिपक्यांचे योनिः, मनुष्याचा जन्म. ' नरजन्मामधि नरा करुनि घे नरनारा-यण गडी। ' -राला ८७. [नर+जन्म] ०तन्त्र-स्त्री. मनुष्येदेह. नर-पु. १ मनुष्य. २ (माणूस, जनावर, पक्षी इ॰तील) ं दैवें नरतनु सांपडली मूढा किश तुज मुल पडली ' –िशविदेन पुरुषः पुरुषजातः सर्वजातीय पुरुष व्यक्तिमात्र. ३ (तुंबजोड ३०) केसरी (नवनीत पृ. ४४६) [नर+सं. तनु=देह] ०तखेला-पु. (व.) फक्त, पुष्कळ पुरुषच राहतात अशी जागा; पुरुषांचे वटार. [नर+फा. हिं. तबेला] ० तरंगम-पु. (ज्यो.) एक नक्षत्र-पुंज. 'सप्तर्षि, ध्रुवमत्स्य, ययाति, नरतुरंगम वगैरे राशींची ओळख मुलांना करून देतां येईल. '-अध्यापन २००. [नर+ सं. तुरंगम=घोडा] ०त्स-न. पौरुषत्व. 'नराच्या ठार्यी नरत्व। अहंभाविये सत्व। '-ज्ञा ७.३५. ०देव-पति-पु. मनुष्यरूपांतील देव; राजा; नृपति. ' कां तया नरदेव म्हणो नये। '-दावि ३०५. [नर्+सं. देव, पति] ०देह-पु. नरजन्म; मनुष्याचे रूप. नरतन् पहा. 'नरदेह वायां जाय । सेवीं सद्गुरूचे पाय।' -तुगा ४४९७. [नर+देह] **्नारायण-पुअव.** विष्णुच्या अंशापासन उत्पन्न झालेले दोन प्राचीन ऋषी. यांचेच अवतार पुढें अर्जुन व श्रीकृष्ण हे झाले अशी पुराणांतरीं कथा आहे.-शर. अर्जुन व श्रीकृष्ण. 'नरनारायण सेनानी, ज्या जगतीं जोड दिसेना ।' -विक ७४. [नर=अर्जुन+नारायण=श्रीकृष्ण] ०पट्टी, पाटी-स्री. आटे पाडावयाची वस्तु घट धरणारें यंत्र. यांत दोन बाजुस हात व मध्यें चपटा भाग असतो. चपटवा भागांत निर-निराळ्या आकारमानांचीं भोंकें असतात. निर(=नर अर्थ ७ पडा)+ पट्टी, पाटी] ॰ पति-पु. १ राजा. २ पायदळांतील सैनिकांचा मुख्य. -हंको. [नर+पति] •परा-पु. (निंदार्थी) पशुप्रमाणे वर्तन करणारा; मूखे व अधर्मी मनुष्य; दांडगा व निर्देय मनुष्य: नराधम. [नर+पश्च] • पात-न. नखें काढण्याचें यंत्र: नराणी. • **ब**लि−पु. १ यज्ञांत बलि द्यावयाचा मनुष्य. २ ज्यांत मनुष्यास बळी देतात तो यज्ञ; नरमेध. [नर+सं. विल=आहित] • भ्र-सी. प्राचीन काळीं हिंदेना माहीत असलेल्या जगाचा मध्यभागः मध्य-वर्ती देश; भरतखंड. [नर+सं. भू=जमीन, पृथ्वी] •माठी-स्री. १ जोडीच्या दोन पदार्थातील (युग्मांतील) पुरुष व स्त्री. उदा॰ पायांत घालावयाचे जोहे, बूट, अंगारख्याच्या बाह्या. सारख्या आहेत. २ (हिंदी) नर कर तो नरका नारायण होजाय= उंसाच्या चरकांतील लाटा इ०. यांपैकी नर मोठा असतो व मनध्यानें मनावर घेतरें तर तो वाटेल तें कार्य करूं शकेल, किंब- मादी नरापेक्षां किंचित् लहान असते; दोन वस्तु मिळून होणाऱ्या पदार्थापैकी नर हा भारी असून मादींत शिरणारा असतो. माणसाच्या डोक्याची अस्थिमात्राविशिष्ट कवटी. [सं. नर्-सं. उदा० विजागरीचा खिळा, कुरडईच्या सोऱ्यांतील दृश्या इ०. २ कपाल=कवटी] ब्र्के जर-पु. १ गणपतिः गजाननः गजबदन जोडीच्या दोन पदार्थीतील स्त्रीपुरुषसंबंधः लहानमोठेपणा. ३ 'ते कंगर आणि अश्वतर । त्याहीं हृदयीं चितिला नरकुंजर।' (व्यापक) (दोन पदार्थ, व्यक्ति इ० कांतील) श्रेष्ठकनिष्ठभावः -कथा ५ ६.१२४. २ नरश्रेष्ठः मनुष्यांत श्रेष्ठः नरबर. [सं. नर+ तरतमभावः बरेवाईटपणाः उजवा−डावा प्रकारः 'मोत्यांत नरमादी मन्दयः नरश्रेष्ठ. [सं. नर+केसरिन्=सिंह] •जन्म-प. मनुष्य एक प्रकारचे कुळूप. [नर+मादी; फा. नर्मादा] •मेध-

नरक

पु. मनुष्ययज्ञ; ज्यांत नरबली देतात तो यज्ञ. 'युद्धांत पराभव होऊं नेय म्हणून प्राचीन श्रीक, गॉल, सेमाईट व हिंदु लोक नर-मेध करीत असत.' -जाको न २६. [नर+सं. मेध=यज्ञ] •यान-न. मनुष्यांनी वाहून नेण्याचे वाहून, बसून जाण्याचे साधन. उदा० पालखी, मेणा, डोली, रिक्षा इ०. 'अश्वगजादि आरोहण। शेष-शयन गरुडासन । महामहोत्सव नरयान । रथोत्सव जाण करावा । ' -एभा २९.२६०. [नर+सं. यान=बहन, वाहन] व्योनि-स्री. नरजन्म: मन्ष्ययोनि. [नर्+सं, योनि=जन्म] ० लवंग-स्री. लवंगांची एक जात. -मुञ्या १५०. ० बर-वि. नरश्रेष्ठः थोरः उदार (मनुष्य). 'नरवर कृष्णासमान ।' -स्वयंवर नाटक. [नर+ सं. वर=श्रेष्ठ] • बाहन-न. नरयान पहा. [नर+सं. वाहन] •सिंह. नरशा. नरशि(लि)य-पु. १ विष्णुचा चवथा अवतार. ' भाऊनि नरसिया केला नवस । तो प्रगटोनि स्वप्नी वदे मातेस ।' -दावि १९. २ (ल.) सिंहासारखा उम्र व पराक्रमी पुरुष: पुरुष श्रेष्ठ. [नर+सं. सिंह] • सिंहज्ञयंती-पु. नृसिंहावताराचा दिवस; वैशाख शह चतर्दशी. [नरसिंह+जयंती=जन्मदिवस] ० सिंहाच-तार-प. दैत्यांचा राजा हिरण्यकशिप याचा वध करण्यासाठी श्रीविष्णुने धारण केलेल सिंहाकृति मनुष्याचे रूप, अवतार. [नर-सिंह+अवतार=प्रकट होणे, रूप घेणे] ॰ सिंहाबतार घेणे-(ल.) अतिशय रागावर्गेः; कोपाविष्ट होऊन उम्र स्वरूप धारण करणें. ० हर-हरदेव-पु. नरसिंह अर्थ १ पहा. [नर+हरि, हर, हरदेव] ॰हरदेवाची पालखी-की. नरसिंहाची पालखी. हिला उचलण्याचे पुण्य स्वतःला लाभावें म्हणून हिच्या दांड्यास खादा लावण्यास भक्तमंडळी फार उत्सक असते. तेव्हां साहजिक गोंधळ, अव्यवस्था होते. २ (त्यावह्न ल.) जै काम करावयाला बऱ्याच लोकांची मदत अवश्य आहे व ज्याची जबाबदारी कोणा एका विशिष्ट व्यक्तीवर नसते व जे काम चांगल्या रीतीने झाल्याची किंवा न झाल्याची कोणी पर्वा करीत नाहीं असे-अर्थात वेळीं अवेळीं, केव्हां तरी कसे तरी व्हावयाचे-काम; अव्यवस्थित रीतीने केवळ लोकांच्या मर्जीनुह्नप घडुन येणारें काम, गोष्ट; बारभाई (दारुडया, तगादेदार, धरणेकरी, गळपह, नकोशी गोष्ट इ०). कारभार. ० हरी-प. नरसिंह. [नर+सं. हरि=सिंह] नराधिप. नरेंद्र, नरेश, नरेश्वर-पु. राजा; नृपति. -१५.४५. 'तो प्रमाणे तिरस्कारणीय वाटणे. -की धजा-धवजा लावणे-बोलता झाला ग्रकयोगींद्र। परिसता नरेंद्र परीक्षिती। ' -एभा ज्यामुळे नरकांत श्रेष्ठपणा गाजेल अशी घाणेरडी कृत्ये करणें. १.१८३. [नर+सं. अधिप, इंद्र, ईश, ईश्वर=श्रेष्ठ, पालन-कर्ता, रक्षणकर्ता | नरेंद्व मंडळ-न. माँटफई सुधारणान्वयें दिहीस स्थापन केलेलें हिंदी संस्थानिकांचें मंडळ; राजांची सभा. (इं.) चैंबर ऑफ़ प्रिन्सेस. [नरेंद्र+मंडळ=सभा, समिति] नरोत्तम-पु. १ नारायण; पुरुवोत्तमः २ -वि. नरश्रेष्ठ; मनुष्यांत उत्तम प्राण्यास नरककुंडांत वास घडतो. '[सं. नरक+कुंड] व्यक्तस-असलेला. [नर+उत्तम] नरोबा-पु. नरसिंह; नरहरि. 'नरोवाची पुअव. (मुलास) उपजत असलेले, गर्भावस्थेत आलेले, जन्मल्या-क्रपादष्टी। जाल्या कोण्डी नाहीं कष्टी। '-मध्य ३०६.

नरक-पु. यमनगरीतील विष्टा, रक्त, पू इ॰ घाण पदार्थीनी भरलेली, पापी लोकांनां यातना भोगण्याची जागा. याचे ८४ प्रकार आहेत. पापी लोकांसाठीं मृत्यूनंतरचें स्थान, लोक. २ (ल.) विष्टा; मल; घाणीचा संचय; (सामा.) विष्टा; गू. ३ विष्णूनें मार-लेला एक राक्षस. ४ (खि) ईश्वरी सहवासाचा व तज्जन्य आध्या-तिमक अनुप्रहाचा अभाव. 'विरह तुझारे नरक भयंकर। भासे प्रलयानल पेटे। '-डसं २९३. ५ (ख्रि.) सैतान व दुरातमे यांचे वसतिस्थान. ' तुझे संपूर्ण शरीर नरकांत टाकलें जावें यापेक्षां तुझ्या एका अवयवाचा नाश ब्हावा यांत तुझे बरें आहे. ' -मत ५.२९. [सं.] (वाप्र.) अंगाचर घेंग-(एखाद्याचें) वाईट, दुष्कीर्तिकारक काम अंगावर घेणें. • उपस्रणें-(एखाद्याच्या) घाणे-रह्या गोष्टी, कृत्यें बाहेर काढणें; (एखाया) घाणेरडया गोष्टीची. प्रश्नाची शहानिशा, चर्चा करणे, ॰ तीडांत सांठविण-तोंडांत नेहमीं अपशब्द, ग्राम्य शब्द भरलेले असर्गे; नहमीं प्राम्य, अश्लील, शिविगाळीचे भाषण करणे. -काची वाट दाखविल-(एखाद्यास) दुर्मागप्रवृत्त करणे; वाईट उदाहरण घालून देणे. -काची सामग्री-स्री. १ (नरकवासास पात्र करणाऱ्या) दुष्कृत्यांचा समुदाय. २ (रागानें) संसार. ३ (रागानें) नकोशी, तिरस्करणीय गोष्ट,काम-का व खापर-दोपल-न. १ विष्टेने भरलेलें टोपलें. २ खापर. ३ (ल.) कर्ज; आंतबदृयाचा धंदा; तिरस्कारणीय, नकोशी गोष्ट, काम, लोकापवाद, अपकीर्ति इ०. (कि० येण; पुटण; डोइ-वर येणे; फुटणे; घेणे). -कांत जीम घाळणे-१ खोटें बोलगें. २ घाणेरडया गोष्टींचें अभिवचन देणें. -कांत घोंडा टाकुन शितोडा घेण-१ घाणेरडी कृत्ये करण्यांत प्रकार्थ. समाधान मानणे. २ वाइटाशीं संबंध ठेवून त्याचा वाईट परि-णाम भोगणे. -कांत पचर्ण-घाणेरडया, किळसवाण्या जागेत. परिस्थितीत खितपत पडणे. -काने अंग भरणे-(ल.) कर्जाखार्शी बुडणें; पराकाष्ट्रेचे कर्जबाजारी होणें. -कासारखा घाणेरा-वि. नरकाश्रमाणे तिरस्कारणीय, नकोसा वाटणारा -कासारखें घाणग-(एखादी गोष्ट, व्यक्ति इ०) नरका-लोकांच्या नरकांत बुडणें-लोकांचे पराकाष्ठेचे देणें होगें: लोकांच्या कर्जीत बुडणें. सामाशब्द- ०क्कुंड-न. १ पापी मनुष्य मरणोत्तर ज्यांत खितपत पडतो असे नरकाचे कुंड. अशी ८६. कंडें आहेत. २ (ल. तिरस्कारार्थी) स्त्रीचा गर्भाशय. 'नऊ मासपर्यंत पासूनच असलेले केंस. [नरक+केंस] • चतुर्वशी-सी. विष्णृने

नरकासुराचा वध केला तो आश्विन वद्य चतुर्दशीचा दिवस. या तडाडी। '-दा ५.९.४६. ० दावर्णे-(एखाद्याचा) गळा दावुन दिवशी पहांटेस चंदोदयी अभ्यंगस्नान करून यमतर्पण करावयाचे जीव घेणे. •धरणें-१ (एखाद्यास) जेवणास खोळंबा करणें. २ असते. [नरक=नरकामुर+चतुर्दशी] •पाल-ळ-पु यम. ' स्तृत गळा घरणै; संकट आणणे; नरडीस बसणे. •फ्रोडणै-(एखाद्याचा) होय स्व:पाळा केव्हां जी जी म्हणे नरकपाळा । '-मोसभा ६.९१. गळा कापण, दाबणे, मारणे. • बस्पण-घसा वसणे, कोंदणें; [नरक+सं. पाळ=रक्षण करणें] **्वणी**-न. घाणेरहें व दुर्गेध्युक्त आवाज न निघणें. **्वाजणें**-श्वासोच्छ्वास करतांना घसा घरघर पाणी. [नरक+पाणी] • वास-पु १ नरकांत राहुणे. २ (ल.) वाजणें (दमेकरी इ॰कांचा वाजतो त्याप्रमाणें). नरडीचा गर्भवास. ३ (एखाया) घाणेरडया किंवा आपत्ति भोगाव्या लाग घां घेंगे, नरडीचे रक्त पिणें-ठार मारणें; जीव घेंगें. णाऱ्या जागेंत राहणें. ४ अधर्मस्थल. [नरक+वास=राहणें] नर- ' तुझ्या नरडीचा घोंट घ्यावयास कोणी उरले नाहीं असे कां तुं काड-डी, नरकड-स्री. घाणीची व दुर्गध्युक्त जागा; गुखाडी. समजतोस ११ -उष:काल. नरडीला हात घालण -जीव घेणें; ' सोंगाच्या नरकाडीं । तुका बोडोनिया सोडी । ' -तुगा २८१९. टार मारणें. ' त्याच वेळीं बाजीच्या नरडीला हात घालावा, असा [नरक]

युध्यप्रसंगीं नरकाडी। '-दा १३.१०.१७.

नरकीचा कांदा-पु. सर्पदंशावर देण्यास उपयोगी असा तिगादा करून, सतावून सोडणें; गळप्रह घालणें; गळीं पडणें. एक कंद. या वेलास लहान मिरची एवढीं व कानांत घालण्याच्या पोंवळवाच्या बाळीसारखीं लाल रंगाचीं फळें येतात. याच्या वेलास हत्यार. [सं. नखहरणी; प्रा. णहरणी] रानमिरचीचा वंड असेंहि म्हणतात. -वगु ६.५१.

पिलें व भाज्या घालून करितात. -गृशि २.६७. [फा. नरगिस्?+ भर. कलिया]

नरगा, नर्गा-पु. वेढा; जर्गा पहा. [तु. नर्गहु; नर्ग] नरघा-पु. एक वाद्य; तबला. -(बडोर्दे) कला १३६. ब्रि. नरघा=एक प्रकारचे वादा ।

नरटवर्णा-न. नारळाच्या नरोटीने भरतां येण्याइतकें (ओढचाचें, विहीरीचें कमी झालेलें) उथल पाणी. [नरटी+पाणी] नर(रो)टी, नरवटी-वर्टे, नरंबर्टा-टें-स्नीन. १ मनु-

ध्याच्या डोक्याची कवटी: कवटीचें हाड; नरकपाल. २ नारळाची करोटी, करवंटी. [नर+वाटी, नारळ+वाटी]

[नरटी+तेल]

नरड, नरडप-व-पु. (कु.) गुरांना होणारा एक प्रकारचा घातुक रोग. यार्ने फार गुरें मरतात. काळपुळी. -शेतकी-शेतकरी ३.६. [नरडी]

नरडणें, नईणें-सिक्ति. नरडी दाबणें; ठार मारणें [नरडें] नरडी-डे---स्रीन. १ घसा; अन्नमार्ग. २ गळवाच्या वरल्या भागीं दिसणारा, पुढें येणारा भाग; घाटी; गळा; कंठमणी, 'बळ-कटसुत-शोक-व्याघ्र धरी नृपहरिणाचें नरडें। ' -मोरा रामायण पंचशती ४६. ' हो सावध काळानें जो नाहीं घातलें मुखीं नरहें।' -मोद्रोण १.४२. [सं. नर्दी=शब्दकरणारी; हिं. गु. नरडो] किंवा फार थंड नाहीं असे गरम नरम पहा. ०चारा-पु. १

त्या मंडळींना त्वेष चढलेला होता. '-स्वप १४८. नरडीस नरकाडी की. फिजती. ' शुरांहृनि मानिलें लंडी। तरी नख देणें-(लहान मूल उपजतांच त्याचा) गळा दावून ठार मारणे. नरडीस यसणे-खणपटीस बसणे; पिच्छा पुरवृत,

नर(रा)णी, नन्हाणी—श्री. न्हाव्याचे नखें काढण्याचे

नरद -- स्री. बुद्धिबळे, फांसे इ॰ कांच्या खेळांतील सोंगटी. नरगसी कलिया—पु. एक प्रकारचा कलिया. हा कोंबडीची ' आमर्चे जुग विसकटतांच नरद ठार केली. ' -भाव १७ (टीप). 'मानव नरदा दिवस यामिनी फांसे धरिले करीं।' -विक ८५. फा. नदे]

नरनरणं — अित पडरें येणे.

नरपुडा-वि. मरतुकडा; रोडका.

नरम-वि. १ मृदुः कडक नसलेलेः गुलगुलीतः मुलायम. २ (ल.) कठोर, जहाल नसणारा; गरीब; सौम्य; लीन: मवाळ. ३ भोळा; साधा; बावळट. 'असल्या नरम पुढाऱ्यांमुळे लोकांच्या फायद्यापेक्षां त्यांचें नुकसानच जास्त होतें ... ' -िट २.१२९. ४ बायकी; बुळा. ५ स्वाभाविक तेज, कडकपणा. ती श्रापणा इ॰कांत कमी असलेला उदा॰ कोंबट (पाणी इ॰), तीक्ष्ण घार नसलेलें (शस्त्र इ०). 'शस्त्राचें पाणी नरम आहे. 'कमी चका-कीचा; मंद कांतीचा (रुपाया, मोत्यें इ०). 'हा रुपाया नरम आहे. '[फा. नर्म्. गुज. नरम] ०पडणे-होणे-(बाजारभाव इ०) कमी होणें; उतरणें; मंदीस येणे. 'बँकेच्या व्याजाचे दर वाढविण्याचा अंतस्थ हेतु नरम पडणाऱ्या हुंडणावळीला हात वेण्याचा आहे ' -के २.१२.३०. ' शेअर्सचे भाव नरम पडले. ' -के १०.६.७.३०. • ये**जै**-(एखादा मनुष्य इ०) स्वमावाने गरीब बनणें; सौम्यपणाने वागूं लागणें. 'आतां हा फारच नरम आला. '-पारिभौ २३. (एखादें) काम नरम करणें-काम फते करणे. -इमं २५३. सामाशब्द- ०गरम-वि. फार ऊन्ह (बात्र.) ॰ घेर्णे-ठार मारणें. ' अभावाची घतली नरही । धार्के उदर कोंवळा चारा; गवत. २ (ल.) खावयास नरम, मृदु असलेला,

फार चावावा न लागणारा खाद्यपदार्थ. ३ उंची व नाजुक खाणें, अन्न. [नरम+चारा] ॰ छापी-वि. जुना झालेला व ज्यावरील [सं. नीरस; हिं. गुज. नर्छु; म. निरस] छाप, ठसा विरूप, खराब झाला आहे असा (रुपाया इ॰नार्णे). [नरम+छाप] ॰डोकें-न. मऊ केंस असलेलें व हजामत करतांना मुळींच त्रास न पडणारें डोकें. -मानरम-वि. अतिशय नरम; फार गुलगुलित; अत्यंत कोमल; सौम्य. [नरम द्वि.] -मानरमी- [हि.] स्ती. मृदुपणा; सौम्यपणा; कोमलता; मवाळपणा; याच्या उलट गर-मागरमी. [नरम द्वि.]

नरमणें — भिक्ते. (वारा, पाऊस, विकार, संताप, ताप इ०) कमी, मंद, सौम्य होणें; कमी तीव होणें; मंदावणें. 'वारा-पाऊस-राग-नरमला. '

नरमद्या, नर्भ(बे)द्या, गणपती-पु. नर्भदा नदींत सांपड-णारा तांबुस रंगाचा गणपती म्हणून पुजिला जाणारा दगड. [नर्मदा+ गणपति

नरमविणे—सिक्ते. शांत, सीम्य, मंद करणें; शमविणें; नरम, हलका, सुसह करणें. [नरमणें]

नरमाई—की. मृद्पणा; नरमपणा; कोमलता; सौम्यपणा; सुसहता; मवाळपणा; मऊपणा. [नरम; गुज. नरमाई-स]

नरमावणं -- अफ्रि. १ नरम, सौम्य होणें. २ (ल.) शांत, सुसह, कमी, मंद होणें; मंदावणें; थंडावणें. नरमणें पहा. [नरम]

नरमिना-प. १ रेशीम. २ रेशमी कापड, वस्त्र इ०. ' खजिना व कापड नरमिना उंटावर चाल्रत होतें.' –भाव ७१. 'नरमिन्याचीं दिंडे सर्वे शिकारखाना।' -निगा ३२५. [फा. नर्मीना, नर्भ]

नरमी —स्त्री. नम्रता; नरमाई.

जिन्नस, अडकिता, तरवार इ०). 'हरत-हेचे मार यावे। तावुनियां तप्त तवे । मोठमोठाले नरवरी नवे । उभे करावे त्यावरी । '-अफला २५. [नरवर=एक शहर]

नरवा-की. घाण्यांतून गाळलेलें तेल जींत पडतें ती खांच. -बदलापूर २६६.

नरवा-- पु. कर वसुलीची एक एद्धतः ही रयतवारी पद्धत आहे. 'तिसऱ्या पद्धतीचें नांव नरवा. ती रयतवारी पद्धत असन ... पेटलाद परगण्यांत ती अजून चालू आहे. ' -बडोद्याचे राज्यकर्ते ३५८. ०दार-वि. ज्यांनी प्रथम खेडचांची बसाहत करून जमीन लागवडीला आणली त्यांपैकीं प्रत्येक. -बडोवाचे राज्यकर्ते २५८ (टीप).

नरघेळ--पु. एक वनस्पति.

नरशा, नरशियां—पु. नरसिंह पहा. [नरसिंह अप.] नरशा-पु. (व.) नवस करून झालेला मुलगा.

शको. ४. ४९

नरस-वि. साधारण: कनिष्ठ प्रतीचें: (प्र.) निरस पहा.

साधन; गळणी; नाळचें; चाडी; नसराळें.

नरसिंग-न. (वाजविण्याचें) एक प्रकारचें शिंग; तुतारी.

हेकडपणा; गाठेपणा; दुराग्रहीपणा अथवा त्याची लहर. (क्रि० चळणें; चालणें; आठवणें; उडणें). 'त्याचे नरसें चळलें तर तो कोणाचें ऐकणार नाहीं. '

नरसोबा-पु. नरसिंह या शब्दाबहरूची व्यावहारिक संज्ञा. 'नागोबानरसोबा ' [नरसिंह]

नरांडी-की. १ पाण्याचा निकाल करण्यासाठीं काढलेला पाट; नाला; गटार. ' नरांडींतृन नदीच्या पुराचें पाणी आंत घुसलें. ' २ गळा; अन्ननलिका; घसा; घांटी; नरडी. ३ (क.) नळांडी. नळांडी

नराणी, नन्हाणी-की. नखें काढण्याचें हत्यार. [सं. नखहरणी; प्रा. णहरणी; गुज. नराणी]

नरांबा-पु. एक झाड. याचे लांकड इमारतीकामास उपयोगी आहे. -वगु ४.३६.

नरी-- स्त्री. नारी; स्त्री; बायको. [सं.]

नरी-की. (जोडे इ॰शिवावयाच्या उपयोगाचें) बक-याचे कमावलेलें, रंगविलेलें कातडें. [हिं. ग्रु. नरी]

नरीस---न. (गो.) कूस; टोंक.

नरोटी-दें, नरेटी --सीन. १ माणसाची अस्थिमय क्वटी: नरवरी—वि. नरवर नांवाच्या शहरीं बनलेला (लोखंडी करोटी. २ नारळाची कवटी. 'अहा सांड्न रत्नवाटी। हातीं घेतली कैसी नरोटी। ' -नव १८.३२. ३ (ल.)अतिशय थोडें दूध देणारी गाय, महैस. [नर+वाटी ?] • लागणें-(विहीर, नदी इ॰ कांतील) पाणी नरटीने काढावें लागण्याइतकें कमी होणे. नरटवणी पहा. 'विहिरीला, नदीला, उन्हाळ्यांत नरोटी लागते.' ॰ हातांत घेण-भीक मागावयास लागणें; दारोदार होणें. ॰ हातांत येण-(एखाद्याच्या जवळ) मिळकतींपैकीं त्यास कांहींहि न मिळणें, उरणें; भीक मागण्याचा प्रसंग येणें. ' स्नेही-होजा-यांत जर इस्टे-टीची वाटणी होऊं लागली तर मालकाच्या हार्ती नरोटीच यायची ! ' -सत्तेचे ग्रलाम ३.

नर्डणें सिक. नरडी दाबणें; ठार मारणें. नरडणें पहा. 'पडे देह दर्डा विवेकासि वर्डा। करा लोभ नर्डा विकल्पासि भर्डा। ' -दावि ४५५. [नरडणें, नरडें]

नर्तक-वि. १ नाचणाराः नाचकाम करणारा. २ नाच्याः नर.] सं. नर]

गना. २ नटी. [सं.]

नर्तन--- न. १ (नृत्य) मनोरंजनार्थ अनेक अवयवांचें निय-मबद्ध व सताल चलनवलन कह्न दाखविण्याची किया; नृत्य; नाच. 'नर्तता, ह्रवेवधेना, करीना प्राणी। नच दुजा अभागी त्यासम जिंग कोणी। '-टिक २ (संगीत) नर्तकानें गाणें म्हणून त्यांतील रस व भाव अंगविक्षेपानें व अभिनयानें प्रगट करण्याची क्रिया. [सं.]

नर्द-सी. नरद; सोंगटी. नरद पहा. 'गंजीफा सतरंज चोपड नवें तें नदेही सांगजे।' -सारुह ३.४६. [नरद अप.]

नर्देव, नर्देव-वि. दुरैंवी; करंटा. 'जेथें उदंड जाणीव। तिचि तितुके सदेव। थोडे जाणीवेने नर्देव। होती लोक। '-दा १५.३.६. [निर्देव अप.]

नर्म-न. खेळ; कीडा; करमणुक. [सं.]

नर्भद्या -पु. १ (अप.) नर्वद्या. नर्भदा नदींत सांपडणारा लांब हाड. [नलिका+सं. अस्थि=हाड] तांबड्या रंगाचा गणपतीचा बाण; नरमद्या गणपति पहा. ' लिंगें सुर्य-कांत सोमकांत। बाण तांदळे नर्बदे। '-दा ४.५.६. ' रुविच्या लांकडांचे देव पोवलयांचे देव। बाणतांदले नर्भदे देव।'-दा १९.५.२. २ (ल.) गोटा; दगड; मूर्ख; ठोंब्या. [नर्मदा]

नर्मसचिव-पु. खुशमस्क-या. 'माझ्या ठिकाणी हिलाच मस्करी करण्याकरितां नर्मसचिव करून ठेवा म्हणजे झालें. ' -कमं १.३६. [सं. नर्मन्=करमणुक+सं. सचिव=प्रधान]

नर्माई, नर्मी—स्री. सौम्यपणा; मवाळपणा; लीनता. नर-माई पहा. ' सांप्रत तुमचें पत्र बहुत नर्माईचें राजे जैसिंग यांचे किया. [निल्नी+सं. पद्म+सं. संयुत≔जोडलेला+सं. हस्त≔हात] भेटीबहल कळलें. ' -रा ७.२. [म. नरमाई; फा. नमी]

नर्मीना-पु. मऊ, तलम व उंची रेशमी कापड. नरमिना नालिस्ती=नालिस्त अप.] पहा. [फा. नर्म]

[नर्म+कपास=कापूस]

नर्स-की. १ लहान मुलांना सांभाळण्यासाठीं ठेविलेली बाई; दाई. २ रोग्याची शुश्रुषा करणारी स्त्री; रुग्णपरिचारिका. ३ सुईण; बाळंतपणाच्या वेळीं मदत करणारी स्त्री. [इं.]

न-हाणी, न-ही-की. नराणी, नरी पहा.

नल-नळ पहा.

नलक-न. मृदु अस्थिः कोमलास्थिः कूर्चा. [सं.] नलकट-वि. (व.) निर्लज्ज.

नस्रो-क्रि. १ नको, लागत नाहीं. आवश्यकता, प्रयोजन

नर्तकी -- की. १ नाचकाम करणारी स्त्री: कलावंतीण: नृत्यां- जर्से:-मला साखर नलगे: जेवावयाला, जेवावया, जेवावं, जेवणें नलगे इ० 'कदा नावडे हरिकथा। देव नलगे सर्वथा।'-दा ३.३.११. 'वादळामुळें गलबतावरील सर्व स्त्रिया घाबरून गेल्या हें सागण नलगे. ' -कोरिक ७४. ' सुज्ञास ज्यास्त लिहिणें नलगे.' २ सयुक्तिक, सुसंगत संभवनीय नाहीं अशा अर्थानेंहि योजितात. 'तसा दिवस पुन्हां यावा नलगे.' [न=नाहीं+लागर्णे=जरूर, अवश्य असर्गे]

> नलद-पु. वाळा नांवाचे सुगंधी गवताचे मूळ. ' शुद्ध सवांग कुश नलद परि उपभोगोचितत्व नलदासी। '-मोवन ४.७५. [सं.]

> नलसुरी-पु.घोडयाचा एक रोग. याने घोडयाच्या पोटांतून मैल निघतो. याला असहाल असेंहि म्हणतात. असहाल पहा. -अश्वप २.१९६.

निलका-ली. नळी. [सं.] निलकास्थि-न. दीर्घास्थि;

निलिन-- पुन. कमळ; पंकज. [सं.]

निलनी—स्री. १ कमळाचा समूह. २ कमळांनीं भरलेलें तळें, ठिकाण इ० ३ कमळाचा देंठ. [सं.] • पन्न-न. कमळाचे पानः कमलपत्र. 'प्रपंचीं रहावें नलिनीपत्र जैसें। अलिप्त हें असे पाहील त्याला । ' [निलिनी+सं. पत्र=पान] •पद्मकोश (संयुतहस्त)-पु. (नृत्य.) पद्मकोशहात करून एका हाताने दुसऱ्या हातास आधीं करंगळीपासून आंतुन बाहेर विळखा घालणें व मग करं-गळीपासून बाहेह्न आंत विळखा घालणे इ० अभिनययुक्त

निलस्त-वि. वाईट; नीच; दुर्गुणी. [फा. नारास्त=

नस्याख-नि. नालायकः द्वाडः, खटचाळ. 'बहुत मानेलतो नर्मोकपास—की. (गु.) देवकापशी. -कृषि ३८३. ल्याख। वरकड जाणावे नल्याख। '-दावि ३५२. [नालायक-ख] नव--वि. १ नवीन; नवें; नूतन. 'नव नव नवल कराया न धरी लेशहि इचीच आळस भा। '-मोसभा १.१०. 'या नव नवल नयनोत्सवा। ' -मानापमान २ कोमल; चिमकलें: लहान. 'श्याम चतुर्भुज मुक्ट कुंडलें। सुंदर दंडल नव बाळ। ' –तुगा ४२४०. [सं. नव. झें. नव; प्री. नेऑस्; लॅ. नोवुस्; ऑस्क. नुवल; अँसं. निवे, निव, गॉ. निउयिस्; लिथु. नौयेस्; स्लॅ. नोवु; हिब्र्यू. नुअ] कित्-की. प्रथम लागवड. 'नवकीर्दीस कोठें कोठें नांगरीत होते तें काम सोइन या धंद्यास लागले. ' -ख ९५९. -वि. नवीनच लागवडीस आणलेली (जमीन).[नव+फा. कीर्द्; नाहीं या अर्थानें योजावयाचा शब्द याचें अनेकवचन नलगेत. फा. नौकीर्द्] • खरीइ-वि. नब्यानें खरेदी केलेलें. • गंध-प्रथमांत पदार्थ, आणि आयला, आयाला, आवयाला, आया, पु. नवीन, ताजा सुवास. ॰ घड-वि. नवीन घडलेलें; नवट आवया, आवा या प्रत्ययांत धातुसाधितासह प्रयोग करितात. (भांडें). [नव+घडणें] • चांक-पु. १ आमावास्येनंतर नवीनच्

मृन. [नव+चांद=चंद्र] • ज्ञचान-वि. १ तरुण; ज्वानीत आलेला. २ अनभिक्षः; नेणताः; अजाण. ' बहुतकह्न सर्व नवुजवान आहेत. ' -राप.प४. [नर्व+फा. जवान्=तरुण; फा. नवुजवान्] • जवानी-स्री. १ तारुण्यः नवयौवनः ज्वानी. २ नेणतेपणाः अजाणपणाः 'तत्रापि नवजैवानी आहे. को णेसमर्यी काय करील कळत नाहीं. ' -ख ८.३९२६. [नवजवान] ० जीवन-न. १ पुनर्जन्म. २ चरि-बार्चे, आयुष्यक्रमाचे पालटलेले स्वरूपः नवचैतन्यः नवी उमेदः स्फूर्ति. [नव+सं. जीवन] नव(व)तर-वि. अलीकडील; अलीकडचा; नवा. -िक्रवि. अलीकडे. नवथर पहा. [ग्रु. नव-तर] नवधर-ळ-वि. अलीकडचा; नुकताच होऊन गेलेला, अस्तित्वांत आलेला; अलीकडील काळांतील. -क्रिवि. अलीकडे; नव्याने; नुकतेच कांहीं दिवसांपूर्वी. ' सूर्याला दुसरी स्थलांतर कर-ण्याची गति असून तिने सूर्यमाला शौरिनामक पुंजाकडे जात असते असे डॉक्टर हुई।ल ह्यास नवधर आढळलेलें आहे. ' -सूर्य ३९. 'पण त्या नवथरच इकडे आल्या असल्यामुळे कोणाशींही विशेष सलगीनें बोलणें त्यांना शक्य नव्हतें. ' -नपुक २६. [नव+थर] नवश्रक-पुत्री. (ना. व.) तरुण पिढी; तरुण मंडळी. [नवथर] • विगर, नौविगर-न. १ (सरकारी अंमलदारांत कढ) अनिष्ट फेरबदल; भांडणाला व हुकूम, करार इ० मोडण्याला प्रवृत्त होणें: वितंडवाद; विरोध; हरकत; तकार. (कि॰ करणें; लावणें; मांडणें; घडणें; पडणें). 'करार जाहला असतां त्यास नवृदिगर करावें म्हणावें हें कसें घडेल.' -रा ३.२०६. २ (केलेला) ठराव, करार इ॰ नाकबूल करणें; (त्याबाबत) बदलून जाणें; भलतेंसलतें, कमजास्त बोलणं. 'कांहीं नौदिगर करून बिघाड करूं म्हणाल तर आम्ही तुमचे रफीक नाहीं. ' -रा १.५२. ' ह्यांत आम्ही नवदिगर केल्यास सरकारचे गुन्हेगार होऊं. ' १ (क.) -वि. नाकवलः बेइमान. 'मी ऐकेनच ऐकेन, नवदिगर व्हावयाचा नाहीं. ' [फा. नवू=नवीन+फा. दिगर्=दुसरें, इतर] व्दौलत्या-वि. नुकताच, नन्यानेच श्रीमंत झालेला, वैभवास चढलेला; अधन्याचा, उपटसंभ श्रीमंत. [नव+दौलत] •धान्य-न. १ नवें धान्य, दाणा-गोटा. २ (राजा) दर वर्षी पिकणाऱ्या नवीन धान्याच्या भक्षणाचा संस्कार; कुळाचार. ३ तांदुळाची एक जात. [नव+धान्य] • नवती-की. तारुण्याची आरंभदशा; यौवनारंभ; मुसमुसणारें यौवन. ' नवनवती आली रसा. ' [नव+नवती=तारण्य] ∘निगा-वास्त, नौनिगावास्त-स्ती. १ नवी फौजबंदी, फौजभरती; नबीन ठेवलेली फौज. 'परंतु प्रस्तुत नौनिगादास्त करीत आहेत.'

प्रथम दिसणारा चंद्र, इ.इ. द्वितीयेचा चंद्र. २ अमावास्या (इ.) न्यू परजलेला. 'देवा नवनिशतीं शरीं। वावरोनी यांच्या जिव्हारीं। ' -ज्ञा २.४८. [नव+सं. निशत=तीक्ष्ण] **ंपंकज माळिका**-स्री. ताज्या, नव्या कमलांची माळ. ' कपटनागर सुंदर बाळिका। करयुगीं नवपंकज माळिका।' -मुराअरण्यकांड २१. [नव+सं. पंकज=कमल-|सं. मालिका=माळा] ०**पाषाणयुग−**न. (भूशास्त्र) अत्यंत प्राचीन पाषाणयुगाचा उत्तरार्घ; (ई.) निऑलिथिक एज्. [नव+पाषाण=दगड+युग] •पुसती, पुस्ती-स्री. नर्वे लेखन. 'पुनरपि मार्गी काढी जे धर्मरहस्य जेवि नवपुसती।' -मोवन १३.७०. [नव+म. पुस्ती] •भक्त-वि. १ नव्या गोष्टींचा शोकीन. २ नवीन देवाचा भक्त ? नुकरेंच धर्मीतर केलेला, बाडगा, बाटलेला या अर्थी चुकीनें रूढ. [नव+सं. भक्त= भजणारा, आवड असणारा] ०यौवना-स्री. नवतरुणी; तारुण्य-किलका; तारुण्याच्या भरांत आलेली स्त्री. [नव+सं. यौवन= तारुण्य] ॰ रंगडा-वि. नित्य नवा रंग, तन्हा करणारा. 'नव-रसांचा रसिक। नवरंगडा मीच एक। ' -एभा १२.१९७. [नव+ रंग] ॰ रान-न. नुकतीच, प्रथमच लागवडीस आणलेली जमीन. [नव+म. रान] ०रोज, नौरोज-पु. १ नवीन वर्षाचा आरंभ-दिन. २ पारशांची वर्षप्रतिप्रदा. ३ मोंगल बादशाहा आपल्या राज्यारोहण दिनापासून जो नवीन जुलुस सन सुरू करीत त्याच्या आरंभींचा दिवस. ४ जुलुस सनाच्या आरंभींच्या दिवशीं करा-वयाचा उत्सव, समारंभ वगैरे. 'अकबरानें ज्या वेळीं आपला दिन ई इलाही नांवाचा नवीन धर्म प्रचारांत आणला त्यावेळीं नवरोजचा सण सुरू केला. '-ज्ञाको (न) ३८. [फा. नवरोझ] **ंवधू—स्री. नुकतेंच लग्न झालेली मुलगी; नवी नवरी, 'नववधू** प्रिया मी बावरतें। ' -तांबे. [सं. नव+सं. वधू] • विद्वेषी-वि. पुराणप्रिय; सनातनी; सुधारणेचा द्वेष करणारा. 'सुधारक आणि नवविद्वेषी असे समाजामध्य दोन पक्ष उत्पन्न होऊन ... ' -टि १.३४०. [नव+सं. विद्वेषी=द्वेष करणारा] •शिका-स्ता-वि. १ नुकताच शिंकु लागलेला; (एखाचा) व्यवहारांत, धंचांत नुकताच पडलेला: नवखा. २ (कु.) प्रथमच गरोदर झालेली (स्त्री, जनावर); प्रथमतः लागास आलेलें, फळ धरणारें (फणस इ॰ झाड). ३ अदुभुतः, विलक्षणः, असाधारणः, अपूर्व. [नव+ शिक्णें] •शीक-स्त्र-वि. नुकताच शिकुं लागलेला; नवशिका अर्थ १ पहा. [नव+शिक्णें] ०स्तर-वि. नवीन; अलीकडचा. -क्रिवि. अलीकडे; नुकर्तेच; थोडचा दिवसांपूर्वी. नवथर पहा. [नव+सं. सदश] •स(सा)रणी -स्त्री. दुरुस्त करणें; नवा दिसेलसा करणें. [ननसरणें] ॰ हिं दु-नि. (गो.) पुन्हां हिंदुधर्मात आलेला; -रा १.५६. 'नवनिगादास्तीचें लोक त्रिकूट. ' -रा ७.७१. २ धर्मातर केलेला (हिंदु); शुद्धीकरण होऊन हिंदु झालेला. 'पणजी तयारी. [फा. नव+निगादास्त] ॰ निदात-निदात-वि. जुक येथील न्यायाधिशाने नवहिंद्नीं जन्मनोंदणीची नोंद न केल्यामुळे तीच, नवीन धार लावून तीक्ष्ण केलेला; नवीनच पाजविलेला, खटले भरले. ' -के २,१२.३०. [नव+हिंदु] नवांकित-पु ज्ञानी अखंडित। आशंका खंडोनिया नवांकित। प्रेरिला अंकित खंडें आहेत अशी पृथ्वी. 'नवखंड पृथ्वी व दहावें खंड काशी.' उत्तरपंथें। ' -सप्र १०.२९. [नव+सं. अंकित] नवाझ-न. नव- ' नवखंड पृथ्वीचें दान. ' ० खणी-वि. नऊ खणांची. ' दुखणी धान्य सर्वे अर्थी पहा. [नव+अन्न] ॰ पूर्णिमा-स्नी. नर्वे धान्य काय नवखणी माडी नलगे धरा नखेंदु खणी। '-मोक्रुब्ण ८३.१३. खाण्यास सरवात करण्याचा दिवस. हा प्रायः कोंकणांत आश्विन 'लावण्याची सकळ संपदा सहज उभी नवखणी। '-पला ४.३४. शु. १५ व देशांत माघ शु. १५ हा असतो. कोंकणांत तांदळ व [नव+खण] •गजी-पुकी. १ (नऊ गजी) नऊ गज लांबीचा देशांत गहुं हीं मुख्य असल्यानें कोंकणांत व देशांत वर सोपा. राजदरबारचा भव्य दिवाणखाना; कचेरी; सदर. 'राजा नवी, नवें पहा. [नवान्न-सं. पूर्णिसा] नवोद्धा-स्ती. १ नवीन नवगज्या सिद्धाच होत्या घरीं। '-सारुह ३.४५. 'तमाम येउन्त लप्न झालेली, नवपरिणीत स्त्री; नववध. ' सुंदर वनिता प्रिया नक गजी आसपास येऊनु उतरीले '-इमं ७. नवगोजी पहा.[नव+ नवोढा।' -अमृत ५२. २ अनुपभुक्त स्त्री; अक्षतयोनि; लग्न गज=एक परिमाण] •गुण-पुमन बुद्धि, सुख, दु:ख, प्रयतन, इच्छा होऊन अद्याप पुरुषप्राप्ति न झालेली स्त्री. [नव=नव्यानें +सं. द्वेष, संस्कार, पुण्य व पाप असे न्यायशास्त्रांत सांगित लेले नऊ गुण. उद्ध=विवाहित 1

घाली सद्गुरूच्या कंठीं । ' -एमा १०.२३८. [सं. नव; गुज. (यज्ञोपवीत इ०). नऊ फेऱ्यांचें. ' नवगुण तव कंठी ब्रह्मसत्र प्रभा नव; झें. नवन्; प्री. एन्नेअ; लॅ. नोव्हेम्; गॉ. निउन; अँसं. जे।' –मुरा बालकांड ११३. [नव+सं. गुण=दोरा] ०गोजी–पु. लिथु-देन्यन्ति; हिब्र्यु, नओइ; कॅब्रि-नव्] •कुलपांचे तारू- •प्रह-पुनन. १ सूर्य, चंद्र, मंगळ, बुध, ग्रुरु, श्रुक, शनि, राह्र व केत्र न. लढाऊ गलबत. ' विलायत जंजिरा नवकुलपांचें तारूं। '-विवि हे नऊ प्रह. २ (उप. निंदार्थी) जूट; टोळकें;टोळी; कंपू. ३-न. ८.३.५४. • तकड्यांची चोळी-सी. नऊ तुकडे जोडून मंगलकार्योरंभीं करतात ती नऊ प्रहांची पूजा; प्रहमख. 'दोन्हीं केलेली चोळी: इच्या उलट अखंड चोळी, तीन तुकड्यांची घरीं नवप्रहें झालीं। देव देवके पूजिलीं। '-कालिका १६.४१. [नव+ चोळी. इह ॰ नवन्या दिवशीं नवी विद्या. सामाशब्द- ॰ कोट पह] ॰ चंडी-स्ती. १ देवीची आराधना (विशेषतः तिच्या (टी)नारायण-पु. १ कोटवाधीश; अतिशय श्रीमंत मनुष्य. स्तोत्राचें, सप्तशतीचें नऊ वेळां पठण करून केलेली), 'जर मला पत्र-'पण हे विचारांचे नवकोटनारायण आचाराच्या बाबतींत मात्र प्राप्ति झाली तर देवीची नवचंडी करीन. '-रत्न १.३. २ नवरात्रः सटाम्यापेक्षां दरिद्री आसतात. '-प्रेम २१. २ (विपरीत लक्ष- नवरात्र पहा. [नव+सं. चंडी=दंवी] ॰ छिद्धे-नअव. नवद्वारें णेनें) अतिशय दरिद्री; कंगाल मनुष्य. -शास्त्रीको. [नव+कोट+ पहा. ॰जणी-स्त्रीयव. १ नऊ स्त्रिया. २ (ल.) नवविधाभिक्त. नारायण] •कोटां कात्यायनी(येणी)-चामुंडा-स्रीयन. नक कोट देवी. कात्यायनी, चामुंडा, 'नवकोटी कात्यायेणीचा विचार। पिंडीं कोठें। ' -दा ९.५.३१. ' पहावया श्रीकृष्णाचें लग्ना सकळ दैवतं निघालीं सांवरोन । नवकोटी चामुंडा संपूर्ण । चालती मुदतीचा व प्रायः घातुक असतो. [नव+सं. ज्वर=ताप] • टकें-बेगें तेधवां। ' -ह २४.१०५. [नव+कोटी+कात्यायनी, चामुंडा] •कोण -पु. (भूमिति) नऊ कोपरे असलेली व नऊ बाजुंनी मर्या-दित आकृति. -वि. नऊ कोन असलेली. [नव+सं. कोण] •खंड -खंडे-नअव.१ पृथ्वीच्या नऊ खंडांचा समुदाय. इलावृत्त, भद्राश्व. हरिवर्ष, किंपुरुष, केतुमाल, रम्यक, भरत, हिरण्मय व उत्तरकुरू हीं नऊ द्वारें, छिंद्र. 'नवद्वारें देहीं। तो असतुचि परि नाहीं।' -ब्रा नवखंडें होत. दुसरेहि पाठमेद आहेत. (अ) भरत, वर्त ?, राम ?, द्वामाळा (द्रमिल, द्रामिल ?), केतुमाल, हिरे (हीरक ?), विधि- पद्मनाभ, कंबल, शंखपाल, धृतराष्ट्र, तक्षक व कालीय ह्या नांवांचे वस ? , महि आणि सुवर्ण. (आ) इंद्र, कशेरु, ताम्र, गभस्ति, नऊ नाग, सर्प. २ नऊ हत्ती. [नव सं. नाग=सर्प, हत्ती] व्नाग-नाग वारुण, सौम्य, ब्रह्म, भरत हे नऊ भाग. -हंको. 'नवखंडें सहस्रबळी-वि. नऊ हजार हत्तींचें बळ असलेला. [नव+ समदीपें । छपभदेशींच्या रायांचीं स्वरूपें । ' -ह २८.६४. [नव+ सं. नाग=हत्ती+वळी=बलवान] •नागसहस्रवाक्ती-की. नक

नव'नच दीक्षा दिलेला शिष्य. 'विश्वनाथ नामा पंडित । खंडित सं. खंड=तुकडा, पृथ्वीचा भाग] • खंड पृथ्वी-सी. जींत नऊ सांगितलेल्या भिन्न भिन्न तिथींना हा कुळधर्म केला जातो. अन्यन नवगर्जीत बैसला। ' -ऐपो १७. २ तंबु: डेरा. 'बार्डे सुंदर खाबगे -'बुद्धि सुख दु:ख प्रयत्न । इच्छा द्वेष संस्कारण । पुण्य पाप नवगुण । निगन् , प्राज्, निउनः अज. नेउनः प्राप्त. नेविन्त्सः स्लॅ. देवन्तिः डिरा.शामियाना. ' उत्तर तर्फेसी नवगोजी देऊन् उत्तरिले.' -इमं ७. ' अत्यंत शाहाण्या सुवासिनी । आणिक आल्या नवजणी। कृष्णाची खुतखावणी।त्या जाणोनी वर्तती। '-एरुस्व १६,४३. ० ज्यर-पु. दृषित तापाचा एक अतिशय तीव्र प्रकार; हा ताप नऊ दिवसांच्या न. शेराच्या अष्टमांशाचें, (कैली)अर्ध्या पावशेराचें माप. निज्र+ टांक] •टांक-न. अदपात्राचें वजन. नवटकें पहा. [नव+टांक; गुज. नवटांक; गो नवटांग] • हार्रे-नथव. दोन डोळे, दोन कान, दोन नाकपुड्या, तोंड, गुदद्वार व मूत्रद्वार अशीं मानवी शरीराचीं ५.७५. ॰ नाग-पुभव. १ पुराणांतरीं वर्णि लेले अनंत, वासुकी, होष.

हजार हलींचें बळ. ' आंगीं जियेस नवनागसहस्रक्षकती। ' -आपू ३९. [नव+सं. नाग=हत्ती+सं. सहस्र=हजार+सं. शक्ति=बळ] •नागो-या-पु. (ना.) चेंडुलगो-यांचा खेळ. ∘नाथ-पुअव. मिंच्छद्र, गोरक्ष, जालिंदर, कानीफा, चरपटी, नागेश, भरत, रेवण व गहिनी. हे नवनारायणाचे अवतार मानतात. प्रकाश, विमर्श, आनंद, ज्ञान, सत्यानंद, पूर्णानंद, स्वभावानंद, प्रतिभावानंद, व सुभगानंद असाहि पाठभेद आहे. -नव १.३९. ते ४३. -कार्की (न) ३७. ॰ नारायण-कवि. हरि. अंतरिक्ष, प्रबुद्ध, पिप्पला-यन, आविहींत्र, द्रमिल, चमस, व करभाजन. -नव १.२९ ते ३०. •नारीकुंजर-पु. नऊ स्त्रियांनी आपल्या शरीरांस निरनिराळया प्रकारें पीळ व सुरह देऊन (कृष्णाच्या उपयोगासाठीं) बनवि-लेली इत्तीची आकृति. [नव+सं. नगरी=स्त्री+सं. कुंजर=हत्ती] • निध-धी-पुभव. कुबेराचे नऊ खिजने. त्यांची नावें:-महा-पद्म, पद्म, शंख, मकर, कच्छप, मुकुंद, कुंद, नील आणि खर्ब. 'मोल तमिचया या श्रीचरणरजाचे न होय निधिनवही। '-मोमंभा 9.99२. [नव+सं. निधी=खजिना, सांठा] • महाद्वार-नथन. नवद्वारें पहा. महारोग-पुअव. राजयक्ष्मा, कुष्ट, रक्तपिती, उन्माद, श्वास, मधुमेह, भगंदर, उदर व मृतखडा हे नऊ दुर्धर व भयंकर रोग. [नव+सं. महारोग=मोठा, भयंकर रोग] ॰रंगी-वि. नऊ रंगांनीं युक्त (पदार्थ). •रत्नराजमृगांक-पु. (वैद्यक) एक औषधी रसायन. [नव+रत्न+राजन्+मृग=हरिण+अंक=चिन्ह] **्रत्ने**-नअव. हिरा, माणिक, मोतीं, गोमेद, इंद्रनील, पाच, प्रवाळ, पुष्कराज, वैड्वर्य किंवा तोमिल्ली हीं नऊ प्रकारचीं रत्नें 'नवरत्नांची आंगठी.' •रत्नांचा हार-पु. स्त्रियांचा गळशांत घालण्याचा एक बहुमोल हार. ० रस-पुअव. (साहित्य) साहित्य-शास्त्रांत वर्णिलेले शृंगार, वीर, करुण, अद्भुत, हास्य, भया-नक, बीभत्स, रौद्र आणि शांत या नांवांचे नऊ रस. जी दैविकीं उदार बाचा। जै उद्देश दे नाभिकाराचा । तै नवरससुधान्धीचा। थावो लाभे।'-ज्ञा १०.७. 'ज्ञाता जो सरसावला, नवरसां-माझारि शंगारसा। ' -र ५. [नव+सं. रस] ०रिसक-वि. चलाख; तर-तरीत: आवेशयुक्त: नऊ रसांनीं भरलेलें, पूर्ण (गान, कवन, कथा, वर्णन, ग्रंथ, श्लोक, गवई, कवि, वक्ता इ०). [नवरस] •राज्र-न. १ (सामा.) नऊ अहोरात्रांचा समुदाय. २ (विशेषार्थानें) चैत्र शुद्ध प्रतिपदेपासन नवमीपर्यतचा काल (रामार्चे नवरात्र); तसेच आश्विन शुद्ध प्रतिपदेपासन नवमीपयतचा नऊ दिवसांचा काल. (देवीचे नव-रात्र) यास शारदीय नवरात्र असे म्हणतात व हेंच अधिक रूढ आहे. मार्गशीर्षे शुद्ध प्रतिपदेपासून चंपाषष्ठीपर्यंत सहा दिवस खंडोबाचे नवरात्र असते. ३ वरील कालांत करतात तो देवाचा, देवीचा उत्सव, पूजा. [नव-|सं. रात्रि=रात्र] ∘लखा-वि. (काव्य) नऊ लक्ष. 'आकाशांत नवलख तारे आहेत.' [नव+लक्ष=शंभर हजार] |लतांना त्याखालीं घातलेला बांसा. −पया २८९.

०लक्षणे-नभव. आचार, विनय, विद्या, प्रतिष्ठा, तीर्थद्र्शन, निष्ठा वेदपठन, तपस्या व दान हीं ब्राह्मणाचीं नऊ लक्षणे. –शर. o लाखा-एया-वि. ज्याच्याजवळ नऊ लक्ष रुपये आहेत असाः लक्षाधीशः; अतिशय श्रीमंत. 'आपुल्या तुम्ही घरचे नवलाखे मिजाजी। '-प्रला १७५. बिच-लाख=शंभर हजार विधा-वि. नऊ प्रकारचें. [नव+मं. विधा=प्रकार. भेद] विधा भजन-न. नवविधा भक्ति पहा. 'नवविधभजन घडो। तुझिये स्वरूपें प्रीति जडो।' • विध रतें-नभव, नवरत्ने पहा, • विधा भक्ति--स्ती. श्रवण=ईश्वराचे गुणवर्णन, चरित्रे इ० ऐकर्णे: कीर्तन=ईश्वराचें चरित्र वर्णन करणें, वाचणें: स्मरण=ईश्वराचे गुण, चरित्र इ० आठवणें; पादसेवन=ईश्वराचे पाय धुणे, चेपणे इ० सेवा: अर्चन=पूजा करणें: वंदन=नमस्कार करणें: दास्य= चाकरी करणे; सख्य=ईश्वराशीं सलगी करणे; आत्मनिवेदन=ममत्व सोडून ईश्वरास सर्वस्व, स्वतःला अपैण करणे. या नऊ प्रकारानीं करावयाची ईश्वराची भक्ति, सेवा, ' श्रवण कीर्तन स्मरण। पाद-सेवन अर्चन वंदन। दास्य सख्य आत्मनिवेदन। हे भक्ति नव-विधा पै।' -विपू ५.२३. -दा १.१.३. [सं. नवविधा=नऊ प्रकारची+भक्ति=सेवा] •सर-वि. नऊ सरांचा (हार इ०). नव+सर] • सुती-स्ती. जानवें करण्यासाठीं नऊ पदरी वळून केलेला दोरा. [नव+सत=दोरा] नवांकित-वि. पृद्रधावर नवाच्या आंकडचानें चिन्हित (घोडा). [नव+सं. अंकित=चिन्हानें यक्त] नवास्त्र-वि. नवकोण पहा. [नव+सं. अख्न=कोण, कोपरा]

नव--अ. (काव्य.) नः, नचः, नये. 'गो-धर्नी बह पुढें नव जावें। ठाव एकचि धरूनि थिजावें। ' --वामन-वेणुसुधा २२. -सुवन १.१२. -सारुह २.१३. [सं. न वै, नैव; प्रा. णिव]

नवकरी-की. चाकरी: सेवावृत्ति. नौकरी पहा. ' नवकरीस जावयालागोनि तंटा। '-दावि ३१४.

नवका-वि. (प्र.) नवखा. नवखा पहा.

नवखा-वि. १ नवीन; अपरिचित. भग मला काय नवखीसारखें विचारितेस ? ' -मृ २५. २ (एखादा व्यवहार. धंदा इ० कांत) अनभ्यस्त; सराईत न झालेला; गैर वहिवाटलेला: नवा. [नव]

नवगण-न्त्री. (गोदी इ० ठिकाणीं हमालामध्यें हृढ) मोठे. वजनदार पदार्थ, पीप इ० उचलण्यासाठी उपयोगांत आणतात तो वासा व दोरखंड, किंवा शिंके (विरू.) नवघण.

नवगण्या-वि. नवगण, दोरखंड इ० कानीं वजनदार पदार्थ उचलणारा (मजूर). [नवगण]

नवघड-नवघण पहा.

नवघण---स्रीन. दोन-चार माणसांनी उचलन न्यावयाजोगे ओझें उचलण्याचा दोर बांधलेला दांडा; भक्तम बांसा: ओझें उच- नवस्(ज)णं — अकि. (कान्य) न जाणें. 'झालें नेत्राचें उन्मीलन। उठिलें अंतःकरण। परी अनुभवाचें अवतरण। तें न वचिच।' – विपू २.२. – दा ४.३.२३. 'सद्गुरु वैसल्या आसनीं। शिष्यें न वैसावें नेहद्वनी। दूरी नवजावें तेथूनी। नयनोन्मीलनीं रहावें।' – एभा १७.३१७. – स्वादि ११.४.३४. [न | वचणें = जाणें]

नयचे — कि (काव्य) न वेंचे=कांहीं एक खर्च होत नाहीं, कांहीं दाम पडत नाहीं, कांहीं जात नाहीं अशा अर्थाच्या शब्दसंहतीचें अपश्रष्ट रूप.

नविट—िव. १ ज्याचा नवेपणा अद्याप गेला नाहीं असा (पदार्थ ६०). २ नुकर्तच कापलेलें, तोडलेलें (लांकूड ६०). ३ नवीन; नवा. [सं. नव; म. नवा]

नवटणें — कि. न वाटणें. 'मज कोन्हांचें कांहीं नवटे।' –िशशु १३६. ' पुत्राचेनि स्नेहें मोठें। आपुलें कांहींच नवटे।' –िवपू ७.१२९. [न-वाटणें]

नवत(ता)रणें — सिक. फार जुनें झालेलें घर इ० कांस थोडें-बहुत नवें सामान घालून नवें दिसेलसें करणें. [नवतर. नव+उतरणें]

नवति-ती-की. नव्वद. [सं.]

नवती—की. १ तारुग्यदशा; यौवन; तारुग्याचा भर; ज्वानी २ वसंत ऋतूंत नागवेलीस नवीं पानें फुटण्याची अवस्था;(सामा.) नवी पालवी. 'नवतीचीं पानें खावयास चांगलीं. '३तरुणी.—शर. [नव]

नबर्—िव. (विरू.) नव्बद; ९० संख्या. नव्बद पहा. नंबदर—पु. (मल्लबिया) छुस्तींतील एक ढाव. ह्यांत जोडी दाराच्या बरगडीजवळून आपला हात घालून त्याच्या धरलेल्या मनगटाला पिरगद्दन त्याला चीत करितात. [हिं. नौना=बांक-विणे ?]

नवनीत—न. १ लोणी; ताजें लोणी. —क्का १.५१. 'घरा-सर्धें अर्भकरूप रांगे। पदोपदीं जो नवनीत मागे।'—सारु १. ६१. 'संथनेंवीण जरी निवडे नवनीत। तरी सद्गुरुवांचोनि पर-माथे। ठायीं न पडे जीवांसी।'—रावि १.४३. २ सार; सार-भूत अंश. [सं.] ०नीतवत्—वि. लोण्यासारखा (मऊ, गुळ-गुळीत). विशेषतः स्तनांना उद्देश्न प्रयोग. —किवि. लोण्या-प्रमाणें. [सं. नवनीत+सं. वत् प्रत्यय=प्रमाणें, सारखा]

नवंबी-की. (कों.) नव्या लावणीची पानवेल.

नवम—वि. नववा. [सं] 'ठायीं न पडे जीवांसी। अभि प्रावो सार्तेशति। तो एकलाचि नवर्मी। '-शा १०.३१.

नवमी — स्त्री. चैत्रादि महिन्यांच्या प्रत्येक पधरवड्यांतील नववी तिथि. [स.]

नवरकळा—की. लप्तसभारंभांत अभ्यंग, वहाँ-भूषणे इ० कांनी नवऱ्या मुलास आलेलें विशेष तेज, कांति, टवटवी. [नवरा+कळा=तेज]

नवरंगे—वि. १ केशरी वस्त्र वापरणारे. २ एक आडनांव. [नवरंग=केशरी वस्त्र -राजवांडे प्रथमाला]

नवरजाती—पु. (माण.) लमसंमारंभांत नवरानवरीस घाल-ण्यौचा चर्मी जोडा. नवरजोडा पहा.

नवरजोडा—पु. (चांभारी धंदा) लप्तप्रसंगीं नवऱ्या मुलास घाठावयास देतात तो जर्मी जोडा. [नवरा∔जोडा]

नवरदेव---पु. विवाहसमारंभांत नव-या मुलास उद्देशन गौर-वार्ने योजावयाचा शब्द; वर; नवरा मुलगा. [नवरा+देव]

नवरमान—न. (कातकरी) नवरानवरीचे वडील एकमेकांना भेटल्यानंतर पंचांना दारू पाजण्याचा विधि. 'सकाळीं नवरानवरीचे बाप भेटतात तेव्हां नवरभान काढा असा पंच आग्रह धरतात.'—बदलापूर ११९.

नवरस-पु. (कों.) नवरा पहा.

नचरा—पु. विवाहयोग्यता आल्यापासून विवाह होईपर्यंतच्या अवस्थेतील पुरुष; लग्नास योग्य झालेला मुलगा; वर. २ नवरदेव; नवरामुलगा; वर. ३ पति. ४ उंसाच्या चरकांतील मधली लाट, नर; नर अर्थ ८ पहा. ५ मळसूत्री खिळा नर. नर अर्थ ७ पहा. [सं. नववर=नोवरा; पोर्तु. जि. रोन, रोम] म्ह० नवरा मरो कीं नवरी मरो, उपाध्याला दक्षिणेशीं प्रयोजन. ०नचरी—कीं वत. १ वर आणि वधू. २ उंसाच्या चरकांतील नर व मादी अशा दोन लाटा. [नवरा+नवरी] म्ह० नवरानवरी एक व-हाडी जागचे लोक. ०मूळ—पु. नवरा मुलगा; वर. [नवरा+मूल]

नवरी—की. १ वध् २ विवाहयोग्यता आलेली, उपवर मुलगी. १ (खा.) पत्नी; बायको (प्रायः ऋतुस्नात न झालेल्या विवाहित मुलीस उद्देश्चन योजतात) ४ उंसाच्या चरकाच्या दोन लाटांपैकी किंचित लहान असलेली लाट; मादी. ५ दाराच्या झड-पांनां असलेली लोखंडी पट्टी; मादी. [सं. नववरिका—नोवारिका— नोआरिआ—नवरिआ—नवरी—मसाप १.२.१०]

नवरी — जी. (सांकेतिक) पैसा. 'नवरी कोट (एक कोट रुपये) पावली. '-रा ३.२२०.

नवरी—स्री. (व.) ज्वारी खुडण्याची मज़ुरी देण्याची टोपली. 'आज खुडणाचा भाव किती नवऱ्या आहे '

नवरीस-की. (कों.) नवरी पहा.

नबळ — न. १ आश्चर्यकारक, विलक्षण, अद्भुत गोष्ट; चम-त्कार; सांगण्याजोगी,ऐकण्याजोगी नवी गोष्ट. 'नमत्विह नवल नब्हे न चुना बहु नासिकेशि ज्या श्वित्र ।' —मोसभा ५.६०. २ आश्चर्य; अचंबा; कौतुक; कुतृहल.(कि॰ वाटणें). 'नवल गावींची

ररवडी । कैसी देवां धर्मीची आवडी । ' –िशशु ५८६. ' सारिथ बृहन्नडा ज्या तद्विजये करत बायका नवला। ' -मोविराट ६.७३. -वि. आश्चर्यकारकः विलक्षणः अद्भुतः 'परी नवल त्याचे लाघवः। अभागी घातलें माझें नांव । शेखीं नांवाचा निजभाव । उरावया ठाव न्रवीच। '-एभा १.९९. [सं. नवः, हिं. नवल=सुंदर, मनोहर] म्ह॰ (व.) नवलाची बायको कवलाचें घर=स्वतःची प्रशंसा करणाऱ्या स्त्रीस उद्देशून म्हणतात. ० अभ्दुत-अपरूप-विदेशय- । १०.६०. वि. नवें आणि आश्चर्यकारक; नवीन आणि विशेष; कांहीं तरी विलक्षण, अपूर्व (खबर, वार्ता इ०कांच्या पुसतपासांत उपयोग). -न. आश्चर्यकारक, अद्भुत, विलक्षण गोष्ट. नवल अर्थ १ पहा. [नवल+अद्भुत-अपह्रप-विशेष] •कथा-स्त्री. ? अद्भुतगोष्टः; नवल. २ कादंबरी: (इं.) नॉव्हेल. [नवल+कथा; गुज. नवल-कथा] •पण-न. १ नर्वेपण; नवीनपणा; कौतुक. 'ते वेळी कृतकृत्यता जगभरे। तथ अध्यात्माचे नवलपण पुरे। कर्माचे काम सरे। विरमे मन। ' - इा ७.१७७. २ अनोळखण; अनोळखी-पणा. -मनको [नवल] ०परी-स्त्री. (कान्य.) आश्चर्यः; नवल. ' मग भ्रताराप्रति हे नवलपरी। कथितां दोघेहि हरुवले। ' -दावि २२. ' शूपेकण षण्मुख जयाचे नवलपरीचे सुत । ' -प्रला ६. -िव. अद्भुत; आश्रर्यावह; विलक्षण; नवल वाटण्यासारखें; चमत्कारिक. -क्रिवि. आश्चर्यकारक रीतीनें; विलक्षण तन्हेंनें, प्रकारानें. [नवल+ परी=प्रकार | • विदानी-पु. नवल घडवून आणणारा; अद्भुत कृति करणारा. आश्चर्य करणारा. 'कैसा नवलविंदानी। पुतळियां चालेंति वळनवाहानी । ' -शिशु ७७१. [नवल+विंदाणी-नी= चत्र: धूर्त इ० । • विशेष-न. नवल अद्भुत पहा. नवल वाट-ण्यासारखी एखादी गोष्ट: विशेष उल्लेखण्यासारखी, सांगण्या-सारखी एखादी हकीकत, समाचार. नवलाई-सी. आश्चर्यकारक अपूर्व, अलौकिक, नवल वाटण्यासारखी गोष्ट; नवल. [नवल] नवेलार-न. नवल; आश्चर्य. -शर. नवलाव-लावा-पु. १ चमत्कार; नवल, आश्चर्य; अलैकिक गोष्ट; नवलाई. 'पातया पार्ते मिळे। कीं द्रष्ट्रत्व सैंध पघळे। तिये उन्मिळतां मावळे। नवलावो। ' -अमृ ७.१८४. 'ब्राह्मणप्रतापाचा नवलावो । तिही आज्ञाधारकू केला देवो। '-एभा १.१७०. २ फरक. [नवल]

नवल कोल-पु. एक प्रकारचा भाजीच्या उपयोगाचा गड़ा; अलकोल पहा. ह्याचा वास किंचित उप असतो. [ई. नोएल्, कोल=कोबी]

नवलपरी—सी. १ खणाळयाची एक जात. २ नवल पहा. नवलाई-सी. १ एक पिशाञ्चदेवता; जखीण पहा. ' नव २ (सामाः) प्रामदेवता.

विकाला, आजारानंतर रोग्याला, सावयास मिळाल्याने क्षुधिताला मुळावर आला या अथी) अतिहाय उत्पुकतेने इन्छिलेली वस्त

येणारी) तेजगी; कांति; टबटबी; नूर. (कि॰ पालटें, फिरणें). 'बाळा नीजविली परंत नवली तोची बहिर्देखिली।' -अकक २ विश्वलकृत रसमंजरी ७. ' पाऊस लागताच शेताची नवली पाल-टली. ' २ वृत्तिः; मनाचा कलः, स्वभाव. ' तुझी सुखधामा नवली। कशि फिरलि जिला जगन्नयी मानवली ?।' —मोकृष्ण ३९.४५. 'श्रीरंगपटनापासन नवली फिरऊन बेइमान जाहाला आहे. ' -पेद

नवल्ल-न. (महानु.) नवल; आश्चर्य. 'पु.न तें अवस्था नवलु आइका। ' –िशशु १७२. –िशशु २१. [नवल]

नववा, नध्वा-वि. ऋमार्ने मोजतांना आठव्यानंतर येणारा. (सं. नवम]

नवशा—वि. नवस करणारा. 'यात्रांच्या निमित्तानें जम-णारे हौसे, नवसे, गवसे यांच्या गलबल्यांत देशहितवाल्यांनींहि आपलें गाठोडें पुढें टाकलें आहे हैं उचित होय. ' - खेया ५७. [नव]

नवशी(सी)क-वि. नवसाचा; नवसासंबंधाचा. [नवस] नवस-पु. १ इन्डित कार्य सिद्धीस जार्ने म्हणून देवाची प्रार्थना करून कार्यसिद्धि झाल्यास देवास (एखादी) वस्तु अर्पण करण्याची प्रतिज्ञा. ' दूर प्रिय जन वसती। देखाया करिति नित्य नवस नव सती।'-मोकृष्ण ४७.७७. अर्पणविषयभूत पदार्थ. [सं.नमसित; प्रा. णमसिअ: णवसिअ. (सं. नमस=अनुकूल; ऋपादृष्टियुक्त)] म्ह् ॰ (व.)नवसाचा भोपळा चारीवाटा मोकळा=नवस करून झालेल्या मुलाच्या दुर्वर्तनाबहुल म्हणतात. २ 'जरी नवसें पुत्र होती। तरी कां करावा लागे पती।' -तुगा. (वाप्र.) (एखादी गोष्ट इ०काविषयीं-बद्दल-करितां-साठीं-स्तव, एखाद्या गोष्टीचा) नवस करणे-एखादी गोष्ट सिद्धीस नेण्याबद्दल ईश्वरास प्रार्थणे व कांहीं वस्तु अर्पण करण्याचा संकल्प करणें. २ (ल.) (एखाद्या गोष्टीबद्दल) मोठ्या उत्कंठेनें याचना करणें; ती गोष्ट अत्यंत उत्सुकतेने इच्छिं।. ० देणें-(व.) मार देणें. •पूरण-(एखाद्याचें) इष्ट कार्य (नवस केल्यामुळें) सिद्धीस जाणें. •फळास येणें-इष्ट मनोरथ सिद्धीस जाणें. 'आजि पुरले नवस।' -तुगा. • फेड्डणे-नवस फळाला आल्यावर, पूर्ण झाल्यावर देवास वस्तु इ० अर्पण करण्याची जी प्रतिज्ञा केली असेल ती पार पाडणें. -साचा-वि. नवसाने प्राप्त झालेला. -साचा नाऱ्या-पु. (व.) (उप.) नवस करून झालेला मुलगा (हा पुढें वाईट निघाल्यास त्याला उद्देशून योजण्याचा वाकप्रचार). -सास पावर्णे-लाई देवी म्हणे गुरुदेवें नवलें केली। '-सप्र ५.१८. -खेया ५६. (नवस केलेल्या देवतेनें नवस करणाराचे) मनोरथ पूर्ण करणें. नवसं मागितले, मुळावर आले-(मुलगा व्हावा म्हणून नवली की. १ (मुखाच्या राहणीने शरीराला, पावसाच्या नवस केला त्याप्रमाणें मुलगा झाला पण तो आईबापांच्या नुकसानकारक झाल्यास हा वाक्प्रचार योजतात; (व.) नवसाचा नाऱ्या. सामाशब्द- • देव-पु. ज्यास नवस केला असेल तो देव; नवसाला पावलेला देव. ' बृद्धाचारीचे पुजिले देव। नवसदेवाहि दिधरें गौरव।'-दावि ३३. ०नवसर्णे-नवस करणें; नवसर्णे पहा. 'कवण नवस नवसं आतां। कृष्ण नाथ प्राप्तीसी। '-एरुस्व २.४२. ॰सायास-पु. (एखाद्या कार्याच्या सिद्धीकरितां करावा लाग-णारा) नवस; ईश्वराराधना व शारीरिक कष्ट इ०; दु:खकष्ट; हाल-अपेष्टाः प्रयत्न इ०. [नवस+आयास]

नवसर्णे-अित. (देवता इ०कास) नवस करणें; नवसा विषयीं, यात्रा, पदार्थ इ० विषयीं प्रतिज्ञा करणें. 'द्वारावतीची कुलदेवता। स्मृह्णानि नवसिली शत्रुघाता।' – मुसभा १५.२७८. -आमा २६. [नवस]

नवसर्णे, वनसार्णे - उक्रि. १ (घर इ०कांची) दुरुस्ती; हागडुजी करून नवें दिसेलरें करणें. २ (सांगितलेली गोष्ट विस-ह्न जाऊं नये म्हणून) पुनःपुनः सांगणें. ' तुमची गोष्ट तो विस-रला असेल तरी नवसाह्नन द्या. ' [नव+सरणें; नवसर]

नवसागर-पु. (रसा.) कल्ह्ई लावण्याच्या कामी वापरा-वयाचा एक क्षार. अमोनिया व क्लोरिन यांच्या संयोगाने बनलेला एक क्षार. हा खनिज आहे. ई. अमोनियम क्लोराइड. [सं नवसार; गुज. नवसार; अर. हिं. नवसादर]

नवसिआ-वि. (महातु) नवस करणारा. ' हरिचंदनाचे फोक। सोलौनि की जेति दाखंड त्रिशाक। वरि सेंदुरें विनायक। नवसिआंचे।' -शिशु ७६५. [नवस]

नवसी-वि. नवस करणारा. 'मळमूत्रद्वारें। होऊनि ठाकती खोंकरें । नवसियें होती इतरें । माझिया निधनीं। '-क्वा १३.५७१. [नवस]

नवसीक-वि. नवसासंबंधाचा; नवशीक पहा. [नवस] नवसीय-वि. नवसंकेलेरें (दैवत). ' रिचविती जळतकुंडीं। लाविती चेड्याच्या तोंडीं। नवसियां देती उंडी। बाळकांची। -हा १७.९७. [नवस]

नवसुलॉ—वि. (गो.) नवसानें झालेला. [नवस] नवळका-वि. नवीन; अपूर्व; विलक्षण; नवलपूर्ण; चमत्कार-पूर्ण. [नवल]

झाले नाहींत असा. २ (एखाद्या कार्योत, व्यवहारांत, धंद्यांत)

ध अभूतपृषे; अपृषे; अपरिचित; अदृष्टपृषे. 'आज नवें झाड पाहिलें ' 'आज यांनीं.नवाच श्लोक म्हटला. ' ५ न उपभोगिलेला, उपयोगिला गेलेला. 'ही स्त्री अझन नवी आहे कोणी भोगिली नाहीं. ' ६ नुकतीच ज्यानें (कार्याचीं, कारभाराचीं) सुत्रे हातांत घेतलीं आहेत असा (कारभारी, त्याचा कारभार) -शास्त्रीको. ७ तरुण. नव पहा. [सं. नव; प्रा. नवओ; सिं. नओ; हिं. नया; फ्रें. जि. नेवो] (वाप्र.) • जुना कर्णै-जुना बदलून नवा घेण, करणें (करारनामा, हिशेब, करार, अंमलदार इ०). • जुना होण-नवीनपणा, नवखेपणा नाहींसा होणें; परिचित होणें; वहिवाटला जाणें. नवीज़नी ओळख-स्री. पुन्हां नव्यानें करून घेतलेला, नवा केलेला जुना परिचय. नवीजनी सोयरीक-सी. पुन्हां नन्यानें जोडलेला (एखाद्या न्यक्तीचे मरण इ०सारख्या कांहीं कारणामुळे तुटलेला) संबंध, सोयरीक. नवी नवती-स्त्री. नव-यौवनः तारुण्याचा भरः ऐन ज्वानीः नवनवती पहाः नवी नवरी-स्त्री. १ नुकरेंच लग्न झालेली मुलगी. २ (उप.) स्वाभाविकपण जी गोष्ट माहीत असायला पाहिजे ती माहीत नसलेला, माहीत नसल्याचा आव आणणारा, लाजाळु मुलगा, मुलगी. नवी नवाई, नवी नवा(व्हा)ळ, नवी नवलाई, नवी नवाळी-स्री. १ नन्यानें, नुकतेच निघालेलें (प्रतिवर्षी होणारें) धान्य, फळ इ०; नवाम्न. 'हे पेरू पाठवायाजोगे नव्हेत परंतु नवीनवाळ म्हणून पाठवावे. ' २ वर्षाच्या नवधान्याच्या. नवीन निघालेल्या फळांच्या भक्षणाचा योग, किया. ३ (ल.) नवीन, अपूर्व व सुंदर वस्तु. नवें जग-न. अमेरिका व ओशियानिया हीं दोन खंडें. यांचा शोध अलीकडेच लांगल्यानें त्यांस हैं नांव आहे. नवेंजुनें-न. १ (राज्य इ॰कांत) जुने अधिकारी काढून नवीन नेमण्याचा प्रकार. २ जुन्या वस्तु देऊन नवीन घेण्याचा, परस्पर बदलण्याचा प्रकार. नवें टाकण-(ना.) नवीन उपक्रम सुरू करणे; दीर्घकालानंतर एखादी गोष्ट करणें. नव्या उमेदीचा-वि. तारुण्याच्या जोमानें. उत्साहानें व महत्वाकांक्षांनीं परिपूर्ण; (अजून) जगाचे कटु अनुभव ज्याला आले नाहींत असा उत्साही व महत्वाकांक्षी (तरुण मनुष्य). नवयाची पुनव-की.आश्विनांतील व माघी (मार्गशीर्ष-शास्त्रीको ?) पौर्णिमा; नवाभपूर्णिमा पहा. नत्याच्याने, नव्याने-क्रिवि. प्रथमचः नवीन म्हणून. 'या रणपटु योद्धयाची ओळख आमच्या स्वराज्या-वरील कादंब-या वाचणारांना नव्याने करून देण्याची आवश्यकताच नवा-वि. १ नवीन; नृतन; अस्तित्वांत येऊन फार दिवस नाहीं.'-स्वप ५९. नव्याजुन्याचा मेळ-नवे आचार, नवे विचार त्यांचें सार व जुन्या आचारविचारांचा विचार करून योग्य असेल नवशिकाः, अनभ्यस्तः (नवशिक्या माणसास अनुलक्षुन) अंग- तें घेऊन ऐक्य करणें. नश्या(वे)ताण्याचा-वि. १ विणून त्यार वळणी न पडलेलें (त्याचें कार्य). 'या कामांत तो नवा आहे होऊन फार दिवस झाले नाहींत असें (वस्न इ०). २ अशा बस्नाचें आणि हैं कामहि त्यास नवें आहे. ' ३ उपयोग इ०कानीं मिलन, सित इ० मह० १ नवें नवें जेवी सबें=पाहणा नवीन आहे तोंपर्यंत अस्तान्यस्त, जर्जर, जुना न झालेला. 'ही शालजोडी नवी आहे.' घरमालक त्याला बरोबर पंक्तीला घेऊन कांहीं दिवस जेउतो. पुढें परिचय झाल्यावर मात्र हेळसांड व्हावयास लागते. २ नवें नवें नि खाटल्याभवते भवें. ३ नवी विटी नवें राज्य, नवी विटी नवा डाव. (विटीदांइच्या खेळांत विटी बदलून नवी घेतली तर सर्वच बदलतें त्याप्रमाणें) =एखाद्या कारभारांत नवीन कारभारी आला तर त्याचे सर्वच तंत्र नवीन असतें. ४ जुने डोळे आणि नवे चाळे, तमाशे. ५ नवां दिवशीं नवी विद्या. ६ नव्याचे नऊ दिवस=कोण-तीहि गोष्ट नवी आहे तोंपर्यंत (कांहीं दिवस) लोक तिचें कौतुक करितात. त्या वस्तुचा नवेपणा व लोकांचे कौतुक फार दिवस टिकत नाहीं. सामाशब्द- •आडसाळी-वि. उंसाचा एक प्रकार. नवीन लागवड केलेला एक वर्षाआड पीक देणारा ऊंस. •करकरीत-वि. अगदीं नवा; पूर्णपणं नवा; कोरा करकरीत; करकरीत पहा. ०तरणा-तरणाफोक-वि. जवानमर्द; ज्वानीत असलेला; तारुण्याच्या भरांत असलेला (पुरुष). • नृतन - वि. अगदीं नवा; कोरा करकरीत. [नवा+सं. नूतन=नवा]

नवा-वि. नववा-वें. 'आठ सगुण ब्रह्म। नवे निर्गुण ब्रह्म।' -दा ७.३.८. 'नवा महिन्या तुम्ही देखाल बालासी । '-राम-दासी २.१०३. [नव=नऊ]

नवाई - स्त्री. १ नवल; अद्भुतता; आश्चर्य; अपूर्वता. 'आतां ऐसियाहीवरी काई। सांगों व्याप्तीची नवाई। ' -्क्का १५.४११. 'कैसी देवाची नवाई। अपायिच झाले उपायीं।' –िशसं ७.२९. २ अद्भुत; अपूर्व; आश्चर्यकारक गोष्ट, लीला; चमत्कार. 'ते हंस-रूपाची नवाई। अभिनव कांहीं बोलवी। '-एभा १३.१३. 🧸 नवेपणा. ' अभिनव संपत्तीची थोराई । आणि आवडीची नवाई ।' 'नवाडा मनुष्य घरांत आला. ' [नवा] -वेसीस्व ७.४५. ४ (तारुण्य इ०कांची) तेजगी; टवटवी. 'काय सांग्रं भी ह्या रूपाची नवाई।' ५ -वि. नवीन; नवा. 'ऐका नवाई उपासना । ' -दावि १. [नवा; गुज. नवाई]

नवाज-वि. कनवाळः; पोशिदा. ' आम्ही पदोपदी महा-राज। अन्याई गरीबा नवाज। चालवा स्नेहाची लाज। मागण हे स्वामीराज।' –होला १३४. [फा. नवाझ]

नवाजलानी-णी-वि. तीक्ष्ण धारेचें. 'ढाल फिरंग नवाज- गोट्ट इ०). स्ताणी निशंग गगन लकेरी खुण। ' -ऐपो १०९.

नवाजणी, नवाजणुक-की. १ स्तुतिः, वाखाणणीः प्रशंसाः, परामर्षः; पोषण. [नवाजणे]

नवा(वां)ज्ञें -- उक्ति. १ स्तुति, प्रशंसा, वाखाणणी करणें. ' अंतरें राखितां राजी । भलत्यास भलता नवाजी । अंतरें न राखतां भाजी। मिळणार नाहीं।'-दा १५.५.२०. २ प्रतिपाळ. रक्षण, लालन पालन करणे; परामर्थ घेणे. 'कृपादष्टि पाहुनी गरिब नवाजी गे। '-मध्व ३८५. ३ पारितोषिक देणें; सत्कार करणें. असलेली, पलंग विणण्याची सुती जाड पट्टी; नाडा; नुवार. ' एक ' त्याणीं ऐसा सिष्टाचार केल्यानंतर याणीं त्यासच नवाजिलें. ' नवारीची खाट, त्यावर एक चवाळचासारखें कांहीं तरी टाकलेलें. '

–रा ६.३१४. 'अबुदल सदरें नवाजिला।' –ऐपो १०. फा. नवाझ्; हिं. नवाझ्ना]

नवाजदा-नामा-पु. कृपापत्रः, शिफारसपत्र.

नवाजस-सी. १ वाखाणणी; स्तुति; प्रशंसा. २ परामर्थ. नवाजणी पढा. [फा. नवाझिश]

नवाजिक-वि. नामांकितः, अपूर्वः, अलौकिकः. ' माहा बळिय पराक्रमी । जितके पुरुषार्थी विक्रमी । राजे नवाजिक नामी । मिथि-ळेश्वरें आणिले।'-वेसीस्व ३.३. ' मानवा नवाजिक तनु मिळाली परि विफळा करिशीरे।' -राला २५. [नवाजणें]

नवाजी-छी. स्तुति; प्रशंसा. 'त्या करेंकरुनि अर्जुन-वाजी। खाजवी कहिन नित्य नवाजी। '-वामन, पार्थभाग्य २. -वि. नामांकित: प्रख्यात. 'बेलोकीचे नवाजी । अणसुट निर्मेळ च्यारि वाजी । स्वेतवर्णी तेजःपुंजी । तया रथासी शोभले। ' -वेसीस्व ८.१०९. [फा. नवाझी]

नवाजीस-की. स्तुतिः, तारीफः, प्रशंसा. 'महाराजांनीं नवा-जीस कहन वस्त्रें जवाहीर बक्षीस इनामगांव दिला. '-मराचिथोशा ८०. -वि. १ गौरविलेला. 'संताजी घोरपंडे पूर्वी महाराजाचे नवा-जीस. ' -मराचिथोरा ४६. २ आश्रितः मेहेरबानींतला. ' आम्ही लोक त्यांचे नवाजीस. ' -पेद ३.८४. [फा. नवाझिश]

नवाट-ठ-वि. नवट पहा.

नवाटक---न. शेराच्या अष्टमांशाचे मापः नवटके पहा. नवाडा-वि. (ना. व. खा.) नवखा; अपरिचित; परका.

नवाण-न-न. तांदुळाची एक जात; नवान्न पहा, [नवान्न] नवानवर्शी, नवानवसाने -- किवि. पुष्कळ नवस इ० करून (जन्मलेला मुलगा इ०); फार प्रयत्न, कष्ट,सायास कहन (केलेलें, साध्य असलेलें काम, गोष्ट). [नव+नवस] नवा नवसाचा -वि. १ ज्याकरितां पुष्कळ नवस इ० केले होते असा (मुलगा इ०). २ (ल.) अतिशय कष्टानें मिळविलेला, साध्य केलेला (पदार्थ.

नवाब-पु. नवाब पहा.

नवायी-की. १ नवल; अपूर्वता; नवाई पहा. ' उद्धवा या कित्युगाच्या ठायीं। तुझ्या भाग्याची परम नवायी। '-एभा १७.७१. २ नवीनपणा. 'हेंचि आर्ताच्याविषयीं। आर्तीतें प्रकाशी पाद्दी । आर्त ऐसे मग त्याच्याठायीं । नांवाची नवायी उपतिष्ठे । ' -एभा १९.२७१. [नवाई]

नवार-की. १ तीन-चार बोटें हंदीची आणि पुष्कळ लांब

शको. ४. ५०

-वज्राघात ८७. २ (चांभारी धंदा) कातर्डे घोटण्यासाठी असलेला आंक्याची पाने ही एका कामटीच्या ताटीवर बांधून घराच्या मुख्य जाडाभरडा कपडा. [फा. नवार्, नुवार्]

नवार्णे-- उक्रि. (राजा.) (परंग इ०) नवारीने विणणे. | नवार |

नवासा-- पुनातू. [फा.]

नवाळ-की. (विह्न.) नवीनवाळ: नवा नवीनवाळ पहा. -वि. नवीन; नवा. ' फुल भोगा नूतन नवांळें । मऊ माशुक मधुर अलीकडे. [नवा] मवाळें। '-प्रला १६६. [नवा]

नवाळी-सी. एक जंगली फूलझाड; नेवाळी; रानजाई.

नवाळी-सी. १ प्राप्ति. 'जीवांसि करीं नवाळी। कैवल्य नवाळी। करिसी अज्ञान खंडोळी। ' -कथा १.१.२१. ३ अपू-र्वता; नवल; अदुभुत गोष्ट; चमत्कार. ' एक असे भूमंडळी। एक असे आकाशपोकर्ळी। ऐसी त्या युद्धाची नवाळी। दोघे दाविती वयाचा शब्द. [सं. नवनवितः तुल. गुज नव्वाणुं] व्यादांनीं-पार्थातें । ' -जै ३७.९२. ' जया पुण्याची नवाळी । सुख दावी ' हिन्न्यांनीं-क्रिवि. बहुतेक; बहुत अंशीं. 'हें नव्याण्णव हिन्न्यांनीं--सिसं ८.१९५. ४ गोडी, इच्छा. 'तरी पावेन नवाळी ब्रह्म- वाटांनीं घडायचे नाहीं. 'नवयाण्णवाचा फेरा-पु.(एका तपस्वी सुखाची।' 'मग नामशोर्षे पिटोनि टाळी। आनंदली भक्तमंडळी। व आत्मचितनपर मनुष्यास नन्याण्णव रुपयांची एक थैली सांप-म्हणती तुकयासी पावला वनमाळी। अनुपम्य नवाळी दिसत। ' डली त्यामुळें त्याला शंभरावा रूपया मिळविण्याची इच्छा -मनको. [नवा]

नवाळ--न. (गो.) रुप्याचा, सोन्याचा कमरपटा.

आला असेल.' -पया ४८८. [फा. नविश्ता]

नवी-अ. एकाला नवार्ने गुणतांना योजावयाचा शब्द. जस-एके नवी नऊ. [नव=नऊ]

नवीन-वि. नवा; नूतन. [सं.] •मत-न. १ नव्या, आधुनिक पंडितांचें मत. २ सुधारणावाद्यांचें मत; सुधारकी मत; नवमत. [नवीन+मत] अमुद्रा-स्त्री. नवीन, अपरिचित व्यक्ति,

रवाना करून. ' -रा ५.१०५. 'फडावर कोणी निवसिंदा नव्हता.' तेनि वह्रमें । आहेवपण को शोभे।' -अमृ ६.६३. नव्हसी--भाइ १८३४. निविसिंदा पहा. [फा. नवीयन्दा]

मेच्या, आश्विन शुद्ध पौर्णिमेच्या दिवशीं नव्या भाताचीं लोंगरें, पावन । ' -दा ७.१०.२३. [न+होईजे]

दारावर बांधण्यासाठीं करतात तें तोरण; नवधान्याचे तोरण. [नवा] नवें-अ. एक या अंकाखेरीज इतर अंकांना ९ या संख्येनें ा गुणतांना योजावयाचा शब्द. असे:-वे नर्वे अटरा; चार नवे छत्तीस इ० [नव=नऊ]

नवेतर-व. अलीकडचें. नवतर-थर पहा. -किवि. नव्यानें;

नवेद्य-पु. देवास अर्पण करतात तें अन्न. (प्र.) नैवेद्य; नैवेद्य पहा. [नैवेद्य अप.]

नवोड—वि. अफूच्या पिकाकरितां राखुन ठेवलेल्या जमीनीत सुखाची । ' −दाव ४५३. २ कृपादृष्टि; मेहेरनजर. 'तुझी जालिया | पावसाळशांत ज्वारीचें पीक कादृन पुढें जींत अफू करितात अशी जमीन. -कृषि ५०३. [सं. नव + ऊढ]

नव्याण्णाव-वि. नव्यद व नऊः ९९ या संख्येबद्दल योजा-५ हंगामातील धान्यांचा, फळांचा पहिला बहर. ६ तारुण्याचा झाली. तो हळु हळु अष्ट होत होत अखेरीस पूर्ण अष्ट बनला. या भर; ऐन ज्वानी. ७ नवीनपणा; नवेपणा. ८ टवटवीतपणा; तेजगी. बोधप्रद गोध्टीवरून) गुरफद्दन टाकणारी, वाढत जाणारी वासना, लोभ, हांव.

नव्या नवसाचा, नव्या नवसाने, नव्या नवशी—(प्र.) नविस्ता-पु. पत्र; लिखितः, लिखाण. 'याचा नविस्ता नवानवसाचा इ०; नव, नऊ नवानवसाचा इ० पहा. [नवसाचा अप.]

> नन्यायशी, नध्यांशी-वि. ८९; एकूणनव्वद संख्या. [सं. नवाशीति]

नव्यद्-िव. ९०; नऊ दशक. [सं. नवति] नव्या-वि: नववा. [नववा अप.]

नव्हणे - अकि. न होणे, नसणें या अथीं कियापद. नव्हता वस्तु इ०काबद्दल योजावयाचा शब्द. [नवीन-सं. मुद्रा=चेहरा] नव्हे, नव्हेस इ० रूपांतच उपयोग. 'देवा गोठीचि हे ऐकतां। नवीस-श-अ. लिहिणारा या अर्थाचा फारसी प्रत्यय. बोधु उपजतसे चित्ता। मा अनुभवें तल्लीनता। नव्हेल केवीं। जसें:-फडनवीस, अर्जनवीस, चिटनवीस, पोतनवीस, सबनवीस -ज्ञा ६.३३१. [न+होणें] नःहतां-धातुसाधित अव्यय. न इ॰ नीस असेंहि याचें रूप होतें. उदा॰ चिटनीस, फडनीस इ० होतां. 'सम्पूर्ण दिवस नन्हतां हातीं।अंड येक फोडिलें।'-सुआदि नवीसंदा, नविदिादा—पु. कारकून; लिहिण्याचे काम कर- ४.३४. 'तुझा प्रसाद नव्हतां मज याच काळी।'-वामन-णारा. ' एक नवीसंदा ... दिनचरेंची अखबार लिहिण्याकरितां हिक्मणीपत्रिका १४. नव्हता-वि. नसणारा; नसकेला. ' नव्ह-नससी; नाहींस. 'श्रीकृष्ण भणे तो तूं नव्हसीं। जै वैदर्भिअ ते नर्वे --- न. १ दरवर्षी होणारे धान्य इ०खाण्याच्या वेळीं करा प्रणॐ आलासी।' --शिशु १०७०. नद्धीजे-कि. न होईजे; वयाचा संस्कार, कुळाचार, नवात्र पहा. २ (कों.) नवात्रपौणि- होणार नाहींस. 'एवं न करितां भगवद्भजन। अंतीं नव्हीजे

नवहती-सी. नवती पहा.

नःहाद-वि. नवीन; नवट. 'नव्हारें जुनारें वनें दाटथारें।' -राक १.५४. [नवट]

नक्षांड--स्री. वाण; तुटवडा; अभाव: (अन्न, धान्य इ० कांचा उडालेला) फन्ना; चट्टामट्टा. (कि॰ पडणें; होणें). 'धान्याची-गुळाची-तुपाची-अन्नाची-पैक्याची-नव्हांड. ' [न+ होणें]

नऋळी-सी. नवाळी. १ नावीन्य. अपूर्वता; नवलाई. ' वाणितां वनमाळी । शब्दमुखाची होए नव्हाळी । ' –शिशु २३. 'ऐसी भजनभावाची नन्हाळी। सेवकाजवळी स्वामी तिष्ठे।' -एभा ३,३४७, २ प्राप्ति, 'मग पावेन नव्हाळी। ब्रह्मसुखाची।' -विपू १.१. 'उत्तम गुणाची संडळी। सत्त्वधीर सत्त्वागळी। पूर्वक-क्रिवि. निश्तुन. 'म्हणोन नशीहतपूर्वक आज्ञा केली.' नित्यसुखाची नव्हाळी। जेथे वसे। ' -दा १.८.२२. ३ गोडी ' सेवावया स्वानंदनव्हाळी ।' -एभा २८.२२२. ' किंवा क्षीरो-दधीसी नव्हाळी। अजादुग्धाची। ' -रास ५.८०७. ४ बहरः वयाचा फारसी प्रत्यय. जर्सः-तक्त-नशीन्=सिंहासनाहृद्धः गादी भर. 'कीं प्रथमवयसाकाळीं। लावण्याची नव्हाळी। प्रगटे जैसी नशीन-जहन् नशीन इ० [फा. निशीन=बैस] आगळी। अंगनाअंगीं। '-ज्ञा १.४२. ५ कांति; तेजगी. 'करूनी निज्ञळाची होळी। सरस्वतीतीरीं वनमाळी। टॅकोनि वैसला नसीब्] • उघडण-उचकटण-भाग्य उदयाला येणें: चांगले विपळातळीं। चरणनव्हाळी आरक्त। '-एभा ३०.२१३. नवाळी दिवस प्राप्त होणें. •फुटणें-मोटी आपित येणें; अभागी असणें, सर्वे अर्थी पहा. [नवाळी]

जाणारा शब्द, 'जैसे अमृत नव्हे जुनें।' –दाव २९. 'नरदेह कर्मानुसार घडणाऱ्या बऱ्यावाईट गोष्टी; दैवयोगः, प्रारब्ध. निशीब+ पावल्या जाण । आपणचि नव्हे ज्ञान । '-एभा २५.४१८. 'ही गोष्ट अर. तालिअ; फा. ताले=प्रह, दैव] इतर वाक्प्रचार दैव शब्दामध्यें नव्हे तेव्हां अवघेच व्यर्थ. ' -पेद ३.६३. याचीं भिन्न भिन्न पुरुष- पहा. व्यंत-वान-वाला-वि. सुरैवी; भाग्यवान. 'हजारो वाचक रूपें थोडीं घोटाळयाचीं असल्यामुळे तीं पुढें दिलीं आहेत. जसं:-मी नव्हें, नव्हें: तूं नव्हेंस, नव्हुंस; तो, तीं तें नव्हें; आम्ही वाला, वान प्रत्यय] नव्हों: नव्हे: तुम्ही नव्हां, नव्हांत, नव्हे, नव्हेत; ते, त्या. तीं -दा ५ १.४५. -दा ११.२.३२. (या क्रियापदाच्या उपयोगा अस्तित्व, स्थानिक संबंध इ० संबंधांने याचा प्रयोग होत नसुन कर्त्याचे गुण, जात, स्वभाव, प्रकार, रूप इ० कांच्या संबंधाच्या वाक्यांतच याचा उपयोग होतो. जसं:-तो गतवर्षी मेला. तो आतां वंत; हंगामी. 'देहें उतराई होऊं गुरुसी। तरी नश्वरता या दहासी। नाहीं. या वाक्यांत कर्त्याचे अस्तित्व किंवा अभाव=नमणे विव-क्षित आहे म्हणून येथे 'नव्हे 'चा उपयोग होणार नाहीं. तसेंच 'तो त्या घरीं-शह ीं नाहीं. या वाक्यांतहि 'नव्हे ' चा उपयोग होणार नाहीं पण पुढील वाक्यांत नव्हेचाच उपयोग केला पाहिजे. [सं.] ' नाहीं 'या कियापदाचा प्रयोग केल्यास चालणार नाहीं. जरें:-हा काळा नव्हे, हा पाषाण नव्हे; हा मनुष्य नव्हे-ब्राह्मण नव्हे-गोलाकार नव्हे. [न+होय]

नशर्णे-अित. नाश पावगें; नष्ट होणें; नाहींसें होणें. 'बीज मोडे झाड होये। झाड मोडे बीजी समाये। ऐसेनि कल्पकोडी जाये। परी न नशे। ' –ज्ञा १७.५९. [सं. नशु≔नाश पावणें]

नशा - जी. १ कैफ, धुदी, गुंगी, निशा. २ कैफ येणारा अंमठी पदार्थ; निशा. ३ मादकपणा; कैफाचा गुण. [अर. नशा] •कर्णे-अंमली पदार्थाचे सेवन करणें; दास इ० पिणे. •स्वोर-वि. कैफी; अंमली; दास्त्वाज. [फा. नशा-खुर्]

नशिअ(ह)त, नश्यत, नशित-द-ली. १ उपविशःसम-जावणी; सल्ला २ शिक्षा. 'या कोडतापुढें खोटी साक्ष दिली असतां त्याचे इनसाफ व नशियद याविषयीं ... ' - न्यासे २९९. २ तंबी. ४ (व.) अहल. [अर. नसीहत्] नशीहत--पया ६६.

नशीन-वि. आहत, बसलेला या अर्थाचा नामास जोडा-

नशीब-न. १ नेमणुक. २ वांटा. ३ दैव; प्रारब्ध. [अर. होणे. ॰ शिकंदर असणे-(एखाद्याचें) देव चांगलें, भर-नःहे-कि. न होय, होत नाहीं. नाहीं इ०अर्थानें योजला भराटीचें, बळकट असर्णे. -स्वप २२४. निश्वाचे ताले-पुअव. पदरामधे उमराव नशिबवाला।' -ऐपो २४१. [नशीब-वंत.

नशेकची-वि. १ चोपदार. २ व्यवस्थापक. 'नशेकची नब्हेत, नब्हत. ' आतां सर्गुरुते कैसे । नब्हेति इतरां गुरु ऐसे । ' येऊन लोथ परतोन नेले ' -रा ६.४७२.[अर. निशाक्=न्यवस्था] नरोत-सी. १ उपवेश: समजावणी. ' दुर्गकर राजे यांनी संबंधीं एक गोष्ट लक्ष्यांत ठेवण्यासारखी आहे, ती ही कीं, कर्त्याचे परशुराम पंतास बहुत नशेत करून लिहिलें आहे. '-ख ४.१५६७. २ शिक्षा. नशिअत पहा.

> नश्वर-वि. नाश पावणारा; अशाश्वत; न टिकणारा; नाश-नश्चरं अनश्वरासी । उत्तीर्णता केंबी घडे ।' -एहस्व ५.९३. ' जेवढा दृश्य पदार्थ तेवढा नश्वर. ' [सं.]

नश्वरता—स्त्री. अशाश्रतपणा; नाशवंतपणा; क्षणभंगुरता.

नप्र--वि. १ नाश पावलेला; नाहींसा, जमीनदोस्त, धुळधाण झालेला; विघ्वंसित. २ दुसऱ्याचा नाश, वाईट करण्याचा स्वभाव असणारा; दुष्ट; द्वाड; निर्दय; कठोर. ' तुका म्हणे नष्टा । अबोळण्या

तुरूया चेष्टा। '-तुगा १४१९. [सं.] • खर्च-पु. (गो.) निर- शिळका करणे-(व.) उठतां बसतां कोणाची ना कोणाची कुरा-थैक, घातुक, अनवश्यक खर्च. 'जर्त्रेत नष्टखर्च जास्त असतो.' •चर्य-र्या-नन्नी. दुर्दैव; हीन-दीन स्थिति; कष्टदशा; उतरती कवणैक नष्टदिनीं। विसर पडला शौचाचमनीं। ' -कथा १.९.३. ॰धन, नष्टेभ्वर्य-वि. निर्धन; दरिद्री झालेला. [नष्ट+धन, ऐश्वर्य=संपत्ति] •प्रभाव पराक्रम-वीर्य-वि. निर्वीर्थः, दुबळाः निर्वेल झालेला. ० बुद्धि-वि. कमकुत्रत बुद्धीचा: कमी समज अस-णारा: ज्याची बुद्धि नष्ट झाली आहे असा. [नष्ट+बुद्धि] ०वंदा-वि. निर्वश झालेला. ॰ विवेक-नि. विवेकशून्य; अविचारी; अवि-वेकी. [नष्ट+सं. विवेक=विचार] नष्टात्मज-वि. (ज्याचा) एकहि मुलगा जिवंत राहिलेला नाहीं असा; निपुत्रिक बनलेला. [नष्ट+सं. आत्मज=मुलगा] नर्ष्टेद्विय-वि. ज्याची इंद्रिये गडीमाणसे नसतात. त्यास जर श्रीमंतांना पानसुपारी, मेजवानी शिथिल. निर्जीव झालीं आहेत असा. नष्टोपाय-वि. दैवहत; अगतिक झालेला; ज्याचे उपाय कुंठित झाले आहेत असा. [नष्ट= नाहींसे झालेले+उपाय]

रच्या स्वररचनेचे स्वरूप अमक्या अमक्या स्वरांचे आहे असे सांगून ते स्वर काढून दाखविणें. [सं. नश्]

नष्टाई—की. दुष्टपणा; हरामखोरी; दगलबाजी; कपट. 'खान नष्टाई करणार नसला तर... ' -सूर्योदय २९९. [नष्ट=दुष्ट, कपटी]

नष्टोन्टा—वि. (कु.) दुष्ट; द्वाड; नीच; कपटी. [नष्ट=दुष्ट] नस-पुन्नी. १ मोठ्या आंतडयाचा एक भाग, जो वायु इ० कांनी फुगतो असाः नळ. २ शीरः अशुद्ध रक्तवाहिनीः नाडी. ३ स्नायु. ४ नराणी. [सं स्नसा; प्रा. णसा; अर.] ॰ घेणा-तोडणा-(स्कतवाहिनी कापून) स्कतस्राव करविणे. ॰धर की-दावर्ण-(चालु असलेलें काम, व्यक्ति इ०) कुंटित करणें: अटकाविणें: थांबविजें.

नस-की. १ नाकानें हुंगण्याचे औषध. २ तपकीर. सिं. नस्यः हि.]

नसकोणा -- वि. (कु.) ज्याच्या अंगीं कांहीं गुण नाहींत असा टेंगणा व रोड मनुष्य. [नसणें]

नसंटर्णे—अक्षि. (महानु.) न मावर्णे; न समावर्णे. 'की मागिला श्रमाची धांप। भीतरीं नसंटे उमप। तेणें दाटतसे बाब्प। (उप) द्वाड; उनाड, ३ स्वार्थी; मतलबी [अर. नस्नानी=स्निश्चन] कंठीं येउनी।'-जाप्र ९२६. [न+साठणें]

न संडी विषय संदु। ' -ऋ ७. [न+सांडणें]

पापिणी ते नसोंदे।' -राम २४. [न+असणें]नसस्या बसस्या क्रिवि. वंशपरंपरा. [नसल+बाद=नंतर+नसल]

पत काढणें.

नसता-वि. १ अस्तित्वांत नसलेलाः अविद्यमान, ' हठें बाई कळा. [नष्ट+चर्य, चर्या] ॰ दिन-दुर्दिन, वाईट दिवा. 'नैषधा कैसी धरुनि बससी गोष्टि नसती। ' -सारुह ६.१२२. २ खरी, प्रत्यक्ष नसलेली; खोटी; निराधार. 'हा कर्मभोग ओढवला सायासी। नसर्तेच विद्य हैं। ' -शनि ६८. ' ईश्वर होतां पाठमोरा । नसर्तीच विघ्नें येतीं घरा। ' ३ अनावश्यकः, फाजीलः, अवास्तव. ' तुं फार करितोसि टवाळी। नसतीच चढविली कळी।'—शनि ७०. जर्से:--नसता कारभार=उगाच लुडबुड करणें; नसता खर्च=अवास्तव, लगाच आलेला खर्च; नसता उपद्रव=कारण नसतां, स्वतःचा दोष नसतां झालेला त्रास. भनुकसानीचाः तोट्याचा. जसः-नसता उद्योग-धंदा-व्यवहार-व्यापर. ५ गरीव; अर्किचन; दरिद्री. ६ (गरीवाच्या येथें इ० देण्याचा प्रसंग आला तर तो थेट्टेन, उपरोधानें आपल्या अविद्य-मान, लटक्याच गडवाला नसत्या म्हणून हांक मारून करण्यास सांगतो अशा अर्थी) नसणारा; लटुपुटीचा (साणुस, गडी). 'अरे नसत्या! गुडगुडी भरून आण, राव बसले आहेत.'-क्रिवि. वांचुन: विना. -शर. महु० असल्याचे विकार नसल्याचे घोरंकार=श्रींमताना चैन कराविशी वाटते तर गरीबास काबाडकष्ट करावे लागतात.

नसद्भी—वि. (महानु.) नुसती; एकटी. 'निगालेआं यद्-पती। न शोभेत्री द्वारावती। जेवी नसद्धी शांती। विवेकेंविणु। -शिशु ५३८. [सं. न<del>|सत्+हि</del>]

नसनखवडा—वि. माणृसघाण्याः मत्सरीः; एकलकोंडाः; जन-द्विषी. [नसर्णे | खवडा] म्हः नसनखवडा आणि शेजार दवडा.

नसनस की. (व.) किरकिर; कटकट; लसलस. 'भारी नसनस करते ती.

नसर(रू)ड—स्त्री. (निंदार्थी) अशक्त, हरी व कोडग्या पोरास तिरस्कारानें संबोधण्याचा शब्द. -वि. शरीरांत पराक्रम नसुन ज्याला बोलल्याचालल्याची लाज नाहीं असा कोडगा (मनुष्य).

नसरता—वि. अग्राह्म, अमान्य, निरुपयोगी, ज्यावांचुन कांहीं अडत नाहीं असा. 'तो मी नसरता केला काम। कोधा आणिला उपशम । ' -एभा ४.१२६. [न+सरता]

नसराणा-णी--वि. १ (उप.) छुच्चा; सोदा; वस्ताद. २

नसंडणं — उकि. न सांडणं, न सोडणं. 'नाहीं आर्ति निर्वेदु। नसल नाहीं म्हणोन आईसाहेबांनीं साफच सांगितलें. ' –रा ६. ३४९. –वि. औरस नसलेलाः दत्तकः 'पादशाही नसलावरी छत्र नसर्ण---अकि. न असर्णे; अभाव असर्णे. 'अहंता मनीं धरील.'-शिचप्र ४० [अर. नस्ल्] नसलन् बाद नसल-

नसवर्णे-अक्रि. न संहवर्णे, सहन न होणे. 'स्वास्थ्याला मुनिमनांत ही नसवे। '-मोमंभा ३.८०. [न+सहर्णे; नसहे]

नसाणा-ना-न्या, नसानखोर-वि. (वना.) १ किर-कि-या; चिडखोर. २ एकलकोंडा; तुसडा.

न लाय-वि. (गो.) १ असहा. २ अप्रियः नाव इता. 'सवतीचीं पोरें नेहर्मीच नसाय झालेलीं असतात. ' नि+सं. सह्य=सहन कर-ण्यास शक्य.

नसांव--न. (गो.) कुटुंब; बीज; प्रजा. [पोर्तु. नासाओ] निसहत, नस्यत-की. शिक्षा; शासन; पारिपत्य; नशि-अत पहा. [अर. नसीहत्]

नसीं-श्रेभ. (काव्य) निशीं या प्रत्ययाबद्दल योजतात. -ऋ ९३. 'स्वसंपत्तीनसीं तेथें तया। प्रतिस्थापना।' -स्वादि दरोबस्त तयार करवृन पुन्हां नहर जारी करावा.' -दिमरा २. 90.3.89.

करीत असे करणे. ' -बाडसभा १.१३.

नसीन—वि. बसलेला; नशीन पहा.

नसीब, नसिबाचे ताले, नसीबवंत-नशीब इ॰ पहा. नसीयत-स्त्री. शिक्षा. नशिअत, नसीहत पहा. 'या उपर साटकास हरवजेने नसीयत करून ब्राह्मणाची मुली सोइन डयाची लहान करणी: थापी. देवणें. ' -वाडशाछ १०४.

नसीहत, नसेत-द-स्री. १ उपदेश; सहा; समजावणी. २ क्यांचे पान; नवल्या. [नऊ] शिक्षा: शासन. ' सामें सांगतां नायकत, तेव्हां दण्डें सांगावें... यास्तव सबरीच केली आहे, पुढें राजदर्शन ज'ल्यावरी जे नसीहत नाहडा पहा. करणें ते हजुरून कर्त. ' -रा ३.३३३. -रा १५.२९८. नशिअत पहा. [अर. नसीहत्]

नसुधा-वि. साक्षातः, केवळ. 'ऐसा जुगानजुगांचा रथु। नस्रधेया तेजाचा झळफळीतु।' - उषा ११०५. 'तिये विद्येचें नसुघे । भांडार तूं । '-गीता १ ५०९. २ नुसता; फक्त. ' किंबहुना मुखद्वपे नसुधा। आस्वादिजे श्लेष्मेयांचा बाधा। '-भाए ७६३. नसदि पहा.

नस्कांत-किवि. (गो.) पहांटेस.

नस्कटा-वि. कृशः रोडः क्षीण. [नसर्णे+कुटा प्रत्यय]

नहत-न. १ नदी, खाडी इ॰कांच्या मुखाशीं समुद्रांत अस-लेला वाळ्चा दांडा; अडवण. २ ज्यावर समुद्राच्या लाटा आप-टतात अशा डोंगराळ, खडकाळ प्रदेशाची रांग. ३ (कु.) जहाज समद्रांतून खाडींत नेण्या-आणण्याची वाट; खाडीचें तोंड: खाडीच्या तोंडासमोरील समुद्राचा भाग.

नस्त-वि. (प्र.) नष्ट; नष्ट पहा. [नष्ट अप.]

तिरपी धार असलेली लोखंडी सळई; नराणी. [फा. निश्तर्] **्रमार जै**-नस्तरानें लहान काप काढणें, लहान जसम करणें.

नस्ता-वि. (प्र.) नसता; नसता पहा. नस्ता कवीचा व्यापार। तरी कैंचा अस्ता जगोद्धार। ' -दा १.७.२१.

नस्य न. १ (नाकानें) हुंगण्याचें औषध. २ तपकीर. ३ हंगणे; नाकांत घालणे. -वि. नाकासंबंधीं; नाकाने ओढण्याचै; नाकांत घालण्याचें. [सं.]

नस्थरीत-किवि. त्वरित; सत्वर. 'आर्त जीवींचें जाणती। तया भेटती नस्वरीत। '-निगा १६४.

नह(हा)क-किवि. अन्यायानें; निष्कारण; (प्र.) नाहक; नाहक पहा. 'कां खवळविला नहाक हा कहरी।' -मोविराट E 9.

नहर-पु. २ पाण्याचा पाट, नळ; कालवा. ' दिल्लीचा नहर ३९. 'नहर शुष्क जाहले ते जारी जाले नाहींत. ' -रा ५.१११. नसीदा-नसीहत पहा. ' शत्रूस नसीदा देऊन पारिपत्य २ (शहरांतील) घाण पाणी वाहून नेणारी मोरी, गटर, सारणी. ३ होद. -शर. (अर. नहरू)

> नहरणी—स्त्री. नराणी. [हिं. नहरणी: सं. नखहरणी: प्रा. णहरणी]

नह(हे)ला, नहस्या, नहाला—पु. गिलावा करण्याची गर्व-

नहुलु, नहु(हि)च्या-पु. (गंजिका, पत्ते यांतील) नऊ ठिप-

नहाडणे, नहाडा—(प्र.) नाहडणे, नाहडा. नाहडणे.

नहाण-न. १ (अंगास तेल वंगेरे लावून, अभ्यंग करून केलेलें, घातलेलें) स्नान; आंघोळ २ प्रथम रजोदर्शन:ऋतप्राप्ति. [सं. स्नान; प्रा. ण्हाण; हिं. नहान; तुल० का. नने=ओले, आई होणे.] • घालणे-(लहान मुलास तेल इ० लावून) स्नान घालणे: न्हाऊं माखं घालणे. ॰पदास येणे-(मुलगी)ऋतुस्नात होण्याच्या वयांत येणें. न्हातीधुती होणें. ॰घर-न. स्नानाची खोली. घर: नहाणीघर. [नहाण+घर]

नहाणें --- सिक्रे. स्नान घालणें; नाहणणें पहा. 'कीं पाणिओं नहाणिला। काळकूटाचेनि। ' -िशशु ९९९. [नहाण]

नहाणवली, नहाणी--नाहणवली, नाहणी पहा.

नहार्णे -अित. १ (विशेषतः तेल अंगास लावून) स्नान करणें. २ रजस्वला होणें; अस्पर्श. विटाळशी होऊं लागणें, बसणें. 'मी आज वर्षभर नहात आहे. '-नामना २०. [सं. स्नान: हि. नहान; गुन्हावं]

नहाब-बी-पुली. नुकसान; हानि; खराबी. [अर. नह्व] नहाची-- पु हजाम; (प्र.) न्हावी पहा.

निह्ना-पु. नेत्र; डोळा; नयन. -शर. [सं. नयन] नहिला--पु. (कों.) गवंडधाची थापी. नहला पहा.

नही--स्त्री. नदी; नई पहा. [सं. नदी; प्रा. णई] ॰राखणा-पु (गो.) नदींत राहणारा लहान जातीचा एक मासा. -मसाप ३.३. इह० इकडे नही तिकडे वही.

नहु--वि. (व.) नव्यद. [तुल० गुज. नेवुं] नहुन-अ. उलटपक्षीं; नाहीं तर; नाहीं पेक्षां. -के २.१२. ३०. [न+होऊन।

नहे(ह्य)ला-पु. नहला पहा.

नहोन-नी-किवि. न होऊन; नपुन. 'कांहींच नहोन असगे। या नांव साधक। '-दा ५.९.२२. 'निळा म्हणे एकला एक। नहीन एक ना अनेक। '-- निगा १२५.

नळ--पु. १ स्थृतांत्राचा, मोठ्या आंतडयाचा वरचा भाग (जो वायु इ०कानीं फुगतो तो). २ जमीनींतून पाणी बांधून आण-ण्यासाठीं, मोरीचें पाणी वाहून नेण्यासाठीं दगड, माती, किंवा होगें; जाडच येणें. लोखंड, तांबें इ० धातुंचा फुंकणीच्या आकाराचा करितात तो. ३ नहर; झांकलेल- गटार. ४ (पाणी वाहून नेण्याचा)पाट; सारणी; नाला. ५ (गो.) पोटांतील आंतडचास होणारा एक विकार. ६ मोठी नळी. ७ पन्हळी. ८ नळा पहा. ९ नळी पहा. १० निषघ देशाचा एक प्राचीन राजा ११ एक वानर. 'नळ-नीळ जांबुवंत । अंगद सुप्रीव विभीषण भक्त । ' १२ अखंड कौल; नळा. -न. १ कमलाचा दंठ; नाल. २ (ल) नाभिकमलाचा देठ; नाळ; वार. [सं. नल] •गांठ एक होर्जे-(पोटांतील) नळ कटिण होण्याचा विकार होणे. नळांत भरणें-(उपाशे पोटीं किंवा श्रम केल्यावर) उभ्याने पाणी प्यायल्याने ते (पं'टांतील) नळांत जाऊन नळ दुखुं लागणे. सामाशब्द-०क(क्र)ट,-कु(को)टें -कं(कां)डें-कांडी-नश्नी. एक बाजू बंद व एका बाजूस भोंक असलेली वेळ लांकुड, धातू इ०कांची पोकळ नळी. [नळ+कट= लघुत्वदर्शकप्रत्ययः सं. कांड=तुकडा, भाग] म्ह ० कुत्र्याचे शेपूट ६ महिने नळकांडयांत घातलें तरी वांकडें तें वांकडेंच=स्वभाव कांहीं केल्या पालटत नसतो. •काठी-स्त्री.बोह्त. [नळ+काठी] •क्टरी-स्त्री. १ पायाचे गुडाघ्यापासून घोटयापर्यतचे लांब नजीसारखें हाड २ (कागद इ०कांची) लहान वळकुटी; नळी; नळकांडी. ३ (गो.) गोल कौलाचा तुकडा. [नळ+कुटी] •कूट-न. नळ-कांडें. व्कूत-न. (कों.) नळगून पहा. व्यादी-डी-सी. नळ-कुटी अर्थ १ पहा. [नळ+गुटी] •गृत-द, नाळगृत-न जलोदराच्या वर्गातील एक रोग. यांत शरीरास बेंबीपासून छाती-

प्रमाणाबाहेर लांब. २ ढिला; सैल: पोकर्ळ (अंगरखा, दागिना इ०) [नळ+पट] ॰पटर्ज-न. (तिरस्कराथीं) नळपट (-न.) अर्थ २ व ३ पहा. ०पट्या. नळपटनारायण-वि. १ (गबाळया-वंडियासारखें) वेबीच्या खालीं धोतर नेसणारा. २ लांबट व मोठ्या पोटाचा मनुष्यः नगननारायण. [नळपटः नळपट-|नारायण] पट्टी-की. (प्रवी शहरदुरुस्तीसाठीं सरकार अशी पट्टी घेई) घरांत नळाने पाणी आणल्याबद्दल भरावा लागणारा पैसाः पाणी-पटी. •वडी-की. झांकलेलें गटार; मोरी; नहर; नळांडी पहा. • यात-वाय-वाट-पुस्री. पोटांतील नळांत विकृति होऊन उत्पन्न होणारा वायु. याने पोटांत गुवारा धरतो. [नळ+सं. वात; वायु=वारा] •संप्रहणी-स्त्री. आंतडयांचा एक विकार; आंत्रदाह; पोटांतील नळाचा एक रोग. [नळ+मंग्रहणी=एक आंत्रविकार]

नळकर्ण-अक्रि. (व.) निसटणें; पळून जाणें.

नळंगणं-अिक. (कर.) (फार जेवल्याने पोट इ०) जड

नळणी--सी. १ कमलिनी; नलिनी. 'पुण्यपापाविरहित सक्चां अधिपती। द्रश्च परी नळणी अलिप्त गति। ' -तुगा ४७८. २ नायिकेचा एक प्रकार. ' नां तरी नळनी जाति तन्वंगी। जो अहर्नीसीं भोगी।'-भाए ६९०. [सं. नलिनी अप.]

नळनळ--किवि. टळटळ: तकतक: तळतळ. 'पोट-गलांड-फोड-नळनळ करतें. '

नळनळी--- की. तुळतुळीतपणा; तकतकी (चेहरा, गर्च इ० कांवरील).

नळनळी न---- वि. तुळतुळीतः, तजेलदार. ' घोडा काळा निळा बोर नळनळीत। '-ऐपो १३९. मोटा व चकचकीत दिसणारा; टळटळीत; डिळडिळीत (फोड, गळूं इ०).

नळपाक--पु. १ स्वादिष्ट व उंची पदार्थीची, खाद्यांची पाक-निष्पत्ति २ सात्विक व पौष्टिक पदार्थी ने बनविलेले पकानः याच्या उलट भीमपाक, तामस पदार्थीचा पाक (नळ व भीम हे दोघेहि पाकिकयंत कुशल होते. त्यांच्या कुशलतंतील भेद वरील अर्थात दाखविला आहे). [नळ=नळ राजा | सं. पाक=स्वयंपाक]

नळसडा-वि. (कों.) वडा.

नळा-पु. १ अखंड गोल कौल; नळयासारखें, वाटोळें कौल. र एक शोभेचें दारकाम; हें बांबुच्या नळकांडयांत किंवा मातीच्या कोठ्यांत दास भसन करितात. हातनळा, बीडनळा, मोतियानळा, चमेलीनळा इ०याचे प्रकार आहेत. 'पुढें वाद्यांचा गजर। भडिमार नळयांचें।' -ह २४.१३३. 'मोठे बाणहि चंद्रज्योति मधुनी पर्यंत सुज येते. • पर्य-न. १ तिरस्काराने बेंबीस लावावयाचा त्या फूलबाज्या नळे। ' - केक १४१. ३ गाडीच्या चाकांचे ऑगण शब्द जर्से:- नकपट फुगर्ले-सुजर्ले-बाहेर पडलें. २ शिस्त. ३ ठिवण्याचें बांबूचें नळकांडें. ४ (सामा.) (बांबू इ॰काचें) नळ-नळकांडें; लहान नळी; नळाचा तुकडा. [नळ+पट] -वि. १ कार्डे. 'अस्थींचें नळे निरपे। शिरांचे हीर वोरपे।'-ज्ञा ६.२३४ पासन घोटगापर्यतचे हाड: नळ. ७ धान्य पेरण्यासाठी पाभरीस लाविलेल्या कळकाच्या नळशांपैकी प्रत्येक. ८ (व.) (उंदीर गिळी। '-एभा १३.४२२. नळीवर नेसण-(धोतर, लुगडें इ॰कार्चे) बीळ. ९ (भांडयाचा कारखाना) पाणी तापविण्याच्या बंबांतील धुराडें. [नळ] म्ह० गाडचाबरोबर नळचाला यात्रा= मुख्य गोष्टीबरोवर आनुषंगिक गोष्टींनांहि त्या त्या स्थितींतन जावें लागतें.

नळांडी -- स्त्री. १ मोरी; झांकलेलें गटार. २ (चुन्याची घाणी इ॰कांतील) चाकाच्या गतीने पडलेला खोल मार्ग, चाकोरी. ३ नदी, ओढा इ॰कांच्या पात्रांत प्रवाहानें पडलेली ओघळ. ४ सड-केच्या बाजुर्ने पाणी वाहून जाण्याकरितां केलेली सारणी. ५ पन्हळ. ६ (ल.) डोंगरांतील अहंद खिंड. ७ (सामा.) अहंद गली, मार्ग. ८ नळी.

नळाळी--स्नी. अतिशय नळनळीतपणा; चकाकी; तकाकी. [नळनळी]

नळिका-सी. नळी. 'जैसी ते शुकाचेनि आंगभारें। नळिका भोवित्रली एरी मोहरें। '-जा ६.७६. [सं. नलिका]

-रास १.१११३. [सं. निलन]

पोकळ असणारा धातूचा, लांकडाचा, वेळ्चा लांब तुकडा. नळ आर्द्रा, पुनर्वेष्ठ, पुष्य, आर्श्वेषा, मघा, पूर्वा, उत्तरा, हस्त, चित्रा. पहा. २ बंदूक; ज्यांत दारू ठासतात तो बंदुकीचा भाग; नलिका. स्वाती, विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा, मूळ, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, 🧸 मूत्रनलिका. ४ श्वासनलिका; अलमार्गः, गळा; कंठ. 'पहा त्या (२८ वें अभिजित्) श्रवण, धनिष्ठा, शततारका, पूर्वाभादपदा, उत्तरा-हिरण्यकश्यपे आपुलियेचि नळीं। बसविला नरसिंह पाचारुनी। ? भादपदा, व रेवती. ३ भूचकाच्या सत्तावीस विभागापैकी प्रत्येकः -निगा ५३. 'वासनेहातीं बांधवी नळी।'-तुगा २**७९९.** ५ (विणकाम) धोटा; गणा किंवा कांडी ज्यांत टेवतात तें टोपण; कोश. ६ (कु.) फुंकणी. 'नळी फुंक्लिली सोनारें।' ७ मोरी: गटार. ८ गुडध्यापासून घोटयापर्यत्वे हाड; नळगुडी; नडगी. ९ (हात, पाय, मांडचा यांच्या) लांब हाडांपैकी प्रत्येक. १० नाकपुडीचें छिद्र. ११ नळीच्या आकाराचें कौल. याचें एक तोंड जास्त हंद व दुसरें किंचित निमुळतें असतें. १२ पाभरीच्या फणास बसविलेल्या बांबुच्या पोकळ तुकडवांपैकी प्रत्येक. याचे एक टोंक फणाच्या भोंकांत व दुसरें चाडगांत बसविस्रेलें असर्ते व यांतन बीं जमीनींत पडते. १३ डोंगरांतील अहंद खिंड, मार्ग. १४ (ਲ.) बंद्कवाला (बार, घोडा इ० शब्दांच्या लाक्षणिक अर्था-प्रमाणेंच हा अर्थ आहे). १५ (गो.) पळ; धूम. [नळा]

[नळ] ५ गुरांना औषध पाजण्याचे वेळ्चे नळकांडें. ६ गुडच्या- नरडी दावणें; प्राण घेणें. 'सुर्योदयो जाहल्यापार्टी। समूळ अंधाराते घोंटी। खबोताची नळी निमटी। नक्षत्रकोटी तत्काळ इ०) गुडच्याच्यावर नसणे. नर्ळीचे कुलूप-न. जुन्या काळेंच वाटोळें गांवठी कुलप. हें लांब सळईच्या किहीनें उघडतें. याच्या उल्रंट विलायती तन्हेंचें. 'बेडकीचें 'कुल्प. नलीचें पीस-न. बारीक निमुळत्या नळीच्या आकाराचे साळूचे पीस. 'सड, केंस, त्व, पिसें, नळधाचीं पिसे ... इतके आच्छादनाचे प्रकार आहेत. '-मराठी ६ वें पुस्तक, पृ. ८ (१८७५). नळीवार कौल-इजल-न. मातीचे अर्धनळीच्या आकाराचे कौल: याच्या उलट थापीव कौल. नळीदार चोळणा-पु. पायांच्या नडग्या झांकणारी, घोटघापर्यंत लांब असलेली विजार, नत्रवा गंधक-पु. कांडीच्या आकाराचा गंधक.

> नळंडी, नळांडी, नळहांडी-ली. नळांडी पहा. नश्न-श्वा--पु. १ छापः, वजनः, नांवलीकिकः, दराराः, नक्श पहा. २ नक्शा पहा.

नक्षण-न-न. (ना.) नखें काढण्याचे हत्यार, नराणी पहा. नक्षत्र—न. १ ताराः, तारका. २ चंद्राच्या कक्षेत असलेल्या सत्तावीस तारकापुंजांपैशी प्रत्येक. ह्या सत्तावीस तारकापुंजांची नळी--स्री. १ (सामा.) दोन्ही तों डे पोकळ असून मध्य नांवें पुढीलप्रमाण आहेत-अश्विनी, भरणी, कृत्तिमा, रोहिणी, मृग, तेरा अंश व वीस कला इतकें अंतर ओलांडण्यास चंद्रास लागणारा काळ. ४ (गो.) जन्मटिपण. [सं.] (एखायाच्या) तोंडावर नक्षत्र पडणे-(सारखी) बडबड, वटवट करण्याचा स्वभाव असणे. ' याच्या तोंडावर नक्षत्रच पडलें आहे जरें! हा मेला काय पाहिजे तसले अभद्र बडबडतो. '-अतिपीडचरित. पायावर नक्षत्र पडणे-नेहमीं भटकत राहणे; फिरणे. हातावर नक्षत्र पडण-चोरी करण्याची संवय असणे. सामाशब्द- ंगंडांत-न. अश्विनी, मघा व मूळ या नक्षत्रांच्या आरंभींच्या दोन घटका व रेवती, आश्रेषा व ज्येष्ठा या नक्षत्रांच्या होवटच्या दोन घटका अनुक्रमाने मिळून चार घटकांचे एक अशी तीन गंडाते होतात त्यापैकीं प्रत्येक. हीं जन्मकालास ग्रभाग्रभ आहेत तीं येणेंप्रमाणे:-अश्विनी, मघा व मूळ यांच्या पूर्वार्धीत जन्म झाल्यास •काडप-(गो.) पळ काढणें; धूम ठोकणें. नळीचें वन्हाड पित्यास अनिष्ट व रेवती, आश्चेषा व ज्येष्ठा यांच्या उत्तराधीत कर्णे-(स्वतःची) तुंबडी भरणें; तळीराम गार करणें. नळीं नखा जन्म झाल्यास बालकास अनिष्ट होत. [नक्षत्र+गंडांत] • वर्शन-न. हेर्णे. नळी दावर्णे-१ (एखादाच्या) पोटावर पाय देणें, १ (सध्याकाळीं) नक्षत्र, तारे दिसुं लागणें. २ (ल.) नक्षत्रें दिसं निर्वाहाचीं साधनें नष्ट करणें. २ निष्ठुरतेनें वागविणे. • निमटणें – लागतात ती संज्याकाळची वेळ. [नक्षत्र+दशनं] • नाश्यविन- पु. नक्षत्रांचा स्वामी; चंद्र. [नक्षत्र+नाथ, पति] •नाम-न. इ॰. ३ नकाराथीं क्रिवि. जर्से:-तो देईना, येईना-घेईना इ॰. धुंदर; रूपवान, लावण्ययुक्त. 'जन्मनक्षत्राच्या उपजत जोरावरच न, ना] नक्षत्रासारख्या मुली मिळविण्याचे दिवस गेले ते. ' -भा ३३.

नक्षा-पु. नक्शा पहा. १ कीर्ति; नांवलीकिक. 'आज नायकडा इ० पहा. भाऊ मारिला थोर नक्षा झाला।' -ऐपो ३३६. २ ताठा; वर-चढपणा; अभिमान; घमेंड. इतर अर्थी नक्शा पहा. [नक्शा] नादु। जो असौरम्यमकरंदु। ' −क्का १५.७४. [न+ऐकणें] • उतरणें-दिमाख, तोरा नाहींसा होणें; घमेंड जिरणें. • उतर-विण-घमंड जिर्विणे; दिमाख, गर्व नाहींसा करणें.

नक्षी - स्त्री. वेलबुट्टी; चित्रविचित्र काम; नक्शी, नक्शी पहा. [नक्शा] नक्षीचा मोळा-प्र. (सोनारी) दागिन्यावर नक्षी-काम करण्याच्या उपयोगाचा मोला; खिळ्यासारखें इत्यार. •हार-वि. वेलबुरीदारः, नक्षी केलेलें. [नक्षी+फा. दार प्रत्यय]

योजतात व त्याचा अर्थ दोन्हींचा नकार दर्शविणे असा होतो. उदा॰ बाप ना माय; दिवस ना रात्र; गांवांत घर ना रानांत शेत. २ द्विरुक्त कियाविशेषण किंवा सर्वनाम यांच्यामध्ये योजिलें असतां जर तर, तें नाहीं तर हें, हें नसलें तर तें, असा अर्थ होतो. सैन्यांतील लहान अंमलदार; पत्तिनायक. -बाइसमा २.१६४० उदा काहीं ना काहीं काहीं तरी; काहीं. कोणी ना कोणी= [सं. नायक] कोणीतरी, कोणी एक (माणुस). कधीं ना कधीं=कधीं तरी: एखादें वेळीं. कसा ना कसा; केव्हां ना केव्हां; कोट्रन ना कोटन

जन्मनक्षत्रावहत ठेवलेलें नांव. [नक्षत्र+नाम] •मंडल-न. 'सवर्म हृदयकल्हारीं। तथ कारुण्यवेळच्या भरी। लागला म्हणोनि ता-यांनीं न्याप्त असलेलें नभोमंडल. [नक्षत्र+सं. मंडल+वर्तेळ] लहरी। भांजेचिना। '-ह्या २.७१. ४ कांहीं संशयावरून उत्पन्न **्माला**—की. १ सत्तःवीस मोत्यांचा हार. २ २७ नक्षत्रांची **झा**लेल्या आश्चर्याचे द्योतक; प्रश्नाच्या निश्चित कथनाच्या होवर्टी सारणी, यादी. [नक्षत्र+सं. माला=माळ] • माळ-ळा-स्त्रीअव. १ येणारें अवधारणोच्चारित अञ्चय. उदा • तं येतीस ना १ देतीस विवाहादि प्रसंगी एका उंच काठीला कागद, पितळपान इ॰कांच्या ना ? तुं येतीस, होय ना ? मी जातींना, वाचतींना. ५ वर्तमान फुलांच्या माळा बांधून समारंभाच्या मिरवणुर्वीत पुढे चालवितात कृदंतापाठीमागृन येणारे अतिरिक्त अव्यय. उदा० असतांना, ती. या नेहुमीं मिरवणुकीच्या दोन्ही बाजूस दोन असतात. २ खातांना, बसतांना. राजापुरकडे अधा नाचा अर्थ नकारार्थी वेवांच्या पुढे शोभेसाधी मांइन ठेवितात ही चांदीपितळेची लहान होतो. उदा० खाताना, बसतांना=न खातां, नबसता इ० ६ काल-भांडी समुच्चयार्ने. 'नाना उपकर्णे नक्षत्रमाळा। नाना वस्त्र वाचक क्रियाविशेषणानंतर अतिरिक्त अन्यय म्हणूनहि येते. सामुत्री।' -दा ४.५.२३. [नक्षत्र+माळ-ळा] व्यंत्र-न. जर्से:-एव्हांना, तेव्हांना, केव्हांना=आंता, या क्षणी इव. ७ वेधयंत्र; सूर्य व इतर तारे यांची क्षितिजापासून उंची मोजण्याचे नामांच्या व सर्वनामांच्या द्वितीयेच्या व चतुर्थीच्या अनेकवचनांस यंत्र. [नक्षत्र+यंत्र] • वासर-पु. आषाढ, भादपद व कार्तिक लागणारा प्रत्यय. उदा • झाडांना, त्यांना, ८ नकारार्थी फारशी या महिन्यांतील शुक्रपक्षाच्या द्वादशी तिथींचा अनुक्रमें अनुराधा, प्रत्यय. हा शब्दांच्या प्रारंभी लागतो. उदा० नाखुष: नापसंत: श्रवण व रेवती या नक्षत्रांशी योग असतो असा दिवसः इरिवासर नापीक. -स्त्री. १ नाकारणे; नाहीं म्हणणें. (क्रि॰ करणें; म्हणणें; अर्थ २ पहा. [नक्षत्र+सं. वासर=दिवस] • विद्या-स्त्री. ज्योतिष वोलर्णे). नाना करणें-म्हण्णें=वारंवार अथवा पुष्कळदां नाकबुल शास्त्र; प्रहगणितशास्त्र. ० मूनची-वि. ज्योतिषशास्त्राचे ज्ञान नसून करणें. २ नकार; मनाई; असंमती. ' माझी कांहीं त्या गोष्टीस ना केवळ नक्षत्रें माहीत आहेत म्हणून स्वतःस ज्योतिषी म्हणविणारा नाहीं. ' -जभ. १ किंवा अथवा, असे नाहीं तर. ' ना ते आनं-मुखे (मनुष्य). [नक्षत्र+सं. सचि]. नक्षत्रांचा घड-पु. तारकांचा दाचें रसायणु । भवरोगियांसी । '-शिशु ५८. ' पूर्वी क्षीरसिंधूची पुंजः नक्षत्रपुंजः ' अञ्जादि तडतड गिरीवरि खडखड । नक्षत्रांचे बाळा । नेसली क्षीरोदक पाटोळा । ना तो पहावया कृष्णसोहळा । घडघड लोले न्योमी चांदवा। नक्षत्रास्नारस्वा -वि.(नक्षत्राप्रमाणे) कांसे लागला क्षीरान्धी ॥ १ -एरुस्व ७.४४. २ परंतः की. [सं.

नाइकडा, नाइकष(वा)डा, नाइकी, नाइटा,नाइरी-

नाइक्जिजें - उकि. न ऐक्जें; नायकणें. 'जो नाइकिजतां

नाइलाज-५. निरुपाय: अनन्यगतिकता: लाचारी. -वि. निरुपाय, अनन्यगतिक; लाचार. [ना-इलाज]

नाई—की. १ एक वनस्पति. २ एक लता.

नाईक-पु. मुख्यः म्होरक्याः टोळीचा नायकः मजुरांचा मुकादम; ओरशीर (ओव्हरसिअर). २ भाडचाने वावयाच्या घोडे, गाडवा मजूर इ० कांच्या अर्डवाचा मालक, व्यवस्थापक. ३ ना-अ. १ पक्षांतरबोधक अव्यय; हें दोन शब्दांच्यामध्यें ईस्ट इंडिया कंपनीच्या सैन्यांतील कार्पोरलच्या दर्जाचा बिन-सनदी अधिकारी. ४ ब्राह्मण जातीच्या सराफास लावली जाणारी मोठेपणाची पदवी. जसें:-बाबुजी नाईक बारामतकर. ५ (गो.) शूद्र लोकांतील एक पोटजात; (माण.) रामोशी. ६ मराठे व इतर

> नाईब-पु. दुय्यमः नायब पहा. [अर. नाइब्] नाऊ, नाइ--पु. न्हावी. [हि.]

नाऊळ-की. एक वेल. हिच्या पानाच्या खालच्या बाजूस कस असते. पानांची भाजी करतात.

नाक-पु. स्वर्ग. 'तें नाक (नासिका) नाक (स्वर्ग) माज्या चित्ताचे हा विमुद्ध लाजेना। '-मोमंरा किर्किया १.१०. [सं.]

नाक-न. १ घ्राणेद्रिय: नासिका. २ (ल.) धान्य, बटाटे इ॰काला ज्या ठिकाणीं मोड येतो ती जागा; डोळा. ३ सुई, दाभण इ० कार्चे भोंक: नेडें. ४ (कुटुंब, सभा इ० कांचा) मुख्य उत्कृष्ट मनुष्य: वेशांतील मुख्य शहर किंवा किला. ' पुणे हें वेशा वे नाक आहे ' ५ नथेकरितां नाकास पाडलेलें भोंक, छिद्र, 'नाक तुटणें, बुजेंग, '६ धीटपणा: दम; खात्री, निलाजरेपणा; उजळ माथा. ' तेथें मी कोणत्या नाकानें जाऊं.' ७ अब्र; चांगली कीर्ति, नांव. ' मार्से नाक गेलें, गमावलें. ' [सं. नासिका; प्रा. णक्क; फेंजि. नसः; पोजि. नकी] (वाप्र.) • ओरबडणें-नाकांतील अलंकार हिसकून घेगे. •कापण-खोडकी, गर्व जिरविणे, पराभव करणें; (आपले) ॰कापून दुसऱ्यास अपराकृत, अवलक्षण करणे-दुसऱ्याचे नुकसान व्हावें म्हणून आपळा स्वतःचा नाश करून घेणे. • कापून पाटाधाने पुसर्णे-एखाद्याची मोठी अप्रतिष्ठा करून नंतर थोडा सन्मान करणें. • खाजविणे-चिड-विणे. • खाली पडणे-पाडणें-होणे-गर्व नार्शसा होणें, करणें; करणें; शरण जागें; क्षमा मागणें. •गेलें तरी भोकें राहिलीं स्वरांत शब्द काढगें; अनुस्वारयुक्त बोलणें (कोंकणी लोकांप्रमाणें). आहेत असे म्हणणे-पुन्हां निर्लेज्जपें बोलणे, वागणें; मागील नाकातींडाची गुंजडी करणे-(नाक, तोंड आवदन, चंबू-फजीत करणे; नकशा उतरवि में. ॰ धासणें-१आर्जव, खुशामत करणें; (करणें, बोलणें, वागणें, फिरणें)-मिजासीनें, निलाजरे-हांजी हांजी करणें. २ क्षमा मागणें; चुक कबूल करणें. ० चेच्यें-**ठेबणें-१ फ**जीती, पारिपत्य होणें, करणें. २ नक्षा उतरणें; स्रोड मोडणे. • जळणे, नाकांतले केस जळणे-फार दुर्गिध २ एखादे वेळी फार चोखंदळपणा करणे पण एखीं बाटेल तस येण. • झाडण-१ नाक चेचणें: तिरस्कार दाखविणें: ताठा गर्व. उतरविणे. २ नाक शिकरणे. ३ घोडा इ० जनावराने जोराने नाकां-तुन बारा काढणे. •तींड मरडणे-नापसंति दर्शविणे; नावें ठेवणे. •तोइन कडोस्नीस खांवण-भीक मागण्याकरितां लाजलज्जा सोइन देगे; अगदीं लींचट बनगें. ॰ धर्णे-बाट पहावयास लावणे; बोळंग करणे. ॰धरस्यास किंवा दाबस्यास तींड उध-हर्णे-एखाद्यास पेंचांत धरल्याशिवाय तो आपल्या म्हणण्यास कबूल होत नाहीं या अथी. (नाक व तोंड यानी श्वासोङ्श्वास होतो. त्यापैकी एक दावलें तर दुसरें उघडावेंच लागतें). ॰ धरू न यसणें-शको. ४. ५१

खंकसणें; अंगावर जाणें; नाक फुगवून राग दाखविणें. •फेडणें-नाक शिकरणे. • मुठींत धरून जाणे-निरुपायास्तव, नाइला-जाने शरण जाणे; अभिमान सोइन जाणे. •मुक्यापृढे काज-विण-विडविणे; क्षोभविणे. • मुरु ज-मोड ज-नाक वाकडे-तिकडें कहन नापसंति दाखविणें. अमृष्ट्या हाणणें-(व.) हिण-विणें; नाराजी दर्शविणें. 'नाक्सुश्चा हाणूं हाणूंच बेजार, स्वतः तर काम होईना. ' •मोड्र जें-फजीती उडविणे: गर्व उत्तरविणे. ०लावन(करणें)-किवि. धिटाईनें: निलाजरेपणें. •वर करणें-वर करून चाळणे-वर असणे-१ दिमाख, ताठा, गर्व. निर्ुज्जपणा दाखविणे: वरचढ असणे. २ स्वत: दोधी असतांनाहि दिमाख दाखविणें: शरम न वाटणें. •वाहणें-पडसें येणें. •सावरणे-(बायकी) मूल जनमल्याबरोबर त्यास न्हाऊ घाल-तांना त्याच्या नाकांत तेलाचे एकदोन थेंब सोइन त्याच तेलाच्या हाताने नाकाच्या वरच्या भागापासून शेवटपर्यंत हलके चोळण. नाकाची घाण मरणे-जाणे-१ संबईमळे किंवा पडशामळे वास न येणें; संवय होणें. २ (ल.) वाइटाचा तिरस्कार न येणें. नाकांत काडचा घाळण-चिडविगे: टोमगे मारण: कुरापत काढणें: (एखाद्यास) चीड येईल असे कृत्य करणे. 'हरिच्या पुनःपुन्हां कां काड्या नाकांत घालिशी शशका' -मोसभा ४.८४. नाकांत काङ्या जाणी-इसणें, चिडणें; राग येणें. नाकांत दम येणें-मानहानि होणें. •गुंडाळणें-आपला कमीपणा, पराभव कबूल (माळवी)नाकी नऊ येणे. नाकांत बोळणें-नाकातून, गेंगाण्या ग्रन्ह्याची लाज सोड्रन चालणे. •िचरून मीठ भरणे-एखाद्यास सारखें कहन) राग किंवा नापसंति दाखविणे. उंच्या नाकाने पणानें, (कर्णे ६०). नाकार्ने कांद्रे-बांगीं सोरूणें-१ नसता, स्रोटा शुचिभूतपणा दाखविणें: उगीच पावित्र्याच्या गोधी सागणें. वागणें (ढोंगीपणा दाखवितांना वापरतात). नाकापेक्षां भोतीं जड होर्णे-(एखायाच्या अंगचा खरा ग्रण लोकांच्या अपेक्षेहन कमी आहे असे निद्शनास आल्यावर योजतात) एखाद्या गौण वस्तुला अधिक महत्त्व प्राप्त होणे; कनिष्ठ दर्जाचा मनुष्य वरिष्ठा-हुन वरचड होगें; (नाकास शोभा आणण्याकरितां मोतीं असतें पण ते जड झाले तर नाकास इजा होईल यावरून). तल० सासपेक्षां सुन अवजड. नाकाला जीभ लावण-तिरस्कार दाखिवणें; गर्वे, ताठा, दिमाख दाखिवणें. नाकाळा झिमोटा घालणे-तिरस्कार दाखविणे, नाक मुरहणे. नाकावर असणे-(प्राणायामानक्तन) धार्मिक कृत्यांत गुंतलेला असणे, वेळ घालविणें। अगदीं तयार असणे. 'राग कसा त्याच्या अगदीं नाकावर आहे.' (ल.) क्रीच्य न करतां वेळ गमावीत बसणे. ॰ पुड्या पिंजाः नाकावरची माशी तरवारीने हाणणे-(व) लबकर रणें-फुछविणें-फुगविणें, फुरफुरविणें-फेंद्रणें-रागाने राग येंग. नाकावर निंदु घासणें-विळणे-प्रतिपक्ष्यास न जुमानतां भापलें कार्य साधर्णे; प्रतिपक्ष्यास चीत करणें. नाकाला | दाखविण्यासाठीं नाक घासणें. ' माझ्या अपमानाबद्दल त्यानें किती पहर सायणे, लागणें-१ लज्जेने, अपकीर्तीमुळें तोंड झाकणें, जरी नाकधुऱ्या काढल्या तरी...बोलायची नाहीं. '-बाब ४.३. २ घाणीचा तिरस्कार करणें. नाकाचर टिचणें-१ एखाद्याचे २ (ल.) नम्रतेची विनंति (कि॰काढणें). ॰पट्टी-स्री.(मल्लविद्या) पैसे ताबहतीब देणें. २ काक न करतां, अडथळ्यास न जुमानतां जोडीदाराच्या कानावरून व गालावरून आपल्या हाताची पोटरी एकदम देगे, करून टाकणे. नाका वर पहर येणें-१ वैधव्य जोडीदाराच्या नाकपुडीवर दावून वर दाव देऊन त्याला चीत येणें. २ लाजेने लपून एकांतवासांत बसणें. नाकावर पाय देणें- करणें. ०पूडी-स्त्री. नाकाचें एक पूड; नासारंग्र. [सं. नासापुट] विरोधाची पर्वा न करणे: प्रतिपक्ष्यावर मात करणें. नाकावर मह० (व.) नाकपुडींत हरिकीर्तन=लहान जागेंत मोठें कार्य करा-बोट ठेचणे-ग्रप्त ठेवण्यास किंवा गप्प बसण्यास सांगणें; (रागानें वयाचे झाल्यास म्हणतात. अस्त-वि. नाकावर भोवरा अस-किंग अन्य कारणाने एखाबास) दवकावणें. नाकावर माशी लेला (घोडा). नासिकावर्त पहा. -मसाप २.५७. ०मोड-की. बसं न देव-अतिशय चिडखोर. कोथी असणे: अपमान किंवा नकार दर्शविण: तिरस्कारयक्त नापसती. • वणी-न. १ तपकीर: तिरस्कार अगदीं सहन न होणे; थोडें देखील उणें बोलेंग न नस्य २ नाकांत ओतावयाचा तीक्ष्ण पदार्थ, 'नाकवणी चनवणी।' सोसर्णे. 'जागृदवस्थेत जसी नासामी बैसली नरा माशी।' -दा ३.७.६८. 'एका देती नाकवणी। काळकुटाचे।'-ज्ञाप्र ताईतः मोठ्याच्या परम प्रीतींतील दुर्जन (नाकांतील केंस काढतांना फार त्रास होतो म्हणून त्यांस फार जपतात त्यावरून). म्ह०(व.) १ नाक नकट तोंड वकट=कृत्वप, अष्टावक अशा माणसास उद्देशन म्हणतात. २ नाकांत नाहीं कांटा, रिकामा ताठा-(बायकी, सोलापुरी) आपली कितीहि अब गेली तरी पुन्हां नाक वर करतोच. सामा-शब्द- • चिखा-वि. बसल्या नाकाचा: नकटा. • तोडा-डचा-

-मोगदा ५.२. नाकावर म्हरीने पाय देणे-नाक नकटें, २९५. [नाक+वणी=पाणी] •शिकाणी-स्त्री. एक वनस्पति: बसकें. चपटें असर्णे. नाकावर बाट करणें-विरोधास न जुमा- भुताकेशी; हिच्या पानाच्या वासानें शिंका येतात. •शिमरो-नतां काम सिद्धीस नेणें, करणें, नाकावर पाय देणें. नाकादाीं स्तत वि. १ (गो.) नकटा. २ निलाजरा. [नाक+शिमरा=बसकें] •सर-धरण-अगर्दी मरणोन्मुख होणें (मरतांना श्वास आहे की नाहीं पुअव. नाकांतून बाहेर पडणारी हवा, श्वास. (क्रि॰ वाहणें; बंद हें पाहण्याकरितां नाकाशीं सूत धरतात). नाकास चुना होणें). ०सुरॉ-वि. (गो.) नाकांतून येणारा (आवाज); गणगणा; ळावणे-नाकावर लिंबू पिळणे, पाय देणे पहा. 'सोसे कुलजा गेंगाणा. नाकाचा दांडा-वासा-पु. नाकाचे लांबट हाड. मृत्यु, न अयशाचा सोसवे चुना नार्की।' -मोद्रोण २१.५८. नाकाचा पडदा, नाकाची पडदी, नाकाची सित-पुली. माकास पदर येर्जे-बेअब होणे, लाज वाटणे;मानखंडना होणे. दोन नाकपुड्यांतील पडदा. नाकाचा शेंडा-नाकाची बीडी-नाकास मिरची झोंबर्णे-एखादी गोष्ट मनास लागणें; वर्मी पुन्नी. नाकाचा अग्रभाग. नाकाचो कवळो करप-(गो.) बंटा-ळागणें. नाकासमोर जाणे-अगदीं सरळ मार्गानें जाणें. नाका- ळणें. नाकाटणी. नाकाटी-स्नी. रग जिरविणे: नक्षा उतरविणे: होंटावर जेवणं-चाखतमास्रत खाणे; चोखंदळपणानें जेवण. खरडपटी काढणे; नाक खालीं करावयास लावणे. (कि॰ करणें). •द्रराही, नाकधुऱ्या काढणें-१ अति नम्रपणाने विनविणें; [नाक+काटणी]नाकाटणें-नाकाटणी करणें. नाकाड-डा-न्य. शरण जार्णे; क्षमा मार्गेण. 'सद्गति दे म्हणुनिच तो जाणा काढी (निंदार्थी) १ मोठें नाक. २ डोंगराचा पुढें आलेला नाकासारखा मयर नाकधुऱ्या।' -भक्तमयरकेकावली प्रस्तावना. २ कृतापः भाग. 'या नाकाडाचे पलीकडे आपला गांव आहे.' ३ भृशिर; राधाबद्दल प्रायिक्त भोगणे. नाकी नव-नळ येण-१ अति- जमीनीचें टोंक. ४ आंब्याच्या फळाचा मागील बाजचा नाका-शय कंटाळणें; दमणें; भागणें (कामानें, श्रमानें). २ (नऊ इंद्रि- सारखा उंच भाग. नाकाड-ड्या-वि. मोठें आणि कुरूप नाक यांची शक्ति नाकांत येणे) मरणाच्या दारीं असणे. नाकों वेसण असणारा. नाकाडोळ्याचा(कानाचा) वैद्य-प्र. साधारण, घालणे-एखायास कवजांत, कहांत ठेवणें. नाकीं-नाक(का)चा कामचलाऊ वैय. वैयकवियंत फारसा वाकबगार नसलेला वैय; बाल-अत्यंत आवडता, जिवलग, मोलवान् माणुस; गळणांतील वैदृ. नाका डोळणाने सुरेख-वि. सुस्वह्मप; देखणा; रेखीव बांध्याचा. नाकादाई-सी. (व.) खोड. खरडपट्टी. (क्रि॰ काढणे). ' खुप नाकादाई काढली आधीं, मग जेवूं घातलें. 'नाका-वर रहे-न. रडण्याची तयारी, तत्परता: लवकर रहं येणे. नाका-बर राग-पु. चिडखोरपणाः ताबडतोब रागावणे. नाकींचे ३(गो.)नाक गेल्यावर काय माझा चवरी गोंडा हाय=निलाजरा मनुष्य मोतीं−न. नथ; बुलाख. ' नाकींचें मोतीं सुढाळ । ' −ह ५.९९७. नाकील-वि. सरळ, लांब व सुंदर नाक असणारा. नाकेला पहा. नाकु(को)स्ती, नाकु(को)ध्र-स्त्रीन. नापसंति; नकार दाखवि-प्र. १ एक मोठणा जातीचा टोळ. २ गवत्या टोळ(नाक तोडतो ज्याकरितां तिरस्कारानें नाक मुरडणें. (कि॰ मारणें; देणें; हाणणें). याबहन). • तर-राई. • धरई-धराई-धरी-बी. १ पश्चाताप नाकेल-ला-बि. नाकील पहा. ' नाकेला अन् गुलबार।संवळा

नि सुंदर भासे।'—बाल शिवाजी. नाकोटा—टें—पुन. (निंदार्थी) नाक.

नाकटा-वि. नागडा; नप्त. [सं. नप्त]

नाकटी-की. (गो.) दीड पावशेराचें माप.

ना कबुली—की. अमान्यता; कबुली नसणें; परवानगी न देणें. [फा. नाकबुल] ०स्त येणें—नाकारणें; कबूल न करणें. ना कबूल-वि. १ इच्छा न करणारा; कबुली न देणारा; नाखुष. २ नापसंत; प्रतिकुल; असंमत.

नाकर्ता व. अक्षमः दुर्बलः, अयोग्यः [सं. नाकरै-कर्ता]

नाकशी---स्ती. नखुरडें. नाखशी पहा

नाकसचे सिक्त. (गो.) नखांनीं ओरबडणें.

नाकसबी—वि. अकुशल; अनिपुण; अडाणी. [न+कसबी] नाकस(मृ)र—पुन. एक वाद्य; गारुडयाची पुंगी (नागाला गुंगविण्या, झुलवण्यासाठी). [नाग+स्वर]

नाकस्ता—पु. १ न्यूनता; तूट; तोटा; नुकसानी. (कि॰ काढण; भोगण; सोसण; खाणं; घेणं; पडणं; होणं; घेणं). २ गोंधळाची, घोंटाळथाची स्थित; घाबरगुंडी. [अर. नाकिस्] नाकस्त्याचे साळ-वर्ष-नुकसानीचें, कठिण वर्षे.

नाका—पु. १ नाकें; दोन अथवा अधिक रस्ते जेथें मिळ तात ती जागा; तिहा; चौहाटा. २ रस्त्याचा शेवट, टोंक. ३ जका-तीचें ठाणें; दस्तुरी घेण्याची जागा. ४ पोलीस चौकी. इतर अथीं नाकें पहा.

नाका — पु. (कासारी घंदा) कळशीसारख्या भांड्यास जे विस्ट्ट्. [हि. ना+खट्ट्=मजुर] करकोचे असतात त्यांपैकी पहिल्यास पालव व दुसऱ्यास नाका कारी; कसान; तांडेल: मुख्य नावाः म्हणतात. —बदलापूर ९७.

नाकां—अ. (गो. चि.) नको. ॰ पुरॉ-वि. (गो.) पुरंवाट दालदी वगर जाताचा ग ना—काबळी—की. कर्तृत्वशून्यता; नाक्तेंपणा. –होके १६. ना काबीळ-वि. कर्तृत्वशून्य; नालयक; निरुपयोगी. 'अहमद-हाह यास बादशाही झाली तो केवळ ना—काबील. '—भाव २१. [फा. ना+काबिळ]

नाकार, नाकारणी—पुत्नी. नकार; नाकबुली पहा. 'तुम्ही माझे गोष्टीचा नाकार करूं नका. ' [नाकारणें]

नाकार—वि. निरुपयोगी; असमर्थः अकर्तृत्वाचा. 'नाकार असतील त्यांस किल्लयांत न ठेवणें.' —वाडबाबा १.२०१. नाकारा पडा.

नाकारणें - उकि. १ नापसंत म्हणून अमान्य करणें. २ स्त्रोंड ठेवणें (पदार्थ, कृति इ०स). नकारणें पहा.

नाकारा—वि. नाकार; वाईट; निरुपयोगी; कवडीमोल; निरुट. 'ऐसा नाकारा कशास पाहिजे म्हणून दिला.' —रा ५. २०. 'बह्न जुडी शांगली दिसते, परंतु आंत बहुत नाकारी.' —क ११.६०११. [फा.]

नाकि(की)व्—िवि. बिनलागवडीची; पडीक (जमीन). [फा. नाकर्] नाकिर्वास येणें—विनालागवड पडणें; वहीत न होणें; पडीत राहणें. नाकिर्दसार—वि. लागवडीस अयोग्य; नापीक. —वाडथोमा २.७. नाकिर्वाचा—वि. नाकिर्द पहा.

नाकुली—सी. मुंगुसवेल. [सं. नकुल]

नाकुवत-नि. दुर्बल; अशक्त; कमकुवत. [फा. ना+अर. क्वत] नाकुच-च्छ-नि. निपहयोगी; नाकारा पहा. [हिं. ना+ कुछ]

नाकूस—वि. १ अप्रयोजक. नाकर्ता पहा. २ किंचित; थोडका; अल्प. [अर. नाकसी]

नाकें—न. १ नाका पहा. २ रस्त्याचा किंवा घरांच्या ओळीचा, गहीचा शेवट; चश्हाटा. १ डोंगरी किल्ल्याच्या चढावाचें वळण. ४ तटबंदी गांवाच्या नागमोडी रस्त्याचा कोंपरा, टोंक. ५ दस्तुरीचें, जकातीचें ठाणें. ६ थांवण्याचें ठिकाण. [हिं. नाका] नाकेदार—पु. दस्तुरी वसूल करणारा कारकून; नाकेवाला, 'ठाणे-दार व नाकेदार होते, त्यास मशारिनल्हेकड्न आदर न जाहले.'—वाडथोमा २.५२. •बंदी—की. १ येण्याजाण्याचे रस्ते. मार्ग अडविणें, रोखणें; जाण्यायेण्यास प्रतिबंध. (फि॰ करणें; होणें). २ जकात, दस्तुरी यांची जमा; गहा. [नाका+बंदी]

नाकेशर-न. नागकेशर पहा.

नाखर्टू — वि. १ नाकुवत पहा. २ आळशीः अन्यवस्थित; विखर्दः. [हि. ना+खर्ट्=मजुर]

नासवा, नासु(स्त्री)दा—पु. १ जहाजावरचा मुख्य अधि-कारी; कप्तान; तांडेल: मुख्य नावाडी. २ (कों. नाविक) कोळी, दालदी वगैरे जातीचा गलबतावरील मुख्य. [फा. नाखुदा]

नास्त्रिरोंग, नास्ती—न. (गो.) नऱ्हाणी; नखें काढण्याकें इत्यार. [सं. नखशीण]

नास्त्रज्ञी—स्त्री. (गो.) नखास्त्राली होणारा फोड; नखुरडें, नाकशी पहा.

नास्तळ—वि. दुष्टः नाठाळः त्रासदायक (मनुष्य, पशु). नास्ताटॉ—पु. (गो.) पिसारा.

नाखिवा—की. (महानु.) नखुले—ली; खाण्याचे पकान्न. 'नाखिवा माळतिया सळिवं। इत्यादि वळिवद् बखें।'-ऋ ८२. [नख]

नाखु(खू)रा-ष—ि अप्रसन्न, असंतुष्टः, नाराजः, रुष्ट. (कि ॰ असर्णे, करणें). 'ये गोष्टीस उजूर कराल तरी स्वामी नाखुश होतील ' -वाडशाछ २०. [फा. ना । खुश्] ॰करणें -वर्जणें, धिक्कारणें; तिरस्कारणें.

नाखूट--न. (कु. गो.) नख. ० भर-वि. नखभर; अगः(वि. गोर्डे.

नाग

नाग-प. १ फगी असलेला साप; याचा रंग काळसर चकचकीत किंवा पिवळसर असतो, कांहींच्या फगीच्या मार्गे १० लढाईत शत्रुस मंत्राने बांधण्याचा पाश. २ नागाकार, वर्तेळाकार सारखी आकृति असते; लांबी ३ ते ६ फूट; हे विषारी असतात. २ एक उपवेवता. कमरेवरचा भाग माणसाचा व खालचा सापाचा असे स्वरूप. ३ विषमूल: बचनाग. ४ पंच उपप्राणांपैकी एक. 'नाग नामक प्राण म्हणती । उद्वार ज्या करितां येती । ' -यथा १८. १००३. ५ हती. 'बृद्धिह सिंह महामदमत्ताही काय गा ढळे नागा। '-मोभीष्म १ ७८. ६ शिसें. ७ बायकांचा डोकींत घाला-वयाचा एक नागाकृति अलंकार. 'नाग मदी कंकण। त्रिलिंगी भेदली खुण। '-अमृ ९.१२. -न. (ज्यो,) दहावें करण. [सं.] • कन्या-स्ती. १ पौराणिक नागांपैकीं अर्धमनुष्याकृति स्त्री, स्त्रीजात. २ (ल.) फार सुंदर, लावण्यवती स्त्री; नागीण. •कंडल-न. १ नागाचे वेटोळे. २ या आकाराचा कानांतील एक अलंकार. ०कुडा-पु. भाल नांवाचें झाड. -कृषि ४१५. आल पहा. •क्रळ-न. १ नागपंचमीच्या दिवशीं बत्तिसशिराळे येथे आढळणारे सापासारखे लहान प्राणी; नागपंचमीच्या दिवशीं निघणारा साप. २ नागपंच-मीस जमीनीवर काढलेली शेण किंवा गंधाची नागाकृति. वेंद्रश (स)र-१ एक औषधी झाड व त्याचे फूल; यांत काळें व तांबडें अशा दोन जाती आहेत. नागकेशर हे लवंगएवढें, काळें व थंड असन याचा मसाल्यांत उपयोग करतात, तांबर्डे हें गुणांनी उष्ण आहे. [सं. नाग+केशर; बं. नागेश्वर; ते. नागकेशराख: ता. नागल] •चंद्रकोर-सी. बायकांच्या डोकॉतील एक अलंकार. •चंपक-चांपा--पु. १ एक फुलझाड, हें कोंकण-कर्नाटकांत होते. वृक्ष मोठा, पार्ने मोठी, लांकुड मजबूत. यास फुलें ७। ८ वर्षीनी येतात. पाहण्यास सुदर, वासास मधूर. फल तळहाताएवढे असते. २ नाग-दवणीसारखें एक फुल झाड, यास विवळचा रंगाची फुलें येतात. •चाट्या-पु. नागपंचमीस जेवावयास बोलाविलेला मुंजा. [नाग+ चाटणें] • जोड़ी-स्त्री. (ल.) संगनमत. 'त्यासी नागजोडी कहन नामाजीने आपणासी बेइमान होऊन. '-इमं ५६. ॰ इसरी-स्री. ल्हान ओहोळ, ओढा, नाला. [नाग+झरा. तुल० काश्मी. नाग= **झरा**] **ेदवण-की. अनन**साच्या झाडासारखें झाड. पार्ती एक बीत पर्यंत रंदी वीं व रंगाने पांढरीं असतात. झाडाच्या मध्यभागीं तीन हात लांबीचा दांडा येतो. त्यावर लांबट पांढरी फुले येतात. यांत बिया असतात. सर्पविषावर नागदवणीचें मूळ थंड पाण्यांत उगाळून प्यावें म्हणजे वांती होऊन विष उतरतें. [सं. नागदमनी] •वाळी-स्रो. (तंजा.) फड्या निवडुंग. •दिवाळो-स्री मार्ग शीर्ष शुद्ध पंचमी. या दिवशीं कणकेचे नाग कहन त्यांची पूजा •**दिवे**-(व.) थोरली दिवाळी. नागदिवाळी पहा. ०**नाथ-**प १ बारा ज्योतिर्लिगांपैकी एक: अवंदवा नागनाथ

या दिवशीं नागाची पूजा करतात. वंधनः यास वरुणपाशिह म्हणतात. -मोकर्ण ३३.३१. ०प्रजा-स्ती. नागाची पूजा (नागदिवाळीस आणि नागपंचमीस कर-ण्याची). ॰फण-पु. (नृत्य) एक हस्त-अंग विक्षेप. -सनइवादन (बडोदें) १.१७. ०फ्णा-स्त्री. सर्पाची फडा ०फणी-वि. नागफ-णीच्या आकाराचा (खिळा). ०कणीचा खिळा-पु. चिपखिळा; नागाच्या फणीच्या आकाराच्या डोक्याचा खिळा. ०फणी-स्री. एक काटेरी वनस्पति; फडया निवडुंग; हिच्या अंगावर सर्पाच्या अंगासारखे खबले असतात, हें झाड लहान व नागाच्या फणीसारखा या झाडाच्या वरील शेंडगाचा आकार असतो: निवडंग. ०फ्रणी-चापा-प नागचंपक पहा. ०फांसा-प. १ (सोनारी धंदा) सरी वगैरेचा नागाच्या फणीसारखा अडकविण्याचा एक फांसा. २ नाग-पाश पहा. ' यासी धरुं नागफांसा । ' - उषा ६१८. ० बंड-धा-पु. १ नागाचें तोंड असलेला कंबरपद्या. 'माजीं नागबंदी शोभा। स्मरतां उभा जवळी तो । ' -भूपाळी ३. ' हातीं फरश धरिलासी । नागबंध कटी भी।'-गुच १.४. २ दढपाश; नेसणें सुद्धं नये म्हणून खोवण्याची सपारी, सोंगटी. 'पीळीव नागबंध षोवीलें।'-उषा १०८३. ३ (तंजा.) स्त्रियांच्या दंडांतील एक अलंकार. • बलि-बल-ळी-पुन्नी. १ सोळा संस्कारांपैकी एक. स्त्रीचे गर्भाधान झाल्यानंतर गर्भधारणा होत नसल्यास, कर्त्याच्या हातून याजन्मी अथवा पूर्व-जन्मीं सर्प मारला गेला असल्यास त्यामुळे गर्भधारणेस होणारा प्रतिवंध नाहींसा होण्यासाठीं करावयाचे कर्म. २ नागाला मारल्या बहलची शांति. •बळ-स्त्री. नारायणबळ पहा. अतिशय आजारी किवा मरणोन्मुख माणसावरील अरिष्ट नाहींसे व्हावें म्हणन करा-वयाचा विधि. ' नागवळ नारायणवळी केली जाऊन जिबकेश्वरी।' -पला ९८. **ेबाळी**-स्त्री. बायकांच्या कानांतील बाळ्यांचा एक प्रकार. 'नागबाळ्या फिन्डबाळ्या हातीं हातसर।'-अफला ५५. ॰ विश्व-न. सुर्यास किवा चंद्रास ग्रहण असेल त्या दिवशी ब्राह्मणाला दान करावयाची राहुकंतुच्या प्रतिमेसहित सूर्य अथवा चंद्राची धातूची प्रतिमा. **्मणी**—पु. नागाच्या डोक्यांतील (काल्पनिक) विषय मणि. या मण्याचा फार मोठा प्रभाव आहे असे मानतात. • मुली-स्त्री. जाई; फुलवेलीचा एक प्रकार. oमुडो-स्त्री. (गो.) एक अलंकार. नागमोड पहा. oमोड-स्त्री. १ नागाच्या आकाराची बांगडी. २ नागाच्या वळणासारख्या वांकडचा रेवा वळण, मार्ग, धोरण. (कि॰ घालणें; साधणें). ॰ मोडीचा पितांबर नेसण-नागवें असणें. • मोडी-वि. सर्पाकृति, नागाच्या गतीप्रमाणे वळणे घेऊन गेलेला, वांकडा, वळणदार (कांठ, मार्ग, बांगडी, नदी इ०). ०ल तिका-स्त्री. नागवेल पहा. 'कां न फळ-२ या नांबाचा नाथपंथी सिद्ध. ॰**पंचमी-**सी. श्रावण शुद्ध पंचमी. बिहा साथेका । जैसिया नागलतिका । '-ज्ञा १८.६३२. ०**लोक-**

पु. १ नागांचें वसतिस्थानः पाताळ. २ नाग नांवाचें एक प्राचीन राष्ट्र व जाति. महाराष्ट्रांत प्रथम यां वी वस्ती होती असे कांहीं मानतात. •वली, वेल-स्री. विड्याच्या पानांची वेल; प:नवेल. याचीं काळी व देठी पानें हे दोन प्रकार. कोल्ह्याच्या विषावर नाग-वेलीचें मूळ पाण्यांत बारीक वादन दिलें म्हणजे वांती होऊन वीष उतरतें [सं. नागवत्री; हिं. बं. गु. नागरवेल; का. नागरवत्री] •वसा-पु. (कों.) नागोसा पहा. •स्(मू)र-नपु. १ गारुडयाची पुंगी. 'नागसर वाजविला दिवडापाशीं।' -सिसं ८.१८०. २ नागस्त्रर पहा. ० स्वर-पु. (तंजा.) सनई. नागन-नागीण पहा. 'कसुन तीर नेला उराशीं नवळी गवळी जशी नागन । '-पला ४.३३. [हिं.] नागिनी, नागीण, नागी-स्री. १ नागक्रन्या. 'नागी-पुत्र इरावान् सत्कीर्ति सरस्वती सदरविंद। ' -मोभीष्म ८ २९. नागीण-स्ती. (वडोदें) एक बायकी दागिना; कंठा. -ऐरापुविवि १२५ नागवा-स्री. सर्पस्ती: सापाची मादी: नागीण. नागीत्र-त्रा,नागोदर-न. १ बायकांच्या कानांतील एक दागिना. 'नागोत्रे श्रवर्गी विराजित फुल्या त्या दृहिरी सांखळगा।' –अनंतसीस्व ४३. ' कर्णी लेइलीं कर्णपत्रें । रत्नखचित नागोदरें । '-कथा २.११. ९२. २ पाटी (गळ्यांतील दागिना) किंवा इतर दागिने यांवरील नागाचा छाप. उसा. [नाग+उदर] नागोबा-पु नाग. म्ह० ऐत्या पिठावर (बिळावर) नागोबा=दुस-याच्या श्रमाचे फल आयता उपभोगणारा (मुंग्यांनी तयार केलेल्या वारुळांत नाग आयता जाऊन राहतो यावरून).

नांगर—न. (कों.) जमीन खणण्याची कुदळ. जेथें बैलांचीं आउत चालत नाहींत तेथे नांगटीने जमीन खणून बी पेरतात.

नागरा-डा-वि. १ नागवा; नप्त; उघडा. २ (ल)म्यान नसलेली (तलवार); दोरा न ओंबलेली (सुई); पर्णविरहित (झाड); छप्पर नसलेलें (घर). तारा नसलेलें (तंतुवाय); बिनबांधणीचें (पत्र क-पुस्तक); अलंकारविरहित, बुच्चें (कान, नाक इ०); अभ्याशिवाय (उशी ६०); सामानाशिवाय (घर ६०). [सं. नम्र; प्रा. नगाओ; पं. हिं. नगा; सिं. नंगो; गु. नागो; ओ. नागा] ढळढळीत, स्पष्ट दिसून येणारा स्वार्थ. -गीर ७५.

नांगडा-डी -पुस्ती. १ विंचवाची नांगी;खेकडयाचा आंकडा; विशिष्ट माशाची नखी. २ रग; ताठा. (कि॰ जिरविण). [नांगी] नागइधोया-वि. उघडा नागडा; अवधूत. घोया पहा.

नागपुरथर-पु. (नगरी कोष्टी) नागपुरी; नागपुर पेठे-सारखा लुगड्याचा एक प्रकार. मधला पोत कोणताहि व रेशमी किनार, त्यामध्यें नकशी करवत व चार गोमी, गोम मोठी. [नागपुर+थर=त=हा]

नागर----न. सुंठ.

नागर-पु. गुजराथेमधील ब्राह्मणांची एक जात व तींतील ॰यक्ति. -वि. १ नगरा-शहरासंबंधीं. २ (ल.) हुषार; चतुर; जाणता; चाणाक्ष; धूर्त. 'ना तरी नगरांतरीं वसिने । तरी नागराचि होईजे। '-जा १.४१. ३ नागरिक; नगरवासी. 'नागरां देवां खोंबकहा '-शिश १५२. ४ सरेखः संदरः समस्कृत. ' भूमंड-ळींच्या कन्या नागर। ' - ह २६.१४५. ५ लबाड; अनीतिमान्. [सं. नगर] • चुड़ा-बांगडया. 'सुढाळ मुक्तें कांठोकांठ। नागर-चुडा नागरे। '-वेसीस्व ९.१४०. ०पण-न. १ सुंदरता; सौंदर्य; कांतिः तेज. 'देशियेचेनि नागरपणें । शांतु शंगारातें जिणे।' -ज्ञा १०.४२. २ ऐश्वर्य; मोठेपणा. 'जो आपुलेनि नागरपणे। ' -- जा २.३६३.

ना(नां)गर--पु. १ शेतीची जमीन उकरण्याचें लोखंडी फाळ असलेलें औत: जोत: हल. 'करीं घेतला नागर। '-उषा १४१. २ नांगरखंदा. ३ गलबत स्थिर करण्यासाठीं पाण्यांत टाकण्याचा सांखळीने बांधलेला लोखंडी मोठा, वजनदार आंकडा, गळ. यासारखं इतर साधन. साध्या होडयांनां नांगर म्हणजे एक दोरी ल:बलेला दगड असतो. ४ (ल.) जाड टांकाची लेखणी; फणीचा जाड दांता; खुंट. [सं. लांगल; प्रा. णंगर; सिं. लंगर; हिं. गु. लंगर; पं. नंगल, लंगल; का. नेगल; फ्रेंजि. ननरी] (वाप्र.) • उच-लर्ण-टाक्रण-सोड्रणे-शेतकाम सोड्रणे (जुलुमामुळे वगैरे). (अमक्यावर) ॰धरणे-जुलुम करणे. नांगरास पाळ-(नांगर-तांना एखार्दे झाडाचे मूळ आडवें आल्यास नांगर अडतो त्यावहन) दिरगाई लावण्यास, रेंगाळण्यास कांहीं तरी क्षुद्र कारण पहाणे; एखा-याला त्याच्या शब्दांत पकडणे. म्ह० जेथे जावें तेथे नांगरास पाळ. •की-स्त्री. नांगरणें; नांगरण्याचा व्यापार. •ख्रंट-न. १ ज्यांत फाळ बसविला जातो तो लांकडाचा ठोकळा. २ नांगर. -बदलापूर २८६. • चिनी-सी. (बे.) रानांत आपोआप होणारें रताळे. •जोत-न. गांवच्या खोताला वेठ चाकरीच्या हकाबहल दिलेली वस्तु; अर्धेलीनें खोताच्या नांगरास दोन बैल व एक मनुष्य एक किंवा अधिक दिवसपर्यंत देणें; खोताच्या उपयोगासाठीं दिलेली ंगोसाबी-पु. नंग्या गोसाव्यांचा एक पंथ. ∘स्वार्थ-पु. अगर्दी बैलजोडी किंवा नांगर. ∘ट-ठ-ड-स्त्री. १ नांगरलेली जमीन. २ (कर.) नांगरण्याची मज़री. ३ नांगरण्याची किया. -वि. नांगरहेली (जमीन). •डा-नांगारहो-पु. (माण हेट. कु.) नांगराचा जुं बांधण्याचा दोर. ०णी-स्ती. १ नांगरकी. २ जहाज नांगरणे; नांगर टाकून गलबत थांबविणे. •णी दुणणी-स्त्री. पुन्हां पुन्हां नांगरणें, आडवें उभें नांगरणें. ॰ णें-सिक्र. १ नांगरानें शेत उकरणें. २ नांगर पाण्यांत सोड्न गलबत थांबविणे. ३ (ल.) त्रास देणें; काळीज खण्न दुखविणें. ४ (कों.) कुदळीने खणणें. •णें दुणणें-सिक. आडवें उभें नांगरणें, पुन्हां पुन्हां नांगरणें. ०द्दांत-पु. नांग-राचा फाळ. 'सर्वेचि परतावया पाइत । पार्यी घातला नांगरदांत ।'

-एस्स्व १०.५०. ॰पंचमी-स्त्री. (अग्रिष्ट) नागपंचमी. या दिवशीं नांगरणे बंद असतें. ० पद्धी - स्त्री. दरेक नांगरावरचा सर्-कारी कर. • बंदी-सी. जमीनी ऐवर्जी चाल असलेल्या नांगरावर पट्टी बसविण्याची रीतः शेतक-यास त्याच्या इचछेप्रमाणे लागवड कहं देणे. •मोइशा-वि. (निंदाथी) नांगऱ्या; शेतकरी. •रान-न. १ नांगरलेली जमीन. २ जिराईत: काळी जमीन. ० घट-ठ-ठी-स्री. नांगरलेली जमीन. •वाडा-पु. १ (गलबताचें) नांगर टाकण्याचे स्थान: बंदर. २ बलबताचा नांगर टाकणें; गल-बत नांगरणें. •वाळ-पु. (बे.) फाळाची कडी: जानवें अर्थ ४ पहा. [नांगर+बाळा] वेवठ-स्ती: कुळाकडून वेठीने शेत नांग-ह्मन घेगें; सरकारी किंवा सरकारी अधिकान्यांची जमीन मजुरी न देतां नांगरून घेगें. नांगरजोत पहा. नांगरी-स्त्री. लहान नांगर. नांगरें कोमफल, नांगच्ये-न. (कों.) एक प्रकारचें कोनफल किंवा गोराइं. नांगरिवनी पहा. नांगच्या-वि. १ नांगरण्याच्या कामांत पडलेला; नांगरासंबंधीं; नांगरास लावलेला (माणुस, पशु). २ (ल.) खेडवळ, गांवढळ. ३ शेतकाम करण्यासारख्या वयाचा (गडी). ४ वडील; पुढारी (कुटुंब, कुळ, जाती, समाजांतील). ५ पाटीलकीचा अधिकार असलेला. ६ तिरस्कारानें वणजारी लोकांस म्हणतात. नांगऱ्या ऊस-प्र. जमीन नांगरीत असतां नांगराने पडलेल्या सरीत कांडें खोतून लागण केलेला ऊंस -कृषि ४५६. नांगोर पु. (अप.) नांगर.

नागरगोडा-पु. लप्नापूर्वीच्या अवस्यतील मुलगा (नाग-ब्यानें फिरण्याच्या वयाचा). 'नंदघरिंचे नांगरगोडे। कव्हडे येथे भार्ले धेंडे। '-मध्व ६३५.

'फरा आणि नागरफणी।' -वेसीस्व ९.१३१. [नागफणि]

नागरमोथा-न. एक सुवासिक वनस्पति व तिचें मूळ. [सं. नागरमस्ता; हिं. पं. नागरमोथा; बं. नागरमता; सिं. ग्र. नागरमोथः उ. नागरमुथा]

येतात तेव्हां देशरक्षणास लागणारी ईर्षा व अभिमान सैन्यांत नम्नता. (ल.) उघडकीस आलेल्या (निंदास्पद) गोष्ठी. उदा० जागृत होतो. ' - टिसु १०६. नागरिकत्व-न, नागरिकपणाः नागरिकाची वृत्ति, गुण, हक इ०.

नागरी-वि. १ नागर ब्राह्मणासंबंधीं. २ नगरासंबंधीं; शह-रची (भाषा, लिपि इ०). ३ देवनागरी पहा.

नागल-वि. श्रीमंत. ' नागर्ले देखोनि चांगरें बोले। आपुर्ले वचुनि त्यापुढें खुले। ' -तुगा ३०५७. [नागर]

नागळकडा--पु. एक प्रकारचे कृष्णाचे शाह.

नागला-पु. (राजा.) एक फुलझाड.

नागळा, नागळी-की. एक धान्य; नाचणी.

नागवण-वणुक, नागवण-कीन. १ लुटालुट; दरोडा; लुबाडमें. (चोर, राजा इ०नीं). २ सरकारी खंड; दंड. ' मग राजा प्रसेल आपणाकारण । तरी पडेल नागवण ते वेऊं। ' -भवि ५४. १५४. ३ व्यापारांतील तोटा. ४ (सामा.) द्रव्यहानि; बुडणूक. (कि॰ घेणें; घालणें). ५ द्रव्यापहारामुळें होणारी दुर्दशा; लुबाड-ल्यामुळे झालेली अवस्था. 'न पाविजे कदा उन्मत्त झालिया। दंभ तोचि वायां नागवण। '-तुगा २१. ६ छट. ' विषयदेशींचें नागवर्णे । आणीत जे। '-ज्ञा १८.४६४. -एरुस्व १२.३८. [नागविणें] इह० (गो.) समर्थाची सांठवण दुर्वेळाची नागवण. नागवणा-वि. नागविणारा. ' नाहीं माझे मनीं। पोरें रांडा नाग-वणी। '-तुगा ३११७. नागविण-उकि. १ नागवें, वस्रहीन करणे. - ज्ञा ११.४६९. २ छटणे; जुलूम करणे; छुबाडणे; बुचाडणे. 'साध्वी शांति नागविली।' - ज्ञा ३.२९१. ३ फसविणें. 'नाग-विले भगवे थोगी। समाधिन्नेंग। '-ज्ञा १६.२९८. - अकि. छटला, छबाडला जाणें. 'बहु पांगविलों बहु नागविलों । बहु दिस झालों कासावीस। '-तुगा १५०५. [नागर्वे करणें]

नागवर्णे-अफ्रि. आटोक्यांत न येणें; नाटोपणें, अनावर होणें. - ज्ञा २.१२४. ' इदियद्वारें मन धांवें सेरे। नागवे करितांचि कांहीं। ' -तुगा ११४५. [न+गावण=सांपडणें; सं. नागम]

नागवसा-पु. (कों.) नागोसा पहा.

नागवा-वि. १ नमः वस्नहीनः, नागडाः, उघष्ठाः, विवसः २ गरीब; दरिदी; उपडा; पोरका. ३ दिवाळखोर; धंद्यांत बुडालेला. नागरफणी—स्नी. नागः बायकांच्या डोक्यांतील दागिना. [सं. नमः, प्रा. णग्गोः फ्रेंजि. नंगोः, आर्मे. न्गलेल] नागर्वे कोल्हें, नःगवी सवाशीण भेटण-अकल्पित लाभ होणें. ' की भेटला कपटमिष साक्षात् कोल्हाचि नागवा याला।'-मोसभा ४.६५. नागर्वे नाचणें-१ अतिशय आनंदानें बेहोष होणें. २ वाटेल तसें अप्रतिबंध वर्तन करणे; स्वैर वागणें. नागव्या गोछी सांगणें-नागरिक-पु. नगरांतील रहिवासी; शहरवासी लोक. -वि. कर्ण-निभीडपणें, स्पष्ट, उघडउघड बोलणें. ०पाऊस-१ शहरासंबंधीं. २ जाणते; सुसंस्कृत; नागर पहा. 'देश म्हणजे पु. उन असतां पडणारा पाऊस. नागर्वे-न. १ न्यून; तूट; वाण; काय हें ज्यांना कळतें असे मध्यम वर्गातले नागरिक योद्धे पुढें उणेपणा; वैकल्य. २ उघडा भाग; अरक्षित भाग. ०उघड –न. त्या दारोडवार्चे नागवें उघडें सारें समजलें. • उदाहरण-न. भिकार, क्षुद्र, किरकोळ दष्टांत, दाखला. नागा-वि. नगा; नागडा. नागीवा-नागवा पहा. 'क्षण एक नागीवा पार्थी। नचलवे तयाकरितां कांहीं। '-तुगा ७०२. [नांगवा]

> **भागा—पु. १ तहकुबी; खोळंबा; विलंब; खंड; अंतर (कामांत,** गतींत). २ खाडा; मोडा; गैरहजेरीचा दिवस. 'कधीं भोगितो कथीं जातो नागा। '-होला १५७. [तू. फा. नाघा: हिं. नागा]

नांगा. नांगाजा-प. १ विचवाची कांगी (कि॰ मार्गे). २ खेकड्याची नखी, आंकडा: यार्ने तो वस्तु धरतो. ३ नांगाड (व.) नागवा-डा. [नागोला द्वि.] पड़ा. [नागी] •मार्गें-१ टोमणा मार्गें; नाकांत काड्या घालणे. २ कार्यनाश होईल असे भाषणादि करणे. नांगाड-डे-पुत. १ कोंबडगाच्या, जनावसच्या पायाची अणकुचीदार नखीः खराचा नखाप्रमाणें वाढणारा निरुपयोगी भाग. २ नांगा पहा. [नांगी]

नांगांटां-पु. (गो.) शेतकीचें एक हत्यार, नांगट पहा.

नागाणा-पु. फुटाणाः भाजलेला हरभरा. ' नागांची पुजा केली, जवळ नागाणे, लाह्या, दुध इ. ठेविलें ' -नागाची कहाणी २२. [नाग+दाणा]

नागारी-पु. १ गरूड. २ मोर. [सं. नाग+अरि]

नागारी-पु. भाटासारखा एक स्तुतिपाठक. 'बंदीजन मागध नागारी। ' -दाव ३१४. ' भाट नागारी वर्णिती। ब्रीदें रायांचीं वाखाणितीं। '-गीता १.४८६. [नगारा]

नागावा-पु. नागवण पहा. नागीवा पहा. 'सरकारचे खिलारी यासी,कजिया कहन नागावा करावयास प्रयोजन काय ?' -वाडशाछं 996.

नांगाळी-सी. एक प्रकारची वेल.

नांगा-सी. १ नांगा अर्थ १,२ पहा. (कि॰ मारणें). २ गुरांच्या, कोंबडशांच्या इ०) पाया-खुराजवळील बोटासारखा अवयवः नखी, नांगडा, नांगाड पहा. ३ शेर किंवा धुवर, थोर याची डिरी. ४ कोवळा कोंब, अंकुर. 'पिण्याच्या पाण्यांत शेराच्या नांग्या टाकून तें पिण्यास निरोगी करून टाकलें ' - के १९.४.३०. ०टाकर्णे-हात पाय गाळणें; हतवीर्य होणें; मिशा खालीं करणे. 'पण दरबारा जसतें बोलावर्णे येतांच आतां आपली धाउगत नाहीं असे पाइन त्यानें नागी टाकली. ' -नाटयकथाणव. •मार्गे-टोमणा मार्गे. •लाग्गे.रुत्जे-(एकाचा कामांत. जागेवर) जम बसर्गे; पाऊल रोवर्गे. नांगी न राहर्ण-समूळ नष्ट होणें; शिल्लक न राहणें, न उरणें. 'त्याचे घरीं गुरांची नांगी राहिली नाहीं. '=ग़रें राहिलीं नाहींत.

नागेशवळ-श्री. देवापेक्षां प्रकृतीला श्रेष्ठ मानणारा व कलगी लावण्या म्हणणारा शाहीरांचा एक वर्ग. याच्या उलट हरदासवळ.

नांगोडा-पु नांगा, नांगाडा अर्थ १, २ पहा.

नागोरची -- स्री. (व. घाटी) लगोऱ्या; चेंड् लगोरीच्या खेळां-तील सध्यभागी मांडलेली लांकडाच्या ठोकळवांची, दगडांची अगर बिटां श्री एकमेकांवर रचलेली उभी हार-रचना.

नागोला-ळा-वि. (व. ना.) नागवा. ०भोदला-वि.

नागोबा-पु. नागवण नागावा पहा. 'तो सुख दु:खांचा नागोवा '-जा १३.८५. 'तो नागोवा राजा आणवी।' -एभा 9,299.

नागोस-सा-पु. (कों.) १ ज्यामध्ये दरवाजाची वरची क्रों अडकवलेलीं असतात असा उंबरठा, त्याजवळची फळी. दरवाजाच्या या जागेचा कांहीं ठेवण्यासाठीं उपयोग होतो. २ दाराच्या चौकटीवर,दाराच्या चौकटीच्या हंदीइतका दीर्घ चतुष्कोनी कोनाडा; उतरला; (उंची वीतभर). 'नागोशावर सांगशी पहा. ' 🧸 सळकंबा तोरणाशीं उभा केल्यानंतर तो तसा राहाण्यासाठीं 🕊 फिल्यासाठी अधेवर्तलाकृति भोंक असलेलें जे लांकड बांधतात तै. ४ (राजा.) नागवसाः जोखडाच्या मधोमध बसविलेल्या खिळा (इसाडा बांधण्याची दोरी अडकण्यासाठीं)

नाधाण-न-णी-नी-किवि. नाहकपणें; चुकीनें; अकारण; अन्यायानें; गैरशिस्तपेंग.[फा. ना-गाइ=अकस्मात्; हि. नागहानी] नाच-पु. १ नर्तन; नाचणे. २ वेश्यादिकांचा हावभाव गानासहित तालावर पादविक्षेपह्रप न्यापार तो. िसं. ऋत्य: प्रा. णच्च; बे. नाचिवा; पं. नच्च-नचणा; सिं. नचणु; हिं. ग्रु. नाचना] ॰नाचावा लागणे, नाचणे-अनेक प्रकारची खटपट करणें (लमादि कार्योत), **मांडणे**-धांगडधिंगा घालणें. नाचवा-नासव-स्ती. १ इकडे तिकडे हालविणे: थारेपालट करणें. २ चंचळपणाः अस्थिरता. नाचकरी-पु. नर्तकः नाचणाराः नाच्या. नाचण, नाचणघुगरी-टिपरी-सी. १ निर्तका. २ नखरे-बाज, नटवी स्त्री; रंगेल; छिनाल, छबेली स्त्री. नाचण-णा-वि. नाचणारा. नाचणी-स्नी. नर्तकी. 'जेथ रंभे ऐशिया नाचणी।' -ज्ञा ९.३२३. 'ब्रद्मचर्यापुढें नाचणी ।'-दा ७.९.२१. **नाचर्ण**-अकि. १ नाच. ऋत्य करणे. २ उडधा मारणे: धांगडधिंगा घालणे. बागडणें (घोडा, मूल) ३ ताठवानें, हातवारे करून बोल्णें. ४ हरद्रन जाऊन, मोठ्या आशेर्ने, हर्षानें बोल्पे. 'अमर्के करीन तमकें करीन असे तो नाचत होता. '५ अतिशय अनंद होणे. उह ० १ लग्रामध्ये खरचण्यापेक्षां नाचणे फार २ नाचतां येईना म्हणून अंगण बांकहे. आपणांस एखार्दे काम चांगलें करतां आले नाहीं महणजे आपला उणेपणा झांकण्यासाटीं कांदीं तरी वस्तुंत खोड काढणें. े भोर नाचतो म्हणून लांडोरहि नाचते. **नाचर्ण उड्छा, नाच्** उद्धं लागणे-सिदळणें; धांगडधिंगा घारुणे. नाचत उद्धत-किवि. खिदळत, आनंदाने उड्या मारीत. (कोणकाचे) पृष्टे पृष्टे नाचर्णे-त्याला जो जो पदार्थ ज्या ज्या वेळी पाहिजे त्या त्या विक्रेस त्वरेनें देणें; खुशामत करणें; हांजी हांजी करणें. नाचरा-वि. १ नाचणारा; चाळे करणारा. २ उगाच न सांगतां **खटपट** अविचारी. म्ह० अधीं बाई नाचरी तिचे पायांत बांधली घागरी. नाचरी-सी. १ नखरेबाज; छिचोर स्त्री. नाचण पहा. २ पाय झाडणें; थैमान घालणें; धिंगाणा करणें; पाय आपटणें; खुरानें जमीन उकरणे. ' माशा उसतात ह्यामुळे गाईला नाचरी लागली' नाचरेपणा-पु. १ (निंदार्थी) नाचण्याची खोड. चाळे करणें. 'या नाचरेपणाच्या मुळाशीं स्त्रीशिक्षणाची कळकळ ही खरी नसून कांहीं तरी करून रुब्ध प्रतिष्ठित बनण्याची हांव हीच आहे.' -केले १.१४०. नाचिवण-सिक. १ नाचावयास लावणे. (मनुष्ये, बाहुल्या इ०). २ उड्या मारावयास लावणे (घोडा, इ॰स). ३ इकडे तिकडे करणे; वेडें वांकडें हलविंग, फिरविणें. ' पुच्छ नाचिव कडोविकडी।' ४ दपटणें; नेट लावणें, घाई करणें; सक्ती करणें; त्रासदायक रितीनें अमलांत आणेंग. ५ वारंवार स्थलांतर करणे. [नाचणे. हिं. नचवाना, नचाना] नाच्या, नाच्या पोच्या-पु. नाचकरी पहा नाचाचिण-क्रि. नाचिवणे पहा.

नावकंड-कण, नानकण-न. १ लहान हत्यारांचा संव ना-चीझ] (नखें काढण्याची नराणी, चिमटा, कातर इ०). २ काटे वगैरे उपट-ण्याचे हत्यार किंवा साधन. ' मग अवेलीने नाचकंड घेवूनि करीं। कांटे उपिटले ते अवसरीं। ' ३ नराणी. [! फा. नाचख़=कुन्हाड+ खंड. सि. निक्कणो.]

नाचकुच-कुचकुच-न. (मुर्लीचा खेळ) एका बाजूकडील मुलगी बन्नाखालीं लपवृन तिला दुसऱ्या बाजूकडील म्होरक्यानें 'नाचकुच कां कुचकुच 'म्हणून विचारावयाचें. त्याला उत्तर लपलेल्या मुलीनें कुचकुच असे वावयाचे व तिच्या शब्दावरून तिला ओळ-खलें तर डाव जिंकला. [ध्व]

नाचके--न. (झारी इ०च्या) तोटीचें भोंक किंवा लहान छिद्र भांडयास झारीसारखें केलेलें लहानसें छिद्र. म्ह०नाचक्यांतून निघतो क-ह्यांत जातो=उडवाउडवी, टाळाटाळी करणाऱ्या माणसासंबंधीं म्हणतात. (गारुडयाच्या जादुगारीवरून). [सं. नासिका]

नाचक्को - भी. १ अप्रतिष्ठाः मानहानीः पच्चीः फजीती. २ भांडण; विघाड; बेबनाव; फाटाफूट; वितुष्ट. [का. नाचिके=लाज, शरम]

नाचणकांड--न. नाचणीचे गवत.

ना चणा-णी-पुनी. एक प्रकारचे धान्य. हे कोंकणांत व देशांत गरीब लोकांत फार खपतें. याचा दाणा बारीक मोहरीसारखा असून वर्णहि तसाच असतो. नाचणीचे भाकरी, आंबील, खापर पोळी इ० अनेक पदार्थ करनात. नाचर्णीत बारीक व जाडा असे | (पदार्थ इ०). [फा. ना-जा=निरुपयोगी, अयोग्य+गीर प्रत्यय] प्रकार आहेत; याचे इतर प्रकार आहेत. जसें:- आश्विनगोरी, काळपेरी, गंथडचा, गरवी अंबणी, गरवी शेतगौरी, गौरीचा हळवा,

करणारा: लुडवुडया: पुढें पुढें करणारा (माणूस). ३ उतावीळ: अंबणी, इळवी गौरी वगैरे. (हेट.) नाचणे. [?] नाचणे कुंबरी-स्नी. श्रेष्ठं जातीचा नाचणा. कुमरी पद्धतीने पिकविलेली नाचणी. कुंबरी, कुमरी पहा. न। चण्याचा हुरडा-पु. भाजून खाण्यासाठीं पूर्णपणें पक होण्याच्यापूर्वी नाचण्याचीं तोडलेलीं कणसें.

> नाचा पाडा-फाडा-पु. (न मध्यें) नचा पाडा पहा. नाचार-वि. १ गरीब: कंगाल: दरिद्री. २ लाचार: अस-मर्थ; अनाथ; निराधार; दुर्वळ. 'वर्ते यांच्या बुद्धी तो नर पावेल सत्य नाचारा। ' -(सखारामतनय) रुस्व ५८. नाचार आणि लाचार या दोहोंत फरक करावयाचा झाल्यास तो असा:-नाचार= गरीब; दरिद्री. लाचार=अगतिक. [फा. ना-चार्] नाचारी-स्नी. १गरीबी; कंगाली; दरिद्रता. २ लाचारी; नाइलाज; निरुपाय: निराधार स्थिति. -वि. नाचार: गरीब.

नाचारा—प. संसार

नाची ज-वि. व्यर्थ: निष्फळ. 'रिकामें बैसोन लोकांहातीं नाचीज खाववून काल व्यर्थ न गमावर्णे। '-इमं १०५. [फा.

नाच्छो-जद्रा. खेळांतील तात्पुरती तहकुबी; थुरशो.

नाछड-किवि. प्राप्त होत नाहीं.

नाज-पु. (व.) दाणाः धान्यः अनाज. 'तुमच्यापाशीं नाजाचा किती सांठा आहे ! ' [सं. अन्न; हिं. अनाज]

नाजकाई-य-स्ती. १ नाजुकपणाः मृद्ताः कोमलता. २ सक्ष्मताः, बारीकपगाः, तलमपणाः ३ चांगलेपणाः, सरेखपणाः, खुमाशीः ४ विचक्षणपणाः; चोखनळपणा. [नाजुक]

नाज(जो)र, नाझर—पु दिवाणी कोर्टीतील एक अधिकारी. [अर. नाझिर्]

नाजरीबाजार-पु. मिनाबाजार. 'तमाम पुरुषांनी घरांत रहावें व बायकांनीं दुकानावर माल विकावा, बायकांनींच जाऊन खरेदी करावी, पुरुष मिळून एक पातशहा निगाहबाजी त्या बाजा-रांत घोडीवर बसुन, मोतहार खिस्मत्गार सुद्धा बरोबर कोणी नाहीं. नसार्वे त्यार्चे गांव नाजरी-बाजार. '-गोख- चिशाब ६. [नाजरी= बाजार]

नाजल-वि. अवतरणारा; अवतीर्ण. 'त्यासही कुराण शरीफ कलामुला किताब नाजल आली; त्यांत दाखला की आतां पैगंबर होणार नाहींत व किताबही येणार नाहीं. ' - ऐस्फुले ६५. [अर. नाझिल्]

नाजागीर—वि. जीर्णत्वादि दोषामुळे अनुपयुक्त झाल्ला नाजीब---न. पायदळ पलटण. नजीब पहा.

नाजीर---न. (कि) परमेश्वराप्रीत्यर्थ स्वतःस सर्वस्वीं बाहून जाबरी, जोगीण, रत्नी, लोया, शेतआडगरा, साठेरी, इळवी वेतलेला यहुदी पुरुष. 'तो मुलगा गर्भावस्थेपासून मरेप्यत देवाचा नाजीर राहील. ' –शास्ते १३.७. [हिब्र्यू. नेझ(झी)र=स्वतःस बाहन घेतलेला]

नाज्र(ज्र)क—ित. १ कोमल; सुकुमार; नरम; इलकेपणानें, काळजीनें वापरण्याच्या उपयोगाचा; कष्ट सहन न करणारा. 'नाजुक साजुक कळी प्रफुलित पातळ पुतळी टेंगणी।' —अफला ७८. ३ अशक्त; दुबळ; बारिक; इलका (मनुष्य, वस्तु). ३ पातळ (पोळी इ०). ४ दिखाज; सुरेख: सुंदर (बस्तु). ५ कुहालतेंचं (काम). ६ गुप्तं (गोष्ट इ०); जनानी; बायकांसंबंधीं (काम). ७ चोखंदळ; दिमाखाचा. [फा. नाझुक्: सिं. ना तुक्] ०काम—
त. १ नाजुकपणांचें काम; युक्तीचें व कौशल्यांचें काम. २ गुप्तं वेश्यागमन; परदारागमन; रंडीबाजी. ३ लांच घेणें. ०खाचे—पु. १ गुप्त व्यसनांस लागणारा खवें; रंडीबाजीला लागणारा पेसा. २ लांच अचपतीचा खचे. ०जागा—की. मृदुभाग; (विशेषत:) गुह्यें-द्रियाची कोमल जागा; गुह्येंद्रिय. ०जेवण-न. १ खाण्यांत चोखं-दळपणा. २ थोडेंसच जेवण; फार मुक्त नसणें. जेवण कमी असणें. ०मसस्तत—की. खाजगी खल्बत, विचारविनिमय; गुप्तपणाची, मुत्सेहिंगिरीची, युक्तीची अशी योजना.

नाट-पुन. १ तुळई. (व.) मोठी मयाळ; लाट. 'घराच्या नाटेखार्ली जेवण्यास बसर्णे अशुभ मानतात. ' २ विशाळ, अव-जह, आकार. [हि.]

नाट-पु.न. १ अडथळा, अपशकुन करणें; हटक; प्रतिकृलता; नड; अडचण. 'आजवा दिवस नाट लागला.'' मळींच भेटलासी भातां। नाट लागलें संचिता। ' -तुगा १२८. २ दुर्दैय; अभाग्य; अननुकूळता; एखादी बिघडविणारी, नासणारी, अपकारक, अड-थळा आणणारी, इजा इ॰ करणारी अशी योजना, शक्ति. 'आज काम व्हावयाचे परंत आज काय नाट लागलें ते समजेना. '-वि. अमंगल; अञ्चभ; अननुकूल; आडफाटचा; नुकसानकारक (वेळ, मुद्दा इ०). [सं. नष्ट; प्रा. णट्ठ] भाजणे-जाळणे-अमंगलता, अननुकुलता काढून टाकर्ण, तिचा नाश कर्णे. म्हणजेच बोहणी करणें; एखादी गोष्ट हिंमत बांधन छातीनें करणें. •बाट -पु. १ कमनिश्वाची गोष्ट, अपराध, दोष, काळिमा, डाग, उणीव इ० बह्छ न्यापक शन्द. (कि॰ असणे; पडणे; भाजणे; जाळणे). २ आढदान आलेला दोष, अपराध; लावलेला बोल, डाग किंवा काळिमा; कलंक. (ऋ॰ आणणें; ठेवणें; येणें; पडणें). [नाट+बाट] मादलाबादला-वि. बाट लागलेला; बहिष्कृत; कलंकित. 'पंचां-पुढे येणाऱ्या बखेडचांत नाटल्याबाटल्यांच्या खटल्यांची संख्या बास्त याचे कारण जातिभेद ' -गांगा ३२.

नाद-पु. १ ठाविटकाणः स्थान. 'तयाचिये भजनाचे नाटीं।'
-ज्ञा १०.१०९. ' जाळूं न शके नाटे लागी। '-एमा २८ ३६९.
२ प्रदेशः देशः, नाड. [हा. नाडु, नाड]

नाट—पु. १ नृत्यः नाच. २ एक इलकी जातः नाटकासारखे खेळ करणारी जात. 'उप्रगंधा अरूप गौळणी। नाट जातीच्या इस्तिणी। तयांसी लुक्ध हे चक्रपाणी। ही बाळपणींची स्वलीला।' —जै ९.५९. [सं. नट]

नाट—पुन. १ कवडयांचा एक खेळ. २ या खेळांतील (पांच) कवडया. ३ या खेळासाटीं ओढलेल्या रेघा, काढलेली अन्हति, कोष्टक; हा खेळ खेळावयाचा पट —की (कु.) गोटयांच्या खेळांतील एक शब्द. मारण्याकरितां गजरा गर्र करून फिरवितात तो. 'गोटी नाटीस लाव.'

नाट—पु. १ ज्या कुळाकहला घेण्याचा पैसा उगवेनासा झाला असे कुळ; दिवाळखोर कुळ. २ एखाद्या दोषामुळे कुळास लागलेला बट्टा. —वि. १ दिवाळखोर: नादार: धुळीस मिळालेला, पैसा देण्यास असमर्थ; लुज्वा; उडवाउडवी करणारा (ऋणको). २ सर्वस्वीं नष्ट; पूर्णपणें नाश झालेला; बेपता; ज्याचा मुद्दापत्ता नाहीं असा; फरारी. —िकिव. गोंधळाच्या मनःस्थितींत; अशरण स्थितींत. [१ सं. नष्ट] करणं—चोरून नेणें; पळविणें, उपटणें. क्जाणे—चेणें-खंटणें; तूर येणें; वचन दिलेली, अपेक्षित मदत अथवा चाकरी करण्यास ह्यगय करणें, नाकबुलीनें, नाकारानें, ओहून धरणें. 'हा दोहों रुपयाला नाट गेला.' क्कमा तो परि नाठ ज उनि वेर नाहींच तां जिकिला।'—कुकी ९७.

नाट-किवि समुद्राचे आंत दूरवर; जमीनीपासून दूर. 'गल-बताची नाळ नाट लाव. '

नाटक-नपु १ सोंग घेऊन करण्याचा खेळः एखादी गोष्ट (ऐतिहासिक, कल्पित किंवा पौराणिक) अनेक स्त्रीपुरुष पःत्रा-कडून प्रत्यक्ष घडल्याप्रमाणे करून दाखविणे; नाटग्रहपक दशहप लक्षणांतील दहा प्रकारातील नाटक हा पहिला प्रकार आहे उदा. शाकुंतल नाटक, वेणीसंहार नाटक. २ काव्यातील एक प्रकार. ३ ढोंग; सोंग; बतावणी. 'पुरुषोत्तमरावाच्या पत्नीसमोर त्यानी चागलेंच नाटक केलें.' ४ फजीती; तमाशा; बेअब्र नी गोष्ट. 'नाटक झालें जन्माचें मनिं काहो येइना। '- शारदा १.१ -वि. नाटकी; खेळ करणारा. [सं. नट्टनाचर्णे; अभिनय करणे] व्युह्न, नाट्यगृह-मंडप-मंहिर-दााला-नली. १ नाटकाचे प्रयोग व इतर खेळ पाइण्याकरिता प्रेक्षकांच्या सोयीची अशी बांधलेली इमारत. (ई.) थिएटर. • दाःला-ळा-स्नी. १ रंगमहाल: स्नास महालः, जनानखानाः, अंतःपुर. २ (समुच्चयाथी) उपस्त्रियाः, रखेल्याः. ्डाळ-ळा, साळ-स्त्री एखादे पोरीस विकत घेऊन, नाचर्णे. गाणें इ० शिकवृन उपभोगार्थ ठेवितात ती; नर्तकी; रखेली; राख: ठेवलेली बायको. 'संभाजी राजे याचे पुत्र शिवाजीराजे व यस् बाईसादेव व आणसी नाटकशाळा. ' -मराचिसं २६ नाट ी-वि. १ नटार्चे काम करणारा; नाचणारा; नट. २ (ल.) ज्याच्या

कृतीचा यांग लागत नाहीं असा. 'तैसा श्रीकृष्ण सर्वचित्तचारक। जो मनोबुद्धीचा प्रवर्तक। तेर्णे मांडिले कौतुक। परम नाटकी श्रीहरी। '-ह ४.३७. ३ आंतल्या गांठीचा; वर एक व आंत गांगे. सोंग घेणे इ० नाटकाचे प्रकार करणें. २ वाद्य वर्गरेच्या साथी-एक असा. 'हा कारभारी मोटा नाटकी आहे.' ३ ढोंगी; सिंहत सोंगांची बतावणी करणें, गाणें, नाचणें इ०. नृत्य वाद्यकला; दिखाऊ; खोटा: बहरूपी. ४ (गो.) नकल्या. ५ नाटकीय; 'नट नाटच केलें तुम्ही याचसाटीं। कवत्कें दृष्टी नीववावी।' नाटकासंबंधीचे; नाटयविषयक. नाटकी-क्या-पु. छचोर माणूस. ३ (सामा.) नाटक; नाटकाचा प्रयोग; एकाद्या सरस व सुसंगत

नाटक--वि. (व.) नाठाळ; अटक करण्यास कठिण. 'ती गाय फार नाटक आहे. ' [न+अटक]

नाटन-न. वेष; सोंग; सोंग घेण; रंगभूमीवर नाटक, खेळ करणें; नाच. [सं.]

नाटपेट-ड-वि. अगोदर हंशील न भरलेलें; पत्र लिहिणारानें तिकीट न लावतां पेटींत टाकडें (पत्र इ०). [ई. नॉट-पेड]

नाटा-ठा-वि. वाईट; खराब; दुष्ट; गचाळ. हा शब्द फारसा प्रचारांत नाहीं. म्ह० साठी बुद्धि नाठी. [नाट किंवा न+ स्था ?] ०ळ. नाठळ, नाठ्याळ-वि. १ वाईट: दुष्ट: लबाड (माणूस). ' भलेतरी दें गांडीची लंगोटी। नाठाळाच्या काठी देअं माथा। ' -तुगा २१०८. २ खोडसाळ; अहेल; द्वाड: ज्ञास-दायक (पशु इ०). [सं. अनास्था+आल प्रत्यय. -भाअ १८३२. -राजवाहे] •ळ**ण, नाठळण-**अक्रि. दुर्गुणी, दुष्ट द्वाड होणें, असर्ग (मतुष्य, पशु). •ळी, नाठळी, नाठ्याळी, नाटा-(ठा)ळकी, नाठळकी-स्री. वाईटपणा; दुष्टपणा; द्वाडपणा; खोडकरपणा (माणूस, पशु यांचा).

नाटानाट करणे—सिक. (कर.) थोडक्यांत चांगलें करणें. नाटि-सी. १ (महानु.) संरक्षणाचें कार्य. 'तरि तीयेचे-या प्राणाची नाटी। कवणा दीधली। '-भाए ११९. २ चाकरी: नाटिकराची वृत्ति.

नाटि-टी, नाटिकर-कार--9. १ (माण) मुलकी (वयुली) खात्यांतील शिपाई. २ चाकर; दास; संरक्षक. 'या लागीं दयाळवाचे घरीं। मी सदा नाटि काम करी। '-एभा १७.१२९. 'त्यांचा स्वये जगदीश होऊनि नाटीकार । संतांसाटी धरी नाना अवतार । -स्वादि ८.२.७४. [द्रा. नाट-नाड=देश; ता. नार्टकार=पाटील]

नाटिका-सी. १ ल्हान नाटक. ' रूपकाचे जसे दहा प्रकार आहेत. तसे नाटचशास्त्रांत उपस्पक म्हणून एक प्रकार आहे: अशी भाषेत आहे. २ नतेकी. [सं.]

नारी - स्त्री. १ (खा.) युती लुगडयाची जात: इलक्या जाती ने लगडें: बांड. ' नेसली अंगीं, अंगि आंवळून, नाटिचे लुगडें तें छान। '--कान्यकेतकी ६४. २ (व.) पांढरें पातळ. 'काळचा बायकोस नाटी फार शोभते. '

नाटेचार--प. नाटिकर पहा.

कथाभागाचे अनुकरण करून तो साभिनय करून दाखविणे. [सं.] ्छटा-स्री. १ एक साहित्य प्रकार. एखाद्या विवक्षित प्रसंगीं होणाऱ्या मनुष्याच्या मनःस्थितीचे चित्र त्याच्याच शब्दांत दाख-विणे. मनुष्याच्या स्वभावांतील विसंगतता दशविणारी एकाकी संभाषणपद्धति, स्वगतभाषण. •शास्त्र-न. नाटकाचे शास्त्र मनु-ब्याच्या कियांचें, भावांचें व आयुष्याचे ध्येयात्मक प्रदर्शन करणारें शास्त्र. -ज्ञाको (न) ७७.

नाठिविण-उक्ति. (कान्य) न आठविण: न स्मर्णे. 'कारे नाटविशी कमलनयन वासुदेव।' -आप २३. 'कारे नाठविसी कृपाळ देवासी। '-तुगा २६७५. [न+आटविण]

नाड-पु. १ (ल.) संकट; अडचण; प्रतिबंध; बाध: अहित: घातः नाशः गोताः विघ्न. -एभा १९.५०४. 'करावा कैवाड । नाहीं तरी आला नाड। '-तुगा ३५५. २ (ल.) फसवणकः फसगत. 'नाड पावला पारखी थोह।'-मुआदि ७.८१. -वि. फसवणारा; छुबाडणारा. [नड, नाडणें] ॰क-वि. नाडणारा: बाधक. 'जरी उदंड दंडक झाला। तरी तो त्याला नाडकचि।' -निगा २७६.

नाड--न. १ (कू.) नळा; कळकाचे नळकांडे. यांत डिंक. भस्म इ० टेवतात. २ (न.) जनावरांना औषध पाजण्याचा नळा: धोटें. न।ड-की. १ नाडी; शरीरांतील रक्त ज्या शिरातून वाहतें ती धमनी; आंतडयाची नळी. २ नाडी (हाताची); रुधिरा-मिसरणिकयानिदर्शक रक्तवाहिनीचें कार्य. (कि॰ पहाणें). ३ फीत (इजारीची). ही साधारण चार फूट लांब असते. ध (फलज्यो.) नाडी; घटका; नक्षत्रांचा एक भाग. ५ (ल.) लांब पोट. ६ (व.) घोडधाच्या पाठीचा कणा. ७ (गो.) नागलीचें, कणीस नसलेलें काड. ८ (गो.) गुदद्वाराजवळची शीर; आंतडें. [सं. नाडी] (वाप्र.) • आटएण-१ मरणोन्मुख होणें; रुधिरा-भिसरणिकया थांबणे. २ (ल) एखार्दे कार्य शेवटास नेण्यास असमर्थ उपरूपकें १८ आहेत, त्यांतील नाटिकाच तेवढी प्रचलित मराठी होगें; त्या कामी थक्षें ॰दाखियों-रोगपरीक्षा करावयाकरितां वैद्यास नाडी दाखविणें. ॰पाहुणें-रोगपरीक्षेकरितां नाडी कशी चालते तें हात लावून निरीक्षण करणें; प्रकृति पाहणें. •सांप-डण-युक्तिप्रयक्तीने एखाद्याचा स्वभाव ओळखणे. सामाशब्द-॰ बंद्-पु. ब्रह्मचारी: केव्हांहि स्त्रीसंग, संभोग न करणारा, न केलेला माणुस. 'नाडवंदा आजवर तुं व्रतस्थ राहिलास। नाहीं दसरीचा उर उघडा करून पाहिलास। '-प्रला १९९. •बैदां-स्त्री. ब्रह्मचर्य: स्त्रीसंग न करणें.

नाडकरणी-कणीं, नाडगीर-पु. १ जिल्ह्याचा पिढि-जाद हिशेबनीस, षुळकणीं; महाराष्ट्रांतील देशपांडयासारखा कर्ना-टकांतील वतनी पिढीजात अधिकारी. २ एक आडनांव. [द्रा. का. ता. नाडु=देश+सं. कर्णिक]

नाड -गंबडा-गाँड-गौडा--पु. १ महाराष्ट्रांतील देश-मुखासारखा कर्नाटकांतील एक अधिकारी. २ नाडगौंडाचा एक हक, सर्व चौथाईवर राकडा तीन टक्क्याप्रमाण होणारी रक्कम. चौथ पहा. [का. नाडु+गौडा=पाटील]

नाइगो—वि. फसविणाराः खबाडणाराः नाडक पहाः [नाड] नाडणूक-ली. १ बुचाडणें; लुटणें, लुबाडणें; फसवणूक. नागवण पहा. २ अतिशय फसविणें; नागविणें; नाश कर्णे. ३ (संकटांत, अडचणींत सांपडल्यामुळें) दुईशा होणें; जुलुमाखालीं दडपेंठ जार्णे; छळ; गांजणुक. [नाडणे |

नाडण-अित. १ लुवाडणे; नागवणुक करणे. 'त्यांची वस्रे आणि वित । तिघे घेती गा समस्त । ऐसे नाडिले बहुत । मार्गस्य त्यांहीं। ' -कथा २.१३.४०. २ अतिशय फसत्रिणें; टकविणें. ३ छळणें, गांजणें; त्रास देंणें: अडवणुक करणें ४ कचाटवांत आणणें; संकरांत घालगें-पाडणें; गोत्यांत आणणें. 'नाडले वेदपाटक धन-लोमें। '-एमा २३.२४१. ५ वैभव, सुल, ऊर्जितदशा नाहींशी करणें: बुडविणे. 'आपण त्या पोरीस नाडुन मह्नन गेला. '-अक्रि. १ छळ, नाश होणें; बुडणें; संकरीं पडणें (तोटा, लूट, नागवण बगैरेमुळे). 'शिदळीच्या सवें पतित्रता नाडे.' 'यापरी नाडलों तरी लोचनांतरीं नीज जी भरली. '-विक ९. २ फसणे. 'मुखी नाडणें ते ठायीं ।'-एभा १३.६२१. ३ मुक्रणें. 'निजलाभासी नाडणे। '-एभा ५.५३०. [नड. सं. नहू=बांधणें ?]

नाड पेन-पंझ-न. (गो.) डोंबाऱ्यांचा खेळ.

नाइर-पु. थिहर; डबकें. 'कां नाडरिच भरे शोषे।'-ज्ञा १५.३८७. [का. नाडु≕देश]

नांडरी---स्त्री. चिंध्या. -बदलापूर १२८.

णारी खांबणी. ही जांगींत मुख्याबरोवर उभी घट वसविलेली असते. [नाड]

नाडा-पु. १ मोठा व जाड दोर; चन्हाट; मोटेचा वरचा दोर; समदुर; गाडा, रथ इ० ओढावयाचा दोर: गाडीवरील सामान बांधण्याचा दोर, नावेची ओढण, पाग, गलबताचें दोरखंड. -एभा वर नाचकाम करणारी जात; डोंबारी; कोल्हाटी. (गो.) नाडेपेन्न; इजारीची नाडी; नवार, कोल्ह्याट्याची, नाडेभोरप्याची खेळ दोर वर नाचणें इ०. करण्याची दोरी. ३ चामडधाचा पट्टा. ४ (को.) कोल्हाटी, बहु

रूपी यांचा खेळ करण्याचा खांब, बांबू, कळक. ५ धोटें; गुरांना औषध पाजण्याचे नळकांडें. ६ डोक्यावर उभें राहण्याची किया. ७ मंतरलेला दोरा: प्रसादाचा गंडा. ८ वेणीचा अगवळ. ' नाडा सरस्वतिजळ त्रय एक वीची।' -अकक २, मंराधा १६५. [सं. नाडी] •पसर्णे-अन्यवस्थित न्यवहार असणे; गोंधळ घालणे; पसारा मांडणें. ॰ पूडी-स्त्री. अबीर, गुलाल इ॰ कांची पुडी व तिच्यावर वांधलेकी रंगीत दोरी. हे देवास वाहतात. ' सटवाईला नाडापडी वाहिली '

नाडां - न. (कु.) खेंकडे पकडण्याचे एक साधन.

नाडिय--पु. मगरः नक्त. 'धरितां नाडिय सावज । उद्धरिला पशुगज।' –मध्व ४८०. [नाडी]

नाडी-की. नाड-डा. १ नाड अर्थ १ ते ३ व नाडा अर्थ ५ पहा. २ झाडाचा खुंट; ताट; काड. ३ (चोवीस मिनिटें) एक घटका. ४ नक्षत्रांचे तीन वर्ग. प्रत्येकांत नऊ नक्षत्र आहेत. यांना आदि, मध्य, अंत्य असे म्हणतात. ५ (वैद्यक) शरिरांतील कफ. पित्त. वात हे त्रिरोष दाखविणाऱ्या रुधिराभिसरणनिलका, प्र. ६ (व.) शेताची लांबट पटी; निमुळतें वावर. [सं.] अशक्षण कर णें-हांगें- •गोळा करणें-१ मरतांना नाडी आंखडणें; मरणोन्मुख होणें. २ (ल.) नाश करणें; केला जाणें. •चक्र-न. १ नाडी-समृह, संघ; नाभीपाशीं मिळणाऱ्या नाडयांचें वर्तुळ. २ एक फल-ज्योतिष चक्र, आकृतिः, तीन नाडचांत मांडलेली २७ नक्षत्रे यांत असतात. नाडी पहा. • चा फटकळ-वि. व्यभिचारी; बाहेर-ख्याली (पुरुष). **ेपरीक्षा-**स्त्री. प्रकृति जाणण्यासाठीं नाडी पहाणें व ती पाहून रोग ओळखणें; (क्रि॰ करणें; पाहणें). ॰ मंडल-वलय-वृत्त-न. आकाशाचे विष्ववृत्त. ज्या महावृ-त्ताची पातळी भूगोलाच्या अक्षाशीं लंबरूप असते त्याला विषुव किंवा नाडीवृत्त म्हणतात. -सूर्यमा ११. • व्वण-पु. भगेंद्र: भगें-दर रोग. • ज्ञान-न. नाडी पाहन रोगाची परीक्षा; ती पाहन रोग समजण्याची कला, नाडीपरीक्षा. 'नाडीज्ञान जयाचे सरोग्र-बंधू चतुष्पद गणावे। ' -र २.

नाडु-डू--पु. नाश; घात; हानि.-शर. नाड पहा. [नाडणें] नाडे, नुहार-पु. मांगजातींतील दोर वळणारी एक पोट-जात; वस्ती, ठाणें, बेळगांव व दक्षिण महाराष्ट्र. -अस्प्र ४७. [नाडा]

नाडेकरी-वहु(हो)क्पी-भोरपी-पु. दोरखंडावर, बांबू-११.१५३१. २ मोहरमांत मनगटास बांधावयाचा रंगीत दोरा; भोरीप. [नाडा] नाडे भोरीप-भोरूप-न. नाडेकरीचा खेळ:

नाडेपेश-पु. (गो.) नाडेकरी; बहुरूपी.

न डेनानज -- न. सुसर; मगर: नाडिय पहा. 'म्हणें रे तं मिमलाषी खोट। नाडें सावज होशील।' -कथासा ७ १६७. तेच नाडे साव में पैं। ' -इ २६.१५७. [नाडा+सावज]

नाइया —वि. नाडणारा: फसव्या. नाडक पहा.

नाण हा. ना में --- न. चलनः पैसाः देव वेवीचे साधनः नाण्याची किंमत प्रत्येक नाण्यांत असलेल्या धातुच्या किंमतीवर अवलकुंन असने. नाण्याची स्वतः किंमत करतां येत नाहीं. तर त्यावहन फक्त इतर परार्थी नी किंमत केली जाते - टि १.७६ २ मुद्रा, मोहोर पुत्र ही, पैसा इ. रूप द्रव्य. [स. नाणक] ०परीक्षक-पु. नाण्याची परस्य करणाराः पोनदार. ०परीक्षा-स्त्री. नाण्याची पारख करणें. • जासा-न. जुनीं नाणीं मिळवून त्यांवरून इतिहास संशोधणें. या शास्त्राचा इतिहासास फार उपयोग होतो. मुद्राशास्त्र. नाणवट-न. १ टांकसार्ळीतून निषणाऱ्या अनेक जातींच्या नाण्यांचा जमाखर्च. होऊन. -ज्ञा १.२६. 'ना तरी बोलीजे माहेर।सायुज्य मुक्तीचें। ' यांत नाणें उतार, कम, सौदागिरी जित्रस इ० सर्व बाबी येतात. -अह १८३४. २ नाणे. नानवट असेंहि रूप येतें. 'खरें नानवट निक्षेत्रीचे जुन । काढिल ठेवण समर्थाचे ॥ १ -तुगा २०१२. नःण(णा-ण) वटी-ट्टी नाणे वट्टी-पु (गु.) सराफ, नाण बटाविणारा. नाणबही, नानावटी असे गुजराथी होकांत घंदावरून पडलेलें आइनांव आहे. -स्त्री. सराफीचा धंदा. नाणवठा-पू. नाणें विकीची जागा नानवटा पहा. नाणेझाडा-मेळ-पु. (सराफी) रोजन्या तसेंच टराविक मुदतीन्या निरनिराळ्या सदरांखालील ना।ण्यांच्या रकमांच्या देवचेवीसंबंधीं हिशेब; तसा हिशेब काढणें. (कि॰ काढणें;लावणें; मिळवणें; निघणें; लागणें;मिळणें) • **बाजार**— पु नाण्यांचा व्यवहार चालण्याचे स्थान. 'व्यापार खालावत आहे. तरी नाणें बाजार महाग करणें इष्ट नाहीं. '-के २.१२.३० नाणिभिद्य-सी. नाण्यांची अडचण, टंचाई; नाण्याची बाजारांत कमतरता, दुष्काळ. नाणेवार-क्रिवि. निरनिराळ्या प्रकारच्या नाण्यात किंवा नाण्यांच्या रूपाने (दर्णे, घेणे). उदा० नाणेवार भरणा-इरसाल-पावती-शिष्टक. • वार्रा-वि. निरनिराळचा चल-नांत असलेल्या नाण्यांसंबंधीं: चलनांनी युक्त, बनलेलें.

नाणा-ण-पुन. एक जंगली झाड. याची पाने शिताफळीच्या पानांएवहीं मोठीं असून लांबट असतात; लांकुड इमारती कामास उपयुक्त. हीं कोकणांत फार होतात यांपासून स्थळांना नांवें पडली आहेत. उदा० नाणेघाट, नाणेमावळ, इ. नाणावणे-अक्रि. १ नांवाजणें. २ नांव काढणें; विख्यात होणें. नाणावलेला-वि. नांवा-जलेला: विरूपात.

न णु---न. अफूच्या बोंडाचा चिरा पाइन, रस काढण्याचे. नराणीसारखें हत्यार.

भाजोबा माझे दिसतां। नात दिसे मीहि। '-शारदा ३.३. [सं. | [ळॅ. नाताळि; इं. मेटल, पोर्तु. नाताळ]

नप्त्री: प्रा. णतिआ] **्जांबई-जांबय-**पु नातीचा नवरा. ०सृत-की नातवाची बायको. नातरं-धंड, नातुंड, नातांड-न. मुलाचा किंवा मुलीचा मुलगा किंवा मुलगी. 'मार्क दिलीं कसीं हो भीमास रणांत आठ नातुंडें।' -मोभीष्म ९.७. [सं. नप्तः प्रा. णतु] नातुरवाळाँ-वि. (गो.) नातू, नात अस-लेला. [नातु+वाला प्रन्यय] नातू-पु. मुलाचा किंवा मुलीचा मुलगा. [सं. नप्तु; प्रा. णत्तु]

नात-स्त्री. (गो.) १ कल्पना; अंदाज. २ आठवण है माहिती. 'असे घडेल याची मला नातच नन्हती. ' [सं. ज्ञान= शात=नात]

नातक-पु नाडी मार्ग. -हा ६.२४८.

ना तरी-अ. (काव्य) अथवा; किंवा; नाहींतर; पेक्षां; न -दा १.५.१९. [सं. नहि तर्हि]

नातरी-की. कोर, कांठ (दगड इ. चा). 'दगडांच्या नातरा चिरणीने घडुन बसवाव्या '-तप ४२. [?]

नातलग-वि. १नातेवाईक: ज्यांचा परस्परें विवाहादिकें करून शरीरसंबंध आहे ते परस्पर; आप्त; सोयरा; नात्याचा माणुस, संबंधी. २ लांबच्या नात्याचा; दूरचा आप्त. [सं. ज्ञाति । लग नातें+लागणें]

नातवान-वि. दुबळ; दरिद्री; अशक्त; असमर्थ. 'रयत नातवान असलिया दाणेपैके द्यावे. ' -चित्रगुप्त ३९. -रा ८.८९. [फा. ना+तवान्; तुल० सं. न+तवीयान्]

नातवानी, नातत्रान की-गी-की. दुबळेपणा, गरीबी; असमर्थता. ' परंतु पदरीं नातवानी आणि घराणियांत पुरुषबळही नाहीं. ' -वाडशाछ १५२. ' नातवानगीचा वक्त आपला व मुल-खाचा ऐवज कोठें दिसों नये.' -रा ३.५७. [फा. नातवान पहा.]

नातवानी(तवानी)तलफ -- स्री. (गंजिफा) तलफ देण्याचा प्रकार. आपणाजवळ एक पान आहे व त्यावरील दोन पाने पडल्यावर तो हुकूम होणार असून हीं वरील दोन्ही पानें एकाकडे नसून दोघांकडे एक एक आहे. अशा वेळी आपल्याकडे खेळण्याची पाळी आल्यावर प्रथम एक पान पाडविण्यासाठीं एकाकडे जाणे व त्यानंतर पुन्हां आपणाकडे खेळण्याची पाळी येईल त्यावेळीं दुसऱ्या पानाकरितां दुसऱ्याकडे जाण.

नातळणें सिक. (काव्य) स्पर्श न करणें; हात न लावणें. -का १३.४७९. -एभा ३.३२०. 'परंतु वदतों जनानुभव नातळो पाप गा।' –केका १०८. [न∔आतळणें]

मानाळ-ळे, नाथाळ-ळ-पु. येशुक्तिस्ताचा जन्मदिवसः नात, नार्ताण—स्त्री. मुलाची किंवा मुलीची मुलगी. 'वर्धे तारीख २५ डिसेंबर. पोर्तुगीज लोकांनी हा शब्द प्रचारांत आणला.

नातुड्रणें - उकि. १ (काव्य) स्पर्श न करणें; संसर्गीत येणे. २ न आढळणे-सांपडणे. 'जेआंचे रूप्रश्तीं नातुंड । तैयां चा पाडु कांइसां।' -शिशु ६८४. ३ न समजणे; न जाणणे. ' नातुडे मुख्य परमात्मा । म्हणौनि करावी लागे प्रतिमा । ' -दा १.४.६. आतुड्णे पहा. नातुङ्खिणे-उकि. न पावविणे; न गुत-विण: न घालणे. -ज्ञा १६.१५०.

नातक-न. १ (गो.) घुबड. २ पिंगळा.

नाने---सी. (तंजा.) नात पहा.

आप्तपणा. २ (कार्यपरत्वें) परस्परसंबंध. (धनी आणि चाकर; गुह्न व शिष्य: राजा आणि प्रजा इ० मधला). ३ (व्यापक) विशिष्ट पेषा, दर्जा, संबंध. उदा० सरकारी नातें: सावकारी नातें: न्यवहार नातें. 'जिकडे वपु तिकडे मन युक्त न शोभेल अन्यथा नातें।' -मोभीष्म ४.५. [सं. ज्ञाति] ॰गोतें-पोतें-न. (ब्यापक,) संबंध; सोयरीक. ॰दार-वाईक-वि. नातलग पहा. सांवळं आकाश पाल्हलें।' -शिशु १०२०. -एभा १.३७.

भक्तनाथ; दीनानाथ इ० (समास). २ पति; नवरा. ३ श्रेष्ठ; वरिष्ठ. ' मुनि सांगे नृपनाथा। जनमेजया। '-ज्ञा १.४८. ४ नव-नाथांतील एक व्यक्तिः नाथपंथ. ५ एकनाथस्वामी. 'नाथाः चिया हाते श्रीमुखांत खावी।' -रामदासी २.८१. ॰पंथ-पु. आदिनाथानी काढलेला गोसाव्यांतील एक पंथ. यामध्ये मच्छेद्र-नाथ, गोरखनाथ, ज लंदरनाथ इत्यादि नऊ प्रसिद्ध साधू होऊन गेले. नवनाथ पहा. ॰ पंथी-वि. वरील पंथाचा अनुयायी.

वेसण घालणें. ' तुमचा गोरा नाथला कां ? ' नाथाचा बेल-पु. १ वेसण घातलेला बैल. २ (ल.) ताब्यांतला; हाताखालचा माणुस.

नाथां - जिक्र. नाश करणें; ठार मारणें. -एमा ११.४८२. 'कालिंदीडोह काळा निघुन अवलिला नाथिला नाग काळा।' पुराण ऐकतां। झोपें नाथिलें तत्त्वता। ' -तुगा ३०६४. [सं. नाथ]

नाथणे, नाथिणे --अक्र. नसणे. [न+अस्-अस्ति-आथि. न+आधिणें, आथेंगे. तुल॰ गु. निथ]

नाथि-श्री-कि. (काव्य) नाहीं. 'म्हणोनि आथीनाथी हे नाथिला-नसलेला; लटका; वाईट. 'ऐसें हें सिद्धिच असतां। नाथिली लागे देहअहन्ता।' -दा ८.३.३५. आथिखालीं पहा.

नाद--पु. १ आवाज, ध्वनि, शब्द (मुख्यत्वे पुष्कळ वेळ टिकणारा). 'ते दोन्ही नाद भिनले। तेथ बेलोक्य बधिरभूत जाहरूँ। '-क्ना १.१२८. २ (ल.) शोक; छंद; वेढ; ध्यास.'अजुन खुळा हा नाद परेसा कैसा होइना। ' -शारदा १.१. ३ मध्यमा नांवाची वाचा. -अमृ ५.६३. -ज्ञा ६.२७६. ४ श्रवणसुख. [सं. नद्=वाजणे] नादांत असणे, नादी लागणे-भरणे, पडणे, लावण-एखायाच्या विशेष छंदीं लागणे; लगामी असणे; आशा लावून ठेवणें, कामांत गर्क होणें, गुंतविणें. ' मी गेलों तेव्हां नार्ते-न. १ रक्तमंबंध; शरीरसंबंध; यौनसंबंध; सोयरीक; तो लिहिण्याच्या नादांत होता. ' ' हा गृहस्य त्या रांडेच्या नादीं लागला. ' ॰ जाणें-१ (भांडें वगैरेस तड पडली असतां) आवाज बद्द होणें. २ पत, नांव जाणें; प्रसिद्ध झाल्यामुळें गुप्त गोष्टीचें महस्य कमी होणे. • तटणें-वरील प्रकारच्या नादांतून सुटणे, मुक्त होणे. •दवडणे, घाळिबणे-पत, अब, नांव घालिंगे. ॰ लावणें-छंद, वेड लावणें; अशा लावणें; कच्छेपीं, भजनी लावणें: नादीं लावणें. 'त्यानें देतों असा नाद लाविला आहे.' नादानें ना त-अ. (काव्य) नाहींतर; किंवा; ना तरि पहा. 'ना तें नाद-भांडणापासून भांडण. (कि॰ होणें; चालणें); वालणें). •खार-वि. १ नादिष्ट: छंद घेतलेला: भजनीं लागलेला: एखाद्या नाथ-पु १ मालकः धनीः, प्रभुः स्वामीः जसः-विश्वनाथः गोष्टीचा हृव्यास वेतलेलाः एकदां ज्या नादास लागला त्याच नादान बालणारा. २ दुसऱ्यास आशा दाखवून आपल्या भजनी लाव-णाराः कह्यांत ठेवणाराः ० बिन्दुस्थान, नाद्स्थान, नाद्बिंद्-न. १ ताळू. 'प्रथम नादबिंद मिळवणी होता एकांतर ।' -भन ५६. २ शरीरांतील निरनिराळ्या ठिकाणाइन नाद उत्पन्न होतो अस ठिकाण. अशीं स्थाने तीन आहेत तीं: -हृदय, कंठ व शीर्ष. • ब्रह्म-न. १ नादरूपाने अवतरलेले ब्रह्म: सुस्वर गायन. २ भजनांतील वाद्यांचा मोठा आवाजः दुमदुमाटः ' टाळ वीणा मृदंगघोष । नाद-नाश-स्त्री. (स्ता.) बैलाच्या नाकांतील दोरी; वेसण. नथ ब्रह्माची आली मूस। ' ३ वरील वाद्यांच्या घोषामुळे वाटणारा पहा. 'अपेट असती वृषभ सात। त्यासी घालील जो नाथ। आनंद व त्याचें दिश्दर्शन. 'तंतवितंत घन सुस्वर। ऐसें नादब्रह्म एकेचि वेळी। '-कथा ४.११.११२. [सं. नासा.] नाथणें-सिक. परिकर। ' ब्लुडध-वि. १ नाद श्रवणासुळे मोहित झालेळा; सुस्वरानें गुंग झालेला. २ गायनाने लवकर मोहित होणारा. नादाची जाति-स्री. (संगीत) ज्या योगाने एका नादापासून दुसरा नाद वेगळा करतां येतो अशा प्रकारचा प्रत्येक नादाच्या अंगांतील गुण. ०वाद-पु. १ भांडणाचा; फाजील व्यर्थ असा -िकंसुच ७८. २ त्रास देणें; छळणें. ३ व्यापणें; त्रासणें. 'कथा मांडलेला वाद; गलका; भाषण इ०. (कि० करणें; लावणें; लागणें, तुटणें). २ शोक; छंद; दुरासक्ति; वायफळ प्रवृत्ति. नादा-बादांत पडणे-क्षुक्रक लोभांत ग्रुंतणें; नादीं लागणें, भरणे पहा. नादावण-अकि. १ (फुटक्या भांडयाचा) बह आवाज होणें: फुटका नाद येणें. २ (ल.) (भांडवास) ऐव, दोष असर्णे; बोली। जें देखोनि मुकी जाहली। '-हा १३.८७१. [सं. नास्ति] फुटकें, व्यंगयुक्त असणें. ३ बाहेर फुटणें;बोभाटा होणें: स्फोट होणें. ४ आसक्त होणें; नादीं, मागें लागणें. ५ नांबाचा बोभाटा, दुष्कीर्ति होणें (व्यभिनार, व्यसन इ०मुळें); लोकांच्या चर्चेचा

असा समज करून घेऊन त्या माणसासंबंबी उपरोधिकपणान रागाने हा शब्द योजतात. नांव गाजविणें, काढणें. उदा० 'गाई हात-पान्ह्यास लाविली होती पण मुर्ख नादावला म्हणून दूध देईनासी झाली. ' - सिक. वाजविगें, नाद करणें (भाडें इ॰ चा). नादसळ-पु. वैखरी; आदिवाणि, वाचा. -मनको. नादाळ-ळधा, नादिए, नादी-नाद्या-वि. १ छांदिश्र; ध्यास घेणारा; हृटी. २ नाद-खोर; भजनीं, नादीं लागलेला. नादाळ-वि. मोठा आवाज अस-लेलें (वादा ६०). 'वाजती नादाळ भेरी।' -वसा ४८ नादाळी-स्त्री. १ अपकीर्ति; बभ्रा; दुष्कीर्ति. २ आळ; आरोप; कुभांड; बालंट (कि॰ कर्णे, घेणें). ३ प्रचंड नाद; गर्जना. [नाद+ आळी] नावित-वि. वाजणारें; वाजविलेलें, दुमदुमित; ध्वनित. [नाद] नादेश्वर-पु. नादब्रद्म पहा. 'गातां तूं ओंकांर टाळी नावेश्वर।' –तुगा ३७७९.

नांत, नांदी-सी. १ नंदाळ; मातीची शेगडी. २ मातीचा मोठा रांजण. ३ ऊंसाच्या घाण्याजवळ रस सांठविण्यासाठी जमी-नींत पुरलेला लोखंडी हौद; मांदाळ. ४ फुलझांडकरितां मातीची मोटी कुंडी. ५ स्नानासाठीं केलेलें मातीचें भांडें. [सं. नदा; हिं नाद]

नाढणें -अफि. १ राहणें; वास करणें; स्थाईक होणें; सुखाने वसति करणें. 'आम्ही त्या गांवांत सात पिढ्या नांदलो.' ं सुखें धृतीचिया धवळारीं वुद्धि नांदे।' –ज्ञा ६.३७७ २ सुखाने, भरभराटीने असर्णे; पुष्कळ दिवसपर्यंत चागल्या स्थितीत असर्णे. 'तुं तें सिद्धिच जो नेणें। तो नांदे सर्वज्ञपणे।'-ज्ञा १७.१४. 🤰 वसति, गजवजलेलें, भरभराटलेलें असर्णे (घर, खेडें इ०). ४ उपयोगी असर्णे, पडणें; टिक्रणें; चालणें; शेवटपर्यत सुखानें जाणे. 'त्याने युक्ति काढिली, ती कांहीं नादणार नाहीं.' ५ जमणे; समेटाने चालणे; पटणे; जुळणें; सलोख्याने असणें. 'त्याच व आमचे नांदत नाहीं.' 'स्त्री नवऱ्याबरोबर नांदणें.' ६ कचूल असणें, मान्य होणें. 'तो मुलगी देण्यास नांदत नाहीं. ' 'हा दहा रुपयाला नांदत नाहीं. ' ७ सांठवि में; वागविणें: साभाळ करणें. [सं. नंद्=आनंद होणें] नांद्गुक-स्त्री. १ वसितः रहिवास: स्थाईक होणें; घरदार कुटुंबसुद्धां जी पुष्कळ वर्षे स्थिति ती. 'हे मोहमांद्रमी माया सदना। नांदणुकी करितात।' -नव २२.१९२. २ वागणुक. 'ऐसी लोकांची जिये नांदणुक। '-ज्ञा ९. ५०७. ३ विवक्षित कालपर्यंत टिकाव (कोणेक राज्यांत, कोणाच्या हाताखार्टी). नांदण-न. १ वास; वसति. 'जगदगुरु महेश्वर प्रभृशिरी जिचे नांदण ।' -केका १०९. २ वस्तिस्थान; राहण्याचे स्थळ. 'की वृष्णेच साजणें । लोभाचे नांदणें।'-भाए ३०९. नांदना-वि. १ लोकवस्तीचा, लोकांनी वसति केलेला (गांव,

विषय होणे. ६ एखायाच्या वर्तनामुळे कांहीं नुकसान, तोटा झाला भरभराटी, चलती असणारा (ब्यापारी, सावकार, कुळ). ४ (सामा.) पुष्कळ दिवस व चांगल्या रीतीने राहणारा: टिकणारा: चांगला टिकाऊ. ५ समृद्ध व सुखी (कुटुंब). नांदते घर-न. १ मुलाबाळांनीं भरलेलें व ऊर्जितावस्थेस आलेलें घर, कुटुंब; सुखी व समृद्ध कुटुंब. २ राहतें घर (पडित, बंद नव्हे). नांद्वत्या घराची केरस्रणी-स्री. स्वतःचा फायदा करून घेणाऱ्या माण-साची पुढेंपुढे कहन सेवा करणारा चाकर, गडी. नांदवट-स्त्री. (कृ.) नांदणुक. नांदायला जाण-(बायकी) नवरी मुलगी पहिल्याने सासरी जाणे; पहिलटकरीण सासरी जाणे. नांद्र विणे-उकि. १ वागविणें; सलोख्यानें सांभाळेंण. २ समाविष्ट करेंणें; अत-र्भाव करणे, ठेवणे, सांचिवणे. 'अजांड शतकोटि ज्या उदिर सर्वदां नांदवा। '-केका १७. ३ रूढ होणे; प्रचारांत आणणे. 'नाहीं ते नांदिवर्ले जेर्जे। मी तूं जगीं। '- ज्ञा १५ २८०. नांदाविण-उक्ति. १ नांदर्णे अर्थ २ पहा. २ नांदर्णे अर्थ ४ पहा. [नांदर्णे]

नांदनी-ली. एक उपयोगी वेल. -बदलापुर १२४. नादर-वि. १ दुर्मीळ; उत्कृष्ट; मौल्यवान्; आश्चर्यकारक.

'डौल ज्वानीचा फूल गुलाबी रूप नादर गुलपरी।'-पला ४. ६०. २ (सामा.) (व.) उत्कृष्ट; फार चांगला. 'आज झुणका टई नादर झाला आहे. ' [अर. नादिर्]

नादर—स्री. गंजीफांतील इलके पान. [ना+दर=किंमत] नादरशाई(ही)रुपया-पु. विशिष्ट शिक्कयाचा रुपया.

नांद्(दु)रुक्री-स्वी, नांदरूक-ख-स्वी. एक मोठे वाढणारे झाड. पार्ने पिपरीच्या पानासारखीं; याची छाया फार दाट असते. [सं. नंदिवृक्ष]

नांदा-पु. (ना) पिरपिर; चाळा. [नाद]

नांद्।ड-पु. (व.) मातीचे विशिष्ट भाडें; नांद पहा. [नांद] ना शन-वि. १ नाकर्ता; दुबळा. 'मुख्य धणी तो लहान नादान. ' -दिमरा १.५९. २ कुचकामाचा; नालायक; निर्जीव; अज्ञानीः, नाकारा पहा. [सं न+ज्ञानः; फा. नादान्] की, नादानी-स्ती. १ दुबळेपणाः फुसंकपणाः भिकारपणाः अयोग्यताः अपुरेपणा. २ मृर्खपणा. 'कांहीं नादानी आम्हांपासून न जाली.' –रा ३.१२३. [फा. नादानी]

नादःर—वि. १ देण, कर्ज देण्यास नालायक ठरलेला (इसम). दिवाळखोर. (इं.) इन्साल्न्हंट. २ ज्याची वार्षिक मिळकत शंभर हपये किंमतीहून कमी किंमतीची आहे असा (इसम). (इं.) पॉपर. ३ (सामा.) अर्किचन; दरिदी. ४ माभिक फी माफ असलेला विद्यार्थी. [फा. ना+दार] नावारी-स्त्री. १ दिवाळखोरी; दारफळणी. २ कंगालपणा; दारिद्य. 'राजाचे हाली माजीचे घर. जागा). २ लागवडीखार्टी असरेल्टी; वहित (जमीन). ३ विज्वरामुळें शिरस्ता मोडत आला आणि हक रुसुमही झाइन

उगवेना, सबब नादारीस आलों आणि कर्जबाजारी जाहलों. ' -रा १३.९१. ३ शाळेतील फीची माफी.

नावार-वि. सडा; फटिंग; जरिदा. 'गनीम केवळ खडे नादार. ' -भाव ७७. [ना+दारा=बायको]

नांद्वाचिण- अकि. नादावणे अर्थ ६ पहा. कांही एक चांगलें कारी बिघडेल असे आपलें अज्ञान प्रकट करणें. 'तो तेथे जाऊन नांदावला असेल म्हणून त्याने काम केले नाहीं. ' [नाद]

नांदाळी-सी. मंतरलेला ताईत, मणी (ब्यापारांत तोटा बेऊं नयं म्हणून); बुराणांतील अक्षरें कोरलेला दगड (गळवांत बांधण्याचा). [हिं. नादली]

नादो-वि. नाद लागलेला, असलेला; छंदी; नादाळ पहा. नाडी-सी. गायनांतले सप्तस्वर ? -शर.

नांदो-स्नी. १ नाटकारंभी सुत्रधाराने ईशस्मरणपूर्वक म्हणा-वयाचे किंवा प्रेक्षकास मंगल आशीर्वाद द्यावयाचे पद्य. देव, द्विज, नृप यांच्या आशिर्वादांनीं युक्त असे नाटकाचे मंगलाचरण. उदा० 'पंचतुंड नरहंड मालधर 'हें पद्य सं. शाकुंतलाची नांदी आहे. २ समृद्धि. [सं.] •मुख-श्राद्ध-न. उपनयन-विवाहादि मंगल कार्याचे प्रसंगी प्रारंभी पितरांना उद्देशन करावयाचे श्राद (हें वैदिक नसुन सत्याषाढ सूत्रकालापासुन सुरू झाले असावें). ' नांदीश्राद्ध देवक विधान। केळें ब्राह्मणाचें पूजन। ' -एरुस्व ५.२१. [सं.] नांदीचा पासोडा-रोला-पु. नंदीचा पासोडा पहा. अंतर्पट धरावयाचा शेला.

नांद्-पु. नांद पहा.

नांदेर--- जी. (कों.) तगरीचें फुलझाड. -न. तगरीचें फूल. नांदेटा-पु. १ एक फुलझाड, नांदेट पहा. २ सर्पातील एक प्रकार.

नांद्या, नांद्याबैल-पु. १ नंदी बैल पहा. ' विषयी लंपट शिकवी क्विया। मनामार्गे नांया होऊनि फिरे! ' -तुगा २८४८. २ (ल.) मुर्ख. ३ (ना.) फाजील लाडावलेला मुलगा; मिजास-तटूद. [सं. नंदी=बैल]

आकाराचें भांडें. -बदलापूर ३१०. [नांद]

नान---स्री. अत्र; भाकरी. [फा. नान्] ०कार-पु. जमीन-दार, कानगो इ० स निर्वाहासाठीं दिलेला भत्ता, पैसा, जमीन. 'गढया व तालुके देखील नानकार करून दिल्हे जातील.' -वाडथोमा १.२७०. ०कुराण, नानोकुराण-न-न. इमानः प्रमाण; बेलभंडार; अन्नाची शपथ. ' नवाबांनी निखालसपणे नान-कुराण ब्यावें. '-रा ६.३५८. 'सर्व प्रकार आपले नानोकुरान करून देतील तेव्हां आम्हीही किल्याविसी इमान देणें ते देऊ.

स्री. एकमिठाई; ही मैद्यापासन पावाच्या पदती प्रमाणेच करतात. -गृशि ५०९. [फा.] •पर्वेर्शा, परवर्षी-स्री. लढाईत कामास आहेल्यांच्या (ज्यांस वंश नाहीं अशा) बायकांस, सरकारनें निर्वाहार्थ कहन दिलेली नेमणुक-देणगी; जानपर्वेशी. [फा. नान्+ पर्वरिश=पालन]

नानक-पु. शीखधर्माचा संस्थापक; शीखांचा आयगुरु. ॰पंथी-शाही, नानसाई-पु. नानक याचे अनुयायी; शीख भिक्षेकरी वर्ग. यांच्यातील मिक्षेकरी टिपरीवर टिपरी मास्न भीक (पैसे) मागतात; हे फार लोचट भिक्षेकरी आहेत. -गांगा १३३. नानकण-न-नाचकंड पहा.

नानमुख-पु. (व. ना.) लप्नाच्या अगोदरचा दिवस; कुणबी लोकांत लमाच्या आदल्या दिवशीं गांवांतील देवांस हळद वगैरे नेण्याचा विधि [सं. नादीमुख] नानपूख्या-पु. (व.) वरील विधि करण्याचा मुख्य मान ज्याच्याकडे असतो तो; पुढारी; मुखंड.

नानवट-टा-नाणवट पहा. 'मग दंभाचे नानवटा। हीन कसाचा खोटा। विकरा मांडी। '-एभा ५.१०१.

नाना-पु. १ नारायण या नांवाचे आदरार्थी संक्षिप्त रूप. २ टोपणनांव, एखाद्याच्या नांवापुढें किंवा स्वतंत्रहि योजतात. जर्से:-चिंतोपंत नाना: नाना आले इ० ३ नानासाहेब (बाळाजी वाजीराव) पेशवे, नाना फडणीस, इ०. ४ (खा.) आजा [ध्व. बालभाषाः, हिं. नाना=आईचा बाप. तुल० सं. नना=आई] नानी-स्री. १ (खा) आजी. २ वडील वृद्ध बायकांसंबंधीं आदरार्थी शब्द. [हि. तुल० सं. नना=आई; ई. नॅनी=दाई }

नाना-पु. एक झाड. नाणा पहा.

नाना-पु. नाहीं, नाहीं; नकारार्थक शब्द: निषेध. नाकवूली, नाकारणें, परवानगी न देंगें इ० बद्दल शब्दप्रयोग. (कि० करणें). [सं. न, न]

ना ना- म. ना तरी; नाहींतर; किंवा; अथवा.-ज्ञा १.२९. -एभा १०.६८७. 'ना ना ते सप्तादि आणि नवनाथ। की हे अब्ट नाना-वि. १ पुष्कळ; अनेक. 'जन्म घेईन मी नाना। बहु सोसीन यातना । '-तुगा ११४६. र निरनिराळे; बहुविध, विविध: भित्रभित्र. 'नाना देव्हारा प्रसीध्धु। जे बहुत आइको मंत्रसिध्धु।' -ऋ ६७. नानारूप-वर्ण-रस इ० [सं.] सामाशब्द- **ःख**-

वि. अनेकत्व. -एभा ११.४३३. ०परी-क्रिवि. अनेकप्रकारे. ' क्रियेवीण नानापरी बोलिजेतें । ' -राम १०४. ०**प्रकार**-पुथव. विविधजाति, तऱ्हा, प्रकार. • प्रकार करणे-(ल.) रागाचे सर्व आविभीव व कृत्यें करणें; रागानें जळफळणें, आदळआपट -रा ६.३५६. [फा. नान्=भाकर+उ+कुर्शन्=कुराण] •स्तटाई- करणे. •प्रकारचा-नि. सहस्रावधि, हजार प्रकारचा. •मत-

नापत पहा.

न. १ लौकिक अभिप्राय. २ मतवैचित्र; मतांचे प्रकार. ० रत्न-ससुंघरा-की. (प्र.) बहुरत्नावसुंघरा. अनेक बहुमोल रत्नांनीं भरलेली पृथ्वी. जेव्हां एखादी आश्चर्यकारक गोष्ट घडते तेव्हां ती पाहतांना किंवा नमृद करतांना हा शब्द योजतात. 'पिंडे पिंडे मतिर्भिन्ना। तुंडे तुंडे सरस्वति। देशेदेशे विभाषास्यात्। नानारत्ना वसुंघरा।' ० वार्डे-किवि. पुष्कळ प्रसंगीं; अनेक वेळां. ० विध-वि. अनेक प्रकारचें. - इत ७.३७.

नानावटी—पु १ सराफ. २ जगत्शेट. नाणे-णा वटी पहा. नाजुटणें — अकि. (व.) अहंपणा, मीपणा वाटणें; मानास चढेंगे; मी आहे तसा कोणीच नाहीं (अहंविशेषः) असे वाटणें. नानू — जीन. कां कृं; टाळाटाळी; हांहूं; संदिग्ध भाषण. [सं. न, न. नाना]

नानेटा-टा-ठी-पुनी. एक सर्प. नांदेटा अर्थ २ पहा. रंग काळा, अंगावर पहे, विषारी नसणारा साप. -बदलापूर ३४७. नानोटणें-अकि. (व.) प्रसिद्धि पावणें. 'आमच्या गांवांत पैशासाठीं तो नानोटला आहे. '

नाप-न. मापः, तोलः, वजनः, जोखः. [सं. मापः, हिं. नाप] नापंज-उक्तिः. १ मोजणें; मोजून पूर्णभरणें. २ (पैसे टाकण्याच्या) नेफा] विशिष्ट खेळांतील एक संज्ञाः

मापत—की. बाजारांत (देण्याघेण्याच्या व्यवहारांत) पत, भन्नू याचा अभाव असर्णे. —वि. पतीच्या व्यवहारांत योग्यता, पत, अन्नु नसणारा (माणूस). [ना+पत]

नापसंत -द्—िव. पसंत नसलेला; अमान्य; नावडलेला; अस्वीकृत; अप्रिय. [फा. नापसंद्]

नापाक—नि. १ अस्वच्छ, अपवित्र; ओंगळ; घाणेरडा. २ नाकारा पहा. [सं. न+पाक=शुद्ध; फा. ना-पाक्]

न।पातेरा—पु. १ नापत (विशेषतः न्यापारेंत). २ (न्यापक) बेअब्रु झालेली, निदितं स्थिति.

नापाद्णें — उकि. न संपाद्णें. 'कां नापादिता गती।'-ज्ञा १८.११६. [सं. न+आपद्]

नापास-वि. १ नापसंतः नाकबुलः अमान्यः रहः २ परीक्षा न उतरलेलाः न निवडलेलाः अनुत्तीर्णे. [ना-इं. पास]

माप(पी)क- (प्र.) नापित पहा.

नापित-पु. हजाम; न्हावी; नाई. [सं. नापित]

नापिकलें -न. (कों.) नापीक; पाउस इ०च्या अभावामुळें घान्य न पिकणें; धान्याचा दुष्काळ; पिकाचा अभाव. ' गुदस्तां नापिकलें झालें त्यामुळें बहुत लोक खराबीस आले. ' [न+पिकणें]

नापित्य-न. न्हाव्याचा धंदा. [सं.]

नापीक—न. नापिकलें पहा. -वि. न पिकणारी; विनउत्प ब्राची; पढीत; वरकस (शेतजमीन). [न+पिकणें] नाणूस स्त्री. १ अनादर; नापत. २ कोणी विचारीत नाहीं अशी स्थिति. [न+पुसणे]

नापेर—नकी. १ न पेरलेंलें शेत. २ नेहर्मीची पेरणी न होणें. [न-पेरणें] नापेंग-री-पुक्षी. न पेरणें; (पाऊस ६० काच्या अभावामुळें) नेहर्मीची पेरणी न करणें.

ना-पैचस्ना—वि. न पोंचलेला; अप्रविष्ट. दाखलन झालेला, केलेला. 'त्या पैकीं ना पैवस्ता रुपये दोन. ' -रा ६.२३३.[फा] नाफत—की. कमतरता, उणीव. 'धान्याची नाफत गेली. '

नाफरमानी—वि. १ जांभळचा रंगाचा; जांभळा. २ अरुण; लालसर; गुलाबी, 'गुलाब तक्ता आणि गुलाला बागामधीं नाफरमानी।त्या रंगासारखी मुसमुसते गडे तुझी पहिली ज्वानी।'—होला १०३. [फा. नाफर्मान]

नाफा, नाभ-भा—पु. कस्तुरी मृगाचा अंडकोश; मृगांड; बेंबी कांदा; नाभा. कस्तुरीचे नाफे व विलाईतचे तोफे पाठविले.' -पदमव ९७. -पेद ८.५३. [फा. नेफा; सं नाभि.]

नाफा—पु. नेफा; विजारीत नाडी घालण्याची जागा. [फा. नेफा]

नाफेर—पु. बदल न करणें; आहे तीच स्थिति राखणें. • वाळा-नि. १ न बदलणारा फेरफार न करणारा. २ (ल.) कहर पक्षीय असहकारितावादी; गांधीपक्षाचा.. सत्याप्रहाच्या राजकारणांत हा शब्द गांधीपक्षाच्या लोकांनां निदार्थी लाबीत.

नाबद-दा---कीपु. उसाची गडोरी-पेरें; कर्वा; उंसाचें कांडें. [अर. नवात=उंस; फा. नवात=साखर]

नाबद्-दी, नाबद् साखर—की. खडी साखर; 'व्यास-वचन इक्षुदंडु। गाळुनि सुरस सारांश गोडु। देशभाषा विळले लाडु। नाबदेचे आवडी।'—मुसभा १.१९.' गोड अत्यंत नाबदी साखर। मुखीं घालितां कडकड फार।'—रावि २२.७८. नाबद्चूर्ण-न. पिठीसाखर; 'अख्वार सोजिया फेणिया। नाबद्चूर्ण कोंदलिया।' —मुविराट ८.७१. नाबदार-पु. खडीसाखरेचा ढीग. –शर.

नाबर्-वि. असमर्थः; अक्षमः; अयोग्यः; अपुरा. [हिं. नाबर= नाकारणारा]

नायनात्र—वि. (व.) सर्वे; संपूर्ण; एक्कणएक. 'नाबनाव माणसें गांवाला गेर्ली. '

नाबर—वि. नालायकः; नामदेः; असमर्थः. नाबद पहाः. 'तो धर बांधायाला नाबर नाहीं. '

नायवती — स्री. (व.) वैमनस्य; वैर. [न+वनणें] नायालीक — वि. वयांत न आलेर्ले (मूल). [फा. नावालिष्] नायुक् — किवि. १ नष्ट झालेला; वेचिराख झालेला; बुडालेला; वेपत्ता झालेला; नाहींसा झालेला; नष्टप्राय. (कि॰ जाणें: बुडणें: होणे; मरणें इ०). 'रयत शानुद तर त्यांत आमर्चे कल्याण ती नाबृद झाल्यास आमची हकदारी आम्ही कोठें पहावी ? ' -भा जुऐगो २५. 'नजीबखानास नावृद करावें हे मसलत त्यांनी केली. '-मदबा १.६९. २ पूर्णपर्णे, साफ. 'गांवीं टोळ येऊन शेर्ते नाबृद खाऊन नासाडी जाहली.' -सासंइ, जुले ९४. ३ (क) अपूर्व; न भूतो न भविष्यति. [फा. न+तृर् किंवा नाबरर्=नसलेला] नाबेजाँ - अफि. (मुंबई) हर्वेतल्या ओलाव्याने पदार्थ कुर्जु लागर्गे

नाम-भा-पु. कस्तुरी मृगाचा अंडकोश. नाफा पहा.

नाभ —सी. १ लांकडांत कड, फळी इ० भरण्यासाठीं केलेली खांचण. २ (गो.) दुकानाचे दार, चौकट. ३ मांदळा: पिंडी (चाकाची). गाडीच्या चाकाचा तुंबा. नाभि पहा. [सं. नाभि] नाभा-पु. नाभः चाकाचा मांदळाः पिंडी. [नाभ]

नाभि-सीप. १ बेंबी: नाळ ज्या ठिकाणीं असते ते छिद्र. -ज्ञा ६.२०९. २ नाभ ३ पहा. ३ मन्यविदुः, केंद्रविदु. [सं.] o कमल-न. १ (काव्य) बेंबी; नाभि (सुंदर कमळाच्या आका-राची). २ रांगोळींतील एक प्रकार. ० छेदन-न. नाळ कापणे. •नाडी-की. नाळ. •पाक-न. नाळ कापल्यावर नाभि सुजन पिकते व प होतो, कथीं कथीं क्षत पडतें तो रोग; नाभीचा विकार. -बाळरोगचिकित्सा ५१. ०वर्धन-न. बॅबीची सुज. नाभ्य-वि. बेबीसंबंधीं.

नामि(भी)कर-कार-पु. १ (काव्य) भिऊं नकी अस आश्वासन; याबद्दल उच्चारण्याचा शब्द. -ज्ञा १०.७. 'ब्रोग्नेया नाभीकास दीन्हला।' -दाव ४७७. २ अभयवचन: स्वात्री: विश्वास. 'मग ऋपाळु यदुवीर। तयांसी दीघळा नाभीकर। ' -ह २६.१८६. 'ऐसा जैव धावा केला। तैव ईश्वरू पावला। सकळिकां दीधला। नाभिकासा ' -कालिका ११.८३. सं. ना+भी+कर. कार]

नाभी- उद्गा. १ भिंक नकोस! -एभा ३०.३४८. 'गहड येतो फडत्कारं। नाभी नाभी म्हणे त्वरें। ' -तुगा ६७८. २ नाभिकार. ना भी असा तुटक उच्चार करतात. [न+भिण]

नाम-न. १ नांव; वस्तुमात्राचें नांव. २ (व्या.) पदार्थाचें नांव. सामान्य, विशेष, व भाववाचक असे नामाचे तीन प्रकार बाहेत. -पु. १ उभे गंध; तें लावण्याचा ठसा; रेघ. (सामा.) गंध: कपाळावर लावण्याचे चिन्ह. २ (ल.) घोडा;कुत्रा इ०कांच्या कपाळा-वर उभा पांढरा पश असतो तो. [न. नाम; फा. नाम्] • करण-न. मुलाचे नांव ठेवण्याचा विधि, संस्कार. हा १६ संस्कारांपैकी एक आहे. •गावडा-वि. (कु.) अशिक्षितांचा पुढारी. •घोष-पु. १ शहो. ४. ५३

भजन. ० जा-सी. मान; महत्त्व; कीर्ति. 'वडीलवडीलापासून स्वामीकार्य प्रसंगें धन्यास संतोषी करून आपली नाम-जा संपादीत आलेस. -रा ८.१३९. [फा. नाम=नांव∔जाह=हद्दा] ॰जात-द्-स्त्री. १ नियुक्त, नियोजित अधिकारी. २ नेमणुक; जहागीर, 'कांहीं नामजादा चार पांच लक्ष रुपये मिळतील ऐस आहे. '-पया ९४. ३ स्वारी. 'त्यांनी शिक्यांवरी नामजात रवाना केली. '-रा १५.६. ४ एक पदवी. 'रामाजी माहादेव नामजाद प्रांत साष्टी यास.' --बाडबाबा ३.१९. -- वि. १ हौकिक-वान; प्रख्यात. ' हुजूर हशम तालुके मजकुरी नामजाद आहेत.' -वाइसमा ४.१४३. २ नेमलेला; नियुक्त केलेला. 'ते लोक किल्ल्यावर ठेवावयाचे उपयोगी नसल्यास त्यांस दुसरे जागां नाम-जाद पाठविणें. ' -वाडसमा १.२७८. [फा. नाम्झाद्] •जादी-स्त्री. १ शौर्याचे कृत्यः नांवलीकिक. २ स्वारीः अभिक्रम. 'मग त्यावरी नामजादी करून रताजी रुपाजी जीवें मारिलें. ' -इम ३४. -सभासद ५४. •जीग-वि. हंडींत ज्या माणसाचे नांव व वर्णन लिहिलेलें असल त्याच्यापासून ओळखपाळख न घेतां हुंडीची रक्स त्याला देतां येईल अशा प्रकारची हुंडी. (इ.) ऑर्डर चेक. याच्या उलट शहाजोग. ० हार-वि. १ कीर्तिमान; सुप्रसिद्ध. 'सुसा सुत्रीम नामदार।'-ऐपो २२२. २ कायदे-कौन्सिलचा सभासद. एक बहुमानाथी पदवी. (ई.) ऑनरेबल. 'नामदार गोखले. ' ० दारी - स्त्री. १ कीर्ति; लौकिक. नाम-जाद-दी पहा. २ कौन्सिलचें सभासदत्वः सन्मानाचा हहा. •देव-पु ? शिपी जातींतील एक प्रसिद्ध साधु. २ एक शिपी जातींतील पोटजात. ॰धात-पु. नामापासन बनलेला धात. जसे:-शेवटणें; शेपटणें; समरसणें. ॰धारक-वि. १ नेहमीं देवाचे नांव घेऊन मुक्ति इच्छिणारा साधक; भक्तिमार्गी; भजनी. 'एथिचेआ नामधारका । विज्ञापन परिवारिआ मार्गिका । ' -ऋ १०३. 'तरले तरित हा भरंबसा। नामधारकाचा ठसा।' ॰धारक, नामधारी-वि. १ नांवाजलेला; प्रसिद्धः स्वतःचे नांव गाजविणारा. ' आम्हांजवळ दाहा नामधारी सरदार आहेत. ' २ नुस्त्या नांवाचा; स्वतः कांहीं एक कारभार इ० करीत नसतां ज्याच्या नांवावर कारभार इ० होतात तो. ३ एकच नांव असलेला: एकाच नांवाचे दोन परस्पर. ४ विद्या, गुण इ० कांहीं नसतां निव्तळ मोठें नांव धारण करणारा. ' हा नामधारक शास्त्री आहे.' •धेय-न. (काव्य) नांव; नाम. -वि. नांवाचा. •ना-नी-स्री. कीर्ति; प्रसिद्धि; ख्याति. ०नाईक-पु. (हेट.) आरमारावरचा अधिकारी; यावहन एक आडनांव. ॰ निर्देश-पु. नांवाचा उल्लेख: नांव घेऊन सुचिवर्गे, दाखविगे. ०निशाण-वि. प्रसिद्धः विख्यात (पूजा इ०च्या वेळीं) देवाच्या नांवाचा केलेला मोटा गजरः नांवाचा र राजे बहाहर नामनिशाण ।' -ऐपो २७७. ० बुरद्या-वि. (कागद-घोष. 'मग नामघोषें िरोनि टाळी।' २ देवाचें नांव घेणें; पत्रांत) उपरि लिखित; उपर्युक्त; बर उल्लेख केलेला [फा.]॰ मञ्ज- पु देवाच्या नांवाचा जप. --जा १७.१०४. ० रूप-न. नांबरूप पहा र रूपातीत-वि. १ नांव, रूप, वर्णन इ०काच्या पलीकडचा (हीं नसलेला) (देव). 'जे का अक्षर अव्यक्त। असे नावस्त्यातीत। शब्देवीण आनंदत । निजे तेथें निज बाळा । ' २ नांव इ० घालवि-लेला; दुलैं किकाचा; अवनतावस्थेस आलेला. ३ ऐहिक कीर्ति, मान इ० कांची पर्वा न करणारा; ऐहिक लाभांना तुच्छ मानणारा. [नाम+रूप+अतीत] **ेघर**-वि. प्रसिद्धः नांवाजलेलें. • **वा चणी**-स्त्री. नांवनिशी. 'कथितो नामवाचणी सारी।' -अमृत ४४. [नाम+वाचर्णे] •वा**डय-**पु. (ब्या.) तृतीय पुरुष. •विधान-न. नामकरण पहा. • देशच-वि. १ ज्याचे नुसते नांव उरले आहे असा (मृत, अज्ञातावस्थेतला माणूस). २ अतिशय निकृष्टावस्थेस पोहों-चलेलें (गांव इ०). ०सं कीतिन-न. देवाचे नांव घेणें; भजन करणें; नामघोषः •सरी-किवि नामसद्दशः नांवासारखें 'तेही नामाशी नामसरी। म्हणत असतील जरत्कारी। '-मुआदि ४.१६.० **स्मरण-**न. मनामध्ये देवाचे नांव घेण-आठवणें. • स्मरण भक्ति-स्री. उपासनामार्गीतील नवविधा भक्तीपैकी तिसरी. नामा, नाम्नी-(पुली)वि. नांवाचा-ची. जसें:- हरीपंत नामा एक पुरुष; गंगा नाम्नी कन्या. नामांकित-वि. प्रसिद्धः, विख्यातः, लौकिक अस-लेला. नामाथ(थि)णें-अकि. १ (काव्य) प्रसिद्धीस येणें; नांव होगें; नांवाजला जागें. ' आनंदाचेनि नावें । नामाथें पें। '-सिसं ५.११. २ नांव वेर्णे. नामाथिला-वि. नांवाजलेला; नामांकित. 'ऐसे नामाथिले बीर।' - उषा १५९. नामाभिधान-न. १ नांव. 'तेथील पांडया भावीक पूर्ण। महादाजीपंत नामाभिधान।' २ नामांकित मःणुस. ' हुजुरातींतले नामाभिधाने । ' -ऐपो २६७. [सं. नाम+अभिधान] **नामावलि-ळी-ळ-**स्त्री. नांवांची यादी. मुख्यत्वे शिव, विष्णु इ॰कांच्या नांवांच्या यादीस लावतात. 'प्रेमभरित अंतरांत वदनीं नामावळी गाती।' –होला १७ नामो-वि. (गो.) नाम लावणारा. (सारस्वत वैष्णवांना उपहा-सार्ने योजनात). नाम्या-वि. नाम अर्थ ४ पहा. कपाळावर पांढरा पद्टा असणारा (कुत्रा इ०).

नामखंडी—पु. एक प्रकारचा लगाम. -अश्वप १.१८५. नामणदि इ(नामंदिवा)—पु. (कर.) नंदादीप. लांबण-लामण दिवा पहा.

न।मर्दे—वि. १ भ्याड; बायल्या. २ अशक्त; कमकुवत; अपराक्रमी. [फा. नामर्दे] नामर्दी, नामर्दुमी—की. भ्याडपणा; दुबळेपणा; भित्रेपणा. 'मिरज आम्ही सोडली; कांहीं नामर्दी केली नाहीं. '-ख १.२६५. [फा.]

नामा—पु. पत्र; खलिता. ' 'जाहीरनामा, करारनामा' इ०. ' तैमूरशहानीं पातशहास नामा स्नेहृतृद्धीचा पाटिषला आहे.' –िदमरा १.२१८. [फा.]

नामा—नि. नीस (फळांच्या मोजणींत). -पु. ढीग(फळांचा). ना-माकूळ—नि. मूर्खे; बेवकूब. -मराआ ३५. [फा. ना+अर. मअकूळु]

ना-माफकत की. बेदिली. 'यासी व त्यासी ना-माफकत पडली. '-चिरा २४. -बि. बेदील. 'मुत्सही हे सर्व ना-माफकत, कोणाचीही चित्तशुद्धता नाहीं. '-दिमरा १.२०५. [ना+अर. मुवाफकत=ऐक्य]

नामावळ-की. एक प्रकारचे लुगडे.

नामी—वि. उत्कृष्टः चांगलाः प्रसिद्धः उमदाः सरसः छान-दारः नामांकित इ० (अनेक व्यापकअर्थी योजतात). [फा. नाम्] ना-मुनासब—वि. अयोग्यः अनुचित. 'ही गोष्ट हिंद्ंचे महजवांत बहुत ना-मुनासब.'—ख ७.३५६७. [फा. ना+मुना-सिब्]

ना-मुराद — वि. असंतुष्टः; नाराज. ' जयाजी तर मुळुख नामुराद आहे. ' –रा ६.६१७. [फा.]

नामुष्की-मोदा-द्यी(स-स्वा)—स्वी. १ वेअब्रः अपकीर्तिः नाचक्कीः, बदनामी. (कि॰ वेणें). २ (अनिश्चित) कीर्तिः सन्मान. 'नामोशाचे सरदार' —सभासद ४९. 'दफे होऊनु पातशाही नामोश राहत नाहीं.'—इमं ६६. [अर. नामूस्]

नामूस--पु. पराक्रम. 'या उपरांत देवनरेचे पाईकें नामूस केला म्हणोन पद ठाकूर पावला.' -मब ३८. [अर. नामूस]

ना-मोहरम—वि. १ नष्ट; पराभूत; निराश. २ अपेशी; अयशस्वी. 'सोबतच्या लघु पुरुषाच्या बुद्धीस लागोन नसती नसती कल्पना वाढवोन धण्याचा मन्सवा ना-मोहरम केला.' -रा ८.१२६. [फा. ना+मह्ह्म्=निराश] नामोहरमी-स्री १ पराभव. २ अपयश. 'केवळ आपणच दुराष्ट्रह करावा तरी अवधी ना-मोहरमी आपणाकडे थेईल.' -भाव ८.

नाय — की. १ एक वनस्पति. म्ह० नाय निरगूड माका ह्या तिहींचा घेइजे फांका आणि उडवाइजे पडलंका. २ एक जातीची वेल.

नाय-कि. (अशिष्ट) नाहीं. 'होय नाय विचारी घरींचा व्यवहार।'-दावि ३१. [नाहीं]

नायक—पु. १ मुख्य; म्होरका; पुढारी; सेनापति; स्त्रामी; धनी; सुत्रधार. उदा० सेना—प्राम-नट—नायक. रघुनायक, यदु-नायक. —ज्ञा १.१०३. २ मुख्य पात्र, ज्याचे चरित्र काव्य नाट-कांत विभिन्ने जातें किंवा ज्याच्या चरित्राच्या अनुरोधानें संविधानक रचलें जातें तो पुरुष. (हा नायिकेचा नवरा असतोच असे नाहीं). ३ (पोवाडा, लावणी ६०) श्रंगारिक काव्यामध्यें ज्याचे आश्रयाने श्रंगार विभितात तो; प्रधान वर्णनीय पुरुष (कीला नायका म्हणतात). ४ गळ्चांतील हाराच्या मधलें रतन. ५

नाईक पहा. ६ पति: स्वामी. 'करुनि वंदन जानकीनायका। (साहित्य) चार प्रकारच्या नायकांपैकीं प्रत्येक. नायकचतुष्ट्य पहा. [सं. नी=नेणें, नायक] •चतुष्टय-न. (साहित्यशास्त्र) भीरादात्त, भीरप्रशांत, भीरललित आणि भीरोद्धत असे **ना**र-नायक. नायक हा यश, प्रताप, धर्म, काम, अर्थ या उद्दिशंप्रमाणें वागत असल्याचे दाखवितात. ० 🗷 – प्र. महारजातीचा महोरक्याः महारांतील पुढारी. •वडा-डी, वाडा-डी,नाईक(कु)व (बा) डी-पु. ? पूर्वीचा जमीनमहसुल वसुल करणारा शिपाई. २ (नायकवडा) रामोशी, बेरड, यांचा म्होरक्या, नाईक. जासुद; ४ पायदळांतील किंवा किल्यावरच्या दहा, वीस मनुष्यांवरचा अधिकारी. 'वसंतांची नायकवडी। खोचीति कोकि-ळांची धाडी। '-भाए ४३४. ५ सेनापति नायक. 'न मिळतां नायकवडी। दळांची आइती थोडी। '-शिशु ४८०. • वाडी-स्त्री. नायकवाडयाचें काम. नायका - स्त्री. कथानक तील, काव्यांतील, समूहांतील वगैरे प्रश्व स्त्री; स्त्रीनाय ह. नायिका पहा. 'जे लक्ष्मी मुख्य नायका। न मनचि एथ।' -- ज्ञा ९.३७६. नायकी-स्री. १ नायकाचें काम व हुद्दा. २ मालकी; स्वामित्व. –वि. १ मालकीचे; स्वामित्वाचे. २ पुढारी; मुख्य असलेलें (राज्य, जात). ३ (संगीत) गायनांत निरनिराळया रागां-तील चीजा म्हणण्याचे गुरूपासून संपादन केलेलें (ज्ञान). नायकी कानडा-पु. (संगीत) एक राग. ह्या रागांत षड्ज, तीव ऋषभ, कोमल गांधार, कोमल मध्यम, पंचम, कोमल निषाद हे स्वर लाग-तात. जाति षाडव षाडव. वादी मध्यम संवादी षड्ज. गायनसमय मध्यरात्र. नायकीण-स्त्री. १ नायकाची वायको; नायिका. २ कारखान्यांत दाहा पांच स्त्रियांवर अधिकार, हुकमा गाजविणारी स्त्री; मुकादमीण. ३ मालकीण; धनीण; सत्ताधीश स्त्री. ४ नाचणा-रीण; कलावंतीण; गाणारीण अविवाहित स्त्री; कंचनी; वेश्या. ५ (गो.) वेश्या; व्यभिचारी स्त्री; रखेली. उहु० नायिकणीच्या पोराळ दिसाची बापुय ना रातची आवय ना=नायकिणीच्या मुलाला दिवसाचा बाप दिसणें शक्य नाहीं व रात्रीच्या वेळीं |बांधण्याचा दोर. [सं. नाल; का. ता. नार≔तंतु] ०पट~न. आई मिळण शक्य नाहीं. नायको-पु. (कु.) दशावतारांतील सूत्रधार (याच्याकडे फक्त पर्दे म्हणण्याचे वगैरे काम असर्ते). नायक्या बैल-पु. बैलांच्या रांगेंतील पुढचा बैल.

नायकी—प. यवनी सालामध्ये दहा, शंभर, हजार इ०संख्येने फिरणारा शब्द. -शास्त्रीको.

नायकुट, नायकृत-पु. (गो.) नाळकुट, जलोदर. नाळ-गुत पहा.

नायटा-पु. दृदुः गजकर्णः त्वचेचा एक रोग. म्ह० १ भवानी तुळजापुरीं आणि नायटे पृथ्वीभर. २ देवी देवळांत पण नायटे इ० तोडण्याचा विळा-मुख्खांत.

नायटी—सी. एक लहानसर झाड. या झाडावर जी फुलें येतात तीं अंगावर नायटे असतात त्यासारखीं तांबुसरंगी व चापट असतात. (सं.) गजकर्ण. [नायटा |

नायतां—पु. (गो.) मुसलमानास हिंदु शह स्त्रीपासून झालेला मुलगा.

नायनाट-- पु. सत्यानाशः; स्वेनाशः [? सं. नाम+नष्ट]

नायब--वि. १ दुय्यमः सहकारीः मदतनीसः हाताखालचा. (इं.) असिस्टंट. ' नायबदिवाण-तहसिलदार 'इ० २ प्रतिनिधि; गुमास्ता (अधिकारी). [अर. नाइब्] • मुनायब-पु. नायबः; प्रतिनिधिः गुमास्ता. [अर. नाइब्-मुनाब्] अमुनायबी-स्री. वकीली; मुतालकी; गुमास्तेगिरी. प्रतिनिधित्व. -ऐटि २.८९ [फा.]

नायबत-सी. नायवाचे काम; मुतालिकी. 'त्यांची नाय-बत आम्ही तुम्हांस देतों. ' -दिमरा १.१०९. [अर. नियाबत्] नायरी-सी. एक झाड. नायटी पहा.

नायरी—ह्यी. ननाचा पाढा: कोणी कांहीं सांगितलें असतां नाहीं म्हणण्याचा मुखामध्ये स्वभावसिद्ध असणारा शब्दः नकार. [नाय=नाहीं+री]

नायिका-ली. नायक पहा. १ मालकीण; धनीण. २ पुढारपण घेणारी स्त्री; मुकदमीण. १ नाटकांतील मुख्य स्त्री पात्र; नायकाची स्त्री किंवा इतर. ४ काव्य अथवा अन्य प्रंथांतील प्रधान वर्णनीय स्त्री. ५ (साहित्य) इचे स्वीयाः परकीया व सामान्या असे तीन प्रकार आहेत. [सं.]

नार—9. १ जुनाट झाडाच्या, लांकडाच्या आंतला गाभा, कठिणांश; गड. 'डै।लामधीं लाजवी सदां आणुन हरीसारसा। बनलि जणुं हळदिचा नारसा। ' -प्रला ११०. २ शिंगाचा गाभा. ३ हृदयः अंतःकरणः, आंतील वाजू. [१ अर. नार्=मन]

नार-पु. १ केळीच्या सोपटांतील धागा; सोपट. २ कम-ळाचा देंठ. ३ (व.) सिंदीचा फोक. ४ दांडी व जु एके ठिकाणीं केळीच्या तंत्रपासन विणलेले वस्त्र.

नार-स्त्री. (काव्य) बायको; स्त्री. 'आनंदमय चित्तवृत्ति होतसे हर्षयुक्त पोटीं। नार वाहनीं वसून येतसे सख्याच्या भेटी। **-प**ला ९५. [सं. नारी]

नारक-की, नारकीय-की. १ नरकासंबंधीं; नरकवासी, नरकलोकासंबंधीं. २ नरकांत राहण्यास योग्य. 'कृतप्न तल्पकी नारकी।'-दा २.३.२६. [सं.]

नारकत - जी. (पानमळा) एक आंकडी; सुरी; बानें, वेळ

नारकरणी--पु. नाडकरणी पहा.

नार इ.स----न. एक प्रकारची कातर, इत्यार. हें छपरबंद वापरतात.

नारंग-गी—पुत्री. नारंगाचे झाड व फर. नारंग-न. नारंगीचे फळ; नारिंग. [सं. नारंग; फा. नारंजु]

नारगौडा-पु. नाडगौडा पहा.

नारंजी—वि. नारिंगी रंगाची (शालजोडी, सखलाद इ॰). -पु. नारिंगी रंग. [फा.]

नारव-मुनि—पु. १ ब्रह्म्याच्या दहा मानसपुत्रांपैकी एक. याला लावालावी करून भांडेंगे लावावयाची खोड होती. २ (ल.) भांडेंगे लावून मजा पाहणारा माणूस; कळलाव्या. [सं.]

ं नार्देव-पु. लांकुड इ० कांतावयाची सांगड, यंत्र; पेंच पाड-ण्याचे यंत्र. (इं.) लेथ.

नारबुळें—न. (व.) लहान बुटकुली. 'पाण्याला एवढेंसें नारबुळें घतलेस ?'

नारवाटी-की. (व. ना.) नरोटी.

नार सिंगी, नार सिंगाळ जीन. केळीची एक जात; हिरवी केळयाची पोटजात; या जातीचें केळें लांबट व रुचकर असतें.

नारिलह-जयंति-नरसिंह इ० पहा.

न। रळ--पु. १ एक फळ; नारिकेल. २ (स्त्री.) नारळीचे शाड; माड. ३ (ल.) डोचर्के; टक्लें; बोडकें. सि. नारिकेल; सि. नारेख] ॰हातीं देणें-१ घालवून देणें; कादून टाकणें. २ जाण्या-साटीं निरोप देणें. ॰ पंचा हातीं देण-काम न करतां विनमुख परत पाठवृन देणें. •कांकडं-न. नारळ व त्याच्यासारखे इतर पदार्थ. [नारळ+काकडी] •गळ्या-वि. मोठें भोंक, भगदाड असलेले: ज्यांतृन नारअसुद्रां गर्व शकेल असे (माठें छिद्र) (अतिशयोक्तीन फाटक्या मोडक्या वस्तुस म्हणतात). ॰पाक, नारळी पाक-पु साखरेच्या पाकांत खोब-याचा कीस घालून बरफीसारख्या केलेल्या वड्या. ॰माड-पु. १ नारळ येण्यासाठी राखलेले नार-की वें झाड. याच्या **उलट भंडारमाड=ताडीकरितां** राखून ठेवलेलें. २ (देशावर) नारळीचे झाड. याच्या उलट इतर ताड इ० झाडें. नारळाचा चऊ-घ-पु. (कों) नारळाचा कीस. 'काढला नार-ळाचा चऊ।' -मसाप २.१. नारळाची आई-स्वी. १ नार-ळाची करवंटी; नरोटी. २ (ल.) (भिक्षेकरी नरोटी घेतात त्या वरून) भिक्षापात्र; दारिद्यावस्था. (कि॰ हार्ती येणे). नारळी-नरोटी. 🤋 नारळाचे झाड. हें झाड चाळीस पत्रास हात उंच श्चाडास प्रतिवर्षी ५०० पर्यंत नारळ यतात. शाडाच्या प्रत्येक

भागा वा उपयोग आहे. सोटापासून खांब, तुळया इ०; चुडता पासून शाकार, सर्पण: खोबरें खाण्याच्या व तेल काढण्याच्या उपयोगी; काथ्यापासून लोड, तके, दोऱ्या, गलबतावरील पार्ले; चटया होतात; पंड गुरास घालतात; करवंटयांचे तेल औषधी आहे. खोब-याच्या किसापासून मुटेल तेल तयार होतें: तें वण. जलमा इ० भहन काढण्यास उपयोगी पडतें. नारळी कांठ-पद्र-वि पदरामध्यें जरीची नारळाच्या झाडाची नक्षी काढलेलें (लुगडें, पागोटें इ.) ' नवीन तऱ्हा नारळी डोईला । पदर पागोटयाची फिरकी।' -होला १७. नारळी पदरी पोपाख-प. जेथें सन्मानार्थ बस्त्र द्यावयाचें तेथें नारळ देणें. नारळी झांप-स्री. प्रत्येक नारळीच्या झावळ्यावरील कर. नारळीपात्र-न. नरोटी; नारळी अर्थ १ पहा. नारळी पुनव-पौर्णिमा-स्री. श्रावणी पौर्णिमा, या दिवशीं पावसाळा संपरा असे मानून समुद्राची पूजा कहन त्यांत नारळ टाकतात. नारळी भात-पु. नारळाचा कीस घालून तयार केलेला भात. नारळेळ-न. १ नारळाचें काढलेलें औषधी तेल. २ खोबरेल तेल. नारळ्या-पु. (कों.) समुद्राच्या कडेला मासे खावून रा णारा, पिवळया पायाचा, चोंचीचा व पांढऱ्या रंगाचा पक्षी; हा मारून खातात. नारिकेल-ली-पुकी. नारळाचें झाड. नारळ-ळी पहा. नारि-केल-न. नारळ (फळ). नारिकेल पाक-पु. १ नारळांतलें खोबरें किसून तें साखरच्या पाकांत घालून केलेलें एक मिष्ट खादा; नारळीपाक पहा. २ (ल.) (साहित्य) नारळाची कवटी कठीण असते यावहून ज्यांतला गृढ अर्थ उक्रलण्यास बराच परिश्रम लागतो अशा प्रकारचा लेख, प्रबंध, भ षण इ. याच्या उलट द्राक्षापाक. ३ एक औषधी पाक. नारिकेल-पाकन्याय-नारळ बाहेस्न खडवडीत दिसतो. पण तो फोडण्याचे श्रम घेतल्यावर आंत गोड असे खोबरें सांपडतें. त्याप्रमाणें वरून ओबडधोबड दिसणाऱ्या वस्तृच्या पोटांत शिरलें म्हणजे माधुर्य आढळेंत. ' जे गत वृत्तांत अतज्ज्ञ जनांस बाह्यता केवळ नीरस वाटतात, त्यांच्या आंत नारिकेलपाकन्यायाने अत्यंत आल्हादकारक व उत्साहप्रद असा रससंचय असतो. ' -नि. नारेळ-ळी-नारळ-ळी-पहा.

नारा—पु. १ स्त्रीवेषधारी नाच्यायोऱ्या. २ पति. म्ह० 'मी आणि माझा नारा दुसऱ्याचा न लगे वारा.' •नाचर्णे-बेअबू, दुष्कीर्ति होणें. •नाचित्रणें-१ दंगा उपद्रव करणें; गोंधळ घालणें २ स्वंडदी वर्तन करणें; थेरें करणें.

बहन) भिक्षापात्र; दारिद्यावस्था. (कि॰ हार्ती येण). नारळी-की. १ नारळाची अर्धी करवंटी (भांडयासारखी उपयोगी); नरोटी. ३ नारळाचे झाड. हें झाड चाळीस पत्रास हात उंच सरळ वाढतें. सचादीच्या प्रदेशांत माड फार येतात. अब्बल प्रतीच्या झाडास प्रतिवर्षी ५०० पर्यंत नारळ यतात. झाडाच्या प्रत्थेक झाडास प्रतिवर्षी ५०० पर्यंत नारळ यतात. झाडाच्या प्रत्थेक नाराच-ज-पु. बाण; तीर. -ज्ञा १३.५२०. 'हा तों मानुष पूतळा निजकरीं नाराच हा धूतला।'-निमा १. मोमंत्ररा ११ [सं. नाराच]

नाराज-वि. नाखूष; असंतुष्ट; अप्रसन्त. [फा. नाराझ्] नाराजी-की. नाखुषी; अप्रसन्नता; असंतुष्टता. [फा.नाराझी] नाराणुक-की. असमाधान. - ज्ञा १६.९२. [न+आराणुक] नारायण-पु. १ विष्णु (वेव). म्ह० नरकरणी करे तो नरका नारायण हो जाय. २ (सांकेतिक) संन्याशी पैशास म्हणतात. रुपयाला थोरला नारायण व पैशास धाकटा नारायण म्हणतात. ३ (सांके.) नारू नांवाचा रोग. ४ संन्याशाला नमस्कार केला असतां आशिर्वाद म्हणून हा शब्द वापरतात. [सं] म्ह० अडला नारायण गाढवाचे पाय धरी =अडलेला माणुस क्षुद्रपशूलाहि शरण जातो. ेते छ-न. अनेक वनस्पतींपासून काढलेलें एक वातहारक तेल. ॰ पात्र-न. नरोटी; भिक्षापात्र. ' रामचंद्र गणेश (कानडे) यानें नारायणपात्र घेऊन भिक्षा मागितली. '-ख. · पेठ-वि. १ मोगलाईत मोहबूबनगर जिल्ह्यांतील एक गांव. तेथे होणारे (लुगर्डे वगरे) 'मग नारायण पठ निघाली।'-अमृत ४९. •बल-ळ-ली-ळो-पुस्री. १ नागबल-ली पहा. 'नागबळ नारा-यणबळी केली जाऊन त्रिबकेश्वरी । '-पला ५४. २ संन्याशाच्या मृत्यूनंतर विष्णुप्रीत्यर्थ करावयाचा एक विधि.

नारायणी—स्त्री. (संगीत) एक राग. ह्या रागांत षड्ज, तीव ऋषभ, कोमल मध्यम, पंचम, तीव धैवत, कोमल निषाद हे स्वर लागतात. आरोहांत गांधार व निषाद वर्ज्य. अवरोहांत गांधार वर्ज्य. जाति औडुव-षाडव. वादी ऋषभ, संवादी पंचम. गानसमय दिवसाचा दुसरा प्रहर.

नारिंग—की. नारिंगाचें झाड. फुळांचा वास मधुर असतो. -न. फळ; मुसुंवें, नारंग पहा. नारिंगी-की. नारिंग पहा. नारिंगी तबशी-की. काकडीचा एक प्रकार. नारिंगें तबसें-न. नारिंगी तवशीचें फळ; एक जातीची काकडी.

नारी—की. ललना; दारा; बायको. 'पराविया नारी रखु-माई समान। हें गेलें नेमून ठायींचेचि।'—तुगा ६५१. [सं.] •कुंजर—पु. नवनारी (कुंजर) पहा. 'नारी कुंजराचीं दुकुलें। राज-बल्लमें।'—ऋ ६९. •कूषण—न.स्त्रियांचे दुर्गुण; हे सहा प्रकारचे मान-तात. अनृत, साहस, माया, मूर्खत्व, अविवेक्तिता, अतिलोभता, अपवित्रत्व किंवा अशोचः शिवाय सातवें निर्दयत्व. 'अनृतं साहसं माया मूर्खत्वमतिलोभता। अशोचं निर्दयत्वंच स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः।' या दुर्गुणांचा दुसरा प्रकार म्हणजे पान, दुर्जनसंग, पतिविरह. अटन, अन्यगृहवास व स्वप्न (स्वप्नांत परक्या पुरुषाचा ध्यास घेणें, त्यासह रमणें).

नारींग-न. (गो.) नळा (दारू सामान).

नारींब—नि. नार असलेलें; ज्यामध्यें साड तयार झालें आहे असें (लांकुड म्हणजे पक व दढ). [नार]

नारकार-पु. नाकबुली; अमान्यता; अस्वीकार (कि॰ देण) [ना+रुकार]

नारू—पु. एक तंतुमय रोगाचा कृमी व हा उत्पन्न होणारा रोग. नारूचे कृमी पाण्यावार्टे मनुष्याच्या शरीरांत जातात. [सं. नाल; म. नार=तंतृ. तुल० प्रा. ण्हाऊ=धमनी] नारोपंत—नारू-रोगास थटेनें म्हणतात.

ना रू—पु. गांवगाडधांतील अलुतेदार किंवा अलुते. ' ज्याच्या धंदावांचून कुणब्याचें अडत नाहीं किंवा क्षचित् नडतें असा धंदा करणारा. '—गांगा १३. [का. नाडु=बहित, लागवडीची जमीन; याच्या उलट काडु] •कारू—पुग्न. गांवांतील कारागीर वर्ग; अलुतेबलुते. कारूनारू पहा. [का. नाड+काड]

नाऱ्या—िवः कोणी तरी; कोणीहि मनुष्य. [सं. नारायण] म्ह् १ अडला नाऱ्या गाढवाचे पाय धरी. २ नारो इसता केशाक केसो इसता नाऱ्याक= (गो.) एकमेकांचे दोष काढणे.

नाऱ्या—पु. (व.) नाद; दुमगें. 'जायचा नाऱ्या लावला, घेतला. '

नाल-पु. घोडा, बैल यांच्या खुरास मारावयाची लोखंडी अर्धचकाकार पटी. [अर. नअल्] •करी-बंद-ध-पु. जनावराच्या पायास नाल मारणारा. • इबा-पु. १ घोडचाच्या चार नालांचा जोड. २ गावच्या लोहाराजवद्भन नालांच्या रूपांत घ्यावयाची सर-कारी पट्टी. व्वंदी-स्त्री. १ नाल लावण्याची मजुरी. २ नालबंदाचा धंदा. ३ (ल.) लढाईवर जाण्याची, घोडदळाची तयारी (तंग, तोबरा, नाल इ०नवा करून). ४ शागीईपेशा माणसाच्या रोजमुऱ्यां-तून दर महिन्यास जी कांहीं बाकी राखुन ठेवितात व एकंदर अखेर सार्थी देतात ती. ५ घोडेस्वारांना मोहिमेवर पाटवितांना किंवा चाकरीवर ठेवतांना त्यांच्या पगारांतील अगाऊ दिलेली रक्कम. -भाब ३१. ६ मुसलमानी अमदानीत सरदार जहागीरदार रयत यांजकडून घोडदळासाठीं कांहीं रक्षम सरकार घेई, पुढें मराटेशाहींत त्याची कायमची पण लहानशी खंडणी करण्यांत आली ती. [फा.] •मेख-छी. १ नालाचा खिळा. २ नालवंदीचें सर्व सामान. ३ नालबंदी वगैरेचा खर्च. 'रोख दोन हजार रुपये नालमेखेंचे पाठविले ' -ऐस्फुले ६५. [नाल+मेख] ० बाळी-स्री. एक कानां-ील दागीना; बाळीचा प्रकार. 'नालबाळघा अबदागीरबाळघा तर्भधर। ' -अफला ५५. ०साहेब-पु. पंजा; मोहरमांत एका उंच काटीला वर पंजा बांधून व त्याला पुष्पमाळा वगैरे घालुन गांव.तून भिरवीत नतात, ही काटी हार्ती धरणाराच्या अंगांत दैवी संचार होतो असे समजतात. याला भाविक होक नाहसाहेब म्हण-तात. महंमद पैगंबर ज्या घोडचाव्हन मक्केट्टन मदिनेस गेला त्याचा नाल मिरविण्याच्या पद्गतीवहन ही पद्धत पडली असावी ? [अर. नआलु]

नाल-स्त्री. एक वाद्य. सामान्य पखवाजाच्या आकारापेक्षां लांबीचें प्रमाण जिचें सवापट असतें व जिला गढ़े नसतात ती. बाकी पखवाजाप्रमाणें.

नाल—पुन. कमळाचा देंठ. -न. शरीरांतील शीर; नळी -कीपु. १ मोरी; गटार; ओढा; नाला पहा. २ नाळ; नाभिनाडी पहा ३ बंदुकीची नळी, 'नाला तुदु बाका सोडुनी देती। '-ऐपो ८२. [सं. नाल] ॰ छेड्-छेड्न-पुन. नाळ कापणें; नाभिछेदन पहा. नालातीत-वि. ज्याच्या वेंबीचा नाळकापला आहे असा. [सं.]

नाल-पु. (देशी इटीदांड्सचा खेळ) एक प्रकारचा टोला मार-ण्याची रीत. [का. नाल=चार]

नाल-पु. (बे.) एक प्रकारची भाजी.

नाल-पु. (कु.) नारळ.

नाल-वि. लुच्चा; छट (मनुष्य); त्रासदायक (जनावर). 'बारा बलोत्यांची मुर्ले नाल जाणा।' -रामदासी २.३८.

नालकी—स्त्री—स्त्री. १ एक प्रकारची पालखी; सरदार वगैरे बडे लोक वापरतात. पालखी चार भोयांनीं उचलावयाची असून नालकी वाहण्यास बारा भोई लागतात. 'धनी याम पालखी चाकरास नालकी।'—राला १०८. २ एखाद्याचा अत्यंत गौरव करावयाचा म्हणजे नालकीचा मान वावयाचा. हा मान दिल्लीच्या बादशहानें सवाई माधवरावाला वकील—इ—मुतलकाच्या वेळीं दिला होता. महादजी शिंदालाहि हा मान होता. २ राजाची पालखी. 'राव जेव्हां नालकींत बसले।'—ऐपो २१३. [हिं.]

नालद्र€ती—स्त्री. तकार; नालिश पहा.

नालवा —पु. पुरांत नदीच्या पाण्याने किनाऱ्याल। पडलेली वांकडी तिकडी चर. [नाला]

नालस्ती-स्त-स्ती. फिर्याद; नालिश पहा. 'दुसऱ्याच्या नालस्तीचा पडदा जगाच्या डोळ्यांवर बांधिला म्हणजे आपली तपासणी अंधळेपणानें व्हावयाची हें उघडच आहे.' —गर्वनिर्वाण ८८. [फा. नारास्त्+ई]

नाला-पु. १ ओढा; ओहोळ. २ ओढधाचें कोरडें पात्र. ३ गटार; मोरी; नळ. [सं. नाल]

नालायक—ित. कर्तृत्वहीनः अपात्रः असमर्थः अयोग्यः निरुपयोगी. [फा. ना+लायख] नालायकी—की. अपात्रताः अयोग्यताः असमर्थता.

नालिका, नाली—की. १ नाला; मोरी. २ शीर; नाडी. ३ षटिका; २४ मिनिटांचा काळ. [स.]

नालिश-शी, नालीश-स, नालिस्त-स्ती—सी. १ तकार; फिर्याद; अर्ज (तुकसानभरपाईचा इ०). (कि० सांगणें). 'कोणाची नालीस हुजूर येऊं देणार नाहीं. '-रा ६.६१३. २ नालस्ती; निंदा; चहाडी; गैरवाका समजाविणें. (कि० सांगणें). 'सरकारचें मुतसदी रात्रंदिवस नालिशी करितात. '-रा २२.१०४. 'हा माझ्या नालिस्त्या सांगतो. '३ दोष; दुष्ट्रत्य; चूक. 'तुझ्या नालिस्ती मला ठाऊक आहेत. '४ आकोश; ओरड. 'एक वेळ नालीश केली त्याची शिफारस कहं लागल्यास ठीक बसत साहीं. ''-रा ५.१७. [फा. नालिश]

नाली-पु. (कों.) एक लहान मासा.

नालीक-सी. अप्रेयास्नः, बंद्क. [सं.]

नार्कुगा—वि. शूर; बहादर. –शर. 'शियांचा ज्यानक्तीस फ्रेंच नार्कुगा।' –राला १००.

नाच-स्त्री. वसण्याचा झोऱ्या: बोऱ्या: सुताडा: सुतडा: बैठक. नाव-की. होडी; नौका; तर. - ज्ञा ५.१३. ' सिंधूंत पर-हिताधिक धरुनि मर्नी काय काम नाव रिघे। '-मोभीष्म ६.१४. [सं. नौ; प्रा. णावा] (वाप्र.) एका नावेत असणे-बसणे-एकाच परिहियतींत, अडचणींत असणें. (इंग्रजी वाक्प्रचाराचें मराठी भाषांतर). 'हिंदु आणि मुसलमान आपण सगळे सध्यां एका नार्वेत आहीं; आपले हितसंबंध एक आहेत. मग आपण सङ्या भावाप्रमाणे प्रेमाने व एक दिलाने का वागूं नये. ' गाड्या-वर नाव, नावेषर गाडा-नाव तयार केल्यानंतर ती नदी-पर्यंत नेण्यासाठीं गाडयावर घालावी लागते. त्याचप्रमाणें नदीला पूर आला असतां पैल तीराला नेण्यासाठीं गाडा नावेवर घालावा लागतो. म्हणजे परस्परांना कालपरत्वे परस्परांची मदत लागते. किंवा एकदां एक वरचढ, एक खालीं असा सृष्टिकम चाललेला असतो. सर्व दिवस सारखे नसतात असा अर्थ. सामाशब्द- करी-प. नावेकरी:नावाडी, 'नावकरी अवधे द्रव्यवाना नेती।' -राम-दासी २.११०. नावाडी-डबा. नाविक, नावेकरी-पु. नाव-करी:नाव चालविणारा. नाविक-वि. नावेसंवंधी. नाविकशिल्प-न. जहाज बांधण्याची कला. नार्वेतील ओटी-(क-हाड बादकी) गरोदर स्त्रीस नावेजवळ नेऊन तिच्याकडून अगोदर नावेची खणा-नारळाने ओटी भरून मग तिला नावेत बसवून भरतात ती ओटी (गर्भावर संस्कार होण्याच्या दृष्टीनें हें करतात). नाव्य-वि. १ गलबत, नाव जाण्यास योग्य. २ नावेसंबंधीं; नाविक. नाध्य-नही-की. नावेने जाण्यासारखी नदी.

नांच-न १ नाम अर्थ १, २ पहा. ' नांव तुर्जे नाविच या रंसारांभोधिला तरायासी।' -भक्तमयूरकेका ४०. २ (ल.) कीर्ति; ख्याती; लौकिक; पत; अबू; चांगलें नाम. 'सक्लम्हणती नांव राखिले। वडिलांच।' -दा ३.४.१४. ३ दुलोंकिक; डाग; कलंक; बदनामी; दुष्कीर्ति; नापत; (िक ठेवरें). ४ भांडयावर नांव घाल- फोडावी घागरी। नाहीं ते संसारी बहिणी म्हणे। ' -व ४०० ण्याचें कासारी हत्यार.-बदलापूर ९६. ५ नवरा बायकोनें उखाणा नांवाने पाणी तावणें, तापिवणें-एखाद्याचा द्वेष करणें, किंवा घालुन घ्यावयाचे परस्परांचे नांव (कि॰ घेणें). [सं. नाम; हिं. मरण चितणें. नांबाने पूज्य असर्णे-पूर्ण अभाव असर्णे. 'विदेख्या नाओं; जुनें हि. नाऊं; पं. सिं. नाउं; फ्रेंजि. नव; इं. नेम] नावानें जरी आवळवा एवढें (पूज्य) म्हणतां येणार नांहीं तरी (वाप्र.) • करका-क्रीति गाजविणे. • काढणे-नांब गाजविगे: मासला तोच। '-मधलीस्थिति. नांचाने बोंब मारणे. शंख प्रसिद्धीस येणे. • काढणें - करापत काढणें; कळ लावणें. • स्वार्णे - करणें, खडे फोडणें - एखाया विरुद्ध बोभाटा, ओरड करणें. उक्ति. (कों.) नांव घेऊन निर्देश करणें; नांवाचा उल्लेख करणें; नांव नांवाने भंडार उश्र छणें –स्तुति करणें. नांवाने शंख-पूर्ण घेणें. •गांव विचारणें-माहिती विचारणें: सामान्य विचारपुस अभाव असणें. नांवाने हांका मारीत बसणें-दुस-याने तुक-करणें. ॰ जळो-भाजो-नांवास हळद लागो-तळतळाट किंवा सान केलें अशी विनाकारण ओरड करीत सुटणें. नांबाबर-१ शाप देण्याचा वाकप्रचार. ेठेवर्णे व फोडर्णे-(वायकी) नांवासाठीं-करितां-मुळे-खातर. २ (जमाखर्च) खात्यावर; नांवें. खेळांत एखाया वेळी दोन मलींस एकदम शिवल्याचा प्रसंग येतो नांवावर गोवऱ्या फोडणे-घाळणे-एखायाचे वाईट तेन्हां डाव कोणी घ्यावा ह्याविषयीं तंटा होतो त्यावेळीं त्या दोन्ही करणें-चित्रणें; शाप देणें (गोवऱ्या प्रेतास जाळण्यास लागतात). मुली एकमेकांच्या समतीन नांवें बदलून ठेवतात, मग त्यांतील नांवावर पाणी घालण-कीर्तीवर पाणी सोडणे; चांगलें नांव. एखाद्या मुलीस आपली नांवें सांग्रन तीं त्यांतील कुठलें नांव मागेल लौकिक बुडविणे. नांवाचर विकर्णे-स्वतःच्या नस्त्या किंवा तें तिला वेऊन उरलेल्या नांवाच्या मुलीनें डाव घ्यावयाचा असतो. दुस-या-मोठ्याच्या नांवाचा फायदा घेणें, त्यावर नांव, प्रसिद्धि • ठेवण – १ दोष देणें; व्यंग काढणें. म्ह • नांव ठेवी लोकाला मिळविणें; खपेंग. नांवास चढणें – कीर्तिमान होणें: लैकिक शेवुड आपल्या नाकाला=दुसऱ्याला ज्या दोषाबद्दल नांवे बाढणे. **नांवास देखील नाहीं-श**पथेस किंवा नांव घेण्यास ठेवावयाची तोच स्वतांत असर्णे. २ जन्मलेल्या मुलाचे नामकरण देखील नाहीं. याच्या अगोदर 'ज्याचे नांव 'हे शब्द जोडतःत करणें; • इहाळ हो जा-(ना.) बदनामी होणें. • डाहार म्हणजे त्याचा अर्थ अगदीं मुळींच नाहीं असा होतो. ' यंदा करणें-(व.) नांव बद्दू करणें. ॰ डालणें-(परदेशी तेली) प्रताच्या पाऊस ज्याचें नांव पडला नाहीं.' उपाचें नांव तें-(नांव घेण्यास सारवल्ल्या जागेवर केळीचे पान ठेवून त्यावर प्रत्येक मनुष्यान अयोग्य अथवा अमंगल म्हणून ज्याचे नांव घेतले नाहीं तो अथवा मयताचे नांव घेऊन कालवेलेल्या भाताचा घांस टेवण. -बदलापुर तें) ज पाहिजे असते अथवा ज्याची आशा केलेली असते तें कधी २६७. •धुळीत, मातीत, पाण्यांत इ॰ जाणे, मिळ्णे, न देणाऱ्या, करणाऱ्या मनुष्य-वस्तु इ० संबंधी योजतात. पद्धण-नांवावर पाणी घालणे पहा. •नको-तिटकारा. चिळस. द्वेष दाखविणारा शब्द. ॰न घेणें-अलिप्त राहुणें; अंगंस संमर्ग काचा. 'वडिल नांवकर मल्हार ऐका गर्दी झाली त्यांवरती।' न लागू देगे; दूर राहणे; नांव न काढणे. ॰नाहीं-नस्फें-(विद्या. पैसा इ० कांचा) पूर्णपर्णे अभाव असर्णे: नांव, निशाण, खुण कांहीं नसणें. •बदल जें-नामोशी पत्करणें (प्रतिक्षेच्या वेटीं योजतात). 'अमूक झालें तर नांव बद्धन टाकीन. ' ॰िमळिविणें-वाद- घेणें; काढ्णें). ॰श्रहण टाकरें।-सोडरें।-नांव टाकणें पहा. विवाद, लढाई इ० मध्यें कीर्ति मिळविणें. ०सांगण-लावणें-घालणा-वे न-किमत, शर्ती टरविणे. •सांगणी-वाड्निश्चयः कुणब्यांतील व बुवरांची व त्यांच्या मात्यापित्यांची नांवें जातीच्या नष्ट झालेला; बेविराख झालेला; थांग, पत्ता, माग, खुण, अवशेष सभेम व्यं जाहीर करून लग्न उरिवण्याचा समारंभ. •सोडणें- नसलेला. 'त्याची गाय गुराख्याने नांवनट केली. ' [न.व+नष्ट] २ क्रिके -त्याग करणें: संबंध सोडणें; इच्छा न करणें. नांवाचा- ०नांगर-पु. पेरणीच्या वेळीं प्रथम नागर धरण्याचा व निवाड-१ खरा. ' मी तें काम करीन तरच नांवाचा.' २ नामधारी; केवळ पत्रांत निशाण्या करतांना प्रथम नांगराची निशाणी करण्याचा नांवापुरता. ' मी जॉन्सनचा नांवाचा मात्र गुरु होतों, खरोखर पाटील अथवा देशमुख यांचा मान. • नांच-वि. (ना.) नावकल पढातां तो माझ्याहन वरचढ होता.' -नि ३ चांगलें नांव लौकिक पहा. सबंध सगळा. िनशाण-न. सर्व वृत्तांत (कुल, नांव, असलेला. नांवाची बींब पहर्णे-वाईट गोष्टीला कारणीमृत होणें गांव इ०). ०निद्याण ठाऊक असलें-कुल्क्षील परंपरा ठाऊक दिवा एखाद्या तकारीचा विषय होऊन बसणें. नांवाने घागर असणें. •िनशी-की. १ नांवांची यादी. २ तींत दाखल के के के

सामाशब्द- ॰कर-री-वि. १ कीर्तिमानः प्रसिद्धः न वटौक्र--ऐपो ३५८. २ दुसऱ्याचे नांव धारण करणारा; एकाच नांवाचा दुसरा नामधारी. ०कुळ-वि. (ना.) सगळा; एकुण एक. •प्रहण-न. नांव घेगें; उल्लेख करणें; नामनिर्देश (कि॰ करणें; •प्रहण ठाऊक नल्ण-नांवा गांवाची कांहींहि माहिती नस्णे. ॰ धारक-वि. नामधारक अर्थ २ पहा. ० नट-वि किवि. पूर्णपण फोडरेंग-पंबंध तोडणें; मेला असे समजणें. 'तियेचेनि नांवं नांव. 'माझी नांवनिशी काढ '[नांव+फा. निवशी) • निशीश्वार-

किति. नांवा बरहकूम; नांवनिशीतील नांवांच्या अनुक्रमानें. (कि॰ घेणें; मागणें). ॰नेम-१ (फलज्यो.) नांवावरून राशी, नवांजणी पहा. गण, नक्षत्र इ० कांची माहिती काढणें. २ अशी काढलेली माहिती. •बुड्डया-वि. स्वतःचा लैकिक, पत, किंमत घालविणारा(मनुष्य वस्तु). ॰र(रा)स-स्नी. १ (फलज्यो.) जन्मकालीन नक्षत्राव-रून नांव ठेवणे किंवा व्यावहारिक नांवावहून नक्षत्रनाम काढणे. 'मग बोलाविले ज्योतिषी। भूमी पाहिली चौरासी। तब दक्षा-चिया न वरासी। घातचंद्र। '-कथा ३.१०.९९. २ अशा तन्हेने काढलेलें नंब, कुंडली इ० (कि० काढणें). ३ जन्मनक्षत्रावस्त पहावयाचे वधूवरांचे राशीघटित; नांवावरून लग्न जमविणें. (कि॰ काढणें; पाहणें; ठरविणें). •राशीस येणें, उतर्णे. जमणें-मिळ्ण-नावांवहन वधूवरांचा घटित विचार केला असतां अनुकलता येणे, कुंडलींवहन लग्न जमर्णे. [नांव∔राशि] •रूप−न. १ कीर्तिः अब्र; पत. नांव अर्थ २ पहा. 'त्यानें त्या लढाईमध्ये नांवरूप मिळविछें. ' 'माझे लपो असतेपण। नांवरूपाशी पड़ो खंडन। ' २ सार्थकः योग्यस्थानीं विनियोग. 'विद्वानास पुस्तक दिलें असतां त्याचे नावरूप होतें. ' ३ नाव आणि आकार: व्यक्तित्व: स्वतंत्र, बेगळें अस्तित्व. 'जैसें समुद्रास मिळतां गंगेचें आप। तात्काळ निरसे नांवलप । 'नांवली कि क-पु. प्रसिद्धिः मोटेपणाः कीर्तिः ख्याति. •वार-किवि. नांवाबरहुकुम; नांवनिशीवार पहा. •सकी-स्त्री. (कु) होकिक; कीर्ति; प्रसिद्धि. •सता-वि. (कु.) प्रसिद्धः नांवाजलेलाः कीर्तीचा (चांगल्या व वाईट अशा दोन्ही अर्थी योजतात). नांधानिराळा-वि. अलिप्तः, अलग (वाईट नांवापासून); स्वतंत्र; विरहित. 'हा सर्वे कहन नांवानिराळा. ' नांबारूपास आण्णे-येण-प्रसिद्धीस - मान्यतेस आण्णे-येंगे. नांबे-(जमाखर्च) खर्चाची बाजु; नांवानें; खर्ची; खर्चाकडे. न वावर पहा.

नाच-निमिष; क्षण. ० भर-किवि. क्षणभर. 'परी नावभरी चित्त देई। बोला एका।' - ज्ञा ६.३३२. - ज्ञा ९.२८९.

नावगा—वि. (मद्रास) नागवा पहा. [वर्णव्यत्यास]

नावड—स्ती. अप्रीति; नापसंति; तिटकारा; अरुचि. [न+ आवडणें] नावडणें-अकि. पसंत न पडणें; आवड नसणें. नावडना, नावडा-वि. पसंत, आवड नसलेला; नापसंत; अप्रिय. म्ह० १ नावडतीची आली पाळी गांवाची झाली होळी. २ नावडीचें मीठ आळणी=नावडत्या माणसानें कांहींहि केलें तरी तें वाईटच लागतें.

नावली—स्त्री. सदां नकार; नन्ना. नायरी पहा. [सं न+ आवली=भोळ]

नावळ-की. (मुंबई, प्रभु समाजांत) लगाची वरात.

नावांज्ञणी-णूक, नावांज्ञणे, नावाजीस-नावाजी— _{विंजणी} पहा.

नांवाजीक—वि. १ मर्जीतला. २ थोर.

नावाड्गा—वि. १ (गो.) नासधूस करण्याच्या स्वभावा-मुळें जोर्थे जाईल तेथें नांव मिळविणारा. २ दांडगा. [नांव+हाडगॉ] नावाणणा—नावांजणें पहा.

नावाणिगा—नि. प्रसिद्धः; नामांकितः; नांवाजलेलाः –ज्ञाः १९.४७३. –एभा १३.९७६. [नांवाजर्णे]

नावाणीक-वि. नावाणिगा पहा. -मब ५१.

नावाण-न. कीर्ति. सोहि॰ महदनु॰

नावाथर्णे—सिक. नांवाजला जार्णे. 'जे जे वीर नावाथिले। ते ते येंगें सर्व जिंकिले।' –जे ६२.१३.

नावाथिला-वि. नांवाजलेला. -एरुस्व ११.३५.

नावानावा, नावंनावं — किवि. वारंवार; क्षणोक्षणीं. 'तरी सेवावी ना कां को हैं। नावानावा।' - ज्ञा ४.२१९. [नाव द्वि.] नावंक — किवि. (काव्य.) क्षणभर, थोडा वेळ; अंमळ; थोडेसें. 'पुण्यःतें म्हणे उगें। नावंक वेन्हीं।' — भाए १८८. 'राजा नावंक स्थिरावला।' - शनिमहात्म्य ११६. [नाव+एक] नावो — हो — पु. नवरा; पति; नाथ. 'जैसा व्यंक्टाचळीं नावो। लक्ष्मीचा प्रत्यक्ष।' — मुआदि ४.५६. [सं. नाथ, प्रा. णाह]

नाव्ही--न्हावी पहा. [सं. नापितः प्रा. नाविअ]

नाव्हगंड-पु. (निंदार्थी) न्हावी.

नारा-पु. १ विथ्वंस; सत्यानाश; उच्छेद: धळधाण: दुर्दशा. हानि. २ नुकसान; तोटा; इजा. ३ (अंकगणित) उडवर्गे: काट मार्ण; छेक्रण; छेदण. [सं. नशू=नष्ट होणें, फ्रेंजि. नश; आर्मे. नस] नाशाप्रत पावणें-नाश होणें; नष्ट होणें. ०क-वि. १ नाश करणारा; बिघडविणारा. २ इजा देणारा. ३ नाहीं में करणारा: नाश करण्याचा गुण, स्वभाव असणारा. जर्से-पित्तनाशक: कफ-नाशक; वायुनाशक इ०. ०कारक-वि. नाश करणारें: नाशक. •वंत-वि. नाश होण्यासारखा; अशाश्राः, विघट्टन जाणाराः, खराब होणारा; कायम न टिक्णारा. • वेळ-स्ती. (फलज्यो.) १ अशुभकाळ-वेळ. २ मृत्युः नुकसानः अडचणः तोटाः इ०ची वेळ. नाराण-उकि. १ बिघडविणे; खराब कर्णे. २ विश्वंसणें: हानि करणें; विघात करणें. ' मग नाशुन अंधकारातें । उदय पावला भास्कर।' 'नाशावीं अहितबळें एकेंचि शरें तुबांहि शूरतमें।' -मोकर्ण ७.१८. -अक्रि. १ नासर्गः, बिघडर्णे, उदा० दध नासलें. २ नष्ट होगें; नाश पार्वों. - हा २.१५९. नाशा-वि. नासाडी करणारा; द्वाड; नाश करण्याचा ज्याचा स्वभाव आहे असा; नाशक पहा. 'गोडघारया कामनाशा.' नाशित-क्रिवि. १ बिघडलेला; खराब झालेला; नासलेला. २ नष्टः विध्वंस: नाहा झालेला. [सं.] नाशिनी-वि. नाश करणारी. नाशिवंत-वि. वि. नासाडी करणारा. नासावर्ण-अकि. कमी दिवसाचें बाळंत नाशवंत पहा. 'तेसें स्थूलाकारी नाशिवंते । भरंवसा बांधीनि चित्ते ।' होणें; धुपावणें; वाखा होणें; गर्भपात होणें: द्वेतणें. -ज्ञा ९.१५२. **नार्शा**-वि. नाशक पहा. नाष्ट्रिक-वि. १ ज्याचा नाश, तोटा झालेला आहे असा. २ ज्याला मालक नाहीं असा (माल). व्याचे औषध- -एमा १०.१६. [सं. नस्यः हिं.]

नाराकत-वि. अशक्तः; दुवैलः; निवैल. [ना+शक्ति]

नाहाह-पु. (बुद्धिबळें) राजावरचा शह उठविणें. [ना+ शह ो

नाशाब-वि. (ना.) अजाणः नेणताः, वयांत न आलेलाः। अज्ञान.

(वाप्र.) ना॰ त्रिबकास जाणें, ना॰ परगणा ओसाड वट ज्ञान. २ महपणाः, बुद्धीचा जडपणा. नासमजूत-स्री. गैरसम-असणें-नाक बसकें किंवा अपुरें असणें. नाशिकची कल्हई- जूतः वितुष्टः, विघाड. २ असमाधानः, असंतोषः, अप्रसन्नता. जिल्हाई आणि पैठणचा आदर-पोकळ आदर-खुशामत (मन।पासून नश्हे). ० ऋर-वि नाशिकाचा (रहिवाशी). म्ह० शंभर काशीकर एक नाशिककर.

नाशृष्टा]

नास-पु. १ नाश पहा. २ नाश करणारें एक विशाच्च. [सं. नाश] नासकवणी-न. दृषित, नासकें विघडलेलें पाणी किंवा रस. [नासकें-पाणी] नासका-वि. १ नासलेला; नाशित पहा. २ सहज. लवकर नासणारा, विघडणारा, नष्ट होणारा; न टिकणारा. नासकें केण-न. १ लवकर खराब होणारा, नासणारा (फलें, भाजीपाला वगैरे विकीचा) जिन्नस. २ नासलेला अथवा विघडलेला जिन्नस. ३ (ल.) वाईट किंवा दुबळी वस्त, प्राणी वगैरे. (उदा॰ लगासाठीं दाखविलेली रोगट मुलगी: विकावयास आणलेला दुबळा तट्द इ०) [नासर्के+कंगे=पदार्थ] नासडा-पु. पूर्ण नाश-तोटा. नासाड पहा. नास्रण-उक्ति. १ नाशणे पहा. २ वायां जाणें. 'तरी सांगावें सुहृदीं विश्वला जो मंत्र तो न नासेल।' -मोकृवि ८८.६१. ३ गुण दिवा सत्त्व नाहींसे होणे. मह० 'नासली मिरीं जोंधळयाला हार जात नाहींत किंवा जोंधळयाबरोवर विकत नाहींत. ४ -अकि. (ल.) मरणें. 'लग्न केलें परी भ्रतार नासला। हितावह झाला तोही मज।'-ब ९५. इतर अर्थी नाशण पहा. [सं. नाशन] •त्(धू-धो)स-धूळ-स्त्रीपु. १ अत्यंत नासाडी; सत्यानाशः धूळधाणः दुर्दशाः २ न्यापारांत नुड, तोटाः (कि॰ थेण). [नाश द्वि. +धूळ] नास्तर ा-नि. नाशक, नाशा पहाः **्वणी**-न. १ पिकाची नासाडी करणारा पाऊस. २ नासकवणी पहा. ० बी इ - पु. (व्यापक.) नाशः नुकसानः खराबी. (कि० करणें; होणें). [नाश+वीट] नासाड -डा -डी -सीपुस्री. (नाशबा अतिशय) पूर्ण विश्वंस; पुरापूर नाश, बुड. नासडा पहा. ' नासाड केले हो आमर्चे कम । ' -दावि ७८४. नासाड्या-

नास-की. १ तपकीर. २ नाकाने ओढण्याचें, नाकांत घाळ-

नासणां-पु. (गो.) नाचणा.

नासपात-ती-की. एक प्रकारचें सफरचंदासारखें फळ. [फा. नाश्रपाती]

नासमज, नासमजदार-वि. १ असमंजस; अपुऱ्या. अर्धवट समजुतीचा; समज नसणारा. २ मतिमंद; मुर्ख. [न सम-

नास्ररी-की. अर्थी दमडी.

नासा-स्त्री. १ नाक. 'वनिता अधरीं सुवर्ण फांसा। पडोन मुक्त आर्ले नासा । '-एरुस्व ७.३९. २ दाराच्या चवकटीचा वरील नाष्टा-स्ता—पु न्याहारी; प्रातःकाळचें भोजन, [फा. भाग; दाराचा माथा; कपाळपटी. याच्या उलट शिला≕उंबरठा. [सं.] नासाग्र-न. (काव्य.) नाकाचा शेंडा. नासाग्री दृष्टि ठेवणे-१ नाकाच्या शेंडचावर दृष्टि खिळविणे. २ एकाग्र चित्ताने दंव वगैरेचे ध्यान करणें. ' नासायीं ठेवूनि दृष्टि । भक्तासी पाहसी कृपादष्टि । ' **∘पूट–रं**ध्र–न. नाकपुडी. –ज्ञा ६.२३६. **नासार्श**– पु. नाकांत फोड, पुटकुळचा येणें; नाकाचा एक रोग. [नासा+ अर्श] नासावर्त-पु. घोड्याच्या नाकावरील डावीकडचा भोवरा. उजवीकडे असल्यास जनावर्त म्हणतात. -अश्वप ९७. [नासा+ आवर्त] व्वंदा-पु. १ नाकाचा दांडा. २ सरळ नाक. 'आतां कैसा भणों नाशावंसु। जो सर्व अवएओचा कळसु। ' - 🥦 ९५. •व्रण-पु. नाकांतील वण, पुळी. •शोष-पु. नाक कोरडें पडणें. नासिक-का-नली, नाक. 'नास्तिका देऊनि नास्तिक। उंचा-वर्ते ते नासिक। ' -एरुस्व १.५८. नासिकाचर्ण-न. (उप. सांकेतिक) तपकीर.

> नासीपुड-स्त्री. (बे.) तपकीर. [सं. नासा+पुट; म. पुड] नासूर-पु. १ नाकाचा व डोळयाचा आजार. २ भगेंद्र. (अर. नासुरू]

नासुकला-वि. (व. ना.) यःकश्चितः श्रुष्टक.

नास्त - स्त्री. (गो.) दारिद्य. उदा॰ 'नास्त पापा मूळ.' [सं. नास्ति] •भाकर्णे-१ दारिद्याचें ढोंग करणें. २ तोटचाचें, तुकसानीचे, अनर्थाचे भविष्य करणे; भावी अनर्थाबद्दल ओरडणे. भाक्या—१ नास्त भाकणारा. २ अवसानघातकी; रड्या.

नास्ति-नाहीं; नव्हे; मुळीच नाहीं. - ज्ञा १८.१६९४. ना पहा. [सं. न+अस्ति] •निष्टे विचार-सर्वे गोष्टी होऊन गेल्यानंतर, नाश झाल्यानंतर सुचणारा विचार. • पक्ष-पु. १ नाहीं म्हणणारांची बाजु. २ (पाहिजे असलेली वस्तु) नाहीं म्हणणें; —भारा बाल ९.१०. ४ स्नानाची जागा; नहाणीघर; स्नानगृह नारा. ३ नकार; नाकबुली; अमान्यता; अस्वीकार. (कि॰ धरणें; 'सेवीन उच्छिष्ट लोळेन अंगणीं। वैष्णवांचे नाहणीं होईन किहा। 'भिक्षा मागर्णे हा नास्तिपक्ष होय.'

प्रकार=सौत्रांतिक, योगाचार्य, माध्यमिक, क्षपणक, चार्वाक, भिक्षश्चन्य, परिछिन्नात्म, प्रत्यक्ष, क्षणिकविज्ञान, इत्यादि मर्ते •वाद-पु. प्राप्तीचा अभाव. -ज्ञा १६.४५१. ०वादी-पु. नास्तिकमताचा पुरस्कार करणारा; नास्तिक; पाखंडी.

नाह-हो-पु. १ नाय; नवरा; पति. ' ऐसे सकळ सिद्धांचा रावो । देवी लक्ष्मीयेचा नाहो । ' –ज्ञा ३.२७३. २ पालक; आश्रय-दाता; नाथ. 'परब्रह्मिगरी दुर्गाचा राओ । शरणागतांसीं नाहो । ' -शिश ५१४. [सं. नार्थ; प्रा. णाह]

नाहं-पु. अहंकाराचा अभाव. 'तेथे अहं हा धूप जाळं। नाहं तंजें वोवाळूं। '-ज्ञा १५.७. [सं. न+अहं=मी]

नाह(हा)क-किवि. १ अन्यायानें; जुलमानें; इजादायक रीतीनें: त्रासदायक रीतीनें. २ कारणाखेरीज; विनाकारण; व्यर्थ; फकट: उगाच. 'कोणें सतीस छळलें नाहक।' -अमृत ६१. ३ हकावांचुन; बेकायदेशीर. [फा. ना+हक]

नाहड्यें - अकि. नागवण, लूट, तोटा, नुकसान होणें.[नाडणें] नाहडा-पु. लूट; नागवण; तोटा; नुकसान; नाश.

नाह(हा)ण-न. १ नहाण पहा. अभ्यंगपूर्वक स्नान. २ स्त्रीचें प्रथम रजोदरीन. [सं. स्नान; प्रा.ण्हाण; हि. न्हाना;] नाहणण-उकि. १ (दुसऱ्यास) स्नान-न्हाऊं घालणे. २ (ल.) बुडविणे; फसविणें; छुबाडणें; वुडला-फसला जाणें. 'पन्नास रूपयाला तें कृळ नाहणलें. ' रक्ताने-घामाने नाहणणे-रक्त, घाम इ०कानी अंग चिंब होणें, करणें; अतिशय रक्त, घाम वाहणें, येणें. • माखण-न. (मुख्यत्वे स्त्रियांचे व मुलांचे)अभ्यंगस्नान; नहाण. •वणी-स्त्री. देवाच्या अभ्यंगस्नानाचे पाणी; तीर्थ. [नहाणें+ पाणी । • बली, नाह(हा)णुली, नाहणे(णो)ली-स्री. पहि-ल्यानेंच रजोदर्शन झालेली स्त्री; प्रथम ऋतुमती, रजस्वला. निहाण+ वाली] ेवणी-स्त्री. (तंजा.) स्त्रिया न्हाल्यानंतर पोकळ वेणी धालतात ती. नाहणी, न्हाणी-स्त्री. १ देवळांतील तीर्थकंडः वंबळांतील दंवस्नानाचें पाणी बाहेर जींत एडतें ती जागा. २ सांत नाहु. [सं. नापित; हिं.] विटाळशीची मोरी; विटाळशीच्या स्नानाची जागा. ३ (सामा.) मोरी: गटार; सांडपाण्याची खांच. 'वह नित्य मुत्राची नाहणी।' द्राक्ष. -कृषि ५१३.

घेणें: अंगिकारणें). ४ निकृष्ट प्रतीचा मार्गः, शेवटची स्थिति. उदा**् –तुगा ११००. नाहणें–अ**क्रि. १ स्नान करणें; अंग धुणें. 'स्हणोनि भलतेणें एथ सद्भावें नाहावें। '-ज्ञा ११.१०. २ रजस्वला होणें; नास्तिक-पु. धर्म न मानणारा; धर्माप्रमाणे न वागणारा; विटाळशी होणे (विटाळशीला चवध्या दिवशी स्नान घालतात त्या-निरीश्वरवादी; पाखंडी: ईश्वर, वंद, पुराण, परलोक इ०स न मान- वरून). 'ती स्त्री पंघरा वर्षे नाहती आहे पण तिला मूल होत णारा याच्या उलट आस्तिक –ज्ञा १३.१९. [सं.] •ता, नाहीं. 'नाहुं लागणें–१ विटालशी होऊं लागणें. २ वयांत येणें; नास्तिक्य-स्रीन. नास्तिकपणाः, नास्तिकमत पहा. •मत- पदर येणें. 'ही स्त्री नाहं लागली. 'ऊन पाणी-थंड पाणी-वाद-नपु. नास्तिकपणाचे मत व त्याचे प्रतिपादन. याचे कांहीं गंगा नाहणें-ऊन, थंड किंवा गंगेच्या पाण्याने स्नान करणें. नाहं घाळण-१ (लहान मुलास) नाहणमाखण करणे; तेल लावून स्नान घालणे. २ दुसऱ्यास स्नान घालणे. नाहतीधुती-सी. १ नहाण येऊन प्रौढदशा पावलेली स्त्री: वयांत आलेली स्त्री. २ नेहर्मी वेळच्यावेळीं विटाळशी बसणारी स्त्री. ३ विटाळ न गेलेली, म्हातारी न झालेली स्त्री. नाहवणी-न. नाहणवणी पहा. नाहाण, नाहाणघर-नहाण, नहाणघर पहा.

> नाह(हा)बो, नाहाब —स्रीपु. १ तुट; नुकसान; खरावी. २ जाळपोळ; लुटाल्बर, नाश. [अर. नाहिब्]

नाह(हा)ची--पु. न्हावी पहा.

नाहाक--किवि. नाहक पहा.

नाहाड, नाहाडणें, नाहाणणें, नाहाण - माखण, नाहाणवली, नाहाणी, नाहाणुली, नाहाणे, नाहाणेली, नाहाणोली, नाहातीधुती, नाहावगंड, नाहावणी—नाह-डर्णे, नाहड इ० पहा.

नाहीं—क्रि.न असणें; नास्तित्व; अभाव. आहे याच्या उलट. -मसाप २.३ ८७. नास्ति पहा. [नास्ति; प्रा. णहि]

नाहीं-अभावबोधक अव्ययः नः नाः नव्हे. --मसाप २.१. निहि] **करणे**-१ नष्ट करणें. 'नाहीं करील दुर्जन शत्रा।' -मुआदि २७.२०३. २ नाहीं असे दाखविणे. -एभा २८.५०३. •होणे-सा होणे-नसल्याप्रमाणे होणे; नष्ट होणें; फडशा होणें; लुप्त होणे. 'झाले जिब्लुपुढें ते मृगराज-समक्ष कलभसे नाहीं।' –मोअध ४.२५ ०तरी-क्रिवि. नाहीं म्हटलें तरी सुद्धां: कर्मीतकमी: थोडक्यांत थोडकें. 'नाहींतरी पंचवीस पोळचा खाल्या असत्या. ' ॰ तेंच-किवि. अशक्य, सर्वथा अयोग्य तेंच; भलतेंच; भलभलतेंच. ' नाहींतेंच सांगतो, बोलतो. '॰पक्षीं-पेक्षां-क्रिवि. मुख्य गोष्ट न झाल्यास; गौणपक्ष म्हणून; कमी पक्षी; निदान; कसेंहि करून; नाहींतर. 'तुम्ही जातीने जावे हा मुख्य पक्ष, नाहींपक्षीं आणखी कोणास पाठवा. '

नाहु-पु. (क.) न्हावी. म्हु॰ पक्ष्यांत काळ आणि माण्

नाहर--न. मुंबई इलाख्यांत होणोरं 'मस्कोडाईन ' जातीचें

कमळा मास्त तसा शिर:कमळा ।, -मोकर्ण ४९.५२. २ वार; दिनापेक्षां हा नाक्षत्रदिन ४ मिनिटांनीं लहान असतो. म्हणजे नाडी. 'मलाची नाळ बन्मल्यावर कापावी लागते. ' ३ (खा.) २३ तास ५६ मिनिटांचा असतोः पृथ्वीला आपल्या आंसासभों-पितळी फुंकणी. [सं. नाल]

रिकेकडे नाळ फिरविली. '

क्षत.

नाळ-पुन्नी. पखवाजाचे खोड. नाल पहा.

जात्याचे भोंक बुजतें. ' नाळ मोड म्हणजे पीठ गळेल. '

नींतील रस्ता: पावसाच्या पाण्यानें डोंगर वंगरे मध्यें पडलेली घळ, अतिशयिता. जसें:- निमन्न; इ०. कधीं हा उपसर्ग निर्शेक, खळ. [नाली]

नाळ-स्त्री. जुनीं धातृंचीं भांडी. [? सं. नाली=तासाचे ठोके वाजविण्याचा धातूचा तुकडा]

नाळक-न. नळी. ' तेणें नाळकें रस भरे । तो सर्वोगामाजी संचरे। '-ज्ञा ६.२४८. [सं. नालक]

२ एक रोग; नळगूद; नाभीपासून सुरवात होऊन शरीराला ४ निविशिदा=लेखक. ५ निरख=किंमत; भाव. ६ निल्हे=सदरह; आलेली सुज. [नाल=नाडी, नाळ+गद=रोग]

नाळके-चे-न. १ (कों.) नरसाळें (तेल वगैंग ओतण्याचे). • मशार नि॥ ' २ (गो.) एक माप [सं. नालिक]

२ (व.) फुटकें भांडें.

नाळकें—न. १ (प्रा.) नडगी; नळा; नळी (गुडध्याची); नळगुठी. २ पुढें येणारें हाड (गुडच्याचें कोपराचें वगैरे). [सं. नाला] हिस्सा; चिळवें.

नाळपड्या, नाळिक, नाळी-ळ्या--वि. १ नाळ पड-लेला: कण्याला जखम झालेला. खरचटलेला वग-क्षत पडलेला-(पशु-जनावर). ' काग धांवती जैसं । नाळिक पशु देखोनी । ' निक । ' -गुच १९.१९. -माज्ञा १६.४३४. [निष्क=मापणें, -पांप्र ४.१०१. २ (ल.) एखाद्या वाईट गोधीची चटक लागलेला, वजन करणें=निक्क=निक=नीक भाअ १८३३] त्या विषयीं आसक्त बनलेला, [नाळ]

नाळवा-पु. (गो.) ४०० हाताचें (लांबीचें) माप.

अवलीळा । '-शिशु २५. [सं. नाली]

नाळीक-न. जुर्नेपुराणें, मोडकेंतोडकें, मोडीच्या धातूर्चे -मोकर्ण २७.११. भांडें; नाळकें पहा.-वि. जुनें; फुटकें तुटकें; झिजलेळें. (भांडें) [नाळ]

नाक्षत्र-वि. १ नक्षत्रविषयकः, नक्षत्रासंबंधी. २ ताऱ्या-

वर्ती फिरण्यास जो बरोबर काळ लागतो तो. ॰प्रदक्षिणा-२७ नाळ-स्त्री. गलबताचा पुढचा भाग, तोंड. 'आम्ही अमे- दिवस ७ तास आणि ४३ मिनिटें इतक्या काळांत चंद्रानें पृथ्वी-भोंवतीं घातलेली प्रदक्षिणा. निघाल्या वेळच्या नक्षत्राच्या सरळ चंद्र एका नक्षत्रावरून जाऊन पुनः त्याच नक्षत्रावर येईपर्यत नाळ—स्त्री. तोफ. 'गरनाळ, सुतरनाळ, इ. '[नळ. सं. नाल] म्हणजे २० दिवस ७ तास १३ मिनिटांचा काळ: नक्षत्रप्रदक्षिणा पहा. ०वर्ष-न. पृथ्वीचा मुर्यप्रदक्षिणेचा काळ; ३६५ दिवस ६ नाळ-- ली. दळतांना जात्याला चिटकून राहिलेलें पीठ. यामुळे तास ९ भिनिटें १०॥ संकंद इतका काळ: निरयन सौरवर्ष.

नि--अ. एक उपसर्ग. याचे काहीं अर्थ: १ खातरी: निखाल-नाळ--स्त्री. दोन टेकड्यांतील अरुंद वाट: भुयारांतील-जमी- सपणा. २ नकार; अभाव; राहित्य. जरें निकोप; निकामी. ३ अनवश्यक असाहि लागतो. [सं. निर्]

> नि-अ. अनु; आणि. 'तो नि तो बाजारांत गंले.' 'तो आत्माराम् नि सोडविला।' -माज्ञा १७.२.

ना-(संक्षेप) याचे पुढीलप्रमाणें अर्थ होतात. १ निस-बत=संबंधी; तर्फे. २ निशाणी=ख्रण; चिन्ह; निग्न होन=ज्यावर नाळकूट, नाळगूत-द-पुन. १ (कों. गो.) जळोदर. निशाणी असते असा होन. ३ निम किंवा निस्प=निमा; अर्घा. तथा; पूर्वोक्त (हा शब्द नेहुमीं मशार शब्दास जोडून येतो.).

निअती—स्त्री. उत्पत्ति. [सं. नियति]

निआव्हें जे-कि. निर्वाह करणें. -माज्ञाकोश.[नि+आवर्णे= समाविष्ट करणें]

निउता-वि.किवि. अलीकडे, नुकर्तेच. [निग्ता]

निक--किवि. निश्चर्येकह्रन. निके पहा. 'फळप्राप्ति होय

निकट-वि. जवळचा; रोजारला. 'विरोध आम्हां मागधांत। निकटवास कहं नये। ' -एहस्व ६.८. [सं.] • वर्ती-वासी-वि. नाळी--श्री. (महानु.) घटका. ' कीर्तीखांबीं नाळीची जवळचा; जवळ राहतो तो; जवळ असलेला; आसपासचा; आस-मंतांतील. ' मुंके बळें यथेष्ट व्यथित करी निकटवर्तिजनकर्णा।'

निकट-की. निकड पहा.

निकट-टीं-किवि. जवळ: नजीक: लागून: जवळपास: संबंधीं. [सं.] • दिन, दिवस-पु. एक नक्षत्र माध्यान्हीं आल्या- संत्रिध; शेजारीं. ' निकट म्हणजे निपट। ' -यथादि ४.१८७.

नि:इंटक-विन. निष्कंटक पहा.

निकट्रेंग-अकि. दर जाणे, राखणें: बाजुला होणें; निघून जाणें (घर, अधिकार, पद इ० पासून). ज्याचें जाणें इष्ट असतें अशाबद्दल योजतात. [सं. निस्=बाहेर, दूर+करू=जाणें]

निकटण-अक्रि. (काव्य.) जवळ, नजीक, संत्रिध येणें. िनिकट]

निकंठ-वि. ऋडकः, कठिणः कठोरः जालिम (शासन, पथ्य). निकड-स्त्री. १ तड: लकडा: तगादा: हव्यास (क्रि॰ लावणें). 'सावकारानें पैक्याविषयीं निकड लाविली आहे.' २ तांतडी: जरूरी: अडचण ३ लोट: नेट. 'घायाळ काढावा तरि त्याजकडील फौजेबी निकड बसली.

निकंड—वि. मध्ये फांचा न फुटतां उंच वाढलेलें (झाड). [नि+स्कंध=खांदी; हिंदी. निकंद]

निकंड-वि. न खाजरा, खाजणारा: खाज सुरण्याचा बंद झालेला. [नि+कंड]

बाजरी इ०चीं) कणसें; पोकळ कणसें. आकण व मदन पहा. २ दाणा होण्यापूर्वीचा कणसाचा भाग.-एभा७.३३७. [सं. निस्+कण]

नि रुण - वि. १ कणहीन: मळणी झाल्यावरचे धान्याने न भरलेलें, रिकामें, पोकळ (कणीस). ' वांया निकण भुस काय उप-णिसी।' - ज्ञागा २०३. २ किडयांनीं खालें गल्यामुळें सत्त्वरहित: नि:सत्व: फोल (धान्य). ३ कण्या काढ़न साफ केलेलें; कणी काढ लेले; विनकणीचे (तांदूळ इ०). ४ कांडतांना कृट न होणारे (तांदूळ, गहं इ०). ५ कणी नसलेलें; हलकें भिकार (तुप). [नि+कण]

निक्रण — अकि. (बे.) लपण; लिकण. [का.]

निकता-विकिवि. नुकता; अलीकंडः थोड्या दिवसांपूर्वी. 'तों निकता आला आहे.'' त्यास निकतें गतवर्षी वेड लागलें.'

निकती-स्त्री. सोनार, सराफाचा वजन करण्याचा सक्ष्म कांटा. [हि.]

निकपवर्चे-कि. (गो.) गांठणें. [निक=नजीक+पवचणें= पोंचणे ।

निकर-पु. १ कार्य करण्याचा सोईचा मार्ग सोडून क्रोधादि आवेशपूर्वक प्रवृत्ति ती; इट. ' निकर असा नये करूं येत जा खुशाल तात. [ई.] माझे घरीं। '-होला ११५. २ कहर: गहजब: आकांडतांडव 'मी सहज विनोर्दे कह्ननी । बोलिलों जाण रुक्मिणी । तुवां निकरची लावण्यसाणीं । केला बहुत आम्हांवरी । ' ─ह २७.१०६. ३ जोर; विल्हुईचें (भाडें इ०). [नि+कल्हें] आवेश. - ह्या ११.५४८. 'आपण निकर कह्न किला घेतलाच पाहिजे. '-सुर्यप्र ७४ ४ प्रलय; कडेलोट; आत्यंतिक मर्यादे-पर्यतची स्थिति. 'वदले सुरमुनि करितो नररूपे रुद्र काय हा निकर।' -मोभीष्म ३.५८. ५ वाईट परिणाम, शेवट. 'थेट्टवा निकर -फाटक नाटचछटा ६.

होईल. ' -बाळ २.३०. [निकष] •कर्ण-निकरास, निकरावर येंगे, जाणें, आणगें, घालणें=हर्, पराकाष्ट्रा करणें: अगर्दी शेवट लावण्याच्या अवस्थेस पोंचणें, नेणें इ० निकरा जाणें-वाढणें; पेटणें, वर्दळीवर येणें. 'निकरा जाईल रांडोळी। आम्हां आणि रुक्सिया।'-एरुस्व ६.९. बोलण्याचा-मारण्याचा-रङ् ण्याचा, हसण्याचा निकर-एखाद्या कियेचा कडाखा, परा-कांध्रेचा हरीपणाः मुख्यत्वे जंलमाचाः अन्यायाचा कडेलोट, जोर इ॰ 'त्याने निकर केला मजवर.'

निकर-9. १ समुदाय; समृह; संग्रह; ढीग. 'जैसा कस्तु-रियेचा निकरा। नोळखवे पामरा। ' -भाए ६७२. 'हा निकर पातकांचा, कैसा केला खळें महा निकर। ' - मोसभा ५.३५. २ प्राचुर्य: समृद्धि: लयल्ट. ' आंब्याचा-धान्याचा-लाडवांचा निकर.

निकरट-वि. १ निगरगृह. २ कठोर, निष्द्रर. 'निकरट परक्या-वाणी मला कां दर अगदींच टाकीलें। घरीं दारीं कथीं दृष्टी पडेना कुठें रमता येकले। ' —होला ११५. [सं. निकृष्ट]

निकरणें —सिक. निखरणें; निरपणें, निपटणें पहा.

निकरा-वि. निरर्थकः व्यर्थ.

निकरा—पु. सांठा; संप्रह; ढीग; निकर पहा.

निकरी—वि. १ निकर करणाराः हृद्दी. २ निश्चयीः करारीः पखाद्या गोष्टीचा पिच्छा पुरविणारा. ३ संतापी; त्रागा करणारा. [निकर]

निकर-पु १ निकर; हट्ट; निश्चय. 'तरि कृष्णा कां आम्हा-प्रति । येवढा निकरु । ' -रास ३.५५५. २ निश्चय. ' आतां येईल श्रीकृष्ण । म्हणोनि कंठिं धरिले प्राण । मग निकर केला जाणोन । ना रडत्या झाल्या।'-रास ४.१६. [निकर] निकरून-क्रिवि. १ निश्चयाने, खात्रीने. २ निश्चन पहा.

निकरी-र्ष-पु. १ अतिरंकः पराकाष्टाः अतिशयपणा (कार्य, विचार इ०संबंधीं). २ हट्ट; मनस्वी हट्ट; निकर पहा. ३ कहर; अनर्थ: त्रास: जुलुम. ' संस्थान उच्छेद करावा हे वासना धरून निकरी मांडिला आहे. ' -वाडशाछ ९८. ४ ऱ्हास: उतरती कळा. याच्या उलट उत्कर्ष. [नि+सं. कृष्-कर्ष] • काल-पु. उंतरती कळा; ऱ्हासाचा, अपकर्षाचा काळ, वेळ.

निकल --- न. एक हलकी धातु. याची भांडी, नाणी इ० कर-

निकलण-कि. निपटणें पहा. [निकाल]

निकला, निकरहा-करही -- वि. करहई नसलेलें; बिन

निक लाफीस -पु. (गो.) एक प्रकारचा कलमी आंबा. [पोती] निकलून शिकलून—किवि. (बालभाषा) निपद्दन; चादून-पुसुन. 'निकलून शिकलून खाऊं-मग मामा घली ८ जाऊं. '

निकवडा—वि. कवडीहि नसलेला; निष्कांचन; दरिदी; भिकारी. 'जे अनंगु तो पेंघा । निकवडा नुसधा।' - ज्ञा १३. २ पहा. ९८०. [नि+कवडा]

निकवर्णे—सिक. (बे.) लिकविणें; लपविणें.

निकवाड-न. (सोनारी कऱ्हाड) ऐरणीची बैठक. [निकणें] (ल.) निरुपयोगी गोष्ट. [नि+काढा]

निकशो-सी-सी. जिकीर; निकड; आग्रह;तगादा; दुमणें; पाठपुरावा. ' हा ठाववरी शिष्याची निकसी । सहाते गुरु आहाती दीनत्राणीं निकाम हव्यास । ' -मोमंभा २.८९. [सं.] कवणे देशीं। '-ज्ञा ११.६४६. [निकर्ष]

निकशी-वि. (को.) कडक; स्पष्ट, हृद्दी; निक्षी पहा.

निकशी, निकस-कसी-वि. १ कस, सत्त्व नसलेलें (धान्य). २ किरकोळ; भिकार; नापीक; रुक्ष (जमीन). ३ मऊ; गरीब: गयाळ. 'विचारें श्रीकृष्णा दिससि मज तुं थोर निकसी।' -सारुह ६.१५४. [नि+कस] निकसणें, निकसून टाकणें- उद्योगरिहत; वेकार. ३ आळशी. 'निकामी तो दःखप्रवाही। (व.) हिणविणें; तुच्छ करणें.

निकष--पु. कसोटी; परीक्षा. [सं.] ०पाषाण-पु. कसो-टीचा दगड.

निकसर---पु. निकर पहा.

निकळंक—वि. निष्कलंकः, कळंक, डाग, काळिमा नसलेलाः, शुद्धः पवित्रः स्वच्छ. [निष्कलंक अप.]

भाकरी इ०). [नि+कला-ळा]

[नि+कल्हें]

३.२५९. [अर. निकाह]

स्पष्टपणें; निक्षन; स्पष्ट; उघड; धडधडीत. 'निकें निरोपिलें पत्र-निखालस पत्र पहा. तुम्ही. ' [अर. नकी-का=शुद्धः स्वच्छ]

नि:कांचन-वि. दिरदी; गरीब; कंगाल; द्रश्यहीन. [सं. नि:+ त्याच्या मानेवर हात घालून आपल्या छातीने उचलन मारणे. कांचन]

निकाट्रणें -अिक. निकटणें अर्थ १ पहा.

निकांडो-वि. (गो.) निरुपयोगी; बेकाम. निकाढा अर्थ

निकाढा-पु. १ काढगांतल्या चोध्याचा पुनः केलेला काढा. 'सकाळीं काढा ध्यावा आणि संध्याकाळीं निकाढा घ्यावा. ' २

निकाम - वि. पुष्कळ; फार; भरपूर. ' प्रभु आपण होईल कीं

नि:काम-नि. निष्काम; निरिच्छ; निलोंभ. 'सामर्थ्येवीण घडेना। निःकाम भजन। ' -दा १०.७.१९. [सं. निष्काम] • बुद्धि-श्री. निर्लोभता; निरिच्छता. -वि. निर्लोभी; निर्हेतुक. -क्रिवि. निर्लोभतेनें; निःस्वार्थ बुद्धीनें.

निकामी—वि. १ निरुपयोगी; उपयोगास अयोग्य. २ (क्र) वाहतिच गेला। '-दा १९.३.२८. [नि+काम]

निकार—पु. मानहानि: अपकार. ' कुरुबलनलिनवनातें भीम-गज निकार आठवी रगडी।' -मोभीष्म ६.४७. [सं.]

निकार-वि. खडकाळ. -शर.

निःकारण-किवि निष्कारण पहा.

निकाल-पु. १ मोरी इ॰कांचें पाणी बाहेर जाण्याची उत-निकळा—वि. (कों.) स्वाद; चव, रुचि इ०विरहित (भात, रती जागा; पाणी वगैरे बाहेर काढून लावावयाचा मार्ग. नलाचें, मोरीचें तोंड, वाट. २ (ल.) वासलात; खुलासा; उलगडा; निकळा-वि. (राजा.) निकल्हा; बिन कल्हईचें (भांडें इ०). स्थिरस्थावर (कामाची). ३ शेवट; परिणाम; निर्णय (खटल्याचा इ॰). ४ तडजोड (करणें). [सं. निस्+कासय; प्रा. णिक्काल= निका—पु. मुसलमानांतील हलक्या प्रतीचें लग्न: पाट; मोह- बाहेर घालणें. फ्रेंजि. निकल, नीक=निघणें] (वाप्र.) • लावणें-तूर. 'कुणबिणीची पोर रंगरेजाशीं निका लावण्यांचे केलें.' –वाडसमा १ स्वच्छ करणें. २ शेवट करणें; संपविणें. ३ ठार मारणें. निकालांत काढणें-भांडण, प्रश्न, मिटविणें; निर्णय करणें. निका—वि १ पवित्र; शुद्ध. 'तुझा गोंधळ निका अंबे कोणी 'भावाभावांनी आपापल्यांत संगनमत करून विडलार्जित इस्टेटीचा वर्णुं न शके हो। '-भज १७. २ चांगला; योग्य. 'येम्प म्हणे तंटा निकालांत काढला.' सामाशब्द- अजर्जी-स्त्री. ज्यावर मुहून आहे निका। '' राज्यायोग्यचि केवळ तप मात्र करावया वहु निकाल झाला आहे असा अर्ज; अधिकाऱ्यांकडुन निकाल लाग-निका मी। ' –मोभीष्म ११.३. ३ उत्तम; लायक; उत्कृष्ट; सुंदर. लेला अर्ज. ०पत्र-पत्रक-न. १ हुकूम कसे बजाविले, खटल्यांचे **४ बरोबर: नकी: नेमका. 'हे श्रोतयांची आशंका। पाहतां प्रश्न कसे निकाल लावले इ० दाखविणारा, मामलेदारानें जिल्हा-**केला निका। '-दा १०.७.१४६. ५ खरा; सत्य. 'म्हणे जय- धिकाऱ्याकडे पाठविलेला, नियतकालिक हकीकतनामाः झाडापत्रक. जय जी रघुनायका । सत्यप्रतिज्ञा शब्द निका। तरी मज वरावें २ चवकशीस दिल्लया खटल्यांची यादी. ३ (क.) शिल्लक खट-रविकुळिटिळका । अंतरसाक्ष जाणोनी।' -वेसीस्व ४.८२. ६ ल्यांची यादी. ४ निर्णयाचा कागद; मसुदा. • हुकूम-पु. (कोर्टानें निर्भेळ: शुद्ध: भेसळ नसलेलें. 'हें दूध निर्के आहे.' -िक्रवि. केलेला) अखेरचा निकाल किंवा दिलेली शिक्षा. निकालस

निकाल-पु. (कुस्ती) एक डाव. जोडीदाराच्या बगलेंतून

निकालस-विकिवि. निखालस पहा.

निकालस-वि. (व.) निर्लेप. [निकाल]

निकास-पु. बाहेर पाठविणें; बाहेर जाणें. निकाल १ पहा. [सं. निष्कास=निर्गमन]

निकास — सी. निर्गत मालावरची जकात. [सं. निष्कास] नि(निः)काळजी--वि. १ काळजी न बाळगणाराः चिंता विरहित: काळजी नसलेला: निश्चित. २ अव्यवस्थित: बेपरवा. निष्काळजी पहा. [निस्+काळजी]

निकाळ--प. निर्गत माल: बाहेर पाठविलेला माल. निकास पहा. -वि. १ जेथून मालाची निर्गत होते असे (बंदर). २ बाहेर काढलेला; निर्यात (बंदर: मिठागर इ० संबधीं शब्द). याच्या उलट पैसाळ्=आयात. [निकाल]

निकाळ्या-पु. (व. घाटी) जनावरांचा एक रोग.

निकिचन-वि. दरिद्री: अर्किचन. ' आम्हां सोयरे हरिजन। जनीं भाग्य निर्किचन। ' -तुगा २१८२. [नि+िकं+चन प्रत्यय]

निकियापरी — किवि. चांगल्या प्रकारें. 'तो तंवा उपचारिलें निकियापरी।' –विपू २.२२.

' मृत्युकाळ काठी निकी। वैसे बळियाचे मस्तर्की। '-दा ३.९.६. निकीब, निकीबदार-पु. हुज-या; भाट. नकीब पहा. -स

९.४८२३. [अर. नकीबू]

निकुंचित(भूंचई)-वि (नृत्य) यांत एक किंवा दोन्हीहि भुतया थोडचा वक करणें. हे भ्रकर्म मोद्यायित, कुट्टमित, बिञ्बोक व किलकिचित ह्या श्रियांच्या श्रेगारभावांत करावें. [सं.]

निकंज-पु. दाट झाडी: कुंज. -ज्ञा १८.१०२१. [सं.]

निकुरणें -- अकि. (कों.) वाळ्न शुष्क व कठिण होणें (कापणी केल्याशिवाय शेतांत बराच कालपर्यंत उमें राहूं दिलेलें भाताचे पीक): धान्यादिक कडंगणे.

निकुमिकुले—न. (बे.) लपंडाव. [का. (निकर्ण=लपर्ण)] निकुर—पु. १ निश्चयः, निकर पहा. - एरुस्व ११.७१. 'रायासि बोले निकुरें। '-वेसीस्त्र १.६७. २ (महानु.) राग; संताप; हृह. ' निकुरेंनि परतली कस्तुरी। ' - ऋ ९६. -वि. कठोर. -किवि. निश्चर्येकह्न: इतर अर्थी निकर पहा. निकुरा जाणे-निकरा जाणे पहा. ' दक्षिणकर धरिला सुरें । वामकर धरिला उपसुरें । माझी माझी म्हणतां विवादं। गेले निक्रा।'-कथा ५.१३.१३७. [निकर]

निक्ररण, निक्रर—नपु. खरवड; निपटा (खरकट्या भांडयांचा इ.). [मं. निष्कृ=बाहर काढेंगे; म. निकुर]

निकुरण-- उक्ति, भांडें इ०कांस चिकटलेला पदार्थ खरवडून काढणें, टाकणें (मुख्यत्वें नखांनीं, वोटांनीं किंवा हातानें). [निकुर]

निकृर—वि. (अशिष्ट) १ क़र; रानटी; कठोर; निष्टुर; लागली नाहीं असें (लांकुड इ.) निर्देय; परषाणहृदयी, निकरट पहा. २ कृपण. - क्रिवि. किमानपर्क्षी: कर्मीतकर्मी; थोडक्यांत थोडकें; निदान. [सं. निकृष्ट]

निकृतें ने जित्रेत (काव्य) १ कापणें; कातरणें; छाटणें; तोडणें; खुडणें; काटणें; कुरतडणें. २ कत्तल करणें; सप्पा उडविणें: काटाकाट करणें; ठार मारणें. [सं. निकृंतन]

निकृतन—न. १ कापणें; छाटणें; कातरणें; (मुख्यत्वें नखानें) फाइन टाक्रणें; छेदन. २ (ल.) कत्तल, काटाकाट करणें; तोडणें; नाश करणें; नाहींसें करणें. ' ईश्वरानुप्रहाविणें । नाहीं भव-पाश निकृंतन । ' ३ कापण्याचे हत्यार. [सं.]

निकृति—स्त्री. निरसन; नाहींसें करणें. [सं. निष्कृति] -जा १८.२३२.

निकु**ए**—वि. हलका; खालच्या प्रकारचा; अधम; वाईट; उत्तम किंवा मध्यमिह नाहीं असाः क्षद्रः कनिष्ठ, नीच. -ज्ञा १५. १६९. [सं.] •काल-प्. अवनतीचा किंवा ऱ्हासाचा काळ. **्पक्ष-**पु. कनिष्ठ, अगर्दी शेवटचा पक्ष-पायरी-प्रकार. -िक वि. निदान कर्मीतकमी; निष्कृष्टपक्षीं.

निके — वि. निका. १ नेटकें: बरवें: बरें: नीट: चांगलें. निकी—स्त्री. चांगुलपण. −िव. निका पहा. −क्का १३.५१२. ′ पायाचे प्रसादेन कृपेन निकें असो । ′ –पंच. ′ एवं पक्षत्रया माझारि। निर्के काये असे मुरारी। '-रास ४.३०२. २ खरें निश्चित: नक्की. 'ऐसें वचन कचें बोलिलें। देवीं तें निकें मानिलें। '-कथा १.५.५१. ३ पूर्ण; सर्व. 'आली कष्टदशा, घडो मरणही, की तज गेलें निकें। '-वामन स्फुटक्लोक नवनीत १३४. ─न. हित. –माज्ञा २.२८. –उद्गा. बरें; फार उत्तम; ठीक. 'निकें म्हणोनि पंडनपती । कृती नेऊनि एकांतीं। ' -मआदि २७.२२१. [निका]

> निकेतन---न. निवासस्थान; घर: महाल; प्रासाद; भुवन; मंदिर. ' प्रवेशला निकेतनाप्रति । तों देखिली जैसी पार्वती । ' -पांप्र १.१२१. सामाशब्द - सरस्वतीनिकेतन; शांतिनिकेतन इ०

> निकाचा-पु. एक प्रकारचा लोखंडी खिळा. [! नि+कोंच] निकोप-पी--वि. १ निर्दोष: ऐब. तडा. भेग. इ० उणीव नसलेला; न बिघडलेला; न नासलेला. २ पूर्ण अन्यंग; दृढ; मज-बृत; भक्कम. (पदार्थ, वस्तु इ.) ३ निरोगी; रोगमुक्त; रोगविर-हित; व्याधीविरहित. 'देह निकोप असतां। छाया दिसे सको-पता। त्यासी अवधी असे मृत्या। चारी मास। '-कथा ६.१०.१३. ४ निर्दोषः उणीव किंवा अपुरेपणा नसलेलाः धट्टाकट्टाः रागादि दोषरहित (मनुष्य, शरीर, पशु वर्गरे). ५ आधिक्याच्या किंवा न्युनाच्या दोषापासून, वाईटपणापासून अलिए, 'त्यास दहा सहस्रवर्षे पूर्ण । आयुष्य आहे निकोष । ' ६ वाळवी, कीड इ.

> निकखळ--किवि. निवळ, केवळ; निखालस; पूर्णपर्णे. -वि. निर्भेळ; निवळ; केवळ. [सं. निखिल]

निका-की-निकता-ती पहा.

निक्रंदन-णे -- निकृतन-णे पहा.

निखट्ट-वि. १ निरुपयोगी; कुचकामाचा; कवडीमोल; निखरड पहा. [नि+खराट] आळशी (मनुष्य). २ (मुख्यत्वे) नामर्द; दुबळा. ३ दाढी नस-लेला. [नि+अर. खट्ट=दाढी]

निखडण -अफ्रि. १ झडणें; गळणें; खालीं पडणें (झाडाचीं पानें). २ पानें गळाल्यामुळें पणहीन; निष्पन्न होणें (झाड इ०). खडणें पहा. [निखळणें]

निखडणे---१ निखळणे पहा. २ पांच चार अवयव एकत्र जडून झालेल्या पदार्थाचे अवयव मोकळे करणें. उदा० कोंकणांत आगोटीचे दिवसांत गाडी निखडून ठेवितात. [नि+खडणें]

निखडु-वि. (गो.) कटीण; प्रखर. उदा० निखड्टावर झोंपल्या-मुळें सर्व अंग दुखतें. [नि+सं. खर; म. खड ?]

निखडु(ड्रा)ई—स्त्री. (गो.) प्रखरता; कठिणतर स्थिति; कठोरपणा. ' सवतीचीं मुलें झालीं म्हणून त्यांना निखडू।ईनें वाग-विण बरें नव्हे.

निख(खा)ती-वि. खत न घातलेली; बिनखताची. [नि+ खत]

निखंदणें — उक्ति. १ (काव्य) तिरस्काराने घालवून देणे; हुसकावून देण, धुत करणें. २ निषेध करणें; तिरस्कार करणें, निदा करणें. 'केल्यावीण निखंदूं नये। पुढिलांसि कदां। '-दा २.२ १२. 'निखंदनी बोलिलों नको निंदूं।' -र १३. [! सं. नि+खंडन किंवा नि+खडणें]

निखर -- वि. प्रखर; जाज्वल्य. [नि+सं. खर] ०पणा-पु. प्रखरपणा. 'जयाचिया किरणांचे निखरपणें । नक्षत्रांचे होतः फ़ुटाणे।' –ज्ञा ११.२१६.

निखर-पु. (व.) निकर पहा. वाईट परिणाम. 'कोणाचीहि उगीच जास्त चेष्टा करूं नये, हंसण्याचा निखर होत असतो. '

निखरंट-वि. (व) निर्दय; निकरट पहा.

निखरड—वि. (राजा.) नापीक; बिनलागवडीची; रुक्ष; हलकी (जमीन). निश्राळ, निपळवट पहा. [नि+खरड]

निखरणें -अफ्रि. अगदीं नष्ट होणें; पूर्णपणें जाणें (पाऊस, ढग); निरभ्र होणे (आकाश); नाहींसा होणें; स्वच्छ, साफ होणें, (धुकें; धूर; धूळ); स्थिर होणें; निनांत-शांत होणें; थांबणें; पडणें [सं. निषाद] (वारा). (सामा.) स्वच्छ, निर्देष होणें. [सं. निक्षरण]! निखरणीचे दिवस-पुअव. स्वच्छ, निरम्र दिवस; उन्हाळा. मचा, खात्रीचा; पुनःपुनः येणारा (उकाडा, उचापत, पाहुणा, —सिक. निरडणें; निपटणें; निरपणें; खरवडणें; खरइन धुत्रुन साफ अतीत, भिकारी, पाऊस, वारा इ० शब्दांवरोबर योजतात). करणें; (विशेषतः हातानें) खरडणें. म्ह० निखहन शिकहन खाई याचा कियाविशेषणाप्रमाणेंहि उपयोग करतात. जसें-हा निखाने-आणि आजोळा जाई. [सं. निक्षरण]

निखराड—वि. (कों.) कोरडें; ठणठणीत; बहुतेक खलास (पाणी, विहीर, तळें, नदी, खाडी, ओहट इ०संबंधी योजतात).

निखर्ची—वि. बिनखर्चाचें; खर्च न लागणारें; बुड,तुट,कम-तरता, न्यूनता, नुकसान नसलेलें; तोटचांत नसलेलें. [नि+खर्च]

निखर्च-न. दहा सहस्रकोटी; शंभर अब्ज संख्या. [सं.] निखळ-किवि. निक्खळ पहा. -वि. १ निवळ; केवळ; निर्भेळ: अमिश्र. ' येक निखळ नीळाचे। येक अखंड पाचीचे। ' -गीता १.४०७. ' निखळ वस्तु निरंतरीं । ' -दा ६.२.४१. २ शुद्धः, पवित्र. 'ब्रह्मानंद मुरोनि समुळ। तें ओतलें गुरुह्सप निखळ। ' -ह ३३.५. ३ संपूर्ण; पुरेपूर. 'तरी तेणें ज्ञानशर्स्टें निखटें। निखळ् हा निवटे।' -ज्ञा ४.२०८. -क्रिवि. १ निश्चयपूर्वक; खात्रीनें. ' तुझें स्मरण केलिया निखळ । उतरे संसारसर्प गरळ । '-मआदि १०.९८. २ फक्त; निवळ. ' अकरा सहस्र गावें गणित। त्याचि-मध्ये जाणावे पर्वत । निखळ भूमी उर्वरित । नवसहस्र पे । '-कथा **4.2.64.**

निखळणे-उित्र. १ खिळा निघण, काढणे; मोकळा करणे, होणें; सुटणें; उखळणें; मोडणें; तुकडे होणे, करणें. २ सैल, खिळ-खिळीत करणें. ३ (ल.) हांकलून देणें; काढून देगें (जागेवरून इ०); उपदन काढणें, टाकणें. 'होइल हानि कळा या बाळांपासनि केंबि हा निखळाया।' –मोकूब्ण ३९.६३. –अकि. १ (गो.) बाजूला निघणें. २ मरणें. [सं. निस्खलन; नि+खिळणें]

निखळे खुरपें -- न. (चांभारी) एक जातीचे खुरपें.

निखाष्टा-वि. रिकामा दिवस असल्याशिवाय: खंड न पडलेला; खाडा नसलेला (काळ). [नि+खाडा]

निलाडा-ड्या-दू-नि. दाढीशिवाय; दाढीचे केस नस-लेला; ज्यास मोठेपणींहि दाढीमिशी येत नाहीं असा (पुरुष). (गो.) निखोडचा. [अर. नि+खरू=दाही]

निखाडा-रा-पु. ढग नाहींसे होऊन आकाश स्वच्छ होंणे. 'पावसानें निखाडा हांटला. ' [निखारणें]

निखाड्या-खांड्या-वि. (गो.) न शिजणारा (दाणा). [न कढणें]

निखाती--वि. निखती पहा. खत न घातलेली; बिन खताची. निखाद-- पु. निषाद; गायनांतील सात स्वरांपैकी सातवा.

निखानेमाचा-वि. नियमित, नेहर्मीचा, ठराविक, काय-| माचा यतो, जातो, खातो. [निका, निक्खळ + नेम]

निस्तार, निस्तारओहट-पुली. १ अतिशय मोटी ओहटी; लसता कांहीं दिसत नाहीं. ' २ संशयनिवारण; स्तातर्जमा. ३ वसंत ऋतंतील ओहोटी. 'आज निखार ओहोट होता म्हणून शुद्धभाव, स्नेह. 'हरत-हा होऊन निखालसीचा प्रकार घडेल या खाडीस पायउतार झाला. ' २ ओहोटीचें पाणी पुरें उतरणें; हैं | अंदेशावर मी बोलतों. ' -पया २३६. **०पत्र-न.** यजीदपत्र; पाणी सुमारें सहा तासपर्यंत ओसरत असतें. चंद्रास्त झाला म्हणजे सोडचिट्टी. -रा २०.४१९. ओहोटी पूर्ण होते व बारा मिनिट पाणी तर्सेच स्थिर राहतें. -मराठी ६ वें पुस्तक, पृ. २८७ (१८७५) [निखारणें]

निखार—वि. १ (कों.) पराकाष्ट्रेची; अतिशय (ओहटी वसंत ऋतूंतील). २ निरभ्र (आकाश). [निखारणें]

निखार—वि. खार सुकून गेलेल, क्षार नसलेलें (लोणचें). [नि-खार]

निखारणें - उकि. साफ, नाहींशी करणें, होणें; (पूर्णपणें, निखालसप्णें) घालविणें. 'जुलाबार्ने सूज निखारली.' बहुधा निखादन या द्वपानें अनेक कियापदांशीं योजतात. जर्से:-निखा-रून नांगरणें, झाडणें, हाकणें, मारणें, धांवणें, जेवणें इ० -अकि. १ निखरण पहा. २ आकाश निरम्र होणे. [निक्षरण]

निखार वा—अकि. प्रज्वलित होणे: धगधगणे: जळजळीत असर्णे (निखारा). [निखारा]

निखार रंगी — वि. निखाऱ्यासारच्या लाल रंगाचा; ब्वाळेच्या रंगा वा: लालभडक. 'हें लुगडें निखाररंगी आहे. '

इंगळ; अंगार. इह अापल्या पोळीवर निखारे कोण न ओढी ? तात. •हेर्णे-उपाशी राहण: भूक मारणे; पोटांतील भुकेची आग न निखारा दिला नंतर जेवलों. ' •घरावर ठेवणाँ-१ एखाद्याचीं :-दावि ९१. -सिक. बांघणें; निगडित करणें. [सं. निगडन] दुष्कमं बाहेर काद्रन निर्भत्सना करणें. २ एखाद्याचे भयंकर नुक-सान करणें. निखाऱ्याचे करणें-जेवणें; खाणें; पोटांतील आगी- ' निगड करणें दु:खरूप। ' -रंयोवा १.८९८. [सं.] कडे लक्ष वेणे.

निखारा--पु. निरभ्रता; आकाश अगदीं निरभ्र होणें. [निखारणें]

निखालस-वि. १ स्पष्ट; साफ; निर्मिड; उघड; निश्चित; रोखठोक; सरळ; शुद्ध; निर्भेळ (मनुष्य, भाषण, वागणुक इ०). 'चल सालसपण धरुनि निखालस खोटया बोला बोलुं नको।' -अफला ६०. २ वेगळा; भिन्न; निराळा; दुसरा; पृथक्. ३ संबंध-रहित. 'आमची जागा निखालस आहे. '-किवि. १ निश्रयपूर्वक; स्पर्शतीनें, खान्नीनें. 'शिवाजी निखालस आपले पदरींचा गेला.' २ निश्चन; लाभलोभ, भीडभाड न धरितां. २ निवळ; केवळ; पूर्णपर्णे; शुद्धपर्णे; निक्खळ. ' दशस्थ ब्राह्मण निखालस स्वराज्या भिष्ट बृद्धीस जिवाची तमा न धरितां झटले. '-चित्रगुप्त १२३. बाजी, खिनतपणा; निश्चय; ठामपणा. 'त्याचे येण्याची निखा- पुभद्राचंपु ५.४८. [सं. निगद्]

निखिल-ळ-वि. सर्व; अखिल; सगळा; पूर्ण (संख्या किंवा परिमाण यासंबंधीं योजतात). - ज्ञा १८.४५९. [सं.]

निखुण-किवि. निक्षनः बजावृनः हडसुनखडस्नः स्पष्टपणे.. [निश्चन]

निखेड—वि. बिन भेसळीचें, मिश्रणाव्यतिरिक्त (तांदळ किंवा इतर धान्य). [नि+खेड=मिसळ]

निखोट-इ-डी-वि. १ दोष, व्यंग, न्यून इ०पासून अलिप्त; निर्दोष: खोड नसलेलें. 'गाय निखोड आहे.' २ चोख. 'हें भात निखोड परणीचें आहे. ' [नि+खोड]

निखोड-पु. ऐरण, ज्या लांकडाच्या ओंडगामध्यें बसवि-तात तो ऑडा. -बदलापूर २३१. [खोड]

निखोरडा-वि. अनाश्रितः अनाथः मित्रहीनः द्रव्यहीन.

निगई, निगड-डी-सी. निरगुडी; निर्गुडी; एक प्रकारचें झाड. याची पाने त्रिदळ असतात, ह्यांचा विशेष उपयोग आहे. निस्तारा-पु. जिनंत-जळणारा पेटलेला कोळसा; विस्तव; कोंकणांत बाळंत स्त्रियांना अंग धुणे बाधूं नये म्हणून पाण्यांत टाक-

निगट(इ)ण-अिक. निगडित होणें, असणें; बांधरें जाणें. शमविणे: भुकेस न गणतां न खातां राहुणे, 'आज तिसरा प्रहरपर्यत ' करतर्टी निकर्टी लघु किंकिणी। निगटल्या नटल्या नटदामिणी। '

निगड-पु. बेडी; पायांतील लोखंडी शंबला, सांखळी.

निगडित-वि. बांधलेलें; बद्धः, जखडलेलें; संघटित. 'हे नऊ प्रांत कॅनेडियन पॅसिफिक रेलवेने एकमेकांशी निगडित झालेले आहेत. ' -नस्व १०.

निगर्ण-कि. निघण; बाहेर पडणे. (प्र.) निघणे पहा. 'हेतु जेय न निगं।' - ज्ञा ४.१५१. 'मग अब्राहाओं धावोनि मंटपांत । निगता जाहाला । ' - ख्रिप १.९.२६.

निगता—किवि. (अशिष्ट) नुकता; निगुता पहा. 'शोकान्धि दूर आहे निगता आलासि बा परिसरा या। '-मोभीष्म ५.२३.

निगद-दु-पु. १ भाषण; बोल. २ निर्धाराची शपथ. -माज्ञा ८.१२४. (पाठभेद). (सं. निगद]

निगद-वि. निरोगी. [सं. नि+गद=रोग]

निगदणे—कि. बोलणें; सांगणें; कळविणें. -ज्ञा १५.५७ [नि+अर. खालिस] निखालसता, निखालसी-की. १ ' जेव्हांपासुनि नारदें निगदिलें मी सर्व सौख्या विटें।' -निगा

निगदुला-वि. नखरे करीत थोडेसेंच खाणारा; चोखंदळ; शिष्टपणाने हात आंखडून जेवणारा. [निका=निश्चित+दुला=दुल्हा, वेडा]

निगम--पु. १ (गृढ व अगम्य असे मानलेले चारी) वेद. याच्या बरोबर आगम शब्द येतो. उदा० निगमागम. -जा १८.२. 'आगमनिगम तुज नेणती कोणी।' -तुगा ४७८. ३ परमे-श्वरः, देव. •रत्नाचळ-पु. वेदरूप मेहपर्वत. -ज्ञा १८.३५. **ेवादी**-वि. वेदाला प्रमाण मानणारा. **्शास्त्र-**न. वेदांतशास्त्र.

निगम-पु. १ शेवट; निकाल; परिणाम. २ सुटका. -नाम १९०. [सं. निर्+गम्]

भाग. निगमन न्यायशास्त्र पहा. ०न्यायशास्त्र-न. सर्वसाधारण सिद्धांतावह्न विशेष सिद्धांताचे अनुमान काढणे; विशेषीकरण. (इं.) डिडक्टीव लॉजिक. [सं.]

निगरगट-टा-गटट-वि. १ निलाजरा; कोडगा; निर्लज्ज; बेशरमः निर्हावलेलाः कितीहि बोलले तरी ज्याच्या मनावर कांहीं परिणाम होत नाहीं असा. मह ० तूं करीत जा कटकट मी झालों निगरगट. ' मध्वनाथ स्वामी निगरगटा। काय झोंबलासी माझ्या कंठा । ' –मध्व १६७. २ कठोरमनाचा; निर्देय. [सं. निगृ−निगर= गिळणें +गष्ट किंवा नित्रह्+गर्ट ? [

निगरण-पु. १ गिळणे; गृह करणे. २ (साहित्य.) एक अलंकार. खरा अर्थ छपवून त्याबद्दल कांहींतरी काल्पनिक अथवा ह्यक्षणिक घालणें. [सं. नि+गृ]

निगराणी—स्त्री. (ना.) देखरख; नजर; पाळत; दाब. 'पार्लमेंटची कंपनीच्या कारभारावर निगराणी असे '-सन १८५७. पृ. १५४. [फा. नियान्]

निगर्व-र्वी-वि. ज्यास गर्व, अहंकार,नाहीं तो: निरहंकारी. निगळ-न. १ (पाऊस, पाणी गळूं नये म्हणून) घरावर नवीन छप्पर घालतांना जिची पूजा करावी लागते अशी देवता. 'आज घरशिवणी झाली आहे निगळास नैवेच घाला.' २ न गळेंगे. निगळ, निगळता-वि. न गळणारें; ज्यांत पाणी, पाऊस गळत नाहीं असे (घर इ॰); जलप्रतिबंधक. [नि+गळणे]

निगा--पु. निघर्गः जाणे.

निगा, निगादास्त, निगाबानी—स्री. देखरेख; जतणुक; काळजी. निवा, निवादास्त पहा. ' या शेताची निगा केली असतां बहुत पिकेल. ' ' होत पेरिलें आणि उगवलें । परंतु निगेविण गेलें ! ' -दा ५.३.९. [फा. निगाह] निगाहबान-पु. निगा ठेवणारा; वीक्षक. -राव्यको ९.४.

करण्याची पद्धति. (ई.) डिडक्टीव मेथडकरितां प्रतिशब्द. -न्याय- पु. गर्भित अर्थ; स्वित, ध्वनित अर्थ; एक प्रकारचा उत्तराभास पद्धति २४७.

निगाल-न. घोडयाचा अवयव, गंडखोल, घंटाबंधनापासन कंठाचे खार्टी नऊ अंगुळांवर आणि इदयापासून वर जे स्थान असतें तें. -अश्वप ८६. [सं.]

निगाली—स्री. हुका पिण्याची नळी. [फा.]

निगावा--पु. सुरका; निघणें; निघावा

निगाळ-पु. (तंबाख किंवा दुसऱ्या पदार्थाची) दुसऱ्याने कुटुन आणि गाळून काढलेली, तयार केलेली पूड, चूर्ण. [नि+गाळणें]

निगी-की. निकी; नेटकी. ' अतकर्य तेथिची रचना निगी पुत्रप्रयोगी करविलें। '-भाराकिर्ष्किधा २.७५. [निकि]

निगी-ज्या-अ. (कातवडी) निघून (जाणें). 'तर माझे नगरां-तून मी निंगी-ज्या. -मसाप २.१.३०. [निघणे]

निगीर्ण-वि. गिळलेलें; गिळंकृत केलेलें; स्वाहा केलेल [सं.] निगृतच--किनि. इतक्यांत; नुकसान, -बदलापूर १३८.

निग्रत-ता-तीं-किवि. (काव्य) १ नुकतेचः अलीकडेः लबकर, आतांच. 'तुज सांगीतली निग्रती।' –विड ७.१०५. २ यथार्थः; न्यवस्थितः; निभ्रांतः; स्पष्ट. 'त्या सःनिध्याची उप-स्थिति । वेगळाली स्विली निगुती । '-रासपं ५.९७. 'कोण कामना तुझ्या चित्तीं। सांग निग्रती मुनिवर्या। '-नवनीत १८६. 'शिपी म्हणती नामयातें । प्रत्यक्ष बोलती निग्रतें । '-भवि १४.२५. ३ लक्षपूर्वक: दक्षतेनें: ध्यान देऊन. 'ईश्वर म्हणे पार्वती । ऐकावी निग्रती । ' - भबो ३७. ४ नेटानें; निश्रयानें. पुनःपुन्हां: वरचेवर. 'तोंवरी अभ्यास निग्रती।' -परमा ९.३४. —िक्रिवि. (क्र.) निश्चयाने; नीटपण; खिचत; निःसंदेह; खात्रीने. ऐसें बोलोनि निग्ती।'-ग्रच १५.३२. 'दैत्य रक्षण जाणोनि निग्रती।'-मुआदि ४.१६५. निग्रताई-निग्रती-स्री. काळजीने ठेवणें, वागविणे, उपयोग करणें; लक्ष देणें; काळजी; दक्षता; यथार्थपणाः सावधानपणाः संरक्षणाची योग्य तजवीजः रीतिः युक्ति. 'ऐसी निगुती करोनि । आली एकादशी दिनीं।' -गुच ३५.५३. (क.) निगृत.

निगरा-च्या-वि. १ गुरुहीन; ज्याने गुरु केला नाहीं तो. २ पोरका; अनाश्रित; (आईबापाशिवाय किंवा ज्यास कोणी मार्ग दाखविणारा नाहीं असा मुलगा). [नि+गुरु]

निगृह-की. एक औषधी झाड. [सं. निर्गुडी]

निगृह-वि. गुप्त; अतिशय खोल किंवा गृढ: एकाएकीं आक-लन न होणारे किंवा न समजणारें; झांकलेला. 'मनुष्यांच्या अस्ति-त्वास व बुद्धीस अनुकूल अशीं कारणे या पृथ्वीतील परमाणसंघांत निगामीमार्ग-पु. संकीर्ण कार्याच्या कारणांचें संशोधन निगृढ आहेत. '-आगरकर [सं. नि+गृह=झांकणें] निगृढार्थ-हदा० ह्याने माझे सुर्वणशत घेतलें अशी फिर्याद केली असतां.

'काय [?] मी एकटगानेंच घेतलें आहे [?] ' अशा व्यंगानें आणखी टाच्या माळेस बांघलेले लोटे) याच्या उलट दुघड आणि तिघड कोणी घेतले असावें अस अर्थ निष्पन्न करणारें (उत्तर).

निगृत-किवि. (कान्य.) नुकर्तेच; अलीकडे. 'कार बालो निगृत इला । तो तुकां भेटलो हुतो १ ' -मसाप २ ४.३६८. -वि. (गो.) पासून दूर येणे; वेगळें, निराठें होणें. ३ उत्पन्न होणें; उद्भवणें: नीट; दुरुस्त, सरळ. उदा॰ मोडलेली विळी निगृत करण्यासाठी निपजण: उगवण. ४ वृद्धिगत होण: वर येण: शेवटी दिसण: आढ-लोहाराकडे पाठविली आहे. ' (कों.) समूळ; बरोबर उदा ठळेंगे. ५ उमगणे; घडुन घेणे; घडणे. ६ जोराने धांवणे; बाहेर करीन).

वासराची-पोराची-शेताची निगृत. (कि॰ करणें; निगृतीनें टेवणें). निर्गम्] निग्नतें श्रेणें-अंग, पाय काढणें; मार्गे माधार घेणें. [सं. नि+युज्; युक्ति; युगत; जुगूतप्रमाण]

ठेवलेला; प्रतिबंधित; नियमित; निर्बंध घातलेला. [सं.]

फिकें. ' आज पोळचा निगोड झाल्या आहेत. ' [न+गोड]

निगोरच्या — पु. एक प्रकारचा खेळ. लगोऱ्या.

निगोळी—स्री. १ पागोळी: वळचण. २ पागोळगांतुन पाऊस गळणें; वळचण गळणें. [सं. नि+गल्=गळणे]

निग्रम-पु. (कु.) निरवानिख करणें; व्यवस्थित टेवणें. 'ते जिन्नस एकदां निप्रमाक लाव. ' [सं. निर्गम !]

निग्रह—पु. १ संयमनः प्रतिरोधः दमनः अटकावः दडपणः निग्रति । '-मुवन १२.१४८. दाव. ' निग्रह केल्यानें थकलेल्या कुळांपासून पैसा उगवणार नाहीं म्हणून सोईसोईनें घ्या. ' २ निश्चयः; दढताः, आप्रहः पक्षेपणा (मत सास). २ निघण्याची तयारी. [निघण] किंवा हेतूचा). ३ ताञ्यांत घेण; पकडण; धरण; बंदींत टाकणें. ' राजाने दुष्टाचा निम्रह आणि साधुंचे रक्षण करावें. ' ४ नियम. [सं.] ॰ **णै**-सिक. (काव्य) दाबांत ठेवण: संयमन करणें; दडपणें. निम्न- वगैरेंपासून अलिप्त. [सं. नि+घोर] हान्यह-पु. एखाद्याला दंड करणे किंवा त्याच्यावर कृपा करणे. निप्रहानुप्रहसमर्थ-वि. एखाद्यावर कृपा किंवा अवकृपा करण्यास समर्थ तो (दंव, राजा, भूपाल वगैरे). निम्नहित-वि. दाबांत ठेव निचनवा । आठाइते आं देवां बंबाळु दीवा । ' -शिशु १५३. ' निच लेला; ताब्यांत घेतलेला; निग्रह केलेला. निग्रही-वि. निश्रयी; दढ; तुवां येकलेंचि यावें। ' - पंचतंत्र. [सं. नित्य] आग्रही; करारी; हृटी. (चांगल्या व वाईट अर्थानें).

नियाणी-निगराणी पहा.

निघंट-ट्र-पु. १ यास्कार्ने निरुक्तांत विवेचिलेला वैदिक निचकणें -सिक. १ (कों.) हिसक्यार्ने स्थानापासून अलग [~~सं~~.]

निघड-विकिति. (कों.) लागोपाठ; अनुक्रमानें; एका पाठी-पाझरणें; द्रवणें. मार्गे एक; मध्ये जागा सुटल्याशिवाय (बैल अथवा पाय राहा-

'पहा). [सं. नि+घट]

निघर्ण-अक्षि. १ बाहर पडणे; आंतून बाहर जाणे. २ ' त्येकां निगृत नासो करतलों. ' (त्याला समूळ, बरोबर नाहींसा येणें (घोडा वंगर). ७ उत्पन्न होणें; दिसं लागणें; उमटणें. 'लाखी शाईने अक्षर चांगेले निघतें. ' ८ नाहीं से होणे: ओसरणें: कमीं, निगृत—स्त्री. १ शहाणपणाः कुशस्त्रताः हातोटीः खुवीः हिक- बडतर्फ होणें. उदा० चाकरी, अधिकार निघाला. ९ (अकर्तृक अ.) मत, योजना. २ काळजी; लक्षः दंखरेख, काळजीने ठेवण, संभा- ओकरें जाणे. 'त्याला निघालें, त्याला अन्न निघालें अथवा ठेव ळणें, वागविणें. उदा॰ ' संसाराची निगृत वायकोला असावी. ' निघाली. ' १० (दूस-या कि. शीं जोडलें असतां) लागणें; झडणें; ' ह्या घोडयाची निगृत कंली तर हजार रुपयांचा माल होईल.' सुरुवात अथवा आरंभ करणें. ' जाऊं निघणें, देऊं निघणें.' [सं.

निघळ-स्त्रीपु. जात्याच्या आंतल्या खुंट्याभोंवर्ती चिकद्दन निगृहीत--- नि. निर्यंत्रितः निग्रह केलेलाः संयमितः दाबांत राहणारा घांस. [नि+घळणे] निघळणे-अकि. जात्याच्या तोंडां-तून धान्याचा धास बाहर येण, गळण. -सिक. जात्यांतून घांल-निगोद्ध-नि. कमी गोड, जितकें पाहिजे त्यापेक्षां कमी गोड; विणें अथवा गाळणं (दळतांना मेखेभोंवर्ती जमणारा घास) जात्यांतन घांस वाहर काढणें: जात्यावर दळतांना सबै दळण झाल्यावर आंत राहिलेले सर्व धान्य स्वच्छ झाडून काढणें.

> निघा, निघादास्त-बानी-स्त्री, काळजीने देखरेख ठेवण: नजर; अवधान; लक्ष. (कि॰ करणें; टेवणें; पाहणें). [फा. निगाह] निधात - किवि. १ (काव्य) संघातानें; एकाच वेळी बरेचसे.

> २ अचुक: लक्षपूर्वक. ' अदृश्य होऊनी असंख्यात बाण । मारी

निञावा-पु. १ बाहर अथवा पुढे निघण; निघण (प्रवा-

निघोट-वि. संपूर्ण, परिपूर्ण.

निघोर-री-वि. निभैयः निर्धास्तः निश्चितः क्रुतके, संशय

निञ्च—वि. अवलंबून राहणारा: आश्रयी: परावलंबी. [सं.] निच-किति. नित्यः, नेहमीः, सदोदित. ' उमेठेआं देवां

निच-वि. १ ठेंगणा; बुटका. २ कमी, इलका (स्थिति, किंमत इ० नें). ३ नीच; हलकट; क्षुद्र. [सं. नीच]

शब्दकोश. २ (सामा) शब्दकोश. ३ (रूढ) वैद्यकीय कोश. करणें; स्थानश्रष्ट करणें; हालवणें; वाजूला सारणें; कचकावणें; लच-कर्णे; लाथेने मनुष्याचा अवयव तत्काळ वांकविणे. २ झरणें;

निचकोडा--पु. (व.) चिमटा (शरीरास हातानें घेतलेखा).

निच(श्च) ऋ---- न. कडकडीत उपास.

बाहेर टाक्णें; घाम येंग. [निचरणें]

पोटांतील मलांदा किंवा पदार्थोतील जलांदा पातळ होऊन झरून तेज; स्वस्वरूप. ०१व्य-न. निजरूप. ०ध्याम-न. (काव्य.) स्वतःचे बाहेर पडणें. उदा॰ गळवांतील पाणी निचहं वे. घाम सुटणें अथवा घर, निवासस्थानः आत्मस्वरूपः निजतेज. 'कृष्णदास जयराम । वाहुणें. [सं. निस्+चर्] निचरा-पु १ निचरणी पहा; पाझर; जे शांतक्षमेचें निजधाम। ' श्वामास जाणें-मरणें; दिवंगत निर्यात: स्वेद. २ पाझसन जाणारा पदार्थ.

ब्रह्मचारी. -िकवि. स्तब्धतेनें; शांत रीतीनें. [सं. नि+चलु]

निचा-वि. निकृष्ट, निच पहा.

निरिच्छ; निगरजु; निष्काम. - ज्ञा २.२८१. ३ निलंज्ज; निगर- किरिट। जो सद्गुण गंगेचा निजलोट। ' ०वर्म-न. स्वतःचे गृह. ४ श्रीति, आवड, रुचि, चव या विरहित. ' गुळासारखा (गृढ) दोष: रहस्य: ग्रुप्त गोष्ट. ०वस्तु-नस्ती. ब्रह्म. ०वस्तु-गूळदगड । परी तो कठिण निचाड । ' −दा ८.५ ४७. [नि+्स्त्री. स्वधर्म. 'तैसी निजयृत्ति जथ सांडे । तेथ स्वतंत्रते वस्ती न चाड] निचाडणें-बेपरवाईनें वागणें. -एभा १२.१७५.

मोडकळीस येण (इमारत, खांब इ०.) [नीच]

निचित-वि. (काव्य) निष्काळजी: बेफिकीर: निश्चित. [सं. निश्चित]

निचळ-पु. (कू.) फणसाचे झाड अथवा फणस. [सं. निचुल] इ॰कांमुळे देहभानावर नसलेला, बेशुद्ध. [सं. निश्चेतन]

वि. बेग्रुद्ध, निचेष्ट झालेला. 'निचेष्टित पडे रघुनंदन।'-रावि निजाचो-वि. (गो.) स्वतःचाः मूळचाः नैसर्गिक. निजाचो 98.94.

निज-- १ मन. २ निजगुज; विश्वरूप. ३ आत्मस्वरूप; स्वस्वरूप. 'पार्हे पां वालभाचे नि व्याजे। तिया व्रजांगनांची निजे।' -जा ९.४६५. [सं.]

-नस्त्री. स्वतःचीं कामें (कि॰ सांगणें: बोट्यें।). म्ह॰ निजेवाचून १७२. निजणें-अकि. १ झोंप घेणें; झोंपणें. 'टपकण निज. महार-पुजा नाहीं=फुकट कोणी कोणाच्या उपयोगीं पडत नाहीं. [सं.] पोर रात्र शिळी करतील. ' (लहान मुलाला लवकर निजविण्या-•कार्य-न. १ आपरें स्वतःचें काम. २ ब्रह्मज्ञान, आत्मज्ञान साठीं म्हणतात). २ आडवें होणें; कलणें; लोळणें. ३ आजारी मिळविणें. •खूण-न्त्री. विशिष्ट खूण, चिन्ह, लक्षण. •गूज-न. पडणें; हांतरुणाला खिळणें. ४ (ल.) मरणें. ५ नाश पावणें; बुडणें; स्वताचे, खाजगी-गुप्त काम, गोष्ट. •जन-स्वकीयजन अथवा नाहींसा होणे. (धंयांतील भांडवल, घंदा, न्यापार इ०). ६ भर-भक्त. आप्तः सोयरेधायरं. -ज्ञा १८.१.०जनजित-वि. भक्ता- भराटीस न येणं (दैव); मंद चालणं (कामधंदा); नाहींसा होणं धीन. • जनरक्षक-वि. आपल्या लोकांचें, भक्तांचें रक्षण करणरा (हुकमत, अधिकार): बेचिराख, उजाड होणें (घर, गांव). ७ (ईश्वर). • जना खिलमंगल-वि. भक्तांचं संपूर्ण कल्याण कर- संभोग करणें. निजलेला मेस्यासारखा-मृतवत निजलेला

जनाखिल मंगल। जनमजरा जलद जाल प्रभंजन। '-हा १८.१. निचर्0ी-सी. पासर्णें; गळणें; झरणें; रस अथवा चीक •ठेवा-पु. १ स्वतःची पुंजी, मुख्यत्वें स्वतःच्या पाप पुण्यास लाव-तात. २ ब्रद्मज्ञान. 'ऐसे म्हणाल तरी निजठेवा । सद्गह्मवीण नाहीं।' निचर्णे--अिक. पाझरणे; गळणे; गळं इ० कांतील किंवा -दा ५.१.१९. ०ढाळ-पु. स्वाभाविक गति. ०तेज-न. स्वकीय होणें. • निवाडा-पु.. आत्मस्वरूपाचा निश्चय. निजस्वरूप भाव. निचल-ल-वि. १ (कान्य) अचलः निश्चल. २ (गो.) -एभा २.३१६. ०बोध-पु. आत्मज्ञान. 'जेथें भेटं निर्धुण निजबोध विष्णु स्वरूप.' ०मृति-रूप-वि. स्वस्वरूप; स्वतःसिद्ध. निचव- वि. वेचवः रुचिहीनः निरसः फिक्काः ग्रुष्क.[नि+चव] ० रूप-न. १ स्वतःचे खरे स्वरूप. ' निजरूप इला भी दाऊं को । ' ्र-सौभद्र अंक ५ २ स्वस्वरूपः चिन्मयकलाः शिवात्माः ० छोट-निचाड-डा-वि. १ दांडगा; उद्धट; बेमुखत; अविनय. २ पु. (कान्य.) प्रत्यक्ष लाट, जलकक्षीळ. 'जो विवेक रत्नाचा घडे। आइका प्रजाहो हैं फुडें। विरंचि म्हणे। ' - ज्ञा ३.१११. निचावण - अकि. खचणें; दबणें; खालीं जाणें; बसणें; बसणें; असाधन-न. १ आत्म्याचे ज्ञान मिळविणें. २ स्वतःचें हित पाहणें, स्वहिताकडे नजर देणें. (कि॰ पाहणें). •सार-पु. मुख्य उद्देश: तात्पर्य. ' एन्डवीं या लक्षणांचिया निजसारा । मी अपाडे कीर अपुरा। '-ज्ञा ६.१४०. ० स्त्रकृत-पु. आपली स्वतःची कृत्ये (पूर्व जन्मांतील किंवा ह्या जन्मांतील). ० सुख्य-न. १ ब्रह्मसुख. निचेतन, निचेत-वि. चेतना, वेदनारहित; निद्रा, मूच्छां र स्वताः पुंख. ०स्वरूप-न. निजरूप पहा. ०श्वानी-्प. आत्मज्ञानी. निजांगे-किति. (काव्य) स्वतः: जातीर्ने. निचेष्ट—वि. निश्चेष्ठः, निचेतन पहा. [निस्+चेष्ठाः] निचेष्ठित- ' निजांगें वधोनि दशकंधर । '-स्तोत्रमाला महिपति-पांडरंगस्तोत्र. श्रीमंत-वि. गर्भश्रीमंत निजानंद. निजानंदभरित-वि. स्वतः मध्ये आनंद पावणारा (ब्रह्म).

नि(नी)ज-स्त्री. झोंप. 'तदुक्तिस जन प्रभो जरि निजमधें चावळे। ' -केका ७३.[सं. निदा] निजगळ-वि. (ना) झोंपाळ. निज-वि. स्वतः वः, स्वकीयः, आपलें, (अत्यंत-शर) निजती क्रिया-स्वी. प्रेत निजल्या स्थितींत पुरणें. -बदलापुर णाराः भक्तांचे मंगळ करणारा. 'जय जय देव निर्मळ। निज- व मेलेला सारखाच निजस्या जागीं विकर्ण-कारवाईने आपले काम साधणें; बोटावर नाचिवणें. निजुन उठणें, उठत बेफिकीरपणें झोंपणें. निजविणें-सिक्त. झोंपविणें; दुसऱ्याला झोंपू देणें आडवें पसरविणें; निजावयास लावणें. निजासूरा-वि. अर्धवट झोंपलेला अर्धवट जागा; असावध. ' जेगें देहातमवादी निजसूरा।' -यथादी १.३८२. नि जानी ज-स्त्री. सामान्यपणे निजणे; सर्वत्रांचे निजणः; शांतताः; सामस्म. निजायाबसायाजोगी-वि.(बायकी) घरकाम करण्यास योग्य झालेली, वयांत आलेली (स्त्री). निजाळू-वि. झोंपाळु; फार, नेहमीं झोंप घेणारा. निजेला-वि. निजलेलाः झोंपलेला (माण्स). ' निजल्यामधे प्रक्रय ते लोळताहे।' -राक १.३३. ' त्यांतील एक कलंहस तर्टी निजेला।' -र ९.

निजध्यास-पु. सतत चितन; एकाग्रता. [सं. निदिध्यास] निज (जा)वा—५. (व) (धार काढतांना लाथ मारते म्हणून) गाईच्या मागील दोन्ही पायांला दोर बांधण.

निजोखमी — वि. जोखीम, धोका नसलेला, [नि+जोखीम] निजोर-री-वि. १ दुवळ; अशक्त. २ आधार, आश्रय, पार्टिबा नसलेला. ३ (बुद्धिबळ) जोर नसलेलें, आधार नसलेलें (मोहरें). ४ जोर असला तरी तो न मानतां मोहरीं वगैरे माह्नन खेळण्याचाः (डाव) मारामारीचा (डाव) [नि+जोर]

निझर-- पु. पाझर; झिरपा; झरा. [सं. निझर] निझरण-भिक्ते. १ पाझरण; झरण; झुळ झुळ वाहणं. २ ओलावा सुटणं; घाम येणें; झिरपून जाणें. निझरखणी-न. झ-यांतील किंवा पाझरणारें पाणी [निझर+पाणी] निझूर-वि. १ इलकी; कम-जोर; झिरपून, झरून गेलेली (शेत जमीन), २ नि:सत्व: निऋस: थकलेला भागलेला (माणुस, जनावर वगैरे).

झालिया निझाडी मग उचलिल्या प्रचंड धाण्डी।' -मुवन १०.१८. [नि+झाड]

निझाडा-पु. १ तुरवडा; पूर्ण अभाव. २ स्पष्ट नकार; साफ मिळविलेला (पसा); नाहीं म्हणगें. (कि॰ देणें). ' मी मागितलें परंतु त्यानें निझाडा दिला. ' [नि+झाडा=साफ करणें] निझाडून-किवि. साफसाफ; डांक] रोखठोकः, स्पष्टपर्गेः; निक्षन (नाहीं म्हणर्गे किंवा सांगर्गे).

जोड त्या जोडव्यांचा। '-सारुह ६.३१.

रोगादिकांनी जर्जर होणें; मर्गळ. ३ डोळथांत फार झोंप येऊन ' निडाराचेनि क्षोंदार्टे। मोतिये नावरतीं संपुर्टे। मग शिवणी जिशी पेंगणे; सुस्ती. 'अगदीं निटवंग्या आयलें. '

रेखीव (मनुष्य, वस्तु). [नीट]

निटाई-ओ-की. सरळपणा: नीटनेटकेपणा: आकारबद्धता: असर्जे (पहाँटस, लकर)-प्रात:काळी झोंपेतून उटणे किंवा उट योग्य घडण. 'निटाओ स्थूळ शरीराचा।' -गीता २.१८५६. ण्याची संवय असणे. सावकाश निजण-शांतपणाने झोंप घेणे: निटावणी-स्री. बरोबर करणें: दुरुस्ती: सरळ करणें. निटावणी--अकि. १ सरळ: वेडेंवांकडें असलेलें ठीक करणें; चांगलें; योग्य करणें. २ झद्रन पडणें; दुसऱ्याची अपेक्षा न घरतां नेटानें पुढें जाणें. ३ (काव्य) सरळ जाणें: पढें जाणें. ४ वर जाणें; पढें चालगे. 'निटावले वीर यूथपति । मुखें गर्जती रामनाम । ' -जैअ ७४.९७. ५ सुधारणा करणें; पुढें पाऊर पडणें; कुशल; तरबेज होणे. निद्वाबा-पु. १ सर्ळपणा. २ (ल.) बिनचूकपणा; योग्य-पणा. ३ नेटावा; टॅकू; आधार; धिरा; नेट: पार्ठिबा. (क्रि॰ देंगे). निटानिर्ण-सिक. बरोबर करगें; लावेंगें; रचेंगें; व्यवस्था लावणः, व्यवस्थित वासलात लावणे. निटोपा-पु. निटावा पहा. (कि॰ करणें; लावेंगे; लागेंगें).

निटारिणे—सिक. (महानु.) निवटणें, निडारणें. 'रेइलिया हाडांची मोळी। सुरढावया बळी। वोढौनि शिरादळी। निटारिजे।' -बाप्र ७५२.

निटाळा-पु. (क.) अतिशय कहक उन्हाळा. -वि. कडक उन्हाळयांतील.

निटिल-न. कपाळ. [सं.]

निठवें -- न. (कों.) अच्छेराचें माप.

निदूर-वि. निष्दुर पहा.

निडकर्णे—सिक. (कु.) पिकृन पुष्कळ दिवस होणें.

निड(ढ-ढा)ळ-ळ-न. कपाळ; ल्लाट पहा. 'कांठमोरा त्याचे निडर्ळी स्तला। ' -पंच ४.१. 'पाहें पां चंदनाचेनि अंगानिळ । शिवतिरुं निय होते जे जवळ । तीं री निर्जिवींही देवांचीं निडळें। बैसणी केली। '-ज्ञा ९ ४८४. -वि. दुदैंवी; निझाड—नि. र्निवृक्षः, बृक्षविरहितः, ओसाडः, वैराण. 'वन निराधार. 'मी पांगुळ परदेशी। निढळ पडलों एकला।'-भावि १६.५१. [सं. निटिल; प्रा. णिडाल, णडाल; सिं. निराड्ड] निढळेने, निढळींचे घामाचा-वि. स्वक्ष्यार्जित व न्यायाने

निडां की -- वि. डाक न दिलेंले (भांडें, दागिना इ०). [नि+

निडार—िन. निनडक. -न. १ कपाळ. २ (ल.) दृष्टि. निटली -स्त्री. एक पायांतील दागिना. 'अनवट निटल्याही ' तेण तसे नगर ते धरितां निडारी। ' -र २०. ३ पकदशा. निडारणे-सिक. १ परिपक होणे; भरपूर पीक येणे, कोंब निघणे. निटवंगी — की. १ (चि.) अतिशय थक्णें; फार दमणें. २ 'तिफगी वेगळा दाणा निडारला निघल।' –स्वानुदिन १०.१.६०. ंउमटे। शुक्ति पह्नवांची। '-ज्ञा ६.२६६. २ थक्क होणे. ३ पाण्याने नि(नी)टस-वि. नीटनेटका; बांधेसूद; आकारबद्ध; सरळ डबडबणे. 'इतुकें बोलेना तत्र प्रेमाश्रु उत्तंबलोनि नयन। निढारली दृष्टि। ' —स्वादि ६.२.१८. निडारलेपण—न. पक्ता.

निडी-किवि. (महानु) समीप; जवळ. गिबीस आलें। जननिएतें। '-ऋ ६२. निर्डे-क्रिवि. जवळ; तळल्यावर कढर्रेत राहिलेलें तेल. [नितळ+तेल] समीप. [सं. निकट]

निडोळ-वि. डोळ काढून स्वच्छ केलेली (डाळ).

निद्धवा- पु. निळवा नांवाचा ऊंसाचा प्रकार.

निदळणं—सिक्ते. (काव्य) खार्ली पडणें; मोडणें; अडखळणें; सरणें; कोसळणं; कचकणें.

निद्धळवाणी--वि. निराश्रित. -कथासारा १.१५७.

निद्धाल -- वि. ढाळ किंवा उतार नसलेल, अतिशय कमी ढाळ असलेलें. -िकवि. केवळ. ' तेथ चांचल्य निखळ। एकलें ठेलें निढाळ। '-जा १३.१०८.

निढाळी -- स्त्री. निढाळ; ढाळ नसण्याची स्थिति.

निणगा-- पु. भाताची एक जात. निनगें पहा.

निन-विक्रिवि. नित्यः नेहमीं; दररोज. 'सवाई साधवराव पेशवे नित मुजरा घेती। ' - विज्ञावि. [सं. नित्य]

नित-नीत-स्त्री. नीति. [सं. नीति]

नितकारी-पु. (कु.) एक पिशाच्यदेवता.

नितकोर--पु. भाकरी, पोळी वगैरेचा आठवा भाग; चत-कोरच्या अर्धा. [निम+चतकोर]

नितंत्रज्ञ अक्रि. नितांतर्णे पहा.

नितंब - पुअव. कुछे; ढुंगण; कटिपश्चाद्भाग (विशेषत: बाय-कांचे); कटिभाग; कमरेच्या खालचा मागचा भाग. [सं.] नितं-विनी-स्री. मोठे व सुंदर नितंब असलेली स्री. नितंब-पु. १ खालचा भाग. २ (ल.) पाताळ लोक.

नितरणें—सिक. झिरपून, गळून, ठिपकून बाहून जाणे, निचरणें. (पाणी किंवा द्रव पदार्थ.) [हिं.]

नितराम्-किवि. १ अतिशयीतः, पराकाष्ट्रेचाः, अदृलः, अगदी (चोर, लुच्चा, मूर्ख) २ एकूण एक; सबंध; पूर्णपण; सर्वस्वी. (नकार दर्शवितांना) [सं.]

निनळ-वि. १ स्वच्छ; शुद्ध; गाळ इ. नसलेले (तेल, पाणी) 'कातळ फोडून नितळ पाणी।आंत बसली कमळाराणी। २ गुळगुळीत, चकाकीत; तेजस्वी; सफाईदार. [सं. नि+तल]

नितळणं-अकि. स्वच्छ आणि चकाकीत, तेजस्वी होणे. (चेहरा: डोळे) टवटवीत दिसणें (पीक, झाड झुडुप) नाहींसें होणें, निवळणें (ढग, धुकें) बरोबर, योग्य, चांगलें होणें. (मनुष्य) सिक. घासून साफ, चकचकीत करणें. [नितळ] नितळणा-पु सोनाराचें जिल्हई देण्याचें हत्यार, नितळाई-स्री. १ चकाकी:

'जेवि निडी थींची); (गो.) नितळाय. नितळ्येळ-न. (राजा) वहे

निताणा--- वि. (कर.) बाईलवेडा: बायकोच्या आहारी गेलेला (मनुष्य). ' निताणा नवरा भेटल्यावर बायका डोयीजड होणारच.'

नितांत-नि. अत्यंत; फार; पुष्कळ. - क्रिवि. अधिकपणें; अतिशयपणार्ने. [सं.]

निनात-पु. उत्कंठा; अधिरता; उतावळी. (कि॰ पडणें: होणे) नितात(द)ण-सिक. उतावळी किंवा उत्सक होणे: अधिर होणें; उत्कट, प्रबल इच्छा करणें; हापापणें; वेड घेणें; हब्यास घेणें; ब्याकूळ, यस्त होणें (तहान, भूक, झोंप इ, नीं) **इह**० १ (कों.) नितांतल्या बायकोला बुरांडला दादन्या. २ (व.) नितातल्या शिरी नातृ दाला करी=अडला नारायण गाढवाचे पाय घरी.

निताब--वि. न तापलेलें (सोनें)

निती--नीति पहा. [सं. अप]

नितेजण-सिक्त. धाक दाखविणे; रागे भरणे. 'मग छुसिः फरातें नितेजुनु । बोल्ता जाहाला । ' –िसपु १.२.९७.

नितोड-वि. विनतोड:

नित्य-वि. १ सतत टिकणारें; शाश्वत; नेहर्मीचा. २ निय-मित, एकसारखा घडणारा. - किवि. सततः नेहमीः सदाः प्रति-दिवर्शी. म्ह ० नित्य मरे त्यास कोण रहे. (समास) नित्य-चर्चा-जप-नैवेश-पूजा इ. [सं.] नित्याखालीं पड्जे-येज-नेह-मींच्या संवर्यीत, अभ्यासांत, परिपाठांत-पडणे, येणे. • कर्म-करय-न. संघ्यावंदनादि ब्राह्मणाची रोजची काम: रोजचा ठराविक कामधंदा. • जागृति-स्री. नेहमींचा जागरूकपणा (योग्यांचा). नित्यता-स्री. निरंतरपणाः, कायमपणा. 'नित्यता ऐमेचि असोनि। ना तरी निश्चित क्षया जाउनी। '-ज्ञा २.१०४. नित्यदान-न. रोज द्यावयाचे दान: अशा त-हेने दिलेली देणगी. वि. १ रोजचा नवाः कोराकरकरीतः रोजच्यारोज कांहीं सांगि-तर्ले असतां तें विसरणारा; ताजा; सदां नवा. • नियम-नेम-पु. १ शास्त्रामध्यें अमुक कर्म नित्यच करावें असे सांगितलें नाहीं परंतु ते नित्य केलें असतां पुण्य विशेष सांगितलें अशीं र्जी गीतापाठादिक नित्य करतात तीं करें. २ नित्य करण्याचा आचरण्याचा नियम, परिपाठ. उदा० याचा शिव्या देण्याविषयीं नित्यनियम आहे. ॰ नृतन-वि. नित्यनवा पहा. ॰ नैमित्तिक-वि. नेहुमी आवश्यक म्हणून करावयाचे किंवा प्रसंग विज्ञे-षाने उपस्थित झालेले (धार्मिक कृत्य, एखार्दे काम इ०). **्पाठ**-पु. १ रोजचा पाठ, पठन. २ रोजचा नियम, बहिवाट. जिल्ह ई: चकाकीतपणा. २ पारदर्शकपणा; स्वच्छता (द्रव पदा- • पाठांतला-वि. रोजच्या संवयीचा, परिचयाचा; शिरस्त्याचा, ----

सकल व्यापार ब्रह्मांडीचे बंद पडतात त्याचें नांव. •ब्राह्मण- जलांश काढून टाकणें. भट-पु रोज जेवावयास बोलाविलेला ब्राह्मण. •मजूर-वि. रोजच्या मजरीवर काम करणाराः हातावर निर्वाह करणाराः गिळचाँ न्हयः ' [थुः] oमक-वि. सर्वे व्यापापामन मुक्त (ईश्वर); जीवनमुक्त (माणुस). मींचा:अनुभवांतील;परिपाठांतील. नित्यानंद-वि. (कान्य) सदां अक्षरें। नुमसं आतां निद्सुरें। परी आन येक स्फूरे इयेविषीं। ' अशाश्रतः कायमचा व कांहीं काळ टिकणारा. [नित्य+अनित्य] तो आणिकीं नाहीं देखिला। '-अमृ ४.३३. [निद्रा] नित्याव श्रीस या. ' २ दररोज जेवणास येण्याचे एकदांच दिलेल निदनीय-वि. निंदा करण्यास योग्यः, निंदः निंदेस पात्र. अर्थ३ पहा.

हित. [नि+त्रास]

निथकर-पु. नितकोर.

बोलणें: शिरा ताणून बोलणें.

निथम—स्री. (राजा.) पोटांत आमांश झाला असतां शौचाचे समयीं इंद्रिय ताणलें जाई अशी होणारी अवस्था. याचीं रूपें बेणणें; भांगलणें: कोळपणें. २ पिकांत उगवेलेंल अडगवतः तण. निथमेस. निथमेला अशीं होतात.

निथरणं-अफ्रि. निचरणे. नितरणे पहा.

निश्चळ--वि. नितळ (-वि.) पहा. [हिं.] निश्चळ-ळा- निदनी; बेणणी करणें, कोळपणें, प्र. १ निचरा; निथळलेल्या, निथळत ठेवलेल्या पदार्थोतील द्रवांश निथक्त जमलेला जलांश. २ भुरभुर पडणारा पाऊस.

•प्रस्य-पु. १ प्रत्येक वस्तुचा क्षणोक्षणीं होणारा नाश. २ शरी- निथळणाँ--अिक. येव येब पडणें; गळणें; ठिबकणें; थेंबार्येबानें रांत जशी निदा आल्यानें जीवास नित्य प्रलय होतो त्याचप्रमाणें जिलांश काहून टाकणें; ओघळणें; थिबथिबणें. 'मग वोलीं धोत्रीं चार यगांची एक चौकडी अथवा पर्याय हजार वेळां गेल्याने अंगावरी। नियळत वरी घतलीं। ' -सिक. निचरविणें; गाळणें:

निथु -पु. (गो.) थुंकी; लाळ. 'सकाळचॉ निथु केन्नांच

निद-न्ही. (गो.) झोंप. [सं. निद्रा] निदर्ण-अकि. झोंप 'दोहिवेगळे नित्यमुक्त । योगेश्वर जाणावे ।' -दा ७.६.४६. घेणें; निजणें, लवंडणें. ०सरा-सरिया-वि. १ अर्धवट: निद्रे-**ंरोज**-किवि. दररोज: रोजच्यारोज. ंविधि-पु. नित्यकर्म. तळा; झोंपेतळा. निजम्ररा पहा. 'जो परमात्माचि परि दूसरा। नित्यज्ञाः-किनि. नेहर्मी: सदैव: सदोदित; सतत; वरचेवर. जे अहंकार निद्रा निदसुरा। '-ज्ञा ८.३५. 'जन्मा येऊनि कारे •शंका-वि. सदा शंका घणारा; संशयी. •श्राद्ध-न पितरांत्रीत्यर्थ निदसरा । जाय भेटी वरा रखुमाईच्या । ' -तुगा २४७१. 'इकडे रोज करावयाचे श्राद्ध. •श्री-मंगळ-न. नेहर्मीची भरभराट; उत्कर्ष भीमकाचिये घरीं । इंद्रसेनी बरळे निद्धुरी । माता दमयंती अज-(मोट्या लोकासंबंधीं योजतात). •िसद्ध-वि. १ सदोदित; कायम गरीं। गिळिली म्हणोनि । '-कथा १.१०.३८. २ खोटें; मायिक. टिकणारा. २ नेहर्मी तयार. नित्याक-किवि. (गो.) दररोज: 'सर्व सिद्धांताचिया उजारिया। सांडुनियां निद्सुरिया। आपिलया नेढमीं. नित्याचरण, नित्याचार-नषु. नेढमींचें आचरण, वाग•ं हातां चोरिया। आपणिच जो। '-अमृ ५.३९. निदसुरें-न. णुक नित्यविधि पहा. नित्यांत, नित्यानित्य, नित्याने-किबि. अज्ञान. 'जिहीं लोकांचेनि आधारें। लौकिकेंचि व्यापारें। पण एकसारखें; सततः प्रतिदिवशीं. नित्यांतस्त्रा-वि. दररोजचाः नेह- सांडिलें निद्सुरें। लौकिकु हें। '-ज्ञा ५.९८. 'म्हणौनि अज्ञान भानंशी: सुखी. 'परब्रग्न तंव नित्यानंद। म्हणोनि नाहीं दुःख: -अमृ ७,८५. [निद्रा] निदाळू-वि. झोंपाळू: सदोदित झोंप संबंध । ' नित्यानित्य-ति. १ नेहर्मीचा व प्रासंगिक. २ शाश्वत व घणारा. निदे(दे)र्छे-वि. (काव्य) निजलेर्छे. 'जो निरंजनीं निदेला।

•वस्तविवेक-प. १ साधन चतुष्ट्यांतील पहिलें साधन. २ निंदक, निंदकोर—पि. निंदा करणारा; दोषारोप करणारा; कोणती बस्त शाश्रत व कोणती अशाश्रत या विषयींचा विचार. दुस-याचे अवगुण सांगणारा; चहाडखोर. निंदण-सिक. निंदा नित्याचळ-स्त्री. १ रोज जेवणाऱ्या ब्राह्मणाची पंगत. 'तुम्ही करणें; चहाडी करणें; दोष वर्णन करणें. निंदन-न. निंदा पहा. आमंत्रण. (कि॰ करणें: घालणें). 'सेवक बोलती कर जोड्न। निदा-स्त्री. दोषवर्णन; कुटाळी; निर्भत्सेना; अवगुण सांगणे; नित्यावळीचा ब्राह्मण। '-रावि २७.२९. नित्य-िकवि. नित्य शिव्या देणें; दोषारोप करणें; चहाडी. [सं.] ०परस्तिन-फलकस्त्रति वाक्य-उपरोधिक भाषणः, व्याजोक्तः, स्तृतीचा नित्रस---किवि. त्रासाशिवायः उपद्रव, कटकट यांच्या विर- खोटा बहाणा करून केलेली निंदा निंदाखोर-खाऊ-वि. निदक पहा. निदित-वि. १ निंदा, निर्भर्त्सना केलेला: दोष दिलेला. २ शास्त्रांनीं निषिद्ध मानिलेला; असंमत. निदेजण-सिक. निंदा करणें. निथण निया निकात (राजा.) रागामुळॅ, श्रमल्यामुळॅ दांत खात - शर (चांगदेव. पासष्टी ६५.) निदा-वि. निदेस पात्र, निदनीयः ःदूषणीयः दोषयुक्त.

> निदण-न, निदण-न---न. १ पिकांतील तण काढणें; [सं. निर्देलन, नितृण] नि(नि)कणी-स्त्री. भांगलणी; बेणणी; कोळपणी; तण काढणें. [प्रा. णिदिणी] नि(नि)वर्णे-सिक.

निद्दी-नि. १ निष्ठुर; निर्देय; अकरुण. २ बेफिकीर: निष्काळजी; बेदर्द [नि-फा. दर्द]

भवः दाखलाः दृष्टांतः उदाहरणः [सं.] -ना अलंकार-पु. (कान्य) वेळेकरितां राखून टेवलेलाः, ऐन प्रसंगी उपयोगी पडणाराः " नातरी जेथें सारख्या अर्थाच्या दोनिह वाक्यांचा अभेद वर्णिला असतो असाध्य देखोनि ब्याधी। अमृतामम दिव्य औषि। वैद्य सचि तेथें हा अलंकार होतो. उहा ॰ 'तत्तेजें न गळ परबल तरि,अनलेंहि निरविध । निदानींची । ' -ज्ञा २.८६. (समासांत) निदानचा-दुग्धसार थिजो । ' –मोभीष्म १.५३. ' राजमुतेर्चे यश जे तुज सोबती-मित्र-मात्रा-चिकित्सा-उपाय-वाट इ० येइल काय गे ! दरिद्रे ! तें । पाहिस विकावया तुं केशरमील्यें करें। शेवटचा; मरण प्रसंगीचा. 'निदानचा प्रसंग-समय-किमत.' हरिद्रेतें। ' -मो आदि १०.१८. निदर्शनास आणण-घडवून निदानी-सरतेशेवटीं; निर्वाणीच्या प्रसंगीं; निदानपक्षीं. ०निदा-आण्णें: अनुभवास आण्णें: नजरेखाली आण्णें. निदरीनास नची बाजू, निदानवाजू-स्नी. शेवटची, अखेरची स्थिति. येण-अनुभवास येण: नजरेस येणे. निदर्शनी-किवि. अनुभवानें; ० पक्ष-किवि. निदान; कमीतकमी; किमानपक्षीं. शेवटीं; अखेरची परिणामीं; परीक्षेनंतर, शेवटीं. (कि॰ कळणें; समजर्णे). 'तुं जी गोष्ट म्हणून, अखेर. -पु. निदान अर्थ २ पहा. 'हा अगर्दी गोष्ट करतोस तिचे फळ निदर्शनीं समजेल. '

'निर्मेळजळें भिती धुतां। जळाची नासे निर्मेखता। हात माखती कमी सांगितखेखी किंमत, सवाल. **्व्रद्धि**-स्त्री. अतिशय जबर धतले म्हणतां। भितीही तत्त्वतां निदळ केली। ' -एभा ३.२४३. व्याज. [नि+दल]

निदांक, निदंक-अिक. (गो.) झोपेत असणे; झोप घेणे. [सं. निदा]

निवाकणी--स्त्री. एक घोडचाचा रोग. यांत घोडचाला तहान, श्रोंप नसते; रोडपणा येतो. -अश्रप २.१७२.

स्वप्रकाशा कांती चढे । ब्रह्मानंदाचा निदाधु मोडे ।'-ज्ञा ११.२२४. दारुण] 🥞 (ल.) चिंता; काळजी. [सं.]

निदान-न. १ मूळ, बीजभूत कारण; प्रारंभीचें, आधीचे कारण. २ परिणाम: अखेर: शेवटची स्थिति, अवस्था: निरुपाय, नाइलाजाची स्थिति; निर्वाण. 'ना तरी असाध्य देखोनि व्याधि। अमृतासम दिन्य ओषधि।वैद्य सुन्ति निरवधि।निदानींची।' -जा २.८६. 'हे दोन रुपये निदानास कामास येतील. ' ३ अगदीं वरचे किंवा अगदीं खालचें टोंक; स्थिति; अत्युच्च किंवा अति नीच परमावधिः; जास्तीत जास्त कमीतकमी (रक्षम इ०). 'त्या धोतरजोडगास दाहा रुपये पडतील हैं निदान सांगितलें आहे. पाहिजे तर घ्या. ' ४ रोगपरीक्षा; रोग कोणता याचे अचुक ज्ञान; रोगनिह्नपणविद्या. आयुर्वेदांत निदानाची पांच अंगे आहेत- निदिश्-निदिष्ट] पूर्वहर, ह्रप, लक्षण, चिन्ह, अंत. 'तरी सरोगु काय जाणे। निदान रोगार्चे। '-ज्ञा ११.९०. 'राजवैद्यार्ने राणीच्या आजा- कारण तो आपल्या निदींत होता. ' २ भोंवरा वगैरेची पूर्णगितः राचें निदान वर्तविरुं. ' ५ शेवट; समाप्ति; मरण. ' पे नित्य गिरकी. ' माझा भोंवरा निदीवर आला आहे. ' निधा २ पहा. ३ सेविला मी निदानीं। सेवक होय।' –ज्ञा ८.१२३. –एभा १. (ना.) टकळी; कटकट; एखादी वस्तु देण्याविषयीं पिच्छा पुरविणें. २२३. [सं.] -क्रिवि. सरतेशेवर्टी; अधिकांत अधिक र्किवा (क्रि० लावर्णे). [सं. निनाद] कमींत कमी (किंमत, अटी); सर्वोपरांतिक; किमानपर्श्वी. 'ह्या घोडघाला निदान शंभर रुपये घेईन.' 'हें काम तुला लोटेल तंबवर वगैरे). [नि+इघ]

निद्श्तन—न. १ पाहणें; दाखिवणें; नजर. २ (ल.) अनु- तूं लोट, निदान मी आहें. ' [सं.] •चा-वि. १ अडचणीच्या निदानपक्षाचा उपयोग सांगितला. '-नि ६०. ० मत-न. शेव-निवळ-वि. बिनगिलाव्याची; गिलावा काढलेली; उघडी. टचें मत, इच्छा, मागणी (खरेदीविकीच्या व्यवधारांत). कर्मीत-

> निदारपण--न.दरिदीपणः कृपणपणा. 'पूजिती दैवतें जोगावी। गुरूतें बोर्ले झकवी। मायबापां दावी। निदारपण। '-ज्ञा १३.७९५, [उदारच्या उलट ? सं. नि+ऋ=जाणें !]

निदारुण-वि. (काव्य.) अतिशय भयंकर; घनघोर; जंगली, रानटी; दारुण पहा. [सं.] -िऋवि. (प्रां.) निश्चन; धडधडीत; निदाध—पु. १ उष्ण काळ. २ उष्णता; दाह. 'जेणें रोखठोक; स्पष्टपणें; उघडउघड (सागणें, नाकारणें इ०). [नि+

निदावा- पु. एखाद्याचा ताबा, हक नाहींसा करणें: स्वामि-निदांती—वि. दांते नसलेली (फणी, चाक वगैरे). [नि+दांत] त्वादि संबंध तोडणें; हकाची फारकत. 'त्याचा निदावा करून ही जमीन त्याने घेतली. '[नि+दावा] • पत्र, निदाचेपन्न-न. हक सोडल्याचा लेख: फारकत.

> निदावा-पु. (गो.) झोंपाळुपणा; एकसारखी निदा घेण्याचा स्वभाव. [निद्रा]

> निविध्यास—पु. १ एकाप्र चितनः निजध्यासः चितनः मननाच्या पुढची पायरी; पुन:पुन: केकेला खोल विचार. 'पार्टी हतियेरां आपणयां। निदिध्यासें एक जालिया। '-ज्ञा १५.२६१. २ एखाद्या गोष्टीचा सारखा छंद, नाद. (क्रि॰धरणे). [सं.]

निदिए-वि. १ आज्ञा केलेलें, शासित. २ दाखविलेलें. सि.

निदी - जी. (व.) १ एकतानता; नाद. 'त्याला नाहीं ऐकूं गेरूँ;

निद्धी-वि. दूध न देणारी किंवा कमी दूध देणारी (गाय

निरेश-पु. १ निर्देश; आज्ञा; शासन; हुकूम. छत्रपति किंवा प्रतिनिधि यांच्या आज्ञापत्रांतून ' निदेश समक्ष ' असा शेरा शेवटीं मारलेला असे. २ दाखविगें; समजूत देगें. ३ धडा; शिकवण. '(मनी) हरीपदींच लाळती। निदेश चित्त घोळती।'-अकक २ मंधारा १९. [सं. नि+दिश] निदेशणं-उक्रि. (काव्य) १ आज्ञा करणे; हुकूम करणे, सागणे. २ समजाविगें; दिशा दाखविणें.

निदेव-न. (काव्य) दुदैंव; कमनशीब; दुर्भाग्यता. 'कां निदेवाच्या घरीं। न राहे लक्ष्मी। '-जा३.१०९. 'तुझें निदेव आम्हीं कवणातें उपमावें। ' नि+दैव]

निद्वा--स्री. झोंप; नीज; निज्ञें. [सं. निदा. का. निहे] निदाकुल-कांत-प्रस्त-तुर-न्वित-वि. झोंपेने प्रस्त, पीडित झालेला. निद्वाड-वि. झोंपाळु: निदाशील; निदाळु. निद्राभंग-प. झोंपमोड. निद्राल-ळू-वि. झोंपाळू. निदित-स्त-स्थ-वि. झोंपलेला: झोंपी गेलेला.

निध-पु. भांडार, खजिना; निधि. ' हातीं लागला वो युगा-दिचा निध।'-निगा ८१. सं. निधि]

निधई-य-की. निधाई पडा.

नियह-डा-वि. १ आत्मविश्वासी; निर्भय; धाइसी; धीट. २ शूर; पराक्रमी. 'निधिशया वीरां भाग्य चोखर्डे। '-एरस्व ९. ६५. 'निधड वीर पडला रणीं। '३ समर्थ; निपुण; लायक; योग्य. **४ नि:शंक. 'जयाचेनि वाक्य उजिवहै। जाह**ले चित्त निधडें।' -श ४.१६९. [निधृष्ट; म. नि+धृह] निधडक-किनि. निर्भयपण; धिटाईनें; बेधडक; कां कें न करतां; बेलाशक; धडक (क्रिवि.) पहा.

निधडा-पु. १ मनाची खातरी; निश्चय; भरंवसा; नि संदे-हता. 'त्यानें जिवाचा निधडा करून शिपायगिरी म्हणावी तैशी केली. '-भाव ११७. २ निश्चितपणा; खातरी; ठामपणा; अगदीं नक्की असणें. ३ सक्त नकार; नाकबुली. (कि॰ सांगणें; देणें). निधड्या छातीचा - ति. न डगमगणाराः धाडसीः मोठा पराक्रमी.

निधानी-स्त्री. बेगणी; निंदणी पढा.

् निधर्णे — उक्ति. बेणणे; निंदणे पहा.

निधर्णे--अि. (प्रां.) उन्हांत र्दिवा विस्तवाने तापविणे. -अफि. ताप, झळ लागणें (शरीर, अवयव, जमीन इ०ला)-[निधा]

शिणती। '-ज्ञा ९.१६६. २ कत्तल; नाश; नाहींसें होणें. [सं.]

निधनी—ित. १ दरिब्री; निर्धन. २ मालक, धनी नसलेला. [नि+धन-धनी] उहु० निधन्या धन आणि निकण्या कण.

निधय--शी. निधाई पहा.

निधा-पु. १ धगः आहळी (विस्तवाची अथवा तापवि लेल्या वस्तुची). 'धार्ये केली रांगोळी । निधा पाताळीं उमटला।' -एहस्व १०.७०. 'त्या शेकाचा निधा एथ पावत लागतो.' २ धगीची, उष्णतेची जाणीव: आंच; शेक. 'निधा उमटेस्तोंव शेक.' ३ पुष्कळ ओझे वाहून नेल्यामुळे अथवा एकाच स्थितीत पुष्कळ वेळ राहिल्यापासून येणारा सुन्नपणा. (कि॰ येण; उमटण; भिन्णे). ४ शेत जमीनीचा वाफसा, वाफ. 'जमीनीला निधा उमटतो म्हणून हरभरा जीव धरतो.' ५ त्रास. –शर. (विदृल सीतास्वयंवर) 8.85.

निधा-पु. १ (प्रां.) भीव-याचे एकाच जागी गरगर फिरणे; (कि॰ धर्णे); निंदी अर्थ २ पहा. निधि पहा. २ प्रतिध्वनि. (शर. -भारा १.१८.११०.)

निधाई-य-स्नी. १ आरडाओरड; गडबड; गोंगाट; गोंधळ; मोठा खटाटोप; बडेजाव; देखावा; भपका; अवडंबर. २ (ल.) मोठी कीर्ति, द्रव्य इ० मिळविणें; दिग्विजय करणें (निंदा ी उपयोग). (कि॰ लावण: पाडण: लागण: पडणे). 'बारा वर्षे रोजगार कहन पत्रास रुपये घेऊन आले, मोटी निधाय लावली.' (अव. निधाया योजतात). - वि. धन्यः कृतकृत्यः ' जाले निधाई निधाने । लागले अनंतगुणरत्न । ' -तुगा ४१०६. [नि-धा]

निधाडा-पु. निधडा पहा.

निधान, निधि-नपु. १ कुवेराचा खजीना; द्रव्यसंत्रहः भांडार. हे नऊ आहेत-पद्म, महापद्म, शंख, मकर, कच्छप, मुकुंद, नंद, नील, खर्व. 'त्यास नऊ निधि व अष्टमहासिद्धि अनुकूल आहेत. ' २ (सामा.) ठेवा; सांठा; संग्र; भांडार. ' भीं निधान सकळ धर्माचे प्रगटले असे। ' - ज्ञा २.१९१. ३ खनि; खाण. ४ पुरलेलें, गुप्त धन; टेवा. 'कीं लोटले या विवसी। देखे निधानु जेवी ।' ५ पात्र; भाजन; आधार, आश्रयस्थान; ठिकाण. (समासांत) गुण-दया-विद्या-करणा-पाप-निधान - विधि. 'जेथ राहोनि असती अमर। तें निधान मी। '-ज्ञा ९,२९५, 'विद्वता म्हणजे सर्व गुणांचें निधान.' -नि ३९. [सं.] म्ह० धान्य तथें धुशी निधान तेथें विवशीः निधिनिक्षेप-पु. जमीनींत पुरहेरें धन, ठेवा; भूमिगत द्रव्य. मूळचे हे दोन शब्द असून त्यांचा अर्थ निधी= खाणी, व निक्षेप=पुरलेलें द्रव्य असा आहे. (हा जोडशब्द जुन्या सनदा-कागदपत्रांतून तृण, काष्ठ, पाषाण, निधि व निक्षेप या सर्वे हक्कांसह जमीन दिल्या-विकल्याच्या खुलाशाबावत येतो). निधन-न. १ मरणः, मृत्यु. 'मज नित्याचेनि निधने निधिनिक्षेपासहित म्हणजे पुरलेल्या सर्व द्रव्यासह. निक्षेप पहा. [~~सं~~.]

निधाय--निधाई पहा.

निधारती—स्त्रीयत. निधाई पहा. (निंदार्थी) प्रसिद्धः प्रशस्तः, कीर्तिमान. 'तुं निधारती झालास.' [सं. नि+धः, निधारित] निधाव-- पु. निधाई पहा.

निधावर्णे असें। १ ग्रुंगेंगे; झोंपी गेल्यासारखा असेंगे (भोंवरा). २ (ल.) गंभीर विचारांत मझ, तल्लीन असणें; गर्के पहा. असणें. [निधा]

निधि की. अतिशय वेगानें भ्रमण, फिरणें. 'पै भिंगोरी निधिये पडली। तं गमे भूमीसी जैसी जडली।' न्हा १५.१३६. निधा पडा.

निधोट—िव. १ (काव्य) अतिशय शुद्ध, पवित्र, स्वच्छ; धुतला तांदृळ. 'स्फटिक शिळेचें पोट। जैसे वैरागर निधोट।' २ (ल.) अतिशय दरिद्री; अनाथ; निष्कांचन. [सं. निर्धृत; म. नि+धोट=धुवत]

निनंगत—किवि. दूर; बाजूला; वेगळा; निराळा; एकीकडे. निनगे—न. (कु.) एक प्रकारचें भात. निणगा पहा.

निनाद्—पु. १ मोठा नाद, आवाज. 'तैसेचि देखे येरें। निनादें अति नाहिरें। '-ज्ञा १.१४६. २ पडसाद; प्रतिध्वनि. [सं.]

निनाया—पु. (कों.) दोषरहिततेविषयींची खात्री; निर्वाळा. निधडा अर्थ १ पहा. 'त्याला चाकर ठेवा त्याचा मी निनांवा देतों.

निनांबा—ध्या—वि. बिन नांबाचा; निनांव्या; निनांवी. [नि+नांव]

निनिर्णे — सिक. आणणे. ' चांदिनेयाचिआं दुपाहारीं। वायां निनिर्ला बाहिरीं। ' –िशशु ८३१. [सं. निनी]

निश्चियाळ-पुन. नन्नुबाळ पहा.

निन्हच-पु. १ अपहव; ग्रुप्त ठेवणं. (प्र.) निह्नव पहा. तेराच्या वर्षी तर ज्यास क्षीब वेष धारण करून स्ववीर्याचा निन्दव करणें भाग पाडलें ... ' -नि ८७४. २ यक्षांतील विधि; नम-स्काराचा एक प्रकार. [सं. निहनु]

निपचेत-चिन, निपचिप—िव. दमल्यामुळें किंबा थकल्या-मुळें चेतनारहित होऊन पडलेला; निचेत; निचेष्ट. (कि॰ पडणें; निजणें; असणें). [नि+चेतना; सं. निश्चेतन]

निपज्ञ—पु. १ उपज; उत्पादन; फळ; प्राप्ति; पैदास; निघा-रुला माल, वस्तु. २ नफा; मिळकत. [निपजेंग]

निपज्ञणं — कि. १ उत्पन्न होणे; पैदा होणे; उपज्ञणे; जन्मणें; निघणें; उद्भवणें. 'तेवीं निपजे जे जे शरीरें। तें तें खरें परम्रह्म।' –एमा २.४४१. २ निघणें; होणें; बनणें; हष्टोत्पत्तीस येणें. 'आतां शिष्यांचें परीक्षण। निपजेल।' –विपू १.५१. 'बरासा दिसत होतास परंतु सोदा निपजलास.'[सं. निस्+पद्; प्राणिप्फज्ज] निपज्जविणें —उिक. उत्पन्न करणें. 'पकान निपजवृनि पाठी।' —मुआदि १.८७.

निपजत-वि. (कु.) निपचेत पहा.

निपंजा-जी, निपंतु, निपंत्वंड---निपणजा-पणजी इ० पहा.

निपट-विकिति. १ अतिशयः, पराकाष्ट्रेचाः, पूर्णपणः, सर्वथाः, निखालसः सर्वोशीः सर्वस्वीं. 'निपट नागवा '=अजीबात नागडा 'निपट अंधळा '=बिलकूल दिसत नाहीं असा. 'निपटमूर्ख-सोदा '=अहल सोदा. निपट-हरामी-गुलाम इ०. 'जरि निपट दरिद्री जो न लाहेचि कांजी।' -वामन, रुक्मिणीविलास ७९. 'अहा निपट धृष्ट मी प्रभुवरासि कां लाजशी।' –केका ६. २ अगर्टी; बरोबर; थेट; बिलकुल; खरोखर. ' परी निपट निघेना त्या पुढें बोल कांहीं।' -सारुह ५.३९. 'त्याचें आयुष्य निपटचि थोडें। ' -दा १५.८.१. ' जोडा स्वर्ग, स्वर्गाहनि निपट लाभ भूमिचा थोडा । '-मोभीष्म ९.१३. [प्रा. णिप्पर्: हि. निपरः तुल० सं. नि:स्पष्ट-निप्पट-निपट-भाअ१८३४.निपत् । • निरं जन-वि. १ पूर्णपर्णे पवित्र, अनीति व माया यांपासून अलिप्त असा ज्ञानी व साध्वृत्ति पुरुष. २ (ल.) पका सोदा; अट्टल लुच्चा. ३ दिवाळ-खोर; दरिद्री. ४ फटिंग; उपटसुंभ (मित्र, नातेवाईक, स्त्री, मुर्ले-बाळें इ॰ पासून अलिप्त); कोणत्याहि प्रकारचें। बंधन नसलेला. [निपट=पूर्ण, सर्वस्वीं+निरंजन=विरक्त, साधु] ० पट्ट-वि. निर्रुज्ज; निलाजरा. 'कैसा निपटपटु जाहलासी कान्ह्यारे ।' -राला ५०.

निषटणा-णैं—विकिति. १ (काव्य.) निवळ; बरोबर; नेमका; योग्य; केवळ. २ निःशेष; पूर्णपणें; सर्वथा. 'आतां यावरी जें बोल्लें। तें येणेंचि बोलें शहाणें। जें मौनाचेही निपटेंगे। पिऊनि गेलें। '-अम् ५.५३. [निपट]

निपटणी—स्नी. १ खरडणें; घासून, पुसून काढणें; धुणें. २ आटपणें; संपविणें. [निपटणें]

निपटणें सिक. १ खरइन काढणें; (हातानें किंवा बोटांनीं द्रवपदार्थ) पुसणें; धुणें; घासणें किंवा पुसून काढणें; जमीन इ० वरून ओलसर किंवा पातळ पदार्थ निःशेष होईल असा हातानें काढणें. 'हें शेण निपद्वन भर.' २ निपद्वन टाकणें, किंवा उपहास करून गप बसविणें, निक्तर करणें. ३ शिल्लक राहिलेंलें काम वगैरे उरकून टाकणें, आटोपणें; समाप्त करणें; निरानिपटा करणें; संपविणें. ४ (ल.) कमी होणें; उतार पडणें; निघून जाणें (ताप, आजार). ५ पुसणें; स्वच्छ करणें. 'हात निपद्वनीं मेदिनी—। वरी अंग घाली।'—तुगा १५९. ६ नाहीं से करणें; झाडणें. 'आतां निपदुनि राज्यस्त्रीजीवितपुत्रकामना सोडा।'—मोभीष्म ९.१३. [निपट. हिं. निपटना]

निपटणें—न. शेवटचें मूल. ' मातेसि आवडे निपटणें । तेवीं उद्भव युद्धपणींचें तान्हें । '-एमा २८.६९९.

निपटार-रा-वि. (निपटलेला) १ अप्रयोजकः निरुपयोगी. २ निलेज्ज. ३ हीन; निकृष्ट; नीच. 'त्याचें जिणे कुञ्याहून निप-टार आहे. ' ४ दुर्गुणी; खराब; क्वडीमोल; कस्पटाप्रमाण मान-लेला: निवळ खरवड: गांवची खरूज, घाण. ५ निस्तेज: तेजो-हीन. 'आतां हैं त्याहूनि निपटारे जाहरूँ। निवर्टी आयितें रण 'बाळ बापा म्हणे काका। तरी कां निपराध पारिखा।' -तुगा पडिलें। घेई यश रिप जितिले। एकलेंनि अर्जुनें। ' - ज्ञा ११. ४६०. [निपटणें; हिं.]

निपटाशि(वि)पटा, निपटीशि(चि)पटी-पुषी. १ खर-वड; खरपुडया; उरलेंसुरलें अन्न; ताट निपद्दन शिपद्दन घेतलेला (जमीन, माती). [(निपळ+आर प्रत्यय) वर्णव्यत्यास] शेवटचा घांस (लहान मलांस भरवितांना म्हणतात). (कि॰ करणें). २ जेवण्याचे ताट चादनपुसून साफ करणें. ३ (क.) निरानिपटा पहा.

कम सांडिजे। तें सांडिणे संन्यास म्हणिजे। '-ज्ञा १८.९२. 'रक्षी काढणें. साधिच येतां शरण निपद्वनी त्यागितां उद्धतत्त्व।' -मोअंबरीष 'मांजरानें भांडयांतील दूध निपद्दन खालें. ' निपद्दन शिपदून चट-वि. पाणी न धरणारी; रुक्ष; कोरडी (जमीन). निपराळ जीवण-(ताटांत वाढलेळें) चादन पुसून खाणे.

निपटें---न. अधें चिपटें; कोळवें; अदपावाचें माप; एकअष्ट-मांश शेर. एक कैली माप.

[सं.] निपितित-वि. पूर्णपणे, आस्थेने वाचलेलें; चांगलें पढलेलें. थान पिणारें. पाडसा=थानावेगळा; पण लढ़ान. निपाडसा=

अधिक. विशेष+पगजा, पणजानंतरची पिढी] निपणजी- (गाय, म्हैस, मेढी). [नि+पाडसा] स्ती. पणजा-पणजीची आई; आजा-आजीची आजी. [नि+ पणजी] निषणजा(ज्ञ-उब) छ-न. निषणजाचें घर. निषणत्- '-खरादे ३४. [निषाणी=एक गांव+काठ] पु. नातवाचा, नातीचा नातू. [नि+पणतू] निपणत्वं ड-न. नात-वंडाचे नातवंड.

निपत(ना)ळा-पु. निथळा; पातळ पदार्थाच्या तळाला [निपाणी गांव] किंवा बुडीं जमलेला भाग; निपद्दन काढलेला पातळ द्रव्याचा अंश. [सं. नीप=खालचा, तळचा | तळ किंवा निपरेंग + तळ]

नि उत्त(ता)ळा—ित. १ अपमान पावलेला; फजीत झालेला. कांद्यासारखें असर्ते. -वगु ४.४९. २ दुसऱ्यापासून पैसा घेतल्यामुळे ओशाळा झालेला. ३ लिप्ताळा-बद्दल चुकीने उपयोग; गुन्ह्यांत सांपडलेला.

नवसां। आणआणूं। ' -शिशु ८१. [निगुण+वसा]

निपर-न. (गो.) लहान कांकडी किंवा दोडकें.

असर्गे: निजणें).

निःपरंवसा--किवि. अविचारानें; बेळ्टपणें. 'कोणी गे निःपरंवसा । उघाइली वसताची दिशा । ' –शिशु ८३६. [१ निः= नाहीं +परवश=परतंत्र]

निपराद-ध-धी--वि. १ दुष्टः, नीच. -एभा ३.४३१. ३२४८. २ निरुपयोगी; व्यर्थ. 'रानीं वसती औषधी। तरि कां म्हणाव्या निपराधी। '-तुगा ३५३२. [? नि+अपराध]

निपराळ-वि. रुक्ष; शुष्क; कोरडी; पाणी न धरणारी

निपरुस-वि. मसालेदार: चवदार: हनकर: स्वादिष्ट: खमंग. निपसर्णे—सिक. १ उपसर्ण; बाहेर काढणे (म्यानांतन तलवार वगैरे). २ उपटेंग (केंस, पंख इ०). 'एक निपसितो निपद्धन-किनि. झाडून; साफ; समुळ; लब्ख. 'जें निपद्धनि दाढीमिशा। ' -अफला २८. ३ (सामा.) खेंचून, ओढून बाहेर

निपळ-सी, १ कोरडी, सुकी, रक्ष जमीन; नेहमीं कोरडी (नवनीत पृ. ३६०). निपद्वनशिपद्रन काढणें-घेणें-प्सणें- राहणारी जमीन; पाणी ठरूं न देणारी किंवा विन दलदलीची भरणें-खाण-खरद्दन, धुवून, घासून स्वच्छ, साफ करणें, खाणें. जमीन. २ कोरटें ठिकाण, जागा. [स. निप्छव] निपळ, निपळ-

निःपक्षपात-निष्पञ्जपात पहा.

निपाइसा—वि. १ मागर्लेः, तिसऱ्या वेताचे, विणीचे निपणजा-पु. पगजाचा बाप; आजाचा आजा. [नि= पाडसाहून मोठें; त्यापूर्वीचें वेत. २ तिवेती; तीन वेळां व्याळेली

निपाणकाठी-वि. लुगडयाचा, साडीचा एक प्रकार: पेठ.

निपाणी-वि. (निपाणी गांवचा) १ सर्वसाधारण ओढ-ण्याला मध्यम अशा तंबाखुचा एक प्रकार, २ चपलांची एक जात.

निपाणी—स्त्री. शेराप्रमाणे असणारे एक झाड. ही झाडे खानदेशांत विशेष आहेत. याला गेंदासारखीं फुले येतात व बी

निपाणी — स्री. १ निजैल; अपुऱ्या पाण्याच्या पुरवट्याचा ् (देश, गांव, स्थान). २ विहीर, पाटवंधारा इ०च्या पाण्याची निपनवसा—पु. (महानु.) शहाणपणा. 'मग बोलती निप- जरूरच नसलेला; एकदाच पावसानें भिजलेल्या जमीनीच्या ओलाव्याने वर वाढणारा (ऊंस ६०). ३ पाणी न घातलेलें, मिसळलेलें; निर्भेळ (दूध, दास इ०) [नि+पाणी] निपा-नियरजन—वि. (राजा.) नियचेत पहा. (कि॰ पहणे; ण्याचा-वि. पाणी न लागणारा; फक्त जमीनीच्या ओलाब्याने पोसलेला (बुक्ष इ०).

नि गत-पु. १ पडणें; पतन (समासांत रक्त, दुग्ध, शस्त्र, निपात). २ मृत्युः मरणः, मरणे. 'कीं तुं मरूं इच्छिसि तो नि-पात '-वामन, नृसिंहदर्पण ९३. ३ (व्या.) नियमबाह्य; अप वाद; नियमानें सिद्ध न झालेला शब्द. ४ अव्यय. [सं.]

नि:पात-पु. संपूर्ण नाशः, नायनाटः, पूर्ण मोड-क्षय-चुराडाः, मार्णे, खाणें इ० कांनीं नि:शेष होण्याजोगा नाश (सामान्य वस्तृंचा). [सं. निपात] नि:पातणें-उक्रि. (काव्य) नाश करणें; कत्तल करणें: निर्दालन करणें. 'दानवकुल निःपातिलें.' [निपात]

निपातणें — अक्रि. मह्तन पडणें; मरणें (विशेषतः ठार मारलें जाऊन). [सं. निपातन]

निपातन---न. १ (व्या.) नियमबाह्य रचनाः अपवादः निपात. २ खाली टाकणे; फेकणे; पाडणे. ३ ठार मारणें; चोप पूर्णनाश. [नि=नाहीं+पोत=पुत्र+शांति=विश्रांति, स्तब्धता] देणें: बडविणे. [सं.]

निपातित--वि. १ नियमाला अपवाद केलेलें; नियमबाह्य; अनियमित. २ खालीं फेकलेलें; पाडलेलें. ३ ठार केलेलें; मारलेलें. [~~सं~~.]

निपाल-नि रुक्ष; कोरडी; शुष्क; जलरहित (जागा, जमीन). निपळ पहा. 'निपाल जागा स्वच्छ सभोवती सपाट पटांगणें।' –प्रला १५४. [निपाळ]

निपालवाचा—वि. (राजा.) मागच्या पालवीचा; अखे-रच्या वाढीचा, शेवटल्या बाराचा (भोपळा,वांगें इ० भाजीपाला). 'वांग्यास पाणी न मिळतां निपालवाचीं वांगीं लागूं लागलीं.' [नि+पालव]

निष्टारे-वि. (महानु.) निकृष्ठ प्रतीचें; इलकें; सार्ने. निप-टारा, निपोटारा पहा.

नियुटी-ठी-वि. पूट न दिलेलें; पुटावांचून तयार केलेलें [सं. निष्फळ अप.] (औषध इ०). । नि+पुट]

निपुण-वि. निष्णातः कुशलः, वाकवगारः, तरवेज. [सं.] ॰पणा-पु. निपुणता; बारकाई; चतुराई. 'नाना प्रमेयांची परी। निपुणपर्णे पाहतां कुसरी। ' - ज्ञा १.८.

नियुत्र-पुत्रो, निपु(त्रि)त्रोक्त-निः पुत्रहीनः, ज्यास पुत्र नाहीं असा; मुलगा नसलेला. 'निपुत्रिकाचें पहावें न वदन।' -शिली १४.१६४. [नि=अभाव+पुत्र]

निप्रवटा-ठा-पु. अपुरेपणाः कमतरताः उणीवः पुरवटा नसणें. [नि+पुरवठा]

निपुटिशापुट---नस्त्री. निपटीशिप्रटी. 'निपुटशिपुट घेई तो आपले आजोळा जाई. '

निपूर-की. अपुरेपणा; कमतरता; उणीव; निपुरवठा. नपूर पहा. [नि+पुरणे]

निपोटारा-वि. (राजा.) निपटारा पहा. हीन; कमी प्रतीचें. 'तयाहि निपोटारे। काई इश्वरुस्मरण।'–भाए ४८६.

निपोटी-वि. १ जींत स्वतःच्या पगारांतून, मजूरीच्या पैशांतून नोकराचाकरास आपला उदरनिर्वाह करावा लागतो अशी, जेऊनखाऊन नसणारी, नक्त पगारी (नोकरी). याच्या उलट सपोटी-म्हणजे मजूरी मिळून रोजचें जेवणहि मिळणारी. निपोटी रुपये-पुभव. (राजा.) ज्या पगारां । पोटगीखर्चाचा समावेश केला जात नाहीं म्हणजे पगाराखेरीज रोजचा पोटगीखर्च निराळा मिळूं शकतो अशी मजूरी, पगार. [नि+पोट]

निपोताशांत, निपोतशांति, निपुताशांति-शांत-स्री. १ कुलाचें, वंशाचें, जातीचें निर्मूलन. २ (व्यापक) राज्याचा उच्छेद, लयः, जंगलाचा किंवा झाडांच्या लागवडीचा नाश, फन्नाः,

निप्राण—वि. अगदीं थकलेला भागलेला: पराकाष्ट्रेचा अशक्त झालेला; जवळ जवळ निर्जीव झालेला. [सं. निष्प्राण]

निप्राळ-रक्ष, शुक्त. निपराळ पहा.

निप्रस-वि. चवदार. निपह्नस पहा.

निफ्रज-विकिति. (महानु.) स्पष्ट. 'म्हणौनि प्रपंच समूळ सहज । नाशिवंत सकारण सजीव । याचे मूळ स्वरूप निफज । सांगो आता।' - ज्ञाप्र ५७५.

निफज-निपज पहा. निफजा आणण-घडविणे; उत्पन्न करणें. ' आगीर्चे काज पाणी। निफजा जरी आणी। अज्ञान इया वाहणी।मानुं तरी तें।'-अमृ ७.९७.

निकज्ञणे-कि. नियजणं; उत्पन्न होणं; तयार होणं. 'तैसीं शुभाशुभें कर्में। जिये निफजती प्रकृतिधर्मे। ' –ज्ञा ३.१७८.

निफळ-वि. फलरहित (विशेषतः लाक्षणिक अर्थाने उपयोग).

निकाक - पु. वितुष्टः वैर. 'नवाव व श्रीमत उभयतांत निफाक येणें ठीक नाहीं. ' –पया १०९. [अर. निफाक्]

निकांशी-वि. फांसा किंवा मुदण नसलेली; बिन फांशाची (पुतळी इ॰). [नि+फांसा]

निफाळा--पु. नाश; चुरा. 'भिगाचिया चडळा। पदराचा पुंज वेगळा । करितां जैसा निफाळा । अंगाचा होय । '-अमृ ५.५९. [नं. निष्कालन; नि+फाळणें=फाडणें]

निफाळी-वि. फाळ नसलेला; फाळरहित (नांगर). [नि-फाळो

निब-- पु. १ लिबार्चे झाड. याच्या तीन जाती आहेत-कढी-निव, कड्निव किवा बाळतनिव व बकाणनिब. २ कडुलिब. ' रोग जाय दुधेसाखरे। तरी निंब कां पियःवा। '-क्का ४.२२३. -वि. कड़. 'तुं आत्मज्ञ म्हणसि सम एक मधुर एक निष विषयन्न।' -मोअन ४.१२. [सं. निव; हि. नीम] (वाप्र.) •नेसर्णे- निवर, टणक. •होण-धोंड-वि. अतिशय टणक, विरुण (दगड, टाहळ्यानीं झांकन नवस केलेल्या देवास जातात. तथे त्यांना आप्तमित्र नेसावयास वस्त्रे देतात. निबसाडा पहा. ०लावण-देखणें-देण-कलंक, काळिमा, डाग आणणें, लावेंगे; दोष देणें; तुच्छ करणे. •लागर्णे-ये ग-काळिमा इ॰ लागणे.

निषडणें -- कि. मोकळा नसणें; दाटणें (स्वर). 'असो समागमें आलाप केले। तन्द्रि त्या गोपींचे स्वर निबडले। '-रास ५.२०६. [निविड]

निबना-पु. (व.) आमंत्रण. [निमंत्रण]

निश्व-ध-वि. (अशिष्ट) वचक, दाब नसलेला; मोकाट; स्वैर: अव्यवस्थित. (सं. निर्वेध अप.)

निबंध-पु. १ प्रबंध: नियमबद्ध रचना असणारा लेख: लेखी विषयवित्रेचन: लेख. 'या विषयावर आम्हीं वेळोवेळीं निबंध लिहिले आहेत. ' - टिले १.३२१. २ निबंधात्मक प्रथ; मोठा लेख; प्रबंध. ३ शेटयेपगा; महाजनकी वगैरे वतन-वृत्ति. ४ कर; जकात; दस्त. -वि. नीट; पक्का बांधलेला; जडलेला; निबद्ध. ' हांसोनि बोलिला वीर गर्। तुझा जरेने सांधिला सांधू। साधा न बैसेचि निबंधू। फाडुनि शुद्ध कर्ह्न आलों। ' -एरुस्व ११.३८. [सं. नि+बन्ध=बांधणें] • कातळ-पु. निवळ खडक; खडकाळ-पणा.

निबद्ध-वि. घट बांधलेलें; जखडलेलें; प्रतिबंध केलेलें: निग्र-हीत; निबंध; निबंध. [सं.] •गान-न. (संगीत) ज्या गायनांत चिजा रागांत सताल म्हटल्या जातात ते गायन.

फुपाट', कहत राख. ३ स्वच्छ आभाळ; ढग नाहींत अशी स्थिति. सं. निरभ्र ? निर्भर ?]

निबर-वि. १ जुना आणि चिंवट; कोरडा आणि ताठ; जून १.३.२५. निंब नेसणे पहा. (झाड, फळ इ०). २ कटिण; मजबूत; घट; टणक (दगड किवा -एरस्व २.१३. १ शिळ (अंडें). ४ जुना व खराब झालेला -माज्ञा १७.१२७. [सं. निर्बल] (पदार्थ); बृद्ध; म्हातारा. ' बांधा नंदा निबरा, गोपानीं मानिला [सं. निर्भर-निब्भर-निब्बर] निवरद्र-ह-वि. १ जून, चिवट; पासव मज निवरडा। उपमा वज्र कठीणा। ' -ऋ ९९. २ जरा | असलेला; वेबाक. [नि+वाकी]

(बायकी) नवसाचा एक प्रकार. निंबाचे ढाळे कमरेभोंवतीं बांधन फिळ, फोड, गर्ळ, पोट, भाकरी इ०). [निबर+ढोण] ०पणा-अंग झाकर्णे, नवस फेडण्यासाठीं बायका आपली नमता निबाच्या प्र. कठिणपणा. 'अथवा स्वाधिकारु बुझे । आपले विहितही सुजे। परी करि तया उभने। निबरपणा। '-ज्ञा १८.१८४. •वय-न. उतारवयः ' झाला हा निबरवया । ' –मो अश्व २.८७.

> निवरणा-अित. शिजून तयार झालेल्या भाताची वाफ आंतल्या आंत निवाबी म्हणून तो निखाऱ्यावर टेवणे. [निंबर]

> निबराष्ट्र-पू-न. मोकळी, उघडी, जीवर ऊन पडतें अशी जागा, प्रदेश; उन्हाची, ऊन पडत असलेली जागा. [निबर+ट प्रत्यय]

> निबलोण-न. दृष्ट काढण्यासाठीं घ्यावयाचे कडु निबाची पानें. मीठ, मोहरी इ०पदार्थ. -एमा २ ७५२. 'पाहातां रूपाचें बरवें-पण।कोटी मदनाचे निबलोण। मी बोबाळीन आपुले प्राण। दृष्टी घाली सुंदरा। ' - वेसीस्व १.९३. • करणें- निबलोणाचे पदार्थ भोंवतीं ओंबाळणें: दृष्ट काढणें. (कि॰ उतरणें:करणें). ' आपलें ऐसें म्हणावें करितों जीवें निबलोण।'-तुगा७३४. 'रामदास म्हणे झणी दृष्टि लागे। जीवें निवलोण करी। ' –दावि ७.२.९. [निब+लवण]

> निववड्या - स्त्रीअव. (कों.) एक प्रकारची भाकरी किंवा घावन. ' खळांत (अंगणांत) मुहुत मेढीजवळ निंबवडचा फिर-वितात '-मसाप ४.२५६.

निबसाडा-पु. एक कुळधर्म. साताऱ्याकडे बऱ्याचशा वेशस्य घराण्यांत माघ शुद्ध पौर्णिमेस हा कुलाचार असतो. त्या वेळी पुरुषांनी देवीची पूजा केल्यावर तांच्याचा कलश गव्हावर मांडतात, त्यांत पाणी घालून विडयाची पाने ठेवून त्यांत देवीची प्रतिमा ठेवतात, जी घरांत सर्वोत वडील स्वासिनी स्त्री असते ती नि(नि)बर---न. १ ऊन; सूर्याची उष्णता; ताप. २ (कों.) पहिलें नेसलेलें वस्र सोडून ठेवून निंबाच्या पानांची साडी नेसते व हातांत दिवटी घंऊन त्या कलशास तीन प्रदक्षिणा करिते. नंतर तिला घरांतील बायका नवें लुगडें आणि चोळी देतात. -मसाप

निषळ-ळी--वि. १ दुबळा; अशक्त; बलहीन; कमकुबत: सर्वेसाधारण कोणताहि पदार्थ). 'विघ्न देखोनियां थोर। होय नाताकद. 'सर्वागं होति निवळें। विकळपर्ग।'-भाए २०५. मत्स्य का सुकर। नातरी पाठी करोनि निवर। रूप धरी कमठाचें। ' २ सौम्य; मऊ. 'आकारें न होती उगळें स्पर्शी अति निवळें। '

निया-नि. १ (वय झालें असून) अविवाहित, लग्न न द्धमंदांनि बरा। '-मोक्कण ४४.१९. ५ प्रखर, तीव. 'जयाचा झालेला (वयांत आलेला प्रौढ मनुष्य). २ (कु.) देवकार्यास रिमपंजु निवर । होता स्वरूप उखरी स्थिर । '-ज्ञा १६.९. जेवावयास बोलावलेला लग्न न झालेला मुलगा. [हि. अनब्याहा]

निवाकी-की. देण्याचेण्याची बाकी शिलक न राहुणै; बाकी . जुना; टणक; कोरडा आणि कडक; वृद्धकळा आलेला; घट; मज- पूज्य होर्गे; हिशेव पुरा होर्णे; बाकी नसण्याची स्थिति; नि:शेषता. बूत बांध्याचा इ० (वस्सु, मनुष्य, जनावर). निवर पहा. ' तेआंही | -वि. बाकी नसलेला; देण्याचेण्याच्या शिलकी रकमेपासून मुक्त

निवाडी--- श्री. (व.) निव झाडाची राई. ' निवाडींत बाजार भरतो. '

निबाटगा—नि. ज्याचा बाप माहीत नाहीं, अज्ञात आहे असा; सांपडलेला; पोरका (मुलगा). [नि+वाप]

नि(नि)बार---न. (कु. बे. कों.) ऊन; निवर पहा.

निवारा—पु. एक झाड, निब िंडबारा पहा. याच्या लांकडाचा इमारतीस उपयोग होतो. हें लांकुड सरळ व लांब असल्यामुळें त्याचे वांसे चांगले होतात. [निब]

निविड—न. अरण्यः जंगल. 'जैसा वाकडी घाली घन। तैसा निविड माजलें।'—मुविराट ६.१०९. –वि. १ दाटः गडद (अंधकार). २ गर्दः दाट (झाडी, बन). ३ मोठाः जोराचा (पाऊस). ४ घनदाट (मेघ). 'जैसा प्रळयांकूचा उभडु। बुडवूनि विश्वाचा पवाड् । होय आपणपें निविड । आपणचि।' - ज्ञा १६.१३८. ५ गाढ (झोंप). 'विकळ निविड निदे कैकया मोहखाणी।'—मुराबाल ५४. ६ लीनः (स्नग्ध. 'निर्गुणस्वरूपीं जाला निविड।'—दावि २७४. [सं.]

निर्वी—न. पकें नास्तित्व, पूर्ण निर्मूलन; उच्छेद; पूर्ण-पण नाहीं होण; क्षय होणें; बीजहि न राही असा अभाव. [नि+वीं]

निवी, निवुणी, निवृण-की. निवाचे झाड. (गो.) निवीण. [सं. निव]

निं यु(बू) गी—स्त्री. चिंबुणी; चिंबवणी; उसाच्या लागगीनंतर सात दिवसानीं उसास पाणी देतात तें. —कृषि ४५५. याच्या उलट अंगवणी (पहा).

निबुरडा—िव. काळसर, हिरन्या रंगाचा. [निबुर+डा प्रत्यय] निबळी—स्त्री. निबोळी पहा.

नियु—न. िंज्युः लिंबाच्या झाडाचें फळ. (सामसांत) इड-नियु—साखरनियु—कागदीनियु. [सं. नियु—क) ० तोंडायर ठरत नस्रों —गोंडस चेह-यास व तसेंच गुटगुटीत, सतेज घोडा, गाय इ०बह्लिह म्हणतात.

नि हर-पु. १ पक होत आलेली बाजारीची कणसें; त्यांची ती स्थिति; पकावस्था. 'बाजन्या चिकें बोळल्या निवृर झाला. ' 'बाजन्या निवुरावर आल्या. '२ बाजरीचे भाजलेले कोवळे दाणे; बाजरीचा हुरडा. 'निवृर हुरडा घेउनि आला। तो हा माणकोजी बोधला। '-भूपाळी [निबर=ऊन, ताप]

निर्धे—न अव. लिंबें. लिंबाचें लोणचें. 'मग सोवळें विटा-ळोनी। आलें निर्वे घालीं जननी। गौळी भुलले अहंममतेकरूनी। नेणती करणी हरीची।'-ह ९.२५६. [निंबु]

निवेपण-न. अनुढावस्था, ब्रह्मचर्य; निवा पहा.

निरोटी—की. १ अधि लिंबू कापून त्यावर साखर, सैंधव वगैरे घालून विस्तवावर खदखदून तयार केलेलें औषध; हें ओकारी थांबण्यासाठीं देतात. २ अधि निवृ. [निवृ+वाटी]

नियोणी—स्ती. १ कडु नियाचे झाड, नियूण. 'चांदोबा चांदोबा भागलास का!। नियोणीच्या झाडाखालीं लपलास का?' २ कढी किंवा कडू नियाच्या झाडाचें बीं; नियोळी. [सं. नियूक] नियोधन—न. स्पष्ट, खातरीनें, निश्चितपणें, खरेंखुरें सांगणें. [सं.]

नियोली-वि. करार किंवा बोली करून निश्चित किंवा कायम

निबोर-- पु. निवृर पहा.

न टरिवलेली (किंमत, दर, अटी, शर्त इ०). [नि=नाहीं+बोली] निवाळण—न. (कि.) ओंवाळणी; निवलेण पहा. -िकपु. निवाळी—स्री. १ निवाच्या झाडाचें बीं; निवाणी. 'निव निवोळी—स्री. १ निवाच्या झाडाचें बीं; निवाणी. 'निव निवोळियां मोडोनि आला। तरी तो काउळियांसीचि सुकाळु जाहला।'—हा ९.४३८. 'निवोळिया भरें निव बहरला। सुकाळ जाहला वायसांसीं।'—व १५०. म्ह० निवाला आल्या निवोळ्या आणि कावळ्याला आल्या गळचोट्या. २ पिवळा रंग (निवाच्या वियांप्रमाणें, पागोट्याचा वगैरे). —मराटी ३ रें पुस्तक पृ. ६३. (१८०३) ३ स्त्रियांचा सोन्याचा एक दागिना. ४ (पिपळीच्या शेंग प्रमाणें) जानव्यास दिलेला पीळ किंवा फांस. —वि. निवोळीच्या रंगाचा; पिवळा. 'अंबराचें चूणे दाहमध्यें मिश्रण केल्यास त्यापासून निवोळी रंग उत्पन्न होतो.'—अप्नि १४. [सं. निव-

निब्बर, निब्बराष्ट-इर्, निब्राष्ट-ए---निवर, निबराष्ट इ० पद्या.

गुलि, निवगुलिका-निवउलिआ-निवोळ्या-भाअ १८३२]

निभगणें—अकि. तडकणें; भंग पावणें; तडा जाणें (मातीच्या भांडधास). [नि+सं. भंज-भग्न]

निभ्गें।—अकि. १ ज्या संकटापासून नाश होण्याची भीति आहे त्यांतून पार पडणें; निभावणें; शेवटपर्यंत चांगल्या प्रकारें.
िटकोंगं; तगेंणें; निभाव लागेंं (धोका, अडचण, चाकरी यांमध्यें).
'हें लांकूड तासतेवेळेस मोडेल असे वाटलें परंतु निभलें. ' २ चांगला वाकवगार, माहितगार होणें (टिकाव धरत्यामुळें). 'हा लिहिण्याचे कामांत निभला. ' ३ सिद्धीस जाणें; यशस्वी होणें; पार पडणें; शेवटपर्यंत उत्कर्ष होत जाणें. 'हें काम त्याचे हातून निभलें. ' ४ बचावणें; जगणें; वांचणें. 'पावे न कधीं तसाचि शिद्धा हा निभला। '—मोकृष्ण ७.३५. [सं. निवहन: हिं. निभना]

निमयी—वि.किवि. पूर्ण; निखालस; सर्वस्वीं; एकंदरीत; पूर्णपर्णें, निखालसप्णें. जसें:-निभयी-वेडा-सोदा; निभयी पाठस गेला व निभयी पीक बुडालें; निभयी विहीर आटली-दाणा सरला. इ० निभयी याचें अगदीं या शब्दाशीं साम्य आहे. [नि-भय]

होणारा, येणारा वास. [निमर+घाण]

(तांइक, करड इ०). [नि-भात]

टिकाव: शेवटपर्यंत चांगल्या तन्हेने टिकून राह्रेंग (इसम, वस्तु); निभलेपणा. ' या कामांत माझा निभाव होईल. ' [सं. निर्वाह]

पार पडणें: निभाव: संकटांतून पार पडणें; बचाव: निर्वाह अर्थगोलाकृति, स्ट. [निभाविणें]

केलेला करार. -पया २६४.

निभावर्णे -अकि. निभणे पहा. [सं. निर्वाहन; हिं निभाना; सि. निभाइण, पं. निभाउण]

व चागल्या प्रकारें तडीस नेणें, पार पडणें(संकट, अडचण, परीक्षा वगैरिंतून): उरकर्णे, पूर्णतेस नेर्णे: न्यवस्थित चारुविणें; सिद्धीस नेणें. [निभवणें]

निर्भात-वि. भीतिरहित; निर्भय. ' भूतांविषई सुविचाराचे योगानें निभीत न होतां जो केवळ धटाईनें भुताशीं सामना करील त्याची...फजीती होण्याचा संभव आहे. '-नि २१८.[नि+भीति]

निभ्नांत-सी. विकिति. (प्र.) निर्धांत पहा. निःशंकः नि:संशय. - ज्ञा २.१६५. 'ऐसे जाणा हो निभ्रांत। देव वैज्जवांचा अंकित।' -तुगा २१९८. 'म्हणौनि केलिया निश्चांत। सांपडेचि तो।' - ज्ञा १८.९११. निभ्नांती-स्त्री. खात्री: निःसंशय.

निम-वि. अर्था; निमा. [फा. निमा] • कंठीदार-वि अर्घी कंटी (छातीवरील निमगोल पट्टी) असलेला (अंगरखा) •की-स्री. १ उजळणीचा एक प्रकार. एक पासून शंभरापर्यंत संख्यांच्या निमपटी पाठ करणें. २ निमकें अर्थ (२) पहा. ० कें-न. १ घोडयाच्या अथवा वैलाच्या ओझ्याचा अर्धाभाग (मुख्यत्वें आयात-निर्गत मालावरील जकातीसंवंधी व्यवहारांत योजतात). २ अर्थ. अथवा त्याचा कोणताहि गुणाकार. उदा० १॥, २॥ अर्था वांटा, हिस्सा. २ शेताच्या उत्पन्नांतील अर्था वांटा (जमीन | -वि. अर्धे. (विशेषतः समासांत उपयोग). [फा. नीम]

निभर-न. (राजा.) ऊनः ताप. निवर पहा. निभर-कौलानें देणाऱ्याचा अथवा घेणाऱ्याचा). ३ अधेल, अर्धुकः, अर्धा. टाण-न. वाळण्याकरितां उन्हांत घातळेल्या वस्तुपासून उत्पन्न निमाई पहा. [निमा+खाई प्रत्यय] •गंडीचा-वि. न लाग-णा-या गुंडया, मुदनी असगारा (अंगरख्याचा गळा). •गोणी, निभाती-वि. ज्यांत भाताचे दाणे, भातगोटे नाहींत असे निमक्तगोणी-स्ती. (जकातवाब) अधी गोणी, धान्याचे पातें. ०गोग-वि. १ कांहींशा गोऱ्या वर्णचाः थोडा, अर्धवट गोरा. निभाव-पु यशः सुखकर प्रगति आणि शेवटः, निभावणीः, २ स्त्रिश्रनः युरेशियन. 'ब्राह्मणेतरास पहिल्याने जागा द्याव्या. त्यांतिह पहिल्याने निमगी-यास किंवा आठ आणे युरेजिनास... ' -टि ३२२. •गोल-पु. अर्धगोलाकृतिः अर्धवर्तुल स्तंभाकार निभावणी, निभावणुक-स्त्री. १ टिकाव धरणें; तगणें; शरीर, आकार; गोळवाचा, पंचपात्राचा अर्था भाग. -वि. अधवर्तुलस्तंभाकार. ०गोल कानस-स्री. निभावणो जामीन-पु. इनाम दिलेल्या जमिनीची लागवड योग्य (सोनारी धंदा) एका बाजूस गोल व एका बाजूस चपटी कानस. प्रकार केली जाईल म्हणून दिलेली हमी, जामीन. निभावणी: विकणी-वि. सुपारीचा एक प्रकार. ही जाड व चापट असते; सूट-सी. १ खेडें किंवा जिल्हा उत्कर्षाला, भरभराटीला यावा भरडा. • जरी-ति. अधें कलाबतुर्वे आणि अधें रेशीम, कापूस म्हणून जमाबदीत्न दिलेली पैशाची सूट. २ अडचणीच्या प्रसंगी इ०नी बनविलेले. त्यार केलेलें: अधे जरीचें. ०ताजीम-स्री. (प्रजेला) दिल्ली सट: प्रसंगांतन निभावलें जावें म्हणून दिल्ली (अर्था मान, अर्था सत्कार) उठून उमें न राहतां केवळ उठल्या-सारख कहन (भेटीस आलेल्याचे) स्वागत अथवा खानगी निभाषणांचे खत-न. हमी पत्र; मेत्री राखण्यासाटी करणें. (कि॰ देगें; घेगें). याच्या उलट खडी अथवा पुरी ताजीम. [निमी+ताजीम] •थल-स्री. १ शेताचे अर्धे उत्पन्न: विशेषतः अर्घा वाटा, हिस्सा (जमीन कौलाने घेणाऱ्याचा अथवा देणाऱ्याचा). २ जमीनीचें उत्पन्न वांद्रन घेण्याकरितां जमीनी निभाविण — उक्ति. १ यशस्वी रीतीनें पार पडणें; सुरक्षित कौलानें देणारा आणि घेणारा यांची भागीदारी; सारखी वांटणी: अधें शीची पद्धत. [निमा+थल] •थाना-स्री, कापणीनंतर पिकाचें उत्पन्न काढण्याचा प्रकार. सर्व पेंड्या मोजून त्यांतीन तीन (एक अगदीं भरदार दाण्याची, एक मध्यम व एक अगदीं फोलकट अशा) पेंढ्यांचा साधारण उतारा काढावयाचा व नंतर सर्व पेंढ्यांच्या उताऱ्याचा हिशेब करावयाचा. ०दस्ती-वि. १ नेहमीच्या रकमेच्या निम्यानें कर, खंड बसविलेली (माल, जमीन). २ निम धान्य देण्याच्या ठरावाने केलेलें (शेत इ०). [निमा+दस्त] ॰पट-स्री. अर्घाः निमाः अर्घा भाग. [निमा+पट] ॰िपतळी-वि. (कु.) थोडी पितळ घातलेलें (पायतण). • ज्ञाई-स्त्री. १ अर्धे करणें. (कि॰ करणें). र अर्घेली; अर्घा भाग. अर्घेल पहा. ० सर-कारी-नि. सरकारचा कांहीं ताबा असलेली (शाळा, संस्था इ०). 'टिळक विद्यापीठ हें कांहीं सरकारी किंवा निमसरकारी विद्यापीठ नव्हे ... ' -केले १.३२. ०सारा-पु. अर्था सारा, कर. ०स्तनी-वि. अध्यो बाह्यांचा (अंगरखा); जाकीट; कोपरी. -वाडसमा १.११९. [निमी-अस्तनी] निमा-प. अर्धा भाग; अर्ध. -वि. अर्धा. [फा. नीम] निमाई-स्त्री. निमखाई पहा. निम-स्त्री. अर्ध, एकद्वितीयांद्या. 'आयुष्य वर्ष द्यात त्यांत [निमा] श्वाई-की. शंतकी, व्यापार, उद्योग इ० व्यवहारांत निमें निजेलें। '-वामन, स्फुट श्लोक ६९ (नवनीत पृ १४१).

निमे(मो)निम-वि. अर्थाअर्था. -िकवि. अर्ध्यानें; अर्धेअर्धे करून, अध्यों केलेल्या स्थितीत. निर्मेशिमें-किवि. अर्धेमुधे; सगळ्या उत्पत्नाची मोजगी करण्याकरिता त्यांतील निरनिराळ्या जवळजवळ अर्थें; सुमारें अर्थें. [निमे] निम्मा, निम्माई, भागांतुन थोडें थोडें पीक कापून त्यांतील धान्य मोजणें, सामा-निम्मे, निम्मेनिम, निम्मेशिम्म-निमा, निमाई इ० पहा.

निमक खातात त्यांची चाकरी हलाल करितात. ' -मराचिथोरा पूर्वी अनुमानाने निश्चित केहेला आंकडा पुन्हां तपासणे, पाहणें; ७६. ३ उपकार. ' असे उभयतां बापलेकांनी चाकरी करून निमक अदा केलें. ' -मदरु १.१६५. [फा. निमक्] ॰हराम-नि. कृत्रः, केलेल्या एखाद्या गोष्टीची परीक्षा चेण्याकरितां ती पुन्हां कर्णे; उपकार न स्मरणारा; बेइमान. [फा. निमकृहराम्] ॰हरामी-स्त्री. कृतव्रताः उपकार वगैरे न स्मरणेः हरामखोरी. [फा.] हलाल-वि. कृतज्ञ; खाहेल्या अन्नास जागणारा; विश्वास; खरा स्वामिनिष्ठ. 'तुमचे लढाईची शर्थ जाहली निमक हलाल आहांत.' -मराचिथोरा ४१. [फा. निमक् हलालू] नि(न)मकहलाली-स्त्री. कृतज्ञताः विश्वासपणाः स्वामिनिष्ठाः 'ईश्वरे त्याचे नमकह-लालीवर नजर कहन मनो स्यानुहर केल. ' -रा ५ ८६. [फा.]

निमगर्णे—उक्ति. (गो.) विचार्णे; प्रश्न कर्णे.

निमान--वि. १ बुडालेला; आंत गेलेला (पाणी इ० मध्यें). २ (ल.) गुंग झालेला; गढलेला; मप्तः तहीन. ' तो गाण्यांत निमन्न भाहे.' निमन्नता-स्री. १ बुडालेली स्थिति. २ तलीनता. [सं. नि+मञ्ज्]

चपटी असते); कृपाण. 'ध्या कटवार गदका निमच्या। ' -संप्राम जामा कुडती नेली ते नेदी पुढती। ' -मध्य ४०१. २१. ' तोफखाना फोइन निमचाची लढाई झाली.' -रा६.२२८. [फा. निम्चा]

निमज्जन---न. १ पाणी इ०मध्यें बुडणे, डुबणें; अवगाहन. २ निमप्त होर्गे [सं.]

निमर्टण-अकि. नाहींसें होणें; निमर्गे. 'नातरी वारया-चेनि आगें झगरली। दीपाची दिठी निमरली। '-जा ६२८५. -उक्ति. १ मिद्रन घेगें; लावगें. 'तरी अभाग्य दांतखिळी पाडी। कानाची नुपडी निमटली मिठी। ' -एभा १५.१४. २ निमुळ करणें: निवटणें . [निवटणें]

निम्रण-अक्री. (काव्य) १ संपर्णे; शेवट होणें; विराम पावर्गे. २ शमर्गे; कमी होर्गे; थंड, शांत होर्गे; इलकें होर्गे; उप-शम होगें; निवरें. ' यालागी सद्गुरू असावा उत्तम । जेंगें निमे श्रम संसाराचा । ' -ब ३२. ३ (ल.) मरणें. ' तेंचि वायुर्वे स्करण ठेले । आगि उदक सहज सपाट जाहले । तरी आतां काय निमालें। विचारीं पां।' – ज्ञा २.१०७. 'माता निमाली परी आर्गे। पुत्र जिर्दे वांचला। '-मुआदि ४९.१०५. ४ निमप्त, गुंग होणें. निवर्ण पहा.

निमना-वि. मरणारा. 'बुडतया नदीच धावित्रलीं। पडतया पृथ्वीच कळवळिली। निमतया सृत्यूनें दिधली। आयुष्यवृद्धी। −शा १८.१६२.

निमताना—प. १ पिकाच्या अंदाजाचा प्रकार. शेतांतील न्यतः थोड्या अंशाचा बरोबर निश्चय करून, अनुभव पाहून त्याव-निमक-पु. १ मीठ; त्रवण. २ (त्र.) अन्न; भाकरी. 'ज्याचे ह्न सगळ्याचे अनुमान करणे. (कि॰ पाहुणे; घेणे; करणे). २ वजन करणें; पुन्हां मोजणी, पाहाणी, तपासणी इ० ३ दुसऱ्यानें चांचणी करणें. (कि॰ घेणें; करणें; काढणें; पाहणें), [फा.]

> निमती—सी. (कर.) अधेली, आठ आणे. 'गड्याला रोज दोन निमत्या द्याच्या लागतात. ' निम]

> निमंत्रण---न. बोलाव्ण; आमंत्रण. [मं.] निमंत्रण-उिक्त. बोटावर्णे; आमंत्रण करणें; येण्यास सांगणें. [निमंत्रण] निर्मे त्रित-वि. बोलाविलेला; निमंत्रण दिलेला; याच्या उलट आगंतुक.

> निमधा-9. शिखर, कळस. ' जो मक्तिपंथे पार्था। चढे मोक्ष पर्वता।तो महा सुखाचा निमथा।वहिला पाव। '-ज्ञा ५३५. [नि+माथा]

निमप—सिक. (गो.) द्वंगण धुणे.

निमा-पु. अंगरख्याचा एक प्रकार: निमस्तनी, 'जामानिमा.' निमन्त्रा-पु. एक शस्त्र; ल्हान तरवार (ही वांकडी व टोंकाला [फा.] • जामा-पु. जामानिमा पहा. उंची पोशाख. 'निमा-

> निमाज, निमाजमत - स्त्री. (प्र.) नमाज पहा. (कि॰ पढेंगे). ' जसा कांहीं विश्वामित्र याच्या अगोदर निमाज पढत होता. '-नाकु ३.६६. 'शहरांत जुनियाची निमाजमत यास आले होते '-रा १.१९५. [फा. नमाझ्]

> निमाण-न. (गो.) शेवट [सं. निर्याण, म. निमण] निमाण-िकिति. (गो.) शेवर्टी.

> निमाणा-ना-एकंदर जमेवर हपयास अर्घा आण्याचा जाटा कर [निमा+आणा]

> निम लेपण-न. १ मरण. ' जैसे न सांगणें वरी। बाळा पतीसी रूप करी । बोल निमालपेंग विवरी । अचर्चाते । '-ज्ञा १५. ४६८. २ स्तव्धपणाः भौनः मुकेपणाः [निमर्भे+पण]

> निमासुर-निः १ संदरः संरखः, लावण्ययुक्तः -एहस्व १. ५६. ' सुंदर निमासुर वदन। रघुनंदन उभा तेथे । ' - ह ५.१६८. मुख निमासुर बरवंट।'-वेसीस्त्र १३.१४. २ तहण, 'जरी असतासी निमामुर । तरी होता बरवा विचार । मग म्हणे वजराज-किशोर। थोर होईन आतां मी। '-ह ८.६४.

> निमाळ---न. १ माळरान: बरड जमीन. ' मग सत्संगे प्रबळें। सच्छास्त्राचेनि बळें। जन्ममृत्यूचीं निमाळें। निस्तरे रानें। '-जा

१६.४४१. २ रुक्षपणा; जीवनराहित्य. 'योगशास्त्रा जाले निमाळ।' -भाए ८६. -वि. खरतड; रुक्ष; अडचणीचें. [नि+माळ=रुक्ष प्रदेश] निमिख-पु. निमिष पहा. 'जीवा मेहवर्ने निमिखा एका। देॐ पांतुसें।'-शिशु १७२.

निमित्त-न १ हेतु; उद्देश; मतलब; आशय; अनुसंधान. 'पोट भरावयाचे निमित्तानें माणसें चाकरी करितात. ' २ कारण: सबव; प्रयोजन; आधार. 'असे मेघ ही या निमित्तें सखा हो।' -वामन, वेणुसुधा २.१५. 'तो चोरीच्या निमित्तानें फाशी गेला.' ३ कारणी भूत, साधनी भूत गोष्ट. ४ खोटी सबब; बहाणा; सोंग. 'पोटर्खी वें निमित्त करून तो घरीं राहिला.' ५ खोटा आरोप: आळ. (क्रि॰ येणें; लागों; टळणें; लावों; आणों; टेवणें; घेणें; काढणें). 'त्यानें चोरी केली नसतां चोरीचें निमित्त आलें. ' ६ चिन्ह, 'देखतों मी निभित्तेंही विपरीतेंचि केशवा।'-गीता (वामन शाडिल्य) ४६. -शभ. साठीं; करितां; कारणें. 'चोरी-निमित्त मारलें. ' 'विधेनिमित्त श्रम केला. '[सं.] निमि-साचा-१ आरोपास अथवा दोषास कारण होणारा; ज्यामु ठे आळ येईल असा (धंदा; वस्तु वगैरे-जी सकृदर्शनीं उत्तम दिसा पण त्यांतील व्यंगामुळे वापरणा-यावर निष्कारण दोष येतो). र प्रसंगास उपयोगी पडणारा; बहाण्यास पुरे असलेला, नांवाला पुरेसा. जर्से:-निमित्ताची देवपुजा --स्नान -भोजन-दानधर्मे. निमित्ताचा धनी∸वि. वाईटपणा, दोषारोप, बोल सोसणारा ज्याच्यावर दोष टेवला जातो असा. 'निमित्ताचा धनी केला असे प्राणी। ' -नवनीत १४५ निमित्ताचा साधु-पु. होंगी साधुः वरकरणी साधुः निमित्ताची बायको-सवरा-वाकर-पुत्र-घोडा-इ०-नांवापुरेशी, गरज भागण्यास उपयोगी बायको इ॰ निमित्ताचे भांडे-पात्र, निमित्ताचे घर-निवेचे किंवा दोषाचे निमित्त करतां येण्याजोगा (मनुष्य, वस्तु, गोष्ट इ०. निमित्तास-क्रिनि. देखाव्याकरितां; नांवाला. ' ह्या कामांत कोणी निमित्तास पाहिजे. ' निम तावर टेक्क्णे-निमित्त सापडेल केव्हां म्हणून टपून बसर्गे. निमित्तास टक्कणे-एखारे काम बिघडावें म्हणून निमित्त (स्वल्प कारण) शोधणें. 'त्याच्याशीं अगदीं बोलं नका, स्वारी काय अगदीं निमित्ताला टेंकली आहे. तुम्ही एखादा **श**ब्द बोलल्यावर लागलीच वाजंत्री सुद्ध होईल. सामाशब्द-•कारण-न. आधारभूत गोष्ट. निमित्त अर्थ ३ पहा. प्रत्यक्ष कर्ता, साधक; विशेषतः सृष्टि निर्माण करणारी देवता. ब्रह्माः कारण पहा. ' मृत्घटास निमित्तकारण कुलाल. ' ब्यार-वि. १ न उच्चारता; शांतपणें. २ स्थिरपणें; न हालतां; एके जागीं बसून. स्रोटचा सबबी, बहाणे सांगणारा. २ दोष देण्याची संधि शोध-णारा; लहानसहान अपराध शोधून काढण्यासाठी डोळचांत तेल घालून बसणारा. •धर्म-पु. एखादा विशेष अथवा प्रासंगिक इ॰ नसलेले; छिद्र, भोंक किंवा शोषून घेण्याची शक्ति नसलेला. विधि, कमे. • धारी-भूत-वि. टिक्याचा, टिळवाचा धनी पहा. (बांध, तळें, डबरा वगैरे). २ तडा, भेग किंवा फट, नरमपणा •बाचक धातुसाधित-न. मूळ धातुस ऊं प्रत्यय छावून किंवा इतर कोणताहि दोष ज्यांत नाहीं असा. [नि+मूर्णे]

होणारा धातुसाधित शब्द. उदा० बोलं. घेऊं इ० निमिन्नी-बि. केलेला; उत्पादित; कारणीभृत. (समासांत) एतन्निमित्ती, तन्निमित्ती. निमित्य-न. (प्र.) निमित्त. 'दुस-याची बुद्ध ऐक्त निमि-त्याशी।'-ऐपो १५७.

निमि(मे)ष--पु. १ निमेष म्हणजे डोळशांचा मिटण्याचा व्यापार व उनमेष म्हणजे डोळ्याचा उघडण्याचा व्यापार. तथापि सामान्यपण दोन्ही शब्दांचा डोळघाची उघडझांप असा अर्थ होतो. उन्मेष पहा. २ पापणी लवण्यास, डोळ्यांची उघडझांप होण्यास लागणारा काळ; क्षण. 'कोंडमार केला होता बहु दिस। सोडवी निमिष न लगतां। ' -तुगा १०. [सं.] निमि(मे)पार्ध-अर्धा क्षण. 'निमिषार्ध जो सत्संग। तेणे संगे होय भवभंग।' -एभा २.२५३. निमि(मे)षोन्मेष, निमिषान्मिष, निमिषोन्नि मिष-पु. पापण्यांची, डोळचाची उघडझांप; डोळे मिटेंग व उघडणे. 'हें सांगो काई एकैक। देखे श्वासोश्वासादिक। आणि निमि-षोत्रिमिष। आदिकरूनि। '-ज्ञा ५.४५. ' प्रीतीनें पाहुं लागला। तो निमिषोन्मिष विसरला। ' 'पळ अक्षर निमिषोन्मिषी हरि-चरणासी चिंतावें।' -एरुस्व १६.१. -क्रिवि. १ पापण्यांची उघडझांप करण्यास जेवढा वेळ लागतो तेवढघांत; एका क्षणांत. २ (ल.) तात्काळ. निमिध्य-पु. क्षण; (प्र.) निमिष पहा. 'भरतां न भरतां निमिष्य। जाणें लागें।' –दा ३.९.३.

निर्माकलमी—सी. मोहतरफ्यासारखा एक कर: पण हा केवळ शहरांस लागू असतो.

निमीलकत्व--न. (संगीत) गातांना डोळे मिटणें.

निमोलन—न. मिटर्गे. याच्या उलट उन्मीलन. 'जेथ उल्मी-लन होत आहे दिठी । तेथ पसरती आदित्यांचिया सृष्टी । पढ़ती निनीलर्नी मिटी। देत आहाती। ' - ज्ञा ११ १४१. [सं.]

निम्ट(ठ)णे—उकि. लय पावणें; झांकणें; मिटणें; निमणें. ' आणि दीपें का सुर्थें प्रगटे। अथवा निमुटलिया देखावेंचि खुटे। तैसी दिटी नव्हे जे वैकंठे। दीधली आहे। '-जा ११.२३४. [निमूट]

निमुळता—नि. १ कमाने उतरता; गोपुच्छाकृति; सुच्यप्र. २ अहंद; विचोळा. ' पायथ्याशीं जमीनीचा एक निमळता ठुकडा आहे. ' [नि+मूल; म. नि+मुळा; सं. निमूलित]

निमूट-पणं-किवि. १ गुपचुपपणं; स्तब्धपणं; एकि शब्द [निमूर=निपचेत]

निमूर-वि. १ अदृश्य छिद्र, भोंक अथवा मुरण्यात्री जागा

झालेला; संपलेला. २ भानावर नसलेला; देहभाव अथवा शुद्धिनष्ट (कर्म). ५ ज्याचा संख्या किंवा व्यापार इ० विषयक नियमांचा झालेला; चैतन्यरहित; निपचेत. [नि+वैसं. मुर=मृढ]

निमूळ-वि. निर्मेळ; मुळासकट नाहींसा. 'तववरी विष वहीचा मोड। निमूळ करिती जाणते। '-मुआदि (पाटभेद) ३४.४. [सं. निर्मूल]

निमेष—न, एक कालपरिमाण; क्षण, निमिष पहा, १८ निमेष=१ काष्ठा; २० काष्ठा=१ कला; २० कला=१ क्षण; १२ क्षण=१ मुहुर्त; ३० मुहुर्त=१ अहोरात्र. ० प्ट-न. (नृत्य) खालच्या व वरच्या पापण्या एकमेकीस लावणे. राग आला असतां हा अभि-नय करतात.

निमोणा-पु. नमुना पहा. 'ये जाय ते कसि अहा दिसते निमोणा। ' -आनंदतनय, नौकाचरित्र २३. ' घरीं माणसें वसवृन कागद गइयांचे निमोणे येथून आलाहिदा पाठविले आहेत.' -वाड-वाबा २.१५७.

निमोला-वि. १ बिनमोल; कवडीमोल; निरुपयोगी. ' निमोली संपदा भयविरहित । सर्वकाळ चित्त समाधान । '-तुगा १९८३. २ किंमत दिल्यावांचुन मिळणारें; फुकट मिळणारें, मोफत. [नि=नाहां-|मोल=किमत]

निमोळता-वि. निमुळता पहा.

स्पति.

निम्न —वि. १ खोल; खोलवट. 'पाताळाडूनि निम्न । जिये- | नियत करूनदिल्ही. -वाडसनदा १६८. [अर. नी ।त | चिये उंचिये सार्ने गगन।' –ज्ञा १६.३३१. २ लवलेलें; नम्र. –न. निम्नगा-स्री. नदी. [सं.]

निम्नांश-पु. (ज्यो.) अपमः क्रांति. [सं.]

निम्नोञ्जत—वि. उच्चनीचः उचिनिचः उचसखल (जमीन). केलेलाः मनाला आटोक्यांत ठेवणारा, निग्रही [सं.] [सं. निम्न+उन्नत]

निम्हाल-न. माळरान. निमाल पहा. 'योगशास्त्रां जार्ले [सं.] निम्हाळ । श्रीकृष्ण तुवांविन । ' –भाए ८६.

निम्होळ-वि. (महातु.) निमुळती; घसरगुंडीची. 'कीं २ नियमन अथवा शासन करण्याची शक्ति, पात्रता. [सं.] निम्होळ संसारवाटेची । विश्रामुशाळा । -शिशु ३३. [निमो-ळती 1

जाहला वेहधर्मी नियतु । तरि तोचि नव्हे व्यवस्थितु । अधि- यात्रा ६० स्वेच्छेनं करावयाच्या धार्मिक गोष्टी, तसेच आवश्यक

निमर---वि. १ पूर्णपणें फन्ना उडालेला; खलास झालेला; खर्च कारिया। ' -ज्ञा ६.३४२. ४ (तत्व.) निश्चयानें फल दंगारें असें कधीं है भंग होत नाहीं असें; नित्याचें; नेहमीचें; टराविक. 'ऐशास नियता प्रमाणें राऊ मशारनिल्हे यास घेऊन येणें ' -वाडशा ५. ' आमच्या घरीं नियत वीस पात्रें होतात. खेरीज आला गेला.' -क्रिवि. खरोखर; नेहर्मी; निरंतर. ' म्हणऊनि तुं नियतु । सकळ कामरहितु । होऊनियां: ऊचितु । स्वधमें रहाटें । ' -ज्ञा ३.१५०. [सं. नि+यम्=स्वाधीन टेवर्णे] •काल्टिक-वि. १ (ज्यो.) ज्याची चकाकी निरनिराळ्या काळीं निर-निराळी दिसते, तं (ब्रह्, तारे) - ब्रस-ज्योतिःशास्त्राची मूलतत्त्वे. २ टराविक वंळी प्रसिद्ध होणारें; निश्चित समयावर निघणारें (मासिक, त्रैमासिक, वर्गर) (ई.) पिरिऑडिकल. • पूर्व-(न्याय) कार्य उत्पन्न होण्यास ज्या पूर्वीची आवश्यकता आहे म्हणजे ज्या पूर्वीबांचन कार्य उत्पन्न होत नाहीं अशा सबै विधा-यक व निषेधक पूर्वीचा समृहः -न्यायप २२. जसे पटास तंतु, घटास मृत्तिका. •शात्रुदो-स्त्री. अढळ सद्बुद्धि. -होकै १३.

नियत, नियेत-की. नेत पहा. १ दानत; नीति; शील. पठाणास नेक, नियत, धमैयुद यांची माहिती नसते. '-सुर्योदय 'तें भलतेय निमोर्ले। न जोडिता आहे जोडलें। '-ज्ञा ९.३८८. ं९५. २ बुद्धिः, हेतु. 'जशी नियत तशी त्यास वर्कत. '-वाडसनदा १५०. 'शहाजीची नियत साप्रतकाळीं ठीक नाहीं.' -दिमग २.५. ३ -स्त्रीपु. वृत्तिः, नेमणुकः, नियम. ' भंडारा व नंदादीप चालवावा निमोळी--- स्त्री. विलायती गवतावरील एक परोपजीवी वन- ऐसा नियत करून ... '-रा १५.१९५. 'समाधिस्थळी प्रजा पुनस्कार चालिला पाहिजे म्हणून ... त्रिवर्गीनी आपलाले वेळेस

नियंता—वि. नि मन करणारा; शास्ता; अंमल, अधिकार, सखल जागाः, खड्डा. ' निम्न भरलियाविणे । पाणी ढळोंचि नेणे । हुकुमत चालविणाराः, समाजाला आळा घालणारा (ईश्वर, यमधर्म). तेंबी श्रांता तोपौनि जाणें। सामोरया। '-ज्ञा १६.१५८ [सं.] 'तरी विश्व हा अनादि ठावो । येथ नियंता ईश्वररावो। '-ज्ञा १६.२९५. [सं.]

नियतात्मा, नियतमानस-वि. चित्त, मन यांचें दमन

नियति—स्त्री. १ नियम; नियंत्रण. २ अदृष्ट, दैव. ३ मृत्य

नियंत्रण-णा-न.स्री. नियंतृत्व पहा. [सं.]

नियम-पु. १ कायदा; आज्ञा; आदेश; निर्वध; ठराव; कलम. नियत-वि. १ नियमित; ठराविक; कायम केलेलें; प्रस्थापित विसंतामध्यें को किलांनीं शब्द करावा असा नियम आहे ' २ २ निश्चित; कायम; खचित. ३ सुनिप्रहित; चांगल्या त-हेने आटो- टराविक चालरीत; वहिवाट. ' आम्ही एकवेळ जेवण्याचा नियम क्यांत ठेवलेलें किंवा दाबांत टेवलेलें; निग्रही. 'नावेक विरक्तु । केला आहे. ' ३ रूढी; आचारपरंपरा; पद्धत. ४ उपवास, जागर, असे धार्मिक कर्म, विधि इ० ५ ठरलेली गोष्ट; संकेत; ठराव. ६ (योगशास्त्र) अष्टांगांपैकी दूसरे अंग (मनोजय). ७ निम्रह: राहणारा. निरोध. ' एवंमनपवन नियमें । होती दाही इंद्रियें अक्षमें । ' -जा १६,१८५. [सं.] नियमण-सिक. नियम, निग्रह करणे. 'स्त्रीविषयीं नियमिजे। नांवें नांवें। '-ज्ञा १७.२१०. नियमन-न. निग्रह; दाब; शासन; आळा; बांधा. ' मनाचें नियमन केलें असतां ईश्वरप्राप्ति लवकर होते. ' २ अंमल; अधिकार ्निप्र-वि. कडकडीतपर्णे. नियमितपर्णे धार्मिक विधि पाळणारा. करणारा: नेमनिष्ट. ० निष्टा-स्त्री. आवश्यक करावयाच्या नित्यकर्मीचें (स्नान-संध्यादींचें) निष्ठापूर्वक पालन; त्या कर्मोविषयीं आदर. नियमासंबंधीं स्थलकाल इत्यादि निदर्शक गोष्टी; नियमाचें दिग्दर्शन, दनार्थ दिलेली शास्त्राज्ञा. दीर किंवा नव-याचा कोणी आप्त याच्या-प्राप्त जें कांहीं कमें त्याचा अमुक कार्ली करावें असा अहष्टार्थ नियम किइन पुत्रप्राप्ति करून घेण्याची पूर्वी शास्त्राने सबलत ठेवलेली असे. करणें, 'आपरकाळीं पुत्रदान करावें असा नियमविधि जो केला नियोगण-सिक, काम साग्णें: आज्ञा करणें, 'मज म्या नियो-त्याचे दृष्टफल तर संभवत नाहीं.'-मिताक्षरा. • शील-वि. १नियम-निष्ठ पढा. २ केलेल्या नियमाप्रमाणे नहमीं वागणारा. ०संयम-प्र. १ ज्ञानेदिये व कमेंद्रिये यांना ताब्यांत टेवर्णे. २ अशी निग्रह-शक्ति प्राप्त होण्यासाठीं करावयाचे कांहीं विधी, आचरण. (कि॰ धरणें). ' यंदा चातुर्मास्यांत कांहीं नियमसंयम धरले. ' निय-माचा-वि. १ नियमित; व्यवस्थित; पद्धतवार. २ विचारी; स्थिर; अचंचल. ३ सदाचरणाच्या नियमांनी वागणारा. 'मोठा गेला नियमाचा ! ' - किवि. नेमानें; न चुकतां; हटकून, नियमित पर्गे. 'मी जेवायास बसर्तो तेव्हां वारा येऊन नियमाचा दिवा जातो. ' नियमित-वि. १ नेमलेला; नक्षी केलेला; टराविक; ठाम. २ दाबांत ठेवलेला; निप्रहीत; शासित. ३ नेमून दिलेला; निर्दिष्ट; नियत. नियमी, नियमिष्ठ-वि. १ नियमनिष्ठ पहा. २ नियमाचा पहा. नियम्य-वि. १ नियह करण्यास, दाबांत टेव-ण्यास, नियमन करण्यास योग्य, आवश्यक, २ ठाम, निश्चित करा-वयाचाः, नेमावयाचाः, नियमित करण्यास योग्य. नियामक-वि. १ ताब्यांत ठेवणाराः शासन करणाराः निग्रह करणारा. 'गांवींचे देवळेश्वर नियामकचि होती साचार। '-ज्ञा १८.५७०. २ निय-मित, ठाम, निश्चित करणारा; नेमणारा; नियंता; नेमणुक करणारा. **३** गति वंगैरेचें नियंत्रण करणारे यंत्र (गव्हर्नर). नियामक मंडळ-न. शासन करणारी संस्था. (इं.) गन्हर्निग बॉडी.

नियामत-सी. १ दया. २ आनंद; सुख; आराम. ३धनः मिळकत; बर्कत; भरभराट. [फा.]

बाळाजी नारायण नातू ' -भाभ १८३८. [फा. नियाझमंद]

नियाबत. न्याबत---स्री. नायबी; मुतालिकी. 'न्याबतचा खिलत. ' -दिमरा २.१७. [अर. नियाबत्]

नियाल-सी. (गो.) मान्यता. -वि. (गो.) प्रमाणांत

नियुक्त-वि. १ नेमलेला; ठरलेला; योजिलेला; अधिकृत. २ ज्यास पुत्रोत्पादनाविषयीं गुरूचा नियोगझाला आहे तो.-मिता-क्षरा [सं.]

नियुत-न. एक कोटी संख्या; शंभर लक्ष. [सं.] नियो-स्त्री. (गो.) रेती.

नियोग-पु. १ नेमणुक अथवा योजना; आज्ञा देण अथवा अधिकार देणें; योजणें; व्यवस्थित लावणें. २ आज्ञा; हुकूम; आदेश; शासन. ३ प्राचीनकाळीं वंश खुंद नय म्हणून स्त्रीच्या **्पञ्च**-न. आज्ञापञ्चकः नियमांचा कागद. पत्र पहा. ०**विधि-प्**रोठिकाणीं करविलेली प्रजोत्पत्तिः निप्रञ्चिक विधवेला अपत्योत्पा-गार्वे स्वामिसेवक्रत्वें।'-एभा ३ ७५. नियोगी-वि. १ नियामक पहा. २ युक्त; योग्य अधिकारी. 'तेथ सत्त्वे आपल्या आंगी समीननिमीन भागीं। दोघे केले नियोगी। ब्राह्मण क्षत्रिय। '-जा 96.636.

'हे गुणचि कियाजातां नियोजना।' - ज्ञा १४.२९३. [सं. नि+ युज्=योजणें]

नियोजिण — उक्ति. नेमण; योजण; ठरविण; आज्ञा करण; अधिकार-सत्ता देणे, लावणे. ' नियोजिली वितंडे तळासि येती । ' - ज्ञा १३.२१. ' नवसें कन्या पत्र होती। तरि का नियोजिले पति।' [सं. नियोजन]

निर्-एक अव्यय आणि उपसर्ग. याचे कांहीं अर्थ. १ खातरी; इमी; आश्वासन. २ नकार; अभाव. [सं.]

निरउपाय-निरुपाय पहा. 'निरउपाय झाली गोष्ट कंबर बसली घोरानें। ' - ऐपो ४१२.

निरकामी-वि. (गो.) रिकामी; निरुपयोगी.

निरंकार-विकिति. (चुकीनें अर्थ) (अशिष्ट) १ निरा-कार; शुद्ध; केवळ; एकटा; निवळ; एकमेवाद्वितीय. २ पूर्णपण; केवळ; न्विळ; सर्वस्वीं. ३ (उपाशी शब्दाच्या पूर्वी जोडून) निखालस; अगदीं पूर्णपर्णे. ' आज मी निरकार उपाशी आहे. ' [सं. निराकार]

निरंकुरा-नि. अनियमित; स्वच्छंदी; अनिप्रहीत; ताबा, नियाजभेद — वि. अर्जे दार; विनंति करणारा. ' नियाजभेद विधन, मर्यादा न मानणारा; कोणाचें न ऐकतां वागणारा; स्वैर; बेताल; मोकाट. २ प्रतिबंध - अटकाव विरहित. ' पादशहा याउपरि निरंकुश जाले. '-मराचिसं २४. [सं. निर्+अंकुश] म्ह ि निरं-कुशाः क्वयः=क्वीस कोणच्याहि प्रकारचा-भाषेचा, व्याकरणाचा वगैरे प्रतिबंध नसतो. निरंकुशातृप्ति-स्री. जीवाच्या ज्या सात अवस्था आहेत त्यांतली फलरूप सातवी अवस्था. –हंको.

निरक्त—वि. (प्र.) नीरक्त, रक्तहीन; फिक्का; पांढराफटक; निस्तेज; विवेणे. [नि+रक्त]

निरख—पु. १ बाजारभाव; चालू किंमत. 'शेळीचें दूध एकवीस शेर याप्रमाणें लब्करांत निरख आहे.'—ख ८.३९७६. २ ठराव; मर्यादा. [फा. निर्के] •बंद्—बंदी—पुस्ती. बाजारभावाची यादी; भावाचा तक्ता. निरखी—ख्या—पु. १ बाजारभाव ठर-विणारा अधिकारी.

निरख-की. (कों.) पारख. [निरीक्ष्; प्रा. णिरिक्ख] निरखड-वि. रखरखीत; रुक्ष. -शर [नि+रखड]

निरखणें — सिक. १ एकामतेने पाहणें; मनन करणें.२ सुक्ष्म-पण परीक्षा करणें; पारख करणें (सोनें, रत्नें इ०ची). ३ (सामा.) पाहणें; अवलोकन करणें. 'मला निरखितां भवच्चरण कन्यका आपगा।' —केका १०. [सं. निरीक्षण; प्रा. निरिक्खण; हिं. निरखना]

निरखी-ख्या-पु. (ल.) धूर्त, दूरदर्शी माणूस.

निरंगळी — स्त्री. जास्त श्रम किंवा उपवास यांमुळें गात्रें शिथिल, जड होणें; सुस्ती; मंगळी; थकव्यानंतरची झोंप. (कि॰ येणें: भरणें). 'घटका काळ गेल्यावर मोहनरावांना निरंगळी येऊं लागली. ' –कोरिक ४३७. [? +गळणें]

निरगांठ-की. निर्गाठ पहा.

निरगुंड, निरगुडी, निरगुड —स्त्री, निर्गुडी पहा.

निरिशक—वि. ज्याने श्रौताग्नि किंवा स्मार्ताग्नि धारण केले नाहींत, ठेवले नाहींत असा. -मिताक्षरा [सं.]

निरज्ञ—वि. रजोहीन; स्वच्छ; निर्मळ; धूळरहित. 'निरज करुनि भूमी रेखिल्या रंगमाळा।' —माधवरामायण बाल ३३. [सं.]

निरंजन—न. १ विद्या; ज्ञान. २ उजाड प्रदेश; एकांत स्थळ.

—एसा १.१२६. 'निरंजनीं आम्ही बांधियेलें घर।'—तुगा ४०४३
३ अरण्य. 'मृत्यूनि आधाधिले। तिहीं निरंजन सेविलें।' – ज्ञा
१३.२३. —वि. १ निर्विकल्प; सोज्वळ; निष्कलंक; मायाविरहित; चुक, व्यंग इ० रहित; जन्ममरणांदिकांस कारण जें प्रारब्ध
तें ज्यास नाहीं असा (ईश्वर, परब्रह्म). 'लागे तुझे घ्यान निरं
जनाचें।'—साहह १.३४. २ अस्पष्ट; ग्रुप्त. [सं. निर्+अञ्चन]

निरंजन—न. आरती ओंवाळण्याचे धातूचे पात्र. निरांजन पहा.

निरंजनी—पु. गोसाव्यांतील एक पंथ; हे गोसावी लंगोटी स्नावतात. निर्वाणी गोसाव्याप्रमाणें नागवे हिंदत नाहींत.

निरु जो — उकि. खरइन, पुसून काढणे; एका बाजूस सारणे, ढकलेंगं; निपटणें (हाता-बोटांनी-एखादा द्रवपदार्थ).

निरड(ढ)णें, निरढलणें— उकि. १ पर्के करणें; पकविणें; राबविणें (नवीन, कोरे मडकें इ०). २ (ल.) निरढावण्यास लावणें; निगरगट करणें.

निर**ढ(ढा**)वर्णे—अकि. सरावर्णे; निगरगट होणे; कोडगा बनर्णे.

निरद्विणें, निरदाविणें— उकि. निरहणें अर्थ २ पहा. निरण— न. १ बेंबी आणि गुह्यभाग यांच्या मधील पोट, ओटीपोट. २ गाई—म्हशीचा गुह्यभाग, जनावराचें स्त्रीजननेंद्रिय; योनी. 'गाईच्या निरणाला हात लाव म्हणजे लौकर गोमूत्र मिळेल.' • करणें- लवकर प्रमुत होण्याच्या वेळीं (गाय इ० कांनीं) जननें-द्रिय शिथल, विस्तृत करणें.

निरत—िव. पराकाष्ट्रेचा, अत्यंत रतः, तत्परः, आसक्तः, अनु-रक्त. 'जरी स्वथंभैकनिरत । वर्ताल बापा । '-ज्ञा ३.१०२. [सं]

निरंतर—िव. १ संबंध असलेला; मध्ये अंतर नसलेला. २ सततचा; नेहर्मीचा; कायमचा. ३ सलग; अखंड —िकिवि. १ नेहर्मी; सतत; अविरत; एकसारखें. २ ३ खंड; मध्यें (स्थलाचें) अंतर न पडतां; सलग; अगर्दी लागुन, जोड्न, चिकद्दन. [सं.]

निरतावर्णे-- कि. गोडी घेणें; रत होणें. -मनको.

निरतिराय—वि. अतिशयाचा; अधिक; अमर्याद; पराका-ष्ठेचा; अतोनात. [सं.] -यानंद-पु. ब्रह्मानंद.

निरिनिमित्त—किवि. कारणावांचून; विनाकारण. 'वित्त हरिति निरिनिमित ठेबुनि चित्त अर्थ यावरी।' –ऐपो ३६९. [निर् ≕नाहीं+निमित्त]

निरपण—न. खरवड; धूण (जेवलेल्या ताटाची); निपटा; निरपून काढलेला अंश. [निरपण] महु० निरपण खाई तें मोठें होई मळयांत जाई तें केळें खाई. 'निरपणी—की. निरपण करणें; खरवड, धूण काढणें; निपटणी. निरपणी—कि. निरपण करणें; खरवड, धूण काढणें; निपटणी. निरपणी—उकि १ निरडणें पहा. ताटांतील निपद्ग चिपद्ग काढणें, पुसुन, निपद्ग घेणें. —ज्ञा ६. २३४. 'हा तें सांडिला निरपोनु। धाम निढळींचा। '—कथा ५. १३.१४८. २ (ल.) भोगणें; फेडणें; केलेलें कम निस्तरणें; निपटणें; निष्कृति करणें. ३ हिसकून काढणें; खेचणें; जोरानें उपसणें (म्यानांत्न तरवार, केसाचा गुंता, ओला कपडा इ० दुसऱ्याच्या हातांत्न). ४ खडसावणें; खरडपट्टी काढणें; अतिशय रागावणें. (या प्रयोगांत तलवार शब्द अध्याहृत असतोः), 'मी बोलतांच त्यानें मजवर निरपली. '[१ सं. निवहन; निवपन]मह० मलत्या ठिकाणीं हगांवें आणि निरपत बसावें.

निरपणास—पु. (गो.) भाजीच्याच उपयोगी पहणारा फणस. [निरु=पाणी+सं. पनस; म. फणस]

निर्पञ्चण-नि. निर्लज्ज. 'प्राणञ्चाणपरायण जिकडे निरप-त्रपाग्रगी पळतो। '-मोविराट ४.८०. [सं. निर् +अपत्रपा=लाज]

निष्पराध-धी-वि. निर्दोषी; गुन्हा नसलेला:साव. - किवि. निर्दोवपण: विनाकारण: (कि॰ मारणें, हाणों इ॰). [सं.]

निर्फ़ज-न. (कों.) एक जातीचें भात.

निरपेक्ष-नि १ निरिच्छ: नि:स्वार्थी; निरमिलाषी; निष्काम; अपेक्षा नसरेला. 'वैराग्यनिरपेक्षाचा गळा। गिवनीत असे।' -जा १६.२०९. 'जैसी निरपेक्षाची सांगता स्थिति। आशाबद्ध मनी जल्पती। कां साहदेवमतासी हेळसती। ज्योतिषी जैसे निजदेषें। ' २ असहायः, अनाथः, अशरण. ३ सोड्नः, वगद्यन-शिवाय. उदा॰ ब्यक्तिनिरपेक्ष. [सं. निर्+अपेक्षा] निरपेक्षता-की. १ निरिच्छपणा निःस्वार्थता. २ पक्षपात नसणे.

निरवज्ञणं -अफि. चमकणः; दचकणः, भिणः; बुजणे. [बुजणे] निरवज्ञण - उकि. भरणे; भहन निघर्गे; मिटणे; बुजणें; बंद करणें, होणें (भोंक, भेग वगैरे). ' मुखी आणि नासिका-नयनी। व्याल निर्वुजले रजकणीं। ' [वुजणे=ठासून भरणें]

निरिभमान-नी-वि. अभिमान, गर्व, ताठा नसलेला; नम्र; विनयी; गुर्मी, चढेलपणा नसलेला. [सं. निर् +अभिमान]

नि भिलाप-पी-नित. निरिच्छ; निष्काम; निरपेक्ष पहा. 'अगा आत्मजेच्या विषी । जिब्रु जैसा निरभिलाषी । ' –ज्ञा १२.१३२. [सं. निर्+अभिलाष]

निरभु--न. अभ्रराहित्य; मेघ, ढग नसणें. -वि. अभ्ररहित; ढग, आभाळ नसलेलें; स्वच्छ. [सं. निर्+अभ्र]

निरय-पु. एका नरकाचें नांव. -ज्ञा १.२६०. 'नोहे यांच्या ऐसा तुका निरयवासी पिसा। '-तुगा १८१६. ' होसी सदा निरय दारुण लोकवासी। ' [सं.] ॰गति-स्री. नरकवास. 'फारचि वरी निरयगति परवशता शतग्रणें करी जाच। ' -मोविराट १.५६.

निरयण-न-न. प्रहांचें स्थान मोजतांना अयनगति हिशे-बांत न घेणे. -वि. अयनगतिहिहोबांत न धरतां केलेलें (पंचांग, कुंडली). [सं. निर् +अयन] ॰ पंचांग-न. अयनगति हिशेबांत न घेतां ब्रह्माधनादि प्रंथांवरून तयार केलेलें पंचाग. ०वर्ष-न. सूर्य रेवतीच्या योगतारेपासून निघून पुनः त्याच तारेंत आलेला दिसण्याला जो काल लागतो तें वर्ष. -सर्यमाला ९३.

निर्यास-वि. आयास, त्रास, श्रम वगैरेशिवाय. 'निर-यास गेले रसरायाचे।' -भाए ९९. [सं. निर् +आयास]

निरगल-वि. बेख्टः, स्वैरः, बेतालः, निरंकुश पहा. [सं. निर्+ वधी। हर्षानंदीं तत्पर। ' -एमा २.३२८. [सं. निर्+अविध] अगेला=शृंखला]

२ ज्यांत नका, कायदा नाहीं असा (धंदा, श्रम). ३ फुकट; (अंकगणित) पूर्णीक; पूर्ण संख्या.

निष्फळ; पोकळ. ४ अनावश्यक; निरुपयोगी. -क्रिवि. उपयोगा-वांचन; विनाकारण. (कि॰ मारणें; बोलणें). [सं. निर्+अर्थ+क]

निरलस-वि. आळस, जडपणा, सुस्ती इ० नसलेला; उद्योगी; चलाख; चपल; तलख. [सं. निर्+आलस्य]

निरवकाश-वि. १ वेळ, फुरसत नसलेलें. २ मुळींच वेळ शिलक नसलेला; भदत, वेळ संपलेला. ३ जागा, स्थळ नसलेला. शुन्य सांडोनि निखकाश । तेचि कृष्णहृदय सावकाश । ' -एरुस्व १.३८. ४ निविड; दाट; घट. [सं. निर्+अवकाश]

निरदंकिणे -- सिक्तः निश्चय करणे. -मनको.

निरवटां-वि. (गो.) साधा; नुस्ता. 'निरवटां चा '=दुधा-शिवाय केलेला चहा. [सं. निरा=बिन मिश्रणाचे]

निरवडी---स्री. १ निग्रह; निश्चय. --शिशु ५६८. 'निज आत्मा निर्गुण निरवडी । जाय परती आहेसी तु वेडी । '-ब २९८. २ चातुर्थ; कौशल्य; युक्ति. 'नेणती युदाची निरवडी। रणपरवडी माराची। ' -एरुस्व ९.२. ३ सावधानता. ' अत्यंत साधूनि निखडी। मनोजयो आणितां गोडी । '-एभा २९.५९.

निरवणी, निरवणुक-स्त्री. सोंपविणें; स्वाधीन करणें. [निरवर्णे ।

निरव(वि)ण - अक्रि. १ ताब्यांत देण; स्वाधीन करण; सोंपविणे; विशिष्ट सूचनांसह हवालीं करणे; व्यवस्था सांगणे. ' निखणें धरणें मुखदायका । '-दावि १३२. ' गड निरवितो गड-कऱ्याला राज्य निर्धवतो नेतोजीला।' -ऐपो १७. २ कार्य सोंपविणें; समर्पिणें. 'तुका म्हणे तुम्ही निरविल्यावरी। मग मज हरि उपेक्षिना।' –तुगा २२०७. ३ पाठविणें: निरोप देणें. 'भीमक शुद्धमति गहिंवरोन । रुक्ष्मिणीसी निरविती।'-ह २४.१७३. ४ देगें; नेमणें. 'हे कन्या त्याचि धन्या कृतिसि निखली साच त्याचीच भाजा। ' –आसी ३१, ५ सांगर्णे: बजा-वर्णे. 'अश्वपति बार्पे सात वेळां निरविलें।' -वसा ६२. [सं. निवैर्तन ?] निरच।निरच-स्त्री. आटोपाआटप; आवरासांवर: प्रवासाला निघतांना किंवा भरतांना घर, मुर्ले, जनावरें इ० सर्व गोधींची विरुवाट लावण, व्यवस्था करणे; अनेक पदार्थीची अनेकाजवळ ब्यवस्था लावणे. [निरवणे द्वि.] निरवानिरवीची वेळ-सी. अंतकाळ; निर्वाणीची घटिका.

निरवधि, निरवधिक-वि. १ अनंतः, बहुतः, अमर्यादः, सीमारहित. 'सुधी म्हणित निरवधी काळ त्यामध्यें दीडपायली।' -ऐपो ३७१. २ निरंतर; सततः एकसारखा. ३ निःसीम. 'सद्गुरूतें मनुष्यवुद्धी। पाहोंचि नेणे त्रिशुद्धी। सेवे लागीं निर-

निग्वयव—वि. अवयवविरहित; गात्रविहीन; प्रत्यंग, उपांग निरर्थक, निरर्थ-वि. १ अर्थशून्य (शब्द, प्रयोग इ०). नसलेला. 'निराकार निरवयव भेटे परब्रह्म। ' [सं.] अर्थक-प्र.

निरवलंब—वि. १ आश्रय, आधार नसलेला. २ अबलेबुन नसणारा: स्वतंत्र; स्वाधीन; स्वावलंबी. [सं. निर्+अवलंब]

निरचेगळणं — उकि. निराळे ठेवणं; वेगळें, बाजूला करणें. 'आपुली विद्या तीत्र शस्त्र । शत्रुकाननीं निनाशपात्र । ती कार्यार्थ निरवेगळीत स्वतंत्र । तरी देवक्षोभ जाणाबा । ' —नव १४.१२२. [निर्नवेगळणें]

निरदान— न. १ उपवास. २ कडकडीत, निर्जळी उपवास. [सं. निर्+अशन] –िन. कडकडीत; निर्जळी (उपवास). 'आज त्याला निरशन एकादशी आहे. '

निग्द्यी-स्नी-स्ती. १ वेचनपणा; अरुचि. २ तिटकारा: बीट: चिळस; नावड; कंटाळा. 'एकच भाजी नित्य होऊं लागली म्हणून तिची निरशी आली.'-नि खरकटी नसलेली स्पर्श न केलेली; उष्टी न केलेली; निर्देप. [नि+रस]

निरस-—िव. १ दुब्यमः गौण प्रतीचा, गुणाचा. याच्या उलट सरस. 'दिले अटकेवर जरिषटका करितो लखलख। भाले बोथाट्या भाले वरच्छ्या होदे अंबारी सरक्षा निरक्षा।'—ऐपो २४०. 'हें सोनें निरस आहे.' २ बेचव. [सं नि+रस]

निरसणं—सिक. १ फेंकून देणें; दूर, बाजूला सारणें; वर्जणें, काहून टाकणें; घालविणें; नाश करणें: टाकून देणें. 'निज बोधें संसारदुःख । निरसूनि दिधलें निजमुख।'—एमा १०.३४७. 'जेंगे नामसंकीतैन करूनिया। निरसली सकळ प्रपंच माया।' २ मिथ्या ठग्विणें, समजणें. 'तैसें विचारितां निरसलें। तें प्रपंचु सहजे सांडवलें। मग तस्वता तस्व उरलें। ज्ञानियासि।'—ज्ञा २.१३१. 'तुका म्हणे आस निरवली।'—तुगा ५३.—अकि. संपणें; जाणें; दूर होणें; गळणें; कायमचें नष्ट होणें. 'जैसी रात्र निरसतां उटती जन।'—रावि ७.८४. 'प्राप्त होतां आत्मज्ञान। श्रांतितम निरसून जाय स्वयें।'[सं. निर्+अस्=फेंकून देणें] निरसन—न. १ परिहार; निरसण्याचा व्यापार. 'संकटनिरसन.' २ नाकारणें; अस्वीकार, टाकणें, फंक्रणें. [सं.] निरसनी—स्त्री. निरच्छा; वीट; तिटकारा. निरशी अर्थ २ पहा. 'नेदीच तो निरसनी घरिली मुकुंदें।'—अकक २, कृष्णकौतुक ५०. [नि+रस] निरसित, निरस—वि. फेंक्रलेंं; दूर केलेंंं, नाकारलेंं.

निरसा-सें —िव. न तापविलें हुं पाणी न मिसळलें (दूध) 'तोंड भम्न गोड बोल। जैसा निस्शा दुधाचा खवा।' —सला ५३. निस्शी पहा. [नि+रस]

निरसी—स्त्री. १ दुय्यमावस्था; गौण दर्जा; गौणता. याच्या उट्ट सरसी. निरशी पहा. २ (कामार्ने आलेळा) कंटाळा; थकवाः शिथिलता. (कि॰ येणे). [निरस]

निरहंकार-कारी-िव. गर्व, ताठा, नसलेला; नम्नः, विनय-शील. [सं. निर्+अहंकार]

निरहंम।न—वि. निरहंकार पहा. [सं. निर्+अहंमान] निरहंमानता-स्री. नम्रता. [सं]

निरहर—न. युद्धिबळांतील मोहरे. 'तैसे कर्तृत्व अहंकारें। नेघौनि यथा अवसरे। कृत्यजातांची निरहरें। सारिजती।' —माज्ञा १८.१७०.

निरक्षर—वि. अक्षरशत्रु; अशिक्षित; अविद्वान् [निर्+ अक्षर]

निरा—पु. ताडाच्या किंवा खज़रीच्या झाडांपासून निघ-णारा, न अंबेलेला रस; एक प्रकारचें मद्य.

निरा-पु एक प्रकारचे पाढर गवत.

निरा—िव. शुद्ध; निर्भेळ; निरसें; स्वच्छ. 'दिवसानिदवस रंग चढता निरा गहिरा।' –सला ३८. –िकवि (व.) अगदीं; नुसता; केवळ. 'तुं निरा वेडा आहेस.'[हिं. निरा]

निराकरण, निराकार—कृति—नपुश्ली. १ निरसन पहा. २ खंडन; निवारण;परिहार. [सं.] निराकारणें, निराकरणें— उकि. (काज्य) नाकारणें; निपेध करणें, नाकबूल करणें. 'जें कमें-जात आधर्वें।एथ निराकारिलें देवें।' –ज्ञा २.३७२. 'तो नब्हें तिचा पति म्हणोनि। असें निराकरिति नां येणें शब्दें।'

निराकार—वि. आकाररहितः निरवयव (परमेश्वर, परब्रह्म). [सं. निर्+आकार]

निरांकार—पु. एक पिशाच्च. -मसाप ४.४.२८०. -वि. (कु.) विचित्र, वेडसर कृतीचा.

निराकांक्ष ---वि. निरिच्छ; निष्काम. [सं. निर्+आकांक्षा] निराक्टत---वि. १ हांकून दिल्ला. निरसित पहा. २ नाकबूल केलेला; निषिद्ध [सं.]

निराकृति—वि. (शाप.) अनियमिताकृतिः स्फटिक नस-लेळाः बिन आकृतीचाः ज्याला विशिष्ट आकार नाहीं असा. (ई.) कोलॉइड. [निर्+आकृति]

निराचार—वि. वेदविहित आचार न पाळणारा; राक्षस- वृत्ति; रानटी; अडाणी; जंगली. [सं. निर्+आचार]

निरांजणं — कि. त्रासणं; वैतागणें; कंटाळणें. -तुगा. [नि+ रंजन]

निरांजन, नीरांजन—१ आस्ती ओंबाळण्याचे पात्रः तूप-वातीचा दिवा. 'बस्ने अलंकार सुमने। नाना उपहार बिलदाने। दीपावली नीरांजने। सावधाने अपिलीं।' –एरुस्व ६.८४. २ आस्ती; ओबाळणी. (कि॰ करणें). 'नीरांजनें करिति तीस अनेक नारी।' –सारुद्द ६.३६. [सं. नीराजन] ॰परो–वि. (गो.) अक्कल-शून्य.

ि निरांजनी—स्री. (व.) निरांजन पहा.

निराट-- वि (कु.) झाडांची छाया वर्गेरे नसलेली; मोकळी; उघडी; उन्हाची (जागा).

निराधार—वि. १ निराश्रित, पाया, आधार नसलेली (मनुष्य, वस्तु, इमारत). ज्याला आधाराची, आश्रयाची जरूरी नाहीं असा (ईश्वर). २ अप्रमाण; अविश्वसनीय (बातमी). [सं.]

निरानिपटा-निपटारा—९. १ शिल्लक राहिलें काम, भानगडी वगैर संपविगे, निकालांत काढणे; आरंभिलेला धंदा, गोष्टी वगैर शेवटास नेगें; खटला, फिर्यादी इ० निकालांत काढणें. (कि० करणें). २ स्वच्छ, साफसफाई करणें; चाद्दनपुसून लख्ख करणें; निपद्दन काढणें; वाहून नेणें; लुबाडणें; नाहींसें करणें (जेवलेलें ताट, घरांतील सामान इ०). (कि० करणें). [निरा=अगदीं, पूर्णपणें+निपटणें]

निरानिस्तरा — पु. निस्तरानिस्तर पहा.

निरापेक्ष—ित. निरिच्छ; (प्र.) निरपेक्ष. [सं. निरपेक्ष्य] निराभास—ित. १ भास किंवा दृश्य यांच्या विरिद्धत; असत्य, माया यानीं नियुक्त (ब्रह्म, ईश्वर). याच्या उलट साभास. प्रतिभास पहा. २ कोणत्याहि सादृश्यानें, कल्पनेनें किंवा मानसिक भावनेनें प्रगट कहन दाखविण्यास असमर्थ (ईश्वर). 'साकार साभास आभास। चौथें जाणिजे निराभास। याहूनि पर तृं परात्पर हंस। तृणावर्तप्राणहरणा।'—ह २०.१४५. [सं. निर्+आभास]

निराम—वि. (वैयक) अपचनापासून न उद्भवलेला (ताप, आजार-हा पित्ताश्रित, कफाश्रित इ० असतो). याच्या उलट साम (आमसहित). [सं. निर्+आम]

निरामय—ित. १ आजारी नसलेला; निरोगी; आनंदी 'मग निरामय भरित। पावती पद अच्युत।'—ज्ञा २.२७९. २ रोग, सांथ वगैरे नसलेला (देश, जागा). ३ निश्चित; निर्भय; शांत (मनुष्य, निद्रा) ४ त्रास, कटकट नसलेली; निरुपाधिक (जागा, धंदा, नोकरी ६०) 'आनद अद्वय नित्य निरामय। जेकां निज्ध्येय योगियांचें।'—तुगा ८२६. [सं. निर्+आमय]

निरा मिष--वि. १ मांसविरहित. २ लांचलुचपत नसलेली. [सं. निर्+आमिष]

निरालंब — वि. निराश्रय; निरवलंब पहा. 'जिही सकळ भूतांचिया हितीं। निरालंबी अन्यक्तीं। पसरिलया आसक्ती। भक्ती वीण।' – ज्ञा १२.६०. – न. १ आकाश. – शर. (भारा युद्ध २९.७९.) २ निराकार (परब्रह्म). 'नि लंबींची वाडी। होती त्रिभुवनायेवढी।' – ज्ञा १३.४४. [सं निर्+आलंब]

निरालय—वि. अविनाशी; अक्षय; कर्धीहि नाशन होणारें. [सं. निर्+लय] निरालस्य—न. आळस, सुस्ती इ० नसर्गे; चपळाई; तडफ. तल्लखी; उद्योगीपणा. [निर्+आलस्य]

निराबि में — उकि. (कों.) निराळें करणें आणि बाहेर पस-रणें; मोकळें करून अलग अलग पसरणें, वाळत टाकणें (कपडे, धान्य इ० — ऊन, हवा लागण्यासाठीं).

निराश-स-वि. १ आशांभग झालेला; आशा नसलेला; हताश; खित्र. २ निरिच्छ; आशा, इच्छा नसलेला; निरपेक्ष. [सं.] निराशण-सण-अि. (काच्य.) आशा सोडणें; हताश होणें. निराशता-सी. निरिच्छता. 'कर्मसेंगें निराशता। फळाचिया। '- नश ४.९३.

निराशा—सी. १ आशाभंग, आशा नस्गें; हताशा. 'निराशे-सारखें सुख नाहीं. '-हत्रयंवर ७३. २ निरिच्छपणा; निष्कामता (मोक्षाला, चिरशांतीला ऐहिक आशा, इच्छा हानिकारक असते म्हणून तिच्यापासून मुक्तता). ं सं] • वाद्-मत-पुन. मनु-ष्याच्या आयुष्यांत सुखापेक्षां दु:खच जास्त आहे असे मत. (ई.) पेसिमिझम्.

निर।श्चय-श्चयी, निराश्चित—वि. आश्रय, संरक्षण नस-लेला; निराधार पहा. [सं. निर्+आश्चय]

निरास, निरासन-पुन. निरसन पहा.

निरास - स्त्री. (कुण.) निराशा. 'करितां दान हेंचि मागाः वयास । नका भार घेऊं कहं निरास । ' -तुगा ३४५. [निर्+ आशा-आस]

निरासचं — कि. (गो.) निर्दाळणें. [निर्+अस् निरास] निराहार — पु. १ मुळींच न खाणें; कडकडीत उपवास; निर्जाळी. २ निरशन फराळ; नेहमीसारखें अन्न न खातां धान्य-विरहित फळें किवा कांहीं विशिष्ट पदार्थ वगेरे निराळें पण थोडें खाणें. निराहार —री—िने. निराहार करणारा; उपवास करणारा. 'म्हणे मज निराहाच्या होतें मरण। हा तंव करितो फळभक्षण।' [सं. निर्+आहार]

निराळ—न. (काव्य) १ आकाश; अंतराळ; अवकाश.
–ज्ञा ११.६७९. 'प्रभेनें निराळ कोंदलें।' –रावि १०.२३. २
निराकार, निराश्रयस्वरूप ब्रज्जा. ३ निराश्रित ठिकाण. 'तरी अम्यासाचेनि बळें। प्रत्याहारीं निराळें।' –ज्ञा ६.५७. [सं. निरालय] निराळें पोटी–किवि. रिकाम्या पोटानें; अनशीपोटीं.

निराळा-ळें—िव. १ वेगळाः स्वतंत्रः विविक्षताहून इतरः अलगः न जोडलेला. २ दुसराः, वेगळाः अन्य. ३ असंयुक्तः भिन्नः विभन्तः न जमणाराः असदशः परका. (समासांत) मर्जी-संप्रदाय-शिती-लोका-धर्मा-आह्ने-निराळा. वेगळा पडा. [सं अन्य-तर-अन्यअर-न्यार (+ल प्रत्यय) —न्यारल-निराळ. —भाअ १८३३.]

निरिच्छा-स्री. इच्छा नसर्णे. निराशा अर्थ २ पहा.

निरिद्धिय-नि. १ नपुंसकः, प्रजोत्पादनास असमर्थः, वंढ. २ इस्तपादादि इंद्रिय, अवयवरहित; व्यंग असलेला. ३ (रसा.) जडपदार्थविषयक. (इं.) इन ऑग्यांनिक. [सं. निर्+इंद्रिय]

निरी-नित्री. धोतराची र्किवा लुगडयाची चुणी; मिरी; घडी; वस्न नेसतांना हाताच्या बोटावर पाडलेली एकावर एक घडी. 'तथापि वोढी उगली निरी हा।' -सारुह १.६८. 'वीरश्रेणी नि-याप्रंथीं । सुटली नावरे उभयहस्तीं । प्रणयगुप्त झांकोनि परौती। पळे सत्त्वर लाजली। ' -मुआदि २३.१४२. २ चुणी; घडी. ३ मळसत्राच्या खोबणींमधील उंचवटा, कडा. ४ चर [सं. निर्+उत्तर] काच्या कडेच्या लाटांचे पुढें मार्गे होणारे भाग. [सं. नीवि]

निरीपिरी—स्त्री. (व.) निरवानिरवः आंवराआवर 'निरी- निर्जीवः हिंमत नाहींशी झालेला. [सं. निर्+उत्साह] पिरी झाल्यावर मग जेवण करतो. '

निरीम-पुन. (कों.) गलबत रिकामें असतां तें जरूरीइतकें जड होण्यासाठीं (तें न बुडावें म्हणून) त्यांत घातलेले दगड, लोखंड ताब्यांत ठेवलेला, आणलेला. [सं.] वगैरे वजन; निलीम. (इं.) बॅलस्ट.

[सं.] निरीश्वरवादी-पु. या मताचा मनुष्य; पाखंडी.

निरीह—वि. १ निरिच्छ पहा. निराश अर्थ २ पहा. २ निरासक्त मनाचा. [निर्+ईहा]

निरीक्षण-न. लक्षपूर्वक बारीक अवलोकनः, तपासः, परीक्षाः [निरुद्ध | निरखणे पहा. [सं.] निरीक्षणे-अित. बारकाईनें पाहणे. निर-खों पहा. 'जिन्हें आपली चनी चाखों। चक्षु निज बुबुळ देखों। कार न करणारा; दया, कृपा न करणारा; कोणाच्या उपयोगी न आहे तया ऐसे निरीक्षणें आपुरुं पैं। ' -ज्ञा १५.२७२. निरी- पडणारा. [सं. निर्+उपकार] क्षित-वि. बारकाईने पाहिलेला, तपासलेला, विचार केलेला.

स्पष्ट करणारें शास्त्र. २ वेदार्थ स्पष्ट करणाऱ्या निषंद्र नामक वैदिक शब्दप्रथावर भाष्य (हें यास्काचार्यानीं लिहिलेलें आहे). ३ अर्थ स्पष्टीकरण; व्याख्या; शब्दांचें व्युत्त्तिकथन. निरुक्ति पहा. [सं.] -वि. गुणधर्मीचे, परिस्थितीचे ज्यांत विवेचन, स्पष्टीकरण केले आहे तें; व्याख्यात. [सं.] निरुक्ति-स्त्री. १ पदार्थीचें स्वह्मप समजण्यासाठी बांधलेले लक्षण. २ लक्षणादिकेंकहन केलेले स्वहप-कथनः व्याख्याः वर्गनः 'गुरुशास्त्र आणि तिसरी प्रचीति। चालिल्या त्रिकः निरुगमः। ' - ज्ञा १.४९. [सं. निर्+उपमा] निरुक्ती वेदामार्जी। '-ब २५३. ३ शब्दाची ब्युत्पत्तिसिद्धि.

निरुजा रोगी व्हावया।' -एरुस्व ११.३४. [सं. निर्+रुज; नीरुज]

निरुता-ती-ते-वि. (काव्य) खरें; शुद्ध. ' ज्ञान उपवेशावें क्षप करितां कैवल्यपती। टी केली निरुपहितीं। आपुल्या क्ष्पीं।' निहर्ते। '-विपु १.६३. -क्रिवि. खातरीर्ने; स्पष्टपणें; निश्चयानें, -क्का १५.४४२.

निरिच्छ-नि. इच्छारहित; निराकांक्ष पहा. [निर्+इच्छा] खरोखर; खचित. 'दुर्जे येथे कोणी नाहीं कृष्णाविण।निहर्ते जाणीन पसे देवा।' -तुगा ३५. 'ऐसी असतां उदासवृत्ती। द्वादशवर्षे कमिलीं निस्ती।'-भवि २२.३१. निस्ते-न. खरे-पणाः, निश्चय. [सं. नि+ऋत=खरें]

> निरुती—सी. १ प्राप्ति. २ निर्णय: निश्चय. 'या निरुती करितां बोला। युर्गे गेर्ली। '-ज्ञा १०.६७. ३ युक्ति; रीत. -माज्ञा १८.१३०. 'ऐशिया समयोगाची निस्ती। लाहोनि जं दह टेविती।' −डा ८.२२१.

> निरुत्तर-न. उत्तराचा अभाव. 'तुमच्या बोलण्यावर निरुत्तर हैंच उत्तर. '-वि. काय उत्तर द्यावें हें न कळणारा: कुंद्रित: स्तब्ध.

निरुत्साह—नि. १ उत्साह नसणारा; इताश; खिन्न. २

निहंद-वि. अहंद पहा. [नि-हंद]

निरुद्ध—वि. बद्धः; बांधलेलाः; आंवळलेलाः, कैदेत टाकलेलाः;

निरुद्योग-गी-वि. १ उद्योग, कामकाज नसलेला; बेकार: निरीश्वरवाद-प. ईश्वराचे अस्तित्व न मानणारें मत. व्यवसायहीन. २ निकामी; आळशी; रिकामा बसणारा. [सं. निर्+ उद्योग]

> निरुंधर्णे-- उकि. निरोध, प्रतिबंध करणे; अडविणे. 'एक अपानु प्राणीं अर्पिती। एक दोहीं तें निरुधिति। ' - हा ४.१४६.

निरुपकारी-नि. १ क्रुतच्न; उपकार न जाणणारा. २ उप-

निरुपचार-वि. १ कारणाशिवाय; निर्निमित्त. 'आणि निरुक्त---न. १ एक वेदांग. वेदांतील कठिण शब्दांचे अर्थ निरुपचारा प्रेमा। विषय होय जें प्रियोत्तमा। '-ज्ञा १८.१३४६. २ उपाधिरहित. ' जो निर्गुण निर्विकार। जो निष्कर्म निष्ठपचार। -एरुस्व १.२०. [सं. निर्+उपचार]

> निरुपद्रव-वी-वि. १ त्रास, उपद्रव, कटकट न करणारा. २ गरीब; निरपराध. [सं. निर्+उपद्रव]

> निरुपम-पम्य--वि. अप्रतिमः अतुलः अद्वितीयः ज्याला क्शाचीहि उपमा देतां येत नाहीं असा. 'जें अद्वितीय उत्तम पवि-

निरुपयोग-गी-नि. १ उपयोगी न पडणारा; कारणी, निरुज--वि.निरोगी. - ज्ञा १३ १७५. 'कांसवधृतेसि आरोगी। कार्मी न लागणारा. २ कुचकामाचा; व्यर्थ. [सं. निर्+उपयोग] निरुपहित-नि. उपाधिरहित. ज्याच्या मार्गे कोणतेहि बंधन, व्याप, अडचण, वंगेरे नाहीं असा. 'ऐसें जडाजडव्याप्ती।

निरुपाधि, निरुपाधिक-नि, उपाधि, त्रास यांपासन मुक्तः उघडाः सरळ (ज्ञान, रूप, हेत्, आत्मा इ० स लावतात). 'तो गा मी निरुपाधिकु।'-ज्ञा १५.५५७. [सं. निरू+उपाधि]

निरुपाय-पु अपरिहार्यता; अनन्यगतिकता. 'माझा निरु-पाय झाला म्हणून असे कमें केलें. ' [सं. निर्+उपाय]

निरुपाय-यी, निरुपाई-नित. १ उपाय नसलेला; नाइला-जाचा: अगतिक. २ अपरिहार्य. 'जगदीश्वर कोपला गोष्ट झाली खरिच निरुपाई । म्हणून एकाएकी सर्व बुढाली ब्राह्मणबाच्छाई। ' -ऐपो ४२०. [निरुपाय]

नि रू-पु. चुन्याच्या बांधकामावर घांसून त्यास सफाई देण्याकरितां मसाला घालून तयार केलेला बारीक चुना; सनला. (कि॰ लावणें). 'दगड चांगल्या निहंत बसवावे. ' -मॅरट ३७.

निरू-रें--वि. १ निर्भेळ; स्वच्छ; निरा (-वि.) पहा. २ निरसें. 'उगा नको रहं श्रीरंगा यशोदेसी सोडी कैसा। तुझी धरितें हानुवटी मी, निरे दुध पेई पेई। ' -होला ३३. [निरा]

निरूढी - स्त्री. १ लोकाचार; लोकरीति. २ लोकप्रसिद्धि. 'निरूढी जळघट घेईजे शिरीं। तेवीं वंदावे बळिष्ठ वैरी।' -मुआदि ३४.८१. [सं.]

निरूपक-नि. १ वर्गन, निरूपण करणारा. २ सांगणारा; कथन करणारा; जाहीर करणारा; सुचिवणारा. [सं. नि+रूप]

निरूपण, निरोपण-न. १ कथा: वर्णन: लक्षण-स्वरूप-प्रामाण्यादिके करून केलेल कथन. 'पुराणी बैसतां जावून। तो निरोपण निघाल । ' २ निवेदन; विवेचन; व्याख्यानं. 'तुका म्हणे निरोपणीं । होट झांल ब्रह्मज्ञानी । ' [सं. निरूपण] निरूपणीय-वि. १ वर्णन करण्यास, कथनास योग्य; कथनीय. २ निरोपण्यास, सांगण्यास युक्त; सांगावयाची (गोष्ठ). निरूपिण-उक्ति. १ वर्णन करणें: लक्षण-स्वरूपादिके कांहीं एक गोष्ट कथणें. 'आतां यावरी तो बैंकंटनाथ । देखोनि सखंद पार्थ । कवणेपरी परमार्थ । निरू-निरूपित-वि. कथन, निरूपण केलेलें; सांगितलेलें. निरूपिता-वि. निरोप्या. 'तैसा मी अनुप्रहीतु । साधूंचा निरूपितु ।' -ज्ञा १.८२. निरूप्य-ति. सांगावयाजोगें; कथन करावयास योग्य; वर्णन करण्यासारखें. निरूपणीय पहा. 'म्हणौनि इये अध्यायीं। निरूप नरेचि काहीं। '-ज्ञा १६.४६.

निरेखणें —सिके. निरखणें पहा. [सं. निरीक्षण; हिं. निरखना] दम्यावर उपयोगी आहे. मधांत खावयास देतात. -बदलापुर १६३ ी नैर्ऋत्य दिशेची देवता. [सं.]

निरोग-गी-वि. रोग नसणारा; निकोप प्रकृतीचा; धड निरोगी करी। अल्प मात्र भवार्ता। ' [सं.]

निरोध-पु. १ प्रतिबंध अटकाव; कैद; अडथळा. 'बेंझंट-बाईँचा निरोध करून ... स्वराज्याच्या चळवळीस धोका आण-ण्यांत शहाणपणा कोणता ? ' -िट ३.३४१. २ नियमन; संयमन; बंधन; प्रतिकार. [सं.] निरोधक-वि. १ दाब, आटोका, ताबा, बंधन इ॰ त ठेवणार; दमन करणारा. २ अटक, प्रतिकार कर-णारा: अडथळा आणणारा. निरोधण-सिक. १ निम्रह, दमन. संयमन करणें. 'परी कर्मेंद्रियप्रवृत्ती । निरोधुनि । ' - ज्ञा ३.६४. २ बंधन, ताबा इ०मध्ये ठेवणे; अटकाव; हरकत करणे. ३ रुद्ध वरणे; आडवर्णे: रोखर्णे. -एभा ६.३.२२. 'वर्भ जाणती त्या एकल्या एकटा । बैसतील बाटा निरोधनि । ' -तुगा १४. निरोधन-न. १ निप्रहः, दमनः, दाबः, बंधन. २ अटकावः, प्रतिकारः, अडथळा. (इं.) पिकेटिंग. 'विदेशी कापड विकण्याबहुल अहमदाबाद स्वयंसेवकांनीं निरोधन कहन अन्नत्थाग केला. ' - के २.१२.३०.

निरोप-पु. १ आज्ञा. ' वेदांचिया निरोपा। आन न कीजे।' -ज्ञा १६.४५५. 'ब्राह्मण म्हर्णे श्रीग्रहसी । जो निरोप द्याल मजसी। '-गुच ३८.३५. २ संदेश; मजकूर. ३ जाण्याची पर-वानगी; रुखसत; जाण्यास दिलेली, घेतलेली परवानगी, (कि॰ घेणें; देणें). ४ सन्मानानें केलेला पाठवणी; बोळवण. ५ (गो.) शेतकापणीचा परवाना मालकाकडून मिळण्याच्या वेळीं शेत-कऱ्याकडून मालकास मिळणारी भेट. [सं. निरूपण] (विध्याला) **ेदेण-**दिवा मालविणे. निरोपानिरोपी-िक्षवि. नुस्त्या तोंडी निरोपावह्न; निरोप आल्या-पाठविल्यावहृत. निरोप्या-वि. १ संदेशवाह्क; निरोप सांगणारा, पोंचविणारा. २ ज्याला परि-स्थितीप्रमाणे कामांत फेरफार करण्याचा अधिकार नसन आक्षेत्रमाणे चालावें लागतें असा. ३ फक्त निरोप सांगण्याच्या उपयोगी: स्वतःची बुद्धि नसणारा.

निरोपण, निरोपिणे, निरोपित—निरूपण इ० पहा. निरोविण-निरोपिण पहा. १ सोडणे. 'तेय निरोविंख पील।' -ज्ञा १२७४. २ सांगर्णे; निवंदन, जाहीर करणें. व्यासें।तें नेदीच हों।'-ज्ञा १८.५५२. २ आज्ञा देणें, सांगर्णे. ' निरोविलें जैसे सुणें । शुन्यग्रामीं । ' - ज्ञा ९.५३०. [निरूपण] निरोळणे—अकि. तयार होणें. ' सहर्जे निरोळले वाफे चतुर-वित्ताचे। '-ज्ञा ६.४९०.

> निरौता-ते-किवि. वास्तविक; स्पष्टः, निरुता-ते पहा. 'ते निरौता खुणु जाणती। '-दाव ३३२

निर्ऋति-ती-सी. १ नैऋत्य दिशा, दक्षिण आणि पश्चिम निराखी—स्री. आल्यासारखी एक औषधी वनस्पति. ही या दिशांमधील उपदिशा. २ (ल.) नाश; मृत्यु; विपत्ति. -पु.

निगणचा--वि. (निर्गुण परमेश्वराची मूर्ति वनविणारा यावहरन धाकट. [सं.] •करणं-वरा करणं; प्रकृति सुधारणं. 'रामवार्ता ल.) असमर्थः अक्षमः नालायकः अयोग्यः निरुपयोगीः अवुशल. (कारकून, कारभारी, कारागीर इ०). [सं. निर्गुण]

निर्गत—की. १ सिद्धिः यशः सुपरिणामः आनंददायक निकालः उलगडाः ' माझ्या हातून या कामाची निर्गत लागेल्सें बाटत नाहीं. ' २ निर्गमः सद्गति. —कीन. १ बाहेर, परदेशीं जाणारा, निर्यात होणारा माल. २ अशा मालावरील जकात. याच्या उलट आयात. [सं. निर्गति] —िव. गेलेलाः पासून, कड्न आलेला, निघालेलाः परतलेला. [सं.]

निर्धंध—वि. वास नसलेला. [सं. निर्+गंध]

निर्गम—पु. १ सद्गति. २ शेवट; परिणाम; निकाल. ३ निर्गमन; पुढें अथवा बाहेर जाणें. ४ सुटका; मोकळीक. [सं.] निर्गमागम—पु. बाहेर जाणें व आंत येणें, येजा. 'निर्गमागमीं दातारें। जें वोलांडिजती उंबरे।'—ज्ञा २३.४९५. [निर्गम+आगम]

निर्गाठ की. गांठीचा एक प्रकार, ख्वकर किंवा सहज न सुटणारी गांट, घट बांधलेली गांठ. याच्या उलट सुरगांठ किंवा निसरगांठ [स. निर्पेथि]

निर्शुंड-डी, निर्गूंड-डी-की. एक झाड. हें दीड-दोन पुरुष उंच वाढतें. याच्या साधी व कात्री अशा दोन जाती असुन कात्री निरगुडीचीं फुलें निळचा रगाचीं ब पानें कातरल्यासारखीं असतात. साध्या निर्गुंडीस पांढ-या रंगाचीं बारीक फुलें येतात. काळी निर्गुंडी म्हणूनहि एक जात आहे. रानटी निर्गुंडीस वर्णई म्हणतात. ही औषधी आहे. निर्ग्हं पहा. [सं. निर्गुंडी]

निर्गुण-णी—ंवि. १ ग्रुणातीतः, सस्वरजतमादि गुणरहित, त्रिगुणांच्या पलीकडचा (परमात्मा, परब्रह्म). 'ना ते निर्गुणांचे भवेव । निजगौरव स्वानंदें ।' –एभा १.३८. २ चांगले गुणधर्म, गुण नसलेला (माणूस, पदार्थ); गुणरहित. 'जें निगर्वाचें गौरव । जें निर्गुणांची जाणिव ।' –ज्ञा ८.१९४. [सं.] ०सायुज्य – न. ब्रह्मसायुज्य; मोक्ष. ०साक्षात्कार – पु. जीवाचें जीवहप जाउन ब्रह्मत्व प्राप्त होंणे. परमेश्वरांचा अंतर्यामीं साक्षात्कार होंणे.

निग्रंथ-- पु. नास्तिक, आत्मवादी; एक पंथ. - मिताक्षरा. [सं.]

निर्घृण—वि. निर्देय; निष्दुर; कटोर अंतःकरणाचा. [सं.]

निर्घोर—निः निघोर १ निष्काळजी; बेफिकीर. भयविरिहत. ' शिव निर्घोर होऊनि देख । दुरूनि पाहे कौतुक । ' २ निःशंक; कांहीं शंका, भय नसणारा. [सं. निर्+घोर=काळजी]

निर्जन—वि. १ ओसाड; वस्ती नसलेलें. २ एकांत, निवांत; आइ, एकीकडे असलेली (जागा). [सं. निर्+जन]

निर्जर—पु. देव. 'दवीं पुष्पवृष्टी केली। आनंदेले निर्जर।' -भवि १.९९. -िव. १ अनर; अविनाशी. २ जराहीन; म्हातार-पण नसलेला. [सं. निर्+जरा] निर्जल — नि. १ अगर्दी पाणी नसलेला किंवा फार थोडें पाणी असलेला (देश, प्रांत). २ ज्यांत पाणीहि प्यावयाचें नाहीं असा (उपवास). ३ कोरडा; शुष्क. ४ (शाप.) जलरहित; अनाई. (इं.) अन्हायडूस. निर्जली –ळी, निर्जली एकादशी निर्जाल ग्यावयाचें संध्येतील आचमनाच्या पाण्याशिवाय इतर पाणी प्यावयाचें नसतें. [निर्+जल]

निर्जित—वि. पूर्ण जिंकलेली, दमन केलेली. 'ते बुद्धिसा-क्षित्वें निर्जित केली तुंबाचि।'[सं. निर्+जी=जिंकणें]

निर्जी(जिं)च—ित. १ प्राण नसलेला; अचेतन; जड (पाषाण इ०) 'पाहें पा चंदनाचेनि अंगाजिळें। शिवतिले निंब होते जे जवळे। तीहीं निर्जिवीहीं देवांचीं निर्डेंळ। ' –ज्ञा ९.४८४. २ अशक्त; दुबेळ; निःसत्त्व. ' तया देहा म्हणती भेटी । हे सपायी निर्जिव गोटी।' –ज्ञा १३.१०९७. ३ (ल.) नाजूक; कमजोर. ४ मुर्छित. ' निर्जीव होऊन क्षणेक।' –गुच ११.८६. [सं. निर्+जीव]

निर्द्शर—पु. १ झरा (पाण्याचा). 'सोमकांतु निजनिर्झरी। चंद्रा अर्घ्यादिक नृकरी।' –ज्ञा १८.१४. २ जलप्रपात; झोत; धबधबा. [सं.]

निर्दावर्णे — जिक्ते. १ सहन करण्याची संवय होणे. २(मडकें) पाझरावयाचे थांबणें; पाझरणार नाहीं असे करणें; वहिवाटीमुळें अधिक उपयुक्त होणें. ३ व्यसनादिकांविषयीं निर्ुग्त होणे.

निर्ण-न. (गो.) मर्म.

निर्णय—पु. १ निश्चय; निम्नह. २ सिद्धांत; ठराव. ३ (कायदा) निकाल; निवाडा. [सं. निर्+नी—नय] ०पन्न—न. निकालाचा कागद; निकाल, ठराव, शिक्षा यांचे पत्रक; (ई.) जजमॅट. निर्णयी, निर्णायक—न. (बीजगणित) कांहीं विशिष्ट बीजगणितांतील फलें. हीं ठराविक नियमांनीं काढतां येऊन विशिष्ट प्रकारांनीं मांडतांहि येतात. (ई.) डिटरमिनंट्स.—नि. १ निकाल, ठराव, निर्णय करणारा. २ निकाल किंवा ठराव करण्याकरितां प्रवृत्त करणारा; निश्चायक; निर्णयास उपयोगी. ३ निश्चित; ठाम. निर्णायक मत—न. मतें घेतांना दोन्हीं बाजूस सारखीं मतें पडलीं असतां सभापतींने आणखी एक मत वेऊन सूचना निकालांत काढणें शक्य असतें. या सभापतीच्या जादा मताला निर्णायक मत म्हणतात.—सभा ०२. (ई.) कास्टिंग ब्होट. निर्णीत—वि. १ निर्णय केलेला; ठरविलेला. २ निवाडा, फैसला केलेला; शिक्षा सुनावलेला. निर्णिय—वि. निर्णय करण्यास योग्य. निर्णी—पु. निर्णय. 'मग निर्णो देती केवल। त्यजावें ऐसा।'—माज्ञा १८.१३०.

निर्णुच-कि. (गो.) घरी येण; भांबावण.

निर्तुटक-न. १ तुटणें; तोडणें; मोडणें (संबंध, संघ, सह-वास). २ भिटविणें; समेट करणें (भांडणाचा). -वि. १ तोडछेलें; मोडलेलें; विस्कळलेलें. २ निर्णीत; निश्चित केलेलें. [सं. निर् + शुट् ; म. तुरुणे]

निर्तुला-वि. अद्वितीय; तुलनेस कोणी येणार नाहीं असा; अतुल. [सं. निर् +तुल्]

विसावा]

निर्देखित-वि. नष्टः नाश, मोड केलेला. निर्देखणें, निर्दाखणें- निर्धार्थ-वि. निश्चय करण्यास थोग्यः, टरविण्याजोगें. उक्रि. १ नाश, मोड करणें; उध्वस्त करणें; धुळधाण करणें; जमीन-दोस्त करणें. 'जे निर्दाळिजे केवळ । गोत्र आपुर्ले ।'-ज्ञा १. निर्योरः बेफिकीर. [निर्+अर. दह्शतः, म. धास्त] २१५. २ रगडण: दांडगाईने करणे.

निर्देश—पु. १ वर्णन; निरूपण; उल्लेख; सांगणें; दाखविणें. २ झालेला, केलेला (साधू). [सं.] आज्ञाः हकूमः आदेशः अधिकाराने दाखिवलेली दिशा. मार्गः सि. निर्+दिश्]

निर्देव — वि. अभागी; दुर्दैवी. [सं.]

निर्दोख-वि. निर्दोष. 'जें जें कमें स्वाभाविक। तें तें ब्रह्मपण अहेतुक। या नांव भजन निर्दोख। भागवत धर्म देख या नांव। ' -एभा २.४४५. [निर्दोष]

राधी. 'तेंचि कृष्णाचे श्रीमुख । नित्य निर्दोष मिरवत । '-एहस्व १.५४. [सं.]

निर्देह--न. १ भांडण-कलहाचा अभाव. २ जग आणि ईश्वर एकच, तरेंच जगांतील सर्व वस्तू एकच असा भाव. -वि. १ कलह, स्वच्छ. 'तो महार असून निर्पटवाणा राहतो. '[निर्+पुट+वाणा भांडण यांपासून मुक्त. २ भेदरहित: परमात्म्याशीं अभेद मान- प्रत्यय] णारा. ३ दुजेपणा, परकेपणा नसणारा. 'पुत्राचे अपराध । जरी, जाहरे अगाध। तरी पिता साह निर्देद्र। तैसे साहिजो जी। '-ज्ञा ११.५७३. ४ सुखदुःख, सत्यअसत्य, मानअपमान, इत्यादि द्वंद्वांच्या पलीकडे गेलेला. [सं. निर्+द्वंद्व]

निर्धन---वि. दरिद्री; कंगाल; गरीव. [सं. निर् +धन]

निर्धात-धातु, निर्धातुक-नित. १ अंगांत धातु (वीर्य) नस लेला; नामर्द; नपुंसक; वीयहीन. २ दरिद्री; निर्धन [सं. निर्+धातु] निर्धार-- पु. १ निश्चय; खातरी; विश्वास. ' कृपाछु म्हणोनी बोलती पुराणे। निर्धार वचने यांची मज। ' -तुगा ११२४. २ निर्द्रात, निर्द्धात-वि. सुखी; ददात, गरज, अडचण नसः संकल्प, ठाम उद्देशः निश्चय. 'आक्षेप परिहारीं निर्धाह्न। करितां छेळा; चांगल्या, स्वस्थ स्थितींत असंकेळा. [सं. निर् +म. ददात] परशास्त्र विचारू। ' -ऋ २३. ३ निकाल; निर्णय; निश्चय निर्देम निर्नेळ पहा. 'सात लक्ष निर्दम चांदीची (एखाद्या गोष्टीचा, विषयाचा); निःसंदहपणा. ४ नियम; नेम. उंचउंच तीं चौतली।'-पला २४.५१. २ (व.) सबैध; एकजात; ५ आधार: आश्रय. 'सकळ सिद्धीचा निर्धार। ते हे कवी।' एकजिनसी. 'त्याचा घोडा निर्दम काळा आहे. ' [? निर् +दम= -दा १.७.१८. [सं.] निर्धारण-न. १ निश्चय करणे; ठरविणे; खातरी करून घेणें. २ संवेहाभाव. निर्धारणीय-वि. निश्चय कर-निर्दय-यी-वि.कठोरः, निष्टर. निर्वृण पहा. [सं. निर्=दया] ण्यास, ठरविण्यास योग्यः, निश्चित करण्यासारखी. निर्धारणे-निर्देखन-ना, निर्दे(दी)ळण निर्दे(दी)ळणी-श्रीनश्री. उकि. (कान्य) १ निश्चय, निश्चित करणें: टरनिर्णे. 'देखा कान्य-१ संपूर्ण नाशः धुळधाणः नायनाटः पूर्ण घातः उध्वस्त करणेः नाटकाः जे निर्धारितां सकौतुका । ' –ज्ञा १.७. २ निःसंदिग्धपणें नासाडी करणें. 'तुझें दळ अवधें निर्दाळण। इंद्रजित गांजिला। '्रजाणणें. 'मग आपसयाचि उमजला। दिशा निर्धाक्तं लागला। ' २ टंगळमंगळ; चालढकल; चुकवाचुकव. [सं. निर्+दल्-निर्दलन] निर्धारित-वि. निथित, कायम केलेले; ठर्गवलेले; खात्रीलायक.

निर्धास्त- वि. १ बिनधोक; निर्भय. २ स्वस्थ; निष्काळजी;

निर्धृत—वि. १ नागविलेला; लुटलेला; धुतलेला (माणूस, निर्दिष्ट—वि. १ वर्णन केलेलें; सुचित; दिशंत; निरूपित. २ गांव, शेत). २ द्रव्यहीन; कंगाल. —न. (ल.) लुद्रन फस्त केलेली बजाविलेलें; आज्ञापित; सांगितलेलें; दाखविलेलें; शासित. [सं.] हिथति, नागवण; धुतलेलें; धुवून नेलेलें साफ. 'पेंढा-यांनीं त्या निर्दुष्ट—िन. अपराध, दोष, ब्यंग या विरहित; ग्रुद्ध. [सं.] दशांत जाऊन निर्धृत केळें. '[सं.] ०पाप-वि. पापाचे क्षालन

निर्धूम-नि. १ धूमरहित; धूर नाहीं असा. ' येणें संतोषविजे ंनिर्धूम् । ज्ञानानळु । ' –ज्ञा ८.५१. २ सतेज; स्वच्छ. ' निर्धूम अमीच्यामेळीं। कृष्णदीपें दीप उजळी । ' -एरुस्व १६.५४. [सं.]

निर्धाक-वि. भयरहित; निर्धास्त पहा. [निर्+धोका]

निर्नायक-वि. शास्ता, पुढारी नसलेला (देश, संघ इ०). [सं.] निर्नायकी-स्त्री. (नायक नसणें) अंदाधुंदी; बेबंदशाही; निर्दोष-पी-वि. निर्देष्ट पहा. दोषरहित; अव्यंग; निरप- अराजकता. 'शिक्षणाच्या वावतींत हलीचा काळ निर्नायकीचा आहे.'

> निर्निमित्त-वि. निमित्तावांचून; कारणाशिवाय (बोलणें, जाणें इ०). [निर्+निमित्त]

> निर्पुर, निर्पुरवाणा-गी-नी-नि. (व. घाटी) अगर्दी

निर्पूस-वि. खरपूस. -शर.

निर्फळ-वि. (प्र.) निष्फळ पहा.

निर्वध-पु. १ निश्चय; निर्धार पहा. २ मर्यादा; नियम; कायदा; हुकूम; शासन; आज्ञा; कानू. ३ ताबा; दाब: आळा. [सं. निर+बंध] निष्धाक-वि. प्रतिबंधक.

निर्+बल] ॰ पश्न-पु. (कायदा) फिर्यादीची, खटल्याची कम-जोर बाजुः, निर्बेळ स्थिति. निर्वेळी खेळ-डाव-प्रकार-प (वृद्धिबळ) खेळांत निजोरी मोहरीं माह्न घेण्याची रीत.

निर्बाण-पु. निर्वाण पहा. -वि. घर, कुटुंब; संसार वगैरे नसलेला; फटिंग. [सं. निर्वाण]

निर्वाणी-पु. गोसाव्यांतील एक पंथ; हे गोसावी पूर्ण नागवे हिंडतात. याच्या उलट निरंजनी पहा. -वि. धाडसी; कोणाची पर्वा न करतां एकटा धडाडीनें पुढें जाणारा, काम करणारा; संक-टास, अडचणीस न जुमानणारा [सं. निर्वाण]

निर्बोध-वि. १ निर्दोष पहा. २ आक्षेप न घेतां येण्या-सारखा. ३ निर्धोक; निश्चित; कांहीं बाध नसलेला. ४ शांत; एकां-ताची; निरुपद्रवी (जागा).

निर्बी—न. (बीं च। सुद्धां अभाव) पूर्ण अभाव; निर्मूलन; उच्छेद. निर्बोज-न. बीजिह उरलें नाहीं अशा प्रकारचा नाश; निर्मूलन. – वि. १ बीं नसलेलीं; बीजरहित (कांहीं फळें). 'बेदाणा निर्बीज आहे. ' २ संपूर्ण नाश, उध्वस्त केलेला; नायनाट केलेला. 'ढेकुण निर्बीज झाले.' ३ निराधारः आधाररहित अविश्वसनीय (बातमी, लेख इ॰). 'त्यानें ही गोष्ट निर्वीज सांगितली.' [सं. निर्+बीज]

निबुद्ध-बुद्धी, निर्बुज-बुज-वि. १ मुर्ख; मंद; मह. कां निर्बुज केळें चित्त। सांगें त्वरित मजलागीं। '-भवि १६.१९१. २ ध्यानभ्रष्ट; अज्ञानी; समज न झालेला. [सं.]

निर्वुजर्णे - उक्ति. १ दिड्मूढ होणें; घाबरणें. 'मग एकपण ना दुजें। असे नाहीं हें नेणिजे। अनुभव निर्बुजे। बुडाला जेथें। ' —ज्ञा १५.५३४. २ दिपणे. 'विधि निर्बुजला मागें मुरहे।' -एभा १९.२३४. ३ अडखळण; चुकणे. 'शब्द बोलतां निर्कुजे। तो येक मूर्ख । '-दा १.१८. [निर्+बुजर्णे]

निबुजण -- अकि. कंटाळणें. अगतिक होणें. 'मग अत्यंत निर्बुजोनी । कमलावरी बैसलों येऊनी । ' - ह १०.२१४.

निर्वेज-वि. १ (गंजिफांचा खेळ) ज्याच्या डावाला पानांचा भरपूर पुरवठा लागत नाहीं असा. २ बुद्धिबळांतील संज्ञा. [निर्+वृज]

निर्बोध—वि. १ अशिक्षित; न पढविलेला, शिकविलेला. २ उपदेश, शिक्षण मिळालें नसतांहि समजणारा, जाणणारा. ३ शिक्षण, ज्ञान, बोध घेण्याला अयोग्य. [सं निर्+बोध]

निर्भय-वि. १ सुरक्षितः, निर्धोक पहा. २ धीटः, न भिणारा. -न. धोका, भीति यांपासून मुक्तता; भयराहित्य. [सं. निर्+भय]

निर्भर-वि. (काव्य) भरपूर; पूर्ण भरलेला; गाढ; अतिशय. जर्से:-आनंद-लोभ-निर्भर. ' हर्ह्ये निर्भर उद्दित। सुप्रसन्नबदनु।' दा १.२.९. -पु. १ एखाया गोष्टीचा ध्यास, हृव्यास, पिच्छा, (गो.) पाण्यासारखा जुलाब होणें; अतिसार. [सं. निर्मल]

निर्वल-ळ-वि. दुवैल; अशक्त; कमजोर; शक्तिहीन. [सं. पाठलागः मनाची अतिशय ओढ, कल, निष्टा. (कि॰ धरणें; टेवणें; राखणें). २ एखाद्या गोष्टींत आनंदाची, आवडीची परिपूर्णता. ३ अतिशय नैपुण्य. ३ विश्वास; भरंवसा; आधार. [सं.]

> निर्भत्स्णे—उक्रि. १ निंदा करणें; दोष लावणें. २ तिरस्कार, उपहास, अवहेलना करणें. [सं. निर्भर्त्सना] निर्भर्त्सन-ना-न.स्री. निंदा; उपहास; पाणउतारा; गालिप्रदान. निर्भर्तिसत- वि. फजीत केलेला; उपहासित; निदित; तिरस्कृत.

> निर्मागी-वि. (गो.) अभागी; फुटक्या नशीबाचा. [निर्भाग्य]

> निर्भाग्य-गी-वि. दुदैवी; भाग्य, दैवहीन; अभागी. [सं. निर्+भाग्य]

> निर्भीड-नि. १ भीडभाड न ठेवणारा; स्पष्ट सांगणारा; बेमुर्वतः, निःस्पृहः. २ (निंदार्थी) उद्धरः, मान, आदर न टेवणारा. 🧸 गर्दी, दाटी नसणारें (स्थळ, जागा). पहिले दिवशीं रात्रौ समर्यी एकांत निर्भीड जेथें। '-सला ५. [निर्+भीड]

> निर्भेद्य-वि. अभेदाः ज्याचा भेद, छेद किंवा ज्यांत प्रवेश होऊं शकत नाहीं असा; न पडणारा; दमदार; कठिण, बळकट. [मं. निर्+भिद्-भेख]

> निर्भेल-ळ-वि. मिश्रण नसणारें; शुद्ध; एकजात; निर्दम. (-वि.) पहा. •स्वराज्य-न. पूर्ण स्वातंत्र्य; अधेमुधें स्वातंत्र्याचें नसणारें राज्यः, स्वतंत्र राष्ट्राचे स्वराज्य. -टि ३.३२९.

> निर्भात-ती-सी. खातरी; विश्वास; खातरजमा; मनाचा निशं:कपणाः, निश्चयः निभात-वि. निःसंशयः, खचित्, खातरीचाः निश्चयाचा. - किवि. १ खातरीनें, निश्चयानें. २ कां कू न करतां; न कचरतां; निःशंक; निभैयपणें. [सं.]

> निर्मणी—स्त्री. (गो.) उत्पत्तिः रचना. [सं. निर्माण] निर्मत्सर—वि. मत्सरहीन; हेवा, द्वेष नसलेला. [सं.] निमम-वि. माया, ममता, प्रेम, आसक्ति नसणारा (साध्). -एभा १.१५३. [सं. निर्+मम=माझें] निर्ममत्व, निर्ममता-नही. ममत्वाचा अभावः आसक्ति नसणें; अहंपणा नसणें.

> निर्मल-ल-वि. १ मळ, अपवित्रता नसलेला; शुद्ध; स्वच्छ; पवित्र; (लक्षणेनें व शब्दश:) माती नसलेलें (वस्र); ढग नस-सलेलें (आकाश): कपट नसलेली (बुद्धि). इ० २ निर्भेंळ: मिश्रण, मिसळ नसलेला. [सं. निर्+मल] वाचर्णे-स्पष्ट, सुबोध, घडाघडा वाचर्णे. 'श्रीमंत महाराज पेशवे वसुनि सकळ पाताड वाची निर्मेळ। '-ऐपो २६२.

निर्मळा—पु. एक झाड.

निर्मळी - स्त्री. १ एक वनस्पति; निवळी. हिचें बीं चपटें व गोल असते. त्याचे चूर्ण गढूळ पाण्यांत टाकलें तर ते स्वच्छ होते.

निभेळी-वि. निमळ या नांवाच्या गांवासंबंधींचा, गांवचा, तेथे होणारा (गडवा, तांब्या, पंचपात्री, कापड इ०वस्तु). हा | (ल.) ग्रुद्धः पवित्र. 'तिहीं आपपणें निर्रेप । प्रपंचाचें घेतलें मापा' निर्मळ गांव हैदाबाद संस्थानांत आहे. [निर्मळ]

निर्माण--वि १ उत्पन्न केलेलें. २ बनविलेलें: तथार केलेलें: परिणाम पावलेलें. (कि॰ होणें, करणें). [सं.] निर्मिणें-उिक. १ उत्पन्न करणे: निर्माण करणें (मनुष्यादि पदार्थ). २ (काव्य) घडविणें; काढणें, तयार करणें: होण्यास लावणें. 'दिशा जाळितो चंद्रमा आजि दाहा। असा निर्मितो या तन् माजि दाहा। ' ३ (ईश्वरानें) पूर्वी योजणें; नेमणें; ठरविणें. उदा॰ ईश्वरानें जसें जसें निर्मिलें असेल तसे तरें घडेल. ' निर्मित-वि. १ निर्माण पहा. २ पूर्वी ठरविलेलें, योजिलेलें. -न. दैवलिखित; नशीब; ललाटलेख. 'जर्से निर्मित असेल तसे घडेल. '

निर्माण-न. (गो.) नांगराची मूठ,

निर्मानुष—वि. निर्जनः भोसाडः मनुष्यवस्ती नसलेला (देश, गांव इ०). [सं.]

निर्माल्य--नपु. १ देवाला वाहून शिळी झालेली फर्के. फुलं; देवावरचीं काढलेलीं फुलें. 'शिवाचें निर्माल्य तीर्था न सेविती । घंटा वाजविती पोटासाठीं । ' –तुगा २८३१. २ वास घेतल्याने, पाय लागल्यामुळें देवास वाहण्यास अयोग्य झालेली फुलें इ०. ३ (ल.) मर्जीतृन उतरलेला, जुना झालेला, अधिकार-सत्ता-नसलेला माणुस, वस्तु; निर्वळ, तेजोहीन पुरुप. [सं.]

निर्मूल-ळ-वि. १ मूळ, पाळ नसलेला. २ मुळासुद्धां नाश पावलेला; उपद्रन काढलेला; निम्लन केलेला. ३ आधार नस-लेली; बिनवुडाची; अविश्वसनीय; असत्य (बातमी वगरे). [सं.] निर्मूल, निर्मूलन-न. अत्यंत अभाव; पूर्ण नाश; समूळ उच्छेद. ' या रानांत बृक्षाचें निर्मल झालें. '

निर्मोचन -- न. विमोचनः मुक्त करणः; सोडणः; मोकळें करणे. [सै.]

निर्मो(म्)ळी—स्त्री. (कु. गो.) १ अजीर्ण; अपचन. २ अतिसार. निर्मळी पहा.

निर्याण-न. १ शस्थान; प्रवासास निघण; बाहर पडणे. २ पुढें अथवा बाहेर जाणें. ३ मोक्षः निर्वाण. [सं.]

नियोस-पु. १ रस, पाणी, चीक, र्डिक इ० नैसर्गिक स्नाव. (समास) खदीर-गुग्गुल-पिप्पल-वृक्ष निर्यास. २ सार; काढा; अर्क. 'कामतत्त्व निमालें। संगीत सुख बुडालें। निर्यास गेलें। रसरायाचें।' –भाए ९९. [सं.]

निर्लंडज्ञ—वि. बेशरमः, लज्जाहीनः, निलाजराः उद्धटः, दांडगा. [सं.] म्ह • निर्लज्जं सदा सुखी.

निर्लिप-वि. १ अलिप्त; न लागलेला, शिवलेला. २ शिजवि-

३ खरकटयाचा स्पर्श नसलेला; अलिप्त (खाण्याचा पदार्थ). ४ -ज्ञा ५.१६०. ५ (निंदार्थी) जेवणखाण, हौस, डामडौल **६०** विरहित (लग्न, समारंभ इ०). [सं. निर्+िलप्-लेप]

निर्लोभ-भी-वि. १ लोभः लालूच, हांवरेपणा नसलेला. २ निस्पृही: निस्वार्थी [सं निर्+लोभ]

नित्रच-पु. निर्णयः निश्चयः सिद्धांत. 'प्राप्ता मतांतरां। निवचु कीजे । ' –ज्ञा १३.२४०. [सं. निवचन] **निवचर्ण** –उक्रि. १ (काव्य) विवेचणे: वर्णन करणे, उघड करणे. २ सांगणे; बोलणे. ३ निश्चय करणें. 'जो निर्वचं जातां वाढे।'-ज्ञा १०.२६८. निवचन-न. १ व्याख्याः वर्णनः निरूपण. २ वचनः भाषण. [सं.] निर्वचनीय, निर्वाच्य-वि. व्याख्या वर्णन करण्यास योग्यः; सांगण्या-बोलण्यासारखें.

निर्वेच—वि. न फसविणारा. 'तैसा प्रलर्थी संहारे प्रपंच। तो मिथ्या हा निर्वेच।'-विउ ६.५७. [सं. निर्+वंच्]

निर्वडी - स्त्री. कौशल्य; युक्ती. 'तेवी उत्तमोत्तम ज्ञान निवडी।'-एमा २८.६९८.

निर्वडी--क्रिवि लगेच: ताबडतोव. 'मारितां न लगे अर्धघडी। तो मंत्र निवडी सागेन। '-भाराबाल १२.४७. [सं. निखिध]

निवेश-पु. वंशाचा, कुळाचा नाश; वंशच्छेद; निसंतान. 'झाडा कीजे निर्वशें ।' –ज्ञा १८.२०८. –वि. संतानहीन. [सं.] निवरी कलम-न. (राजा). वंशक्षय झालेल्या पिढींतील पिशाच. त्या वंशाचे घर, शेतवाडी इ० जो वापरतो त्याला ते झपाटतें. निर्वस, निरोशी-(गो.) निर्वशी कलम पहा.

निवाण-न. १ निदान; अतिशय निकृष्टावस्था; अंतिम मर्यादेपर्यंत पोंचण्याची स्थिति. २ मोठें संकट: अनर्थ. निरु-पायाची, कठिण स्थिति; अनर्थ; शेवट; अखेर. 'वरी जुंझाचें निर्वाण। '-ज्ञा १८.१५८२. 'निर्वाण मांडतां सिष्यावरी।' -दावि ४४९. 'पांडवां साहाकारी आडल्या निर्वाणीं।'-तगा ४८२. ३ (ल.) मृत्युः मरण. 'हैं निर्वाणीचे लेणें।'-ऐपो १४६. ४ मोक्ष; सौयुज्यप्राप्ति. -वि. १ पूर्णपर्णे गेलेला. २ मृत: नष्ट. ३ मायाजालापासून मुक्त. ४ मावळलेला; अस्तास गेलेला (खगोल, तारे वगैरे). ५ परावृत्तः थांबलेलाः निवृत्त झालेला. ६ निर्वाणीचा पहा. ७ कठिण; पराकाष्ठेचा; तीक्ष्ण; दारुण; भयं-कर. 'कर्णे सोडिले निर्वाण बाण ।'-पांप्र ४५.३५. ८ अत्यंत उच्च दर्जीचा; पराकाष्ठेचा. 'हें काज कीर निर्वाण। परि आणि-कही जें कांहीं साधारण। '-ज्ञा ६.३३९. [सं.] ॰करणें-१ अतिरेक करणें; शेवटपर्यंत पराकाष्ट्रेस नेणें. २ शेवटचा, कठिण मार्ग पत्करणें. निर्वाणचा, निर्वाणींचा-वि. संकटाच्या किंवा ल्यावर, भाजल्यावर खरकटा न होणारा; धान्यफराळाचें (अन्न) शेवटच्या प्रसंगाकरितां राखून टेवलेला. निवाणीचा बाण-प्र.

(काव्यांत निर्वाण वाण) अखेरचा उपाय; शेवटीं निरुपायास्तव सोडावयाचा बाण. ०तारू-जयाय-सोवती-पित्र-प्रात्रा-शस्त्र-शेवटचा रक्षक, उत्तर इ० ०कउज्ञा-भांडण-कटकट-युद्ध - भयंकर; प्राणघातक; निकराचें. 'पाठीची हिरोन नेली भाज। याहन थोर कवण लाज। करणें निर्वाणीचें झुंज। '-एरस्व ८.११. ३ कडकडीत, कडक; उग्र; कडेलोटाचें. जसें:-निर्वाण-पथ्य-प्रायश्चित-तपइ० ४ कडेलोटाचा शेवटचाः अखेरचा. जर्सेः-निर्वाण-समय, प्रसंग, काळ, वेळ. ० मठ-पु. केलास; वैकुंठ इ० मोक्षस्थल. 'गेला निर्वाणमठापाशीं।'-गुच २.२१९.

निर्वात - त्रि. १ शांत; निवांत; क्रांहीं हालचाल नसलेलें. २ वायु नसरेला; वायुविरहित. -न १ निवात; हवा नसर्णे. 'आज निर्वात आहे. ' २ वायुविरहित जागा. 'ते दीपाचे उपलक्षण। निर्वातींचिया। ' - ज्ञा ६.३५८. ३ (शाप) पोकळी; वायुरहित; स्थान. (इं.) व्हॅक्युम. [सं.]

निर्वाप-पु. १ पितराना दान, दान. २ एखाद्या यागासाठी भात वगैरे शिजवितांना त्या यागांतील मुख्य देवतेच्या उद्देशाने शिजवावयास घेतलेले मुटभर तांदृळ ६० [सं.]

निर्वासन-न. हदपारी; देशांतून काढून देणें, घालवून देणें. [ਚ.]

निर्वासन—वि. निरिच्छ; इच्छा, चिन्ता नसलेला. 'चाळितां वासना अनुक्रम । निर्वासन ब्रह्म प्रकाशे स्वर्ये । ' -एभा २.६९०. निर्वाळिले । ' -भाए ५०३. [सं. निर्+वासना]

निकालः व्यवस्थाः तडीस, सिद्धीस नेर्णे. त्याचा सारा मकाजीने घ्यावा ऐसा निर्वाह केला. ' –वाडवाबा २.४४. २ वर्तणुक; रीत; खरी स्थिति. ' मग सांगितला निर्वाह । चिंता न करा म्हणतसे । ' -ब ४६६. ३ तात्पर्य. 'हा उपदेशी मुख्य निर्वाहो।' -एभा प्राणापानगति। की निर्विकल्प जाहली मति।'-ज्ञा ३.५६. ३.३३८. ४ आश्रय देणें; पालन करणें: संरक्षण. ५ भरंबसा. 'परि इस भगवंतीं थोर निर्वाह आहे।' -सारुह २.७६. ६ पार नेणें: खरें कहन दाखविणें (प्रमाण दाखवून भाषण, लेख वगैरे). ' मी बोललों, मीं लिहिलें याचा निर्वाह मला करणें प्राप्त आहे. ' ७ दूर करणें; उपद्रव न होईल असे करणें (मूक, थंडी, पाऊस इ॰त अन्न, बस्न इ॰नीं). ८ निश्चय. 'तदुपरि मग दोहीं हाच ज्ञान. 'सद्गुरु दे निर्विकल्पता। त्यासी उत्तीर्णता कैसेनी।' निर्वाह केला। '-सारुह २.११३. ९ कार्यक्षमता. 'नर्से हें निर्वाहें जननि मज सामर्थ्य भजनीं।'-सारुह २.२२. १० पोट भरणें. २ व्यवस्था करणें; चालविणें. निर्वाहक-वि. व्यव श्रून्यः उदासीन (मन). [सं.] स्थापकः चालक. २ शेवटास, सिद्धीस नेणाराः निभाव लावणारा निर्वाहर्णे-उकि. १ चालविणः; व्यवस्था लावणः; जोपासना - किवि. संकट, अडथळा इ० न येतां, सुरळीतपणः; निर्विवाद. [सं.]

करणें. 'निर्वाहती होय धनं जया।' - ज्ञा १७.८४. र पार नेण; दूर करणें. ३ राहणें: एका स्थिनींत असणें. 'तरी निर्वाही कां एकसारिखं। '-ज्ञा १५.२४३. निर्वाहर्ते-वि. टिकणारें. 'परी आचरणींही नोहे। निर्वाहतें गा। '-ज्ञा १७.२५२. निर्वाह्य-वि. चालु ठेवण्यास, पार नेण्यास, निर्वाह करण्यास योग्य. आवश्यक.

निर्वाळणं — उक्ति. १ धुणं; निर्मळ, शुद्ध करणं; प्रक्षाळणं; चकचकीत करणे. 'प्रेमाचेनि भांगारें। निर्वाद्यनि नृप्रें।'-जा १५.४. 'बैतन्याचिया साळें । आवगतें आंग निवाळे । ' - भाए ६०१. २ निर्मेळपणे पूर्ण करणे. 'प्रथ नेटका निर्वाळिला।' -एभा २८.२३. -अकि. १ (व.) आकाश निरम्र होणे, निवळणे. २ उत्पन्न होणे. 'तयापासोनि निर्वाळते । सुखदु:ख । '-जा 93.904.

निर्वाळा-प. १ खातरीः विश्वासः समाधानः निर्धास्तपणा. 'हा गडी तुम्ही चाकरीस ठेवा, ह्याचा निर्वाळा मी देईन. '(कि॰ असणें; होणें; देणें). २ निवाडा; निश्चय. 'परिहसे भूपाळा। मि क्षेमेचा निर्वाळा। ' – भाए २०३. ३ शुद्धता. ४ परिपक्षदशा. 'कीं विरूटिलया जोंधळा। कणिसाचा निर्वाळा। वेचला कीं आगळा । दिसतसे । ' - ज्ञा १४.१२६.

निर्वाळिलं—वि. निवडकः शुद्धः 'मनुष्यदेहेंसीं पंचविसे।

निर्विकरूप — वि. १ हेतु, कल्पना, विकल्प नसणाराः भेद-निर्वाह-पु. १ चालविणें; कारभार; संपादणुक; निवाडाः रहित (ब्रह्म, देव). 'निर्विकल्प म्हणिजे कल्पना नाहीं। पर-ब्रह्मासी। ' -दा ९.१.२ २ जीव आणि ईश्वर, विशेषण आणि विशेष्य, ज्ञेय आणि ज्ञाता यांमध्ये भेद न मानणारा. ३ एकाप्र. 'निर्विकल्प समाधि. ' ध कल्पना, विकल्पविरहित. 'नातरी •समाधि-स्नी. ज्ञाता, ज्ञेय व ज्ञान अशा त्रिप्टीची जींत जाणीव नसते अशी समाधि. याच्या उलट सविऋल्प समाधि. •क्कान-न. जेथें वस्तुच्या गुणाची, रूपाची वगेरे जाणीव पूर्ण-पर्णे नसते असे ज्ञान. याच्या उलट सविकल्प ज्ञान. [सं.]

> निर्विक रुपता-सी. विकल्प न उठण्याची स्थिति: भेदरहित -एहस्व ५.९१.

निर्विकार — वि. १ फरक, बदल, विकार नसलेला. २ गुण, धोरण. ' प्रस्तुत तेण निर्वाहें । निरूपण आइका। '-ज्ञा १८.५९. रूप न बदलणारा, न बदललेला. 'ओं नमो जी यदुवीरा। तुं निर्वि-१९ उदरनिर्वाह, गुजरा; योगक्षेम. [सं. निर्+वह्] ॰ करणें-१ कार नोवरा । ' -एस्स्व ४.१. ३ (ल.) अचल; संथः विकार-

निर्विञ्च-वि. संकट, अडथळा, अडचणी इ०कांविरहित.

नसलेलें. 'जरी निर्विवाद नव्हैल। निरूपण।' -ज्ञा १३.३२६. -क्रिवि. १ भांडण-तंटा न करतां; बिन तक्रार. २ निःसंशय: खचित. [सं.]

निर्विष-वि. १ विषरहित (साप). २ (ल.) राग, अहं-कार, मत्सर इ० ज्याने सोडले आहेत असा. [सं.] निर्विषी-स्त्री. एक औषधी वनस्पति.

निर्विषय—वि. वासना, विषय इ० सोडलेला, नसलेला,

निर्वीर-वि. वीर, शूर, पराक्रमी या विरहित (पृथ्वी). 'निर्वीरम्वीतलम्.' '७२ साल आटोपत आलें तरी परशुराम कोठे हूं का चं करीना, तेव्हां जोतीसाहेबांस निवीरमुवीतलम् होऊन ...। '-नि ४५९. ' निर्वीर झाली क्षोणी. '

निर्वीय-वि. १ पौरुषहीनः नामर्दः नपुंसक. २ गुणहीनः परिणामकारक नसलेलें (औषध). ३ (ल.) निर्जीव; भ्याड; तेज, पराक्रम नसलेला. [सं.]

निर्वृत्ति—सी. १ मोक्ष; मुक्ति. २ पूर्णता; समाप्ति; सिद्धि. 🤰 अलिप्तता. [सं.]

निर्चेच-वि. (काव्य) न संपण्याजोगाः अखंडः अविनाशीः नाहींसा न होणारा; अक्षय. याच्या उलट सवेच. 'म्हणूनि प्रपंच नव्हे हा निर्वेच। '-विड ४.७. -वि. (जमाखर्च)न खर्चणाराः पुढें शिल्लक राहणारा (भांडीं; जवाहीर इ० माल). -भाअ १८३३.१३६. [निर्+वेंचणें]

निर्वेद-पु. १ किळस; वीट, शिसारी; कंटाळा. २ विरक्ति; वैराग्य. ' निर्वेद हा शब्द प्रायः संसाराबद्दलच्या कंटाळचास किंवा वैराग्यास लावतात. ' –गीर ६३५. 'तेह्वळि पें एद । तिये उपनला निर्वेदु । ' –भाए ३८७. [सं.]

निर्वेध-वि. १ निश्चितः निर्धास्तः, बेफिकीरः, निष्काळजी. २ अडथळा. त्रास यांविरहित: निर्बाध. [सं.]

निर्वेर--- न. शत्रु नसणें; वैरराहित्य. -वि. शत्रु नसणारा; कोणाशीं वर न करणारा; जगन्मित्र. [सं.]

निःश्रमन-व्यसनी, निर्वेसन-वि. १ वाईट संवयी, व्यसने नसलेला. 'सौम्य सात्त्विक शुद्ध मार्गी। निःकपट निर्वे-सनी। '-दा २.८ १८. २ (ल.) संकट, अरिष्ट इ० पासून मुक्त (ईश्वर). [सं.]

निर्धाज-वि. निष्कपट; सरळ; निर्दोष. 'तैं कीड झडकरी तुरं। निर्व्याजु होय। ' -ज्ञा १८.१५७. [सं.]

निहरणाशौच-न. प्रतवहनाचा विटाळ.

नि-हां-किवि. १ केवळ; अगदीं. निरा पहा. 'तरि त्यागु

निर्विवाद — वि. विनतकारः अवाधितः शंकारहितः भांडण आत्यंतिकः निश्चयाचाः 'निन्हा विस्मित् जाली भीमकेचा सुधा मती माना। ' -धवळे, उत्तरार्ध २६. [हिं. निरा]

नि-हार-री--निराहार पहा.

निलक्यां-खा-नित (वु.) निराळें.

निलख - क्रिवि. (महानु.) पूर्णपर्णे; निःशेष. 'करी घटु-कामुख । तरि मनोदंडु तोडी निलख । ' -भाए ४५६.

निलखी, निलाख—वि. ज्यांत लाख नाहीं असा (दागिना). [नि+लाख]

निलगार—वि. (बे.) सुताला निळीचा रंग देणारा. निळारी पहा. [नीळ+गार]

निलंगी-घी, निलंग(घ)ळी, निलंघणे—गद्मन जाणे, निळंगी, निळंगणें इ० पहा.

निलंघणे—अक्रि. १ (कान्य) दमणें; थकणें; कंटाळणें. २ वीट येणें; नकोसें होणे. [नि+लंघणें]

निलय—न. जागाः स्थानः आलय. [सं. |

निला-सी. (शाप.) कर्बनित्रल. (इं.) सायनोजेन. [सं. नील]

निलाग-गी-वि. १ संबंधरहितः निराश्रयीः निराधार. 'अथवा निलागें निसरडा।' –ज्ञा ६.४७६. २ कीड न लागलेलें; बिन किडीचें (धान्य, लांकुड इ०). -क्रिवि. पूर्णपणें निरुपयोगी. 'श्रेष्ठ मानूं चतुरानन । तोही निलागचि हीन । ' –एभा ५.१८१. [नि+लागर्णे]

निलाजरा—न. तांदुळांत सांपडणारे एक प्रकारचे गवताचे बीं. -वि. निर्लज्ज; बेशरम. [सं. निर्लज्ज]

निलाम—पु. लिलांव. [पोर्तु. लीलाम; हिं. नीलाम]

निलाम, निलीम-भीनपु. जहाज समतोल राखण्यासाठी त्यांत टाकावयाचे वजन. निरीम पहा.

असून निळीच्या विध्वंसक उर्ध्वपातनाने मिळते. यापासन बरेच रंग व ज्वरघ्न औषधांसारख्यांत लागणारी द्रव्येंहि तयार करतां येतात. –ज्ञाको(न) ३०८. [सं. नील]

निलेख-किव. (महानु.) निलख पहा.

निवगरी, निवग्री-स्री. (कों.) तांदुळादिकाच्या पिठाच्या उकडीचें वाटीसारखा आकार करून शिजवितात तें पकान्न. [? सं. नीवार]

नियचड-पु. (कों.) सोनार किंवा लोहार यांची लोखंडी ऐरण बसविण्याचा लांकडी ठोकळा.

निवर्चे -- कि. (गो.) थंड होणें; लिवणें, शांत होणें.

निवटणें अफि. १ फ़टण्याच्या बेतांत असणें; पूर्ण भरदार. नि-हां दुआड़ । वरि इंदियांचा कैवाड़ । ' -भाए २२८. २ (महातु.) पक होणें (फळ, गळ्दं इ०). २ प्रसिद्ध होणें; नांवाली किकास चढणें: पढें येण (चांगल्या किंवा वाईट रीतीनें). ' हा सोदेगिरींत निवटला. ' ३ तज्ज्ञा, निपुण होणें. ' गदायुद्धीं भीमसेन। निवटला अर्जुन शकास्त्री। ' -प्रांप्र १०.५५. ४ स्पष्ट रीतीनें निश्चित ठेवावयाची दुधांत भिजविलेली कापसाची घडी. २ पदार्थ निवत होणें: उमगणें: उघडकीस येणें (काम, गोष्ट, मसलत). [नि+ ठेवावयाची (चलीजवळची) जागा. वठणें]

करणैं; तोडणैं; कापणैं. 'कां करुणा केलि हाली। विजयित्र निव- -एमा ६.२५७. 'विश्वघटाचें निवणें । प्रेक्षण तें सहज जेथ तसें टिली। '-भाए १११. 'निवटिला राहुचा घसा। '-एभा निवर्ण। '-मोक्रुष्ण ३७.३४. ४.२३४. ' द:शासर्ने निवटिला पडला लोकक्षयीं जसा तरणी । ' -मोक में ४.७. [सं. निवर्तन]

निवटण अक्रि. स्वच्छ करणें; शोधणें; निवडणें (कापसां तील सरकी). [नि+वटणें=सरकी काढणें: निवडणें]

निवटा-प. एक जातीचा मासा.

निवडणुक: पसंती. [प्रा. णिव्वड]

शब्दाशीं जोडून उपयोग). [नावड]

वेंचुन काढलेले. २ वेंचल्यानंतर, चांगला चांगला भाग काढून देखोनी। ' -कथा ४.७.१७८. घेतल्यानंतर राहिलेला गाळ. निचडक-वि. निवड अर्थ १ पहा.

निवडंग-डिंग-डंग, निवडंगट-नपु. एक कांटेरी झुडूप. निमंत्रण] याचे प्रकार:-तिधारी, फड्या, फणेरें, काट इ० [सं. स्तुहिदंड:; हिं. सेहंड; त. चेमुंड ?]

निवडणे-अित. १ वेचणें. ' वोघ निवडतां निवडेना। गंग- न्यूनता मधें।' -दा ९.३.३५. २ (ल.) निर्णय, निश्चय, निकाल, निवाडा करणें, लावणें; 'चावडिये न्यावो अन्यावो । निवडी वेद् । '-ज्ञा १६.२९५. ३ निष्णात, निपुण होणें. 'ते विद्या-जात पढती । यज्ञिकिये निवडती । '-ज्ञा १७.७७. ४ पसंतीस येणें; हुडकून काढणें. 'देउनि गुरुपत्नीतें। तुं गुरुभक्तांत जाणता निवडें ! ' -मोअश्व ३.३७. ५ घालवून देणें; हाकलून देणें. 'परानिमित्त आपुला नाश । योग्य नव्हे करणे तुम्हांस । म्हणोनि निवडा त्या दोघांस । तरींच कल्याण तुम्हांसी । ' -जै ७६.४३. [प्रा. णिव्वड=प्रथक होणें. तुल० सं. निवर्तन] निव**डणी**, उलट प्रवर्तक. निवर्तन-न. मार्गे फिरणें, फिरविणें; परतणें. नियडणुक-स्त्री. १ वेंचणी; पसंती; पसंत करण्याची किया. २ मतदारांनीं उमेदवार निवड़न देणें. निवड पाखड-स्नी. (बायकी) धान्यांतील खंडे वगैरे काढून, पाखडून स्वच्छ करणें. [निवडणें + | हात. ३ औरस चौरस तीनशें हात जमीन. -संस्कार कौस्तुभ. पाखडणें]

निवडणें - उक्रि. निवटणें पहा. ' ऐसा कल्पाल अभिप्रावो। तो सज्ञानासि न घडे भावो । तिहीं निवड़नियां अहंभावो । चिदा-नंदें पहा हो समाधिस्थ । ' -एभा १३.६५९. [निवटणें]

निवडला-वि. कसलेला. (प्र.) निवटला. -रंयो २६३. निवण-न. १ डोळ्यांची आग कमी होण्याकरितां त्यांवर

निवर्णे-णी-नन्नी. मडक्याच्या खालची काथ्याची, गव-निवटण - अति. (काव्य) ठार मारणें; नष्ट करणें; निर्मूळ ताची चुंबळ, बुड (भांडें करुंड नये म्हणून खालती ठेवावयाचें).

निवर्णे-अकि. १ थंड होणें: उष्णता नाहींशी होणें: कढत-पणा जाणें. २ (ल.) हलका, कमी होणें; शमणें; शांत होणें; मिटणें (राग, दंगल, लोभ, काम इ०); थंड, शांत होणें (चिड-लेला, रागावलेला माणूस). 'न निवें अनुर्जे बोधितां।' –मोरा ४९. ३ खपणें; संपर्णे (तोफेचे गोळे ४ (ल.) आनंदित होणें: निवड--श्री. इष्ट पदार्थ निराळा काढण; वेचण; छानण; विश्रांतीस राहाणें. 'पाह रम्याश्रमपद सीतासी त्यांत ती निवे कांहीं। '-मोवन ४.१३३. [सं. निर्वाण] म्ह ० शिजे तों राह-निवड—की. नावड; अप्रीति; कंटाळा. (सामान्यत: आवड वर्ते निवे तो राहवत नाहीं. (डोळे-कान) निवर्ण-चित्ताजोगी गोष्ट झाल्यामुळें समाधान होगें. ' तुज दीधरूं नाहीं स्तनपाना । निवड — वि. १ निवडलेर्ले; वेचकः पसंत केलेर्ले: शेलकें: या श्रीमुखाचिया चुंबना । आणि निवतीच ना नयना । खेळतां

निवंतण—न. (व.) जेवावयास बोलावर्णे; आमंत्रण. [सं.

निवंता—स्त्री. उणीवः कमतरताः न्यनता (नकारार्थी प्रयोग) 'भरलीं भांडारें द्रव्यास निवंता नाहीं।' – प्रला ९२. सि.

निवंता—स्री. उसंत; शांतता. [निवांत]

निवरगी---स्त्री. निवगरी पहा.

निवरी—सी. खाऱ्या पाण्यांत होणारे एक झाड. -शे २.९. निवर्तणे—अक्रि. १ माघार घेणे; परतणे; पलट खाणे. २ आटोपर्ते घेणे; बंद होणें; थांबणें. ३ (ल.) मरणें. ४ नाहींसें होंगें. 'पहिला ऋदिसिद्धीचा संभ्रम् । तो निवर्तीनि गेला धुम् । ' -ज्ञा ४.१३४. [सं. निवर्तन]

निवर्तक—वि. मार्गे फिरविणारा; पिछेहाट करणारा; याच्या

निवर्तन---न. १ गुजराथेंतील चार विघे जमीनीचे परिमाण. २ दहा हात लांबीच्या वीस काट्यांचे माप: औरस चौरस ४००० [सं]

निवर्तित—वि. परत फिरलेला.

निवल-ली--बी. १ (कृ.) शेर; चिकाडा (एक वनस्पति). २ एक विशिष्ट झाड.

१८७४

नियलकां डें--स्रीन. (कु.) निवडुंग.

निव्यविणे—उक्ति. १ थंड. गार करणे (तापलेली वस्तु) २ (ल.) कमी करणें; शमवि गें. ३ आनंदिव में; तृप्त करणें; संतुष्ट करणें; शांत करणें. ' प्रियशिष्य धनंजयगुण वर्णुनियां यांसि हृदय निवनं द्या । ' -मोविराट ४.१४. ३ (ल.) उतार पाडणे; उपशमन करणें; इलकें करणें. [निवर्णे]

निववित-वि. (काव्य) शांत करणारें. 'परि आतां चंद्रापासोनि निवविते । जे अमृताहृनि जीवविते । ' -ज्ञा ९.२४.

निवसर्णे-अफ्रि. जवळ राहर्गे; वसती करणें. 'म्हर्णे आम्हां पार्शी तव ग्रह विलासी निवसतो । ' -र ३५. [सं. निवास]

निवसणे—सिक. (कों.) कवळाची पाने तोडणे. [सं.निर्+ वस्-वसन]

राहिलेला द्रवांश; गाळ बुडाशीं बसून वर राहिलेला शुद्ध, स्वच्छ पदार्थ २ (गो कु) भाताची पेज किंवा पेजेचे पाणी. ३ ठोक रकम. -वि. १ स्वच्छ; शुद्ध; निर्मळ (पाणी, डोळे, आकाश इ०). २ (ন.) अकपट: अकृत्रिम; शुद्ध; प्रांजळ. ३ नुसर्ते; फक्तः केवळ. -किवि स्पष्टपणः, स्वच्छपणः, केवळः, निःसंशयः, निर्विवादः, प्रांजळ-पर्णे: अकृत्रिमपर्णे: ढोंग, अवडंबर इ० न करतां. 'या पदार्थाचे निवळ दाहा रुपये येतील. ' [सं. निर्मल] •गांठ-स्त्री. स्वस्थ• तेची. शांतपणाची गांठ, भेट. २ दिलसफाईची, मोकळेपपणाची मुलाखत. ॰ नितळ-वि. १ स्वच्छ; शुद्ध; घाण, गदळ याविरहित. २ थंड आणि शांत; संथ व प्रसन्न; स्वस्थ आणि सौम्य. ॰शंख-वि. १ शुद्ध व शंखासारखें स्वच्छ (पाणी, लोणी). २ (ल.) शुद्ध मुखं अथवा टोणपा; अत्यंत दरिद्री (माणुस).

निवळणी-सी, (गो.) सोनाराचे एक इत्यार.

निवळ्णे—अित. १ स्वच्छ, तंजस्वी, चकचकीत हो न (डोळ, चेहरा, आकाश इ०). 'डोळे निवळले ' 'रात्र निवळली. ' २ (ल.) थंड, शांत, स्वस्य, सौम्य, गरीव होर्णे (रागावलेला माणुस, जनावर), विचारी, विनीत होणें; सुधारणें (दुर्वर्तनी तरुण). ३ पूर्णावस्थेत आल्यानंतर चांगलें बनणें (कींवळचा झाडाचा पहिला बहार वाईट निघतो पण पुढें उत्तम निघावयास लागतो त्यास म्हणतात); मुरणें (कोंबेंके फळ बचव असतें त्यावरून); ' सुपारी निवळली. ' ४ भिजण्याने मादक गुण कमी होण (हरीक, तंबाख स्तब्ध; वारा नसलेली (जागा). [स.] इ० कांचा); स्पत्र होणें (गोष्ट). ५ निपुण, हुशार होणें; चांगला जम बसों (एखाद्या कामांत, कलेंत, शास्त्रांत). ६ (चांभारी) केस, कान्ही, वगैरे कादून टाकल्यावर (कातर्डे) पाण्यांत टेवल्याने [नीव=वज्रचण+आंतला] स्वच्छ होणे. [सं. निर्मलन] नियळण-न. १ (कों.) निवण भर्थ १ पद्धा. २ एखाद्या मिश्रणाचा निवळल्यानंतर वर येणारा णारा.

दव; स्वच्छ रस. ३ गढूळ, दव शुद्ध करण्याकरितां त्यांत टावलेला त्ररीसारखा एखादा पदार्थ.

निवळी—स्री. १ मिश्रणांतील स्वच्छ पाणी. निवळ पहा. २ ज्याच्या विया गद्वळ पाण्यांत टाकल्या असतां ते पाणी स्वच्छ होतें असे झाड व त्याचें बीं. निर्मळी (-स्त्री.) पहा. ३ एक वेल. ४ (कों.) बलाच्या शिगांस बांधलेला दोर, कासरा. ५ चुन्यार्चे पाणी. ६ (गो.) मुलाचें घरगुती औपध (कुडा, महाछुंग वगैरे ७। ८ औषधीसारी घालन तयार केलेला काढा).

निचळो, निचळॉ—पु. (गो.) शेतांती अपाणी ढकलून बाहर लावण्याचे बांबुच्या काटीला बसविलेलें लांकुड व फळी. | निवळ]

निवा-पु. (व. ना.) निखारा; जळता कोळसा.

निवाड-डा-पु. १ तडजोड, निर्णय; न्याय; निकाल; निवळ-सी. १ पातळ पदार्थोतील जडांश खालीं बसून वर फैसला; ठराव. २ निष्पत्ति. (ई.) जजमेंट. 'पिकासी निवाड़ देखिजे। अविकाधिक। ' - ज्ञा १०.५५. ३ भेदः भिन्नता. 'नाना घनी भूत सुवर्ण । जैसें निहाळितां साधारण । मग अळंकारी वरवेंपण । निवाडु दावी । '-ज्ञा १.४४. [निवडणें] दान जिवांचा निवाडा होण-गरोदर स्त्री सुरिक्षतवर्णे प्रसत होऊन अपत्य व ती वंगळी होणे, बाळंत होणें. ॰पोबाडा-पु. मुक्तता; सुरका (अडचण, संऋट, त्रास इ०पासून -विशेषतः बाळंतपणातून). [निवाडा द्वि.] निम्ना ७ पत्र-न. (कायदा) निकालपत्र; (ई.) डिक्री.

> निवार्ड--फिवि. १ (काव्य) निश्रयानें; हटातटानें. 'नांगर उचलुनिया निवाडें। नेहद्वनि पाय ठेविला पुढें। '-एहस्व १०. ३३. २ खरोखरी. 'गळा मोतीं असोन निवाडें। लोकांचिया गळा पडे। ' -ह २१.२२९.

> निवार्णे--न. नाशः नुऋसानः इजाः, खराबीः तोटा. (कि॰ करणें). [निर्वाण]

> निवात-वि. १ स्तब्धः उपदवरहित. ' निवांत स्थली बसुन ईश्वराचे ध्यान करावें. ' २ स्वस्यचित्तः निष्काळजी. 'वरुण राहिला निवांत। पुत्रे चुकविला अनर्थ। ' -कथा १.२.११९. –िकिनि. शांतपर्णे; स्तब्धपर्णे; कांहीं एक गडबड, बडबड न करतां. तेव्हां क्षण येकरघुनाथ । निवांत न बोले चिंताकांत । ' 'तुं घटका-भर निवांत बैस. ' [सं. निर्वात, निवात]

> निवात-न. वाऱ्याचा अभाव; वारा नसर्णे. -वि. शांत;

आजार. ' त्याला निवांतर्ले झालें. ' 'निवांतल्याचा उपद्रव–बाधा.'

निवारक-वि. निवारण करणारा; अडवणारा; विरोध कर

निवारण-न. १ परावृत्त करणें; परत, मार्गे फिरविणें; इर करणें. ' तो वाघाचे अंगावर चालुन जात होता परंतु मी त्यांचे निवारण केलें. ' २ (ल.) बंदी; अटकाव; अडवणुक; टाळणें. ३ निवारणपत्र पहा. निवारणपत्र-न. कर्ज मागावयास किंवा तगादा करावयास धाडलेल्या नोकरास तें न मागण्याबद्दल त्याच्या माल-कार्ने पाठविलेला बंदीचा हुकूम. निवारणीय-वि. निवारण करण्यास योग्य. निवारित-वि. १ मार्गे फिरलेला; अडलेला; टाळलेला. २ निषिद्ध. निवार्थ-वि. निवारण करण्यास योग्यः टाळण्या -वारण्या-जोगे. [सं.]

निवारणें -- सिक. १ मार्गे सारणें; दूर करणें; हटविणें. ' निवा-रोनि जाय माया। ऐसी छाया जयाची। '-तुगा ७. २ (छ) अडवर्णे: टाळणें: थोपविणें; न येंऊ देंणें; निवृत्त करणें. 'जैसा दीप ठेविला परिवरी । कवणातें नियमी ना निवारी । निज्ञा ९. १२८. ३ बंद करणें: मनाई, निपेध करणें: वारणे. ४ समजूत धालणें. 'आर्ताची स्थिति ऐसी । जिज्ञासू निवारी त्यासी ।' -एभा १९.२७४. [सं. निवारण]

निवारसा-पु. वारसाचा अथवा दुसऱ्या न्याय्य हकाचा अभाव; वारसा, हुक, स्वामित्व, अधिकार इ० नसर्गे, नसलेली स्थिति. [नि+अर. वारिस्] निवारस माल-प. १ ज्यास वारस नाहीं असा, बेवारसी माल. २ मृत्युपत्राने किंवा इतर प्रकारे विल्हेबाट न केलेली मालमत्ता. निवारशी-सी, निवारशीक, निवारीश-वि. वारस, मालक, चालक, कायदेशीर इक्सदार या विरहित; बेवारशी (जागा, माल इ०). [नि+अर. वारिस]

निवारा-पु. १ आश्रय; आस्रा; (ऊन, वारा, पाऊस या पासून येणारें) संकट, अडचण यापासून प्रतिबध. २ आश्रयाची स्थिति, स्यानः निर्वात स्थळ. [नि-नवारा] निवान्याचा-वि. १ आश्रयाखाली असणारा. २ सुखांत व शांतरेंत वाढलेला; आयुष्यां-तील धकाधकीचा ज्याला अनुभव नाहीं असा. निवाच्यास बसर्णे-वारा नसलेल्या जागी बसर्गे.

निवाला—पु. (व.) घास. [अर.]

निवास-पु. १ राहण्याचे टिकाण; वसतिस्थान; ग्रह; घर 'जैसे जळाचे कल्लोळ। आणि कल्लोळीं आधीं जळ। ऐसेनि बसवीतसे सकळ तो निवासु मी। '-ज्ञा ९.२८७. २ वास; वसती; राहुणे; बसर्णे, 'जेथें निवास जगन्नायका। विश्वव्यापका श्रीकृष्णा।' -एरुस्व ३.४. 'आमचे मनांत कार्शीत निवास करावा असे आहे.' [सं. नि+वस्] निवासी-वि. निवास, वस्ती करणारा; राहणारा; (समासांत). मथुरा-द्वारका-निवासी.

(थंड झाळेळें लोखंड) (ल.) निरोगी, धट्टाकट्टा म्हातारा मनुष्य. देणें. [सं. निवेदन] निवेदक-नि. सांगणारा; निवेदन करणारा.

निविशिदा-पु. कारकृन. नवीसदा पहा. 'निविशिदा लेखकः स्यात । '-राज्य ८.१.

निविद्यन-न. लेखन. ' आं शहामत-पन्हा यांहीं किताबत निविश्तन केली; पोहोंचून त्यामधील मज्यून जाहीर जाहुला.' –पदमव ३४. [फा. निविश्तन्] **निविस्ता**–पु. लेख; पत्र. 'निविस्ताही मसेल जाहला होता; जबाब अम्मा येऊन पोहोंचला नाहीं. ' -रा ३.९०. [फा. निविश्ता]

निविष्ट-वि. १ प्रविष्ट: अंतर्भत: समाविष्ट. २ स्थिर: बस-विलेला; कायम केलेला (बैठक, जागा, अधिकार इ० वर): अधिकृत. ३ निपुण; प्रवीण. 'तो शास्त्रांत निविष्ट आहे.' सि. नि+विश]

निवी-की. नीवि पहा.

निवीत-न. माळेसारखें सोडलेले जानवें (सन्य किंवा अप. सब्य नव्हे असे). [सं.]

निवीसिंदगी -- स्त्री. कारकुनी. -रा २०.३०४. [फा. नवी-संदगी ।

निवृत्त-वि. १ मार्गे फिरलेलाः परतेलेला अथवा परतिबलेला-२ परावृत्त; थांबविलेला. ३ (कांहीं कार्य) टाकून दिलेला; अंग काइन घेतलें आहे, किंवा हात आटोपला आहे ज्याने असा. ध जीवयोनीतृन मुक्त करणारा. [सं.] ॰ मांस-वि. मांस न खाणारा; मांसाशन न करणारा. ०रजस्क-वि. (वय झाल्यामुळे) जिचा विटाळ गेलेला आहे अशी (स्त्री). •रमण-वि. ज्याची संभोग-शक्ति, प्रजननशक्ति गेलेली आहे असा (पुरुष).

निवृत्ति-त्त-सी. ? निवारण पहा. बंद होणें, करणें; निरास; थांबणें; विराम, लय पावणें; राहणें; अडविणें; थांबणें; थांबविर्णे. (समासांत). आचार-दुःख-खेद-ज्वर-विध्न-निवृत्ति. ' औषधसेवनानें रोगनिवृत्ति होते. ' २ संसारांतील वस्तुमात्राकहन, विषयांपासून ईश्वराकडे वळणें; अंतःकरण परत फिरणें. ' नित्रृत्ति-सत्र सोडवणिया । सर्व शास्त्रार्थ पुरवणि या । ' - ज्ञा १८.३८. ३ मृत्यु. ४ सांसारिक उपाधींपासून मुक्तता करून घेणें; उपरति: विरक्तिः; संन्यासः; त्याग. 'वांचूनि स्वर्ग मृत्यु नरकु आथी। तया हेतु प्रवृत्ति निवृत्ती। ' –ज्ञा १८.५६६. ५ मुक्तिः, मोक्षः, भगवत्-प्राप्ति. 'साविया स्वस्त चांगु। निवृत्ती वरी।' -क्का ८.२३७. ६ निवृत्तिमार्ग पहा. ०मार्ग-पु. एकांतवासाची, ध्यानमप्र अवस्था: जगांतील सर्वे उपाधीपासन आणि विहित आचारांपासन परावत्तिः विहित कर्माचा त्याग. याच्या उलट प्रवृत्तिमार्ग. [सं.]

निवेदण-सिक. १ सांगण; बोलण; कळविण; भाषण करण: कथन करणें. ' म्हणोनि काय काय आतां। निवेदिजेल अनंता।' निवाळेंगे—अित. निवळेंग पहा. निवाळें लोखंड-नः -ज्ञा ११.५५५. -मुआदि ४.४९. २ अर्पण करणें; ओपणें: निवेदन-न १ सांगण: कळविण: कथन (वरिष्ठ, वडील माणसांस). २ अर्थणे: ओपणे: देणें: वाहणें. 'करी बळी स्वात्म निवेदनार्ते।' -वामन, वामनचरित्र १.४०. [सं.] निवेदनीय-वि. १ निवेदन, कथन करण्यास योग्य. २ अर्पण करण्यास योग्य. निवेदित-वि. १ सांगितलेलें: कळविलेलें. २ अपिलेलें; दिलेलें. निवेदा-वि. निवे-दनीय पहा.

निवेद्य-पु. देवाला समर्पण करावयाचा नैवेदा. िनैवेदा अप.

निवेश-पु. १ आंत जाण; प्रवेश; अंतर्भाव. २ आंत घालण; प्रवेश करणें: स्थापना; ठेवलेली, स्थापन झालेली स्थिति. 'या दृष्टिः; निपुणताः, प्रावीण्यः 'याचा व्याकरणांत चांगला निवेश पु. १ ज्याच्यावर निशाण असर्ते तो हत्तीः २ पुढारीः; नेताः आहे. ' [सं.] निवेशन-न. आंत ठेवण, स्थापण.

नि:शंक, नि:शक नि:शब्द-निश्शंक,निश्शक्त, निश्शब्द पहा. नि:शंकपर्ण-किवि. शंका न बाळगतां: निर्धास्तपर्णे.

निरास्त —स्ती. बैठक, 'दीड प्रहर पावेतों निशस्त राहिली. -रा ५.9४9. [फा.]

निशा-नी. १ खातरी; विश्वास, आश्वासन, मनाचे समा-धान. (कि॰ करणें; होणें; पुरवेंगें). 'या गोष्टीविषयीं मला संदेह होता परंतु आज माझी निशा झाली. ' २ पतीची खात्री: हमी; खात्री; जामिनकी. (कि॰ देंणें; घेगें; परविगें; पुरविणें). 'भी पांचशे रुपयांची निशा सावकारी देतों. ' 'वसूल घेतला असेल तो वाजवी वजा करून बाकी एवजाची निशा नवाबाकइन घेण. '-समारो १३. ३ धालेपणाः मनशामोडः परिपूर्तिः अत्यंत, भरपूर तृप्तिः पुरेपुर होणें. [फा. निसआ-निसआ] •पाती-स्री. १ खात्री; विश्वास. निशा अर्थ १ पहा. (कि॰ करणें; पुरविणें). २ जामीनकी; हमी. (कि॰ देणें).

निज्ञा-की. १ कैफ आणणारा, अमली पदार्थ (मदावगैरे). २ कैफ: मद: नशा. [अर. नशा] ॰धुंद-वि. अतिशय कैफ चढलेला. •पाणी-न. १ मादक पदार्थाचें सेवन; अंमल; कैफ. (कि॰ करणें). २ मादक पदार्थ; मद्य इ० ०**वाज**-वि. नशा करणारा; मदापी; कैफी.

निशा-पु. बेहोषता; आनंद. 'पत्रें पाठविलीं प्रविष्ट होऊन आमचे चिताचा निशा जाहला. ' - ब्रप ३०१. अर. नशात= आनंद]

निशा-नी. रात्र. 'खद्योत समुदाय निर्धि वसे । वीर तैसे वाटीव।' -एरुस्व ५.२९. [सं.] • कर-पति-पाळ-पु. चंद्र 'कांशीतळ व्हावया निशापति । विजना हातीं घालविजे। ' ० चर-वि, १ राक्षसः; पिशाञ्च. ' जैसे रात्रीच्या अवसरीं। व्यापारिजे जिव्हारीं। ' - ज्ञा २.४८. [सं.] निशाचरीं। '-जा १६.२७२. २ चोर. ३ घुनड, वटवाघुळ इ० राम्नी फिरणारे पक्षी प्रत्येकी. •चरी-स्त्री. १ चोरी. २ राक्षसी. नास्त्री. ' युद्धा पहा.

'विवेकाचा ठावोचि पसी। निशाचरी जे।' - ज्ञा ९.१७९. निशांत-प. रात्रीचा शेवट: अखेरचा प्रहर. 'निशांतीं उगवे चंद्रकिरण। ' [निशा+अंत]

निशाण-न. १ ध्वज; पताका; झेंडा. २ बंदक, बाण इ०नीं नेम धरावयाचे लक्ष्य; चांद. ३ नेम; चिन्ह; खूण; निशाणी.' आमचे व आपले इत्तिफाकाने इंग्रजांचे नांव व निशाण नाहीं सारखे नेस्त नावृत होतील. ' –रा १०.१८२. ४ नाण्यांवरील पोतदाराची तपासल्याची खुण [फा. निशान] •उतर पा-गोळी बरोबर लागणें: लक्ष्य भेदणें. ॰दार-वरहार-पु. निशाण धरणारा. 'हत्तीवरल्या निशाणदारास पायास गोळी लागली.'-रा ६. पंक्तीमध्ये एक अक्षराचा निवेश होत नाहीं. ' ३ (छ.) अंत- १२५. ० बाजी-स्त्री. नेम मार्गें ; वेध. निशाणचा हत्ती-

निशा(सा)ण-पु. रणभेरी; डंका; नगारा. ' तयावरी जैत र जैत। म्हगोनि ध्यःनाचे निशाण वाजत। ' –ज्ञा ९.२१७. –एरुस्व ६.२. 'स्त्रियासि म्हणे चित्रस्थ । स्वर्गी निशाण असे वाजत। ' -कथा २.१२ ६१. [प्रा. निःसाण] निशाणीं घाव घालण-देण-कूच करण्याचा, हल्ल्याचा नगारा वाजविण. 'हरी भक्तिचा घाव घाली निशाणी।'-राम २८.

निशाण — स्त्री. (कु.) शिडी, निशाणी पहा. सं. निःश्रेणी निशाणा—पु. (व.) शस्त्राला धार लावण्याचा दगड किंवा चाकः; पलसणी. निसणा पहा. [सं. शाण, निशानः प्रा. निसाण]

निशाणी--श्री. १ खुण; चिन्ह. २ चिन्ह; लक्षण; प्रमाण; सुचना. ३ नाण्यावर खूण करण्याचे एक हत्यार; पंच. ४ (ल.) परिणाम; लक्षण; फल. 'वाघाच्या गृहेत गेले असतां मरण्याची निशाणी.' [फा. निशानी] ॰ होणा-अमर्याद, परकाष्ट्रेचें, बेसमार होंगें (वाईट रीतीनें).

निशाणी—स्त्री. शिडी; जिना; सोपान; निशीण. 'जे अज्ञान-तमाची तरणी । कैवल्यपदाची निशानी । '-दाव ४४. [सं. नि:श्रेणी] निशान, निशानदार, निशानी—निशाण इ॰ पहा.

निश-शी -- स्त्री. रात्र. -ज्ञा २.३२४. 'चोरा रुचे निशी। वेखोनियां विट शशी।' -तुगा ३१४६. सं] •गेध-पु. गुलछन्; एकफूल, फुलझाड. यास रात्री विशेष वास येतो. **ंदिनि, दीन**-किवि. अहोरात्र. 'चिंताज्वाला निशादिनि जरी जाळिती मन्मनासी। '-जन्मभूमि. भागव-प. लक्ष्मीप्रीत्यर्थ दर शुक्रवारीं दिवसां उपवास व रात्रीं जेवण करणें निशीध-प. मध्यरात्र.

निशित-निशत-वि. तीक्ष्ण केलेलें; घासलेलें; पाजळलेलें (निसण्यावर शस्त्र). 'देवा नवनिशर्ती शरीं। वावरोनी यांच्या

निर्शी-शब. सहः बरोवरः सहित. 'एका घोडयानिशी

निशीण-स्त्री. शिडी; निशाणी. [सं. निःश्रेणी]

निस्सीम अप.]

निर्शे -- न. (गो.) कांजी; पेजेचे पाणी.

नि:शेख-प-वि.संपूर्ण; समूळ. '[जग हारपे जेथ नि:शेष।' -ज्ञा १५.४३६. 'तो पदार्थ नि:शेष सरला. ' सि. निःशेष]

निराडी-राड्या-वि. शंडी नसलेला (मुसलमान). ि नि+ शेंडी]

निरोदार--वि. हवाला वेणाराः पतदारः साखदारः जामीनः हमीदार. [निशा=हमी]

निशेदार-वि. नशा, अंमल करणारा; निशाबाज. [निशा= नशा]

निशोत्तर -- न. एक औषधी मूळ, तंड.

निशौंच-कि. (गो.) उतर्णे.

निश्चक-निव. कडकडीत; निर्जळी; निरशन (उपवास). 'तेरा दिवस झाले निश्चक करितां। न पवसी अनंता मायवापा। -तुगा ५१२.

निश्चक-वि. शत्रुरहित; परचकरहित. [सं.]

निश्चंद्र-वि. ज्याची चकाकी नष्ट झाली आहे असे (अश्रक, भरम, पारा इ०). [सं.]

निश्चय-पु ? निर्धार; करार. 'सरकार अधिक पैसा मागते परंतु द्यावयाचा नाहीं असा निश्चय झाला. ' २ निर्णय; ठराव; निकाल, अखेरचा फैसला; ठाम मत. ' दुरून रुपे आहे असा भास झाला, हार्ती घेतल्यानंतर शिपी असा निश्चय ठरला. ' ३ विश्वासः पूर्ण खातरी; भरंवसा; अदा. 'शहाण्या मनुष्याचे वाक्यावर निश्चय ठेऊन चालावें.' ४ खात्रीनें होणारी गोष्टः सिद्धांतः अवश्यंभाविता. 'सूर्यास्तानंतर रात्र होईल या गोष्टीचा निश्चय आहे.' याच्या उलट दैवघटितत्व. -िक्रवि. खातरीनें; न चुकतां; निःसंशय. [सं.] ॰पूर्वक, निश्चयात्मक-वि. खातरीचा; खचित. निश्चयाचा पहा. -क्रिवि. निश्चय (-क्रिवि.) पहा निश्चयाचा-वि. १ न बदलणाराः; निर्णीतः; अर्चचल. २ ज्याबद्दल शंका, प्रश्न उत्पन्न होणार नाहीं असा.

निश्चल-ळ-वि. न हलणाशः; अनलः; निश्चलः; स्तब्धः; स्थिर; एका जार्भी खिळलेला. -िक्रवि. स्थिरपणे; शांतपणें. [सं.]

निश्चित-वि. टराविक; खचित; कायम. [सं. निश्चय] •अर्थ-पु. १ टराविक, ठाम गोष्ट. २ खातरी. निश्चिति-स्री. निश्चय. 'जैसी आत्मज्ञानविर्खी। जंव निश्चिती नाहीं निकी।' -ज्ञा १८.१५२. -क्रिवि. (काव्य) निश्चयाने; खातरीनें; खचित. ' बिहार्ष्ट्रं कथिलें निश्चिति। '

निश्चित-वि. चिता, घोर, काळजी यापासून मुक्तः, निचितः, नि(निः)शीम-वि. अमर्यादः सीमा नसलेलाः, निस्सीम. [सं. स्वस्थः, वितारहितः 'या लागीं प्रात जर्जर नावे। रिगोनि केवि निश्चित हो आवें।' -ज्ञा ९.८९०. [सं.] निश्चिती-स्त्री. १ (अन्नवस्नादिकांच्या) काळजीपासून मुक्तता. २ स्वास्थ्य आणि सौख्याची हमी (धान्याची बगमी केल्यामुळे), निचिती

निश्चेतन—वि. निश्चेष्टः, वेशुद्धः, भानावर नसलेला.

निश्चेष्ट्र-वि. निश्चल पहाः

निश्चेणी-स्त्री. १ शिडी. २ घोडघाच्या कपाळावर एकावर एक अशा कमाने अललेले तीन भोंबरे. हें धोडयाचे शुभलक्षण समजतात. -अश्वप १.८६ [सं. निःश्रेणी]

निश्वास-पु. १ उछ्वासः श्वास बाहेर सोडणें. (कि॰ देणें; टाकर्णे, सोडर्णे). २ भगवंताच्या निर्देतील श्वासापासून झालेले वेद. 'निगदिले निःश्वासें । प्रभूचेनि । ' - अमृ ५.११. सि. निःश्वास ी

निइरोक-वि. बेशक; बंधडक; शंकारहित; निश्चयाचा; कांकूं न करणारा. -िक्रवि. धीटपणें; न भितां; निर्भयपणें; निश्चितपणें; विश्वासानें. [सं.]

निइशक्त-नि. अशक्त; दुबैळ; कमकुवत. [सं.]

निश्वाब्द--न. ब्रह्म. -वि. स्तब्ध; गुपचुप. -क्रिवि. एकहि अक्षर, आवाज न काढतां. [सं.]

निइहोष-वि. पूर्ण; सबंध; सगळा; बाकीरहित. -िक्रवि. पूर्णप्रा: बाकी न राहतां, सर्वथा; अगर्दी. नि:शेख-ष पहा. [सं.]

निषाद-पु. १ (संगीत) सात स्वरांपैकीं सातवा स्वर; नि. २ कोळी. पारघी ही जात व तींतील व्यक्ति. ३ कडू, इलकी जात. श्रद्ध स्त्रीस ब्राह्मणापासून झालेली संतति. [सं.]

निषेध-पु. १ प्रतिपंधः मनाईः बंदी. २ नकारः परवानगी नसर्गे: शास्त्राची असमिति. 'न ठारे निषेधु आड । न पडे विधीची भीड।' - ज्ञा १६.१८९. ३ धिक्कार; निंदा. [सं.] ० मुखे-किवि. नकार घालुन; नकारानें (वर्णन इ०). निषिद्ध, निषे-धित-वि. १ शास्त्र आणि समाज यांनीं मनाई केलेलें, वर्जिलेलें; शास्त्रास, रूढीस असंमतः त्याज्य. २ वज्यः अविहीतः मना केलेलें. निषेधण-उकि. १ मना करणें; वर्ज्य करणें. २ नाकारणें; नाकबूल करणें; न स्वीकारणें; धिक्कार करणें. 'ज्याचे अभग निषेधूनि समस्त । द्विजांनीं बुडविले उदकांत । ' ३ नाकारणें; नाहीं म्हणें. निषेधवृत्ति-स्त्री. निषेध करण्याची प्रवृत्ति, स्थिति, स्वरूप, याच्या उलट विधिवृत्ति, -वि. १ निषेधाचाः मनाईचाः नकाराचाः अस्वीकार करणाराः २ अभावात्मकः अकरणरूपः

निषक-पु. १ एक सोन्याचे नाणे; मोहोर: दीनार; (ज्यो.) चार रुपये किंमतीचें एक परिमाण. २ एकशे आठ मासे भार सोनें. 🤾 (सामा.) सोनें. [सं.]

निष्कं रक-न. भय, उपद्रव इ० पासून मुक्तता; शांततेची, इ० केली असतां प्रायश्चित्त घेऊन किंवा प्रतिकृतीनें दूर करणें). -वि. १ कांटे नसलेला; कांट्याविरहित. २ (ल.) धोका, भय, उपदव, अडचण इ० नसलेरें (राज्य, रस्ता इ०); निर्धास्त. [~~सं~~.]

निषक्तपद्र-कपदी -- वि. खोटेपणा, कपट या विरहित; सरळ; प्रांजल; मनाचा मोकळा. [सं.]

निषक्षरुण-वि. दया नसलेला; कठोर; दुष्ट; निर्देय. [सं.] निष्कर्म-नि. १ धर्मकर्म, विधि यांपासून मोकळा, अलिप्त (तपाचरणी साधु). २ कांहीं धर्म, किया न करतां ईश्वरचिंतनांत मम असलेला. ३ (भावी लाभासाठीं) कांहीं काम न करणारा. ४ आळशी; निकामी. [सं.]

निष्कर्ष-पु १ सारः तात्पर्यः सारांश (भाषण वगैरेचा). 'निष्कर्ष दोहीं ही। देखिला असे।' - ज्ञा २.१३२. २ तत्त्व; सारांश; मुख्य हेतु; निश्चय; सिद्धांत. 'जयांचे कां निष्कर्ष प्राप्ति वेरीं।' - ज्ञा ६.३२५. ३ शेवट; परिणाम. 'सर्व शुन्याचा निष्कर्ष । तो जिया बाइला केला पुरुष । ' -अमृ १.२७. ४ कसो-टीचा दगड; कसोटी; निकष.

निषक्लं(ळं)क-की-वि. डाग, ठपका, काळिमा, कलंक नसलेला; निर्मेळ; ग्रुद्ध; पवित्र; निर्दोष. 'सत्त्वाथिला अति सात्त्विक । निष्कलंक शोभत । ' – एरुस्व १.१२. [सं.] निष्क-ळं ही अवतार-प्र. (चुकीने) दहावा कलंकी अवतार.

निष्कळ-वि. (क.) कळाहीन; तेज, वैभव, सींदर्य, टबटबी, तजेला वगेरे नसलेला. [सं. निस्+कला]

निष्कांचन - वि. दरिद्री; निर्धन पहा. [सं. निस्+कांचन] निष्काम —वि. १ निरिच्छ; फलाची इच्छा न धरितां केलेर्ले (कम, अनुष्ठान इ०). २ विरक्त; उदासीन. [सं.] क्कम-न. निष्टुक न ऐक्तां गांवास गेला. '[सं. निस्तुष] फलाची इच्छा न धरतां केलेलें विहित (कर्तव्य) कमे. 'निष्काम कर्मानें राष्ट्राला तेज येतें. ' - टिस ४.

निष्कारण-वि. १ कारणाशिवायः अकारण. २ उपयोग. फळ, फायदा इ० नसलेला; व्यर्थ. -िकिवि. कारण, जरूरी नसतां; आधार, प्रमाण नसतां. (कि॰ बोलणें; मारणें इ॰). [सं.]

निष्कासन---न. १ बाहेर काढणें. २ बडतफी; हकालपट्टी. ३ स्पष्ट, खुलें करणें, सांगणें. [सं. निस्+कास्]

लेला; निकाळजी.

स्वास्थ्याची स्थिति, 'तो शत्र मेला यामुळें तेथे निष्कंटक झालें.' ' निष्कृति तुझिये पापासी । श्रीगुरु करील परियेसी । ' -गुच २०. ४१. [सं.]

'कौरव मारुनि देइल निष्कंटक सर्व राज्य आतेला।' –मो लिल्या मुलास घराबाहेर प्रथम नेण्याचा सोळा संस्कारांपैकी एक संस्कार. [सं.]

> निष्क्रय-पु. १ ब्राह्मणास गाय वगैरे दान देण्याऐवर्जी तिच्या किमतीइतके दिलेलें द्रव्य अथवा इतर वस्तु. २ असली बदली वस्ता, किंवा किंमत टरविणें, देणें, ३विकय, [सं.]

> निष्टंक-पु निश्रयः सिद्धांत. 'जीवामाजी निष्टंक । करिसी जो आत्यंतिकु।' -ज्ञा १८.१२८१. -वि. १ (काव्य) पकाः हड; निपुण; कुशल. ' हैं सैन्य असेल निष्टंक । तरी लोदनि कोटी दुःख । स्वस्थ जाईल माहेरा । ' –मुवन ७.११६. २ पूर्ण; अखंड. 'अग मानस है एक**ा माझ्या स्वह्नपीं वृत्तिक। कह्ननि घा**ली निष्टंक । बुद्धि निश्चर्येसि । ' -ज्ञा १२.९७. ३ निःसंशयः निश्चित. गुरु ब्रह्म ऐक्य भावो । निजनिर्वाहो निष्टंक । '-एभा ३.३४३. —िकिति. १ पूर्णपर्णे; सर्वतः; दरोबस्तः, बाकी अथवा शेष न राहतां. २ सर्वथा; सर्वोशीं; पुरतेपणीं, न्यूनाशिवाय; सर्व बाबतींत. ३ केवळ; निवळ; फक्त; मात्र. [सं. निर्+टंक=टांकी] निष्टंकणें-कि. १ निश्रय करणें. ' आतां याची बुद्धि वृत्ति। निष्टंकिला कभ-जातीं। '-ज्ञा १८.७३१. २ निश्रयाने लावणे, आरोपणे, 'निष्टं-किती गा मोहैं। आंधळे ते। '-ज्ञा १५.३८०.

> निष्टुण-अक्रि. निसटणें; घसरणें; पळणें; निसटणें पहा. (मुख्यतः जाणें या कियापदाशीं योजतात. उदा० निष्ट्वन जाणें). ' प्रपंचापासन निष्टला। लोभाचे हार्तीचा गेला। अवस्मात। '-दा 4.9 30.

निष्टक-किवि. (व.) अगदींच; बिलकुल; थोडें सुद्धां. 'त्यानें

निष्ठ-वि. खिळलेला; आंत बसलेला; निष्टेने राहिलेला; अंत:-स्थित; अधिष्ठित. (समासांत) मनोनिष्ठ-देहनिष्ठ-घटनिष्ठ. [सं.]

निष्ठा-सी. १ दृढ प्रेम, भक्ति; श्रद्धा; दृढासक्ति (मन किंवा हृदय यांची-एखाद्या वस्तुच्या ठिकाणीं). २ विश्वास; भरंवसा; सत्य अशी बुद्धिः निश्चयः अवलंबन. ३ एकसारखी, एका प्रकारची चाल. आचरण, धंदा. ४ कायम टाण; जम; अधिष्ठान, स्थापना. ५ शेवट; अखेर, परिणाम; निर्णय; मोक्षदायक स्थिति, मार्ग;शेवटची अवस्था. निष्क्राळजी—नि. बेफिकीर; निर्धोर; निर्धित; काळजी नस- ' ज्ञान ही निष्ठा म्हणजे सिद्धावस्थेतील अखेरची स्थिति होऊं शकत्ये. ' –गीर ४१२. ६ (काव्य) अवस्था; स्थिति. 'तृषा निष्कृति-ती-नी नैष्कर्म्य स्थिति. 'जेणें फल्रत्यागें निष्कृती। लागली नाथ ओष्ठामृताची। शरीरासि ज्यावीण निष्ठामृताची। ' नेलें कर्म । '-ज्ञा १८.२३२. २ मुक्तताः नाहींसें करणें; नाश. ७ मार्ग. 'अवधारीं वीरश्रेष्ठा । ये लोकीं या दोन्ही निष्ठा । '-ज्ञा ३ निरसन; फेड; परिहार; प्रायिक्त (अपराध, नुकसान, इजा ३.३५. [सं. नि~~।स्~~था] निष्ठावान-वंत-वि. १ आदर, प्रेम, असलेलाः अःसक्तः दृढभाव असलेला. २ विश्वास ठेवणाराः श्रदालुः स्थिर वर्तनाचा: शाश्वत मार्गाचा: अचंचलवृत्तीचा.

निष्ठर-व. १ निर्देय: अर. कठोर मनाचा. २ कठोर;कडक; कणैकट्ट; कर्कश (भाषण इ०) [सं.]

निष्मा—पु निशाणा पहा. [सं. शाण-निशान]

निष्णात-पु. निपुण: प्रवीण: कुशल: वाकबगार. [सं.]

निध्यत्ति—स्त्री. १ पूर्णता; समाप्ति; सिद्धि. 'जया का आथि पूर्ण निष्पती। जेथ रसु धरी व्यक्ति। '-ज्ञा १७.१५७. २ परि-पाक: परिणाम: सार: शेवट. ३ उत्पत्ति. ४ (भूमिति) मापन. ५ (सामा.) फळ; लाभ; उपयोग; निष्पत्र पहा. [सं.]

निष्पन्न-न. १ उत्पन्न; फळ; लाभ. २ शेवट, परिणाम. -वि. १ उत्पन्न झालेले. २ पूर्ण झालेला; पक. ३ निपुण; ज्ञाता ४ कृतार्थः; प्राप्तपुरुष. 'ऐसियें असाधारणें । निष्पन्नाचीं रुक्षणें । आपुरुनि बहवसपर्णे । श्रीकृष्ण म्हणे । '-ज्ञा ६.१०७. [सं.]

निष्पक्षपान-पु. समतोल वृत्तिः समानपक्षताः, एकतर्फी नस्मा: कोणतीहि एक बाजू न धरण. निष्पक्षपाती-वि. १ सम-दशी-दृष्टि, पक्षपात न करणारा; तटस्थ. २ (ल) न्यायी. [सं.]

निष्पादण- उकि. उत्पन्न करणें; निर्माण करणें. [सं. निष्पा दन] निष्पादन-न. उत्पादनः, निर्माण, उत्पन्न करणें; घडवून आणों, निष्पादित-वि. निर्माण केलेलें.

निष्पाप-पापी-व. पापरहित; पापहीन; निर्दोषी. [सं.] निष्प्रभ-वि. प्रभा, तेज, प्रकाश, कळा नसलेला; तेजोहीन; फिका; कळाहीन. [सं.]

निष्प्रयोजन-वि. निष्कारण; विनाकारण; आधाररहित: अकारण. ' निष्प्रयोजन एखाद्यास मार्स नये. ' [सं.]

निषकल-ळ-वि. १ (ल. व शब्दशः). व्यर्थः फलहीनः विफल: निरथेक; २ निरुपाधिक. 'जय जय देव निष्फल। स्फ्रदमंदानंद बहुळ। '-शा १८.४.

निसका-वि. (कु.) निर्लंज्ज पहा.

निसखा-पु. मित्र; दोस्त; सोबती. [नि=अतिशय+सखा] नि(निः)संग-वि. निस्संग पहा. 'नाहीं मर्यादा निःसंग बावरी । मन हें गोविंदीं देह कामकरी वो । ' -तुगा १११.

निसं(रसं)गळ-वि. निर्लज्जः बेशरम. 'अभिमानी आणी निसंगळ। वोडगस्त आणी खळ। ' -दा २.३.१८. [निःसंग]

निस्मद्रणे-अफ्रि. १ निष्टुणें; जागेपासून दूर होणें; जागा सोडणें. २ (ल.) बाहेर निघणें, पडणें (त्रासदायक कामांतृन इ०); अडचणीतृन हळूच बाहेर पडणें; सुटणें. ३ फुटणें; उसळणें; फुट्टन दिवा पळन जाणें. [सं. निस्रष्ट]

निसडा धोंडा-पु. शस्त्रास धार लावण्याचा दगडः, निशाणा. ' एक गारुडी निसडा थोंडा मांडुनिया जवळी।' -विवि ८.८.१५८.

निसण-न. १ (धान्य ६०). निवडणें; स्वच्छ करणें २ निवडलेला, स्वच्छ केलेला भाग. ३ वेंचून, निवडून बाहेर टाकून यावयाचा भाग, गाळसाळ. [सं. निस्+सत्र=गेलेला, टाकलेला ?]

निसण-न-णी, निसन-की. शिडी. 'ही नरकद्वाराची निसणी। जीव हिंसा। ' -कथा २.१७.७६. [सं. नि:श्रणी]

निस्तणा—प्र. निशाणा पहा. [सं. शाण] निसर्णी - स्त्री. (व.) सहाण. [सं. शाण]

निसर्णे—सिक. १ निवडणे; वेचणे; वाईट भाग निवड्न काइन स्वच्छ करणें (धान्य, भाजी इ०). 'तांदळ, भाजी इ० पदार्थ निसले. ' २ सोलेंगे; छिलेंगे; साफ करणें: साल, सालपट काढणें. ' मी सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत हजार नारळ निसले. ' [सं. निसन्न] •िटपण-द्रपण-निसणे पहा.

निसत-वि. निर्लज्ज, बेशरम; कांडगा: भ्रष्ट, व्यसनी. [निस-वर्ण सं. निस्+स्] म्ह० १ निसत बाजारी आणि पडला शेजारी. २ निसतां निसतां लाज नाहीं कालचें बोलणें आज नाहीं.

निसता-वि. नुसता पहा.

निसंतान-न. १ निर्वेश; कुलक्षय. 'बळी अबळातें खाय। हेंचि बाधित जरी होय। मासयां कां न होय। निसंतान। ' –ज्ञा १६.३०२. २ मूलबाळ नसणे; झालेलें न जगणें. २ (ल.) नाश: विध्वंस (शिव्याशाप देतांना योजतात). ३ (ल.) फन्ना; चहामहा; खाऊन फस्त करणें. निरानिपटा पहा. [सं.] उहु० कुसंतानापेक्षां निसंतान बरें. •कर्ण-(ना.) मोडतोड, विध्वंस करणें. •मानणें-निसंतान होणें (हा एक वाईट शाप आहे). ' तुझें अल्प काळें निसंतान मानें। ' -िकंकर द्रौपदीवस्त्रहरण २४.

निःसन्व, निःसंदिग्ध, निःसंदेह—वि. निस्सत्व, निस्सं-दिग्ध, निस्संवेह इ० पहा.

निसपटणें — अकि. निसटणें अर्थ १ते३ पहा.

निसबत—स्री. १ दिम्मतः, हवालाः, सत्ताः, हुकुमतः, देखरेख (मनुष्य, वस्तु, काम इ०वर). ' आमचा घोडा त्याचे निसबतीस आहे. ' र संबंध; नार्ते. - किति. संबंधानें; संबंधीं; तर्फेंचा; बदल. 'गांव-सरकार-देऊळ-निसबत. ' 'भिल्लांचें पारिपत्य करावयाची आज्ञा सरसुभा प्रांत खानवेश निसबत नारो कृष्ण यास केली आहे. -वाडसमा २.१५३. [अर. निस्बत्] निस्तवतीचा-वि. १ मारुकीचा; नात्याचा. २ संबंधाचा; संबंध असरेला. 'त्याचे निसबतीचा जाब करून देऊं हैं लिहून दिल्हें सही. ' -वाडबाबा २.३९. ०दार-वि. दिमतदारः, ताबा, कबजा, हुकुमत, व्यवस्था सदन जोरानें बाहेर येणें. ४ निसरणें; घसरणें; सरकणें. ५ (व.) ज्याच्या हार्ती आहे असा; अधिकारी; कारभारी (मनुष्य).० बार-वि. १ मालकीचा; संबंधीं. २ ताब्यांत, कबज्यांत असलेला. -िकवि. ज्यांच्या निसवर्तीत माणसें, वस्तु इ० दिलेल्या आहेत अशांच्या नियम; सृष्टीचे कायदे, सिद्धांत. • वाद-पु. (तत्त्वज्ञान) बुद्धि नांवांच्या अनुक्रमानें, यादीप्रमाणें (यादी इ०). निस्तबद्-स्ती. दिम्मतः ताबा. निसंबत पहा. ' निसंबदीत त्याच्या राहसी सदा।' -दावि ४५६.

निसर—स्री. (गो.) घसर; घसरंड. [सं. नि:सृ]

निसरगांठ--श्री. आखुइगाठ: सुटगांठ; सुरगांठ; लवकर सुट-णारी गाठ; एक टोंक ओढल्याबरोवर सुटणारी गाठ. [निसर्णे+गाठ] •देऊन ठेवणें-(ल.) निसटण्याचे, सुटण्याचे साधन, उपाय राखून ठेवगः, पळवाट ठेव गें; मुरण्याचा, सोडवणुकीचा रस्ता काहून ठेवणे.

निसरड-ट-ण, निसरणी, निसरंड, निसरडें —स्रीन. १ घसरडी जागा; गुळगुळीत, घसरण्यासारखी झालेली जागा; घसरगंडी. २ घसरणः घसरंडपणाः शेवाळी इ०कानीं झालेला बुळ-बुळीतपणा. 'तूं त्या वाटेनें जाऊं नको, तथें निसरड झाली आहे.' [नि+सं. स=सर्णे]

निसरड-डा, निसरट, निसरंड-नि. बुळबुळीत; घस- निसणा रडा; घसरण्याजोगा; निसरड ज्यावर झाली आहे असा (बृक्ष, भूमि इ०). ' मग प्रत्याहाराचा अधाडा । जो बुद्धीचिया ही पाया निसरडा।' --ज्ञा ६.५६. [निसर्णे]

नि:सरण-न. निस्सरण पहा.

निसरणी—स्री. शिडी. [सं. निःश्रेणी]

निसरण -- अक्र. १ घसरण; सरकण; निसटणं. 'पंगुहि हत्यार. मेहबहनिहि न माथां धरिता यदंघिरज निसरे।'-मोजद्योग ७.८७. २ कमी होंगें; ओसर्णें. ' पुष्टि लागे विधरों। कांति पाहे निसरों। आण्णें. मस्तक आदरीं शिरो-। भागीं कंप। ' -ज्ञा १३.७५६. [सं. निःसरण]

निसरती—स्री. (गो.) उतरंड. [सं. निःस-सर]

निसरभावडी--पु. मुलांचा एक खेळ.

निसरवा-पु. १ पीक गोळा केल्यानंतर राहिलेला भागः सरवा. २ श्रामजोशाने पंचाग सांगुन दारोदारी मिळविलेले धान्य. ३ खळ्यावरचे धान्य काढून नेल्यानंतर महारांनी वेचून, टिपून घ्यावयाचे धान्य. [नि+सर्णे किंवा सं. नि:सारण]

निसरसांड—स्री. विस्मरण; स्मरणातून जाऊं देगें; विस-निःसीम—निस्सार, निस्सारण इ० पहा. रणें: काळजी, विचार, भान सोइन देणें; उपेक्षाबुद्धि ठेवणें.(कि॰ करण). 'अहंतइतकें (सारखें) दुःख नाहीं, निसरसांडीइतकें सुख नाहीं. '[निसरणें +स!डणें]

निसराड-स्थी. निसरड पहा.

नेसर्गिक अवस्था; सहजित्थिति. [सं.] •िचत्रलेखन-न. पार्ने, १०९. [सं. नि:श्रस्] कळ्या, फुलॅं, झाड, वेल, कीटक वगैरे सृष्ट पदार्थीचीं, देखाव्यांचीं, प्राण्यांची चित्रं काढणें; (ई.) लॅंडस्केप पेंटिंग. •िनयम-पु. सष्टि- सरकारांतून मुशाहिरा वेऊन चालवीत असत. -रा २०.३०४.

प्रामाण्यापेक्षां मानवी नैसर्गिक बुद्दीनेच ईश्वरज्ञान व नीतिज्ञान होईल असे प्रतिपादन करणारें मत. -ज्ञाको (न)३१०. ' प्रचलित निसर्गवाद जडैक्यवादी नाहीं. '

निसवणी, निसवील-स्त्री. कणीस बाहेर पडण्याची, निघ-ण्याची किया; धान्य निसवण्याचा व्यापार. [सं. नि+स=प्रस-वर्गे]

निसवर्णे—अिंक. १ लेंबर, कणीस बाहेर येणें. २ (ल.) चोरी, छिनाली इ० वाईट गोष्टींत निर्हावर्णे; दुष्कर्माविषयीं निरुज्ज होणें; निर्संग बनणें. ३ तरबेज बनणें; पुढें येणें: प्रसिद्ध होंगें (लिहिण्यांत, बोलण्यांत इ०). ४ धेर्यानें, धीटपणें पुढें येणें. म्ह० उसवल्याला दोरा घाळतां येतो निसवल्यास उपाय काय? [सं. नि+स्-सव]

निसवर्णे—अकि. (माण.) हत्याराला धार चढणें. [सं

नि:संशय-वि. निस्संशय पहा.

निसळ-वि. निर्दोष. 'जे सदा रित मोकळे ।जेशी चंदनांगे निसळें। न फळतांही निर्फळें। होतीचि ना। ' -माज्ञा १३.२९१. -किवि. पूर्णपर्णे; निर्भेळपर्णे; केवळ; निखळ.

निसळण-णी-सी. (सोनारी धंदा) गोठ गोल करण्याचे

निस(सा)ळेंप--- अक्रि. उजवेंगः; जिल्हई देगें; तजेला, चकाकी

निसांठा — पु. (क.) खर्च होणें; फन्ना उडणें: झाडा, सफा होणें: कोरडा पडणें (खजिना, सांठा). [नि=नाहीं +सांठा]

निसाण--पु. निशाण पहा. एक रणवाधः; डंका. ' कांकणांचां कळरवीं। ते धेर्य घडकु निसाणु लावी। ' –भाए ४४४.

निसाणी—स्री. शिडी. 'तो हा कैवल्यपदाची निसाणी। सकल सीधांतां तरणी । ' -ऋ ६. [सं. नि:श्रेणी]

ंनिसार—स्त्री. (व.) इलकी जमीन. [निःसार]

निःसार, निःसारण, नि.सारित, निःसाक्षिक,

निसा(सां)स-सा-पु. उच्छ्वासः उसासा. (कि॰ टाकणें; देणें; सोडणें). [निश्वास]

निसासर्णे—अफि. १ धापा टाकणं. २ (ल.) जोराचा श्वासोछ्वास करणें; सुस्कारा टाकणें (थकल्यामुळें). ३ दमणें; कंटा-निसर्ग-पु. १ स्टि. २ स्वभाव; प्रकृति. ३ स्वाभाविक, ळणें; वासणें. 'तुं गुंतसी गोंविसी कां निसांसी। '-सारुह ८.

निसिंदगी—स्री. निवीसिंदगी पहा. 'पेसजी निसिंदगी

निसिंदा—पु. लेखक. 'बालाजी निसिंदा पूर्वी सरकार तर्फेने स्त्री. आरंभिलेलें काम तपासून, सुधारून शुद्ध करून, पुरे कर्णे. होता. -रा २०.३०५. [फा. नवीसंदा]

3668

निसिणें--सिक. (शस्त्रास) धार देणे; पाजळणें. 'निसिलें विवेक साहणें। '-ज्ञा १५.२५९. [निसणा]

निसीगंधी —स्नी. निशिगंध पहा. [सं. निशागंधी]

निसुक--वि. शुष्क. -शर. [नि+सुकर्णे]

निसंती—वि. संता न केलेला (मुसलमान). [नि+सुनत] निसुर्णे - अकि. स्वैर वागणें; स्वच्छंद, बेकैद होणें; धाक, वंधन, नियम इ० न जुमानणें. [निसूर]

निसरता, निसटता—वि. ओझरता; निसटता; घसरता; चादून, लागून जाणारा. (कि॰ दाखविणे; देखणें; पाहणें; मारणें; लागणें; पडणें; जाणें; दिसणें). [निसरणें, निसटणें] ॰ जाणें-पड़ कों-थोडासा लागणें; चादन जाणें; तिरकस लागणें. ॰देखणें दिसर्ण-पाहर्ण-ओझरते दिसर्णः, पाहर्णे.

निम् --वि. (गो.) निःसत्त्व.

निस्न क-ग-किवि. (राजा.) सरळ; तडक; विनहरकत; न अडखळतां; थेट (चेंडू, बाण इ० जाणें, लागणें, मारणें). 'निसुक गोळी लागली. ' [नि+चुक]

निम्नक-ग-वि. १ निर्लज्जः कोडगाः वेशरमः 'परि माझा निसुग गर्व अवधारी। जे फुगूनचि बैसें। '-ज्ञा ११.५५१. २ उनाड: स्वैर: व्यसनी. ३ आळशी. ' जैसें निसुग पडलें श्वान। -रंयोवा १०.५२५. निसुर पहा. [? नि.संग] इह् निसक्या माणसाला लाज नाहीं कालचें बोललें आज नाही. निस्पाई-स्री. १ आळसः निरुद्योगीपणाः २ निर्लज्जपणाः ' निसुगाईचा संतोष । मानी तो येक मुर्ख । ' -दा २.१.१७.

निसूर, निसूरवाणा-वाणी-वि. १ निष्काळजी; निर्वेधः वैदिक. ' । सं. निस्तुष्] निर्श्वितः बेफिकीरः निर्धोरः 'नाहीं हानि परि न राहावे निसुर। न पडे विसर काय करूं। ' -तुगा ५९८. २ जनता, शास्त्र यांची मर्यादा सोडून निरुज्ज झालेला. ३ निर्दय. [नि+मुरी]

निम्नर गांठ-की. निसरगांठ पहा.

निः नृत —वि. (प्र.) निस्सतः बाहेर निघालेला, पडलेला पुढें गेलेला; निगत. [सं.]

निसोत्तर-न. निशोत्तर पहा.

नि स्कारणें — उक्रि. तिरस्कार नरणें; तुच्छ लेखणें; तिरस्कारानें नाकारणें; घुडकावून लावणें; हडसाविणें; छी थू करणें.

निस्तर-पु. (गो.) उपाय.

निस्त(स्ता)रण, निस्तार-नपु. १ बाहेर अथवा पुढे जांगे. २ तर्गें; पैल जांगे. ३ सुटंगें; निसटंगें; सुटका. ' मग जिवा बाण्यास कोरडेशास पहा. ' आज निस्त्यास काय केलें ! देखिला निस्तारू। भवाणवांतु। '-भाए ५१. ४ मोक्षः, मुक्तिः सिद्धि. ५ उपाय. -शर. ६ फेड; निस्तरणें. निस्तरानिस्तर- 'धनदाचीहि नसे, मग अन्याची काय नि:स्पृह्वा परवा । '-मोकर्ण

िनिस्तर द्वि

निस्त(स्ता)रणे-जिक्त. १ पुरं करणे; पार पाडणें; तडीस नेणें (एखारें केलेलें काम, चुका दुहस्त करून, अपुरेपणा काढून टाकून, सफाई-जिल्हई देऊन म्हणजे पुन्हां पहिल्यापासन करून); चुक सुधारणें. २ निष्कृति करणें; सांवरणें (केलेलें दुष्कृत्य सुधारण्यासाठी प्रायश्चित, शिक्षा, दु:ख इ० भोगून,त्याचा बरे वाईट पणा सोसन-एखार्दे काम, कारभार); दुष्कर्माची फळे भोगण. ३ (सामा.) पार पाडणें. 'हें तुं व्यभिचाररूप कर्म करितोस परंतु निस्तारायास तुं नरकांत जाशील. ' - अकि. सुखह्वपणे पार पडणें. 'तरी प्रजा है कैसेनि। निस्तरेल।' – ज्ञा ३.१६६. सं. निस्त-रण]

निस्ता-स्त-वि नुसता; केवळ, फक्त; निब्वळ, कोणत्याहि जलरीच्या वस्तु इ०ची मदत नसळेळा: साहित्यभूत पदार्थरहित. ' निस्ता भात कसा जेवूं. '

निस्ताई-सी. (खा.व.) सावकाशपणा; सवड. [हि.] निस्तुंचे — कि. (गो.) भिजलेल्या पदार्थीतन पाणी खालीं उतरणें.

निस्तुष-वि. १ तूस, कोंडा नसलेला. २ कांहीं शेष. अंश नसलेला; पुरा गेलेला (रोग इ०). [सं.]

निस्तू(स्तु)क, निस्ताष-किवि. १ सर्वस्वी: अगदी; निवळ; विळकूल, नि शेप; अजिबात. 'पाऊस निस्तुक गेला ' २ पूर्णपणि; पुरतपणी; सर्वथा: व्यंग, न्यून इ० शिवाय; सर्व प्रका-रांनीं, तन्हानीं, अंगांनीं. 'हा कागद निस्तुक फुटतो.' 'निस्तुक मूर्ख-वेडा-सोदा. ' ३ केवळ; निव्वळ; फक्त. 'हा निस्तुक

निस्तेज-न अपकीर्तिः, अपमान. 'निंदा निस्तेज दंडी। कामलोभा वरपडी। '-ज्ञा १३.४९४. -थि. १ फिका; तजो-हीन; चकाकी नसलेला २ (ल.) मंद; निर्वळ; मदद; निरुत्साही. [सं.] निस्तेज गैं-अफि. (काव्य) १ तेजोहीन हो गें, फिंक पडणें. 'शब्दशस्त्रं माझें तेज। निस्तेजलें धिकारें।' २ पाणउतारा मानहानि, अपमान करणें; फिकें पाडणें. 'कैसा शतधा दुर्वादी। निस्तेजिलासी । ' - ज्ञा ११.१०१. निस्तेजस्क-वि. निस्तेज पढा.

षतः मासळीचें. २ मासळी; मासे [निस्तें] निस्त्याळा. निस्त्यास-किवि. कोरड्यास; भाकरी, भात इ०. बरोबर

निस्पृह-ही, निस्प्रही-वि. १ बेपर्वा. निरिच्छ पहा.

२९.३१. २ अन्याय अथवा अनुप्रह न करणारा; निःपक्षपाती; समद्शी; निर्मीड. ३ (अशिष्ट) निराळा; तुटक; भिन्न. 'आमचें बिऱ्हाड निस्पृह आहे.' [सं. निस् । स्पृहा] म्ह० निःस्पृहस्य तृणं जगत्=ज्याला कोणत्याहि वस्त्ची इच्छा नाहीं, त्याला जग हें तृणतुल्य तुच्छ होय.

निस्संग—िव. एकटा; सोवती, संबंध नसलेला; सर्वसंग परि त्याग केलेला (योगी, परब्रह्म). 'संन्याशानें निःसंग असावें.' २ (ल.) सर्वे बंधनांपासुन, पाश, नियम इ० पासुन मुक्तः; लोकरीति सोडलेला (वाईट व चांगल्या अर्थी). ३ (विशेषतः) निर्लज्ज, बदफैली; स्वेर. [सं.]

निम्सत्व—वि. १ अवश्य असणारें तंज, गुण, जोम, जीव, उपयुक्तता, उत्ऋष्टपणा, रस, चव इ० नसलेला. २ खोटा; असत्य; असार; अवास्तव. [सं.]

निस्संदिग्ध, निस्संदेह निस्संशय—िव. संशयरिहत; खातरीचा. –िक्रवि. खातरीचें; नि:संशयपर्णे. [सं.]

निस्साण-न. नगरा; निशाण पहा.

निस्सार-वि. निस्सत्त्व पद्या.

निर्स्साम—वि. अमर्याद; पराकाष्ट्रेचा; अतिरिक्त; श्रेष्ठ दर्जाचा; परमावधीचा (विशेषतः वाईट अथी उपयोग). 'निस्सीम—भक्त— उपासक' 'निस्सीम—सोदा—लवाड. '[सं.]

निस्सुरा-वि. निजसुरा पहा.

निस्मृत-वि. निःसृत पहा.

निहर--वि. जवळ; समीप; निकट. 'सरोवरां निहर्टी । घातली सोनकतकीची ताटी । ' -शिशु ६५२. [सं. निकट]

निहटणें—सिक. बळकट धरणें. 'तो उपशमें निहटिला।' -ज्ञा ४.१३२. [सं. नि+हट]

निहानिगुर्तानें — क्रिवि. (व.) टापटिपीनें; तजबिजीनें. निगुती पहा.

निहाय—किवि. १ पासून-पर्यतः भरः सर्वः दरेकः प्रत्येकी. (समासांत) महाल-जिल्हा-खार्ते-किल्ला-निहाय. २ मध्ये. 'पाटील-महार-निहाय' =पाटला-महारा-मध्ये. [अर. निहायत]

नि(न्य)हायत—स्त्री. सीमा; पराकाष्टा. 'महाराजांनी अंगे-जीची व जातीनिशी मर्दुमीची निहायत केली.' -चित्रगुप्त ३२१. [अर. निहायत्]

निहारु—पु. (माहातु.) न्याहाळण्याची क्रिया; टक. याचा भितरु। न साहे निहारुं। '-भाए ३९९.

निहाळणें — सिक्षे. न्याहाळणें; निरखणें पहा. 'जें केव्हां तुझें वदन। निहाळुं आमही आतां।' –रास ३.३८. [हिं. निहालना]

निद्धित—ि. १ दिलेलें; स्वाधीन केलेला; २ न्यस्त; निक्षिप्त; ठेवलेलें. [सं]

निहुळ—िव. (व.) धिमा; मंद; हळू. 'तिचा हात जलद न चालतां निहुळ चालतो म्हणून कामाला इतका उशीर होतो.'

निळ—पु. (गो.) कुणबी स्त्रियांच्या हातांतील निकलची बांगडी.

निळग(घ)णें —अित. गळ्न जाणें; ग्लानि येणें. [गळणें] निळंगळी, निळंगी—घी—घी. ग्लानि; मगळी, सुस्ती; जडता (उपवास, अति श्रम, एकाच जागीं पुष्कळ वेळ बसणें इ० मुळें आलेली).

निळंबी—स्री. निळीचे झाड.

निळवा—पु. एक जातीचा जोंधळा. याचें ताट बळकट व जाड असतें.

निळवें--- न. अर्धे कोवळें; एक छटाक (मापी).

निळा—पुस्नी. टवटवी; तजेला. (चेहरा, स्वरूप यांवरील).
–िव. १ मेघासारख्या रंगाचा; सांवळा; श्याम; नील. २ नुसता, एकंजात पाढरा (घोडा). ३ हिरवा; ताजा; कोंवळा (पीक, गवत, बाद्रक इ०). ४ टवटवीत. 'पेरिली धान्यें सदा निर्ळी।'-एमा २१८१. ३ह० इळयाचे घार्यी निर्ळे कापणें. [सं. नील] क्कोरं(रां)टा-पु. निळ्या कोरंटीचें झाड. ब्रुतिया-पु. मोरच्रत. बिहरघा-वि. १ काळा निळा (विष, ताप, इ० मुळें पडलेला). २ विघडलेलें, नासलेलें (तूप, अन्न इ०). (कि॰ पडणें; होणें). निळांचा-पु. (व.) मार लागल्यामुळे अंगावर पडणारा हिरवा-निळा घटा.

निळाबृज्ज-निः सर्व शरीर पांढरें, दूम व आयाळ पांढरी, त्यांत काळेहि केस थोडे असा (घोडा). -अक्षप. १.३१.

निळारी—पु. सुताला निळीचा रंग देणारा; निलगार. [नीळ] निळे—न. १ हिरवें—गवत-धान्य-पीक. २ हिरवेपणा; हिर-वळ. [नीळ]

नि:क्षत्र--न. क्षत्रियांचा नाश; क्षत्रिय नाहींसे करणें.

निःक्षत्र, निःक्षत्रिय, निक्षेत्री—वि. क्षत्रिय वर्णाच्या लोकां-विरहीत; क्षात्रहीन (देश, जागा, काळ). 'निःक्षत्री पृथ्वी दान दिघली विप्राला।'—आरती द्शावताराची. 'परशुरामानें निःक्षत्रिय पृथ्वी केली. ' [सं.]

निक्षिप्त — वि. १ टेवलेला. २ गहाण टेवलेला. ३ फेंक्न दिलेला. [सं.]

निश्नी — स्त्री. कडकपणा; सिक्तः, बिनचुकपणा; बारीक दृष्टिः, शिस्त. [१ सं. निकर्षे] निश्नी, जिश्नीचा-वि. कडकः, करडाः, सक्तः, न वांकणाराः; दुराराध्य (रागांत, निर्देत उपयोग).

निश्रुण-न — किति. स्पष्टपर्गे; उघडपर्गे; इडस्न खडस्न. (कि॰ सोगर्गे; बोलर्गे; करगें; नाकार्गें). [सं. नि+क्षुण्ण]

निश्लेप—पु. १ टेवणें; जवळ राखणें. 'ऐसें जगाचें बीज जो संकल्पु । अन्यक्त वासनारूप । तया कल्पांतीं जेथ निक्षेपु । होय तें

स्थान मी। '-ज्ञा ९.२९३. २ गहाण; निधि; ठेव; हवाला. ३ पुरलेलें धन; कुणगा. 'निक्षेप काढिजे पायाळें।' -मुआदि १८. ३५. ४ (कांहीं कारणाकरितां) त्याग. ' आह्वनीयादि वन्ही। निक्षेपरूपीं इवनीं। यजिती पें विधानीं फुडे होऊनी। '-ज्ञा १७. ३६१. ५ (कायदा) ठरल्याप्रमाणे काम झाल्यावर परत कर ण्याच्या बोलीनें स्वाधीन केलेला माल (इं.) बेलमेंट. [सं. नि+क्षिप्] निश्तेपण-उक्ति. १ (कान्य) टाकणः; फॅकणे. 'सागरी निक्षेपिता अचळ । भेदनि चालला पाताळ। ' -मुआदि ४.८१. २ (द्रव्य) पुरून ठेवणे. ३ ठेवणे; राखणे.

निक्षेपी-व. (गो.) ऐकलें न ऐकलें अमें करणारा; करनकऱ्या.

नी-उभ. आणि; व. 'चाकवत आळुशाख नी मेथी।' -मुविराट ८.७३. 'रावसाहेब नी दादासाहेब. ' [आणि संक्षेप]

नीक-निका. गटार; नाला. 'तंबुचे बाहेरचे बाजूस पाण्याची नीक काढली असावी. ' -(बडोर्दे) स्वारीनियम ६३. [ग्रु.]

नीक-का-निका (-वि.) अर्थ २ पहा. 'फुण आमुसीं नोंकौनि बोलने । हें नीकें नोहणे। '-शिशु ९२०.

नीच-न. १ (ज्यो.) ज्या राशींत एखाद्या प्रहाचे बल अगदीं कमी असतें अशी रास. उच्च स्थानापासून सातवें मंगळ. ३ प्रहाच्या कक्षेतील सूर्याच्या अगर्दी जवळचा बिंदु. -वि. १ सखल; उंच नसलेला; निंच; खोल. 'नीच तरी पावेल। भूमिदोषु। '-ज्ञा ६.१८४. २ कमी; हलका (किंमत, दर, गुण, आकृति, जाति, स्थिति इ॰ मध्यें). 'या झाडापेक्षां तें झाड नीच आहे. ' 'हेमगर्भापेक्षां आनंदभैरव नीच आहे. ' ३ हलकट; अधम. 'हंसदास म्हणे नीच। आले जन्म हे श्वपच।' –हंको. **४ (संगीत) खरज, खालच्या सुराचा. ' हा पखवाज नीच आहे. '** एकं रींगे एरां पुढें । '-दाव २०३. ' हें मळमुत्राचें भांडें । म्हणौनि -क्रिवि. खालीं. ' तोफ नीच धरली तर गोळा रेतींत जातो. '-भाव ३. [सं.] • क्रत्य-न. १ हलकें, हीन काम. २ हलक्या लोकांना. जातींना योग्य असे काम. •सेवा-स्ती. १ हलक्या लोकांच्या हाताखालीं चाकरी: नीच लोकांची चाकरी. २ हलकी नोकरी. म्हणें संतां कहं नये अनृत । पाप नाहीं नीत विचारीतां। '-तुगा नीचत्व-न. कमीपणा; हलकेपणा. 'नीचत्व पहिलेंच घ्यावें। २७८३. इतर अर्थी नीति पहा. -वि. नीतीचा; बराबर; योग्य; आणि मूर्खपण।'-दा ११.५.९. नीचा-वि. इलकाः नीच (-वि.) पहा.

नीच-वि. (काव्य) नित्यः, सतत. निच पहा. 'क्षणक्षणीं नीच नवी। दृश्याची चोख मदवी। ' --अमृ ७.१२६. -ज्ञा नीत होट लाल करी पाने खाउनी सदां। ' -पला ४.३५. [सं. १२.३६. [सं. नित्य; प्रा. णिञ्च]

लिया नाचत । नीज घेऊनी फिरत गा । ' -तुगा ३४८. [सं. नीतमजुराचें काम, मजुरी, मेहनत. २ नीतमजुराचें वेतन.

निज] म्ह् ० निजे वांचृन पुजा नाहीं=दुसऱ्याच्या कामाची कोणी काळजी घेत नाहीं.

नीज-स्त्री. (काव्य) झोंप: निद्रा. 'ज्याचा त्रयोदशाब्द न लागों दे नीज धर्मेपुत्रास। ' -मोकर्ण ६.५९. 'निजेल्या पर्यकीं किमपि न लगे नीज नयनीं। '-सारुह ५.१३३. [सं. निद्रा; हिं. नींद] •मोड, नीदमोड-स्री. झोंपमोड.

नीट-वि. १ सरळ: वांकडा नसलेला. 'रानांत जाऊन नीट लांकूड आण. ' २ तडक; थेट. ' गुरुसुत बंधु सुहज्जन गेले स्वर्गासि सर्वही नीट। ' -मोगदा ९.२०. ३ (ल.) बरोबर; योग्य; सदश (वस्तु, काम). ' दृष्टीस दृष्टि जंव नीट मिळोन गेली। '-सारुह ८.१४२. ' यार्चे बोलणं नीट आहे. ' [का. नेट्टर्गे=सरळ; नेट्ट] •करणें-१ वकता काढणे; सरळ करणें. 'त्याने आपल्या शिष्यास भला नीट केला. ' २ बॅर करणें; दुरुस्त करणें. ॰ जाणें-वांकडा-तिकडा किंवा कोठें न थांबतां जाणें. ० उभा-वि. ताठ; सरळ उभा; उभासोट. • करणायळ-स्री. नीट, दुरुस्त करण्याची मजूरी. •नेटका-वि. १ यथायोग्यः शोभेसाः चांगलाः सुंदरः बांधेसदः . देखणा. २ व्यवस्थित; टापटिपीचा; चकपक; ठाकसठिकस. **्वांकडा**-वि. १ चांगला व वाईट; सरळ व वांकडा; खरा आणि खोटा; शुद्धाशुद्ध; बरोबर आणि चुक. २ चांगला किंवा वाईट; सरळ र्किवा वांकडा इ॰ • **धांकर्ड करणें-**कमीजास्त, देवाण घेवाण, स्थान. उदा॰ सूर्याची तुळ रास. २ अशा राशींतील प्रह; कर्केचा तडजोड करून बरोबर करणें; मिटविणें (हिशेब इ०). 'सावकाराचें नीटवांकडें करून मी गांवाहून निघालों. ' विट-वि. १ घट; सरळः, तडकः, धोपट. २ (ल.) बरोबरः, न्याय्य. 'नीटवीट पंच-वीस झाले. '[नीट]

> नीड--नपु. पक्ष्याचे घरटें; कोटर. 'नीडासि आश्रय तस्वर।' -रावि ४०.७९. -वाक्यवृत्ति ७१०. [सं.]

> नी(नि)हें- शथ. (महानु.) जवळ. 'हो आवे आं श्रीकृष्णां नी हें। ठाकों न ये या निर्डे। शिवशिव याचेनि पार्डे। आणिक कस्मळ नाहिं। '-भाए ३९८.

> नीत-की. (कान्य) नीति; चांगली रीत; लोकाचार. 'तुका सरळ; चांगल्या वर्तनाचा. [सं. नीति]

नीत—वि. नेलेला; दूर केलेला. [सं. नी=नेणें]

नीत-वि. सततचाः नेहर्मीचा. -एभा ११.४८३. 'थाट नवे नित्य] भजूर-पु. पोटासाठीं नित्य नियमित मजुरी कर-नीज-निका. १ स्वतःचे काम. २ आत्मस्वह्रप. ' छंदे आपु- णारा; नेहर्मी काबाडकष्ट कह्नन पोट भरणारा. • मजूरी-स्त्री. १

नीति--स्त्री. १ व्यवहारशास्त्रः नय, आचार-व्यवहाराचे नियम; शिष्टाचार. २ युक्तता; योग्यता; न्याय्यता; न्याय. ३ सदाचाराचे नियम; सृष्टि-नियम-व्यवस्था. ४ राजनीति-धर्म-शास्त्र. ५ नियमः, कायदाः, मर्यादाः, निश्चितपणाः, ठराविक परिमाण. ' किंवा मेघधारा वर्षिति । नाहीं नीति त्यातें । ' (समासांत) धर्म-प्रपंच-लोक-व्यवहार-शास्त्र - नीतिः तसेचः-अंगद-नारद-बृह-स्पति-विदुर-शुक्र-नीति. (=अंगद, नारद इ० व्यक्तीनीं सांगित-लेले शास्त्रीय व व्यावहारिक नियम) [सं.] • भेद-पु. (सांप्र-दायिक अर्थ) प्रमाण-परिमेयादि शास्त्रः तत्त्वभेद. कोणी अर्थ-शास्त्र तर कोणी वैशेषिक दर्शन असा याचा अर्थ घेतात. 'तरी तर्कु तोचि फरशु । नीतिभेदु अंकुशु । '- ज्ञा १.११. ० मान-वान-वंत-वि. न्यायनीतीने वागणारा: सदाचारी: सत्प्रवृत्त. •शास्त्र-न. नीतीचे प्रतिपादन करणारें शास्त्र. (इं.) एथिक्स. •शिक्षण-न. नीतीचें, सदाचाराचें शिक्षण (शाळांतून दिलें जाणारें). -अध्यापन १०६.

नीद-नी. झोंप. 'तैसा विश्वस्वप्रेसीं माया । नीद सांडुनि धनंजया।'-ज्ञा १८.४०५. [सं. निद्रा]

नीध-की. १ निधि पहा. २ अतिशय उत्पन्नाची, किंमतीची बस्तु, गोष्ट. 'ही गाय आम्हास मोठी नीध सांपडली. '[सं. निधि] नीनिण सिक्त. बाहेर घालण; घालवून देण. 'भणौनि बाहीर नीनिले तेणें मीषें । हों काजू। ' - ऋ ९१. [नि+नी=नेणे]

नींब, नीम--निंब पहा. 'ओवाळौनिआं नींब लोणु।' -दाव ३०९.

नीम-पु. (राजा.) भूत, पिशाच्च, प्रेत इ० कांस द्यावयाचा नियमित बलि. (कि॰ देणें, सांडणें). 'यंदा त्या पिशाचाचा नीम द्यावयाचा राहिला म्हणून तुम्हास उपद्रव होतो. ' [सं.

नीम-वि. निमा; अर्घा. [फा. नीम्] ०रजावंद-वि. अर्ध-प्रसन्न; थोडा अनुकूल. 'सफूदरजंग यास नीमरजावंद करून आपले लगामी लावावयाचा विचार केला असे. '-पया ७५.

नीर---न. पाणी; जल. -ज्ञा ७.९१. -एभा १.१२४. 'नीर-क्षीरार्लिगनस्पी स्नान तुला ते घालोनी।' –सौभद्र अंक ४. [सं. का. नीर] •मोर-न. फोडणीचें ताकपाणी, ताकांत बरेंच पाणी घालून त्यांत लिंबाचा रस पिळतात व सुंठ, हिंग, मीठ इ० मिसळतात. -गृशि १.४७६. कर्नाटकांत याला ' नीरमज्जिगे ' म्हणतात. •क्षीरविवेक-पु. क्षीरनीर विवेक पहा.

नीर-पु. मासे धरावयाचें मोठें जाळें. 'माशावाणी नीर काढिला आणले धरन। '-ऐपो २६४.

नीर--- पु. परिणाम; निकाल; निर्णय; इत्यर्थ; निश्चय; ठराव

बोल प्रथाला वाचिक अर्थ काढिना नीर। '-राला १३. •काढणें-झाडुन, साफ, खरडुन काढणें; निकाल करणें. 'गनि-नीचा नीर काढावा.'-पेद २१.८.[निरा ?] निरावर येण-? निकरावर, शेषटच्या उपायावर, अटीवर येर्गे: शेवटच्या अवस्थेस पौंचणें (आजार, विकार). २ संपृष्टांत येणें; संपावयास लागणें; संपत येण (काम, वस्तु इ०).

नीरस-वि. रसहीन: रुक्ष: बेचव: पाणचट: मिळमिळीत. निरस पहा. [सं. निरस]

नीरा(रां)जन, नीरंजन---न. आरती; ओवाळणें. निरांजन पहा. - ज्ञा १६.२१०. ' तेथें गोवळराज नृत्य करिती कृष्णास नीरंजना।' -आपू १५. [सं. नीराजन]

नील-पु. एक रंग. -वि. या रंगाचा; निळा (-वि.) पहा. नील, नीलकांत-मणी--पु. माणकाचा एक प्रकार; निळ्या रंगाचें एक रत्न; शनीचा खडा. हा बहुधा अस्मानी रंगाचा असून कठिणपणाविषयीं हिरा व लाल यांच्या खालोखाल असतो. [सं.] oकंठ-पु. १ महादेव; शंकर (समुद्रमंथनांतृन निघालेल्या चौदा रत्नांपैकीं हलाहल विष प्राशन केल्यामुळे शंकराचा कंठ निळा झाला). 'तेणे सुखें नीलकंठ तांडव नाचे।'-एभा २.५३६. २ चाष पक्षी; तास. ३ मयूर; मोर; शिखी. ०गाय-स्त्री. एक जनावर; पांढऱ्या पायाचा काळवीट; रोही; हरिण. •बंद-वि. नीळ रत्नाची केलेली; निळी. 'तों नीलबंद भूमीवरी जगज्जीवन । सहज जाऊन बैसला। ' –ह ५.१७७. •मेह-प्. निळ्या रंगाची लघवी; अशी लघवी होणे. ॰ लोहित-न. तांबडानिळा. मॅगनीज धात. नीलोत्पल-न. निळ्या रंगाचे कमळ. ' कैसे नीलोत्पलातें रावित। '-ज्ञा ११.६००.

नीलंड, नीलांड-पु. एक जंगली प्राणी. -अश्रप २.७. -वि. धर्मलंड; निर्लज्ज. व्यभिचारी. 'लोक नीलंड नीलंड काढ़नी नेती पोरी। '-रामदासी १५.२६५.

नीला—की. शरीरांतील अग्रद्ध रक्तवाहिनी:शीर. ही स्पर्शाल शुद्ध रक्तवाहिनी (लालशिरे)पेक्षां जास्त उष्ण असते. -स्रश्रत-शारीर ७. [सं.]

नीलांग---न. एक उपरत्न. [सं.] नीलांजन----न. मोरचूत. [सं.]

नीलांबरी-की. (संगीत) एक राग. यांत षड्ज, तीव ऋषम, कोमल गांधार, कोमल मध्यम, पंचम, तीव धैवत, कोमल निषाद हे स्वर लागतात. आरोहांत धैवत वर्ज्य. जाति षाडव-संपूर्ण. वादी पंचम, संवादी षड्ज. गानसमय दिवसाचा तिसरा प्रहर. 'कल्याण गोडी श्रीराग। मुरलींत आळवी श्रीरंग। वसंत पावक (पंचायतीचा, चवकशीचा). (कि॰ काढणें; निघणें; घेणें). 'काय पद्मसुरंग। नीलांबर राग वाजवित। ' —ह १०.११७.

चामखीळ. [सं.]

नीलिमा-पु. निळेपणा; निळा रंग; निळीचा, मेघाचा, पाटीचा रंग. 'केशांवर नीलिमा झळकतो.' 'हा नभांत पसरे नीलिमा। ' [सं.]

नीली-की. नीळ, निळीचें झाड. (इं.) अनिल [सं.] नीलीन-पु. निळीपासून केलेला पदार्थ. (इं.) अनिलीन. नीय-पुन. एक वृक्ष व त्याचे फळ. न्हीव पहा.

नीवडा-वि. नावडता, नावडा पहा. 'नुस्ता पोखडा, घरीं न कवडा चित्ती बरा नीवडा. ' –आसु ५.

नीवी-की. निरी; छुगडयाचा पदर, ओचा; केळें. कमरें-भीवतालचा लुगड्याचा भाग, वेष्टन. [सं.]

नीशार-पु. १ हातरण्याचा, पसरण्याचा कपडा. 'नीशारादि पलंगपोस पडदं गाद्या उशा पाहिल्या। ' -सारुह ३.४४. २ फर्गोल. -राव्य २.३६. [अर. नशूर=पसर्णे (सतरंजी इ०)]

नीस-पु. १ सारांश; तात्पर्यं, तत्त्वार्थ; निष्कर्षं, निवड्न काढलेला चांगला भाग; सार; निवड. (कि॰ काढणें; निघणें). ' आदि वर्तमान जाणसी भविष्य। मागे पुढें नीस संचिताचा। ' -तुगा १२९३. २ बारीक चवकशी, तपास: छाननी: विचक्षणा. (कि॰ करणें; काढणें; पहाणें; पुरवणें). [निसणें]

नीस-किवि. पूर्णपर्णे; निखालस; सर्वोशीं. 'नीस नंगा' =सर्व बाजूंनीं (पैसा, शिष्टाचार इ० कार्नी) उघडा, दरिद्री. [निसता; निस्तुक]

नीस-पु. (राजा.) (श्रमाने किंवा मार बसल्यामुळे पाठ, छाती इ०) ताठरणें; उसण भरणें. (कि० भरणें; उतरणें).

नीस-न. (कों.) वैर; सुड.

नीस-नवीस पहा. हा फारशी प्रत्यय लिहिणारा या अर्थी शब्दापुढें येतो. उदा० पोतनीस-चिटणीस-फडणीस इ०

नीस-की.(गो.) आंत भाताचे शीत नसलेली निवळ पेज. नीस-पु. (गो. कु.) सीमेवरचा दगड. [म. निसणा; गु. (गर्भाः

नीसुगा-वि. आळशी. -शर [निसुक-ग]

नीळ --- बी. नील. १ निळीचें झाड. २ निळीचा रंग; (गु.) गुळी. ३ नीलमणी. 'हा निळयाचा दुसरा। या बुद्धी हातु घातला विखारा। कां रत्नें म्हणोनि गारा। वेंची जेंवि। ' - ज्ञा ९.१४८. श्रेवाळ; न वाहणाऱ्या पाण्यावरील शेवाळ. —पु. १ सर्व अंग काळें असलेली एक वानरजात. २ रामाचा एक अनुयायी वानर. 'नळनीळ बती डोळे भक्ताचे।' [नि=खुलणें, उकलेंगें, उघडणें] जांबुवंत । अगंद सुप्रीव बिभीषण भक्त. -वि.निळया रंगाचा [सं.नील] ॰**नासणे-रांपणे, निळीचा रंग नासणे-**(निळीचा रंग (-शर.)

नी लि(ळि)का-की. (वैश्वक) काळमसः, अंगावरचा तीळः। नासला असतां खोटी बातमी उठवावी म्हणजे रंग चांगला होतो अशी समजूत रंगारी लोकांत आहे यावहन). एखादी बातमी निराधार, खोटी म्हणून सांगावयाची असल्यास प्रयोग करतात. ॰रांप-स्त्री. पु. (ल.) निराधार बातमी; गप्प. 'नील रांप झाला आहे. ' • बट-की. १ हिरवें गवत-कुरण-चरण. २ हिरवळ जागा. ३ हिरवटपणा; निळेपणा. -वि. हिरवट, निळसर; अस्मानी (रंगाचा).

> नीळ-पुन. घरटें; नीड पहा. ' निघोनी गेला हंस नीळ। वृथा पिटिशी कपाळ । ' -मुवन-हरिश्वंदाख्यान २६५. (नववीत पू. 996).

> नु—अ. १ (क.) एक आदराधी अन्यय. हे संबोधनास लावतात. उदा॰ बाबानु, काकानु. २ काहीं शंका प्रदर्शित करण्यासाठीं योजण्यांत येणारं अव्यय. यामुळे वाक्याला प्रश्नाचा जोर येतो. 'लांबातिभे सुरिशें। केवि लाजिजे नु।' -शिशु ४७०. [सं. नु]

नुकता-नुका पहा.

नुकरा, नुकरापलंग-नि. (घोड्याचा रंग) पांढरें शरीर, त्यांत जर्दे व काळे ठिपके असा (रंग, धोडा) -अश्वप १.३२. [अर. नुका=पांढरा रंग (घोडधाचा)]

नुकसान-नी-की. १ तोटा; खोट; बुढ; नाश; २ इजा; दुखापत; दु:ख; अपकार; खराबी; (ई.) इन्जरी; टॉर्ट. 🤰 (कायदा) नुकसानीचा पैसा; नुकसानभरपाई. –िव. कुचकामाचा; हलका; भिकारी; कवडीमोल. [अर. नुकृसान्] अरपाई-स्नी. एखाद्याचे नुकसान केलें असतां त्याबद्दल मोबदला देणें. (ई.) काँ पेनसेशन.

नुको-कि. (राजा. कुण.) नको. ' असो घावरी नुको. '

जुक्ता-- पु. १ सुंदर, मजेदार कल्पना, विचार; लहान, रसभरीत चुटका, गाणे. २ सुक्त; सुभाषित; वाक्य. 'पत्रे लिहिलीं त्यांतील नुक्ते व चुटके उत्तरं यावयाजोगे बहुत लिहिण्यांत आलीं.' -रा ७, खलप २.२६. ३ (व.) तोडगा; इलाज; औषध. 'हिवावर कांहीं नुक्ता ठाउक आहे ? '[अर. नुक्ता]

नुक्ता-पु. उंटाच्या नाकांतील वेसण, लगाम.

नुक्ता—पु. १ दोषारोप; आळ; ठपका; हादहेहा दोष; लावलेला काळिमा. (कि॰ ठेवर्णे). २ फारशी लिपीतील अक्षराच्या वर किंवा खालीं द्यावयाचे टिब. [अर. नुक्त]

नुक्ता-किवि. इतक्यांत, आतांच; निगुता; नुकता.

नुखलण, नुघडणें—सिक. (काव्य) न उघडणे. 'उघडो जाय कत्राडा । नुखलेचि न होय निवाडा । ' –आपद ८६. ' नुघ.

नुगडणे-कि. न सुटणें; न उद्धरणें. -एभा ११.१०७१.

' तुझें कांहीं केल्या जननि मन अद्यापि नुगले।' –सारुह ३.९३. समजणें; उलगडा न होणें; नुमजणें पहा. 'कोणी नुमगे स्वहितास [न+उगळणे, उकलणे]

नुगवर्णे-अफ्रि. न कळणे; नाकळणे; उकलतां न येणे; न सुटणें. 'आणि सिकतेचें वेंट वळ्न हार्ते। तेही पाठवा त्या सांगातें। हें जरी कोडें नुगवे तुम्हांतें । तरी रामकृष्णातें धाडिजे।' -ह १४.२३२. [न+उगवर्ण, उकलर्णे]

नुथड--न. नथ. -एभा १३.२२१ १ (-हंको.) [नथडी] नुनी, नुंगी--की. लहान मुलाचे इंद्रिय; बुली; नुत्री.

नुनू—स्त्री. (बालभाषा) झोप; गाई.

नुष्ती — स्त्री. (बालभाषा) मुलाचे मूत्रेदिय; बुल्ली. [गु. नानी= लहानी]

नुम्नुबाळ-पुन. नन्नुबाळ पहा.

न्धवर्ण- अफ्रि. वर न करणे, न उचलेंग. -ऋ ६१. 'ज्याचेनि स्मरणे तत्त्वतां। कमाकर्मे नुधविती माथां। '-एमा ५.३०६. [न+उधवर्णे]

नु(नू)न्य---न्यून पहा. ' जे सामान नुन्य असेल तें लिहून पाठवीत जाणें. '-वाडसमा २.१०. [न्यून अप.]

नुन्या-वि. (व.) घरचा. 'तो नुन्या मनुष्य आहे. '[? न +अन्य

नुपकर--वि. असमर्थ. - इा ९.३८०. (- इंको-पाठमेद) [न+उपकारी]

नुपकरण-अक्ति. समर्थ न होणें; कामास न येणें; उपयोगी न पडर्ने. ' एथ कृपाळ्पणा नुपकरे । ' २.२३. [न+उप+कृ-उप-करणें]

नुपर—स्त्री. (वर. ना.) तूट; टंचाई; नपूर. [न+पुर्गे.]

नुपरते—वि. विषयासक्त. 'कविष्ठ आणि गर्विष्ठ। नुपरते आणि नष्ट। '-दा २.३.१७. [न+उपरत]

नुपरवण—स्त्री. (गो.) तृट. [न+पुरवर्णे]

नुपऱ्या-वि. टंचाई असणारा; गरजू.

नुपेक्ष(क्षि)णे--- उक्रि. (काव्य) उपेक्षा, इयगय, दुरुक्ष, तिरस्कार, कंटाळा न करणें. ' नुपेक्षी कदा रामदासाभिमानी।' -राम २८. -अकि. दुर्लक्ष युक्त, तिरस्कृत न होणे. [न+उपेक्षणे] नुपेक्षा-की. (कान्य) उपेक्षा, दुर्रुक्य न करेंगे; लक्ष्य

वेणें.

नुबराणें अफ्रि. न कंटाळणें. - ज्ञा १०५५. 'चढल्या आवडी करी भजन । नुबंग मन सेवेसी । '-एभा ११.५७२. [न+उबगर्णे]

होणें; पत्ता नसणें. शोध न लागणें. 'कोठें नुमगे मंगळभगिनी.' आलेला; सज्ञान; बाप्या बनछेला.

नुगलर्णे अक्रि. प्रसन्न न होणें; मोकळें, विकसित न होणें. 'नका शोधूं मतां तरें । नुमगें खरें बुडाल । '-तुगा ३३९२. २ न **इ**से।' -सन्मित्र समाज मेळा ६ (१९२९). [न<del>|</del>उमगर्णे]

> नुमचर्ण-सिक. (काव्य) न फेडर्णे; परत न कर्णे. 'आणि दान जया चार्ने । तयातें ऐसेया पाहार्ने । जया घेतलें नुमचने । कायसेंनहीं। '-ज्ञा १७.२०८. [न+उमचणें]

नुमजण -अकि. (काव्य) नुमगणें; न कळणे. २ अज्ञांत राहाणें; समजून न येणे. [न+उमजणें]

नुमंडे-वि. नसतें; खोटें. 'मृगजल जेथे नुमंडे। तेथे असे पां कोरडे। ' -अमृ ६.६४.

नुमसर्णे-अफ्रि. १ न सांगणें; प्रकट न करणें. ' लोभियाचें मन जैसें। जीवु जावो परि नुमसो। ठेविला ठावो।' –ज्ञा १३. २०२. २ नुमजर्णे पहा. ' देही देहातें नुमसे।' -निगा ६०. ३ उत्पन्न न होणें; न ठरणें 'परि कांहीं केल्या गर्भ नुमसे। उदरीं तिये। ' -सिसं ६.१७९. [न+उमसर्णे=सांगर्णे, प्रकट होर्णे]

नुर्णे-अित. (काव्य) बाकी न राह्णे;न उर्णे. -मोभीष्म १२.६८. 'दीपकपुराचे मेळीं। जेवी नुरेचि काजळी।' [न+ उरणे]

जुरमेली—वि. पुलान्याचा एक प्रकार. 'नुरमेली पुलावा करणें झल्यास चापट रवे ऊर्फ पार्चे वापरावे. ' -गृशि २.९.

नुरा-सी. (गो.) १ तेज. २ चेहरा; नूर. [अर. नूर्] नुरा-वि. चढेल; उन्मत्त. 'निज,पराक्रमें मंदिरासि वांधी। धरातळावर सुरापतिसम नुरा, होवुनि अपपरा न जाणिस। ' -अमृत ५३. [?]

नुरी-नी. एक जातीचा पोपट. [हिं.]

नुरोधी-वि. बाधकः विरोधी. -माज्ञा १५.२३०. (पाठभेद) जुलैत-किवि. (गो.) नकळतः गुप्तपणे.

नुसता, नुस्ता-स्था, नुस्त्यास-निस्ता, निस्त्यास इ० पहा.

नुसते, नुस्ते-न. (गो.) मासळी; मासे. 'गोंयच्या लॉकांचे नुस्त्याशिवाय जा ना. ' [निस्तें]

नुसर्दे, नुसर्घे-किवि. नुसर्ते पहा. ' आमुचे ज्ञानचि नुसर्दे वेथे। ' -दा५.१.३५. ' नेसावीं वल्कलें तीं फळजळ नुसधें भक्षणें बुक्षमूळीं।' -निमा १. श्रीरामकर्णामृत ६७.

नुस्कान-नी--निकी. नुकसान पहा.

नृतन-वि. १ नवाः ताजा. 'इतर कथा नव्हे फुडी । नित्य नूतन इची गोडी।'-एरुस्व १.७. २ तरुण. ३ अलीकडचा. नुमगर्ण-अफ्रि. (काव्य) १ अदृश्य होर्णे; नाहींसें, वेपत्ता -किवि. अलीकडे; नुकरें. [सं.] • वयस्क-वि. नुकता वयांत तोरड्या; पैंजण. 'पार्यी तिचे जिंडत नूपुरयुग्म वाजे।' -सारुह लागल्यानंतर लावतात. जसे:-पुण्यासने, साताऱ्यासनें (आलीं, ८.१३५. [सं.] • करण-वि. (नृत्य) हात रेचित करून लताख्य गेलों इ०). करावेत व त्रिक फिरवून उजवा पाय पाठीमागच्या बाजूस नेऊन कुंचित करावा. नंतर जिमनीस न लावितां पायाचा अग्रभाग जमीनीवर लवकर लवकर आपटावा. ॰ पादिक (आकाशी-चारी)-वि. ("तृत्य) उजवा पाय पाठीमार्गे नेऊन अंचित करणें | ने राज्य लेवूं. ' -मसाप २.३१. [गु. ने] व मग टांच जमीनीस न लावितां पायाचा अग्रभाग जमीनीवर लवकर टेंकविणें. [सं.]

नूर-(हेट) नोर पहा.

नूर-पु. १ वैभव; ऐश्वर्य; थाट. २ तजेला; चकाकी; पाणी; तेज; कांति; रूप (दृष्टि, चेहरा ६०चा). 'तो नुरचि वदनाला। शायदी होय।' -सिसं ४.१८३. [अर. नूर्=प्रभा] महु० (हिं.) एक नूर आदमी, हजार नूर कपडा। लाख नूर गहिना, करोड नूर नखरा। ॰ पालटणें-रंग बदलेंग. ॰ मिळविंण-(व.) मिळतें घेणे. कोहिनूर-पु. (तेजाचा पर्वत) एक सुप्रसिद्ध रत्न, हिरा. हा इंग्लंडच्या राजमुकुटांत आहे. ० जहान-की. (जगताचे तेज) बहांगीर बादशहाची रूपवती राणी.

नूर-पु. एक जातीचा लांबट मोती.

नृत्य-न. नाचणे; अभिनय करणें; नाच; गायनांतील रस व भाव, मुखराग व अंगप्रत्यंग यांच्याद्वारा अभिनय कह्नन,अनेक तालांमध्यें नियमबद्ध नाचणें. [सं.] •शाला-स्री. नाचणें, गाणें, हावभाव करणें इ॰ शिकविण्याची, दाखविण्याची जागा: खेळाची जागाः नाटकगृहः

नृप, नृपति, नृपाळ-पु. राजा; भूपति. -ज्ञा १८.४६४ ' नृपतिस मणिबंधीं टोंचिता होय चंचु।' -र १०. ' नृपाळाचे स्कंधीं बसुनि मणिबंधीं उतरला। ' -र १२. [सं.] नृपासन-न. सिंहासन; गादी. 'रायें तुर्तेचि दिधलें स्वनृपासना रे। '-वामन, भरतभाव २५.

नृशंस-वि. द्वाड; निय; घातुक; कूर; खोडकर; दुखापत, इजा, नाश करणारा. [सं.]

नृसिह, नृसिहजयंती-नरसिंह, नरसिंहजयंती पहा.

नृसिहावतार --- नरसिंहावतार पहा. 'कलुशाची गांठ पड-ल्यावर, ज्यांच्या मसलतीनें त्याला बापाची गादी मिळूं नये असें ठरलें होतें, त्या सर्वीवर संभाजीनें कडक नृसिंहावतार धारण केला. ' -संभाजी

ने--- भ. पासून या अथी प्रत्यय. एकारांत स्थलवाचक किया विशेषणाशीं शेवटच्या मात्रेचा लोप करून जोडतात. जसे:-एथने, जोडतात. उदा० आतने, बाहेरने, अलाडने, पलाडने इ०. -रा १५.७६. [फा. नेकनझर] ०नाम-वि. चांगला; प्रख्यात;

नृपूर-पुन. पायांतील एक दागिना; घागऱ्यांचा वाळा; स्थलनामांना हुन, ऊन याअधी पूर्वागम दाखविणारा प्रत्यय

ने --- न. न (=नाहीं) या अर्थी योजतात. 'तें दुर्योधन ने घे।' -मोकर्ण ६.३५. [सं. न]

ने-उभ. (कातवडी, भिल्ली) आणि; व. ' राजाला ठार मारू

ने—अ. १ तृतीया विभक्तीचा प्रत्यय. (अव. नीं). उदा० रामाने, त्याने, मुलांनीं इ० २ भूतकाळीं सकमैक कियापदाच्या आणि विष्यर्थाचे आवांत रूप (करावा, द्यावा इ०) होणाऱ्या क्रियापदाच्या तृतीयपुरुषाच्या रूपाबरोबर हा प्रत्यय योजतात. उदा • केल्यानें, दिल्यानें इ • (अव. रूप नीं)

ने आण - स्त्री. (नेज आण आणणें). १ फिल्ल के लेलें, निष्फळ आणि त्रासाचें नेणें, आणणें. २ आसपास, इकडे तिकडे नेण: हलवाहलब. (कि॰ करणें). [नेण+आणणें]

नेआहा-पु. प्रतिध्वनि. 'वारा नाजे गरगर। तेणें गर्जति वन डोंगर। उन्मळुनि पडति तस्वर। नेआहे उठिति आकाशीं। ' -स्त्रिप १.७.६४.

नेऊर --नपु. घोड्याचा घोटा. नेवर पहा.

नेऊर-पु. खारी पाडलेल्या जिमनीच्या बांधास खेंकडवानें पाडलेलें भोंक. -शेतकी शे २.९. [सं. नीवर ?]

नेक, नेकी-की. १ अंत:करणाचा खरेपणा, शुद्धपणा; प्रामाणिकपणा; सत्यता; ऋजुता. 'अल्पहेतुस्तव किंवा महद्हेतु-स्तव आपली नेक सोडूं नये. ' २ नेकबाजी; सदुर्तन; सरळ मार्ग, व्यवहार, आचरण. -षि. १ सद्गुणी; प्रामाणिक; विश्वासु; सरळ; खरा; चांगला; नीतिमान् (माणुस, काम). २ योग्य; युक्त. 'घाटा-खालीं राहणें नेक नव्हे. ' -पेद ६.३६. [फा. नेकृ] नेकीचा-वि. खरा; नीतिमान; सद्गुणी; चांगला; प्रामाणिक. • खाही-स्त्री. हितेच्छा. ' नेकखाई जाहीर करणें. '-रा १७.३१. [नेक+ खाई] •जात-जाद-वि. १ प्रामाणिक; इमानी; सचोटीचा; नेक पहा. 'मराठे लोक कजाखी, बहुत नेकजात, एकदील. ' -मराचि-थोरा ७६. २ प्रतिह्या पाळणारा; सत्यसंध. 'आतां नेकजात एक जयाजी शिंदे मात्र आहेत. '-भाव ७. ३ सुशील; अभिजात; साधु. 'तो केवळ नेकजाद प्राप्तपुरुष होता. '-भाब ५२. [फा. नेक्झात्] ० दार-वि. प्रामाणिकः, नेकजात. 'तो पुरुष चाकरीस नेकदार आहे. ' -गोखिचशाब ३७. -किवि. प्रामाणिकपर्णे. ' असे कामदार नेकदार वागले म्हणून राज्य चाललें. '-रा ६.५११. •नजर-स्री. (पत्रन्यवहारांत) अनुकूल, मेहरबानीची दृष्टि; कृपा-तेयने, कोटनें, इकडने, तिकडने इ०दुसऱ्या शब्दाशीं जसाच्या तसा हिष्टे. ' साहेबाचे नेकनजर करून सेरी कराची बखेर सलामत असे.'

कीर्तिमान. 'आणि सर्वोत नेकनामही असार्वे. '-रा ६.३७७. [फा. नेक्+नाम्] •नामदार-वि. (पत्रव्यवहार) सद्गुणी; कीर्तिमान; प्रख्यात; प्रामाणिक; एक मोठी पदवी (गर्व्हर्नर, प्रीव्हीकौन्सिल, पार्लमेंटचे सभासद इ० नां असते). (इं.) राईट आनरेबल. ॰नामवरी-स्त्री. सुकीर्ति. -जोरा १२९. ॰नामी-स्त्री. लौकिक; कीर्ति. 'नेकनामी व बदनामी हे शब्द फक्त मुलांस व अल्प समजुतीच्या बायकांस फसविण्यापुरतेच आहेत. ' -इलासुंदरी (मकरंदमाला २०). • नियत-स्री. सुबुद्धिः सद्बुद्धिः -वि. सद्बुदीचा. 'टोपीवाल्यांत इंग्रजी बादशहा बहुत नेकनियत.' -ख ७.३५६४. • बाजी-स्री. नेक, नेकी अर्थ २ पहा. • बोल-वि. सत्य, खरें बोलणारा. •राह-स्त्री. सरळ, चांगली राहणी, रीत; चांगरें वळण, चाल. ' नेकराह चाल दाखवून आमच्या राज्याचा आसरा पुरता केला. ' -ऐटि ५७. ०सल्ला-स्नीपु. खरा, चांगला उपदेश, सहा. (कि॰ देणें). 'मुरारराव घोरपडे यांचे विचार करितां बहुत उत्तम आहे. ते सांगतील तें नेकसल्लाच सांगतील. ' -पया ८१. -दिमरा १.६७. नेकी-नेकबाजी-की, नेकमध्यें पहा. नेकीबदी-बादी-की. नकी बदी (चांगल्या वाईट गोष्टी) दैवी, नैसर्गिक, किंवा मानवी या प्रकारच्या घडणाऱ्या चांगल्या वाईट गोष्टी, प्रसंग; बरावाईट प्रकार; अस्मानीसुलतानी: वेवकी-राजकी. 'तुम्हास घोडा देतों परंतु नेकीबदी झाल्यास मी भूकन घेईन. ' 'नेकीवदीचा अंदेशा दोन्हीकडून सेवकाकडे नसावा. ' -पया २५६. [नेकी+बदी]

नेक---वि. अनेक यार्ने अपभ्रष्ट रूप. 'येक नेक नेक येक येक येक येकती।' --दावि ३१७. [अनेक]

नेकी — की. (हेट.) करंजी (उकडीची). -अव. नेक्या. नेखवाड — न. ऐरण बसविण्याचा लांकडी टोकळा.

नेख-न. (कु.) मिरचीचें देंठ.

नेग(क)पट्टी, नेगाचे जीन. (कु.) (निंदाथी) खाण-पिणे; जेवणे. (कि॰ करणे; काढणे).

नेगू-पु. (गो.) प्रलय.

नेखणें — उक्ति. न घेणें. — इत ११.६१०. ' उठे घाणी फुटतां अवण। ते दुर्गंधी नेघवे।' — दा ३.१.२०. 'क्षणही विषयसुखातें नेघ।' — आपद २६. नेघजाणें — अक्ति. न घेतलें जाणें. — इत १५.२९५ (पाठभेद).

नेचा—पु. १ गुडगुडीची, हुक्क्याची नळी. 'त्यांच्या-करितां ताजा गुडाखू भरून त्यानें नेचा त्यांच्यापुढें केळा.' —बज्ञाघात ११२. २ नेटाची बैठक (हुक्का ओढण्याकरितां पुष्कळ वेळ बसावें लागतें यावरून); एखादें काम पूर्ण करण्याकरितां एक-सारखें बसणें. (कि॰ देऊन—ल्प्रवृन—मारून—गाड्न बसणें;गाडणें) फा. नैचा]

नेचा, नेचरी—पुत्ती. दांडशाच्या दोहों बाजूंस धुंदर पानें असणारे झुंदुप. एक अपुष्प वनस्पति; फर्न. —अध्यापन २०३. 'नेचा हें हातभर उंचीचें झाडल जिकडेतिकडे उगवर्ते. ' —खेया ४३.

नेजा—पु. भाला. [फा. नेझा] नेजदार-भालाईत; भाले-करी. [फा. नेझेदार]

नेज-कि. (भिल्ली) नाहीं. 'ते हातीं ओ सब्द नेव पाठ' केयो. '-भिल्ली ३१.

नेट--- पुन. १ प्रयत्नः श्रमः यत्नः बल. 'मनुष्याने किती नेट केला तरी काय पर्वत लोटेल?' २ जोर, ताण; दाब; भार. ' तुळइवर नेट पडला म्हणून वांकली. ' ३ (ल.) निकड; तगादा (सावकार, भिकारी, खाष्ट मालक इ० चा). 'दमाजी गायक-वाड यांजवर गिलचांनी येऊन नेट बसविला. ' -भाब ११५. 'माझे पाठीशीं रुपयाविषयीं सावकाराचा फार नेट लागला आहे.' धं (ल.) खंबीरपणाचा निश्रय; दम; हिंमत; कार्याचा मोठा उत्साह; चिकाटी. (कि॰ देणें). 'नेट दिल्यावांचून पंचाईत शेवटास जाणार नाहीं.' ५ मोट-विहीरीच्या उभ्या खांबाखालचे कुसुवाचे दगड. ६ मुताराचा अथवा लोहाराचा कारखाना. ७ ज्यावर तास-काम, कापण इ० करावयाचे असते तो ठोकळा; खाटकाचा ठोकळा. ८ (सामा.) आधार; मदत. ९ जोर; वेग. १० (कु.) ताठा; अभिमान. 'त्याका काय नेट आसा पण १ ' ११ (कु.) ताट-पणा. 'तुझ्या कमरेक नेट नाय काय ? ' १२ (महानु.) धडक; भिडणें. ' नावेक घे पां नेदु। येणें आचारविरेंसीं। '-भाए २१९. [? का. नेट्टगे=सरळ; नेटी] ३ उत्सुक; तत्पर. 'मुमुक्ष मार्जी अति नेटक। '-एभा १३.७३८. २ नेटाचा; नेटदार. •दार-वि. १ धटाकटा, मजबूत; कार्यक्षम; सहनशील (माणुस, जनावर). २ वजन, दाब इ० सहन करण्यास योग्य (तुळई. खांब इ०). ॰पाट-पु. १ जोराचा प्रयत्न; दृढ निश्चय. (क्रि॰ देणें; लावणें; करणें). 'दढ माडिला नेटपाटु । जाला गर्हिवराचा वोहटु । ' -कृमुरा ६६.४१. २ तगादा; निकड; जुलूम. (कि॰ ला**व**णे; लागेंग; बसमें). [नेट द्वि.] नेटापाटाचा-वि. १ कठिण व अवजड कामास योग्य; ताण, ओढ सहन करणारा (माणूस, इंजिन इ०). २ धीराचा; नेटाचा; निर्भय. ३ (व्यापक) जड; वजनदार; जंगी (पीक, पाऊस, वादळ, कामाचा धबडगा). नेटबाजीचा-वि. १ आप्रहाचा, तगायाचा, निकडीचा; नेट-पाटाचा. २ लवकरचा; जवळचा; येऊन ठेपणारा, ठेपलेला. नेटाचा, नेटक-वि. १ निश्चयी; दढ; धीराचा; स्थिर; नेटदार पहा. 'सेनापती तो सत्विक । भारी बलराम नेटक । ' -एरुस्व ५.४०. २ मजबूत; जोरकस; ताकदबान; दमदार (जनावर इ०). नेटर्णे-अकि. १ यत्न करणे; झटणे; जोर करणें; श्रम करणें;

मुख्यतः नेद्रन या रूपांत दुसऱ्या कियापदाशीं जोडतात. जर्सः-नेदन चालगें-बोलणें-जेवणें इ०. २ भिडणें; खेटणें; हाताशीं असणें: अगदीं पाठीशीं येऊन ठेपणें. 'लग्न उद्यांवर येऊन नेटलें तथापि कशास अद्यापि ठिकाण नाहीं.' ३ खणपटीस बसणें; निकड नेटेबोर्टे। कवण वर्णु जाणें।' -भाए ७. -शअ. जव ऋ; समीप; लावणें. ४ पलीकडे ढकलणें. रेटणें पहा. नेटाचण-अक्रि. जोरानें, नेटी. तडफेर्ने कामास लागणें. नेटाचा-प. १ नेट; टेका; धिरा. (कि॰ देणें; लावणें). 'असे म्हणून जोराचा नेटावा दरवाजाला लावून पढील संभाषण ऐकण्यासाठीं ती तत्पर होऊन राहिली. ' -रफूर्ती २.३७२. २ जोराचा प्रयत्न. (क्रि॰ देणें). नेटी-वि. (व.) नेट करणारा: पिच्छा पुरविणारा. नेटे-क्रिवि. (अशिष्ट) जलदीने; तडाख्यानें; लवकर, त्वरित. ' कांगा कोणी न म्हणे पंढरीची आई। बोलविते पार्ही चाल नेटें। '-तुगा १६१७. नेटपार्टे, नेटेंपार्टे-किवि. १ निश्चरेंकह्न. 'तेथें काळाचेनि इटतरें। वृत्ति ब्रह्माचिये वारें। लावृनियां नेरेंपारें। चिन्मात्र पेरें विकिली। ' -एमा ११. ९९९. २ हातोहातीं; नेटेबोटें पहा. ३ त्वरेनें. ' पितर नेटंपारें धांवती।'-एभा १९.२३३.

नेटक-वि. नैष्ठिक पहा. 'एक ते पंडित वैदिक ते एक। गायत्रीनेटक ब्राह्मण ते। '-ब ४३४. [सं. नैष्ठिक]

नेटक-का-वि. नीटनेटकें पहा. १ सुरेख; बांधेसुद; प्रमाण बद्ध. ' असुर पाईचे नेटके । पुढें चमकति कौतुकें. ' ' ते स्वातीस्तव अब्धिशक्ति पुरकीं मोतीं घडे नेटकें। ' -नवनीत पृ. १३६. २ बरोबर: यक्त: योग्य: अनुकूल. 'परमार्थ साधिला नेटका ' -एभा ३.३१९. ३ सरळ. 'ठकारें पर्वता ऐसा नेटका सडपातळ।' -मास्तीस्तोत्र. ४ (काव्य.) अव्यंगः, धडः, तरवेज. 'हाताचा-पायाचा-नेटका. ' 'लढणार-झंजणार-लिहिणार-नेटका.' 'कृष्ण नेटका झुझार । बाणीं त्रासिले महावीर । ' -एरुस्व १२.१२३. ५ नीट; चांगला; व्यवस्थित. 'आधीं प्रपंच करावा नेटका।' -दा १२.१.१. [नीट; का. नेटी=सौंदर्य, सुरेखपणा]

नेटका-किवि. नुकता; आतां, इतक्यांत; थोडया वेळापूर्वी. 'आमचा बाजीबोबा नेटका जेवाया वैसला।' -ऐपो ६८.

नेटके-किवि. नीट सरळ; समोर; थेट. 'परी सामुखाडीस नेटकें जावें।' -दा ३.२.३७.

नेटाळ-पु. (व.) पाटील.

नेटिव-न्ह-वि. १ देशी; एत्तहेशीय; युरोपियनेतर मनुष्य, २ (निंदार्थी) असंस्कृत; गांवठी. [ई.]

नेटी, नेटका, नेटें--शअ (अशिष्ट) जवळ; समीप; निकट. ' पठाण अगर्दी आपल्या नेटका आला. '-सूर्योदय ९२. [निकट]

नेट्गी-गा - वि. वांधेसुदः प्रमाणबद्धः नीटनेटका. -एभा ११.१२८२. ' सहजेंचि नेदुगा दादुगा । फेडिवेढी नाहीं श्रीरंगा।' -एरुस्व १५.७८.

नेटेंबोर्टे--क्रिवि. १ निश्चितपर्णे. नेटेंपार्टे पहा. 'जेथें जाणीव खुंटे । ते स्वरूप तुझें नेटेंबोटें । घनानंद चढे ना वोहटे । अपरिमित । '-परमा ७.१६. २ यथातथ्य. 'ते श्रीकृष्णरूप

नेडा--पु. (बडोर्दे) रत्ने जडण्यास व रत्नाचे तेज खुलवृन दाखविण्यास रत्नाखालीं जडण्याचे कार्मी उपयोगी पडणारी विशिष्ट प्रकारें शुद्ध केलेली चांदी. -जिन (परिभाषिक शब्द) ७. नेडें-हैं-न. १ सुई, दाभण यांचें नाक; दोरा ओवावयाचें भोंक. ' उंट सुईच्या नेंढशांतून एकवार पार जाऊं शकेल ... ' -गीर ४८९. २ कुदळ, कुन्हाड इ०स दांडा बसविण्याचे भोंक. ३ (ल.) आधार; टेका; आश्रय. 'विशुद्ध चर्त्री मेरु हा नेहे। तेथें परदीपीं साहित्य जोडें। '-ज्ञागा ४०७. ' ज्याचें नेढें खबर-दार, त्याजवर कोणाचे चालेल बरें. [का. नेडिगे=खांब]

-एभा २४.६. 'जाणोनि कासया होसी नेण।' -मसभा १३. १७. [सं. न+ज्ञान] ०**पण**-न. १ जाणतेपण इ० 'नेणपण सोइं नये। '-दा १४.१.४५. २ अज्ञान; न जाणणें. नेणणें-न. (ल. काव्य) अज्ञान; न जाणणें. ' जे नेणणें माझे प्रकाश्चनि । अन्यायत्वे माते दाऊनि । सर्वही सर्वी भजौनि । बुझावीतसे जे । ' -ज्ञा १८.१११४. -अकि. न जाणणें; न समजणें; न कळणें. नेणतपण-न. १ अज्ञान. २ बाळपणांतील अज्ञानावस्था. निणर्णे+ वण] नेणता-नेण-वि. १ अजाण; समज नसणारा; अनन्भवी: मुर्ख. 'नेणता भक्त मी तुझा । बुद्धि दे रघुनायका।' -राम. २ जाणता. [सं. न+ज्ञान; ज्ञान] नेणीच-स्त्री. (काव्य) अज्ञान; अननुभवः अजाणतेपण. 'तोच म्हणावा राया पंडित। सर्व जाणोनि नेणीव घेत । '[सं. न+ज्ञान] नेणो -न जाणों. 'कदा नेणों वोढी शर्धितनि काढी शर कदा। ' -र ३.

नेणसपाड-पु. (व.) हिणवणुक; फजीती; अवहेलनाः **चपेक्षा.** 'जेव्हां तेव्हां असा नेणसपाड करतो. '

नेर्णे—सिक. १ घेऊन जाणें; उठिवणें; हलविणें. २ वाट दाख-विणें; पुढें होणें. [सं. नी-नय] उहु ज्याचें त्याणें नेलें पाया पडणें बायां गेलें.

नेत-की. १ नियत; बुद्धि. 'ज्याची जशी नेत तसी त्यास बरकत. ' - इमं १०७. २ निष्ठा. ' दौलतराव बाबा यांची नेत धन्याजवळ तसीच असेल. '-ख १२.६८१७. [अर. नीयत्]

नेत-पु. (व.) नेम; नियम.

नेतन -- न. (व.) एकर, बिघा इ०सारखें जमीन मोजण्याचें एक परिमाण [निवर्तन ?]

नेतवर:--वि.(महातु.) मऊ. 'करोनी अशिधाराची उशिशी। शरपंजरीं निजविली जैसीं । नेतवट शय्यारूपें तैसी । ब्रह्मेवीण । -ज्ञात्र ७७२.

णारा: पुढारी; कारभारी. ३ पुढारी; प्रमुख; सेनापति. [सं. नी-नेतृं] नेतृत्व, नेतेपणा-न. १ व्यवस्था; कारभार. २ व्यवस्था करण्याची पात्रता; कर्तृत्वशक्ति. ३ पुढारीपण. ' मोठ्या कार्याचा, नेतेपणा व्यसनी पुरुषाकडे ठेवं नका. ' -विद्या ७४. नेजी-स्त्री. नायिकाः पढारीण.

नेताळा-वि. (कर.) निमित्ताला टेंकलेला, क्षुत्रक कारण काढून रहणारा (पोर).

नेति-अ. नाहीं, नाहीं (अशा तन्हेचे उद्गार). 'वेदपुरुष तरि नेती कां वचन । निवड्डनि भिन्न दाखविलें। '-तुगा १६५३. [सं. न+इति] •नेति-उद्रा. नाहीं नाहीं; न जाणत्यासंबंधीं योजतात. 'तो आंथरुणातळवटी दडे । येर नेति नेति म्हणोनि बहुडे। '-ज्ञा ९.३७१. 'जेथें नेति नेति श्रुति। '-दा ७.१०. 40.

नेञ्च-पुन. डोळा; नयन. 'जे उपजवी सुखदु:ख। नेन्नद्वारें।' -ज्ञा २.११६. [सं.] • मोडणें - नेत्रकटाक्ष फेंकणें; डोळे मारणें. ' खेळतां नाटकें दशावतारी । तेथें येती सुंदरनारी । नेत्र मोडिती कळाकुसरी।परी ते अवघे धर्टिगण। '-दा ६.८.११. ०कटाक्ष-पु. दृष्टिविक्षेपः वांकड्या, काण्या डोळ्यानें पाहणें. कोराझ-न. निन्वळ दिश्रमुख, ज्यांत प्रत्यक्ष वस्तूची प्राप्ति न होतां नुसत्या डोळ्यानें पाहून समाधान मानावें लागतें तो प्रकार. [नेत्र+कोरा+ अत्र] ॰ प्रख्वी-स्री. १ एक खुणेची भाषा; डोळगांच्या हालचाली-वर,खुणांवर बसविलेली भाषा; नेत्रसंकेत. ' सांग, तुला समजणाऱ्या नेत्रपह्नवीनें आतांच माझें मनोगत तुला सांगून ठेवूं का? ' –भा १०७. २ डोळे मिचकावण: डोळयांनी खुणा करणे. ०पात-न. डोळचार्चे पातें. 'लवो विसरली नेत्रपातीं। कृष्णमृर्ति पाहातां।' -एरुस्व ६.२०. **ेपालघी**-नेत्रपलवी पहा. 'नेत्रपालवी नाद-कळा । करपालवी भेदकळा । ' -दा ५.५.२७. • युगुल-न. दोन्ही डोळे; नेत्रद्वय. •रस-पु. नेत्रगोलपटलांच्या आंतील पार-दर्शक पदार्थ. -मराठी ६ वें पुस्तक, पृ. १०३ (१८७५) ॰रोग-विकार-पु. १ डोळवाचा रोग. २ दृष्टीमुळें, पाहुण्या-मुळें जडलेला विकार. 'प्रीति हा एक नेत्ररोग आहे. '-भा ४१. •षटी-की. बुबुळ; त्यांतील बाहुली. •विकारमाया-की. (काव्या) नेत्रकटाक्षानें दुग्गोचर होणारी माया; कृपादृष्टीनें पहाणें. [नेपाळणें] 'त्या दाविती नेत्रविकारमाया । ' **्वण**-पु. डोळचांतील किंवा

•**स्प**री-पु. आचमन, प्राणायाम इ० करावयाचे नसेल तेथे हाताच्या बोटांनीं डोळवास पाणी लावणें; कोणत्याहि धार्मिक कृत्याच्या आरंभीचा विधि; डोळ्यांना पाणी लावणें. नेत्रांजन-न. काजळ: नेता—वि. १ नेणाराः वाट दाखविणारा. २ व्यवस्था कर- डोळ्यांत घालावयाचे अंजनः सुरमा. **नेत्रांतर**–न. डोळा चुक-विणें. 'अतर्क्य नेत्रांतरें नेणें। कां घातुवादें सर्वस्व घेणें।' -एभा २३.२०७. नेत्रांतील दर्पण, नेत्रदर्पण-दर्मण्या-मंडळ. (इं.) रेटिना -मराठी ६ वें, पुस्तक, प्र. १०३. (१८७५) नेत्रारी-पु. डोळयाचा एक रोग; नेत्रवण. पुरुळ उठणे. नेत्रो॰ न्मीलन-न. १ दक्षिणाचारांतील एक विधिः चक्षरुन्मीलन पहा. २ (सामा.) डोळे उघडणे.

> ने**दल्णे**—उक्रि. न देखणे, पाहाणे. 'जे शास्त्रे वांचुनि आणिकें। प्राणिया स्वमोक्ष नेदखे। ' -माज्ञा १७.३५.

> नेदर्णे-उिक्त. (काव्य) न देणें. 'जे इये ह्रपीहृनि सद्भावा। नेदार्वे निर्घो। ' -ज्ञा ११.६३७. -एभा ८.२२४. [न+देणें]

> नेतवर्ण-सिक. न देववर्ण. -ज्ञा १२.१२५. 'ते तो ब्रह्मादि देवां दशशिरहवर्ने नेदवे रावणाला। '-निमा १. श्रीरामकर्णामृत €6.

नेनर्णे — क्रि. न नेणे. –ज्ञा १४.२६९.

नेपटी—स्नी. फटक फळी; नपटी; खेळांतील बंदूक.

नेपती-ली. एक फलवृक्ष. नेपते-न. नेपतीचें फल. ' मग नेपर्ती तरटें तोडोनि त्वरित। कांतेसह बैसले खात। ' -भवि 48.97.

विण्याची खोली; पडयाच्या मागचा भाग. २ मंडन; वेष; भूषण; सजावट. [सं.]

नेपळ-सी. कोरडी जमीन, जागा; निपळ पहा.

नेपा-पु. नेफा पहा.

नेपा-पु. (व.) बाणी; पण.

नेपाल-ळ-पु. १ एक सारक वनस्पति २ एक देश; हिंदु-स्थानचा एक भाग. 'नेपाळेश्वर भाळलम् चिखला कस्तुरिका मानिती. ' काकान्योक्ति. [सं. नेपाल]

नेपाळ-न. (कु.) बंदुकीच्या नळीवरील तोटी बसविण्याची जागा.

नेपाळ-वि. १ सपाटः, गुळगुळीतः, एकसारखी (जमीन, जागा, भिंत) २ सरळ; सारखी; उतरती (जागा).

नेपाळणी—स्त्री. एकसारखी, समपातळ, सपाट करणे.

नेपाळणं— उक्रि. १ सपाट, एकसारखी, एक पातळीची, मऊ, त्याच्या आजूबाजूचा फोड इ० ० संकेत-पु. डोळपानें खुणावणें; गुळगुळीत करणें (जमीन, गच्ची इ०). २ चोळणें; मळणें; साफ नेत्रपह्नवी. 'दोघांचे आपसांत नेत्रसंकेत झाले.'-मोर २३. करण (मनुष्य, पशु यांचे अंग, मिशा, पोशाख इ०). ६ सुरळीतपण वाहावयास लावणे. ४ हाताने वाहावयास लावणें, वाहील असें (भाषण, बोलणें). 'नेमक बोलतां अंतरें । निववी सकळांचीं । ' करणें (पातळ पदार्थ). -अकि. १ पृष्ठभागावरून सारखा, संथ-पणे वाहणे. २ थोडथोडी उतरती होत जाणे.

नेपाळा-प. चळ: थुंका. 'सांडिती तो नेपाळा। पडिघा मीचि।'-जा १३.४१८.

नेपाळी-वि. लाल. 'एकें शुद्धें तांबीं नेपाळी।' -दाव २८२. [सं. नेपाल=तांर्वे. लालरसायन]

नेपाळे—वि. १ धंदर; लावण्ययुक्त. 'ऐसे ह्नप नेपाळें। देखों नि चैतन्य भुललें। ' –िशशु ४२७. २ शांत. ' पुन तें घन-नीळ सांबळें। परब्रह्म नेपाळें। ' -भाए ८. ३ नितळ: सतेज.

नेपाळ्या—वि. नेहर्मी साफ करणारा, झाडणारा (आपले शरीर, पोशाख इ०).

नेपूर--न. नूपुर पहा. 'चरणीं गर्जती नेपुरें।' -एरुस्व 9.26.

नेका—पु. विजारीची नाडी घालण्याची जागा, शिवण; नाडपट्टी. 'जास्त उंची पाहिजे असल्यास निराळा नेफा लावावा.' [फा.]

नेफारा—पु. (व.) दिमाख; कुर्रा.

नेब-- नायब पहा. ०गैबत-पु. वरिष्ठाच्या गैरहजिरीत काम करणारा दुय्यम अधिकारी -इऐ ५.१०१.

नेबळ-ळा, नेब(भ)ळट, नेब(भ)ळभट, नेभरा-ळा. नेभा—पु. १ लहः, ढीलः, गबाळयाः, बोजडः. २ भोंगळः, अन्यवः स्थित (पोशाख, काम इ०); बेबंद; बेशिस्त (भाषण). ३ दुबळा; नामदै; कमकुवत. [सं. निर्वेल]

नेबाद - स्त्री. पगारापैनीं दरमहिन्यास थोडी रक्कम सरकारांत ठेवतात ती. ' हरकारा ब्राह्मण यास रुसकत केला. सबब नेबाद ... निघाले ते ... ' - योमारो २.२८१.

नेम-पु. १ नियम पहा. -अमृ ५.५०. 'नेमाचा झाला कळस। ' २ उद्दिष्ट; हेतु; लक्ष्य; साधन. (कि॰ बांधणं; धरणें; लावणें). ३ माप. (कि॰ घेणें; देणें). [सं. नियम] ॰ लावणें-नियम करणें; मार्ग, रीत लावणें. 'ह्यास्तव अवतरला तुकाराम। साधकास नेम लावावया। ' ०सारणी-नेमधर्म, नित्याचार उर कर्णे. 'पार्थें स्नान करून सकळ। नेम आपुला सारिला।' -ह इ० ३ योजना; नियोजन; नेमणें (जागेवर, हुदावर). ० बेह्र डा-विचार, नियम. ॰ निष्ठ-ष्ठा-शील, नेमाचा-नियमनिष्ठ-ष्ठा अजमास पहा. पहा. 'नेमनिष्ठ वैष्णव ते विष्णुपूजा समर्पिती।' –होला. 'नेमक निप्रह तापस।'—दा १.८.९. २ मोजकें, परिमित. आतांचा प्रागतिक. (ई.) लिबरल (पक्ष). याच्या उलट जहाल. शको. ४. ६१

-दा १९.१०.६. **ेपण**-न. नियमित आचरण. वर्तन, शिस्त. 'कांहीं नेमकपण आपुर्ले। बहुत जनासीं कळों आले। '-दा१९.३. २३. नेमका. नेमकाच-क्रिवि. १ पाहिजे असलेला: नेम धरल्या-प्रमाणें बरोबर (ल.) संकल्प, बेत केल्याप्रमाणें; अपेक्षित तोच २ वेळेवर: प्रसंगोपात्तः नेम उ-ळ्या-वि. १ अगदीं नियमाः प्रमार्णे वागणाराः, वक्तशीरः, शिस्तीचाः, ठाकठिक्या. २ नेमधर्म पाळणारा: अगदीं कहर धार्मिक, ' ऐशा रीती भक्त नेमळ । हरुषे वोसंडत तये वेळें। 'नेमाइन्डा-वि दगड इ० कांचा अचुक नेम मारणारा, नेमानेम-प. १ योजना आणि निश्चय (ईश्वरी, दैवी). योगायोगः अहष्ट. २ वहिवाटः चालः सामान्य नियमः नेहर्मीचा परिपाठ. नेमाचणी-स्त्री. १ नोंदणी. ' तळाजी आंध्रे यांचे कार-कीर्दीस नेमावणी करावयाची ताकीद जाहली ... ' -थोमारो २.१४२. २ शेत लावणें. -भाद्विसंव ६८. नेमिन्न, नियमिन्न, नेमी, नियमी-वि. नेमळ पहा.

नेम-पुन. जमीनींत खणलेला खड्डा (खांब, झाड इ० पुर-ण्याकरितां). स्ट वांकडे मेढीस वांकडेंच नेम. नेमण, नेम-विण-उकि. जमीनींत गाडणें (खांब; झाड इ०). ' सकाळपासून शंभर केळी नेमिल्या. '[सं. नि-थम्]

नेमण् —सिक. १ लावणें; ठरविणें; निश्चित करणें; स्थापणें (नियम, रूढी), ' तुका म्हणे त्यासी ठाउकें उचित। होईल संकेत नेमियेला। ' -तुगा १०८१. २ नियोजित करणें; योजना करणें (जागेवर, अधिकारावर): नेमणुक करणें. 'नेमियले मज शत्रुः जयाला। परि तें गेलें सर्व लयाला। '-सीभद्र अंक. १. ३ नेम धरणें: लक्ष्य वेधणें (बाण इ०नीं). ४ नियम करणें: ताञ्यांत ठेवणें. 'नमो संतां भक्तां भक्तिणी। जेहीं भवसागर उत्रहिन । इंद्रियांचें सुख नेमनि । देवचारातें जितला। '-सिपु १.१.६४. [सं. नि+यम्] नेमणुक-स्त्री. १ वेतन; पगार; वेतनाची व्यवस्था. ' आम्हाला चारशें रुपये नेमणुक झाली आहे. ' २ सेवेबद्दल किंवा कांहीं काम-गिरीबद्दल सालीना जें नक्त वगैरे पावतें ती देणगी. ह्याबद्दल कोणास चाकरी कराबी लागते. कोणास लागत नाहीं. -इनाम ३१. या नेमणुकीचे पढील कांहीं अकार आहेत-वर्षासन, बिदागी, अस्मल, इनामी जमीन मोबदला, नुकसानभरपाई, प्रास, पालखी, पगडी •धर्म-पु. शास्त्रानें सांगितलेले धार्मिक आचार- पु. हुजुराकडून मामलेदाराकडे पाठवावयाचे कागद. −इनाम ४९.

नमस्त-वि. १ मध्यमः साधारणः सामान्यः मध्यमप्रतीचा. •पण-न. नियम; व्रत. 'नेमपण टाळतां अवतारकृत्य संपर्ले 'तो पंडित नेमस्त आहे.' नेहमीपेक्षां कमी नव्हे असा, किंवा ऐसें जाणिजे।'-दावि ३५. नेमक-वि. १ नेमानें वागणारा. जास्तिहि नव्हे असा. २ नियमित; नेमानें वागणारा. ३ मवाळ; ध बताचा; बरोबर. ' हा मनुष्य उंच नव्हे, ठेंगणा नव्हे, नेमस्त आहे. ५ निश्चित; स्पष्ट. 'विषयजनित जे जे सुख । तेथेच होते परमदुःख । पूर्वी गोड अंतीं शोक । नेमस्त आहे । ' –दा ३.१०. ६५. ६ नेमका. -मुवन २.८१. 'नेमस्त कळेना वचन । नेमस्त नयं राजकारण। '-दा १५.३.१४. [सं. नियम] • करणें-नियुक्त करणे, योजणे. 'अमुक अमुक यांची कन्या वधू नेमस्त औषधें व सुवासिक तेलें यांकडे याचा उपयोग करतात. -कृषि केली आहे. '(द्वेकुमपत्रिकेंत वापरतात). ' अमक्याचा पुत्र वर नेमस्त केला आहे. ' **्पक्ष-**पु. राजकरणांतील नेमस्त विचा-राचा (प्रागतिक, मवाळ) पक्ष. (इं.) मॉडरेट, लिबरल पार्टी. -िट २.१९४. ' कारण त्यांना (टिळकांना) नेमस्त पक्षाशी भांडणें जरी आवश्यक वाटत असलें..., -सुद ६२.

नेमळ्याण-क्रि. (कु.) नासणे.

नेमी-मि-सी, चाकाची धाव; परिधि. [सं.]

नेमी--वि. नेमलेला; ठराविक; निश्चित, -िक्रवि. नियमित-पण: नियमानें; नेहमीं; वारंवार. ० स्त्रच-पु. टराविक खर्च. [सं. नियम]

नेमोडा-पु. (कों.) नेम (खा) खणण्याचे एक हत्यार. [नेम]

नेमोत्तर--- निश्चित बातमी, हकीकत, भाषण. नेमोत्तर पञ्च-न. निरोप पोंचल्याबद्दलचें पत्र. -भाअ १८३२. [नियम+ उत्तर]

नेर---पु. (गो. कु.) १ शेतांत आपोआप उगवणारें गवत. २ एक हलक्या जातीचे भात. [सं. नीवर]

पारनेर. जामनेर, संगमनेर, पिंपळनेर; नंदीचे खोरें या अथीं येणारा प्रत्यय. जर्से-कुकुडनेर, मीननेर, भीमनेर, भासनेर: विशे-षतः नदी काठच गांव. जुन्नरपासून चाकणपर्यंत जी १२ माबळे आहेत त्यांच्या शेषटीं नेर असा प्रत्यय येतो. नांवें-शिवनेर, जुन्नर, मोन्नर, घोडनेर, भीमनेर, भामनेर, जामनेर, पिंपळनेर, पार-नेर, सिन्नर, संगमनेर, अकोळनेर. -मुलांचा महाराष्ट्र २०.

नरभार-पु. माया, किंवा अधिकार दाखवून एखाद्यावर कांहीं लादण (काम इ०). (कि० लावणें). [ने (नेणें)+रं(अरे)+ भार]

नेरत्रा, नेरा-पु. १ सोनाराच्या दुकानांतील राख, केर इ० २ सोनाराच्या दुकानांतील राग्देतील, कच-यांतील सोन्याचे कण. झारेकरी लोक है शोधून काढतात.

नेरवां—किवि. तेरवाच्या पुढल्या दिवशीं (आजच्या पुढील किया मागील); चवध्या किंवा पांचन्या दिवशीं. आज,उद्यां (काल) परवा, तरवां व नरवां असा अनुक्रम लागतो. [का. नार=चार]

नेरावणी - स्त्री. (गो.) (माती, खंडे इ० काढण्यासाठीं) धान्य इ० पाण्यांत घालून तें एका भांडचांतून एकदोन वेळां ओतणे. यार्ने धान्यांतील रेती, खडे खालीं राइतात.

नेरेत्रणे--उक्त. (कु.) घोळविणे. नेरावणी पहा.

नेरोळी--न. नारिंगाच्या मोहोरापासून काढलेलें तेल.

नेमाल-र-सी. (गो.) एक प्रकारचे भाताचे बी.

नेव --स्री. एक जातीचा मासा.

नेच-अ. (गो.) आपण स्वतः

नेव कदंबा—पु. कदंबाच्या जातीतील एक झाड.

नेवता-पु. आमंत्रण; निवतण (कि॰ देण; करण). [सं. निमंत्रण हिं.]

नेवर---नपु. घोड्याच्या घोट्याची खीळ, घोटा. (कि॰ लागणें). ' आवरितां नावरे । खूर आठवी नेवरे । '-तुगा ३०९९. २ हे एकमेकाशी घासूं नयेत म्हणून त्यांवर वांघलेला चाम-डयाचा पट्टा, गादी. (कि॰ वांधणें).

नेवरा-वि. पांढरा (घोडा, गाय इ०चा पाय, खुर; अशा पायांचें जनावर).

ने**बरी**—स्त्री. (बे. गो.) करंजी; एक पकात्र.

नेवा -- न. पागोळीची आंतील बाजू. -मौज ६.३०. नीव पहा. [गु.]

नेद्यार्ण--न १ पराभव; नाश. 'अहो रानींचिया पाले-खाइरा। नेवाणें करविजे रुकेश्वरा। '-ज्ञा ११.२३. २ तिरस्कार,

नेवार----न. तळचाच्या कांठी किंवा डोंगरांत आपोआप होणारें भात. -कृषि १८८. [सं. नीवार]

नेवाळ-ळी- सी. जाईच्या जातीची फुलवेल; रानमांगरी. नेवाळें-न. नेवाळीचें फूल.

नेवाळा-ळथा---वि. (माण.) विनाकारण विवळणारा.

नेवेद्य-पु. निवेध पहा. [सं. नैवेध]

नेव्हारा-पु. १ गाव्हाणें; तकार (अनेक वचनी प्रयोग). (कि॰ गाणें). २ (व.) दिमाख; कुर्रा.

नेशीव, नेसीव-वि. १ नेसण्याचा. २ नेहमीं नेसावयाच्या वस्तृंत असणारें, नेसण्यांत असणारें; नेसुं. [नेसरें]

नेष्ट—नि. (पंचांग) अनिष्ठ; अभद्र (प्रह्). [सं. न+इष्ट] नेष्टा-प. अग्निशोमादि सोमयागांतील १६ ऋत्विजांपेकी एक. [सं.]

नेसण-णे---न. १ (ढुंगणाभीवती) नेसायाचे कटिसंबद्ध) वस्त्र. 'साविरतां नेसणीं । हांसे होतुसें।' -शिशु ५३६. २ अंगाला गुंडाळण्याची, अंगावर चढविण्याची, नेसण्याची क्रिया.

(कि॰ करणें). 'हिचें नेसण होईल तेव्हां पाणी देईल. ' [सं. मुसळ नेसणें-निर्लज्ज होऊन दुर्भाषण, दुष्कर्म इ० कर्क लागणें. नेसियिंगे-अफ्रि. १ दुसऱ्याला धोतर वगैरे परिधान करविंगे. २ (ल.) (जमार्क्च) खात्यावर चढविणे, लिहिणे; खातीं मोडणें. 'माझ्या भावाच्या नांबाखालीं ज्या रकमा आहेत त्या माझ्या नांवाखालीं नेसीव. ' ३ तपशीलवार खर्च लिहिणें (मुख्य कलम व पोटकलमें इ॰सर्व लिहिणें). 'वर अमुक कलम ल्याहा या खालीं हीं कलमें नेसवा. ' ४ आगीनें पेटविणें; आग लावून देणें (किल्ला, डोंगर, रान, जमीन इ०स). ५ शाकारणें (घर).

नेसवणी --स्री. साडा: चिरडी. 'ऐसेआंहीं यांची नेसवणी।' –शिशु २०७.

नेसुं -- न. नेसण्याचे वस्त्र. 'नेसुं घड चिंध्या नाहीं घरीं।' -दावि ३७८.

नेस्त - न. १ नदी, खाडी यांच्या तोंडाशीं समुद्रांत असणारा उंचवटा, बाळ्या दांडा, बंधारा नस्त पहा. २ समुद्र व खाडी यांच्या सांध्यावरचा प्रदेश.

नेस्तनाश्रुत-द--स्री. नायनाट: नाश: निर्मूलन. 'राम-सिंगाचें नेस्तनावृत कहन दक्षिणियांहीं पुढे शोखीच्या गोष्टी सांगि-तल्या... ' -रा ६.५७०. -वि. नष्टः, नामशेषः, निर्मूलः ' बादशाही नेस्तनाबुद झाल्यानंतर पेढारी लोक मराठ्यांस येऊन मिळाले. ' -हिंलइ २४५. [फा. नीस्त्-नबुद्]

नेह(हे)टर्णे-अकि. १ जवळ असर्णे, येणें; पाठीशीं असर्णें; नेटणें: भिडणें. ' जैं मुंगी मरण नेहटे । तैं त्या भूचर पंख फुटे । ' -कथा ३.८.६०. २ निश्चय करणे; जोर धरणे, करणे. ' हा ठाय-वरी। नेह्दोनि ठेला अंतरीं। '-ज्ञा १४.३११. ३ निऋड लागणें; षाई होणें; जोरानें लागणें (झोंप, लघनी, शौचास इ०). ४ गदी होणें; फार जवळ जवळ येणें. 'घराशीं घर, माणसाशीं माणूस नेहटला.' ५ दावणें. 'माजि अंग्रळ एक निग । तेथ टांचेचेनि उत्तर-भागें। नेहेरिजे वरि आंगें। पेलकेनी। '-बा ६.१९६. ६ अढळ, बळकट कर्णे. 'तेथ नेह्द्नि आसव । स्वये होऊनिया साव-धान । '-एभा २०.२०३. ७ (छ.) आदळणें. 'तैसें उंचीन कोटिने कामें । नेहटती क्रोधाचिये हमे। '-क्का १६.३४१. [नेटर्जि]

नेहटणी, नेहटबाजी---सी. जोराचा पाठलाग.

नेहरणें कि. लक्ष लावून पहाणें; निरखणें; न्याहळणें. 'नेह-दन विचार पाहातां। '-दा ८ ८.५५. [नीट, नेटका]

नेहटा-वि. बरोबर योग्य. 'अंगी चंदनाची उटी । तेंच निवस-निअस-न्येस-नेस-भाए १८३३] नेस्तर्णे-छित्र. (पंचा, विज्ञकवच नेहटी। '-मुरंगु २६. नेहर्टी-क्रिवि. १ नेटानें. 'धारणा धोतर, लुगडें इ० कटिवस्त्र) परिधान करणें; कंबरेभोंवतीं गुंडाळणें. नेहर्टी दृढ राखे । ' ─एभा २०.१९७ 'तरी त्वां वारण सभा कसन नेहर्टी। जाऊन चोहर्टी मारावां। '-भवि ३७.७८. रनिश्च-यानें; खचित. ' कपटें भोगितां ती नेहरीं ! झालीं भगें सर्वोगीं ।' -जै ७८.४७. ३ जोराच्या अभ्यासाने. 'महामुद्रा नेहटी साधिती। '-एमा १३.७१३. इतर अर्थी नेट पहा. ४ खेदून; जवळ. 'मग लाज सोडोनि धूर्जटीं। तयेमि करीत असे गोष्टी। उमा असतांहि नेहरी। बैसला देवो।' -कथा २.५.६४. [नीट]

नेह(हे)मी--किवि. १ सततः नित्यशः अविरतः नियमित-पणें; सदोदित: नेमानें. 'तो नेहमीं पढायला जातो. ' २ सदा-सर्वदा; सर्वथा; कायम; पूर्णपर्णे: अगदीं. 'हा घोडा तुस्र नेहर्मी दिला. ' [सं. नियम !] • खर्च-पु. वार्षिक नेमणुक; जमा-बंदींतून काढलेला ठराविक खर्च किंवा नियमित वजाबाट.

नेह(हे)र —स्त्री. (कों.) स्तण; रेवण; स्तणीची पुळण.

नेहार - श्री. टक; नीट लक्ष; न्याहळणें. 'नेहार देतां आकाशीं । चकें दिसती डोळघाशीं।'-दा ७.४.११.

नेहारणं - उफ़ि. न्यहाळणं पहा. ' नेहास्ति पाहतां बाळातें। ' -दावि १९. [हिं. निहारना]

नेहारा-वि. (व.) धीमाः थंडाः, जलद काम न करणारा. नेहाळणं--अित. न्याहाळणे पहा. [हिं. निहालना]

न-स्री. नदी. पांगुरौनि नैचें उदक । असे नैचि माजी खडक । ' -राज्ञा १८.२६९. [सं. नदी-प्रा. नई]

नेत्रहत्य-की. नेर्ऋती दिशा.

नैतिक-वि. नीतिविषयकः नीतीचा. [नीति] ॰धेर्य-न. मनाचा धीटपणाः मनाला पटणारी गोष्ट प्रतिकृत परिस्थितींतृहि करण्याचे धाडस. (इं) मॉरल करेज.

नैन-न. नयन; डोळा. 'नैनी नैन एक करी भाई नाच काणा। '-बयाबाई रामदासी.

नैपुण्य---न. प्रवीणता; कौशल्य: हुषारी. [सं.]

नैमित्तिक-वि. १ प्रासंगिक; निमित्ताने उत्पन्न झालेलां: सततचा, नियमित नव्हे असा; याच्या उलट नित्य. २ शास्त्रानें प्रसंगविशेषीं ज्याचें विधान केलें आहे असे (कमें). ' तैसें नित्य नैमित्तिक । कर्म होय स्वाभाविक । '–ज्ञा १८.९७. [सं.]

नैरुयायिक-वि. न्याय(तर्क) शास्त्राचा अनुयायी: न्याय-शास्त्रांतील तज्ज्ञ. [सं.]

नैराइय--न. निराशा; खिन्नता; आशाभंग; हिरमोड. [सं.] नैर्ऋती—सी. दक्षिण आणि पश्चिम यांमघील दिशा. [सं.] नैलं--न. (शाप.) एक रासायनिक मूलद्रव्य. (ई.) आयी-डिन. -साठे, रासायनिक परिभाषा. •प्रसिक-न. याचे एक संयुक्त द्रब्य. हें पूर्वी जखमांत पू होऊं नये म्हणून लावीत. (इं.) आयडोफॉर्म.

नेवेद्य-नपु. १ निवेदा पहा. देवास अर्पण करावयाचा पदार्थ, द्रव्य. (कि॰ दाखविणें; अपेणें; समर्पणें). २ समर्पण; अपेण. ६ (ल.) जेबण; भोजन. (कि॰ करणें). ' आज नैवेद्यास आमचे घरींच या. ' -वि. देवाला अर्पण करावयाचा (पदार्थ). [सं.] म्ह । घरचे देवास नैवेश (नको). वेश्वदेख-पु. १ देवाचा नैवंदा व अभीत करावयाचा नित्याचा चरु होम. २ (ल.) लांच.

नैदाकर—पु. ऊंस. –भाद्विसंव १७२. [फा. नै–शकर्] नैश्वर-वि. नाशिंवत. -तुगा २९१८. 'नैश्वर विषयांचे भाग्य । कांहीं दिवस दिसे योग्य । ' -सिसं ६.१६६. [सं. नश्वर]

नैश्वर्य-न. नष्टत्व, ता; नाश. [सं. नश्वर]

नैष्कर्रथ-न. १ निष्कामपणाः कर्मापासून अलिप्तताः -गीर ६४४. २ ध्यानधारणादि सर्वे कृत्यांपासून दूर राह्ण्यासंबंधीं मुक्ति, प्रतिफळ; धार्मिकविधिराहित्य. ३ निष्क्रियता. ' म्हणौनि प्रवादु तया नैष्कर्म्यु ऐसा। ' - ज्ञा १८.९७८. [सं.]

नैष्ट्रिक-वि. १ निष्टेचें; निष्ठापूर्वक (धार्मिक आचारविचा-रांचें आचरण). २ निष्ठावान; अढळश्रदेचा, सेवेचा.[सं.]०ब्रह्म-चारी-प. आमरणांत कडकडीत ब्रह्मचर्य पाळणारा ब्राह्मण. ० ब्रह्म-चर्य-न. आमरणांत कडकडीत ब्रह्मचर्य पाळणे, अविवाहित राह्णे.

नैस्गिक-वि. निसर्गापासून, प्रकृतीपासून उत्पन्न झालेलें; मूळचे; स्वाभाविक; सहज. 'कर्म गा नैसर्गिक क्षत्रजातीसी।' -ज्ञा १८.८७८. [सं.]

नो--- अ. संबोधनाच्या अनेक्वचनाचा प्रत्यय. 'अखंड हरिहरि वदा रे बापानो । ' -अमृत ५८.

नोक-की. (क.) १(सुई, काठी इ०चें) टोंक; अणी; फळ (भाल्याचें). ' सखे तुं पातळ पुतळी फोक। नको माह्नं नयनाची नोक। '-होला १७८. २ (ल.) मुद्दा; खुबी; तात्पर्य (गोष्ट, भाषण यांतील) ध्यानांत धरण्यासारखी गोष्ट, लक्षण; वैशिष्ट्य; विशिष्ट ढब; पद्धत. 'त्याचे बोलण्यांत नोक आहे. ' ३ छानी: नोकझोक; नखरा; ऐट. 'करितात कवन गातात मधुर नोकित.' -प्रला १३२. ४ किंचित् सूचना; खोंच; चुणुक; टोला; उपरोध; व्यंगोक्ति. (कि॰ दाखविणे; मारणे; लावणे) झोंबणारे भाषण. फिटला पीतांबरू। तें नृपवरू स्मरेना। '-एभा २६.७१. 'बरें कारभार. (इं.) ब्युराक्रसी. (हा शब्द लो. टिळकांनी १९१७ आजचा दिवस तुम्ही मौजा करा. इतकी नोक मारून गेला. ' साली रूढ केला). ही नोकरशाहीं सत्ता। जनतेची हरिते मत्ता। ' [फा. नौक्] • हो(हों) क-ली. १ व्यंगोक्ति; टोला. नोक -सन्मित्र समाज मेळा पृ. ५ (१९२९). नोकरीयात-वि.

साहेबांकडे सांगून पाठविली. '-पाब ७. नोकानोकी पहा. २ ढब; नखरा; थाटमाट (पोशाख, भाषण, चालणे वगैरेंत). (कि॰ संभाळणें). 'वक्तत्व म्हणजे तसतें बोळणेच नव्हे, तर उंच व मनोवेधक स्वर, अंगविक्षेपाचा नोक झोक...' -नि २९६. ३ तंटा; भांडण; धकाधकी; झोंबाझोंबी. ४ चुणुक; दाखविलेली झुळ्क. (कि॰ दाखविणें). 'हा नोकझोक दाखवून गेला.' ५ इशारा; अंध्रक सुचना. (कि॰ दाखविणे). ॰ढार-वि. १ टोंकदार; अण-क्रचीदार. 'द्रोण केळीचे चांगले दोहों काड्याचे नोकदार लावावे. ' -पया २९१. २ झोंबणारें, तिखट; तीव (भाषण इ०). ३ ऐट-दार; झोकदार; नखरबाज (बस्तु वगैर). 'शिपाइबानिचा डौल मजेचा क्षोक नोकदार। ' -मृ १८. ४ खुबीदार. नोकानोकी-स्त्री. १ व्यंगोक्तींनीं व खोंचदार सूचना, इषारा इ०नीं झालेली बोलाचाली. २ नोकझोक अर्थ ३ पहा.

नोकर्णे सिक्षणे ? टोंचणें: टोकणें. 'नोकणें सिक्षणें ना काम सांगणें। '-दावि ४५४. २ पराभव करणें: अपमान करणें. 'ते हे चतुर्भुज कोंभेली। जयाचि शोभा ह्नपा आली। देखोनि नास्तिकी नोकिली। भक्तवृंदें। '-ज्ञा ६.३२४. ३ दुःख देणें; छळणें; टाकून बोलगें. 'वीर मातले अतिद्वत । नोकूनि बोलत परस्परें ।' -एभा ३०.११०. **४** जिंकणें. 'कळिकाळ नोकृनियां । घेतला पटा।'—माज्ञा १२.८४.

नोक णे—सिक. कृपादृष्टीने पाहुणे. 'तिया वेळां केवि गमलें। जाणों कुर्मी अपत्या नोकिलें। कांत चकोरा पाहिलें। जेवि शीतांशीं। '-स्वादि ७.५.९१.

नोकर, नौकर--पु. सेवक; चाकर; दास. 'नौकरचे अर्थ नईकर. त्यासी आपण नित्य नई करीत जावी.'-रा ६.६३०. ' इंग्रजी राज्य म्हणजे काय ? नोकरांच्या तांडवाचे राज्य. '-टिस १३२. [फा.नोकर्] • इनाम-न. १ सरकारी नोकरासाठी दिलेला सरंजाम, इनाम, जहागीर. २ देवालय, समाधि यांची पूजा-अर्चा, दिवाबत्ती, झाडसारवण इ॰चारण्यासाठीं दिलेलें धर्मादाय, देवस्थान इनाम. -गांगा ३९. ०खाना-पु. नोकरखातें; नोक-रांचा कारखाना, संघ, समूह. 'हुकमी नोकर मिळावे म्हणून ज्या शाळा अथवा नोकरखाने काढले आहेत....' -टि ३.१८३. • **शाही**—स्री. १ नोकरांनी चालविलेली राज्यव्यवस्था; नोकर अधिका-यांचा अंमल, प्राबल्य. २ प्रबल नोकरअधिकारी वर्गः, 'ऐकोनि स्त्रियेचा नोक थोरू । शस्त्र घेऊ्नि सत्वरू । धावतां अरेराव नोकरवर्ग. ३ जुलुमी नोकरसत्ता; जुलुमी जबरदस्तीचा अर्थ ४ पहा. 'अशीं भाषणे नोके-झोकेचीं जाटांनीं हीं भाऊ- (सरकारी) नोकरी करणारा. 'अया नोकरीयात पहिल्लानास आखाडवांत रहाण्याची इच्छा असेल. ...' -(बडोर्दे) पहिलवान व कुस्तो नियम ८.

नोकल-ळ-की. चुकवाचुकव. -एभा ५.१६१. (पाठ. -हंको) [नोकुणें]

नोकाज-अ. कदाचित्.

नोक्तिलेपण-न. छळ; पराभव; अपमान.

नोकी---सी. पराभव. 'कवि हसेन कलगीवाल्यावर लावी नोकी।'-ऐपो २३७. [नोकर्णे]

नोकीचा-वि. नोकदार पहा.

नोजोर देदी नाहां ... '-मिल्ली ३६.

नोट-सी. कागदी चलन. [इं]

करण्याकरितां अप्सरा-बायका पाठविणार आहे अशी विश्वामित्राला इंद्रानें नोटीस दिली होती कां हो. ' -नारक ३०२१. २ जाहि-रात. वृत्तपत्रांत सूचना, बातमी. [इं.]

नोडगा, नोडधा—पु. १ (निंदार्थी) मुसलमान; अविध. ' नोडग्यांच्या हातांत सांपडणारच नाहीं असे नाहीं. ' -सर्योदय २१५. २ (ल.) आहदांड माणुस.

नोडवर्ण-अफ्रि. पुढें न येणें; प्राप्त न होणें, 'कीं माक्षिए क्षेत्रकृती। नोडवंचि निर्की। '-ऋ ५२. -हा १८.७२२. -सिक. पुढें करणें. 'परि म्हणे राजकुमर। दीधल्या मी नोडवी कर।' -कथा ५.६.९५. [न+ओडवर्णे]

नोडा-पु. गुंडीच्या आकाराचा पांढरा देंडा असलेली ल•हाळाच्या जातीची एक वनस्पति.

नोंद, नोंदबही-की. (सरकारी किंवा व्यापारी) नकलवही: जींत नोंद टांचण, टिपण, लेख करतात ती वही; (इं.)रजिस्टर. [नोंदणें+वही] नोंद, नोंदणी-स्त्री. १ (हुंडी किंवा सरकारी कागद यांची) नक्कल कह्नन ठेवणें. टांचण; लेख.

ठेवणें; (सरकारी कागद इ० ची) नक्कल करणें; टांचण करणें; लिहन [न+होय] ठेवणें. [हिं. नोंदना; गु. नोंदूं; सिं. नूंधणु]

नोनमिर्च नी. (काशी) तिखटमीठ. [हिं. नोनु+मिरची] नोप-जी. तेज; शोभा. ओप पहा. 'शृंगारिल्या उत्कट राजवीयी । समस्त शृंगाटक नोप देती । ' -सारु ६.३. [बोप]

नोबत-की. संकट; वाईट प्रसंग. 'पण इतकी नोबत याबी अशी आमची इच्छ नव्हती. ' -विक्षिप्त ३.१६६. [अर. नौबत्]

नोबत-द-नौबत पहा.

नोबती--पु. गजपालकः महात. 'नोबती गजपालकः। ' -राज्य ५.२. [फा.]

भाडें; गलबताचें भाडें. -शके १०१६ चा शिलाहार ताम्रपट. [हिं.] नोरी-वि. भाडयाचें (गलबत, इ॰); भाडें घेऊन ताब्यांत घेतळेला; जहाजावर चढविलेला (नेण्या-आणण्यासाठीं घेतलेला माल).

नोरज-न. (बे.) डास; चिलट. [का. नोरजु]

नोलकोल-पु. कोबी, फुलवर वगैरे भाज्यांच्या वर्गातील नोजोर-की. (भिक्षी) नजर पहा. 'लोकांहां आखुलापे एक भाजी (थंडींत येणारी). नवलकोल पहा. [ई. नोएल+कोल]

नोब्लल-न. (गो.) नारळाचे तेल. [नारळ+एल-तेल] नोबरा-री-पुसी. (काव्य) नवरा-री पहा. -शिशु नोटीस-की. १ सूचना; विनंतीपत्र. भी तुक्क्या तपाचा भंग ७२७. ' बापाच्या ऊजवे कडेसि बसली म्या पाहिली नोवरी । ' **-र** ६.

> नोबुली-वि. (भि.) नववी. 'गोठ नोवुली '-भिली २१. नोचे -- कि. नोहे; होत नाहीं. ' जादवांचि अे राणिवे। कव्हणाहीं जुंझ नोवे। '−शिशु १२२. [न+होय]

> नोसडण - उकि. न सोडणें. 'निलाजिरे जिणें हेडसाविती नारी। नोसडीसी तरी सोडीं देवा। ' - ब ५२८.

नोसंडणं- जिक्त. न टाकणं. ' दृष्टी नोसंडी क्षणार्थ। '-एभा ३०.१८०. [न+ओसंडणें]

नोसंतर्णे--- सिक्त. दूर न करणे; दूर न होणे; न विसंबर्णे. 'परि नोसंतितां विवसी। भेटी नाहीं निधीसी। '-ज्ञा १७.३११. [न+उसंतर्णे]

नोहारवाणी-- श्री. (संगीत) एक ध्रुवपदगायनपद्धति. (प्रसिद्ध ध्रुवपद गायक श्रीचंद हा नोहारगांवीं रहात असे त्या-वरून).

नोहे-किन. नव्हे; नाहीं. 'जें आपेंआपें सांडुनि मन्मथु।वस्य नोंदर्ण--- पिकि. (हुंशी स्वीकारल्यावर तिची) नक्कल करून नोहे। '- नह ५६. ' नळें केली हे कोण म्हणे नोहे ? ' -र ९.

नोहोटण-अकि. माघारें न फिरणें. 'हाती हाला फुर्ली। पासवणा जेवीं न घाली। तैसा नोहोटे दुर्वाक्यशेलीं। सेलिला सांता । ' –ज्ञा १३.४९६. [न+ओहोटणें]

नोहोनि--किवि. न होऊन. 'ऐशा विज्ञानबोधं समरसुनि अर्से भिन्न नोहोनि भिन्न। ' -निमा १.७. [न+होणें]

नोळखणें ---सिक. (काव्य) न ओळखणें; परिचय, माहिती नसर्णे. 'वर भावीक दिसे साचार। परि तो नोळखतां त्यांचें अंतर। ' [न+ओळखणें]

नौ-व. नऊ. ९ (संख्या) [सं. नव]

मी, मौका-शी. होडी: नाव. 'रजश्रका जेवि नौका न साहे। ' -दावि १२७. [सं.] नौकादंड-पु. वर्ल्हें. नौकानयम- (ज्याच्यावर गवत इ० तोडतात असा) लांकडाचा ऑडा. '३ न, समुद्र, नदी यांतुम बहुाज, नाव इ० साधमाने जाणें; नौकेंतुन ऐरण. 'न्यहा संतप्ता आधार देत । वरुनी धणवाय धेत । '-एभा प्रवास. नौकामयनशासा-न. नाविक विद्या.

नौकिञ्च-पु. (गो.) छौकिक.

नोखा. नोगजी, नोघण, नौटकें, नौटांक, नौत(ता) खुशी जाली. "-पया ४६४. [अर. निहायत] रणें. नौती. नौधर--नवखा, नवघण इ० पहा.

नी दिगर-व. १ कमजास्त. ' येबिशीं नी दिगर न करणें. ' -वाडबाबा १.३६१. २ भलतें; निराळें. 'ते जारी असतां दर-म्यान नी दिगर सरत ते तर्फेनें अमलांत आली ' --थोमारो १.६५. [फा. नव्+दिगर्] • सुरत-स्री. निराळी तऱ्हा; भळती वागणुक. ' नौदिगर सुरत अमलांत आली. ' -थोमारो १.६६.

मीपदी--वि. खूप लांब, नक पट लांबीच्या साडीचा एक प्रकार. 'साड्याही नौपटीच्या कतिपय लुगडीं जे नवे पांजणीचीं।' -सारुह ३.४१. [न~~ऊ।~~पट]

मौबत-इ---की. १ मोठा नगारा. इंका. २ घटका; काळ; प्रसंग; स्थिति. ३ अडचण; संकट. 'वडिलांतागायत श्रीमंतांची सेवा केली तथपावेतों. भातां नौबत असी उमटली '-स ६.३१६४. [अर. नौबत] •गुजरणे-येण-संकट, प्रसंग, पाळी येणें. 'होळकरा-वर हे नौबत गुजरली सबब खफगीस जागा. ' -रा ७. -खलप १.२७. • झड्णें-१ डंका, नगारा वाजणें. २ (व.) बोलणीं बसणे. **ेपोहों चर्णे**—स्थिति, प्रसंग येणें. 'सांप्रत घरांतील फूट पडल्या-मुळें या थरास नौबत पोंहचली. '-रा ६.५०. •खाना-दर- [सं. ज्ञाति] वाज्यावरील चौघडवाची जागा. •घाई-स्त्री. १ जोराने नगारा वाजर्णे: (ल.) रणवार्ये जोराने वाजर्णे. २ (ल.) विलक्षण गडवड, गोंधळ, घाई.

नौरा-री, नौसरण, नौसागर-नवरा री इ० पहा. नौरुपी-वि. (गो.) प्रथमच, नवीनच न्यालेली (गाय €0).

नौरोज-पु. पारशी लोकांचा पाडवा. नवरोझ पहा. [फा. नवृ-रोझ्]

नौलि-सी. एक योगिकया.

मौली--सी. घेर; थोर नांवाचे झाड; नवली.

न्यग्रोध-पु. (काव्य) वड; वडाचें झाड. 'तुज मी वरितें त्वरित । पैल न्यप्रोधतरू दिसत । त्यांत माझें कुलदैवत । ' [सं.]

न्यस्पे सिक. १ (काव्य) टाक्णें; फेंक्णें; झुगारणें. २ ठेवणें: स्थापणें. 'तैसेनि मादैवें पाय । भूमीवरी न्यसीतु जाय ।' -ज्ञा १३.२५४. [सं. नि+अस्=फेक्गों] न्यस्त-नि. १ टेवलेला; टाकलेला: स्वाधीन केलेला. २ फॅकलेला; त्यक्त. 'पार्थ म्हणे गोविंदा न्यस्तायुध तुंचि पाहिजेस मज । ? -मोउद्योग १.४१.

न्यहा-पु. १ सुताराचा किंवा छोहाराचा कारसाना. २ ३.४३२. [हि. निहाई=ऐरण]

न्यहायत-वि. अत्यंत. निहायत पहा. 'हें ऐकून न्याहायत

न्यहार—वि. गुळगुळीतः साफः सपाटः खडवडीत मसलेला. न्यहारणें-उकि. सारखें, सपाट, साफ करणें.

न्यहारी-की. १ सकाळचा थोडा फराळ: म्याइरी. २ स्वल्प भोजन; फराळ. 'घटकर्णाची घरि की खंडी द्विजवाण जैं न्यहारी ती.। ' -मोकर्ण ११.३४. [फा. नहारी]

न्यहाल-वि. १ श्रीमंतीस, मोठ्या पदवीस, मानास चढ-लेला, चढविलेला. ' कार्याअंती न्यहाल व्हाल नाहितर ठेवाल दूषणें। ' -प्रला १०७. २ कृपेंतील; मेहेरवानींतील. [फा. निहाल] •करणे-कृपा करणें. ' हंसिणी किंघ ग करशिल न्यहाल हंसाशीं।' -प्रला २०८. न्यहाली-स्नी. कृपा; मेहेरबानी; अनुप्रह. [फा. निहाली]

न्यहाली-सी. चउई: लहान गादी. 'परांच्या न्यहालीवर खेळल्ये। ' - प्रला २२९.

न्यहाळणं-सिक्त. वारकाईनें, चित्त देऊन, एकाप्रतेनें पहाणें; परीक्षा करणें. [निहाळणें]

न्यात-ती--स्री. ? जात; प्रकार; भेद. २ जात; समाज.

न्याबत - स्री. मुतालिकी. नियाबत पहा. -दिमरा २.१७. [अर. नियाबत्]

न्याम न. (फु. कुण. अशिष्ट) खांब पुरण्यासाठी खणलेला खळगाः नेम.

न्यामती-वि. चैनीखातर केलेला. -शर. [अर. निशामत] न्याय-पु. १ योग्यपणाः रास्तपणाः युक्तताः खरेपणाः तथ्यः यथार्थता. २ खरा निर्णय, निकालः इन्साफ. ३ नीति. 'न्यायानें जो वर्तेतो त्यास भय नाहीं. ' ४ (तर्कशास्त्र) वार्द-विवाद किंवा म्हणणें मांडण्याची रीति किंवा प्रकार. हे पांच आहेत:-प्रतिज्ञा, हेतु किंवा अपवेश, उदाहरण किंवां निदरीन, उप-नय व निगमन. ५ (तर्भशास्त्र)संस्कृत वाड्मयांत जीं पड्दशैने आहेत त्यांतील सहावें. यामध्यें अनुमान कर्से काढावें यासंबंधी मुख्यत: विवेचन आहे. याचा कर्ता गौतम होय. ६ वचन; शासन; नियम; पदतः, सामान्य तत्त्वः मूलभूत सुत्रः, दाखलाः, म्हणः, उखाणाः, दृष्टां तांस उपयोगी पडणारी सर्वजनश्रसिद्ध गोष्ट. उदा० देहुलीदीप-न्यायः काकाक्षिगोलकन्यायः अंधपरंपरान्यायः इ०मराठीत स्वर्णीनी जें काम होते तें संस्कृतांत न्यायांनीं हीतें. [सं.] व्यावीं जें-

फिर्याद, तकार करून इन्साफ मागणे. 'म्हणे तुक्याने साधियेला 'परीचित्तवृत्ति न्यासावी। आत्मसूर्पी।' - ज्ञा ३.१८६. ० स्वर-दावा। न्याय सांगावा कवणासीं। ' ० इन्साफ-पु. न्यायनिवाडा. न्यायतः - क्रिवि. योग्य प्रकारें; न्यायाळा अनुसहत; खरोखर रीतीनें. ०निष्ठ-वि. न्यायी, इन्साफी; नि:पक्षपाती. ०निष्ठ्र-वि. न्यायाच्या कार्मी भाडभीड न बाळगणारा; निर्भीड. •नीति-की. न्यायः खरेपणा इ०. अमन्सवी-मन्सोबा-कीपु. १ न्याया-धिशापुढें चालु असलेला खटला. २ खटल्याची चवकशी. (कि॰ करणें; पाहणें). [न्याय+अर. मन्सूबा] ०संगत-वि. न्यायास धहन असलेला. • सभा-मंद्रिर-स्रीन. न्याय करण्याची जागा, कचरी; कोर्ट. न्यायाधिशी-की. १ न्यायाधिशाचे काम, अधि कार. २ (बडोदें) न्यायाधिशाची कचेरी: कोर्ट. न्यायाधीश-पु. १ न्याय करणारा, वेणारा. २ (कायदा) दिवाणी किंवा फौजदारी इन्साफांत कायदेशीर रीतीनें काम चालवृन निकाल देण्याचा अधि-कार असलेला इसम. (ई.) जज्ज. न्यायासन-न. न्यायाधिशाची बसण्याची जागा. न्यायी, न्याथीक-वि. १ खरा न्याय कर-णारा, देणारा. २ नेकीचाः प्रामाणिकः खरेपणा असणारा. न्यांय-क्रिवि. (न्यायानें) प्रमाणें; सारखें. 'स्वर्ग नर्कही आतां। येणें न्यायें। ' -दा ९.३.३. ' खगन्यायें सङ्गण केळें। तें देखिलें सकळिकीं। '-जै ४४.२७. न्यायय-वि. न्यायाला अनुसहन; योग्यः, रास्तः, बरोबरः उचित.

न्यारगीर-वि मिश्र पदार्थीतून शुद्ध धातू काढणारा. [न्यारा=निराळा|-गीर=करणारा]

न्यारा—वि. १ वेगळा; निराळा; न जोडलेला; भिन्न. २ दुसरा; स्वतंत्रः असदश. ३ अलौकिकः विशेष. 'समशेरवहादर रणीं थकले कर्त्याची गत आहे न्यारी। ' -ऐपो १३५. [सं. अन्यतर; हि.; निराळा पहा.]

न्याच-पु. (काव्य) न्याय. -तुगा ३६६३. 'न्याव उफ-राटा दिसे साचार ।' -दावि ९२. [सं. न्याय अप.]

न्यास-पु. १ ठेवण: स्थापण: निक्षेप: मुख्यत्वे कराषयाच्या गणिताचे आंकडे मांडणें; शस्त्रास्त्रावर देवी मंत्रांचे अधिष्ठान करणें; मनांत, आठवणींत ठेवण, सौंपविणें. (ठेव, निश्वस्त वस्तु). २ घर-धन्याला न दाखिवतां त्याच्या परोक्ष घरांतील माणसांच्या हवालीं कहन हैं मालकास या असे सांगून दिललें द्रव्य. -मिताक्षरा. ३ जप इत्यादि कर्मोच्या आरंभी ज्या मंत्राचा जप करावयाचा असेल त्यांतील बीजांचें आपल्या शरीरावयवांच्या ठिकाणीं अधिष्ठान कल्पून त्या त्या शरीरावयवास स्पर्श करणें (धर्मसिंधु-महान्यास. लघुन्यास, षडंगन्यास पहा). ४ मंत्रांनीं देवाच्या मूर्तीच्या अवयवांवर देवत्वाची स्थापना करणें. ५ छाप; उसा; खूण. ' नखन्यास. '६ सोडर्णे; त्यागर्णे; न स्वीकार्णे; त्याग. कर्मन्यास, फलन्यासपहाः [सं. नि+अस्-न्यास] न्यासण-उक्ति. ठेवणें

पु. (संगीत) ज्या स्वरावर गीत समाप्त होतें तो.

न्याहरी, न्याहली, न्याहार, न्याहार्णे, न्याहारी, न्याहाली, न्याहाळ, न्याहाळणे—न्यहारी, न्यहाली इ०

न्याहा, न्याहो-पु. ध्वनि; शब्द; कल्लोळ. ' धनुष्यनादाचिया कोटी। न्याहा उठला वैकुठीं। '-भारा बाल १२.११०. -कथा ७.७.११. [नि+आह]

न्याहार-पु. दृष्टिः, कटाक्ष. -एमा ३.४६८. 'न्याहार वेतां आकाशीं। चकें दिसतीं डोळियाशीं। '[नि+आ+ह]

न्याहाळ-पु. पाहणी. ' उठोनि करी न्याहाळ । मंदिराचा। ' -कथा १.६.२००. [न्याहाळणे]

न्युन--पु. (शाप.) हवेमध्ये अति सुक्ष्म प्रमाणांत असलेला बायु. हा चेतनारहित बायुवगांपैकी एक आहे. यांत अचेष्ट, सौर, न्युन, क्रिप्त, झेन हे वायु येतात. -ज्ञाको (न)४०८. [ई. निऑन]

न्यून-वि. १ कमी. 'झारेक-याच्या कसवापेक्षां सोनारांच कसब न्यून.' २ अपुरा, आखुड; उणा. 'तरी न्यून ते पुरते । अधिक ते सरते।' - इत १.८०. ३ खालच्या, कमी दर्जाचा: इलका (किंमत, उपयोग, पदवी वंगरेंत). [सं.] •पड्डणें-१ कमी पडणें; वैगुण्य असणें. न्यूनता-स्ती. उणीव; कमीपणा. ०एर्ज-वि. अपुरा किंवा पुरा; अपुरता अथवा पुरता; कमीजास्ती, ब्यंग अथवा अन्यंग (शरीरानें, नीतीनें). २ कमी; अपुरें; अधुरें; व्यंग. ' न्यूनपूर्ण पडल्यास हे तुझी सरबरा ठेवतील. ' •**वचन**—न. अपुरा शब्द: वचनांत, बोलण्यांत अंतर, कसूर. 'न्यूनवचन पडेल अव-चितां। संपूर्ण अनंता तुं करी। ' न्यूनांग-न. थोटकाः अपुराः व्यंग अवयव. -वि. असल्या अवयवाचा. [सं. न्यून+अंग] न्युनातिरेक, न्यूनाधिक-न्यूनाधिक भाव-वि. कमी अथवा जास्त. 'मी बोलतों यांत न्यूनाधिक असेल तें काढा. ' न्यूना-धिकभाव, न्युनाधिक्य, न्युन-पुन. अंतर; भेद; फरक: तफावतः विप्रतिपत्तिः द्वैविध्यः प्रमाणाबाहर कमीजास्तपणा.

न्हई, न्ह्य-स्त्री. (कों. कु.) नदी; मोठा ओढा; नई, नै पहा. [सं. नदी; प्रा. णई] महु० (गो.) न्हंय भोळी, पुण बांय भोळी न्हंय=नदी उघड उघड घात करील पण विहीर अचानकपण घात करील

न्हंय, न्होय-अ. (गो. कु.) नाहीं; नव्हे.

न्हवर्णे—न. ऐरीबरोबर आणलेली इतर चार महकी. -बदलापूर २३७.

न्हाऊ - पु. न्हावी. म्ह०माणसांत न्हाऊ आणि पक्ष्यांत काऊ. न्हाण, न्हाणघर---नहाण, नहाणघर पहा.

म्हाणणें—-सिक. नाहूं घालणें. 'न्हाणी क्षतजें कोपें, आणी तें पार्थलोचनीं पाणी।'—मोभीष्म ३.२७.

न्हाणवणी, न्हाणुली, न्हातीधुती, न्हावणी—नाहण-वणी इ० पहा.

न्हाणी—की. स्नानगृह. 'जेथें असे रत्न जडीत न्हाणी।'
-साहह ६.१८. [सं. स्नान] (वाप्र.) न्हाणी पाद्यला विटाळ
येजें—(बायकी) बाळंतीण झाल्यापासून पहिल्या तीन महिन्यांच्या आंतच बाहेरची होणें. न्हाणी पाद्यला साप येजें—
(गर्भवती क्रीनें साप पाहिल्यास त्याचे बोळे जातात अशा समजुतीवरून) बाळंतिणीचे न्हाणींत साप निघणें (असा साप आला
म्हणजे त्याची गेळेली दृष्टि फिल्लन येते म्हणतात). न्हाणीचा
चौक—पु. (बायकी) लममुंजींत न्हाण्यासाठीं चार पाट मांइन
त्यांचे चारही बाजूस चार भांडी रंग घालून, ठेवून प्रारंभी एका
भांडचास सूत गुंडाळून चारी पाटाभोंवती त्या भांडचांच्या भोवतीं
तीन वेळां सूत गुंडाळून केलेला चौक. न्हाणीपूजन—न. (बायकी)
प्रसुत झाल्यापासून तिसरें दिवशीं बाळंतिणीकड्न न्हाणीची पूजा
करून भिजळेल्या हरभऱ्यानीं ओटी भरून मग न्हाणीवर पांढऱ्या
चापयाचीं पानें व हरळी वाहतात तो विधि.

म्हाणें — अकि. स्नान करणें. नाहणें पहा. म्ह ० १ वधू न्हाली झाली आणि वाफा शिंपला गेला. २ न्हातीचे बाल अन् खातीचे गाल केव्हांहि दिसणारच.

न्हा इल दिसांची-वि. (गो.) गरोदर.

न्हाखगंड—पु. (निंदार्थी) न्हाबी. [न्हाबी+गंड हा कानबी प्रत्यय आहे]

न्हावण—न. १ (कर.) गौरीचें नमन. २ गौरी भरून येण्याचा समारंभ (कुणक्यांतील). 'आम्ही न्हावण आणायला जाणार आहोत. '

न्हावाण—न. (कु.) देवावर स्नानासाठीं घातलेलें व तीथै म्हणून घ्यावयाचें पाणी; देवाचें तीथै; नाहवणी. [न्हाणी-पाणी]

न्हाची—पु. हजाम; नापित (पूर्वी याचे काम गिन्हाइकाचें अंग रगड़न, उटी लावृन स्नान घास्प्रयाचें असे त्यावरून). [सं. स्ना-स्नापित; प्रा. ना(न्हा)विश्व न्हाविओ-उ; नहापित; बं. नायि; हिं. सिं. नाई]

न्हाची—पु. १एक किडा; हा बाभुळ इ०कांच्या कांटपांचें घर करतो. २ एक लहान काळा पक्षी. न्हाच्याचें घर-वरील किड्यांचें घर

न्हावेर--पु. (कों. कुण.) पाट; विधवेचा पुनर्विवाह. [सं. नव+वर]

न्हिद्—वि. (गो.) झॉप; नीद. [सं. निद्रा]

न्हीं च की. (कों.) एक बृक्ष. दक्षिण कोंकणांत याची मोठ-मोठीं झाडें होतात. यास बाटोळीं फळें येतात. पिकलेलीं फळें गुळ-मट लागतात. फणसाप्रमाणेंच या फळांवर कांटे असतात. नीव पहा.

न्हेनो--पु. (गो.) नेणता; अज्ञानी. [सं. न+हान]